Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан

«Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті» КЕАҚ
НАО «Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан»

ЖАҢА ҚОҒАМДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУЕТІ: БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ САПАСЫ

XX ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТУДЕНТТІК ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ МАТЕРИАЛДАРЫ

ПОТЕНЦИАЛ МОЛОДЕЖИ В НОВОМ ОБЩЕСТВЕ: КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ

МАТЕРИАЛЫ XX МЕЖДУНАРОДНОЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

Павлодар
2025

УДК 37+001
ББК 74+72
Ж 27

Жалпы редактор: Басқарма мүшесі – ғылыми жұмыс жөніндегі проректор Б.С. Есенгельдин.
Жауапты редактор: Зерттеулерді қолдау жөніндегі департаменті директорының м.а. А.К. Оспанова

Под общей редакцией: Члена правления – проректора по научной работе Есенгельдина Б.С.
Ответственный редактор: и.о. директора Департамента по поддержке исследований Оспанова А.К.

Ж 27 **Жаңа қоғамдағы жастардың әлеуеті: білім және ғылым сапасы:** XX халықаралық студенттік ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары = **Потенциал молодежи в новом обществе: качество образования и науки:** XX международной студенческой научно-практической конференции. – Павлодар: Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, 2019. – 2073 с. – қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-267-825-3

«Жаңа қоғамдағы жастардың әлеуеті: білім мен ғылымның сапасы» атты XX халықаралық студенттік ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары жинаққа кірді.

Жинақ жоғары және орта мектеп оқытушыларына, докоранттарға, магистранттарға, студенттерге және оқушыларға арналған.

В сборник вошли материалы XX Международной студенческой научно-практической конференции «Потенциал молодежи в новом обществе: качество образования и науки».

Сборник предназначен для преподавателей высшей и средней школы, докторантов, магистрантов, студентов и школьников.

УДК 37+001
ББК 74+72

ISBN 978-601-267-825-3

© Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, 2025.

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ТЕҢДЕУЛЕР МЕН ТЕҢСІЗДІКТЕРДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Т.А. Темиртасова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
Педагогика жоғары мектебінің 1 курс студентті
ғылыми жетекшісі: Ж.М. Бердыбекова
Педагогика ғылымдарының магистрі

Аннотация. Бұл мақалада сөйлеу – қарым-қатынас қажеттілігінің әсерінен туындайтын және дамитын және адамдардың әлеуметтік бірігу мақсаттарына қызмет ететін қарым-қатынас процесі. Сөйлеу – баланың даму көрсеткіштерінің бірі. Ол баланың бірнеше қажеттіліктерін қанағаттандырады: коммуникативті, ақпараттық, когнитивтік (дамыту), бұл оның үлкен маңыздылығын айтады. Мектепке дейінгі жаста сөйлеу әрекеті кезінде және толық қалыптастыру баланың қалыпты дамуының және оның мектепте кейіннен табысты білім алуының негізгі шарттарының бірі болып табылады.

Түйінді сөздер: сөйлеу, лексика, әлеуметтік, тіл, қарым-қатынас, сөздік қор, ойын, грамматика.

Аннотация. В данной статье речь рассматривается как процесс общения, который возникает и развивается под влиянием потребности в общении и служит целям социальной интеграции людей. Речь является одним из показателей развития ребенка. Она удовлетворяет несколько потребностей ребенка: коммуникативные, информационные, познавательные (развивающие), что говорит о ее большой значимости. Раннее и полноценное формирование речевой деятельности в дошкольном возрасте является одним из главных условий нормального развития ребенка и его последующего успешного обучения в школе.

Ключевые слова: речь, словарный запас, социальный, язык, коммуникация, лексика, игра, грамматика.

Annototation. In this article, speech is considered as a communication process that arises and develops under the influence of the need for communication and serves the purposes of social integration of people. Speech is one of the indicators of a child's development. It satisfies several needs of the child: communicative, informational, cognitive (developmental), which indicates its great importance. Early and full formation of speech activity in preschool age is one of the main conditions for the normal development of the child and his subsequent successful education at school.

Keywords: speech, vocabulary, social, language, communication, vocabulary, game, grammar.

Табиғаттың ғажайып сыйы сөз сөйлеу адамға туғаннан берілмейді. Баланың сөйлей бастауы үшін уақыт қажет. Ал ересектер баланың сөйлеуінің дұрыс және дер кезінде дамуы үшін көп күш салуы керек.

В.А. Сухомлинский

Мектепке дейінгі жас – баланың ауызекі сөйлеу тілін белсенді меңгеру, сөйлеу әрекетінің барлық жақтарының – фонематикалық, лексикалық, грамматикалық қалыптасуы мен дамуы кезеңі. Мектепке дейінгі жаста ана тілін толық меңгеру – дамудың ең сезімтал кезеңінде балалардың психикалық, эстетикалық және адамгершілік тәрбиесі мәселелерін шешудің қажетті шарты. Ана тілін оқыту неғұрлым ерте басталса, болашақта бала соғұрлым оны еркін қолданады. Мектепке дейінгі жаста балалардың әлеуметтік шеңбері кеңейеді. Балалар тәуелсіз бола отырып, олар өздерінің тар отбасылық байланыстарынан шығып, кеңірек адамдармен, әсіресе құрдастарымен қарым-қатынас жасай бастайды. Әлеуметтік шеңберді кеңейту баладан қарым-қатынас құралдарын толық меңгеруді талап етеді, оның негізгісі сөйлеу. Баланың барған сайын күрделі әрекеттері сөйлеу тілін дамытуға да жоғары талаптар қояды.

С.Л. Рубинштейн сөйлеу тіл арқылы қарым-қатынас әрекеті – білдіру, әсер ету, қарым-қатынас жасау; сөйлеу – әрекеттегі тіл. Сөйлеу тілмен де, тілден де бөлек, белгілі бір әрекеттің – қарым-қатынастың және болмысты белгілейтін және көрсететін, көрсететін белгілі бір мазмұнның бірлігі. Дәлірек айтсақ, сөйлеу басқа үшін сананың (ойдың, сезімнің, тәжірибенің) өмір сүру формасы, онымен қарым-қатынас құралы ретінде қызмет етеді және шындықты әлеуметтік бейнелеу формасы болып табылады.

Сөйлеу – қарым-қатынас қажеттілігінің әсерінен туындайтын және дамитын және адамдардың әлеуметтік бірігу мақсаттарына қызмет ететін қарым-қатынас процесі. Сөйлеу – баланың даму көрсеткіштерінің бірі. Ол баланың бірнеше қажеттіліктерін қанағаттандырады: коммуникативті, ақпараттық, когнитивтік (дамыту), бұл оның үлкен маңыздылығын айтады.

Сөйлеудің негізгі қызметі – коммуникативті. Сөйлеу, ең алдымен, білдіру, түсіну құралы.

Сөйлеуді дамыту бала үшін негізгі рөл атқарады. Сөйлеуді дамыту – отбасындағы қарым-қатынастың негізі. Сөйлеуді дамыту – жеке тұлғаның қалауына жетудің негізгі құралы. Сөйлеуді дамытпай адамның қоғамда толыққанды қарым-қатынасы мүмкін емес. Сөйлеуді дамыту бала тәрбиесінің орталығында тұрады. [1,52 б.]

Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуінің дамуы бірнеше жас кезеңдерінде жүреді. Баланың тілдің негізгі заңдылықтарын меңгеруі бір жастан төрт жасқа дейінгі кезең ең маңызды кезең болып саналады. Бала қоршаған әлеммен және айналасындағы адамдармен қарым-қатынас жасау процесінде өзінің тәжірибесін байытады, жаңа әсерлер алады және осыған байланысты оның ақыл-ой қабілеттері, сәйкесінше сөйлеуі дамиды.

Балалардың сөйлеуін дамыту жұмысы жан-жақты болуы және сөйлеу дамуының барлық аспектілеріне қатысты мәселелерді шешуі керек – фонематикалық, лексикалық, грамматикалық. Баланың сөйлеу тіліне жан-жақты әсер ету – жүйелі сөйлеуді дамытудың алғы шарты. Бірақ сөйлеудің өздігінен дамуы баланы жоғары деңгейге көтере алмайды; ересек адамның көмегі қажет, яғни мақсатты оқыту және қарым-қатынас. Сонымен қатар, үлкен адам баланың тілге деген қызығушылығын оятып, шығармашылыққа баулиды.

Мектепке дейінгі жаста сөйлеу әрекеті кезінде және толық қалыптастыру баланың қалыпты дамуының және оның мектепте кейіннен табысты білім алуының негізгі шарттарының бірі болып табылады. Баланың сөйлеуінің дамуындағы кез келген кідіріс немесе кез келген бұзылу оның мінез-құлқында, сондай-ақ әртүрлі формадағы әрекеттерінде көрінеді. Сөйлеуді заманауи және толық меңгеру – баланың толыққанды психикасын қалыптастырудың және оның одан әрі дұрыс дамуының бірінші және маңызды шарты. Қазіргі заманғы құралдар бала өмірінің алғашқы күндерінен басталды. Толық құралдар тілдік материалдың көлемі жағынан жеткілікті, баланың әр жас деңгейінде өз мүмкіндігіне қарай сөйлеуді меңгеруге ынталандырады. Балалардың сөйлеуін дамыту тілді түсіну және қолдану қабілетін дамыту ретінде қарастырылады: фонематикалық есту қабілетін, дыбыстық талдауды, сөздік қорын, грамматикалық категорияларын дамыту, байланыстырып сөйлеу дағдыларын дамыту және үйлесімді сөйлеу қабілеттері мен дағдыларын дамыту. Мектеп жасына дейінгі балаларды балабақшада тәрбиелеу мен оқыту, ана тілін оқыту, сөйлеу және ауызша қарым-қатынасты дамыту сияқты көптеген маңызды міндеттердің бірі болып табылады. [2, 311 б.]

2-3 жастағы балалардың сөйлеуінің даму ерекшеліктері.

Баланың жылының соңына қарай сөйлеуді дамыту туралы айтуға болады, өйткені түсіну негіздері қалыптасады, бала бірнеше қарапайым сөздерді қолдана бастайды. Ересек адамның балаға ауызша үндеуі оны тыныштандырып, қарапайым әрекеттерді жасауға итермелейді.

Өмірдің екінші жылы – сөйлеудің қарқынды дамуы кезеңі. Заттар, іс-әрекеттер және оларды білдіретін сөздер арасындағы байланыстар өмірдің бірінші жылының аяғына қарағанда 6-10 есе жылдам қалыптасады. Екі жасқа қарай баланың белсенді сөздік қоры 200-300 сөзге дейін өседі. Бала өзіне айтылған сөзді түсініп, өзі сөйлей бастайды.

Нақ 2 жаста сөйлеу баланың жақындарымен қарым-қатынас жасаудың негізгі құралына айналады.

Ерте балалық шақ – мектеп жасына дейінгі баланың дамуындағы ең маңызды кезең. Дәл осы уақытта нәресте ересектермен, құрдастарымен және айналасындағы заттар әлемімен жаңа қарым-қатынасқа ауысады. 2 жасқа дейін балалар зат есімнің жекеше және көпше түрлерін, етістіктің шақ пен тұлғасын қолдану дағдыларын іс жүзінде игеріп, кейбір септік жалғауларын қолданады. Бұл кезде ересек адамның сөйлеуді түсінуі олардың айту қабілетінен айтарлықтай асып түседі. 2-3 жаста баланың сөйлеу дамуының шыңы болады. Ол белсенді тыңдай бастайды, ақпаратты есте сақтайды және талдайды. Бала өмірінің 2 және 3 жасында белсенді және пассивті сөздік қордың айтарлықтай жинақталуы орын алады және бұл сөздік қордың кеңеюімен бірге сөйлеу дыбыстарының ассимиляциясы да жүреді. Түсінетін сөздер қорын кеңейту. Заттардың түсін (қызыл, көк, сары, жасыл), өлшемін (үлкен, кіші), заттардың күйін (таза, кір), мерзімдік (қазір), сандық (біреу, көп) қатынастырады, қалауларын білдіруге қажетті сөздерді (тамақ ішу, ұйықтау, су ішу), дене мүшелерін білдіретін сөздерді түсіну. Таныс заттарды ересектердің көмегімен түсі бойынша таңдау. Жануарлардың қимылын (лақ секіреді, құс ұшады), дыбыстауын (қозы маңырайды: мәәә, бұзау мөңірейді: мөөө, мысық мияулайды), адамның қимылын (жүреді, жүгіреді, билейді) білдіретін сөздерді түсіну және дыбыстық тіркестерді атау.

Өмірдің үшінші жылында балалар кітаптардағы суреттерге қарап, ертегі тыңдайды. Олардың жиі қолданылатын сөздер қоры көбейіп қана қоймайды, сонымен қатар оларда сөз жасауға деген ұмтылыс пайда болады – жаңа сөздер ойлап табылды. 3 жасқа қарай дербестікке деген қажеттілік туындайды, үлкендерден тәуелсіз әрекет етуге ұмтылу, өзін-өзі бағалау дамиды. Бұл сөйлеу әрекетінен, лексикалық және эмоционалды-экспрессивтік құралдарды таңдаудан көрінеді. Бала бірінші тұлғада өзі туралы айта бастайды. Осы уақытқа дейін баланың белсенді сөздік қоры 1500 сөзді қамтиды. Жай екі буынды сөз тіркесінің орнына зат есім мен етістіктің көпше түрін меңгеріп, 5-8 сөзден тұратын кеңейтілген сөйлемдерді қолдана бастайды. Бала аты-жөнін, жынысын, жасын айтады; жай көсемшелердің мағынасын түсінеді – «текшені кесенің астына қой», «текшені жәшікке сал» сияқты тапсырмаларды орындайды, сөйлемде жай көсемшелер мен жалғаулықтарды қолданады – өйткені, егер, қашан. Суретпен немесе суретсіз оқылған әңгімелер мен ертегілерді түсінеді, өзінің және өзгенің айтылуын бағалай алады, сөз мағынасына сұрақ қояды. Фразалық сөйлеуді меңгеру арқылы тілдің грамматикалық жүйесін меңгеру жақсарады. 3 жасқа дейін бала сөйлеуде сөйлеудің барлық мүшелерін қолданады және грамматикалық жағынан аяқталған 5 сөйлем құрайды. Вербальды қарым-қатынасқа тән белгілер

пайда болады. А.Н анықтамасы бойынша. Гвоздева, 3 жасқа дейін балалар барлық негізгі грамматикалық категорияларды қалыптастырды.

Балалардың сөздік қорын ойындар мен ойын жаттығулары арқылы кеңейту, сөздік қорды заттардың сапасы мен қасиеттерін білдіретін, заттарды жалпы (ойыншықтар, киім, аяқ киім, ыдыс, жиһаз) және ерекше белгілері бойынша жалпылаушы сөздермен байыту, қарама-қарсы мағынадағы сөздерді – антонимдерді енгізу. 124. Байланыстырып сөйлеу. Суреттерді, заттарды қарастыруда, тірі және өлі табиғат нысандарын бақылау кезінде, шығармаларды тыңдағаннан, мультфильмдер, ертегілер көргеннен кейін балаларды алған әсерлерімен бөлісуге, өз ойын айтуға үйрету. Ересектердің сөзін тыңдау және түсіну, сөйлеу әдебінің тиісті формаларын дұрыс қолдану, ересектермен диалог құру, берілген сұрақтарды тыңдау және толық жауап беру. Кейіпкерлерді сипаттау үшін дауыс ырғағының мәнерлі қарапайым тәсілдерін қолдану, таныс ертегілерді ойнауға және сахналауға ынталандыру, қызығушылығын ояту. [3, 198 б.]

3-4 жастағы балалардың сөйлеуінің даму ерекшеліктері.

3-4 жас – бала өміріндегі өте маңызды кезең. Бұл жаста болашақ тұлғаның негізі қалыптасады, баланың физикалық, психикалық және адамгершілік дамуының «іргетасы» қаланады. Үш жасар баланың мінез-құлқын бақылау әлі де қиын. Өзін-өзі бағалаудың қалыптасуы басталады, мұнда жетекші орын ересектерге тиесілі.

3-4 жас аралығындағы балалардың сөйлеуі әсіресе тез дамиды. 3 жастан 4 жасқа дейінгі балалардың белсенді сөздік қоры айына шамамен 100 жаңа сөзге дейін өседі. Егер үш жаста балаға қарым-қатынас жасау үшін бар болғаны бірнеше жүз сөз қажет болса, төрт жаста бұл көрсеткіш 1,5 – 2 мың сөзге жетеді.

Сөздердің дыбыстық құрылымы да тез жақсарып, сөз тіркестері егжей-тегжейлі болады. Бірақ барлық балалардың сөйлеу дамуы бірдей деңгейде бола бермейді: кейбіреулері үш жасқа дейін сөздерді жиі дұрыс айтады, ал басқалары жеткілікті анық сөйлемейді, сөздерді қате айтады, ал басқалары жеткілікті анық сөйлемейді, жеке дыбыстарды қате айтады. Ең типтік қателер – дыбыстарды түсіріп жіберу және ауыстыру, дыбыстар мен буындардың ретін өзгерту, буын құрылымының бұзылуы. Ауызекі сөйлеуде түрлі балалар әрекеттерінде қоршаған орта заттары мен табиғат нысандарының атауларын өздігінен қолдануды қалыптастыру. Қоршаған ортадағы күнделікті жиі қолданылатын туыстық қатынасқа байланысты сөздерді («бөпе», «аға», «апа», «іні», «қарындас»), тұрмыстық заттардың, жемістердің, жануарлардың, төрт түліктің атауларын айту және түсіну дағдыларын қалыптастыру. Баланың сөздік қорын дамытуда, санамақтар, тақпақтар, жаңылтпаштарды жаттауға баулу. [4, 405 б.]

4-5 жастағы балалардың сөйлеуінің даму ерекшеліктері.

Төрт-бес жасар баланың ең таң қалдырғаны – оның ана тілін меңгерудегі жетістігі. Бес жасқа келгенде сөздік қоры 2000 сөзден асады. Онда абстрактілі ұғымдар пайда болады. Сәби жалпы категориялардың мағынасын түсінуге тырысады: бақыт, нәзіктік, әділдік, махаббат. Бала сөздердің мағынасын түсініп, олардың шығу тегін түсіндіргісі келеді. Оны сөздің барлық белгілері: мағынасы, дыбыстық формасы, әуезділігі мен музыкалық қасиеті қызықтырады. Бала бұрын әр түрлі заттарды мұқият және ұзақ зерттегендей, сөзбен ойнайтын сияқты. Бала сөздерді өзгертуге, жаңасын ойлап табуға бірнеше сағат жұмсай алады. Ол рифмамен «ойнайды», бірақ ол поэзия емес. Көбінесе рифма мазмұнмен байланыспайды, тек ерекше дыбысталады.

Өмірдің бесінші жылында балалар дыбыстарды қабылдау және айту қабілетін жақсартады; олар сөздегі белгілі бір дыбысты құлақ арқылы танып, берілген дыбысқа сөздерді таңдай алады. Кейбір балаларда жеке дыбыстардың айтылуы әлі толық қалыптаспауы мүмкін. Баланың сөйлеуінде жай сөйлемдермен қатар күрделі сөйлемдер де пайда бола бастайды.

Айналасындағы заттармен сөздік қорды кеңейту: тұрмыстық заттар және қоршаған орта заттарының қолданылу маңыздылығын түсіну, заттардың атауларын, олардың бөліктері мен бөлшектерін, олар жасалған материалдарды, материалдардың белгілі және белгісіз қасиеттерін сөйлеуде қолдану. Баланың сөздік қорын айналасындағы өзін қоршаған ортадан тыс заттар мен құбылыстардың атауларымен кеңейту, аталған заттардың қолданылу аясы туралы балалармен талқылау. Сөздік қорды ересектердің мамандықтарын білдіретін зат есімдермен, еңбек әрекетін білдіретін етістіктермен толықтыру. Сөйлеуде күнделікті көп қолданылатын сын есімдерді, етістіктерді, есімдіктерді қолдану. Сөздік қорды заттар тобын білдіретін жалпылаушы сөздермен (ойыншықтар, киім, аяқ киім, ыдыс, жиһаз), заттардың орналасқан жерін (сол, оң, қатар, жанында, арасында), тұрмыстық электротехника заттарының және ұлттық тұрмыстық заттардың атауларын білдіретін және мағынасы қарама қарсы антоним сөздермен байыту. Балаларды қазақ халқының қонақжайлылық дәстүрімен таныстыру, қонақты күтіп алу, төрге отырғызу, «қонақ кәде», «сыбаға», ас қайыру, бата беру, қонақты шығарып салу дәстүрлерін үйрету арқылы үлкендерді сыйлауға, дастархан басында әдептілікті сақтауға баулу. [5, 240 б.]

Сөйлеу бала мен ересектер мен құрдастар арасындағы күнделікті қарым-қатынас процесінде дамиды. Сөйлеуді дамытудың жетістігі ересек адамның сөйлеуінің байлығы мен дұрыстығымен ғана емес, сонымен бірге баланың өсіп келе жатқан қажеттіліктерімен де қамтамасыз етіледі. Қарым-қатынасқа деген қажеттілік, жаңа нәрсені үйренуге және түсінуге ұмтылу, түсінуге ұмтылу, бір нәрсе туралы басқа біреуге айту, басқа біреуге әсер ету қажеттілігі баланың тілді белсенді меңгеруіне ынталандыратын мотивтер болып табылады. Байланысты

сөйлеудің даму деңгейі ана тілінің барлық аспектілерін: сөздік қорын, грамматикалық құрылымын, дыбыстық құрамын меңгеру деңгейімен тығыз байланысты. Жасы ұлғайған сайын тыңдау, оқу, әңгімелесу, пікірталас, пайымдау – адамның сөйлеу әрекетінің ерекше формалары баланың сөйлеуінің жалпы және арнайы дамуында маңызды рөл атқарады. Қарым-қатынастың мұндай түрлерінде бала сөйлеуді басқаларға және өзіне әсер ету құралы, өзін-өзі тану және өзін-өзі реттеу құралы ретінде үйренеді. Сөйлеуді дамыту ерекшеліктерін дамыту мектеп жасына дейінгі баланың жеке басының жан-жақты қалыптасуының өзегі болып саналады, ол психикалық, эстетикалық және адамгершілік тәрбиесінің көптеген мәселелерін шешуге мол мүмкіндіктер береді.

Сөйлеуді дамыту қазіргі қоғамда өзекті мәселеге айналуда. Өскелең ұрпақтың сөйлеу тілін қалыптастыру – сөйлеу тілін дамытумен айналысатын ұстаздардың міндеті.

Әдебиеттер

1. Володина В.О согласовании существительного с числительным в речи детей 5-6 лет [Текст] / В. Володина // Дошкольное воспитание. – 2002. – № 8. – С. 52.

2. Выготский Л.С. Педагогическая психология [Текст] / Л.С. Выготский – М.: Педагогика, 1991. – 311 б.

3. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации [Текст] / Н.И. Жинкин – М.: Просвещение, 1982. – 198б.

4. Леонтьев А.Н. Речевая деятельность [Текст] / А.Н. Леонтьев // Хрестоматия по психологии: Учебное пособие. – М.: Просвещение. – 1997. – 405 б.

5. Новотворцева Н.В. Развитие речи детей [Текст] / Н.В. Новотворцева. – Ярославль: Академия развития, 1996. –240 б.

СӨЙЛЕУ ТІЛІНІҢ БҰЗЫЛЫСТАРЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ТҮЗЕТУ ӘДІСТЕРІ

М. Адамкулова

Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет

ғылыми жетекшісі: Ж.М. Бердібекова

Аңдатпа. Бұл мақалада сөйлеу тілінің бұзылыстары бар балалардың тілін түзету әдістері қарастырылады. Сөйлеу тілінің бұзылыстары – балалардың тілдік, әлеуметтік және психологиялық дамуына әсер ететін маңызды мәселе болып табылады. Зерттеуде сөйлеу тілінің бұзылу себептері мен түрлері сипатталып, оларды түзетуге арналған логопедиялық, көрнекі, ойын арқылы жүргізілетін және ата-аналармен бірлескен әдістердің тиімділігі талданады. Авторлар тілдік бұзылыстарды түзету процесінің кешенді тәсілді қажет ететінін және бұл үдерісте логопедтермен қатар ата-аналар мен басқа мамандардың да белсенді қатысуы қажет екенін атап көрсетеді. Зерттеу нәтижелері сөйлеу тілінің бұзылыстарын тиімді түзетудің ғылыми және практикалық негіздерін қалыптастыруға бағытталған.

Кілт сөздер: Сөйлеу тілі, тіл бұзылыстары, логопедиялық әдістер, балалар дамуы, түзету жұмысы, ата-аналармен жұмыс, көрнекі құралдар, тілдік даму.

Аннотация. В данной статье рассматриваются методы коррекции речи у детей с речевыми нарушениями. Речевые расстройства являются важной проблемой, влияющей на языковое, социальное и психологическое развитие детей. В исследовании описываются причины и виды речевых нарушений, а также анализируется эффективность логопедических, наглядных, игровых методов и совместной работы с родителями по их устранению. Авторы подчеркивают, что процесс коррекции речевых расстройств требует комплексного подхода и активного участия не только логопедов, но и родителей, а также других специалистов. Результаты исследования направлены на формирование научной и практической основы для эффективной коррекции речевых нарушений.

Ключевые слова: речь, речевые расстройства, логопедические методы, развитие детей, коррекционная работа, работа с родителями, наглядные средства, речевое развитие.

Abstract. This article examines methods of speech correction in children with speech disorders. Speech disorders are a significant issue that affects children's linguistic, social, and psychological development. The study describes the causes and types of speech disorders and analyzes the effectiveness of speech therapy techniques, visual aids, play-based methods, and collaboration with parents in addressing these issues. The authors emphasize that the correction of speech disorders requires a comprehensive approach and active involvement not only of speech therapists but also of parents and other specialists. The results of the study aim to establish a scientific and practical foundation for the effective correction of speech disorders.

Keywords: Speech, speech disorders, speech therapy methods, child development, correctional work, parental involvement, visual aids, speech development.

Сөйлеу тілінің бұзылыстары – балалардың тілдік дамуында кездесетін күрделі мәселелердің бірі. Бұл бұзылыстар балалардың әлеуметтік қарым-қатынасын, оқу процесіне қатысуын және жалпы психологиялық әл-ауқатын теріс әсер етеді. Сөйлеу тілінің бұзылыстарының себептері әртүрлі болуы мүмкін: генетикалық факторлар, психологиялық жағдай, әлеуметтік орта, сондай-ақ, нейробиологиялық ерекшеліктер. Сондықтан, бұл мәселені зерттеу және шешу ғылыми және практикалық тұрғыдан үлкен маңызға ие. Сөлеу тілінің бұзылыстары бар балалардың тілін түзету әдістері – бұл тек қана логопедиялық жаттығулармен шектелмейді. Бұл салада қолданылатын әдістер мен тәсілдер балалардың жеке ерекшеліктерін, даму деңгейін, психологиялық жағдайын және әлеуметтік контекстін ескере отырып, кешенді түрде қарастырылуы тиіс. Зерттеулер көрсеткендей, балалардың сөйлеу тілін түзету процесі тек логопедтердің немесе педагогтардың ғана емес, сонымен қатар, ата-аналардың, психологтардың және басқа да мамандардың бірлескен жұмысына негізделуі қажет. Практикалық тұрғыдан алғанда, сөйлеу тілінің бұзылыстары бар балаларға арналған түзету әдістері олардың тілін дамытуға, әлеуметтік адаптациясына және оқу процесіне қатысуына көмектеседі. Түзету әдістерінің тиімділігі балалардың отба-

сында және қоғамда өздерін еркін сезінуіне ықпал етеді, бұл олардың психологиялық жағдайын жақсартады. Логопедтер мен педагогтар үшін арнайы дайындық бағдарламаларын жасау, сөйлеу тілінің бұзылыстарын түзету бойынша кәсіби дағдыларын арттыруға мүмкіндік береді.

Сөйлеу тілінің бұзылыстары: Түсінік және маңызы

Сөйлеу тілі – адамзаттың бір-бірімен қарым-қатынас жасауындағы негізгі құралдардың бірі.. Алайда, кейбір балаларда сөйлеу тілінің бұзылыстары кездеседі. Бұл бұзылыстар балалардың тілдік дамуына, әлеуметтік қатынастарына және оқу процесіне теріс әсер етуі мүмкін. Сөйлеу тілінің бұзылыстарының түрлері әртүрлі: дыбыстардың дұрыс айтылмауы, сөйлеу қарқынының өзгеруі, грамматикалық құрылымдардың бұзылуы және т.б. Сөйлеу тілінің бұзылыстары бар балалардың тілін түзету – бұл тек тілдік қабілеттерін жақсарту ғана емес, сонымен қатар олардың психологиялық, әлеуметтік және эмоционалдық дамуына да оң әсер етеді. Тілдің дамуы балалардың өз ойларын, сезімдерін және ниеттерін білдіруіне мүмкіндік береді, сондықтан бұл мәселеге ерекше назар аудару қажет. Сөйлеу тілінің бұзылыстарын түзету үшін әртүрлі әдістер мен тәсілдер қолданылады. Бұл әдістердің тиімділігі баланың жеке ерекшеліктеріне, бұзылыстың түріне және дәрежесіне байланысты. Тілдік түзету процесінде мынадай әдістер мен тәсілдер жиі қолданылады:

1. Логопедиялық жаттығулар: Логопедтер балалармен жұмыс істегенде арнайы жаттығулар мен ойындар қолданады. Бұл жаттығулар дыбыстарды дұрыс айтуға, сөйлемдерді дұрыс құрастыруға және тілдік қорды байытуға бағытталған.

2. Көрнекі құралдар: Сөйлеу тілінің бұзылыстары бар балаларға визуалды материалдар (суреттер, карточкалар, схемалар) арқылы түсіндіру тиімді. Көрнекі құралдар балалардың назарын аударады және ақпаратты қабылдауды жеңілдетеді.

3. Ойын арқылы түзету: Ойын – балалар үшін ең тиімді оқыту әдістерінің бірі. Ойындар арқылы балалардың сөйлеу дағдыларын дамытуға, тілдік қорын байытуға және әлеуметтік дағдыларын жетілдіруге болады.

4. Ата-аналармен жұмыс: Ата-аналардың рөлі де өте маңызды. Оларға балаларымен үйде тілдік жаттығулар жасау, сөйлесу, кітап оқу сияқты әрекеттерді ұсыну арқылы балалардың тілдік дамуына ықпал етуге болады.

5. Психологиялық қолдау: Сөйлеу тілінің бұзылыстары бар балалар көбінесе өздерін әлеуметтік ортада ыңғайсыз сезінеді. Сондықтан, оларға психологиялық қолдау көрсету, сенімділік пен мотивацияны арттыру өте маңызды.

Фонематикалық қабылдауды дамыту:

Әдістер мен стратегиялар

Фонематикалық қабылдау – бұл адамның сөздегі дыбыстарды, яғни фонемаларды тану, ажырату және өңдеу қабілеті. Бұл қабілет бала-

лардың сөйлеу тілінің дамуы мен оқу процесінде маңызды рөл атқарады. Сөлеу тілінің бұзылыстары бар балаларда фонематикалық қабылдаудың дамуы жиі қиындықтар туындатады. Сондықтан, фонематикалық қабылдауды дамыту үшін қолданылатын әдістер мен стратегияларды қарастыру өте маңызды.

Фонематикалық қабылдау сөйлеу тілінің негізі болып табылады. Дыбыстарды дұрыс қабылдай алмау, оларды ажырата алмау балалардың сөздік қорын, грамматикалық құрылымын және оқу қабілетін төмендетеді. Сөлеу тілінің бұзылыстары бар балаларда фонематикалық қабылдаудың кемшіліктері жиі кездеседі, бұл олардың әлеуметтік және эмоционалдық дамуына да әсер етеді.

Әдістер мен стратегиялар

1. Дыбыстарды ажырату жаттығулары: Балаларға дыбыстарды тыңдату арқылы оларды ажыратуға үйрету. Мысалы, «б» және «п» дыбыстарын тыңдату, оларды қайталауды сұрау. Бұл жаттығулар балалардың дыбыстарды тану қабілетін арттырады.

2. Сөздерді сегменттеу: Балаларға сөздерді дыбыстық құрамына бөлуді үйрету. Мысалы, «маса» сөзін «м-а-с-а» деп бөлу. Бұл әдіс фонематикалық қабылдауды дамытуға көмектеседі.

3. Суреттермен жұмыс: Суреттерді пайдалана отырып, балаларға дыбыстарды тануға және оларды сөздермен байланыстыруға көмектесу. Мысалы, суретте «жануар» болса, балалардан «ж» дыбысын айтуын сұрау.

4. Ритм және мелодия: Балаларға ритм мен мелодия арқылы дыбыстарды тануға үйрету. Бұл әдіс балалардың фонематикалық қабылдауын дамытуға және дыбыстарды есте сақтауға көмектеседі.

5. Тілдік жаттығулар: Балалармен тілдік жаттығулар өткізу, мысалы, өлеңдер, жұмбақтар, мақал-мәтелдер айту. Бұл жаттығулар фонематикалық қабылдауды жақсартады.

6. Көрнекі құралдарды пайдалану: Фонематикалық қабылдауды дамыту үшін түрлі көрнекі құралдарды, мысалы, карточкаларды, плакаттарды қолдану. Бұл балалардың қызығушылығын арттырады және оқу процесін жеңілдетеді.

Нәтижесінде жоғарыда аталған әдістер мен стратегияларды қолдану арқылы балалардың фонематикалық қабылдау қабілетін арттыруға болады. Бұл олардың сөйлеу тілінің дамуына, оқу қабілетіне және әлеуметтік қарым-қатынасына оң әсер етеді. Сондықтан, педагогтар мен логопедтер бұл әдістерді өз тәжірибелерінде кеңінен қолдануы қажет.

Артикуляциялық гимнастика: Сөйлеу дағдыларын дамыту

Сөйлеу тілі – адамның әлеуметтік өмірінде маңызды рөл атқаратын, ақпарат алмасу мен эмоцияларды білдірудің негізгі құралы. Алайда, кейбір балаларда сөйлеу тілінің бұзылыстары кездеседі, бұл олардың қоғамда өздерін еркін сезінуіне, қарым-қатынас орнатуына кедергі келтіреді. Сөйлеу тілінің бұзылыстары бар балалардың тілін түзету үшін

түрлі әдістер мен тәсілдер қолданылады, олардың бірі – артикуляциялық гимнастика.

Артикуляциялық гимнастика – бұл тіл, ерін, жақ және бет бұлшықеттерінің қозғалыстарын дамытуға арналған жаттығулар кешені. Бұл гимнастиканың мақсаты – балалардың артикуляциясын, яғни сөйлеу мүшелерінің қозғалысын жақсарту, сөйлеу дағдыларын дамыту, дыбыстарды дұрыс айтуға үйрету. Артикуляциялық гимнастиканы жүйелі түрде орындау балалардың сөйлеу тіліне оң әсер етеді.

Артикуляциялық гимнастиканың маңызы

1. Сөйлеу мүшелерінің дамуы: Артикуляциялық гимнастика балалардың тіл, ерін, жақ, және бет бұлшықеттерінің қозғалыстарын дамытуға көмектеседі. Бұл сөйлеу мүшелерінің икемділігін арттырып, дыбыстарды дұрыс айтуға мүмкіндік береді.

2. Дыбыстарды дұрыс айту: Сөйлеу тілінің бұзылыстары бар балалар көбінесе дыбыстарды дұрыс айтпайды. Артикуляциялық гимнастика арқылы олар дыбыстарды айту техникасын меңгереді, бұл олардың сөйлеуінің сапасын жақсартады.

3. Эмоционалды жағдайды жақсарту: Сөйлеу тілінің бұзылыстары бар балалар жиі өздерін сенімсіз сезінеді. Артикуляциялық гимнастика оларды сөйлеуге ынталандырып, өз-өздеріне деген сенімділікті арттырады.

Қорытындылай келе, сөлеу тілінің бұзылыстары бар балалардың тілін түзету әдістері – қазіргі қоғамдағы маңызды мәселелердің бірі. Тіл – адамның әлеуметтік, эмоционалдық және когнитивтік дамуының негізі болып табылады, сондықтан балалардың сөйлеу тіліндегі бұзылыстарды ерте анықтап, тиімді түзету әдістерін қолдану өте маңызды. Сөйлеу тілінің бұзылыстары бар балалардың тілін түзету әдістерін дамыту мен жетілдіру – бұл тек жеке тұлғаның ғана емес, тұтас қоғамның да дамуына ықпал ететін маңызды аспект. Сондықтан, балалардың сөйлеу қабілеттерін жақсарту, олардың коммуникациялық дағдыларын нығайту, әлеуметтік ортада тиімді қарым-қатынас жасауына көмектесу үшін ғылыми зерттеулер мен практикалық тәжірибелерді одан әрі дамыту қажет. Сондықтан, болашақта сөйлеу тілінің бұзылыстары бар балалармен жұмыс істеу үшін кешенді, инновациялық және ғылыми негізделген тәсілдерді қолдану, балалардың сөйлеу қабілеттерін дамыту мен әлеуметтік адаптациясын жақсартуға ықпал ететін маңызды фактор болып табылады. Тіл – бұл тек қарым-қатынас құралы емес, сонымен қатар, жеке тұлғаның өзін-өзі тану, қоғамда орнын табу, және эмоционалдық жағдайын қалыптастырудағы басты құрал. Осылайша, сөйлеу тілінің бұзылыстары бар балалардың тілін түзету әдістері – бұл болашақ ұрпақтың әлеуметтік, эмоционалдық және когнитивтік дамуына зор әсер ететін сала.

Әдебиеттер

1. Искакова М.С. Арнайы психология: оқулық / М.С. Искакова. – Алматы: Эспи, 2022. – 256 б.

2. Искакова М.С. Дефектология негіздері: оқулық. Педагог. маманд. арн. / М.С. Искакова. – Алматы: Эверо, 2016. – 86 б.

3. Ибатова Г.Б. Дамуында түрлі ақаулары бар балалардың сөйлеу тілі дамуының ерекшеліктері: оқу құралы / Г.Б. Ибатова, Г.М. Қожанова; Абай атындағы КазҰПУ. – Алматы : Нур-Принт, 2014. – 48 б.

4. Мектепке дейінгі ұйымда инклюзивтік білім беру: әдістемелік ұстаным. – Астана. 2014. – 25 б.

ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУ

Қ.Ө. Алимхан

Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.

ғылыми жетекшісі: Р.Х. Кошкимбаева

педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Павлодар қ.

Аннотация. Бұл мақаламектеп жасына дейінгі балалардың танымдық қабілеттерін дидактикалық ойындар арқылы дамыту мәселесі жайында. Танымдық қабілеттер – баланың ойлау, есте сақтау, зейін қою, қабылдау, қиялдау және мәселелерді шешу қабілеттерін қамтитын күрделі жүйесі болып табыладындығы қарастырылған.

Түйінді сөздер: зейін, ойлау, қиял, сөйлеу, ойын әрекеттері, танымдық қабілет, дидактикалық ойын.

Аннотация. Данная статья посвящена проблеме развития познавательных способностей дошкольников посредством дидактических игр. Познавательные способности – это сложная система, включающая в себя способность ребенка мыслить, запоминать, сосредотачиваться, воспринимать, фантазировать и решать проблемы.

Ключевые слова: внимание, мышление, воображение, речь, игровые действия, познавательные способности, дидактическая игра.

Annotation. This article is devoted to the problem of developing the cognitive abilities of preschoolers through didactic games. Cognitive abilities are a complex system that includes a child's ability to think, remember, focus, perceive, fantasize, and solve problems.

Keywords: attention, thinking, imagination, speech, game actions, cognitive abilities, didactic game.

Мектеп жасына дейінгі балалық шақ – жеке тұлғаның қалыптасуындағы ерекше кезең. Осы кезеңде балалар әлемді тануға, жаңа білімдер мен дағдыларды меңгеруге, қоршаған ортамен қарым-қатынасқа түсуге ұмтылады. Бұл кезеңдегі негізгі қызмет түрі – ойын,

осы ойын арқылы балалар қоршаған әлемді таниды, танымдық қабілеттері дамиды және әлеуметтік дағдыларға ие болады.

Танымдық қабілеттер – баланың ойлау, есте сақтау, зейін қою, қабылдау, қиялдау және мәселелерді шешу қабілеттерін қамтитын күрделі жүйе. Бұл қабілеттер баланың ақыл-ой дамуының негізін қалайды және оның болашақтағы білім алуы мен әлеуметтік бейімделуіне әсер етеді. Сондықтан, мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық қабілеттерін дамыту мәселесінің өзектілігі арта түседі.

Мектепке дейінгі білім беруде танымдық қабілеттерді дамытудың тиімді әдістерінің бірі – дидактикалық ойындарды қолдану. Дидактикалық ойындар – бұл балалардың танымдық қабілеттерін, ойлауын, сөйлеуін, зейінін және т.б. дамытуға бағытталған арнайы құралдар. Бұл ойындар білім беру мақсаттарына қол жеткізуге ықпал етеді және балалардың қызығушылығын арттыра отырып, оқыту процесін тиімді етеді.

Білім берудің сапасын арттыруда дидактикалық ойындардың рөлі ерекше. Олар ойын барысында балалардың білім алуға деген қызығушылығын оятып, оқу процесін жеңілдетеді. Дидактикалық ойындар – балалардың математикалық түсініктерін, логикалық ойлау қабілеттерін, зейін мен есте сақтауын дамыту үшін маңызды әдістемелік құрал. Әсіресе, мектеп жасына дейінгі балалар үшін, мұндай ойындар арқылы оқу процесі әлдеқайда әсерлі, әрі қызықты болады [1].

Дидактикалық ойындар арқылы балалар заттардың қасиеттерін, формасын, түсін, көлемін, санын, кеңістіктегі орнын таниды, салыстырады, талдайды, жалпылайды және жүйелейді. Олардың тілі дамып, сөздік қоры молаяды, қоршаған орта туралы түсініктері кеңейеді, ойлау қабілеті дамиды. Сонымен қатар, дидактикалық ойындар балалардың әлеуметтік дағдыларын, қарым-қатынас жасау қабілеттерін және өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Танымдық қабілет (когнитивтік қабілет) – бұл адамның айналасындағы әлемді тану, білу, түсіну және ақпаратты өңдеу қабілеттерінің жиынтығы. Бұл қабілеттер адамға білім алуға, мәселелерді шешуге, шешім қабылдауға және айналасындағы ортаға бейімделуге көмектеседі.

Танымдық қабілеттерге мыналар жатады:

Зейін: Ақпараттың белгілі бір бөлігіне шоғырлану және басқа бөліктерге назар аудармау қабілеті. Зейіннің түрлері: шоғырланған зейін, бөлінген зейін, ауыспалы зейін және т.б.

Есте сақтау: Ақпаратты қабылдау, сақтау, еске түсіру және қайта жаңғырту қабілеті. Есте сақтаудың түрлері: қысқа мерзімді есте сақтау, ұзақ мерзімді есте сақтау, жұмыс жады және т.б.

Тілдік қабілеттер: Тілді түсіну және қолдану қабілеті. Бұған сөздік қор, грамматика, синтаксис, мәтінді түсіну және өз ойын ауызша және жазбаша түрде жеткізу кіреді.

Логикалық ойлау: Логикалық заңдылықтарды түсіну және қолдану, қорытынды жасау, дәлелдеу және мәселелерді шешу қабілеті.

Кеңістіктік ойлау: Нысандардың кеңістіктегі орналасуын, пішінін және арақатынасын елестету және түсіну қабілеті.

Абстрактілі ойлау: Нақты емес, абстрактілі ұғымдармен және идеялармен жұмыс істеу қабілеті.

Ойлау: Ақпаратты өңдеу, талдау, синтездеу, салыстыру, қорытынды жасау және шешім қабылдау қабілеті. Ойлаудың түрлері: нақты ойлау, абстрактілі ойлау, сыни ойлау, шығармашылық ойлау және т.б.

Шешім қабылдау: Әртүрлі нұсқалардың ішінен ең жақсысын таңдау қабілеті.

Проблемаларды шешу: Күрделі мәселелерді анықтау, талдау және шешу жолдарын табу қабілеті [2].

Тәрбие – баланың дүниеге келген сәтінен басталады. Мектеп жасына дейінгі баланы дамытатын, өсіретін әрі тәрбиелейтін негізгі іс-әрекет – ойын. Ойын арқылы бала өзін қоршаған ортамен,табиғатпен, қоғамдық құбылыстармен, адамдардың еңбегімен, қарым-қатынастарымен танысады. Халқымыз ойындарды тек балаларды алдандыру, көңілін көтеру әдісі деп қарамай, жас ерекшеліктеріне сай олардың қөзқарастарын, мінез-құлқын қалыптастыру құралы деп ерекше бағалаған. Ойын негізінен балалрға дене шынықтыру және эстетикалық тәрбие берудің маңызды құралы. Ойын балаларды ұйымшылдыққа үйретеді. Ойынның түрлері көп, соның ішінде маңыздысы – дидактикалық ойын. Бұл ойынның пайдасы – баланың ой -өрісінің қалыптасуын, дамуын мақсат етіп қояды. Сондай-ақ балалардың адамгершілік сезімін оятуға, адамдармен дұрыс қарым-қатынас жасау, еңбек адамдарына, басқа ұлт өкілдеріне, достық,туған жеріне сүйіспеншлік сезіміе тәрбиелеуге көңіл бөлінеді. Дидактикалық ойындар – балалар үшін өзіне тән жүру барысы, мақсаты, маңызы бар әрекет. Ойындарды бала тәрбиесіне енгізу үшін тәрбиешілер көптеген жұмыстарды атқарады.

Қазақ халқының ұлы ойшылы Абай Құнанбаев: «Ойын ойнап, ән салмай, өсер бала бола ма?», – деп айтқандай, баланың өмірінде ойын ерекше орын алады. Мектеп жасына дейінгі балалардың зейіні тұрақсыз болады. Оларды біркелкі жұмыс тез жалықтырады. Сондықтан олардың зейінін үнемі қажетті бағытқа аудару үшін ойын түрінде жүргізу қажет. Өйткені ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінде алған білімді ойынмен тиянақтау білімнің беріктігіне негіз қалайды.

Дидактикалық ойындар – бұл балалардың оқу-танымдық іс-әрекетін ұйымдастырудың ерекше түрі, ол оқыту мен ойын элементтерін біріктіреді. Олар балалардың білім алуға деген қызығушылығын артты-

рады, танымдық қабілеттерін дамытады және әлеуметтік дағдыларын қалыптастырады.[3].

Дидактикалық ойындардың негізгі сипаттамалары:

Дидактикалық мақсат: Дидактикалық ойынның басты мақсаты – белгілі бір білімді, білікті немесе дағдыны қалыптастыру. Бұл мақсат ойынның мазмұны мен құрылымында көрініс табады.

Ойындық әрекет: Дидактикалық ойын оқу процесін қызықты және тартымды ететін ойын элементтерін қамтиды. Ойындық әрекет балалардың белсенділігін арттырады, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытады және оқуға деген позитивті көзқарасын қалыптастырады.

Ережелер: Дидактикалық ойындар белгілі бір ережелерге бағынады, олар ойынның барысын реттейді және балалардың тәртіптілікке, жауапкершілікке және командада жұмыс істеуге үйренуіне ықпал етеді.

Нәтиже: Дидактикалық ойынның нәтижесі – балалардың жаңа білімдерді, біліктерді немесе дағдыларды меңгеруі. Нәтижеге жету ойынның мақсатына жетуді білдіреді және балалардың өзін-өзі бағалауына және мотивациясына әсер етеді.[4].

Дидактикалық ойындарды әртүрлі критерийлер бойынша жіктеуге болады. Ең көп таралған жіктеулердің кейбірі:

Мақсатына қарай:

Танымдық ойындар: Балалардың танымдық процестерін (зейін, есте сақтау, ойлау, қиял) дамытуға бағытталған ойындар. Мысалы, “Не артық?”, “Жалғасын тап”, “Пішінін тап”.

Тілдік ойындар: Балалардың сөздік қорын байытуға, сөйлеу тілін дамытуға және грамматикалық дұрыс сөйлеуге үйретуге бағытталған ойындар. Мысалы, “Сипаттама бер”, “Сөз ойлап тап”, “Сөйлем құрастыр”.

Математикалық ойындар: Балалардың математикалық түсініктерін қалыптастыруға, сандармен, геометриялық фигуралармен және кеңістіктік қатынастармен таныстыруға бағытталған ойындар. Мысалы, “Сана”, “Пішіндерді ажырат”, “Көлемін анықта”.

Экологиялық ойындар: Балалардың табиғат туралы білімдерін кеңейтуге, қоршаған ортаға деген қамқорлық сезімін оятуға және экологиялық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған ойындар. Мысалы, “Қайда өседі?”, “Кім не жейді?”, “Ауа райын болжа”.

Әлеуметтік-тәрбиелік ойындар: Балалардың әлеуметтік дағдыларын дамытуға, қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға және моральдық құндылықтарды сіңіруге бағытталған ойындар. Мысалы, “Сәлемдесу”, “Көмек көрсету”, “Рөлдік ойындар”.[5].

Мазмұнына қарай:

Заттық ойындар: Нақты заттарды (ойыншықтар, муляждар, табиғи материалдар) пайдаланатын ойындар.

Үстел-баспа ойындары: Арнайы дайындалған құралдарды (карточкалар, домино, лото, пазлдар) пайдаланатын ойындар.

Ауызша ойындар: Сөздік әдістерді (сұрақтар, жауаптар, жұмбақтар, жаңылтпаштар) пайдаланатын ойындар.

Ұйымдастыру формасына қарай:

Фронтальды ойындар: Барлық балалар бір уақытта қатысатын ойындар.

Топтық ойындар: Балалар шағын топтарға бөлініп қатысатын ойындар.

Жеке ойындар: Әр бала өз бетінше ойнайтын ойындар.

Ойындық әрекеттің түріне қарай:

Жарыс ойындары: Белгілі бір нәтижеге жету үшін жарысу элементтері бар ойындар.

Рөлдік ойындар: Балалардың белгілі бір рөлді сомдауына негізделген ойындар.

Шығармашылық ойындар: Балалардың өз қиялдарын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін ойындар.

Зейін: Баланың қанша уақыт бойы тапсырмаға назар аударуы, алаңдататын факторларға кері байланысы.

Сөйлеу: Сөздік қоры, сөйлеудің дұрыстығы, сөйлеу қарқыны, сөйлеудің анықтығы.

Ойлау: Тапсырманы түсінуі, нұсқауларды орындауы, проблемаларды шешуі.

Қиял: Ойын барысындағы рөлдері, шығармашылық ойындарға қатысуы.

Дидактикалық ойындар: «Суретті құрастыр», «Төлін ата», «Көлеңкесін тап», «Суретке қарап әңгіме құрастыр», «Ертегіні жалғастыр»,

Әдебиеттер

1. Жас ерекшеліктер педагогикасы. Қ.Р.Б. және ғылым министірлігі С.А. Мусаева, Т.Б. Бегалиев «Фолиант« баспасы Астана, 2006.

2. «Математика және физика» журналы №1-2009, №2-2005, №2-2006, №2-2009, №3-2004

3. «Дидактикалық материалдар жинағы» Құрастырған Абжапарова Б. К. 2014ж.

4. Меңжанова Ә. Мектепке дейінгі педагогика. – Алматы: РАУАН, 2022, 20–46.

5. Балабақшада ойнатылатын «Дидактикалық ойындар« жинағынан.

ОЙЫН ӘРЕКЕТІНДЕ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ОЙЛАУ ПРОЦЕСІН ДАМЫТУ

К.Д. Баязитова
Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің 3 курс студенті
ғылыми жетекшісі: Р.Х. Кошкимбаева
педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Аннотация. Мақалада балалардың ойлау процесі, оның қалыптасу мен даму ерекшеліктері, оның басқа да танымдық процестермен байланысы жан-жақты қарастырылған. Сонымен қатар, ойын түрлері арқылы мектеп жасына дейінгі балалардың ойлау операцияларын, яғни баланы салыстыруға, жалпылауға, қарапайым тұжырымдар жасай алу дағдыларын дамытуға болады.
Түйінді сөздер: ойлау, дамыту, мектепке дейінгі жас, ойын әркеті, көрнекі-әрекеттік ойлау, көрнекі-бейнелі ойлау, сөздік-логикалық ойлау.

Аннотация. В статье подробно рассматривается мыслительный процесс детей, особенности его формирования и развития, его связь с другими познавательными процессами. Кроме того, с помощью игровых видов можно развивать мыслительные операции дошкольников, т. е. умение сравнивать, обобщать, делать простые выводы.
Ключевые слова: мышление, развитие, дошкольный возраст, игровой процесс, наглядно-деятельностное мышление, наглядно-образное мышление, словесно-логическое мышление.

Abstract. The article examines in detail the children's thought process, the features of its formation and development, and its connection with other cognitive processes. In addition, with the help of game types, it is possible to develop mental operations of preschoolers, i.e. the ability to compare, generalize, and draw simple conclusions.
Keywords: thinking, development, preschool age, play, visual-activity thinking, visual-imaginative thinking, verbal-logical thinking.

Балалардың ойлау қабілетін дамыту мәселесі көптеген жылдар бойы психологтар мен педагогтердің ғылыми зерттеуінің өзекті тақырыбы болып табылады. Оның себептерінің бірі, қазіргі қоғам балалаларында психикалық тежелулердің кейбір функцияларының кеш дамуына байланысты болмақ. Баланың ойлауы танымдық процесстердің барлығымен тығыз байланысты. Себебі, дүниетану тікелей сезімдік үрдістер – түйсіну, қабылдау, пайымдаудан басталып, одан әрі ойлануға қарай өрбиді. Мұның бәрі ойлау процесінің арқасында мүмкін болады [1,82б]. Кей педагогтердің айтуынша, балада ойлау қабілетінің дамуы тікелей сөйлеу қабілетінің даму деңгейімен тығыз байланысты дейді. Оған дәлел ретінде Б.Ә. Әмірованың пікірі: «Ойлау әлеуметтік жағдаймен ұштасқан, тілмен тығыз байланысты психикалық процессі және сол арқылы болмыстағы, дүниедегі нәрселердің жалпы және жанама бейнеленуі жүзеге асады» [2,33б]. Бұл ойды Л.С.Выготский де ұстанған болатын.

Жалпы, ойлау процесін жан-жақты зертеп, балада сол процесстің даму ерекшеліктер сипаттағандар Ж. Пиаже, А.Р. Лурия, Л.С. Выготский, И.М. Сеченов, А.Н. Леонтьев, отандық Қ. Дүйсенова, Қ. Н. Нығыметова, М. П. Асылбекованың еңбектерінде көре аламыз.

Ойлау процесіне ғалымдар өз зерттеулеріне негізделіп әртүрлі анықтама берген. Мысалға, С.Л.Рубинштейннің пікірінше, ойлау – бұл қоршаған әлемнің байланыстары мен қатынастарын, объектілері мен құбылыстарын ашуға бағытталған адамның мақсатты, саналы әрекеті. Ал, Ефимова бұл процессті былай сипаттайды: «ойлау – объективті әлемнің объектілері мен құбылыстарының байланыстары мен қатынастарын бейнелеудің танымдық процесі» [3,131б]. Б.Ә.Әмірова болса, ойлауды: «сыртқы дүниедегі болмыстың жалпы жанама жолмен біздін санамыздағы ең биік сатыдағы бейнесі. Ол адамның өмір тәжірибесі мен практикалық іс-әрекеттері нәтижесінде пайда болады» – деп сипаттаған.

Мектепке дейінгі жастағы ойлаудың дамуы – бұл көрнекі-әрекеттіктен көрнекі-бейнеліге және кезеңнің соңында сөздік-логикалық ойлауға көшуі.

Шартты түрде бір-бірімен байланысты ойлаудың үш түрін ажыратып қарастыруға болады. Олар:

- көрнекі-әрекеттік ойлау – бұл нақты материалдық заттармен практикалық іс-әрекеттер басым болатын ойлау түрі, ол адамда туғаннан 4 жасқа дейінгі кезеңде пайда бола бастайды және кейінгі өмір бойы дамиды; Ойлаудың бұл түрінің ерекшелігі-жағдайды өзгерту әдістері-бұл сынақ әдісімен жүзеге асырылатын практикалық әрекет. Бала тырысып, заттармен дұрыс емес әрекеттерді тастайды және дұрыс әрекеттерді есте сақтайды. Практикалық мәселелерді шешуде бала заттар мен құбылыстардың қасиеттері мен қатынастарын ашады. Осындай міндеттерден жаңа білім алу мүмкіндігі көрнекі-әрекеттік ойлаумен байланысты.

- көрнекі-бейнелі ойлау бейнелерге сүйенумен сипатталады. Яғни жағдайды көзбен елестетуге және олармен нақты практикалық әрекеттерді жасамай, оны құрайтын заттардың бейнелерімен жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Ол мектеп жасына дейінгі балада 2 мен 7 жас аралығында қалыптасып, өмір бойы дамиды. Практикалық проблемалық мәселені шешуде объектілердің сыртқы қасиеттері мен белгілі бір жағдайда объектілердің ішкі қатынастарына да бағдарлау әрекеттері көрінеді. Көрнекі-бейнелі ойлау мектеп жасына дейінгі балаларға қарапайым тапсырмаларды схемалар, суреттер арқылы шешуге көмектеседі. Балаларда жағдайды болжау дамиды, олар объектілердің өзара әрекеттесуі нәтижесінде не болатынын айта алады.

- ауызша(сөздік)-логикалық ойлау – тұжырымдамалармен логикалық операциялардың көмегімен жүзеге асырылатын ойлау түрі. Ол 5 жастан 10 аралығында қалыптасып, өмір бойы дамиды. Ауызша-

логикалық ойлау кезеңінде мектеп жасына дейінгі балалар қоршаған объектілердегі ең маңызды және тұрақты белгілерді ажыратады, интеллектуалды операцияларды белсенді қолданады: ол себептер мен салдарды, ұқсастықтарды, сипаттамалық белгілерді бөліп көрсете отырып, ойлауға қабілетті.

Расселлдің зерттеулері балалардың ойлауына мыналар кіретіндігін дәлелдеді:

- ойлау материалы (сезім, қабылдау, есте сақтау бейнелері, ұғымдар және т. б.);

- ойлау мотивтері (сезім, қажеттілік, қарым-қатынас және т.б);

- ойлау процестері (таңдау, іздеу, манипуляция, шығармашылық, ашу және т.б. ойлау қабілеттері (дағдылар және т. б.) [4, 112б].

Сонымен қатар, көпжылдық тәжірибе көрсеткендей, мектепке дейінгі жастағы ойлауды қалыптастыру баланың әмбебап ойлау әрекеттерін (операцияларын) қолдануға дайындығы мен қабілеттілігімен анықталады(30, 229б):

- Талдау(анализ) балаға талданатын затты, объектіні, құбылысты және т. б. оның құрамдас бөліктеріне «бөлуге» немесе өзіне ғана тән бірқатар жеке белгілерді, ерекшеліктерді анықтауға мүмкіндік беретін ойлау тәсілі ретінде қолданылады;

- Синтез талдауға кері ойлау операциясы ретінде қарастырылады; элементтерді біртұтас құрылымға біріктіру. Егер бала талдай алса, онда талдау нәтижесінде синтез оған жеке алынған белгілерді және т.б. біріктіруге мүмкіндік береді;

- Салыстыру ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтайды. Баланың салыстыру қабілетін қалыптастыру үшін (шамамен 2 жастан бастап) оны әр түрлі заттарды, бейнелерді, құбылыстарды, жыл мезгілдерін, материалдардың қасиеттерін (пішіні, түсі, өлшемі және т. б.) біртекті белгілерді салыстыру арқылы салыстыруға үйрету керек.;

- Жалпылау және абстракция жалпы белгілерді бөлектеу қабілетін қалыптастырады. Оны заттар, бейнелер, құбылыстар топтарын бір сөзбен атауға үйрету керек;

- Жіктеу ойлау әрекетінің тәсілі ретінде қолданылады, оны игеру балаға объектілердің, бейнелердің, ұғымдар мен құбылыстардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауға мүмкіндік береді, әдетте бір маңызды белгіні бөліп көрсетеді. Яғни, мектеп жасына дейінгі балаларда ойлауды қалыптастыру – бұл ең қиын міндет, оны шешу баланың жоғарыда аталған ойлау операцияларын қаншалықты сәтті игергеніне және қолдана алатындығына тікелей байланысты.

Мектепке дейінгі балалық шақ- бұл бала өміріндегі кезең, оның барысында ол негізгі білім, дағдылар алады, оның жеке басы мен ойлауы қалыптасады. Ең маңызды психикалық процестердің ішінде ойлауды бөліп көрсетуге болады. Оның көмегімен бала өзін және айналасындағы әлемді біледі. Баланың ойлау қабілетін дамыту тәжірибеге байланысты,

сондықтан балаға әлемді мүмкіндігінше кеңірек көруге, сондай-ақ оның ойлау қабілеттерін жаттықтыруға мүмкіндік беру өте маңызды.

Осыны негізге ала отырып, біздің зерттеу жұмысымыздың басты мақсаты – ойын әрекетінде мектеп жасына дейінгі балалардың ойлау процесін дамыту болып табылады. Ойын бала өміріндегі маңызды әрі негізгі әс-әрекеттің бірі болып табылады. И. М. Сеченов баланың тәуелділік ұғымының дамуын бақылай отырып: «бала жүруді, сөйлеуді және қолын иеленуді үйренген кезде, оның бүкіл өмірі сабақтар мен ойындармен дамиды, өтеді...». Ал, А.В.Запорожецтің пікірінше, ойында, құрастыруда, бейнелеу іс-әрекетінде адам ойлауының жалпы ғимаратының бірінші сатысы қаланады. [4,15б].

Сонымен қатар, Бұзаубақова өзінің еңбегінде: «Ойын ойлауының дамуына да әсер етеді, бала ойын үстінде заттар мен іс-әрекеттерді жалпылауды, сөздің жалпылама мағынасын қолдануды, т.б. үйренеді. Ойын жағдайына ену баланың ойлау әрекеттерінің түрлі сипаттарының шарты болып табылады. Ойын баланың психикасында сапалы оң өзгерістер туғызады...» – деп қарастырған [5,227б]. Бұл тұжырымдар мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс тәжірибесінде ойлау процессін дамыту үшін дүниетанымды қалыптастыруға және жалпы ойлауды дамытуға ықпал ететін дидактикалық құралдар мен ойындарды қолданған жөн екенін көрсетеді.

Біздің тәжірибемізде біз мектеп жасына дейінгі балаларға арналған ойын түрлерін қолданамыз:

- дамытушы ойындар (олар танымдық қабілеттерін дамытуға бағытталған), эмоционалды және моральдық даму, қиялды дамыту, ойлауды;

- білім беру ойындары: балаға белгілі бір дидактикалық мәселені ойын түрінде шешуге шақырылады. Сол арқылы ойлаудың процестерін дамыту.

- логикалық ойындар: мектеп жасына дейінгі балалардың логикалық ойлауын дамытуға бағытталған. Мұндай ойындарға бала шешуі керек бір немесе бірнеше тапсырмалары бар басқатырғыштарды жатқызуға болады. Ал, сюжеттік – рөлдік ойындар, әсіресе ережелермен, ең алдымен көрнекі-бейнелі ойлауды ынталандыратынын байқадық.

Балалардың ойлау процесін дамытатын ойындар оларға пайымдауды, салыстыруды, жалпылауды, қарапайым тұжырымдар жасауды үйренуге көмектеседі. Мысалы:

«Болады-болмайды»

Педагог қандай да бір жағдайды айтып, балаға допаты лақтырады. Егер аталған жағдай дұрыс болса, бала допты ұстап алуы керек. Ал егер жоқ болса, онда допты ұрып тастау керек. Жағдайлар: «әкем жұмысқа кетті; пойыз аспанда ұшады және үшбұрыштын төрт бұрышы бар».

«Сипаттама бойынша тап»

Ересек адам не туралы сөйлесетінін (қандай көкөніс, жануар, ойыншық туралы) болжауды ұсынады және осы тақырыптың сипаттамасын береді. Мысалы: бұл көкөніс. Ол қызыл, дөңгелек, шырынды (қызанақ). Егер балаға жауап беру қиын болса, оның алдына түрлі көкөністермен суреттер қойылады және сол суреттердің ішінен танауды ұсынады.

«Егер..., не болады?»

Жүргізуші балаларға сұрақ қояды. Бала жауап береді. Мысалы, «Егер мен шалшыққа аяғыммен тұрсам не болады?». Бала бұл сұрақтарға жауап беру барысында, оны ой жиелігінен өткізіп, белгілі бір ой-қорытым жасауды үйренеді.

Қорыта келгенде, ойлау операцияларын қолдану қабілеті мектеп жасына дейінгі баланың ойлауының дамуының көрсеткіші болып табылады. Ал оны дамыту құралы ойын болмақ. Осылайша, ойын ойлаудың дамуына ықпал етеді. Оның барысында объектінің бір қасиетін басқаларға беру қабілеті, яғни жалпылаудың алғашқы түрлері пайда болады, талдау, синтездеу, салыстыру және т.б. логикалық ойлаудың негіздері қалыптасады. Сонымен қатар, қорытынды мен заңдылықтарды көру, пайымдаулар құру, себеп-салдарлық байланыстар орнату қабілеті пайда болады. Яғни, ойын мектеп жасына дейінгі балалардың ойлауын дамытудың тиімді құралы.

Әдебиеттер

1. Психология негіздері: оқу-анықтамалық қолданба / С.Б. Бабаев. – Алматы: Нур-пресс, 2014. – 106 б.

2. Психология бойынша машықтану : оқу құралы / Б.Ә. Әмірова; Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ. – Қараганды : Ақнұр, 2018. – 180 б.

3. Глозман Ж.М. Ойлауды Дамыту. Ойындар, жаттығулар, маманның кеңестері. – Саратов: ЖОО білімі, 2013. – 78 б.

4. Мектепке дейінгі балалық шақтың психологиясы : оқу-әдістемелік құрал / құрастырушылар О.В. Козачек, С.Б. Спиридонова, В.В. Спицына. – Волгоград: «Өзгеріс», 2018. – 135 б.

5. Ойынның теориясы мен әдістемесі: СПО / О.А. Степановқа арналған оқулық және практикум, М.Э. Вайнер, Н.Я. Сезімтал; ред. Г.Ф. Кумарина, О.А. Степанова. – 2-ші басылым.. және қосымша-М.: Юрайт баспасы, 2016. – 276 б. – Серия : кәсіптік білім.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА СӨЙЛЕУДІҢ ДЫБЫСТЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Ж.К. Бейсек
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті студенті
ғылыми жетекші: Ж.М. Бердыбекова
педагогика ғылымының магистрі, оқытушы

Аннотация. Мақала мектеп жасына дейінгі балаларда сөйлеудің дыбыстық мәдениетін қалыптастырудың маңыздылығын қарастырады. Бұл процесс балалардың тілдік дағдыларын дамытып, дұрыс айтылым мен тыңдау дағдыларын қалыптастырады. Дыбыстық мәдениетті дамыту арқылы баланың жалпы сөйлеу қабілеті артады.

Кілт сөздер: сөйлеу, дыбыстық мәдениет, балалар, қалыптастыру, дағдылар, дұрыс айтылым, тыңдау.

Аннотация. Статья рассматривает важность формирования звуковой культуры речи у дошкольников. Этот процесс развивает языковые навыки детей, способствует формированию правильного произношения и навыков восприятия речи. Развитие звуковой культуры способствует улучшению общего речевого развития ребенка.

Ключевые слова: речь, звуковая культура, дети, формирование, навыки, правильное произношение, восприятие.

Abstract. The article addresses the importance of developing the sound culture of speech in preschool children. This process enhances children's linguistic skills and helps in forming correct pronunciation and listening skills. Developing sound culture leads to the overall improvement of the child's speech abilities.

Key words: speech, sound culture, children, development, skills, pronunciation, listening.

Сөйлеуді дамыту мектепке дейінгі педагогикадағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Мектеп жасына дейінгі балалар айналасындағылармен қарым-қатынас жасау процесінде және арнайы ұйымдастырылған оқытуда сөйлеуді меңгереді. Сөйлеуді дамытудың маңызды бөлімі – сөйлеудің дыбыстық мәдениетін дамыту-сөйлеудің жалпы мәдениетінің құрамдас бөлігі және сөйлеушінің сөйлеуінің әдеби тілдің нормалары мен ережелеріне сәйкестік дәрежесімен сипатталады. Сондықтан адамның дыбыстық мәдениеті мен сөйлеу сауаттылығын қалыптастыру мәселесі қазіргі өмірде маңызды бола түсуде [1].

Сөйлеудің дыбыстық мәдениеті туралы түсінік, оны тәрбиелеудегі жұмыстың міндеттері О.И. Соловьева, А. М. Бородич, А. С. Фельдберг, А. И. Максаков, М. Ф. Фомичева және басқалары оқу-әдістемелік құралдарда зерттелген. Сөйлеу мәдениеті, Ф. А. Сохиннің пікірінше, бұл «мазмұнның мағынасын дұрыс жеткізе білу, дыбыстық айтылу, интонация, лексикалық қор және грамматикалық формалар сияқты тілдік

құралдарды қолдану. Ал сөйлеудің дыбыстық мәдениеті сөйлеу мәдениетінің құрамдас бөлігі болып табылады» [2, б. 223].

Ф.А. Сохиннің пікірін А.И. Максаков та қолдады, оның анықтамасы бойынша «...сөйлеудің дыбыстық мәдениеті сөздердің дыбыстық дизайнының және жалпы дыбыстық сөйлеудің барлық аспектілерін қамтиды: дыбыстардың, сөздердің дұрыс айтылуы, сөйлеу мәнерінің көлемі мен жылдамдығы, ритак, кідірістер, тембр, логикалық стресс және т. б.» [3]. М.М. Алексеева, А.М. Бородич, В.И. Яшина «сөйлеудің дыбыстық мәдениеті» ұғымын кең деп санады. М.М. Алексееваның анықтамасы бойынша «...сөйлеудің дыбыстық мәдениеті сөйлеудің фонетикалық және орфоэпиялық дұрыстығын, оның экспрессивтілігін және нақты дикциясын қамтиды» [4, б. 400].

Сөйлеудің дыбыстық мәдениетін қалыптастыруға барлық жас топтарында сабақтарда да, сабақтан тыс уақытта да қолданылатын дидактикалық ойындар да ықпал етеді. Дидактикалық ойындар-бұл оқу мақсаттары үшін арнайы жасалған немесе бейімделген ойындар.

Сөйлеудің дыбыстық мәдениетіне тәрбиелеудің негізгі ерекшелігі – балаға сөйлеу жаттығуларын ойын ретінде ұсыну. Балалар ойын арқылы дыбыстарды қайталауға, интонацияны меңгеруге және ритмді сезінуге қызығады. Мысалы, «қоян қалай секіреді?» немесе «жел қалай гуілдейді?» сияқты сұрақтар арқылы дыбыстарды қызықты және жеңіл үйретуге болады.

Тілдік жаттығуларда артикуляциялық гимнастиканы қолдану да тиімді әдіс. Баланың сөйлеу мүшелерін (тіл, ерін, жақ) дұрыс жаттықтыру арқылы әртүрлі дыбыстарды айтуға қажетті бұлшықеттердің икемділігі артады. Бұл жаттығуларды қысқа әрі қызықты ету үшін, мысалы, «балмұздақты жала» немесе «көбелек ұшты» сияқты ойын түрінде орындауға болады.

Балалардың сөйлеу мәдениетіне тәрбиелеудегі маңызды аспект – үлгі көрсету. Бала үлкендердің сөйлеуіне еліктеп үйренеді. Сондықтан тәрбиешілер мен ата-аналар сөздерін анық, дұрыс айтып, балаларға оң үлгі беруі тиіс.Оқытуда тәрбиеші балалардың сөз сөйлеуін және дыбыстарды айтуын қадағалап, балаларға түсінікті және анық сөйлеу дағдыларын жетілдіруге көмектесуі керек [5]. Тәрбиешілердің алдына балаларда сөйлеудің дыбыстық мәдениетін дамыту бойынша бірқатар міндеттер қойылады: фонематикалық есту қабілетін дамыту; сөйлеуді тыныс алуды үйрету; дыбыстардың дұрыс айтылуын үйрету; сөйлеу қарқыны мен дауыс ерекшеліктерін дамыту; сөйлеудің орфоэпиялық дұрыстығын қалыптастыру; мәнерлі сөйлеуді тәрбиелеу; дикцияны қою; қарым-қатынастың сөйлеу мәдениетін оқыту. Сөйлеу зарядын қолдану дауысты және сөйлеу тыныс алуын жақсартуға көмектеседі, осылайша артикуляциялық аппаратты жақсартады. Оны таңертеңгі гимнастикамен біріктіруге немесе таңғы асты бастамас бұрын бөлек өткізуге болады. Мұндай гимнастикадағы жаттығулар балаларға ойын түрінде

ұсынылады және олардың артикуляциялық мүшелерін қолдана отырып, балалар сөйлеу тынысы мен дауысын дамытады.

Сөйлеудің дыбыстық жағын игеру, оны қабылдау толығымен артикуляциялық аппараттан ерте жаста дамитын есту қабілетінің қалыптасуына байланысты [6]. Есту арқылы дыбыстық сөйлеудің барлық нәзіктіктері қабылданады, ол сөйлеушінің сөйлеуін реттейді және басқарады. Физикалық есту-қоршаған әлемнің дыбыстарын есту қабілеті. Сөйлеу есту-бұл адамның дыбыстық сөйлеуді дұрыс қабылдау және дұрыс ойнату қабілеті, яғни тілдің барлық фонологиялық құралдарын есту, тану және беру, оларды белгіленген нормамен салыстыру.

Дыбыстық есту – дауыстың биіктіктегі өзгерістерін қабылдау және тану, сөйлеудің эмоционалды түсін сезіну қабілеті. Сөйлеу қарқыны мен дауыстың көлемін қабылдау – сөйлеудің жылдамдығы мен көлемін есту қабілеті [7].

Сонымен қатар, тәрбиешінің рөлі ерекше. Тәрбиеші балалармен сөйлесу барысында олардың сөйлеу мәдениетіне ерекше көңіл бөліп, дұрыс үлгі көрсетуі керек. Мысалы, баланың қателігін жайлап түзетіп, оған дұрыс айту жолын түсіндіру қажет. Бұл тәсіл баланың өзіне деген сенімін жоғалтпай, сөйлеу дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді.

Ритақты есту-сөздің нақты үлгісін дұрыс есту және қайталау, ондағы стресстің орнын анықтау қабілеті [8]. Жақсы қалыптасқан сөйлеу есту қабілеті ана тілінің барлық дыбыстарын анық және дұрыс айтуға мүмкіндік береді, сөздердің айтылу көлемін дұрыс реттеуді, сөйлеудің қалыпты қарқынын, интонациялық экспрессивтілікті қамтамасыз етеді.

Жалпы, бала айналасындағы заттар мен құбылыстар туралы алғашқы қарапайым пайымдауларды айта бастайды, олар туралы қорытынды жасай бастайды, олардың арасында байланыс орнатады. Балалардың жалпы және сөйлеуді дамыту процесінде жеке айырмашылықтар болуы мүмкін екенін ескеру маңызды: үш жасында біреу сөйлеуді өте жақсы біледі, осы жастағы басқа балалардың сөйлеуі жетілдірілмейді.

Сондай-ақ,балалар көбінесе бейтаныс адамдармен еркін байланыста болады. Қарым-қатынас бастамасы көп жағдайда баладан туындайды. Бала өзінің көкжиегін кеңейтуге, қоршаған әлемді білуге тырысады, ересектерге әр түрлі сұрақтар қояды.

Мектеп жасына дейінгі ересек топтағы баланың сөздік қоры шамамен 1500-2000 сөзге жетеді. Сапалы түрде оның сөздігі жетілдіріледі. Көбінесе бала есімдіктерді, үстеулерді, сандарды, сын есімдерді қолдана бастайды. Олар сөйлеуде иелік есімдіктерді, иелік сын есімдерді қолдана бастайды. Бірақ «киім», «аяқ киім», «жемістер» және т.б. сияқты ұжымдық зат есімдерді қолдану әлі де қиын. Кейде бала заттың атын білмей, жалпылама сөздерді қолданады [9].

Жаңа сөздерді игеру кезінде мектеп жасына дейінгі бала олардың дыбыстық жағын түсіне бастайды, тақырып пен сөз арасында тығыз

байланыс орнатуға тырысады. Ол кейбір заттардың, әрекеттердің аттарын түсінуге тырысады. Бұл баланың лексикаға деген ынталы көзқарасы бар екенін көрсетеді.

Сөздің дыбыстық жағына деген қызығушылықтың артуы балаға басқалармен ұқсастығы бойынша сөздерді өзгертуге көмектеседі. Бірақ бұл кезеңде бұл оларға әлі де қиын. Олар әлі де грамматикалық қателіктерге жол береді: сөздерді, әсіресе орта жыныстағы зат есімдерді сын есімдермен қате сәйкестендіру; істің аяқталуын дұрыс қолданбау; көпше зат есімдердің генитикалық жағдайын қалыптастыру кезінде [-ов, -ев] аяқталуының басқа ауытқуларға әсері байқалады; тіпті жиі қолданылатын етістіктерді де бет-әлпет бойынша қате өзгертеді.

3-4 жаста артикуляциялық аппаратты нығайту жалғасуда: дыбыстардың пайда болуына қатысатын бұлшықеттердің қозғалысы үйлестіріледі. Тілдің артқы жағындағы бұлшықеттерді күшейту қатты дауыссыз дыбыстардың дұрыс айтылуына ықпал етеді [10].

Мектепалды даярлық тобындағы балаларды сөйлеудің дыбыстық мәдениетіне тәрбиелеу – оларды мектеп өміріне дайындаудың ең маңызды бағыттарының бірі. Бұл балалардың қарым-қатынас жасау, өз ойын жеткізу, қоғамда өзін дұрыс таныстыру қабілеттерін дамытады. Сондықтан тәрбиешілер мен ата-аналар балалардың сөйлеу мәдениетіне ерекше көңіл бөліп, әртүрлі әдістер мен тәсілдерді кешенді түрде қолдануы тиіс. Осылайша, балалардың сөйлеу қабілеті дамып қана қоймай, олардың болашақтағы табысты тұлға болып қалыптасуына негіз қаланады [11].

Әдебиеттер

1. Сохин Ф.А. Развитие речи детей дошкольного возраста / Ф.А. Сохин. – Москва: Просвещение, 1984. – 223 с.

2. Максаков А.И. Воспитание звуковой культуры речи у дошкольников. – 2005.

3. Теория и методика развития речи детей / В.И. Алексеева, М.М. Яшина под общей реакцией В.И. Яшиной. – Москва: Издательский центр «Академия», 2018. – 437 с.

4. Алексеева М. Методика развития речи детей дошкольного возраста [Текст]: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / М.М. Алексеева, В.И. Яшина. – Москва: Академия, 2013. – 400 с.

5. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский. – Москва: АСТ, 2012. – 156 с.

6. Смирнова И.А. Логопедия. Иллюстрированный справочник / И.А. Смирнова. – Москва: КАРО, 2014. – 232 с.

7. Стародубова, Н. А. Теория и методика развития речи дошкольников [Текст] / Н.А. Стародубова. – Москва: Издательский центр «Академия», 2007. – 251 с.

8. Архипова Е.Г. Организация работы по воспитанию звуковой культуры речи у дошкольников // Проблемы педагогики. – 2015. – №. 6 (7). – С. 24-27.

9. Тебенова К.С., Ахметова Н.Ш., Туганбекова К.М., Карнаухова О.М. Условия обучения звуковой культуре речи детей дошкольного возраста // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 8-1. – С. 203-206;

10. Ушакова О.С. Программа развития речи дошкольников : [теоретические основы, основные задачи, развитие речи дошкольников] / О.С. Ушакова. – Москва: Сфера, 2013. – 55 с.

11. Тебенова К.С. и др. Условия обучения звуковой культуре речи детей дошкольного возраста //Фундаментальные исследования. – 2014. – №. 8-1. – С. 203-206.

ГЕРБАРИЙ – ӨСІМДІКТЕР ӘЛЕМІН ТАНУДЫҢ ТИІМДІ ҚҰРАЛЫ

Ж.К. Бейсек
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті студенті
ғылыми жетекші: Р.М. Каримова
оқытушы, phD докторы

Аннотация. Бұл мақалада гербарий жасаудың әдістемесі, оның маңызы және балабақшадағы педагогикалық практикада қолдану ерекшеліктері қарастырылады. Гербарий – балалардың табиғатқа деген қызығушылығын арттыратын, экологиялық мәдениетін дамытатын және танымдық қабілеттерін жетілдіретін тиімді құрал. Жинау, кептіру және сақтау кезеңдері сипатталады.

Кілт сөздер: гербарий, өсімдіктер, экологиялық тәрбие, балабақша, танымдық дамыту, балалар, табиғат.

Аннотация. В данной статье рассматривается методика создания гербария, его значение и особенности применения в педагогической практике детского сада. Гербарий – это эффективный инструмент для повышения интереса детей к природе, развития экологической культуры и познавательных способностей. Описаны этапы сбора, сушки и хранения растений.

Ключевые слова: гербарий, растения, экологическое воспитание, детский сад, познавательное развитие, дети, природа.

Abstract. This article discusses the methodology of creating a herbarium, its significance, and its application in preschool pedagogical practice. The herbarium is an effective tool for increasing children's interest in nature, developing ecological awareness, and enhancing cognitive skills. The stages of collection, drying, and storage are described.

Keywords: herbarium, plants, ecological education, kindergarten, cognitive development, children, nature.

Кіріспе. Табиғат – адам баласының өмір сүру ортасы, ал өсімдіктер – сол ортаның ажырамас бөлігі. Өсімдіктер әлемі – ерекше әрі таңғажайып дүние. Адамдар көне заманнан бері өсімдіктерді тағамға, емге, киім мен баспана жасауға пайдаланған. Қазіргі таңда өсімдіктерге деген көзқарас бұрынғыдан өзгеріп, оларға ғылым мен білім арқылы жүйелі түрде қарап, тану қажеттілігі арта түсуде [1].

Өсімдіктердің түрлерін, ерекшеліктерін танып-білу үшін қолданылатын әдістердің бірі – гербарий жасау. Гербарий арқылы балалар өсімдіктердің түр-түрімен танысып, олардың құрылымын, өсу орта-

сын, маңызын ұғына алады [2]. Осы мақалада гербарий жасау әдістемесі, оның маңызы және балабақшадағы педагогикалық практика барысында тәжірибеде қолданылуы туралы сөз қозғалады.

Гербарий дегеніміз не?

«Гербарий» сөзі латын тілінен аударғанда herba – «шөп» деген мағынаны білдіреді. Гербарий – бұл арнайы әдіспен кептірілген және құжат түрінде рәсімделген өсімдіктер жинағы. Гербарий жасау арқылы біз өсімдіктердің нақты бейнесін сақтай отырып, олар туралы ғылыми және танымдық ақпараттарды жинақтай аламыз [3]. Қызығы, алғашқы гербарийлер ғылыми мақсатта емес, романтикалық ниетпен жасалған. Адамдар сыйлаған әдемі гүлді кептіріп, сол сәттің естелігін сақтаған. Бұл гербарийдің осындай мәнін А.С. Пушкин «Гүл» атты өлеңінде сипаттаған [4].

Ғалымдар өсімдіктерге тек XV ғасырдан бастап қызығушылық таныта бастады. Сол кезде алғаш рет өсімдіктер суреті салынған кітаптар пайда болды. XVI ғасырда Италияда кептірілген өсімдіктер бөліктері жапсырылған ғылыми еңбектер жарық көрді [5]. Қазақстанда өсімдіктер мен гербарийді зерттеген ғалымдар қатарында Б. А. Быков, Ш. Ш. Шахмұратова, М. Қ. Сыдықов бар. Олардың еңбектерінде қазақ даласындағы өсімдіктердің ерекшелігі, халықтық қолдану жолдары жазылған.[6]

Қазақ халқының өсімдіктермен байланысы.Қазақ халқы ертеден өсімдіктерді танып-білуге аса мән берген. Жусан, жалбыз, шөңгелерді емдік, тұрмыстық мақсатта пайдалану арқылы балаларды да табиғатты танытуға ұмтылған. Халық шөпті кептіріп, жинап қою арқылы өзінің күнделікті тіршілігіне қажет ем-дом, шай түрлерін дайындаған. Бұл халықтық гербарий түрі деуге болады [7].

Гербарий – өсімдік жайлы ең толық мәліметті сақтаудың ең жақсы жолы. Ешқандай, тіпті ең шебер салынған сурет те, сипаттама да тірі өсімдікті толық алмастыра алмайды. Гербарий белгілі бір аумақтың өсімдіктер құрамын және өсімдіктер түрлерінің таралуын құжаттайды. Тек гербарий арқылы ғана белгілі бір ел флорасының белгілі бір кезеңдегі өзгерістерін анық білуге болады [8].

Гербарий тек ғылыми мақсатта ғана емес, балалармен жұмыс барысында танымдық, шығармашылық қабілеттерін дамыту құралы ретінде де кеңінен қолданылады. Бұл әдіс балалардың табиғатқа деген қызығушылығын арттырып, экологиялық тәрбие беруге ықпал етеді [9].

Гербарий жасаудың әдістемесі.

Өсімдіктерді жинау.Өсімдіктерді құрғақ және шуақты күні жинаған дұрыс. Жаңбырдан кейін немесе таңертең шық болған кезде жинасаңыз, өсімдіктер көгеріп кетуі мүмкін. Жинау кезінде өсімдіктің барлық бөліктерін алу маңызды: тамыры, сабағы, жапырағы, гүлі немесе жемісі. Егер өсімдік үлкен болса (мысалы, ағаш бұтақтары), оның негізгі элементтерін ғана алыңыз.

Өсімдіктерді кептіру.Өсімдікті кептіру үшін оны арнайы қағаз арасына салып, ауыр кітаппен немесе арнайы престермен бастырып қойған дұрыс.Қағазды күн сайын ауыстырып отыру керек, өйткені өсімдік ылғалды бөліп шығарады.Өсімдікті күннің астында кептіруге болмайды, себебі ол түсін жоғалтуы мүмкін.Өсімдік толықтай құрғағаннан кейін, ол сынғыш әрі нәзік болады, сондықтан оны мұқият ұстау қажет.

Гербарий парағын дайындау.Гербарийді арнайы қатты қағазға (А3 немесе А4 форматындағы картон) жабыстыру керек.Өсімдікті гербарий парағына дұрыс орналастырып, табиғи көрінісін сақтауға тырысыңыз.Оны бекіту үшін желімді (мысалы, ПВА), жіңішке қағаз жапсырмаларын немесе жіптерді пайдалануға болады.

Өсімдік туралы ақпаратты жазу.Әрбір гербарий үлгісіне төмендегідей ақпаратты қосу керек: өсімдіктің атауы,жинау күні мен орны,өсімдіктің қай аймақта өсетіні,қолданылу ерекшеліктері (дәрілік, сәндік, ауыл шаруашылық маңызы),жинаған адамның аты-жөні.

Гербарийді сақтау.Гербарийді сақтау үшін арнайы папкалар немесе файлдар қолданған дұрыс.Оны күн сәулесінен, ылғалдан және жәндіктерден қорғау керек.

Уақыт өте келе гербарийді тексеріп, бүлінген немесе көгерген өсімдіктерді алып тастау қажет.[10]

Педагогикалық практика кезінде балабақшада «Табиғатты танып білейік» деген тақырыпта гербарий жинау іс-шарасын ұйымдастырдым. Ересек топ балаларына табиғат әлемі таныстырылып, серуенге шығу барысында өсімдіктерді бақыладық. Балалар әр шөпке қызығушылықпен қарап, түсін, пішінін, иісін байқап, жапырақтарын жинады. Бұл әрекет олардың ойлау, салыстыру, талдау қабілетін дамытты. Кейін өсімдіктерді бірге кептіріп, альбом жасап, атауларын жазып шықтық. Балалар өз қолымен жасаған жұмысқа қуанып, бір-бірімен бөлісті. Кейбір балалар тіпті үйіне де гүлдер жинап апарып, ата-анасына көрсетті.

Бұл іс-шара балалардың табиғатқа деген қызығушылығын арттырып, шығармашылық қабілеттерін оятты. Сонымен қатар, ұжымда жұмыс жасау, ұқыптылық, табиғатты қорғау сынды құндылықтар бойларына дарыды.

Қорытынды. Гербарий – балаларды табиғатпен таныстырудың, танымдық және тәрбиелік мәні зор әдісі. Бұл жұмыс олардың ойлау қабілетін, экологиялық мәдениетін, дамытады. Гербарий жинау – тек ботаникалық білім ғана емес, баланың өмірлік құндылықтарын қалыптастырудағы алғашқы баспалдақ.Сондықтан мұндай әдісті балабақшада жиі қолданып, балалармен бірлесе отырып табиғатқа жақын болуға бағыттау – әрбір педагогтың міндеті.

Гербарий балалар үшін жай ғана көңіл көтеру емес, бұл – баланың табиғатпен өзара әрекеттесуін үйретететін, байқағыштығын, шығармашылығын және қоршаған ортаға деген қамқорлығын дамытатын тұтас бір

білім беру және шығармашылық процесс. Балаңызбен бірге гербарий жасап көріңіз – бұл іс сүйікті отбасылық хоббиге айналуы әбден мүмкін!

Әдебиеттер

1. Сыдықов, М. Қ. Қазақстан флорасы. – Алматы: Ғылым, 2012.
2. Быков, Б. А. Ботаника негіздері. – Алматы: Рауан, 1998.
3. Шахмұратова, Ш. Ш. Гербарий жинау әдістері. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2020.
4. Пушкин, А. С. Стихотворения. – Москва: Эксмо, 2015.
5. Ботаника: энциклопедия / Бас ред. П. Д. Смирнов. – Москва: Просвещение, 2001.
6. Қазақстан өсімдіктер әлемі: анықтамалық / Ә. Әлімжанов, А. Қайыпова. – Алматы: Атамұра, 2018.
7. Жұмағұлов, Т. Табиғат және бала. – Шымкент: Қазығұрт, 2016.
8. Лебедев, А. В. Ботаникалық гербарий жасау әдістері. – Санкт-Петербург: Наука, 2005.
9. Қазақстандағы экологиялық тәрбие беру: оқу құралы / С. Ахметов, Н. Омарова. – Астана: Фолиант, 2019.
10. Скворцов А.К. Гербарий: Пособие по методике и технике. – Москва: Наука, 1977. – 199 с. (электронная версия).

ЕРТЕГІЛЕРДІН БАЛА ТІЛІН ДАМЫТУДАҒЫ РӨЛІ

Ж.Т. Волкова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
ғылыми жетекші: Ж.М. Бердібекова

Аңдатпа. Бұл зерттеу жұмысы ертегілердің бала тілін дамытудағы рөлін қарастырады. Ертегілердің коммуникативтік дағдыларды жетілдіру, балалардың сөздік қорын байыту, қиялын және шығармашылығын дамытудағы маңыздылығы талданады. Сонымен қатар, ертегілер эмоционалдық интеллектті нығайтуға, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруға және ұлттық мәдениетті насихаттауға ықпал ететіндігі көрсетілген. Зерттеу нәтижелері ертегілердің баланың жан-жақты дамуына әсер ететін тиімді құрал екендігін дәлелдейді.

Кілт сөздер: ертегі, интеллект, балалар, эмоция, тіл, дамыту, коммуникация.

Аннотация. В данной исследовательской работе рассматривается роль сказок в развитии речи у детей. Анализируется значение сказок в совершенствовании коммуникативных навыков, обогащении словарного запаса, развитии воображения и творческих способностей. Также подчеркивается их влияние на формирование эмоционального интеллекта, воспитание нравственных качеств и популяризацию национальной культуры. Результаты исследования подтверждают, что сказки являются эффективным инструментом для всестороннего развития ребенка.

Ключевые слова: сказка, интеллект, дети, эмоции, язык, развитие, общение.

Annotation. This research paper examines the role of fairy tales in children's language development. It analyzes how fairy tales enhance communication skills, enrich vocabulary, and foster imagination and creativity. Additionally, the study highlights their impact on the development of emotional intelligence, moral values, and the promotion of

national culture. The research findings confirm that fairy tales are an effective tool for the comprehensive development of a child.

Keywords: fairy tale, intelligence, children, emotion, language, development, communication.

Кіріспе

Ертегілер – адамзаттың мәдениетінің ажырамас бөлігі, олар ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа ауызша немесе жазбаша түрде жалғасып келеді. Әсіресе, балалар үшін ертегілердің рөлі ерекше. Олар тек қана қызықты оқиғалар мен кейіпкерлерді емес, сонымен қатар, баланың тілдік дамуына, эмоционалдық және когнитивтік қабілеттерінің қалыптасуына әсер етеді. Ертегілер арқылы балалар әлемді танып, өздерінің сезімдерін білдіруді үйренеді. Бұл процесс, бала тілінің дамуына негіз болып табылады.

Зерттеулер көрсеткендей, ертегілерді оқу мен тыңдату балалардың сөздік қорын байытуға, сөйлеу дағдыларын, логикалық ойлау қабілетін жетілдіруге көмектеседі. Балалар ертегілерді тыңдай отырып, жаңа сөздер мен сөз тіркестерін үйренеді, грамматикалық құрылымдарды меңгереді. Ертегілердің бала тілін дамытудағы рөлін жақсарту үшін бірнеше әдіс-тәсілдерді қолдануға болады. Мысалы, ертегілерді оқу және тыңдату, сахналау, сұрақ-жауап ойындары, сурет салу және иллюстрация жасау сияқты әдістер балалардың тілдік дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Осы әдіс-тәсілдерді тиімді қолдану арқылы ертегілердің бала тілін дамытудағы рөлін күшейтуге болады. Ертегілердің бала тілін дамытудағы рөлі ғылыми және практикалық тұрғыдан өте маңызды. Ғылыми тұрғыдан алғанда, ертегілер балалардың тілдік дамуына, когнитивті даму мен мәдениеттануға қатысты көптеген аспектілерді қамтиды.

Негізгі ой

Коммуникативті дағдыларды жетілдіруде ертегілердің маңызы.

Коммуникативті дағдыларды жетілдіруде ертегілердің маңызы зор. Ертегілер – бұл тек қана балаларға арналған қызықты оқиғалар емес, сонымен қатар олардың тілін, ой-өрісін дамытуға арналған маңызды құрал.

Ертегілердің құрылымы мен мазмұны балаларға түсінікті, әрі қызықты. Олар кейіпкерлер мен оқиғаларды қамтиды, бұл балалардың назарын аударады. Мысалы, «Алдар Көсе», «Ертөстік» сияқты қазақ ертегілері арқылы балалар ұлттық мәдениетті, дәстүрлерді, және моральдық құндылықтарды үйренеді. Бұл ертегілерде кездесетін кейіпкерлердің әрекеттері мен шешімдері балаларға жақсы мен жаманды ажыратуға мүмкіндік береді.

Ертегілерді оқу немесе тыңдау барысында балалар жаңа сөздермен танысады, сөйлем құрылымдарын меңгереді. Мысалы, ертегі кейіпкерлерінің сөйлесуі арқылы балалар диалог құруды, сұрақ қоюды,

жауап беруді үйренеді. Бұл дағдылар күнделікті өмірде, мектепте және достарымен қарым-қатынаста өте маңызды. Ертегілер балалардың тілдік белсенділігін арттырады, оларды өз ойларын еркін жеткізуге, эмоцияларын білдіруге үйретеді.

Сонымен қатар, ертегілер балалардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Ертегілерді тыңдап, оларды талқылау барысында балалар өз пікірлерін білдіріп, ертегінің желісін өзгертіп, жаңа аяқталу ойлап табу сияқты шығармашылық әрекеттерге араласады. Бұл процесс балалардың логикалық ойлауын, қиялын дамытуға көмектеседі.

Ертегілердің тағы бір маңызды аспектісі – олар балалардың эмоционалдық дамуына әсер етеді. Ертегілерде кездесетін кейіпкерлердің сезімдері мен эмоциялары балаларға эмпатия сезімін дамытуға көмектеседі. Олар кейіпкерлердің қуанышына, қайғысына, қиындықтарына ортақтасып, өз эмоцияларын түсінуге және оларды білдіруге үйренеді. Бұл әлеуметтік дағдылардың дамуы балалардың болашақта достық қарым-қатынастарын қалыптастыруда, топта жұмыс істей білуінде және қиын жағдайларда өзін-өзі ұстай білуінде үлкен рөл атқарады.

Осылайша, ертегілер – бұл балалардың тілін дамытудағы, ой-өрісін кеңейтудегі және әлеуметтік дағдыларын жетілдірудегі маңызды құрал.

Балалардың тіл байлығын арттырудағы ертегілердің рөлі.

Ертегілердің алғашқы әсері – олар балалардың қиялын оятады. Қиял әлемінде саяхат жасау арқылы балалар өздерінің сөздік қорларын кеңейтеді. Мысалы, «Алтын балық» немесе «Қызыл телпек» сияқты ертегілерде кездесетін ерекше сөздер мен тіркестер балалардың тілдік қабілеттерін дамытуға әсер етеді. Бұл ертегілерде қолданылатын бейнелі сөздер мен метафоралар балалардың тіл байлығын ғана емес, шығармашылық ойлауын да дамытады.

Сонымен қатар, ертегілер балалардың тыңдау және сөйлеу дағдыларын жетілдіруге көмектеседі. Ата-аналар мен тәрбиешілер балаларға ертегілерді оқып, оларды сұрақтармен толықтыра алады. Мысалы, «Бұл кейіпкер не істеді?», «Сенің ойыңша, не үшін олай болды?» деген сұрақтар балалардың ойлау қабілетін дамытып, оларды өз пікірлерін білдіруге ынталандырады.

Ертегілердің тағы бір артықшылығы – олар балаларды мәдениетпен таныстырады. Әр халықтың өзіне тән ертегілері мен аңыздары бар, олар арқылы балалар өз мәдениетінің ерекшеліктерін, дәстүрлерін және тарихын біле алады. Мысалы, қазақ ертегілері ұлттық болмысымызды, салт-дәстүрлерімізді көрсетеді. Бұл балалардың өз тілін, мәдениетін және тарихын құрметтеуіне әсер етеді. Сондай-ақ, ертегілер балалардың оқу дағдыларын дамытады. Оқу барысында балалар мәтінді түсінеді, талдай отырып, сөздік қорын кеңейтеді. Ертегілерді оқыған кезде балалар оқығаны есте сақтап, оның мазмұнын қайта айтып бере алады, бұл олардың есте сақтау қабілетін арттырады.

Қиял мен шығармашылықты дамытудағы ертегілердің әсері.

Ертегілер – бұл тек балаларға арналған көңілді оқиғалар мен қызықты кейіпкерлердің әлемі ғана емес, сонымен қатар олардың қиялын, шығармашылық қабілеттерін дамытуда маңызды рөл атқаратын құнды құрал. Ертегілердің көмегімен балалар тек тілін ғана емес, сонымен қатар өздерінің ішкі дүниесін, эмоцияларын және әлеуметтік дағдыларын да дамыта алады.

Ертегілердің алғашқы әсері – олар балалардың қиялын оятады. Мысалы, ертегілердегі фантастикалық кейіпкерлер мен оқиғалар балалардың ой-өрісін кеңейтеді. Олар өздерінің қиялдарын іске асырып, жаңа идеялар мен образдар ойлап таба алады. Ертегілердің әртүрлі әлемдерге саяхат жасау мүмкіндігі балаларға шексіз қиял әлемін ашады, бұл олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға әсер етеді.

Ертегілердің бала тілін дамытудағы рөлі де ерекше. Балалар ертегілерді тыңдай отырып, жаңа сөздер мен фразаларды үйренеді. Мысалы, ертегілерде қолданылатын ерекше сөздер мен терминдер, кейіпкерлердің аттары, орындар мен оқиғалар балалардың сөздік қорын байытады. Бұл, өз кезегінде, олардың сөйлеу қабілетін жақсартады. Ертегілерді тыңдау немесе оқу барысында балалар әртүрлі сөйлем құрылымдарын, грамматикалық ережелерді меңгереді, бұл олардың тілдік дағдыларын қалыптастырады.

Ертегілердің әлеуметтік дағдыларды дамытудағы рөлі де өте маңызды. Балалар ертегілер арқылы қоғамдағы қарым-қатынастарды, отбасы мен достар арасындағы байланысты, адалдық пен әділдік сияқты ұғымдарды түсінеді. Олар кейіпкерлердің іс-әрекеттері мен шешімдеріне қарап, өз өмірлерінде сол принциптерді қолдануға үйренеді.

Сондай-ақ, ертегілер балалардың тыңдау дағдыларын дамытуға да ықпал етеді. Ертегілерді тыңдай отырып, балалар назарларын шоғырландырып, тыңдау қабілеттерін жетілдіреді. Бұл дағдылар болашақта оқу мен жазу қабілеттерін дамытуда үлкен рөл атқарады.

Қорытынды

Ертегілердің бала тілін дамытудағы рөлі – бұл тек тілдік дағдыларды ғана емес, сонымен қатар жалпы тұлғалық дамуды да қолдайтын маңызды аспект. Зерттеу барысында ертегілердің балалардың сөздік қорын байыту, логикалық ойлауын дамыту, эмоционалдық интеллектісін қалыптастыру мен әлеуметтік дағдыларын жетілдіруде үлкен рөл атқаратыны анықталды.

Ертегілердің мазмұны мен құрылымы балалардың тыңдау, сөйлеу және ойлау қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Олар жаңа сөздер мен тіркестерді үйренуге, сөйлемдерді дұрыс құрастыруға, сондай-ақ, моральдық құндылықтарды түсінуге көмектеседі. Ертегілердің кейіпкерлері мен оқиғалары балалардың эмоцияларын оятады, оларды өз сезімдерін тануға және білдіруге үйретеді.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, ертегілерді оқу мен тыңдау балалардың тілдік, логикалық, эмоционалдық және шығармашылық дамуына ықпал етеді. Ертегілердің бала тілін дамытудағы рөлін зерттеу, балалар әдебиетінің маңыздылығын, ертегілердің психологиялық және педагогикалық аспектілерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Осылайша, «Ертегілердің бала тілін дамытудағы рөлі» тақырыбы – бұл балалар психологиясы, педагогика және әдебиет салаларында жаңа көзқарастар мен зерттеулерді талап ететін өзекті мәселе. Ертегілерді оқу мен тыңдауды насихаттау, қазіргі қоғамда ерекше маңызға ие. Балаларға ертегілерді ерте жастан бастап оқыту, олардың тілдік дамуына, шығармашылық қабілеттерінің артуына және жалпы білім деңгейінің көтерілуіне әсер етеді. Ертегілер – бұл тек балаларға қызықты оқиғаларды жеткізіп қана қоймай, сонымен қатар олардың тілдік дағдыларын, сөздік қорын, шығармашылық ойлауын және әлеуметтік дағдыларын дамытуға да үлкен әсер ететін маңызды құрал.

Әдебиеттер

1. Райымова Қ. Ертегінің тәрбиелік мәні // Бастауыш мектеп. – 1998. – №4. – б. 20-21.

2. Айдашаев А. Қазақ халық әдебиеті. Ертегілер. – Алматы: «Жазушы» 1979. 112-1466.

3. Егенов А. Ертегіні әңгімелеп беру немесе мәнерлеп оқу // Қазақстан мектебі, – 2004. – №5. – б. 13-15.

4. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы. 1994

5. Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. – Алматы: Мектеп, 1991. 3-376.

ҚАЗАҚ ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ ҰЛТТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

М. Ерболатқызы
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекші: Р.Х. Кошкимбаева
педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ отбасы тәрбиесінің ұлттық ерекшеліктері және шетелдік тәрбие жүйелерінің айырмашылықтары мен ұқсастықтары салыстырмалы түрде талданады. Қазақ халқының дәстүрлі тәрбие тәсілдері, ұрпақтар сабақтастығы, үлкендерді құрметтеу, еңбекке баулу сияқты аспектілер қарастырылады. Сонымен қатар, шетелдік тәжірибелерден алынған тиімді әдістер мен жаһандану жағдайында ұлттық құндылықтарды сақтап қалудың жолдары талқыланады.

Түйін сөздер: Отбасы, ұлттық тәрбие, шетелдік тәрбиенің ерекшелігі, шығыс еліндегі тәрбие, қазақ халқының ұлттық құндылықтары, батыс еліндегі тәрбие.

Аннотация. В статье рассматриваются национальные особенности воспитания в казахской семье и проводится сравнительный анализ с зарубежными системами

воспитания. Анализируются традиционные подходы казахского воспитания, такие как преемственность поколений, уважение к старшим и трудовое воспитание. Также обсуждаются эффективные методы зарубежного воспитания и пути сохранения национальных ценностей в условиях глобализации.
Ключевые слова: Семья, национальное воспитание, особенности зарубежного воспитания, воспитание в восточных странах, национальные ценности казахского народа, воспитание в западных странах.

Abstract. This article examines the national characteristics of child-rearing in Kazakh families and compares them with foreign parenting systems. It analyzes traditional Kazakh approaches, such as generational continuity, respect for elders, and work education. Additionally, the article discusses effective foreign methods of parenting and ways to preserve national values in the context of globalization
Keywords: Family, national education, features of foreign upbringing, education in Eastern countries, national values of the Kazakh people, education in Western countries.

Отбасы – әрбір адамның алғашқы тәлім-тәрбие алатын ортасы, қоғамның ең кіші бөлшегі. Қазақ халқы үшін отбасы тәрбиесі ғасырлар бойы қалыптасқан салт-дәстүрлермен, әдет-ғұрыптармен, ұлттық құндылықтармен тығыз байланысты. Әр халықтың тәлім-тәрбиелік мұрасы – ұлттық мәдениетінің маңызды белгісі болып табылады. Ұлт тәрбиесінің сезімдік әсері зор. Сондықтан халықта «Балаңды өз тәрбиеңмен тәрбиелеме, өз ұлтыңның тәрбиесімен тәрбиеле» деген мақал бар [1, 26 б.]. Бұл қазаққа тән жақсы қасиеттер мен ұлттық сананы ұрпаққа қалыптастыру, ұлтымыздың дүниетанымдық тәжірибесін жалғастыру дегенге саяды. Бүгінгі жаһандану дәуірінде ұлттық тәрбиенің маңызы арта түсуде, себебі ол балаға ұлттық болмысты сіңіріп, рухани тұрғыдан қалыптасуына ықпал етеді. Сонымен қатар, дамыған елдердің отбасы тәрбиесіндегі тәжірибесін зерттеу – тәрбие жүйесін жетілдірудің бір жолы. Бала тәрбиесі ата-ананың ғана емес, бүкіл әулеттің ортақ міндеті болып саналған. Қазіргі жаһандану заманында отбасы институты көптеген өзгерістерге ұшырауда. Батыс елдеріндегі тәрбие моделдері еркіндік пен дербестікке негізделсе, Шығыс елдерінде тәртіп пен ұжымдық сана басымдыққа ие.

Қазақ отбасы тәрбиесінің ұлттық ерекшеліктері: Қазақ халқының бала тәрбиесіндегі негізгі қағидаттары – үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсету, ата-ананы қадірлеу, еңбекке баулу және ұлттық құндылықтарды сақтау. Қазақ қоғамында бала тәрбиесі ата-әжеден бастап, бүкіл отбасы мүшелерінің қатысуымен жүргізіледі. Аталар мен әжелер немерелеріне ертегі, аңыз-әңгімелер айтып, олардың ой-өрісін кеңейтеді. Бұл дәстүр балаға рухани құндылықтарды сіңіруге көмектеседі. Қазақ тәрбиесінде баланың мінез-құлқын қалыптастыруда тыйым сөздер мен ырымдардың рөлі зор. Мысалы, «үлкеннің жолын кеспе», «табанды баспа», «суға түкірме» деген тыйымдар арқылы баланы әдептілікке баулиды [1, 28 б.]. Қазақ халқы баланы жастайынан еңбекке араластырып, өз бетінше өмір

сүруге бейімдейді. Мал бағу, егіншілік, қолөнер сияқты кәсіптер балаларға ата-аналарының тәжірибесі арқылы үйретілген.

Қыз бала мен ұл баланың тәрбиесіне қазақ халқы ерекше мән берген. Әр халықтың бала тәрбиесіндегі өзіндік ерекшеліктері арқылы сол халық отбасы тәрбиесінің де өзіне ғана тән мәдени құндылықтары қалыптасады. Қазақ отбасы тәрбиесінің өзіне тән ерекшеліктері оның халықтық педагогика мұраларының мазмұны мен түрлерінде бейнеленген. Қазақ отбасындағы бала тәрбиесін ұл тәрбиесі, қыз тәрбиесі деп жеке-жеке мән беріп қарастыруда оның өзіндік ерекшеліктерінің ішіндегі маңыздысының бірі. Қазақ табиғатында отбасы иелері ең әуелі өз ұлы мен қызының алдында тәрбиелі, өнегелі, көргенді, үлгілі болуға тырысқан. Оның ең басты себебі, «ұлдың ұяты – әкеде, қыздың ұяты – шешеде» деп бағалағандықтан [2, 159 б.]. Қазақ отбасында ұл баланы – отбасының тірегі, ел қорғаны ретінде, ал қыз баланы – болашақ ана, отбасының ұйытқысы ретінде тәрбиелеген. Ұл балаларға батырлық, қайсарлық, шешендік қасиеттер дәріптелсе, қыздарға нәзіктік, сыпайылық, ісмерлік үйретілген. Қазаққа тән игілік пен ұлттық сана дегеніміз ол – әдептілік, бауырмалдық, қонақжайлылық, еңбекқұмарлық, ұрлық, қиянат жасамау, үлкенді сыйлау, тағы сондай сияқты. Қазақ ойшылдарының көзқарасындағы басты идея «атаның баласы болма, адамның баласы бол, жақсы көпке ортақ, пайдаң еліңе, халқыңа тисін» деген гуманистік ой-пікірді қуаттау болды [3, 48 б.]. Қазақ халқы баланы жамандықтан жиреніп, жақсылықты жаны тілеп тұратын құлықты болуын, һәм байсалды, ойламды, шымыр болып өсуін ұлт тәрбиесінің негізгі қағидасы етіп ұсынған. Тағы бір ең маңызды қасиеттерінің бірі – қонақжайлылық. Бала шаңыраққа келген әрбір қонақты құрметтеуді, үлкендерге орын беруді, дастархан басында өзін сыпайы ұстауды отбасында үйренеді.

Шетелдік отбасы тәрбиесінің ерекшеліктері:

Әр халықтың өзіне тән отбасы тәрбиесі бар. Қазақ отбасы тәрбиесін шетелдік үлгілермен салыстыру кейбір ерекшеліктерді айқындауға мүмкіндік береді. Отбасы – кез келген қоғамның негізгі іргетасы. Батыс елдеріндегі отбасылық тәрбие жүйесі көбінесе жеке тұлғаның еркіндігі, өзін-өзі дамытуы және дербес ойлау қабілетін қалыптастыруға бағытталған. Бұл тәрбиенің негізі гуманизм, демократия және баланың жеке құқығын қорғау қағидаларына сүйенеді. Батыс елдеріндегі тәрбиелеу жүйесі Шығыс мәдениетінен едәуір ерекшеленеді.

АҚШ-та бала тәрбиесі «әрбір бала өз бетінше өмір сүріп үйрене алу керек» деген ұстанымға негізделген. Көбіне ата-аналар балаларының талап-тілегін бірінші орынға қояды. Жылдам орындауға тырысады. Ал бұзықтық жасаған балаларын екі түрлі тәсіл арқылы жазалайды. Біріншісі – ойыншықтарын алып қойып, теледидар көруден шектеу, екіншісі – орындыққа отырып өзінің қате жасаған іс-әрекеті жайында ойлану. Отбасында баланы ұру қатаң түрде заңмен қудаланады.

Батыс елдеріндегі тәрбиенің басты қағидаларының бірі – баланың жеке тұлға ретінде дамуына мүмкіндік беру. Бұл жүйеде бала өзін еркін сезініп, өз ойын ашық айтуға дағдыланады. Американдық психолог Бенджамин Спок өз еңбектерінде ата-аналарға баланы қатаң шектеулерсіз, бірақ мейірімділікпен тәрбиелеуді ұсынған. Оның пікірі бойынша, балаға қатаң тыйымдар мен жазалар қолдану оның психологиялық дамуына кері әсер етеді.

Батыс мәдениетінде ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынас авторитарлық емес, демократиялық сипатта болады. Неміс психологы Курт Левин тәрбиенің үш негізгі стилін анықтаған: авторитарлық, демократиялық және либералдық. Оның зерттеулеріне сәйкес, демократиялық тәрбие алған балалардың өзін-өзі басқару қабілеті жоғары, әлеуметтік бейімделуі жақсы болады. Олар өз пікірін еркін білдіріп, шешім қабылдауда белсенділік танытады [4, 92 б.].

Батыс елдерінде бала құқығы заңнамалық деңгейде жақсы қорғалады. Мысалы, Швеция 1979 жылы балаларға физикалық жаза қолдануға заңды түрде тыйым салған алғашқы ел болды. Қазіргі уақытта көптеген Еуропа елдері мен АҚШ-та ата-аналар баланы ұру немесе психологиялық қысым көрсету үшін заң алдында жауап беруі мүмкін. Бұл балалардың өздерін қауіпсіз сезінуіне және отбасында тең құқықты болуына ықпал етеді.

Батыстық тәрбие жүйесінде қаржылық және тұрмыстық жауапкершілік ерте жастан қалыптасады. Көптеген елдерде жасөспірімдер 14-16 жасынан бастап жұмыс істеуге рұқсат алады, бұл олардың қаржылық сауаттылығын арттыруға және еңбекке ерте араласуына мүмкіндік береді. АҚШ-та, мысалы, балаларды мектеп жасынан бастап өз ақшаларын дұрыс басқаруға үйретеді, бұл олардың болашақтағы тәуелсіз өміріне дайындық ретінде қарастырылады. Алайда, батыс тәрбиесінде кейбір кемшіліктер де бар. Баланың дербестігі мен еркіндігі кейде ата-анасына деген құрметтің төмендеуіне алып келуі мүмкін. Сонымен қатар, шектеулердің аз болуы кейбір балаларда жауапкершіліктің жеткіліксіздігіне себеп болады. Батыс қоғамында балалар 18 жастан кейін ата-анасынан бөлек тұруға тырысады, бұл отбасылық байланыстардың әлсіреуіне әсер етуі мүмкін.

Шығыс елдеріндегі тәрбие:

Отбасыға деген құрмет айқын бейнеленеді. Қытай, Жапония, Оңтүстік Корея елдерінде отбасы құндылықтарына ерекше мән беріледі. Балалар ата-анасын қартайғанша бағып-қағуды парыз деп санайды. «Отбасында тәртіп болмаса – мемлекетте тәртіп болмайды. Әуелі отбасыны түзету керек.» – Конфуций тәрбиені ең алдымен отбасыдан бастауды ұсынған. Оның ілімі әлі күнге дейін Қытай мен Кореяда ықпалды. Шығыс елдерінде білімге деген басымдылықтың жоғары болуы бұл елдерде бала тәрбиесі қатаң тәртіппен жүргізіледі, әсіресе білім алу мен еңбекқорлық жоғары бағаланады. Шығыс мәдениетінде ата-ананы

құрметтеу – негізгі қағида. Жапон философы Юкио Мисима «Бала ата-анасының өмір бойғы қамқорлығында, ал ата-ана баласына өмір бойы үлгі болуы тиіс» деп жазған [5, 19 б.].

Мысалға, Жапон халқының бала тәрбиесі. Жапондар бала тәрбиесіне баса мән беретін ұлттың бірі. Олар «баланды бес жасқа дейін патшаңдай күт, он бес жасқа дейін құлыңдай жұмса, ал он бестен кейін досыңдай сырлас» деген тәрбие негізін берік ұстанады[6, 88 б.]. Жапондар бала тәрбиелеуде «ұл», «қыз» деп бөлмейді. Екеуін де қазақ халқы сияқты еркелетіп өсіреді. Күншығыс елі мен қазақ халқының ұлттық тәрбиесіндегі бір ұқсастық – ер баланы ел қорғаны, қыз баланы келешек отбасы ұйытқысы болуға баулу. Қатаң қағидалар негізінде өскен жапон баласы он бес жастан кейін тәртіпті, оң-солын таныған, жақсы мен жаманды айыра алатын толыққанды азамат саналады. “Патша” болып еркін өскен бала 5-6 жасынан бастап, тастай темір тәртіпке бағынатын “қиын” күндерге тап болады. Егер бұл тәртіпке бағынбаса, қатаң жазаланады. Жапон баласы үшін ең үлкен жаза – жалғыз қалу. Отбасы мүшелерінен бөлек бөлмеде жалғыз отырудан асқан азап болмайтынын сәби күнінен санасына сіңірген бала сол жазаға ұшырап қалмауға күш салады. Көпшіліктен, қоғамнан тыс өмір сүру түсінігі жапондардың ортасында кешірілмес күнәмен тең.

Қазақ отбасы тәрбиесін жетілдіруде шетелдік тәжірибені қолдану:

Қазақ отбасы тәрбиесінде ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлерді сақтау маңызды. Алайда, заман талабына сай кейбір шетелдік тәжірибелерді енгізу – тәрбиенің тиімділігін арттыруы мүмкін.

1. Батыс елдерінен:

– Баланың өзіндік пікірін еркін айтуына мүмкіндік беру.

– Қаржылық сауаттылықты ерте жастан үйрету.

– Бала қабілетіне қарай жеке даму мүмкіндіктерін қарастыру.

2. Шығыс елдерінен:

– Отбасы құндылықтарын күшейту.

– Еңбекқорлық пен тәртіпке үйрету.

– Білім мен үздіксіз дамуға басымдық беру.

Қазақ отбасы тәрбиесі ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық дәстүрлерге негізделген. Бүгінгі таңда шетелдік тәжірибені зерттеу арқылы ұлттық тәрбиенің кейбір тұстарын жетілдіруге болады. Ең бастысы, ұлттық құндылықтарды сақтай отырып, заман талабына сай тәрбиенің жаңа әдістерін тиімді қолдану қажет.

Қазақ отбасы тәрбиесі дәстүрлі құндылықтар мен ұрпақтар сабақтастығына негізделген. Шетелдік тәжірибе баланы жеке тұлға ретінде дамытуға бағытталған. Қазақ отбасылары шетелдік тәрбиенің озық үлгілерін қабылдай отырып, ұлттық құндылықтарын сақтап қалуы керек.

Қазақ отбасының басты мақсаты – саналы, еңбекқор, елін сүйетін ұрпақ тәрбиелеу. Сондықтан ата-бабамыздан қалған асыл мұраны

жоғалтпай, оны жаңа тәсілдермен ұштастыру – тәрбиенің негізгі бағыты болуы тиіс.

Әдебиеттер

1. Сқақова А.Ж. Отбасы жас ұрпақты әлеуметтендіру институты ретінде. Социология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу ушін дайындалған диссертацияның автореферaты. – Алматы, 2010.
2. Жүнісбекова Г. Қазақ халқының педагогикалық ой-пікірлері мен дәстүрлері. – Алматы: Қайнар, 2020.
3. Сүлейменова Ж. Қазақ балалар әдебиеті және оның тәрбиелік мәні. – Алматы: Арыс, 2021.
4. Розенблут, Б. Мәдениеттер арасында тәрбие: Теориялық және практикалық көзқарастар. – Шпрингер, 2021.
5. Спок Б. Ребёнок и уход за ним. – Москва: АСТ, 2020.
6. Гибсон С. Бала тәрбиесіндегі мәдени айырмашылықтар: Шығыс пен Батыс арасында. – Мюнхен: Академиялық баспа, 2020.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДА STEAM ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

А.М. Жекенова
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университет студенті
a.zhekenovaa@gmail.com
ғылыми жетекшісі: Б.Г. Сарсенбаева
Педагогика ғылымдарының кандидаты,
Педагогика жоғары мектебінің профессоры

Аңдатпа. Бұл мақалада STEAM-білім берудің (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) мектепке дейінгі жастағы балалардың дамуына тигізетін әсері қарастырылады. STEAM әдісі ғылым, технология, инженерия, өнер және математиканы біріктіре отырып, балалардың сыни ойлауын, шығармашылық қабілетін және зерттеушілік дағдыларын дамытуға бағытталған. Мақалада STEAM-тың мектепке дейінгі жастағы балалар үшін маңыздылығы, оны іске асырудың тиімді әдістері, ойын арқылы оқыту тәсілдері және балабақшадағы қолдану тәжірибелері талданады. Сондай-ақ, STEAM-білім берудің балалардың интеллектуалды және шығармашылық дамуына ықпалы туралы ғылыми негіздемелер мен практикалық ұсыныстар беріледі.

Кілтті сөздер: STEAM-білім беру, мектепке дейінгі балалар, ғылым, технология, инженерия, өнер, математика, шығармашылық.

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние STEAM-образования (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) на развитие дошкольников. Метод STEAM объединяет науку, технологии, инженерное дело, искусство и математику, способствуя развитию критического мышления, творческих способностей и исследовательских навыков у детей. В статье анализируется важность STEAM для дошкольного возраста, эффективные методы его реализации, игровые подходы к обучению и опыт внедрения в детских садах. Также представлены научные обоснования

и практические рекомендации по влиянию STEAM-образования на интеллектуальное и творческое развитие детей.
Ключевые слова: STEAM-образование, дошкольники, наука, технологии, инженерия, искусство, математика, творчество.

Abstract. This article examines the impact of STEAM education (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) on the development of preschool children. The STEAM approach integrates science, technology, engineering, arts, and mathematics, fostering critical thinking, creativity, and research skills in young learners. The article analyzes the importance of STEAM for early childhood education, effective implementation methods, play-based learning strategies, and practical applications in kindergartens. Additionally, it provides scientific justifications and practical recommendations on how STEAM education influences children's intellectual and creative growth.
Keywords: STEAM education, preschool children, science, technology, engineering, arts, mathematics, creativity.

Кіріспе

Бүгінгі қоғам ғылым мен технологияның қарыштап дамыған кезеңінде өмір сүруде. Бұл өзгерістер білім беру жүйесіне де жаңа талаптар қойып отыр. Әсіресе, мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде балалардың шығармашылық, логикалық, танымдық қабілеттерін ерте жастан дамыту – маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Осы орайда әлемдік білім беру кеңістігінде кеңінен қолданылып жүрген инновациялық бағыттардың бірі – STEAM технологиясы. STEAM (Science – ғылым, Technology – технология, Engineering – инженерия, Art – өнер, Mathematics – математика) – бұл баланың зияткерлік және шығармашылық әлеуетін дамытуға бағытталған интеграцияланған оқыту жүйесі [3;21]. Бұл тәсіл пәндерді өзара байланыста меңгертуді, білімді өмірлік жағдайларда қолдануға үйретуді мақсат етеді [4;16]. Мектепке дейінгі жастағы балалардың қызығушылығы жоғары, тәжірибе арқылы үйренуге бейім болатыны белгілі. Сондықтан олардың зерттеушілік, шығармашылық қабілеттерін дамытуда STEAM технологиясы үлкен рөл атқарады [5]. Балалар түрлі саладағы тапсырмалар арқылы қоршаған ортаны таниды, қарапайым зерттеулер жүргізіп, жеке шешім қабылдауға дағдыланады [1;12]

Негізгі бөлім

STEAM – бұл пәндерді өзара байланыстыра отырып, баланың жан-жақты дамуын қамтамасыз ететін инновациялық тәсіл. Бұл технология арқылы балалар нақты өмірмен байланысты тапсырмаларды орындау кезінде түрлі сала бойынша білім алып, оларды біріктіріп қолдануға дағдыланады. Мысалы, табиғат құбылыстарын зерттеу (Science), қарапайым құрылғылармен танысу (Technology), оларды құрастыру (Engineering), өз идеяларын сурет арқылы жеткізу (Art), және көлем, өлшем ұғымдарын меңгеру (Mathematics).[1;11]

Мектепке дейінгі балалық шақ – баланың жан-жақты дамуының ерекше және құнды кезеңі. Қазіргі заманғы әлеуметтік-мәдени жағдай-

лар баланың жеке ерекшеліктерін, отбасы мен қоғамның қажеттіліктерін ескере отырып, үздіксіз білім беруді қамтамасыз етуді талап етеді. Сабақтастық білім беру үздіксіздігінің қажетті факторы ретінде білім берудің әртүрлі деңгейлерінде жеке тұлғаның үйлесімді дамуына және білім беру жолының әрбір кезеңінде туындайтын жаңа талаптар мен үміттерге икемді бейімделуіне жағдай жасаудан тұрады. Ғылымды, технологияны, инженерияны, өнерді және математиканы біріктіретін STEAM біліміне үндеу [2; 947] балаларға ерте жастан шығармашылық және қиялшыл ойшыл болуға мүмкіндік береді. Мектепке дейінгі жастан бастап Steam құзыреттілігін қалыптастыру маңызды-пластилиннен мүсіндеу және модельдеу дағдыларын дамыту, тұзды қамырдан ойын-шықтар жасау және сонымен бірге заттардың ұзындығымен, енімен және биіктігімен танысу немесе картоннан көлемді құрылымдар жасау. Мүндай пайдалы ойындарды мектепке дейінгі балалар мекемелерінде, содан кейін ата-ананың көмегімен үйдеде жалғасын тапса жақсы. Мектепке дейінгі білім беру мекемесінде оқу-тәрбие процесіне STEM технологиясын енгізудің ерекшеліктерінің бірі-модульдік жүйе. Алты білім беру модулі бар, олардың әрқайсысы белгілі бір міндеттер шеңберін шешуге бағытталған. Бұл модульдерді кешенде қолдану интеллектуалды қабілеттердің дамуына ықпал етеді және балаларды ғылыми-зерттеу жұмыстарына тартады, ғылыми-техникалық шығармашылыққа баулиды. Модульдердің әрқайсысын толығырақ қарастырайық.

• Математикалық даму

Бұл модульдің негізгі міндеті – балаларды қосу және азайту арқылы таныстыру, оларды заттарды салыстыруға және сұрыптауға үйрету-оларды белгілі бір белгілерге (түсі, пішіні мен өлшемі, үлкеннен кішіге және т.б.) орналастыру, артығын табу. Осы мақсаттар үшін әртүрлі үлестірме материалдар, геометриялық фигуралар жиынтығы, көлемді геометриялық денелер, логикалық блоктар мен басқатырғыштар, сұрыптау құрылғылары, санау және байлау, сенсорлық даму құралдары, луллий шеңберлері, математикалық конструкторлар және т. б. қолданылады.

• Тірі және жансыз табиғатпен тәжірибелер

Осы модуль аясында балалар зерттеу қызметіне қызықты түрде қосылады: олар ғылыми зертхананың не екенін, ғылыми эксперименттер не үшін жүргізілетінін және қандай жабдықтың көмегімен ғалымдар кім екенін және олар не істейтінін біледі; олар құрылғылармен танысады, онсыз тәжірибелер мүмкін емес – үлкейткіш әйнек пен микроскоппен. Балалар тірі және жансыз табиғаттың құбылыстары мен объектілерін (өсімдіктер, жануарлар, жауын-шашын) бақылап, көргендерін, мысалы, арнайы бақылау күнделігінде немесе ауа-райы күнтізбесінде жазуды үйренеді. Балалао ауа мен судың қасиеттері туралы біледі, жіктеуді үйренеді (жануарлар бар, құстар мен жәндіктер бар; құстар қоныс аударушылар және үйде қыстайтындар; жануарлар үй немесе жабайы болуы мүмкін және т.б.).

• Фребельдің дидактикалық жүйесі

Бұл модуль кеңістіктік ойлауды дамытуға ықпал етеді, мектеп жасына дейінгі балаларда әлемнің табиғи-ғылыми бейнесін қалыптастырады. Бұл әлемдегі балаларға арналған алғашқы оқу материалына көмектеседі-әйгілі неміс ағартушысы, әлемдегі ең алғашқы балабақшаны жасаушы Фридрих Вильгельм Август Фребель ойлап тапқан» Фребельдің сыйлықтары».

• Робототехника

Оқу процесінің осы бөлімінде балалар жеңілдетілген нұсқада ұсынылған күрделі процестермен таныстырылады. Мысалы, олар роботтың ішіне бірінші рет қарайды, ойыншық болса да, оның неден жасалғанын зерттейді. Немесе бағдарламалау элементтерімен, сенсорлық құрылғылармен танысады. Бұл модульдің міндеті-балаларды техникалық шығармашылық процесіне тарту, техникалық пәндерге, өнерге деген қызығушылықты ояту, осы бағытты зерттеуге ынталандыру.

• LEGO конструкторы

Конструктордың түрлі-түсті элементтерімен жұмыс істеу бұл балалардың ұсақ моторикасын, қиялды, зейінді және есте сақтауды дамытады, бекіту параметрлері мен түрлерін салыстыруға, талдауға, жалпылауға, ажыратуға үйретеді, кеңістікті жақсы басқаруға көмектеседі (ол екі өлшемді де, үш өлшемді де болуы мүмкін), механиканың қарапайым принциптерімен таныстырады, қарапайым механизмдердің жұмысын көрсетеді. Бала тапсырманы жалғыз және топпен жасай алады. Бұл балаларға тәуелсіздік пен командалық рухты тәрбиелеуге көмектеседі.

• «Мен әлемді жасаймын» мультистудиясы

Мультфильмдер мен анимациялық бейнежазбаларды көру – мектеп жасына дейінгі балалардың басым бағыттарының бірі. «Мен әлемді құрамын «Мультистудиясы» білім беру модулі балаларға нағыз мультфильмдер процесіне енуге мүмкіндік береді.

Мен Павлодар қаласының №122 балабақшада ересек топта STEAM технологиясы бойынша өткізілген тәжірибе сабағы бойынша келесі есепті ұсынамын:

Art (Өнер): Шығармашылық қабілетті дамыту тапсырмасы

Мақсаты: Балалардың шығармашылық қабілетін, эстетикалық талғамын, көркемдік бейнелеу дағдыларын дамыту. Тақырыпқа сәйкес сурет арқылы өз ойларын еркін жеткізе алуына мүмкіндік беру.

Тапсырма сипаттамасы:

Балаларға «Судың табиғаттағы рөлі» тақырыбында сурет салу тапсырмасы берілді.

Тапсырма барысында балалар төмендегі бағыттар бойынша еркін жұмыс жасады:

• Судың тіршілік үшін маңызын бейнелеу (өзен, көл, жануарлар, өсімдіктер);

• Адам өміріндегі судың рөлін көрсету (қол жуу, су ішу, егін суару т.б.);

• Табиғаттағы су айналымын бейнелеу (жаңбыр, бұлт, күн, өзен, қар);

• «Суды аяла!» ұранымен экологиялық мазмұндағы суреттер салу.

Балаларға түрлі-түсті қарындаштар, бояулар, гуашь, акварель, фломастерлер ұсынылды. Әр бала өз идеясын еркін таңдады. Тапсырмадан кейін әр оқушы суретін көрсетіп, не бейнелегенін ауызша түсіндірді.

Нәтиже:

• 95% бала (19 баланың 18-і) сурет салу арқылы өз ойларын тақырыпқа сай жеткізе алды;

• Балалардың 82%-ы (16 бала) судың табиғаттағы немесе адам өміріндегі рөлін нақты бейнелеп, толық мазмұнды әңгімелеп берді;

• 68%-ы (13 бала) экологиялық ой тастап, суды үнемдеу немесе ластамау идеяларын көрсетті.

Қорытындылай келе, шығармашылық тапсырма балалардың жеке ой-пікірін, табиғатқа деген көзқарасын, экологиялық тәрбие элементтерін көрсете алды. Тапсырма өз мақсатына толық жетті, балалар қызығушылықпен, белсенділікпен қатысты.

Қорытынды

STEAM технологиясы – мектепке дейінгі ұйымдарда баланың жан-жақты дамуын қамтамасыз ететін, ғылым мен шығармашылықты үйлестіретін заманауи инновациялық әдіс. Бұл технологияның ерекшелігі – балаларды тек дайын біліммен шектемей, оларды ойлауға, зерттеуге, байқауға және өз шешімін табуға жетелеуі. STEAM бағыты арқылы бала күнделікті өмірмен байланысты тапсырмаларды орындау барысында өз бойындағы логикалық, шығармашылық және инженерлік қабілеттерін дамытады. Мектепке дейінгі кезең – баланың дүниетанымы қалыптасатын маңызды саты. Сондықтан осы кезеңде STEAM технологиясын енгізу арқылы баланың қызығушылығын оятып, өмірге бейім, жаңашыл ойлайтын тұлға тәрбиелеуге жол ашылады. Сонымен, STEAM – бұл тек оқыту әдісі ғана емес, болашақ ұрпақты ғылым мен технологияға бейімдейтін, шығармашылықпен ойлайтын, жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастыру құралы.

Әдебиеттер

1. Қалиева Г.Қ. (2022). Мектепке дейінгі балалардың шығармашылық қабілеттерін дамытуда STEAM тәсілінің маңызы. «Білім берудегі инновациялар» журналы, №4.

2. Джамалдинова М.Б. STEAM – образование и перспективы его развития // Экономика и социум. 2021. № 11-1 (90). С. 946–949.

3. Ахметова Ш. Ж. (2020). Мектепке дейінгі ұйымдарда инновациялық технологияларды қолдану жолдары. – Алматы: Рауан.

4. Есенбаева С. М. (2021). STEAM білім беру: теория және тәжірибе. – Нұр-Сұлтан: Фолиант.

5. Yakman G. (2008). STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education. – STEAM Education Journal.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА ҚОРШАҒАН ӘЛЕММЕН ТАНЫСТЫРУ АРҚЫЛЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ

А.А. Илюбаева
Ә.Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты,
ғылыми жетекшісі: Р.Ж. Аубакирова
Торайғыров университетінің п.ғ.к.,профессор
Р.Х. Кошкимбаева
Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің аға оқытушысы, педагогика ғылымының магистрі

Аннотация. Мақаланың мақсаты – мектепке дейінгі мекемеде ұйымдастырылған іс-әрекетте оқу – әдістемелік кешенді қолдануда педагогтарға әдістемелік көмек көрсету. Мақалада әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру мақсатында мектепке дейінгі ұйымда қоршаған ортамен танысуды оқыту әдістемесінің өзекті мәселелері егжей-тегжейлі зерттелген. Оқырмандардың назарына мектепке дейінгі білім беру мекемесінде қоршаған әлеммен таныстыру бойынша оқытудың инновациялық, тиімді әдістері ұсынылды, технологиялық карталар ұсынылды.

Кілтті сөздер: мектепке дейінгі жастағы балалар, оқу-әдістемелік кешен, әлеуметтік-эмоционалдық дағдылар, бағдарлама, қоршаған орта, зерттеу.

Аннотация. Цель статьи-оказание методической помощи педагогам в применении учебно-методического комплекса в деятельности, организованной в дошкольном учреждении. В статье подробно исследуются актуальные проблемы методики обучения ознакомлению с окружающей средой в дошкольной организации с целью формирования социально-эмоциональных навыков. Вниманию читателей были представлены инновационные, эффективные методы обучения по ознакомлению с окружающим миром в дошкольном образовательном учреждении.

Annotation. The purpose of the article is to provide methodological assistance to teachers in the application of the educational and methodological complex in activities organized in a preschool institution. The article examines in detail the current problems of teaching methods of familiarization with the environment in a preschool organization in order to form socio-emotional skills. The readers were presented with innovative, effective teaching methods for familiarizing themselves with the world around them in a preschool educational institution.

Кіріспе

Еліміздің білім беру жүйесіндегі реформа жас ұрпақтың әрқайсысының жеке тұлға ретінде қалыптасуында маңызды мәселелерді шешудің түрлі жолдарын қарастыруды көздейді. Бұл бетбұрыс әлемдік жаһандану заманына алғашқы қадам болып табылады. Әр жас өркеннің

азамат болып қалыптасуын қамтамасыз ететін қоғамдағы негізгі де жауапты сала, ол білім беру жүйесі.

Елдің елдігін сақтап, көркейтетін, басқа елмен терезесін тең етіп өркендететін, сондай-ақ болашағын айқындап та беретін осы білім беру ісі.

Қазақстан Республикасында қазіргі даму кезеңінде мектепке дейінгі білім беру жүйесіне жаңа тәсілдерді және оқу үдерісін ұйымдастырудың жаңа тиімді нысандарын іздестіруді талап ететін терең әлеуметтік-экономикалық өзгерістер орын алуда.

Тәрбиелеу-білім беру процесінде:

- әр баланың қызығушылықтарын, ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескере отырып, жалпы адами және ұлттық құндылықтар негізінде оларды толыққанды дамыту мен әлеуетін ашу жүзеге асырылады;

- балалардың құқықтарын, өмірін қорғау, денсаулығын нығайту қамтамасыз етіледі; салауатты өмір салтының негіздері, қауіпсіз өмір сүру дағдылары, қимыл-қозғалыс, бейімделу, коммуникативтік, әлеуметтік-эмоционалды, когнитивтік дағдылар, өзіне, отбасына, құрдастарына, қоршаған ортаға адамгершілік қарым-қатынасы, тәрбиеленушілердің қарым-қатынас мәдениеті, ұлттық бірегейлік пен азаматтық негіздері, патриотизм қалыптасады [1].

Балабақша – балаларды қоғамда өмір сүруге үйретететін алғашқы әлеуметтік институт болып табылады. Дәл осы жерде баланың қоршаған адамдармен дербес байланысы жүзеге асады, ол қарым-қатынас жасауды және өзара әрекеттесуді үйренеді.

Материалдар және әдістер

Мектеп жасына дейінгі балаларды қоршаған әлем арқылы тәрбиелеу мүмкіндігі туралы ойлар алғашқы рет танымал шетелдік және Ресейлік ғалымдарға тиесілі, олардың ішінде: Я.А. Коменский, А.С. Макаренко, И.Г. Песталоцци, Ж.Ж. Руссо, В.А. Сухомлинский, К.Д. Ушинский, Ф. Фребель, С.Т. Шацкий және басқалар[5]. Мектеп жасына дейінгі балаларда табиғат туралы білім жүйесін қалыптастыру принциптері және олардың табиғи ортадағы жұмысының толыққанды даму мүмкіндіктерінің ауқымымен байланысты мәселелері келесі авторлардың еңбектерінде көрінеді: С.А. Веретенникова Н.К. Крупская, В.Г. Нечаева, С.Н. Николаева, Д.В. Сергеева, Е.И. Тихеева сонымен қатар отандық ғалымдар да А.А. Бейсенбаева, И.Н. Нугуманова, А.К.Сатова, Е.Н.Туленкова жан-жақты қарастырған[8].

Зерттеуді жүргізу кезінде келесі зерттеу әдістері қолданылды: психологиялық педагогикалық әдебиеттер мен ғылыми әдістемелік материалдарды шолуда зерттелетін мәселе бойынша талдау мен синтездеу, салыстыру, жіктеу, жалпылау, бақылау, жүйелеу, әңгімелер сияқты эмпирикалық әдістер және эксперименттік жұмыс барысында алынған сапалы деректерді талдаудың басқа әдістері [5].

Зерттеу барысында білім беру мәселелерінің жаңа тәсілдеріне, инновациялық әдістемелер мен жаңа әдістемелік әдебиетке көп назар аударылды. Қоршаған ортамен таныстыруда үнемі жаңа материалдармен толықтырылды. Қазіргі уақытта қоршаған ортаның таңғажайып әлемі туралы ақпаратқа көп көңіл бөлінуде.

Нәтижелер

Балабақшада педагогикалық процесті ұйымдастыруда ұлттық құндылықтар және баланың тұлғалық құзыреттілігін дамыту мәселесі негізге алынады. «Физикалық қасиеттерді дамыту», «Коммуникативтік дағдыларды дамыту», «Танымдық және зияткерлік дағдыларды дамыту», «Шығармашылық дағдыларын, зерттеу іс-әрекетін дамыту», «Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды дамыту» атты білім беру бағыттарында инновациялық технологиялар мен ұлттық тәрбие үлгілері кіріктіріліп, заманауи талаптарға сай пайдаланылады. Заманауи технологиялар мен әдістерді пайдалану балалардың қызығушылығын оятады. Мысалы, «Әлеуметтік және эмоционалды дағдыларын дамыту» білім беру бағыты бойынша балалардың танымдық әрекетін ұйымдастыру барысында белсенді әдістерді қолдануға болады. Атап айтсақ, миға шабуыл, диалог, топтық шығармашылық жұмыс, пазл, синквейн т.б.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудағы әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды дамытудың міндеттерін жүзеге асыру үшін біз қоршаған ортамен таныстырудан мектепалды топтарына арналған әдістемелік нұсқаулық әзірледік.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасына сәйкес әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды дамытудың мақсаты мен мазмұнына келетін болсақ:

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту үлгілік оқу бағдарламасының мазмұны тәрбиеленушілердің қоршаған әлеммен өзара қарым-қатынас жасауына қажетті танымдық және зерттеушілік әрекеттің қарапайым дағдыларын меңгертуге бағытталған. Осы бағытта ұсынылып отырған бұл әдістемелік нұсқаулықта:

-қоршаған ортамен таныстыру күн сайын объектілер мен заттарды бақылау (тірі және өлі табиғат) зерттеу;

-материалдармен эксперимент жасау;

- педагогтің сәйкес ақпаратты оқып беруі;

- кітаптарды және иллюстрацияларды қарау, әңгімелесу;

- қарым-қатынас, ойын әрекеті арқылы іске асырылады [2].

Аталмыш нұсқаулықта балалардың заттарды қолмен ұстап, зерттеуі, олардың қасиеттеріне талдау жасауы, заттарды қолдануы, туындаған сұрақтарға жауап беруі, өз бетінше сұрақтардың жауабын іздеуі мен табуы және алынған дағдыларды ойында қолдана алуы өте маңызды. Нұсқаулықта баланың «Мен» бейнесінің пайда болуына барынша жағдай жасалынған.

- Мектепке дейінгі ұйымдардағы мектепалды топтарда балалардың қызығушылықтары ескеріліп, ұйымдастырылған іс-әрекетті өткізу күні бойы кіріктірілген түрде немесе жеке жоспарланады.

Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастырудың мақсаты тәрбиеленушілерді, оның ішінде ерекше балаларды оң әлеуметтендіру, оларды әлеуметтік-мәдени нормаларға, қоғам және мемлекет, отбасы дәстүрлеріне тарту, рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру болып табылады.

Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру:

- қоғамның әлеуметтік және этикалық нормалары мен дәстүрлеріне, жалпы адами құндылықтарға баулу;

-дербестікке тәрбиелеу;

-өмірдегі жағдайларды шешу, айналадағы адамдарға құрметпен қарау, өз отбасының мүшесі екенін сезіну, эмоционалды елгезектікті, жанашырлықты қалыптастыру;

-тәрбиеленушінің адамгершілік қасиеттерін көрсетуге қабілеттілігі мен дайындығын дамыту бойынша міндеттерді қамтиды, моральдық нормалардың талаптарына жауап беретін іс-әрекеттерге;

-отанның тарихы мен мәдениетін білу және оған құрметпен қарауды қалыптастыру, туған жер туралы түсініктерін кеңейту;

-еңбек түрлеріне және әртүрлі мамандық иелеріне құрметпен қарауды қалыптастыру, заттар, жанды және жансыз табиғат құбылыстары жөнінде білімдерді кеңейту;

-креативтік ойлауды дамыту бойынша міндеттерді қамтиды.

Балалардың әлеуметтік-эмоционалдық дағдыларын дамыту:

1) әлеуметтік дағдылар мен өз бетінше үйрену дағдыларын игеруді;

2) қоғамда өзін-өзі ұстай білудің, адамгершілік нормаларын, сондай-ақ жалпы адамзаттық құндылықтарды меңгеруді;

3) өзінің отбасына жақындық сезімін, қазақ халқының, сондай-ақ басқа халықтардың тарихын білу мен құрметтеуді;

4) еңбек түрлері мен түрлі мамандық иелеріне қызығушылықты қалыптастыруды қамтиды [1].

Еліміздің ертеңгі болашағы жас ұрпақ болғандықтан, оларға терең де сапалы білім беруде қолданылатын әдістемелік нұсқаулықтарды, құралдарды құрастыру бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып отыр.

Мемлекетімізде болып жатқан өзгерістерден білім беру саласы шет қала алмайды. Сондықтан қазіргі уақытта әдістемелік көмек ретінде шығарылып отырған әдістемелік құрал, нұсқаулықтардың жаңа әдіс-тәсілдері қарастырылып, енгізілуде.

Мектепке дейінгі балалық шақта ойын әрекетімен қатар, біліктер мен дағдыларды игеру процесі ғана емес, сондай-ақ, ізденіс ретінде баланың білімді өзі немесе ересек адамның басшылығымен алуына, олардың дамуына ықпал ететін танымдық әрекет зор маңызға ие болады. Бұл әрекет ерте балалық кезеңде қалыптасады, алғашқыда балалар

барлығын дәм сезу анализаторлары арқылы тексеріп, заттар мен қарапайым эксперимент жасайды. Мектепке дейінгі ересек жаста танымдық-зерттеу әрекеті балалардың заттармен эксперимент жүргізуінен және ересектерге қойылатын сұрақтарды (неге, не үшін, қалай?) ауызша зерттеуінен көрінеді. Бала эксперимент жүргізу барысында субъект ретінде, өз әрекетін дербес құрып, белсенділік танытады [2].

Қоршаған ортамен таныстырудан әдістемелік нұсқаулық әзірлеуде келесі нормативтік-құқықтық құжаттар негізге алынды:

1. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік стандарты» (2018 ж. 31 қазандағы ҚР БҒМ № 604 бұйрығы, 2022 ж. 3 тамыздағы № 348 бұйрығына қосымша) [1].

2. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасына» 2012 жылғы 20 желтоқсандағы № 557 бұйрығы (өзгерістермен және толықтырулармен 2018 жылғы 10 қазандағы №556 бұйрығы) сәйкес әзірленді [2].

Оқу-әдістемелік кешенді әзірлеу барысында білім алушылардың жас және психологиялық ерекшеліктері есепке алынды, материалды мазмұндаудың тиімді әдістері және оқытудың технологиялары қолданылды.

Ұйымдастырылған іс-әрекеттің үлгі жоспарларында тәрбиеші балалармен жүргізілетін жұмыс түрін өзі таңдап, танымдық ақпараттың қажетті көлемін өз қалауы бойынша анықтай алады және ұйымдастырылған іс-әрекеттің тақырыптарын, бөлімдерін, табиғи нысанын, ғылыми әдістемелік әдебиеттерін, дидактикалық материалдарды таңдаудағы әрекетін шектей алмайды [6].

Нұсқаулықтың бірегейлігін келесі ерекшеліктерден көруге болады**:**

1.Жаңартылған білім беру негізінде құрастырылып отыр.

2.Ұйымдастырылған іс-әрекеттерге кіріктірілген дағдыларды енгізілген.

Қысқаша айтып кетсек, кез келген іс-әрекетті алсақ, бала өлеңді тыңдау арқылы, сөздік ойындар арқылы коммуникативтік дағдылары, ал эксперименттер жасау арқылы танымдық дағдылары, қимылды ойындарды ойнағанда физикалық дағдылары дамып, сол білімдерді қағаз бетіне түсіріп шығармашылық қабілеттері дамиды. Мақсатымыз баланың жаңадан алған білімін шығармашылық игеру қабілетін, алынған материалды өңдеудегі зияткерлік дағдылары дамуын қамтамасыз ету.

3. Үлгілік оқу бағдарламасын негізге ала отырып, міндеттерін толықтай анықталып, сарапталып алынды.

4. Нұсқаулықта дидактикалық, логикалық ойындарды,сөздік ойындар жағдаяттарды қамтиды, яғни ойын, жағдаяттар арқылы баланың танымдылық, зияткерлік қызығушылықтарын дамытады.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың Үлгілік оқу бағдарламасының міндеттеріне сәйкес қоршаған ортамен таныстыру бағытында қамтылған 9 бөлім алынды:

1. Бала, оның отбасы, үйі.
2. Заттық әлем, кеңістікті бағдарлау.
3. Көлік, байланыс құралдары.
4. Еңбекке баулу.
5. Адамгершілік және патриоттық тәрбие.
6. Жол қозғалысы ережелері.
7. Табиғатпен таныстыру.
8. Жануарлар әлемі.
9. Қоғамдық орындарда мінез-құлық ережелері.

Берілген таблицада біз Үлгілік оқу бағдарламадағы әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды дамытудағы бөлімдерді мен қоршаған ортаны танудағы мектепалды топтарына арналған тақырыптарды ұсынып отырмыз (кесте 1).

Кесте 1 – Қоршаған ортамен таныстырудағы тақырыптар

№	Бөлімдер	Ұсынылған тақырыптар
1	Бала,оның отбасы, үйі	Тақырып №1 «Ең жақын адамдарым». Тақырып №2 «Мен жақындарыма қалай көмектесемін»?
2	Заттық әлем, кеңістікті бағдарлау	Тақырып №1 «Менің көшем». Тақырып №2 «Заттар неден жасалынған»?
3	Көлік, байланыс құралдары	Тақырып №1 «Тұрмыстық техника». Тақырып №2 «Байланыс құралдары». Тақырып №3 «Көліктер, ақылды мәшинелер».
4	Еңбекке баулу	Тақырып№1 «Барлық мамандық қажетті,барлық мамандық маңызды». Тақырып №2 «Балабақша қызметкерлерінің еңбегі».
5	Адамгершілік және патриоттық тәрбие	Тақырып №1 «Қазақстан Республикасының рәміздері». Тақырып №2 «Қазақстан халқының мәдениеті». Тақырып №3 «Киіз үйдің жабдықтары». Тақырып №4 «Достық- ұлы туымыз». Тақырып №5 «Ғарышкер мамандығы».
6	Жол қозғалысы ережелері	Тақырып №1 «Жол ережесін білейік». Тақырып №2 «Жолдың жүріс бөлігі және біз».
7	Табиғатпен таныстыру	Тақырып №1 «Алақай, күз келді». Тақырып №2 «Тірі және өлі табиғат». Тақырып №3 «Қыс қызығы». Тақырып №4 «Көрікті көктем». Тақырып №5 «Жайдарлы жаз». Тақырып №6 «Туған өлкенің өсімдіктері». Тақырып №7 «Жасыл дәріхана».

8	Жануарлар әлемі	Тақырып №1 «Қазақстан аумағын мекендейтін жануарлар». Тақырып №2 «Төрт түліктің пайдасы». Тақырып №3 «Қысқы аңдардың тіршілігі».
9	Қоғамдық орындарда мінез-құлық ережелері	Тақырып №1 «Табиғат аясында қауіпсіздік». Тақырып №2 «Саябақта, орманда өзіңді қалай ұстау керек»?

Берілген бөлімдер арқылы балаға өзінің отбасы және оның мүшелері, түрлі мамандықтар, туған жер, жол жүру ережелері мен байланыс құралдардың қызметі, нанның дастарқанға келу жолы, қазақ халқының құндылықтары, заттардың қандай материалдан жасалғаны туралы түсінік беріледі. Әдістемелік нұсқаулық Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасының міндеттеріне сай бала, оның отбасы, заттық әлем, байланыс құралдары, адамгершілік және патриоттық тәрбие, өсімдіктер және жануарлар әлемі, жол қозғалысы ережелері сияқты тақырыптар ескерілді. Күтілетін нәтижеге сай әзірленді. Әр бөлім жыл мезгіліне, мемлекеттік және ұлттық мерекелерге байланысты қамтылды.

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту Министрінің 2024 жылы 30 шілдедегі №194 бұйрығына сәйкес «Біртұтас тәрбие» бағдарламасының мазмұны жаңартылып, барлық білім беру ұйымдарына енгізілді [4].

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасы еліміздің болашақтағы негізгі сұлбасын «Әділетті Қазақстан – Адал азамат – Озық ойлы ұлт» деген үштаған ұғымымен үндеседі. Бағдарлама балалар мен жастардың бойында тәуелсіздік және отаншылдық, бірлік пен ынтымақ, әділдік пен жауапкершілік, еңбекқорлық пен кәсіби біліктілік, жасампаздық пен жаңашылдық, заң мен тәртіп құндылықтарын дарыту арқылы адал еңбек пен қоғам игілігін алдыңғы орынға қоятын, адал, әділетті азаматтарды тәрбиелеуге бағыт береді. Осыған байланысты әдістемелік нұсқаулықтан үлгі ретінде бір ұйымдастырылған іс-әрекеттің барысын келтіріп өтеміз[4].

Тақырыбы: «Киіз үй жабдықтары»

Міндеті: қазақ халқының киіз үйінің маңыздылығын, оның құрылысы мен ішкі жабдықтарын білуге үйрету.

Алдын ала жүргізілетін жұмыс: Киіз үй жабдықтарының суреттерін қарастыру. Киіз үй макетін тамашалау.

Құрал-жабдықтар, көрнекіліктер: проектор, экран, киіз үй макеті, қазақ ұлттық киімдері, тақырыпқа сай суреттер, үнтаспа, қазақ халқының тұрмыстық заттары.

– Балалар, бүгін біз мұражайға барып, өткенге саяхат жасаймыз.

– Балалар, мұражай дегеніміз не?

Балалар көне заттарды сақтайтын жер деп жауап береді.

Тәрбиеші мұражайда көне заттарды басқаша экспонаттар деп айтуға болатынын атап кетеді.

– Ол үшін бізге гид керек.

– Балалар, гид дегеніміз кім?

Балалар өз өй-пікірлерін айтады. Тәрбиеші балалардың жауаптарын тыңдап, қорытынды жасайды: гид – саяхат жасаушыларға тарихи және көрікті жерлерін көрсететін адам.

– Балалар, мен бүгінгі саяхатта сендердің гидтарын боламын.

Экранда мұражайдың ғимараты пайда болады.

– Балалар, мұражайға кіру үшін міндетті түрде тәртіп сақтау керек. Қане, оларды еске түсірейікші.

Экранда шартты белгілер көрсетіледі:

– Балалар, экспонатпен танысу үшін мына жұмбақтың жауабын шешулерің қажет. Жұмбақ жасырады:

Төбедегі көзінен.

Күн сәулесі түседі.

Бұрышы жоқ төрінен.

Самал еркін еседі [7].

(Киіз үй)

Экранда киіз үйдің суреті көрсетіледі.

Тәрбиеші үш бағанға бөлінген кестені тақтаға іледі:

Кесте 2-ге қарап, балалар өз ойларын айтып, қорытынды жасалынады.

Кесте 2

Білемін!	Қайдан білдім?	Не білдім?
Киіз үй не екенін.	Киіз үйдің макетінен, проектордан, суреттерден.	Киіз үйдің жабдықтарын, мұражайда өзін ұстау ережелерін, экспонат не екенін.

Бірінші бағанда тәрбиеші балалардан экспонат туралы не білетінін сұрайды. Сосын балалардың жауаптарын кестеде сызба ретінде салады.

Екінші бағанда тәрбиеші балалардан экспонат туралы ақпаратты қайдан білгендерін, естігендерін сұрайды.

Үшінші бағанда тәрбиеші балалардан экспонат туралы қандай жаңа мәлімет білгендерін сұрайды.

– Балалар, ертеде қазақ көшпелі халық болып саналды. Осы көшпелі халық әрқашан табиғатпен етене жақын болған. Көшпелі қазақтардың негізгі баспанасы киіз үй болған. Ол көшіп қонуға ыңғайлы болған. Киіз үйлерде қазақтар қыста да жазда да тұрған.

– Киіз үйдің қандай негізгі бөліктері бар?

– Балалар, сендер қалай ойлайсыңдар, киіз үйдің ішінде қандай бұйымдар бар?

«Киіз үйдің бұйымдарына не жатады?» ойыны [15]

Балалардың алдында киіз үй бұйымдарының карточкалары жатады. Балалар карточкалардың арасынан тиісті бұйымдарды таңдап алады.

– Балалар, киіз үйдің заманауи үйден айырмашылығы бар ма?

Тәрбиеші балаларға киіз үйдің жеңіл құрастыруға, көшіп қонуға ыңғайлы екенін айтып, толықтырады. Қызықты ақпаратты кестенің үшінші бағанына тірек сызба ретінде салады.

«Дұрыс жауап бер» атты дидактикалық ойыны.

1. Көшпелі қазақтардың үйі қалай аталады?
2. Киіз үйдің ерекшелігі неде?
3. Киіз үй неден жасалады?
4. Киіз үйдің негізгі бөліктерін атаңдар.
5. Киіз үйдің бұйымдарын атаңдар.
6. Киіз үй бұйымдары қандай материалдардан жасалады?

– Қазақ халқының тағы бір – ерекшелігі қонақжайлылығы. Олар қонақты киіз үйдің төріне шығарып, дастархан жайып сыйлаған.

– Қазақ халқы ата-бабалардан келе жатқан салт-дәстүрлерді қатты құрметтейді және дәстүрлі түрде үлкендерге деген құрмет сақталған.

Халқымыздың әдет-ғұрпын, дәстүрін, тарихын білу, оны қастерлеу – әрқайсымыздың борышымыз[9].

Тақырыпты бекіту үшін практикалық материал, атап айтқанда суретпен жұмысты келтірілді.

Тапсырма: Суретке қарап, киіз үйдегі заттарды атап бер. Олар не үшін қажет?

– Балалар, біздің саяхатымыз аяқталды.

Тәрбиеші балалардан не білгендерін сұрап, кестенің үшінші бағанын толтырады[10.

Сурет 1-Киіз үй жабдықтары

Қорытынды

Осылайша, мектепке дейінгі мекемедегі ұйымдастырылған іс-әрекетіне мектепалды топтарға арналған қоршаған ортамен таныстырудан оқу-әдістемелік кешені әзірленді және енгізілді.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасының күтілетін нәтижелеріне сәйкес ұйымдастырылған іс-әрекеттерінің технологиялық карталары құрастырылды. Материалды толыққанды игеру үшін дидактикалық материал ұсынылды. Практикалық тапсырмаларды орындау арқылы бүлдіршіндер тақырыпты меңгеріп бекітеді.

Оқу-әдістемелік кешенді әзірлеу барысында дәлелденген, негізделген қазіргі заманға сай ғылыми ұстанымдар негізге алынды.

Түйіндей келе, оқыту процесінде жаңа мазмұндағы әдістемелік нұсқаулықты әзірлеу және оны қолданысқа енгізу әрбір тәрбиешінің міндеті. Міне, жаңа үлгідегі оқыту-әдістемелік кешеннің тиімділігі – баланың жан-жақты дағдыларын дамытып, білімді ұрпақ тәрбиелейді. Ертеңімізді бүгін ойлап, жас ұрпақты жан-жақты тәрбиелеу мен жеткілікті білім қорын беру әр тәрбиешінің міндеті екенін естен шығармайық**.**

Аталмыш әдістемелік нұсқаулық бүгінгі таңда қоршаған ортамен таныстыру құралы ретінде терең зерттеуге және білім беру процесіне енгізуге лайық, өйткені ол қазіргі мектепке дейінгі тәрбиеленушінің психологиялық-педагогикалық ерекшеліктеріне сәйкес келеді.

Қорыта келгенде, бұл әдістемелік нұсқаулық мектепке дейінгі мекемедегі тәрбиешілерге мен педагогтарға, ата-аналарға таптырмас көмекші құралға айналатыны анық.

Әдебиеттер

1. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға

міндетті стандарты. Қазақстан Республикасының Оқу-ағарту министрлігі 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығымен бекітілген. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031

2. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы. Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі 2016 жылғы 12 тамыздағы № 499 бұйрығымен бекітілген. URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014235ұ8

3. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу жоспарлары. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 9 қыркүйектегі № 394 бұйрығымен бекітілген. URL:https://kulanabb.kz/wp-content/uploads/2022/11/Ulgilik-oku-zhospary.

4. «Бір тұтас тәрбие» бағдарламасы. Оқу-ағарту министрінің 2023 жылы қабылданған. URL: https://zhitikara.edu.kz/images/docs/Бір%20тұтас%20тәрбие%20 бағдарламасы_compressed.pdf

5. Алешина Н.В. Ознакомление дошкольников с окружающим и социальной действительностью. Старшая группа: Конспекты занятий [Мәтін]. – М.: ПЕРСПЕКТИВА, 2009. – 212 б.

6. Айтмағанбетова Қ.А. Мен және бәрі, бәрі, бәрі: Қоршаған ортамен таныстыру [Мәтін]. – Алматы: «Аруна» баспасы, 2006. – 76 бет.

7. Әмірова Ә.С., Анартаева К.А. Тіл дамытуға әдістемелік құрал [Мәтін]. – Астана: Арман-ПВ, 2013. – 167 б.

8. Бондаренко Т. Экологические занятия с детьми 6–7 лет [Мәтін]. – Воронеж, 2002. – 91б.

9. Илюбаева А.А., Байтемирова, М.Қ. Қоршаған ортамен таныстыру: әдістемелік нұсқаулық [Мәтін]. – Астана: «Arman-PV baspasy», 2024. – 92 б.

10. Илюбаева А.А., Байтемирова М.Қ. Қоршаған ортамен таныстыру. Дидактикалық материал [Мәтін]. – Астана: «Arman-PV baspasy», 2024. –36 б.

ҚАЗІРГІ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМНЫҢ ОТБАСЫМЕН ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ

Л. Манарбек
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: К.Р. Халыковна
педагргика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Аңдатпа. Бұл мақалада, қазіргі мектепке дейінгі ұйымдардың отбасы институтымен өзара байланысу әдістері қарастырылады. Баланы тәрбиелеуде ата-ана мен педагогтың өзара серіктестігі маңызды рөл атқарады, себебі өзара ынтымақтастық нәтижесінде балалардың когнивті, әлеуметтік және эмоциялық дамуы жоғарылайды.

Түйін сөздер: мектепке дейінгі ұйым, отбасы, өзара байланыс, бала тәрбиесі, педагогика, тәрбие, ынтымақтастық.

Аннотация. В статье рассматриваются методы взаимодействия современных дошкольных организаций с институтом семьи. Партнерство между родителями и учителями играет важную роль в воспитании ребенка, поскольку взаимное сотрудничество способствует когнитивному, социальному и эмоциональному развитию детей.

Ключевые слова: дошкольное учреждение, семья, взаимодействие, воспитание ребенка, педагогика, воспитание, сотрудничество.

Annotation. The article examines the methods of interaction between modern preschool organizations and the family institution. Partnership between parents and teachers plays an important role in the upbringing of a child, since mutual cooperation contributes to the cognitive, social and emotional development of children.

Keywords: preschool organization, family, mutual communication, child education, pedagogy, upbringing, cooperation.

Отбасы – бұл баланың өмір сүру ортасы, қамқорлықтың тұрақты көзі, тәрбиемен, қарапайым біліммен қаруландыратын, шешім қабылдай білуге үйретететін және ең жақын адамдардың мейірім шуағын сезетін орын. Отбасында барлығы жақсы болған жағдайда балалар жақсы жетістіктерге жетіп,өзінің даму әлеуетіне көтеріле алады.

Қай заманда болмасын адамзат баласының алдында тұратын ұлы мақсат мұраттарының ең бастысы – өзінің өмірін, тәжірибесін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу. Себебі, ұрпақ тәрбиесі келешегін берік ететін басты фактор болып саналады. Қоғамымыздың іргетасын нығайту үшін бүгінгі жас ұрпаққа үлгілі,өнегелі тәрбие беру - қазіргі білім беру және тәрбиелеудегі басты міндеттердің бірі.

Ұлы педагог Л.С. Выготский: «Баланың дамуы әлеуметтік ортаға, соның ішінде отбасы мен педагогтердің ықпалына байланысты», – деген.

Отбасы – барлығының басы, жан – жақты дамуының негізі болатын тәрбие институты. Отбасындағы ата – ана мен баланың қарым – қатынасы нәтижесінде, адамгершілік, эстетикалық, дене тәрбиесінің алғашқы үлгілері қалыптасады. Ал әке мен ана – баланың алғашқы тәрбиешілері.

Бала бақыты – білімде. « Білім бір құрал. Білімі көп адам құралы сай ұста сықылды, не жасаса да келістіріп жасайды «, – дейді А. Байтұрсынов.

Бүгінгі таңда болып жатқан өміріміздегі өзгерістерге байланысты тәрбиешілер мен ата – аналардың бала тәрбиелеудегі жауапкершілігі арта түсуде. Балаларды оқыту мен тәрбиелеуде отбасының басым рөлін мойындай отырып бірлесе жұмыс жасау керек. Әрбір тәрбиеші ата – аналармен қарым – қатынас жасауда түрлі тәсілдерді, қазіргі жаңа технологияларды пайдалана отырып, ата – ананың қызығушылығын арттыру мақсатында жұмыс жасаса, ата – ананың балабақшаға, тәрбиешіге деген көзқарасы өзгерер еді.

Ата-аналардың көпшілігі мектеп жасына дейінгі балаға білім берудің маңыздылығын сезінеді, бірақ мектепке дейінгі ұйым қызметіне белсенді түрде араласпайды. Оның негізгі себебі, ата-ананың көпшілігі баланың дамуы мектеп жасына дейін қалыптасатынын толық біле бермейді [1, 34 б.].

Осы тұста, ата-аналардың мектепке дейінгі ұйыммен тікелей жұмыс нәтижесінде не алғылары келетіні, мектепке дейінгі білім берудің мақсатын және оны жүзеге асыру тәсілдерін түсінуі маңызды болып саналады.

Мектепке дейінгі ұйымның білім беру процесіне ата-аналарды тарту міндеті негізгі үш бағытта шешіледі:

1. Отбасымен ықпалдастықты ұйымдастыру бойынша балабақша ұжымымен жұмыс, педагогтерді ата-аналармен жұмыстың жаңа түрлері жүйесімен таныстыру.

2. Ата-аналардың педагогикалық мәдениетін арттыру, балаларды тәрбиелеу және оқыту саласымен хабардар болу деңгейін анықтау, білім беру қызметіндегі ата-аналардың қажеттіліктерін айқындау.

3. Ата-аналарды мектепке дейінгі ұйыммен ықпалдастыққа тарту [2, 46 б.].

Балабақшаның отбасымен жұмысын жоспарлауда келесі ерекшеліктерді:

- ата-аналардың білім деңгейлері, олардың әлеуметтік қажеттіліктері;

- балалардың біліктері мен дағдыларының даму деңгейі;

- мектепке дейінгі ұйым жұмысының басым бағытын ескеру керек.

Мұның барлығы балабақша мен отбасында баланың дамуына бірыңғай тәсілдер құруға негіз болады [3, 239 б.].

Мектепке дейінгі ұйым бүгінгі күні үнемі дамуда, жүйелі икемделгіш, ата- аналардың әлеуметтік құрамының өзгерісін, олардың білімдегі қажеттіліктері мен тәрбиедегі сұраныстарын жылдам сезінетін болуы тиіс. Осыған байланысты балабақша мен отбасының арасындағы жұмыстың түрлері мен бағыттары өзгеріп отыруы қажет.

Бүгінгі таңда барлық мамандар ата-аналарды балабақша жұмысына тартудың маңыздылығын мойындайды, оларда, жеткіліксіздік сезімі, этникалық стереотиптер, реніш сезімі – мұның бәрі отбасылардың өз балаларын тәрбиелеуге белсенді қатысушылары болуына кедергі келтіретін жеке және кәсіби теріс көзқарастардың қалыптасуына әкелуі мүмкін. Сондықтан тәрбиешілер бастама көтеріп, баланың игілігі үшін әрбір жеке отбасымен қалай қарым-қатынас жасау керектігін түсінуі керек.

Тәрбиеші ата-аналармен жұмыста келесі принциптерге сүйене отырып ұйымдастыратын болса:

- қолжетімділік: кез келген адам іс-шараларға және ұжымдық іс-шараларға қатыса алады;

- ашықтық: әрбір ата-ана Жарғымен, ата-аналармен (заңды өкілдермен) жасалған келісіммен, мекеме жұмысы туралы есеппен және ағымдағы ақпаратпен таныса алады. Мектепке дейінгі білім беру мекемесінің педагогтары, мамандары мен әкімшілігі әрқашан ашық диалогқа дайын;

- өзара әрекеттестікке барлық қатысушылардың ізгі ниеті, ата-аналар мен тәрбиешілер арасында жағымды қарым-қатынасты қалыптастыру үшін моральдық-этикалық нормаларды сақтау;

- ерікті: ата-аналармен өзара әрекеттесу міндеттерін орындау процесінде мәжбүрлеуге жол берілмейді;

- балабақша мен отбасының балаларға параллель әсері.

Отбасы мен балабақшаның өзара әрекеттесуінің маңызды нысандарының бірі – ата-анамен жеке жұмыс. Ата-аналармен жұмыстың бұл формасының артықшылығы мынада: отбасына бару, оның ерекшеліктерін зерттеу, ата-аналармен әңгімелесу (әрқайсысы жеке), ата-ананың балалармен топта да, үйде де қарым-қатынасын бақылау арқылы мұғалімдер баламен бірлескен әрекеттестіктің нақты жолдарын белгілейді.

Ата-аналардың педагогикалық мәдениетін арттырудың бір түрі ата-аналар конференциясы болып табылады. Бұл жұмыс түрінің құндылығы – оған ата-аналар ғана емес, жұртшылық та қатысады. Конференцияларға тәрбиешілер, медицина мамандары, мұғалімдер, логопедтер және т.б. қатысады. Балабақшаға баратын балалардың ата-аналары үшін осындай ата-аналар конференциясын тұрақты түрде ұйымдастыру, оларды мекемемен таныстырып, 2-3 жастағы балалардың жас ерекшеліктері, балабақша жағдайына дайындық, бейімделу және т.б. туралы сөйлесу.

Ата-аналармен жұмыстың тағы бір түрі – тренингтер. Тренингтік ойын жаттығулары мен тапсырмалары баламен қарым-қатынас жасаудың әртүрлі тәсілдерін бағалауға, онымен сөйлесудің және онымен қарым-қатынастың сәтті формаларын таңдауға көмектеседі. Ойын жаттығуларына қатысқан ата-ана баламен қарым-қатынасты бастайды және жаңа шындықтарды біледі.

Тәрбиешілер ата-аналармен жұмыста іскерлік ойындар түрлерін жиі қолдану қажет. Бұл ойындар барысында қатысушылар белгілі бір білімді жай ғана «сіңіреді» емес, іс-әрекеттер мен қарым-қатынастардың жаңа үлгісін құрастырады. Талқылау барысында ойынға қатысушылар мамандардың көмегімен жағдайды жан-жақты талдап, қолайлы шешім табуға тырысады. Ойын тақырыптары: «Сіздің үйіңіздегі таң», «Отбасылық серуен», «Демалыс күні: бұл қалай?»

Ата-аналарға психологиялық тәрбие беру үшін мектепке дейінгі мекемеде мынадай жұмыс түрлері де қолданылады:

- семинар – практикум;

- проблеманы талқылау;

- сұрақ-жауап кеші;

- ашық есік [4, 180 б.].

Біз отбасы мен балабақшаның өзара әрекеттесуінің маңызды нысандарының бірін қарастырамыз және ол әрбір ата-анамен жеке жұмыс. Ата-аналармен жұмыстың бұл формасының артықшылығы мы-

нада: отбасына бару, оның ерекшеліктерін зерттеу, ата-аналармен әңгімелесу (әрқайсысы жеке), ата-ананың балалармен топта да, үйде де қарым-қатынасын бақылау арқылы мұғалімдер баламен бірлескен әрекеттестіктің нақты жолдарын белгілейді.

Педагогикалық зерттеулер ата-ана мен педагог арасындағы тығыз қарым-қатынастың балалардың әлеуметтік дағдыларын 25%-ға, сөйлеу қабілетін 40%-ға арттыратынын көрсетеді [5, 24-37 б.]. Отбасы мен балабақша екі тәрбиелік құбылыс, олардың әрқайсысы өзінше балаға әлеуметтік тәжірибе береді, бірақ олар бір-бірімен үйлескенде ғана кішкентай адамның үлкен әлемге енуіне оңтайлы жағдай жасайды. Балабақша мен отбасы арасындағы үйлесімді өзара әрекеттесу арқылы ғана бір-бірінің орнын толтырып, жұмсартуға болады. Бұл күштердің бірігуі мен ынтымақтастықтың арқасында ғана мүмкін болды. Бірлескен іс-шараларды талдау, бақылаулар, ата-аналардың іс-әрекетін жазу, сондай-ақ мұғалім тарапынан өзін-өзі талдау ата-аналардың балаларды тәрбиелеуде өзін-өзі сауатты сезінетінін, топтың және оқу орнының өміріне шынайы қызығушылық танытатынын, балалардың іс-әрекетінің нәтижелері мен өнімдеріне таңданысын білдіруді үйренгенін және балаға эмоционалды қолдау көрсететінін көрсетеді.

Сонымен, осы тақырып бойынша жұмыстың нәтижесі:

- балаларды тәрбиелеу мен оқытуда ата-аналардың педагогикалық-психологиялық сауаттылығын арттыруға қолайлы жағдай жасау;
- ата-аналардың балабақша қызметіне қатысу деңгейін арттыру;
- ата-аналарды мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының қызметін жоспарлауға және ұйымдастыруға тарту үшін жағдай жасау;
- ата-аналар тарапынан балалармен бірлескен шығармашылық іс-әрекетке қызығушылықтың жоғарылауы;
- оқушылардың отбасымен өзара әрекеттесу мәселелерінде мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігін арттыру және ынтымақтастықтың тиімді нысандары мен әдістерін таңдау;
- мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында педагогтар мен ата-аналардың тұлғааралық қарым-қатынас мәдениетін арттыру.

Ата-аналар мен балабақша арасындағы қарым-қатынас сирек бірден пайда болады. Бұл ұзақ процесс, ұзақ және тынымсыз жұмыс, шыдамдылықты, таңдалған мақсатқа мызғымас табандылықты талап етеді.

Әдебиеттер

1. Құдайбергенова Ж. Отбасы мен балабақша байланысының маңызы // Қазақстан педагогикасы. – 2021.

2. ҚР Білім және ғылым министрлігі. Қазақстандағы мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік стандарты. – Астана, 2021.

3. Андреева С.А. Қазіргі мектепке дейінгі педагогика. – М.: Ғылым, 2022.

4. Сейдахметова А. Мектепке дейінгі білім берудегі инновациялық тәсілдер. – Алматы: Білім, 2020.

5. Запорожец А.В. Баланың дамуындағы ата-ана мен педагогтың рөлі // Педагогика журналы. – 2020. – № 4.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ТӘРБИЕ: ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕР МЕН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Н.С. Муратова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
Педагогика жоғары мектебінің 3 курс студенті
ғылыми жетекшісі: Ж.М. Бердыбекова
п.ғ.м., оқытушы

Аннотация. Бұл мақалада мектепке дейінгі тәрбие мен білім беру жүйесіндегі заманауи әдістер мен инновациялық технологиялардың маңызы қарастырылады. Бүгінгі таңда білім беру үдерісінде дәстүрлі оқыту тәсілдерін жаңа педагогикалық технологиялармен ұштастыру қажеттілігі туындап отыр. Мақалада дамыта оқыту, ТРИЗ, Монтессори, сын тұрғысынан ойлау, денсаулық сақтау технологиясы және ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың ерекшеліктері сипатталады.

Кілті сөздер: мектепке дейінгі тәрбие, инновациялық технологиялар, дамыта оқыту, ТРИЗ, денсаулық сақтау технологиясы, Монтессори технологиясы, білім беру.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение современных методов и инновационных технологий в системе дошкольного воспитания и образования. Сегодня в образовательном процессе возникает необходимость сочетания традиционных методов обучения с новыми педагогическими технологиями. В статье описываются особенности развивающего обучения, ТРИЗ, Монтессори, критического мышления, здоровьесберегающих технологий и информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова: дошкольное воспитание, инновационные технологии, развивающее обучение, ТРИЗ, здоровьесберегающие технологии, Монтессори технологии, образование.

Annotation. This article discusses the importance of modern methods and innovative technologies in the system of preschool education and education. Today, in the educational process, there is a need to combine traditional teaching approaches with new pedagogical technologies. The article describes the features of developmental training, TRIZ, Montessori, critical thinking, Health Technology and information and communication technologies.

Keywords: preschool education, innovative technologies, developmental learning, TRIZ, health technology, Montessori technology, education.

Қазіргі кезде егеменді еліміздің болашағы өсіп-келе жатқан келешек ұрпақтың білім деңгейімен өлшенеді. Білімді, жан-жақты қабілетті ұрпақұлтымыздың баға жетпес қазынасы. Қоғамымызда болып жатқан әлеуметтік – экономикалық өзгерістер мен еліміздің білім беру саласының әлемдік білім кеңістігіне өтуі білім беру саласында, соның ішінде мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуға уақыт талабына сай өзгерістерді енгізуді талап етіп отыр. Қоғамымда болып жатқан

әлеуметтік-экономикалық өзгерістер мен еліміздің білім беру саласының әлемдік білім кеңістігіне өтуі білім беру саласында, соның ішінде мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуға уақыт талабына сай өзгерістерді енгізуді талап етіп отыр. Қазіргі кезде білім ғылым саласында заманауи педагогикалық технологиялар қаншалықты маңызды болса, мектеп жасына дейінгі балаларды оқыту мен тәрбиелеуде де педагогикалық технологиялар ұғымы кеңінен қолданылатын басты ұғымның біріне айналады. Ендеше мектепке дейінгі білім беру саласының басты міндеттерінің бірі-келешек ұрпақты оқыту мен тәрбие беру үрдісіне заманауи әдістері мен инновацилық технологияларды енгізу. Әрине, ол үшін мектепке дейін білім беру мекемелерінде балалардың жеке басының қалыптасуы мен дамуына педагогтардың инновациялық технологияларды қолдана білу сауаттылығына да байланысты болып келеді.

Мектепке дейінгі кезең – баланың өміріне қажетті дағдыларды игерту және оларды дамыту кезеңі. Педагог балалардың қызығушылықтарын, жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескере отырып, әр баланың әлеуетін барынша ашуға және дамытуға жағдай жасауы тиіс. Ол үшін өзінің алдынала Циклограмма бойынша жоспарлаған әрекеттерін орындаумен шектелмей, баланың қызығушылығына көңіл бөліп, баланың өзі таңдаған әрекет түрін ұйымдастыру қажет. Инновация (жаңалық жарату) – қазіргі ойлау үлгісі мен дәстүрлі таным ерекшелігіне ұқсамайтын жаңа ойлау жүйесін тауып шығару, кезектегі білім мен материалдық мүмкіндіктерді пайдалана отырып көнені өңдеу, бар нәрсені тіпті де жақсарту, кем нәрсені толықтыру, жаңа нәрсені тапқырлау, тың нәрсені байқау, жаңа зат, жаңа әдіс, жаңа жол, жаңа орта жаңалығымен өмірді жаңарту, сөйтіп адамға және адамзатқа бақыт жарату. Инновация сөзін ағылшын тілінен аударғанда «жүйе ішіндегі өзгерістер» деген мағынаны білдіреді. Құрал мен үрдіс ретінде инновация қандай да бір жаңалық енгізу дегенді білдіреді. Инновациялық білім беру қызметі – бұл білім беру процесінің жүйелі дамуы арқасында жүзеге асатын қызмет болып саналады. Технология – грек сөзінен алынғанда “техно” (өнер, қолөнер, ғылым) және “логотиптер” (тұжырымдама, оқыту) деген мағынаны білдіреді.

Қазіргі таңда мектепке дейінгі ұйымдарда қолданылып жүрген инновациялық технологиялар:

– Дамыта оқыту әдістемесі;
– Сын тұрғысынан ойлау технологиясы;
– Денсаулық сақтау технологиясы;
– ТРИЗ- технологиясы;
– Ойын технологиясы;
– Монтессори технологиясы;
– Ақпараттық-коммуникациялық технологиясы және т.б.

Берілген инновациялық технологиялардың бірнешеуін толығырақ қарастырайық.

Дамыта оқыту технологиясы – баланың жалпы танымдық қасиетін, сөздік қоры мен байланыстырып сөйлеу дағдысын, эмоциясы мен сезімін, шығармашылық дағдысын өз бетімен дамыту құралы. Ол баланың білім алуға әрекет етуін ұйымдастыратын оқыту технологиясы болып табылады. Бұл технолоияның негізін салушылар – В. Давыдов, В. Эльконин, В. Занков, т.б. Дамыта оқыту технологиясына кіретін әдіс-темелер – Зайцев текшелері, Раунд-Робин әдістемесі, Доман карточкалары, Воскобович әдістемесі, “Ой қозғау” тәсілі, ассоциация әдісі.

ТРИЗ-технологиясы- мектеп жасына дейінгі балаларға білім беру үрдісінде өнер тапқыштық мәселелерді шешу теориясы. ТРИЗ технологиясының авторы Г.С. Альтшуллер. ТРИЗ-технологиясын көп қолдану балалардың ойлау қабілетін жетілдіріп, шығармашылық қабілетін дамытады.

Монтессори технологиясы – XX ғасырдың бірінші жартысында итальяндық педагог, ғалым әрі ойшыл Мария Монтессори тарапынан ұсынылған тәрбиелеу, дамыту жүйесі. М.Монтессори: «Бала дүниеге келгеннен бастап өзін- өзі дамытуға және жеке адам ретінде қалыптасуға қабілетті. Оның ішкі жан дүниесінде ерекше күш бар, ал үлкендердің міндеті сол энергияның жұмсалуына жағдай жасау» – деген. Монтессори әдісінің мақсаты – балаларды еркін тәрбиелеп, өмірге бейімдейді. Баланың өзі үйреніп, өзін дамытуына жол ашып, мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, бала – біздің болашағымыз. Сондықтан, балабақшадағы тәрбиелеу мен оқыту баланың ғана емес, еліміздің де жарқын болашағының кепілі. Ол – үздіксіз білім берудің алғашқы сатысыәрі деңгейі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту үздіксіз білім беру жүйесінің алғашқы деңгейі ретінде, қазіргі таңда тұрақты өзгеріп тұрған әлемде табысты бейімделуге қабілетті бала тұлғасының қалыптасуы мен дамуы үшін жағдайлар жасайды. Осы аталып кеткен инновациялық технологияларды Балабақшада жүйелі түрде қолданылатын болса, сонымен қатар жаңашыл технологияларды қарастырып қолданысқа енгізсек тәрбиеленушілердің білім сапасы, тәрбиесі және дамуы қарқынды түрде өседі. Қазіргі балалар тез қабылдағыш және тез дамып келе жатыр, жаңа дағдыларды да тез меңгеруде. Осыған сәйкес аталған инновациялық технологиялар балалардың дамуына оң әсер етеді.

Әдебиеттер

1. Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2017. – 344 бет.

2. Каминский В.Ю. Использование образовательных технологий в учебном процессе. – Научно-практический журнал «Завуч» №3, 2015.

3. Эльконин-Давыдов «Дамыта оқыту технологиясы» / Педагогикалық шығармалар, 1998 ж

4. «ТРИЗ-педагогика.Учим креативно мыслить», Гин А. А., Вита-Пресс, 2018

5. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасына нұсқаулық, – Астана, 2022 – 258 бет.
6. https://multiurok.ru/files/miektiepkie-dieiinghi-t-rbiie-bilim-bierudinzaman.html
7. https://bilim-all.kz/jospar/3202--M-Montessori-tehnologiyasyn-qoldanudynadis-—-tasilderi-Montessori-tobyndagy-damytushy-ortamen-zhumystardyuiymdastyru-

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ОРГАНИЗАЦИИ ЗАНЯТИЙ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

М.Н. Герлиц
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
научный руководитель: А.Ж. Бахралинова
к.ф.н., PhD, доцент, г. Павлодар

Аннотация. В данной статье раскрываются особенности организации занятий в дошкольном образовании. Рассмотрены наиболее эффективные современные педагогические технологии в развитии дошкольников.
Ключевые слова: дошкольное образование, игровой подход, современные педагогические технологии, дошкольный возраст.

Аңдатпа. Бұл мақалада мектепке дейінгі білім берудегі сабақтарды ұйымдастырудың ерекшеліктері ашылады. Мектеп жасына дейінгі балаларды дамытудағы ең тиімді заманауи педагогикалық технологиялар қарастырылған.
Кілт сөздер: мектепке дейінгі тәрбие, ойын тәсілі, заманауи педагогикалық технологиялар, мектепке дейінгі жас.

Annotation. This article reveals the features of organizing classes in preschool education. The most effective modern pedagogical technologies in the development of preschoolers are considered.
Key words: preschool education, play approach, modern pedagogical technologies, preschool age.

Дошкольное образование является основой для развития ребенка, формирования его личности и подготовки к школьному обучению. В последние годы в системе дошкольного образования наблюдаются значительные изменения, связанные с внедрением новых подходов и методов, которые соответствуют потребностям современного общества и ребенка. Цель научной статьи – изучить и проанализировать современные подходы к организации занятий в дошкольном образовании, которые направлены на развитие ребенка, его творческих способностей, когнитивных и социальных навыков.

Принято выделять следующие подходы:

1) Игровой подход.
2) Интегрированный подход.
3) Проектная деятельность.

4) Конструктивистский подход.

5) Информационно-коммуникативные технологии.

Рассмотрим их содержание.

Один из важнейших принципов дошкольного образования – это использование игры как основного метода обучения. Игра стимулирует не только познавательную активность, но и развитие эмоциональной, социальной и физической сфер ребенка. Игровой подход обеспечивает естественное усвоение знаний, поскольку дети в дошкольном возрасте активно учат мир через игру. Игра – это ведущий вид деятельности в дошкольном возрасте [1].

Когда занятия организованы в игровой форме, дети проявляют высокий уровень активности, стремятся участвовать, проявляют инициативу. Игровая форма снимает напряжение и делает процесс обучения легким и увлекательным. Игра стимулирует положительные эмоции, поскольку дети могут свободно выражать свои чувства и мысли в непринужденной обстановке. Это способствует развитию их эмоционального интеллекта. В процессе игры дети учат друг друга, взаимодействуют, решают совместные задачи. Это способствует развитию навыков коммуникации и сотрудничества, а также помогает решать возникающие конфликты мирным путем [2, с.63].

В последнее время все большее внимание уделяется развитию творческих игр, ролевых игр, а также игр с использованием современных технологий (например, образовательных приложений или интерактивных досок). Игра становится не просто развлекательным процессом, но и важной частью образовательной практики, обеспечивающей глубинное усвоение знаний и развитие навыков.

Интегрированный подход в обучении предполагает соединение различных образовательных областей на одном занятии. Например, обучение математике может сочетаться с развитием речи, а изучение окружающего мира – с физической активностью. Этот подход позволяет детям увидеть взаимосвязь между различными областями знаний, способствует развитию критического мышления и способности к решению нестандартных задач.

Интегрированные занятия помогают детям воспринимать информацию целостно, не разделяя на отдельные области. Это позволяет учитывать индивидуальные особенности детей и использовать междисциплинарные связи для более полного и глубокого восприятия мира.

Проектная деятельность является одним из ключевых методов современного дошкольного образования. Она направлена на развитие у детей навыков самостоятельной работы, исследования, сотрудничества в группе. Проектный метод позволяет создавать учебные ситуации, в которых дети могут самостоятельно формулировать задачи, исследовать различные темы, а затем представлять результаты своей работы.

Проектная деятельность помогает детям развивать не только интеллектуальные способности, но и социальные навыки такие, как сотрудничество, уважение к мнению других, умение делиться результатами. Такой подход способствует развитию у обучающихся инициативности, ответственности и критического подхода к решению задач.

В процессе работы над проектами дети часто решают задачи самостоятельно или в сотрудничестве с другими детьми. Они учат друг друга, совместно разрабатывают идеи и принимают решения. Когда дети заинтересованы в теме проекта, их поведение становится более сосредоточенным и увлеченным. Дети внимательно изучают материалы, активно ищут информацию, проводят эксперименты, что помогает им развивать умение работать с информацией. Проектный метод часто включает элементы творчества такие, как создание поделок, макетов, презентаций. Дети могут выражать свои идеи через рисунки, модели или рассказы.

Конструктивистский подход в дошкольном образовании основывается на идее, что дети строят свои знания на основе личного опыта и активной деятельности. В рамках этого подхода педагог не является единственным источником знаний, а становится помощником, поддерживающим и направляющим ребенка в процессе познания. Ребенок сам становится исследователем, который активно взаимодействует с окружающим миром.

Дети становятся более любознательными, проявляют интерес к исследованию окружающего мира. Они ставят вопросы и активно ищут на них ответы. Поскольку дети сами конструируют свои знания, их поведение становится более осознанным. Они начинают задаваться вопросами: «Почему?», «Как это работает?», что способствует развитию их критического мышления. Дети учат сами себя через ошибки, эксперименты и совместные обсуждения. Это дает им уверенность в своих силах и развивает уверенность в том, что процесс обучения – это увлекательное путешествие [3, с.17].

Конструктивизм способствует развитию у детей навыков самостоятельного поиска решений, критического мышления и рефлексии. Этот подход позволяет учитывать индивидуальные особенности детей и адаптировать образовательный процесс в зависимости от их потребностей и интересов.

Современные информационно – коммуникационные технологии (ИКТ) становятся неотъемлемой частью дошкольного образования. Использование интерактивных досок, планшетов, обучающих игр и приложений помогает детям не только усваивать базовые знания, но и развивать навыки работы с технологическими устройствами.

Технологии предоставляют возможности для создания мультимедийных образовательных материалов, которые способствуют более наглядному и доступному восприятию информации детьми. Например, с помощью анимации и видеоматериалов можно продемонстрировать

природные явления, исторические события или культурные традиции, что значительно расширяет кругозор детей.

Таким образом, вышеперечисленные подходы в дошкольном обучении ориентированы на целостное развитие детей, на их интеллектуальное, эмоциональное и социальное благополучие, что напрямую влияет на качество знаний и навыков, которые они получают в этот важный период жизни.

Однако важно помнить, что технологии должны использоваться как дополнение к традиционным методам обучения, а не как замена живому общению и взаимодействию с окружающим миром.

Все большее внимание в дошкольном образовании уделяется развитию эмоционального интеллекта у детей. Эмоциональный интеллект включает в себя способность понимать и регулировать собственные эмоции, а также учитывать чувства других людей. Современные методики включают в себя занятия, направленные на развитие эмпатии, социальной адаптации, навыков общения и разрешения конфликтов [3, с.20].

Использование техник арт-терапии, музыкотерапии, танцев и театра помогает детям осваивать различные формы самовыражения и развивать эмоциональную гибкость. Педагоги учат детей распознавать и выражать свои чувства через искусство и творчество, что способствует гармоничному развитию личности.

Современные подходы в дошкольном образовании акцентируют внимание на индивидуализации обучения, то есть на учете потребностей и особенностей каждого ребенка. В группах могут быть дети с разными уровнями развития, и важно создавать условия для того, чтобы каждый ребенок мог развиваться в своем темпе [3, с.23].

Дифференциация обучения помогает педагогу адаптировать образовательный процесс с учетом индивидуальных особенностей: интересов, склонностей, темпа восприятия информации. Такой подход способствует более качественному усвоению знаний и развитию уникальных способностей каждого ребенка.

Организация занятий с применением современных подходов обучения в дошкольном образовании существенно влияет на поведение детей, их активность, эмоциональное состояние и взаимодействие с окружающими. Применение таких методов, как игровые технологии, проектный метод, конструктивизм, использование цифровых технологий и др., приводит к значительным изменениям в поведении детей [4, с22].

Поведение дошкольников на занятиях с использованием современных подходов обучения характеризуется высокой активностью, самостоятельностью, творческой вовлеченностью и развитием социальных навыков. Эти подходы способствуют созданию комфортной и поддерживающей образовательной среды, где дети чувствуют себя уверенно и мотивированно. Важно, чтобы педагог создавал условия для активного уча-

стия каждого ребенка в образовательном процессе, учитывая его индивидуальные особенности, интересы и темп развития.

Во время прохождения производственной педагогической практики на базе «Ясли-сада №35» в предшкольной группе при организации занятий использовались игровой и интегрированный подходы. Было выявлено, что при использовании современных педагогических технологий на занятиях по всем областям дошкольного обучения, у детей сохранялся интерес на протяжении всего занятия. Дошкольники с интересом выполняли задания и были очень внимательны. Суть воспитания, в нашем понимании, заключается в совместной деятельности детей со взрослым. Например, на занятии по основам математики, применялся игровой подход. В процессе занятия, дети выполняли задания, чтобы оказать помощь «Фее математики». Также, в конце занятия при подведении итогов детям были вручены медали за оказанную помощь. По итогу занятия дошкольники остались довольны своей деятельностью, узнали новое, продолжали учиться работать в группах. Занятия проводились в соответствии с правилами типовой программы [5].

Занятия базировались на программе «Біртұтас тәрбие». Программа «Біртұтас тәрбие» (или «Единое воспитание») – это казахстанская программа, которая направлена на комплексное развитие дошкольников с учетом культурных и национальных особенностей. Ее основной целью является создание условий для гармоничного развития личности ребенка через взаимосвязанное и системное воздействие на его интеллектуальное, физическое, эмоциональное и социальное развитие. Использование этой программы на занятиях с дошкольниками требует интеграции различных педагогических подходов и методов. Программа «Біртұтас тәрбие» создает гармоничные условия для всестороннего развития детей и помогает им укрепить свою идентичность и гордость за свою страну и культуру [6].

Планируя образовательную деятельность, мы старались создать благоприятные условия для каждого ребенка. Занятие строилось на играх и развлечениях, на показах видео по теме. Обязательным условием является сюрпризный момент. Старались, чтобы ребенок чувствовал себя спокойно и непринужденно, как дома. Мог высказаться, а товарищ мог с удовольствием выслушать. Подводя итог образовательной деятельности, выслушиваются пожелания детей, что им понравилось и что бы они хотели видеть и слышать на новом занятии. Обязательно выполняются их пожелания, поэтому дети с удовольствием ожидают следующего дня и нового занятия.

Современные подходы к организации занятий в дошкольном образовании направлены на всестороннее развитие ребенка, с учетом его индивидуальных особенностей и интересов. Использование интегрированных методов, проектной деятельности, игровой формы обучения и технологий позволяет создать многогранную и эффективную образователь-

ную среду, где дети могут развивать свои способности, учиться сотрудничать и творчески подходить к решению проблем. Важно, чтобы педагог был гибким, внимательным к каждому ребенку и использовал разнообразные методы, чтобы обучение было не только полезным, но и увлекательным.

Литература

1. https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031

2. Морозова Л.Д. Педагогическое проектирование в ДОУ: от теории к практике / Л.Д. Морозова. – М. : ТЦ Сфера, 2010. – с. 63

3. Планирование работы дошкольного образовательного учреждения как фактор повышения результативности его деятельности: сборник информационно-методических материалов / авт-сост. В.А. Зебзеева, Л.В. Павлова. – Оренбург: ГБУ РЦРО,2013. – с 17-23

4. Методические рекомендации к примерной основной общеобразовательной программе дошкольного образования »Мир открытий» // Научн. рук. Л.Г. Петерсон / Под общ. ред. Л.Г. Петерсон, И.А. Лыкова. – М.: Цветной мир, 2012. – С. 21-25.

5. https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029329

6. Программа воспитания «Біртұтас тәрбие».

ОҚЫТУ МЕН ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ЗАМАНАУИ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Р.Р. Искандирова
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты,
ғылыми жетекшісі: Р.Ж. Аубакирова
педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор
Р.Х. Кошкимбаева
Педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Аннотация: Мақалада автор заманауи оқыту мен тәрбиелеудің өзекті мәселелерін, олардың мәнін қарастырады. Автор қазіргі білім беру тәсілінде туындаған мәселелерді шешу жолдарын ұсынды. Оқыту мен тәрбиелеудің заманауи үрдістері, қағидалары, тәсілдері, басқа пәндермен байланысы сипатталады. Мақаланың мақсаты білім алушылардың оқу материалын толық түсінуін қамтамасыз ету үшін педагогтың педагогикадағы ең жаңа технологияларды меңгеру қажеттілігі.

Түйін сөз: заманауи педагогика, тәрбие, әдістер, білім беру жүйесі.

Аннотация: В данной статье автор рассматривает актуальные вопросы современного обучения и воспитания, их значение. Автор предложил пути решения проблем современного образовательного подхода. Описываются современные тенденции, принципы, приемы обучения и воспитания, связь с другими предметами. Целью статьи является необходимость овладения педагогом новейшими технологиями в педагогике для обеспечения полного понимания обучающимися учебного материала.

Ключевые слова: своременная педагогика, воспитание, методы, система образования.

Annotation: In the article, the author considers topical issues of modern education and upbringing, their significance. The author proposed ways to solve the problems of a modern educational approach. Modern trends, principles, teaching and upbringing techniques, connection with other subjects are described. The purpose of the article is the need for the teacher to master the latest technologies in pedagogy to ensure that students fully understand the educational material.

Keywods: modern pedagogy, upbringing, methods, education system.

Ақпараттық технологиялардың дамуымен білім беру цифрлық революцияны бастан кешуде. Күн сайын қазіргі қоғам ақпараттық технологияларға көбірек тәуелді болуда.Бір жағынан, бұл білім беру жүйесін жақсартудың бірегей мүмкіндіктерін ұсынады. Алайда, технологияларды қолданудың өсуімен білім сапасы, оқудың қолжетімділігі туралы мәселелер туындайды.

Бүгінгі білім беру жүйесінің бірінші және негізгі мәселесі – оқуға деген мотивацияның төмендігі, оқушылар оқудан тез жалығады. Кейбір балаларда ол пайда болмай тұрып жоғалады, ал кейбіреуінде – уақыт өте келе әртүрлі себептермен жоғалады. Егер балалардың жаңа білім алуға ынтасы қалыптаспаса, олар қызығушылықпен білім алуға тырыспайды. Тағы бір маңызды мәселе, менің ойымша «көрсеткіштер үшін баға алу» сияқты фактор ескеріледі, яғни оқушылардың білім алу үшін емес, білім алуды бағалау үшін ұмтылуы. Бағалар көбінесе оқушылардың нақты білімдерімен үйлеспейді. Бұдан басқа, көптеген оқушыларда бағалар өзін кемсіту сезімін тудырып, мектеп қабырғасында буллинг және оқудың басқа да проблемаларына себеп болады. Әрине,бәсекелестік жаман қасиет емес, бірақ рейтингтің соңында жүріп, біздің ең басты миссиямыз – үйрету екенін ұмытпауымыз керек.

Қазіргі қоғам «өркениетті» деп аталатын педагогиканың жаңа өлшеміне қызығушылық танытады. Оның мәні – педагогикалық зерттеулер мен педагогиканың ауырлық центрі, тұтастай алғанда, оның барлық көріністері мен байланыстары, оның барлық көріністері мен байланыстары, оның мүмкіндіктерін жүзеге асыру үшін, оның өмірінің жағдайын өзгертеді, т.б. «Заманауи педагогика» термині «әлеуметтік-экономикалық білім» санатына жататын «өркениет» тұжырымдамасымен байланысты екені анық. Дәл осы жерде ғылыми тұрғыдан сенімді педагогиканы, объективті, аналитикалық және интегративті педагогиканың негізін салуға мүмкіндігі бар.

Осыған байланысты «заманауи педагогика» ұғымының танымдық түрлендіргіш функциясы алдыңғы қатарға шығарылады, яғни белгілі бір уақыт тұтастығы шеңберінде адамдардың шығармашылық белсенділігін белгілеу. Бір сөзбен айтқанда, бұл тек осы педагогикалық тұтастықтың сыртқы қағидаттары туралы, сондай-ақ ғылымда педагогикаға көзқарасты іске асырудың жаңа әдісі туралы жаңа түсінік. Қазіргі педагогика оқу процесі оқушыға тікелей әсер етпейді, бірақ сонымен бірге

түрлі пәндердің әлеуметтік өзара іс-қимылымен: жеке адамдар, топтар мен әлеуметтік мекемелермен алдын ала анықталған.

Адамдар мен қоғам туралы ғылыми ақпараттарды қолданатын педагогика және қоғам мен қоғам туралы ғылыми ақпараттарды қолдану, жеке тұлғаның қалыптасуын және жалпы қоғамның дамуын қамтамасыз ететін оңтайлы педагогикалық жүйелерді құру мүдделерін қамтиды. Педагогиканың мазмұны, оның мәртебесі туралы және негізгі категориялары туралы идеялар гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдарының дамуымен өзгерді. Балаларды тәрбиелеу ғылымы, эволюция процесінде педагогика, бұқаралық білім беру практикасы өз саласын кеңейтіп, тек балалық шақпен және жастармен ғана емес, сонымен қатар адамның басқа жас кезеңдерімен, сондай-ақ білім беру қызметін ұйымдастырудың басқа түрлерімен де байланысты мәселелерді қамтыды.Сонымен бірге, педагогиканың көптеген дәстүрлі қолданбалы тәсілдері қаншама ғасырлар бойы өте тұрақты болды. Мысалы, педагогиканың көрінісі белгілі бір қолданбалы пән ретінде кең таралған, оның қызметі, ең алдымен, білім беру саласындағы теориялық және практикалық мәселелерді шешуге болатын белгілі бір қолданбалы пән ретінде кеңінен таралған. Алайда, ғылымдар жүйесіндегі педагогика туралы айтатын болсақ, оның басқа ғылымдармен мазмұнды байланыстарын орнату маңызды. Педагогика психологиямен және оның салаларымен тікелей байланысты (әсіресе педагогикалық психологиямен).

«Психология – педагогиканың теориялық негізі «деген пікір бәрімізге таныс. Мысалы, назар аударудың және оның дамуының жалпы заңдылықтары психологиямен зерттеледі; оқыту мен тәрбиелеу мақсатында назар аударуды мақсатты дамыту-педагогика саласына жатады.

Философия педагогикаға тікелей қатынасы бар. Біріншіден, эпистемология (білім теориясы) педагогикалық зерттеулердің ең танымал әдістемелік негізі болып табылады. Қазіргі уақытта философиялық және социологиялық білімнің кейбір салалары тәрбиелік мәселелермен тығыз байланысты, сондай-ақ белсенді дамып келеді. Қазіргі педагогика философия мен білімнің әлеуметтануының, сондай-ақ этнологияның айтарлықтай әсері бар.

Жоғарыда айтылғандай, заманауи білім жаңа технологияларды талап етеді. Бірақ әр оқу орнында бірдей техникалық құрал-жабдықтардың жеткілікті болмауы мүмкін. Бұл мұғалімдер мен студенттер үшін материалдық мәселелер туғызады. Қаражат пен ресурстардың болмауы білім беру ұйымдарының мүмкіндіктерін едәуір шектеуі және білім сапасын нашарлатуы мүмкін. Тиімді қаржыландыру білім беруді дамытудың маңызды аспектісіне айналады. Білім алушылардың білімнің әртүрлі деңгейлері, ерекшеліктері мен қабілеттері болуы мүмкін. Мұғалімдер көбінесе жаттығуды әр студенттің жеке қабілеттеріне бейімдеп дайындауға мәжбүр болады. Тапсырмаларды құрастыру уақыт пен күш-жігерді қажет етеді, бірақ оқу нәтижелерін едәуір жақсарта ала-

ды. Сондықтан оқытушылар тек оқу бағдарламасын жүргізуге ғана емес, сонымен қатар әр оқушының қажеттіліктерін ескеруге де қатысты. Егер бұл шарт мұғалім толығымен орындалмаса, онда ол төмен білімге әкелуі мүмкін және оқушының студентке шынайы әлеуетін ашуға мүмкіндік бермейді. Балаларға арналған жеке тәсіл енгізу бұл мәселені шешуге көмектеседі және студенттерге білім беру іс-шараларының ең жақсы нәтижелеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді, олардың таланттарын анықтауда таптырмас құрал.

Заманауи педагогиканың маңызды үрдістердің бірі – сыни тұрғыдан ойлау, шығармашылық қабілеттер мен білім беру дағдыларын дамытуға баса назар аударуы. Қазіргі заманғы білім беру жүйесі студенттерді тек білім ғана емес, сонымен қатар ақпаратты талдау, ақылға қонымды шешім қабылдау және сыни тұрғыдан ойлауды дамытуға бағытталады.

Заманауи педагогикада білім алушылардың әлеуметтік және тұлғааралық дағдыларын дамытуға көп көңіл бөлінеді. Қазіргі білім беру жүйесіндегі педагогикалық қағидаттар коммуникативті дағдыларды дамыту, ұжымда жұмыс істеу, жанжал жағдайларын шеше білу және жанашырлық таныту үшін жағдайлар жасауды басты назарға алады.Білім берудегі заманауи бағыттар жеке тұлғаның жан-жақты дамуына ықпал ететін білім беру ортасын құруға бағытталған, бұл қазіргі қоғамда сәтті бейімделу үшін қажетті дағдылар кешенін қалыптастыруға бағытталған. Қазіргі заманғы білім беру жүйесіндегі педагогикалық қағидаттарды іске асыру білім сапасының өсуін және қазіргі әлемде тиімді жұмыс істей алатын білікті мамандарды даярлауды қамтамасыз етеді. Педагогикалық қағидалар қазіргі заманғы білім беру жүйесінің негізі болып табылады және оқу процесін ұйымдастыруда маңызды рөл атқарады. Бұл қағидаттар оқытудың мақсаттары мен мазмұнын, сондай-ақ оны ұйымдастырудың әдістері мен әдістерін анықтайды. Оқу үрдісіндегі педагогикалық қағидалардың рөлі жоғары және тиімді оқытуды, студенттердің жеке басын дамыту және қажетті құзыреттердің қалыптасуын қамтамасыз ету болып табылады. Негізгі педагогикалық қағидалардың бірі – білім алудың қол жетімділігі қағидасы. Бұл олардың әлеуметтік мәртебесіне, жеке сипаттамаларына немесе физикалық шектеулеріне қарамастан, әр оқушының білімі мен дамуының тең мүмкіндіктері үшін жағдай жасауды қамтиды. Бұл қағидатты іске асыру инклюзивті білім беруді және білім беру ортасында әртүрлілікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.Тағы бір маңызды педагогикалық қағидат – білімнің үздіксіздігі қағидасы. Ол оқыту жүйесін үздіксіз процесс, оның ішінде оқытудың әртүрлі кезеңдері ретінде салуды, оның ішінде мектепке дейінгі білім беруден кәсіптік білім алуға дейін. Бұл қағида тұлғаның тұтас дамуына ықпал етеді және өзін-өзі-құқықтық және кәсіби өсу мүмкіндіктерін ұсынады. Сонымен қатар, қазіргі заманғы білім беру жүйесінде білім берудің ізгілендіру (гуманизация) принципі маңызды. Бұл әр оқушының жеке басының дамуына, оның

даралығының құрметіне және қажеттіліктерін, сондай-ақ өмірдің әртүрлі салаларында үйлесімді даму үшін жағдай жасауға бағытталған. Бұл қағиданы іске асыру азаматтық-құқықтық жауапкершілікті, толерант-тылық пен басқаларға құрмет көрсетуге ықпал етеді. Осылайша, педагогикалық қағидалар заманауи білім беру жүйесінде маңызды рөл атқарады, жоғары оқу, тұлғаны дамытуды және студенттердің негізгі құзыреттерін қалыптастыруды қамтамасыз ету. Осы қағидаттарды іске асыру инклюзивті және гуманистік білім беру ортасын құруға ықпал етеді, әлеуметтік және мәдени айырмашылықтарды, сонымен қатар қоғамның дамуына ықпал етеді. Қазіргі заманғы білім беру жүйесі білім алушының жеке басын тиімді оқытуға және дамытуға бағытталған педагогиканың бірқатар негізгі қағидаларын жүзеге асыруға тырысады. Негізгі қағидаттардың бірі – білім беруді ізгілендіру қағидасы. Ол адамзаттың білімін, әр оқушының даралығын құрметтейді, өзін-өзі қорғау және жеке тұлғаның үйлесімді дамуы үшін жағдай жасауды білдіреді.Тағы бір маңызды қағида – оқытуды саралау қағидасы. Бұл білім алушылардың жеке сипаттамаларын, олардың қабілеттерін, қабілеттерін, қызығушылықтары мен оқу процесін ұйымдастыруға және ұйымдастыруға деген қажеттіліктерін ескереді. Оқытудың сараланууы әр оқушының білім ортасына сәтті бейімделуіне ықпал етеді және оқытудың тиімділігін қамтамасыз етеді.

Тағы бір маңызды қағида – білім алушылардың белсенділік принципі. Бұл білім алу, білім алу мәселелерін тәуелсіз шешуге, сондай-ақ ынтымақтастыққа және білім алушылар арасындағы тәжірибе алмасу-ды тартуды білдіреді. Оқу процесіне белсенді қатысу танымдық қабілеттерін, шығармашылық қабілеттерін және оқуға деген ынтасының дамуына ықпал етеді.

Осылайша, қазіргі заманғы педагогиканың негізгі қағидаттары – білім берудің ізгілендіру, оқуды саралау, оқытудың дифференциациясы және студенттердің белсенділігі әр білім алушының жеке басының үйлесімді дамуына және заманауи білім беру жүйесінде тиімді білім алуға жағдай жасауға бағытталған.

Зерттеушілер қазіргі мектеп оқушылары батыс елдерінің мәдениеті мен құндылықтарына көбірек көңіл бөле бастады деп мәлімдейді. Мұғалімдер білім алушының шынайы ойлары мен тілектерін түсінбейді, олармен ортақ тіл таба алмайды, сонымен қатар олардың проблемаларын түсінбейді. Компьютерлік технологиялар және ғаламтор тірі қарым-қатынасты азайтып, сондықтан балалар виртуалды әлемді мектептегі іс-шаралардан артық көреді. Бұл білім алушылардың сабаққа асығуының басты себебі – сабақтардың уақытында ғана отырып және үйге жүгіруге, түрлі үйірмелерден және сыныптан тыс жұмыстардан бас тартып үйге асығу және әлеуметтік желілерде уақытын өткізу.Сонымен қатар, билік білім беру процесінің, іс-шаралардың санына және құжаттамалық тол-тырылуына мұғалімден көп сұраныс талап етіледі. Тиісінше, қағаздар-

мен шексіз жұмыс істеуге байланысты мұғалімде шынайы тиімді білім беру қызметін жүзеге асыруға уақыт көп болмай қалып жатады.

Қазіргі мектепте балаларды тәрбиелеудің негізгі бөлігі сынып жетекшісінің иығында, сонымен қатар, сабақ, құжаттамамен жұмыс істейді. Бұл процесті тиімдірек ету үшін сынып мұғалімдерінің міндеттерін азайту қажет.

Педагогиканың ғылым ретінде мақсаты жеке тұлғаның жан-жақты даму мәселесін ғылыми зерттеу және оның заңдылығын түсіну, ақыл-ой, адамгершілік, дене, еңбек, эстетикалық, тәрбие мен политехникалық білім берудің жағдайы мен өзара байланысын зерттеу, ақыл-ой, адамгершілік, дене, еңбек, эстетикалық, тәрбие мен политехникалық білім берудің жағдайы мен өзара байланысын зерттеу, тәрбие-білім беру қызметінің теориясы мен методикасын жасау, алдыңғы қатарлы педагогикалық тәжірибені зерттеу, топтастыру және тәжірибеде қолдану, педагогтарды алдыңғы қатарлы тәрбие және оқыту әдістерімен қаруландыру.Мектеп қабырғасындағы уақытта баланың бойында жеке тұлғалық пен құндылықтар жүйесі қалыптасады, сондықтан мұғалім бұл процеске қатысып қана қоймай, ата – ана да ат салысуы қажет.

Қорытындылай келе, қазіргі заманғы педагогика икемді, бейімделуге және білім алушылардың қажеттіліктеріне бағытталған болуы керек деп айта аламыз. Ол интеграцияланған тәсіл мен әдістерді үнемі жаңартуды қажет етеді. Заманауи мұғалімдер көптеген қиындықтарға тап болуы мүмкін, бірақ олардың жұмысы біздің қоғамдағы ең маңызды және ықпалды салалардың бірі болып қала береді.

Әдебиеттер

1. Қыдыршаев А. Ахмет Байтұрсынұлының әдістемелік мұрасы.

2. Қазақ тілі мен әдебиет журналы «Қазіргі кездегі педагогиканың ерекшелігі»

3. Тоқаев Қ.-Ж.К. «Digital Kazakhstan: заманауи білім беру»: атты мұғалімдердің Тамыз конференциясында сөйлеген сөзі. https://www.gov.kz/memleket/entities/control-sko/press/news/details/831432

4. Педагогические условия развития креативного потенциала студентов на основе инновационных образовательных технологий [Текст] : дис.. .. канд. пед. наук: 13.00.01 / Швайковский Алексей Сергеевич. – Шымкент : ЮКГУ им. М. Ауезова, 2009. – 142 с.

АКАДЕМИЯЛЫҚ ЖАЗЫЛЫМ ТУРАЛЫ ТҮСІНІК

Д. Рахметова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет
ғылыми жетекшісі: Ж.М. Бердібекова

Аннотация. Бұл мақалада академиялық жазылымның анықтамасы, оның құрылымдық ерекшеліктері, стильдік талаптары және ғылыми мәтіндерді жазу қағидалары кеңінен қарастырылады. Академиялық жазылым – жоғары білім беру мен ғылыми-зерттеу қызметінің ажырамас бөлігі болып табылады. Ол тек зерттеушілер үшін ғана емес, студенттер мен оқытушылар үшін де маңызды. Мақалада академиялық жазылымның негізгі принциптері, оның ғылыми қауымдастықтағы рөлі мен маңызы жан-жақты сипатталған. Сондай-ақ, академиялық жазылымның негізгі түрлері мен оны меңгеру жолдары талқыланады.

Түйінді сөздер: академиялық жазылым, ғылыми стиль, құрылым, дәлелділік, зерттеу, терминология, дәйексөз, сілтеме.

Кіріспе

Академиялық жазылым – ғылыми жұмыстарды жазудың ерекше тәсілі, ол нақты құрылым мен дәлелді баяндауға негізделеді. Бұл жазу стилі ғылыми ақпараттың жүйелі берілуін қамтамасыз етеді және зерттеу нәтижелерін басқа ғалымдармен, студенттермен, оқытушылармен бөлісуге мүмкіндік береді.

Қазіргі заманда академиялық жазылым білім беру мен зерттеудің маңызды құралына айналды. Университеттерде курстық және дипломдық жұмыстар, диссертациялар мен зерттеу мақалалары, сондай-ақ аналитикалық баяндамалар мен рефераттар жазу міндетті болып табылады. Академиялық жазылымды меңгеру – білім алушылардың интеллектуалдық дамуындағы маңызды қадам.

Академиялық жазылым тек білім беру саласымен шектелмейді. Ол ғылыми жобаларда, халықаралық конференцияларда, түрлі аналитикалық есептерде қолданылады. Сол себепті, бұл жазу стилін жетік меңгеру – кәсіби дамудың маңызды бөлігі.

Академиялық жазылымның ерекшеліктері

Академиялық жазылым қарапайым мәтіннен немесе публицистикалық стильден айтарлықтай ерекшеленеді. Оның негізгі сипаттамалары мыналар:

1. Ресмилік және объективтілік

Академиялық мәтіндер бейтарап стильде жазылады. Автор өз пікірін эмоциясыз, ғылыми дәлелдерге сүйене отырып жеткізуі керек. Субъективті көзқарасқа жол берілмейді.

Мысалы, күнделікті өмірде біз:

«Менің ойымша, бұл мәселе өте маңызды» – деп айта аламыз.

Алайда, академиялық жазылымда оны былай жеткізу керек:

«Зерттеулер көрсеткендей, бұл мәселе қазіргі қоғамда өзектілігін жоғалтпаған».

2. Құрылымдық ұйымдасу

Академиялық жазылым белгілі бір құрылымға сәйкес жазылады. Әдетте, оның негізгі бөлімдері:

-Кіріспе– зерттеудің маңыздылығы мен мақсатын түсіндіреді.

-Негізгі бөлім– зерттеудің мазмұнын ашады, дәлелдер мен тұжырымдар келтіріледі.

-Қорытынды– жалпы түйін жасалып, зерттеудің негізгі нәтижелері баяндалады.

Сонымен қатар, академиялық жұмыстарда тұжырымдар, кестелер, графиктер және басқа көрнекі материалдар қолданылуы мүмкін.

3. Ғылыми дәлелділік және дәйектілік

Академиялық мәтіндерде әрбір аргумент нақты дереккөздермен немесе ғылыми дәлелдермен бекітілуі тиіс. Кез келген пайымдаудың негізділігі маңызды.

Мысалы: «Адамның есте сақтау қабілеті уақыт өте әлсірейді»деген пікір жалпылама болып саналады.

Ал ғылыми дәлелді мәтінде оны былай көрсету қажет:

«Соңғы зерттеулер көрсеткендей, 50 жастан кейін адамның есте сақтау қабілеті нейрондық байланыстардың әлсіреуіне байланысты төмендейді (Иванов, 2022)».

4. Терминология және ғылыми стиль

Академиялық жазылымда арнайы терминдер қолданылады. Бұл мәтінді дәл, нақты және ғылыми негізделген етуге көмектеседі.

Мысалы, «өсу» сөзін академиялық стильде «динамикалық даму» немесе «эволюция» деп атауға болады.

5. Дәйексөздер мен сілтемелер

Академиялық мәтіндерде басқа ғалымдардың еңбектері пайдаланылса, міндетті түрде тиісті сілтемелер берілуі керек. Бұл плагиаттың алдын алу үшін қажет және зерттеудің ғылыми негізділігін арттырады.

Дәйексөздердің негізгі екі түрі бар:

-Тікелей дәйексөз– мәтінді өзгеріссіз келтіру.

-Жанама дәйексөз– автордың идеясын өз сөзіңмен баяндау.

Мысалы: «Академиялық жазылым ғылыми қоғамдастық үшін маңызды құрал болып табылады» (Смит, 2019, 45-б.).

Академиялық жазылымның негізгі түрлері

Академиялық жазылым бірнеше негізгі түрге бөлінеді:

1. Ғылыми мақала– зерттеу нәтижелерін сипаттайтын жұмыс.

2. Эссе– белгілі бір тақырып бойынша аналитикалық талдау.

3. Зерттеу жұмысы– ғылыми дәлелдермен негізделген зерттеу.

4. Курстық және дипломдық жұмыстар– студенттік зерттеулер.

5. Диссертация– ғылыми дәреже алу үшін орындалатын кең көлемді жұмыс.

6. Реферат– белгілі бір тақырып бойынша қысқаша шолу жасау.

Академиялық жазылымды жақсарту тәсілдері

Академиялық жазылым дағдысын дамыту үшін келесі әдістер ұсынылады:

-Айқын және логикалық баяндау– мәтіннің құрылымын сақтап, ойды жүйелі жеткізу.

-Артық сөздерден аулақ болу– қысқа әрі нақты сөйлемдер қолдану.

-Ғылыми стильді сақтау– ғылыми терминдерді дұрыс қолдану.

-Редакциялау және тексеру– мәтінді бірнеше рет оқып, қателерді түзету.

-Дәйексөздерді дұрыс пайдалану– сілтемелер мен әдебиеттер тізімін қоса беру.

Қорытынды

Академиялық жазылым – ғылыми коммуникацияның негізгі құралы. Ол зерттеушілер мен студенттерге өз идеяларын жүйелі, дәлелді және ғылыми негізде баяндауға мүмкіндік береді. Академиялық жазу дағдысын дамыту білім беру мен кәсіби дамуда маңызды рөл атқарады.

Әдебиеттер

1. Базарбекова, А. (2020). «Академиялық жазу негіздері». – Алматы: Ғылым баспасы.

2. Қазақ ұлттық университеті. (2018). «Ғылыми жазылым әдістемесі».

3. Назарбаев Университеті. (2022). «Академиялық жазылым бойынша нұсқаулықтар».

4. Иванов П. (2022). «Когнитивтік психология және есте сақтау қабілеті». Мәскеу: Білім баспасы.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАНЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ КҮЙІ

Е.А. Сәрсенбай

Әлкей Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.

ғылыми жетекшісі: Р.Х. Кошкимбаева

педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы-сарапшы, Павлодар қ.

Аннотация. Адам сезімдерінің жиынтығы – адамның әлемге, ең алдымен, басқа адамдарға деген қарым-қатынасының тікелей және жанды жеке толғаныс түрінде көрініс табуы. Баланың эмоциялық әлемін тану ересектерге балалардың эмоциялық реакцияларында пайда болған ауытқуларды түзетуге көмектеседі. Эмоциялар мен сезімдер баланың жеке тұлғасының дамуына, оның қоғамда өзін-өзі түсінуіне және басқа адамдармен қарым-қатынас жасауына маңызды әсер етеді.

Кілт сөздер: эмоциялар, сезімдер палитрасы, жеке тұлға, адамгершілік қатынастар, эмоциялық реакциялар, сыртқы әсер, қарым-қатынас.

Аннотация. Совокупность человеческих чувств – это проявление отношения человека к миру, прежде всего, к другим людям, в виде непосредственного и живого личного переживания. Понимание эмоционального мира ребенка помогает взрослым корректировать отклонения, возникающие в эмоциональных реакциях детей. Эмоции и чувства оказывают важное влияние на развитие личности ребенка, его самоосознание в обществе и взаимоотношения с другими людьми.
Ключевые слова: эмоции, палитра чувств, личность, моральные отношения, эмоциональные реакции, внешнее воздействие, общение.

Abstract: The collection of human feelings is the manifestation of a person's relationship with the world, primarily with other people, in the form of direct and vivid personal experience. Understanding a child's emotional world helps adults correct deviations that arise in the child's emotional reactions. Emotions and feelings have a significant impact on the development of a child's personality, their self-awareness in society, and their relationships with others.
Key words: emotions, palette of feelings, personality, moral relations, emotional reactions, external influence, communication.

Зерттеулер эмоцияларды жүйке-экспрессивті және сезімдік компоненттері бар құбылыс ретінде сипаттайды, олар бір-біріне өзара белсенді әсер етіп, қызметін өзгертіп отырады. Осылайша, кері байланыс пайда болады – мимикалық белсенділіктен алынатын сенсорлық хабарламалар миға интеграцияланып, эмоцияларды түйсік түрінде санада қабылдауға әкеледі (А.О. Прохоров [5]).

С.Л. Рубинштейн еңбектеріне сәйкес, адамның ішкі күйі мен қоршаған шындыққа деген қатынасы санада белгілі бір бейнелер арқылы көрініс табады. Тұлға құрылымында әртүрлі эмоциялар күтпеген жағдайларға байланысты түрлі рөл атқарады.

Ғалымдардың зерттеулерінде эмоцияларға әртүрлі анықтамалар беріледі: оларды сезімдердің көрінісі (А.Г. Ковалев), шартсыз-рефлекторлық әрекет (И.П. Павлов) және өзгерген ерекше сана күйі ретінде сипаттайды. Олардың басталуы мен аяқталуы нақты уақытпен шектелмеген және кеңістікте айқын локализацияға ие емес (К. Изард).

Эмоциялардың тұтастығы келесі факторларға байланысты: сезінетін түйсіктерге, жүйке, тыныс алу, эндокриндік, ас қорыту және басқа да жүйелердегі процестерге, сондай-ақ адамның бет-әлпетіндегі эмоциялар кешенінің айқындығы мен көрінісіне.

Эмоциялық күйлер ұзақ уақыт бойы өмірлік оқиғаларға берілетін эмоционалдық жауап ретінде қарастырылады. Олар эпизодтық эмоцияларға қарағанда тұрақтырақ болып, өмірлік мақсаттарға жетуге бағытталған ерекше жағдайлармен байланысты болады (Н.В. Мельникова [3]).

Адамның бейімделу қабілеттері оның түрткілерге реакциясымен және жағымды немесе жағымсыз эмоцияларды сезіну мүмкіндігімен байланысты. Бұл әлеуметтік өмірдің алуан түрлі құбылыстарына,

қоғамдық нормаларға, табиғатқа деген эмоционалдық қатынастардың қалыптасуының негізін құрайды (Д.И. Фельдштейн [6]).

Эмоциялық үдерістер мен күйлерді зерттей отырып, біз адамның сезімдерінің толық кешенін, тіпті оның сыртқы келбетіне қарап та анықтай аламыз: мимика мен пантомимика, сөйлеудің экспрессивтілігі, вегетативтік реакциялардың динамикасы. Бұл адамның белгілі бір жағдайларда өзін қалай ұстайтынын түсінуге көмектеседі.

Балалық шақта эмоциялар біртіндеп дамып, әлеуметтік жағдайлар мен тәрбие әсерінен бай мазмұнға және күрделі көріну формаларына ие болады. Баланың психикалық дамуына жетекшілік ететін ересектердің міндеті – оның эмоциялық реакцияларын анықтау, оларды жеке тұлғаның маңызды қырларын ашуға бағыттау.

Педагог үшін ең маңызды қасиеттердің бірі – оның эмоционалдығы. Мұғалім жоғары эмоционалдық сезімталдықпен қатар, эмоционалдық тұрақтылыққа да ие болуы тиіс. Жоғары сезімдер баланың әлеуметтік құндылықтарды, қоғам талаптарын, нормалары мен идеалдарын меңгеруі барысында қалыптасады. Бұл құндылықтар белгілі бір жағдайларда ғана баланың ішкі дүниесінің ажырамас бөлігіне айналады.

Нәтижесінде, бала өзіндік құндылық өлшемдерін қалыптастырады. Ол осы эталондарға сүйене отырып, айналасындағы сезімдер мен құбылыстарды бағалайды: оларды тартымды немесе тартымсыз, мейірімді немесе зұлым, әдемі немесе ұсқынсыз деп қабылдайды.

Нақты жағдайды талдау барысында түрлі құндылықтардың қалай іске қосылып, әлсіреп немесе қайта жанданып отыратынын көруге болады. Ішкі жағдайлардың өзгеруі олардың белсенділігін арттырып, өзектендіреді. Күнделікті өмірлік жағдайлар көбінесе бір емес, бірнеше эмоциялық реакцияны қатар тудырады.

Демек, баланың эмоциялық өмірінің өзгеруіне оның өз тәжірибесінде жинақтаған әлеуметтік-эмоциялық сезімдері әсер етеді.

Баланың жаңа эмоциялары оның сезімдік-практикалық әрекеті барысында пайда болады. Балалар эмоцияларды еліктеу арқылы бастан кешіреді, осы процесс барысында олар сезімдерін білдірудің әлеуметтік формаларын меңгереді. Бұл олардың эмоцияларының іс-әрекеттегі рөлінің өзгеруін көрсетеді.

Балалардың эмоционалдығы олардың қабылдаған әрбір затынан алған әсерін бейнелейді, бұл олардың эмоциялық боюуын және әсерленгіштігін арттырады. Мұндай сезімдер ерте балалық шақтың естеліктерінде ұзақ сақталады, бірақ бұл эмоциялық естеліктер әрдайым өз мәніне сәйкес келе бермейді. Осылайша, эмоциялық алдын ала сезіну қалыптасады, ал сезімдер саналы, жалпыланған, ақылға қонымды, ерікті және ситуациядан тыс сипатқа ие болады.

5-6 жастағы бала кейбір жағдайларда сәйкес эмоцияларды білдіреді, ал кейбірінде эмоционалдық тұрғыдан енжар қалады. Осындай эмоцияларды бірізді қолданбау баланың эмоциялық тұрақсыздығын, жағымды

әрекеттерді орындаудағы бақылаудың жеткіліксіздігін көрсетеді. Эмоцияның пайда болуы үшін алдымен объект қабылданып, бағалануы қажет.

Бағалауға жауап ретінде эмоция пайда болады, бұл оны қабылдау немесе қабылдамау түрінде көрінеді. Эмоциялар психикалық күйлер ретінде қажеттілік қанағаттандырылмаған кезде туындайды. Олар іс-әрекет барысында дамып, сол әрекетке тәуелді болады. Қызмет күрделеніп, оның бастапқы сәттері мен соңғы нәтижесі арасындағы арақашықтық артқан сайын, эмоциялардың орны өзгеріп, олар шешілуі тиіс тапсырманың орындалу барысын алдын ала сезіне бастайды.

Бұл мектеп жасына дейінгі балалардың эмоциялық сезімдерінің өзгеруі мен олардың бірлескен іс-әрекетінде қарапайым әлеуметтік уәждердің қалыптасуы туралы зерттеулерде көрсетілген. Балалар өздері үшін ғана емес, ересектер мен қатарластарына да пайдалы, қажет нәрсені жасауға ұмтылады (Я.З. Неверович).

Жоғары эмоционалдық пен оның тұрақтылығы педагогтердің қызметіне әсер ететін эмоциялық факторлар жағдайында олардың жұмыс өнімділігін сақтауға ықпал етеді. Бұл оң әсер балалардың өсуі мен дамуын бақылауға мүмкіндік беріп, педагогтің өз кәсіби қызметін таңдаудағы ұстанымдарын нығайтады.

Адамның қарым-қатынасы екі негізгі компоненттен тұрады:

• Коммуникативтік эмоциялар – басқалармен бөлісуге деген ұмтылыс, симпатия мен құрмет көрсету.

• Альтруистік эмоциялар – өзгелерге қуаныш сыйлау, олардың сезімдеріне ортақтасу қабілеті.

Тұлғаның дамуы алғашқы этикалық ұстанымдардың қалыптасуын, мотивтердің иерархиялық реттелуін, дифференцияланған өзін-өзі бағалау мен жеке сана-сезімнің дамуын қамтиды [4].

Эмоциялық жақындықтың болмауы балалардың сезімдік әлемін жұтаңдатып, әлеуметтік маңызды сезімдердің толық дамымауына әкелуі мүмкін. Отбасы интерактивті қарым-қатынас жасау арқылы баланың интеллектуалдық дамуы үшін оңтайлы жағдай жасайды.

В.В. Столиннің пікірінше, баланың басқа адамды алғашқы бағалауы ересектердің берген бағасын қайталау болып табылады. Бала өзін жай ғана емес, белгілі бір себепсіз де жақсы көргенін қалайды – яғни, оны өзі үшін жақсы көргенін күтеді.

Әсерленгіш балалар баяу өседі, себебі олар өте сезімтал, ал бұл үшін оларға уақыттың ұзақ аралығы қажет: жаңа әсердің күшті ішкі жұмысын қалыптастыру үшін ол әрқашан оны өзіне тартады, бірақ ол үлкендерге қарағанда аз әрі беткі деңгейде болады. Егер эмоционалдық қатынас бала өміріне мықтап кіріп, оның тұрақтылығына айналса, онда оны сөзбен әсер ету арқылы өзгерту жылдамырақ болуы мүмкін.

Уақыт өте келе бала тікелей сезімдерді тек қоршаған ортамен байланыс арқылы түсінуге болатынын ұғына бастайды, ал синтез басқа

адамның жағдайына эмоционалдық реакция арқылы мүмкін болады. Қарапайым баланың өзін сезінуі өз санасын қалыптастыруға негіз болады: ішкі әлемін сыртқы әлемнен ажырату, оны талдау және сыртқы әлеммен салыстыру арқылы өз санасын зерттеу.

Балалардың сыртқы әсерлерге түрлі эмоциялық жауаптары олардың интеллектуалдық дамуына ықпал етеді. Н.В. Мельникова зерттеулерінің нәтижелері балаларды тәрбиелеу мен дамытудың моральдық аспектілерінде интеллектуалдық және эмоциялық факторларды үйлестірудің қажеттілігін көрсетеді [3].

Дәл ойлауды дамыту балаларға қоршаған әлемдегі сезімдерін белсенді түрде түсінуге көмектеседі. Балада үлкендерге деген құрмет сезімін қалыптастыру қажет. Қоршаған адамдардың сөйлеуі эмоциялық реңкте болуы керек және сезімдерді көрсете алатын болуға тиіс. Сөздің мәнін түсініп, оның өмірдегі маңызды белгілерге деген жалпы бағалауын анықтау қажет.

Қорытынды. Құндылықтарды саналы түрде қабылдау механизмі – моральдық сезімнің эмоциялық қалыптасуы, яғни жалпыадамзаттық құндылықтармен танысу үдерісі, олар объективті түрде бар және моральдық қатынастар мен принциптерге сөйлеу арқылы бекітілген. Парасаттылық пен адамгершілік қағидаларына негізделген құндылықты бағдарлар біртіндеп және жүйелі түрде қалыптасады, бұл өткен мұраға, қазіргі уақытқа және болашаққа қатысты стратегиялық компоненттер мен қоғамдағы рухани және экономикалық өмірдің белгілі бір саласын қамтиды.

Л.С. Выготскийдің пікірлеріне сәйкес, эмоциялар организмнің қоршаған ортамен өзара байланысын бағалауының нәтижесі болып табылады. Бұл жерде объектімен байланыс түсінігіндегі бағалаушы компоненттің рөлі ерекше атап көрсетілген. Бала өз әрекеттерінің нәтижелерін болжай отырып, оқиғаларға қатысушы және куәгер бола отырып, өзінің эмоциялық жауабын қалыптастырады, бұл оның барлық қоршаған әлемге деген белсенді эмоциялық қатынасын қалыптастырады.

Әдебиеттер

1. Аминов Н.А. Педагогикалық қабілеттердің негізгі компоненттерінің құрылымдық ұйымдастырылуын зерттеудегі дифференциалды көзқарас / Н.А. Аминов // Психология мәселелері. – 1995. – № 5. – Б. 5-17.

2. Бодалев А.А. Өзара байланыс және қатынастар туралы / А.А. Бодалев // Психология мәселелері. – 1994. – №1. – Б. 122 –127.

3. Мельникова Н.В. Эмоциялар мен эмоционалдық күйдің мектепке дейінгі балада мәні [Текст] / Н.В. Мельникова // Жеке адамның эмоциялық сферасының ерекшеліктері: ғылыми мақалалар жинағы / ред. Н.Н. Васягина. – Шадринск: «Исеть» баспасы, 2000. – Б. 123 – 147.

4. Мясищев В.Н. Адамның тұлғасы мен қатынастары / В.Н. Мясищев // Отечестволық психологтардың еңбектерінде тұлғаның психологиясы: хрестоматия. – СПб: Питер, 2000. – Б. 95-105.

5. Прохоров А.О. Психикалық күйлерді өзін-өзі реттеу функциялық құрылымдары / А.О. Прохоров // Қазан университетіндегі психология: Ғылыми еңбек жинағы / Жауапты редактор – Попов Л. М. Қазан: КГУ, 2004. – Б. 46-53.

6. Фельдштейн Д.И. Балалық шақ әлеуметтік-психологиялық феномен және даму жағдайы ретінде / Д.И. Фельдштейн // Психология мәселелері. – 1998. – №1. – Б. 3-19.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАҒЫ ЕРЕСЕК ТОПТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ОҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУІНІҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУ

Л.Х. Сирлибаева
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
ғылыми жетекшісі: Р.Ж. Аубакирова
педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор
Р.Х. Кошкимбаева
Педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Аннотация. Бұл мақалада жоғары мектепке дейінгі жастағы балалардың көшбасшылық қабілеттерін дамыту – білім беру саласында тұлғаның әлеуметтік-коммуникативтік дамуының ерте кезеңдерінде шешілетін маңызды құрамдас бөлігі. Балалар көшбасшылығы мәселесі бойынша ғылыми дереккөздерге аналитикалық шолу негізінде жоғары мектепке дейінгі жастағы көшбасшылық қабілеттері баланың құрдастарымен бірлескен әрекетінде ересек адамның жетекшілігімен дамитын интегралды динамикалық тұлғалық құрылым ретінде анықталған.

Кілт сөздер: көшбасшылық, феномен, қабілет, тұлға, мотивация, топ, тәрбиелеу.

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие лидерских способностей детей старшего дошкольного возраста – важнейшая составляющая, решаемая на ранних этапах социально-коммуникативного развития личности в сфере образования. На основе аналитического обзора научных источников по проблеме детского лидерства лидерские способности в старшем дошкольном возрасте определяются как целостная динамическая структура личности, развивающаяся под руководством взрослого в совместной деятельности ребенка со сверстниками.

Ключевые слова: лидерство, феномен, способности, личность, мотивация, группа, воспитание.

Abstract. This article examines the development of leadership abilities of older preschool children, which is an important component to be addressed in the early stages of social and communicative personal development in the field of education. Based on an analytical review of scientific sources on the problem of child leadership, leadership abilities in the senior preschool age are defined as an integral dynamic personality structure that develops under the guidance of an adult in the joint activities of a child with peers.

Keywords: leadership, phenomenon, abilities, personality, motivation, group, upbringing.

Позитивті әлеуметтік орта мен балабақша жасындағы балалардың жеке тұлғасын индивидуализациялау, олардың эмоционалдық және әлеуметтік интеллектін, әлеуметтік бастамашылығын және шығармашылығын дамыту үшін жағдай жасау қазіргі заманғы балабақша білімінің ең маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Позитивті көшбасшылық қасиеттерді тәрбиелеу және көшбасшылық қабілеттерді дамыту балабақша білімінің басым міндеттері қатарында қарастырылмайды, алайда білім беру практикасы тарапынан көшбасшылық мәселесіне қызығушылық заңды, бар жетістіктерді талдауды және балаларда көшбасшылық қабілеттерді дамытуға ықпал ететін ең тиімді жағдайларды анықтауға бағытталған зерттеулер жүргізуді талап етеді.

Нәтижелер және оларды талқылау. Ғылыми дереккөздерді теориялық талдау қазіргі уақытта ғалымдар арасында балалар көшбасшылығының табиғаты туралы бірдей пікір жоқ екенін көрсетті, алайда пікірлердің көптүрлілігі арасында үш негізгі концепция бөлініп шығады. Бірінші концепцияға сәйкес, көшбасшылық арнайы дарындылықтың бір түрі (арнайы қабілеттердің жиынтығы) болып табылады. Көшбасшылық табиғи, генетикалық негізделген және көптеген факторлардың әсерінен белсенді дамиды, олардың арасында орта әсері мен мақсатты педагогикалық жетекшілік ерекше орын алады (Ю.Д. Бабаева, А.М. Матюшкин, А.И. Савенков, Е.И. Щебланова және басқалар) [1].

Екінші концепцияға сәйкес, көшбасшылық дарындылық жалпы дарындылық контекстінде қарастырылады және жеке (арнайы) дарындылықтың бір түрі емес, тұлғаның кең ауқымды қасиеттерінің кешені, оның интегралды сапасы болып табылады. Көшбасшылық дарындылықтың негізгі критерийлері жоғары мотивация, ерекше қабілеттер (интеллектуалдық, коммуникативтік, суггестивтік және т.б.) және креативтілік (В.Ю. Большаков, А.Н. Ильина, Д.В. Ушаков және т.б.). Үшінші концепцияға (интерактивті көшбасшылық теориясы) сәйкес, көшбасшы бола алатын кез келген бала, яғни белгілі бір жағдайларда әр бала көшбасшы бола алады және болады (Е.А. Аркин, А.С. Залужный, А.А. Крылов және т.б.).

Ретроспективті талдау мәселесі көрсеткендей, балалар көшбасшылығы феномені XX ғасырдың басында (Е.А. Аркин, В.П. Вахтерев, А.Б. Залкинд, А.Ф. Лазурский, Г.А. Фортунатов, D. Baldunin, A. Beaver, B. Winifred, J. Warendonck, W. Doering және басқалар) стихиялы және ұйымдасқан балалар бірлестіктерін зерттеумен байланысты назар аударды. Нәтижесінде балалар көшбасшылығының әлеуметтік-психологиялық феномені ретінде әртүрлі аспектілері зерттелді, алты-сегіз жастағы балалар көшбасшыларының (вожактардың) сипаттамалары: эмоционалдық-әрекеттік, күшті және бастамашыл, шебер және батыл, өткір ақылмен, жоспарлау дағдыларына ие және топтың басқа мүшелерінің тілектерін

алдын ала болжай білу қабілеті. Отечестволық педагог-ғалымдар (Е.А. Аркин, П.П. Блонский, А.Б. Залкинд, В.С. Красуский, С.О. Лозинский, И.В. Эвергетов және басқалар) 1920-1930 жылдары балалар көшбасшылығының (балалар вожатства) әлеуметтік және биологиялық тамырларын, балалар көшбасшыларының типтерін, олардың гендерлік ерекшеліктерін, топ мүшелерімен өзара әрекеттесу сипатын зерттеді.

Нәтижесінде екі негізгі қорытынды жасалды: топтың жетекшісі «осы ұжым үшін идеал болып табылатын қасиеттерге ие» (П.П. Блонский) [3, б. 484]; балалардың жетекшілігі құбылысы жас ерекшеліктері, жеке және әлеуметтік сипаттамалары, олардың арасындағы қарым-қатынастар, өмірлік тәжірибе, әлеуметтік жағдайлар және т.б. сияқты факторларға байланысты динамикалық сипатқа ие.

Мектепке дейінгі жастағы балалардың айқын лидерлік әлеуетімен ерекшеленетін белгілері: үстемдікке ұмтылу, бастамашылдық, жоғары деңгейдегі интеллектуалдық даму, сөйлеу және мінез-құлық белсенділігі, эмоциялылық (әсерленгіштік, импульсивтілік, лабильділік), адекватты өзін-өзі бағалау, дербестік, әртүрлі ойындарды ойлап табу және ұйымдастыру қабілеті.

Зерттеулерде (Л.П. Бухтиярова, М.А. Викулина, О.М. Гостюхина, М.Н. Емельянова, Т.А. Репина, Л.И. Уманский және басқалар) балалардың көшбасшылықтың негізгі сипаттамалары (инициатива, батылдық, креативтілік, сөйлеу белсенділігі, дербестік және т.б.) көшбасшылық потенциалын қалыптастыратын, жоғары мектепке дейінгі жаста әртүрлі түрдегі бірлескен қызметті ұйымдастыру процесінде көрінеді. Мектепке дейінгі жаста ұйымдастырушылық қызметтің ерекшелігі оның кіріктірілген сипаты болып табылады, яғни ұйымдастырушылар белсенді қатысушылар, қызметтің орындаушыларына айналады.

Нақты қызметте жетістікке жету баланың құрдастарының арасында беделге ие болу және көшбасшы болу мүмкіндігі үшін негізгі шарт болып табылады, сондықтан ол ұйымдастыратын қызметтің дағдылары мен қабілеттеріне ие болуы керек. Баланың көшбасшылық әлеуетінің дамуы, балалар көшбасшылығының негізгі сипаттамаларының болуы арқылы көрінеді, әртүрлі қызмет түрлерін ұйымдастыру және басқару қабілеттерін дамыту процесінде жүзеге асады. Ғалымдар балалар көшбасшыларының әлеуметтік жағдайға ерекше сезімталдығын атап өтеді, бұл олардың әлеуметтік интеллектінің және эмоционалды-сезімдік сферасының даму деңгейін көрсетеді (С.И. Карпова, Т.Д. Савенкова, D. Bailey және т.б.) [4; 5].

Осылайша, жүргізілген аналитикалық шолу ғылыми дереккөздер балалардың мектепке дейінгі жастағы лидерлік көріністерін арнайы лидерлік қабілеттермен иелену ретінде қарастыруға мүмкіндік береді, олар баланың құрдастарымен бірлескен әрекет барысында дамитын интегралды динамикалық тұлғалық құрылым болып табылады.

Лидерлік қабілеттер құрылымын компоненттердің бірлігі құрайды: когнитивтік, эмоциялық-ерік, іс-әрекеттік-шығармашылық және бағалау-рефлексивтік:

- когнитивтік компонентке кіреді: балалардың лидерлік, нағыз лидердің қасиеттері (адалдық, жауапкершілік, батылдық, конфликтілерді шешу қабілеті және т.б.) туралы білімдері мен бастапқы түсініктері, өзін-өзі қабылдауы, жеке қасиеттері, өзін дос, ұжым (топ) мүшесі ретінде түсінуі, шығармашылық;

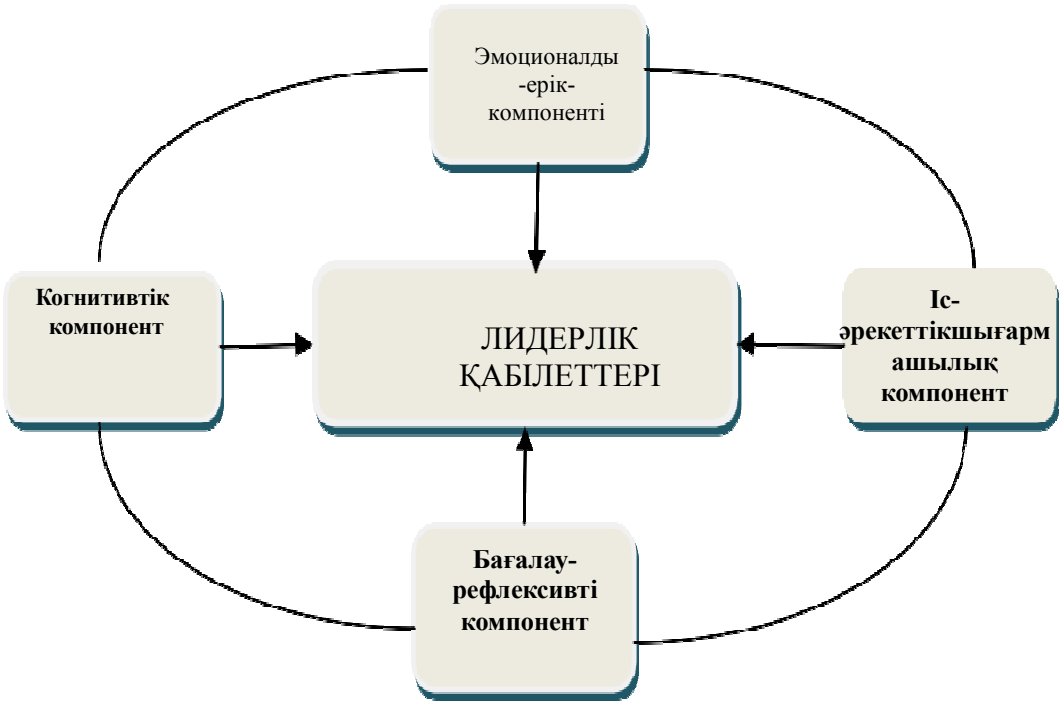
- эмоциялық-еріктік компонент мақсатқа ұмтылушылық, эмоциялық көріністері мен мінез-құлқын өздігінен бақылау, басқа адамның эмоциялық күйіне сезімталдық, эмпатия, оптимизм, тұларалық қатынастарда жетекші орын алуға деген тілек, құрдастарымен бірлескен әрекетке қатысу, оны ұйымдастыру және басқару сияқты қасиеттермен көрінеді;

- әрекеттік-шығармашылық компонент дағдылар кешенін қалыптастырады: ұйымдастырушылық (мақсат қою, әрекетті жоспарлау, нәтижені болжау, мақсатқа жету үшін құралдарды табу, серіктестердің әрекеттерін үйлестіру, қиындықтарды жеңу жолдарын табу, мақсатқа жетудің түпнұсқа тәсілдерін ұсыну, өз әрекеттерін және серіктестерін объективті бағалау), коммуникативтік (вербалды және вербалды емес қарым-қатынас құралдарын меңгеру), өнімді (нақты әрекет түрлерінде дағдыларды меңгеру);

- бағалау-рефлексивті компонент балаға өзін және өз мүмкіндіктерін, жеке мінез-құлқын және әрекеттерін, құрдастарының мінез-құлқын және әрекеттерін, бірлескен қызметтің нәтижелерін объективті бағалауда көрінеді. Лидерлік қабілеттер құрылымының моделі 1-суретте көрсетілген. Лидерлік қабілеттердің барлық құрылымдық компоненттері өзара байланысты, күрделі жүйелік үйлесімде орналасқан және балада мектепке дейінгі балалардың әртүрлі бірлескен қызмет түрлеріне қатысуы мен ұйымдастырылу процесінде кешенді түрде көрінеді.

Қазіргі жағдайларда балабақшадағы құрдастар тобы балалардың әлеуметтік ұйымдасуының алғашқы сатысы болып табылады, онда балалар көшбасшылығы феноменінің бастаулары жатыр [6]. Жоғары жастағы балабақша кезеңінде көшбасшылық баланың құрдастар тобында бейресми көшбасшы болуына мүмкіндік беретін жеке қасиеттер кешенінің болуымен көрінеді: ойындарда жетекші рөлдерді орындау, балалардың әрекеттерін басқару, олардың мінез-құлқына әсер ету және т.б. Зерттеушілердің (М.А. Викулина, М.Н. Емельянова, Т.В. Каширских, А.И. Савенков және басқалар) пікірінше, үстемдікке ұмтылу жоғары жастағы балабақша кезеңінде көшбасшылық статусының детерминанттарының бірі болып табылады. Осы кезде үстемдік сипаты жағынан оң (жақсылық, көмек көрсетуге дайындық, қолдау көрсету)

және теріс (агрессивтілік, билікке деген тілек, құрдастарын өз еркіне бағындыру және т.б.) болуы мүмкін.

Сурет 1. Мектепке дейінгі ұйымдағы ересек топтағы балалар көшбасшылық қабілеттердің құрылымдық моделі

Бала-лидердің топқа жалпы, сондай-ақ жеке балаларға теріс әсері конфликтілік жағдайлардың пайда болуына және топтағы жеке қарым-қатынастардың деформациялануына әкеледі.

Біз әрбір қалыпты дамып келе жатқан мектепке дейінгі жастағы баланың көшбасшылық әлеуеті бар деп есептейміз, ал педагогтардың міндеті – осы әлеуетті дамыту, оны тұрақты тұлғалық қасиеттер ретінде көшбасшылық қабілеттерге айналдыру үшін жағдай жасау. Педагогтың мектепке дейінгі жастағы балалардың әртүрлі бірлескен әрекеттерін басқаруы балаларға тән эгоцентризмді жеңуге, әр баланың көшбасшылық қабілеттерін көрсетуге және дамытуға, ынтымақтастыққа және ортақ мақсаттарға жетуге бағытталған мінез-құлық стратегияларын қалыптастыруға көмектеседі (С.И. Карпова, Т.Д. Савенкова) [7]. Федералдық мемлекеттік мектепке дейінгі білім беру стандартында және мектепке дейінгі білім берудің үлгілік білім беру бағдарламаларында балаларда көшбасшылық әлеуетін дамыту міндеті оң әлеуметтік бейімделудің маңызды құрамдас бөлігі ретінде жоқ болса да, білім беру практикасы мектепке дейінгі балаларда жағымды көшбасшылық қасиеттерді тәрбиелеудің және көшбасшылық қабілеттерді дамытудың тиімді тәсілдеріне шұғыл мұқтаж.

Әдебиеттер

1. Савенков А.И. Психология детской одаренности. М.: Юрайт, 2019. 334 с.

2. Залкинд А.Б. Основы пятилетнего плана по научно-исследовательской педологической работе // Педология. 1930. Вып. 3. № 5. С. 273-305.

3. Блонский П.П. Избранные педагогические произведения. М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1961. 695 с.

4. Bailey D., Hufford M., Emmerson M., Eckert S. Identifying and living leadership in the lives of prekinder- garten through 4th-grade girls: the story of one intentional leadership identity development program // Jour- nal of Research in Childhood Education. 2017. Vol. 31. P. 487-507.

5. Савенкова Т.Д., Карпова С.И. Модель развития социального интеллекта у старших дошкольников в процессе совместной деятельности // Вестник Тамбовского государственного университета. Серия Гуманитарные науки. 2019. Т. 24. № 183. С. 128-136. DOI 10.20310/1810-0201-2019-24-183-128-136.

6. Kivunja C. Leadership in early childhood education contexts: looks, roles, and functions // Creative Educa- tion. 2015. Vol. 6 (16). P. 1710-1717.

7. Карпова С.И., Савенкова Т.Д. Развитие лидерских способностей у детей старшего дошкольного воз- раста // Муниципальное образование: Инновации и эксперимент. 2020. № 4 (73). С. 55-61.

ҚАЗАҚСТАН МЕН ҰЛЫБРИТАНИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ

Д.М. Мухтарханова
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.
ғылыми жетекшісі: Р.Х. Кошкимбаева
педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы-сарапшы, Павлодар қ.

Аннотация. Мақалада Қазақстандағы мектепке дейінгі білім беру жүйесі, оның құрылымы, бағыттары қарастырылды. Қазақстанда мектепке дейінгі білім беру жүйесінің жаңартылған мазмұны туралы сипаттама беріледі. Ұлыбритания еліндегі ұйымдар жан-жақты талданып, олардың тәрбиелу бағыттарының сипаттамасы, балаларға білім беру жүйесіндегі ұстанатын қағидалары, күн тәртібіндегі айырмашылықтары талданады. Ұлыбританияда мектепке дейінгі білім беру мекемелерінің түрлері қарастырылды.

Кілт сөздер: Қазақстан, Ұлыбритания, білім беру, тәрбиелеу, балабақша, сессия, ваучер.

Аннотация. В статье рассмотрены система дошкольного образования в Казахстане, его структура, направления. В Казахстане дается описание обновленного содержания системы дошкольного образования. Организации в стране Великобритании будут всесторонне проанализированы, проанализированы характеристики их направлений воспитания, принципы, которых они придерживаются в системе образования детей, различия в повестке дня. В Великобритании рассматривались виды дошкольных образовательных учреждений.

Ключевые слова: Казахстан, Великобритания, образование, воспитание, детский сад, сессия, ваучер.

Abstract: The article examines the system of preschool education in Kazakhstan, its structure, directions. In Kazakhstan, a description of the updated content of the preschool education system is given. Organizations in the UK country will be comprehensively analyzed, the characteristics of their areas of education, the principles they adhere to in the children's education system, and differences in the agenda will be analyzed. In the UK, the types of pre-school educational institutions were considered.

Keywords: Kazakhstan, Great Britain, education, upbringing, kindergarten, session, voucher.

Мектепке дейінгі тәрбие жүйесі қазіргі таңда әр елде алуан түрлі даму деңгейінде болып отыр. Оның басты себептері: мектепке дейінгі тәрбиеге мемлекет пен қоғамның қатынасына, қоғамдағы әлеуметтік экономикалық жағдайларға, әр елдің салт-дәстүрі мен мәдениетіне, аймақтық ерекшеліктеріне де байланысты.

Қазақстандағы мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбиенің дамуына ағартушы – педагог Назипа Құлжановнаның еңбегі зор екені белгілі. Балалар мекемелерінің жыл санап қанат жая бастауы, бұл мекемелерде жұмыс істейтін педагогтер мен тәрбиешілерді оқу құралдарымен қамтамасыз ету, ғылыми білім негіздерімен қаруландыру сияқты

маңызды проблемаларды шешу қажеттігін туғызды. Республика – экономикалық және ғылым жағынан нығайып, өркендеген сайын баланы отбасында, мектепке дейінгі мекемелерде тәрбиелеу, оларды болашақ оқу-ісіне дайындау міндеті айқындала түсті. Қазірде ел өмірінде үлкен өзгерістер, қазақ тілінің мемлекеттік статусқа ие болуы, оны жүзеге асырудың алғышарты ретінде үзіліссіз білім беру мазмұныны қайта құру, жаңарту болып табылады [1].

Қазақстандағы мектепке дейінгі білім беру жүйесі мемлекет тарапынан жүзеге асырылады. Мектепке дейінгі ұйымдар мен өз қызметінде бірқатар нормативтік құқықтық актілерді басшылыққа алады:

- ✓ «Білім туралы» ҚР Заңы;
- ✓ «Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары;
- ✓ Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламалары;
- ✓ Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделі;
- ✓ ҚР мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу жоспарлары және т.б.

Қазақстандағы балабақшаларда баланың жас кезеңдері бойынша келесі жас топтары бар:

- ерте жас тобы – 1 жастағы балалар;
- кіші топ – 2 жастағы балалар;
- ортаңғы топ – 3 жастағы балалар;
- ересек топ – 4 жастағы балалар;
- мектепалды топ, мектептегі (лицейдегі, гимназиядағы) мектепалды сынып – 5 жастағы балалар.

Балабақшалар толық күндік режимде жұмыс істейді.

Тәрбиеленушілердің жеке тұлғасын жан-жақты дамыту мына бағыттар бойынша:

- ➢ физикалық дамыту;
- ➢ коммуникативтік дағдыларды дамыту;
- ➢ танымдық және зияткерлік дағдыларды дамыту;
- ➢ шығармашылық дағдыларын, зерттеу іс-әрекетін дамыту;
- ➢ әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру арқылы іске асырылады.

Аталған дағдыларды қалыптастыру келесі ұйымдастырылған іс-әрекеттерді кіріктіру арқылы жүзеге асырылады:

1) дене шынықтыру;
2) жүзу (жүзу бассейні болған кезде);
3) сөйлеуді дамыту;
4) көркем әдебиет;
5) сауат ашу негіздері;
6) қазақ тілі (оқыту басқа тілде жүргізілетін топтарда);
7) сенсорика;

8) математика негіздері;
9) құрастыру;
10) қоршаған ортамен таныстыру;
11) сурет салу;
12) мүсіндеу;
13) жапсыру;
14) музыка.

Ұлыбританияның білім беру жүйесі Англия және Уэльс, Солтүстік Ирландия, Шотландия сияқты кіші жүйелерге бөлінеді. Мемлекеттік (муниципалдық), жеке меншік балабақшаларға 3-5 жастан бастап, жасына байланысты топтар бойынша барады. 5 жастан бастап міндетті оқыту – «сәбилерге арналған мектеп». «Бөбекжай мектебі» 3-5 жастан бастап, бөбекжай сыныптары, күндізгі сыныптар, отбасылық ойын орталықтары, ана мен бала клубтары. Ұлыбританияда 3–4 жас аралығындағы балаларға аптасына 15-30 сағат тегін мектепке дейінгі білім алу құқығы беріледі. Бұл құқық ағылшын, шотланд, уэльс және солтүстік ирландиялық білім жүйелерінде әртүрлі жүзеге асады. [4].

Орман мектептері (Forest Schools)

• Балалар ашық ауада оқиды (ағаш отырғызу, табиғатты зерттеу, қауіпсіз от жағу).

• Бұл әдіс тәуелсіздік, өзін-өзі бағалау, шығармашылық және экологиялық ойлауды дамытады.

• Орман мектептері Скандинавия елдерінен алынған үлгіге негізделген.

EYFS (Early Years Foundation Stage) Бағдарламасының ерекшеліктері.

EYFS – Англияда мектепке дейінгі балалар үшін бірыңғай оқу стандарты. Ол «Ойын арқылы үйрену» қағидасына негізделген және 7 негізгі білім саласын қамтиды:

1. Коммуникация және тіл: Балалардың сөздік қорын кеңейту; Әңгімелесу, тыңдау дағдыларын дамыту.

2. Дене дамуы: Қозғалыс белсенділігі (жүгіріп ойнау, секіру, жаттығулар); Ұсақ моторика (сурет салу, мүсіндеу, жазуға дайындық).

3. Жеке, әлеуметтік және эмоционалдық даму: Өзін-өзі тану және сенімділік қалыптастыру; Эмоцияларды түсіну және реттеу; Достық пен қарым-қатынас дағдыларын үйрену.

4. Сауаттылық (оқу мен жазуға дайындық): Әңгімелер мен ертегілер оқу; Әріптер мен дыбыстарды үйрену; Қысқа сөздерді оқу және жазу.

5. Математика: Сандарды санау, қосу, алу; Геометриялық пішіндермен танысу; Кеңістікті түсіну.

6. Дүниетану (Танып-білу дағдылары): Қоршаған әлемді зерттеу; Табиғат пен жануарлар туралы білім алу; Қарапайым ғылыми тәжірибелер жасау.

7. Өнер және шығармашылық: Сурет салу, бояу, мүсіндеу; Ән айту, музыка тыңдау; Драма және рөлдік ойындар.

Міндетті топтық сабақтар жоқ, интеллектуалды дамыту ойын түрінде жүзеге асырылады. Ойыншықтар мен ойын жабдықтарын таңдауға көп көңіл бөлінеді. Олар өз бетінше оқиды, 15% уақыт топтық оқуға, түскі ұйқы жоқ, арнайы форма, қатаң тәртіп, сәл кешіккені үшін ата-аналар түсініктеме жазады. Баланың болмайтынын (белгілі бір себептермен) ата-аналар басшылыққа ресми хатпен алдын ала хабарлауы керек.

Әр балаға жеке жауапты «Key Person» (Жеке тәрбиеші) бекітіледі. Балалардың жетістіктері «Learning Journey» (Оқу сапары) деп аталатын жеке портфолиоға тіркеледі. Тәрбиешілер ата-аналармен тығыз байланыста жұмыс істейді.

Егу туралы анықтаманы қабылдау кезінде сұрамайды. Ата-аналарға бұл мәселеде толық еркіндік берілді. 3 жастан бастап ата-аналар кез келген балабақшада аптасына 5 тегін сессияға құқық беретін ваучерлер түрінде мемлекеттен қаржылай көмек алады. Сессияның ұзақтығы – 2,5 сағат. Бұл ойын сессиялары, дамыту әрекеттері, тіл үйрену топтары (шетелдік балалар үшін), педиатрмен кездесулер немесе массаж сессиялары болуы мүмкін. Мемлекет пен ата-аналардың мұндай материалдық ынтымақтастығы өмірді айтарлықтай жеңілдетеді: баланы балабақшаға 2,5 сағатқа апарып, ештеңе төлемеуге болады, немесе бұл ақша толық күнді төлеу есебіне түсіп, толық шоттан шегеріледі.

Ойын топтары мектепке дейінгі мекемеде баласымен бірге уақыт өткізуге мүмкіндігі бар ата-аналарға арналған. Бұл балалар ойнап, сөйлесе алатын, ал ата-аналар жаңалықтармен және тәжірибелерімен бөлісіп, аздап көңіл көтеру үшін жиналатын қауымдастықтар. Әдетте, ойын топтары аптасына 2-3 рет кездеседі, кейбір жағдайларда балаларды ата-аналар емес, ата-әжелер немесе күтушілер алып жүреді. 3-4 жастағы балаларға аптасына 15-30 сағат тегін білім алу мүмкіндігі бар. Көпбалалы және табысы төмен отбасыларға қосымша қаржылық көмек көрсетіледі.

Егер сіз жеке меншік балабақшадан балаңызды уақытында алып кетпесеңіз, артық жұмыс уақытын төлеуіңіз керек болады, бұл минутына 60 рубльге жуық. Бірақ 4 рет тамақтанатын жеке меншік балабақшада болудың орташа құны айына 36000 рубльді құрайды [5].

Ең ерте кезең – бөбекжай немесе «Pre-Nursery», 3 айдан 3 жасқа дейінгі балалар тобы. Балабақша топтары 2-3 жастан бастап балаларды қабылдайтындарға және өте ерте жастан балаларға арналған, яғни сәби кезінен.

Келесі кезең – балабақша немесе «Nursery», 3 жастан 5 жасқа дейінгі балаларға арналған топтар. Ұлыбританияда міндетті оқу 5 жастан басталатынын ескерсек, балабақша мектепке дайындық қызметін

атқарады, ал балабақшадағы соңғы жыл «Reception» (ағылш.: admission; acceptance; acceptance into member) деп аталады.

Daycare Trust статистикасына сәйкес, ерте жастағы балаларды оқыту құны британдық отбасылардың көпшілігінің жалпы табысының шамамен үштен бірін құрайды.

Сонымен, біздің елден күн тәртібінде, білім беру бағдарламаларындағы бағыттары және принциптері бойынша ерекшеленетін елдер көп екенің көре аламыз. Ол елдің мектепке дейінгі тәрбие беру процессі өзіндік қағидалар мен қалыптасқан тәрбие дәстүріне байланысты болып келеді.

Қорытындылай келе, тұтастай бір елдің мектепке дейінгі ұйымдарда тәрбиелеу және білім беру жүйесін дұрыс деп айту қате болып келеді деп ойлаймын. Бірақ та, әр елдің өз тәрбиелеу құндылығымызға сай жақсы жақтарын жинақтап, Қазақстандағы тәрбиеленушілерге тиімді, әрі дұрыс жүйені құру маман болашағында.

Әдебиеттер

1. Жұмабекова Ф.Н. Мектепке дейінгі педагогика: оқулық. – Астана, 2014.

2. Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарыhttps://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031

3. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламалары https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014235

4. Смирнова О.А., Шаяхметова А.А..Дошкольное образование за рубежом и в Казахстане. Учебно-методическое пособие / Шаяхметова А.А Смирнова О.А. – Кокшетау: РГП на ПХВ «КГУ им. Ш.Ш. Уалиханова», 2014.

5. Зебзеева В.А. Современные системы дошкольного образования за рубежом: учебно-методическое пособие / В.А. Зебзеева. – Москва; Берлин: Директ-Медиа, 2015. – 147 с.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНА ТӘРБИЕЛЕУ

М.С. Эсанова

Әлкей Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ,

ғылыми жетекшісі: Б.Ғ. Сарсенбаева

педагогика ғылымдарының кандидаты,профессор, Павлодар қ

Түйіндеме. Бұл мақалада мектепке дейінгі ұйымдарда ұлттық ойынды пайдалану арқылы бала тұлғасын қалыптастыру туралы қарастырылады. Бала тұлғасын қалыптастыруда ұлттық ойынды қолданудың жолдары мен әдіс-тәсілдері көрсетіледі. Ұлттық ойындар арқылы балалар өз халқының және өз елінің мәдениетімен және құндылықтарымен танысатындығын теориялық талдауларды басшылыққа ала отырып қарастырады. Сонымен қатар, мектеп жасына дейінгі балалардың тұлғасын қалыптастыруда ұлттық ойынның ерекшелігі нақтыланып берілген.

Тірек сөздер: мектепке дейінгі ұйым, бала, ойын, ұлттық ойын,тұлға, халық құндылықтар.

Аннотация. В данной статье рассматривается формирование личности ребенка с помощью национальной игры в дошкольных организациях. Показаны способы и приемы использования национальной игры в формировании личности ребенка. Посредством национальных игр дети рассматривают знакомство с культурой и ценностями своего народа и своей страны, руководствуясь теоретическим анализом. Кроме того, конкретизирована специфика национальной игры в формировании личности дошкольников.

Ключевые слова: дошкольная организация, ребенок, игра, национальная игра, личность, народные ценности.

Annotation. This article examines the formation of a child's personality through national play in preschool organizations. The ways and techniques of using the national game in the formation of a child's personality are shown. Through national games, children explore the culture and values of their people and their country, guided by theoretical analysis. In addition, the specifics of the national game in shaping the personality of preschoolers are specified.

Keywords: preschool organization, child, game, national game, personality, national values.

Кіріспе

Мектеп жасына дейінгі балалардың жеке тұлғасын қалыптастыру қазіргі қоғамның маңызды мәселелерінің бірі болып табылады. Дәл осы мектеп жасына дейінгі кезеңде адамгершілік негіздері, қоғамдағы мінез-құлық нормалары, баланың жеке қасиеттері қалыптасады. Ұлттық ойындары–мектеп жасына дейінгі балалардың тұлғасын қалыптастырудың негізгі құралдарының бірі. Ойындарда бала өзін қоршаған дүниені танып, оның интеллектісі, ойы, қиялы дамиды, әлеуметтік қасиеттері қалыптасады. Ұлттық ойындар арқылы балалар өз халқының және өз елінің мәдениетімен және құндылықтарымен танысады. Мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс жасауда ұлттық ойындарын пайдалану мәселесі ғылыми әдебиеттерде кеңінен берілген. Ойындар жөнінде XX ғасырдың бас кезінде қазақ зиялы қауымы құнды пікірлер айтқан. Мәселен, қазақтың педагогика ғылымының іргетасын салған баланың өміріндегі ойынның маңызын айта келе, М.Жұмабаев «...ойын дегеніміз – айқын, білімге құмарлық пен еліктеудің маздап жанар оты. Ойын – тынысы кең, алысқа меңзейтін, ойдан-ойға жетелейтін, балаға қиялы қанат бітіретін ғажайып нәрсе, өмір тынысы» деген [1]. Автор ойындарды халық мәдениетінен бастау алар қайнар көзі, ойлау қабілетінің өсу қажеттілігі, тілдің, физикалық дамуының негізгі элементі деп тұжырымдағанын көрсетеді. Мектепке дейінгі білім беруде ойын әрекетін ұйымдастыру мәселесіне М.Тұрыскелдина, А.Иманбеков, Е.Сағындықов, Т.Төкеев, Л.Төленованың еңбектерінде зерттеулер жүргізген. Зерттеу еңбектерінде баланың жеке тұлғасын қалыптастыруда ұлттық ойынға ерекше көңіл бөліп, ұлттық сананы, ұлттық салт-дәстүр

мен мәдениетті мектеп жасына дейінгі балалардан бастау керектігіне тоқталады. М.Т.Турскельдина осындай кесте ұсынынады:

Дене сапасын дамыту ойындары – 4 ;доппен ойнау ойыны – 13; эстафеталық – 5; спорттық ойындар – 4; судағы ойындар – 8; шаңғымен ойнау– 8; сырғанау ойыны – 7; ептілікті дамыту ойындары – 13 [2].

Дүниежүзі халықтарының қимылды ойындар деп жіктесес, Е.Сағындықов ойын-сауық; физикалық даму-спорттық; оймен қабілетті дамытатын ойындар деп жіктемесін береді [3]. Запорожец әр түрлі тәрбиелік функцияларды (дамытушылық, танымдық, ойынсауық, диагностикалық, түзетушілік және т.б.) атқаратын халық ойындары балаларды халық мәдениетімен таныстыру құралы ретінде қызмет етеді және мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативті дағдыларын дамыту құралдарының бірі болып табылады деп есептейді. Лесгафт халықтық ашық ойындар баланың жеке басын жан-жақты дамытудың, оның адамгершілік қасиеттерін: адалдықты, шыншылдықты, әділ төзімділікті, тәртіпті, жолдастықты қалыптастырудың құнды құралы екенін атап көрсетті. Ол: «Біз балаларды өзін-өзі бақылауға үйрету үшін ойындарды қолдануымыз керек» деген сөзі әйгілі. Халық ойыны баланы бүкіл ел халықтарының салт-дәстүрлерімен, әдетғұрыптарымен таныстыруға көмектеседі. М.И. Лисина халық ойыны дәстүр байлығын ұрпақтан ұрпаққа жеткізудің ең маңызды жолы екенін атап өтті. Ол айналадағы шындықты түсінуге, өз халқының әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін, әдет-ғұрыптарын меңгеруге, сонымен қатар өмірге қажетті дағдылар мен икемділіктерді меңгеруге бағытталған[4]. Балаларға арналған дәстүрлі ойындар тәрбиенің әмбебап құралы болып табылады, өйткені олар баланың ақыл-ойын тәрбиелеп қана қоймайды, сонымен қатар оны моральдық және физикалық тұрғыдан шыңдап, денсаулығын нығайтады. Оларда халық өнерінің барлық саласы көрініс тапқан. Ұлттық ойыны – қоғам дамуының белгілі бір тарихи кезеңінде кең тараған және оның өзіне тән белгілерін көрсететін және қоғамдық-саяси, экономикалық және ұлттық өзгерістердің әсерінен өзгерістерге ұшырайтын ойын. Ұлттық ойынының құрылымы бір мақсатты және бірқалыпты әрекетті қамтиды, бұл оны барлық балалар үшін қарапайым және тартымды етеді. Халқымыздың ұлттық ойындарының көпшілігі «Ойлауды қажет ететін ойындарға» жатады. Балабақшада өткізілетін қимылдық ойын түрлері, мысалы: «Айгөлек», «Ханталапай», «Арқаласпақ», «Тақия тастамақ», «Түйілген орамал», «Арқан тартыс», «Аударыспақ», «Асық ойын», «Хан», «Бес тас», «Тартыс», т.с.с. ойындар балалардың дене бітімінің ғана емес, ақыл-ойының жаттықтырушысы. Мысалы, кіші топтарда жүзік салмақ ойынын ойнату арқылы, балаларды жылдамдыққа, тапқырлыққа, ептілкке үйрету және т.б., ал, ересектер тобында хан талапай ойынында асықты шашып, оны кім жинап алады деген сияқты тапсырмалар орындату арқылы (асық артында тапсырма болады) тұлғалық қасиеттерін қалыптастыруға ықпал етеміз. Ұлттық

ойындар арқылы балаларды тәрбиелеу жұмыстарының бағыттарын төмендегідей береміз:ұлттық ойындар арқылы балалардың интелектуалдық қасиеттерін, логикалық ойлауын жетілдіріп, әңгімелей білуге дағдыландыру;

балаларға ізгілікті тәрбие беру-оқыту үрдісінде халық педагогикасының мол мұрағаттарын пайдалана отырып, оларға ізгілік, адам-гершілік қасиеттерін бойына сіңіру, сипаттап айту-ға төселдіру;түрлі көркем шығармаларды пайдалана отырып, балаларға эстетикалық тәрбие беру арқылы олардың жеке тұлғалық қабілеттерін, жат нәрседен бойын аулақ салуға тәрбиелеу; балалардың сөздерді орынды қолдану дағдыларын жетілдіре отырып, сөйлеу мәдениетіне тәрбиелеу.

Жоғарыда аталған бағыттар бойынша ұлттық ойындар мазмұнына қарай келесідей топтастырамыз:

• Сапқа тұрып ойнайтын қимылды ойындар: «Алмақ-салмақ», «Кемемен саяхат», «Ботақан», «Көрші» т.б.

• Спорттық ойындар: «Аударыспақ», «Арқан тартыс», «Көкпар», «Алтыбақан», «Қазақша күрес», т.б.

• Жүгіріп ойнайтын ойындар: «Қызыл жалау», «Күн мен түн», ««Ақ терек пен көк терек», «Жапалақ», «Қыз қуу» т.б.

• Жүріп ойнайтын ойындар: «Ақ сүйек», «Шырпылар», «Кім тапқыр»

• Секіріп ойнайтын ойындар: «Ақ сүйек», «Шырпылар», «Кім тапқыр»

• Отырып ойнайтын ойындар: «Үкі мен құстар» т.б.

• Өрмелеп ойнайтын ойындар: «Тоғызқұмалақ», «Тақия тастау», «Құрылысшы», «Сабандар», «Оралмақ», «Айналмақ», «Жылқы, түйе, қой, ешкі», «Сақина салмақ», «Хан талапай», т.б. Осыған орай баланың тұлғасын қалыптастыруда ұлттық ойындарды пайдалану жұмыстарының мынадай мақсаттары болуы керек:

1. Балаларды ұлттық болмысқа тәрбиелеу. Бұл төмендегі жұмыстар бойынша жүргізіледі:

• ұлттық ойындарды ұлттық тәлім-тәрбие көздерімен ұштастыруда жұмбақтарды, мақал-мәтелдерді, халықтың даналық, өсиет сөздерін айтқызу арқылы кеңінен қолдану;

• көркем шығармаларды ұлттық ойындар түрінде беру арқылы балалардың ұлттық мәдениет пен әдебиетке дұрыс көзқарасын қалыптастыру;

• ұлттық ойындар арқылы балаларға шешендік сөздерді үйретіп, олардың тіл мәдениетін жетілдіру керек.

2. Балаларды ұлттық ойындар арқылы әлемдік ізгілік пен әдептілік негіздерімен тәрбиелеу. Бұл үшін әлемдік тәрбиенің озық үлгілерін, сыннан өткен тәрбие көздерін білім беру дағдыларын «физикалық қасиеттерді дамыту, коммуникативтік, танымдық және зияткерлік, бала-

лардың шығармашылық дағдыларын, зерттеу іс-әрекетін дамыту, әлеуметтік-эмоциналды дағдыларын ойын барысында тиімді қолдану қажет.

Бұл танысу белгілі бір заттардың атауы мен шығу тегі арасында байланыс орнатуға мүмкіндік береді, балалардың қызығушылығы мен одан әрі білімге деген құштарлығын оятады. Мәселен, Бестемше ойынын алайық. Талай ғасыр түркі халықтарының сүйікті ойыны болған бестемше елімізде жаңғыру аясында қайта түледі. Әлемнің әр түкпірінде өмір сүретін әр алуан халықтың өз ұлттық ойындары бар. Міне, осы ойындардың шығу тарихын дөп басып айта алатындар сирек. Бұл өнердің басты қасиеті – баланың санасын жетілдіруге, ақыл-ойын кемелдендіруге ерекше күш салады. Түркі халықтарының ұрпақ тәрбиесіне жауапкершілікпен қарайтынына осы ойынның өзі де дәлел бола алады. Жас бүлдіршіндердің дене күшінің мол болуымен қатар, ақылды болуына да көп мән берген бабаларымыз осы ойынды ойнаған. Бестемше ойынын балаларға ойнату тиімді, өйткені бұл барынша жеңіл әрі ережесі қарапайым, балаларға есептің 4 амалын меңгерумен бірге ойлау қабілетін қалыптастырады. Бестемшені бес ұяшық, бес таспен ойнайды. Бестемшенің маңыздылығы бұл ойынға барлық бала қатыса алады, нәтижесінде бала тез санап үйренеді. Бестемше – тоғызқұмалақ ойындарының шағын түрі, әлемдік мәдениеттің озық үлгілерімен бой теңестіре алатын зияткерлік ойын. Бұл ойынның басты қасиеті – адам санасын жетілдіруге, ақыл-ойын кемелдендіруге ерекше күш салады.

Қазақ халқының ұрпақ тәрбиесіне жауапкершілікпен қарайтынына осы ойынның өзі дәлел бола алады. Жасөспірімдердің дене күшінің мол болуымен қатар ақылды болуына да көп мән берген бабаларымыз осы ойынды ойлап тапқан. Бестемше ойыны қазақ халқының ақыл-ой ойындарының бірі. Оның пайда болу мерзімі 4 мың жылдық мерзімді қамтиды. Бұл ойынға ұқсас ойындар Қырғызстан, Индонезия, Ява араларды, Вьетнам, Малазия, Марокко және Түркияда кездеседі. Бестемше туралы мәліметтер өте аз. Ойын туралы «Қазақ тілінің түсіндірме» сөздігінде: «Тоғызқұмалақ ойынының бірнеше түрі бар. Оның балаларға арналған қарапайым, түрлерін «қоздату», «бестемше» деп атайды. «Тоғызқұмалақтың» да, «Бестемше» де тақталарындағы отаулардың екі қатар болып орналасулары, екі ойында да ұтқан құмалақтар мен тастарды жинайтын қазандықтарының болуы және жүріс жасағанда сол жақтан оң жаққа қарай бір бағытта жүріс жасаулары бір-біріне мүлтіксіз ұқсайды. Тек «Бестемше» бес отау, ал «Тоғызқұмалақта» отау саны тоғыз. Бұл ойынды мектепке дейінгі ұйымдарда 3-4 жастағы балалар ойнайды. «Бестемше» – бұл арнаулы тақтада ойналатын, математикалық ойын. Бұл ойынды ойы биік, есепке жүйрік балалар өте жақсы ойнайды. Ойындағы «Таш» сөзі – тас деген мағынаны айқындауымен қатар, ойынға жүріс жасау құралы ретінде қатынасы бар. Бұл атаулардың тоғызқұмалақтың мыңдаған жылдық тарихы бар көне ойын екендігін ескере

отырып, түркі халықтарының шығу тегінің бір болғандығын байқаймыз. Осындай ұлттық ойындарын тиімді өткізудің ең маңызды шарты – әрбір баланың жеке мүмкіндіктерін ескеру. Мектеп жасына дейінгі баланың ойындағы мінез-құлқы бар қозғалыс дағдылары мен жүйке жүйесінің ерекшеліктеріне байланысты. Ұлттық ойындарды таңдаудың маңызды критерийлері балалардың дене және психикалық дамуының жалпы деңгейі, олардың қозғалыс дағдылары, әр баланың денсаулық жағдайы, сондай-ақ жыл мезгілі, күн тәртібі ерекшеліктері, орналасқан жері және қызығушылықтары болып табылады. Ойын ережесінің тәрбиелік мәні зор. Олар ойын барысын анықтайды, балалардың іс-әрекеті мен мінез-құлқын, қарым-қатынасын реттейді, ерік-жігердің қалыптасуына ықпал етеді, т.б. олар баланың бойында өзін көрсете алмайтын қасиеттердің көрінуіне жағдай жасайды. Бастамасы бар жаңа ұлттық ойынын түсіндіргенде, ересек адам оны алдын ала үйреніп алмау керек, бірақ оны ойын барысына күтпеген жерден енгізген жөн. Бұл әдіс балаларға үлкен рахат сыйлайды және оларды ойын элементімен іш пыстырудан босатады. Балалар, сөздердің динамикалық тіркесімін тыңдай отырып, ойынды қайталау кезінде басын оңай есте сақтайды. Ұлттық ойындарды пайдаланудың жолдары:шығармашылық, ұйымдастырылған іс-әрекет, бақылау, әңгімелесу, кешенді жүргізу. Ұлттық ойындарды пайдалануудың әдістері: жаппай, жеке, толассыз, топталып ойнау. Ұлттық ойындарды пайдаланудың тәсілдері: практикалық, көтермелеу, салыстыру, сендіру. Мектепке дейінгі ұйымдарда баланың тұлғасын қалыптастыруда тәрбие ісін кешенді жүргізіп, әдіс-тәсілдерді құбылта қолдану, алған білімдерін шығармашылықпен қолдана білу, ойынды тәжірибемен тиімді ұштастыра білудің маңызы зор. Ұлттық ойынының нәтижелерін қорытындылау балаларда келесі жолы ең жақсы нәтижеге жетуге ұмтылу үшін қызықты және шығармашылық түрде жасалуы керек. Ұйымдастырылған іс-әрекет барысында нақылдар мен өнегелік қасиеттерді үйрету арқылы балаларды адамгершілік құндылықтарды түсініп, оны келешек өмірінде дұрыс қолдана білуге дағдыландырады. Балаларды дәстүрлі мәдениеттің ең жарқын және қол жетімді нышандарымен және элементтерімен (ұлттық тағамдар, киім-кешек, тұрмыстық заттар) таныстыру бір халықтың өмір салты басқалардан қалай ерекшеленетінін көрсетеді. Бірте-бірте бала ойында, халық өнері туындыларында неліктен белгілі бір заттардың, жануарлардың болатыны, шартты іс-әрекеттердің орындалатыны түсініледі.

Әдебиеттер

1. Жұмабаев М. Педагогика. Жаңадан шығарылған. – А., 2018.
2. Турскельдина М.Т. Кел ойнайық. – А., 2016. – 105 б.
3. Сағындықов Е.А. Қазақтың ұлттық ойындары.– Алматы: Рауан, 2021.– 175 б.
4. Запорожец А.В. Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста: Сб. ст. / Под ред. Леонтьева А.Н. и Запорожца А.В. – М.: Международный Образовательный и Психологический Колледж, 2015. – 144 с.

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ТЕҢДЕУЛЕР МЕН ТЕҢСІЗДІКТЕРДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Т.А. Темиртасова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
Педагогика жоғары мектебінің 1 курс студентті
ғылыми жетекшісі: Р.Х. Кошкимбаева
Педагогика ғылымдарының магистрі

Аннотация. Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық қабілеттерін сәтті дамытуға мүмкіндік беретін арт-терапия. Бала өзінің қажет екендігін сезінеді, ол баланың: «мен іске жарайды екенмін, қолымнан бір нәрсе келеді», «менің қабілеттерім бар», «мені басқалар біледі», «менің ойларымды ескереді», «мен қиындықтарды жеңе аламын», «мен қиындықтардан қашпаймын, алға ұмтыламын» т.б. сияқты ойларынан көрініс табады.

Түйінді сөздер: арт-терапия, шығармашылық, қабілет, сурет, қиял, музыка, өнер, ойын.

Аннотация. В статье рассматривается арт-терапия, которая позволяет успешно развивать творческие способности у детей дошкольного возраста. Ребенок чувствует себя нужным, когда говорит: «У меня что-то хорошо получается, я что-то могу», «У меня есть способности», «Меня знают другие», «Мои мысли принимаются во внимание», «Я умею преодолевать трудности», «Я не убегаю от трудностей, я стремлюсь вперед» и т. д. Это отражается в таких мыслях.

Ключевые слова: арт-терапия, творчество, способности, рисование, воображение, музыка, искусство, игра.

Annototation. The article discusses art therapy, which allows for the successful development of creative abilities in preschool children. A child feels needed when he says: «I am good at something, I can do something», «I have abilities», «Others know me», «My thoughts are taken into account», «I can overcome difficulties», «I do not run away from difficulties, I strive forward», etc. This is reflected in such thoughts.

Keywords: art therapy, creativity, abilities, drawing, imagination, music, art, play.

Балалар сұлулық, ойын әлемінде өмір сүруі керек, ертегілер, музыка, сурет, қиял, шығармашылық.

В.А. Сухомлинский

Арт-терапия – бұл өнермен емдеу немесе өзін шығармашылық арқылы көрсетумен емдеу бағыттарының бірі. Арт-терапия – әртүрлі психикалық, физикалық аурулармен ауыратын адамдарға, тәуекелдік топтар өкілдеріне көмек көрсету, сондай-ақ ауырмайтын адамдарға тұлғалық өсу, потенциалын арттыру мақсатында бейнелеу құралдарын қолданады.

Арт-терапия – бұл психотерапия мен психологиялық түзетудің бір бағыты, терапия үшін өнер мен шығармашылықты қолдануға негізделген.

Арт-терапияның негізгі мақсаттары:

• катарсистік (тазартушы, жағымсыз күйлерден босатушы);

• реттеуші (нервтік-психикалық күштенулерді түсіру, психосоматикалық үрдістерді реттеу, жағымды психоэмоционалды күйлерді үлгілеу;

• коммуникативті-рефлексивті (қарым-қатынас бұзылыстарын түзетуді қамтамасыз ету, дұрыс тұлғааралық мінез-құлықты, өзіндік бағалауды қалыптастыру).

Арт-терапияда мақсатты оқытуға емес, көркемдік іс-әрекеттің қандай да бір түріне (музыкалық, бейнелеу, театралды ойын, көркем сөйлеу) дағдылар мен ептіліктерді меңгертуге баса мән беріледі. Термин сөзбе-сөз өнермен емдеу деп аударылады. Суретші Адриан Хилл оны 1938 жылы туберкулезбен ауыратын науқастармен жұмысын сипаттағанда енгізген. Кейіннен бұл әдістер АҚШ-та фашистік концлагерьлерден шығарылған балалармен жұмыс жасауда қолданылды.

Арт-терапия міндеттері:

• топта жағымды эмоциялық күйді қамтамасыз ету, белсенді өмірлік ұстанымды қалыптастыру;

• баламен махаббат және өзара жақындастық негізінде қатынас орнату;

• балаға оның толыққанды тұлғалық дамуына кедергі жасайтын жағымсыз эмоцияларды (қорқыныш, ашу, т.б.) елеп-ескеруіне көмектесу;

• баланың эмоциялық өрісінің баюына мүмкіндік беру;

• өзін шығармашылық жағынан жүзеге асыруына мүмкіндік жасау;

• толғандыратын проблемаларды түсінуіне көмектесу;

• өзіне және өзге адамдарға сенуді үйрету;

• құрбы-құрдастармен, тәрбиешілермен, үлкендермен коммуникация үрдісін жеңілдету]. [1]

Осылайша, «терапия» – емдеу, қамқорлық терминінің шығу тегіне сүйене отырып, оны психология мен педагогиканың концептуалды аппаратына енгізу толығымен негізделген. Өнер арқылы адамға, жанға қамқорлық жасау бірінші кезектегі міндетке айналады.

Арт-терапияның педагогикалық бағыты клиникалық емес бағытқа ие және әлеуетті дені сау тұлғаға арналған! Бүгінгі таңда мектеп жасына дейінгі баланың шығармашылық қабілетін дамытуға көбірек көңіл бөлінуде. Бұл тақырып өзектілігін тез дамып келе жатқан қоғамға шаблондық, үйреншікті іс-әрекеттерді емес, ұтқырлықты, ойлаудың икемділігін, шапшаң бағдарлауды және жаңа жағдайларға бейімделуді, өзіндік және жаңа идеяларды қажет ететіндігіне байланысты алады. мәселелерді шешуге шығармашылық көзқарас. Шығармашылық туындылар жасай отырып, бала оларда өмірлік құндылықтар туралы түсіні-

гін, жеке қасиеттерін көрсетеді. Сондықтан шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруды мектепке дейінгі жастан бастау маңызды. [2, б. 50].

Арт-терапия – баланың эмоциялық және шығармашылық дамуына ықпал ететін тиімді әдістердің бірі. Ол сурет салу, мүсіндеу, аппликация, музыка, би және басқа да өнер түрлері арқылы жүзеге асады.

Мақсатына жету жолында арт-терапия бірқатар маңызды міндеттерді шешеді. Міне олардың аз ғана бөлігі: бас тарту сезімін жеңу; жарқын эмоцияларды ояту; жаңа білімді, практикалық дағдыларды игеру; үміт ояту азаптан, азаптан, азаптан құтылу; агрессиядан, негативтен шығу; алу психологиялық диагностикаға арналған материал; емдеу процесін жеңілдету; дамыту өзін-өзі бақылау; сезімдерге, эмоцияларға назар аудару; өзін-өзі бағалауды арттыру; жеке өсу механизмін іске қосу; тыныштандыруға, демалуға көмектесу; өз сезімдеріңізді білдіру; жеке басын, маңыздылығын растау... »

Арт-терапияның мектеп жасына дейінгі балалар үшін маңызы:

Эмоциялық дамуды қолдау: Баланың ішкі сезімдерін, уайымдарын шығармашылық арқылы білдіруіне көмектеседі.

Қиялы мен елестету қабілетін дамыту: Түрлі-түсті бояулар, пішіндер мен материалдар арқылы бала ойлау қабілетін кеңейтеді.

Қол моторикасын жетілдіру: Қылқаламмен сурет салу, сазбен мүсіндеу, жапсырмалау арқылы саусақ икемділігі дамиды.

Өзін-өзі таныту: Баланың өз ойын ашық білдіруіне және сенімділігін арттыруға ықпал етеді.

Стресті азайту: Өнермен айналысу баланың көңіл-күйін жақсартып, мазасыздықты төмендетеді.

Арт-терапияның негізгі түрлеріне мыналар жатады: изотерапия, музыка терапиясы, би және қозғалыс терапиясы, драма терапиясы, ертегі терапиясы, би терапиясы, ойын терапиясы, түсті терапия немесе хромотерапия, оригамиді бүктеу. [3, б.36].

Арт-терапияның көптеген түрлері, әр түрлі өнер түрлерімен жұмыс жасауға негізделген:

• Изотерапия, оның барысында балалар бояулармен, қарындаштармен сурет салады

• Түстер терапиясы, оның барысында түстердің әсері мен зерттелуінің арқасында бала қоршаған әлемді жақсы біледі

• Құм терапиясы, бұл қиялды дамытып қана қоймай, құмның ерекше болуына байланысты моторикасын жақсартуға мүмкіндік береді

• Ойын терапиясы, оның барысында әрқайсысы белгілі бір эмоцияны, іс-әрекетті және т.б. тануға бағытталған арнайы ойындар өткізіледі.

• Музыкалық терапия, бұл көптеген балаларға ұнайды, өйткені оған тіпті айқайлауға рұқсат етіледі

Ертегі терапиясы, оның барысында балаға адамгершілік қасиеттерді кітап кейіпкерлері арқылы, олардың мысалында, іс-әрекеттері арқылы сіңіреді.

Балалар арт-терапиясының жаттығуларының басты шарты – қаражаттың қол жетімділігі, тартымдылығы, түсініктілігі және қауіпсіздігі.

А.И. Копытин арт-терапияның басқаларға қарағанда бірқатар артықшылықтарын келтіреді мектеп жасына дейінгі балалармен олардың шығармашылықтарын дамыту бойынша қабілеттер:

• Арт-терапиялық жұмыс ерекшелікті қажет етпейді, бейнелеу қабілеті немесе көркемдік дағдылар;

• арт-терапия, ең алдымен вербалды емес құрал болып табылады қарым-қатынас, әсіресе сөйлеу дағдылары жеткіліксіз балалар үшін маңызды;

• арт-терапиялық жұмыс көбінесе балаларда жағымды сезімдерді тудырады, шығармашылық қабілеттердің дамуына ықпал ететін эмоциялар;

• арт-терапия шығармашылық потенциалды жұмылдыруға негізделген бала, оның мүмкіндіктерінің кең ауқымын ашып, «оны бекіту олардың өзін-өзі көрсетудің және әлемде болудың бірегей тәсілі»

Арт-терапия арқылы дамитын баланың шығармашылық қабілеттері – бұл баланың өзін еркін білдіруіне, эмоцияларын шығармашылық арқылы көрсетуіне мүмкіндік беретін әдіс. Ол мектепке дейінгі балалардың көптеген шығармашылық қабілеттерін дамытады. [4, б. 100]

1.Қиял және елестету қабілеті

Балалар қиялындағы бейнелерді қағазға, мүсінге немесе ойын арқылы көрсетеді. Жаңа, ерекше образдар мен оқиғаларды ойлап табу дағдысы қалыптасады. Баланың фантазиясы кеңейіп, шығармашылық ойлауы дамиды.

2. Өнерлік (эстетикалық) сезім

Түрлі түстерді үйлестіруді, суреттің композициясын құруды үйренеді. Өнерге деген қызығушылығы оянып, шығармашылыққа баулу дағдысы артады. Әдемілік пен үйлесімділікке деген сезімталдығы дамиды.

3. Өз ойын еркін жеткізу қабілеті

Балалар сурет, мүсін, музыка арқылы өз сезімдері мен ойларын білдіруді үйренеді. Әңгімелеу және өз идеясын ұсыну дағдылары дамиды. Өзіне деген сенімділігі артады.

4. Ұсақ моторика және қол икемділігі

Саусақпен сурет салу, бояу, жапсырмалау, мүсіндеу арқылы моторика дамиды. Қол қозғалыстарының үйлесімділігі жақсарып, болашақта жазуға дайындық жүреді.

5. Эмоциялық және психологиялық тұрақтылық

Өнер арқылы бала өз эмоцияларын реттеп, күйзелісті жеңуді үйренеді. Ішкі уайымдары мен қорқыныштарын шығармашылық жолмен көрсетуге мүмкіндік алады. Өзіне және әлемге деген позитивті көзқарасы қалыптасады.

6. Танымдық қабілеттер (логика және зейін)

Жаңа материалдармен жұмыс істей отырып, баланың зейіні артады. Түрлі түстер мен пішіндерді салыстыру, талдау дағдылары қалыптасады. Логикалық ойлау, себеп-салдарлық байланыстарды түсіну қабілеті дамиды.

7. Коммуникативтік қабілеттер

Топпен жұмыс істеу арқылы қарым-қатынас жасау дағдылары қалыптасады. Өз ойын айтып, пікірін қорғауға үйренеді. Қарым-қатынаста ашықтық пен сенімділік пайда болады.

Арт-терапияны жүргізу көрсетілімдері:

Арт-терапия – баланы бейнелеу кезіне дейін айналасын қоршаған атмосфераға әкеледі: риясыз қабылдау, баланың артықшылықтарын тану, қажеттіліктерін түсіну. Бала өзінің қажет екендігін сезінеді, ол баланың: «мен іске жарайды екенмін, қолымнан бір нәрсе келеді», «менің қабілеттерім бар», «мені басқалар біледі», «менің ойларымды ескереді», «мен қиындықтарды жеңе аламын», «мен қиындықтардан қашпаймын, алға ұмтыламын» т.б. сияқты ойларынан көрініс табады. Бала өзге балалармен өзара әрекеттесу барысында әлеуметтік қатынастардан күтілетін күтілімдерін өзгертеді: «мен басқа балалардың табыстарын көремін», «маған үлкендермен қарым-қатынасқа түсу оңай», «мені түсінеді», «маған көмектеседі, мені қолдайды». Сурет – балалар үшін өнер емес, сөйлеу болып табылады. Бұл – шын объектілерді көркемдік символдарға алмастырумен тәжірибе жасап көру. Сурет салы арқылы тұлғаның өзін-өзі көрсету қажеттілігі жүзеге асады. [5, б. 108]

• Әртүрлі бейнелеу материалдарымен жұмыс жасауды көздейтін және жалпы белсендіру, сенсомоторлық сфераны дамыту (мысалы, саз балшықты езу, өз түйсіктеріне зейінін шоғырландыру) мақсаты бар жаттығулар.

• Балалардың проблемаларын зерттеуге және әртүрлі әсерленулерді, толғаныстарды бейнелеп, көрсетуге (еркін тақырыпқа немесе маңызды тақырыпқа «зұлымдық» және «мейірімділік», «қорқыныш» т.б. арналған суреттер) мүмкіндік беретін «жалпы» тақырыптар мен жаттығулар.

• Балалардың қарым-қатынас жүйесін зерттеуге және оның өзгеруіне жағымды ықпал етуге (автопортрет салу немесе соғып жасау; сені дос немесе дос емес адамдар қалай көретінін бейнелеу; өзінің жеке басына тән қасиеттерді бейнелейтін таңбасын салу т.б.) мүмкіндік жасайтын өзін-өзі қабылдаумен байланысты тақырыптар.

• Баланың мінез-құлық бұзылыстары себептерін анықтау және оны түзету (құмсалғыш және әртүрлі фигуралар көмегімен қандай да бір тұрмыстық көріністі құрастыру; отбасы мүшелерін жануарлар немесе заттар түрінде бейнелеу) мақсатында отбасындағы қатынастарды зерттеуге мүмкіндік беретін жаттығулар мен тақырыптар.

• Мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативті мүмкіндіктерін дамытуға бағытталған жұптасқан жұмыс («Винникот

қаракөлі» – бір қатысушы қаракөл салады да оны басқа адамға біртұтас бейне жасауға береді; бір қатысушы еркін немесе берілген тақырыпқа сурет салуды бастайды, басқасы оны аяқтайды; содан соң бірлескен жұмыс нәтижелері талқыланады).

• Әлеуметтік дағдыларды дамытуға бағытталған бірлескен топтық сурет салу («топтық коллаж» – үлкен қағаз бетіне бір уақытта немесе кезекпен сурет салады. Келесі тақырыптар болуы мүмкін: «топтағы өмір», «жорық», «туған күн», «айналадағы әлем»).

• Топтық бейнелеу ойындары («қызық жануар» – бір бала жануардың басының суретін салады, парақты бүктеп, келесі қатысушыға береді; екіншісі жануардың денесін салады, парақты бүктеп, оны ары қарай береді; соңында әрқайсысы суретті (ондағы салмаған фигураларды) өзі салып шыққандай бір адам атынан әңгімелейді.

• Визуализацияға бағытталған (қандай да бір көру бейнесі) бейнелеу жұмысы немесе түс көру материалы (балалар арт-терапевт көмегімен өзінде қандай да бір тақырыпқа бейне тудырады, мысалы, кілем-ұшақта саяхаттау немесе түс көруден бейне келтіру, балалар айрықша жарқын әсерлерін бейнелейді, кейін олар талқыланады).

• Бейнелеу өнерін шығармашылық жағынан өзін көрсетудің басқа түрлерімен байланыстыратын техникалар («Музыкалық пейзаж», «Метель» шығармаларын тыңдау үрдісінде сурет салу көмегімен әсерлерін жеткізу; өз атының дауыстаудан бейне жасау, музыканың сүйемелдеуімен билеген би туралы түйсіктерді бейнелеу, суретте немесе мүсінде өзінің қандай да бір қасиеттерін жекелеген кейіпкерлер түрінде бейнелеу және олардың арасында диалогты ойнап көрсету, поэтикалық шығармалардан әсерлерін суреттеу т.б.).

• Жанжалдық жағдаяттарды шешу кезінде көмектесетін немесе отбасында жанжалды мінез-құлықтың алдын алуға септігін тигізетін жаттығулар (жанжалды нақты немесе метафорлық түрде бейнелеу, кейін талқылау; «шторм», «жарылыс» тақырыптарына композиция жасау; малярлы қылқалам, губка т.б. қолдану арқылы жұмыс жасау).

Арт-терапия баланың шығармашылық қабілеттерін жан-жақты дамытатын тиімді құрал. Ол тек сурет салумен шектелмей, мүсіндеу, құммен жұмыс, музыка, би және театрландырылған ойындар арқылы баланың қиялы мен өзіндік ойлауын жетілдіруге ықпал етеді. Сондықтан мектепке дейінгі жастағы балаларға арт-терапия арқылы шығармашылық қабілеттерін дамыту және әдістерін жиі қолдану өте маңызды.

Әдебиеттер

1. Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика. – М., 1976 жыл. 48 б

2. Абрамова Г.С. Возрастная психология: учебное пособие для студентов вузов. – М: Издат. центр «Академия», 1997 жыл. 50-55 б.

3. Аметова Л.А. Формирование арт-терапевтической культуры младших школьников «Сам себе арт-терапевт». – М.: Московский государственный открытый педагогический университет, 2003. – 36 б.

4. Бурно М.Е. Терапия творческим самовыражением. – М.: Медицина, 1989. – 100 б.

5. Бетенски М. Что ты видишь? Новые методы Арт-терапии. – М.: ЭксмоПресс, 2002. – 108 б.

6. [Электронный ресурс].– http://works.doklad.ru/view/6BAMaqYgpNk/all.html

THE INFLUENCE OF PLAY ACTIVITIES ON THE DEVELOPMENT OF THINKING PROCESSES IN YOUNG CHILDREN

У.Ж. Аменова

Ә. Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің магистранты

Р.Ж. Аубакирова

ғылыми жетекшісі: Торайғыров университетінің п.ғ.к.,профессор

Р.Х. Кошкимбаева

Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің аға оқытушысы, педагогика ғылымының магистрі

Annotation. This article explores the significance of play in the upbringing and development of preschool-aged children. Various approaches to defining the concept of «play» and its role in fostering children's creative, cognitive, and social skills are analyzed. Special attention is given to the classification of games and their impact on the intellectual and emotional development of preschoolers.

Keywords: preschool education, play approach, modern pedagogical technologies, preschool age.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение игры в воспитании и развитии детей дошкольного возраста. Анализируются различные подходы к определению понятия «игра» и её роль в формировании творческих, когнитивных и социальных навыков ребенка. Особое внимание уделяется классификации игр и их влиянию на интеллектуальное и эмоциональное развитие дошкольников.

Ключевые слова: дошкольное образование, игровой подход, современные педагогические технологии, дошкольный возраст.

Аңдатпа. Бұл мақалада мектепке дейінгі жастағы балалардың тәрбиесі мен дамуындағы ойынның маңызы қарастырылады. «Ойын» ұғымының әртүрлі анықтамалары мен оның баланың шығармашылық, когнитивтік және әлеуметтік дағдыларын қалыптастырудағы рөлі талданады. Ойын түрлерінің жіктелуіне және олардың мектепке дейінгі жастағы балалардың зияткерлік және эмоциялық дамуына әсеріне ерекше назар аударылады.

Кілт сөздер: мектепке дейінгі тәрбие, ойын тәсілі, заманауи педагогикалық технологиялар, мектепке дейінгі жас.

Modern kindergartens owe their origin to the German educator Friedrich Fröbel. In 1837, a program based on the principles of early childhood specialists was created, which became the foundation for kindergartens worldwide, as well as several educational philosophies that today form the basis of many preschool and early learning methods. Fröbel believed that young children possess unique abilities and needs, and that adults should act as gardeners nurturing children's potential. He asserted that young children learn best in environments that provide stimulating and prepared surroundings where they can explore and learn from their own perspectives [1, p. 6].

In preschool institutions, physical development, the development of communication skills, cognitive and intellectual abilities, creative skills, research activities, as well as the formation of socio-emotional skills are carried out daily in a play-based format and through organized activities, taking into account the individual characteristics of children [2].

A psychological dictionary defines play as «a type of mental activity in a conditional setting that exercises the individual's mental and psychophysiological capabilities; a form of life activity at the initial stage of personality socialization. Children's play is connected with the need for self-development and the acquisition of social experience. Play is an accessible sphere for a child’s voluntary actions, regulation of behavior according to given rules, analysis of situations, and modeling of behavior» [3].

Most scholars describe play as a special type of activity that emerged at a certain stage of societal development. Fröbel's philosophy emphasizes that play satisfies the biological need to understand how things work. He believed that play is purposeful and not idle, with meaning created through practical activities [1, p. 6].

Children can only learn what they are ready for: they develop differently and should learn at their own developmental level. An educator should serve as a guide who can help lead a child to understanding. A group should be designed for free play, providing children with tools and materials that are optimal for their level of development. Younger children require movement, such as finger games, songs, and all forms of movement-based activities [1, pp. 6-7].

A. Baitursynov highlights the unique features and methods of preschool education. He states: «A child cannot distinguish between play and work. For him, play is play, and work is also play; he does everything while playing. Therefore, to teach a child good deeds and train them properly, it is necessary to consider their natural needs rather than instruct them in lessons as in school or as adults are taught. So that a child does not feel that they are being taught, adults must know how to engage them in various types of play, thus educating them through play» [1, p. 13].

N. Kulzhanova, in her study of educational work in preschool organizations, reveals the importance of educating and developing children aged 3-7 through national games. She emphasizes the educational role of toys in shaping a child's imagination and consciousness, stating: «Play fosters a child's imagination,» «While playing, a child learns to think,» «A child needs play,» «The most meaningful and beneficial school is an engaging game,» «Through play, a child imitates and reinforces what they have learned» [1, pp. 14-15]. According to Whitebread, play in all its diversity is one of the highest achievements of the human race, alongside speech, culture, and technology [1, p. 77].

A.M. Gorky defines play as «the path through which children comprehend the world in which they live and which they are destined to change» [4]. A.M. Bondarenko and A.I. Matusik offer their definition: «Play is an independent activity in which children first engage in communication with peers. They are united by a common goal, joint efforts to achieve it, shared interests, and experiences» [5]. L.S. Vygotsky states: «A child's play is not merely a recollection of past experiences, but a creative reworking of those experiences, combining them and constructing from them a new reality that meets the child’s needs and aspirations» [6].

Examining various definitions, we understand that play integrates into all forms and types of a preschooler's activities, fostering creativity, initiative, imagination, memory, systematic thinking skills, coherent speech, kindness, attentiveness, sensitivity, responsiveness, care, and patience. Play, which is associated with imaginative activity, enables children to combine real and imaginary events within its plot, assigning new properties and functions to familiar objects. Play not only educates but also helps children address psychological and everyday challenges they encounter.

The use of play-based methods as a teaching approach stimulates students’ cognitive interests. The main elements of game-based learning technology include:

- Setting a specific learning objective before the game begins;
- Achieving a specific pedagogical result through play activities;
- Structuring educational activities according to the rules of the game;
- Using educational materials as game resources.

Game-based techniques, aimed at organizing collective forms of activity, help children learn to respect the opinions of others, anticipate final outcomes, independently plan activities, and determine methods to achieve goals.

Thus, play:

1. Encompasses various types of activities that attract attention, provide entertainment, and bring joy to children.

2. Even the youngest children, including infants, show a tendency to play as they explore sounds and simple actions and experiment with objects of interest [1, p. 77].

3. While games are not necessary to meet basic physical survival needs, play is believed to support children's emotional well-being and contribute to a broad spectrum of learning throughout their development [1, p. 78].

There are classifications and several groups of games that develop a child's intellect and cognitive activity. One such classification is by S.L. Novoselova:

• Role-playing games: The main component of role-playing games is the plot, without which the game does not exist. The plot of the game represents the sphere of reality that children recreate.

• Theatrical games: These involve the dramatization of specific literary works and the depiction of characters using expressive means such as intonation, facial expressions, and gestures.

• Active games: Conscious, active, emotionally charged activities characterized by the precise and timely execution of tasks according to the game's rules.

• Didactic games: Games specifically created or adapted for educational purposes. In didactic games, children are given tasks that require concentration, attention, mental effort, comprehension of rules, sequence of actions, and overcoming difficulties.

German psychologist K. Gross categorized play based on its pedagogical significance into «ordinary function games» (active, intellectual, sensory, and will-developing games) and «special function games,» which serve as exercises for refining instincts, such as family games, hunting games, courtship games, etc.

Classifications by P.F. Lesgaft and N.K. Krupskaya are based on the degree of independence and creativity children exhibit in play. Games are divided into two groups: those invented by children themselves and those created by adults. Krupskaya referred to the former as creative games, emphasizing their independent nature. The second group includes games with rules.

Thus, play is a fundamental activity in a child's development, serving both educational and psychological functions, and remains one of the most effective and natural ways to facilitate learning and growth in early childhood education.

References

1. Жумабаева С.Г., Клышбаева С.А. Теория и методика дошкольного образования: Руководство к действию: Метод. пособие / Под ред. Г.М. Кусаинова. – Алматы: Изд-во «Эверо», 2021. – 124 с.

2. https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031

3. Еникеев М.И. Психологический энциклопедический словарь [Текст]: М.И. Еникеев. – М., 2007. – 558 с.

4. Горький А.М. О молодежи [Текст]: А.М. Горький. – М., 1949. –175 с.

5. Бондаренко А.К. Воспитание детей в игре [Текст]: пособие для воспитателя дет. сада/ А.К. Бондаренко, А.И. Матусик. – М.: Просвещение, 1983. – 192 с.

6. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте [Текст]: Л.С. Выготский. – М., 1967. – 96 с.

7. Смирнова Е.О., Мещерякова С.Ю., Ермолова Т.В. Игры и игрушки для детей раннего возраста. Методическое пособие для воспитателей. – М.: МГППУ, 2004. – 72 с.

Бастауыш мектептегі инновациялар мен заманауи әдістер

Инновации и современные методы в начальной школе

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ОҚЫТУ ТӘСІЛІН ҚОЛДАНУ

Жанат Айнаш
Павлодар педагогикалық университетінің 1 курс магистранты
ғылыми жетекшісі: Т.Ж. Шакенова
педагогика ғылымдарының кандидаты, оқытушы-сарапшы

Аңдатпа. Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларының цифрлық сауаттылығын дамытуда интеграциялық оқытудың рөлі қарастырылады. Интеграция пәндер арасындағы байланысты күшейтіп, оқушылардың ойлау қабілеттерін жетілдіреді. Зерттеу барысында тиімді әдістер мен олардың білім сапасына әсері талданды. STEAM әдісін қолдану оқушылардың теориялық білімді тәжірибеде қолдану дағдыларын дамытатыны анықталды.

Кілт сөздер: интеграциялық оқыту, цифрлық сауаттылық, бастауыш сынып, STEAM әдісі, білім сапасы.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль интегрированного обучения в формировании цифровой грамотности у младших школьников. Интеграция укрепляет связь между предметами и развивает мышление учащихся. В ходе исследования проанализированы эффективные методы и их влияние на качество образования. Установлено, что использование метода STEAM способствует освоению теоретических знаний и их применению на практике.

Ключевые слова: интегрированное обучение, цифровая грамотность, начальная школа, метод STEAM, качество образования.

Annotation. This article examines the role of integrated teaching in developing digital literacy among primary school students. Integration strengthens the connection between subjects and enhances students' thinking skills. The study analyzes effective methods and their impact on education quality. It has been proven that using the STEAM method improves students' acquisition of theoretical knowledge and its practical application.

Keywords: integrated teaching, digital literacy, primary school, STEAM method, education quality.

Қазіргі білім беру жүйесінде цифрлық сауаттылықтың маңызы артып келеді. Бастауыш сыныпта интеграциялық оқыту әдістерін қолдану оқушылардың пәндер бойынша алған білімдерін біртұтас жүйеде қарастыруына мүмкіндік береді [1]. Әсіресе, STEAM әдісі (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) арқылы

оқушылардың сыни ойлау дағдыларын дамытуға, креативтілік пен проблемаларды шешу қабілетін арттыруға жағдай жасалады [2].

Бастауыш сыныпта интеграциялық оқыту – пәндік білімді өзара байланыстыру арқылы оқушылардың танымдық белсенділігін арттыратын заманауи технологияларының бірі. Ғылыми зерттеулер көрсеткендей, пәндерді кешенді оқыту оқушылардың есте сақтау қабілетін жақсартып, білімді өмірлік тәжірибемен байланыстыруға көмектесті. Бұл әсіресе жаратылыстану ғылымдарын (математика, физика, информатика) меңгеруде маңызды рөл атқарды.

Цифрлық сауаттылықты дамытудың тиімді жолдарының бірі – бастауыш сыныптағы сабақтарға ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) енгізу. Мұнда STEAM технологиясының орны ерекше. Бұл әдіс оқушылардың ғылыми-техникалық дағдыларын жетілдіріп қана қоймай, олардың логикалық ойлау қабілетін дамытады [1].

1. Интеграциялық оқыту әдісінің мәні

Интеграциялық оқыту – әртүрлі пәндерді өзара байланыстыру арқылы оқыту процесін ұйымдастыру әдісі. Бұл әдіс оқушылардың пәндер арасындағы логикалық байланыстарды түсінуіне ықпал етті. Бастауыш сыныптарда интеграцияланған оқытуды қолдану оқушылардың пәндерге деген қызығушылығын арттырып, шығармашылық қабілеттерін дамытты[3].

Білім беру саласындағы зерттеулер интеграциялық оқытудың бірнеше артықшылықтарын көрсетті:

• Пәндер арасындағы өзара байланысты түсіну қабілеті артты;

• Оқушылардың шығармашылық және зерттеушілік дағдылары дамыды;

• Оқу материалы өмірлік тәжірибемен ұштасады, бұл оның есте сақталуын жақсартты.

2. STEAM әдісін бастауыш сыныпта қолдану

STEAM әдісі пәндерді кешенді түрде оқытуды көздейді. Бұл әдістің негізгі артықшылықтарына тоқталатын болсақ:

• Оқушылардың зерттеушілік дағдыларын дамыту;

• Практикалық тапсырмалар арқылы білімді меңгеру;

• Логикалық және шығармашылық ойлауды дамыту;

STEAM әдісін қолдану арқылы бастауыш сынып оқушыларына математика, жаратылыстану және технология негіздерін түсіндіруге болады. Мысалы, «Жарықтың шағылуы» тақырыбында PhET симуляторларын пайдалану арқылы оқушылар тәжірибелік жұмыс жүргізіп, жарықтың физикалық қасиеттерін зерттеді[2].

Зерттеу барысында STEAM әдісінің бастауыш сынып оқушыларының оқу мотивациясын арттыруға және цифрлық сауаттылығын қалыптастыруға әсері зерттелді. Мысалы, математика мен технология сабақтарын біріктіру арқылы оқушыларға кодтау негіздері

үйретілді. Бұл әдіс балалардың пәндерге деген қызығушылығын арттырып, ғылыми-зерттеу жұмыстарына бейімділігін күшейтті [3].

Зерттеу жұмысы ауылдық мектептің 3-сынып оқушылары арасында жүргізілді. «Жарықтың шағылуы» тақырыбында STEAM әдісі бойынша сабақтар ұйымдастырылып, оқушылардың оқу үлгерімі мен белсенділігі бақылауға алынды. Сабаққа 30 оқушы қатысты, олар екі топқа бөлінді: тәжірибелік топқа *(STEAM әдісін қолданылды)* және бақылау тобына *(дәстүрлі оқыту әдістері қолданылды)*.

1. Зерттеу әдістемесі

Сабақ барысында оқушылардың білімін бағалау үшін төмендегі әдістер қолдандық:

- ✓ *Диагностикалық тест:* Сабақ басында және соңында оқушылардың «Жарықтың шағылуы» тақырыбы бойынша түсініктерін бағалау үшін тест тапсырмаларын бердік.
- ✓ *Бақылау:* Сабақ кезіндегі оқушылардың белсенділігі мен топтағы жұмысына бақылау жүргіздік.
- ✓ *Сауалнама:* Оқушылардың STEAM әдісімен оқытуға деген көзқарасын анықтау мақсатында сауалнама алдық[4].

2. STEAM әдісі бойынша жүргізілген сабақ жоспары

STEAM технологиясы негізінде өткен «Жарықтың шағылуы» сабағы әртүрлі пәндермен байланысты болды. Сабақ жоспары кестеде жарықтың шағылу заңдылықтарын жаратылыстану, технология, инженерия, өнер және математика тұрғысынан зерттеуге бағытталған тапсырмалар мен тәжірибелер арқылы көрсетілген[5].

Кесте 1

Элемент	**Сабақ мазмұны**
Sciense (Жаратылыстану)	Оқушылар жарықтың шағылу заңдылықтарын зерттеді. Оларға айна су беті және басқа материалдар арқылы қалай шағылатынын бақылауға мүмкіндік берді.
Technology (Технология)	Оқушылар планшеттер мен смартфондарды пайдаланып, жарықтың шағылу процесін арнайы қосымшалар арқылы модельдеді. Мысалы: PhET (фэт) симуляторлары түсінуге көмектесті. ▪ Оқушылар экранда жарық сәулесін айнаға бағыттап, шағылу бұрышының өзгеруін бақылай алады. ▪ Түрлі материалдар (әйнек, металл, су) арқылы жарықтың қалай сынатынын және шағылатынын зерттейді.
Engineering (Инженерия)	Оқушылар шағылысу бұрышын өлшеу үшін шағын айна жүйесін жасады және шағылысқан жарықты дұрыс бағыттауды үйренді.

Arts (Өнер)	Оқушылар жарықтың әртүрлі материалдарда шағылу әсерін пайдалана отырып, суреттер салып, көркемдік тәжірибе жасады.
Mathematics (Математика)	Оқушылар шағылу бұрышы мен түсу бұрышын өлшеп, олардың тең екенін дәлелдеді.

3. Оқушылармен жүргізілген эксперимент.

«Жарықтың шағылуын тәжірибе арқылы тексеру»

Мақсаты: Жарықтың шағылу заңын тәжірибе жүзінде дәлелдеу және оның нақты мысалдарын бақылау[3].

Құралдар: Айна, лазер немесе шам, транспортир, ақ қағаз, жарық көздері, сызғыш, қарындаш.

Тәжірибе барысы:

1. Ақ қағаздың үстіне жазық айна орналастырылды.
2. Лазер немесе шам арқылы айнаға жарық сәулесі жіберілді.
3. Түсу және шағылу сәулелерінің бағыттары белгіленді.
4. Транспортир көмегімен түсу бұрышы мен шағылу бұрышы өлшенді.
5. Өлшеу нәтижелері жазылып, салыстырылды.

Бақылау нәтижелерінде:

- Өлшеу барысында түсу бұрышы мен шағылу бұрышының тең екенін байқады.
- Жарық тек бір бағытта ғана емес, әртүрлі беттерден әртүрлі бұрыштармен шағылатынын көрді.
- Егер айна тегіс болмаса, шағылу бағыты өзгеретінін байқады.

Жүргізілген тәжірибе жарықтың шағылу заңының дұрыстығын дәлелдеді. Түсу бұрышы әрдайым шағылу бұрышына тең. Яғни, жарық сәулесі түскен бұрышпен шағылады. Ал түскен сәуле, шағылған сәуле және айнаға перпендикуляр бір жазықтықта жатады. Бұл қағида айна бетінде, су бетінде және автомабиль айналарында қолданылды.

4. Нәтижелерді талдау

Оқу үлгерімі: STEAM әдісі қолданылған тәжірибелік топтағы оқушылардың орташа тест нәтижесі 32% пайызға жоғары болды.

Түсінік деңгейі: Оқушылар жарықтың шағылу заңдылығын нақты өмірде қалай қолдануға болатынын түсінді.

Қызығушылық: Оқушылардың 90% пайызы эксперименттік жұмысқа қызығушылық танытып, өздігінен жаңа сұрақтар қойды.

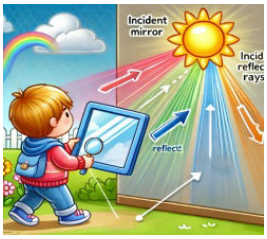
Шығармашылық: Оқушылар жарықтың шағылу құбылысын өнер

туындыларында қалай қолдануға болатынын зерттеп, айна арқылы сурет салу тәжірибесін жасады.

Бұл зерттеу STEAM әдісінің оқушылардың жаратылыстану пәніне деген қызығушылығын арттыруға және олардың зерттеушілік дағдыларын дамытуға оң әсер ететінін көрсетті. STEAM әдісі арқылы оқушылар теориялық материалды тәжірибе жүзінде қолданып, оның күнделікті өмірде маңыздылығын түсінді[2].

5. Жарықтың шағылуын көрнекі суреттер арқылы түсіндіру

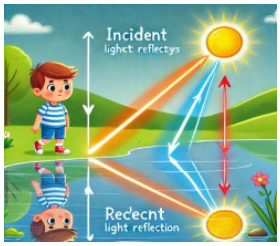
Эксперимент нәтижелері жарықтың шағылу заңдылықтарын тереңірек түсінуге мүмкіндік берді. Бұл заңдылықтарды нақтылау және оқушылардың визуалды қабылдауын жақсарту мақсатында келесі бөлімде жарықтың шағылу құбылысы көрнекі суреттер арқылы түсіндіріледі. Көрнекі материалдар ғылыми түсініктерді тереңірек меңгеруге көмектесіп, оқушылардың тақырыпты жақсырақ игеруіне ықпал етеді.

1 сурет. Күн сәулесінің айнадан шағылуы

- Балалар күннен келген жарық айнаға түскенде, белгілі бір бағытта шағылатынын;
- Түсу бұрышы мен шағылу бұрышының тең екенін (жарықтың шағылу заңын);
- Күн сәулесін айна арқылы басқа бағытқа бұруға болатынын (мысалы, жарықты қабырғаға бағыттау);
- Айна тегіс болғандықтан, жарық реттелген түрде шағылатынын түсінеді.

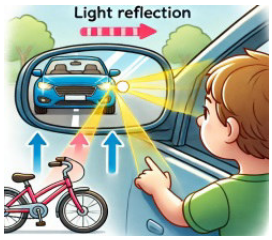
Сонымен ***айна*** – жарықты реттелген түрде шағылдыратын тегіс бет. Бұл қасиет оптикалық құрылғыларда, телескоптарда, көлік айналарында және күн энергиясын жинау технологияларында қолданылады.

2 сурет. Су бетіндегі жарықтың шағылуы

- Су беті де жарықты шағылдыра алатынын;
- Егер субеті тыныш болса, айна сияқты реттелген шағылу байқалатынын (ағаш немесе адам бейнесі анық көрінеді);
- Егер су толқынды болса, бейне бұлыңғыр немесе толқынмен бөлшектенетінін (шашыраңқы шағылу);
- Су бетіне түскен жарықтың бір бөлігі шағылса, екінші бөлігі суға сіңетінін (жарықтың сыну құбылысын) түсінеді.

Яғни, су беті жарықты шағылдырады, бірақ тегістігіне байланысты бейне анық немесе бұлыңғыр болуы мүмкін. Бұл табиғат құбылыстарының (мысалы, көл бетіндегі шағылу), су астын көру мүмкіндігінің және жарықтың сыну құбылысының маңызын түсінуге көмектеседі.

3 сурет. Автокөліктің бүйір айналарындағы жарықтың шағылуы

- Көліктің айналары жүргізушінің артта немесе жанында келе жатқан көліктерді көруіне көмектесетінін;
- Айна жарықты шағылтып, көзге бағыттайтынын;
- Айнаның материалы мен пішіні бейненің айқындығылығына әсер ететінін (жарықтың дұрыс бағытта шағылатынын) көрсетеді.

Бұл көлік айналары жарықты шағылдырып, жүргізушілерге айналадағы қозғалысты көруге мүмкіндік береді және жол қауіпсіздігі үшін маңызды.

Жоғарыда көрсетілген суреттер арқылы оқушылар жарықтың шағылу заңын әртүрлі жағдайларда зерттейді. Олар күнделікті өмірден мысалдар келтіріп, шағылу құбылысының маңызын түсінеді. Бұл олардың логикалық ойлауын, бақылау дағдыларын және ғылыми көзқарасын дамытады[5].

Қорытындылай келе, зерттеу нәтижелері көрсеткендей, бастауыш сыныпта интеграциялық оқыту әдістерін қолдану оқушылардың білім сапасын арттырып, олардың пәндер арасындағы байланысты түсінуіне ықпал етіп, бастауыш сынып оқушыларының цифрлық сауаттылығын дамытуда интеграциялық оқытудың тиімділігін дәлелдеді. Әсіресе, STEAM технологиясы арқылы оқыту оқушылардың логикалық ойлау қабілетін, креативтілігін және зерттеушілік дағдыларын дамытылады.

STEAM технологиясын қолдану оқушылардың оқу процесіне деген қызығушылығын арттырып, оларға жаңа технологиялармен жұмыс істеу дағдыларын меңгеруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл әдіс

олардың цифрлық сауаттылығын жетілдіруге оң әсер етеді. Болашақта бастауыш сынып оқушыларын XXI ғасырдың талабына сай даярлау үшін интеграциялық оқытуды кеңінен қолдану маңызды болып табылады.

Әдебиеттер

1. Сманова Ж.Қ. Бастауыш білім берудегі интеграциялық оқыту. – Алматы: Атамұра, 2021. – 200 б. (Интеграциялық оқыту әдісінің маңыздылығын ашуда қолданылды.)

2. Құсайынова М. STEAM әдісі және оның білім берудегі рөлі // Білім әлемі. – 2022. – №3. – Б. 45-50. (STEAM әдісінің бастауыш сыныптағы рөлі мен артықшылықтарын талдауда пайдаланылды.)

3. Мұқанова А. Интеграциялық оқытудың негіздері. – Нұр-Сұлтан: Ұлағат, 2020. – 198 б. (Интеграциялық оқытудың теориялық негіздері мен әдістемесін сипаттауда қолданылды.)

4. Johnson R. STEAM Education: Theory and Practice. – New York: Routledge, 2019. – 280 p. (STEAM әдісін зерттеу және оның оқушылардың дамуына әсерін көрсету үшін пайдаланылды.)

5. Smith J. Integrating Technology in Primary Education // Journal of Digital Learning. – 2020. – Vol. 15, No. 2. – P. 75-90. (Цифрлық сауаттылық пен технологияны бастауыш сыныпта қолдану бойынша маңызды ақпарат көзі ретінде қолданылды.)

6. Тұрғынбаев Ш. Интеграциялық оқытудың әдістемелік негіздері // Педагогика ғылымдары. – 2023. – №2. – Б. 45-52. (Интеграциялық оқытудың ғылыми-әдістемелік ерекшеліктерін талдауда қолданылды.)

7. Lee K. The benefits of STEAM-based curriculum // Journal of Modern Education. – 2020. – Vol. 7(1). – P. 89-104. (STEAM әдісінің тиімділігі мен оқу процесіне ықпалын зерттеуде қолданылды.)

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕ ӘДЕБИЕТТІК ОҚУ ПӘНІНІҢ МАҢЫЗЫ

А.А. Тулеутемирова
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
ғылыми жетекшісі: Д.Ж. Шнайдер, п.ғ.к., профессор

Аңдатпа. Мақалада бастауыш сынып оқушыларын адамгершілікке тәрбиелеуде әдебиеттік оқу пәнінің маңызы қарастырылды. Қазіргі таңда әсіресе, көп көңіл бөлінетін мәселе – адамгершілік тәрбиені күшейту болып табылады. Әдебиеттік оқу пәнінің негізгі мақсаты – дұрыс, мәнерлеп және шапшаң оқуды меңгерту, мәтінді қабылдаушы оқырман ретінде тәрбиелеу, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылық пен рухани-адамгершілік тәрбие беру.

Кілт сөздер: адамгершілік тәрбие, әдебиеттік оқу, бастауыш сынып оқушылары.

Аннотация. В статье рассмотрено значение предмета литературного чтения в нравственном воспитании младших школьников. В настоящее время особое внимание уделяется усилению нравственного воспитания. Основная цель дисциплины литературного чтения – овладение правильным, выразительным и быстрым чтением,

воспитание как восприимчивого читателя к тексту, воспитание национальной и общечеловеческой ценности и духовно-нравственного воспитания.
Ключевые слова: нравственное воспитание, литературное чтение, учащиеся начальных классов.

Annotation. The article considered the importance of the literary educational discipline in the moral education of Primary School students. At present, the issue of strengthening moral education is particularly important. The main goal of the literary discipline is to master correct, expressive and fast reading, to educate the text as a receptive reader, to provide national and universal values and spiritual and moral education.
Keywords: moral education, literary reading, primary school students.

Адам баласының алдында қай заманда болса да ең алдыңғы орында салауатты саналы ұрпақ тәрбиелеу міндеті тұрады. Ал ұрпақтың тәрбиесінде басты рөлді отбасы мен мектеп атқарады. «Адам баласына білімнен бұрын ең бірінші тәрбие берілу керек. Тәрбиесіз берілген білім келешекте адам өміріне үлкен қауіп әкеледі деген ұлы шығыс ғалымы әлемнің екінші ұстазы Әбу Насыр әл Фарабидің сөзі тәрбиенің маңызды екенін айқындайды.

Тәрбие – жас ұрпақтың бойына ғасырлар бойы жинақталған озық тәжірибе мен ізгі қасиеттерді жас ұрпақтың бойына сіңіру үшін және олардың қоғаммен қарым-қатынасын, өмірге көзқарасын және соған сай мінез – құлықты қалыптастыру құралы. Тәрбиенің негізгі өлшемі – өмір сүруге қажетті тұлғаның жағымды қасиеттерін дамыту болып табылады. Педагогика ғылымдарының докторы, профессор Шалқыма.Хайроллақызының «Педагогика» оқулығында тәрбие ұғымына «Тәрбие – қоғамдағы тарихи әлеуметтік-экономикалық жағдайлардан туындайтын объективтік үдеріс деп анықтама берсе», Бабаев Сәбит және Қожагелдиева Сәуле Педагогика оқулығында «Тәрбиені баланың мінез – құлық әдеттері мен қоғамның педагогикалық талаптарына сай әрекеттерді қалыптастыруға бағытталған процес» деп көрсеткен [1, 113б.].

Қазақтың ұлы ақыны Мағжан Жұмабаев «Жалпы педагогика» еңбегінде «Тәрбие, кең мағынасымен алғанда, қандайда болса бір жан иесіне тиісті азық беріп, сол жан иесінің дұрыс өсуіне көмек көрсету деген сөз. Ал енді, адамзат туралы айтылғанда, адамның баласын кәміл жасқа толып, өзінеөзі қожа болған ша тиісті азық беріп, өсіру деген мағынада жүргізіледі».-дейді. Адамның денесі дене және жаннан тұрады, жер бетінде басқа тіршілік иелерімен салыстырғанда адам өте әлсіз боп туады. Малдың төлі туа сала аяққа тұрып кетсе,балапан жұмыртқадан жарып шыға сала жүгіріп кетеді ал адам іңгәлап туылған әлсіз бір кесек ет екенін сондықтан адамның денесіне, жанына азық беру керектігін «Бала істеген жауыздықтың жазасын тәрбиеші көтерсін» деген Иран мәтелінде тәрбиешінің жауапкершілігін алға тартады [2, 312б.].

Халқымыз баланы қалай тәрбиелесең солай өседі деп баланы иілгіш жас шыбыққа теңейді. Ұлы ағартушы Ыбырай Алтынсариннің Бақша ағаштары әңгімесінде «Балам сен жас шыбық секілдісің саған да күтім, дұрыс тәрбие керек. Егер дұрыс тәрбие алсаң түзу ағаш сияқты сен де түзу өсесің,өз бетіңмен кететін болсаң мына ағаш сияқты қисық өсесің» деген әкенің балаға көрсеткен мысалы тәрбиенің отбасында қалыптасатынын және бала болашағына үлкен әсері бар екенінің дәлелі [3, 86 б.].

Адамгершілік тәрбиенің алғашқы баспалдағы отбасынан басталады. Дүниеге келген сәби ең алғашқы өмір жолымен отбасында танысады, моральдық нормаларды игереді. Бала тәрбиесіндегі басты тұлға ата – ана екенін екенін ескерсек, бала тәрбиелеу үлкен дайындықты қажет етеді. Ал ұрпақ тәрбиесіне немқұрайлы қарауды Константин Дмитреевич Ушинский «педагогикадағы надандық» – деп санаған. Сондықтан баланың бойына жастайынан өз-өзіне сенімділік, қайырымдылық, еңбекқорлық, батылдық, мейірімділік сияқты құнды қасиеттердің дәнін егуде отбасы мен педагогтардың ықпалы орасан зор [4, 668б.].

Адамның адамгершілігі – ең жоғарғы қасиеті. Адамгершіліктің негізгі белгілеріне өзі үшін ғана емес, қоғам үшін өмір сүру, әрқашан қолынан келгенше жақсылық жасау жатады. Отансүйгіштік, мейірімділік, адалдық, еңбекқорлық, әділдік сияқты асыл қасиеттердің жас ұрпақтың бойынан табылуына ықпал ету – ата-ана мен ұстаздардың парызы. Сонымен қатар әрбір ата-ана мен ұстаз балалардың жас мүмкіндіктерін және психо-физиологиялық ерекшеліктерін ескеру керек [5, 28–30б.].

Әрбір адамның рухани әлемі жеке және қайталанбайды, әрі ұдайы дамып отырады. Ол адамның мінез-құлығынан, іс-әрекетінен және құндылық қасиеттері жүйесінен көрінеді. Адам қабылдайтын рухани құндылықтар жоғалып кетпейді, олар адамның рухани әлемін байытып отырады. Тәрбиенің негізгі мақсаты – дені сау, білімді, ұлттық сана сезімі оянған, парасатты, мәдениетті, еңбекқор, бойында басқа да игі қасиеттер қалыптасқан ұрпақ тәрбиелеу болып табылады. Оқушының тұлға болып қалыптасуына білім беру жүйесі айтарлықтай маңызды рөл атқарады. Әр оқушының адамгершілік қасиеттерін қалыптастырудағы педагогикалық жұмыстың мәні оның бойындағы рухани қасиеттерін ашуға және өзін-өзі тәрбиелеуге көмектесу болып табылады.

Қазіргі таңда оқушыларды әсіресе бастауыш сынып оқушыларын адамгершілікке тәрбиелеу өзекті мәселе. Еліміздің болашағы бүгінгі жас ұрпақтың тәрбиесіне байланысты екені белгілі. Сондықтан ұстаздың алдындағы міндет – оқушының ұлттық сана сезімін тәрбиелеп қана қоймай, оның бойына адамгершілік және рухани тәрбиені сіңіру болып табылады. Болашақ ұстаздардың кәсіби білімдері мен тұлғалық қасиеттерін қалыптастыруға В. А. Сластенин, Н. Д. Хмель, В. А. Кан-Калик мәдениеті мен педагогикалық іскерліктерін жетілдіруге Т. В. Шуртакова, Л. Н. Акимова, Ұ.Ш.Ибрагимов, мамандарды кәсіби даярлау

мәселелеріне О. А. Абдуллина, Н. Ф. Талызина, Ш. А. Амонашвили сияқты педагог ғалымдар өздерінің ғылыми еңбектерін арнаса, А.Калюжный, Л. И. Илларионова, Н. Н. Тригубова, А.Р.Қалыбеков т. б. ғалымдар өз еңбектерін оқушылардың адамгершілік тәрбиесі мен эстетикалық іс-әрекеттерін ұйымдастыруға арнаған. Баланы жастайынан «табиғат сезіміне» тәрбиелеу туралы айта отырып, оның адамгершілік, эстетикалық дамуындағы табиғаттың мән-маңызын ашты [6, 146–151б.].

Әдебиеттік оқу пәні бойынша балаларға берер тәрбиеміз ерекше. Бұл пәнді оқыту барысында дидактикалық міндеттерге тоқталсақ:

– жалпы оқу дағдысымен машығын қалыптастыру;

– оқушылардың айналадағы дүние (адам, табиғат, қоғам) туралы түсініктерін байыту;

–оқушыларға идеялық, мінез-құлықтық тәрбие беру;

– оқушылардың логикалық ойлауын дамыту. Әдебиет – жан дүниені, он екі мүшені, алпыс екі тамырды түгел жайлап, еш уақытта да көзге көрінбитін сезім қылдары арқылы ақыл иесі – адамды өз ырқына жетелейтін қасиетті дүние дейді Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының иегері Қанипа Бітібаева «Әдебиеттік оқыту әдістемесі» еңбегінде [7, 11б.].

Әдебиеттік оқу сабағы – оқушының жан дүниесін, адамгершілік қасиетін, ойлау, сөйлеу, шығармашылық әрекетін дамытып, жеке тұлғаның жан-жақты қалыптасуында ерекше орын алатын пән. Әдебиетті ұлағатты адамдар «адамтану құралы» десе, әдістемелік тұрғыда зерттеуші- ғалымдар әдебиет пәнін «адам тәрбиелеу құралы» деп жатады. Әлбетте бір пікірден бір пікір өз үндесін тауып жатқандай. Үндес пікірлердің түйіні – әдебиет пәні жеке тұлғаның рухани әлемін, оның адамгершілігін, ойлауын, көңіл-күй сезімін, тілін, шығармашылық әрекет бастауларын қалыптастыруда ерекше орын алады. Әрине, бала тілі оқу, әңгімелеу, пікірлесу арқылы дамиды. Ой дамыса ізденеді, сөйлеседі, біреуге әңгімелейді, пікір алмасады. Бүгінгі таңда мұғалімнің ең басты міндеті де дайын білімді, дағдыларды меңгертіп, қайталайтын ғана емес, шығармашылық бағытта жұмыс істейтін, бір тума ойлау қабілетімен ерекшеленетін, рухани бай, жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру болып отыр.

Еліміздің тәуелсіз мемлекет болғаннан бері әрбір мектептің алдында оқу-тәрбие жұмыстарын ұлттық тәрбиеге лайықтап жүргізу міндеті тұрды. Ұлттық тәрбие берудің идеялары мен бағыттар «Қазақстан Республикасының Тіл туралы Заңында», «Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында», Елбасының «Қазақстан – 2030» жолдауында, сонымен қатар Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің «Тәлім-тәрбие тұжырымдамасы» және тағы басқада құжаттар мазмұнында айрықша атап көрсетілген. Адамгершілік тәрбиенің нәтижесі адамдық тәрбие болып табылады. Адамгершілік тақырыбы – мәңгілік. Табиғат арқылы балалардың имандылық

сезімдерінің алғашқы нышандарын қалыптастыру жайлы Ян-Амос Коменский ескерткенде болатын [8, 364б.].

Өзінің бүкіл өмірін халықтың көзін ашып, көкірегін оятуға арнаған Ыбырай Алтынсарин шығармалары жастарды әсемдікке, адамгершілікке, табиғатты аялай білуге баулиды, сұлу табиғатты қоршаған ортаны бақылай біліп, оның сырын меңгерген адамның кез-келген қиындықты жеңетінін көрсетеді. Бұл орайда Ыбырайдың балаларға арнаған «Бір уыс мақта», «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш», «Таза бұлақ» шығармаларын ерекше атап айтуға болады [9, 200б.].

«Таза бұлақ» шығармасының да, балаларға үйретер өнегесі, берер тағылымы мол. Үш жолаушы жүріп келе жатып, суы салқын, әдемі, таза бұлақ басында кездесіп қалып, бұлақ қасындағы тасқа ойылып жазылған «Ей, жолаушы, болсаң, осы бұлақтай бол» деген сөйлем арқылы оқушыға ой салады. Бастауыш сынып оқушыларының мәтіндік іс-әрекет барысында дамытылатын коммуникативті-сөйлеу іскерліктері әлеуметтік функцияны атқаратыны алып келеді, ол адамның социумда толыққанды қызметін қамтамасыз етеді. Басқа халықтар сияқты қазақ елінің де ұрпақ тәрбиелеуде мол тәжірибесі, жиған–тергені, озық ойлары мен өзіндік ерекшеліктері бар.

Ғалым Сағира Рахметова шығарманың мазмұны бойынша жүргізілетін шығармашылық жұмыстардың (шығарманың баяндау түрін өзгертіп әңгімелеу, әңгіме бірінші жақпен баяндалатын болса, оны үшінші жаққа айналдыру, әңгімедегі оқиғаға ұқсас өз жандарынан әңгіме құрастыру, т.с.с.) барлығын да баланың шығармашылық қабілетін қалыптастырудың жолдары деп көрсетеді [10, 136б.].

Василий Сухомлинскийдің 3 сынып әдебиеттік оқу оқулығында «Нағыз адам» мәтіні берілген. Мәтінде нағыз адамның құдықтан өз шелегімен су алып және шелегін де қалдырып адамдарға үлкен жәрдемі тиеді [11, 222б.]. Адамгершілік – адамның рухани байлығы. Әдебиеттік оқу пәніндегі мақал-мәтел, жұмбақ, айтыс, өлеңдер адамгершілік тәрбиенің арқауы. Сондықтан адамгершілік тәрбиенің бастауы отбасынан басталып, әдебиеттік оқу пәніндегі өнегелі оқиғаға толы шығармалармен шарықтай түседі.

Әдебиеттер

1. Құрманалина Ш., Мұқанова Б. Ғалымова Ә., Р.Ильясова. Педагогика – 2010. – 113 б.

2. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Рауан, 1995.-312б.

3. Бабаев С.Б., Қожагелдиева С. Педагогика (көрнекі материалдар) 2011. – 86 б.

4. Ушинский К.Д. Сборник сочинений. – М.:, Академ. Пед. Наук, 1948. С. 668.

5. Тлеуова Ж.К. Отбасы мен мектептің тәрбие күшін біріктіру // Педагогическая наука и практика журн. – 2020. – №2. – С. 28–30.

6. Павлов В.И. Формирование духовно-нравственной культуры учащейся молодёжи / В.И. Павлов // Образование и саморазвитие: Науч.-теоретич. журн. – 2010. – № 1. – С. 146–151.

7. Бітібаева Қ. Әдебиетті оқыту әдістемесі. – А.: 1997. – 11б.

8. Коменский Я.А. Педагогика. Избр. пед. соч. – М.: 1974. – Т.2. – 364 с.
9. Алтынсарин Ы. Таңдамалы педагогикалық мұралар. – Алматы: Рауан, 1991. – 200 б.
10. Рахметова С. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Өлке, 2005. – 136 б.
11. Сухомлинский В.А. Балаға жүрек жылуы. – Алматы: Мектеп, 1978. – 222 б.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

А.М. Сегизаева
магистрант, Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті
ғылыми жетекші: Д.Ж. Шнайдер
п.ғ.к., профессор, Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Аңдатпа. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының музыкалық қабілеттерін дамытуға арналған психологиялық-педагогикалық негіздер қарастырылған. Музыканың бала дамуына әсері, жас ерекшеліктеріне сай тәсілдер мен әдістердің тиімділігі сипатталды. Материал педагогтар мен музыкалық тәрбие саласының мамандарына арналған.

Түйін сөздер: бастауыш сынып, музыкалық қабілеттер, психологиялық-педагогикалық негіздер, музыкалық тәрбие, шығармашылық даму, педагогикалық әдістер.

Аннотация. В статье рассматриваются психолого-педагогические основы развития музыкальных способностей младших школьников. Раскрывается влияние музыки на эмоциональное, творческое и социальное развитие детей. Описаны эффективные методы и подходы с учетом возрастных особенностей. Материал предназначен для педагогов и специалистов в области музыкального воспитания.

Ключевые слова: начальный класс, музыкальные способности, психолого-педагогические основы, музыкальное воспитание, творческое развитие, педагогические методы.

Annotation. The article discusses the psychological and pedagogical foundations of the development of musical abilities of younger schoolchildren. The influence of music on the emotional, creative and social development of children is revealed. Effective methods and approaches based on age characteristics are described. The material is intended for teachers and specialists in the field of musical education.

Keywords: elementary grade, musical abilities, psychological and pedagogical foundations, musical education, creative development, pedagogical methods.

Бастауыш сынып – баланың тұлғалық дамуының негізі қаланатын, дүниетанымы мен шығармашылық қабілеттері дамитын ерекше кезең. Бұл жас кезеңі балалардың музыкаға деген қызығушылығын қалыптастырып, олардың музыкалық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Музыкалық қабілеттердің дамуы тек музыкалық білім алу мен техникалық дағдыларды игерумен шектелмейді. Ол эмоциялық, әлеуметтік, эстетикалық, және интеллектуалдық даму процестерін қамтыды. Сондықтан, музыкалық тәрбие бастауыш сынып оқушыларының жан-жақты дамуына әсер ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады.

Психологиялық және педагогикалық тұрғыдан алғанда, музыкалық қабілеттерді дамыту әр баланың жас ерекшеліктері мен жеке тұлғалық қасиеттеріне сәйкес жүзеге асырылуы керек. Музыка пәні оқушыларының шығармашылық ойлауын, есту қабілеттерін, ырғақты сезінуін және музыкалық естуін дамытуға бағытталған арнайы әдіс-тәсілдерді қажет етті. Осыған орай, педагогикалық үрдісте музыка сабағының психологиялық негіздері мен әдіс-тәсілдерін дұрыс таңдау өте маңызды [1, 45 б.].

Бастауыш сынып оқушыларының музыкалық қабілеттерін дамыту мәселесі қазіргі білім беру жүйесінде маңызды орын алуда. Бұл кезеңде балалардың шығармашылық, эмоционалдық, интеллектуалдық және әлеуметтік қабілеттері қалыптасып, олардың тұлғалық дамуы негізделеді. Музыка тек өнер ретінде ғана емес, балалардың жан-жақты дамуы үшін қажетті құрал ретінде қарастырылады. Бұл ретте музыкалық қабілеттердің дамуы психологиялық-педагогикалық түрде негізделген, яғни оқушылардың жас ерекшеліктерін, психологиялық жағдайын және тұлғалық қасиеттерін ескеру өте маңызды болып келеді [2, 20 б.].

Бастауыш сынып оқушыларының музыкалық қабілеттерін дамыту үшін олардың психологиялық ерекшеліктері мен даму деңгейін ескеру қажет. 6-10 жас аралығында балалардың психологиясында үлкен өзгерістер орын алады. Бұл кезең – баланың тұлғалық дамуы мен когнитивтік қабілеттерінің белсенді түрде қалыптасатын кезі. Атап айтқанда, балалардың музыкалық қабілеттері осы жаста айқындала бастайды, себебі олар тыңдай білу, ритмді қабылдау, музыкалық образдарды сезіну секілді дағдыларды игере алады.

Психологтар музыканың балалардың психоэмоционалдық жағдайына күшті әсер ететінін дәлелдеген. Балалар музыкаға деген қызығушылықтарын ерте жастан бастап көрсетеді, бұл олардың психологиялық және эмоционалдық дамуына ықпал етеді. Музыка – баланың әлеуметтік дамуына әсер ететін құралы. Оқушылар музыканы тыңдай отырып, өздерінің ойларын, сезімдерін білдіруге және ортақ мүдде негізінде бірігуге мүмкіндік алады.

Музыкалық қабілеттерді дамытуға арналған педагогикалық әдіс-тәсілдер балалардың музыкалық дамуына оң ықпал етеді. Музыкалық

білім беру мен тәрбие процесінде қолданылатын әдістер әр баланың жас ерекшеліктеріне сәйкес келуі тиіс. Бастауыш сыныпта балалардың музыкалық қабілеттерін дамытуда ән айту, музыкалық аспаптармен жұмыс істеу, музыкамен байланысты ойындар мен жаттығулар сияқты әдістер кеңінен қолданылды.

Ең алдымен, ән айту – музыкалық қабілеттерді дамытудағы негізгі әдіс болып табылады. Ән айту арқылы балалар тек музыкалық дағдыларды игеріп қана қоймайды, сонымен қатар олардың дыбысты дәл шығару, ырғақты сезіну, музыкаға деген эмоционалдық қатынасы қалыптасады. Ән айтуға арналған сабақтарда балалардың дауысы жұмсақ әрі дұрыс шығуы үшін мұғалімнің бағыттаушы рөлі өте маңызды [3, 33 б.].

Музыкалық аспаптармен жұмыс істеу де музыкалық қабілеттерді дамытудың маңызды құралы болып табылады. Әсіресе, бұл әдіс балалардың есту қабілеті мен қолдың үйлесімділігін дамытады. Музыкалық аспаптармен жұмыс балалардың эстетикалық дамуына да ықпал етеді. Аспаптармен жұмыс істей отырып, балалар өздері тыңдайтын музыканың құрылымын түсініп, оны өздігінен орындауға қабілетті болады.

Әсіресе, шығармашылық тұрғыдан ойлау мен эмоциялық тұрғыда әсер ету процесінде музыкамен байланысты ойындардың маңызы зор. Музыкалық ойындар – балалардың ой-өрісін кеңейтіп, шығармашылық қабілеттерін дамытады. Мұндай ойындар балалардың музыкалық естуін, ритмді сезінуін және музыкалық элементтерді дұрыс түсінуін қалыптастырады. Сонымен қатар, балалар бір-бірімен жұмыс істей отырып, әлеуметтік дағдыларды үйренеді, өзара әрекеттесудің маңыздылығын түсінеді [3, 12 б.].

Музыкалық тәрбие процесінде педагогтың рөлі ерекше. Педагог әр балаға жеке көзқараспен қарап, оның қабілеттерін, қызығушылықтарын, даму деңгейін ескере отырып жұмыс істеуі қажет. Әрбір баланың музыкалық қабылдауы әртүрлі болғандықтан, музыкалық қабілеттерін дамыту үшін педагогтың шығармашылық тәсілдері қажет.

Музыкалық тәрбиеде қолданылатын әдістер мен тәсілдер түрлі болуы мүмкін. Мысалы, кейбір балалар музыка арқылы тек өз эмоцияларын білдіруді қалайды, ал басқа балалар музыкалық аспапта ойнауды немесе ән айтуды жақсы көреді. Сондықтан педагог әр баланың жеке қызығушылығына және қабілетіне сәйкес әдіс-тәсілдерді таңдай білуі керек. Мұғалім балалардың музыкалық қабілеттерін дамытуда тек қана білім беруші ғана емес, олардың шығармашылық дамуына бағыт көрсетуші рөлін атқарады.

Бастауыш сыныпта музыкалық қабілеттерді дамытуда инновациялық әдіс-тәсілдер де қолданылды. Мысалы, жаңа технологиялар мен әдістемелерді пайдалану балалардың қызығушылығын арттырып, оларды музыкаға деген сүйіспеншілігін күшейтті. Мұғалімдер үшін жаңа

музыкалық құралдар мен техникалар қолдану музыкалық сабақтарды қызықты әрі тиімді етіп өткізуге мүмкіндік береді.

Бастауыш сынып оқушыларының музыкалық қабілеттеріне әсер ететін факторлар көп. Бұл жерде баланың жеке тұлғалық қасиеттері, оның отбасы мен әлеуметтік ортасы, мектептегі білім беру процесі басты рөл атқарады. Сонымен қатар, балалардың музыкаға деген қызығушылығы мен оның дамуының қарқыны әртүрлі болуы мүмкін. Бұл жағдайда педагогикалық тәсілдер мен әдістер, сондай-ақ мұғалімнің педагогикалық мәдениеті мен кәсібилігі үлкен маңызға ие.

Баланың музыкаға деген қызығушылығы көбінесе оның әлеуметтік ортасына байланысты. Егер бала музыкамен айналысатын отбасында тәрбиеленсе немесе мектепте музыкаға ерекше көңіл бөлінсе, оның қабілеттері жақсы дамиды. Сондықтан музыкалық тәрбиеде отбасы мен мектептің өзара әрекеті маңызды [5, 25 б.].

2024–2025 оқу жылында Павлодар қаласындағы Мұзафар Әлімбаев атындағы жалпы орта білім беру мектебінің 3-сыныбында бастауыш сынып оқушыларының музыкалық қабілеттерін дамытуға бағытталған тәжірибелік жұмыс өткізілді. Практикалық бөлімді жүзеге асыру барысында біз психологиялық және педагогикалық негіздерге сүйене отырып, оқушылардың шығармашылық әлеуетін айқындауға және музыкалық қабілеттерін ашуға мән бердік.

Практикалық жұмыс барысында оқушылардың жас ерекшеліктері мен психикалық даму сатылары ескерілді. 3-сынып жасындағы балалардың зейіні тұрақсыз, қабылдау қабілеті шектеулі болғанымен, музыкалық есту, ырғақты сезіну және эмоциялық жауап беру белсенді түрде дамитын кезең екендігі байқалды.

Музыкалық шығармаларды тыңдату, әуенді есте сақтау, ритмді ажырату сияқты тапсырмалар арқылы оқушылардың психикалық процестерін бақыладық. Музыка тыңдау кезінде балалардың эмоциялық әсері мен қабылдау ерекшеліктері назарға алынып, олардың шығармашылық қабілеттерін ашуға жағдай жасалды. Музыкалық іс-әрекет барысында балалар өз сезімдерін еркін білдіріп, ішкі эмоциялық күйін реттеуге мүмкіндік алды.

Сабақтар барысында психологиялық қауіпсіздік ортасын қалыптастыруға көңіл бөлінді. Балалар өз ойларын еркін жеткізе алды, бұл олардың өз-өзіне деген сенімділігін арттырды. Сонымен қатар, музыка арқылы бала мен мұғалім, бала мен орта арасында өзара түсіністік пен сенім атмосферасы орнықты.

Педагогикалық тұрғыдан алғанда, музыкалық қабілетті дамыту – білім берудің тұлғалық-бағдарлы моделіне негізделді. Біз сабақ барысында төмендегі педагогикалық қағидаларды басшылыққа алдық:

- Даралап оқыту қағидасын ұстанып, әр оқушының музыкалық қабілет деңгейін ескердік. Қабілеті жоғары оқушылар күрделі

тапсырмаларды орындаса, қиналатын оқушыларға қолдау көрсетіліп, қарапайым тапсырмалар ұсынылды;

- Қарым-қатынасқа негізделген оқыту тәсілі арқылы әр баламен жеке жұмыс жүргізіп, сабақта эмоционалдық жайлылық қалыптастыруға тырыстық;
- Ішкі мотивацияны арттыру мақсатында музыка пәнін тек оқулық мазмұны аясында ғана емес, шығармашылық ізденіс бағытында өткіздік;
- Шығармашылық бастамаларды қолдау арқылы оқушылардың музыкалық белсенділігін арттыруға күш салдық.

Педагогикалық іс-әрекет барысында музыка пәні арқылы баланың рухани дамуына, мәдени талғамының қалыптасуына, эстетикалық қабылдауы мен ойлау қабілетінің жетілуіне ықпал ету көзделді. Сабақтарда оқушылар өзін еркін сезініп, белсенділік танытты. Бұл – дұрыс педагогикалық бағытты таңдаудың нәтижесі болды.

Өткізілген тәжірибелік жұмыс бастауыш сынып оқушыларының музыкалық қабілеттерін дамытуда психологиялық және педагогикалық негіздердің өзара тығыз байланыста қолданылуының маңыздылығын көрсетті. Музыкалық әрекеттер барысында оқушылардың эмоциялық дамуы, өзін-өзі танытуы және шығармашылық қабілеті айқын байқалды.

Оқу-тәрбие үдерісінде жеке тұлғаға бағытталған, психологиялық қауіпсіздік пен педагогикалық қолдау негізінде құрылған жұмыс түрлері музыкалық қабілеттердің дамуына оң әсер етті. Бұл нәтижелер тәжірибелік жұмыстың тиімділігін дәлелдеді және бастауыш білім беру жүйесінде музыкалық тәрбиенің орны ерекше екенін көрсетті.

Әдебиеттер

1. Әбдірасылова, Н.Қ. Бастауыш сыныптарда музыка пәнін оқытудың психологиялық-педагогикалық негіздері // Қазақ педагогикалық журналы. – 2015. – Т.18. – № 3. – С. 45–52.

2. Сейтешова М.А. Музыкалық тәрбие және оқушы тұлғасының қалыптасуы // Педагогика ғылымдары. – 2016. – Т. 12. – № 4. – С. 20–25.

3. Құрманбекова Г. Бастауыш мектепте музыкалық қабілеттерді дамыту әдістемесі // Білім берудегі жаңа көзқарастар. – 2017. – Т. 5. – № 2. – С. 33–40.

4. Иманбаев А.Қ. Музыкалық тәрбие: теория мен тәжірибе // Жоғары педагогикалық білім беру журналы. – 2018. – Т. 23. – № 1. – С. 12–20

5. Қалиев, А.Ә. Музыка пәнінің оқыту әдістемесі // Қазіргі педагогика. – 2020. – Т. 16. – № 6. – С. 25–30.

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ СРЕДСТВ ФОРМАТИВНОГО ОЦЕНИВАНИЯ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Ж.А. Абилова
магистрант Павлодарского педагогического университета им. Ә. Марғұлан, г. Павлодар
научный руководитель: Б.А. Нурмагамбетова
кандидат педагогических наук, профессор, г. Павлодар

Аңдатпа: мақалада ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылардың білімін қалыптастырушы бағалаудың инновациялық құралдарын қолдану проблемалары туралы айтылады. Арнайы тапсырмалар жүйесінің ықпалымен білім алу деңгейін арттыру мүмкіндіктері айқындалды, бұл психикалық дамуында тежелуі бар білім алушылар қызметінің құрылымында болып жатқан оң өзгерістерді тіркеуге мүмкіндік берді.

Түйінді сөздер: бағалау, оқу жетістіктері, ерекше білім беру қажеттіліктері.

Аннотация: в статье говорится о проблемах применения инновационных средств формативного оценивания знаний учащихся с особыми образовательными потребностями. Определены возможности повышения уровня обучаемости под влиянием системы специальных заданий, что позволило зафиксировать положительные изменения, происходящие в структуре деятельности обучающихся с ЗПР.

Ключевые слова: оценивание, учебные достижения, особые образовательные потребности.

Annotation: The article talks about the problems of using innovative tools for formative assessment of the knowledge of students with special educational needs. Opportunities to increase the level of learning under the influence of the system of special tasks were identified, which made it possible to record the positive changes taking place in the structure of activities of students with mental retardation.

Keywords: assessment, educational achievements, special educational needs.

Современная образовательная система Республики Казахстан ориентирована на инклюзивное образование и интеграцию учащихся с особыми образовательными потребностями в общеобразовательную среду. Однако недостаток адаптированных инструментов формативного оценивания затрудняет полноценное развитие учебной мотивации и достижений таких учащихся.

Однако, проблема применения инновационных средств формативного оценивания знаний учащихся с особыми образовательными потребностями до настоящего времени не была предметом специального иссследования.

Термин «критериальное оценивание» впервые был использован американским педагогом Робертом Юджином Глейзером в 1963 году. По мнению автора, критериальное оценивание является процессом, способствующим определению соответствия между достигнутым и планируе-

мым уровнями учебных достижений обучающихся. Учащиеся оцениваются через заранее заданные критерии. Критериальное оценивание исключает сравнение и зависимость учебных достижений одних учащихся от достижений других учащихся. По мнению Глейзера, в основе концепции измерения достижений лежит понятие непрерывного процесса приобретения знаний: от полного отсутствия знаний до идеальных результатов.

Современные изменения в системе образования определяются гуманитарной парадигмой, особая роль отводится интеллектуальному развитию личности обучающегося, направленную на успешную социализацию и развитие функциональной грамотности. Требования к интеллектуальной подготовке предполагают овладение набором когнитивных компетенций, формирование которых возможно в процессе последовательного обучения мыслительным навыкам.

В Казахстане до 2016 года учебные достижения учащихся оценивались по традиционной пятибальной системе. В эпоху глобализации, с повышением уровня образования, с учетом международных стандартов, такая система оценивания оказалась недостаточно надежной и объективной. Поэтому в последствии, объективные социально-экономические предпосылки, привели к необходимости обновления содержания среднего образования в Казахстане.

Начиная с 2016 года в казахстанских школах произошел постепенный переход от традиционной пятибальной системы оценивания к критериальной системе оценивания. Методологические основы перехода и внедрения системы критериального оценивания в казахстанские школы изучены и представлены в работах коллектива авторов «Назарбаев Интеллектуальные школы», таких как О.И. Можаева, А.С. Шилибекова, Д.Б. Зиеденова, А.Т. Айтпукешев, Г.М. Кусаинов, К.М. Сагинов, Л.Г. Колесова и др.

Формативное оценивание знаний учащихся с особыми образовательными потребностями (ООП) – это ключевой компонент современной инклюзивной педагогики, который позволяет учитывать уникальные потребности и возможности каждого ученика, а также обеспечивать доступность образования для всех. Эта методология направлена на развитие и поддержку процесса обучения путем постоянного сбора и анализа информации о достижениях учащихся. В этой статье рассматриваются особенности формативного оценивания применительно к учащимся с ООП, методы его реализации, а также его влияние на образовательный процесс. Для учащихся с особыми образовательными потребностями формативное оценивание особенно важно, так как оно позволяет адаптировать образовательный процесс с учетом индивидуальных особенностей, таких как физические, когнитивные, эмоциональные или социальные потребности. При этом важно не только учитывать текущие дости-

жения, но и уделять внимание потенциалу учащегося, предоставляя ему возможности для самовыражения и постепенного роста [1].

С целью определения текущего состояния применения формативного оценивания знаний детей с задержкой психического развития (ЗПР) в начальных классах и выявления проблемы, связанные с его внедрением, мы сделали попытку провести опрос среди педагогов, родителей и детей.

Уровень использования формативного оценивания педагогами:

• Только **40% педагогов** используют формативное оценивание в своей работе.

• Основные методы: устная обратная связь, элементарные визуальные шкалы.

• **60% педагогов** предпочитают традиционные подходы из-за нехватки знаний, времени и методических материалов.

Восприятие учащимися формативного оценивания:

• **30% учащихся** осознают и понимают критерии формативного оценивания.

• **70% учащихся** испытывают трудности с самооценкой, что связано с отсутствием визуальных или адаптированных инструментов.

• Большинство детей активнее реагируют на игровые формы обратной связи и визуальные элементы (например, смайлики, звёздочки).

Проблемы педагогов:

• Недостаточная подготовка в области использования формативного оценивания для детей с ЗПР.

• Отсутствие адаптированных инструментов и методических рекомендаций.

• Высокая загрузка, которая затрудняет внедрение формативных методов.

Проблемы родителей:

• **60% родителей** мало знают о формативном оценивании и его преимуществах.

• Родители выражают обеспокоенность тем, что критерии оценивания не всегда понятны детям.

• Большинство родителей поддерживают использование адаптированных инструментов, но не участвуют в процессе их внедрения.

Таблица 1 – Текущее состояние применения формативного оценивания знаний детей с задержкой психического развития (ЗПР) в начальных классах

Показатель	Результат
Педагоги, использующие формативное оценивание	40%
Педагоги, предпочитающие традиционные подходы	60%
Учащиеся, понимающие критерии оценивания	30%
Учащиеся, испытывающие трудности с самооценкой	70%
Осведомлённость родителей о формативном оценивании	40%
Родители, поддерживающие адаптированные методы	60%

Выводы:

1. Большинство педагогов предпочитают традиционные методы оценивания из-за нехватки ресурсов и подготовки для внедрения формативного оценивания.

2. Учащиеся с ЗПР испытывают трудности с пониманием критериев и применением формативных методов без визуальной поддержки.

Родители недостаточно осведомлены о возможностях формативного оценивания, но готовы поддерживать внедрение новых методов

Рекомендации по результатам:

1. Организовать обучение педагогов методам формативного оценивания с акцентом на работу с детьми с ЗПР.

2. Разработать и внедрить инновационные адаптированные инструменты формативного оценивания, такие как визуальные шкалы и карточки для самооценки.

3. Проводить разъяснительную работу с родителями, чтобы повысить их вовлечённость в процесс оценки знаний.

Систематизировать использование формативного оценивания с помощью рекомендаций и поддержки со стороны администрации и специалистов школ.

В целом исследование показало возможность повышения уровня обучаемости под влиянием системы специальных заданий, что позволило зафиксировать положительные изменения, происходящие в структуре деятельности обучающихся с ЗПР. Критерием обучаемости обучающихся с ЗПР является восприятие и способность к переносу усвоенного знания на аналогичную ситуацию по Л.С.Выготскому. В силу своей специфики обучающимся с ЗПР необходимо более длительный период времени для переработки и правильного принятия информации. Особую трудность составила для 2 обучающихся, которые допустили много ошибок. Характерные особенности описанные выше в значительной степени затрудняют обучение в целом. Но, для ребенка с сохранным интеллектом некоторые недостатки без специального коррекционного воздействия, способны компенсировать. Помощь со стороны педагога необходима детям данной категории, достигаемые им результаты зачастую. Обучение и развитие обучающихся с задержкой психического развития должно вестись с учетом возрастного развития ребенка. В целом, повышенный уровень обучаемости обучающихся с ЗПР проявляется в количественном увеличении помощи и в качественном упрощении содержания задании, при этом в зоне ближайшего развития предъявлять задания с низкого, базового уровня на усвоение, что требует систематичности и последовательности.

Спецификой инклюзивного обучения является создание условий для удовлетворения индивидуальных потребностей каждого обучающегося [2, с.4]. Осознание различий между детьми является первым шагом к размышлению о том, как адаптировать учебный процесс к их индиви-

дуальным характеристикам и особенностям. Ключевым вопросом в инклюзивной среде является то, как у обучающихся с ЗПР развивать познавательную мотивацию, но в зависимости от темпа и уровня индивидуального развития ребенка, известно, что обучающиеся учатся лучше всего при тесном обучении с одноклассниками. Это особенно важно, когда говорим, о детях с ЗПР, учитывая важность их социального взаимодействия со сверстниками, которые создают чувство принадлежности к данному классу и возможность обучаться со своими сверстниками, получать и оказывать друг другу помощь [2, с.59]. Поэтому, очень важно, поощрение учителем социального взаимодействия между детьми в классе, где присутствуют обучающиеся с ЗПР. Основанием психологической благополучности обучающихся будет его позитивноположительное отношение к окружающим. Необходимо отметить, положительное отношение в первую очередь к себе, к своим личным достижениям, к своим сверстникам, принятие себя и своего места в социуме. Успешность социальных взаимоотношении в классе обеспечивает благоприятные условия для обучения, психологического и личностного роста, а также психологического здоровья [3, с.33]. Дети с задержкой психического развития в общении со сверстниками занимают пассивное положение. Поэтому для учителя важно создавать позитивный климат в классе и поощрять социальное взаимодействие обучающихся данной категории. Иными словами, элементы самосознания как самооценка, уровень притязаний, успех в учебе будут индикатором определения психологического благополучия, которое влияет на межличностные взаимоотношения, социальный статус, на развитие личностных качеств обучающихся. На мотивацию, на социальный статус обучающегося в нашем исследовании навык самооценивания повлиял положительно, что доказывают проведенные нами исследование результативным в инклюзивном образовании. В целом картина по начальной школе после проведенного исследования в инклюзивной среде положительная. Систематическое включение в этап закрепления урока самооценивания учебных достижений формирует у обучающихся навык самооценивания, что отразится положительно на дальнейшую перспективу каждого школьника в повышении самооценки и саморегуляции поведения.

В инклюзивных классах приоритет отдается разработке стратегий и видам ежедневной практики в классе, которая улучшает обучение не только детей с ЗПР, но и всех детей. Следовательно, формативное оценивание учебных достижений влечет за собой целую последовательность действий: оценку продуктов своей деятельности, осознание правильности и точности выполненного задания, рациональное использование учебным временем, достижение учебных целей, усвоение элементарных базовых знаний. Преобладающее количество нормативных обучающихся овладели основными базовыми знаниями начальной школы, в момент инструктирования они показывали способность к программированию

деятельности и подчинению своих действий данному алгоритму на весь отведенный промежуток времени на формативное оценивание, а также адекватности оценке данным заданиям. Разработанная система специальных заданий на формативное оценивание посильна для обучающихся, как для нормативных, так и с особенностями в развитии, так как учитывает уровни успеваемости школьника. Специальные задания на самооценивание обучающихся начальной школы, позволили получить объективную информацию о потенциальных возможностях обучающихся в закреплении пройденного и в готовности получить новое.

Таким образом, исследование внесло значительный вклад в разработку научно-педагогических основ инклюзивного образования, обосновало необходимость интеграции формативного оценивания в образовательный процесс и подтвердило его роль как инструмента повышения качества обучения и социализации учащихся с особыми образовательными потребностями.

Перспективы дальнейших исследований включают углубленное изучение влияния адаптированных средств формативного оценивания на развитие конкретных учебных навыков у различных категорий учащихся с особыми образовательными потребностями, а также разработку специализированных программ подготовки педагогов для работы с такими методиками.

Әдебиеттер

1. Можаева О.И., Шилибекова А.С., Зиеденова Д.Б. Методология системы критериального оценивания учебных достижений учащихся: учебно–метод. пособие. – Астана: АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2017. – 38 с.

2. Кусаинов Г.М., Айтпукешев А.Т. Обновленное содержание образования в Казахстане: вызовы и решения. – Алматы: Билим, 2018.

3. Обоснование внедрения формативного оценивания в Казахстане: критериальное оценивание как инновационная технология оценки учебных достижений // О.И. Можаева, А.С. Шилибекова (магистерская диссертация).

УРОК «ПОЗНАНИЕ МИРА» КАК ОСНОВА ВОСПИТАНИЯ КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

А.М. Серимова
студент, Павлодарский педагогический университет
им. Әлкей Марғұлан г. Павлодар
научный руководитель: А.А. Жакиенова
магистр педагогических наук, г. Павлодар

Аннотация. Статья посвящена роли урока «Познание мира» в формировании культурных ценностей у младших школьников. Анализируется типовая программа, выявляются темы, способствующие развитию уважения к культурному наследию,

национальной идентичности и нравственным нормам. Обоснована значимость культурных ценностей в воспитании младших школьников.
Ключевые слова: познание мира, культурные ценности, семья, идентичность, воспитание, толерантность, нравственность, национальные традиции.

Аннотация. Мақала бастауыш сынып оқушыларының мәдени құндылықтарын қалыптастырудағы «Дүниетану» сабағының рөліне арналған. Типтік бағдарлама талданады, мәдени мұраны, ұлттық бірегейлікті және адамгершілік нормаларды құрметтеуді дамытуға ықпал ететін тақырыптар анықталады. Бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеудегі мәдени құндылықтардың маңыздылығы негізделген.
Түйінді сөздер: дүниетану, мәдени құндылықтарды тәрбиелеу, отбасылық құндылықтар, эмпатия, құрмет, қамқорлық, жауапкершілік, білім беру процесі.

Annotation. The article is devoted to the role of the lesson «Knowledge of the world» in the formation of cultural values among younger schoolchildren. The standard program is analyzed, and topics that promote respect for cultural heritage, national identity, and moral norms are identified. The importance of cultural values in the education of younger schoolchildren is substantiated.
Keywords: knowledge of the world, cultural values, family, identity, upbringing, tolerance, morality, national traditions.

Современное общество сталкивается с рядом проблем, касающихся воспитания детей в условиях глобализации, быстрого технологического прогресса и изменяющихся культурных норм. Одной из основных проблем является утрата связи с традиционными культурными ценностями и отсутствие у детей должного понимания и уважения к культурному наследию. В этом контексте важность формирования у детей культурных ценностей через познание мира становится очевидной. Другой проблемой является недостаточное внимание к индивидуальному восприятию культурных ценностей у детей, что может привести к дефициту понимания своей национальной идентичности, ценностей родной культуры и традиций.

Целью исследования является выявление роли урока «Познания мира» в воспитании у детей культурных ценностей, а также анализ содержания программы, на предмет наличия тем, способствующих формированию культурных ценностей.

Культурные ценности – нравственные и эстетические идеалы, нормы и образцы поведения, языки, диалекты и говоры, национальные традиции и обычаи, исторические топонимы, фольклор, художественные промыслы и ремесла, произведения культуры и искусства, результаты и методы научных исследований культурной деятельности, имеющие историко-культурную значимость здания, сооружения, предметы и технологии, уникальные в историко-культурном отношении территории и объекты.

Ценности – важнейшие понятия и идеи, которые определяют ориентиры для поведения человека. Они включают в себя такие понятия, как свобода, любовь, уважение, справедливость. В контексте воспитания

культурных ценностей, понимание этих ориентиров является ключевым для формирования правильного поведения ребенка в обществе [1, с.620].

Культура – совокупность материальных и духовных ценностей, созданных человечеством в процессе исторического развития. Это понятие связано с тем, как люди создают искусство, религию, обычаи, традиции и передают эти элементы будущим поколениям [1, с.501].

Мораль – система норм и правил, регулирующих поведение людей в соответствии с идеями о добре и зле [1, 324 с.]. Этот термин используется для объяснения того, как обществом формируются стандарты поведения, основанные на этических принципах.

Идентичность – это осознание человеком своей принадлежности к определенной культуре или социальной группе [2, с.115]. Идентичность играет значительную роль в воспитании культурных ценностей, так как она формирует у ребенка чувство себя как части определенной культурной традиции и социальной общности. В данном контексте этот термин также можно найти в трудах культурологов и социологов, изучающих вопросы идентичности и социальной принадлежности.

Семья как культурная ценность воспринимается как основа формирования моральных и культурных норм, поскольку именно в семье ребенок получает первые уроки взаимодействия с окружающим миром, учится уважению, любви и заботе. Семья также является важным институтом передачи традиций, обычаев и социальной роли [3,192 с.].

Образование как культурная ценность является неотъемлемой частью культурных ценностей, так как оно не только развивает личные способности, но и передает знания о культуре, истории, нравственных и этических нормах. В разных культурах существует различное отношение к образованию, но оно всегда ценится как средство достижения личностного и социального прогресса [4, 56 с.].

Справедливость как культурная ценность с принципами равенства, честности и уважения прав каждого индивида. В разных культурах эти принципы могут проявляться в различных формах, но всегда сохраняют свою фундаментальную роль в поддержании социальной гармонии и правопорядка [5, 150 с.].

Идентичность как культурная ценность формируется через осознание своей принадлежности к определенной культуре или нации, что способствует единству и сплоченности общества. Воспитание в духе уважения к культурной идентичности помогает развивать у детей чувство гордости за свою культуру и историю [6, 203 с.].

Труд как культурная ценность является важной ценностью, поскольку он способствует не только материальному прогрессу, но и воспитанию трудовой этики, дисциплины и ответственности. В культурах, где труд почитается, дети учат ценить работу как способ самореализации и социального участия [7,29 с.].

Культурные ценности – семья, образование, справедливость, идентичность и труд. Они являются основой формирования личностных и общественных ориентиров. Они влияют на мировоззрение, поведение и взаимодействие людей в культуре, помогая сохранять традиции, строить гармоничные отношения и развивать общество в целом. Эти ценности служат важными ориентирующими принципами в воспитании.

Таким образом, каждый из этих терминов помогает формировать у ребенка понимание не только окружающего мира, но и места человека в этом мире, его роль в сохранении и развитии культурных традиций.

Предмет «Познание мира» обладает значительным потенциалом для формирования у детей комплексного представления о культурных ценностях, поскольку позволяет не только обучать основам знаний о мире, но и способствует развитию целостного восприятия культурных, социальных и моральных аспектов жизни.

Анализ типовой учебной программы по предмету «Познание мира» выявил наличие ярко выраженной направленности на воспитание культурных ценностей через разнообразные темы, в каждом из разделов.

Раздел «Я и общество» последовательно охватывает темы семьи, малой Родины, школы и общества, акцентируя внимание на значении семьи и этических нормах поведения, роли семьи в сохранении культурных традиций и формировании идентичности. Программа включает изучение родословной и семейных традиций, тем самым способствуя формированию уважения к семейным и национальным ценностям.

В разделе «В потоке истории» представлен богатый материал, формирующий у школьников глубокое уважение к культурному наследию Казахстана и мира. Уже с первого класса дети знакомятся с древними цивилизациями, такими как саки, а также изучают жизнь и достижения исторических личностей (Томирис, аль-Фараби, Абылай хан и другие). Важное значение имеют темы о сохранении исторических памятников и национальных традиций, способствующие формированию чувства гордости за прошлое своей страны и национальной идентичности.

Раздел «Природа моей страны» также вносит вклад в развитие культурных ценностей, поскольку знакомство с природными условиями и особенностями Казахстана является основой уважительного отношения к окружающей среде и понимания её роли в культуре народа.

Особую роль играет раздел, посвященный государственным символам и неофициальным символам Казахстана («Алтын адам», «Байтерек», триумфальная арка «Мәңгілік ел»). Эти темы способствуют осознанию значимости государственных символов в поддержании национальной идентичности и патриотизма.

Раздел о праздниках и традициях, включённый в учебную программу, раскрывает культурное многообразие народов Казахстана, знакомит с традициями празднования, способствует воспитанию уважения к культурному многообразию и толерантности.

Таким образом, типовая учебная программа по предмету «Познание мира» эффективно отражает задачи воспитания культурных ценностей, акцентируя внимание на семейных традициях, национальной истории, выдающихся личностях и сохранении культурного и природного наследия Казахстана. Содержание программы направлено на формирование у младших школьников глубокого понимания значимости культурных традиций и роли культуры в жизни общества.

Познание мира играет важнейшую роль в процессе воспитания культурных ценностей у детей, так как этот процесс не ограничивается лишь приобретением знаний о внешнем мире, но также является основой для формирования нравственных и культурных ориентиров. В ходе познания окружающей действительности, общения с природой, людьми и различными культурами, детей учат важности уважения, терпимости, справедливости и других ценностей, которые являются основой стабильного и гармоничного общества.

Основным механизмом воспитания культурных ценностей через уроки «Познание мира» является интеграция знаний и опыта, получаемых ребенком в процессе образовательной деятельности, с реальной жизнью и практикой. В современном обществе культура и ценности не существуют в вакууме, они постоянно передаются через воспитание, образование и взаимодействие с социальной средой.

Как отмечает И.А. Васильева «Познание мира» помогает ребенку осознавать не только различия между людьми и культурами, но и то, что все они равны по своей сути, каждая культура имеет право на существование, что способствует формированию уважения и толерантности [8, 93 с.].

Важную роль в формировании культурных ценностей играет и семья. Семья, как социальный институт, является первым местом, где ребенок осваивает основные моральные нормы и традиции. Зачастую дети перенимают систему ценностей, существующую в семье, которая служит основой для дальнейшего формирования их личных убеждений. Взаимодействие с окружающим миром, познание природы, общества и истории позволяет детям в дальнейшем расширять свои представления о ценности человеческой жизни, взаимоотношений и культурных различий.

Познание мира через чтение литературы, изучение истории и культуры других народов, участие в культурных мероприятиях позволяет детям развивать понимание значимости таких категорий, как свобода, равенство, братство, уважение и справедливость. Эти универсальные культурные ценности являются неотъемлемой частью воспитания, так как они помогают детям не только научиться взаимодействовать с окружающим миром, но и формируют их личностные качества [9, 104 с.].

Познание мира также дает возможность воспитания в духе ценности труда, ответственности и самореализации. Осознание значимости труда и достижения целей помогает детям понять, что усилия, направ-

ленные на благо общества, всегда вознаграждаются и приводят к личностному росту. Воспитание уважения к труду, как основному элементу жизнедеятельности, позволяет детям с ранних лет развивать ответственность и самостоятельность.

Уроки «Познание мира» как основа воспитания культурных ценностей не ограничивается передачей знаний, а включает в себя формирование моральных и этических ориентиров, развитие чувства уважения и понимания к другим культурам и традициям. Воспитание в духе уважения к культурным ценностям, любви к своей истории и нации, а также осознание значимости справедливости и равенства помогает детям становиться гармоничными личностями, готовыми к жизни в многообразном мире.

Таким образом, урок «Познание мира» эффективно способствует воспитанию культурных ценностей у младших школьников через глубокое погружение в темы семьи, истории, традиций и национальной идентичности. Содержание типовой учебной программы отражает важные культурные ориентиры, помогает детям осознавать важность исторического наследия, развивает уважение и толерантность к различным культурам, формирует личностные качества, такие как ответственность и трудолюбие. Реализация программы помогает воспитать гармонично развитых, социально ответственных граждан, уважающих культурное многообразие.

Литература

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1983. – 815 с.
2. Розова Н.К. Культура и воспитание. – М.: Педагогика, 2005. – 192 с.
3. Драгунова Т.С. Семья и культура. – М.: Педагогика, 1997. – 160 с.
4. Рахманова В.П. Образование и культура. – М.: Просвещение, 2004. – 208 с.
5. Ильенков Э.В. Философия и культура. – М.: Мысль, 1984. – 256 с.
6. Гудков Л.А. Идентичность и культура. – СПб.: РХГИ, 2010. – 272 с.
7. Барков А.С. Культура труда. – М.: Экономика, 2003. – 144 с.
8. Васильева И.А. Педагогика и культура: основы воспитания и образования. – М.: Просвещение, 2012. – 320 с.
9. Васильева И.А. Культурные ценности как фактор воспитания личности школьника // Вестник психолого-социальной школы. – 2015. – №3. – с. 93-104.

РАЗВИТИЕ ПАТРИОТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ ПРЕДМЕТА «ПОЗНАНИЕ МИРА»

П.В. Гришин
студент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар
научный руководитель: А.А. Жакиенова
магистр педагогических наук, г. Павлодар

Аннотация. Статья посвящена выявлению методов формирования патриотических ценностей у младших школьников на уроках «Познание мира». Обоснована педагогическая эффективность экскурсий, проектов и интерактивных заданий. Представлены результаты исследования, подтверждающие влияние практико-ориентированных форм работы на развитие осознанного патриотизма у детей.

Ключевые слова: патриотизм, младшие школьники, Познание мира, экскурсия, ценности, практико-ориентированное обучение, методика, история родного края, интерактивные методы.

Аңдатпа. Мақала анықтау әдістерін қалыптастыру патриоттық құндылықтарын сабақтарында бастауыш сынып оқушыларының «Дүниетану». Негізделген педагогикалық тиімділігі экскурсия, жобалар мен интерактивті тапсырмалар. Зерттеу нәтижелері ұсынылды растайтын әсері тәжірибеге бағытталған жұмыс түрлерін дамытуға саналы патриоттық сезімін балалар.

Негізгі сөздер: отансүйгіштік, бастауыш сынып, дүниетану, саяхат, құндылықтар, тәжірибеге бағытталған оқыту, әдістеме, туған өлкенің тарихы, интерактивті әдістер.

Annotation. The article is devoted to the identification of methods of formation of patriotic values in junior schoolchildren at the lessons “Cognition of the World”. The pedagogical effectiveness of excursions, projects and interactive tasks is substantiated. The results of the research confirming the influence of practice-oriented forms of work on the development of conscious patriotism in children are presented.

Keywords: patriotic education, primary school, knowledge of the world, excursion, values, practice-oriented learning, methodology, history of native land, interactive methods.

Формирование патриотических ценностей у младших школьников является одной из приоритетных задач современного образования. В условиях глобализации и изменений в социальной среде особую значимость приобретает воспитание подрастающего поколения в духе Любви к Родине, уважения к культуре и традициям своей страны, ответственности за будущее общества. Воспитание патриотизма способствует укреплению национальной идентичности, развитию социальной сплочённости и формированию у учащихся чувства сопричастности к истории и культуре своего государства.

Современные образовательные программы требуют интеграции патриотического воспитания в учебный процесс, начиная с начальных классов. Курс «Познание мира» обладает значительным потенциалом для формирования у детей осознанного отношения к своей стране, ее

традициям и историческим событиям. Однако недостаточная методическая разработка данной темы, а также необходимость поиска новых, эффективных подходов к её внедрению, делает данное исследование актуальным.

Кроме того, современные цифровые технологии и глобальное информационное пространство оказывают влияние на формирование взглядов младших школьников, что требует педагогов использовать инновационные методы обучения и воспитания. Исследование данной проблемы позволяет определить эффективные методики и подходы, способствующие успешному развитию патриотических ценностей у детей младшего школьного возраста, поэтому мы задались вопросом: какие технологии и методы на уроках «Познания мира» способствуют эффективному формированию патриотических ценностей у младших школьников?

Цель исследования: выявить и обосновать методические условия, обеспечивающие эффективное формирование патриотических ценностей у младших школьников на уроках предмета «Познание мира» определили объектом исследования – образовательный процесс в начальной школе на уроках «Познание мира», предметом исследования: методические условия формирования патриотических ценностей у младших школьников на уроках «Познания мира».

Для достижения цели исследования были поставлены следующие задачи исследования: 1) проанализировать теоретические подходы к формированию патриотических ценностей у младших школьников; 2) определить способы оценивания сформированности патриотизма у детей младшего школьного возраста; 3) определить сформированность патриотизма у учащихся начальной школы; 4) предложить рекомендации по эффективному преподаванию предмета «Познание мира» для формирования патриотических ценностей учащихся.

При этом была выдвинута гипотеза, согласно которой систематическое использование на уроках «Познания мира» интерактивных и практико-ориентированных методов и форм обучения (экскурсии, творческие проекты, тематические мероприятия) будут способствовать значительному повышению уровня сформированности патриотических ценностей младших школьников.

Проведённый анализ литературы показал, что патриотизм является одним из важнейших качеств личности, лежащих в основе гармоничного развития общества. Под патриотизмом понимается любовь и привязанность человека к своей Родине, осознание себя частью её культуры, истории и традиций. Несмотря на то, что содержание понятия «патриотизм» в разные эпохи понималось по-разному, его сущность остаётся неизменной – это искренняя забота о своей стране, стремление содействовать её благополучию и процветанию.

Патриотизм можно определить как систему взглядов, чувств и действий, выражающую преданность своему государству и народу. Согласно В.И. Далю, патриотизм – это «любовь к отечеству, к своему народу, к своей земле» [1, с.271]. Аристотель считал патриотизм добродетелью, обеспечивающей устойчивость государства: «Человек по природе своей существо общественное, и любовь к своему полису естественна» [2, с.125].

Патриотизм в современном обществе играет важную роль, особенно в условиях глобализации, когда границы между государствами становятся все более размытыми. Он способствует укреплению национального самосознания, объединяет людей вокруг общих ценностей и помогает сохранять культурное наследие. Однако современный патриотизм выходит за рамки традиционного понимания любви к родине. Это не только гордость за свою страну, но и активное участие в ее развитии, поддержка социальных инициатив, уважение к истории и стремление к позитивным изменениям [3].

Важным аспектом патриотизма является его гуманистическая основа: уважение к другим народам и культурам, осознание своей ответственности за будущее общества. Здоровый патриотизм вдохновляет на созидание, тогда как его крайние формы – шовинизм и изоляционизм – могут привести к конфликтам и разрушению международных связей. В современных реалиях патриотизм должен сочетаться с открытостью миру, диалогом между культурами и готовностью к сотрудничеству, что способствует гармоничному развитию как отдельных стран, так и всего человечества.

Учитель играет центральную роль в воспитании патриотизма у учеников, поскольку именно в школьные годы формируются базовые ценности, отношение к своей стране и окружающему миру. Оценка патриотизма должна быть не формальной, а основанной на глубоком понимании индивидуальных особенностей каждого ребенка, его эмоционального восприятия и личного опыта [4].

Патриотическое воспитание в начальной школе является важной частью образовательного процесса. Формирование у младших школьников чувства любви к Родине, уважения к традициям и истории своей страны закладывает основу гражданского сознания. Однако встает вопрос: как оценить уровень патриотизма у детей младшего школьного возраста?

Оценка патриотического воспитания у младших школьников требует комплексного подхода, учитывающего как поведенческие, так и эмоциональные аспекты. Одним из ключевых методов является педагогическое наблюдение, позволяющее определить уровень вовлеченности ребенка в патриотические мероприятия. Учитель может анализировать участие учеников в школьных праздниках, конкурсах и тематических уроках, отмечать их поведение во время исполнения гимна и поднятия флага, а также эмоциональную реакцию на рассказы о национальных ге-

роях и исторических событиях. Такой метод помогает понять, насколько глубоко ребенок усваивает патриотические ценности и проявляет их в повседневной жизни [5. с.2].

Еще одним эффективным инструментом является анкетирование и тестирование, адаптированные к возрастным особенностям младших школьников. Вопросы должны быть простыми и понятными, затрагивать важные аспекты национальной идентичности и культуры. Например, можно спросить, что ребенку нравится в своей стране, какие национальные символы он знает и почему важно уважать традиции своего народа. Анкетирование позволяет выявить уровень осознания патриотических ценностей и помогает учителю скорректировать образовательный процесс [5. с.2].

Также значительную роль играет анализ детского творчества. Рисунки, сочинения и поделки на патриотическую тематику отражают восприятие ребенком своей страны и его отношение к национальным символам. Например, рисунки на тему «Моя страна», сочинения о гордости за свою Родину или поделки, посвященные национальной культуре, помогают понять, какие аспекты патриотического воспитания находят отклик у ребенка. Эти упражнения можно использовать на уроках по следующим темам: «Достижения Казахстана», «Роль Казахстана на мировой арене», «На какие части делится наша республика?”« Такой подход позволяет оценить не только знания, но и эмоциональную вовлеченность, что делает его особенно ценным в работе с младшими школьниками [6. с.81].

Для определения сформированности патриотизма среди учащихся 3-го класса на уроках «Познание мира» было проведено тестирование, в котором приняли участие 26 человек. Базой исследования стала КГУ «Розовская средняя общеобразовательная школа» отдела образования Павлодарского района, управления образования Павлодарской области. Целью тестирования являлось определение уровня сформированности патриотических чувств, осознания национальной идентичности и интереса к истории родного края. Вопросы теста были структурированы по трем основным направлениям: знание государственных символов, знание государственных праздников и знание истории своего региона.

Результаты исследования показали, что уровень развития патриотизма среди учащихся 3 класса различается, и не у всех он сформирован в достаточной степени. Анализ ответов продемонстрировал, что 20% учеников допустили ошибки при ответах на вопросы о государственных символах, что свидетельствует о недостаточном понимании их значения и отличительных особенностей. Еще более низкие результаты были зафиксированы в разделе, посвященном государственным праздникам: 35% учащихся не смогли правильно назвать основные даты и объяснить их значение.

Особое внимание привлекли результаты блока, связанного с историей родного края. Многие школьники затруднялись ответить на вопросы о значимых событиях и выдающихся личностях своей местности, не смогли подробно рассказать о достопримечательностях и культурном наследии региона. Данные результаты свидетельствуют о недостаточной работе по формированию интереса учащихся к истории малой родины и указывают на необходимость использования специальных форм и методов работы, способствующих активному вовлечению детей в изучение местных традиций и значимых исторических событий.

Для формирования более глубокого понимания национальной культуры и исторического наследия необходимо использовать практические методы обучения, такие как интерактивные методы, экскурсии, творческие задания и обсуждения. Особенно важную роль в этом процессе играют внеклассные мероприятия, которые позволяют учащимся не только получать знания, но и переживать эмоциональные впечатления, способствующие формированию патриотических чувств. Например: при изучении раздела «Культурное наследие» учащиеся вместе с учителем могут посетить Павлодарский областной историко-краеведческий музей им. Г.Н. Потанина.

Экскурсии являются одним из наиболее эффективных способов развития патриотизма, поскольку позволяют детям увидеть исторические и культурные памятники своей страны, познакомиться с традициями и особенностями родного края. Посещение музеев, мемориалов, природных заповедников, старинных архитектурных сооружений дает возможность школьникам наглядно воспринять историю, почувствовать ее связь с настоящим. Например, на уроке по теме «Выдающиеся исторические личности и деятели культуры» и «Достижения в области культуры, науки, образования и экономике» может быть организована экскурсия в музей литературы и искусства им. Бухар жырау. По теме «Достижения Казахстана в экономике» – поездка на «Павлодарский Алюминиевый Завод», а также можно организовать экскурсию на предприятия малой Родины, а именно в Розовке. Такой способ помогает детям узнать о значимых событиях в истории их региона, выдающихся личностях, экономически важных объектов, внесших вклад в развитие страны.

Также важны поездки на исторические места, связанные с подвигами народа, великими событиями и культурными традициями. Например, посещение мест сражений или мемориалов героев помогает учащимся осознать значение исторической памяти и уважения к предкам. Такие поездки можно организовать при изучении тем: «Выдающиеся исторические личности и деятели культуры» – поездка на исторический памятник «Могила Жасыбай батыра» в Баянауле, «Для чего нужны исторические музеи?» поездка в Музей воинской славы города Павлодар. Эти мероприятия формируют у детей чувство гордости за свою страну, пони-

мание важности защиты ее интересов и сохранения культурного наследия.

Кроме того, экскурсии можно дополнять интерактивными элементами, такими как квест посвященный уроку «Мои права и обязанности», ученики выполняют задания, разгадывают правовые ситуации, находят подсказки, решают кейсы и в финале обсуждают права и обязанности.

Ролевая игра по теме «Я разрабатываю туристический маршрут», дети разрабатывают туристический маршрут, презентуют достопримечательности, отвечают на вопросы, создают рекламу и обсуждают результаты в командах. Творческий мастер-класс на тему занятия «Работаем с картой и глобусом», учащиеся изучают карту и глобус, определяют координаты, наносят маршруты, решают географические задания. На этих заданиях ученики могут самостоятельно исследовать объекты, выполнять тематические задания и обсуждать увиденное. Например, после экскурсии проведенной в рамках темы «Для чего нужны исторические музеи?» можно предложить детям написать мини-сочинение или нарисовать иллюстрации на тему увиденного. Это способствует более глубокому осмыслению полученной информации.

Можно предложить сделать проект детям на тему урока «Хозяйственная деятельность моего края». Он познакомит младших школьников с основными видами производства и профессиями региона. Дети собирают информацию о заводах, фермах, ремеслах, затем создают макет или плакат с рисунками, фотографиями и описаниями. В группе они обсуждают, какие товары и продукты производятся в их крае, и готовят небольшие презентации. Завершается проект коллективной выставкой, где каждый ученик рассказывает о выбранной отрасли. Это задание развивает познавательный интерес, помогает понять экономику родного региона и расширяет кругозор.

Патриотизм остаётся важной ценностью, объединяющей людей и формирующей чувство ответственности за будущее своей страны. Он проявляется в различных формах – от уважения к государственным институтам и участия в общественной жизни до любви к культуре и истории родного края. В условиях глобализации и технологического прогресса патриотизм приобретает новые черты, становясь не только чувством принадлежности, но и активной позицией гражданина, способствующего развитию своего государства.

Исследование показало, что уровень патриотического сознания младших школьников варьируется, что требует более системного подхода к воспитанию этой ценности. Важную роль в этом процессе играют практические методы, такие как экскурсии, творческие задания, интерактивные форматы обучения. Педагогическое наблюдение, анкетирование и анализ детского творчества позволяют оценить степень осознания патриотических ценностей и скорректировать образовательные подходы.

Однако важно понимать, что патриотизм не должен превращаться в слепое восхваление государства. Истинный патриотизм основан на уважении к другим народам и культурам, осознании своей роли в развитии страны и готовности вносить в это развитие свой вклад. Важно воспитывать в детях не только гордость за свою родину, но и критическое мышление, умение анализировать исторические процессы и осознавать свою ответственность за её будущее. Только такой подход позволит сформировать у подрастающего поколения подлинное чувство патриотизма, которое будет выражаться не в декларативных заявлениях, а в реальных поступках и созидательной деятельности.

Литература

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1955.

2. Аристотель. Политика / Пер. с древнегреч. В. Карпов. – М.: Мысль, 1997.

3. Саламатина Н.С. Проблемы и противоречия формирования патриотизма в современном обществе // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2009. №12. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-i-protivorechiya-formirovaniya-patriotizma-v-sovremennom-obschestve (дата обращения: 03.04.2025).

4. Кузьмин Андрей Михайлович, Домбровская Мария Геннадьевна, Сироткин Евгений Анатольевич Готовность учителя к воспитанию патриотизма подростков как педагогическая проблема // Вестник ЮУрГУ. Серия: Образование. Педагогические науки. 2016. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/gotovnost-uchitelya-k-vospitaniyu-patriotizma-podrostkov-kak-pedagogicheskaya-problema (дата обращения: 03.04.2025).

5. Василенко Алина Сергеевна Оценка качества патриотического воспитания в образовательной организации // Проблемы педагогики. 2017. №5 (28). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-kachestva-patrioticheskogo-vospitaniya-v-obrazovatelnoy-organizatsii (дата обращения: 28.03.2025).

6. Безрукова В.Г. Педагогика творчества. – М.: Просвещение, 2003.

ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ «ПОЗНАНИЕ МИРА»

Д.Р. Гулько

студент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар

научный руководитель: А.А. Жакиенова

магистр педагогических наук, г. Павлодар

Аннотация. Статья посвящена вопросам формирования нравственных ценностей у младших школьников в рамках предмета «Познание мира». Рассматриваются подходы к развитию таких качеств, как доброта, честность, уважение, ответственность через содержание и методы преподавания. Описаны результаты анкетирования учащихся, подтверждающие эффективность интеграции нравственных тем в учебный процесс. Предложены методы и приёмы, способствующие развитию нравственной сферы личности младшего школьника.

Ключевые слова: нравственные ценности, начальная школа, познание мира, доброта, ответственность, воспитание, младшие школьники.

Annotation. The article is devoted to the formation of moral values in primary school students within the framework of the subject “Cognition of the World”. The development of such qualities as kindness, honesty, respect, and responsibility is considered through the content and methods of teaching. The results of a student survey are described, confirming the effectiveness of integrating moral topics into the educational process. Methods and techniques contributing to the moral development of a younger student’s personality are proposed.

Keywords: moral values, primary school, cognition of the world, kindness, responsibility, education, younger students.

Аннотация. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының «Дүниетану» пәні арқылы адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Мейірімділік, адалдық, құрмет, жауапкершілік сияқты қасиеттерді дамыту мазмұн мен оқыту әдістері арқылы сипатталады. Оқу процесіне адамгершілік тақырыптарды енгізудің тиімділігін дәлелдейтін оқушылардың сауалнамасының нәтижелері келтіріледі. Бастауыш сынып оқушыларының адамгершілік тұлғалық дамуына ықпал ететін әдіс-тәсілдер ұсынылады.

Кілтті сөздер: адамгершілік құндылықтар, бастауыш мектеп, дүниетану, мейірімділік, жауапкершілік, тәрбие, бастауыш сынып оқушылары.

Современное общество предъявляет всё более высокие требования к духовно-нравственному облику подрастающего поколения. В условиях стремительного развития информационных технологий, глобализации и изменения социальных ориентиров особое значение приобретает задача формирования нравственных ценностей у младших школьников. Именно в начальной школе закладываются основы личности, определяются жизненные ориентиры, формируются представления о добре, справедливости, уважении, ответственности и заботе.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью воспитания гармонично развитой личности, способной к осознанному поведению, сочувствию, честности и уважению к окружающим. Важнейшим инструментом этого процесса выступает учебный предмет «Познание мира», в содержании которого отражены темы, способствующие духовно-нравственному развитию ребёнка. Особенностью этого предмета является его интегративный характер, сочетании когнитивного и ценностного подходов, что позволяет формировать не только знания об окружающем мире, но и нравственные ориентиры личности.

В Государственном общеобязательном стандарте начального образования Республики Казахстан подчёркивается значимость базовых ценностей, среди которых – уважение, гражданственность, сотрудничество, труд, открытость и стремление к обучению на протяжении всей жизни. Эти ценности должны быть интегрированы в содержание всех предметов, включая «Познание мира», как основу формирования личности обучающегося [1].

Формирование нравственных ценностей рассматривается как одна из приоритетных задач современной школы. Нравственные качества, такие как доброта, честность, ответственность, уважение к другим людям, являются основой для построения позитивных отношений, принятия моральных решений и развития гражданской позиции. Начальная школа, как первый уровень общего образования, обладает уникальными возможностями для реализации задач нравственного воспитания. Именно в этом возрасте закладываются основы внутренней культуры, моральных убеждений и личностных ориентиров.

В своём исследовании мы стремились определить, каким образом уроки «Познания мира» способствуют формированию нравственных ценностей у младших школьников. Мы предположили, что если систематически применять интерактивные методы обучения, направленные на осмысление нравственных понятий (доброта, честность, уважение, ответственность), то у учащихся значительно возрастёт осознанное отношение к нравственным нормам поведения.

С целью проверки гипотезы были определены задачи исследования: провести анализ научно-педагогической литературы по проблеме формирования нравственных ценностей; изучить возможности уроков «Познание мира» в нравственном воспитании; разработать и внедрить задания, направленные на развитие нравственных установок; оценить их уровень до и после реализации педагогического воздействия; сформулировать рекомендации для практики.

Понятие «нравственные ценности» широко рассматривается в философии, психологии и педагогике. В научной литературе нравственные ценности трактуются как совокупность устойчивых личностных ориентаций, определяющих отношение человека к себе, другим людям и обществу в целом. По мнению М.И. Даниловой, нравственные ценности – это основа морального сознания, регулирующего поведение индивида в обществе [2]. Среди базовых ценностей, формируемых в детском возрасте, особое место занимают доброта, честность, ответственность, уважение, терпимость, забота о ближнем.

С позиции педагогики, нравственное воспитание направлено на развитие у обучающихся способности различать добро и зло, вырабатывать внутренние моральные ориентиры, осознавать последствия своих поступков и строить поведение на основе общечеловеческих ценностей. Б.Г. Рубинштейн отмечает, что нравственность – это внутренняя система, обеспечивающая устойчивость личности в социальной среде, способность к самооценке и самоконтролю [3].

Формирование нравственных установок у младших школьников имеет свои особенности. Дети этого возраста склонны к подражанию, обладают высокой внушаемостью, эмоциональностью, чувствительностью к оценке со стороны взрослых. Именно в начальной школе происходит становление ключевых компонентов нравственного сознания, та-

ких как способность к сопереживанию, чувство долга, стремление к справедливости. Важную роль в этом процессе играет учитель как носитель нравственных норм и модель для подражания.

Предмет «Познание мира» в начальной школе играет особую роль в формировании нравственной сферы личности. Его содержание охватывает не только познавательные, но и ценностные аспекты, ориентированные на осмысление социальных явлений, семейных традиций, норм поведения, отношения к другим людям и природе. На уроках «Познания мира» у обучающихся формируются начальные представления о Родине, семье, дружбе, правах и обязанностях, культуре, заботе о ближнем. Через обсуждение жизненных ситуаций, выполнение творческих заданий, участие в проектах и диалогах дети учатся делать моральный выбор, понимать чувства других, уважать мнение сверстников и старших.

По мнению В.А. Ясвина, образовательная среда, насыщенная нравственным содержанием и организованная с учётом личностных особенностей ребёнка, способствует становлению его внутреннего мира и формированию устойчивых ценностных установок [4]. Таким образом, именно уроки «Познания мира», при условии правильной методической организации, являются благоприятной основой для нравственного развития младших школьников.

Для подтверждения выдвинутой гипотезы в марте 2025 года было проведено анкетирование среди учащихся 3 «А» класса средней школы № 27 города Павлодара. В исследовании приняли участие 28 младших школьников. Анкетирование было направлено на выявление уровня осознания детьми таких нравственных понятий, как честность, ответственность, уважение, готовность к помощи и справедливость. В опрос включались вопросы, касающиеся отношения к семье, друзьям, правилам поведения, готовности помочь, способности прощать, честности и чувства ответственности.

Анализ результатов входного анкетирования показал, что у значительной части учащихся наблюдается поверхностное понимание нравственных понятий. Так, положительное отношение к помощи другим выразили 64% респондентов, честность как важное качество отметили 57%, готовность взять на себя ответственность – 53%, уважение к старшим – 59%. При этом только 48% учащихся отметили, что всегда стараются поступать правильно, даже если никто не видит. Эти данные свидетельствуют о недостаточной глубине нравственного осмысления у части детей и необходимости системной педагогической работы по формированию нравственных установок.

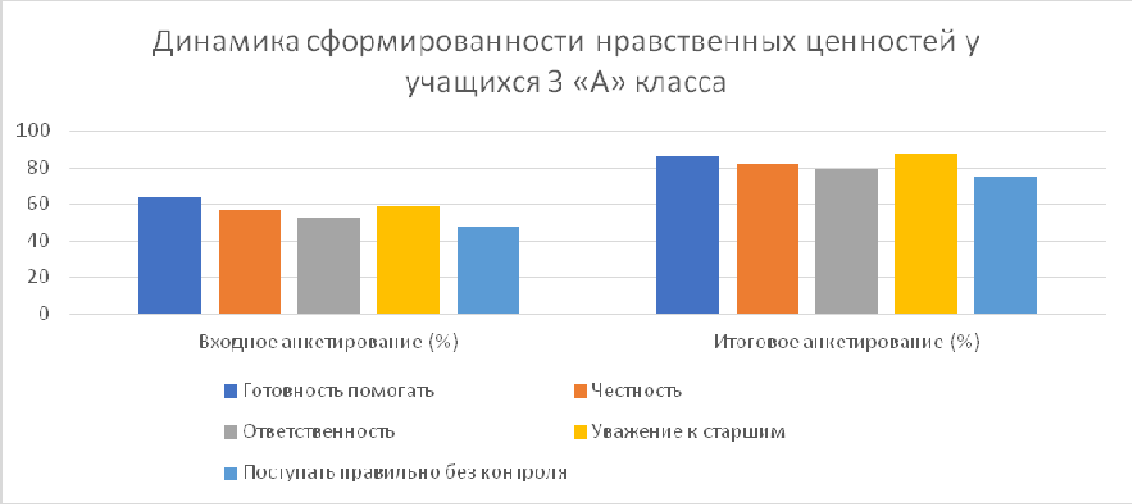
На протяжении месяца на уроках «Познание мира» проводились занятия, направленные на развитие нравственных качеств. Были организованы такие виды деятельности, как:

- обсуждение моральных ситуаций («Что бы ты сделал, если...»);

- создание мини-проектов («Моя семья – мои ценности», «Поступок, которым я горжусь»);
- работа в парах и группах с анализом сказок и историй на нравственные темы;
- написание эссе и рисунков на темы: «Что значит быть добрым», «Я могу помочь»;
- упражнения на рефлексию («Цвет моего настроения», «Цветок добрых дел»).

В конце периода проводилось итоговое анкетирование с теми же вопросами, что и в начале. Результаты показали положительную динамику: готовность помогать выразили 86% детей, честность как ценность назвали 82%, готовность взять на себя ответственность – 79%, уважение к старшим – 88%, а 75% учащихся отметили, что стараются поступать правильно в любой ситуации, независимо от контроля со стороны взрослых. Это свидетельствует об эффективном воздействии нравственно ориентированных методов обучения и подтверждает гипотезу исследования.

Диаграмма №1

Таким образом, проведённая работа показала, что уроки «Познания мира» обладают высоким воспитательным потенциалом и при правильной методической организации могут служить эффективным средством формирования нравственных ценностей у младших школьников. Систематическое применение интерактивных форм обучения, проектной и исследовательской деятельности, рефлексии и анализа моральных ситуаций способствует осознанию детьми таких понятий, как доброта, честность, ответственность, уважение к окружающим.

Результаты анкетирования подтвердили положительную динамику в развитии нравственных установок учащихся. Отмечается повышение осознанности в поведении, стремление поступать правильно, уважительное отношение к сверстникам и взрослым, готовность брать на себя

ответственность и помогать другим. Это свидетельствует о том, что выдвинутая гипотеза нашла своё подтверждение на практике.

Полученные результаты подчеркивают необходимость внедрения в педагогическую практику приёмов и методов, направленных на воспитание нравственности с опорой на содержание учебных дисциплин. В условиях современной школы важно не только формировать академические знания, но и развивать у детей способность к моральному выбору, осмыслению собственных поступков, стремлению к добру и справедливости.

Выводы исследования могут быть использованы педагогами начальной школы, методистами и разработчиками учебных программ при планировании воспитательной работы и построении уроков, направленных на формирование у младших школьников устойчивых нравственных ориентиров.

Литература

1. ГОСО РК. Государственный общеобязательный стандарт начального образования Республики Казахстан. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031

2. Данилова М.И. Формирование социальных и моральных ценностей у младших школьников. – М.: НИКИ, ВШП, 2014. – 198 с.

3. Рубинштейн Б.Г. Основы общей психологии. – М.: Просвещение, 2002. – 351 с.

4. Министерство просвещения РК. Программа воспитания «Біртұтас тәрбие» в организациях образования. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.muscomplexpavl.edu.kz/download/birtutas/prilojen_ru.pd

5. Артемова И.П. Психология семьи и семейных отношений. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 312 с.

6. Ефремова Т.Ф. Толковый словарь русского языка / под ред. Т.Ф. Ефремовой. – М.: Русский язык, 2000. – 456 с.

7. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с. – (Серия «Мастера психологии»).

8. Цукерман Г.А. Виды общения в обучении. – Томск: Пеленг, 1993. – 268 с.

9. Акутина С.П. Семейный уклад в воспитании духовно-нравственных ценностей школьников // Ярославский педагогический вестник. – 2009. – № 2.

10. Методические рекомендации по формированию базовых ценностей при изучении предметов естественно-математического направления. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://uba.edu.kz/storage/app/media/41%2041%2041%2041%2041%2041%20%20RS%20%20RS%20%20RS.pdf

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ИНТЕГРАЦИЯЛАНҒАН САБАҚТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

А.Т. Жетыбаева
Педагогика жоғары мектебінің студенті, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар
жетекші: М.А. Кененбаева
п.ғ.к., профессор

Аңдатпа. Бұл мақала ерекше оқытуды қажет ететін оқушыларға арналған интеграцияланған сабақтарды ұйымдастырудың әдістемелік негіздерін қарастырады. Сапалы білім беру жүйесінің маңызды элементі ретінде мұндай сабақтар оқушылардың оқу үдерісіне тең құқықты қатысуына, олардың әлеуетін ашуға, әлеуметтік және коммуникативтік дағдыларын дамытуға бағытталған.

Кілтті сөздер: сапалы білім беру, интеграцияланған сабақтар, ойын технологиясы, қолдау көрсету, оқу ортасы.

Аннотация. В данной статье рассматриваются методические основы организации интегрированных занятий для учащихся, нуждающихся в особом обучении. Такие занятия как важнейший элемент системы инклюзивного образования направлены на равное участие учащихся в учебном процессе, раскрытие их потенциала, развитие социальных и коммуникативных навыков.

Ключевые слова: инклюзивное образование, интегрированные классы, игровые технологии, поддержка, учебная среда.

Abstract. This article discusses the methodological foundations of the organization of integrated classes for students in need of special education. Such classes, as an essential element of the inclusive education system, are aimed at equal participation of students in the educational process, the disclosure of their potential, the development of social and communication skills.

Keywords: inclusive education, integrated classrooms, game technologies, support, learning environment.

Ерекше оқытуды қажет ететін оқушыларға интеграцияланған сабақтарды ұйымдастыру – сапалы білім берудің негізгі бағыттарының бірі. Бұл оқушылардың жалпы білім беру процесіне қатысуына мүмкіндік беріп, олардың жеке қажеттіліктерін ескеретін тиімді әдістер мен тәсілдерді қамтиды [1].

Интреграцияланған сабақтарға ұлы педагог ғалымдар да көп назар аударған: Я.А.Каменский, А.С. Макаренко, Н.К. Крупская, В.А. Сухомлинский, Д.Б. Эльконин – В.В. Давыдов, Дж. Дьюи, Г. Фрезинг, Е. Хофман [2].

Интеграцияланған сабақ бірнеше пәннен білімдерін біріктіріп жинақтап сабақтың мақсатына жететін, бірнеше пән бойынша мәселелерді қарастыруға мүмкіндік беретін арнайы ұйымдастырылған сабақ [3].

Мұндай сабақтарды ұйымдастыруда келесі аспектілеріне назар аудару маңызды:

1. Диагностика және жоспарлау

• Оқушылардың ерекшеліктерін анықтау: физикалық, интеллектуалдық, әлеуметтік және эмоционалдық мүмкіндіктерін зерттеу.

• Жеке оқу жоспарларын әзірлеу (ЖОЖ): оқушының қабілеттері мен қажеттіліктеріне сәйкес оқу мақсаттары мен әдістерін белгілеу.

2. Сабақ құрылымы

• Сабақтың мазмұнын бейімдеу: оқыту материалдарын жеңілдету немесе күрделендіру.

• Қосымша құралдар пайдалану: визуалды, аудио, тактильді материалдар.

• Оқу ортасын өзгерту: физикалық немесе психологиялық қолайлы жағдай жасау.

3. Оқыту әдістері

• Дифференциалды оқыту: оқушылардың қабілеттері мен мүмкіндіктеріне қарай тапсырмаларды әртүрлі деңгейде беру.

• Жұптық және топтық жұмыс: ерекше оқытуды қажет ететін балаларды сыныптағы басқа оқушылармен бірлесе жұмыс істеуге ынталандыру.

• Ойын технологиялары: ойын арқылы үйрену үдерісін жеңілдету.

4. Мұғалімнің рөлі

• Мұғалімнің инклюзивті құзыреттілігін арттыру: ерекше қажеттіліктері бар оқушылармен жұмыс істеу дағдыларын дамыту.

• Психологиялық қолдау көрсету: оқушылардың өзін-өзі бағалауын арттырып, мотивациясын сақтау.

5. Бағалау

• Жеке жетістіктерді бағалау: дәстүрлі бағалау жүйесін икемдеу.

• Қалыптастырушы бағалау: оқу процесіндегі жетістіктерге үнемі назар аудару.

6. Қолдау көрсету тобы

• Педагог-ассистент немесе дефектолог мамандарды тарту.

• Ата-аналармен серіктестік: оқушының үйдегі оқуын қолдау.[4]

Интеграцияланған сабақтар ерекше оқытуды қажет ететін оқушылардың әлеуметтік ортада өзін еркін сезініп, білім алуға белсенді қатысуына ықпал етеді. Мұндай сабақтардың тиімділігі мұғалімнің кәсіби даярлығы мен сыныптағы оқыту әдістерінің алуан түрлілігіне байланысты [5].

Ерекше оқытуды қажет ететін оқушыларға арналған тапсырмалар олардың танымдық, эмоционалдық және физикалық мүмкіндіктеріне бейімделуі керек. Тапсырмалар нақты, түсінікті әрі қызықты болуы маңызды [1,18б].

Біз зерттеуді Павлодар қаласының №7 ЖОББМ -де 3 «Ә» сыныбында педагогикалық тәжірбиені өткіздік. Сыныпта 22 оқушы бар. Олардың 9-ы қыз, 13-і ұл бала. Зерттеуді өткізуге сынып жетекшісі және пән мұғалімдері көмектесті. Осы сыныпты зерттеу сыныбы ретінде алған

себебіміз, олардың осы жаста қызығушылықтары мол, жан-жақты болып келеді және ақпаратты тез қабылдайды. Біздің зерттеу 3 кезеңнен тұрады.

Олар:

1. Анықтау кезеңі
2. Қалыптастырушы кезең
3. Бақылау кезеңі

Анықтау кезеңі.

Ең алдымен сабақ барысында оқушылардың математикалық қабілеттерін бақыладық. Интеграциялық сабақтарды енгізбес бұрын деңгейлерін тапсырма беру арқылы бекіттік.

5. Кесте бойынша өрнектер құрастырып жаз. Олардың мәнін тап.

Қосылғыш	9 · 4	6 · 5	32 : 4
Қосылғыш	600	185	6 · 5
Қосындының мәні			

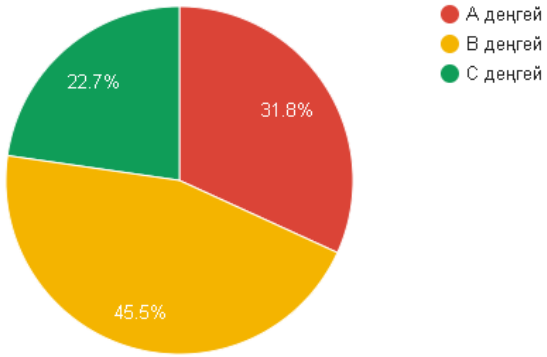
Азайғыш	900	500	82 + 18
Азайтқыш	4 · 7	3 · 9	2 · 8
Айырманың мәні			

Осындай критерийлер бойынша оқушылардың бастапқы білімі мен сабаққа деген қызығушылығы бағаланды.

• А-жоғары деңгей. Тапсырманы толық орындады және қызығушылық танытты

• В-орташа деңгей. Есеп шығару барысында бірнеше қателіктер жіберді.

• С-төмен деңгей. Тапсырманы орындау қиын болды немесе мүлдем орындай алмады. Сабаққа қызығушылығы төмен болды.

1-сурет. Бастапқыдағы оқушылардың оқу үлгерімдері

Бірінші топ оқушылары, яғни сыныптың 31,8%-ы барлық тапсырманы дұрыс орындады. Ал 45,5%-ы тапсырманың жартысын орындаса, қалған 22,7%-ы бірде бір тапсырманы дұрыс орындай алмады және тапсырма орындау барысында қызығушылық танытпады. С деңгейлі оқушылардың қатарында инклюзивті оқытуды қажет ететін оқушыларда бар.

Қалыптастырушы кезең.

Келесі қалыптастырушы кезеңде дәстүрлі математика сабағын интеграцияладық. Математика сабағын қазақ әдебиеті пәніндегі «Қызыл телпек» ертегісімене байланыстырдық.

Математика сабағы 3 «Ә» сынып.

Сабактын максаты: Окушылардың кестелік көбейту бөлуді меңгеру дағдыларын бекіту, көбейту мен бөлуге берілген жай есептерді шығара білу дағдыларынын қалыптасу

Сабак барысында: Сабақ басында оқушыларды екі топқа бөлдік.

1-топ: «Кызыл телпектер», 2 -топ: «Қасқырлар» тобы деп аталды. Сабақты бастар алдында мұғалім төмендегідей қысқаша түсінік берді:

– Балалар Қызыл телпек әжесінің үйіне жету үшін ең жақын жолмен барғысы келеді. Бірақ, ол әжесінің үйіне дейінгі жолда бірнеше кедергілерге кезігіпті. Олар- математикалык кедергілер.

Сабақ үстіндегі осы кедергілердегі тапсырмаларды дұрыс орындап, көп ұпай жинайтан топ женіске жетеді.

1. «Қызыл телпек» тобына берілген тапсырмалар, есеп пен мысалдар:

• Әжеге жету үшін жолда 12 кедергі бар. Оның төрттен бірі өте кауіпті. Қанша кауіпті кедергі бар?

• 4-6, 54:9, 27:9.

2. «Қасқырлар»

• Әже бүгін қонағына деп 21 сыйлық әзірледі. Оның жетіден бірі алма. Сыйлыққа қанша алма әзірленген?

• 28:4,9*7, 5*6.

3. Арифметикалық диктант екі топқа бірдей арналады.

• 8 бен 6 сандарының көбейтіндісінен 30-ды шегер.

• 72мен 8 сандарының бөліндісін 2-есе арттыр.

• 28 санынан 2 мен 5 санының көбейтіндісін шегер.

• 6 мен 4 санының көбейтіндісінен 6 санын шегер.

4. Берілген бөлінділердің ішінен кажеттісін таңдап ал:

• Жауабы 8 болатын бөлінділерді таңдап жаз.

• Жауабы 9 болатын бөлінділерді таңдап жаз.

5. Есеп шығар. Қысқаша шешуін жаз.

– Кызыл телпектің әжесі сендерге арнап бір табақ самса пісірді. Оны 6 тарелкаға 4 самсадан салды. 16 самса табақта калды. Әже канша самса пісірген?

– Әженің үйіне дейін кедергі өте көп еді. 3 орманшының әр қайсысы 6 кедергіден жойды. Әлі де 2 кедергі калыпты. Алғашқыда қанша кедергі болып еді?

6. Ауызша. Бұл сан кандай сандардың көбейтіндісі бола алады?

• 56, 48, 30, 72, 28, 49

• 42, 35, 28, 54,63, 36

Демінді ал, бойынды сергіт.

Екі топтан екі оқушы шығып, сәйкес қимылдар мен сергіту сәтін өткізді.

Соңынан әр топ бір-біріне төмендегідей математикалық тапсырмалар берді.

1-топ	2-топ
82+36:4	70-8*8
12-7*7	52+27:3
94+28:7	48:8+34
5*5+35	8*4+21

Бұл сабаққа ынталы қатысып, берілген тапсырмаларды тез, әрі дұрыс орындады.

Оқушыларға математиканы басқа пәндермен байланыстырып оқыған өте қызықты әрі тиімді болды. Оқушылар есепті шығарумен қатар қазақ әдебиеті сабағындағы ертегілер бөліміндегі «Қызыл телпек» ертегісімен танысты. Олар тек қана ертегімен танысып қоймай, сонымен қатар, бір-бірімен жарысу арқылы есеп шығаруға деген қызығушылықтары артты.

Біздің байқағанымыз бойынша математика пәнін басқа пәндермен интеграциялау өте сәтті өтті. Сабаққа және тапсырмаларды орындауға деген қызығушылықтары мен мотивациялары артқаны көрінді. Мен интеграциялау сабақтары қаншалықты тиімді өткенін бақылау кезеңінде анықтадық

Бақылау кезеңі.

Қаншалықты тиімді болғанын математика пәнін жаратыластану пәнімен интеграциялау арқылы бақыладық.

“Жыл мезгілдері” тақырыбында.

Мысалы:

• Күзде 12 жапырақ ағаштан түсті, ал көктемде 18 жаңа жапырақ шықты. Ағашта қанша жапырақ пайда болды?

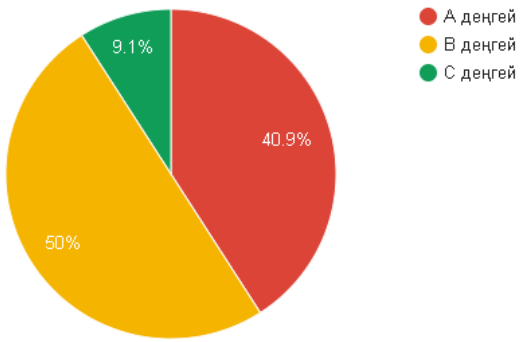
• Балалар ағаш отырғызды: әр бала 3 ағаш отырғызды. Егер 4 бала болса, барлығы қанша ағаш отырғызылды?

Осындай критерийлер бойынша оқушылардың нәтижелік білімі мен сабаққа деген қызығушылығы бағаланды.

• А – жоғары деңгей. Тапсырманы толық орындады және қызығушылық танытты

• В – орташа деңгей. Есеп шығару барысында бірнеше қателіктер жіберді.

• С – төмен деңгей. Тапсырманы орындау қиын болды немесе мүлдем орындай алмады. Сабаққа қызығушылығы төмен болды.

2-сурет. Оқушылардың математика пәнін интеграциялап оқу нәтижесі.

Математика пәнін басқа пәндермен интеграциялау тиімділігін байқап отырмыз. Оқушылардың 40 %-ы есепті дұрыс шешіп, тапсырма орындау барысында қызығушылықтары артып орындағандарын байқадық. Ал орташа орындағандардың саны 50 % болса, төмен деңгейлі оқушылар пайызы 22,7%-дан 9,1 %-ды құрады. Ерекше оқытуды қажет ететін оқушылардың да білім деңгейлері төменнен орташа сатыға көтерілді. Интеграциялап оқыту оқушылардың түсінігін кеңейтіп, қызығушылықтары мен мотивациялары артқанын көре аламыз. Тақырыптарды тереңірек түсініп, топтық жұмыс дағдылары дамып, креативті ойлау қабілеті өсту деген қорытындыға келдік.

Әдебиеттер

1. Баева И.А. Инклюзияның психологиялық негіздері және тәжірибелік аспектілері. – 2017. – 18 б.

2. Томлинсон К.А. Дифференциация: әртүрлі оқушылармен жұмыс жасаудың негіздері. – 2001. – 69 б.

3. Смирнова Л.А. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту тәжірибесі. – 2019. – 13 б.

4. Сейтова К.Р. Инклюзивті білім беруді дамытудағы инновациялық технологиялар // Білім берудегі жаңа технологиялар журналы. 2021. – 351 б.

5. Берулаев М.Н. Интеграция общего и среднего профессионального образования. – 1990. – 38 б.

6. Акпаева А.Б. Математика 3 сынып. – Алматы: Кітап, 2018. – 57 б.

7. Лазарева М.В. Концепция интегрированного обучения детей дошкольного возраста. – 2008. – 158 б.

8. Занков Л.В. Таңдамалы педагогикалық еңбектер. – 1990. – 41 б.

БАСТАУЫШ СЫНЫП МАТЕМАТИКАСЫНДА ГЕОМЕТРИЯ ЭЛЕМЕНТТЕРІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Д.Б. Жигерова
Педагогика жоғары мектебінің студенті
Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
жетекші: М.А. Кененбаева
п.ғ.к., профессор, Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті

Андатпа. Бұл зерттеу жұмысы бастауыш сынып математикасын оқыту барысында геометрия элементтерін меңгертудің әдістемесіне арналған. Геометрия элементтерін бастауыш сыныпта тиімді оқыту – оқушылардың кеңістіктік ойлау қабілетін дамыту, логикалық ойлауды қалыптастыру және математикалық білімдерге қызығушылықты арттыру үшін маңызды. Бұл мақаланың мақсаты – оқушылардың геометрияға деген қызығушылығын арттыру, математикалық ұғымдарды оңай әрі тиімді игеру.

Түйін сөздер: бастауыш сынып, математика, геометрия, геометриялық пішіндер, кеңістіктік ойлау.

Аннотация. Данная исследовательская работа посвящена методике освоения элементов геометрии в процессе обучения элементарной математике. Эффективное обучение элементам геометрии в начальной школе имеет важное значение для развития пространственного мышления учащихся, формирования логического мышления, повышения интереса к математическим знаниям. Цель данной статьи – повысить интерес учащихся к геометрии и помочь им легко и эффективно осваивать математические концепции.

Ключевые слова: начальная школа, математика, геометрия, геометрические фигуры, пространственное мышление.

Annotation. This research work is devoted to the methodology of mastering the elements of geometry in the process of teaching elementary mathematics. Effective teaching of the elements of geometry in primary school is important for the development of spatial thinking of students, the formation of logical thinking, and increasing interest in mathematical knowledge. The purpose of this article is to increase students' interest in geometry and help them easily and effectively master mathematical concepts.

Keywords: elementary school, mathematics, geometry, geometric shapes, spatial thinking.

Барлық геометриялық материалдарды мектепте оқытудың төрт кезеңі қалыптасқан. Бірінші кезең 1-4, екінші 5-6, үшінші 7-9 және төртінші кезең 10-11-ші сыныптарды қамтиды. Бұл кезеңдегі оқушылардың жас ерекшеліктері ескеріп, геометрия ғылымының даму кезеңдеріне сәйкес таңдалған «Көрнекі геометрия», «Практикалық геометрия», «Геометрияның жүйелі курсы» курстарын оқытумен де байланыстырған маңызды [1, 5б].

Бірінші кезеңде оқушылар геометриялық алғашқы түсініктерді жинақтайды әрі дамытады, кейбір геометриялық терминдермен таныса-

ды; қарапайым сызу және өлшем құрамдарын пайдалана берудің қарапайым дағдыларын меңгертеді.

Бұл кезеңнің өзінде-ақ оқушылар анықтаманың рөлін түсінуге дайындалады, үш бұрышы бар фигураны үшбұрыш атап немесе төрт бұрышы да тік төртбұрыш – тік бұрышты төртбұрыш деп атай отырып, оқушылар фигуралардың формалары арқылы олардың қасиеттерін таниды, мәліметтер жинақтайды. Геометриялық пайымдаулар дәлелдеуге тиісті теоремалар түрінде емес тәжірибені жалпылаудан шығарылады.

Бұл кезде геометрия әлементтерін оқыту оқушының бейнелеу шеңберлігін, геомериялық ой өрісін кеңейтуге бағытталуы керек. Ол үшін жазықтықта да, кеңістікте де геометриялық фигуралардың маңызды қасиеттерін тәжірибеден дұрыс мағынасында тұжырымдау процесі кеңістіктік елестеуді дамытуға интеллектуалды-практикалық қызмет процесі ретінде ұйымдастырулары керек.

Геометриялық фигура туралы ұғымның қалыптасу кезінде оның негізгі қасиетінің – геометриялық фигура материалдық емес, абстрактілі бейне екендігі айқындалады[1, 5 б].

Геометрияны оқытудың жүйелі курсына өту алдыңғы сыныптарда игерілген негізгі факторларды жаңа көзқараспен қайталаумен және жүйелеумен байланысты болатыны түсінікті. 1-4 сыныптарда қарастырылған геометриялық фигуралар туралы көрнекілік түсініктер алып, оқытылған терминдерді дұрыс қолдана білу, анықтамалармен жұмыс істей алу дағдыларына ие болып, қарапайым талдауларды түсінетін әрі тәжірибеге қарағанда логикалық дәлелдеулердің артықшылығын мойындайтын дәрежеге жетуі қажет.

Геометриялық материал бастауыш сыныптарда бөлек тақырып болып қарастырылмайды. Геометриялық материал арифметикалық және алгебралық материалдармен тығыз байланыста қарастырылады. Геометриялық материалдардан бастауыш сыныпта: «кеңістік туралы түсінік», «нақты фигурала туралы ұғым», «геометриялық фигуралармен байланысты қарапайым ұғымдар, оларды ажырату», «геометриялық шамаларды өлшеу», «фигураларды салудың бастама білімін қалыптастыру», «әр түрлі геометрилық шамалармен таныстыру» және т.б. қарастырылады.

Оқытудың әдіс-тәсілдері дегеніміз – белгіленген оқу мақсатына жету үшін мұғалім мен оқушы іс-әрекетінің үйлесу тәсілі немесе мұғалімнің оқушыларды білім және білікпен қаруландыратын құралдары мен тәсілдерінің жиынтығы. Оқыту әдістерінің құрылымы өте күрделі. Оның мазмұндық құрылымын анықтағанда, ғалымдар ең алдымен атқаратын қызметін естен шығармау керектігін ескертеді. Оқыту әдістері, оларды дұрыс оқу мақсаттарына орай, бір-бірімен тығыз бірлікте, атқаратын қызметіне қарай қолданғанда ғана тиімділігі артады. Оқыту әдістері білімдік, тәрбиелік, дамытушылық, мотивациялық қызмет атқарады, сондықтан әдістерді сабақтың дидактикалық

мақсаттарына сәйкес қолдана білудің маңызы зор. Мұны жүзеге асыратын тікелей субъект мұғалім екендігі, ең алдымен оның теориялық білімінің тереңдігі мен әдістемелік кәсіби шеберлігіне байланысты.

Әдіс деген ұғым гректің «metodos» деген сөзінен шыққан. «Метод» деген үғым белгілі бір ақиқатқа, шындыққа, мақсатқа жетудің жолдары деген мағынаны білдіреді.

Әдістердің жіктелуі сан алуан. Оларды жіктеу педагогика саласында талас тудыратын күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Дегенмен дәстүрлі жіктеуге тоқталайық. Олар: сөздік әдістер: лекция, түсіндіру, әңгімелесу, баяндау, әңгіме, оқулықпен жұмыс; көрнекілік әдісі: иллюстрация, демонстрация; практикалық әдістер: лабораториялық, практикалық және графикалық жұмыстар мен түрлі жаттығулар жатады.

Қарапайым өмірде бізді түрлі қораптар, пештер, кітаптар, шкафтар және тоңазытқыштар сияқты қолдан жасалған бұйымдар қоршайды. Бұл заттардың барлығының пішіні өзара ұқсас. Ол тікбұрышты параллелепипедтің пішіні. Бұл фигура біздің өмірімізде өте жиі кездеседі.

Төртінші сыныпта көлем тақырыбын оқу оқушылардың жеке дамуына айтарлықтай әсер етеді. Бұл жаста балалар математикалық ұғымдардың маңыздылығын және оларды өмірде қолданудың маңыздылығын түсіне бастайды. Көлем тақырыбын кеңінен оқу оқушылардың кеңістіктік ойлау, логикалық ойлау қабілеттері мен проблемаларды шешу дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Көлемді зерттеу балалардың кеңістіктік ойлауының дамуына ықпал етеді. Төртінші сыныпта оқушылар ұзындық, ен, биіктік ұғымдарын меңгере бастайды, сонымен қатар үш өлшемді заттарды екі өлшемді жазықтықта бейнелеуді үйренеді. Бұл тек математикада ғана емес, сонымен қатар география және физика сияқты басқа пәндерде де пайдалы визуализация дағдыларын дамыту үшін өте маңызды.

Балалар үш өлшемді пішіндерді (текшелер, тікбұрышты параллелепипедтер) бейнелеуді және олардың қасиеттерін түсінуді үйренеді. Мысалы, олар әртүрлі пішіндердің көлемдерін салыстырып, қайсысының үлкен немесе кіші екенін анықтай алады. Бұл олардың аналитикалық дағдыларын дамытады.

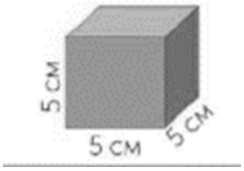
Бастауыш мектеп математикасында көлем тақырыбын оқыту тақырыбына байланысты тәжірибелік-эксперименттік жұмыс ІІІ кезеңнен тұрады.

Бірінші кезең – бұл диагностикалық кезең. Яғни оқушалырдың көлем тақырыб аясындағы білім деңгейлерін анықтау. Екінші кезең – бұл қалыптастыру кезеңі. Диагностикалық деңгейде алынған нәтиже негізінде оқушылардың білімдерін тереңдету үрдісі. Үшінші кезең – бұл қорытындылау кезеңі, яғни оқушылармен жүргезілген тәжірибенің нәтижесін қорытындылау.

І Анықтау кезеңі. Бұл кезеңде оқушылардың көлем тақырыбы аясындағы білім деңгейлері тексерілді. Көлем тақырыбы аясында білім деңгейлерін тексеру жұмысы бақылау жұмысы түрінде жүргізілді. Бақылау жұмысында келесідей тапсырмалар алынды: текше мен тікбұрышты параллелепипедтің айырмашылығы; текше мен тікбұрышты параллелепипедтің көлемін табатын формула және соған берілген есептер және т.с.с. Диагностикалық бақылау жұмысының үлгісі төменде көрсетілген:

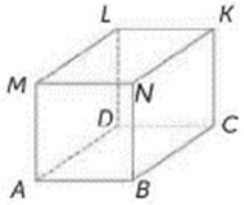
Бақылау жұмысы (диагностика)

1.Текшенің көлемін тап.

2.Бөлменің ұзындығы – 7 м, ені – 5 м, биіктігі – 3 м. Бөлменің көлемін тап.

3.Параллелепипедтің барлық көрінбейтін қырларын ата. Қырларының ұзындығы AB-3 см, BC-6 см, BN-4 см екені белгілі. ML, LK, CK қырларының ұзындықтарын ата.

Бағалау критерийі:

9-10 балл	барлығын дұрыс орындады, көлем тақырыбын түсінеді, формуланы дұрыс қолдана алады
5-8 балл	бірнеше қате жіберді, формуланы дұрыс қолданудан қателесті;
1-4 балл	текше мен тікбұрышты праллелепипедтің айырмашылықтарынан қиналады, көлемді табу формуласын қолданудан қиналады.

Алынған бақылау жұмысының нәтижесі келесіні көрсетті: 25 оқушының 4-еуі 9-10 балл, 16 оқушы 5-8 балл, ал 5 оқушы 1-5 баллдар аралығында алды. Алынған нәтиже негізінде біз оқушылардың математика сабағында көлем тақырыбын оқытудың жоспарын құрастырдық. Жоспар негізіне балалардың алынған нәтижелері ескерілді.

ІІ Қалыптастыру кезеңі. Диагностикалық кезеңде алынған бақылау жұмысының нәтижесіне негізделе отырып оқушылардың көлем тақырыбын оқыту кезінде көптеген әдістерді қолдандық:

1. Көрнекілік. Кеңістік фигураларды нақты объектілер түрінде немесе сурет, презентация арқылы көрсету. Оларды өзара салыстыру.

Сабақта қолдану аясына толқталайық:

Тақырыбы: «Кеңістік фигуралар»

Мақсаты: оқушылардың кеңістік фигураларды нақты объектілер түрінде ажырата білу.

Оқушылар алдында интерактивті тақтада текше мен тікбұрышты параллелепипедтің айырмашылығы мен түрі видео-материал арқылы көрсетілді. Осындай форма арқылы оқушылар жоғарыда айтылған екі түрлі кеңістік фигуралармен жақынырақ танысып, фигураларды өзара ажырата алады.

2. Практикалық тапсырмалар. Оқушыларға физикалық кеңістік фигураларды өздігінен өлшеп, олырдың көлемін табуға сияқты тапсырмаларды беру.

Практикалық әдіс қолдану барысында оқушыларға қарапайым текше мен тікбұрышты параллелепипедте ұқсас қорап пен кітап берілді. Кітап пен қоратың ұзындығын, енін және биіктігін өлшеп, заттардың көлемін абуға кеңес берілді. Мысалы:

- Балалар, кішкентай кітапшаның ұзындыға, ені мен биіктігі қандай болды?
- Ұзындығы – 12 см, ені – 4 см, ал биіктігі- 1 см.
- Жақсы, жарайсыңдар! Ал енді осы өлшемдерді қолдана отырып, кітапшаның көлемін табыңдар. Кітапша қандай фигураға ұқсайды?
- Тікбұрышты параллелепипедтке!
- Дұрыс. Ал бұл фигураның көлемін қалай табамыз?
- Ұзындығы, ені мен биіктігін бір-біріне көбейтеміз!
- Жарайсыңдар! Ендеше қандай жауап шығады?
- 12*4*1=48 см3

Дәптерге жазылу түрі:

Берілгені:

a – 12 см

b – 4 см

c – 1 см

V-?

Шешуі: V=a*b*c=12*4*1=48 (см3)

Жауабы: Кітапшаның көлемі 48 см.

3.Топтық жарыстар мен викториналар.

«Кім тапқыр?» викторинасы.

Оқушылар екі топқа бөлініп, әр топтан оқушылар белгілі бір сұраққа бі-бір оқушыдан кезектеп шығып жауап беріп тұрды. Викторинада жалпы 5 сұрқ болды. Әр сұраққа дұрыс жауап берген топқа жетоннан сыйлық беріп отырды. Жетонды ең көп жинаған топ жеңімпаз атанды.

Викторина сұрақтары:

А) a=3 см, b=2 см, c=2 см тікбұрышты параллелепипедтің көлемі қандай болады?

Ә) Бөлменің ұзындығы – 6 м, ені – 5 м және биіктігі – 3 м. Бөлмеде қанша куб метр ауа бар?

Б) Егер V=2 184 см3, b=12 см, c=13 см болса, a=?

III Бақылау кезеңі. Оқушылардың көлем тақырыбы аясындағы білім деңгейлері диагностикадан өтіп, қалыптастыру кезеңінде арттыру жұмысы жүргізілгеннен кейін олардың қаншалықты білім деңгейлері өзгергендігін тексеру үшін бақылау кезеңін жүргіздік.

Бақылау кезеңінің мақсаты: эксперименттік топтың көлем тақырыбы аясындағы өзгерген білім деңгейлерін тексеру.

Оқушылармен 3-4 тоқсан аралығында көлем тақырыбы аясында білімдерін арттыру мақсатындағы жұмыс қандай нәтиже көрсеткендігін анықтау үшін, 4-ші сыныптың математика сабағының 3-ші және 4-ші бөлімдеріне байланысты бақылау жұмысы алынды. Бақылау жұмысы 5 тапсырмадан тұрды:

Бақылау жұмысы

1. *Ұзындығы – 25 м, ені – 10 м, ал тереңдігі 2 м болатын бассейннің көлемін тап.*
2. *Бөлменің ұзындығы – 7 м, ені – 5 м, биіктігі – 3 м. Бөлменің көлемін және еденінің ауданын тап.*
3. *Тіктөртбұрыш пішінді бөлменің көлемі – 45 м3. Еденінің ауданы – 15 м2. Биіктігі қаншаға тең?*
4. *Қораптың ұзындығы – 12 см, ені – 7 см, биіктігі 4 см болса, оның көлемі қанша?*
5. *Сыйлықтар өлшемі 20 см * 25 см * 15 см қорапқа салынды. Әрбір сыйлық таспамен байланды. Егер түйіні мен ұшына 50 см қалдыратын болса, қорапты байлау үшін қанша сантиметр таспа қажет? Осында 5 сыйлықты байлау үшін қанша таспа қажет?*

Бағалау критерийі:

9-10 балл	барлығын дұрыс орындады, көлем тақырыбын түсінеді, формуланы дұрыс қолдана алады
5-8 балл	бірнеше қате жіберді, формуланы дұрыс қолданудан қателесті;
1-4 балл	текше мен тікбұрышты праллелепипедтің айырмашылықтарынан қиналады, көлемді табу формуласын қолданудан қиналады.

Алынған бақылау жұмысының нәтижелері бойынша оқушылардың көлем тақырыбына байланысты есептерді шығара алу дағдылары шамалы артқандығы байқалды. 25 оқушының 6-уы 9-10 балл, 16 оқушы

5-8 балл, ал 3 оқушы 1-5 баллдар аралығында алды. Бұл нәтиже бойынша оқушылардың көлем тақырыбы жөніндегі түсінігі мен шығару дағдылары артқандығын байқауға болады.

Кесте 1 – Эксперимент нәтижесінің салыстырмалы көрсеткіштері

Білім деңгейлері (4 «Ә» сынып, 25 оқушы)	Эксперимент басы	Эксперимент соңы
Жоғары	4 (16%)	6 (24%)
Орташа	16 (64%)	16 (64%)
Төмен	5 (20%)	3 (12%)

4 эксперименттік сынып бойынша:

– Білім деңгейі жоғары оқушылар саны 4 оқушыдан 16%-дан 6 оқушыға 24%-ға артты;

– Білім деңгейі орташа оқушылар саны 16 оқушы 64% өзгеріссіз қалды;

– Білім деңгейі төмен оқушылар саны 5 оқушыдан 20%-дан 3 оқушыға 12%-ға азайды.

Көлем тақырыбын бастауыш сыныпта жан-жақты әрі тереңірек оқу дағдылары қарапайым өмірде қолдануға септігін тигізеді. Көлем тақырыбының негізгі ұғымдарын меңгере отырып, фигуралардың ауданы, сыйымдылығы және т.б. геометриялық ерекшеліктері сияқты күрделі тақырыптарды үйрену оңайырақ болады. Көлем тақырыбын оқыту әртүрлі міндеттерді шешуді көздейді: сыни тұрғыдан ойлау мен проблемаларды шешу дағдыларының артуы. Балалар мәселенің шарттарын талдауға, тиісті шешімді таңдауға, жауаптарын тексеруге үйренеді.

Көлем тақырыбы бастауыш мектепте математиканы оқытудың маңызды бөлігі болып табылады. Осы тақырып бойынша оқытудың тиімді әдістері оқушылардың білім деңгейін едәуір жақсартуға және олардың үш өлшемді фигураларды өңдеудегі тұрақты дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік берді.

Әдебиеттер

1. Бастауыш сынып оқушыларының геометриялық ұғымдарды және геометриялық материалдарды оқыту жолдарын зерттеу//https://stud.kz/referat/show/79594#&gid=1&pid=4 –

2. Дүйсенбаев А. Педагогика: Оқулық – Астана: Фолиант, 2018.

3. Тлеубердиев Б.М., Рысбаева Г.А., Медетбекова Н.Н. Профессиональная компетентность педагога // Международный журнал экспериментального образования. – 2013. – № 10 – С. 47-50

4. Акпаева А.Б., Лебедева Л., Мынжасарова М., Лихобабенко Т. Алматыкітап, 2023ж.

5. Оспанов Т., Құрманалина Ш., Құрманалина С. «Бастауыш мектепте математиканы оқыту әдістемесі», Фолиант баспасы, Астана 2010.

ФОРМИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Н.Ж. Мухамедкаримова
магистрант Павлодарского педагогического университета им. Ә.Марғұлан, г. Павлодар
научный руководитель: Б.А. Нурмагамбетова
кандидат педагогических наук, профессор, г. Павлодар

Аңдатпа: мақалада ерекше қажеттіліктері бар оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық шарттары айтылған. Қазіргі уақытта бұл проблема Қазақстан үшін өзекті болып табылады. Білім беруді жаңғырту, инклюзивті оқытудың тиімділігін арттыру және ұлттық және халықаралық білім беру стандарттарына қол жеткізу міндеттеріне назар аударылды.

Түйінді сөздер: функционалдық сауаттылық, ерекше білім беру қажеттіліктері, инклюзивті білім беру.

Аннотация: в статье говорится психолого-педагогических условиях формирования функциональной грамотности учащихся с особыми образовательными потребностями. В настоящее время эта проблема является актуальной для Казахстана. Внимание уделено задачам модернизации образования, повышению эффективности инклюзивного обучения и достижению национальных и международных образовательных стандартов.

Ключевые слова: функциональная грамотность, особые образовательные потребности, инклюзивное образование.

Annotation: the article says the psychological and pedagogical conditions for the formation of functional literacy of students with special educational needs. Currently, this problem is relevant for Kazakhstan. Attention is paid to the tasks of modernizing education, increasing the effectiveness of inclusive education and achieving national and international educational standards.

Keywords: functional literacy, special educational needs, inclusive education.

В Казахстане с каждым годом увеличивается число детей с особыми образовательными потребностями, что обусловлено как развитием диагностики, так и внедрением инклюзивного подхода в образовательный процесс. Согласно данным Министерства образования и науки РК, в 2023 году более 30% школ в стране внедрили инклюзивное обучение, однако обеспечение качественного образования для детей с ООП по-прежнему остается актуальной задачей. Сложности в обучении таких детей связаны с недостаточной профессиональной подготовкой педагогов, нехваткой адаптированных учебных материалов и несовершенством психолого-педагогической поддержки в образовательной среде (*Министерство образования и науки РК, 2023*).

Роль психолого-педагогических условий в процессе формирования функциональной грамотности у учащихся с ООП особенно важна. Они включают в себя адаптацию содержания образования, использование

технологий дифференцированного обучения, создание благоприятной эмоциональной среды и поддержку со стороны специалистов – психологов, дефектологов, логопедов. Такие условия позволяют не только учитывать индивидуальные особенности детей, но и обеспечивать их успешную социализацию. Однако исследования показывают, что в Казахстане не хватает системных разработок, направленных на создание и внедрение этих условий, особенно в начальной школе (*Альдиярова и др., 2021*).

Казахстан предпринимает шаги по внедрению инклюзивного подхода в школьное образование. В 2023 году около 35% школ страны внедрили элементы инклюзивного обучения, однако только 15% из них полностью обеспечивают необходимые психолого-педагогические условия для детей с особыми образовательными потребностями (*Министерство образования и науки РК, 2023*). Например, в ряде школ Алматы и Астаны созданы инклюзивные классы с участием дефектологов и психологов, но проблемы нехватки учебных материалов и низкого уровня подготовки учителей остаются актуальными. Учителя часто используют стандартные программы, которые не адаптированы к особенностям восприятия детей с ООП, что снижает эффективность обучения [1].

В рамках проекта *«Инклюзивная школа»*, реализуемого ЮНИСЕФ совместно с Министерством образования РК, были проведены тренинги для педагогов, направленные на повышение их квалификации в работе с детьми с особыми образовательными потребностями. Например, в Восточно-Казахстанской области в 2021–2022 годах прошли обучение более 500 учителей. Однако, согласно данным мониторинга, только 40% из них активно применяют полученные знания в образовательном процессе, что связано с отсутствием системной поддержки и ресурсов на уровне школ (*ЮНИ*ЮНИСЕФ Казахстан, 2022*) [1].

В специальных школах Казахстана, например, в специализированной школе № 17 в Шымкенте, разработаны и внедрены программы коррекционно-развивающего обучения для младших школьников с ООП. Эти программы включают индивидуальные занятия с логопедом и дефектологом, использование наглядных и цифровых учебных материалов. Однако масштабирование таких программ ограничено, и они доступны только в специализированных учебных заведениях, что ограничивает доступ детей с ООП в обычные школы.

В рамках программы *«Цифровая школа»*, реализуемой Министерством образования и науки РК, в 2022 году были внедрены цифровые образовательные платформы для поддержки функциональной грамотности младших школьников, в том числе детей с особыми образовательными потребностями. Например, в Карагандинской области использовалась платформа *BilimLand*, которая позволяет детям с ограниченными возможностями работать с интерактивными заданиями. Однако анализ эффективности таких технологий показывает, что их использование требу-

ет индивидуального сопровождения, что не всегда возможно в обычных школах.

Несмотря на предпринятые усилия, системные подходы к формированию функциональной грамотности у учащихся с ООП в Казахстане пока находятся в стадии становления. Примеры из практики показывают, что:

– существуют успешные локальные инициативы (например, специализированные программы и тренинги для педагогов),

– однако они ограничены по охвату и часто не интегрированы в общеобразовательные школы.

Исследование, направленное на разработку психолого-педагогических условий для формирования функциональной грамотности у учащихся с ООП, способно устранить указанные пробелы. Оно может стать основой для модернизации образовательной системы, предоставив детям с особыми образовательными потребностями равные возможности для получения образования.

Современный образовательный процесс ориентирован на формирование функциональной грамотности учащихся как ключевого фактора успешной социализации, личностного и профессионального развития в условиях динамично меняющегося общества [2]. В Национальной стратегии действий в интересах детей подчеркивается необходимость развития у учащихся навыков, которые позволят им эффективно применять знания в различных жизненных ситуациях (Национальная стратегия действий в интересах детей, 2012). Функциональная грамотность включает в себя такие аспекты, как читательская, математическая, научная, цифровая грамотность, а также навыки критического мышления и самоорганизации, что делает ее важнейшей целью образовательного процесса (Гусев, 2020).

В то же время дети с особыми образовательными потребностями (ООП) сталкиваются с рядом трудностей при освоении базовых и метапредметных навыков, что затрудняет их интеграцию в общество. Согласно данным исследования Л. С. Выготского, процесс обучения детей с ООП требует создания специальных условий, учитывающих их психологические и когнитивные особенности (Выготский, 1983). В последние годы наблюдается рост числа детей с различными формами ООП, что ставит перед педагогами задачу разработки адаптированных образовательных программ и методов обучения, направленных на формирование у них функциональной грамотности (Шевченко и др., 2021). Однако на практике в работе с такими детьми часто не хватает системного подхода, что приводит к снижению эффективности образовательного процесса.

Особое внимание в контексте формирования функциональной грамотности учащихся с особыми образовательными потребностями уделяется роли психолого-педагогических условий. Такие условия включают адаптацию учебных материалов, использование индивидуальных и груп-

повых форм работы, применение коррекционно-развивающих методик и создание инклюзивной образовательной среды (Карабанова, 2020). Они являются основой для успешного обучения, поскольку позволяют учитывать как индивидуальные потребности учащихся, так и их социальные и эмоциональные особенности. Исследования показывают, что интеграция психолого-педагогического подхода в образовательный процесс способствует не только улучшению академических результатов, но и развитию навыков взаимодействия, что критически важно для детей с ООП (Романова, 2019).

Таким образом, разработка психолого-педагогических условий для формирования функциональной грамотности учащихся с ООП является важной и своевременной задачей, способствующей решению как педагогических, так и социальных проблем.

В образовательных системах функциональная грамотность рассматривается как одна из ключевых целей обучения [3]. Например, в Казахстане акцент на развитие функциональной грамотности отражён в *Государственной программе развития образования и науки РК на 2020–2025 годы*, где подчеркивается её значение в подготовке, учащихся к жизни в условиях быстро меняющегося мира.

Функциональная грамотность представляет собой сложное, многокомпонентное явление, играющее ключевую роль в формировании успешной личности. Её структурные компоненты охватывают широкий спектр навыков и знаний, которые необходимо развивать у учащихся для их полноценной социализации и адаптации в современном обществе.

Структурные компоненты функциональной грамотности [4].

Функциональная грамотность является многокомпонентным явлением, включающим в себя несколько ключевых элементов:

1. Читательская грамотность.

Это способность понимать и интерпретировать тексты, а также критически осмысливать и использовать прочитанную информацию. Читательская грамотность служит основой для овладения другими видами грамотности, поскольку именно через чтение человек получает доступ к новым знаниям (*Румянцева, 2020*).

2. Математическая грамотность.

Определяется как способность анализировать и применять количественную информацию для решения проблем. Например, это умение использовать математические модели, понимать графики, вычисления и статистику в повседневной жизни (*OECD, 2019*).

3. Научная грамотность.

Включает способность понимать естественно-научные концепции, анализировать явления, задавать вопросы и принимать решения на основе научных данных. Эта грамотность важна для развития критического мышления и понимания мира (*Шестаков, 2021*).

4. Цифровая грамотность.

Подразумевает способность использовать информационные технологии и цифровые ресурсы для поиска, анализа и создания информации. В условиях цифровизации общества этот компонент становится всё более значимым, особенно для успешной адаптации в образовательной и профессиональной среде (*Гусев, 2020*).

5. Финансовая грамотность.

Это способность использовать финансовые знания и навыки для управления ресурсами, принятия обоснованных решений и достижения личных и семейных целей (*Филиппова, 2019*).

6. Глобальная компетенция и социальная грамотность.

Этот компонент включает способность понимать и уважать культурные различия, взаимодействовать с представителями различных сообществ и принимать обоснованные решения в контексте глобальных вызовов (*OECD, 2018*).

Связь компонентов функциональной грамотности.

Каждый компонент функциональной грамотности взаимосвязан, формируя у учащихся способность решать комплексные задачи. Например, читательская грамотность обеспечивает возможность понимания математических задач, а цифровая грамотность позволяет эффективно анализировать научную информацию. В образовательной практике важно учитывать взаимодополняемость этих компонентов, чтобы обеспечить всестороннее развитие учащихся.

Значение функциональной грамотности.

В образовательных системах функциональная грамотность рассматривается как одна из ключевых целей обучения. Например, в Казахстане акцент на развитие функциональной грамотности отражён в *Государственной программе развития образования и науки РК на 2020–2025 годы*, где подчеркивается её значение для подготовки учащихся к жизни в условиях быстро меняющегося мира.

Дети с особыми образовательными потребностями (ООП) представляют собой разнородную группу учащихся, чьё психическое и когнитивное развитие отличается от нормы в силу различных медицинских, психологических или социальных факторов. Эти особенности напрямую влияют на их способность воспринимать, перерабатывать и применять знания, что требует создания адаптированной образовательной среды и использования специальных педагогических подходов.

В своей концепции Л.С. Выготский подчёркивал, что ведущую роль в обучении детей с ООП играет «зона ближайшего развития», позволяющая развивать их потенциал через использование сильных сторон личности (*Выготский, 1983*). Современные исследования подтверждают, что интеграция психологической и педагогической поддержки, а также индивидуальный подход являются ключевыми в обучении детей с ООП (*Карабанова, 2020*).

Для успешного обучения детей с ООП важно учитывать следующие аспекты:

- Адаптация образовательной среды: использование специальных учебных материалов и технических средств.
- Психологическая поддержка: помощь в управлении эмоциями и формировании позитивной самооценки.
- Интеграция в коллектив: обучение в инклюзивной среде способствует социализации детей и снижает уровень стигматизации.

Особенности психического и когнитивного развития детей с ООП младшего школьного возраста требуют внимательного подхода со стороны педагогов и специалистов. Понимание этих особенностей позволяет создавать условия, способствующие не только усвоению знаний, но и развитию личности ребёнка. Применение современных педагогических технологий и коррекционно-развивающих программ играет важную роль в их обучении, адаптации и успешной социализации.

Литература

1. Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ). (2019). Международная классификация функционирования, ограничений жизнедеятельности и здоровья.

2. Выготский Л.С. (1983). Проблемы развития высших психических функций. М.: Педагогика.

3. Румянцева С.А. (2020). Читательская грамотность как основа функциональной грамотности. Педагогика и психология образования, 12(3), 45-52.

4. Альдиярова К.Ж., Сулейменова А.Б. (2021). Формирование функциональной грамотности учащихся с особыми образовательными потребностями. Образование и наука Казахстана, 8(4), 35-42.

ИННОВАЦИОННЫЕ СРЕДСТВА ФОРМАТИВНОГО ОЦЕНИВАНИЯ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

М.К. Сактаганова
магистрант Павлодарского педагогического университета им. Ә.Марғұлан, г. Павлодар
научный руководитель: Б.А. Нурмагамбетова
кандидат педагогических наук, профессор, г. Павлодар

Аңдатпа: Мақалада ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқытудың негізгі аспектілері қарастырылды. Олардың жеке мүмкіндіктері мен білім кедергілерін ескеретін жағдайлар жасау туралы айтылады. Ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқыту сапасын арттыруда және қалыптастырушы бағалауды ұйымдастыруда басты рөл атқаратын инновациялық технологиялардың мүмкіндіктері ескерілді.

Түйінді сөздер: бағалау, қалыптастырушы бағалау, ойын әдістемелері, цифрлық платформалар.

Аннотация: В статье рассмотрены основные аспекты обучения детей с особыми образовательными потребностями. Говорится о создании условий, которые учитывают их индивидуальные возможности и образовательные барьеры. Учтены возможности инновационных технологий, которые играют ключевую роль в повышении качества обучения детей с ООП и организации формативного оценивания.
Ключевые слова: оценивание, формативное оценивание, игровые методики, цифровые платформы.

Annotation: The article discusses the main aspects of teaching children with special educational needs. It talks about creating conditions that take into account their individual capabilities and educational barriers. The possibilities of innovative technologies that play a key role in improving the quality of education of children with special educational needs and organizing formative assessment have been taken into account.
Key words: assessment, formative assessment, game techniques, digital platforms.

Формативное оценивание как педагогический инструмент начало активно развиваться в зарубежной педагогике в конце XX века. Основоположниками концепции формативного оценивания считаются Блэк и Уильям, которые в своих исследованиях (1998) доказали, что регулярное, оперативное и гибкое оценивание повышает академическую успешность учащихся. Их работа «Inside the Black Box» дала толчок дальнейшему развитию этой идеи в образовательной практике многих стран, включая США, Великобританию, Финляндию и Канаду.

На международном уровне формативное оценивание рассматривается как инструмент: диагностики текущего уровня знаний учащихся; обратной связи между учителем и учеником; активного вовлечения учащихся в учебный процесс и стимулирования самооценки.

В Казахстане формативное оценивание стало обязательным элементом образовательного процесса с переходом на обновлённое содержание образования (2016 г.). Его внедрение связано с реформой системы оценивания и утверждением Критериального оценивания. Исследования казахстанских педагогов и методистов, таких как Сарбасова Г.К. (2020) и Султанова А.Т. (2021), показывают положительное влияние формативного оценивания на учебную мотивацию и осознанное усвоение знаний учащимися. Однако вопросы адаптации данной системы для детей с особыми образовательными потребностями (ООП) остаются недостаточно разработанными.

Анализ подходов к обучению детей с ООП. Обучение детей с ООП требует создания условий, которые учитывают их индивидуальные возможности и образовательные барьеры. В зарубежной педагогике существует несколько ключевых подходов [1].

Инклюзивное образование (UNESCO, 2009) – обучение детей с ООП совместно с их сверстниками. Принципы инклюзии предполагают: адаптацию учебного процесса; разработку дифференцированных заданий и оценочных материалов; создание благоприятной психологической атмосферы в классе. Индивидуализация и дифференциация обучения

(Томлинсон, 2003) – подстройка методик и темпов обучения под возможности каждого ученика. Комплексная психолого-педагогическая поддержка – включает работу учителя, психолога и дефектолога с применением адаптивных технологий. В Казахстане развитие инклюзивного образования зафиксировано в Государственной программе развития образования и науки и Концепции инклюзивного образования. Тем не менее, исследования Айтжановой Р.К. (2021) и Касымовой А.Ш. (2022) указывают на нехватку специализированных методик и ресурсов для обучения и оценивания знаний учащихся с ООП [3].

Инновационные технологии играют ключевую роль в повышении качества обучения детей с ООП и организации формативного оценивания. В международной практике активно используются:

– цифровые платформы: Google Classroom, Seesaw, Edmodo, которые позволяют учителям оперативно оценивать работу учеников и давать обратную связь; Интерактивные приложения (Kahoot!, Quizlet, Padlet) для создания дифференцированных заданий и визуализации оценочных результатов; Адаптивные технологии; Специализированные приложения для детей с особыми потребностями (Read&Write, Learning Ally), которые обеспечивают текстовую поддержку и голосовые подсказки;

– игровые методики и геймификация. Использование игровых средств, таких как виртуальные квесты, для мотивации и вовлечения учащихся в процесс обучения и оценки. В Казахстане внедрение цифровых технологий в образовательный процесс активно продвигается в рамках программ цифровизации (Цифровой Казахстан, 2020). Однако исследования показывают, что для детей с ООП требуется разработка специализированных цифровых средств, адаптированных под их потребности (Калиева А., 2022) [4].

Таким образом, анализ степени разработанности проблемы показывает: Зарубежная практика демонстрирует эффективность формативного оценивания и инновационных технологий в обучении детей с ООП, однако требует дальнейшей адаптации под конкретные условия и категории детей. В Казахстане формативное оценивание внедрено на системном уровне, но исследования в контексте детей с ООП находятся на начальной стадии. Существует потребность в научно обоснованных методиках и инновационных средствах, учитывающих особенности этих учащихся.

Инновационные технологии играют ключевую роль в повышении эффективности формативного оценивания, особенно для детей с ООП. Современные цифровые ресурсы и методики позволяют адаптировать процесс оценки под индивидуальные особенности учащихся, делая его более доступным и интерактивным [4].

Инновационные средства формативного оценивания включают:

1. Цифровые платформы и инструменты

– Google Classroom, Seesaw, Padlet – используются для организации обратной связи и отслеживания прогресса.

– Kahoot! и Quizlet – игровые онлайн-сервисы для создания тестов и викторин. Их визуальный формат особенно полезен для детей с нарушениями внимания и восприятия (Имангалиева А., 2022).

2. Адаптивные образовательные технологии

– Learning Ally и Read&Write – специализированные программы для детей с дислексией, которые обеспечивают аудиоподдержку текстов.

– Сенсорные панели и интерактивные доски – средства визуального и тактильного взаимодействия, помогающие детям с ООП (Горбунова Л.М., 2020).

3. Геймификация и игровые методики. Геймификация (внедрение игровых элементов в обучение) способствует повышению мотивации и включённости учащихся. Например:

– Виртуальные квесты для проверки знаний.

– «Облачные» рейтинговые системы для отслеживания успехов в игровом формате.

4. Дифференцированные средства оценивания

– Использование гибких диагностических карт прогресса с учётом индивидуальных потребностей каждого учащегося.

В Казахстане программы «Цифровой Казахстан» и развитие цифровизации в образовании создают возможности для внедрения таких технологий. Однако исследования Калиевой А.Ж. (2022) показывают, что пока существует дефицит адаптированных цифровых ресурсов для детей с ООП.

Формативное оценивание как инструмент развития образовательного процесса имеет высокий потенциал для обучения детей с особыми образовательными потребностями. Однако его успешная реализация требует адаптации методик, использования инновационных технологий и создания индивидуальных траекторий обучения. Внедрение таких подходов в Казахстане должно основываться на учёте специфики образовательных потребностей детей с ООП и наращивании цифровой инфраструктуры в школах.

Формативное оценивание – это процесс постоянного мониторинга учебного прогресса учащихся с целью улучшения обучения и преподавания. Термин впервые был предложен Блумом (1969), который обозначил формативное оценивание как инструмент для корректировки учебного процесса в реальном времени [2].

Главные принципы формативного оценивания включают:

– обратную связь между учителем и учеником;

– активное вовлечение учащихся в процесс оценки;

– диагностику пробелов в знаниях и понимании материала;

– формирование самооценки и рефлексивного мышления у учащихся.

Формативное оценивание отличается от суммативного оценивания, поскольку оно направлено на процесс обучения, а не только на конечный результат (Black & Wiliam, 1998). В обновлённом содержании образования Казахстана формативное оценивание стало обязательным элементом обучения в начальной школе, что отражено в «Критериальном оценивании» (МОН РК, 2016).

Функции формативного оценивания включают:

1. Диагностическую – определение уровня освоения материала и выявление проблемных зон.
2. Корректирующую – адаптация методик преподавания в зависимости от результатов оценки.
3. Мотивационную – стимулирование учебной активности за счёт позитивной обратной связи.
4. Развивающую – формирование навыков самоконтроля и самооценки у учащихся.

В казахстанской практике формативное оценивание рассматривается как часть системы критериального оценивания. Согласно исследованиям Сарсенбаевой Г.К. (2020), системное внедрение формативного оценивания в начальной школе повышает осознанность обучения, а учащиеся становятся более активными участниками образовательного процесса.

Формативное оценивание в контексте Казахстана

С переходом на обновлённое содержание образования в Казахстане формативное оценивание стало обязательным элементом обучения в начальной школе. В системе критериального оценивания, утверждённой Министерством образования и науки РК (2016), формативное оценивание рассматривается как ежедневный инструмент взаимодействия между учителем и учеником, обеспечивающий:

– постоянный мониторинг успеваемости учащихся;

– своевременное выявление трудностей и адаптацию образовательного процесса;

– создание индивидуальных траекторий обучения [6].

Функции формативного оценивания

Формативное оценивание выполняет несколько ключевых функций:

1. Диагностическая функция.

Определяет текущий уровень знаний учащегося, выявляет пробелы и слабые места в усвоении материала. Это позволяет учителю корректировать учебный план и подбирать подходящие методы для устранения проблем.

2. Корректирующая функция.

Формативное оценивание помогает учителю гибко адаптировать методы и подходы преподавания на основе полученных данных. Например, выявив трудности в изучении определённой темы, учитель может предложить дополнительные задания или объяснения.

3. Мотивационная функция.

Постоянная положительная обратная связь мотивирует учащихся продолжать обучение, преодолевать трудности и активно участвовать в образовательном процессе. Исследования Сарсенбаевой Г.К. (2020) показали, что регулярное использование формативного оценивания повышает самооценку и уверенность учащихся.

4. Развивающая функция.

В процессе формативного оценивания учащиеся учатся самоконтролю, самооценке и рефлексии. Это способствует развитию критического мышления и ответственности за результаты своего обучения.

Инструменты формативного оценивания.

Формативное оценивание может использовать различные инструменты и методы, которые позволяют учителю оперативно оценивать знания учащихся:

- устная обратная связь (вопрос
- мини-тесты и блиц-опросы;
- портфолио достижений учащихся;
- карты прогресса, фиксирующие индивидуальные резу
- самооценка и взаимная оценка среди учащихся.

В контексте обучения детей с особыми образовательными потребностями (ООП) формативное оценивание приобретает особое значение, поскольку позволяет учителю персонализировать процесс обучения и отслеживать даже небольшие успехи ученика. Использование наглядных и интерактивных инструментов (диаграммы, карточки, визуальные схемы) способствует улучшению восприятия информации и удержанию внимания у детей с ООП (Имангалиева А., 2022).

Таким образом, формативное оценивание является важным компонентом образовательного процесса, обеспечивая непрерывную обратную связь, поддерживая мотивацию и развивая навыки самооценки. В казахстанской практике оно зарекомендовало себя как эффективный инструмент для повышения качества обучения и создания комфортной образовательной среды для всех категорий учащихся.

Литература

1. Black P., Wiliam D. Inside the Black Box: Raising Standards Through Classroom Assessment. – Phi Delta Kappan, 1998.

2. Bloom B. Learning for Mastery. – Evaluation Comment, 1969.

3. Министерство образования и науки РК. Критериальное оценивание в рамках обновлённого содержания образования. – Астана, 2016.

4. Аубакирова Б.К. Психолого-педагогические аспекты инклюзивного обучения в Казахстане. – Алматы, 2021.

5. Горбунова Л.М. Цифровые технологии в инклюзивном образовании. – Москва: Педагогика, 2020.

6. Калиева А.Ж. Цифровизация образования и её роль в обучении детей с ООП. – Астана, 2022.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ГРУППОВОЙ РАБОТЫ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

У.Ж. Сулейменова
магистрант Павлодарского педагогического университета им. Ә.Марғұлан, г. Павлодар
научный руководитель: Б.А. Нурмагамбетова
кандидат педагогических наук, профессор, г. Павлодар

Аңдатпа: Мақалада айтылғандай, топтық жұмыс оқытудың тиімді әдістерінің бірі болып табылады, өйткені ол оқушылардың оқу мотивациясын, әлеуметтенуін дамытуға, сондай-ақ олардың командада жұмыс істей білуін қалыптастыруға ықпал етеді, бұл әсіресе жаһандану және цифрландыру дәуірінде өзекті болып табылады. Бастауыш мектептердің практикасында топтық жұмысты тиімді ұйымдастыруда әлі де қиындықтар байқалатындықтан, құзыреттілік тәсіліне ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: топтық жұмыс, құзыреттілік, бірлескен оқыту, қызмет.

Аннотация: В статье говорится о том, что групповая работа является одним из таких эффективных методов обучения, поскольку она способствует развитию учебной мотивации, социализации учащихся, а также формированию их умения работать в команде, что особенно актуально в эпоху глобализации и цифровизации. Особое внимание уделяется компетентностному подходу, так как в практике начальных школ до сих пор наблюдаются трудности с эффективной организацией групповой работы.

Ключевые слова: групповая работа, компетенции, совместное обучение, деятельность.

Annotation: The article states that group work is one of such effective teaching methods, since it contributes to the development of educational motivation, socialization of students, as well as the formation of their ability to work in a team, which is especially important in the era of globalization and digitalization. Particular attention is paid to the competence approach, since in the practice of primary schools there are still difficulties with the effective organization of group work.

Key words: group work, competencies, joint training, activities.

Групповая работа способствует формированию у младших школьников ряда ключевых компетенций XXI века, таких как критическое мышление, коммуникативные способности, навыки взаимодействия и решения проблем. Кроме того, этот метод активно развивает у детей чувство ответственности за свои действия и результат всей группы. В условиях начальной школы групповая работа особенно актуальна, так как младший школьный возраст характеризуется высокой социальной активностью, потребностью в одобрении со стороны сверстников и учителя, а также склонностью к совместной деятельности.

Групповая работа не только способствует усвоению учебного материала, но и играет важную роль в социализации детей. Работая в группе, школьники учатся договариваться, выражать свои мысли, слушать других и учитывать чужую точку зрения. Это позволяет

развивать такие важные качества, как эмпатия, терпимость и уважение. С точки зрения обучения групповая деятельность улучшает понимание сложных понятий за счёт обсуждений и совместных решений, что способствует более глубокому усвоению материала.

Несмотря на доказанную эффективность групповой работы, её применение в начальной школе остаётся ограниченным. Многие учителя испытывают трудности с организацией и управлением группами, особенно в условиях большого класса или недостаточной методической подготовки. Кроме того, отсутствуют универсальные подходы, учитывающие возрастные особенности и индивидуальные потребности младших школьников. Это приводит к неравномерной вовлечённости детей в групповую деятельность, что снижает её образовательный эффект [1].

Казахстанская система образования сталкивается с рядом вызовов, таких как необходимость повышения качества обучения, интеграция инклюзивных подходов и адаптация к современным международным стандартам. Одним из приоритетов является развитие коммуникативных навыков и социальных компетенций у младших школьников, что возможно при условии эффективной реализации групповых методов обучения. Однако отсутствие четких методических рекомендаций и подготовленности педагогов в вопросах организации групповой работы затрудняет ее полноценное использование.

Роль групповой работы в начальной школе Казахстана. В начальной школе, как на первом уровне общеобразовательной системы, формируются базовые навыки, необходимые для успешной учебной деятельности в будущем. Групповая работа способствует развитию этих навыков, помогая учащимся научиться работать сообща, развивать чувство ответственности за общий результат и совершенствовать академические знания. Кроме того, в условиях многоязычия и многонациональной среды Казахстана групповая работа становится важным инструментом. Анализ образовательной практики показывает, что, несмотря на потенциал групповой работы как педагогического метода, её внедрение в школах Казахстана остаётся фрагментарным. Основные трудности связаны с:

- Недостатком методической подготовки учителей.
- Ограниченными знаниями о психолого-педагогических условиях успешной реализации групповой работы.
- Сложностями в управлении процессом групповой деятельности, особенно в условиях больших классов.
- Отсутствием достаточного количества адаптированных методических материалов.

В Казахстане изучением психолого-педагогических условий организации групповой работы в образовательных учреждениях занимаются следующие учёные:

1. Гульнара Маратовна Утегенова В своей статье «Психолого-педагогические возможности групповой работы на занятиях в магистратуре для развития профессиональных навыков преподавания в вузе» Утегенова рассматривает особенности использования групповой работы в подготовке магистрантов научно-педагогического направления. Она обосновывает методологические аспекты психолого-педагогического сопровождения группового взаимодействия при обучении в магистратуре, что может быть полезно при организации групповой работы в начальной школе.

2. Кенжебеков Б.Т. и Менлибекова Г.М. В своих исследованиях они рассматривают вопросы формирования готовности будущих педагогов к профессиональной деятельности, включая аспекты организации групповой работы. Их работы могут быть полезны для понимания подготовки учащихся

Эти исследования способствуют развитию теоретических и практических основ организации групповой работы в образовательных учреждениях Казахстана, включая начальную школу.

Образовательные вызовы Казахстана. Казахстанская система образования сталкивается с рядом вызовов, таких как необходимость повышения качества обучения, интеграция инклюзивных подходов и адаптация к современным международным стандартам. Одним из приоритетов является развитие коммуникативных навыков и социальных компетенций у младших школьников, что возможно при условии эффективной реализации групповых методов обучения. Однако отсутствие четких методических рекомендаций и подготовленности педагогов в вопросах организации групповой работы затрудняет ее полноценное использование.

Таким образом, исследование психолого-педагогических условий организации групповой работы на уроках в начальной школе является важным и своевременным шагом для повышения качества образования в Казахстане. Оно способствует созданию эффективной методической базы, которая будет полезна как учителям, так и администрации образовательных учреждений.

В современном глобальном образовательном пространстве групповая работа признана одним из наиболее эффективных методов обучения, способствующих развитию ключевых компетенций XXI века: критического мышления, навыков сотрудничества, творческого подхода и решения сложных задач. Многие международные организации, включая ЮНЕСКО, ОЭСР и ЮНИСЕФ, подчёркивают важность групповой деятельности для формирования у школьников навыков, необходимых в быстро меняющемся мире [2].

В России изучением психолого-педагогических условий организации групповой работы в начальной школе занимались следующие учёные:

1. Г.А. Цукерман Галина Анатольевна Цукерман внесла значительный вклад в изучение групповой работы в начальной школе, исследуя её влияние на развитие учебного сотрудничества и коммуникативных навыков у младших школьников.

2. Л.В. Занков Леонид Владимирович Занков разработал систему развивающего обучения, в которой груп

3. В.В. Давыдов Василий Васильевич Давыдов исследовал проблемы содержания и организации групповых форм работы в классе, обосновывая их значимость для развития

4. Д.Б. Эльконин Даниил Борисович Эльконин изучал психологические аспекты организации и проведения групповой работы, подчёркивая её роль в

5. Л.С. Выготский Лев Семёнович Выготский внёс фундаментальный вклад в понимание социальной природы

Эти учёные заложили теоретические основы организации групповой работы в начальной школе, исследуя её влияние на развитие познавательных и коммуникативных способностей учащихся.

За рубежом групповая работа активно развивается в рамках концепций кооперативного обучения (Cooperative Learning) и активного обучения (Active Learning). Эти подходы направлены на вовлечение учащихся в совместный процесс изучения материала, где каждый ребёнок играет активную роль в достижении общей цели. В таких странах, как Финляндия, США, Канада и Сингапур, групповая работа рассматривается как важный элемент образовательного процесса [4].

Научные работы таких исследователей, как Джон Хэтти (*«Видимое обучение»*), Роберт Славин (*«Совместное обучение: теория, исследования и практика»*) и Барбара Броган (*«Опытный учитель»*), подтверждают высокую эффективность групповой работы в начальной школе. Согласно исследованиям:

- Групповая работа повышает качество обучения за счёт взаимодействия учащихся, обмена знаниями и выработки коллективных решений.
- Учащиеся, работающие в группах, демонстрируют более высокий уровень социальной ответственности, эмпатии и уверенности в себе.
- Совместная деятельность помогает выравнивать образовательные возможности для детей с разным уровнем подготовки.

В зарубежных образовательных системах накоплен значительный опыт использования групповых методов на разных уровнях обучения. Например:

- **Финляндия** активно внедряет проектное обучение, где групповая работа является ключевым инструментом для изучения междисциплинарных тем.

- **США и Канада** используют технологии взаимного обучения (Peer Learning), которые позволяют учащимся взаимодействовать, делясь опытом и знаниями.
- **Япония** делает акцент на коллективных обсуждениях и решении проблем в рамках уроков, что способствует глубокому пониманию материала.

Несмотря на очевидные преимущества, во многих странах остаётся ряд нерешённых вопросов, связанных с организацией групповой работы в начальной школе:

- Недостаточная подготовка учителей к управлению групповыми процессами.
- Трудности в создании равных условий для всех участников группы, что иногда приводит к «пассивным» ролям.
- Ограниченные ресурсы для адаптации групповых методов под разные возрастные и культурные особенности учащихся.

В мировой практике продолжаются исследования, направленные на выявление оптимальных моделей групповой работы, которые учитывают индивидуальные особенности учащихся, культурный контекст и возможности цифровых технологий. Разработка универсальных рекомендаций для педагогов по организации групповой деятельности является важной задачей, которая позволяет обеспечивать равные образовательные возможности в глобальном масштабе [5].

Групповая работа в педагогике – это форма организации учебной деятельности, при которой учащиеся делятся на небольшие группы для совместного выполнения заданий, решения задач или изучения учебного материала. Основной особенностью этого метода является активное взаимодействие между участниками группы, что способствует их личностному и социальному развитию.

Групповая работа имеет следующие характеристики:

1. Общая цель. Учащиеся работают над достижением единого результата.
2. Распределение ролей. Каждый участник группы выполняет определённую роль, что способствует развитию ответственности и самоорганизации.
3. Взаимодействие. Члены группы активно обмениваются идеями, предлагают решения и обсуждают их.
4. Оценка коллективного и индивидуального вклада. Результаты работы оцениваются как на уровне всей группы, так и на уровне каждого ее участника.

Основополагающими принципами групповой работы являются сотрудничество, равноправие и взаимная поддержка. Этот метод способствует не только усвоению учебного материала, но и формированию таких ключевых компетенций, как коммуникация, критическое мышление и умение решать проблемы [6].

Виды групповой работы. Существуют различные виды групповой работы, которые отличаются целями, методами организации и форматом взаимодействия. Их выбор зависит от учебных задач, уровня подготовки учащихся и специфики образовательного процесса.

1. По способу формирования групп:

- Случайные группы. Формируются путём случайного распределения учащихся. Используются для создания новых связей в классе и устранения монотонности.
- Гомогенные группы. Формируются из учащихся с одинаковым уровнем знаний или навыков. Применяются для углубленного изучения материала.
- Гетерогенные группы. Включают учащихся с разным уровнем подготовки, что позволяет сильным ученикам помогать слабым, стимулируя взаимное обучение.

2. По характеру взаимодействия:

- Кооперативные группы. Все участники работают над одной задачей, распределяя между собой роли.
- Соревновательные группы. Группы соревнуются друг с другом, выполняя задания на время или на качество.
- Исследовательские группы. Каждая группа изучает определённую проблему или тему, а затем представляет результаты своей работы.

3. По продолжительности взаимодействия:

- Краткосрочные группы. Формируются для выполнения одного задания в рамках урока.
- Долгосрочные группы. Работают над проектами или серией заданий в течение длительного времени.

4. По организационным формам:

- Парная работа. Двое учащихся совместно выполняют задание, что особенно эффективно на начальных этапах знакомства с групповыми методами.
- Малая группа. Включает 3–5 участников и подходит для большинства учебных заданий.
- Большая группа. Состоит из 6 и более человек и используется для выполнения сложных или масштабных задач.

Педагогическая ценность групповой работы.

Групповая работа в педагогике обладает рядом значимых преимуществ:

1. Развитие коммуникативных навыков. Учащиеся учатся слушать друг друга, выражать свои мысли и эффективно взаимодействовать.

2. Повышение мотивации. Участие в группе делает учебный процесс более увлекательным и стимулирует интерес к учёбе.

3. Формирование социальной ответственности. Учащиеся осознают важность своей роли в коллективе и учатся нести ответственность за общий результат.

4. Более глубокое усвоение материала. Обсуждение и обмен идеями внутри группы способствуют более глубокому пониманию учебного материала [6].

Групповая работа является одной из ключевых форм организации учебного процесса, способствующей развитию когнитивных и социальных навыков учащихся. Её эффективность обоснована рядом теоретических подходов, среди которых центральное место занимают теория Л.С. Выготского о зоне ближайшего развития и концепция кооперативного обучения.

Таким образом, изучение психолого-педагогических условий организации групповой работы является актуальной задачей не только в национальном, но и в международном образовательном контексте. Это исследование вносит вклад в развитие теоретических и практических основ эффективного обучения на уровне начальной школы.

Литература

1. Выготский Л.С. Психология развития ребёнка. – М.: Педагогика, 1984.

2. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1960.

3. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. – М.: Педагогика, 1986.

4. Занков Л.В. Обучение и развитие. – М.: Просвещение, 1975.

5. Печенкина Е.В. Организация групповой работы в начальной школе. – СПб.: Питер, 2019.

6. Жунисова Г.Ж., Куанылы М.А., Тукебаева С.А. Психолого-педагогические аспекты организации групповой работы. // Вестник КазНПУ, 2020.

7. Цукерман Г.А. Групповая работа как средство формирования навыков сотрудничества. // Психология и педагогика, 2015, №3.

8. Джанзакова Ш.И., Гауриева Г.М., Бабжанова Г.Ж. Коррекция гиперактивности младших школьников через групповую работу. // Вестник педагогики, 2021.

РОЛЬ УРОКОВ «ПОЗНАНИЕ МИРА» В ФОРМИРОВАНИИ СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Д.Е. Бещембаева

студент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар

научный руководитель: А.А. Жакиенова

магистр педагогических наук, г.Павлодар

Аннотация. В статье анализируется роль уроков «Познание мира» в формировании семейных ценностей у младших школьников. Исследование показало, что дети осознают важность заботы о близких, но недостаточно воспринимают эмоциональ-

ную поддержку. Предложены методы укрепления семейных ценностей через ролевые игры, проекты и беседы, способствующие развитию эмпатии и ответственности.
Ключевые слова: семейные ценности, уроки «Познания мира», забота, уважение, эмоциональная поддержка, ответственность, семейные отношения.

Аннотация. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының отбасылық құндылықтарын қалыптастырудағы «Дүниетану» сабақтарының рөлі талданады. Зерттеу көрсеткендей, балалар жақындарына қамқорлық жасаудың маңыздылығын түсінеді, бірақ эмоционалды қолдауды жеткіліксіз қабылдайды. Эмпатия мен жауапкершілікті дамытуға ықпал ететін рөлдік ойындар, жобалар мен әңгімелер арқылы отбасылық құндылықтарды нығайту әдістері ұсынылған.
Түйінді сөздер: отбасылық құндылықтар, «Дүниетану» сабақтары, қамқорлық, құрмет, эмоционалды қолдау, жауапкершілік, отбасылық қатынастар.

Annotation. The article analyzes the role of «Learning about the world» lessons in the formation of family values among younger schoolchildren. The study showed that children are aware of the importance of caring for loved ones, but they do not perceive emotional support enough. The methods of strengthening family values through role-playing games, projects and conversations that promote empathy and responsibility are proposed.
Keywords: family values, lessons of «Knowledge of the world», care, respect, emotional support, responsibility, family relations.

Существует множество определений семейных ценностей в научной литературе. Так, известный российский педагог А.Н. Леонтьев, акцентируя внимание на значении семейных ценностей в процессе воспитания, подчеркивает, что «семья является важнейшим институтом социализации ребенка, и именно в ней закладываются основы его морального и духовного мира» [1, с.400].

В контексте педагогики семейные ценности рассматриваются как важнейшие компоненты воспитания, которые влияют на развитие ребенка в социальном и нравственном плане, определяют его отношение к близким и окружающим людям.

«Семья – это социальная группа, состоящая из людей, связанных браком, кровным родством или другими близкими отношениями, которые совместно проживают, ведут совместное хозяйство и взаимно заботятся друг о друге. Это основная ячейка общества, в которой человек получает первую социальную и моральную подготовку» такое определение понятию «семья» дано в толковом словаре С.И. Ожегова [2, с.800].

В свою очередь, Л.В. Рубинштейн утверждает, что «ценности, которые человек воспринимает в семье, становятся основой его жизненных установок и поведения на протяжении всей жизни» [3, с.351]. Эти взгляды подтверждают важность формирования семейных ценностей с самого раннего возраста, что способствует успешной социализации ребенка.

Д.Н. Ушаков под семейными ценностями понимает «набор моральных норм и установок, который лежит в основе взаимоотношений внутри семьи. Эти ценности могут включать в себя такие принципы, как лю-

бовь, забота, уважение, поддержка и ответственность за благополучие членов семьи. Семейные ценности являются основой для воспитания личности ребенка, формирования его моральных ориентиров и отношения к окружающему миру» [4, с.720].

Семейные ценности – это совокупность моральных и этических норм, а также традиций, которые формируют внутренний мир человека и направляют его действия в отношениях с окружающими. Эти ценности служат основой для воспитания личности, оказывая влияние на развитие таких качеств, как забота, любовь, уважение и ответственность.

Семейные ценности закладываются в раннем возрасте, в основном в семье, и передаются от поколения к поколению. Именно семья становится тем, первым социальным институтом, в котором ребенок осваивает основные жизненные принципы, отношения и ориентиры.

Важно отметить, что семья для ребенка – это не только место проживания, но и важнейший социальный институт, который закладывает основы его моральных и этических установок. Именно в семье ребенок учится первым жизненным принципам, таким как уважение, забота, любовь, ответственность и поддержка.

В контексте школьного образования важно интегрировать эти ценности в учебный процесс, и одним из таких предметов является урок «Познание мира». Мы задались вопросом: «Как уроки «Познание мира» влияют на формирование семейных ценностей у младших школьников?».

Цель нашего исследования: анализировать роль уроков «Познание мира» в формировании семейных ценностей у младших школьников. Для достижения цели нами были поставлены задачи: изучить влияние уроков «Познания мира» на осознание детьми значимости семейных ценностей, таких как забота, любовь, уважение, ответственность и провести диагностику реакции детей на семейные ситуации.

Уроки «Познания мира» предоставляют уникальную возможность для учителей не только передавать знания о мире, но и работать с внутренним миром ребенка, закладывая основы его морального и социального развития. Внедрение семейных ценностей в образовательный процесс помогает формировать у детей гармоничную личность, способную к успешному взаимодействию в обществе и решению жизненных задач с учетом этических норм и принципов.

Как отмечает И.П. Артемова [5, с.312]. формирование семейных ценностей необходимо по нескольким причинам. Во-первых, ценности семьи помогают ребенку понять, что такое правильное поведение и как взаимодействовать с окружающими. Во-вторых, такие ценности, как любовь, уважение и забота, способствуют развитию эмпатии и толерантности у детей, что важно для их успешной социализации. В-третьих, они помогают создать атмосферу безопасности и комфорта, что является залогом успешного обучения и психоэмоционального развития ребенка.

Темы, такие как забота о близких, помощь другим, уважение к правам и свободам каждого человека, активно интегрируются в школьное образование через обсуждения, практические задания и творческие задания, которые развивают у детей эмпатию, понимание и внимание к нуждам других отмечает М.И. Данилова [6, с.198].

В начальной школе уроки «Познания мира» служат важным инструментом для введения детей в более широкую реальность – общественные и семейные отношения, окружающий мир и его многообразие. Одной из главных задач учителя на этих уроках является создание у детей целостного представления о том, что такое семья и какие ценности она несет. На уроках «Познания мира» в начальных классах учащиеся изучают темы, которые связаны с основами социальных и моральных отношений. Эти уроки помогают детям понять, как важны такие чувства, как забота, любовь, уважение, в жизни каждого человека и как эти чувства проявляются в отношениях с родителями, братьями и сестрами, а также с окружающими [7, с.456].

Уроки «Познания мира», посвященные различным аспектам семейных отношений, помогают детям осознать важность таких понятий, как забота, любовь, уважение. Эти темы закладывают основу для формирования гармоничных отношений в будущем и развивают у детей ответственность, эмпатию и уважение к близким. В следующих абзацах рассмотрены ключевые темы, которые изучаются в начальной школе, и их влияние на воспитание семейных ценностей у школьников.

В 1 классе на уроках «Познания мира» дети изучают тему «Семейные заботы». В рамках этой темы они учат, что забота о членах семьи – это не только помощь в домашних делах, но и внимание, поддержка, любовь. Дети осознают, что забота о близких помогает укрепить семейные отношения и создать атмосферу доверия и тепла. Изучая эти вопросы, дети начинают понимать, как важно заботиться о родных, проявлять внимание и быть ответственными за благополучие своей семьи.

Во 2 классе на уроках рассматривается тема «Семейное согласие всего дороже». Дети учат, как важно поддерживать мир и гармонию в семье, уважать мнение других, избегать конфликтов. Эта тема помогает детям осознать, что семейное согласие и взаимопонимание основаны на любви и уважении. Изучение этих принципов учит детей ценить мир и гармонию в отношениях с близкими, учит конструктивно разрешать разногласия и поддерживать уважение внутри семьи.

В 3 классе дети изучают темы: «Семья в жизни человека» и «Наш семейный бюджет». По первой теме они понимают, что семья играет важную роль в жизни каждого человека, поддерживает и воспитывает. В рамках второй темы дети учат, как важно распределять ресурсы в семье, понимать значение финансовой стабильности и ответственности. Изучая эти темы, дети осознают важность семейных связей и учатся уважать труд и ресурсы, которые необходимы для благополучия семьи.

В 4 классе дети изучают тему «Мои семейные традиции», которая помогает им понять значимость традиций в семье для поддержания близких отношений и передачи ценностей. Эти темы помогают детям осознать, что семья – это основа их воспитания и формирования жизненных ориентиров, что семейные традиции укрепляют связи и создают атмосферу любви и доверия.

Для определения осознания важности семейных ценностей: забота, уважение и ответственность детям было предложено решение педагогической ситуации. В решении ситуации приняли участие 8 учеников 4 «б» класса сельской школы с. Айнаколь, Алгабасского сельского округа города Аксу. Детям была предложена педагогическая ситуация «Забота о бабушке», в которой «бабушка заболела и чувствует себя усталой. Она попросила тебя принести ей чашку чая, но ты был(а) увлечен(а) игрой и ответил(а), что сделаешь это позже. Через некоторое время ты заметил, что бабушка сама с трудом встала и пошла на кухню».

Анализируя результаты анкетирования детей, на вопрос «Как ты думаешь, что почувствовала бабушка в этот момент?» 100% детей ответили, что бабушке было обидно, грустно или одиноко. Это подтверждает, что у детей сформировано понимание эмоций других людей, что является важной основой для развития семейных ценностей.

На вопрос «Что ты мог(ла) бы сделать иначе?» 87,5% детей отметили, что нужно было сразу помочь бабушке и принести ей чай. Это говорит о том, что дети осознают свою ошибку и готовы изменить свое поведение в подобных ситуациях.

В ответах на вопрос «Почему важно помогать старшим членам семьи?» 87,5% детей указали, что старшие устают, заботятся о нас, и мы должны им помогать. Это свидетельствует о том, что у большинства детей сформировано понимание важности поддержки семьи. Однако у некоторых детей помощь воспринимается скорее, как обязанность, а не искреннее желание заботиться.

На вопрос «Как можно показать заботу о бабушке, кроме помощи по дому?» только 37,5% детей ответили, что заботу можно выразить через объятия, разговоры, внимание к самочувствию. Остальные дети указали только физическую помощь (принести чай, укрыть одеялом и т.д.). Это говорит о том, что эмоциональная забота пока недостаточно осознана, и этот аспект требует дополнительной работы.

На вопрос «Как ты будешь поступать в таких ситуациях в будущем?» 100% детей ответили, что будут помогать бабушке сразу и проявлять больше заботы. Это свидетельствует о том, что у детей развита способность к саморефлексии, и они стремятся вести себя лучше в семейных ситуациях.

В содержании программы представлено достаточное количество тем по формированию семейных ценностей на уроках «Познания мира», учащиеся понимают, что такое «семейные ценности», 100% детей пра-

вильно определили эмоции бабушки и выразили готовность в будущем помогать старшим членам семьи сразу, не откладывая. Однако исследование выявило, что недостаточно ведётся работа по развитию эмоциональной заботы. Большинство детей воспринимают заботу и помощь как выполнение обязанностей, но не всегда осознают важность эмоциональной поддержки, теплых отношений и взаимного уважения. Только 37,5% детей отметили, что семейные ценности проявляются не только в помощи, но и в общении, внимании к чувствам близких, выражении любви.

Проведенный анализ содержания предмета и ситуации показал, что действительно уроки «Познания мира» обладают тем потенциалом, который позволяет формировать семейные ценности. Тому способствует и ценностный подход, который мы используем при преподавании предмета «Познание мира».

Поэтому в перспективе планируем усилить акцент на эмоциональном аспекте семейных ценностей: доверии, уважении, взаимопомощи, любви; включить в урок практические задания и ролевые игры, развивающие навыки эмоциональной поддержки, провести семейные проекты, где дети смогут вместе с родителями, бабушками, дедушками учиться проявлять заботу, использовать беседы и обсуждения, которые помогут детям осознать, что забота – это не только выполнение просьб, но и внимание, искреннее участие в жизни близких.

Проведенное исследование показало, что уроки «Познания мира» способствуют формированию семейных ценностей у младших школьников, развивая их эмпатию, заботу и ответственность. Однако необходимо усилить внимание к эмоциональной поддержке и уважению в семейных отношениях. Это позволит более полно развить гармоничные личностные качества и укрепить семейные связи.

Литература

1. Леонтьев А.Н. (2011). Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Академия. – 400 с.

2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Оникс, 1992. – 800 с.

3. Рубинштейн Б.Г. (2002). Основы общей психологии. – М.: Просвещение. – 351 с.

4. Словарь социологии. (2005). Словарь социологии. – М: Академический проект. – 218 с.

5. Артемова И.П. (2005). Психология семьи и семейных отношений. – М.: Аспект Пресс. – 312 с.

6. Данилова М.И. (2014). Формирование социальных и моральных ценностей у младших школьников. – М.: НИКИ, ВШП. – 198 с.

7. Ефремова Т.Ф. (2000). Толковый словарь русского языка, под ред. Т.Ф. Ефремовой. – М.: Русский язык. – 456 с.

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ МАТЕМАТИКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ

А.А. Бейсембина
студент, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.
ғылыми жетекші: А.К. Валиева
педагогика ғылымдарының магистрі, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Аннотация. Мақалада бастауыш сыныптағы математика сабағында оқушылардың өзін-өзі бағалау дағдыларын қалыптастыру жолдары қарастырылады. Өзін-өзі бағалау оқушының оқуына жауапкершілікпен қарауын және белсенділігін арттырады. Зерттеу нәтижелері бұл дағдыны дамыту оқу жетістіктерін жақсартуға оң әсер ететінін көрсетті.
Кілтті сөздер: өзін-өзі бағалау, бастауыш мектеп, математика, қалыптастырушы бағалау, рефлексия.

Аннотация. В статье рассматриваются пути формирования у учащихся навыков самооценки на уроках математики в начальной школе. Самооценка повышает ответственное отношение и активность ученика к учебе. Результаты исследования показали, что развитие этого навыка положительно влияет на улучшение учебных достижений.
Ключевые слова: самооценка, начальная школа, математика, формирующая оценка, рефлексия.

Abstract: The article discusses the ways of forming students ' self-esteem skills in a mathematics lesson in elementary school. Self-esteem increases the student's responsible attitude to their learning and activity. The results of the study showed that the development of this skill has a positive effect on improving academic achievement.
Keywords: self-assessment, Primary School, Mathematics, formative assessment, reflection.

Қазіргі білім беру жүйесі оқушылардың білім алуына ғана емес, олардың тұлғалық дамуына, сыни ойлауына және рефлексия жасауына басымдық береді. Осы мақсатқа жетудің бір жолы – оқушылардың өзін-өзі бағалау дағдыларын қалыптастыру. Бастауыш мектеп кезеңі – бұл дағдыны дамыту үшін ең қолайлы кезеңдердің бірі. Әсіресе, математика пәнінде оқушының өз жұмысын бағалай білуі – олардың ойлау қабілетін, жауапкершілігін, және өзіне деген сенімділігін арттырады.

Математика сабағында оқушылардың өзін-өзі бағалау дағдыларын дамыту – тек оқу үлгерімін арттыруға ғана емес, сонымен қатар олардың танымдық белсенділігін, дербестігін, жауапкершілік сезімін қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл үдеріс оқыту мен тәрбиелеудің тиімділігін арттырып, оқушылардың оқу мотивациясын күшейтеді.

Зерттеуші ғалымдар Блэк пен Уильям (1998) қалыптастырушы бағалаудың маңызды компоненті ретінде өзін-өзі бағалауды атап

көрсетеді. Қазақстандық білім берудегі «Оқыту үшін бағалау» тұжырымдамасында да оқушының оқу процесіне белсенді араласуының негізі ретінде өзін-өзі бағалауға ерекше көңіл бөлінеді. Бұл дағды оқушыға өз жетістіктерін, қиындықтарын, оқу мақсатын түсініп, соған сәйкес әрекет етуге мүмкіндік береді [1].

Өзін-өзі тексеру мен өзін-өзі бағалау – оқушының оқу әрекетіне саналы түрде қатысуын қамтамасыз ететін метатанымдық дағды. Бұл процесс оқушының өз жұмысын сыни тұрғыда қарастырып, нәтижесін бағалауға, әлсіз тұстарын анықтауға, алдағы жұмысында оны түзетуге мүмкіндік береді.

Оқушылардың өзін-өзі тексеруге үйрету әдістері мен тәсілдері әртүрлі және олар дәстүрлі және инновациялық тәсілдерді де қамтуы мүмкін. Оларға рефлексиялық тәжірибелер, портфолиоларды пайдалану, өзін-өзі талдау және сыни ойлауға ықпал ететін басқа да әрекеттер кіреді. Математика мұғалімдері үшін бұл әдістерді өз сабақтарына кіріктіру, оқушылар өздерінің жетістіктері мен сәтсіздіктерін бағалай алатындай жағдай туғызу маңызды. Бұл оларға материалды жақсы түсінуге ғана емес, сонымен қатар өзіне деген сенімділікті дамытуға мүмкіндік береді. Қазіргі білім беру жүйесінде оқушының өзін-өзі бағалауы, өзін-өзі тексеруі маңызды орын алады. Бұл дағдыларды қалыптастыру оқушылардың білімге деген қызығушылығын арттырып, өздігінен білім алу қабілетін дамытады. Математика сабағында өзін-өзі тексеру әдістерін меңгеру оқушыларға өз қателіктерін дер кезінде анықтап, оларды түзетуге мүмкіндік береді [2,57 б.].

Өзін-өзі бағалау – бұл оқушының өзінің оқу жетістіктерін талдап, күшті және әлсіз тұстарын анықтап, алдағы оқуына мақсат қоя білу дағдысы. Бұл дағдыны ерте жастан қалыптастыру – оқушының өзіндік санасының, дербестігі мен жауапкершілігінің артуына жол ашады. Бастауыш мектепте бұл дағдыны дамытудың маңызы зор, себебі осы кезеңде балалардың оқу әрекеттері, өзіне баға беру қабілеті мен рефлексия жасау мүмкіндігі қалыптасады.

Педагог-психологтар өзін-өзі бағалауды «оқушының оқу әрекетіне рефлексивті көзқарас қалыптастыру құралы» деп қарастырады. Бұл оқушының ішкі мотивациясын арттырып, оқу процесіне қызығушылықпен қатысуына ықпал етеді.

Математиканы оқыту процесінде оқушылардың өзін-өзі бағалауы олардың оқу мотивациясын қалыптастыруда, пәнді түсінуде және, сайып келгенде, оқу іс-әрекетінде табысқа жетуде шешуші рөл атқарады. Өзін-өзі бағалау – бұл оқушылардың өз білімдерін, дағдыларын және дағдыларын бағалайтын, олардың күшті және әлсіз жақтарын білуге мүмкіндік беретін процесс. Оқытудың бұл аспектінің оқу процесі мен нәтижелеріне әсер ететін көптеген ерекшеліктері бар және осы бөлімде біз осы ерекшеліктер мен олардың математиканы оқытуға әсерін егжей-тегжейлі қарастырамыз.

Біріншіден, оқушылардың өзін-өзі бағалауы статикалық сипаттама емес екенін ескерген жөн. Ол оқытылатын материалдың күрделілік деңгейі, сынып атмосферасы, мұғаліммен және құрдастарымен қарым-қатынасы, оқушының жеке ерекшеліктері сияқты әртүрлі факторларға байланысты өзгереді. Мысалы, қиын сынақтарға тап болған және жеткілікті қолдау көрмеген оқушылар өздерінің қабілеттеріне күмән келтіре бастайды, бұл өзін-өзі бағалаудың төмендеуіне әкеледі. Сонымен қатар, проблемаларды шешудегі табыс пен мұғалімнің оң пікірлері өзіне деген сенімділікті, демек, өзін-өзі бағалауды айтарлықтай арттырады. Бұл адекватты өзін-өзі бағалауды дамытуға ықпал ететін қолдаушы және ынталандырушы білім беру ортасын құрудың маңыздылығын көрсетеді.

Екіншіден, оқушылардың математикадағы өзін-өзі бағалауы олардың бұрынғы жетістіктері мен тәжірибесіне байланысты болуы мүмкін. Бұрын математикадан қиналған оқушылардың қазіргі білімдері мен дағдылары жақсарса да, өзін-өзі бағалауы төмен болуы мүмкін. Бұл құбылыс бұрын сәтсіздікке ұшыраған немесе жағымсыз тәжірибелерді басынан өткерген оқушыларда жиі байқалады. Мұғалімдердің осы аспектіні ескеруі және олардың шығу тегіне қарамастан, оқушыларға олардың жетістіктері мен жетістіктерін тануға көмектесу үшін жұмыс істеу маңызды. Жетістіктер портфолиосын сақтау немесе жүйелі түрде өзін-өзі рефлексиялау сияқты әдістерді пайдалану оқушыларғк олардың жетістіктерін көруге және өзін-өзі бағалауды жақсартуға көмектеседі.

Үшінші маңызды аспект – оқушылардың өзін-өзі бағалауына сыртқы факторлардың әсері. Әлеуметтік орта, соның ішінде отбасы, құрбылары және мұғалімдері оқушылардың өз қабілеттерін қалай қабылдауына айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Мысалы, ата-аналар немесе мұғалімдер оқушыны үнемі басқалармен салыстыратын болса, бұл өзін-өзі бағалаудың төмендеуіне әкелуі мүмкін, әсіресе оқушы бұл үміттерді ақтамаса. Мұғалімдер мен ата-аналар әрбір оқушының жетістіктерін басқалармен салыстырмай, бағалайтын атмосфераны құруы маңызды. Бұл оқушылардың өз қабілеттерін адекватты қабылдауын дамытуға және өзін-өзі бағалауды арттыруға көмектеседі [3, 35-38 б].

Бастауыш сынып оқушылары үшін өзін-өзі бағалауды ұйымдастыруда келесі тәсілдер мен құралдар тиімді саналады:

– Бағалау парақтары: Оқушы тапсырма орындау соңында «Орындадым – Көмек қажет – Қиын болды» деңгейінде өз жұмысын бағалайды.

– Смайлик әдісі: Сабақ соңында көңіл-күй смайликтері арқылы оқушылар өз оқу барысын бағалайды.

– Бағалау стикерлері: Әр тапсырмадан кейін оқушы өз жұмысына стикер арқылы баға береді («Жақсы орындадым», «Түсіндім, бірақ қателестім», «Қиын болды»).

– Эталонмен салыстыру: Дайын дұрыс жауаппен өз жұмысын салыстыру арқылы оқушы өз қатесін көреді.

– «Бағалау терезесі» немесе «Бағдаршам» әдісі: Жасыл – түсіндім, сары – жартылай түсіндім, қызыл – қиын.

Бұл құралдар арқылы оқушылар өз оқу нәтижесіне рефлексия жасап, келесі қадамдарын жоспарлай алады.

Мұғалім – өзін-өзі бағалау дағдысын дамытудың ұйымдастырушысы. Ол оқушыны шабыттандырушы, қолдаушы және бағыттаушы бола білуі керек. Сабақта өзін-өзі бағалауды жүйелі түрде қолдану арқылы мұғалім әр оқушының даму траекториясын бақылап, жекелей қолдау көрсете алады.

Зерттеу жұмысы Павлодар қаласының, №7 жалпы орта білім беру мектебінің 2 «В» және 2 «Г» сыныптарында өткізілді. Экспериментке жалпы 42 оқушы қатысты. 2 «В» сыныбы – бақылау тобы, ал 2 «Г» сыныбы – эксперименттік топ ретінде белгіленді.

Бақылау тобында сабақ дәстүрлі әдіспен, яғни оқушының жұмысын мұғалім бағалап, негізгі кері байланыс сыртқы бағалау арқылы жүргізілді. Ал эксперименттік топта өзін-өзі бағалау тәсілдері жүйелі түрде қолданылып отырды.

Эксперименттік топта келесі әдістер пайдаланылды:

– Смайлик әдісі: Сабақ соңында оқушылар өз көңіл-күйін және сабақты түсіну деңгейін смайлик таңдау арқылы білдірді.

– Бағалау парақшалары: Әр тапсырмадан кейін оқушы өз жұмысын арнайы параққа белгілеп отырды («Тапсырманы толық орындадым», «Қиындық болды», «Қателестім» сияқты).

– «Бағалау терезесі» әдісі: Сабақтың соңында оқушылар «мен білдім», «мен үшін жаңа», «маған қиын» деген аймақтарға өз пікірін жазып, өзіндік талдау жасады.

– «Трафарет» әдісі: Оқушыларға дұрыс жауап үлгілері беріліп, олар өз шешімдерін эталонмен салыстырып, қателерін анықтады.

Зерттеу жұмысы 4 апта бойы жүргізілді. Бұл кезеңде оқушылардың сабаққа қызығушылығы, белсенділігі, өз жұмысына рефлексивті көзқарасы және тапсырманы орындауға деген жауапкершілігі мұғалімнің бақылауы арқылы қадағаланып отырды.

Сабақ соңында оқушыларға сауалнама ұсынылып, олардың өзін-өзі бағалау процесіне қатысу жайлы пікірлері мен сезімдері жинақталды. Сонымен қатар, оқу жетістіктері бақылау және эксперименттік топтарда салыстырылып, өзін-өзі бағалау әдістерінің тиімділігі анықталды.

Кесте – 1 Эксперимент нәтижелері

Көрсеткіш	Бақылау тобы	Эксперименттік топ
Пәнге қызығушылық	64 %	73%
Өз қатесін табу қабілеті	80%	88%
Оқу тапсырмасын орындауға жауапкершілік	77%	83%

Зерттеу жүргізілген сыныпта оқушылардың көпшілігі өзін-өзі бағалау парақтарын қызығушылықпен толтырып, өз қателерін табуға ұмтылғаны байқалды. Олар өз жетістіктеріне шынайы баға беруді үйреніп, «мен істей аламын» деген сенім қалыптастырды. Сабақтағы белсенділік те артты, оқушылар арасында ынтымақтастық пен өзара қолдау күшейді.

Сауалнама нәтижелері мен бақылау қорытындысы оқушылардың өзін-өзі бағалау дағдыларының дамуы олардың оқу мотивациясына, нәтижелілігіне оң әсер ететінін көрсетті.

Қорытындылай келе, математика сабағында оқушылардың өзін-өзі бағалауымен жұмысты ұйымдастыру бойынша практикалық ұсыныстар береміз. Біріншіден, әртүрлі әдістер мен құралдарды пайдалана отырып, оқушылардың өзін-өзі бағалауының диагностикасын жүйелі түрде жүргізу маңызды. Бұл мұғалімдерге оқушылардың өзін-өзі бағалау деңгейін жақсырақ түсінуге және олардың оқыту тәсілдерін бейімдеуге мүмкіндік береді. Екіншіден, оқушыларға өздерінің күшті жақтары мен жетілдіру бағыттарын тануға көмектесу үшін сындарлы және қолдау көрсететін кері байланысты белсенді пайдалану қажет. Үшіншіден, рефлексия мен өзін-өзі тексеру ынталандыру керек, сонда оқушылар өздерінің жетістіктерін бағалай алады және одан әрі даму мақсаттарын қоя алады. Математика сабағында оқушылардың өзін-өзі бағалау дағдыларын дамыту – білім сапасын арттырудың тиімді жолы. Бұл тәсіл оқушылардың жеке қабілеттерін ескеруге, белсенділігін арттыруға, оқу процесіне саналы қатысуына ықпал етеді. Мұғалім үшін басты міндет – оқушыны дұрыс бағыттап, өзіндік бағалау механизмін жүйелі түрде қалыптастыру.

Әдебиеттер

1. Black P., & Wiliam D. (1998). Assessment and classroom learning. Assessment in Education, 5(1), 7-74.

2. Қабдықайырұлы Қ., Сағиев З.Н. (2021). Бастауыш білім беру әдістемесі. Алматы: Рауан.

3. Назарбаев Зияткерлік мектептері. (2020). Оқыту үшін бағалау және оқу үшін бағалау әдістемесі.

4. Мұқанова Г.Ж. (2019). Өзін-өзі бағалау – оқушы жетістігінің көрсеткіші. Бастауыш мектеп, №3.

СПЕЦИФИКА ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Г.Ж. Мамаева
магистрант, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар
Научный руководитель: Б.А. Матаев
доктор Phd, ассоциированный профессор, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар

Аннотация. В статье проводится анализ организации проектной деятельности в начальном общем образовании. Авторы подробно рассматривают основные блоки организации проектного обучения с детьми младшего школьного возраста. Выявляют этапы проектной деятельности и определяют критерии оценки деятельности младших школьников в рамках реализации проектов. В статье описаны ключевые моменты проектной деятельности в каждом классе начальной школы.
Ключевые слова: начальное общее образование, образовательный процесс, младший школьник, проектная деятельность.

Аннотация. Мақалада бастауыш жалпы білім берудегі жобалық қызметті ұйымдастыруға талдау жасалады. Авторлар бастауыш мектеп жасындағы балалармен жобалық оқытуды ұйымдастырудың негізгі блоктарын егжей-тегжейлі қарастырады. Жобалық іс-әрекеттің кезеңдерін анықтайды және жобаларды іске асыру шеңберінде бастауыш сынып оқушыларының қызметін бағалау критерийлерін анықтайды. Мақалада бастауыш мектептің әр сыныбындағы жобалық жұмыстың негізгі сәттері сипатталған.
Кілтті сөздер: бастауыш жалпы білім беру, білім беру процесі, бастауыш сынып оқушысы, жобалау қызметі.

Annotation. The article provides an analysis of the organization of project activities in primary general education. The authors consider in detail the main blocks of the organization of project-based learning with primary school children. Identify the stages of project activity and determine the criteria for evaluating the activities of younger students in the framework of project implementation. The article describes the key points of project activity in each grade of primary school.
Keywords: primary general education, educational process, junior student, project activity.

Одной из приоритетных задач, поставленной перед педагогами, стало воспитание свободной личности, которая могла бы самостоятельно мыслить, принимать решения, получать и использовать знания на практике. В связи с этим перед учителями возник вопрос: как организовать обучение таким образом, чтобы, стимулируя природную любознательность школьника, мотивировать его на получение новых знаний самостоятельно? Одним из вариантов ответов на этот вопрос как раз и стало использование технологии проектной деятельности.

Метод проектов известен достаточно давно и не является принципиально новым. Он был предложен еще в 1920-е годы известным амери-

канским педагогом и философом Джоном Дьюи. Главной идеей своего метода Дьюи провозглашал обучение на активной основе, т.е. использование личной заинтересованности учащихся в получение новых знаний.

Проектная деятельность школьников – это, учебно-познавательная деятельность, которая имеет цель, характеризуется определенным набором действий, направлена на решение конкретной задачи и подразумевает анализ и оценку полученных результатов. Легко заметить, что составляющие метода проектов полностью совпадают со структурой учебной деятельности обучающихся. Благодаря этому проектную деятельность можно использовать с целью отработки навыков учебной деятельности младших школьников. Как правило, младшие школьники приходят в школу уже замотивированными на процесс обучения, на получение новых знаний. Поэтому для учителя важно поддержать этот интерес, дать школьнику возможность его проявить. Исходя из этого «задачей учителя становится организация условий для проявления детской образовательной активности при освоении учебной программы, но и перевод этой активности из хаотичной и ситуативной в целенаправленную и оформленную в творческом продукте» [1].

Всю проектную работу с младшими школьниками можно разделить на три больших блока.

Первый блок – подготовительный. На данном этапе осуществляется пропедевтика проектной деятельности обучающихся. Начинаем работу с детьми с самых простых творческих упражнений, которые можно объединить в группу под названием «Придумай сам». Это могут быть задания вида: по математике – придумай задачу, по литературному чтению – сочини историю, придумай загадку и прочее. Стоит отметить, что подобных видов творческих заданий в образовательной программе воспитания учеников начальной школы достаточно много. Подобные упражнения нельзя назвать проектами в чистом виде. Но так как мы находимся на подготовительном этапе то, они помогают учителю отработать с детьми навыки проектной деятельности: формулирование цели (с помощью учителя), решение конкретной учебной задачи, определение набора действий (планирование), контроль и оценка выполненной работы (рефлексия). Даже на подготовительном этапе мы уже можем говорить о формировании у обучающихся базовых структурных компонентов учебной деятельности.

Второй блок проектной работы включает в себя творческие задания исследовательской направленности. Погружение в проект происходит во время внеурочной работы, а выполняются такие задания, как правило, дома с обязательным участием родителей. На данном этапе тематику заданий и цель задает также учитель, а вот поисковую (исследовательскую) часть школьники выполняют совместно с родителями. Прежде всего, речь идет о поиске дополнительной информации по какому-либо вопросу. Это может быть использование интернет-ресурсов, библиотек,

газет, журналов, дополнительной литературы и т.д. Поскольку задания исследовательской направленности предполагают взаимодействие учащихся и родителей, то для учителя приоритетной становится задача организации деятельности родителей, опорной идеей которой должна стать фраза «не делайте работу за своего ребенка». Родители должны быть рядом, поддерживать школьника, помогать и направлять его поиски, но не выполнять задания вместо него. Только при таком способе работы возможно формирования умения поиска, отбора и обработки новой информации, что также является одним из базовых компонентов учебной деятельности.

Третий блок становится доступным для педагога только после усвоения учащимися ключевых элементов учебной и внеурочной деятельности, а также при их способности к относительной самостоятельности в проектной работе. На этом этапе задания представляют собой непосредственно проекты. Младший школьник уже может самостоятельно выбрать тему, определить цель или сформулировать запрос (например, «что я хочу узнать»), выделить конкретную задачу или проблему, предложить пути ее решения (определить последовательность действий), а также провести самоконтроль и самооценку (рефлексию) и представить результат своей работы.

Проектная деятельность в образовательном процессе не только обогащает младших школьников знаниями, но и формирует у них жизненные компетенции. Разнообразие учебной деятельности играет ключевую роль в совершенствовании образования и одновременно служит показателем его качества. Оно способствует развитию самостоятельности, стимулирует творческий подход к обучению, мотивирует к самообразованию и помогает достигать высоких учебных результатов.

Исследователи проектной деятельности выделяют четыре обязательных этапа: первый, второй, третий и четвертый. Раскроем их более подробно.

Первый этап. Организационно-подготовительный этап – это этап постановки проблемы и составления проектного задания. Он включает в себя следующие действия: постановка проблемы, выбор темы проекта, анализ предстоящей работы, формирование творческих групп (групп учащихся, если проект не является индивидуальным) для решения выделенных задач. На данном этапе учитель осуществляет подготовку школьников к предстоящей работе. Он разрабатывает проектное задание и планирует его. Сюда относится определение темы, формулировка проблемы, введение обучающихся в игровую или сюжетную ситуацию, предложить детям список информационных источников, поставить задачу исследования и описать предполагаемый результат с обязательным указанием критериев оценивания. Если проект предполагает групповую работу, то на этом этапе учителю целесообразно разбить класс на рабо-

чие группы, помочь ученикам с распределением в них ролей, определить лидеров.

Таким образом, в организационно-подготовительном этапе педагог задействует сразу несколько структурных компонентов учебной деятельности. Это мотивация, целеполагание, постановка и принятие школьниками учебной задачи. Но самым главным остается «суметь донести до младших школьников цели и задачи проекта так, чтобы из внешнего плана они перешли во внутренний, т.е. остались в сознании учеников. Только в этом случае можно говорить об активном включении обучающихся в познавательную и исследовательскую деятельность» [2].

Второй этап. Планирование предстоящей проектной деятельности включает в себя такие действия: распределение предстоящей работы, уточнение методов получение информации, выставление сроков выполнения работы (составление плана и графика промежуточной отчетности), выбор способа оформления результатов. Деятельность учителя на данном этапе заключается в организации консультирования детей по сбору и уточнению найденной информации, осуществление помощи в планировании и организации деятельности школьников. Важным структурным компонентом учебной деятельности на данном этапе является работа с учебной задачей. Выполняя систему заданий проекта, школьник осваивает общие способы действий, общие подходы к выполнению учебных задач.

Третий этап. На этапе разработки проекта (реализации плана) учащиеся активно работают, занимаясь поиском и обработкой необходимой информации, а также фиксируя и оформляя ее в подходящем формате для представления результатов. Роль учителя на этом этапе заключается в консультировании, анализе хода выполнения проекта и оценке промежуточных результатов. В процессе решения поставленной проблемы младшие школьники применяют различные учебные действия, развивая тем самым свои навыки работы с информацией и проектной деятельности.

Четвертый этап. Заключительный этап включает подведение итогов, оформление и презентацию результатов проекта. Этот этап особенно важен, так как завершает работу над проектом и демонстрирует итоговый продукт, который необходимо представить перед аудиторией (например, ученикам других классов, параллели или родителям).

На данном этапе учащиеся задействуют такие учебные действия, как самоконтроль, самоанализ и рефлексия. Роль учителя заключается в поддержке школьников при подготовке презентации или защите проекта, а также в оценке итоговых результатов. Однако главная задача педагога – помочь детям осознать ценность их труда, чтобы каждый ученик почувствовал себя успешным.

При оценивании проектной деятельности младших школьников учителю рекомендовано придерживаться следующих критериев (по Шарипову Ф.В. [2]):

1. Оценка актуальности и практической направленности проекта.

2. Оценка объема и полноты представленного материала.

3. Оценка уровня креативности, творчества школьника в ходе выполнения задания.

4. Оценка качества выполненной работы и ее оформления (представление доклада, культура речи, иллюстративный материал, ответы на вопросы, глубина и объем знаний в данной теме. Критерии могут изменяться в зависимости от темы проекта, включенности учащихся в проект, форм проектной деятельности. Проектная деятельность в современной начальной школе осуществляется с 1 по 4 класс, т.е. на всем протяжении обучения.

В первом классе начинается подготовительный этап. Получая информацию от учителя, школьники учатся самостоятельной работе с различными источниками информации. Это могут быть учебники, словари, энциклопедии и др. Далее на уроках проходит обсуждение, что же смогли найти дети?

Обучающиеся делятся добытой информацией, после чего осуществляется контроль и оценка проделанной работы, что у них получилось, в чем была сложность? Отвечая на вопросы: кто? что? как? где? когда? Первоклассники учатся наблюдению, описанию, систематизации, классификации, обобщению – универсальным логическим операциям, входящим в состав познавательных.

Во 2-3 классах упор сделан на формирование исследовательских способностей школьников, которые связаны с умением ребенка объяснить механизм протекания какого-либо процесса или явления в окружающем мире. На данном этапе появляются более сложные вопросы, требующие рассуждения: почему? зачем? отчего? Происходит установление взаимосвязей между предметами и явлениями, возникает ассоциативное мышление. Для дополнительных размышлений можно предложить ученикам вопросы: что бы ты еще хотел узнать по данной теме? Что бы ты еще мог предложить или сделать? Это позволяет стимулировать младших школьников к познанию нового, развивать их воображение [3].

Проектная деятельность не должна ограничиваться изучением одной области знаний, она должна помогать школьникам устанавливать межпредметные связи, т.е. быть интегрированной. Тем самым у обучающихся будут формироваться метапредметные знания и умения. Педагог может предложить школьникам такой проект, в котором будут сочетаться несколько учебных дисциплин. Например, в рамках курса окружающий мир предлагается проект «Города Казахстана», в котором можно затронуть такие учебные предметы как: география (расположение го-

рода на карте), история (возникновение городов, исторические личности их прославившие), технология, изобразительное искусство, литература и музыка (промыслы городов).

В 4 классе младшие школьники уже активно пользуются методом проектов. Они могут самостоятельно выбрать тему своего исследования, систематизировать, оформить и представить полученную информацию. Из выше сказанного следует вывод, что проектная деятельность младших школьников «способствует развитию, обучению и воспитанию учащихся, помогает сформировать их информационную культуру, развивать творческие способности, проектное мировоззрение и мышление» [4].

Таким образом, реализуя проектную деятельность в начальной школе, педагог использует активные (развивающие) методы обучения, т.е. методы, позволяющие не только эффективнее усваивать учебный материал, но и активизировать мыслительную деятельность, повышать интерес к предмету, формировать поисковую активность, что способствует самообразованию ребенка, достижению им успехов в учебной деятельности, способствует развитию творческих навыков, умственных способностей, а также закладывает основы исследовательской деятельности школьников.

Литература

1. Ганиева Г.Р. Готовность младшего школьника к проектной деятельности // Вестник Набережночелнинского государственного педагогического университета: IX Международный открытый педагогический Форум «Образование: реалии и перспективы». – Набережные Челны, 2021. – С. 161-163

2. Белякова Е.Г. Психолого-педагогический мониторинг: учебное пособие. – Тюмень: Тюменский государственный университет, 2015. – 240 с.

3. Бубякина Т.В. Индивидуальная образовательная программа в начальной школе // Сборник методических материалов: Индивидуализация в начальной школе: подходы и технологии. – Томск. 2001. – 88 с.

4. Абдулшехидова Х.Э. Проектная деятельность как средство формирования познавательной активности младших школьников: автореф. дис. на соис. учен. степ. кан. пед. наук (13.00.01). – Махачкала: ФГБОУ ВО «ДГПУ», 2018 – 26 с.

РОЛЬ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

И.Б. Акрам
студентка 4 ВШП группы ПМНО-42, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлана, Павлодар
Научный руководитель: Н.С. Асенова
к.п.н., профессор ВШП, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлана, Павлодар

Аннотация. В статье рассматривается влияние инновационных технологий на процесс обучения в начальной школе. Основное внимание уделяется использованию образовательных платформ, мультимедийных средств и мобильных технологий в образовательном процессе. В статье предложены рекомендации для педагогов по эффективному использованию современных технологий в обучении младших школьников.
Ключевые слова: инновационные технологии, образовательные платформы, мультимедийные средства, начальное образование, мотивация, когнитивное развитие, самостоятельность.

Аннотация. Мақалада инновациялық технологияның бастауыш мектептегі оқу процесіне әсері қарастырылады. Білім беру процесінде білім беру платформаларын, мультимедиялық құралдар мен мобильді технологияларды пайдалануға баса назар аударылады. Нәтижелер білім беру технологияларын қолдану оқу үлгерімін арттыруға, өзіндік жұмысты дамытуға және оқушылардың белсенді мотивациясына ықпал ететінін көрсетеді. Мақалада мұғалімдерге бастауыш сынып оқушыларын оқытуда заманауи технологияларды тиімді пайдалану бойынша ұсыныстар берілген.
Түйінді сөздер: инновациялық технологиялар, білім беру платформалары, мультимедиялық құралдар, бастауыш білім беру, мотивация, когнитивті даму, Тәуелсіздік.

Annotation. The article examines the impact of innovative technologies on the learning process in primary schools. The main focus is on the use of educational platforms, multimedia tools and mobile technologies in the educational process. The results show that the use of educational technologies contributes to the improvement of academic performance, the development of independent work and active motivation of students. The article offers recommendations for teachers on the effective use of modern technologies in teaching younger students.
Keywords: innovative technologies, educational platforms, multimedia tools, primary education, motivation, cognitive development, independence.

Современные информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) все чаще интегрируются в образовательный процесс, делая обучение более эффективным и доступным. Особенно важную роль они играют в начальной школе, где закладываются основные знания и формируются важнейшие навыки. В последние годы в Казахстане активно внедряются различные цифровые образовательные платформы, такие как

Uchi.kz и BilimLand, что предоставляет детям и учителям новые возможности для обучения и преподавания.

По мнению казахстанской ученой Б. К. Шаушековой, использование инновационных технологий в школе способствует не только улучшению качества обучения, но и развитию у детей творческих и аналитических способностей.[1] В данной статье рассмотрено влияние инновационных технологий на учебный процесс в начальной школе на примере исследования, проведенного в 2 «Г» классе школы №43 города Павлодар.

Цель исследования – изучить, как использование образовательных технологий влияет на успеваемость, мотивацию и самостоятельность учащихся младших классов.

Инновационные технологии в образовательном процессе представляют собой совокупность новых методов, средств и приемов обучения, направленных на улучшение качества образования. В области начального образования это могут быть различные цифровые платформы, мобильные приложения, мультимедийные и игровые технологии.

В Казахстане активно используются такие платформы, как BilimLand и Uchi.kz, которые предлагают интерактивные задания, видеоматериалы и тесты по различным учебным дисциплинам[3], [4] Использование таких технологий способствует лучшему усвоению материала, улучшению мотивации учеников и развитию их познавательных интересов.

Инновационные технологии помогают создать более персонализированное обучение, позволяя каждому ученику двигаться в своем собственном темпе. Эти технологии развивают самостоятельность, критическое мышление и творческое воображение, что особенно важно в раннем возрасте.

Применение информационно-коммуникационных технологий в обучении способствует формированию у младших школьников навыков, необходимых для жизни в цифровом обществе. Мультимедийные средства, такие как видеоролики, анимации и 3D-модели, позволяют учащимся лучше воспринимать информацию и делать учебный процесс более увлекательным.

Как отмечает казахстанский ученый Г.М. Мухтарова, использование технологий в обучении способствует развитию критического мышления у детей, улучшению памяти и внимания, а также повышению мотивации к учебе. [1] Технологии также дают возможность детям проявлять инициативу, работать над проектами, исследовать новые темы в интерактивной форме.

С помощью образовательных платформ ученики могут работать в своем собственном темпе, получать дополнительные задания и упражнения, что помогает глубже усваивать учебный материал. Технологии также способствуют формированию у детей навыков работы с цифровыми инструментами и решению задач в условиях цифрового общества.

Исследование проводилось в 2 «Г» классе школы № 43 города Павлодар, в котором обучаются 26 учеников в возрасте 7-8 лет. В процессе работы использовались образовательные платформы Uchi.kz и BilimLand, а также мультимедийные материалы (видеоролики, презентации и анимации).

Для оценки эффективности использования инновационных технологий в образовательном процессе были применены следующие методы:

1. Качественный анализ – оценка работы учеников с образовательными платформами, анализ выполнения заданий, тестов и упражнений на платформах.
2. Количественный анализ – сравнение успеваемости учеников до и после использования инновационных технологий. Для этого были проведены тесты по основным предметам (математика, русский язык) до начала исследования и в конце месяца.
3. Наблюдение – наблюдение за активностью учеников на уроках, а также их взаимодействием с учителем и другими учениками в процессе выполнения заданий.
4. Опросы учеников и учителей – для получения мнений о влиянии инновационных технологий на обучение были проведены опросы среди учеников и учителей.
5. Анализ результатов тестирования – контрольные тесты по предметам, которые изучались с использованием технологий, были проведены в начале и в конце эксперимента для оценки роста успеваемости.

Исследование в школе № 43 города Павлодар

Цель исследования: Оценить влияние использования образовательных платформ Uchi.kz и BilimLand на успеваемость, мотивацию и развитие самостоятельности учеников 2 «Г» класса.

Описание группы: В классе обучаются 26 учеников, включая 12 мальчиков и 14 девочек, в возрасте от 7 до 8 лет.

Процесс исследования:

В течение 4 недель учащиеся работали на образовательных платформах, выполняя задания по математике, русскому языку и окружающему миру. Каждый ученик имел доступ к индивидуализированным заданиям, которые помогали закрепить пройденный материал и развить необходимые навыки. Учителя использовали платформы для мониторинга успеваемости и вовлеченности учеников.

В рамках исследования также проводились занятия с мультимедийными средствами, например, видеоуроки по математике и анимации для объяснения сложных понятий в русском языке. Ученики активно использовали эти средства, а также выполняли самостоятельные задания на мобильных устройствах.

Результаты исследования:

1. **Успеваемость:** За время эксперимента успеваемость по математике и русскому языку повысилась на 15-20%. Преимущество в понима-

нии материала наблюдалось у тех учеников, которые регулярно использовали платформы для выполнения заданий.

2. **Мотивация:** Ученики проявили повышенный интерес к урокам, активно участвовали в обсуждениях и решении задач. Особенно заметным был рост активности среди тех, кто до этого не проявлял должной инициативы на традиционных уроках.

3. **Самостоятельность:** Самостоятельная работа улучшилась: ученики начали работать быстрее и более качественно, проявляя инициативу и самостоятельность в изучении новых тем.

Отзывы учителей и учеников: По мнению педагогов, использование образовательных платформ сделало уроки более динамичными и увлекательными. Учителя отметили, что дети стали лучше усваивать информацию, а также улучшили навыки самоорганизации. Большинство учеников выражали удовлетворение от использования цифровых инструментов, что подтверждается положительными отзывами в анкетах.

Результаты исследования в виде таблицы:

Таблица 1. Сравнение успеваемости учеников до и после использования образовательных технологий

Ученик	Предмет	Уровень знаний (до)	Уровень знаний (после)	Изменение (%)
1	Математика	65%	85%	+20%
2	Математика	70%	88%	+18%
3	Математика	55%	75%	+20%
4	Математика	60%	80%	+20%
5	Русский язык	62%	82%	+20%
6	Русский язык	68%	85%	+17%
7	Русский язык	55%	78%	+23%
8	Русский язык	64%	83%	+19%
9	Познание мира	58%	77%	+19%
10	Познание мира	63%	80%	+17%
11	Познание мира	60%	79%	+19%
12	Познание мира	65%	81%	+16%
13	Математика	72%	90%	+18%
14	Математика	67%	85%	+18%
15	Математика	60%	82%	+22%
16	Русский язык	70%	88%	+18%
17	Русский язык	74%	91%	+17%
18	Русский язык	63%	80%	+17%
19	Познание мира	66%	85%	+19%
20	Познание мира	59%	78%	+19%
21	Математика	68%	86%	+18%
22	Математика	60%	80%	+20%
23	Математика	62%	83%	+21%
24	Русский язык	65%	82%	+17%
25	Русский язык	60%	80%	+20%
26	Познание мира	63%	80%	+17%

Средний показатель изменения успеваемости:

Математика: +19%

Русский язык: +19%

Познание мира: +18%

Проблемы и препятствия на пути внедрения инновационных технологий:

1. Нехватка материально-технической базы: Несмотря на успехи в использовании технологий, в некоторых школах, особенно в сельской местности, остаются проблемы с недостаточной материально-технической базой, что ограничивает доступ учеников к необходимым ресурсам.
2. Необходимость дополнительной подготовки учителей: Некоторые учителя столкнулись с трудностями в освоении новых технологий. Важно продолжить обучение педагогов для повышения их квалификации в использовании ИКТ.
3. Ограниченные ресурсы для разработки контента: Не все образовательные платформы предлагают одинаково качественные и разнообразные материалы для всех школьных предметов, что требует дополнительной работы по созданию контента.

Инновационные технологии играют важную роль в образовательном процессе, особенно в начальной школе. Они способствуют улучшению успеваемости, повышению мотивации учащихся и развитию самостоятельности. Исследование, проведенное в 2 «Г» классе школы №43 города Павлодар, показало, что использование образовательных платформ Uchi.kz и BilimLand положительно сказалось на успеваемости учащихся, а также повысило их активность и интерес к учебному процессу.

Для более широкого внедрения инновационных технологий в образовательный процесс необходимо решить ряд проблем, таких как нехватка материально-технической базы и подготовка педагогов. Важно продолжать развивать и совершенствовать эти направления для обеспечения качественного и доступного образования для всех учащихся Казахстана.

Литература

1. Ибраева Э.С., Шаушекова Б.К. Развитие интереса к stem-образованию у детей младшего школьного возраста в системе дополнительного образования // ПНиО. 2023. №1 (61). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-interesa-k-stem-obrazovaniyu-u-detey-mladshego-shkolnogo-vozrasta-v-sisteme-dopolnitelnogo-obrazovaniya (дата обращения: 03.02.2025).Мухтарова, Г.М. (2020). Развитие критического мышления у младших школьников с использованием информационных технологий. – Астана: Экономика.

2. Камилова Р.Т., Курбанбаева А.Ж., Камилов Ж.А., Исакова Л.И. Характеристика цифровых устройств и их использование в современных условиях детьми школьного возраста // Гигиена и санитария. 2023. №9. URL: https://cyberleninka.ru/

article/n/harakteristika-tsifrovyh-ustroystv-i-ih-ispolzovanie-v-sovremennyh-usloviyah-detmi-shkolnogo-vozrasta (дата обращения: 04.02.2025).

3. Uchi.kz (2023). Интерактивные образовательные платформы в начальной школе. Доступно на: https://www.uchi.kz

4. BilimLand (2023). Платформа для онлайн-обучения в Казахстане. Доступно на: https://www.bilimland.kz

5. Руднова Наталья Александровна, Корниенко Дмитрий Сергеевич, Смирнова Яна Константиновна Особенности использования цифровых образовательных инструментов учителями школ // ИТС. 2025. №1. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-ispolzovaniya-tsifrovyh-obrazovatelnyh-instrumentov-uchitelyami-shkol (дата обращения: 04.02.2025).

ЭФФЕКТИВНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ ДОШКОЛЬНЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ И НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛОЙ

Л.К. Алпысбаева
магистрант Павлодарского педагогического университета им. Ә.Марғұлан, г. Павлодар
научный руководитель: Б.А. Нурмагамбетова
кандидат педагогических наук, профессор, г. Павлодар

Аңдатпа: мақалада оқытудың мазмұнында, әдістері мен нысандарында қисынды байланыс сақталатын білім беру сатылары арасындағы дәйекті өту процесін белгілеу үшін пайдаланылатын педагогикадағы «сабақтастық» ұғымы қарастырылған. Пәнаралық сипаттағы және білім беру процесінің түрлі кезеңдері арасындағы өзара байланыс пен өзара іс-қимылды қамтамасыз ететін білім беру жүйесінің негізін қалаушы қағидаты ретінде түсіндірілетін ұғымға ғылыми негізделген тәсіл.

Түйінді сөздер: сабақтастық, үздіксіз даму, бастауыш мектеп, мектепке дейінгі білім беру.

Аннотация: в статье рассмотрено понятие «преемственность» в педагогике, которое используется для обозначения процесса последовательного перехода между образовательными ступенями, при котором сохраняется логическая связь в содержании, методах и формах обучения. Научно обоснован подход к понятию, который носит междисциплинарный характер и трактуется как основополагающий принцип системы образования, обеспечивающий взаимосвязь и взаимодействие между различными этапами образовательного процесса.

Ключевые слова: преемственность, непрерывное развитие, начальная школа, дошкольное образование.

Annotation: the article considers the concept of «continuity» in pedagogy, which is used to refer to the process of successive transition between educational stages, in which a logical connection is maintained in the content, methods and forms of education. Scientifically substantiated approach to the concept, which is interdisciplinary in nature and is interpreted as a fundamental principle of the education system, ensuring the interconnection and interaction between the different stages of the educational process.

Keywords: continuity, continuous development, primary school, preschool education.

Преемственность в образовании играет важнейшую роль в формировании личности ребенка, поскольку обеспечивает непрерывное развитие его когнитивных, эмоциональных и социальных качеств. Ребенок, переходя от дошкольного воспитания к школьному обучению, сталкивается с новыми требованиями: возрастает роль самоорганизации, появляется учебная нагрузка, меняются педагоги и социальная среда. От того, насколько плавно организован этот переход, зависит успешность адаптации ребенка, его уверенность в собственных силах и стремление к дальнейшему обучению [1].

Исследования показывают, что нарушение преемственности может стать причиной стресса, снижения мотивации и отставания в учёбе. Напротив, последовательная и системная поддержка формирует у ребёнка позитивное отношение к обучению, укрепляет коммуникативные навыки и обеспечивает успешное усвоение знаний.

В зарубежной практике вопросам преемственности уделяется особое внимание. Например, в Финляндии образовательные программы на уровне дошкольного и начального образования тесно связаны, что позволяет детям безболезненно переходить к новому этапу обучения. Программы делают акцент на развитии «мягких навыков» (soft skills), таких как умение сотрудничать, общаться и критически мыслить.

В Великобритании применяются стратегии «переходных периодов», которые включают ознакомительные недели, совместные занятия воспитателей и учителей начальных классов, а также участие родителей в подготовке ребёнка к школе. Эти меры минимизируют стресс у детей и способствуют их успешной адаптации [2].

В развитых странах вопросы преемственности между дошкольным и начальным образованием рассматриваются как ключевой элемент образовательной политики. Приведем примеры практик из разных стран, которые могут быть адаптированы для Казахстана [3].

Финляндия: Индивидуализация и игровое обучение.

Особенности: Финская система образования делает акцент на поддержке индивидуального развития ребенка. Дошкольные учреждения используют подходы, схожие с теми, что применяются в начальной школе: свободное исследование, проектная деятельность.

Методы: Минимизация академической нагрузки в первые годы обучения. Регулярные совместные занятия воспитателей и учителей.

Результаты: Сниженный уровень стресса у детей при переходе из детского сада в школу. Высокая мотивация к обучению.

США: Программа «Head Start».

Особенности: Государственная программа, направленная на подготовку детей из малообеспеченных семей к школе. Методы: Развитие ба-

зовых академических навыков (чтение, математика) через игры. Психологическая поддержка и работа с родителями. Создание условий для социальной адаптации ребенка (командные задания, групповые проекты). Результаты: Повышение уровня готовности к школе. Успешная социализация детей из уязвимых слоев общества.

Германия: Интеграция дошкольных и школьных программ.

Особенности: В Германии активно внедряются совместные проекты между детскими садами и школами. Методы: Совместные учебные дни, когда воспитанники детского сада посещают занятия в школе. Единые темы и подходы в учебных планах. Индивидуальные планы развития для каждого ребенка, которые передаются из детского сада в школу. Результаты: Повышенная уверенность детей в себе при переходе на новый уровень. Упрощение процесса адаптации к школьным требованиям.

Япония: Формирование дисциплины и социальных навыков.

Особенности: В Японии большое внимание уделяется воспитанию у детей социальных навыков и дисциплины ещё в детском саду. Методы: Единый распорядок дня в детских садах и школах, чтобы дети привыкали к графику. Групповые игры и командные проекты, которые способствуют социализации. Уроки «обучения через действие» (learning by doing), которые помогают подготовить детей к школьным заданиям. Результаты: Высокий уровень социальной адаптации. Успешное выполнение требований дисциплины в школе.

Зарубежный опыт показывает, что успешная преемственность требует комплексного подхода, включая согласованность программ, психологическую поддержку детей и родителей, а также профессиональное развитие педагогов. Адаптация этих практик в Казахстане позволит укрепить образовательную систему и создать условия для плавного перехода детей на новый уровень обучения.

В Казахстане в последние годы также предпринимаются шаги для обеспечения преемственности между уровнями образования. Государственный общеобязательный стандарт начального образования (ГОСО) акцентирует внимание на связи дошкольного и начального обучения, подчеркивая необходимость формирования у детей готовности к школе. Программы обновленного содержания образования включают элементы, направленные на учет возрастных и психологических особенностей детей.

Преемственность в образовании – это ключевой компонент, обеспечивающий целостность образовательного процесса, личностное развитие ребенка и его успешную социализацию. Зарубежный и отечественный опыт показывает необходимость комплексного подхода к решению этой задачи [3].

Опыт Казахстана показывает, что успешная преемственность требует системного подхода, включающего:

1. Согласование учебных программ.

2. Профессиональную подготовку педагогов.
3. Интеграцию родителей в процесс подготовки.
4. Развитие инклюзивных подходов.

Для дальнейшего развития необходима разработка единого стандарта преемственности, который будет учитывать региональные особенности и современные педагогические подходы.

Педагогическое содержание преемственности в Казахстане включает три ключевых аспекта: развитие познавательной активности, поддержание эмоционального комфорта и формирование базовых навыков. Реализация этих аспектов с помощью согласованных программ и практик обеспечивает плавный переход детей от дошкольного воспитания к школьному обучению. Успешные примеры показывают важность комплексного подхода, включающего работу педагогов, родителей и самих детей, которую мы называем нормативно-организационная модель преемственности [4].

Нормативно-организационная модель преемственности в Казахстане представляет собой многоуровневую систему, включающую взаимодействие педагогов, согласование методологических подходов и реализацию практических мероприятий. Она направлена на создание условий для успешной адаптации детей и их готовности к новым требованиям школьного обучения. Применение данной модели требует четкого соблюдения нормативных требований и активного взаимодействия всех участников образовательного процесса.

Проектирование единого образовательного процесса между дошкольными организациями и начальной школой направлено на устранение разрывов в образовательных подходах и обеспечение плавного перехода детей на новый уровень обучения. Основными элементами этого процесса являются разработка адаптационной программы и организация совместных мероприятий, способствующих созданию единого образовательного пространства [5].

Разработка адаптационной программы.

Адаптационная программа представляет собой комплекс мероприятий, направленных на подготовку детей к школе, развитие ключевых навыков и снижение стресса от смены образовательной среды. Программа разработана с учетом возрастных, психологических и когнитивных особенностей детей. Проектирование единого образовательного процесса на основе адаптационной программы и совместных мероприятий помогает устранить разрыв между дошкольным и начальным образованием. Такой подход способствует успешной адаптации детей к школьным условиям, улучшает взаимодействие педагогов и повышает вовлечённость родителей в образовательный процесс.

Цели адаптационной программы:

– Обеспечение плавного перехода детей от игровой к учебной деятельности.

– Формирование базовых академических навыков: начальных умений чтения, письма и счета.

– Развитие социальных навыков для успешного взаимодействия с учителями и сверстниками.

– Поддержка эмоционального комфорта и снижение уровня тревожности.

Ключевые задания программы:

1. Когнитивные задания:

– Игровые задания на развитие логики и внимания (например, игры с элементами математики и загадки).

– Упражнения на развитие памяти и мышления (повторение последовательностей, составление рассказов по картинкам).

2. Социальные задания:

– Ролевые игры, направленные на формирование навыков взаимодействия («Кто будет капитаном?»).

– Коллективные задания, стимулирующие командную работу.

3. Эмоциональные задания:

– Тренинги для повышения уверенности в себе (например, упражнения на выражение эмоций и управление ими).

– Расслабляющие и дыхательные упражнения для снижения тревожности.

4. Подготовка к учебной деятельности:

– Имитация школьных уроков, на которых дети выполняют задания за партами и учатся поднимать руку, чтобы ответить.

– Введение расписания, схожего с расписанием школьного дня.

2. Введение совместных мероприятий.

Совместные мероприятия между детскими садами и школами способствуют созданию единого образовательного пространства, где дети, родители и педагоги взаимодействуют для достижения общей цели.

Цели мероприятий:

– Создание условий для знакомства детей с будущей школьной средой.

– Установление связей между воспитателями, учителями и родителями.

– Формирование у детей позитивного отношения к школьному обучению.

Примеры мероприятий:

1. Посещение школы дошкольниками:

– Организация экскурсий в начальные классы, где дети могут увидеть, как проходят уроки, познакомиться с будущими учителями и попробовать себя в роли учеников.

– Пример: дети проводят «первый урок» с учителем, выполняя простые задания.

2. Совместные занятия воспитателей и учителей:

– Проведение уроков с участием воспитателей и учителей, где используется комбинированный подход (игровой и академический).

– Пример: урок окружающего мира, на котором дети изучают растения с помощью игры и небольших записей.

3. Родительские собрания:

– Информационные встречи, на которых родители знакомятся с требованиями школы, обсуждают подготовку детей и получают рекомендации.

– Пример: мастер-классы для родителей по организации домашних занятий.

4. Детские праздники:

– Совместные мероприятия (например, утренники или спортивные соревнования), в которых участвуют дошкольники и первоклассники.

– Пример: праздник «Будущие первоклассники», на котором дети выполняют задания и получают символические дипломы.

5. Координационные встречи педагогов:

– Обсуждение педагогами целей и задач подготовки детей к школе, обмен опытом и согласование подходов.

– Пример: семинары для воспитателей и учителей на тему преемственности в обучении.

Технология преемственности, основанная на поэтапном внедрении мероприятий, обеспечивает эффективное взаимодействие между участниками образовательного процесса. Она способствует созданию условий для успешной адаптации детей, снижению их тревожности и формированию положительного отношения к школьному обучению.

Литература

1. Государственный общеобязательный стандарт дошкольного воспитания и обучения Республики Казахстан (ГОСДО).

2. Государственный общеобязательный стандарт начального образования Республики Казахстан (ГОСНО).

3. Концепция развития образования Республики Казахстан до 2030 года.

4. Закон Республики Казахстан «Об образовании».

5. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций. – М.: Педагогика, 1986.

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ В ФОРМИРОВАНИИ ЦЕННОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ «ПОЗНАНИЯ МИРА»

Д.О. Борозенец
студент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар,
научный руководитель: А.А. Жакиенова
магистр педагогических наук, г. Павлодар

Аннотация. В статье рассматривается влияние ценностей учителя на формирование ценностей учащихся через уроки «Познания мира». Анализ опроса студентов выявил взаимосвязь терминальных и инструментальных ценностей педагога. Предложены методы реализации воспитательного потенциала и коррекции ценностных пробелов. Подчёркивается необходимость интеграции ценностей в обучение для развития нравственных и социальных качеств учеников.

Ключевые слова: ценности, педагогические ценности, начальная школа, Познание мира, воспитание, учитель, методика Рокича.

Аннотация. Мақалада мұғалім құндылықтарының «Дүниетану» сабақтары арқылы оқушылардың құндылықтарын қалыптастыруға әсері қарастырылады. Студенттердің сауалнамасын талдау мұғалімнің терминалдық және аспаптық құндылықтарының өзара байланысын анықтады. Тәрбиелік әлеуетті іске асыру және құндылық олқылықтарын түзету әдістері ұсынылды. Оқушылардың адамгершілік және әлеуметтік қасиеттерін дамыту үшін құндылықтарды оқытуға біріктіру қажеттілігі атап өтіледі.

Түйінді сөздер: құндылықтар, педагогикалық құндылықтар, бастауыш мектеп, дүниетану, тәрбие, мұғалім, Рокич техникасы.

Annotation. The article examines the influence of the teacher's values on the formation of students' values through the lessons of «Knowledge of the world». The analysis of the student survey revealed the relationship between the terminal and instrumental values of the teacher. Methods of realizing educational potential and correcting value gaps are proposed. The need to integrate values into education for the development of moral and social qualities of students is emphasized.

Keywords: values, pedagogical values, elementary school, Knowledge of the world, education, teacher, Rokich's method.

Современное образование направлено не только на передачу знаний, но и на воспитание подрастающего поколения, формирование у него нравственных и социальных ценностей. Ценности – это принципы, убеждения и идеалы, которые считаются важными и значимыми для конкретного человека, группы людей или общества в целом [1, с.1].

В этом процессе ключевую роль играет учитель, который становится проводником культуры, нравственности и гражданственности.

Учитель является носителем и проводником ценностей, которые формируют образовательный и воспитательный процессы. Его деятельность строится на гуманистических принципах, уважении к личности каждого ученика, терпимости и справедливости. Важнейшими ценно-

стями педагога являются профессионализм, ответственность, честность, любовь к знаниям и стремление к саморазвитию. Эти качества позволяют не только передавать знания, но и воспитывать нравственные ориентиры у детей. Учитель оказывает значительное влияние на формирование социально значимых установок, развивая у обучающихся уважение к культуре, истории, труду и другим людям. Его ценности проявляются в общении с учащимися, выборе методов обучения, построении образовательного процесса. Профессиональное мастерство, креативность, педагогическая тактичность и эмпатия помогают создать комфортную образовательную среду, способствующую развитию личности каждого ребенка. Важно, чтобы учитель осознавал свою роль в становлении ценностных ориентиров учеников и стремился к постоянному совершенствованию своей педагогической деятельности.

Уроки «Познания мира» представляют собой уникальную платформу для формирования ценностей у детей, поскольку охватывают широкий спектр тем, связанных ценностями человека, с повседневной жизнью и социальными отношениями. В связи с этим в нашей работе мы ставим следующий исследовательский вопрос: какова роль учителя начальной школы в формировании ценностей учащихся на уроках «Познания мира», и каким образом ценности самого учителя могут влиять на формирование ценностей у детей?

Мы предполагаем, что если учитель осознаёт и сознательно реализует свои терминальные и инструментальные ценности, то он сможет эффективно формировать ценности учащихся.

Ценности педагога рассматриваются в педагогике как совокупность идеалов и норм, составляющих основу профессиональной деятельности (Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н.) [2, с.33-34]. Они включают три уровня: индивидуально-личностный, профессионально-групповой и социально-педагогический. Индивидуально-личностные ценности отражают мотивацию и профессиональные идеалы учителя, групповые – нормы работы конкретной организации образования, а социально-педагогические – стандарты и традиции образования в целом.

Сознание каждого конкретного учителя, аккумулируя социально-педагогические и профессионально-групповые ценности, строит свою личностную систему ценностей, элементы которой принимают вид аксиологических функций. К числу такого рода функций могут быть отнесены концепция формирования личности, концепция деятельности. Интегративной аксиологической функцией, объединяющей все другие, является индивидуальная концепция смысла профессионально-педагогической деятельности в жизни учителя [3, с.37].

Основные ценности, которыми должен обладать учитель:

– гуманизм: уважение к личности каждого ребенка;

– доброжелательность и терпимость;

– честность и справедливость – служат примером для формирования моральных норм у детей;

– ответственность – способность нести ответственность за свои слова и поступки, что важно в воспитании будущих граждан;

– патриотизм и любовь к родине – формируют у детей чувство принадлежности к своей культуре и истории;

– любознательность и стремление к знаниям – побуждают детей к саморазвитию и поиску истины;

– профессиональные качества: компетентность, ответственность, любовь к своему предмету и профессии, стремление к самосовершенствованию.

Для исследования влияния ценностей учителя на формирование ценностей учащихся на уроках предмета «Познания мира» среди студентов 3 курса образовательной программы «Педагогика и методика начального образования» был проведен опрос по методике изучения ценностных ориентаций Рокича [4, с.1], в котором приняло участие 10 студентов. Методика Рокича, разработанная американским социальным психологом Милтоном Рокичем представляет собой инструмент для изучения системы ценностей личности и направлена на выявление иерархии ценностей, которые определяют поведение и мотивацию человека. Терминальные ценности представляют собой значимые жизненные ценности, инструментальные ценности характеризуют способы достижения жизненных целей.

Согласно данным опроса, среди студентов группы наиболее предпочитаемыми, значимыми ценностями являются здоровье (20%), что подтверждает важность физического и психологического благополучия для человека. Значительное место занимают семья (12%) и любовь (12%), подчеркивая значимость близких отношений и эмоционального комфорта. Свобода (10%) и уверенность в себе (10%) указывают на стремление к независимости и внутренней устойчивости. Развитие (7%) и активная деятельная жизнь (7%) демонстрируют ориентацию на самореализацию и динамичный образ жизни. Менее значимыми оказались продуктивная жизнь (5%), творчество (2%) и жизненная мудрость (2%).

Для достижения указанных ценностей студенты группы выделяют наиболее важные инструментальные ценности – средства такие, как: образованность (20%) и воспитанность (16%), что подчеркивает значимость интеллекта и нравственного поведения. Честность (12%) и смелость в отстаивании своего мнения (12%) говорят о высокой значимости моральных принципов и социальной активности. Жизнерадостность (10%), аккуратность (10%) и независимость (6%) подчеркивают стремление к порядку, позитивному настрою и самостоятельности. Однако самоконтроль (4%), рационализм (2%) и чуткость (8%) получили менее высокий приоритет, что может указывать на менее выраженную склонность к дисциплине, логическому мышлению и эмпатии.

Сравнительный анализ терминальных и инструментальных ценностей показывает тесную взаимосвязь между ними.

Согласно результатам опроса, среди терминальных ценностей студенты выделяют здоровье (20%), семью и любовь (по 12%), свободу и уверенность в себе (по 10%). Для реализации данных ценностей студенты считают наиболее значимыми инструментальные ценности: образованность (20%), воспитанность (16%), честность и смелость в отстаивании своего мнения (по 12%). Данный ценностный профиль подчёркивает значимость физического и эмоционального благополучия, морально-этических установок и интеллектуального развития.

Например, стремление к здоровью и семейному благополучию напрямую поддерживается такими качествами, как образованность и воспитанность. Данные качества выступают основой успешной социализации и гармоничного взаимодействия с окружающим миром, что и является ключевой задачей уроков «Познания мира». В то же время, такие ценности, как свобода и уверенность в себе, непосредственно связаны с честностью и смелостью. Поддерживая эти качества у детей, педагог закладывает фундамент уверенности, независимости и социальной активности учащихся.

Учитель начальной школы способен реализовывать указанные ценности через разнообразные педагогические подходы на уроках. Например, формирование здоровых привычек достигается посредством практических занятий по физической активности, обсуждений важности гигиены и правильного питания. Укреплению семейных и эмоциональных ценностей способствуют проектные работы на темы родословной и семейных традиций. Развитие уверенности и свободы выражения мнений обеспечивается через создание безопасной образовательной среды, в которой учащиеся могут открыто высказывать свои мысли и чувства.

Особое значение в ценностном воспитании имеют инструментальные ценности учителя, которые транслируются через личный пример и методы преподавания. Учитель, демонстрирующий жизнерадостность (10%) и аккуратность (10%), косвенно формирует у учащихся позитивный взгляд на жизнь и чувство порядка. Даже менее популярные среди студентов ценности, такие как творчество (2%) и чуткость (8%), могут развиваться благодаря целенаправленным педагогическим усилиям. Например, включение творческих проектов (создание коллажей, рисунков) и заданий на эмпатию (ролевые игры, обсуждение чувств персонажей рассказов) помогает расширить эмоциональный и культурный опыт учащихся.

Проблемными зонами, по результатам исследования, являются низкая значимость рационализма (2%) и самоконтроля (4%). Для коррекции данного аспекта педагог может использовать задания, направленные на развитие логического и критического мышления, например, задачи по

классификации природных объектов или игры с чётко заданными правилами, стимулирующие дисциплину и последовательность.

Для реализации ценностного потенциала уроков «Познания мира» необходима интеграция значимых ценностей в содержание уроков. Например, в рамках темы «Здоровье» целесообразно регулярно обсуждать пользу спорта и здорового образа жизни. Темы, посвящённые семье и традициям, могут реализовываться через проекты «Моя родословная». Использование активных методов, таких как ролевые игры и групповые дискуссии по экологическим и этическим вопросам, способствует осмыслению и закреплению ценностей в сознании учащихся.

Эффективным инструментом закрепления и диагностики усвоения ценностей является рефлексия. Учитель в конце каждого урока может задавать вопросы: «Какие ценности мы сегодня обсудили? Как они связаны с вашей повседневной жизнью?», что позволяет учащимся осознавать и формулировать личностные и социальные смыслы изучаемого материала.

Проведённое исследование ценностных ориентаций студентов по методике М. Рокича позволило выявить ключевые аспекты влияния учителя начальной школы на формирование ценностей учащихся и в дальнейшем предположить, что в будущей профессиональной деятельности они смогут имея собственные сформированные ценности, оказать положительное влияние на формирование ценностей учащихся. Исследование ценностных предпочтений студентов педагогической специальности выявило высокую значимость таких ценностей, как здоровье, семья, свобода и образование, что может служить основой для выстраивания эффективной воспитательной работы в их будущей профессиональной деятельности.

Перспективы дальнейших исследований включают: разработку программ по формированию и развитию ценностных установок у студентов педагогических вузов; изучение влияния конкретных педагогических методов и форм работы на усвоение ценностей учащимися; проведение сравнительного анализа ценностных ориентиров у студентов разных курсов и практикующих учителей; интеграцию систем ценностей в учебные планы по предмету «Познание мира» с учётом возрастных и индивидуальных особенностей детей.

Таким образом, ценности учителя играют ключевую роль в формировании ценностей учащихся начальной школы. Педагог, осознавая и реализуя собственные ценностные установки, выступает проводником базовых человеческих ценностей, способствуя личностному развитию и успешной социальной адаптации учеников. Через предмет «Познание мира» учитель способен не только транслировать значимые ценности, но и систематически работать над расширением ценностного кругозора учащихся, формируя основу для их гармоничного развития и самоактуализации. Формирование ценностей на уроках «Познания мира» – это не

спонтанный процесс, а результат целенаправленной и осмысленной педагогической деятельности. Учитель начальных классов должен выступать не только как передатчик знаний, но и как нравственный ориентир, отражающий в своей работе высокие моральные стандарты. Успех этой деятельности зависит от готовности педагога к саморефлексии, профессиональному развитию и постоянному осмыслению своей роли в жизни ребёнка. В перспективе это открывает возможности для формирования устойчивых ценностных ориентиров у младших школьников, что станет фундаментом их дальнейшего развития как личностей и граждан.

Литература

1. Черепахин А.Н. Что такое ценность?. – г. Воронеж, 2023г. – с.1.

2. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика. – Издательский центр «Академия», 2002. – С.33-34.

3. Бородина Е.А. Педагогика ценностей: теория и практика. – 2015. – 37.

4. Мильтон Р., Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций Рокича, 1973. – С.1.

БАСТАУЫШ СЫНЫП МАТЕМАТИКАСЫН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ

Д.К. Ермекова

Ә. Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің студенті

ғылыми жетекшісі: М.А. Кененбаева

педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор

Аңдатпа: Қазіргі білім беру жүйесінде цифрлық технологияларды қолдану маңызды тенденцияға айналып отыр. Әсіресе, бастауыш сынып оқушыларының математика пәнін меңгеруінде цифрлық құралдардың тиімділігі жоғары. Бұл мақалада математиканы оқытуда қолданылатын цифрлық технологиялардың түрлері, олардың оқушылардың білім алуға ынтасын арттырудағы рөлі қарастырылды. Сонымен қатар, шетелдік, отандық тәжірибелер негізінде, олардың оқыту сапасын жақсартуға ықпалы талданды.

Кілт сөздер: цифрлық технологиялар, бастауыш сынып, математика, сандық ресурстар, білім беру инновациялары, оқушылардың үлгерімі, интерактивті оқыту.

Аннотация: Использование цифровых технологий в современной системе образования становится важной тенденцией. Особенно высока эффективность использования цифровых инструментов в освоении математики учащимися начальных классов. В данной статье рассмотрены типы цифровых технологий, используемых при обучении математике. Кроме того, на основе зарубежного и отечественного опыта определенна их роль и влияние на улучшение качества обучения.

Ключевые слова: цифровые технологии, начальная школа, математика, цифровые ресурсы, образовательные инновации, успеваемость учащихся, интерактивное обучение.

Annotation: The use of digital technologies in the modern education system is becoming an important trend. The effectiveness of using digital tools in mastering mathematics by primary school students is particularly high. This article discusses the types of digital technologies used in teaching mathematics. In addition, based on foreign and domestic experience, their role and impact on improving the quality of education are analyzed.

Keywords: digital technologies, Elementary School, Mathematics, digital resources, educational innovation, student performance, interactive learning.

Қазіргі таңда бастауыш сыныптарда білім берудің басты мақсаты – оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту. Бұл мақсатқа жетуде цифрлық технологиялардың рөлі зор. Бастауыш сынып оқушылары үшін математика – логикалық ойлау қабілетін дамытатын негізгі пәндердің бірі. Сондықтан сандық технологияларды математика сабақтарына енгізу оқушылардың білім деңгейін жақсартуға көмектеседі. Цифрлық технологияларды қолдану тек оқушылар үшін ғана емес, мұғалімдер үшін де тиімді. Сандық платформалар арқылы мұғалімдер оқыту процесін жеңілдетіп, әр оқушының білім деңгейін бақылай алады. Білім берудегі сандық технологиялар интерактивті тапсырмалар, анимацияланған материалдар мен электронды бағалау жүйелері арқылы оқушылардың қызығушылығын арттырады. Шетелдік зерттеулер көрсеткендей, цифрлық технологиялар арқылы оқытылған оқушылардың математика бойынша жетістіктері дәстүрлі әдіспен оқытылған сыныптарға қарағанда жоғары болады. Мысалы, Смит, Джонсон және Картердің зерттеулері цифрлық платформаларды қолданған оқушылардың есептеу дағдылары мен логикалық ойлау қабілеттерінің айтарлықтай жақсарғанын көрсеткен [1].

Бастауыш сынып математикасын оқытуда қолданылатын негізгі цифрлық технологиялар арасында интерактивті тақталар, онлайн платформалар, сандық бағалау жүйелері және мобильді қосымшалар ерекше орын алады. Мұндай құралдар оқушылардың зейінін аударып, олардың өз бетінше білім алуына ықпал етеді.

Интерактивті тақталар қазіргі мектептерде кеңінен қолданылып, бастауыш сынып математикасын оқытудың маңызды құралдарының біріне айналды. Бұл құрылғылар оқыту процесін көрнекі, түсінікті және динамикалы ету арқылы оқушылардың оқу үлгеріміне оң әсер етеді. Дәстүрлі оқыту әдістерінде мұғалімдер математикалық есептерді тақтаға жазып түсіндірсе, интерактивті тақталар арқылы күрделі математикалық ұғымдар анимациялық модельдер, графиктер және бейне материалдар көмегімен көрнекі түрде беріледі. Мұндай әдіс әсіресе бастауыш сынып оқушылары үшін тиімді, өйткені олардың қабылдау қабілеті көбіне визуалды ақпаратқа негізделген. Зерттеулер көрсеткендей, интерактивті тақталарды қолдану оқушылардың есте сақтау қабілетін жақсартады. Күрделі математикалық формулалар немесе есептеу әдістері қарапайым

жазбалар түрінде ұсынылғанда балалардың қабылдауы шектеулі болады, ал анимациялық модельдер арқылы көрсетілген кезде олардың түсінуі мен есте сақтауы айтарлықтай жақсарады. Мұндай технологиялар оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттырып, оларды белсенді қатысуға ынталандырады. Сонымен қатар, интерактивті тақталар арқылы мұғалімдер әртүрлі дидактикалық ойындар мен жаттығуларды қолдана алады, бұл оқушылардың математикалық логикасын дамытуға көмектеседі. Бастауыш сынып оқушылары үшін цифрлық технологияларды қолдану танымдық белсенділікті арттыруға ықпал етеді. Интерактивті тақтада ұсынылған материалдар оқушылардың зейінін ұзақ уақыт ұстап тұруға мүмкіндік береді, себебі олар тек тыңдаушы рөлінде қалмай, оқу процесіне тікелей қатысады. Мұғалімдер оқушылардың жауап беру белсенділігін арттыру үшін түрлі интерактивті тапсырмалар енгізіп, топтық жұмыстарды ұйымдастыра алады. Интерактивті тақталарды қолдану мұғалімдердің де жұмысын жеңілдетеді. Олар сабақ материалдарын алдын ала дайындап, оны оқушыларға көрнекі түрде ұсына алады. Бұл уақытты үнемдеуге және сабақтың құрылымын тиімді жоспарлауға мүмкіндік береді. Цифрлық құралдар арқылы мұғалімдер әр оқушының үлгерімін бақылап, оқыту әдістерін жекелендіре алады. Осылайша, интерактивті тақталарды қолдану математика сабақтарының тиімділігін арттырып, оқушылардың білім сапасын жақсартуға көмектеседі [2].

Онлайн платформалар қазіргі білім беру жүйесінде маңызды рөл атқарып, оқушылардың өздігінен білім алуына үлкен мүмкіндік береді. Мұндай ресурстар, соның ішінде Khan Academy, Bilimland, Matific, оқушыларға әртүрлі деңгейдегі математикалық тапсырмаларды орындауға, теориялық материалдарды меңгеруге және өз білімдерін тестілеуге жағдай жасайды. Цифрлық білім беру платформалары арқылы оқушыларға түсіндірілетін материалдар дәстүрлі оқыту әдістеріне қарағанда анағұрлым қолжетімді әрі түсінікті бола алады. Өйткені бұл платформаларда визуалды анимациялар, интерактивті элементтер және практикалық жаттығулар қолданылып, математикалық ұғымдарды тереңірек түсінуге көмектеседі. Оқушыларға онлайн платформаларды пайдалану өзіндік оқу дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Егер дәстүрлі сабақтарда мұғалім оқыту процесінің негізгі басқарушысы болса, онлайн ресурстар арқылы оқушылар өз бетінше білім алуға, өз қарқынымен жаттығуға және қиындық тудырған тақырыптарды қайталауға мүмкіндік алады. Бұл әсіресе математика сияқты пәндер үшін өте маңызды, себебі әр оқушының қабылдау жылдамдығы әртүрлі болады. Khan Academy секілді платформаларда оқушылар белгілі бір математикалық тақырыптар бойынша видеосабақтарды көріп, оларды бірнеше рет қайталап, түсінбеген тұстарын қайта қарап шыға алады. Сонымен қатар, онлайн платформалар оқушылардың білім деңгейін нақты бағалауға мүмкіндік береді. Мұғалімдер Bilimland немесе Matific платформалары арқылы

оқушылардың орындаған тапсырмаларын бақылап, олардың қателіктерін талдап, қажетті кері байланыс бере алады. Бұл тәсіл оқушылардың әлсіз тұстарын анықтап, оларға жеке бағдарланған тапсырмалар ұсынуға мүмкіндік береді. Осындай цифрлық ресурстарды белсенді қолданған оқушылардың оқу үлгерімі жақсарып, өз бетінше жұмыс істеу қабілеттері дамитыны байқалады [3].

Онлайн платформалар тек оқушыларға ғана емес, мұғалімдерге де үлкен көмек көрсетеді. Оқытушылар өз сабақтарына қажетті материалдарды онлайн ресурстардан алып, оқыту процесін анағұрлым тиімді ұйымдастыра алады. Цифрлық платформалар арқылы мұғалімдер оқушылармен қашықтықтан байланыс орнатып, үй тапсырмаларын тексеріп, қосымша материалдар ұсынуға мүмкіндік алады. Бұл әсіресе қашықтықтан білім беру жағдайында өте маңызды. Оқушылардың онлайн платформаларға қызығушылығы олардың оқу процесіне деген ынтасын арттырады. Дәстүрлі әдістермен салыстырғанда, интерактивті тапсырмалар мен анимациялық бейнесабақтар балалар үшін қызықтырақ болып табылады. Көптеген зерттеулер Matific сияқты ойын форматындағы платформалардың оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытуға, есептеу дағдыларын жетілдіруге және математиканы жақсы меңгеруге көмектесетінін дәлелдеген[4].

Мобильді қосымшалар бастауыш сынып оқушыларының математика негіздерін оңай меңгеруіне үлкен мүмкіндік береді. Бұл цифрлық құралдар оқыту процесін қызықты әрі тиімді етіп, балалардың белсенділігін арттырады. Қазіргі заманғы білім беру жүйесінде ойын элементтері кеңінен қолданылып, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыруға ықпал етеді. Әсіресе бастауыш сынып оқушылары үшін ойын түрінде берілген тапсырмалар жаңа материалды оңай түсінуге және оны тез есте сақтауға көмектеседі. Зерттеулер көрсеткендей, ойын түріндегі тапсырмалар оқушылардың математикаға деген ынтасын арттырып, олардың есептеу дағдыларын жақсартады. Егер дәстүрлі әдістер оқушыларды белгілі бір ережелер мен алгоритмдерді жаттауға мәжбүрлесе, мобильді қосымшалар олардың интуитивті түрде математикалық ойлау қабілетін дамытуына мүмкіндік береді. Ойын элементтері балалардың зейінін шоғырландырып, сабақтың қызықты өтуін қамтамасыз етеді. Оқушылар тапсырмаларды орындау барысында математикалық заңдылықтарды байқап, оларды әртүрлі жағдайда қолдануды үйренеді. Matific және Prodigy сияқты қосымшалар математикалық ұғымдарды тереңірек түсінуге бағытталған. Matific платформасы интерактивті жаттығулар арқылы оқушыларға есептеу тәсілдерін меңгеруге көмектессе, Prodigy ойыны қызықты тапсырмалар арқылы оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытады. Бұл қосымшаларда әр оқушы өз деңгейіне сәйкес тапсырмалар ала алады, яғни білім беру процесі жекелендірілген сипатқа ие болады. Мұндай әдіс

оқушылардың өз бетімен білім алу дағдыларын дамытады және олардың сенімділігін арттырады [5].

Мобильді қосымшалардың басты артықшылықтарының бірі – оқушылардың өздеріне ыңғайлы уақытта және кез келген жерде білім алу мүмкіндігі. Бұл әсіресе үй тапсырмаларын орындау кезінде немесе қосымша білім алу үшін пайдалы. Бала сабақтан тыс уақытта да математикалық ойлауын дамыта алады, ал мұғалімдер олардың жетістіктерін қадағалап, кері байланыс ұсынуға мүмкіндік алады. Сонымен қатар, мобильді қосымшалар мұғалімдер үшін де тиімді құрал болып табылады. Олар оқушылардың прогресін бақылап, қай тақырыптардың қиындық тудыратынын анықтай алады. Бұл мәліметтер мұғалімдерге сабақ жоспарын тиімді құруға көмектеседі. Мысалы, егер белгілі бір тақырып бойынша оқушылардың қателері жиі кездессе, мұғалім сол тақырыпты қосымша түсіндіруге назар аудара алады [6].

Мобильді қосымшалардың тағы бір маңызды ерекшелігі – оларды геймификация элементтері арқылы қызықты ету. Ойын түрінде ұйымдастырылған сабақтарда оқушылар математикалық есептерді шешкен сайын марапаттар немесе ұпайлар алады. Бұл оқыту процесін бәсекеге толы әрі ынталандырушы етеді. Бала жетістікке жеткен сайын жаңа деңгейлерге өтіп, өзінің білім деңгейін біртіндеп арттырады. Бүгінгі таңда технологияның дамуы білім беру процесіне жаңа мүмкіндіктер әкелді. Көптеген елдерде мобильді қосымшаларды бастауыш сынып математикасында қолдану кең таралған. Қазақстандық мектептерде де мұндай құралдар белсенді түрде енгізілуде. Оқушылар Matific немесе Prodigy сияқты платформаларды қолдану арқылы математикалық дағдыларын жақсартып, өз білімін кеңейте алады.

Цифрлық технологиялардың артықшылықтары көп болғанымен, оларды қолдану барысында белгілі бір қиындықтар да кездеседі. Ең алдымен, бұл – мұғалімдердің цифрлық сауаттылығы. Көптеген мұғалімдер жаңа технологияларды меңгеруде қиындықтарға тап болады. Сондықтан білім беру жүйесінде мұғалімдерді цифрлық оқыту әдістеріне үйретететін арнайы бағдарламалар қажет [7].

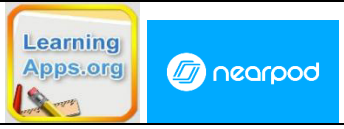
Тағы бір маңызды мәселе – техникалық жабдықталу. Барлық мектептерде интернет пен цифрлық құрылғылар бірдей деңгейде қолжетімді емес. Кейбір ауылдық мектептерде сандық технологияларды қолдану шектеулі болуы мүмкін. Бұл мәселені шешу үшін мемлекет тарапынан мектептерге қажетті инфрақұрылымды қамтамасыз ету жұмыстары жүргізілуі тиіс. Осы зерттеу барысында цифрлық технологияларды қолданудың бастауыш сынып математикасын оқытудағы тиімділігі дәлелденді. Мұндай әдістер оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, білім сапасын жақсартуға мүмкіндік береді.

Бастауыш сынып математикасын оқыту барысында цифрлық технологияларды қолданудың тиімділігін зерттеу үшін бірнеше практикалық қадамдар жүзеге асырылды. Бұл бөлімде тәжірибелік

зерттеудің мақсаты, әдістері және алынған нәтижелер қарастырылады. Зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында бастауыш мектеп математикасында цифрлық білім беру ресурстарын тиімді әдіс-тәсілдермен қатар қолдану жолдары қарастырылды. Цифрлық білім беру ресурстарын математика сабағында қолдану тиімділігін анықтауда келесі әдістер қолданылды: білім беру үрдісін тиімді ұйымдастыру үрдісін зерттеп, педагогикалық тәжірибелерге жалпылама жасау, эмпирикалық әдістер, педагогикалық эксперимент жүргізу. 3-сынып оқушыларына математика сабақтарын оқытуда цифрлық білім беру ресурстарын интерактивті оқыту әдістерімен бірге пайдаланылды. Оқушылардың білім деңгейлеріне сараптама жасау негізінде келесі әдістер қолданылды: бақылау әдісі, сауалнама, интерактивті оқыту әдістері қолданылды. Зерттеу барысында математиканы оқытудың цифрлық білім беру ресурстарын интерактивті оқыту әдістерімен бірге қолдану оқу іс-әрекетіне және оқуға деген ынтасын арттыруға оң әсер ететіні анықталды. Оқу іс-әрекетінің барлық түрлерінде оқушылардың коммуникативті қабілеттері, сөйлеу және әрекет ету мінез-құлықтарын жоспарлау қабілеттері жетілдіріледі, қарым-қатынас дағдылары дамып, дамытушылық әлеуеті жүзеге асырылады.

Зерттеу жұмысы 3 «А» сыныбында өткізілді. Оқытудың интерактивті әдістерін және цифрлық білім беру ресурстарын қолдана отырып математика сабақтары өткізілді. Біздің бақылауымызда 25 оқушы болды. Жалпы сыныпқа жүргізген зерттеуде алдымызға қойған міндеттеріміздің бірі берілген тапсырмаларды түрлі әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, оқушылардың математика пәніне деген қызығушылығын арттыру, білім берудің цифрлық ресурстарын қолдана отырып оқушылардың өз бетінше әрекет ету дағдыларын қалыптастыру, адамгершілік, сыйластық қасиеттерін, логикалық және сыни ойлауды, сөйлеу мәдениетін, ақыл-ой экспериментіне қабілеттілікті дамыту. Зерттеу барысында оқушыларға білім берудің цифрлық ресурстарын интерактивті оқыту әдістерімен қатар қолдану үшін бірнеше платформалар қолданылды: Nearpod, Kahoot, GeoGebra, LearningApps. Әр платформаның өзіндік артықшылықтары мен мүмкіншіліктері бар екенін атап өткен жөн.

Кесте 1 – Зерттеу барысында қолданылған цифрлық технологиялар көрсетілген.

Санаты	Қолданылған технологиялар	Логотип
Интерактивті тақталар	Smart Board, Promethean	
Онлайн платформалар	Nearpod, LearningApps, Lumio, Kahoot	

Ұсынылып отырған цифрлық технологиялардың математика пәні бойынша қолдану мүмкіндіктері қарастырылды.

Зерттеу жұмысы 3 «А» сыныбында өткізілді. 3 сынып оқушыларымен математика сабағын өткізу барысында «LearningApps» онлайн платформасы қолданылды. Оқушыларға «LearningApps» платформасы арқылы тақырып бойынша тапсырмалар ұсынылды. Оқушылар тапсырмаларды орындап, нәтижелерін бірден көріп, қателіктерін түзете алды. Платформа әр тапсырманың соңында жауаптардың дұрыс немесе бұрыстығын көрсете отырып, толық түсініктеме береді. Сонымен қатар бұл платформа әр тапсырмада оқушылардың үлгерімін бақылауға мүмкіндік берді.

«LearningApps» платформасында екі таңбалы санды бір таңбалы санға көбейтуді орындау үшін келесі шарттарды сақтау қажет:

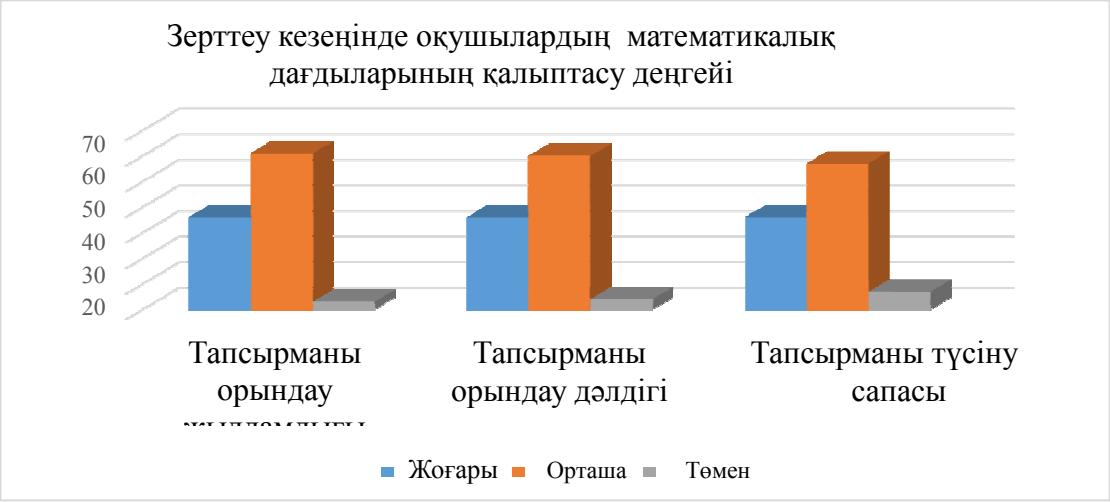
1. Екі таңбалы санды бір таңбалы санға көбейту алгоритмін түсінеді.
2. Санды ондықтар мен бірліктерге дұрыс бөледі.
3. Әр бөлікке көбейту амалын дұрыс қолданады.
4. Орындаған амалдарын дұрыс есептейді.
5. Жауабының дұрыстығын тексереді.

Сабақтың тақырыбы: Екі таңбалы санды бір таңбалы санға жазбаша көбейту.

1-тапсырма.

Берілгені: есептеуді баған түрінде орында.

96+88=184
21×4=84
13×2=26
22×4=88
14×2=28
32×2=64
33×3=99
31×2=62
32×3=96
44×2=88
32×3+44×2

Сурет 1 – Зерттеу кезеңінде оқушылардың математикалық дағдыларының қалыптасу деңгейі

3 «А» сынып оқушыларымен математика сабағын өткізу барысында «Lumio» онлайн платформасы қолданылды. Бұл платформаның басты ерекшелігі оқушылар үшін түрлі деңгейдегі математикалық тапсырмаларды құрып, тақырыпты түсіндіру үшін визуализациялар мен анимациялар қолдануға болады. Бұл оқушыларға түсінікті әрі қызықты түрде күрделі тақырыптарды меңгеруде оң ықпалын тигізеді.

«Lumio» платформасында жазбаша көбейту және бөлу алгоритмін қолдану тапсырмасын орындау үшін келесі шарттарды сақтау қажет:

1. Жазбаша көбейту және бөлу алгоритімдерін дұрыс және толық қолданады.
2. Әр қадамды дұрыс орындайды және алынған нәтижені дәлелдей алады.
3. Алгоритмді қолдана отырып, есептің дұрыс шешімін табады.

Сабақтың тақырыбы: Жазбаша көбейту және бөлу алгоритмін қолдану.

1-тапсырма.

Берілгені: өрнектің мәнін тап:

244 см : 4 = 61 см

135 кг : 5 = 27 кг

2 м 48 см : 4 = (200 + 48) ÷ 4 = 62 см

568 дм : 4 = 142 дм

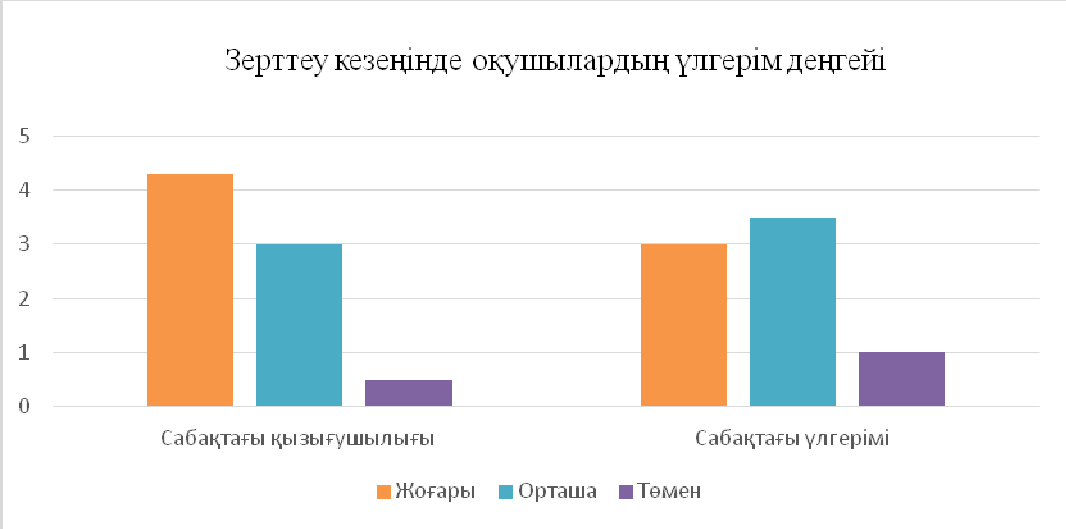
800 кг : 5 = 160 кг

126 ц : 2 = 63 ц

721 м : 7 = 103 м

918 см : 2 = 459 см

53 см 4 мм : 3 = (530 + 4) ÷ 3 = 178 мм

Сурет 2 – Зерттеу кезеңінде оқушылардың үлгерім деңгейі

Жүргізілген зерттеу математиканы оқыту процесінде цифрлық білім беру ресурстарын қолдану әрбір оқушы үшін сабақта тілдің сөйлеу тәжірибесін айтарлықтай арттыруға, барлық оқушылардың оқу материалын меңгеруіне қол жеткізуге, сондай-ақ әр түрлі дамытушы және тәрбиелік міндеттерді шешуге мүмкіндік беретінін дәлелдеді. Сонымен қатар, олардың сабаққа деген ынтасы жоғары болғаны байқалды. Сабақ кезінде белсенділіктері артып, өзіндік зерттеу дағдылары қалыптасты. Ал сандық бағалау жүйелері мұғалімдерге әр оқушының үлгерімін нақты бақылауға мүмкіндік берді. Эксперимент қорытындылары цифрлық технологиялардың бастауыш сынып математикасын оқытуда маңызды құрал екендігін дәлелдеді.

Бұл зерттеу нәтижелері бастауыш сыныптарда цифрлық технологияларды кеңінен қолдану қажеттігін көрсетеді. Оқыту үдерісін одан әрі жетілдіру үшін мұғалімдердің цифрлық сауаттылығын арттыру, мектептерді қажетті техникалық құралдармен жабдықтау және цифрлық ресурстардың қолжетімділігін қамтамасыз ету маңызды. Алдағы уақытта бастауыш білім беру жүйесінде цифрлық технологиялардың мүмкіндіктерін барынша пайдалану оқыту сапасын жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік береді.

Зерттеулер жүргізу барысында анықталғандай цифрлық білім беру ресурстарын бастауыш сынып математикасын оқытуда қолдана білу өте маңызды екендігі анықталды. Оларды жан-жақты ойластырып қолдану сабақтың тиімділігін одан әрі арттыруға, білімге негізделген экономика талаптарына сәйкес базалық білім берудің инновациялық сипатын қамтамасыз етуге үлес қосуға мүмкіндік берді.

Қорыта айтқанда, бастауыш сынып математикасында цифрлық технологияларды қолдану – заман талабына сай маңызды қадам. Интерактивті тақталар, онлайн платформалар, сандық бағалау жүйелері және мобильді қосымшалар оқушылардың білім алуын жеңілдетіп, олардың логикалық ойлау қабілеттерін дамытты. Цифрлық

технологияларды қолдану арқылы бастауыш сынып оқушылары математикалық ұғымдарды тез меңгеріп, өздігінен білім алуға дағдыланды. Дегенмен, бұл әдістерді толыққанды енгізу үшін мұғалімдердің цифрлық сауаттылығын арттыру және мектептердің техникалық базасын жақсарту қажет. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, цифрлық технологияларды қолдану бастауыш сынып математикасын оқытуда тиімділігін дәлелдеді. Болашақта білім беру жүйесінде бұл әдістерді кеңінен қолдану қажет, өйткені олар оқушылардың білім сапасын жақсартып қана қоймай, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға да ықпал ететіндігін практика дәлелдеді.

Әдебиеттер

1. Ақпаева Ә.Б., Лебедева Л.А., Мыңжасарова М.Ж., Лихобабенко Т.В. Жалпы білім беретін мектептің 3-сынып оқушыларына арналған математика оқулығы. – Алматы: Алматыкітап баспасы, 2018ж. – 108 б.
2. Оспанов Т.Қ., Құрманалина Ш.Х., Қосанов Б.М., Қайыңбаев Ж.Т., Ерешева К.Ә. Математика. 3-сынып оқулық. – Атамұра баспасы, 2010ж. – 264 б.
3. Смит Р., Джонсон М., Картер Л. Цифрлық оқыту әдістері. – Лондон: Routledge, 2017. – 312 б.
4. Қадырқұлов Р.А., Беристемова Н.Қ. «Цифрлық сауаттылық: Жалпы білім беретін мектептің і сынып мұғалімдеріне арналған әдістемелік нұсқау», – Алматы: Алматыкітап баспасы, 2021 – 112 бет.
5. Бидайбеков Е.Ы., Гриншкун В.В., Камалова Г.Б. және т.б. Білімді ақпараттандыру және оқыту мәселелері: оқул. – Алматы, 2014. – 351 б.
6. Мұхаметжанова С.Т., Жартынова Ж.Ә., «Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері» Алматы – 2018 ж.
7. Темербекова А.А., Чугунова И.В., Байгонакова Г.А. Методика обучения математике: учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений. – Горно-Алтайск: РИО ГАГУ, 2013. – 352 с.
8. Текесбаева А.М. Математиканы оқыту әдістемесі: 5В010200 – Бастауыш оқыту педагогикасы мен әдістемесі мамандығы бойынша оқитын студенттерге арналған оқу құралы. – Алматы: «Отан» баспасы, 2015.- 1656.
9. Уилсон К., Адамс Дж. Сандық модельдеу және математика. – Сан-Франциско: Jossey-Bass, 2019. – 240 б.
10. Гарсия Х., Ли С. STEM білім беру жүйесінде сандық технологияларды қолдану. – Бостон: Pearson Education, 2022. – 289 б.

О ФОРМИРОВАНИИ ЦЕННОСТИ ЗДОРОВЬЯ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

А.Е. Жолдыбай
студент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар
научный руководитель: А.А. Жакиенова
магистр педагогических наук, г. Павлодар

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы формирования ценности здоровья у младших школьников. Особое внимание уделяется игровым, проектным и интерактивным методам, способствующим повышению мотивации вне учебное время. Подчёркивается роль уроков «Познания мира» в формировании осознанного отношения детей к здоровью как к ценности.
Ключевые слова: здоровье, младшие школьники, ценность, игровые методы, проектная деятельность, интерактивные методы обучения, формирование ценностей.

Аннотация. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының денсаулығының құндылығын қалыптастыру мәселелері қарастырылады. Оқу уақытынан тыс уақытта мотивацияны арттыруға ықпал ететін ойын, дизайн және интерактивті әдістерге ерекше назар аударылады. Балалардың денсаулыққа құндылық ретінде саналы көзқарасын қалыптастырудағы «әлемді тану» сабақтарының рөлі атап өтіледі.
Негізгі сөздер: Денсаулық, бастауыш сынып оқушылары, құндылық, ойын әдістері, жобалау қызметі, оқытудың интерактивті әдістері, құндылықтарды қалыптастыру.

Annotation. The article discusses the issues of forming the value of health among younger schoolchildren. Special attention is paid to game, project and interactive methods that help increase motivation outside of school hours. The role of the lessons of «Knowledge of the world» in the formation of children's conscious attitude to health as a value is emphasized.
Keywords: health, primary school students, value, game methods, project activity, interactive teaching methods, value formation.

В современных социально-экономических условиях здоровье подрастающего поколения становится ключевым фактором успешного развития общества. Сегодня, в эпоху цифровизации и стремительного технологического развития, младшие школьники проводят значительное количество времени в малоподвижной деятельности, что негативно сказывается на их физическом, психическом и эмоциональном здоровье. Это требует дополнительного внимания со стороны организаций образования к формированию у детей ценностного и осознанного отношения к здоровью.

Исходя из вышеизложенного, был сформулирован исследовательский вопрос: каковы возможности предмета «Познание мира» при формировании осознанного отношения к здоровью как ценности у младших школьников?

Целью исследования является изучение проблем в формировании осознанного отношения младших школьников к здоровью как базовой

жизненной ценности и изучение форм и методов работы, способствующих формированию данной ценности.

Для достижения цели исследования определены следующие задачи исследования: изучить и проанализировать ГОСО начальной школы и типовой программы по предмету «Познание мира», оценить уровень сформированности осознанного отношения к здоровью у учащихся младших классов и выявить актуальные проблемы в этой области; изучить научно-методическую литературу по вопросам формирования ценностей здоровья у младших школьников; определить наиболее эффективные формы и методы работы, способствующие формированию у младших школьников ценности здоровье.

Анализ календарно-тематического планирования по предмету «Познание мира» в начальной школе показал, что темы, связанные со здоровьем и безопасностью, представлены во всех четырех классах, однако их содержание раскрывается поверхностно и недостаточно систематично.

В 1 классе затрагивается лишь тема питания («Моё здоровье. Как я питаюсь?»), ограничиваясь общими представлениями о правильном питании, без углублённого рассмотрения аспектов формирования навыков здорового образа жизни. Во 2 классе планирование становится более разнообразным и включает темы о значении спортивных секций и питании («Спортивные секции в нашей жизни», «Наше питание»). В 3 классе внимание уделяется видам спорта («Классификация видов и выбор подходящего занятия») и личной безопасности («Моя безопасность в естественной среде»). Однако вопросы, связанные с конкретными принципами сохранения и укрепления здоровья, представлены фрагментарно.

В 4 классе предусмотрены темы, непосредственно затрагивающие личную гигиену, основы безопасного поведения дома и профилактику травматизма при занятиях спортом («Моя личная гигиена», «Какие бывают опасности дома?», «Профилактика травматизма при занятиях спортом»). Тем не менее, раскрытие данных вопросов в учебном плане остается достаточно общим, и отсутствует последовательность в усложнении и расширении содержания тем по здоровью и безопасности от 1 к 4 классу.

Таким образом, существующее календарно-тематическое планирование отражает недостаточную систематичность и последовательность в формировании у младших школьников осознанного отношения к здоровью и указывает на необходимость углубление содержания учебного материала и дополнения темами, связанными с профилактикой заболеваний, формированием полезных привычек и осознанием личной ответственности за собственное здоровье, что обосновывает необходимость введения дополнительных занятий, направленных на формирование ценности здоровья у детей начальной школы.

С целью оценки уровня сформированности осознанного отношения к здоровью у учащихся младших классов и выявления проблем в этой области, среди учащихся 4 «А» класса средней общеобразовательной школы №1 им. А.Н. Ёлгина села Теренколь был проведен опрос, который состоял из трех вопросов: Как вы понимаете слово «ценность»? Какие ценности для вас важны? Почему здоровье – это самая главная ценность?, на которые дети давали свои ответы.

Ученик	Вопрос 1: Как вы понимаете слово «ценность»?	Вопрос 2: Какие ценности для вас важны?	Вопрос 3: Почему здоровье – это самая главная ценность?
Ученик 1	Для меня ценность это мои близкие	Для меня важны две ценности – это семья и друзья	Если у нас будет плохое здоровье, то мы можем умереть
Ученик 2	Для меня ценность это то, что мне дают и дарят	На первом месте у меня семья, на втором здоровье и друзья	Если мы были бы богатые, но не здоровые. Деньги бы нам не помогли
Ученик 3	Для меня ценность это моя семья, родные, близкие	У меня на первом месте моя семья и родные, на втором друзья и здоровье	Потому что, если мы будем болеть, то мы можем погибнуть
Ученик4	Это моя семья, близкие	На первом месте семья, на втором друзья	Потому что здоровье нельзя купить, оно не проедается
Ученик5	Ценность – это семья, близкие и друзья	Семья	Потому что здоровье не продать за деньги
Ученик6	Для меня ценность это что-то важное, то чем дорожит человек	На первом месте скорее всего близкие люди	Потому что здоровье не купить и даже если мы будем богаты, то здоровье мы все равно не купим
Ученик 7	Ценность – это золото и бриллианты	Семья и родственники	Если у нас не будет здоровья, то мы умрём
Ученик 8	Ценность – это когда ты что-то ценишь	Семья и жизнь	Если не будет здоровья, то мы умрём
Ученик9	Я понимаю это слово, так, что со мной рядом родные и близкие	Друзья, мама и папа	Потому что здоровье нельзя продать
Ученик10	Ценность – это семья и жизнь	На первом месте семья, на втором друзья	Если у нас будет плохое здоровье, то мы не сможем его купить и умрём
Ученик 11	Я понимаю так, что мы храним дорогие вещи	Друзья, жизнь, семья	Здоровье мы не можем купить, продать и мы можем умереть

Анализ ответов учащихся 4 класса позволяет сделать следующие выводы о понимании школьниками понятия «ценность» и их восприятии конкретных жизненных ценностей.

Ответы учащихся на первый вопрос показывают, что у большинства детей (7 из 11 опрошенных) понятие «ценность» ассоциируется прежде всего с близкими людьми: семьёй, родственниками, друзьями. Они воспринимают ценность как нечто эмоционально значимое, важное, чем человек дорожит в жизни. Такой подход демонстрирует, что младшие школьники связывают это понятие преимущественно с межличностными отношениями, эмоциональной привязанностью и близостью. Два ученика (Ученик 2 и Ученик 7) воспринимают ценности в материальном аспекте («то, что дают и дарят», «золото и бриллианты»). Это говорит о том, что у отдельных детей в этом возрасте уже формируется представление о ценностях как материальных благах. Один ученик (Ученик 11) воспринимает ценность как вещи, которые хранятся и берегутся, что свидетельствует о том, что некоторые дети понимают ценности через призму их физического сохранения и защиты.

Таким образом, в основном ценности для детей связаны с эмоционально-личностной и семейной сферами, однако часть учащихся склонна воспринимать это понятие через материальную сторону жизни.

На вопрос о значимых для них ценностях большинство учеников выделили на первом месте семью и близких (семья, родственники, друзья). Приоритет семьи и дружбы подтверждает значимость эмоциональной поддержки и общения для детей младшего школьного возраста. В то же время два ученика (Ученик 2 и Ученик 3) дополнительно указали здоровье как важную ценность наряду с семьёй и друзьями, что демонстрирует их понимание значимости здоровья как условия счастливой жизни. Таким образом, ведущими ценностями для школьников являются семейные и межличностные отношения, при этом здоровье признаётся важным, хотя и не всеми учащимися в равной степени.

Ответы на третий вопрос однозначно демонстрируют осознание школьниками важности здоровья как наивысшей ценности, без которой жизнь невозможна. Дети связывают здоровье с возможностью жизни и выживания, подчёркивая, что здоровье невозможно купить за деньги, что оно бесценно и невосполнимо.

Подавляющее большинство ответов (11 из 11) указывают на восприятие здоровья как неоценимого ресурса, который невозможно приобрести материальными средствами («здоровье нельзя купить», «если не будет здоровья, то мы умрём»). Такое осознание здоровья как важнейшего фактора жизнеспособности демонстрирует достаточно высокий уровень зрелости мышления детей в вопросах жизненных приоритетов.

Анализ результатов анкетирования показывает, что младшие школьники воспринимают понятие «ценность» преимущественно через эмоционально-семейные и социальные связи. Вместе с тем они чётко осознают фундаментальную значимость здоровья как ценности, понимая, что без него невозможно обеспечить полноценную жизнь и счастье.

Таким образом, формирование ценностей здоровья в начальной школе является особенно важным и актуальным, так как у младших школьников уже заложено базовое понимание значимости здоровья для жизни, однако их знания необходимо дополнить практическими умениями и навыками по сохранению и укреплению своего здоровья.

Согласно современного философского словаря «ценность – свойство общественного предмета удовлетворять определенным потребностям социального субъекта (человека, группы людей, общества); понятие, с помощью которого характеризуют социально-историческое значение для общества и личностный смысл для человека определённых явлений действительности. Ценности служат важным фактором социальной регуляции поведения людей и их отношений» [1, с. 864].

В психолого-педагогической литературе существуют различные классификации ценностей.

Анализ приведённых классификаций позволяет выделить два основных типа ценностей по Леонтьеву Д.А. [2, с. 511]: терминальные и инструментальные ценности. Для нашего исследования важны терминальные ценности, которые подразумевают основные жизненные цели и идеалы, к которым стремится человек. К ним относятся:

– конкретные жизненные ценности: здоровье, работа, друзья, семейная жизнь;

– абстрактные ценности: познание, развитие, свобода, творчество;

– ценности профессиональной самореализации: интересная работа, продуктивная жизнь, творчество, активная деятельная жизнь;

– ценности личной жизни: здоровье, любовь, наличие друзей, развлечения;

– индивидуальные ценности: здоровье, творчество, свобода, активная жизнь, развлечения, уверенность в себе, материально обеспеченная жизнь;

– ценности межличностных отношений: наличие друзей, счастливая семейная жизнь, счастье других;

– активные ценности: свобода, продуктивная и активная жизнь, интересная работа;

– пассивные ценности: красота природы и искусства, уверенность в себе, познание, жизненная мудрость.

Анализируя терминальные ценности по классификации Д.А. Леонтьева, можно отметить, что ценность здоровья является одной из наиболее значимых и часто встречающихся категорий. В представленной классификации ценность здоровья присутствует в нескольких группах. В группе конкретных жизненных ценностей здоровье стоит рядом с такими важными аспектами жизни, как работа, друзья, семейная жизнь, что подтверждает его значимость и роль в повседневной деятельности и благополучии человека.

В группе ценностей личной жизни здоровье снова подчеркнуто наряду с любовью, наличием друзей и развлечениями, что свидетельствует о важности физического и психологического благополучия человека для полноценного построения личной жизни и отношений.

Среди индивидуальных ценностей здоровье также выделено наряду с творчеством, свободой, активной жизнью и уверенностью в себе, что говорит о значимости здоровья не только как физического состояния, но и как основы для самореализации и личностного роста.

Таким образом, можно сделать вывод, что терминальная ценность «здоровье» выступает одним из ключевых элементов в системе личностных ориентиров человека. Это подчёркивает необходимость включения аспектов, связанных с укреплением и сохранением здоровья, в образовательный и воспитательный процессы, особенно в начальной школе, где формируются основы отношения детей к собственному здоровью и здоровому образу жизни.

Что такое здоровье?

В толковом словаре С.И. Ожегова «здоровье – правильная, нормальная деятельность организма, его полное физическое и психическое благополучие» [3, с. 1].

Как указывает М.Г. Чеснокова «здоровье относится к одной из базовых человеческих ценностей. Как научная категория здоровье является объектом исследования целого ряда научных отраслей. В рамках биомедицинского подхода здоровье рассматривается как нормальное функционирование систем органов и организма в целом. С позиции социологии медицины здоровье исследуется в контексте влияния на него социальных и демографических факторов. В психологии здоровье рассматривается как высшая психическая функция, формирование которого напрямую связано с развитием самосознания человека» [4, С.23].

Наряду с этим здоровье является одним из ключевых индикаторов при оценке качества жизни. Однако в условиях современного развития социума эти понятия являются взаимосвязанными, так как сегодня эксперты определяют в качестве основных факторов, которые более, чем на 50% формируют здоровье человека, – социальные.

По мнению же одного из ведущих специалистов в изучении данной проблематики Ю.П. Лисицына, «здоровье – одна из четырёх категорий, входящих в состав понятий образа и качества жизни» [5, С.6].

Формирование ценности здоровья у младших школьников – одна из ключевых задач начального образования, так как в этом возрасте закладываются основные привычки и отношение к собственному физическому и психическому состоянию. Методические способы, направленные на развитие этой ценности, включают в себя комплекс педагогических приёмов, образовательных программ и дополнительных активностей, способствующих осознанию детьми значимости здоровья и формированию здорового образа жизни.

Одним из наиболее эффективных методов является включение темы здоровья в уроки литературного чтения, Познание мира и физической культуры. Чтение художественных произведений, в которых затрагиваются вопросы здорового образа жизни, обсуждение жизненных ситуаций, помогают детям не только усваивать информацию, но и эмоционально вовлекаться в процесс формирования ценностных ориентиров.

Однако наибольшую эффективность в формировании осознанного отношения к здоровью демонстрируют курсы дополнительных занятий, специально разработанные для младших школьников. В отличие от стандартных уроков, такие занятия позволяют уделить больше внимания индивидуальным особенностям детей, проводить практические тренинги, развивать навыки самоконтроля и саморегуляции. Например, показательные тренировки по личной гигиене, разработка недельного рациона с учётом правильного питания, обсуждение полезных и вредных привычек в интерактивном формате, не только закрепляют теоретические знания, но и способствуют их применению в повседневной жизни.

Дополнительные занятия также создают возможность для активного участия родителей в образовательном процессе, что усиливает влияние на формирование у детей ценностных установок. Проведение совместных мероприятий (например, спортивных соревнований, семейных тренингов по здоровому питанию) формирует у ребенка устойчивую мотивацию к ведению здорового образа жизни, поскольку он видит поддержку со стороны семьи и учителей.

Дополнительные занятия по предмету «Познание мира» представляют собой эффективный инструмент интеграции знаний и навыков, направленных на формирование у детей ценности здоровья. Такие занятия включают не только теоретическое ознакомление с принципами здорового образа жизни, но и применение полученных знаний на практике в игровой, исследовательской и экспериментальной деятельности. Это позволит младшим школьникам на личном опыте осознать значение здоровья как важнейшей жизненной ценности, сформировать устойчивые полезные привычки, и тем самым заложить основу для полноценного физического, психологического и социального развития.

Исходя из данного анализа, нами был разработан дополнительный курс «Формирование ценности здоровья у младших школьников», в рамках которого рассматриваются следующие аспекты:

– основы здорового образа жизни;

– влияние питания, физической активности и режима дня на здоровье;

– профилактика заболеваний и укрепление иммунитета;

– психологическое благополучие и стрессоустойчивость;

– безопасность в повседневной жизни;

– формирование ответственного отношения к собственному здоровью.

Курс дополнительных занятий «Формирование ценности здоровья у учащихся 1-4 классов» предназначен для того, чтобы помочь младшим школьникам осознать важность здоровья и научиться заботиться о себе. Он включает игровые, практические и познавательные формы работы, что делает обучение увлекательным и эффективным. В ходе занятий дети знакомятся с основами здорового образа жизни, узнают о влиянии питания, физической активности и режима дня на здоровье, осваивают методы профилактики заболеваний и укрепления иммунитета, учатся сохранять психологическое благополучие и стрессоустойчивость, а также правилам безопасного поведения в повседневной жизни.

Основной целью курса является формирование у учащихся осознанного отношения к своему здоровью, развитие полезных привычек и обучение практическим навыкам, которые позволят им сохранять хорошее самочувствие на протяжении всей жизни. Для достижения этой цели в курсе предусмотрены следующие задачи: знакомство с основами питания, физической активности и режима дня, развитие навыков заботы о здоровье, воспитание ответственности за свое самочувствие и безопасность.

Обучение строится на интерактивных методах, включая игры, беседы, эксперименты, проекты, квесты и ролевые ситуации. Такой подход позволяет детям не только получать теоретические знания, но и сразу же применять их на практике. В рамках курса особое внимание уделяется формированию у учащихся психологической устойчивости, что помогает им развивать навыки самоконтроля и эмоционального равновесия. Практические упражнения, дыхательные тренировки и ролевые игры способствуют формированию стрессоустойчивости и умению справляться с негативными эмоциями.

Безопасность в повседневной жизни также является важной темой курса. Школьники обучаются основам безопасного поведения дома, на улице, в интернете и в экстренных ситуациях. Сценарии ролевых игр, макеты, совместные проекты и интерактивные задания помогают им усвоить ключевые правила безопасности и применять их на практике. Кроме того, курс предусматривает работу с родителями учащихся, поскольку формирование здорового образа жизни невозможно без семейной поддержки. Для этого организуются совместные мероприятия, лекции для родителей, интерактивные задания и практические рекомендации по созданию благоприятных условий для поддержания здоровья ребенка в домашних условиях.

Дополнительно курс включает развитие культуры здоровья через творческую и проектную деятельность. Дети участвуют в тематических конкурсах, создают стенгазеты и буклеты, проводят мини-исследования, что позволяет им закрепить полученные знания и проявить инициативу. Такой подход делает процесс обучения более осмысленным, вовлекает

детей в активное обсуждение темы здоровья и мотивирует их следовать принципам здорового образа жизни.

По итогам курса учащиеся приобретают не только теоретические знания, но и практические навыки, которые помогают им вести здоровый образ жизни. Они смогут осознанно подходить к вопросам питания, физической активности и режима дня, научатся заботиться о своем здоровье и эмоциональном состоянии, разовьют стрессоустойчивость и ответственность за свое самочувствие. Кроме того, формируется коллективная ответственность, так как дети учатся заботиться не только о себе, но и о своем окружении, что способствует созданию благоприятной школьной среды. Таким образом, курс становится важным элементом образовательного процесса, способствующим формированию у детей устойчивой мотивации к ведению здорового образа жизни и закладывающим основу для их будущего благополучия.

В заключение можно отметить, что формирование ценности здоровья у младших школьников является важнейшей задачей современной образовательной системы. Начальная школа закладывает фундамент для осознания ребёнком важности ведения здорового образа жизни, и именно в этом возрасте необходимо применять наиболее эффективные методические подходы.

Анализ различных способов формирования ценности здоровья показал, что комплексный подход, включающий как традиционные формы работы (уроки, беседы, наглядные материалы), так и дополнительные занятия, являются результативными. Но особую ценность представляют дополнительные занятия, поскольку они позволяют создать благоприятную образовательную среду, в которой дети могут не только получать теоретические знания, но и применять их на практике.

Разработанный курс дополнительных занятий, включающий интерактивные методы обучения, игровую деятельность и практические упражнения способствует не только укреплению здоровья школьников, но и формированию осознанного отношения к здоровому образу жизни и является перспективным направлением, способствующим формированию у младших школьников устойчивых ценностных установок на здоровье.

Литература

1. Современный философский словарь / Под общей ред. профессора В.Е. Кемерова. – 3-изд., и доп. – М.: Академический Проект, 2004. – 864 с.

2. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 2007. – 511 с

3. Однотомный толковый словарь русского языка С.И. Ожегова, 1900–1964.

4. Чеснокова М.Г. Понятие здоровья в контексте ключевых категорий культурно-деятельностного подхода. Вестник Московского Университета. Серия 14. Психология. 2015; 2: 23-36.

5. Лисицын Ю.П. Образ жизни и здоровье населения. – М., 1982. 328 с.

ПОЗНАНИЕ МИРА КАК СРЕДСТВО ВОСПИТАНИЯ ЦЕННОСТИ ТРУДА У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

К.Р. Исанова
студент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар,
научный руководитель: А.А. Жакиенова
магистр педагогических наук, г. Павлодар

Аннотация. В статье рассматривается проблема воспитания ценности труда у младших школьников в условиях технологического прогресса. Анализируются педагогические подходы и роль предмета «Познание мира» в формировании трудолюбия и ответственности. Предлагаются методы и практики, способствующие осознанию значимости труда.
Ключевые слова: трудолюбие, ответственность, Познание мира, воспитание, младшие школьники, педагогика, технологии.

Annotation. The article explores the issue of fostering the value of labor among primary school students in the era of technological progress. It analyzes pedagogical approaches and the role of the «Cognition of the World» subject in developing diligence and responsibility. Methods and practices promoting labor appreciation are suggested.
Keywords: diligence, responsibility, Cognition of the World, education, primary school, pedagogy, technology.

Аннотация. Мақалада бастауыш сынып оқушылары арасында еңбек құндылығын тәрбиелеу мәселесі қарастырылады. Технологиялық прогресс жағдайында «Дүниетану» пәнінің рөлімен педагогикалық тәсілдері талданады. Еңбек қорлықпен жауапкершілік тіқалып тастыруғаық палететін әдістер ұсынылады.
Түйінді сөздер: еңбекқорлық, жауапкершілік, Дүниетану, тәрбие, бастауышсынып, педагогика, технология.

Современный мир стремительно меняется, а вместе с ним эволюционируют и ценности, определяющие жизнь общества. Если раньше труд рассматривался как важнейший компонент становления личности и гармоничного развития человека, то в настоящее время его значимость постепенно отходит на второй план. Многие родители стремятся создать для своих детей комфортные условия, стараясь избавить их от необходимости трудиться, что приводит к формированию потребительского отношения к жизни и снижению уровня ответственности. Эта проблема актуальна в условиях современного образования, где важной задачей становится формирование ценности труда у младших школьников.

Актуальность темы также обусловлена изменением общественных представлений о труде и необходимостью возрождения трудовой этики у подрастающего поколения. В современных условиях технологического прогресса и цифровизации многие профессии видоизменяются, однако базовая ценность труда как процесса созидания и саморазвития остается неизменной. Согласно нормативным документам Республики Казахстан,

в системе образования одной из ключевых ценностей является трудолюбие и профессионализм [1]. Это подчеркивает важность воспитания у детей уважительного отношения к труду и осознания его роли в жизни общества.

Труд – это целесообразная, сознательная деятельность человека, направленная на создание материальных и духовных ценностей [2].

Трудовое обучение – это целенаправленный процесс формирования элементарных трудовых умений, позитивной мотивации. У школьников трудовое воспитание направлено на формирование культурно-гигиенических навыков, навыков самообслуживания и участия в различных видах трудовой деятельности [3].

Труд как ценность включает в себя осознание труда как основы развития личности, общества и культуры.

Целью данного исследования является анализ возможностей предмета «Познание мира» в воспитании ценности труда и осознания значимости труда у младших школьников. Для достижения цели исследования были определены следующие задачи исследования:

– изучить роль труда в воспитании младших школьников;

– определить отношение детей и родителей к труду;

– предложить рекомендации по формированию ценности труда на уроках «Познания мира».

В прошлом трудовое воспитание являлось неотъемлемой частью образовательного процесса. Организации, такие как октябрята, пионеры, тимуровцы и комсомольцы, способствовали формированию ответственности, уважения к труду и коллективизма. Школьники активно участвовали в субботниках, помогали старшим, ухаживали за пришкольными участками, изучали профессии, что позволяло им осознанно выбирать будущую карьеру. В отличие от прошлого, сегодня дети зачастую испытывают внешнее давление со стороны родителей при выборе профессии, что приводит к снижению мотивации к учебе и профессиональному становлению.

Большой вклад в разработку методологических и теоретических основ трудового воспитания школьников, подготовку учителя начальных классов к этой работе внесли К.Д. Ушинский, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский, К.Ж. Кужахметова, А.Т. Табылдиев, Т.Т. Тажибаев и многие другие.

К.Д. Ушинский писал «трудовое воспитание – это целенаправленный процесс формирования у подрастающего поколения готовности трудиться, стремления и умения практически участвовать в построении общества, процесса формирования отношения к труду» [3].

Известный педагог Антон Семенович Макаренко говорил, что «...трудовая подготовка и воспитание трудового качества человека – это подготовка и воспитание не только будущего хорошего или плохого гражданина, но и воспитание его будущего жизненного уровня, его благо-

состояния». Его слова подтверждаются практическими результатами, поскольку он смог воспитать из недисциплинированной, не привыкшей к труду молодёжи людей, искренне преданных своей Родине [5]

Василий Сухомлинский в своих трудах отмечал, что труд способствует развитию нравственных качеств и воспитывает уважение к чужому труду. Особое внимание уделял трудовому воспитанию детей как в семье, так и в школе, воспитанию любви к труду, трудолюбия, уважения к людям труда, бережного отношения к материальным и духовным благам человечества. В процессе обучения на уроках им была введена четко продуманная система воспитания детей, созданы надлежащие условия для формирования трудовых традиций, которые переросли в культ труда [6].

В Казахстане значительный вклад в разработку методологических и теоретических основ трудового воспитания школьников, а также в подготовку учителей организовал Ибрай Алтынсарин, который считал, что «Труд – основной смысл в жизни человека. Человек познает радость в жизни через труд. Таким образом, труд – главное средство нравственного воспитания» [7].

Современные педагогические подходы также предлагают эффективные методы трудового воспитания. Методика Марии Монтессори, например, ориентирована на самостоятельную деятельность ребенка: где дети учатся выполнять бытовые задачи, ухаживать за растениями, готовить, что помогает им осознать значимость труда.

Трудолюбие – поведенческое проявление ценности труда. Человек, для которого труд имеет высокую ценность, скорее всего будет трудолюбив: он осознаёт значимость усилий, не избегает труда, относится к нему ответственно и с уважением.

Для исследования отношения к труду у младших школьников и их родителей было проведено анкетирование в Google форме. В опросе участвовали 5 родителей и 5 учеников 3 «Е» класса в КГУ «Средняя общеобразовательная школа № 39 инновационного типа с гимназическими классами города Павлодара». Вопросы были направлены на выявление понимания ценности труда, отношения к домашним обязанностям и роли школы в трудовом воспитании.

Анализируя ответы родителей, на вопрос «Как вы считаете, важно ли прививать детям трудолюбие с раннего возраста?» получили ответ – 100%. Все родители ответили утвердительно, что подтверждает понимание важности трудового воспитания в семье.

На вопрос «Как часто ребёнок помогает по дому?» 60% родителей ответили, что их дети выполняют домашние обязанности постоянно, а 40% – иногда. Это говорит о том, что большинство детей активно участвуют в домашнем труде, но у некоторых помощь носит эпизодический характер.

Вопрос «Как ребёнок относится к своим домашним обязанностям?» показал, что 60% детей выполняют их охотно, а 40% – пассивно. Это свидетельствует о том, что не все дети воспринимают труд как ценность, а скорее, как необходимость. На вопрос «Как Вы понимаете «труд как ценность»?» все 100% родителей отметили, что это важное качество, которое необходимо воспитывать с детства, что подтверждает их осознание значимости труда в жизни человека. Вопрос «Как Вы приучаете ребёнка к труду?» показал разные подходы:

– 20% родителей закрепили за ребёнком постоянные обязанности;

– 60% позволяют помогать по необходимости, но не заставляют;

– 20% считают, что дети должны учиться, а трудиться начнут во взрослой жизни.

Это свидетельствует о том, что большинство родителей не требуют от ребёнка постоянной трудовой активности, но создают условия для его участия в домашнем труде.

На вопрос «Как вы объясняете ребёнку важность труда?» 60% родителей говорят, что труд необходим для жизни, а 40% объясняют, что труд помогает достигать успехов. Это говорит о том, что родители акцентируют внимание на разных аспектах труда: одни делают упор на его жизненную необходимость, другие – на возможности для развития. На вопрос «Поощряете ли Вы трудолюбие ребёнка? Если да, то как?» все 100% ответили, что хвалят и благодарят детей, что способствует формированию у них положительного отношения к труду. Последний вопрос «Как по Вашему мнению, школа влияет на воспитание трудолюбия у детей?» выявил разные мнения:

– 40% считают, что школа оказывает положительное влияние;

– 20% отметили, что хорошая учёба – это тоже труд;

– 20% не видят в школьной программе тем, связанных с трудовым воспитанием;

– 20% затруднились ответить. Это свидетельствует о том, что родители не всегда замечают влияние школы на формирование трудолюбия у детей, что говорит о необходимости более активного включения этой темы в образовательный процесс.

Анализируя результаты анкетирования детей, на вопрос «Как ты понимаешь слово «трудолюбие»?» от всех детей получили ответ, что это когда человек любит трудиться и делать полезные дела. Это говорит о том, что дети осознают значение данного качества. На вопрос «Как часто ты помогаешь по дому?» 80% ответили, что делают это каждый день, а 20% – только когда просят. Это показывает, что большинство детей включены в трудовую деятельность, но у некоторых она носит эпизодический характер. На вопрос «Как ты думаешь, зачем нужно помогать по дому?» 80% ответили, что это их обязанности, а 20% считают, что это помогает быть хорошим человеком. Это свидетельствует о том, что у большинства детей сформировано понимание ответственности за до-

машние дела. На вопрос «Какие дела ты выполняешь дома?» все 100% ответили, что помогают родителям (убирают, моют посуду, готовят еду). Кроме того:

– 40% также заботятся о младших братьях/сёстрах или животных;

– 20% делают только уроки, а домашними делами занимаются взрослые.

Это показывает, что большинство детей активно участвуют в домашнем труде, но у некоторых наблюдается ограниченное восприятие своих обязанностей. На вопрос «Ты любишь выполнять домашние задания? Почему?» 60% ответили, что да, потому что учат что-то новое, а 40% – потому что «так надо». Это говорит о том, что не все дети осознают учебную деятельность как способ развития, а воспринимают её как вынужденную необходимость. На вопрос «Трудиться – это...» все 100% детей ответили, что это полезно, потому что можно научиться новому. Это показывает, что дети воспринимают труд как развивающий процесс. Последний вопрос «Кем ты хочешь стать в будущем? Думаешь ли ты, что трудолюбие поможет тебе добиться успеха?» выявил широкий спектр профессий: полицейский, программист, кондитер, инженер, один ученик пока не определился с будущей профессией.

Все дети уверены, что трудолюбие поможет им добиться успеха в выбранной профессии, что свидетельствует о позитивном отношении к труду как к фактору достижения целей.

Результаты анкетирования показывают, что как родители, так и дети осознают важность труда как ценности. Все родители (100%) считают, что трудовое воспитание необходимо с раннего возраста, однако их методы приучения к труду различаются: одни закрепляют за детьми постоянные обязанности, другие позволяют им участвовать в домашнем труде по желанию, а некоторые полагают, что основной задачей ребёнка является учёба. Дети в большинстве случаев положительно относятся к труду: 80% помогают по дому ежедневно, 80% воспринимают это как свою обязанность, а 100% уверены, что труд приносит пользу. Однако один из опрошенных детей выполняет только школьные задания, не участвуя в бытовых делах, что подтверждает влияние семейных установок на восприятие труда. Вопрос о влиянии школы на воспитание трудолюбия вызвал разные мнения среди родителей. Некоторые считают, что школа играет важную роль, другие не видят в образовательной программе достаточного акцента на трудовом воспитании. В то же время, все дети уверены, что труд помогает достичь успеха в будущем, и большинство уже задумываются о профессии, где трудолюбие станет важным качеством.

Результаты анкетирования показали, что большинство детей готовы трудиться и осознают значимость труда, однако воспитательные усилия семьи не всегда последовательны. Поэтому важной задачей становится усиление сотрудничества между школой и родителями, создание усло-

вий для осмысленного участия детей в труде, как в образовательной, так и в семейной среде.

Воспитание трудовых ценностей является одной из важнейших задач начальной школы, так как именно в этот период закладываются основы уважительного отношения к труду и понимания его значимости в жизни человека и общества. В этом контексте особое место занимает предмет «Познание мира», который представляет собой универсальную платформу для формирования у учащихся осознанного и ценностного отношения к труду. Интерактивные методы обучения, проекты, игровые технологии позволяют вовлечь детей в процесс созидания, развивать инициативность и ответственность.

Например, при изучении темы «Достижения Казахстана в экономике» учитель может рассказать о выдающихся людях, внесших вклад в развитие страны, обсудить их трудолюбие, стремление к успеху, саморазвитие. Это мотивирует школьников к постановке собственных целей и пониманию важности труда для достижения результатов.

Тема «Наш семейный бюджет» позволяет детям осознать, что деньги зарабатываются тяжелым трудом. Ученики учатся понимать распределение доходов, ценность работы, а также важность правильного финансового планирования. Это способствует воспитанию уважения к труду родителей и пониманию личной ответственности за свое будущее.

Развитие ценности труда у младших школьников требует системного подхода, включающего не только объяснение значимости труда, но и создание условий для личного участия детей в трудовой деятельности.

Практико-ориентированные задания развивают у детей интерес к труду и формируют навыки, которые пригодятся в будущем. Например, можно организовать проект «Помогаем школе», где дети придумают, как сделать класс уютнее, или создать «Книгу трудолюбивых дел», в которой учащиеся будут записывать свои достижения: помогли родителям, сделали уборку, сшили игрушку или полили растения.

Игровые и ролевые формы обучения помогают детям прочувствовать ценность труда на личном опыте. Например, можно предложить разыграть сценку «Один день из жизни...» пекаря, врача или строителя. Это даст понимание, что каждая профессия требует усилий, но приносит радость и пользу.

Обсуждение личных качеств, связанных с трудолюбием, помогает детям осознать, что успех во многом зависит от стараний и упорства. На уроках можно беседовать о том, почему важно быть трудолюбивым, как труд помогает достигать целей.

Для более эффективного воспитания ценности труда у младших школьников важно, чтобы этот процесс был включён в повседневную жизнь детей и поддерживался их семьями. Родители играют ключевую роль в этом процессе, поскольку они являются первыми и наиболее важными учителями, формирующими отношение ребёнка к труду. Одним из

первых шагов в работе с родителями является проведение родительского собрания, на котором можно обсудить важность труда как ценности. На таком собрании стоит обратить внимание на роль труда в формировании личности, его влияние на развитие ответственного отношения к жизни.

Важно подчеркнуть роль родительского примера в воспитании трудолюбия. Для более тесного взаимодействия между семьёй и школой полезным станет проведение Дня открытых дверей, на котором родители смогут рассказать детям о своей профессии или показать, чем они занимаются на работе. Такой день даст возможность родителям продемонстрировать детям свои профессиональные достижения, а также провести мастер-классы, где дети смогут не только узнать о профессиях, но и увидеть, как труд влияет на успех в жизни. Это будет не только познавательно, но и будет мотивировать детей на труд.

Внедрение трудовых ритуалов в повседневную жизнь семьи также может способствовать воспитанию ценности труда. Например, можно ввести традицию совместной уборки в семье или организации трудового дня, когда вся семья собирается для выполнения домашних дел.

Наконец, регулярная обратная связь с родителями будет способствовать улучшению процесса воспитания трудолюбия. Родители могут делиться своим опытом, рассказывать, что помогло им, а что не дало нужных результатов, обсуждать возникающие трудности и способы их преодоления.

Таким образом, воспитание трудолюбия у младших школьников будет более эффективным, если в процесс вовлечены не только дети, но и их семьи. Родители могут стать настоящими наставниками для своих детей, показывая на собственном примере, как важно трудиться, и помогая им осознать значимость труда в жизни.

Когда труд становится частью жизни ребенка, он воспринимается не как обязанность, а как естественная и важная деятельность. Чем раньше дети поймут ценность труда, тем легче им будет в будущем достигать успеха и радоваться результатам своих усилий.

Формирование ценности труда у младших школьников – это важный аспект воспитания, который должен включать как семейное влияние, так и школьное образование. Родители осознают значимость трудолюбия, но не всегда последовательно привлекают детей к труду. Дети, в свою очередь, в целом воспринимают труд как полезную и необходимую часть жизни, но их практическое участие в трудовой деятельности зависит от подхода взрослых.

Для формирования ценности труда у младших школьников необходимы:

– практическое участие детей в труде через школьные проекты, исследовательские задания и творческие мероприятия;

– взаимодействие семьи и школы для формирования устойчивого положительного отношения к труду.

Воспитание трудолюбия у младших школьников должно быть комплексным процессом, включающим как личный опыт детей, так и осознание труда как важной ценности общества, самый эффективный путь приобщения школьников к труду – предоставление возможности трудиться самим.

Проведённое исследование позволило подтвердить, что предмет «Познание мира» обладает значительным потенциалом в воспитании ценности труда у младших школьников. Его содержание, связанное с изучением профессий, экономических процессов, семейного бюджета, достижений страны, даёт возможность органично внедрять в образовательный процесс темы, связанные с трудовой деятельностью. Особенно эффективными являются практико-ориентированные формы работы: проекты, творческие задания, исследовательская и ролевая деятельность, а также совместные мероприятия с родителями и экскурсии.

Анализ теоретических источников и результаты анкетирования показали, что трудолюбие воспринимается и детьми, и родителями как важное и необходимое качество личности. Однако на практике наблюдается недостаточная последовательность в подходах родителей к организации трудовой деятельности детей дома, а также недостаточная включенность трудового воспитания в школьный образовательный процесс.

Таким образом, формирование ценности труда у младших школьников представляет собой многоплановый и непрерывный процесс, который требует согласованной работы как школы, так и семьи.

Формирование трудовых ценностей должно стать приоритетом в системе начального образования, поскольку именно в этот период закладываются основы ответственности, настойчивости и уважения к результатам собственного и чужого труда. Только через личный опыт, поддержку семьи и целенаправленную работу школы ребёнок сможет осознать, что труд – это не только обязанность, но и источник радости, самореализации и успеха в жизни.

Литература

1. ГОСО // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2500035670#z

2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – URL: https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=32398

3. Трудовое воспитание // Рудненский детский дом. – URL: https://rdd.edu.kz/ru/v-pomoshch-vospitatelyu/item-131

4. Лыгин С.А., Денисова К.С. Трудовое воспитание в педагогической системе А.С. Макаренко // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии. – 2014. – №42. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/trudovoe-vospitanie-v-pedagogicheskoy-sisteme-a-s-makarenko

5. Сухомлинский В.А. О трудовом воспитании // Материалы IV Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум». – URL: https://scienceforum.ru/2012/article/2012002102

6. Дуспаев А. У., Дуспаева Г. Д. Роль педагогических взглядов Ибрая Алтынсарина в духовно-нравственном воспитании подрастающего поколения. – URL: https://repo.kspi.kz/handle/123456789/4181

ВОСПИТАНИЕ СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ «ПОЗНАНИЯ МИРА»

С.А. Лебедь
студент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар,
научный руководитель: А.А. Жакиенова
магистр педагогических наук, г. Павлодар

Аннотация. Статья раскрывает актуальность воспитания семейных ценностей у младших школьников на уроках «Познания мира». Показано, что интерактивные методы эффективно формируют у детей понимание семьи как основы нравственного и эмоционального развития. Результаты анкетирования подтвердили эффективность предложенных заданий в повышении значимости семьи в сознании учащихся.

Ключевые слова: семья, семейные ценности, младшие школьники, интерактивные методы, познание мира, воспитание, нравственность, эмоциональное развитие.

Аннотация. Мақалада «дүниетану» сабақтарында бастауыш сынып оқушыларында отбасылық құндылықтарды тәрбиелеудің өзектілігі ашылады. Интерактивті әдістер балалардың отбасын моральдық және эмоционалды дамудың негізі ретінде түсінуін тиімді қалыптастыратыны көрсетілген. Сауалнама нәтижелері оқушылардың санасында отбасының маңыздылығын арттыруда ұсынылған тапсырмалардың тиімділігін растады.

Түйінді сөздер: отбасы, отбасылық құндылықтар, бастауыш сынып оқушылары, интерактивті әдістер, дүниетану, тәрбие, адамгершілік, эмоционалды даму.

Annotation. The article reveals the relevance of the education of family values among younger schoolchildren in the lessons of «Knowledge of the world». It is shown that interactive methods effectively form children's understanding of family as the basis of moral and emotional development. The results of the survey confirmed the effectiveness of the proposed tasks in increasing the importance of the family in the minds of students.

Keywords: family, family values, primary school students, interactive methods, knowledge of the world, education, morality, emotional development.

Современные глобализационные процессы и бурное развитие информационных технологий оказывают значительное влияние на восприятие традиционных семейных ценностей. Образы семьи, транслируемые через средства массовой информации, зачастую противоречивы и искажены, что приводит к формированию у младших школьников поверхностного понимания роли семьи. В этих условиях особенно актуально воспитывать у детей правильное представление о семье как важнейшей жизненной ценности, основе нравственного, социального и эмоционального развития личности.

В связи с этой проблемой нами был поставлен исследовательский вопрос, который заключается в следующем: каким образом уроки «Познания мира» могут способствовать формированию у младших школьников ценностного отношения к семье?

Мы предположили, что использование интерактивных методов (игровых, проектных и дискуссионных форм работы) на уроках «Познания мира» будет способствовать более глубокому и осознанному пониманию детьми значения семьи и семейных ценностей.

Целью исследования определили выявление значимости уроков «Познания мира» в формировании семейных ценностей младших школьников, изучении эффективности применения интерактивных методов.

Для достижения цели были поставлены следующие задачи: проанализировать теоретические подходы к понятию семейных ценностей; определить роль семьи в формировании личности младших школьников, разработать и провести урок с использованием интерактивных методов по теме «Семья как ценность»; оценить эффективность предложенных методов через анкетирование учащихся до и после применения разработанных заданий.

«Семья – это бесценный дар. Его нужно беречь, а не разрушать» пишет Сьюзан Кинг. Семья играет ключевую роль в формировании личности ребёнка, закладывая основы нравственности, культуры и мировоззрения. В образовательном процессе важно учитывать её влияние, особенно на уроках «Познания мира», где дети впервые системно осознают окружающий мир и своё место в нём.Взаимодействие с семьёй формирует личностные качества, эмоциональный интеллект и способность к самовыражению. Родители и родственники передают знания, традиции и нормы поведения, а школа укрепляет связь учащихся с семьёй.

Современные социальные изменения, такие как урбанизация и цифровизация, требуют формирования у детей осознания значимости семьи. Это способствует их адаптации, уважению семейных ценностей и гармоничным отношениям с окружающими.

Как отмечает Г.Е. «хорошая и дружная семья нужна каждому человеку в любом возрасте... Они встречают нас в этом мире, радуются успехам, поддерживают в трудные моменты... помогают чувствовать себя нужными» [1, с.28].

Семейные ценности – это нормы, установки и традиции, регулирующие отношения в семье и передающиеся из поколения в поколение. Они отражают духовные, моральные и культурные ориентиры, обеспечивая преемственность и укрепление социальных связей.

В научной литературе семейные ценности изучаются с социологической, психологической и культурологической точек зрения. Согласно А.Г. Здравомыслову, ценности выражают основные потребности человека, направленные на сохранение семьи [2, с.53].

Е.В. Головко в своем исследовании выделяет следующие семейные ценности: 1) нравственные установки (уважение, забота, честность); 2) социальные нормы (традиции, воспитание детей, поддержка пожилых); 3) духовные аспекты (любовь, доверие, взаимопомощь); 4) материальные факторы (экономическая стабильность семьи) [3, с.5].

Семейные ценности играют решающую роль в формировании личности, влияя на эмоциональное благополучие и социализацию ребёнка. Их ослабление может привести к негативным последствиям как для индивида, так и для общества в целом.

Формирование понятия «семья как ценность» играет важную роль, так как семья – это основа общества, где закладываются моральные и этические нормы (любовь, уважение, взаимопомощь); семья помогает детям справляться с жизненными трудностями; способствует личностному росту, эмоциональному благополучию и укреплению связей с близкими; учит ответственности, заботе о близких и формирует социальное сознание.

На уроках «Познания мира» дети изучают семью не только через личный опыт, но и в общественном контексте, анализируют примеры, обсуждают семейные конфликты и учатся выстраивать гармоничные отношения.

Семья выполняет важнейшие функции: социальную– учит взаимодействию с обществом; эмоциональную – обеспечивает поддержку и безопасность; воспитательную – передает культурные ценности и формирует характер.

Для проверки выдвинутой гипотезы нами был проведён эксперимент с участием 20 учеников 2 «А» класса средней общеобразовательной школы №2 с. Шарбакты. На начальном этапе был проведён опрос с целью выявления исходного понимания детьми роли семьи. Результаты показали, что только 50% учащихся воспринимали семью как место поддержки, любви и заботы, а значительная часть детей воспринимала её поверхностно (как место проживания).

Затем был проведён формирующий этап исследования, на котором были реализованы интерактивные задания в рамках урока «Познание мира»:

- «Семейный круг поддержки»: учащиеся визуализировали свою семью, описывая роли и виды поддержки. Это задание позволило детям осознать семью как сообщество, где каждый поддерживает и заботится друг о друге.

- «Письмо благодарности»: дети писали письма членам семьи, выражая свою признательность и любовь. Это способствовало развитию эмоционального интеллекта и уважения к близким.

- «Семейные ценности в картинках»: учащиеся создавали рисунки, иллюстрирующие любовь, уважение, доверие, честность и поддержку.

Данное задание способствовало более глубокому пониманию этих понятий через визуальное и эмоциональное восприятие.

- «Распределение семейных функций»: анализируя ситуации из повседневной жизни, ученики определяли, какие функции выполняет семья в различных ситуациях, что помогло им осознать практическую значимость семьи в воспитании и жизни каждого человека.

Для изучения темы «Семейные ценности» нами были выбраны интерактивные методы, так как они способствуют активному вовлечению детей, развитию их коммуникативных навыков, формированию личностных качеств и осознанию социальных отношений. Они позволяют не только усваивать информацию, но и переживать её через практическую деятельность, личный опыт и рефлексию, что особенно важно для формирования устойчивых ценностных установок.

Интерактивные методы повышают мотивацию и интерес к обучению за счёт игровых и творческих элементов, развивают эмоциональный интеллект, помогая детям осознавать и выражать свои чувства, а также формируют критическое мышление через обсуждение и анализ семейных ценностей. Кроме того, работа в парах и группах улучшает коммуникативные навыки, учит договариваться, слушать собеседников и сотрудничать.

Выбор заданий обусловлен их эффективностью в формировании осознания семейных ценностей. «Семейный круг поддержки» помогает детям визуализировать роли и связи внутри семьи, осознавая значимость заботы и помощи. «Письмо благодарности» развивает способность выражать признательность, формируя уважительное отношение к близким. «Семейные ценности в картинках» делает абстрактные понятия, такие как любовь, доверие и поддержка, более понятными и значимыми через визуальные образы. «Распределение семейных функций» показывает важность семьи как института, анализируя реальные жизненные ситуации.

На завершающем этапе было проведено повторное анкетирование. Анализ результатов анкетирования показывает, что у большинства респондентов сформировано глубокое понимание семьи как эмоционально значимого места. 85% учащихся воспринимают семью прежде всего как пространство любви, поддержки и заботы, что свидетельствует о высоком уровне осознания её эмоционально-защитной функции. Лишь незначительная часть (10%) рассматривает семью формально, как место проживания, и совсем небольшая группа (5%) ограничивает её кровными узами, без эмоциональной составляющей.

На вопрос о необходимости семьи 95% школьников уверены, что полноценное счастье невозможно без семейных связей. Отсутствие ответов, утверждающих нормальность жизни без семьи, подчеркивает высокую значимость семьи в восприятии детей как базовой потребности человека.

Восприятие функций семьи также демонстрирует высокую осведомлённость учащихся: 90% выделяют её основное предназначение в заботе, воспитании и образовании детей, а также в поддержке в трудных ситуациях. Это указывает на глубокое понимание социальной роли семьи и её ответственности перед ребёнком. Лишь незначительная часть опрошенных детей (по 5%) упрощают функцию семьи до финансовой поддержки и бытовых вопросов или сводят её исключительно к отдыху и развлечениям.

Анализ восприятия семейных ценностей выявил доминирование традиционных морально-нравственных ориентиров (80%), таких как любовь, доверие, уважение и честность. Это говорит о хорошем уровне нравственного воспитания и понимания значимости данных ценностей в семейных отношениях. При этом 15% школьников подчёркивают важность совместного досуга и развлечений, а минимальное число (5%) рассматривает семейные ценности как малозначимые традиции.

Проведённый анализ результатов анкетирования подтвердил значимость использования интерактивных методов обучения в формировании семейных ценностей у младших школьников. Рост осознания детьми значимости семьи демонстрирует, что интерактивные задания, основанные на личном опыте и эмоциональном восприятии, позволяют глубже понять роль семьи и её ценностей. Полученные данные свидетельствуют о том, что традиционные формы обучения необходимо дополнять практическими и эмоциональными заданиями для формирования устойчивых ценностных установок.

Семья является важнейшей ценностью для младших школьников, играя ключевую роль в формировании их нравственных и эмоциональных качеств. Результаты исследования показали, что применение интерактивных методов на уроках «Познания мира» существенно повышает осознание значимости семьи среди учащихся, формируя устойчивые представления о любви, доверии и уважении как основах семейной жизни. Дальнейшие исследования должны учитывать влияние цифровизации и других современных условий на восприятие детьми семейных ценностей, что позволит разработать более эффективные обучающие методы.

Литература

1. Залесский Г.Е. Психологические вопросы формирования личности. – М.: Мысль, 1976. – С. 28.

2. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. – М.: Политиздат. 1986. – С. 53.

3. Головко Е.В. Формирование у младших школьников семейных ценностей при изучении предмета «Окружающий мир» // Актуальные исследования. – 2024. – № 22. – С.5.

4. Ананьев Б.Г. А64 Человек как предмет познания – СПб.: Питер, 2001. – 288 с. – (Серия «Мастера психологии»).

5. Акутина С.П. Семейный уклад в воспитании духовно-нравственных ценностей школьников // Ярославский педагогический вестник. – 2009. – № 2.

6. Семья и семейные ценности. Библиографический указатель (2005–2015 гг.) – Муниципальное общеобразовательное учреждение Дуниловская ООШ, 2017–2025.

7. Беляева В.В. Ценность семьи в жизни человека. – ГУ «Территориальный центр социального обслуживания населения Борисовского района».

ВОСПИТАНИЕ ЦЕННОСТИ «СОТРУДНИЧЕСТВО» У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ «ПОЗНАНИЕ МИРА»

У.В. Михеева

студент Павлодарского педагогического университета, г.Павлодар

научный руководитель: А.А. Жакиенова

магистр педагогических наук, г.Павлодар

Аннотация. Статья посвящена формированию ценности «сотрудничество» у младших школьников на уроках «Познание мира». Рассматриваются методы: игровые технологии, проекты, дискуссии, взаимное обучение. Анализируется влияние школы, семьи и роль учителя в развитии общения и групповой работы. Делается вывод о значимости сотрудничества для социализации.

Ключевые слова: сотрудничество, младшие школьники, познание мира, групповая работа, коммуникативные навыки, игровые технологии, социализация, образовательная среда.

Annotation. The article is devoted to the formation of the value of cooperation among younger schoolchildren in the lessons of «Knowledge of the world». The following methods are considered: game technologies, projects, discussions, mutual learning. The influence of school, family and the role of the teacher in the development of communication and group work is analyzed. The conclusion is made about the importance of cooperation for socialization.

Keywords: cooperation, primary school students, world cognition, group work, communication skills, game technologies, socialization, educational environment.

Аннотация. Мақала «Дүниетану» сабақтарында бастауыш сынып оқушыларының ынтымақтастығының құндылығын қалыптастыруғарналған. Әдістер қарастырылады: ойын технологиялары, жобалар, пікірталастар, өзара оқыту. Мектептің, отбасының әсері және мұғалімнің қарым-қатынас пен топтық жұмысты дамытудағы рөлі талданады. Әлеуметтену үшін ынтымақтастықтың маңыздылығы туралы қорытынды жасалады.

Кілттік сөздер: ынтымақтастық, бастауыш сынып оқушылары, әлемді тану, топтық жұмыс, қарым-қатынас дағдылары, ойын технологиялары, әлеуметтену, білім беру ортасы.

Необходимость формирования сотрудничества как ценности у младших школьников является важным условием успешной социализации и адаптации ребенка в обществе.

В государственном общеобязательном стандарте начального образования [1] сотрудничество определено в качестве базовой ценности.

Особое внимание в формировании сотрудничества как ценности уделяется: развитию навыков сотрудничества с взрослыми и сверстниками в различных социальных ситуациях; способности находить выход из конфликтных ситуаций; умению решать разнообразные коммуникативные задачи; обсуждению своих действий с учетом мнения других; владению монологической и диалогической формами речи, а также способности четко формулировать запросы.

Роль уроков «Познания мира» в организации эффективного взаимодействия учащихся, формировании сотрудничества как ценности значима, так как именно этот предмет предполагает непосредственное общение детей друг с другом и с окружающим миром, позволяет в естественных условиях осваивать навыки коллективного взаимодействия, уважительного отношения к мнению сверстников и совместного поиска решений. Через задания и проекты, основанные на групповой работе, учащиеся учатся учитывать интересы и потребности других, развивают эмпатию и взаимопомощь, что закладывает фундамент для успешной социализации и гармоничного личностного развития ребенка.

В своем исследовании мы хотим показать каким образом уроки «Познания мира» влияют на формирование сотрудничества как ключевой ценности у учащихся начальной школы.

Для этого мы предположили, что если на уроках «Познания мира» систематически использовать специальные формы и методы работы, ориентированные на командное взаимодействие, творческую деятельность и рефлексию, то уровень сформированности ценности сотрудничества у учащихся начальной школы существенно повысится.

Понятие «сотрудничество» широко применяется в различных научных областях, таких как педагогика, психология и социология. Исследователи рассматривают его сущность с точки зрения различных аспектов: форм, способов, этапов, механизмов и условий развития.

Согласно определению Г.Н. Климановой, «сотрудничество» – это «процесс развития человека во взаимодействии его с окружающим миром» [2, с. 45-67].

В педагогике данный термин трактуется следующим образом: «сотрудничество» – это взаимодействие всех участников деятельности. Его ценность заключается в том, что «все участники общей деятельности активно способствуют достижению индивидуальных целей каждого и общих целей совместной деятельности, помогают друг другу».

Навыки сотрудничества начинают формироваться у ребенка с рождения, развиваются в семье, детском саду, школе, затем – в организациях среднего и высшего образования и продолжают совершенствоваться на протяжении всей жизни. Уровень развития сотрудничества напрямую влияет на успешность социальной адаптации человека, реализацию его способностей и раскрытие личного потенциала.

Сотрудничество представляет собой совместную развивающую деятельность детей и взрослых, в рамках которой проводится коллективный анализ достигнутых результатов [5, с. 25]. В основе этого процесса лежит направляющая роль взрослого (педагога), который управляет учебно-познавательной активностью учащихся. В психологии «сотрудничество» определяется как процесс, в котором «успех одного из партнеров способствует достижению целей остальных».

Сотрудничество также можно рассматривать как результат культурного развития личности. Развитые навыки сотрудничества способствуют формированию доброжелательных, доверительных отношений как к себе, так и к окружающим. В младшем школьном возрасте оно играет важную роль, так как предполагает совместное достижение учебных целей, распределение задач, планирование и координацию действий, обязательное взаимодействие и активное общение.

Навыки сотрудничества отражают способность эффективно применять коммуникативные умения и методы взаимодействия. Они включают в себя комплекс личностных качеств и навыков, обеспечивающих успешное общение детей. Так, Е.Ю. Самошкина отмечает: «способности управления собственным поведением в процессе общения сравнимы с навыками изменять личность другого; также данные способности устанавливать и в дальнейшем поддерживать межличностный контакт, входить и потом выходить из контакта, могут передавать инициативу в процессе общения» [8,с. 25].

Начальная школа – это период активного формирования личностных и социальных навыков. Дети учатся взаимодействовать с окружающими, воспринимать и учитывать чужую точку зрения, решать задачи сообща.

Школьная среда играет ключевую роль в формировании навыков сотрудничества. Она должна быть организована так, чтобы дети получали возможность работать в группах, участвовать в совместных проектах и осваивать механизмы конструктивного взаимодействия [10, с. 86].

Изучив соответствующую литературу, для определения уровня сотрудничества в классе, использовали тест Д.Б.Эльконина «Уровень сотрудничества в детском коллективе». Данный тест направлен на изучение особенностей социальной ситуации развития детей и диагностику степени сформированности у них ценностных ориентиров, необходимых для эффективного взаимодействия в коллективе. Данная методика выявляет отношение школьников к таким важным ценностям, как школа, класс, личность, творчество, диалог и рефлексия, а также позволяет оценить восприятие учениками креативности, диалогичности и рефлексивности классного руководителя. Кроме того, тест измеряет уровень открытости и откровенности детей в коллективе, что отражает степень психологического комфорта и доверительных отношений между учениками и учителем.

В тестировании приняли 32 учащихся 3 «Г» класса КГУ «Средняя общеобразовательная школа № 39 инновационного типа с гимназическими классами» города Павлодара. Входное тестирование показало следующие результаты: ценность школы – 58,6% (низкий), ценность класса – 63,3% (нормальный), ценность личности – 61,7% (нормальный), ценность творчества – 55,5% (низкий), ценность диалога – 59,4% (низкий), ценность рефлексии – 61,7% (нормальный); оценка креативности классного руководителя – 61,7% (нормальный), оценка диалогичности классного руководителя – 71,1% (нормальный), оценка рефлексивности классного руководителя – 50% (низкий); откровенность – 89,1% (высокий). Средний балл – 63,2% (нормальный).

По результатам тестирования был сделан вывод о том, что уровень сотрудничества в детском коллективе 3 «Г» класса имеет как сильные, так и слабые стороны. На начальном этапе исследования выявлены низкие показатели по таким критериям, как ценность школы (58,6%), ценность творчества (55,5%) и ценность диалога (59,4%), что свидетельствует о недостаточной вовлеченности учеников в коллективную деятельность и творческое взаимодействие. В то же время, нормальные показатели ценности класса (63,3%), личности (61,7%) и рефлексии (61,7%) говорят о том, что дети в целом осознают свою значимость в группе и способны к самоанализу. Высокий уровень откровенности (89,1%) указывает на доверительную атмосферу в классе.

Оценка классного руководителя по критериям креативности (61,7%) и диалогичности (71,1%) находится в пределах нормы, однако низкая оценка рефлексивности (50%) показывает необходимость повышения внимания к анализу учебного процесса и межличностных отношений.

В целом, средний балл по всем шкалам составил 63,2%, что соответствует нормальному уровню сотрудничества.

Данные результаты были обсуждены с классным руководителем, который в своей деятельности сделал акцент по повышение уровня сотрудничества среди учащихся, создание благоприятной атмосферы в коллективе, развитие навыков взаимодействия и формирование у детей понимания ценности совместной работы, в целом, в том числе и на уроках «Познания мира».

Для повышения сплоченности класса на уроках «Познания мира» были организованы командные игры, коллективные проекты и групповые задания, направленные на совместное достижение результата. В ходе этих мероприятий ученики учились договариваться, распределять роли, поддерживать друг друга и работать на общий успех. Это позволило улучшить взаимоотношения между детьми и повысить их вовлеченность в жизнь класса.

Большая работа была проделана в направлении развития диалоговой культуры.[7, с. 162] Регулярные обсуждения, ролевые игры и дебаты помогли детям на уроке по теме «Мы-вместе!» «Правила поведения в

обществе», «Как разрешить конфликт?» научиться выражать свою точку зрения, уважительно слушать других и аргументированно отстаивать свои позиции. В результате уровень открытости и доверия в коллективе значительно вырос.

Для повышения ценности творчества в учебный процесс были включены творческие конкурсы, коллективные проекты и мастер-классы на уроке по теме «Как погода влияет на человека?» Конкурс рисунков «Погода в моем настроении», креативное эссе «Если бы погода умела говорить». Дети получили возможность проявить свои способности в различных сферах, что способствовало развитию их инициативности и уверенности в себе.

Для повышения сплоченности класса на уроках «Познания мира» были организованы следующие тематические занятия с элементами сотрудничества:

По теме «Моя семья и друзья был проведен проект «Семейное древо» в время которого учащиеся работали в парах, создавая генеалогические деревья и рассказывая друг другу о семейных традициях.

По теме урока «Традиции и обычаи» был проведен фестиваль национальных культур, где команды класса представляли традиции разных народов через танцы, песни и народные игры.

По теме урока «Как связаны город и село?»: Проект «Идеальный город»: группы архитекторов, экологов и социологов совместно разрабатывали рисунок «город Павлодар через 20 лет». Дебаты «Город vs Село»: ученики учились аргументированно отстаивать разные точки зрения.

Эти занятия позволили создать атмосферу взаимопомощи, где каждый ученик мог проявить себя, научиться работать в команде и ценить вклад других. Особенно эффективными оказались долгосрочные проекты, требующие постоянного взаимодействия между участниками.

Также была использована рефлексия на каждом уроке «Познания мира»: обсуждения успехов, анализ выполненных заданий, заполнение дневников достижений. Это позволило ученикам осознанно подходить к обучению, развивать навыки самооценки и стремление к самосовершенствованию.

Кроме того, внимание было уделено взаимодействию с классным руководителем. Он активно участвовал в организации командных мероприятий, способствовал разрешению конфликтных ситуаций среди учеников и внедрял интерактивные методы обучения. Также он регулярно проводил беседы с классом, помогая детям развивать навыки общения и сотрудничества. Улучшение его диалогичности, повышение уровня креативности в работе с детьми и внедрение новых методик позволили создать комфортную образовательную среду, в которой каждый ученик чувствовал себя значимым.

Проведенное второе тестирование, показало положительную динамику в уровне сотрудничества среди учеников 3 «Г» класса.

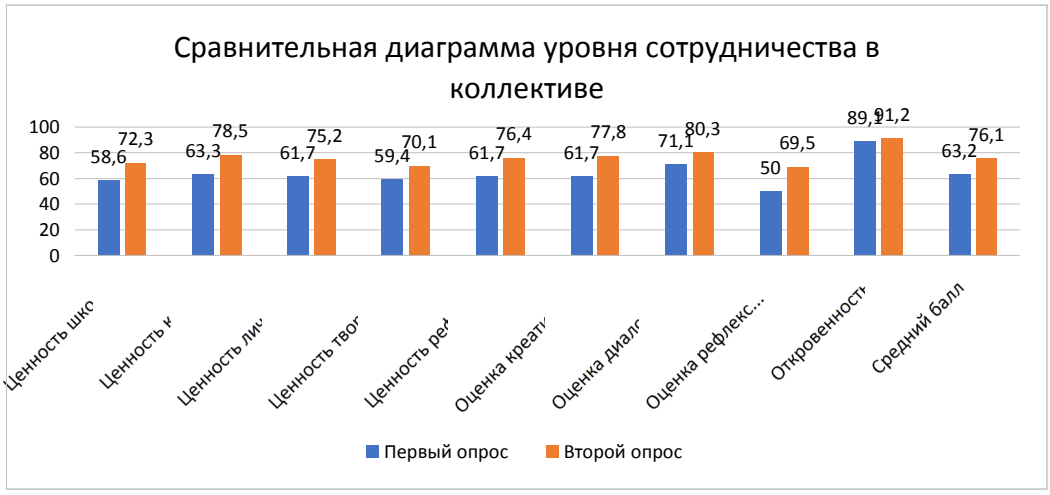
В результате проведенных мероприятий показатели значительно улучшились: ценность школы – 72,3% (нормальный), ценность класса – 78,5% (высокий), ценность личности – 75,2% (высокий), ценность творчества – 70,1% (нормальный), ценность диалога – 74,6% (нормальный), ценность рефлексии – 76,4% (высокий), оценка креативности классного руководителя – 77,8% (высокий), оценка диалогичности классного руководителя – 80,3% (высокий), оценка рефлексивности классного руководителя – 69,5% (нормальный), откровенность – 91,2% (высокий).

Среднее значение по всем шкалам увеличилось с 63,2% (нормальный) до 76,1% (высокий), что подтверждает успешность проведенных мероприятий и значительное улучшение уровня сотрудничества в классе.

Данные тестирования по методике Д.Б. Эльконина показали значительное улучшение показателей по всем измеряемым критериям: ценности школы, класса, личности, творчества, диалога и рефлексии. В частности, повысился общий уровень взаимодействия учащихся, усилилась вовлечённость в учебный процесс и сформировалась культура взаимного уважения и поддержки. Кроме того, была отмечена положительная динамика в оценке педагогической деятельности классного руководителя, что подчеркивает важность его роли в организации образовательного процесса.

В ходе проведенных мероприятий удалось значительно улучшить ценность диалога, ценность школы и уровень рефлексии у учеников. Данные изменения подтверждают эффективность внедренных методов работы и активных форм взаимодействия внутри класса. См. Диаграмма №1

Диаграмма №1

Проведенные мероприятия позволили не только улучшить общую атмосферу в классе, но и создать условия для дальнейшего развития культуры сотрудничества среди учащихся.

Проведённое исследование позволило ответить на исследовательский вопрос: «Каким образом уроки «Познания мира» способствуют формированию сотрудничества как ключевой ценности у учащихся начальной школы?». Анализ результатов педагогического эксперимента и проведённых мероприятий подтвердил выдвинутую гипотезу о том, что систематическое применение специальных форм и методов работы, ориентированных на командное взаимодействие, творческую деятельность и рефлексию, существенно повышает уровень сформированности ценности сотрудничества у младших школьников.

Таким образом, уроки «Познания мира», организованные с акцентом на командные игры, творческие проекты, коллективные задания и рефлексивную практику, доказали свою эффективность в формировании у младших школьников устойчивых навыков сотрудничества необходимых для успешной социализации и гармоничного личностного развития. Полученные результаты свидетельствуют о необходимости дальнейшего использования подобных методик в образовательной практике начальной школы.

Литература

1. ГОСО https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031#z141

2. Климанова Г.Н. Педагогика сотрудничества: теория и практика. – М.: Педагогика, 1998. – 224 с.

3. Методические рекомендации по формированию базовых ценностей при изучении предметов естественно-математического направления (в рамках ГОСО) https://uba.edu.kz/storage/app/media/41%2041%2041%2041%2041%2041%20%20RS%20%20RS%20%20RS.pdf

4. Программа воспитания «Біртұтас тәрбие» в организациях образования https://www.muscomplexpavl.edu.kz/download/birtutas/prilojen_ru.pdf

5. Рубцов В.В. Организация и развитие совместных действий у детей в процессе обучения. – М.: Педагогика, 1987. – 160 с.

6. Самошкина Е.Ю. Формирование коммуникативных навыков у младших школьников // Начальная школа. – 2015. – № 8.

7. Цукерман Г.А. Виды общения в обучении. – Томск: Пеленг, 1993. – 268 с.

8. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. – М.: Просвещение, 1974. – 304 с.

9. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – М.: Смысл, 2001. – 365 с.

ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕННОСТНОГО ОТНОШЕНИЯ К БЕЗОПАСНОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

А.А. Мухамедкалиева
студент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар,
научный руководитель: А.А. Жакиенова
магистр педагогических наук, г. Павлодар

Аннотация: Статья посвящена формированию ценностного отношения к безопасности у младших школьников. Проанализированы роль семьи и школы, выявлены эффективные педагогические методы: проблемное обучение, игровые и проектные технологии. Результаты опроса подтвердили, что интерактивные формы работы способствуют осмысленному усвоению норм безопасности и повышению самостоятельности детей в их соблюдении.

Ключевые слова: безопасность, младшие школьники, ценностный подход, семья и школа, игровые методы, проблемное обучение, проектная деятельность, культура безопасности.

Abstract: The article examines safety as a fundamental value in the lives of younger schoolchildren. Special attention is paid to the value-based approach, according to which safety is understood not only as physical security but also as the psychological, social, and emotional well-being of the child. The role of family, school, and pedagogical methods in shaping children's value-based attitude towards safety is analyzed.

Keywords: safety, values, younger schoolchildren, family, school, pedagogical methods, socialization, well-being.

Аннотация: Мақалада бастауыш сынып оқушыларының өміріндегі қауіпсіздік негізгі құндылық ретінде қарастырылады. Қауіпсіздік тек физикалық қорғаныс қана емес, сонымен қатар баланың психологиялық, әлеуметтік және эмоционалдық әл-ауқаты ретінде түсіндіріледі. Балалардың қауіпсіздікке деген құндылықтық көзқарасын қалыптастыруда отбасының, мектептің және педагогикалық әдістердің рөлі талданады.

Түйінді сөздер: қауіпсіздік, құндылықтар, бастауыш сынып оқушылары, отбасы, мектеп, педагогикалық әдістер, әлеуметтену, әл-ауқат.

Безопасность – одна из важнейших человеческих потребностей и в то же время ключевая жизненная ценность, особенно в детстве. Для младших школьников она охватывает не только физическую защищённость, но и эмоциональное, психологическое и социальное благополучие. В условиях современного мира, когда дети всё чаще сталкиваются с опасностями разной природы – от дорожных происшествий до агрессии в школе и цифровых угроз, – особенно важно формировать у них не просто знание правил, но и осознанное отношение к безопасности. Это отношение должно быть не внешним, формальным, а внутренне принятым, ценностным. Чтобы ребёнок сам понимал: заботиться о себе и окружающих – это норма, ответственность, часть зрелого поведения.

Размышляя над этой темой, становится очевидным, что ответственность за формирование культуры безопасности у детей лежит не

только на школе, но и на семье, на всём ближайшем социальном окружении ребёнка. Родители часто первыми передают детям поведенческие модели: пристёгиваться ли ремнём в машине, здороваться ли с соседями, рассказывать ли взрослым о пугающих ситуациях. Однако семья формирует прежде всего привычки. А вот школа – это то пространство, где у детей появляется возможность осмыслить, обсудить, прожить и принять важные жизненные ценности. Именно здесь они учатся видеть в правилах не просто запреты, а смыслы.

Мы задались вопросом: как сделать так, чтобы безопасность перестала быть для ребёнка набором скучных инструкций и превратилась в личностно значимую установку? Какие методы и формы работы в начальной школе помогут сформировать у детей понимание того, что безопасность – это не только их право, но и зона их ответственности?

Наше исследование предположило, что если в образовательный процесс начальной школы включить игровые, проектные и дискуссионные формы, направленные на эмоциональное проживание и самостоятельное мышление, то это приведёт к более глубокому и осознанному усвоению ценности безопасности. В этой связи были определены следующие задачи, последовательно раскрывающие логику исследования: сначала – проанализировать понятие безопасности с позиций ценностной педагогики, затем – выявить влияние семьи и школы на формирование соответствующих установок у детей. Далее – исследовать, какие именно методы оказываются наиболее эффективными в обучении безопасному поведению, и на основе этого – провести анкетирование учащихся и родителей для диагностики текущего уровня сформированности отношения к безопасности, затем после применения игровых, проектных и дискуссионных форм оценить результаты.

Безопасность – это не только условие существования, но и одна из ключевых ценностей, обеспечивающих благополучие личности. Особенно важна она в младшем школьном возрасте, когда у ребёнка формируются представления о себе, других людях и окружающем мире. Важно, чтобы безопасность воспринималась не просто как отсутствие угроз, а как личностно значимая установка, встроенная в повседневное поведение и выбор ребёнка. Именно в этом и заключается смысл ценностного подхода к формированию культуры безопасности.

С теоретической точки зрения, понятие безопасности в контексте ценностного подхода раскрывается как сложное, многомерное явление. Безопасность рассматривается не только как отсутствие угроз, но и как важнейшая личностная потребность ребёнка, оказывающая влияние на формирование его отношения к миру. Ещё в середине XX века А. Вельферс [1, с. 45] подчёркивал, что безопасность имеет как объективное, так и субъективное измерение: с одной стороны, это отсутствие реальных угроз для значимых ценностей человека, с другой – ощущение внутреннего спокойствия и уверенности, когда человек не боится утраты

этих ценностей. Такое чувство защищённости играет ключевую роль в когнитивном развитии, социальной адаптации и эмоциональном благополучии ребёнка. Поэтому крайне важно, чтобы ребёнок воспринимал безопасность не только как физическую защищённость, но и как часть своей внутренней культуры и системы жизненных установок.

Размышляя о безопасности младших школьников, необходимо учитывать её основные компоненты: физическую, психологическую и социальную. Физическая безопасность предполагает защиту ребёнка от внешних угроз – дорожно-транспортных происшествий, насилия, неблагоприятных условий окружающей среды. Здесь важную роль играют обучающие программы, например, «Школа безопасности», в рамках которой дети получают базовые навыки безопасного поведения.

Психологическая безопасность связана с эмоциональной атмосферой, в которой находится ребёнок. Исследования В. Петрушиной [2, с.72] показали, что важнейшим фактором снижения тревожности у младших школьников является поддержка со стороны взрослого – прежде всего, учителя. Позитивная обратная связь, внимание и понимание со стороны педагога создают у ребёнка ощущение устойчивости и принятия, что способствует формированию психологической защищённости.

Социальная безопасность заключается в способности ребёнка строить здоровые отношения с окружающими, избегать ситуаций насилия, буллинга и изоляции. Это требует развития коммуникативных навыков и эмпатии, что может реализовываться через тренинги, игры на сплочение, совместные проекты и занятия, направленные на формирование эмоционального интеллекта.

Немаловажное значение в формировании ценностного отношения к безопасности принадлежит семье и школе. Семья – первая социальная среда, в которой ребёнок усваивает представления о том, что безопасно, а что – нет. Как отмечает Г. Цукерман[6, с.28], именно паттерны взаимодействия, закреплённые в семье, формируют у ребёнка когнитивные схемы, которые он в дальнейшем использует для оценки социальных ситуаций. Это согласуется с идеей Л. С. Выготского[3, с. 250] о том, что семья представляет собой зону ближайшего развития, где ребёнок осваивает стратегии адаптации и приобретает первые навыки поведения в сложных ситуациях. Исследования Е. Баевой [4, с. 12] подтверждают, что уровень психологической безопасности в среде напрямую влияет на личностные ресурсы ребёнка и его готовность к взаимодействию с миром.

Школа, в свою очередь, продолжает и развивает эту работу. Она обеспечивает организацию безопасной среды обучения и социализации, где большое значение имеют не только внешние меры, но и воспитательная работа. Уроки «Познания мира», классные часы, профилактические программы, деятельность школьного психолога – всё это помогает

детям осмыслять правила и нормы безопасного поведения, видеть их смысл и значимость.

Для того чтобы сформировать у ребёнка не просто знание, а именно ценность безопасности, необходимо применять целенаправленные педагогические методы. Среди них особенно выделяются:

– личностно-ориентированное обучение, позволяющее учитывать особенности каждого ученика, его уровень тревожности, восприятие, темперамент;

– игровые методики, которые вовлекают ребёнка в процесс через интерес, эмоции, проживание ситуаций, позволяя безопасно проигрывать потенциально рискованные сценарии;

– проектная деятельность, где учащиеся создают свои памятки, карты маршрутов, буклеты или проводят мини-исследования по теме безопасности, что способствует глубокому личному осмыслению;

– коллективные обсуждения, в которых дети делятся мнениями, учатся слушать друг друга, размышлять над жизненными ситуациями и видеть в безопасности не запрет, а заботу и ответственность.

Таким образом, формирование ценности безопасности у младших школьников возможно только при комплексном подходе, включающем как поддержку со стороны взрослых, так и активное включение самого ребёнка в процесс осмысления, обсуждения и принятия норм безопасного поведения.

Для изучения уровня осознания младшими школьниками ценности безопасности и влияния семьи и школы на его формирование было проведено анкетирование. В опросе приняли участие 10 родителей и 10 учащихся 4 «А» и «Б» классов КГУ «Средняя общеобразовательная школа №3» отдела образования Щербактинского района, управления образования Павлодарской области.

Анкета включала вопросы, направленные на выявление представлений детей о безопасности, способов их обучения в семье и школе, а также отношения родителей к данному процессу.

На вопрос «Считаете ли вы важным обучать детей правилам безопасности с раннего возраста?» 100% родителей ответили утвердительно. Это подтверждает высокий уровень осознания значимости данной проблемы.

Согласно результатов анкеты родители используют разные методы для обучения детей безопасному поведению: личный пример – 90%; беседы – 80%, просмотр обучающих материалов (мультфильмы, ролики, книги) – 70%; игровые ситуации и тренировки (например, что делать при пожаре) – 50%.

Дети на вопрос «Что для тебя означает безопасность?» ответили следующим образом: «Это защита от опасности» – 60%; «Это когда родители рядом» – 30%; «Не знаю» – 10%. Соблюдают правила безопасности всегда – 50% детей, иногда забывают – 40%, не считают это важным

– 10%. На вопрос «Достаточно ли внимания в школе уделяется безопасности?» мнения разделились: 40% ответили – да, достаточно; 30% – считают недостаточным и занятия по безопасности можно увеличить.

Результаты опроса показали, что все родители (100%) считают важным обучать детей правилам безопасности с раннего возраста. Это говорит о высоком уровне осознания проблемы взрослыми и их готовности участвовать в процессе формирования безопасного поведения у детей.

Родители используют различные подходы, среди которых наиболее популярным является личный пример (90%). Это подтверждает, что дети обучаются в первую очередь на моделировании поведения взрослых. Кроме того, беседы (80%) и просмотр обучающих материалов (70%) дополняют процесс формирования знаний о безопасности. Однако игровые ситуации и тренировки применяются реже (50%), что может указывать на недостаточное вовлечение детей в практическое освоение навыков безопасного поведения.

Большинство детей (60%) определяют безопасность как «защиту от опасности», что соответствует базовым представлениям о безопасности. Однако 30% детей связывают безопасность исключительно с присутствием родителей, что может говорить о зависимости от взрослых в вопросах защиты. Еще 10% детей затрудняются дать определение, что указывает на возможные пробелы в их знаниях.

Лишь половина детей (50%) всегда соблюдают правила безопасности, что указывает на осознанное поведение. Однако 40% иногда забывают, а 10% не считают это важным. Это тревожный сигнал, так как даже частичное игнорирование правил может привести к рискам.

Мнения учеников разделились: 40% считают, что в школе уделяется достаточно внимания безопасности, 30% отметили недостаточное внимание и выразили желание увеличить количество занятий. Это может указывать на необходимость усиления образовательных мероприятий по безопасности в учебном процессе.

В целом, анализируя результаты опроса, видим, что уровень осознания важности безопасности среди родителей высокий, но выявил необходимость усиления работы с детьми для повышения их самостоятельности в вопросах безопасности, а именно: необходимо активнее вовлекать детей в практическое обучение безопасному поведению (например, тренировки, ролевые игры), уделить больше внимания самостоятельному осознанию детьми важности безопасности, а не только зависимость от взрослых; в школе проводить тренинги и практические занятия по безопасности; родителям чаще обсуждать с детьми риски и их последствия.

Для решения выявленных проблем педагог на уроках «Познание мира» использовал методы проблемного обучения при изучении тем по безопасности: безопасность на дорогах, безопасность в быту, безопасность в природе, личная безопасность и безопасность в интернете. Тео-

ретический материал подавался через создание проблемных ситуаций, требующих от учащихся активного анализа и поиска решений. На уроках активно применялись приемы визуализации – схемы, плакаты, иллюстративные карточки с типовыми ситуациями. Для закрепления знаний использовались дидактические игры, позволяющие в доступной форме объяснить сложные понятия. На уроках организовывались коллективные обсуждения, где дети могли выразить свое отношение к различным ситуациям безопасности. Особую эффективность показали методы драматизации, когда учащиеся разыгрывали сценки с последующим анализом поведения персонажей, игровые тренинги, моделирующие различные опасные ситуации. Также применялись элементы рисования тематических рисунков, создание коллажей, что помогало детям эмоционально осваивать материал. Особое внимание уделялось проектной деятельности – учащиеся под руководством педагога разрабатывали и реализовывали мини-проекты, такие как создание «Уголка безопасности» в классе и составление маршрутных листов «Мой безопасный путь домой». Вся работа строилась с учетом возрастных особенностей младших школьников, с постепенным усложнением заданий и ситуаций. Особый акцент делался на создании положительной мотивации через систему поощрений и признания достижений учащихся. Результаты каждого занятия фиксировались в специальных диагностических картах, что позволяло отслеживать динамику формирования ценностного отношения к безопасности.

Дополнительно для родителей проводились тематическая консультация и практикум, где разъяснялись методы формирования навыков безопасности в домашних условиях.

По завершению проведенной работы повторный опрос в данной группе, который показал:

1. Понимание безопасности: В экспериментальной группе показатель вырос на 37% (с 45% до 82%). В контрольной группе – лишь на 4% (с 43% до 47%). Разница между группами: +33% в пользу экспериментального подхода.

2. Соблюдение правил безопасности: Экспериментальная группа: рост на 48% (с 30% до 78%). Контрольная группа: минимальный рост на 6% (с 32% до 38%). Разница: +40%, что подтверждает эффективность практико-ориентированных методов.

3. Ответственность за безопасность: В экспериментальной группе уровень ответственности повысился на 30% (с 35% до 65%). В контрольной группе – на 3% (с 33% до 36%). Разница: +29%, что свидетельствует о влиянии ценностного подхода.

Проведенное исследование подтвердило, что формирование ценности безопасности у младших школьников требует комплексного подхода, включающего как обучение в семье, так и целенаправленную работу школы. Опрос выявил высокий уровень осознания родителями значимо-

сти обучения детей правилам безопасности, но также показал необходимость усиления практических методов, развивающих у детей самостоятельность в вопросах безопасного поведения.

Использование проблемного обучения, игровых и проектных методов, а также коллективных обсуждений и визуализации способствовало лучшему усвоению детьми основ безопасного поведения. Повторный опрос после реализации данных методик показал положительную динамику в осознании детьми ценности безопасности, их более осмысленное отношение к данной теме и повышение уровня самостоятельного соблюдения правил.

Таким образом, внедрение в образовательный процесс интерактивных и деятельностных форм работы значительно повышает эффективность формирования культуры безопасности у младших школьников.

Литература

1. Walfers A. Security and Values. – New York: Basic Books, 1962. – 210 p.

2. Петрушин С.В. Формирование психологической безопасности у младших школьников. – Москва: Просвещение, 2015. – 180 с.

3. Выготский Л.С. Проблема возраста // Собрание сочинений: В 6 т. – Москва: Педагогика, 1984. – Т. 4. – С. 244–269.

4. Баева И.А. Психологическая безопасность образовательной среды // Психологическая наука и образование. – 2024. – № 3. – С. 10–18. – URL: https://psyjournals.ru (дата обращения: 04.04.2025).

5. Смирнова Е.О. Профилактика буллинга в начальной школе. – Санкт-Петербург: Речь, 2019. – 96 с.

6. Цукерман Г.А. Переход из начальной в среднюю школу как лонгитюдное исследование // Психологическая наука и образование. – 2015. – № 3. – С. 24–35. – URL: https://psyjournals.ru/psyedu/2015/n3/77393.shtml (дата обращения: 04.04.2025).

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ ЦИФРОВЫЕ КНИГИ И МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ ТЕКСТЫ

Н.В. Никитина

студент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар,

научный руководитель: Н.С. Асенова

кандидат педагогических наук, профессор ВШП, г. Павлодар

Аннотация. В статье представлено исследование методов формирования читательской грамотности у младших школьников через использование цифровых книг и мультимедийных текстов. Проанализированы их влияние на развитие навыков чтения, понимание текста и критического мышления. Даны рекомендации по эффективному применению цифровых технологий в обучении младших школьников.

Ключевые слова: читательская грамотность, младшие школьники, цифровые технологии, мультимедийные тексты, цифровые тексты.

Андапта. Мақалада цифрлық кітаптар мен мультимедиялық мәтіндерді қолдану арқылы бастауыш сынып оқушыларының оқу сауаттылығын қалыптастыру әдістерін зерттеу ұсынылған. Олардың оқу дағдыларын дамытуға, мәтінді түсінуге және сыни тұрғыдан ойлауға әсері талданады. Бастауыш сынып оқушыларын оқытуда цифрлық технологияларды тиімді қолдану бойынша ұсыныстар берілді.

Түйінді сөздер: оқу сауаттылығы, бастауыш сынып оқушылары, цифрлық технологиялар, мультимедиялық мәтіндер, сандық мәтіндер.

Annotation. The article presents a study of methods for the formation of reading literacy in younger schoolchildren through the use of digital books and multimedia texts. Their influence on the development of reading skills, text comprehension and critical thinking is analyzed. Recommendations on the effective use of digital technologies in the education of primary school students are given.

Keywords: reading literacy, primary school students, digital technologies, multimedia texts, digital texts.

Введение

В Казахстане наблюдается ряд вызовов в сфере образования, связанных с уровнем читательской грамотности среди школьников. Результаты международных исследований, таких как PISA-2022, показывают, что казахстанские школьники демонстрируют недостаточно высокие показатели в области читательской грамотности [1]. Согласно последним данным PISA, Казахстан оказался в нижней части рейтинга, что подтверждает необходимость внедрения новых подходов в обучение, направленных на повышение уровня восприятия и анализа текстов [1].

Формирование читательской грамотности у младших школьников является одной из ключевых задач современной образовательной системы Казахстана. В условиях стремительного развития цифровых технологий и внедрения инновационных методов обучения в школьную практику, особое внимание стоит уделить новым инструментам для развития навыков чтения. Цифровые книги и мультимедийные тексты предоставляют широкие возможности для создания интерактивной, увлекательной среды, что способствует лучшему восприятию информации детьми [2]. Эти новые формы учебного материала могут значительно повысить интерес учащихся к чтению, помочь им освоить не только базовые навыки чтения, но и научиться анализировать и осмысливать прочитанное.

Однако, несмотря на высокие потенциалы цифровых технологий, важно учитывать, что их использование может, как помочь в развитии читательской грамотности, так и представлять некоторые вызовы. Например, существует риск поверхностного восприятия текста и недостаточного внимания к его осмысленному анализу. Для эффективного использования цифровых книг и мультимедийных текстов необходимо учитывать возрастные особенности младших школьников и правильно интегрировать эти технологии в учебный процесс [3].

Цифровизация образования представляет собой важный шаг вперёд, открывая новые возможности для повышения качества обучения. Циф-

ровые книги и мультимедийные тексты могут сыграть ключевую роль в решении задачи формирования читательской грамотности у младших школьников, обеспечивая разнообразие методов обучения и мотивируя учащихся к чтению.

Материалы и методы

Целью нашего исследования было направлено на изучение и внедрение инновационных методов для формирования читательской грамотности у младших школьников через использование цифровых книг и мультимедийных материалов. Эксперимент проводился в общеобразовательной школе села городского типа Жибек Жолы, в одном из вторых классов, с участием 25 учеников (12 мальчиков и 13 девочек). Эксперимент был направлен на повышение уровня восприятия и анализа текстов с использованием современных цифровых технологий, а также на развитие интереса к чтению через современные образовательные платформы.

Для реализации целей исследования использовались различные образовательные материалы, методические подходы и цифровые платформы, соответствующие государственным образовательным стандартам Республики Казахстан (ГОСО) [4]. Все материалы были ориентированы на возрастные особенности учеников 2-го класса и отвечали требованиям государственной программы образования.

Образовательные материалы и платформы:

1. Цифровые книги и мультимедийные тексты.

Для работы с детьми использовались интерактивные книги на платформах “Bookmate” и “iRead”, предоставляющие возможность работать с текстом, дополненным иллюстрациями, анимациями и мультимедийными элементами. Цифровые книги включали различные жанры: народные сказки, приключенческую литературу, а также обучающие материалы по литературному чтению и анализу текстов. Все материалы были адаптированы для младших школьников, что позволило развивать их критическое мышление и способности к осмыслению прочитанного.

2. Образовательные мультимедийные ресурсы.

Использовались платформы “Google Classroom”, “Nearpod” и “Kahoot!”, которые предоставляют разнообразные мультимедийные элементы для усиления восприятия текста. Мультимедийные ресурсы включали видеоролики, анимации и презентации, сопровождаемые интерактивными заданиями. Эти ресурсы способствовали вовлечению учеников в активный процесс чтения и анализа, а также позволяли детям взаимодействовать с материалом на различных уровнях (восприятие, анализ, интерпретация).

3. Тесты и задания.

Для диагностики уровня читательской грамотности до и после эксперимента проводились тесты, которые включали вопросы на определение главной идеи текста, а также задания на сравнение и анализ различных частей произведения. Тестирование было выполнено с использова-

нием платформы “Google Forms” для автоматической обработки и анализа результатов.

Для исследования и реализации развития читательской грамотности нами использовались следующие этапы и методы:

1. Подготовительный этап

На начальном этапе было проведено изучение нормативных документов, таких как Государственный общеобязательный стандарт начального образования Республики Казахстан (ГОСО), а также исследование международного опыта по внедрению цифровых технологий в обучении младших школьников [4]. Также на подготовительном этапе была проведена подготовка педага, были отправлены статьи, программы обучения и видеоматериалы, в которых рассматривались подходы и методики работы с цифровыми книгами и мультимедийными текстами.

2. Практический этап

Основной эксперимент проводился в течение одного месяца, дважды в неделю в рамках уроков литературного чтения. Учащимся были предложены различные формы работы с текстами: чтение и анализ произведений с помощью цифровых книг, интерактивные задания и обсуждения с использованием мультимедийных материалов. Задания включали как индивидуальную работу, так и групповую деятельность, что способствовало развитию коммуникативных навыков и улучшению навыков коллективного анализа текста [5].

Основной фрагмент одного из практических занятий

Индивидуальная работа (10 минут)

Учащиеся читают отрывок из цифровой книги «Айболит» на платформе iRead. Во время чтения они могут пользоваться встроенными инструментами: увеличением текста, аудиосопровождением, подсветкой ключевых слов. После чтения отвечают на вопросы в Google Forms, например:

1. Почему Айболит решил отправиться в Африку?

2. Как он помог больным животным?

3. Какие качества характера героя проявляются в этом эпизоде?

Групповая работа (15 минут)

Ученики делятся на группы. Каждая группа выполняет задание:

Первая группа создаёт визуальную карту путешествия Айболита.

Вторая группа ставит небольшую сценку по прочитанному отрывку.

Третья группа разрабатывает 5 вопросов для онлайн-викторины в Kahoot!.

После завершения работы группы представляют свои результаты классу.

Методы исследования:

1. Качественное наблюдение.

В процессе эксперимента было проведено наблюдение за активностью учеников во время работы с цифровыми материалами. Это позво-

лило выявить, как дети воспринимают различные виды заданий (текстовые, мультимедийные, игровые), насколько вовлечены в процесс чтения и анализа.

3. Тестирование.

Для измерения уровня читательской грамотности до и после эксперимента проводились тесты, которые включали вопросы на определение главной идеи текста, а также задания на сравнение и анализ различных частей произведения. Тестирование было выполнено с использованием платформы “Google Forms” для автоматической обработки и анализа результатов.

Для оценки эффективности эксперимента мы использовали мониторинг учебных достижений. Нами проводился сравнительный анализ успеваемости до и после внедрения интерактивного подхода путем проведения тестирования.

Таблица 1. Результаты успеваемости по читательской грамотности до и после эксперимента.

Категория	До эксперимента (средний балл)	После эксперимента (средний балл)
Общий класс (25 учеников)		
Читательская грамотность	6,2	7,8
Мальчики (12 учеников)		
Читательская грамотность	5,9	7,4
Девочки (13 учеников)		
Читательская грамотность	6,5	8,0

Результаты проведенного эксперимента продемонстрировали положительную динамику в развитии читательской грамотности у учеников второго класса. Средний балл по результатам тестирования был собран для каждого ученика до начала эксперимента и по завершению. После анализа всех результатов тестирования была выявлена статистически значимая положительная динамика – все участники исследования продемонстрировали рост в восприятии и анализе текста.

Проведенное исследование подтвердило, что использование цифровых книг и мультимедийных материалов способствует значительному улучшению читательской грамотности у младших школьников. Результаты тестирования до эксперимента показали средний балл 6,2, а после внедрения цифровых технологий – 7,8, что подтверждает высокую эффективность интерактивных материалов, которые мотивируют детей к более глубокому погружению в процесс чтения, развивают навыки анализа и критического восприятия информации.

Однако, несмотря на положительные результаты, важно понимать, что работа в этом направлении должна быть продолжена. Прогресс в формировании читательской грамотности требует постоянной адаптации

и обновления цифровых материалов с учетом возрастных особенностей учащихся.

Таким образом, цифровизация образовательного процесса является важным и перспективным шагом для повышения качества обучения и формирования ключевых компетенций у школьников. Для того чтобы достигнутые результаты были устойчивыми, необходимо продолжить исследование и интеграцию новых методов и технологий в обучение, что позволит обеспечить всестороннее развитие учащихся и более высокий уровень читательской грамотности в будущем.

Литература

1. Национальный отчет Результаты Казахстана в PISA-2022. URL: https://www.gov.kz/uploads/2024/6/6/db5f5cbdb39f580badf51016c1ec49bb_original.4134139.pdf

2. Грахова С.И. Цифровые технологии в практике интерпретации текста в школе // Проблемы современного педагогического образования. 2023. №78-1. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovye-tehnologii-v-praktike-interpretatsii-teksta-v-shkole (дата обращения: 04.02.2025).

3. Морозова М.И., Николаев С.В., Чупина Т.И. Оценка эффективности формирования читательской грамотности с использованием цифровых технологий // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина. 2022. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-effektivnosti-formirovaniya-chitatelskoy-gramotnosti-s-ispolzovaniem-tsifrovyh-tehnologiy (дата обращения: 05.02.2025).

4. Об утверждении государственных общеобязательных стандартов дошкольного воспитания и обучения, начального, основного среднего и общего среднего, технического и профессионального, послесреднего образования. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031

5. Борисова Ирина Михайловна, Критинина Елена Анатольевна Системно-деятельностный подход в преподавании литературы (на материале сказки А. Усачева «Бова-королевич) // Вестник ОГУ. 2018. №5 (217). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sistemno-deyatelnostnyy-podhod-v-prepodavanii-literatury-na-materiale-skazki-a-usacheva-bova-korolevich (дата обращения: 15.02.2025).

УРОК «ПОЗНАНИЕ МИРА» КАК ОСНОВА ВОСПИТАНИЯ КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

А.М. Серимова
студент, Павлодарский педагогический университет
им. Әлкей Марғұлан г. Павлодар
научный руководитель: А.А. Жакиенова
магистр педагогических наук, г. Павлодар

Аннотация. Статья посвящена роли урока «Познание мира» в формировании культурных ценностей у младших школьников. Анализируется типовая программа, выявляются темы, способствующие развитию уважения к культурному наследию, национальной идентичности и нравственным нормам. Обоснована значимость культурных ценностей в воспитании младших школьников.
Ключевые слова: познание мира, культурные ценности, семья, идентичность, воспитание, толерантность, нравственность, национальные традиции.

Аннотация. Мақала бастауыш сынып оқушыларының мәдени құндылықтарын қалыптастырудағы « Дүниетану « сабағының рөліне арналған. Типтік бағдарлама талданады, мәдени мұраны, ұлттық бірегейлікті және адамгершілік нормаларды құрметтеуді дамытуға ықпал ететін тақырыптар анықталады. Бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеудегі мәдени құндылықтардың маңыздылығы негізделген.
Түйінді сөздер: әлемді тану, мәдени құндылықтарды тәрбиелеу, отбасылық құндылықтар, эмпатия, құрмет, қамқорлық, жауапкершілік, білім беру процесі.

Annotation. The article is devoted to the role of the lesson «Knowledge of the world» in the formation of cultural values among younger schoolchildren. The standard program is analyzed, and topics that promote respect for cultural heritage, national identity, and moral norms are identified. The importance of cultural values in the education of younger schoolchildren is substantiated.
Keywords: knowledge of the world, cultural values, family, identity, upbringing, tolerance, morality, national traditions.

Современное общество сталкивается с рядом проблем, касающихся воспитания детей в условиях глобализации, быстрого технологического прогресса и изменяющихся культурных норм. Одной из основных проблем является утрата связи с традиционными культурными ценностями и отсутствие у детей должного понимания и уважения к культурному наследию. В этом контексте важность формирования у детей культурных ценностей через познание мира становится очевидной. Другой проблемой является недостаточное внимание к индивидуальному восприятию культурных ценностей у детей, что может привести к дефициту понимания своей национальной идентичности, ценностей родной культуры и традиций.

Целью исследования является выявление роли урока «Познания мира» в воспитании у детей культурных ценностей, а также анализ содер-

жания программы, на предмет наличия тем, способствующих формированию культурных ценностей.

Культурные ценности – нравственные и эстетические идеалы, нормы и образцы поведения, языки, диалекты и говоры, национальные традиции и обычаи, исторические топонимы, фольклор, художественные промыслы и ремесла, произведения культуры и искусства, результаты и методы научных исследований культурной деятельности, имеющие историко-культурную значимость здания, сооружения, предметы и технологии, уникальные в историко-культурном отношении территории и объекты.

Ценности – важнейшие понятия и идеи, которые определяют ориентиры для поведения человека. Они включают в себя такие понятия, как свобода, любовь, уважение, справедливость. В контексте воспитания культурных ценностей, понимание этих ориентиров является ключевым для формирования правильного поведения ребенка в обществе [1, с.620].

Культура – совокупность материальных и духовных ценностей, созданных человечеством в процессе исторического развития. Это понятие связано с тем, как люди создают искусство, религию, обычаи, традиции и передают эти элементы будущим поколениям [1, с.501].

Мораль – система норм и правил, регулирующих поведение людей в соответствии с идеями о добре и зле [1, 324 с.]. Этот термин используется для объяснения того, как обществом формируются стандарты поведения, основанные на этических принципах.

Идентичность – это осознание человеком своей принадлежности к определенной культуре или социальной группе [2, с.115]. Идентичность играет значительную роль в воспитании культурных ценностей, так как она формирует у ребенка чувство себя как части определенной культурной традиции и социальной общности. В данном контексте этот термин также можно найти в трудах культурологов и социологов, изучающих вопросы идентичности и социальной принадлежности.

Семья как культурная ценность воспринимается как основа формирования моральных и культурных норм, поскольку именно в семье ребенок получает первые уроки взаимодействия с окружающим миром, учится уважению, любви и заботе. Семья также является важным институтом передачи традиций, обычаев и социальной роли [3,192 с.].

Образование как культурная ценность является неотъемлемой частью культурных ценностей, так как оно не только развивает личные способности, но и передает знания о культуре, истории, нравственных и этических нормах. В разных культурах существует различное отношение к образованию, но оно всегда ценится как средство достижения личностного и социального прогресса [4, 56 с.].

Справедливость как культурная ценность с принципами равенства, честности и уважения прав каждого индивида. В разных культурах эти принципы могут проявляться в различных формах, но всегда сохраняют

свою фундаментальную роль в поддержании социальной гармонии и правопорядка [5, 150 с.].

Идентичность как культурная ценность формируется через осознание своей принадлежности к определенной культуре или нации, что способствует единству и сплоченности общества. Воспитание в духе уважения к культурной идентичности помогает развивать у детей чувство гордости за свою культуру и историю [6, 203 с.].

Труд как культурная ценность является важной ценностью, поскольку он способствует не только материальному прогрессу, но и воспитанию трудовой этики, дисциплины и ответственности. В культурах, где труд почитается, дети учат ценить работу как способ самореализации и социального участия [7,29 с.].

Культурные ценности – семья, образование, справедливость, идентичность и труд. Они являются основой формирования личностных и общественных ориентиров. Они влияют на мировоззрение, поведение и взаимодействие людей в культуре, помогая сохранять традиции, строить гармоничные отношения и развивать общество в целом. Эти ценности служат важными ориентирующими принципами в воспитании.

Таким образом, каждый из этих терминов помогает формировать у ребенка понимание не только окружающего мира, но и места человека в этом мире, его роль в сохранении и развитии культурных традиций.

Предмет «Познание мира» обладает значительным потенциалом для формирования у детей комплексного представления о культурных ценностях, поскольку позволяет не только обучать основам знаний о мире, но и способствует развитию целостного восприятия культурных, социальных и моральных аспектов жизни.

Анализ типовой учебной программы по предмету «Познание мира» выявил наличие ярко выраженной направленности на воспитание культурных ценностей через разнообразные темы, в каждом из разделов.

Раздел «Я и общество» последовательно охватывает темы семьи, малой Родины, школы и общества, акцентируя внимание на значении семьи и этических нормах поведения, роли семьи в сохранении культурных традиций и формировании идентичности. Программа включает изучение родословной и семейных традиций, тем самым способствуя формированию уважения к семейным и национальным ценностям.

В разделе «В потоке истории» представлен богатый материал, формирующий у школьников глубокое уважение к культурному наследию Казахстана и мира. Уже с первого класса дети знакомятся с древними цивилизациями, такими как саки, а также изучают жизнь и достижения исторических личностей (Томирис, аль-Фараби, Абылай хан и другие). Важное значение имеют темы о сохранении исторических памятников и национальных традиций, способствующие формированию чувства гордости за прошлое своей страны и национальной идентичности.

Раздел «Природа моей страны» также вносит вклад в развитие культурных ценностей, поскольку знакомство с природными условиями и особенностями Казахстана является основой уважительного отношения к окружающей среде и понимания её роли в культуре народа.

Особую роль играет раздел, посвященный государственным символам и неофициальным символам Казахстана («Алтын адам», «Байтерек», триумфальная арка «Мәңгілік ел»). Эти темы способствуют осознанию значимости государственных символов в поддержании национальной идентичности и патриотизма.

Раздел о праздниках и традициях, включённый в учебную программу, раскрывает культурное многообразие народов Казахстана, знакомит с традициями празднования, способствует воспитанию уважения к культурному многообразию и толерантности.

Таким образом, типовая учебная программа по предмету «Познание мира» эффективно отражает задачи воспитания культурных ценностей, акцентируя внимание на семейных традициях, национальной истории, выдающихся личностях и сохранении культурного и природного наследия Казахстана. Содержание программы направлено на формирование у младших школьников глубокого понимания значимости культурных традиций и роли культуры в жизни общества.

Познание мира играет важнейшую роль в процессе воспитания культурных ценностей у детей, так как этот процесс не ограничивается лишь приобретением знаний о внешнем мире, но также является основой для формирования нравственных и культурных ориентиров. В ходе познания окружающей действительности, общения с природой, людьми и различными культурами, детей учат важности уважения, терпимости, справедливости и других ценностей, которые являются основой стабильного и гармоничного общества.

Основным механизмом воспитания культурных ценностей через уроки «Познание мира» является интеграция знаний и опыта, получаемых ребенком в процессе образовательной деятельности, с реальной жизнью и практикой. В современном обществе культура и ценности не существуют в вакууме, они постоянно передаются через воспитание, образование и взаимодействие с социальной средой.

Как отмечает И.А. Васильева «Познание мира» помогает ребенку осознавать не только различия между людьми и культурами, но и то, что все они равны по своей сути, каждая культура имеет право на существование, что способствует формированию уважения и толерантности [9, 93 с.].

Важную роль в формировании культурных ценностей играет и семья. Семья, как социальный институт, является первым местом, где ребенок осваивает основные моральные нормы и традиции. Зачастую дети перенимают систему ценностей, существующую в семье, которая служит основой для дальнейшего формирования их личных убеждений. Взаимо-

действие с окружающим миром, познание природы, общества и истории позволяет детям в дальнейшем расширять свои представления о ценности человеческой жизни, взаимоотношений и культурных различий.

Познание мира через чтение литературы, изучение истории и культуры других народов, участие в культурных мероприятиях позволяет детям развивать понимание значимости таких категорий, как свобода, равенство, братство, уважение и справедливость. Эти универсальные культурные ценности являются неотъемлемой частью воспитания, так как они помогают детям не только научиться взаимодействовать с окружающим миром, но и формируют их личностные качества [8, 104 с.].

Познание мира также дает возможность воспитания в духе ценности труда, ответственности и самореализации. Осознание значимости труда и достижения целей помогает детям понять, что усилия, направленные на благо общества, всегда вознаграждаются и приводят к личностному росту. Воспитание уважения к труду, как основному элементу жизнедеятельности, позволяет детям с ранних лет развивать ответственность и самостоятельность.

Уроки «Познание мира» как основа воспитания культурных ценностей не ограничивается передачей знаний, а включает в себя формирование моральных и этических ориентиров, развитие чувства уважения и понимания к другим культурам и традициям. Воспитание в духе уважения к культурным ценностям, любви к своей истории и нации, а также осознание значимости справедливости и равенства помогает детям становиться гармоничными личностями, готовыми к жизни в многообразном мире.

Таким образом, урок «Познание мира» эффективно способствует воспитанию культурных ценностей у младших школьников через глубокое погружение в темы семьи, истории, традиций и национальной идентичности. Содержание типовой учебной программы отражает важные культурные ориентиры, помогает детям осознавать важность исторического наследия, развивает уважение и толерантность к различным культурам, формирует личностные качества, такие как ответственность и трудолюбие. Реализация программы помогает воспитать гармонично развитых, социально ответственных граждан, уважающих культурное многообразие.

Литература

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1983. – 815 с.
2. Розова Н.К. Культура и воспитание. – М.: Педагогика, 2005. – 192 с.
3. Драгунова Т.С. Семья и культура. – М.: Педагогика, 1997. – 160 с.
4. Рахманова В.П. Образование и культура. – М.: Просвещение, 2004. – 208 с.
5. Ильенков Э.В. Философия и культура. – М.: Мысль, 1984. – 256 с.
6. Гудков Л.А. Идентичность и культура. – СПб.: РХГИ, 2010. – 272 с.
7. Барков А.С. Культура труда. – М.: Экономика, 2003. – 144 с.

8. Васильева И.А. Педагогика и культура: основы воспитания и образования. – М.: Просвещение, 2012. – 320 с.

ПОТЕНЦИАЛ УЧЕБНИКА «ПОЗНАНИЕ МИРА» КАК СРЕДСТВА ВОСПИТАНИЯ СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В.И. Хорошайло
студент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар
научный руководитель: А.А. Жакиенова
магистр педагогических наук, г. Павлодар

Аннотация. Статья посвящена анализу содержания учебника «Познание мира» для 3 класса на предмет формирования семейных ценностей. Предложены практические и творческие задания, направленные на развитие эмоционального и поведенческого отношения к семье. Выделены этапы формирования ценностей и обоснована педагогическая значимость темы.
Ключевые слова: семейные ценности, младшие школьники, «Познание мира», учебник.

Аннотация. Мақала отбасылық құндылықтарды қалыптастыру пәнінен 3-сыныпқа арналған «Дүниетану» оқулығының мазмұнын талдауға арналған. Отбасына эмоционалды және мінез-құлық қатынасын дамытуға бағытталған практикалық және шығармашылық тапсырмалар ұсынылады. Құндылықтардың қалыптасу кезеңдеріне тоқталып, тақырыптың педагогикалық маңыздылығы негізделеді.
Кілтті сөздер: отбасы құндылықтары, бастауыш сынып оқушылары, «Дүниетану», оқулық.

Annotation. The article is devoted to the analysis of the content of the textbook «Cognition of the world» for the 3rd grade on the formation of family values. Practical and creative tasks aimed at developing an emotional and behavioral attitude towards the family are offered. The stages of value formation are highlighted and the pedagogical significance of the topic is substantiated.
Keywords: family values, primary school students, «Cognition of the world», textbook.

Современные условия глобализации, цифровизации и изменения общественных норм делают актуальным формирование устойчивых семейных ценностей у детей. Семейные ценности выступают фундаментом нравственного воспитания, обеспечивая гармоничное развитие личности и её эффективную социальную адаптацию. Е.А. Селезнёва утверждает, что «восстановление полноценного образа семьи, семейных устоев, традиций и формирование ценностного отношения к семье у подрастающего поколения – одна из приоритетных задач» [1, с. 271].

Для успешного формирования семейных ценностей важно развивать критическое мышление школьников, чтобы они могли самостоя-

тельно осмысливать их значимость. Учебник «Познание мира» играет ключевую роль в этом процессе, предлагая материалы для изучения семейных отношений и традиций. Если задания учебника будут дополнены практическими и творческими заданиями на эмоциональном уровне, стимулирующими детей к размышлениям, обсуждениям и самостоятельным выводам, это позволит не только узнавать о семейных ценностях, но и прочувствовать их важность.

Поэтому мы предполагаем, что, если задания учебника «Познание мира» будут дополнены практическими и творческими заданиями на эмоциональном уровне, то они станут эффективным инструментом формирования семейных ценностей у младших школьников.

Цель исследования состоит в анализе содержания заданий учебника «Познание мира» для 3 класса и определении заданий, способствующих формированию семейных ценностей. Для достижения цели нами были поставлены задачи: провести анализ заданий учебника и предложить эффективные способы воспитания семейных ценностей на уроках «Познания мира» на эмоциональном и поведенческом уровнях.

Процесс формирования семейных ценностей у учеников начальной школы проходит в несколько этапов, каждый из которых играет важную роль в становлении личности ребёнка и его отношения к семье.

Первый этап – зарождение интереса, когда ребёнок обращает внимание на роль семьи, запоминает традиции и наблюдает за поведением взрослых. Семейные беседы, рассказы о прошлом и участие в совместных мероприятиях играют ключевую роль на этом этапе.

Второй этап – осознание значимости семьи как основного источника поддержки, заботы и любви. Традиции и семейные праздники способствуют формированию ответственности и уважения.

Третий этап – это принятие, когда ребёнок начинает воспринимать семейные ценности как неотъемлемую часть своей жизни. Взрослые активно содействуют инициативам детей, создавая условия для проявления ими ответственности, например, через выполнение домашних обязанностей.

На четвёртом этапе семейные ценности отражаются в постоянном поведении ребёнка, проявляясь в его поступках и отношении к окружающим.

Формирование семейных ценностей у младших школьников – это такой процесс, который требует участия семьи, школы и общества. Особое значение при этом имеет образовательный процесс в школе, создающий возможность для практического применения полученных знаний в реальных жизненных ситуациях.

Для этого необходимо осознавать сущность понятий «семья» и «семейные ценности», а также признавать их важность в образовательном процессе, направленном на воспитание детей.

Семья как основа социальной жизни рассматривалась философами. Аристотель и Платон подчёркивали её значение для «создания государства» [2, с. 89], выделяя роль семьи не только в воспитании, но и в формировании социальных связей. Укрепление этих связей посредством образовательного процесса помогает детям лучше осознать свою роль в семье и обществе.

Семейные ценности существенно влияют на личность ребёнка. Блаженный Августин связывал функцию семьи с «рождением детей и продолжением рода» [3, с. 517], однако современные концепции также акцентируют внимание на воспитании любви, взаимопонимания и уважения, что находит своё применение в образовательных программах.

По мнению А.И. Антонова и В.М. Медкова, семья – это «социальное объединение, связанное общностью быта, моральной ответственностью и взаимопомощью» [4, с. 89]. Развивать у детей ответственность и взаимопомощь можно через личный пример взрослых. Например, поддержка членов семьи, участие в общих делах и уважительное общение дома.

Например, Д. Я. Райгородский характеризует семью как «систему отношений между родственниками, мужем и женой, родителями и детьми» [5, с. 10], а Л. Б. Шнейдер называет её «сложным многоаспектным образованием» [6, с. 23]. Таким образом, семья выполняет множество важнейших функций, которые способствуют полноценному развитию личности, укреплению моральных ценностей и эффективной социальной адаптации.

Мы обратились к определению понятия «семейные ценности». По мнению Н. И. Лапина, они могут быть как «положительными, так и отрицательными показателями значимости объектов для семьи» [7, с. 21]. Важно развивать у младших школьников положительные ценности для формирования здоровых семейных взаимоотношений.

В. В. Николина определяет семейные ценности как «культивируемую в обществе совокупность представлений о семье, влияющую на выбор семейных целей» [8, с. 6]. С. П. Акутина считает, что семейные ценности – это «идеал, к которому следует стремиться в каждой семье» [9, с. 9]. Воспитание стремления к этим идеалам через уважение, любовь и поддержку формирует основы гармоничных отношений.

Л. М. Панкова выделяет основные ценности семьи: «любовь, дети, здоровье всех и совместно проведённое свободное время» [10, с. 77]. Эти ценности должны стать базой воспитания младших школьников, помогая им осознать значимость гармоничных семейных связей.

Предмет «Познание мира» играет важнейшую роль в формировании семейных ценностей. Согласно ГОСО, его содержание ориентировано на «изучение взаимоотношений. .. людей в семье» [11, с. 25]. Ценностно-ориентированный подход способствует воспитанию у учащихся уважения к семейным ценностям и ответственности за близких.

Е. В. Головко отмечает, что проектная деятельность, такая как «создание генеалогического древа» или «подготовка рассказов о семейных традициях», способствует изучению истории семьи и её значимости [12, с. 57]. Это подчёркивает важность предмета «Познание мира» в интеграции семейных ценностей в образовательный процесс.

Нами был изучен учебник по «Познанию мира» для 3 класса с целью анализа возможностей формирования семейных ценностей у младших школьников [13, с. 96].

Следует отметить, что в учебнике есть прямая ориентация на семейные ценности и косвенное влияние на формирование семейных ценностей через изучение других тем, что представлено в соответствии с таблицей 1.

Таблица 1 – Темы учебника по «Познанию мира» для 3 класса, способствующие воспитанию семейных ценностей

Прямая ориентация		**Косвенное влияние**
Раздел III. Тема 9 «Я, ты, он, она – вместе дружная семья!»	- раскрывает понятие семьи и родственных связей; - поддерживает формирование уважения к членам семьи; - учит называть и классифицировать родственные отношения; - развивает понимание ценности семьи через обсуждение, рисунки, составление рассказов о родственниках.	Тема «Почему люди трудятся?» – подчёркивает значимость труда родителей для семьи, обсуждаются потребности семьи, развитие через труд; Тема «Как планировать свои расходы?» – рассматривается экономическая грамотность в контексте семейного бюджета; Тема «Мы – вместе!» – формирует чувство общности, ответственности в коллективе, которое затем проецируется на семейные отношения; Тема «Семейное согласие всего дороже» – напрямую подчёркивает значимость мира и согласия в семье.
Раздел III. Тема 10 «Откуда идёт мой род?»	- представлен проект «Шежіре» – составление родословной; - рассказывается о казахской традиции Жеті ата – знании семи поколений предков; - побуждает к семейным беседам и опросам родных, что укрепляет связь между поколениями.	
Раздел V. Тема 17 «Духовные ценности моей семьи»	- делает акцент на различии между материальными и духовными ценностями; - учит, что любовь, доверие, забота, уважение, дружба – это главные устои семьи; - используются легенды, примеры из Конституции РК (статья 27), обсуждаются традиции семей; - подчёркивается роль традиций, совместных праздников, сохранения семейной памяти.	

Учебник по предмету «Познание мира» для учащихся 3 класса под авторством Б. К. Турмашевой в значительной степени, эффективно и системно способствует формированию семейных ценностей у младших школьников. Этот процесс реализуется через тематическое содержание, задания, обсуждения и исследовательские формы работы, направленные на осмысление роли семьи, родственных связей, традиций и духовных устоев, опираясь на национальные традиции, нравственные ориентиры и принципы личностно-ориентированного подхода. Он не только знакомит с основами семейной этики, но и формирует уважительное, бережное отношение к семье, родителям и родине.

Проанализировав задания учебника, мы предлагаем задания, направленные на воспитание семейных ценностей на эмоциональном и поведенческом уровнях, представленные в соответствии с таблицей 2.

Таблица 2 – Задания для формирования семейных ценностей на эмоциональном и поведенческом уровнях

Тема	**Цель обучения**	**Эмоциональный уровень**	**Поведенческий уровень**
«Я, ты, он, она – вместе дружная семья!»	3.1.1.1 объяснять степень родства между членами семьи	- «Семейный портрет»: нарисуй всех членов своей семьи, подпиши, кто кем кому приходится. Расскажи классу, кого ты особенно любишь и почему; - «Тёплые слова»: напиши короткое письмо (или устно скажи) бабушке, дедушке, сестре или брату, в котором выражаешь благодарность и любовь.	- Игра «Угадай родство»: учитель называет ситуации (например, «сын моей тёти»), ученики поднимают карточки с правильными ответами («двоюродный брат»); - интервью с членом семьи: дома расспроси маму или папу, как зовут их родителей, братьев, сестёр и расскажи об этом на уроке.
«Откуда идёт мой род?»	3.1.1.2 составлять свою родословную	- «История имени»: узнай у родителей, почему тебе дали такое имя. Напиши или расскажи одноклассникам; - «Семейная история»: напиши рассказ (5–7 предложений) о самом добром или героическом поступке кого-то из твоих родственников.	Фотоальбом «Я и мои родные»: принеси семейные фотографии (или рисунки) и расскажи, кто на них изображён, какую роль этот человек играет в семье.
«Духовные ценности моей семьи»	3.1.1.3 определять ценности своей семьи	- Задание «Сердце моей семьи»: вырежи из бумаги сердце и впиши в него 3 главные ценности,	Задание «Мои семейные правила»: составь список добрых привычек и правил,

		которые ты видишь в своей семье (например, любовь, забота, поддержка, доброта); - устный рассказ «Когда я почувствовал любовь»: расскажи, в какой момент ты понял, что тебя в семье любят и поддерживают.	которые приняты в твоей семье (например, «не кричим», «ужинаем вместе», «помогаем бабушке»).
«Семейное согласие всего дороже»	3.1.1.3 определять ценности своей семьи	- Задание «Семейный оберег»: нарисуй или смастери символ, который, по твоему мнению, защищает и объединяет вашу семью (например, дом, солнце, дерево); - упражнение «Что делает нас дружными?»: каждый ученик пишет на лепестке цветка одно качество, которое помогает сохранять согласие в семье. Затем лепестки соединяются в общий «цветок согласия».	- Задание «Как я помог семье»: веди дневник в течение недели – запиши 3 добрых дела, которые ты сделал для родных (например, помог накрыть на стол, утешил сестру, убрал игрушки); - ролевая игра «Семейная ситуация»: разыграй с одноклассниками сценку о семейном конфликте и покажи, как можно прийти к согласию.

Формирование семейных ценностей у младших школьников – ключевая задача образовательного процесса, способствующая формированию уважения, ответственности и взаимопомощи. Этот процесс проходит через этапы зарождения интереса к семье, осознания её значимости, принятия ценностей и их отражения в поведении ребёнка.

Проведённый анализ показывает, что учебник по предмету «Познание мира» для 3 класса содержит значительный потенциал для формирования семейных ценностей у младших школьников. Тематическое содержание, ориентированное на семью, традиции, родственные связи, а также предложенные задания (как из учебника, так и разработанные дополнительно) способствуют формированию у детей ценностного отношения к семье на эмоциональном и поведенческом уровнях.

Практика интеграции эмоционально окрашенных и деятельностных заданий усиливает личностную вовлечённость учащихся и делает процесс воспитания более осмысленным и результативным. Таким образом, учебник, при условии методически грамотного сопровождения, становится эффективным инструментом ценностного воспитания.

Литература

1. Селезнёва Е.А. Анализ понятий семья и семейные ценности // Проблемы современного образования. – 2021. – № 5. – с. 270-280.

2. Платон. Законы // Платон. Сочинения: в 4 т. / под общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса. – СПб.: Наука, 2007. – Т. 3. – Ч. 2. – с. 513.

3. Блаженный Августин. Исповедь // Августин Блаженный. Об истинной религии. Теологический трактат. – Минск: Харвест, 1999. – с. 517.

4. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – с. 304.

5. Райгородский Д.Я. Психология семьи: учеб. пособие для фак. психологии, социологии, экономики, журналистики. – Самара: БАХРАХ-М, 2007. – с. 752.

6. Шнейдер Л.Б. Основы семейной психологии: учеб. пособие. – М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2010. – с. 926.

7. Лапин Н.И. Социальные ценности и реформы в кризисной России // Социологические исследования. – 1993. – № 9. – с. 17-28.

8. Николина В.В. Дети, молодёжь и духовность: ценности и цели // Воспитание ценностей и целей. – Н. Новгород, 2004. – с. 6-15.

9. Акутина С.П. Семейный уклад в воспитании духовно-нравственных ценностей школьников // Ярославский педагогический вестник. – 2009. – № 2. – с. 51-54.

10. Панкова Л.М. Человек и семья: философский анализ формирования культуры брачно-семейных отношений: дис. д-ра пед. наук. – СПб., 2006. – с. 385.

11. Государственный общеобязательный стандарт начального образования. – Астана, 2018. – с. 25.

12. Головко Е.В. Формирование у младших школьников семейных ценностей при изучении предмета «Окружающий мир» // Актуальные исследования. – 2024. – № 22 (204). – Ч. III. – с. 57-59.

13. Познание мира: Учебник для 3 кл. общеобразоват. шк. / Б.К. Турмашева, С.С. Салиш, В.Г. Пугач. – Алматы: Атамура, 2022. – с. 96.

ҚОҒАМДАҒЫ МОДЕЛЬДЕР, «ИНКЛЮЗИЯ» ЖӘНЕ «ИНТЕГРАЦИЯ» ТҮСІНІКТЕРІН СТУДЕНТТЕР АРАСЫНДА ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

А.Е. Жақсыбай
Павлодар педагогикалық университетінің 4 курс студенті
ғылыми жетекшісі: Ж.Т. Измайлова, аға оқытушы

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі қоғамдағы ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдардың әлеуметтік интеграциясы мен инклюзивті білім беру жүйесінің қалыптасуы мәселелері қарастырылады. Әр түрлі тарихи және әлеуметтік модельдерге талдау жасалып, арнайы педагогикадағы өзекті мәселелер сипатталады. Сонымен қатар, «интеграция» мен «инклюзия» ұғымдарының мазмұны ашылып, болашақ педагог мамандардың санасында бұл түсініктерді қалыптастырудың маңыздылығы көрсетіледі.

Кілтті сөздер: арнайы педагогика, инклюзивті білім беру, интеграция, әлеуметтік модельдер, инклюзия, студенттер дайындығы, әлеуметтік бейімделу.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы социальной интеграции и формирования системы инклюзивного образования людей с особыми образовательными потребностями в современном обществе. Проанализированы различные исторические и социальные модели, описаны актуальные проблемы специальной педагогики. Кроме того, раскрывается содержание понятий «интеграция» и «инклюзия», демонстрируется важность формирования этих понятий в сознании будущих педагогических специалистов.

Annotation. This article discusses the problems of social integration of people with special educational needs and the formation of an inclusive education system in modern society. The analysis of various historical and social models is carried out and topical problems in special pedagogy are described. In addition, the content of the concepts of» integration «and» inclusion « is revealed, and the importance of forming these concepts in the minds of future teachers is shown.

Қазіргі таңда білім беру жүйесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту мен тәрбиелеу мәселесі өзекті болып отыр. Қоғам дамыған сайын әрбір адамға тең мүмкіндік беру қағидасы білім саласында да басты орынға шықты. Осы орайда «интеграция» мен «инклюзия» ұғымдарына назар аудару қажет. Бұл ұғымдарды түсіну мен оларды дұрыс қолдану арнайы педагогикалық даярлықты талап етеді.

1. Қоғамдағы модельдер және олардың ықпалы. Тарих бойы қоғам ерекше қажеттіліктері бар адамдарға түрлі көзқараспен қарады. Мысалы, «ауру адам» моделі оларға тек медициналық көмек көрсетуді мақсат етсе, «қатер көзі» моделі оларды қоғамнан оқшаулауға тырысты. Ал «объект мүсіркеу» моделі адамның дербестігін жоққа шығарып, оның даму әлеуетін елемейді. Бұл көзқарастар қазіргі таңда ескіргенімен, олардың салдары кейбір көзқарастарда әлі де байқалады.

2. Интеграция және инклюзия ұғымдары. Интеграция – бұл ерекше қажеттілігі бар тұлғаның қоғамға қосылу процесі. Ол адамға білім алу үшін түрлі баламалар ұсынады: арнайы мекеме немесе жалпы білім беру мекемесі. Инклюзия – одан да терең түсінік. Бұл тек оқушыны ортаға қосуды ғана емес, сонымен қатар, сол ортаны сол оқушының ерекшеліктеріне бейімдеуді білдіреді. Мұнда басты мақсат – баланың жеке дамуына жағдай жасау, оқуға және қатысуға тең құқық беру.

3. Л.С. Выготскийдің көзқарастары. Кеңес педагогикада Л.С. Выготскийдің «жақын арадағы даму аймағы» және «әлеуметтік компенсация» идеялары ерекше маңызға ие. Ол арнайы мектептердің басты кемшілігі – баланы қоғамнан бөліп, оның дамуына шектеу қою деп санаған. Сондықтан баланың әлеуетін ашу үшін оны жалпы ортаға қосу, яғни инклюзияны дамыту қажет.

4. Арнайы педагогикадағы өзекті мәселелер

– Қоғамда инклюзивті мәдениеттің толық қалыптаспауы;

– Материалдық-техникалық базаның жеткіліксіздігі;

– Арнайы педагог мамандардың тапшылығы;

– Оқытушылар мен студенттердің кәсіби даярлығының жеткіліксіздігі.

5. Студенттер арасында интеграция және инклюзия түсініктерін қалыптастырудың өзектілігі. Болашақ педагог маманның кәсіби даярлығы тек біліммен шектелмей, құндылықтық бағдар мен толерантты көзқарасқа негізделуі керек. Инклюзия қағидаларын меңгерген студент ғана әртүрлі балаларға тең қарауды үйреніп, олардың әлеуетін дамытуда белсенді рөл атқара алады. Бұл инклюзивті қоғам құрудың басты шарттарының бірі.

6. Студенттердің инклюзивті түсініктерді тәжірибе арқылы меңгеруі

Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің «Арнайы педагогика» білім беру бағдарламасының СП-21 тобының студенттері ретінде біз теориялық біліміміздің тәжірибе жүзінде бекіту мақсатында бірқатар әлеуметтік және тәрбиелік бағыттағы іс-шараларға белсенді қатысып келеміз. Бұл іс-шаралар инклюзия және интеграция ұғымдарын нақты түсініп, оларды тәжірибеде қолдануға жол ашты.

2025 жылғы 2 сәуірде, Халықаралық аутизм туралы ақпарат тарату күніне орай, «Асыл Мирас» орталығында өткізілген шара ерекше әсер қалдырды. Бұл шараға СП-11, СП-21 және СП-22 топтарының

студенттері қатысып, ата-аналар мен балаларға арнап спорттық эстафета ұйымдастырды. Бірлік пен қолдаудың символы ретінде үлкен жүрек пішініндегі ортақ коллаж жасалып, үміт пен сенім белгісі ретінде көгілдір тырналар түріндегі оригамилер таратылды. Мұндай символикалық әрекеттер инклюзивті мәдениетті қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. 2025 жылғы 21 ақпанда №7 арнайы мектеп-интернатына іс-сапар ұйымдастырылды. Бұл мектепте көру қабілеті бұзылған балалар оқиды. Біз Брайль әліпбиімен, арнайы дидактикалық құралдармен, сондай-ақ инклюзивті білім беру аясындағы заманауи әдістемелермен таныстық. Бұл тәжірибе бізге көру қабілеті шектеулі балалармен тиімді жұмыс жасау жолдарын үйренуге мүмкіндік берді.2024 жылғы 6 қараша күні, №1 арнайы мектеп-интернатына бару барысында біз есту қабілеті бұзылған балалармен жұмыс жасаудың ерекшеліктерін меңгердік. Заманауи техникалық құрал-жабдықтарды, арнайы әдістемелерді көріп, болашақ маман ретінде жаңа кәсіби көзқарас қалыптастырдық. Бұл тәжірибе біздің теориялық білімімізді нақты жағдайда қолдануға жағдай жасады.. Бұл шара студенттердің волонтерлік қызметке араласуына, әлеуметтік жауапкершілігін арттыруға жол ашты. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен қарым-қатынас орнатып, олардың жеке қажеттіліктерін ескере отырып қолдау көрсету арқылы біз инклюзивті мәдениеттің маңызын терең сезіндік.

Зерттеу нәтижелері:

Инклюзивті білім берудің қазіргі педагогикалық білім беру жүйесінде қаншалықты маңызды екенін анықтау мақсатында СП-21, СП-11 және СП-31 топтарының студенттері арасында сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға барлығы 26 студент қатысты. Нәтижелері 1 суретте көрсетілген.

Сурет 1 – Сауалнаманың нәтижелері

Сауалнамада «Инклюзивті білім берудің маңыздылығын қалай бағалайсыз?» деген негізгі сұрақ қойылды. Жауаптар мынадай түрде бөлінді:

- 69,2% студент – «өте маңызды» деп бағалады;
- 26,9% студент – «маңызды» деп жауап берді;
- Қалған студенттер – «онша маңызды емес» деп есептейді.

Қорытынды.

Қоғамдағы әрбір адамның өмір сүру сапасы мен дамуына тең мүмкіндік жасау – өркениетті елдің басты міндеттерінің бірі. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қоғамға толыққанды енгізу – тек білім беру саласының емес, бүкіл әлеуметтік саясаттың стратегиялық бағыты. Бұл жолда инклюзия мен интеграция ұғымдарын дұрыс түсініп, оларды күнделікті тәжірибеге енгізу маңызды.

Инклюзивті білім беру – адамның даралығын ескеретін, тең құқық пен мүмкіндіктерге негізделген жүйе. Ол баланың тек білім алуына ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік бейімделуіне, әлеуетін толық ашуына жағдай жасайды. Осыған байланысты инклюзия мен интеграция ұғымдарын болашақ мамандардың – студенттердің бойында ерте кезеңнен бастап қалыптастыру аса өзекті. Бұл олардың кәсіби құзыреттілігін арттырып қана қоймай, жалпы қоғамда инклюзивті мәдениеттің қалыптасуына ықпал етеді.Қазіргі таңда арнайы педагогиканың алдында тұрған басты міндет – әлеуметтік теңдікке негізделген білім беру моделін қалыптастыру. Ол үшін педагог мамандарды даярлау жүйесін жетілдіру, білім беру мекемелерінде арнайы жағдай жасау, стереотиптермен күрес жүргізу қажет. Тек осылай ғана біз қоғамды инклюзивті бағытта дамытуға нақты қадам жасай аламыз.

Әдебиеттер

1. Тебенова Қ.С., Рымханова А.Р. Арнайы психология: Оқулық. – Алматы: ҚР Білім және ғылым министрлігі, 2011. – 273 б.

2. Назарова Н.М. (ред.) Специальная педагогика: Учебное пособие. – Москва: ACADEMA, 2000. – 520 с.

3. Жарықпаев К. Жалпы психология. – Алматы, 2004. – 512 бет.

4. Лапшин В.А., Пузанов Б.П. Основы дефектологии. – М., 1990

СЮЖЕТТІК – РӨЛДІК ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ ЖАСӨСПІРІМДІК ШАҚТАҒЫ ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ БҰЗЫЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУІН ДАМЫТУ

Жасқайрат Ақмарал

«Арнайы педагогика» ББ бағдарламасының 4 курс студенті,

ғылыми жетекші: З.Ш. Шавалиева

п.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,

Павлодар қаласы

Аңдатпа. Бұл мақалада сюжеттік-рөлдік ойындар арқылы жасөспірімдік шақтағы есту қабілеті бұзылған балалардың байланыстырып сөйлеу дағдыларын дамыту мәселесі қарастырылады. Есту қабілеті бұзылған балалардың сөйлеу және коммуникация дағдыларын жетілдіруде сюжеттік-рөлдік ойындардың маңызы зор. Мақалада балалардың сөздік қорын кеңейту, грамматикалық құрылымдарды дамыту

және тілдік коммуникативті дағдыларды жетілдіру үшін түрлі әдіс-тәсілдер ұсынылады. Ойынның тиімділігі мен әдістемелік ұсыныстар кеңінен талқыланған.
Кілт сөздер: Сюжеттік-рөлдік ойындар, есту қабілеті бұзылған балалар, байланыстырып сөйлеу, тілдік дағдылар, сөйлеу терапиясы, балалар психологиясы, коммуникативтік дағдылар, жасөспірімдер, сөйлеу дамыту, арнайы білім беру.

Аннотация. В статье рассматривается развитие связной речи у подростков с нарушением слуха через сюжетно-ролевые игры. Подчеркивается значимость этих игр для улучшения речевых и коммуникативных навыков у детей с нарушением слуха. В статье предлагаются различные методы расширения словарного запаса, улучшения грамматических структур и развития языковых и коммуникативных навыков. Рассматривается эффективность таких игр и методические рекомендации по их применению.
Ключевые слова: Сюжетно-ролевые игры, дети с нарушением слуха, связная речь, языковые навыки, логопедическая терапия, психология детей, коммуникативные навыки, подростки, развитие речи, специальное образование.

Annotation. This article discusses the development of connected speech in adolescents with hearing impairments through dramatic role-playing games. The importance of role-playing games in improving speech and communication skills of children with hearing impairments is highlighted. The article offers various methods for expanding vocabulary, improving grammatical structures, and enhancing language and communication skills. The effectiveness of these games and methodological recommendations are discussed in detail.
Keywords: Role-playing games, hearing-impaired children, connected speech, language skills, speech therapy, child psychology, communication skills, adolescents, speech development, special education.

Есту қабілеті бұзылған балалардың тілдік дамуы мен сөйлеуінің қалыптасуы қоғамда ерекше назар аударуды қажет ететін мәселе. Бұл балалардың тілді меңгеруінде түрлі қиындықтар туындайды, ал олардың сөйлеу дағдыларын дамыту үшін ерекше тәсілдер қажет. Осы орайда, сюжеттік-рөлдік ойындар маңызды рөл атқарады, себебі олар балалардың сөздік қорын, байланыстырып сөйлеу дағдыларын және әлеуметтік қарым-қатынас жасау қабілеттерін дамытудың тиімді тәсілі болып табылады. Бұл мақалада есту қабілеті бұзылған жасөспірімдердің сөйлеуін дамытуда сюжеттік-рөлдік ойындардың маңызы мен қолданылуын қарастырамыз [1].

Сюжеттік-рөлдік ойындар – бұл балалардың әртүрлі өмірлік жағдайларды, қарым-қатынасты және әлеуметтік рөлдерді ойнау арқылы өздерінің тілдік және әлеуметтік дағдыларын дамытуға бағытталған ойындар. Бұл ойындар балаларға белгілі бір жағдайларда әрекет етіп, түрлі рөлдерге еніп, сөйлеу дағдыларын жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Сюжеттік-рөлдік ойындар баланың өз көзқарасын білдіруін, әртүрлі мәселелерді талқылауын, жаңа сөздер мен грамматикалық құрылымдарды үйренуін қолдайды.

Сюжеттік-рөлдік ойындар көбінесе өзара әрекеттесу мен қарым-қатынасты дамытуды көздейді, сондықтан олар балалардың сөйлеу

дағдыларын дамытуда маңызды құрал болып табылады. Ойын барысында балалар өздерінің бейнелеген рөліне байланысты, нақты немесе қиялдан алынған әлеуметтік жағдайлармен танысады және осы жағдайларда тілдің түрлі аспектілерін қолданады [2].

Қарапайым рөлдік ойындар: Бұл ойындар балалардың нақты өмірде кездесетін жағдайларды модельдеуге негізделген. Мысалы, «дүкенші мен сатып алушы», «дәрігер мен пациент», «мұғалім мен оқушы» сияқты ойындар. Мұндай ойындар арқылы балалар күнделікті өмірде кездесетін жағдайларды түсініп, оларды тіл арқылы білдіруге үйренеді.Қиял-ғажайып рөлдік ойындар: Мұндай ойындар балалардың қиялын пайдаланып, фантастикалық немесе қиялдан туындаған кейіпкерлер мен жағдайларды ойнауға негізделген. Мысалы, «супер қаһарман», «космонавт», «жануарлар әлемі» сияқты тақырыптар. Бұл ойындар баланың тілін шығармашылық тұрғыдан дамытуға көмектеседі.Әлеуметтік рөлдік ойындар: Мұндай ойындар балалардың қоғамдағы әлеуметтік рөлдер мен қатынастарды түсінуіне көмектеседі. Бұл, әсіресе, балалардың әдептілік, өзара түсіністік және бір-біріне көмек көрсету дағдыларын дамытуға бағытталған.

Проблемалық рөлдік ойындар: Бұл ойындарда балалар қандай да бір нақты мәселені шешу үшін әртүрлі рөлдерде ойнайды. Мысалы, «қайырымдылық шарасын ұйымдастыру», «қоғамдық мәселелерді шешу» сияқты тақырыптар. Мұндай ойындар балалардың тілін логикалық тұрғыда дамытуға көмектеседі.

Есту қабілеті бұзылған балалар үшін сюжеттік-рөлдік ойындардың маңызы

Есту қабілеті бұзылған балалардың тілдік және сөйлеу дамуы бірқатар қиындықтармен байланысты. Олар қоршаған әлемді тыңдай отырып толық қабылдай алмайды, бұл олардың сөздік қорының қалыптасуына және грамматикалық құрылымдарды меңгеруіне кедергі келтіруі мүмкін. Алайда сюжеттік-рөлдік ойындар есту қабілеті бұзылған балалар үшін тілдік дағдыларын дамытуда маңызды құрал болып табылады, себебі бұл ойындар балаларға төмендегідей көмектер береді

Сөздік қорды байыту: Сюжеттік-рөлдік ойындар балаларға жаңа сөздер мен сөз тіркестерін үйренуге мүмкіндік береді. Мысалы, «дүкен ойыны» кезінде бала қажетті заттарды сатып алу мен сату сөздерін қолданса, «дәрігер мен пациент» ойынында медицинаға қатысты жаңа терминдер мен сөздер үйренеді. Есту қабілеті бұзылған балалар үшін бұл сөздер визуалды және вербальды түрде жүзеге асырылатындықтан, олар өз сөздік қорын кеңейтеді.

Грамматикалық құрылымдарды дамыту: Сюжеттік-рөлдік ойындар арқылы балалар байланыстырып сөйлеу дағдыларын дамытуға мүмкіндік алады. Мысалы, бала сұрақ қою, жауап беру, өтініш жасау, ұсыныс білдіру сияқты грамматикалық құрылымдарды қолдануды

үйренеді. Рөлдік ойындар балалардың сөйлемдерді дұрыс құрауға, тілдік құрылымдарды ұтымды пайдалануға мүмкіндік береді.Әлеуметтік дағдыларды қалыптастыру: Есту қабілеті бұзылған балалардың көптеген әлеуметтік дағдылары жетіспейді [3].

Себебі олар қоршаған ортадан толық естімейді және басқа балалармен қарым-қатынас жасау кезінде қиындықтар туындайды. Сюжеттік-рөлдік ойындар балалардың бір-бірімен қарым-қатынас жасау қабілеттерін дамытуға көмектеседі. Мысалы, балалар дүкенде, мектепте, немесе отбасында рөлдерін ойнап, адамдармен араласу дағдыларын меңгереді.Кешенді сөйлеу дағдыларын дамыту: Есту қабілеті бұзылған балалар сөйлеу кезінде өз ойларын толық жеткізуде қиындықтарға ұшырайды. Сюжеттік-рөлдік ойындар барысында олар бір-біріне өз ойын түсіндіріп, сұрақтар қойып, жауаптар береді. Бұл олардың сөйлеу қабілеттерін кешенді түрде дамытуға, өз ойларын логикалық және байланыстырылған түрде білдіруге көмектеседі.Қиял мен шығармашылықты дамыту: Сюжеттік-рөлдік ойындар балалардың қиялын дамытуға бағытталған. Қиял мен шығармашылық қабілеттері жақсы дамыған балалар әдетте өз ойларын ашық әрі түсінікті түрде жеткізеді. Рөлдік ойындар арқылы балалар әртүрлі сценарийлерді ойлап табады, бұл олардың тілдік қорларын ғана емес, ойлау дағдыларын да жетілдіреді.Дыбыстар мен сөздерді дұрыс қолдануға дағдыландыру: Есту қабілеті бұзылған балалар көбінесе дұрыс дыбыстарды айта алмайды. Сюжеттік-рөлдік ойындар арқылы балалар сөздер мен дыбыстарды қайталап, дұрыс айтуға тырысады. Ойын барысында олар сөздердің дыбыстық құрылымын үйренеді, бұл есту қабілеті бұзылған балалардың сөйлеу дағдыларын түзетуге көмектеседі.

Сюжеттік-рөлдік ойындарды қолдану әдістері :

Ойынның кезеңдері: Сюжеттік-рөлдік ойындар бірнеше кезеңдерден тұрады: алдымен ойынға дайындық, рөлдерді бөлу, ойын барысында түрлі сұрақтар мен жауаптарды қолдану, соңында ойын нәтижесін талқылау. Бұл кезеңдер балалардың сөйлеу дағдыларын кезең-кезеңмен дамытуға мүмкіндік береді.

Қарапайымнан күрделіге өту: Бастапқыда балалар қарапайым рөлдер мен тапсырмалар орындауы мүмкін. Уақыт өте келе ойынның күрделілігі арттырылып, баланың сөйлеу дағдыларын одан әрі жетілдіруге болады. Мысалы, алғашында бала «доктор» рөлінде қарапайым сұрақтар мен жауаптар қолданса, кейінірек ол медициналық терминология мен күрделі сөйлемдер қолдануды үйренеді.Топтық жұмыс: Сюжеттік-рөлдік ойындар балалардың бір-бірімен өзара қарым-қатынас жасауына бағытталған, сондықтан топтық жұмыстар да маңызды рөл атқарады. Топтық ойындар барысында балалар өзара пікір алмасып, бір-біріне көмектесе отырып, сөйлеу дағдыларын дамытады.Визуалды материалдарды қолдану: Есту қабілеті бұзылған балаларға ойын барысында визуалды материалдарды қолдану өте маңызды [4].

Мысалы, ойын кейіпкерлерінің суреттері, карточкалар немесе кестелер балалардың түсінуіне көмектеседі, сөйлеу мен сөйлем құру барысында да оларды бағыттап отырады.Диагностика – есту қабілеті бұзылған балалардың сөйлеу дағдыларын дамыту үшін, алдын ала диагностикалық жұмыстарды жүргізу қажет. Бұл жұмыстар арқылы баладағы сөйлеу және тіл дағдыларының деңгейін анықтап, қажетті түзету шараларын жасауға болады. Диагностика кезеңдері келесідей болуы мүмкін:Фонематикалық есту диагностикасы – есту қабілетінің деңгейін және бала дыбыстарды қаншалықты дұрыс қабылдайтынын анықтау.Сөздік қорды тексеру – баланың қанша сөз білетінін және сол сөздерді дұрыс қолдана алатынын бағалау.Грамматикалық құрылымдарды анықтау – сөйлеу құрылымдарының дұрыс қолданылуын тексеру.Әлеуметтік дағдыларды бағалау – баланың өзара қарым-қатынас жасау қабілеттерін тексеру.

Тапсырмалар:

«Дүкен ойыны»: Балалар дүкенде сатып алу-сату іс-әрекетін модельдейді. Бұл ойын сөздік қорды дамытуға, сонымен қатар сөйлеу құрылымдарын жақсартуға көмектеседі.

«Отбасылық диалог»: Балалар отбасы мүшелерінің рөлдерінде болады. Бұл ойын арқылы олар отбасылық қарым-қатынасты, сұрақ-жауапты дұрыс қолдануды үйренеді.

«Мамандықты таңдау»: Балалар түрлі мамандықтар туралы сөйлеседі. Бұл ойын жаңа сөздер мен грамматикалық құрылымдарды үйренуге көмектеседі.

«Доктор және пациент»: Балалар бір-біріне медициналық қызмет көрсету барысында денсаулық мәселелері туралы сөйлеседі. Бұл ойын медициналық терминологияны үйренуге және сөйлеу дағдыларын дамытуды қолдайды [5].

Есту қабілеті бұзылған балалардың сөйлеуін дамытуда сюжеттік-рөлдік ойындар өте тиімді әдіс болып табылады. Олар сөздік қорды байытуға, грамматикалық құрылымдарды қалыптастыруға және әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Диагностикалық жұмыстар мен арнайы тапсырмалар арқылы баланың сөйлеу дағдыларын анықтап, қажетті түзету шараларын іске асыруға болады. Сюжеттік-рөлдік ойындардың тиімділігі мен маңыздылығы – бұл әдістер балалардың өздігінен сөйлесуге, өмірлік жағдайларға бейімделуге көмектеседі.

Әдебиеттер

1. Барсова Л.А. (2018). «Дефектология негіздері: Есту қабілеті бұзылған балалар». – Мәскеу: Юрайт.

2. Прокофьева Е.В. (2014). «Сюжеттік-рөлдік ойындар және балалардың сөйлеу дамуы». – Алматы: Білім.

3. Мухина В.С. (2015). «Балалардың сөйлеу және тіл дамыту мәселелері». – Мәскеу: Просвещение.

4. Гусев Е.П. (2016). «Есту қабілеті бұзылған балаларға арналған психология және педагогика». – Мәскеу: МГУ баспасы.
5. Семенова Н.К. (2019). «Сюжеттік-рөлдік ойындардың педагогикалық маңызы». – Қызылорда: Қорқыт Ата университеті.

СЕНСОРЛЫ АЛАЛИЯСЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ДИАГНОСТИКАСЫ ЖӘНЕ ТҮЗЕТУ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ БАҒЫТТАРЫ

Н.Қ. Құдайбердиев, Н.Д. Кадирбеков
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенттері
ғылыми жетекшісі: А.Б. Дузелбаева
PhD, қауымдастырылған профессор Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада сенсорлы алалияның диагностикасы және түзету жұмыстары қарастырылады. Зерттеу барысында осы тақырыпқа қатысты теориялық мәліметтер сараланып, алалиясы бар балалардың диагностикасының ерекшеліктері мен түзету әдістері талданып, құрылымы ұсынылды. Мақалада авторлар сенсорлы алалиясы бар балалардың сөйлеу ерекшеліктерін көрсете отыра, түзету жұмысының басты бағыттарын айқындады. Мақала тәжірибе мамандары және студенттермен қолдану ұсынылады.
Кілт сөздер: сенсорлы алалия, диагностика, түзету жұмыстары, арнайы педагогика, сөйлеу бұзылыстары.

Аннотация. В этой статье будет рассмотрена диагностика и коррекционная работа при сенсорной алалии. В ходе исследования были проанализированы теоретические данные по данной теме, проанализированы особенности диагностики и методы коррекции детей с алалией, предложена структура. В статье авторы выделили основные направления коррекционной работы, отражая особенности речи детей с сенсорной алалией. Статья рекомендована к применению специалистами практики и студентами.
Ключевые слова: сенсорная алалия, диагностика, коррекционная работа, Специальная педагогика, нарушения речи.

Abstract. This article will discuss the diagnosis and correction of sensory alalia. In the course of the study, theoretical data on this topic were analyzed, diagnostic features and correction methods for children with alalia were analyzed, and a structure was proposed. In the article, the authors identified the main areas of correctional work, reflecting the speech characteristics of children with sensory alalia. The article is recommended for use by practitioners and students.
Keywords: sensory alalia, diagnostics, correctional work, Special pedagogy, speech disorders.

Кіріспе. Сенсорлы алалия – аз зерттелген бұзылыс, оның диагностикасы мен басқа сөйлеу бұзылыстарынан ажыратылуы қиын. Бұл

мәселе зерттеу тарихындағы пікірталастармен күшейе түседі. Сенсорлы алалияны дербес бұзылыс ретінде қарастыруға кейбір зерттеушілер күмән келтіреді, өйткені диагноз кейде негізсіз қойылады. Сенсорлы алалияны диагностикалау мен түзету қажеттілігі жоғары, себебі оның аз зерттелуі мен дұрыс диагностика жасалмаған балаларға қажетті көмек көрсету мүмкіндігі шектеулі. [1].

Негізгі бөлім. Алалия – Туылғанға дейін немесе бала дамуының ерте кезеңінде бас ми қабығының сөйлеу аяларының органикалық зақымдану салдарынан болған сөйлеу тілінің дамымауы немесе мүлдем жоқ болуы.

Алалия – сөйлеу тілінің жоқтығы, бұл термин сөйлеу тілі бұзылыстарына арналған әдебиеттерде кеңінен қолданылады. Бұдан басқа, медециналық және шетелдік әдебиеттерде туа біткен афазия, дамудың афазиясы, дисфазия сияқты терминдер де жиі пайдаланылады. Алалия статистикалық деректер бойынша 0,1% тұрғындарда кездесіп, мектеп жасына дейінгі балаларда 1%, ал мектеп жасындағы балаларда 0,2-0,6% аралығында кездеседі. Ер балаларда бұл жағдай қыздарға қарағанда екі есе жиі байқалады. Алалия алғашында сөйлеу тілінің толық жоқтығы ретінде анықталса, кейінірек түрлі жағдайларды қамтитын ұғымға айналды. [1, 308 б.].

Алалияның алғашқы зерттеулері жөнінде айтатын болсақ 19 ғасырдың соңында А. Куссмауль мен И. Франк алалия мен басқа сөйлеу бұзылыстарын ажыратып, артикуляциялық қиындықтарды зерттеді. Кейін, 1830 жылы Р. Шультесс алалияны мылқаулық ретінде қарастырып, анартрия терминін енгізді. XX ғасырдың басында Г. Гутцман, А. Либманн, М.В. Богданов-Березовский алалияның түрлерін сипаттап, оның құрылымын анықтады. Ал, XX ғасырдың 30-жылдарында алалия мен афазия толық ажыратылды. Қазіргі таңда, алалияның түрлері мен механизмі зерттеліп, логопедиялық әдістемелер құрылуда. [1, 328б.].

Алалияның пайда болуына түрлі факторлар әсер етуі мүмкін оларды атап өтсек:

- Пренатальды кезең: Ұрықтың гипоксиясы, анасының аурулары, жүктіліктің асқынуы.
- Интранатальды кезең: Ауыр босану, асфиксия, вакуум-экстракция, щипцы қолдану.
- Постнатальды кезең: Бас-ми жарақаттары, нейроинфекциялар (менингит, менингоэнцефалит), ауыр соматикалық аурулар.
- Әлеуметтік-психологиялық факторлар: Отбасындағы тілдік белсенділіктің төмендігі, дамытушы ортаның болмауы, дұрыс емес тәрбиелеу, екітілділік, ата-аналардағы сөйлеу бұзылыстары. Бұл факторлар мидың сөйлеу орталықтарына теріс әсер етіп, алалияның дамуына себепші болуы мүмкін. [3, 33б]

Алалия бұзылысы халықаралық жіктемесінің 10-шы қайта қаралуында алалия F80.1 – экспрессивті сөйлеу бұзылысы және F80.2 – рецептивті сөйлеу бұзылысы ретінде кодталады. [4]

Қазіргі уақытта алалияның ең көп қолданылатын классификациясын В.А. Ковшиков ұсынған.Бұл жіктеу бойынша алалияның келесі түрлері ажыратылады:[5]

Сенсорлы (импрессивті) алалия

Моторлы (экспрессивті) алалия

Аралас (сенсомоторлы) алалия.

Сенсорлық алалия – қалыпты есту қабілеті бар балаларда сөйлеуді түсінбеу және сөйлеу дамуының бұзылуы. Бұл жағдайда есту анализаторы мен сөйлеуді қабылдау орталығының қызметі бұзылады, ал есту мен интеллект сақталады. Балалар дыбыстарды естиді, бірақ түсінбейді, яғни ауызша сөйлеу мен оны түсіну арасында байланыс жоқ (аудиторлық агнозия). Сенсорлық алалия кезінде есту қызметі тұрақсыз, балалар дыбыстарды әртүрлі жағдайларда қабылдайды немесе қабылдамайды. Олар тыныш сөйлеуді жақсы қабылдайды, ал қатты дыбыстарға сезімтал емес. Сонымен қатар, олар гиперакузиядан зардап шегеді – мәнсіз дыбыстарға жоғары сезімталдық танытады. Сөйлеу дамуының ерекшеліктері: балалар сөздерді қайталай алады, бірақ олар толық сәйкес келмейді. Пассивті сөздік қоры белсендіге қарағанда тұрақсыз, сөздер контекске байланысты түсініледі. Фонематикалық қабылдау баяу дамиды, ал балалар сөйлеуді түсіну үшін көрнекі ақпаратқа жүгінеді. Сенсорлық алалиясы бар балалардың зейіні төмен, тез сарқылып, ымишара мен мимиканы пайдаланады, сөйлеу интонациясына жауап береді, бірақ сөздердің мазмұнын түсінбейді. Уақыт өте келе сөйлеудің жағдаяттық түсінігі дамиды, бірақ сөздердің дыбысталуы мен мағынасы тұрақсыз болып қалады. [3, 36б.].

Сенсорлы алалиясы бұзылысы бар балалардың ата-аналарының жиі айтатын шағымдары.

– Баланың есту сезіміне тұрақсыз реакциясы байқалады (баланың сөйленген сөзді «естуі» немесе «естімеуі» сыртқы жағдайлармен, дыбыстың қаттылығымен және оның интонациясының анықтылығымен байланыссыз).

– Ерте жастан бастап баланың дыбыстарға (оның ішінде сөйлеу дыбыстарына) қызығушылығының төмендігі байқалады, кейде сөйлеу мен сөйлемейтін дыбыстарға қызығушылық мүлде болмайды. Мұндай бала ата-аналарына түсініксіз болып көрінеді, олар оны әлсіз еститін деп ойлайды («байланыс жасамайды, себебі естімейді»), немесе оның вербальды нұсқауларды орындамауын оның когнитивті жетіспеушілігімен байланыстырады («жасамайды, себебі түсінбейді») немесе қарсылық реакциясы ретінде қабылдайды («жасамайды, себебі қаламайды»).

– Баланың есту жадының көлемі азаяды – ол таныс дыбыстық ассоциацияларды қабылдау мен тануда қиындық көреді («дыбыс – зат, құбылыс»). Кейде ата-аналар баланың аудио ақпаратты есте сақтау үшін көп қайталауды қажет ететінін байқайды.

– Баланың басқа адамдардың тілін түсінуі қиын болады, әсіресе егер сөздер квазиомонимдер болса (дыбысталуы ұқсас сөздер).

– Кейде сөйлеуге дейінгі кезең (баланың 1 жасқа дейінгі кезеңі) дамуында айтарлықтай ауытқулар байқалмайды, және ата-аналар бала сөйлеуінің қалыптасуында алаңдататын белгілерді байқамайды, тек моторлық дамудың нормасына және символдық пен оральды праксистің қалыптасуына ғана көңіл бөледі[2, 14б.].

Сенсорлы алалияны диагностикалау қиын, себебі ол басқа есту-сөйлеу бұзылыстарымен немесе жүйелі дамудың бұзылыстарымен ұқсас келеді. Диагностика үшін кешенді тексеру қажет:

1. Неврологтың кеңесі – жүктілік пен босану кезіндегі қауіп факторларын бағалау, баланың ерте дамуын және қазіргі жағдайын тексеру. Қажет болса, ЭЭГ, МРТ, рентгенография, ультрадыбыстық зерттеулер тағайындалады.

2. Психиатрдың кеңесі – психикалық даму деңгейін бағалау, ақыл-ойдың кешеуілдеуін немесе аутизм белгілерін анықтау.

3. Оториноларингологтың кеңесі – есту қабілетін бағалау, сенсоневралдық немесе өткізгіштік кереңдікті жоққа шығару.

4. Нейропсихологтың кеңесі – психикалық функциялардың кемшіліктерін анықтау.

5. Логопедтің кеңесі – сөйлеу бұзылыстарын зерттеп, түзету әдістерін әзірлеу.

Кейде баланы динамикалық бақылау қажет, себебі алғашқы тексеруде бала маманмен байланыс орнатуда қиындықтарға тап болуы мүмкін. Сенсорлы алалияны диагностикалау кезінде оның есту қабілетінің бұзылыстарынан, ақыл-ой кемістігінен және аутизмнен айырмашылығын анықтау өте маңызды. [2-16б, 3-39б,]

Сенсорлық алалияны түзету жұмыстары. Сенсорлық алалияны түзету кешенді тәсілді қажет етеді. Емдеу мен дамыту жұмыстарының негізгі бағыттары мыналар:

– Дәрілік терапия (ноотроптар, нейропротекторлар, витаминдер);

– Физикалық әдістер (массаж, физиотерапия, жаттығулар);

– Логопедиялық түзету (сөйлеуді қабылдау мен дамыту жаттығулары);

– Психологиялық-педагогикалық қолдау (даму сабақтары, нейропсихологиялық түзету);

– Отбасымен жұмыс (ата-аналарға кеңес беру, психологиялық қолдау). Түзету жұмыстары ерте басталуы тиіс, әсіресе 2 жастан бастап сөйлеу дамуы байқалмаса. Кеш араласу баланың когнитивтік дамуына теріс әсер етуі мүмкін.

Түзету кезеңдері

1. Алғашқы қадам – баламен байланыс орнату, дыбыстарға назарын аударту, қызығушылығын ояту.

2. Сөйлеу емес дыбыстарды ажыратуға үйрету – қоршаған орта шуын, заттардың дыбыстарын тану.

3. Сөздік қор қалыптастыру – сөз бен заттың байланысын түсіну, қарапайым сөйлемдермен жұмыс.

4. Фонематикалық жүйені дамыту – дыбыстарды ажырату, дұрыс айтуға дағдылану.

Түзету тұрақты түрде, жүйелі жүргізілгенде ғана нәтиже береді. Орта есеппен 1,5–3 жыл қажет, ал мектепте қосымша бақылау маңызды.[2, 16-18б].

Қорытынды. Қорытындылай келе, сенсорлық алалия – сөйлеуді қабылдау мен түсінудің бұзылуына әкелетін күрделі мәселе, ол тілдік және психоэмоционалдық дамуды тежейді. Оның себептері әртүрлі болуы мүмкін, сондықтан уақытылы диагностика маңызды. Түзету жұмыстары кешенді тәсілді талап етеді: баланы дыбыстарды қайталаудан гөрі, оларды қарым-қатынас құралы ретінде қолдануға үйрету керек. Грамматикалық құрылымдарды меңгеру нақты қарым-қатынаста жүзеге асқан тиімді. Оқыту әдістері ойын түрінде құрылып, баланы шамадан тыс жүктемей сөйлеу қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Сенсорлық алалияны түзету тек логопедиялық жұмыстармен шектелмейді, кешенді әдістер мен баланың әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ету негізгі шарттар болып табылады.

Әдебиеттер

1. Өмірбекова Қ.Қ., Оразаева Г.С., Төлебиева Г.Н., Ибатова Г.Б. Логопедия оқулығы – Алматы, 2011. – 648 бет Сенсорлы алалия бөлімі, 316-бет.

2. Белоусова М.В., Меркулова В.А. Сенсорная алалия: речевой онтогенез, клинические проявления, подходы к диагностике и коррекции. Практическая медицина, 2016, №8 (100). 13-18 бет. 13 бет,

3. Бобылова М.Ю., Капустина А.А., Браудо Т.А., Абрамов М.О., Клепиков Н.И., Панфилова Е.В. Моторная и сенсорная алалия: сложности диагностики. Москва, 2021. 32 – 42 бет

4. МКБ-10. Психикалық және мінез-құлықтық бұзылыстардың жіктемесі. Зерттеу диагностикалық критерийлері. СПб.: Аддис, 1994. 300 б.

5. Ковшиков В.А. Экспрессивная алалия и методы ее преодоления. – 4 – е изд., испр. и доп. – [Предисловие к 4-му изд,: А.Н.Корнев] – СП.: КАРО,2018.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЙЛЕУ ДАМУЫНДАҒЫ АРТИКУЛЯЦИЯЛЫҚ ЖАТТЫҒУЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ

И.Е. Ертіс, Т.М. Бегембет, А.Қ. Қанапья
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
ғылыми жетекшісі: А.Б. Дузелбаева
PhD, қауымдастырылған профессор Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі және бастауын кезендегі сөйлеу тілінің даму ерекшеліктері қарастырылады. Балалардың сөйлеу тілі дамуында артикуляциялық жаттығулардың маңызы және олардың тіл бұзылыстарына сәйкес жіктелеуі көрсетілген. Артикуляциялық жаттығулар сөйлеу мүшелерін дамытуға, дикцияны жақсартуға және сөйлеу дағдыларын жетілдіруге көмектесетіні сабақ жүзінде қолдану және тәжірибеде қолданумен дәлелденген. Артикуляциялық жаттығуларды жүйелі орындау сөйлеу қабілетін жақсартуға ықпал ететіні жайлы теориялық мәліметтер сараланып, ғалымдардың еңбектеріне талдау жүргізілген.

Түйін сөздер: оқушы, артикуляциялық жаттығулар, сөйлеу мүшелері, дикция, сөйлеу дағдылары, тіл дамыту.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности развития речи в дошкольном и младшем школьном возрасте. Показано значение артикуляционных упражнений в развитии устной речи детей и их классификация в зависимости от речевых нарушений. Доказано, что упражнения на артикуляцию помогают развивать органы речи, улучшать дикцию и оттачивать навыки говорения посредством использования в классе и практического применения. Проанализированы теоретические данные о том, что систематическое выполнение артикуляционных упражнений способствует совершенствованию речевых навыков, а также проанализированы труды ученых.

Ключевые слова: ученик, артикуляционные упражнения, органы речи, дикция, речевые навыки, развитие языка.

Abstract. The article examines the features of speech development in preschool and primary school age. The importance of articulation exercises in the development of oral speech in children and their classification depending on speech disorders are shown. It is proven that articulation exercises help develop speech organs, improve diction and hone speaking skills through use in the classroom and practical application. Theoretical data on the fact that systematic performance of articulation exercises contributes to the improvement of speech skills are analyzed, and the works of scientists are also analyzed.

Keywords: student, articulation exercises, speech organs, diction, speech skills, language development.

Қазіргі уақытта отанымызда және барлық жаһан бойынша ерекше білім беру қажеттілікеріне, оның ішінде сөйлеу бұзылыстары бар балаларға жұмыс және оларды қолдау өзекті мәселелердің бірі болып табылады. 2022 жылғы деректерге сәйкес, елімізде сөйлеу қабілеті бұзылған 52 мың бала арнайы көмек алу үшін кезекте тұр. Бұл көрсеткіш тіл мүкістігі мәселесінің өзектілігін және логопедиялық

қызметтерге деген жоғары сұранысты көрсетеді. Мысалы,Солтүстік Қазақстан облысында 2017 жылы тілінде мүкісі бар 1 782 бала тіркеуге алынған, олардың 859-ы логопедиялық курстан өткен [1]. Бұл мәселе қазіргі уақытта өзекті болып отыр, себебі сөйлеу қабілетінің бұзылуы балалардың білім алуына, әлеуметтік бейімделуіне және жалпы дамуына кері әсерін тигізеді. Сөйлеу бұзылыстары бар балалардың санының артуы, олардың уақытылы және сапалы көмек алу қажеттілігін көрсетеді.

Сөйлеу – адамның қоршаған ортамен қарым-қатынас жасауының, ойлау жүйесінің қалыптасуының және өзін-өзі танытуының негізгі құралы. Баланың сөйлеу дағдылары ерте жастан бастап дамып, белгілі бір кезеңдерден өтеді. Бұл процестің сәтті жүруі баланың физиологиялық, психологиялық және әлеуметтік дамуымен тығыз байланысты. Артикуляциялық аппараттың дұрыс қалыптасуы сөйлеудің анық және түсінікті болуы үшін аса маңызды. Егер баланың сөйлеу мүшелері жеткілікті деңгейде дамымаса, дыбыстарды дұрыс айту қиынға соғады. Сондықтан логопедиялық тәжірибеде артикуляциялық жаттығулар кеңінен қолданылады. Бұл жаттығулар сөйлеу мүшелерінің қозғалысын жетілдіруге, тіл, ерін, жақ бұлшықеттерін нығайтуға және дыбыстарды дұрыс шығаруға көмектеседі.Балалармен түзету жұмысын бастамас бұрын, қалыпты дамудан бұзылысты ажырата білуіміз керек. Ол үшін балалардағы сөйлеудің даму кезеңдерін білу және түсіну өте маңызды.

Сөйлеудің даму кезеңдері

Баланың сөйлеу қабілеті біртіндеп қалыптасады және бірнеше маңызды кезеңдерден өтеді. Бұл кезеңдерді білу сөйлеу бұзылыстарын ерте анықтап, алдын алу шараларын қолдануға мүмкіндік береді.

Дайындық кезеңі (туғаннан 1 жасқа дейін)

Бұл кезеңде бала сөйлеуге физиологиялық және психологиялық тұрғыдан дайындалады. Нәресте алғашында жылау арқылы қарым-қатынас жасайды, кейінірек гуілдеу мен былдырлау пайда болады. Былдырлау – болашақ сөйлеудің негізі болып табылады. Егер осы кезеңде балада дыбыс шығару белсенділігі төмен болса немесе мүлде байқалмаса, бұл кейінгі сөйлеу дамуына кері әсерін тигізуі мүмкін.

Бастапқы сөйлеу кезеңі (1-3 жас)

Бала бұл жаста алғашқы сөздерін айта бастайды. Әдетте, ең алдымен күнделікті қолданыстағы қарапайым сөздер (мама, әке, ата, апа) пайда болады. 2 жасқа қарай бала сөздерді тіркестіріп, қарапайым сөйлемдер құрастыра алады. 3 жасқа қарай баланың сөздік қоры күрт өсіп, ол күрделі сөйлемдер құруға бейімделе бастайды. Бұл кезеңде артикуляциялық дағдылардың қалыптасуы өте маңызды, себебі дұрыс айтылмаған дыбыстар болашақта сөйлеу кемшіліктеріне әкелуі мүмкін.

Белсенді сөйлеу кезеңі (3-5 жас)

Бұл кезеңде бала ана тілінің негізгі дыбыстық жүйесін меңгере бастайды. Барлық дыбыстар айқын әрі дұрыс айтылуы керек. Егер кейбір

дыбыстар (әсіресе «р», «л», «ш», «с», «з») дұрыс қалыптаспаса, логопед маманының көмегі қажет болады.

Толық қалыптасқан сөйлеу кезеңі (5-7 жас)

Баланың сөйлеуі грамматикалық және фонетикалық тұрғыдан жетіліп, толық қалыптасады. Егер осы жаста дыбыстардың бұрмалануы байқалса, оны түзету қиындай түседі және нәтижесінде сөйлеу бұзылыстарының пайда болу қауіпі орын алады.[2]

Сөйлеу бұзылыстары – бұл адамның сөйлеу қабілетінің қалыпты дамымауы немесе бұзылуы, ол артикуляция, дыбыс шығару, лексика-грамматикалық құрылымдар және сөйлеу ырғағының ақауларымен сипатталады. Сөйлеу бұзылыстарының әрқайсысы баланың коммуникациялық қабілеттеріне, оқу үлгеріміне және психологиялық жағдайына теріс әсер етуі мүмкін.

Сөйлеу бұзылысы бар балалар қандай болады?

Сөйлеу бұзылысы бар балалар – бұл тілдік дамуы нормадан ауытқыған немесе сөйлеу қабілеті жеткіліксіз дамыған балалар. Мұндай балалардың сөйлеуі дыбыстық, грамматикалық, лексикалық деңгейде бұзылуы мүмкін және бұл олардың танымдық, эмоционалдық, әлеуметтік дамуына әсер етеді.

Сөйлеу бұзылысы бар балалардың танымдық, психологиялық және сөйлеу ерекшеліктері өзара тығыз байланысты. Мұндай балалардың ойлау қабілеті жиі баяу дамып, сөйлеумен тікелей байланысты тапсырмаларды орындауда қиындықтарға тап болады. Олардың назар аудару қабілеті тұрақсыз, есте сақтау қабілеті әсіресе сөздік қорды меңгеруде әлсіз көрінеді. Логикалық ойлау дағдылары толық қалыптаспағандықтан, жаңа ақпаратты түсіну мен өңдеу жылдамдығы төмен болады.Сөйлеу бұзылысы бар балалардың эмоционалдық жағдайы да ерекшеленеді. Көп жағдайда олар өзіне сенімсіз, тұйық болады немесе керісінше, өздерінің сөйлеу кемшіліктерін жасыру үшін гиперактивтілік танытуы мүмкін. Қарым-қатынас барысында олар өз ойын толық әрі түсінікті жеткізуде қиындық көреді, бұл олардың әлеуметтік ортада бейімделуіне кері әсер етеді. Кейбір балалар сөйлеуден қашқақтап, жауап беруден бас тартады немесе сөзді қайталауға мәжбүр болады, әсіресе тұтықпа сияқты бұзылыстары бар балаларда сөйлеуден қорқу байқалады.

Сөйлеу бұзылыстарының өзіндік ерекшеліктері бар. Мұндай балалардың сөздік қоры шектеулі, дыбыстарды дұрыс айта алмау, сөздерді орынсыз қолдану немесе сөйлем құрылымын дұрыс құра алмау сияқты қиындықтар жиі кездеседі. Кейбір жағдайларда балалар белгілі бір дыбыстарды түсіріп айтуы немесе алмастыруы мүмкін. Сонымен қатар, сөйлеу ырғағының бұзылуы, сөйлеудің өте баяу немесе керісінше, шапшаң болуы байқалады. Сөйлеу бұзылысы бар балалардың танымдық, психологиялық және сөйлеу ерекшеліктері өзара тығыз байланысты. Мұндай балалардың ойлау қабілеті жиі баяу дамып, сөйлеумен тікелей байланысты тапсырмаларды орындауда қиындықтарға тап болады.

Олардың назар аудару қабілеті тұрақсыз, есте сақтау қабілеті әсіресе сөздік қорды меңгеруде әлсіз көрінеді. Логикалық ойлау дағдылары толық қалыптаспағандықтан, жаңа ақпаратты түсіну мен өңдеу жылдамдығы төмен болады.Сөйлеу бұзылысы бар балалардың эмоционалдық жағдайы да ерекшеленеді. Көп жағдайда олар өзіне сенімсіз, тұйық болады немесе керісінше, өздерінің сөйлеу кемшіліктерін жасыру үшін гиперактивтілік танытуы мүмкін. Қарым-қатынас барысында олар өз ойын толық әрі түсінікті жеткізуде қиындық көреді, бұл олардың әлеуметтік ортада бейімделуіне кері әсер етеді. Кейбір балалар сөйлеуден қашқақтап, жауап беруден бас тартады немесе сөзді қайталауға мәжбүр болады, әсіресе тұтықпа сияқты бұзылыстары бар балаларда сөйлеуден қорқу байқалады. Сөйлеу бұзылыстарының өзіндік ерекшеліктері бар. Мұндай балалардың сөздік қоры шектеулі, дыбыстарды дұрыс айта алмау, сөздерді орынсыз қолдану немесе сөйлем құрылымын дұрыс құра алмау сияқты қиындықтар жиі кездеседі. Кейбір жағдайларда балалар белгілі бір дыбыстарды түсіріп айтуы немесе алмастыруы мүмкін. Сонымен қатар, сөйлеу ырғағының бұзылуы, сөйлеудің өте баяу немесе керісінше, шапшаң болуы байқалады, оның себебі артикуляциялық мүшелердің толық дамымауы.

Сөйлеу процесіне бірнеше негізгі мүшелер қатысады, олар дыбыстардың дұрыс қалыптасуын және айтылуын қамтамасыз етеді. Бұл мүшелер артикуляциялық аппарат деп аталады.

Артикуляция – сөйлеу мүшелерінің (ерін, тіл, жақ, жұмсақ таңдай) дыбыстарды дұрыс айтуға бағытталған қозғалысы. Дұрыс артикуляция баланың сөйлеуінің түсінікті әрі анық болуын қамтамасыз етеді.

Балалардағы сөйлеу бұзылыстарын қарастыру кезінде шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектерін қарастыру кезінде, артикуляциялық жаттығулардың маңыздылығы мен тиімділігі көптеген зерттеулерде қарастырылды. Мысалы, Волкова Н.В. атап өткендей, «артикуляциялық гимнастика сөйлеу мүшелерінің бұлшық еттерін нығайтуға және дұрыс дыбыстауды қалыптастыруға бағытталған негізгі әдіс болып табылады» (Волкова Н.В., 2015). [3] Сонымен қатар, Левина Р.Е. зерттеулерінде артикуляциялық жаттығулардың баланың сөйлеу дамуына әсері талданған (Левина Р.Е., 2005). Филичева Т.Б. және Чиркина Г.В. еңбектерінде артикуляциялық жаттығулардың сөйлеу аппараты бұлшықеттерін дамытудағы маңызы көрсетілген (Филичева Т.Б., Чиркина Г.В., 2010).[4] Сонымен қатар, артикуляциялық жаттығулар сөйлеу мүшелерінің анық және үйлесімді қозғалыстарын дамытуға көмектеседі

Артикуляциялық жаттығулар – сөйлеу мүшелерінің қозғалысын жетілдіруге, дұрыс дыбыстауды қалыптастыруға және дикцияны жақсартуға бағытталған арнайы жаттығулар жиынтығы. Бұл жаттығулар логопедиялық жұмыстарда және сөйлеу кемшіліктерін түзету мақсатында кеңінен қолданылады. Олар үш негізгі топқа бөлінеді:

тыныс алу жаттығулары, дыбыстарды қоюға арналған жаттығулар және ойын түріндегі жаттығулар.

Артикуляциялық жаттығулардың маңызы: Сөйлеу кезінде артикуляциялық мүшелер – тіл, ерін, жақ және жұмсақ таңдай – үйлесімді жұмыс істеуі қажет. Егер бұлшықеттер жеткілікті дамымаған немесе қимыл-қозғалыс дәлдігі төмен болса, бала кейбір дыбыстарды дұрыс айта алмауы мүмкін. Артикуляциялық жаттығулармен қатар тыныс алу жаттығуларын кешенді түрде қолдану арқылы сөйлеу мүшелерінің икемділігін арттырады және дұрыс дыбыстауды қалыптастырады.

Тыныс алу жаттығулары: Дұрыс сөйлеу үшін тыныс алуды реттей білу маңызды. Тыныс алу жаттығулары өкпенің көлемін арттырып, сөйлеу кезінде ауаны дұрыс үйлестіруге көмектеседі. Олардың бірнеше түрі бар:

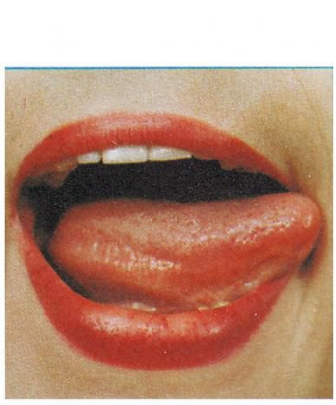
«Шар үрлеу» жаттығуы: Балаға қиялдағы немесе нағыз шарды үрлеуді ұсыну керек. Бұл жаттығу өкпе бұлшықеттерін күшейтіп, дұрыс дем шығаруды үйретеді.

«Жел соғады» жаттығуы: Балаға қылқалам немесе мақта бөлшегін үрлеп жылжыту ұсынылады. Бұл ойын тыныс шығаруды бақылауға көмектеседі.

«Жаймен дем алу» жаттығуы: Бала мұрынмен терең тыныс алып, ауыз арқылы баяу шығарады. Бұл жаттығу тыныс алуды реттеуге көмектеседі.

Бүгінгі күнгі логопедиялық тәжірибелер нәтижесіне сүйенсек, ғалымдар келесі артикуляциялық жаттығулардың тиімділігін дәлелдеген болатын.

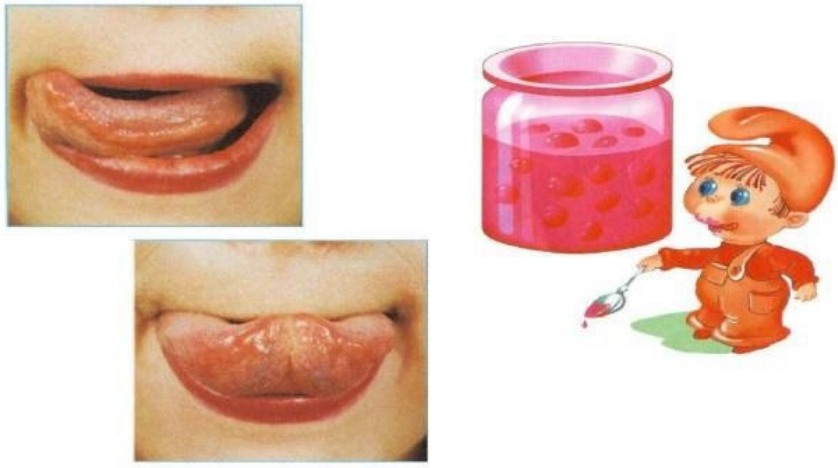
Мысалы:

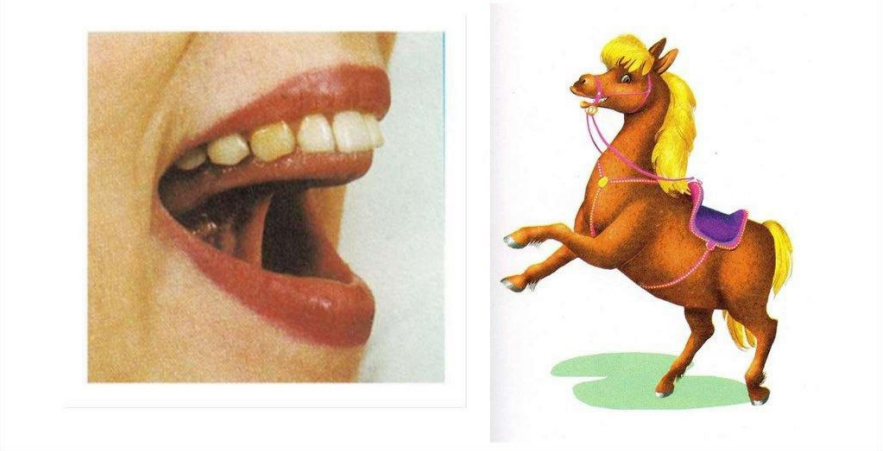
Сурет 1. «Сағат» жаттығуы.

Бала тілінің ұшын ауыз қуысында оңға-солға жылжытады. Бұл «р», «л» дыбыстарын қоюға көмектеседі.

Сурет 2. «Дәмді тосап» жаттығуы.

Бала тілін ерінге тигізіп, жоғары және төмен қозғалтады. Бұл жаттығу «с», «ш», «ж» дыбыстарын түзетуге ықпал етеді.

Сурет 3.»Ат шапты» жаттығуы.

Тілдің ұшын таңдайға соғып, дыбыс шығару қажет. Бұл «р» дыбысын қою үшін маңызды.

Жаттығулардың тиімділігін арттыру үшін келесі әдістерді қолдануға болады.Жаттығуларды ойын түрінде өткізу әдістері: Балалар үшін жаттығулар қызықты әрі ойын түрінде өткізілсе, оларды тез әрі жеңіл меңгереді. Ойын барысында бала өз бетінше дыбыстарды дұрыс айтуға үйренеді:

«Кім жылдам?» ойыны: Балаларға белгілі бір дыбысты бірнеше рет қайталау тапсырмасы беріледі. Мысалы, «р-р-р» немесе «с-с-с». Кім көп рет дұрыс айтса, сол жеңеді.

«Айна алдында жаттығу»: Балаларға айна алдында жаттығулар жасау ұсынылады. Олар өздерінің артикуляциясын көріп, қателіктерін түзетуге үйренеді.

«Сиқырлы сөздер» ойыны: Әр бала белгілі бір дыбысты бірнеше рет қайталап, сөйлем құрауы керек. Бұл жаттығу дұрыс сөйлеуге көмектеседі.

Артикуляциялық жаттығуларды өткізудің әртүрлі әдістері бар, олардың ішінде тыныс алу жаттығулары, дыбыстарды қоюға арналған әдістер және ойын тәсілдері логопедияда өз орнын алды. Зерттеулер көрсеткендей, ойын түріндегі жаттығулар балалар арасында ең тиімді әдіс болып табылады, өйткені олар мотивацияны арттырады және жаттығуларды еркін түрде орындауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, тыныс алу жаттығулары сөйлеу процесін жақсарту үшін маңызды рөл атқарады, алайда олар ойын әдістерімен бірге қолданылғанда ғана жоғары нәтиже береді. Дыбыстарды қоюға арналған жаттығулар белгілі бір дыбыстарды түзету үшін маңызды, бірақ олардың тиімділігі жүйелі жаттығулармен ғана көрінеді. Осылайша, артикуляциялық гимнастиканың ең тиімді әдісі – ойын элементтерін қамтитын кешенді тәсіл.

Балалармен жұмыс істеу әдістері: Балалардың артикуляциялық жаттығуларды тиімді орындауы үшін мұғалімдер мен логопедтер арнайы әдістерді қолдануы қажет. Баланың сөйлеу қабілетін ескере отырып, жаттығуларды біртіндеп күрделендіру маңызды.

1.Көрнекілік әдісі. Бұл әдіс балаға артикуляциялық жаттығуларды дұрыс орындауды үйретудің ең тиімді жолдарының бірі.

-Айнамен жұмыс– Бала айнаға қарап, өз бет бұлшықеттерінің қимылын бақылайды. Бұл оған дұрыс артикуляцияны үйренуге көмектеседі.

– Тіл мен ерін қозғалысын көрсететін арнайы суреттер мен кестелер балаларға әр дыбысты қалай дұрыс айту керектігін түсінуге көмектеседі.

- Бейнежазбалар мен аудио жазбалар

– Дыбыстарды дұрыс айту үлгілерін тыңдау және көру арқылы балалар оларды қайталап үйренеді.

2.Ойын әдісі.Ойын – мектепке дейінгі және бастауыш сынып балалары үшін ең тиімді әдістердің бірі

.-»Кім қалай дыбыстайды?» – Балалар жануарлардың немесе табиғат дыбыстарын салып, дыбыстау мүшелерін жаттықтырады (мысалы, «Мяу-мяу» – ерін қозғалысы, «Гррр» – тілдің дірілдеуі).

-»Сиқырлы тіл» ойыны– Балалар тілдерін жылдам қозғалтып, әртүрлі бағытта бұрып, арнайы артикуляциялық қимылдарды жасайды. -»Кім дұрыс қайталайды?»

– Мұғалім немесе логопед белгілі бір дыбысты немесе сөз тіркесін айтады, ал балалар оны дәл солай қайталауы керек.

-»Көңілді жаттығулар» – Балаларға арналған қызықты артикуляциялық жаттығулар (мысалы, «Тіл шығару», «Тілді тіс артында жасыру», «Жыланша тілін шығару»). **Жаттығулардың нәтижелілігін арттыру жолдары**: Артикуляциялық жаттығулардың тиімділігі оларды қалай орындау керектігіне байланысты. Егер әдістемелік дұрыс ұйымдастырылмаса, жаттығулардың әсері төмендеуі мүмкін.Сондықтан олардың нәтижелілігін арттыру үшін келесі маңызды аспектілерді ескеру қажет.

1. Жүйелілік және тұрақтылық

–Артикуляциялық жаттығулардың тиімділігі оларды үнемі қайталауға негізделген. Оларды күнделікті 5–10 минут орындау керек.

-Белгілі бір уақыт белгілеу– Жаттығуларды күннің белгілі бір уақытында орындау (мысалы, таңертең немесе кешке) балада тұрақты әдет қалыптастырады.

-Жоспарлы жұмыс жасау

– Жаттығулардың күрделілігін біртіндеп арттыру керек. Алдымен қарапайым қимылдардан басталып, кейін күрделі дыбыстарға өту қажет.

2. Жеке ерекшеліктерді ескеру

-Баланың жас ерекшелігін ескеру:Мектепке дейінгі балаларға ойын арқылы жаттығулар жасау тиімдірек, ал мектеп жасындағы балаларға белгілі бір ережелерді түсіндіріп орындауға болады.

-Сөйлеу бұзылыстарын ескеру:Егер балада нақты артикуляциялық қиындықтар болса (мысалы, «р» дыбысын айту қиындық тудырса), оған арнайы жаттығулар берілуі керек.

-Балаға ыңғайлы әдістерді таңдау:Кейбір балалар айнамен жұмыс істеуді ұнатса, басқалары ойын арқылы жақсы қабылдайды. Олардың қажеттіліктеріне сай әдістерді қолдану қажет.

3.Ойын және шығармашылық әдістерді қолдану

-Ойын арқылы үйрету:Балалар ойын арқылы тез қабылдайды, сондықтан артикуляциялық жаттығуларды ойын форматына келтіру керек (мысалы, «Кім қандай дыбыс шығарады?» немесе «Сиқырлы тіл» ойыны).

– Дыбыстарды дұрыс айтуға көмектесетін суреттерді салып, олармен жұмыс істеу.

-Ертегілер мен тақпақтар оқу:Дыбыстарды дұрыс айту үшін арнайы қысқа тақпақтар мен ертегілерді оқу және қайталау.

4. Тыныс алу жаттығуларын енгізу. Артикуляциялық жаттығулардың тиімділігі тыныс алу жүйесінің дұрыс жұмыс істеуіне де байланысты.

-»Көпіршік үрлеу» жаттығуы:Балалар сабынды көпіршіктер үрлеу арқылы тыныс алуды реттеуге дағдыланады.

-»Жел соғу» ойыны– Мақта немесе қағаз бөлігін үрлеп қозғалту арқылы дұрыс тыныс шығаруды үйренеді.

-»Шырақты өшіру» әдісі – Бала терең тыныс алып, баяу немесе қатты шығару арқылы өкпе күшін дамытады.

5.Мотивация және марапаттау

– Баланы мадақтау.Егер бала жаттығуды дұрыс орындаса, оны мақтап немесе кішкентай сыйлық беру керек.

–Прогрессті бақылау. Балаға өзінің жетістіктерін көруге мүмкіндік беру үшін арнайы кестелер, жұлдызшалар немесе стикерлер қолдану.

–Қызықтыру.Баланың қызығушылығын жоғалтпау үшін әр жаттығуды ерекше етіп өткізу қажет. Артикуляциялық жаттығулар –

сөйлеуді дамытудың маңызды құралы. Оларды логопедтер, мұғалімдер және ата-аналар бірлесе отырып қолданса, баланың дұрыс сөйлеуіне мүмкіндік туады. Жүйелі және дұрыс әдістермен орындалған жаттығулар сөйлеу мүшелерін дамытып, дыбыстарды анық айтуға және сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға көмектеседі. Артикуляциялық жаттығулардың пайдасы:

1. Сөйлеу мүшелерінің бұлшықеттерін дамыту.Сөйлеу – бұл күрделі процесс, оған тіл, ерін, бет бұлшықеттері, көмей және тыныс алу жүйесі қатысады. Кейбір балаларда бұл бұлшықеттер әлсіз дамыған болуы мүмкін, бұл дұрыс дыбыстауға кедергі келтіреді.

Артикуляциялық жаттығулар:

-Тіл бұлшықеттерін күшейтеді және икемділігін арттырады.

-Ерін мен бет бұлшықеттерінің тонусын жақсартады.

-Жұмсақ таңдайды дамытады, бұл сөйлеу айқындығына және дауыс тембріне әсер етеді.

2. Дыбыстарды дұрыс артикуляциялау.Кейбір балаларға [Р], [Л], [С], [З], [Ш], [Ж] дыбыстарын айту қиынға соғады. Бұл тілдің дұрыс орналаспауы, еріннің әлсіздігі немесе сөйлеу мүшелерінің қозғалысы дұрыс үйлеспегендіктен болуы мүмкін. Артикуляциялық жаттығулар баланы тіл мен ерінді дұрыс жылжытуға үйретеді, бұл дыбыстарды анық айтуға көмектеседі.

3. Дикция мен сөйлеу айқындығын жақсарту. Егер бала барлық дыбыстарды дұрыс айтса да, оның сөзі түсініксіз немесе «бұлыңғыр» болуы мүмкін. Бұл артикуляциялық аппараттың жеткілікті дамымауынан болады. Тұрақты жаттығулар сөйлеуді анық әрі түсінікті етеді.

4.Сөйлеу кемшіліктерінің алдын алу және түзету. Артикуляциялық гимнастика келесі сөйлеу кемшіліктерін болдырмауға және түзетуге көмектеседі:

-Дислалия (дыбыстарды дұрыс айтпау, мысалы, ысық сөйлеу немесе «р» әрпін айта алмау).

-Дизартрия (сөйлеу бұлшықеттерінің әлсіздігі, нәтижесінде бала түсініксіз сөйлейді).

-Кекештену (тыныс алу жаттығуларымен бірге орындалса, сөйлеу ырғағын жақсартады).

5. Дұрыс тыныс алу мен сөйлеу ырғағын дамыту. Көптеген балалар тым жылдам сөйлейді немесе ұзақ сөйлемдерді айта алмай қиналады. Бұл дұрыс тыныс алудың болмауымен байланысты. Артикуляциялық жаттығулар тыныс алу гимнастикасымен бірге орындалса, бала ауа ағынын реттеп, үзіліс жасап, бірқалыпты сөйлеуді үйренеді.

6. Мимика мен сөйлеу мәнерін дамыту. Кейбір жаттығулар тек тіл мен ерінге ғана емес, бет бұлшықеттеріне де әсер етеді. Бұл баланың эмоциялық сөйлеуін дамытуға көмектеседі, әсіресе өлеңдер мен әңгімелер оқуда маңызды.

Осылайша, артикуляциялық жаттығуларды практикада қолдану және олардың тиімділігін арттыру–сөйлеу дағдыларын дамытудағы басты факторлардың бірі. Бұл бағыттағы жүйелі жұмыс баланың болашақтағы коммуникативтік қабілеттерін жақсартуға және өз ойын анық жеткізуіне ықпал етеді.

Артикуляциялық жаттығулар тіл мен ерін бұлшықеттеріне әсері:

1. Тіл:

-Күшті және икемді болады.

-Қозғалыс үйлесімділігі жақсарады.

-Әр түрлі дыбыстарға дұрыс орналасуды үйренеді.

2. Ерін:

-Қозғалысы жақсарып, күшейеді.

-О, У, П, Б, М дыбыстарын дұрыс айтуға көмектеседі.

3.Бет бұлшықеттері мен жұмсақ таңдай:

-Тонусы жақсарады.

-Дем шығаруды жақсартып, дыбыстардың дұрыс қалыптасуына көмектеседі.

Артикуляциялық жаттығулардың нәтижелері қандай болады:

-Дыбыстарды дұрыс және анық айту – бала еш қиындықсыз кез келген дыбысты айта алады.

-Түсінікті және мәнерлі сөйлеу – бала айқын, анық сөйлейді.

-Қарым-қатынаста сенімділік – бала өзгелермен сөйлесуге қымсынбайды.

-Оқу және жазу дағдыларының жақсаруы – артикуляциясы жақсы дамыған балалар тез оқып, сауатты жазады.

Айқын, түсінікті және мәнерлі сөйлеу үшін артикуляциялық аппараттың дұрыс дамуы өте маңызды.

Артикуляциялық жаттығулар сөйлеу мүшелерінің бұлшықеттерін дамытуға, дыбыстарды дұрыс қоюға, дикцияны жақсартуға, мәнерлі сөйлеуді қалыптастыруға көмектеседі. Әсіресе, бұл жаттығулар балалардың сөйлеуін түзету, сөйлеу кемшіліктерін жою және логопедиялық ақауларды түзету үшін өте маңызды. Сонымен қатар, артикуляцияға арналған жаттығулар актерлер, дикторлар, мұғалімдер, радио және тележүргізушілер сияқты сөзбен жұмыс істейтін адамдар үшін де қажет.

Зерттеулер көрсеткендей, артикуляциялық жаттығуларды күнделікті орындау сөйлеу сапасын айтарлықтай жақсартады. Бұл жаттығулар сөйлеу мүшелерін дамытып қана қоймай, сөйлеу кезіндегі еркіндікті, ырғақты, мәнерлілікті қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, дұрыс артикуляция – эмоционалдық және кәсіби табыстың маңызды аспектілерінің бірі, өйткені адам өз ойын анық және түсінікті жеткізе алғанда, оның коммуникативтік дағдылары жоғары бағаланады.

Артикуляциялық жаттығулар балалар мен ересектер үшін әртүрлі деңгейде ұсынылады. Балалар үшін бұл жаттығулар ойын түрінде

жүргізілуі керек, ал ересектер үшін арнайы кешендер мен дауыс жаттықтыру әдістері қолданылады.

Кеңестер:

1.Жаттығуларды күнделікті орындау

Артикуляциялық жаттығулардың нәтижесін көру үшін оларды күн сайын 5-10 минуттан орындау қажет. Тұрақты жаттығу бұлшықеттерді күшейтіп, сөйлеуді анық әрі мәнерлі етеді.

2.Айна алдында жаттығу жасау

Жаттығу кезінде айна қолдану тіл мен еріннің қозғалысын бақылауға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе дыбыстарды дұрыс қоюды үйреніп жүргендер үшін өте пайдалы.

3.Тыныс алу жаттығуларымен үйлестіру

Дұрыс тыныс алу – сапалы сөйлеудің негізгі элементтерінің бірі. Тыныс алу жаттығулары артикуляциямен бірге орындалса, дауыс күші мен сөйлеу ырғағы жақсарады.

4.Артикуляциялық ойындар қолдану

Балаларға артикуляциялық жаттығуларды қызықты ойын түрінде ұсыну олардың сөйлеу дағдыларын дамытуды жеңілдетеді. Мысалы, жануарлардың дауысын салу, тілді әртүрлі бағытта қозғалту, ерінмен әріптерді көрсету сияқты жаттығулар қызықты әрі тиімді болады.

5.Маман көмегіне жүгіну

Егер сөйлеу барысында айтарлықтай қиындықтар туындаса, логопед немесе дефектолог маманның көмегі қажет болуы мүмкін. Олар дыбыстарды дұрыс қоюға және сөйлеу кемшіліктерін жоюға бағытталған арнайы жаттығуларды ұсынады.

6.Артикуляциялық гимнастиканы дауыс жаттығуларымен толықтыру.

Егер артикуляцияны дамыту кәсіби қажеттілік болса (мысалы, актерлер, мұғалімдер, дикторлар үшін), онда дикцияны жақсартатын арнайы дауыс жаттығуларын орындау ұсынылады.

Артикуляциялық жаттығулар көркем, анық және мәнерлі сөйлеудің негізі болып табылады. Олар сөйлеу мүшелерінің икемділігін арттырып, адамның өзін еркін әрі сенімді сезінуіне көмектеседі. Бұл жаттығуларды жүйелі түрде орындау арқылы сөздерді дұрыс айту, дикцияны жақсарту, сөйлеу мәнерін қалыптастыру мүмкін болады. Сондықтан оларды тек сөйлеу кемшіліктері бар адамдар ғана емес, кез келген адам күнделікті сөйлеу мәдениетін жетілдіру үшін қолдануы керек.

Әдебиеттер

1. https://egemen.kz/amp/article/332932-inklyuzivti-bilim-erekshe-oqytudynh-maseleleri-turaly

2. https://tilalemi.kz/kz/contemplation/balanin-soyleu-tilinin-damu-kezeni.html

3. https://biblio.tdutar.md/images/files/Biblio/dp/osnovy_defektologii/volkova._logopediya.pdf

4. https://ds151.edu-penza.ru/files/dokumenty-raznye.

5. Әуелбекова Н. Дыбыстық мәдениетті дамытудағы артикуляциялық жаттығулар. – Астана: Ұлт тағылымы, 2021.
6. Жұмабаева Ә. Балалардың сөйлеу қабілетін жетілдіру әдістері. – Алматы: Қазақ университеті, 2020.
7. Сәрсенбаева Р. Артикуляциялық жаттығулар арқылы сөйлеу қабілетін дамыту. // «Білім және Ғылым» журналы, №4 (2021), 45-52 б.
8. Новикова Е.В. Развитие речи у детей: артикуляционные упражнения. – Санкт-Петербург: Речь, 2018..
9. Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. Логопедия для младших школьников. – Москва: Академия, 2021.

БАЛАНЫҢ СӨЙЛЕУІН ҚАЛЫПТЫ ДАМЫТУ МЕН СӨЙЛЕУ ТІЛІНІҢ БҰЗЫЛЫСЫН АЛДЫН АЛУДАҒЫ АТА-АНАНЫҢ РӨЛІ

Д.Б. Наукан, А.Т. Қинаят, С.Б. Казиева, Ұ.К. Нагашыбай
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенттері
ғылыми жетекшісі: А.Б. Дузелбаева
PhD доктор, қауымдастырылған профессор Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада баланың сөйлеуін дамытуда ата-ананың рөлі қарастырылады. Баланың тілдік дағдылары отбасындағы қарым-қатынастан басталып, ата-ананың белсенді қолдауымен қалыптасады. Сөйлеуді дамытуға әсер ететін негізгі факторлар – ата-ананың сөйлеу мәнері, баламен диалог жүргізу, кітап оқу және ойын арқылы тілдік дағдыларды жетілдіру. Сондай-ақ, ата-ананың баланың сөйлеу белсенділігін арттырудағы маңызы мен тиімді әдістері сипатталады. Балаға дұрыс тілдік орта қалыптастыру оның ойлау қабілетіне, қарым-қатынас дағдыларына және болашақтағы табысты әлеуметтенуіне тікелей әсер етеді.
Түйінді сөздер: бала, сөйлеуді дамыту, ата-ана, қарым-қатынас, тілдік орта, сөйлеу мәнері, ойын, сөйлеу дағдылары.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль родителей в развитии речи ребенка. Языковые навыки формируются в семье и развиваются благодаря активной поддержке родителей. Основные факторы, влияющие на развитие речи, – это манера речи родителей, ведение диалога с ребенком, чтение книг и развитие языковых навыков через игры. Также описывается важность участия родителей в речевой активности ребенка и эффективные методы поддержки. Создание правильной языковой среды напрямую влияет на мышление ребенка, его коммуникативные способности и успешную социализацию в будущем.
Ключевые слова: ребенок, развитие речи, родители, общение, языковая среда, стиль речи, игра, речевые навыки.

Abstract. This article explores the role of parents in the development of a child's speech. Language skills begin within the family and are shaped by active parental support. Key factors influencing speech development include parents' speech patterns, engaging in dialogue with the child, reading books, and improving linguistic abilities through play. The

article also highlights the importance of parental involvement in enhancing a child's speech activity and effective methods of support. Creating a proper linguistic environment directly affects a child's thinking ability, communication skills, and future social adaptation.
Keywords: child, speech development, parents, communication, linguistic environment, speech style, play, speech skills.

Баланың сөйлеуін қалыпты дамыту және сөйлеу бұзылысының алдын алуда ата-ананың рөлі өте маңызды. Бұл тақырып қазіргі таңда өзекті болып табылады, себебі соңғы жылдары балабақшаға келетін балалар арасында сөйлеу тіл бұзылыстары бар, тіпті сөйлемейтін немесе дыбыстық еліктеулері жоқ балалар саны артуда. Бұл мәселе ата-аналардың балаларымен жеткілікті деңгейде қарым-қатынас жасамауы, олардың сөйлеуіне тиісті көңіл бөлмеуі және заманауи технологиялардың (теледидар, смартфон) әсерінен туындауы мүмкін.

Сөйлеу тілінің бұзылысы дегеніміз не?

Сөйлеу тілінің бұзылысы – жеке дыбыстардың дұрыс айтылмауынан сөздің бұзылуы. Баланың кекештеніп, «р» әрпін айта алмауы – сөйлеу тілінің бұзылысы айқын дәлелі болып табылады.

Сөйлеу дағдыларының қалыптасуында түрлі факторлар әсер етеді, соның ішінде физиологиялық, психологиялық және әлеуметтік жағдайлар маңызды рөл атқарады. Кейбір балаларда сөйлеу қабілеті табиғи жолмен дамыса, ал кейбіреулерінде сөйлеу тілінің бұзылысы байқалып, арнайы түзетуді қажет етеді. Мұндай бұзылыстар дер кезінде анықталып, түзетілмесе, баланың білім алуы мен қоғамға бейімделуіне кері әсерін тигізуі мүмкін.

Қазақстанда сөйлеу қабілетінің бұзылуы бар балалар саны өсуде. Оқу-ағарту министрлігінің мәліметінше, 2024 жылы елде 60 мыңнан астам бала сөйлеу кемшіліктеріне ұшырайды. Бастауыш сыныптарың әр сыныбында 5-6 оқушы логопедтің көмегіне мұқтаж.

Ақмола облысында 5 мыңға жуық бала сөйлеу қабілеті бұзылған. Соңғы 20 жылда сөйлеу бұзылыстары алты есе өскен.

Сарапшылар сөйлеу патологияларының көбеюін келесі факторлармен байланыстырады:

- Балалардың тірі қарым-қатынасының жетіспеушілігі және тілдік ортаның әлсіздігі;
- Гаджеттерді шамадан тыс қолдану;
- Қазіргі технологиялардың балалар мен ата-аналардың өмір салтына әсері.

Ж.Аймауытұлының «Бала шыр етіп жерге түскенде дыбыспен бірге туады» деген сөзіндей, өмірге дыбыспен келген бала айналасындағы әртүрлі дыбыстардың әсерімен өсіп, дамиды. Сол дыбыстар арқылы оның ой-өрісі кеңейіп, тілі мен танымы қалыптасады[1].

Балалардың ата-аналарымен тілдік қатынасын дамыту. Қажетті ақпаратты түрлі жолдармен жеткізуге үйрету: ым, қимыл, вокал, былдыр сөздер және т.б. Баланы қарым-қатынас жасауда ым-ишараны

қолданудан сөз бен буындарды қолдануға көшуге ынталандыру. Балаларды (1 жас 2 ай – 1 жас 4 ай) былдырды белсенді қолданып, былдыр сөздерді айта білуге ынталандыру. Жиі еститін дыбыстар мен сөздерге еліктеуді жетілдіру, таңдану, қуаныш, наразылық, өкіну және т.б. дауыс сазын білдіретін дыбыстар мен сөздерді айту. Сөздік қорды туыс адамдардың атауын (ата, әже, әке, ана, тәте, т.б.), таныс заттар мен ойыншықтарды (шыныаяқ, кереует, үстел, қонжық, қуыршақ және т.б.), кейбір тағам түрлерін (ботқа, сүт), қимылдарды (ал, тұр, жібер, т.б.) білдіретін сөздермен толықтыру[2].

Балалардың тілін дамыту барысында олардың жас ерекшеліктеріне сай әдістер қолдану маңызды. 1 жас 6 айдан бастап бала айналасындағы заттарды түсіне, өлшеміне, пішініне қарамастан ажыратып, оларды атауды үйрене бастайды. Осы кезеңде баланы ересектердің сөзін тыңдауға, сұрақтарға жауап беруге және өз ойларын білдіруге дағдыландыру қажет.

Балалардың сөздік қорын кеңейту үшін қарапайым сұрақтар қойып, оларды жауап беруге ынталандыру қажет. Мысалы, «Бұл не?», «Не істеді?» деген сұрақтарға жауап беру арқылы бала ойлау және сөйлеу дағдыларын дамытады. Сонымен қатар, оларды жеңіл тапсырмаларды орындауға, тыйым сөздерді («болмайды»), рұқсат сөздерді («болады») түсініп, дұрыс әрекет етуге баулу керек.

Баланың белсенді сөздік қорын дамыту үшін екі сөзден құралған сөйлемдерді айтуға ынталандыру қажет. Мысалы, «доп бер», «ана кел» сияқты сөз тіркестері арқылы баланың өз ойын жеткізуіне көмектесуге болады. Сонымен қатар, әндер мен тақпақтарды тыңдату арқылы олардың жекелеген сөздерді қайталау қабілетін дамыту тиімді.

Балаларға жаңа сөздерді енгізіп, оларды заттар мен әрекеттерге қатысты қолдануға үйрету қажет. Былдыр сөздер мен дыбыстарды біртіндеп нақты тілдік формаға ауыстыру арқылы олардың дұрыс сөйлеуін қалыптастыруға болады. Сондай-ақ, күнделікті өмірде қолданылатын сөздер мен өтініштерді айтуға баулу (мысалы, «берші», «ары жылжы»), қарапайым еңбек әрекеттерінің атауын үйрету де маңызды.

Жыл соңында балалардың белсенді сөздік қоры 300 сөзге жетуі тиіс. Олар заттарды жалпы белгілеріне қарай атай алуы (қуыршақтар, машиналар және т.б.), ана тілінің грамматикалық ерекшеліктеріне сай сөйлем құрауы, сұрақтарға толық жауап беруі керек. 1 жас 10 айдан бастап балалар сын есімдер мен үстеулерді қолданып, 3-4 сөзден тұратын сөйлемдер құрауы қажет.

Тілді қарым-қатынас құралы ретінде дамыту үшін баланы түрлі жағдаяттарда сөйлесуге ынталандыру керек. Олар өз тілектерін, өтініштерін білдіріп, көрген-білгені туралы қысқа әңгіме құра алуы қажет. Баланың айналасындағылардың сөзін тыңдау, қойылған сұрақтарға жауап беру, тапсырмаларды орындау дағдыларын жетілдіру қажет.

3-4 жас аралығындағы балалардың тілі одан әрі дамып, сөздік қоры кеңейе түседі. Бұл кезеңде олардың сөздерді дұрыс айтуға дайындығын

арттырып, сөйлеу барысында жаңа сөздерді қолдануға баулу маңызды. Сонымен қатар, тілдің грамматикалық құрылымын дұрыс сақтауға, өз ойын қысқа әрі нақты жеткізуге үйрету қажет. Баланы халық ауыз әдебиетімен таныстыру, қарапайым қарым-қатынас дағдыларын дамыту да үлкен рөл атқарады.

Балалар байланыстырып сөйлеуді дамыту үшін тәрбиешінің көмегімен 2-3 сөзден тұратын сөйлемдер құрауды, ойыншықтар мен суреттер туралы әңгімелеуді үйренуі тиіс. Таныс ертегілер мен әдеби шығармалардан үзінділерді сахналауға қатысу олардың тілін жетілдіреді.

Баланың барлық дауысты және дауыссыз дыбыстарды дұрыс айтуын қадағалау керек. Ол сөздерді жекеше және көпше түрде қолдануды, септік жалғаулары арқылы байланыстыруды, сұрақтарға нақты жауап беруді үйренуі қажет. Сонымен қатар, тәрбиешінің көмегімен әңгімені қайталау, әдеби шығармалардан үзінділерді сахналау дағдысын қалыптастыру маңызды.

Тіл үйрету барысында әр сабақта ойын түрлерін, өзара сөйлесу үлгілерін қолдану тиімді. Ойын элементтері баланың тілді тез әрі қызығушылықпен меңгеруіне ықпал етеді. Ойын арқылы бала өмірге құштарлықты, адамгершілік қасиеттерді бойына сіңіреді.

Осылайша, балалардың тілдік дағдыларын дамыту үшін жүйелі түрде сөздік қорын кеңейтіп, сөйлем құрауға баулу қажет. Бұл баланың қоршаған ортамен дұрыс қарым-қатынас орнатуына және өз ойын еркін жеткізуіне мүмкіндік береді.Бала үшін сөйлеу – айналамен қарым-қатынас жасаудың басты құралы. Дыбыстарды қабылдау, оларды еліктеу және сөйлеу дағдыларын меңгеру үдерісі баланың дамуында маңызды рөл атқарады. Сондықтан сөйлеудің дұрыс қалыптасуы оның танымдық қабілеттеріне, эмоциялық күйіне және әлеуметтік бейімделуіне тікелей әсер етеді.

Бала дүниеге келгеннен бастап, қоршаған ортадан түрлі дыбыстарды естиді, оларды ажырата бастайды және уақыт өте келе сол дыбыстарды қайталауға тырысады. Бұл процесте ата-ананың рөлі ерекше, өйткені бала өзінің алғашқы сөздерін жақындарының сөйлеуін тыңдау арқылы үйренеді. Отбасындағы қарым-қатынас, ата-ананың сөйлеу мәнері мен сөздік қоры тікелей бала тіліне әсер етеді.

Баланың алғашқы тілдік тәжірибесі – ата-анасымен, туыстарымен қарым-қатынасы. Егер ата-ана баламен үнемі сөйлесіп, оны тыңдап, жауап беріп, пікірін білдіруге мүмкіндік берсе, бала сөйлеу дағдыларын тез меңгереді. Керісінше, егер бала жеткілікті деңгейде қарым-қатынас жасамаса, сөйлеу қабілетінің дамуы баяу жүруі мүмкін. Сондықтан ата-ана баланың тілін дамытуға саналы түрде көңіл бөлуі қажет.

Ата-ананың сөйлеу мәнері

Баланың сөйлеуін дамыту үшін ата-ананың өзіндік сөйлеу мәдениеті маңызды. Егер ата-ана анық, мәнерлі, бай сөздік қорын пайдаланып сөйлесе, бала да солай сөйлеуге дағдыланады. Кейбір ата-

аналар баламен сөйлескенде сөздерді бұрмалап, «бала тілімен» сөйлеуге тырысады, бұл баланың дұрыс сөйлеуіне кері әсер етуі мүмкін. Сондықтан ата-аналар баламен қарым-қатынас жасағанда сөздерді дұрыс айтуға, нақты және түсінікті сөйлеуге мән беруі керек[3].

Баланың тілін дамытуда ата-ананың сұрақ қою әдісі де үлкен рөл атқарады. Ашық сұрақтар қою арқылы баланың ойын толық жеткізуіне мүмкіндік беріледі. Мысалы, «Сен бақшада не істедің?», «Қандай ойын ойнадың?», «Бұл оқиға саған несімен ұнады?» деген сұрақтар балаға өз ойын еркін жеткізуге көмектеседі. Сонымен қатар, балаға уақыт беріп, оның жауабын асықпай тыңдау керек[3].

Баланың тілдік дамуы оның қоршаған ортамен қарым-қатынас жасау қабілетін қалыптастырудың маңызды бөлігі болып табылады. Ерте жастан бастап сөйлеуді үйрету мен тілдік қарым-қатынасты дамыту баланың әлеуметтік, эмоционалдық және когнитивтік дамуына оң әсер етеді. Осы мақсатта ата-аналар мен тәрбиешілер баланың тілін дамытуда әртүрлі әдістер мен тәсілдерді қолдануы қажет[3,45-56 б].

Баламен бірге оқылған мәтіндерді талқылау, суреттер бойынша әңгіме құрастыру, сұрақтар қою – мұның бәрі баланың сөйлеу белсенділігін арттырады. Сондай-ақ, ата-аналар баланы ертегілерді өз сөзімен айтып беруге ынталандыруы керек. Бұл оның есте сақтау қабілетін дамытып, байланыстырып сөйлеу дағдысын қалыптастырады[4].

Қоршаған орта мен ата-ананың ықпалы

Қоршаған орта мен ата-ананың ықпалы баланың сөйлеу дағдыларының қалыптасуында шешуші рөл атқарады. Жалпы баланың сөйлеу қабілеті әлеуметтік және эмоционалдық контекстте дамиды, сондықтан баланың айналасындағы ортаның және ата-ананың әсері өте маңызды. Баланың сөйлеу процесінде ата-ананың қатысуы да ерекше мәнге ие. Ата-аналардың белсенді қатысуы мен дұрыс ынталандыруы баланың тілдік қорын кеңейтуге, сөйлеу мәнерін жақсартуға және қарым-қатынас дағдыларын жетілдіруге ықпал етеді.

Баланы сөйлеуге ынталандыру үшін оған жағымды эмоциялық орта құру өте маңызды. Егер бала өзін жайлы сезінсе, ол еркін сөйлей алады және өз ойын ашық жеткізуге үйренеді. Ата-аналар баланың әрбір сөйлеу әрекетін қолдап, мақтап, оны ынталандыруы қажет. Мысалы, бала жаңа сөз айтса немесе бір оқиғаны баяндап берсе, оны мадақтау керек. Бұл оның сөйлеуге деген сенімділігін арттырады[5].

Қорытынды

Баланың сөйлеу қабілетінің дұрыс дамуы оның жалпы танымдық және әлеуметтік дамуына тікелей әсер етеді. Сөйлеу – тек қарым-қатынас құралы ғана емес, сонымен бірге баланың ойлау жүйесінің қалыптасуына, қоршаған ортаны тануына, эмоцияларын білдіруіне көмектесетін маңызды дағды. Сондықтан баланың тілі ерте жастан бастап дұрыс қалыптасуы қажет.

Қазіргі таңда балалар арасындағы сөйлеу бұзылыстарының көбеюі алаңдатарлық мәселе болып отыр. Бұл жағдайдың негізгі себептерінің бірі – ата-аналардың балаларымен жеткілікті деңгейде тілдеспеуі, оларға назар аудармауы, сондай-ақ, заманауи технологиялардың, әсіресе смартфондар мен теледидардың шамадан тыс пайдаланылуы. Балалар еркін қарым-қатынас жасап, сөздік қорын байыту үшін олармен белсенді диалог жүргізу, сұрақтар қою, ойлау қабілетін дамытатын ойындар ойнау маңызды.

Сөйлеудің қалыптасуына әсер ететін негізгі факторларға физиологиялық, психологиялық және әлеуметтік жағдайлар жатады. Кейбір балалардың сөйлеуі табиғи түрде дұрыс дамыса, кейбіреулерінде сөйлеу тілінің бұзылысы байқалып, арнайы түзетуді қажет етеді. Егер сөйлеу бұзылыстары уақытында анықталып, түзетілмесе, бала мектепте оқу барысында қиындықтарға тап болуы мүмкін, бұл оның әлеуметтік бейімделуіне де кері әсерін тигізеді.

Ата-аналар баланың тілін дамытуда маңызды рөл атқарады. Бала өз ана тілін ең алдымен отбасында меңгереді. Егер ата-ана баламен жиі сөйлесіп, түрлі тақырыптарды талқылап, оның сұрақтарына жауап беріп, ой бөліссе, балада сөйлеу дағдылары тез және дұрыс қалыптасады. Ал керісінше, баламен жеткілікті қарым-қатынас жасалмаса, оның сөйлеу дамуы баяулайды, сөздік қоры шектеулі болады және өз ойын еркін жеткізуге қиналады.

Сөйлеуді дамыту тек баланың сөздік қорын арттырумен шектелмейді. Ол дұрыс сөйлем құруды, сөздерді дұрыс айту дағдыларын меңгертуді, грамматикалық ережелерді сақтауды, дыбыстарды анық айтуға үйретуді қамтиды. Сонымен қатар, баланың эмоциясын жеткізу қабілетін, қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру да маңызды[6].

Қорытындылай келе, баланың сөйлеу дағдыларының дұрыс дамуы оның болашақтағы жетістіктеріне тікелей әсер етеді. Бұл үдерісте ата-ананың, тәрбиешілер мен мұғалімдердің бірлескен жұмысы қажет. Баланың сөйлеуін дамыту – оның танымдық қабілеттерін, ойлау жүйесін, қарым-қатынас жасау дағдыларын жетілдіруге ықпал етеді. Сондықтан ата-аналар баламен сапалы уақыт өткізіп, оның тілі мен сөйлеу қабілетіне ерекше көңіл бөлуі керек. Жағымды тілдік орта құру, балаға еркін сөйлеуге мүмкіндік беру, оны мадақтау мен қолдау – баланың сенімділігі мен сөйлеу дағдыларының жетілуіне ықпал ететін маңызды факторлар.

Әдебиеттер

1. Оқу-ағарту министрлігінің мәліметі (электрондық ресурс) https://24.kz/ru/news/social/654261-v-kazakhstane-bolee-60-tysyach-detej-imeyut-defekty-rechi 28.05.2024

2. Арнайы және әлеуметтік педагогиканың өзекті мәселелері (электрондық ресурс) https://balabaksha.kz/38248/ 04.03.2019.

3. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. Москва: КомКнига. (2003). 213 б.
4. Жарықбаев Қ. Психология. Алматы: Білім. (2002).
5. Аймауытов Ж. Психология. Алматы: Рауан. (1995). 312б.
6. Выготский Л.С. Мышление и речь. Москва: Педагогика (1983). – 324 б.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБУЧЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ ПУЛЕВОЙ СТРЕЛЬБЕ

Б.К. Мамаев
магистрант Павлодарского педагогического университета
научный руководитель: Д.П. Мучкин
кандидат педагогических наук, ассоц. профессор, г. Павлодар

Аннотация: Мақалада мектеп оқушыларын секция жағдайында оқ атуға үйретудің психологиялық аспектілері қарастырылады. Автор оқу-жаттығу сабағының құрылымын әзірледі, сабақтың әр кезеңінің мақсаты мен міндеттерін егжей-тегжейлі сипаттады. Педагогикалық эксперименттің нәтижелері әзірленген бағдарламаның алаңдаушылық деңгейіне, жетістікке деген мотивацияға және жас спортшылардың ату дәлдігіне оң әсерін растайды.
Түйінді сөздер: психологиялық дайындық, эмоционалды тұрақтылық, мерген, өзін-өзі бақылау, ерікті дайындық, өзін-өзі реттеу.

Аннотация: В статье рассматриваются психологические аспекты обучения школьников пулевой стрельбе в условиях секции. Автором разработана структура учебно-тренировочного занятия, подробно описаны цель и задачи каждого этапа занятия. Представлены результаты педагогического эксперимента, подтверждающие положительное влияние разработанной программы на уровень тревожности, мотивацию к успеху и точность стрельбы у юных спортсменов.
Ключевые слова: психологическая подготовка, эмоциональная устойчивость, стрелок, самообладание, волевая подготовка, саморегуляция.

Abstract: The article discusses the psychological aspects of teaching students to shoot bullets in the conditions of the section. The author has developed the structure of the training session, describes in detail the purpose and objectives of each stage of the lesson. The results of a pedagogical experiment are presented, confirming the positive effect of the developed program on the level of anxiety, motivation for success and accuracy of shooting among young athletes.
Keywords: psychological preparation, emotional stability, shooter, self-control, volitional training, self-regulation.

В настоящее время спортивная стрельба – один из перспективных и развивающихся видов спорта в Республике Казахстан. Немаловажное значение имеет и тот фак, что этот вид спорта имеет прикладное значение для правоохранительных органов и всех видов охранных структур. Поэтому организация секций по спортивной стрельбе для школьников является важнейшим элементов подготовки будущих спортсменов.

Современный образ жизни детей характеризуется снижением физической активности и агрессивным информационным окружением. Поэтому очень важно, чтобы после школьных занятий ребенок имел возможность снять физическое и эмоциональное напряжение.

Целостность образовательного процесса в школе направлена на развитие психического и физического здоровья, обеспечение условий для роста личности ребенка, его эмоционального комфорта, предотвращение асоциального поведения [1, с.193]. Важно организовать занятия, которые способствуют развитию и улучшению таких качеств, как психологическая активность, внимание, мышление, память, эмоциональная устойчивость и воля.

В процессе деятельности секций и кружков по пулевой стрельбе немаловажное значение приобретает психологическая подготовка стрелков [2, с.33].

Целью нашего исследования является формирование эмоциональной устойчивости юных спортсменов-стрелков в условиях школьной секции по пулевой стрельбе.

Исследование проходило на базе стрелкового клуба «Мерген» Железинской ОСШ №2. Нами применялись следующие методы исследования:

– теоретические (аналитико-синтетический, сравнительно-сопрставительный);

– эмпирические методы (наблюдение, эксперимент);

– психологические методы («Шкала самооценки уровня тревожности» Ч.Спилбергера, «Тест – опросник мотивация достижения успеха и боязни неудачи» А. Реана, методика Дембо-Рубинштейна);

– методы активного социально-психологического обучения (беседы, тренинги, ролевые игры, моделирование ситуации, методы саморегуляции).

В стрелковом спорте результата можно добиться не только и не столько благодаря мастерству спортсмена, его технической подготовленности и оснащенности. В большей степени результат соревнований зависит от психологической подготовки стрелка. Различные стрессогенные ситуации и факторы, в значительной степени влияющие на спортсмена, отрицательно влияют на результат соревнований. Такому подвержены как начинающие юные стрелки, так и стрелки «со стажем», имеющие за плечами десятки успешных соревнований [3, с. 15].

Стрелковый спорт относится к тем видам спорта, в котором незначительная физическая нагрузка, при этом повышенная психологическая нагрузка. Поэтому психологическая поддержка и подготовка спортсменов, воспитание эмоциональной устойчивости стрелков выходит на первый план при подготовке к соревнованиям.

В литературе многие авторы (Е.В. Романина, А.М. Вайнштейн, А.В. Родионов, И.С. Володина и другие) называют пулевую стрельбу «психологическим видом спорта» [1, с. 196]. Действия спортсмена при стрельбе

– это не только двигательный процесс, это психически регулируемая деятельность. Это выражается в зависимости результатов стрельбы от психического состояния стрелка и выражает долю психологической подготовки в общей подготовке спортсмена [4, с. 36].

Результативность соревнований, успех спортсмена зависит от таких качеств личности как состояние психологической готовности, умение саморегуляции и эмоциональная устойчивость.

Эмоциональная устойчивость человека зависит от уровня интеллекта, мотивации, воли и нравственных качеств личности. Именно такое сложное сочетание личных качеств спортсменов способствует успешному решению спортивных задач в условиях психоэмоционального напряжения [5, с. 198].

Исследование проходило на базе стрелкового клуба «Мерген» Железинской ОСШ №2.

В выборку вошли 15 учеников в возрасте от 12 до 16 лет, занимающихся пулевой стрельбой в течение одного года.

Мы исследовали юных стрелков по нескольким параметрам:

1) точность прицельной стрельбы (количество очков из 5 выстрелов);

2) психологические качества и состояния:

– уровень тревожности;

– мотивация достижения успеха;

– боязнь неудачи.

На формирующем этапе мы внедрили авторскую программу учебно-тренировочного процесса в секции по пулевой стрельбе. При этом немаловажное значение имела структура занятия.

Структура занятия в секции по пулевой стрельбе «Мерген» организована по следующим этапам.

1. Введение (5-7 минут)

Цель: Познакомить участников с темой занятия, объяснить его важность и правила безопасности.

На этом этапе происходит обсуждение целей занятия, обязательное напоминание о правилах безопасности при обращении с оружием и обзор программы занятия.

2. Разминка (15-20 минут)

Цель: Подготовить физически и психологически, улучшить концентрацию и координацию.

Этот этап включает:

- легкие физические упражнения (растяжка, разминка суставов);

- дыхательные упражнения для снятия напряжения, упражнения на саморегуляцию, самооценку;

- игры на внимание и реакцию.

3. Теоретическая часть (10-15 минут)

Цель: Обучить основам пулевой стрельбы и технике безопасности.

На этом этапе: обзор типов оружия и боеприпасов, обсуждение основных принципов стрельбы (позиция, прицеливание, спуск), презентация по технике безопасности.

4. Практическая часть (30-40 минут)

Цель: Научить участников основным навыкам стрельбы.

Здесь можно выделить следующие моменты: демонстрация правильной техники стрельбы инструктором, индивидуальные тренировки с использованием пневматического оружия или лазерных систем, коррекция ошибок, работа с каждым участником.

5. Игровая часть (10-15 минут)

Цель: Закрепить навыки в игровой форме, развить командный дух.

На этом этапе планируем проведение соревнований или игр (например, стрельба по мишеням на время), награждение победителей, обсуждение результатов.

6. Заключение (3-5 минут)

Цель: Подвести итоги занятия, оценить прогресс участников.

Обсуждение успехов и трудностей, ответы на вопросы участников, планы на следующее занятие, рекомендации по самостоятельной практике.

7. Оценка и обратная связь (3-5 минут)

Цель: Получить отзывы от участников для улучшения занятий.

Обсуждение, что понравилось, а что можно улучшить, вопросы о том, что участники хотели бы изучить в будущем.

Предложенная структура занятия позволила организовать процесс обучения пулевой стрельбе эффективно и безопасно, обеспечивая интерес и вовлеченность участников с первого занятия.

На контрольном этапе мы провели повторную диагностику стрелков по тем характеристикам и сравнили результаты.

Динамика точности стрельбы показала (рисунок 1), что для учащихся с высокой точностью выросла на 7% (+1 учащийся).

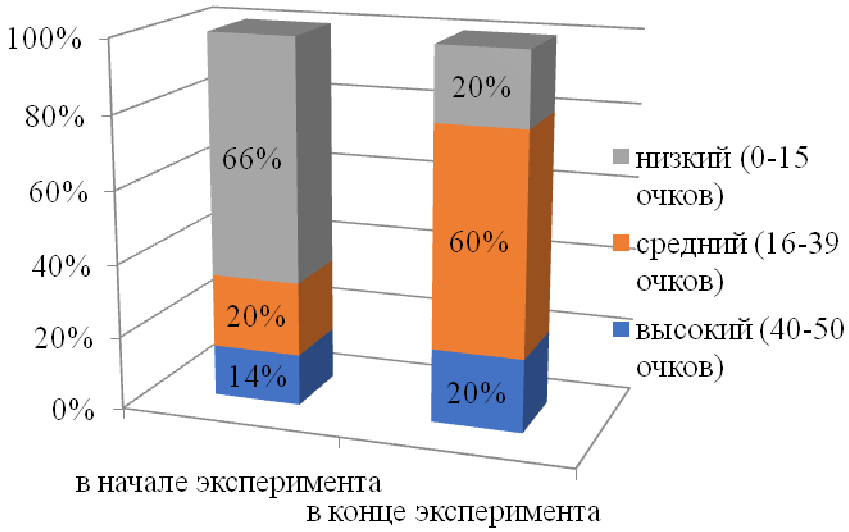

Рисунок 1. Динамика точности прицельной стрельбы

Со средним уровнем точности показатель вырос сразу на 40%. И значительно снизилась доля учащихся с низким уровнем: с 66 % до 20%.

Так как в предложенной нами структуре занятия мы уделили большое внимание психологической подготовке юных стрелков, мы провели исследование психологических особенностей и состояний членов клуба Мерген (рисунок 2).

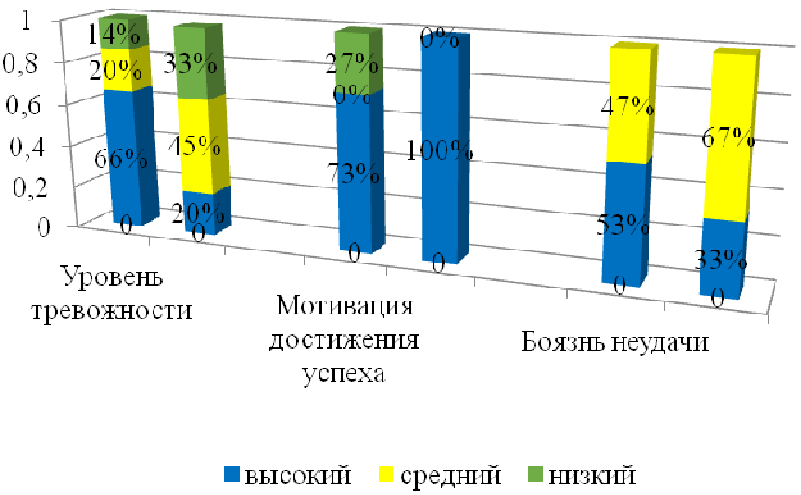

Рисунок 2. Динамика психологических качеств и состояний юных стрелков

Из 15 участников 66% на констатирующем этапе эксперимента продемонстрировали высокий уровень тревожности, что оказывает негативное влияние на их результаты. Наиболее выраженные симптомы тревожности отмечены у стрелков, участвующих в соревнованиях. В конце эксперимента этот показатель снизился на 46%

Только 20% участников имели средний уровень тревожности, В конце эксперимента более эмоционально устойчивых в условиях соревнований учащихся стало 25%. Более 70% юных стрелков продемонстрировали высокую мотивацию достижения успеха, что свидетельствует о их стремлении к самосовершенствованию и получению положительного результата. К концу эксперимента этот показатель достиг 100%.

По показателю боязнь неудачи 53% участников в начале эксперимента испытывали высокую боязнь неудачи, что негативно влияло на их уверенность и настрой перед соревнованиями.

Остальные 47% имеют средний уровень боязни неудачи, при этом они менее подвержены стрессу в условиях соревнований. К концу эксперимента этот показатель вырос на 20%.

Таким образом Эмпирическое исследование результатов практического использования построения и организации учебно-тренировочного процесса секции по пулевой стрельбе в общеобразовательных школах на базе стрелкового клуба «Мерген» доказало эффективность авторской программы учебно-тренировочного процесса в секции по пулевой

стрельбе. Предложенная нами структура занятий позволила организовать процесс обучения пулевой стрельбе эффективно и безопасно, обеспечивая интерес и вовлеченность участников с первого занятия. Также внедрение программы оказало положительное влияние и на личность учащихся.

Литература

1. Данилова О.Ю. Проблема формирования эмоционеального благополучия личности в психологической науке и её взаимосвязь с индивидуально-типологическими особенностями человека // Сибирский педагогический журнал. – 2007. – №1. – С. 192–202.

2. Тшанов А.Қ. Бапкер-оқытушыны спорт колледжі жағдайында кәсіби педагогикалық дайындау: пед.ғыл.док. дисс. автореф. – Алматы, 2010. 147 б.

3. Сыздыкова С.Ж. Научно-методическое обоснование системы подготовки адаптивной физической культуры: автореф. дисс. канд. пед. наук. – Алматы, 2006. – 29 с.

4. Романина Е.В. Эмоциональная устойчивость как фактор успешности соревновательной деятельности юных спортсменов (на материале стрелкового спорта) // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2008. – №3. – С. 35–37.

5. Крючин В.А. Практическая стрельба. – Челябинск: Аркаим, 2006. – 247 с.

ЛОГИКАЛЫҚ ЖҰМЫС ДӘПТЕРЛЕРІН АУЫР СӨЙЛЕУ БҰЗЫЛЫСЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУІН ЖЕТІЛДІРУ ПРОЦЕСІНДЕ ПАЙДАЛАНУ

Нұрланқызы Айым
Павлодар педагогикалық университетінің 4 курс студенті
ғылыми жетекшісі: А.Б. Дузелбаева
PhD докторы, қауымдастырылған профессор

Аңдатпа. Мақалада ауыр сөйлеу бұзылысы бар балалардың сөйлеуін жетілдіру процесінде логикалық жұмыс дәптерлерін пайдаланудың маңыздылығы қарастырылады. Логикалық жұмыс дәптерлері арқылы балалардың сөйлеу белсендігі артып, сөздерді меңгеруі жеңілдейді. АСБ бар балармен жүргізілген зерттеу нәтижелері мен ұсыныстары көрсетілген.

Кілт сөздер: ауыр сөйлеу бұзылысы, балалар, сөздік қор, логикалық жұмыс дәптері, сөйлеу белсенділігі.

Аннотация. В статье рассматривается важность использования логических рабочих тетрадей в процессе развития речи детей с тяжёлыми нарушениями речи. С помощью логических рабочих тетрадей активность речи детей увеличивается, а освоение слов становится легче. Представлены результаты и рекомендации исследования, проведенного с детьми с ТНР.

Ключевые слова: тяжёлые нарушения речи, дети, словарный запас, логическая рабочая тетрадь, активность речи.

Annotation. The article discusses the importance of using logical workbooks in the process of speech development for children with severe speech disorders. Through the use of logical workbooks, children's speech activity increases, and the acquisition of words becomes easier. The results and recommendations of a study conducted with children with severe speech impairments are presented.

Keywords: severe speech disorders, children, vocabulary, logical workbook, speech activity.

Кіріспе

Қазіргі таңда Қазақстандағы сөйлеу бұзылыстары мәселесі маңызды әрі өзекті болып отыр. Тілдік қиындықтар балалардың әлеуметтік қарым-қатынасына, оқу процесіне және қоғамға бейімделуіне елеулі әсер етеді. Тіл дамуының бұзылуы балалардың өз пікірін дұрыс жеткізуіне, тиімді қарым-қатынас орнатуына және оқу материалдарын меңгеруіне кедергі келтіруі мүмкін. Сонымен қатар, сөйлеу бұзылыстарының түрлі түрлері мен ауырлық дәрежесі бар, сондықтан бұл балаларға көрсетілетін көмек шараларының тиімділігін арттыру мақсатында жан-жақты зерттеулер жүргізу маңызды. Мұндай зерттеулер тілдік қиындықтарды шешудің жаңа әдіс-тәсілдерін ұсынуға және сөйлеу қабілеті бұзылған балалардың дамуын қолдауға мүмкіндік береді.

2022 жылғы мәліметтер бойынша Қазақстанда 175082 ерекше қажеттіліктері бар бала тіркелген, олардың ішінде 60 мыңнан астам баланың сөйлеу қабілеті бұзылған. Сонымен қатар, ауыр сөйлеу бұзылысы бар балалардың саны артып келеді [1].

Әдебиет талдай отыра ауыр сөйлеу бұзылыстары (АСБ) – бұл сөйлеу жүйесінің құрамдас бөліктерінің (лексикалық-грамматикалық құрылым, фонематикалық процестер, дыбыс шығару, дыбыстық ағынның просодикалық ұйымдастырылуы) қалыптасуындағы тұрақты, ерекше ауытқулар, бұл ауытқулар есту қабілеті мен ақыл-ойдың сақталуы жағдайында байқалады [2].

Шетел ғалымы Нина Бенашвили өз еңбектерінде ауыр сөйлеу бұзылысы бар балаларда жиі сөйлеу дамуының кешеуілдеуі байқалатынын, ал кейде – сөйлеу дағдыларының мүлдем болмауы мүмкін екенін сипаттайды. Бұзылудың дәрежесіне қарай, алалия (сөйлеудің болмауы), дисфазия (сөйлеуді түсіну және сөйлем құрастырудағы бұзылыс), дизартрия (сөйлеу дыбыстарын дұрыс айтудағы бұзылыс) сияқты жағдайлар көрініс табуы мүмкін [3]. Ал Лурия ауыр сөйлеу бұзылысы бар балаларда сөйлеуден басқа, басқа да когнитивті функцияларда, мысалы, зейін, есте сақтау және қабылдауда қиындықтар туындайтынын ерекше атап көрсетеді. Ол сөйлеу функцияларының бұзылуының кеңірек когнитивті процестердегі, мысалы, зейіннің (маңызды ақпаратқа назар аудару қиындықтары), есте сақтаудың (сөйлеуді есте сақтау және қайталау проблемалары) және ойлаудың (сөйлемдерді логикалық түрде құруға қабілетсіздік) жетіспеушілігімен тікелей байланысты екенін айтқан [4].

Бұл мақаланың өзектілігі ауыр сөйлеу бұзылысы бар балалардың тілдік дағдыларын дамыту – білім беру саласында ерекше назар аударуға тиісті мәселелердің бірі екендігінде. Қазіргі уақытта инклюзивті білім беру жүйесі қарқынды дамып жатқанымен, ауыр сөйлеу бұзылысы бар балалардың әлеуметтенуі, сөйлеу қабілеттерінің жетілуі мен білім алу мүмкіндіктері әлі де толықтай шешілген жоқ. Осыған орай, логикалық жұмыс дәптерлерін пайдалану арқылы ауыр сөйлеу бұзылысы бар балалардың сөйлеу дағдыларын жақсарту мәселесі аса маңызды болып табылады.

Негізгі бөлім

Ауыр сөйлеу бұзылысы бар оқушылардың сөйлеу тілінің деңгейін анықтау бойынша эксперименталдық зерттеу жұмыстары Павлодар қаласының КММ «№1 балабақша – мектеп – интернатының арнайы кешені» базасында жүргізілді.

Зерттеуіміздің мақсаты – ауыр сөйлеу бұзылысы бар бастауыш мектеп оқушыларының сөйлеу тілінің деңгейін зерттеу болды. Зерттеуге ауыр сөйлеу бұзылысы бар 8 жастағы 4 бала қатысты. Балалардағы сөйлеу тілінің ерекшеліктерін зерттеу мақсатында арнайы осы категориядағы балаларға бейімделген және олардың ерекшеліктерін ескеріп, жұмыс бағдарламасы мен оқу жоспарына сай Т. А. Фотекованың әдістемесін қолдандық.

Әдістеменің мазмұны:

Әдістеме төрт сериядан тұрады.

1-серия – Сенсомоторлық тіл деңгейін зерттеу – төрт тапсырмалар тобын қамтиды:

1. Фонематикалық қабылдауды тексеру;
2. Артикуляциялық моториканың жағдайын зерттеу;
3. Дыбысты дұрыс айту қабілетін зерттеу;
4. Сөздің дыбыстық-буындық құрылымының қалыптасуын тексеру.

2-серия – Грамматикалық құрылымды зерттеу.

3-серия – Сөздік қор мен сөз жасау дағдыларын зерттеу.

4-серия – Байланыстырып сөйлеуді зерттеу [5].

Әдістеме мазмұнына сай оқушылардың сөйлеу тілінің деңгейін тексеруге алынған тапсырмалардың мысалдары:

1. Фонематикалық қабылдауды тексеру.

Нұсқау: мұқият тыңдап, меннен кейінгі буындарды мүмкіндігінше дәл қайтала.

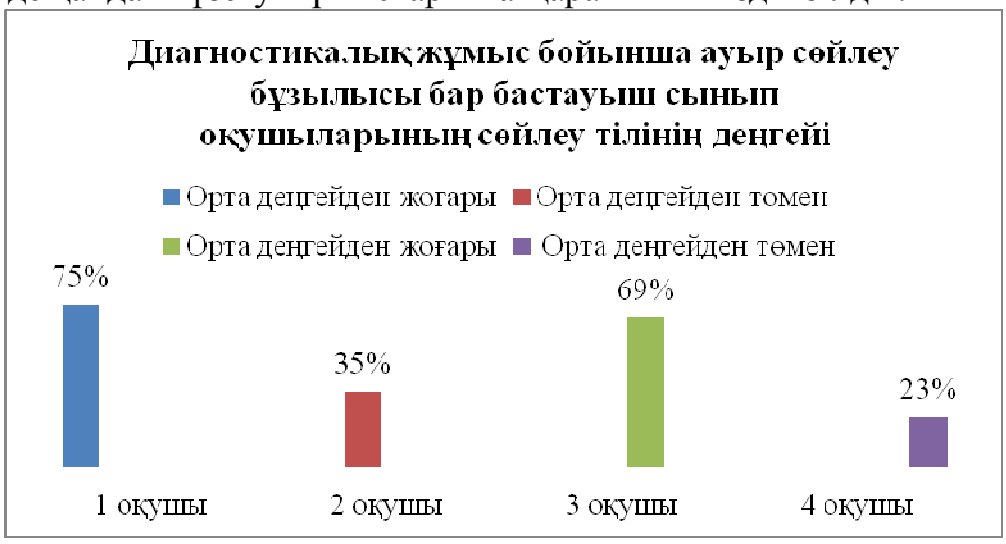
- ба - па - па - ба -
- са - ша - ша - са -
- ша - жа - жа - ша -
- ца - са - са - ца -
- ра - ла - ла - ра -

2. Сөздік қор мен сөз жасау дағдыларын зерттеу.

Нұсқаулар: мысықтың марғаулары бар, ал...

- ешкінің- иттің-
- қасқырдың- тауықтың-
- үйректің- шошқаның-
- түлкінің- сиырдың-
- арыстанның- қойдың-

Осындай тапсырмалардың көмегімен біз оқушыларға дигностикалық жұмыс жүргіздік. Диагностика барысында оқушылардың сөйлеу дағдыларын, сөздік қорларын, фонетика-фонематикалық, лексико-грамматикалық қабылдауын сондай-ақ психикалық процестерді (назар, есте сақтау, ойлау)дағдыларының деңгейлерін анықтап, эксперименттік бөлімде қандай түзету жұмыстарын атқаратынымызды білдік.

Сурет 1. Ауыр сөйлеу бұзылысы бар бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу тілінің деңгейлері

Ауыр сөйлеу бұзылысы бар балалармен жұмыс істеудің негізгі бір бағыты ол түзету жұмысы. АСБ бар балардың түзету жұмысы сөйлеу тілің жетілдіруге бағытталған. Балалармен түзету жұмыстарында әртүрлі әдіс-тәсілдері қолданылады. Бірақ мектепте тиімді қолданылатын және ұсынылатын әдістердің бірі – логопедиялық альбом. Соған орай біз ауыр сөйлеу бұзылысы бар кіші мектеп жасындағы оқушыларға логикалық жұмыс дәптерлерін ойлап таптық.

Логикалық жұмыс дәптерлері 7-9 жас аралығындағы АСБ бар балаларға арналған және әртүрлі лексикалық тақырыптар бойынша логопедиялық тапсырмаларды қамтиды. Логикалық жұмыс дәптерлерінің ерекшелігіне келетін болсақ – оның ішінде әртүрлі лексикалық тақырыптар бойынша сөйлеу тілін жетілдіруге арналған қызықты тапсырмалардың жиынтығы бар, және ол тапсырмалар балалардың сабаққа деген қызығушылығын арттырады. Логикалық жұмыс дәптерін қолдану барысында, қолдануға сәйкес түзету жұмысында осы ойындар мен тапсырмалар қолданды.

Сурет 2. «Тақырып: КҮЗ»

Сурет 3. «Тақырып: ЖАБАЙЫ ЖАНУАРЛАР»

Логикалық жұмыс дәптерлерінің тапсырмаларының көмегімен балалар өздеріне қажетті ақпаратты көріп, ұстап, дәптерде орындап, меңгеріп, сөйлеу тілін жетілдіреді. Осылайша логикалық жұмыс дәптерлері балалардың сөйлеу тілін жетілдіріп, оқуға деген оң көзқарасты қалыптастыруда шешуші фактор болып табылады.

Қорытынды. Ауыр сөйлеу бұзылысы бар мектеп жасындағы балалардың сөйлеу тілін жетілдіру үшін логикалық жұмыс дәптерлерін пайдалану мәселесі қазіргі білім беру жүйесінде өзекті болып табылады. Ғылыми зерттеулер көрсеткендей, логикалық жұмыс дәптерлері баланың сөйлеу қабілетін, соның ішінде сөздік қорын кеңейту мен грамматикалық дағдыларын дамытуда тиімді қолданылады. Бұл құралдар балалардың қызығушылығын арттырып, оқу процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз ете отырып, олардың сөйлеу тілінің дамуына оң әсер етеді.

Осы процестердің барлығы сөйлеу тілімен тығыз байланысты, себебі балалардың сөйлеу тілін жетілдіру, олардың сөйлеу қабілеттерін қалыптастыруға, сөздік қорын байытуға және грамматикалық дағды-

ларын дамытуға ықпал етеді. Эксперименттік жұмыстар логикалық жұмыс дәптерлерін оқу процесіне енгізудің тиімділігін дәлелдеді, бұл тәсіл балалардың сөйлеу тілі дамуының сапасын арттырып, олардың психологиялық жағдайын жақсартуға көмектеседі. Сонымен қатар, алынған деректер коррекциялық және оңалту жұмыстарының тиімділігін арттыру қажеттілігін көрсетеді, өйткені логикалық жұмыс дәптері балалардың сөйлеу дағдыларын дамытуға оң әсер етеді.

Әдебиеттер

1. Қолданылған электронды ресурс: https://stat.gov.kz/ru/

2. Дети с тяжелыми нарушениями речи. Учебное пособие. ФГОС ОВЗ: Китик, Томме

3. Бенашвили Н.А. (2005). Тяжелые нарушения речи у детей: дифференцированный подход к коррекции. Москва: Издательство «Просвещение».

4. Лурия А.Р. (1973). Основы нейропсихологии: проблемы речи и мышления у детей с нарушениями развития. Москва: Наука.

5. Тестовая методика экспресс-диагностики устной речи младших школьников. Т.А. Фотековой (2000 г.)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ РЕЧИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА

А.О. Адилова

студент Павлодарского педагогического университета им. Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

научный руководитель: Д.С. Хамитова

ассоциированный профессор Высшей школы педагогики Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлан

Аннотация: В данной работе рассматривается использование компьютерных технологий для развития речи у детей дошкольного возраста с нарушениями слуха. Актуальность темы обусловлена необходимостью поиска эффективных методов коррекции речевых нарушений у данной категории детей. Компьютерные технологии, включая интерактивные программы, обучающие игры и мультимедийные ресурсы, могут значительно повысить мотивацию и интерес детей к обучению, а также способствовать более эффективному усвоению речевых навыков. В исследовании представлены примеры успешного применения таких технологий в образовательном процессе, а также рекомендации для педагогов и родителей по их использованию. Результаты показывают, что интеграция компьютерных технологий в коррекционное обучение способствует улучшению речевых навыков и социальной адаптации детей с нарушениями слуха.

Ключевые слова: компьютерные технологии, развитие речи, дети дошкольного возраста, нарушения слуха, коррекционное обучение, интерактивные программы, мультимедийные ресурсы, мотивация к обучению.

Аңдатпа: Бұл жұмыста есту қабілеті бұзылған мектепке дейінгі жастағы балалардың сөйлеуін дамыту үшін компьютерлік технологияларды қолдану қарастырылады. Тақырыптың өзектілігі осы категориядағы балалардың сөйлеу бұзылыстарын түзету үшін тиімді әдістерді іздеудің қажеттілігімен байланысты. Компьютерлік технологиялар, интерактивті бағдарламалар, оқу ойындары және мультимедиялық ресурстарды қоса алғанда, балалардың оқуға деген ынтасы мен қызығушылығын айтарлықтай арттыра алады және сөйлеу дағдыларын тиімді меңгеруге ықпал етеді. Зерттеуде білім беру процесінде осындай технологияларды табысты қолданудың мысалдары мен педагогтар мен ата-аналарға оларды пайдалану бойынша ұсыныстар берілген. Нәтижелер компьютерлік технологияларды коррекциялық оқытуға интеграциялау сөйлеу дағдыларын жақсартуға және есту қабілеті бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуіне ықпал ететінін көрсетеді.

Түйінді сөздер: компьютерлік технологиялар, сөйлеуді дамыту, мектепке дейінгі жастағы балалар, есту қабілетінің бұзылуы, коррекциялық оқыту, интерактивті бағдарламалар, мультимедиялық ресурстар, оқуға ынталандыру.

Annotation: This paper discusses the use of computer technologies for speech development in preschool children with hearing impairments. The relevance of the topic is determined by the need to find effective methods for correcting speech disorders in this category of children. Computer technologies, including interactive programs, educational games, and multimedia resources, can significantly enhance children's motivation and interest in learning while facilitating more effective acquisition of speech skills. The study presents examples of successful application of such technologies in the educational process and provides recommendations for educators and parents on their use. The results indicate that the integration of computer technologies into corrective education contributes to the improvement of speech skills and social adaptation of children with hearing impairments.

Keywords: computer technologies, speech development, preschool children, hearing impairments, corrective education, interactive programs, multimedia resources, motivation to learn.

Введение

Цель: изучение возможностей использования компьютерных технологий для развития речи у детей дошкольного возраста с нарушениями слуха.

Задачи:

1. Изучить особенности речевого развития детей дошкольного возраста с нарушениями слуха.
2. Определить роль и возможности компьютерных технологий в специальной педагогике.
3. Проанализировать опыт применения компьютерных технологий для развития речи у детей.

Объект: дети дошкольного возраста с нарушением слуха.

Предмет: использование компьютерных технологий для развития их речевых навыков.

Обзор литературы.

Целью эксперимента было изучение эффективности использования компьютерных технологий для развития речевых навыков у дошкольников с нарушениями слуха. Эксперимент был направлен на оценку влия-

ния цифровых технологий на такие параметры, как распознавание звуков, точность артикуляции и умение составлять связные предложения.

Основные задачи эксперимента:

1. Провести диагностику речевых навыков детей до начала коррекционной работы.

2. Разработать занятия с использованием компьютерных технологий и реализовать их в практике.

3. Оценить изменения в речевых навыках детей после курса занятий.

4. Проанализировать результаты и сделать выводы о применимости компьютерных технологий в дошкольной педагогике.

В эксперименте участвовали 5 детей в возрасте 4–6 лет с различной степенью нарушений слуха. Все дети носили слуховые аппараты или имели кохлеарные импланты. Эксперимент продолжался один месяц, занятия проводились дважды в неделю с использованием программы «Мир звуков», направленной на развитие фонематического слуха, артикуляции и связной речи [8].

Сценарий занятия

Каждое занятие включало три этапа:

1. Мотивация (5 минут): детям показывали короткий мультфильм, где главный герой сталкивался с задачей, связанной с распознаванием звуков. Это вызывало эмоциональный интерес к занятиям.

2. Основная часть (20 минут):

• **Распознавание звуков:** дети слушали звуки (например, звонок, шум воды) и выбирали соответствующую картинку. Программа давала обратную связь о правильности ответа.

• **Артикуляционная тренировка:** дети наблюдали за анимацией, показывающей правильное произношение звука, и повторяли его перед микрофоном. Программа анализировала их произношение и давала рекомендации.

• **Упражнения на связную речь:** детям предлагали составить предложение на основе сюжета мультфильма или картинки.

3. **Рефлексия (5 минут):** педагог обсуждал с детьми, что они узнали и чему научились. Дети делились своими впечатлениями.

Результаты эксперимента

Диагностика была проведена до и после эксперимента. Основные критерии оценки включали:

• Уровень распознавания звуков.

• Точность артикуляции.

• Умение составлять связные предложения.

Таблица 1. Результаты эксперимента

Ребенок	Распознавание звуков (до, %)	Распознавание звуков (после, %)	Артикуляция (до, %)	Артикуляция (после, %)	Связная речь (до, баллы)	Связная речь (после, баллы)
Ребенок 1	60	85	50	70	4	7
Ребенок 2	50	75	60	80	5	8
Ребенок 3	70	90	55	75	6	9
Ребенок 4	40	70	40	65	3	6
Ребенок 5	55	80	45	70	4	7

Анализ результатов

1. **Распознавание звуков.** До начала занятий средний уровень распознавания звуков составлял 55%, после курса занятий он увеличился до 80%. Это говорит об успешном использовании программ с визуальными подсказками, которые помогли детям улучшить восприятие звуков.
2. **Артикуляция.** Средняя точность артикуляции до занятий составляла 50%, после занятий она возросла до 72%. Использование анимаций и упражнений с обратной связью позволило детям лучше усвоить правильное положение органов речи.
3. **Связная речь.** Средний уровень формирования предложений увеличился с 4,4 до 7,4 балла. Это связано с заданиями на развитие языковых навыков, где дети учились составлять осмысленные предложения на основе визуальных материалов.

Графическое представление данных

1. Распознавание звуков: На графике видно, что все дети улучшили способность различать звуки.

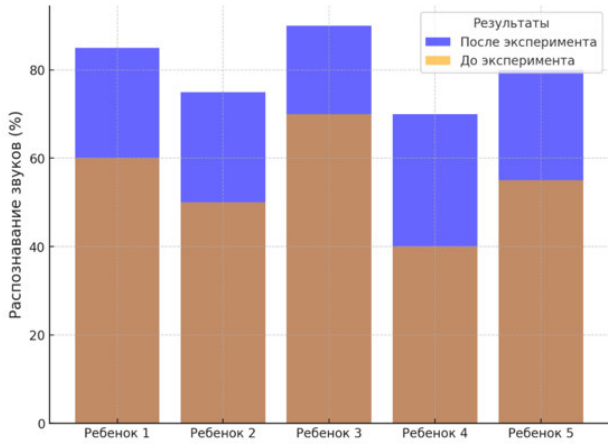

График 1: Уровень распознавания звуков (до и после эксперимента)

2. Артикуляция: График показывает, как у каждого ребенка повысилась точность артикуляции.

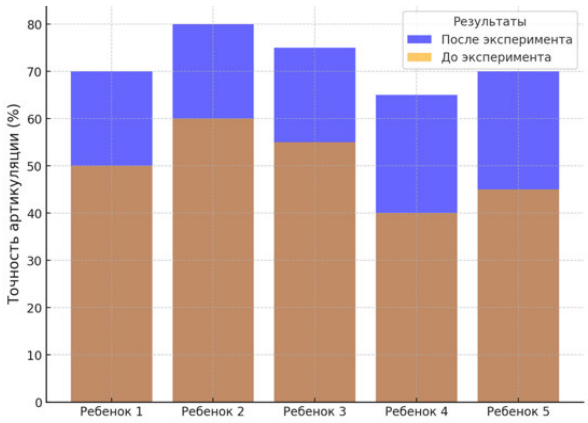

График 2: Точность артикуляции (до и после эксперимента)

3. Связная речь: Результаты демонстрируют значительное улучшение навыков составления предложений.

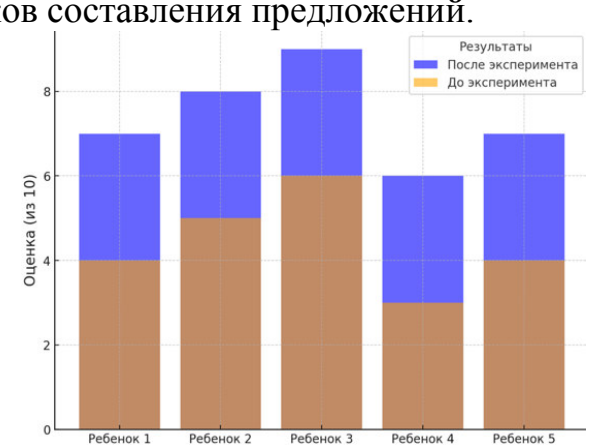

График 3: Умение составлять предложения (до и после эксперимента)

Эксперимент подтвердил эффективность компьютерных технологий для коррекции речевых навыков у дошкольников с нарушениями слуха. Программы, использующие мультимедийные задания и обратную связь, показали высокую эффективность в развитии фонематического слуха, артикуляции и связной речи.

Основные преимущества методики:

- Увлекательный формат занятий, который повышает мотивацию детей.
- Индивидуальный подход, позволяющий адаптировать задания к уровню каждого ребенка.
- Возможность самостоятельной тренировки с поддержкой программы.

Для дальнейшего использования технологии рекомендуется:

- Подбирать программы, ориентированные на возрастные и когнитивные особенности детей.
- Сочетать занятия с использованием технологий с традиционными методами коррекционной работы.
- Проводить регулярное обучение педагогов для повышения их компетенций в работе с компьютерными технологиями [10].

Эксперимент показал, что использование цифровых технологий может значительно повысить качество коррекционной работы и обеспечить успешное развитие речевых навыков у детей с нарушениями слуха.

Литература

1. Абдуллина М.В. Инновационные подходы к использованию компьютерных технологий в работе логопеда // Вестник образования, 2021, № 4.
2. Бурачевская Т.В. «Применение компьютерных программ в коррекционной работе». – Вопросы дошкольной педагогики, 2017.
3. Волкова Л.С. Логопедия: учебное пособие для вузов. – Москва: Владос, 2019.
4. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. – Санкт-Петербург: Питер, 2018.
5. Жаренкова Е.В. Применение современных технологий в коррекции речевых нарушений у детей: Психология и педагогика: исследования и практика, 2020, № 4.

РАЗВИТИЕ СВЯЗНОЙ РЕЧИ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С КОХЛЕАРНЫМ ИМПЛАНТОМ

Д.Е. Дюсембекова
студент Павлодарского педагогического университета им. Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
научный руководитель: Д.С. Хамитова
ассоциированный профессор Высшей школы педагогики Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлан

Аннотация. Статья посвящена проблеме развития связной речи у детей младшего школьного возраста с кохлеарным имплантом. Рассматриваются особенности их речевого развития, трудности и коррекционная методика «Составление рассказа по серии сюжетных картинок». Проведена диагностика, занятия и сравнительный анализ результатов, подтверждающий эффективность методики в улучшении логики и грамматики высказываний.

Ключевые слова: связная речь, кохлеарная имплантация, дети с нарушением слуха, речевое развитие, коррекционная работа, логопедия, методика развития речи.

Аңдатпа. Мақала кохлеарлы имплантпен бастауыш мектеп жасындағы балаларда когерентті сөйлеуді дамыту мәселесіне арналған. Олардың сөйлеу дамуының ерекшеліктері, қиындықтары және «сюжеттік суреттер сериясы бойынша әңгіме құрастыру» түзету әдістемесі қарастырылады. Диагностика, сабақтар және тұжырымдардың логикасы мен грамматикасын жақсартудағы Әдістеменің тиімділігін растайтын нәтижелерге салыстырмалы талдау жүргізілді.

Түйін сөздер: үйлесімді сөйлеу, кохлеарлық имплантация, есту қабілеті бұзылған балалар, сөйлеуді дамыту, түзету жұмыстары, логопедия, сөйлеуді дамыту әдістемесі.

Abstract. The article is devoted to the problem of the development of coherent speech in primary school children with a cochlear implant. The features of their speech development, difficulties, and the correctional technique of «Composing a story based on a series of plot pictures» are considered. Diagnostics, classes and a comparative analysis of

the results were carried out, confirming the effectiveness of the methodology in improving the logic and grammar of utterances.

Keywords: coherent speech, cochlear implantation, children with hearing impairment, speech development, correctional work, speech therapy, methods of speech development.

Введение

Актуальность темы. Согласно данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) по состоянию на 2021 год приблизительно 466 миллионов человек имеют нарушения слуха, из них 34 миллиона являются детьми. [1, С 1]

В настоящее время всё больше внимания уделяется развитию инклюзивного образование, которое направлено на удовлетворение потребностей детей с ограниченными возможностями.

В современном мире развитие связной речи у детей с нарушением слуха является актуальной задачей. Это связано с тем, что в процессе работы над этим навыком формируется одна из ключевых компетенций – текстовая. От степени её сформированности зависит успешность социализации ребёнка с нарушением слуха. [2, С 38]

Важно отметить, что сегодня возможности освоения речи у детей с нарушением слуха значительно увеличились. Этому способствуют ранняя диагностика нарушений слуха, своевременное обеспечение слуховыми аппаратами и, что особенно важно, раннее начало коррекционно-педагогической работы с ребёнком. [3, С 31]

Эти факторы стимулируют поиск новых подходов и методов для формирования и развития речи у детей с нарушением слуха на всех уровнях образования.

Цель исследования: изучение особенностей развития связной речи у детей младшего школьного возраста с кохлеарным имплантом.

Объект: дети младшего школьного возраста с кохлеарным имплантом.

Предмет: связная речь детей младшего школьного возраста с кохлеарным имплантом.

Гипотеза исследования: если использовать методику «Составление рассказа по серии сюжетных картинок» для развития связной речи у детей с кохлеарным имплантом, то можно добиться хороших результатов, так как данная методика способствует активному развитию обобщения и правильного использования частей речи.

Обзор литературы.

Согласно международной классификации болезней (МКБ-11) выделяют врождённое нарушение слуха (AB50) и приобретённую тугоухость (AB51).

В организме человека присутствуют гены, которые могут вызывать различные нарушения: от незначительных до серьёзных. Врождённая тугоухость приводит к тому, что человек не может научиться говорить, по-

тому что он не слышит речь. Врождённое нарушение слуха включает в себя 5 уточняющих диагнозов: AB50.0 – Врожденная кондуктивная тугоухость; AB50.1 – Врожденная сенсоневральная тугоухость; AB50.2 – Врожденная смешанная кондуктивная и сенсоневральная тугоухость; AB50.Y – Другое уточненное врожденное нарушение слуха; AB50.Z – Врожденное нарушение слуха неуточненное. [4. С 9-10]

Приобретённая тугоухость – нарушение слуха, которое иногда появляется в течение жизни и не было при рождении. Это может произойти из-за болезни, травмы или как побочный эффект от лекарств. Приобретённая тугоухость включает в себя: AB51.0 – Приобретенная кондуктивная тугоухость; AB51.1 – Приобретенная сенсоневральная тугоухость; AB51.2 – Приобретенная смешанная кондуктивная и сенсоневральная тугоухость; AB51.Y – Другая уточненная приобретенная тугоухость; AB51.Z – Приобретенная тугоухость, неуточненная. [5. С 10-11]

А. С. Саблева писала, что кохлеарная имплантация – это высокоэффективный метод лечения и реабилитации пациентов со степенью глухоты от тяжелой до полной. [6, С 160]

О. В. Зонтова отмечала, что кохлеарная имплантация представляет собой устройство, которое имплантируют во внутреннее ухо для восстановления слуха. Это достигается за счёт прямой электрической стимуляции нервных клеток слухового нерва, что позволяет человеку снова слышать. [7, С 1]

Кохлеарный имплант (КИ) представляет собой устройство, состоящее из двух частей. Во время операции в ухо помещается его внутренняя часть, которая после хирургического вмешательства остается под кожей головы и остается незаметной. Внешняя часть импланта надевается на ухо и может сниматься во время сна или купания, подобно обычному слуховому аппарату. Кохлеарный имплант преобразует звуки и речь в последовательность слабых электрических импульсов, которые стимулируют слуховой нерв. Он передает эти импульсы в слуховые центры мозга, которые воспринимают импульсы как речь, музыку, звуки. [8, С. 20]

Основная часть.

Ткаченко Т. А. в своем труде «Формирование и развитие связной речи. Альбом дошкольника» выделяет шесть эффективных методик развития связной речи:

1. Пересказ рассказа с наглядной опорой в виде сюжетных картинок.
2. Составление рассказа по серии сюжетных картинок.
3. Пересказ рассказа с наглядной опорой в виде сюжетной картины.
4. Составление рассказа по одной сюжетной картине.
5. Сравнение предметов и объектов с помощью вспомогательных средств.

6. Описание предметом и объектов с помощью вспомогательных средств. [9, С 3]

Данные методики были составлены логопедом для развития связной речи у детей с нарушениями речи. В нашем исследовании мы используем методику «Составление рассказа по серии сюжетных картинок», адаптированную под особенности детей с нарушениями слуха.

Методика «Составление рассказа по серии сюжетных картинок» – это эффективный способ развития связной речи у детей. Она помогает ребёнку научиться выстраивать логическую последовательность событий и передавать их содержание. Методика заключается в том, что ребёнку предлагают рассмотреть серию картинок и составить по ним рассказ.

В исследовании применяются следующие изменения:

1. На этапе составления рассказа активно используется жестовый язык (или дактиль), что позволяет ребенку выразить свои мысли, даже если вербализация вызывает трудности.

2. Для детей младшего школьного возраста можно использовать поддержку с помощью записи ключевых слов или коротких предложений. Это помогает структурировать рассказ и избежать пропусков важных деталей.

Диагностика уровня развития связной речи состоит из 4 этапов:

1. Подготовительный этап

Этот этап направлен на создание условий для проведения диагностики. Подбираются серии сюжетных картинок, соответствующие возрасту, уровню речевого развития и интересам ребенка. Картинки должны быть яркими, понятными и содержать логически последовательную историю.

2. Проведение диагностического задания

На этом этапе происходит сбор данных о состоянии связной речи ребенка. Ребенку предлагается внимательно рассмотреть картинки. Педагог даёт четкую формулировку задания: «Перед тобой картинки. Посмотри на них внимательно и расскажи, что здесь происходит. Постарайся придумать историю, чтобы она была интересной и понятной». При необходимости объяснение задания сопровождается жестами.

3. Анализ и оценка результатов

После выполнения задания проводится детальное изучение рассказа ребенка с учетом нескольких параметров: логическая последовательность и завершенность рассказа, связность и логичность, уровень грамматической правильности (употребление окончаний, согласование слов в предложении). Уровень развития каждого парметра оценивается по 10-бальной шкале.

4. Обработка данных и формулирование выводов

На этом этапе педагог анализирует полученные данные, формулирует выводы и разрабатывает рекомендации. Рассказ ребенка сравнивается

с критериями речевого развития для его возрастной группы. Учитываются индивидуальные сложности ребенка, связанные уровнем слухового восприятия и развитием словаря.

Таблица 1. Результаты первичной диагностики

Компоненты связной речи	Ребёнок А	Ребёнок Б	Ребёнок В
Последовательность и завершенность рассказа	3	4	1
Связность и логичность	3	4	2
Уровень грамматической правильности	3	5	1

Этапы коррекционной работы:

2. **Подготовительный этап:** ознакомление ребенка с серией сюжетных картинок. Ребёнку показывают картинки по одной, акцентируя внимание на изображенных действиях, персонажах и деталях.

2. **Этап анализа и упорядочивания:** ребенку предлагается рассмотреть все картинки и обсудить их. Ему задает направляющие вопросы: «Что происходит на первой картинке?», «Что будет дальше?».

3. **Составление рассказа:** ребенку предлагается самостоятельно составить рассказ, опираясь на картинки. Если ребенок затрудняется, педагог дает подсказки в виде ключевых слов или вопросов.

4. **Повторение составленного рассказа:** на каждом занятии педагог с ребёнком отрабатывают составление текста.

На первом коррекционном занятии с ребёнком А была отработана последовательность и сохранение логичности рассказа. Он часто пропускал важные моменты сюжета и терял логическую нить между частями истории. Чтобы помочь ему справиться с этими трудностями, педагог акцентировал внимание на тренировке причинно-следственных связей и использованию слов, которые помогают соединять части рассказа. «Пришла зима. Новый год. Дети ёлка. Дед мороз мальчик подарки. Мальчик, девочка танцевать. Всё.»

Ребёнок Б показал более высокий уровень: его рассказ был связным и завершённым, хотя иногда в логике повествования возникали небольшие пробелы. На первых занятиях ему было необходимо задавать наводящие вопросы. «Мишка день рождения. Мишка готовит торт. Белка, мышка прийти. Белка, мышка подарки. Белка, мышка, мишка танцевать. Кушать торт».

Ребёнку В на начальных этапах было особенно трудно. Его рассказы состояли из разрозненных фрагментов, а сюжет был практически неразличим. Чтобы помочь ему, педагог пошагово проговаривал содержание каждой картинки и задавал уточняющие вопросы, чтобы связать события воедино. «Мальчик, девочка. Лодка. Земля. Всё».

На итоговом занятии дети закрепляли навыки связного рассказа, а педагог оценивал, как они развили свои речевые умения. Серии сюжетных картинок были даны в неправильной последовательности, дети

должны были расставить картинки в правильном порядке и составить по ним текст.

Таблица 2. Результаты итоговой диагностики

Компоненты связной речи	Ребёнок А	Ребёнок Б	Ребёнок В
Последовательность и завершенность рассказа	7	9	5
Связность и логичность	5	7	4
Уровень грамматической правильности	4	7	3

По итогам работы над развитием связной речи у детей были достигнуты следующие результаты:

Последовательность и завершённость рассказа: ребёнок Б показал лучший результат (9 баллов), что свидетельствует о практически сформированном навыке составления полных и логичных текстов. Ребёнок. А также продемонстрировал высокий результат (7 баллов), значительно улучшив свои способности строить завершённые рассказы. У ребёнка В результат ниже (5 баллов), но прогресс очевиден: он стал выделять основные элементы сюжета и уверенно составлять простые рассказы.

Связность и логичность: ребёнок Б достиг наивысшего результата (7 баллов), его рассказы стали логичными и плавными, с использованием связующих слов. Ребёнок А (5 баллов) показал значительное улучшение, но логические переходы иногда остаются недостаточно чёткими. Ребёнок В (4 балла) научился связывать предложения и сохранять логику в тексте, однако связность его рассказов ещё требует доработки.

Уровень грамматической правильности: ребёнок Б снова продемонстрировал лучший результат (7 баллов), значительно сократив количество ошибок и улучшив качество речи. Ребёнок А (4 балла) тоже добился заметных улучшений, но ошибки всё ещё встречаются. У ребёнка В (3 балла) уровень грамматической правильности вырос, но остаётся низким, что требует дальнейшей работы.

Выводы и дальнейшие перспективы исследования.

В ходе проведённого исследования была достигнута цель: изучены особенности развития связной речи у детей младшего школьного возраста с кохлеарным имплантом. На основе анализа теоретического материала и результатов практической работы подтверждена выдвинутая гипотеза о том, что методика «Составление рассказа по серии сюжетных картинок» является эффективным инструментом для развития связной речи у детей с нарушением слуха.

Проведённое исследование позволило детально изучить проблему развития связной речи у детей младшего школьного возраста с кохлеарными имплантами и предложить эффективные решения для её преодоления.

Использованная в ходе эксперимента методика «Составление рассказа по серии сюжетных картинок» продемонстрировала свою эффективность. Она помогла детям улучшить такие показатели, как логичность изложения, последовательность событий и грамматическая правильность речи. Кроме того, методика оказалась полезной для активизации словарного запаса и формирования навыков планирования текста. Каждый из участников эксперимента продемонстрировал положительную динамику, что подчёркивает необходимость включения подобных методик в практику работы с детьми с кохлеарными имплантами.

В заключение следует отметить, что проблема развития связной речи у детей с кохлеарными имплантами остаётся актуальной. Необходимы дальнейшие исследования, направленные на совершенствование существующих методик и внедрение новых подходов, которые будут учитывать технический прогресс и изменения в образовательной системе. Комплексное взаимодействие педагогов, логопедов и родителей создаёт условия для успешного речевого развития, что в свою очередь способствует более эффективной интеграции детей с нарушением слуха в общество.

Литература

1. ВОЗ «Всемирный доклад по проблемам слуха». С. 1.

2. Симкин М.Л., Мальцева И.А. Развитие связной речи у детей младшего школьного возраста с нарушением слуха // Вестник Кемеровского государственного университета. Серия: Гуманитарные и общественные науки. 2020. С. 38.

3. Феклистова С.Н. Аудиовизуальные комплексы как средство развития связной речи детей с нарушением слуха в условиях инклюзивного образования – Народная асвета. – 2018. С. 31.

4. Медицинская классификация болезней-11, глава 10. С 9-10.

5. Медицинская классификация болезней-11, глава 10. С 10-11.

6. Саблева А.С. Логопедическая работа с глухими детьми после кохлеарной имплантации // Ярославский педагогический вестник. 2017. №2. С. 160.

7. Зонтова О.В. Коррекционно-педагогическая помощь детям после кохлеарной имплантации / О.В. Зонтова. – СПб: СПб НИИ уха, горла, носа и речи, 2008. С. 1

8. Кохлеарная имплантация и слухоречевая реабилитация глухих детей и взрослых: Учебное пособие / И.В. Королева. СПб.: КАРО, 2009. С. 20

9. Ткаченко Т.А. Формирование и развитие связной речи. альбом дошкольника: Приложение к комплекту пособий «Учим говорить правильно». – М.: ГНОМ и Д, 2001. – С. 3.

СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ В УСЛОВИЯХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

А.С. Жапаргазинова
студент, Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлан
научный руководитель: Д.С. Хамитова
ассоциированный профессор Высшей школы педагогики
Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлан

Аннотация. Статья посвящена проблеме социальной адаптации детей с особыми образовательными потребностями (ООП) в условиях общего образовательных организаций. Рассматриваются теоретические основы социальной адаптации, а также практические аспекты, связанные с обучением и воспитанием таких детей в инклюзивной образовательной среде. Особое внимание уделяется методам и подходам, которые помогают преодолевать барьеры социальной изоляции и способствуют успешной интеграции детей с ООП в коллектив. Анализируются роль педагогов, родителей и других специалистов в процессе социальной адаптации, а также выделяются факторы, влияющие на успешность этого процесса. В статье представлены рекомендации по организации инклюзивного образования, направленные на создание условий для гармоничного развития каждого ребёнка.

Ключевые слова: социальная адаптация, дети с ООП, инклюзивное образование, педагогическая поддержка, социальная интеграция, специальная педагогика.

Аңдатпа. Мақала ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың жалпы білім беретін оқу орындарында әлеуметтік бейімделу мәселесіне арналған. Әлеуметтік бейімделудің теориялық негіздері мен бұл балаларды инклюзивті білім беру жағдайында оқыту мен тәрбиелеудегі практикалық аспектілер қарастырылады. Әлеуметтік оқшауланууды жеңуге және ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың ұжымға сәтті бірігуіне көмектесетін әдістер мен тәсілдерге ерекше назар аударылған. Авторлар педагогтардың, ата-аналардың және басқа да мамандардың әлеуметтік бейімделу процесіндегі рөлін қарастырады, сондай-ақ бұл процестің сәтті өтуіне әсер ететін факторларды анықтайды. Мақала инклюзивті білім беруді ұйымдастыру бойынша ұсыныстарды қамтиды, ол әр баланың үйлесімді дамуы үшін жағдай жасауға бағытталған.

Түйін сөздер: Әлеуметтік бейімделу, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар, инклюзивті білім беру, педагогикалық қолдау, әлеуметтік интеграция, арнайы педагогика.

Abstract. The article addresses the issue of social adaptation of children with special educational needs (SEN) in general educational institutions. The theoretical foundations of social adaptation are considered, as well as practical aspects related to the education and upbringing of such children in an inclusive educational environment. Special attention is given to methods and approaches that help overcome the barriers of social isolation and contribute to the successful integration of children with SEN into the collective. The roles of teachers, parents, and other specialists in the social adaptation process are analyzed, and factors influencing the success of this process are highlighted. The article presents recommendations for organizing inclusive education aimed at creating conditions for the harmonious development of each child.

Keywords: social adaptation, children with SEN, inclusive education, pedagogical support, social integration, special pedagogy.

Социальная адаптация детей с особыми образовательными потребностями (ООП) в условиях общего образовательных организаций – это важный аспект, обеспечивающий успешную социализацию и интеграцию таких детей в общественную жизнь. В последние десятилетия в Казахстане и других странах наблюдается рост числа детей с ООП, что обусловлено увеличением числа заболеваний, нарушений развития и повышением осведомленности общества о таких детях. Согласно постановлению Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 249, [За последние три года списки ожидания в дошкольные организации сократились в 1,5 раза: с 446176 детей от 0 до 6 лет в 2020 году до 289758 в 2022 году. Из них 131,5 тыс. детей в возрасте 2-6 лет, в том числе в городской местности – 105,8 тыс., в сельской – 25,7 тыс.; 15,7 тыс. детей в возрасте 3-6 лет, из них в городской местности – 10,4 тыс., в сельской – 5,3 тыс], большинство из них включены в инклюзивное образование, обучаясь в общеобразовательных школах. Этот процесс требует создания специфических условий для успешной адаптации таких детей к образовательной среде, развитию их социальных и коммуникативных навыков, а также минимизации барьеров для их полноценного участия в образовательном процессе. В нашей стране, [согласно Конституции РК и Закону об образовании], каждый имеет право на образование. Инклюзивное образование предоставляет возможность обучаться детям с различными потребностями в одном коллективе, что помогает создавать равные условия для их образовательного и личностного развития.

Социальная адаптация детей с ООП является важным элементом их полноценного воспитания и образования. Эти дети, в силу различных физических, умственных или эмоциональных особенностей, могут испытывать затруднения в общении, восприятии учебного материала, взаимодействии с окружающими. Однако успешная социализация и интеграция таких детей в коллектив помогает им не только улучшать учебные результаты, но и развивать ключевые социальные навыки. Инклюзивное образование предоставляет возможность обучаться детям с различными потребностями в одном коллективе, что помогает создавать равные условия для их образовательного и личностного развития. Тем не менее, для успешной адаптации детей с ООП важно учитывать их индивидуальные особенности и потребности, использовать подходы, которые способствуют их гармоничному развитию.

Адаптация детей с особыми образовательными потребностями в условиях общего образовательного учреждения зависит от множества факторов, среди которых ключевыми являются психологическая поддержка, педагогическая помощь и создание условий для взаимодействия с окружающими детьми. На первом этапе важным является обеспечение ком-

фортной образовательной среды, в которой ребенок с ООП будет чувствовать себя защищенным и уверенным. Для этого необходимы специальные методы и подходы, такие как дифференцированное обучение, использование адаптированных программ и материалов, а также организация образовательных занятий с учетом индивидуальных особенностей каждого ребенка. Педагоги должны быть подготовлены к работе с детьми с ООП, обладают необходимыми знаниями и навыками для создания инклюзивной среды. Специальные образовательные технологии и методики могут значительно улучшить процесс социальной адаптации.

Примером таких технологий являются мультимедийные и интерактивные устройства, которые помогают детям с ООП активно включаться в учебный процесс. Визуальные и аудиовизуальные средства делают обучение более доступным и понятным для детей с ограничениями в восприятии информации. Важно, чтобы педагоги могли использовать индивидуализированные методы обучения, которые бы учитывали особенности каждого ребенка. Так, для детей с нарушениями слуха можно использовать жестовый язык и специальные слуховые аппараты, для детей с нарушениями зрения – тактильные карты и другие вспомогательные средства. Также стоит отметить, что важную роль в процессе адаптации играют социальные игры и взаимодействие с другими детьми. Инклюзивные занятия способствуют развитию коммуникативных навыков, улучшению эмоционального состояния и снятию барьеров между детьми с различными образовательными потребностями.

Однако процесс социальной адаптации детей с ООП в условиях общих образовательных организаций сталкивается с определенными трудностями. Одной из главных проблем является социальная изоляция и предвзятое отношение со стороны сверстников. Многие дети с ООП не могут в полной мере участвовать в играх и других совместных мероприятиях, что может привести к чувству одиночества и изоляции. Важным аспектом является работа с коллективом, обучение детей толерантности и уважению к различиям. Педагоги должны активно работать с детьми, объясняя, что каждый человек уникален и заслуживает уважения, несмотря на свои особенности.

Нами была проведена опытно-экспериментальная работа по теме «Социальная адаптация детей с ООП в условиях инклюзивного образования». Место проведения ТОО Центр психологии «Семья и Детство» Дроновой И.Н. Результаты первичной диагностики по 2 группам детей-инвалидов (контрольной и экспериментальной) Все дети нуждались в коррекции эмоционального состояния, улучшении коммуникативных навыков и речи в целом, включении в социум для социальной адаптации. На формирующем этапе мы начали с наблюдений за детьми в их естественной образовательной среде. Мы провели диагностику уровня их социальной адаптации, оценив их способность к общению, взаимодействию с одноклассниками и учителями. Мы отметили, что дети с

ООП чаще испытывают трудности в установлении контактов, они могут быть замкнутыми, а иногда и избегать общения с окружающими.

На констатирующем этапе мы организовали ряд занятий, направленных на развитие коммуникативных навыков и взаимопонимания среди детей. Важно было использовать инновационные образовательные технологии, такие как интерактивные доски и сенсорные столы, которые создавали более доступные и увлекательные способы взаимодействия для детей с ООП. Также мы провели несколько психологических тренингов для детей и педагогов, направленных на развитие эмпатии и понимания среди детей. Занятия включали как совместную работу детей с ООП и их сверстников, так и индивидуальную работу с каждым ребенком.

Результаты итоговой диагностики детей с ООП показали, что у детей экспериментальной группы после включения их в инклюзивную образовательную среду на базе учреждения образования уровень социальной адаптации оказался значительно выше, чем при первичной диагностике. Чего не скажешь о контрольной группе детей с ООП, их уровень изменился совсем мало.

Реализация эксперимента позитивно отразилась на жизни испытуемых:

– произошло преодоление отрицательных стереотипов представлений окружающих и самого ребенка о его способностях и внутреннем мире;

– раскрылись возможности и творческий потенциал ребенка

– произошло расширение знаний, умений и навыков детей по различным направлениям деятельности;

– организованный культурный досуг способствовал развитию положительной эмоционально-волевой сферы ребенка в совместной творческой деятельности с родителями, сверстниками и педагогами;

– сформировалось толерантное отношение с окружающим социумом.

Критериями эффективности социальной адаптации послужили: положительная динамика в адаптации к обучению; изменение в структуре межличностных, коммуникативных отношений; появление эмоциональной устойчивости, снижение уровня тревожности; улучшение развития речи; адекватная самооценка и уровень притязаний; активное отношение подростка к решению жизненных проблем.

Социальная адаптация детей с ООП в условиях общего образовательного учреждения – это процесс, который требует комплексного подхода. Важно обеспечить не только качественное образование, но и создать такие условия, которые помогут детям с особыми образовательными потребностями чувствовать себя полноправными членами коллектива. Несмотря на существующие проблемы, инклюзивное образование является важным шагом к социальному равенству и справедливости. Де-

ти с особыми образовательными потребностями, обучающиеся в обычных школах, имеют возможность развивать социальные навыки, учиться взаимодействовать с детьми, которые не имеют таких особенностей, и быть более интегрированными в общество. Системная работа педагогов, родителей, социальных работников и других специалистов помогает создать атмосферу поддержки и понимания. Развитие инклюзивного образования и создание доступных образовательных условий для всех детей, независимо от их возможностей, способствует улучшению социальной интеграции и гармоничному развитию каждого ребенка.

Литература

1. Закон РК «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.01.2023 г.

2. https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249 Об утверждении Концепции развития дошкольного, среднего, технического и профессионального образования Республики Казахстан на 2023–2029 годы

3. Голубева А.В. Социальная адаптация детей-инвалидов: воспитание и обучение детей-инвалидов. Социальная адаптация. Правовые вопросы социальной защиты детей-инвалидов // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. 2004. №5. С. 55-63.

4. Выготский Л.С. Мышление и речь: Психика, сознание, бессознательное. – М.: Лабиринт, 2001. 367 с.

ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ БҰЗЫЛҒАН БАЛАЛРДЫҢ ЛЕКСИКА-ГРАММАТИКАЛЫҚ СӨЙЛЕУ ЖҮЙЕСІН ДАМЫТУ

Д.Г. Искакова

Павлодар педагогикалық университетінің 4 курс студенті

ғылыми жетекшісі: А.Б. Дузелбаева

PhD докторы, қауымдастырылған профессор

Аңдатпа. Мақалада есту қабілеті бұзылған балалардың лексика-грамматикалық сөйлеу жүйесін дамыту әдістері қарастырылады. Көрнекілік, ойын, қайталау, ымишара және тактильді әдістердің маңыздылығы атап өтіледі. Логопедтер мен ата-аналардың бірлескен жұмысы ерекше рөл атқарады.

Кілт сөздер: есту қабілеті, балалар, сөйлеу, грамматика, әдістер, даму, педагогика.

Аннотация. В статье рассматриваются методы развития лексико-грамматической системы речи у детей с нарушением слуха. Подчеркивается значение наглядности, игры, повторения, жестов и тактильных методов. Важная роль отводится совместной работе логопедов и родителей.

Ключевые слова: слуховое восприятие, дети, речь, грамматика, методы, развитие, педагогика.

Annotation. This article examines methods for developing the lexical-grammatical speech system in children with hearing impairments. The importance of visualization,

games, repetition, gestures, and tactile methods is emphasized. The collaboration of speech therapists and parents plays a crucial role.

Keywords: hearing ability, children, speech, grammar, methods, development, pedagogy.

Кіріспе. Сөйлеу – бұл күрделі әрі көпдеңгейлі психикалық процесс, ол сөйлеуді қабылдау және оны құрастыру операцияларынан тұрады. Бұл процестің қалыптасуы когнитивтік функциялардың белсенділігіне, сөйлеу қозғалысының сақталуына, сондай-ақ есту және көру гнозисінің қалыпты болуына тәуелді. Сөйлеудің дамуының маңызды шарттарының бірі – акустикалық сигналдарды толыққанды қабылдау, оны қалыпты жұмыс істейтеуін есту анализаторы қамтамасыз етеді. Есту қабілеті арқылы дыбыстардың акустикалық сипаттамалары (қарқыны, жиілігі, ұзақтығы) қабылданып, олар фонемаларға біріктіріледі. Балалық шақта есту анализаторындағы кез келген патология, тіпті минималды болса да, баланың тіл меңгеруін қиындатуы мүмкін. [1]

Есту қабілеті – адамның сыртқы ортадағы дыбыстарды қабылдау, тану және талдау мүмкіндігі. Ол адамдардың қарым-қатынас жасауында, білім алуда, қауіпсіздік сақтауда және қоршаған ортаны қабылдауда маңызды рөл атқарады.

Есту қабілетінің бұзылу себептерінің бірі – әртүрлі жарақаттар. Босану кезінде бас сүйектің қысылуынан немесе акушерлік қысқашты қолдану нәтижесінде есту мүшесі жарақат алуы мүмкін. Сонымен қатар, баланың үлкен биіктіктен құлап кетуі немесе жол-көлік оқиғалары салдарынан ішкі құлақтың жарақаттануы ауыр есту бұзылыстарына алып келуі мүмкін.[2]

Есту қабілетінің бұзылу деңгейін анықтау үшін тональды аудиометрия және сөйлеу зерттеулерінің нәтижелері негізге алынады. Ерте жастағы және мектепке дейінгі жастағы балаларға көбінесе ойын түріндегі тональды аудиометрия қолданылады (Э.И. Леонгард, Г.С. Лях, А.М. Марусева, Н.Д. Шматко және т.б.). Есту қабілеті бұзылған балалардың сөйлеу тілін дамыту білім беру және түзету жұмыстарында ерекше орынды иеленеді. Бұл топтағы балаларда сөйлеу жүйесі мен лексика-грамматикалық құрылымдарды меңгеру қиындықтары есту қабілетінің бұзылу дәрежесіне, түзету жұмыстарының сапасына және баланың танымдық ерекшеліктеріне байланысты болады. [3]

Негізгі бөлім

Есту қабілеті бұзылған бастауыш сынып оқушыларының лексика-грамматикалық дағдыларының даму деңгейін зерттеуге бағытталған диагностикалық жұмыс Павлодар қаласының КММ «№1 балабақша – мектеп – интернатының арнайы кешені» базасында 03.02.2025-11.04.2025 аралығында жүргізілді.

Лексика-грамматикалық дағдыларды бағалау үшін Т.А. Фотекованың диагностикалық әдістемесі қолданылды. Бұл әдістеме тапсырма-

ларды орындау тиімділігін бағалау үшін баллдық-деңгейлік жүйеге негізделген. Әдістеме бес тапсырмадан тұрады, олардың күрделілігі біртіндеп артады.

Зерттеуіміздің мақсаты – оқушылардың сөздік қорының қалыптасу ерекшеліктерін, грамматикалық сөйлеу дұрыстығын анықтау және тіл үйрену мен коммуникациялық дағдыларды дамытуға кедергі келтіретін қиындықтарды айқындау.

Зерттеуге есту қабілеті бұзылған 0-сынып оқитын 5 оқушы қатысты. Нәтижелерді бағалау үшін мынадай критерийлер қолданылды: сөздік қор көлемі, сөз тіркестері мен сөйлемдерді дұрыс құрау қабілеті, байланысты мәтіндер құрастыру және грамматикалық формаларды дұрыс қолдану дағдылары. Әрбір тапсырма баллдық жүйе арқылы бағаланып, әр қатысушының тілдік деңгейін объективті түрде анықтауға мүмкіндік берді.

Кесте 1 – Т.А. Фотекованың диагностикалық (бейімделген және өзгертілген) әдістемесі бойынша бастауыш сынып оқушыларының лексика-грамматикалық жүйесінің даму деңгейлері және олардың сипаттамасы.

Ұпайлар	Деңгей	Сипаттамасы
0-5	Төмен деңгей	Баланың сөздік қоры айтарлықтай шектелген. Ол қарапайым заттар мен сөздерді атай алмайды, сөйлемдер көбінесе мағынасыз және бір сөзбен немесе түсініксіз сөз тіркестерімен ауыстырылады. Айтылымда елеулі бұрмалаулар мен қателіктер кездеседі, сөйлеуді түсіну мен кері байланыс қиынға соғады.
6-10	Орташа деңгей	Баланың сөздік қоры шектеулі, бірақ қарапайым сөйлемдер құра алады. Дегенмен, сөздерді ауыстыру және сөйлеуде белгілі бір қателіктер байқалады. Айтылымда сөздердің бұрмалануы мен аграмматизмдер жиі кездеседі, сөйлеуді түсіну деңгейі төмендейді.
11-15	Жоғары деңгей	Баланың сөздік қоры кең, сөйлеу тілінде түрлі сөз таптарын еркін пайдалана алады. Ол тәуелсіз сөйлеу кезінде дұрыс грамматикалық құрылымдарды қолданады, сөздер мен сөйлемдер логикалық тұрғыдан дұрыс құрылады. Кейде дыбыстар мен жазуда кішігірім қателіктер болуы мүмкін, бірақ жалпы сөйлеу мен түсінік деңгейі жоғары.

Кесте 2 – Диагностикалық жұмыс бойынша оқушылардың лексика-грамматикалық дағдыларының даму деңгейі

№	Тапсырма	1 оқушы	2 оқушы	3 оқушы	4 оқушы	5 оқушы
1	Сөздік қоры	2	1	2	2	1
2	Сөйлемді аяқтау	2	0	2	1	1
3	Сөз тіркесі	1	0	1	1	0
4	Синонимдер мен антонимдер	2	1	2	2	1
5	Мәтін құрастыру	2	1	1	1	1
	Жалпы ұпай	9	3	8	7	4

	Деңгей	Орташа деңгей	Төмен деңгей	Орташа деңгей	Орташа деңгей	Төмен деңгей

Диагностикалық жұмыс нәтижелері бойынша оқушылардың лексика-грамматикалық дағдыларының даму деңгейі әртүрлі екені анықталды. Диаграммада көрсетілгендей, оқушылардың 60%-ы орташа деңгейде, ал 40%-ы төмен деңгейде нәтиже көрсетті. Жоғары деңгейде нәтиже көрсеткен оқушылар болмады.

Сурет 1. Оқушылардың тапсырмалар бойынша нәтижелері.

Зерттеу нәтижелері оқушылардың лексика-грамматикалық сөйлеу дағдыларында әртүрлі қиындықтар бар екенін көрсетті. Сөздік қоры төмен деңгейдегі оқушылар жаңа сөздерді меңгеруде қиындықтарға тап болды, бұл олардың сөйлеуін тежейді. Сондықтан көрнекі құралдар арқылы сөздерді меңгерту, қайталау және практикалық жаттығуларды қолдану маңызды.

Сөйлемді аяқтау мен сөз тіркесі бойынша тапсырмалар да оқушылар үшін қиындық тудырды. Бұл олардың грамматикалық құрылымдарды толық түсінбейтінін көрсетеді. Осы бағытта сөйлемдерді аяқтау, сөз тіркесін дұрыс қолдануға арналған жаттығуларды жүйелі түрде енгізу қажет. [4]

Синонимдер мен антонимдерді меңгеру көрсеткіштері орташа деңгейде болғанымен, мағыналық байланыстарды тереңірек түсіну үшін ойын түріндегі тапсырмалар тиімді болмақ. Ал мәтін құрастыру тапсырмалары барлық оқушыларға қиындық туғызды, бұл байланыстырып сөйлеудің жеткіліксіз дамығанын дәлелдейді.

Оқушылардың тілдік дағдыларын жетілдіру үшін көрнекілік әдісін қолдану, сөйлеу тәжірибесін арттыру және логопедиялық қолдау көрсету қажет. Жүйелі жұмыс арқылы олардың сөздік қоры мен сөйлеу дағдыларын дамытуға болады. [5]

Қортынды. Зерттеу нәтижелері есту қабілеті бұзылған балалардың лексика-грамматикалық сөйлеу дағдыларын дамытуда бірқатар қиындықтар бар екенін көрсетті. Оқушылардың сөздік қоры шектеулі, сөйлем құруда қателіктер жиі кездеседі, ал байланыстырып сөйлеу дағдылары толық қалыптаспаған. Балалардың лексика-грамматикалық сөйлеуін дамыту үшін көрнекілік, ойын, қайталау, ым-ишара және тактильді әдістердің маңыздылығы ерекше атап өтіледі. Сонымен қатар, логопедтер мен ата-аналардың бірлескен жұмысы шешуші рөл атқарады. Зерттеу қорытындылары арнайы педагогика саласындағы түзету жұмыстарын жетілдіруге негіз бола алады. Оқушылардың сөйлеу қабілетін жақсарту үшін кешенді әдістерді қолдану ұсынылады. Бұл әдістердің тиімділігіне көз жеткізу үшін әрі қарай зерттеулер жүргізу маңызды.

Әдебиеттер

1. Нейман Л.В. Слуховая функция у тугоухих и глухонемых детей // Л.В. Нейман. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 359 с.

2. Коровин К.Г. Книга для учителей школы слабослышащих: обучени Басова, А.Г. История сурдопедагогики: учеб. пособие для студентов дефектол. фак. пед. интов / А.Г. Басова, С.Ф. Егоров. – М. : Просвещение, 1984. – 295 с.

3. Леонгард Э.И. Неслышащие дети в мире слышащих / Э.И. Леонгард // Журнал Особый ребенок : исследования и опыт помощи. – 1998. – № 1, С. 104-108.

4. Боскис Р.М. Глухие и слабослышщаие дети / Р.М. Боскис. – М.: Советский спорт, 2004. – 304 с.

5. Зикеев А.Г. Специальная педагогика: развитие речи учащихся : учеб. пособие. – 2-е изд. / А.Г. Зикеев. – М. : Академия, 2005. – 200 с.

МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ ЖАЛПЫ СӨЙЛЕУ ТІЛІ ДАМЫМАҒАН БАЛАЛАРДЫҢ ЕСТЕ САҚТАУ ЖӘНЕ ЗЕЙІНІН ДАМЫТУ ҮШІН МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ

М.К. Кошербаева

Павлодар педагогикалық университетінің 4 курс студенті

ғылыми жетекшісі: А.Б. Дузелбаева

PhD докторы, қауымдастырылған профессор

Аннотация. Мақалада мектеп жасындағы жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың есте сақтау және зейінін дамыту үшін мультимедиялық технологияларды қолдану тиімді әдіс болып табылады. Бұл мақала мультимедиялық құралдардың қолданылуының маңыздылығын, олардың оқу процесіндегі рөлін және балалардың дамуындағы тиімділігін талдайды.

Кілтті сөздер: мультимедиялық технологиялар, есте сақтау, зейін, балалар, сөйлеу тілі, даму.

Аннотация. В статье рассматривается использование мультимедийных технологий как эффективного метода развития памяти и внимания у детей школьного возраста с общим недоразвитием речи. В данной статье анализируется значимость при-

менения мультимедийных средств, их роль в образовательном процессе и эффективность в развитии детей.

Ключевые слова: мультимедийные технологии, память, внимание, дети, речь, развитие.

Annotation. This article discusses the use of multimedia technologies as an effective method for developing memory and attention in school-aged children with general speech underdevelopment.The article analyzes the importance of using multimedia tools, their role in the educational process, and their effectiveness in child development.

Keywords: multimedia technologies, memory, attention, children, speech, development.

Кіріспе

Қазіргі білім беру мекемелері балаларға сапалы білім алуға мүмкіндік беруге бағытталған. Жалпы сөйлеу тілінің дамымауы (ЖСТД) бар балалар оқу материалын игеру үшін қосымша қолдауды қажет етеді, өйткені олардың зейіні мен есте сақтау қабілеті өзгеше дамиды. Мультимедиялық технологияларды қолдану арқылы оқу процесін бейімдеу ЖСТД балалардың есте сақтау және зейінін дамытуға көмектеседі, бұл білім беруде маңызды зерттеу бағыты болып табылады.

Сөйлеу бұзылыстары – баланың тілдік қабілеттерінде кездесетін артикуляциялық, фонетикалық, семантикалық немесе синтаксистік деңгейлерде болатын қиындықтар. Сөйлеу бұзылыстары балалардың тілдік түсінігін, сөздерді дұрыс айтуын, сөйлем құрастыруын және ақпаратты өңдеуін қиындатады. Бұндай бұзылыстардың танымдық қызметтерге ықпалы зор, себебі тіл мен когнитивті дамудың арасындағы байланыс оқытудың негізгі факторларының бірі болып табылады. Сөйлеу қабілеті бұзылған балалардың когнитивті процестерінде зейін, есте сақтау және ойлау сияқты қызметтердің жеткіліксіздігі байқалады, бұл олардың оқыту және қарым-қатынас жасау мүмкіндіктерін шектейді [1].

Сөйлеу бұзылыстары бар оқушыларда когнитивті қызметтерді дамытудың маңыздылығы оқуда жетістіктерге жетуге, ақпаратты дұрыс қабылдап, оны қолдана білуге жағдай жасау қажеттілігінен туындайды. Ғалымдар В.В. Лебединский мен Л.С. Волкова өз зерттеулерінде когнитивті қызметтердің тілдік дамуындағы ерекше рөлін атап өткен, олардың тұжырымдарына сәйкес, тілдің дұрыс қалыптаспауы зейіннің шашыраңқылығына, логикалық ойлаудың баяулығына, ақпаратты есте сақтау қиындықтарына әкелуі мүмкін [2].

Қазақстанда ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың саны 175 мыңнан астам, ал соның ішінде сөйлеу қабілетінде бұзылыстары бар 60 мыңнан астам бала анықталған. Бұл көрсеткіш психологиялық-медициналық-педагогикалық комиссияның (ПМПК) тексерісінен өткен балаларға қатысты. Денсаулық сақтау министрлігінің 2022 жылғы мәліметіне сәйкес, Қазақстанда 1300-ден астам балаға «сөйлеу мен

тілдің ерекше бұзылыстары» диагнозы қойылған, бұл алдыңғы жылмен салыстырғанда шамамен 200 жағдайға азайған [3].

Осыларды ескере отыра, қазіргі заманға сай, мультимедиялық технологияларды қолданып, мектап жасындағы балалардың когнитивті функцияларын дамыту арқылы, жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың сөздік қорын дамыту керек.

Негізгі бөлім

Мектеп жасындағы жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың есте сақтау және зейінін дамыту үшін мультимедиялық технологияларды пайдалану эксперименталдық жұмыстары Павлодар қаласының КММ «№1 балабақша – мектеп – интернатының арнайы кешені» базасында жүргізілуде.

Зерттеуіміздің мақсаты – мектеп жасындағы жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың сөздік қорының деңгейін көтеру үшін мультимедиялық технологияларды пайдалану арқылы есте сақтау және зейінін дамыту болды. Зерттеуге жалпы сөйлеу тілінің дамымауы бар 7 жастағы 4 бала қатысты.

Балалардың психологиялық және физиологиялық ерекшеліктеріне сәйкес зерттеу жүргізу мақсатында біз осы тақырып бойынша арнайы бейімделген әдістемелерді қолдандық. Бұл әдістемелер балалардың сөйлеу, зейін, есте сақтау және сөздік қорының дамуын кешенді түрде зерттеуге мүмкіндік береді.

Есте сақтау – балалардың есте сақтау қабілетін зерттеу үшін біз Векслердің арифметикалық тестін қолдандық. Бұл тест балалардың ақыл-ой қабілеттерін, оның ішінде қысқа және ұзақ мерзімді есте сақтау дағдыларын бағалауға көмектеседі.

Зейін – балалардың зейінін зерттеу мақсатында біз «Пьерон-Рюзер тесті» нұсқасын қолдандық. Бұл әдістеме балалардың назарын шоғырландыру және оның тұрақтылығын анықтау үшін тиімді құрал болып табылады.

Сөздік қорды – 6-7 жастағы балалардың тілдік даму деңгейін зерттеу үшін О. Н. Тверская мен Е. Г. Кряжевских авторларының әдісін қолдандық. Бұл әдістеме балалардың сөздік қорын, грамматикалық құрылымдарын және тілдік қолданысын сараптай отырып, олардың сөздік даму деңгейін толық бағалауға мүмкіндік береді.

Кесте 1- Векслердің арифметикалық тесті бойынша диагностикалық жұмыс бойынша оқушылардың жинаған балдары

Векслердің арифметикалық тесті			
1 оқушы	2 оқушы	3 оқушы	4 оқушы
60% 2 минут 45 секунд	40% 2 минут 30 секунд	50% 2 минут 51 секунд	30% 3 минут 15 секунд

Кесте 2- Пьерон-Рюзер тесті бойынша диагностикалық жұмыс бойынша оқушылардың жинаған балдары

Пьерон-Рюзер тесті			
1 оқушы	2 оқушы	3 оқушы	4 оқушы
50% 1 минут 45 секунд	60% 1 минут 42 секунд	50% 1 минут 50 секунд	40% 2 минут

Сөздік қорға диагностика жеке тәртіпте және келесі бөлімдерден тұрады:

I. Белсенді сөздік қорын тексеру.

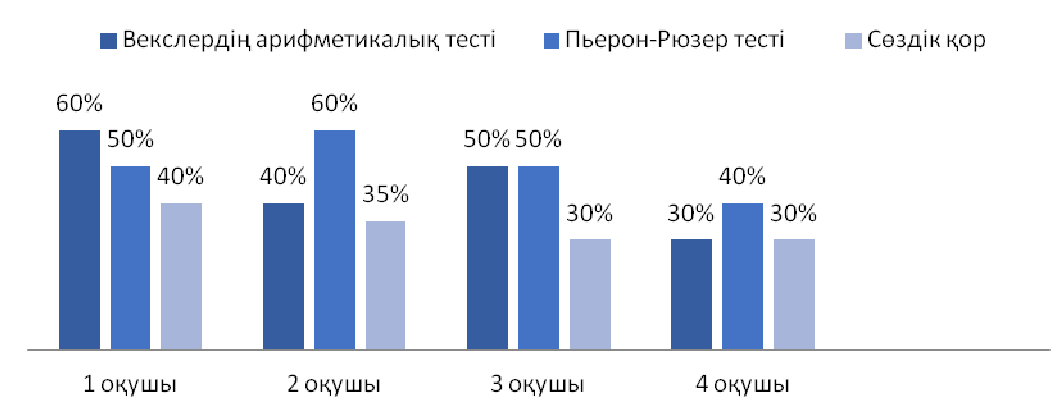
II. Сөйлеудің грамматикалық құрылымын тексеру.

III. Сөздердің буын құрылымын тексеру.

IV. Фонемалық процестерді тексеру.

V. Байланысты сөйлеуді тексеру.

VI. Айтылымды тексеру.

1 – сурет. Эксперимент жүргізілмей тұрып, мектеп жасындағы жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың есте сақтау, зейін және сөздік қор дағдыларының деңгейі

Эксперимент барысында мектеп жасындағы жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың есте сақтау, зейін және сөздік қор дағдыларының төмен деңгейі анықталды. Балалардың ақпаратты қабылдау және өңдеу процесі баяу жүреді, бұл олардың сөздерді есте сақтау мен қолдануда қиындық туғызады. Зейіннің жетіспеушілігі тапсырмаларды орындауда тек бір бөлігіне назар аударуға себеп болды. Сөздік қорының тапшылығы да балалардың сөздерді дұрыс қолдану мен жіктеуін қиындатты. Зерттеу нәтижелері сөйлеу тілі дамымаған балалардың тілдік дағдылары мен когнитивтік қабілеттерінің төмендігін көрсетті.

Нәтижелерді ескеріп, мектеп жасындағы жалпы сөйлеу тілі дамымаған оқушылармен жұмыс барысында мультимедиялық технологияларды қолдандық. Бұл тәсіл оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттырып, тапсырмаларды ынтамен орындауға мүмкіндік берді. Бұл өз кезегінде оқушылардың есте сақтау қабілеті мен зейін дағдыларын жақсартып, сөздік қорын арттыруға ықпал етті.

Интерактивті тапсырмалар мен анимациялардың көмегімен балалар өздеріне қажетті ақпаратты көріп, естіп, меңгеріп, сөйлеу тілін жетілдіреді. Осылайша, мультимедиялық технологиялар балалардың танымдық белсенділігін арттырып, оқуға деген оң көзқарасты қалыптастыруда шешуші фактор болып табылады.

2- сурет. «Ертегі әлеміне саяхат»

Қорытынды. Мектеп жасындағы жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың есте сақтау және зейінін дамыту үшін мультимедиялық технологияларды пайдалану мәселесі қазіргі білім беру жүйесінде өзекті болып отыр. Ғылыми зерттеулер көрсеткендей, мультимедиялық технологиялар баланың танымдық процестерін, соның ішінде есте сақтау мен зейінін дамытуды тиімді түрде қолдайды, себебі бұл құралдар визуализация, дыбыстық және бейнемазмұнды қолдану арқылы балалардың қызығушылығын арттырып, оқу процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз етеді. Бұл процестердің барлығы тікелей сөйлеу қабілеттерімен байланысты, себебі балалардың есте сақтау және зейінін дамыту, олардың сөйлеу тіліне, грамматикалық дағдыларын қалыптастыруға және сөздік қорын кеңейтуге тікелей ықпал етеді.

Эксперименттік жұмыстар мультимедиялық құралдардың оқу процесіне енгізілуінің оң әсерін дәлелдеді, бұл тәсіл балалардың сөйлеу тілі дамуының сапасын арттырып, олардың психологиялық жағдайын жақсартады. Сонымен қатар, алынған деректер коррекциялық және оңалту жұмыстарының тиімділігін арттыру қажеттілігін көрсетеді, өйткені мультимедиялық құралдар балалардың танымдық, сөйлеу және когнитивтік дағдыларын дамытуға оң әсер етеді.

Әдебиеттер

1. Лебединский В.В. Сөйлеу бұзылыстары бар балалардың когнитивті даму ерекшеліктері. – М., 2003.

2. Волкова Л.С. «Сөйлеу және танымдық дамудың өзара байланысы». – СПб., 2010.

3. https://www.zakon.kz/obshestvo/6384042-vrachi-astany-predupredili-o-roste-chisla-detey-s-zaderzhkoy-rechi.html
4. https://www.gov.kz/memleket/entities/kostanai-bilim/documents/details/531847
5. Қазақстандағы инклюзивті білім беру: білім беру ортасындағы жаңашылдықтар және олардың тиімділігі. Алматы, 2022.
6. https://ortcom.kz/kk/novosti/1728990916
7. Фомичева, М.Ф. «Мультимедиялық технологияларды сөйлеу бұзылыстары бар балаларды оқытуда қолдану». – М., 2014.

РОЛЬ ГРУППОВЫХ ЗАНЯТИЙ В СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ С РАССТРОЙСТВОМ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

А.А. Махажанова
студент Павлодарского педагогического университета им. Алькея Маргулана, г. Павлодар
научный руководитель: Д.С. Хамитова
ассоциированный профессор Высшей школы педагогики Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлан

Аннотация: Статья анализирует влияние групповых занятий на социализацию дошкольников с расстройствами аутистического спектра (РАС). Исследование подтверждает эффективность игровых методик в развитии коммуникативных и социальных навыков детей с РАС, подчеркивая значимость индивидуального подхода и структурированной среды для успешной адаптации и повышения качества жизни.
Ключевые слова: Расстройство аутистического спектра, социализация, дошкольники, групповые занятия, коммуникация, игровая деятельность, адаптация.

Аңдатпа: Мақалада аутизм спектрі бұзылған (АСБ) мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтенуіне топтық әрекеттердің әсері талданады. Зерттеу ASD бар балалардың қарым-қатынасы мен әлеуметтік дағдыларын дамытудағы ойын әдістерінің тиімділігін растайды, табысты бейімделу және өмір сапасын жақсарту үшін жеке көзқарас пен құрылымдық ортаның маңыздылығын атап өтеді.
Түйін сөздер: Аутизм спектрі бұзылысы, әлеуметтену, мектеп жасына дейінгі балалар, топтық сабақтар, коммуникация, ойын әдістері, бейімделу.

Abstract. The article examines the role of group activities in the socialization of preschoolers with autism spectrum disorders (ASD). Socialization of children with ASD is complicated by their perception and behavioral features; however, play-based methods help develop communication skills, adaptation, and peer interaction. The study included diagnostics and analysis of group methods' effectiveness. The results showed that regular participation in group activities improves verbal and non-verbal communication, reduces anxiety, and enhances social skills. The study highlights the importance of structured methods such as behavior modeling, visual support, and positive reinforcement. The practical value of the study lies in recommendations for organizing group activities to support the successful integration of children with ASD into society.
Keywords: Autism spectrum disorder, socialization, preschoolers, group activities, communication, play-based learning, adaptation.

Введение

Расстройства аутистического спектра (РАС) представляют собой группу нарушений, затрудняющих социальную коммуникацию, адаптацию и поведенческую гибкость. В последние годы наблюдается рост числа детей с РАС, что подчеркивает актуальность вопросов их социализации. По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), частота случаев РАС составляет 1 на 100 детей, что делает проблему значимой на мировом уровне. Социализация детей с РАС осложнена их особенностями восприятия и поведения, но в дошкольном возрасте этот процесс играет ключевую роль в развитии коммуникативных и личностных качеств. Групповые занятия являются эффективным методом формирования навыков взаимодействия, сотрудничества и адаптации. Исследования показывают, что участие в таких занятиях способствует развитию вербальной и невербальной коммуникации, улучшает навыки социального взаимодействия и снижает уровень тревожности у детей с РАС. [1]

К примеру, Коноваленко и Кременецкая в своём пособии «Развитие коммуникативных способностей и социализация детей старшего дошкольного возраста» отмечают, что групповые занятия позволяют улучшить у детей с РАС навыки вербальной и невербальной коммуникации, что в дальнейшем способствует их более успешной интеграции в коллектив. [2]

Актуальность проблемы

Социализация детей с расстройствами аутистического спектра (РАС) является одной из важнейших задач педагогики и психологии. Аутизм в дошкольном возрасте проявляется нарушениями в общении, социальной адаптации и отношении к эмоциям, что затрудняет взаимодействие детей с окружающим миром. В последние годы отмечается рост числа детей с РАС, что измерение эффективности педагогических подходов требует и специальных методик работы с данной категорией детей. Групповые занятия представляют собой одну из возможных форм работы, где дети с РАС учатся общаться со сверстниками, развивать навыки общения и учитывать социальные нормы. Они создают благоприятные условия для формирования у детей социального разума, столь необходимые для их адаптации в обществе. Тем не менее, групповые занятия требуют особой методики подбора, чтобы эффективно помочь каждому ребенку.

Цель исследования заключается в изучении влияния групповых занятий на процесс социализации детей дошкольного возраста с расстройствами аутистического спектра.

Задачи исследования:

1. Изучить теоретические подходы к социализации детей с РАС в дошкольном возрасте.

2. Определить уровень развития социальной сферы детей с РАС.

3. Применение метода игровой терапии по развитию уровня социальных навыков детей с РАС.

4. Повторная диагностика и результат контрольного эксперимента.

5. Провести анализ результатов применимых методик по развитию социальных навыков.

Объект исследования: дети с расстройством аутистического спектра дошкольного возраста.

Предмет исследования: социально-коммуникативных навыки детей.

Гипотеза: Если дети с РАС систематически будут участвовать в специально-организованных групповых занятиях, то это способствует улучшению их коммуникативных способностей и успешной социализации, так как дети, участвующие в таких занятиях, смогут более эффективно взаимодействовать с окружающими, чем те дети, которые не посещают групповые занятия.

Обзор литературы

Социализация детей с расстройствами аутистического спектра (РАС) – сложный, но необходимый процесс, направленный на развитие навыков общения, сотрудничества и адаптации к социальным нормам. У детей с РАС наблюдаются трудности в установлении контактов, восприятии невербальных сигналов и выражении эмоций, что ограничивает их социальные связи.[3]

Как отмечает Н.В. Левина, у таких детей речь может быть бедной, а игровая деятельность носит стереотипный и манипулятивный характер. [4]

Ю.П. Максимова указывает, что отсутствие дошкольного образования усугубляет несформированность коммуникативных навыков. [5] Структурированная среда, четкие правила и использование индивидуального подхода способствуют успешной социализации. Игровые методики, такие как сюжетно-ролевые игры, помогают детям осваивать коммуникативные и поведенческие модели. Ранняя диагностика и коррекционные программы играют ключевую роль в социализации, повышая шансы на успешную адаптацию. Координация работы специалистов и родителей обеспечивает более эффективное развитие социальных навыков. В дошкольном возрасте ребенок приобретает социальный опыт, осваивает нормы поведения и учится взаимодействовать с окружающими. [6]

Согласно С. А. Козловой, этот период является критически важным для эмоционального, интеллектуального и социального развития. Семья играет первостепенную роль в социализации, но детский сад становится средой, где ребенок учится строить коллективные отношения. Игровая деятельность, особенно сюжетно-ролевые игры, способствует развитию воображения, речи и социальных навыков. Эмоциональная составляющая социализации важна для формирования эмпатии и чувства принад-

лежности к коллективу. Групповые занятия способствуют развитию коммуникативных и социальных навыков у детей с РАС. Игровая деятельность помогает осваивать социальные роли, учиться сотрудничеству и решению конфликтов. Конструктивно-модельная деятельность развивает трудолюбие, инициативу и самостоятельность. [7]

Использование коллективных игр, таких как «Раздувайся, пузырь!» или «Лиса и гуси», помогает детям развивать саморегуляцию и уверенность в себе. Через взаимодействие со сверстниками дети учатся делиться, договариваться и принимать решения, что критически важно для их успешной адаптации. Групповые занятия для детей с РАС должны учитывать индивидуальные особенности каждого ребенка, создавая структурированную и поддерживающую среду. Важно начинать с индивидуальной работы, постепенно вовлекая детей в коллективные игры. Четкие правила, визуальные подсказки и поэтапное вовлечение помогают снизить тревожность и облегчить адаптацию. Контроль сенсорной среды также играет важную роль: резкие звуки или изменения могут вызывать стресс у детей с РАС. Использование игровых методов, основанных на личных интересах ребенка, позволяет повысить мотивацию к взаимодействию. Игровая деятельность является ключевым инструментом социализации детей с РАС. Структурированные и свободные игры помогают развивать коммуникативные навыки, эмоциональную устойчивость и когнитивные способности. Игры создают безопасную среду, где ребенок может экспериментировать с социальными моделями поведения. Кроме того, эффективны арт-терапия и музыкальные занятия, которые помогают детям выражать эмоции и снижают тревожность. Однако игровая деятельность остается основным методом, интегрирующим различные аспекты социализации, включая развитие речи, моторики и социальной коммуникации. [8]

Основная часть

Исследование, направленное на изучение и развитие коммуникации у детей с РАС в условиях игровой деятельности, было проведено в течение 10 недель на базе ТОО Kutubusitta Инновационно-инклюзивный образовательный центр «Brain Park» города Павлодар. Выборка включала восемь детей с диагнозом «расстройство аутистического спектра (РАС)». Возраст детей составлял от 4 до 6 лет. Участники были условно разделены на две группы по четыре человека: в первую группу вошли ребенок А, ребенок Б, ребенок В, ребенок Г, во вторую группу – ребенок А1, ребенок Б1, ребенок В1, ребенок Г1. Игровая деятельность служила ключевым инструментом в наблюдениях и формировании коммуникативных навыков. Все имена детей заменены на условные для сохранения конфиденциальности.

Методы исследования:

1. Анализ научной литературы. Осуществление изучения научных трудов, статей и монографий, посвященных проблемам социализации

детей с РАС, методикам групповой работы и влиянию таких занятий на развитие социальных навыков.

2. Наблюдение и анализ педагогической практики. Проведение наблюдения за поведением детей с РАС на групповых занятиях.

3. Анализ результатов и выявление изменения на уровне социализации.

Этапы исследования:

1 этап – изучение теоретических аспектов развития коммуникации у детей, имеющих РАС

2 этап – определение методов и выборки экспериментального исследования, проведение первичной диагностики коммуникативных навыков у детей с РАС.

3 этап – разработка и реализация системы занятий, направленных на развитие коммуникации у детей с РАС.

4 этап – проведение повторной диагностики коммуникативных навыков у детей с РАС, анализ полученных результатов исследования, определение эффективности реализации системы групповых занятий, направленных на развитие коммуникации у детей, имеющих РАС.

Для диагностики были проведены всесторонние исследования, направленные на оценку различных аспектов развития детей с расстройствами аутистического спектра. Диагностический процесс включал изучение их социального поведения, коммуникативных навыков, сенсорного восприятия, когнитивных процессов, речевого развития, игровых навыков, а также состояния крупной и мелкой моторики. Дополнительно оценивались способности к самообслуживанию, что позволило получить целостное представление об уровне их функционального развития и особенностях взаимодействия с окружающим миром (Таблица 1; Таблица 2). Для оценки и анализа умений и навыков детей в исследовании применялась шкала, основанная на пятибалльной системе:

1 балл – Очень низкий уровень: навыки или поведение практически отсутствуют, ребенок не демонстрирует необходимые умения.

2 балла – Низкий уровень: ребенок демонстрирует некоторые признаки умения, но они выражены слабо, в ограниченном контексте.

3 балла – Средний уровень: ребенок проявляет навыки, но с трудом или не в полной мере, требует поддержки.

4 балла – Высокий уровень: ребенок проявляет навыки и умения в большинстве ситуаций, но иногда может требовать дополнительной помощи или коррекции.

5 баллов – Очень высокий уровень: ребенок полностью освоил необходимые навыки, демонстрирует их в различных ситуациях без посторонней помощи.

На групповых занятиях для детей с РАС применяются методики, такие как визуальная поддержка, моделирование поведения и позитивное подкрепление. Визуальная поддержка помогает детям с аутизмом вос-

принимать информацию, делая занятия более структурированными и предсказуемыми. Моделирование поведения включает демонстрацию желаемых действий взрослыми или другими детьми. Этот метод эффективен для обучения социальным и когнитивным навыкам, таким как приветствие, дележка игрушками и соблюдение социальных норм. Позитивное подкрепление направлено на поощрение желаемого поведения с помощью похвалы, игр или других вознаграждений. Этот подход помогает детям ассоциировать правильные действия с положительными результатами, повышая их мотивацию и уверенность. На основе результатов первичной диагностики была разработана и реализована система игр, направленных на развитие коммуникации у детей с РАС.

Таблица 1. Данные группы 1 в период первичной диагностики

Аспект	Ребенок А (3 года)	Ребенок Б (4 года)	Ребенок В (5 лет)	Ребенок Г (3,5 года)
Социальное поведение	2	3	2	3
Коммуникация	3	3	4	2
Восприятие	2	3	3	2
Познавательная сфера	3	3	4	3
Речь	4	3	4	2
Игра	2	3	3	3
Крупная моторика	3	4	3	3
Мелкая моторика	4	3	4	3
Самообслуживание	3	3	4	3

Таблица 2. Данные группы 2 в период первичной диагностики

Аспект	Ребенок А1 (4 года)	Ребенок Б1 (5 лет)	Ребенок В1 (3,5 года)	Ребенок Г1 (3 года)
Социальное поведение	3	3	3	2
Коммуникация	3	3	3	3
Восприятие	3	4	3	2
Познавательная сфера	4	3	3	3
Речь	4	3	3	3
Игра	3	3	4	2
Крупная моторика	3	3	3	3
Мелкая моторика	4	4	3	3
Самообслуживание	3	3	3	2

В ходе работы использовались:

• Хороводные игры («Каравай»). Развивает синхронные движения и речь. Дети становятся в круг, ведущий выходит в центр. Хоровод проговаривает стишок, сопровождая его движениями (подъем на носочки, приседания, расширение и сужение круга). Ведущий передает роль другому участнику.

• Имитационные игры («Кошка и мышка»). Развивает общение. Взрослый показывает игрушки, описывает их («мягкие»), демонстрирует

движения («Кошка прыгает», «Мышка бежит»), помогая ребенку повторять и поощряя его.

• Игры с переходом ходов («Разноцветная башня»). Учит передавать ход. Дети строят башню из желтых и зеленых кубиков, повторяя действия взрослого. Успех поощряется, а падение башни приносит радость.

• Ролевые игры («Кухня», «Больница»). Формируют коммуникационные навыки. Ребенок «готовит» еду или «лечит» игрушку, осваивая бытовые действия. Взрослый может играть роль клиента или пациента.

• Сенсорные игры с водой. Создают позитивное взаимодействие. Дети переливают воду, бросают камни, наблюдают отражение, пускают пузыри, получая новые тактильные ощущения.

• Дидактические игры («Потешки»). Развивает речь и моторику. Взрослый читает стишки, сопровождая их движениями (например, хлопки в «Ладушки»), помогая ребенку запоминать текст и координировать движения.

После месяца проведения групповых занятий была проведена повторная диагностика. (Рисунок 1; Рисунок 2). Анализ данных показал положительную динамику развития социальных и коммуникативных навыков у детей обеих групп. В первой группе наблюдался заметный рост социальных навыков, значительное улучшение коммуникативных способностей. В группе 2 также наблюдался умеренный прогресс по всем аспектам.

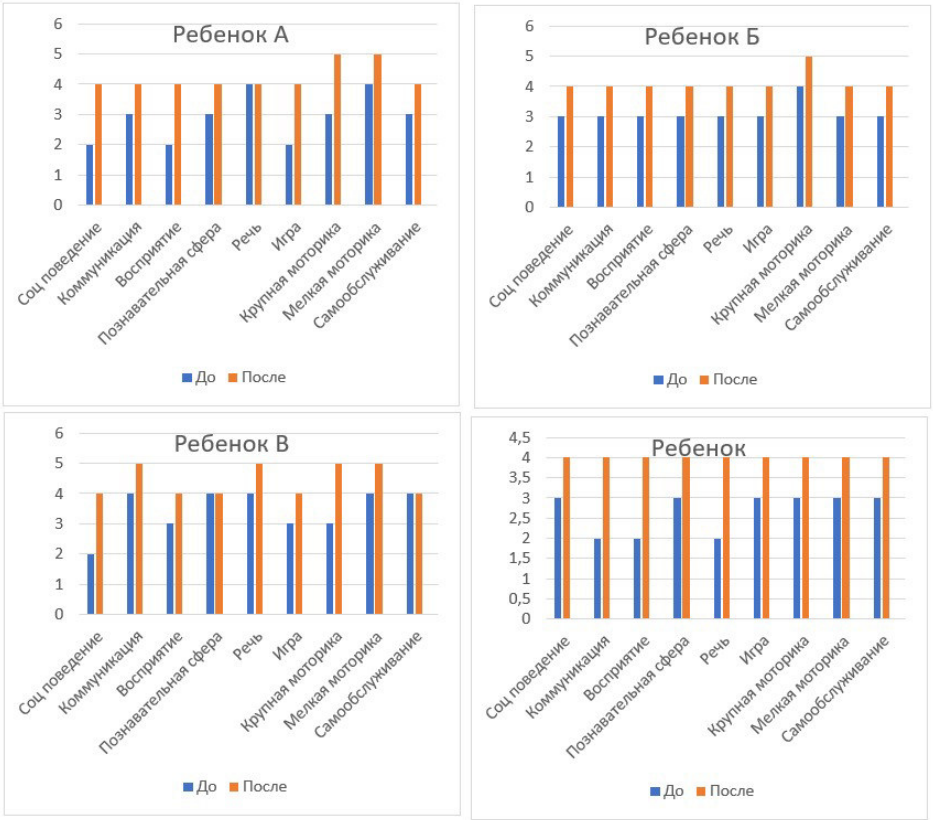

Рисунок 1.Сравнительный анализ результатов диагностик группы № 1 до и после групповых занятий на развитие коммуникативных навыков

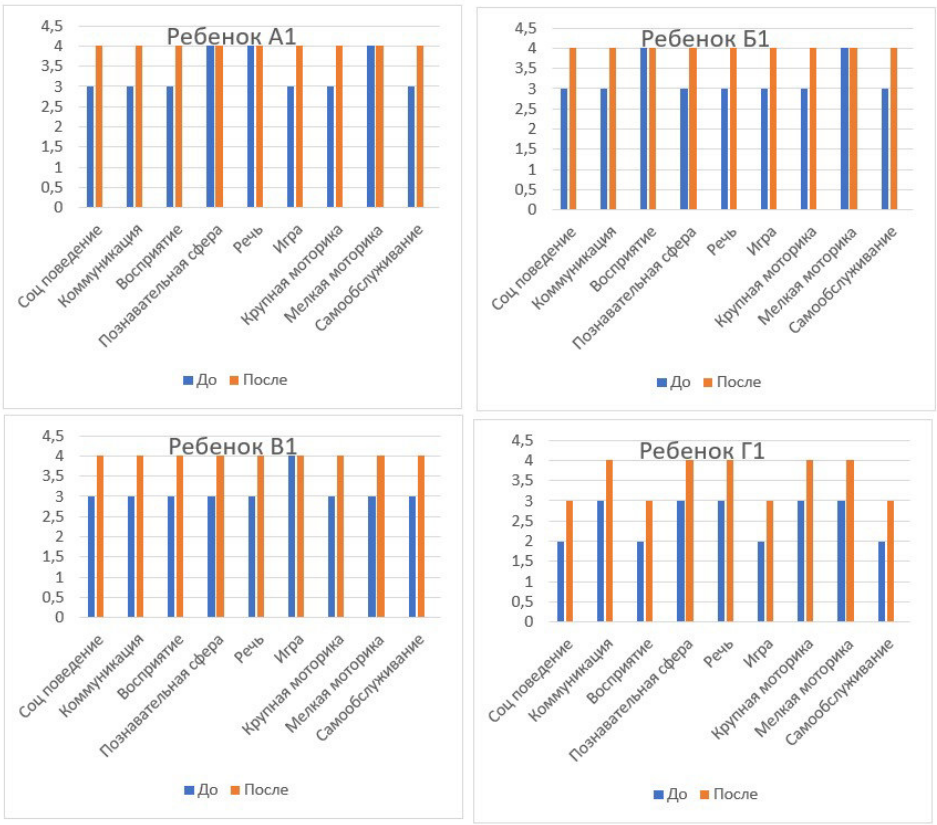

Рисунок 2. Сравнительный анализ результатов диагностик группы №2 до и после индивидуальных занятий на развитие коммуникативных навыков

Результаты исследования подтверждают эффективность игровой деятельности в развитии коммуникации у детей с РАС, подчеркивая важность использования структурированных методик и индивидуального подхода к каждому ребенку. По результатам диагностики, проведенной до и после 10 недель занятий, наблюдается значительное улучшение навыков у детей как в группе 1, так и в группе 2. Однако, при анализе динамики изменений следует учитывать различия в типах занятий, поскольку дети группы 1 проходили групповые занятия, а дети группы 2 – только индивидуальные.

Заключение

Исследование подтвердило значимость групповых занятий в социализации дошкольников с расстройствами аутистического спектра (РАС). Результаты эксперимента показали, что систематическое участие в таких занятиях положительно влияет на социальное поведение, коммуникацию, когнитивные и моторные навыки, а также самообслуживание. Групповые игры, включая ролевые и сенсорные упражнения, способствовали развитию взаимодействия со сверстниками, пониманию социальных норм и укреплению эмоциональных связей. Особенно заметны изменения в коммуникативной сфере: дети стали чаще использовать речевые и невербальные средства общения, проявлять инициативу в выражении мыслей и эмоций. Практическая значимость работы заключается

в обосновании эффективности групповых методов для специалистов, работающих с детьми с особенностями развития. Включение родителей в процесс обучения и социализации позволит усилить положительные тенденции и повысить качество жизни детей с РАС. Дальнейшие исследования в этом направлении помогут совершенствовать подходы к интеграции таких детей в общество.

Литература

1. Всемирная организация здравоохранения (2023) Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.

2. Развитие коммуникативных способностей и социализация детей старшего дошкольного возраста. – Коноваленко С.В, 2011

3. Еремина С.В. Механизмы социализации детей с расстройством аутистического спектра в условиях образовательной организации / С.В. Еремина. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2022.

4. Социализация детей дошкольного возраста с расстройствами аутистического спектра (94-95 стр.) – Н.В. Левина, 2019.

5. Влияние родительско-детских отношений на коммуникацию дошкольников с расстройствами аутистического спектра – Максимова Ю.П.

6. Модель сопровождения позитивной социализации детей с расстройствами аутистического спектра (рас): комплексный и междисциплинарный подходы – Нестерова А.А., Айсина Р.М., Суслова Т.Ф.

7. Социализация детей в дошкольном возрасте : учебное пособие для вузов / под научной редакцией С.А. Козловой. – 2-е изд. – Москва : Издательство Юрайт, 2024. – 179 с. – (Высшее образование).

8. Организация работы по социализации детей в разновозрастной группе дошкольного образовательного учреждения посредством игровой деятельности / Н.П. Бобрикова.

КОХЛЕАРЛЫ ИМПЛАНТЫ БАР ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫН ОЙЫН ТӘСІЛДЕРІ АРҚЫЛЫ БАЙЫТУ

Л.С. Оразаева

Павлодар педагогикалық университетінің 4 курс студенті

ғылыми жетекшісі: А.Б. Дузелбаева

PhD докторы, қауымдастырылған профессор

Аңдатпа. Мақалада кохлеарлы импланты бар оқушылардың сөздік қорын дамытудағы ойын тәсілдерінің маңызы талданады. Ойын арқылы балалардың сөйлеу белсенділігі артып, жаңа сөздерді меңгеруі жеңілдейді. Зерттеу нәтижелері мен ұсыныстар беріледі.

Кілт сөздер: кохлеарлы имплант, оқушы, сөздік қор, ойын, сөйлеу, әдіс.

Аннотация. В статье анализируется роль игровых методов в развитии словарного запаса учащихся с кохлеарным имплантом. Игровые технологии помогают активизировать речь и усваивать новые слова. Приведены результаты исследования и рекомендации.

Ключевые слова: кохлеарный имплант, ученик, словарный запас, игра, речь, метод.

Annotation. The article analyzes the role of game-based methods in developing the vocabulary of students with cochlear implants. Games help activate speech and facilitate word acquisition. Research findings and recommendations are presented.
Keywords: cochlear implant, student, vocabulary, game, speech, method.

Кіріспе. Кохлеарлы импланты бар оқушылардың сөйлеу қабілетін дамыту – ерекше білім беру саласындағы өзекті мәселе. Сөздік қордың жетіспеушілігі балалардың қарым-қатынас жасауына, оқу үлгеріміне және әлеуметтік бейімделуіне кедергі келтіреді. Кохлеарлы имплантация тек есту қабілетін қалпына келтіргенімен, толыққанды сөйлеуді дамыту үшін арнайы әдістемелік жұмыстар қажет.

Зерттеушілер, соның ішінде И.В. Королёва, Л.С. Выготский және А.Н. Леонтьев, тілдік дамудың кешенді әдістерін қолданудың маңыздылығын атап көрсетеді. Қазақстандық ғалымдар да бұл салада зерттеулер жүргізуде. Ойын тәсілдері баланың сөздік қорын байытуда тиімді құрал болып табылады, себебі олар оқушылардың мотивациясын арттырады және тілді табиғи жолмен меңгеруге ықпал етеді.

Есту қабілетінің терең бұзылуы қалыптасқан және жаңа қалыптасып келе жатқан тұлғаға үлкен әсер етеді. Бұл туа біткен керең балаларға да, сондай-ақ есту қабілетін кенеттен және біртіндеп жоғалтқан жасөспірімдер мен ересектерге де қатысты. Есту қабілетін жоғалту адамның қоғаммен және мәдениетпен байланысын айтарлықтай қиындатады, өйткені олар дамудың негізгі қайнар көзі болып табылады [1].

Кохлеарлы имплант – бұл ұлу-дененің зақымданған немесе жоқ талшықты жасушаларының функцияларын орындайтын электронды құрылғы, ол электрлік стимуляция арқылы сақталған нерв талшықтарын ынталандырады. Ғалымдар, мысалы, И.В. Королева, О.В. Зонтов, Г.А. Таварткиладзе, Е.И. Миронова, Н.В. Тарасова, А.А. Белякова, А.И. Сатаева және басқа да зерттеушілер КИ-ді қоршаған ортадағы дыбыстарды және сөйлеуді есту арқылы қабылдаудың жоғары тиімді әдісі ретінде жоғары бағалады [2].

Кохлеарлық имплантациядан кейін балалар дыбыстарды есту қабілетін жақсы ажыратады, әсіресе дауыссыз дыбыстарды, бұл олардың еститін құрдастарынан және есту аппараты бар балалардан ерекшелігі болып табылады. Сондықтан осы кезеңде балаларды дыбыстарды, сөздерді, сөз тіркестерін ажыратуға, тануға және анықтауға үйрету қажет [3].

Негізгі бөлім

КИ бар оқушылардың сөздік қорының деңгейін зерттеу бойынша эксперимент жұмыстары Павлодар қаласының КММ «№1 балабақша – мектеп – интернатының арнайы кешені» базасында жүргізілді.

Зерттеуіміздің мақсаты – есту қабілеті бұзылған бастауыш мектеп оқушыларының сөздік қорының деңгейін зерттеу болды. Зерттеуге есту қабілеті бұзылған 11 жастағы 3 бала қатысты. Балалардағы сөздік қордың ерекшеліктерін зерттеу мақсатында біз арнайы осы категориядағы балаларға бейімделген және олардың психофизиологиялық ерекшеліктерін ескеріп, жұмыс бағдарламасы мен оқу жоспарына сай Р.И. Лалаева мен И.В. Прищепова әдістемесін қолдандық.

Методиканың мазмұны:

1. Номинативті сөздік қордың көлемі мен сапасын зерттеу.
2. Ұсынылған затқа байланысты әрекеттерді атау қабілетін зерттеу.
3. Мамандықты білдіретін сөзге анықтамалар табу қабілетін зерттеу.
4. Антоним сөздерді атау.
5. Сөздерді топтарға бөлу қабілетін зерттеу.
6. Зат есімдерді жекеше және көпше түрде қолдану қабілетін зерттеу.
7. Зат есім мен сын есімді жынысы мен саны бойынша сәйкестендіру қабілетін зерттеу.
8. Үшінші жақтағы қазіргі шақтағы жекеше және көпше етістіктерді айыра білу қабілетін зерттеу.
9. Сөйлемдердің грамматикалық дұрыс құрылуын зерттеу.

Кесте 1 – Р.И. Лалаева мен И.В. Прищепованың әдістемесі бойынша бастауыш сынып оқушыларының лексикалық даму деңгейлері.

Жинаған балл саны	Лексикалық дамудың деңгейі	Деңгейдің сипаттамасы
32–36	Жоғары	Барлық тапсырмаларды дұрыс орындау, жақсы сөздік қор.
25–31	Орта деңгейден жоғары	Жекелеген қателер, олар кеңес бергеннен кейін дұрыс түзетіледі, сөздік қордағы дәлсіздік.
15–24	Орташа	Көптеген қателер, бірақ тапсырмаларды өздігінен орындайды, сөздік қор жеткіліксіз.
7–14	Орта деңгейден төмен	Жүйелі қателер, логопедтің көмегі қажет, сөздік қордың кедейлігі.
0–6	Төмен	Оқушы тапсырмаларды орындай алмайды, тек бірнеше дұрыс жауап бар, ұйымдастырушылық көмек қажет.

Кесте 2 – Диагностикалық жұмыс бойынша оқушылардың жинаған балдары

№	Тапсырма	1 оқушы	2 оқушы	3 оқушы
1	Номинативті сөздік қордың көлемі мен сапасын зерттеу.	1	2	1
2	Берілген затқа байланысты әрекеттерді атау	2	2	1
3	Мамандықты білдіретін сөзге анықтамалар табу	1	1	1
4	Антоним сөздерді атау	4	2	3
5	Сөздерді топтарға бөлу	4	0	2
6	Зат есімдердің жекеше және көпше түрлерін қолдану	2	1	2
7	Зат есім мен сын есімді жекеше және көпше түрінде сәйкестендіру	2	0	2
8	Етістіктерді жекеше және көпше түрінде ажырату	1	1	1
9	Сөйлемдердің грамматикалық дұрыс құрылуын зерттеу	1	1	2
10	Жалпы ұпай	18	10	15
11	Деңгей	Орташа	Ортадан төмен	Орташа

Сурет 1. Есту қабілеті бұзылған бастауыш сынып оқушыларының сөздік қорының қалыптасу деңгейлері

Оқушылардың пассивті және активті сөздік қорының тапшылығы, жалпылау деңгейінің төмендігі, сөздерді жіктеу дағдыларының дамымағандығы, жұмыс қарқынының баяулығы байқалды. Сондай-ақ, тапсырмалар экспериментатордың ұйымдастыру көмегінсіз орындалмады. Тапсырмалардың төмен деңгейде орындалуы оқушылардың сөздердің негізгі семантикалық белгілерін ажырата алмауын көрсетті. Осылайша, зерттеу нәтижелері есту қабілеті бұзылған балалардың сөздік қоры жас ерекшелігі нормасынан төмен екенін, сонымен қатар ақпаратты қабылдау және өңдеу процестерінің баяу жүретінін көрсетті.

Осы қағидаларды негізге ала отырып, келесі міндеттер шешілді:

1. Сөздік қорын кеңейту.
2. Семантикалық жағын дамыту.
3. Сөз түрлендіру дағдыларын қалыптастыру.
4. Сөзжасам дағдыларын қалыптастыру [4].

Сөздік қорымен жұмыс түрлері: сөздер мен сөз тіркестерін қабылдау және қайталау, суретті сөзге сәйкес таңдау, сөзді суретпен сәйкестендіру, затты әрекетпен немесе белгімен сәйкестендіру, әрекет пен белгіні затпен сәйкестендіру.

Сөзжасам бойынша жұмыс зат есімдердің кішірейткіш-еркелету мағыналарын білдіретін жұрнақтарды меңгертуді қамтыды. Сондай-ақ, сөз түрлендіру дағдылары жетілдірілді: зат есімдердің көпше түрін жасау, септіктерді қолдану, есімдіктер мен етістіктердің жекеше және көпше түрлерін сәйкестендіру.

Сөздердің семантикалық жағынан ең өнімді және қарапайым формалар меңгерілді: зат есімдердің көпше түрін қалыптастыру; зат есімдерді септіктер арқылы меңгеру; зат есім мен етістікті (осы шақтағы 3-жақ, жекеше және көпше түрде) сәйкестендіру; есімдіктер мен етістіктерді (1, 2-жақ жекеше түрінде, 3-жақ жекеше және көпше түрде) дұрыс қолдану. Балалар суреттер мен әрекеттер арқылы заттар мен қимылдарды атауды үйренді (мысалы, адам жүреді, ит үреді).

Атрибутивтік сөздік қорды қалыптастыру барысында заттардың қасиеттерін білдіретін сөздер, сын есімдер мен зат есімдердің түр мен сан жағынан дұрыс сәйкестендіруді үйренді (қызыл алма – қызыл алмалар, кішкентай үй – кішкентай үйлер). Антонимдік жұптармен жұмыс жүргізілді (үлкен – кіші, жылау – күлу, таза – лас). Бұл мақсатқа жету үшін көрнекі-дидактикалық құралдар мен түрлі жаттығулар қолданылды [5].

Оқыту экспериментін өткізгеннен кейін біз балаларды қайтадан сол әдіс бойынша, сол бағалау жүйесі мен зерттеу тәсілдерімен тексеруді ұйымдастырдық. Бақылау эксперименті барысында негізгі міндет шешілді – есту қабілеті бұзылған оқушылардың сөздік қорын дамыту бойынша ұсынылған логопедиялық жұмыстың тиімділігін анықтау.

Қорытынды. Есту қабілеті бұзылған балалардың сөздік қорын зерттеу көптеген ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған және бұл мәселе бүгінгі күнге дейін өзекті болып қала береді. Лексикалық жүйені қалыптастыру әдістемелік кешенді тәсілді қажет етеді, себебі бұл балалар сөздерді баяу меңгереді, семантикалық мағыналарын түсінуде қиындықтарға тап болады. Нәтижелер көрсеткендей, балалардың сөздік қоры жас ерекшеліктеріне сәйкес келмейді, тапсырмаларды орындауда қиындықтар байқалды. Сөздердің мағыналық ерекшеліктерін түсінбеу және грамматикалық дағдылардың қалыптаспауы олардың лексикалық даму деңгейінің төмендігін көрсетті.

Эксперименттік оқыту нәтижесінде логопедиялық жұмыстың тиімділігі дәлелденді. Балалардың сөздік қоры айтарлықтай кеңейіп, сөйлеу қабілеттері жақсарды. Алынған деректер коррекциялық жұмысты жалғастыру қажеттілігін көрсетеді, өйткені арнайы әдістемелерді қолдану есту қабілеті бұзылған оқушылардың тілдік дамуына оң әсер етеді.

Әдебиеттер

1. Боскис Р.М.Глухие и слабослышащие дети : научное издание. – М., 2004. 304 с.

2. Коровин К.Г. Книга для учителей школы слабослышащих : обучение рус. яз., чтению, произношению. – М., 1995. 160 с.

3. Королева И.В., Жукова О.С., Зонтова О.В. Особенности слухоречевой реабилитации после кохлеарной имплантации у детей младшего возраста // Дефектология. – 2002. – №3. С. 25-38.

4. Королева И.В. Учусь слушать и говорить : комплект пособий. – М., 2014. – 752 с.

5. Королева И.В. Учусь слушать и говорить играя : сборник игр для развития слухового восприятия и устной речи у детей с кохлеарными имплантами. – М., 2014. 88 с.

ВЫЯВЛЕНИЕ ОДАРЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

А.Д. Бунина
студент Павлодарского педагогического университета им. Ә.Марғулан, г. Павлодар
научный руководитель: Г.А. Жанатова
доктор PhD, преподаватель-эксперт, г. Павлодар

Андатпа. Мақалада балалардың зияткерлік және шығармашылық әлеуеті мәселелері қарастырылады. Дарынды балаларды анықтау әдістері, дарындылық түрлері, сондай-ақ дарынды баланың портреті сипатталған. Мақала авторы ата-аналарға, тәрбиешілерге, сондай-ақ мұғалімдерге дарынды балаларды анықтау және олардың қабілеттерін одан әрі дамыту бойынша ұсыныстар ұсынады.

Түйінді сөздер: дарынды балалар, зияткерлік дарындылық, шығармашылық дарындылық, академиялық дарындылық.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы интеллектуального и творческого потенциала детей. Описываются методики выявления одаренных детей, виды одаренностей, а также портрет одаренного ребенка. Автор статьи предлагает рекомендации родителям, воспитателям, а также педагогам по выявлению одаренных детей и дальнейшему развитию его способностей.

Ключевые слова: одаренные дети, интеллектуальная одаренность, творческая одаренность, академическая одаренность.

Annotation. The article discusses the issues of intellectual and creative potential of children. The methods of identifying gifted children, types of giftedness, as well as a portrait of a gifted child are described. The author of the article offers recommendations to parents, educators, and teachers on identifying gifted children and further developing their abilities.

Keywords: gifted children, intellectual giftedness, creative giftedness, academic giftedness.

Проблема одаренности в настоящее время становится все более актуальной. Это, прежде всего, связано с потребностью общества в неординарной творческой личности. Неопределенность современной окружающей среды требует не только высокую активность человека, но и развитие его умений, способности нестандартного поведения. Этому вопросу в республике РК уделяется огромное внимание, создаются необходимые условия для развития одаренности детей.

В Законе РК об образовании используется такой термин как элитарное образование – образование, получаемое по специализированным образовательным учебным программам, реализуемым в специализированных организациях образования для одаренных лиц [1].

Одаренность у детей – это природная склонность к выдающимся достижениям в той или иной области.

Одарённый ученик... Сколько ожиданий, сомнений и тревог связано с этими словами. Одаренный, т.е. наделенный определенным даром, способный к какой-либо деятельности более чем другие, и, следовательно, обладающий выдающимися способностями.

Среди множества направлений совершенствования системы образования едва ли не самое важное – ранее выявление, обучение и развитие одаренных и талантливых детей. Именно одаренные и талантливые дети – потенциал общества, именно они обеспечат интенсивное развитие постиндустриального общества.

Раннее выявление признаков одаренности у учеников начальной школы помогает своевременно направить ребенка на путь развития его уникальных способностей и обеспечит ему необходимые условия для полноценного роста и раскрытия его потенциала.

Задача учителя – во-первых, увидеть способности у каждого учащегося, благодаря которым у него появляется потребность в их реализации, и, во-вторых, умело их развивать и применять на практике.

Опытный педагог уже на первом этапе обучения может заметить у учеников определенные способности, благодаря которым они будут выделяться среди своих сверстников. Так, например, у одного ученика проявляется нестандартность мышления, у другого – отличная долговременная память, у третьего – неординарный подход и оригинальность в решении различных учебных задач. Кто-то обладает большей способностью абстрагироваться, а кто-то не имеет себе равных в воображении и фантазии. Такие ученики, как правило, имеют высокую мотивацию к

изучению предмета. Учитель, наблюдая за учениками во время урока при выполнении различного рода учебных задач во всех видах речевой деятельности, постепенно замечает быстрое осмысление и переосмысление информации у одних; запоминание, удерживание в памяти и вспоминание полученной информации у других; а концентрация внимания и легкость усвоения материала свойственны третьим.

Работу с одарённым учеником нужно начинать с выявления этого ребёнка в детском коллективе. Основной формой диагностики в начальных классах является наблюдение. После того как заметили яркие способности ученика, необходимо выявить уровень одарённости. Для этого можно использовать различные формы: анкеты для родителей, опросники, методику «Карта одарённости», методику оценки общей одарённости и др. [2].

После выявления обязательно надо согласовать свои дальнейшие действия с родителями ученика, администрацией. После этого составить план работы с одарённым ребёнком. Он может включать в себя не только темы, которые необходимо изучить в ходе работы, но и предусматривает сотрудничество с педагогическим коллективом.

Психолог должен провести диагностику, тестирование, выявление, помочь составить план работы с учётом психологических особенностей ученика. Учителя начальных классов оказать помощь друг другу в организации совместных мероприятий, предметных олимпиад, выборе наиболее результативных форм и методов работы, делиться опытом, который принёс результат. Ежегодно подводить итоги работы, и в план работы вносить соответствующие коррективы. Детский коллектив может и должен в некоторой степени влиять на развитие высокомотивированных учеников через дружеское соперничество на уроках, при проведении игр клуба знатоков, на внеклассных мероприятиях [2].

Одаренность может проявляться:

1. как одаренность явная (проявленная), которая «у всех на виду». Специалисты утверждают, что число таких явно одаренных детей составляет примерно 1-3% процента от общего числа детей;

2. как одаренность возрастная, т.е. в одном возрасте ребенок показывает явную одаренность, а потом, по истечении нескольких лет эта одаренность куда-то исчезает;

3. как одаренность, скрытая (непроявленная), т.е. одаренность, которая по каким-то причинам не проявила себя в учебной или иной деятельности данного ребенка. Детей со скрытой одаренностью примерно 20-25% от общего числа учащихся.

Все маленькие дети наделены с рождения определенными задатками и способностями. Однако не все они развиваются. Нераскрытые возможности постепенно угасают вследствие не востребованности. Процент одаренных (с точки зрения психологов) с годами резко снижается:

если в десятилетнем возрасте их примерно 60-70%, то к четырнадцати годам – 30-40%, а к семнадцати – только 15-20%.

Вот почему учителя начальных классов должны создавать развивающую, творческую образовательную среду, способствующую раскрытию природных возможностей каждого ребенка.

Успешному развитию одаренности способствуют характерные особенности детей младшего школьного возраста: впечатлительность, повышенная восприимчивость, доверчивое подчинение авторитету педагогов и других взрослых, наивно-игровое отношение к тому, с чем они сталкиваются и любопытство.

Выделяют следующие признаки одаренности у младших школьников. Признаки одаренности могут быть разнообразными и проявляться на разных уровнях [3]. Чтобы правильно выявить одаренного ученика, следует обратить внимание на несколько аспектов:

1. Интеллектуальные способности

Одаренные дети часто проявляют высокий уровень интеллектуального развития, что заметно уже в раннем возрасте. Они быстро осваивают учебный материал, проявляют любознательность, задают глубокие и нестандартные вопросы, умеют анализировать информацию и делать выводы. У таких детей часто наблюдается развитое логическое мышление, способность к абстрактному восприятию.

2. Творческое мышление и воображение

Такие дети часто создают что-то новое, могут видеть нестандартные решения задач, предлагают оригинальные идеи. Их фантазия и воображение развиты намного сильнее, чем у сверстников.

3. Высокий уровень концентрации и увлеченность

Одаренные дети, как правило, могут долго концентрироваться на заданной теме, особенно если она их интересует. Они могут увлечься какой-то деятельностью и погружаться в нее на долгое время.

4. Раннее развитие речи и навыков общения

Дети с признаками одаренности часто начинают говорить раньше сверстников, их речь может быть более развита, они легко усваивают грамматику и лексику. В раннем возрасте они могут показывать способность к высказываниям, которые по своей сложности и содержанию превосходят уровень их возраста.

5. Социальная зрелость и эмоциональная развитость

Одаренные дети часто проявляют большую зрелость в поведении, чем их сверстники. Они могут быть более чувствительными к окружающим, обладать высокой эмпатией и понимать чувства других людей.

6. Необычная память

Одаренные дети могут демонстрировать исключительную память. Например, они могут запоминать большое количество информации за короткое время, быстро усваивать факты и извлекать их по мере необходимости [3].

Одаренность бывает:

1. Академической (способность учиться): у детей незаурядный интеллект, они обладают хорошей памятью, легко и быстро схватывают школьный материал.

2. Интеллектуальной (умение анализировать, мыслить): задают много необычных вопросов, рассудительны не по годам, ясно мыслят, остро реагируют на все новое, неизведанное.

3. Художественной (музыкально-художественной): дети любят музыку, легко запоминают мелодии и ритмы, поют с большим чувством и удовольствием, пытаются научиться играть на музыкальном инструменте, любят рисовать и лепить умеют видеть прекрасное и необычное рядом, с помощью рисунка и лепки пытаются выражать свои эмоции и чувства» с удовольствием рассматривают художественные произведения искусства.

4. Творческой (не шаблонное мышление): дети интересуются разными механизмами и машинами, используют испорченные приборы для создания новых поделок, конструируют модели.

5. Психомоторной (спортивная): дети энергичны и все время хотят двигаться, любят спортивные игры, часто в них выигрывают, хорошо развиты физически, координированы в движениях, ловко управляются со скакалками и мячами [4].

Кого считают одаренным?

Специалисты выделяют несколько категорий детей, называемых обычно одаренными.

1) дети с высокими показателями по специальным тестам интеллекта;

2) дети с высоким уровнем творческих способностей;

3) дети, достигшие успехов в каких-либо областях деятельности;

4) дети, хорошо обучающиеся в школе;

5) дети, которые любят спорт, игры, хорошо развиты физически, энергичны.

Каждая из этих категорий отражает определенное отношение к пониманию одаренности как психического явления.

Выявление, поддержка, развитие и социализация одаренных детей становятся одной из приоритетных задач современного образования.

Проблема одаренности в системе образования на организационном уровне обычно решается путем создания специальных школ для одаренных и талантливых детей или специальных классов для одаренных. Но существует возможность и другого решения – не удалять одаренного ребенка из естественной для него среды, обучать и воспитывать, не выводя его из круга обычных сверстников, создав условия для развития и реализации его выдающихся возможностей [4].

Признаки одаренности связаны с высоким уровнем выполнения деятельности. Такой ребенок стремится завершить начатое дело. Причем

он не просто создает, а создает новое, меняет привычное. Он часто критичен к результатам своего труда, стремится к совершенству. Одаренные дети опережают других в количестве и силе восприятия окружающих событий и явлений: они больше улавливают и понимают. Они больше видят, слышат и чувствуют, чем другие в тех же условиях, могут следить одновременно за несколькими событиями. Они редко попадают впросак. Из поля их восприятия не выпадают интонации, жесты, позы и модели поведения окружающих людей. Одаренного ребенка нередко сравнивают с губкой, впитывающей самую разнообразную информацию. Одаренные дети обычно обладают отличной памятью. Большой словарный запас, сопровождающийся сложными синтаксическими конструкциями, умения ставить вопросы чаще всего привлекают внимание окружающих к одаренному ребенку. Маленькие вундеркинды с удовольствием читают словари и энциклопедии, придумывают слова, которые должны, по их мнению, выражать их собственные понятия и воображаемые события, предпочитают игры, требующие активизации умственных способностей [4].

Среди основных задач воспитательно-образовательного процесса школы стоит работа с одаренными детьми, имеющих все возможности проявить себя, раскрыться, развивать свои способности в процессе обучения в условиях необязательных занятий, индивидуальной работы с педагогами.

Одаренный, талантливый ребенок – это, прежде всего ребенок. Как и другим детям, ему нужны ласка, любовь, внимание и помощь близких. Создать среду, которая обеспечит успешное развитие ребенка, уважение его точки зрения, любопытства, поощрение его интересов, даже если эти интересы не всегда понятны взрослым, – задача педагогов и родителей. Всегда важно найти время радоваться ребенку. Не стоит забывать о том, что одаренном ребенку нужен тот же опыт в общении и деятельности, что и всем, но только в большей мере.

Одаренному ребенку нужна и дисциплина, и возможность делать ошибки и брать на себя ответственность. Следует помнить, что одаренный ребенок уже в очень раннем возрасте склонен к очень серьезным размышлениям, интересуется глобальными проблемами, о которых часто говорят взрослые, устанавливает для себя высокие критерии, стремится к совершенству, в любом вопросе доходит до самой сути.

Одаренный ребенок проявляет понимание к другим людям, очень чувствителен к несправедливости, крайне критичен к взрослым, которые идут на компромисс с совестью во избежание конфликтов, склонен самонаблюдению и постоянно оценивает, что хорошо и что плохо в нем самом. Одаренный ребенок не выносит глупости, особенно когда она маскируется чьим-то авторитетом. Он стремится быть творческим, изобретательным и, как результат, ищет необычные, новые способы выполнения обычных дел. Такой ребенок, конечно же, проявляет склонности к занятиям наукой и искусством [5].

Для поддержки одаренных детей необходимо использовать:

– индивидуальный подход на уроках;

– дополнительные занятия с одаренными учащимися;

– участие в школьных и городских олимпиадах;

– психологические консультации, тренинги, тестирование;

– конкурсы, интеллектуальные игры, фестивали, спортивные соревнования;

– посещение предметных и творческих кружков по способностям, а также спортивных секций по интересам;

– использование современных средств информации;

– создание детских портфолио.

В учебной деятельности работа с одарёнными детьми основывается на дифференцированном подходе, что способствует расширению и углублению образовательного пространства предмета. Поэтому работа с одарёнными детьми, должна состоять как из урочной, так и из внеурочной деятельности.

Чем раньше учитель обнаружит незаурядные способности в своих учениках и сумеет создать для них условия для обучения, тем больше надежд на то, что в будущем эти дети составят гордость и славу своего отечества.

Литература

1. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III.

2. Одаренные дети. Общ. ред. Г.В. Бурменской и В.М. Слуцкого. – М.: Прогресс, 2011.

3. Одаренные дети в детском саду и школе / Савенков А.И. – М.: Академия, 2010.

4. Блинова В.Л., Блинова Л.Ф. Детская одаренность: теория и практика: учебно-методическое пособие. – Казань: ТГГПУ, 2020. – 56 с.

5. Матюшкин А.М. Загадки одаренности: проблемы дидактической диагностики. – М.: Директ-Медиа, 2014. – 127 с.

МЕТОДЫ КОРРЕКЦИИ СОЦИАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ДЕТЕЙ С РАС

С.К. Алина

студент Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлан, г. Павлодар

научный руководитель: Д.С. Хамитова

PhD, ассоциированный профессор ВШП, г. Павлодар

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема расстройства аутистического спектра, в особенности социального поведения детей с расстройством аутистического спектра (РАС). РАС представляет собой психическое расстройство, при котором наблюдаются нарушения в области коммуникации, социального взаимодей-

ствия и поведения. Важнейшей задачей для таких детей является развитие социальных навыков, поскольку от этого зависит их адаптация в обществе. Одним из эффективных методов коррекции поведения является терапия АВА (прикладной анализ поведения), которая направлена на улучшение коммуникации, социализацию и развитие навыков взаимодействия.

Ключевые слова: расстройство аутистического спектра (РАС), коррекция поведения, терапия АВА (Прикладной анализ поведения), коммуникация, социальная адаптация, социальные навыки.

Аңдатпа. Бұл зерттеуде АСБ мәселесі, әсіресе аутистикалық спектр бұзылысы (АСБ) бар балалардың әлеуметтік мінез-құлқы қарастырылады. АСБ – бұл психикалық бұзылыс, онда коммуникация, әлеуметтік өзара әрекеттесу және мінез-құлық салаларында қиындықтар байқалады. Мұндай балалар үшін ең маңызды міндеттердің бірі – әлеуметтік дағдыларды дамыту, себебі бұл олардың қоғамға бейімделуіне тікелей әсер етеді. Мінез-құлықты түзету бойынша тиімді әдістердің бірі – АВА терапиясы (қолданбалы мінез-құлық талдауы), бұл коммуникацияны жақсартуға, әлеуметтенуге және өзара әрекеттесу дағдыларын дамытуға бағытталған.

Түйін сөздер: аутистикалық спектр бұзылысы (АСБ), мінез-құлықты түзету, АВА терапиясы (қолданбалы мінез-құлық талдауы), коммуникация, әлеуметтік бейімделу, әлеуметтік дағдылар.

Annotation. This study addresses the issue of ASD, particularly the social behavior of children with Autism Spectrum Disorder (ASD). ASD is a mental disorder characterized by difficulties in communication, social interaction, and behavior. One of the key tasks for such children is the development of social skills, as their adaptation in society depends on this. One effective behavioral correction method is ABA therapy (Applied Behavior Analysis), which focuses on improving communication, socialization, and the development of interaction skills.

Keywords: Autism Spectrum Disorder (ASD), behavioral correction, ABA therapy (Applied Behavior Analysis), communication, social adaptation, social skills.

Расстройство аутистического спектра – это особая аномалия психического развития, при которой имеют место стойкие и своеобразные нарушения коммуникативного поведения, эмоционального контакта ребенка с окружающим миром. [1, с.1]

С данным заболеванием детям трудно контактировать с другими детьми, передавать информацию, проблемы с двигательным и поведенческим нарушением.

Главным аспектом коррекции поведения является коммуникация. Коммуникация – это взаимодействие между двумя или более людьми. Коммуникация с другими детьми важна для особенных детей тем, чтобы развитие было эффективнее и самому ребенку было легче взаимодействовать с окружающим миром или тем, что его окружает. Тем самым, чем быстрее ребенок научиться контактировать с детьми, тем ему легче будет в дальнейшей самостоятельной жизни.

РАС рассматривается, как отстраненность от реальности, закрытость, отсутствие реакции на внешние раздражители.

У детей с РАС наблюдаются такие симптомы, как:

- Неспособность глазного контакта;
- Трудность в социальном взаимодействии и коммуникации;
- Отгороженность от всего мира;
- Отсутствие выражать эмоции;
- Стереотипное поведение и ограниченные интересы;
- Присутствие пугливости или тревожности. [2, с.6]

Пожалуй, у таких детей, довольно много своих индивидуальных особенностей, но все вышеперечисленные самые основные и часто выраженные признаки у многих детей с данным диагнозом. Так же в нарушении может отсутствовать зрительный контакт, то есть ребенок не обращает внимание на взрослых и не реагирует на свое имя, еще ребенок может не смеяться, когда его смешит взрослый, а наоборот может смеяться тогда, когда нет причины смеха.

Ребенок с расстройством аутистического спектра имеет несколько специфических поведений, таких, как социальное взаимодействие, коммуникация и поведения (ребенок имеет стереотипные повторяющиеся движения). То есть по всем этим аспектом у ребенка имеются проблемы или трудности овладения. Ребенок, имея такие трудности, так же начинает испытывать большие преграды в жизни, то есть ему становится сложнее общаться с другими детьми, обучаться и контактировать с окружающим миром.

То есть у них своеобразные интересы и взгляды, выбирают они предметы по определенной форме, носят вещи одного цвета, ставят предметы в одном порядке. Это показывает, что дети с данным нарушением заостряют свое внимание на последовательности действий, оттенках цветок, порядке цифр и всего, что их окружает. [3, с.5]

Самый главный признак РАС – это отсутствие социального взаимодействия. Можно сказать, что это заметно уже с годовалого возраста ребенка, что уже могут проявляться симптомы аутизма. В данный возраст ребенка, большинства родителей ищут разные причины странному поведению своего ребенка. Тем самым отводят какие – либо признаки в сторону, чтобы не принимать данную ситуацию, как есть. Порой такие дети не входят в контакт со своими сверстниками, так как другие дети его не интересуют. Такой малыш предпочитает самостоятельность, если он и начинает с кем – либо играть и все это заканчивается ссорой и слезами. То есть ему тяжело контактировать или ставить чьи – то интересы выше своих. Ведь для ребенка с расстройством аутистического спектра приоритетом будут его забавы, пожелания.

У детей с расстройством аутистического спектра имеется дефицит эмоциональной саморегуляции: способность регулировать свои эмоции и поведение. В итоге дети испытывают трудности в понимании другого человека, сложно сдерживать свои возбуждения и эмоции, что также является причиной трудности в социализации.[5,с.8]

Работа с детьми с расстройством аутистического спектра требует применения научно обоснованных подходов, основанных на научных исследованиях и клинической практики. Эти подходы направлены на развитие навыков обучения, социализации и адаптации ребенка в обществе.

К современным научным подходам можно отнести:

Прикладной анализ поведения (ПАП) – это научно обоснованный метод коррекции поведения, направленный на обучение навыкам и уменьшение нежелательного поведение. С хорошей стороны этот метод может изменить поведение ребенка с расстройством аутистического спектра. Метод готовит детей к самостоятельной жизни в будущем, например ребенок с РАС должен научиться принимать как хорошие, так и негативные ситуации.

Основные принципы АВА – терапии в коррекции социального поведения у детей с РАС:

1. Использование подкрепления для усиления желаемого поведения. В АВА-терапии ключевым методом является положительное подкрепление, которое помогает стимулировать проявление желаемого поведения. Подкрепление может быть, как положительным (награда, похвала), так и отрицательным (устранение неприятного стимула).

2. Техника «Шаг за шагом» (Chaining) – это метод, при котором сложное поведение разделяется на более простые этапы, которым обучают по очереди. Он позволяет ребенку постепенно осваивать навыки, начиная с самых простых.[4,с.20]

3. Использование моделирования (Modeling).

Моделирование заключается в демонстрации желаемого поведения взрослым или сверстником. Ребенок повторяет действия, наблюдая за другими.

4. Ролевые игры помогают ребенку развить социальные навыки в контексте реальных ситуаций, таких как знакомство с другими людьми, игра с игрушками, обмен вещами и т. д. Важно, чтобы ребенок мог практиковать поведение в безопасной и поддерживающей среде.

5. Использование подсказок (Prompting).

Подсказки – это физическая или вербальная поддержка, которую взрослый оказывает ребенку, чтобы тот мог выполнить требуемое действие. Со временем подсказки становятся менее заметными, и ребенок учится выполнять задачу самостоятельно. [6, с.17]

Примеры применения АВА-терапии включают развитие навыков общения, улучшение поведения в социальных ситуациях и помощь в освоении социальных норм. Важно также закрепить освоенные навыки в реальных условиях, например, через участие в групповых играх или взаимодействие с семьей.

Для диагностики познавательных процессов у детей используются процедуры, основанные на прикладном анализе поведения (АВА), кото-

рый позволяет объективно оценить социальное взаимодействие у детей с расстройством аутистического спектра.

Базой для проведения эксперимента стала коммуникативная группа с ситуативным уровнем понимания речи в детском центре коррекции речи и поведения г. Павлодара.

Исследование включало три этапа: первичную диагностику, коррекционную работу с использованием методов АВА и повторную диагностику. Диагностировались такие параметры, как коммуникация, зрительный контакт, эмоциональная выразительность, соблюдение социальных норм, совместная игра, понимание социального контекста и реакция на социальные сигналы.

В ходе формирующего эксперимента применялись визуальные подсказки, моделирование поведения, социальные истории и игровые методики. Были разработаны индивидуальные программы коррекции для каждого ребёнка.

Для того, чтобы научить ребенка с РАС здороваться самостоятельно были созданы визуальные карты с изображениями действий, которые показывают, как здороваться (картинка с изображением человека, который машет рукой или говорит «привет»). Детям были показаны карточки с изображением здоровающегося человека. Карточки использовались в контексте реальных ситуаций перед каждым занятием.

На этапе развития самостоятельных просьб был использован способ моделирования, то есть, когда дети хотели взять игрушку, ему говорили: «Дай мне игрушку» – и показывали жест рукой.

При интеграции речевых и невербальных навыков, а также развития и понимания социального контекста было применено их внедрение в повседневную жизнь: повторение, моделирование, использование карточек.

В ходе совместных игр с другими детьми была использована игра *«Снежок»*, где специалист, поставив детей в круг говорил: “Дети встали в кружок, увидали снежок. Кому дать? Кому дать? Кому снежок передать?” Суть заключалась в том, чтобы снежок из ваты был передан в чёткой последовательности от ребенка к ребенку.

Игра *“Птички”*, суть которой заключалась в следующем: часть детей – это птички, которые ловят остальную часть ребят по сигналу специалиста: “Полетели, полетели”.

Исследование показало, что примененные методы способствовали значительному улучшению социальных и коммуникативных навыков у детей с расстройствами аутистического спектра. У детей был зафиксирован прогресс как в вербальной, так и в невербальной коммуникации, а также в навыках социализации и эмоциональной регуляции. Индивидуализированные подходы, ориентированные на взаимодействие с партнёрами, в сочетании с позитивным подкреплением и игровыми методами оказались высокоэффективными в развитии коммуникативных навыков у детей с РАС

Таким образом, расстройство аутистического спектра представляет собой сложное нарушение, которое требует индивидуального подхода в коррекции и социализации детей. Существует множество методов, направленных на улучшение социальных навыков и поведения, и АВА-терапия является одним из самых эффективных подходов. Основное внимание уделяется развитию коммуникации и социальных навыков, что способствует лучшей интеграции ребенка в общество.

Литература

1. Мастюкова Е.М. Нарушение коммуникативного поведения при раннем детском аутизме.

2. Башина В.М. Аутизм в детстве.

3. Батманова С.Е., Гетманова Е.М.Рабочая коррекционно-развивающая программа для детей с синдромом раннего детского аутизма (РДА).

4. Мишина М.А. Психологические коррекционные программы для детей с расстройствами аутистического спектра на основе методов прикладного анализа поведения.

5. Шаргородская Л.В. Основные условия, методы и формы организации образования младших школьников с расстройствами аутистического спектра.

6. Мохонько Д.А. Ткаченко С.И.Основные принципы АВА терапии в работе с детьми младшего дошкольного возраста с расстройством аутистического спектра.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВИДЕОМАТЕРИАЛОВ И СУБТИТРОВ КАК ФОРМЫ КРЕОЛИЗОВАННЫХ ТЕКСТОВ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЕМ СЛУХА

А.С. Арынова

студент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар.

научный руководитель: М.С. Темиргалиева

магистр педагогических наук, преподаватель, г. Павлодар

Аннотация: Данная статья посвящена исследованию эффективности использования видеоматериалов и субтитров как формы креолизованных текстов в обучении иностранному языку детей с нарушением слуха. Рассматриваются особенности восприятия информации данной категорией учащихся, преимущества креолизованных текстов в контексте обучения, а также практические рекомендации по разработке и применению видеоматериалов с субтитрами в образовательном процессе.

Ключевые слова: дети с нарушением слуха, обучение иностранному языку, креолизованный текст, видеоматериалы, субтитры, визуальная поддержка, лингводидактика.

Abstract: This article is dedicated to studying the effectiveness of using video materials and subtitles as a form of creolized texts in teaching foreign languages to children with hearing impairments. It examines the peculiarities of information perception by this category of students, the ad vantages of creolized texts in the context of education, and practical recommendations for developing and using video materials with subtitles in the educational process.

Keywords: children with hearing impairments, foreign language learning, creolized text, video materials, subtitles, visual support, linguodidactics.

Аңдатпа: Бұл мақала есту қабілеті бұзылған балаларға шет тілін оқытуда бейнематериалдар мен субтитрлерді креолданған мәтін түрі ретінде пайдаланудың тиімділігін зерттеуге арналған. Онда осы санаттағы оқушылардың ақпаратты қабылдау ерекшеліктері, білім беру контекстіндегі креолданған мәтіндердің артықшылықтары және субтитрлері бар бейнематериалдарды әзірлеу мен қолдану бойынша практикалық ұсыныстар қарастырылады.

Түйінді сөздер: есту қабілеті бұзылған балалар, шет тілін оқыту, креолданған мәтін, бейнематериалдар, субтитрлер, көрнекі қолдау, лингводидактика.

Обучение иностранному языку детей с нарушением слуха представляет собой сложную задачу, требующую особого подхода и адаптации учебных материалов. Традиционные методы, основанные на аудировании и устной речи, оказываются малоэффективными для данной категории учащихся. В связи с этим, поиск новых, более эффективных методик и инструментов является актуальной задачей современной лингводидактики.

Одним из перспективных направлений является использование креолизованных текстов, представляющих собой сочетание вербального и невербального компонентов. В данной статье мы рассмотрим использование видеоматериалов с субтитрами как форму креолизованного текста, способствующую более эффективному усвоению иностранного языка детьми с нарушением слуха.

Креолизованные тексты объединяют текстовую и визуальную информацию, создавая целостное сообщение. Примерами таких текстов являются комиксы, инфографика и видеоматериалы с субтитрами. Включение визуальных элементов облегчает восприятие информации, особенно для детей с нарушением слуха, поскольку компенсирует недостаток аудиального восприятия. Использование креолизованных текстов повышает мотивацию учащихся и способствует лучшему запоминанию материала.

Е.Е. Анисимова, в частности, рассматривает креолизованный текст как «особый лингвовизуальный феномен, текст, в котором вербальный и невербальный компоненты образуют одно визуальное, структурное, смысловое и функционирующее целое, обеспечивающее его комплексное прагматическое воздействие на адресата» [1, с. 42]. Это определение подчеркивает важность взаимодействия различных знаковых систем для создания цельного сообщения, что в свою очередь усиливает его влияние на восприятие и понимание информации.

Ю.А. Сорокин и Е.Ф. Тарасов отмечают, что «креолизованные тексты представляют собой сложное образование, в котором знаки разных систем взаимодействуют для достижения коммуникативного эффекта»

[2, с. 181]. Такое взаимодействие усиливает прагматическое воздействие текста и способствует более эффективному передаче информации.

Дети с нарушением слуха сталкиваются с особыми трудностями в процессе восприятия устной речи, что, в свою очередь, оказывает значительное влияние на их способность изучать иностранные языки. Одной из ключевых особенностей их восприятия является высокая зависимость от визуальных каналов получения информации. Они активно используют различные способы компенсации слухового дефицита, такие как чтение с губ, жестовый язык и различные визуальные опоры, включая иллюстрации, схемы и письменные пояснения.

Для детей с нарушением слуха визуальная информация играет решающую роль, поскольку именно она становится для них основным источником получения и усвоения знаний. Они лучше воспринимают и запоминают материал, если он представлен в наглядной форме, например, через изображения, жесты, мимику, а также письменный текст. Важно понимать, что недостаток слухового восприятия делает процесс изучения языка особенно сложным, так как без слуховой опоры ребенок не может в полной мере ощутить звучание и интонационные особенности речи. Именно поэтому необходимо учитывать эти особенности и адаптировать учебный процесс таким образом, чтобы он был максимально эффективным и доступным для данной категории учащихся.

Одним из значимых препятствий является аудирование. Дети с нарушением слуха либо полностью не воспринимают звуковую информацию, либо имеют ограниченные возможности для ее восприятия. Это создает дополнительные сложности в понимании устной речи, особенно когда речь идет о незнакомом языке, где каждое новое слово может стать дополнительной преградой для понимания. Из-за этого традиционные методы преподавания иностранного языка, основанные на аудировании и устном общении, становятся малоэффективными. Поэтому крайне важно внедрять дополнительные стратегии обучения, такие как использование визуальной поддержки, которая позволяет значительно облегчить усвоение нового материала.

Одним из наиболее эффективных инструментов в изучении иностранных языков для детей с нарушением слуха являются креолизованные тексты. Эти тексты представляют собой особый вид учебного материала, в котором сочетаются вербальные и невербальные элементы. Благодаря такому подходу удается значительно повысить уровень понимания учебного материала и облегчить процесс запоминания новых слов и выражений.

Креолизованные тексты обладают рядом преимуществ. Во-первых, они обеспечивают мощную визуальную поддержку, позволяя детям с нарушением слуха использовать альтернативные способы восприятия информации. Видеоматериалы, содержащие жесты, мимику, контекстные подсказки, помогают учащимся лучше осмысливать смысл слов и фраз.

Во-вторых, субтитры играют важную роль в обучении. Они предоставляют письменную форму речи, что позволяет учащимся не только увидеть текст, но и соотнести его с визуальными образами, что способствует лучшему запоминанию и пониманию изучаемого материала. В-третьих, работа с субтитрами положительно влияет на развитие навыков чтения и понимания письменной речи, что особенно важно для детей с нарушением слуха, так как именно чтение становится для них основным способом восприятия языковой информации.

Кроме того, использование креолизованных текстов и видеоматериалов с субтитрами способствует повышению мотивации и интереса к изучению иностранного языка. Дети более охотно воспринимают информацию, если она представлена в привлекательной, интересной форме, например, через анимацию, мультфильмы, песни или короткометражные фильмы. Также важно учитывать, что разнообразие учебных материалов играет значительную роль: обучающие мультфильмы, художественные фильмы, образовательные ролики – все это делает процесс изучения языка более увлекательным и насыщенным.

Исследования показывают, что использование субтитров для глухих и слабослышащих (SDH) может значительно улучшить навыки аудирования и письма у изучающих иностранный язык. Например, Ноа Талаван в своей статье подчеркивает, что «создание SDH для заранее выбранного видеоролика в хорошо структурированном задании способствует развитию интегрированных навыков, особенно в форме письменного производства (субтитры), понимания на слух (оригинал) и лексической креативности».[3, с. 47] Это подтверждает важность включения таких материалов в образовательный процесс и необходимость их адаптации для разных возрастных групп и уровней владения языком.

При разработке и использовании видеоматериалов с субтитрами необходимо учитывать ряд важных аспектов. Во-первых, качество видео должно быть высоким: изображение должно быть четким, а освещение – достаточным, чтобы все жесты, мимика и текст были хорошо видны. Если в видео используется звуковое сопровождение, оно должно быть не слишком громким и не заглушать основные элементы. Во-вторых, видеоматериалы должны соответствовать возрасту учащихся и их уровню владения языком. Слишком сложные или, наоборот, слишком примитивные материалы могут оказаться неэффективными.

Также стоит учитывать, что язык видео и субтитров должен быть максимально понятным и простым, особенно на начальном этапе обучения. Важно использовать знакомую лексику и грамматические конструкции, чтобы дети могли без труда понимать содержание. Еще один важный аспект – синхронизация субтитров с речью. Если текст появляется слишком рано или слишком поздно, это может вызвать путаницу и снизить эффективность обучения. Дополнительные визуальные опоры, такие как иллюстрации, схемы, символы, помогают учащимся лучше по-

нимать значение слов и выражений. Интерактивные элементы, например вопросы, задания и игровые элементы, делают процесс обучения более увлекательным и мотивирующим. Предварительная подготовка перед просмотром видео также играет важную роль: знакомство с новой лексикой и грамматическими конструкциями помогает учащимся быстрее воспринимать информацию. После просмотра полезно проводить обсуждение содержания, выполнение упражнений и повторение изученного материала.

Примеры использования видеоматериалов с субтитрами включают обучающие мультфильмы, которые помогают изучать лексику, грамматику и развивать навыки аудирования и понимания. Просмотр видео с реальными ситуациями, например диалогов в магазине, ресторане или аэропорту, способствует развитию навыков разговорной речи и понимания контекста. Использование песен с субтитрами помогает изучать лексику, развивать навыки произношения и повышать мотивацию к обучению. Рагия Хамди Хассан и Жозелия Невес исследовали влияние использования обогащенных субтитров в обучении лексике глухих и слабослышащих студентов. Они пришли к выводу: «Результаты тестов показали, что экспериментальный класс достиг лучших результатов, подтверждая гипотезу о том, что обогащенные субтитры могут быть ценным инструментом для улучшения усвоения лексики глухими студентами.» [4, с. 18]. Кроме того, образовательные видео, посвященные различным темам, таким как культура, география и история, расширяют кругозор и позволяют изучать язык в более естественной среде.

Таким образом, использование видеоматериалов с субтитрами и креолизованных текстов является мощным инструментом в обучении иностранному языку детей с нарушением слуха. Они не только облегчают понимание материала, но и повышают мотивацию, делая процесс обучения более доступным, интересным и эффективным.

Использование видеоматериалов с субтитрами как формы креолизованного текста представляет собой инновационный и эффективный подход к обучению иностранному языку детей с нарушением слуха. Видеоуроки с субтитрами позволяют слабослышащим детям лучше усваивать материал, так как они могут одновременно воспринимать текст и визуальные образы» [5, с. 112]. Благодаря сочетанию визуального и текстового компонентов, данный метод позволяет компенсировать отсутствие или ограниченность слухового восприятия, предоставляя учащимся альтернативные способы усвоения информации. Видеоматериалы с субтитрами играют важную роль в образовательном процессе, так как они не только способствуют пониманию и запоминанию новых слов и выражений, но и помогают формировать навыки чтения и восприятия письменной речи.

Визуальная поддержка, обеспечиваемая видеоматериалами, в сочетании с письменной формой речи, представленной субтитрами, значительно облегчает процесс усвоения иностранного языка. Дети с наруше-

нием слуха могут опираться на мимику, жесты, иллюстрации, а также на контекстные подсказки, которые помогают им лучше понимать смысл слов и выражений. Субтитры, в свою очередь, позволяют учащимся соотносить написанный текст с визуальным рядом, что способствует не только развитию навыков чтения, но и улучшению понимания грамматических конструкций и лексических значений.

Использование видеоматериалов с субтитрами также положительно сказывается на уровне мотивации учащихся. Интерактивные и яркие видеофрагменты, особенно если они включают анимацию, диалоги, песни или реальные жизненные ситуации, делают процесс изучения языка более увлекательным и интересным. Это помогает детям сохранять внимание и вовлеченность в учебный процесс, что особенно важно для эффективного усвоения нового материала.

Однако для достижения наилучших результатов необходимо тщательно продумывать разработку и применение таких материалов. Видеоматериалы должны соответствовать возрастным и когнитивным особенностям учащихся, а также их уровню владения иностранным языком. Язык субтитров должен быть простым и понятным, с учетом уже знакомых лексических и грамматических конструкций. Важно также соблюдать синхронизацию субтитров с изображением и речью, чтобы учащиеся могли без труда соотносить увиденное с написанным текстом.

Таким образом, грамотно созданные и правильно использованные видеоматериалы с субтитрами могут стать ценным инструментом в обучении иностранному языку детей с нарушением слуха. Они не только облегчают процесс усвоения материала, но и способствуют развитию ключевых языковых навыков, таких как чтение, лексическое обогащение и понимание письменного текста. Дальнейшие исследования в данной области могут быть направлены на поиск новых методик и инструментов, а также на изучение влияния различных типов видеоматериалов на процесс обучения, что позволит создать еще более эффективные и адаптированные для детей с нарушением слуха образовательные программы.

Литература

1. Анисимова Е.Е. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. – 2003. – №1. – С. 42–47.

2. Сорокин Ю.А., Тарасов Е.Ф. Креолизованные тексты и их влияние на коммуникацию // Язык и культура. – 1990. – №3. – С. 180–185.

3. Талаван Н. Использование субтитров для глухих и слабослышащих как инновационного педагогического инструмента на уроках языка // International Journal of English Studies. – 2019. – Т. 26. – №3. – с. 45–60.

4. Хассан Р.Х., Невес Ж. Обучение лексике глухих студентов с помощью обогащенных субтитров: исследование в Катаре // Language and Technology Journal. – 2021. – Т. 26. – №3. – с. 15–24.

5. Андреева С.А. Видеоуроки с субтитрами как средство инклюзивного образования. – М.: Издательство «Наука», 2023. – 239 с.

ИГРОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ У ДЕТЕЙ С СИНДРОМОМ ДАУНА

Д.Н. Никитенко
студент 3 курс, ППУ им. Ә.Марғұлан, г. Павлодар
научный руководитель: Д.С. Хамитова
ассоциированный профессор Высшей школы педагогики
Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлан

Аңдатпа. Даун синдромы бар 5-7 жастағы балалардағы танымдық процестердің дамуына ойын әрекетінің әсері зерттеледі. Эксперимент зейінді, есте сақтауды және ойлауды қалыптастырудағы ойындардың тиімділігін растады. Осы балалардың танымдық қабілеттерін арттыру үшін ойын сабақтарын ұйымдастыру бойынша практикалық ұсыныстар берілген..

Кілт сөздер: ойын әрекеті, Даун синдромы, танымдық процестер, зейін, есте сақтау, ойлау, түзету педагогикасы.

Аннотация. Исследуется влияние игровой деятельности на развитие познавательных процессов у детей 5–7 лет с синдромом Дауна. Эксперимент подтвердил эффективность игр в формировании внимания, памяти и мышления. Даны практические рекомендации по организации игровых занятий для повышения когнитивных способностей этих детей.

Ключевые слова: игровая деятельность, синдром Дауна, познавательные процессы, внимание, память, мышление, коррекционная педагогика.

Annotation. The influence of play activity on the development of cognitive processes in 5-7-year-old children with Down syndrome is investigated. The experiment confirmed the effectiveness of games in the formation of attention, memory and thinking. Practical recommendations are given on the organization of play activities to improve the cognitive abilities of these children.

Keywords: game activity, Down syndrome, cognitive processes, attention, memory, thinking, correctional pedagogy.

Введение

Современная педагогика и психология рассматривают игру как один из ключевых факторов развития ребенка. Это особенно актуально для детей с особыми образовательными потребностями, в частности, для детей с синдромом Дауна. Их познавательные процессы, такие как внимание, память, мышление и восприятие, требуют особых методик стимулирования. В данной статье рассматривается роль игровой деятельности в развитии познавательных процессов у детей с синдромом Дауна, ее основные принципы, методы и практическое применение.

Основная часть

Особенности познавательных процессов у детей с синдромом Дауна

Дети с синдромом Дауна имеют специфические особенности познавательной сферы, которые необходимо учитывать при организации их обучения и развития:

– Замедленное развитие внимания – дети быстро устают, им трудно долго концентрироваться на одном виде деятельности.

– Слабая кратковременная память – информация усваивается медленно, поэтому важны повторения и визуальные подкрепления.

– Особенности мышления – преобладает наглядно-действенное мышление, сложнее даются абстрактные понятия.

– Снижение темпа восприятия – дети дольше воспринимают новую информацию и требуют больше времени на ее осмысление.

Эти особенности делают игровой метод наиболее подходящим для обучения и развития таких детей.

Значение игры в развитии познавательных процессов

Игра – это естественная и наиболее доступная форма деятельности для детей, особенно в раннем и дошкольном возрасте. Она способствует развитию внимания, памяти, мышления и других познавательных процессов через вовлечение ребенка в интересную и увлекательную деятельность.

Основные функции игры:

– Развитие памяти – игры с повторением (например, карточки, ассоциации) помогают лучше запоминать информацию.

– Формирование внимания – настольные игры, требующие концентрации, тренируют устойчивость внимания.

– Развитие мышления – сюжетно-ролевые игры помогают детям осваивать логические связи и последовательности действий.

– Укрепление сенсорного восприятия – игры с различными текстурами, цветами и формами стимулируют развитие сенсорики.

Виды игровых методов, способствующих развитию познавательных процессов

Для эффективного развития познавательной сферы у детей с синдромом Дауна применяются различные игровые методики:

Сенсомоторные игры – направлены на развитие восприятия и моторики (игры с песком, водой, крупами, тактильные панели).

Дидактические игры – обучают счету, цветам, формам, развитию речи (лото, сортировка предметов, пазлы).

Настольно-печатные игры – карточки с изображениями, мемори-игры, домино.

Сюжетно-ролевые игры – помогают моделировать жизненные ситуации, развивают мышление и социальные навыки.

Музыкальные и ритмические игры – стимулируют внимание, память, чувство ритма и координацию движений.

Практическая часть: эксперимент по развитию познавательных процессов у детей с синдромом Дауна через игровую деятельность.

Целью эксперимента было определить эффективность игровой деятельности в развитии познавательных процессов (внимания, памяти, мышления) у детей с синдромом Дауна.

В эксперименте приняли участие 10 детей с синдромом Дауна в возрасте 5–7 лет, посещающие специализированный детский сад. Все дети имели различный уровень развития познавательных функций, но не имели тяжелых сопутствующих нарушений, мешающих игровой деятельности.

Эксперимент проводился в два этапа: констатирующий (до начала игровых занятий) и формирующий (развитие познавательных процессов через игровые методы).

Констатирующий этап

На этом этапе проводилось первичное диагностическое исследование уровня развития познавательных процессов. Использовались следующие методики:

– Тест «Найди одинаковые картинки» (оценка внимания);

– Методика «Запомни и повтори» (оценка памяти – ребенку показывали 5 предметов, затем просили воспроизвести их);

– Задание «Найди лишний предмет» (оценка мышления – ребенку предлагали ряд предметов, один из которых не соответствовал категории).

Результаты диагностики показали, что большинство детей испытывают трудности с концентрацией внимания, запоминанием и логическими операциями.

Формирующий этап (эксперимент)

На этом этапе детям проводились занятия с использованием игровых методик. Они проходили в течение 8 недель (3 занятия в неделю по 30 минут).

Использовались следующие игры:

– На развитие внимания: «Мемори» (поиск парных картинок), «Что изменилось?» (дети запоминали расположение предметов, затем их перемещали).

– На развитие памяти: «Запомни картинку» (ребенку показывали изображения, затем предлагали вспомнить их порядок), «Повтори движение» (дети повторяли движения ведущего).

– На развитие мышления: «Логические цепочки» (подбор картинок по смыслу), «Ассоциации» (подбор предметов по общему признаку).

Игры проводились в игровой, доброжелательной атмосфере, учитывались индивидуальные особенности каждого ребенка.

Контрольный этап

После завершения курса занятий была проведена повторная диагностика с использованием тех же методик, что и на первом этапе.

Сравнение данных до и после эксперимента показало положительную динамику:

Внимание улучшилось у 70% детей (они стали лучше выполнять задания на концентрацию).

Память улучшилась у 80% детей (они запоминали больше предметов и последовательностей).

Мышление развилось у 60% детей (они стали лучше справляться с заданиями на классификацию предметов).

Игровая деятельность является важнейшим средством развития познавательных процессов у детей с синдромом Дауна. Через игру дети не только обучаются, но и получают возможность социализации, что способствует их успешной адаптации в обществе.

Заключение

Практическое исследование подтвердило, что игровые методы способствуют улучшению внимания, памяти и мышления у детей с синдромом Дауна. Важно, чтобы игровые занятия проводились регулярно и с учетом индивидуальных особенностей ребенка.

Использование игры в коррекционно-развивающей работе с детьми с синдромом Дауна требует внимательного подхода со стороны педагогов, психологов и родителей. Только в этом случае игровая деятельность станет эффективным инструментом в развитии познавательных процессов и социальной адаптации ребенка.

Литература

1. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка / Л.С. Выготский // Хрестоматия по детской психологии: от младенца до подростка: учебное пособие / ред.-сост. Г.В. Бурменская. – 2-е издание, расширенное. – Москва: Московский психолого-социальный институт, 2005.

2. Развитие познавательной деятельности детей с синдромом Дауна / Т.П. Медведева // Пособие для родителей. – М.: Монолит, 2007.

3. Малыш с синдромом Дауна / Жиянова П.Л., Поле Е.В. // Книга для родителей. – Изд. 4-е. – М.: Благотворительный фонд «Даунсайд Ап», 2015. – (Ребенок с синдромом Дауна и особенности его развития).

4. Психолого-педагогическое сопровождение детей с синдромом Дауна и их семей в условиях реабилитационного центра [Текст]: учебно-методическое пособие / Т.В. Сапожникова, Н.А. Першина, Н.А. Щигрева – Бийск, 2019.

5. Киртоки А.Е. Ребенок с синдромом Дауна и особенности его развития / А.Е. Киртоки, Н.В. Ростова. – М.: Благотворительный фонд «Даунсайд Ап», 2010.

7. Лебединский В.В. Нарушения психического развития в детском возрасте: учеб. пособие / В.В. Лебединский. – М.: Академия, 2003.

8. Назарова Н.М. Специальная педагогика: учеб.пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Н.М. Назарова. – М.: Академия, 2000.

10. Социальная адаптация детей раннего возраста с синдромом Дауна (Организация и методика работы адаптационных групп) Методическое пособие. при участии. – М.: Монолит, 2002.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ КОГНИТИВНЫХ ФУНКЦИЙ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЕМ СЛУХА

А.С. Ревина
студент Павлодарского педагогического университета
им. Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
научный руководитель: Д.С. Хамитова
ассоциированный профессор Высшей школы педагогики
Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлан

Аннотация: В исследовании анализируются методы диагностики и коррекции когнитивных функций у детей с нарушением слуха. Примененные методики способствовали развитию внимания, речеслуховой памяти и фонематического слуха. Результаты подтвердили эффективность комплексного подхода, что важно для успешной адаптации детей в образовательной среде.

Ключевые слова: коррекционная педагогика, слуховое восприятие, когнитивные функции, внимание, память, фонематический слух.

Аңдатпа: Зерттеуде есту қабілеті бұзылған балалардың когнитивтік функцияларын диагностикалау және түзету әдістері талданады. Қолданылған әдістер зейінді, сөйлеу-есту жады мен фонематикалық естуді дамытуға ықпал етті. Нәтижелер кешенді тәсілдің тиімділігін растады, бұл балалардың білім беру ортасына сәтті бейімделуі үшін маңызды.

Түйінді сөздер: коррекциялық педагогика, есту қабылдауы, когнитивті функциялар, назар, жады, фонематикалық есту.

Annotation: The study analyzes methods for diagnosing and correcting cognitive functions in children with hearing impairments. The applied techniques contributed to the development of attention, auditory memory, and phonemic perception. The results confirmed the effectiveness of a comprehensive approach, which is essential for the successful adaptation of children in the educational environment.

Keywords: special education, auditory perception, cognitive functions, attention, memory, phonemic hearing.

Введение

Актуальность: актуальность исследования обусловлена тем, что дети с нарушениями слуха сталкиваются с когнитивными, речевыми и социальными трудностями, поскольку слух играет ключевую роль в развитии речи, памяти и внимания. По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), около 34 миллионов детей во всем мире имеют значительные нарушения слуха, что требует специализированных образовательных и реабилитационных программ для их успешной социализации. [3. С 128]

Цель исследования: изучение особенностей формирования когнитивных функций у детей с нарушением слуха и определение эффективных педагогических подходов для их развития в образовательной среде.

Объект исследования: процесс когнитивного развития детей с нарушением слуха.

Предмет исследования: влияние нарушений слуха на развитие памяти, мышления и воображения у детей с нарушением слуха.

Гипотеза исследования: если применять целенаправленные методы, направленные на развитие когнитивных функций у детей с нарушением слуха, то их уровень когнитивного развития будет значительно выше, поскольку такие задания способствуют улучшению памяти и внимания.

Обзор литературы. Нарушение слуха чаще всего происходит в раннем детстве. По данным Л.В. Неймана (1959), в 70% случаев потеря слуха возникает в возрасте двух-трех лет. [1. С. 10] Наследственные факторы играют значительную роль в возникновении нарушений слуха, и статистика показывает увеличение числа людей с данной проблемой. В возрастной группе после пяти-десяти лет также отмечается рост случаев снижения слуха. Исследования в разных странах показывают, что 4-6% населения имеют нарушения слуха, затрудняющие социальное общение, из которых 2% страдают двусторонней тугоухостью.

Психическое развитие детей с нарушениями слуха проходит в условиях ограниченного взаимодействия с окружающим миром. Дефект слухового анализатора приводит к трудностям в развитии когнитивных функций, включая внимание, память и мышление. Французский сурдопсихолог П. Олерон отмечает, что стандартные тесты интеллекта не всегда отражают реальный уровень развития детей с нарушениями слуха, поскольку не учитывают особенности их восприятия и обработки информации.

Дети с нарушениями слуха могут демонстрировать хорошие результаты в задачах, связанных с запоминанием форм и визуальных образов, но испытывают трудности при запоминании чисел и вербальных инструкций. В.И. Лубовский подчеркивает, что у таких детей наблюдается снижение способности к переработке, хранению и использованию информации, особенно в раннем возрасте. Однако при правильной поддержке они способны развивать когнитивные функции и достигать успехов в обучении.

Эмоциональное развитие также требует особого внимания. Ограниченный доступ к звуковой информации затрудняет выражение эмоций и понимание других людей, что может приводить к социальной изоляции. Понимание этих особенностей помогает педагогам и родителям создавать условия для успешного обучения и социализации детей с нарушением слуха.

Основная часть:

В исследовании используется комплексный подход к изучению когнитивных функций (внимания и памяти) у детей с нарушениями слуха. Основные методики включают:

1. Игровые упражнения с карточками (поиск различий, запоминание последовательностей) – описаны в работах М.И. Богдановой и направлены на развитие зрительного внимания и памяти.

2. Использование наглядных пособий и тактильных материалов – методика, применяемая в исследованиях Синяка В.В. и Нудельмана М.М., способствует улучшению когнитивных процессов за счёт визуального и кинестетического восприятия.

3. Метод повторения информации и музыкотерапия – используются для тренировки памяти и внимания у детей с нарушениями слуха (М. И. Богданова).

4. Методика развития слухоречевой памяти и фонематического слуха направлена на формирование способности различать звуки в словах и запоминать их.

5. Упражнения на концентрацию и устойчивость внимания – корректурные пробы и шифровка, направленные на тренировку активного внимания и психической устойчивости.

Такие методики были разработаны и адаптированы различными исследователями и практиками в области коррекционной педагогики и психологии. Среди них можно выделить работы известных авторов, таких как А.Р. Лурия, И.М. Соловьев и М.И. Богданова.

Методы и этапы исследования:

В ходе исследования применялись методики диагностики концентрации и устойчивости внимания, а также речеслуховой памяти и фонематического слуха у детей с нарушением слуха.

Методика развития концентрации и устойчивости внимания у детей. Этапы диагностики:

Этап 1: Подготовительно-разъяснительный

Ученикам предоставляется задание, которое они должны будут выполнить. Необходимо переписать предложенное предложение без ошибок.

Этап 2: Предоставление задания

Детям даются строки с неправильными словами («АММАДАМАМД», «ЕНАЛССТАДЕ», «РЕТАБРЕРТА»), которые они должны переписать, следя за точностью написания.

Этап 3: Проведение работы

Ученики переписывают строки в том же порядке и с точностью, без пропусков и ошибок, стараясь как можно быстрее выполнить задание.

Этап 4: Анализ результатов

Результаты диагностики оценивались по 10-балльной шкале, где 10 баллов соответствует полному выполнению задания без ошибок, а каждый балл снижается с увеличением количества ошибок.

Таблица 1. Результаты первичной диагностики концентрации и устойчивости внимания

Ученик	Кол-во ошибок	Оценок (по 10-б шкале)
О	2	8
М	5	5
Э	4	6
Г	2	8
А	2	8

Анализ и интерпретация результатов:

Результаты показали средний уровень выполнения заданий у большинства детей, что свидетельствовало о необходимости дальнейшей работы над развитием их памяти и внимания.

Методика развития слухоречевой памяти и фонематического слуха у детей.

Этап 1: Подготовительно-разъяснительный

Ученикам предоставляется задание, которое они должны будут выполнить. Необходимо слушать и запоминать слова, в которых слышится называемый звук.

Этап 2: Предоставление задания

Детям называются слова: ДОМ, СУК, МАК, СОМ, НОС, ТИР, СОК, ЭХО, САД, РОТ.

Этап 3: Проведение работы

Ученики слушают и выписываются слова в которых есть звук «О». Работа производится за экраном, чтобы дети не считывали с губ.

Этап 4: Анализ результатов

О совершил 4 ошибки, что говорит о средней трудности выполнения задания для данного ребенка.

М совершила 2 ошибки, что является хорошим результатом, показывающим более высокую степень развития слухоречевой памяти в сравнении с другими.

Э совершил 5 ошибок, что указывает на определенные сложности в восприятии и запоминании, требующие дополнительной работы.

Г совершил 4 ошибки, что также указывает на определенные трудности в восприятии.

А совершил 3 ошибки, что свидетельствует о среднем уровне выполнения задания, но все еще с необходимостью дополнительной работы по улучшению памяти.

Таблица 2. Результаты первичной диагностики слухоречевой памяти

Ученик	Кол-во ошибок	Оценка (по 10-б шкале)
О	4	6
М	2	8
Э	5	5
Г	4	6
А	3	7

После диагностики, с детьми, была проведена коррекционная работа. На протяжении 8 недель с детьми проводились дидактические игры на развитие слухоречевой памяти и внимания.

1. «Слушаем и запоминаем слова».

Цель упражнения – развитие слуховой памяти, внимание к речи, развитие способности удерживать информацию в памяти. Необходимо подготовить список из 5-7 простых слов («солнце», «небо», «птица», «облако», «туча»), которые знакомы детям и логически связаны, а также легко воспринимаются на слух. Детям поясняется что они будут слушать несколько слов, которые будут произнесены вслух, и их задача – запомнить все эти слова в том порядке, в котором они будут произнесены, а затем повторить их. Начинаем с 3-4 слов и постепенно увеличиваем количество слов по мере улучшения навыков детей. Читаем слова по одному, с интервалом 1-2 секунды, чтобы дети успели услышать и зафиксировать каждый звук. После того как будут произнесены все слова, просим детей повторить их в том же порядке.

2. «Фигуры»

Дети делятся на пары, чтобы каждый мог работать в команде с товарищем. Один из игроков в паре раскладывает спички на столе в определенную фигуру и накрывает ее листом бумаги, чтобы второй игрок не видел расположение спичек. Затем он поднимает лист на 1-2 секунды, чтобы показать своему партнеру полученную фигуру. За это время второй игрок внимательно осматривает фигуру. Второй игрок закрывает глаза и пытается запомнить, сколько спичек было использовано. Важно, чтобы второй игрок старался точно воспроизвести не только количество, но и расположение спичек, соблюдая их правильный порядок. Это упражнение развивает зрительную память, внимание и способность к концентрации, помогает улучшить навыки работы с пространственными образами и поддерживает когнитивную гибкость, поскольку детям приходится помнить и восстанавливать детали, которые были показаны всего за несколько секунд.

3. «Танцевальный телефон»

Делим детей на группы и просим их встать в ряд. В самом начале задания одному ребенку показываем простое танцевальное движение. Это может быть цепочка из движений: поворот, шаг влево, хлопок в ладоши, прыжок или какое-то другое легкое движение, которое можно легко запомнить и воспроизвести. Задача первого ребенка – повторить это движение и передать его следующему ребенку в ряду, показывая только движения, без слов. Тот, в свою очередь, должен повторить то же самое движение и передать следующему. И так продолжается до последнего ребенка в ряду. Когда последний ребенок выполнит движение, сравниваем его с оригинальным танцевальным жестом, который был показан в начале. Обсуждаем, как изменилось движение по

ходу передачи. Дети могут заметить, какие изменения произошли и почему, что помогает развивать внимание к деталям и улучшать восприятие движений.

После проведения коррекционно-развивающих заданий, направленных на развитие памяти и внимания у детей с нарушением слуха, была проведена итоговая диагностика, целью которой было оценить улучшения в концентрации и устойчивости внимания. Для диагностики использовались те же задания, которые были предложены детям на первой диагностике, что позволило провести прямое сравнение их результатов до и после коррекционной работы.

Результаты итоговой диагностики показали положительные изменения в состоянии внимания у всех участников эксперимента. Результаты детей, выполненных заданий на концентрацию и устойчивость внимания, следующие:

Таблица 3. Результаты итоговой диагностики концентрации и устойчивости внимания

Ученик	Кол-во ошибок	Оценка (по 10-б шкале)
О	1	9
М	2	8
Э	2	8
Г	0	10
А	0	10

После применения методики, направленной на развитие слухоречевой памяти и фонематического слуха у детей с нарушением слуха, была проведена итоговая диагностика. Результаты итоговой диагностики показали положительные изменения в восприятии и обработке звуковой информации у всех участников эксперимента. Дети стали лучше выполнять задание, что подтверждается снижением количества ошибок по сравнению с предыдущими результатами.

Таблица 4. Результаты итоговой диагностики слухоречевой памяти

Ученик	Кол-во ошибок	Оценка (по 10-б шкале)
О	2	8
М	0	10
Э	2	8
Г	1	9
А	1	9

Сравнительный анализ результатов показал значительное снижение количества ошибок у детей, что указывает на положительную динамику в развитии их когнитивных навыков. Так, большинство участников эксперимента, выполнили задания без ошибок, что свидетельствует о зна-

чительном улучшении их концентрации и устойчивости внимания. У некоторых детей также наблюдалась положительная динамика, хотя они продолжали допускать небольшие ошибки.

Общий анализ данных подтверждает эффективность предложенных методов коррекционной работы. Включение различных форм упражнений, таких как игровые задания, визуальные и слуховые тренировки, позволило достичь значительного прогресса в развитии памяти и внимания у детей с нарушением слуха. Важно отметить, что наиболее значимые улучшения наблюдались у тех детей, которые изначально демонстрировали наибольшие трудности в восприятии и обработке информации.

Таким образом, представленные результаты доказывают эффективность примененной методики, направленной на развитие когнитивных функций у детей с нарушением слуха.

Литература

1. Богданова Т.Г. Сурдопсихология: Учеб. пособие для студ. высш.пед. учеб. заведений. – М.: Академия, 2002. С 10

2. Кольцова М.М. Развитие высших психических функций у детей.

3. Бобошко М.Ю., Красильникова О.А., Пинка Е.А., Мотовилова Ю.В. Школьное образование детей с нарушениями слуха: к 50-летию сотрудничества Лаборатории слуха и речи ПСПбГМУ им. И.П. Павлова и школы-интерната №33 Санкт-Петербурга // Российская оториноларингология. 2022. С 128

РАЗВИТИЕ ЗРИТЕЛЬНОЙ ПАМЯТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С НАРУШЕНИЕМ СЛУХА С ПОМОЩЬЮ ИГРОВЫХ МЕТОДИК

А.О. Сулейманова
студент Павлодарского педагогического университета им. Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
научный руководитель: Д.С. Хамитова
ассоциированный профессор Высшей школы педагогики Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлан

Аннотация: В статье рассматривается развитие зрительной памяти младших школьников с нарушением слуха посредством игровых методик. Приведены результаты исследования, демонстрирующие эффективность использования дидактических игр для улучшения зрительной памяти детей. Особое внимание уделено методике «Запомни фигуры» и анализу динамики показателей памяти.

Ключевые слова: зрительная память, дети с нарушением слуха, игровые методики, обучение, коррекционная педагогика, дидактические игры.

Аңдатпа: Мақалада ойын әдістері арқылы есту қабілеті бұзылған бастауыш сынып оқушыларының визуалды есте сақтау қабілетінің дамуы қарастырылады. Балалардың визуалды есте сақтау қабілетін жақсарту үшін дидактикалық ойындарды қолданудың тиімділігін көрсететін зерттеу нәтижелері келтірілген. «Фигураларды

есте сақтау» әдістемесіне және жад көрсеткіштерінің динамикасын талдауға ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: көру жады, есту қабілеті бұзылған балалар, ойын әдістері, оқыту, түзету педагогикасы, дидактикалық ойындар.

Annotation: The article discusses the development of visual memory in younger schoolchildren with hearing impairment through game techniques. The results of a study demonstrating the effectiveness of using didactic games to improve children's visual memory are presented. Special attention is paid to the «Memorize shapes» technique and the analysis of the dynamics of memory indicators.

Keywords: visual memory, children with hearing impairment, game techniques, teaching, correctional pedagogy, didactic games.

Введение

Актуальность: Актуальность данной темы заключается в том, что по данным ВОЗ (Всемирной организации здравоохранения) свыше 5% мирового населения, что составляет 430 миллионов человек (включая 34 миллиона детей), нуждаются в реабилитации в связи с инвалидизирующей потерей слуха.[4, с. 1] Ситуация усугубляется тем, что потеря слуха приводит к задержке в речевом развитии детей, способствует возникновению нарушений произношения и негативно сказывается на формировании мышления и общем развитии детей с нарушениями слуха. [3, с. 3]

Цель: исследование уровня зрительной памяти у детей младшего школьного возраста с нарушением слуха

Задачи:

1.Проанализировать литературу по рассматриваемой теме

2.Определить уровень зрительной памяти у детей младшего школьного возраста с нарушением слуха с помощью адаптированных диагностических материалов.

3.Проанализировать результаты применимых игровых методик по развитию уровня зрительной памяти у детей младшего школьного возраста с нарушением слуха

Объект: дети младшего школьного возраста с нарушением слуха

Предмет: зрительная память детей

Гипотеза: если использовать игровые методики для развития уровня зрительной памяти детей с нарушением слуха, то, их обучение может быть значительно эффективнее, поскольку большая часть информации воспринимается визуально.

Обзор литературы.

Классификация нарушений слуха по времени возникновения дефекта делится на две основные категории: врождённые и приобретённые. «Врожденная или ранняя потеря слуха приводит к отсутствию речи (немота) или к ее грубому недоразвитию.» [2, с. 84]

Классификация нарушений слуха у детей, разработанная Л.В. Нейманом, охватывает различные аспекты и особенности слуховых расстройств. (1961). «Если нарушение слуха распространяется на диапазон

частот, относящийся к разговорной речи (от 500 до 3500 Гц), то ее восприятие становится невозможным. При потере слуха более 80 дБ наступает глухота, при частичном нарушении (тугоухости) отмечается потеря от 15 до 80 дБ. В соответствии с данной классификацией устанавливаются три степени тугоухости в зависимости от средней арифметической потери слуха в области речевого диапазона частот. Люди, имеющие нарушения слуха, в зависимости от его остаточной сохранности могут быть отнесены к одной из четырех групп (от 125 до 2000 Гц; от 125 до 1000 Гц; от 125 до 500 Гц; от 125 до 250 Гц).»

Исследования Л. В. Неймана (1959) свидетельствуют о том, что в 70% случаев потеря слуха возникает в возрасте двух-трех лет. В последующие годы жизни число случаев потери слуха уменьшается.

Причинами нарушений слуха могут являться инфекционные заболевания, например, корь, менингит и энцефалит, отит, скарлатина, грипп и его осложнения. Заболевания наружного, среднего или внутреннего уха, слухового нерва являются причиной нарушения слуха. Глухота часто возникает из-за поражения внутреннего уха и стволовой части слухового нерва, тогда как частичная потеря слуха в большинстве возникает вследствие поражения среднего уха.

«Исследования Т.В.Розановой показали, что при непроизвольном запоминании наглядного материала глухие дети по всем показателям развития образной памяти отстают от нормально слышащих сверстников: в дошкольном возрасте хуже запоминают места расположения предметов; в начале младшего школьного возраста имеют менее точные, чем слышащие сверстники, образы памяти, поэтому путают места расположения предметов, сходных по изображению или реальному функциональному назначению. Сами изображения предметов глухие дети запоминают неточно, на протяжении младшего школьного возраста они отстают от нормально слышащих сверстников – легче смешивают образы сходных предметов, затрудняются в переходе к соответствующим им образам предметов. В процессе развития разница в успешности запоминания наглядного материала между глухими и слышащими постепенно уменьшается.» [1, с. 26]

Методы диагностики зрительной памяти можно разделить по их направленности: одни методики ориентированы на запоминание и воспроизведение визуальной информации, другие – на узнавание образов и объектов, что позволяет более точно оценить различные аспекты зрительной памяти.

Диагностика проводилась в КГУ «Специальный комплекс детский сад-школа-интернат №1». В ней приняли участие 5 учащихся 3»Б» глухого класса на основе методики «Запомни фигуры» (Р.С. Немов).

Методика диагностики зрительной памяти «Запомни фигуры» Р.С. Немова, предназначена для оценки способности детей запоминать и воспроизводить зрительные образы, в частности, геометрические фигу-

ры. Этот тест помогает выявить уровень развития зрительной памяти, внимания и способности к восприятию визуальной информации.

Критерии оценивания:

Высокий уровень зрительной памяти – ребенок запомнил и нарисовал 5 геометрических фигур.

Средний уровень зрительной памяти – ребенок запомнил и нарисовал 3-4 геометрические фигуры.

Низкий уровень зрительной памяти- ребенок запомнил и нарисовал 1-2 геометрические фигуры.

Этапы диагностики:

1 этап: Подготовка. На подготовительном этапе геометрические фигуры рисуются на доске в следующей последовательности: круг, квадрат, прямоугольник, треугольник, овал, но от детей они скрыты. Каждому ребенку раздается белый лист, на котором он будет рисовать и простой карандаш.

2 этап: Объяснение. На этом этапе детям объясняется, что необходимо внимательно рассмотреть представленные фигуры, запомнить их, а после их по памяти нужно будет воспроизвести на листах, которые им были заранее даны.

3 этап: Проведение. Детям показывают фигуры на доске. Время, которое предоставляется для запоминания, 15 секунд. После фигуры снова скрываются, а дети начинают воспроизводить, что запомнили. По окончанию диагностики листы у детей собираются

4 этап: Анализ результатов. В ходе констатирующего этапа исследования, проведенного с использованием методики «Запомни фигуры», дети продемонстрировали следующие результаты. Высокий уровень зрительной памяти показали 2 ребенка (40%). У 2 детей выявлен средний уровень зрительной памяти (40%). Низкий уровень зрительной памяти показал 1 ребенок (20%).

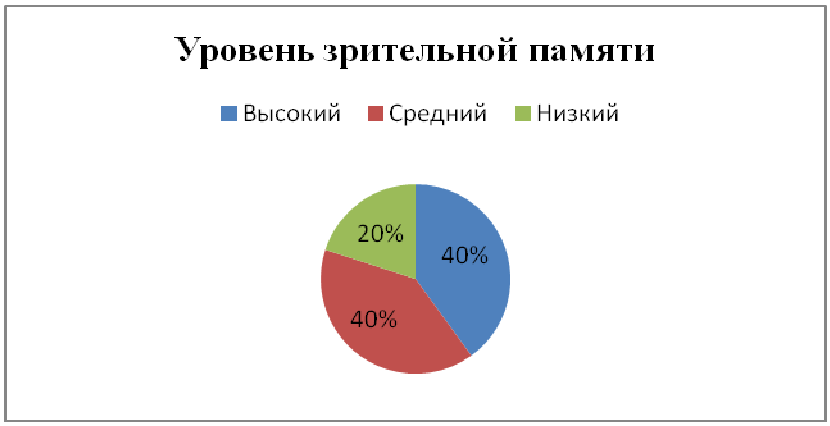

Рисунок 1. Результаты первичной диагностики уровня зрительной памяти младших школьников с нарушением слуха

Коррекционная работа по развитию зрительной памяти у учащихся 3 «Б» класса, где учились дети с нарушением слуха, осуществлялась в течение 9 недель. На протяжении этого времени с детьми проводились дидактические игры на развитие зрительной памяти.

1. Игра «Найди пару»

Игра развивает зрительную память на детали и внимание.

Ход игры:

Подготавливаются карточки с одинаковыми изображениями (например, пары картинок с животными, фруктами, геометрическими фигурами). Карточки выкладываются на стол лицевой стороной вниз. Дети по очереди переворачивают по две карты, пытаясь найти пару одинаковых изображений.

Игра продолжается до тех пор, пока все карточки не будут найдены.

Детям было очень интересно играть в эту игру, т.к. кроме интереса присутствовал и соревновательный характер, потому что дети играли вдвоём.

2. Игра «Что изменилось?»

Ход игры:

На столе перед ребенком выкладываются картинки (например, картинки с изображениями животных, предметов). После нескольких секунд демонстрации изображений, ребенок закрывает глаза, а одна картинка убирается. Задача ребенка – запомнить и сказать, какая картинка исчезла и что на ней было. По мере усложнения игры количество убираемых картинок увеличилось до 4.

3. Игра «Запомни и повтори»

Игра развивает не только зрительную память, но и способность к структурированию информации.

Ход игры:

На столе перед ребенком выкладывается серия изображений, например, картинок с предметами, животными или элементами природы (5-7 объектов). Ребенок должен запомнить последовательность картинок. Затем карточки убираются, и ребенок должен воспроизвести эти предметы в правильном порядке. Сложность можно увеличивать, добавляя больше объектов или усложняя их комбинации.

После осуществления коррекционно-развивающей работы по развитию зрительной памяти младших школьников с нарушением слуха, на контрольном этапе, была снова проведена диагностика зрительной памяти.

Анализ результатов полученных с помощью методики «Запомни фигуры» (Р.С. Немов).

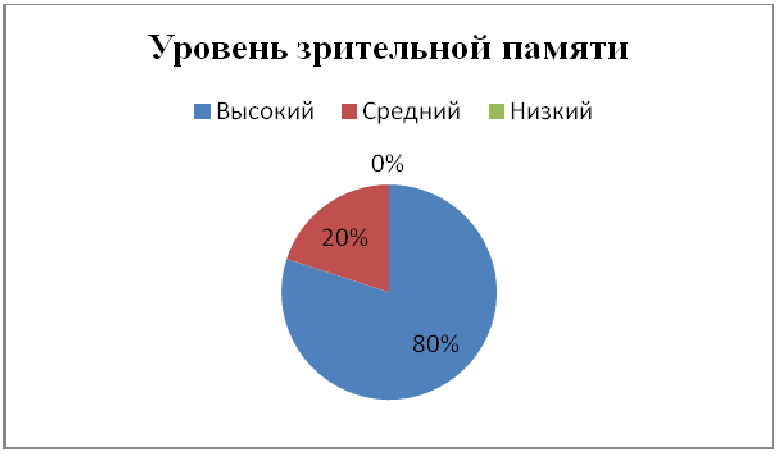

Рисунок 2. Результаты итоговой диагностики уровня зрительной памяти младших школьников с нарушением слуха

В ходе контрольного этапа исследования, проведенного с использованием методики «Запомни фигуры», дети продемонстрировали следующие результаты. Высокий уровень зрительной памяти показали 4 ребенка (80%). У 1 ребенка выявлен средний уровень зрительной памяти (20%). Низкий уровень зрительной памяти показал 0 детей (0%).

После осуществления коррекционно-развивающей работы и контрольного этапа эксперимента представилась возможность провести сравнительный анализ данных, касающихся развития зрительной памяти у детей младшего школьного возраста с нарушениями слуха, на констатирующем и контрольном этапах эксперимента, а также оценить динамику их развития.

Методика «Запомни фигуры» (Р.С. Немов).

Сравнительный анализ результатов на констатирующем и контрольном этапах исследования.

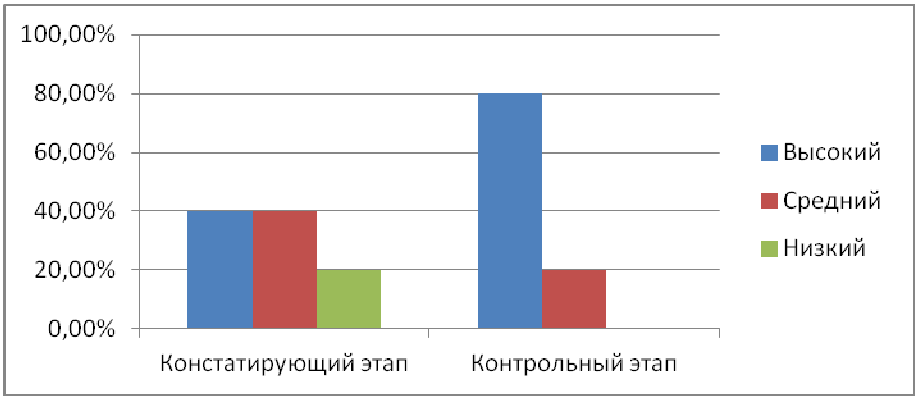

Рисунок 3. Сравнительный анализ результатов диагностик уровня зрительной памяти младших школьников с нарушением слуха

При анализе качественных показателей данной диагностики наблюдается значительное развитие уровня зрительной памяти. У 4 детей (80%) установлен высокий уровень. В отличие от начального этапа, слу-

чаи низкого уровня не зафиксированы. Таким образом, можно сделать вывод о положительном воздействии коррекционно-развивающей программы на развитие зрительной памяти у детей младшего школьного возраста с нарушениями слуха.

Выводы и дальнейшие перспективы исследования.

Развитие зрительной памяти младших школьников с нарушением слуха представляет собой важную область психологического и педагогического исследования. Зрительная память играет значительную роль в процессе обучения, особенно для детей, которые испытывают трудности в восприятии слуховой информации. Исследования показывают, что нарушенное восприятие звуков может ограничить возможности детей с нарушением слуха в освоении ряда образовательных и повседневных навыков. Однако у таких детей зрительная память развивается активнее и становится важным компенсаторным механизмом. Это подчеркивает необходимость внимательного подхода к коррекции и развитию зрительных процессов в их обучении.

Практическое значение исследования заключается в том, что для детей с нарушением слуха необходимо разрабатывать специальные методики, направленные на развитие зрительной памяти. Важно, чтобы занятия были ориентированы на создание устойчивых зрительных образов, работу с детализированными визуальными материалами и стимулирование внимательности. Методы обучения, такие как игровые упражнения, дидактические игры, использование видео и мультимедийных средств, позволяют развить зрительные ассоциации, внимание и концентрацию, что значительно повышает уровень запоминания и восприятия информации. Такие методы обучения должны быть систематичными и регулярно включать упражнения, которые развивают зрительную память в различных направлениях, таких как пространственная ориентация, цветовосприятие и последовательность образов.

Таким образом, использование игровых методов в обучении детей с нарушением слуха открывает новые возможности для повышения их учебной мотивации и успешного освоения знаний. Развитие зрительной памяти позволяет компенсировать дефицит слуховой информации и способствует более эффективному восприятию учебного материала, что имеет большое значение для успешной социализации и интеграции таких детей в образовательный процесс.

Литература

1. Богданова Т.Г. Сурдопсихология: Учеб. пособие для студ. высш.пед. учеб. заведений. – М.: Академия, 2002. – с. 3-203

2. Неретина Т.Г. Специальная педагогика и коррекционная психология. – 84-85 с.

3. Методика развития слухового восприятия у детей с нарушениями слуха: Уч. пособие для студ. пед. высш. учеб. заведений / Под ред. В.И. Селиверстова. – М.

4. https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/deafness-and-hearing-loss

5. Психология младшего школьного возраста [Электронный ресурс]: учеб. пособие / О.О. Гонина. – 2-е изд., стер.: ФЛИНТА; Москва; 2015.

РОЛЬ СЕМЬИ В СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ: ПУТИ ПОДДЕРЖКИ И ИНТЕГРАЦИИ В ОБЩЕСТВО

Л.Ф. Хуснутдинова
студент 3 курс, ППУ им. Ә. Марғұлан, г.Павлодар
научный руководитель: Д.С. Хамитова
ассоциированный профессор Высшей школы педагогики
Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлан

Аңдатпа. Мақалада ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды әлеуметтендірудегі отбасының рөлі, олардың дамуына отбасылық ортаның әсері, білім беру мекемелерімен өзара әрекеттесуі және қоғамға интеграциялану жолдары ашылады. Отбасылардың проблемалары қарастырылады және шешімдер ұсынылады, инклюзивті білім беру мен әлеуметтік бейімделудегі отбасылық қолдаудың маңыздылығы атап өтіледі.

Түйінді сөздер: отбасы, әлеуметтену, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар, инклюзивті білім, педагогикалық қолдау.

Аннотация. Статья раскрывает роль семьи в социализации детей с особыми образовательными потребностями, влияние семейной среды на их развитие, взаимодействие с образовательными организациями и способы интеграции в общество. Рассматриваются проблемы семей и предлагаются решения, подчеркивается важность семейной поддержки в инклюзивном образовании и социальной адаптации.

Ключевые слова: семья, социализация, дети с особыми образовательными потребностями, инклюзивное образование, педагогическая поддержка.

Annotation. The article reveals the role of the family in the socialization of children with disabilities, the influence of the family environment on their development, interaction with educational institutions and ways of integration into society. The problems of families are considered and solutions are proposed, the importance of family support in inclusive education and social adaptation is emphasized.

Keywords: family, socialization, children with special educational needs, inclusive education, pedagogical support.

Социализация – это ключевой процесс в жизни каждого ребенка, который включает в себя освоение социальных ролей, норм и ценностей, а также развитие навыков взаимодействия с окружающим миром. Однако для детей с особыми образовательными потребностями (ООП), таких как дети с расстройством аутистического спектра (РАС), нарушениями слуха, зрения, речи и интеллекта, процесс социализации значительно усложняется. Важнейшим фактором, влияющим на успешность этого процесса, является семья.

Семья представляет собой первую и главную опору для ребенка,

она формирует его эмоциональную и социальную сферу. В случае с детьми с ООП роль семьи становится еще более значимой, поскольку именно от родителей зависит, насколько успешно будет происходить адаптация ребенка как в образовательном процессе, так и в обществе в целом. Важнейшей задачей становится не только помощь в обучении и воспитании, но и создание поддерживающей среды, способствующей развитию социальной активности ребенка, его самостоятельности и способности к взаимодействию с окружающими.

Основной целью данной статьи является рассмотрение роли семьи в процессе социализации детей с особыми образовательными потребностями, а также определение основных проблем, с которыми сталкиваются семьи, и предложений по их решению.

Роль семьи в процессе социализации детей с особыми образовательными потребностями.

Эмоциональная поддержка и принятие

Первостепенную роль в социализации ребенка с ООП играет принятие со стороны семьи. Эмоциональная поддержка родителей формирует основу для развития самооценки ребенка, его уверенности в себе и своем месте в обществе. Важно, чтобы родители демонстрировали своему ребенку не только любовь и заботу, но и уверенность в его способностях, что является важнейшим фактором успешной социализации.

Исследования показывают, что эмоциональная близость и поддержка, получаемые ребенком в семье, значительно влияют на его психоэмоциональное состояние и способность к адаптации в новых условиях. Этот аспект имеет решающее значение, так как дети с ООП часто сталкиваются с трудностями в установлении контактов и понимании социальных норм.

Родители, активно вовлеченные в жизнь своего ребенка, способны создать для него атмосферу, способствующую его интеграции в коллектив и освоению социальных ролей. Это может включать не только поддержку в обучении, но и помощь в формировании социальных навыков, таких как общение, сотрудничество и разрешение конфликтов.

Роль семьи в создании инклюзивной образовательной среды

Инклюзивное образование подразумевает обучение детей с особыми потребностями в общеобразовательных организациях в составе общего класса. Важно отметить, что для успешной интеграции детей с ООП в инклюзивное образовательное пространство необходимы не только усилия педагогов и администрации образовательных организаций, но и активная роль родителей.

Одной из задач семьи является помощь ребенку в адаптации к школьной жизни и взаимодействии с ровесниками. Родители могут тесно сотрудничать с педагогами, предоставляя им необходимую информацию о потребностях ребенка, его особенностях. Родители также

могут участвовать в создании условий для комфортного обучения, таких как адаптация учебных материалов или использование специальных технологий.

В некоторых случаях родители становятся инициаторами создания инклюзивных проектов в школьной среде, таких как создание групп поддержки для детей с ООП.

Развитие коммуникативных навыков и социальных навыков

Для детей с особыми образовательными потребностями социальная адаптация зачастую является одним из наиболее сложных аспектов. Эти дети могут испытывать трудности в общении, не всегда правильно воспринимают социальные сигналы и могут избегать контактов с окружающими. В этом контексте семья играет ключевую роль в формировании и развитии коммуникативных навыков ребенка.

Родители могут организовывать для детей специальные игры и занятия, направленные на развитие социальной активности, что помогает улучшить их способность к взаимодействию с другими людьми. Важно, чтобы родители поощряли инициативу ребенка, а также помогали ему справляться с возможными трудностями, возникающими в процессе общения. Например, родители могут моделировать ситуации, в которых ребенок учится вести беседу, отвечать на вопросы, проявлять эмпатию и делиться эмоциями.

Проблемы, с которыми сталкиваются семьи детей с особыми образовательными потребностями

Недостаток знаний и навыков у родителей

Одной из основных проблем, с которой сталкиваются семьи детей с ООП, является нехватка знаний о том, как правильно поддерживать и развивать своего ребенка. Многие родители не имеют представления о том, как построить взаимодействие с ребенком, имеющим особенности развития, и как организовать образовательный процесс таким образом, чтобы он был наиболее эффективным.

Отсутствие необходимых знаний может приводить к неверным решениям в воспитании и обучении, что в свою очередь препятствует успешной социализации ребенка. Например, недостаточная информированность о методиках работы может привести к использованию неэффективных стратегий и задержке в развитии ключевых навыков у ребенка.

Социальная изоляция и недостаток поддержки

Родители детей с особыми образовательными потребностями часто сталкиваются с социальной изоляцией. Это может быть связано как с внутренними психологическими барьерами (например, страхом осуждения или стыда), так и с внешними – ограниченным кругом общения и невозможностью найти поддержку в обществе. В некоторых случаях родители чувствуют себя одинокими и изолированными от других семей, поскольку в обществе существует определенная

стигматизация людей с особыми потребностями.

Эта изоляция может негативно сказаться как на родителях, так и на самих детях. Родители могут испытывать чувство вины или беспокойства за будущее своего ребенка, что приводит к дополнительному стрессу и эмоциональному напряжению.

Проблемы с доступностью образовательных услуг

В ряде регионов существует недостаток образовательных организаций, которые могут предоставить полноценное обучение детям с особыми образовательными потребностями. Это особенно касается детей с более сложными нарушениями, такими как многократные или тяжелые нарушения развития. Проблемы с доступностью образовательных программ и кадров могут существенно осложнить процесс обучения и социализации ребенка.

Пути решения проблем и поддержка семей

Для эффективной социализации детей с особыми образовательными потребностями необходима комплексная поддержка со стороны образовательных организаций, государственных органов и общества в целом. Важно обеспечить равный доступ к качественному образованию и социальной поддержке для всех детей, независимо от их особенностей.

Образовательные программы для родителей

Для повышения информированности родителей и улучшения их квалификации в вопросах воспитания детей с ООП необходимо организовывать специализированные курсы, семинары и консультации. Эти программы должны охватывать темы, связанные с педагогическими методиками, особенностями развития детей с различными нарушениями, а также с эмоциональной поддержкой детей и родителей.

Развитие групп поддержки для родителей

Создание и развитие групп поддержки для родителей детей с ООП может стать важным шагом в преодолении социальной изоляции. В таких группах родители могут обмениваться опытом, обсуждать возникающие трудности и получать поддержку от специалистов и других родителей. Это также способствует снижению стресса и формированию более позитивного отношения к процессу воспитания и обучения.

Психологическая и эмоциональная поддержка

Не менее важным элементом является психологическая поддержка родителей. Психологические консультации и тренинги по управлению стрессом, а также групповая терапия могут помочь родителям лучше справляться с эмоциональными нагрузками и повышать их способность оказывать качественную поддержку своим детям.

Повышение доступности инклюзивного образования

Для создания условий, способствующих успешной социализации детей с ООП, необходимо продолжать развивать инклюзивное образование и обеспечивать доступность образовательных организаций для детей с особыми потребностями. Важно не только создание инклюзивных

классов, но и обучение педагогов методам работы с детьми с различными нарушениями, а также развитие соответствующей инфраструктуры.

Семья играет решающую роль в процессе социализации детей с особыми образовательными потребностями. Эмоциональная поддержка, вовлеченность в образовательный процесс и создание комфортной и поддерживающей среды способствуют успешной интеграции детей в общество. Важным шагом к успешной социализации является создание системной поддержки со стороны образовательных организаций, государственных структур и общества в целом. Необходимы комплексные меры для решения проблем, с которыми сталкиваются родители детей с ООП, включая повышение уровня их информированности, создание групп поддержки и развитие инклюзивных образовательных программ.

Литература

1. Кабдуалиева С.К. Необходимость сопровождения семьи ребенка с особыми образовательными потребностями / С.К. Кабдуалиева, С.С. Жубакова // Norwegian Journal of Development of the International Science. – 2021. – № 53-3. – С. 31-35.2.

2. Малер А.Р. Ребёнок с ограниченными возможностями. Книга для родителей. – М.: Педагогика-Пресс, 1996.

3. Деточенко Л.С. Отношение родителей к инклюзивным процессам / Л.С. Деточенко, Л.А. Гутерман // Человек. Общество. Инклюзия. – 2023. – № 1. – С. 27-37.

4. Малер А.Р. Социальное воспитание и обучение детей с отклонениями в развитии. – М.: АРКТИ, 2000.

ЕСТЕУ ҚАБІЛЕТІ БҰЗЫЛҒАН БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Г.Б. Абдрахман, А.Т. Құрмаш, А.Т. Нығметова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
Ғылыми жетекшісі: А.Б. Дузелбаева
PhD, қауымластырылған профессор Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада есту қабілеті бұзылған балаларды оқытудағы ақпараттық технологиялардың рөлі қарастырылады. Ақпараттық технологияларды пайдаланудың артықшылықтары сипатталып, жасанды интеллект негізіндегі заманауи технологияларға шолу жасалады. Сонымен қатар, есту қабілеті бұзылған балалардың оқу процесінде қолданылатын арнайы бағдарламалық қамтамасыз етулер мен қосымшалар талданады. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың білім беру саласындағы ықпалы мен оларды тиімді қолдану әдістері қарастырылады.

Түйін сөздер: ақпараттық технологиялар, компьютерлік технологиялар, есту қабілеті бұзылған балалар, жасанды интеллект, автоматты транскрипция.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль информационных технологий в обучении детей с нарушениями слуха. Описываются преимущества использования информационных технологий и проводится обзор современных технологий на

основе искусственного интеллекта. Кроме того, анализируются специализированные программные обеспечения и приложения, используемые в образовательном процессе детей с нарушением слуха. Рассматривается влияние информационно-коммуникационных технологий на сферу образования и методы их эффективного применения.
Ключевые слова: информационные технологии, компьютерные технологии, дети с нарушениями слуха, искусственный интеллект, автоматическая транскрипция.

Abstract. This article examines the role of information technology in the education of children with hearing impairments. It describes the advantages of using information technologies and provides an overview of modern artificial intelligence-based technologies. Additionally, it analyzes specialized software and applications used in the learning process of children with hearing loss. The impact of information and communication technologies on education and methods for their effective implementation are also considered.
Keywords: information technology, computer technology, children with hearing impairments, artificial intelligence, automatic transcription.

Қазіргі заманғы цифрландыру үдерісінің кең таралуына байланысты компьютерлер өмірдің көптеген салаларында, соның ішінде білім беру жүйесінде қолданыла бастады. Бұл оқыту мазмұнын, әдістерін және ұйымдастыру формаларын сапалы түрде өзгертуге мүмкіндік береді.

Ақпараттық технологиялар (АТ) – бұл мәліметтерді жинау, өңдеу, сақтау және таратуға арналған әдістер мен техникалық құралдар кешені, оның ішінде компьютерлік жүйелер мен телекоммуникация құралдары. Компьютерлік технологиялар (КТ) – ақпараттық технологиялардың бір түрі, өйткені ақпараттық процестердің басым бөлігі компьютерлік құрылғылар арқылы жүзеге асырылады. Сонымен қатар ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) да ақпараттық технологиялардың маңызды бөлігін құрайды [1].

Ақпараттық технологиялар біздің күнделікті өмірімізде, көптеген салаларда жиі қоладнылады. Осы орайда ғалымдар ақпараттық технологиялардың білім беру жүйесіндегі рөлін жан-жақты зерттеп, олардың педагогикалық мақсаттарын айқындауға тырысуда. Солардың бірі – И.В. Роберт, ол ақпараттық технологияларды пайдаланудың негізгі педагогикалық мақсаттарын төмендегідей бөліп көрсетеді: Білім беру процесінің тиімділігі мен сапасына әсер ететін көрсеткіштерді арттыру; Танымдық белсенділікті күшейту; Қажетті ақпарат көлемін ұлғайту және оны іздеуге кететін уақытты қысқарту.

Жалпы білім берумен қатар, ақпараттық технологиялар коррекциялық оқытуда, яғни ерекше қажеттіліктері бар балалармен, соның ішінде есту қабілеті бұзылған балалармен кеңінен қолданылады. Шетелдік зерттеушілер ақпараттық технологияларды пайдаланудың келесі артықшылықтарын атап өтеді: Оқытудың индивидуализациясы және өз бетінше даму мүмкіндігі – әр бала өзінің оқу қарқынына сәйкес білім ала алады, бұл әсіресе ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін маңызды; Жедел кері байланыс алу интерактивті бағдар-

ламалар мен құрылғылар арқылы оқушы өз әрекеттерінің нәтижесін бірден көріп, түзету енгізе алады: Оқытудың кезең-кезеңмен жүргізілуі және материалды қысымсыз қайталау мүмкіндігі – әр тақырыпты бірнеше рет қайталап, оны толық меңгеруге мүмкіндік береді; Психологиялық тұрғыдан жайлы орта қалыптастыру; Мотивацияны арттыру және көру-кинестетикалық дағдыларды дамыту – анимациялар, интерактивті тапсырмалар мен ойын элементтері оқыту п процесін қызықты әрі тартымды етеді; Оқушылардың сенімділігін арттыру және ауызша сөйлеуді қолдануға ынталандыру – арнайы бағдарламалар дыбысты күшейту, сөйлеуді тану және модельдеу арқылы баланы белсенді коммуникацияға ынталандырады.

Демек, оқу саласында жағымды ықпал етуіне қарағанда, ақпараттық технологиялар арнайы білім беру саласында мұғалімдердің оқыту үдерісін оңтайландырып, оқушылар үшін қолайлы жеке оқыту ортасын құруға мүмкіндік береді. Бұл олардың білім алу процесіне деген қызығушылығын арттырып, жетістікке жетуге ынталандырады [2].

Барлық қолданыстағы технологиялардың ішінде, заманауи жаңашыл түрлеріне тоқталсақ, соңғы уақытта жасанды интеллект қоғамдық өмірде өзіндік ерекше орын ала бастады. Бұндағы барлық көмектесуші қызмет көлемі және функционалдылығы одан әрі ауқымды. Әрине АҚТ мен жасанды интеллект бір бірімен тығыз байланысты, олар бір бірін одан әрі толықтырады. Дегенмен жасанды интеллекттің жеке мүмкіншіліктері одан әрі мол. Жасанды интеллект (ЖИ) білім беру саласына заманауи технологияларды енгізу арқылы оқыту ортасын түрлендіріп, әртүрлі қажеттіліктер мен қиындықтарды шешуде маңызды рөл атқарады. Машиналық оқыту, нейрондық желілер және табиғи тілді өңдеу сияқты технологияларды пайдалану арқылы ЖИ білім беруді жекелендірілген, тиімді және қолжетімді ете алады [3]. Егере есту қабілеті бұзылған адамдар туралы айта кететін болсақ, бұл олар үшін қарым-қатынас пен білім алуда жаңа мүмкіндіктер ұсынып қана қоймай, олардың әлеуметтік интеграциясын арттыруға да ықпал етеді. Технологияның үздіксіз дамуы жасанды интеллекттің (ЖИ) білім беру саласындағы рөлін арттыруда.

Көптеген саңырау және нашар еститін адамдар үшін жасанды интеллект қарым-қатынастағы кедергілерді жоюға көмектеседі. ЖИ негізіндегі дауысты тану бағдарламалары мен автоматты транскрипция қызметтері инклюзивті оқу ортасын қалыптастыруға ықпал етеді. Сондай-ақ, жасанды интеллект технологиялары есту аппараттарының жетілдірілуіне, кохлеарлық имплланттардың дамуына және сөйлеуді тану жүйелерінің жақсаруына мүмкіндік береді. Соның ішінде, жасанды интеллектке негізделген білім беру құралдарына мыналар жатады:

• Реал-тайм транскрипциясы бар интерактивті оқыту платформалары – оқу процесіне қатысуды жеңілдетеді және ақпараттың қолжетімділігін арттырады. Бұл платформалар сөйлеуді мәтінге айналдырып,

дәрістер мен сабақтарды автоматты түрде субтитрлеуге мүмкіндік береді.

• ЖИ-ға негізделген тілдік технологиялар – машиналық оқыту алгоритмдері мен компьютерлік көру жүйелері мәтінді ым-ишаратқа, сөйлеуді мәтінге немесе ым-ишаратты сөйлеуге аударуға мүмкіндік береді [4].

• Ақылды қолғаптар мен ым-ишарат аватарлары – ым-ишарат тілін автоматты түрде тану және бейімдеу арқылы оқу үдерісін жақсартады.

• Дыбыстық және мәтіндік ақпаратты бейімдейтін құралдар – ерекше қажеттіліктері бар оқушылар үшін мәтінді дауыстап оқитын немесе аудио ақпаратты мәтінге айналдыратын жүйелер. Бұл әсіресе есту немесе көру қабілеті шектеулі адамдарға пайдалы [5].

Жасанды интеллекттің қарқынды дамуы ым-ишарат тілін үйренуге және оны қолдануға жаңа мүмкіндіктер ашады. Мысалы, SignLLM технологиясы мәтінді ым-ишаратқа автоматты түрде түрлендіруге мүмкіндік береді. Соның ішінде SignLLM (Sign Language Large Language Model – «Үлкен ым-ишарат тілі моделі») технологиясы ерекше назар аудартады. Бұл жүйе мәтінді ым-ишарат тіліне автоматты түрде түрлендіріп, шынайы видеоанимациялар жасауға мүмкіндік береді [6]. Бұл технологияның ішіндегі мүмкіндіктерін тереңірек қарастырайық:

1. Мәтінді ым-ишаратқа автоматты аудару
2. Көптеген ым-ишарат тілдерін қолдау
3. Контекстті терең түсіну
4. Шынайы уақыт режиміндегі анимация

Бұндай мүмкіндіктерін негізге ала, осы технологияны көптеген салаларда қолдануға болады. Олар:

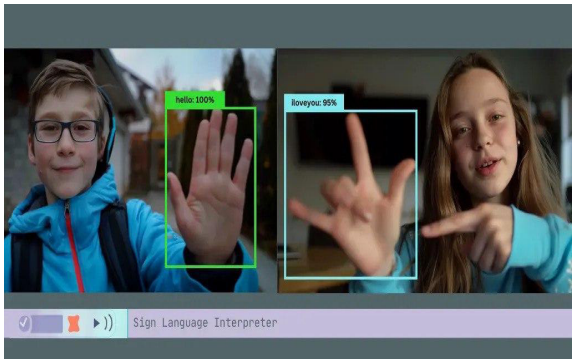
1. Білім беру: • Интерактивті қосымшалар статикалық оқулықтардың орнын басады. • Виртуалды оқытушылар жеке сабақтар ұсынады. • Дәрістер мен оқу материалдарын аудару арқылы инклюзивті білім беру жүзеге асады [7].

2. Қарым-қатынас: • Видеоқоңырауларда сөздерді ым-ишаратқа автоматты түрде аудару мүмкіндігі. • Кросс-модальды (естітіндер мен саңыраулар арасындағы) сөйлесуді жеңілдету.

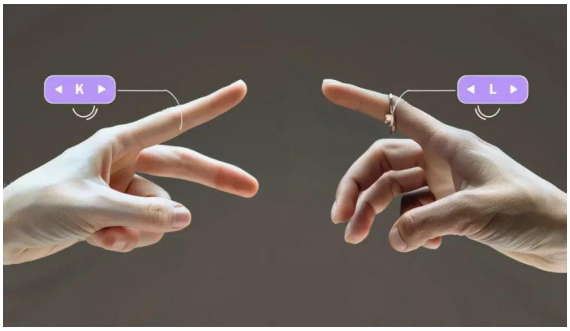
3. БАҚ және ойын-сауық индустриясы: • Жаңалықтарды автоматты түрде ым-ишарат тіліне аудару. • Жанды трансляцияларда сурдоаударма қызметін пайдалану.

2025 жылы естімейтін адамдар үшін ымдау тілін немесе қарым-қатынасты үйрену мәселесі әлі де өзекті. Бетпе-бет сабақтар мен ескі оқулықтарды оқу материалдары, әсіресе ауылдық жерлерде тұратын естімейтін балалар үшін өте тапшы. Бірақ бұл тек тілге қатысты емес. Аудармашы болмаса, адамның ең үстірт қарым-қатынасы да кедергілерге айналады. ндықтан, осындай сияқты инновациялық технологиялар енді ғана бірте-бірте қоғамға кірігуі зор пайда әкелуде. Жасанды интеллект арқылы қолданысқа енген технологиялар негізінде әлі талай

ашулар, жаңашылдықтар пайда болып, білім берудегі мәселелерді одан әрі тиімді шешімдер табудағы кепілге айналды [6].

Сурет 1. ЖИ ымдау тілі.SignLLM:
компьютерлік көру үшін аннотацияланған үлгілер.

Сурет 2. ЖИ SignLLM: Белгілерді тану, ЖИ тану көрсетілімі.

Оған дәлел SignLLM деген сияқты технологиялар, олар жасанды интеллект пен ақпараттық технологиялар есту қабілеті бұзылған адамдар үшін білім беру мен қарым-қатынасты жаңа деңгейге көтеріп жатқанын дәлелдеуде. Бұл технологиялар болашақта қолжетімділік мәселелерін азайтуға және инклюзивті қоғам құруға үлкен үлес қосады. Ақпараттық технологияларды пайдалану есту қабілеті бұзылған балалардың оқу үдерісін жеңілдетіп, олардың танымдық белсенділігін арттырады. Жасанды интеллект негізіндегі инновациялық құралдар мұғалімдерге оқыту процесін бейімдеуге және оқушылардың қажеттіліктеріне сәйкес жеке оқу траекторияларын құруға көмектесетіндіктен қазіргі заманда ол қоғамның ажырамас маңызды бөлігі болып табылады. Сонымен қатар, автоматты транскрипция, ым-ишарат тілін тану жүйелері және интерактивті білім беру платформалары білім алушылардың қарым-қатынасын жақсартады. Бұл технологиялар тек білім беру саласында ғана емес, сондай-ақ күнделікті өмірде де есту қабілеті бұзылған адамдарға ақпараттың қолжетімділігін арттыруға ықпал етеді.

Болашақта жасанды интеллект пен ақпараттық технологиялардың одан әрі дамуы инклюзивті білім беруді жетілдіріп, ерекше білім беру

қажеттіліктері бар адамдардың өмір сүру сапасын жақсартуға мүмкіндік береді. Осыған байланысты, цифрлық құралдарды білім беру процесіне тиімді енгізу маңызды міндеттердің бірі болып қала береді.

Әдебиеттер

1. Мухина Ю.Р. Соотношение понятий «информационные технологии» и «современные информационные технологии» в обучении / Ю.Р. Мухина // Молодой ученый. – 2009. – № 11.

2. Роберт И.В. (2008). Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы, перспективы использования. Москва: Издательский центр «Академия».

3. Ахметова Ж.Б., Бәкірова Ж.Ж. «Білім беру жобаларында жасанды интеллект технологияларын пайдалану» Текст научной статьи по специальности «Науки об образовании»

4. Электрондық ресурс: https://www.mdpi.com/1424-8220/21/17/5843

5. Электрондық ресурс: https://academic.oup.com/jdsde/article-abstract/11/1/94/410770?redirectedFrom=fulltext

6. Электрондық ресурс: https://www.sblcorp.ai/blog/generative-ai-for-deaf-signllm/

7. Электрондық ресурс: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-97-8329-8_57

АРНАЙЫ ПЕДАГОГИКАНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕСІ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫҢ ҰСАҚ МОТОРИКАСЫ

Алима Бегзатханқызы
«Арнайы педагогика» ББ бағдарламасының 4 курс студенті,
ғылыми жетекші: З.Ш. Шавалиева
п.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар қаласы

Аңдатпа. Мақалада психикалық дамуы тежелген балалардың ұсақ моторикасының дамуы мен ерекшеліктері кеңінен талқыланады. Мұндай балалардың қозғалыс дағдылары мен қол моторикасы олардың жалпы психикалық дамуына, әлеуметтік қарым-қатынастарын қалыптастыруға, оқу мен іс-әрекетке әсер етеді.

Кілт сөздер: психикалық даму, ұсақ моторика, тежелген балалар, педагогика, психологикалық қолдау, қозғалыс дағдылары, когнитивті даму, әлеуметтік қарым-қатынас, арнайы әдістемелер, балалардың дамуы.

Аннотация. Статья посвящена исследованию особенностей развития мелкой моторики у детей с задержкой психического развития. У таких детей наблюдается замедление в развитии движений и координации, что влияет на их психическое, когнитивное и социальное развитие.

Ключевые слова: Психическое развитие, мелкая моторика, дети с задержкой развития, педагогика, психологическая поддержка, двигательные навыки, когнитивное развитие, социальные взаимодействия, специальные методики, развитие детей.

Annotation. This article focuses on the development and characteristics of fine motor skills in children with delayed psychological development. These children often experience delays in movement and coordination, which affects their cognitive, psychological, and social development.

Keywords: Psychological development, fine motor skills, children with developmental delay, pedagogy, psychological support, motor skills, cognitive development, social interaction, special methods, child development.

Психикалық дамуы тежелген балалардың ұсақ моторикасы мәселесі қазіргі уақытта педагогика мен психология салаларында өзекті болып табылады. Балалардың дамуы түрлі факторларға байланысты жүріп жатқанымен, олардың психологиялық дамуы мен физикалық қабілеттерінің сәйкестігі ерекше маңызға ие. Ұсақ моторика дегеніміз – баланың қолдары мен саусақтарының қозғалыс дағдыларын дамыту, бұл оның ойлау қабілетін, тілін, сезімдерін және психоэмоционалды жағдайын қалыптастырады. Психикалық дамуы тежелген балаларда ұсақ моторика әдеттегіден баяу дамиды, бұл олардың басқа да дамушы қабілеттеріне кері әсер етуі мүмкін. Осыған байланысты ұсақ мотористаны дамыту – психикалық дамуы кешеуілдеген балалардың жалпы дамуына ықпал ететін маңызды компонент болып табылады.

Ұсақ моторика балалардың когнитивті (танымдық) және психоэмоционалды дамуында шешуші рөл атқарады. Осының әсерінен психикалық дамуы тежелген балалардың әлеуметтік бейімделуі, оқу мен қарым-қатынас жасау қабілеті біршама төмендейді. Әдетте мұндай балалардың оқу дағдылары, өздігінен қызмет көрсету дағдылары қалыптаспайды. Сол себепті ұсақ мотористаны дамыту бағытындағы арнайы педагогикалық әдістер мен жаттығулар үлкен маңызға ие. Бұл мақалада психикалық дамуы тежелген балалардың ұсақ моторикасын дамыту үшін қолданылатын педагогикалық әдістер мен тәсілдер туралы кеңінен сөз қозғаймыз.

Психикалық дамуы тежелген балалар – бұл орталық жүйке жүйесінің функционалдық және құрылымдық өзгерістеріне ұшыраған балалар. Олардың дамуында тіл, ойлау, есте сақтау және назар сияқты когнитивті қабілеттері тежеледі. Бұл балалардағы ұсақ моторика да көбінесе қалыпты деңгейде дамымайды. Балалардың ұсақ моторикасының дамуы мен психикалық дамуының арасындағы тығыз байланыс зерттелген. Психикалық дамуы тежелген балалардың ұсақ моторикасы көбінесе кешігу, үйлесімсіздік немесе ауыртпалықты дағдылармен сипатталады. Мұндай балаларда саусақтарының ұсақ қозғалыстары қиындайды, нәтижесінде жазу, сурет салу, түймелерді қадау сияқты тапсырмаларды орындау кезінде қиындықтар туындайды [1].

Психикалық дамуы тежелген балалардың ұсақ моторикасы көбінесе басқа да физикалық дағдылардың дамуына әсер етеді. Бұл

балалар көбінесе өздерінің эмоцияларына әсер етуге және әлеуметтік ортаға бейімделуге байланысты мәселелерге тап болады. Мысалы, олар өздерінің сезімдерін сөзбен жеткізу, өздеріне қажетті нәрселерді жасау немесе басқа балалармен қарым-қатынас жасау кезінде қиындықтар көреді. Бұл қиындықтар көбінесе олардың моторлық дағдыларында байқалады, себебі ұсақ моторика бұл балаларға өзіне қажетті әрекеттерді жүзеге асыруда үлкен кедергі келтіреді [2].

Ұсақ моторика баланың жалпы психоэмоционалды және физикалық дамуында маңызды рөл атқарады. Ұсақ моторика баланың қолдары мен саусақтарының дәл қозғалыстарын қамтиды, мысалы, жазу, сурет салу, ойыншықтармен ойнау сияқты әрекеттер ұсақ мотористерді дамытады. Балалардың ұсақ моторикасы дамыған сайын оларды күрделі әрекеттерге бейімдеуге болады, мысалы, логикалық тапсырмалар, шығармашылық жұмыстар немесе өздігінен қызмет көрсету сияқты дағдыларды қалыптастыру [3].

Психикалық дамуы тежелген балаларда ұсақ моторикадағы қиындықтар жиі кездеседі. Мұндай балаларда әдетте тіл мен ойлау қабілеттері де кешігуі мүмкін, сондықтан олардың ұсақ моторикасын дамыту – өте маңызды процесс. Бұл балалар үшін ұсақ мотористерді дамыту арқылы олардың миы да белсенді жұмыс істейді, бұл интеллектінің дамуына әсер етеді. Ұсақ моторика мен когнитивтік даму арасындағы тығыз байланыс балалардың білім алудағы жетістіктеріне және әлеуметтік қарым-қатынастарына тікелей әсер етеді [4].

Ұсақ мотористерді дамыту үшін әртүрлі жаттығулар мен әдістер қолданылады. Мысалы, балаларға түймелерді қадау, түрлі пішіндермен жұмыс істеу, қолмен сурет салу сияқты әрекеттер ұсынылады. Бұл жаттығулар баланың қол моторикасын дамыта отырып, оның миын да белсендіреді [5].

Психикалық дамуы тежелген балалардың ұсақ моторикасын дамыту үшін арнайы педагогикалық әдістемелер мен жаттығулар ұсынылады. Ұсақ мотористерді дамытуда ең тиімді әдіс – бұл баланың қол және саусақтарының икемділігін арттыратын іс-әрекеттерді ұйымдастыру. Мұндай іс-әрекеттер қатарында сурет салу, жазу, түрлі бөлшектерді жинау немесе ойыншықтармен ойнау жаттығулары бар. Педагогтер мен психологтар бұл жаттығуларды күнделікті оқу процесінде пайдалана отырып, балалардың моторикаларын дамытуға бағытталған арнайы бағдарламаларды ұсынады [6].

Мысалы, баланы сурет салуға үйрету арқылы оның саусақтарының ұсақ қозғалыстарын жетілдіруге болады. Әрбір пішінді сызу, түрлі түсті қарындаштармен жұмыс істеу оның қол моторикасын дамытуға көмектеседі. Сонымен қатар, әртүрлі ойыншықтармен жұмыс істеу арқылы баланың қол бұлшықеттерін нығайтуға болады. Ұсақ моторика үшін пайдалы әрекеттерге мозаика жинау, бейнелеу өнерімен айналысу сияқты әрекеттерді жатқызуға болады. Бұл жаттығулар балалардың ұсақ

моторикасын дамытып қана қоймай, олардың шығармашылық қабілеттерін де жетілдіреді [7].

Әдістемелік тұрғыда, балалардың ұсақ моторикасын дамыту үшін арнайы түзету педагогикасын қолдануға болады. Бұл әдістеме балаларға жаттығулар мен ойындар арқылы қол бұлшықеттерінің жұмысын жақсартуға, қолдарының икемділігін арттыруға көмектеседі. Сондай-ақ, балаларға жасалатын психологиялық қолдау да ұсақ мотериканы дамытуда маңызды орын алады. Психикалық дамуы тежелген балалардың ұсақ моторикасының дамуы – күрделі процесс, себебі ол балалардың жалпы денсаулығы мен нейропсихологиялық жағдайына байланысты. Мұндай балалардың көбінде қолдың ұсақ қозғалыстарын үйлестіру, жазу немесе түймелерді қадау сияқты дағдылардың қалыптасуы баяу болады. Бұл мәселелер көбінесе балалардың жүйке жүйесіндегі ауытқулар мен кешігу себептерінен туындайды. Көптеген жағдайларда балаларда назар аудару, есте сақтау, сезімдер мен эмоцияларды бақылау қабілеттері әлсіз болады, сондықтан ұсақ мотериканың дамуы да қиынға соғады. Бұл даму процестерін қолдау үшін арнайы түзету жұмыстары мен әдістемелер қажет.

Психикалық дамуы тежелген балаларда ұсақ мотериканың кешігуі олардың оқу процесіндегі қиындықтармен, өздігінен қызмет көрсету дағдыларындағы кемшіліктермен, әлеуметтік қарым-қатынастардағы мәселелермен байланысып жатады. Мұндай балаларға қалыпты балаларға қарағанда әртүрлі педагогикалық әдістермен және жаттығулармен көбірек көмек көрсету қажет. Әсіресе, оларды ұсақ моторика арқылы өз-өзін тануға, әлеуметтік шеңберде жұмыс істеуге және танымдық қабілеттерін дамытуға бағыттау маңызды. Ұсақ моторика мен психоэмоционалды дамудың арасында тығыз байланыс бар. Балалардың қол мен саусақтарының қозғалыстары тек физикалық дағды ғана емес, сонымен қатар олардың эмоциялық жағдайы мен мидың белсенділігін көрсететін көрсеткіш болып табылады. Қолдың ұсақ қозғалыстарын үйлестірудің дұрыс дамымауы балалардың психологиялық дамуындағы проблемаларды көрсетеді. Осыған байланысты, психикалық дамуы тежелген балаларға арнайы педагогикалық көмек көрсету олардың физикалық және психоэмоционалдық күйін жақсартуға ықпал етеді.

Мысалы, ұсақ мотериканың дамуы баланың эмоцияларымен және әлеуметтік әрекеттерімен тікелей байланысты. Егер бала өз эмоцияларын қол қозғалыстары арқылы жақсы көрсете алмаса, онда оның эмоциялық реакциялары да айқын емес болады. Бұл, өз кезегінде, балалардың әлеуметтік ортада бейімделуіне әсер етеді. Психикалық дамуы кешеуілдеген балалар өздерінің сезімдері мен ойларын жақсы білдірмегендіктен, олар әлеуметтік қарым-қатынастарда қиындықтар көреді. Сондықтан ұсақ мотериканы дамыту арқылы балалардың психоэмоционалды дамуы жақсарып, әлеуметтік бейімделу процесі

жеңілдейді [5].

Ұсақ мотормканы дамытуға арналған ойындар мен жаттығулар балаларға қызықты әрі тиімді болады. Олар баланың қолдары мен саусақтарының бұлшықеттерін нығайтуға, қозғалыс үйлесімділігін дамытуға көмектеседі. Сонымен қатар, бұл ойындар балаларға қуаныш пен сенімділік береді, психоэмоционалды күйін жақсартады.

1. **Жұмыс жасау мен ойындар** – бұл балалардың ұсақ моторикасын дамытудың негізгі әдістері. Мысалы, баланың түрлі пішіндерден мозаика жинауы, түймелерді қадауы немесе пластилиннен пішіндер жасауы баланың саусақтарының икемділігін арттырады. Мұндай әрекеттер оның қолының бұлшықеттерін дамыта отырып, миының белсенді жұмыс істеуін қамтамасыз етеді.

2. **Сурет салу және бояу** – балаларға түрлі суреттер салу мен бояу тапсырмаларын беру арқылы олардың қолының ұсақ қозғалыстарын дамытуға болады. Мысалы, тік сызықтар, дөңгелектер, геометриялық пішіндерді салу арқылы балалардың қолдары мен саусақтарының дәл қозғалыстарын жетілдіруге болады.

3. **Ойыншықтармен ойнау** – ойыншықтармен ойнау да баланың ұсақ моторикасын дамытуға жақсы әсер етеді. Балаларға түрлі бөлшектермен ойыншықтар жинау немесе оларды белгілі бір түрде орналастыру тапсырмаларын беру арқылы қолдың ұсақ қозғалыстары мен үйлесімділігін арттыруға болады.

4. **Мозаика мен конструкторлар** – балалардың саусақтарының икемділігін дамыту үшін түрлі мозаика жинау немесе конструкторлар-мен жұмыс істеу өте пайдалы. Мұндай ойындар баланың қолындағы ұсақ бұлшықеттерді белсендіретін және оның когнитивті дамуына ықпал ететін әрекеттер болып табылады.

Ойындар мен жаттығулар арқылы ұсақ мотормканы дамытудың басты мақсаты – баланың қолдары мен саусақтарының қозғалысын үйлестіру, оны түрлі тапсырмаларды орындауға үйрету және психоэмоционалдық жағдайын жақсарту.

Психикалық дамуы тежелген балалардың ұсақ моторикасын дамыту – бұл олардың жалпы дамуына ықпал ететін маңызды бағыт. Бұл балалардың психоэмоционалды жағдайын жақсартуға, олардың әлеуметтік бейімделуін жеңілдетуге және оқу процесінде жетістіктерге қол жеткізуге көмектеседі. Ұсақ мотормканы дамыту арнайы педагогикалық әдістемелер мен психологиялық қолдау арқылы жүзеге асырылады. Бұл балаларға арнайы жаттығулар мен құралдарды қолдану арқылы қол жеткізуге болады.

Педагогтар мен психологтар психикалық дамуы тежелген балалардың ұсақ моторикасын дамыту үшін инновациялық тәсілдерді қолдана отырып, баланың жалпы дамуына оң әсерін тигізетін түзету бағдарламаларын ұсынады. Осының нәтижесінде балалардың оқу қабілеттері, әлеуметтік қарым-қатынасы және өздігінен әрекет ету

дағдылары қалыптасады.

Әдебиеттер

1. Беляева Т.В. (2016). Психология және педагогика негіздері. – Алматы: «Ғылым» баспасы.
2. Хан А.К. (2018). Балалар психологиясы: дамуы мен қалыптасуы. – Астана: «Дәуір» баспасы.
3. Иванова М.А. (2019). Мелкая моторика у детей с задержкой развития: теоретические и практические аспекты. – Москва: «Психология» баспасы.
4. Рахметова Б.С. (2020). Психикалық дамуы тежелген балаларды түзету педагогикасы. – Алматы: «Білім» баспасы.
5. Тәжібаева Г.М. (2017). Педагогикалық түзету және психологиялық көмек көрсету әдістері. – Алматы: «Сардар» баспасы.
6. Назарбаева Ж.С. (2015). Балаларды психологиялық түзету: теориясы мен әдістемелері. – Алматы: «Атамұра» баспасы.
7. Ким Н.С. (2018). Дети с задержкой психического развития: педагогическая работа с ними. – Москва: «Педагогика» баспасы.

ИЗУЧЕНИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ В КЛАССНОМ КОЛЛЕКТИВЕ

С.С. Дойнеко

студент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар,

научный руководитель: А.К. Нургалиева

кандидат педагогических наук, асс. профессор, г. Павлодар

Аннотация. Статья исследует особенности межличностных отношений и общения в коллективе младших школьников. Рассматриваются компоненты межличностных отношений, их влияние на психическое состояние и успеваемость детей. Подчеркивается роль учителей в поддержке гармоничного общения, а также важность формирования адекватной самооценки и социальных навыков у детей. Приводятся результаты исследования уровня сплоченности классного коллектива.

Ключевые слова: Общение, межличностные отношения, младший школьный возраст, общественные отношения, классный коллектив, атмосфера в классе.

Аннотация. Мақала бастауыш сынып оқушыларының ұжымындағы тұлғааралық қатынастар мен қарым-қатынастың ерекшеліктерін зерттейді. Тұлғааралық қатынастардың компоненттері, олардың балалардың психикалық жағдайы мен үлгеріміне әсері қарастырылады. Үйлесімді қарым-қатынасты қолдаудағы мұғалімдердің рөлі, сондай-ақ балаларда өзін-өзі бағалау мен әлеуметтік дағдыларды қалыптастырудың маңыздылығы атап өтіледі. Сынып ұжымының бірлігі деңгейін зерттеу нәтижелері келтірілген.

Түйін сөздер: қарым-қатынас, тұлғааралық қатынастар, бастауыш мектеп жасы, әлеуметтік қатынастар, сынып ұжымы, сыныптағы атмосфера.

Annotation. The article explores the features of interpersonal relationships and communication in a team of younger schoolchildren. The components of interpersonal relationships, their impact on the mental state and academic performance of children are con-

sidered. The role of teachers in supporting harmonious communication is emphasized, as well as the importance of developing adequate self-esteem and social skills in children. The results of the study of the level of cohesion of the classroom are presented.
Keywords: Communication, interpersonal relationships, primary school age, social relations, classroom staff, classroom atmosphere.

В настоящее время происходит процесс интенсивного развития общества, пересматриваются ценности, изменяется политика государства в области образования. Одной из важных тенденций современного образования является возрастание роли личностной парадигмы, выражающейся в создании условий для полноценного проявления личностных функций субъектов образовательного процесса. Это предъявляет повышенные требования ко всем участникам учебно-воспитательного процесса.

Общение характеризуется как наблюдаемый процесс, это такое поведение людей, в процессе которого развиваются, проявляются и формируются их межличностные отношения. Межличностные отношения рассматриваются как система установок. В «Кратком психологическом словаре» и «Энциклопедическом словаре психологического лексикона» определяют межличностные отношения как систему установок, ориентаций, ожиданий, стереотипов и диспозиций, через которые люди воспринимают и оценивают друг друга. Эти диспозиции опосредствуются содержанием, целями, ценностями и организацией совместной деятельности и выступают основой формирования социально-психологического климата в коллективе [1, 2]. Достаточно полно и глубоко понятия «отношение» и «межличностные отношения» изучаются в психологической науке. Н.Н. Обозов (1979) под межличностными отношениями понимал взаимную готовность личности к определенному типу взаимодействия, что сопровождается различной окраски эмоциональными переживаниями, наличием или отсутствием взаимопонимания, склонностью к содействию или бездействию [3]. Другой исследователь А.В. Петровский (1987) занимался вопросом деятельностного опосредования межличностных отношений, закономерностями их развития, механизмами их превращения в личностные свойства. Особенно можно выделить взгляды В.Н. Мясищева (1995), который говорил о том, что отношения личности к другим людям, – это взаимоотношения, потому как люди, участвуя в совместной деятельности, определенным образом взаимодействуют друг с другом и относятся друг к другу. Объектом межличностных отношений является другая личность. Межличностные отношения имеют определенную взаимную направленность, т.к. человек опирается свою систему стереотипов, ориентаций, ожиданий, установок, через призму которых люди оценивают и воспринимают друг друга.

Г.М. Андреева (2007) говорит о том, что межличностные и общественные отношения не тождественны друг другу, т.к.

межличностные отношения возникают внутри каждого вида общественных отношений [4]. Общественные отношения – это процесс, детерминированный социальной деятельностью. Если взаимодействие считать процессом, то отношения являются результатом взаимосвязи участвующих субъектов.

В структуре взаимоотношений выделяют три компонента: когнитивный, эмоциональный, поведенческий (рисунок 1).

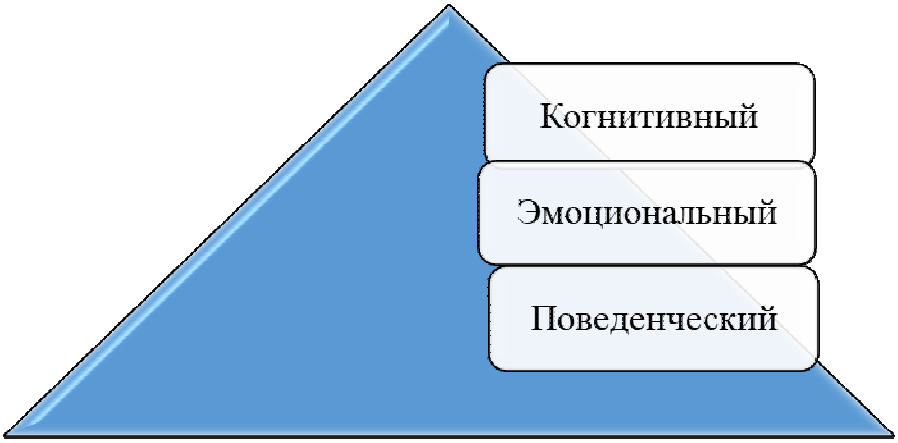

Рисунок 1 – Структура межличностных отношений (компоненты)

Когнитивный компонент межличностных отношений включает в себя все психические процессы: ощущения, восприятие, представление, память, мышление, воображение. Взаимодействующий с другими людьми человек с помощью этих процессов познает индивидуально-психологические особенности партнеров по совместной деятельности. Под влиянием особенностей взаимных восприятий складываются и взаимопонимание, и взаимоотношения. Наиболее существенными характеристиками взаимопонимания являются его адекватность и идентификация.

Эмоциональный компонент взаимоотношений выражает положительные или отрицательные переживания, возникающие у человека под влиянием индивидуально-психологических особенностей других людей. Это могут быть симпатии или антипатии, удовлетворенность собой, партнером, работой и т.д. Эмоциональная идентификация проявляется в отождествлении двух субъектов друг с другом и сопровождается симпатией – эмоциональным откликом на переживания другого, сопереживанием и сочувствием. Эмоциональный компонент выполняет основную регулирующую функцию при неофициальных взаимоотношениях.

Ведущую роль в регулировании взаимоотношений играет **поведенческий компонент**. Он включает невербальные средства общения и действия, выражающие отношения данного человека к другим людям, к группе в целом.

Благоприятные межличностные отношения школьников

положительно влияют не только на их психическое состояние, успеваемость, познавательную деятельность, физическую активность, но и сплоченность класса в целом. Новые реалии социума приводят к тому, что подрастающее поколение большую часть времени проводят не в общении друг с другом, а в общении с виртуальной действительностью. Ввиду этого теряются навыки межличностного взаимодействия, притупляется восприятие другой личности в эмоциональном и ценностном отношении.

Младший школьник – это человек, активно овладевающий навыками общения. Приобретение навыков социального взаимодействия с группой сверстников и умение заводить друзей является одной из важнейших задач развития на этом возрастном этапе.

Отсюда, вывод, что задача педагогов состоит в выявлении и осмыслении проблем межличностного взаимодействия в классном коллективе на основе меняющейся системы начального общего образования, в новом типе связей и отношений между учащимися, характеризующимися сотрудничеством, открытостью и доверием.

Проходя педагогическую практику в школе-лицее имени Алихана Бокейханова города Павлодара, я активно участвовала в организации и проведении различных тренингов для учащихся совместно с социальным педагогом школы. Одним из таких мероприятий стал тренинг на сплочение коллектива под названием «Один класс – одна семья». Цель – формирование дружеских, доверительных отношений в классе, развитие у учащихся навыков взаимодействия, поддержки и взаимопомощи. В ходе тренинга дети выполняли различные командные задания, направленные на укрепление сотрудничества, учились понимать друг друга, выражать свои мысли и эмоции, а также находить компромиссы в спорных ситуациях. К примеру, игра «Здравствуй друг».

Все участники делятся на две равные группы. Одна группа образует внутренний круг, другая внешний. Стоящие во внутреннем круге поворачиваются лицом к стоящим во внешнем круге, таким образом образуя пары. И повторяют за ведущим следующие слова, сопровождая их жестами.

- Здравствуй, друг! (Жмут друг другу руки).
- Как ты тут? (Хлопают правой рукой по левому плечу партнера).
- Где ты был? (Осторожно треплют ухо).
- Я скучал! (Складывают руки на груди).
- Ты пришел! (Разводят руки в стороны).
- Хорошо! (Обнимаются).

Затем стоящие во внешнем кругу делают шаг в сторону, тем самым производя замену партнера. Слова и движения произносятся вновь. И так далее, пока опять не встретятся первые пары.

Особое внимание уделялось развитию эмпатии и уважительного отношения к одноклассникам, ведь сплоченный коллектив – это не

только залог успешной учебы, но и важный фактор психологического комфорта каждого ученика. В завершение тренинга участники поделились своими впечатлениями, а также высказали идеи о том, как можно дальше поддерживать дружескую атмосферу в классе.

Позже было проведено анкетирование «Мой дружный класс» для выявления эффективности проведенного тренинга. Цель – определение уровня сплоченности классного коллектива. Анкета состояла из 9 вопросов с вариантами ответов, оценивающими:

- восприятие одноклассников (дружелюбие, приязнь).
- желание взаимодействовать вне школы.
- осведомленность об интересах и взаимоотношениях в классе.
- общую удовлетворенность атмосферой.

Критерии оценки:

- 0–9 баллов – низкая сплоченность (ребенку некомфортно в классе).
- 15–18 баллов – средний уровень (избирательное отношение к одноклассникам).
- 19–25 баллов – высокая сплоченность (дружелюбная и теплая атмосфера).

В анкетировании участвовали 13 учеников. Распределение баллов:

1. 15–18 баллов – 5 человек (38,5%). Отношение к классу неоднозначное: есть как симпатии, так и нейтральные/негативные оценки.

2. 19–25 баллов – 8 человек (61,5%). Учащиеся воспринимают класс как дружный и комфортный.

3. 0–9 баллов – 0 человек. Нет явно отчужденных детей.

1. Положительная динамика: Большинство учащихся (61,5%) оценивают класс как дружный, что свидетельствует о благоприятном психологическом климате. Отсутствие низких баллов (0–9) говорит о том, что в коллективе нет открытых конфликтов или изоляции отдельных учеников.

2. Зоны внимания: 38,5% опрошенных демонстрируют средний уровень сплоченности, что может указывать на наличие микрогрупп или ситуативных разногласий. Для дальнейшего укрепления коллектива можно провести дополнительные тренинги, направленные на развитие эмпатии и командного взаимодействия.

Наши рекомендации: поощрять совместные внеучебные активности (проекты, экскурсии) для усиления связей среди учеников с 15–18 баллами; провести индивидуальные беседы с теми, кто дал нейтральные ответы, чтобы выявить возможные скрытые проблемы; повторить анкетирование через несколько месяцев для оценки динамики.

Тренинг оказал положительное влияние на сплоченность класса, но работа над укреплением отношений должна продолжаться. Можно

прийти к выводу, что, тренинги на сплочение коллектива, совместные игры и тематические классные часы, проведённые социальным педагогом, дают положительный результат и улучшают микроклимат в школе.

Важно изучать и анализировать межличностные отношения у младших школьников, т.к. именно на этом этапе человек учится коммуницировать и учится выстраивать отношения с другими. Правильное взаимодействие ученика с одноклассниками помогает улучшить микроклимат класса. В процессе изучения данной темы нам удалось выяснить что такое межличностные отношения, их виды и особенности у младших школьников. Таким образом межличностные отношения детей играют важную роль в образовательном процессе, да и в жизни, в целом.

Литература

1. Краткий психологический словарь / под общей ред. А.В. Петровского. – Москва издательство политической литературы, 1985.

2. Психологический лексикон. Энциклопедический словарь / Ред. А.В. Петровский; Сост. Л.А. Карпенко. – Москва: ПЕР СЭ, 2005. – 2007.

3. Психология конфликта / Обозов Н.Н. – Санкт-Петербург, 2001.

4. Социальная психология / И.В. Андреева. – Санкт-Петербург, 2005.

ЗАМАНАУИ АССИТИВТІ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНЫП ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ БҰЗЫЛҒАН ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ТІЛІН ДАМЫТУ

С. Керімтаева

Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент

ғылыми жетекшісі: С.К. Калыбекова, аға оқытушы

Аңдатпа. Есту қабілеті бұзылған оқушыларды оқыту процесінде әртүрлі заманауи ассистивті технологияларды қолданудың маңызы мен ерекшеліктері қарастырылады. Есту қабілеті бұзылған балалардың сөйлеуін дамыту бойынша түзету жұмыстарында заманауи ассистивті технологияларды қолдану мүмкіндіктерін зерттеуге ерекше назар аударылады.

Резюме. Рассмотрено значение и особенности использования различных современных ассистивных технологий в процессе обучения школьников с нарушениями слуха. Особое внимание уделяется исследованию возможностей использования современных ассистивных технологий в коррекционной работе по развитию речи детей с нарушениями слуха

Есту қабілеті бұзылған балалардың сөйлеу тілін дамыту мәселесінің теориялық және практикалық талдауда жалпы білім беру

ұйымдары есту қабілеті бұзылған балалардың бағдарламаны игеруі жалпы білім беру мекемесінде арнайы жағдайлар жасау кезінде, оның ішінде материалдық-техникалық ресурстар мен ассистивтік технологиялар болған кезде тиімді болатынын сенімді дәлелдеді. (И.В. Королева, Е.В. Кулакова, Н.Н. Малофеев, Н.М. Назарова, Л.М. Шипицына, Н.Д. Шматко, П.А. Янн және т.б.) [1]

Ассистивтік (көмекші) технологиялар – есту қабілеті төмен және саңырау балаларды мектепте табысты оқытудың қажетті шарты. Ассистивтік технологияларға ақпаратты қабылдау, оларды өмір сүру және әлеуметтік интеграция жағдайларына бейімдеу процесінде есту қабілеті бұзылған адамдардың мүмкіндіктерін кеңейтуге мүмкіндік беретін құрылғылар, бағдарламалық және өзге де құралдар жатады. [2]

Есту қабілеті бұзылған балаларды білім беру ұйымдарына енгізу кезінде қазіргі заманғы ассистивті технологияларды пайдалануға болады:

-ақпарат алуға арналған құрылғылар мен технологиялар, оның ішінде оқу (дыбыс өрісінің акустикалық жүйесі, радиокласс, дыбысты күшейтетін жабдықтар жиынтығы, мультимедиялық аппаратура және көрнекі құрылғылар мен технологиялар және т.б.);

-мамандардың түзету-дамыту сабақтарында пайдаланылатын құрылғылар, аппаратура және технологиялар (полисенсорлық, есту-сөйлеу тренажерлері,

-арнайы компьютерлік тренажерлар есту қабілетін дамыту және сөйлеу тілін түзету, танымдық процестерді дамыту арналған бағдарламалар);

-білім беру ұйымы жағдайында жайлы кеңістік құруға арналған ассистивті технологиялар (визуалды ақпарат көздері, демалуға арналған жабдықталған кабинеттер (сенсорлық бөлмелер) және арнайы түзету-дамыту сабақтары, қол жетімді Интернет және т.б.). [3]

Саңырау және нашар еститін балалар – көптеген көрсеткіштер бойынша әр түрлі топ, онда материалдық-техникалық ресурстар мен ассистивті технологияларды пайдалану дәрежесі мен қажеттілігі де айтарлықтай ерекшеленеді. Есту қабілетінің бұзылуы – бұл адам ағзасының төмен амплитудалы дыбыстарды ажырату қабілетінің жоғалуы. Есту қабілетін жоғалтудың екі түрі бар, олар туа біткен және жүре пайда болған, толық есту қабілетін жоғалтуға (саңырау) және ішінара есту қабілетін жоғалтуға (нашар еститін) бөлінеді. Жас балалардың туа біткен немесе пайда болған саңыраулығы интеллектінің төмендеуіне ғана емес, ақыл-ой дамуының кідіруіне де алып келеді, сондай-ақ қоршаған ортаға бейімделуге кедергі келтіреді, ақпаратты түсіну және ұғыну проблемалары жиі туындайды. Оңалтудың басты мақсаты кешенді диагностиканы ұйымдастыру, әртүрлі бейіндегі мамандардың баланы тәрбиелеу мен оқытудың жеке бағдарламасын жасау және баланың жан-жақты, барынша толыққанды дамуы және оны

әлеуметтендіру үшін отбасы жағдайында ерекше түзету-педагогикалық ортаны қалыптастыру болып табылады. [4]

Есту қабілеті бұзылған балаларды оқытуда ассистивті (көмекші) технологияларға – сурдотехникалық құралдарға үлкен мән беріледі.

Сурдотехникалық құралдар – бұл есту кемшіліктерін алмастыруға мүмкіндік беретін, сондай-ақ адамның оның қоршаған ортасына белсенді бейімделуіне ықпал ететін арнайы құралдар мен құралдардың жиынтығы. Мұндай құралдарға аспаптар мен аппараттардың бірнеше тобы жатады:

Дыбысты күшейтетін аппаратура (ДКА) – бұл дыбысты күшейтуге арналған аппаратура. Ол есту қабілеті бұзылған және есту қабілеті нашар адамдар үшін қолданылады. Дыбысты күшейтетін аппаратураның бірнеше түрі бар: портативті есту аппараты, жеке пайдаланылатын стационарлық есту аппараты, ұжымдық пайдаланылатын аппарат – микрофондық сынып, индукциялық ілмек, дауыс зорайтқыш күшейткіш аппаратура.

Есту аппараттары, оның ішінде жеке дайындалған құлақ жапсырмалары бар – бұл нашар естуді компенсациялауға арналған электроакустикалық құрылғы. Оның басты мақсаттарының бірі есту қабілеті нашар бала есту сезімінің жеткілікті дәрежеде жоғары дәрежеде осы сигналды қабылдай алуы үшін дыбыстық ақпарат көзі жасайтын сигналды түрлендіру болып табылады.

Есту аппараттарының бірнеше түрі бар: аналогтық есту аппараттары және цифрлық есту аппараттары. [5]

Қазіргі уақытта арнайы білім беру мекемелерінде саңырау және нашар естітіндерге арналған әртүрлі ассистивті технологиялар пайдаланылады – бұл аудиовизуалды оқу материалдары, оның ішінде экрандық. Есту қабілеті бұзылған балалардың есту қабілетін дамыту және сөйлеуін қалыптастыру бойынша сабақтарда арнайы дыбыстық құралдарды (дыбыс жазу) пайдалануға едәуір көңіл бөлінеді. Заманауи ассистивті технология – бейнемагнитофондардың, қашықтықтан басқарылатын диапроекторлардың, компьютерлердің және т.б. болуы – сабақты өткізудің дәстүрлі әдістерін, оқу материалын баяндау нысандарын, саңырау оқушылардың танымдық және практикалық қызметіне басшылық ету сипатын өзгертеді.

Есту қабілеті бұзылған балаларға арналған мектептердегі статикалық көрнекі құралдардың арасында диафильмдер кеңінен қолданылады, олар тақырыптық біріктірілген суреттер сериясын білдіреді. [6]

Оқытудың техникалық құралдарын пайдалану кезінде сурдопедагогтан өте жақсы даярлық талап етіледі, ол материалдың мазмұнын білуді, оқу тапсырмаларының нақты тұжырымдамасын, сабақты жоспарлауды – құрал қашан, ең бастысы қалай пайдаланылатынын, оның басқа да қолданылатын әдістермен

үйлесімділігін анықтауды қамтиды. Дыбыс күшейткіш аппаратураның көмегімен қабылдауды дамыту туралы мәселеге әрқашан үлкен мән берілген. Практиктердің тәжірибесі, арнайы зерттеулер оқу процесінде әртүрлі дыбыс күшейткіш аппаратураны пайдаланудың оң рөлі туралы куәландырады. Компьютерлендіру оқу процесін айтарлықтай жақсартуға ықпал етеді, сондай-ақ есту қабілеті бұзылған балаларға сараланған тәсілді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Компьютердің көмегімен оқытылатын материалдың неғұрлым маңызды аспектілеріне және оқу қызметінің қалыптасатын элементтеріне назар аударуға мүмкіндік беретін жеке қарым-қатынас формасы құрылуы мүмкін.

Компьютердің арқасында есту қабілеті бұзылған балалар үйренудің дәстүрлі тәсілдерінде қол жетімсіз немесе қол жетімсіз ақпаратты пайдалана алады. Арнайы мектептің оқу процесінде компьютер екі аспектіде қолданылады: оқу объектісі және оқыту құралы ретінде. Компьютерлендірудің маңызды бағыты электрондық-есептеу машиналарын пайдалану болып табылады, оларды оқытуда пайдалану тек оқу тапсырмаларын ғана емес, сонымен қатар оқуды басқару функцияларын да орындаумен байланысты. Бағдарламаларды құрғанда балалардың жеке ерекшеліктерін ғана емес, жас ерекшеліктерін де ескеру қажет.

Еститін және нашар еститін балаларға арналған дыбыс айту жөніндегі компьютерлік бағдарламаларды пайдалану кезіндегі ассистивтік технологиялардың басты мақсаты дыбыс айтуды қалыптастыру болып табылады, сондықтан олар әрбір баланың кинестетикалық талдағышына бағытталған, олар дыбыс айтумен жеке жұмысты көздейді. Суреттердің экрандағы қозғалысы, олардың мақсатқа қалай жететіні әр оқушының әрекетіне, оның айтылуына байланысты. [7]

Қазіргі уақытта есту кемістігі бар балаларды түзету мен жалпы дамытудың жаңа құралдары ретінде пайдалану үшін бірқатар мамандандырылған бағдарламалық-әдістемелік кешендер әзірленді. Бұл әзірлеген арнайы компьютерлік бағдарламалар (О.И. Кукушкина, Е.Л. Гончарова, Т.К. Королевская). Мысалы, «Сенің терезеңнің арғы жағындағы әлем»/ «Мир за твоим окном», коммуникативтік дағдыларды меңгеруге бағытталған бағдарламалар кешені. Бағдарламамен жұмыс істеу барысында оқушы «компьютерлік адаммен» өзара әрекеттеседі.

Компьютерлік бағдарламалар балалардың танымдық дамуына ықпал етеді. Бағдарламаның әрбір бөлімінің өзіндік мазмұны бар: көбелек ұшып, кейін гүлге қонғанда, баланың дауыс пен тынысымен жұмыс жүргізіледі, факир жыланды белгілі бір деңгейге көтереді, марсиан ғарыш кемелерінің шабуылын бейнелейді. Негізгі міндеттерді орындау барысында – анық сөйлеуге қол жеткізу бойынша бала ойлау міндеттерінде шешеді.

«Дельфа-130» кешені («Көрінетін сөз» /»Видимая речь») айтуды

түзету және қалыптастыру бойынша міндеттерді шешудің жаңа педагогикалық технологиясын қамтиды. Микрофонда айтылған дыбыстар компьютер экранындағы суреттерді өзгертеді. Сөйлеу элементтерін пысықтау қызықты ойын болып табылады. Әр түрлі жаттығулар мен ойындар сөйлеу тынысын, сөйлеудің үйлесімділігін дамытуға, буындарда, сөздерде дыбыстардың дұрыс айтылуын, тіркестерде, фразаларда сөз айтылуын қалыптастыруға, дыбыс қаттылығын, сөйлеу қарқынын өзгерте білуге, сондай-ақ дауыстың гнусавиялық көлеңкесін жоюға мүмкіндік береді. Әдістемелік нұсқаулық ауызша сөйлеудің айтылу жағын педагогикалық түзетудің жалпы жүйесіне жаңа технологияны қосу принциптерін анықтайды.

Компьютерде «Көрінетін тіл» («Видимая речь») бағдарламасының көмегімен сабақты үш жастан бастауға болады, сабақтың ұзақтығы біртіндеп артады – үш жастағы балалар үшін 10 минуттан 4-5 жастағы балалар үшін 20-25 минутқа дейін. Бағдарлама баланың сөйлеу материалын айтудың әр түрлі нұсқаларын компьютерге «қалау» арқылы жүзеге асырылатын тілді қалыптастыру мен түзетудің дифференциалды тәсілін қамтамасыз етеді. Әр баланың сөзін жазу және өз тілін тыңдау есту арқылы өзін-өзі бақылауды жасауға ықпал етеді және айтылу жұмыстарына ынталандырады.

Бағдарлама бойынша жұмыстың бастапқы кезеңінде педагогтың тапсырманы орындау үлгісін көрсету қажет, одан әрі оның көмегі тек қиындықтар туындаған жағдайда ғана, сондай-ақ тапсырманы орындау барысында жарыс элементтерін қосу кезінде қажет. [5]

Компьютермен жұмыс істей отырып, баланың барлық сақталған анализаторларын пайдалана отырып, айтуды оқытудың полисенсорлық жолын сақтау керек. Сөйлеу бойынша жұмыстың арнайы түзету тәсілдерін қолдану қажет: есту өзін-өзі бақылауды тарту, педагог артикуляциясына еліктеу, тактильді-вибрациялық сезімталдықты, фонетикалық ритмика элементтерін пайдалану. «Қаттылық», «қарқындылық және дауыс» модульдерімен жұмыс істеу кезінде сабақтың тақырыбына байланысты көрнекі материал-сөйлеу материалы бар суреттер мен тақтайшалардың қосымша жиынтығын пайдалану қажет. Сөздің ырғақты құрылымымен жұмыс істей отырып, екі және үш қабатты әртүрлі сөздерді таңдап, қолдану қажет. Жұмыстың бастапқы кезеңінде суреттер ұсынумен бірге сөздер жазылған тақтайшаларды қолдану орынды. Сөйлеу материалын таңдау естімейтін балалардың жас ерекшеліктері мен сөйлеу мүмкіндіктерін ескере отырып жүзеге асырылады.

Осылайша, ассистивті технологиялар ойлау қызметін дамытумен айналысады, сондай-ақ дұрыс айту дағдысын қалыптастырады.

Ассистивті технологияларды тиімді қолдану есту анализаторы ақауының орнын толтыруға, тұлғаның қалыптасуының бұзылған барысын, оның әлеуметтік байланыстарын, психиканың барлық жақтарын түзетуге ықпал етеді.

Осылайша, есту қабілеті бұзылған балалардың ерекшеліктері мен мүмкіндіктеріне сәйкес материалдық-техникалық ресурстар құру және ассистивтік технологияларды қолдану – естімейтіндер мен нашар еститіндерді мектепте табысты оқытудың қажетті шарттары.

Оқыту практикасында ассистивті технологияларды пайдалану есту қабілеті бұзылған адамдардың ақпаратты қабылдау, оларды өмір сүру және әлеуметтік интеграция жағдайларына бейімдеу процесіндегі мүмкіндіктерін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Назарова Л.П. Методика развития слухового восприятия у детей с нарушением слуха. – М., 2015.

2. Васина Л.Г. Перспективы направления инновационной комплексной профильной общеобразовательной подготовки учащихся с нарушениями слуха / Л.Г. Васина, К.И. Туджанова // Школьный логопед. – 2018. – №5-6.

3. Кордун З.М. Некоторые примеры современных ассистирующих технологий / З.М. Кордун // Дефектология. – 2014. – № 6.

4. Дорошенко О.В., Шевырева Т.В. Инновационные средства обучения в специальном образовании // Специальное образование: материалы VII Международной научной конференции. – СПб., 2015. – С. 370–374.

5. Кукушкина О.И. Информационные технологии в контексте отечественной традиции специального образования / О.И. Кукушкина. – М.: Полиграф-сервис, 2015.

6. Набокова Л.А. Зарубежные «ассистивные технологии», облегчающие социальную адаптацию лиц с нарушениями развития / Л.А. Набокова // Дефектология. – 2019. – № 2.

7. Социальная интеграция обучающихся ребенка с нарушениями слуха специальных (коррекционных) и общеобразовательных учреждений: методическое пособие / Л.А. Головчиц, Е.В. Кулакова, М.М. Любимова, Т.В. Николаева и др. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2015

ВЛИЯНИЕ НАРУШЕНИЙ ПРОИЗНОСИТЕЛЬНОЙ СТОРОНЫ РЕЧИ НА ПРОЦЕСС ОВЛАДЕНИЯ ГРАМОТОЙ

А.Т. Койчубаева

студент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар

научный руководитель: Д.С. Хамитова

ассоциированный профессор Высшей школы педагогики

Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлан

Аннотация: В данной статье рассматривается влияние речевых нарушений на процесс овладения грамотой. Проанализированы исследования ведущих логопедов, раскрыта значимость коррекционной работы. Приведены методы исследования, а также обсуждается роль фонематического слуха в развитии грамотности.

Ключевые слова: речевые нарушения, логопедия, фонематический слух, коррекционная работа, грамотность.

Аңдатпа: Бұл мақалада сөйлеу бұзылыстарының сауаттылықты меңгеру процесіне әсері қарастырылады. Жетекші логопедтердің зерттеулері талданып, түзету жұмысының маңыздылығы ашылады. Зерттеу әдістері ұсынылып, фонематикалық естудің сауаттылықты дамытудағы рөлі талқыланады.
Түйінді сөздер: сөйлеу бұзылыстары, логопедия, фонематикалық есту, түзету жұмысы, сауаттылық.

Abstract: This article examines the impact of speech disorders on literacy acquisition. Studies of leading speech therapists are analyzed, and the significance of correctional work is revealed. Research methods are presented, and the role of phonemic awareness in literacy development is discussed.
Keywords: speech disorders, speech therapy, phonemic awareness, corrective work, literacy.

На современном этапе развития логопедии проблема оценки речевых нарушений остается актуальной. Связь между речевыми нарушениями и процессом овладения грамотой очевидна: успешное овладение письмом зависит от уровня предшествующего речевого развития. Исследования Д.Б. Эльконина, Г.П. Беляковой, Л.Е. Журовой и др. показали, что успешность обучения грамоте во многом определяется способностью ребенка различать звуковую и смысловую стороны слова. Ключевым фактором является звуковой анализ, который служит основой для формирования навыков чтения и письма.

Ещё до поступления в школу у ребенка формируются обобщения в звуковом и морфологическом составе слов, что впоследствии способствует усвоению письма. Нарушения устной речи влекут за собой отклонения в освоении грамоты. Данной проблемой занимались ведущие ученые-логопеды: Л.Н. Ефименкова, Н.С. Жукова, Р.Е. Левина и др. В Казахстане коррекционной работой с детьми с нарушениями письменной речи занимались Г.Н. Тулебиева, Г.Б. Ибатова, Ж.Ж. Нурсеитова и др.

Коррекция нарушений произносительной стороны речи способствует успешному овладению грамотой и школьной программой в целом.

1 Сущность понятия «процесс овладения грамотой»

Процесс овладения грамотой – это сложный многоаспектный процесс, включающий развитие навыков чтения и письма, начинающийся с формирования фонематического слуха и завершающийся способностью к самостоятельному чтению и письму.

Основные аспекты:

• Когнитивный – развитие внимания, памяти, восприятия и мышления.

• Лингвистический – знание грамматических правил, лексики и синтаксиса.

• Социальный – влияние окружения на формирование навыков чтения и письма.

• Психомоторный – координация движений рук и глаз.

• Эмоциональный – мотивация и отношение к обучению.

Исследования Л.С. Выготского подтверждают, что успешное овладение грамотой требует развития фонематического слуха, пространственных представлений и моторных навыков. Нарушения речи могут значительно затруднять этот процесс.

1.2 Влияние речевых нарушений на процесс овладения грамотой

• Произносительные нарушения влияют на различные аспекты грамотности:

• Фонематическое восприятие: нарушение произношения приводит к трудностям в различении звуков, что затрудняет чтение и письмо.

• Связь между устной и письменной речью: неправильное произношение мешает правильному написанию слов.

• Проблемы с правописанием: дети с нарушениями речи испытывают трудности с усвоением орфографических правил.

• Мотивация и уверенность: речевые ошибки могут снижать интерес ребенка к обучению.

• Когнитивные процессы: речевые нарушения влияют на память, внимание и понимание языковых структур.

1.3 Значение коррекции нарушений речи в овладении грамотой

Коррекционная работа помогает преодолеть речевые трудности и обеспечивает успешное овладение грамотой. Подготовка детей к чтению и письму носит развивающий и профилактический характер, способствуя формированию необходимых психических процессов. Исследования подтверждают, что дети с хорошо развитой речью успешнее осваивают письменную грамотность.

Определение влияния нарушений произносительной стороны речи на процесс овладения грамотой

Нарушения речи могут значительно затруднить процесс чтения и письма, оказывая влияние на формирование грамотности. Диагностика речевых нарушений необходима для выявления их формы и степени, а также для своевременной коррекции. Дефекты речи влияют на успеваемость ребенка, его самооценку и общее психическое благополучие.

Цель исследования – изучение влияния речевых нарушений на процесс овладения грамотой.

База исследования – «КГУ Специальный комплекс детский сад-школа-интернат №1» управления образования Павлодарской области. В исследовании приняли участие учащиеся 1 «А» и 1 «Б» классов (30 детей: 15 – контрольная группа, 15 – экспериментальная группа).

Этапы исследования

• Констатирующий этап – первичная диагностика.

• Формирующий этап – внедрение коррекционной программы.

• Контрольный этап – повторная диагностика, анализ результатов.

Методы диагностики

• Методика обследования звуковой стороны речи.

• Обследование понимания грамматических форм (Г.И. Жаренкова).

Результаты диагностики

Методика обследования звуковой стороны речи:

	КГ		ЭГ	
	Чел.	%	Чел.	%
Правильное произношение	6	40	4	26
Нарушение речи	9	60	11	74

Результаты показывают, что у 60% детей контрольной группы и 74% экспериментальной группы отмечаются нарушения речи. Высокий уровень нарушений в экспериментальной группе требует индивидуального подхода.

Методика Г. И. Жаренковой (уровень речевого развития):

	КГ		ЭГ	
	Чел.	%	Чел.	%
1 тип	2	13	4	26
2 тип	6	40	6	40
3 тип	8	47	5	34

Дети с тяжелыми нарушениями речи в экспериментальной группе (26%) испытывают значительные трудности. В контрольной группе наблюдается большее количество детей с нормальным развитием (47%), тогда как в экспериментальной – 34%.

Выводы

Диагностика выявила значительное влияние речевых нарушений на процесс овладения грамотой. Высокий процент детей с отклонениями требует разработки эффективных коррекционных программ. Индивидуальный подход к каждому ребенку и своевременная коррекция помогут улучшить их речевое развитие и успешность в обучении.

Литература

1. Коррекция нарушений речи. Программы дошкольных образовательных учреждений компенсирующего вида для детей с нарушениями речи / под. ред. Чиркиной Г.В. – 2014.

2. Логопедия: учебник для пед. вузов дефектолог. фак.: доп. М-вом образования и науки РФ / Л.С. Волкова, Р.И. Лалаева, Е.М. Мастюкова и др.; под ред. Л.С. Волковой. – М.: Владос, 2010.

3. (Левина Р.Е., 1961; Садовникова И.Н., 1995), предпосылками к возможности начать обучение детей грамоте (Спирова Л.Ф., Шуйфер Р.И., 1962), предпосылками к освоению школьных знаний (Исаев Д.Н., 2003) и т.п.

4. Гизатуллина О. М. Психологические особенности детей с ТНР. [Электронный ресурс] URL: https://nsportal.ru/detskii-sad/korrektsionnaya-pedagogika/2020/01/14/psihologichesk ie-osobennosti-detey-s-tnr (дата обращения: 04.10.2021).
5. Кольцова М.М. Ребенок учится говорить. -- М.: Россия, 2014.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СПЕЦИАЛЬНОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ

К.А. Макишев
учитель КГУ «Специальная школа-интернат №5» управления образования Павлодарской области, акимата Павлодарской области
А.Б. Рахимжанова
научный руководитель: Магистр педагогических наук, преподаватель, г. Павлодар

Аннотация. Көптеген елдердегі әлеуметтік саясат арнайы жұмыс орындарын құруға және еңбекті оңалту үшін жағдай жасауға бағытталған, бірақ іс жүзінде мұндай орындар әлі де жетіспейді. Мүгедек жұмыс таба алса да, ол көбінесе әріптестерімен қарым-қатынаста қиындықтарға тап болады, өзіне деген сенімсіздік пен әлеуметтік оқшаулануға байланысты психологиялық проблемаларға тап болады. Сондықтан табысты еңбекті оңалту және интеграциялау үшін қол жетімді жұмыс орындарын құру ғана емес, сонымен қатар қызметкерлер мен жұмыс берушілерге арналған арнайы тренингтер мен бағдарламаларды, сондай-ақ инклюзивті корпоративтік мәдениеттерді дамытуды қоса алғанда, жұмыс орындарында бейімделу жүйелерін қамтамасыз ету маңызды.
Кілт сөздер: Әлеумет, қабылдау, қоғам, заман, өркениет, құқық, ересек, жастар.

Аннотация. Социальная политика во многих странах направлена на создание специальных рабочих мест и условий для трудовой реабилитации, однако на практике таких мест все еще не хватает. Даже если инвалид может найти работу, он зачастую сталкивается с трудностью в общении с коллегами, у него возникают психологические проблемы, связанные с неуверенностью в себе и социальной изоляцией. Поэтому для успешной трудовой реабилитации и интеграции важно не только создать доступные рабочие места, но и обеспечить системы адаптации на рабочих местах, включая специализированные тренинги и программы для сотрудников и работодателей, а также развитие инклюзивных корпоративных культур**.**
Кілт сөздер: Общество, восприятие, общество, время, цивилизация, право, взрослые, молодежь.

Аннотация. Social policy in many countries is aimed at creating special jobs and conditions for labor rehabilitation, but in practice there are still not enough such places. Even if a disabled person can find a job, he often faces difficulties in communicating with colleagues, he has psychological problems related to self-doubt and social isolation. Therefore, for successful labor rehabilitation and integration, it is important not only to create affordable jobs, but also to provide workplace adaptation systems, including specialized training and programs for employees and employers, as well as the development of inclusive corporate cultures.
Кілт сөздер: Society, perception, society, time, civilization, law, adults, youth.

Специальная и социальная педагогика являются важными и необходимыми областями педагогической науки и практики, которые обеспечивают поддержку и развитие людей с различными ограничениями, будь то физические, умственные или социальные барьеры. Эти дисциплины занимаются разработкой методов и приемов обучения, а также адаптации людей с особыми образовательными потребностями в общество. Однако на сегодняшний день существует ряд актуальных проблем, которые необходимо решать для повышения эффективности работы в этих областях. В данном контексте важным становится не только обучение и социализация детей с ограниченными возможностями, но и более широкая интеграция таких людей в общественную, профессиональную и культурную жизни.

Одной из наиболее острых проблем специальной педагогики является инклюзивное образование. Инклюзия, то есть включение детей с особыми образовательными потребностями в общие образовательные учреждения, представляет собой идею, требующую глубоких изменений как в образовательной системе, так и в обществе в целом. На практике инклюзивное образование сталкивается с рядом сложностей. Во-первых, большинство педагогов не имеют достаточной подготовки для работы с детьми, имеющими специфические образовательные потребности, такие как дети с аутизмом, нарушениями слуха или зрения, синдромом Дауна и другими. Даже в крупных городах, где проблема инклюзии более активно решается, образовательные учреждения не всегда располагают необходимыми ресурсами, такими как ассистенты учителей, дефектологи или психологи, что ограничивает возможности таких детей в обучении.

Во-вторых, во многих странах, включая Россию, система образования до сих пор ориентирована на стандартных учеников. Это значит, что многие дети с особыми потребностями не могут получать необходимую помощь в ходе образовательного процесса, что влияет на их успешность. Например, дети с расстройствами аутистического спектра могут испытывать сложности в общении с окружающими и в восприятии информации в обычной школьной среде, что требует от преподавателей специализированных знаний и умений. Проблема усугубляется также тем, что такие дети часто не могут научиться взаимодействовать с социальным окружением на уровне сверстников, что лишает их возможности развивать навыки общения и социализации.

Важной проблемой инклюзивного образования является также физическая доступность образовательных учреждений для детей с ограниченными возможностями здоровья. Несмотря на наличие нормативных документов, обязывающих обеспечивать доступность школ и детских садов для детей с ограниченными возможностями здоровья, не все учебные заведения оборудованы пандусами, специализированными санитарными узлами и другими приспособлениями. Это приводит к тому, что

дети с ограниченными возможностями здоровья не могут полноценно участвовать в учебном процессе, что способствует их социальной изоляции. Важно отметить, что инклюзивное образование также сталкивается с трудностями в области социальной адаптации. Дети с особыми потребностями часто подвергаются социальному отторжению со стороны сверстников, что приводит к снижению их самооценки и развитию депрессий. Это создает дополнительные барьеры для полноценной интеграции детей с ограниченными возможностями в общество.

Проблемы социальной адаптации детей и подростков с особыми потребностями

Социальная педагогика, в свою очередь, ориентируется на решения проблем социальной адаптации и интеграции детей и взрослых с особыми потребностями в общество. Одна из наиболее серьезных проблем в этой области заключается в социальной изоляции таких людей. Дети и подростки с ограниченными возможностями часто сталкиваются с дискриминацией, которая может проявляться как в их окружении, так и на уровне более широкого общества. Социальная изоляция имеет крайне негативные последствия: дети с ограниченными возможностями начинают чувствовать себя ненужными, их психоэмоциональное состояние ухудшается, они теряют уверенность в себе и не могут развивать свои социальные навыки. Это является следствием не только физических барьеров, таких как отсутствие доступных общественных мест и транспортных средств, но и психологических барьеров, которые формируются в обществе из-за недостаточной информированности о проблемах людей с ограниченными возможностями и существующих стереотипах.

Кроме того, значимой проблемой является недостаток психологической и социальной поддержки для семей, воспитывающих детей с особыми потребностями. Многие родители сталкиваются с отсутствием необходимой информации о том, как правильно помогать своему ребенку, а также с нехваткой социальных служб и психологической помощи. Это зачастую приводит к тому, что семьи испытывают огромный стресс, что, в свою очередь, влияет на воспитание и развитие детей. Психологическая поддержка, безусловно, играет важную роль в процессе социализации, но она в ряде случаев оказывается недоступной для тех, кто в ней наиболее нуждается.

Еще одной важной проблемой является трудовая реабилитация и трудоустройство людей с ограниченными возможностями здоровья. Несмотря на законодательные инициативы, направленные на создание рабочих мест для людей с инвалидностью, практика показывает, что возможности для трудоустройства таких людей остаются ограниченными. Работодатели часто не готовы принимать на работу людей с особыми потребностями из-за предвзятых стереотипов или по финансовым соображениям. Это ведет к социальной изоляции и экономической неста-

бильности людей с ограниченными возможностями, что также тормозит процесс их социальной интеграции.

Социальная политика во многих странах направлена на создание специальных рабочих мест и условий для трудовой реабилитации, однако на практике таких мест все еще не хватает. Даже если инвалид может найти работу, он зачастую сталкивается с трудностью в общении с коллегами, у него возникают психологические проблемы, связанные с неуверенностью в себе и социальной изоляцией. Поэтому для успешной трудовой реабилитации и интеграции важно не только создать доступные рабочие места, но и обеспечить системы адаптации на рабочих местах, включая специализированные тренинги и программы для сотрудников и работодателей, а также развитие инклюзивных корпоративных культур.

Проблема доступности общественных пространств для людей с ограниченными возможностями остается одной из наиболее актуальных. К сожалению, многие общественные здания, включая магазины, кинотеатры, театры, государственные учреждения и даже транспорт, попрежнему не оборудованы необходимыми для инвалидов пандусами, лифтами, специализированными санитарными комнатами и другими приспособлениями. Это ограничивает свободу передвижения людей с ограниченными возможностями и мешает их участию в культурной и общественной жизни.

Помимо этого, в транспортной инфраструктуре также существует ряд препятствий. Автобусы и поезда, предназначенные для пассажиров с ограниченными возможностями, в большинстве случаев либо недостаточно адаптированы, либо не работают в полном объеме. Это создает дополнительные трудности для людей с инвалидностью при передвижении по городу и за его пределами. Важным шагом в решении этой проблемы может стать внедрение на уровне города или региона комплексных программ по обеспечению доступности городских пространств для людей с ограниченными возможностями, включая реконструкцию и модернизацию общественных зданий, транспортных систем и медицинских учреждений.

Психологические проблемы людей с ограниченными возможностями также являются важной частью социальной педагогики. Эти люди часто сталкиваются с депрессиями, тревожностью и снижением самооценки, что негативно сказывается на их качестве жизни. Отсутствие психологической поддержки и терапевтических вмешательств усугубляет эту проблему. Важно, чтобы психологи и социальные педагоги оказывали помощь не только самим людям с инвалидностью, но и их семьям, обучая их методам поддержки и создания благоприятной среды для развития и социализации.

Долгое время люди с ограниченными возможностями считались в обществе «неполноценными». Несмотря на изменения в правовом статусе и

улучшение уровня жизни, многие из них сталкиваются с внутренними барьерами, связанными с самооценкой, стереотипами и тревожными расстройствами. Это может проявляться в депрессиях, низкой активности, затруднении общения с окружающими. Важно, чтобы в процессе социальной адаптации таких людей они получали квалифицированную психологическую помощь, которая бы позволила им более уверенно взаимодействовать с окружающим миром.

Заключение

Таким образом, проблемы специальной и социальной педагогики – это не просто теоретические вопросы, но насущные вызовы, которые ежедневно касаются миллионов людей с ограниченными возможностями, их семей и общества в целом. Мы сталкиваемся с необходимостью серьезных изменений в системе образования, социальной политики и инфраструктуры, чтобы создать доступную среду для всех членов общества, независимо от их физических или умственных ограничений. Решение этих проблем требует комплексного подхода и усилий на всех уровнях – от педагогов, социальных работников и психологов до государственных структур и самого общества.

Одной из главных задач является создание инклюзивной образовательной среды, где каждый ребенок, независимо от своих возможностей, будет чувствовать себя ценным и полноценным участником учебного процесса. Это возможно только при условии подготовки педагогов, обеспечения школ и детских садов необходимыми ресурсами и создании физической доступности образовательных учреждений. Однако даже самые лучшие образовательные практики не могут дать результатов, если не будет изменено общественное восприятие людей с ограниченными возможностями. Инклюзия – это не только вопрос доступности, но и вопрос культуры отношения к различиям, формирования уважения и толерантности в обществе.

Социальная адаптация детей и взрослых с особыми потребностями – это еще одна важная проблема, требующая пристального внимания. Для многих людей с инвалидностью важно не только получить образование, но и научиться взаимодействовать с окружающим миром, строить социальные связи и быть полноценными членами общества. Для этого необходима не только профессиональная поддержка, но и изменение стереотипов, предвзятости и социальной изоляции, с которыми сталкиваются люди с ограниченными возможностями. Семьи, воспитывающие таких детей, нуждаются в поддержке, а не в дополнительном социальном давлении. Психологическая помощь, доступность информации и консультации специалистов помогут родителям и детям справляться с трудностями, с которыми они сталкиваются.

Не меньшую значимость имеет вопрос трудовой реабилитации людей с инвалидностью. Все те люди, которые могут и хотят работать, должны иметь возможность найти работу и реализовать свой потенциал.

Важно создавать такие условия на рабочих местах, которые бы помогали людям с ограниченными возможностями быть успешными и уверенными в себе. Участие в трудовой жизни способствует не только финансовой независимости, но и социальной интеграции, укреплению чувства собственной значимости.

Кроме того, нельзя забывать о доступности общественных пространств, медицинских учреждений и транспортных средств, которые должны быть приспособлены для людей с особыми потребностями. Это не просто вопрос комфорта, а необходимость для полноценной жизни людей, которые хотят активно участвовать в общественной жизни, путешествовать, развлекаться и посещать культурные мероприятия.

Проблемы, о которых идет речь, сложно решить одномоментно, но каждый шаг на пути к инклюзивному обществу имеет огромное значение. Мы все несём ответственность за создание общества, где каждый человек, независимо от его физических или умственных ограничений, будет чувствовать себя ценным и достойным уважения. Решение этих проблем зависит от взаимодействия государства, общества, специалистов и самих людей с ограниченными возможностями. Вместе мы можем создать мир, где различия не являются препятствием для личного роста, успешной карьеры и полной социальной интеграции.

Литература

1. Галагузова М.А. Проблемы развития социальной педагогики в России \\ Педагогическое образование и наука, 2009, № 10. – с.4-8.

2. Социальная педагогика: конспект лекций / О.М. Никулина, Л.Н. Смотрова. – М.: высшее образование, 2008. – 256 с.

3. Василькова Т.А. Социальная педагогика: Учебное пособие / Т.А. Василькова, Ю.В. Василькова. – М.: КНОРУС, 2010. – С.7.

4. Штинова Г.Н. Социальное образование в России: теоретико-методологические аспекты: Монография. – М, 2001. – 201 с.

5. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В.А. Сластенина. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – С.3.

6. Мудрик А.В. Социализация человека: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А.В. Мудрик – 2-е изд., испр. и доп. –М.: Издательский центр «Академия», 2006. – С.6.

ҚОЛДАУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚҰРЫЛЫМЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТІҢ РӨЛІ

Д.О. Айтбаева
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Р.С. Мустафина
п.ғ. магистрі, оқытушы

Аннотация. Бұл мақалада әлеуметтік педагогтің білім беру мекемелеріндегі рөлі мен маңызды қызметтері қарастырылған. Әлеуметтік педагог бала мен ересек адамдар арасындағы қарым-қатынасты реттеп, баланың дамуы үшін қолайлы әлеуметтік-экономикалық жағдайлар жасайды. Мақалада әлеуметтік педагогтың міндеттері мен мектептегі әлеуметтік-педагогикалық іс-шаралар, оның ішінде балалардың әлеуметтік жағдайларын зерттеу, ата-аналарды тарту, балаларды қорғау және олардың құқықтарын қамтамасыз ету бойынша жұмыс жүргізу туралы айтылады. Әлеуметтік педагог оқушылармен, студенттермен жеке тұлғалық және әлеуметтік мәселелер бойынша жұмыс істей отырып, оларды қоғамға бейімдеуге, олардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, салауатты өмір салтын насихаттауға және дағдарыстық жағдайларда көмек көрсетуге атсалысады. Мақалада педагогтың осы процестердегі маңызды рөлі, сондай-ақ оның білім беру мекемесінің әлеуметтік контингентін зерттеудегі жетекші орны атап көрсетілген.

Кілт сөздер: әлеуметтік педагог, білім беру, ата-аналар әлеуметтік жағдай, дағдарыс, іс-шаралар, мекеме.

Аннотация. В статье рассматриваются роль и важные функции социального работника в образовательных учреждениях. Социальный педагог регулирует взаимоотношения ребенка со взрослыми и создает благоприятные социально-экономические условия для развития ребенка. В статье рассматриваются обязанности социального педагога и социально-педагогическая деятельность в школе, включающая изучение социальных условий детей, привлечение родителей, работу по защите детей и обеспечению их прав. Социальный педагог работает с учащимися по личным и социальным вопросам, помогая им адаптироваться в обществе, защищая их права и свободы, пропагандируя здоровый образ жизни, оказывая помощь в кризисных ситуациях. В статье подчеркивается важная роль учителя в этих процессах, а также его ведущее положение в изучении социального контингента образовательного учреждения.

Ключевые слова: Социальный педагог, родители, образование, социальная ситуация, кризис, деятельность, организация.

Annotation. This article examines the role and important functions of a social educator in educational institutions. A social educator regulates the relationship between a child and adults, creates favorable socio-economic conditions for the child's development. The article discusses the tasks of a social educator and socio-pedagogical activities at school, including the study of the social conditions of children, involvement of parents, work on protecting children and ensuring their rights. Working with pupils and students on personal and social issues, a social educator contributes to their adaptation to society, the protection of their rights and freedoms, the promotion of a healthy lifestyle, and assistance in crisis situations. The article highlights the important role of the teacher in these processes, as well as his leading place in the study of the social contingent of an educational institution.

Keywords: Social educator, parents, education, social situation, crisis, activity, organization.

Үнемі өзгеріп жатқан қазіргі әлемде балаларды әлеуметтік қорғауға көбірек көңіл бөлінуде. Мемлекетіміздің әлеуметтік даму тәжірибесі білім беру жүйесіне де балаларға әлеуметтік-педагогикалық қолдау қажет екенін көрсетеді. Бұл туралы Президент Тоқаев халыққа Жолдауында ерекше атап өтіп, мемлекет жұмысының маңызды бағыттарының бірі әлеуметтік қолдау жүйесін одан әрі дамыту екенін атап өтті [1].

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында да мектепте қауіпсіз және жайлы білім беру ортасын құру қажеттігі көрсетіліп, оған білікті әлеуметтік педагогтардың болуы септігін тигізеді.

Қазіргі кезде білім беруді ұйымдастыруда әлеуметтік педагог ерекше орын алады. Әлеуметтік педагог тәрбиеші де, сынып жетекшісі де емес, тәлімгер де емес, ол белгілі бір норманың іс-әрекетін үйлестіруші.

Әлеуметтік педагог – бұл әлеуметтену жағдайында әлеуметтік тәрбиені зерттейтін, яғни бұл үшін арнайы құрылған ұйымдарда да, сондай-ақ білім беру негізгі қызметі болып табылмайтын ұйымдарда да жүзеге асырылатын барлық жас топтары мен адамдардың әлеуметтік категорияларына білім беретін мұғалім (А.В.Мудрик).

Жұмыстың мақсаты – баланың жеке дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасау (дене, әлеуметтік, рухани-адамгершілік, интеллектуалдық), оған жан-жақты әлеуметтік-психологиялық көмек көрсету, сонымен қатар баланы оның өмір сүру кеңістігінде қорғау. Әлеуметтік педагог бала мен ересек, бала мен оны қоршаған орта арасындағы делдал, сонымен қатар баламен немесе оны қоршаған ортамен тікелей қарым-қатынаста тәлімгер рөлін атқарады.

Мектептегі әлеуметтік-педагогикалық іс-шаралар мыналарға бағытталған:

• Баланың әлеуметтік даму жағдайларын зерттеу;

•Жасөспірімді әлеуметтік ортамен белсенді әрекеттестікке тарту;

•Балада туындайтын мәселелерді шешуге ата-ананы тарту;

•Білім беру мекемесінде әлеуметтік-профилактикалық кеңістікті ұйымдастыру;

•Балалардың әлеуметтік-педагогикалық жұмысында барлық мекемелерді ұйымдастыру,

•Балалардың әлеуметтік-педагогикалық араласуын ұйымдастыру;

•Жасөспірімнің әлеуметтік ортасында қызмет ету

Әлеуметтік педагог жеке тұлғаның жалпы мәдениетін қалыптастыруға, жеке тұлғаны қоғам өміріне бейімдеуге, азаматтық пен Отанға деген сүйіспеншілікке, қоршаған табиғатты құрметтеуге

тәрбиелеуге бағытталған сыныпта, топта, жатақханада, курста, ағымда, оқу орындарында тәрбие жұмысын ұйымдастырады. Жеке тұлғаның психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін және оның микроортасын, өмір сүру жағдайларын зерттейді, қызығушылықтары мен қажеттіліктерін, қиындықтар мен проблемаларды, конфликттік жағдайларды, мінез-құлықтағы ауытқуларды анықтайды және студенттер мен оқушыларға дер кезінде әлеуметтік көмек пен қолдау көрсетеді, тұлға мен білім беру мекемесі, отбасы, қоршаған орта, билік органдары арасында делдал қызметін атқарады. Оқушылардың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруға, жайлы және қауіпсіз орта құруға, өмірі мен денсаулығын қорғауды қамтамасыз етуге, жалпыға міндетті жалпыға бірдей білім беруді жүзеге асыруға, салауатты өмір салтын насихаттауға ықпал етеді. Оқушылардың сабақтан тыс уақытта дарындылығын, ақыл-ой және дене қабілеттерін дамытуға жағдай жасайды. Ұжымдық өмірдің демократиялық негіздерін дамытады. Студенттердің, оқушылардың отбасыларымен серіктестік қарым-қатынасты сақтайды, білім беру және жеке тұлғаны дамыту мәселелерін бірлесіп шешеді. Оқушыларға, қамқорлық пен қорғаншылықты қажет ететін, мүмкіндігі шектеулі, сондай-ақ төтенше жағдайларда табылған балаларға көмек көрсетуде педагогтармен, ата-аналармен (адамдар, оларды алмастыратын адамдар), әлеуметтік қызмет көрсету, отбасы және жастарды жұмыспен қамту қызметінің мамандарымен және т.б.

Білім беру ұйымдарының білім беру бағдарламаларын әзірлеуге, бекітуге және іске асыруға қатысады, өз құзыреті шегінде олардың орындалу сапасына жауап береді.

Білім беру мекемесіндегі балалармен әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың негізгі бағыттары мыналарды қамтиды:

•Осы білім беру мекемесінің шағын ауданында тұратын мектеп жасындағы балаларды есепке алу, олардың әлеуметтік жағдайы мен өмір сүру жағдайларын зерделеу.

• Қоғамдық қауіпті жағдайдағы кәмелетке толмағандарды анықтау, сабаққа қатыспау немесе жүйелі түрде құрметтемеу себептерін жіберіп алу. Олардың білім алуы және негізгі жалпы білім алуы бойынша шаралар қабылдау.

• Әлеуметтік қауіпті жағдайдағы отбасыларды анықтау және оларға балаларды оқыту мен тәрбиелеуде көмек көрсету.

• Оқушылардың қозғалысын бақылау.

• Студенттердің оқу орындарынан шығып қалуының алдын алу.

• Студенттердің әлеуметтік мәселелерін, олардың туындау жағдайларын және оқу орнының мүмкіндіктерін ескере отырып рұқсаттарды зерттеу.

• Кәмелетке толмағандар істері және полицияны қорғау жөніндегі комиссиямен, ОДН аудандық ішкі істер бөлімімен байланыс орнату.

• Көп балалы және толық емес және аз қамтылған отбасылардың балаларын, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды немесе басқа да заңды өкілдерді әлеуметтік қорғау шараларын жүзеге асыру.

• Жеке студенттердің қауіпсіздігіне жағдай жасау, олардың өмірі мен денсаулығын қорғау, төтенше және дағдарыстық жағдайларда балаларға көмек көрсету.

•Оқушыларды жұмысқа орналастыру шараларын жүзеге асыру және аудан, қаланың жұмыспен қамту қызметтерінің мамандарымен өзара әрекеттесу.

•Әлеуметтік жағынан осал студенттер мен олардың отбасыларына қажетті көмек көрсету үшін әртүрлі мемлекеттік органдарды, әлеуметтік қызметтерді, қоғамдық ұйымдарды және жеке тұлғаларды біріктіру.

Осылайша, мектептегі әлеуметтік педагогтың қызметі оқу орнының педагогикалық қызметінің барлық салаларын қамтиды деп айтуға болады. Оның балаларда белгілі бір әлеуметтік қасиеттерді қалыптастыруға қатысуы оқушыларды тәрбиелеудегі маңызды сәт болып табылады. Ол балаларға әлеуметтенудің осы қиын жолынан өтуге, қоршаған үнемі өзгеріп отыратын әлемге бейімделуге көмектеседі және олардың әлеуметтік өмірдің жаңа формаларына бейімделуіне ықпал етеді.

Әдебиеттер

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана. 02 сентября 2019 года. www.akorda.kz/ru/

2. «Білім образование» № 3 2005 ж.

3. «Әдіскер мұғалім» № 2 2004 ж.

4. Ж.Б. Қоянбаев, Р.М. Қалыбаев. Педагогика. – Алматы, 2000.

ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ БҰЗЫЛҒАН БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУ

А.Ғ. Ұсен, В.А. Ахмет

Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университетінің студенті, Шымкент

Ғылыми жетекші: С.К. Калыбекова, аға оқытушы

Аннотация. Статья посвящена изучению особенностей развития творческого воображения детей дошкольного возраста с нарушением слуха, применение методик коррекционно-развивающих игр и упражнений для развития творческого воображения, что способствует развитию детей с нарушением слуха в процессе социализации, адаптации к окружающему миру, развивает эмоциональность, мышление, воображение, память, интеллект, внимание, восприятие, формирует познавательные интересы, развивает музыкальные способности и словесную речь, способствует развитию кол-

лективной деятельности, расширяет и закрепляет знания, полученные в процессе обучения.

Аңдатпа. Мақала есту қабілеті бұзылған мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық қиялын дамыту ерекшеліктерін зерттеуге, шығармашылық қиялды дамыту үшін түзету және дамыту ойындары мен жаттығуларының әдістерін қолдануға арналған, бұл есту қабілеті бұзылған балалардың әлеуметтену, қоршаған әлемге бейімделу процесінде дамуына ықпал етеді, эмоционалдылықты, ойлауды, қиялды, есте сақтауды, ақыл-ойды, зейінді, қабылдауды дамытады, танымдық қызығушылықтар, музыкалық қабілеттер мен ауызша сөйлеуді дамытады, ұжымдық іс-әрекеттің дамуына ықпал етеді, білімді кеңейтеді және бекітеді, оқу процесінде алынған.

Есту қабілеті бұзылған балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселесі – бұл өзін-өзі сәйкестендіруді жүзеге асыруға көмектесетін және сезім танытуға жол ашатын қуатты құрал.

Педагогтың міндеті – балалар шығармашылығына ұқыпты қарау және сонымен қатар сыныптағы жеке ерекшеліктерді назарға ала отырып, осы процесті әдепті басқару.

Есту қабілеті бұзылған балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселесі бойынша танымал педагогтар, философтар, психологтар: Г.Л. Выготская, Л.С. Выготский, Е.Г. Речицкая, Е.З. Яхнина, Е.А. Сошина, А.В. Запорожец және басқалар айналысты. [1]

Шығармашылық қызмет әлеуметтену, қоршаған әлемге бейімделу процесінде есту қабілеті бұзылған балалардың дамуына ықпал етеді, эмоциялылықты, ойлауды, қиялды, есте сақтауды, зейінді, назар аударуды, қабылдауды дамытады, танымдық қызығушылықтарды қалыптастырады, музыкалық қабілеттер мен ауызша сөйлеуді дамытады, ұжымдық қызметтің дамуына ықпал етеді, оқу процесінде алған білімді кеңейтеді және бекітеді.

Есту қабілеті бұзылған балалар ерекше болып табылады, олармен жұмыс істегенде әлемді көркемдік-эстетикалық игеру нысандары олардың көркемдік мәдениетінің құралы ретінде ғана пайдаланылмайды, сонымен қатар оларға емдік әсер етеді, дамудағы ауытқулардың алдын алу және түзету тәсілі болып табылады.

Түзету жұмысында бастапқы кемшілікті (яғни есту қабілетінің жетіспеушілігін) түзетуге емес, екінші кемшіліктерді жоюға жұмыс жасауға: қабылдау, назар аудару, есте сақтау, ойлау, кеңістіктік түсініктер, сөйлеу кемшіліктерін түзету, жалпы хабарларды кеңейту және жалғастыру және т.б.

Көркемдік – қол еңбегі баланы сұлулық заңы бойынша заттарды жасауға үйретеді. А.В. Запорожец, бала өзінің қиялында көркемдік бейнелерді белсенді түрде жасап, сонымен қатар оған қолжетімді көркемдік қызмет түрлеріне қатысқанда ақыл-оймен және жүрекпен түсіну қабілеті анағұрлым табысты дамитынын атап өтті.

Есту қабілеті бұзылған балаларға арналған шығармашылық

қызметпен айналысуға келесі жұмыстар кіреді:

• теориялық, сөйлеу, музыкалық-ырғақтық оқыту, бейнелеу өнері;

• балшықтан және қабатты қамырдан мүсіндеу,

• архитектуралық модельдеу, күйдіру, ағаш кесу;

• театр өнерін практикалық оқыту және т.б. [2]

Есту қабілеті бұзылған балалардың барлық аталған шығармашылық қызметтері арнайы ұйымды талап етеді. Мысалы: сабақ кезінде есту аппараттарын пайдалану, арнайы педагогикалық жұмысты жүргізу, ауызша сөйлеуді түзету, көрнекі материалдарды қолдану, пәндік-практикалық қызметті пайдалану (сурет салу, иллюстрациялау, аппликация жасау және т.б.).

Мұғалім, арнайы педагог, тәрбиеші жұмысының сабақтастығын сақтау мақсатында бірінші кезекте ауызша сөйлеуді дактильмен ұштастыру, арнайы білім беру мекемелері бағдарламаларының материалдарын пайдалану. [3]

Есту қабілеті бұзылған балалардың шығармашылық ұжымының жетекшісі, оның кәсібіне қарамастан, арнайы білімі болуы тиіс:

• есту қабілеті бұзылған балалардың жалпы даму ерекшеліктерін білу;

• топтағы әрбір баланың ерекшеліктерін жеке зерделеу;

• ымдау тілін еркін меңгеру;

• есту қабілеті бұзылған балаларға арналған шығармашылық қызметтің белгілі бір әдістері мен әдістемелерін білу.

Сыныптан тыс жұмыс білім алушылардың шығармашылық қабілеттерін, оларға тәрбиелік әсерін дамытудың қосымша мүмкіндігі ретінде қарастырылады, бұл нашар еститін оқушылардың қоғамға әлеуметтенуіне ықпал етуі тиіс. [4]

Мектеп-интернат жағдайындағы интеграцияланған сабақтар күн тәртібінде әртүрлі қызмет түрлерін іске асыруға мүмкіндік береді, сондай-ақ тәрбиенің бір бөлімі шеңберінде балаларды дамытудың әртүрлі міндеттері шешіліп, олар әртүрлі қызмет түрлеріне құрылады. Қолданылған әдістерге, тәсілдерге және технологияларға қарамастан интеграцияланған сабақтардың мақсаты – әрбір баланың қалыпты психологиялық дамуына және жеке өсуіне ықпал ететін арнайы, түзету жаттығуларын іріктеу негізінде қолайлы психологиялық ахуал жасау, сенімді қарым-қатынас орнату.

Баланың белсенділігі оның осы қызметке деген қызығушылығына тікелей байланысты, сондықтан сабақтарды қызықты және қызықты етіп, барлық сабақтарды қарапайымнан күрделіге салу орынды. Әйтпесе, кішігірім сәтсіздікке ұшырағанда балаларда депрессия дамиды және бұл салаға деген тұрақты қызығушылық өшеді.

Бұл міндеттердің барлығын түрлі тәсілдермен шешуге болады. Балаларды босату және үлгілерден ауытқу кезінде түрлі материалдармен (синтетикалық және табиғи) жұмыс істеу, сурет салудың дәстүрлі емес

тәсілдері, шығармашылық тапсырмалар, қойылған міндеттерді біркелкі шешу мүмкіндігін қамтамасыз ету, кез келген нысанды, кез келген бұйымды вариативті дайындау үлкен тиімділік береді. Әртүрлі материалдармен жұмыс істеу барысында балалар олардың қасиеттерін, оларды түрлендіру мүмкіндіктерін және оларды әртүрлі композицияларда пайдалануды біледі. [5]

Қызметтің осы түрі шеңберінде оқыту мынадай міндеттерді шешуге бағытталған:

- оқушылардың бойында бірдей ұқсас материалдар негізінде түрлі нысандар жасай білу дағдысын қалыптастыру (мысалы: бүрлерден шырша жасауға болады немесе ежик жасауға болады);

- әр түрлі материалдардан шынайылық объектісін құру және бірнеше орындау нұсқаларына ие болу білігін қалыптастыру (мысалы: қарды мақтадан, ұнтақтан немесе тұздан жасауға болады).

Сабақтарда дәстүрлі емес бейнелеу технологиялары пайдаланылуы мүмкін: «саусақпен сурет салу» (алақанмен, саусақпен, жұдырықпен сурет салу), мөрлермен сурет салу, «кляксография», монотипия, лақтырылатын материалдан, жармалардан аппликация...) Шығармашылық қиялды дамыту үшін әртүрлі проблемалық жағдайлар жасалады, олардан балалар өз бетінше шығу жолын табуы тиіс. (Щетка болмаса не істеу керек? Немен ауыстыруға болады? Саусақпен, алақанмен, поролонмен, мақта таяқшасымен, тіс щеткасымен және т.б. алмастыруға болады)

Шығармашылық қабілеттіліктің аса маңызды шарттары, біріншіден, пәндік әлем, табиғи және өмірлік құбылыстар туралы қолда бар білімдерде, түсініктерде көрініс табатын өткен тәжірибе, екіншіден, оймен жұмыс жасай білу, оларды түрлендіре білу болып табылады.

Шығармашылық қабілеттердің даму деңгейі қабылдаудың, есте сақтаудың, ойлау мен сөйлеудің даму деңгейіне байланысты. Есту қабілетінің жоғалуы, сөйлеуді қалыптастырудың кідірісі мен өзіндік ерекшелігі өмірлік тәжірибе жинақтауда қиындықтар туғызады. Есту қабілеті бұзылған балалардың көріністері еститін құрдастарына қарағанда толық және дәл болмайды. [6]

Бастауыш мектеп оқушылары мектепте оқыған алғашқы жылдары өздерінің қиялын қатты үйретеді, қоршаған орта туралы көп білімді жинақтайды, сондай-ақ оларды абстракциялауды және жаңа және өзгеше нәрсеге қайта құрастыруды үйренеді, мысалы, суреттер немесе қолдан жасалған.

Есту қабілеті бұзылған бастауыш мектеп жасындағы балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту ерекшеліктері сабақтан тыс қызметте балалардың осы тобымен айналысуға, көру материалының әр түрін пайдалануға, сондай-ақ балаларды әр түрлі шығармашылық сабақтарға алдын ала даярлауға көп уақыт бөлу қажеттілігімен түсіндіріледі.

Нормадан айырмашылығы аз дамығандықтан, есту қабілеті бұзылған балаларға ойлау операциялары мен көрнекі ойлау қабілетінің дамуындағы артта қалулар тән.

Есту қабілеті бұзылған балалардың шығармашылық қабілеттерін дамытудың маңызды шарттары олардың әлем туралы тәжірибесін, білімі мен түсініктерін (мысалы, сабақтарда әртүрлі табиғи және синтетикалық материалдардың кең ассортиментін пайдалану есебінен) байыту, көркем әдебиетті оқуға қызығушылығын тәрбиелеу, сондай-ақ оймен және бейнелермен жұмыс істей білу, оларды түрлендіре білу, сол арқылы операциялық компоненттердің дамуына ықпал ету болып табылады шығармашылық қиялы. [7]

Бұл үшін оқылған әдеби шығармаларды суреттеу, құрастырудың әртүрлі түрлерін пайдалануға болады; әңгіме, драмалау бойынша рөлдік ойын өткізу.

Бұл жағдайларды бір мезгілде іске асыру есту қабілеті бұзылған балалардың кіші мектеп жасындағы қиялын дамытуда оң өзгерістерге алып келеді.

Осылайша, саңырау балаларды оқытуды оңтайлы ұйымдастыру кезінде, олардың ойлауы мен сөйлеуін жетілдіру кезінде қиялды компенсаторлық дамытуға қол жеткізіледі

Әдебиеттер

1. Богдан Н.Н. Специальная психология / Л.И. Александрова. – М.: 2013.
2. Богданова Т.Г. Сурдопсихология / Т.Г. Богданова. – М.: Академия, 2012.
3. Боскис Р.М. Глухие и слабослышащие дети / Р.М. Боскис. – Москва, 2005.
4. Венгер Л.А. Педагогика способностей / Л.А. Венгер. – М.: Знание, 2018.
5. Власова Т.А., Певзнер М.С. О детях с отклонениями в развитии / Т.А. Власова. – М.: Педагогика, 2013.
6. Волков Б.С. Психология младшего школьника. Учебное пособие для вузов / Б.С. Волков. – М.: 2018
7. Дьяченко О.М. Развитие воображения дошкольника. – М.: Знание, 2016.

Арнайы және әлеуметтік педагогиканың өзекті проблемалары

Актуальные проблемы специальной и социальной педагогики

КОЛЛЕДЖ ОҚУШЫЛАРЫНДА САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

А.А. Айтмағанбет, Н.С. Капенова
Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенттері
Ғылыми жетекшісі: Н.К. Махметова
әлеуметтік ғылымдарының магистрі

Андатпа. Бұл мақалада колледж студенттерінің білім беру жүйесінде денсаулық сақтау технологияларын енгізудің маңыздылығы қарастырылады. Зерттеу барысында сауалнама, тестілеу әдістері қолданылып, студенттердің денсаулық сақтау мәдениеті қалыптасуының деңгейі анықталады. Сонымен қатар, психологиялық және физикалық денсаулықтың әсері сарапталған.
Тірек сөздері: денсаулық, медицина, әдістеме, зерттеу, педагогика, психология.

Аннотация. В данной статье рассматриваются важность внедрения здоровьесберегающих технологий в системе образования студентов колледжей. В ходе исследования используются методы анкетирования, тестирования, определяется уровень сформированности здоровьесберегающей культуры студентов. Кроме того, проанализировано влияние психологического и физического здоровья.
Ключевые слова: здоровье, медицина, методика, исследования, педагогика, психология.

Annotation. This article discusses the importance of introducing health-saving technologies in the college student education system. In the course of the research, the methods of questioning and testing are used, the level of formation of the health-saving culture of students is determined. In addition, the impact of psychological and physical health was analyzed.
Keywords: health, medicine, methodology, research, pedagogy, physiology.

Қазақстан Республикасының Конституциясында, «Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулығын қорғау туралы» Заңында, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Президентінің жыл сайынғы Жолдауларында қазақстандық азаматтардың денсаулығын сақтау мәселелерін шешудің маңыздылығы атап өтіледі. Сонымен қатар олардың іске асырылуы, сөзсіз, мектептен басталуы тиіс екендігі айтылады.

Қазіргі өмір сүру және қызмет ету жағдайлары адамның денсаулық жағдайына, психикалық тұрақтылығына, физикалық дамуына аса жоғары талаптар қояды. Оның шығармашылық және кәсіби қызметінің тиімділігі толығымен денсаулығына байланысты.

Салауатты өмір салтының өзектілігі қоғамдық өмірдің күрделенуімен, сондай-ақ техногендік, экологиялық, психологиялық, саяси және әскери сипаттағы қауіптердің артуымен байланысты. Бұл өзгерістер адам ағзасына түсетін жүктеменің ұлғаюы мен сипатының өзгеруіне әкеліп, денсаулық жағдайында жағымсыз ауытқулардың пайда болуын тудырады.

Дүние жүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДҰ) мамандарының пікірінше, адамның денсаулығы 50-55% өмір салтына, 20-23% тұқымқуалаушылыққа, 20-25% қоршаған ортаның (экологияның) жағдайына және 8-12% ұлттық денсаулық сақтау жүйесінің жұмысына байланысты [1]. Демек, адамның денсаулығы ең алдымен оның өмір салтына тәуелді, сондықтан денсаулықты қалыптастыру мен нығайтудың негізгі бағыты – салауатты өмір салты (СӨС) деп есептеуге болады.

Қазіргі көзқарас бойынша, салауатты өмір салты – бұл адамның күнделікті өмір сүру дағдылары мен тәсілдері, олар ағзаның бейімделу (адаптациялық) және қорғаныс мүмкіндіктерін нығайтып, әлеуметтік және кәсіби міндеттерді тиімді орындауға мүмкіндік береді. Кез келген өмір салты белгілі бір қағидаларға, яғни жеке адамның ұстанатын мінез-құлық ережелеріне негізделеді.

Осыған байланысты салауатты өмір салтын қолдайтын қоғамдық пікір қалыптастыру және адамдардың белсенділігін арттыру маңызды. Мұны жүзеге асырудың негізгі жолдарының бірі – адамның денсаулығын сақтау мен дамытуға ықпал ететін факторларды (физикалық, экономикалық, әлеуметтік, экологиялық, мәдени) күшейту үшін кешенді жұмыс жүргізу. Бұл процесте салауатты өмір салтын қалыптастырудың (СӨСҚ) заманауи технологиялары, әдістері мен тәсілдері пайдаланылады. Қазақстан Республикасында тиімді СӨСҚ жүйесін құру – ұлт саулығын жақсартуға және елдің тұрақты дамуға көшуіне айтарлықтай ықпал етуі тиіс.

Мектеп әлеуметтік институт ретінде салауатты өмір салтын қалыптастыруға қажетті көзқарастарды, әдеттер мен дағдыларды дамытуда бірқатар мүмкіндіктерге ие. Атап айтқанда, ол балалардың өзін-өзі бағалауына және өмірлік ұмтылыстарына әсер ете алады, оқыту процесінде салауатты өмір салтының дағдыларын дарытып, олардың меңгерілуін бақылауға алады, отбасымен бірлескен жұмыс жүргізіп, медицина, психология және әлеуметтік педагогика саласындағы мамандарды тарта алады.

Адамның денсаулығына деген дұрыс көзқарасты бала кезінен қалыптастыру қажет, өйткені бұл жан-жақты дамыған, дені сау тұлғаны

тәрбиелеудің маңызды шарты. Алайда, қазіргі кезде оқушылардың басым бөлігі үшін жақсы денсаулық пен салауатты өмір салты қалыпты құндылық болып саналмайды. Денсаулыққа деген құндылықтық қатынастың басымдыққа ие болмауының негізгі себептері – салауатты өмір салтын ұстану туралы ақпараттың жеткіліксіздігі, білім деңгейінің төмендігі және мотивацияның әлсіздігі.

Бүгінде білім беру ұйымдарының алдында оқушылардың денсаулығын сақтау мен нығайтуға бағытталған салауатты өмір салтына деген дұрыс мотивацияны қалыптастыру міндеті тұр. Бұл оқушылардың өзін-өзі дамытуға деген ұмтылысын арттырып, олардың салауатты өмір салтын ұстануына ықпал етуі тиіс.

Сонымен қатар, педагогикалық ғылым мен тәжірибеде білім беру ұйымдары жағдайында салауатты өмір салтын насихаттауға жеткілікті назар аударылмайды. Мұны оқушылардың денсаулық жағдайын зерттеу нәтижелері де растайды. Соңғы жылдары денсаулық жағдайының нашарлауына байланысты оқу барысында тұрақты қиындықтарға тап болатын балалар санының өсу үрдісі байқалады. Ғалымдардың пікірінше, бұл келесі факторларға байланысты:

- техникалық прогрестің теріс әсерінен елімізде және әлемде экологиялық жағдайдың нашарлауы, бұл әсіресе балалардың денсаулығына зиян келтіреді;
- қоғамның өскелең ұрпақтың денсаулығын сақтауға жеткіліксіз көңіл бөлуі;
- ұрпақтар арасындағы рухани-адамгершілік құндылықтарды қабылдау алшақтығы, ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды жоққа шығару, тәрбие мен оқытуда табиғат заңдылықтарын ескермеу;
- оқушылардың психофизиологиялық мүмкіндіктерін толықтай ескермейтін, тек жоғары оқу нәтижелеріне қол жеткізуге бағытталған технологияларды пайдалану.

Оқушылар арасында аурушаңдықтың арту себептерін талдау колледждердегі педагогикалық үдерістің денсаулықты сақтау қағидаттарына толық сәйкес келмейтінін көрсетеді. Бұл келесі мәселелерден көрінеді:

- қолданылатын педагогикалық әдістер мен технологиялардың оқушылардың психофизиологиялық және жас ерекшеліктеріне сәйкес келмеуі;
- оқу-тәрбие үдерісі жағдайларының санитарлық-гигиеналық талаптарға сай болмауы;
- денсаулыққа деген құндылықтық көзқарасты қалыптастыру бойынша жүйелі жұмыстың жүргізілмеуі;
- оқушылардың тамақтану рационының дұрыс ұйымдастырылмауы;
- отбасында денсаулықты сақтау мәдениетінің төмен деңгейі;

- сабақтарда психологиялық жайлылықтың болмауы және т.б.

Біздің ойымызша, оқушылардың физикалық, психикалық және рухани денсаулығының нашарлауына ықпал ететін жоғарыда аталған және басқа да себептерді жеңудің маңызды жолдарының бірі – педагогтердің салауатты өмір салтын қалыптастыруға бағытталған жүйелі жұмысы болып табылады.

Денсаулық сақтауды зерттеудің әдіснамалық негіздері Э. Гуссерль, Г. Есим, И. Кант, А.М. Мастепаненко, А. Щюц, К. Ясперс және басқа да ғалымдардың философиялық еңбектерімен байланысты.

Білім мазмұнын жобалауда денсаулықты сақтау тәсілінің теориялық негіздері Ю.А. Банных, Г.Н. Бида, С.Г. Болдырев, Э.А. Вишнякова, И.П. Золотухин және басқа зерттеушілердің еңбектерінде қарастырылған.

Қазақстандық ғылымда білім беру мәселелерін шешуге К.М. Арынғазиннің (мағыналық педагогика), К.К. Жампейісованың (педагогикалық мәдениет), Ж.Ж. Наурызбайдың (этномәдени білім беру), А.П. Сейтәшевтің (тұлғаны дамыту және заманауи білім беру), Ш.Т. Таубаеваның (мұғалім мәдениеті), Н.Д. Хмельдің (тұтас педагогикалық үдеріс) және басқа да ғалымдардың еңбектері арналған.

Денсаулық – бұл тірі ағзаның барлық мүшелері мен жүйелері өз функцияларын толық көлемде орындай алатын күйі, сондай-ақ аурулардың және патологиялық жағдайлардың болмауы.

Денсаулық – жеке тұлғаның ғана емес, тұтас қоғамның баға жетпес құндылығы. Адамдар бір-бірімен кездескенде немесе қоштасқанда ең алдымен мықты денсаулық тілейді, себебі ол толыққанды әрі бақытты өмірдің басты шарты болып табылады. Денсаулық адамның өз мақсаттарын жүзеге асыруына, өмірлік мәселелерді тиімді шешуіне, күрделі жағдайлар мен ауыр жүктемелерге төтеп беруіне ықпал етеді [2].

Денсаулықты зерттейтін ғылымдар қатарына медицина, биология, психология, әлеуметтік педагогика, дефектология және басқа да салалар кіреді. Азаматтардың денсаулығын сақтау және қорғау – мемлекеттің маңызды функцияларының бірі. Халықаралық деңгейде бұл мәселемен Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДҰ) айналысады. Жыл сайын 7 сәуір – Дүниежүзілік денсаулық күні, ал 10 қазан – Дүниежүзілік психикалық денсаулық күні ретінде атап өтіледі.

Қоғам денсаулығы – бұл халықтың жалпы денсаулық деңгейін сипаттайтын көрсеткіш. Ол аурулардың алдын алу, өмір сүру ұзақтығын арттыру және халықтың денсаулығын нығайтуға бағытталған ғылым мен тәжірибелік қызмет саласы болып табылады. Бұл мақсаттарға ұйымдастырылған іс-шаралар кешені, қоғам мен мемлекеттік органдардың саналы таңдауы арқылы қол жеткізіледі.

Қоғамдық денсаулықты сақтау мен нығайтудың негізгі әдістеріне білім беру бағдарламаларын енгізу, мемлекеттік саясатты әзірлеу,

денсаулық сақтау қызметтерін дамыту, сондай-ақ ғылыми зерттеулер жүргізу жатады [3]. XX ғасырда денсаулық сақтау саласындағы саясаттың нәтижесінде нәресте және бала өлім-жітімі көрсеткіштерінің төмендеуі, сондай-ақ көптеген елдерде өмір сүру ұзақтығының артуы байқалды.

Медициналық-әлеуметтік зерттеулерде денсаулықтың келесі деңгейлері ерекшеленеді:

– жеке денсаулық – жеке адамның денсаулық жағдайы.

– Топтық денсаулық – әлеуметтік және этникалық топтардың денсаулық деңгейі.

– Өңірлік денсаулық – белгілі бір әкімшілік аумақтарда тұратын халықтың денсаулық жағдайы.

Адам денсаулығы сапалық сипаттама болып табылады және келесі сандық параметрлерге негізделеді: антропометриялық көрсеткіштер (бойы, салмағы, кеуде қуысының көлемі); физикалық көрсеткіштер (дене температурасы, артериялық қысым, жүрек соғу жиілігі); биохимиялық көрсеткіштер (эритроциттер, лейкоциттер, гормондар мөлшері және т.б.); биологиялық көрсеткіштер (ішек флорасының құрамы, вирустық және инфекциялық аурулардың болуы).

Адам ағзасының жағдайын бағалау үшін медицинада «норма» ұғымы қолданылады. Бұл белгілі бір параметрлердің медициналық ғылым мен тәжірибе қалыптастырған диапазонға сәйкестігін білдіреді.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) көзқарасы бойынша, халықтың денсаулығы – бұл әлеуметтік құбылыс. Сондықтан қоғамдық денсаулықты бағалау үшін келесі көрсеткіштер қолданылады:

– Жалпы ішкі өнімнен (ЖІӨ) денсаулық сақтауға бөлінетін қаржы үлесі;

– Бастапқы медициналық-санитарлық көмектің қолжетімділігі;

– Халықтың иммундалу деңгейі;

– Жүкті әйелдерді білікті медициналық қызметкерлерінің тексеруі;

– Балалардың тамақтану жағдайы;

– Балалар өлім-жітімі деңгейі;

– Орташа өмір сүру ұзақтығы;

– Халықтың гигиеналық сауаттылық деңгейі.

Денсаулық тәрбие үдерісінде қалыптасады, ал бұл – педагогиканың саласы. Демек, денсаулық – педагогикалық категория. Адамның денсаулығы отбасында және мектептегі тәрбиенің нәтижесінде не нығаяды, не әлсірейді.

Денсаулыққа кері әсер ететін негізгі факторлардың бірі – қалыптасқан білімберу жүйесі, онда оқу үдерісі сөздік-ақпараттық негізде құрылып, оқушылар ұзақ уақыт бойы қозғалмай, бір орында отыруға мәжбүр болады. Шындығында, сабақ барысында балалар іс

жүзінде қимылсыз қалып, дене белсенділігі шектеледі. Дәстүрлі оқыту жүйесінде оқушылар ұзақ уақыт бойы жабық кеңістікте және шектеулі қозғалыс жағдайында болады, бұл олардың денсаулығына теріс әсер етуі мүмкін.

Эксперименттік зерттеу Павлодар медициналық колледжінде жүргізілді. Колледждің денсаулықты сақтауға бағытталған әлеуметтік-педагогикалық қызметін зерттеу мақсатында біз келесі әдістерді қолдандық:

1. ФЗОЖ (денсаулықты сақтаушы өмір салты) бойынша колледж қызметін талдау;
2. Мұғалімдер мен оқушыларға сауалнама жүргізу;
3. «САН» әдістемесі (денсаулықтың субъективті деңгейін бағалау);
4. «Сен дұрыс тамақтанасың ба?» тесті;
5. «Психикалық денсаулық» әдістемесі.

Павлодармедициналық колледжінде денсаулықты нығайтуға бағытталған психологиялық-педагогикалық жүйе қалыптасқан. Бұл жүйе төрт негізгі блоктан тұрады: әлеуметтік-психологиялық жұмыс, негізгі білім беру, сыныптан тыс жұмыстар, бос уақытты ұйымдастыру.Сабақ барысында денсаулықты сақтауға бағытталғандағдылар пәнаралық интеграция арқылы қалыптастырылады. Биология, география, химия, әдебиет, музыка, дене шынықтыру және тарих сабақтарында рөлдік ойындар, пікірталастар, тренингтер қолданылады. Бұлтәсіл оқушылардың денсаулықты құндылық ретінде қабылдауын арттырады.

Колледжде денсаулық мәдениетін қалыптастыруға ерекше көңіл бөлінеді. Жыл сайын «Біз – салауатты өмір салтын қолдаймыз!» атты акция өткізіледі. Оның аясында сынып сағаттары, кітап көрмелері, плакаттар байқауы, спорттық жарыстар, дөңгелек үстелдер және еріктілер қозғалысы ұйымдастырылады.

Сонымен қатар, дене шынықтыру және сауықтыру шаралары жүйелі түрде жүргізіледі. Оқу процесінен бөлек, спорттық секциялар мен жарыстар ұйымдастырылып, студенттердің салауатты өмір салтын ұстануына ықпал етеді. Оқушылардың белсенді қатысуы бұл жүйенің тиімділігін айтарлықтай арттырады.

Колледждің әкімшілік кеңестерінде тұрақты түрде келесі мәселелер қарастырылады: «Еңбек қауіпсіздігі және өрт қауіпсіздігі бойынша санитарлық-эпидемиологиялық нормалардың сақталуы»; «Дене тәрбиесі пәнінің оқытылу жағдайы»және басқа да өзекті тақырыптар. Зерттеуіміздің мақсатына байланысты мұғалімдерге сауалнама жүргізілді, онда келесі сұрақтар қамтылды:

1. Оқу процесінде денсаулықты сақтаушы технологияларды қолдану қажет деп санайсыз ба?
2. Қандай денсаулықты сақтаушы технологияларды білесіз?

3. Өз сабақтарыңызда денсаулықты сақтаушы технологияларды қолданасыз да?

Сауалнамаға 8 мұғалім қатысты. Барлық мұғалімдер оқу процесінде денсаулықты сақтаушы технологияларды қолдануқажет екенін атап өтті. Алайда 57%-ы бұл технологиялар туралы жалпы түсінікке ғанаие болып, оларды іс жүзінде пайдаланбайды. 37,7%-ы аталған әдістерді жартылай-қолданады, ал тек 5,3%-ы денсаулықты сақтаушы технологиялардың маңыздылығын толық түсініп, оларды өз сабақтарында жүйелі түрде пайдаланады.

Сонымен қатар, бірінші курс студенттеріне сауалнама жүргізілді, онда келесі сұрақтар қамтылды:

1. Күн тәртібін сақтайсың ба?
2. Таңертең жаттығу жасайсың ба?
3. Дене шынықтыру сабақтарына қатысасың ба?
4. Спорттық секцияларға барасын ба?
5. Спорттық разрядың бар ма?

1 курста оқитын оқушылардың жауаптары бойынша:күн тәртібін сақтауға тырысатын студенттер басым, таңертең жаттығу жасайтындар өте аз, ал спорттық разряды бар студенттер саны шектеулі. Әрі қарай бізоқушыларды САН әдістемесібойыншазерттедік.

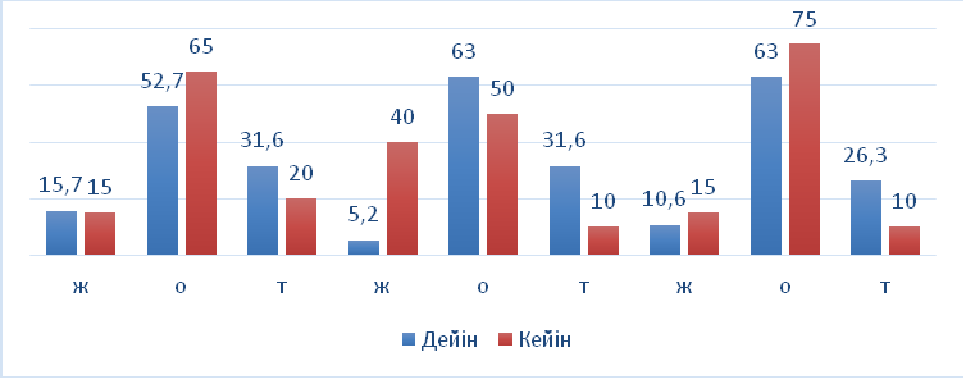
САН тесті «өзін-өзі сезінуі, белсенділікдеңгейі, көңіл-күй» – күйменкөңіл-күй сауалнамаларыныңәртүрлілігі. Бұл әдіс 1973 жылы Мәскеу медициналық институтының ғалымдары В.А. Доскин, Н.А. Лаврентьева, В.Б. Шарай және М.П. Мирошников тарапынан әзірленген.

Әдістемені зерттеу барысында ғалымдар адамның психоэмоционалдық жағдайын үш негізгі көрсеткіш бойынша бағалады: жалпы өзін-өзі сезінуі (самочувствие), белсенділікдеңгейі (активность), көңіл-күйі (настроение). Әдістеме полярлық бағалау шкаласына негізделген, яғни адамның жағдайы ең жақсыдан ең нашарға дейінгі аралықта сипатталады. Бұл тәсіл студенттердің психоэмоционалдық күйін объективті түрде анықтауға мүмкіндік береді.

А және В топтарының зерттеу нәтижелері 1-кестеде және суретте көрсетілген.

Кесте1. «САН» әдістемесі бойынша зерттеунәтижелері

Топтар	Өзін-өзісезінуі			Белсенділікдеңгейі			Көн
Деңгей %	ж	о	т	ж	о	т	ж
А	15,7	52,7	31,6	5,2	63	31,6	10,6
В	15	65	20	40	50	10	15

Кесте 1. «САН» әдістемесі бойынша зерттеунәтижелері

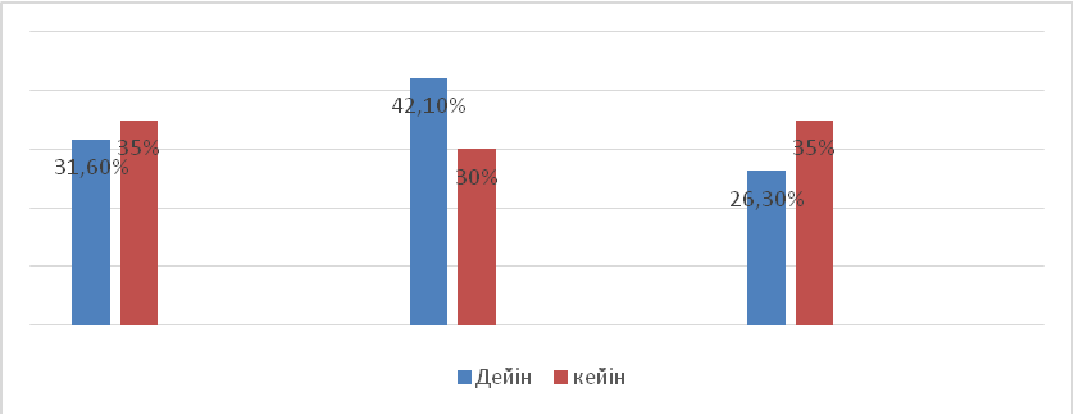
Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, топтағы жоғары деңгейдегі көңіл-күй 15,7%-ды, орташа деңгей 52,7%-ды, ал төмен деңгей 31,6%-ды құрайды. Белсенділік көрсеткіші жоғары деңгейде 5,2%, орташа деңгейде 63%, төмен деңгейде 31,6% болды. Көңіл-күйдің жоғары деңгейі 10,6%, орташа деңгейі 63%, төмен деңгейі 26,3% оқушыларда анықталды.

Топтағы жоғары деңгейдегі көңіл-күй 15% оқушыда байқалды, орташа деңгей 65%, төмен деңгей 20% құрады. Белсенділік бойынша жоғары деңгей 40%, орташа деңгей 50%, төмен деңгей 20% болды. Көңіл-күйдің жоғары деңгейі 15%, орташа деңгейі 75%, төмен деңгейі 10% оқушыларда анықталды.

Біздің зерттеу мақсатында «Сен дұрыс тамақтанасың ба?» тесті қолданылды. Нәтижелер кестеде және 2-суретте көрсетілген.

Кесте 2. «Сен дұрыс тамақтанасын ба?» тесті

Көрсеткіштер	2 деңгей	3 деңгей
0 – 13 ұпай(қауіп бар)	31,6%	35%
14 – 18 ұпай(тамақтануды жақсарту керек)	42,1%	30%
19 – 24 ұпай (жақсы режим және тамақтану сапасы)	26,3%	35%

Сурет 2. «Сіз дұрыс тамақтанасыз ба?» тесті

Кестеде көрсетілген мәліметтерге сәйкес, топтағы 31,6% оқушының дұрыс тамақтанбау қаупі бар, 42,1%-ынатамақтану сапасын жақсарту қажет, ал тек 26,3% оқушының тамақтану режимі мен сапасы жақсы.Топтағы 30% оқушының дұрыс тамақтанбау қаупі бар, сондай-ақ, дәл осы пайыздық көрсеткішке ие оқушылардың тамақтану режимі мен сапасы жақсы, ал 30% оқушыға тамақтану әдеттерін жақсарту қажет.

Зерттеу мақсатында біз «Психикалық денсаулық» әдістемесі бойынша (тревождық деңгейі, агрессивтілік, мінез акцентуациясы, өзін-өзі бағалау деңгейі, белсенділік және т.б.) компьютерлік тестілеу жүргіздік. Бұл әдістеме оқушылар арасынан «қауіп тобына» жататындарды анықтауға мүмкіндік береді: мінез-құлық бұзылыстары бар, психоэмоционалдық қиындықтары бар және отбасылық қарым-қатынасы дисфункционалды оқушылар. Зерттеунәтижелері 3-кестеде көрсетілген.

Кесте 3. «Психикалықденсаулық» әдістемесі

Деңгей	Эмоционалдыс аланыңбұзылуы (агрессия, суицидтіктенденциялар)	Мінез-құлықбұзылыстары	Дисфункционалды отбасылыққатынастар	Збағытбойыншаауытқуларыбароқушылардыңжалпысаны
А	5,2%	21%	26,3%	52,6%
В	10%	15%	20%	45%

Эмоциялық саладағы бұзылыстар (агрессия, суицидтік бейімділік) А тобында 5,2% оқушыда, ал 3-сыныпта 10% оқушыда байқалды. Мінез-құлық бұзылыстары В тобында 21% оқушыда, 3-сыныпта 15% оқушыда анықталды. Дисфункционалды отбасылық қарым-қатынастар А тобында 52,6% оқушыда, ал В тобында 45% оқушыда байқалды.

Осылайша, тәжірибелік-педагогикалық жұмыстың нәтижелерін талдау мектептің педагогикалық процесіне салауатты өмір салтын (СӨС) қалыптастыруға бағытталған педагогикалық жүйені енгізу колледж жағдайында оқушылардың салауатты өмір салтын қалыптастыруды қамтамасыз еткенін көрсетті. Бұл үдерістің субъектілерінің рухани, психикалық және физикалық денсаулығын сақтау, дамыту және нығайтуға оң әсерін тигізгені дәлелденді.

Әдебиеттер

1. Устав ВОЗ http://apps.who.int/gb/bd/pdf/bd47/ru/constitution-ru.pdf

2. Виноградов П.А. Физическая культура и здоровый образ жизни. – М.: Академия, 2019. – 324 с.

3. Смирнов Н.К. Здоровьесберегающие образовательные технологии в современной школе. – М.: АПК и ПРО, 2017. – 121с.

ОТБАСЫ МЕН МЕКТЕП ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ ЖАҒДАЙЫНДА БАЛАЛАРДЫ ТӘРИЕЛЕУДІҢ ҚАҒИДАЛАРЫ

А.Д. Азимбаева
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
Ғылыми жетекшісі: А.К. Сатынская
педагогика ғылымдарының кандидаты, ас.профессор

Аңдатпа. Мақалада бала тәрбиесі тұрғысынан отбасы мен мектеп арасындағы өзара әрекеттесу мәселесі қарастырылады. Ата-аналардың, балалар мен мектеп мұғалімдерінің рөлдері талданады, тәрбие процесіне қойылатын талаптар жүйесі ұсынылады.
Түйін сөздер: бала, ата-ана, отбасы мен мектептің ынтымақтастығы.

Аннотация. В статье рассматривается проблема взаимодействия между семьей и школой в аспекте воспитания детей. Анализируются роли родителей, детей и школьных педагогов, предлагается система требований к процессу воспитания.
Ключевые слова: ребенок, родитель, сотрудничество семьи и школы.

Abstract. The article examines the problem of interaction between family and school in the aspect of parenting. The roles of parents, children and school teachers are analyzed, and a system of requirements for the education process is proposed.
Keywords: child, parent, family and school cooperation.

Педагогика, әлеуметтану және психология ғылымдары баланы тәрбиелеуде адамды туғаннан қартайғанға дейін оған тек әлеуметтік орта және табиғат қана емес, барлық қоршаған орта әсер етеді деп дәлелдейді. Сондықтан бастауыш мектептегі тәрбиені отбасынан және қоғамнан бөлек қарастыруға болмайды. Отбасы, мектеп – негізгі тәрбие көздері. Мектеп тәрбиешісі отбасы тәрбиесінің ықпалын есепке алмай жұмыс жасай алмайды. Ол тәрбие үрдісін тиімді іске асыру үшін оқушыға микроортаның және макроортаның тигізетін әсерін қарастырып, отбасының өзара әрекеттестігіне назар аударуы керек. Сондай-ақ, Білім заңының 49 бабында ата-аналар мен өзге де заңды өкілдер «баланың тілегін, жеке бейімділігі мен ерекшеліктерін ескере отырып, білім беру ұйымын таңдауға, ата-аналар комитеттері арқылы білім беру ұйымдарын басқару органдарының жұмысына қатысуға, білім беру ұйымдарынан өз балаларының үлгеріміне, мінез-құлқына және оқу жағдайларына қатысты ақпарат алуға, өз балаларын оқыту мен тәрбиелеу мәселелері жөнінде психологиялық-педагогикалық консультациялық көмек алуға құқығы бар» және олар «балаларға өмірі мен оқуы үшін салауатты және қауіпсіз жағдайлар жасауға, олардың ой-өрісі мен дене күшін дамытуды, имандылық тұрғысынан қалыптасуын қамтамасыз етуге, балаларды оқыту мен тәрбиелеуде білім беру

ұйымдарына жәрдем көрсетуге, балалардың оқу орнындағы сабаққа баруын қамтамасыз етуге міндетті», – деп көрсетіліп, жас ұрпаққа тәрбие, білім беру үдерісінде қатысушы субъект ретінде ата-аналарға үлкен жауапкершілік жүктеген.

Мұғалімдер мен ата-аналар баланың мінез-құлқын қалыптастыруда балаға ең бастапқы дұрыс дегендерін түсіндіріп, баланың талабы мен оның қолынан келетін іс-әрекетке теңдей көңіл бөлуі қажет, өсіп келе жатқан баланың жеке тұлғасының басқа да маңызды қасиеттерін де атап өтуді ұмытпағаны жөн. Отбасы қоғамдық құрылымның негізгі, бастапқы даму, қалыптасу нүктесі, ұстамды тұғыры, шағын әлеуметтік ұясы. А.Ж.Сқақованың пайымдауынша, отбасы өз құрылымына физиологиялық үрдістермен қатар психологиялық қалыптарды, мәдени құндылықтарды, нарықтық және өндірістік-экономикалық қатынастарды, демографиялық өзгерістерді, әлеуметтік институттарды тағы басқа да әртүрлі компоненттерді біріктіреді, – деп беріледі. Одан көретініміз, отбасы әлеуметтік-психологиялық топ ретінде зерттеуде жеке тұлғамен қоғамның байланысы тұлғааралық қарым қатынас деңгейінде қарастырылады. Белгілі болғандай, отбасы – өскелең ұрпақтың әлеуметтенуінің негізгі институты. Ол балалардың, жеткіншектердің, жасөспірімдердің жеке дамуы мен ортасын көрсететін отбасының нақты бірқатар сапаларын анықтайды Отбасындағы ата-аналар мен балалардың бір-біріне деген қарым-қатынасы мен көзқарасы соңғы уақыт ішінде үлкен өзгеріске ұшырауда. Олар бір-біріне деген сүйіспеншіліктің тереңділігімен анықталып, эмоционалды психологиялық күйі одан әрі күшейе түсуде, яғни дарынды балалар ата аналарының өмірінің негізгі құндылығына айналған. Оған оның өз себептері бар. Олардың бірнешеуін атап өтсек:

Біріншіден, отбасы баланың ақыл-ой дамуында жетекші рөлге ие. (Американдық зерттеуші Блум сәтті құрылған отбасындағы баланың ақыл-ой дамуы мен сәтсіз құрылған отбасындағы баланың ақыл-ой дамуы арасындағы айырмашылық коэффициенті 20 ұпайды құрайды делінген). Сонымен қатар дарынды балалардың оқуға деген қарым-қатынасына әсер етіп, оның жемісті болуына себепші болады. Әлеуметтенудің барлық кезеңдерінде отбасының білім беру деңгейі оның мүшелерінің қызығушылықтары баланың ақыл ойының дамуына ықпал етіп, ол сол ортада мәдениетті қандай деңгейде игерсе, кейін өз бетімен білім алуы да соған байланысты болады.

Екіншіден, отбасының адамның әлеуметтік нормаларды игеру жолында алатын орны үлкен. Әсіресе, отбасы рөлдерін анықтайтын нормалар жайында сөз болғанда отбасының берер әсері өзекті бола түспек.

Үшіншіден, отбасы баланың әлеуметтік және халықаралық қарым қатынаста көрінетін оның өмір сүру стилін, өмірлік талпыныстарын, жоспарларын, қабілеті мен жетістіктерін анықтайтын бағыттылық

құндылықтарын қалыптастырады.

Төртіншіден, отбасы баланың әлеуметтік даму үдерісінде де үлкен рөл атқарады. Себебі адамның өмірінде кездесетін қиындықтар, кикілжіңдер, әр жас кезеңдерінде болатын дағдарыстар барысында қолдау көрсететін де отбасы болып табылады. Сонымен қатар отбасының атмосферасы мен құндылықтары оның мүшелерінің өзін-өзі шынайыландыруына ұйытқы болады. Отбасы тәрбиесі туралы ата-анаға арналған сөздікте: «Отбасы тәрбиесі» дегеніміз – «Ата-ананың бірлесіп әрекет етуі – бұл отбасы тәрбиесінің заңы. Әке мен шеше – баланы отбасында тәрбиелеудегі негізгі тәрбиелеушілер, сондықтан бұлардың тек бірлесе отырып әрекет етуі қажет. Бала тиянақсыз, ойдағыдай беріліп жұмыс істей білмейтін болса, мұғаліммен немесе сынып жетекшісімен ақылдасып, бұл кемшіліктің одан әрі қарай дамуына жол бермеуге шара қолдануы қажет. Ата-ана ынтымақтаса әрекет етсе, балаға әсер етулері бұрынғыдан да бірнеше рет өсіп отырады. Егер ата-ана өз балаларының тәрбиесі үшін шын мағынасында қам жейтін болса, олар өзара келіспеушілікті оңай жеңе отырып, бір пікірге келіп, бірлесіп әрекет етеді»,-деп түсініктеме берілген. Отбасы өмірге бейімделу үрдісінің аралық буыны емес, баланың өз үйі ата-анасының шексіз махаббаты мен жылуына бөленетін жалғыз жер.

Ата анасы баласының жеке тұлғасының барлық жақтарын дұрыс қабылдап, оның қуанышы мен бақытсыздығын бірге бөлісетін болса, баласы бақытты әрі өмірге жақсы бейімделген болып өседі. Алайда баланы өмірге өзінен артық ешкім бейімдей алмайтынын да айта кеткен жөн. Баланың өз бойында талап пен қабілетін ашуы туралы бұған дейін айтып кеткен болатынбыз. А.О.Пинт: «Ата-аналар балаға жақсы тәрбие беру үшін оның мінез құлқындағы әрбір ұсақ-түйек өзгерістерді байқап білуге қабілетті болуы керек. Қоршаған ортаны зерттеу барысында бала өзінің шынайы өмірде нені істей алатынын немесе нені істей алмайтынын біледі, ал айналадағылары әр түрлі жолдармен оның бұл жетістіктерінің қаншалықты құнды екенін көрсетеді. Жеке тұлғаның мінез-құлқын алынатын нәтижелер айқындайды. Бұл нәтиже ішкі немесе сыртқы, алғашқы немесе екінші, материалдық немесе рухани, сондай-ақ, қысқа мерзімді немесе ұзақ мерзімді болуы мүмкін, әртүрлі психологиялық теорияларды жақтаушыларға байланысты. Адам кез-келген жаста мінез-құлықтың ойдағыдай жағымды әсері бар түрлерін жалғастырып дамытса, мұндай әсерлер сүйіспеншілік қасиеттерге тәрбиелейді. бөліп, баласында да сондай талаптың болуын, өз әуестігіне оның да қызығуын талап етеді. Жеке тұлғалық факторлар мен жанұялық қызығушылықтар мен әуестіктердің алуан түрлілігінің салдарынан бір отбасындағы балалар ата-аналары үшін басты нәрселерді әр түрлі – оң да, теріс те қабылдайды. Отбасында баланың жан-жақты дамуына ықпал ететін негізгі әлеуметтік – экономикалық және мәдени – тұрмыстық ахуалы. Осыған байланысты орта мектеп мұғалімінің негізгі мақсаты –

өмір сүру қажеттілігіне сенімділігі бар баланы тәрбиелеу. Тұлға мен ұжымның арақатынасын, тіршілігін түзуші мектеп ұжымы үшін бірліктің маңызы зор. Дарынды баланың мектепте және отбасында даму кезеңін қай жағынан алып қарасақ та, оған үлкен әсер беретін ортасы отбасы мен мектеп екеніне көзіміз жетеді. Сондықтан оның бірнеше аспектілерін алып қарасақ: біріншіден, дене, ақыл-ой және эмоционалды дамуын қамтамасыз етеді. Ұйымдастырушылық орталық ретіндегі мектеп іс-әрекетінің негізгі бағыттарының бірі мектеп пен отбасы күшін біріктіру болып табылады.

Бұл іс әрекеттің өзіндік ерекшеліктері:

1) педагогикалық үдерістің объективті заңдылықтарын білумен;

2) қазіргі кездегі мектептің әлеуметтік функцияларын нақты білумен;

3) отбасы ерекшеліктері мен қазіргі тенденцияларын білумен;

4) мұғалімнің ата-аналармен, қоғамдық мекемелермен жұмыс істеуге практикалық дайындығы болуымен анықталады. Мектеп пен отбасы тәрбиелік іс-әрекетінің бірлігі білім беру жүйелеріне қойылатын бірқатар талаптарды қанағаттандыратын мектептің жүйелі жұмысымен айқындалады. Мұндай талаптарға: ғылыми негізділік, шығармашылық ізденіс, отбасылық тәрбие нәтижесіне жауапкершілік пен қызығушылық, ата-аналардың педагогикалық мәдениетін мақсатты және жүйелі қалыптастыру.

Әдебиеттер

1. Сабыров Т.С. Болашақ мұғалімдердің дидактикалық дайындығын жетілдіру. – Алматы, 1999. – Б. 79б.

2. Қоянбаев Р.М., Қоянбаев Ж.Б. Педагогика. – Алматы, 2000. – 382 б.

3. Аймағамбетова Қ.А. Бастауыш сыныптарда дүниетануды оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздер: Алматы, 1998. – 321 б.

4. Жұмабаева А.Е. Бастауыш мектепте синтаксисті дамыта оқыту. – Алматы: Радиал, 2008. – 236 б.

5. Әмірова Ә.С. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық іс әрекетін ұйымдастырудың тұжырымдамасы. – Алматы, 2007. – 24 б.

ОҚУШЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ОҚУ ПРОЦЕСІНЕ ӘСЕРІ

А.Ж. Апушева

Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті

«Педагогика және психология» ББ 3 курс студенті

Ғылыми жетекші: Б.А. Матаев

PhD, қауымдастырылған профессор

Аңдатпа. Мақалада психологиялық денсаулықтың мәні және оның оқушылардың оқу процесіне әсері қарастырылады. Психологиялық тұрақтылық, өзін-өзі

бағалау, стресске қарсы тұру қабілеті оқу үлгеріміне ықпал етеді. Мұғалімдер мен ата-аналардың қолдауы, оқу ортасының жайлылығы, эмоционалды интеллектті дамыту маңызды. Оқушылардың психологиялық денсаулығын нығайту үшін стресс менеджменті, мотивация мен өзін-өзі реттеу дағдыларын дамыту қажет.

Кілтті сөздер: психологиялық денсаулық, оқу процесі, эмоционалдық тұрақтылық, стресс, мотивация, өзін-өзі реттеу.

Аннотация. Статья рассматривает значение психологического здоровья и его влияние на учебный процесс учащихся. Психологическая стабильность, самооценка, способность противостоять стрессу влияют на успеваемость. Поддержка учителей и родителей, комфортная учебная среда, развитие эмоционального интеллекта – важны. Для укрепления психологического здоровья учащихся необходимы методы управления стрессом, повышение мотивации и развитие навыков саморегуляции.

Ключевые слова: психологическое здоровье, учебный процесс, эмоциональная стабильность, стресс, мотивация, саморегуляция.

Abstract. The article explores the significance of psychological health and its impact on students' learning. Psychological stability, self-esteem, and stress resilience influence academic performance. Teacher and parent support, a comfortable learning environment, and emotional intelligence development are key. Strengthening psychological health requires stress management, motivation, and self-regulation skills.

Keywords: psychological health, learning process, emotional stability, stress, motivation, self-regulation.

Кіріспе

Оқушының психологиялық денсаулығы оқу процесінің тиімділігін арттыруда шешуші фактор болып табылады. Эмоционалдық тұрақтылық, өзін-өзі бағалау, стреске қарсы тұру қабілеті және мотивация оқу нәтижелеріне тікелей әсер етеді. Джон Дьюи оқытудың тәжірибеге негізделген (прагматикалық) [1] әдістерін ұсынып, баланың оқу процесіне белсенді қатысуының маңыздылығын атап өтті. Ол оқыту ортасы оқушының табиғи қызығушылығы мен қажеттіліктерін ескеруі керек деп есептеді. Үздік баға алу, жоғары нәтижеге қол жеткізу, мұғалімдер мен ата-аналардың күтілімін ақтау қажеттілігі оқушыларға қосымша күйзеліс тудырады. Осыған байланысты, Бенджамин Блум өзінің таксономиясын [2] жасап, білім беру мақсаттарын оқушылардың қабілеттеріне қарай кезең-кезеңімен дамыту қажеттігін ұсынды. Бұл әдіс оқушыға шамадан тыс қысым түсірмеу үшін оқу тапсырмаларын ретімен беруге негізделген. Бұл мақалада оқушылардың психологиялық әл-ауқатының оқу процесіне ықпалы, сондай-ақ оны сақтау және нығайту үшін қолданылатын әдістер мен тәсілдер қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты: Оқушылардың психологиялық денсаулығы мен оқу процесінің өзара байланысын анықтау және оқушылардың психологиялық денсаулығын сақтау мен нығайтуға бағытталған бағдарлама ұсыну.

Зерттеудің міндеттері:

- Психологиялық денсаулықтың оқу процесіне әсерін

теориялық тұрғыдан талдау;

- Оқушылардың психологиялық денсаулығының негізгі көрсеткіштерін анықтау:
- Оқушылар арасында психологиялық күй мен оқу үлгерімі арасындағы байланысты зерттеу;
- Оқушылардың психологиялық денсаулығын жақсарту үшін бағдарлама жасау.

Материалдар мен әдістер

Осы зерттеуде ұсынылған шешімдерді жүзеге асыру арқылы оқушылардың психологиялық денсаулығын жақсартып, олардың оқу процесіне деген қызығушылығын арттыруға болады. А.Н. Леонтьев іс-әрекет теориясын [3] дамытып, оқушының психологиялық денсаулығы мен оның оқу белсенділігі арасындағы байланысты қарастырды. Ол оқу процесінде баланың мотивациясы мен эмоционалдық күйі маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Б.Г. Ананьев жасөспірімдердің [4] психологиялық даму ерекшеліктерін, олардың оқу процесіне бейімделуін және стресске төзімділігін зерттеді. Оның зерттеулері оқушылардың физиологиялық, психологиялық және әлеуметтік дамуының өзара байланысын ашып көрсетті. С.Л. Рубинштейн психикалық дамуда [5] сыртқы ортаның және адамның белсенділігінің маңыздылығын қарастырып, оқу процесінде психологиялық факторлардың әсерін зерттеді.

Оқушылардың психологиялық денсаулығын сақтау үшін келесі маңызды шараларды қолдану қажет:

- Мектептерде психологиялық қолдау көрсету
- Психолог мамандардың жұмысын күшейту.
- Оқушылармен жеке және топтық психологиялық кеңес жүргізу.
- Эмоционалдық қиындықтарды ерте анықтау және алдын алу.
- Оқу ортасын жайлы ету
- Мұғалімдер оқушыларға қолдау көрсетуі тиіс.
- Баға қою жүйесін стрессті азайтатындай етіп ұйымдастыру.
- Оқушылардың еркін пікір білдіруіне мүмкіндік беру.
- Ата-аналармен жұмыс
- Ата-аналарға психологиялық денсаулықтың маңыздылығы туралы ақпарат беру.
- Балалардың эмоционалдық жағдайына көңіл бөлу.
- Ата-ана, мұғалім және оқушы арасындағы байланысты нығайту.
- Мотивация мен өзін-өзі реттеу дағдыларын дамыту
- Оқушыларға стресс пен эмоцияларды басқару әдістерін үйрету.
- Оқуда жетістіктерге жету үшін мақсат қою және оны орындау дағдыларын қалыптастыру.

• Жетістіктерді мадақтау арқылы оқушылардың өз-өзіне деген сенімін арттыру.

20 оқушыдан тұратын топты бақылау арқылы олардың психологиялық денсаулығы мен оқу нәтижелерінің арасындағы байланысты анықтау мақсатында бақылау жүргізілді. Оқушылардың психологиялық жағдайы мен олардың оқу процесіне қатысуы, мотивациясы, білім алуға деген көзқарасы мен жалпы оқу қабілеттері зерттелді. Бақылау барысында оқушылардың психологиялық жай-күйі мен олардың академиялық жетістіктері арасындағы корреляция анықталды. Бұл кезеңде психологиялық денсаулықтың жоғары деңгейі оқушылардың оқуға деген ынтасын арттырып, оқу нәтижелеріне оң әсер ететіндігі байқалды. Ал, керісінше, психологиялық күйі тұрақсыз немесе стреске ұшыраған оқушыларда оқу процесіне қатысу деңгейі төмен болды. Топ мүшелерден сауалнама алынды. Сауалнамалар олардың психологиялық денсаулығы, оқу мотивациясы, әлеуметтік қолдау, стресс деңгейі және жалпы оқу процесіне деген көзқарастары зерттелді.

Сауалнама оқушыларға жеке түрде беріледі, олар өздерін қызықтыратын сұрақтарға жауап береді. Бұл сауалнама формасы оқушылардың өз психологиялық жағдайы мен оқу мотивациясын толық және ашық көрсетуіне мүмкіндік береді.

Сауалнама бірнеше бөлімнен тұрады, олар оқушылардың психологиялық жағдайын, олардың оқу мотивациясын, әлеуметтік қолдауды, стресс деңгейін және оқу процесіне деген көзқарастарын анықтауға бағытталған сұрақтардан тұрады. Мысалы:

• Психологиялық денсаулық: «Сіз соңғы уақытта қалай сезінесіз?» немесе «Сіз өзіңізді эмоционалды тұрғыда тұрақты сезінесіз бе?»

• Оқу мотивациясы: «Сіз оқу процесіне қаншалықты қызығушылық танытасыз?» немесе «Оқу барысында қиындықтар туындағанда қалай әрекет етесіз?»

• Әлеуметтік қолдау: «Сізге оқу барысында кімдер қолдау көрсетеді?» немесе «Сіз өзіңіздің мұғалімдеріңізден немесе достарыңыздан қандай қолдау ала аласыз?»

• Стресс деңгейі: «Сіз оқу кезінде жиі стресске ұшырайсыз ба?» немесе «Сіз өзіңізді оқу кезінде қалай сезінесіз, шаршау немесе жеңілдеу ме?»

Нәтиже

Зерттеу нәтижелері бойынша келесідей қорытындылар жасалды:

1. Психологиялық денсаулық пен оқу мотивациясы арасындағы байланыс: Зерттеу барысында оқушылардың психологиялық денсаулығының деңгейі мен олардың оқу мотивациясы арасындағы байланыс анықталды. Психологиялық денсаулығы жақсы оқушылардың оқу мотивациясы жоғары болды. Ал психологиялық күйі тұрақсыз немесе стреске ұшыраған оқушылардың оқу процесіне қатысуы мен

мотивациясы төмен болды.

2. Психологиялық денсаулықтың оқу нәтижелеріне әсері: Психологиялық денсаулықтың жоғары деңгейі оқушылардың оқу процесіне деген ынтасын арттырып, оқу нәтижелеріне оң әсер ететіндігі байқалды. Бұл көрсеткіштер оқушылардың академиялық жетістіктеріне тікелей әсер етті.

3. Стресс деңгейі мен оқу қатысуы: Стресске ұшыраған оқушылардың оқу процесіне қатысу деңгейі төмендеді, бұл олардың психологиялық жай-күйінің тұрақсыздығынан болды.

Сауалнама нәтижелері:

Сауалнама жүргізілген 20 оқушыдан алынған мәліметтер бойынша, олардың психологиялық денсаулығы мен оқу мотивациясы арасындағы корреляция анықталды (1 кестені қараңыз):

- Психологиялық денсаулығы жоғары оқушылардың үлесі: 60%
- Оқу мотивациясы жоғары оқушылардың үлесі: 65%
- Стреске ұшыраған оқушылардың үлесі: 25%
- Оқу процессіне қатысуы төмен оқушылардың үлесі: 20%

Кесте 1 – Сауалнама нәтижелері

Көрсеткіштер	Пайызы (%)
Психологиялық денсаулығы жоғары оқушылар	60%
Оқу мотивациясы жоғары оқушылар	65%
Стреске ұшыраған оқушылар	25%
Оқу процессіне қатысуы төмен оқушылар	20%

Зерттеу нәтижелері оқушылардың психологиялық денсаулығының олардың оқу процесіне және академиялық жетістіктеріне тікелей әсер ететіндігін көрсетті. Психологиялық жағдайы тұрақты, эмоционалдық қолдау алған оқушылардың оқу мотивациясы жоғары болып, олардың пәндерді меңгеру деңгейі мен үлгерімі айтарлықтай артатыны анықталды. Мұндай оқушылар жаңа білімді қабылдауға белсенді қатысып, қиындықтарды оңай еңсере алады.

Керісінше, жоғары стресс деңгейі, эмоционалдық тұрақсыздық және психологиялық күйзеліс оқушылардың оқу процесіне қатысу деңгейін төмендетіп, олардың жетістіктеріне теріс әсер етті. Мұндай жағдайдағы оқушылар көбінесе тапсырмаларды орындауға немқұрайлы қарайды, білімді меңгеруде қиындықтарға тап болады және өз қабілеттеріне сенімсіздік танытады.

Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері мектептердегі психологиялық қолдаудың маңыздылығын айқындады. Оқушыларға дер кезінде

көрсетілген психологиялық көмек олардың эмоциялық тұрақтылығын сақтауға, сенімділігін арттыруға және оқу процесіне белсенді қатысуына ықпал етеді. Оқу барысында психологиялық әл-ауқатты қолдау тек жеке оқушыларға ғана емес, жалпы сыныптағы және мектептегі оқу ортасының жақсаруына әсер етеді.

Осылайша, психологиялық денсаулық пен академиялық жетістіктер арасында тығыз байланыс бар екендігі дәлелденді. Білім беру жүйесінде оқушылардың эмоционалдық жағдайына көңіл бөлу, стрессті төмендету және психологиялық қолдау шараларын күшейту олардың оқу белсенділігі мен табыстылығын арттырудың негізгі шарттарының бірі болып табылады.

Әдебиеттер

1. Дьюи, Дж. Демократия и образование: [Пер. с англ.] / Дж. Дьюи. [Текст] – Москва: Педагогика-пресс, 2000. – 382 с.

2. Overview B. [Электронный ресурс] – URL: https://media.citt.ufl.edu/resources/blooms/index.html

3. Леонтьев А.Н. Биологическое и социальное в психике человека, [Электронный ресурс] – URL: https://www.booksite.ru/localtxt/leo/nti/ev/leontiev_a_n/bio/log/ich/esk/biologicheskoe/1.htm //

4. Ананьев Б.Г. Вопросы детской психологии. Часть II [Текст] // Известия АПН РСФСР. – 1948. – №18. – 22 с.

5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии [Текст].– М.: АСТ, 2019.– 416 с.

МЕКТЕПТЕГІ БУЛЛИНГТІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ

К.М. Артықбай
Ә.Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Матаев Берік Айтбаевич
PhD, қауымдастырылған профессор

Аңдатпа. Бұл мақалада мектептегі буллингтің психологиялық аспектілері және оның алдын-алу жолдары қарастырылады. Буллинг – оқушылар арасында жиі кездесетін әлеуметтік мәселе, ол құрбандардың психикалық денсаулығына, эмоциялық жағдайына және тұлғалық дамуына кері әсер етеді. Мақалада буллингтің негізгі түрлері, оның ішінде физикалық, вербалды, әлеуметтік және кибербуллингтің ерекшеліктері талданады.

Түйін сөздер: мектептегі буллинг, психологиялық аспектілер, эмоционалдық интеллект, кибербуллинг, әлеуметтік оқшаулану, психологиялық қолдау.

Аннотация. В этой статье рассматриваются психологические аспекты буллинга в школе и способы его предотвращения. Буллинг – это часто встречающаяся социальная проблема среди учащихся, которая негативно влияет на психическое здоровье, эмоциональное состояние и личностное развитие жертв. В статье анализируются

основные виды буллинга, включая физический, вербальный, социальный и кибер-буллинг, а также их особенности.
Ключевые слова: Школьный буллинг, психологические аспекты, эмоциональный интеллект, кибербуллинг, социальная изоляция, психологическая поддержка.

Abstract. Bullying is a common social issue among students that negatively impacts the mental health, emotional state, and personal development of the victims. The article analyzes the main types of bullying, including physical, verbal, social, and cyberbullying, as well as their characteristics.
Keywords: School bullying, psychological aspects, emotional intelligence, cyberbullying, social isolation, psychological support.

Кіріспе

Бүгінгі таңда әлемнің көптеген елдерінде кездесетін әлеуметтік және психологиялық мәселенің бірі- мектептегі буллинг. Бұл балалар мен жасөспірімдер арасында агрессивті әрекеттер мен қысым көрсету, қорлау, кемсіту сияқты мінез-құлықтың көрінісі. Буллинг тек физикалық зақымдануларды емес, сондай-ақ эмоционалдық және психологиялық жарақаттар мен қиындықтарды да тудырады. Буллингтің құрбандары көбінесе депрессия, стресс, өзін-өзі төмен бағалау, жалғыздық және қорқыныш сияқты психологиялық мәселелермен бетпе-бет келеді. Мұның салдары оқушылардың оқу үлгеріміне, мектепке деген көзқарасына және жалпы тұлғалық дамуына теріс әсер етуі мүмкін.

Буллингтің алдын алу және оны азайту үшін мектептерде тиімді психологиялық әдістер мен бағдарламалар қажет. Оқушыларға эмоционалдық интеллектті дамыту, өзара құрметті қалыптастыру, дұрыс қарым-қатынас дағдыларын үйрету маңызды. Сонымен қатар, мектеп психологтарының, мұғалімдер мен ата-аналардың бірігіп жұмыс істеуі, оқушылардың психологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін үлкен маңызға ие. Осы зерттеу жұмысы мектептегі буллингтің психологиялық аспектілерін, оның салдарын және буллингті азайту үшін қолданылатын алдын-алу шараларын қарастырады.

Материалдар мен әдістер.

Мектептегі буллинг бірнеше түрге бөлінуін алғаш рет Дан О'Мэлли [1] есімді норвегиялық психолог ұсынған. Ол 1970-1980 жылдары мектептегі буллинг мәселесін зерттей отырып, буллингтің бірнеше негізгі түрін айқындады. Оның зерттеулерінің нәтижесінде буллингтің келесі түрлері анықталды:

Физикалық буллинг – физикалық күш қолдану, ұру, тебу, қорлау сияқты әрекеттер.

Вербалды буллинг – қорлайтын сөздер айту, мазақтау, балағаттау.

Әлеуметтік буллинг – әлеуметтік оқшаулау, құрбандарды топтан шығарып тастау, олардың абыройына нұқсан келтіру.

Кибербуллинг – интернет немесе әлеуметтік желілер арқылы қорлау, кибершабуылдар жасау.

Дан О'Мэлли [1] өз зерттеулерінде мектептерде буллингтің алдын алу үшін арнайы бағдарламалар мен шаралар ұйымдастыруды ұсынған. Оның ең танымал жұмысы – Olweus Bullying Prevention Program (OBPP) болып табылады.

Мектептегі буллингтің психологиялық аспектілерін зерттеген ғалымдар көп. Олардың зерттеулері балалар мен жасөспірімдер арасындағы агрессия мен күш көрсету, оның себептері, әсерлері және алдын алу жолдары туралы маңызды деректер ұсынады. Мына ғалымдарды атап өтуге болады:

1. Дан О'Мэлли [1] – Буллинг зерттеуінің пионері. Ол буллингтің концепциясын алғаш рет нақты анықтап, оның мектептерде таралуын зерттеген. Ол 1970 жылдары буллингтің әсерлерін зерттеп, оны балалардың психологиясымен байланыстырып, жанжалдардың профилактикасын ұсынған. Оның «Olweus Bullying Prevention Program» (OBPP) бағдарламасы әлем бойынша мектептерде қолданыс тапты.

2. Анита Хикс [2]– Психолог және буллингтің психологиялық аспектілерін зерттеуші ғалым. Ол буллингтің құрбандарындағы ұзақ мерзімді психологиялық зардаптарды зерттеді, әсіресе депрессия, өзін-өзі бағалаудың төмендеуі және әлеуметтік оқшаулану.

3. Питер Смит [3]– Бұл ғалым буллингтің психологиялық салдарын зерттеген, әсіресе оның балалардың психикасына және әлеуметтік қарым-қатынастарға әсері жайында. Ол буллингтің әлеуметтік және мәдени тұрғыдан қалай қалыптасатынын және оның алдын алу жолдарын зерттейді.

4. Роберт Салкин [4]– Буллингтің жұмыс орнындағы және мектептегі әлеуметтік динамиканы қалай өзгертетінін зерттеген. Ол күш көрсету мен дискриминацияның әртүрлі нысандарын қарастырған және агрессияның қайнар көздерін психологиялық тұрғыдан түсіндірген.

Бұл ғалымдардың зерттеулері мектептегі буллингтің психологиялық әсерлерін түсіну үшін өте маңызды. Буллингтің психологиялық аспектілері балалардың дамуына үлкен әсер етеді, ал бұл зерттеулер оның алдын алу мен емдеу жолдарын іздеу үшін аса қажетті.

Нәтиже

KIVA бағдарламасы – бұл мектептегі буллингті болдырмау және алдын алу мақсатында финдік ғалымдар мен педагогтар тарапынан жасалған арнайы профилактикалық бағдарлама. KIVA бағдарламасы Финляндияда 2006 жылы бастапқыда мектептерде кеңінен қолданылды және ол әлем бойынша түрлі елдерде сәтті жүзеге асырылуда. KIVA бағдарламасы мектептерде буллингтің алдын алу мен оны азайтуға бағытталған.

Бағдарламаның негізгі мақсаты – мектептерде қауіпсіз және қолайлы орта қалыптастыру, буллингке қатысушыларды (құрбандарды және агрессорларды) психологиялық қолдау көрсету арқылы проблеманы шешу.

KIVA бағдарламасы алғаш рет Финляндияда 2006 жылы сынақтан өткізіліп, 2009 жылдан бастап ресми түрде барлық Финляндия мектептерінде қолданыла бастады. Бағдарламаның тиімділігін бағалау үшін көпқырлы зерттеулер жүргізілді. Бұл зерттеулерде бағдарламаға қатысқан мектептердің оқушылары арасында буллингтің деңгейі төмендегені байқалды. Бағдарламаның тиімділігін бағалау үшін сауалнамалар, оқушылар мен мұғалімдер арасында сұхбаттар, сондай-ақ буллингтің жиілігін бақылау үшін ұзақ мерзімді зерттеулер жүргізілді. Оқушылардың қатысуы және олардың бағдарламаны қалай қабылдағаны туралы пікірлер жинақталды. Финляндиядағы мектептерде KIVA бағдарламасы енгізілгеннен кейін буллингтің айтарлықтай төмендегені анықталды. Сонымен қатар, балалар арасында қарым-қатынастарды жақсарту, өзара түсіністік пен қолдауды арттыру сияқты оң өзгерістер байқалды.

KIVA бағдарламасында оқушылардың өздерін жауапкершілікті сезінуіне бағытталған жұмыс жүргізіледі. Мысалы, олар буллингке қарсы іс-шараларға қатысуға, буллинг құрбандарына көмектесуге шақырылады.

KIVA бағдарламасы Финляндияда үлкен жетістікке жеткеннен кейін, көптеген елдерде, оның ішінде Қазақстанда да зерттеліп, мектептерде қолданылуы басталды. Көптеген мектептер бұл бағдарламаны енгізуге қызығушылық танытып, буллингке қарсы күресті тиімді жүргізу үшін оны тәжірибеде қолдануда.

Бағдарлама бастапқыда 50 мектепте жүзеге асырылды. 2019 жылдың соңына қарай, KIVA бағдарламасы 40 елде, оның ішінде Еуропа, Азия, және Америкада кеңінен қолданылып, әлем бойынша 15 000-нан астам мектеп оған қатысты. Финляндияда жүргізілген зерттеулер бойынша, бағдарламаға қатысқан мектептерде буллинг деңгейі 30-40% төмендеген. Оқушылардың арасында өзара құрмет пен әділ қарым-қатынас деңгейі айтарлықтай артты. Мұғалімдер мен ата-аналар буллинг мәселесіне қатысты білімдерін жетілдіріп, оқушыларға қолдау көрсетуге белсенді қатысты.

Кесте-1. Бағдарламаның кестелік нәтижелері:

Қатысушылар	**Буллингтің деңгейінің төмендеуі**	**Психологиялық әл-ауқаттың жақсаруы**
Финляндиядағы мектептер (2006–2019)	30-40%	Оқушылардың қауіпсіздігі 20-30% артты
Бағдарламаға қатысқан мұғалімдер	Буллингке қарсы әрекеттердің тиімділігі 60% артты	Мұғалімдер арасындағы белсенділік 15-20% артты
Қатысушы мектептер	15 000 мектеп, 40 ел	Бағдарламаның оң

(әлем бойынша)		әсері 90% мектептерде байқалды

Қорытынды

Мектептегі буллинг – оқушылар арасында кең тараған психологиялық және әлеуметтік проблема, ол балалар мен жасөспірімдердің психикалық, эмоциялық денсаулығына теріс әсерін тигізеді. Буллингтің физикалық, вербалды, әлеуметтік және кибербуллинг секілді түрлі түрлері бар, олардың әрқайсысының жеке ерекшеліктері мен теріс әсерлері бар. Бұл мәселенің алдын алу үшін тиімді бағдарламалар мен әдістерді қолдану қажет.

Киваның алдын алу бағдарламасы – буллингті жоюға бағытталған маңызды құралдардың бірі. Финляндияда алғаш рет енгізілген бұл бағдарлама мектептерде буллингтің деңгейін едәуір төмендетуге қол жеткізді. Бағдарламаның негізгі мақсаты – мектептерде қауіпсіз және құрметке негізделген орта қалыптастыру, сондай-ақ оқушыларды әлеуметтік жауапкершілікке тәрбиелеу болып табылады. KIVA бағдарламасы енгізілген мектептерде оқушылар арасындағы өзара құрмет пен түсіністік артып, буллингтің деңгейі 30-40% төмендегені байқалды.

Қазақстанда да бұл бағдарламаның тиімділігі зерттеліп, көптеген мектептерде қолданыла бастады. KIVA бағдарламасын енгізу оқушылардың психологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, буллингке қарсы күрес жүргізуге және мектептерде оң қарым-қатынастарды қалыптастыруға үлкен септігін тигізеді. Сонымен қатар, мұғалімдер мен ата-аналардың белсенді қатысуы, сондай-ақ оқушылардың эмоционалдық интеллектін дамыту да буллингтің алдын алуда маңызды рөл атқарады.

Жалпы, бұл зерттеу мектептерде буллингтің алдын алу үшін кешенді шаралар қолдану қажеттілігін айқындайды. KIVA сияқты бағдарламалар мен тұрақты психологиялық қолдау арқылы мектептегі буллингті азайтуға болады, әрі оқушылардың қауіпсіз әрі қолайлы ортада дамуына ықпал етеміз.

Әдебиеттер

1. Әлімбекова Г. Мектептегі буллинг және оның алдын алу шаралары. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 185 б.

2. Құсайынова А.М. Мектептегі буллингтің психологиялық аспектілері. – Алматы: Қазақ педагогикалық кітапханасы, 2018. – 220 б.

3. Жанұзақова Л.Т. (2017). Мектеп оқушыларында психологиялық зорлық-зомбылықтың алдын алу // Қазақстан педагогикасы журналы.– 2017.– №32.– Б.45-52.

4. Тұрғынбаева Қ.А., & Байжанова А.Ж. Буллингке қарсы педагогикалық жұмыс әдістері: теория мен практика. – Астана: Фолиант баспасы, 2019. – 190 б.

5. Құдиярова С. Мектепте буллингке қарсы жұмыстарды ұйымдастырудағы педагогтың рөлі // Қазақстанның психология және педагогика ғылымдары журналы. – 2016. – №4. – Б. 73-82.

6. Исаева М.С. Психологиялық кеңес беру және балалардың агрессиясын болдырмау. – Алматы: Ұлттық кітапхана баспасы, 2014. – 150 б.

7. Қабақова Г. Психология және педагогика: буллингті алдын алу жолдары. – Алматы: Жоғары білім және ғылым орталығы, 2018. – 230 б.

RESEARCH ACTIVITIES OF STUDENTS: APPROACHES AND RESULTS

Д.С. Ахметова

магистрант Высшей школы педагогики

Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

научный руководитель: З.К. Кульшарипова

к.п.н., асс. профессор, г. Павлодар

Abstract. The modern education system is becoming more integrated, multi-level and multi-stage, providing new opportunities for learning, as well as personal and professional development. Within this system, higher professional education plays a key role, providing comprehensive training for specialists who are able to meet the growing demands of society.

In modern conditions, high demands are placed on young professionals, university graduates, not only for professional skills, but also for personal qualities. Their activity, initiative and independence in scientific work become important aspects of a successful professional career.

Keywords: development of scientific thinking, scientific and professional spheres, research activity, scientific and critical analysis.

Аңдатпа. Қазіргі білім беру жүйесі күннен-күнге неғұрлым интеграцияланған, көп деңгейлі және сатылы болып келеді, бұл оқу, сондай-ақ жеке және кәсіби даму үшін жаңа мүмкіндіктер береді. Осы жүйе аясында жоғары кәсіби білім маңызды рөл атқарады, өйткені ол қоғамның өсіп келе жатқан сұраныстарына жауап бере алатын мамандарды жан-жақты даярлауды қамтамасыз етеді.

Қазіргі заман шындығында жас мамандарға, жоғары оқу орындарының түлектеріне қойылатын талаптар тек кәсіби дағдылармен шектелмейді, сонымен қатар жеке қасиеттеріне де жоғары мән беріледі. Олардың белсенділігі, бастамашылдығы және ғылыми жұмыстағы дербестігі табысты кәсіби мансаптың маңызды аспектілеріне айналуда.

Түйін сөздер: ғылыми ойлауды дамыту, ғылыми және кәсіби сала, зерттеу қызметі, ғылыми сыни талдау.

Аннотация. Современная система образования становится все более интегрированной, многоуровневой и многоступенчатой, предоставляя новые возможности для обучения, а также личностного и профессионального развития. В рамках этой системы высшее профессиональное образование играет ключевую роль, обеспечивая комплексную подготовку специалистов, способных отвечать растущим запросам общества.

В условиях современных реалий к молодым специалистам, выпускникам вузов, предъявляются высокие требования не только к профессиональным навыкам, но и к личностным качествам. Их активность, инициативность и самостоятельность в научной работе становятся важными аспектами успешной профессиональной карьеры.
Ключевые слова: развитие научного мышления, научно-профессиональные сферы, исследовательская деятельность, научно-критический анализ.

Modern education in the Republic of Kazakhstan is aimed not only at training qualified specialists, but also at educating citizens who are able to actively participate in public life, realize their role in it and strive for personal and professional growth.

Currently, one can observe intensive changes in the student environment, which affect not only socio-economic, but also scientific and professional spheres. These changes contribute to a rethinking of scientific value orientations [1].

They manifest themselves in the desire for a more humanistic approach to education, an emphasis on the individual abilities and scientific needs of students, as well as the need to integrate new technologies and teaching methods.

Education is becoming not only a means of transferring knowledge, but also a platform for the development of scientific thinking, creativity and social responsibility.

The development of scientific thinking can lead to improved career outcomes, improved quality of life, and enhanced intelligence. Scientific thinking based on logic, critical analysis and a systematic approach makes it possible to solve problems more effectively and make informed decisions [2]. Article will discuss several methods that contribute to the development of scientific thinking.

First, it's important to develop the habit of asking questions. Instead of taking information on faith, he seeks to explore it, asking himself «why» and «how.» This will help to deepen the understanding of the subject being studied and identify possible contradictions.

Secondly, reading scientific literature and participating in discussions on scientific topics significantly broaden your horizons. Discussing ideas with like-minded people or experts helps you see different points of view and learn how to defend your positions in a reasoned manner.

Thirdly, the practical application of acquired knowledge is an important step towards the development of scientific thinking. It is necessary to participate in experiments, analyze data and draw conclusions based on facts. This will not only strengthen your skills, but also increase your confidence in scientific knowledge [3].

In addition, scientific and critical analysis of information from various sources helps to develop the ability to identify bias. It is important to learn how to compare different points of view and pay attention to evidence that supports or refutes statements.

Finally, regular reflection on your own thoughts and conclusions is a key element of scientific thinking. The main thing is on time. ask yourself questions about how you came to certain conclusions and what might change your mind. This will help you stay open to new ideas and approaches.

Following these recommendations not only helps to develop scientific thinking, but also significantly improves career prospects and the overall quality of life.

In a rapidly changing world, special attention is being paid to developing the skills necessary to successfully adapt to new challenges such as globalization, digitalization and changes in the labor market.

This requires educational institutions to be flexible and ready for innovation, as well as to review traditional approaches to teaching and assessment.

The style of scientific thinking in the philosophy of science is the way scientists understand the world and explain observed facts. It includes research methods used at the present stage of the development of science, as well as philosophical ideas and attitudes that influence the process of cognition. This term was introduced by scientists M. Born and L. Fleck [4].

When the scientific understanding of the world changes, the style of scientific thinking also changes. For example, the style of scientific thinking in Modern times was based on the experimental study of nature and the formulation of the laws of psychology through digitalization.

In order to establish the difference between ordinary and scientific thinking, two key concepts should be defined (Table 1):

Table 1 – Key Concepts

№	Concepts	Definition of Concepts
1.	Thinking	Cognitive and research activity of a person aimed at objectively reflecting the essence of objects, subjects, and phenomena of the surrounding reality.
2.	Science	The process of collecting, processing, and systematizing information about the surrounding world, with the aim of explaining events and phenomena based on scientific laws.

The forms of scientific thinking are designed to stimulate students' scientific research and contribute to the substantiation of the results obtained with their help. The task of attracting young people to science is urgent and necessary. Forms of scientific thinking play a key role in stimulating scientific research among students, as they contribute to the development of critical and analytical thinking necessary for successful research. These forms of thinking include such methods as the hypothetical-deductive approach, system analysis, experimentation, and modeling. The use of these methods allows

students not only to formulate scientific questions, but also to find sound answers to them, which, in turn, contributes to the deepening of their knowledge and understanding of the subject area [5].

The importance of attracting students to science cannot be overestimated. The modern challenges facing the scientific student community require fresh ideas and innovative solutions that future young scientists can offer. The development of science and technology directly depends on how effectively universities can interest and involve a new generation of researchers.

To do this, it is necessary to create a favorable environment for students' scientific activities, including access to resources, the support of experienced mentors and the opportunity to participate in real scientific projects.

Stimulating scientific activity among students is an important task for the university and society as a whole. In a rapidly changing world where science and technology play a key role in the development of society, it is necessary to involve young people in active participation in scientific research.

One of the main ways to stimulate scientific activity is to create a favorable research environment in educational institutions. This includes well-equipped laboratories, access to modern scientific resources, and the opportunity to collaborate with experienced scientists. It is also important to organize seminars, workshops and conferences where students can present their research, exchange ideas and receive feedback from experts.

In addition, it is worth paying attention to the introduction of mentoring programs, where experienced researchers can guide and support students in their scientific endeavors. This will help young scientists not only develop their skills, but also feel part of the scientific community.

It is also important to finance student research projects. Scholarships, grants, and competitions for the best scientific papers can be a powerful incentive for young people. Supporting such initiatives not only promotes the development of scientific ideas, but also helps students develop self-confidence and the desire to move forward in their scientific careers.

It is also important to involve students in interdisciplinary projects that allow them to apply knowledge from different fields and broaden their horizons. It promotes the development of critical thinking and creativity, which is an important aspect of scientific activity.

Students are engaged in research work both during their studies and during extracurricular activities in order to develop individual abilities and creative potential.

The research work of students, provided for by the current curricula, includes writing essays, reports, communications, term papers and theses. However, students often lack motivation and understanding of the goals of such work, which leads to the formal completion of assignments in order to

obtain an assessment. It is important to note that research work helps students develop the skills of working with scientific literature, critical thinking and information analysis, but does not always contribute to the development of independent scientific creativity.

Thus, the task of attracting students to science becomes not only relevant, but also necessary to ensure sustainable scientific progress.

Success in this field depends on the joint efforts of educational institutions, scientific organizations and the state aimed at creating attractive conditions for scientific work that will ensure the continuity of knowledge and the development of the scientific potential of the country.

The system of stimulating and supporting scientific activity includes several tasks (Table 2):

Table 2 – Key Tasks for Stimulating Scientific Activity

№	Tasks	Description of Tasks
1.	First Task	Increasing the interest of students, master's, and doctoral students in developing their scientific potential and enhancing the effectiveness of their research activities. This should be reflected in prioritizing the publication of research results in scientific journals indexed in databases such as Scopus, Web of Science, and ERICH
2.	Second Task	Aimed at increasing students' interest in strengthening scientific collaboration within universities. This includes the content and methodology of taught disciplines, scientific and pedagogical communication with students, master's, and doctoral students, as well as the creation and development of scientific student societies (SSC) and research schools.
3.	Third Task	Strengthening scientific communication among students both within their university and with other universities. This is achieved through organizing joint scientific conferences, participating in scientific conferences in Kazakhstan and abroad, preparing scientific projects, and establishing agreements on joint research activities and academic exchange programs with other universities.
4.	Fourth Task	Focused on developing students' interaction with scientific research infrastructure. This includes access to research laboratories, library collections, audio and video archives of scientific works, and other resources.

In conclusion, it should be noted that in order to stimulate the scientific activity of students, an integrated approach is needed, including creating conditions for research, mentoring support, financing projects and interdiscipli-

nary initiatives. This will not only help attract young people to science, but also ensure the sustainable development of the scientific potential of society in the future. The development of the higher education system dictates the need for continuous improvement of students' research activities, through which students have the opportunity to show individuality and creativity, put their knowledge into practice, feel and demonstrate their readiness for self-realization.

References

1. Baler M.A. Young Scientists: Potential, Problems, Prospects / M. A. Baler // Civil Security Technologies. – 2021. – Vol. 18. – No. 5. – P. 171–184. – DOI 10.54234/CST.19968493.2021.18.S.24.171. URL: https://moluch.ru/archive/446/98256/

2. Batukhtin S.G. Stimulating Scientific Activity Among Students / S.G. Batukhtin, V.I. Rudoy, V.B. Dide. – Text: direct // Young Scientist. – 2022. – No. 51 (446). – P. 171-173. – URL: https://moluch.ru/archive/446/98256/

3. Полицинский Е.В., Полицинская Е.В. Личностные качества при построении успешной профессиональной карьеры // Успехи современного естествознания. 2015. № 9-2. С. 365-368; URL: https://natural-sciences.ru/ru/article/view?id=35593

4. Politsinsky E.V., Politsinskaya E.V. Personal qualities in building a successful professional career // Advances in modern natural science. 2015. No. 9-2. P. 365-368

5. Wibowo T.S., Badi'ati A.Q., Annisa A.A., Wahab M.K., Jamaludin M.R., Rozikan M., Mufid A., Fahmi K., Purwanto A., Muhaini A. Effect of Hard Skills, Soft Skills, Organizational Learning and Innovation Capability on Islamic University Lecturers' Performance // Systematic Reviews in Pharmacy. 2020. № 11 (7). P. 556-569.

КОЛЛЕДЖ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ЖАҢА ОҚУ ЖАҒЫДАЙЛАРЫНА ӘЛЕУМЕНТТІК ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУІН ЗЕРТТЕУ

Н.Е. Бастемиева

Музыкалық колледждарынды балаларға арналған музыкалық мектеп интернаты, Павлодар, Қазақстан

Б.А. Матаев

Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл зерттеу жұмысының негізгі мақсаты – колледж студенттерінің жаңа оқу жағдайларына әлеуметтік және психологиялық бейімделуін зерделеу болып табылады. Жаңа оқу ортасына, жоғары оқу орнына өтудің алғашқы кезеңі студенттердің өміріндегі маңызды өзгеріс болып табылады. Бұл кезеңде жастар жаңа әлеуметтік қарым-қатынастарға, оқу жүйесіне және өздігінен білім алу процесіне бейімделуі тиіс. Әлеуметтік және психологиялық бейімделу студенттердің оқу процесіне, мотивациясына, жеке дамуына, сондай-ақ олардың әлеуметтік ортада қарым-қатынас жасаудағы тиімділігіне әсер етеді.

Түйін сөздер: Әлеуметтік бейімделу, психологиялық бейімделу, оқу жағдайы, колледж студенттері, жаңа ортаға бейімделу, әлеуметтік қарым-қатынас, психологиялық стресс.

Аннотация. Основная цель данного исследования заключается в изучении социальной и психологической адаптации студентов колледжа к новым учебным условиям. Переход в новую учебную среду, в высшее учебное заведение, является важным этапом в жизни студентов. В этот период молодые люди должны адаптироваться к новым социальным связям, образовательной системе и процессу самостоятельного обучения. Социальная и психологическая адаптация влияет на учебный процесс, мотивацию, личностное развитие, а также на эффективность взаимодействия студентов в социальной среде.
Ключевые слова: социальная адаптация, психологическая адаптация, учебные условия, студенты колледжа, адаптация к новой среде, социальные связи, психологический стресс.

Annotation. The main goal of this study is to examine the social and psychological adaptation of college students to new learning conditions. The transition to a new educational environment, to higher education, is a significant stage in students' lives. During this period, young people must adapt to new social connections, the educational system, and the process of independent learning. Social and psychological adaptation affects the learning process, motivation, personal development, as well as the effectiveness of students' interactions in the social environment.
Keywords: social adaptation, psychological adaptation, learning conditions, college students, adaptation to a new environment, social connections, psychological stress.

Кіріспе

Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, білім беру жүйесінің жаңғыруы және ақпараттық технологиялардың дамуы студенттердің оқу жағдайларына елеулі ықпал етуде. Бұл жағдайлар жаңа оқу жүйесіне бейімделу барысында студенттердің психоәлеуметтік күйіне әсер етеді. Әсіресе, жоғары оқу орындарында оқитын студенттер үшін бұл кезең өмірлік маңызды өзгерістермен сипатталады. Жаңа ортаға, жаңа білім беру жүйесіне бейімделу, сондай-ақ әлеуметтену процесінде кездесетін қиындықтар студенттердің психологиялық денсаулығына және әлеуметтік ортамен байланысына әсер ететін факторларға айналады.Колледж студенттері үшін оқу мен өмір сүру жағдайларының өзгеруі жаңа дағдыларды, стратегиялық ойлауды және жауапкершілік деңгейінің артуын талап етеді. [1] Оқу жағдайларына бейімделу процесі кезінде студенттер білім алуға деген ынтасын сақтап қана қоймай, психологиялық стресстен қорғана отырып, жаңа әлеуметтік рөлдерге енеді. Әлеуметтік психология тұрғысынан алғанда, бұл бейімделу процесі олардың жеке тұлғалық өсуі мен әлеуметтік қарым-қатынастарды қалыптастыруда үлкен маңызға ие. Бұл зерттеу жұмысының мақсаты – колледж студенттерінің жаңа оқу жағдайларына әлеуметтік-психологиялық бейімделу процесін зерттеу, бейімделудің түрлі аспектілерін талдау және студенттердің оқу барысында кездесетін психоәлеуметтік қиындықтарды анықтау. Сонымен қатар, студенттердің бейімделу процесін жеңілдету үшін қолданылатын тиімді психология-

лық әдістер мен стратегияларды ұсыну, осыған сәйкес қолдау көрсету шараларын қарастыру маңызды болып табылады.[2]

Негізгі бөлім.

Жас адамдардың кәсіби білім жүйесіне кіруі, студенттік жаңа әлеуметтік мәртебені иеленуі олардан жаңа мінез-құлық формаларын қалыптастыруды талап етеді, бұл олардың жаңа жағдайына барынша сәйкес болуына мүмкіндік береді. Жеке тұлғаны қалыптастыру, оның қоғамда сәтті социализациялануы және еңбек нарығында белсенді бейімделуі – қазіргі білім берудің ең маңызды міндеттерінің бірі. Адаптацияның бір түрі адамның кәсібилігі болып табылады, ол өмір сүру үшін маңызды ресурс ретінде көрінеді. Кәсіп игеруге ұмтылыс мектеп бітірушілерін орта кәсіби оқу орындарына қабылдауға ынталандырушы фактор болып табылады. Бұл бейімделу процесі ұзақ уақытқа созылуы мүмкін, бұл адамның психологиялық және физиологиялық деңгейде шамадан тыс шаршауына әкелуі мүмкін, соның салдарынан студенттің белсенділігі төмендеп, ол тек жаңа мінез-құлық тәсілдерін қалыптастыруда ғана емес, бұрынғы таныс әрекеттерді орындауда да қиындықтарға ұшырауы мүмкін. Студенттердің колледжде оқуға бейімделуі – көп деңгейлі процесс, ол әлеуметтік-психологиялық бейімделудің құрамдас бөліктерін қамтиды және студенттердің интеллектуалдық және жеке мүмкіндіктерін дамытуға ықпал етеді. [1] Әлеуметтік-психологиялық бейімделу жағдайында студенттер өздерінің жаңа әлеуметтік рөлін түсінуі қажет – іс-әрекет, қарым-қатынас, өзін-өзі тану процесінде олардың ішкі әлеуеті бейімделу механизмдері арқылы өзгереді: когнитивтік (танымдық процестерді қамтитын), эмоционалдық, практикалық, бұл студенттің практикалық іс-әрекет жағдайларында мінез-құлқын анықтайды. Студенттің – бірінші курс студентінің бейімделуінің екі маңызды аспектісі (факторы) бар.

Біріншісі – оқу іс-әрекетіне бейімделу (осы жағдайда оқу әдістері мен тәсілдерінің өзгеруі, оқу пәндерінің мазмұнының күрделенуі және т.б.). Екіншісі – жаңа әлеуметтік ортаға, яғни оқу тобына бейімделу.

Адамның жаңа жағдайға, жаңа қарым-қатынастарға бейімделуінің сәтті өтуі көп жағдайда бастапқы мотивацияға және оның шынайы әрекет пен мінез-құлықтағы өзгерістеріне байланысты болады.[3]

Студенттің колледждің білім беру ортасына бейімделу процесін талдау барысында олардың бейімделуінде кездесетін бірқатар мәселелер анықталды: мамандықты таңдау мотивациясының белгісіздігі мен оған дайындықтың жеткіліксіздігі; кәсіби-жеке перспектива құрамдарының дамымағандығы; өз мінез-құлқы мен іс-әрекетін психологиялық реттеуді өз бетімен орындай алмауы; дербес іс-әрекет дағдыларының жеткіліксіз қалыптасуы; жаңа жағдайда еңбек және демалыс режимін оңтайлы ұйымдастыру; коммуникациялық тосқауылдардың болуы.

Осы жағдайды талдай отырып, студенттердің оқу процесіне бейімделуінің негізгі мақсаты ретінде студенттердің оқу өміріне

ауыртпалықсыз енуі үшін ең оңтайлы жағдайларды жасауға болатынын айқындадық.

Осы мақсатқа жету үшін бірінші курс студенттеріне қолдау көрсету бойынша жұмыстардың бағыттарын анықтадық, оның ішінде:

• Студенттердің – бірінші курс студенттерінің бейімделу деңгейін анықтау мақсатында диагностика жүргізу;
• Бірінші курс студенттерінде позитивті оқу мотивтерін қалыптастыру;
• Бірінші курс студенттерінің жаңа ұжымдағы әлеуметтік статусын орнату және қолдау көрсету;
• Жаңа білім беру ортасымен байланысты психологиялық және физикалық қолайсыздықтарды алдын алу және азайту;
• Педагогикалық қызметкерлерді, жатақханалардың тәрбиешілерін психологиялық-педагогикалық тұрғыдан ағартуды ұйымдастыру;
• Қажетті студенттерге және олардың ата-аналарына (заңды өкілдеріне) жеке көмек көрсету;
• Барлық қызметкерлердің бірігіп бірінші курс студенттерінің бейімделу мәселелерін шешу үшін әрекет етуді үйлестіру.
Бірінші курс студенттерінің бейімделу процесінің нәтижелерін талдау оқу барысында бейімделуге қиындықтар туғызатын негізгі себептерді анықтауға мүмкіндік берді:
• Өзіне, өз мүмкіндіктері мен қабілеттеріне, іс-әрекетіне және оның нәтижелеріне деген ерекше көзқарас;
• Оқу іс-әрекеті, ол жоғары деңгейде бақылауды талап етеді, ол өз әрекеттері мен мүмкіндіктерін дұрыс бағалауға негізделуі тиіс.
Бейімделу 2-3 аптадан бірнеше айға дейін созылады, бұл студенттің әлеуметтік жетілуіне байланысты. Бұл жасөспірім мен жас адамның психологиялық даму ерекшеліктерімен де байланысты.
Жасөспірімдік кезең – баланың ата-аналардан эмансипациялану кезеңі. Бұл кезеңде ең үлкен қызығушылықты мінез-құлықтық эмансипация тудырады – ата-аналардың бақылауынан босануға ұмтылу, сыртқы басқарусыз өз шешімін қабылдау құқығын қорғау. Колледж бен студент бір-біріне бейімделеді. Сондықтан педагог-психолог, әлеуметтік педагог, пән мұғалімдері, сынып жетекшілері студенттің – бірінші курс студентінің толыққанды дамуы үшін жағдай жасайды. Екінші кезең (қыркүйек, қазан) – талапкердің «Адаптациялық аптаға» қатысуын көздейді, бұл жаңа оқу жағдайларымен танысу, студенттер арасындағы ақпарат жетіспеушілігін жою, әлеуметтік-психологиялық тренингтер, сынып жетекшілері мен тәрбиешілерге арналған семинарлар ұйымдастыру арқылы студенттік ұжымда, жатақханада қолайлы атмосфера қалыптастыру, оқу мотивтерін зерттеу, психикалық процестердің (тривождық, өзін-өзі бағалау және басқалар) дамуына байланысты проблемаларды талқылау.[4]Үшінші кезең (қараша, желтоқсан) – студенттің ұжымдағы мәртебесін және оқу орындарындағы білім алу сапасына қанағаттануын зерттеуді білдіреді. Бұл кезеңде оқу сабақтарына қатысу,

сынып жетекшілеріне, студенттердің ата-аналарына арналған ұсыныстар жасау, барлық білім беру процесінің қатысушыларын кеңес беру жүргізіледі.Төртінші кезең (екінші семестр) – түзету және ағарту жұмыстары жүргізіледі, колледжде және жатақханада коммуникациялық дағдыларды, өзін-өзі сенімді сезінуді дамыту бойынша топтық және жеке сабақтар ұйымдастырылады, оқытушылар үшін мотивация мәселелері, тиімді қарым-қатынас орнатудың ерекшеліктері және мақсат қою мәселелері бойынша семинарлар өткізіледі, студенттердің – бірінші курс және лицей оқушыларының бейімделу динамикасы бойынша диагностика жүргізіледі.Адаптациялаушы шараларды жүзеге асырудың нәтижелері ретінде келесі көрсеткіштер қарастырылады: • жаңа студенттер тобын «тәуекел» тобын анықтау, олардың адаптациясында терең және ұзақ дағдарыстар болуы мүмкін; • бірінші курс студенттерінің адаптация кезеңіндегі мәселелердің мәнін түсіну, олардың қабылдау сипатын өзгерту; • мәселелерді шешудің және алдын алудың дұрыс тәсілдерін меңгеру; • оқу қызметіне деген мотивацияны дамыту; • кәсіби таңдау дұрыс жасалғанын түсіну; • сенімді мінез-құлық дағдыларын дамыту, асоциалды мінез-құлықты алдын алу бойынша тренинг элементтері бар сабақтарды әзірлеу. Сынып жетекшісі бірінші курсқа әртүрлі мектептерден, әртүрлі қалалар мен аудандардан келген студенттерден құралған топтың біртұтастығын қалыптастыру мәселесін шешуде. Қысқа мерзімде олар әрбір студентке жеке көзқарас табуы керек, тек жаңа студенттерді ұжымға біріктіруді ғана емес, сонымен қатар ұжымды оның дамуының ең жоғары кезеңіне жеткізіп, болашақ кәсіби қызметтің перспективаларын ашуы тиіс. Мұғалім сынып жетекшісі оқу үдерісіне бейімделу бағдарламасын іске асырады, студенттердің тәрбие мен оқыту процесіндегі диагностика нәтижелерін ескере отырып.Оқу жылын бастау кезінде жаңа топтарда келесі диагностикалар жүргізіледі: студенттердің психикалық жағдайы бойынша өзін-өзі бағалау диагностикасы; колледжде оқу жағдайларына бірінші курс студенттерінің бейімделу деңгейін диагностикасы; қарым-қатынас деңгейі. Адамаралық қатынастарды, топтық бірігуді және әлеуметтік-психологиялық климат сапасын зерттеу үшін келесі әдістемелер жүргізіледі: ұжымның психологиялық климатының диагностикасы; «Социометрия» әдістемесі тиімді болып қала береді, ол студенттің топтағы мәртебесін ғана емес, сонымен қатар барлық ішкі топтық өзара әрекеттестіктердің көптүрлілігін анықтауға мүмкіндік береді.Бірінші курс студенттерінің мотивациясын зерттеу үшін келесі сауалнамалар жүргізіледі: колледжге түсу мотивтері. Оқу мотивациясы. Сынып жетекшілерінің «сұраныстары» бойынша қосымша тестілік әдістемелер қолданылады: кәсіби қызығушылықтарды, дербестіктің деңгейін, тәрбиелілік деңгейін, студенттердің эмоциялық күйін, өзін-өзі бағалауды және талаптардың деңгейін зерттеу.Практикалық сабақтар, әңгімелер, консультациялар, диагностикалық процедуралардың талдауы негізінде

жаңа топтағы студенттермен жұмыс жасауға арналған ұсыныстар әзірленеді. Олар келесі бағыттарды қамтиды:

• топтар мен колледжде оқу сабақтарында қолайлы эмоционалды климатты қалыптастыру, ұжымның бірігуін белсендіру;

• студенттерге құрдастар ұжымында өз орнын табуға, қақтығыс жағдайларын шешуге көмек көрсету;

• «сәттілік жағдайын» қалыптастыру: оқу және әлеуметтік белсенділікті, табандылықты, шыдамдылықты, дербестікті қолдау; оң көзқарасты ынталандыру;

• сәтсіздік салаларында жұмсақ бағалау режимін пайдалану. [5]

Қорытынды.

Колледж студенттерінің жаңа оқу жағдайларына әлеуметтік және психологиялық бейімделуін зерттеу бұл процестің білім беру ортаға сәтті интеграциялану үшін маңыздылығын айқындайды. Студенттердің жаңа оқу жағдайларына бейімделуі, соның ішінде оқу жүктемесінің, әлеуметтік орта мен тұлғааралық қарым-қатынастардың өзгеруі кешенді көзқарасты талап етеді. Жүргізілген зерттеу негізінде сәтті бейімделу студенттердің жеке ерекшеліктерімен, өзгерістерге дайын болуымен, сондай-ақ оқытушылар құрамы мен жоғарғы курс студенттері тарапынан қолдаумен тығыз байланысты екені қорытындыланады.Сәтті бейімделудің басты факторлары – өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларын дамыту, оқытушылар мен топтастар тарапынан психологиялық қолдау, сондай-ақ оқу орнында белсенді әлеуметтік өмірдің болуы. Сонымен қатар, жаңа оқу кезеңіне көшуге байланысты стрессті жеңуге, сондай-ақ студенттер үшін қолайлы және қолдау көрсететін орта құруға ерекше назар аудару қажет. Зерттеу нәтижелері негізінде ұсыныстарға психологиялық қолдау бағдарламаларын енгізу, студенттердің бейімделу дағдыларын дамытуға бағытталған тренингтер өткізу, сондай-ақ оқытушылар мен студенттер арасындағы өзара әрекеттестікті күшейту кіреді, бұл студенттер кездесетін қиындықтарды уақытында анықтауға мүмкіндік береді.Осылайша, колледж студенттерінің әлеуметтік және психологиялық бейімделу процесі жаңа білім беру шындықтарында студенттердің үйлесімді және сәтті оқуын қамтамасыз етуге бағытталған мұқият көзқарасты қажет етеді.

Әдебиеттер

1. Левин И.М. Социальная психология. – М.: Питер, 2016. – 352 с.

2. Готтфрид С. Социальная инклюзия: теоретические основы и практические аспекты. – СПб.: Речь, 2018. – 288 с.

3. Дубровина Т.С. Психологические особенности адаптации студентов в вузе. – М.: Просвещение, 2017. – 240 с.

4. Соколова И.А. Инклюзивное образование в высшей школе: теоретические и практические аспекты. – М.: Наука, 2015. – 320 с.

5. Левина И.В. Инклюзивное образование как фактор социализации студентов // Вестник Московского государственного университета. – 2016. – № 3. – С. 45–52.

ТРАНСПОЗИЦИОННОЕ ВЛИЯНИЕ РОДНОГО ЯЗЫКА НА ОСВОЕНИЕ АНГЛИЙСКОЙ ФОНЕТИКИ У ДЕТЕЙ-БИЛИНГВОВ

С.В. Борисова
студент Северо-Восточного федерального университета имени М.К. Аммосова, г. Якутск
научный руководитель: А.И. Николаев
кандидат филологических наук, г. Якутск

Аннотация. Мақалада ана тілінің транспозициялық әсерін ескере отырып, бастауыш мектеп жасындағы екі тілді балаларға (якут-орыс) ағылшын тілін оқыту мәселесі қарастырылады. Алдыңғы зерттеулерді талдау негізінде авторлар интерференцияны азайтуға және якут және ағылшын тілдері арасындағы дыбыстық сәйкестіктердің оң тасымалдануын белсендіруге бағытталған фонетикалық жаттығулар кешенін әзірледі. Эксперимент нәтижелері дұрыс айтылуды игеруде айтарлықтай динамиканы көрсетеді, бұл ұсынылған Әдістеменің тиімділігін растайды.

Түйін сөздер: екі тілділік, фонетика, транспозиция, интерференция, якут тілі, ағылшын тілі, бастауыш сынып оқушылары.

Аннотация. В статье рассматривается проблема обучения английскому языку детей-билингвов (якутско-русских) младшего школьного возраста с учетом транспозиционного влияния родного языка. На основе анализа предыдущих исследований авторами разработан комплекс фонетических упражнений, направленных на минимизацию интерференции и активизацию положительного переноса звуковых соответствий между якутским и английским языками. Результаты эксперимента демонстрируют значительную динамику в освоении корректного произношения, что подтверждает эффективность предложенной методики.

Ключевые слова: билингвизм, фонетика, транспозиция, интерференция, якутский язык, английский язык, младшие школьники.

Abstract. The article considers the problem of teaching English to children-bilinguals (Yakutian-Russian) of elementary school age taking into account the transposable influence of the mother tongue. Based on the analysis of previous studies, the authors have developed a set of phonetic exercises aimed at minimizing interference and activating positive translation of sound correspondence between Yakut and English. The results of the experiment demonstrate a significant dynamic in the development of correct pronunciation, which confirms the effectiveness of the proposed method.

Keywords: Bilingualism, phonetics, transposition, interferences, Yakut, English, early school years.

Современная лингводидактика активно изучает вопросы билингвального образования, особенно в регионах с двуязычием. Одной из ключевых проблем при обучении иностранному языку детей-билингвов является взаимодействие языковых систем, которое может проявляться как в виде интерференции (отрицательного влияния), так и

транспозиции (положительного переноса).

Образовательная парадигма акцентирует необходимость учета родного языка учащихся при обучении иностранным языкам [3]. Особую актуальность эта проблема приобретает в национальных республиках РФ, где дети с раннего возраста осваивают два языка (например, якутский и русский), а затем приступают к изучению английского. В таких условиях неизбежно возникает взаимодействие трех языковых систем, что требует специальных методических решений.

Данное исследование фокусируется на младших школьниках Якутии, для которых родными являются якутский и русский языки, а английский выступает в качестве первого иностранного.

Цель работы – выявить потенциал транспозиционного влияния якутского языка на освоение английской фонетики и разработать методику, использующую этот эффект.

Проблема билингвизма широко исследуется в трудах российских и зарубежных ученых. Л.С. Выготский подчеркивал, что двуязычие может способствовать когнитивному развитию ребенка, если обучение строится с учетом взаимовлияния языков [1]. В.А. Аврорин отмечал, что при сбалансированном билингвизме оба языка сосуществуют в сознании носителя, не подавляя друг друга.

Зарубежные исследователи, такие как J. Cummins, ввели концепцию «лингвистического взаимозависимости», согласно которой развитие навыков в одном языке может положительно влиять на освоение другого [5]. Однако, как указывает E. Bialystok, при изучении иностранного языка неизбежно возникает интерференция, особенно на фонетическом уровне [4].

Якутский язык, относящийся к тюркской группе, обладает уникальной фонетической системой, некоторые элементы которой близки к английской.

Исследования А.Е. Захаровой показали, что такие звуки, как [æ], [ŋ], [θ], могут вызывать трудности у якутских школьников из-за отсутствия аналогов в родном языке [2]. В то же время, как отмечает Н.И. Данилова, совпадение некоторых гласных и согласных (например, [a], [o], [k], [s]) может служить основой для транспозиции.

В зарубежной практике метод «фонетических пар» (phonetic pairing) успешно применяется в обучении билингвов [6]. Однако адаптация данной методики для якутско-русско-английского трилингвизма ранее не изучалась.

Современные исследования билингвизма демонстрируют его двойственное влияние на когнитивное развитие:

- Позитивный аспект: развитие металингвистического сознания, гибкости мышления.
- Негативный аспект: явление интерференции, особенно на фонетическом уровне [5].

В российской науке подчеркивается важность учета родного языка в обучении иностранным [3].

Гипотезой нашего исследования является то, что использование упражнений, основанных на выявлении фонетических соответствий между якутским и английским языками, способствует более эффективному освоению английской фонетики детьми-билингвами.

В эксперименте участвовали 28 учеников 4-х классов (средний возраст – 10 лет), разделенных на контрольную и экспериментальную группы. В экспериментальной группе применялся разработанный комплекс упражнений в игровой форме (платформа LearningApps), в контрольной – традиционные методы обучения.

Динамика фонетических навыков:

- В экспериментальной группе точность произношения целевых звуков повысилась на 32% (по данным посттеста).
- В контрольной группе улучшение составило 12%.

Мотивационный аспект:

- 85% участников экспериментальной группы отметили, что упражнения в игровой форме облегчают запоминание слов.

Когнитивный эффект:

- Наблюдалось улучшение способности к дифференциации звуков в обоих языках.

Проведенное исследование подтвердило гипотезу о положительном транспозиционном влиянии якутского языка на освоение английской фонетики. Разработанная методика может быть рекомендована для внедрения в образовательный процесс школ с якутско-русским билингвизмом. Перспективой исследования является разработка аналогичных упражнений для других языковых уровней (лексика, грамматика).

Литература

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1983.

2. Захарова А.Е. Фонетическая интерференция в якутско-английской речи. – Якутск: Изд-во СВФУ, 2018.

3. Зимняя И.А., Леонтьев А.А. Психологические особенности начального овладения иностранным языкам // Вопросы обучения русскому языку на начальном этапе. – Изд. 2-е. – М.: Русский язык, 1976. – С. 31–38. [Zimnyaya I.A., Leontiev A.A. Psihologicheskiye osobennosti nachalnogo ovladeniya inostrannimi yazikami // Voprosi obocheniya russkomu yaziku na nachalnom etape. – Izd. 2. – M.: Russkiy yazik, 1976. – S. 31–38.]

4. Bialystok E. Bilingualism in Development. – Cambridge University Press, 2001.

5. Cummins J. Language, Power and Pedagogy. – Multilingual Matters, 2000.

6. Singleton D. Language Acquisition: The Age Factor. – Multilingual Matters, 2017.

УПРАВЛЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДОЙ КАК ФАКТОР МОТИВАЦИИ УЧАЩИХСЯ К ОБУЧЕНИЮ

А.Н. Боярова
Магистрант 1 курса ОП «Управление образованием» Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан,Павлодар
научный руководитель: З.Ш. Шавалиева
кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор

Аннотация. Вопросы мотивации учащихся к обучению являются актуальными. Для их решения следует улучшать управление образовательной средой. Полученные результаты подтверждают влияние изменения управления образовательной среды на все виды мотивации учащихся. В частности, проведённые изменения привели к заметному увеличению внутренней мотивации и усилению её доминирования среди учащихся.
Ключевые слова: образовательная среда; управление образовательной средой, мотивация, внутренние факторы, внешние факторы.

Аңдатпа. Оқушыларды оқуға ынталандыру мәселелері өзекті болып табылады. Оларды шешу үшін білім беру ортасын басқаруды жақсарту қажет. Нәтижелер білім беру ортасын басқарудың өзгеруінің оқушылардың мотивациясының барлық түрлеріне әсерін растайды. Атап айтқанда, жүргізілген өзгерістер ішкі мотивацияның айтарлықтай артуына және оқушылар арасында оның үстемдігінің артуына әкелді.
Түйін сөздер: білім беру ортасы; білім беру ортасын басқару, мотивация, ішкі факторлар, сыртқы факторлар

Abstract. The issues of student motivation for learning are relevant. To solve them, the management of the educational environment should be improved. The results obtained confirm the influence of changes in the management of the educational environment on all types of student motivation. In particular, the changes have led to a marked increase in internal motivation and increased its dominance among students.
Keywords: educational environment; educational environment management, motivation, internal factors, external factors

Управление образовательной средой в современных условиях, представляется существенным обстоятельством (фактором) которое обеспечивает мотивацию учащихся к процессу обучения. При этом важно отметить, что управление образовательной средой, исходя из обозначенной темы, интегрирует в себе как педагогические, так и психологические подходы. Обусловлена роль образовательной среды тем, что изменились в целом запросы современной системы образования, что требует обязательного пересмотра традиционных методов взаимодействия, которые происходят в образовательной среде, между учащимися и предлагаемым им учебным процессом. Психология в образовании дает возможность более глубоко понимать основные механизмы по формированию у учащихся не только когнитивного развития, но а также мотивации и личностного роста.

В объеме данного доклада рассмотрены актуальные проблемы образовательной практики с точки зрения педагогической психологии, предлагаются пути повышения эффективности образовательного процесса путем внедрения более эффективных психолого-педагогических стратегий. Особое внимание уделено современным методам создания в образовательной среде мотивирующих факторов, способствующих активизации у учащихся познавательной деятельности и развития личностного развития.

При анализе теоретической основы между управлением образовательной средой и формированием мотивации установлено, основывается между ними связь на широком разнообразии, данных в объеме разных концепций, к которым следует отнести следующие:

1. Социальная теория А. Бандуры, отнесенная к когнитивно-поведенческим теориям мотивации, согласно которой, управление образовательной средой призвано создавать все условия для того, чтобы позитивно смоделировать поведения учащихся и тем самым сформировать у них более праивльную самооценку [1].

2. Гуманистические теории мотивации, к которым отнесены теории самоактуализации Маслоу и личностного роста Карла Роджерса. Согласно первой образовательная среда должна обеспечивать учащимся удовлетворение основных академических и воспитательных потребностей, на условиях создания атмосферы безопасности и уважения, которая способна формировать у них внутреннюю мотивацию. Согласно второй, стратегия управления в образовании должна строиться на принципах эмпатии, аутентичности и безусловного положительного отношения к ученикам, что способствует их внутреннему росту и развитию [2] [3, с. 153-155].

3. Теории внутренней мотивации: самодетерминационная теория Эдварда Деси и Ричарда Райана и модель интринсивной мотивации Деки и Флэстера. Согласно первой, управление образовательной средой должно предлагать учащимся задания, соответствующие уровню компетенции, давать при этом им возможность выбора и развития чувства принадлежности к своей группе. Согласно второй: образовательная среда должна быть образована таким образом, чтобы учащиеся находили смысл и радость в процессе обучения [4] [5, с 112].

4. Познавательные теории мотивации: теория атрибуции Вайнера и теория ожиданий Виктор Витцла. В рамках первой, основанной на том, что восприятие успеха или неудачи связано с такими факторами, как усилие, способность и удача, управление образовательной средой должно направлять все возможные усилия учащихся на развитие у них веры в собственные силы и способности оказывать влияние на результаты своей работы. Согласно второй – учебная среда обязана устанавливать конкретные и выполнимые цели, которые имеют пределенное значение для учащихся [6] [7, с 124].

5. Социокультурные теории мотивации: зоны ближайшего развития Выготского и коллективного характера обучения Л.С. Рубинштейна: Согласно первой – управление образовательной средой должно должна предлагать задания, которые находятся в пределах зоны ближайшего развития каждого учащегося. В рамках второй – создание благоприятной атмосферы для коллективной работы и взаимообучения повышает мотивацию участников группы [8] [9].

Нужно отметить, что каждая из обозначенных теорий отражает разные стороны мотивации: внешние и внутренние факторы, индивидуальные различия, социальные влияния и познавательную активность. Для обеспечения эффективного управления нужно учитывать все факторы создания образовательной среды, которая не только мотивирует у учащихся внутренние стимулы, но и поддерживает их интерес обучению.

Исходя из теории, дадим определение управлению образовательной средой как фактора мотивации учащихся к обучению: целенаправленная организация условий и процессов в образовательном пространстве, направленная на создание оптимальной обстановки для развития внутренней и внешней мотивации учащихся; включает в себя формирование таких элементов, как содержательная насыщенность учебных материалов, комфортная физическая и эмоциональная атмосфера, поддержка индивидуальности каждого ученика, а также активное вовлечение учащихся в процесс обучения посредством разнообразных педагогических стратегий и технологий. При этом важно помнить, что основная цель управления образовательной средой заключается в повышении заинтересованности учащихся в учебном процессе, развитии их познавательных способностей и стремлении к достижению высоких результатов.

Ключевые элементы, которые составляют эффективную образовательную среду, отражены согласно рисунку 1.

Рисунок 1 – Ключевые элементы, определяющие эффективную образовательную среду [10].

Роль психологии в управлении образовательной средой основано в следующих показателях: понимание индивидуальных особенностей учащихся, так как психологическое знание помогает учителю учитывать имеющиеся различия у учеников особенности и на их условии, строить к ним индивидуальный подход; формирование внутренней мотивации, основанной на интересах и увлечениях, считается более устойчивой и продуктивной, чем внешняя (за счёт наград или наказаний); создание эмоционально комфортного климата, что существенно влияет на успеваемость и общее благополучие; развитие метапознания и

саморефлексии, для эффективного обучения, посредством развития навыков планирования, самоконтроля и критического мышления; обратная связь и поддержка; командообразование и групповая динамика, помогающая управлять конфликтами, улучшать взаимодействие и формировать эффективные команды; профориентация и профессиональное самоопределение, помогает учащимся лучше понять свои склонности и выбрать подходящую траекторию профессионального развития.

Для оценки результатов теории была использована Программа исследования, основанная на влиянии ключевых элементов, определяющих эффективную образовательную среду на мотивации учащихся к обучению. Целью исследования стала определить влияние основных элементов образовательной среды на мотивацию учащихся к обучению и разработать рекомендации по оптимизации этих элементов для повышения качества образовательного процесса. Объект исследования – образовательная среда в педагогическом вузе. Предмет исследования процессы влияния на мотивацию учащихся к обучению.

В рамках данной программы использовались следующие эмпирические методы: наблюдение за учащимися в различных образовательных средах; анкетирование учащихся и педагогов для выявления их мнений и предпочтений; тестирование уровня мотивации учащихся до и после внесения изменений в образовательную среду; корреляционный анализа для установления связей между элементами образовательной среды и уровнем мотивации учащихся.

Наблюдение за учащимися проведено с целью получения представления о том, какие элементы образовательной среды оказывают наибольшее влияние на мотивацию студентов педвуза к обучению, в различных образовательных средах (классическая аудитория или класс, лаборатория, проектная мастерская и онлайн платформа). Результаты показаны в таблице 1.

Таблица 1. Результаты наблюдения за студентами, в процентах

Вид образовательной среды	Учащиеся, проявляющие высокую мотивацию	Учащиеся, проявляющие низкую мотивацию
Классическая аудитория (класс)	35	65
Лаборатория	62	38
Проектная мастерская	73	27
Он-лайн-платформа	54	46

Полученные данные показывают, что наибольшая доля учащихся проявляет высокую мотивацию в проектной мастерской (73%), значительная – в лаборатории (62%), в то время как наименьшая доля – в классической аудитории (35%). Онлайн платформы демонстрируют сравнительно равные доли высокой и низкой мотивации среди учащихся (54 и 46%, с разницей на одного человека).

Анкетирования студентов педагогического вуза (82 человека) и

педагогов (14 человек) было проведено для выявления их мнений и предпочтений относительно значимости управления образовательной средой как фактора мотивации к обучению. Анализ полученных результатов позволил сделать выводы, что основными факторами, способствующими повышению мотивации учащихся определены: поддержка преподавателей, современный технический арсенал, приятная атмосфера в учебной группе и возможность участия в проектах и конференциях. Также выявлены потребности в изменении содержания лекций, увеличении свободы в выборе дисциплин, улучшение взаимоотношений с преподавателями и однокурсниками. Покажем на отдельных примерах. Значительная часть студентов (77%) и большинство педагогов (81%) ответили, что поддержка преподавателей является одним из ключевых факторов, повышающих мотивацию к обучению, что указывает на важность индивидуального подхода и внимания к потребностям учащихся. Важность технического оснащения отметили только чуть более половины респондентов (60% студентов и 55% педагогов), данный фактор, всё же является значимой частью успешной образовательной среды. Высокая доля студентов (98%) и педагогов (79%) выделили важным элементом мотивации дружелюбную и поддерживающую атмосферу, что указывает на то, что эмоциональный климат в учебной группе значительно влияет на вовлечённость и заинтересованность учащихся. Многие респонденты (77% студентов и 75% педагогов) указали важность стремления к участию в проектах и конференциях, как и возможности, применить знания в реальных ситуациях. Около половины студентов (45%) и третья часть педагогов (30%) считают, что нужно внести изменения в содержание учебного материала, что свидетельствует, что для повышения мотивации, нужно обновить учебный материал и адаптировать к современным требованиям. Значительное число студентов (70%) и половина педагогов (50%) считают, что студентам нужно иметь большую свободу в выборе учебных дисциплин. Большая часть студентов (79%) и более половины педагогов (65%).

В рамках эксперимента, в группе в течение года были внесены следующие изменения в образовательную среду: реорганизовано учебное пространство: проведена перестановка мебели; добавлены новые элементы современного декора; созданы зон для индивидуальной и групповой работы; использованы более активные практико-ориентированные методы обучения, таких как проектная работа, игровые технологии, командные задания, кей-метод; обновлены технические ресурсы: установлено новое оборудование, с быстрым доступом к цифровым ресурсам и профессионально-обучающим информационным платформам; произведен переход на систему оценивания, основанную не на достижение количественных показателей, а конкретных целей и компетенций.

Результаты изменений отражены в тестирования студентов (26 человек) по теме «Управление образовательной средой как фактор мотивации учащихся к обучению» по шкале мотивации к обучения, в рамках 3 –х блоков (в каждом нужно выбрать три варианта).

Таблица 2 Таблица факторов мотивации

Показатели	Исходное значение	Конечное значение	Изменение
Блок 1 –внутренняя мотивация	3.5	4.2	+0.7 балла
Блок 2 – внешняя мотивация	2.8	3.2	+04 балла
Преобладание внутренней или внешней мотивации обучения.	66%	78%	+12%

Полученные данные показывают, что после проведения изменения в образовательную среду средний уровень внутренней мотивации увеличился, а внешней мотивации изменился менее значительно. Кроме того, наблюдается увеличение доли учащихся с преобладанием внутренней мотивации (на 12%).

Таким образом, результаты свидетельствуют о влиянии различных элементов образовательной среды на мотивацию учащихся, так как средний уровень внутренней мотивации учащихся значительно увеличился. Такие показатели свидетельствует о положительном воздействии предпринятых мер на интерес и вовлечённость студентов в учебный процесс. Также наблюдался рост доли учащихся с преобладанием внутренней мотивации, что означает, что учащиеся стали воспринимать обучение как личный интерес, а не как обязанность, обусловленную внешними факторами. На основании полученных данных рекомендуется продолжать работу по улучшению физической инфраструктуры, внедрению инновационных методов обучения и поддержке индивидуальных потребностей учащихся. При этом особое внимание следует уделить созданию условий, способствующих развитию внутренней мотивации, так как именно она сказывается на повышение общего уровня учебной активности.

Литература

1. Теория социального научения Альберта Бандуры. https://www.b17.ru/article/ teoriya_socialnogo_naucheniya_alberta_bandury_/

2. Абрахам Гарольд Маслоу. http://www.magicworlds.ru/books/maslow_ motivation_and_personality.pdf

3. Потокин Н.С. Эволюция понятия самоактуализации в работах Карла Роджерса / Н.С. Потокин. – Молодой ученый. – 2024. – № 9 (508). – С. 153-155. – URL: https://moluch.ru/archive/508/111702/

4. Дергачева О.Е Автономия и самодетерминация в психологии мотивации: теория Э. Деси и Р. Райана. https://psychologos.ru/articles/view/avtonomiya-i-samodeterminaciya-v-psihologii-motivacii-dvoe-zn--teoriya-e.-desi-i-r.-rayana

5. Мак-Маллин Р. Практикум по когнитивной терапии, Пер. с англ. – СПб.: Речь, 2001. – 560 с.

6. Социальная психология: Дэвид Г. Майерс, Жан М. Туенж. Перевод: Ерментаева А.Р., Қалкеева К.Р., Шолпанқұлова Г.К., Нурадинов А.С., Айқынбаева Г.Қ., и другие. McGraw-Hill Education 2014 – 688 с.

7. Гущина Е. Теория ожиданий Виктора Врума/ Updated Nov. 8, 2016. Updated Nov. 8, 2016. https://prezi.com/g8ogyekh9tlw/presentation/

8. Зона ближайшего развития: о чем не успел написать Выготский... В.К. Зарецкий. https://psyjournals.ru/journals/chp/archive/2007_n3/chp_2007_n3_Zaretsky.pdf

9. Коллективный субъект: основные признаки, уровни и психологические типы А.Л. Журавлев. 2009. http://slrubinstein-society.ru/engine/documents/document244.pdf

10. Judith W. Boettcher / Ten Key Principles for Designing Effective Learning Environments: Insights from Brain Research and Educational Theory/ April. 2011. https://www.researchgate.net/publication/237123875_Ten_Core_Principles_for_Designing_Effective_Learning_Environments_Insights_from_Brain_Research_and_Pedagogical_Theory

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНДА БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СЫНИ ТҰРҒЫДАН ОЙЛАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Д.Б. Жапарова
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
ғылыми жетекшісі: А.Қ. Сатынская
п.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Аңдатпа. Бұл мақалада инклюзивті білім беру жағдайында бастауыш сынып оқушыларының сыни тұрғыдан ойлауын қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Сыни ойлау дағдылары оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, олардың танымдық белсенділігін дамытуға ықпал етеді.

Түйінді сөздер: инклюзивті білім, бастауыш сынып, сыни ойлау, оқыту әдістері, ойын технологиялары, оқу процесі, когнитивті даму.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос формирования критического мышления у младших школьников в условиях инклюзивного образования. Навыки критического мышления способствуют развитию познавательной активности учащихся с учетом их индивидуальных особенностей.

Ключевые слова: инклюзивное образование, начальные классы, критическое мышление, методы обучения, игровые технологии, учебный процесс, когнитивное развитие.

Annotation. This article examines the issue of the formation of critical thinking among younger schoolchildren in inclusive education. Critical thinking skills contribute to the development of cognitive activity of students, taking into account their individual characteristics. In addition, the article analyzes the features of using the game «Tabato Card» by Ainuru Zhusip in an inclusive educational process. Keywords: inclusive education, elementary grades, critical thinking, teaching methods, game technologies, learning process, cognitive development.

Keywords: inclusive education, elementary grades, critical thinking, teaching methods, game technologies, learning process, cognitive development.

Ғылым саласында білімді дамытуға арналған жаңа технологияларды пайдалануға ерекше мән беріледі. Аталмыш технологиялардың

ішіндегі сөзіме арқау болар түрі: оқушылардың сыни ойлауын дамыту болып отыр. Қазірде сыни ойлау мектептерге енгізілуде. Менің ойымша, қандай технология түрін қолдансақ та, ол оқушының білім, білік, дағдыларын дамытуы қажет емес пе?! Ол үшін, әр оқушының жас ерекшелігін ескере отырып, әр түрлі бағыттағы жұмыстар жүргізілу қажет секілді.

Әрбір технология жаңа әдіс-тәсілдермен ерекшеленеді.Осы тәсілдерді мұғалім іздену арқылы жүзеге асырады. Сабақ қызықты болса,оқушының сол пәнге қызығушылығы артып,мұғалім еңбегінің еленгені байқалады. Сол үшін оқушыларды әр сабақта ынталандырып отырған жөн. Оқушылардың сыни ойлауын дамыту жолдары: олардың өзара бірлескен іс-әрекетін ұйымдастыру нәтижесінде,өзара көмек көрсету, өз ойларын көпшілік ортада еркін айту, өзін басқалармен салыстырып,кеткен қателіктерін түзеу, қандай жағдай болмасын, оларға сыни көзқараспен қарау, айналасындағы адамдармен еркін қарым- қатынас жасау, өзін-өзі дамытып, әрі қарай жетілдіру міндеттері орындалмақ.

Қазіргі заманғы білім беру жүйесінде оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау қабілетін дамыту маңызды міндеттердің бірі болып табылады [1]. Әсіресе, инклюзивті білім беру ортасында ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың мүмкіндіктерін ескере отырып, олардың ойлау дағдыларын жетілдіру өзекті мәселе саналады. Сыни тұрғыдан ойлау – бұл ақпаратты талдау, салыстыру, бағалау және логикалық шешім қабылдау дағдысы. Сыни тұрғыдан ойлау – бұл салмақтылығымен, мақсаттылығымен, қисындылығымен, қалаған нәтижеге жету ықтималдығымен сипатталатын бағдарлы ойлау [3].

Инклюзивті білім беруде сыни тұрғыдан ойлау технологиясын қолдану арқылы оқушыларды мұғалімнің сөзін тыңдауға және оның сөзіне сенуге мәжбүрлеудің қажеті жоқ, бұл технология бойынша жұмыс істеу баланың өзіне басқаша, басқалардың «көзімен» қарауға, өз мүмкіндіктерін жұмылдыруға мүмкіндік береді [5].

Бастауыш сынып оқушыларының бұл қабілетін дамыту үшін ойын технологиялары, топтық жұмыс, проблемалық оқыту әдістері тиімді құралдар ретінде қарастырылады. Осы мақалада инклюзивті ортада оқушылардың сыни ойлау дағдыларын қалыптастыру жолдары талданып, тиімді әдістер ұсынылады.

1. Инклюзивті білім беруде сыни тұрғыдан ойлауды қалыптастырудың маңызы

Инклюзивті білім беру – ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың жалпы білім беру процесіне толық қатысуын қамтамасыз ететін жүйе [4]. Бұл ортада оқушылардың өз бетінше ойлауына, мәселелерді шешуіне және логикалық қорытынды жасауына жағдай жасау аса маңызды. Сыни тұрғыдан ойлау – оқушылардың тек дайын білімді қабылдауын ғана емес, сонымен қатар оны талдау, салыстыру және жаңа ақпарат құру дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

2. «Карта Табато» ойыны арқылы сыни ойлауды дамыту

Сыни ойлау дағдыларын қалыптастыруда ойын технологияларының маңызы зор [6]. Солардың бірі – Айнұр Жүсіптің «Карта Табато» ойыны. Бұл ойын оқушылардың сыни ойлауын дамытумен қатар, ақпаратты талдау, жүйелеу, шешім қабылдау қабілеттерін жетілдіреді.

«Карта Табато» ойынының ерекшеліктері:

Құрылымы: Ойын түрлі карталар жиынтығынан тұрады, әр картада қосу, азайту, көбейту, бөлу тапсырмалары көрсетіледі.

Мақсаты: бастауыш сынып оқушыларын сыни ойлау, есеп шығару және тез шешім шығару қабілеттерін арттыру.

Оқушыларға әсері:

• Сыни ойлау қабілетін дамытады;

• Есептерді шешу дағдыларын жетілдіреді;

• Коммуникативтік дағдыларды нығайтады;

• Аналитикалық ойлауын дамытады.

Бұл ойынды инклюзивті сыныптарда да тиімді орындауға мүмкіндік бар. Мұғалімдер «Карта Табато» ойынын пайдалана отырып, балалардың оқу процесіне қызығушылығын арттыра алады, қоңырау кезінде бос уақыттарын қамтамасыз ете алады. Сонымен қатар, ойын арқылы оқушылар топта жұмыс істеуді, өз пікірін дәлелдеп, басқалардың ойын құрметтеуді үйренеді.

Практикалық бөлім

Бұл бөлімде бастауыш сынып оқушыларының сыни тұрғыдан ойлауын дамытуға бағытталған іс-шаралар мен олардың нәтижелері қарастырылады. Практикалық жұмыс Айнұр Жүсіптің «Карта Табато» ойыны негізінде ұйымдастырылып, оқушылардың сыни ойлау дағдыларын жетілдіруге бағытталды [2].

1. Зерттеу әдістері

Зерттеу Ақтоғай ауданының Нығыманов атындағы жалпы орта білім беру мектебінің 3-сынып оқушылары арасында өткізілді. Жалпы саны 7 оқушы (4 қыз, 3 ұл) қатысты. Зерттеу барысында төмендегі әдістер қолданылды:

• Бақылау әдісі: Оқушылардың ойынға деген қызығушылығы мен белсенділігі қадағаланды.

• Сауалнама: Ойын алдында және кейін оқушылардан олардың ойлау дағдыларына қатысты сұрақтар қойылды.

• Эксперимент: «Карта Табато» ойыны сабақ барысында қолданылып, оның тиімділігі бағаланды.

2. Экспериментті жүргізу

Эксперимент үш кезеңнен тұрды:

1-кезең (диагностикалық тест):

Оқушыларға логикалық тапсырмалар берілді.

Мысалы, берілген ақпараттан негізгі идеяны табу, логикалық байланыстарды орнату, талдау жасау.

Орташа нәтиже 58% құрады.

2-кезең («Карта Табато» ойынын қолдану):

«Карта Табато» ойыны 4 апта бойы аптасына 2 рет қолданылды. Тапсырмалар күрделендіріліп, оқушылар топпен жұмыс істеді.

Мұғалімдер ойын барысында оқушылардың белсенділігін, дәлел келтіру қабілетін және бірлесіп жұмыс істеу деңгейін бақылап отырды.

3-кезең (қорытынды тест және сауалнама):

Ойыннан кейін оқушыларға қайтадан сыни ойлауға тапсырмалар берілді.

Оқушылар сауалнамада ойын арқылы қиын тапсырмаларды оңай түсінгенін және өз ойларын сенімді түрде жеткізе бастағанын атап өтті.

3. Нәтижелерді талдау

Кезеңдер	**Төмен деңгей (%)**	**Орташа деңгей (%)**	**Жоғары деңгей (%)**
Бастапқы тест	30%	50%	20%
Қорытынды тест	10%	40%	50%
Өсу пайызы	-20%	-10%	+30%

Бұл кестеден «Карта Табато» ойыны қолданылғаннан кейін жоғары деңгейдегі оқушылар саны 30%-ға артқаны, ал төмен деңгейдегі оқушылар саны 20%-ға азайғаны көрінеді.

Сыни ойлау дағдылары –30 %-ға жақсарды. Өз ойын дәлелдей білу қабілеті артты.

Топпен жұмыс дағдылары күшейді.

Белсенділік, шапшаң ойлау мен қызығушылық деңгейі жоғарылады.

Қорытынды

Инклюзивті білім беру жағдайында бастауыш сынып оқушыларының сыни тұрғыдан ойлауын қалыптастыру – олардың танымдық және когнитивтік дамуын қамтамасыз етудің маңызды аспектісі. Сыни ойлауды дамыту оқушылардың өз бетінше шешім қабылдауына, ақпаратты жан-жақты қарастыруына және сыни тұжырым жасауына ықпал етеді [3].

Айнұр Жүсіптің «Карта Табато» ойыны сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын дамытуда тиімді құрал болып табылады. Бұл ойын арқылы оқушылар сыни ойлау, мәселелерді шешу, топта жұмыс жасау және өз пікірін дәлелдеу дағдыларын жетілдіреді [4]. Инклюзивті білім беру ортасында мұндай әдістерді қолдану ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың да жалпы білім беру процесіне толыққанды қатысуын қамтамасыз етеді. Осылайша, инклюзивті сыныптарда инновациялық оқыту әдістерін кеңінен қолдану – оқушылардың сыни ойлауын дамытудың тиімді жолдарының бірі. Эксперимент нәтижелері «Карта

Табато» ойынының бастауыш сынып оқушыларының сыни тұрғыдан ойлауын дамытуда тиімді әдіс екенін дәлелдеді. Бұл әдісті инклюзивті сыныптарда қолдану ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың да оқу процесіне белсенді араласуына мүмкіндік береді.

Осылайша, ойын технологияларын инклюзивті білім беру үдерісінде қолдану бастауыш сынып оқушыларының когнитивтік және коммуникативтік дағдыларын дамытуда тиімді құрал екені анықталды.

Әдебиеттер

1. Линч С. Критическое мышление: развитие навыков анализа и аргументации / Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2021. – 312 б.

2. Жүсіп А. Карта Табато: оқушылардың логикалық ойлауын дамытуға арналған әдістемелік құрал. – Алматы: Білім, 2022. – 180 б.

3. Брунер Дж. Культура образования / Пер. с англ. – М.: Логос, 2016. – 284 б.

4. ҚР Білім және ғылым министрлігі. Инклюзивті білім беруді дамыту тұжырымдамасы. – Астана, 2015. – 48 б.

5. Виготский Л.С. Оқыту мен дамудың өзара байланысы // Психология. – 1935. – №4. – 15-24 б.

6. Кэмпбелл Л., Фрешуотер Д. Ойын технологияларының білім беру процесіндегі рөлі // Педагогика және психология журналы. – 2020.

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК СТУДЕНТОВ КОЛЛЕДЖЕЙ

А.Ж. Иманшарипова
магистрант Высшей школы педагогики
Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
А.Е. Малдыбаева
магистрант Высшей школы педагогики
Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: З.К. Кульшарипова
к.п.н., асс.профессор (доцент), г.Павлодар

Аңдатпа. Мақалада студенттердің әлеуметтік-психологиялық сипаттамаларының ерекшеліктерін қалыптастыруға әсер ететін гендерлік стереотиптердің өзгеруі мен әсерін болжау ретінде антиципациялық педагогиканың көрінісі болып табылатын студенттердің кәсіби дайындығы мен олардың болашақ мамандығы туралы түсініктері ашылады. Гендерлік құрылым білім алушылардың мамандық бойынша қалыптасуында және кәсіби мансапты дамытуда қалай көрінеді деген мәселеге басты назар аударылады.

Түйін сөздер: гендер, гендерлік стереотиптер, гендерлік рөл, білім берудегі гендерлік көзқарас, гендерлік тәсілді жүзеге асыруға дайындық, білім берудегі гендерлік тәсіл туралы түсінік

Аннотация. В статье раскрыты вопросы профессиональной подготовки студентов и их представлений будущей профессии, которые являются проявлением антиципационной педагогики как предвидение изменений и влияния гендерных стереотипов, сказывающимися на формировании особенностей социально-психологических характеристик студентов. Основное внимание уделяется вопросу о том, как гендерный конструкт проявляется в становлении обучающихся в профессии и развития профессиональной карьеры.
Ключевые слова: гендер, гендерные стереотипы, гендерная роль, гендерный подход в образовании, готовность к реализации гендерного подхода, представление о гендерном подходе в образовании.

Abstract. The article reveals the issues of professional training of students and their ideas of the future profession, which are a manifestation of anticipatory pedagogy as a prediction of changes and the influence of gender stereotypes that affect the formation of socio-psychological characteristics of students. The main focus is on how the gender construct manifests itself in the formation of students in the profession and the development of professional career.
Keywords: gender, gender stereotypes, gender role, gender approach in education, readiness to implement a gender approach, understanding of the gender approach in education.

В настоящее время вопросы в области гендера стали особенно актуальными в образовательном пространстве. Педагогическая наука и профессиональное образование находятся на важном пути по освоению гендерной концепции. Для понимания и профессионального участия в процессе гендерной социализации обучающихся в будущей профессии педагогам необходим соответствующий методологический и методический аппарат, актуализирующий систему научных знаний о гендере в аспекте обучения как гендерных технологиях, факторов и критериев эффективной гендерной социализации студентов, соответствующий предмету профессиональной направленности.

Образование играет ключевую роль в формировании индивидуальной и профессиональной идентичности студентов колледжей, а также в процессе их социализации с учетом гендерных аспектов. Важно устранить противоречивые идеологии и гендерные стереотипы, которые могут ограничивать профессиональный выбор студентов и препятствовать развитию гендерного равенства в выборе профессии. Однако в современных условиях сохраняются проблемы, связанные с гендерными различиями в выборе будущей специальности.

Гендерные стереотипы оказывают существенное влияние на различные аспекты жизни, включая экономическую, политическую, социально-бытовую и духовную сферы. Выбор профессии это сложный процесс, зависящий от многих факторов, таких как личные интересы, способности, мнение окружающих, а также перспективность и прибыльность выбранной специальности.

Выбор будущей профессии происходит одновременно с усвоением мужской и женской моделей поведения. В настоящее время

традиционное разделение труда по признаку пола потеряло актуальность: большинство профессиональных ролей вообще не дифференцируется по гендерному признаку. Совместное обучение мальчиков и девочек, общая трудовая деятельность устраняют в значительной степени различия в нормах поведения женщин и мужчин. Тем не менее, до сих пор существуют типично женские и типично мужские профессии, что является следствием существования в общественном сознании гендерных стереотипов. Типично женские профессии связаны с наличием коммуникативных навыков, высокой эмоциональностью, душевностью; мужские профессии требуют наличия активности, рационального мышления, профессиональной компетенции.

Актуальность изучения влияния гендерных стереотипов на профессиональный выбор в научной сфере обусловлена тем, что данная проблема продолжает сохранять свою значимость в современном обществе, несмотря на прогресс в области социальных и научных исследований. Существующие предубеждения могут формировать представления о «подходящих» профессиях для мужского и женского пола, что, в свою очередь, ограничивает возможности и потенциал обучающихся.

Таким образом, необходимо проведение исследований, направленных на выявление и преодоление гендерных стереотипов, а также разработку стратегий, способствующих более равноправному и свободному выбору профессий, что будет способствовать не только личностному развитию студентов колледжей, но и более гармоничному развитию общества в целом.

Для преодоления гендерных стереотипов в гендерных отношениях личность использует собственные стратегии (стратегии совладания), основанные на личном опыте в гендерном контексте. Джеймс Амирхан на основе факторного анализа различных копинг-реакций на преодоления гендерных стереотипов выделил три группы копинг-стратегий (Таб.1):

Таблица 1 – Группы копинг-стратегий

№	Группы копинг-стратегий	Содержание
1.	Стратегия решения проблем преодоления гендерных стереотипов	активная поведенческая стратегия, при которой человек использует все свои личностные ресурсы для поиска возможных способов эффективного решения проблемы преодоления гендерных стереотипов
2.	Стратегия поиска социальной поддержки при	активная поведенческая стратегия при выборе будущей профессии, при которой человек ищет помощи и поддержки у других: семьи, друзей,

	выборе будущей профессии	близких, значимых других
3.	Стратегия избегания	поведенческая стратегия, при которой человек старается избегать контакта с окружающей действительностью и избегать решения проблем преодоления гендерных стереотипов (пассивные способы избегания)

Стратегия преодоления гендерных стереотипов в гендерных отношениях – одна из ведущих поведенческих стратегий, способствующих формированию дезадаптивного, псевдосовладающего поведения. По мнению Нормы Хаан, стратегии преодоления трудностей и защитные механизмы базируются на схожих фундаментальных «Я-процессах», расположенных в континууме, где один полюс соответствует конструктивному разрешению ситуации (преодолению трудностей), а противоположный полюс – жесткому изолирующему механизму.

Важнейшим способом освобождения от действия защитных механизмов является целостное развитие личности, развитие ее самосознания, а также формирование адекватной будущей профессиональной перспективы.

Большинство выпускников школ при выборе будущей профессии принимают решения, основываясь на гендерных стереотипах в профессии. Главной из причин возникновения гендерных стереотипов является разный доступ к научно-теоретической информации и практике обучения [1].

Одним из видов стереотипов в профессиональном обществе являются гендерные стереотипы, которые предполагают наличие у мужчин таких качеств, как рациональное мышление, активность и готовность отстаивать свои интересы. При этом женский образ включает в себя умение находить коммуникацию с окружающими и оказывать эмоциональную поддержку.

Известный социолог, социальный философ Толкотт Парсонс высказал мнение, что распределение гендерных обязанностей основано на биологических особенностях утверждая, что пол в целом является «сильным и слабым полом».

В современном профессиональном сообществе каждый будущий студент должен определиться с выбором профессии до поступления в колледж. Социальная структура такова, что человек, стремящийся к успеху, сталкивается с проблемой профессионального выбора уже в школьные годы. В старших классах школы индивиды принимают решения, определяющие направление их дальнейшей жизни. Однако причины выбора той или иной профессии могут быть разнообразными. Обычно они основываются на биологических данных, склонностях и

талантах, но нельзя игнорировать влияние гендерных стереотипов [2].

Понятие «гендер» охватывает совокупность социальных и культурных норм, влияющих на выбор профессии и навязываемых профессиональным сообществом в зависимости от пола. Гендер (социальный пол) формируется в процессе социализации в профессии и взаимодействия с людьми в группе, определяя модели поведения окружающих. Гендерная система отражает асимметрию ожиданий от представителей разных полов, где мужская роль считается доминирующей, а женская – второстепенной. Такое представление сложилось в обществе на протяжении определенного периода времени. Данная система подразумевает распределение социальных ролей, основанное на принципе неравенства мужчин и женщин в профессиональной деятельности. Энтони Гидденс утверждал: «Хотя роли, исполняемые мужчинами и женщинами в разных профессиональных культурах, могут существенно различаться».

Анализ гендерных различий в значимости различных профессиональных характеристик показал, что для членов профессионального сообщества важна атмосфера, в которой они работают. В этом контексте женщины чаще выбирают профессии, связанные с взаимодействием с людьми, тогда как мужчины предпочитают независимость, ясность и автономность в своей деятельности.

Гендерные стереотипы имеют длительную историю и процесс их ослабления происходит постепенно. Общество с каждым годом все меньше подвержено влиянию этих стереотипов, что приводит к изменению ценностей и формированию новых убеждений, отходящих от традиционных. Мужчины больше не ассоциируются исключительно с агрессивностью, силой и независимостью, а женщины только с подчинением и слабостью. Эти устаревшие представления постепенно уступают место равным возможностям для обоих полов. Женщины постепенно осваивают новые профессии и виды деятельности, что сопровождается изменениями в их психологическом состоянии и коллективном самосознании, в том числе в представлениях о том, как должны строиться их отношения с мужчинами [3].

В последние годы наблюдается изменение отношения людей к стереотипам: они начинают воспринимать их не как непреложные факты, а как социальные конструкты. Эволюция гендерных ролей стирает границы между мужским и женским, позволяя людям выходить за рамки стереотипов и выбирать карьеру, исходя из своих интересов, а не общественного мнения.

Таким образом, подготовка к профессиональной деятельности студентов предполагает наличие у преподавателей положительных установок и мотивов, профессиональных знаний в гендерной области, общепедагогических умений и навыков, а также профессионально

значимых качеств будущих специалистов. Что касается профессиональной подготовки будущих специалистов, они должны соответствовать не только всем перечисленным требованиям, но и характеризоваться рядом специфических черт, не связанных с особенностями гендерных стереотипов.

Гендерные стереотипы могут быть разрушительными, поскольку ограничивают возможности обучающихся разного пола развивать свои таланты, строить карьеру и принимать важные решения в понимании карьерного роста. Исследователи, изучающие гендерные различия, долгое время стремились найти научные доказательства этих стереотипов, которые в свою очередь давали обоснование существующим гендерным ролям. Согласно теории гендерных ролей, многие гендерные различия есть продукт социальных ролей, которые поддерживают или подавляют в мужчинах и женщинах определенные варианты профессионального поведения.

Одним из оснований формирования гендерных ролей выступает разделение в профессиональной деятельности по признаку пола. Методология оценки гендерных ролей с точки зрения субъективного благополучия в контексте профессиональной деятельности основана на принципах анализа комплекса факторов, влияющих на эмоциональный компонент. Это включает в себя особое рассмотрение профессиональных аспектов в гендерном контексте, а также различия между субъективными и объективными оценками благополучия, которое связано с собственно эмоциональным состоянием, социальным поведением [4].

Существует разделение на аффективные компоненты (баланс положительных и отрицательных эмоций, чувство справедливости) и когнитивные компоненты (ценностные установки, восприятие гендерных ролей, оценка профессиональной среды).

Современный гендерный подход фокусируется на учете психологических особенностей студентов, что позволяет комплексно анализировать все аспекты их профессионального развития, включая процесс обучения, стиль общения и взаимодействие членов группы. Таким образом, самая простая модель гендерных ролей построена по принципу конструирования гендера отношения «или-или».

На одном полюсе – мужские роли, на другом – женские. Эта модель долго существовала как незыблемая, но однако по мере того, как разделение труда утрачивало свою жесткость, круг исключений расширялся, гендерные роли начали требовать взаимодополнения [5].

Для успешного совладания с трудными жизненными ситуациями индивид в становлении в профессии в гендерных условиях должен задействовать весь свой потенциал, актуализируя те способности и навыки, которые не требуются в обычных условиях. Процесс совладания предполагает единство когнитивных, эмоциональных и поведенческих

факторов, направленных не только на пассивную адаптацию или избегание проблемы, но и на ее разрешение, устранение негативных последствий, а также на поиск новых ресурсов и перспектив для проявления гендерной идентичности, в профессиональной средой с осознанием своей принадлежности к мужскому или женскому полу, осмысление себя с культурными представлениями о мужественности и женственности [6].

Теоретическую основу представленной в статье составляют следующие подходы: системно-психологический, личностный и акмеологический. На основе теоретико-методологического анализа разработана уровневая модель антиципации в совладающем поведении личности. Мы выдвинули гипотезу о том, что антиципация имеет многоуровневую структуру, что позволяет ей проявляться в различных формах поведения.

В рамках системно-психологического подхода мы выделили три уровня антиципации, которые обеспечиваются параметрами психической организации (Таб. 2).

Таблица 2 – Структура антиципации

№	Уровень антиципации	Параметры психической организации
1.	Рациональный уровень	уровень связан с использованием антиципации для решения проблемных задач на основе рефлексивного анализа прошлого и настоящего опыта как переоценки результатов собственных действий и понимания временного контекста происходящих событий. Этот уровень обеспечивают речемыслительные и перцептивные параметры.
2.	Конативный уровень	Затрагивает энергетическую сторону психики – эмоциональную, отражает триаду поведения: намерение – желание – попытка. В таких стратегиях, как конфронтация, дистанцирование, аффективные реакции ухода от проблемы (как импульсивная реакция эмоционального сверх контроля) проявляются именно эмоционально-волевой и мотивационный уровни.
3.	Суггестивный уровень	уровень связан с филогенетически реакциями ориентировки (условный рефлекс) и ощущением опасности, которое внушается средой через неосознаваемые стимулы, что обеспечивают субсенсорные и сенсомоторные процессы, регулирующие психическую деятельность

В данной статье мы предлагаем комплекс диагностических методик, направленных на изучение ключевых параметров антиципации в совладающем поведении. Существуют значимые корреляции между антиципацией и стратегиями совладания, что указывает на важность этих факторов в контексте гендерных различий.

Для будущего специалиста, особенно педагога-психолога, важно развивать антиципацию всех уровней, так как их синтез приводит к формированию профессиональной интуиции, умению успешно решать гендерные проблемы и сокращению количества ошибок в бытовой коммуникации.

Антиципация определяется как преждевременное наступление гендерных событий или преждевременное совершение действия, основанное на интуитивном предвидении возможных будущих событий, исходя из наметившихся гендерных тенденций как сбалансированных систем гендерных отношений и позволить обучающимся независимо от пола осознать свои реальные возможности и найти средства для их реализации.

Резюмируя вышеизложенное, важно отметить, что гендерный подход в педагогической психологии означает не только и не столько анализ сложившихся по отношению к юношам и девушкам стереотипов, сколько создание благоприятных условий для самореализации личности. По отношению к выбору профессиональной карьеры гендерный подход означает не только определение ожиданий социума («должен»), а в большей степени определение интересов и склонностей («хочу»), способностей и возможностей («могу») будущего профессионала. В профессиональных отношениях в период обучения практическая деятельность студентов играет ключевую роль. Одной из важнейших переменных в этих отношениях является поведение, мышление, эмоциональные оценки и суждения студентов-выпускников в гендерном направлении.

Для более глубокого анализа следует рассмотреть влияние социальных и культурных факторов на формирование этих ценностей, а также исследовать, как гендерные стереотипы могут влиять на выбор профессии и карьерные устремления студентов. Это позволило выявить не только существующие тенденции, но и возможные пути их коррекции в образовательной среде.

Гендерные границы становятся более проницаемыми, открытыми к изменениям на уровне студенческого сообщества. Однако разрушение стереотипов и формирование новых паритетных установок не всегда гарантируют равные возможности для обоих полов в рамках образования. Произошедший гендерный «сбой» иногда приводит к противоречиям в «игровом поле», выраженным в абсолютной «возможности» и практической «невозможности» для полной самореализации. Это создает сложные условия, в которых молодые

специалисты могут столкнуться с трудностями в адаптации к профессиональной среде.

Развитие этих качеств представляется крайне важным, поскольку именно молодые, только что выпустившиеся студенты колледжей составляют один из самых уязвимых контингентов, сталкивающихся с проблемами профессиональной и личностной подготовленности. Важно создать поддерживающую среду, которая будет способствовать не только профессиональному росту, но и личностному развитию, обеспечивая равные возможности для всех студентов вне зависимости от их гендерной принадлежности.

Литература

1. Ильин Г.Л. Гендерная педагогика. Понятие «гендер» и его влияние на воспитание детей. Москва, 2017. с. 54-56.

2. Фомина О.Е. Гендерные особенности мотивации учебной деятельности учащихся среднего звена общеобразовательной школы // Современные проблемы науки и образования. 2017. – № 3; URL: https://science-education.ru/ru/article/view?id=26444

3. Глобальный отчет о гендерном разрыве 2020 // Всемирный экономический форум. URL: https://www.weforum.org/reports/gender-gap-2020-report-100-years-pay-equality

4. Стратегия гендерного равенства в Республике Казахстан на 2006–2016 годы. URL: https://www.akorda.kz

5. Назарова И.Б. Преподаватели экономических дисциплин: профессиональный потенциал, особенности занятости и трудовой мотивации / И.Б. Назарова. – М.: МАКС Пресс, 2005. с. 280-283.

6. Коневцев И.В. Копинг-стратегии личности во взаимосвязи с гендером и темпераментом / И.В. Коневцев, Е.А. Родионова // Молодой ученый. 2022. № 18 (413). с. 459-461.

НАВЫКИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

А.К. Искакова

студент Павлодарского педагогического университета им. Ә.Маргулан

научный руководитель: Н.В. Поцелуева

магистр педагогических наук, г. Павлодар

Аннотация. В статье анализируются различные модели межкультурной компетенции, предложенные ведущими исследователями в области межкультурной коммуникации, а также их влияние на развитие стратегий преодоления культурных барьеров. По итогам проведенного анализа выделяются ключевые навыки МК, способствующие успешному взаимодействию в многоязычной среде.

Ключевые слова: межкультурная компетенция, коммуникация, культура, умения, навыки.

Abstract. The article analyzes various models of intercultural competence proposed by leading researchers in the field of intercultural communication, as well as their impact on the development of strategies for overcoming cultural barriers. Based on the results of

the analysis, key IC skills that contribute to successful interaction in a multilingual environment are highlighted.
Keywords: intercultural competence, communication, culture, abilities, skills.

Аннотация. Мақалада мәдениетаралық коммуникация саласындағы жетекші зерттеушілер ұсынған мәдениетаралық құзіреттіліктің әртүрлі үлгілері, сондай-ақ олардың мәдени кедергілерді жеңу стратегияларын әзірлеуге әсері талданады. Талдау нәтижелері бойынша көптілді ортада сәтті өзара әрекеттесуге ықпал ететін негізгі МК дағдылары анықталады.
Түйін сөздер: мәдениетаралық құзыреттілік, қарым-қатынас, мәдениет, қабілет, дағды.

С древних времен человечество стремилось к установлению контактов между различными народами, что способствовало развитию международного взаимодействия в политической, экономической, социальной и культурной сферах. Однако языковые барьеры, различия в традициях, ценностях и мировоззрении одновременно обогащают культуру и создают определенные трудности для эффективного общения. В связи с этим особую значимость приобретает развитие навыков межкультурной коммуникации, особенно в процессе изучения иностранных языков. Обучение иностранному языку в современных условиях выходит за рамки простого освоения лексики и грамматики, превращаясь в инструмент формирования межкультурной компетенции. Оно позволяет учащимся не только понимать язык, но и осознавать особенности культуры его носителей, их традиции, нормы общения и систему ценностей. В этом контексте межкультурная коммуникация становится неотъемлемым элементом образовательного процесса, способствуя подготовке личности, готовой к открытому и эффективному взаимодействию в многоязычной и мультикультурной среде.

Один из основоположников теории межкультурной коммуникации (МКК) в российском сообществе А.П. Садохин рассматривает МКК как взаимодействие индивидов, принадлежащих к разным социокультурным сообществам, каждый из которых обладает своим языком, поведенческими нормами, ценностными установками и традициями [1, с. 132]. Он подчеркивает, что в процессе общения человек выступает одновременно в нескольких ролях: как индивидуальность, как член социальной группы, как представитель культурного сообщества и как часть всего человечества. Эти многослойные культурные знания формируют межкультурную компетентность, включающую не только языковую подготовку, но и знание социальных и культурных норм, контекста общения и стратегий взаимодействия с представителями иных культур.

Эффективное участие в межкультурном общении также требует от личности наличия межкультурной компетенции (МК), которая служит фундаментом межкультурной коммуникации. [2, с. 105].

Развитие понятия «межкультурная компетенция» прошло значительную трансформацию. Если ранее оно охватывало преимущественно языковой аспект и особенности иноязычной культуры, то в настоящее время его содержание стало гораздо шире. Современное понимание межкультурной компетенции включает не только знание языковых норм, но и этнографические аспекты, паралингвистические средства, а также специфику национального стиля общения. Несмотря на то, что термин «межкультурная компетенция» появился в 1950-х годах, его единое определение и структура до сих пор не выработаны. В научной литературе представлены различные взгляды на сущность и структуру этого феномена.

Зарубежные исследователи основывают понимание межкультурной компетенции на определении, предложенном американским антропологом Эдвардом Холлом. В своих трудах – «Немой язык» (The Silent Language), «Скрытое измерение» (The Hidden Dimension) и «За пределами культуры» (Beyond Culture) – он анализировал опыт пребывания американских гражданских служащих за границей. Холл впервые предложил рассматривать культуру сквозь призму коммуникации, а также ввел понятие «культурная компетенция», включающее способность и готовность человека к взаимодействию с представителями иных культур.

Немецкий ученый А.Томас, занимавшийся исследованиями в области межкультурной психологии, рассматривает межкультурную компетенцию как способность воспринимать, уважать и эффективно использовать различные факторы, влияющие на восприятие, осмысление и поведение людей в процессе межкультурного взаимодействия. Он подчеркивает, что эта компетенция охватывает широкий спектр адаптационных процессов – от простого проявления терпимости к культурным различиям до формирования новых форм общения и сотрудничества. В конечном итоге межкультурная компетенция способствует созданию устойчивой модели мировосприятия и взаимодействия, позволяющей успешно ориентироваться в многообразии культурных контекстов [3, с. 377].

Доктор филологических наук О. А. Леонтович считает, что сущность межкультурной компетенции можно определить как «наличие комплекса умений, позволяющих адекватно оценить коммуникативную ситуацию, соотнести интенции с предполагаемым выбором вербальных и невербальных средств, воплотить в жизнь коммуникативное намерение и верифицировать результаты коммуникативного акта с помощью обратной связи» [4, с. 51].

Как отмечает доктор педагогических наук Г. В. Елизарова, межкультурная компетенция – это специфическая форма компетентности, основанная на совокупности знаний и навыков, которые обеспечивают эффективное межкультурное взаимодействие.

Она способствует созданию единого смысла коммуникации для всех участников и позволяет достигать взаимопонимания и продуктивного результата общения. [5, с. 236].

Профессор университета Дюрама (Англия) Майкл Байрам является одним из ключевых исследователей, разработавших концепцию межкультурной компетенции. Он предложил структурированную модель этого явления, которая стала основополагающей для многих западных ученых. Модель Байрама включает пять ключевых компонентов:

1. Отношения – любознательность, открытость и готовность преодолеть предвзятость по отношению к чужой культуре при сохранении критического отношения к собственной.

2. Знания – понимание особенностей социальных групп, их образа жизни в родной и чужой культурах, а также механизмов общественного и индивидуального взаимодействия.

3. Умения интерпретации и соотнесения – способность анализировать культурные явления или документы другой культуры и соотносить их с аналогами из своей собственной.

4. Умения делать открытия и взаимодействовать – способность приобретать новые знания о чужой культуре и применять их в реальном межкультурном общении.

5. Критическое осознание культуры и политическое образование – умение объективно оценивать культурные процессы, их перспективы и влияние как в родной, так и в чужой культуре [6, с. 9].

Эта модель служит ориентиром для исследований и практики в области межкультурной коммуникации, помогая формировать компетентность, необходимую для эффективного взаимодействия в многонациональном обществе.

Еще одним ученым, разработавшим свою концепцию межкультурной компетенции, является немецкий исследователь К. Кнапп. МК он определяет как способность одинаково успешно понимать как представителей собственной культуры, так и носителей других культур и коммуникативных сообществ. В своей модели он выделил несколько ключевых характеристик этой способности:

- осознание влияния культурно обусловленных когнитивных схем на коммуникативное поведение;

- владение моделями общения и коммуникативными стратегиями, применимыми как в родной, так и в изучаемой культуре и языке;

- готовность учитывать межкультурный контекст в процессе взаимодействия;

- знание различных стилей общения, используемых в межкультурной коммуникации;

- понимание взаимосвязи между культурой и коммуникацией, в том числе влияния культурных особенностей на мышление и поведение;

- наличие стратегий для регулирования и стабилизации взаимодействия, позволяющих эффективно решать возможные сложности и конфликтные ситуации в межкультурной коммуникации [7, с. 83].

Эта модель подчеркивает важность как когнитивных, так и поведенческих аспектов, необходимых для успешного межкультурного взаимодействия.

По мнению российского исследователя А. Ю. Муратова, структура межкультурной компетенции представляет собой «совокупность знаний о родной и иной культуре, умений и навыков практического применения этих знаний, а также совокупность качеств личности, способствующих их реализации, и, наконец, практический опыт их использования в ходе взаимодействия с представителями иной культуры» [8, с. 13].

В разработанной Муратовым модели структуры МК к ее основным компонентам относятся *знания*, *умения и навыки*, *качества личности*. Среди умений и навыков при этом выделяются:

1) способность применять знания в реальном межкультурном общении;

2) навык освоения новых сведений о культуре и коммуникации;

3) умение сопоставлять особенности родной и изучаемой культуры, выявляя их сходства.

В 2006 году профессор Университета Дьюка (США) Дарла Дирдорф провела исследование, в ходе которого были выявлены ключевые навыки, необходимые для развития межкультурной компетенции. Среди них особое значение имели аналитические и интерпретационные навыки, способность к соотнесению информации, а также навыки слушания и наблюдения. Помимо этого, важную роль играли сравнительное мышление и когнитивная гибкость, что подчеркивает необходимость комплексного подхода к формированию межкультурной компетенции. Эти выводы согласуются с результатами работы Йершовой, Делагевьер и Местенхаузера (2000), в которой подчеркивается, что межкультурная перспектива наряду с интеллектуальными компетенциями является важнейшим фактором в развитии способности к эффективному межкультурному взаимодействию. При этом ученые отмечают, что межкультурная компетенция не может основываться лишь на одном компоненте, например, на знании – для ее полноценного формирования необходим комплексный набор навыков и качеств [9, с. 248].

Особенно значимым результатом исследования Дирдорф стало выявление единственного элемента, который получил 100% согласие среди ученых в области межкультурной коммуникации, – это умение понимать взгляды других людей. Этот аспект подтверждает выводы других исследований (Fong & Furuto, 2001; Ibrahim, 1985; Sue & Sue, 1990), согласно которым базовое восприятие и осмысление

окружающего мира является ключевым элементом межкультурного мировоззрения. Таким образом, результаты исследования Дирдорф не только способствуют более четкому пониманию структуры межкультурной компетенции, но и подчеркивают значимость ее комплексного развития.

Дарла К. Дирдорф также предлагает собственную пирамидальную модель структуры МК (рис.1):

Рисунок 1. Пирамидальная модель структуры МК

Данная пирамидальная модель межкультурной компетенции (рис. 1) отражает градацию уровней компетентности: чем больше компонентов усвоено, тем выше вероятность достижения высокого уровня межкультурной компетентности. Хотя модель структурирует это понятие, она не ограничивается только включенными в нее элементами, позволяя разрабатывать инструменты оценки в конкретных ситуациях, а также служит основой для общей диагностики межкультурной компетентности. Модель строится от индивидуальных установок и личностных качеств к уровню интерактивной культурной вовлеченности и ее результатов. Она выделяет ключевые навыки, включая способность к приобретению и обработке знаний как о других культурах, так и о собственной. Особенностью модели является акцент на внутренних и внешних результатах межкультурной компетентности. Внутренний результат представляет собой сдвиг в системе ценностей, который, хотя и не является обязательным, способствует внешнему проявлению компетентности. Внешний результат выражается в способности вести себя и общаться уместно и эффективно в межкультурных ситуациях.

Таким образом, исследование научной литературы позволяет выделить основные навыки, необходимые для успешной межкультурной коммуникации. В первую очередь, это когнитивные навыки,

включающие осознание культурных различий, владение знаниями о своей и чужой культуре, а также умение анализировать и сравнивать культурные нормы и традиции. Важное значение имеют лингвистические и социолингвистические навыки, такие как адаптация речи к культурному контексту и понимание невербальной коммуникации. Коммуникативные навыки играют ключевую роль: гибкость в выборе стратегий общения, способность интерпретировать подтекст и эффективное ведение диалога. Не менее важны аффективные навыки, выражающиеся в толерантности, эмпатии и готовности преодолевать стереотипы. Наконец, стратегические навыки включают умение разрешать межкультурные конфликты, адаптироваться к новым условиям и проявлять гибкость мышления. Совокупность этих умений формирует основу для успешного взаимодействия в многонациональном и многоязычном мире.

Литература

1. Садохин А.П. Межкультурная компетентность: понятие, структура, пути формирования // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2007. Том X. – №1. – С. 125-139.

2. Парфёнова С.О., Потехина Е.А. Ситуативный подход в формировании основ межкультурной компетенции в процессе обучения младших школьников английскому языку // Альманах современной науки и образования. – Тамбов: Грамота, 2012. – №5 (60). –С. 105-107.

3. Thomas A. Psychologie interkulturellen Lernens und Handelns. In ders. (Ed.): Kulturvergleichende Psychologie. Eine Einfuhrung. – Gottingen: Hogrefe. – 1993. – С. 377-424.

4. Леонтович О.А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения. – М.: Гнозис, 2005. – 352 с.

5. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам. – СПб.: КАРО, 2005. – 352 с.

6. Byram Michael Assessing Intercultural Competence in Language Teaching // Sprogforum. – 2000. – № 18, Vol. 6. – С. 8-13.

7. Knapp K., Knapp-Potthoff A. Interkulturelle Kommunikation // Zeitschrift fur Fremdsprachenforschung. – 1990. – № 1. – С. 62-93.

8. Муратов А.Ю. Формирование межкультурной компетенции учащихся в процессе обучения английскому языку с использованием телекоммуникаций: автореферат дис. канд. пед. наук. – М.: Барнаульский государственный педагогический университет, 2005. – 23 с.

9. Darla K. Deardorff Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization // Journal of Studies in International Education. – 2006. –Vol. 10 No. 3. –С. 241-266.

VUCA ЖАҒДАЙЫНДА ОҚУШЫНЫҢ КӘСІБИ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫ МЕН БЕЙІМДІЛІГІН АНЫҚТАУ

Ж.Б. Исмайлова

Қызылорда облысы, Қызылорда қаласы, Ж. Махамбетов атындағы №43 орта мектептің педагог-психологі, п.ғ.м

Аңдатпа. Мақалада оқушылардың кәсіби бағдар беру жұмыстары арқылы мамандықты дұрыс таңдауы, педагогикалық-психологиялық білімдері мен түсініктерін кеңейте отырып, мамандықтарға деген ынта ықыласын, қызығушылықтарын арттыру қарастырылған. Бұл дегеніміз оқушылардың мамандықты дұрыс таңдауына ниеттілігі мен қажеттілігін, бейімділігі мен қабілеттерін, олардың кәсіби мүдделерін неғұрлым толық ескеруге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: кәсіби бағдар, кәсіби іс-әрекет, эмоция, қызығушылық, танымдық процес, мотивация, бейімділік.

Аннотация. В статье рассматривается правильный выбор профессии учащимися через профориентационную работу, повышение мотивации, интереса к профессиям с расширением педагогико-психологических знаний и представлений. Это позволяет более полно учитывать желание и необходимость, склонности и способности учащихся к правильному выбору профессии, их профессиональные интересы.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, профессиональная деятельность, эмоции, интерес, познавательный процесс, мотивация, предрасположенность, предвзятость.

Annotation. The article provides for the correct choice of profession by means of career guidance work of students, increasing motivation and interest in professions with the expansion of pedagogical psychological knowledge and understanding. This makes it possible to more fully take into account the intentions and needs of students to make the right choice of profession, their aptitudes and abilities, and their professional interests.

Keywords: Professional Orientation, Professional Activity, Emotion, Curiosity, Cognitive Principle, Motivation, Adaptability.

Бүгінгі қоғамдағы экономикалық, саяси, әлеуметтік өзгерістер түбегейлі әр адамның кәсіби іс-әрекет сферасын да қамтып отыр. Әрбір он жыл сайын әлемде тың жаңа мамандықтар пайда болады. 21-ғасырда жаңа мамандықтардың пайда болуы жаппай жұмыссыздықпен, бос орындардың тапшылығымен, жаңа технологиялардың қарқынды дамуымен және де жаһандық компьютерлендірумен тікелей байланысты. Осы орайдақазақстандық қоғамның қазургі даму жағдайында мектеп оқушыларының кәсіби бағдары өзекті мәселелердің біріне айналды.

Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында: «29) кәсіптік бағдар – білім алушының кәсіптік қызығушылықтарына, жеке қабілеттері мен психикалық-физиологиялық ерекшеліктеріне сәйкес білім беру және кәсіптік мүмкіндіктер саласында, мамандық пен оқитын орнын еркін және саналы таңдау құқықтарын іске асыруына ақпараттар мен

консультациялық көмек беру» («Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы.), – делінген екен [1].

Біз VUCA әлемі деп аталатын әлемде өмір сүреміз – тұрақсыз, белгісіз, күрделі және түсініксіз. Жағдай тез және күтпеген түрде өзгереді. Яғни, кәсіптік бағдар берудің болашақта не күтіп тұрғаны және кәсіптік бағдар берудің дамуын болжау өте қиын. Мұндай жағдайларда адам ықтимал проблемаларды алдын ала болжап, оларға дайындалу керек, оның салдарын түсіну және олармен күресу мүмкіндіктерін іздеу керек.

Мақалада Vuca жағдайында жоғары сынып оқушыларының қызығушылықтары мен қабілеттерін анықтау және мамандық таңдаудағы ойларын білу үшін кәсіптік бейімдеу мәселесін қарастырамыз. Кәсіби қызығушылықтың құрылымдық психологиялық табиғатын зерттеуде көп жақты зерттеу жұмыстары болғанымен әлі күнге дейін оқушылардың кәсіби бағдар жұмысының күтілетін нәтижелері жеткіліксіз деңгейде. Сол үшін зерттеу жұмысымыздың ең негізгі және едәуір күрделі міндетіміздің бірін – оқушылардың танымдық процесіне қажеттілік, қызығушылық, қабілеттілік, саналы тұрғыда жан дүниесіне жақын қалаған мамандықты таңдау және оны өз бетінше ары қарай жетілдіруді қалыптастыру қажет деп ойлаймыз. Әрине мұндай міндеттерді шешу көбінесе оқушылардың өзіндік ұстанымдары мен ниеттеріне байланысты болып келеді. Десек те, әрбір жеке тұлға әлеуметтік қоғамда өзінің жүрек қалауымен сүйікті мамаңдығын таңдай алса ғана, кейінгі өмірі мен жылдарын сүйіспеншілікпен жасай алады. Сүйіспеншілікпен жасалынған жұмыстар қана өз нәтижесін беретіні сөзсіз. Бұл жағдайда адам жұмысқа ерекше құлшыныспен кірісіп, жұмысынан ләззат алады. Сондықтан да өсіп келе жатқан жастардың еңбекке деген талпынысы мен қажеттіліктерін, өмірге өз беттерінше дайындалуға моралдық-психологиялық дайындықтарын жоғарылату, жоғары сынып оқушыларының кәсіби бағдарлануын қалыптастыру, еңбек тәрбиесін жақсарту және оқыту мәселелері маңызды мәселелердің негізгісіне айналу қажет.

П.А.Шавир бұл процестің психологиялық мазмұнын нақты мамандықты таңдау бағытымен, сол таңдаудың ішкі негіздерін табумен байланыстырады. П.А.Шавирдің пікірінше ішкі психологиялық негіздерге қызығулар, бейімділіктер, өзіндік бағалау және құндылық бағдарлану, эмоциялық ішкі бағдарлар, ерік сапаларын жатқызады [2, 96 б]. Ал, С.Н.Чистякованың пікірінше кәсіби бағыттың мазмұны: оқушылардың қажеттіліктері мен қабылдаулары, бейімділігі мен қабілеттері, олардың кәсіби қызығушылықтары білім беруді жалғастырудың басты мәні болып табылатындығын атап өтті [3, 19 б].

Мамандықты дұрыс таңдаған жағдайда оқушылардың жекедаралық ерекшеліктері бірнеше мамандықтардың талаптарына сәйкес келеді. Оқушыға қандай да бір мамандықты таңдауға кеңес беру кезінде оның

жекедаралық мүмкіншіліктерін ескеру қажет. Мамандықты таңдау туралы бала сонау мектеп жасына дейінгі кезеңнен ойлана бастайды. Адам балалық шынайылықтан әлеуметтік есеюге дейінгі жылдардан өту барысында бірнеше өтпелі кезеңдерден өтеді. Қазіргі кезеңде жоғары деңгейде қоғамға тиісті қажетті маманды саналы ұғыну – тұлға саналылығының дамуының бір көрсеткіші болып табылады. Тұлғаның кәсіби қалыптасу мәселесін терең зерттеген отандық психологтардың бірі Т.В.Кудрявцев тұлғаның мамандыққа қатысы мен іс-әрекеттің орындалу деңгейін кезеңдерге бөлу критерийлері ретінде алды. Ол кезеңдердің төрт түрін бөліп көрсетті:

1. Кәсіби ниет және оның пайда болуы мен қалыптасуы;
2. Кәсіби білім беру және кәсіби іс-әрекетке дайындық;
3. Мамандыққа кірісу, оны белсенді меңгеру және өндірістік ұжымнан өз орнын табу;
4. Кәсіби еңбекте тұлғаның толық жүзеге асуы [4, 12 б].

Жоғары сынып оқушыларының кәсіби қызығушылығы барысында негізгі шешуші рөл оның жоспары мен мақсаты қатар жүріп, ынтасы мен ниеті, бейімділігі мен қызығушылығы қатар жүруі керек. Оқушыларда қызығушылық әр түрлі деңгейде көрінеді: белсенді және енжар қызығушылық, кең және тар, үстіртін және терең қызығушылық.

Сондай-ақ, оқушылар мамандықты таңдауда арнайы және қосымша пәндермен жәй ғана танысып қоймайтын ерекшеліктеріндегі таным қызығушылығының мәні зор. Таным қызығушылығының мәні – объект таңдайтын маман саласын үнемі терең оқып үйренуге тұрақты тырысушылықтың арқасында қандай да бір білімнің теориялық ғылыми негізін тану, құбылыстардың мәнін терең түсінуге тырысумен сипатталынатын таным процесі. Оған дәлел ретінде оқушылар үшін көптеген мамандықтардың ішінен бірін таңдау еңбектің нәтижесін шығаруға тырысушылықпен байланысты немесе өз әрекетін тиянақты жоспарлау қабілеті арқылы нәтижені шыдамдылықпен күту ептілігіне байланысты. Оқушыларды еңбекке, өмірге дайындау мектеп жұмысының нәтижесі болып табылады. Әрбір адам саналы және тәуелсіз түрде қоғамдық құндылықтарға бағдарланады.Бұл дегеніміз өзінің жан дүниесіне жақын мамандықты дұрыс таңдай алуына септігін тигізеді. Жалпы адамдарда мамандыққа байланысты қажетті білімдер мен дағдылар болса, ол өзіне белгілі тұлғалық қасиеттерді дамыта білсе және еңбек әрекетіндегі мінез-құлық мәдениетін меңгерсе, ол адамда мамандық бар деп есептеледі. Адам бұл процес арқылы тіршілік етуге және өзін дамытуға мүмкіншілік алады. Осы тұрғыда бірнеше жылдық еңбегін нәтижелей келе Е.А.Климов былай деп жазады: «17 жаста кәсіптер әлеміне қатынас қызығушылық тәжірибе арқылы қалыптасады. Яғни, олар ата-аналарынан, таныстарынан, достарынан, құрдастарынан, кітаптардан, кинофильмдерден, телехабардан алынған білімдер», – деді [5, 253 б]. Негізінен жоғары сынып оқушыларында көп жағдайда

мамандыққа деген қызығушылық жағдайы басым болғанымен, кейіннен қызығушылықтары ауысуы да мүмкін. Яғни, өзінің қалауын білсе де, бірақ мамандықтарының қалай аталатынын білмейтіндері де бар. Кейіннен жоғары ҰБТ (ұлттық біріңғай тест) уақыты жақындағанда оқушы бойында бірнеше ойлар мен күдіктер басым болады. Себебі, әрбір оқушының ойын екі жағдаят мазалайды. Оның бірі, қандай жоғары оқу орнына немесе колледжге оқуға құжат өткізсем болады десе, екіншісі, жоғары оқу орнына құжат тапсырарда жиынтық баллды жинай алам ба?, оқуға түсе алмасам сыныптастарым мен достарыма, туыстарым мен таныстарыма қалай қараймын деген сияқты ұялу сезімдері пайда болады. Осындай сәттерде мектеп бітіруші оқушылармен ата-анасы, мектеп психологы және сынып жетекшісі оқушымен жақын қарым-қатынас жасап, мазалаған мәселелерімен қорқыныш пен үрейді жоюға, сенімділік пен мотивацияны арттыруға арналған педагогикалық-психологиялық жұмыстар мен жаттығулар жүргізгені дұрыс. Сонда ғана жоғарыдағы ұйымдастырылған кәсіби бағдар беру жұмыстары мамандықты дұрыс таңдауына едәуір көмегін береді. Сондай-ақ, біз оқушыларға тәжірибелік жұмыстарды жүргізуде төмендегідей педагогикалық-психологиялық бағыттарды жүргізу арқылы оқушылардың өздеріне жақын мамандық түрін таңдауына кеңестер мен ұсыныстар бердік.

1. Кәсіптік онлайн диагностикалық әдістемелер жүргізу;

2. Кәсіби психологиялық кеңес беру;

3. Мамандыққа қабілеттілігін дамытуға арналған психокоррекциялық жаттығулар;

4. Кәсіптік бағдарлау жұмысында орай таңдаған мамандықтары пен қосымша пәндері бойынша сәйкесінше жоғары оқу орындарын ұсыну.

Сонымен қатар оқушыларда мамандықты таңдау кезінде ең басты қасиеті – бейімділігі мен қабілеті қатар жүруі керек. Адамның жұмысқа деген талпынысы және оның мазмұнына деген қызығушылығы бейімділікке байланысты. Егер адамға өз жұмысының мән-мазмұны тартымды болса, онда ол қызметін беріле орындап, өзінің кәсіби біліктілігін шыңдаудан жалықпайды. Осыған орай әріптестерінің алдындағы абырой дәрежесі биік болып, табыс көзі де айтарлықтай жоғарылай береді. Осы тұрғысында мектепті аяқтаушы жоғары сынып оқушыларына айтарымыз төмендегі талаптары қанағаттандырылса, өздерінің мамандығын қателеспей таңдай алды деп сенім артамыз. Нақтырақ айтсақ, мамандықтың дұрыс таңдалғанын төмендегідей талаптар орындалса дұрыс деп санауға болады:

1. Кәсіби маңызды саналатын – интеллектуалды, физикалық, жеке тұлғалық қабілеттерге ие;

2. Бұл мамандық еңбек нарығында сұранысқа ие;

3. Сен үшін – ол қызықты және тартымды;

4. Ол сенің қабілетіңе сәйкес келеді т.б.

Білім алушылардың кәсіби бағдарын қалыптастыру құралы ретінде, әдетте сынып сағаттарын, тренингтерді, кәсіби бағдарлы ойындарды, олимпиадаларды, квест пен т.б. қолданады. Сонымен қатар, бағдарлы элективкурстарын оқытуды (мысалы, «Мамандық таңдау психологиясы») немесе кәсіби бағдардағы сынып сағаттар циклын жүргізуді ұсынуға болады.

Кәсіби бағдар беру жұмыстарының тиімділігін арттыру үшін әлеуметтік серіктестерді: кәсіп орындары мен ұйымдарды, колледждер мен ЖОО-рын жұмылдыру өте маңызды. Бұл қатысушылардың шешім қабылдауына тән «мүмкіндіктер мен жауапкершілік алаңы» ерекше механизімін меңгеруі бойынша алдын ала жұмыстарын жүргізуге мүмкіндік береді.Ол өз алдына жасөспірімнің сұранысы мен мүмкіндігін тану процесін, шынайы өмірде сынауды және нәтижесін өз жауапкершілігіне алуды жобалайды.

Осы тұста мамандықты «өлшеп көруге»: оқушылардың тестілеуден кәсіби сынамаға дейін бағытталған кәсіби бағдар беру іс-шаралар жүйесін іске асыру тәртібінің реттілігі анықталады.

Оқушыларға кәсіби сынама арқылы, өздері армандайтын мамандықтың барлық қыр-сырларын білу мақсатында рөлге ену ұсынылады [6].

Мектептегі кәсіби бағдар беру жұмыстарын психологиялық сүйемелдеу

Сынып		Педагог-психологтердің жұмысы	
			Диагностика
7	**Өзін-өзі тану** (Оқушыларға өзіндік таным тәжірибе алудың мәнін, жеке тұлғалық қызығушылықтары мен мүмкіндіктері туралы түсіндіру.	Жеке кеңестер, коучингтер, тренингтер, семинарлар трансформациалық ойындар	• Гарднердің көптік зият тесті С.Ефремцеваның жетекші перцептивті жағын анықтау әдістемесі / Басым бейінді анықтау әдістемесі
8			• Холланд бойынша кәсіби мінез-құлық типін анықтау тесті
9	**Кәсіби өзін-өзі анықтау** (кәсіби қызығушылығы мен кәсіби қабілетінің икемділігіне сәйкес келетін кәсіби қызметті таңдау, кәсіби жоспарларын анықтау; болашақ кәсіби қызметіне дайындығын бағалау және ол бойынша бейінді пәнді таңдау).		• Кәсіби дайындықты анықтауға арналған сауалнама (Л.Н.Кабардова) • Е.А. Климовтың дифференциальды-диагностикалық сауалнамасы (ДДС)
			• Майерс-Бриггстің тұлғаның типтерін анықтау тесті • «Профиль» әдістемесі (Г.В.Резапкина модификациялаған А.Е. Голомшток әдістемесі бойынша «Қызығушылықтар картасы»)
10-11	Кәсіби таңдау бойынша түзету жұмыстары (специализация), кәсіби шешімде қолдау көрсету.		• Оқушылар мен ата-аналар арасында жеке кеңестер жүргізу және оқушылардың диагностикасы (сұраныс бойынша).
			• Оқушылар мен ата-аналар арасында жеке кеңестер жүргізу және оқушылардың диагностикасы (сұраныс бойынша).

Қорыта келе, кәсіби бағдар мәселесі білім беру мен еңбек нарығының үйлесімді құралы болып табылады. Мектеп қабырғасынан бастап білім алушыларға кәсіби бағдар беру бұл олардың болашақ өміріне және мансаптың өсуіне бағыттау қажет. Болашақ мамандықты таңдауда білім алушының қабілетін, қызығушылығы мен бейімділігін ескеру маңызды.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі N 319 Заңы.

2. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. – М. : Педагогика, 1981. – 96 с

3. Чистякова С.Н. Проблема самоопределения старшеклассников при выборе профиля обучения // Педагогика. – 2005. – №1. – с.19-26.

4. Кудрявцев Т.В. Психолого-педагогические проблемы высшей школы // Вопр. психологии. – 1981. – №2. – с. 12-16.

5. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения; Феникс – Москва, 2012. – 253 с.

6. «Методический комплекс интерактивных инструментов (игр, тренингов) для развития функциональных склонностей обучающихся средней школы с целью формирования устойчивого навыка к дальнейшему профессиональному самоопределению» (Алматы: ТОО «НУР БАГДАР», 2014.)

МОТИВАЦИЯ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

А. Кажыбекызы
магистрант Кокшетауского университета
имени Абая Мырзахметова, г. Кокшетау
научный руководитель: А.Х. Кукубаева
доктор психологических наук, профессор, г. Кокшетау

Аннотация. Позитивное отношение и мотивация играют ключевую роль в достижении личных и профессиональных целей. В статье рассматриваются виды мотивации, её влияние на развитие личности и карьерный рост. Особое внимание уделяется теоретическим аспектам мотивации и индивидуальным различиям в её проявлениях, а также внешним и внутренним факторам мотивации.

Ключевые слова: мотивация, позитивное отношение, развитие личности, внутренняя и внешняя мотивация, достижение целей.

Аңдатпа. Позитивті көзқарас пен мотивация жеке және кәсіби мақсаттарға жетуде негізгі рөл атқарады. Мақалада мотивация түрлері, оның тұлғаның дамуы мен мансаптық өсуіне әсері қарастырылады. Сонымен қатар, мотивацияның теориялық аспектілері мен оның көріністеріндегі жеке айырмашылықтарға, сондай-ақ сыртқы және ішкі мотивация факторларына ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: мотивация, позитивті көзқарас, тұлғаның дамуы, ішкі және сыртқы мотивация, мақсатқа жету.

Abstract. Positive attitude and motivation play a crucial role in achieving personal and professional goals. This article examines the types of motivation, their impact on personal development and career growth. Particular attention is given to the theoretical aspects of motivation and individual differences in its manifestations, as well as external and internal motivational factors.

Keywords: motivation, positive attitude, personal development, internal and external motivation, goal achievement.

В условиях современного общества, которое стремительно меняется в связи с глобализацией, технологическими инновациями и социальными трансформациями, система высшего образования играет ключевую роль в подготовке квалифицированных специалистов, способных адаптироваться к новым вызовам и эффективно функционировать на рынке труда. Важнейшей составляющей успешности образовательного процесса является мотивация студентов, которая влияет на их учебную активность, достижения, а также на развитие личности в целом.

При всестороннем понимании этого факта все люди стремятся достичь своих целей в личной и профессиональной жизни и добиться улучшения качества своей жизни в целом. Для достижения этих целей им необходимо развивать позитивное отношение и мотивацию. Развитие этих качеств не только будет способствовать достижению желаемых целей и достижению желаемых результатов, но и позволит людям улучшить свои общие личностные качества.

Позитивное отношение и мотивация рассматриваются как фундаментальные факторы, ведущие к развитию личности. Начиная с раннего детства и на протяжении всей жизни человека, необходимо хорошо разбираться в вопросах развития позитивного отношения и мотивации. Даже если задачи и должностные обязанности сложны, сотрудникам необходимо развивать мотивацию для их выполнения хорошо организованным и удовлетворительным образом. Кроме того, формирование конструктивных точек зрения позволит сотрудникам добиваться желаемых результатов. Поэтому людям необходимо уделять внимание усилению этих факторов, независимо от их сообществ, категорий и происхождения. Основными концепциями, которые были приняты во внимание в данной исследовательской работе, являются понимание смысла и значимости отношения и мотивации, меры, необходимые для поощрения приятного отношения и развития мотивации, а приятное отношение и развитие мотивации ведут к повышению профессионализма.

Исследователи утверждают, что до настоящего времени не достигнуты еще теоретическая определенность и однозначность взглядов на явление мотивации. С этим можно согласиться, так как совокупный анализ литературных источников позволяет сказать, что термином «мотивация» объясняется широкий круг неоднозначно интерпретируемых явлений, таких как нужда, потребность, мотив, побуждение и др. В самом

широком смысле мотивация определяет пристрастность, избирательность и конечную целенаправленность психического отражения и регулируемой им активности, а в житейском понимании объясняет, почему живое существо предпочитает совершать одно, а не другое. Мотивация не только детерминирует деятельность человека, но и буквально пронизывает большинство, если не все сферы психической деятельности.

Д.И. Фельдштейн наполнил феномен мотивации достижения педагогическим пониманием, как вершину в саморазвитии личности, состоящую из: изменения мотивации человека сопровождаются через переосмысление общечеловеческих ценностей; приобретения опыта планировать свою жизнь, осознавать свои поступки через мотивационную общечеловеческую доминанту; выработку способности воспитывать силу воли, уверенности, самостоятельности в преодоление трудностей; объективно оценивать и взвешивать свои сильные и слабые стороны [1].

Мотивация достижения – одна из разновидностей мотивации деятельности, связанная с потребностью индивида добиваться успеха и избегать неудач. Смысловой аппарат складывается из значимых понятий и обоснованных точек зрения. по мнению отечественных и зарубежных ученых и исследователей, мотивация достижений есть сложный и динамический процесс, направленный на формирование мотива, амбивалентного по своей сути, включает как стремление к успеху, с одной стороны, так и избегание неуспеха и неудач с другой, при наличие субъективной вероятности успеха, с объяснением причин успеха или неудачи. Основное понимание мотивации достижения, как движущей силы, побуждающей к действию, придающая деятельности смысл и цель, имеющая сменяемость закономерных направленных этапов действия, мыслится как организованная, осмысленная система естественных действий личности, ведущая ее к успеху.

Достойные цели, перспективные планы, хорошая организация будут малоэффективны, если не обеспечена заинтересованность исполнителей в их реализации, т. е. мотивация. Мотивация может компенсировать многие недостатки других функций, например недостатки в планировании, но слабую мотивацию практически невозможно чем-то компенсировать [2].

Успех в любой деятельности зависит не только от способностей и знаний, но и от мотивации (стремления работать и достигать высоких результатов). Чем выше уровень мотивации и активности, тем больше факторов (т. е. мотивов) побуждают человека к деятельности, тем больше усилий он склонен прикладывать.

Высокомотивированные индивиды больше работают и, как правило, достигают лучших результатов в своей деятельности. Мотивация – это один из важнейших факторов (наряду со способностями, знаниями, навыками), который обеспечивает успех в деятельности

Отвечая на вопрос о том, что известно об индивидуальных различиях в мотивации, Остин Д. и Кляйн Г. (1996) прокомментировали: «Несмотря на исследования, посвященные индивидуальным различиям в рамках каждой из точек зрения, необходимо провести значительное количество исследований, прежде чем можно будет сделать точные заявления об их роли» [3].

Геллатли И. (1996) отметил, что «попытки эмпирически связать личностные характеристики с мотивационными переменными привели к противоречивым результатам» [4].

Одним из возможных объяснений является отсутствие теоретического прогресса и концептуальной ясности в самой области мотивации. В конце концов, ничто – включая характеристики – не может предсказать траекторию движущейся цели. Однако в исследованиях мотивации достигнут значительный теоретический прогресс, и в отношении теории, в которой, возможно, достигнут наибольший прогресс, – теории постановки целей – ситуация не более ясна. Как отметили ученные “единственное, что непротиворечиво в исследованиях индивидуальных различий в постановке целей, – это их непоследовательность [5].

Под мотивацией понимается стремление, энтузиазм, стимулирование и вдохновение. В жизни людей они выполняют задачи и мероприятия, которые необходимы для улучшения их карьерных перспектив и эффективного поддержания условий жизни. С этой целью они поступают в учебные заведения и учебные центры для получения образования, ищут возможности трудоустройства, открывают собственное дело, выполняют домашние обязанности и выполняют другие задачи и виды деятельности. Людям важно развивать мотивацию к выполнению различных задач и видов деятельности. Когда люди выполняют определенную задачу, функцию или должностные обязанности в своей личной и профессиональной жизни, им необходимо развивать мотивацию. Один из важных аспектов, который необходимо понимать, заключается в том, что сотрудники формируют позитивную точку зрения на свою работу. Когда сотрудники мотивированы, они расширяют свои знания и понимание с точки зрения мер и подходов. Более того, даже если задачи будут сложными, они приложат все свои силы для достижения желаемых результатов. Таким образом, когда люди будут мотивированы к эффективному выполнению различных задач и видов деятельности, они внесут значительный вклад в повышение общего качества своей жизни.

Позитивное отношение и мотивация являются основополагающими факторами, влияющими на достижение как личных, так и профессиональных целей. Они не только стимулируют активность и настойчивость, но и способствуют преодолению трудностей на пути к успеху.

Мотивация подразделяется на внутреннюю и внешнюю. Внутренняя мотивация исходит из личных убеждений, ценностей и интересов, побуждая человека к действиям ради собственного удовлетворения и са-

мореализации. Внешняя мотивация обусловлена внешними стимулами, такими как награды, признание или материальные блага.

Высокий уровень мотивации способствует личностному росту, развитию навыков и повышению уверенности в себе. В профессиональной сфере мотивированные сотрудники демонстрируют большую продуктивность, инициативность и стремление к совершенствованию, что положительно сказывается на их карьерном продвижении.

Психология мотивации изучает факторы, влияющие на стремление человека к достижению целей. Индивидуальные различия, такие как личностные черты, жизненный опыт и окружение, определяют уровень и направленность мотивации каждого человека. Понимание этих различий позволяет разрабатывать эффективные стратегии для повышения мотивации.

Таким образом, позитивное отношение и мотивация являются ключевыми элементами на пути к успеху. Развитие внутренней мотивации, поддержка со стороны окружения и постоянное стремление к личностному росту позволяют достигать поставленных целей и повышать качество жизни.

Мотивация не относится к факторам, которые способствуют активизации поведения индивидов. Более того, она включает в себя факторы, которые направляют и поддерживают эти целенаправленные действия. Как следствие, часто приходится делать выводы о причинах, по которым люди совершают те или иные поступки, основываясь на наблюдаемом поведении.

Мотивация бывает внешней и внутренней. Внешняя мотивация – это мотивация, которая возникает извне, то есть в виде трофеев, сертификатов, наград, социального признания и похвалы. С другой стороны, внутренняя мотивация – это мотивация, которая возникает внутри индивидуума, то есть решение проблемы для удовлетворения [6]. Таким образом, эта информация обеспечивает адекватную информацию с точки зрения смысла и значимости мотивации.

«Мотивация – это силы, существующие внутри и вне человека, которые возбуждают в нем энтузиазм и упорство в выполнении определенных действий». Мескон М.Х. считает, что мотивы находятся «внутри» человека (имеют персональный характер), зависят от разнообразных внутренних и внешних по отношению к субъекту факторов, а также влияния других мотивов [7]. В систематизированном виде проблемы мотивации человека, рассматриваемого в социальном контексте, осветил Мерфи Г. в своей работе «Социальная мотивация». Он рассматривает мотивацию как совокупность мотивов, их систему и отмечает, что мотивация зависит от многих социальных факторов, к которым относятся верность группе, боязнь показаться смешным, стремление поддержать свой престиж.

Одним из важнейших среди совокупности факторов, определяющих мотивацию достижения, является мотив достижения. Мотив достижения объясняет индивидуальные различия в ориентациях, интенсивности и последовательности поведенческих актов, связанных с достижением успехов.

Таким образом, зарубежные авторы, так же как и отечественные, рассматривают мотивацию как динамический аспект поведения, посредством которого индивид вступает в контакт, то есть в определенное отношение с миром. Более конкретно, мотивация представляет собой активный процесс направления поведения к предпочитаемым ситуациям и объектам. Мотивы же оказывают огромное влияние на поведение человека как личности и на его социальную роль. Они выступают в сознании человека как цель, на которую направлено, в конечном счете, поведение.

Литература

1. Фельдштейн Д.И. Психологические аспекты изучения современного подростка // Вопросы психологии. – 1983. – No 3. – С. 33- 43.

2. Магауова А. Деятельность учителя по формированию положительной мотивации // Қазақстан мектебі. – 2015. – №11–12. – С.65-67.

3. Austin J.T., & Klein H.J. Work motivation and goal striving. In K. R. Murphy (Ed.), Individual differences and behavior in organizations. 1996. – P. 209–257.

4. Gellatly I.R. Conscientiousness and task performance: Test of cognitive process model. Journal of Applied Psychology, №81, P. 474–482.

5. Горбач Н.С. Мотивация в психологии: история и современное состояние проблемы // Молодой ученый. 2021. № 3 (345). – С.42-44.

6. Cherry K. Attitudes and Behaviour in Psychology. England: Psychology Press. – 2021. – 154 с.

7. Мескон М.Х. Мотивация и мотивы. СПб: Питер, – 2011. – 512 с.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ДЕТЕЙ В ШКОЛЕ

К.С. Каймолденова, Т.Ф. Харченко,
Ж.С. Дулатовна, Бақытқызы Индира
студенты Высшей школы педагогики НАО «Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан»
научный руководитель: З.К. Кульшарипова
к.п.н., асс. профессор Высшей школы педагогики НАО «Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан

Аннотация. Информационная безопасность – детей- это состояние защищенности детей, при котором отсутствует риск, связанный с информацией, в том числе распространяемой в сети Интернет, причинения вреда их здоровью, физическому, психическому, духовному и нравственному развитию. Психологические характеристики образовательной среды будут небезопасными, если не определены условия

взаимодействия, а внутренняя природа и психологические ресурсы детей не полностью нарушены. Именно совокупность этих условий можно определить понятием «психологическая безопасность в условиях цифровизации». Информационная или цифровая безопасность обучающихся в школе – это комплекс мер, которые необходимы для защиты от психологического насилия. Выявление уровня психологического насилия во взаимодействии должно стать основным направлением в создании психологической безопасности образовательной среды. Одним из средств решения этой проблемы может стать общественное образование и специальное обучение в области безопасного поведения, в том числе школьников, в мире компьютерных технологий и сети Интернет.

Ключевые слова: сеть Интернет, условия цифровизации, психологическая безопасность, насильственны действия, кибербезопасность.

Аңдатпа. Ақпараттық қауіпсіздік – балалардың қауіпсіздік жағдайы, мұнда балалардың денсаулығына, физикалық, психологиялық, рухани және моральдық дамуына зиян келтіретін интернет арқылы таралатын ақпаратпен байланысты қауіп жоқ. Білім беру ортасының психологиялық сипаттамалары қауіпсіз болмайды, егер өзара әрекеттесудің жағдайлары анықталмаса және балалардың ішкі табиғаты мен психологиялық ресурстары толық бұзылмаса. Атап айтқанда, осы жағдайлардың жиынтығын «цифрландыру жағдайындағы психологиялық қауіпсіздік» ұғымымен анықтауға болады. Оқушылардың ақпараттық немесе цифрлық қауіпсіздігі – бұл психологиялық зорлық-зомбылықтан қорғау үшін қажет шаралар кешені. Өзара әрекеттесу барысында психологиялық зорлық-зомбылық деңгейін анықтау білім беру ортасында психологиялық қауіпсіздікті қалыптастыруда негізгі бағыт болуы керек. Бұл мәселені шешудің бір құралы қоғамдық білім беру және компьютерлік технологиялар мен интернет әлемінде оқушылардың қауіпсіз мінез-құлқын үйрету болуы мүмкін.

Түйін сөздер: интернет, цифрландыру жағдайлары, психологиялық қауіпсіздік, зорлық-зомбылық әрекеттері, киберқауіпсіздік.

Abstract. Information security for children is the state of protection in which there is no risk associated with information, including that distributed via the Internet, which may harm their health, physical, psychological, spiritual, and moral development. The psychological characteristics of the educational environment will be unsafe if the conditions for interaction are not defined and the internal nature and psychological resources of children are not fully disrupted. It is this combination of conditions that can be defined by the concept of «psychological safety in the context of digitalization.» Information or digital security of students in school is a set of measures necessary to protect them from psychological violence. Identifying the level of psychological violence in interactions should become the main focus in creating psychological safety in the educational environment. One of the solutions to this problem may be public education and specialized training in safe behavior, including for schoolchildren, in the world of computer technologies and the Internet.

Keywords: Internet, digitalization conditions, psychological safety, violent actions, cybersecurity.

Центральным понятием концепции национальной безопасности является «угроза». Что же угрожает участникам образовательной среды в процессе взаимодействии? От чего следует их защищать, чтобы создать психологическую безопасность? Источник угроз в нашем

подходе носит социально-психологический характер и выступает как проявление психологического насилия во взаимодействии, создаваемого как внутреннюю, так и межличностную напряженность [1].

Сегодняшняя социокультурная ситуация дает нам многочисленные примеры негативного влияния внешних условий на становления личности. Проявление насильственных действий по отношению к другому достаточно распространены в современном информационном мире. Если ситуация открытых физических насильственных действий являются однозначно осуждаемые, и идет интенсивный поиск средств противодействия им, то психологическое насилие лишь становится предметом обсуждения, как в общественном сознании, так и в научных исследованиях. В наши дни трудно представить ребенка без электронных устройств. Несмотря на достижение в области технологий, постоянный доступ к интернету может представлять серьезные риски для детей [2].

Кибербезопасность, или компьютерная безопасность, включает в себя комплекс методов и практик, направленность на защиту пользователей, включая как взрослых, так и детей, от атак злоумышленников [3]. В условиях цифровизации образовательного процесса кибербезопасность приобретает особую важность. Учащиеся, преподаватели и родители ежедневно используют интернет и цифровые устройства для обучения, общения и досуга, что делает их уязвимыми к различным киберугрозам [4].

Кибербуллинг, фишинг, вирусы и утечки данных – это лишь некоторые из опасностей, с которыми могут столкнутся школьники и их окружение. Обеспечение кибербезопасности в образовательной среде помогает:

– защитить психологические ресурсы учащихся.

– предотвратить кибербуллинг и другие формы цифрового насилия.

– снизить риски кибербуллинг для обеспечения психологической среды.

В данном случае необходимы программы для повышения осведомленности и обеспечения высокого уровня кибербезопасности в образовательной среде с четом формирования навыков безопасного использования интернета среди всех участников образовательного процесса: школьников. Программа решает проблемы безопасности в сети Интернет и проблемы этикета в социальных сетях, а также уделает внимание учащихся на возможные угрозы в сети Интернет. В этом случае важно повысить в вопросах безопасности в сети, формировать общепринятые нормы поведения в сети.

Задачи программ должны быть направлены на:

-ознакомление учащихся с потенциальными угрозами, которые могут встретиться при работе в сети.

-выработки правила безопасного поведения в сети.

-выработки необходимости в использовании в сети общепринятых

нравственных норм поведения.

Для обеспечения безопасность нами должны предполагаться ожидаемые результаты и расчеты на повышение уровня осведомленности учащихся о проблемах безопасности при использовании сети Интернет, потенциальных рисках при использовании Интернета, путях защиты от сетевых угроз и формирование культуры ответственного, эпичного и безопасного использования Интернета.

Для обеспечения безопасность в Интернете. В условиях игровой ситуации учащимся даются рекомендации как советы по безопасности и этичному поведению в сети. Для этого важно создание памятки по безопасному поведению в интернете.

Памятка по безопасному поведению в интернете: создание никнейма. 20 шокирующих фактов о социальных сетях, угрозы в сети. (Сообщения детей. Домашнее задание), спам и фишинг, грубость в Интернете, кибер-буллинг, интернет-зависимость.

Кибербуллинг- распространенная угроза, с которой сталкиваются дети в интернете. Агрессивные пользователи в сети часто оскорбляют собеседников. Юные пользователи чаще взрослых сталкиваются с интернет-зависимостью: иногда дети сидят в сети всю ночь. Необходимо научить их ограничивать себя и сократить часы, проведенные в онлайн. Что можно сделать с помощью тарифа МегаФон Kids, который ограничивает доступ в интернет с 23:00 до 6:00.

Актуальность заключается в том, что сегодня проблема кибербуллинга, согласно определению ЮНИСЕФ – это травля с использованием цифровых технологий. Если обычный буллинг происходит вживую, как правило, в детском коллективе. То кибербуллинг-явление, свойственное интернету [5].

Сегодня. В условиях стремительных изменений в информационной экосистеме и социальным взаимодействиям. Формирование эффективных коммуникативных способностей является важнейшей задачей. Это необходимо, чтобы не только улучшить качество межличностного общения, но и предотвратить такие негативные явления, как буллинг.

Важным аспектом является то, то интернет- коммуникация в современном мире значительно усложняется. Социальные сети и мессенджеры создают как возможности для общения, так и риски возникновения дистанционных конфликтов, которые могут перерасти в кибербуллинг [6]. К тому же, многие подростки в установлении первичного контакта и поддержании диалога с адекватной реакцией на эмоции других людей, что также может способствовать росту жестокой агрессии.

Как и с другим любым видом зависимости, самое главное- осознать проблему и начать ее решать, не допуская трудности.

Не допущения подростка от интернет- зависимости следует от их понимания этой проблемы. Надо пояснить им, что зависимость от игровых программ в гаджетах превращается в гаджетах превращает их в замкнутых индивидов, они теряют интерес к образованию, перестают общаться, проявляют агрессию, перестают общаться, проявляют агрессию в сторону близких.

Если подросток все чаще просит, чтобы его оставили в покое, а сам прогуливает занятия в школе, сидит напролет всю ночь за компьютером, не высыпается, отказывается от еды, то на лицо все признаки компьютерного пристрастия.

Нами выделены принципы работы в направлении программы:

- полное доверие к подросткам на протяжении работы;
- уважительное отношение, признание наличия внутренней мотивации к обучению и развитию у любого подростка;
- открытость в общении с подростками, готовность всегда предоставить им поддержку и в работе по программе, и в разрешении личностных проблем;
- искренность в выражении своих чувств, эмпатическая поддержка участников групп;
- активное участие в групповом взаимодействии.

В процессе профилактики должны применятся на занятиях следующие элементы:

1. телесно-ориентированная психотерапия;
2. рациональная психотерапия;
3. духовно-нравственная;
4. рефлексотерапия;
5. бальнеологический комплекс.

Что бы уточнить направление профилактических действий необходимо на занятых рассмотреть с учащимися причинами компьютерной зависимости:

- склонность подростков к быстрому «впитыванию» всего нового, интересного;
-желание ребенка быть «как все» его сверстники, следовать за их увлечениями, не отставать;
-отсутствие у ребенка увлечений или хобби, любых других привязанностей, не связанных с компьютером, телефонами.

Способы борьбы с интернет зависимостью зависит какие навыки нами предполагаются выработать у учащихся:

1. Постоянно находить себе полезные занятия. Важно помнить, что зависимости часто развиваются из-за безделья.
2. Не общаться с зависимыми людьми.
3. Держаться подальше от предмета физического или эмоционального влечения.

4. Заняться с спортом.

Интернет зависимость или цифровая зависимость может ослабить социальные связи в реальной жизни. Общение с помощью цифровых устройств не может заменить общение лицом к лицу, и подросток может начать чувствовать себя одиноким.

Социальная изоляция может привести к таким проблемам психического здоровья, как депрессия и тревожность.

Тревожность и депрессивное расстройство (так называемое депрессией) в условиях зависимого поведения, является распространенным нарушением психического здоровья. Оно характеризуется длительными периодами подавленного настроения либо утраты интереса к привычной учебной деятельности или способности получать от нее удовольствие.

Депрессия отличается от регулярных изменений настроения и эмоций по отношению к реалиям повседневной жизни. Она может негативно влиять на все стороны жизни подростков, в том числе и на отношение с семьей, друзьям и окружающими людьми. Она может быть результатом или причиной проблем в учебе.

Доказано, что программы профилактики позволяют снизить проблемы депрессивного расстройство. К эффективным формам профилактической работы с детьми в школе относятся школьные программы по формированию навыков конструктивного преодоления трудностей у детей и подростков. Работа в формате профилактики детей, имеющих зависимое поведенческие нарушения, может способствовать снижению депрессивных симптомов и улучшению состоянию людей.

Эффективному предупреждению депрессии также способствуют программы по повышению уровня физической активности среди учащихся.

Психологические методы профилактики помогают выработать новые модели мышления, преодоления трудностей и общения с окружающими.

В программу включается разговорная терапия, которая проводится педагогом-психологом. Для использования психологических методов профилактики можно воспользоваться руководствами по программам самопомощи, веб-сайтами и мобильными приложениями.

Эффективные психологические методы профилактики и самопомощи депрессии от зависимого поведения включают: контроль симптомов депрессии у учащихся и в целом самостоятельно повышать уровень психологического благополучия(Таб.2):

Таблица 2- Психологические методы профилактики

Методы профилактики и самопомощи	Симптомы депрессии у учащихся
Поведенческая активизация	Включиться в группу занятия, которые

	принесут удовольствие;
Когнитивно-поведенческая терапию	не отделяться от собственного окружения и оставаться на связи с друзьями в школе;
Интерперсональная психотерапия	Регулярно поддерживать психо-физическую активность и реально убрать мысли о самоубийстве
Терапия, направленная на решение проблем.	Вступите в группу поддержки.

Реализация действующих программы позволит:

-эффективно организовать деятельность учащихся в рамках информационно-образовательной среды школы;

-создать условия для формирования у школьников ценностного отношения к своему здоровью;

-создать условия для построения личного безопасного информационного пространства школьника.

Оценка результатов работы в рамках программы осуществляется в соответствии с программой мониторинга, основными инструментами которой являются: социологические опросы, анкетирование, наблюдение, индивидуальные беседы.

Ожидаемые результаты можно классифицировать в режиме предусматриваются следующие формы работы с подростками(Таб.2):

Таблица 2 –Оценка результатов

Ожидаемые результаты	При работе
Снижение интернет-зависимости у подростков	Групповая работа Составление портрета игромана
Формировании мотивации к реальному общению со сверниками	Групповая работа Составление портрета игромана
Формирование мотивации к дополнительному образованию, творчеству	Беседы, дискуссия Просмотр видео материала
Формулирование мотивации к здоровому образу жизни	Круглый стол; психологические тренинги

Данная программа дает участиям представление о том, что существует и имеют важность индивидуальные особенности сверстников, что вне зависимости от желаний и возможностей необходимо уметь общаться друг с другом, сотрудничать и сопереживать друг другу, проявляя заботу и внимание. Подростки должны понять, что общение с другими детьми дает им возможность проживать положительные эмоциональные состояния несет за собой ответственность в передаче своих эмоций и другим.

Результаты диагностических методик подтверждают наличие выраженных лидерских качеств в сфере самопомощи, что определяется совокупность личностных характеристик и поведения по отношению к одноклассникам. Это свидетельствует о том, что данные способности связаны с выполнением обязанностей и контролем результатов.

В результате практического изучения лидерских качеств в образовательном учреждение можно предложить следующие мероприятия по оптимизации образовательного процесса для совершенствования стиля самопомощи:

Совершенствование стиля «самопомощи» в реальных ситуациях, создание благоприятной среды общения, а также оказание психолого-педагогической поддержки членам среды для реализации их потенциала в условиях кибербезопасности.

Студенты в научно-академической среде учатся создавать вокруг себя положительную атмосферу, самостоятельно пытаются организовывать свою деятельность, проявляют и развивают лидерские качества и креативные способности. Подобная деятельность не столько позволяет проявлять, попробовать себя в качестве организатора, сколько уже на данном этапе дает возможность самоопределиться, найти себя и начать работать над своим стилем, постоянно совершенствуясь.

Литература

1. Джанегизова А.С. О цифровизации образования в Казахстане: проблемы и пути их решения IX Международная научно-практическая Интернет-конференция // «Рекультивация выработанного пространства: проблемы и перспективы» 7.2.1 14 декабря 2023 г. https://science.kuzstu.ru/wp-content/Events/Conference/rekul/2023/IX_rekul/pages/Articles/7.2.pdf

2. Карпенко О.М. Воспитание и социализация обучающихся в электронной информационно-образовательной среде. // Труды Международной научно-практической конференции «Стратегические приоритеты трансформации общества и инновационной модернизации экономики в XXI веке, 2021. – С. 76-82.

3. Богатырева Ю.И. Педагогическая деятельность и обеспечение информационной безопасности личности // Информатика и образование. – 2013. – № 2. – С. 84-88.

4. Мочалина А.С. Информационно-психологическая безопасность личности // Современные научные исследования и разработки. 2018. №3. С. 405–408.

5. Дементьев С.А. Информационная безопасность человека в контексте рисков и угроз информационной эпохи: дис.. .. д-ра филос. наук: 09.00.11. Краснодар, 2018. 343 с.

6. Айсина Р.М. Психологическая безопасность взрослых Интернет-пользователей: анализ современных исследований // Вестник Омского университета. 2019. № 1. С. 28-38.

БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫҢ ЗИЯТКЕРЛІК ЕҢБЕК МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҮШІН ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ

А.О. Караченцев
студент Павлодарского педагогического университета
имени А. Маргулана г. Павлодар
научный руководитель: А.Б. Рахимжанова
магистр педагогических наук, преподаватель, г. Павлодар

Аңдатпа. Білім беру реформалары жағдайында әртүрлі педагогикалық жаңалықтарды енгізуге бағытталған инновациялық қызмет оқу орындарында ерекше маңызға ие болды. Олар педагогикалық процестің барлық аспектілерін қамтыды: оны ұйымдастыру формалары, оқу-тәрбие қызметінің мазмұны мен технологиялары.

Инновациялық технологиялар-педагогикалық процеске қатысушылардың өзара қарым-қатынасын демократияландыру және оларды бірлескен шығармашылық өнімді қызметке қосу арқылы педагог пен оқушы тұлғасының дамуын қамтамасыз ететін педагогикалық технологияның ерекше түрі.

Түйін сөздер: Қабылдау, қоғам, заман, өркениет, құқық, ересек, жастар.

Аңдатпа. В условиях образовательных реформ особое значение в образовательных учреждениях приобрела инновационная деятельность, направленная на внедрение различных педагогических инноваций. В них вошли все стороны педагогического процесса: формы его организации, содержание и технологии воспитательной деятельности

Инновационные технологии – это особый вид педагогических технологий, обеспечивающий развитие личности педагога и учащегося за счет демократизации взаимодействия участников педагогического процесса и вовлечения их в совместную творческую продуктивную деятельность.

Түйін сөздер: Восприятие, общество, время, цивилизация, право, взрослые, молодежь.

Abstract. In the context of educational reforms, innovative activity aimed at introducing various pedagogical innovations has gained special importance in educational institutions. They included all aspects of the pedagogical process: forms of its organization, content and technologies of educational activity

Innovative technologies are a special type of pedagogical technology that ensures the development of the personality of the teacher and the student by democratizing the interaction of participants in the pedagogical process and involving them in joint creative productive activity.

Keywords: Society, perception, society, time, civilization, law, adults, youth.

Әлемдегі технологиялық даму бүгінде үнемі жаңару арқылы қоғамның дамуы деп түсініледі. Дамыған елдер көбіне «адамға қояды», яғни адами технологияларға сүйенеді.

Педагогика мектепте, университетте топпен жұмыс жасауда жоғары және тұрақты нәтижеге қол жеткізудің ұзақ жолын іздейді. «Педагогикалық технология» ұғымы жақында оқыту теориясында кеңінен қолданыла бастады.

Оқыту технологиялары-бұл оқу бағдарламаларында көзделген, алға қойылған мақсаттарға неғұрлым тиімді қол жеткізуді қамтамасыз ететін оқыту нысандары, әдістері мен құралдары жүйесін білдіретін оқыту мазмұнын іске асыру тәсілі. Оқыту технологиясы 70-ші жылдары ең көп жанкүйерлерді жинады. Дәл сол кезде білім беру саласындағы көптеген мамандар әртүрлі техникалық оқыту құралдарын қолдана отырып, оқу процесін оңтайлы ұйымдастыруды қамтамасыз ететін жүйелік тұжырымдаманы әзірлеу қажет деген қорытындыға келді. Оқыту технологиясында басты назар тек оқу ақпаратын ұсынатын құралдарға ғана емес, сонымен қатар оқу процесін жүйелі ұйымдастыруға да аударылады.

Оқыту технологиясы – жүйелі санат, оның құрылымдық санаттары: оқыту мақсаттары; оқыту мазмұны;педагогикалық өзара іс-қимыл құралдары (оқыту және ынталандыру құралдары), Оқу процесін ұйымдастыру; студент, оқытушы; қызмет нәтижесі (оның ішінде кәсіптік даярлық деңгейі) болып табылады.

Осылайша, оқыту технологиясы оқу процесін ұйымдастыруды, басқаруды және бақылауды қамтиды.

Оқыту технологиясының екі градациясы бөлінді: дәстүрлі және инновациялық. А.А. Савельев білім беру технологиясының келесі жіктелуін ұсынады: іс-әрекет бағыты бойынша(оқушылар, студенттер, оқытушылар және т.б.); оқу мақсаттары бойынша; пән саласы бойынша (гуманитарлық, жаратылыстану, техникалық пәндер); қолданылатын техникалық құралдар бойынша(жеке, компьютерлік, видио-, аудио және басқалар); оқу процесін ұйымдастыру бойынша (жеке, ұжымдық, аралас); әдістемелік міндет бойынша (бір пәннің технологиясы, құрал, әдіс) [1].

В.П. Беспалько педагогикалық технологияның келесі анықтамасын береді. Педагогикалық технология-бұл алдын-ала жобаланған оқу процесін тәжірибеде жүйелі түрде жүзеге асыру. Педагогикалық технологиялардың кез-келген басқа технологиялардан айырмашылығы-олар оқушылардың қызығушылығы мен ынтасын арттыру арқылы тиімді оқытуға ықпал етеді [2; 56].

Жалпыланған педагогикалық технологиялардың мысалдары:

– проблемалық оқыту (білім алушылар білімдерін белсенді меңгеретін танымдық міндеттерді білім алушылар алдында жүйелі және мақсатты ұсыну

– шоғырланған оқыту (сабақтарды блоктарға біріктіру есебінен пәнді терең зерттеу

– модульдік оқыту (білім алушылардың жеке оқу бағдарламасымен өзіндік жұмысы)

– саралап оқыту (бағдарламалық материалды әртүрлі деңгейде, бірақ міндетті (стандарттан)төмен емес меңгеру)

– белсенді(кешенді) оқыту (болашақ кәсіби қызметтің пәндік және әлеуметтік мазмұнын модельдеу)

– ойын жаттығулары (оқу ақпаратын іздеуге, өңдеуге, игеруге бағытталған тәуелсіз танымдық іс-шаралар.

Білім беру реформалары жағдайында әртүрлі педагогикалық жаңалықтарды енгізуге бағытталған инновациялық қызмет оқу орындарында ерекше маңызға ие болды. Олар педагогикалық процестің барлық аспектілерін қамтыды: оны ұйымдастыру формалары, оқу-тәрбие қызметінің мазмұны мен технологиялары [3;32].

Инновациялық технологиялар-педагогикалық процеске қатысушылардың өзара қарым-қатынасын демократияландыру және оларды бірлескен шығармашылық өнімді қызметке қосу арқылы педагог пен оқушы тұлғасының дамуын қамтамасыз ететін педагогикалық технологияның ерекше түрі.

Инновация (лат.) жаңарту, өзгерту, жаңа нәрсе енгізу, жаңалық енгізу дегенді білдіреді. Инновациялық процестің микроқұрылымын қарастыра отырып, ғалымдар Н.И.Лапин, а.я. Пригожин, Б. В. Сазонов және басқалары инновацияны құру мен орындауды қамтамасыз ететін қызмет түрлерімен ерекшеленетін кезеңдерді ажыратады [4]. Қазіргі уақытта ғылыми әдебиеттерде инновациялық процесті кезеңдерге бөлудің келесі схемасы жасалды:

1-кезең-жаңа идеяның тууы және жаңашылдық тұжырымдамасының пайда болуы (іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулердің нәтижесі болып табылатын ашылу кезеңі)

2 кезең-өнертабыс, яғни кез-келген объектіге, материалдық немесе рухани өнімге – үлгіге енгізілген инновацияны құру

3 кезең-алынған инновацияның практикалық қолданылуын табатын инновация, оны нақтылау бұл кезең инновациядан тұрақты әсер алумен аяқталады [5,6].

Осыдан кейін инновацияның тәуелсіз болуы басталады. Инновацияны қолдану кезеңінде келесі кезеңдер бөлінеді;

1 кезең – инновацияны кеңінен енгізуден, жаңа салаларға диффузиядан (таратудан) тұратын инновацияны тарату.

2 кезең-инновацияның белгілі бір салада үстемдігі, бұл кезде инновацияның өзі өзінің жаңалығын жоғалтады. Бұл кезең баламаның пайда болуымен немесе осы инновацияны тиімдірек ауыстырумен аяқталады

3-кезең-жаңа өнімдер бойынша ауыстырумен байланысты инновацияларды қолдану ауқымын қысқарту.

Педагогикалық әдебиетте білім беру саласындағы инновациялық процестердің екі түрі ерекшеленеді:

Бірінші тип-бұл көбінесе өздігінен жүретін, генеративті қажеттілікке нақты сілтеме жасамай немесе инновациялық процесті жүзеге асырудың шарттары, құралдары мен жолдары туралы толық білместен болатын инновация. Бұл түрдегі инновациялар әрдайым ғылыми негіздеменің толықтығымен байланысты емес, көбінесе олар

жағдайлық талаптардың әсерінен эмпирикалық негізде жүреді. Осы типтегі инновацияларға жаңашыл мұғалімдердің, тәрбиешілердің, ата-аналардың және т. б.

Екінші түрі – білім беру жүйесіндегі инновациялар, олар саналы, мақсатты, ғылыми-мәдени пәнаралық қызметтің нәтижесі болып табылады. Оқытудың инновациялық технологияларын жаңа білім беру парадигмасын жүзеге асыруға болатын құрал ретінде қарастырған жөн.

ЮНЕСКО-ның «жаңа технологиялар мен жаңа еңбекті ұйымдастыру кезіндегі білім беру талаптары» жобасы жеке тұлғаның оқу процесінде алуы тиіс мынадай қасиеттерін айқындайды: бастама, ынтымақтастық, қарым-қатынас, логикалық ойлау қабілеті, проблемаларды шешу, шешім қабылдау ақпаратты алу және пайдалану, жоспарлау, үйрену қабілеті, көп мәдениетті дағдылар.

Біздің ойымызша, бұл мәселені шешуге инновациялық технологияларды қолдану көмектеседі: модульдік-рейтингтік оқыту, ойын жаттығулары, проблемалық оқыту, тұлғаға бағытталған, несиелік оқыту, білімді толық игеру технологиясы, деңгейлік саралау технологиясы, тұлғаға бағытталған оқыту және басқалар.

Біздің мақалада біз жеке тұлғаға бағытталған оқыту технологиясын қолдануға және оқу жағдайларын модельдеуге тоқталамыз.

Тұлғаға бағытталған оқыту дәстүрлі когнитивті-бағытталған оқытуға балама ретінде қарастырылады және білім беру субъектілерінің өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі анықтау, тәуелсіздік және өзін-өзі тану қабілеттерін дамыту үшін оңтайлы жағдайлар жасалған студенттер мен мұғалімдердің өзара әрекеттесуін ұйымдастыруға негізделген білім берудің ерекше түрі ретінде түсініледі. Бұл білім беру жүйесінің өзегі-оқушының жеке басы.

Жеке тұлғаға бағытталған оқытуды жүзеге асыру үшін жеке тұлғаны қалыптастыруға бағытталған педагогикалық әсерлер студенттердің қарсылығын тудыратындығын түсіну өте маңызды. Тұлғаға бағытталған білім беру белгілі бір қасиеттері бар тұлғаны қалыптастырумен айналыспайды, керісінше білім беру процесінің толық көрінісі мен сәйкесінше жеке функцияларын дамытуға жағдай жасайды.

Тұлғаға бағытталған білім беру келесі принциптерге негізделген:

– субъективті тәжірибенің белсенді тасымалдаушысы ретінде білім алушының даралығының, өзіндік құндылығының басымдығы танылады;

– студент болмайды, бірақ бастапқыда білім субъектісі болып табылады;

– кәсіптік-білім беру процесін құрастыру кезінде әрбір білім алушының субъективті тәжірибесін ескеру қажет;

– оқушының тұлға ретінде дамуы оның нормативтік қызметін игеру арқылы ғана емес, сонымен бірге өзінің дамуының маңызды көзі ретінде субъективті тәжірибені үнемі байыту, қайта құру арқылы жүреді.

Осылайша, тұлғаға бағытталған білім беруді оқушының жеке тәжірибесіне, оның өзін-өзі ұйымдастыруға, өзін-өзі анықтауға және өзін-өзі дамытуға деген қажеттіліктеріне бағытталған субъектінің білімі ретінде анықтауға болады.

Тұлғаға бағытталған білім беру мазмұнын технологияландыру оқу мәтіндерін, дидактикалық материалдарды, студенттердің жеке дамуын бақылау формаларын арнайы жобалауды қамтиды.

Жеке тұлғаға бағытталған білім беру мазмұны жеке анықтамалық, сөзсіз оқу материалынан басқа проблемалық мәтіндерді, қайшылықты ақпаратты және белгісіз жағдайларды қамтуы керек. Әрине, оқу материалы өзін-өзі тәрбиелеуге көмектесуі керек: нұсқаулар, ұсыныстар, түсініктемелер, семантикалық кестелер, диаграммалар бар, олар білім мазмұнын тәуелсіз түсінуді және игеруді қамтамасыз етеді. Оқу материалы оқушының алдыңғы субъективті тәжірибесін қамтуы керек және оны өзгерту мүмкіндігін қарастыруы керек пе?

Білім берудің осындай мазмұнын игеру білім алушылардың бүкіл оқу уақыты ішінде тұрақты топтық ұйымдастырудан, сабақ уақытын қатаң реттеуден бас тартуға әкеледі, білім алушылардың өзін-өзі анықтайтын бастамасын күшейтеді. Мұғалімнің рөлі біртіндеп кеңесші, тәлімгер рөліне айналады.

Келесі тұлғаға бағытталған педагогикалық технологиялар қолданылады:

– интерактивті жобаларды әзірлеу және кешенді тапсырмаларды орындау кезінде иммитациялық-ойын жағдайында өзара әрекеттесетін оқыту технологиялары;

– Жоба әдісі, бағыттаушы мәтіндер, когнитивті нұсқаулық арқылы өзін-өзі реттейтін оқыту;

– оқытудағы диалогтық тұлғаның мағыналық қалыптастырушы, рефлексивті және сыни функцияларын өзектендіру факторы ретінде.

Теорияны практикамен байланыстырудың алғашқы және ең жақсы тәсілдерінің бірі-оқу жағдайларын қолдана отырып оқыту.

Оқу жағдайы-бұл негізінен аяқталмаған шағын әңгіме. Онда, әдетте, проблема, сценарий немесе мәселе туралы егжей-тегжейлі ақпарат бар, ол шешуге назар аударуды қажет етеді, сонымен қатар белгілі бір жағдайда бір немесе бірнеше кейіпкерлердің рөлін ойнауға мүмкіндік беретін жеткілікті материал бар. Студенттерден өздерін нақты қатысушылармен таныстыруды және оқиғаны аяқтауды, мұғалім-психологтың осы жағдайды қалай шешкенін жазуды және тарихта сипатталған мәселені шешу үшін тиісті ұсыныстар беруді сұрайды. Сонымен, оқу жағдайының тарихында рөл атқара отырып, студент мұғалім-психологтың не істейтінін және мәселені қалай шешетінін біледі.

Оқу жағдайлары әртүрлі сыныптарға бөлінеді:

1. Дәстүрлі, «Гарвард», оқу жағдайы, «ситуациялық әдіс» деп аталады – бұл мұғалім мен психолог кездестіруі мүмкін нақты мәселенің сенімді сипаттамасы. Студенттер алдымен талдау жасамас бұрын қандай проблема бар екенін анықтап, оны қалай шешуге болатындығы туралы кеңес беруі керек. Бұл жағдайда студенттер тиісті ұсыныстар беру үшін нақты не болып жатқанын анықтау мәселесіне мұқият қарау керек. Гарвард жағдайларын бірінші курс студенттерімен осы жағдай туралы дәрістер кезінде ойларды білдіру және тарату құралы ретінде пайдалануға болады.

2. Гарвардтың оқу жағдайлары. Олар біріншіден ерекшеленеді, өйткені олар шешілуі керек проблема туралы көбірек қалыптасады немесе оларда проблема неғұрлым айқын. Сондықтан Студенттер бұл жағдайдың не туралы екенін алдын-ала анықтамай, мәселені тікелей шеше алады. Студенттерге арнайы сұрақтар түрінде жетекші кеңестер ұсынылуы мүмкін. Сыныптың дайындық деңгейі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым аз сұрақтар қойылады.

3. Ойдан шығарылған оқу жағдайлары. Бұл оқу жағдайлары құрастырушының қиялында жасалады және арнайы мәселелерді шешуге қызмет етеді. Ойдан шығарылған жағдайлар көбінесе кіріспе сабақтарда нұсқаулық ретінде қызмет етеді, студенттерді жағдай аясында күрделі аналитикалық процесс арқылы өткізеді, бұл оқулықтардағы осы мәселенің тақырыбының аяқталуынан гөрі нақты. Оларды мәселені шешудің жаңа тәсілдерін көрсету үшін, мәселені шешудің жаңа тәсілдерін көрсету үшін немесе қолданыстағы әдіснаманы мәселенің басқа түріне қолдану мүмкіндігін көрсету үшін күрделі курсты оқып жатқан студенттермен сабақ кезінде де қолдануға болады.Студенттер үшін.

Оқу жағдайларын қалай қолдану керектігін қарастырыңыз:

1. Пікірталас жетекшісі, әдетте жаңадан келген студенттермен бірге мұғалім пікірталасқа көбірек қатысуы керек. Көптеген жағдайлар үшін мұғалім оқу жағдайын әдіснаманы қолдануды немесе белгілі бір мәселені шешуді үйрету құралы ретінде қолдана алады.

Студенттердің білімі неғұрлым көп болса, осы жағдайды қолдана отырып үйренуге болатын сабақты үйренуге қажетті кеңестер аз болады.

2. Командалық жағдай. Оқу жағдайларын қолданудың тағы бір танымал тәсілі: студенттерді топтарға бөлу, оларға талдау жасауды сұрау, содан кейін сыныпқа осы мәселені көріп, ұсыныстар беру туралы презентация дайындау. Сынып қабылдаушы орган ретінде әрекет етеді. Презентациядан кейін студенттер мен оқытушы ұсынылған командаға сұрақтар қойып, олардың тұжырымдары мен ұсыныстарына күмән келтіреді. Идея – ұсынылған команда өз ұсыныстарын қорғауы керек. Мұғалім қажет болған жағдайда барлық сұрақтарға толық жауап берілгеніне көз жеткізу үшін және бірде-бір қате қалмауы үшін сұрақтар қояды. «Рөлдік ойынның» бұл түрі әдетте студенттерге қызықты,

сонымен қатар олардың ынта-жігерін тудырумен қатар, презентация дағдыларын жетілдіруге көмектеседі.

3. Рөлдік ойын. Оқу жағдайын зерттеу үшін рөлдік ойындардың әртүрлі тәсілдерін қолдануға болады, онда әр түрлі командаларға жағдай контекстінде әртүрлі рөлдер берілуі мүмкін. Егер сіз командалардың өзара әрекеттесуін басқару үшін тиісті ынталандыру жүйесін орнатсаңыз, пікірталас кезінде командалар арасында ойын элементтерін енгізу жиі мүмкін болады. Бұл екі команда мәселені әр түрлі жағынан қарастырған кезде және оларды бағалау басқа командаға артықшылық алуға байланысты болған кезде бәсекелес рөлдік ойынға әкелуі мүмкін.

Осылайша, оқу жағдайлары барлық деңгейдегі студенттер үшін керемет оқу құралы бола алады. Нарықтық қатынастар жағдайында бүгінгі таңда жас ұрпақты ғылым мен техниканың жетістіктерін ескере отырып, кәсіби қызметке дайындау маңызды міндет болып табылады. Ол үшін оқу процесіне оқытудың жаңа нысандары мен әдістерін, инновациялық технологияларды енгізу қажет.

Әдебиеттер

1. Савельев А.Я. Новые информационные технологии в обучении. Современная высшая школа, Варшава, №3,4.2012.

2. Беспалько В.П. Педагогический менеджмент и прогрессивные технологии обучения. СПб, 1996.

3. Сластенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: Инновационная деятельность. – М.,1997.

4. Лапин Н.И., Пригожин А.И. и др. Нововведения в организациях. – М., 2001.

5. Захарова И.Г. Информационные технологии для качественного и доступного образования // Педагогика №1, 2012.

6. Юсупбекова Н.Р. Общие основы педагогической инноватики. Опыт разработки теории инновационных процессов в образовании. – М., 2009.

7. Шевченко И.Н. Основные тенденции инновационных изменений в системе образования Республики Казахстан в 90-х годах // Менеджмент образования, 2000, №3.

ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ МЕН БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУІ, ӘДІСТЕМЕЛІК КӨМЕКТІҢ РӨЛІ

Г. Каржасова

«Педагогика және психология» ББ студенті, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Б.А. Матаев

PhD докторы, қауымдастырылған профессор Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ

Аңдатпа. Бұл мақалада ерекше білім берудің маңыздылығы және оның балалардың әлеуметтік-психологиялық бейімделуіне әсері қарастырылады. Сонымен

қатар, әдістемелік көмектің рөлі мен тиімділігі талданады. Зерттеуде ерекше білім беруді ұйымдастыру жолдары, инклюзивті білім берудің артықшылықтары, балалардың әлеуметтік және психологиялық дамуын қолдау әдістері сипатталады.
Түйін сөздер: әлеуметтік-психологиялық бейімделу, әдістемелік құралдары.

Аннотация. В этой статье рассматривается важность специального образования и его влияние на социально-психологическую адаптацию детей. Кроме того, анализируется роль и эффективность методической помощи. В исследовании описываются пути организации особого образования, преимущества инклюзивного образования, методы поддержки социального и психологического развития детей.
Ключевые слова: социально-психологическая адаптация, методические пособия.

Abstract. This article discusses the importance of special education and its impact on the socio-psychological adaptation of children. In addition, the role and effectiveness of methodological assistance is analyzed. The study describes the ways of organizing special education, the benefits of inclusive education, methods of supporting the social and psychological development of children.
Keywords: socio-psychological adaptation, methodological tools.

Кіріспе

Қазіргі таңда ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың білім алуға тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ету – маңызды міндеттердің бірі. Олардың даму ерекшеліктеріне байланысты оқыту жүйесінің іс-жүзінде мінез-құлықты ұйымдастыруға қабілеттілікті арттыру қажет. Сондай-ақ ерекше қажеттіліктері мен қабілеттерін ескере отырып, олардың дамуын қолайлы жағдайлар жасау күттірмейтін мәселе болып табылады. Ерекше білімді қажет ететін балаларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету баланың жеке дамуын, оқуға, қарым-қатынасқа бейімделуін қамтамасыз етеді.Осылайша, ерекше білім алушылар, ата-аналар, балаларды оқыту мен тәрбиелеу процесіне қатысатын мамандар психологиялық-педагогикалық қолдау түрлерін жақсы түсінуі маңызды. Қазақтандық ерекше білімді қажет ететін балаларға арналған заманауи оқыту әдістерін енгізу олардың қабілеттерін толыққанды ашуға мүмкіндік береді. Осы тұрғыдан қазіргі таңда ерекше балаларға арналған арнайы білім беру орындары,дамыту орталықтары,мектепке дейінгі мекемелерде қатаң түрде назарға алынып жұмыстар жасалуда.Әр ұйым мекемелері өзінің жұмыстарын қарқын белсенділікпен атқаруда біздің елімізде бірқатар себептерге байланысты білім алуда ерекше қажеттіліктері бар балалар санының өсуі байқалады. Бүгінгі таңда ерекше білімді қажет ететін балаларды оқыту мәселесі өзекті тақырып болып отыр, олардың даму ерекшеліктеріне байланысты оқу, коммуникативті іс-әрекеттерін жөнінде мінез-құлқын ұйымдастыруда қиындықтар шешімін күтуде. Әрбір бала оның жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескеретін оның дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасауы керек екенін түсіну керек [1].

Психологиялық-педагогикалық қолдау – бұл оқу процесінде әр

баланың сәтті дамуы мен оқуы үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасалатын тұтас жүйе.

Біздің зерттеуіміз өзара әрекеттесуді зерттейді қамтамасыз ететін мамандардың осы санатына қатысты мүмкіндігі шектеулі балаларды бейімдеуге педагогикалық қолдау көрсету ерекшеліктерін анықтайды.

Бұл терминді қолдау жағдайында, оның мәні бізде қазірдің өзінде бар бұрын анықталған [2]. Сонымен, А.Д. Вилшанская өзара әрекеттесуде мамандарды қолдау бойынша бірлескен іс-шараларды қамтиды.

Материалдар мен әдістер

Оқу процесінің субъектісі (бала, топ, сынып), бағытталған балаларды дамыту, оқыту, тәрбиелеу және әлеуметтендіру мәселелерін шешуге, бала және жасөспірімдер мәселелерін шешуге кешенді көзқарасты қамтамасыз етеді [3]. ММ. Семаго, Н.Я. Семаго – «...кәсіпаралық біртұтас стратегияны әзірлеуге және жүзеге асыруға бағытталған ынтымақтастық мүмкіндігі шектеулі баланы дамыту, оның отбасына көмек көрсетуді ұйымдастыру» [4]. Осылайша педагогикалық сүйемелдеу мамандарының өзара іс-қимылы мүмкіндігі шектеулі балалардың бейімделуін біз жүйелік әсер ретінде анықтаймыз, әр түрлі профильдегі мамандардың бірлескен күш-жігерімен жасалған (педагогтар, дефектологтар, психологтар, логопедтер), процесте қабілетті пәнаралық тәсіл стратегияны, тактиканы, мазмұнды және психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу динамикасы, кешенді және мүмкіндігі шектеулі баланың және оның отбасының мәселелерін тиімді шешу болып табылады.

Жалпы білім беретін мектеп оқушылардың осы топтарын өз назарында ұстап, уақытылы анықтап, оларға көмек көрсетуі керек.

Жоғарыда айтылғандар баланы білім беру процесіне қосу үшін жеке тәсіл қажет, ал оқыту әр баланың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін ұйымдастырылуы керек деп болжауға мүмкіндік береді.

Ю.А. Афонькина, И.И. Усанова, О.В. Филатова психологиялық-педагогикалық қолдаудың 5 кезеңін ажыратады: диагностикалық, кеңес берушілік, ізденушілік, әрекеттік кезең, рефлексия кезеңі.

Сол себепті мәселенің ауқымы мен көлемі де ұлғайып отыр. Бұл мәселені талдау ерекше білімді қажет ететін баланы білім беру процесіне толық енгізу жеке тәсіл ретінде маңызды рөл атқарады, сондықтан әр баланың ерекше білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін оқытуды сауатты әрі кешенді ұйымдастыру қажет. Ерекше білімді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау бағдарламасын құру жақсы нәтижелерге қол жеткізуте көмектеседі. Өйткені, кез-келген баланың толыққанды даму қазіргі даму кезеңіндегі қоғамның маңызды міндеттерінің бірі болып табылады, ол осы мақсатқа жетудің тиімді жолдарын іздеуді талап етеді. Баланың жеке мүмкіндіктеріне сәйкес даму құқығын қорғау ата-аналар, медицина

қызметкерлері, мұғалімдер мен психологтар тығыз қарым-қатынас жасайтын қызмет саласына айналады [5].

Бұл жағдайда психологиялық-педагогикалық қолдау субъектілері баланың сәтті қызметіне қызығушылық танытқан барлық адамдар әрекет етеді, бірақ жетекші рөл – қосымша білім беру мекемесі шеңберіндегі процесті ұйымдастырушы, әрине, баланың даму ушін таңдаған бағдарламасын тікелей жүзеге асыратын мұғалімнің мойнына түседі. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып,психологиялық-педагогикалық қолдау технологиясы қосымша білім беру мұғалімнің алгоритмі болып табылады, оны жүзеге асыру мүмкіндігі шектеулі балаға таңдалған салада өз қабілеттерін дамытуға және көрсетуге жағдай жасайды, сонымен қатар оның балалардың білім беру бірлестігінде әлеуметтік бейімделуі мен қалпына келуіне ықпал етеді.

Жоғарыда көрсетілген ережелер қолдаудың мақсатын анықтауға мүмкіндік береді: балалардың білім беру бірлестігінде ерекше білімді қажет ететін баланың сәтті бейімделуіне, қалпына келуіне және жеке өсуіне ықпал ететін психологиялық-педагогикалық жағдайлардың кешенді жүйесін құру.

Осы мақсат негізінде мүмкіндігі шектеулі балаларды психологиялық-педагогикалық қолдауды ұйымдастыру аясында қосымша білім беру мұғалімі қызметінің келесі міндеттерін анықтауға болады:

– Баланың даму бұзылыстарын анықтау және алдын алу

(Әлеуметтік-педагогикалық:Әлеуметтік бейімделу, жеке: өз-өзіне күмәндану, жоғары мазасыздық,өзін өзі бағалаудың жеткіліксіздігі және т. б):

– Балаға дамудың және әлеуметтенудің өзекті міндеттерін шешуге көмектесу (жәрдемдесу):

– Білім беру және кәсіби бағдарды тандау проблемалары,

– Эмоциялық-еріктік саланың бузылуы,

– Балалармен қарым-қатынас проблемалары:

– Ата-аналардың педагогикалық құзыреттілігін (педагогикалық мәдениетін) психологиялық-педагогикалык сүйемелдеудің толыққанды субъектілеріне айналдыру мақсатында дамыту.

Даму үшін қолайлы әлеуметтік-педагогикалық жағдай жасау: тұлға, баланың қосымша білім беру бағдарламасын игеруінің табыстылыгы; мумкіндігі шектеулі балаға және оның ата-анасына тікелей психологиялык-педагогикалық көмек [6].

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің белгіленген жалпы мақсаттары мен міндеттерімен қатар, белгілі бір оқушыға арналган бағдарламаны әзірлеу кезінде баланың психофизиологиялық ерекшеліктеріне, оны мүмкіндіктеріне қалауына, отбасының тәрбиелік әлеуетіне негізделген жеке мақсаттар мен міндеттерді анықтау қажет.

Қосымша білім беруде баланы қолдау саласындағы ең маңыздылары ретінде мыналарды атап өткен жөн:

- Оңалту және дамыту, баламен оның таңдалған кызмет саласында маңызды қасиеттерді дамыту арқылы оны балалар ортасында оңалтуға бағытталган жұмысты ұйымдастыруды қамтиды, аталған қызмет түрі аркылы компенсация үрдісі іске асады;

- Бағдарламалық-болжамдык, тәртібін қамтамасыз етуге арналған білім алушы өзі таңдаған қосымша білім беру бағдарламасын игеруде қол жеткізе алатын нәтижелерді жобалау жане болжау негізінде сүйемелдеу бағдарламасын құру арқылы баланы оқыту, тәрбиелеу және дамыту шеңберінде білім беру процесі субъектілерінің іс-әрекеттері.

Түзету-пропедевтикалық, балаға байланысты мәселелердің туындауын уақытылы болжау және ықтимал қиындықтардың алдын алуға бағытталган шаралар жүйесін әзірлеу аркылы дамудын кемшіліктерін жеңуде уақытылы көмекті қамтамасыз етеді;

Диагностикалык-аналитикалык, қосымша білім беру бағдарламасын игеру аясында баланың жетістіктерін зерттеу, бағалау және талдау бойынша жүйелі іс-әрекеттің орындылығы мен ерекше қажеттіліктері бар балалардың әлеуметтік – психологиялық бейімделуі қарым – қатынас дағдыларын дамытуды,қоршаған ортамен өзара әрекеттесуді, кедергілерді жеңуді және қоғамға интеграцияны қамтитын күрделі процесс болып табылады. Бұл мәселеде әдістемелік көмектің рөлі өте маңыздылығы айқын көрінеді. Себебі, ол баланың сәтті бейімделуіне ықпал ететін құрылымдық қолдау жасауды талап етеді.

Мүмкіндігі шектеулі қажеттіліктері бар әрбір бала ерекше. Әдістемелік көмек баланың сәтті бейімделуін,даму деңгейін анықтауға,мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін диагностикалауды қамтиды және бұл жеке қолдау бағдарламасын құруға мүмкіндік береді. Бағдарламалар әлеуметтік дағдыларды дамыту, психологиялық тұрақтылықты нығайту және оқу мен ұжымға оң көзқарасты қалыптастыру үшін әзірленеді. Мамандар мен ата- аналарға және балалардың бейімделуіне қолайлы білім беру ортаны құруға көмектеседі. Мұғалімдер мен ата-аналар ерекше қажеттіліктері бар балалармен қарым- қатынас жасау дағдылары мен толыққанды білімді игеру қабілетіне ие болуы керек. Әдістемелік көмек олардың құзыреттілігін арттыру үшін көмекші құрал болып табылады. Тренингтер, семинарлар, конференциялар мен шеберлік жұмыстар, тәжірибе алмасу жұмыстарының ұйымдастырылуы өте маңыздылығын көрсетеді. Психологиялық қолдауда балаларға әлеуметтік бейімделуге байланысты стрессті жеңуге және өз қабілеттеріне деген сенімділікті дамытуға көмектеседі. Ерекше бала тәрбиелеуде ата – ананы мазалайтын мәселелер өте көп болады, баласының болашағы, оның ортаға бейімделуі, оқудағы қабілеті, нәтижелі болуы, алдағы уақытта жас ұлғаюына байланысты баламен дұрыс жұмыс жасау жолдары т.б өзекті мәселелердің алаңдатуы қалыпты жағдай болып саналады. Бұл жерде де мамандар мен психологтың қолдауының маңыздылығын айқын көруге

болады. Әрбір атқарылатын жұмыстар мекеме ұйымдары мен мамандардың және ата- аналардың өзара байланысымен атқарылатынын байқаймыз.

Нәтиже

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар баламен жұмыс істеу – бұл оң нәтижеге жету үшін барынша күш салуды қажет ететін ұзақ та ауыр процесс. Ерекше балалармен жұмыста ең алдымен балалардың когнитивті немесе эмоциялық аясын дамытуға бағытталады, сабақтарда балалардың оқуының тиімділігін жоғарылату мақсатында психикалық үдерістердің әлсіз тұстары қарастырылады. Жұмыс қазіргі әдістерге негізделіп жүргізіледі. Мүмкіндігі шектеулі әрбір баланың өз қабілетіне қарай интелектуалдық дамуы, негізгі кемшілігі мен қосымша ауытқушылықтарын түзету арқылы қайта қалпына келтіру,бұл балалардың өз бойындағы барлық мүмкіндіктері мен қабілеттерін барынша жүзеге асыратындай етіп шыңдау, тәрбиелеу алға қойған басты мақсаттардың бірі.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың ата – аналарының «Баланың мінез – құлқы, эмоциялық жағдайы, әлеуметтік бейімделуі және оқу процесіне қатысуы туралы пікірлерін анықтау бойынша сауалнаманың нәтижесі. Сауалнамаға қатысқан ата – аналар саны – 30; Балалардың жас диапазоны: 6 – дан 12 жасқа дейін.

Баланың жаңа жағдайға бейімделуі: өте жақсы – 20%, жақсы – 50%, қанағаттанарлық – 20%, қиын – 10%.

Құрдастарымен қарым қатынасы: өте жақсы – 25%, жақсы 45%, қанағаттанарлық – 20%, қиын – 10%.

Оқу процесіне қатысуы: Белсенді – 30%, Орташа – 50%, Төмен – 20%.

Қосымша қолдау қажеттілігі:

– Психологтың көмегі: 40%

– Логопедтің көмегі: 30%

– Дефектологтың көмегі: 20%

– Қосымша қажеттілік жоқ:10%

Көптеген ата – аналар балаларының жаңа жағдайға және құрдастарымен қарым – қатынасқа жақсы бейімделетінін атап өтті. Дегенмен бұл оқу процесіне қатысу деңгейі әртүрлі және ата-аналардың басым көпшілігі мамандардың көмегіне мұқтаж екенін білдірді.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істейтін педагогтардың тәжірибесі, қажеттіліктері және кездесетін қиындықтарын анықтау бойынша сауалнама нәтижесі. Сауалнамаға қатысқан педагогтар саны: 20. Педагогикалық жұмыс өтілі: 1 – 5 жыл: 20%, 6 – 10 жыл: 40%, 11 жылдан астам: 40%. Инклюзивті сыныптарда сабақ беру тәжірибесі: Иә: 70% Жоқ: 30%, Жеке оқу жоспарларын әзірлеу тәжірибесі: Иә: 60%, Жоқ: 40%. Қосымша оқыту немесе біліктілік арттыру курстарынан өту: Иә: 50% Жоқ:50%.

Қажетті қолдау түрлері:
– Әдістемелік материалдар:40%
– Материалдық техникалық ресурстар:30%
– Әріптестермен тәжірибе алмасу:20%
– Қосымша қолдау қажет емес:10%
Басты қиындықтары:
– Оқу материалдарын бейімдеу:35%
– Сыныптағы тәртіп сақтау: 25%
– Ата аналармен өзара әрекеттесу: 20%
– Уақыттың жетіспеушілігі: 20%

Педагогтардың көпшілігі инклюзивті сыныптарда сабақ бері тәжірибесіне ие және жеке оқу жоспарларын әзірлеуде тәжірибелері бар. Дегенмен олардың жартысы қосымша біліктілікті арттыру курстарынан өтпеген. Негізгі қажеттіліктері ретінде әдістемелік материалдар мен материалдық техникалық ресурстар атап өтілді. Сонымен қатар, оқу материалдарын бейімдеу және сыныптағы тәртіпті сақтау баств қиындықтар ретінде белгіленді.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істейтін педагогтарға (1 кестені қара) мен ата – аналарға қолдау көрсетту шараларын 2 кестеден көріңіз. Бұл кесте әрбір тарапқа арналған қолдау түрлерін, олардың мазмұнын және жүзеге асыру әдістерін сипаттайды.

Кесте 1. Педагогтарға арналған қолдау көрсету

Қолдау түрлері	Мазмұны	Жүзеге асыру әдістері
Әдістемелік қолдау	Оқыту әдістері мен бағдарламаларын бейімдеу бойынша нұсқаулықтар мен материалдар ұсыну.	- Инклюзивті білім беру бойынша әдістемелік құралдар әзірлеу және тарату; - Пән мұғалімдері мен мамандарға арналған ұсыныстар жасау; - жеке оқу жұмыстарын құру бойынша кеңестер беру;
Кәсіби даму	Инклюзивті білім беру саласында біліктілік курстарын ұйымдастыру.	- Семинарлар, тренингтер өткізу; - Онлайн курстар мен вебинарлар ұйымдастыру; - Тәжірибелік алмасу мақсатында әріптестер ме кездесулер ұйымдастыру;
Психологиялық қолдау	Педагогтардың эмоционалды күйін тұрақтандыру және кәсіби күйіп кетудің алдын алу.	- Психологпен жеке және топтық консультациялар өткізу; - Релаксация және стресс әдістері бойынша тренингтер ұйымдастыру;
Материалдық – техникалық қамтамасыз ету	Инклюзивті білім беруге қажетті оқу құралдары мен жабдықтармен қамтамасыз ету.	- Арнайы оқулықтар, көрнекі құралдармен техникалық жабдықтармен жабдықтау; – Оқу ортасын бейімдеуге қажетті ресурстар ұсыну.

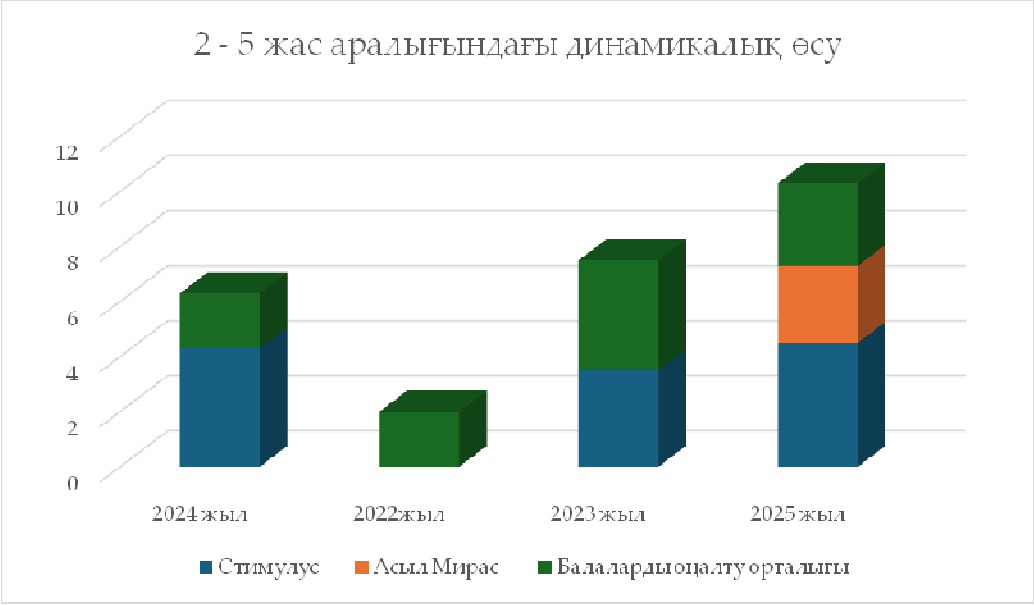
Кесте 2. Ата – аналарға арналған қолдау көрсету

Қолдау түрі	Мазмұны	Жүзеге асыру әдістері
Ақпараттық қолдау	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды тәрбиелеу және оқыту бойынша ақпарат беру.	- Буклеттер ақпараттық материалдар тарату; - Ата – аналарға арналған ақпараттық кездесулер мен лекциялар ұйымдастыру;
Психологиялық қолдау	Ата аналардың эмоционалды күйін қолдау және стрессті басқару дағдыларын дамыту.	- Психологпен жеке және топтық консультациялар өткізу; - Психологиялық ағарту және тренингтер ұйымдастыру;
Педагогикалық қолдау	Баланың дамуы мен оқуы бойынша жеке кеңестер беру.	- Педагогтар мен мамадардың қатысуымен жеке және топтық кездесулер ұйымдастыру; - Баланың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, үй тапсырмаларын орындау және оқу процесін ұйымдастыру бойынша ұсыныстар беру;
Ата – аналар клубтары	Ата – аналардың бір – бірімен тәжірибе алмасуы және қолдау көрсетуі үшін орта құру.	- Топтық кездесулер,дөңгелек үстелдер ұйымдастыру; - Ортақ мәселелерді талқылау және шешу жолдарын іздеу мақсатында ата – аналар қауымдастығын құру;

Ерекше бала тәрбиелеуші ананың бөліскен тәжірибесінің нәтижесі.

Респондент 5 жастағы бала, диагнозы: Балалар аутизмі (Детский аутизм).

Ерте диагностикалаумен оңалту және дамыту орталығының арнайы мамандарымен бірлесе жасалған жұмыстар нәтижесі баланың оқу үлгерімінің жақсарып жатқан деңгейін сурет1 берілген.

Сурет 1 – Баланың оқу үлгерімнің динамикасы

Барлық даму мен қолдау орталықтарының жұмыстары әр деңгейде өсіп, дамып өзінің нәтижесімен пайдасын тигізуде. Әрбір мекеме мен білім беру ұйымдары тыңғылықты жұмыстар атқарып, дамуда. Бәрінде бір мақсат, бір мүдде, педагогикалық–психологиялық қолдауды жақсарту, нәтижеге қолжеткізу.

Зерттеу нәтижелері ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың әлеуметтік-психологиялық бейімделуінде әдістемелік көмектің маңыздылығын дәлелдеді. Мұғалімдер мен ата-аналарға педагогикалық - психологиялық қолдау көрсету, біліктіліктерін арттыруды және әдістемеліктің көмектің, оқыту бағдарламалары мен қолдау шаралары балалардың қоғамға сәтті интеграциялануына ықпал ететін көрсетеді. Болашақта инклюзивті білім беруді одан әрі жетілдіру үшін кешенді әдістер мен инновациялық технологияларды кеңінен қолдану қажет етеді.

Әдебиеттер

1. Ежовкина Е.В., Рябова Н.В. К проблеме педагогического сопровождения адаптации детей с ограниченными возможностями здоровья [Текст] // Российский научный журнал. – 2012. – №5(30). – С. 84-89.

2. Семаго М.М., Семаго Н.Я. Междисциплинарное взаимодействие специалистов инклюзивного образования [Электронный ресурс]. – URL: http://www.f-nashideti.ru/inklusia/182-mezhdisciplin.html

3. Ахмедалиева Д.У. Мүмкіндіктері шектеулі балалармен жұмысты ұйымдастыру [Мәтін] // Әлеуметтік педагог. – 2010. – №1. – Б. 15-17

4. Бадел А. Мектеп жасына дейінгі балаларға психологиялық көмек көрсету. – Астана, 2014. 134 б.

5. Азанбекова Г.Т., Асылова Р.О. Аутизмі бар балаларды оқытуда кешенді әдістерді қолдану // Қарағанды университетінің хабаршысы, «Педагогика» сериясы. – 2016. – №4(84). – Б. 56-62

6. Мамайчук И.И. Помощь психолога детям с аутизмом / И.И. Мамайчук. – СПБ.: Речь, 2015. – 288 б.

ЖАСӨПІРІМДЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Т.С. Красакова
студент Павлодарского педагогического университета
имени Ә. Марғулан г. Павлодар
научный руководитель: А.Б. Рахимжанова
магистр педагогических наук, преподаватель, г. Павлодар

Аңдатпа. Жасөспірімдер өздерінің жалпы психофизиологиялық даму ерекшеліктері негізінде, ересектермен салыстырғанда өзге адамдардың ықпалына оңай түседі. Формальды емес топтың «лидері» ересектермен салыстырғанда жасөспірімдерге әлдеқайда көп ықпал етеді. Бұл жағдайда қылмысты болдыртпау, әрі оның ал-

дын алу үшін әрбір топтағы «лидер» тұлғасын, оның топ мүшелеріне ықпал ету тәсілдерін және топ мүшелерінің «лидерге» деген қатынасын ескеру.

Түйін сөздер: әлеумет, қабылдау, қоғам, заман, өркениет, құқық, ересек, жастар.

Аннотация. Подростки легче поддаются влиянию других людей, чем взрослые, исходя из их общих психофизиологических особенностей развития. «Лидер» неформальной группы оказывает на подростков гораздо большее влияние, чем на взрослых. В этом случае во избежание преступления и для его предотвращения необходимо дифференцированно относиться к «лидеру» в каждой группе, учитывая способы его влияния на членов группы и отношение членов группы. к «лидеру».

Кілт сөздер: Общество, восприятие, общество, время, цивилизация, право, взрослые, молодежь.

Abstract. Adolescents are more easily influenced by other people than adults based on their general psycho-physiological developmental characteristics. The «leader» of an informal group has much more influence on adolescents than on adults. In this case, in order to avoid crime and to prevent it, it is necessary to treat the «leader» in each group in a differentiated manner, taking into account the ways of his influence on the group members and the attitude of the group members towards the «leader».

Keywords: Society, perception, society, time, civilization, law, adults, youth.

Қазақстанның қазіргі даму кезеңі қоғам өмірінің барлық саласындағы терең өзгерістермен сипатталады. Осыған орай қазіргі заман адамға: өз іс-әрекетіне жауапты болу, әлеуметтік өзгерістер жағдайына тез бейімделе отырып, байыпты шешім қабылдай білу және т.с.с. жаңа талаптар қоюымен ерекшеленеді. Сондай елеулі өзгерістердің бірі – демократиялық-құқықтық мемлекет құру міндетін шешу. Мемлекеттік саяси-құқықтық қайта құрудың маңызды құрамдас бөлігі – адамның құқықтық мәдениетінің деңгейін көтеруге тікелей тәуелді. Өйткені, құқықтық мемлекетке азаматтардың жоғары саяси және құқықтық білімділігі, құқық бұзушылыққа қарсы тұра білу қабілеттілігі мен дайындығы тән.

Қазақстан Республикасының құқықтық мемлекет ретінде дамуы әрбір азамат бойына құқықтық құндылықтарды сіңіріп, құқықтық сананы қалыптастырудан көрініс береді. Өркениетті қоғам үшін қымбат қазына – адам, адамның бостандығы мен өмірі десек, бүгінгі жас ұрпақтың осы қымбат қазынаны бағалай білуі аса маңызды. Сол себептен құқықтық мәдениетті қалыптастырудың маңыздылығы да осыдан басталады. Оны қалыптастыру үшін жүйелі де мазмұнды тәрбие қажет. Осыған орай, құқықтық тәрбиенің мақсаты – оқушыны мемлекет заңдары мен қоғамда өмір сүру ережелерін құрметтеуге, қоғам заңдылықтарын бұзуға төзбеушілікке, қоғамдық тәртіпті сақтауға тәрбиелеу болып табылады. Тұлғаның аталған сапалары болашақ қоғам азаматының құқықтық мәдениетінің мәнін құрайды. Құқықтық мәдениет қамтамасыз етілмеген жерде шынайы бостандық пен жеке тұлғаның қауіпсіздігі, азаматтық белсенділіктің болуы мүмкін емес. «Өркениетті

қоғамда құқықтық мәдениет әр адамның жалпы мәдениетінің қажетті бөлшегі, әрбір лауазымды адамға қойылар кәсіби талап болып табылады. Тиісті құқық тәртібін орнықтырмайынша, біздің экономиканы реформалауымыз, қоғам өмірінде демократиялық қалыпты өлшемдерді бекітуіміз неғайбыл» деген Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың пікірі қоғамда құқықтық мәдениетті қалыптастырудың маңыздылығына аса назар аудартады

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында «Біздің Республика өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады» деп бекітілген. Өркениет пен мәдениеттің маңызды құбылысы ретінде құқық мемлекеттің жағымсыз іс-әрекеттеріне заңды түрде тосқауыл қоя отырып, адамның табиғи тарихи еркіндігі мен бостандығының жанашыры, гаранты рөлін атқарып отырады. Сөйтіп, адамға оның жан-жақты еркін дамуына, қысылмай ыңғайлы өмір сүруіне кепіл болады. Осы тұрғыдан алғанда, құқық – қоғамдағы ең негізгі және маңызды қатынастарды реттейтін, қоғамға пайдалы әрі қажетті қатынастардың дамуына жол ашып, қорғап, қоғамға зиянды қатынастарды шектеп, тыйым салатын құрал ретінде адамдардың іс-әрекеттері мен мінез-құлықтарының қоғамдық мүддеге, белгіленген тәртіпке, қабылданған заңдарға сай келуін талап етеді. Сондықтан қоғамның дамуы әрбір адамның өз құқықтары мен еркіндіктерін жүзеге асыра алатын мүмкіндіктерінің болуы арқылы көрініс табатын болса, ол мектеп қабырғасынан бастап қалыптасқан құқықтық тәрбиеге тікелей байланысты

Жасөспірімдер өздерінің жалпы психофизиологиялық даму ерекшеліктері негізінде, ересектермен салыстырғанда өзге адамдардың ықпалына оңай түседі. Формальды емес топтың «лидері» ересектермен салыстырғанда жасөспірімдерге әлдеқайда көп ықпал етеді. Бұл жағдайда қылмысты болдыртпау, әрі оның алдын алу үшін әрбір топтағы «лидер» тұлғасын, оның топ мүшелеріне ықпал ету тәсілдерін және топ мүшелерінің «лидерге» деген қатынасын ескере отырып, дифференцияланған ыңғайда қарау қажет. Мұндай жасөпірімдерді ұжымдық әрекеттің қандай да бір түріне тартқан кезде жасөспірімге басшылық етуші жетекші, бастапқы уақытта сол жасөспірімнің өзі қалаған, оны орындаудан қанағаттану сезіміне ие болатын, әрі қоршағандарға өзін танытуға мүмкіндік алатын әрекетке тартуы тиімді.

Басқаша айтқанда, жасөспірімнің өзі жасөспірімдердің тікелей қызығушылығын парыз, міндет сияқты сезімдердің дамуын қатамасыз ететін, қарапайым еліктеу, қызықтыру сияқты тапсырмалармен толықтырып отыруы аса маңызды. Ескерте кететін жәйт, мұндай жасөспірімдерді ұжымдық әрекетке тарту арқылы ғана жағымды ықпал ету мүмкін, сонымен қоса қылмыстық топ құруына және осындай топқа бірігуіне жол бермеу жолдарын қарастыру қажет. Жасөспірімдер өздерінің психофизиологиялық қасиеттерінің толық деңгейде дамып-

жетілмеуі және тұрақсыздығы негізінде, ересектердің және де тиісті мемлекеттік органдар мен ұйымдардың белсенді, мақсатты және қатаң түрде жүргізілетін қайта тәрбиелеу жұмыстарынсыз өз сана-сезіміндегі және жүріс-тұрыс әрекетіндегі кемшіліктерді өз бетінше шеше алмайды.

Сондықтан да, жастар мен жасөспірімдерге арналған әлеуметтік қызметтер кешенін, оның ішінде, әлеуметтік-психологиялық көмек орталықтарын, наркологиялық қызметтер, жасы кәмелетке толмаған құқық бұзушыларға арналған әлеуметтік сауықтыру мекемелерін, заңдық көмек беру және демалыс орталықтарын жер-жерлерде көптеп құру өзінің тиімді нәтижесін берер еді. Қазақстан тәуелсіздікке ие болғаннан кейін егемен мемлекет пен оның азаматтарының өміріне тікелей тірек болатын барша құқықтық негізді қайта құру қажеттігі туды [3].

Жасөспірімдік дағдарыс – балалық шақтан ересектік өмірге өту шегі. Дағдарыс қанағаттандырылуы күрделі жаңа қажеттіліктердің туындауымен сипатталады.

Дағдарыс себептері:

1. Сыртқы факторлар: ересектердің үздіксіз бақылауы, қамқарлығы, ал жасөспірім мәселелерін өз бетінше шешуге ұмтылады.

2. Ішкі факторлар: ойлағанына қол жеткізуде кедергі жасайтын әдістер мен мінез сапалары

(тыйымдар, әдеттер, ересектерге бағыну әдеті)

Жасөспірімдік кезең – балалық шақтан ересектікке өтетін, үнемі қиын, дағдарыстық қақтығыстық деп сипатталатын адам онтогенезінің күрделі кезеңі. Жасөспірімдердің психикасы жас балалардың да, ересектердің де психикасынан өзгеше. Олар үшін импульсивтік, жоғары әсерленгіштік тән, олар қызбалыққа тез түседі, көңіл-күйі тұрақсыз, өз-өзіне сенімсіздік, өз әрекетінің дұрыстығына жиі күмәндану тән екендігі белгілі. Бұл сияқты құбылмалы психологиялық қасиеттер – жасөспірімдердің қылмыстық жолға оңай түсуіне себепші болады. Мұндай психологиялық қасиеттері негізінде жасөспірімдердің қылмыстық жолға түсуінің алдын алу үшін жасөспірімдердің бойында өзін-өзі ұстай білу, өз әрекетіне бақылау жасау, өз-өзіне, өзінің күшіне, қабілеттігіне сену сияқты сезімдерін қалыптастыру қажет. Әдетте, баламен тәрбие жұмысын жүргізу барысында (отбасында, мектепте және қоғамдық ұйымдарда) оларға өмірдің қандай қиын екендігін онда жақсылық пен жамандық араласып жатқандығы, тек жеңілдіктер ғана емес, қиындықтар да жиі кездесіп тұратындығы туралы айтыла бермейді. Балалар мен жасөспірімдерді жамандықтан үнемі қорғаштап отыру, өмірде кездесіп отыратын қиындықтар жөнінде сөз қозғамау, олардан жекелеген адамдар тарапынан жасалатын бейморальдық және қоғамқа қарсы әрекеттерді, әділетсіздік пен жалғандықты жасыру, мұндай құбылыстар кездескен жағдайда оған төтеп беріп, қажет болған жерлерде шыдамдылық білдіруге, қастандық әрекеттермен күрес

жүргізуге тәрбиелемеу олардың тұлғасының әлсіздігіне, қиындыққа шыдай алмай теріс жолға оңай түрде түсуіне қиындықпен бетпе-бет кездескен кезде, олардың бойында өмірден түңілу сезімі қалыптасып, армандары мен сенімдерінің күйреуіне әкеп соғады. Кез-келген адам өз бетінше әрекет етуге, өзін-өзі реттеуге, тәрбиелеуге қабілетті, өзін-өзі ұйымдастырушы жүйе ретінде таныла отырып, тәрбиелеудің тек объектісі ғана емес, сонымен бірге субъектісі болып танылады. Сондықтан да, баланы жай оқытып және тәрбиелеп қана қою аз. Дәл осы кезеңде жасөспірімдерге психологтың көмегі өте қажет. Сондай-ақ оны өзін-өзі тәрбиелеумен саналы түрде айналысуға үйрету қажет. Стихиялы түрде өзін-өзі тәрбиелеу, сана-сезімнің төмендеуін тудырады, сөйтіп белгілі бір деңгейде қылмыскер тұлғасының қалыптасуына себепші болады және оны түзеуге бөгет жасайды. Ал, саналы позитивті түрде өзін-өзі тәрбиелеу дегеніміз – өмірде алға қойған мақсатына қол жеткізу, әрі жоғары деңгейде әрекет етуге дайын болу қабілеттігі мен қасиеттерін, моральдық және физикалық күштерін, ақыл-ойын дамыту үшін ерікті, белсенді және ғылыми түрде әрекет ету процесі болып табылады.Осы орайда әрбір психолог жасөспірімге ұжымда және жанұядағы түрлі ситуациялық жағдайларға байланысты, оның бойындағы жақсы қасиеттерін жетілдіріп, ал нашарын тежей білуі тиіс. Балалар мен жасөспірімдердің іс-әрекеттерінің негізгі түрлері – ойын, оқу, еңбек. Барлық жастағы оқушылардың іс-әрекеттерінің ерекше түрі - тілдесу, қатынасу (ортақтасу). Іс-әрекет сипаты бойынша белсенді (актив) және енжар (пассив) болуы мүмкін. Тіпті, құрттай ғана сәбидің өзі белсенді тіршілік иесі болып көрінгенді қалайды. Ол жасына қарамай үлкендерге, қатарына қандай да талаптар қояды, төңірегіндегі кісілерге, заттарға, болып жатқан оқиғаларға өз қатынасын білдіруге тырысады. Уақыттың озуымен қоршаған орта және тәрбиенің ықпалы арқасында белсенділік көтерілуі де мүмкін, кейде төмендеуі де ықтимал.

Мысалы, адам көп жұмыс істеуі мүмкін, бірақ іске құлықсыз, көңілі құламай, орындалуы қалай болса, солай – енжар. Әлбетте, мұндай іс-әрекет адамды жоғары нәтижелерге жеткізбейді. Дамудың тиімді болуы іс-әрекеттің белсенділігіне, көңіл-күй жарасымдылығына тәуелді. Адам таңдаған ісіне жан-тәнімен кірісіп, өзіндегі бар мүмкіндіктердің бәрін іске жұмылдырып, өзін кемелденген тұлға ретінде көрсете білуі қажет. Мұндай қызмет адамға қанағат ләззатын әкеліп, шабыт пен қуаттың көзіне айналады. Сондықтан да, іс-әрекеттің маңыздылығы оның өздігінен ғана емес сол әрекетте көрінетін тұлға белсенділігінің деңгейіне де байланысты. Белсенділік оқу барысында шәкіртке тезірек және табысты әлеуметтік тәжірибе топтауға мүмкіндік береді. Оның қарым-қатынас, тілдесу қабілеттерін дамытады, қоршаған болмысқа деген көзқарасын қалыптастырады. Баланың ақыл-парасатты дамуын танымдық белсенділік қамтамасыз етеді

Бұл үшін балаға танымдық мәселелерді шешуімен бірге игерілген білімдерді практикада қолдану қажеттігі де тән болуы тиіс. Себебі еңбектегі белсенділік тұлғаны өзінің рухани және адамгершілік дүниесін тез арада және тиімді қалыптастыруға ынталандырады, оны көп және нәтижелі еңбектенуге бағыттайды. Белсенділіктің барша көріністерінің негізінде бір ғана тұрақты дерек көзі- қажеттік орын алған. Жалпы мектептік тәрбиенің өзгерістер ізімен үлгере орындалуы өте қиын, солай да болса, әрқандай тәрбиелік іс мезетінен бір де кешікпей жүргізіліп, келеңсіз салдардың алдын алып отыруы қажет. Тұлғаның дамуы кез-келген әсерден болмайды, солардың ішінде адамның өз қажетіне сай келген, оның тұлғасына жарасымды болған, шынайы болмысқа деген оның жеке көзқарастарына сәйкес ықпал болса ғана, бала дамуы қарқынды жүреді. Тұлғаның белсенділігі дамудың тек алғы шарты емес, оның нәтижесі де. Қоғамдық белсенді, ынталы, шығармашыл және өзі мен төңірегіндегі қатысқан адамдардың бәріне бірдей жақсылық пен қуаныш беретін тұлға қалыптастырушы тәрбие әрдайым өз мақсатына жетіп отырады. Жасөспірімдер тұлғасы эстетикалық тұрғыдан оңай бұрмаланады. Мұндай бұрмаланулар кейде олардың қылмыстық жолға түсуіне себепші болуы мүмкін. Сондықтан жасөспірімдер арасында эстетикалық тұрғыдағы тәрбие жұмысын жүргізудің маңызы зор. Мұндай эстетикалық түрдегі тәрбие жұмыстары арнаулы білімге ие педагогтар арқылы жүрізілуі тиіс. Негізі, эстетикалық тәрбие беру жасөспірімнің бүкіл бейнесіне ықпал ететін болғандықтан, өзіндік ерекшеліктері бар. Эстетикалық тәрбие барысында олардың өмірге деген талғамы мен көзқарасы тәрбиеленіп, кеңи түседі, шығармашылық белсенділігі артады. Ал мұның барлығы, жастар мен жасөспірімдер арасындағы қылмыстылықтың алдын алуға өз септігін тигізеді. Эстетикалық тәрбиені жүзеге асыруда жастар клубының ролі үлкен. Жастар клубы қоғамдық белсенділікті арттырудың көзі болып табылады. Бала өзінің қарқынды энергиясын күш көрсету түрінде көшеде жұмсай алады, ал мектеп және отбасы оның мұндай жасөспірімдердің қоғамға қарсы психологиясының қалыптасуында үлкен роль атқарады. Бала бойында еңбекке деген сүйіспеншілікті қалыптастыру аса маңызды мәнге ие[6].

Өйткені кез-келген жасөспірімді ең әуелі отбасы, одан кейін мектеп және барлық жағдайда еңбек тәрбиелейді. Еңбек ету қажеттілігі болған жерде тәртіптің бұзылуы және жасөспірімдердің қылмыстық әрекеті өте сирек кездеседі. Адамның қоғамдық белсенділігі оқуға, спортқа, көркем өнерге деген қызығушылықты арттырады, сонымен бір мезгілде жат әрекеттерге тежеуіш болады. Жасөспірімдер тұлғасы үшін топ құру, топ болып әрекет ету тән. Жасөспірімдер ересектермен салыстырғанда жалғыз өзі қылмыс жасауға өте сирек баратындығы практикалы жүзінде дәлелденген. Бұдан олардың өз өзіне сенбеуін ғана емес, сонымен бірге, олар туралы түсінігінің теріс бағытқа ие болуына

қарамастан, осындай достыққа ұмтылуын да байқауға болады. Әсіресе, соңғы кезде жасөспірімдердің топқа біріге отырып әрекет етуі жиі байқалады. Жасөспірімдер тобында қызығушылық пен еліктеушіліктің жоғары деңгейі, топ мүшелерін өз дегеніне көндіру, көңіл күйдің жұқпалылығы, және де мұндай көңіл күйдің қылмыстық акт барысында өзге топ мүшелеріне берілуі байқалады. Жасөспірімдердің кез-келген тобында қандай да бір лидер болатыны бәрімізге белгілі. Бұл жағдай адамдардың, әсіресе, жасөспірімдердің бірдей еместігін, психофизиологиялық қасиеттері, яғни ерік, ақыл-ой, жігер, тапқырлық тұрғысынан әртүрлі болуымен түсіндіріледі.

Ұлт ұрпағының болмыс-бітімін қалыптастыру, дүниетанымын жетілдіру мәселесі отбасынан бастау алады. Әрбір ұлт өкілінің өз ұрпағын өз ұлтының болмысына сай дамытып, жетілдіруі – бұл талдауға жатпайтын мәселе. Әр адам – адамзаттың жеке-дара өкілі болғанымен, өзіндік ерекшеліктері мен дараланады. Тұлғаның дамуы барысында отбасы мен мәдени ортаға лайықты оның дүниетанымы жетіледі. Адамдардың кейбіреулері дүниедегінің барлығы қарама-қайшылықта болады» деседі, енді біреулері «Әлемде үйлесімділік пен келісім болса, даму жоғары деңгейдегі жетістікке жетеді» деп тұжырымдайды. Адамның сан қырлы әлемін танып-білуді, ұрпақ өмірге келмей тұрып, ана құрсағында бастау алатынын, яғни, болмысы қалыптасу үшін қам-қарекет жасау керектігін әрбір әке-шеше жете ұғынуы қажет. Тұлғаның рухани жетілуі үшін, ең алдымен, рухани саналылықты меңгереді.

Тұлғаның рухани санасы өмірдің мәнінің өзінің өмірдегі орнын, өз тағдырын халықтың тағдырымен ортақ деп түсіну қабілетін дамыту, отбасы мүшелерінің арасындағы сыйластық, ұғынысуды сезінуі абзал. Психолог-мамандар ата-аналарға сәби дамуының бастауы мына факторлардан тұратынын ұғындырса тиімді болады. Олар: биологиялық -туа және жүре-бара берілетін ерекшеліктер; әлеуметтік – бала өсіп жетілетін рухани орта. Баланың ата-анасымен осы жұмыстарды жүргізе отырып, нәтижесін білу үшін психологиялық-педагогикалық мінездеме құрастыру қажет. Бұл диагностикалық кестеде әр баланың пәндер бойынша үлгерімі, материалды қабылдауы, ойын дәлелдеуі, ұштастыра білуі, этикалық, эстетикалық талғамы, қабілеті, өз ісіне жауапкершілігі көрсетіледі. Жазушы-педагог Ж. Аймауытов: «Баланы тәрбиелеу үшін әрбір тәрбиешінің өзі тәрбиелі болуы керек. Себебі, бала айтып ұқтырғаннан гөрі, көргеніне көп еліктегіш келеді.

Әдебиеттер

1. Сластенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: Инновационная деятельность. – М., 1997.

2. Лапин Н.И., Пригожин А.И. и др. Нововведения в организациях. – М., 2001.

3. Захарова И.Г. Информационные технологии для качественного и доступного образования // Педагогика №1, 2012.

4. Юсупбекова Н.Р. Общие основы педагогической инноватики. Опыт разработки теории инновационных процессов в образовании. – М.,2009.

5. Шевченко И.Н. Основные тенденции инновационных изменений в системе образования Республики Казахстан в 90-х годах //Менеджмент образования, 2000, №3.

ТОЛЫҚ ЕМЕС ОТБАСЫНДАҒЫ ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ АГРЕССИЯЛЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Г.Т. Малғайдарова

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университетінің докторанты

Аңдатпа. Мақала толық емес отбасында тәрбиеленген жеткіншектердің агрессивті мінез-құлқының психологиялық ерекшеліктерін талдайды. Отбасындағы тұрақсыздық, эмоционалдық қолдаудың жетіспеушілігі және ата-ананың ықпалының аздығы балалардың мінез-құлқына әсер етіп, агрессияның пайда болуына себеп болады. Мақалада осы феноменнің себептері мен оның шешу жолдары қарастырылған.

Түйін сөздер: толық емес отбасы, жеткіншектер, агрессия, мінез-құлық, психологиялық ерекшеліктер, эмоционалдық қолдау, әлеуметтік бейімделу.

Аннотация. В статье анализируются психологические особенности агрессивного поведения у подростков, воспитывающихся в неполных семьях. Нестабильность в семье, отсутствие эмоциональной поддержки и слабое влияние родителей могут влиять на поведение детей и вызывать агрессию. В статье рассматриваются причины этого явления и пути его решения.

Ключевые слова: неполные семьи, подростки, агрессия, поведение, психологические особенности, эмоциональная поддержка, социальная адаптация.

Abstract. The article analyzes the psychological characteristics of aggressive behavior in adolescents raised in single-parent families. Instability in the family, lack of emotional support and weak influence of parents can affect the behavior of children and cause aggression. The article examines the causes of this phenomenon and ways to solve it.

Keywords: single-parent families, teenagers, aggression, behavior, psychological characteristics, emotional support, social adaptation.

Толық емес отбасы – қазіргі заманғы отбасының әлеуметтік-демографиялық түрі. Толық емес отбасы дегеніміз дәстүрлі әке-ана-бала жүйесінде құрылмаған, толық емес байланыстағы жүйесіндегі кіші топ. Отбасы барлық кезеңдерде қоғамның маңызды мәселесі болған, ал қазіргі таңда отбасы құрылымы, атап айтқанда толық емес отбасы жағдайы маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Әрине, толық емес отбасы жағдайының көбеюі отбасылық-ерлі-зайыпты қатынас құрылымының дұрыс құрылмауымен тікелей байланысты:

1) некеге дейінгі байланыстардың көбеюі;

2) ер мен әйелдердің дәстүрлі рөлдерінің өзгеруі;

3) отбасының өндірістік функциясын жоғалтуы;

4) жастардың некеге дайындығының аздығы;

5) некедегі партнеріне деген жоғарғы талап қою;

6) маскүнемдік және нашақорлық [1].

Толық емес отбасының қалыптасуы ең бірінші ерлі-зайыптылардың ажырасуымен байланысты болады. Әлеуметтанушылардың зерттеулері бойынша ажырасудың ең негізгі себептерінің бірі маскүнемдік, мінездердің сәйкессіздігі, некелік адалсыздық немесе екінші отбасы құру. Ескерте кететін жайт, ажырасуға бірінші инициатива білдіретін әйел болып отыр. Ал ерте құрылған отбасыға келетін болсақ, мұнда жас ерлі-зайыптылардың отбасылық қатынасқа және балаға деген жауаптылығының төмендігі.

Толық емес отбасының қалыптасуына тағы бір себеп ретінде соңғы онжылдықта гендерлік кері пропорционалдылықты қарастырамыз. Әр түрлі себептермен еңбекке жарамды жастағы ер адамдардың өлімі көбейгендігін әлеуметтанушы мамандар хабарлайды [2].

Сонымен қатар толық емес отбасының қалыптасуына жетім балаларды жалғыз басты әйелдердің асырап алуы да себеп болып отыр.

Толық емес отбасының негізгі функциясы дәстүрлі отбасының атқаратын функциясына альтернативті болып келеді:

1) тәрбиелік қызмет;

2) экономикалық қызмет – отбасы мүшелерінің материалдық қажет-тіліктерінің қанағаттандырылуы;

3) рухани қарым-қатынас қызметі – өзара рухани нәрлену, бос уақытты бірге өткізу.

Толық емес отбасындағы ең негізгі мәселе экономикалық сипаттағы проблемалар, жинақталған отбасы қаржысы индивидуалды еңбек табысынан құралады, жәрдем ақы, зейнетақы, мемлекеттік жөргек пұл (льгота, алимент) т.б. құралады, мәселен, ата-ананың біреуінің болмауы отбасындағы еңбек күшінің аздығын көрсетеді, сәйкесінше қаржылық жетіспеушіліктер әр түрлі мәселелердің туындауына себепші болады.

Көбінесе толық емес отбасы аналық отбасыдан құралады, яғни ата-анасының тек анасының ғана бар болуы.

Баланы отбасында тәрбиелеу – қиын әлеуметтік-педагогикалық процесс. Ол баланың тұлғасының қалыптасуына отбасының микроклиматы мен атмосферасының әсер етуін қамтамасыз етеді. Баланың тәрбиесіне әсер ететін маңызды құрал – ата-ана. Баланы толық емес отбасында тәрбиелеудің негізгі қиыншылықтары – ананың жалғыз өзі балаға көңіл бөлуге үлгермеуі болады. Мұндай отбасыларда бала үшін әкенің әлеуметтік рөлін таныту қиынға соғады: ол үлгі ретінде еліктейтін, жүріс-тұрыс бейнесін таба алмайды. Әдетте ана баланы өз бетінше тәрбиелеу арқылы бейсаналы түрде баласына өзінің жеке өмірін қайталауына итермелейді.

Ата-аналар балаларына өздерін және өз мүмкіндіктерін адекватты бағалауға үйретуі керек, себебі осыған негізделе отырып оның талаптану деңгейі өседі.

Толық емес отбасы жағдайында ең қамқор ананың өзі баласына толыққанды көңіл бөле алмайды, себебі ол отбасын қамтамассыз етуші жалғыз адам болғандықтан бала тәрбиесіне физикалық тұрғыдан шамасы жетпейді. Сондықтан толық емес отбасындағы мәселелердің ішіндегі ең қырлысы – отбасының баланы тәрбиелеуші және әлеуметтендіруші қызметтегі институт ретіндегі әлсіздігі болып отыр. Толық емес отбасында тәрбиеленген баланың жалпы психологиялық жағдайы қазіргі таңдағы маңызды мәселе екендігі жалғыз қамқоршымен тәрбиеленген баланың тәрбиесінен көрінеді, яғни мұндай отбасында тәрбиеленген балалар өздеріне сенімсіз, толымсыздық сезімінде тәрбиеленеді. Сондықтан толық емес отбасында тәрбиеленген баланың өзіндік бағалау ерекшеліктеріне тоқталамыз [3].

Жеткіншектер ортасының агрессиялық тенденциясы біздің қоғамымызда, соңғы жылдары жастар қылмысы, әсіресе жеткіншектер қылмыстары өскен, әлеуметтік маңызды сұрақ болып тұр. Жеткіншектердің қатыгездік сипаттамада көрініс табатын топтық төбелестері жиілеуде. Сондықтан толық емес отбасындағы жеткіншектердің психологиялық ахуалын біз актуалдық деп санаймыз. Жеткіншектік кезең-адамның қалыптасуындағы ең күрделі кезең. Әсіресе осы жаста баланың мінез-құлқы және басқа да жеке басының негіздері қалыптасады. Қалыптасу салдарынан, жеткіншектер ересектерге жоғарғы талаптарды қоя бастайды және онымен «ересек адамдай» теңдей қарым-қатынас жасауын, өзінің құқығын кеңейтуді талап етеді. Кәмелетке толмағандардың өзгерістері және мінездемелік ерекшеліктерінің түрлері психологтардың кәсіби қызығушылығын талай жылдан бері, жоғарғы дәрежеде арттырып отыр. Соңғы жылдар ішінде педогог пен психологтар диогностика және жеткіншектердің құқық бұзушылығы жайында көптеген зерттеулер жүргізді. Бұған Абрамова Г.С., Беличева С.А., Знакова В.В., Ковалева А.Г., Личко А.Е., Платонова К.К., Андреева Г.М., БассДаркий еңбектері арналған.

Агрессия мәселесін зерттеумен сонымен қатар Қазақстандық Ақажанова А.Т., Ескендірова А.Ұ., Жаманбалаева Ш.Е., Ахтаева Н.С. Әбдіғаппарова А.І., Бекбаева З.Н., Айгерім Қарамурзаева., және т.б. ғалымдар айналысқан.

Тәрбиенің ордасы отбасынан басталады десек, отбасындағы тәрбие баланың бүкіл өміріне өз кедергісін жасайтын кездері жиі кездеседі. Тіпті отбасындағы әртүрлі конфликтілі жағдайлардың болуы да бала бойында жағымсыз қасиеттердің қалыптасуына себепкер болуы мүмкін.

Бала агрессиясы көбіне өзінен кіші мен әлсіздерге, үй жануарлары мен ойыншықтарға бағытталады.

А.Е.Личко жеткіншектердің бойында агрессивті немесе девиантты мінез-құлық қалыптасуына алып келетін отбасылық жағдайларды қарастырады.

Атап айтсақ, *біріншісі* тәрбиелеудегі шектен тыс қамқорлық, ата-ананың баланы қатаң тәртіп, бақылау жағдайында тәрбиелейді. Оның ойын, сөзін, жүріс-тұрысын қадағалап отырады. Ескертулер көп жасалады:

Балаға деген мұндай қатынас түрі оның енжар, сезімсіз, өзінің мінез-құлқына жауап бере алмайтын, қорқақ, өз құрбыларымен қарым-қатынаста белгілі бір кедергілердің болуына алып келеді.

*Екіншіс*і қамқорлықтың мүлдем жетіспеуі. Мұнда керісінше бала өз бетімен, өз қалауымен өседі.

Бақылау, қадағалаудан гөрі, еркіндік басым кездеседі. Осының нәтижесінде жеткіншектің мінез-құлқында шектеу болмайды, кейін ол ата-анасының тілін алмайтын, өз білгенін жасайтын болып өседі. Бұл да агрессивтіліктің пайда болуына алып келеді.

Е.Е.Копченева баланың мінез-құлқының әлсіз жақтарының қалыптасуына әсер ететін бірде бір фактор *отбасы* дей отырып, төмендегі факторларға жеке тоқталады: ата-ана тарапынан еркелету, әлпештеу, сүйсінудің жоқ болуы, немесе жеткілікті болмауы; баланы түсінуге тырыспау, керісінше қатал ұстау.

Ата – аналар жеткіншектің дамуына, тұлға болып қалыптасуына аса зер салуы керек, әсіресе оның бойында болатын психологиялық және жыныстық жетілуге аса түсінушілік қажет. Өйткені, жеткіншекте өзіндік сананың пайда болуы мен жаңа психологиялық қалыптасу жүзеге асады. Осы кезеңде отбасының оң әсері өте қажет болып келеді.

Балалар мен жасөспірімдердің дамуы мен мінез-құлқына кері әсер ететін сыртқы факторларға мыналарды жатқызуға болады:

1.*Қоғамдағы өтіп жатқан үрдістер*: – заңдардың және құқық қорғаушы орындардың жетілмегендігі, қылмыстардың жазаланбауы; жұмыссыздық (нақты және жасырын); – экономикалық тұрмысы төмен балалы отбасыларға әлеуметтік кепілдіктермен және мемлекеттік қолдаудың жоқтығы; – бұқаралық ақпарат құралдары арқылы зорлық-зомбылық және қатігездікті насихаттау; – балалардың денелік және психикалық денсаулығының бұзылуын дер кезінде ауытқудың, соған сәйкес көмек көрсетудің және квалификациялық диспансеризациясының болмауы – темекіге, ішімдікке, нашақорлық заттарға жолдың ашықтығы.

2.*Отбасының жағдайы және оның ахуалы*: – толық емес отбасы; отбасының материалық жағдайы; – ата-аналардың төмен әлеуметтік-мәдени деңгейі; – отбасындағы тәрбие стилі (балаға бірыңғай талаптардың қойылмауы, ата-аналардың қатігездігі, олардың жазасыздығы және баланың құқықсыздығы); – ата-аналардың ішімдікті, нашқорлық заттарды теріс пайдалануы; – ата-аналардың балалардың психоактивті заттарды қолдануына жол беруі.

3.*Мектепішілік өмірдің жеткіліксіз ұйымдастырылуы*: – оқу және тәрбие үрдісін басқаруды ұйымдастырудың толық жетілмегендігі; мектептің материалдық қамтамасыз етілуінің нашарлығы; қоғам арқылы балаларымен айналыспайтын ата-аналарға ықпал ететін тетіктердің және мектептің оқушылар отбасыларымен жүйелі байланысының жоқтығы; пәндік мұғалімдердің жетіспеушілігі; сабақтардың жиі болмай қалуы; сабақтан тыс жұмыстардың қанағаттандырғысыз ұйымдастырылуы; мектепте балалар ұйымдарының болмауы;

- мұғалімдердің бала және жас ерекшелік психологиясын білмейтіндігінен көрінетін кәсіптік деңгейінің төмендігі; «оқушы-мұғалім» жүйесіндегі өзара қарым- қатынастарының авторитарлық немесе бетімен кетушілік деңгейінде болуы; – жетілмеген жаңа оқу бағдарламасын енгізу,

Жасөспірім салауатты өмір салтын калыптастыра алуы үшін оған эмоциясын игере алуға үйренуді, қақтығысты жеңе алуға үйрету, өзін-өзі

қорғауды, басқа адамдар тарапынан шыққан қысымға қарсылықты агрессиясыз қабылдау әдіс-тәсілдеріне баулуды, зиянды әдеттерге қарсы тұруға үйретуді, салауатты өмір сүруге және пайда болған мәселелерді әлеуметтік-жағымды құралдарымен шешеуге мүмкіндік беретін құндылықтармен қатар қалыптастыру қажет. Балалар мен жасөспірімдер тұлғасы мен мінез-құлқындағы ауытқушылықтың алдын-алу жұмыстары тек мыналардың негізінде жүзеге асса ғана тиімді болады: – оқу іс-әрекеті жемісті болғанда; – оқушылардың қанағаттандыратын эмоционалдық жағымды өзара қарым-қатынас жүйелері (құрбыларымен, мұғалімдерімен, ата-аналарымен) және психологиялық қорғалуы болғанда.

Ата-бабаларымыздың сондай *ептілік* деген ұғымды ежелден қастерлеп, оның атадан балаға мирас қылып қалдыруында терең сыр жатыр.

Шығыстың ғұламасы Әл-Фараби: «Жас жеткіншектеріңізді көрсетіңіз, мен сіздің болашақтарыңызды айтып берейін» деген. Қазіргі кезеңде қазақ халқының өмірінде бұрын соңды болмаған оқуға, еңбекке, қоғамдық өмірге ықыласы жоқ балалар саны күннен күнге артуда. Бұлар дөрекі, әдепсіз барлық жарамсыз әдеттерге еліктеуге бейім келеді

Баланың мінезін жалпы деңгейін ынтасын жақсы білу үшін, оның дамуына адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына не нәрсе қажет екендігін әрбір әке, әрбір ана білуге міндетті.

Баланың жас ерекшелігі, әр жасқа тән болатын дағдарыстардың себептері туралы түсіндіріп, олардан баланы қиындықсыз алып шығуға көмек көрсетуге ата-анаға көмекке келетін – мұғалім. Өйткені, мектеп жасындағы баланың көбіне көп негізгі әрекеті – оқу. Оқу барысында ол білімге, қарым-қатынасқа, имандылық адамгершілікке үйренеді. Сонда мұғалімнің жеке бас үлгісі, сөзі мен ісінің сәйкестілігі, талапшылдығы отбасында баға жетпес құралына айналады. Бала тәрбиесі – болашақ

кепілі, отбасы мен мұғалімдер қауымының абыройлы ісі. Тәрбиенің нәтижелігі терең тамырлы тәрбиені бойына дарытқан ортада болмақ. Ол ата-аналар өз міндетін жеке түсінгенде, мұғалімдермен ынтымақтастықта болған жағдайда алға басады.

Әдебиеттер

1. Карабанова О.А. Психология семейных отношений. М.: Мысль, 2004. – 316с.
2. Баймұқанова М.Т. Отбасымен әлеуметтік-педагогикалық жұмыс. – Астана. 2005. – С. 7-87.
3. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы консультирование. – М.: Гардарики, 2006. – 320 с.

ФОРМИРОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ НАВЫКОВ У БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ

А.Е. Мандаева
докторант Павлодарского педагогического университета
научный руководитель: А.Ж. Аплашова
кандидат психологических наук, ассоциированный профессор,
г. Павлодар

Аннотация. Статья анализирует влияние психологии на формирование цифровых навыков у будущих специалистов в образовании. Подчеркиваются важность мотивации, стратегий обучения и эмоционального интеллекта. Авторы предлагают рекомендации для преподавателей по активизации учебного процесса с использованием технологий и практического обучения, что повышает эффективность подготовки педагогов.

Ключевые слова: Цифровые навыки, образование, мотивация, технологии в образовании, интеграция технологий, эффективность обучения, современное образовательное пространство.

Андатпа. Мақалада болашақ білім беру мамандарының сандық дағдыларын қалыптастыруға психологияның әсері талданады. Мотивацияның, оқу стратегияларының және эмоционалды интеллекттің маңыздылығына баса назар аударылады. Авторлар мұғалімдерді оқытудың тиімділігін арттыратын технологиялар мен практикалық оқытуды пайдалана отырып, білім беру үдерісін жақсарту бойынша мұғалімдерге ұсыныстар ұсынады.

Түйін сөздер: Цифрлық дағдылар, білім беру, мотивация, білім берудегі технология, технология интеграциясы, оқытудың тиімділігі, заманауи білім беру кеңістігі.

Abstract. The article analyzes the influence of psychology on the formation of digital skills in future education specialists. The importance of motivation, learning strategies and emotional intelligence is emphasized. The authors offer recommendations for teachers on activating the educational process using technology and practical training, which increases the effectiveness of teacher training.

Keywords: Digital skills, education, motivation, technologies in education, integration of technologies, learning efficiency, modern educational space.

Развитие цифровой компетентности у будущих психологов-педагогов является важнейшим аспектом современного образования, отражающим растущее значение технологий в преподавании и учебной среде. По мере того как образовательные практики все больше интегрируют цифровые инструменты и ресурсы, потребность в том, чтобы педагоги-психологи обладали надежными цифровыми навыками, стала необходимой как для эффективного руководства учащимися, так и для преподавателей. Этот меняющийся ландшафт подчеркивает необходимость того, чтобы программы педагогической психологии уделяли приоритетное внимание цифровой грамотности и компетентности в своих учебных планах, гарантируя, что будущие специалисты будут готовы ориентироваться в сложностях системы образования, основанной на цифровых технологиях. Цифровая компетентность включает в себя широкий спектр навыков, включая способность использовать технологии для обучения, участвовать в совместной работе и создавать значимый цифровой контент.

Образовательные учреждения внедряют инновационные подходы к персонализации и адаптации опыта обучения, роль педагогов-психологов в разработке эффективных методик преподавания становится все более заметной. Известные фреймворки, такие как Европейская система цифровой компетентности для педагогов (DigCompEdu) и модель технологических знаний о педагогическом контенте (TPACK), определяют интеграцию цифровых навыков в образовательную практику, подчеркивая взаимосвязь между технологиями, педагогикой и знаниями о контенте.

Несмотря на растущий акцент на цифровую компетентность, сохраняются значительные проблемы, в том числе цифровой разрыв, различные уровни доступа к технологиям и опасения по поводу конфиденциальности и безопасности данных. Учебные программы, разработанные для педагогов-психологов до начала работы, часто сталкиваются с ограничениями, такими как недостаточное практическое применение и низкий уровень вовлеченности участников. Эти барьеры препятствуют эффективному развитию цифровых навыков, что в конечном итоге сказывается на качестве образования, предоставляемого будущим поколениям.[1] Решение этих проблем жизненно важно для того, чтобы психологи-педагоги могли успешно внедрять технологии в свою практику и улучшать результаты обучения.

Поскольку область педагогической психологии продолжает развиваться, интеграция цифровых компетенций остается первостепенной задачей. Будущие направления потребуют проведения постоянных исследований и разработки инновационных учебных программ с упором на возможности практического обучения, которые позволят будущим психологам эффективно использовать цифровые инструменты в своей образовательной деятельности. Используя эти достижения, специалисты в области образования могут лучше подготовить психологов-педагогов к

работе в условиях быстро меняющегося цифрового ландшафта. Цель данной статьи – рассмотреть, как психология может способствовать формированию цифровых навыков у будущих специалистов в области образования.

Цифровые навыки включают в себя способность использовать технологии для поиска, анализа, создания и обмена информацией. В контексте образования они становятся ключевыми для:

• Эффективного взаимодействия с учащимися.

• Создания инновационных учебных материалов.

• Участия в дистанционном обучении.

Формирование цифровых навыков у студентов педагогических вузов связано с несколькими психологическими аспектами:

Мотивация играет важную роль в обучении. Исследования показывают, что студенты, которые понимают значение цифровых технологий для своей будущей профессии, более склонны к их освоению. [2] Важно создавать условия, способствующие формированию внутренней мотивации, например, через проектную деятельность и практические занятия.

Разные стратегии обучения могут влиять на усвоение цифровых навыков. Например, использование активных методов обучения (групповые проекты, ролевые игры) позволяет студентам лучше понять применение технологий на практике. Психологические теории, такие как конструктивизм, подчеркивают важность активного участия студентов в процессе обучения.

Эмоциональный интеллект играет ключевую роль в обучении и взаимодействии с технологиями. Способность управлять своими эмоциями и понимать эмоции других помогает студентам более эффективно использовать цифровые инструменты для общения и сотрудничества.

На основе вышеизложенных аспектов можно выделить несколько практических рекомендаций для преподавателей:

Преподаватели должны активно интегрировать цифровые технологии в свои курсы. Это может быть использование образовательных платформ, создание онлайн-курсов или применение интерактивных инструментов для обучения. Студенты должны иметь возможность применять полученные знания на практике. Это может быть реализовано через стажировки, проекты или участие в реальных образовательных инициативах.

Важно предоставлять студентам регулярную поддержку и обратную связь по их прогрессу в освоении цифровых навыков. Это поможет им корректировать свои действия и повышать уверенность в использовании технологий. Формирование цифровых навыков у будущих специалистов в области образования включает в себя развитие следующих компетенций:

• знание существующих цифровых технологий; [3]

• умение быстро переключиться на новый вид деятельности;

• работа в команде;

• умение критически мыслить и управлять людьми;

• самообразование и самосовершенствование;

• умение адаптироваться к новым условиям.

Для формирования цифровых навыков используются различные подходы, такие как: [4].

• Поведенческий. Направлен на изменение конкретных форм поведения посредством обучения и мотивации.

• Конструктивистский. Обучающиеся активно формируют знания и навыки через взаимодействие с окружающей средой и социальным контекстом.

• Структурно-функциональный. Цифровые навыки рассматриваются как система, состоящая из основных компонентов, таких как техническая грамотность, обработка информации, коммуникация и критическое мышление

В образовательном процессе используются различные задания, направленные на формирование цифровых навыков: поиск и выбор, структурирование и анализ профессионально значимой информации в сети Интернет а также освоение методов статистической обработки и анализа данных.

Формирование цифровых навыков у будущих специалистов в области образования – это сложный и многогранный процесс, который требует учета психологических аспектов обучения. Понимание мотивации студентов, использование активных методов обучения и развитие эмоционального интеллекта могут значительно повысить эффективность этого процесса. В результате будущие педагоги и психологи будут лучше подготовлены к вызовам современного образовательного пространства, что будет способствовать их профессиональному росту и успешной карьере. [5]

Литература

1. Bates A.W. (2015). Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning. Vancouver: Tony Bates Associates Ltd.

2. Johnson L., Adams Becker S., Cummins M., Estrada V., Freeman, A. (2016). NMC Horizon Report: 2016 Higher Education Edition. Austin, TX: The New Media Consortium.

3. Дидактическая концепция цифрового профессионального образования и обучения / П.Н. Биленко, В.И. Блинов, М.В. Дулинов [и др.]; под науч. ред. В.И. Блинова. – Текст: электронный – 2020. – 98 с. – 60 экз. – ISBN 978-5-00150-679-9. – URL: https://firo.ranepa.ru/files/48

docs/spo/cifrovaya_didactika/didacticheskaya_koncepciya_cifrovogo_prof_obr_i_obuch_ dec2019.pdf. – Текст: электронный.

4. Березина П.А. Основные взгляды на развитие цифровых навыков студентов: проблемы и перспективы // Universum: психология и образование: электрон. научн. журн. 2023. 7(109). URL: https://7universum.com/ru/psy/archive/item/15633 (дата обращения: 06.04.2025).

5. Современные проблемы науки и образования. 2023. № 2 URL: https://science-education.ru/ru/article/view?id=32508 (дата обращения: 06.04.2025). DOI: https://doi.org/10.17513/spno.32508

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КӘСІБИ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ

Г.К. Машрикова
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
ғылыми жетекшісі: А.К. Сатынская
педагогика ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор

Аңдатпа. Жоғары сынып оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтауы – олардың болашақ мамандығын таңдауда саналы шешім қабылдауына ықпал ететін маңызды процесс. Бұл кезеңде оқушылар өз қызығушылықтары мен қабілеттерін зерттеп, еңбек нарығының талаптарын ескере отырып, кәсіби бағыттарын анықтайды.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу кәсіби бағдар берудің маңызды бөлігі болып табылады. Ол оқушылардың өзін-өзі тануына, қабілеттерін дамытуға, таңдаған мамандығы бойынша ақпарат алуына және саналы шешім қабылдауына көмектеседі. Мұндай қолдау кәсіби диагностика, кеңес беру, тренингтер, тәлімгерлік және практикалық тәжірибе арқылы жүзеге асырылады.

Жоғары сынып оқушыларына бағытталған жүйелі және жан-жақты психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу олардың болашақ мамандығына деген сенімділігін арттырып, кәсіби өзін-өзі анықтау үдерісін жеңілдетуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: білім беру жүйесі, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу, кәсіби өзін-өзі анықтау, жоғары сынып оқушылары, психологиялық қолдау, дағдылар, кәсіби бағдар.

Аннотация. Профессиональное самоопределение старшеклассников-важный процесс, способствующий принятию ими осознанного решения в выборе будущей профессии. На данном этапе учащиеся изучают свои интересы и способности, определяют профессиональные направления с учетом требований рынка труда. Психолого-педагогическое сопровождение является важной частью профориентации. Он помогает учащимся познавать себя, развивать свои способности, получать информацию по выбранной профессии и принимать осознанные решения. Такая поддержка осуществляется посредством профессиональной диагностики, консультирования, тренингов, наставничества и практического опыта. Системное и всестороннее психолого-педагогическое сопровождение, направленное на старшеклассников, позволит повысить их уверенность в будущей профессии и облегчить процесс профессионального самоопределения.

Ключевые слова: образовательная система, психолого-педагогическое сопровождение, профессиональное самоопределение., старшеклассники, психологическая поддержка, навыки, профориентация.

Abstract. Professional self-determination of high school students is an important process that facilitates their informed decision-making in choosing a future profession. At this stage, students study their interests and abilities, determine professional directions, taking into account the requirements of the labor market. Psychological and pedagogical support is an important part of career guidance. It helps students to know themselves, develop their abilities, receive information about their chosen profession, and make informed decisions. Such support is provided through professional diagnostics, counseling, trainings, mentoring and practical experience. Systematic and comprehensive psychological and pedagogical support aimed at high school students will increase their confidence in their future profession and facilitate the process of professional self-determination.

Keywords: educational system, psychological and pedagogical support, professional self-determination, high school students, psychological support, skills, career guidance.

Мамандық таңдау – бұл жай ғана мектеп бітірушінің шешімі емес. Бұл – оның болашағын, өмірлік әл-ауқатын және қоғамдағы орнын айқындайтын шешім. Алайда бұл жолда жасөспірім түрлі ішкі және сыртқы қиындықтарға тап болады: сенімсіздік, мамандықтар туралы ақпараттың аздығы, ата-ана мен қоғам қысымы, мектеп тарапынан жеткілікті қолдаудың болмауы.

Бүгінгі таңда оқушылар болашағы үшін маңызды шешім қабылдауға мәжбүр. Алайда оларда қажетті білім, ақпарат және қолдау жүйесі жеткіліксіз. Осы мақалада жоғары сынып оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтауындағы психологиялық және педагогикалық сүйемелдеу жүйесінің қазіргі жағдайы қарастырылып, оны жақсарту жолдары ұсынылады. [2, 110 б.]

Мәселенің өзектілігі бірнеше себептермен күшейіп отыр:

• Білікті психологтар мен кеңесшілердің жетіспеушілігі жеке көмек алуға мүмкіндік бермейді. Бұл оқушының жеке ерекшеліктері мен армандарын ескермейтін жалпы ұсыныстарға әкеледі.

• Мектептерде кәсіби бағдар қызметтерін ұйымдастыруға арналған ресурстар шектеулі; соның салдарынан оқушылар болашағы үшін маңызды шешімдер қабылдауда қажетті қолдау ала алмайды.

• Оқушыларда кәсіби өзін-өзі танудың маңыздылығы туралы түсінік жеткіліксіз; олар мамандардан кеңес сұрамай, өздеріне қолжетімді мүмкіндіктер туралы хабарсыз болуы мүмкін.

• Коммуникациялық қиындықтар оқушы мен кеңесші арасындағы өзара түсіністікті тежейді; бұл мұғалімдер мен кеңесшілерге тиімді қолдау көрсетуді қиындатады.

• Мамандықтар әлемімен танысу мүмкіндіктері шектеулі; бұл оқушылардың әртүрлі мамандықтар туралы ақпарат алуына кедергі келтіріп, дұрыс таңдау жасауына тосқауыл болады.

• Кәсіби диагностика нәтижелеріне шамадан тыс сену – тұлғаның терең зерттелуін елемеуге алып келеді;

• Ата-аналар мен мектептің үйлесімді әрекетінің болмауы оқушының шешім қабылдауына кедергі келтіреді. [3, 4 б.]

Жоғарыда аталған мәселелер нәтижесінде оқушыларда кәсіби сенімсіздік, болашаққа алаңдау, дұрыс емес таңдау және кәсіби қанағаттанбаушылық туындауы мүмкін. Бұл өз кезегінде еңбек нарығына бейімделу қиындықтарына әкеліп соғады.

Кәсіби сүйемелдеу жүйесін тиімді ұйымдастыру үшін келесі шараларды жүйелі түрде іске асыру қажет:

• Кәсіби диагностика (бейімдік, қызығушылықтар, тұлғалық ерекшеліктер);

• Психологтар мен педагогтар тарапынан кеңес беру;

• Тренингтер мен мастер-кластар арқылы өзін-өзі тану және soft skills дамыту;

• Кәсіпорындарға экскурсиялар, тағылымдамалар арқылы мамандықтармен танысу;

• Зерттеу және жобалық жұмыстар арқылы шешім қабылдау дағдыларын дамыту;

• Мамандық иелерімен кездесулер мен дәрістер ұйымдастыру. [5, 246 б.]

Психологиялық тұрғыдан кәсіби өзін-өзі анықтау жасөспірім үшін – бұл өзінің болмысын, мотивациясын, құндылықтарын, қабілеттерін және өмірлік мақсаттарын тану үдерісі. Егер бұл факторлар ескерілмесе, кәсіби бағдар формалды сипатта қалып, оның тиімділігі төмен болады. Бұл кезеңде оқушылар өздерін тануға, «Мен кіммін?», «Не істей аламын?» және «Болашақта кім болғым келеді?» деген сұрақтарға жауап іздеуге ұмтылады. Сондықтан кәсіби өзін-өзі анықтау тек мамандық таңдау ғана емес, ол – тұлғаның өзіндік болмысын табуы мен өмірлік жолын жоспарлауы.

Психологиялық тұрғыдан бұл үдеріс мотивация, қызығушылық, құндылықтар мен өзін-өзі бағалау сияқты ішкі факторлармен тығыз байланысты. Егер бұл факторлар ескерілмесе, кәсіби бағдарлау үстірт жүргізіліп, оқушыларда сенімсіздік, кәсіби бейімсіздік және қанағатсыздық туындауы мүмкін. [1, 126 б.]

Педагогикалық қолдау да кәсіби өзін-өзі анықтауда маңызды орын алады. Мұғалімдер әр оқушының әлеуетін ашуға мүмкіндік беретін орта қалыптастыруы керек. Пәндермен байланыстыра отырып мамандықтарды таныстыру – оқушыны нақты бағытқа бейімдеудің тиімді тәсілі бола алады.

Сонымен қатар, оқушылардың жоба жұмыстарын кәсіби бағытта ұйымдастыру, кәсіби мамандармен сұхбат алу, көрмелер мен іс-шараларға қатысу – олардың таңдауларын нақтылай түседі. Бұл тәжірибелер білім беруді өмірмен ұштастыруға мүмкіндік береді.

Қазақстанда соңғы жылдары кәсіби бағдар жүйесі дами түсуде. «Білімді ұлт» ұлттық жобасы аясында мектептерде диагностикалық жұмыстар жүргізіліп, оқушыларға болашақ мамандықтар туралы ақпарат

берілуде. Алайда, бұл жұмыстардың нәтижелі болуы үшін мектеп, ата-ана және жұмыс беруші арасындағы тығыз байланыс қажет. [4, 13 б.]

Қорытындылай келе жоғары сынып оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтауын психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу олардың болашақ мамандықтарын саналы түрде таңдауларына және еңбек нарығында табысты болуларына негіз болады. Жоғарыда ұсынылған шараларды жүйелі түрде іске асыру арқылы оқушылардың кәсіби бағдарлануын тиімді қолдауға болады.

Ата-аналар мен қоғамның хабардарлығын арттыру, әртүрлі мүдделі тараптар арасындағы ынтымақтастықты дамыту және жоғары сынып оқушыларына жан-жақты қолдау жүйесін ұсыну арқылы біз оларға мансаптық мақсаттарына жетуге көмектесе аламыз. Жоғары сынып оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтауына тиімді психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету олардың саналы және қанағаттанарлық мамандық таңдауын жасай алуы үшін өте маңызды.

Қолданыстағы мәселелерді шешу және ұсынылған шешімдерді енгізу арқылы білім беру мекемелері және басқа да мүдделі тараптар өзін-өзі тануға, зерттеуге және негізделген шешімдер қабылдауға қолайлы жағдай жасай алады. Бұл өз кезегінде жастар үшін табысты және іске асырылған болашаққа әкеледі. Неғұрлым сенімді қолдау жүйесін құра отырып, орта мектеп оқушыларына кәсіби өзін-өзі танудың күрделі әлемін айқындық пен сенімділікпен шарлауға көмектесуге болады, бұл жеке және кәсіби мамандарға толы жарқын болашаққа жол ашады

Әдебиеттер

1. Шнарбекова М.Қ. (2023). Жоғары сынып оқушыларының кәсіби ұстанымдары мен кәсіби бағдарлау жұмысының ықпалы. ҚазҰУ Хабаршысы. Психология және әлеуметтану сериясы, 86(3), 126–138.

2. Шнарбекова М., & Садырова М. (2024). Қазақстан мектептерінің жоғары сынып оқушыларының кәсіби ұстанымдарының қалыптасуы. ҚазҰУ Хабаршысы. Психология және әлеуметтану сериясы, 91(4), 110–120.

3. Жубаев Н.Қ., & Тілесова Г.Ш. (2023). Оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтау және кәсіби бағдарлау мәселелері. Research Reviews, (4б).

4. Касьянова Т.И., Мальцева А.В., Шкурин Д.В. Профессиональное самоопределение старшеклассников как общественная проблема // Время и память, 2023 №1, том 4.

5. Микаэлян Д.А. Психологическое сопровождение формирования готовности старшеклассников к осознанному выбору будущей профессии [Электронный ресурс] : дис.. .. канд. психол. наук : 19.00.07 / Микаэлян Диана Арменовна. – Ставрополь, 2014. – 246 с.

6. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога. – 2-е изд., Р.В. Овчарова. – Москва: Учебная литература, 1996. – 352 с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРНЕТ-КОММУНИКАЦИЙ

Мусин Ерхат Талғатұлы
Әбден Жанерке Дәулетханқызы
7 ә сынып оқушысы
«Средняя общеобразовательная школа № 4» отдела образования города Экибастуза, управления образования Павлодарской области

Аннотация. Статья посвящена исследованию психологических особенностей интернет-коммуникаций среди подростков. Автор рассматривает соотношение виртуального и реального общения, отмечая доминирование первого в современном обществе. Приведены результаты исследования, проведенного среди учащихся 7-9 классов КГУ СОШ №1 г. Аксу Павлодарской области. Анализ показал, что значительная часть подростков проявляет признаки интернет-зависимости: 80% опрошенных общаются в сети, 60% считают интернет важной частью жизни, 56% полагают, что виртуальное общение развивает коммуникативные способности. Выявлены основные факторы формирования компьютерной зависимости: неправильное воспитание, участие родителей в компьютерных играх.

Ключевые слова: Интернет-коммуникации, виртуальное общение, подростки, сетевое общение, интернет-зависимость, социальные сети, психологические особенности.

Аңдатпа. Мақала жасөспірімдер арасындағы интернет байланысының психологиялық ерекшеліктерін зерттеуге арналған. Автор қазіргі қоғамдағы біріншісінің үстемдігін атап өтіп, виртуалды және нақты қарым-қатынастың арақатынасын қарастырады. Павлодар облысы Ақсу қаласының №1 ЖОМ КММ 7-9 сынып оқушылары арасында жүргізілген зерттеу нәтижелері келтірілген. Талдау көрсеткендей, жасөспірімдердің едәуір бөлігі Интернетке тәуелділік белгілерін көрсетеді: сауалнамаға қатысқандардың 80% – ы желіде сөйлеседі, 60% – ы Интернетті өмірдің маңызды бөлігі деп санайды, 56% – ы виртуалды Байланыс коммуникативті қабілеттерді дамытады деп санайды. Компьютерлік тәуелділікті қалыптастырудың негізгі факторлары анықталды: дұрыс емес тәрбие, ата-аналардың компьютерлік ойындарға қатысуы.

Түйін сөздер: Интернет байланысы, виртуалды Байланыс, жасөспірімдер, желілік байланыс, Интернетке тәуелділік, әлеуметтік желілер, психологиялық ерекшеліктер.

Abstract. The article is devoted to the study of the psychological characteristics of Internet communications among adolescents. The author examines the relationship between virtual and real communication, noting the dominance of the former in modern society. The results of a study conducted among students in grades 7-9 of KSU Secondary School No. 1 in Aksu, Pavlodar region, are presented. The analysis showed that a significant proportion of adolescents show signs of Internet addiction.: 80% of the respondents communicate online, 60% consider the Internet to be an important part of life, 56% believe that virtual communication develops communication skills. The main factors of computer addiction formation are revealed: improper upbringing, parental involvement in computer games.

Keywords: Internet communication, virtual communication, teenagers, online communication, Internet addiction, social networks, psychological characteristics.

Актуальность темы определяется высокими показателями соотношения виртуального общения, которое в настоящее время доминирует над реальным общением среди людей. Компьютеризированная коммуникация оказывает влияние на поведение человека, вследствие чего многие люди испытывают трудности в общении в реальных жизненных ситуациях.

Сетевое общение – это способ общения, при котором контакт между людьми осущетвляется посредством компьютера, входящим в сеть, и все взаимодействия осуществляются в пространстве виртуальной реальности [1].

Электронная коммуникация стала неотъемлемым элементом социальной активности современного человека. Рост популярности электронных сетей обусловил необходимость пересмотра феноменологии общения с учетом новых технологических возможностей.

Развитие средств сетевого общения расширяет социальное взаимодействие, в некоторых случаях происходит полная замена им реального, прямого общения. При этом роль общения заключается не только в том, чтобы говорить и слушать, но и чувствовать друг друга, живое общение никогда не уступает по этим показателям виртуальному общению. Психологические особенности организации виртуальных коммуникативных, сред Интернета, определяющие специфику межличностного взаимодействия в Сети рассматривали Ю.Д. Бабаева, Е.П. Белинская, А.Е. Войскунский, Дж. Грохол, А.Е. Жичкина, О.К. Тихомиров, Дж. Салер, К. Янг и др [2].

Виртуальное общение неоднородно и, в зависимости от характера участников, целей, сферы деятельности и других условий, может либо сближаться, либо удаляться от тех или иных форм «реальной» коммуникации – устной или письменной, личностной или массовой, персональной или институциональной.

Наряду с этим актуальность темы обусловлена тем, что новые коммуникативные характеристики сети Интернет требуют нового взгляда на процессы коммуникации и пересмотра используемых ранее подходов к потребителям. Как и любое другое средство коммуникации, Интернет обладает присущими только ему особенностями и характеристиками, на которых и следует сосредоточить внимание.

Исследование проводилось на базе КГУ СОШ №1 г. Аксу Павлодарской области, в исследовании приняли участие учащиеся 7-8-9 классов, 40 человек.

Цель исследования: выявить детей имеющих и не имеющих компьютерную увлеченность.

На начальном этапе мы провели анкетирование, целью которого было выявление детей, имеющих и не имеющих компьютерную увлечённость.

Результаты исследования представлены на рисунках

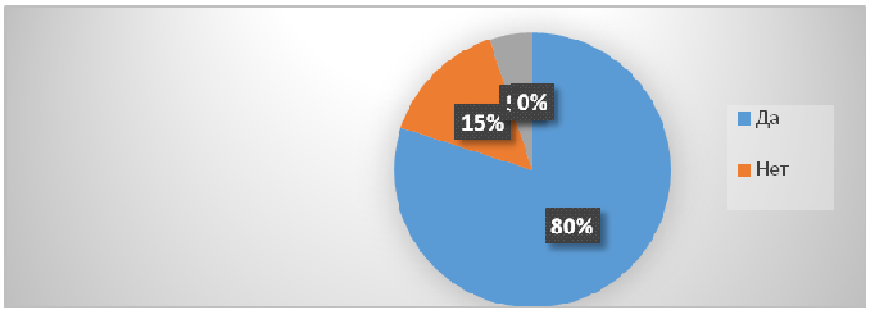

Рисунок 1- Результаты ответа на вопрос общаются ли дети в сети интернет

По первому вопросу «Общаетесь ли Вы с помощью сети Интернет? « (% от числа опрошенных) мы получили сравнительно высокий процент среди опрошенных учащихся (80%) общаются с помощью Интернет сети.

2. Как Вы думаете, процесс общения в Интернете нужен для:

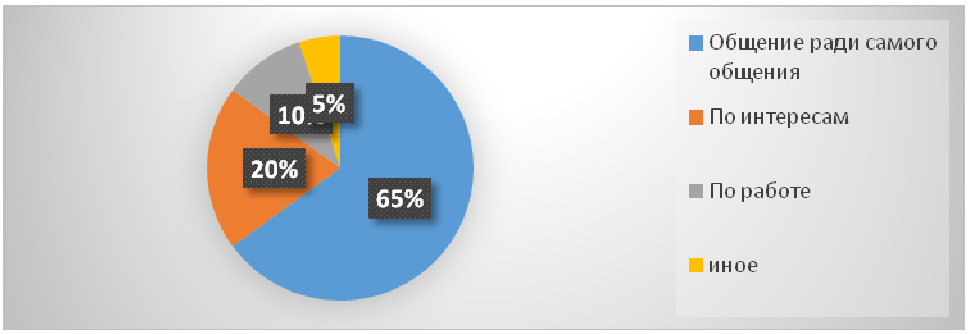

Рисунок 2- Результаты ответа на вопрос
для чего нужен процесс общения в Интернете

Согласно данным (65%) общаются ради самого общения, знакомств, переписки с друзьями. На втором месте- общение личным интересам, на 3 месте по работе и иное 5%.

4. Согласны ли Вы со следующим утверждением: «В моей жизни Интернет занимает важное место».

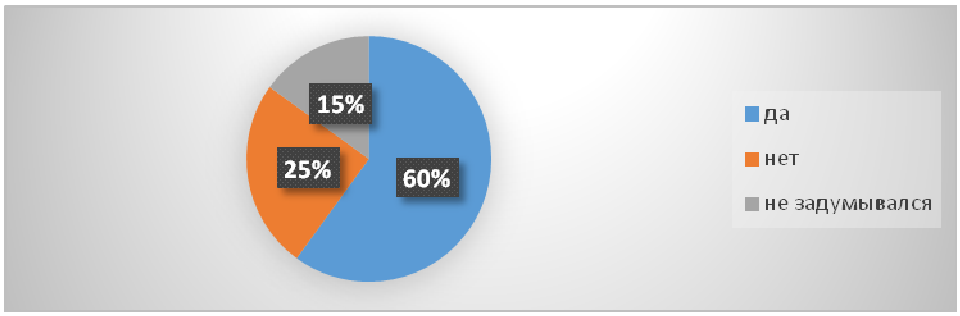

Рисунок 3 – Результаты ответа на вопрос согласны ли дети
с утверждением: «В моей жизни Интернет занимает важное место»

Согласно данным 60% выделяют важность интернета в их жизни, 25 % считают, что нет и лишь 15% не задумывались о важности интернета в их жизни

5. Пользуетесь ли вы Интернетом с помощью мобильного телефона и как часто?

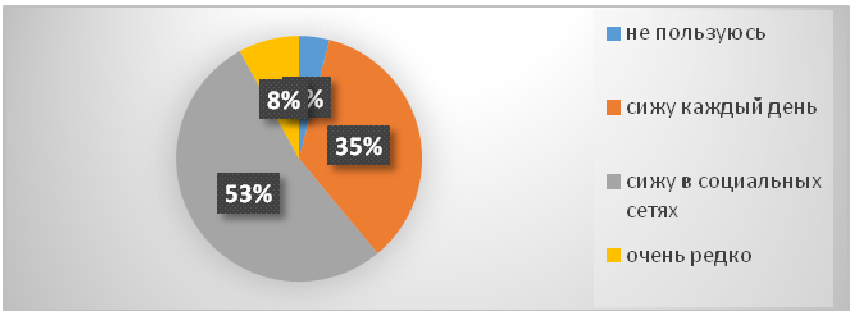

Рисунок 4 – Результаты ответа на вопрос пользуются ли дети Интернетом с помощью мобильного телефона и как часто

По результатам ответов мы видим, что 53 % из опрошенных сидят в социальных сетях, 35% сидят каждый день, 8 % очень редко и 4% не используют.

6. Какими из перечисленных средств общения вы пользуетесь чаще всего?

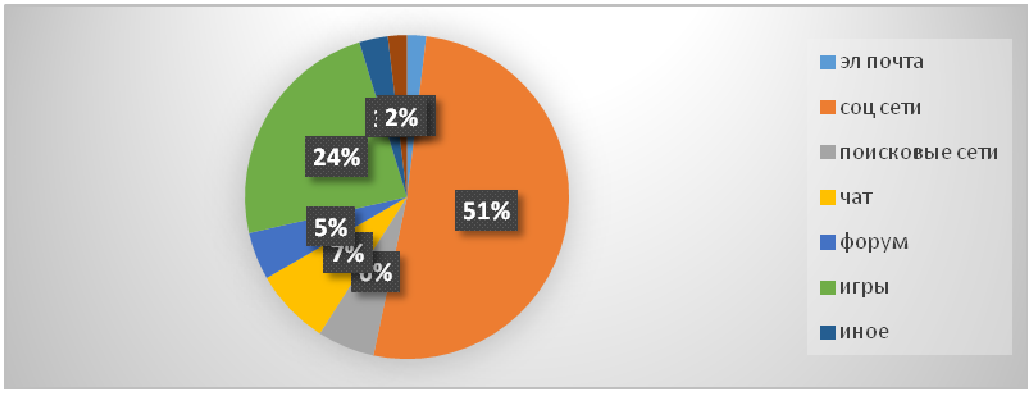

Рисунок 5 – Результаты ответа на вопрос какие средства общения дети чаще используют

Согласно результатам полученным в ходе опроса мы видим что большая часть находится в социальных сетях 51%, 24 % игры играют, 7% в чатах сидят, 6% обращаются к поисковым сетям, 5 % в форумах, 3% иное и ICQ 2%.

8. Где больше у вас друзей: в жизни или в Интернете?

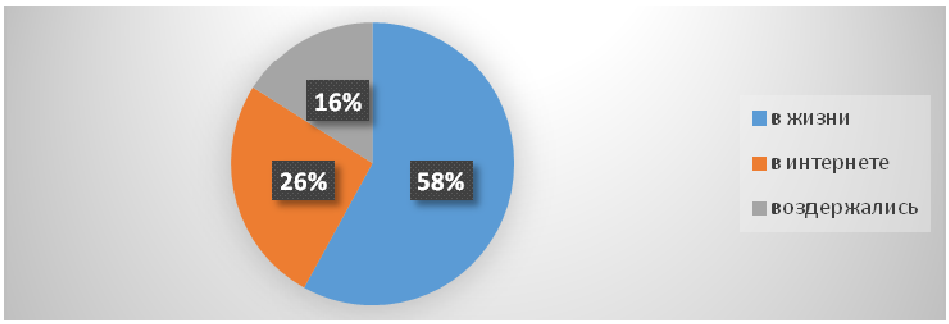

Рисунок 6 – Результаты ответа на вопрос,
где больше друзей у детей, в Интернете или в жизни

9. С каким из утверждений вы согласны:

- Общение в Интернете развивает способности общения.
- Общение в Интернете мешает успешному общению в реальной жизни.

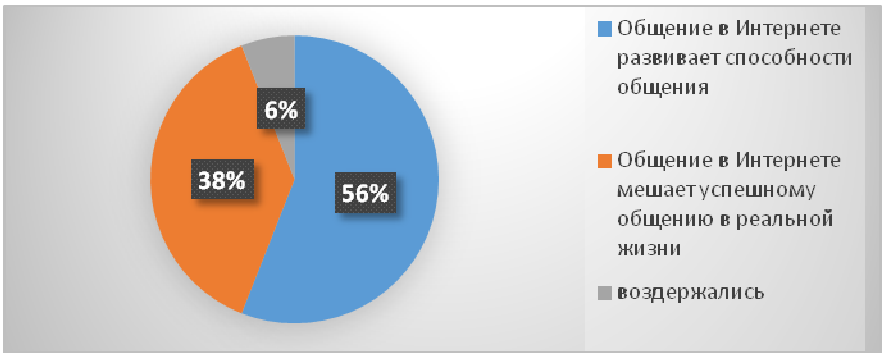

Рисунок 7 – Результаты ответа на вопрос согласны ли дети что интернет развивает способности общения или мешает успешному общению в реальной жизни

Из общего числа опрошенных (56%) считает, что общение в Интернете развивает способности общения. 38% подростков, которые считают «Общение в Интернете мешает успешному общению в реальной жизни», 6% воздержались от ответа

10. Ваш пол (муж/жен)

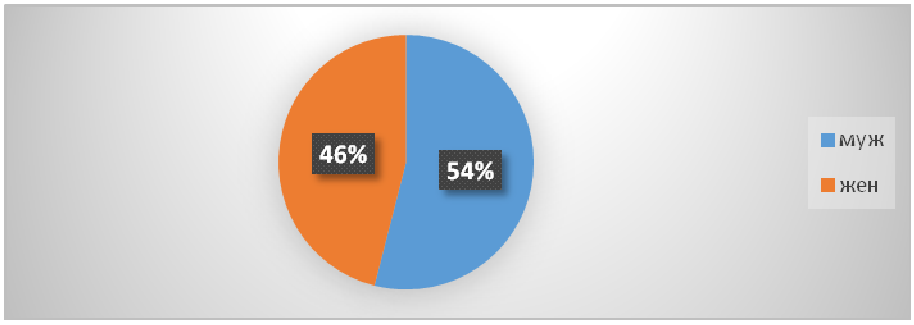

Рисунок 8 – Результаты ответа на вопрос какого пола ребенок

Среди опрошенных: 54% составляют юноши, 46% девушки.

11. Ваш возраст?

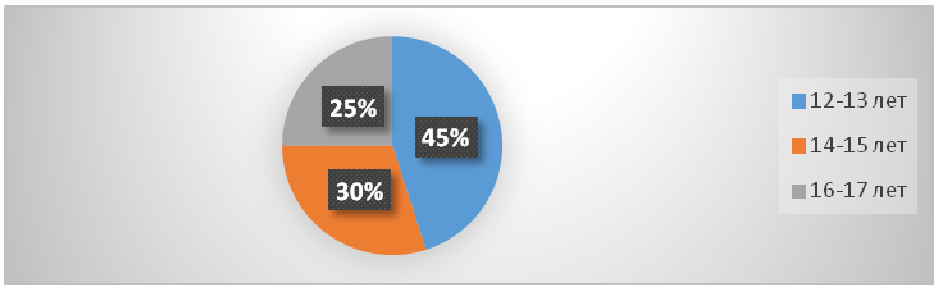

Рисунок 9 – Результаты ответа на вопрос о возрасте детей

Эта таблица наглядно представляет возраст участников опроса. Она говорит нам о том, что вопрос общения в сети Интернет интересен всем детям: как младшего, так и среднего и старшего подросткового возрастов.

Анализируя ответы анкетирования, мы видим большой процент среди опрошенных подростков в возрасте 12-13 лет считают интернет важным средством общения и благодаря ему, по их мнению, можно развивать навыки общения, и они часто общаются посредством социальных сетей.

Таким образом, согласно анализу полученных результатов исследования, в поведении исследуемых подростков нами выявлены различные признаки и показатели выраженности интернет-зависимости. Полученные результаты исследования свидетельствуют о наличии интернет-зависимости у значительной части исследуемых нами подростков, что находит отражение в повседневной поведенческой активности испытуемых.

Таким образом, были выявлены социально-психологические аспекты возникновения, формирования и развития компьютерной зависимости у подростков. Основными факторами, предрасполагающие к компьютерной зависимости являются: неправильное воспитание в семье, участие в играх родителей, знакомых.

Литература

1. Соловьев Д. Принципы общения в социальных сетях [Электронный ресурс] – Cossa. 14.03.2012. – URL: http://www.cossa.ru/articles/234/13507.

2. Чумакова В.А. Психологические особенности интернет-коммуникаций в социальных сетях / В.А. Чумакова. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2013. – № 3 (50). – С. 451-453. – URL: https://moluch.ru/archive/50/6320/ (дата обращения: 06.03.2022).

3. Интернет и российское общество / Под ред. И. Семенова. – М.: Гендальф. – 2002. – 279 с.

4. Психология общения и межличностных отношений. – СПб.: Питер, 2009.

5. Шабшин И.И. Психологические особенности и феномены коммуникации в Интернете [Электронный ресурс] / И.И. Шабшин // Московский терапевтический журнал – 2005. – № 1. –

6. (Виноградова, 2004). Виноградова Т.Ю. Специфика общения в интернете (Русская и сопоставительная филология: лингвокультурологический аспект) [Электронный ресурс] / Т.Ю. Виноградова // Казанский государственный университет. – 2004. – 63-67 с. – Режим доступа: http://www.philology.ru/linguistics1/vinogradova_t-04.htm.

7. Скородумова 2004 – Скородумова О.Б. Социокультурные функции Интернета и особенности их реализации в современной России: дис. доктора социол. наук: 24.00.01. – М., 2004. – 435 с.

8. Бальжирова 2003 – Бальжирова Т.Ж. Интернет как средство социальной коммуникации в условиях формирующегося в России информационного общества: дис. ... канд. социол. наук: 22.00.04. – Улан-Удэ, 2003. – 161 с.

9. Баткаева Е. Роль социальных сетей в социализации молодежи [Электронный ресурс]. – Парето-центр. – URL: http://www.pareto- center.ru/smi-59.html.

10. Войскунский А.Е. Интернет новая область исследований в психологической науке // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ. – 2002. – № 1. – С. 81-101

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ҮЙІРМЕ ЖҰМЫСТАРЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ МАҢЫЗЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

А.А. Нұрмағамбет
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты,
ғылыми жетекшісі: Г.С. Аяпбергенова
PhD, қауымдастырылған профессор

Аннотация. Бұл мақалада экологиялық тәрбиенің үздіксіз білім беру жүйесіндегі орны қарастырылады. Бастауыш сынып оқушыларына экологиялық білім берудің маңызы, оның сыныптан тыс үйірме жұмыстарындағы рөлі сипатталады. Табиғат пен адам арасындағы өзара әрекеттесуді үйлестіру жолдары талданып, экологиялық тәрбие мен білімнің негізгі міндеттері айқындалады

Түйін сөздер: экологиялық тәрбие, үйірме жұмысы, табиғатқа жауапкершілік, экологиялық мәдениет, шығармашылық, практикалық тәжірибе.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль экологического воспитания в системе непрерывного образования. Раскрывается значение экологического образования младших школьников и его роль во внеурочной кружковой работе. Анализируются пути гармонизации взаимодействия человека и природы, определяются основные задачи экологического воспитания и образования.

Ключевые слова: экологическое воспитание, кружковая работа, ответственность за природу, экологическая культура, творчество, практический опыт.

Abstract. This article examines the role of environmental education in the system of continuous learning. It highlights the importance of ecological education for primary school students and its role in extracurricular activities. The article analyzes ways to harmonize human-nature interaction and defines the key objectives of environmental education and upbringing.

Keywords: environmental education, extracurricular activities, responsibility for nature, ecological culture, creativity, practical experience.

Қазіргі кезде қоршаған ортаның сапасы адам өмір сүруіне қолайсыз әсер етіп, экологиялық дағдарыстың күшеюіне алып келуде. ЮНЕСКО/ЮНЕП халықаралық ұйымдары экологиялық білім беру мәселесін жаһандық деңгейдегі өзекті проблема ретінде қарастырып, оны шешу Жердің болашағын сақтау үшін маңызды шарттардың бірі екенін атап өтеді.

Экологиялық мәдениет – адамның қоршаған ортаға деген қарым-қатынасын анықтайтын кешенді қасиет. Ол тек экологиялық білім арқылы ғана емес, сондай-ақ қоғамның моральдық және этикалық нормаларын меңгеру, әлеуметтік жауапкершілікті сезіну арқылы да қалыптасады. Экологиялық мәдениет адамның табиғатқа деген көзқарасын, күнделікті өмірде экологиялық жағдайларды бағалау қабілетін және қоршаған ортаға келтірілетін ықтимал қауіптерді болжау мүмкіндігін айқындайды.

Экологиялық мәдениетті қалыптастыру – мемлекеттік маңызы бар міндеттердің бірі. Бұл процесті тиімді жүзеге асыру үшін үздіксіз экологиялық білім беру жүйесін дамыту қажет. Әсіресе, бастауыш сынып оқушыларының экологиялық мәдениетін қалыптастыру ерекше маңызға ие, өйткені бұл кезеңде балалардың табиғатқа деген құрметі мен оны қорғауға деген жауапкершілігі қалыптасады.

Адам мен табиғи ортаның өзара әрекеттесуі – қазіргі таңда ең өзекті әрі алаңдатарлық мәселелердің бірі. Экологиялық тәрбиенің негіздері мектепке дейінгі мекемелерде қаланып, бастауыш мектепте жалғасады. Қазіргі уақытта экологиялық тәрбие мәселелері әртүрлі ғылыми салаларда зерттелуде. Экологиялық білім беруді мен үздіксіз оқу, тәрбие және жеке тұлғаны дамыту үдерісі деп түсінемін. Ол ғылыми және тәжірибелік білім жүйесін, құндылық бағдарларын, мінез-құлық пен қызметті қалыптастыруға бағытталған. Мұның барлығы қоршаған әлеуметтік-экологиялық ортаға жауапкершілікпен қарауды қамтамасыз етеді. «Экологиялық тәрбиенің басты мақсаты – адамның жоғары экологиялық моралін қалыптастыру, өз ұрпағының және болашақ ұрпақтардың тағдырына жауапты болуға үйрету, өйткені олардың бәрі жалғыз ғана ортақ үйде – Жерде өмір сүреді» [1, 48 б].

Экологиялық тәрбие мен білімді өмір бойы жалғасатын жүйе ретінде қарастырған дұрыс. Бұл жүйе жоғары экологиялық сана мен моральдық құндылықтарды қалыптастыруды көздейді. Адам табиғаттан бөлек емес, оның бір бөлігі екенін түсінуі қажет. Сондықтан экологиялық тәрбие тек экология туралы ақпарат берумен шектелмеуі керек. Бұл – мектеп қабырғасындағы сабақтармен шектелмейтін, жан-жақты жүргізілетін кешенді шаралар жиынтығы.

Бұл ретте «экологиялық тәрбие» ұғымына қарағанда «экологиялық этика» ұғымы орындырақ болар еді. Өйткені «этика» – қандай да бір нәрсеге қатысты моральдық қағидаларды зерттейтін философиялық ілім,

ал «экология» – жүйелердің қоршаған ортамен өзара байланысын зерттейтін ғылым. Демек, біз табиғаттан ажырамаймыз, оның бір бөлшегіміз, бұл – екіжақты өзара әрекеттесу: адам табиғатқа әсер етеді, оны өзгертеді, ал табиғат та адамға ықпал етеді.

Балалар экологиялық білімнің мәнін ерте жастан бастап түрлі таным көздері арқылы түсіне бастайды: фольклор, әдебиет, тарих, қазақ тіл, мифология. Өсу барысында олар табиғатты аяусыз пайдаланудың ежелден-ақ жазаланатынын біледі. Көптеген халықтарда аңшылық заңдары, қасиетті жерлер, қорықтар, өзен-көлдер мен ормандарды қорғау дәстүрлері бар. Осындай мәліметтерді әртүрлі дереккөздерден біле отырып, балалар экология мәселелерін танудың түрлі жолдарын меңгереді.

Экологиялық білім берудің маңызды қағидаларының бірі – оның үздіксіздігі. Яғни, бұл адамның бүкіл өмірі бойы жалғасатын оқу, тәрбие және даму үдерісі: балабақша – мектеп – жоғары оқу орны (колледж, техникум, университет). Бұл жүйеде бастауыш мектеп ерекше рөл атқарады. Өйткені бастауыш сынып оқушылары өте зерек, сезімтал, жанашыр келеді, қоршаған ортаға бейжай қарамайды. Бұл кезеңде баланың білімі, сезімі, бағалауы, эмоциясы, қабілеті мен қызығушылығы белсенді түрде қалыптасады.

Адам қоршаған табиғи ортамен байланыспай өсе және дами алмайды деген қағида қазір аксиомаға айналды. Бала өз бетінше әрекет етуге көбірек мүмкіндік алған сайын, оның табиғатпен қарым-қатынасы маңызды бола түседі. Оның сезімі мен ақыл-ойы табиғатпен қандай байланыста екеніне қарай дамиды. Сондықтан бастауыш мектепте экологиялық тәрбиенің маңызы зор. Бұл кезде балалардың қоршаған ортамен өзара байланысы туралы білімі жүйеленеді және тереңдетіледі.

Экологиялық тәрбиені тек бір ғана пән аясында қарастыру дұрыс емес деп ойлаймын. Жаратылыстану сабақтарында біз экологиялық мәселелерді қарастырып, табиғат құбылыстары мен заттары туралы білім береміз. Сонымен қатар, балалар қоғам мен табиғат арасындағы қайшылықтар туралы, оларды шешу жолдары жайлы мәлімет алады. Бастауыш сынып оқушылары қоршаған ортаның жағдайы адамның денсаулығына әсер ететінін түсінуі керек. Сондықтан эстетикалық, экологиялық, санитарлық-гигиеналық сапаларды сақтау – адамның денсаулығы мен өмір сүруінің маңызды шарты.

Табиғатқа деген сүйіспеншілік пен ұқыптылықты тәрбиелеу қазіргі заман адамының адамгершілік тәрбиесінің маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл экологиялық сананы, адам мен табиғат арасындағы жаңа құндылық бағдарларын қалыптастыруды талап етеді. Осыған байланысты үздіксіз экологиялық білім мен тәрбие беру өте маңызды. «Тек қана мектепке дейінгі жастан бастап, мектеп қабырғасында және университетте үздіксіз жүргізілген тәрбиелік жұмыс қажетті нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді»[3, 56 б].

Экологиялық білім мен тәрбие тек жаратылыстану және дүниетану сабақтарында ғана емес, сыныптан тыс жұмыстарда да іске асырылады. Бұл экологиялық үйірмелер, клубтар, конференциялар болуы мүмкін. Сыныптан тыс экологиялық жұмыстарда жиі қолданылатын әдістер дәстүрлі, олар биология, химия, физика пәндерінде кеңінен пайдаланылады. Әдетте, бұл экологиялық мәселелерді теориялық зерттеу мен тәжірибелік жұмыстардың үйлесуі, ол қоғам мен табиғаттың өзара байланысын тереңірек түсінуге көмектеседі.

Бастауыш сынып оқушыларының сыныптан тыс жұмыстары барысында қоршаған табиғатты зерттеуі ересектер мен балалардың табиғатқа деген нормативтік көзқарасы тұрғысынан әлеуметтік жағдайларды талқылауға мүмкіндік береді. Бұл оқушыларға сабақ кезінде ғылыми білімдерді меңгеруге көмектесіп, олардың мінез-құлық үлгілері мен қоршаған ортаға деген қарым-қатынасын өзгертуге негіз болады.

Сыныптан тыс жұмыстың жеке түрі әдетте өсімдіктердің маусымдық өзгерістерін, жәндіктердің, құстардың, қосмекенділер мен басқа да жануарлардың тіршілік ерекшеліктерін ұзақ мерзімді бақылауды қажет ететін жағдайларда өткізіледі. Сондай-ақ, бастауыш сынып оқушылары жеке жоба жұмыстарын орындай алады: көшелерді көгалдандыру, мектеп ауласын арамшөптерден тазарту, гүлзар отырғызу, қыста құстарды қоректендіру және т.б.

Топтық формадағы сыныптан тыс жұмыс үйірме аясында немесе экологиялық экскурсия барысында жүргізіледі. Бұл жағдайда барлық әдістемелік талаптарды алдын ала ойластыру маңызды: табиғаттың әлеуметтік нысандармен (тұрғын үйлер, басқа да әлеуметтік инфрақұрылымдар) өзара байланысын зерттеуге арналған шығармашылық тапсырмалар дайындау, топ жетекшілерін тағайындау, қажетті материалдар мен құрал-жабдықтардың болуын тексеру, оқушыларды белгілі бір зерттеу дағдылары мен әдістеріне алдын ала үйрету қажет.

Экологиялық білім мен тәрбиенің негізгі міндеттері:

1. Балалардың табиғаттағы өзара байланыстарды саналы түрде түсінуін және оны өз іс-әрекетінде ескеруін қалыптастыру.

2. Шығармашылық, қиял және ойлау қабілетін дамыту.

3. Экологиялық мақсатқа сай мінез-құлықтың, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі белсенді іс-әрекетке ұмтылыстың уәждерін, қажет-тіліктерін және дағдыларын қалыптастыру.

4. Жеке тұлғаның эмоциялық, адамгершілік және интеллектуалдық дамуы үшін жағдай жасау.

Үйірме жұмысының табысты болуы мұғалімнің оқушылардың мектеп қабырғасындағы және мектеп маңындағы табиғатты зерттеу жұмыстарын қаншалықты тиімді үйлестіретініне байланысты. Мысалы, «Ауыл экологиясы» тақырыбындағы үйірме жұмысының маңызды бөлігі

– экологиялық соқпақ жол салу. Бұл мектеп маңындағы табиғатты зерттеумен байланысты: әсем табиғи көріністерді табу, қоғам мен табиғат байланысын көрсететін экскурсия нысандарын таңдау, маршрут сызбасын жасау, жергілікті жердің картасын құрастыру [2, 20 б].

Үйірме жұмысының маңызды әдістерінің бірі – ойын. Ойын барысында оқушылар нақты экологиялық жағдайларға психологиялық тұрғыдан дайындалады. Бастауыш сынып оқушылары жануарлар мен өсімдіктердің «рөлдерін» ойнай отырып, олардың табиғат пен адам өміріндегі маңызын түсінеді. Осылайша, экологиялық үйірмелердің түрлі сыныптан тыс жұмыс түрлері бірін-бірі толықтырып, оқыту мен тәрбиелеу үдерісін байытады.

Бастауыш сынып оқушылары қоршаған ортаның сапасы адамның денсаулығына әсер ететінін түсінуі тиіс. Осы тұрғыдан алғанда, табиғатты қорғау – адамның денсаулығы мен оның қалыпты өмір сүруіне қамқорлық жасау дегенді білдіреді. Оқыту барысында балаларды адам қолымен жасалған заттармен, елді мекендердің ортасымен таныстырып, еңбектің табиғатқа оң және теріс әсерін көрсетуге болады. Осылайша, адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынасты үйлестіру жолдарын белгілеуге мүмкіндік туады.

Әдебиеттер

1. Большакова М.Д. Модели для ознакомления младших школьников с комнатными растениями // Начальная школа. – 1996. – №3. – С. 48-49.

2. Виноградова Н.Ф. Экологическое воспитание младших школьников: Проблемы и перспективы // Начальная школа. – 1997. – №4. – С. 20-24.

3. Голубев И.Р., Новиков Ю.В. Окружающая среда и ее охрана: Книга для учащихся – М.: Просвещение, 1985. – 192 с.

4. Тарасова Т.И., Калашникова П.Т. Экологическое образование младших школьников во внеклассной работе: Учебное пособие для студентов средних и высших педагогических учебных заведений. – Борисоглебск: БГПИ, 2002. – 146 с.

ЖАСӨСПІРІМДЕР АРАСЫНДА БУЛЛИНГТІҢ АЛДЫН АЛУ ҮШІН АТА-АНАЛАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ

Ж.Б. Ордабаева
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
ғылыми жетекшісі: А.Ж. Аплашова
психология ғылымдарының кандидаты, профессор

Аңдатпа. Жасөспірімдер арасындағы буллинг–білім беру ұйымдарындағы маңызды әлеуметтік-психологиялық мәселе. Ата-аналар, аға тәрбиешілер ретінде буллингтің алдын алуда маңызды рөл атқарады. Дегенмен, ата-аналардың қақтығыстарды басқарудағы білімі мен дағдыларының болмауы мәселені ушықтыруы мүмкін. Сондықтан ата-аналарға психологиялық- педагогикалық қолдау көрсетуді қолдану

буллингтің алдын алудың алғы шарты болып табылады. Отбасы сонымен қатар жасөспірімдердің негізгі құндылықтары мен әлеуметтік мінез-құлық үлгілерін қалыптастырады. Олардың буллингтің алдын алудағы білімі мен дағдылары жасөспірімдердің мінез-құлқына айтарлықтай әсер етуі мүмкін болғандықтан, психологиялық-педагогикалық қолдау ата-аналарға буллинг белгілерін тануға және дер кезінде араласуға көмектеседі.

Түйін сөздер: зорлық-зомбылық, агрессия және қатыгездік, қолдау, тұлғалық даму, әлеуметтік бейімделу, құрбан.

Аннотация. Буллинг среди подростков-важная социально-психологическая проблема в образовательных учреждениях. Родители, как старшие воспитатели, играют решающую роль в предотвращении буллинга. Однако отсутствие у родителей знаний и навыков в области управления конфликтами может усугубить проблему. Поэтому применение психолого-педагогического сопровождения родителей является обязательным условием профилактики буллинга. Семья также формирует у подростков основные ценности и модели социального поведения. Поскольку их знания и навыки по предотвращению буллинга смогли существенно повлиять на поведение подростков,психолого-педагогическая поддержка может помочь родителям распознать симптомы буллинга и вовремя вмешаться.

Ключевые слова: насилие, агрессия и жестокость, поддержка, личностное развитие, социальная адаптация, жертва.

Abstract. Bullying Among adolescents is an important socio-psychological problem in educational institutions. Parents, as senior caregivers, play a crucial role in preventing bullying. However, the lack of knowledge and skills of parents in the field of conflict management can exacerbate the problem. Therefore, the use of psychological and pedagogical support for parents is aprerequisite for the Prevention of bullying. At the same time, the family forms basic values and patterns of social behavior in adolescents. Since their knowledge and skills in bulling Prevention have been able to significantly influence adolescent behavior, psychological and pedagogical support helps parents recognize the symptoms of bulling and intervene in time.

Keywords: violence, aggression and cruelty, support, personal development, social adaptation, victimization.

Жасөспірімдер арасында буллинг-бұл балалардың жеке басына және психикалық денсаулығына жойқын әсер ететін маңызды әлеуметтік- психологиялық мәселе. Балаларға қатысты зорлық-зомбылық, агрессия және қатыгездік бүгінде бала өмірінің көптеген салаларында кеңінен көрсетілген. Зорлық-зомбылықтың салдары заңсыз әрекеттерді жасауға және соңғы жылдары пайызы өсіп келе жатқан қылмыстарға әкеліп, жасөспірімнің психологиялық денсаулығына, тұлғалық дамуына және әлеуметтік бейімделуіне кері әсерін тигізуде. Бұл жағдайда ата-аналардың рөлі ерекше маңызды, себебі олар баланың қауіпсіздігінің және жағдайының кепілі болып табылады. Алайда, ата-аналардың көбі буллингті ертерек анықтап, оған тимді жауап қайтару үшін жеткілікті ақпарат пен білімге ие емес. Буллингтің алдын алу бойынша ата- аналардың білімі мен дағдылары жасөспірімдердің мінез-құлқына айтарлықтай әсер етеді.[2,71б] Сол себепті зерттеудің тиімділігі ата-аналар мен жасөспірімдер арасындағы қарым-қатынас

жақсаруымен, буллинг жағдайларының азаюымен, балалардың эмоционалды саулығын сақтауға ықпал етуімен бағаланғандықтан ата-аналарды психологиялық-педагогикалық қолдау бірінші орындық мәселе.

Буллинг- жасырын процесс. Оның бар екендігі туралы бәрі біледі, оған тап болған кезде бәрі бір нәрсе жасауға тырысады. Алайда, балалардың күнделікті қанша азап шегетінін ешкім білмейді. [3,24б] Психикалық және физикалық кемістігі бар оқушылар буллингтің құрбаны болады. Жасөспірімдер ортасында қорлау жиі кездеседі. Оның алдын алу, жанжалды шешу және оның салдарын жою үшін баланың қоршаған ортасының үйлесімді өзара әрекеті қажет. Мектептегі буллингқиын және маңызды тақырып. Көбісі бұл құбылысты «қорқыту»деп біледі. Жасөспірімдер арасындағы қорқыту тақырыбы мен оның алдын-алуды отандық және шетелдік ғалымдар белсенді зерттеп жатыр. Мәселе қорқытудың себебі, оның салдары және алдын алу әдістері сияқты аспектілерге қатысты. Қазіргі мектептерде оқушылардың 10% – дан астамын күн сайын қорқытады. Зерттеушілер буллинг тек мектепте ғана емес, сонымен бірге қоғамдық мәселе болып табылады деген пікірлерін білдіріп, жасөспірімдер арасындағы агрессия деңгейінің өсуі, ата-аналардың хабардар болмауына назар аударады.

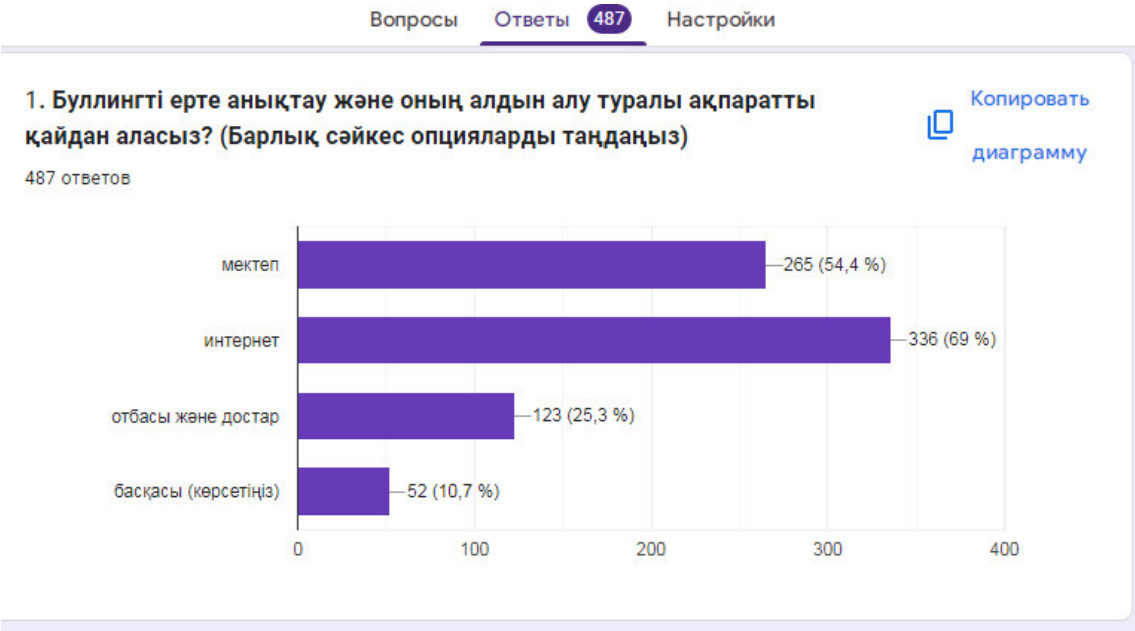
Жалпы психологияда буллинг тақырыбындағы зерттеулерді шетелдік авторлар Дэн Олвеус, Кен Ригби, Стефани Превенс және Роберт Блэй және т.б. ғалымдардың еңбектерінен көруге болады. И. В. Дубровина, Л. А. Коломиченко сияқты булинг мәселесін зеттерушілердің пікірінше, буллинг – жаһандық мәселе және мектеп пен отбасының белсенді қатысуын талап етеді. [5,65б] Бұл баланың психикасына үлкен зиян келтіретін агрессияның жүйелі түрі болғандықтан қауіпсіз жағдайда негізгі одақтас болуы керек ата-аналармен жүйелі жұмыс жасамай алдын-алу мүмкін емес деп болжайды.

Осы жұмысты жүйелі жүргізу үшін жасөспірімдер арасында буллингтің алдын алу үшін ата-аналарға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетудің тиімді моделін жасап, оны қолдану мүмкіндіктерін зерттеу мақсат қойылды.

Балаларға қатысты зорлық-зомбылық, агрессия және қатыгездік бүгінде бала өмірінің көптеген салаларында кеңінен көрсетілген. Зорлық- зомбылықтың салдары заңсыз әрекеттерді жасауға және соңғы жылдары пайызы өсіп келе жатқан қылмыстарға әкелуде. Ал бұны біз балалардың өз құрдастарына өте қатал болуынан көріп жүрміз. Бірақ бұл әсіресе өзін-өзі дәлелдеу маңызды болған кезде жасөспірім кезінде айқын көрінеді және көбінесе әлсіз сыныптастарының есебінен жасалады. Буллингке, қорқытуға ең алдымен, қарсы тұра алмайтындар, физикалық тұрғыдан әлсіз немесе жалпы жүйеге сәйкес келмейтіндер ұшырайды. Бұл кедей отбасылардан шыққан балалар болуы мүмкін, мінез – құлқы мен сыртқы келбеті әртүрлі, жабық және коммуникативті емес, тым ақылды немесе керісінше-ақыл-ойы төмен балалар және т. б.

Буллинг психологиялық агрессиядан басталып, физикалық, жыныстық немесе кибер қорқытуға айналуы мүмкін. Өкінішке орай, көптеген нұсқалар бар. Буллинг физикалық агрессия, қорлау қимылдары, ұжымдық бойкот, ақшаны немесе заттарды бопсалау, материалдық зиян келтіру, адамға немесе оның жақындарына қатысты ренжітетін және қорлайтын сөздер және т.б. түрінде көрінуі мүмкін. Ол мектептен тыс жерде де жалғасуы мүмкін, интернетте жәбірленуші қабырғаға қорлайтын жазулар жазады, жағымсыз суреттер жібереді немесе ренжітетін фотосуреттер жасайды. Көбінесе бұл балаларды өз-өзіне қол жұмсауға әкелетін кибербуллинг (интернеттегі қорлау), бұл соңғы тамшы, өйткені мұндай нәрседен жасыру өте қиын. Буллинг баланың өмірінің барлық салаларын сіңіреді. Сондықтан балаға ғана емес, оның айналасындағы ересектерге де қатысты. Ең алдымен, бұл ата-аналар мен мұғалімдер

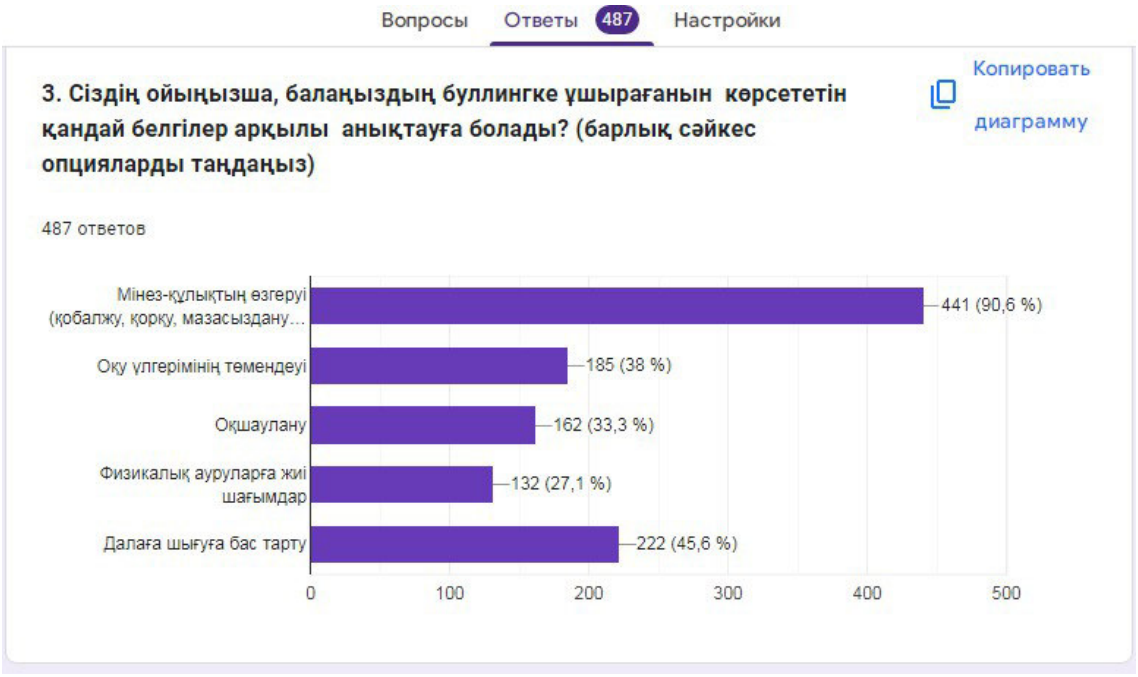
Ата-аналардың буллингті ерте анықтау мен алдын алу бойынша ақпараттану деңгейін және қолдау қажеттілігін зерттеу мақсатында сауалнама жүргізілді. Барлық қатысқан ата-аналар саны: 487 адам.

Зерттеу нәтиженсін қорытындылай келе келесі сұрақтарға назар аударуға болады: қорқыту және оның алдын алу туралы ақпаратты ата-аналардың басым бөлігі интернеттен –69%, мектептен – 54,5% және отбасы және достарына – 26,3%, басқа жерден-10,7% алады.

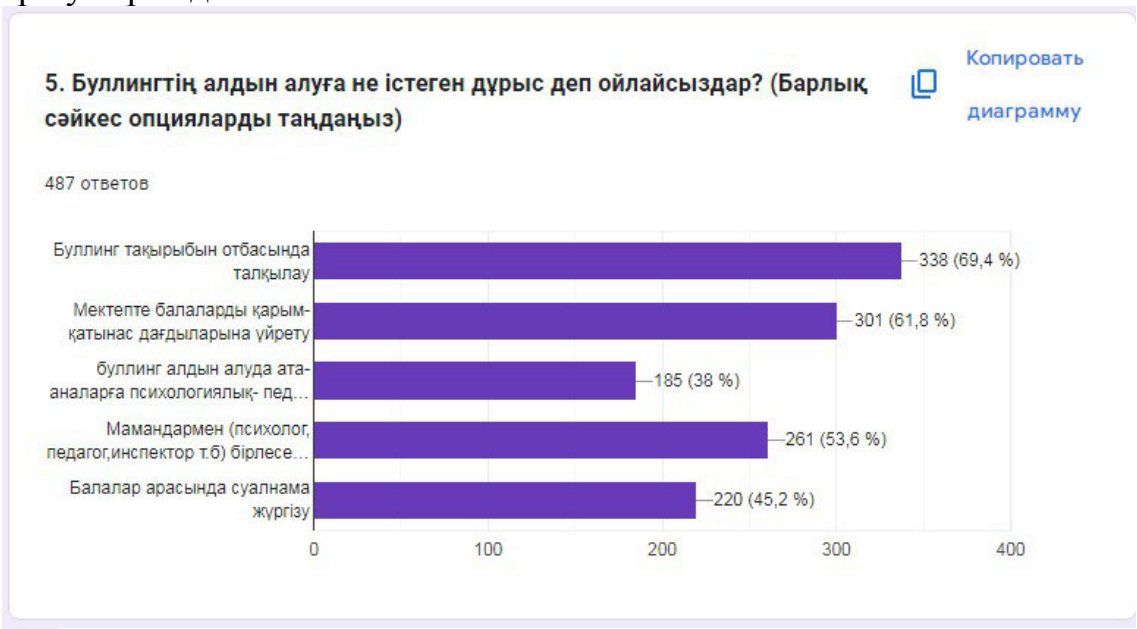
Буллингтің алдын алу әдістері туралы білімдерін жоғары-32,3%, орташа- 56,2%, төмен -4,1%, сонымен қатар білмеймін -7,4% деген жауап та бар., яғни бұл сұрақ бойынша ойланбаған.

Балаңыздың буллингке ұшырағанын көрсететін қандай белгілер бар? Деген сұраққа ең көп таңдалынған мінез-құлықтың өзгеруі-90,6%, далаға шығудан бас тарту-46,8%, достардан оқшаулану 33,4%, оқу үлгерімінің төмендеуі-38% мен физикалық ауруларға жиі шағымдар-27,1% деп көрсеткен. Ата-аналар баласының буллингке ұшырағанын осы белгілер арқылы анықтай алады.

Егер балаңыз буллингтің құрбаны болса, оған қалай көмектесуге болатынын 69,2% білемін десе, 23,6% жоқ, яғни жартысы білмейді десе, сенімді емес- 7,2% белгілеген. Ата-аналарға көмек осы сұрақ бойынша берілу керек деген сөз.

Буллингтің алдын алуға балалармен буллинг тақырыбын отбасында талқылау – 69,4%, мектепте балаларды қарым-қатынас дағдыларына үйрету – 61,8%, мамандар (психологтар, педагог,инспектор т.б) көмегіне жүгіну – 52,4%, балалармен сауалнама жүргізу – 46,2%, мектепке жүгіну – 47,4% және буллинг алдын алуда ата-аналарға психологиялық-педагогикалық қолдау – 38% көмектеседі деп көрсетті.

Келесі балаңыздың қорқытудың құрбаны болғанын білсеңіз, қалай әрекет етесіз деген сауалға басым бөлігі баламен талқылау – 69,4%, мамандар көмегіне жүгіну – 52,4%, мектепке жүгіну – 47,4%. Алайда елемеу – 1,6% деп белгілеген жауап болды.

Ата-аналардың қорқыту туралы хабардарлығын арттыруға ата-аналар жиналысы-68,6%, тренингтер-52,4%, консультациялар-56,2%, тікелей эфир- 27,9%, мен дәрістер -23,8% көмектеседі деп белгіледі.

Жасөспірімдер арасында буллингті ерте анықтау мен алдын алуға ата-аналарға психологиялық-педагогикалық қолдау қажет-80,3%, білмеймін деп 13,7% белгілеген. Жасөспірімдер арасында буллингтің алдын алуда ата- аналарға психологиялық-педагогикалық қолдау қажет екеніне көз жеткізуге болады. Себебі буллингтің алдын алу әдістері туралы білімдерін орташа- 54,7%, білмеймін -7,4% деген ата-аналар бар. Сондықтан осындай мәселені шешуде буллингтің алдын алу моделін мектептке құру және ағартушылық жұмыста қолдану қажеттілігі дәлелденді.

Жүргізілген зерттеудің негізінде буллингті ерте анықтау мен алдын алуда ата-аналарға психологиялық және педагогикалық көмек көрсету моделі жасалды. Ата-аналарға психологиялық-педагогикалық қолдауды енгізу жасөспірімдер арасында қорқыту жағдайларын азайтуға, олардың әлеуметтік өзара әрекеттесуін жақсартуға және қауіпсіз білім беру ортасын құруға әкеледі деп күтілуде. Сонымен бірге ата-аналармен жұмыстың негізгі бағыттары белгіленді:

1. Ақпараттандыру

Ата-аналарды оқыту: «Буллинг пен конфликтінің айырмашылығы», «Буллинг белгілерін тану», «Эмпатияның маңыздылығы» тақырыптарында семинар-практикумдар ұйымдастыру;

2. Ата-ана дағдыларын нығайту.

Тиімді байланыс: Баланың өзін-өзі бағалауын қолдау. Позитивті ата-ана: агрессивтілікті төмендеуіне жағдай жасау.

3. Ата-аналар мен мектептердің өзара іс-қимылын ұйымдастыру.

Бірлескен іс-шаралар: ата-аналар жиналысын, конференциялар, тікелей эфирлер өткізу, радио, телеарналарда сұхбаттасу.

4. Кері байланыс: Мұғалімдермен өзара әрекеттесу бойынша ұсыныстар.

5. Ата-аналарға психологиялық қолдау

Жеке кеңес беру, дәрістер, топтық тренингтер өткізу.

6. Отбасында салауатты атмосфераны құру. Әлеуметтік дағдыларды дамыту.

Ұсынылған модель ата-аналарға жасөспірімдер арасындағы буллингті ертерек анықтап, оның алдын алуға көмек көрсетудің жүйелі жолын ұсынады. Ата-аналардың қолдауының арқасында жасөспірімдер арасында буллингтің таралуы азайып, олардың қауіпсіз әлеуметтік ортада тәрбиеленуіне жол ашылады. Бұл модельдің ғылыми-практикалық негізі ретінде жасөспірімдерге буллингтің әсерін азайтуға бағытталған ата-аналарға жүйелі қолдау көрсетуге негізделген тәсілдер ұсынылады.

Әдебиеттер

1. Кутузова Д.А. Травля в школе. Мифы и реальность. [Электронный ресурс] URL:http://mediclabbor.ru/?p=294 (дата обращения: 07.05.2017).

2. Кутузова Д.А. Травля в школе: что это такое и что можно с этим делать / Д.А. Кутузова // Журнал практического психолога. – 2007. – № 1.

3. Руланн Э. Как остановить травлю в школе: Психология моббинга / Э. Руланн.– М.: Генезис, 2012.

4. Собкин В.С. Буллинг в стенах школы: влияние социокультурного контекста (по материалам кросскультурного исследования) / В.С. Собкин, М.М. Смыслова // Социальная психология и общество. – 2014. – № 2.

5. Собкин В.С. Жертвы школьной травли: влияние социальных факторов / В.С. Собкин, М.М. Смыслова // Труды по социологии образования. – Т XVI. – Вып. XXVIII. – М., 2012.

6. Boulton M. Teachers' views on bullying: definitions, attitudes and abilitytocope // British Journal of Educational Psychology. 1997. Vol. 67(2). P. 223–233.

7. Hazler T., Miller D., Carney J., Green S. Adult recognition of school bullying situations // Educational Research. – 2001. 43(2)

АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕНІ ІСКЕ АСЫРУДАҒЫ АТА-АНА РӨЛІ

С.Э. Рысмухамедов
студент Павлодарского педагогического университета имени А. Маргулана г. Павлодар
научный руководитель: А.Б. Рахимжанова
магистр педагогических наук, преподаватель, г. Павлодар

Аңдатпа. Адамгершілік қасиет отбасы мүшелерінің бір-бірін қадірлеуден, әсіресе бала егде жасқа келгенде ата-анасына ерекше көмек көрсетумен қоса тірек бола білу керек. Адамгершілік қасиеттерді баланың бойына жастайынан дарыту, ізгілікке, имандылыққа, адалдыққа тәрбиелеу, кішіпейілдікке, ар-ожданды қастерлеуге үлкенді құрметтеу – халық педагогикасында басты қағида болып есептеледі.

Түйін сөздер: адамгершілік, ата-ана, ұрпақ, бала, адал, тәрбие, өмір, тұлға.

Аннотация. Нравственные добродетели должны основываться на уважении друг друга членами семьи, особенно когда ребенок достигает более старшего возрас-

та, и оказании особой помощи родителям. Главный принцип народной педагогики – прививать детям с раннего возраста нравственные качества, воспитывать в них добродетель, веру, честность, смирение, уважение совести.
Ключевые слова: нравственность, родители, поколение, ребенок, честность, воспитание, жизнь, личность.

Abstract. Moral virtues should be based on respecting each other of family members, especially when the child reaches an older age, and providing special help to the parents. The main principle of folk pedagogy is to inculcate moral qualities in children from an early age, to educate them in virtue, faith, honesty, humility, and respect for conscience.
Keywords: morality, parents, generation, child, honesty, education, life, personality.

Адамгершілік – асыл қасиет. Оны біз балаға мектепкі жасқа дейін үйретуіміз керек. Адамның жақсы өмір сүруі көп жағдайда өзінің адалдығына, адамгершілігіне байланысты болды. Біреуге жасаған жақсылығың әрқашан алдыңнан шығатыны сөзсіз. Қарапайым халық әрқашан да адамгершілік қасиеттерін кіршіксіз таза үстауға ұмтылған. Адалдық – жеке тұлғалар мен адамдардың абырой-атағын арттыратын ізгі қасиет.

Адамды сүю, құрметтеу, сонау балалық шақтан басталады. Ата-анасына, туыстарына, достарына адал болуды сезіне білсе, ол адам адалдықты қалаушы деген сөз.

Біздің еліміз егемендік алған тәуелсіз мемлекет жағдайында, жас ұрпақтардың саяси адамгершілік сондылығын тәрбиелеу қоғам дамуының ең бір басты айқындаушы міндеті болып табылады.

Қоғамда адамның жеке басына қойылатын жалпы азаматтық талаптарға байланысты адамгершілік тәрбиесінің негізгі міндеттері мыналар:

1) адамгершілік сананы, адамгершілік сенімді көзқарасты тәрбиелеу;

2) жас ұрпақтың Отанға, қоғамға, еңбекке, адамдарға деген, өз-өзіне деген қарым-қатынасына бағытталған адамгершілік сезімді тәрбиелеу;

3) ізгілік, парасаттылық қасиеттерді тәрбиелеу;

Сондықтан да адамгершілік тәрбиесінің өзекті міндеті – өзі өмір сүріп отырған кезеңдегі қоғамның алдында түрған мақсат мүддесіне сай адамгершілік қасиеттердің тұтастығын тәрбиелеу.

Педагогикалық ұғымдар арқылы педагогикалық құбылыстарды, олардың өзара байланысын танимыз. Педагогикада «мақсат», «құрал», «тәсіл», «даму» және «қалыптасу» сияқты ұғымдар да кездеседі.

Педагогикалық ұғымдардың бірі – тәрбие. Тәрбие туралы осы уақытқа дейін әр түрлі теориялар мен пікірлер айтылып келеді. Тәрбиені ересек адамдардың балаларға да ықпал жасауы деп түсіндірушілер де бар. Бұл жағдайда бала пассивті объект түрінде қарастырылады. Ол педагогикалық процестің субъектісі бола алмайды, яғни, өздігінен ойланып, белсенді іс-әрекет жасау рөлін атқармайды. Бұдан тәрбиеге бір

жақты анықтама беру байқалады.

Тәрбие баланың өздігінен табиғи және еркін дамуы үшін жасалатын жағдай деп анықтама берушілер кездеседі. Бұл жерде балаға толық ерік беру мәселесіне ерекше көңіл аударылып, ал тәрбиенің рөлі бүркемеленіп, елеусіз қалып отыр.

Педагогика ғылымы тәрбиені қоғамдық құбылыс, қоғамдық категория, тәрбиесіз өмір сүре алмайтындығын философия тұрғысынан қарастырып түсіндіреді. Егер қоғам тәрбиеден қол үзсе, онда адамзаттың мол тәжірибесі мәңгілік елеусіз қалып, тәрбие ілгері баспай, бір жерде тұра берген болар еді.

Отбасы – адам баласының алтын бесігі. Өйткені адам ең алғаш шыр етіп дүниеге келген сәттен бастап осы отбасының есігін айқара ашып енеді және осында өсіп ержетіп, отбасының тәрбиесін алады. Сондықтан да отбасы – адамзаттың аса қажетті әрі қасиетті тәрбие ұясы.

Отбасының адамзат ұрпағына деген ықпалы мен әсер күшін өмірдегі басқа еш нәрсенің күшімен салыстыруға болмайды. Өйткені ата-ананың балаға деген тәрбиесінің орынын еш нәрсе толтыра алар емес. Отбасы мүшелерінің жас шамасы әр түрлі болса да, олардың арасында бір-бірімен рухани жақындығы, бірлік ынтымақтастығы бар.

Адалдық пен мейірімділік, жауапкершілік пен кешірімділік те отбасында шын ықылыс пейілмен баланың жүрегінде қалады.

Қазақ отбасында бірінші әке, содан кейін шеше, бұлар отбасының ұстаздары болады. Әке мен ананың баласына қоятын ең басты талап-тілектері баланың «жақсы» бала болып өсуі.

Сондай-ақ, қазақ баласы отбасында мейірімділікке, адамгершілікке бауырмалдыққа тәрбиеленіп өсірілген. Үнемі отбасында тәрбие көрген бала тіл алғыш, адал, мейірімді, кішіпейіл болып келеді.

Тәрбиенің басы алдымен әке мен ана әуелі баласына өздерін сыйлап-құрметтеуді, үлкендерді сыйлауға, достарына адал болуды үйреткен.

Адамгершілік қасиет отбасы мүшелерінің бір-бірін қадірлеуден, әсіресе бала егде жасқа келгенде ата-анасына ерекше көмек көрсетумен қоса тірек бола білу керек. Адамгершілік қасиеттерді баланың бойына жастайынан дарыту, ізгілікке, имандылыққа, адалдыққа тәрбиелеу, кішіпейілдікке, ар-ожданды қастерлеуге үлкенді құрметтеу – халық педагогикасында басты қағида болып есептеледі.

Көрнекті жырауларымыздың бірі Дулат Бабатайұлы жас ұрпақтың тәрбиесінде ата мен әженің, әке мен ананың үлгі өнегесі ерекше екенін айтып өткен.

Мәселен:

Ата-ананың ақылы
Қазылған қара жолмен тең.
Жақсылардың ақылы
Гауһар шырақ шаммен тең.

Ақын ата-ананың өнегесі, даналардың ұлы сөздері бала тәрбиесінде ерекше орын алатындығын көрсетіп өткен.

Қазіргі кезде отбасылық тәрбиенің өзекті мәселелерінің бірі – баланың адамгершілік жауапкершілігін калыптастыру.

Отбасылық тәрбие үрдісінде жеке бастың адамгершілік белгілері қайырымдылық, ссзімталдық, парасатгылық, ұқыптылық, тәртіптілік. кіпіпейілдік, әдептілік, мейірімділік, еңбексүйгіштік т.б. қасиет сапалары қалыптасады. Балаларды тәрбиелеу ата-аналар мен отбасының ісі емес, олардың қоғамдық борышы.

Баланы адамгершілік жауаптылығына тәрбиелеу барысында ата-ана бойында елеулі рухани күштің, сезім сұлулығы мен мінез байлығының, өмірдің әр қырының жағымды үлгі-өнегесі болуы қажет.

Адамгершіліктің аласармайтын, әрі бұлақтай таза көзі әкенің-шешеге, шешенің-әкеге деген шынайы сүйіспеншілігінде. Махаббаты жарасқан огбасында, әкесі мен шешесінің бір-біріне деген кәусәр сезімдерімен, құрбы замандастарын сүйсіндірер мінез-құлықтары, сезім мәдениетімен нұрланып тұратын шаңырақтан сөз жоқ жаны жақсы адам тәрбиеленіп шығады. Адамдар арасындағы махаббат адам тәрбиесінің құдіретті ғажайып күші. Махаббат сезімнің, көңіл- күйдің ең нәзік әрі ең күштісі де, ең әлсізі де, ең мықтысы да, ең парасатты сұлу сезімі. Адамды бағалауды, өмірді бағалауды үйрететін сезім. Адамдар арасындағы қарым-қатынастың, адамгершілік байлықтың, инабаттылық пен ізеттіліктің үлгісін бала әке-шешесінің бір-біріне, ата-енесіне, әжесіне, туған-туыстарына, замандас, құрбы достарына, өзі өскен ортасына жасаған жақсылығын, адалдығы мен әділдігін көріп өсуі отбасының байлығы. Балалардың бойында қалыптасқан мінез-құлық біздің өнегеміздің жемісі.

Отбасы – ең алғашқы бауырмалдық пен ізгілікті қалыптастыратын тәрбие мектебі. Бір-бірінің қабағынан түсініп, көңілдеріне қырау түсірмей тырысқан отбасында бала да жастайынан адамды сыйлау, кешірімді болуға үйренеді.

Отбасы – тәрбиенің калаушысы. Ол өте күрделі жанды ағза, бір-бірімен шаруашылық, адамгершілік, рухани-психологиялық, ағайын-туысқандық байланысы бар шағын ұжым. Шын мәнінде отбасы – белгілі мақсатта құрылысы бір тұтас мәнді, бақытты өмір сүретін адамдар тобы. Күнделікті еркелік те, қамқорлық та, әзілге негізделген пікір таластыру да, кішкене бөбектермен әурелену де жасы үлкен қарттармен байсалды әңгіме де, келешекке жоспар құру да, отбасы мерекесі де, үлкен- кішінің өзіне лайықты еңбектенуі де, отбасы өмірін толықтыра түсетін толып жатқан басқа әрекеттердің барлығы да отбасында сусындаған адамгершіліктің азығы.

Қазіргі кезде отбасы тәрбиенің өзекті мәселесінің бірі – баланың адамгершілік жауапкершілігін қалыптастыру.

Демек, отбасы қоғамдық негізде өмір сүретін, адамның алғашқы

адамгершілік баспалдағы.

Жақсы бала – ата-ананың аңсаған қуанышы. Бала ата-анасын қуантарлық іс істеген кезде олардың төбесі көкке жеткендей болады. Өйткені балаларын жақсы етіп тәрбиелей алғандықтарының куәсі өздері болады.

Ата-ана оған кішкентай кезінен бастап, бар жақсылықты үйіп-төге бастайды. Баласының бақыты үшін қолынан келгенін аямайды. Міне, ең бірінші кезекте бала ата-ананың осы бір еңбегін жете түсінуі керек.

Баланың ата-ананы ардақ тұтып, өзінің перзенттік қарызын бір сәтке де есінен шығармауы, тіпті олар келмес сапарға аттанғаннан кейін де олардың рухы мен әруағы алдындағы міндетін ұмытпауы – әдептілік қана емес, адамшылықтың белгісі. Бұл – жас болсын, егде тартсын, баланың өмір бойы өтеумен болатын қарызы.

Қартайсаң да қарт бабаңды сыйлай біл,
Күндердің күні болғанда

Кімдер де кімнің дейсін белі бүгілмес, -деген Бұқар жыраудың түжырымы қарт атаң мен әжеңді сыйла, өзгені құрметтесең, өзіңнен кейінгілер де сені сыйлайтын болады дегенді айтады.

Шал ақын толғауларында нәресте, бөбек, сәби және бозбала психологиясының қалыптасу, даму ерекшеліктері хақында салиқалы ой түйіндейді. Оның пікірінше, адамдық қасиеттер кісіде бірден жетіліп, іштен тумайды, балалық сана сезім тәлім-тәрбиенің, ойынның, ортаның арқасында өсіп, дамып қалыптасады.

Бір жаста, екі жаста бесіктемін,
Бес жаста Тәңірі берген несіптемін.
Алты жаста қайыңның тозындаймын,
Жеті жаста ойпаң жердің бозындаймын,
Он жасымда сүт емген қозыдаймын,
Он бесте жарға ойнаған лақтаймын, -

деген өлең шумағында бала сана-сезімінің даму жолдары, бой мен ойдың қоса дамуындағы әр жастың өзіне тән ерекшеліктері, әр-түрлі ішкі-сыртқы жағдайларда баланың жан дүниесінің біртіндеп нәрленіп, жаңа мазмұнға ие болып отырғандығы байқалады. Ақынның осындай жалпылама тұжырымдары қазіргі психология ғылымының қағидаларынан еш алыс кетпейді.

Өзіңді өмірге келтірген, тіршілігіне нәр берген ата-ананың алдында адамның парыз-міндеті өлшеусіз. Қазақ ғұрпындағы ата-ананың алған ерекше биік орны, қадір-қасиеті ше. Ананың ақ сүтін, әкенің адал күшін ақтау – өз борышын ақтау.

Ата-анаға не істесең алдыңа сол қайтады. «Әкесін сыйламағанды, баласы сыйламайды», – деген бар емес пе? Ата-анаға қатыгездік жасаған адам дүниедегі ең күнәсі көп, адамдық ардан безген жан болып саналады. Қазақ халқында ондай пенделер қатаң жазаға, қатты қарғысқа ұшыраған.

Баланың ата-ана алдындағы ұлы парызы мейіріммен, жақсылықпен өтелмек. Бала- ата-ананың көз нұры, көңіл қуанышы. Ата-ана табан ет, маңдай терін перзентінің адам болуы жолына жұмсайды. Ата-ананың бұл еңбегін өтеу, әлбетте, оңай болмаса керек. «Анаңды Меккеге үш рет арқалап апарсаң да, қарызыңнан құтылмайсың» деген сөз бұны айғақтайды.

Ата-ананың сөзін сыйлап, оларға құлақ асу, пікірлес болу – отбасы тіршілігінің бір ғанибеті ғой, шіркін. Сол арқылы-ақ бала ата-анасының мерейін өсіріп, оларды өз ортасындағы төрге шығарады.

Бұны әрбір жан өзінің адамдық міндеті деп білуі керек. Ата-ананың сөзін құлаққа ілмеген, олардың төрдегі басын есікке сүйреген баланы халық жетесіз дейді. Ендеше жетесіз болудан аулақ болу да адам бойында табылуға тиісті қасиет.

Ұл-қыз ата-анасын қуанышқа бөлеп, бақытқа жеткізу үшін, ең әуелі, әдепті болуы керек. Әдепті болып өскен бала ата-анасының қас-қабағына қарап, қал жағдайларын айтқызбай аңғарады және олардың жеп-ішу, киім-кешек, ұйқы-демалысын қадағалап, әр нәрседен көңілдерін тауып, мерейлерін өсіреді.

Адамның өзін әлпештеп өсірген ата-анасын дәл солай әлпештеп аялауы – міндеті, сәби шағында өзін қалай бағып-қақса, қартайғанда оларды да солай алақанға салып мәпелеуі – борышы.

Бала әке-шешенің қамқорлығына, шексіз сүйіспеншілігіне бөленіп, олардың дәулеті мен қызығын көріп қана қоймай, олардан адамгершілік, әдеп-инабат тағылымдарын алуы, оларды меңгеріп, іс-жүзінде қолдануы тиіс.

Әдебиеттер

1. Асылов Ұ. Даналардан шыққан сөз. – Алматы: Мектеп, 1987.
2. Әбиев Ж., Бабаев С, Құдиярова А. Педагогика. – Алматы, 2004.
3. Бержанов Қ., Мусин. Педагогика тарихы. – А.: Мектеп, 1984.
4. Көшекбаев Н. Оқыту теориясы. – Алматы: Мектеп, 1974
5. Жақыпов А. Өнеге өрісі. – А., Мектеп, 1975.
6. Жұмабаев Ә. Ата-аналар жауапкершілігі. – А., 1977.
7. Қазақ тәлім-тәрбиесі. – Алматы: Санат, 1995.
8. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. – Алматы, Педагогика, 2000.
9. Қоянбаев Ж. Семья және балалар мен жас жеткіншектер тәрбиесі.- Алматы, «Рауан»: 1990.
10. Мурзалин С. Рухани байлық. – А: Қазақстан, 1988.

ФОРМИРОВАНИЕ ПАТРИОТИЗМА У СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Е.Б. Танирбергенов
магистрант Кокшетауского университета
имени Абая Мырзахметова, г. Кокшетау
научный руководитель: А.Х. Кукубаева
доктор психологических наук, профессор, г. Кокшетау

Аннотация. За годы независимости в нашей стране проведена большая работа по воспитанию молодежи в духе патриотизма, уважения к национальным традициям и ценностям, формированию духовно развитого и физически здорового поколения, защите прав и интересов молодежи. В данной статье освещается осуществление определенной работы с молодежью с целью воспитания их в духе патриотизма, уважения к национальным ценностям.

Ключевые слова: патриотизм, современная молодежь, воспитание, национальные ценности, СМИ.

Аңдатпа. Тәуелсіздік жылдарында елімізде жастарды патриотизм рухында тәрбиелеу, ұлттық дәстүрлер мен құндылықтарды құрметтеу, рухани дамыған және дене бітімі сау ұрпақты қалыптастыру, жастардың құқықтары мен мүдделерін қорғау бойынша үлкен жұмыс жүргізілді. Бұл мақалада оларды патриотизм рухында тәрбиелеу, ұлттық құндылықтарды құрметтеу мақсатында жастармен белгілі бір жұмысты жүзеге асыру туралы айтылады.

Түйін сөздер: патриотизм, қазіргі жастар, тәрбие, ұлттық құндылықтар, БАҚ.

Annotation. Over the years of independence, a lot of work has been done in our country to educate young people in the spirit of patriotism, respect for national traditions and values, form a spiritually developed and physically healthy generation, and protect the rights and interests of youth. This article highlights the implementation of certain work with young people in order to educate them in the spirit of patriotism and respect for national values.

Keywords: patriotism, modern youth, upbringing, national values, mass media.

За время независимости в Казахстане проделана значительная работа по воспитанию молодого поколения в духе патриотизма, уважения к национальным традициям и ценностям, развитию их духовных и физических качеств, а также по защите прав и интересов молодежи.

Однако в современных условиях приоритетное значение воспитания патриотизма возрастает в силу следующих обстоятельств:

- во-первых, усиление глобальной геополитической конкуренции ведущих мировых держав в условиях нарастающего кризиса, что требует системных мер по укреплению территориального, культурного, политического и экономического суверенитета Республики;

- во-вторых: потребность страны в консолидации общества, повышении ее обороноспособности, престижа в сознании населения, совер-

шенствовании всех сфер жизни общества, формировании гражданского общества;

- в-третьих: недостаточная эффективность работы отдельных учреждений образования, обусловленная отсутствием эффективного применения педагогических технологий [1].

В настоящее время существует необходимость изучения консолидирующей силы патриотизма, его возрастающего влияния на культурное развитие личности, формирование молодежи, студентов высших учебных заведений, находящихся под его влиянием, как активных строителей нового, демократического государства и надежных защитников. Вместе с тем анализ научной литературы показывает, что в настоящее время в интересах формирования и развития военно-патриотического воспитания возможности культурологического подхода используются не в полной мере.

Одной из основных категорий, изучаемых наукой педагогикой, является воспитание. Воспитание предопределяет и прогнозирует не только человеческие судьбы, но и определяет основные вехи духовной жизни человека. Только в процессе воспитания человек развивается духовно. Человек в жизни нуждается не только в материальных условиях, но и в воспитании, как обязательном условии жизнедеятельности человечества. Поэтому философ Соловьев отмечал, что нравственность – это не то, что один человек может дать другому, это внутреннее состояние человека, которое достигается только через опыт. На протяжении многих веков наш народ прививал своим потомкам гуманизм и любовь к своей стране. Эту укоренившуюся традицию можно считать основой, оплотом национального воспитания.

Как завещал великий Абай (2001): Не будь сыном отца, но будь сыном человеческим, а чтобы быть сыном человеческим, нужен светлый ум, горячая доблесть и доброе сердце. Молодому поколению необходимо прививать чувство патриотизма и национальной идентичности. В то же время эти чувства должны передаваться из поколения в поколение посредством познания, учебы, чтения и стремления к новым знаниям.

Без сомнения, эту функцию должны выполнять родители, воспитатели, преподаватели и социальное окружение. Следует подчеркнуть, что в содержании образования особое значение придается формированию компетентности личности. Проблемы формирования личности студентов лежат в основе концепции образования и воспитания [2].

Воспитание патриотизма в сознании молодежи любого государства является одной из приоритетных задачей правительства и граждан страны. Большая Советская энциклопедия так трактует термин «патриотизм»: «Любовь к отечеству, преданность ему, стремление своими действиями служить его интересам».

Патриотическое воспитание и формирование национальной идентичности молодежи стоят в центре внимания многих государств, стре-

мящихся к социальной стабильности и гармоничному развитию. Важность этой задачи подтверждается исследованиями, показывающими, что устойчивое чувство принадлежности к своему народу и государству формируется в молодом возрасте и оказывает долгосрочное влияние на личность человека.

Система образования включает в себя школы, вузы и другие учебные учреждения, в которых молодые люди получают знания и навыки. Образование является ключевой базой для формирования патриотических чувств у молодежи.

Образование, будучи стержнем развития любой нации, играет ключевую роль в формировании патриотической идентичности у молодого поколения. Это происходит по нескольким направлениям.

Изучение национальной истории и культуры. Образовательные программы предоставляют возможность молодежи погрузиться в богатое национальное наследие, изучая историю, литературу, искусство и культурные традиции своей страны. Это помогает молодым людям лучше понять свой народ и разделять с ним общие ценности.

Формирование гражданской и национальной идентичности. Образование также способствует формированию гражданской и национальной идентичности, усиливая понимание роли каждого гражданина в развитии и защите своей страны. Это включает в себя осознание гражданских прав и обязанностей.

Социокультурное образование. При изучении литературы, искусства, музыки и других аспектов культуры учащиеся погружаются в культурное богатство своей страны, что укрепляет их связь с национальным наследием. Общественно-ориентированные проекты и инициативы в контексте образовательной деятельности.

В образовательном пространстве студентам часто предлагается участие в многочисленных социокультурных и патриотических инициативах. Такой интегрированный подход не только способствует укреплению социальной связности, но и позволяет молодому поколению глубже осмыслить свою роль и ответственность в социуме.

Образование для устойчивого развития. В мире, где глобальные вызовы становятся все более актуальными, обучение устойчивому развитию помогает молодежи понять свою роль не только в контексте страны, но и в глобальном контексте.

Так, образовательные учреждения не просто передают знания, но и формируют ценностные ориентиры, в том числе патриотические. Это позволяет молодежи не только узнать больше о своей стране, но и гордиться ею, активно участвовать в ее жизни и развитии. Образование – это мощный инструмент, который помогает формировать осознанных, ответственных и патриотичных граждан. Оно дает им инструменты, знания и уверенность для активного участия в жизни своей страны и мира в целом.

СМИ действуют как мощные катализаторы в процессе формирования мировоззрения любого человека, особенно молодежи, которая активно ищет свою идентичность и формирует свои взгляды на окружающий мир. Роль СМИ в формировании патриотических установок среди молодежи очень велика. Медиа – это инструменты и платформы, позволяющие передавать и принимать информацию. В зависимости от характера средства массовой информации делятся на традиционные и новые. Традиционные медиа – это классические медиаплощадки, с которыми человечество знакомо уже длительное время. К ним относятся печатные издания (газеты, журналы), радио и телевидение. Особенностью традиционных медиа является, в основном, односторонняя коммуникация: они передают информацию аудитории, но обратной связи со слушателями или зрителями, как правило, не предусмотрено.

Можно сделать вывод, что новые медиа стали доминирующим инструментом социализации молодого поколения, благодаря их интерактивности, доступности и возможности мгновенного обмена информацией. В то время как традиционные медиа продолжают играть важную роль, особенно для старшего поколения, новые медиа активно влияют на формирование мировоззрения и ценностей современной молодежи.

В контексте формирования патриотических установок у молодежи роль СМИ можно рассмотреть с нескольких точек зрения:

– СМИ регулярно освещают ключевые моменты национальной истории, культурные достижения и важные события, что помогает молодежи лучше понимать историю, культуру и ценности своей страны;

– СМИ предоставляют пространство для обсуждения актуальных тем, что позволяет молодым людям выражать свои взгляды и участвовать в общественном диалоге; – через СМИ формируется образ героев, примеров для подражания, что может вдохновлять молодежь на патриотические поступки;

– с помощью документальных передач, образовательных программ и исторических фильмов СМИ могут прививать знание о стране, ее истории и культуре;

– в мире, где фейковые новости и дезинформация становятся все более распространенными, ответственные СМИ играют роль проверки фактов и коррекции ложных представлений, что помогает поддерживать настоящий, а не искаженный патриотизм.

Таким образом, хочется отметить, что СМИ остаются одним из ключевых факторов в процессе формирования и развития патриотического сознания молодежи, будь то традиционные или новые медиа, каждое из них вносит свой специфический вклад в этот процесс. В эру информационного общества, когда доступ к информации становится все более открытым и разнообразным, ответственное отношение СМИ к качеству и достоверности контента становится основой для формирования здорового патриотизма и развития гражданского общества. Таким обра-

зом, активное и осознанное взаимодействие молодежи с СМИ способствует укреплению патриотизма, основанному на уважении к своей истории, культуре и традициям.

Глобализация и ее влияние на патриотизм. В современном мире процесс глобализации активно проникает во все сферы человеческой жизни, вызывая неизбежные изменения в экономическом, социальном, политическом и культурном контекстах. Одним из ключевых аспектов, который подвергается воздействию глобализации, является патриотизм. Взаимодействие глобализации и патриотизма порождает множество дискуссий относительно сохранности и развития национальных ценностей и идентичности.

Глобализация, характеризующаяся эрозией национальных границ, свободным перемещением людей и культур, приводит к созданию всемирной культуры. Этот процесс может вызвать опасения по поводу размывания национальных культурных особенностей. Однако в то же время он может стимулировать стремление народов к сохранению и пропаганде своей уникальной культуры и идентичности в контексте глобальных изменений [3].

Также хотелось бы отметить значимость воздействия процессов глобализации на патриотизм и формирование патриотических установок среди молодежи в Казахстане. На данный момент существует необходимость адаптировать традиционные ценности и убеждения к современным условиям.

Казахстан, имеющая богатое культурное наследие и историческую идентичность, остро чувствует эту дилемму. Глобализация, проникая в общественное сознание, привносит новые ценности, ориентированные на потребительский гедонизм. Это может стать вызовом для сохранения национальных особенностей и культурных традиций. Однако казахстанская культурная и духовная составляющая, наряду с православной верой и богатой литературой, имеет потенциал укрепить свое место даже в условиях глобализированного мира.

Важно отметить, что современный мир переживает кризис идеологической направленности, и в этом контексте Казахстана может предложить уникальную альтернативу, основанную на принципах глобального гуманизма и патриотизма. Этот подход может стать своеобразной альтернативой глобализационным трендам, угрожающим размыть культурные и идеологические границы. Патриотизм в Казахстана может быть переосмыслен в контексте этих глобальных вызовов. Он может служить не только инструментом защиты национальных интересов, но и механизмом адаптации к меняющемуся мировому порядку. Таким образом, перед Казахстан стоит задача обогащения своей культуры, соединения глобальных тенденций и традиционных ценностей с целью сохранения и подчеркивания своей уникальности в глобализированном мире [4].

Формирование патриотических установок у современной молодежи – это сложный и многогранный процесс, требующий совместных усилий образовательных учреждений, семьи, СМИ и всего общества в целом. Только взаимодействие всех этих факторов позволит молодому поколению сохранить и укрепить любовь к своей Родине.

В рамках социокультурной динамики национальное наследие, культурные традиции и историческая память занимают центральное место в формировании патриотического сознания. Для интеграции современного поколения в культурный и исторический контекст страны необходимо глубокое понимание и ценностное осмысление этих составляющих. Только через осознание национальной идентичности, основанной на культурном наследии и исторической памяти, молодое поколение может достичь истинного патриотического самосознания. Акцентирование внимания на этих элементах представляется ключевым в педагогическом и культурном процессе формирования патриотизма у молодых.

Литература

1. Алтынбекова А.С. Қазіргі қазақ жастарының бойында патриоттық сезім байқалады ма? / А.С. Алтынбекова. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2020. – № 17 (307). – С. Т.1. 1–2. – URL: https://moluch.ru/archive/307/69134/ (дата обращения: 19.03.2025).

2. Қайдарова Ә.С., Әшімханова Д.Э., Маулитов А.Е., Зайниева Л.Ю., Мекебаева М.А., Жүсіпова А.С., Қалдыбаева О.В., Насимова Г.О., Сеңгірбай М.Ж., Тесленко А.Н. Национальный доклад «Молодежь Казахстана – 2016». National report «Youth of Kazakhstan – 2016». –Астана, 2016. – 364 б.

3. Латыпов И.А. Информационное общество // Социальная философия: Словарь / Сост. и ред. В.Е. Кемеров, Т.Х. Керимов. – 2-е изд., испр, и доп. – М.: Деловая Книга, 2006. – С. 186.

4. Морозова Л.А. Теория государства и права: учебник. 6-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2024. – 464 с.

ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАР МЕН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРДІҢ ЫҚПАЛЫ

А.Қ. Уляева

Павлодар педагогикалық университетінің студенті

ғылыми жетекші: З.Н. Мусинова

педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Аңдатпа. Мақала педагогика мен психологияның білім беру процесіндегі рөліне тоқталады. Оқушылардың психоэмоционалдық жағдайы, мотивациясы мен әлеуметтік бейімделуіне ерекше назар аударылған. Оқыту үдерісін жақсарту үшін жеке тәсілдер мен психологиялық қолдаудың маңызы қарастырылады.

Түйін сөздер: психология, педагогика, білім беру, мотивация, әлеуметтік бейімделу, психологиялық қолдау, жеке тәсіл.

Аннотация. Статья рассматривает важность интеграции психологии и педагогики в образовательный процесс. Подчеркивается роль психоэмоционального состояния учащихся, их мотивации и социальной адаптации. Описаны методы и подходы, способствующие улучшению образовательного опыта и развития учеников через персонализированное обучение и психологическую поддержку.
Ключевые слова: психология, педагогика, образование, мотивация, социальная адаптация, психологическая поддержка, индивидуальный подход.

Abstarct. The article explores the importance of integrating psychology and pedagogy into the educational process. It emphasizes the role of students' psychoemotional state, motivation, and social adaptation. The methods and approaches that improve the educational experience and student development through personalized learning and psychological support are discussed.
Keywords: psychology, pedagogy, education, motivation, social adaptation, psychological support, individualized approach.

Оқу үдерісі – бұл тек қана ақпаратты қабылдау мен оны қайта өңдеу емес, оқушының жеке тұлғалық дамуының, оның психологиялық және әлеуметтік бейімделуінің, тұлғалық әлеуетінің қалыптасуының бірегей кезеңі. Бұл кезеңде оқушының ішкі және сыртқы әлемі өзара әрекетке түсіп, оқу процесі арқылы оның өмірі мен болашағына зор ықпал етеді. Сондықтан білім беру жүйесінде психологиялық және педагогикалық аспектілердің байланысы ерекше маңызға ие. Психология білім алу үдерісіндегі тұлғалық өзгерістерді зерттейді, ал педагогика оқу үдерісін тиімді ұйымдастыру жолдарын қарастырады. Бұл екі ғылымның өзара үйлесімді болуы оқу нәтижелерінің жоғары болуына негіз болады [1].

Психологиялық факторлардың оқу үдерісіне әсері үлкен. Оқушының тұлғалық және интеллектуалдық даму деңгейі оның оқу нәтижелеріне тікелей байланысты. Әрбір оқушының жеке қабілеттері, мүмкіндіктері мен қажеттіліктері педагогикалық тәсілдерді дұрыс таңдауды талап етеді. Осы ретте оқушының эмоциялық және психологиялық жағдайы маңызды рөл атқарады. Оқушылардың оқу барысында кездесетін стресс жағдайлары, алаңдаушылық пен психологиялық қиындықтар оларды оқудан алшақтата алады. Бұл жағдайда педагогикалық тәсілдер мен психологиялық әдістер оқушылардың өз-өзіне деген сенімділігін арттыруға, олардың оқу үдерісіне толықтай араласуына мүмкіндік береді. Оқушылардың оқу материалдарын меңгеруі тек қана оқулықтардың мазмұнымен емес, олардың психологиялық дайындығымен, эмоционалды тұрақтылығымен де байланысты [2].

Оқушылардың оқу мотивациясы оқу үдерісінің маңызды компоненті болып табылады. Мотивацияның негізі – оқушының оқу үшін неғұрлым жоғары ынталануы мен мақсатына деген ұмтылысы. Психология тұрғысынан, оқушылардың мотивациясы ішкі және сыртқы болып бөлінеді. Ішкі мотивация – бұл оқушының ішкі қызығушылығы мен талпынысы, ал сыртқы мотивация – бұл оқушыға сырттан әсер ететін

факторлар, мысалы, мақтау, бағалар немесе сыйақылар. Ішкі мотивация жоғары деңгейде болғанда, оқушының білім алу процесі өздігінен жүреді, ал сыртқы мотивация көбінесе қысқа мерзімді мақсаттарға жетуге бағытталған. Осы себепті педагогика мен психология оқу үдерісінде екі мотивация түрінің үйлесімді түрде қолданылуын ұсынады. Оқушының ішкі мотивациясын дамыту үшін оның жеке қызығушылығына, қабілеттеріне және әлеуметтік жағдайына сәйкес әдістер мен тәсілдер қолдану қажет [3].

Сонымен қатар, оқу процесіндегі психологиялық ахуал мен оқу ортасының маңызы зор. Оқушылардың жеке дамуында және оқу барысындағы жетістіктерінде қоршаған ортаның, мектептегі психологиялық климаттың, сондай-ақ мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынастың әсері айтарлықтай. Психологиялық зерттеулер көрсеткендей, балалар мен жасөспірімдердің оқу барысында өздерін еркін сезінуі, эмоционалды жай-күйінің тұрақтылығы, педагогпен сенімді қарым-қатынас орнатуы оқу процесінің нәтижелі болуына ықпал етеді. Мұғалімнің оқушылармен кәсіби, бірақ жылы әрі сенімді қарым-қатынасы балалардың оқу мотивациясын арттырады, оларды оқу тапсырмаларын орындауға ынталандырады. Бұл тұрғыда педагогикалық әдістемелер оқушының психологиялық күйін қолдауға бағытталуы керек. Оқушылардың эмоционалды тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін әртүрлі психологиялық тренингтер, кеңестер мен жеке диалогтар тиімді болуы мүмкін [4].

Әлеуметтік бейімделу процесі, әсіресе мектепке алғаш барған кезде, балалардың психологиялық дамуының маңызды кезеңі болып табылады. Оқушылардың жаңа әлеуметтік ортаға кіруі, жаңа адамдармен қарым-қатынас орнатуы, топта өзін жақсы сезінуі олардың жалпы психологиялық ахуалын қалыптастырады. Мұғалімдер мен психологтар осы кезеңде балалармен жұмыс істеуде маңызды рөл атқарады. Педагогтер балалардың психологиялық ерекшеліктеріне және олардың әлеуметтік бейімделу деңгейіне қарай оқу материалдарын ұсынуда икемді болуға тиіс. Бұл балаларға оқу барысында қиындықтарды жеңуге, өз эмоцияларын басқаруға, сондай-ақ қарым-қатынас дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Әсіресе жасөспірімдер арасында топтық жұмыс және әлеуметтік ойындар арқылы балалардың психологиялық күйін қолдауға болады. Мұндай әдістер балалардың әлеуметтік дағдыларын жетілдіруге, өзін-өзі бағалауын арттыруға ықпал етеді [5].

Оқушылардың эмоционалдық және әлеуметтік дамуына әсер ететін тағы бір маңызды аспект – бұл олардың білім алу процесіндегі қатысу дәрежесі мен деңгейі. Оқушының мектепке қатысуы, сабақты тыңдауы, жеке жұмыс істеуі мен топтық жұмысқа қатысуы олардың психологиялық дамуымен тығыз байланысты. Оқушының білімге деген қызығушылығы мен оны жүзеге асырудағы белсенділігі оның әлеуметтік дамуына да әсер етеді. Психология мен педагогика оқу үдерісінде

оқушылардың белсенділігін арттыруға бағытталған түрлі әдістерді ұсынады, олардың арасында ынталандыру әдістері, тапсырмаларды орындаудағы қолдау мен кері байланыс ерекше орын алады. Бұл әдістер оқушылардың оқу процесіне қатысуын арттырып, олардың психологиялық жай-күйін жақсартуға ықпал етеді [3].

Психологиялық көмектің оқушыларға берілетін жеке қолдау формалары да оқу үдерісіне маңызды әсер етеді. Әсіресе, оқушының жеке мәселелері мен оқу қиындықтары болған кезде, психологиялық көмек көрсету өте маңызды болып табылады. Оқушылардың оқу барысында кездесетін қиындықтары, алаңдаушылығы, стрессі мен күйзелісі олардың оқу үдерісіне теріс әсер етуі мүмкін. Осы кезде педагог пен психологтар бірлесе жұмыс істеп, оқушыларға қажетті психологиялық қолдау көрсетеді. Психологтар жеке кеңес беру, психологиялық тренингтер мен жұмыс топтарын ұйымдастыру арқылы оқушылардың психологиялық денсаулығын жақсартады. Мұғалімдер мен психологтардың бірлескен жұмысы оқушының оқу процесіне деген қарым-қатынасын жақсартуға, оның академиялық жетістіктерін арттыруға мүмкіндік береді [2].

Педагогика мен психологияның бірлескен жұмысы білім беру жүйесін жетілдіруде үлкен маңызға ие. Оқу үдерісіндегі психологиялық факторларды ескере отырып, оқушыларға жеке тұлғалық дамуына ықпал ететін әдістер мен тәсілдерді ұсыну білім сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Бұл ретте педагогикалық әдістер мен психологиялық қолдау құралдарының үйлесімділігі оқушылардың оқу үдерісінде өзінің әлеуетін толық жүзеге асыруына, психологиялық және тұлғалық дағдыларын дамытуға жол ашады. Әсіресе, оқушылардың жеке тұлғалық дамуын қолдайтын педагогикалық тәсілдер мен психологиялық қолдаулар оқу нәтижелерінің жоғары болуына әсер етеді [4].

Сондықтан педагогтар мен психологтар білім беру үдерісінде психологиялық аспектілерді ескере отырып жұмыс істеуі керек. Бұл оқушылардың оқу мотивациясын арттырып, олардың эмоционалды жағдайын жақсарта отырып, оқу материалдарын терең меңгерулеріне мүмкіндік береді. Психологиялық әдістер мен педагогикалық тәсілдер оқушылардың тұлғалық дамуына, олардың әлеуметтік қатынастарын қалыптастыруға және білім алу деңгейін жоғарылатуға ықпал етеді. Бұл тұжырымдар педагогика мен психологияның тиімді үйлесімін талап етеді, өйткені оқу үдерісі тек қана білім беру емес, сонымен қатар жеке тұлғаның барлық аспектілерін дамыту болып табылады [5].

Білім беру жүйесіндегі оқу үдерісінің психологиялық аспектілері тек академиялық жетістіктерге ғана емес, сонымен қатар оқушының адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруға, жеке тұлғалық даму деңгейін арттыруға да әсер етеді. Білім алу барысында оқушылардың психологиялық күйі, эмоциялық тәжірибелері, олардың әлеуметтік және тұлғалық дамуымен тығыз байланысты. Оқушының тұлғалық даму

процесі көбінесе оқу мотивациясына, пәнге деген қызығушылыққа, сондай-ақ оның эмоционалды жағдайына негізделеді. Әрбір оқушының психологиялық ерекшеліктері оқу үдерісінің тиімділігіне тікелей ықпал етеді. Психология мен педагогика өзара байланысты ғылымдар болғандықтан, олар бірлесіп, оқу процесінің құрылымына, мазмұнына және тәсілдеріне жаңа көзқарас енгізеді [3].

Психологиялық тұрғыдан алғанда, әрбір оқушының жеке тұлғалық және интелектуалдық дамуы оның оқуға деген көзқарасы мен психологиялық жай-күйіне байланысты. Егер оқушы өзін сыныпта немесе мектепте жайлы сезінсе, оның оқу процесіне деген қатысуы айтарлықтай жақсарады. Мысалы, эмоциялық қолдау, ұстаздардың ынталандыруы және сыныптағы өзара қарым-қатынас балалардың өзін-өзі бағалауы мен сенімділігін арттырады. Сонымен қатар, оқушының психологиялық ахуалы оның академиялық нәтижелеріне айтарлықтай әсер етеді. Стресс, алаңдаушылық немесе үйдегі психологиялық қиындықтар оқушылардың оқу процесіне теріс әсер етуі мүмкін. Осыған байланысты педагогикалық тәсілдер мен психологиялық әдістер оқушының жеке тұлғалық дамуына негізделіп, олардың психологиялық ахуалын қолдауға бағытталуы тиіс [1].

Ең бастысы – педагогтың оқушыға деген көзқарасы мен қарым-қатынасы. Мұғалімнің оқушыға деген сенімі мен қолдауы оның оқу үдерісіне деген қызығушылығын оятып, мотивациясын арттырады. Егер оқушы өзін жақсы көретін, түсінетін және қолдайтын мұғаліммен жұмыс істесе, ол өзін оқу процесіне толықтай қосып, өзінің білім деңгейін жақсартады. Әрбір оқушының өзіне тән ерекшеліктері мен қабілеттері бар, сондықтан мұғалімдер әр оқушының қажеттіліктеріне сәйкес педагогикалық әдістерді таңдап, қолдануы керек. Осылайша, жеке тұлғаның дамуы мен оның оқу нәтижелерінің жақсаруы арасындағы байланысты қалыптастыруға болады [5].

Оқу мотивациясы білім беру процесінде маңызды рөл атқарады. Бұл түсінік оқушылардың оқу әрекеттеріне ынталандырушы фактор ретінде қарастырылады. Оқу мотивациясы оқушының жеке мақсаттары мен оқу тапсырмаларына деген қызығушылығы арасындағы байланысты қамтиды. Оқушының өзін-өзі дамытуға деген ұмтылысы және пәнге деген қызығушылығы оқу процесінің нәтижелі болуына ықпал етеді. Егер оқушы өзінде қызығушылық пен ынталандыруды сезінсе, ол өзінің білімін тереңдетіп, оны тәжірибе барысында қолдануға тырысады. Сонымен қатар, бұл мотивацияның түрі оқушының оқудағы табыстарына, өзін-өзі бағалауына және пәнге деген қызығушылығына әсер етеді. Мұғалімдердің басты міндеті – оқушының ішкі мотивациясын ояту, яғни оның білімге деген құштарлығын арттыру. Бұл үшін оқу материалдарын қызықты, жан-жақты және қолжетімді етіп ұсыну, тапсырмаларды оқушының деңгейіне сәйкес жасау маңызды [2].

Педагогикалық тәсілдер мен психологиялық қолдау әдістері оқу үдерісінің сәтті болуына әсер ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады. Педагогика мен психологияның өзара байланысы осы екі ғылымның бірлескен күш-жігері арқасында жүзеге асады. Мысалы, педагогикадағы әртүрлі әдіс-тәсілдер оқушылардың ойлау қабілеттерін дамытуға, олардың шығармашылық әлеуетін арттыруға бағытталған. Психология оқу үдерісінде оқушылардың эмоционалды жағдайын қолдауға, олардың өзін-өзі бағалау және әлеуметтік дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Оқушылардың оқу деңгейін арттыру үшін мұғалімдер мен психологтар бірігіп, әрбір оқушының жеке ерекшеліктерін ескеріп, тиімді тәсілдер мен әдістерді қолданады. Осылайша, оқу үдерісінің сапасы артады, ал оқушылардың психологиялық жағдайы жақсарады [4].

Жеке тұлғалық дамуды қолдаудың тағы бір маңызды аспектісі – бұл оқушылардың әлеуметтік және эмоционалды дағдыларын дамыту. Оқушылар арасында қарым-қатынас жасау, топта жұмыс істей білу, өзін-өзі басқару дағдылары тек оқу үдерісінде ғана емес, өмірде де маңызды рөл атқарады. Психологиялық тұрғыдан алғанда, оқушылардың әлеуметтік дағдыларын дамыту олардың өзара түсінісу қабілетін арттырады. Оқушылар өз сыныптастарымен жақсы қарым-қатынас орнатып, бір-біріне көмек көрсету арқылы өзін-өзі бағалайды, жауапкершілік сезімін қалыптастырады. Сонымен қатар, эмоционалды интеллекттің дамуы оқушылардың өз эмоцияларын басқаруға, күйзелістен шығуға, қиындықтарды жеңуге көмектеседі. Оқушылардың әлеуметтік дағдыларын дамыту үшін топтық жұмыстар, рөлдік ойындар және психологиялық тренингтер тиімді болады. Мұндай әдістер балалардың психологиялық денсаулығын сақтап, олардың оқу үдерісіне белсенді қатысуына мүмкіндік береді [3].

Оқу үдерісіндегі психологиялық аспектілер мен педагогикалық тәсілдердің арасындағы байланыс өте маңызды. Оқушының психологиялық және тұлғалық дамуы педагогикалық әдістердің нәтижесіне әсер етеді, ал педагогика оқушының оқу барысында жетістікке жетуі үшін психологиялық қолдауды қажет етеді. Психологтар мен педагогтар бірлесіп, әрбір оқушының оқу барысындағы ерекшеліктерін ескере отырып, оқу бағдарламаларын, әдістемелерді және техникаларды қалыптастыруы керек. Осылайша, оқушылардың тұлғалық дамуы мен оқу нәтижелері өзара үйлесімді түрде дамиды [5].

Бұл процестің табысты болуын қамтамасыз ету үшін педагогикалық тәсілдер мен психологиялық қолдау құралдарын тиімді пайдалану маңызды. Педагогикалық әдістер мен психологиялық тәжірибелер оқу процесін оңтайландырады, оқушылардың психологиялық ахуалын жақсартады және олардың оқу барысында тұлғалық қабілеттерін ашады. Жеке тұлға ретінде дамуға ұмтылған оқушыларға арнайы психологиялық қолдау көрсету оқу процесінің сапасын арттырады және білім беру саласындағы әдіс-тәсілдердің тиімділігін жоғарылатады [4].

Оқушылардың білім алу барысында оқушының психологиялық ерекшеліктері маңызды рөл атқарады. Әрбір оқушының жеке қабілеттері, ынтасы және мотивациясы оқу үдерісінің нәтижелілігіне айтарлықтай әсер етеді. Педагогикалық тәжірибеде оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, білім беру үдерісін ұйымдастыру оқу сапасын айтарлықтай жақсарта алады. Оқушылардың жеке тұлғалық дамуы, олардың күшті және әлсіз жақтарын талдай отырып, білім беру әдістерін сәйкесінше бейімдеу қажет. Бұл тәсіл оқу процесін тиімді және шығармашылық тұрғыдан ұйымдастыруға мүмкіндік береді [3].

Сонымен қатар, оқыту әдістерінің тиімділігі әр оқушының эмоциялық жай-күйіне байланысты өзгеріп отырады. Оқу барысында оқушылардың эмоционалдық күйі маңызды роль атқарады. Жағымды эмоциялар мен ынталандыру оқушылардың шығармашылық потенциалын ашуға мүмкіндік береді. Оқушылардың эмоционалды күйі олардың оқу материалына деген қызығушылығына және сабаққа қатысу деңгейіне әсер етеді. Оқушылардың эмоциялық жағдайын қадағалап, оларға қолдау көрсеткенде, олардың оқу нәтижелері жақсы болады. Сондықтан педагогтар оқушылардың психоэмоционалдық жағдайын тұрақты түрде бақылап, қажетті психологиялық қолдау көрсетуі керек [2].

Педагогикалық үдерісте оқушының әлеуметтік аспектілері де маңызды. Әлеуметтік дағдылар мен қарым-қатынас орнату қабілеті мектепте оқыту ғана емес, сондай-ақ өмірде де маңызды дағдылар болып табылады. Оқушыларды топтық жұмысқа, бірлескен жобаларға және пікірталастарға қатысуға ынталандыру оларды әлеуметтік қарым-қатынасқа үйретеді. Бұл дағдылар болашақта олардың қоғамда өзін-өзі көрсете алуына, жұмыс орнында тиімді қызмет атқаруына көмектеседі. Оқушылар арасында өзара көмек, құрмет және ынтымақтастық мәдениетін қалыптастыру – қазіргі білім беру жүйесінің маңызды міндеттерінің бірі болып табылады [1].

Оқу барысында оқушылардың мотивациясын арттыру үшін мұғалімдер әртүрлі әдістер мен тәсілдерді қолдануы керек. Мотивацияның жоғары деңгейі оқушыларды белсенді түрде оқу үдерісіне тартуға ықпал етеді. Мұғалімдердің оқыту әдістерін жан-жақты әрі қызықты етіп ұсынуы, оқушылардың білімге деген құштарлығын арттыруға көмектеседі. Оқушылардың танымдық қызығушылығын оятатын тапсырмалар, жобалар мен тәжірибелік жұмыстар оқу процесінің сапасын арттырады. Бұл жерде психология мен педагогика бірігіп, оқушылардың ішкі мотивациясын дамытуға көмектеседі.

Оқушылардың білім алу барысында психологиялық қолдау көрсетудің маңыздылығы зор. Әрбір оқушының өзіне тән психологиялық ерекшеліктері мен қажеттіліктері бар. Психологиялық қолдау олардың оқуға деген қызығушылығын сақтап, оқу процесін жеңілдетеді. Мұғалімдер оқушылардың психоэмоционалдық ахуалын ескере отырып, әртүрлі әдістер мен тәсілдерді қолдануы қажет. Оқушыларға психо-

логиялық қолдау көрсетудің маңызды аспектілері – бұл олардың өз-өзін бағалауы, өзін сенімді сезінуі және мектептегі әлеуметтік қарым-қатынастарын жақсарту [5].

Педагогикалық үдерістің сапасын арттыру үшін қазіргі уақытта инновациялық әдістер мен жаңа технологияларды енгізу маңызды болып отыр. Ақпараттық технологияларды қолдану оқушылардың білім алу үдерісін тиімді әрі қызықты етеді. Мультимедиялық құралдар, электронды оқулықтар мен интернет-ресурстар оқушылардың оқу материалын меңгеруін жеңілдетеді және оны күнделікті өмірде қолдануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл технологиялар мұғалімдердің оқу үдерісін бақылап, бағалауы үшін де тиімді құралдар болып табылады. Ақпараттық технологияларды дұрыс пайдалану оқушылардың өзіндік жұмысын дамытуға, олардың танымдық белсенділігін арттыруға және шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді [3].

Жалпы алғанда, психология мен педагогика арасындағы тығыз байланыс қазіргі білім беру жүйесінің тиімділігін арттыруға айтарлықтай ықпал етеді. Оқушылардың психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, педагогикалық әдістерді енгізу оқыту сапасын жоғарылатуға көмектеседі. Психологиялық қолдау, әлеуметтік дағдыларды дамыту және инновациялық әдістерді қолдану қазіргі мектептерде білім беру үдерісін жаңартудың маңызды аспектілері болып табылады. Бұл үдерістердің барлығы оқушылардың тұлғалық және кәсіби дамуына оң әсер етеді, әрі олардың білімге деген қызығушылығын арттырады.

Әдебиеттер

1. Петренко В.В. (2014). Педагогикалық психология: теория және практика. – М.: Мәскеу университетінің баспасы.

2. Гордон Т. (2013). Педагогикалық психологияның теориясы мен практикасы. – М.: Жоғары мектеп.

3. Қыс І.А. (2005). Педагогикалық психология: теория және практика. – М.: Академия.

4. Рибай Г. (2011). Білім беру тәжірибесіндегі психология және педагогика: заманауи тәсілдер. – Алматы: Қазақ университеті.

5. Шафаренко В.В. (2018 ж.). Тәрбие психологиясының әдістемесі: Теория және практика. – СПб.: Питер.

ОРТА МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЦИФРЛЫҚ ТӘУЕЛДІЛІГІ МЕН МАЗАСЫЗДЫҚ АРАСЫНДАҒЫ ӨЗАРА БАЙЛАНЫС

А.С. Уят
Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
«Педагогика және психология» ББ 3 курс студенті
ғылыми жетекшісі: Б.А. Матаев
PhD, қауымдастырылған профессор

Аңдатпа. Бұл зерттеу орта мектеп жасындағы оқушылардың цифрлық тәуелділігі мен мазасыздық арасындағы байланысты зерттейді. Цифрлық құрылғылар мен әлеуметтік желілердің пайдаланылуы жасөспірімдердің психоэмоционалды жағдайына теріс әсер етіп, олардың мазасыздық деңгейін арттыруы мүмкін. Зерттеу осы мәселелердің өзара байланысын анықтауға бағытталған.

Түйін сөздер: цифрлық тәуелділік, мазасыздық, жасөспірімдер, психоэмоционалды денсаулық, әлеуметтік желілер, психология.

Аннотация. Данное исследование изучает взаимосвязь между цифровой зависимостью и тревожностью среди учеников средней школы. Использование цифровых устройств и социальных сетей оказывает негативное влияние на психоэмоциональное состояние подростков, что может привести к повышению уровня тревожности. Исследование направлено на выявление взаимосвязи этих факторов.

Ключевые слова: цифровая зависимость, тревожность, подростки, психоэмоциональное здоровье, социальные сети, психология.

Abstract. This study explores the relationship between digital addiction and anxiety among middle school students. The use of digital devices and social media negatively affects adolescents' psycho-emotional well-being, potentially increasing anxiety levels. The research aims to identify the interconnection of these factors.

Keywords: digital addiction, anxiety, adolescents, psycho-emotional health, social media, psychology.

Кіріспе

Қазіргі уақытта цифрлық технологиялардың дамуы мен таралуы қоғамның барлық салаларында, әсіресе білім беру мен жасөспірімдер арасында қарқынды байқалуда. Орта мектеп жасындағы оқушылар цифрлық құрылғыларды, интернетті және әлеуметтік желілерді күнделікті өмірінің ажырамас бөлігіне айналдырды. Алайда, бұл үдеріс жасөспірімдердің психоэмоционалды денсаулығына әсер етуі мүмкін, оның ішінде мазасыздықтың пайда болуы мен күшеюі байқалады. Цифрлық тәуелділік – бұл жастар арасында кең таралған құбылыс, ол әлеуметтік желілерде ұзақ уақыт болуды, интернеттің терең құндылықтарымен айналысуды және виртуалды әлемде өздерін тапсыруды қамтиды. Осыған орай, цифрлық құрылғыларға деген тәуелділіктің мазасыздық сияқты психологиялық белгілермен тығыз байланысы бар екені зерттеушілердің назарын аударуда.

Қазақстандық зерттеушілер арасында осындай жұмыстар бар: Б.Ә. Мұхамедқали мен Қ.Қ. Әбдіразақованың жасөспірімдердің цифрлық құрылғыларға деген тәуелділігі мен олардың психоэмоционалды жағдайы арасындағы байланысты зерттеуі [1], С.Ш. Қалиасқарованың әлеуметтік желілер мен интернетке тәуелділіктің жасөспірімдерде мазасыздықты қалай туындататынын қарастырған ғылыми жұмысы [2], М.Ж. Жұмаділова мен А.Б. Омаровтың мектеп оқушыларының психоэмоционалды денсаулығын сақтау үшін цифрлық технологияларды пайдалану мен мазасыздық деңгейін төмендетудің әдіс-тәсілдері [3], Т.М. Бекмұратова мен Р.Н. Құдайбергенованың цифрлық тәуелділіктің жасөспірімдер арасындағы әлеуметтік дағдыларға және оқу мотивациясына тигізетін теріс әсері туралы зерртеулері [4].

Шетелдік ғылыми әдебиеттерде цифрлық тәуелділік пен мазасыздық мәселесі қамтылған. Осы мәселені қамту үшін үлес қосқан ғалымдар: Kimberly Young, Daria J. Kuss, Mark D. Griffiths, Jennifer Twenge. Бұл ғалымдар мен олардың зерттеулері цифрлық тәуелділіктің жасөспірімдер мен жастардың психоэмоционалды жағдайына, соның ішінде мазасыздықтың даму процесіне әсерін терең түсінуге мүмкіндік береді.

Цифрлық тәуелділік пен мазасыздық арасындағы байланысты зерттеу көптеген ғалымдардың назарын аударған маңызды мәселе болып табылады. Әлемде цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы, әсіресе әлеуметтік медиа мен интернеттің жасөспірімдер арасында кеңінен қолданылуы психоэмоционалды жағдайға елеулі әсер еткен. Ғылыми әдебиеттерде бұл мәселеге қатысты бірнеше бағытта зерттеулер жүргізілген.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу материалдары цифрлық тәуелділік пен мазасыздық арасындағы байланысты зерттеуге арналған монографиялар мен ғылыми мақалалар, жоғары білім стандарттары және сауалнама нәтижелері диагностикасының хаттамаларынан тұрады.

Бірінші кезеңде әдеби талдау жүргізілді, бұл кезеңде цифрлық тәуелділік пен мазасыздық мәселесіне қатысты ғылыми және практикалық әдебиеттер, сондай-ақ осы тақырыптағы зерттеулердің негізгі теориялық тәсілдері қарастырылды.

Екінші кезеңде бақылау әдісі қолданылды, оның барысында орта мектеп жасындағы оқушылардың цифрлық құрылғыларға тәуелділік деңгейі мен олардың психоэмоционалды жағдайы, оның ішінде мазасыздық деңгейі зерттелді. Бұл кезеңде орта мектептің 10-11 сыныптарынан тұратын 30 оқушының тобы бақылауға алынды. Бақылау дәрістерде, семинарларда және практикалық сабақтарда жүргізілді.

Үшінші кезеңде сауалнамалар жүргізілді. Бұл кезеңде цифрлық құрылғыларға тәуелділіктің оқушылардың мазасыздық деңгейіне әсерін анықтау үшін сауалнама әзірленді. Сауалнамаға орта мектеп

оқушылары, олардың ата-аналары және мұғалімдер қатысты. Сауалнама 15 сұрақтан тұрады, олардың көмегімен цифрлық тәуелділік пен мазасыздықтың деңгейі анықталды.

Төртінші кезеңде «Цифрлық тәуелділік пен мазасыздық» тақырыбы бойынша диагностика жүргізілді. Диагностика кезінде оқушыларға цифрлық құрылғыларды қолдануға қатысты сұрақтар қойылып, олардың психоэмоционалды жағдайы (мазасыздық, стресс деңгейі) бағаланды. Диагностика нәтижелері аналитикалық және статистикалық талдау әдістерімен өңделіп, цифрлық тәуелділік пен мазасыздық арасындағы байланысты анықтауға мүмкіндік берді.

Соңғы кезеңде цифрлық тәуелділік пен мазасыздықтың алдын алу және психоэмоционалды денсаулықты сақтау үшін ұсыныстар мен әдістемелер әзірленді. Бұл кезеңде оқу процесіне арналған тиімді тәжірибелер мен стратегияларды енгізу мақсатында шаралар ұсынылды.

Нәтиже және талдау

Зерттеудің нәтижелері бойынша цифрлық тәуелділік пен мазасыздық деңгейі арасындағы байланыс анықталды. Орта мектеп жасындағы 30 оқушы арасында жүргізілген сауалнама және диагностика нәтижелері төмендегідей көрсеткіштерді көрсетті:

Зерттеу барысында респонденттердің 60%-ы (18 оқушы) күніне 4 сағаттан артық уақыт цифрлық құрылғыларда өткізетіні анықталды. Бұл оқушылардың көпшілігі (55%) әлеуметтік желілерде уақыт өткізеді, ал 45%-ы (13 оқушы) ойындар мен басқа да онлайн қызметтерді қолданады. Бұл көрсеткіштер цифрлық құрылғыларға тәуелділік белгілерінің айқын көрінуіне алып келеді.

Сауалнама нәтижелеріне сүйенсек, оқушылардың 70%-ы (21 оқушы) цифрлық құрылғыларды көп қолданатындығын және олардың психоэмоционалды жағдайына әсер ететінін мойындады. Мазасыздық деңгейі жоғары 35%-ы (10 оқушы) ұйқының бұзылуын, көңіл-күйдің өзгеруін және әлеуметтік оқшаулану сезімін сезінетінін хабарлады. Сонымен қатар, 40%-ы (12 оқушы) цифрлық құрылғыларды пайдалану кезінде тұрақты стресс немесе алаңдаушылық күйін сезінетіндігін білдірді.

Зерттеу нәтижелері бойынша, цифрлық тәуелділігі жоғары оқушылардың 75%-ы (22 оқушы) мазасыздық белгілеріне жиі ұшырайтындығын көрсетті. Бұл көрсеткіштер цифрлық тәуелділік пен мазасыздық арасындағы тікелей байланысты растайды. Ал, цифрлық құрылғыларды аз пайдаланатын 25%-ы (8 оқушы) мазасыздық деңгейінің төмен екенін көрсетті.

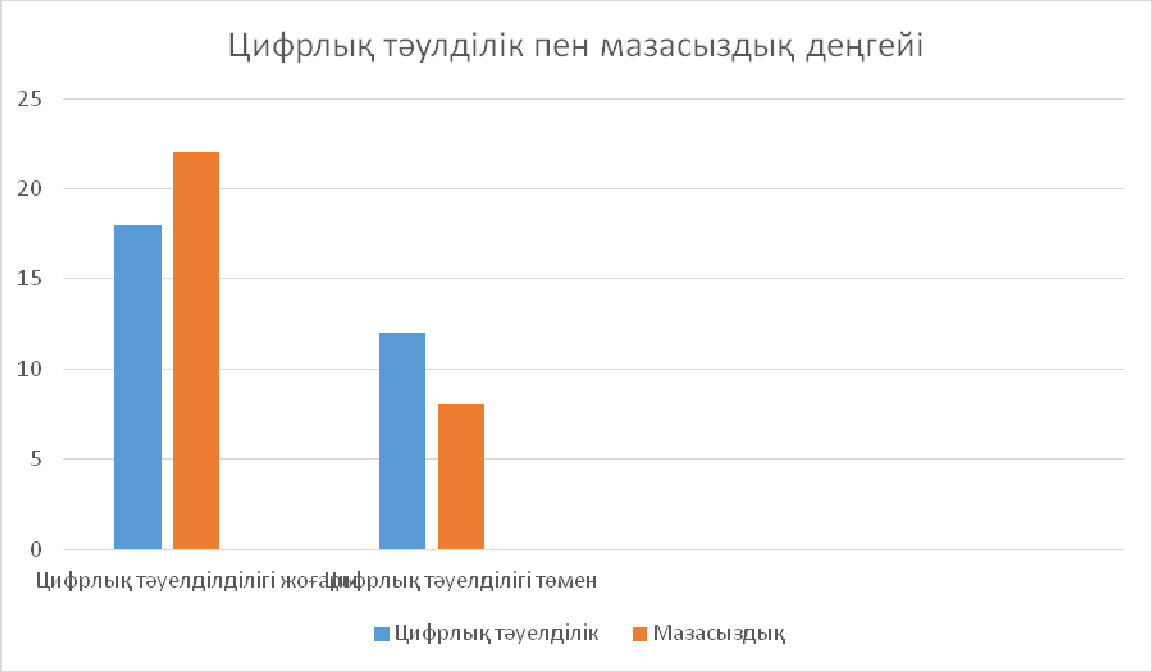
Зерттеу барысында анықталған тағы бір маңызды нәтиже – әлеуметтік желілер мен цифрлық құрылғыларды көп қолданудың оқушылардың әлеуметтік дағдыларына әсер етуі. Оқушылардың 50%-ы (15 оқушы) цифрлық тәуелділік олардың достық қарым-қатынастарын шектеп, эмоционалды оқшауланауға себеп болатынын атап өтті.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, орта мектеп жасындағы оқушылар арасында цифрлық тәуелділік пен мазасыздық деңгейі арасында айтарлықтай байланыс бар. Цифрлық құрылғыларды көп қолдану оқушылардың психоэмоционалды денсаулығына теріс әсер етеді. Бұл мәселелерді шешу үшін цифрлық тәуелділіктің алдын алу шаралары мен психоэмоционалды денсаулықты сақтау үшін арнайы әдістемелер әзірлеу қажет.

Диагностикалық нәтижелер аналитикалық және статистикалық талдау әдістерімен өңделді. Тәуелділік пен мазасыздықтың арасындағы байланыс статистикалық тұрғыдан айқын көрінді ($p<0.05$). Талдау нәтижелері цифрлық тәуелділіктің мазасыздықты тудыратынын және оның оқушылардың психоэмоционалды жағдайына әсер ететінін көрсетті. (Кесте 1 қараңыз).

Кесте – 1 Цифрлық тәуелділік пен мазасыздық деңгейі арасындағы байланыс саулнамсы

Көрсеткіштер	Мәні
Цифрлық құрылғыларды қолдану уақыты	60% (18 оқушы) күніне 4 сағаттан артық уақыт өткізеді.
Қолданылатын қызмет түрлері	- 55% (16 оқушы) әлеуметтік желілерді пайдаланады.
	- 45% (13 оқушы) ойындар мен басқа да онлайн қызметтерді пайдаланады.
Цифрлық құрылғылардың әсері	70% (21 оқушы) цифрлық құрылғылардың психоэмоционалды жағдайына әсер ететінін мойындайды.
Мазасыздық деңгейі	35% (10 оқушы) ұйқының бұзылуы, көңіл-күйдің өзгеруі, әлеуметтік оқшаулану сезімін сезінеді.
	40% (12 оқушы) цифрлық құрылғыларды қолдану кезінде тұрақты стресс немесе алаңдаушылық сезеді.
Цифрлық тәуелділіктің әсері	75% (22 оқушы) цифрлық тәуелділік мазасыздық белгілеріне жиі ұшырайды.
Цифрлық құрылғыларды аз қолданушылар	25% (8 оқушы) мазасыздық деңгейінің төмен екенін көрсетті.
Әлеуметтік дағдыларға әсері	50% (15 оқушы) цифрлық тәуелділік олардың достық қарым-қатынастарына теріс әсер етеді және эмоционалды оқшауланууға себеп болады.
Статистикалық талдау	Цифрлық тәуелділік пен мазасыздық арасындағы байланыс статистикалық тұрғыдан айқын ($p<0.05$).

Сурет 1 – Цифрлық тәуелділік пен мазасыздық деңгейі арасындағы байланыс диграммасы

Зерттеу нәтижелері бойынша, орта мектеп жасындағы оқушылар арасында цифрлық тәуелділік пен мазасыздық арасында айтарлықтай байланыс бар. Цифрлық құрылғыларды ұзақ пайдалану оқушылардың психоэмоционалды жағдайына теріс әсер етеді, ұйқының бұзылуы, көңіл-күйдің өзгеруі және әлеуметтік оқшаулану сияқты мазасыздық белгілері байқалады. Оқушылардың 75%-ы цифрлық тәуелділік пен мазасыздықтың жоғары деңгейін көрсетсе, 50%-ы әлеуметтік дағдыларының бұзылғанын атап өтті. Бұл мәселелердің алдын алу үшін арнайы бағдарламалар мен психоэмоционалды денсаулықты қорғау шараларын енгізу қажет.

Әдебиеттер

1. Alhassan A. The relationship between internet addiction and stress, anxiety, and depression in adolescents in Saudi Arabia // Journal of Pediatric Nursing. – 2024. – №77. – P. 15-24.

2. Çelik E.A. Digital game addiction, social anxiety, and parental attitudes in adolescents: A cross-sectional study // Children and Youth Services Review. – 2023. – №149. – P. 106931

3. Казаринова Н.В., Холмогоров Н.А. Предпочитаемый контент в интернете и социальная тревожность у подростков и молодежи // Психологическая наука и образование. – 2021. – №2(26) – С. 5-17.

4. Савельева И.В., Иванова Л.П. Взаимосвязь интернет-зависимости с тревожными состояниями у подростков // Киберпсихология: жизнь в виртуальной среде. – 2018. – №3. – С. 45-53.

АДАПТАЦИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ И МЕТОДОВ ПРЕПОДАВАНИЯ ДЛЯ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

С.Ж. Ченваева
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г.Павлодар
научный руководитель: О.А. Колюх
кандидат психологических наук, доцент ВШП, г. Павлодар

Аннотация. Инклюзивті білім беру Қазақстанның білім беру жүйесінің маңызды құрамдас бөлігіне айналып отыр, бұл барлық балалар, оның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін тең жағдай жасауға байланысты. Мақалада ОП бар балаларға арналған білім беру бағдарламалары мен оқыту әдістерін бейімдеудің негізгі аспектілері қарастырылады. 2024-2025 оқу жылына арналған заңнамалық бастамалар мен білім беру бағдарламалары, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Президентінің бастамаларының инклюзияны дамытуға әсері талқыланады. Қорытындыда қолжетімді білім беру ортасын құру үшін инклюзивті білім беруді одан әрі жетілдіру қажеттілігі атап көрсетілген.

Түйін сөздер: инклюзия, ерекше білім беру қажеттіліктері, білім беру бағдарламасы.

Аннотация. Инклюзивное образование становится важной составляющей образовательной системы Казахстана, что связано с созданием равных условий для всех детей, включая детей с особыми образовательными потребностями. В статье рассматриваются ключевые аспекты адаптации образовательных программ и методов преподавания для детей с ОП. Обсуждаются законодательные инициативы и образовательные программы на 2024-2025 учебный год, а также влияние инициатив Президента Республики Казахстан на развитие инклюзии. В заключении подчеркивается необходимость дальнейшего совершенствования инклюзивного образования для создания доступной образовательной среды.

Ключевые слова: инклюзия, особые образовательные потребности, образовательная программа.

Abstarct. Inclusive education is becoming an important component of the educational system of Kazakhstan, which is associated with the creation of equal conditions for all children, including children with special educational needs. The article discusses key aspects of adapting educational programmes and teaching methods for children with disabilities. Legislative initiatives and educational programmes for the 2024-2025 academic year are discussed, as well as the impact of the initiatives of the President of the Republic of Kazakhstan on the development of inclusion. The conclusion emphasises the need for further improvement of inclusive education to create an accessible educational environment.

Keywords: inclusion, special educational needs, educational program.

Инклюзивное образование в Казахстане становится неотъемлемой частью образовательной политики. В последние годы МОН РК активно внедряет систему инклюзии, нацеленную на создание равных образовательных возможностей для всех детей, включая детей с

особыми образовательными потребностями (ООП). Президент Казахстана в своих посланиях народу и на различных форумах подчеркивает, что инклюзивное образование – это важнейшая составляющая социальной политики страны, направленная на обеспечение доступности и качества образования для всех слоев населения.

В ходе реформ в сфере образования Казахстан стремится обеспечить интеграцию детей с особыми потребностями в общеобразовательные учреждения, что требует разработки и внедрения адаптированных образовательных программ, методов преподавания и соответствующих норм и стандартов. По данным Министерства в Казахстане количество детей с инвалидностью до 18 лет составило – 109,5 тыс., или 15,1% от общего числа лиц с инвалидностью, и 1,6% от детского населения страны (6 841 527 детей). Наблюдается рост детской инвалидизации на 11,4% (в 2024 году – 230 000 человек, в 2023 году – 109 496 человек, в 2022 году – 104 260 человека). В структуре в основном преобладают дети от семи до 18 лет (74 928 детей, или 68,4%).

Актуальность темы заключается в том, что система образования нуждается в совершенствовании подходов к обучению детей с ООП, учитывая как их особые потребности, так и общие образовательные стандарты.

Статья посвящена анализу методов и стратегий адаптации образовательных программ для детей с особыми потребностями в Казахстане, с учетом нормативных документов и инициатив правительства, а также образовательных программ на 2024-2025 учебный год.

Инклюзивное образование: законодательные инициативы и государственная поддержка. В 2020 году в Казахстане был принят Национальный план по внедрению инклюзивного образования, который продолжает действовать и в 2024 году. Этот план включает создание и развитие инклюзивных классов и школ, а также обеспечение кадровой подготовки педагогов для работы с детьми с особыми образовательными потребностями. В рамках государственной программы образования на 2024-2025 учебный год предполагается расширение возможностей для детей с ООП, улучшение образовательной инфраструктуры, а также активное внедрение информационных технологий для повышения качества образовательного процесса.

Важнейший шаг в развитии инклюзивного образования – это заявление Президента Республики Казахстан о том, что «образование должно быть доступным для каждого ребенка, независимо от его физических и умственных особенностей». Президент отметил, что государство продолжит создавать условия для реализации прав детей с особыми потребностями на получение образования, а также улучшать подготовку педагогов и создание специальных образовательных

условий.

Адаптация образовательных программ для детей с особыми потребностями. В Казахстане процесс инклюзивного образования регулируется рядом законов и нормативных актов. Одним из важных документов является Закон Республики Казахстан «Об образовании», который гарантирует право на образование для всех детей, независимо от их физических и психоэмоциональных особенностей. В 2016 году был принят Закон «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан», который способствует внедрению инклюзивного образования и обеспечению равных возможностей для детей с особыми образовательными потребностями.

Адаптация образовательных программ является ключевым аспектом инклюзивного образования. Для детей с особыми потребностями важен индивидуальный подход, который позволит адаптировать содержание учебных дисциплин с учетом их возможностей и потребностей. Программы должны включать такие изменения, как сокращение объема материала, использование специальных учебников и пособий, а также применение инновационных технологий, таких как цифровые платформы и приложения, направленные на облегчение восприятия учебного материала.

Важным аспектом адаптации является также создание индивидуальных образовательных маршрутов для детей с различными нарушениями, будь то дети с нарушением слуха, зрения или умственным развитием. Например, для детей с нарушениями слуха разрабатываются учебные программы с использованием жестового языка и визуальных методов обучения, для детей с нарушениями зрения – программы, ориентированные на использование тактильных материалов и шрифта Брайля.

Для того чтобы адаптация образовательных программ была эффективной, необходима подготовка педагогов, которые смогут работать с детьми с особыми образовательными потребностями. В Казахстане проводится обучение и переподготовка учителей и воспитателей, а также создание специальных курсов и тренингов, направленных на развитие профессиональных навыков педагогов в области инклюзивного образования. Важное значение имеет работа с педагогами по повышению их компетенции в области психологии, дефектологии, социальной работы и специальных педагогических технологий, которые помогают детям в учебном процессе и обеспечивают необходимую поддержку.

Методам преподавания в инклюзивных классах особое внимание уделяется методам преподавания, которые способствуют успешному обучению детей с особыми потребностями. Применение дифференцированного подхода позволяет учитывать индивидуальные особенности каждого ученика и эффективно работать с разными

группами детей. Преподавание в инклюзивных классах требует гибкости и использования различных методов, таких как проектное обучение, групповая работа, а также использование мультимедийных и интерактивных технологий.

Для детей с ООП важно не только содержание учебного материала, но и способы его подачи. Например, для детей с нарушениями зрения важно использование тактильных материалов, а для детей с нарушениями слуха – визуальные пособия и субтитры. Кроме того, важным элементом инклюзивного образования является сотрудничество учителей, психологов и родителей для обеспечения полноценной социализации и адаптации детей.

От теории к практике: ключевые элементы адаптации.

1. Адаптация программного содержания.

Пример из практики:

В начальной школе школ Павлодара для ученика с задержкой психического развития адаптирована программа по математике: задания упрощены, сокращён объём теоретического материала, включены мнемотаблицы и визуальные подсказки.

2. Модификация методов преподавания.

Использование наглядных материалов и игровых форм;

Применение приёмов замедленного темпа объяснения;

Частичная замена устных заданий письменными.

Пример:

На уроках литературного чтения учащийся с ТНР (тяжёлые нарушения речи) вместо чтения вслух выполняет задания на основе пиктограмм и с опорой на карточки с ключевыми словами.

3. Использование тьюторского сопровождения.

Тьютор помогает учащемуся организовать рабочее место, контролировать внимание, эмоционально поддерживает, фиксирует успешность выполнения заданий.

Пример:

В классе с инклюзивным обучением тьютор сопровождает ребёнка с РАС, помогает в ориентировании по школе, участвует в разработке поведенческих стратегий.

4. Оценка с учётом индивидуальных особенностей.

Формативная оценка становится основой отслеживания прогресса. В школах используется система чек-листов и визуальных шкал, позволяющая ребёнку видеть свои достижения.

Инклюзивный образовательный процесс: новые образовательные программы на 2024-2025, 2025-2026 учебные года включают в себя реализацию государственной политики и программы развития образования в сфере среднего образования, обеспечение выполнения требований стандартов государственных услуг в сфере инклюзивного образования, обеспечение соблюдения Закона Республики Казахстан «О

порядке рассмотрения обращений физических и юридических лиц». Руководствуется Конституцией Республики Казахстан, Законом Республики Казахстан «Об образовании», Законом Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан», Закон Республики Казахстан «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями», Конвенция о правах ребенка.

В рамках программы на 2024-2025 учебный год Министерство образования и науки Казахстана будет продолжать реализацию мероприятий, направленных на поддержку инклюзивного образования. Это включает в себя расширение сети инклюзивных классов, повышение квалификации учителей и привлечение специалистов для работы с детьми с ОП. Важным элементом этих программ является создание системы мониторинга качества инклюзивного образования, что позволит оперативно реагировать на возникающие проблемы и корректировать образовательный процесс.

С целью повышения качества начального и среднего образования, актуализации основных положений разработан государственный общеобязательный стандарт образования. Разработка проекта госстандарта велась в течение двух лет с привлечением представителей педагогического, экспертного сообщества, ассоциации родителей, неправительственных организаций и депутатов.

В проекте усилен ценностно-ориентированный подход в обучении и нормы по повышению инклюзивного подхода к образованию. Актуализация образовательных стандартов – общепринятая мировая практика, которая позволяет учитывать современные тенденции в области образования, действующий ныне стандарт поэтапно внедрялся с 2016 года.

Апробация нового общеобязательного стандарта образования начнется в 2025-2026 учебном году, полная реализация запланирована на 2026-2027 год.

Инклюзивное образование является важной частью современной образовательной политики Казахстана. Внедрение инклюзивных методов и программ обучения для детей с особыми образовательными потребностями требует комплексного подхода, включающего адаптацию образовательных программ, повышение квалификации педагогов, а также создание соответствующих материально-технических условий. Важно, чтобы инклюзия стала не просто формальностью, а реальной практикой, которая позволит каждому ребенку, независимо от его физических и умственных особенностей, получить качественное образование.

Президент Казахстана подчеркивает, что инклюзивное образование – это не только право каждого ребенка, но и важный шаг на пути к социальному равенству и справедливости. Важно, чтобы в будущем

образование в Казахстане продолжало развиваться в направлении доступности и качества для всех детей, что позволит создать более инклюзивное и справедливое общество.

Литература

1. Иванова С.Н. Работа педагога в инклюзивном классе. – М.: Просвещение, 2019.
2. Капустина М.В. Адаптация программ: от модели к действию. – СПб.: Речь, 2020.
3. Материалы семинара «Инклюзия в действии», СОПШ №17, г. Павлодар, 2024 г.
4. Методические рекомендации по организации инклюзивного образования в школах Республики Казахстан. – НЦПК «Өрлеу», 2022.
5. Назарова Н.М. Инклюзивное образование: методология, теория и практика. – М.: Академкнига, 2021.
6. Нургалиева С., Зейнолла С., Нургалиева А. О повышении качества инклюзивного образования в Казахстане. Европейские исследования, 2017, № Проблемы и перспективы создания инклюзивного общества http://is.nkzu.kz/publishings/%7B55993498-A188-45B5-89D1-C0B34DCC3463%7D.pdf
7. Правовые основы инклюзивного образования в Республике Казахстан. https://www.ektu.kz/media/885723/pravovaya_osnova_io.pdf
8. Система мониторинга инклюзивного образования в Республике Казахстан в 2017 году https://kuam.edu.kz/sites/default/files/2019/nauka/obyavlenia_i_sobytiya/02.05.2019/1/PDF/Ramka_monitoringa_inklyuzivnogo_obrazovaniya_v_RK.pdf
9. Становление и перспективы развития инклюзивного образования в Казахстане https://bulletin-psysoc.kaznu.kz/index.php/1-psy/article/view/261/114

МЕТОДЫ РАЗРЕШЕНИЯ КОНФЛИКТНЫХ СИТУАЦИЙ В МЛАДШЕМ ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

Д.К. Шабажанова
магистрант Павлодарского педагогического университета,
научный руководитель: А.К. Сатынская
кандидат педагогических наук, ассоц. профессор, г. Павлодар

Аннотация. В данной статье рассматриваются направления профилактики межличностных конфликтов в начальных классах: работа с учащимися младших классов и работа с родителями учащихся младших классов. Рассматриваются формы профилактики межличностных конфликтов среди учащихся младших классов: индивидуальные, коллективные, массовые. И методы профилактики межличностных конфликтов среди учащихся младших классов: словесные, наглядные, практические.

Ключевые слова: учащиеся младших классов, профилактика межличностных конфликтов с учащимися младших классов.

Аңдатпа. Бұл мақалада бастауыш сыныптардағы тұлғааралық қақтығыстардың алдын алу бағыттары қарастырылады: бастауыш сынып оқушыларымен жұмыс және бастауыш сынып оқушыларының ата-аналарымен жұмыс. Бастауыш сынып оқушылары арасындағы тұлғааралық қақтығыстардың алдын-алу формалары

қарастырылады: жеке, ұжымдық, жаппай. Бастауыш сынып оқушылары арасындағы тұлғааралық қақтығыстардың алдын алу әдістері: ауызша, көрнекі, практикалық.
Түйін сөздер: бастауыш сынып оқушылары, бастауыш сынып оқушыларымен тұлғааралық қақтығыстардың алдын алу.

Abstract. This article discusses the prevention of interpersonal conflicts in primary schools.: working with elementary school students and working with parents of elementary school students. The forms of prevention of interpersonal conflicts among elementary school students are considered.: individual, collective, mass. And methods of preventing interpersonal conflicts among elementary school students: verbal, visual, and practical.
Keywords: elementary school students, prevention of interpersonal conflicts with elementary school students.

В жизни каждого ребенка младший школьный возраст является важнейший периодом. У учащихся младших классов начинают формироваться основные качества личности, возникает необходимость в самопознании, самореализации, утверждении своей значимости в обществе. Зарождаются первые шаги к взрослой самостоятельной жизни, дети учатся проявлять инициативу, и встречают на своем пути серьезные вопросы жизнедеятельности и взаимодействия с окружающим их миром. В младшем школьником возрасте определяются основы нравственности, формируется представление о социальных установках и нормах, а также отношение к окружающим людям.

Конфликтоустойчивость личности может зависеть от следующих взаимозависимых обстоятельств: психофизиологические факторы – эмоционально-волевые качества личности; когнитивные факторы – психические познавательные процессы личности; мотивационные факторы – направленность личности, и определенные мотивы, объясняющие то или иное поведение; социально-психологические факторы – характерные особенности личности, стереотипы мышления и поведения [1, с.45].

В нашем исследовании особое внимание уделяется двум направлениям профилактики межличностных конфликтов: работа с учащимися младшего школьного возраста и работа с родителями младших школьников.

Первое направление профилактики межличностных конфликтов – работа с учащимися младших классов.

Межличностные конфликты между учащимися младших классов неизбежны. На профилактику межличностных конфликтов младших школьников зачастую большое влияние оказывает и личность самого учителя, и это воздействие многообразно.

Манера взаимоотношения учителя с младшими школьниками является примером воссоздания подобных взаимодействий и среди учеников. Стиль взаимодействий, педагогическая тактика особенно классного руководителя оказывает явное влияние на формирование межличностных отношений младших школьников со сверстниками, а

также со взрослыми. Индивидуальный стиль взаимодействия и педагогическая тактика сотрудничества способствуют менее конфликтным взаимоотношениям среди учащихся младшего школьного возраста[2, с.184].

Профилактика межличностного конфликта – это совместная деятельность его участников, направленная на взаимовыгодное решение проблемы, которая привела к столкновению, на снятие противоречия, вызвавшего столкновение сторон.

При профилактике межличностного конфликта у младших школьников необходимо:

- точное установление целей деятельности и стиль поведения на этапе выдвижения цели и мотивации к ее достижению;
- проведение анализа мотивированной структуры деятельности членов классного коллектива;
- осуществление равномерного контроля в классном коллективе;
- объединение классного коллектива в сплоченную команду [3, с.38].

Успешность мероприятий по профилактике межличностных конфликтов младших школьников может обеспечиваться с требованием обязательного вовлечения некоторых составляющих.

Во-первых, должна быть нацеленность на искоренение причин дискомфорта не только у самого учащегося, но и в социальной среде; а также должна быть направленность на создание условий обретения младшими школьниками необходимого опыта, который будет способствовать нахождению конструктивных путей решения возникающим проблемам.

Во-вторых, должно быть обучение младших школьников навыкам бесконфликтного поведения для достижения поставленных целей.

В-третьих, должно осуществляться предупреждение конфликтных ситуаций, а в случае возникновения – определение конструктивных путей разрешения возникших проблем [4, с.127].

К методам профилактики межличностных конфликтов младших школьников можно отнести следующие:

Словесный – метод доступного устного изложения материала, который в свою очередь представляет собой передаваемые учителем новые знания. С помощью данного метода осуществляются образные изложения каких-либо фактов, событий, взаимосвязей, явлений. У младших школьников происходит активизация восприятия, включается познавательная активность, формируются представления, воображение и мышление, а также развиваются интересы к познанию нового и неизвестного.

Происходит первичная и вторичная профилактика. К словесным методам можно отнести: рассказ, объяснение, инструктаж.

Рассказ – последовательное раскрытие содержания материала.

Объяснение – словесное истолкование понятий, явлений, принципов действий, наглядных пособий, слов, терминов.

Инструктаж – ознакомление со способами выполнения задач, использование инструментов и материалов.

Наглядный – метод, помогающий включать все системы организма человека, чтобы лучше воспринимать поступающую информацию. Происходит первичная и вторичная профилактика. К наглядным методам можно отнести: иллюстрации, демонстрации, положительный пример.

Метод иллюстраций – предполагает показ ученикам иллюстративных пособий, плакатов, таблиц, картин, карт, зарисовок на доске, плоских моделей.

Метод демонстраций – предполагает демонстрацию опытов, технических установок, кинофильмов, видеофильмов и др.

Метод положительного примера – предполагает демонстрирование образца положительного поведения или деятельности других людей.

Практический – метод, основанный на практической деятельности учащихся. Осуществляются все виды профилактик. К практическим методам можно отнести: вовлечение в деятельность, организация деятельности, сотрудничество, анализ ситуации, метод вмешательства третьего авторитетного лица, стимулирование.

Вовлечение в деятельность – предполагает совокупность методов и приемов воспитания, способствующих успешному включению коллектива в деятельность.

Организация деятельности – основанное на выявлении, закреплении и формировании конструктивного стиля поведения, опыта взаимодействия, определении взаимоотношений и мотивации к деятельности.

Сотрудничество – осуществление взаимодействия противоположно направленных сторон для нахождения конструктивного разрешения возникшей проблемы; предполагается также анализ причин разногласий сторон и нахождение выхода из ситуации без ущемлений интересов каждой из сторон.

Анализ ситуации – метод включенного глубоко и детального исследования ситуации для выявления частных и общих характерных свойств.

Стимулирование – представляет собой совокупность приемов, которые побуждают учеников к осуществлению определенный действий [5, с. 153].

Форма профилактики межличностных конфликтов – содержание организованной деятельности, направленной на создание и проведение мероприятий, условием которых является бесконфликтное

взаимодействие людей [6, с. 117].

К формам профилактики межличностных конфликтов среди учащихся младших классов можно отнести: индивидуальные, коллективные, массовые.

Индивидуальные формы профилактики конфликтов можно выделить следующие: консультирование, экскурсии.

Консультирование – профессиональная помощь специалиста в разрешении возникших проблем, долговременный внутриличностный процесс, направленный на изучение самого себя, своих способностей;

Экскурсии – организованное мероприятие, которые могут проводиться как индивидуально, так и коллективно.

Коллективные формы профилактики межличностных конфликтов среди учащихся младших классов: диспуты, деловая игра, интеллектуальный марафон, экскурсии, кружки, секции, классные часы [7, с.57].

Массовые формы профилактики межличностных конфликтов учащихся младших классов.

Массовые мероприятия – форма организации внеучебной деятельности с максимальным числом задействованных в нем участников – соревнования; классный час, проведение школьных праздников.

Профилактика межличностных конфликтов – работа с родителями учащихся младших классов. Данная работа может включать в себя следующее:

Работа с родителями учащихся младших классов о вопросах профилактики межличностных конфликтов в школе среди учащихся начальных классов может заключаться в разъяснение некоторых аспектов.

Родителям учащихся младших классов следует проявлять постоянство по отношению к своему ребенку, всегда логически разъяснять возможности негативных последствий принятых решений. Нужно расширять диапазон моральных, а не материальных поощрений, ограниченно применять наказания по отношению к ребенку, но при этом надо всегда соблюдать их справедливость [8, с.124].

Поднимая вопрос профилактики межличностных конфликтов в начальной школе, родители учащихся младших классов обязательно должны разъяснить своему ребенку о том, что каждая новая ситуация, и не только конфликтная, требует нового решения.

Взаимоотношения образовательной организации и семьи должны быть устроены таким образом, чтобы было взаимное уважение интересов двух сторон. Родители интересуются успеваемостью своих детей в школе, и в случае необходимости должны получать конкретные рекомендации по тому или иному вопросу [9, с.25].

Выводы: Профилактика межличностных конфликтов – создание

комплекса мероприятий, направленных на предупреждение конфликтных ситуаций, которые могут привести к возникновению межличностных конфликтов, а также устранение основных причин и условий, способствующих дальнейшему появлению или развитию межличностных конфликтов. Профилактика межличностных конфликтов среди учащихся младших классов важна: она затрачивает меньше сил, времени, средств.

Литература

1. Цыбульская М.В., Яхонтова Е.С. Конфликтология. – М.: Астрель, 2004. – 100 с.

2. Анцупов А.Я. Профилактика конфликтов в школьном коллективе. – М.: Владос, 2003. – 208 с.

3. Андреев В.И. Конфликтология. – М.: Проспект, 2007. – 275 с.

4. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога. – М.: Академия, 2001. – 160 с.

5. Кашапов М.М. Теория и практика решения конфликтных ситуаций. – Ярославль: Ремдер, 2003. – 183 с.

6. Мудрик А.В. Социальная педагогика: учеб. пособие для студентов педвузов. – М.: Академия, 2009. – 200 с.

7. Пономарева М.А., Сидорова М.В. Общая психология и педагогика. – Минск: ТетраСистемс, 2011. – 144 с.

8. Руководить без конфликтов / Пер. с нем.; сост. А.Л. Журавлев. – М.: Генезис, 1990. – 335 с.

9. Шишковец Т.И. Справочник социального педагога. – М.: Академия, 2005. – 207 с.

ВЛИЯНИЕ ИГРОВЫХ МЕТОДОВ НА КОГНИТИВНЫЕ ФУНКЦИЙ (ВНИМАНИЕ И ПАМЯТИ) В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Ж.Ш. Шахмарданова

Магистрант 1 курса ОП «Педагогика и психология»

Павлодарский педагогический университет

имени Әлкей Марғұлан, Павлодар

Аңдатпа. Оқытудың ойын әдістері арқылы когнитивті функцияларды, соның ішінде зейін мен есте сақтауды, әсіресе инклюзивті білім беру жағдайында дамыту. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылардың қызығушылығы мен белсенділігін арттыру арқылы ынталандырушы орта жасайды. Когнитивті функциялар оқушының дамуында, оның дүниетанымын қалыптастыруда және қоршаған әлемге бейімделуде шешуші рөл атқарады. Бұл процесс тұлғаның үйлесімді дамуын қамтамасыз ететін қабылдау, есте сақтау, қиял және логика сияқты танымдық қабілеттерді қамтиды. Оның негізгі функцияларына мыналар жатады: ойын әрекеті есте сақтау процестерін белсендіреді, ақпараттың жақсы шоғырлануына және игерілуіне ықпал етеді. Балалардың жеке ерекшеліктерін ескеретін бейімделген ойындар ерекше рөл атқарады. Оқытуда геймификацияны қолдану мидың нейропла-

стикасын ынталандырады, жұмыс жадын жақсартады және зейіннің тұрақтылығын арттырады. Осылайша, ойын әдістері когнитивті өнімділікті арттырудың тиімді құралы болып табылады. Ойын әдістері ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың зейінін арттыру және есте сақтау қабілетін жақсартудың тиімді құралдарының бірі болып табылады.

Түйін сөздер: когнитивті, ынталандыру, даму, бейімделу, қалыптастыру белсендендіру, шоғырландыру.

Аннотация. Игровые методы обучения способствуют развитию когнитивных функций, включая внимание и память, особенно в условиях инклюзивного образования. Они создают мотивационную среду, повышая интерес и вовлеченность учащихся с разными образовательными потребностями. Когнитивные функции играет ключевую роль в развитии человека, формировании его мировоззрения и адаптации к окружающему миру. Этот процесс включает такие познавательные способности, как восприятие, память, воображение и логика, обеспечивая гармоничное развитие личности. Его основные функции включают:игровая деятельность активизирует процессы запоминания, способствует лучшей концентрации и усвоению информации. Особую роль играют адаптированные игры, учитывающие индивидуальные особенности детей. Использование геймификации в обучении стимулирует нейропластичность мозга, улучшает рабочую память и повышает устойчивость внимания. Таким образом, игровые методы являются эффективным инструментом для повышения когнитивных способностей и формирования благоприятной образовательной среды в инклюзивных классах. Игровые методы являются одним из действенных инструментов для повышения внимания и улучшения памяти у детей с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: когнитивный, мотивация, познавательный, адаптация, концентрация эффективный, гармоничный.

Abstract. Game based learning methods contribute to the development of cognitive functions, including attention and memory, especially in inclusive education. They create a motivational environment, increasing the interest and engagement of students with different educational needs. Cognitive functions play a key role in human development, the formation of his worldview and adaptation to the world around him. This process includes cognitive abilities such as perception, memory, imagination and logic, ensuring the harmonious development of personality. Its main functions include:play activity activates the processes of memorization, promotes better concentration and assimilation of information. The use of gamification in learning stimulates the neuroplasticity of the brain, improves working memory and increases the stability of attention. Thus, gaming methods are an effective tool for improving cognitive abilities. skills and the formation of a favorable educational environment in inclusive classrooms. Play methods are one of the most effective tools for increasing attention and improving memory in children with special educational needs.

Keywords: cognitive, stimulation, concentrate, development, adaptation, formation,activate.

Актуальность: Современная система образования нацелена на создание условий для всестороннего развития каждого ребенка, включая детей с особыми образовательными потребностями в инклюзивном образовании. Коррекционно-развивающая работа способствует активизации познавательной деятельности и формирует мотивацию для

изучения нового материала. Актуальность темы заключается в ее значимости для развития когнитивных навыков для учащихся в инклюзивном образовании.

Методы исследования:игровые методы как инструмент когнитивного развития.Игровые методы представляют собой техники, основанные на взаимодействии, мотивации и вовлечении учащихся в образовательный процесс. Включение игровых элементов в обучение способствует развитию:

Внимания – за счет вовлеченности, интереса и необходимости быстрого реагирования.

- **Памяти** – благодаря многократному повторению информации в игровой форме.

К основным игровым методам, положительно влияющим на когнитивные функции, относятся:

1. **Ролевые игры** – помогают улучшить концентрацию внимания, активируют долговременную память.

2. **Настольные игры** – способствуют тренировке рабочей памяти и развитию аналитического мышления.

3. **Обучающие цифровые игры** – повышают уровень внимания и улучшают процессы запоминания за счет интерактивности.

4. **Дидактические игры** – стимулируют запоминание информации через ассоциации и повторение. [1, 389]

Новизна: внедрение данных методов обучения может способствовать созданию более инклюзивной образовательной среды, где каждый ребёнок получит необходимую поддержку для достижения своих максимальных возможностей.Способность мозга адаптироваться к новым задачам, ситуациям и информации.Это связано с пластичностью мозга, его способностью создавать новые нейронные связи и обрабатывать ранее неизвестные данные,для повышения эффективности коррекционно-развивающей работы с детьми, особыми образовательными потребностями.Эти методы помогут специалистам более точно адаптировать подходы к обучению и развитию, учитывая индивидуальные особенности каждого ребёнка.

Теоретическая часть: игровые методы использовались для тренировки внимания и памяти с древних времён. Исторически игры применялись как в обучении, так и в развитии когнитивных навыков.

1. Древние времена

- В Древней Греции и Риме применяли игры, основанные на запоминании текстов и стратегическом мышлении.
- В Китае популярностью пользовалась игра «Го», развивающая концентрацию и память.

2. Средневековье и Возрождение

- Шахматы стали инструментом развития стратегического мышления и памяти.

- Мнемонические техники (метод локусов, рифмы) активно использовались в обучении.

3. XIX – XX век

- В образовательных системах начали внедрять карточные игры и головоломки для тренировки внимания.
- В 1970-х появились компьютерные игры, оказывающие влияние на когнитивные способности.

4. Современные исследования

- Игры повышают нейропластичность мозга, улучшают внимание и краткосрочную память.
- Виртуальная реальность и нейроигры используются в терапии и обучении.
- Вовлекают ребенка в процесс обучения, снижая уровень усталости.
- Формируют навык концентрации через игровую мотивацию.
- Позволяют детям с СДВГ лучше удерживать внимание на учебной деятельности.

Игровая деятельность влияет на память следующим образом:

- Регулярные игровые упражнения способствуют закреплению материала.
- Использование образов, звуков и движений в игре улучшает ассоциативную память.
- Создается комфортная среда для запоминания через положительные эмоции.
- Позволяют адаптировать учебный материал под индивидуальные потребности учащихся.
- Снижают стресс и тревожность, способствуя комфортному обучению.
- Повышают мотивацию к обучению через элементы соревнования и взаимодействия.
- Игровая деятельность с детьми с особыми образовательными потребностями (ООП) оказывает значительное влияние на центральную нервную систему (ЦНС), способствуя её развитию и адаптации.
- Игра стимулирует образование новых нейронных связей, особенно в зонах, отвечающих за когнитивные функции, речь, координацию движений и социальные навыки. У детей с ООП это особенно важно, так как помогает компенсировать отставание в развитии.
- Игры, включающие тактильные, зрительные и слуховые стимулы, улучшают работу сенсорных систем и способствуют формированию межполушарных связей, что критически важно для детей с нарушениями восприятия. [2,243]

Основная часть: инклюзивное образование предполагает обучение детей с различными возможностями в общем образовательном пространстве. Для успешного освоения учебного материала важную

роль играют когнитивные функции, такие как внимание и память. Игровые методы обучения становятся эффективным инструментом, способствующим развитию этих функций у учащихся.

Игровые методы положительно воздействуют на развитие внимания, так как они требуют от учащихся концентрации и вовлеченности в процесс. Среди ключевых аспектов влияния можно выделить:

- **Повышение устойчивости внимания**: игры требуют длительной концентрации, что способствует развитию способности удерживать внимание на задаче;
- **Развитие переключаемости внимания**: учащиеся в игровой деятельности быстро адаптируются к смене условий и задач;
- **Улучшение избирательности внимания**: при работе с игровыми заданиями школьники учатся выделять главную информацию и фильтровать отвлекающие факторы.

Игровые методы способствуют улучшению различных видов памяти, таких как кратковременная, оперативная и долговременная. К основным преимуществам можно отнести:

Закрепление знаний через повторение: игровые элементы создают ситуацию многократного повторения материала без утомления;

Использование ассоциаций: игровые задачи помогают связывать новую информацию с уже имеющимися знаниями;

Развитие зрительной и слуховой памяти: игровые элементы, включающие визуальные и звуковые стимулы, помогают лучше запоминать материал. [3,139]

Заключение: В итоге игровые методы являются мощным инструментом для развития когнитивных функций у детей в инклюзивном образовании. Игровая деятельность позволяет детям с особыми образовательными потребностями выражать эмоции, развивать эмпатию и учиться контролировать свои чувства, что положительно влияет на работу лимбической системы мозга. А также подвижные игры улучшают координацию, равновесие, пространственное восприятие и мелкую моторику, что положительно сказывается на работе мозга и ЦНС. Игра стимулирует образование новых нейронных связей, особенно в зонах, отвечающих за когнитивные функции, речь, координацию движений и социальные навыки. У детей с ООП это особенно важно, так как помогает компенсировать отставание в развитии. В целом игры, направленные на логику, память и внимание, активизируют лобные доли мозга, способствуя развитию мышления и способности к обучению. Игровая терапия активирует систему дофамина и эндорфинов, что снижает уровень стресса, улучшает эмоциональное состояние и способствует социальной адаптации. Социальная адаптация детей с особыми образовательными потребностями играет ключевую роль в их успешной интеграции в общество. Она способствует развитию

коммуникативных навыков, укреплению эмоциональной устойчивости и формированию позитивного восприятия окружающего мира. Социальная адаптация детей это не просто процесс, а важный этап, определяющий их будущее. Чем успешнее пройдет этот процесс, тем выше шансы ребенка на полноценную жизнь, саморазвитие и личностный рост. В этом важную роль играют семья, педагоги и общество, создавая условия для комфортной интеграции ребенка в окружающий мир.Инклюзивное образование – позволяет детям с особыми образовательными потребностями,чувствовать себя полноценными членами общества, участвовать в общих мероприятиях и получать равные образовательные возможности.

Литература

1. Аткинсон Р. Человеческая память: система памяти и процессы управления / Р. Аткинсон, Р. Шифрин // Психология памяти / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. – 3-е изд. – М.: Астрель, 2008. – С. 387–407.

2. Луценко Е.В. Метод визуализации когнитивных функций – новый инструмент исследования эмпирических данных большой размерности / Е.В. Луценко, электронный научный журнал (Научный журнал КубГАУ) [Электронный ресурс]. – Краснодар: КубГАУ, 2011. – №03(067). С. 240 – 282.

3. Бекмагамбетова Р.К. Педагогика-1: Общие основы педагогики: учеб. Пособие. / Р.К. Бекмагамбетова, Л.Н. Демеуова; КазНПУ им. Абая. – Алматы: [б. и.], 2016. – 148 с.

4. Методы системного педагогического исследования / под ред. Н.В. Кузьминой. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1990.

5. Ельмуратов С.К. Основы научных исследований и планирование эксперимента: учебн. пособие для магистр. / С.К. Ельмуратов, А.Ф. Ельмуратова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Алматы: Эверо, 2016. – 88 с.

КӨРСЕТКІШТІК ТЕҢДЕУЛЕР МЕН ТЕҢСІЗДІКТЕРДІ ШЕШУ АРҚЫЛЫ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ОЙЛАУЫН ДАМЫТУ

Аманжолұлы Алмат
Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университетінің
1-ші курс магистранты
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
Ғылыми жетекші: Д.М. Нурбаева
PhD, қауымдастырылған профессор м.а.,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы.

Аңдатпа: Мақалада оқушыларға көрсеткіштік теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу арқылы математикалық ойлау қабілетін дамыту ұсынылған.

Логикалық ойлау дағдыларын жетілдіру – есептерді талдау, заңдылықтарды анықтау және шешу жолдарын жүйелеу арқылы. Әртүрлі әдістерді меңгеру – көрсеткіштік теңдеулерді шешудің логарифмдік, түрлендіру және графикалық тәсілдерін үйрену. Практикалық дағдыларды дамыту – математикалық модельдеуді түсіну және нақты өмірдегі қолданбалы есептерді шешу. Сонымен қатар, мұғалімдерге осы әдістерді сабақ барысында қолдану ұсынылады, оқушылардың аналитикалық және шығармашылық ойлау қабілеттерін дамытады.

Кілтті сөздер: графиктік тәсілдер, қолданбалы есептер, аналитикалық ойлау, дағдыны дамыту, шығармашылық ойлау.

Аннотация: В статье предлагается развивать у учащихся математическое мышление через решение показательных уравнений и неравенств.

Совершенствование навыков логического мышления путем анализа задач, выявления закономерностей и систематизации путей решения. Овладение различными методами, изучение логарифмических, преобразующих и графических способов решения показательных уравнений. Развитие практических навыков, понимание математического моделирования и решение прикладных задач в реальной жизни. Кроме того, учителям рекомендуется применять эти методы в ходе занятий, развивать у учащихся аналитическое и творческое мышление.

Ключевые слова: графические подходы, прикладные задачи, аналитическое мышление, развитие навыков, творческое мышление.

Annotation: The article suggests developing students' mathematical thinking by solving exponential equations and inequalities.

Improving logical thinking skills by analyzing tasks, identifying patterns, and systematizing solutions. Mastering various methods is the study of logarithmic, transformative and graphical ways of solving exponential equations. Practical skills development-understanding mathematical modeling and solving applied problems in real life. In addition, teachers are encouraged to apply these methods during classes and develop students' analytical and creative thinking.

Keywords: graphical approaches, applied tasks, analytical thinking, skill development, creative thinking.

Кіріспе

Математикалық ойлау – логикалық тұжырым жасау, талдау, жалпылау, заңдылықтарды анықтау және оларды қолдану қабілеті. Бұл қабілетті дамыту үшін оқушыларды жоғары деңгейдегі есептерді шешуге бағыттау маңызды. Көрсеткіштік теңдеулер мен теңсіздіктер – күрделі, бірақ математикалық ойлауды қалыптастыруға ықпал ететін тақырыптардың бірі.

Бұл мақалада көрсеткіштік теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу арқылы оқушылардың логикалық ойлауын, талдау және тұжырым жасау қабілеттерін дамыту жолдары қарастырылады. Мақсаты – тиімді әдістерді талдау және оларды оқу үдерісінде қолданудың артықшылықтарын көрсету.

Көрсеткіштік теңдеулер мен теңсіздіктердің маңызы:

Көрсеткіштік теңдеулер мен теңсіздіктер математиканың маңызды бөлімдерінің бірі болып табылады. Олар физика, экономика, инженерия және ақпараттық технологиялар сияқты әртүрлі салаларда кеңінен қолданылады. Көрсеткіштік теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу барысында оқушылар:

- Логарифмдік және көрсеткіштік функциялар туралы түсініктерін тереңдетеді;
- Теңдеулер мен теңсіздіктерді шешудің түрлі әдістерін меңгереді;
- Логикалық ойлау дағдыларын дамытады;
- Мәселелерді шешудің бірнеше жолын қарастырып, талдау қабілетін жетілдіреді.

Көрсеткіштік теңдеулер мен теңсіздіктердің өмірде қолданылуын қарастырсақ, олар әртүрлі табиғи және әлеуметтік процестерді сипаттау үшін қолданылады. Теңдеулер мен теңсіздіктерді кеңінен қолданылатын салаларды және оларды шешу әдістері төменде көрсетілген:

1. Экономика және қаржы саласы:

Көрсеткіштік теңдеулер мен теңсіздіктер экономика мен қаржы саласында инвестициялардың өсуін болжау, банктік депозиттерді есептеу, инфляцияны талдау сияқты маңызды процестерді сипаттайды.

Мысал: Банкке салынған ақшаға жыл сайын пайыздық өсім қосылады. Бұл жағдайда көрсеткіштік теңдеулер көмегімен салым мөлшерінің өзгерісін болжауға болады.

Көрсеткіштік теңдеу: $A = P \times (1 + r)^t$

Мұндағы: A – соңғы сома,

P – бастапқы сома,

r – жылдық пайыздық өсім,

t – уақыт (жылдар).

Қолданылуы: Егер сіз банкке 100 000 теңге салып, жыл сайын 10% өсім алатын болсаңыз, 5 жылдан кейін қанша ақша аласыз?

Бұл есепте көрсеткіштік теңдеу қолданылады, себебі пайыздық өсім уақыт өткен сайын көбейеді.

2. Демография және халық санының өсуі:

Көрсеткіштік теңдеулер халық санының өзгеруін, табиғи өсімді және көші-қон процестерін модельдеу үшін қолданылады. Бұл процесс көбінесе тұрақты өсіммен сипатталады, яғни әрбір жаңа жылда өсімнің проценттік мөлшері бұрынғыдан өзгереді.

Мысал: Егер қала халқы жыл сайын r пайызбен өссе, онда халық саны t жылдан кейін келесі көрсеткішпен анықталады:

$$P_t = P_0 \times (1 + r)^t$$

Мұндағы:

P_t – халық саны,

P_0 – бастапқы халық саны,

r – өсу коэффициенті,

t – уақыт (жылдар).

Қолданылуы: Қалада 200 000 адам бар болса және жыл сайын 2% өсу болса, 10 жылдан кейін қала халқының саны қандай болады?

Бұл есепте көрсеткіштік теңдеулер қолданылып, болашақтағы халық санын дәл есептеуге мүмкіндік береді.

Математикалық ойлауды дамыту әдістері:

Көрсеткіштік теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу арқылы математикалық ойлауды дамыту үшін келесі әдістер қолданылады:

1. Проблемалық тапсырмалар беру:

Проблемалық оқыту оқушылардың математикалық ойлауын дамытудың маңызды әдістерінің бірі болып табылады. Бұл тәсіл оқушыларға дайын формулаларды жаттаумен ғана шектелмей, математикалық заңдылықтарды тереңірек түсінуге көмектеседі. Көрсеткіштік теңдеулер мен теңсіздіктерді шешуде проблемалық тапсырмалар оқушыларды:

- Логикалық ойлауға және талдауға үйретеді;
- Түрлі шешу жолдарын іздеуге ынталандырады;
- Формулалардың қолданылу аясын түсінуге көмектеседі.

2. Әртүрлі шешу тәсілдерін қарастыру:

Теңдеуді шешіңіз:

Шешуі: барлық сандарды бір негізге келтіреміз:

$27 = 3^3$, сондықтан $27^{x-2} = (3^3)^{x-2}$

Дәрежедегі жақшаларды ашамыз:

$2x+1 \quad 3(x-2)$

Негіздер бірдей болғандықтан, көрсеткіштерді теңестіреміз:

$2x + 1 = 3(x - 2)$ Теңдеуді шешеміз:

$2x + 1 = 3x - 6$

$1 + 6 = 3x - 2x$

$7 = x$ Жауабы: $x = 7$.

Мысал 2: Көрсеткіштік теңсіздікті шешу:

Негіздер бірдей болғандықтан, көрсеткіштерді салыстырамыз: $x+1 > 2x$

Теңсіздікті шешеміз: $1 > 2x - x$

$1 > x$

Жауабы: $x < 1$.

3. Логикалық ойлау тапсырмаларын қолдану:

Көрсеткіштік теңдеулер мен теңсіздіктерге байланысты математикалық логиканы қажет ететін есептер беру арқылы оқушылардың аналитикалық қабілеттерін арттыруға болады. Мұндай тапсырмалар оқушылардың логикалық байланыстарды көруге, ойлау процесін жүйелеп, дәлелдеуге дағдыландырады.

4. Модельдеу және қолданбалы есептер шығару:

Көрсеткіштік теңдеулердің нақты өмірдегі қолданыстарын көрсету арқылы оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыруға болады. Мысалы, популяцияның өсуін болжау, радиоактивті ыдырау, экономикалық өсім және инвестициялардың артуы сияқты мәселелерді шешу арқылы математикалық теорияны практикамен байланыстыруға болады.

Көрсеткіштік теңсіздіктерді шешуге арналған есептер:

Нақты көрсеткіші бар дәрежелердің қасиеттері:

1. $a^{x_1} \cdot a^{x_2} = a^{x_1+x_2}$
2. $\frac{a^{x_1}}{a^{x_2}} = a^{x_1-x_2}$
3. $(a^{x_1})^{x_2} = a^{x_1 \cdot x_2}$
4. $(a \cdot b)^x = a^x \cdot b^x$
5. $\left(\frac{a}{b}\right)^x = \frac{a^x}{b^x}$

6. $a^x > 0$

7. $a^x > 1$, егер $a > 1$, $x > 0$

8. $a^{x_1} < a^{x_2}$, егер $a > 1$, $x_1 < x_2$

9. $a^{x_1} > a^{x_2}$, егер $0 < a < 1$, $x_1 < x_2$

№1. $5^{x+2} + 5^{x+1} \geq 6$.

$5^2 \cdot 5^x + 5 \cdot 5^x \geq 6,$

$5^x(25+5) \geq 6,$

$30 \cdot 5^x \geq 6,$

$5^x \geq \frac{1}{5},$

$5^x \geq 5^{-1}$

$x \geq -1.$

Жауабы: $[-1;+\infty)$.

Практикалық бөлім:

1. Көрсеткіштік теңдеулерді шешуге арналған есептер:

1)

2) $3 \cdot 5^{2x-1} - 2 \cdot 5^x = 5;$

3)

4)

5)

$3^{x^2-4,5} \cdot \sqrt{3} = \frac{1}{27};$

9) $0,5^{x^2-5,5} \cdot \sqrt{0,5} = 32;$

10) $0,1^{x^2-0,5} \cdot \sqrt{0,1} = 0,001;$

11)

$\left(\frac{1}{5}\right)^x \cdot 3 = 125;$

13)

14) $0,3^x \cdot 3^x = \sqrt[3]{0,81};$

15) $\left(\sqrt{12}\right)^x \cdot \left(\sqrt{3}\right)^x = \frac{1}{6};$

2. Көрсеткіштік теңдеулерді шешуге арналған есептер:

1)

2)

3) $2 \cdot \left(\frac{1}{7}\right)^{3x+7} - 7 \cdot \left(\frac{1}{7}\right)^{3x+8} = 49;$

4)

5)

6)

7)

8)

9)

10)

11) $3 \cdot 5^{2x-1} - 50 \cdot 5^{x-3} = 0,2;$

12)

13)

14)

15) $8 \cdot 2^{2x-1} - 28 \cdot 2^{x-3} = 0,5;$ [3]

3. Көрсеткіштік теңсіздіктерді шешуге арналған есептер:

1. $\frac{1}{3^x+1} \le \frac{8}{9-3^x}$.
2. $7^{2x+6} - 2402 \cdot 7^{x+3} + 2401 \ge 0$
3. $3^{6x+2} - 82 \cdot 3^{3x+1} + 81 \le 0$.
4. $\left(\frac{1}{3}\right)^{\frac{x-1}{x-4}} < 9^{\frac{x-4}{x+4}}$.
5. $4^x + \frac{16}{4^x} < 17$.
6. $5^{2x+10} - 6 \cdot 5^{x+5} + 5 \le 0$.
7. $\left(\frac{1}{2}\right)^{\frac{3x-3}{x-2}} < 32^{\frac{x-4}{x+2}}$.
8. $2^x + \frac{64}{2^x} < 65$. [4]

Көрсеткіштік теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу арқылы математикалық ойлауды дамытуға бағытталған практикалық есептер оқушылардың бірқатар маңызды дағдыларын қалыптастырады.
Бұл дағдыларды төмендегідей толық ашып көрсетуге болады:

1. Логикалық ойлау және дәлелдеу дағдысы:

Көрсеткіштік теңдеулер мен теңсіздіктер нақты ережелер мен қасиеттерге сүйеніп шешіледі. Осыған байланысты: оқушы әрбір математикалық әрекеттің логикалық негізін түсінуге үйренеді; дәлелдер келтіріп, шешімнің дұрыстығын негіздей алады; қате шешімдерді талдап, логикалық тұрғыдан қай жерде қате кеткенін анықтай алады.

2. Аналитикалық ойлау дағдысы:

Практикалық есептерде оқушы: белгісіз шамаларды анықтау үшін әртүрлі әдістерді (логарифмдеу, түрлендіру, алмастыру) қолданады; мәселені кезең-кезеңімен талдап, шешуге қажет стратегияны таңдайды; шешу жолдарының ішінен тиімдісін таба білуге дағдыланады.

3. Модельдеу және нақты өмірмен байланыстыру дағдысы:

Көрсеткіштік теңдеулер жиі нақты өмірлік жағдайларда кездеседі (мысалы: халықтың өсуі, радиоактивті ыдырау, пайыздық өсім). Сол себепті: оқушы математикалық модель құруды үйренеді; абстрактілі ұғымдарды өмірлік жағдайлармен байланыстырады; математиканың қолданбалы аспектілерін түсінеді.

4. Өзіндік бақылау және өз білімін бағалау дағдысы:

Қиын есептерді шешу арқылы оқушы өзінің деңгейін анықтай алады; қай тұста білімінің жетіспейтінін байқап, оны жетілдіруге ұмтылады.
Тапсырмалардан оқушылардың логикалық ойлау деңгейі артады. Көрсеткіштік теңдеулер мен теңсіздіктерді жүйелі түрде шешу арқылы оқушылар математикалық модельдеуді жақсы меңгере бастайды. Шешу

әдістерін тиімді қолданады. Қызығушылық деңгейі жоғарылайды. Математикалық ойлауды дамытуда көрсеткіштік теңдеулер мен теңсіздіктерді қолдану өте маңызды екенін дәлелдейді.

Қорытынды

Көрсеткіштік теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу – математикалық ойлауды дамытудың тиімді құралы. Жүйелі түрде есептер шығару оқушыларға аналитикалық және логикалық ойлауды, үлгілерді анықтауды және жалпылауды үйретеді.

Математика мұғалімдері бұл әдістерді сабақ барысында қолданса, оқушылардың пәнге деген қызығушылығы артып, олардың математикалық қабілеттері дами түседі. Осылайша, көрсеткіштік теңдеулер мен теңсіздіктерді оқыту оқушылардың жоғары деңгейлі ойлау қабілеттерін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Әдебиеттер

1. Әбілқасымова А.Е. Алгебра және анализ бастамалары. – Алматы: Мектеп, 2019. – 107 б.

2. Шыныбеков А.Н. Алгебра және анализ бастамалары. – Алматы: Атамұра, 2019. – 204 б.

3. Колесник М.А. Показательные уравнения. Методы решения. – Ресей, 2018, 4-6 б.

4. Аристова Л.С. Показательные неравенства, «Речицкий районный лицей», 8-9 б.

5. Courant R., Robbins H. What is Mathematics? – Oxford University Press, 2019.

5-СЫНЫП МАТЕМАТИКА САБАҒЫНДА ТОПТЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Ерлан Күншуақ

Алматы қаласы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 7М01501 – Математика білім беру бағдарламасының 1-курс магистранты

ғылыми жетекшісі: Л.Д. Жумалиева, PhD, аға оқытушы

Аннотация. Мақалада 5-сынып математика сабағында топтық жұмыстарды ұйымдастыру әдістемесі қарастырылады. 5-сыныпта өтілетін математика сабақтарында топтық жұмыстарды тиімді ұйымдастыру арқылы, оқушылардың математикалық білімдерін арттырып қана қоймай, оқушылардың белсенділігі мен коммуникативтік құзыреттіліктерін дамытады. Мақалада топтық жұмыстарды ұйымдастыруда оқушыларды топқа бөлу, тапсырмаларды қызықты түрде беру, оқушылардың топтық және топ ішіндегі жұмыстарын бағалау әдістері мен тәсілдері көрсетілді.

Кілт сөздер: 5-сынып математикасы, оқыту әдістемесі, топтық жұмыс, топқа бөлу, интерактивті ойын.

Аннотация. В статье рассматривается методика организации групповых работ на уроках математики в 5-м классе. Эффективная организация групповых работ на

уроках математики способствует не только повышению математических знаний учащихся, но и развитию их активности и коммуникативных навыков. В статье представлены методы и подходы к разделению учащихся на группы, подаче заданий в интересной форме, а также оценке работы учащихся как в группе, так и внутри группы.
Ключевые слова: математика 5-го класса, методика преподавания, групповая работа, разделение на группы, интерактивная игра.

Abstract. This article discusses the methodology of organizing group work in 5th-grade mathematics lessons. By effectively organizing group work in mathematics lessons, it not only enhances students' mathematical knowledge but also develops their activity levels and communicative competencies. The article outlines methods and approaches for dividing students into groups, presenting tasks in an engaging way, and assessing students' work both within the group and among the groups.
Keywords: 5th-grade mathematics, teaching methodology, group work, group division, interactive game.

Кіріспе

5-сыныпта математиканы оқыту бағдарламасының мақсаты – математика пәнінің мазмұнын сапалы игеруді қамтамасыз ету, оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру, сонымен қатар басқа пәндермен кіріктіре отырып, жалпы адами құндылықтар негізінде және ұлттық мәдениеттің озық салт-дәстүрлері арқылы оқушылардың зияткерлік деңгейін дамыту болып табылады [1].

5-сыныпта «Математика» пәнін оқытуда оқушылар натурал сандар туралы білімдерін нығайтады, натурал сандардың бөлінгіштігімен, ондық және жай бөлшектермен танысады, оларды салыстыруды, оларға арифметикалық амалдар қолдануды, сонымен қатар пайыз ұғымымен танысып, пайызға есептер шығаруды, формула құруды, диаграмма салуды үйренеді [2, 4-б.].

Ақпараттық технологияның дамыған заманында оқыту үдерісіне қойылатын заманауи талаптарға сәйкәс оқыту әдістері мен тәсілдерін өзгерту қажеттілігі туындайды. Математиканы оқытуда оқушылардың логикалық және сыни тұрғыдан ойлауын, шығармашылық қабілеттерін, коммуникативтік дағдыларын, өз бетімен және топта жұмыс істеу құзыреттіліктерін, соның ішінде жауапкершілік, табандылық, шыдамдылық пен толеранттылық сияқты тұлғалық қасиеттерді дамытуға арналған оқыту әдістемелерін қолдану керек. Осы тұрғыда математика сабағында топтық жұмыстарды ұйымдастыру өз алдына оқытудағы тәрбиелік және дидактикалық міндеттерді шешумен қатар, оқушыға білім беру мен оқушыны тәрбиелеу үшін оңтайлы жағдайлар жасайды. Топтық жұмысты ұйымдастырудың мақсаты әрбір оқушының білім алу барысындағы белсенділігін арттыру болып табылады.

Бастауыш мектептен жаңа келген 5-сынып оқушыларына жаңа оқу формаларына бейімделуі талап етіледі. Осы кезеңдегі оқушылар үшін тиімді әдістердің бірі – оқушыларды топқа бөліп оқыту. Жеке жұмысқа қарағанда, топтық жұмыста оқушылар сабаққа белсендірек қатысады.

Топтық жұмыс оқушыларға математикалық мәселені топта талқылау арқылы логикалық ойлау қабілетін дамыта отырып, күрделі тақырыптарды жеңіл әрі қызықты игеруіне көмектеседі. Сондықтан, 5-сынып математика сабағында топтық жұмысты ұйымдастыру – оқушылардың теориялық білімін жақсартып қана қоймай, олардың коммуникативтік және тұлғалық дамуына оң әсер етеді.

Материалдар мен әдістер

Математиканы сабағында топтық жұмысты ұйымдастыру кезінде оқушыларға топтық жұмыстың қалай өтетіндігі туралы анық түсіндіріледі, бұл уақытты алатын түсінбестіктің алдын алады. Топтық жұмысты ұйымдастыруда уақытты үнемдеу мақсатымен оқушыларды топқа бөлуде максималды түрде аз уақыт алатындай әдістер таңдалынады. Зерттеу жұмысында қолданылатын топқа бөлудің бірінші тәсіл – мұғалім әр баланың деңгейін ескере отыра алдын-ала бөлуі. Екінші тәсіл – әр түрлі таңдау әдістері. Мәселен, парта бойынша, кестедегі нөмірдің тақ не жұп болуына байланысты, барабан әдісі, жеребе әдісі (жеребеде мысалы, топ номері, түстер, геометриялық фигуралар немесе топтың тапсырмасына байланысты тақырып болады) бойынша және т.б.

Топтық жұмысты ұйымдастыруда тапсырмалардың қызықты болуы оқушылардың сабаққа ынтасын арттырады. Тапсырмаларды құрастыру барысында интерактивті ойындар пайдаланылады. 5-сыныптағы математика тарауларындағы есептерге байланысты тесттер мен ойындар жиынтығы www.matific.com платформасынан алынады.

Топтық жұмысты бағалауда да тиімді әдістер қажет етіледі. Маңыздысы – бағалау критерийлерінің оқушыларға алдын-ала берілуі. Бағалау крийтерийлері топқа берілетін тақырып пен тапсырмаға байланысты құрастырылады. Интерактивті ойындарды пайдалану кезінде, әр тапсырма деңгейіне байланысты бағаланады. Топтық жұмысты бағалау мәселесі педагогикада әлі толық шешімін тапқан жоқ. Мұғалімге әрбір қатысушыны объективті бағалау қиын. Топтық жұмыс тек білімді ғана емес, топ ішіндегі коммуникативтік, зерттеу, белсенділік құзыреттіліктерін де бағалауды талап етеді.

Топтық жұмысты бағалаудың түрлерін қарастырып көрелік, бізде үш жұп бар:

1. Мұғалімнің бағалауы: (1а) әр оқушыны жеке бағалау; (1б) жалпы топты бағалау.
2. Қатысушылаудың бағалауы: (2а) өзін-өзі бағалау; (2б) өзгені бағалау.
3. Бағалау мазмұны: (3а) жұмыстың тек мазмұнын бағалау; (3б) жұмыс мазмұнымен қатар басқа да құзыреттіліктерді (жұмысты қорғау, оның нәтижесі) бағалау.

Мұғалім топтық жұмысты бағалау әдісін осы жұптардың бірін негізге ала отырып таңдайді. Мысалы, егер мұғалім (1а) әрбір оқушының білімі мен дағдыларын (3а) тексергісі келсе, онда ол сабақты тест

немесе жеке бақылау жұмысымен аяқтағаны орынды. Егер мұғалім (2а және 26) оқушылардың бірін-бірі бағалауына мүмкіндік бергісі келсе және (36) жұмыс процесі мен нәтижелерін бағаласа, онда әр топқа алдын-ала бағалау критерийлері беріледі. Оқушылар сабақ соңында бағалау парағын толтырып, өздерінің және топ мүшелерінің жұмысын бағалайды [3, 48-б.].

Нәтижелер мен талқылау

Топтық жұмысты ұйымдастыру – бұл балалардың тікелей бір-бірімен өзара әрекеттесетін оқыту формасы. Мұғалім олардың топтық бірігуін арнайы ұйымдастырып, әр оқушыға жеке көңіл бөледі [4, 98-б.].

Топқа бөліп оқыту әрекеті сабақ барысының кез келген бөлігінде орындалуы мүмкін. Сабақты топқа бөлу арқылы өтуді жоспарлауда сыныптың ерекшеліктерін ескерген жөн: оқушылардың бір-бірімен қарымқатынасы, белгілі бір тақырыпқа байланысты білім деңгейі. Осыған байланысты топқа дұрыс бөлудің өзі маңызды болып табылады. Оқыту әдістемесінде топқа бөлудің бірнеше түрлері бар. 1 – кестеде топқа бөлудің түрлері, олардың артықшылықтары мен кемшіліктері көрсетілген.

Кесте – 1 Топқа бөлу әдістері

Топқа бөлу әдістері	Артықшылықтары	Кемшіліктері
Мұғалімнің шешімімен	Оқушылардың дайындық деңгейіне байланысты теңдей бөлуге болады	Оқушылардың бір-біріне деген ұнату (симпатия) немесе ұнатпау (антипатия) сезімдерін ескеру қиын. Яғни, кейбір балалар бірбірімен жақсы тіл табысады, ал кейбіреулері керісінше, бір топта жұмыс істегісі келмеуі мүмкін.
Оқушылардың қалауымен	Мұндай топтарда психологиялық сәйкессіздік болмайды, оқушылар арасындағы қарым-қатынас жақсырақ болады.	Топтар оқушылардың дайындық деңгейін ескермей құрылатындықтан, әлсіз оқушы өзін көрсете алмауы мүмкін.
Көшбасшылар ды таңдау арқылы (лидерлерге өз топтарын құруға құқық беріледі)	Топтарда үйлесімділік деңгейі жоғары болады.	Соңында таңдалған немесе мүлдем таңдалмаған оқушылар психологиялық дискомфорт сезінеді
Интеллектуалд ық қызмет стилі бойынша (ақылды (эрудит) – сыншы (критик) – идея генераторы)	Оқушыларды олардың ойлау және жұмыс істеу ерекшеліктеріне қарай топтастыру тәсілі. Бұл	Бірақ дұрыс үйлестірілмесе, біреуі тым белсенді, ал басқалары енжар болуы мүмкін.

	тәсілдің артықшылығы – топ ішінде әркім өз рөлін атқарып, бір-бірін толықтырады, осылайша жұмыс тиімділігі артады.	
Темперамент немесе басқа психологиялы қ ерекшеліктер бойынша	Жұмыстың тиімділігі, оқушылардың бірін-бірі ынталандыруы, бірін-бірі түсінуі жоғары деңгейде болады.	Алдын ала үлкен зерттеулерді талап етеді, кейбір сипаттамаларды тек шамамен бағалауға болады; адамдардың қай типтері үйлесімді, қайсысы үйлесімсіз екенін анықтау қиын.

Ескерту – кесте – 1 [5, 107-б.] бойынша құрастырылған.

5 – сынып оқушыларына арналған топтық тапсырмаларды қарастырайық.

1. Топтарға бірдей тапсырма беріледі және тапсырма орындалған соң мұғалімнің тексеруі барысында топтар басқа топтардың жауаптарын өздерінікімен салыстыра отыра тексереді. Мұндай тапсырмалар әдетте жеңіл әрі тапсырмалар саны да көлемді болуы тиімді болып келеді. Мысалы, оқушыларға

3 2 1 3 3 1 1 1 2 1 1 1 1

_ _ _ _ ⎓ _ _ ⎓ _ _ _ _ _

+ ; − ; + − ; − 3 ; 2 + 3 ; + ; ... 5 5 2 4 14 7 2 15 5 2 5 8 2

секілді бөлшектер мен аралас сандарға амалдар қолдануға арналған көптеген есептерді уақыт белгілеп шығарту және бірін-бірі тексертуге мүмкіндік беру арқылы оқушылардың сабақтағы белсенділігін арттыра аламыз.

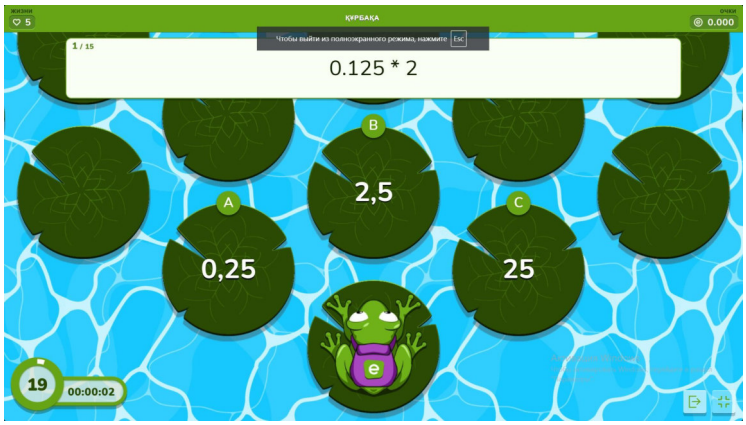
2. Топтарға әртүрлі есептер беріледі, содан кейін әр топ өз тапсырмасын түсіндіреді. Сол арқылы оқушылардың бірнеше тапсырманы бір уақытта түсіне алуына мүмкіндік болады. Мысалы, кесте – 2 көрсетілгендей топқа бөліп, тапсырмаларды орындауға болады.

Кесте – 2 Топтарға берілген тапсырма мысалы

Топ	Топқа берілетін тапсырма	Есеп
1топ	Ондық бөлшектерді қосу және азайту	5,07 + 6,10 = ? ; 6, 17 − 7,08 = ? ; 11,2 + 1,2 − 1,0 = ? 0,125 − 0,09 + 1,48 = ? ; 57,01 + 2, 12 = ? ; 1,5 + 11,2 − 0,2 − 3,3 = ? жәнет.б.
2топ	Ондық бөлшектерді көбейту	1, 13 ∗ 2 = ? ; 10,45 ∗ 2,3 = ? ; 5,5 ∗ 25,2 = ? ; 1,05 ∗ 0,2 ∗ 3,4 = ? ; 1,05 ∗ 10,5 ∗ 0,105 = ? және т.б.

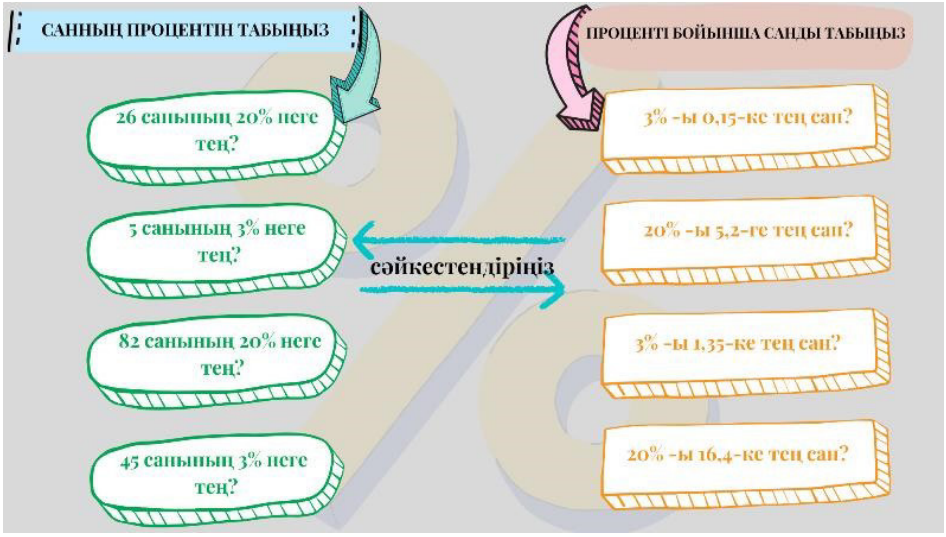
3топ	Ондық бөлшекті ондық бөлшекке бөлу	3,54 : 0,5 = ? ; 12,6 : 4,3 = ? ; 5,5 : 2 = ? ; 1,05 : 0,12 = ? ; 485,07: 10,2 = ? ; 12,14 : 0,1 = ? ; және т.б.

Жоғарыда айтылған қарапайым тапсырмаларды интерактивті ойын түрінде өткізу оқушылардың қызығушылығын арттырады. Мысалы, «Құрбақа» ойыны [6] сілтемеде көрсетілген. Ойынның шарты бойынша оқушыларға 1-суретте көрсетілгендей есеп және үш жауап нұсқасы беріледі. Дұрыс жауап берілсе, құрбақа келесі қадамын жасай алады, ал егер қате жауап берілсе құрбақа суға құлайды. Мұғалім оқушыларды ынталандыру үшін жеңімпаз топқа сияқы беруге болады.

1-сурет. Құрбақа ойыны

3. Әр топқа өзара байланысты кері есептерді беру және сол арқылы сәйкестендіру жасай алады. Мысалы, бір топқа белгілі бір сандардың пайызын табу берілсе, екінші топқа сол пайыз бойынша санды табуға арналған есептер беріледі. Осылай сәйкестендіру нәтижесінде екі топ ортақ жетістікке жетеді.

2-сурет. Сәйкестендіру

4. Қолданбалы есептерге қатысты тапсырмаларды топпен орындау. 5сынып математикасындағы әр тарауда қолданбалы есептер кездеседі. Солардың бірі «Диаграмма» тарауына байланысты оқушылар өмірде кездесетін статистикалық мәліметтерді диаграммаға сала алады. Мәселен, топтарға келесідей тақырыпта статистикалық мәліметтерді жинау арқылы диаграмма құрып, өз жұмыстарын көрнекі түрде қорғауы қажет:

– сыныптағы оқушылардың бой, салмақ немесе аяқ киім өлшемдері;

– мектепке дейінгі жұмсалатын жол уақыты;

– оқушылардың сүйікті пәні, яғни сыныптағы оқушылардың көп бөлігі қандай пәнді ұнататынына байланысты статистикалық мәлімет;

– туған айлары (жылдың қай айында ең көп бала туылғанын анықтау);

– күнделікті смартфон қолдану уақыты;

– отбасы мүшелерінің саны;

– аптадағы күндердегі температура бойынша статистикалық мәліметтер және т.б.

Осы тақырыптағы мәліметтерді жинау арқылы, диаграммалар салуға, статистика негіздерін түсінуге және деректерді талдауға көмектеседі. Мысалы, сынып екі топқа бөлініп, бір топ сыныптағы оқушылардың бойларына, ал екінші топ салмақтарына қатысты мәліметтерді диаграммаға салу керек болсын. Оқушылардан 3-суреттегідей диаграмма күтіледі. Оқушылар диаграмма қарай отыра, ең үлкен және ең кіші бой ұзындығын, бой ұзындықтарының арифметикалық ортасы және т.б. статистикалық мәліметтерді айта алады.

3-сурет. Оқушылардың бойларына қатысты құрылған диаграмма

Қорытынды

Қорытындылай келе, 5-сыныпта математика сабағында топтық жұмысты ұйымдастыру оқушылардың белсенділігін арттырып, олардың логикалық және сыни ойлау қабілеттерін дамытуға көмектеседі. Сабақты оқушыларды топқа бөлу арқылы өткізудің тиімділігі, тікелей мұғалімнің сол сабақты дұрыс ұйымдастыра білуіне байланысты болады.

Оқушыларды топқа бөлудің әртүрлі әдістері мен тәсілдері бар. Оқушылардың жас ерекшеліктеріне, сыныптың ішкі қарым-қатынасы мен білім деңгейлеріне байланысты өзіндік тиімді тәсіл таңдалынады. Топтық жұмыс барысында қызықты әрі интерактивті тапсырмаларды пайдалану оқушылардың пәнге деген қызығушылығын күшейтеді. Бағалау жүйесін тиімді ұйымдастыру үшін мұғалімдер әртүрлі бағалау әдістерін, соның ішінде өзін-өзі бағалау мен өзгені бағалауды қолдана алады. Тиімді ұйымдастырылған топтық жұмыс тек математикалық білімді арттырумен шектелмей, оқушылардың коммуникативтік және тұлғалық дағдыларын дамытуға да ықпал ететінін байқадық.

Әдебиеттер

1. Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-6-сыныптарына арналған математика пәнінен үлгілік оқу бағдарламасы // Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 16 қыркүйектегі № 399 бұйрығымен бекітілген.

2. Әбілқасымова А.Е., Кучер Т.П., Жұмағұлова З.Ә. Математика. Жалпы білім беретін мектептің 5-сыныбына арналған оқулық: 1-бөлім. – Алматы: Мектеп, 2017. – 144 б.

3. Байбородовой Л.В., Чернявской А.П. Педагогические технологии. В 3 ч. Часть 1. Образовательные технологии: учебник и практикум для академического бакалавриата. – М.: Издательство Юрайт, 2018. – 255 б.

4. Гончарова М.А., Решетникова Н.В. Организация группавой работы при обучении математике // Школьные технологии / Науки об образовании. – 2014. – Б. 98-107.

5. Гончарова М.А., Решетникова Н.В. Образовательные технологии в школьном обучении математике: учебное пособие. – Ростов н/Д: Феникс, – 2014. – 258 б.

6. Educaplay. Learning resource. [Интерактивті ресурс]. https://www.educaplay.com/learning-resources/22869871-math_questions.html (қолданылған күні: 13.03.2025)

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕҢДЕУЛЕРДІ ШЕШУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ

А.Е. Әділбек

Алматы қаласы, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің магистранты

ғылыми жетекшісі: М.К. Шуакаев

техника ғылымдарының докторы, профессор

Аңдатпа. Бұл мақалада жоғары сынып оқушыларының дифференциалдық теңдеулерді шешу дағдыларын дамытуда инновациялық әдістерді қолдану қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі – оқушылардың математикалық ойлауын дамыту, танымдық белсенділігін арттыру және заманауи оқыту технологияларын тиімді қолдану қажеттілігі. Осы мақсатта ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, интерактивті, жобалық және модульдік оқыту тәсілдерін енгізудің маңыздылығы көрсетіледі.

Кілтті сөздер: Дифференциалдық теңдеулер, математикалық ойлау, инновациялық технологиялар, ақпараттық технология, интерактивті оқыту.

Аннотация. В данной статье рассматривается использование инновационных методов для развития навыков решения дифференциальных уравнений у старшеклассников. Актуальность исследования заключается в необходимости развивать математическое мышление учащихся, повышать их познавательную активность и эффективно использовать современные образовательные технологии. С этой целью подчеркивается важность внедрения информационно-коммуникационных технологий, интерактивных, проектных и модульных методов обучения.

Ключевые слова: Дифференциальные уравнения, математическое мышление, инновационные технологии, информационные технологии, интерактивное обучение.

Annotation. This article discusses the use of innovative methods to develop high school students' skills in solving differential equations. The relevance of the study lies in the need to develop students' mathematical thinking, enhance their cognitive activity, and effectively use modern teaching technologies. The importance of introducing information and communication technologies, interactive, project-based, and modular teaching methods is highlighted.

Keywords: Differential equations, mathematical thinking, innovative technologies, information technology, interactive learning.

Кіріспе

Математика курсын оқытудың басты міндеттерінің бірі – білім алушылардың ғылыми көзқарасын қалыптастыру. Бұл мақсатқа жетуде дифференциалдық теңдеулер тақырыбы маңызды рөл атқарады. Дифференциалдық теңдеулер – заманауи математиканың іргелі бөліктерінің бірі. Олар жаратылыстану ғылымдарындағы негізгі мәселелерді түсіндіруге көмектесіп, табиғаттағы түрлі құбылыстардың заңдылықтарын ашуға және олардың өмірде қолданылуын көрсетуге мүмкіндік береді. Сондықтан дифференциалдық теңдеулердің практикалық маңызы зор. Мысалы, Ньютон механикасының заңдары материалдық нүктелер жүйесінің немесе қатты дененің қозғалысын сипаттайтын есептерді дифференциалдық теңдеулерді шешу міндетіне айналдырады. Сонымен қатар, дифференциалдық теңдеулер радиотехникалық тізбектерді есептеуде, спутниктердің қозғалысын болжауда, ұшақтардың ұшу тұрақтылығын талдауда, популяцияның математикалық моделін жасауда және химиялық реакциялардың жүруін сипаттауда кеңінен қолданылады. [1].

Дифференциалдық теңдеулерді оқытуда дәстүрлі әдістер маңызды рөл атқарады, себебі олар білім алушылардың математикалық негіздерін қалыптастырып, есептеу дағдыларын дамытады. Дәстүрлі оқыту әдістеріне дәрістер, теориялық түсіндірмелер, есептер шығару және практикалық жұмыстар кіреді. Бұл тәсілдер оқушыларға дифференциалдық теңдеулердің негізгі қағидаларын терең меңгеруге мүмкіндік береді.

Алайда, қазіргі заман талабына сай, дәстүрлі оқыту әдістерін инновациялық құралдармен толықтыру қажеттілігі туындап отыр. Сандық технологиялардың дамуы оқыту процесіне жаңа мүмкіндіктер әкеледі.Оқу-тәрбие үрдісіне жаңа инновациялық әдіс-тәсілдерді енгізу оқушылардың білімге деген қызығушылығын, талпынысын арттырып, өз бетімен ізденуге, шығармашылық еңбек етуге жол салады[2].

Материалдар мен әдістері

Жоғары сынып оқушыларының дифференциалдық теңдеулерді шешу дағдыларын дамытуда келесі инновациялық әдістер тиімді болады:

1. Геогебра және Wolfram Alpha.
2. Жобалық оқыту.
3. STEM тәсілі.
4. Геймификация.

1.Геогебра және Wolfram Alpha платформаларын пайдалану

Мысал: Массасы 2 кг дене серіппеге бекітілген және 0.5 кг/с демпфирлеу коэффициенті бар. Егер серіппенің қаттылығы 8 Н/м болса, тербеліс қозғалысын сипаттайтын дифференциалдық теңдеуді шешу қажет.

Дифференциалдық теңдеу:

$$m\frac{d^2x}{dt^2} + kx + c\frac{d^{\square}x}{dt^{\square}} = 0$$

Берілген мәндерді қойсақ:

GeoGebra немесе Wolfram Alpha көмегімен шешу үшін:

1. GeoGebra-да **«Differential Equation»** модулін ашып, теңдеуді енгізу:

SolveODE(2*y'' + 0.5*y' + 8*y = 0, y(0) = 1, y'(0) = 0)

2. Wolfram Alpha-ға кіріп, сұраныс енгізу:

DSolve[2 y''[t] + 0.5 y'[t] + 8 y[t] == 0, y[t], t]

3. Нәтиже визуалды түрде көрсетіледі, тербеліс графигін алу мүмкіндігі бар.

Нәтиже: Оқушылар нақты физикалық процесті көріп, шешімнің дұрыстығын тексере алады.

2. Жобалық оқыту әдісі

Мысал: «Кофенің суыну жылдамдығы» тақырыбында жоба жасау.

Ньютонның суыну заңы:

$$\frac{dT}{dt} = -k(T - T_{орт})$$

Мұндағы:

• T– уақыт бойынша температура,

• Торт– қоршаған ортаның температурасы,

• K – пропорционалдық коэффициент.

Жобада оқушылар келесі қадамдарды орындайды:

1. Эксперимент: Ыстық кофенің температурасы уақыт бойынша өлшенеді.

2. Математикалық модель құру: Алынған деректер негізінде дифференциалдық теңдеу құрылады.

3. Шешімін табу:

– Қолмен интегралдау.

– GeoGebra немесе Python арқылы сандық шешім алу.

4. Нәтижені салыстыру: Эксперименттік деректермен салыстырып, модельдің дәлдігін бағалау.

Нәтиже: Оқушылар дифференциалдық теңдеулердің өмірдегі қолданылуын түсінеді.

3. STEM тәсілі

Мысал: Электрлік контурда зарядтың өзгеруін сипаттайтын теңдеу.

$$L\frac{d^2Q}{dt^2}+R\frac{dQ}{dt}+\frac{1}{C}Q=0$$

Берілген мәндер:

• L=1 Гн, R=2 Ом, C=0.5 Ф.

Python арқылы шешу:

•Теңдеуді жүйе ретінде жазу:

dQdt=y[1],d2Qdt2=−(R/L)y[1]−(1/(LC))y[0]

•solve_ivp() көмегімен шешу.

•График салу.

Нәтиже: Оқушылар STEM тәсілі арқылы инженерлік есептерді шығара алады.

4. Геймификация (Ойын элементтері)

Мысал: «Жарысқа қатысу» ойыны.

Мысалы, оқушыларға «Көліктің тежелуін сипаттайтын теңдеуді шешіп, ең қауіпсіз көлік қайсысы екенін анықта» деген тапсырма беріледі.

Теңдеу:

$$\frac{dv}{dt}=-\mu g$$

Оқушылар келесі әрекеттерді орындайды:

1. Әртүрлі көлік түрлері үшін μ коэффициентін алады.

2. Теңдеуді шешіп, әр көліктің тоқтау қашықтығын анықтайды.

3.Деректерді кестеге енгізіп, ең қауіпсіз көлікті таңдайды.

Нәтиже: Оқушылар теңдеулерді шешу дағдыларын ойын түрінде дамытады.

Нәтижелер және талқылау

Жоғары сынып оқушыларының дифференциалдық теңдеулерді шешу дағдыларын дамыту үшін Геогебра, Wolfram Alpha, жобалық оқыту, STEM тәсілі және геймификация қолданылды.

1. Геогебра және Wolfram Alpha:

Оқушылардың 85%-ы графикалық шешімдерді жақсы түсінді, ал 72%-ы шешімнің дұрыстығын тексеруге қызығушылық танытты. Қателер азайып, есептеу жылдамдығы артты.

2. Жобалық оқыту:

Оқушылар Ньютонның суыну заңына негізделген жобаларды орындап, теорияны практикамен байланыстырды. 78%-ы өз дағдыларын жетілдіріп, топтық жұмыс пен шығармашылық қабілеттері дамыды.

3. STEM тәсілі:

Оқушылар түрлі ғылым салаларындағы есептерді шешті (электр, популяция динамикасы, қаржы). 80%-ы әдісті пайдалы деп тапты, Python арқылы сандық әдістерді үйренуге қызығушылық артты.

4. Геймификация:

Ойын элементтері арқылы тапсырмаларды орындау 90% оқушы үшін қызықты әрі тиімді болды. Логикалық ойлау мен белсенділік артты.

Бұл әдістер оқушылардың қызығушылығын арттырып, математикалық ойлау, модельдеу және сандық әдістерді қолдану дағдыларын жақсартты.

Қорытынды

Жоғары сынып оқушыларының дифференциалдық теңдеулерді шешу дағдыларын дамытуда инновациялық әдістерді қолдану олардың математикалық қабілеттерін арттырумен қатар, логикалық ойлау және модельдеу дағдыларын қалыптастыруға ықпал ететіні анықталды. Оқушылардың сандық әдістер мен бағдарламалық құралдарды қолдану арқылы есептерді шешуі олардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, оқу үдерісін жеңілдетеді. Зерттеу барысында Геогебра, Wolfram Alpha сияқты платформалардың қолданылуы есептердің визуалды шешімін көрнекі түрде түсінуге мүмкіндік берді. Сонымен қатар, Euler әдісі мен Python бағдарламалау ортасын пайдалану арқылы сандық шешімдерді есептеу оқушылардың алгоритмдік ойлау қабілеттерін дамытуға көмектесті. Бұл әдістер дәстүрлі оқыту тәсілдеріне қарағанда тиімдірек екені байқалды. Жобалық оқыту әдісі оқушылардың дифференциалдық теңдеулерді нақты өмірдегі процестермен байланыстырып шешуіне жағдай жасады. STEM тәсілін енгізу арқылы физика, биология, экономика сияқты салаларда қолданылатын есептерді шығару олардың пән аралық байланысын түсінуге көмектесті. Геймификация элементтері оқушылардың белсенділігін арттырып, олардың өздігінен оқуына мүмкіндік берді. Коллаборативті оқыту әдісі арқылы оқушылар бірлескен жұмыс барысында күрделі мәселелерді шешіп, ұжымдық талқылау арқылы білімдерін бекітті. Бұл әдіс олардың коммуникативті дағдыларын дамытуға, математикалық тұжырымдарды тереңірек түсінуге және бірлескен шешім қабылдау қабілеттерін жетілдіруге ықпал етті.

Ақпараттық технологияларды қолдану дифференциалдық теңдеулерді шешу процесін автоматтандыруға мүмкіндік береді. Арнайы жасалған компьютерлік бағдарламалар зерттеушілерге ыңғайлы интерфейс пен көптеген функцияларды ұсынады, бұл жұмысты айтарлықтай жеңілдетіп, нәтижелердің өнімділігі мен дәлдігін арттырады [3].

Әдебиеттер

1. Досымбетов А.И. 11 сыныпта дифференциалдық теңдеулер тарауын оқыту әдістемесі. // UTU.kz. – 2022 – 2б.

2. Заманбекова Ж.А. Инновациялық оқыту технологиясын қазіргі білім беру жүйесінде тиімді қолданудың маңыздылығы. // EduIndex. – 2024 – 2б.

3. Баранова А.В, Окулова Е.А. Анализ эффективности применения современных ит при решении дифференциальных уравнений // Студентический научный форум. – 2024 – 3б.

ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ҚОСЫМША ТЕОРЕМАЛАРДЫҢ КӨМЕГІМЕН ШЕШУГЕ ҮЙРЕТУ ӘДІСТЕМЕСІ

А.О. Әмірханова

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің магистранты, Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы.

Ғылыми жетекші: Е.А. Тұяқов, п.ғ.к., профессор

Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы.

Аннотация. Мақалада геометриялық есептерді шешуде қосымша теоремаларды қолданудың әдістемелік негіздері қарастырылады. Геометрияны тереңдетіп оқытуға Чева, Менелай, Птолемей сияқты теоремаларды пайдалануға арналған әдістемелік тәсілдер ұсынылады. Сонымен қатар, геометриялық есептерді қосымша теоремалар арқылы шешудің тиімді жолдары көрсетіліп, практикалық мысалдар келтірілген.

Түйінді сөздер: геометрия, Чева теоремасы, Менелай теоремасы, Птолемей теоремасы, геометриялық есептер, оқыту әдістемесі

Аннотация. В статье рассматриваются методические основы применения дополнительных теорем при решении геометрических задач. Предлагаются подходы к углублённому изучению геометрии с использованием таких теорем, как теоремы Чевы, Менелая и Птолемея. Также анализируются эффективные методы решения геометрических задач с привлечением дополнительных теоретических положений, сопровождаемые практическими примерами.

Ключевые слова: геометрия, теорема Чевы, теорема Менелая, теорема Птолемея, геометрические задачи, методика преподавания

Annotation: The article explores the methodological foundations for applying additional theorems in solving geometric problems. It proposes approaches to the in-depth study of geometry through the use of theorems such as those of Ceva, Menelaus, and Ptolemy. Furthermore, the paper analyzes effective methods of problem-solving by employing supplementary theoretical principles, supported by practical examples.

Keywords: geometry, Ceva’s theorem, Menelaus’s theorem, Ptolemy’s theorem, geometric problems, teaching methodology

Геометрия – математиканың бір саласы ретінде кеңістіктегі пішіндер мен олардың қасиеттерін зерттейді. Бұл пән оқушыларға кеңістіктегі бейнелер мен фигуралар арасындағы қатынастарды терең

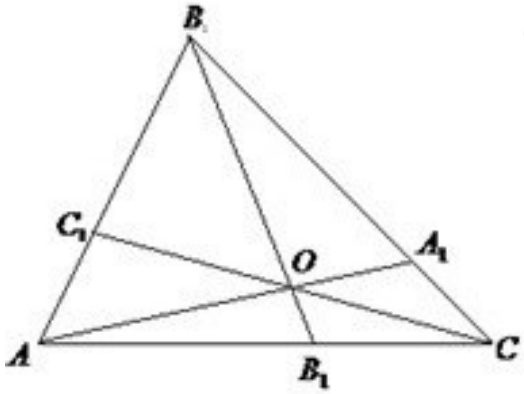
түсінуге мүмкіндік береді. Дегенмен, геометриялық есептерді шешу барысында кейде қарапайым теоремаларды қолдану жеткіліксіз болуы мүмкін. Мұндай жағдайда қосымша теоремалар көмекке келеді. Қосымша теоремалар геометриялық есептерді шешудің тиімді жолдарын көрсетіп, оқушыларға шешім табу процесін жеңілдетуге мүмкіндік береді.

Чева, Менелай, Стьюарт, Птолемей, Эйлер түзуі мен Эйлер шеңбері сияқты қосымша теоремалар геометрияның маңызды нәтижелері болып табылады [1]. Олар кеңістіктегі әртүрлі нүктелер мен түзулер арасындағы ерекше қатынастарды анықтап, оқушыларға күрделі есептерді шешуде көмектеседі. Бұл теоремаларды дұрыс қолдану, тек есепті шешудің жолын көрсету ғана емес, сонымен қатар оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытуға ықпал етеді [2].

Геометриялық есептерді шешуде қосымша теоремаларды қолданудың әдістемелік негіздерін жүйелі түрде анықтап, олардың оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытудағы рөлін дәлелдеуде жатыр.

Чева теоремасы үшбұрыштың ішкі нүктелерімен байланысты есептерде жиі қолданылады [3]. Ол медианалар, биссектрисалар және биіктіктердің бір нүктеде қиылысатынын дәлелдеуге көмектеседі.

1678 жылы итальян математигі Чева (1648-1737) үшбұрыштың төбелерінен жүргізілген үш кесіндінің бір нүктеде қиылысуының қажетті және жеткілікті шартын анықтаған (1 сур.). Ол теорема былай айтылады.

1-сурет

Теорема 1 (Чева теоремасы). *ABC үшбұрышының AB, AC, BC қабырғаларында жататын сәйкес C_1, B_1, A_1 нүктелері берілген. Онда AA_1, BB_1, CC_1 кесінділері бір нүктеде қиылысуы үшін*

$$\frac{AB_1}{B_1C}\cdot\frac{CA_1}{A_1B}\cdot\frac{BC_1}{C_1A}=1 \qquad (1)$$

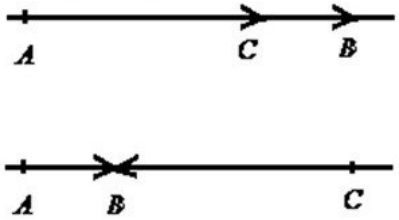
теңдігінің орындалуы қажетті және жеткілікті.

1-мысал. Чева теоремасын қолданып, үшбұрыштың медианалары бір нүктеде қиылысатынын оңай дәлелдеуге болады.

Шынында да, AA_1, BB_1, CC_1 кесінділері ABC үшбұрышының медианалары болсын. Онда $AC_1 = C_1B, BA_1 = A_1C, AB_1 = B_1C$ теңдіктерін ескере отырып, теңдігі орындалатынын көреміз. Онда AA_1, BB_1, CC_1 Чева теоремасы бойынша кесінділері бір нүктеде қиылысады.

Ескерту. AB түзуінің бойынан C нүктесін алайық. Онда $\overrightarrow{AC}$ және $\overrightarrow{CB}$ векторлары коллинеар болады. Сондықтан λ саны табылып, $\overrightarrow{AC} = \lambda \cdot \overrightarrow{CB}$ немесе $\dfrac{\overrightarrow{AC}}{\overrightarrow{CB}} = \lambda$ теңдігі орындалады [4].

Мұнда, егер $\overrightarrow{AC} \uparrow\uparrow \overrightarrow{CB}$ болса, яғни C нүктесі кесіндісінде жатса, онда $\lambda > 0$ болады (2 сур.).

2-сурет

Егер $\overrightarrow{AC} \uparrow\downarrow \overrightarrow{CB}$ болса, яғни C нүктесі AB кесіндісімен тысқары жатса, онда $\lambda < 0$ болады. Сонымен $\dfrac{\overrightarrow{AB}}{\overrightarrow{CB}}$ векторлар қатынасын, егер $\overrightarrow{AC} \uparrow\uparrow \overrightarrow{CB}$ болса, «+» таңбасымен, ал $\overrightarrow{AC} \uparrow\downarrow \overrightarrow{CB}$ болса, онда «+» таңбасымен алынатын сан деп түсіну керек.

Осы ескертуді ескере отырып, Чева теоремасының жалпылама түрін келтірейік.

Теорема 2 (Чева теоремасының жалпылама түрі). *Айталық, ABC үшбұрышының сәйкес A, B, C төбелерінен өтетін a, b, c түзулері BC, AC, AB түзулерімен сәйкес A_1, B_1, C_1 нүктелерінде қиылыссын. Онда a, b, c түзулері бір нүктеде қиылысуы үшін немесе өзара параллель болу үшін [5].*

$$\frac{\overrightarrow{AB_1}}{\overrightarrow{B_1C}} \cdot \frac{\overrightarrow{CA_1}}{\overrightarrow{A_1B}} \cdot \frac{\overrightarrow{BC_1}}{\overrightarrow{C_1A}} = 1 \qquad (2)$$

теңдігінің орындалуы қажетті және жеткілікті.

Менелай «Сферикалық үшбұрыштар туралы» («Σφαιρικά») атты еңбегінде теореманы жазған. Бұл еңбек астрономия мен сферикалық геометрияға арналған, бірақ оның ішінде жазықтықтағы үшбұрыштарға қатысты да маңызды нәтижелер бар [6].

Менелай теоремасы негізінен Евклидтің «Негіздер» («Elementa») еңбегінде кездесетін пропорцияларға сүйенеді, бірақ оны толыққанды

түрде дәлелдеген және қолданған бірінші ғалым – Менелай [7]. Оның теоремасы кейіннен араб, парсы және еуропалық математиктерге белгілі болды.

Менелай теоремасы Чева теоремасының “қарама-қарсысы” болып табылады. Егер Чева бір нүктеде қиылысатын түзулер үшін қолданылса, Менелай теоремасы бір түзу бойында жататын нүктелер үшін қолданылады.

Бұл теорема аффиндік геометрияда, сферикалық геометрияда, астрономияда және навигацияда маңызды рөл атқарады.

Менелай теоремасы алғаш рет б.з. I–II ғасырларында тұжырымдалғанымен, оның идеялары кейінгі ғасырларда кеңінен дамытылды. Әсіресе, араб және ортағасырлық еуропалық математиктер оны үшбұрыштар мен сфералық геометрияда қолданды [8]. Александриялық Менелай (I-II ғасыр) грек математигі және сфералық геометрия негізін қалаушылардың бірі.

Теорема (Менелай теоремасы). *ABC үшбұрышы берілген және A_1, B_1, C_1 нүктелері сәйкес BC, AC, AB түзулерінің бойынан алынған. Онда A_1, B_1, C_1 нүктелері бір түзудің бойында жатуы үшін [8]*

$$\frac{\overrightarrow{AC_1}}{\overrightarrow{C_1B}} \cdot \frac{\overrightarrow{BA_1}}{\overrightarrow{A_1C}} \cdot \frac{\overrightarrow{CB_1}}{\overrightarrow{B_1A}} = -1 \qquad (3)$$

теңдігінің орындалуы қажетті және жеткілікті.

1 – мысал. Үшбұрыш ABC берілген. AC қабырғасын созу арқылы С нүктесінен тысқары N нүктесі алынды, әрі $AC = 2CN$. BC қабырғасында M нүктесі таңдалған, мұнда $BM : MC = 1 : 3$. Түзу MN қабырғасы АВ-ны қандай қатынаста бөледі?

Шешуі (Менелай теоремасы арқылы):

Менелай теоремасына сәйкес, егер түзу үшбұрыштың қабырғаларын (немесе олардың созындыларын) қиып өтсе, онда келесі теңдік орындалады:

$\frac{AK}{KB} \cdot \frac{BM}{MC} \cdot \frac{CN}{NA} = 1$, мұндағы K – түзу MN-нің АВ қабырғасымен қиылысу нүктесі.

Берілгені бойынша $BM : MC = 1 : 3$, демек $\frac{BM}{MC} = \frac{1}{3}$.

Сондай-ақ $AC = 2 \cdot CN.$ Егер CN = x десек, онда $AC = 2x.$ Ал А-дан N-ге дейінгі қашықтық $AN = AC + CN = 2x + x = 3x$. Олай болса, $\frac{CN}{NA} = \frac{x}{3x} = \frac{1}{3}$. Енді Менелай теоремасының формуласын қолданамыз:

$\frac{AK}{KB} \cdot \frac{1}{3} \cdot \frac{1}{3} = 1$ бұдан $\frac{AK}{KB} = 9$.

Демек, MN түзуі АВ қабырғасын А-дан бастап 9 : 1 қатынасында

бөледі.

Жауабы: АВ-ны 9:1 қатынасында бөледі.

Птолемей теоремасы алғаш рет Птолемейдің «Альмагест» (Almagest) атты еңбегінде кездеседі. Бұл еңбек астрономияның негізгі теорияларын түсіндіретін маңызды кітаптардың бірі болып саналады. Оның ішінде хорда функцияларын есептеу, тригонометрия және дөңгелекке қатысты геометриялық теоремалар бар.

Дегенмен, Птолемей теоремасының өзі оған дейін белгілі болған болуы мүмкін. Гиппарх (б.з.д. II ғ.) және басқа антикалық математиктер де осыған ұқсас нәтижелерді зерттеген. Бірақ теореманы нақты түрде алғаш қолданған және жазып қалдырған адам – Птолемей.

Қолданылуы

1.Тригонометрия: Птолемей бұл теореманы шеңбердегі хорда ұзындықтарын есептеу үшін қолданған, бұл қазіргі тригонометриялық функциялардың бастамасы болды.

2.Астрономия: «Альмагест» еңбегінде шеңберлік қозғалыстарды есептеуде қолданылған.

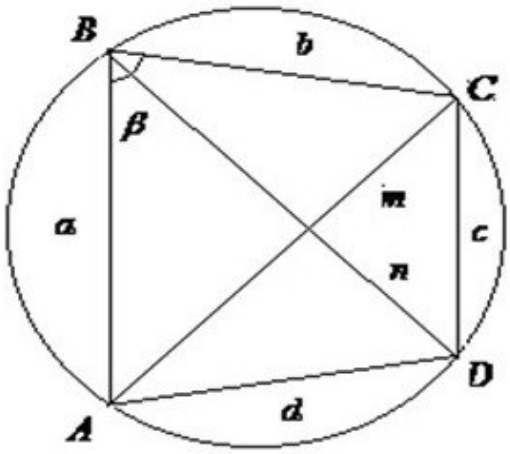
3.Геометрия: Бұл теорема төртбұрыштардың ерекше қасиеттерін зерттеуде маңызды рөл атқарады.

4.Комплекс сандар: Қазіргі математикада Птолемей теоремасы комплекс сандар арқылы да дәлелденеді.

Птолемей теоремасы антикалық дәуірдегі ең маңызды геометриялық нәтижелердің бірі болып табылады. Ол тригонометрияның дамуына үлкен үлес қосты және астрономияда қолданылды. Бұл теореманы Птолемей өз еңбектерінде пайдаланғанымен, оның идеялары одан бұрын да белгілі болуы мүмкін.Птолемей теоремасы. *Шеңберге іштей сызылған төртбұрыш диагональдарының көбейтіндісі оның қарама-қарсы қабырғаларының көбейтінділерінің қосындысына тең.*

$ABCD$ шеңберге іштей сызылған төртбұрыш болсын. $AB = a, BC = b, CD = c, AD = d, AC = m, BD = n$ және $\angle ABC = \beta$ деп белгілейік (3 сур.).

$$m \cdot n = ac + bd.$$

3-сурет

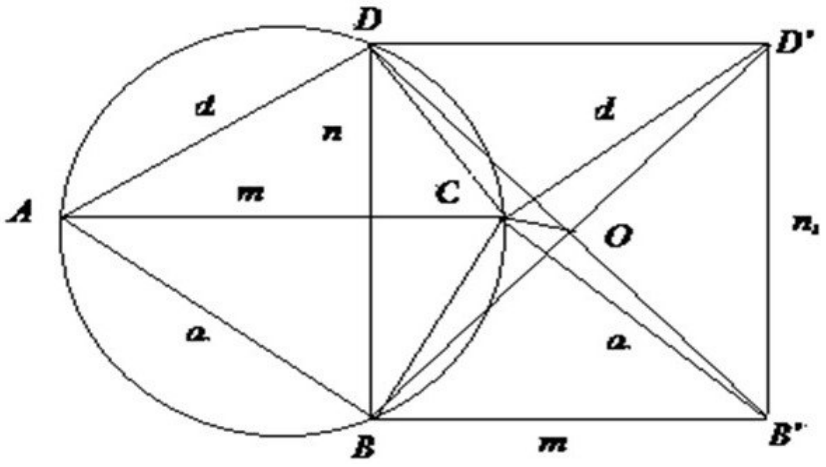
1-мысал. Егер $ABCD$ төртбұрышы шеңберге іштей сызылған болса, онда оның ауданы

$$S=\sqrt{(p-a)(p-b)(p-c)(p-d)} \qquad (4)$$

формула бойынша табылады. Мұнда a,b,c,d -төртбұрыштың қабырғалары, ал p -оның жарты периметрі.

Шешуі. 4-суретте көрсетілгендей A нүктесі C-ға көшетіндей етіп, ABD үшбұрышын $CB'D'$ үшбұрышына параллель көшірелік. $BB'D'D$ параллелограмның диагональдары $BD'=p$, $DB'=q$ болсын. Осыдан $S_{ABCD}=\frac{1}{2}S_{BB'D'D}$ болатынын тексеру қиын емес. Онда $S_{BB'D'D}=S$-ті тапсақ жеткілікті. O нүктесі параллелограмының диагональдарының қиылысу нүктесі болсын. OD кесіндісі BCD' және CDB' үшбұрыштарының медианасы болады. Қабырғалары бойынша медианаңы анықтау формуласын қолдансақ, $4CO^2=2(b^2+d^2)-p^2=2(a^2+c^2)-q^2$ теңдігін аламыз. Осыдан

$$p^2-q^2=2(b^2+d^2-a^2-c^2) \qquad (5).$$

4-сурет

Екінші жағынан, косинустар теоремасы бойынша

$p^2 = m^2 + n^2 - 2mn\cos\beta'$; $q^2 = m^2 + n^2 - 2mn\cos\beta = m^2 + n^2 + 2mn\cos\beta'$

теңдіктерін аламыз. Осыдан

$p^2 - q^2 = -4mn\cos\beta' = 4mn\cos\beta = 4mn\sqrt{1-\sin^2\beta}$;

$S = S_{BB'D'D} = mn\sin\beta \Rightarrow \sin\beta = \frac{S}{mn}$;

$$p^2 - q^2 = 4mn\sqrt{1-\frac{S^2}{m^2n^2}} = 4\sqrt{m^2n^2 - S^2} \qquad (6).$$

Сонда (5), (6) теңдіктерден

$$S = \frac{1}{2}\sqrt{4m^2n^2 - (b^2 + d^2 - a^2 - c^2)^2} =$$

$$= \frac{1}{2}\sqrt{(2mn + a^2 + c^2 - b^2 - d^2)(2mn - a^2 - c^2 + b^2 + d^2)}.$$

Птолемейдің теоремасы бойынша $m \cdot n = ac + bd$ теңдігін ескере отырып, мынаны аламыз:

$$S = \frac{1}{2}\sqrt{2ac + 2bd + a^2 + c^2 - b^2 - d^2} \cdot \sqrt{2ac + 2bd - a^2 - c^2 + b^2 + d^2} =$$

$$= \frac{1}{2}\sqrt{\left[(a+c)^2 - (b-d)^2\right]\left[(b+d)^2 - (a-c)^2\right]} =$$

$$= \frac{1}{2}\sqrt{(a+b+c-d)(a+c+d-b)(a+b+d-c)(b+c+d-a)} =$$

$$2\sqrt{(p-a)(p-b)(p-c)(p-d)}.$$

Мұнда $2p = a + b + c + d$. Осыдан $S_{ABCD} = \frac{1}{2}S$ болатынын ескере отырып, (4) формуланы аламыз.

Ескерту. Осы есепте қолданылған үшбұрыш медианасын анықтауға арналған формула параллелограмның диагональдары мен қабырғаларының арасындағы байланысты өрнектейтін формула бойынша оңай дәлелденеді.

Қорытынды

Зерттеу барысында геометриялық есептерді шешуде қосымша теоремаларды қолданудың әдістемелік негіздері анықталды. Птолемей, Чева теоремалары, сондай-ақ Эйлер түзуі мен Эйлер шеңбері оқушылардың кеңістіктік және логикалық ойлау қабілетін арттыруда маңызды құрал ретінде ерекшеленді. Қосымша теоремаларды қолдану есептерді шешудің жаңа тәсілдерін ұсына отырып, математикалық білім беру үдерісін байытады және оқушылардың аналитикалық ойлауын дамытады. Зерттеу нәтижелері оқу бағдарламалары мен әдістемелік нұсқаулықтарға елеулі қосымша болып табылады және геометрия пәнін оқытудың сапасын арттыруға ықпал етеді.

Әдебиеттер

1. Киселев А.П. Геометрия. 1-бөлім: Планиметрия. – Мәскеу: Просвещение, 1980. – 256 б.
2. Рахымбек Д. Планиметрия элементтері мен есептерді шешудің әдістемесі. – Алматы: Эверо, 2015. – 320 б.
3. Погорелов А.В. Планиметрия: Оқулық. – Мәскеу: Наука, 1994. – 224 б.
4. Гусев В.А. Планиметрия: Дәрістер курсы. – Санкт-Петербург: Лань, 2015. – 304 б.
5. Киселев А.П. Геометрия: Планиметрия. Оқулық. – Алматы: Мектеп, 1980. – 240 б.
6. Гуев Л.В. Планиметрия есептері мен шешу әдістері. – Мәскеу: МГУ, 1993. – 198 б.
7. Тимофеев В.А. Геометрия есептері жинағы: Планиметрия. – Мәскеу: Просвещение, 1990. – 192 б.
8. Петросян Г.В. Геометрия: Планиметрия және оның әдістемесі. – Алматы: Қазақ университеті, 2001. – 275 б.

НЕГІЗГІ МЕКТЕПТІҢ АЛГЕБРА КУРСЫНДАҒЫ РАЦИОНАЛ ТЕҢСІЗДІКТЕР МЕН ОЛАРДЫҢ ЖҮЙЕСІН ШЕШУ ӘДІСТЕРІ

М.А. Барат

Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университетінің магистранты, ҚР, Алматы қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада рационал теңсіздіктер және олардың жүйелерін шешу әдістері қарастырылады. Рационал теңсіздіктердің түрлері және олардың берілу формулалары ғана емес, бөлшек-рационал теңсіздіктерді интервалдар әдісі арқылы шешу амалдары да көрсетілген. Теңсіздіктердің анықталу облысы, түбірлерді табу әдістері және шешімін жазу ережелері нақты мысалдармен түсіндіріледі. Сонымен қатар, рационал теңсіздіктер мен олардың жүйелерін шешудің жалпы схемасы, интервалдар әдісі және жаңа айнымалы енгізу тәсілдеріне мысалдар көрсетілді. Осы зерттеу нәтижесінде рационал теңсіздіктерді шешудің тиімді тәсілдері қарастырылып, олардың теориялық және практикалық маңызы анықталды. Бұл тақырып оқушылар мен студенттерге математикалық есептерді шешуде үлкен көмек береді.

Түйінді сөздер: теңсіздіктер, рационал теңсіздіктер, бүтін-рационал теңсіздіктер, бөлшек-рационал теңсіздіктер, теңсіздіктер шешімі, интервалдар әдісі.

Аннотация. В данной статье рассматриваются рациональные неравенства и методы решения их систем. Показаны не только виды рациональных неравенств и формулы их передачи, но и способы решения дробно-рациональных неравенств методом интервалов. Область определения неравенств, методы нахождения корней и правила написания решения объясняются на конкретных примерах. Кроме того, были продемонстрированы общая схема решения рациональных неравенств и их систем, метод интервалов и примеры подходов к введению новой переменной. В результате этого исследования были рассмотрены эффективные подходы к решению рациональных неравенств и определено их теоретическое и практическое значение. Эта тема очень помогает ученикам и студентам в решении математических задач.

Ключевые слова: неравенство, рациональные неравенства, целочисленные-рациональные неравенства, дробно-рациональные неравенства, решение неравенства, метод интервалов.

Abstract. This article discusses rational inequalities and methods for solving their systems. Not only the types of rational inequalities and the formulas for their transfer are shown, but also the operations for solving fractional-rational inequalities using the method of intervals. The area of definition of inequalities, methods for finding roots and rules for writing a solution are explained by specific examples. In addition, a general scheme for solving rational inequalities and their systems, the method of intervals and examples of ways to introduce a new variable were shown. As a result of this study, effective approaches to solving rational inequalities were considered and their theoretical and practical significance was determined. This topic will greatly help schoolchildren and students in solving mathematical problems.

Key words: inequality, rational inequality, integer-rational inequalities, fractional-rational inequalities, inequality solution, interval method.

Кіріспе

Негізгі орта білімнің мақсаты – тұлғаның жалпы мәдениетін қалыптастыру, тұлғаны қоғам өміріне бейімдеу, кәсіпті, мамандықты саналы түрде таңдауға және меңгеруге негіз жасау, оның ішінде білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескеру [1.2-тарау]. Яғни, оқушылардың негізгі мектепте білім алуы кейінгі келешекте тұлға болып қалыптасатындығының тікелей іргетасы. Ал, рационал теңсіздіктер мен олардың жүйесін оқыту- осы негізгі мектеп оқушыларына математикалық білім берудің маңызды бөлігі болып табылады, сонымен қатар оқушылардың логикалық және аналитикалық ойлау қабілеттерін дамытуда маңызды рөл атқарады. Бірақ бұл тақырыпты меңгеру кезінде оқушылардың теориялық материалды түсінуі мен практикалық есептерді шешуде қиындықтарға тап болуы жиі кездеседі, себебі көп жағдайда түсіндіру теориялық сипатта болып, практикалық қолданыс пен нақты әдістемелік нұсқаулар жеткіліксіз болуы мүмкін. Рационал теңсіздіктер мен олардың жүйелерін шеше білу оқушының математикадан базалық білімі мен емтихан тапсырудағы базалық даярлығының бір бөлігін қамтамасыз етеді.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Оқушыларды теңсіздіктер тақырыбымен таныстырғанда, бірінші теңсіздік таңбалары және сәйкесінше қойылатын жақша түрлері үйретіледі. Теңсіздік таңбалары қатаң ($<,>$) және қатаң емес ($\leqslant,\geqslant$) деп бөлінеді. Қатаң теңсіздік $ax > b$ және $ax < b$ (1) өрнек түріндегі теңсіздік болса, қатаң емес теңсіздік $ax \leq b$ және $ax \geq b$ (2) бейнесіндегі теңсіздіктер. Теңсіздіктерді шешу барысында анықталу облысын анықтап, анықталу облысына кіретін жауап аралықтарын тік жақшамен [], анықталу облысына кірмейтін жауап аралықтарын жәй жақшамен () көрсетеміз. Аралық ішінде бір ғана сан жауапқа кірмейтін

жағдайда, аралықты екі аралыққа бөліп жаза аламыз немесе толық аралықты жазып, ал жауапқа кірмейтін бір ғана жауапты фигуралы жақшамен {} көрсетуге болады. Рационал теңсіздіктерге келетін болса, оларды 2 топқа бөліп қарастырып алайық. Олар бүтін-рационал теңсіздіктер және бөлшек-рационал теңсіздіктер. *Бүтін- рационал теңсіздіктер* деп көпмүшелік түрінде берілетін, айнымалы тек алымында ғана болатын теңсіздік. Бүтін-рационал теңсіздіктер қатарына $ax > b$ және $ax < b$ (1) түрінде болатын сызықтық теңсіздіктер, $ax^2 + bx + c < 0$ және $ax^2 + bx + c > 0$ (3) түрінде берілетін квадраттық теңсіздіктер және 2-ден жоғары дәрежелі көпмүшелік теңсіздіктерді жатқызамыз. Мысалы, т.б.. Ал, *бөлшек-рационал теңсіздік* – бұл айнымалысы бөлшек-рационал өрнектің құрамында болатын теңсіздік. Мұндай теңсіздіктерде көпмүшеліктердің қатынасы беріліп, олар бір-біріне салыстырылады. Жалпы түрде бөлшек- рационал теңсіздік келесі түрде жазылады:

$$\frac{P(x)}{Q(x)} \geq 0, \qquad \frac{P(x)}{Q(x)} \leq 0, \qquad \frac{P(x)}{Q(x)} > 0, \qquad \frac{P(x)}{Q(x)} < 0$$

(3)

мұндағы P(x) және Q(x) – көпмүшелер, ал Q(x) ≠ 0, яғни бөлімдегі өрнек анықталу облысында нөлге тең болмауы қажет. Мысалы, $\frac{x+1}{x^2+5x} < 0$

Рационал теңсіздіктерді шешу кезінде келесі негізгі қағидалар қарастырылады[2, 69-б]:

1 Бөлшектің алымы мен бөлімінің жеке-жеке түбірлері табылады.

2 Анықталу облысы анықталады.

3 Сан осінде нүктелердің таңбалары зерттеледі.

4 Шешім сан аралықтары немесе интервалдар арқылы беріледі.

Рационал теңсіздіктерді шешу сан аралықтарын зерттеу әдісімен жүргізіледі. Бұл әдісте теңсіздік орындалатын аралықтар таңбаланады және есептің шартына сай шешім қабылданады.

1-мысал. $\frac{36 - 25x^2}{x^2 + 2x + 3} \leq 0$ [3]

Ең бірінші,берілген бөлшек-рационал теңсіздіктің бөлімінің жек түбірлерін анықтауға кірісеміз:

$x^2 + 2x + 3 \neq 0 \quad D = 4 - 12 < 0 \quad x \in R$

Бөліміндегі квадраттық теңдеуді шешу барысында, көріп отырғанымыздай дискриминант мәні анықталмағандықтан, анықталу облысы кез келген мәнді қабылдай алады. Ары қарай, алымындағы квадраттық өрнектің түбірлерін анықтап аламыз:

$36 - 25x^2 \le 0 \quad | \times (-1)$

$25x^2 - 36 \ge 0$

$25\left(x^2 - \frac{36}{25}\right) \ge 0$

$x^2 - \frac{36}{25} \ge 0$

$\left(x - \frac{6}{5}\right)\left(x + \frac{6}{5}\right) \ge 0$

$x_1 = \frac{6}{5} = 1.2; \quad x_2 = -\frac{6}{5} = -1.2$

Түбірлер анықталды, ендігі кезекте интервалдар сызығында (1сур.) осы мәндерді қатаң еместігін ескере отырып белгілейміз де, аралық таңбаларын зерттейміз.

1 сурет.

Бізге, аралықтағы таңбалары бойынша, нөлден артық деп берілгендіктен оң таңбадағы аралықтарды жауап деп қарастырамыз.

Яғни, $x \le -1.2 \;\; x \ge 1.2$

Жауабы: $x \in (-\infty; -1{,}2] \cup [1{,}2; +\infty)$

Рационал теңсіздіктер жүйесі – бұл бірнеше рационал теңсіздіктердің жиынтығы, олардың шешімі барлық теңсіздіктерді бір уақытта қанағаттандыратын мәндер жиыны болып табылады. Бөлшек-рационал теңсіздіктер төмендегідей түрде беріледі:

$$\begin{cases} \frac{P_1(x)}{Q_1(x)} > 0 \\ \frac{P_2(x)}{Q_2(x)} \le 0 \end{cases} \qquad (4)$$

Мұндай жүйелерді шешу барысында әрбір теңсіздіктің жеке шешімдері табылып, олардың қиылысу аймағы анықталады. Бұл әдіс аралықтарды салыстыру қағидасына негізделген.

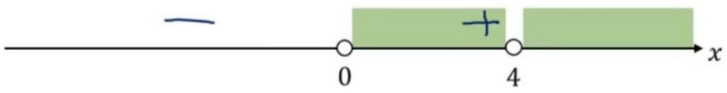
2-мысал. $\begin{cases} \frac{4}{x^2 - 4x} < \frac{1}{x - 4} \\ \frac{1}{x - 7} > \frac{1}{x + 8} \end{cases}$ [3]

Бөлшек-рационал теңсіздіктер жүйесін шешу үшін ең бірінші әр бөлшек үшін анықталу облыстары мен х-тің қабылдайтын мәндерін анықтап аламыз.

$(4-x)/x(x-4) < 0 \mid \times(-1)$

$$\frac{x-4}{x(x-4)} > 0$$

Енді, шыққан мәндерді аралықтарға қойып (2 сур.), бірінші рационал теңсіздік үшін *x*-тің қабылдайтын мәндерін анықтап аламыз.

2 сурет.

Бірінші, рационал теңсіздік үшін $x \in (0;4) \cup (4;+\infty)$

Дәл осы ретпен, екінші рационал теңсіздік үшін х-тің қабылдайтын мәндерін анықтап аламыз:

$$\frac{x+8-(x-7)}{(x-7)(x+8)} > 0$$

$$\frac{x+8-x+7}{(x-7)(x+8)} > 0$$

$$\frac{15}{(x-7)(x+8)} > 0$$

Енді, шыққан мәндерді аралықтарға қойып (3сур.), екінші рационал теңсіздік үшін *x*-тің қабылдайтын мәндерін анықтап аламыз.

3 сурет.

Екінші, рационал теңсіздік үшін $x \in (-\infty;-8) \cup (7;+\infty)$

Екі жауапты қиылыстыра отырып, екеуіне де ортақ болатын аралықты ортақ жауап ретінде аламыз.

Жауабы: $x \in (7;+\infty)$ *)*

ҚОРЫТЫНДЫ

Рационал теңсіздіктерді шешу – математиканың маңызды бөлімдерінің бірі. Бұл мақалада бөлшек-рационал теңсіздіктердің шешу әдістері мен шешу үшін қолданылатын тәсілдер қарастырылды, сонымен қатар интервалдар әдісі де көрсетілді.

Зерттеу барысында рационал теңсіздіктердің теориялық маңыздылығы мен практикалық қолданысы айқындалды. Бұл теңсіздіктер математикалық анализ, экономика, физика және ықтималдық теориясында маңызды рөл атқаруымен қатар, оларды шешу логикалық ойлауды дамытып, математикалық есептерді тиімді орындауға көмектеседі.

Сондықтан да, рационал теңсіздіктерді меңгеру мектеп оқушылары мен студенттер үшін ғана емес, әртүрлі қолданбалы ғылымдар үшін де үлкен маңызға ие.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3-тамыздағы №348 бұйрығына 3-қосымша «Негізгі орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты».

2. Устименко В.В., Александрович Т.А. «Рационал теңсіздіктерді шешу» тақырыбын қайталау әдістемесі // Веснік ВДУ. – 2023. – №3(120) – 67-73 б.

3. Сканави М.И. Сборник задач по математике // 6-шығарылым.– 1992. 8-бөлім.

АЛГЕБРА КУРСЫНДА СТАТИСТИКА ЭЛЕМЕНТТЕРІН ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Жасұланқызы Ұлпан

1 курс магистранты, Х. Досмұхамедов атындағы

Атырау университеті, Атырау қаласы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі: А.Н. Мырзашева

қ. профессор, техника ғылымдарының кандидаты

Аңдатпа. Мақалада алгебра курсы аясында статистика элементтерін оқытудың теориялық және әдістемелік мәселелері қарастырылады. Қазіргі заманғы білім беру жүйесінде статистикалық білімнің маңызы артып келеді, себебі статистикалық әдістер күнделікті өмірде, ғылыми зерттеулерде және экономикада кеңінен қолданылады. Мақалада 7-9 сыныптарда статистика элементтерін енгізудің қажеттілігі, оны оқыту барысында кездесетін қиындықтар және оларды шешу жолдары талданады. Сонымен қатар, статистиканы оқытуда қолданылатын тиімді әдістер – практикалық тапсырмалар, графикалық көрнекіліктер мен жобалық тәсілдер ұсынылады. Бұл әдістер оқушылардың математикалық ойлау қабілетін дамытуға, нақты өмірден алынған деректерді талдау дағдыларын жетілдіруге көмектеседі. Зерттеу нәтижелері алгебра курсына статистика элементтерін енгізу оқушылардың аналитикалық ойлау қабілетін арттырып, математикалық сауаттылығын дамытуға ықпал ететінін көрсетеді.

Кілтті сөздер: статистика элементтері, алгебра курсы, математикалық білім, практикалық тапсырма, графикалық көрнекілік, жобалық әдіс.

Қазіргі заманғы білім беру жүйесінде статистика элементтерін оқыту маңызды рөл атқарады. Статистика элементтері – орта мектептің алгебра және математикалық талдау курсының маңызды бөлігі. Ол оқушылардың ықтималдық-статистикалық ойлауын дамытуға, деректерді талдауға, диаграммалар мен графиктер құруға және сандық ақпаратпен жұмыс істеуге үйретеді. Статистикалық әдістер күнделікті өмірде, ғылыми зерттеулерде, экономикада және басқа да салаларда кеңінен қолданылады. Сондықтан мектеп бағдарламасында статистика элементтерін енгізу – оқушыларды ақпаратпен жұмыс істеуге, оны талдауға, интерпретациялауға және негізделген шешімдер қабылдауға үйретудің маңызды аспектісі.

Алгебра курсында статистика элементтерін оқыту оқушылардың математикалық ойлау қабілетін дамытуға және нақты өмірден алынған деректерді түсіндіру дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі. Алайда, бұл тақырыпты оқыту барысында бірқатар қиындықтар туындайды, мысалы, оқушылардың теориялық ұғымдарды түсінуіндегі қиындықтар, статистикалық әдістерді қолдану деңгейінің әртүрлілігі және практикалық есептерді шешуде кездесетін кедергілер.

Орта мектепте статистика элементтерін оқыту жүйелі түрде жүзеге асады. 7-сыныптан бастап оқушылар статистикалық мәліметтерді жинақтау, оларды өңдеу және талдау тәсілдерімен танысады. 8-сыныпта орта мән, мода, медиана сияқты статистикалық көрсеткіштерді есептеу және деректерді графикалық түрде көрсету әдістері оқытылады. Ал 9-сыныпта ықтималдықтар теориясының негізгі ұғымдары енгізіліп, оқушылар ықтималдықты есептеуді үйренеді. 1-кестеде 7-9 сыныптарда статистика элементтерінің оқытылу реті көрсетілген [1].

Кесте – 1. Статистика элементтерінің оқытылу реті

Сынып	Бөлім	Тақырыптар	Сағат саны
7 сынып	Статистика элементтері	Вариациялық қатар	1
		Абсолютті жиілік және салыстырмалы жиілік. Жиілік кестесі	2
		Жиілік алқабы	3
8 сынып	Статистика элементтері	Жиілік алқабы, жиілік гистограммасы	3
		Орта мән. Дисперсия. Стандартты ауытқу	3
9 сынып	Ықтималдықтар теориясының элементтері	Ықтималдықтар теориясының негіздері	5
		Мәтінді есептерді шығару	3

Статистика элементтерін оқыту барысында оқушылар түрлі қиындықтарға тап болады:

1. Өмірмен байланысын түсіну және оларды қолдану: Статистика элементтері тақырыптарының нақты өмірмен байланысын түсіну және оларды қолдану деңгейі де әртүрлі.

2. Деректерді талдау дағдыларының жетіспеушілігі: Көптеген оқушылар статистикалық мәліметтерді талдау мен интерпретациялауда қиналады.

3. Оқыту әдістемесінің жеткіліксіздігі: Көрнекі құралдардың, интерактивті әдістердің аз қолданылуы оқушылардың қызығушылығын төмендетуі мүмкін.

Математикалық статистика – ғылыми және практикалық қорытындылар жасау үшін бақылау нәтижелерін жүйелеу, өңдеу және зерттеудің математикалық әдістеріне арналған математиканың бөлімі [2]. Оқушылар статистика элементтерін көбінесе тек сандық мәліметтер жиынтығы ретінде қабылдайды, сондықтан оны түсінікті әрі қызықты ету үшін келесі әдістер ұсынылады:

- Практикалық тапсырмалар: Оқушылардың күнделікті өмірден алынған мысалдар арқылы статистикалық заңдылықтарды түсінуін қамтамасыз ету.
- Графикалық көрнекіліктер: Деректерді диаграммалар мен кестелер арқылы көрсету арқылы статистикалық ойлау қабілетін жақсарту.
- Жобалық әдіс: Оқушылардың нақты деректермен жұмыс істеп, шағын зерттеулер жүргізуі олардың тақырыпты терең түсінуіне ықпал етеді.

Практикалық тапсырма. **2**-кестеде бір мектептегі 6-сынып оқушыларының салмақтары берілген. Осы кестені қолданып: 1) таңдаманың көлемін; 2) арифметикалық ортасын; 3) дисперсияны табыңдар [3].

Кесте – 2. Мектептегі 6-сынып оқушыларының салмақтары

58	56	56	57	55
57	59	56	58	58
56	59	58	59	57
55	57	59	56	57
58	56	59	59	56

Шешуі: **1) Таңдама көлемі: n=25**

2) Арифметикалық ортасы:

$$\bar{X} = \frac{58 \times 5 + 57 \times 5 + 56 \times 7 + 55 \times 2 + 59 \times 6}{25} = 57{,}24$$

3) Дисперсиясы: $\bar{D} = \overline{X^2} - (\bar{X})^2$

$$\overline{X^2} = \frac{58^2 \times 5 + 57^2 \times 5 + 56^2 \times 7 + 55^2 \times 2 + 59^2 \times 6}{25} = 3278{,}12$$

$$\bar{D} = 3278{,}12 - 57{,}24^2 = 1{,}7024$$

Жауабы: **1) n=25; 2)** $\bar{X} = 57{,}24$ **; 3)** $\bar{D} = 1{,}7024$ **.**

Графикалық көрнекіліктер. 3-кестеде 5-сынып оқушыларының ұзындыққа секіру нормативтері (см) берілген. 5 «А» сынып оқушылары Бейбарыс, Алмаз, Мағжан, Қарақат, Шолпан, Әлия, Аяулымның ұзындыққа секіру нәтижелері 1-суретте көрсетілген [3].

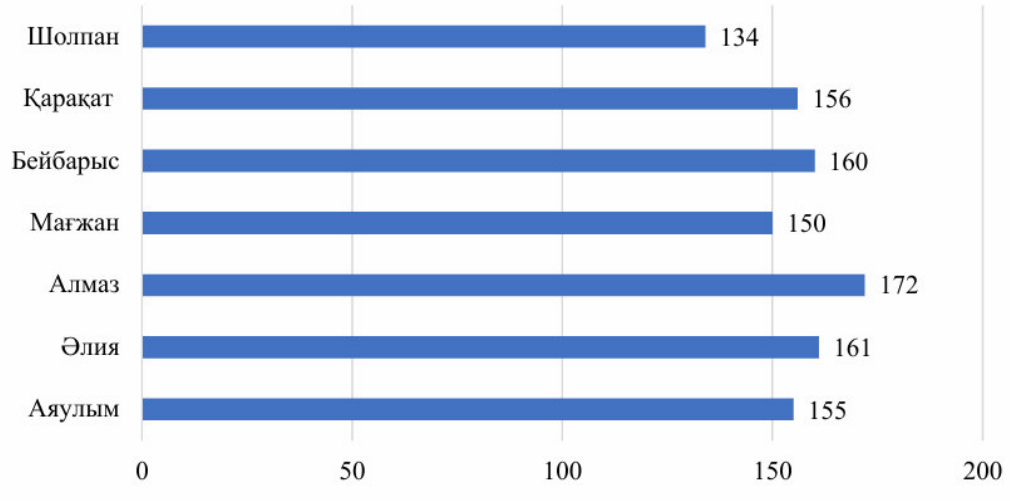
Кесте – 3. Ұзындыққа секіру бағасы

	«3» бағасы	«4» бағасы	«5» бағасы
Ұлдар	135	155	170
Қыздар	130	150	160

1-суреттегі диаграмма бойынша сұрақтарға жауап беріңдер:

1) кім жоғары нәтиже көрсетті: Ұлдардың арасында Алмаз; Қыздардың арасында Әлия.

2) оқушылар қандай баға алды? 4-кестені толтырыңдар.

1-сурет

Кесте – 4. Бағалау кестесі

Оқушылар	Шолпан	Бейбарыс	Алмаз	Мағжан	Қарақат	Әлия	Аяулым
Бағалар	3	4	5	3	4	5	4

3) «2», «3», «4», «5» деген бағаны қанша оқушы алғанын 5-кестеге толтырыңдар.

Кесте – 5. Бағалау кестесі

Бағалар	5	4	3	2
Оқушылардың аты-жөні	Алмаз Әлия	Бейбарыс Қарақат Аяулым	Шолпан Мағжан	-

Жобалық әдіс. Зерттеу жобасы: Мектеп оқушыларының күнделікті экран алдында өткізетін уақыты.

Тапсырма: Сынып оқушылары арасында сауалнама жүргізіп, олардың смартфон, компьютер немесе теледидар алдында күнделікті қанша уақыт өткізетінін зерттеңіз. Жиналған деректер негізінде статистикалық талдау жүргізіңіз.

Жұмыс кезеңдері:

Деректерді жинау. Сыныптағы әр оқушыдан сұрастырып, олар экран алдында (телефон, компьютер, теледидар) күніне қанша уақыт өткізетінін жазып алыңыз.

Мысалы, 10 оқушының жауаптары: *2 сағ, 3 сағ, 1,5 сағ, 2,5 сағ, 4 сағ, 3,5 сағ, 2 сағ, 3 сағ, 2,5 сағ, 3 сағ.*

Кесте құру: Алынған мәліметтерді кестеге түсіріңіз.

Оқушы №	Экран уақыты (сағат)
1	2
2	3
3	1.5
4	2.5
5	4

6	3.5
7	2
8	3
9	2.5
10	3

Орташа мәнді есептеу:

$$\overline{X} = \frac{2 + 3 + 1{,}5 + 2{,}5 + 4 + 3{,}5 + 2 + 3 + 2{,}5 + 3}{10} = 2{,}7$$

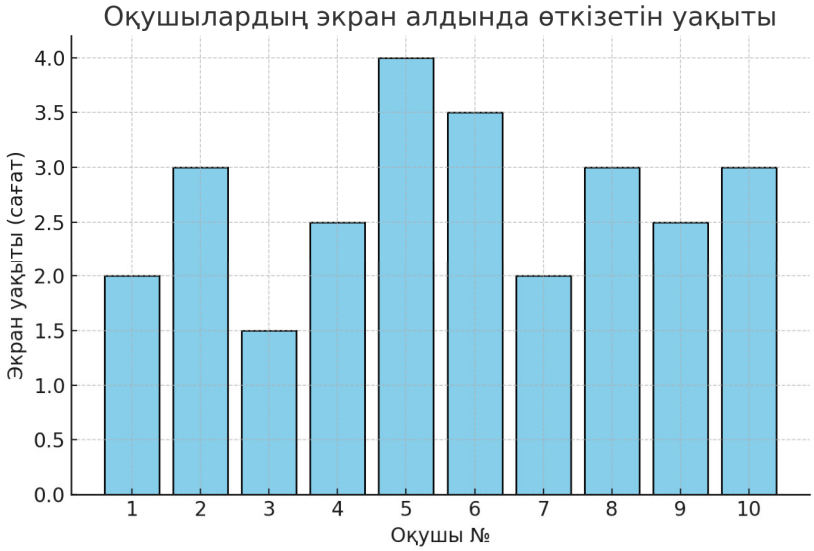
(Қорытынды: орташа есеппен бір оқушы күніне 2.7 сағат экран алдында өткізеді.)

Медианаңы табу: Ортадағы екі сан: 2.5 және 3.

Моданы анықтау: (ең жиі кездесетін мән)

Гистограмма жасау: Бағанды диаграмма немесе дөңгелек диаграмма арқылы оқушылардың экран алдында өткізетін уақыттарын графикалық түрде бейнелеңіз.

Оқушылардың экран алдында өткізетін уақыттары 2 – суретте бейнеленген.

2 – сурет

Қорытынды жасау: Жүргізілген зерттеу нәтижесінде сынып оқушылары орта есеппен күніне 2.7 сағат экран алдында уақыт өткізетіні анықталды. Бұл деректерді пайдаланып, оқушылардың экран уақытын тиімді басқару бойынша ұсыныстар жасауға болады.

Статистика элементтерін алгебра курсында оқыту оқушылардың аналитикалық ойлау қабілетін дамытады, олардың деректермен жұмыс істеу дағдыларын жетілдіреді және математикаға деген қызығушылығын арттырады.

Алгебра курсына статистика элементтерін енгізу оқушылардың математикалық сауаттылығын арттыруға ықпал етеді. Оқыту үдерісін тиімді ұйымдастыру үшін оқыту әдістерін жетілдіру, көрнекілік құралдарын пайдалану және оқушылардың зерттеу жүргізу дағдыларын қалыптастыру қажет.

Әдебиеттер

1. Әбілқасымова А.Е., Кучер Т.П., Корчевский В.Е., Жұмағұлова З.А. Алгебра: жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Мектеп, 2017. – 272 б.

2. «Бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім деңгейлерінің жалпы білім беретін пәндері мен таңдау курстары бойынша үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 16 қыркүйектегі № 399 бұйрығы.

3. Турганбаева Ж.Н. Мектеп білімінің жаңартылған мазмұнына сай ықтималдықтар теориясы мен математикалық статистиканы оқытудың әдістемелік ерекшеліктері: диссератциясы. – Түркістан, 2022. – 158 б.

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МАТЕМАТИКА САБАҚТАРЫНДА СЫНИ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУ

С.С. Қалыбай

Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университетінің магистранты

ғылыми жетекшісі: Ж.С. Еркишева, PhD, аға оқытушы

Аннотация: Бұл мақалада жоғары сынып оқушыларының сыни ойлау қабілеттерін дамыту үшін математикалық есептердің маңызы қарастырылады.Сол арқылы оқушылардың аналитикалық қабілеттерін жетілдіру, мәселені шешуде шығармашылық тұрғыдан қарау және танымдық белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: сыни ойлау, математикалық есептер, жоғары дәрежелі теңдеу, жаңа айнымалы енгізу, Горнер әдісі, көпмүше, көбейткіштерге жіктеу.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение математических задач для развития способностей критического мышления старшеклассников. Это позволяет улучшить аналитические способности учащихся, творчески мыслить при решении задач, повысить их познавательную активность.

Abstract: This article examines the importance of mathematical problems in developing critical thinking skills in high school students. This allows students to improve their analytical skills, creative problem-solving skills, and cognitive activity.

Қазіргі таңда білім беру реформалары мен бағдарламаларына көптеген өзгерістер енгізіліп жатыр.Мектеп оқушыларының алған білімдерін есте сақтап қоймай, оны күнделікті өмірде қолданылуына көп көңіл бөлінуде.Оған қол жеткізу үшін, оқушылардың сыни ойлау қабілетін қалыптастыру немесе дамыту қажет. Сыни ойлау қабілеті– бұл

білім алушылардың кез-келген мазмұнға сыни тұрғыдан қарап, саналы шешім қабылдай алуы. Сыни ойлау дегеніміз – ой қозғай отырып, оқушының өз ойымен өзгелердің ойына сыни қарап, естіген, білгенін талдап, салыстырып, реттеп, сұрыптап, жүйелеп, білмегенін өзі зерттеп, дәлелдеп, тұжырым жасауға бағыттау өз бетімен және бірлесіп шығармашылық жұмыс жасау. Сын тұрғысынан ойлауды дамыту бағдарламасы – әлемнің түкпір-түкпірінен жиылған білім берушілердің бірлескен еңбегі.

Сыни ойлауға әр ғалым әртүрлі анықтама береді, білгілі бір қалыптасқан анықтамасы жоқ. А.Смирнов – өз бетінше логикалық сауатты ойлауға және пайымдаулар жасауға, әртүрлі пікірлерді дұрыс бағалай білуге, олардың күшті және әлсіз жақтарын көре білуге негізделген ойлау туралы [1].

Т.Хачумян сыни тұрғыдан ойлауды психикалық іс-әрекеттің ерекше түрі ретінде қарастырады, оған тән ерекшелігі: талдау, ақпаратты өңдеу және объективтілікке негізделген әртүрлі мәселелерді шешудің дұрыс жолын ашатын стратегияны құру мүмкіндігі [2].

А.Кочерга адамның сыншылдығы олардың өзара байланысында ойлау, сезім және қиял әрекетінің бейнеленуін біріктіреді деп есептейді. Бастапқы нүкте – адамның сыни көзқарасы идеясының интеллектуалды көзі – философия және жалпы психология, мұнда сыртқы әсерлердің психикалық құбылыстарға операциялық түрленулері мына схема бойынша қарастырылады: қабілет – механизм, ал сыни ойлаудың психологиялық аспектісі рефлексия – жобалау – объектілік тұлғаның ілгерілеу әрекетін қамтамасыз ететін сызба бойынша жүзеге асады [3].

Е.Полат сыни тұрғыдан ойлауды дұрыс шешім қабылдау, шынайы өмірде туындайтын қиындықтарды көре білу, заманауи технологияларды пайдалана отырып, оларды ұтымды шешу жолдарын іздестіру; алған білімдерін сыни тұрғыдан талдап, оны жаңа мәселелерді шешу үшін қолданады, алынған білімді қоршаған шындықта қайда және қалай қолдануға болатынын нақты түсіну. Ғалым сыни тұрғыдан ойлаудың маңызды белгілерін аналитикалық – фактілер мен құбылыстарды іріктеу, салыстыру, қатар қою; ассоциациялық – бұрын зерттелген фактілер мен құбылыстармен ассоциация құру; логикалық – мәселенің шешімін, әрекеттер тізбегін дәлелдеу үшін логиканы құра білу; жүйелілік – объектіні немесе мәселені олардың байланыстары мен сипаттамаларының тұтастығында қарастыру мүмкіндігі [4].

М.Махмұтов, өз кезегінде, сыни тұрғыдан ойлауды жеке тұлғаның адамның өзін қалай ұстайтыны мен оның айтқан сөздері, қоғамда қандай нормалар қабылданатындығы және олар туралы өзінің жеке көзқарасы арасындағы сәйкессіздіктерді таба білу қабілеті деп анықтайды; теорияның немесе ойдың ақиқатын немесе аллегориясын тану және оған жауап беру қабілеті, белгілі бір ойларды талдау, дәлелдеу немесе теріске шығару қабілеті ретінде [5]. Жоғарыда келтірілген анықтамаларды

қорытындылай келе, сыни ойлау тәуелсіз, шығармашылық және логикалық ойлау ретінде қарастырылады деп айта аламыз. Ойлаудың бұл түрінің болуы жеке тұлғаның өз көзқарасын тану және қорғау қабілетін, мәселелерді шешудің стандартты емес жолдарын таба білуін, жағдаяттарды талдай алуын және осы талдау негізінде логикалық қорытындылар құруын қамтамасыз етеді.

Математика сабағында берілетін есептерді шешу арқылы оқушының сыни ойлау қабілетін дамытудың мүмкіндігі бар.Сыну ойлау бұл ақпаратты талдау, баламалы тәсілдер қолдану немесе қарастыру қабілеті. Математика сабағында тапсырмалардың дұрыстығын тексеруге, қателерді тауып түзеуге және де нәтижеге жету үшін қолайлы тәсіл таңдауда көмектеседі. Бұл дағдылар математикадағы нәтижеге жету үшін ғана емес, сонымен қатар ойлау тәуелсіздігі және өз пікірлеріне сенімділік сияқты жеке қасиеттерді дамыту үшін де қажет. Сыни ойлау математикалық сауаттылықтың ажырамас бөлігі болып табылады. Ол ақпаратты талдау, синтездеу, түсіндіру және бағалау сияқты процестерді қамтиды. Бұл дағдылар оқушыларға есептің шарттарын бағалауға, өз шешімдерінің дұрыстығын тексеруге және шешудің ең қолайлы тәсілін таңдауға көмектеседі. Нәтижесінде оқушылар өздерінің пікірлеріне неғұрлым сенімді және тәуелсіз болады.

Оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау қабілеттерін дамыту үшін математика сабақтарында келесі әдістерді қолдануға болады:

- Шешім қабылдағанға дейін ақпаратты талдау мен бағалауды қажет ететін проблемалық тапсырмаларды шешу;
- Оқушыларға бірнеше шешу тәсілдері бар тапсырмаларды беру арқылы, тиімді тәсіл таңдап, тапсырманы шешу;
- Математикалық есептерді топта талқылау, сыни тұрғыдан ойлау және шешім қабылдау дағдыларын дамытуға көмектеседі;
- Математикалық білімдерді практикалық есептерді шешу үшін қолдануды талап ететін жағдаяттарды құру, бұл оқушыларға күнделікті өмірде математиканың практикалық артықшылықтарын көруге көмектеседі.

Сонымен қатар,10-сынып алгебра және анализ бастамалары курсында «жоғары дәрежелі теңдеулерді» шешу оқушылардың сыни ойлауын дамытудың тиімді құралдарының бірі бола алатынын атап өткен жөн. Оқушылар теориялық білімдерін жоғары дәрежелі теңдеулерді шешуде қолдануды, теңдеулерді шешудің кейбір әдістерін (Топтау арқылы көбейткіштерге жіктеу, жаңа айнымалы енгізу, Горнер әдісі және т.б.) білуі керек.

Мысал келтірейік:

1-есеп. теңдеуді шеш [6].

1-әдіс. Топтастыру арқылы көбейткіштерге жіктеу әдісі арқылы шешу

$(x-1)^2-(x-2)^2=0$,

$2x-3=0$

$2x=3$

$3x^2-4x=0$

$x(3x-4)=0$

түбірлері табылады.

Жауабы: $x_1 = \frac{3}{2}$,

2-әдіс.Жаңа айнымалы енгізу арқылы теңдеуді шешу

теңдеудің екі

жағында $(x-2)^4$ бөлеміз.

түрге келеді. Осыдан $\frac{(x-1)^2}{(x-2)^2} = t$ деп белгілеу енгізіп, онда $\frac{(x-1)^4}{(x-2)^4} = t^2$.

Сонда берілген теңдеу түріне келеді. $t_1 = 1, t_2 = \frac{1}{4}$

табылған түбірлерді белгілеудегі орнына қойсақ,

$\frac{(x-1)^2}{(x-2)^2} = 1$,

$(x-1)^2 = (x-2)^2$

$x^2 - 2x + 1 = x^2 - 4x + 4$

$x_1 = \frac{3}{2}$

$\frac{(x-1)^2}{(x-2)^2} = \frac{1}{4}$

$4(x-1)^2 = (x-2)^2$

$4x^2 - 8x + 4 = x^2 - 4x + 4$

$3x^2 - 4x = 0$

$x(3x-4) = 0$

түбірлерін

аламыз.

Жауабы: $x_1 = \frac{3}{2}$,

2-есеп.. $x^4 + 2x^3 - 11x^2 + 4x + 4 = 0$ теңдеуді шеш [6].

1-тәсіл. $x^4 + 2x^3 - 11x^2 + 4x + 4 = 0$ теңдеуін топтау арқылы көбейткіштерге жіктеу әдісімен шешіміз.Көпмүшені топтау тәсілімен көбейткіштерге жіктеу үшін қосылғыштар жеткіліксіз болып тұр. Ондай жағдайда кейбір қосылғыштарды қосындымен алмастырады.

$x^4 - x^3 + 3x^3 - 3x^2 - 8x^2 + 8x - 4x + 4 = 0$

Әрбір екі қосылғыштан ретімен топтай отырып, көбейткіштерге жіктейміз.

$x^3(x-1) + 3x^2(x-1) - 8x(x-1) - 4(x-1) = 0$ бұдан,

$(x-1)(x^3 + 3x^2 - 8x - 4) = 0$ аламыз. Бұл теңдеу x-1=0

$x_1 = 1$, ал

$x^3 + 3x^2 - 8x - 4 = 0$ теңдеулер жиынына мәндес.

$x^3 + 3x^2 - 8x - 4 = 0$ теңдеуін топтастырып көбейткіштерге жіктеу арқылы шешуді жалғастырамыз.

$$x^3 - 2x^2 + 5x^2 - 10x + 2x - 4 = 0$$
$$x^2(x-2) + 5x(x-2) + 2(x-2) = 0$$
$$(x-2)(x^2 + 5x + 2) = 0$$
$$x_1 = 2,\ x^2 + 5x + 2 = 0$$

D=

$x_{3,4} = \frac{-5 \pm \sqrt{17}}{2}$ түбірі шығады.

Жауабы: $x_1=1$, $x_2=2$, $x_{3,4} = \frac{-5 \pm \sqrt{17}}{2}$

2-тәсіл. Жаңа айнымалы енгізу арқылы 4-ші дәрежелі теңдеуді шешуге болады. Ол үшін $x^4 + 2x^3 - 11x^2 + 4x + 4 = 0$ теңдеуінің екі бөлігінде x^2-қа бөліп, $x^2 + 2x - 11 + \frac{4}{x} + \frac{4}{x^2} = 0$

$$x^2 + \frac{4}{x^2} + 2x + \frac{4}{x} - 11 = 0$$
$$x^2 + \frac{4}{x^2} + 2\left(x + \frac{2}{x}\right) - 11 = 0$$

теңдеуін аламыз.

$x + \frac{2}{x} = t$ белгілеуін енгіземіз, онда

$\left(x + \frac{2}{x}\right)^2 = x^2 + 2 \cdot x \cdot \frac{2}{x} + \frac{4}{x^2} = x^2 + 4 + \frac{4}{x^2} = t^2 \rightarrow x^2 + \frac{4}{x^2} = t^2 - 4$.

Сонда берілген теңдеу $t^2 - 4 + 2t - 11 = 0 \rightarrow t^2 + 2t - 15 = 0$ түріне келеді.

$\begin{cases} t_1 + t_2 = -2 \\ t_1 \cdot t_2 = -15 \end{cases}$ $t_1 = 3$ $t_2 = -5$ табылған түбірлерді белгілеудегі орнына қосақ:

$x + \frac{2}{x} = 3$

$x^2 - 3x + 2 = 0$

$\begin{cases} x_1 + x_2 = 3 \\ x_1 \cdot x_2 = 2 \end{cases}$ $x_1=1$, $x_2=2$

$x + \frac{2}{x} = -5$

$x^2 + 5x + 2 = 0$

$D = 5^2 - 4 \cdot 2 \cdot 1 = 25 - 8 = 17$

$x_{3,4} = \frac{-5 \pm \sqrt{17}}{2}$ түбірлерін аламыз.

Жауабы: $x_1=1$, $x_2=2$, $x_{3,4} = \frac{-5 \pm \sqrt{17}}{2}$

3-тәсіл. Горнер әдісін пайдалатып теңдеуді шешуге болды.

$x^4 + 2x^3 - 11x^2 + 4x + 4 = 0$

бос мүше 4-ке тең болғандықтан, бөлгіштері: 1; 2; 4; сандары ішінен бүтін түбірлерін іздейміз. x=1 түбірі болатынына көз жеткізуге болады. Горнер схемасын пайдаланып теңдеудің сол жақ бөлігіндегі көпмүшені x-1 екімүшеге бөлеміз.

	1	2	-11	4	4
x=1	1	3	-8	-4	0

Сонда 1 дәрежеге төмендеген $x^3 + 3x^2 - 8x - 4 = 0$ теңдеуі шығады. Оны шешу үшін де осы Горнер схемасы қолданып, x=2 түбірі екені анық болады. $x^3 + 3x^2 - 8x - 4 = 0$ теңдеуінің сол жақ бөлігіндегі көпмүшені x-2 екімүшеге бөлеміз.

	1	3	-8	4
x=2	1	5	2	0

Осыдан $x^2 + 5x + 2 = 0$ квадрат теңдеуі шықты. Оның түбірлері $x_{3,4} = \frac{-5 \pm \sqrt{17}}{2}$ тең болады.

Жауабы: $x_1=1$, $x_2=2$, $x_{3,4} = \frac{-5 \pm \sqrt{17}}{2}$

Сонымен, жоғары дәрежелі теңдеулерді шығару арқылы оқушының:

- логикалық ойлауды жетілдіреді, оқушы теңдеуді шешу жолдарын талдап, логикалық қадамдар жасайды;
- шығармашылық шешім қабылдауды үйретеді. Көптеген жоғары дәрежелі теңдеулер әртүрлі әдістермен шешіледі, сондықтан оқушы өзіне тиімді әдісті таңдауға үйренеді;
- аналитикалық ойлауды дамытады. Теңдеуді шешу үшін әртүрлі әдістерді салыстырып, ең тиімді жолды табу қажет;
- төзімділік пен табандылыққа үйретеді. Күрделі есептерді шешу барысында оқушы қателесуі мүмкін, бірақ ол қатесін түзеп, дұрыс шешім табуға дағдыланады.
- абстрактілі ойлауды қалыптастырады. Жоғары дәрежелі теңдеулер нақты сандардан бөлек, комплекс сандармен, параметрлермен, функциялармен байланысты болуы мүмкін, бұл оқушының абстрактілі ойлау қабілетін арттырады;

Осы мақсатта оқушыларға әртүрлі тәсілдермен шешілетін теңдеулерді беру, өз шешімін дәлелдету және басқа оқушылардың шешімдерін талқылау арқылы сыни ойлауды дамытуға болады.

Әдебиеттер

1. Смирнов А.А. Избранные психологические труды: 2 т. – Москва: Педагогика, 1987. – 344 с.

2. Хачумян Т.И. Понятие « критическое мышление» и его сущность в психолого-педагогической науке // Теоретические вопросы культуры, образования и воспитания: сб. наук. пр. Вып. 24, часть 2. – Киев: Издательский центр КНЛУ, 2003. – С. 171-177.

3. Кочегра А.В. Взаимосвязь мышления, чуства и воображения в развитии критичности человека / Автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.01 Ин-т психологии им. Костюка АПН Украины. – М., 2003. – 16 с.

4. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – М.: Академия, 2000. – 271 с.

5. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе. –Москва: Просвещение, 1977. – 240 с.

6. Әділқасымова А.Е., Кучер Т.П., Корчевский В.Е., Жұмағұлова З.Ә. Жалпы білім беретін мектептің жаратылыстану-математика бағытындағы 10-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Мектеп, 2019. – 176 б.

МЕКТЕП МАТЕМАТИКА КУРСЫНДА РАЦИОНАЛ ФУНКЦИЯЛАР МЕН ОЛАРДЫҢ ҚАСИЕТТЕРІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

А.Н. Жұмағали

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
1 курс магистранты, 7М01501 – Математика
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа: Бұл мақалада мектеп математика курсында рационал функцияларды оқыту әдістемесі қарастырылады. Рационал функциялардың анықтамасы, олардың негізгі қасиеттері және графиктерін салу тәсілдері талданады. Сонымен қатар, оқушылардың осы тақырыпты меңгеруін жеңілдету мақсатында қолданылатын әдістер мен тиімді педагогикалық тәсілдер ұсынылады. Зерттеу барысында теориялық материалдарды ұштастырудың маңыздылығы, оқытудың интерактивті әдістерін енгізу және цифрлық технологияларды пайдалану мәселелері қарастырылады. Зерттеу нәтижелері мектеп бағдарламасында рационал функцияларды тиімді оқытудың әдістемелік негіздерін қалыптастыруға бағытталған.

Кілт сөздер: рационал функция, функцияның графигі, мектеп математикасы, оқыту әдістемесі.

Аннотация: В данной статье рассматривается методика преподавания рациональных функций в школьном курсе математики. Анализируются определение рациональных функций, их основные свойства и способы построения графиков. Кроме того, предлагаются методы и эффективные педагогические приемы, облегчающие освоение данной темы учащимися. В ходе исследования рассматриваются вопросы интеграции теоретического материала, внедрения интерактивных методов обучения и использования цифровых технологий. Результаты исследования направлены на формирование методологических основ эффективного преподавания рациональных функций в школьной программе.

Ключевые слова: рациональная функция, график функции, школьная математика, методика преподавания.

Annotation: This article examines the methodology of teaching rational functions in the school mathematics curriculum. It analyzes the definition of rational functions, their key properties, and methods for graphing them. Additionally, methods and effective pedagogical approaches are proposed to facilitate students' understanding of this topic. The

study explores the integration of theoretical material, the implementation of interactive teaching methods, and the use of digital technologies. The research findings aim to establish methodological foundations for the effective teaching of rational functions in the school program.

Keywords: rational function, graphs of a functions, school mathematics, teaching methodology.

Рационал функциялар – математиканың негізгі ұғымдарының бірі. Олар алгебра, математикалық анализ, қолданбалы математика және инженерия салаларында кеңінен қолданылады.

Рационал функция – алымы мен бөлімі көпмүшеліктерден тұратын функция. Яғни, кез келген рационал функция келесі түрде беріледі:

$$f(x)=\frac{P(x)}{Q(x)}$$

мұндағы:

- $P(x)$ және $Q(x)$ – көпмүшеліктер,
- $Q(x)\neq 0$ (яғни, бөліміндегі көпмүшелік нөлге тең болмауы керек).

Мысалы:

- $f(x)=\frac{x^2+3x+2}{x-1}$ – рационал функция.
- $g(x)=\frac{x+1}{x^2-4}$ – рационал функция.
- $h(x)=x^3+2x-5$ – бұл рационал емес функция, себебі ол бөлшек түрінде берілмеген.

Рационал функциялар математиканың ежелгі заманнан бері зерттеліп келе жатқан маңызды бөлігінің бірі болып табылады. Бұл ұғым сандар теориясы, алгебра және математикалық анализдің дамуына тікелей байланысты.

Рационал функциялар мен олардың қасиеттері:

1) Дәрежесіне байланысты түрлері

Рационал функциялар алымдағы және бөлімдегі көпмүшеліктердің дәрежесіне қарай жіктеледі:

- **Қарапайым рационал функциялар** – бөліміндегі көпмүшеліктің дәрежесі 1-ден аспайды.

  Мысалы: $f(x)=\frac{x}{x+1}$.
- **Күрделі рационал функциялар** – бөліміндегі көпмүшеліктің дәрежесі жоғары.

  Мысалы: $g(x)=\frac{x^2+3x+2}{x^2-1}$
- **Бөлшектелген рационал функциялар** – бөліміндегі көпмүшеліктің дәрежесі алымдағыдан үлкен.

Мысалы: $h(x) = \frac{x^2+1}{x^3+2x}$

2) Графиктеріне байланысты түрлері

- Гипербола тәрізді функциялар: Егер бөлімдегі көпмүшелік бірінші дәрежелі болса, функция графигі гиперболаға ұқсас болады.
- Парабола тәрізді функциялар: Егер алым немесе бөлімдегі көпмүшеліктердің дәрежесі жоғары болса, график күрделірек болады.

2. Рационал функциялардың қасиеттері

1) Анықталу облысы ($D(f)$)

Рационал функция анықталмаған нүктелерде (бөлімді нөлге айналдыратын нүктелерде) үзіліс жасайды. Анықталу облысын табу үшін бөлімді нөлге теңестіріп, сол нүктелерді шығарып тастаймыз.

Мысалы: $f(x) = \frac{x+2}{x-3}$.

Анықталу облысы: $x \neq 3$, өйткені $x = 3$ кезінде бөлім нөлге айналады.

2) Жазықтықтағы асимптоталар

Асимптоталар – функцияның графигі шексіздікке ұмтылғанда жақындайтын түзулер.

- Вертикаль асимптота:

Егер $x = a$ болғанда $Q(x) = 0$ және $P(a) \neq 0$ болса, онда $x = a$ вертикаль асимптота болады.

Мысалы: $\frac{x+2}{x-3}$ функциясында $x = 3$ вертикаль асимптота.

- Көлденең (горизонталь) асимптота:

Егер $\lim_{x\to\infty} f(x) = b$ болса, онда $y = b$ көлденең асимптота болады.

Егер алым мен бөлімнің дәрежелері тең болса, көлденең асимптота алым мен бөлімнің ең үлкен дәрежелі мүшелерінің коэффициенттерінің қатынасына тең болады.

Мысалы: $f(x) = \frac{3x^2+2}{x^2+5}$ функциясында көлденең асимптота:

$y = \frac{3}{1} = 3$

- Қиғаш асимптота:

Егер алымдағы көпмүшеліктің дәрежесі бөлімдегі көпмүшеліктің дәрежесінен бір ғана санға артық болса, қиғаш асимптота бар. Қиғаш асимптотаны табу үшін алымдағы көпмүшелікті бөлімдегі көпмүшелікке ұзын бөлшектеу әдісімен бөлеміз.

3) Түбірлері мен кесінділердегі зерттеу

Функцияның нөлдері (түбірлері) – алымды нөлге теңестіріп шешкенде алынатын нүктелер.

Мысалы:

- $f(x)=\frac{x^2-4}{x+3}$ функциясының түбірлерін табу үшін теңдеуін шешеміз.
- $x^2=4$, сондықтан $x=\pm 2$.

3. Рационал функцияларды зерттеу

1) Функцияның анықталу облысын табу

Анықталу облысын табу үшін, бөлімді 0-ге теңестіріп, сол нүктелерді шығарып тастаймыз.

Мысалы: $f(x)=\frac{x+2}{x-3}$

Анықталу облысы: $x\neq 3$, өйткені $x=3$ кезінде бөлім 0-ге айналады.

2) Асимптоталарды анықтау

- **Вертикаль асимптоталар:** $Q(x)=0$ теңдеуінің түбірлері.
- **Горизонталь асимптоталар:** Егер алым мен бөлімнің дәрежелері тең болса, коэффициенттердің қатынасы.
- **Қиғаш асимптоталар:** Егер алымның дәрежесі бөлімнен бір санға артық болса, бөлшектеу әдісі арқылы анықталады.

Мысалы:

$f(x)=\frac{3x^2+2}{x^2-4}$

1. Горизонталь асимптота: $y=\frac{3}{1}=3$
2. Вертикаль асимптоталар: $x^2-4=0 \Rightarrow x=\pm 2$

3) Рационал функциялардың графигін салу әдісі

Қадамдары:

1. Анықталу облысын табу.
2. Асимптоталарды анықтау.
3. Функцияның нөлдерін табу.
4. Таңбаларын зерттеу.
5. Шектік мәндерін есептеу.
6. Графикті салу.

Мысалы: $f(x)=\frac{x^2-4}{x-3}$

Шешім:

1. Анықталу облысы: $x\neq -3$
2. Түбірлері: $x^2-4=0 \Rightarrow x=\pm 2$
3. Вертикаль асимптота: $x=3$
4. Қиғаш асимптота: $y=x+3$
5. Таңбаларын зерттеу: $(-\infty;-2),(-2;2),(2;3),(3;+\infty)$
6. Графикті салу : Гипербола тәрізді график шығады.

Қорытынды

Сонымен, рационал функциялар – алымы мен бөлімі көпмүшеліктерден тұратын маңызды математикалық ұғым. Олар анықталу облысы, асимптоталары, түбірлері, таңбалары және графиктері арқылы зерттеледі. Рационал функциялар математикалық моделдеу, физика, экономика, инженерия, информатика және қолданбалы ғылымдарда кеңінен қолданылады. Оларды зерттеу күрделі функциялардың қасиеттерін түсінуге және есептеулерді жеңілдетуге көмектеседі.

Әдебиеттер

1. Жаңабай Қ.Е. Алгебра және анализ негіздері. – Алматы: Мектеп баспасы, 2018.

2. Колмогоров А.Н. Жоғары математика курсы. – Москва: Наука, 2016.

3. Фихтенгольц Г.М. Математикалық анализ. – Москва: Физматлит, 2017.

НЕГІЗГІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА ЭЛЕКТИВТІ КУРСТАР АРҚЫЛЫ ГЕОМЕТРИЯНЫ ТЕРЕҢДЕТІП ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Б.С. Абжалиева

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің магистранты, Қызылорда қ.

ғылыми жетекшісі: Е.А. Тұяқов

педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Алматы қ.

Аннотация. Бұл мақалада негізгі мектеп оқушыларына элективті курс арқылы геометрияны тереңдетіп оқытудың мазмұны, олардың оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырудағы ықпалы, сондай-ақ осы курс арқылы олимпиадалық және стандартты емес есептерді шешу дағдыларын дамыту жолдары талданады. Зерттеу нәтижелері геометриялық білімді тереңдетуге, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға оң әсер ететінін көрсетеді.

Түйінді сөздер: геометрия, тереңдетіп оқыту, элективті курс, қосымша теоремалар, стандартты емес есептер.

Аннотация. В данной статье рассматривается содержание элективного курса по углублённому изучению геометрии для учащихся основной школы, его влияние на повышение интереса к предмету, а также способы развития навыков решения олимпиадных и нестандартных задач. Результаты исследования показывают, что углублённое изучение геометрии способствует развитию творческих способностей учащихся.

Ключевые слова: геометрия, углубленное обучение, элективный курс, дополнительные теоремы, нестандартные задачи.

Annotation. This article examines the content of an elective course for in-depth study of geometry for middle school students, its impact on increasing interest in the subject, and ways to develop skills in solving olympiad and non-standard problems. The research results show that an in-depth study of geometry contributes to the development of students' creative abilities.

Keywords: geometry, in-depth learning, elective course, additional theorems, non-standard problems.

Қазіргі білім беру жүйесіндегі білім мазмұнына сәйкес мектептерде математиканы оқытудың әдістемелік жүйесін, оқушыларға математиканы жүйелі түрде оқытудың, тереңдетіп оқытудың, математикалық есептерді шығаруды үйретудің әдістемелік негіздерін жетілдіру мәселесі өзекті болып табылады.

Ғалым-әдіскерлердің еңбектерінде математиканы тереңдетіп оқыту әдістемелеріне басым көңіл аударылып, математикадан оқу бағдарламасына енбейтін тақырыптармен оқушыларға стандартты емес есептерді шешуге үйретуге жеткілікті көңіл бөлінбейтіні белгілі. Мектеп оқушыларының математикадан олимпиадаларды қиын да, қызықсыз, күрделі конкурстар деп есептеулері әлі де орын алып келеді.

Мектеп мұғалімдерінен олардың қандай мәселелермен жиі кездесетіндігі жөнінде сұрағанымызда, олардың басым көпшілігі басты мәселе: оқушылардың оқу пәндеріне қызықпаушылығы, ал солардың ішінде, әсіресе, математикаға қызықпаушылығы болып отырғанын атап көрсетті.

Математикадан сыныптан тыс жұмыстар мен қосымша сабақтар арқылы оқушылардың білімдерін тереңдетуге отандық ғалым-әдіскерлер А.Е.Әбілқасымова, А.К.Көбесов, Ә.С.Кенеш, Ә.Бидосов, Қ.Қаңлыбаев, Ш.Бекбаулиева, М.Е.Есмұқан, А.Қ.Қарабаев, Л.Т.Искакова, А.Е.Касенова, М.А.Утешова, Л.Д.Жұмалиева және т.б. еңбектерінде қарастырылған. Жұмыстарға жасаған талдауымыз, математиканы оқыту әдістемесінің бағытты даму үстінде екенін көрсетті. Дегенмен, жаңа талаптарға сәйкес оқушылардың логикалық ойлауын дамыту үшін геометрияны элективтік курстар арқылы тереңдетіп оқытудың мазмұны мен әдістемесін жасаудың жекелеген аспектілерінің теориялық және тәжірибелік тұрғыдан зерттелуінің жеткілікті орын алмағанын тұжырымдауымызға тура келді.

Біз зерттеу жұмысымзда математикадан элективті курстар мазмұны бойынша бірнеше типтерге бөлінетінін айқындадық (1-сурет).

Сурет 1 – Математикадан элективті курстардың типтері

Элективті курстар үлгілік оқу жоспарындағы таңдау компонентіне бөлінген уақыт есебінен жүзеге асырылатыны және әрбір оқушының қажеттілігі мен бейімділігі, жеке білім алудағы қызығушылығын қанағаттандыруға байланысты екені белгілі. Осы тұрғыда пәнді тереңдетіп оқыту үшін жеке оқу бағдарламаларын құру маңызды мәселе болып табылады, өйткені әрбір оқушының қабілеттері мен болашақ мамандығына сай қосымша білім алу мазмұнын таңдау керек болады [1].

Жалпы білім беретін мектептегі оқу пәндерінің ішінде қоршаған әлемдегі кеңістіктік формаларды моделдеп қана қоймай, жаратылыстану-ғылыми пәндері мен формальды-логикалық теорияның ерекшеліктерін үйлестіретін математиканың негізгі бөлімі – геометрия.

Сондықтан геометрияны тереңдетіп оқытудың негізгі міндеті – оқушыларға геометрия ғылымын түсініп, оның қолданбалы маңызын білуге, сабақтас пәндерді оқып-үйренуге, одан әрі жоғары білім алуын жалғастыруға қажетті іргелі геометриялық білім мен дағдылар жүйесін жақсы меңгеруін қамтамасыз ету болып табылады.

Геометрия курсын оқу оқушыларға дедуктивті ойлауда тәжірибе жинақтауға мүмкіндік беретіндіктен, оқушыларды курстың негізгі теоремаларын дәлелдей білуге, есептерді шешу барысында, математиканы тереңдетіп оқытуда курстың мазмұнын кеңейтуде маңызды болады [2].

Пәнді тереңдетіп оқыту геометрия курсының негізгі мазмұнын кеңейту арқылы жүзеге асырылады. 7-9 сыныптарда геометрия курсын тереңдетіп оқыту қосымша бөлімдерді, ішкі тақырыптарды енгізу және қиын есептерді шығару арқылы қол жеткізіледі. Негізгі курс бағдарламасына енбейтін планиметрияның қосымша теоремаларын қарастыру, сонымен қатар есептерді әртүрлі әдістермен шешу пән мазмұнының тереңдігін көрсетеді, геометрияны эстетикалық қабылдауға

тәрбиелеуге ықпал етеді [3].

А.Қ.Қарабаев жұмысында математиканы тереңдетіп оқытудың қажетті шарты – оқушыларды қиындығы жоғары есептерді шешудің стандартты емес әдістері мен тәсілдерін игерту. Математиканы тереңдетіп оқытуда стандартты емес есептердің маңыздылығы жоғары. Қосымша сабақтарда мұндай есептерді ендіру немесе жаңа материалды беру барысында оларды шығарудың кейбір жаңа әдістері мен тәсілдерін көрсету пайдалы болады дейді [4].

А.Н.Афанасьев жұмысында 8-9 сынып оқушыларына сабақтан тыс уақыттарда «Математикадан стандартты емес есептерді шешу» факультативтік курсы арқылы математиканы тереңдетіп оқытудың әдістемелік және процессуалдық аспектілерін ұсынады. Курстың мазмұнына теңдеулерді шешудің стандартты емес әдістері, теңсіздіктерді дәлелдеу, математикалық индукция әдісі, комбинаторика, мәтінді есептер, салу есептері және нүктелердің геометриялық орны және т.б. басты назар аударылған [5].

Біз жұмысымызда 7-9-сыныптарда геометрия курсын оқып-үйренудегі білімдерін тереңдету, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыра отырып, олардың танымдық, шығармашылық және практикалық мүмкіндіктерін ашу, дамыту мақсатында «Геометриялық есептерді әртүрлі әдістермен шешу» элективті курсын ұйымдастыруды ұсынамыз.

Курстың мақсаты – оқушыларға негізгі геометриялық (үшбұрыштар, аудандар, векторлық, координаталық, геометриялық түрлендірулер, салу) әдістерді, планиметрияның таңдаулы теоремаларын қолданып есептерді шешуге оқытып-үйрету және алған білім негізінде практикалық қызмет дағдыларын қалыптастыру және дамыту.

Курсты оқу барысында оқушылардың бойында жазықтықтағы геометриялық фигуралар туралы білімдері дамытылып, тереңдетіледі және жүйеленеді; негізгі геометриялық әдістер мен стандарты емес тәсілдерді, қосымша теоремаларды меңгеру арқылы логикалық және бейнелік ойлауы, интеллектуалдық қабілеттері дамиды.

Курстың мазмұны бес бөлімнен тұрады.

1-бөлім. Үшбұрыштар әдісі. Үшбұрыштар және олардың қасиеттері мен белгілері, үшбұрыштардың теңдігінің белгілері, үшбұрыштың қабырғалары мен бұрыштарының арасындағы қатынастар, үшбұрыштың тамаша нүктелері мен сызықтары, Пифагор теоремасы, синустар және косинустар теоремалары. Стандартты емес геометриялық есептерді және бұрышқа, қашықтыққа арналған практикалық мазмұнды есептерді шешу.

2-бөлім. Аудандар әдісі. Фигуралардың теңшамалылығы және теңқұралғандығы, тіктөртбұрыштың, параллелограммның, үшбұрыштың және трапецияның аудандары. Ауданды пайдаланып алгебралық мәтінді есептерді шешу. Максимум-минимумға арналған есептерді шешу.

Ауданды табуға арналған практикалық мазмұнды есептерді шешу. Пик формуласы және оның қолданылуы.

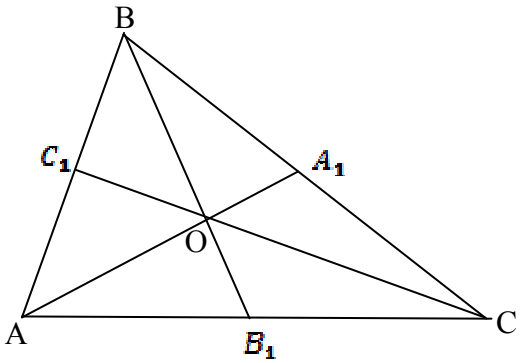
3-бөлім. Векторлық-координаталық әдіс. Жазықтықтағы координаталар әдісі, фигуралардың теңдеулермен және теңсіздіктермен берілуі. Вектордың координаталары, векторлардың скалярлық көбейтіндісі, векторлардың коллинеарлық критерийі. Алгебралық және геометриялық есептерді шешуде векторлық-координаталық әдісті қолдану. Тікбұрышты координаталар жүйесінде түзудің берілуінің әртүрлі тәсілдері (екі нүктемен, нүкте және бұрыштық коэффициентімен берілген түзудің теңдеулері).

4-бөлім. Геометриялық түрлендірулер. Жазықтықтағы түрлендірулер – осьтік және центрлік симметриялар, параллель көшіру, бұру, гомотетия, ұқсастық түрлендіру және олардың қасиеттері. Үшбұрыштардың ұқсастығының белгілері. Қозғалыстар және ұқсастық түрлендіру әдістерімен салу есептерін шешу. Стандартты емес геометриялық есептерді және практикалық мазмұнды есептерді шешу.

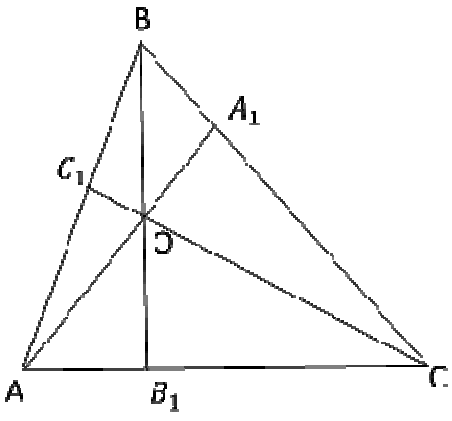
5-бөлім. Планиметрияның таңдаулы есептері мен теоремалары. Дөңгелектегі пропорционал кесінділер. Үшбұрыштағы метрикалық қатынастар. Үшбұрыштың биссектрисаларының қасиеті. Үшбұрыштың қосымша теоремалары: Чева теоремасы, Менелай теоремасы және Стюарт теоремасы. Птолемей теоремасы. Эйлер түзуі мен шеңбері. Стандартты емес геометриялық есептерді шешу.

Мысалы, үшбұрыштарға арналған Чева теоремасын және оның қолданылуын қарастырайық [6].

1-теорема (Чева теоремасы). *ABC* үшбұрышының төбелерінен шыққан үш түзу $AA_1 \cap BB_1 \cap CC_1 = O$ бір нүктеде қиылысса, онда келесі теңдік орындалады (2-сурет): $\frac{AB_1}{B_1C} \cdot \frac{CA_1}{A_1B} \cdot \frac{BC_1}{C_1A} = 1$.

Сурет 2

Сурет 3

2-теорема. Үшбұрыштың үш медианасы бір нүктеде қиылысады.

Дәлелдеуі. 2-суреттегі үшбұрыштың үш төбесінен жүргізілген

кесінділер оның медианалары болсын. Медиана қарсы қабырғаны тең екі бөлікке бөлетіндігін ескерсек, Чева теоремасы орындалады:

$$\frac{AC_1}{C_1B}\cdot\frac{BA_1}{A_1C}\cdot\frac{CB_1}{B_1A}=1$$

$AC_1=C_1B$, $BA_1=A_1C$, $CB_1=B_1A$ орындарына қойсақ 1=1 болады. Тағы да қызығы бар қатынастарды қарастырайық.

$$\frac{AO}{OA_1}=\frac{AB_1}{B_1C}\cdot\left(\frac{CA_1}{A_1B}+1\right)=\frac{1\cdot 2}{1}=\frac{2}{1}.$$

Басқа қатынастар дәл осындай болады.

Теорема дәлелденді: үшбұрыштың медианалары қиылысу нүктесінде төбесінен есептегенде АО: =2:1 қатынасындай бөлінеді.

Келесі қатынастардың есте жүргенінің зияны жоқ: 1) $AO:AA_1=2:3$; 2) $OA_1:A_1A=1:3$; 3) үш медиана қиылысу нүктесінде АВС үшбұрышын аудандары өзара тең алты бөлікке бөледі; 4) орта сызығы қарсы қабырғаның жартысына тең: $B_1C_1=\frac{CB}{2}$; $A_1C_1=\frac{AC}{2}$; $A_1B_1=\frac{AB}{2}$.

5) АОВ, ВОС, АОС үшбұрыштарының ауданы АВС-ның ауданы – не тең болады. Ендеше $S_{AOB_1}=\frac{1}{2}S_{AOC}=\frac{1}{6}S_{ABC}$.

3-теорема. Үшбұрыштың үш биссектрисасы бір нүктеде қиылысады.

Дәлелдеуі. 2-суреттегі үшбұрыштың үш төбесінен жүргізілген кесінділер оның биссектрисалары болсын. Әр биссектриса үшін келесі қасиеттер орындалады.

$l_a=AA_1$ үшін $\frac{BA_1}{A_1C}=\frac{c}{b}$; l_b үшін $\frac{CB_1}{B_1A}=\frac{a}{c}$; l_c үшін $\frac{AC_1}{C_1B}=\frac{b}{a}$;

Осы теңдіктерден,

$$\frac{BA_1}{A_1C}\cdot\frac{CB_1}{B_1A}\cdot\frac{AC_1}{C_1B}=\frac{c}{b}\cdot\frac{a}{c}\cdot\frac{b}{a}=1.$$

Чева теоремасы бойынша үш биссектриса бір нүктеден өтеді.

Ескерту. Үш медиана немесе үш биссектрисалардың қиылысу нүктелері үшбұрыштың ішінде орналасады.

4-теорема. Үшбұрыштың үш биіктігі бір нүктеде қиылысады.

Дәлелдеуі. АВС – сүйір бұрышты болсын (3-сурет).

$AB_1=c\cdot cosA$; $CA_1=b\cdot cosC$; $BC_1=a\cdot cosB$

$B_1C=a\cdot cosC$; $A_1B=c\cdot cosB$; $C_1A=b\cdot cosA$

Енді осы теңдіктерді пайдаланамыз:

$$\frac{AB_1}{B_1C}\cdot\frac{CA_1}{A_1B}\cdot\frac{BC_1}{C_1A}=\frac{c\cdot cosA}{a\cdot cosC}\cdot\frac{b\cdot cosC}{c\cdot cosB}\cdot\frac{a\cdot cosB}{b\cdot cosA}=1$$

Чева теоремасы орындалды.

$h_a=b\cdot sinC=c\cdot sinB \Rightarrow \frac{c}{sinC}=\frac{b}{sinB}$,

$$h_c = a \cdot sinB = b \cdot sinA \quad \Rightarrow \quad \frac{a}{sinA} = \frac{c}{sinC}.$$

Бұл өрнектен синустар теоремасы шығады:

$$\frac{a}{sinA} = \frac{c}{sinC} = \frac{b}{sinB}.$$

Кез келген үшбұрыштың қабырғалары оларға қарсы жатқан бұрыштардың синустарына пропорционал болады.

Сонымен, әзірленген курстың мазмұны «Негізгі орта білім беру деңгейінің 7-9-сыныптарына арналған «Геометрия» пәнінен үлгілік оқу бағдарламасына» сәйкес келеді және оқушыларға негізгі геометриялық әдістерді және планиметрияның таңдаулы теоремаларын қолданып есептерді шешуді үйретуге бағытталып отыр.

Элективтік курста оқушылар негізгі курс бойынша сабақтарда алған жалпы геометриялық дайындық деңгейлерін жоғарылатып, білімдерін тереңдете отырып, әр түрлі қиындығы жоғары, қалыптан тыс есептерді түрлендіріп шығару қамтылған. Курс оқушы мен мұғалімнің арасындағы байланысты үйлестіріп, ғылыми және практикалық жұмыстарды іске асыруға септігін тигізеді. Геометрия сабақтарында шектелуі жоспарланған шекарадан шығып, халықтық педагогика негізінде тартымды да, тамаша дәріс беруде элективті курстардың маңызы өте зор.

Әдебиеттер

1. Негізгі орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты // Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығымен бекітілген.
2. Гусев В.А. Методика обучения геометрии / В.А. Гусев, В.В. Орлов, В.А. Панчищина и др. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 368 с.
3. Жұбаев Қ. Геометрия пәнін оқыту әдістемесі: Оқу құрал. – Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 1997. – 185 б.
4. Қарабаев А.Қ. Жоғары сынып оқушыларын есептерді стандарт емес тәсілдермен шығаруға баулу: п.ғ.к. дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясы. – Алматы, 1998. – 156 б.
5. Афанасьев А.Н. Обучение учащихся 7-9 классов решению нестандартных задач по математике во внеурочное время: дисс.. .. к.п.н. – Новосибирск, 2006. – 160 с.
6. Садықов Ж.С., Садықова К.Ж., Әбдікенова К.Ж., Дауытова Ж.Қ. Үшбұрыштар әлеміне саяхат: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 106 б.

ОЛИМПИАДАЛЫҚ МАТЕМАТИКА: ДАЙЫНДЫҚ БАРЫСЫНДАҒЫ НЕГІЗГІ ҚИЫНДЫҚТАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУДІҢ ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕРІ

Амангельд Аясауле
Павлодар педагогикалық университетінің бакалавр студенті
ғылыми жетекшісі: А.К. Киреева
магистр, преподаватель-эксперт Высшей школы естествознания

Аннотация. Бұл мақалада математикалық олимпиадаларға дайындықтың негізгі мәселелері қарастырылады. Оқушылардың мотивациясын арттыру және тиімді оқыту әдістерін енгізу үшін геймификация әдістері мен заманауи цифрлық платформаларды қолданудың маңызы талданады. Осы тәсілдерді пайдалану арқылы оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытуға және тұрақты дайындық жүйесін қалыптастыруға болады.
Түйінді сөздер: Олимпиада дайындық, геймификация, заманауи технологиялар, мотивация, интерактивті платформалар, тиімді әдістер.

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные проблемы подготовки к математическим олимпиадам. Анализируется важность использования методов геймификации и современных цифровых платформ для повышения мотивации учащихся и внедрения эффективных методов обучения. Применение этих подходов способствует развитию логического мышления и формированию системы регулярной подготовки.
Ключевые слова: подготовка к олимпиадам, геймификация, современные технологии, мотивация, интерактивные платформы, эффективные методы.

Annotation. This article explores the key challenges in preparing for mathematical olympiads. It highlights the importance of gamification methods and modern digital platforms in enhancing student motivation and implementing effective teaching techniques. Utilizing these approaches helps develop logical thinking and establish a systematic preparation process.
Keywords: Olympiad preparation, gamification, modern technologies, motivation, interactive platforms, effective methods.

Әлемге әйгілі математик Терренс Тао төрт жасында-ақ университет деңгейіндегі есептерді шешіп, жеті жасында олимпиадалық дайындыққа кіріскен! Ал бүгінде көптеген оқушылар математикалық олимпиадаларға жүйелі дайындықсыз қатысып, өз мүмкіндіктерін толық көрсете алмайды.

Математикалық олимпиадалар – дарынды оқушылар үшін нағыз зияткерлік арена. Бұл жарыстар олардың логикалық ойлау қабілетін дамытып, шығармашылық тұрғыдан есеп шығаруға баулайды. Алайда, көп мектептерде олимпиадаларға дайындық жүйесіз жүргізіледі немесе мүлде қарастырылмаған. Мұғалімдер қабілетті оқушыларды жарысқа жібергенімен, олар арнайы дайындықсыз, олимпиадалық есептердің ерекшеліктерімен таныспаған күйде бәсекеге түседі. Мұндай жағдай

оқушылардың сенімсіздікке бой алдыруына, тіпті келесі жылы олимпиададан бас тартуына алып келеді.

Тағы бір маңызды мәселе – **мұғалімдердің уақыт тапшылығы**. Күнделікті сабақ беру, оқу бағдарламасын орындау, әкімшілік жұмыстармен айналысу олимпиадалық дайындыққа жеткілікті уақыт бөлуге мүмкіндік бермейді. Мұғалімдер арнайы дайындық жүргізгісі келгенімен, қосымша сабақ өткізуге ресурстар жетіспейді. Ал олимпиадалық үйірмелер барлық мектептерде бірдей қарастырылмаған.

Сонымен қатар, **оқушылардың мотивациясының төмендігі** де үлкен мәселе. Олимпиада есептері стандартты оқу бағдарламасынан әлдеқайда күрделі болғандықтан, көп оқушы оларды шешуге қызығушылық танытпайды немесе алғашқы сәтсіздіктен кейін тез беріледі. Егер олар дұрыс бағытта, ойын элементтері арқылы дайындалса, бұл үрдіс мүлде басқа нәтиже көрсетуі мүмкін.

Бұл мәселелердің салдары олимпиадаға қатысушылар санының азаюына, бәсекелестіктің төмендеуіне және оқушылардың математикаға деген қызығушылығының бәсеңдеуіне әкелуі мүмкін. Егер біз математикалық олимпиадаларды тек дарындыларға арналған іс-шара деп қабылдай берсек, онда көптеген жас таланттардың ашылуына мүмкіндік бермейміз.

Осы қиындықтарды шешу үшін оқушылардың олимпиадалық есептерге деген қызығушылығын арттырып, оларды тұрақтылық пен табандылыққа үйретететін тиімді әдістерді енгізу қажет. Бүгінгі таңда бұл мәселенің ең озық шешімі – **геймификация әдістері мен заманауи цифрлық платформаларды қолдану**. Ойын арқылы оқыту оқушыларды процеске бар ынтасымен қатысуға итермелейді, ал интерактивті құралдар олимпиадалық есептерді тереңірек түсінуге көмектеседі.

Геймификация әдісі мен заманауи цифрлық платформаларды оқу процесінде қолданудың маңызы зор. Бұл әдістер оқушылардың қызығушылығын арттырып, олардың білім алу мотивациясын нығайтуға көмектеседі. Сонымен қатар, олар математикалық олимпиадаларға дайындықты тиімді әрі қызықты етеді.

1. Геймификацияның артықшылықтары мен мүмкіндіктері

Геймификация оқушыларға есеп шығару процесін ойынға айналдыруға мүмкіндік береді, бұл олардың бәсекелестік рухын оятып, белсенділігін арттырады. Геймификацияның негізгі артықшылықтары:

• **Қызығушылықты арттыру**: Оқушылар рейтинг жүйелері мен марапаттар арқылы бәсекеге түседі, бұл олардың мотивациясын жоғарылатады. Ойын түрінде тапсырмалар беру оқу процесін көңілді әрі қызықты етеді.

• **Тұрақты дайындық**: Ойын элементтерін қолдану оқушылардың уақытты тиімді пайдалануға көмектеседі және тұрақты түрде дайындалуына ықпал етеді. Әр деңгейлі тапсырмалар оқушының білімін кезең-кезеңмен арттырып, жетістіктеріне жетуге ұмтылдырады.

• **Психологиялық қолдау**: Геймификация әдісі оқушылардың қателіктерін жеңіл қабылдап, оларды қайтадан тырысуға итермелейді. Қателіктер – бұл жетістікке апаратын жолдың бір бөлігі деп қарау оқушыларға сенімділік береді.

2. Цифрлық платформалардың артықшылықтары мен мүмкіндіктері. Цифрлық платформалар математикалық олимпиадаларға дайындық процесін жеңілдетеді әрі тиімді етеді. Олар оқушыларға заманауи технологиялар арқылы есептерді шешу әдістерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

• **Graspable Math** – Бұл платформа алгебралық өрнектермен жұмыс істеуді жеңілдетеді. Оқушылар нақты уақыт режимінде математикалық формулаларды түрлендіре отырып, олардың құрылымын түсінеді. Graspable Math көмегімен оқушылар күрделі теңдеулер мен өрнектерді визуалды түрде көру арқылы, математикалық ойлау дағдыларын жетілдіреді.

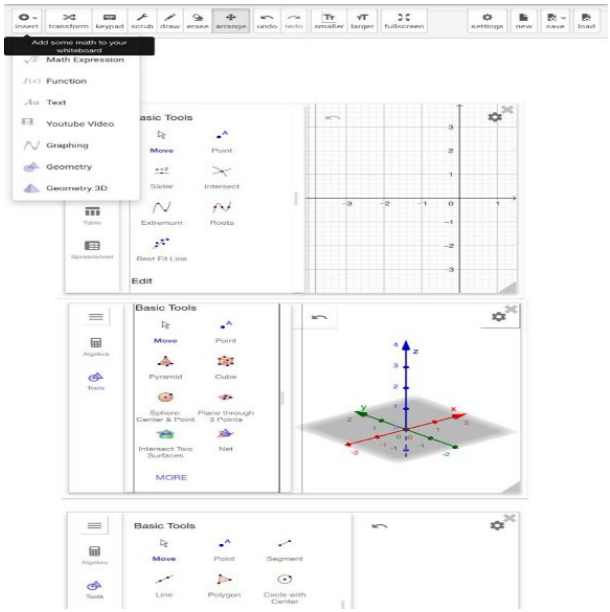
• **Genially** – Бұл платформа визуалды оқыту құралдарын құруға мүмкіндік береді. Олимпиадалық есептерді көрнекі және қызықты түрде жасау арқылы, оқушылардың назарын тартады және оларды тиімді шешуге ынталандырады. Genially арқылы жасалған интерактивті тапсырмалар мен тренажерлер оқушыларға оқу материалын жақсы меңгеруге көмектеседі.

• **That Quiz** – Бұл онлайн тестілеу платформасы оқушылардың білім деңгейін үнемі бақылап отыруға мүмкіндік береді. Мұғалімдер оқушылардың жетістіктерін қадағалап, уақытылы кері байланыс беріп, олардың әлсіз тұстарын анықтай алады.

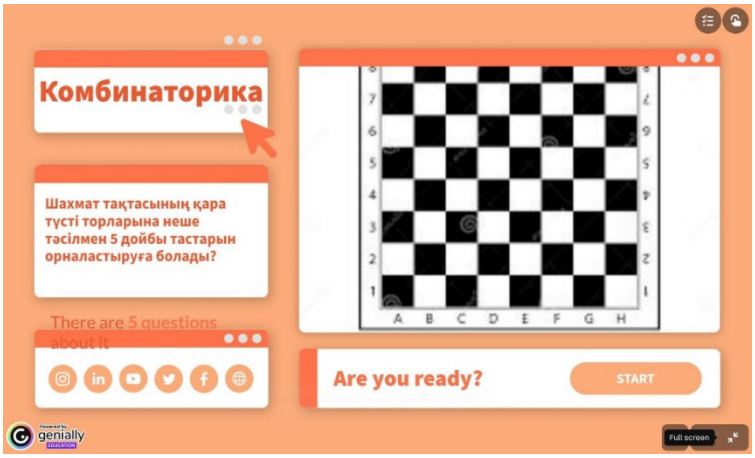
3. Есепті шығаруда қолдану. Геймификация мен цифрлық платформаларды математикалық олимпиадалық есептерді шешуде қолдану оқушылардың дағдыларын жетілдіруге ықпал етеді. Мысалы:

• **Graspable Math** көмегімен оқушылар күрделі алгебралық теңдеулерді интерактивті түрде шешіп, олардың дұрыс шешімін көреді. Осы платформа арқылы оқушылар қателіктерді түзетіп, дұрыс есеп шығару жолдарын үйренеді.

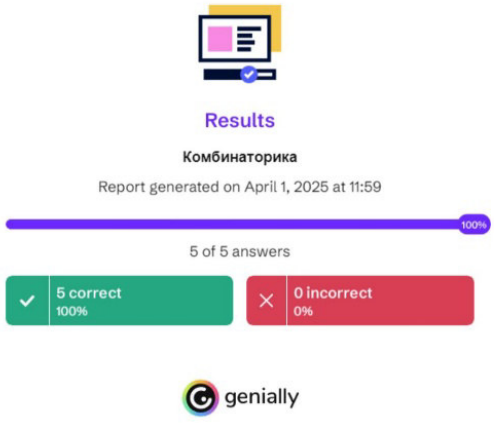
• **Genially** платформасы арқылы олимпиадалық есептерді графиктер, диаграммалар, бейнемазмұн арқылы көрсету оқушылардың математикалық концепцияларды визуалды түрде түсінуіне мүмкіндік береді. Әрбір есептің шешімі оқушыға нақты көрсетіліп, түсіндірмелері интерактивті түрде беріледі.

1 сурет

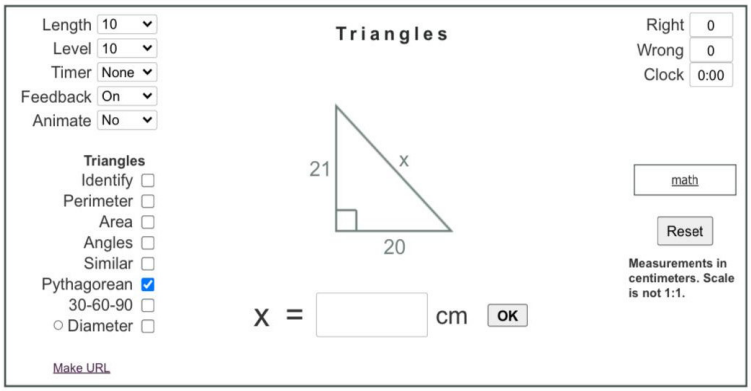

2 сурет

3 сурет

• **That Quiz** тесті арқылы оқушылар тапсырмаларды шешіп, өз білімін бағалай алады. Мұғалімдер оқушылардың қателіктерін анықтап, әрбір жауапқа түсінік беріп, қажетті түзетулерді енгізеді.

4 сурет

Қорытындылай келе, математикалық олимпиадаларға дайындықтағы туындайтын негізгі мәселелерді шешу үшін жаңа тәсілдер мен әдістерді енгізу өте маңызды. Қазіргі таңда, олимпиадалық дайындық жүйесі көбінесе жүйесіз болып келеді, мұғалімдер уақытының тапшылығы мен оқушылардың мотивациясының төмендігі дайындық процесін қиындатады. Бұл мәселелерді шешу үшін, **геймификация** мен **цифрлық платформаларды** қолдану маңызды рөл атқарады.

Геймификация әдісі, ойын элементтерін оқу процесіне енгізу арқылы, оқушылардың қызығушылығын арттырады, есептерді шешуге деген ынтасын күшейтеді және мотивацияны жоғарылатады. Бұл әдіс оқушылардың ойлау қабілеттерін дамытуға, шығармашылық және аналитикалық дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, **цифрлық платформалар**, мысалы, **Graspable Math**, **Genially** және **That Quiz** сияқты ресурстар, математиканы тиімді әрі қызықты түрде үйренуге көмектеседі. Олар оқушыларға күрделі тапсырмаларды жеңілдетіп, әртүрлі есептерді интерактивті түрде шешуге мүмкіндік береді.

Бұл құралдар оқушылардың білім деңгейін бағалауға, олардың кемшіліктерін анықтап, тиісті түзетулер енгізуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, цифрлық платформалар арқылы оқушылар өздерінің жеке даму траекториясын құрып, дайындықты жүйелі түрде жүргізуге ынталанады. Бұның барлығы олимпиадалық дайындықты қызықты әрі тиімді етіп, оқушылардың жоғары нәтижелерге жетуіне ықпал етеді.

Осылайша, геймификация мен цифрлық технологияларды енгізу, математикалық олимпиадаларға дайындықты жетілдіріп, оқушылардың білімі мен дағдыларын тереңдетуге мүмкіндік береді. Бұл әдістер білім беру процесін жаңа деңгейге көтеріп, оқушыларға өзінің мүмкіндіктерін толық жүзеге асыруға көмектеседі.

Әдебиеттер

1. Рахымбек Д., Бейсеков Ж. Математиканы оқыту әдістемесі. Шымкент ОКМУ. 2006. – 206 б.
2. Виленкин Н.Я. История олимпиадного движения в математике. – Санкт-Петербург, 2019. – 65 б.
3. Куликова Н.А., Мерзлякова О.П. Применение элементов геймификации на уроках математики // Педагогическая перспектива, 2021. – 56 с.
4. Ковшова Ю.Н., Сухоносенко М.Н. Геймификация как средство формирования математической грамотности обучающихся // Мир науки. Педагогика и психология, 2021. – 79 с.
5. Арнольд В.И. Математика как язык физики и инструмент познания мира. Москва, 2018. – 112 б.
6. https://view.genially.com/67eb9d6b0c63eea3efcdb2e7/interactive-content-kombinatorika
7. https://graspablemath.com/
8. https://www.thatquiz.org/

НЕГІЗГІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МАТЕМАТИКАНЫ ДЕҢГЕЙЛІК ОҚЫТУДЫ ҚОЛДАНА ОТЫРЫП, САН ҰҒЫМЫН КЕҢЕЙТУ ЖӘНЕ ОНЫ ИГЕРУ

А. Бердімұратқызы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Ж.Г. Муканова
педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор

Аннотация: Бұл мақалада математиканы деңгейлік оқыту әдісі арқылы негізгі мектеп оқушыларына сан ұғымын кеңейту мен тереңдету мәселесі қарастырылады. Деңгейлік оқыту әдісі оқушылардың білім деңгейін ескере отырып, тапсырмаларды жеке қажеттіліктеріне бейімдеп ұсынуға мүмкіндік береді. Бұл әдіс балаларға математикалық ұғымдарды дұрыс түсінуге, терең игеруге және өз дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Кілт сөздер: Математика, деңгейлік оқыту, сан ұғымы, оқыту әдістемесі, педагогика.

Аннотация: В статье рассматривается вопрос расширения и углубления понятия числа у учащихся основной школы посредством уровневого обучения математике. Метод уровневого обучения позволяет адаптировать задания с учётом уровня подготовки и индивидуальных потребностей учащихся. Такой подход способствует глубокому пониманию математических понятий, их прочному усвоению и развитию учебных навыков.

Ключевые слова: математика, уровневое обучение, понятие числа, методика обучения, педагогика.

Annotation: The article discusses the issue of expanding and deepening the concept of number among primary school students through level-based mathematics education. The level-based learning method allows you to adapt assignments based on the level of training

and individual needs of students. This approach promotes a deep understanding of mathematical concepts, their solid assimilation and the development of learning skills.

Keywords: mathematics, level-based learning, the concept of number, teaching methods, pedagogy.

Тақырып өзектілігі:

Оқушылардың мотивациясының төмендігі: оқушылар арасында білім алуға деген ынта мен қызығушылықтың төмендігі байқалады. Бұл көбінесе білім беру әдістемелерінің дәстүрлі сипатына және білім беру жүйесіне байланысты.

Сыныптағы білім деңгейінің әртүрлілігі

Білім сапасын арттыру қажеттілігі («Біз қазіргі заманның жаңаша талаптары мен үрдістеріне әрқашан сай болуымыз керек. Сапалы білім – жетістікке жетудің жолы әрі экономиканы дамытудың басты құралы. «Жеті түрлі ілім білетін» ұрпақ тәрбиелеу – бүгінгі күннің негізгі міндеті.» Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Bilim jáne Ǵylym!» атты тамыз конференциясының пленарлық отырысында сөйлеген сөзі)

Осындай мәселелерден білім сапасын арттыру, нақтырақ айтсақ, деңгейлік оқыту әдісін енгізу қажеттілігі туындап отыр.

Негізгі мектеп оқушыларында сан ұғымының қалыптасуы өте маңызды кезең болып табылады. Бұл процесс математикалық білім берудің барлық деңгейлерінде маңызды рөл атқарады, өйткені сан ұғымы барлық математикалық операциялардың негізі, фундаменты болады. Бұл ұғым оқушылардың түсінігінде дұрыс қалыптасса, олар келесі кезеңдерде күрделі математикалық есептерді шешуде де қиындықтарға тап болмайды. Сан ұғымын кеңейту мектептің барлық кезеңдерін қамтиды және 5-сыныптан бастап 11-сыныпқа дейін біртіндеп тереңдей түседі. Мысалы: натурал сандар және 0→бүтін сандар→рационал сандар→нақты сандар. Сан ұғымын кеңейту әдісінде көбінесе алдарында кездесетін сандармен таныстыру, оларды салыстыру, топтау, реттеу сияқты тапсырмалар қолданылады, олар арқылы оқушылар санның әртүрлі қасиеттерін меңгереді. Сан ұғымын қалыптастыру әдістері мен тәсілдеріне келсек: Сан ұғымын балаларға таныстырудың бірінші кезеңі – оның *заттық мағынасын түсіндіру* болып табылады. Мысалы, балаларға нақты объектілер мен заттар арқылы санды көрсету (5 алма, 3 қарбыз, т.б.). Осылайша, санды нақты объектілермен байланыстырып меңгереді. Сан ұғымын қалыптастыруда оның *реттік (орындық) және сандық (сандық) мағыналарын түсіндіру* маңызды. Мысалы, «төртінші орын» дегенде сан реттік мәнде көрінеді, ал «4 алма» дегенде сан сандық мағынада қолданылып, оның саны көрсетіледі. Бұл түсініктер балалардың ұғымдарын кеңейтіп, оларды абстрактылы ойлауға үйретеді. Келесі кезеңдер: санды салыстыру және топтау, әртүрлі амалдарды қолдану арқылы санды тереңірек түсіну. [1]

Сан ұғымы – адамзат баласының ойлау эволюциясымен бірге дамып келе жатқан негізгі математикалық түсініктердің бірі. Сан ұғымының алғашқы көріністеріне келсек: ең алғашқы сандар – натурал сандар (1, 2, 3, ...) – адамдар заттарды санауға мұқтаж болғанда пайда болды. Ең алғашқы жазбаша сандар б.з.д. 4–3 мың жыл бұрын Месопотамия, Египет, Үнді, Қытай өркениеттерінде пайда болды. Бұл кезеңде сандар көбінесе таңба, сурет, белгі түрінде жазылды. Бастапқыда теріс сандар қабылданбады, себебі олар күнделікті өмірде болмаған. Бірақ сауда-саттық, қарыз, температураны өлшеу сияқты жағдайлар теріс сандардың қажеттілігін туғызды. Үнді математиктері (шамамен б.з. 5–6 ғғ.) алғашқылардың бірі болып теріс сандар мен нөл ұғымын енгізді. Олар сонымен қатар бөлшек сандарды да дамытты. Бөлшек сандар саудада, жер өлшеуде қажет болды.

Деңгейлік оқытудың мәні

Сынып дайындық деңгейлері әртүрлі, оқуға деген көзқарасы, қызығушылықтары және ақыл-ой дамуы әртүрлі оқушылардан тұрады. Мұғалімге орта деңгейдегі оқушы үлгерімін басты назарға алып, сыныптағы әртүрлілік мәселесін қамтамасыз ету қиынға соғуы мүмкін. Бұл үлгерімі жоғары оқушылардың тиісті назардан тыс қалуына, білімге деген қызығушылығын жоғалтуына әкеледі, ал үлгерімі төменірек оқушылар тақырыпты түсінбей, оқу бағдарламасынан артта қалып қояды. Осындай жағдайда мұғалім әр баланың интеллектуалды дамуы үшін оңтайлы жағдай жасауы керек. Бұл математика сабақтарында деңгейлік оқытуды қолдану қажеттілігін тудырады. Мұғалімге деңгейлік саралау технологиясын қолдану барлық оқушылардың танымдық қызығушылықтарын, қабілеттерін қамтамасыз етіп, одан әрі жетілдіруге мүмкіндік береді.

Деңгейлік тапсырмаларды құрастыруға төмендегідей **талаптар** қойылады:

Бірінші деңгейдегі тапсырмаларға:

1. Жаттап алуға лайықталған болуы керек.

2. Алдыңғы сабақта жаңадан меңгерілген білімнің өзін өзгертпей қайталап, пысықтауына мүмкіндік беруі тиіс.

Екінші деңгейдегі тапсырмаларға:

Өтіп кеткен материялдарды реттеуге және жүйелеуге берілген тапсырмалар. Бұлар өзгертілген жағдайлардағы тапсырмалар, яғни бұрынғы тапсырмаларға ұқсас, бірақ оларды орындау үшін алғашқы алған білімдерін түрлендіріп пайдалану қажет болады.

Оқушылардың ойлау қабілетін жетілдіруге берілетін тапсырмалар. Мысалы:ребустар мен сөзжұмбақтар.

Үшінші эвристикалық деңгейдегі тапсырмалар түрлері.

1) Танымдық іздену (эвристикалық) түрдегі тапсырмаларды орындау барысында оқушылар жаңа тақырып бойынша меңгерген алғашқы

қарапайым білімдерін жтілдіріп, тереңдетумен қатар, ол тағыда жаңа білімді меңгеріп,өзі үшін жаңалық ашуы тиіс.

2) Әртүрлі әдіс-тәсілдермен шешілетін тапсырмалар.

3) Өздігімен мысалдар, тапсырмалар құрастыру және оны өздігінен шешімін табу. Диаграмма, сызбалар салу, жергілікті жағдайда өлшеу жұмыстарын жүргізу, көрнекті құралдар дайындауға берілетін тапсырмалар.

Төртінші шығармашылық деңгей тапсырмалары:

1) Оқушыларың жинаған өмірлік тәжірибесі мен белсенді ой еңбегінің нәтижесінде жаңаша, бұған дейін болмаған, белгілі бір дәрежеде олардың жеке басының икемділігін байқататын дүние жасап шығуына негізделген.

2) Олимпиадалық тапсырмалар.

3) Берілген тақырыптарға өз бетінше реферат, баяндамалар, ғылыми жобалар дайындау.

Төмен деңгейде оқушы есепті үстірт қабылдайды, оны толық түсінбейді. Мұндай жағдайда ол есептің негізгі мағынасын ескермей, сандармен жүйесіз әрекет етеді. *Мысалы, «Бір сан 4-ке бөлінгенде қалдық 1 болады. Осындай үш санды ата»* деген тапсырмада оқушы 4-ке бөлінуді ескерместен, кез келген үш санды жазуы мүмкін немесе 4-ке бөлінетін сандарды жазады. Ол «қалдықпен бөліну» ұғымын нақты түсінбегендіктен, дұрыс жауапқа келе алмайды. Мұндай оқушылар есепті шешуге бірден кірісіп кетіп, оның шартын сараламайды. Ойлау жүйесінде байланыстыру мен жоспарлау жетіспейді, есеп мазмұнына үстірт қарайды.

Орта деңгейде оқушы есептің мазмұнын түсінуге тырысады, берілген мен ізделетін шаманы ажыратады. Алайда шамалар арасындағы байланысты толықтай құруда қиындықтар туындайды. *Мысалы, «n саны 3 және 4-ке бөлінгенде қалдық 1 болады. Осындай 3 таңбалы ең кіші санды тап»* деген есепте оқушы алдымен 3 пен 4-ке бөлінетін сандарды іздейді, кейін оған 1-ді қосу керек екенін шамалап түсінеді. Дегенмен нақты шешім жолын жүйелі құрмауы мүмкін, кейбір қадамдарды түсінбей немесе кездейсоқ орындайды. Кейбір оқушылар бірнеше мысалмен тексеріп көру арқылы дұрыс шешімге келе алады, бірақ бұл көп жаттығуды және мұғалім қолдауын қажет етеді. Сонымен қатар, мұндай оқушыларда кері байланыстарды орнату мен жалпылау дағдысы әлсіз болады.

Жоғары деңгейде оқушы есепті толық әрі терең түсінеді. Берілген шарттағы шамалар арасындағы байланысты анықтап, жүйелі жоспар құра отырып есепті әртүрлі тәсілмен шеше алады. *Мысалы, «n саны 3, 4 және 5-ке бөлінгенде қалдық 1 болады. Осындай ең кіші үш таңбалы санды тап»* деген есепте оқушы алдымен бұл сандардың ең кіші ортақ еселігін (60) табады да, оған 1-ді қосып, 61, 121, 181 т.б. сандарды қарап шығып, үш таңбалы ең кішісін (121) дұрыс анықтайды. Ол есеп шарты-

на сәйкес келмейтін нұсқаларды ысырып тастап, ізделінген мәнге логикалық жолмен жетеді. Сонымен қатар бұл оқушы есепті кері бағытпен тексеріп, шешу жолын жалпылай алады, ойлауында икемділік бар – бір шешу тәсілінен екіншісіне еркін ауысады.

Әр деңгейге арналған білімді саралап тексеруге арналған тапсырмалар мысалдары:

1-деңгей. 1147 санына мүмкіндігінше ең жақын, әрі 9-ға бөлінетін натурал санды табыңыз. (Жауабы: 1143)

2-деңгей. Тек тақ цифрлардан құралған және 9-ға бөлінетін ең кіші үш таңбалы санды жазыңыз. (Жауабы: 117)

3-деңгей. Егер х-үш таңбалы ең кіші сан және 50-ге көбейтіндісі 9-ға бөлінетін болса, осы санды табыңыз. (Жауабы: 108)

Мұндай тапсырмаларды құрастыру принциптері: бірінші тапсырма бүкіл сыныпқа арналған деңгейде беріледі; екінші тапсырма біріншімен тығыз байланысты, бірақ оған қарағанда белгілі бір қосымша күрделілікті қамтиды; ал үшінші тапсырма алдыңғы екеуімен мағыналық жағынан сабақтас болғанымен, оқушылар үшін жаңа жағдаят туғызады және тек жоғары деңгейдегі білім мен креативті ойлауды талап етеді.

Деңгейлік дифференциацияны ұйымдастыру формалары: Ішкі дифференциация – бір сынып ішінде барлық оқушылар бір мұғаліммен оқи отырып, олардың білім деңгейі мен қабілетіне қарай әртүрлі тапсырмалар мен жұмыс түрлерін орындауы.

Артықшылықтары:

• Барлық оқушы бір сыныпта бірге оқиды.

• Жеке тәсіл қолданылады.

• Жұмыс қарқынына байланысты ешкім шетте қалмайды.

Кемшілігі:

• Мұғалімге дайындық жағынан үлкен жүктеме түседі.

• Тапсырмаларды дәл әрі тиімді саралап беру қиын болуы мүмкін.

Сыртқы дифференциация – оқушыларды олардың дайындық деңгейіне немесе бейімділігіне қарай бөлек сыныптарға, топтарға бөлу арқылы оқыту формасы.

Мысалы:

• Мектеп ішінде «қабілетті», «орташа» және «қолдауды қажет ететін» оқушылар үшін әртүрлі топ немесе сынып ашу.

• Тереңдетілген математика сыныптары мен жалпы бағдарлы сыныптардың болуы.

• Элективті курстар, факультативтер арқылы қызығушылыққа сай бөлек сабақтар ұйымдастыру.

Артықшылықтары:

• Әр топқа сәйкес арнайы бағдарлама жасауға мүмкіндік бар.

• Мұғалім оқу материалын нақты бағыттап береді.

• Қабілетті оқушылардың қарқынды дамуына жол ашылады.

Кемшілігі:

• Оқушылар арасында алшақтық туындауы мүмкін.

• Әлеуметтік-психологиялық теңсіздік тудыруы ықтимал.

Оқушылардың білім деңгейін анықтау тәсілдері: Диагностикалық тапсырмалар, деңгейлік тапсырмалар, тест, блиц-сұрақтар, кері байланыс парақтары, бақылау, бақылау картасы, портфолио – оқушы жұмыстарының жиынтығы арқылы даму динамикасын көру.

Оқушылардың білім деңгейін анықтау критерийлері:

Білімді меңгеру Оқушының тақырып бойынша негізгі теориялық білімді түсінуі, еске сақтауы

Білімді қолдану Алған білімін практикалық тапсырмаларда қолдана білуі (есеп шығару, мысал келтіру)

Талдау дағдысы Мәтінді, есепті немесе жағдайды талдап, себеп-салдарлық байланыс орнатуы

Жинақтау, қорытындылау Түрлі мәліметтер негізінде тұжырым жасап, қорытынды шығара білуі

Шығармашылық қабілет Жаңа шешім ұсыну, ерекше тәсіл табу, мәселені өз бетінше шешу

Коммуникативтік дағды Ойды нақты жеткізу, математикалық тілде сауатты сөйлеу, пікір алмасуға қатысу

Өзін-өзі бағалау, рефлексия Өзінің жұмысын талдау, жетістіктер мен қиындықтарды анықтай алу

Деңгейлік оқыту әдісі математиканы оқытуда маңызды рөл атқарады. Бұл әдіс оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытуға ықпал етеді. Деңгейлік оқытуды мектептерде кеңінен қолдану болашақта оқушылардың математикалық білімінің сапасын арттырады. Сан ұғымын қалыптастыру және кеңейту – оқушыларға санның тек негізгі мағынасын ғана емес, сонымен қатар оның түрлі көріністерін және амалдарын таныстыру олардың математикалық дүниетанымын кеңейтеді. Деңгейлік тапсырмалар мен әртүрлі әдістерді қолдану оқушылардың сан ұғымын дұрыс түсінуіне, оның кеңейтілген түрлерін меңгеруіне мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Теория и методика обучения математике: частная методика: учебное пособие для вузов. / Л.С. Капкаева. – 3-е изд., испр. и доп. –Москва: Издательство Юрайт, 2024. – 17 б.

2. Копьёва Л.В. Реализация уровневой дифференциации в процессе обучения математике. – Екатеринбург, 2021.

АЛГЕБРАЛЫҚ ТЕҢСІЗДІКТЕРДІ ДӘЛЕЛДЕУ ӘДІСТЕРІ

Досым Аружан
Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің
Жаратылыстану жоғары мектебінің Математика және Физика
білім беру бағдарламасының студенті
ғылыми жетекшісі: Б.А. Найманов
Педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор

Аңдатпа: Алгебралық теңсіздіктер – бұл математикада қолданылатын маңызды тұжырымдардың бірі, ол математикалық есептерді шешуде, көптеген ғылыми салада үлкен рөл атқарады және әртүрлі деңгейде кездеседі. Бұл мақалада алгебралық теңсіздіктерді шешудің негізгі әдістері қарастырылған. Олардың арасында тікелей шешу, теңсіздіктерді түрлендіру, графикалық әдіс және таңбалық әдіс кеңінен қолданылады.

Тірек сөздер: алгебралық теңсіздіктер, теңсіздіктерді шешу, теңсіздіктерді түрлендіру, рационалды теңсіздіктер, таңбалық әдіс.

Аннотация: Алгебраические неравенства – это математическая Одно из важнейших понятий, используемых в математике, оно играет важную роль в решении математических задач во многих научных областях и встречается на различных уровнях. В статье рассматриваются основные методы решения алгебраических неравенств. Среди них широко используются прямое решение, преобразование неравенств, графический метод и символьный метод.

Ключевые слова: алгебраические неравенства, решение неравенств, преобразование неравенств, рациональные неравенства, символический метод.

Explanation: Algebraic inequalities are one of the most important concepts used in mathematics, which play a major role in solving mathematical problems, in many scientific fields, and are found at various levels. This article discusses the main methods for solving algebraic inequalities. Among them, direct solution, transformation of inequalities, graphical method, and symbolic method are widely used.

Keywords: algebraic inequalities, solving inequalities, transformation of inequalities, rational inequalities, symbolic method.

Кіріспе: Тікелей шешу әдісі – теңсіздікті қадамдық түрге келтіріп, оның шешімін табуды қамтамасыз етеді. Бұл әдіс теңсіздіктің оң және теріс жағын өзгерту немесе қосу амалдарын пайдалану арқылы қолданылады. Мысалы, квадраттық теңсіздіктерді шешу кезінде көбейту және бөлу амалдарын пайдалану арқылы теңсіздіктің шешімін табу мүмкіндігі бар.

Графикалық әдіс – әсіресе квадраттық теңсіздіктерді шешуде өте тиімді. Мұнда функцияның графигін салып, шешімдердің интервалын визуализациялау арқылы теңсіздіктің орындалатын шешімін анықтауға болады.

Айырмалау әдісі – бұд әдісте берілген екі өрнектің айырмасы алынады және оның таңбасы зерттеледі. Егер айырма әрқашан оң

немесе теріс болса, теңсіздік дәлелденеді.

Квадраттық теңсіздіктерде дискриминант әдісі арқылы оның түбірлерін табу арқылы шешімдер интервалы анықталады, ал рационалды теңсіздіктерде айнымалының мәнін талдау маңызды рөл атқарады.

Көбейту әдісі (AM-GM теңсіздігі) – Бұл әдіс көбінесе арифметикалық және геометриялық орта мәндер арасындағы теңсіздіктерді дәлелдеуге қолданылады.

Мақалада алгебралық теңсіздіктерді шешу әдістері тек математикалық есептерді шешу үшін ғана емес, сондай-ақ ғылыми зерттеулерде, инженерлік және физикалық есептерде де кеңінен қолданылатыны жайлы айтып өтуге болады.

Теңсіздіктерді шешу дағдылары ғылыми жұмыста аналитикалық ойлауды дамытады және нақты есептерді шешу барысында шешімдер қабылдауды жеңілдетеді, сондай-ақ оқушыларға, студенттерге және зерттеушілерге математикалық ойлау қабілетін дамытуда маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар алгебралық теңсіздіктерді шешу әдістерін меңгеру – математиканың терең білімін және ғылыми ойлау дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді.

Көптеген ғылыми салаларда математикалық теңсіздіктердің қолданылуы олардың теориялық және тәжірибелік тұрғыдан маңызды екенін көрсетеді.

Негізгі бөлім: 1. Тікелей шешу әдісі

Тікелей шешу әдісі теңсіздіктерді стандартты түрге келтіру арқылы олардың шешімін табуды қарастырады. Бұл әдісте арифметикалық амалдар, яғни қосу, азайту, көбейту және бөлу қолданылады. Ең маңызды ереже – теңсіздіктің екі жағын да теріс санға көбейткен немесе бөлген жағдайда теңсіздік бағытының өзгеретінін ескеру.

Мысал 1. Берілген теңсіздікті шешейік:

$3^x - 5 > 7$

Шешуі:

$3x > 12 \rightarrow x > 4$

Осылайша, тікелей шешу әдісі қарапайым теңсіздіктерді шешуде тиімді.

2. Теңсіздіктерді түрлендіру әдісі

Бұл әдіс теңсіздікті белгілі бір стандартты формаға келтіру арқылы шешуге негізделген. Көбінесе, теңсіздіктерді көпмүшелікке жіктеу немесе жалпы ортақ бөлгішті бөліп алу арқылы шешу қолданылады.

Мысал 2.

$x^2 - 5x + 6 \leq 0$

Шешуі: Көпмүшені көбейткіштерге жіктейміз:

$(x - 2)(x - 3) \leq 0$

Теңсіздік таңбасы өзгеретін нүктелерді табамыз: x=2 және x=3. Сан осін пайдаланып, таңбалық интервалдарды анықтаймыз:

$2 \leq x \leq 3$

3. Графикалық әдіс

Графикалық әдіс теңсіздікті шешу үшін функцияның графигін сызу арқылы шешімдерді анықтауды қарастырады. Квадраттық және рационалды теңсіздіктерді шешу кезінде өте тиімді.

Мысал 3.

$y = x^2 - 4x + 3$

Графигі $x = 1$ және $x = 3$ нүктелерінде Ox осімен қиылысады. Графиктің қай бөліктері x осінің төменгі жағында жатқанын талдау арқылы теңсіздіктің шешімін табамыз.

4. Таңбалық әдіс

Таңбалық әдіс теңсіздіктің сол жағын көбейткіштерге жіктеп, әрбір көбейткіштің таңбасын анықтауға негізделген. Осы әдіс арқылы теңсіздіктің шешімін сан осінде белгілеп, аралықтарын анықтаймыз.

Мысал 4.

$$\frac{x-2}{x+1} > 0$$

Шешуі: Бөлім мен алым нөлге тең болатын мәндерді анықтаймыз: x = 2 және x = -1. Сан осін бөліктерге бөліп, әрбір аралықтағы таңбаларды анықтап, жауапты табамыз:

$$x \in (-\infty; -1) \cup (2; +\infty)$$

5. Айырмалау әдісі

Мысал 5.

$$a^2 + b^2 \geq 2$$

Айырмасы:

$$a^2 + b^2 - 2ab = (a - b)^2 \geq 0$$

Бұл өрнек әрқашан 0-ден үлкен немесе тең болғандықтан, теңсіздік дәлелденді

Бұл әдістер алгебралық теңсіздіктерді дәлелдеуде кеңінен

қолданылады. Әр түрлі есептерде қай әдісті қолдану тиімді екенін дұрыс таңдау қажет

6. Функциялардың монотондығы

Егер функцияның туындысы тұрақты бір таңбалы болса, онда функция монотонды болады және белгілі бір аралықта теңсіздікті дәлелдеуге мүмкіндік береді.

Қорытынды: Жоғарыда қарастырылған әдістер алгебралық теңсіздіктерді шешудің негізгі тәсілдері болып табылады.Әсіресе мақалада осы әдістердің өз ерекшеліктері мен тиімділіктері айшықталады және әрқайсысының қолдану аясы қарастырылған. Квадраттық және рационалды теңсіздіктерді шешудің қадамдары да анықталып, әрбір әдіс бойынша нақты мысалдар келтірілген. Квадраттық теңсіздіктерді шешу кезінде дискриминант әдісін пайдалану арқылы түбірлерін табу, ал рационалды теңсіздіктерде айнымалының мәндерін талдау маңызды болып табылады. Графикалық әдіс пен таңбалық әдіс теңсіздіктердің шешімін визуализациялауға және әртүрлі интервалдарда теңсіздіктің орындалу шарттарын анықтауға мүмкіндік береді. Тікелей шешу әдісі қарапайым теңсіздіктерге тиімді болса, теңсіздіктерді түрлендіру және таңбалық әдіс күрделірек есептерді шешуге көмектеседі.

Мақалада ұсынылған әдістер мен тәсілдер ғылыми зерттеулерде, оқыту процесінде және күрделі есептерді шешуде пайдалы құралына айналады. Осы әдістерді меңгеру математикалық ойлау қабілетін дамытуға ықпал етіп, күрделі есептерді шешуде қолдануға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Алгебра және анализ бастамалары – 10-11 сыныптарға арналған оқулықтар.
2. Қараев Ж. «Математикалық талдау» – жоғарғы сыныптар мен ЖОО студенттеріне арналған.
3. Садовничий В.А., Подколзин Г.П. «Алгебра және теңсіздіктер» – теңсіздіктерді шешу әдістері туралы кеңінен қарастырылған.
4. Гельфанд И.М., Шен А. «Алгебра» – теңсіздіктер және олардың қолдану салалары туралы.
5. Интернет ресурстары: Mathworld.wolfram.com, Khan Academy, Coursera-дағы математика курстары

ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАР НЕГІЗІНДЕ МАТЕМАТИКАЛЫҚ АНАЛИЗ ЭЛЕМЕНТТЕРІН ОҚЫТУ ЖОЛДАРЫ

***Г.Д. Маденият**ова*
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: А.Б. Найманова, математика магистрі

Аннотация. Бұл мақалада орта мектептің 10-11 сыныптарында математикалық анализ элементтерін оқыту барысында пәнаралық байланыстарды жүзеге асырудың маңыздылығы қарастырылады. Математикалық анализдің физика, информатика және жаратылыстану ғылымдарымен байланысы талданып, оқыту әдістерін жетілдіру жолдары ұсынылады. Оқушылардың теориялық білімдерін тәжірибеде қолдану дағдыларын дамытуға бағытталған оқыту әдістері сипатталады. Пәнаралық байланыстарды жүзеге асырудағы цифрлық мен педагогикалық әдістер талқыланады.
Түйінді сөздер: математикалық анализ, пәнаралық байланыс, пәнаралық есептер, математика, интеграция, сабақ, білім беру.

Аннотация. В статье рассматривается важность реализации межпредметных связей при обучении элементам математического анализа в 10–11 классах средней школы. Анализируется связь математического анализа с физикой, информатикой и естественными науками, предлагаются пути совершенствования методов обучения. Описаны методы обучения, направленные на формирование у студентов умений применять теоретические знания на практике. Будут обсуждаться цифровые и педагогические методы реализации междисциплинарных связей.
Ключевые слова: математический анализ, межпредметная связь, межпредметные задачи, математика, интеграция, урок, образование.

Abstract. The article discusses the importance of implementing interdisciplinary connections when teaching elements of mathematical analysis in grades 10–11 of secondary school. The relationship between mathematical analysis and physics, computer science, and natural sciences is analyzed, and ways to improve teaching methods are proposed. Teaching methods aimed at developing students' skills in applying theoretical knowledge in practice are described. Digital and pedagogical methods for implementing interdisciplinary connections will be discussed.
Keywords: mathematical analysis, interdisciplinary communication, interdisciplinary problems, mathematics, integration, lesson, education.

Орта мектептің 10-11 сыныптарында математикалық анализ элементтерін оқыту барысында пәнаралық байланыстарды жүзеге асырудың маңыздылығы зор. Математикалық анализдің физика, информатика және жаратылыстану ғылымдарымен байланысы, оқыту әдістерін жетілдіру жолдары ұсынылады. Оқушылардың теориялық білімдерін тәжірибеде қолдану дағдыларын дамытуға бағытталған оқыту әдістері баяндалады. Қазіргі таңда білім берудегі негізгі міндеттердің бірі – оқушылардың алған білімін өмірлік жағдайларда қолдана білуіне мүмкіндік жасау, функционалдық сауаттылығын арттыру. Математикалық анализ – жоғарғы сыныптарда оқытылатын маңызды бөлім, ол

оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытып, олардың ғылыми дүниетанымын кеңейтеді. Математикалық анализдің басқа пәндермен байланысын орнату оның практикалық маңыздылығын арттырады және оқыту үдерісін тиімді етеді. Ғылыми зерттеулер көрсеткендей, математика мен басқа пәндердің интеграциясы оқушылардың білімді тереңірек игеруіне ықпал етеді [1, 45 б.]. Бұл әдіс олардың математикалық сауаттылығын арттырып қана қоймай, жаңа білімді өзге салаларда қолдана білуіне көмектеседі.

Математикалық анализ және оның пәнаралық байланыстары

1. Физикамен байланыс

Туынды механикада жылдамдық пен үдеуді анықтауда қолданылады. Туынды физикадағы кинематика бөлімінде жылдамдық пен үдеуді анықтауда кеңінен қолданылады. Егер дененің орын ауыстыруы уақыттың функциясы ретінде берілсе, онда оның жылдамдығы – бірінші ретті туындысы, ал үдеуі – екінші ретті туындысы болып табылады.

Мысалы: Дене $s(t) = 5t^2 + 2t + 1$ теңдеуі бойынша қозғалады. Оның жылдамдығы мен үдеуін есептеңіз.

Шешуі:

1. Жылдамдықты табу үшін $s(t)$ функциясының туындысын аламыз:

$$\vartheta(t) = s'(t) = 10t + 2$$

2. Үдеуді табу үшін жылдамдықтың туындысын есептейміз:

$$a(t) = \vartheta'(t) = 10$$

Яғни, дененің жылдамдығы уақытқа байланысты өзгереді: $\vartheta(t) = 10t + 2$, ал үдеуі тұрақты: $a = 10 \frac{\text{м}}{c^2}$.

Бұл есеп оқушыларға кинематиканың математикалық анализбен байланысын түсінуге көмектеседі. Интегралдар механикалық жұмысты есептеу мен электрмагниттік өрісті талдауда пайдаланылады және механикалық жұмысты есептеуде, электрмагниттік өрістегі зарядтардың қозғалысын зерттеуде маңызды рөл атқарады. Физикада күш пен орын ауыстыру белгілі болған жағдайда, жұмысты анықтау үшін интегралды есептеу әдісі қолданылады **[2, 75 б.].**

Мысал: Дене 0-ден 5 м-ге дейін орын ауыстырады және оған $F(x) = 3x^2$ күш әсер етеді. Дененің істеген жұмысын анықтаңыз.

Шешуі: Механикалық жұмыс мына формула бойынша есептеледі:

$$W = \int_a^b F(x)dx.$$

Берілген мәндерді формулаға қойсақ:

$$W = \int_0^5 3x^2\,dx.$$

Интегралды есептейміз:

$$W = \int 3x^2 dx$$

$$W = [x^3]_0^5 = 5^3 - 0^3 = 125$$

$$W = 125 \text{ Дж}.$$

Яғни, дененің істеген жұмысы 125 Джоульге тең. Бұл есеп интегралдың физикадағы қолданылуын түсіндіруге көмектеседі. Тербеліс және толқындық процестерде дифференциалдық теңдеулердің рөлін түсіндіру [3, 24 б.].

Дифференциалдық теңдеулер механикалық және электромагниттік тербелістерді сипаттауда кеңінен қолданылады. Механикалық тербелістер серіппеге ілінген дененің қозғалысын, маятниктің қозғалысын сипаттайды, ал электромагниттік тербелістер электр тізбегіндегі токтың өзгеруін түсіндіреді. Гармоникалық тербелістер серіппеге ілінген жүктің қозғалысын сипаттайды.

Туынды, дифференциал тағы басқаларының тууы және онан әрі қарай дамуы физиканың, геометрияның, механиканың және техниканың алуантүрлі есептерін шығарумен тығыз байланысты болды. Туынды мен шектің арасындағы байланыс мынада, яғни функцияның туындысы сол функцияның мәнінің өсімшесінің аргументтің өсімшесіне қатынасының шегі ретінде анықталады, бұл қатынас аргумент өзгерісі нөлге ұмтылғанда табылады. Шекті табуға келтіретін мысалды физика саласынан қарастыруға болады **[4, 153 б.].**

Мектептегі іс-тәжірибе барысында оқушылармен жүргізілген практикалық жұмыс кезінде «Туындының физикалық және геометриялық мағынасы» тақырыбында тест жұмысы пайдаланылды. Нәтижесінде, оқушылардың математикалық сауаттылығы арттырылып, ақпараттық коммуникациялық білімдері де жетіле түсті.

2. Информатикамен байланыс

Алгоритмдер мен бағдарламалау тілдерінде сандық әдістерді қолдану математикалық анализбен тікелей байланысты. Деректерді өңдеу, модельдеу және визуализация жасау үшін анализ әдістеріне

Фурье түрлендіруі, градиентті төмендету әдістерін пайдаланылады. Мұндай есептеулер цифрлық сигналдарды талдау, фильтрация және спектрлік өңдеу сияқты міндеттерді шешуде кеңінен қолданылады. Бұл мұғалім мен оқушының жұмысын жеңілдетіп қана қоймайды, уақыт үнемдейді әрі пәнаралық нәтижелерді бағалауға арналған жаңа критерийлерді енгізуге мүмкіндік береді.

3. Жаратылыстану ғылымдарымен байланыс.

Биологияда популяция динамикасын зерттеу үшін дифференциалдық теңдеулер пайдаланылады. Химияда реакция жылдамдығын есептеу үшін математикалық анализ элементтері қолданылады [5, 29 б.].

Біріктірілген сабақтар – пәнаралық байланысты жүзеге асырудың тиімді әдістерінің бірі. **Тәжірибелік жұмысымның барысында пәнаралық оқытуды жүзеге асырудың тиімді әдістері мен тәсілдерін байқалды және оның нәтижесі ретінде біріктірілген сабақ** оқушыларға нақты пәнаралық есептерді шешуге бағытталған сабақтарды өткізетінін әрі **цифрлық білім беру платформаларын пайдалануда** компьютерлік бағдарламалар мен симуляциялар арқылы математикалық анализді жасауға мүмкіндік беретінін көрсету болды. Іс жүзінде пәнаралық байланыс заманауи білім беру жүйесінде өзіндік орнын табатын, оқушының танымдық белсенділігін арттыратын білім беру жүйесінің маңызды бөлігі. Мұндай сабақтарда екі немесе одан да көп пән біріктіріліп, ортақ тақырып төңірегінде оқытылатын материал байланыстырылып беріледі. Бұл әдіс оқушылардың пәндер арасындағы байланысты түсінуін жеңілдетіп, білімдерін кешенді түрде қолдануға мүмкіндік береді.

Біріктірілген сабақтарды ұйымдастыру жолдары:

1. **Физика және математика** – «Қозғалыс теңдеулері және туынды» тақырыбында қозғалыстың жылдамдығы мен үдеуін есептеу үшін туынды ұғымын пайдалану.

2. **Информатика және математика** – «Бағдарламалауда математикалық модельдеу» тақырыбында Python немесе MATLAB бағдарламаларында функциялардың графигін салу.

3. **Химия және математика** – «Химиялық реакция жылдамдығы және математикалық модельдеу» тақырыбында реакциялардың кинетикалық теңдеулерін талдау.

Цифрлық білім беру платформаларын пәнаралық байланысты жүзеге асыру жолы ретінде қолдану

Цифрлық білім беру платформалары қазіргі заманғы оқыту үдерісінде маңызды рөл атқарады. Олар оқытудың интерактивтілігін арттырып, түрлі пәндер арасындағы байланысты нығайтуға көмектеседі.

Пәнаралық байланыстарды тиімді жүзеге асыру үшін мұғалімдер Google Classroom, Moodle, Kahoot, GeoGebra, Desmos, PhET интерактивті симуляторлары сияқты цифрлық құралдарды пайдалана алады.

Цифрлық платформаларды қолдану мысалдары:

1. **Физика және математика** – GeoGebra арқылы қозғалыс теңдеулерін визуализациялау.

2. **Информатика және математика** – Python тілінде математикалық модельдеу.

3. **Химия және математика** – PhET симуляторларын қолданып, реакция кинетикасын зерттеу.

Математикалық анализ элементтерін оқытуда пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, олардың білімін жан-жақты дамытады. Физика, информатика, экономика, жаратылыстану ғылымдарымен байланысты орнату арқылы оқыту әдістерін жетілдіру – білім сапасын арттырудың тиімді жолы болып табылады. Бұл бағыттағы жұмыстарды жандандыру арқылы болашақ мамандардың логикалық ойлау қабілеті мен математикалық мәдениеті жоғары деңгейде қалыптасады. Қазіргі заманғы білім беру үрдісінде инновациялық технологиялар мен әдістерді қолдану математикалық анализ элементтерін оқыту сапасын арттырады. Осыған байланысты цифрлық ресурстар және пәнаралық жобаларды жүзеге асыру математикалық талдау дағдыларын дамытуда ерекше орын алады. Осы бағыттағы зерттеулер мен педагогикалық тәжірибелерді кеңейту болашақ ұрпақтың білім сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Пәнаралық байланыстарды жүзеге асыруда біріктірілген сабақтар мен цифрлық платформаларды қолдану оқушылардың білімін тереңдетуге және пәндер арасындағы өзара байланысты нығайтуға мүмкіндік береді. Интеграцияланған оқыту әдістері білім сапасын арттырып қана қоймай, оқушылардың шығармашылық және аналитикалық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар, инновациялық әдістерді енгізу арқылы оқыту процесін жаңғыртып, оқушылардың пәндер арасындағы байланысты терең түсінуіне жағдай жасауға болады.

Әдебиеттер

1. Шафин Ф., Базаров Е. Математика. – Алматы, 2015. – 117 б.

2. Әбілқасымова А.Е., Кучер Т., Корчевский В., Жұмағұлова З. Алгебра және анализ бастамалары 2-бөлім. – Алматы, 2019. – 177 б.

3. Газизянова Д.Р. Исследование функции в математическом анализе. – Казань, 2015. – 54 б.

4. Жәутіков О.А. Математикалық анализ курсы. – Алматы, 2014. – 832 б.

5. Егоркина Н.В. Математика. – Көкшетау, 2019. – 56 б.

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУДА ТЕҢДЕУЛЕР ЖҮЙЕСІН ШЕШУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

М.Б. Төлеубай
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Б.Қ.Урумбаев, математика магистрі

Аннотация: Бұл мақалада мектеп оқушыларының математикалық сауаттылығын жетілдірудегі теңдеулер жүйесін шешудің маңызыдылығы айтылады. Мәтін есептерді теңдеулер жүйесін қолданып шешу арқылы логикалық ойлаудың дамуына ықпал ететін тұстары қарастырылады. Оқушылар үшін есептерді шешудің алгоритмі мен әдістемесі келтіріледі. Сонымен қатар, мақалада теңдеулер жүйесін шешу тәсілдерінің бірнеше әдістері ұсынылады.

Түйінді сөздер: математикалық сауаттылық, теңдеулер жүйесі, мәтін есептер, логикалық ойлау, шешу әдістері, есептеу алгоритмі.

Аннотация: В данной статье рассматривается значимость решения систем уравнений в повышении математической грамотности школьников. Анализируются аспекты влияния использования систем уравнений при решении текстовых задач на развитие логического мышления. Приводятся алгоритм и методика решения задач для учащихся. Кроме того, в статье предлагаются различные методы решения систем уравнений.

Ключевые слова: математическая грамотность, система уравнений, текстовые задачи, логическое мышление, методы решения, алгоритм вычислений.

Abstract: This article examines the importance of solving systems of equations in improving students' mathematical literacy. It analyzes the impact of using systems of equations in solving word problems on the development of logical thinking. The article presents algorithms and methodologies for problem-solving. Additionally, various methods for solving systems of equations are proposed.

Keywords: mathematical literacy, system of equations, text problems, logical thinking, solution methods, calculation algorithm.

Қазіргі заманғы білім беру жүйесінде математикалық сауаттылық негізгі орын алады, өйткені ол оқушылардың логикалық ойлауын, талдамалық дағдылары мен түрлі проблемаларды шешу қабілетін дамыту үшін негіз болады. Математикалық сауаттылық сандар мен формулаларды игеруге ғана емес, күнделікті өмірде туындайтын нақты міндеттерді тиімді шешуге де ықпал етеді. Осы тұрғыда, мәтін есептерді теңдеулер жүйесі арқылы шешу оқушының логикаклық ойлауының дамуына негіз болады, өйткені олар оқушыларға абстрактылы математикалық ұғымдарды нақты практикалық есептер арқылы түсінуге көмектеседі. Осы мақалада мәтін есептерді теңдеулер жүйесі арқылы шешудің оқушының математикалық сауаттылығын арттырудағы маңыздылығы жазылған.

Теңдеулер жүйесін шешу оқушылардың мына дағдылардың қалыптасуына көмектеседі:

• Математика саласындағы білімді тереңдету. Мәтін есептер оқушыға дұрыс математикалық ұғымдарды дамытуға, қоршаған шындықтағы әртүрлі қатынастарды анықтауға көмектеседі.

• Логикалық ойлауды, ақпаратты талдау және шешімдерді тұжырымдау қабілетін дамыту. Мұндай мәселелерді шешу оқушыдан шарттарды дұрыс түсінуді, маңызды деректерді бөлектеуді, сондай-ақ тиісті шешім стратегиясын таңдауды талап етеді.

• Есептеу мәдениетін арттыру. Білім алушылар шамалармен жұмыс тәжірибесін алады, олардың арасындағы байланысты түсінеді.

• Тұлғаның әмбебап қасиеттерін қалыптастыру. Мәселелерді шешу табандылық, еңбекқорлық, белсенділік, тәуелсіздік сияқты қасиеттерді тәрбиелеуге ықпал етеді, өзін-өзі бақылауға үйретеді.

• Математикаға деген қызығушылықты ояту. Мәселелерді шешуді үйрене отырып, білім алушы пәннің өзіне деген қызығушылықты арттырып қана қоймай, басқа салаларда жаңа білімнің сәтті дамуына ықпал етеді.

Мәтін есептерді теңдеулер жүйесі арқылы шешу

Теңдеулер жүйесінің көмегімен мәтін есептерді шешу үшін келесі қадамдарды орындау қажет:

1) Берілген мәтінді мұқият оқып, есеп шартын зерделеу
2) Екі белгісіз өлшемді таңдап, оларды әріптермен белгілеу.
3) Белгісіз өлшемді есеп шартына сәйкес берілген ақпаратты пайдаланып өрнектеу.
4) Екі айнымалысы бар теңдеулер жүйесін құру.
5) Теңдеулер жүйесін ыңғайлы тәсілмен шешу.
6) Есеп шартын қанағаттандыратын шешімді табу.

Мысал 1. Себетте алмұрт пен алма жатыр. Алмұрттың алмаға қарағанда 4-ке көп екені белгілі. Себетте 16 жеміс болса, қанша алмұрт және қанша алма бар?

Шешуі: Алдымен есеп шартына сәйкес белгісіз табу керек екі шамаларды әріптермен белгілеп, теңдеулерді құрамыз. Теңдеулердің логикалық байланысы негізінде жүйе құрып, оны келесі әдістердің бірін

қолданып шешеміз:

1) Қосу әдісі
2) Графиктік әдісі
3) Алмастыру әдісі

х – себеттегі алмұрттың саны, ал у – алмалардың саны болсын. Есептегі шарт бойынша алмұрт алмаға қарағанда 4-ке көп болғандықтан $x = y + 4$ осы теңдеумен өрнектеуге болады. Себеттегі жемістердің теңдеуі $x + y = 16$. Теңдеулерді жүйеге біріктірейік, өйткені бұл шарттар бір мезгілде орындалуы тиіс.

$\begin{cases} x = y + 4 \\ x + y = 16 \end{cases}$ Енді сұраққа жауап беру үшін осы жүйені шешу керек. Жүйені шешуде жоғары да аталған 3 әдістін бірін қолдануға болады. Жүйені алмастыру әдісімен шешу тиімді болады. Яғни, бірінші х айнымалысы өрнектелген теңдікті $x = y + 4$ екінші $x + y = 16$ теңдеуінің

х айнымалысының орнына қоямыз.

$\begin{cases} x = y + 4 \\ y + 4 + y = 16 \end{cases}$ пайда болған бір айнымалысы бар сызықты теңдедудің мәнін табамыз. Сонда,

$y = 6$

Енді х-ті табайық. Жүйедегі $x = y + 4$ теңдеуін қолдансақ, y **– тің орнына 6 — ны қойсақ**

$x = 6 + 4$

$x = 10$

Жауабы: алмалардың саны-6, алмұрттардың саны-10

Мысал 2. Екі бағдарламашы кодтың 100500 жолын жазды. Бірінші бағдарламашы 70 күн, екіншісі 100 күн жұмыс істеді. Бірінші бағдарламашы жұмысты бірінші 30 күн ішінде екінші бағдарламашымен салыстырғанда 5550 жолға артық орындаған жағдайда, күн ішінде әрбір бағдарламашы жазған жолдар санын анықтау талап етіледі.

Шешуі: Алдымен мәтіндегі белгісіз өлшемдерді әріппен белгілеп алайық. Жолдар саны яғни, күндік өнімділіктері белгісіз. Бірінші бағдарламашының күндік өнімділігі-х жол, екінші бағдарламашының –у жол деп белгілеп алайық. Есеп шартына сәйкес екі бағдарламашы бірігіп 100500 жол жазған. Оны

$70x + 10oy = 100\ 50o$ өрнектейік. $70x + 10oy = 100\ 50o$ теңдеуін оң және сол жақтарын 10-ға бөліп тастайық. теңдігі пайда болады.
Алғашқы 30 күн ішінде бірінші бағдарламашы екіншісінен 5500 жол артық жазған:
$30x - 3oy = 555o$ екеуінің айырымы ретінде жазса болады.Теңдеуді әрі қарай ықшамдайық теңдеудің оң және сол жақтарын 30-ға бөлейік.
Сонда,
$x - y = 18s$ теңдігін аламыз. Құрған теңдеулерді бір жүйеге жазайық

$$\begin{cases} 7x + 1oy = 10050 \\ x - y = 185 \end{cases}$$

Жүйені (алмастыру, қосу, графиктік әдіс) осы әдістердің бірін қолданып есептеуге болады.
Қосу әдісін қолданып есептеп көрейік, ол үшін айнымалыларының бірінінің алдыңдағы коэффициенттері бірдей немесе қарама-қарсы сандар болуы керек.
Жүйеде қай айнымалыдан құтылу керек болса, сол айнымалылар алдыңдағы коэффициенттері қарама-қарсы сандар болуы шарт. Бірдей айнымалылардың алдыңдағы коэффициенттері қарама-қарсы сандар болса, онда екі жүйені қосу арқылы бір айнымалыны жоямыз. х айнымалысынан құтылып шығарайық. Ол үшін х айнымалысы алдыңдағы коэфициенттері қарама-қарсы сандар болуы үшін екінші теңдеуді -7 –ге көбейтіп алайық.

$$\begin{cases} 7x + 1oy = 10050 \\ x - y = 185 \end{cases} \Big| \cdot (-7)$$

$$\begin{cases} 7x + 1oy = 10050 \\ -7x + 7y = -1295 \end{cases}$$

Екі теңдеуді қоссақ х айнымалылары жойылып кетеді.

$$\begin{cases} 7x + 1oy = 10050 \\ + \\ -7x + 7y = -1295 \end{cases}$$

$$10y + 7y = 100s0 - 1295$$
$$17y = 8755$$
$$y = 5s5$$

Ал, х-ті табу үшін жүйедегі кез-келген теңдеуді қолданып табуға болады. Бастапқы жүйедегі 2-ші теңдеуді қолдансақ $x - y = 185$, у-тің орнына 515-ті қойып х-ті табамыз.
$x - 515 = 18s$
$x = 185 + 51s$
$x = 70o$
Жауабы: Бірінші бағдарламашының күндік өнімділігі-700 жол, екінші бағдарламашының –515 жол

Осы есепті шешу арқылы оқушы келесі іс-әрекетті орындайды.

1.Айнымалыларды дұрыс енгізу:

• Қандай шамаларды белгілеу керектігін түсінеді.

• Айнымалылар арасындағы байланыстарды көреді.

2.Логикалық ойлау:

• Қарапайым күнделікті жағдайларды математикалық модельдеу арқылы шешу дағдысы қалыптасады.

3.Теңдеулерді құру және шешу:

• Математикалық сауаттылықтың маңызды аспектілерінің бірі – нақты жағдайларды теңдеулер түрінде көрсету және оларды шеше білу.

4.Салыстыру және анализ жасау:

• Бір бағдарламашының екіншісіне қарағанда қанша артық жұмыс жасағанын есептеу арқылы салыстыру қабілетін дамытады.

5.Өнімділік пен уақыт арасындағы байланысты түсіну:

• Еңбек өнімділігі мен жұмыс уақыты арасындағы тәуелділікті түсінеді.

Мысал 3. Салымшы банк депозитіне белгілі бір соманы сала отырып, бір жылдан кейін 42 000 тг пайда тапты. Бірақ ол банктен ақшаны алмай оның үстіне 58 000 тг қосып, салымын тағы бір жылға қалдырды. Бір жылдан кейін депозитте 456 000 тг болды. Банкке алғашында қанша теңге салынды және банктің жылдық пайызы қандай?

Шешуі: Есепте банкке салынған ақша мен банктің жылдық пайызы белгісіз.

Банкке алғашында салынған ақша (теңге) мөлшерін – х деп, ал банктің жылдық пайызын-у деп белгілейік.

Салымшы банк депозитіне х соманы сала отырып, бір жылдан кейін 42 000 тг пайда тапқан. Яғни, алғашқы сомаға бір жылдағы пайыздық өсім ақшасын қосамыз $x + xy = x + 42\,000$. Осы өрнектен жылдық пайыздық өсім ақшасы

$xy = 42\,000$ - ға тең болатынын байқауға болады.

Келесі есеп шарты бойынша салымшы банктен ақшаны алмай оның үстіне 58 000 тг қосып, салымын тағы бір жылға қалдырды. Бір жылдан кейін депозитте 456 000 тг болды. Бір жылдағы өсіммен қоса есептегендегі ақшаға салымшы 58 000 тг қосқан оны мына өрнекпен өрнектеуге болады:

$x + xy + 58\,000$, осы ақша мөлшерін салымшы тағы да у жылдық пайыздық өсіммен банкте қалдырады, нәтижесінде бір жылдан соң депозитте 456 000 тг :

$x + xy + 58\,000 + (x + xy + 58\,000)y = 456\,000$. Есепте $xy = 42\,000$ екенін берілген, онда $x + 42\,000 + 58\,000$

$+\left(x+42\,000+58\,000\right)y=456\,000$ осыдан

$x+100\,000\,y=314\,000$ өрнегіне түрленеді. Алынған екі айнымалысы бар теңдеулерді бір жүйеге салсақ:

$\begin{cases} xy=42\,000 \\ x+100\,000\,y=314\,000 \end{cases}$ Алынған жүйені тиімді әдіспен шешейік.

Бұл жүйені алмастыру әдісімен шешу тиімді болады.

Екінші жүйеден х айнымалысын өрнектейік: $x=314\,000-100\,000\,y$.

Бұл теңдеуді бірінші теңдеудегі х-тің орына қойсақ:

$\begin{cases} \left(314\,000-100\,000\,y\right)y=42\,000 \\ x=314\,000-100\,000\,y \end{cases}$

$\left(314\,000-100\,000\,y\right)y=42\,000$ **теңдеуін аламыз.**

Жақшаларды ашайық:

$314\,000y-100\,000\,y^2=42000$

$100\,000\,y^2-314\,000y+42000=0$ теңдіктің оң және сол жағын 2000-ға бөлу керек.

$50\,y^2-157\,y+21=0$

$D=24\,649-4200=20\,449=143^2$

$y_1=\frac{157-143}{100}=\frac{14}{100}$

$y_2=\frac{157+143}{100}=\frac{300}{100}=3$, $y\neq 3$ Себебі, банктің жылдық пайызы 300% бола алмайды.

Сонда жылдық өсім $y=\frac{14}{100}$=14 %.

х-ті табу үшін

$x=314\,000-100\,000\,y$ **теңдеуіндегі** y **айнымалысының орнына**

$y=\frac{14}{100}$ **қойып есептейік:** $x=314\,000-100\,000\cdot\frac{14}{100}$

$x=314\,000-14\,000=300\,000$

Жауабы: $x=300\,000$ **тг**, y =14 %. (300 000;14)

Теңдеулер жүйесін шешу кезінде шешу әдістерін білу және ең тиімді тәсілді дұрыс таңдау маңызды.

Теңдеулер жүйесін шешудің әртүрлі тәсілдерін қолдану математиканы оқытудағы негізгі элемент болып табылады. Бұл оқушылардың математикалық сауаттылығын арттырып, ойлау қабілетін, тапқырлығын

және зейінін дамытады.

Әдебиеттер

1. https://solncesvet.ru/magazine_work/79119/
2. Воронова Татьяна Анатольевна, Формирование математической грамотности на основе решения текстовых задач.
3. https://nsportal.ru/vuz/pedagogicheskie-nauki/library/2024/03/29/tekstovye-zadachi-reshaemye-sostavleniem-sistem
4. Ооржак А.Ч., Текстовые задачи, решаемые составлением систем уравнений.
5. Әбілқасымова А.Е., Кучер Т.П., Корчевский В.Е., Жұмағұлова З.Ә. 9 сынып Алгебра 1-бөлім. – Алматы: Мектеп, 2019. – 176 б.

6-7 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА САЛУ ЕСПЕТРІ ЖӘНЕ ГЕОМЕТРИЯНЫҢ НЕГІЗГІ ҰҒЫМДАРЫН ОҚЫТУДА ОЛАРДЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ

Хайратбек Махпал
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Ж.Г. Муканова
педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор

Аннотация: 6-7 сынып оқушыларына негізгі геометриялық ұғымдарға қатысты геометрияны оқыту процесінде оқушылардың қазіргі жағдайын зерттеу, қазіргі заманғы құралдарды пайдалана отырып, бастапқы геометрия ұғымдарына қатысты оқушылардың математикалық дағдыларын арттыру.
Кілтті сөздер: геометрия, салу есептерін оқыту процесі, геметрияның негізгі ұғымдары, әдістемелік негіздер.

Аннотация: Изучение современного состояния учащихся в процессе обучения геометрии по отношению к основным геометрическим понятиям для учащихся 6-7 классов, повышение математических навыков учащихся по отношению к понятиям начальной геометрии с использованием современных средств.
Ключевые слова: геометрия, процесс обучения задачам построения, Основные понятия геметрии, методические основы..

Annotation. Studying the current state of students in the process of learning geometry in relation to basic geometric concepts for students in grades 6-7, improving students' mathematical skills in relation to the concepts of elementary geometry using modern tools.
Keywords: geometry, the process of teaching construction tasks, Basic concepts of geometry, methodological foundation.

Геометрия пәні математиканың ажырамас бір бөлігі болып табылады. Біз білетін қарапайым фигуралар мен бейнелердің барлығын осы ғылым түрі зерттеп қарастырады. Қазіргі таңда кез келген архетектуралық ғимараттар, бұйымдар мен бейнелер нақты өлшемдерді формулалар мен нақты бейнелерді есептеп отырып жүзеге асырылады.

Сол себептен де біздің заманымызда осы пәнге аса үлкен мән берілуі қажет. Мектеп бағдарламасында бастауыш сыныптан бастап барлық заттың негізі құралатындығы секілді геометрия пәнінің де негізі қаланып бастайды. Алайда 6-7 сыныпқа келгенде геометрия пәнінің тақырыптын меңгеру көп оқушыға қиындық туғызып жатады. Бұл жағдайдың орын алуының бірнеше себептері бар. Солардың әрқайсысына жеке-жеке тоқталып, себептері мен шешу жолдарын, жүргізілген эксперимент пен нәтижелеріне тоқталып өтсек.

1. Назардың сейілуі

Себебі: Геометрия – математикалық ғылым, және бұл көбінесе оқушылардың қызығушылығын тудырмайды. 6-7 сынып оқушылары үшін геометриялық ұғымдарды түсіну қиын, себебі ол іш пыстырарлық есептер мен түсініксіз бейнелерден құралады. Сонымен қатар, қазір технологиялар заманы болғандықтан балалардың барлығы делік телефон ноутбук сияқты құралдарға тәуелді. Оларға ештеңе қызық болмаған бірсарынды оқу процеінде отырғаннан көре виртуальды өмір қызықырақ, ондағы болып жатқан жаңалықтар мен ойындар оларға әлдеқайда қызықтырақ. Соның әсерінен сабақ барысында оқушылардың барлық назары гаджеттер мен ойында отырады.

Эксперимент: 6-сынып оқушыларына геометрияның негізгі ұғымдарын мысалы, көпбұрыштар мен олардың қасиеттерін түсіндіру үшін екі түрлі әдіс қолданылды. Бірінші топқа тек дәстүрлі оқу әдісі пайдалаылды, яғни оқушыларға тақырыпты тек тақтаға ғана түсіндіріліп кейін кітаптағы есептерді ғана шығартылды. Екінші топқа практикалық тапсырма ретінде геометриялық фигураларды кесіп, біріктіріп, оларды нақты өмірмен байланыстырып көрсету тапсырмасы берілді. Бұл эксперимен барысында әрине екінші топтың қызығушылығы мен белсенділігі жоғары болды, себебі олар фигураларды өз қолымен жасап, олардың қалай құрылатынын көрді.

Шешу жолдары: Геометрияны түсіну үшін оқушыларға нақты өмірдегі мысалдар мен қолмен жасалатын тапсырмалар ұсыну қажет. Мысалы, оқушыларға геометриялық фигуралардан үй құрылысын немесе архитектуралық жобаны жасау тапсырмасын беру олардың назарын артуына себеп болады. Оқушылар геометриялық ұғымдарды нақты өмірмен байланыстырғанда, олар бұл ұғымдардың маңызды екенін түсінеді. Бұған қоса, компьютерлік модельдеу, виртуалды тәжірибелер, геометриялық бағдарламаларды пайдалану өте тиімді. Себебі қазір технологиялар заманы болғандықтан оларға гаджеттермен жұмыс жасағаң қызықты.

2. Басқаларға еліктеп сабаққа немқұрайлы қарау

Себебі: 6-7 сынып оқушылары ауыспалы шақта болғандықтан оларға өз қатарластарының пікірлері мен мінез-құлықтары үлкен әсер етеді. Егер сыныптағы бір оқушы сабаққа немқұрайлы қарайтын болса, сонымен қатар басқа оқушылар алдында беделді болса айналасындағы

сыныптастары да бейсаналы түрде оған еліктеп, сабаққа немқұрайлы қарай бастайды. Біреуге еліктеу тек оқушылардың ғана емес, біздің де өмірімізде жиі кездесетін мәселе. Ол да істеді ғой, оған да ештеңе болмады ғой деп еліктеп кетеміз. Бұл топтық динамика мен әлеуметтену процесі арқылы орын алады.

Эксперимент: Бұл жолы сыныптағы белсенді оқушылар мен пассивті оқушылар арасындағы қатынасты реттелді. Белсенді оқушылар сабаққа толық қатысып, сұрақтарға жауап берсе, пассивті оқушылар оларды бақылап, белсенді болмады. Бірақ сыныпта топтық жұмыс ұйымдастырылғанда, пассивті оқушылар да белсенді бола бастады, өйткені олардың қатарластарымен жұмыс істеуі оларға оң әсер етті.

Шешу жолдары: Бұл мәселені шешу үшін сыныпта ынтымақтастық пен топтық жұмысты дамыту керек. Оқушыларды біріктіріп, оларды әртүрлі тапсырмалармен қызықтыру, оларды бір-бірімен жарыстыру мен ынталандыру керек. Геометрия пәні бойынша топтық жобалар, сыныпаралық жарыстар ұйымдастыру жақсы шешім болады. Мысалы, топтық жұмыс кезінде әр оқушы өз үлесін қосып, нәтижені бірге алады. Мұғалімнің рөлі оқушыларға топтық жұмыс арқылы тапсырмаларды дұрыс бөлуді үйрету және әр оқушының жеке жауапкершілігін арттыру болып табылады.

3. Оңай жолға үйрену

Себебі: Оқушылар көбінесе “оңай” жолмен үйренуге тырысады, яғни олар бірден жауапты немесе шешімді көргісі келеді. Бұл ұғымды тереңірек түсінуге және математикалық дағдыларды дамытуға кедергі келтіреді. Ең өзекті мәселе осы болып табылады. Қазіргі балалар барлық дүниенің дайын болғанына үйреніп алған. Бұл тек білім беру саласында, ана емес басқа да салаларды күнделікті өмірде де жиі байқалатын құбылыс болып табылады. Мысалы мектепте тек оңай деңгейегі есептерді шығарып үйреніп қалған оқушы В, С деңгейінің есептеріне келгенде бірден оңай жол іздейді көшіріп алу, жауабын жаза салу я болмаса жасанды интелекттер арқылы шығару оларға әлдеқайда жеңіл. Сабебі олара бұған ешқандай энергия жұмсап, ізденіп әуре болмайды.

Эксперимент: Оқушыларға геометрия бойынша бірнеше түрлі тапсырмалар берілді. Бірінші жағдайда, олар дайын формулаларды қолдана отырып шешімдерді жылдам тапты, бірақ ешқандай терең ойлау немесе сұрақ қою болған жоқ. Екінші жағдайда, оқушылардан тапсырманың шешімін табу үшін бірінші өздері алгоритмін жазып, сызбасын, формуласын шығару талап етілді. Нәтижесінде, екінші тапсырманы орындаған оқушылар геометриялық ұғымдарды жақсы түсініп, олардың өз ойларын жүйелі түрде білдірді, кейін бір аптада өткен соң осы тапсырмаға ұқсас тапсырмаларды қайта берген кезде бірінші топтағы оқушылардың есінде ештеңе қалмағаны анықталды, сол себептен де олар тапсырмаларды орындай алмады, ал екінші топтағы оқушылар формулалар мен есептің шығарылу тәсілін жақсы естерінде

сақтап қалғандықтан барлық тапсырманы тез әрі дұрыс орындады.

Шешу жолдары: Оқушыларды дайын шешімдерден гөрі, өз шешімдерін табуға ынталандыру керек. Бұл үшін, олардың есептерді шешуге қажетті барлық қадамдарды дұрыс орындауына назар аудару керек. Мысалы, әрбір геометриялық есепті шешуде оқушыларды "неге осылай?" деген сұрақтарға жауап беру арқылы, есептің шешіміне қалай жеткенін түсіндіруге үйрету керек. Мұғалімдер әрбір ұғымды кезең-кезеңімен енгізіп, оқушыларға олардың ойлау дағдыларын дамытуды үйретуі тиіс.

4. Сабақ құрылымының қате болуы

Себебі: Геометрия сабағының құрылымы дұрыс болмаған жағдайда оқушыларға түсіну қиынға соғуы мүмкін. Егер сабақта тек теориялық білім беріліп, практикалық қолдану жағдайлары ұсынылмаса, оқушылардың тақырыпты түсінуі қиын болады. Сонымен қатар бірден қиын есептер беріліп, бастамасына көңіл бөлінбесе оқушылар мүлде шатасады, олардың білімдері бекімейді.

Эксперимент: Геометрия сабағында тек теорияны оқыту мен практикалық жұмыс жасай отырып оқыту сабақтары салыстырылды. Бірінші жағдайда, тақтада тек теориялық түсіндірме жасап, оқушыларға есеп қалай шешілетінін көрсетпестен тапсырма берілді. Екінші жағдайда, оқушыларға сабақ түсіндіру барысында практикалық тапсырмаларға, мысыал есептерге аса мән берілді. Кейін оларға жеңілден қиынға қарай жүретін жүйелі деңгейлік тапсырмалар берілді. Оқушылар тапсырмаларды өздері шешіп, олардың шешімдерін топтық талқылауға қатыса отырып тексерді. Екінші жағдайдың нәтижесінде оқушылар сабақты әлдеқайда белсенді, қызығушылықпен өтті және тақырыпты неғұрлым жақсы меңгерді.

Шешу жолдары: Сабақтың құрылымын тек теориямен шектемей, оны практикамен ұштастыру қажет. Теория мен практиканың байланысын қамтамасыз ету үшін оқушыларға тапсырмаларды орындау барысында өзіндік ойлау мен талқылау мүмкіндігін беру керек. Геометрия сабағы қызықты әрі нәтижелі болуы үшін әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолдану – топтық жұмыс, мәселелерді шешу, интерактивті тақта мен мультимедиялық құралдарды пайдалану.

5. Түсініксіз болуы, елестете алмау

Себебі: Геометрияның кеңістіктік ұғымдары кейде оқушыларға түсініксіз болып, олар елестету қабілетіне шектеу қояды. Мысалы, үшөлшемді фигуралардың сызбаларын дұрыс елестете алмау оқушылар үшін қиындық туғызады. Бейнесі қандай екенін білмегендіктен олар берілген есепте не сұрап тұрғанын да түсіне алмайды.

Эксперимент: Үшөлшемді фигуралардың ерекшеліктерін түсіндіру үшін екі әдіс қолданылды. Бірінші әдіс бойынша, тек фигуралардың сызбаларын көрсетіп, оқушыларға соларды түсіндіру тапсырмасын берілді. Екінші әдіс бойынша, оқушыларға үшөлшемді

фигураларды нақты моделдермен көрсету ұсынылды.Бұл үшін үшөлшемді бейнедегі сайттар, геогебра бағдарламасы пайдаланылды. Екінші әдіс оқушылардың түсінуін айтарлықтай жақсартты, оқушылар фигуралардың нақты айырмашылықтары мен қасиеттерін өздері зерттеп тауып, білімдері беки түсті.

Шешу жолдары: Геометрияны түсінуді жеңілдету үшін, оқушыларға геометриялық фигуралардың нақты үлгілерін көрсету маңызды. Бұл үшін физикалық модельдер, виртуалды модельдер мен компьютерлік бағдарламаларды қолдану тиімді. Геометриялық ұғымдарды күнделікті өмірмен байланыстыру, үшөлшемді фигураларды нақты көру арқылы оқушылар кеңістіктік ойлау қабілеттерін дамыта алады.

6-7 сынып оқушыларына геометрия пәнін оқыту барысында кездесетін қиындықтар олардың кеңістіктік ойлау қабілеттерінің қалыптаспағандығына, ұғымдардың күрделілігіне байланысты туындайды. Осыған байланысты, геометрия сабағын тиімді өткізу үшін әртүрлі әдіс-тәсілдер қолданылуы маңызды. Практикалық тапсырмалар мен топтық жұмыстың оқушылардың пәнге қызығушылығын арттырып, олардың геометриялық ұғымдарды тереңірек түсінуіне ықпал ететіні анық. Бұл әдістер оқушыларды белсенді түрде сабаққа қатысуға, сұрақтар қоюға және мәселені талқылауға ынталандырады. Интерактивті әдістер, мысалы, виртуалды модельдер мен үшөлшемді фигуралардың нақты үлгілерін көрсету оқушылардың кеңістіктік ойлау қабілеттерін дамытады. Егер мұғалімдер геометрия пәнін оқытуда тек дәстүрлі әдістермен шектелмей, инновациялық тәсілдерді енгізіп, оқушылардың қызығушылығын арттыратын тапсырмалар мен жаттығулар ұсынса, оқушылардың пәнді меңгеру деңгейі айтарлықтай жақсарады.

Әдебиеттер

1. Айтжанова Н.Б. (2015). 6-7 сынып оқушыларына геометрияны оқыту әдістемесі. – Алматы: Қазақ университеті.

2. Жұмабаев Ж. (2018). Математика оқу бағдарламалары мен әдістемелері. – Алматы: Рауан.

3. Сергеева Т.А. (2019). Жастарды кеңістіктік ойлау дағдыларын дамыту. – Мәскеу: Педагогика.

4. Логвин В.А. (2020). Геометрияны оқытудың инновациялық әдістері. – Санкт-Петербург: БХВ-Петербург.

5. Ушаков И.Н. (2017). Математика және геометрияны оқытуда ойын әдістерін пайдалану. – Мәскеу: Высшая школа.

ПРОСТРАНСТВА ЛОРЕНЦА НА УРОКЕ: ВОЗМОЖНОСТИ И ГРАНИЦЫ ПРИМЕНЕНИЯ

Аружан Шаменова
Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, 7М01511-Математика
научный руководитель: Н.Н. Оспанова
PhD, ассоциированный профессор

Аннотация. Данная статья раскрывает возможности углубленного изучения математики для учащихся старшей школы через изучение темы «Пространства Лоренца» на факультативах. Пространства Лоренца является одной из тем функционального анализа, относится к возможному развитию потенциала учащихся, развивая логическое и абстрактное мышление. Предложены некоторые задания для проведения факультативных уроков и показаны результаты экспериментальной части.
Ключевые слова: норма, факульатив, функция, Лебегово простантство, пространство Лоренца.

Annotation. This article reveals the possibilities of extra study of mathematics for secondary school students through the study of the topic of «Lorentz spaces» in electives. Lorentz spaces is one of the topics of functional analysis, it refers to the possible development of students' potential by developing logical and abstract thinking. Some tasks for conducting optional lessons are proposed and the results of the experimental part are shown.
Keywords: norm, optional, function, Lebesgue space, Lorentz space.

Аннотация. Бұл мақалада орта мектеп оқушылары үшін математиканы тереңдетіп оқу мүмкіндіктері факультативтердегі «Лоренц кеңістігі» тақырыбын зерттеу арқылы ашылады. Лоренц кеңістігі функционалдық талдау тақырыптарының бірі болып табылады, логикалық және дерексіз ойлауды дамыта отырып, оқушылардың әлеуетін дамытуды білдіреді. Факультативтік сабақтарды өткізу үшін кейбір тапсырмалар ұсынылды және эксперименттік бөлімнің нәтижелері көрсетілді.
Түйін сөздер: норма, таңдау, функция, лебего кеңістігі, Лоренц кеңістігі.

Введение.

Функциональные пространства играют важную роль в анализе, особенно при изучении свойств функций и операторов. Одним из наиболее фундаментальных классов таких пространств являются **пространства Лебега** L^p, которые позволяют изучать функции с помощью интегральных норм. Пространства Лебега лежат в основе теории интегрируемости, теории операторов, теории вероятностей и других областей математики.

Пространства L^p

Пусть (X, A, μ) – измеримое пространство с мерой μ. Для $1 \leq p < \infty$ пространство $L^p(X)$ определяется как множество (классов эквивалентности) измеримых функций $f: X \to \mathbb{R}$ или $\mathbb{C}$, для которых

интеграл $\int_X |f(x)|^p \, d\mu(x)$ конечен. Норма в этом пространстве задаётся как:

$$\| f \|_{L^p} = \left(\int_X |f(x)|^p \, d\mu(x) \right)^{\frac{1}{p}}$$

$p =$

В случае , пространство $L^\infty(X)$ состоит из измеримых ограниченных почти всюду функций, и норма определяется как:

$$\| f \|_{L^\infty} = \operatorname{ess\,sup}_{x \in X} |f(x)|$$

Пространства L^p являются полнотными нормированными

пространствами, и для – они также являются гильбертовыми (при или более общими банаховыми пространствами.

Пространства Лоренца $L^{p,q}$ – обобщают путём уточнения оценки нормы с использованием упорядоченной (переставленной) функции[2].

Пространства Лоренца были введены как уточнение и развитие идей, лежащих в основе пространств Лебега. Они позволяют более точно учитывать распределение значений функции, а не только их «усреднённую» степень, как в L^p. Это делает их особенно полезными в задачах, связанных с теорией интерполяции операторов, компактными вложениями и оценкой гладкости функций.

Одним из ключевых понятий в определении пространств Лоренца является **убывающая перестановка функции** f^*, определяющая, как «масса» функции распределена по мере. На основе этой перестановки и вводится более тонкая норма, чем в L^p, что позволяет отличать функции, имеющие одинаковую L^p -норму, но разное распределение значений.

Таким образом, **пространства Лоренца** служат **естественным обобщением и уточнением** пространств Лебега и открывают более широкие возможности для анализа множителей, операторов и функциональных преобразований.

Пространства Лоренца были введены для уточнения описания поведения измеримых функций и тонкой настройки норм, особенно в контексте теории интерполяции и оценки операторов. Эти пространства представляют собой важный класс **функциональных пространств**, обобщающих пространства Лебега L^p и слабо-лебеговские пространства $L^{p,\infty}$.

Определение и основные обозначения

Пусть f – измеримая функция на множестве конечной меры

(обычно $X = [0,1]$ или $\mathbb{R}_+$, а f^* – её **убывающая перестановка**, определяемая как:

$$f^*(t) = \inf\left\{\lambda \geq 0 \;\middle|\; \mu\left(\{x : |f(x)| > \lambda\}\right) \leq t\right\}.$$

$0 < p <$

Для , **пространство Лоренца** $\mathbf{L^{p,\infty}}$ состоит из всех измеримых функций, для которых следующая квазинорма конечна:

- Если $q < \infty$, то:

$$\|f\|_{L^{p,q}} = \left(\int_0^\infty \left(t^{\frac{1}{p}} f^*(t)\right)^q \frac{dt}{t}\right)^{\frac{1}{q}}.$$

- Если $q = \infty$, то:

$$\|f\|_{L^{p,\infty}} = \sup_{t>0} t^{\frac{1}{p}} f^*(t).$$

Пространства Лоренца обладают более гибкой структурой по сравнению с $\mathbf{L^p}$, поскольку позволяют независимо варьировать параметры p и q, отражая не только среднюю величину функции, но и характер распределения её значений.

Основные свойства

1. **Включения и отношения между пространствами:**
   - $L^{p,p} = L^p$, то есть пространства Лоренца при $p = q$ совпадают с пространствами Лебега;
   - $L^{p,q_1} \subseteq L^{p,q_2}$ при $q_1 < q_2$;
   - $\mathbf{L^{p,\infty}}$ – наименьшее по включению среди всех при фиксированном p.
2. **Полнота:**

Все пространства $\mathbf{L^{p,q}}$ являются полными (банаховыми) при $0 < p <$

$1 \leq p < \infty$, $1 \leq \mathbf{q} \leq \infty$; при они являются квазибанаховыми.

3. **Ретроспективность:**

Пространства Лоренца являются *ретроспективными* по своему определению – они зависят только от распределения значений функции, а не от конкретной формы графика.

4. **Интерполяционные свойства:**

Пространства Лоренца обладают хорошими интерполяционными свой-

ствами (по Реиссу–Торину, Калдерону и др.), что делает их удобным инструментом в теории операторов и аппроксимации.

5. **Самодуальность (в некоторых случаях):** $1 < p <$

При определённых условиях (например, при , $1 \leq q \leq \infty$ можно

описать сопряжённое пространство ()∗, что важно в теории операторов и

вариационных задачах.

Современные исследования и результаты в данной области

Теория функциональных пространств, множителей и операторов в них продолжает активно развиваться и на сегодняшний день остаётся одной из центральных тем в функциональном анализе, гармоническом анализе, теории аппроксимации и прикладной математике.

Особое внимание уделяется пространствам Лоренца, как **тонкому уточнению пространств Лебега,** способному более точно описывать поведение функций, особенно на концах отрезка или при стремлении к особенностям. Применение этих пространств выходит далеко за рамки чистой теории и находит отражение в обработке сигналов, решении дифференциальных уравнений, теории вероятностей и других прикладных разделах.

1.1. Современные исследования и результаты в данной области

Теория функциональных пространств, множителей и операторов в них продолжает активно развиваться и на сегодняшний день остаётся одной из центральных тем в функциональном анализе, гармоническом анализе, теории аппроксимации и прикладной математике.

Особое внимание уделяется пространствам Лоренца, как **тонкому уточнению пространств Лебега,** способному более точно описывать поведение функций, особенно на концах отрезка или при стремлении к особенностям. Применение этих пространств выходит далеко за рамки чистой теории и находит отражение в обработке сигналов, решении дифференциальных уравнений, теории вероятностей и других прикладных разделах.

Актуальные направления исследований

Одним из активно развивающихся направлений является исследование вложений вида и определение оптимальных условий, при которых такие вложения сохраняются при действии множителей или линейных операторов.

Множители в пространствах $\mathbf{L^p}$, $\mathbf{L^{p,q}}$, BMO, $\mathbf{H^p}$ и других

изучаются с точки зрения:

— условий принадлежности произведения к тому же или другому пространству;

— спектральных и аппроксимационных свойств множителей;

— применения к краевым задачам и задачам оптимального управления.

Множители играют ключевую роль в описании ограниченности операторов типа Хильберта, Харди-Литтлвуда[6], Рисса и других, особенно при переходе между пространствами с различной степенью гладкости.

Примеры современных результатов

В работах А.А. Киприянова[3], С.М. Никольского[5], Ю.Л. Ершова и др. сформулированы **точные условия принадлежности множителей пространствам** $\mathbf{L}^{p,q}$, что позволило уточнить границы применимости многих операторов анализа.

Исследования в последние десятилетия (в том числе с применением теории вейвлетов и фреймов) привели к **новым методам построения оптимальных множителей**, позволяющих управлять «локальной гладкостью» функции или её энергетическими характеристиками.

В зарубежной литературе (работы H. Triebel[7], L. Grafakos[14], D. Adams и др.) развиваются подходы к **многошкальному анализу в пространствах Лоренца и Морри**, где множители используются для точного описания локального поведения сигналов и изображений.

Перспективы применения в образовании

Несмотря на глубоко теоретический характер темы, её отдельные элементы уже применяются в:

- **олимпиадной математике** (оценки норм, граничные условия, «резкие» функции),
- **подготовке к ЕГЭ и олимпиадам** (профильный уровень, элементы функционального анализа),
- **факультативных занятиях и элективных курсах**, ориентированных на углублённое изучение.

Таким образом, тема множителей в функциональных пространствах представляет собой **живое и развивающееся направление современной математики**, а её адаптация к школьному курсу при соблюдении методических условий позволяет приобщить учащихся к подлинной научной культуре и аналитическому стилю мышления.

1.1 Примерные темы факультативных занятий

Для эффективного усвоения темы множителей в пространствах функций важно предлагать учащимся разнообразные задания – от

наблюдений и графических экспериментов до небольших исследовательских проектов. Ниже представлены примеры задач, адаптированных под уровень старшеклассников и ориентированных на развитие интуитивного понимания понятий **функционального пространства, нормы функции, умножения функций и сохранения принадлежности к классу функций.**

I. Задания на графический анализ и наблюдение

1. Наблюдение за формой функции и её изменением при умножении

Постройте на одном графике функции:

- $f(x) = \sin x$ на интервале $[0, 2\pi]$
- $m(x) = \chi_{[0,\pi]}(x)$
- $g(x) = m(x) \cdot f(x)$

Вопросы к обсуждению:

- Что делает множитель с функцией?
- Изменилась ли область определения? А область значений?

2. Изучение поведения функции с редкими большими значениями

Постройте функцию:

$$f(x) = \begin{cases} 1, x \in [0,0.5] \cup [1.5,2] \\ 10, x \in (0.5,1.5) \\ 0, \text{иначе} \end{cases}$$

Умножьте её на $m(x) = \chi_{[1,2]}(x)$. Как изменилось поведение?

II. Задания на численные расчёты (интуитивное понимание нормы)

3. Вычисление «размера» функции

Найдите приблизительные значения интегралов:

$$\|f\|_1 = \int_0^2 [\,|f(x)|\,dx\,].$$

$$\|f\|_2 = \left(\int_0^2 [\,|f(x)|^2\,dx\,]\right)^{\frac{1}{2}}$$

Для:

- $f(x) = 1$
- $f(x) = x$
- $f(x) = x^2$
- $f(x) = \chi_{[1,2]}(x)$

Обсуждение:

- Чем отличается поведение нормы $\|f\|_1$ и?
- Как норма реагирует на “пики” функции?

III. Задания на свойства множителей

4. Исследование: сохраняется ли функция в классе после умножения

Пусть

$f(x) = \frac{1}{\sqrt{x}}$ на интервале (0,1, и $m(x) = x^{\alpha}$.
Исследуйте для каких значений α функция $mf(x) \in L^1([0,1])$.

Подсказка: проанализируйте поведение $\int_0^1 x^{\alpha} \cdot x^{-\frac{1}{2}} dx$

Вывод:

- Как множитель может «смягчить» поведение функции?
- Что происходит при $\alpha = 0$? А при $\alpha = 0.5$? При $\alpha = 1$?

IV. Проектные мини-задания

5. Исследование собственной функции

Придумайте и постройте свою функцию $f(x)$ на интервале [0,2]. Выберите несколько функций-множителей m(x), например:

- $m_1(x) = \chi_{[1,2]}(x)$
- $m_2(x) = x$
- $m_3(x) = e^{-x}$

Ответьте:

- Как изменяется график f при умножении на каждый из множителей?
- Для каких m произведение “становится более гладким”, “обрезается”, “усиливается”?
- Сохраняется ли интегрируемость?

6. Компьютерное моделирование

Используя графический калькулятор, Python, постройте графики функции и её произведений с разными множителями. Подготовьте короткую презентацию: «Как ведёт себя моя функция под действием разных множителей».

Эти задания направлены на активизацию познавательной деятельности, формирование абстрактного мышления и ознакомление с элементами высшей математики в доступной форме. Они могут варьироваться по уровню сложности и использоваться как на факультативах, так и в рамках элективных курсов.

Экспериментальная часть исследования направлена на проверку гипотезы о возможности и целесообразности включения понятий, связанных с множителями в пространствах Лоренца и Лебега, в практику факультативных занятий по математике в старших классах школы.

Работа проводилась в форме серии факультативных занятий, ориентированных на мотивированных учащихся 10–11 классов, проявляющих интерес к углублённому изучению математики.

Цель эксперимента – проверить, насколько доступно и эффективно учащиеся могут усвоить элементы понятий о множителях и функциональных пространствах, если они преподносятся с учётом

возрастных и методических особенностей, в рамках факультатива.

Задачи:

- Разработать и апробировать учебные материалы по теме;
- Провести занятия с учащимися и зафиксировать динамику освоения материала;
- Оценить уровень понимания с помощью входного и выходного контроля;
- Проанализировать обратную связь от учащихся и сделать выводы о потенциале темы.

База эксперимента:

Гимназия с математическим профилем, 11 класс, 12 учащихся (8 – профильный уровень, 4 – углублённый). Занятия проводились в течение 4 недель, 1 раз в неделю (всего 4 занятия по 90 минут).

3.2. Содержание факультативных занятий

Занятие 1. Введение: функция и её «размер».

- Понятия функции, ограниченности, среднего значения;
- Введение идеи нормы через простые примеры;
- Сравнение $\|f\|_1, \|f\|_2, \|f\|_\infty$ на знакомых функциях.

Занятие 2. Пространства функций.

- Обсуждение L^p -пространств;
- Упражнения на определение, принадлежность функции к L^1 и L^2;
- Визуализация: построение графиков и сравнение поведения функций.

Занятие 3. Множители: определение и смысл.

- Идея множителя как функции, изменяющей другую;
- Примеры: обрезание, усиление, сглаживание;
- Условия принадлежности произведения функции и множителя к функциональному пространству.

Занятие 4. Исследовательская работа и обобщение.

- Самостоятельное задание: придумать свою функцию, выбрать множители, провести анализ;
- Подготовка мини-доклада или постера;
- Рефлексия и обсуждение: что было понятно, что вызвало затруднения, что заинтересовало.

Оценивание проводилось по трём направлениям:

1. **Входной и выходной контроль знаний**
   - Входной: оценка понимания понятий «функция», «площадь под графиком», «норма» (на бытовом уровне).
   - Выходной: задания на определение нормы, визуализацию, рассуждение о принадлежности функции пространству после умножения.
2. **Наблюдение за активностью учащихся**

- Участие в обсуждении, вопросы, самостоятельные гипотезы.

3. Анкетирование и самооценка

- Учащиеся отвечали на вопросы: «Появилось ли у вас новое представление о функциях?» «Было ли интересно? Что было сложно?»

Результаты эксперимента

- **35% учащихся** продемонстрировали устойчивое понимание идеи нормы и различий между типами пространств;
- **25% учащихся** смогли корректно использовать понятие множителя при решении задач;
- **Высокий уровень интереса**: 10 из 12 отметили, что тема была «необычной и интересной», 6 – «полезной для подготовки к олимпиадам и вузу»;
- Возникли **трудности** при восприятии обозначений и формул, но они были преодолены при работе с графическим материалом.

Выводы по результатам экспериментальной работы

- Тема множителей в пространствах функций **может быть затруднена для включения** в факультативные занятия при соблюдении методических условий;
- Наиболее эффективно материал усваивается через **наглядность, сравнение, визуализацию и исследовательские задания**;
- Учащиеся демонстрируют интерес к абстрактным понятиям при условии их связи с уже известными и доступными формами;
- Введение элементов функционального анализа в школьный курс возможно и перспективно для развития математической культуры учащихся.

Литература

1. Корпусов М.О. Линейный и нелинейный функциональный анализ. Ч.1. – МГУ – Москва, 2021.

2. Lorentz G.G. Some new functional spaces // Ann. Math. 1950. V. 51, N 1. P. 37–55

3. Киприянов И.А., Иванов Л.А. К теории потенциалов Рисса на пространствах Лоренца, Теория функций и смежные вопросы анализа, Труды конференции по теории функций, посвященной 80-летию академика Сергея Михайловича НИКОЛЬСКОГО (Днепропетровск, 29 мая–1 июня 1985 г.), Тр. МИАН СССР, 180, Наука, М., 1987.

4. Темиргалиев Н. О вложении классов Hω p в пространства Лоренца // Сиб. мат. журн. 1983. Т. 24, № 2. С. 160–172.

5. Гольдман М.Л. О вложении пространства Никольского – Бесова в весовое пространство Лоренца // Тр. МИАН СССР. 1987. Т. 159. С. 93–95.

6. Харди Г.П., Литтлвуд Дж., Полиа Г. Неравенства. – М.: Гостехиздат, 1948.

7. Triebel, H. Theory of Function Spaces, Monographs in Math. Vol. 78, Birkhauser Verlag, Base, – 1983.

8. Дубровин Б.А., Новиков С.П., Фоменко А.Т. Современная геометрия (методы и приложения). – 2001.

9. Рашевский П.К. Курс дифференциальной геометрии (3-е изд.). – М.-Л.: ГИТТЛ, 1950.

10. Иванов А.О., Тужилин А.А. Лекции по классической дифференциальной геометрии, – Логос, Москва, 2009.

11. Герман Вейль. Пространство. Время. Материя. Лекции по общей теории относительности. (Raum. Zeit. Materie, 1923).

12. Дирак П. А. М. Общая теория относительности, – М.: Атомиздат, 1978.

13. Фок В.А. Теория пространства, времени и тяготения, – М.: ГИФМЛ, 1961.

14. Grafakos, L.. L p Spaces and Interpolation. In: Classical Fourier Analysis. Graduate Texts in Mathematics, vol 249. Springer, New York, NY, – 2014. https://doi.org/10.1007/978-1-4939-1194-3_1

ПОДГОТОВКА УЧАЩИХСЯ ШКОЛ К ИЗУЧЕНИЮ ПОНЯТИЙ ОБЩЕЙ АЛГЕБРЫ В ВУЗЕ

В.Н. Прыгунов

студент 3 курса, Павлодарского педагогического университета им. А. Маргулана, г. Павлодар

научный руководитель: Т.И. Кадькалова

кандидат педагогических наук, профессор, г. Павлодар

Аннотация. Мақала мектеп оқушыларын университетте жалпы алгебра ұғымдарын оқуға дайындау мәселелеріне арналған. Оқушылардың абстрактілі алгебралық құрылымдарға көшудегі қиындықтарының себептері қарастырылып, мектеп курсында сәйкес ұғымдарды ерте қалыптастыру әдістемесі ұсынылған. Жұмыс мектеп пен университеттің математика курстары арасындағы сабақтастықты арттыруға бағытталған.

Кілтті сөздер: Жалпы алгебра, алгебралық құрылымдар, сандық жиындар, алгебралық жиындар, құрылымдық тәсіл, мектеп математика курсы, оқушыларды дайындау, абстрактілі ұғымдар.

Аннотация. Статья посвящена вопросам подготовки школьников к изучению понятий общей алгебры в вузе. Рассматриваются причины трудностей студентов при переходе к абстрактным алгебраическим структурам и предлагается методика раннего формирования соответствующих представлений в школьном курсе. Работа направлена на повышение преемственности между школьным и вузовским курсами математики.

Ключевые слова: Общая алгебра, алгебраические структуры, числовые множества, алгебраические множества, структурный подход, школьный курс математики, подготовка учащихся, абстрактные понятия.

Abstract. The article is devoted to the issues of preparing schoolchildren to study the concepts of general algebra at a university. The reasons for students' difficulties in the transition to abstract algebraic structures are considered and a method for the early formation of corresponding ideas in the school course is proposed. The work is aimed at increasing the continuity between school and university courses of mathematics.

Keywords: General algebra, algebraic structures, numerical sets, algebraic sets, structural approach, school mathematics course, student preparation, abstract concepts.

На протяжении многих лет в алгебре основное внимание уделялось конкретным системам, таким как: различные числовые системы, уравнения, неравенства, методы решения их, тождественные преобразования выражений и т.п. Новый этап в развитии алгебры ознаменовался полным отвлечением от природы и способов построения объектов системы, и единственным предметом изучения стали отношения между этими объектами.

Современная алгебра имеет дело просто с системами объектов, для которых определены некоторые операции и отношения, удовлетворяющие тем или иным требованиям. Что именно стоит за объектами системы – матрицы, уравнения, числа и т.д.- для алгебры безразлично, важно только, чтобы заданные операции и отношения были определены и заданные требования для этих операций и отношений выполнялись. Эта идея лежит в основе современной, общей алгебры. Изучая в настоящее время тот раздел общей алгебры (Алгебра 3) мы испытываем затруднения и начинаем понимать, что многие трудности можно было бы избежать, если бы при изучении некоторых вопросов школьного курса проводилась бы соответствующая подготовительная работа. Это и послужило мотивом проведения соответствующего исследования, а приведённые аргументы говорят об **актуальности** проблемы.

Решение проблемы, мы связываем с построением содержания школьного математического образования, не расширяя объема учебного материала. Мы считаем, что в рамках действующей программы можно дать учащимся необходимый запас теоретических знаний; раскрыть природу формируемых понятий; способствовать объединению понятий в системы, осуществлять дальнейшее развитие и совершенствование систем, объединяя их в более общие теоретические системы. Числовая линия школьного курса представляет собой благодатный материал для обобщения на основе использования понятий общей алгебры.

Школьный курс математики неявно, но существенно использует идеи, заложенные в понятиях группа, поле, упорядоченное множество. Особенно это просматривается при изучении чисел. Числа изучаются в школе на протяжении всего курса математики и являются основой для других понятий.

Цель исследования заключается в разработке теоретического и методического обеспечения для углубленного изучения числовой линии на основе элементов общей алгебры в школьном курсе математики.

Объектом исследования является процесс обучения математике в общеобразовательных учреждениях.

Предмет исследования – цели, содержание, методы, формы, средства формирования системы знаний о числе у учащихся общеобразовательных учреждений в процессе изучения математики.

Гипотеза исследования: качество знаний, умений и навыков школьников в процессе обучения математике будет более высоким и будет способствовать подготовке учащихся к изучению элементов общей алгебры если:

1) на основе накопления, обобщения и систематизации сведений о различных числовых множествах разработать их теоретические основы формирования,

2) создать на этой основе методическое обеспечение и внедрить его в процесс школьного обучения математике.

Проблема, цель и гипотеза исследования обусловили необходимость решения следующих **задач**:

1. Выполнить анализ состояния проблемы исследования в методической, психолого-педагогической литературе и практике обучения математике.
2. Исследовать возможности школьного курса математики для формирования у учащихся обобщённых знаний о числе с позиций математических структур.
3. Определить наиболее важные факторы процесса изучения элементов алгебры в школьном курсе математики.
4. Разработать методику формирования системы знаний, выявить аспекты ее реализации в процессе изучения математики.

Для решения указанных задач использовались **методы исследования**:

- анализ психолого-педагогической и учебно-методической литературы по проблеме исследования;
- изучение и обобщение педагогического опыта учителей математики;

Научная новизна исследования заключается в предлагаемом подходе к формированию системы знаний об алгебраических структурах в процессе углубленного повторения математики на примерах о числе, векторах, геометрических преобразованиях и др. понятиях

- выявлении различных факторов, влияющих на формирование и развитие системы знаний об элементах алгебры в процессе изучения математики учащимися общеобразовательных учреждений; выделении содержательной основы, необходимой в процессе формирования системы знаний об алгебраических структурах, а также выявлении ее роли и места в обучении математике.

Приведем примеры заданий, способствующих формированию алгебраической структуры, для учащихся 10 класса.

Пример 1.

Если при выполнении какой-нибудь арифметической операции с любыми двумя числами из некоторого множества получается число из того же множества, то говорят, что данное множество чисел замкнуто относительно этой операции, Например, множество натуральных чисел N замкнуто относительно сложения и не замкнуто относительно вычитания, деления

Пример 2.

Приведите примеры, показывающие, что сумма, разность, произведение и частное двух иррациональных чисел может быть как иррациональным, так и рациональным числом. Замкнуто ли множество иррациональных чисел относительно какой-либо арифметической операции?

Пример 3.

Заполните таблицы сложения, вычитания, умножения для множества, состоящего из трех чисел: -1; 0; 1. В каждом случае укажите, замкнуто ли относительно этой операции данное множество.

Пример 4.

Установите, относительно каких арифметических операций замкнуто данное множество:

a) 2, 22, 23,. .., 2n, ..., где n – натуральное число;

b) множество четных чисел;

c) множество нечетных чисел;

Пример 5.

На какие классы разбивается множество неотрицательных целых чисел по остаткам от деления на 2? На 5? На 8? Приведите пример чиесл каждого вида. И др

Можно предложить учащимся таблицу сложения чисел от 1 до 9 (по типу таблицы Кэли), поработать с такой таблицей (нейтральный элемент, свойства операций и другие закономерности, которые будут прослеживаться в данной таблице.)

Или, таблицу о выполнении свойств операций, разрешимости уравнений на различных монжествах...

На наш взгляд, начатый разговор о разбиении множества целых неотрицательных чисел на классы полезно продолжить. Можно, рассматривая признаки делимости и обобщая приемы исследования не только в ситуации деления нацело, показать на конкретных примерах (например, при обсуждении признака делимости на 11) как разбивается на классы равноостаточных чисел по данному модулю множество целых чисел. Таким образом, схема деления на натуральное число с остатком теперь рассматривается для чисел целых. Кроме того, представление множества целых чисел в виде объединения непересекающихся классов равноостаточных чисел позволяет решать задачи качественно иного уровня.

Мы можем сделать следующие выводы: понятие «алгебраическая структура» у школьников должно возникнуть на основе накопления, обобщения и систематизации сведений о различных числовых множествах с введенными на них операциями, а также множествах, имеющих нечисловую природу (векторы, многочлены, геометрические преобразования) или множествах, элементами которых являются классы чисел.

Современная алгебра изучает только те множества, внутри

которых определена, по меньшей мере, одна операция или отношение, то есть множества, которые обладают структурой, независимо от того, что представляют собой его элементы.

Приведем примеры заданий, которые используются при формировании понятий «алгебраическая операция, определенная на данном множестве» (замкнутость множества относительно введенной операции), свойства операций (ассоциативность, коммутативность), нейтральный элемент, нейтрализующий элемент.

Задача 1. Какие алгебраические операции всегда выполнимы во множестве натуральных чисел?

2. Существует ли среди множества всех натуральных чисел:

а) наибольшее число;

б) наименьшее число?

3. Какая алгебраическая операция во множестве натуральных чисел побуждает к введению отрицательных чисел и нуля?

Сравнить операции вычитания во множестве целых и во множестве натуральных чисел.

4. Убедиться, что сложение и умножение целых чисел удовлетворяет законам сложения и умножения натуральных чисел.

5. Какая алгебраическая операция с целыми числами побуждает к введению дробных чисел? Какое число называется рациональным? Какое множество является объединением множества всех целых и дробных чисел?

6. Является ли операцией на данном множестве (в случае отрицательных ответов привести примеры, подтверждающие выводы):

а) сложение, вычитание, умножение и деление на множестве: целых чисел; целых отрицательных чисел; четных (нечетных) чисел; положительных рациональных чисел; действительных чисел;

б) сложение на множестве {0}, умножение на множестве {1};

в) возведение в степень на множестве натуральных чисел;

г) нахождение: наибольшего общего делителя, среднего арифметического, предшествующего числа; наибольшего числа двух данных чисел на множестве натуральных чисел.

Далее учитель последовательно отрабатывает понятия «ассоциативная операция» (сочетательный закон), «нейтральный элемент», «нейтрализующий элемент» (обратный элемент, противоположный элемент), «коммутативная операция» (переместительный закон), распределительный закон. Указанные понятия являются составляющими таких фундаментальных понятий как группа, кольцо, поле. На заключительном занятии полезно привести примеры алгебраических структур, элементы которых имеют нечисловую природу и хорошо знакомы учащимся. Это множество векторов с операцией сложения, множество многочленов степени меньшей, либо равной n, с операцией сложения, множество

параллельных переносов с операцией композиции, множество поворотов плоскости относительно центра с операцией композиции, а также множество равноостаточных чисел по данному модулю с операциями сложения и умножения.

Литература

1. Абрамов М.И. Общая алгебра и её применение. – М.: Высшая школа, 2010.
2. Зельманов А.М. Введение в абстрактную алгебру. – М.: МГУ, 2007.
3. Курош А.Г. Лекции по алгебре. – М.: Наука, 1967.
4. Сергеева Н.В. Методика преподавания математики в старших классах школы. – М.: Просвещение, 2008.
5. Сергеева Н.В. Методика преподавания математики в старших классах школы / Н.В. Сергеева. – М.: Просвещение, 2008.
6. Абрамов М.И. Общая алгебра и её применение / М.И. Абрамов. – М.: Высшая школа, 2010.
7. Саранцев Г.И. Формирование математических понятий в школе. – М.: Просвещение, 2006.

КВАДРАТТЫҚ ТЕҢСІЗДІКТЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЖҮЙЕЛЕРІ» ТАҚЫРЫБЫН ОҚЫТУДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ СЫНИ ТҰРҒЫДА ОЙЛАУЫН ДАМЫТУ

А.Ж. Сарсенбай

Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің 4-ші курс студенті

ғылыми жетекшісі: Ж.Г. Муканова

педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор

Аннотация: Мақалада квадраттық теңсіздіктерді оқыту арқылы оқушылардың сыни және шығармашылық ойлау дағдыларын дамыту жолдарын қарастырдым. Оқытуда графикалық, аналитикалық әдістер мен жобалық жұмыстар, цифрлық технологияларын қолдануды ұсындым.

Түйінді сөздер: квадраттық теңсіздік,сыни ойлау,виртуалды зертханалар.

Аннотация: В статье я рассмотрела способы развития навыков критического и творческого мышления учащихся посредством обучения квадратичным неравенствам. Предлагала использовать в обучении графические, аналитические методы и проектные работы, цифровые технологии.

Ключевые слова: квадратное неравенство, критическое мышление, виртуальные лаборатории.

Annotation: In the article, I looked at ways to develop students' critical and creative thinking skills through teaching quadratic inequalities. I suggested using graphical, analytical methods and design work, as well as digital technologies in teaching.

Keywords: quadratic inequality, critical thinking, virtual labs.

Қазіргі білім беру жүйесі теорияны игеруден басқа шығармашылық

және сыни ойлауды дамытуға көбірек көңіл бөледі. Математика, әсіресе квадраттық теңсіздіктер тақырыбы және олардың жүйелері логиканы дамытуда айтарлықтай мүмкіндікке ие. Алайда, бұл мүмкіндік көбінесе толық көлемде жүзеге асырылмайды. Бұл мақалада осы нақты тақырыпты зерттеу кезінде оқушылардың сыни ойлау дағдыларын жақсарту тәсілдері ұсынылған.

Квадраттық теңсіздіктерді оқытуда оқушылардың түсінігін арттыру үшін әртүрлі әдістерді қолдану қажет. Оларға графикалық, аналитикалық және практикалық тәсілдер жатады. Сыни тұрғыдан ойлауды дамыту үшін оқушыларға ашық сұрақтар қою, пікірталастар ұйымдастыру және зерттеу жүргізу тиімді болады.

Сыни тұрғыдан ойлау – бұл ақпаратты талдау, салыстыру және қорытынды жасау қабілеті. Квадраттық теңсіздіктерді оқыту кезінде келесі тәсілдер арқылы сыни ойлауды дамытуға болады:

•Проблемалық сұрақтар қою

•Оқушыларды өзіндік зерттеуге ынталандыру

•Шығармашылық есептер беру

• Топтық жұмыс ұйымдастыру

Практикалық тапсырмалар оқушылардың теориялық білімдерін нақты өмірмен байланыстыруға көмектеседі. Мысалы, экономикалық есептер, физикалық құбылыстар немесе күнделікті өмірде кездесетін мәселелер арқылы теңсіздіктерді шешуді үйрету сыни тұрғыда ойлауды жетілдіреді.

Қазіргі кезде білім беруде цифрлық технологияларды қолдану маңызды рөл атқарады. Квадраттық теңсіздіктерді оқытуда оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін мынадай әдістерді қолдануға болады:

• Интерактивті тақталар мен бағдарламалық құралдарды пайдалану

• Виртуалды зертханалар мен онлайн есептер шығару платформаларын енгізу

• Оқушылардың өзара пікір алмасуын және топтық жұмысын ынталандыру

Жобалық әдіс оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға көмектеседі. Мысалы, оқушыларға өмірдегі нақты мәселелерге байланысты жобалар ұсынуға болады:

• Табиғаттағы теңсіздіктерді зерттеу

• Экономикадағы теңсіздіктердің маңызын анықтау

• Ғылыми-техникалық есептер арқылы шешімдерді талдау

Оқушылардың өзіндік жұмыстарын тиімді ұйымдастыру үшін төмендегі тәсілдер ұсынылады:

• Оқушыларға өз бетімен зерттеу жүргізуге тапсырма беру

• Кері байланыс беру арқылы олардың сыни ойлауын жетілдіру

• Тәжірибелік есептерді шығаруға арналған шығармашылық тапсырмалар енгізу

Қорыта айтқанда, квадраттық теңсіздіктерді оқытуда сыни тұрғыда ойлауды дамыту оқушылардың білім деңгейін көтерудің маңызды құралы болып табылады. Заманауи технологиялар мен әдістерді қолдану арқылы бұл процесті тиімді жүргізуге болады. Мұғалімдер оқушыларды оқытуда келесідей іс-әрекеттерді қолданып көруге болады:

1. Оқушыларды белсенді оқыту әдістеріне тарту.
2. Жобалық және зерттеу жұмыстарын кеңінен қолдану.
3. Оқушылардың өзіндік ойлау қабілеттерін дамытуға бағытталған тапсырмалар беру.
4. Топтық және жұптық жұмыс әдістерін қолдану арқылы оқушылардың өзара қарым-қатынасын нығайту.

Квадраттық теңсіздіктерді оқытуда оқушылардың сыни тұрғыда ойлауын дамыту – олардың білімін тереңдетіп, күрделі мәселелерді өз бетінше шешуге үйретудің маңызды жолы. Мұғалімдер оқытудың жаңа әдістерін қолдана отырып, оқушыларды белсенділікке, логикалық ойлауға және шығармашылыққа жетелеуі қажет.

Тапсырмалар:

1. $x^2 - 4x + 3 \geq 0$
   Шешімі: $x \leq 1$ немесе $x \geq 3$
2. $x^2 + 2x - 8 \leq 0$
   Шешімі: $-4 \leq x \leq 2$
3. $x^2 - 5x + 6 > 0$
   Шешімі: $x < 2$ немесе $x > 3$
4. $x^2 + 3x - 10 \geq 0$
   Шешімі: $x \leq -5$ немесе $x \geq 2$
5. $2x^2 - 3x - 5 \leq 0$
   Шешімі: $-1 \leq x \leq 2.5$
6. $x^2 - 6x + 8 > 0$
   Шешімі: $x < 2$ немесе $x > 4$
7. $x^2 + x - 12 < 0$
   Шешімі: $-4 < x < 3$
8. $3x^2 - 5x - 2 \geq 0$
   Шешімі: $x \leq -1/3$ немесе $x \geq 2$
9. $x^2 - 7x + 10 \leq 0$
   Шешімі: $2 \leq x \leq 5$
10. $x^2 + 5x + 6 > 0$
    Шешімі: $x < -3$ немесе $x > -2$

Әдебиеттер

1. Әбілқасымова А.Е. Математиканы оқыту әдістемесі. – Алматы: Мектеп, 2003.
2. Жаңабекова А.Ж. Математика сабағында оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау қабілетін дамыту. – Алматы: 2020.
3. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. – Алматы: Рауан, 2000.
4. Жанпейісова М.М. Модульдік оқыту технологиясы оқушыны дамыту құралы ретінде. – Алматы, 2002.
5. Лемберг А.М. Развитие критического мышления учащихся. – Москва: Просвещение, 2005.

ЛОГАРИФМДІК ФУНКЦИЯЛАРДЫ ОҚЫТУДА ЗАМАНАУИ ҚОСЫМШАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ: ТИІМДІЛІГІ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ

С.А. Серік

Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің
Жаратылыстану жоғары мектебінің Математика
және Физика білім беру бағдарламасының студенті
ғылыми жетекшісі: Ж.Г. Муканова
Педагогика ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор

Аңдатпа: Мақалада логарифмдік функцияларды оқытуда заманауи қосымшалардың тиімділігі мен мүмкіндіктері талқыланады. GeoGebra, Desmos және Wolfram Alpha сияқты құралдарды қолдану оқушыларға функциялардың графиктерін визуалдауға, интерактивті тапсырмаларды орындауға және теорияны терең түсінуге мүмкіндік береді. Бұл қосымшалар оқушылардың танымдық дағдыларын дамытуға және оқу мотивациясын арттыруға ықпал етеді. Мақалада заманауи әдістердің тиімділігі мен ұсыныстар беріледі.

Түйінді сөздер: логарифмдік функциялар, заманауи қосымшалар, GeoGebra, Desmos, Wolfram Alpha.

Аннотация: В статье рассматриваются эффективность и возможности использования современных приложений при обучении логарифмическим функциям. Инструменты, такие как GeoGebra, Desmos и Wolfram Alpha, помогают учащимся визуализировать графики функций, выполнять интерактивные задания и углублять понимание теории. Эти приложения развивают когнитивные навыки и повышают мотивацию к обучению.

Ключевые слова: логарифмические функции, современные приложения, GeoGebra, Desmos, Wolfram Alpha.

Abstract: The article discusses the effectiveness and possibilities of using modern applications in teaching logarithmic functions. Tools such as GeoGebra, Desmos, and Wolfram Alpha help students visualize function graphs, perform interactive tasks, and deepen their understanding of theory. These applications enhance cognitive skills and increase motivation to learn.

Keywords: logarithmic functions, modern applications, GeoGebra, Desmos, Wolfram Alpha.

Ғылым мен техниканың көптеген саласында әртүрлі құбылыстар мен процестерді сипаттайтын екі айнымалы шаманың арасындағы функционалдық теуелділік байқалады. Осы негіздегі процестер органикалық өсу процесіне жатады. Органикалық өсу процесін сипаттайтын айнымалылар физикалық мәндерінен ауытқып, оларды x және y айнымалыларымен белгілеу арқылы қарастырылғанда, кез келген органикалық өсу көрсеткіштік функция түрінде сипатталатынын байқауға болады. Өз кезегінде, көрсеткіштік функцияның кері функциясы болып табылатын логарифмдік функциялар математика мен физиканың арасындағы маңызды байланыстың негізін құрайды [1].

Логарифмдік функциялар – алгебра мен математикалық анализдің маңызды тақырыптарының бірі. Бұл тақырып оқу барысында оқушыларға көптеген қиындықтар туғызуы мүмкін, әсіресе олардың абстракцияға, логикалық ойлау дағдыларына және функциялардың қасиеттерін терең түсінуге байланысты сұрақтар туындайды. Логарифмнің негізгі ұғымдары, яғни логарифмдік теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу, сондай-ақ олардың графиктерін тұрғызу – оқушылар үшін қиын әрі абстрактілі тақырыптар болып табылады. [2]

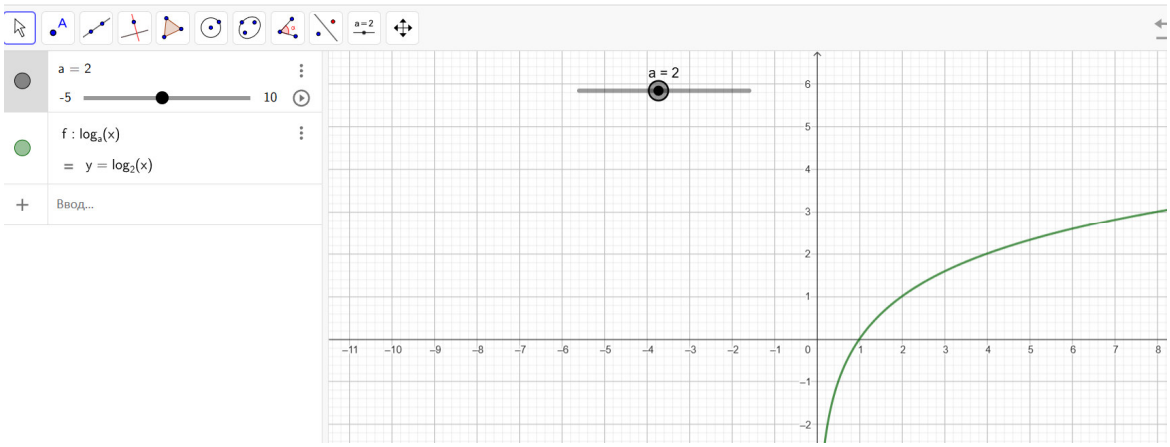
Логарифмдік функциялардың ерекше қасиеттері мен олардың қолданылуы көптеген білім беру салалары үшін маңызды. Оқушылар бұл функциялардың математикалық моделін түсініп, оларды нақты өмірде қалай қолдану керектігін меңгерулері керек. Мысалы, логарифмдер қаржы, экономика, статистика, физика және басқа да көптеген салаларда кеңінен қолданылады. Бұл функцияларды толық түсіну үшін, оқушылардың абстракцияны қабылдау және математикалық идеяларды нақты өмірмен байланыстыру қабілеттері қажет.

Дәстүрлі оқыту әдістері көбінесе оқушыларға теориялық түсіндірмелер мен есептерді шешу арқылы ұсынылады. Алайда, бұл әдістер оқушылардың тақырыпты жан-жақты және терең түсінуіне жеткілікті емес болып жатады. Мысалы, тек жазбаша түсіндірулер мен тақтадағы есептер оқушылардың визуалды және интерактивті түсініктерін шектейді. Сондай-ақ, дәстүрлі әдіс оқушылардың мотивациясын арттыруда және олардың қызығушылығын оятуда тиімді болмай жатады.

Қазіргі білім беру жүйесінде цифрлық технологиялар оқыту процесін оңтайландыру үшін кеңінен қолданылады. Математика пәнінде заманауи қосымшалар оқушылардың материалды тиімді және қызықты түрде меңгеруіне мүмкіндік береді. Цифрлық технологиялардың негізгі артықшылықтары:

1. Жылдам кері байланыс – оқушылардың есептерін немесе тапсырмаларын тез арада тексеруге мүмкіндік береді.
2. Интерактивті оқыту – оқушылар материалды өздігінен зерттеп, талқылап, қосымшалар арқылы практикалық түрде тәжірибе жинақтай алады.
3. Қолданбалы есептерді шешу – реальді өмірдегі мәселелер мен жағдайларды модельдеуге мүмкіндік береді, бұл оқушылардың теориялық білімін практикалық дағдыларға айналдырады.

Математика мен ғылымдарды оқытуда қолданылатын ең танымал қосымшалардың бірі – GeoGebra. Бұл құрал оқушыларға графиктер тұрғызуға, геометриялық үлгілерді зерттеуге және алгебралық есептерді шешуге мүмкіндік береді. GeoGebra логарифмдік функцияларды зерттеуде де тиімді, өйткені оқушылар графиктерді визуалдап, логарифмдік қисықтарды оңай түсіне алады.

1- сурет. Логарифмдік функцияның GeoGebra бағдарламасында бейнеленуі.

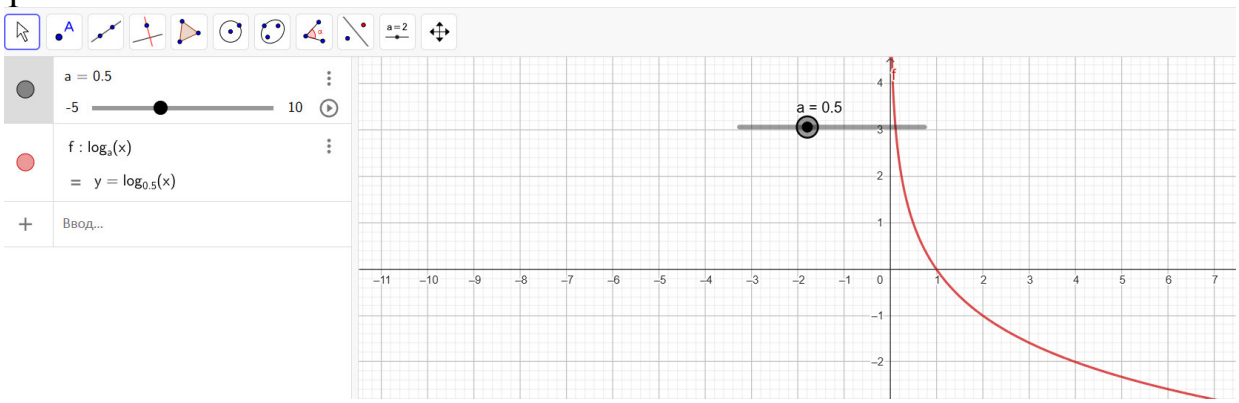
Сабақ барысында интерактивті тақтада GeoGebra бағдарламасының жаңа қойындысын ашып келесі алгоритімді орындаймыз:

1. Құралдар тақтасынан «Сығыртпа» батырмасын таңдау.
2. Сызбаны бір рет шерту.
3. Интервалды [-5;10] деп белгілеп, «ОК» батырмасын басу.

Осы алгоритм орындалған соң сызбада шерту орындалған жерде сырғытпа пайда болады. Пайда болған сырғытпаны негізге ала отырып «$y = \log_a x$« теңдеуін жаңа жолға енгіземіз. Тақырыпты түсіндіру барысында сырғытпаны оңға және солға жылжыту арқылы логарифмнің a негізінің мәнін өзгерту мүмкіндігін аламыз. GeoGebra қосымшасында барлық математикалық визуалды заңдылықтар сақталғандықтан сырғытпа мәні 0-ден кіші сан болғанда графиктің болмайтындығын, яғни бұндай жағдайда теңдеудің нақты шешімі болмайтындығын көре аламыз. Логарифмдік функцияны аталған қосымшада зерттеу барысында мүмкін болатын екі жағдайды қарастыра аламыз. Олар:

1) $a > 1$; 1-сурет: $D(y) = (0; +\infty), E(y) = (-\infty; +\infty)$, графигі – өспелі,

үзіліссіз.

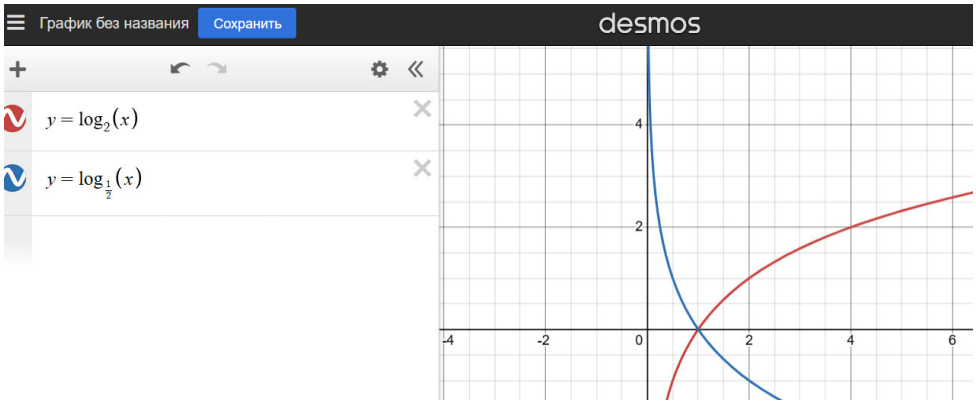
2- сурет

$0 < a < 1$

2) 2-сурет: $D(y) = (0; +\infty), E(y) = (-\infty; +\infty)$, графигі – кемімелі, үзіліссіз.

Логарифмдік функцияларды зерттеу барысында GeoGebra, Desmos және Wolfram Alpha секілді қосымшалар кеңінен қолданылады. Бұл цифрлық құралдар арқылы функцияның графигін салу, анықталу облысын, өсу немесе кему аралықтарын, асимптоталарын және басқа да қасиеттерін зерттеу мүмкіндігі бар. Сонымен қатар, параметрлерді өзгерте отырып, оның графиктік бейнесіндегі динамиканы байқауға болады.

Desmos – бұл математикалық графиктерді жасаудың тағы бір қуатты құрал, ол оқушыларға функциялар мен теңдеулердің графиктерін динамикалық түрде көріп, оларды өз бетінше өзгертуге мүмкіндік береді.

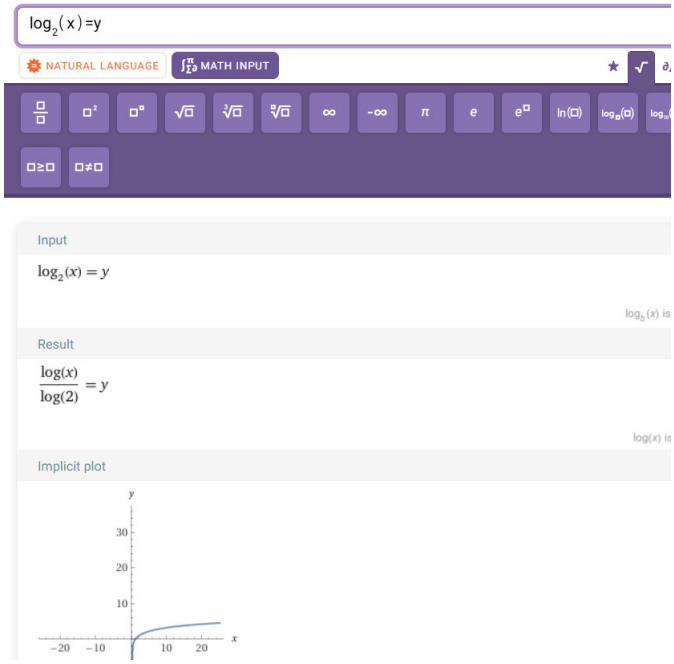

3- сурет. Логарифмдік функциялардың Desmos бағдарламасында бейнеленуі.

Сонымен қатар логарифмдік теңдеулерді графиктік тәсілмен шешуде математиканы оқыту бағдарламаларын пайдалануға болады. Мысалы 3-суретте $\log_2 x = \log_{\frac{1}{2}} x$ теңдеуінің шешімі $y = \log_{\frac{1}{2}} x$ және

$y = \log_{\frac{1}{2}} x$ функцияларының қиылысында көрсетілген. Дәл осы әрекетті GeoGebra бағдарламасында да орындау арқылы теңдеудің нақты шешімін визуалды түрде алуға болады.

Wolfram Alpha – математикалық сұрақтарға жауап беретін қуатты жүйе, ол математикалық есептерді шешуге, логарифмдік теңдеулерді шешуге және басқа да ғылыми есептерді орындауға көмектеседі. Бұл қосымша логарифмдік функцияның графигін зерттеуді жеңілдетіп қана қоймай, оның қасиеттерін де нақты атап бере алады.

4- сурет. Логарифмдік функцияның Wolfram Alpha бағдарламасында бейнеленуі.

Заманауи қосымшаларды қолданудың тиімді әдістерінің бірі - визуализация. Логарифмдік функциялардың графиктерін тұрғызу оқушыларға осы функциялардың қасиеттерін түсінуде үлкен көмек көрсетеді. Мысалы, GeoGebra немесе Desmos арқылы оқушылар логарифмдік қисықтың ауытқуларын көріп, оның тұтастығын жақсырақ түсінеді.

Интерактивті тапсырмалар оқушыларды қызықтырудың тағы бір тиімді жолы болып табылады. Оқушыларға әр түрлі деңгейдегі тапсырмаларды орындау мүмкіндігі ұсынылады, олар тек теориялық білімді емес, практикалық дағдыларды да дамытады.

Қолданбалы есептер арқылы оқушылар алған білімдерін нақты өмір жағдайларында қолдана алады. Мысалы, логарифмдік функциялар қаржы, экономика және ғылым салаларында кеңінен қолданылады. Қолданбалы есептерді шешу арқылы оқушылар тақырыптың маңыздылығын сезінеді және логарифмдерге деген қызығушылығы артады. [3]

Цифрлық құралдарды қолдану оқушылардың танымдық дағдыларын айтарлықтай жақсартады. Оқушылар графиктермен жұмыс

істеп, логарифмдік теңдеулерді шешу әдістерін қолдана отырып, кеңінен ойлау қабілеттерін дамытады. Мұндай тәсілдер арқылы білім тек қабылдаудан ғана емес, оны тәжірибеде қолданудан да тұрады. [4]

Заманауи қосымшалар оқу процесін қызықты және интерактивті етеді, бұл оқушылардың мотивациясын арттыруға үлкен әсерін тигізеді. Оқушылар өздерінің жетістіктерін көріп, өз бетінше тапсырмалар орындау арқылы өздеріне сенімділік артады. Бұл өз кезегінде білімге деген қызығушылықты арттырады.

Мұғалімдер үшін: Заманауи қосымшаларды сабаққа енгізу барысында технологияларды тиімді пайдалану маңызды. Мұғалімдер GeoGebra, Desmos сияқты құралдарды оқушыларға графиктер тұрғызу, теңдеулерді шешу және математикалық теорияларды терең түсіну үшін қолдануы тиіс.

Оқушылар үшін: Оқушылар бұл қосымшаларды өздерінің логарифмдік функцияларды меңгеруде қолдануға тырысуы керек. Бұл құралдар сабақтың қызықты әрі тиімді өтуіне көмектеседі.

Цифрлық технологиялардың қолданылуы оқу мотивациясын арттырып, оқушылардың белсенділігін және қызығушылығын оятады. Дәстүрлі оқыту әдістерінен гөрі, заманауи қосымшалар оқыту процесін айтарлықтай жақсартады, сондықтан оларды логарифмдік функцияларды оқыту процесіне кеңінен енгізудің маңыздылығын атап өткен жөн.

Әдебиеттер

1. Әбілқасымова С.К. Алгебра: 11 сынып. – Алматы: Атамұра, 2007. – 148 б.

2. Dintarini M. Understanding Logarithm: What are the Difficulties That Students Have? / / Atlantis Press Proceedings of AMCA-18 Conference. – 2018. – Т. 1. – № 1. – б. 25901746.

3. Torre A., & Urbano F. Multifractal analysis of financial markets // arXiv preprint arXiv:1805.04750. – 2018. – б. 1-15.

4. Ерсари І. Цифрлық білім беру ресурстарын оқыту процесінде қолданудың мүмкіндіктері // Наука НАН РК. – 2022. – Т. 25. – № 6. – б. 112-118.

МАТЕМАТИКА В ЭКОНОМИКЕ: ГДЕ НАЙТИ НАИБОЛЬШУЮ ПРИБЫЛЬ? (РАЗДЕЛ ДЛЯ ФАКУЛЬТАТИВНОГО КУРСА)

К.С. Айпергенова

студент Павлодарского педагогического университета, г.Павлодар

научный руководитель: М.С. Бокаева

преподаватель-эксперт высшей школы естествознания, г. Павлодар

Аннотация. В статье рассматривается роль математики в экономике на примере задач оптимизации многопараметрических функций. Показано, как математические методы позволяют находить наибольшую прибыль при выборе цены, прогнози-

ровании доходов и логистике. Подчёркивается актуальность темы в условиях растущей потребности в аналитических подходах в бизнесе и образовании. Особое внимание уделяется вопросам преподавания: предлагаются упрощённые методы объяснения сложных математических понятий студентам, включая визуализацию, аналогии и применение реальных кейсов. Работа ориентирована на преподавателей и студентов, стремящихся понять практическую ценность математики в экономической сфере.

Ключевые слова: оптимизация, многопараметрическая функция, экономика, прибыль, преподавание, визуализация, математическое моделирование, логистика, ценообразование, обучение.

Аннотация. Мақалада көп параметрлік функцияларды оңтайландыру мәселелерінің мысалында экономикадағы математиканың рөлі қарастырылады. Математикалық әдістер бағаны таңдау, кірісті болжау және логистика кезінде ең көп пайда табуға мүмкіндік беретіні көрсетілген. Бизнес пен білім берудегі аналитикалық тәсілдердің өсіп келе жатқан қажеттілігі жағдайында тақырыптың өзектілігі атап өтіледі. Оқыту мәселелеріне ерекше назар аударылады: студенттерге күрделі математикалық ұғымдарды түсіндірудің жеңілдетілген әдістері ұсынылады, соның ішінде визуализация, ұқсастық және нақты жағдайларды қолдану. Жұмыс экономикалық саладағы математиканың практикалық құндылығын түсінуге ұмтылатын оқытушылар мен студенттерге бағытталған.

Түйінді сөздер: оңтайландыру, көп параметрлі функция, экономика, пайда, оқыту, визуализация, математикалық модельдеу, логистика, баға белгілеу, оқыту.

Annotation. The article examines the role of mathematics in economics using the example of optimization problems of multiparameter functions. It shows how mathematical methods allow finding the greatest profit when choosing a price, forecasting income and logistics. The relevance of the topic is emphasized in the context of the growing need for analytical approaches in business and education. Particular attention is paid to teaching issues: simplified methods for explaining complex mathematical concepts to students are offered, including visualization, analogies and the use of real cases. The work is aimed at teachers and students seeking to understand the practical value of mathematics in the economic sphere.

Keywords: optimization, multiparametric function, economics, profit, teaching, visualization, mathematical modeling, logistics, pricing, training.

Сегодня сложно представить экономику без математики. Всё чаще при решении практических задач приходится учитывать сразу много факторов – цены, затраты, спрос, ограничения по ресурсам и многое другое. Во всём этом помогает не просто здравый смысл, а конкретные математические методы. Один из самых полезных инструментов здесь – это оптимизация. С её помощью можно, например, рассчитать, при какой цене будет больше всего прибыли, или как организовать логистику, чтобы сэкономить время и деньги. Также особенно ценится умение соединять знания из разных областей. Экономика – это не только про деньги, а математика – не только про формулы. Когда они встречаются, появляются новые возможности: можно не просто строить догадки, а действительно просчитывать, как лучше поступить. Такие подходы полезны как в бизнесе, так и в повседневной жизни.

Экономические задачи, особенно те, что связаны с поиском наилучшего результата, часто бывают довольно сложными. В них много переменных и ограничений, и без чёткой математической модели легко запутаться. Оптимизация помогает навести порядок в этих задачах и найти такие решения, которые действительно работают. Это может быть полезно компаниям, банкам, перевозчикам – везде, где важно принимать точные и выгодные решения.

За многими понятиями, которые мы часто слышим в экономике, стоят вполне чёткие расчёты. А значит, если научиться использовать эти инструменты правильно, можно не только лучше понимать экономические процессы, но и применять знания на практике.

Ученики часто сталкиваются с трудностями при применении математических методов к реальным экономическим ситуациям. Многие воспринимают математику и экономику как отдельные дисциплины и не понимают, как интегрировать эти знания. Например, при изучении производных студенты не всегда видят, как это связано с расчетом предельных издержек или доходов.

Также часто возникают ошибки в расчетах, например, путаница между максимумом и минимумом функции, что может привести к неверным экономическим выводам. Важно, чтобы учащиеся четко понимали, как интерпретировать результаты математических вычислений. Нехватка мотивации – еще одна проблема. Многие студенты не видят связи между математикой и реальной экономикой, что снижает их интерес к предмету. Это затрудняет понимание важности математических методов для решения практических экономических задач.

Рассмотрим связь математики и экономики на примере многопараметрических функций.

Многопараметрические функции – это функции, зависящие от более чем

$$f(x, y)$$

одной переменной. Например, функция зависит от двух переменных x и y, а функция $g(x, y, z)$ – от трёх. Такие функции часто применяются для моделирования сложных процессов, где результат зависит от нескольких факторов. В экономике, например, прибыль предприятия может зависеть одновременно от цены, объёма продаж и затрат, что можно описать многопараметрической функцией. Для анализа и оптимизации таких функций используются частные производные, градиенты и другие инструменты многомерного анализа.

(см.) Примеры: Квадратичная функция

Рассмотрим функцию двух переменных: f(x, y) =

Шаг 1. Нахождение критических точек.
Вычисляем частные производные по x и y:

$$\frac{\partial f}{\partial x} = 6x + 2y \qquad \frac{\partial f}{\partial y} = 2x + 2y$$

Приравниваем их к нулю:

Чтобы обе системы одновременно выполнялись, должно выполняться $-3x = -x.$

Это возможно только при $x = 0$. Тогда $y = 0$.

Шаг 2. Проверка на экстремум.

Для определения характера критической точки вычисляем гессиан (матрицу вторых производных):

$$H = \begin{pmatrix} \frac{\partial^2 f}{\partial x^2} & \frac{\partial^2 f}{\partial x \partial y} \\ \frac{\partial^2 f}{\partial y \partial x} & \frac{\partial^2 f}{\partial y^2} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 6 & 2 \\ 2 & 2 \end{pmatrix}$$

Находим определитель D главного минорного блока:

$$D = 6 \cdot 2 - 2^2 = 12 - 4 = 8 > 0.$$

При этом $\frac{\partial^2 f}{\partial x^2} = 6 > 0$. Следовательно, функция имеет строгий

локальный минимум в точке (0, 0) (см.)

Идем дальше пример производственной функции Кобба-Дугласа

Рассмотрим функцию $f(L, K) = A\, L^{\alpha} K^{\beta}$,

которая моделирует выпуск продукции при использовании труда L и капитала K при заданной общей эффективности A.

Ситуация оптимизации с ограниченным бюджетом.

Предположим, что фирма имеет бюджет C, а цены на труд и капитал равны ω и r соответственно. Тогда ограничение бюджета:

$$\omega L + rK = C.$$

Для поиска оптимального сочетания L и K вводят функцию Лагранжа:

$$\mathcal{L}(L, K, \lambda) = A L^{\alpha} K^{\beta} - \lambda(\omega L + rK - C).$$

Шаг 1. Находим частные производные:

$$\frac{\partial \mathcal{L}}{\partial L} = A\alpha L^{\alpha-1} K^{\beta} - \lambda\omega = 0$$

$$\frac{\partial \mathcal{L}}{\partial K} = A\beta L^{\alpha} K^{\beta-1} - \lambda r = 0$$

$$\frac{\partial \mathcal{L}}{\partial \lambda} = C - \omega L - rK = 0$$

Шаг 2. Определяем соотношение между L и K.

Разделим первое уравнение на второе:

$$\frac{A\alpha L^{\alpha-1} K^{\beta}}{A\beta L^{\alpha} K^{\beta-1}} = \frac{\lambda\omega}{\lambda r} \Rightarrow \frac{\alpha}{\beta} \cdot \frac{K}{L} = \frac{\omega}{r}$$

Отсюда получаем оптимальное соотношение:

$$\frac{K}{L} = \frac{\omega}{r} \cdot \frac{\beta}{\alpha}$$

Шаг 3. Выражаем L и K через бюджетное ограничение.

Подставляем полученное соотношение в ограничение:

$$\omega L + rK = \omega L + r\left(\frac{\omega\beta}{r\alpha} L\right) = \omega L \left(1 + \frac{\beta}{\alpha}\right) = C$$

Откуда $$L^* = \frac{C}{\omega\left(1 + \frac{\beta}{\alpha}\right)}$$

K^* находится по соотношению: $K^* = \frac{\omega\beta}{r\alpha} L^*$

Таким образом, оптимальное распределение ресурсов зависит от

коэффициентов эластичности и цен факторов (см.)

Как пример, далее возьмем модель Лоренца

В 1905 году Лоренц предложил модель для оценки зависимости между уровнями доходов различных слоев населения и общими доходами. Рассмотрим функцию распределения доходов: $Y(x) = Y_0 \cdot x^{\theta}$

где: $Y(x)$ – доход, который получает x-процент населения, Y_0 – общий доход населения, θ параметр, характеризующий степень неравенства в распределении доходов.

Заданы следующие значения: Y_0 = 1000, θ = 1.5. Нужно найти долю населения, которая получает доход, не превышающий 500, то есть

x

решить задачу оптимизации, чтобы найти , при котором $Y(x) = 500$.

Решение: Функция распределения доходов:

$Y(x) = Y_0 \cdot x^{\theta} = 1000 \cdot x^{1.5}$

Нахождение доли населения: Необходимо найти x, при котором доход $Y(x) = 500$:

$$1000 \cdot x^{1.5} = 500$$

$$x^{1.5} = 0.5$$

$$x = 0.5^{\frac{2}{3}} \qquad x \approx 0.7937$$

Ответ: Доля населения, которая получает доход не более 500, составляет примерно 79.37%.

Далее функция прибыли предприятия. Рассмотрим модель прибыли, зависящую от цены p и рекламного бюджета r :

$$\pi(p, r) = (p - c)(a - bp - dr),$$

где c – себестоимость, a – базовый спрос, b и d – коэффициенты чувствительности спроса к изменению цены и рекламного бюджета соответственно.

Оптимизация по цене p при фиксированном r . Для определения оптимальной цены p при заданном r находим частную производную p

по :

$$\frac{\partial \pi}{\partial p} = \frac{d}{dp}[(p - c)(a - br - dr)]$$

Раскроем скобки и дифференцируем:

$$\frac{\partial \pi}{\partial p} = (a - bp - dr) + (p - c)(-b)$$

Упростим:

$$\frac{\partial \pi}{\partial p} = a - bp - dr - b(p - c) = a - bp - dr - bp + bc = a + bc - dr -$$

Приравниваем к нулю для нахождения экстремума:

$$a + bc - dr - 2bp = 0 \quad \Rightarrow \quad p = \frac{a + bc - dr}{2b}$$

Замечание: Частная производная по r выглядит так:

$$\frac{\partial \pi}{\partial p} = (p - c)(-d) = -d(p - c)$$

.

При условии, что $d \neq 0$, равенство $\frac{\partial \pi}{\partial p} = 0$ возможно только при $p = c$, что приводит к нулевой прибыли. Обычно рекламный бюджет r выбирается отдельно, а оптимизация проводится по цене p при

фиксированном r. (см.) Таким образом, оптимальное значение p определяется формулой:

$$p^* = \frac{a + bc - dr}{2b}$$

Дальше рассмотрим функцию затрат, зависящую от объёма производства x и затрат на сырьё y: $C(x, y) = F + c_1 x + c_2 y + c_3 xy$,

где F – фиксированные затраты, а c_1, c_2, c_3 – коэффициенты.

y

Нахождение оптимальных значений x и .

Если задача заключается в минимизации затрат (при условии, что x и y можно регулировать), то находим частные производные:

$$\frac{\partial C}{\partial x} = c_1 + c_3 y = 0 \qquad \frac{\partial C}{\partial y} = c_2 + c_3 x = 0$$

Приравниваем их к нулю:

$$c_1 + c_3 y = 0 \Rightarrow y = -\frac{c_1}{c_3}$$

$$c_2 + c_3 x = 0 \Rightarrow x = -\frac{c_2}{c_3}$$

Замечание: Полученные решения имеют смысл, если $c_3 \neq 0$ и если значения x и y удовлетворяют практическим ограничениям (например, неотрицательность объёмов производства). Если оптимизация по переменным ведётся в определённых диапазонах, решение может оказаться на границе допустимой области (см.)

Математика важна для экономики, потому что помогает находить лучшие способы для получения прибыли, решать практические задачи, такие как определение оптимальной цены для товара или распределение ресурсов. Например, с помощью математических методов можно найти, какая цена товара принесет наибольшую прибыль, или как правильно распределить ограниченные ресурсы для получения максимальной выгоды. Такой подход, когда учёба связана с реальной жизнью и помогает студентам увидеть, как математика используется на практике, делает обучение более понятным и полезным.

Литература

1. Иванов А.С., Петрова Е.В. Учебное пособие по оптимизации многопараметрических функций. – 2-е изд. – М.: Научный мир, 2023. – 214с.

2. Кузнецов Д.И. Метод Лагранжа и его применение в экономических моделях // Математический анализ. – 2021. – №3. – С. 45–52.

3. Сидорова М.Л., Орлов В.Н. Примеры применения математического анализа в маркетинге и логистике // Сборник научных трудов по прикладной математике. – СПб.: СПбГУ, 2022. – С. 102–110.

4. Лобанов А.В. и другие. (2012). Математический анализ в задачах и примерах. Наука.

5. Руденко В.М. (2011). Лекции по математическому анализу. МГУ.

6. Эрлих В.М. (2016). Применение математических методов в экономике. Высшая школа.

7. Куликов Л.К. Алгебра и теория чисел: Учеб. пособие для педагогических институтов. – М.: Высш. школа, 1979 (стр. 207-209)

8. Фаддеев Д.К. Лекции по алгебре. – М.: Наука, 1984.

МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЯ ПЛОЩАДЕЙ ПОВЕРХНОСТЕЙ ОБЪЕМНЫХ ТЕЛ С ПРИМЕНЕНИЕМ ИКТ ИНСТРУМЕНТОВ

С.С. Кокарев

Магистрант, Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлан, г. Павлодар

научный руководитель: Ж.Г. Муканова

к.п.н., ассоциированный профессор, Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлан, г. Павлодар

Аннотация. В статье анализируется применение ИКТ при изучении площадей поверхностей объёмных тел. Рассматривается использование КОМПАС-3D LT и AutoCAD для моделирования и вычислений, их влияние на пространственное мышление и мотивацию учащихся. Подчеркивается значение технического обеспечения и подготовки педагогов для успешного внедрения этих методов.

Ключевые слова: геометрия, ИКТ, площади объемных тел, КОМПАС-3D LT, AutoCAD.

Аннотация. Мақалада көлемді денелердің беттерінің аудандарын зерттеуде АКТ қолдану талданады. модельдеу және есептеу үшін КОМПАС-3D LT және AutoCAD қолдану, олардың кеңістіктік ойлауға және оқушылардың мотивациясына әсері қарастырылады. Осы әдістерді сәтті енгізу үшін педагогтарды техникалық қамтамасыз ету мен даярлаудың маңыздылығы атап өтіледі.

Йінді сөздер: геометрия, акт, көлемді денелердің аудандары, КОМПАС-3D LT, AutoCAD.

Annotation. The article analyzes the use of ICT in the study of surface areas of three-dimensional bodies. The article examines the use of COMPASS-3D LT and AutoCAD for modeling and computing, their impact on spatial thinking and motivation of students. The importance of technical support and teacher training for the successful implementation of these methods is emphasized.

Keywords: geometry, ICT, areas of three-dimensional bodies, COMPASS-3D LT, AutoCAD.

Введение. Изучение площадей поверхностей объемных тел важно как с теоретической, так и с практической точки зрения, поскольку они применяются в различных областях, таких как инженерия, архитектура, физика и другие. В классической геометрии данный процесс может быть не легким, особенно при изучении тел со сложными формами. Однако современные информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) предоставляют эффективные инструменты, значительно упрощающие эти задачи.

При помощи специализированных программ мы можем с легкостью рассчитать площади, моделировать поверхности и, визуализировать результаты. Такая возможность ускоряет решение задач и делает процесс обучения более наглядным, доступным для студента. На сколько нам известно, применение 3D-моделей и различных математических пакетов позволяет как ученикам, так и студентам лучше освоить геометрическую структуру, которую тяжело понять при помощи традиционных чертежей и вычислений на «бумаге».

В практике преподавателей в области математики часто возникает вопрос о рациональном выборе программных средств для учебного процесса. Традиционные инструменты (мел, линейка, циркуль) уже не соответствуют требованиям современного урока геометрии. На замену им приходят рограммные средства ИКТ, которые, тем не менее, не всегда могут использоваться эффективно. Главной причиной этого является недостаток методической литературы, посвященной применению ИКТ в преподавании стереометрии на разных уровнях общего образования [1].

Мультимедийные технологии в образовательном процессе способствует творческому подходу обучающихся к освоению нового материала, что облегчает как структурирование знаний, так и развитие практических навыков. Мультимедиа обеспечивают обучающихся инструментами для формирования предметного мышления, основанного на когнитивном математическом опыте. Это включает в себя умения, необходимые для решения конкретных математических задач и навыки, которые становятся основой для более широкого исследования и понимания окружающего мира [2].

Изучение стереометрии, например в школьном курсе геометрии, вызывает у обучающихся трудности, поскольку плоские фигуры легче воспринимаются и анализируются, а их чертежи проще интерпретировать и находить взаимосвязи. В отличие от этого, построение объемных фигур требует развития пространственного воображения. Особенно сложным становится процесс применения формул для вычисления площадей поверхностей и объемов многогранников и круглых тел, поскольку это требует грамотного восприятия и моделирования пространственных объектов и точных вычислений с неизвестными величинами.

К сожалению, обучающиеся нередко теряют интерес к изучению геометрии, часто сталкиваются с трудностями в освоении новых тем, что приводит к снижению успеваемости по предмету. Это ставит перед преподавателями задачу поиска эффективных методов обучения, способных повысить мотивацию учащихся и облегчить усвоение материала, особенно в части задач на вычисление площадей поверхностей объемных тел. Важно внедрять современные подходы, способствующие развитию пространственного мышлениями и стимулированию интереса к исследованиям в области математики, применяя инструменты ИКТ.

Материалы и методы исследования. В исследовании использованы работы зарубежных ученых, посвященные вопросам изучения площадей поверхностей объемных тел с применением инструментов ИКТ. В процессе исследования применялись такие научные методы, как описание, методы системного и структурного анализа, а также синтез для определения эффективной методики к изучению площадей поверхностей объемных тел с использованием ИКТ.

Результаты и обсуждение. Анализ существующей литературы показывает, что использование ИКТ-инструментов в обучении геометрии значительно улучшает восприятие и понимание сложных объемных тел. Исследования подтверждают, что интерактивные технологии, например 3D-моделирование, делают геометрические фигуры более наглядными и доступными для обучающихся, позволяя им рассматривать объекты с разных ракурсов и исследовать их свойства в реальном времени.

На наш взгляд, подобные технологии существенно повышают уровень пространственного мышления, что особенно важно при изучении стереометрии. Возможность работы с виртуальными моделями позволяет лучше воспринимать теоретический материал и эффективно применять его на практике.

В практике преподавания математики и геометрии широко используются программные методики. Одним из таких методик можно назвать КОМПАС-3D LT, предоставляющий возможность для моделирования объемных тел. Комплекс инструментов обладает важной особенностью – наличием интегрированной расчетной системы, позволяющей точно измерять длину, площадь и объем тел.

Система КОМПАС-3D LT имеет ряд значительных преимуществ.

Во-первых, система предоставляет студентам возможность не просто визуализировать геометрические объекты, но и работать с ними на уровне точных расчетов, что невозможно при использовании традиционных методов (чертеж от руки и т.д.). Встроенная расчетная система позволяет в точности измерить длину, что является одним из главных аспектов для понимания стереометрии и свойств фигур.

Во-вторых, методика позволяет развивать пространственное мышление обучающихся. Благодаря формату 3D-моделирования студент видит изучаемый объект в трехмерном изображении, вследствие чего вос-

приятие объемных тел облегчается. Особенно необходимо подчеркнуть система, интегрирующая расчетные функции, минимизирует вероятность ошибок, что способствует более эффективному усвоению материала [3].

Стоит выделить несколько методических особенностей применения программы КОМПАС-3D LT при изучении поверхностей площадей объемных тел. В курсе геометрии рассматриваются три типа моделей объемных тел: каркасные, поверхностные и твердотельные. Точно так же делятся и компьютерные модели трехмерных объектов, в зависимости от принципа их построения.

Поверхностное моделирование трехмерных объектов приводит к созданию различных типов поверхностей, таких как гиперболоид вращения, лист Мебиуса и другие. Гиперболоид вращения изучается обучающимися в курсе стереометрии в рамках темы «Преобразования» [4].

Как было упомянуто выше, возможности программы КОМПАС-3D LT предоставляют широкий спектр инструментов для точных измерений характеристик построенных моделей. С помощью команды в меню «Сервис» – «Измерить» – пользователи могут измерять длину выбранных элементов объемных фигур, площадь выделенных поверхностей и другие параметры.

В отличие от традиционных методов, где измерения могут оказаться неточными и сложными, КОМПАС-3D LT обеспечивает высокую точность расчетов и визуализацию результатов в реальном времени. Это дает возможность обучающимся сразу видеть корректность выполненных вычислений и помогает развивать навыки работы с геометрическими объектами на более высоком уровне (рисунок 1, 2).

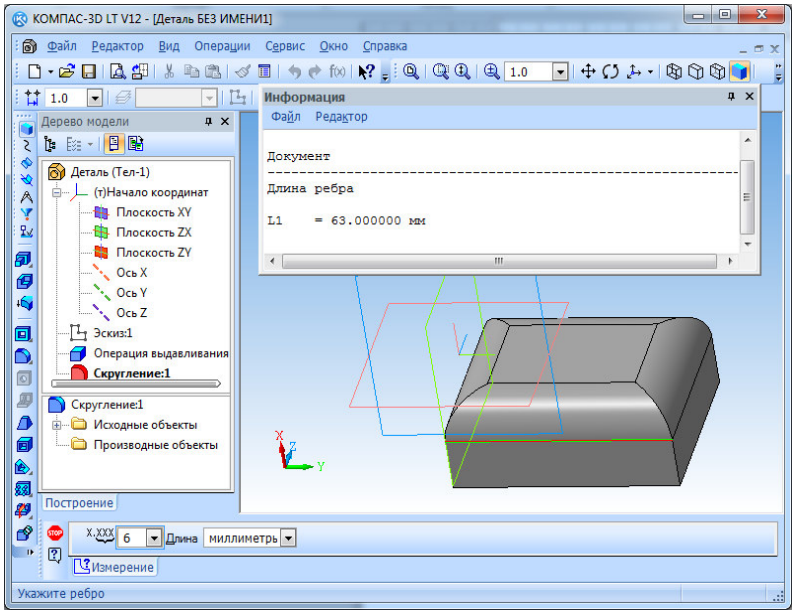

Рисунок. 1. Измерение длины элемента объемной фигуры в системе КОМПАС-3D LT

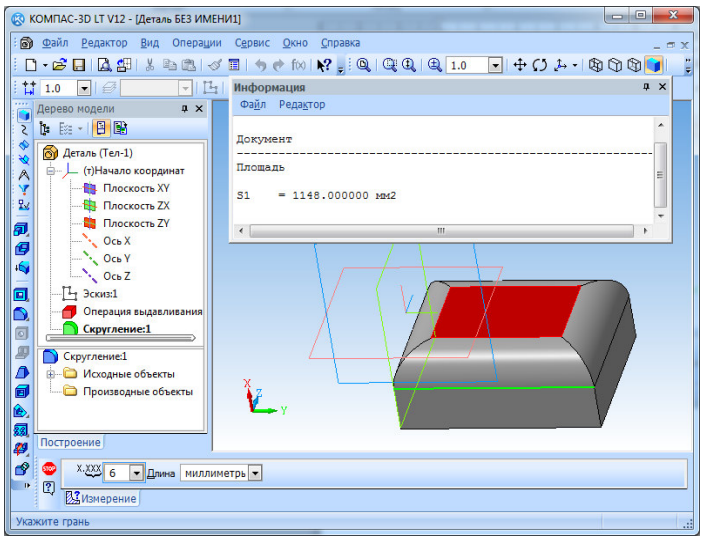

Рисунок. 2. Измерение площади выбранной поверхности фигуры в системе КОМПАС-3D LT

В КОМПАС-3D LT предусмотрена функция отображения значений измерений прямо на модели, что значительно упрощает восприятие результатов. Для этого используется команда в меню «Операции» — «Элементы оформления».

С помощью этой функции можно измерять и отображать на трехмерных объектах такие параметры, как расстояние, угол, радиус и другие геометрические характеристики. Это позволяет ученикам увидеть результаты вычислений в контексте самой модели и визуально понять взаимосвязь между элементами объекта. Такая визуализация делает процесс обучения более интерактивным и помогает лучше осваивать методы работы с геометрическими объектами в трехмерном пространстве (рисунок 3).

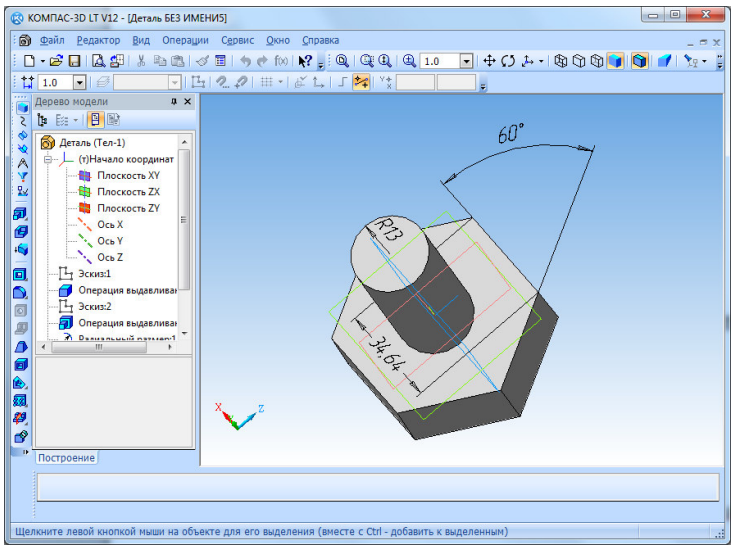

Рисунок. 3. Отображение результатов измерений в КОМПАС-3D LT

Можно утверждать, что возможности системы автоматизированного проектирования КОМПАС-3D LT дает возможность вычислять характеристики построенных объемных фигур, что очень актуально при изучении геометрии.

Еще одним эффективным инструментом является применение системы AutoCAD, предоставляющий широкие опции возможностей для работы с объемными фигурами [5]. В отличие от традиционных методов, AutoCAD также позволяет не только построить 3D-модель, но и точно рассчитать площадь поверхности.

Одним из ключевых преимуществ является возможность работать с различными типами тел и точно измерять площадь их поверхности. В программе можно легко выделить отдельные элементы 3D-модели и вычислить площадь каждой грани, что особенно полезно для задач на вычисление площади боковых и полных поверхностей таких фигур, как цилиндры, конусы и пирамиды, что позволяет обучающимся быстро и наглядно понять, как различные геометрические параметры связаны друг с другом.

AutoCAD предоставляет отличные возможности для пространственного представления моделей [6]. Модели можно вращать, изменять ракурсы и наблюдать за ними с разных углов, что помогает студентам развивать пространственное воображение. Визуализация сложных фигур, например, многогранников, становится гораздо доступной.

Более того, инструменты для добавления теней, например команда «Shadows» делает изучаемый объект более реалистичным [7]. Команда помогает воспринимать объект как реальное трехмерное тело, что важно в особенности при изучении площадей поверхности, так как обучающиеся могут наблюдать, как изменение одного из параметров фигуры, например, радиуса основания цилиндра, влияет на площадь поверхности в реальном времени.

Заключение. Использование информационно-коммуникационных технологий в изучении геометрии, в частности при изучении площадей поверхностей объемных фигур, открывает новые возможности для преподавания и обучения. Программы, такие как AutoCAD, КОМПАС-3D LT, обеспечивают эффективные инструменты для построения, анализа и визуализации трехмерных объектов. Они не только облегчают процесс вычисления геометрических характеристик, таких как площадь поверхности, но и способствуют развитию пространственного мышления учащихся, что является ключевым аспектом при изучении стереометрии.

ИКТ позволяют преподавателям и обучающимся работать с моделями в интерактивной и наглядной форме, что помогает лучше понять взаимосвязь между теорией и практическими расчетами. Использование таких технологий способствует более глубокому усвоению материала,

улучшает восприятие сложных геометрических концепций и делает обучение более увлекательным и доступным.

Тем не менее, важно отметить, что для эффективного использования ИКТ необходимо наличие соответствующего технического обеспечения и квалификации преподавателей, а также продуманное интегрирование этих технологий в учебный процесс. В случае правильного применения ИКТ становятся важным инструментом, значительно улучшающий качество образования, повышающий мотивацию учащихся и помогает им развивать необходимые навыки для работы с современными цифровыми инструментами в будущем.

Литература

1. Маркушевич М.В., Авилова Н.И., Короткова Н.Д. Использование свободного и бесплатного программного обеспечения для расчета объема и площади поверхности усеченного цилиндра //Инновационные технологии в образовании и науке. – 2017. – С. 116-124.

2. Сафонов В.И. Применение возможностей САПР Компас-3Р для реализации метода компьютерного моделирования при обучении школьному курсу математики // Учебный эксперимент в образовании. – 2016. – №. 1. – С. 36-46.

3. Разумова О.В., Садыкова Е.Р., Хрусталева А.В. Универсальные инструментальные программные комплексы моделирования в математическом образовании //Информатика и образование. – 2013. – №. 6. – С. 245.

4. Сафонов В.И. Вычисление характеристик объемных моделей в КОМПАС 3D LT.

5. Рахимов А.А. Использование компьютерного моделирования AUTOCAD в образовательном процессе для студентов технических направлений вуза //Наука и практика в образовании: электронный научный журнал. – 2024.– Т.5.– №2.– С. 43-48.

6. Umid A. Massiv elementlari bo ‘lgan detallarning 3 o ‘lchamli tasvirlarini AUTOCAD dasturida loyihalashning o ‘ziga xos jihatlari // Research and Publications. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 155-160.

7. Rifai A.I., Purviyanto E.J., Prasetijo J. The implementation of AutoCAD® Civil 3D for highway geometric redesign: a case of Indonesian toll road //IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. – IOP Publishing, 2024. – Т. 1347. – №1. – С. 012060.

ПРИМЕНЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МАТЕМАТИКЕ ДЛЯ РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ НА ПЛОСКОСТИ И В ПРОСТРАНСТВЕ У ШКОЛЬНИКОВ

Д.Е. Симонович

студент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар

научный руководитель: М.С. Бокаева

преподаватель-эксперт высшей школы естествознания, г. Павлодар

В данной статье рассматриваются онлайн-ресурсы Desmos и Polypad в контексте преподавания математики, их функционал и возможности. Данная статья позволит раскрыть потенциал приведенных выше приложений в полной мере на уроках

математики, а также продемонстрирует варианты ситуаций, где применение указанных онлайн-ресурсов будет актуально.
Ключевые слова: Polypad, Desmos, пространство, плоскость, фигура, геометрия, мышление.

Бұл мақалада математиканы оқыту контекстіндегі Desmos және Polypad онлайн-ресурстары, олардың функционалдығы мен мүмкіндіктері қарастырылады. Бұл мақала математика сабақтарында жоғарыда аталған қосымшалардың әлеуетін толық ашуға мүмкіндік береді, сондай-ақ аталған онлайн-ресурстарды қолдану өзекті болатын жағдайлардың нұсқаларын көрсетеді.
Кілт сөздер: Polypad, Desmos, кеңістік, жазықтық, фигура, геометрия, ойлау.

This article examines the online resources Desmos and Polypad in the context of teaching mathematics, their functionality and capabilities. This article will allow you to unleash the full potential of the above applications in mathematics lessons, as well as demonstrate options for situations where the use of these online resources will be relevant.
Keywords: Polypad, Desmos, space, plane, figure, geometry, thinking.

Тема представления каких- либо объектов на плоскости или в пространстве до сих пор остается актуальной проблемой преподавания математики. Важно понимать, что точки, графики и другие различные объекты, которые ассоциируются с геометрией, играют не последнюю роль в математике, так как сильно помогают в развитии логики. Однако человеческий мозг сложно воспринимает большинство геометрических предметов, а также склонен искажать их в различной перспективе или под разным углом. У многих учеников недостаточно развит геометрический образ мыслей, что требует разрешения данной проблемы. Поэтому оптимальным решением для современных школьников является интеграция информационных технологий в образовательный процесс.

Применение информационных технологий, а именно графических калькуляторов и 3D программ, поможет улучшить знания школьников в области математики, а также в общем окажет положительное влияние на развитие плоскостного и пространственного мышления у учеников. Предлагаемая идея нацелена на рост и улучшение у детей мышления на плоскости и в пространстве с помощью графического калькулятора Desmos и математической игровой площадки Polypad.

В ходе данной работы были выявлены такие задачи, а именно первоначальной задачей стоит рассмотреть влияние внедрения онлайн программ Desmos и Polypad на формирование пространственного мышления, вторая задача представляет собой анализ функционала данных приложений, последняя задача рассматривает возможности применения представленных ресурсов на практике.

В первую очередь стоит понять, как Desmos и Polypad могут повлиять на развитие мышления школьников. С помощью этих платформ можно решать как простые, так и сложные задачи. Главная

цель Desmos и Polypad – это извлечение функциональной информации из пространственных структур и объяснение принципов их работы. Для этого в данных приложениях предусмотрены два ключевых раздела: извлечение геометрических структур и выполнение различных пространственных преобразований. Извлечение геометрических структур включает в себя понимание целостного объекта, его характеристик и особенностей. Однако данный этап также подразумевает под собой разложение фигуры, графика или другого геометрического объекта на составные части. Пространственные преобразования же предполагают перемещение объектов, их отдельных элементов (параллельный перенос), а также масштабирование, вращение и изменение угла обзора [1, с. 7].

Эти процессы усложняются с увеличением размерности пространства и числа переменных, поэтому важно, чтобы учащиеся правильно воспринимали объекты как на плоскости, так и в объеме. В таких ситуациях незаменимыми становятся наглядные примеры, факты из реальной жизни и возможность самим ученикам взаимодействовать с объектами (например, вращать, увеличивать и уменьшать их). Именно в такие моменты на помощь преподавателям приходят онлайн-ресурсы.

Как было уже сказано ранее, Desmos и Polypad могут донести до школьника как сложную, так и простую информацию. В данных программах ученик может увидеть любую плоскостную или пространственную фигуру. Polypad предоставит ребенку увидеть основные математические фигуры, а именно треугольник, квадрат, круг и т.д. на плоскости, а также шар, куб, призму в пространстве.

В Polypad’е ребенок также сможет увидеть количество точек, граней, прямых в фигуре, так как они обособляются. Стоит отметить, что данная платформа предоставляет развертки основных стереометрических фигур, то есть ученик может собрать и разобрать какой-либо объект в приложении. В Polypad’е ученик может вращать плоскостные фигуры по осям Ox и Oy, а при различных преобразованиях в пространстве добавляется ось Oz. Polypad также дает возможность школьнику развить креативное мышление, так как несколько различных фигур можно сложить в единое целое или создать собственный произвольный график, многоугольник. Таким образом ученик вырабатывает абстрактное мышление и в последствии научится видеть даже сложные фигуры через самые базовые и простые. Desmos же, являющийся графическим калькулятором, дает более обширное представление объектов на плоскости и в пространстве. Desmos, в отличие от Polypad’а, может построить любой график или фигуру по заданному уравнению. Следовательно, ученик познакомится не только с основными фигурами, но и с более сложными и уникальными. Благодаря Desmos’у учащийся сможет увидеть взаимосвязь алгебры и геометрии, а именно закономерность различных функций, их области

определения, нули функций и т.д. Desmos, как и Polypad, может развивать креативное мышление у школьника, так как ученик может создать любой рисунок, узор, фигуру или строение с помощью двух или трех переменных, заданных в уравнении.

Таким образом, Polypad и Desmos позволяют ребенку наглядно изучить плоскостные и пространственные объекты, увидеть их компоненты, повзаимодействовать с фигурами, сохраняя и развивая при этом креативное и абстрактное мышление ученика.

Теперь стоит рассмотреть возможности Polypad'а и Desmos'а, их инструментарий и функционал. Открывая Polypad, пользователя встречает главное окно, где кратко рассказывается про саму игровую площадку и ее преимущества. Далее запускается чистый лист в приложении с панелью управления, где можно выбрать 4 различные клавиши: плитки, файл, примеры и помощь. В секции «плитки» игровая платформа Polypad имеет множество разделов таких, как числа, простые дроби, вероятность и т.п. Отдельной частью данного онлайн-ресурса является геометрия, куда входят подглавы, а именно многоугольники и фигуры, 3D-тела, инструменты для построения (циркуль, транспортир, линейка и т.д.), полимино и множество других тем. Polypad позволяет ученику выбрать любой объект одним нажатием и далее делать с ним любые действия. Нажав на выбранный объект, который появился на белом фоне, у учащегося открывается панель возможных действий с фигурой, а именно вращение по часовой и против часовой стрелки, где будет указываться угол поворота предмета, масштабирование, то есть увеличение и уменьшение объекта, а также добавление вершин, углов и сторон многограннику. Любую фигуру в Polypad'е можно также разделить на множество частей и переносить детали удобным для ученика способом. При рассмотрении объекта в Polypad'е имеется набор дополнительных инструментов, а именно нахождение площади, периметра и градусной меры всех углов многоугольника. Все полученные значения фигуры можно объединить в таблицу и с каждым изменением ширины или длины табличные значения также будут меняться. Самой интересной частью действий с фигурой является возможность увидеть ее определенные элементы. Для того, чтобы показать компоненты фигуры, нужно нажать на музыку в инструментах, где отобразится возможность анимировать углы, вершины, периметр, площадь и т.д. под определенный музыкальный эффект с определенной скоростью. Ученик может выбрать скрипку, фортепиано, барабаны, хлопки и т.п в любой музыкальной гамме (минор, мажор, блюз) и с любой скоростью и громкостью воспроизведения. Если школьник выбрал для показа углы или вершины, то они будут очерчиваться цветом и нумероваться под музыку, а если выбором является площадь или периметр, то будет непрерывная анимация с изменением цвета самой фигуры или ее граней под выбранную озвучку. Также в Polypad'е

имеется раздел с 3D-телами, где ученик может вращать любую объемную фигуру и увидеть ее развертку. Однако, если разверток основных фигур недостаточно для школьного курса, то любой учащийся может сделать свою сложную развертку, сложив несколько плоскостных фигур, выделив их и нажав клавишу «сложить сетку».

В разделе «файл» ученик может собственоручно выбрать фон, то есть изменить цвет или узор, например с белого фона на имитацию тетради в клетку, а также размер фона с бесконечного на ограниченный лист.

В секции «примеры» есть множество вариантов задач по разным разделам математики, куда также входят задания по геометрии. В примерах подобных задач ученика просят показать различные развертки куба, возможные способы нахождения площади параллелограмма через деление его на части и т.п.

В главе «помощь» имеются различные видео по работе с Polypad'ом, которые раскрывают полный потенциал онлайн-платформы. Это лишь малая часть возможностей Polypad'а, так как были рассмотрены лишь два подраздела. Однако этого достаточно, чтобы утверждать, что игровая площадка Polypad разнообразит уроки математики и поможет в развитии прикладных навыков ученика [2][3].

Далее стоит рассмотреть функции Desmos'а, который представляет собой графический калькулятор. Изначально пользователь сталкивается с выбором двумерного или трехмерного пространства для работы. После выбора перед учеником появляется система координат той размерности, которую он выбрал, а также раскладка с примерами графиков слева и с секциями «помощь», «язык» и «настройки графика» справа. Учащийся может сам построить график по собственноручно заданному уравнению либо же посмотреть примеры прямых, парабол и различных тригонометрических функций. Также перед школьником открываются различные системы координат, где он может задавать графики функций, а именно прямоугольная декартова система координат, полярная система координат и т.д.

Ученик может наблюдать все свойства графика в Desmos'е, отслеживать область определения и множество значений, нули функций, промежутки знакопостоянства, четность и нечетность функции, максимумы и минимумы, промежутки возрастания и убывания, точки перегиба и т.п. При этом ученик сам может задавать график, создавать ему ограничения по осям, добавлять дополнительные графики и смотреть пересечения с изначально определенным графиком функций.

В разделе «помощь» школьник может пройти обучение по обращению с инструментами Desmos'а, а именно изучить работу с ползунками, таблицами, ограничениями и регрессиями. Также в данной секции представлены ресурсы, где рассказывается про горячие клавиши, поддерживаемые функции Desmos'а, и в общем представлена

информация для новых пользователей. Если у учащегося возникают проблемы с платформой, то он всегда может обратиться за помощью в службу поддержки, которая представлена в этой же секции.

В настройках графика можно выбрать фон, а именно белый или же сетку (крупную или мелкую), задать стрелки на осях, подписать оси координат, контрастность, радианы или градусы. В варианте 3D пространства настройки схожи, однако можно также задать угол обзора, искажение, то есть проекцию в перспективе, прозрачность поверхностей. Также в настройках графика на плоскости и в пространстве можно указать границы графика по осям координат [4].

При сравнении Desmos'а и Polypad'а можно сказать, что это две схожие по назначению, но различные по способу объяснения, программы. Polypad – это красочная и яркая игровая платформа с музыкой и анимациями, которая подходит для учеников младшей и средней школы, в то время, как Desmos – это графический калькулятор с приглушенными цветами, различными сложными фигурами и записями, подходящий для старшего блока.

Рассмотрев функции Desmos'а и Polypad'а, а также их влияние на мышление ребенка, стоит перейти к ситуациям, где использование данных онлайн-ресурсов будет уместно. Открывая учебник по математике любого класса, школьник всегда встретит хотя бы одну тему, основанную или связанную с геометрией, поэтому в задачах любого уровня сложности Desmos и Polypad будут применимы, однако стоит привести конкретные примеры. В начальных классах при изучении основных фигур (треугольник, квадрат, круг и т.д.) Polypad будет прекрасным источником наглядной информации для детей, так как все фигуры ярких цветов. Педагог также может давать задания на творческий потенциал учеников по типу: «Соберите из 1 квадрата, 5 треугольников и 2 кругов свою любимую игрушку и напишите про нее» (рис.1). В данном случае дети будут соединять, переворачивать, менять цвет и размер фигур и делать из них что-то более сложное, что будет развивать насмотренность школьника. Также при изучении площади и периметра Polypad будет актуален, так как он может обозначить цветом и автоматически посчитать данные показатели у большинства фигур. Таким образом, когда ученики будут рассматривать формулы, учитель может показывать в Polypad'е взаимосвязь ширины, длины с периметром и площадью, то есть если увеличилась ширина или длина фигуры, то увеличился и периметр и т.д.

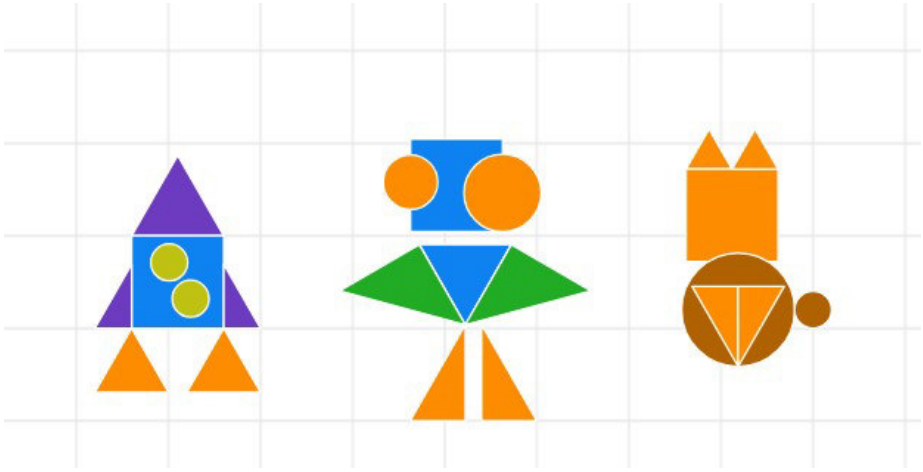

Рисунок 1 – Пример выполнения задания

Если говорить о более сложных темах, то свою актуальность приобретает Desmos. Использование данной платформы является особенно значимым в период, когда ученики сталкиваются с графиками. В Desmos'е педагог может показать общие уравнения графиков (прямых, парабол, гипербол и т.п.), а также продемонстрировать закономерные изменения в зависимости от определенных элементов. Desmos также может дать дополнительные знания ученикам старших классов, расширить их кругозор. Данная платформа позволит 10-11 классу взглянуть на объемные фигуры под совершенно другим углом, а именно с точки зрения алгебры. С помощью Desmos'а педагог сможет показать, что даже пространственные фигуры можно задать алгебраически, то есть на основе уравнения. Отличным примером может служить задание по типу: «Задайте цилиндр с радиусом 5 см на координатной плоскости с помощью уравнения» (рис.2).

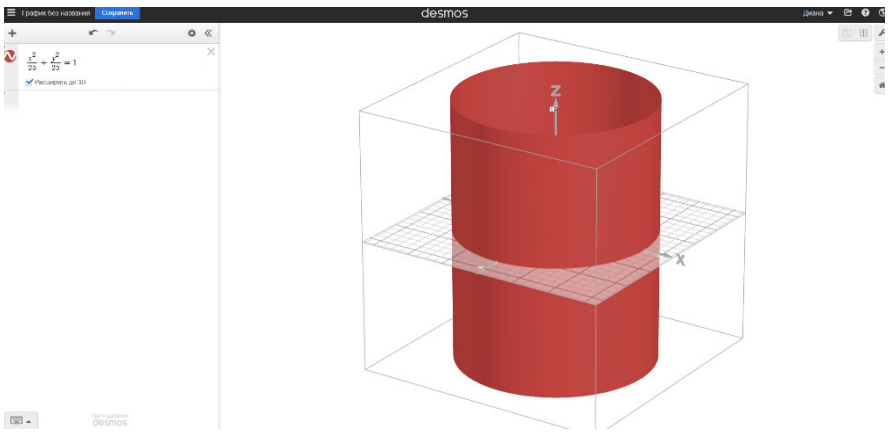

Рисунок 2 – Пример решения задания

Также преподаватель может создавать более сложные и интересный задания, например: «Представьте, что вы едете на всей скорости на американских горках, но тут ваша вагонетка

останавливается в самой высокой точке горки. Просмотрите анимацию в Desmos'e, где ваша вагонетка обозначена кругом, а американская горка графиком функции красного цвета [5].

А) Исходя из анимации, скажите, в какой именно точке ваша вагонетка остановилась. Также докажите с помощью вычислений, что это действительно самая наивысшая точка.

Б) Сидя в вагонетке, Вы понимаете, что проблема остановки в ее положении и если она переместится на пару сантиметров, то Вы спуститесь на полной скорости вниз. Возникает вопрос: Как Ваша вагонетка расположена относительно земли (параллельно, перпендикулярно)? Найдите градусную меру угла между вашей вагонеткой и землей.» (рис.3)

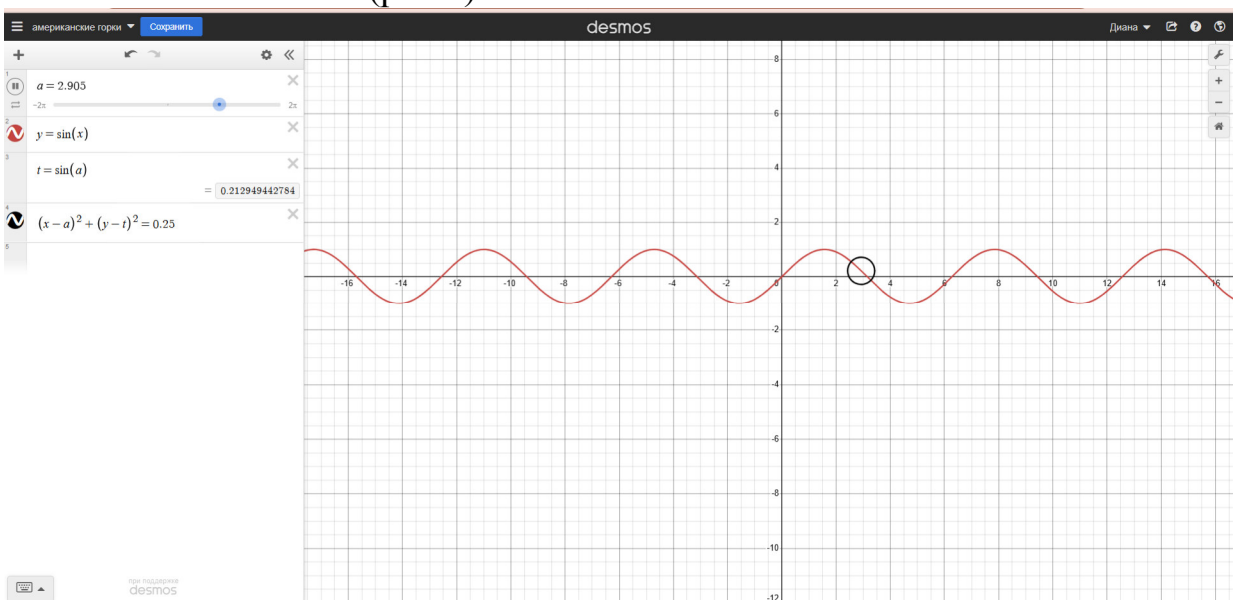

Рисунок 3 – Содержание задания

Благодаря данному графическому калькулятору, ученик сможет изучить интересный материал, выходящий за рамки программы, а также развить критическое мышление.

Таким образом, в данной статье было рассмотрено одно из возможных решений проблемы представления объектов на плоскости и в пространстве в сфере преподавания математики.

Использование Desmos'a и Polypad'a является соответствующим способом преподавания в рамках современности, когда ученики отдают предпочтение цифровой информации. В период технологического прогресса два данных онлайн-ресурса окажут значительное влияние на мышление подрастающего поколения. Представленные выше платформы имеют значительный функционал, который сможет заменить привычные методики преподавания математики, либо же станет прекрасным дополнением в подаче информации. В статье также были приведены гипотетические ситуации, где использование Desmos'a и Polypad'a будет уместно, так что преподаватели могут проявить креатив

и использовать данные сервисы в своих целях.

В итоге можно утверждать, что Desmos и Polypad – это универсальные и комфортные для использования платформы, у которых огромный и разнообразный инструментарий, а также множество возможностей в практическом применении.

Литература

1. Илькив Я.В. Формирование пространственного мышления обучающихся с использованием возможностей электронно-образовательной среды. Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 2020. – 36 с.

2. Polypad – Virtual Manipulatives. [Электронный ресурс]. – URL: https://polypad.amplify.com [дата обращения 25.02.2025].

3. Introduction to Polypad Webinar. [Электронный ресурс]. – URL: https://youtu.be/Xx2KZoZhNg4?si=urq059Xm_MzG1vBl [дата обращения 26.02.2025].

4. Desmos. Графический калькулятор. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.desmos.com/calculator?lang=ru [дата обращения 01.03.2025].

5. Desmos. Графический калькулятор. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.desmos.com/calculator/bczvxaylns?lang=ru [дата обращения 04.03.2025].

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН ТЕҢДЕУЛЕР МЕН ТЕҢСІЗДІКТЕРДІ СТАНДАРТТЫ ЕМЕС ТӘСІЛДЕРМЕН ШЫҒАРУҒА БАУЛУ ӘДІСТЕМЕСІ

А. Хасенов

Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты, Павлодар қ.

ғылыми жетекшісі: Ж.Г. Муканова

педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Павлодар қ.

Аннотация. Бұл мақалада мектеп оқушыларын теңдеулер мен теңсіздіктерді стандартты емес тәсілдермен шығаруға баулу әдістемесі қарастырылады. Қазіргі заманғы білім беру жүйесінде оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту, логикалық ойлауын жетілдіру және математикалық есептерді шешудің әртүрлі тәсілдер меңгерту маңызды.

Мақалада стандартты емес тәсілдердің бірі ретінде векторлық тәсіл ұсынылады. Зерттеу барысында алгебралық есептерді стандартты және стандартты емес тәсілдермен шығаруды үйлестірудің тиімділігі қарастырылған. Авторлар ұсынған әдістеме математика мұғалімдеріне оқушылардың математикаға деген қызығушылығын арттыруға, есептерді әртүрлі тәсілдермен шығару дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі.

Түйінді сөздер: теңдеулер, теңсіздіктер, стандартты емес тәсілдер, математикалық ойлау, әдістеме, векторлық тәсіл.

Аннотация. В данной статье рассматривается методика обучения учащихся решению уравнений и неравенств нестандартными способами. В современной системе образования важно развивать творческие способности учащихся, совершенст-

вовать их логическое мышление и обучать различным способами решения математических задач.

В качестве одного из нестандартных способов в статье предлагается векторный метод. В ходе исследования анализируется эффективность сочетания традиционных и нестандартных способов решения алгебраических задач. Предлагаемая авторами методика поможет учителям математики повысить интерес учащихся к предмету и сформировать у них навыки решения задач различными способами.

Ключевые слова: уравнения, неравенства, нестандартные способы, математическое мышление, методика, векторный метод.

Abstract. This article examines a methodology for teaching students to solve equations and inequalities using non-standard approaches. In the modern education system, it is important to develop students' creative abilities, enhance their logical thinking, and teach them various methods for solving mathematical problems.

One of the non-standard methods proposed in the article is the vector method. The study analyzes the effectiveness of combining traditional and non-standard approaches to solving algebraic problems. The methodology proposed by the authors will help mathematics teachers increase students' interest in the subject and develop their skills in solving problems using various methods.

Keywords: equations, inequalities, non-standard methods, mathematical thinking, methodology, vector method.

Мектеп оқушыларының математикалық білімдері терең және берік меңгерулері үшін математиканы оқыту процесінде олардың оқу іс-әрекеттерін тиімді ұйымдастыруды қажет етеді. Бұған көп жағдайда оқушылардың математикалық білімі мен дағдыларын дамытудың негізгі құралы мен оқу іс-әрекетінің жетекші объектісі болатын – есептерді пайдалану мен оларды шығаруға үйретуді пайдалану мүмкіндік береді [1].

Оқушыларды математикалық есептерді шығаруға үйрету – математиканы оқыту теориясы мен әдістемесі ғылымындағы ең маңызды да күрделі мәселелердің бірі. Бұл мәселені зерттеуге көптеген ТМД елдерінің ғалым-әдіскерлері – Д. Пойа, Ю.М.Колягин, В.И.Крупич, Г.И.Саранцев, Л.М.Фридман, Р.С.Черкасов, А.Ф.Эсаулов және т.б., отандық ғалым-әдіскерлер – А.Е.Әбілқасымова, Б.Б.Баймұханов, Л.Т.Искакова, М.А.Керимбеков, А.А.Папышев, А.Қ.Алпысов, Л.Д.Жұмалиева және т.б. еңбектері арналған. Бұл зерттеулер мектеп оқушыларын математикалық есептерді шығаруға үйрету әдістемесіне бағытталып отыр. Дегенмен, математиканы оқыту процесінде есептерді шығаруға үйрету әдістемесіне арналған зерттеулердің көптігіне қарамастан, бұл мәселе әлі де өзінің толық шешімін табуды талап етуде. Зерттеу жұмыстарын зерделеу барысында оқушыларды математикалық есептерді стандартты емес тәсілдермен шығаруға баулудың әдістемесін жектілдіруді қажет етеді.

Соңғы 10 жыл ішіндегі мектептің оқу бағдарламасында болып жатқан өзгерістер, жаңартылған мазмұндағы жалпыға міндетті білім беру стандарттары мен оқу процесіне енген оқулықтар математиканы

оқыту әдістемесін қайта қарауды, яғни оқушылардың сыни тұрғыда ойлауы мен шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал ететіне септерді стандартты емес тәсілдермен шығаруды меңгеруінің жоғары деңгейде болуын талап етеді.

Оқушылардың математикалық дайындығының басты көрсеткіштерінің бірі – олардың есептерді шығара білу біліктігі. А.Е.Әбілқасымова, Л.Д.Жұмалиеваның пікірінше, есепті шығару дегеніміз объектіні түрлендіруге, есептің шарты мен талабы арасындағы қайшылықты шешуге бағытталған адамның ойлау қызметінің процесі болып табылады [2, 3].

Математикалық есептерді стандартты емес тәсілдермен шығару – оқушылардың ойлауын дамытатын құрал. Стандартты емес есеп шығару тәсілдерінің маңызы – оқушылардың аналитикалық және сын тұрғысынан ойлау қабілетін дамытуында; әртүрлі шешу тәсілдерін қарастыру логикалық және шығармашылық қабілеттерін жетілдіруінде; пәнге деген қызығушылықты арттыруында [4].

Мектеп математика курсының білім мазмұнындағы негізгі мазмұндық-әдістемелік бағыттардың бірі – теңдеулер мен теңсіздіктер және олардың жүйелері болып табылады. Оқушыларды теңдеулер мен теңсіздіктерді стандартты емес тәсілдермен игерту арқылы ойлаудың маңызды қасиеттерін (саналылығы, икемділігі, тереңдігі, сыни тұрғыда ойлау) дамытуға болады. Оларды математика сабақтарында оқулықта берілген стандартты тәсілдермен шығаруға үйретілгенмен, олардың көпшілігі стандартты емес тәсілдермен шығаруға қиналады. Себебі, математика мұғалімдерінің басып бөлігі оқушыларды теңдеулер мен теңсіздіктерді әртүрлі тәсілдермен, стандартты емес тәсілдермен шығаруға баулуға аса мән бермейді.

Көптеген теңсіздіктерді стандартты тәсілмен – анықтамаға сүйеніп дәлелдеуге қарағанда, оны стандартты емес тәсілмен – векторлық тәсілді пайдаланып дәлелдеу әрі қысқа, әрі жеңіл.

9-сынып геометрия курсында жазықтықтағы векторлар және оларға амалдар қолдану оқытылады. Сондықтан геометрия мен алгебраның пәнаралық байланыстары негізінде математиканың әртүрлі есептерін шешу үшін векторлық әдісті қолданудың жалпы идеясын игеріп қана қоймай, алған білімді алгебралық есептерді шығаруда қолдана білуге үйренулері керек.

Кез келген математикалық есептерді векторлық тәсілмен шешудің алгоритмі келесі үш қадамнан тұрады:

1) есептің математикалық тілін векторлық тілге көшіру;

2) есепті векторлар арқылы, яғни қасиеттерін пайдаланып, амалдарын орындап шығару;

3) алынған нәтижелерді кері – векторлық тілден математикалық тілге көшіру [5].

Алгебралық есептерді шешуде (теңдеулер, теңсіздіктер, дәлелдеу,

ең үлкен және ең кіші мәндер) векторлардың скалярлық көбейтіндісі мен оның қасиеттерін қолдану іске асырылады.

Мысалы, теңсіздіктерді: 1) стандартты тәсілмен – анықтама бойынша дәлелдеу; 2) стандартты емес тәсілмен – векторлық әдіспен дәлелдеу; 3) осы екі әдістің қайсысының тиімді екенін айқындайық.

1-есеп. $\sqrt{(a+c)(b+d)} \geq \sqrt{ab} + \sqrt{cd}$ $(a, b, c, d \geq 0)$ теңсіздігін дәлелдеңдер.

Шешуі. Алдымен берілген теңсіздікті стандартты тәсілмен дәлелдеу кезінде мынадай сұрақтарға жауап береміз:

1) бұл теңсіздіктің ақиқаттығын қалай дәлелдеуге болады?

2) берілген теңсіздікті дәлелдеу үшін қандай тәсілдерді пайдаланамыз?

3) дәлелдеуді неден және қалай бастау керек?

Онан соң берілген теңсіздікті векторлық тәсілмен дәлелдеуді қарастырамыз. Мұнда координаталарымен берілген векторлардың скаляр көбейтіндісін және ұзындықтарын еске алып, қайталау жасаймыз. Векторлардың скаляр көбейтіндісі үшін қандай векторлық теңсіздік орындалатынын еске түсіреміз.

Теңсіздіктің екі әдіспен дәлелдемесін кесте арқылы көрсетейік (1-кесте).

Кесте 1 – Теңсіздіктің екі тәсілмен дәлелдемесі

Стандартты тәсілмен шығару	Стандартты емес тәсілмен шығару
Берілген теңсіздіктің екі жағы да оң, сондықтан оның екі жағын да квадраттап мынаны аламыз: $(a+c)(b+d) \geq ab + cd + 2\sqrt{abcd}$, $ab + ad + bc + cd \geq ab + cd + 2\sqrt{abcd}$, $bc + ad \geq 2\sqrt{abcd}$, $\frac{bc+ad}{2} \geq \sqrt{(ab)(cd)}$ болады. Егер $bc = p$, $ad = q$ деп белгілесек, онда $\frac{p+q}{2} \geq \sqrt{pq}$ Коши теңсіздігі деп аталатын ақиқат теңсіздік шығады. Олай болса берілген теңсіздікте ақиқат болады.	Берілген теңсіздікті $\sqrt{a}\cdot\sqrt{b} + \sqrt{c}\cdot\sqrt{d} \leq \sqrt{a+c}\cdot\sqrt{b+d}$ түрінде жазып алып, $\vec{u} = (\sqrt{a}; \sqrt{c})$ және $\vec{v} = (\sqrt{b}; \sqrt{d})$ векторларын енгіземіз. Сонда бұл векторлардың скаляр көбейтіндісі $\vec{u}\cdot\vec{v} = \sqrt{ab} + \sqrt{cd}$, ал сәйкесінше ұзындықтары $\lvert\vec{u}\rvert = \sqrt{a+c}$ және $\lvert\vec{v}\rvert = \sqrt{b+d}$ болады. Алынған теңдіктерді $\vec{u}\cdot\vec{v} \leq \lvert\vec{u}\rvert\cdot\lvert\vec{v}\rvert$ белгілі теңсіздігіне қоятын болсақ, $\vec{u}\cdot\vec{v} = \sqrt{ab} + \sqrt{cd} \leq \lvert\vec{u}\rvert\cdot\lvert\vec{v}\rvert = \sqrt{(a+c)(b+d)}$ теңсіздігі орындалады.

2-есеп. a-ның барлық мәндерінде $\sqrt{a+1} + \sqrt{2a-3} + \sqrt{50-3a} \leq 12$ теңсіздігі орындалатынын дәлелдеңдер.

Шешуі. $\vec{x} = (1;\ 1;\ 1)$ және $\vec{y} = \left(\sqrt{a+1};\ \sqrt{2a-3};\ \sqrt{50-3a}\right)$

векторларын қарастырайық. $\vec{x}\cdot\vec{y}\le|\vec{x}|\cdot|\vec{y}|$ формуласы бойынша:

$$\sqrt{a+1}+\sqrt{2a-3}+\sqrt{50-3a}\le\sqrt{3}\cdot\sqrt{(a+1)^2-(2a-3)^2+(50-3a)^2}=12$$

.

3-есеп. Егер $a+b+c=k$ болса, онда $\sqrt{2a+1}+\sqrt{2b+1}+\sqrt{2c+1}\le\sqrt{6k+9}$ болатынын дәлелдеңдер.

Дәлелдеуі. $\vec{x}\cdot\vec{y}=|\vec{x}|\cdot|\vec{y}|cos\varphi$, ал $cos\varphi\le 1$, онда $x^{\rightarrow}\cdot y^{\rightarrow}(|x^{\rightarrow}|\cdot|y^{\rightarrow}|$ болады.

Сондықтан, егер $\vec{x}=(x_1;\ y_1)$, $\vec{y}=(x_2;\ y_2)$ болса, онда $\vec{x}\cdot\vec{y}=x_1\cdot y_1+x_2\cdot y_2$. Демек, $x_1\cdot y_1+x_2\cdot y_2\le\sqrt{x_1^2+y_1^2}\cdot\sqrt{x_2^2+y_2^2}$ болады.

Ал үшөлшемді кеңістік үшін

$$x_1\cdot y_1+x_2\cdot y_2+z_1\cdot z_2\le\sqrt{x_1^2+y_1^2-z_1^2}\cdot\sqrt{x_2^2+y_2^2+z_2^2}.$$

$\vec{x}$ және $\vec{y}$ векторларының сәйкесінше координаталарын былайша белгілейміз:

$$\vec{x}\left(\sqrt{2a+1}+\sqrt{2b+1}+\sqrt{2c+1}\right),\ \vec{y}\,(1;1;1).$$

Үшөлшемді кеңістік үшін формуланы пайдаланып, аламыз:

$$\sqrt{2a+1}+\sqrt{2b+1}+\sqrt{2c+1}\le\sqrt{2a+1+2b+1+2c+1}\cdot\sqrt{3}=\sqrt{2(a+b+c)}\cdot\sqrt{3}=\sqrt{2k+3}$$

.

Осы теңдік $a+b+c=\frac{1}{3}k$ болғанда ғана орындалатынын дәлелдейік.

Расында да, $\vec{x}$ және $\vec{y}$ векторлары коллинеар, яғни $a=b=c=\frac{1}{3}k$ болғанда ғана $\vec{x}\cdot\vec{y}=|\vec{x}|\cdot|\vec{y}|$ орындалады.

4-есеп. $sinx\cdot siny\cdot sinz+cosx\cdot cosy\cdot cosz\le 1$ теңсіздігін дәлелдеңдер.

Дәлелдеуі. $\vec{a}(sinx\cdot siny;\ cosx\cdot cosy)$ және $\vec{b}(sinz;\ cosz)$ векторларын қарастырайық.

Сонда

$$|\vec{b}|=1,\ |\vec{a}|=\sqrt{\sin^2x\cdot\sin^2y+\cos^2x\cdot\cos^2y}\le\sqrt{\sin^2x+\cos^2x}=1$$

және

$$|\vec{a}\cdot\vec{b}|\le|\vec{a}|\cdot|\vec{b}\le 1|.$$

Сонымен, $sinx\cdot siny\cdot sinz+cosx\cdot cosy\cdot cosz\le 1$ болады [6].

5-есеп. $\sqrt{x-2}+\sqrt{4-x}=2$ теңдеуін шешіңдер.

Шешуі. Берілген теңдеуді стандартты тәсілмен – екі жағын квадраттау, стандартты емес тәсілмен – векторлық тәсілмен шығаруды

қарастырамыз (2-кесте).

Кесте 2 – Теңдеудің екі тәсілмен шешімі

Стандартты тәсілмен шығару	Стандартты емес тәсілмен шығару
Теңдеудің анықталу облысы: $\begin{cases} x-2 \geq 0, \\ 4-x \geq 0 \end{cases}$ жүйесінен шығады: $2 \leq x \leq 4$. Берілген теңдеуді шешу үшін оның екі жағын да квадраттаймыз: $x-2+2\sqrt{(x-2)(4-x)}+4-x=4$ Осыдан, $x^2-6x+9=0$, оның түбірлерін табамыз: $(x-3)^2=0$, $x=3$. Бұл түбір теңдеудің анықталу облысында жатады, ендеше оның жалғыз ғана түбірі болады, ол $x=3$.	Берілген теңдеуді $\sqrt{x-2}\cdot 1+\sqrt{4-x}\cdot 1=2$ түрінде жазып алып $\vec{a}=\left(\sqrt{x-2},\sqrt{4-x}\right)$, $\vec{b}=(1,\ 1)$ векторларын енгіземіз, сонда $\lvert\vec{a}\rvert=\sqrt{x-2+4-x}=\sqrt{2}$, $\lvert\vec{b}\rvert=\sqrt{2}$, $\vec{a}\cdot\vec{b}=2$ болғандықтан $\vec{a}\cdot\vec{b}=\sqrt{x-2}+\sqrt{4-x}$ болуына байланысты $\vec{a}\cdot\vec{b}=\lvert\vec{a}\rvert\cdot\lvert\vec{b}\rvert$ теңдігі орындалады. Ал бұл тек $\vec{a}$ және $\vec{b}$ векторлары бағыттас болғанда, яғни $\frac{\sqrt{x-2}}{1}=\frac{\sqrt{4-x}}{1}$ болғанда ғана орындалады. Осы теңдеуді шешіп, берілген теңдеудің түбірін табамыз: $x-2=4-x$, осыдан $x=3$.

Ұсынылған есептердің шешімін іздегенде мүмкіндігінше әр есептің екі тәсілмен шығару жолын көрсеткен жөн. Біріншісі, белгілі алгоритмді пайдалану арқылы, екіншісі, стандартты емес тәсілмен. Мұндай есептерді жүйелі түрде шығаруға үйрету оқушылардың есеп шешімін тұрақты бір «қатып қалған» жолмен ғана емес, басқа да тәсілдер іздеу әрекеттерін қалыптастырады.

Сонымен, алгебралық есептерді векторлық тәсілмен шығаруға үйрету арқылы оқушыларды есептерді стандартты емес тәсілдермен шығаруға баулуды жүзеге асыруға болады. Сондай-ақ, оқушыларды теңдеулер мен теңсіздіктерді есептерді шығарудың векторлық тәсілдеріне үйрету олардың білім сапасын, дамуы жоғары деңгейге көтеріп қана қоймай, болашақта математикалық дайындығының жақсаруына кепіл бола алады.

Әдебиеттер

1. Әбілқасымова А.Е. Математиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі. Оқу құралы. – Алматы: Мектеп, 2014. – 224 б.

2. Әбілқасымова А.Е., Тұяқов Е.А. Жалпы білім беретін мектепте математикалық есептерді шығаруды оқытудың әдістемелік негіздері. Оқу құралы. – Алматы, 2019. – 340 б.

3. Жумалиева Л.Д. Орта мектепте математикалық есептерді шығаруды оқытудың әдістемелік негіздері: Философия докторы (PhD) ... дисс.: 6D010900 – Математика. – Алматы, 2017. – 132 б.

4. Қарабаев А.Қ. Жоғарғы сынып оқушыларын есептерді стандартты емес тәсілдермен шығаруға баулу: п.ғ.к. ... дисс.: 13.00.02. – Алматы, 2009. – 143 б.

5. Кушнир И. Векторные методы решения задач. – М., 1994. – 107с.

6. Туканаев Т.Д., Табарак А. Кейбір стандартты емес есептерді шешуде векторлық әдісті қолдану // «Шоқан тағылымы-16» атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Көкшетау, 2012. – 290 б.

ВИРТУАЛДЫ ЭКСКУРСИЯЛАР МЕН STEAM ӘДІСТЕРІНІҢ ОҚЫТУ ТИІМДІЛІГІ

Г. Аманжол, Г. Арапбек
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет студенттері, Павлодар қ.
Г.Х. Ахметов
Химия және биология пәндерінің мұғалімі
ғылыми жетекші: Б.Ж. Баймурзина
оқытушы-сарапшы, Павлодар қ.

Түйіндеме. Бұл мақалада биология сабағындағы виртуалды экскурсиялар мен STEAM әдісін кіріктіру арқылы, оқушылардың сыни және танымдық дағдыларын дамыту мәселесі қарастырылады. Виртуалды экскурсия оқушыларға ақпаратты тез қабылдап, жылдам ойлауға, сонымен қатар берілген ақпаратты тәжірибелік тұрғыда меңгеруге мүмкіндік береді. STEAM әдісінің ғылыми зерттеу, технологиялық шешімдер, инженерлік ойлау және математикалық есептеулерді біріктіруі оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, олардың сыни және шығармашылық ойлау қабілеттерін дамытады. Осы мақалада екі әдісті біріктірудің тиімді жолдары мен нәтижелілігі талқыланып, оқыту барысында қолдануға арналған ұсыныстар беріледі.

Кілт сөздер: блім беру мазмұнының интеграциясы, STEAM білім беру, виртуалды экскурсия, инновациялық технология,, сыни ойлау, әдіс, танымдық дағды.

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие критических и когнитивных навыков учащихся посредством интеграции виртуальных экскурсий и методов STEAM на уроках биологии. Виртуальная экскурсия позволяет учащимся быстро усваивать информацию, быстро думать, а также изучать информацию на практике. Интеграция научного исследования, технологических решений, инженерного мышления и математических расчетов в подходе STEAM повышает интерес учащихся к предмету и развивает их навыки критического и творческого мышления. В статье рассматриваются эффективные способы и результативность комбинирования двух методов, а также даются рекомендации по их использованию в обучении.

Ключевые слова: интеграция содержания образования, STEAM-образование, виртуальная экскурсия, инновационное технология, критическое мышление, метод, когнитивный навык.

Abstract. This article examines the development of students' critical and cognitive skills by integrating virtual excursions and STEAM methods in biology lessons. Virtual excursions allow students to quickly absorb information, think quickly, and also master the information presented in a practical way. The STEAM method, which combines scientific research, technological solutions, engineering thinking, and mathematical calculations, increases students' interest in the subject and develops their critical and creative thinking skills. This article discusses the effective ways and effectiveness of combining the two methods and provides recommendations for their use in teaching.

Key words: integration of educational content, STEAM education, virtual excursion, innovative technology, critical thinking, method, cognitive skill.

Қазіргі әлемде адам өмірінің барлық салаларына, соның ішінде білімге де әсер ететін технологиялық революция жүріп жатыр. Инновациялық технологияларды енгізу, жоғары жылдамдықты ақпарат ағындары, ғылыми жаңалықтар қоғам өміріне әсер етіп, оны өзгертуде. Бұл қалыптасқан білім мен әдістемелердің өзектілігін жоғалтып, ғылым мен білімді алға жылжытатын қоғамның жаңа талаптарына жауап бере алуға және алмастыруға әкеледі. Сонымен, қазіргі жаратылыстану білімінің мазмұны, ең алдымен, жалпы білім беретін орта мектептер де оқу пәндерінің мазмұнын кең пәнаралық интеграциялау, биология, физика, химия бойынша білім беру үдерісін түрлі деңгейдегі кешенді, салааралық және қазіргі заманғы мәселелер негізінде пәнішілік және пәнаралық байланыстарды орнату бағытында ұйымдық түрлендіру міндеті тұр. Болашақ мамандарға жан жақты дайындықпен әртүрлі пәндерден білім қажет. Пәнаралық интеграция алдағы ғасырдың жаңа тенденциялары аясында, мысалы, ақпараттық технологиялардың, биотехнологиялардың, нанотехнологиялардың және когнитивтік ғылымның өзара ықпалынан тұратын NBIC конвергенциясы саласында ерекше өзекті болуда. Термин өз атауын аймақтардың бірінші әріптерінен алды: N – нано; B – био; I – ақпарат; C – когно. Оның авторлары Михаил Роко мен Уильям Бейнбридж, бұл өзара әрекеттесу туралы алғаш рет 2002 жылы сипаттаған. Ғылымдар бөлек дамығанымен, олар бір мақсатты – біліммен технологияның прогресін қамтамасыз ететін технологияларды дамытуды көздейді. Олардың ең дамыған бөлігі қазіргі уақытта қызметтің басқа салаларын дамытуға мүмкіндік беретін ақпараттық-коммуникациялық технологиялар [1].

Жаратылыстану біліміндегі орталық орындардың бірін биология алады, ол бүгінде физика, химия және гуманитарлық ғылымдардың дәнекеріне айналып отыр. Биология тірі табиғат туралы жаратылыстану ғылымдарының білімін, оның ішінде адам ағзасы туралы білімді біріктіреді. Биология, медицина және экология салаларындағы ғылыми зерттеулер қазіргі ғылымның басым бағытына айналып отыр, мұны ғылыми мақалалардың цитаталық көрсеткіші, молекулалық биология, биотехнология және биомедицина саласындағы ғылыми зерттеулерді дамытудың мемлекеттік деңгейде бағдарламаларының қабылдануы дәлелдейді.

Қазіргі биология биологиялық білімді әртүрлі негізде басқа жаратылыстану ғылымдарымен, технологиямен және виртуалды өнермен біріктіреді. Ашық ұжымдар мен ынтымақтастық принципі бойынша жұмыс істейтін жаңа ұйымдық бірлестіктердегі жұмыс тақырыптары әртүрлі, бірақ жетекші бағыттардың бірі – физика, химия, биология және медицина пәндері бойынша мектеп оқушылары

жүргізетін пәнаралық оқу, жобалық және ғылыми-зерттеу жұмыстары. Бұл мәселенің өнімді технологиялық шешімі, біздің ойымызша, STEAM білім беру – ғылымды (S – ғылым), технологияны (T – технология), инженерияны немесе дизайнды (E – инженерия), өнерді немесе шығармашылықты (A – өнер) және математиканы информатикамен біріктіретін негізгі әлемдік тренд.(M – математика). STEAM білім беру пәнаралық және қолданбалы тәсілді пайдалануға, сондай-ақ барлық бес пәнді бір оқыту схемасына біріктіруге негізделген. Ол ғылыми әдістерді, техникалық қолдануларды, математикалық модельдеуді, инженерлік жобалауды қолдануға мүмкіндік береді, бұл студенттердің 21 ғасырда сұранысқа ие инновациялық ойлауын, дағдыларын қалыптастыруға әкеледі. Сарапшылардың көпшілігі прогрессивті технологиялар оқу мотивациясын арттыратынын және дизайн және бағдарламалау саласындағы негізгі білімді кеңейтетінін атап өтеді. Қолдану STEAM білім беру аралас оқыту ортасын қамтиды және ғылыми әдісті күнделікті өмірде қалай қолдануға болатынын көрсетеді.

STEAM білім беру жүйесіндегі оқушылар стандартты пәндерден басқа робототехника мен бағдарламалауды, өз роботтарын жобалап, бағдарламалауды оқиды. Сабақтарда 3D принтерлер, визуализация құралдары және басқа да жабдықтар сияқты арнайы технологиялық зертханалық және оқу жабдықтары қолданылады. Осыған байланысты келесі ерекшеліктерді бөліп көрсетуге болады: пәндер бойынша емес, тақырыптар бойынша кіріктірілген оқыту; ғылыми-техникалық білімдерді өмірде қолдану; сыни тұрғыдан ойлау және проблемаларды шешу дағдыларын дамыту; өз күштері мен мүмкіндіктеріне деген сенімді арттыру; белсенді қарым-қатынас және топтық жұмыс; техникалық пәндерге қызығушылықты дамыту; балаларды болашақ технологиялық инновацияларға дайындау; жеке тұлғаның шығармашылығын дамыту және оның интеллектуалдық деңгейін көтеру [2].

STEAM білім беру нәтижесінде оқушылардыңқарым-қатынас және ынтымақтастық қабілеті; сыни ойлау мен шығармашылық ойлау қабілеті болуы деген сияқты болашақ дағдыларын дамытуға жағдай жасайды. Бұл дағдыларды тек пәндік зертханаларда немесе белгілі бір математикалық алгоритмдерді білу арқылы алу жеткіліксіз.Яғни әртүрлі негізде құрылған білімнің кең пәнаралық интеграциясы қажет.

Кезегінше STEAM білім беру элементтерін пайдалануды қарастырайық, мысалы, мектеп биология курсының «Адам және оның денсаулығы» бөлімі. Адам ағзасы өз алдына физикалық, химиялық, биологиялық, популяциялық-статистикалық және басқа да ғылыми әдістерді қолдану арқылы зерттеуге болатын жеткілікті интеграцияланған биоәлеуметтік объект болып табылады. Негізгі жалпы биологиялық білім деңгейінде мұндай пәнаралық интеграцияны, мысалы, «Ас қорыту» тақырыбында жүзеге асыруға болады.

«Ас қорыту» тақырыбын оқу барысында мектеп оқушыларына «Ферменттер» зертханалық тапсырма беріледі. «Химия STEAM-зертханасы» сандық зертханасының қоршаған ортаның қышқылдығы мен температурасының сенсорларын пайдалана отырып, осы екі көрсеткіштің сілекей, асқазан және ішек сөлдері ферменттерінің тағам құрамындағы органикалық заттарды ыдырату қабілетіне әсерін зерттеу қажет. Зерттеу барысында оқушылар биохимия және энзимология негіздерімен танысады. Адамның асқазан-ішек жолдары қатаң спецификалық болып табылатын бірқатар ферменттерді шығаратыны белгілі. Фермент үлгілерін (амилаза, мальтаза, пепсин, трипсин, липаза) және субстраттарды (белоктар, майлар, көмірсулар) пайдалана отырып, мектеп оқушылары практикалық зерттеулер жүргізеді, ферменттің субстратқа әсер етуіне мүмкіндік беретін қажетті температура мен ортаны анықтайды. Содан кейін алынған мәліметтер кестеге енгізіледі. Оқушылар жүргізілген тәжірибелердің нәтижелерін кестеге енгізіп, әр түрлі ферменттердің белсенділігі қоршаған ортаның қышқылдығы мен температурасына қалай тәуелді екенін талдайды. Бұл мәліметтер ферменттердің жұмыс істеу шарттарын жақсырақ түсінуге және адам ағзасындағы ас қорыту процестерін тереңірек зерттеуге мүмкіндік береді.

Төменде тәжірибелік зерттеу барысында алынған деректерді тіркеуге арналған кесте ұсынылған.

Кесте 1- Асқорыту ферменттерінің белсенділігі

Асқазан-ішек жолдарының ферменті өндірілетін органы	**Фермент атауы**	**Әрекет субстраты**	**Температура және орта**
Ауыз қуысы (сілекей бездері)	Амилаза	Крахмал	37°C, нейтралды орта
Асқазан	Пепсин	Ақуыздар	37°C, қышқылды орта
Ұйқы безі	Липаза	Майлар	37°C, сілтілі орта
Аш ішек(энтероциттер)	Мальтаза	Мальтоза	37°C, сілтілі орта

Кесте 1. Берілген тапсырмалар бойынша толтырады. Тәжірибеден кейін оқушыларға сұрақтарға жауап беру ұсынылады: Тәбеттің адам ағзасына ас қорыту шырындарын шығару үшін қандай маңызы бар?; Тағамның тартымды аспаздық дизайнының қажеттілігі неде?; Тамақты этникалық көрсеткіш деп санауға бола ма және әлем тағамдары бір-бірінен несімен ерекшеленеді?.

Осылайша, STEAM білім беру элементтері нақты биологиялық объектілерді, процестерді және олардың орынбасарларын – модельдер

мен құрылымдарды болжау және тәжірибе жасау арқылы биологиялық білімді интегративті негізде зерттеуді ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасы Білім беру жүйесі білім беру процесіне зерттеуді кеңінен енгізуге, мектеп оқушыларының сабақтарда және интернеттегі білім беру порталдарында, сабақтан тыс, қосымша эксперименттік жұмыстарда алған теориялық білімдерін нығайтуға алғышарттар жасайды және де ертерек Кәсіптік таңдау және орта кәсіптік және жоғары білім беру мекемелерінде білім беруді жалғастыруға бағдарлауды көздейді.

Технологияның қарқынды дамуы қазіргі білім беру жүйесіне жаңа мүмкіндіктер мен әдістерді енгізуде. Соның бірі-виртуалды экскурсиялар, яғни оқушыларға білім алудың инновациялық жолын ұсынатын құрал. Виртуалды экскурсиялар дәстүрлі экскурсиялармен салыстырғанда уақыт пен кеңістік шектеулерін жоя отырып, оқушыларға әлемнің түрлі тарихи, мәдени және табиғи ескерткіштерімен, биологиялық объектілермен, тірі организмдерде болып жатқан процестермен танысуға мүмкіндік береді. Мұндай экскурсиялар білім беру процесін қызықты әрі интерактивті етеді, оқушылардың когнитивті дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Қазақстанда білім беру жүйесінде жаңа технологияларды қолдану мен оны заманауи талаптарға сай өзгерту туралы жиі айтылып келеді. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2024 жылғы 2 қыркүйектегі “Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм” атты Жолдауында білім беру жүйесінде жаңа технологияларды қолданудың маңыздылығын атап өтті. Президент білім беру жүйесін жетілдіру, цифрлық білім беру ресурстарын кеңейту және заманауи әдістемелерді енгізу қажеттігін айтты, себебі бұл болашақта бәсекеге қабілетті мамандарды дайындау үшін маңызды қадам деп есептейді. Цифрлық дағдыларды жетілдіру арқылы білім беру сапасын арттыру мен қолжетімділігін қамтамасыз ету қажет екендігі айтылды [3].

Сонымен қатар, нормативтік құжаттарда да білім беру саласында инновациялар мен цифрлық технологияларды қолданудың маңыздылығы көрсетілген. Мысалы, «Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» оқыту процесінде цифрлық құралдарды пайдалану, цифрлық білім беру ресурстарын кеңейту және инновациялық оқыту технологияларын дамыту қажеттілігі бекітілген [4].

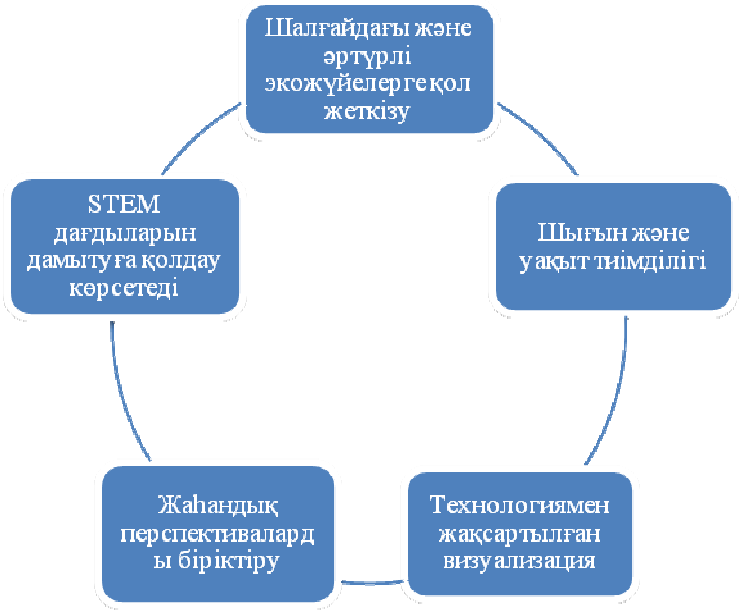
Экскурсия – оқушыларды оқу ортасынан тыс объектілер мен құбылыстармен таныстыратын білім беру қызметінің бір түрі. Смирновтың айтуынша, экскурсиялар балалардың байқағыштық, сыни ойлау қабілеттерін дамытып, қоршаған ортаны жақсырақ түсінуге көмектеседі. Экскурсиялар нақты және виртуалды түрде өткізілуі

мүмкін, бұл олардың білім беру қажеттіліктеріне бейімделуіне жағдай жасайды [5.].

Танымдық ойлау дағдылары-бұл адамның ақыл ой-әрекетін, қоршаған ортаны түсіну қабілетін қалыптастыратын маңызды аспект. Олар оқушылардың мәселелерді шешу, ақпаратты жинақтау, талдау және синтездеу қабілеттерін арттырады. Виртуалды экскурсиялар оқушыларға тек белгілі бір тақырып бойынша ақпарат алу ғана емес, сонымен қатар сол ақпаратты терең түсіну және өз бетінше зерттеу жасау мүмкіндігін береді. Рубинштейннің пікірінше, аналитикалық және сыни ойлау қабілеттерін дамытуға ықпал етеді [6.].

Виртуалды экскурсиялар әртүрлі орталарға, организмдерге және ғылыми процестерге қол жеткізуді қамтамасыз ете отырып, биологияны оқытудың динамикалық және инновациялық тәсілін ұсынады.

Виртуалды экскурсиялардың артықшылықтарына осыларды жатқызуға болады. (сурет 1)

Сурет 1- Виртуалды экскурсияның артықшылықтары

Виртуалды экскурсия оқу әрекетінің бір түрі ретінде дамыта оқытуда инновациялық технологияларды қолданудың тиімді түрлерінің бірі болып табылады. Сабақты өткізудің бұл түрі әмбебап әрі барлық дерлік оқу пәнінде қолдануға болады [7].

Биологияны оқытуда қолданылатын әртүрлі формалар, тәсілдер мен әдістердің ішінде экскурсиялар маңызды рөл атқарады. Бірақ қалалық жерлерде дәстүрлі экскурсияны ұйымдастыру қиын болуы мүмкін. Бұл мәселенің шешімі ақпараттық-коммуникациялық технологияларды оқыту мен оқу процесіне енгізу болып табылады. Виртуалды экскурсиялар бұл мәселенің шешімі әбден болуы мүмкін.

Биология сабақтарына арналған қызықты оқыту құралы-бұл

оқушыларды шынайы жағдайларда елестетуге болатын пән бойынша өткізетін виртуалды экскурсия. Виртуалды экскурсия және экскурсия жүйесін құру оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауға және бағдарламалық материалды қабылдауға, сонымен қатар оқуға деген ынтасын арттырады. Виртуалды экскурсия кез келген нысанмен, құбылыспен тіпті қорықтар, ұлттық саябақтар, шыңдар, жаңартаулық беткейлер, макро және микро әлемдер ықтимал бағыттарының мысалдары болып табылады [8].

Виртуалды экскурсиялық технологияны қолдану арқылы биология сабағының құрылымы:

1) Виртуалды экскурсиялық сабақ, басқа биология сабағы сияқты, ұйымдастыру сәтінен басталады. Мұғалім оқушылардың сабақтағы жұмысын ұйымдастырады, қарсы алады, виртуалды экскурсияның мақсаты мен міндеттерін түсіндіреді. Ұйымдастыру сәтінен кейін кіріспе әңгіме, тапсырма беріледі.Бұл мұғалімге жаңа материалды меңгеру процесін тиімдірек етуге және оқушыларды өзіндік жұмысқа дайындауға, тақырып бойынша оқушылардың бұрыннан бар білімін жаңартуға мүмкіндік береді. [9]

2) Келесі кезең оқушыларды виртуалды экскурсияның мазмұнымен таныстыру. Бұл процесс өз бетінше жүзеге асуы мүмкін немесе виртуалды экскурсияның мазмұнын мұғалім өзі ашады. Виртуалды экскурсияның мазмұнымен танысқаннан кейін оқушылар виртуалды экскурсияның мазмұны негізінде құрастырылған тапсырмалар бойынша ұйымдастыру жұмыстары.

3) Аяқтау кезеңінде оқушылар орындаған жұмыстары туралы есеп береді, мұғалім тапсырмалардың дұрыстығын тексереді. Содан кейін қорытынды әңгіме өткізіледі, оның барысында мұғалім оқушылардың назарын виртуалды экскурсияда жаңадан білгендеріне аударады, қойылған сұрақтарға жауап береді, берілген тапсырмалардың дұрыстығын тексереді, оқушылар виртуалды экскурсиядан алған әсерлерімен, пікірлерімен бөліседі. Оқушылар алған білімдерін биология сабақтарында қалай қолданылатыны туралы ақпарат алады. Виртуалды экскурсияның мазмұнын жарыстар, викториналар және ойындармен толықтыруға болады, бұл мектеп оқушылары үшін жаңа материалды меңгеру процесін қызықты және тиімді етеді.

Ең жоғары нәтиже алу үшін виртуалды экскурсияның мазмұнын оқушылардың түсінуін бақылауға арналған тапсырмаларды әзірлеу қажет.

Тапсырмалардың кейбір мысалдары:

- қаралған виртуалды экскурсияның сипаттамасы;
- кез келген виртуалды объект туралы қысқаша хабарлама құрастыру;
- сұхбаттасушыға сұрақтар қою;
- белгілі бір адамдар тобына бағытталған виртуалды экскурсияның

толық сипаттамасын жасау;

- қалаға, көрікті жерлерге, табиғи орындарға экскурсиялар өткізу.

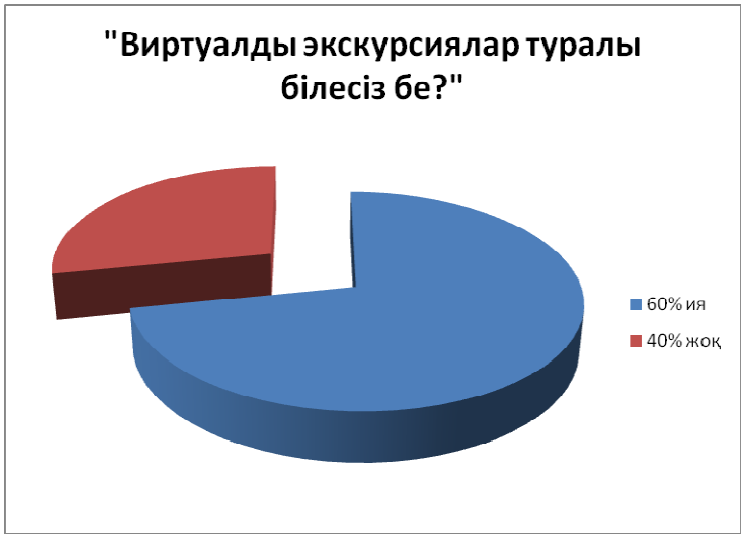
Мектептегі биология сабақтарында виртуалды экскурсияларды жасау үшін қолдануға болады:

- Microsoft Office Power Point көмегімен жасалған презентациялар;
- бейне және аудио материалдары бар экскурсиялар;
- интернет арқылы жүргізілетін интерактивті экскурсиялар.

Биология сабағында виртуалды экскурсияны өткізу жеңілдігіне қарамастан, мұғалім сабақты өткізудің бұл нысанында туындайтын бірқатар мәселелерге тап болуы мүмкін.

Виртуалды экскурсияларға деген оқушылардың қызығушылықтарын талдау кезінде алынған нәтижелерге тоқталатын болсақ:

Пәндерді оқыту процесінде экскуссияларды қолданудың тиімділігін зерттеу кезіндн ең алдымен оқушылардың виртуалды экскурсия туралы білу-білмеуі туралы ақпарат алу үшін Ерейментау ауданы, №1 негізгі мектебінің 9 сынып оқушылары арасында сауалнама өткізілді. Сауалнама сұрағы «Виртуалды экскурсиялар туралы білесіз бе?» (сурет 2)

Сурет 2- Оқушылардың виртуалды экскурсия туралы білу деңгейі

Сауалнама жүргізуге 10 адам қатысты. Жоғарыда көрсетілген деректерге сүйенсек, оқушылардың 60% виртуалды экскурсиялардан хабардар. Ал қалған 40% виртуалды экскурсия туралы білмейтіндіктерін белгілеген болатын. Сауалнама google forms көмегімен жүргізілген болатын. Бұл сауалнама нәтижесінде виртуалды экскурсияларды сабақ жоспарына енгізбестен бұрын, оқушыларға жалпы түсінік беріп кеткен жөн болады.

Мақаланы қорытындылай келсек, қазіргі білім беру жүйесінде оқушылардың сыни және танымдық ойлау дағдыларын дамыту маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін

инновациялық әдістерді қолдану ерекше рөл атқарады. Биология сабақтарында виртуалды экскурсиялар мен STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) әдісін кіріктіру оқушылардың зерттеушілік, аналитикалық және шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Виртуалды экскурсиялар оқушыларға табиғи ортаны, өсімдіктер мен жануарлар әлемін, күрделі биологиялық үдерістерді көзбен көріп, зерттеу мүмкіндігін ұсынады. Бұл әдіс дәстүрлі сабақтарға қарағанда, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, ақпаратты тереңірек түсінуіне көмектеседі. Сонымен қатар, виртуалды экскурсиялар тәжірибелік дағдыларды дамытып, ғылыми зерттеу жұмыстарымен айналысуға ынталандырады.

Ал STEAM әдісі арқылы оқушылар әртүрлі пәндер арасындағы байланысты түсініп, биологиялық құбылыстарды инженерлік және технологиялық тұрғыдан қарастырады. Бұл әдістеме проблемаларды шешу дағдыларын қалыптастырып, оқушыларды шығармашылық және логикалық тұрғыдан ойлауға жетелейді.

Осылайша, биология сабақтарында виртуалды экскурсиялар мен STEAM әдісін кіріктіру оқушылардың сыни және танымдық ойлау дағдыларын кешенді түрде дамытады. Бұл тәсіл олардың ғылыми қызығушылығын арттырып қана қоймай, болашақта білімдерін қолдана алатын жан-жақты тұлға болып қалыптасуына ықпал етеді.

Әдебиеттер

1. Павельева Т.Ю. Nbic-конвергенция и ее влияние на развитие современной науки // Социально-политические науки. 2018. №4. URL: https://cyberleninka.ru/ article/n/nbic-konvergentsiya-iee-vliyanie-na-razvitiesovremennoy-nauki

2. Анисимова Т.И. STEAM-образование как инновационная технология для Индустрии 4.0 / Т.И. Анисимова, О.В. Шатунова, Ф.М. Сабирова // Научный диалог. – 2018. –№ 11. – С. 322–332. – DOI: 10.24224/2227-1295-2018-11-322-332.

3. Тоқаев Қ.-Ж. Әділетті Қазақстан: құқық тәртібі, экономикалық өрлеу, қоғамдық оптимизм : Қазақстан халқына Жолдау / Қ.-Ж. Тоқаев. – Астана, 2023.

4. Қазақстан Республикасы. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Нұр-Сұлтан, 2019.

5. Смирнов О. Білім беру процесіндегі экскурсиялар: теория және әдістеме. – Санкт-Петербург: СПбГУ баспасы, 2019. – 45-66 б.

6. Рубинштейн С.Л. Жалпы психология негіздері. – Мәскеу: Педагогика, 1989. – 124-150 б.

7. Тиякова Р.А., Емельянов П.В., Пасечный П.Ф. – Основы экскурсоведения. – М.: Просвещение. 1999. – 278 б.

8. Черкасова В. Что такое виртуальная экскурсия [Электронный ресурс]. – https://sites.google.com/site/virtualnyeekskursiisvenerockoj/cto-takoe-virtualnaa-ekskursia

9. Петрова М.И. Виртуальные экскурсии на уроках химии. – М.: Издательство, 2015. – 156 с.

ЖОҒАРЫ СЫНЫПТАРДА БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Н.М. Қоныс
Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
ғылыми жетекшісі: Б.Б. Габдулхаева
б.ғ.к,қуымдастырылған профессоры

Аңдатпа. Бұл мақалада жалпы білім беретін мектептердегі биология сабақтарында ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану мүмкіндіктері қарастырылған. Сонымен қатар, АКТ қолданудың негізгі кезеңдері мен бағалау тәсілдері көрсетілген. Мақалада күнделікті сабақты жоспарлағанда қолдануға болатын ақпараттық технологиялардың тиімділігі анықталды.

Түйінді сөздер: ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ), биология, оқу, оқыту, білім,ғаламтор, интерактивті құрал.

Аннотация. В статье рассматриваются возможности использования информационно-коммуникационных технологий на уроках биологии в общеобразовательных школах. Кроме того, изложены основные этапы использования ИКТ и методы оценки. В статье определяется эффективность информационных технологий, которые можно использовать при ежедневном планировании уроков.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), биология, обучение, преподавание, образование, Интернет, интерактивный инструмент.

Abstract. The article examines the possibilities of using information and communication technologies in biology lessons in comprehensive schools. In addition, the main stages of using ICT and assessment methods are outlined. The article determines the effectiveness of information technologies that can be used in daily lesson planning.

Keywords: information and communication technologies (ICT), biology, learning, teaching, education, Internet, interactive tool.

Ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың (АКТ) қарқынды дамуы білім берудегі революциялық дәуірдің басталуымен тұспа-тұс келді, бұл биологияны оқу мен оқыту тәсіліне ықпал етті. Оқушылардың білім беру тәжірибесін жетілдірудің қайнар көзі ретінде соңғы жылдары биологияны оқытуға технологияны енгізу қозғалысына үлкен көңіл бөлінуде. Мұғалімдер технологияны қолдану арқылы биологияны қызықты, серпінді және тиімдірек өткізетін болады[1, 30 б.].

Қазіргі уақытта адамдардың миы ақпаратқа толы, сондықтан мектептің басты міндеті әрбір баланы осы өсіп келе жатқан ақпарат ағынында бағдарлауға, қажет емес ақпаратты сүзуге және қажет нәрсені негіздеу үшін жеткілікті нәрсені іздеуге үйрету болуы керек[2, 320 б.]. Кез келген тақырыпты ойлаудың негізгі құралы – негізгі ақпараттық

жүйе. Жүйені және әрбір тұжырымдаманы анықтап, мұғалім мен оқушылар арасындағы сәйкестікті қамтамасыз ете отырып, студенттердің әлеуметтік тәжірибені, яғни осы саладағы білім, білік және дағдыларды игеруі туралы айтуға болады.Оқушылардың білімін мұндай зерттеу мұғалімге олардың ақпаратты жеке қабылдауын және онымен жұмыс істеу тәсілдерін ескере отырып, өз қабілеттерін жүзеге асыру үшін барынша қолайлы жағдайлар мен мүмкіндіктерді жасауға көмектеседі. Технологиялардың дамыған заманында қазіргі білім берудің артықшылығы мұғалімнің әдістер мен технологияларды, оқулықтар мен бағдарламаларды таңдаудағы еркіндігі болып табылады. Бірақ педагогикалық іс-әрекеттің тиімділігі әрқашан мұғалімнің оқу ақпаратымен жұмысты қаншалықты шебер ұйымдастыра алатындығына байланысты болды және тәуелді болады, ал мұғалім таңдау тиімділігінің негізгі критерийі оқу процесінің сапасы мен білімі болып қала береді [3, 360 б.].

Оқыту үрдісінде заман ағымына, заманауи технологияларға ғана емес, оқушылардың өздеріне де ілесу үшін мұғалімнің өзі компьютерлік сауаттылықты қосымша меңгеруі керек. Заманауи мектептегі оқу-тәрбие процесі әр оқушыға өзінің бейімділігіне, қызығушылықтарына сүйене отырып, білімде өзін жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Ал мұндай жағдайда мұғалім не істеуі керек? Мұғалім жаңа технологияларды қолдануы керек, оны пайдалану үшін өз пәнінің мазмұнын жетік меңгеру, сабағыңды үлгілеу, компьютерде кем дегенде қолданушы деңгейінде сауатты болу керек[4, 147 б.]. Компьютерлік технологияларды қолдану арқылы сабақта мұғалімнің материалды көрсетудің көптеген формалары бар: презентация, электронды оқулықтар, виртуалды практикалық және зертханалық жұмыстар, тесттер, тренингтер. Қосымша технологиялар қамтылған презентация мұғалімге сабақ өткізудегі ең ыңғайлы және күрделі емес форма деп есептеймін. Презентациядағы ең бастысы – мұғалім үшін тезис және оқушылар үшін түсінікті болып келеді. Презентация тақырыптың ең күрделісәттерін көрсете алады: анимация түріндегі әсерлі түрлендірулер, ғалымдардың портреттері, диаграммалар, кестелер, дәйексөздер, графиктер және т.б.

Мектеп ұжымындағы әрбір мұғалім білім саласындағы міндеттерді жүзеге асыру барысында күнделікті ізденіс жасап, жаңа енгізілімдер мен өзгерістерді сабақ үдерісіне енгізіп отырады. Қазіргі заманда білім берудің заманауи технологияларын меңгермей, жан-жақты кәсіби сауатты маман болу мүмкін емес. Жаңа технологияларды игеру мұғалімнің зияткерлік, кәсіби, адамгершілік қасиеттерін дамытып, тұлғалық қабілеттерінің қалыптасуына оң әсерін тигізеді. Бұл өз кезегінде мұғалімнің өзін-өзі дамытуына және оқу-тәрбие үдерісін тиімді ұйымдастыруына жағдай жасайды.

Білім беру мен тәрбие жұмысына тың әдістер енгізіліп,

педагогикалық үдеріс түбегейлі өзгеріске ұшырап, тиімділігі дәлелденген жаңа оқыту технологиялары пайда болуда. Кез келген оқыту технологиясын қолдану үшін мұғалім терең теориялық, психологиялық, педагогикалық әрі әдістемелік біліммен қаруланууы керек. Сонымен қатар, ол жоғары кәсіби шеберлікке ие болып, оқушының ішкі дүниесін түсіне алатын, оны дұрыс бағыттай білетін маман болуы тиіс.

Сондықтан оқушылардың рухани дамуына қолайлы орта қалыптастыра алатын, жаңалықтарға ашық, өзінің іс-әрекетіне үнемі талдау жасап, қажет жағдайда өзгеріс енгізе алатын мұғалімдер ғана қазіргі қоғам сұранысына және әр баланың жеке қажеттіліктеріне жауап бере алады. Терең ойлы, зерек, бәсекеге қабілетті, өзгерістерге тез бейімделетін тұлғаны қалыптастыру – тек педагогтың қолынан келетін маңызды міндет.

Білім беру – жекелеген әрекет немесе машық емес, ол – оқушылардың оқу қабілеттерін жетілдіруге бағытталған біртұтас педагогикалық құралдар жүйесі. Бұл бағыттағы бағдарламалар халықаралық деңгейге қол жеткізуді мақсат етіп, оқытуда жаңаша тәсілдерді тиімді пайдалануды көздейді.

АКТ-ны пайдалана отырып биология пәнін оқыту келесі маңызды аспектілерді қамтиды:

1) Оқушыларға табиғаттағы құбылыстар туралы нақты әрі толық ақпарат ұсыну арқылы білім сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

2) Оқыту үдерісінің көрнекілігін күшейтеді, яғни күрделі әрі түсініксіз материалдарды оқушыларға қолжетімді, бейнелі түрде жеткізуге көмектеседі.

3) Сабақтың тиімділігін арттырып, оқу материалын меңгертудің мүмкіндіктерін кеңейтеді.

4) Оқушылардың ғылыми дүниетанымын қалыптастыра отырып, олардың білімге деген қызығушылығы мен табиғи танымдық қажеттіліктерін қанағаттандырады.

5) Мұғалімді артық техникалық жүктемеден босатып, үнемделген уақытты шығармашылық бағыттағы жұмысқа арнауға жағдай жасайды.

6) Мұғалім мен оқушы арасындағы өзара әрекетті жеңілдетіп, оқу үдерісін ыңғайлы әрі нәтижелі етеді[5, 27 б.].

Биология сабақтарында АКТ-ны қолданудың ерекшеліктері. Оқушылар биологияны тереңдетілген немесе базалық деңгейде оқитын орта мектепте АКТ-ны қолдану келесі формаларды қамтуы мүмкін:

Цифрлық презентациялар (PowerPoint, Prezi және т.б.) оқу материалын, диаграммаларды, кестелерді, процестер мен механизмдерді (мысалы, жасушаның бөлінуі, фотосинтез, дененің жұмысы, жұмысы) бейнелеу үшін қолданылады.

Интерактивті платформалар (Uchi.ru, YaKlass, Moodle және т.б.) қашықтықтан және аралас оқытуды жүзеге асыруға, білімді тексеруді

автоматтандыруға, мазмұнды студент деңгейіне бейімдеуге мүмкіндік береді.

Виртуалды зертханалар мен тренажерлар биологиялық эксперименттерді модельдеуге мүмкіндік береді, бұл әсіресе материалдық-техникалық ресурстарға қолжетімділік шектеулі болған кезде маңызды.

3D модельдер мен анимациялар – анатомиялық және физиологиялық аспектілерді (мысалы, жасушалардың құрылымы, адам мен жануарлардың органдары) терең түсінуді қамтамасыз етеді.

Оқу бейнелері мен онлайн курстары күрделі тақырыптарды түсіндіруге арналған көмекші құрал ретінде, сонымен қатар студенттердің жобалық және өзіндік жұмысы контекстінде қолданылады.

Мобильді қолданбалар мен білім беру ойындары (мысалы, BioMan Biology, Anatomy 4D) материалды ойнақы етіп көрсетеді, студенттердің белсенділігін арттырады және ұзақ мерзімді есте сақтауға ықпал етеді.

Ынтымақтастық платформаларын (Google Docs, Padlet, Miro) пайдалану ұжымдық ғылыми жобаларды ұйымдастыруға, идеялармен алмасуға және нәтижелерді өзара бағалауға мүмкіндік береді.

АКТ-ның оқу үдерісіндегі тиімділігі тәжірибе көрсеткендей, биология сабақтарында АКТ-ны қолдану мыналарға ықпал етеді:

-Ақпаратты мультимедиялық көрсету арқылы оқу материалын меңгеру деңгейін арттыру;

-Оқу мотивациясын және пәнге деген қызығушылығын белсендіру;

-Сыни тұрғыдан ойлау, зерттеу және жобалау дағдыларын дамыту;

-Негізгі құзыреттерді, оның ішінде цифрлық сауаттылықты қалыптастыру;

-Мүмкіндігі шектеулі балаларды инклюзивті оқыту мен оқуды қолдау.

Сонымен қатар, цифрлық орта аралас және қашықтықтан оқыту форматына көшуге мүмкіндік береді, бұл білім беру саясаты мен технологиясының өзгеруі жағдайында ерекше маңызды.

Мысалы: 10-сыныпта «Жыныс генетикасы» тақырыбын өткенде слайд- презентацияларды қолдану арқылы өзіндік ізденісін дамыту. Оқулықтағы мәтінге қосымша суреттер, қызықты генетикалық есептерді көре отырып, оқушылар түртіп алу әдісімен жұмыстанады және берілген есептерді символдармен жазады, оны шығаруға, жауабын табуға талпынады. Презентацияны биология сабақтарында жиі қолдану сабақтың сапасын елеулі түрде арттыратыны сөзсіз. Ол мотивацияның, коммуникативті қабілеттерінің дамуына мүмкіндік береді, дағды қалыптастыруға, білім қорының толығуына, сондай-ақ ақпараттық сауаттылықтың дамуына мүмкіндік туғызады. Биология сабақтарында

слайдтардың көмегімен мысалдарды, есептерді тақтада көрсетуге, түрлі мысалдар құрастыруға, биологиялық сергіту сәттерін ұйымдастыруға, бақылау, тест жұмыстарын жазған кезде оқушының білімін тексеруге болады. Мұндай сабақ уақытында сыныптағы қарым-қатынас жақсарады. Тапсырманы оқушылар өз сөздерімен түсіндіріп, компьютер алдындағы қорқыныш жойылады, аса күрделі тапсырмаларды қызығушылықпен орындауға тырысады.

Келесі мысал, 10-сыныпта «Генетика» тақырыбын оқу барысында онлайн тренажерлар (мысалы, Генетика зертханасы) қолданылды, бұл оқушыларға моногибридті және дигибридті будандастыруды модельдеуге мүмкіндік береді. Оқушылар белгілердің тұқым қуалау заңдылықтарын өз бетінше шығарды, нәтижелерді талдап, Мендель заңдарымен салыстырды. Бұл материалды берік меңгеруді ғана емес, сонымен қатар логикалық және аналитикалық ойлауды дамытуды қамтамасыз етті.

Жобалық іс-шаралар аясында 11-сынып оқушылары инфографика мен цифрлық презентацияларды пайдалана отырып, «Экожүйе өзгерістерінің биоәртүрлілікке әсері» тақырыбында интерактивті есептер дайындады. Жұмыс экологиялық мәдениет пен азаматтық жауапкершілікті дамытуға мүмкіндік беретін аймақтық экологиялық проблемаларды зерттеумен қатар жүрді.

Биология сабағында мультимедиалық презентацияларды сабақтың барлық кезеңдерінде:

-пән бойынша негізі білімді игеру, игерілген білімді жүйелеу,

-өзін-өзі бақылау дағдыларын құру, толық немесе нақты бір пәнге оқыту қабілетін құру,

-оқу материалындағы өзіндік жұмыста оқушыларға оқу-әдістемелік көмек көрсету кезінде қолдануға болады.

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар қазіргі білім беру процесінің құрамдас бөлігіне айналды. Жоғары сыныптарда биологияны оқытуда олар тек көмекші ғана емес, сонымен қатар білім берудің құрылымы мен мазмұнына сапалы өзгерістер енгізуге ықпал ететін түрлендіруші қызмет атқарады. АКТ әлеуетін іске асыру үшін жүйелі әдістемелік қамтамасыз ету, мұғалімдердің біліктілігін арттыру және заманауи техникалық оқу құралдарына қол жеткізу қажет. Тек осы жағдайда ғана білім берудің цифрлық трансформациясы оның сапасы мен тиімділігінің нақты артуына ықпал етеді. Міне, көріп отырғанымыздай, бір ғана сабақ барысында қарапайым оқулықпен шектелмей, түрлі ақпараттық технологиялар мен әдістемелік тәсілдер арқылы оқушыларға қысқа уақыт ішінде мол мағлұмат жеткізуге және оны тиімді түрде түсіндіруге болады. Сонымен қатар, бір ғана оқыту әдісімен шектелмей, бірнеше тәсілді ұштастыру арқылы сабақты қызықты әрі мазмұнды өткізуге болатыны дәлелденді.

Қорытындылай келе, биология пәні бойынша сабақтарда

ақпараттық-коммуникативтік технологияларды (АКТ) қолдану тәжірибесі мынадай оң нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді: оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру, оқыту сапасын жақсарту, саралап оқытуды жүзеге асыру, сабақтағы жұмыс көлемін 1,5-2 есеге ұлғайту, білім деңгейін тиімді бақылау, оқу процесін жүйелі ұйымдастыру, сабақтың тиімділігін және эмоциялық-эстетикалық деңгейін арттыру, зерттеушілік қабілеттерді дамыту. Сонымен бірге, түрлі анықтамалық жүйелерге, электронды кітапханалар мен басқа да ақпараттық ресурстарға қолжетімділік арқылы мұғалім мен оқушының жұмысын жеңілдетуге, биологияны оқыту сапасын жоғарылатуға, маңызды биологиялық ақпараттарды нақты көрсетуге және табиғат құбылыстары мен нысандарының басты ерекшеліктерін оқу мақсаттары аясында тиімді көрсетуге жағдай жасайды.

Әдебиеттер

1. Досжанов Б.А. Мультимедиялық технологияларды пайдалану арқылы оқыту үдерісін жетілдірудің дидактикалық негіздері: пед.ғыл.канд.ғылыми дәрежесін алу үшін дайын. дис. Баранов В. Аеф. / Б.А. Досжанов. – Түркістан, 2007 – 30 б.

2. Мейірманқұлова Т. Білім берудегі инновациялық технологиялар. – Алматы, 2000. – 320 б.

3. Айтбаева А.Б. Білім берудегі жаңа технологиялар: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 360 б.

4. Абыканова Б.Т. Компьютерлік технологияны пайдалану арқылы оқушылардың танымдық белсендірудің дидактикалық шарттары: пед. ғыл. канд. дис. – Алматы, 2005. – 147 б.

5. Бейсенбаева А.А. Педагогикалық технологиялар және олардың оқу-тәрбие үрдісіндегі маңызы. – Алматы: Рауан, 2013. – 27 б.

БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ӘРЕКЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕРІ

Л.Қ. Мәулен

Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты

ғылыми жетекшісі: А.К. Оспанова, б.ғ.к, профессор

Аңдатпа. Мақалада топтық, жұптық және жеке оқыту формаларын қолдана отырып, биология сабақтарында оқушылардың танымдық іс-әрекетін ұйымдастыру қарастырылады. Тақырыптың өзектілігі білім беру процесіне оқушылардың күрделі биологиялық процестерді зерттеуге белсенді қатысуына және олардың оқуға деген ынтасын арттыруға ықпал ететін заманауи тәсілдерді енгізу қажеттілігімен байланысты. Жұмыста оқытудың әр түрінің артықшылықтары, кемшіліктері мен ерекшеліктері, сондай-ақ олардың оқушылардың танымдық белсенділігінің, сыни ойлауының дамуына әсері талданады.

Түйінді сөздер: танымдық іс-әрекет, биология, сыни ойлау, зерттеу дағдылары, белсенді оқыту, заманауи білім беру.

Аннотация. В статье рассматривается организация познавательной деятельности учащихся на уроках биологии с использованием форм группового, парного и индивидуального обучения. Актуальность темы связана с необходимостью внедрения современных подходов, способствующих активному участию учащихся в изучении сложных биологических процессов и повышению их мотивации к обучению. В работе анализируются преимущества, недостатки и особенности каждого вида обучения, а также их влияние на развитие познавательной активности и критического мышления учащихся.
Ключевые слова: познавательная деятельность, биология, критическое мышление, исследовательские навыки, активное обучение, современное образование.

Abstract. The article discusses the organization of students' cognitive activity in biology lessons through the use of group, pair, and individual learning formats. The relevance of the topic is related to the need to introduce modern approaches that promote active student participation in studying complex biological processes and enhance their motivation to learn. The paper analyzes the advantages, disadvantages, and specific features of each type of learning, as well as their impact on the development of students' cognitive activity and critical thinking.
Keywords: cognitive activity, biology, critical thinking, research skills, active learning, modern education.

Қазіргі білім беру жүйесі оқушылардың танымдық іс-әрекетін ұйымдастыру процесіне жоғары талаптар қояды. Танымдық іс-әрекет пәнді оқуға қызығушылықты қалыптастыруға, ақпаратты өз бетінше іздеу және талдау қабілетін дамытуға, сондай-ақ алған білімдерін практикада қолдануға бағытталған оқытудың негізі болып табылады. Бұл міндет биологияны оқытуда ерекше өзекті болып отыр, ол жаратылыстану пәні бола отырып, тірі организмдерді зерттеуден бастап Жаһандық экологиялық проблемаларға дейінгі тақырыптардың кең ауқымын қамтиды [1].

Биология оқу пәні ретінде оқушылардың ғылыми дүниетанымын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Ол студенттерден нақты материалды игеруді ғана емес, сонымен қатар күрделі биологиялық процестерді терең түсінуді, табиғаттағы қатынастарды талдауды, сондай-ақ молекулалықтан экожүйеге дейінгі әртүрлі деңгейдегі ақпаратпен жұмыс істей білуді талап етеді [2]. Бұл студенттерді оқу процесіне белсенді қатысуды қамтиды, бұл тек дұрыс ұйымдастырылған танымдық іс-әрекетпен мүмкін болады. Оқушылардың танымдық іс – әрекетін ұйымдастыру олардың танымдық және аналитикалық қабілеттерін дамытудың кілті болып табылады. Танымдық белсенділік биологияға ғылым ретінде қызығушылықтың қалыптасуына ықпал етеді, алынған деректерді зерттеуге, эксперимент жасауға және сыни талдауға шақырады[3]. Алайда бұған жету үшін дәстүрлі оқыту тәсілі жеткіліксіз. Заманауи сабақ топтық, жұптық және жеке оқыту формалары сияқты оқушылардың белсенді қатысуына бағытталған әртүрлі әдістерді енгізуді талап етеді.

Биология сабақтарында оқытудың әртүрлі формаларын қолдану белсенді танымдық іс әрекетке жағдай жасауға мүмкіндік береді:

-Жұмыстың топтық формалары ынтымақтастық, өзара көмек және идеялармен алмасу дағдыларын дамытуға ықпал етеді, бұл әсіресе күрделі биологиялық процестерді зерттеуде маңызды.

-Оқытудың жұптасқан формалары екі оқушының өзара тығыз қарым-қатынасында материалды егжей-тегжейлі талдауға назар аударуға мүмкіндік береді.

-Жұмыстың жеке формалары тәуелсіздікті, өз қызметін ұйымдастыра білуді және қызығушылық салаларында білімді тереңдете білуді дамытады[4].

Осы формалардың әрқайсысының өзіндік артықшылықтары мен ерекшеліктері бар, бұл оқу материалының мақсаттары мен мазмұнына байланысты сабақтың міндеттерін тиімді шешуге мүмкіндік береді. Биологияны оқыту процесіне оқытудың топтық, жұптық және жеке түрлерін енгізу дәстүрлі репродуктивті тәсілден неғұрлым өнімді және шығармашылық әдістерге көшу қажеттілігіне байланысты. Бұл тәсіл ықпал етеді:

* Оқушылардың биологияға деген қызығушылығын арттыру;
* Олардың танымдық және зерттеу қабілеттерін дамыту;
* Оқуға деген ынтаны нығайту[3].

Алайда, іс жүзінде мұғалімдердің әдістемелік дайындығының жеткіліксіздігімен, сабаққа уақыттың жетіспеушілігімен және оқушылардың әртүрлі дайындық деңгейімен байланысты қиындықтар бар. Бұл оқытудың әртүрлі формаларын қолдана отырып, танымдық іс-әрекетті тиімді ұйымдастыру мәселесін әсіресе өзекті етеді. Оқушылардың танымдық белсенділігі-бұл оқушылардың мұғаліммен, оқу материалымен және бір-бірімен өзара әрекеттесуін талап ететін білімді белсенді игеру процесі. Тиімді танымдық іс-әрекеттің негізі-материалды саналы түрде игеруді қамтитын когнитивті тәсіл болуы, оқушылардың оқу процесіне белсенді қатысуына бағытталған іс-әрекеті,оқушылардың жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескеретін тұлғаға бағытталған тәсіл болуы[5]. Оқытудың топтық, жұптық және жеке түрлерін қолдану оқушылардың ақпаратты өз бетінше іздеу, талдау және түсіндіру дағдыларын дамытуға жағдай жасай отырып, осы тәсілдерді үйлесімді үйлестіруге мүмкіндік береді.

Топтық жұмыс-бұл оқушылар ортақ мақсаттарға жету үшін бірлесіп жұмыс істейтін оқытуды ұйымдастыру тәсілі. Биология сабақтарында оқытудың топтық формалары талқылау мен пікір алмасуды қажет ететін күрделі тақырыптарды зерттеуде тиімді. Мысалы, зерттеу жобалары: аймақтың биоәртүрлілігін талдау немесе экологиялық жүйені модельдеу. Пікірталастар: климаттың өзгеруі, сирек кездесетін түрлерді сақтау немесе ГМО қолдану мәселелерін талқылау. Практикалық эксперимент-

тер: өсімдіктердің микроскопиялық құрылымын зерттеу немесе топырақ құрамын талдау бойынша зертханалық жұмыстар жүргізу.

Жұптық жұмыс- бұл екі оқушы мәселені шешу үшін бірлесіп жұмыс істейтін өзара әрекеттесудің неғұрлым тар бағытталған түрі. Бұл формат материалды тереңірек зерттеуге және серіктесіңізден қолдау алуға мүмкіндік береді. Жұптық жұмыстың мысалдары, биологиялық есептерді шешу: азық-түлік тізбегінің схемаларын салыстыру немесе белгілердің тұқым қуалауын талдау. Зертханалық жұмыс: жасушаның бөлінуін бақылау немесе фотосинтезді зерттеу сияқты эксперименттер жүргізу. Теориялық сұрақтарды талқылау: проблемалық сұраққа қысқаша хабарлама немесе жауап дайындау.

Жеке жұмыс оқушының дербестігін дамытуға бағытталған. Ол оқушыдан өз уақытын ұйымдастыра білуді және өз қарқынымен жұмыс істеуді талап етеді. Жеке тапсырмалардың мысалдары, рефераттар мен баяндамалар: мысалы, «организмдердің генетикалық модификациясы» немесе «экожүйелердің климатқа әсері»тақырыптары бойынша. Сандық ресурстармен жұмыс: виртуалды зертханаларды қолдана отырып, биологиялық процестердің модельдерін зерттеу. Тесттер мен есептерді шешу: генетикалық схемаларды құру немесе тұқым қуалау түрлерін анықтау[6].

1-кесте. Оқыту формаларының артықшылықтары мен кемшіліктері

Оқытудың түрлері:	Артықшылықтары:	Кемшіліктері:
Топтық жұмыс	1.Коммуникативтік және әлеуметтік дағдыларды дамыту. 2.Өзара әрекеттесу және идеялармен алмасу негізінде білім алу мүмкіндігі. 3.Командада жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру.	1.Кейбір оқушылардың пассивті қатысу мүмкіндігі. 2.Топ ішіндегі жауапкершіліктің біркелкі бөлінбеуі.
Жұптық жұмыс	1.Әр қатысушыға жеке көңіл бөлу. 2.Сенімді атмосферада идеялармен алмасу мүмкіндігі. 3.Әр түрлі деңгейдегі оқушыларды қолдау.	1.Басқа оқушылармен өзара әрекеттесудегі шектеулер. 2.Тиімділіктің оқушылар арасындағы қарым-қатынасқа тәуелділігі.
Жеке жұмыс	1.Оқушының жеке ерекшеліктерін есепке алу. 2.Өзін-өзі ұйымдастыру және жауапкершілік дағдыларын қалыптастыру. 3.Материалды терең зерттеу.	1.Сыныптастарымен аз қарым-қатынас. 2.Мұғалімнің уақтылы қолдауынсыз қиындықтар туындау мүмкіндігі.

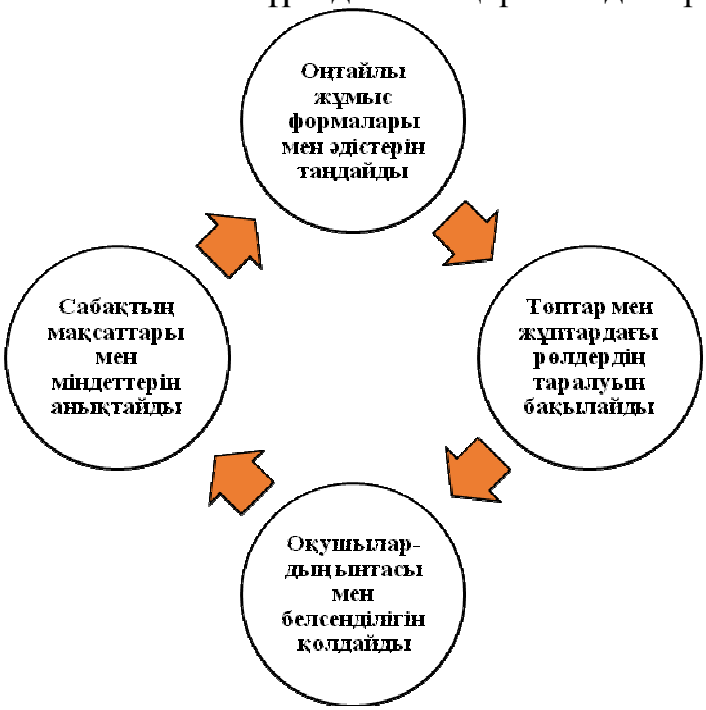
Танымдық іс-әрекетті ұйымдастырудағы максималды тиімділікке топтық, жұптық және жеке оқыту формаларының үйлесімі арқылы қол жеткізіледі. ***Бұл тәсіл мүмкіндік береді:***

-Оқушылардың оқу стильдері мен қабілеттерінің әртүрлілігін ескеру.

-Жеке және ұжымдық дағдыларды дамыту.

-Тақырыпты жан-жақты зерттеуге жағдай жасау[7].

Оқыту формаларын интеграциялау арқылы мұғалім тақырыптың кіріспе түсіндірмесін дәріс форматында өткізеді. Содан кейін оқушылар зертханалық жұмысты жұппен орындайды, топтағы нәтижелерді талқылайды және жазбаша есеп түрінде жеке қорытындылар жасайды.

1-сызбанұсқа. Танымдық қызметті ұйымдастырудағы мұғалімнің рөлі

Оқытудың әртүрлі формаларын сәтті енгізу үшін мұғалім икемді, креативті және өз әдістерін нақты жағдайларға бейімдеуге дайын болуы керек.

Топтық, жұптық және жеке оқыту формаларын қолдана отырып, биология сабақтарында оқушылардың танымдық қызметін ұйымдастыру қазіргі білім беру практикасының маңызды аспектісі болып табылады. Биология жаратылыстану циклінің негізгі пәндерінің бірі ретінде студенттерден теориялық материалды есте сақтауды ғана емес, оны қолдану, талдау және зерттеу қабілетін де талап етеді. Оқытудың әр түрлі формалары таным процесін тиімдірек, қызықты және әр оқушыға қол жетімді етуге мүмкіндік береді. Топтық жұмысты қолдану қарым-қатынас дағдыларын, ұжымдық жауапкершілікті және ынтымақтастықта шешім табу қабілетін дамытуға ықпал етеді. Жұптық жұмыс оқушылар арасындағы тығыз қарым-қатынасты қамтамасыз етеді, бұл пікір алмасуға және өзара білім алуға мүмкіндік береді. Жеке жұмыс өз кезегінде тәуелсіздікті, тәртіпті және сыни ойлауды дамытады. Оқытудың барлық үш түрін кешенді қолдану оқу материалын неғұрлым

толық және терең игеруге жағдай жасайды, сондай-ақ оқушылардың одан әрі білім беру және кәсіби қызметі үшін қажетті дағдыларды дамытуға ықпал етеді[6].

Алайда, мұндай оқыту әдістерін сәтті жүзеге асыру мұғалімнен жоғары кәсіби дайындықты, икемділікті және Сабақтың мақсаты мен оқушылардың дайындық деңгейіне байланысты жұмыстың қолайлы түрлерін таңдай білуді талап етеді. Сондай-ақ, заманауи тәсілдерді енгізу әдістемелік материалдарды жүйелі түрде жаңартуды, интерактивті технологияларды қолдануды және оқушылардың ынтасын арттыру үшін үнемі жұмыс істеуді талап ететінін ескеру маңызды.

Сайып келгенде, жұмыстың топтық, жұптық және жеке түрлерін қолдана отырып, танымдық іс-әрекетті ұйымдастыру оқу сапасын жақсартып қана қоймайды, сонымен қатар студенттерге биологияның ғылым ретіндегі маңыздылығын түсінуге, зерттеу дағдыларын дамытуға және табиғи процестерді зерттеуге жауапты көзқарасты қалыптастыруға көмектеседі [8]. Бұл білім берудің қазіргі мақсаттарына және болашақ мамандарды даярлауға қойылатын талаптарға сәйкес келеді.

Әдебиеттер

1. Айзек Азимов. Краткая история биологии. От алхимии до генетики. Пре. с англ. – М: ЗАО Центрполиграф, 2004. – 98 б.

2. Кругликов В.Н., Платонов Е.В., Шаранов Ю.А. Методы активизации познавательной деятельности. – С.–Пб.: Знание, 2006. – 190 б.

3. Бордовская Н.В., Даринская Л.А., Костромина С.Н. Современные образовательные технологии. – М.: Кнорус, 2011. – 269 б.

4. Johnson, D. W., Johnson, R. T., & Smith, K. A. (2014). Cooperative Learning: Improving University Instruction by Basing Practice on Validated Theory. Journal on Excellence in College Teaching, 25(3-4), 85-118 б.

5. Armbruster, P., et al. (2009). Active Learning and Student-Centered Pedagogy Improve Student Attitudes and Performance in Introductory Biology. CBE–Life Sciences Education, 8(3), 203-213 б.

6. Linton, D. L., et al. (2014). One-Time Team-Based Learning Has Long-Term Benefits for Student Learning. CBE–Life Sciences Education, 13(3), 311-318 б.

7. Маргушева Л.А., Квартыч Е.И. Способ организации учебной деятельности учащихся на уроках биологии как средство развития познавательного интереса к изучению биологии. // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2024. – 67 б.

8. Юшина Е.В. Организация индивидуально-групповой учебно-познавательной деятельности обучающихся на уроках биологии и ее влияние на формирование коммуникативных УУД. // Московский педагогический журнал. 2019. – 150 б.

КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНОЛОГИЯЛАР БИОЛОГИЯНЫ ЗЕРТТЕУДІҢ ЖАҢА ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

З.М. Мырзагожина
Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
Б.Б. Габдулхаева
ғылыми жектешісі: б.ғ.к; қауымдастырылған профессор
Э.А. Гельдымамедова
б.ғ.к, Жаратылыстану жоғары мектебінің аға оқытушысы

Аңдатпа. Компьютерлік технологиялар биологияны зерттеудің маңызды құралдарының біріне айналып отыр. Бұл технологиялар биологиялық деректерді өңдеу, талдау және модельдеуде жаңа мүмкіндіктер ашты. Биология саласында қолданылатын компьютерлік бағдарламалар мен әдістер генетикалық зерттеулерді, молекулалық динамиканы және экологиялық жүйелерді зерттеуді әлдеқайда тиімдірек ете бастады.

Түйінді сөздер: биологиялық деректер, модельдеу, молекулалық динамика, генетикалық зерттеулер, экология, экосистема, компьютерлік технологиялар.

Аннотация. Компьютерные технологии стали важным инструментом в области биологических исследований. Эти технологии открыли новые возможности для обработки, анализа и моделирования биологических данных. Программы и методы, используемые в биологии, значительно повысили эффективность генетических исследований, молекулярной динамики и изучения экосистем.

Ключевые слова: биологические данные, моделирование, молекулярная динамика, генетические исследования, экология, экосистема, компьютерные технологии

Abstract. Computer technologies have become one of the important tools in biology research. These technologies have opened up new possibilities for processing, analyzing, and modeling biological data. Computer programs and methods used in biology have significantly improved genetic research, molecular dynamics, and ecological systems study.

Keywords: biological data, modeling, molecular dynamics, genetic research, ecology, ecosystem, computer technologies.

Кіріспе

XXI ғасырдағы ақпараттық ресурстардың қарқынды дамуы ақпараттық өсуге әкелді және қоғамды ақпараттандыру процесінің дамуын анықтады. Бұл дамудың маңызды құралы әр түрлі ақпаратпен жұмыс істеу кезінде үнемі жетілдіріліп, жаңа мүмкіндіктер ашатын жаңа ақпараттық технологиялар болды. Білім беру әрқашан заманауи ақпараттық технологияларды енгізудің негізгі базасы болды, сондықтан соңғы онжылдықтардағы жалпы білім беретін мектептің реформалары ақпараттық кеңістікке кіруге дайындалу және оған тез бейімделу үшін жас ұрпақты оқытудың нысандарын, құралдары мен әдістерін жетілдіруге бағытталған. Қалыптасқан әлеуметтік – экономикалық

жағдайда оқытудың ақпараттық технологиялары жетекші орынға ие болуы керек.

«Технология» ұғымы грек тілінен аударғанда «сөз, ілім өнері» дегенді білдіреді, бұл терминнің дидактикада қолданылуын түсіндіреді. Компьютерлік технологиялар сақтауды, өңдеуді және ыңғайлы түрге айналдыруды, ақпаратты беру мен таратуды, сондай-ақ жаңа есептеу құралдарын құруды, техникалық құралдарды басқарудың әдістері мен әдістерін әзірлеуді жүзеге асырады [46].

Компьютерлік технологиялар әртүрлі құралдарды қолдануды қамтиды, олардың арасында компьютер мен оның бағдарламалық жасақтамасы орталық орын алады. Біздің жұмысымызда біз жеке компьютерге арналған, үнемі жаңартылып отыратын және қоғамда кеңінен сұранысқа ие технологияларды түсінетін заманауи компьютерлік оқыту технологиялары тіркесін қолдануды ұсынамыз. Оларға заманауи бағдарламалық интерфейс пен перифериялық жабдық кіреді.

Зерттеудің мақсаты: Биологияны оқытудағы компьютерлік технологиялар және оны зерттеуде тиімді пайдалану шарттарын анықтау және орта мектептің оқушылары үшін әдістемелік құрал әзірлеу.

Зерттеу нысаны: компьютерлік технологияларды қолдана отырып, жалпы білім беретін мектепте жалпы биологияны оқыту процесі.

Зерттеу міндеттері:

1) биология пәнін оқытуда заманауи компьютерлік технологияларды қолдану теориясы мен практикасындағы проблеманың жай-күйін зерделеу;

2) жалпы білім беретін мекеменің 7, 8, 9-сыныбы үшін «Жалпы биология» курсының ерекшелігін ескере отырып, осы курсты оқытуда компьютерлік технологияларды пайдалану әдістемесін әзірлеу;

3) Жалпы биологияны оқу кезінде заманауи компьютерлік технологияларды қолданудың ұсынылған әдістемесінің тиімділігін тексеру.

Зерттеу нысаны мен әдістері. Зерттеу нысаны 7-9 сынып оқушылары. Зерттеу Май ауданы, Майтүбек ауылының «Майтүбек жалпы орта білім беру мектебі» КММ жүргізілді. Эксперимент кезеңі 2024 жылдың 10 қыркүйегінен 20 наурыз айына дейін, яғни I,II,III тоқсан бойы эксперимент ретінде сыныптарда компьютерлік технологиямен сабақтар жүргізілді. Эксперимент компьютерлік технологияның пәнді оқыту нәтижелеріне әсерін тексеруді жоспарлады. Компьютерлік технологияларды меңгеру білім беру процесінің барлық қатысушылары үшін қажет болады және мұғалімдердің кәсіби қызметінде компьютерлік технологияларды қолдануға қаншалықты дайын екендігі оларды оқу процесіне енгізу жылдамдығына байланысты.

Зерттеуді жүргізу үшін 7, 8, 9 -кластың параллель сыныптары эксперименттік және бақылау топтары болып белгіленді:

7 «а»-сыныбы эксперименттік топ, 7 «ә»-сыныбы бақылау тобы;

8 «а»-сыныбы эксперименттік топ, 8 «ә»-сыныбы бақылау тобы;

9 «а»-сыныбы эксперименттік топ, 9 «ә»-сыныбы бақылау тобы;

Таңдалған топтардағы оқушылар саны бірдей, білім сапалары да мәндес. Оқу жылының басында барлық сыныптардан претест алынды, нәтижесінде 7-сыныптар 75 %-ды, 8-сыныптар 60%-ды, ал 9-сыныптар 70%-ды көрсетті.

Авторлық бағдарламада проблемалық оқыту, ойын арқылы оқыту, ой-толқы, интерактивті оқыту әдістері кең пайдаланылды. Wordwall, kahoot, learningaapss, tapgyr.shyrag және т.б платформалар, әсіресе жасанды интеллект технологияларының мүмкіндіктерін мейлінше кең қолданып құрастырылды. Бұл оқушылардың қызығушылығын арттырып қана қоймай уақытты үнемдеуді, білім сапасын арттыруды қамтамасыз етті.

Бұл авторлық бағдарлама оқушылардың білім беру және жеке дамуын қолдау үшін жасалған.

Бағдарлама келесдей мүмкіндіктер береді:

– Өзіндік жұмыс, сыни ойлау және талдау дағдыларын дамыту.

– Ақпаратпен, мәтіндермен, цифрлық құралдармен және басқа оқу материалдарымен жұмыс істеу әдістерін меңгеру.

– Оқытудың заманауи тәсілдерін қолдану арқылы оқу мотивациясының деңгейін арттыру.

– Зерттелетін тақырыптарды жақсы түсінуге көмектесетін практикалық және шығармашылық тапсырмаларды орындау.

– Болашақта сұранысқа ие негізгі құзыреттерді қалыптастыру, мысалы: Өз ойларын анық және сауатты жеткізе білу (ауызша және жазбаша); Топтық жұмыс және қарым-қатынас дағдылары;

– Білімді нақты өмірлік жағдайларда қолдану.

Авторлық бағдарлама келесідей тақырыптарды қамтиды:

1-кесте. Бағдарламаның тақырыптық жоспары

Тақырыптар	сағат саны
Жасанды интеллекттің тарихы мен негіздері	1
Генетика және AI алгоритмдері	2
AI және медициналық диагностика	1
Чарльз Дарвиннің эволюция және табиғи сұрыпталу теориясы	2
Луи Пастер және микробиология	2
Грегор Мендель және тұқым қуалаушылық	2
Александр Флеминг және пенициллиннің ашылуы	2
Розалинд Франклин және ДНҚ құрылымы	2
Бейімделу және өмір сүру	1
Биологиялық сенсорлар мен роботтар	1
Жасуша биологиясы және AI	2
Жасанды органдар мен технологиялар	2
Биотехнология және AI	2
Молекулалық биология және үлкен биодеректер	2
Синтетикалық биология және AI	1

Биоинформатика және алгоритмдер	1
Биологиялық әртүрлілік және AI	2
Ауыл шаруашылығындағы AI	2
Жобалық жұмыс: биологиялық деректерді талдау үшін AI қолдану	2
Жобаларды қорытынды қорғау	2
Жалпы сағат саны	34

Оқушылар биотехнология мен AI-дің байланысын зерттеді. Биотехнология мен жасанды интеллекттің бірлесе жұмыс істеуі қалай жүзеге асады? Бұл екі технологияның бірігуі қандай салаларда тиімділік әкеледі? Оқушылар сауалдарға медициналық зерттеулер мысалында жауап берді.

Тапсырма дескрипторы:

1. Биотехнология мен AI-мен бірлесіп жұмыс істеу тәсілдерін сипаттайды-1 ұпай
2. Биотехнология мен AI үйлесімі тиімді болатын аймақтарды көрсетеді-1 ұпай
3. Бұл комбинация қолданылатын медицинадан мысалдар келтіреді – 1 ұпай

Кері байланыс келесі сұрақтарды қамтитын «Биотехнология мен жасанды интеллект: Болашақ технологияларының тоғысуы» тақырыбындағы эссе түрінде алынды.

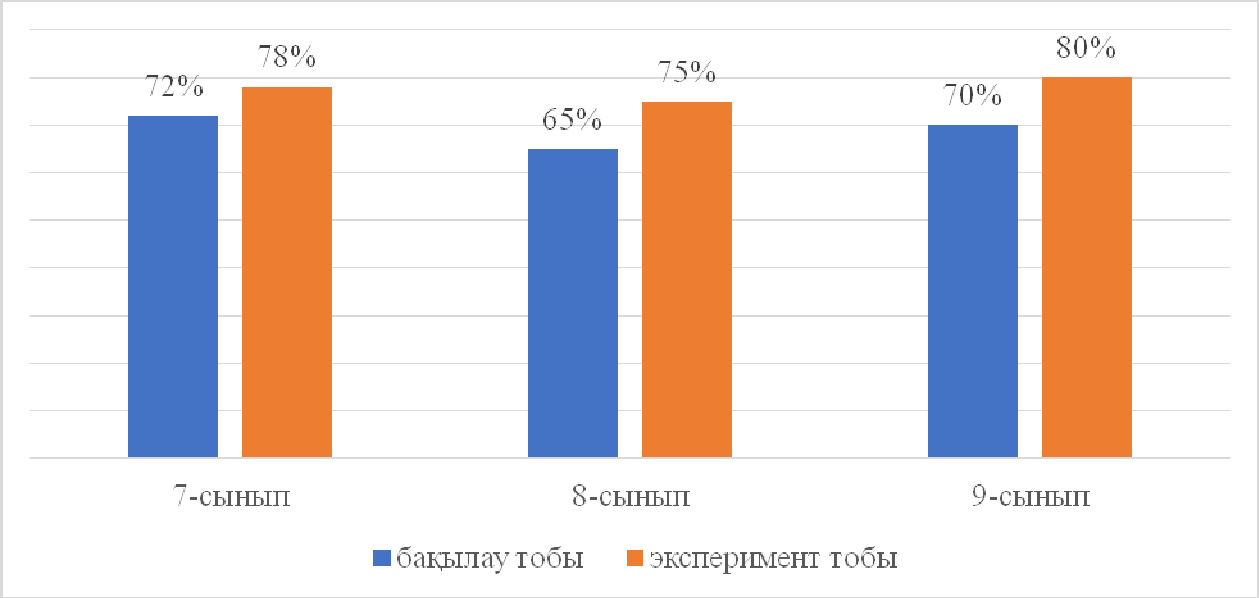
Сұрақтар:

1. Биотехнология мен жасанды интеллекттің бірлескен қолданылуы адам өмірінің қандай салаларын өзгертуі мүмкін?
2. Бұл екі технологияның бірігуі қандай этикалық және әлеуметтік мәселелер туғызуы мүмкін?
3. Жасанды интеллект биотехнологияның дамуын қалай жылдамдатады?

Әр бөлім соңында эксперименттік және бақылау топтарында бірдей мазмұндағы жиынтық бағалаулар алынып отырды, оның нәтижелері төмендегі кестелерде көрсетілген. Нәтижесінде білім сапасының артуына біз даярлаған бағдарламамен қосымша факультативтік сабақтар алған эксперименттік оқушылары ие болғанын көруге болады. Төмендегі 6-кестеде 7,8,9-сыныптар бойынша нәтижелері салыстырмалы түрде көрсетілген.

2-кесте. 7,8 және 9-сыныптардың «Микробиология және биотехнология» бөлімі бойынша жиынтық бағалау қорытындылары

Класс	**Топ**	**Максималды ұпай**	**% сапа**
7 «а»	Эксперименттік	12	78%
7 «ә»	Бақылау	12	72%
8 «а»	Эксперименттік	14	75%
8 «ә»	Бақылау	14	65%
9 «а»	Эксперименттік	16	80%
9 «ә»	Бақылау	16	70%

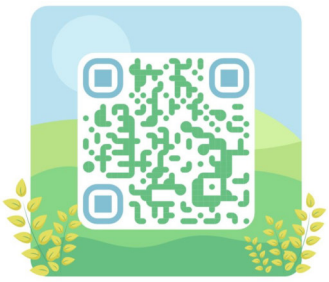
1-сурет. Эксперимент және бақылау топтарының білім сапаларын салыстыру

1-суреттен үш сынып бойынша да жалпы бөлім бойынша бақылау жұмыстарының нәтижесіндегі эксперименттік топтардағы білім сапасының артуы авторлық бағдарламаның тиімділігін көрсетеді.

«Жасуша биологиясы және AI» тақырыбын игеру барысында оқушылар модельдеу биологияға қалай көмектесетінін түсініп, жасуша үлгілерін талдай алады.

Сәйкес тақырыптар мектептің оқу бағдарласында 7-класта «Жасушалық биология. Су және органикалық заттар» (6 сағат) бөлімінде, 8-класта «Жасушалық биология» (3сағат) бөлімінде, 9-класта «Жасушалық биология» (2сағат) бөлімінде оқытылады.

Сабақ басында оқушылар QR код арқылы бейнематериалды қарап, тақырыппен танысты, және төменде берілген сұрақтарға жауап бере отырып талқылады.

2-сурет. Бейнесабақтың QR коды

1. Жасуша қандай екі негізгі бөліктен тұрады?
2. Жасушада энергияны өндіретін органоидты атаңыз.
3. Жасушаның сыртқы қабығын не деп атайды?

1-тапсырма дескрипторы:

1. Жасуша қандай екі негізгі бөліктен тұратынын дұрыс түсіндіреді -1 ұпай

2. Жасушада энергия өндіретін органелланы көрсетеді және оның рөлін түсіндіреді-1 ұпай

3. Жасушаның сыртқы қабығы деп аталатын нәрсені дұрыс түсіндіреді 1 ұпай

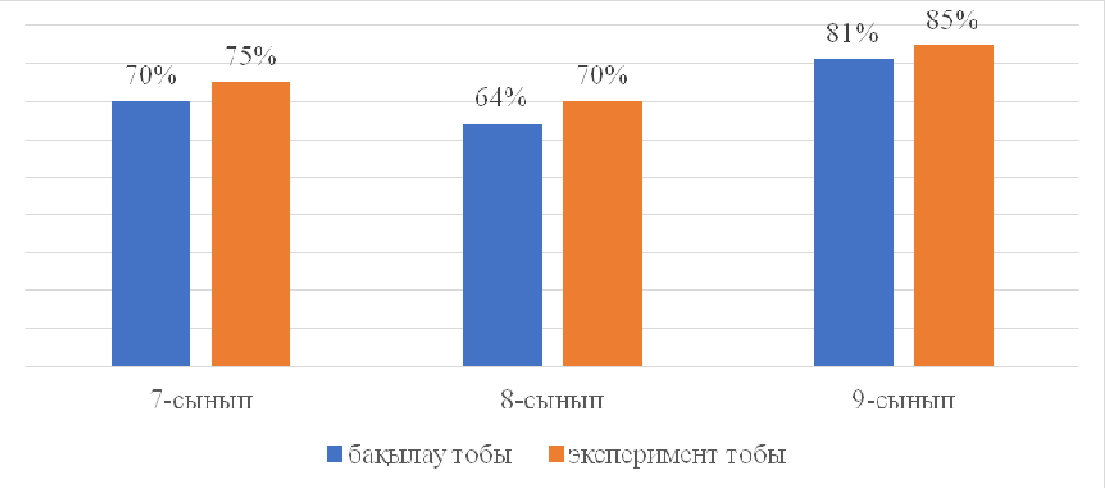
4. Құрылымы ұқсас жасушалардың мысалдарын келтіреді-1 ұпай

5. Жасушаның әр бөлігінің оның жұмыс істеуі үшін маңыздылығын түсіндіреді-1 ұпай

3-кесте. 7, 8 9-сыныптардың «Жасушалық биология» бөлімі бойынша жиынтық бағалау қорытындылары

Класс	Топ	Максималды ұпай	% сапа
7 «а»	Эксперименттік	11	85%
7 «ә»	Бақылау	11	81%
8 «а»	Эксперименттік	14	70%
8 «ә»	Бақылау	14	64%
9 «а»	Эксперименттік	16	75%
9 «ә»	Бақылау	16	70%

Төмендегі диаграммада эксперимент және бақылау топтарының білім сапаларын салыстырмалы көрсетілген.

3-сурет. Эксперимент және бақылау топтарының білім сапаларын салыстыру

3-суреттен 7, 8, 9-сыныптар бойынша жалпы бөлім бойынша бақылау жұмысы нәтижесінде біз даярлаған авторлық бағдарлама негізінде қосымша факультативтік сабақтарға қатысқан эксперименттік топтардағы білім сапасының бақылау тобымен салыстырғанда жоғары болған көреміз, бұл авторлық бағдарламаның тиімділігін айғақтайды.

Қорытынды. 1. Отандық және шетелдік әдебиеттерге шолу жасай отырып компьютерлік технологиямен оқытудың мүмкіндіктері, өзектілігі анықталды;

2. Биология пәнін компьютерлік технологияға негіздеп оқытатын авторлық бағдарлама әзірленді, жарық көрді, облықтық әдістемелік кеңесімен таратуға ұсынылды;

3. Бағдарлама білім беру процесінде сынақтан өткізіліп, оның тиімділігі тәжірибелік негізде тексерілді. Апробация Май ауданының Қаратерек жалпы орта білім беру мектебінде және Екібастұз қаласы білім беру бөлімінің №7 мектеп гимназиясында өтті. Нәтижесінде 7-сыныпта білім сапасы 75%-дан 84%-ға, 8-сыныпта 60%-дан 79%-ға, 9-сыныпта 70%-дан 88%-ға өсті.

Әдебиеттер

1. Автоматизированное управление обучением: (Дисциплины хим.-технол. цикла) / [Л.Я. Терещенко, А.М. Кутепов, С.Г. Майоркин и др.]; под. общ. ред. А.М. Кутепова. – М.: Высш. шк., 2001. – 234 с.

2. Антипова Т.И. и др. Компьютер на уроках биологии // Биология в школе. – 2013. – №1. с. 45-46.

3. AI және биологиядағы инновациялар мен келешек білім беруді трансформациялау. – Жасанды интеллектіні биология сабағында қолдану және оқыту әдістерін дамыту туралы зерттеу. // https://edtechmagazine.com/higher/article/2019/ 05/AI-changing-how-students-learn-biology

4. Бенедикт Р. Жасанды интеллект және оның білім беру жүйесіне әсері. – Жасанды интеллектің білім беру жүйесіне енгізілуі мен оған қатысты зерттеулер.//https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780128194138000082

5. Борланд Р. Эффективная работа с Word 7.0 для Windows 95/ Перев. с англ. – СПб: Питер, 2007. – 1104с.

6. Ботт Эд, Леонард Вуди. Использование Microsoft Office XP. Специальное издание.: Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильяме», 2002. – 912 с.

7. Вейскас Дж. Эффективная работа с Microsoft Access 2000 – СПб: Изд-во «Питер», 2014. – 1040 с.: ил.

КӨП ДЕҢГЕЙЛІ ТАПСЫРМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ 8 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА БИОЛОГИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ БАҒАЛАУДЫ ПАЙДАЛАНУ: ӘДІСТЕМЕЛІК ҚАМТАМАСЫЗ ЖӘНЕ ТИІМДІЛІГІ

А.Д. Оспанова

Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты

Н.П. Корогод

ғылыми жектешісі: биология ғылымдарының кандидаты, доцент

Г.К. Даржуман

биология ғылымдарының кандидаты, профессор

Аннотация. Зерттеу 8-сынып оқушыларын биологияны оқытуда көп деңгейлі тапсырмалар арқылы формативті бағалаудың тиімділігін талдайды. Нәтижелер бұл тәсілдің танымдық белсенділікті, сыни ойлауды дамытуға және білім сапасын

жақсартуға ықпал ететінін, сондай-ақ оқушылардың биология пәніндегі күрделі тапсырмаларды шешу қабілетін арттыратынын көрсетті.
Кілт сөздер: формативті бағалау, көп деңгейлі тапсырмалар, биология, танымдық белсенділік, сыни ойлау, 8 сынып, білім беру процесі.

Аннотация. Исследование анализирует эффективность формативного оценивания через многоуровневые задания в обучении биологии учащихся 8-х классов. Результаты показали, что данный подход способствует развитию познавательной активности, критического мышления и улучшению качества знаний, а также повышает способность учащихся решать сложные биологические задачи.
Ключевые слова: формативное оценивание, многоуровневые задания, биология, познавательная активность, критическое мышление, 8 класс, образовательный процесс.

Abstract. The study analyzes the effectiveness of formative assessment through multi-level tasks in teaching biology to 8th-grade students. The results showed that this approach contributes to the development of cognitive activity, critical thinking, and improvement of knowledge quality, as well as enhances students' ability to solve complex biological problems.
Keywords: formative assessment, multi-level tasks, biology, cognitive activity, critical thinking, 8th grade, educational process.

Кіріспе. Білім беру – бұл оқушылардың білім, білік, дағдыларды меңгеру және құзыреттіліктерін дамыту процесі. Оқытудың теориялық және практикалық аспектілері арасындағы тепе-теңдікті сақтау маңызды [1].

Бүгінгі таңда білімді әртүрлі жағдайларда қолдануға көмектесетін мета-пәндік құзыреттіліктерге ерекше көңіл бөлінеді [2, 75-81 б.]. Бұл тұрғыда формативті бағалау дер кезінде кері байланыс беріп, оқушылардың өзіндік рефлексиясын жеңілдету арқылы маңызды рөл атқарады. Бұл тәсіл білімдегі олқылықтарды анықтауға және әрбір оқушының оқу-тәрбие процесін түзетуге көмектеседі [3, 42-48 б.].

Мета-пәндік құзыреттер тек теорияны меңгеруге ғана емес, оны тәжірибеде қолдануға ықпал ететін тапсырмалар арқылы дамытылады [4]. Қазіргі студенттер ақпаратты талдап, оны сыни тұрғыдан қабылдап, негізделген шешім қабылдай білуі керек [5, 28-35 б.]. Бұл дербестікті және оқу нәтижелеріне жауапкершілікті дамытатын көп деңгейлі тапсырмалар арқылы мүмкін болады.

8-сыныпта биология сияқты жаратылыстану пәндерінің маңызы артады [6, 7-74 б.]. Биология өмірлік процестерді жақсы түсінуге және басқа ғылымдармен тығыз байланыстыруға ықпал ететін ғылыми сауаттылықты дамытуға көмектеседі. Оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеретін көп деңгейлі тапсырмаларды қолдану тиімді әдіс болып табылады [7, 81-112 б.].

Ғылыми сауаттылыққа биологиялық процестерді талдау, қорытынды жасау, алған білімдерін әртүрлі жағдайларда қолдана білу жатады. Бұған қол жеткізу үшін негізгі құзыреттерді дамытуға

бағытталған тапсырмаларды әзірлеу қажет [8]. 8-сынып оқушылары қазіргі биологиялық мәселелерді зерттеп, алған білімдерін практикалық есептерді шешуге пайдалана білуі керек.

Оқытудың тиімді әдістерінің бірі – формативті бағалауды әдіс-темелік қамтамасыз етумен, соның ішінде көп деңгейлі тапсырмаларды орындау [9, 119-144 б.]. Бұл проблемалық оқыту тәсілдерін, жобалық әрекеттерді және заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдануға мүмкіндік береді [10, 64-70 б.].

Мақсаты: Бұл мақалада С.Торайғырова атындағы орта мектептің 8-сынып оқушыларына биология пәнін оқытуда формативті бағалауды көп деңгейлік тапсырмаларды қолдану арқылы қолдану зерттеледі.

Материалдар мен зерттеу әдістері.Эксперимент «Павлодар қаласындағы Сұлтанмахмұт Торайғыров атындағы жалпы білім беретін мектебінде» жүргізілді. Мемлекеттік жалпы білім беру бағдарламасына сәйкес гуманитарлық немесе физика-математикалық бағытына қарай биологияны оқуға бөлінген сағат саны сәйкесінше аптасына 2 сағатты құрайды. Экспериментке 8 сынып (91 оқушы) қатысты. Топтың жасы 13 пен 14 жас аралығында болды. 24 тақырып пен 6 бөлім бойынша көп деңгейлі тапсырмалар құрастырылды.

Нәтижелер мен талқылаулар.8-сынып оқушыларына биология пәнін оқытуда көп деңгейлік тапсырмалар арқылы қалыптастырушы бағалауды қолдану бойынша эксперименттік жұмыс бірнеше кезеңдерде жүргізілді: бастапқы, қалыптастырушы және бақылау. Бұл кезеңдердің әрқайсысы тәсілдің тиімділігін және оның оқушылардың білімді меңгеруіне әсерін анықтауға бағытталған.

Бастапқы кезеңде тестілеуді қамтитын оқушылардың білім деңгейін диагностикалау жүргізілді. Бұл студенттердің биология пәнінен бастапқы дайындық деңгейін бағалауға, білімдегі бар олқылықтарды анықтауға және материалды меңгеру кезінде студенттер кездесетін негізгі қиындықтарды анықтауға мүмкіндік берді. Диагностика барысында студенттерге биологияның негізгі тақырыптары бойынша олардың базалық білімдерін тексеруге, сондай-ақ осы білімдерін практикалық жағдайларда қолдана білуге бағытталған тесттер берілді. Диагностикалық нәтижелер студенттерді дайындық деңгейі әртүрлі топтарға бөлуге көмектесті, бұл көп деңгейлік тапсырмаларды оқу үдерісіне одан әрі енгізуге негіз болды. Бұл деректер де оқытуды дараландыруға негіз болды, тапсырмаларды әр оқушының білім деңгейіне дәлірек бейімдеуге мүмкіндік берді.

Зерттеуді әзірлеу кезеңінде оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауы мен танымдық белсенділігін дамытуға бағытталған күрделілік деңгейі әртүрлі тапсырмалар әзірленіп, жүзеге асырылды.

Эксперименттің келесі кезеңі биологияны оқыту үдерісінде әр түрлі деңгейдегі қиындықтағы тапсырмалар арқылы қалыптастырушы бағалауды қолдануды қамтыды. Бұл кезеңнің негізгі мақсаты көп

деңгейлі тапсырмалардың оқушылардың білім деңгейіне, сонымен қатар сыни ойлауы мен танымдық белсенділігін дамытуға әсерін зерттеу болды.

Студенттердің әртүрлі қиындық деңгейіндегі тапсырмаларға реакцияларына ерекше назар аударылды. Бұл әрбір нақты студент үшін қандай деңгейдегі тапсырмалардың тиімді екенін дәл анықтауға мүмкіндік берді. Эксперимент бағдарлама бойынша жүргізілді, бірақ дәстүрлі оқыту әдістерімен қатар, танымдық белсенділік пен функционалдық сауаттылықты дамытуға бағытталған көп деңгейлі тапсырмалар белсенді қолданылды. Бұл тапсырмалар студенттерді оқу материалын терең талдауға және түсінуге ынталандыру үшін арнайы бейімделген.

Жеке тақырыптарды оқып болғаннан кейін материалды меңгеру тесттер, өздік және бағалау жұмыстары арқылы бақыланды (1-кесте). Бұл тапсырмалар оқушылардың білім деңгейін, танымдық белсенділігін бағалау үшін пайдаланылды. Көп деңгейлі тапсырмалар енгізілгеннен кейін алынған тест нәтижелері материалды меңгеруде оң өзгерістерді және оқушылардың биологияны оқуға деген ынтасының жоғарылағанын көрсетті.

Кесте 1. -2023-2024 жж 1-2 тоқсанда 6 бөлім бойынша көп деңгейлік тапсырмаларды қолданар алдында студенттерді тестілеу нәтижесі

Сынып / Бөлім атауы	8A	8B	8B	8G
8.1A Жасуша биологиясы	75%	78%	70%	72%
8.1B Молекулярлық биология және биохимия	78%	76%	72%	74%
8.1C Тірі организмдердің көптүрлілігі	80%	68%	77%	69%
8.1D қуат	76%	73%	75%	74%
8.2A Заттарды тасымалдау	79%	72%	74%	71%
8.2.B Тыныс алу	78%	75%	72%	73%
Орташа мән	78%	74%	73%	72%

8-сынып оқушыларының оқу үлгерімінің осы пайыздық көрсеткіштері бойынша нәтижелерді талдау:

1. Жасуша биологиясы (8.1A):

Жалпы алғанда, бұл бөлімдегі оқушылардың үлгерімі 70%-дан 78%-ға дейін ауытқиды.

8B сыныбы ең жоғары табысты (78%) көрсетсе, 8B сыныбы ең төмен нәтижені (70%) көрсетті. Бұл әртүрлі дайындық деңгейлерін немесе әртүрлі сабақтарда қолданылатын оқыту тәсілдерін көрсетуі мүмкін.

2. Молекулярлық биология және биохимия (8.1B):

Бұл бөлімде нәтижелер де айтарлықтай жоғары, 72%-дан 78%-ға дейін.

8А сыныбы ең жақсы нәтиже көрсетті (78%), бұл материалды ассимиляциялаудың жоғары деңгейін көрсетуі мүмкін. 8В және 8G сыныптары ұқсас нәтижелерді көрсетті, шамамен 72-74%.

3. Тірі организмдердің әртүрлілігі (8,1С):

Бұл бөлімнің нәтижелері сыныптар арасында айтарлықтай ерекшеленеді. 8А сыныбы ең жоғары табысты (80%) көрсетті, ал 8G ең төмен көрсеткішті (69%) көрсетті.

Бұл оқыту әдістерінің айырмашылығына, оқушылардың мотивация деңгейлеріне немесе материалды түсінудің қиындығына байланысты болуы мүмкін.

4. Тамақтану (8.1D):

Тамақтану бөлімінде сабақтар 73%-дан 76%-ға дейін айтарлықтай жақын нәтиже көрсетті. Ең жоғары мәнді 8А сыныбы (76%), ал ең төменгісін 8G сыныбы (74%) көрсетті.

5.Заттарды тасымалдау (8.2А):

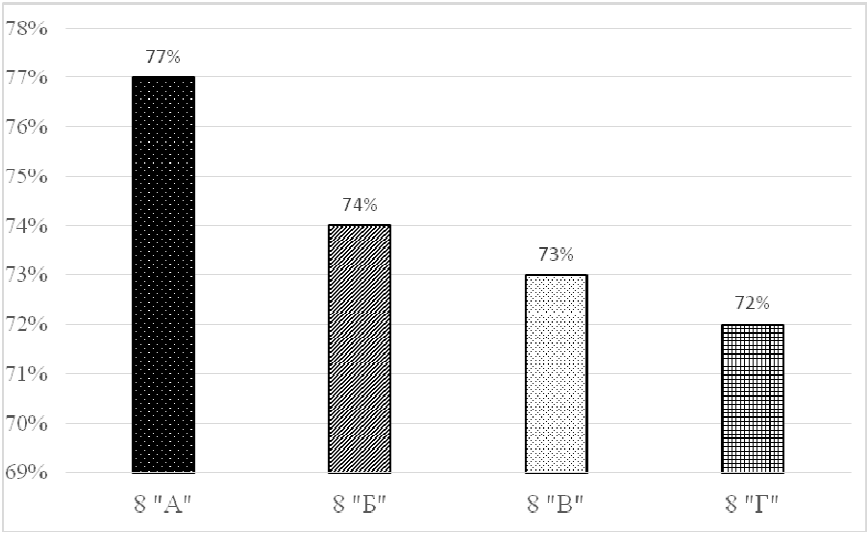
Бұл бөлімде 8А сыныбы ең жоғары нәтиже көрсетті (79%), бұл оның күшті дайындығын көрсетеді. 8В және 8G сыныптары төмен көрсеткіштерге ие (тиісінше 74% және 71%), бұл осы топтармен қосымша жұмыс жасау қажеттілігін көрсетуі мүмкін.

6. Тыныс алу (8.2В):

Бұл бөлімдегі нәтижелер 72%-дан 78%-ға дейін ауытқиды.

- 8А сыныбы қайтадан үздік нәтиже көрсетті (78%), ал 8G сыныбы – ең төмен (73%).

8А сыныбында ең жоғары орташа нәтиже (78%) бар, бұл осы сынып оқушыларының барлық тақырыптар бойынша жақсы дайындалғанын көрсетеді. 8В және 8В сыныптарының орташа баллдары төмен (тиісінше 74% және 73%), бұл материалды меңгерудегі мүмкін қиындықтарды көрсетеді. 8G сыныбында орташа көрсеткіш ең төмен (72%), бұл осы оқушыларға оқыту әдістері мен тәсілдерін қайта қарау қажеттілігіне байланысты болуы мүмкін. (Сурет 1).

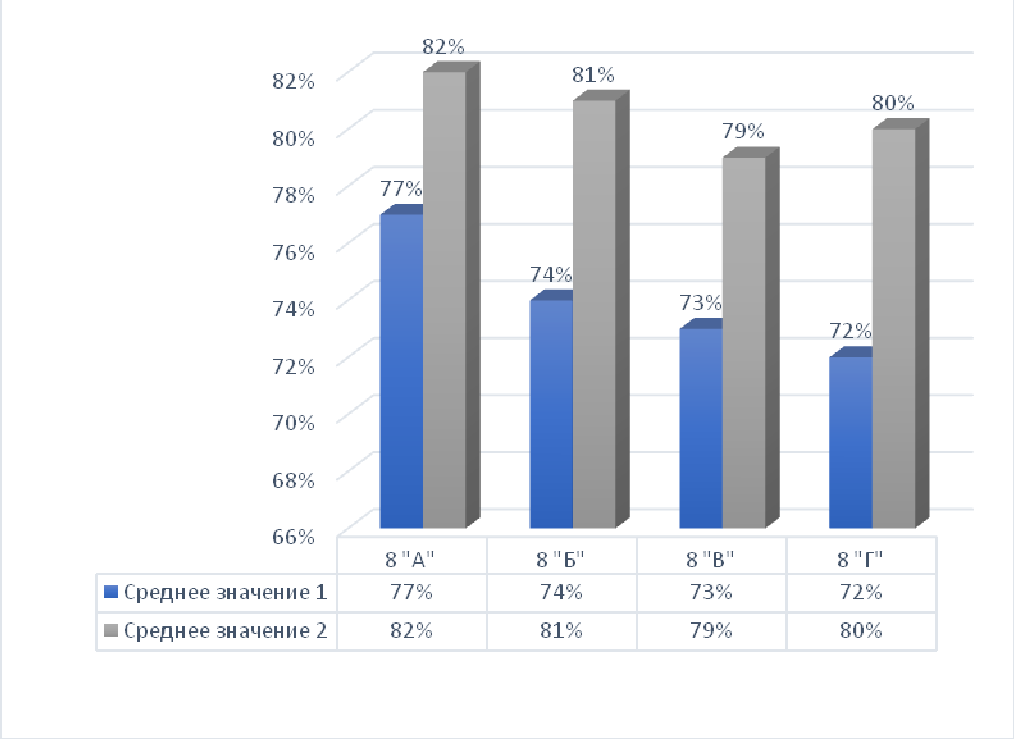
Сурет 1. – Эксперименттік сыныптағы орташа нәтиже мәні

Қалыптастырушы бағалау көп деңгейлі тапсырмаларды қолдану арқылы қолданылатындықтан, оқу үлгерімінің көрсеткіштері мен материалды меңгеру сапасында оң динамика байқалуы мүмкін. Студенттер тесттер мен тапсырмаларда жақсы нәтиже көрсете бастады, бұл олардың танымдық белсенділігінің артқанын және білім деңгейінің жақсарғанын көрсетеді. (кесте 2)

Кесте 2. – 2024-2025 оқу жылының «Биология» пәні бойынша студенттердің қорытынды тестілеуінің қорытындысы.

Сынып / Бөлім атауы	8А	8В	8В	8G
8.1А Жасуша биологиясы	80%	82%	75%	78%
8.1В Молекулярлық биология және биохимия	82%	80%	78%	79%
8.1С Тірі организмдердің көптүрлілігі	85%	80%	80%	82%
8.1D қуат	80%	83%	80%	81%
8.2А Заттарды тасымалдау	84%	80%	83%	80%
8.2.В Тыныс алу	82%	81%	79%	81%
Орташа мән	82%	81%	79%	80%

Мониторинг нәтижелері көрсеткендей, білім, білік және дағдыларды меңгеру деңгейі, барлық сыныптар жалпы орташа мәнде оң динамика көрсетті. Ең жоғары жақсару 8А сыныбына ие (82,5%). 8В және 8Г сыныптары орта есеппен 3-4% өсуді көрсетеді, бұл материалды меңгерудегі және оқытудың жаңа әдістерін қолданудағы ілгерілеушілікті көрсетеді (2-сурет).

Сурет **2.** -1-2-тоқсандардың көрсеткіштерін салыстыру және студенттерді тестілеу қорытындысы 2024-2025 оқу жылы

Тәжірибе соңында алынған нәтижелер биологияны оқытуда көп деңгейлі тапсырмаларды қолданудың тиімділігін анық көрсетті. Көрсеткіштердің салыстырмалы талдауы эксперименттік сабақтарда оқу үлгерімі мен материалды меңгеру сапасының айтарлықтай жақсарғанын көрсетті. Осылайша, оқу жылының қорытындысы бойынша эксперименттік топтарда білім сапасының деңгейі орта есеппен 12%-ға артса, бақылау топтарында бұл көрсеткіш небәрі 4%-ды құрады.

Қорытындылар.Зерттеу барысында келесі қорытындылар жасалды:

1. Тапсырмаларды орындау барысында 24 тақырып пен 6 бөлім бойынша көп деңгейлі тапсырмалар әзірленіп, 8-сынып оқушыларына биология пәнін кешенді түрде оқытуға мүмкіндік берді. Құрастырылған тапсырмалар оқу материалын игерудің әртүрлі деңгейлерін қамтиды, бұл әрбір оқушының жеке ерекшеліктерін ескеруге және білімді меңгеру үшін неғұрлым икемді жағдайларды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

2. Нәтижелерді талдай келе, көп деңгейлі тапсырмаларды қолдану оқушылардың білім сапасын арттыруда оң динамикаға әкелгенін атап өтуге болады. Атап айтқанда, әрбір сынып негізгі тақырыптар бойынша оқу үлгерімінің тұрақты өсуін байқады. Мысалы, «Жасуша биологиясы» тақырыбы бойынша 8А сыныбында балл 75%-дан 80%-ға, 8Б сыныбында – 78%-дан 82%-ға, 8С сыныбында – 70%-дан 76%-ға, 8G сыныбында – 72%-дан 77%-ға дейін өсті. Молекулалық биология және зат тасымалдау сияқты басқа тақырыптар да әр топта 3-5% өсті.

Өсу әсіресе 8А сыныбында байқалды, мұнда барлық тақырыптар бойынша материалды игерудің орташа деңгейі 80% құрады, бұл тәсілдің тиімділігін растайды.

Осылайша, зерттеу нәтижелері көрсеткендей, 24 тақырып пен 6 бөлім бойынша дұрыс құрастырылған көп деңгейлі тапсырмалар білім сапасына айтарлықтай әсер етеді, оқу үлгерімін жақсартады (барлық сыныптар бойынша орта есеппен 72%-дан 80%-ға дейін) және биологиялық материалды терең меңгеруге ықпал етеді.

Әдебиеттер

1. Әбілқасымова А.Е., Айдарбекова Қ.Е. Қазақстандағы мектеп оқушыларының оқу жетістіктерін бағалаудың заманауи тәсілдері. – Алматы: Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2019 ж.

2. Бәйменова Ш.Т. Қалыптастырушы бағалауды мектеп тәжірибесінде қолдану ерекшеліктері // ҚазҰУ Хабаршысы. – 2020. – №4. – 75-81 б.

3. Бегалиева З.М. Қалыптастырушы бағалау білім сапасын арттыру механизмі ретінде // Педагогика және оқыту әдістемесі. – Нұр-Сұлтан: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2021. – 42-48 б.

4. Қайыржанова Г.А., Жүсіпова А.М. Мектеп тәжірибесінде көп деңгейлік тапсырмаларды қолдану: Қазақстандық тәжірибе. – Қарағанды: ҚарМУ ат. Е.А. Бөкетова, 2022 ж.

5. Казакова А.Н. Қазақстандағы білім берудің жаңартылған мазмұны жағдайындағы бағалау технологиялары // Қазақстан білім беру жаршысы. – 2021. – №3. – 28-35 б.

6. Black, P., & Wiliam, D. Бағалау және сыныпта оқыту // Білім берудегі бағалау: принциптер, саясат және тәжірибе. – 1998. – Т. 5, 1-шығарылым. – Б. 7-74.

7. Хэтти, Дж., Тимперли, Х. Кері байланыс күші // Білім беру зерттеулеріне шолу. – 2007. – Т. 77, 1-шығарылым. – 81-112 б.

8. Джон, П. Оқытуды бағалау: Практикалық нұсқаулық. – Лондон: Роутледж, 2003 ж.

9. Садлер, Д.Р. Қалыптастырушы бағалау және оқу жүйелерінің дизайны // Instructional Science. – 1989. – Т. 18, 2-шығарылым. – 119-144-б.

10. Циммерман, В. J. Өзін-өзі реттейтін оқушы болу: шолу // Теория практикаға. – 2002. – Т. 41, 2-шығарылым. – 64-70 б.

ЗАМАНАУИ МЕССЕНДЖЕРЛЕР АРҚЫЛЫ ОРТА БУЫН ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БИОЛОГИЯ ПӘНІНЕ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

Г.У. Тілесбек
Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты,
ғылыми жетекшісі: Г.К. Тулиндинова, б.ғ.к.

Аңдатпа. Бұл мақалада заманауи мессенджерлердің (WhatsApp, Telegram, Instagram т.б.) көмегімен орта буын оқушылары арасында биология пәніне қызығушылықты арттыру тәжірибесі қарастырылады. Ақпараттық посттар, бейнероликтер, викториналар секілді құралдардың тиімділігі нақты мысалдар арқылы көрсетіледі. Әдіс-тәсілдер мен қиындықтар талданады.

Түйінді сөздер: биология, мессенджер, оқушы, қызығушылық, Instagram, Telegram, әдіс.

Аннотация. В статье рассматривается опыт использования современных мессенджеров (WhatsApp, Telegram, Instagram и др.) для повышения интереса учеников средних классов к биологии. Приведены примеры эффективных форм: посты, видео, викторины. Анализируются методы, результаты и возникающие трудности при реализации.

Ключевые слова: биология, мессенджер, ученик, интерес, Instagram, Telegram, методика.

Abstract. This article explores the use of modern messengers (WhatsApp, Telegram, Instagram, etc.) to increase middle school students' interest in biology. Examples include posts, videos, and quizzes. The article discusses methods, outcomes, and challenges based on real-world applications by educators.

Keywords: biology, messenger, student, interest, Instagram, Telegram, method.

Соңғы жылдары білім беру үдерісіне заманауи коммуникация платформаларын біріктіру ерекше маңызға ие болуда, әсіресе орта буын (5–8 сынып) оқушыларын қызықтыру тұрғысынан. Дәстүрлі оқыту

әдістері жасөспірімдердің, әсіресе биология сияқты пәндерге деген тұрақты қызығушылығын оятуда көбіне қиындыққа тап болады. Алайда қазіргі оқушылар күнделікті өмірде WhatsApp, Telegram, Instagram, Facebook Messenger секілді мессенджерлер мен әлеуметтік желілерді белсенді пайдаланады. Педагогтар осы оқушыларға таныс платформаларды қызықты әрі интерактивті әдіспен биология мазмұнын жақындату үшін пайдаланудың жолдарын зерттеуде. Алғашқы тәжірибе нәтижелері бұл цифрлық құралдардың сыныптан тыс уақытта да оқыту үдерісін қызықтырақ етуге септігін тигізе алатынын көрсетіп отыр. Әсіресе COVID-19 пандемиясы кезінде WhatsApp секілді қосымшаларды білім беруде қолдану кең таралып қана қоймай, тіпті қажеттілікке айналды. Осының нәтижесінде биологияға оқушылар қызығушылығын арттыру мақсатында заманауи мессенджерлерді тиімді қолдану бойынша практикалық тәжірибе жиынтығы қалыптасуда. Осы мақала сол қалыптасқан тәжірибелерді жүйелі түрде талдап, шолу жасауды көздейді [1].

Мессенджер платформаларын сипаттау.Бұл зерттеуде мұғалімдердің биология пәніне қызығушылықты арттыру мақсатында әртүрлі мессенджер платформаларын қолданған нақты тәжірибелері мен стратегиялары сапалық тұрғыдан талданады. Орта буын оқушыларының білім беру процесінде WhatsApp, Telegram, Instagram және Facebook Messenger сияқты бірнеше платформаның мүмкіндіктері мен қолданылу ерекшеліктері қарастырылды. Содан кейін баяндалған тәжірибелер негізінде пайдаланылған контент пен өзара әрекеттесу формалары анықталды: ақпараттық посттар, викториналар, қысқа бейнелер, тікелей эфирлер, интерактивті тапсырмалар және білім беруге бағытталған мемдер [2].

WhatsApp топтық чаттар мен хабарламаларды көпшілікке тарату мүмкіндігін ұсынады, бұл мұғалімдерге мәтіндік жаңартуларды, суреттерді, дауыс жазбаларын, құжаттар мен бейнелерді оңай бөлісуге мүмкіндік береді. Бұл қосымша смартфон арқылы кеңінен қолжетімді және техникалық тұрғыдан пайдалануы оңай (тек бір реттік кіруді қажет етеді әрі тегін қолданылады), сондықтан күнделікті тұрақты байланыс үшін өте қолайлы. **Telegram** да топтық қарым-қатынасқа жағдай жасайды және оқыту үдерісін ойын форматында ұйымдастыруға болатын кіріктірілген сауалнамалар мен викторина боттары сияқты қосымша құралдары бар. Мұғалімдер Telegram-да арналар (біржақты хабар тарату үшін) немесе топтар (талқылау үшін) ашып, уақытылы жаңартулар мен сұрақтарды бөлісе алады. **Instagram** визуалды мазмұнға негізделген платформа, онда мұғалімдер немесе мектептің ғылыми үйірмелері биология тақырыптарына қатысты қызықты суреттер мен қысқа бейнероликтер жариялай алады. Instagram желісінде Stories форматындағы жазбалар мен тікелей эфирлер арқылы оқушылармен нақты уақыт режимінде сұрақ-жауап өткізуге немесе шағын сауалнама

жасауға болады. **Facebook Messenger** мен Facebook-тегі топтарды да сыныпқа арналған қауымдастық алаңы ретінде пайдалануға болады. Онда оқушылар ғылыми жаңалықтарды талқылап, сұрақтар қойып, мұғалімнің модерациясымен сілтемелер бөлісе алады. Бұл платформалар оқушылар арасындағы танымалдылығы және бейресми ортада пайдалану ыңғайлылығы арқасында түрлі білім беру бастамаларында таңдалып отыр [3].

Биологияны насихаттау формалары

- *Ақпараттық посттар:* Мұғалімдер биологияға қатысты таңғаларлық деректерді, ғылыми жаңалықтарды немесе сабақ тақырыптарының түсіндірмелерін қамтитын қысқа ақпараттық жазбаларды жүйелі түрде бөлісіп отырды. Мысалы, биология пәні бойынша онлайн курстың оқытушылары оқушылардың қызығушылығын сақтау үшін Instagram желісінде аптасына бір рет тиісті жаңалықтардағы мақалалардың сілтемелерін және тіпті ғылымға қатысты комикс-суреттерді жариялап отырған.
- *Викториналар:* Өзара әрекеттестікті күшейту үшін викториналар мен сауалнамалар жиі қолданылды. Кейбір мұғалімдер WhatsApp немесе Telegram арқылы бірнеше жауап нұсқасы бар сұрақтар мен қызықты викториналарды жіберіп, оқушыларды жылдам жауап беруге ынталандырды. Telegram-дағы Quiz Bot бір жағдайда топтық чатта уақытқа шектеулі викторина өткізу үшін пайдаланылды, бұл оқытуға ойын элементін қосып, оқушылардың білімін қызықты түрде тексеруге мүмкіндік берді; нәтижесінде оқушылар бұндай тәсілге оң көзқарас білдірді.
- *Қысқа бейнелер:* Қысқа бейнероликтер бұл жастағы оқушыларды ерекше қызықтырады. Педагогтар биологиялық құбылыстар туралы YouTube роликтерін бөліседі немесе өздері түсірген шағын бейнероликтерді (мысалы, тәжірибелердің демонстрациялары немесе табиғаттағы экскурсиялар) ұсынады. TikTok сияқты танымал қысқа бейне платформасы (дәстүрлі мессенджер болмаса да) 5–8 минуттық шағын сабақтар мен көңілді түсіндірме видеоларды тарату арқылы оқушылардың биологияны оқуға қызығушылығы мен мотивациясын айтарлықтай арттыратын тиімді құрал ретінде танылды. Бір зерттеуде оқушылардың 85%-дан астамы сабақтар TikTok форматындағы қысқа бейнелер арқылы өткен кезде, өздерінің оқу мотивациясы жоғарылап, оқу әрекеттері бұрынғыдан қызықтырақ болғанын атап өтті
- *Тікелей эфирлер:* Биологияны оқу процесін шынайы уақыт режимінде қызғылықтырақ ету үшін тікелей эфир мүмкіндігі пайдаланылды. Мұғалімдер Instagram Live немесе Facebook Live сияқты платформаларда тікелей сұрақ-жауап сессияларын, тәжірибелердің көрсетілімдерін өткізді. Соңғы зерттеулер көрсеткендей, ғылым сабақтарына live streaming технологиясын енгізу оқушыларға нақты

уақыттағы интерактивті қатысуға мүмкіндік беру арқылы оқу материалына деген қызығушылықты арттыра алады. Мұндай тікелей эфир кезінде оқушылар сұрақ қойып, дереу кері байланыс ала алады, бұл оларға зертханалық сабаққа қатысқандай әсер береді.

- *Интерактивті тапсырмалар:* Кейбір бастамаларда мессенджерлер арқылы шағын интерактивті тапсырмалар берілді – мысалы, оқушыларға өз айналасындағы өсімдік немесе жануарды тауып, суретке түсіріп, топта бөлісу талап етілетін «қазына іздеу» ойыны, не үй жағдайында орындалатын шағын зертханалық жұмыс (нұсқаулықтары мессенджермен жіберілген). Оқушылар тапсырма нәтижелері мен өз бақылауларын топқа хабарлап отырды, бұл мектептен тыс уақытта да бірлескен оқу ортасын қалыптастыруға ықпал етті.
- *Мемдер:* Интернет мәдениетінің тартымдылығын пайдалану үшін биология тақырыбындағы көңілді мемдер мен әзілдер таратылды. Мұндай жеңіл контент оқушылардың көңіл-күйін көтеріп, оқу ортасын қызықтырақ етеді, әрі олардың биология ұғымдары туралы ойлануына астыртын түрткі бола алады (мысалы, жасуша биологиясына қатысты танымал бір мем оқушылардың назарын аударып, әзілдің мәнін түсіну үшін талқылау туындатуы мүмкін) [4].

Жиналған тәжірибелер жалпы алғанда оқушыларға таныс мессенджерлер мен әлеуметтік желілерді пайдалану биологияға қызығушылық пен оқуға белсенділікті арттыруы мүмкін екенін көрсетеді, алайда оның тиімділігі қолдану контексті мен тәсіліне байланысты әртүрлі деңгейде байқалады. Бірқатар оң нәтижелер байқалды. Мысалы, орта сынып оқушыларымен жүргізілген бір зерттеуде TikTok тәрізді қысқа бейне контентін ғылым сабағында пайдаланғанда оқушылардың 87%-дан астамы білімдерінің артқанын, және шамамен 86%-ы осындай қысқа бейнелер арқылы оқығанда мотивациясының жоғарылағанын атап өткен. Студенттері көп бір биология сабағында Facebook тобын талқылау үшін пайдалану оқушылардың өте белсенді қатысуына алып келді және оқытушылар оны «оқушыларды тартуда өте тиімді» деп бағалады. Мұғалімдер экология сабақтарында Telegram арқылы викториналар өткізгенде, оқушылардың басым бөлігі оған оң ықылас танытты; олар ойын элементтері бар бұл викториналарды әрі көңілді, әрі өз білімдерін тексеруге пайдалы деп қабылдады. Сол сияқты, WhatsApp топтарын жүргізген мұғалімдер бұл қосымша сабақтан тыс уақытта оқушылардың сұрақтарын жедел шешуге және ғылым жөнінде бейресми пікірталас жасауға ыңғайлы болғанын байқады. 10-сынып оқушыларымен төрт ай бойы жүргізілген WhatsApp қолдану тәжірибесі хабарламалардың көпшілігі әлеуметтік сипатта болғанымен, оқу мақсатындағы жазбалардың үлесі де елеулі болғанын көрсетті. Бұл дерек WhatsApp дұрыс бағытталған жағдайда оқу құралы ретінде қызмет ете алатынын болжайды.

Сонымен қатар, оқушылардың өзара әрекеттесу белсенділігі де артқаны байқалды. Кейбір мұғалімдердің байқауынша, әдетте ұяң оқушылардың өзі чатта сұрақ қойып, идеяларымен бөлісуге сыныптағы жағдаймен салыстырғанда әлдеқайда ынталы болған, бұл барлық оқушының қамтылуына жол ашты. Сауалнама мен викторина сияқты интерактивті контентті пайдалану, әдетте, жауап беру көрсеткішін жоғарылатты – сабақта үндемей отыратын көптеген оқушылардың өзі кем дегенде жауап нұсқасын таңдауға немесе дауыс беруге қатысып, ең болмағанда қарапайым деңгейде белсенділік танытты. Өлшенетін қызығушылық тұрғысынан, кейбір ұстаздар қосымша (факультативті) сабақтарға қатысу деңгейінің жақсарғанын және биологияға қатысты материалдармен оқушылардың өз еркімен жиірек айналыса бастағанын хабарлаған. Мысалы, бір мектепте мессенджер арқылы апталық онлайн викторина енгізілгеннен кейін, сол викторина қамтыған биология тақырыптары бойынша өз бетімен қосымша оқитын оқушылар саны айтарлықтай өскені байқалған (мұғалімдердің кері байланысы бойынша).

Дегенмен, алынған нәтижелер бірқатар қиындықтарды да көрсетеді. Әрбір енгізілген тәсіл бірдей оң нәтиже берген жоқ. Мысалы, орта мектепте WhatsApp арқылы оқыту тәжірибесін талдау барысында мұғалімдер WhatsApp материалдарды тиімді жеткізуге жақсы көмектескенімен, жалпы оқуға деген қызығушылықты айтарлықтай арттырмағанын атап өтті; көптеген оқушылар үшін чат форматында оқу материалдарына көңіл қою қиын болған. Кейбір оқушылар топта жай ғана жазбаларды оқып, өздері белсенді араласпай пассив қалды. Қосымша айта кетсек, оқушылардың бір бөлігі (Instagram қолданылған әдістеме барысында байқалғандай) әлеуметтік желідегі оқу жазбаларын пайдалы деп таппады немесе әлеуметтік өмірі мен мектеп мәселелерін араластырғанды қолайсыз көрді. Демек, көптеген жағдайда қатысу белсенділігі артса да, кейбір оқушылар бәрібір енжар қалып қойады немесе дәстүрлі оқу тәсілдерін жөн көреді.

Жоғарыда баяндалған тәжірибелер заманауи мессенджерлер мен әлеуметтік медиа платформалары орынды қолданылған жағдайда орта буын оқушыларының биологияға қызығушылығын арттыруға тиімді қосымша құрал бола алатынын көрсетеді. Оның басты артықшылығы – оқушыларды өздері жиі уақыт өткізетін цифрлық кеңістікте қарсы алу, сол арқылы оқу процесінің ресмилігін азайтып, оны олардың күнделікті өмірінің бір бөлігі сияқты сезіндіру. Мессенджер немесе әлеуметтік желідегі бейресми орта оқушылардың белсенділік танытудағы тартынуын төмендетеді – мысалы, WhatsApp тобында сұрақ қою сыныпта қол көтеруден гөрі оқушыға оңайырақ сезілуі мүмкін. Сонымен қатар, бұл платформалардың көпформатты мүмкіндіктері (мәтін, сурет, видео, интерактивті батырмалар) әртүрлі оқу талғамдарын қанағаттандыра алады: кейбір оқушылар инфографика немесе бейне

сияқты көрнекі материалдарға жақсы жауап берсе, енді біреулері викторина тәрізді ойын элементтері бар сынақтарды ұнатады.

Тағы бір маңызды байқау – мем, қысқа бейне немесе викторина секілді көңілді контенттің жаңашылдығы мен ойындық сипаты қалыпты жағдайда оқулықтағы ғылымды қызықсыз көретін кейбір оқушылардың қызығушылығын оятуы мүмкін. Биологиядағы бір ұғымды мемге немесе қызықты сұраққа айналдыру, ең болмағанда бастапқы кезеңде, оқуды ойынға ұқсатар көңілді әрекетке айналдырады. Уақыт өте келе осындай жағымды эмоциялық тәжірибе пәнге деген тереңірек қызығушылыққа негіз қалап беруі ықтимал.

Алайда мессенджерлерді қолдану әмбебап шешім емес және оның бірқатар елеулі қиын тұстары бар. Солардың бірі – оқушы назарын басқаға бұрып әкету қаупі. Әлеуметтік медиа платформалары негізінен зейінді қысқа мерзімге тартуға бейімделген; бір педагог атап өткендей, олар оқушылардың назарын тұрақсыздандырып, тиісті бақылау болмаған жағдайда алаңдатушы факторға айналуы мүмкін. Оқушылар басқа қосымшалардан келген хабарламаларға тез назар аударып, немесе топтық чатты тақырыптан тыс әңгімеге пайдалана бастауы ықтимал. Сондықтан қызық пен шоғырлану арасындағы тепе-теңдікті сақтау өте маңызды. Мұғалімдер әдетте әрекеттестікті пайдалы арнада ұстау үшін белгілі ережелер белгілейді (мысалы, академиялық талқылау үшін нақты уақыт аралығын белгілеу, чаттағы сөйлесу әдебін қадағалау және т.б.).

Сондай-ақ, жеке шекара және құпиялылық мәселелері туындайды. Әрбір оқушы немесе олардың ата-анасы оқу әрекеттерінің жеке хат алмасу кеңістігіне енуін қолайлы көрмеуі мүмкін. Кейбір оқушылар жеке қалауы немесе ата-ана тыйымы бойынша әлеуметтік желідегі оқу топтарына қосылуға құлықсыз болады. Мысалы, Instagram немесе Facebook желілерін оқу үшін пайдалану бұл платформаларға кіруге рұқсаты жоқ оқушыларды шет қалдыруы мүмкін. Мұндай жағдайда балама ретінде білім беруге бағытталған арнайы не қорғалған платформаларды қолдану, немесе ата-ананың келісімін алып, қатыспай қалу мүмкіндігін (opt-out) ұсыну қарастырылады.

Тағы бір мәселе – барлық оқушының тең қатысуын қамтамасыз ету. Кез келген топтық чатта бірнеше белсенді оқушы басым сөйлесіп, ал тұйық оқушылар көлеңкеде қалып қоюы мүмкін. Мұғалімдер мұны шешу үшін сауалнама функциясын пайдаланады (онда әр оқушы жасырын дауыс бере алады) немесе чатта әртүрлі оқушыларды арнайы сөзге тартып отырады, бірақ бұл мұғалімнің белсенді бағыттауын талап етеді.

Өткен тәжірибелер көрсеткендей, тек заманауи қосымшаны қолдану қызығушылықты өздігінен автоматты түрде арттырмайды; мұнда ұсынылатын контент пен оны іске асыру стратегиясы шешуші рөл атқарады. Мессенджерді оқу құралы ретінде тиімді пайдалану үшін ол сыныптағы дәстүрлі оқытуды алмастырмай, толықтыруы тиіс. Мәселен,

сыныпта өтілген тақырып бойынша WhatsApp-та қысқа викторина өткізу сол тақырыпты бекітіп, оқуға қызық қосуы мүмкін, ал күрделі жаңа материалды тек чат арқылы түсіндіруге тырысу оқушыларды шатастыруы ықтимал. Тиімді тәжірибеде, әдетте, оқу мазмұнын әлеуметтік желіде қабылдауға ыңғайлы шағын қызықты бөліктерге бөліп (микро-оқыту), сол ақпаратты мессенджер арқылы ұсыну әдісі қолданылады.

Сонымен қатар, мұғалімдердің өздері де бұл технологияларды еркін меңгеруі қажет. Мұндай бастамалардың сәтті болуы көбіне ұстаздың мұқият жоспарлауына, мазмұнды шығармашылықпен дайындауына және белсенді жетекшілік етуіне байланысты. Кей жағдайда мұғалімдердің өзара тәжірибе алмасып, Instagram-дағы Stories бөлімінде қызықты сауалнама жасау немесе Telegram-да автоматтандырылған сұрақ-жауап ботын орнату сияқты мүмкіндіктерді пайдалану жөнінде бір-біріне кеңес беріп жүргені байқалады.

Ақырында, белгілі бір мәдени өзгеріс үрдісі де сезіледі: педагогтар қазіргі заманда ақпаратты жұрт дәл осылай қабылдайтынын және «мұны жақсы іске жарата білуді үйренуге тура келетінін» түсініп келеді. Білім беруде мессенджерлерді қолдануды құптау – мектеп қабырғасынан тыс жалғасатын, оқушыға бағытталған байланысы берік оқу үдерісіне көшу көріністерінің бірі, алайда ғылымға деген тұрақты қызығушылықты қалыптастыру үшін бұл құралдарды әлі де ойланып, мақсатты қолданған жөн.

Қорыта айтқанда, түрлі білім беру орталарындағы практикалық деректер заманауи мессенджерлер мен әлеуметтік медианы орта буын оқушыларының биологияға қызығушылығын арттыру үшін тиімді пайдалануға болатынын дәлелдейді. Оқушыларға түсінікті әрі ұнайтын форматта контент ұсыну – мейлі ол WhatsApp-та күн сайын жарияланатын қызықты дерек, Telegram-дағы интерактивті викторина немесе Instagram-дағы тартымды бейне болсын – мұғалімдерге биологияны бұрынғыдан қолжетімдірек әрі қызығырақ етуге мүмкіндік берді. Дәстүрлі оқытуды толықтырушы құрал ретінде қолданылған бұл әдістер оқушылардың пәнге белсенді қатысуын күшейтіп, ортақ оқу қауымдастығын қалыптастыруға және ғылыми пәндерді үйренуге деген мотивацияны арттыруға қабілетті екенін көрсетті

Дегенмен, мұндай тәсілдердің тиімділігін барынша арттыру үшін оларды мұқият жоспарлап жүзеге асыру қажет. Сәтті шыққан мысалдар көбіне тыңғылықты дайындықты, мазмұнды шығармашылықпен құрастыруды және мұғалімнің белсенді жетекшілік жасап отыруын қамтиды. Оқушылардың назарын тұрақтандыру, барлығын оқу үдерісіне қамту және құпиялылықты сақтау сияқты сын-тегеуріндерге көңіл бөліп, шешу өте маңызды. Белгілі ережелерді орнатып, оқушыға бағытталған интерактивті мазмұнға басымдық беру арқылы аталған кедергілерді азайтуға болады.

Жалпы алғанда, бұл қорытындылар білім беру технологиясының өзі бәрін шешпейтінін көрсетеді, бірақ ол педагогикалық мақсаттармен дұрыс үйлестірілсе, оқу ортасын әлдеқайда серпінді әрі тартымды ете алады. Оқушылар өмірінің ажырамас бөлшегіне айналған мессенджерлер мен әлеуметтік желілер күннен-күнге дамып отырған қазіргі кезеңде ұстаздардың биология тәрізді пәндерді оқыту әдістерін үнемі бейімдеп, жаңашылдық енгізуіне кең мүмкіндік бар. Алдағы уақытта осы тәсілдердің ұзақ мерзімді әсерін зерделеу бойынша құрылымдық зерттеулер жүргізу және мектептер мен мұғалімдер арасында озық тәжірибені бөлісу құнды болмақ. Ақырында, дәстүрлі оқытуды заманауи мессенджерлермен үйлестіру – цифрлық дәуір оқушыларының биологияға деген қызығушылығын оятып, оны тереңдетудің перспективалы жолдарының бірі болып табылады.

Әдебиеттер

1. Алмағамбетова А.М. Оқушылардың оқу мотивациясын арттырудағы цифрлық құралдардың рөлі // Білім беру технологиялары журналы. – 2022. – Т. 26. – №3. – 34 б.

2. Андреева С.А. Цифровая педагогика. – М.: Наука, 2021. – 239 б.

3. Петров И.И. Использование мессенджеров в обучении естественным наукам: дис. канд. пед. наук. – М.: МГУ, 2020. – 150 б.

4. Мұқанова Ж.Ғ. Әлеуметтік желілер арқылы оқушылардың пәнге қызығушылығын арттыру // Педагогика және инновация журналы. – 2023. – Т. 18. – №2. – 15-24 б.

СПЕЦКУРС «ЗЕЛЕНАЯ МАСТЕРСКАЯ» КАК ИНСТРУМЕНТ ПОВЫШЕНИЯ ВОВЛЕЧЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ В БИОЛОГИЮ

Д.Ж. Базарбаева, А.Ш. Губайдуллина
студенты Павлодарского педагогического университета им. Ә. Марғұлан, г. Павлодар,
научный руководитель: Г.Е. Асылбекова
кандидат биологических наук, доктор PhD, г. Павлодар

Аннотация: Статья посвящена разработке спецкурса «Зеленая мастерская» для вовлечения учащихся 6 класса в биологию. Анкетирование и анализ программ 5–6 классов помогли выбрать методики. Курс доказал эффективность в развитии исследовательских и практических навыков, обеспечивая плавный переход к изучению биологии через ботанику и прикладные методы обучения.

Ключевые слова: биология, ботаника, спецкурс, практические навыки, вовлеченность.

Abstract: The article is dedicated to the development of the «Green Workshop» special course to engage 6th-grade students in biology. A survey and an analysis of the 5th–6th grade curriculum helped determine effective methods. The course has proven benefi-

cial in developing research and practical skills, ensuring a smooth transition to studying biology through botany and applied learning.
Keywords: biology, botany, special course, practical skills, engagement.

Аннотация: Мақала 6-сынып оқушыларын биологияны зерттеуге белсенді тартуға арналған «Жасыл шеберхана» арнайы курсының әзірленуіне арналды. Сауалнама мен 5–6 сынып бағдарламасын талдау тиімді әдістерді анықтауға көмектесті. Курс зерттеу және практикалық дағдыларды дамытуда тиімділігін дәлелдеді, ботаника мен практикалық оқыту арқылы биологияны меңгеруге көмектеседі.
Кілт сөздер: биология, ботаника, арнайы курс, практикалық дағдылар, қызығушылық.

Адаптация школьников к новым учебным предметам требует творческого подхода и внедрения нестандартных решений. Биология, как одна из наиболее сложных, но увлекательных дисциплин, зачастую вызывает у учащихся трудности на начальном этапе изучения. Основные проблемы связаны с большим количеством новых терминов, сложностью восприятия материала и недостатком практического опыта. Для решения этих задач на разных этапах обучения используются специальные курсы, которые помогают учащимся преодолеть возникающие трудности. Такие курсы направлены на углубление знаний, развитие практических навыков и формирование интереса к предмету через использование прикладных методов обучения. Благодаря этим курсам школьники могут легче адаптироваться к изучению биологии, увидеть её практическую значимость и подготовиться к освоению более сложных тем в будущем [1].

Актуальность работы обусловлена необходимостью повышения интереса учащихся к биологии, формированием у них положительного отношения к предмету и углубленным изучением ботаники на этапе перехода из 6-го в 7-й класс. В современных условиях традиционное обучение не всегда способно обеспечить достаточный уровень вовлеченности школьников, особенно при изучении естественных наук. Спецкурс предоставляет уникальную возможность для решения этих проблем через использование прикладных методик. Практические занятия способствуют формированию устойчивого интереса у школьников, расширению их кругозора и подготовке к основному курсу биологии.

Целью работы является определение роли и значимости спецкурса как эффективного инструмента повышения вовлеченности учащихся в изучение биологии через углубление их интереса к ботанике, а также создание условий для успешного перехода к изучению основного курса биологии в 7 классе.

Естественнонаучное образование играет важнейшую роль в формировании у школьников интереса к биологии. Согласно современным стандартам Республики Казахстан, учащиеся среднего звена начинают изучать биологию через интегративный предмет «Естествознание» в 5-6

классах, а с 7 класса переходят к систематическому изучению биологии как отдельного предмета [2]. Это требует создания плавного перехода, который обеспечивается через школьные спецкурсы. С учётом этой потребности был разработан спецкурс «Зеленая мастерская», ориентированный на изучение ботаники. Его основной целью является углубление знаний учащихся 6 классов в области растительного мира и развитие практических навыков через исследовательскую и творческую деятельность [3, 4].

Для разработки тематического содержания спецкурса возникла потребность в изучении учебных программ, которые позволили определить уже освоенные учащимися знания. Учебные планы 5-6 классов по естествознанию предусматривают развитие у учащихся навыков наблюдения, анализа, проведения простых экспериментов [5]. Например:

• Изучение биологических процессов, таких как фотосинтез или транспирация.

• Проведение наблюдений за растениями в их естественной среде.

• Выполнение проектных работ, включающих работу с местной флорой.

Однако в школьной практике отмечается недостаток времени на углублённое освоение методик, таких как гербаризация или стабилизация растений. Спецкурс «Зелёная мастерская» восполняет этот пробел, предлагая учащимся освоить сложные прикладные аспекты ботаники через такие темы, как:

• Классификация растений.

• Изучение жизненных процессов растений.

• Основы гербаризации и стабилизации растений.

Содержание учебной программы «Естествознание» позволяет заложить фундамент для освоения ботаники:

• Раздел **«Процессы в живой и неживой природе»** предоставляет базовые знания о жизненных процессах растений.

• Раздел **«Экология и устойчивое развитие»** фокусируется на изучении экологических систем и взаимодействий в природе, что тесно связано с ботаникой.

Для выбора наиболее подходящих методик обучения и проведения занятий была проведена предварительная диагностика, целью которой являлось выявление уровня вовлечённости учащихся 6 класса в изучение ботаники. На диагностическом этапе проводилось анкетирование, включающее вопросы о предпочтительных формах проведения занятий, мотивационных факторах и интересах школьников. В исследовании приняли участие 30 учащихся 6 «Д» класса КГУ «Средняя общеобразовательная школа №29 г. Павлодар».

Результаты анкетирования подтверждают, что практико-ориентированные занятия вызывают у школьников значительно больший интерес, чем традиционные теоретические формы обучения (рис.1).

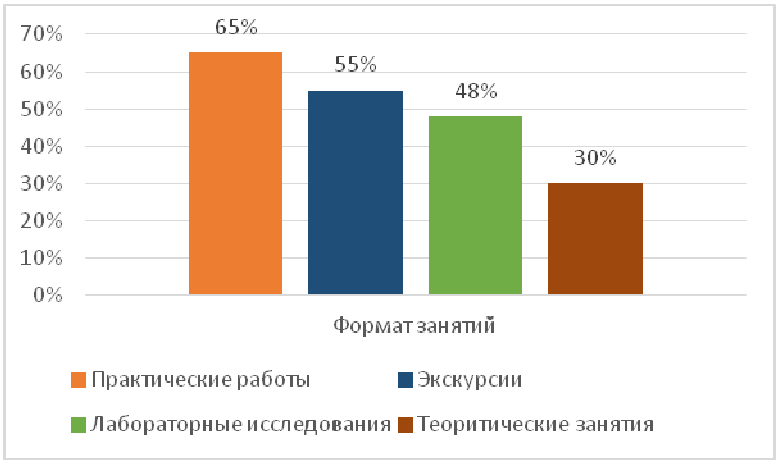

Рисунок 1. Интерес учащихся к разным видам занятий

Анализ данных, представленных на рисунке 1, показывает, что 65% всех ответов были отданы за практические занятия (работу с растениями, эксперименты, исследовательские работы). 55% ответов указывают на высокий интерес к экскурсиям, которые позволяют изучать ботанику в естественной среде. 48% ответов приходятся на лабораторные исследования, связанные с микроскопией и анализом растительных тканей. Теоретические занятия оказались наименее предпочтительными, получив только 30% ответов.

Помимо определения предпочтений учащихся в выборе формата занятий, была изучена их мотивация при изучении ботаники. Важно было выявить, какие факторы оказывают наибольшее влияние на вовлечённость школьников в образовательный процесс (рис 2.).

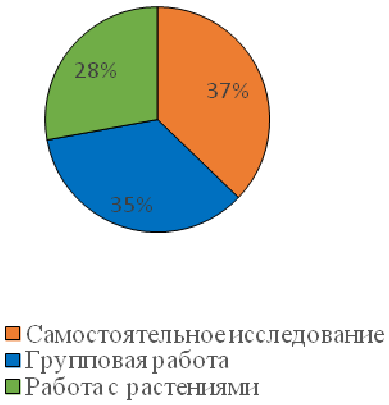

Рисунок 2. Мотивация учащихся при изучении ботаники

Анализ диаграммы показывает, что наибольшая мотивация у учащихся возникает при возможности самостоятельного исследования природы, этот вариант выбрали 16 ответов (37%). 15 ответов (35%) указывают на высокий интерес к работе в группе, что свидетельствует о важности совместного выполнения заданий и обсуждения результатов. 12 ответов (28%) приходятся на работу с растениями, что подтверждает

значимость практической деятельности. Это обосновывает необходимость включения в спецкурс исследовательских проектов, коллективных практических занятий и интерактивных форм работы, что позволит повысить мотивацию школьников и сделать изучение ботаники более увлекательным и продуктивным.

Дополнительно было проведено экспериментальное занятие по стабилизации растений и экскурсия, которые также показали высокий уровень вовлечённости учащихся. Школьники проявили интерес к практическим действиям с растительным материалом, активно задавали вопросы, участвовали в выполнении задания и демонстрировали высокую мотивацию.

В процессе анализа учебной программы и результатов анкетирования было выявлено, что учащиеся 6 класса проявляют высокий интерес к прикладным формам обучения. Согласно полученным данным, 65% школьников предпочитают практические и исследовательские занятия, что подчёркивает необходимость внедрения таких методов в образовательный процесс. Эти результаты стали основой для разработки спецкурса «Зеленая мастерская», направленной на развитие навыков работы с растительным материалом, исследовательских умений и творческого подхода к изучению ботаники.

Основная **цель курса** – развитие у школьников практических навыков работы с растениями, формирование целостного представления о строении и жизнедеятельности растительного мира, а также воспитание ответственного и бережного отношения к природе.

Для достижения поставленной цели спецкурс решает следующие **задачи**:

1. Сформировать у учащихся базовые знания по ботанике через изучение строения, жизнедеятельности и классификации растений.

2. Развить практические навыки работы с растительным материалом посредством обучения методам сбора, гербаризации, стабилизации и исследования растений.

3. Сформировать исследовательские умения через выполнение наблюдений, работу с микроскопом, ведение научных дневников и проведение простых экспериментов.

Формы и методы обучения в спецкурсе.

В рамках спецкурса используются разнообразные формы и методы обучения, способствующие формированию практических навыков и развитию исследовательской деятельности учащихся:

• Лабораторные и практические занятия, включающие работу с растительным материалом (гербаризация, стабилизация растений).

• Исследовательские проекты, направленные на формирование умений проводить наблюдения, анализировать результаты и делать выводы.

• Экскурсии, позволяющие изучать сезонные изменения в жизни растений и их приспособленность к различным условиям окружающей среды.

• Лекции и семинарские занятия, обеспечивающие теоретическую базу и обсуждение ключевых биологических вопросов.

• Использование цифровых лабораторий и интерактивных образовательных платформ (Edpuzzle, Worldwall), повышающих уровень вовлеченности учащихся и способствующих визуализации учебного материала.

• Групповая и индивидуальная работа, направленные на развитие коммуникативных навыков и самостоятельности учащихся.

С учётом анализа учебных программ, а также анкетирования был разработан спецкурс «Зелёная мастерская», ориентированный на учащихся 6 класса. Он представляет собой углублённое изучение ботаники с акцентом на практическую деятельность. Курс включает:

• изучение строения и жизнедеятельности растений;

• знакомство с классификацией и многообразием растений;

• проведение практических и лабораторных работ (исследование листьев, корней, семян, работа с микроскопом);

• гербаризацию и освоение методов стабилизации растений;

• полевые наблюдения и экскурсионную деятельность для изучения растений в разные сезоны.

Создание наглядных пособий через гербаризацию и стабилизацию растений.

Основы гербаризации и стабилизации растений являются важной частью спецкурса «Зеленая мастерская» и нацелены на создание долговечных и качественных наглядных пособий, которые облегчают учащимся изучение ботаники. Гербарии и стабилизированные растения позволяют школьникам визуально изучать структуру, морфологические особенности и видовые различия растений, делая изучение более наглядным и увлекательным.

Методы гербаризации

Для создания гербариев используются несколько методик, направленных на сохранение растительного материала [6]:

• ***Метод с использованием ПВА клея:*** растительные образцы приклеиваются к основе для обеспечения долговечности и сохранения формы.

• ***Покрытие мебельным полиролем:*** этот способ позволяет защитить поверхность растения и подчеркнуть его естественный цвет и текстуру.

• ***Метод высушивания и пришивания:*** высушенные растения закрепляются на основе с помощью нитей, что обеспечивает их долговечность и делает гербарии удобными для изучения.

Каждый из этих методов даёт возможность создать гербарии, которые будут эстетичными, долговечными и удобными для использования на уроках.

Технологии стабилизации растений

Для стабилизации растений выбираются определённые виды, которые лучше всего подходят для обработки. Этот процесс проводится с использованием методов, выведенных на личном опыте, включая подбор оптимальных концентраций глицерина и дистиллированной воды. Также применяются безопасные аптечные средства, не содержащие вредных веществ, что делает процесс безопасным для школьников.

Стабилизация помогает сохранять растения в их натуральной форме и цвете, создавая долговечные экспонаты, которые могут быть использованы в учебных целях и для создания декоративных композиций.

Роль экскурсий в процессе обучения

Экскурсии занимают центральное место в программе спецкурса, поскольку они способствуют повышению вовлеченности учащихся. Во время экскурсий школьники получают возможность наблюдать за сезонными изменениями в природе, что помогает им видеть на практике то, что они изучают в теории. Кроме того, экскурсии учат детей различать основные региональные виды деревьев, кустарников и трав, что формирует у них более глубокое понимание растительного мира.

Исследовательские проекты

В рамках курса предлагается выполнение исследовательских проектов, таких как:

• Сравнительное изучение региональной флоры, включая классификацию деревьев, кустарников и трав;

• Наблюдение за сезонными изменениями растений с ведением научного дневника.

Эти задания развивают аналитические способности школьников, учат их работать с данными и применять полученные знания на практике.

Создание декоративных композиций

Важным аспектом курса является творческая деятельность, связанная с флористическим дизайном. Учащиеся создают композиции из стабилизированных растений, которые могут использоваться для украшения учебного пространства, что придаёт их работе дополнительную ценность.

Оценка эффективности реализации спецкурса «Зеленая мастерская»

Для оценки эффективности внедрения спецкурса «Зеленая мастерская» были определены следующие критерии:

• Уровень вовлеченности учащихся в образовательный процесс.

• Сформированность практических навыков работы с растительным материалом (гербаризация, стабилизация).

• Умение школьников применять теоретические знания на практике.

• Развитие исследовательских и творческих способностей.

• Повышение мотивации к изучению биологии.

Методы оценки включали наблюдение за активностью учеников на занятиях, анализ выполненных практических заданий, анкетирование участников курса и итоговую защиту проектов. Особое внимание уделялось качеству созданных учащимися гербариев и стабилизированных композиций, а также их умению объяснять процессы, используемые при работе с растительным материалом.

Апробация элементов курса была проведена в рамках пилотной программы с участием 6 класса. Основное внимание уделялось таким видам деятельности, как:

• Практические занятия по гербаризации растений, где учащиеся осваивали различные методы работы с растительным материалом.

• Лабораторные эксперименты по стабилизации растений с применением разных концентраций глицерина и других компонентов.

• Экскурсионная деятельность, направленная на изучение сезонных изменений растений и знакомство с региональными видами флоры.

Результаты апробации показали, что учащиеся успешно осваивают предложенные методы, демонстрируют высокую мотивацию и активно включаются в исследовательскую деятельность. Гербарии, созданные участниками курса, получили высокую оценку педагогов за точность исполнения и аккуратность. Особо были отмечены творческие подходы школьников в оформлении стабилизированных композиций.

Перспективы дальнейшего развития и усовершенствования курса

В дальнейшем развитие спецкурса может быть направлено на следующие аспекты:

• Расширение тематического содержания курса за счет включения новых направлений, таких как изучение экосистем или биоразнообразия региона.

• Внедрение современных цифровых технологий, таких как виртуальные экскурсии или использование мобильных приложений для определения растений.

• Повышение взаимодействия с ботаническими садами, научными центрами и эколого-биологическими учреждениями для проведения совместных мероприятий.

• Организация выставок, где учащиеся смогут представлять свои проекты и достижения, мотивируя себя и других на дальнейшее изучение биологии.

Выводы

В результате разработки спецкурса «Зелёная мастерская» были определены и обоснованы подходы к формированию у учащихся среднего звена практических навыков и познавательного интереса через изучение

ботаники. Спецкурс ориентирован на использование прикладных методов обучения, включая гербаризацию, стабилизацию растений и экскурсионную деятельность, что способствует развитию исследовательских и творческих способностей школьников.

Основные выводы:

1. Спецкурс удовлетворяет потребность в плавной подготовке учащихся 6 класса к изучению биологии как отдельного предмета в 7 классе. Он учитывает возрастные и образовательные особенности школьников, развивая их интерес к ботанике через практическую деятельность;

2. Методы гербаризации и стабилизации растений позволяют создавать наглядные пособия, способствуют формированию исследовательских навыков и осознанию важности изучения природы;

3. Внедрение таких методов, как экскурсии и работа с растительным материалом, демонстрирует высокий уровень вовлечённости школьников, что подтверждено результатами анкетирования и наблюдений;

4. Спецкурс помогает формировать экологическое мышление, учит школьников основам научного подхода и развивает навыки анализа, сравнения и обработки данных.

5. Программа обладает высокой потенцией для дальнейшего расширения и апробации в образовательных учреждениях, предлагая универсальную модель применения прикладных аспектов ботаники.

Таким образом, спецкурс «Зелёная мастерская» представляет собой эффективный инструмент для интеграции теоретического и практического обучения, формируя у школьников навыки, необходимые для их образовательного и личностного развития. Его дальнейшее совершенствование и внедрение в школьную программу может стать важным шагом в модернизации естественнонаучного образования.

Литература

1. Заграничная Н.А., Паршутина Л.А. Методы формирования естественнонаучной грамотности учащихся основной школы: интегративный подход // Школьные технологии. – 2017. – №. 3. – С. 20-25.

2. Государственный общеобязательный стандарт среднего образования, утвержденный приказом Министра просвещения Республики Казахстан от 3 августа 2022 года № 348. [Электронный ресурс]. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031 (дата обращения: 04.10.2024)

3. Пентин А.Ю., Заграничная Н.А., Паршутина Л.А. Формирование и диагностика естественнонаучной грамотности: комплексные межпредметные задания с химической составляющей // Народное образование. 2017. №1-2 (1460).

4. О книге В.Г. Разумовского «Проблемы теории и практики школьного физического образования: избранные научные статьи» // Ценности и смыслы. 2016. №5 (45).

5. Государственный общеобязательный стандарт среднего образования Республики Казахстан. Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 26 сентября 2022 года № 467. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029767#z24218 (дата обращения: 31.11.2024).

6. Республиканское государственное предприятие «Павлодарский государственный педагогический университет». (2020). Способ быстрого изготовления гербария. Регистрационный номер патента: 2020/0131.1. Павлодар, Республика Казахстан.

IMPROVING EIGHTH GRADERS' KNOWLEDGE OF BIOLOGY IN ENGLISH USING A COMPETENCY-BASED APPROACH

L.D. Assylkhanova
student of Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar
scientific supervisor: D. K-K. Shakeneva
PhD, lecturer and researcher, Pavlodar

Annotation. A pedagogical experiment was conducted to enhance students' biology knowledge and motivation using innovative online resources. Special tasks were created on a website to reinforce the material. The study showed that online platforms improve education quality and student motivation, particularly among girls, leading to higher academic achievement.

Keywords: knowledge improvement, biology, english language, competency-based approach, educational strategies, student motivation, innovative resources.

Аннотация. Был проведен педагогический эксперимент с целью повышения уровня знаний и мотивации учащихся по биологии с использованием инновационных онлайн-ресурсов. Для закрепления материала на веб-сайте были созданы специальные задания. Исследование показало, что онлайн-платформы повышают качество образования и мотивацию учащихся, особенно среди девочек, что приводит к более высоким академическим достижениям.

Ключевые слова: повышение уровня знаний, биология, английский язык, компетентностный подход, образовательные стратегии, мотивация учащихся, инновационные ресурсы.

Аннотация. Инновациялық онлайн-ресурстарды пайдалана отырып, биология бойынша оқушылардың білім деңгейі мен уәждемесін арттыру мақсатында педагогикалық эксперимент жүргізілді. Материалды веб-сайтқа бекіту үшін арнайы тапсырмалар жасалды. Зерттеу көрсеткендей, онлайн платформалар оқушылардың, әсіресе қыздар арасында білім сапасы мен мотивациясын арттырады, бұл жоғары академиялық жетістіктерге әкеледі.

Түйінді сөздер: білім деңгейін арттыру, биология, ағылшын тілі, құзыреттілік тәсіл, білім беру стратегиялары, оқушыларды ынталандыру, инновациялық ресурстар.

Introduction. The competence approach in education is an alternative to traditional learning, which is aimed not only at acquiring knowledge, but also at applying it. In modern society, the main requirement is to train a competitive specialist who can effectively use knowledge and skills in various situations.

Competence is the ability to effectively apply knowledge, skills and experience to solve professional and life tasks. This approach becomes the basis of the Bologna Process and contributes to the development of critical thinking, adaptation and autonomy [1].

The researchers note that a competent person can not only acquire knowledge, but also analyze and put it into practice. In this regard, it is necessary to rethink the role of the teacher and teaching methods. An important task is not only to convey information, but also to form students ' ability to solve specific problems [2].

One of the key elements of the competence approach is the tasks for approval. They contribute not only to better assimilation of the material, but also to the development of such important skills as critical thinking, communication, teamwork. Tasks should be adapted to the individual needs and interests of students.

The assessment in this approach is much broader than traditional tests and exams. It includes formative assessment, self-assessment and mutual assessment, which helps to increase the reflection and motivation of students to learn.

Thus, the competence approach is aimed at self-development and professional growth of a person. The study of its mechanisms, including effective fixation tasks, is an important step in improving educational strategies and preparing students for Modern Life [3].

So, the purpose of this study is to develop a site with tasks for fixing the material in English and introduce it into the educational process, analyze the activity of students in the lesson, as well as contribute to the development of their practical skills within the framework of a competence approach.

Materials and methods. In the works of L. O. Filatova [4], the importance of the competence approach in the educational process is revealed. Competence includes not only intellectual aspects, but also skills, motivation, behavior and social factors. It implies the ability to apply knowledge and skills in a specific situation. Therefore, it is important to determine the basic skills of the student in the educational process [4].

The main task in the process of developing material and methods is to improve the process of consolidating knowledge in biology lessons.After the topic is explained, students need not only to learn new information, but also to learn how to apply it in practice. In psychology, this process is called «copying knowledge», that is, using previously acquired knowledge and skills in New conditions [5].

However, the quality of knowledge consolidation depends not only on the tasks, but also on the method of delivering the material. Therefore, we use the» LeT's Think Together « (Let's think) method, which contributes to the independent formulation of the topic by students. This approach increases interest in the subject and is the basis for successful assimilation of knowledge.

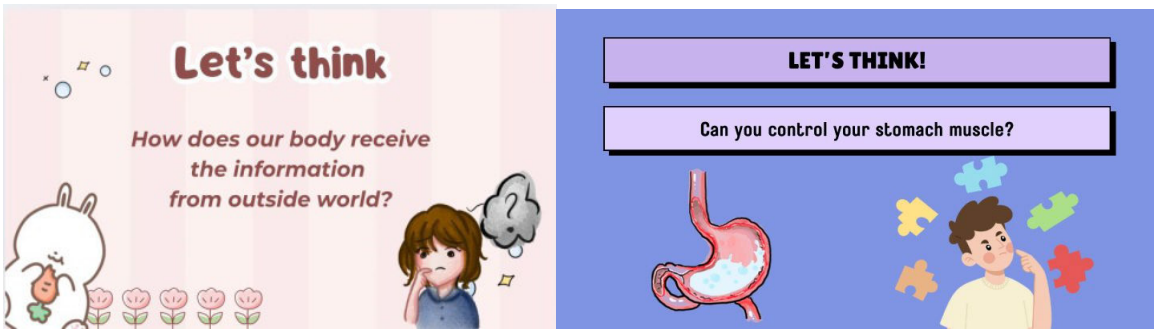

Figure 1.»Let's think» questions to find the topic at the beginning of the lesson

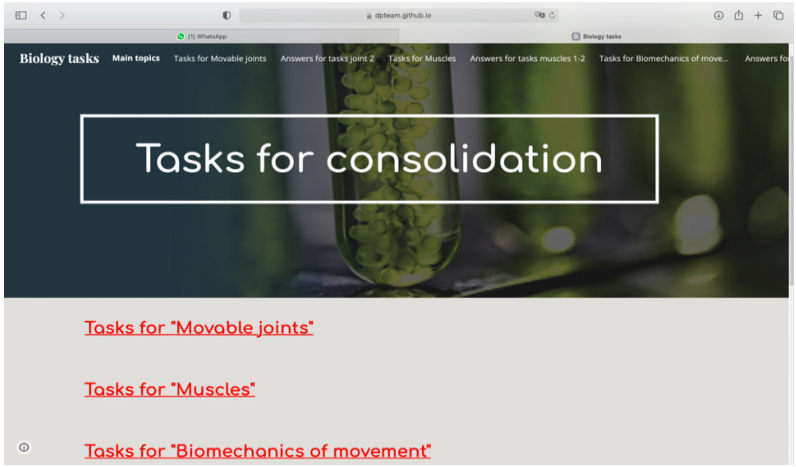
We have developed a new method of consolidating knowledge – a special website for students [6].

As part of the pedagogical study, an interactive platform was developed, covering the topics of the 3rd quarter of students of the 8th grade. The site contains various tasks for repeating and testing knowledge:

- Exercises – tasks of different levels for mastering the basic concepts.
- Self-analysis-preparation of a short report or presentation that helps to structure the knowledge of students.
- Kuises are small tests for self-examination.
- Compare facts-interactive tasks that connect terms and processes.

This platform promotes the development of analytical thinking, autonomy and self-presentation skills. The online platform can be used for self-preparation in the classroom (as a pair or group work) and at home. In the future, it is planned to expand the content, add new topics, integrate with game elements and other educational platforms.

The main feature of this method is the practical application of theory. Tasks for fixing will help to deeply understand the new material and apply it in practice.

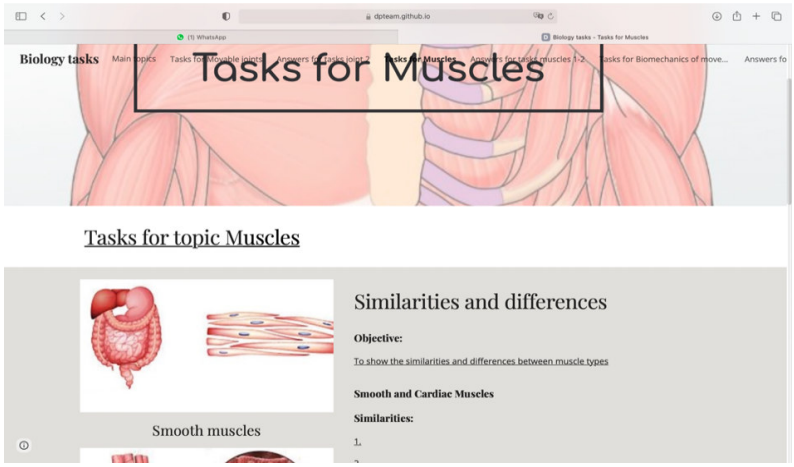

Figure 2.Online site-platform for approval tasks

Tasks for approval were included in the short-term plans of Class 8 «a», while in the Observer classes this method was not used.

Sample lesson: «receptor function»

- Methodological approach: students define the topic themselves (for example, using the «Rebus» method).
- Main part: practical tasks:
- Identification-the connection of receptors and senses.

– The» Jigsaw « method is the exchange of information between groups.

- Experimental work-study of the work of receptors (sight, hearing, taste, touch).

– The task of analysis is to discuss what would happen if there were no receptors.

- Conclusion: reflection and feedback through the «Apple tree» method.

The main feature of this method is the practical application of theory. Tasks for fixing will help to deeply understand the new material and apply it in practice.

In addition, at the end of the lesson, students memorize basic terms related to the topic in English. This encourages the development of bilingual proficiency and the study of Biology in English.

Terminology

back - арқа / задняя часть;
blindfold - көзін байлау / повязка на глаза;
to detect - табу / найти;
divider - циркуль;
dot - нүкте / точка;
fingertip - саусақ ұшы / кончик пальца;
moisture - ылғал / влажность;
palm - алақан / ладонь;
sensitivity - сезгіштік / чувствительность.

Terminology

accelerate - жеделдету / ускорение;
consequences - салдары / последствие;
curvature - қисықтық / искривление;
flatfeet - майтабан / плокостопие;
posture - денені түзу ұстау / осанка;
proper - дұрыс / правильный;
rehabilitation - оңалту / реабилитация;
to strain - керу / напрягать.

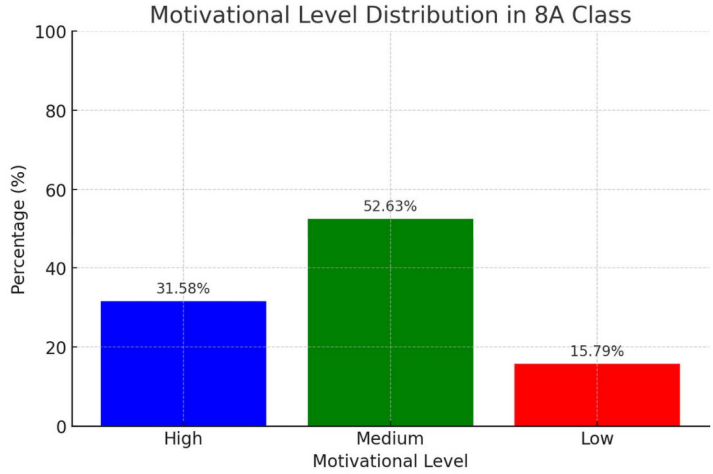
Figure 3. English terms on the topic at the end of the lesson

English terms for memorizing in each lesson are an important part of the consolidation tasks.

The integration of tasks in the new format and the English language will increase the interest of students, contribute to the formation of self-confidence and improve the quality of classes.

Research results. The transition to a new educational process has positively contributed to an increase in the quality of learning and activity of the research class. After the experiment, a survey was conducted to determine the motivation of students to learn.After applying the approval tasks, it was noted that students of grade 8 « A « showed a significant increase in interest in biology. According to the survey results, 15.79% showed low motivation, 52.63% showed moderate interest, and 31.58% showed high interest.

Graph 1. The level of motivation of students for biology lessons after applying tasks for approval

In the process of comparing the results of the study, the difference between the two stages was clearly visible.The introduction of the new method contributed to increasing the motivation and interest of Class 8 «a».Low-motivation students decreased by 31.58% to 15.8%, moderate students increased by 42.11% to 52.5%, and high-interest students increased by 26.32% to 52.5%.

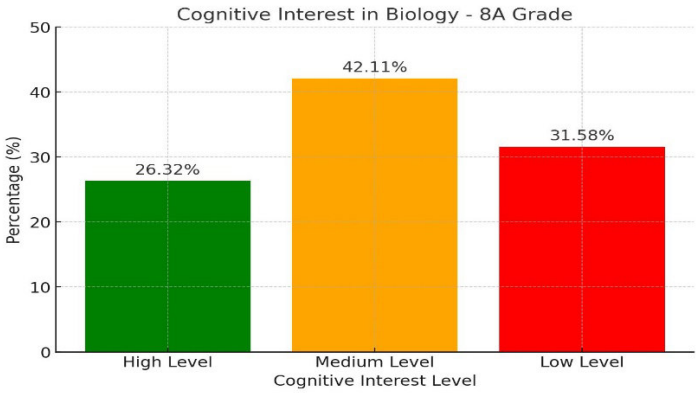
In addition, we compared the level of interest and activity in the subject before and after the pedagogical experiment in experimental classes 8 «A» and control classes 8 «b», 8 «C» and presented the results in the form of a table.

Table 1. The level of activity of 8 classes before and after the study

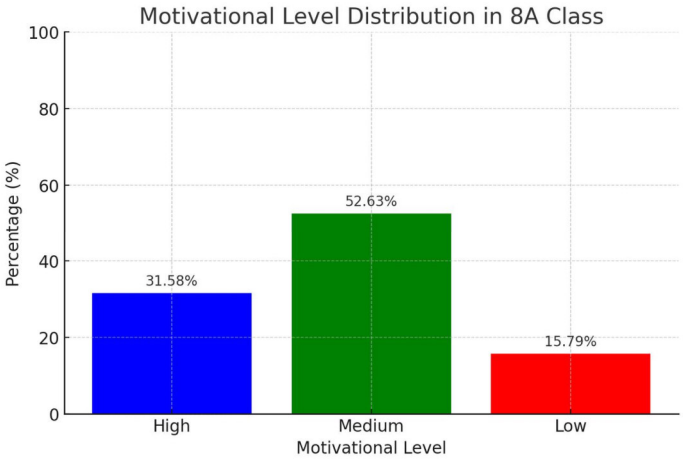
Grades	Activity level before the study		Activity level after the study	
	(+)	(-)	(+)	(-)
8 « B « control	64%	36%	65%	35%
8 « C « control	67%	33%	66%	34%
8 « A « experimental	59%	41%	78%	22%

Graph 2.Comparative characteristics of the level of motivation of students before and after the use of approval tasks

Before applying approval tasks:

After applying the fastening tasks:

Before the pedagogical experiment, interest in the subject in Class 8» B «was 61%, in Class 8» C «– 67%, and in experimental class 8» a « – lower, 59%. Lack of interest was 39%,33% and 41%, respectively.

After the experiment,interest in Class 8 «b» reached 63%, in Class 8 «C»-66%, and in experimental class 8 «A» increased significantly, rising to 78%. The lack of interest fell to 22%.

This indicates the effectiveness of the new method: not only the quality of knowledge has improved, but also psychological changes in students, activity, critical thinking, and coping skills.The introduction of a competency-based approach has made the educational process more productive.

Conclusion. In the modern educational process, the importance of cognitive interest is growing, which is closely related to the requirements of

updated educational standards. The use of a competency approach in biology has increased students ' motivation for the subject and allowed them to learn information more effectively.

The results of the conducted research of scientific work proved that this method contributes to improving the quality of training. The online platform, which included tasks for consolidation in English, made it easier for students to visually master the material. This approach helped to actively participate in the educational process, apply theoretical knowledge in practice and develop practical skills.

A comparative analysis showed that students who used online resources had higher results. They acquired better language skills and improved the ability to perceive information and make decisions. Thus, competence has proven the effectiveness of the study, practical application of the approach and the introduction of online resources.

List of sources used

1. Khachatryan E.V. Competence-based approach in education: Theoretical aspects/ Journal: Standards and Monitoring in Education, vol. 3 No. 5, 2015. – 35-41 b.

2. Medintseva I.P. Pedagogical mastery: Materials of the II International Scientific Conference (Moscow, December 2012)/ Moscow: Bukivedi, 2012. – 7 b.

3. Ragozina G.A. The importance of the competence paradigm in education. – 2014. – 8 b.

4. Filatova L.O. Competence-based approach to the construction of learning content as a factor in the development of continuity of school and university education. / Will add. education. – 2012. – No. 7. – 186 b.

5. https://infolesson.kz/formy_i_metody_zakrepleniya_znaniy_umeniy_i_navykov_uchaschihsya_na_urokah_biologii-391511.htm

6. https://dpteam.github.io/biologytasks/index.html?authuser=0

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ ВОВЛЕЧЕНИЕ В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПО ИЗУЧЕНИЮ АНОМАЛИЙ ПЫЛЬЦЫ СОСНЫ ОБЫКНОВЕННОЙ (PINUS SYLVESTRIS L.)

А.Ш. Губайдуллина, Д.Ж. Базарбаева
студенты Павлодарского педагогического университета им. Ә. Марғұлан, г. Павлодар,
научный руководитель: Г.Е. Асылбекова
кандидат биологических наук, доктор PhD, г. Павлодар

Аннотация: Статья посвящена формированию экологической грамотности и осознанности учащихся через исследовательскую деятельность. Исследование показало, что изучение пыльцы Сосны обыкновенной (Pinus sylvestris L.) методом биоиндикации способствует повышению экологической осознанности школьников. Сравнительный анализ двух групп продемонстрировал эффективность исследовательского подхода в экологическом образовании.

Ключевые слова: экологическая грамотность, экологическая осознанность, биоиндикация, пыльца, исследовательская деятельность.

Abstract: The article is devoted to the formation of environmental literacy and awareness of students through research activities. The study showed that studying pine pollen by bioindication helps to increase environmental awareness of schoolchildren. A comparative analysis of the two groups demonstrated the effectiveness of the research approach in environmental education.
Keywords: environmental literacy, environmental awareness, bioindication, pollen, research activity.

Аннотация: Мақала зерттеу қызметі арқылы оқушылардың экологиялық сауаттылығы мен хабардарлығын қалыптастыруға арналған. Зерттеу көрсеткендей, биоиндикация әдісімен қарағай тозаңын зерттеу мектеп оқушыларының экологиялық санасын арттыруға көмектеседі. Екі топтың салыстырмалы талдауы экологиялық білім берудегі зерттеу тәсілінің тиімділігін көрсетті.
Түйінді сөздер: экологиялық сауаттылық, экологиялық зейін, биоиндикация, тозаң, зерттеу қызметі.

В условиях информационного общества и высоких темпов научно-технического прогресса особенно важной становится способность к самообразованию, критическому мышлению и исследовательской деятельности. Именно эти навыки позволяют учащимся не только овладевать знаниями, но и применять их на практике, находить новые решения, анализировать данные и оценивать их достоверность. В связи с этим проблема развития исследовательских умений у школьников приобретает особую актуальность [1].

Современные образовательные стандарты требуют формирования у школьников экологической грамотности, особенно в условиях усиливающегося антропогенного воздействия. Однако традиционные методы обучения не всегда способствуют развитию критического мышления и умений применять знания на практике. Вовлечение учащихся в исследовательскую деятельность, связанную с изучением экологических проблем, помогает повысить их познавательный интерес, сформировать ответственное отношение к природе и подготовить к принятию осознанных решений в сфере охраны окружающей среды.

Цель данной работы – оценить влияние исследовательской деятельности учащихся на формирование экологической грамотности через изучение аномалий пыльцы Сосны обыкновенной (Pinus sylvestris L.).

Опираясь на работы Выготского Л. С., мы пришли к выводам, что развитие представляет собой не просто изменение, а появление чего-то нового, что и определяет каждую возрастную стадию [2]. Анализ работ Выготского Л. С., Фрумина И. Д., Эльконина Б. Д., Зимней И. А. и др., привел нас к пониманию того, основные типы ведущей деятельности зачастую разделяются на три возрастные группы: младший (6-11 лет),

средний (11-14 лет) и старший (15-18 лет) школьный возраст. Учебная деятельность, как вид ведущей деятельности, характерен для детей младшего школьного возраста от 6 до 11 лет. В подростковом возрасте от 11 до 15 лет большую роль в развитии играет общение и социальное взаимодействие. Основное по объему место в жизни подростка принадлежит учебной деятельности, однако по сравнению с младшим школьным возрастом учебная деятельность подростка существенно меняется. В старшем школьном возрасте (15-18 лет) ведущей становится учебно-профессиональная деятельность, которая связана с подготовкой подростков к дальнейшему обучению и профессиональной жизни [3,4].

Проанализировав полученные данные, мы выявили, что для вовлечения в исследовательскую деятельность подходит средняя возрастная группа, 7-8 класс. Выбор данной возрастной группы обусловлен несколькими факторами. Во-первых, в этом возрасте школьники уже обладают базовыми знаниями о строении растений, их размножении и роли в экосистемах, что позволяет им осмысленно проводить наблюдения и анализировать полученные результаты. Кроме того, у учащихся 7-го класса (13-14 лет) начинает активно формироваться познавательный интерес к исследовательской деятельности, что делает участие в практической работе не только полезным, но и мотивирующим фактором. Этот процесс играет ключевую роль в подготовке учащихся к более детальному изучению предмета в старших классах.

В качестве объекта для исследовательской деятельности была выбрана пыльца Сосны обыкновенной (*Pinus sylvestris L.*), одного из преобладающих хвойных видов в Павлодарском регионе. В ботанических садах области также культивируются различные виды хвойных, однако сосна отличается широкой распространенностью и доступностью для сбора пыльцы. Это ветроопыляемое, однодомное дерево, у которого на одном растении формируются как мужские, так и женские шишки. Основной период пыления приходится на конец мая – начало июня, когда концентрация пыльцы в воздухе достигает максимума, варьируя от 292 до 630 зерен на кубометр [5].

Использование живых организмов для оценки состояния окружающей среды имеет глубокие исторические корни. Еще в античности ученые Древнего Рима и Греции отмечали способность некоторых видов растений и животных реагировать на изменения природных условий. В дальнейшем идеи биоиндикации развивались в трудах М.В. Ломоносова и Н.Н. Радищева, которые описывали растения-индикаторы, отражающие особенности почвенного состава, горных пород и подземных вод.

В последние годы растет интерес к изучению процессов микроспорогенеза у хвойных растений в условиях антропогенного воздействия. Исследования показывают, что промышленное загрязнение

может вызывать различные патологические изменения в развитии пыльцы хвойных деревьев, влияя на морфологические и физиологические характеристики мужской генеративной системы. Эти изменения делают пыльцу ценным объектом биоиндикационных исследований, позволяя оценивать экологическое состояние экосистем на основе ее структурных особенностей [6].

Экспериментальная часть педагогического исследования проводилась на базе 7 «В» и 7 «Г» классов КГУ «Средняя общеобразовательная школа №29 города Павлодара» в период февраль-март 2025 года. Работа проходила в рамках спецкурса «Мир естественной науки», который направлен на углубленное изучение естественно-научных дисциплин и развитие исследовательских навыков у школьников. Основными этапами нашей экспериментальной работы, направленной на формирование экологической грамотности в рамках исследовательской деятельности стали *подготовительно-оценочный, практический и аналитический этапы.*

На *первом, подготовительно-оценочном этапе*, мы столкнулись с преобладанием традиционных методов в процессе обучения таких как групповые работы, выполнение рефератов, создание постеров и других иллюстративных материалов, которые не способствовали активному вовлечению учащихся в самостоятельное исследование и глубокое усвоение материала. Эти подходы, в свою очередь, ограничивали возможности для формирования навыков самостоятельного поиска и применения знаний, а также не способствовали развитию у школьников критического мышления и практической активности. Был разработан план дальнейшей работы, а также проведена начальная диагностика уровня экологической компетентности и ответственности учащихся. Это позволило рассчитать процентное соотношение учащихся с высоким, средним и низким уровнем экологической грамотности (табл. 1).

Таблица 1. Уровень экологической компетентности учащихся на начальном этапе исследования

Класс	Общее количество учащихся	Количество уч-ся с низким уровнем (%)	Количество уч-ся со средним уровнем (%)	Количество уч-ся с высоким уровнем (%)
7 «В»	19	3 (15,8)	11 (57,9)	5 (26,3)
7 «Г»	20	2 (10)	12 (60)	6 (30)

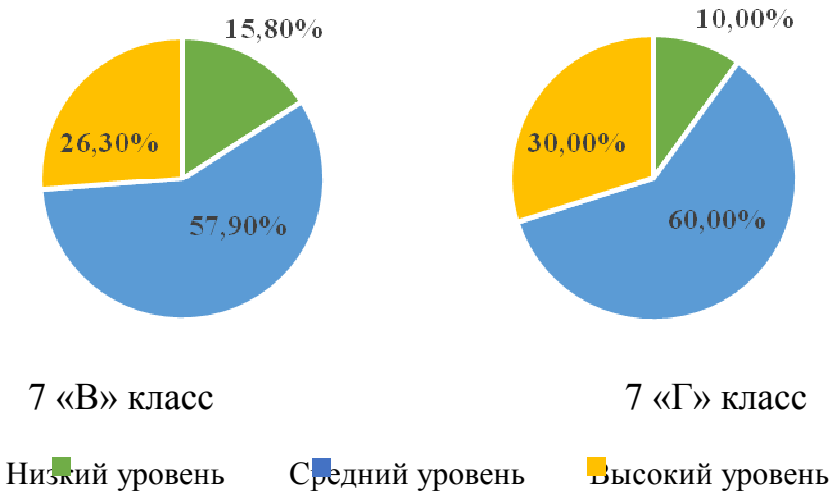

Рисунок 1. Уровень экологической грамотности учащихся на начальном этапе исследования

Из таблицы 1 и рисунка 1 следует, что наибольшая доля учащихся с низким уровнем экологической компетентности зафиксирована в 7 «В» классе и составляет 15,8%. Однако в целом по данному классу преобладает средний уровень – 57,9%. В 7 «Г» классе наблюдается большее количество учащихся с высоким уровнем экологической компетентности – 30%, что превышает аналогичный показатель в 7 «В» классе (26,3%). Так как экологическая компетентность преимущественно отражает уровень теоретической осведомлённости учащихся о принципах функционирования экологических систем, преобладание среднего уровня в обеих группах представляется ожидаемым. Это может свидетельствовать о наличии у большинства школьников базовых знаний в области экологии, полученных в рамках учебной программы.

Аналогичные расчеты проведены для параметра экологической ответственности (табл. 2).

Таблица 2. Уровень экологической ответственности на начальном этапе исследования

Класс	Общее количество учащихся	Количество уч-ся с низким уровнем (%)	Количество уч-ся со средним уровнем (%)	Количество уч-ся с высоким уровнем (%)
7 «В»	19	5 (26,3)	13 (68,4)	1 (5,3)
7 «Г»	20	4 (20)	14 (70)	2 (10)

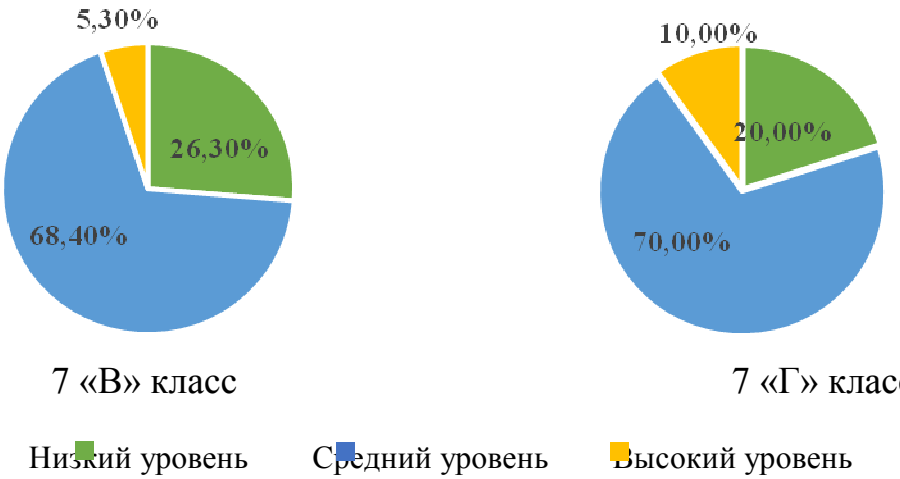

Рисунок 2. Уровень экологической ответственности учащихся на начальном этапе исследования

Анализ данных таблицы 2 и рисунка 2 показал, что по уровню экологической ответственности более благоприятные результаты продемонстрировал 7 «Г» класс: доля учащихся с низким уровнем ответственности составила 20%, что на 6,3% ниже, чем в 7 «В» классе. При этом в обеих группах наблюдается тенденция снижения доли учащихся с высоким уровнем экологической ответственности по сравнению с уровнем экологической компетентности – в 7 «В» классе данный показатель составляет лишь 5,3%, а в 7 «Г» – 10%.

Эти данные могут свидетельствовать о том, что даже при наличии теоретических знаний в области экологии, сформированное ответственное поведение в повседневной жизни остаётся на недостаточном уровне.

Достижение целей первого этапа позволило нам перейти ко *второму (практическому) этапу* по вовлечению учащихся в исследовательскую деятельность с целью формирования экологической грамотности. Следует отметить, что 7 «В» класс был определён в качестве контрольной группы, в то время как 7 «Г» класс выступал в роли экспериментальной.

На первом этапе учащиеся были вовлечены в обсуждение актуальных экологических проблем, таких как загрязнение воздуха, воды, почвы и его влияние на живые организмы. Особое внимание уделялось антропогенному воздействию на природу и необходимости формирования экологически ответственного поведения. В рамках этого этапа учащиеся также познакомились с понятием биоиндикации как метода оценки состояния окружающей среды по реакции живых организмов, а также изучили основы палиноиндикации.

Второй этап был посвящён непосредственной исследовательской деятельности, в ходе которой учащиеся проводили микроскопическое изучение пыльцы Сосны обыкновенной (*Pinus sylvestris L.)*, собранной с различных участков г.Павлодар, отличающихся по степени антропогенного воздействия. Учащиеся осваивали методику приготовления вре-

менных микропрепаратов, методы окрашивания и критерии выявления аномалий пыльцы. Полученные данные были подвергнуты статистическому анализу.

На завершающем этапе работы учащиеся совместно обсудили результаты исследования, сделав выводы о влиянии состояния окружающей среды на развитие растений. Анализ биоиндикационных данных послужил отправной точкой для более широкого обсуждения – как экологические изменения затрагивают животных и человека, нарушая целостность экосистем. В рамках рефлексивного блока учащиеся сформулировали предложения по улучшению экологической ситуации и обсудили, какие шаги каждый человек может предпринять на индивидуальном уровне.

В то же время, **в контрольной группе (7 «В» класс)** обучение проводилось в соответствии с **традиционными методами преподавания**, без включения учащихся в практическую исследовательскую деятельность. Занятия были организованы в соответствии с программой курса по биологии и экологии и включали лекции, фронтальные обсуждения и групповые творческие задания. Для вовлечения учащихся были использованы также различные методы активного обучения, такие как дебаты, создание плакатов, решение кроссвордов и просмотр видеороликов. Эти подходы способствовали улучшению понимания экологических проблем, но не включали практическую исследовательскую деятельность.

Учащиеся знакомились с теоретическими аспектами экологии, такими как структура экосистем, виды загрязнений, последствия антропогенной деятельности, способы охраны природы и сохранения биоразнообразия. Обучение в контрольной группе не предусматривало практических занятий или использования исследовательских методов, таких как микроскопия или работа с биологическими образцами. Тем не менее, несмотря на отсутствие практической части, в контрольной группе также обсуждались **вопросы влияния человеческой деятельности на природу и методы охраны окружающей среды,** но обучающиеся не вовлекались в анализ и непосредственное изучение реальных экологических объектов.

На *третьем, аналитическом этапе* педагогического эксперимента была проведена контрольная диагностика уровня экологической компетентности (табл. 3) и ответственности (табл. 4)

Из данных таблицы 3 и 4 видно, что количество учащихся с низким уровнем экологической осознанности по-прежнему преобладает в группе 7 «В» класса (табл. 4). Однако, по показателям экологической компетентности лучшие результаты показала группа 7 «В» класса (табл. 3). Для наблюдения за динамикой изменения результатов начального и контрольного анкетирования рассмотрим рисунок 3, который иллюстрирует

изменения в уровне экологической грамотности в обоих классах на протяжении эксперимента.

Таблица 3. Уровень экологической компетентности на аналитическом этапе исследования

Класс	Общее количество учащихся	Количество уч-ся с низким уровнем (%)	Количество уч-ся со средним уровнем (%)	Количество уч-ся с высоким уровнем (%)
7 «В»	19	1 (5,3)	10 (52,6)	8 (42,1)
7 «Г»	20	0 (0)	12 (60)	8 (40)

Таблица 4. Уровень экологической ответственности на аналитическом этапе исследования

Класс	Общее количество учащихся	Количество уч-ся с низким уровнем (%)	Количество уч-ся со средним уровнем (%)	Количество уч-ся с высоким уровнем (%)
7 «В»	19	3 (15,8)	14 (73,7)	2 (10,5)
7 «Г»	20	1 (5)	13 (65)	6 (30)

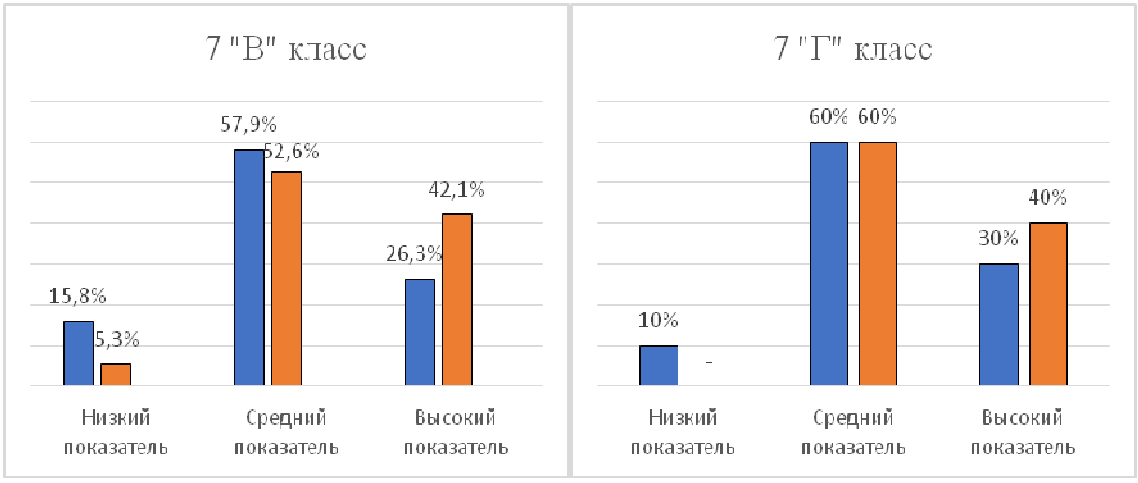

Рисунок 3. Динамика изменения уровня экологической компетентности

Из диаграммы (рис. 3) видно, что в контрольной группе заметно увеличился процент учащихся с высоким уровнем знаний (на 15,8%) по сравнению с экспериментальной группой (на 10%). Таким образом можно утверждать, что теоретическая база лучше усвоилась при традиционных и активных методах обучения.

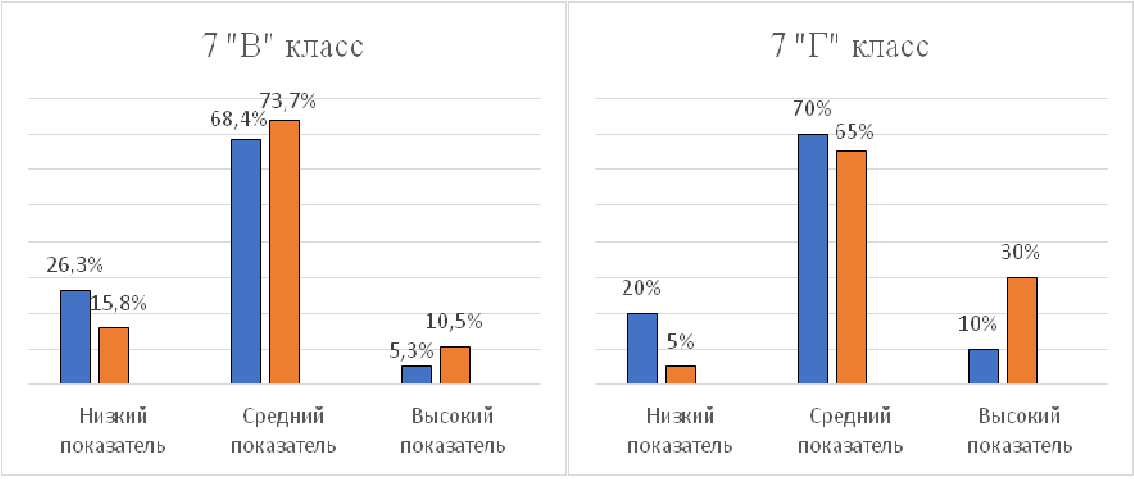

Рисунок 4. Динамика изменения уровня экологической ответственности

Анализируя данные диаграммы (рис. 4), мы выявили, что процент учащихся с высокими показателями значительно вырос в экспериментальной группе (на 20%), по сравнению с контрольной (на 5,2%). Это говорит о том, что включение исследовательской деятельности в образовательный процесс положительно повлияло на формирование экологического самосознания учащихся. Работа с реальными биоиндикаторами, в частности с пыльцой Сосны обыкновенной (Pinus sylvestris L.), способствовала более глубокому осмыслению взаимосвязи между состоянием окружающей среды и жизнедеятельностью человека, а также оказала влияние на ценностно-поведенческий компонент экологической ответственности.

Выводы.

В результате проведённого исследования была подтверждена гипотеза о том, что целенаправленное вовлечение учащихся в исследовательскую деятельность на основе анализа пыльцы Сосны обыкновенной (Pinus sylvestris L.) способствует формированию элементов экологической грамотности. Учащиеся освоили методы биологического анализа, научились работать с микроскопом и выявлять признаки антропогенного воздействия на природу.

Полученные данные позволяют сделать вывод о высокой эффективности практико-ориентированного подхода в обучении биологии. Методика может быть рекомендована для внедрения в курс природоведения и биологии основной школы, особенно в контексте экологического образования и воспитания.

Перспективой дальнейшей работы является расширение исследуемых объектов и вовлечение учащихся в мониторинг состояния окружающей среды с последующей разработкой предложений по её охране.

Литература

1. Семенова Н.А. Формирование исследовательских умений младших школьников // Дисс. канд. пед. наук, Томск. – 2007.

2. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. – Эксмо, 2003.

3. Фрумин И.Д., Эльконин Б.Д. Образовательное пространство как пространство развития («школа взросления») //Вопросы психологии. – 1993. – Т. 19. – №. 93. – С. 24-32.

4. Зимняя И.А. Учебная деятельность–специфический вид деятельности // Инновационные проекты и программы в образовании. – 2009. – №. 6. – С. 3-13.

5. Mollaeva M.Z., Tembotova F.A. The pollen quality and anomalies of the Scots Pine in the Central Caucasus //Biology Bulletin. – 2022. – Т. 49. – №. 3. – С. 169-174.

6. Рышкель О.С., Глинская Н.А., Сильченко Е.С. Сравнительный анализ состояния хвои сосны для определения чистоты атмосферного воздуха города Минска и города Пинска //Веснік Палескага дзяржаўнага універсітэта. Серыя прыродазнаўчых навук. – 2023. – №. 2. – С. 17-24.

ВИЗУАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ

И.В. Жунусов

студент высшей школы естествознания Павлодарского педагогического университета им. Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

научный руководитель: Т.В. Гаврилова

магистр биологии, старший преподаватель Высшей школы естествознания Павлодарского педагогического университета им. Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

Аннотация: В статье оценена дидактическая значимость визуальных средств обучения в биологии (7–9 классы). Проанализированы особенности распределения наглядных графических средств обучения. Выявлен дисбаланс и несоответствие современным требованиям, что подчёркивает необходимость создания эффективных визуальных материалов для повышения качества и мотивации обучения.

Ключевые слова: графические средства обучения, визуализация, анализ, учебник, наглядность.

Annotation: The article evaluates the didactic significance of visual learning tools in biology (grades 7-9). The features of the distribution of visual graphical learning tools are analyzed. An imbalance and inconsistency with modern requirements have been identified, which underlines the need to create effective visual materials to improve the quality and motivation of learning.

Keywords: graphical learning tools, visualization, analysis, textbook, visual aid.

Аннотация: Мақалада биологиядағы визуалды оқыту құралдарының дидактикалық маңыздылығы бағаланады (7-9 сыныптар). Көрнекі графикалық оқыту құралдарын бөлу ерекшеліктері талданады. Теңгерімсіздік пен заманауи талаптарға сәйкессіздік анықталды, бұл оқытудың сапасы мен мотивациясын арттыру үшін тиімді көрнекі материалдарды жасау қажеттілігін көрсетеді.

Кілт сөздер: графикалық оқыту құралдары, талдау, оқулық, көрнекілік.

Визуальные средства обучения играют ключевую роль в образовании, особенно в изучении биологии [1]. Они помогают сделать сложные концепции более доступными и запоминающимися [2]. Концепции, которые требуют внимательного подхода и глубокого осмысления, и образного представления, часто оказываются трудными для восприятия учащимися без использования дополнительных средств, способных упростить подачу материала, сделать его более наглядным. На фоне современного информационного общества, где визуальные медиа занимают центральное место, использование таких средств обучения становится все более актуальным [3]. Так же визуальные средства обучения оказываются незаменимыми инструментами, способствующими более глубокому и легкому усвоению биологических понятий, повышению мотивации и интереса к изучаемой дисциплине [4].

В данной работе проведен анализ учебников по биологии под авторством Соловьева А., Ибраимова Б., Алина Ж., с целью выявления особенностей распределения наглядных графических средств обучения. В качестве объектов анализа рассматривались таблицы, схемы и иллюстрации, представленные в учебниках 7-9 классов по темам, изучаемым в третьей четверти. Школьный учебник был выбран для анализа визуальных средств обучения, поскольку он является основным и ведущим источником знаний, систематически излагающим основы биологии [5]. Он отвечает целям и задачам обучения, развивая у учащихся способности к осмыслению и усвоению материала, что особенно важно для всех школьников. Учебник не только является важным источником информации, но и одним из главных средств обучения, с помощью которых организуется процесс познания [6]. Однако недостаток качественных материалов визуализации биологических процессов и явлений приводит к тому, что учителя тратят время и силы на поиск дополнительных дидактических ресурсов, а это снижает их эффективность и отвлекает от учебного процесса. Так же проведен сравнительный анализ визуальных средств обучения в учебниках биологии в рамках тем по разделу «Организмы и окружающая среда». Данный раздел был выбран для анализа в качестве примера, поскольку включает в себя важные разделы:

7 класс

- 7.3 A Выделение
- 7.3 B Движение
- 7.3 C Координация и регуляция

8 класс

- 8.3 A Выделение
- 8.3 B Движение

- 8.3 C Биофизика
- 8.3 D Координация и регуляция

9 класс

- 9.3 A Движение
- 9.3 B Молекулярная биология и биохимия
- 9.3 C Клеточный цикл
- 9.3 D Закономерности наследственности и изменчивости
- 9.3 E Микробиология и биотехнология

Анализ учебников 7-9 классов показывает разнообразное распределение визуальных средств обучения и представлен в таблицах 1-3. Наибольшее количество рисунков, схем, таблиц в 7 классе сосредоточено в 3 разделе «7.3 C Координация и регуляция». Раздел 2 «7.3 B Движение» содержит наибольшее количество фото, но минимальное количество схем и графиков. Рисунки и схемы играют важную роль в визуализации биологических процессов, в то время как графики и таблицы в основном используются в разделе 3, где присутствует необходимость обработки и представления данных. Рисунки занимают основное место в программе. Наибольшее количество рисунков в 3 разделе, что может указывать на детальную иллюстрацию теоретического материала (табл.1).

Таблица 1- Анализ наглядных средств обучения учебника за 7 класс, 3 четверть

Раздел, №	**Фото, шт.**	**Схемы, шт.**	**Рисунки, шт.**	**Графики, шт.**	**Таблицы, шт.**
1	2	1	5	-	-
2	4	-	6	-	-
3	1	4	15	1	4
Итого	7	5	21	1	4

Наибольшее количество наглядных средств приходится на рисунки (55,2 % всех элементов), что указывает на акцент в учебнике на иллюстративный визуальный материал (рис.1).Фото и схемы используются реже (18,4 % и 13,2 % соответственно), но их наличие дополняет восприятие материала. Графики встречаются крайне редко (2,6 %), что может свидетельствовать о недостаточном внимании к развитию навыков анализа данных у учащихся. Таблицы представлены умеренно (10,5 %) и выполняют функцию структурирования информации, рисунок 1.

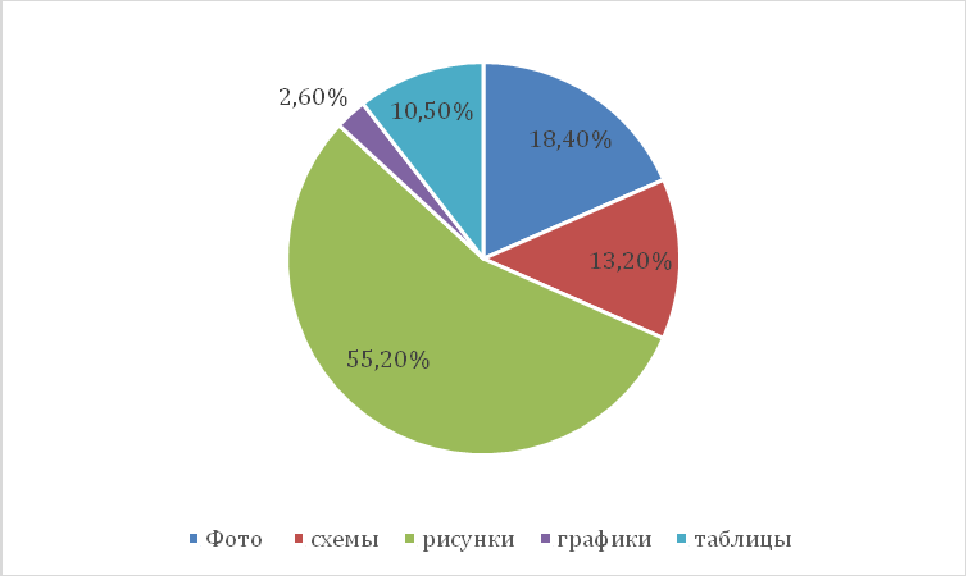

Рисунок 1 – Распределение наглядных графических средств обучения (7 класс, 3 четверть). **Проценты рассчитаны от общей суммы всех элементов.*

Раздел 3 отличается наибольшим разнообразием и числом всех наглядных средств: здесь сконцентрировано больше рисунков, схем и все графики и таблицы.

Рисунки – основной визуальный материал в учебниках биологии и в 8 классе. Их наибольшее количество во 2 разделе «8.3 В Движение. Биофизика» свидетельствует о важности иллюстраций для объяснения биологических процессов, структур и явлений в этом разделе. Схемы присутствуют только во 2 разделе, что предполагает использование схем для объяснения более сложных процессов или структуры. Фото используются только в 3 разделе «8.3 С Координация и регуляция», для демонстрации реальных объектов (демонстрируется фотография глаза) или живых существ (табл.2).

Таблица 2- Анализ наглядных средств обучения учебника за 8 класс, 3 четверть

Раздел, №	**Фото, шт.**	**Схемы, шт.**	**Рисунки, шт.**	**Графики, шт.**	**Таблицы, шт.**
1	-	-	4	-	-
2	-	3	19	-	-
3	2	-	10	-	-
Итого	2	3	33	-	-

Рисунки составляют почти 86,8 % всех графических средств (рис.2). Учебник фактически строится на иллюстративной наглядности.

Фото и схемы применяются крайне ограниченно (5,3 % и 7,9 % соответственно). Графики и таблицы отсутствуют вообще (0 %), что указывает на полное отсутствие материалов для развития аналитических навыков учащихся, рисунок 2.

Рисунок 2 – Распределение наглядных графических средств обучения (8 класс, 3 четверть). **Проценты рассчитаны от общей суммы всех элементов*

Раздел 2 отличается наибольшим числом схем и рисунков, что делает его более насыщенным в плане наглядности. Раздел 3 содержит немного фото и рисунков, схем нет. В учебнике для 9 класса активно используются схемы и таблицы, а также делается акцент на рисунках в 4 разделе «9.3 Е Микробиология и биотехнология». В целом, основное внимание уделяется визуализации данных и процессов, что позволяет учащимся легче воспринимать и усваивать информацию. Графики и диаграммы используются реже, но при этом играют важную роль в визуализации количественных данных, что характерно для более сложных тем курса (табл. 3).

Таблица 3 – Анализ наглядных средств обучения учебника за 8 класс, 3 четверть

Раздел, №	**Фото, шт.**	**Схемы, шт.**	**Рисунки, шт.**	**Графики, шт.**	**Таблицы, шт.**	**Диаграммы, шт.**
1	-	-	1	-	2	-
2	-	4	2	-	-	-
3	1	6	1	1	2	1
4	-	7	8	-	19	-
Итого	1	17	12	1	23	1

Предоставленные данные демонстрируют значительную диспропорцию в использовании графических средств между

различными разделами. Общее количество таблиц доминирует, в то время как другие типы иллюстраций, такие как фотографии и диаграммы, представлены в минимальном количестве. Акцент на таблицах указывает на приоритет представления информации в структурированном, цифровом формате (рис.3).

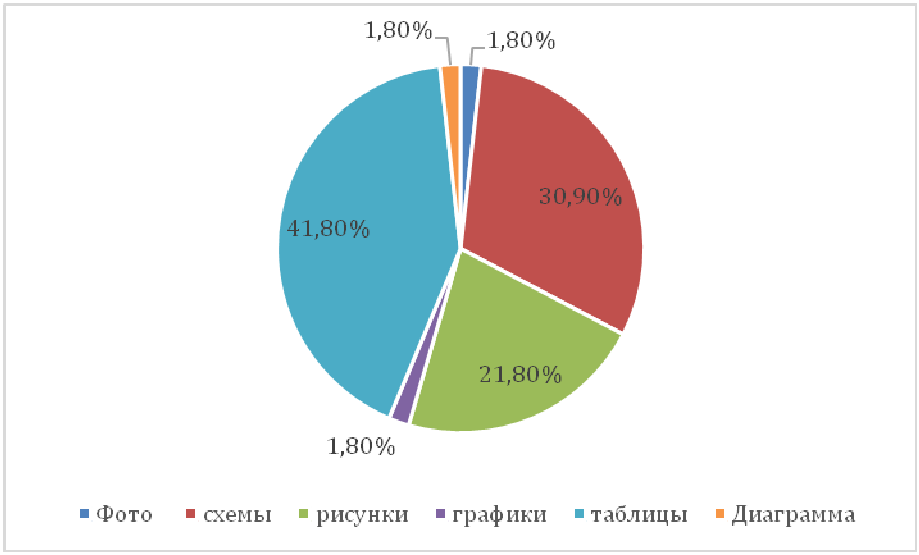

Рисунок 3 – Распределение наглядных графических средств обучения (9 класс, 3 четверть). **Проценты рассчитаны от общей суммы всех элементов*

Таблицы оставляют почти 42% всех графических средств, указывая на то, что материал, вероятно, опирается на структурированное представление данных. Схемы составляют 31% всех графических средств, это говорит о важности визуализации процессов, взаимосвязей или структуры информации. Рисунки составляют 22%, что подчеркивает роль иллюстративной наглядности. Фотографии, графики и диаграммы присутствуют в крайне ограниченном количестве, это может указывать на недостаточное использование реалистичных изображений, аналитических инструментов и наглядной статистики.

Изучая раздел «Организмы и окружающая среда» обучающиеся углубляют знания об экологических факторах и закономерностях влияния их на организмы и окружающую среду. У школьников формируется экологическое сознания и понимание роли человека в окружающей среде, закрепляются сформированные знания о взаимоотношениях живых организмов с окружающей средой. Также в рамках изучения этой темы происходит формирование целостной системы знаний о живой природе, её системной организации и эволюции, развитие умений давать аргументированную оценку новой информации по биологическим вопросам. А также усиливается воспитание гражданской ответственности, самостоятельности, инициативности.

Раздел «Организмы и окружающая среда» представляет

совокупность всех живых организмов. Темы раздела «Организмы и окружающая среда» представлены на рисунке 4.

Рисунок 4 – Темы раздела организмы и окружающая среда

Учебники 7-9 класса содержат графические средства обучения для теоретического изучения учебного материала такие как: фото, схемы, рисунки, графики, таблицы, диаграммы (рисунок 5).

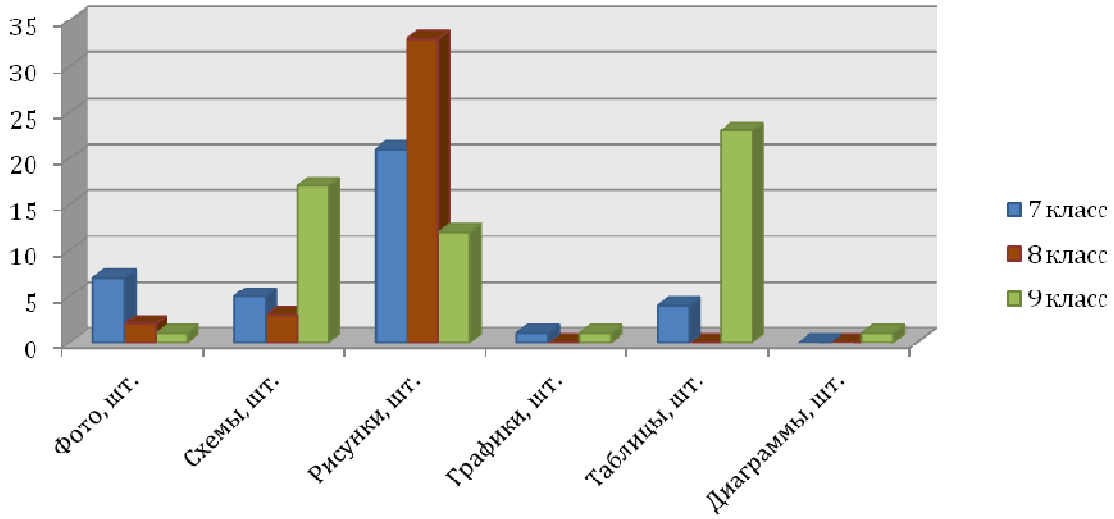

Рисунок 5 – Соотношение рисунков, схем, фото и таблиц в визуальном обеспечении курса биологии

Сравнительный анализ графических визуальных средств в учебниках биологии 7-9 классов по разделу «Организмы и окружающая среда» выявил значительный дисбаланс в их распределении и функциональной нагрузке. Неравномерное использование различных типов визуализаций, а также их недостаточное соответствие современным педагогическим требованиям подчеркивает необходимость разработки инновационных визуальных средств. Так же необходимо проанализировать содержание

разделов и оценить, насколько хорошо иллюстрации помогают понять текст. Это позволит не только более эффективно представлять материал, но и повысить мотивацию и вовлеченность учащихся в изучение биологии.

Литература

1. Красноплахтова Л.И. Визуализация как средство эффективного повышения уровня восприятия информации и обеспечения интенсификации обучения / Л.И. Красноплахтова, А. И. Танкаян // Интерактивная наука. – 2018. – № 6(28). – С. 34-36. – DOI 10.21661/r-472178

2. Погребняк Е.М. Визуализация биологических процессов посредством использования программы CINEMA 4D / Е.М. Погребняк, Х.В. Кара-Сал // Наука. Технологии инновации: Сборник научных трудов: в 9 частях, Новосибирск, 01–05 декабря 2015 года. Том Часть 8. – Новосибирск: Новосибирский государственный технический университет, 2015. – С. 101-103.

3. Герасимова А.Г. Использование инфографики в учебном процессе / А.Г. Герасимова // Актуальные вопросы методики преподавания математики и физики: электронный сборник статей по материалам Межрегиональной научно-практической конференции, Чебоксары, 31 октября 2023 года. – Чебоксары: Чувашский государственный педагогический университет им. И.Я. Яковлева, 2023. – С. 160-164.

4. Яскина О.А. Конструирование поурочных комплексов визуальных средств по общей биологии / О.А. Яскина, Е.Н. Арбузова // Методика преподавания в современной школе: актуальные проблемы и инновационные решения : Материалы II Российско-узбекской научно-практической конференции, Ташкент, 15–16 ноября 2024 года. – Санкт-Петербург: Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена, 2024. – С. 95-103.

5. Бим-Бад Б. М. и др. Педагогический энциклопедический словарь. – 2002.

6. Об утверждении правил обеспечения учебниками и учебно-методическими комплексами обучающихся и воспитанников государственных организаций образования Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 28 января 2016 года № 91.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВИДЕО ХОСТИНГА YOUTUBE В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ БИОРАЗНООБРАЗИЯ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

Е.Н. Москаленко

магистрант, Павлодарский педагогический университет им. Ә.Марғұлан, г. Павлодар, Республика Казахстан

Н.П. Корогод

к.б.н., доцент, Павлодарский педагогический университет им. Ә.Марғұлан, г. Павлодар, Республика Казахстан

Аннотация: В статье представлена информация, полученная в ходе исследования, направленного на оценку применения видеохостинга YouTube в образовательном процессе. Авторы приводят результаты международных и региональных иссле-

дований, касающихся использования YouTube для образовательных целей. Также приводятся статистические данные, полученные в результате опроса учителей биологии Павлодарской области и учащихся 9-11 классов школы имени А. Байтұрсынұлы, которые положительно оценивают видео контент, посвящённый изучению биоразнообразия региона, размещённый на платформе YouTube. В качестве доказательной базы используются промежуточные результаты исследования по внедрению спецкурса «Биоразнообразие Павлодарской области» в указанной школе. Основная цель статьи – анализ использования YouTube как образовательной платформы для изучения биологического разнообразия Павлодарской области, а также рассмотрение её преимуществ и недостатков в образовательном процессе.

Ключевые слова: YouTube, образовательная платформа, дистанционное обучение, видеоконтент, исследования, педагогика, биоразнообразие.

Аңдапта: Мақалада оқу процесінде YouTube бейне хостингінің қолданылуын бағалауға бағытталған зерттеу барысында алынған ақпарат берілген. Авторлар YouTube-ті білім беру мақсатында пайдалануға қатысты халықаралық және аймақтық зерттеулердің нәтижелерін келтіреді. Сондай-ақ, Павлодар облысының биология мұғалімдері мен А.Байтұрсынұлы атындағы мектептің 9-11 сынып оқушыларының сауалнамасы нәтижесінде алынған статистикалық деректер келтіріледі, олар YouTube платформасында орналастырылған өңірдің биоәртүрлілігін зерттеуге арналған бейне контентті оң бағалайды. Дәлелді база ретінде аталған мектепте «Павлодар облысының биоалуантүрлілігі» арнайы курсын енгізу бойынша зерттеудің аралық нәтижелері пайдаланылады. Мақаланың негізгі мақсаты-Павлодар облысының биологиялық әртүрлілігін зерттеу үшін YouTube-ті білім беру платформасы ретінде пайдалануды талдау, сондай-ақ оның білім беру үдерісіндегі артықшылықтары мен кемшіліктерін қарастыру.

Түйін сөздер: YouTube, білім беру платформасы, қашықтықтан оқыту, бейне мазмұны, зерттеулер, педагогика, биоәртүрлілік.

Abstract: The article presents information from a study aimed at evaluating the use of YouTube video hosting in the educational process. The authors cite the results of international and regional studies concerning the use of YouTube for educational purposes. They also present statistical data obtained from a survey of biology teachers in Pavlodar region and students of 9-11 grades at the Akhmet Baitursynov school, who positively evaluate video content dedicated to the study of the region's biodiversity posted on the YouTube platform. Interim results of the study on the implementation of the special course “Biodiversity of Pavlodar region” in the mentioned school are used as evidence base. The main purpose of the article is to analyze the use of YouTube as an educational platform for studying the biodiversity of the Pavlodar region, as well as to consider its advantages and disadvantages in the educational process.

Key words: YouTube, educational platform, distance learning, video content, research, pedagogy, biodiversity.

Введение. С развитием технологий и интернета возникла новая форма образования, которая значительно отличается от традиционных методов – онлайн-обучение. В последние годы видеохостинг YouTube стал широко использоваться в образовательных целях. Это крупнейшая в мире платформа для размещения видео, на которой можно найти не только развлекательный контент, но и разнообразные образовательные материалы. За последнее время YouTube стал важным инструментом для

преподавателей и студентов, предоставляя доступ к видеоурокам по множеству дисциплин.

YouTube создал YouTube EDU в 2009 году как хранилище своих образовательных материалов. Контент в YouTube EDU распространяется такими образовательными гигантами как PBS, Khan Academy, Steve Spangler Science, Numberphile и TED.

Использование видео хостинга YouTube как образовательной платформы позволяет студентам и преподавателям взаимодействовать, обмениваться знаниями и опытом, а также получать знания в удобном для себя формате. Однако, несмотря на широкие возможности платформы, необходимо учитывать, как плюсы, так и минусы ее использования в образовательных целях.

Материалы и методы. Материалами для исследования послужил ряд исследований, демонстрирующих эффективность использования YouTube в образовательном процессе. Исследование, проведенное в 2013 году в США профессорами из Университета Южной Каролины, показало, что использование видеолекций на платформе YouTube значительно улучшает успеваемость студентов в учебных дисциплинах, таких как биология и физика. Преподаватели использовали видеоматериалы для дополнительного объяснения сложных концепций, и студенты оценили этот подход как полезный [1].

В Великобритании в 2016 году было проведено исследование, в котором рассматривались студенческие практики использования YouTube для самостоятельного обучения. Исследование показало, что студенты, использующие YouTube для поиска учебных материалов, чаще всего использовали его для повторения и уточнения информации после занятий [2].

В 2021 году в Испании Университетом Комплутенсе в Мадриде было проведено исследование, в котором приняло участие 1150 учителей начальной и средней школе, а также преподавателей университетов. Результаты исследования показали, что 86,4% респондентов используют видео на своих уроках. Что касается типа содержания видеороликов, которые опрошенные учителя используют на своих уроках, результаты данного исследования показывают следующие: объяснительные видео (65,6%), песни (49,5%), видео с примерами или опытом (48,5%), документальные фильмы (38,9%), фильмы (29,5%), учебные пособия (20,8%), мультфильмы (20%), телевизионные программы и сериалы (15,1%), уроки другого учителя (11,9%) и радиопередачи (3,6%). Исследование показало, что самой используемой платформой для поиска видео у опрошенных учителей является YouTube (95,3%) [3].

В Казахстане YouTube также используется в качестве образовательной платформы. Бесплатные онлайн-уроки для подготовки к ЕНТ запустил Национальный центр тестирования (НЦТ), передает журнал

«Современное образование» со ссылкой на пресс-службу МОН РК. Занятия проводятся в прямом эфире на YouTube-каналах образовательных центров. Все эфиры онлайн-уроков сохраняются для того, чтобы абитуриенты могли посмотреть их в любое удобное время [4].

В исследовании приняли участие 30 учителей биологии Павлодарской области и 68 учащихся 9-11 классов общеобразовательной школы им. А.Байтұрсынұлы города Павлодара. Исследование заключалось в проведении анкетирования, с целью оценки знаний учащихся о биологическом разнообразии Павлодарского региона и роли образовательного контента посвященного изучению биоразнообразия на платформе YouTube.

По запросу «Биоразнообразие Павлодарской области» на платформе YouTube были найдены следующие каналы: Institute of Zoology Kazakhstan (Институт зоологии Казахстана); «Фонд сохранения биоразнообразия Казахстана» о сохранении биоразнообразия и экосистем Казахстана, поддержке устойчивого развития и повышении экологической ответственности; АСБК (Казахстанская ассоциация сохранения биоразнообразия) делится фотографиями и видео материалами, которые были отсняты сотрудниками или членами АСБК во время экспедиций, полевых работ или других мероприятий; Евгения Москаленко – Канал посвящен биологическому разнообразию Павлодарской области [5]. Помимо этого, материалы о биологическом разнообразии Павлодарской области представлены в сюжетах телеканалов республиканского и регионального значения: Телеканал 24kz; Телеканал «ERTIS».

Результаты и обсуждения. С целью оценки практической значимости образовательного ресурса по изучению биологического разнообразия Павлодарской области, размещенного на видео-хостинге YuoTube (канал «Евгения Москаленко»), среди учителей Павлодарского региона, было проведено анкетирование. Анкета состояла из 14 вопросов. В анкетировании приняло участие 30 педагогов, из них 93% женского пола.

Стаж работы респондентов составляет: от 0 до 5 лет – 6,7%, от 5 до 15 лет – 20%, от 15 до 25 лет – 20%, от 25 лет и более – 53,3%.

80% опрошенных работают в школах города, 20% являются работниками сельских школ.

На вопрос «Как вы оцениваете знания учащихся о биоразнообразии родного края?» были получены следующие данные, рисунок 1.

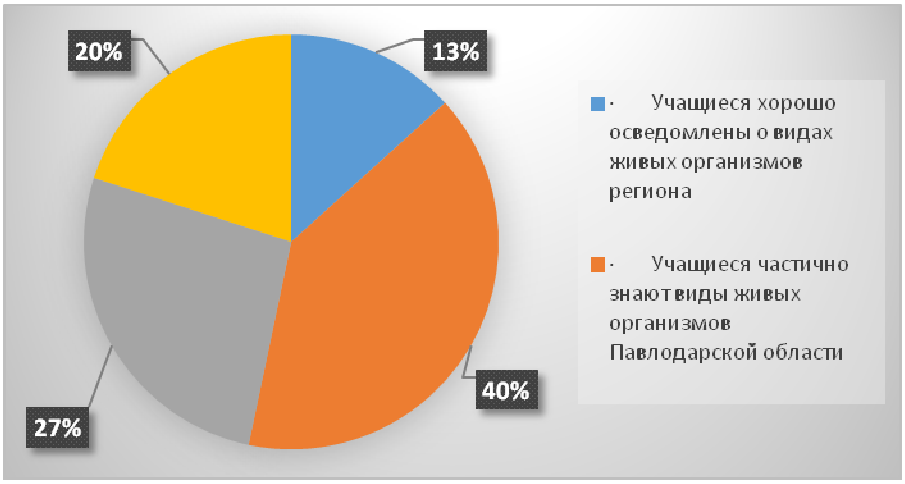

Рис. 1 Оценка знаний учащихся о биоразнообразии

Исходя из результатов опроса можно сделать вывод, что по мнению учителей биологии 47% учащихся недостаточно хорошо владеют знаниями о биоразнообразии Павлодарской области.

Отвечая на вопрос «Как, вы оцениваете образовательный ресурс (YouTube канал), посвященный изучению биоразнообразия Павлодарской области?» все респонденты дали положительную оценку представленному контенту. Вот некоторые ответы опрошенных: Отличные ресурсы о биоразнообразии нашей области; положительно, интересные видеоролики, которые можно использовать на спецкурсах или уроках по биологии, в рамках темы биологического разнообразия; это замечательный курс, так как базовые знания в программе биология 7 класс, сильно сокращены, ребята не успевают формировать познавательные навыки.

100% респондентов считают, что представленный образовательный ресурс является актуальным в рамках обновленного содержания образования.

Респондентам было предложено выбрать область применения представленного видео-контента. Полученные данные, представлены на рисунке 2.

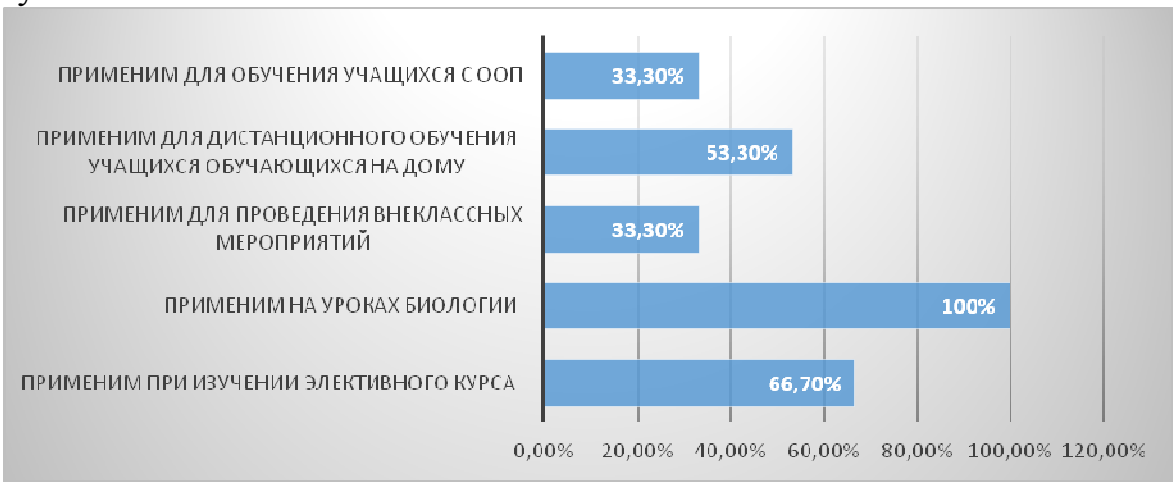

Рис. 2 Области применения видео-контента

Исходя из данных опроса, можно прийти к выводу о том, что область применения гораздо обширнее, чем в рамках элективного курса.

К достоинствам разработанного образовательного ресурса респонденты отнесли: информативность, лаконичность, доступность изложения, упрощение сложных тем, визуализация и наглядность, возможность повтора информации, короткое видео с конкретной информацией и др.

К недостаткам представленного контента опрошенные отнесли: отсутствие заданий для выполнения, отсутствие подписей на некоторых фотографиях объектов, недостаточное количество интересных и нестандартных фактов.

100% опрошенных рекомендовали бы другим учителям использовать в педагогической практике представленный образовательный ресурс. При этом в школах 93,3% опрошенных подобный спецкурс не разработан.

На вопрос «Кому из учащихся вы бы порекомендовали данный образовательный ресурс?» были получены следующие результаты, рисунок 3.

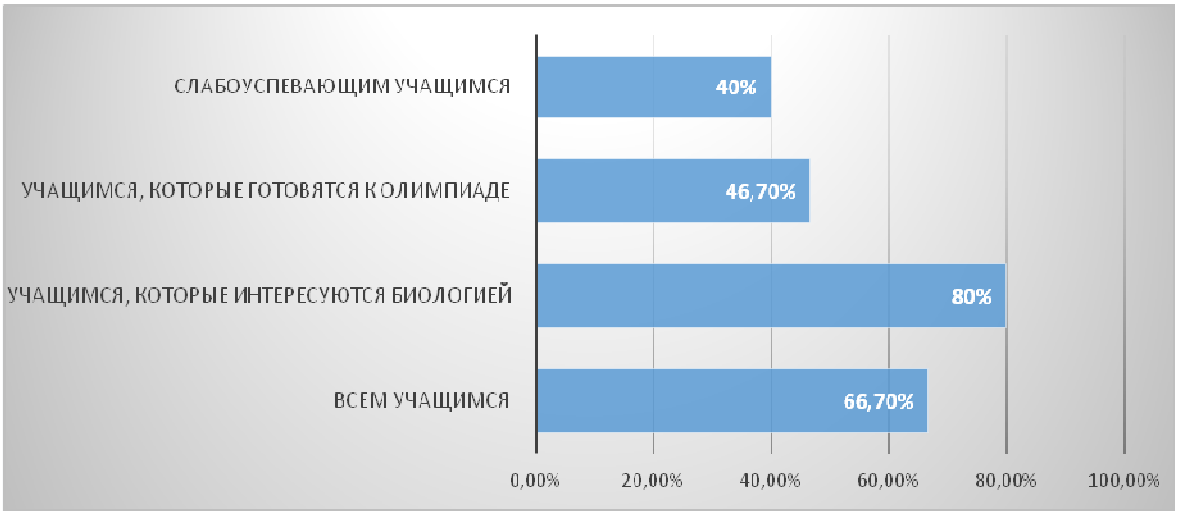

Рис. 3 Оценка актуальности образовательного ресурса

Анализ опрошенных показал, что 86,7% считают, что данный образовательный ресурс может помочь в выборе будущей профессии.

Респондентам было предложено дать рекомендации по улучшению образовательного контента. Учителя дали следующие рекомендации: можно создать видео по разнообразию республиканских живых организмов; добавить задания на любом этапе объяснения; распределить видео по классам.

В целом учителя биологии оценивают достаточно положительно, считая его актуальным и практически значимым для учителей и обучающихся общеобразовательных школ Павлодарской области.

С целью оценки практической значимости образовательного ресурса по изучению биологического разнообразия Павлодарской области, размещенного на видео-хостинге YuoTube, среди учащихся 9-11 классов СОШИТ им. А.Байтұрсынұлы города Павлодара, было проведено анкетирование. Анкета состояла из 11 вопросов, требующих выбора одного или нескольких ответов. В анкетировании приняли участие 68 учащихся, из них 55,9% учащиеся 9-х классов, 17,6% – 10-х классов, 26,5% – 11-х классов.

На вопрос «Что такое биоразнообразие?» лишь 55,9% респондентов дали верный ответ, что соответствует оценке данной учителями биологии (по оценке учителей этот показатель составляет около 53%).

При ответе на вопрос «Где вы берете информацию о биоразнообразии нашего региона?» лидирующими источниками знаний оказались: уроки биологии – 79,4% опрошенных, YouTube и другие видео хостинги – 64,7%, рассказы родственников, семейные походы на природу – 47,1%. Полученные данные говорят об актуальности использования видео хостинга YouTube в качестве образовательного средства.

Наиболее актуальными темами при изучении биологического разнообразия родного края учащиеся выделяют: виды животных и растений – 91,2%, редкие и исчезающие виды – 67,6%, эволюция видов – 44,1% респондентов.

Учащихся попросили оценить влияние изучения биологического разнообразие на формирование экологического сознания. Полученные данные отражены на рисунке 4.

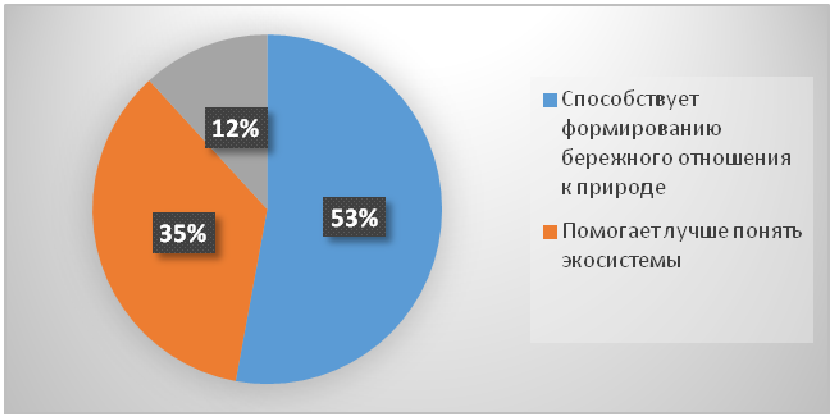

Рис. 4 Мониторинг оценки влияния изучения биоразнообразия

Из полученных результатов можно сделать вывод о важности изучения биологического разнообразия на экологическое сознание школьников.

На вопрос «Участвовали ли бы вы в дополнительных занятиях по изучению биологического разнообразия?» 41,2% опрошенных дали

положительный ответ, 35,3% респондентов ответили «возможно» и 23,5% учащихся отказались бы от такой возможности.

Отвечая на вопрос о оценке важности спецкурса по биологическому разнообразию для образовательного процесса 38,2% учащихся оценивают спецкурс как очень важный, 29,4% как важный, 32,4% оценивают спецкурс как средней важности.

Учащихся попросили оценить видео контент, посвященный изучению биологического разнообразия Павлодарской области, размещенный на видео хостинге YouTube (https://www.youtube.com/@biopav14). Результате представлены на рисунке 5.

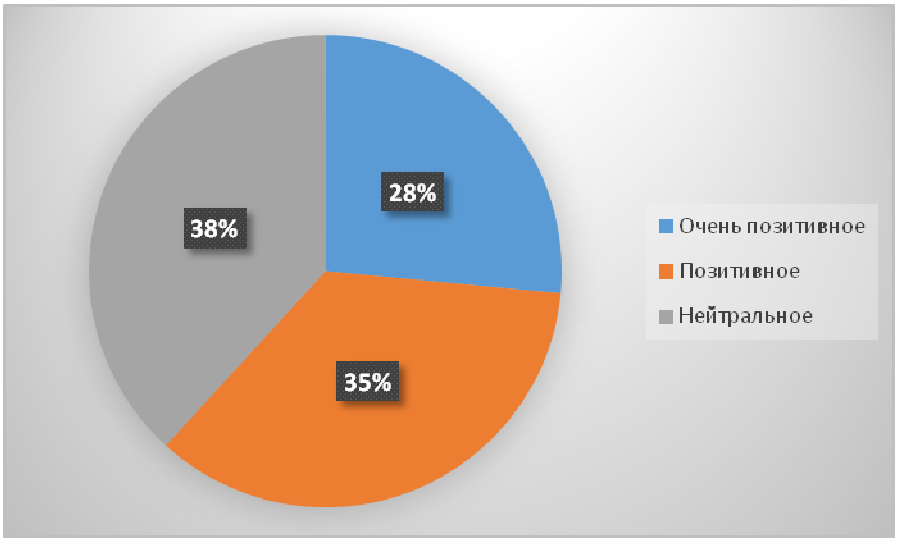

Рис. 5 Мониторинг оценки видео контента

Вывод: 62% учащихся положительно оценивают влияние представленного видео контента.

Респондентам необходимо было выбрать ту, категорию учащихся кому бы они посоветовали просмотренный видео контент. Были получены следующие результаты: 20,6% опрошенных посоветовали бы своим одноклассникам, 61,8% – учащимся, которые интересуются биологией, 17,6% – учащимся, которые готовятся к олимпиаде.

60% опрошенных считают, что курс по изучению биоразнообразия помогает в выборе будущей профессии.

По итогам анкетирования можно сделать вывод, что применение платформы YouTube в качестве образовательной платформы весьма актуально, так как 64,7% опрошенных используют YouTube для получения информации. Также 62% учащихся положительно оценивают видео контент о биоразнообразии Павлодарской области.

Заключение.

Для определения эффективности применения образовательного ресурса, созданного на платформе YouTube, в рамках изучения спецкурса «Биоразнообразие Павлодарской области» были проведены

ряд тестирований по выявлению уровня знаний учащихся о биологическом разнообразии Павлодарского региона. В исследовании принимали участие два 9-х класса. Вводное тестирование показало, что уровень знаний находится приблизительно на одном уровне. В экспериментальном классе в течение учебного года ведутся занятия спецкурса «Биоразнообразие Павлодарской области». В контрольном классе знакомство с региональным компонентом происходит на уроках биологии и только в рамках образовательной программы. Статистические данные, полученные в результате тестирования представлены на рисунке 6.

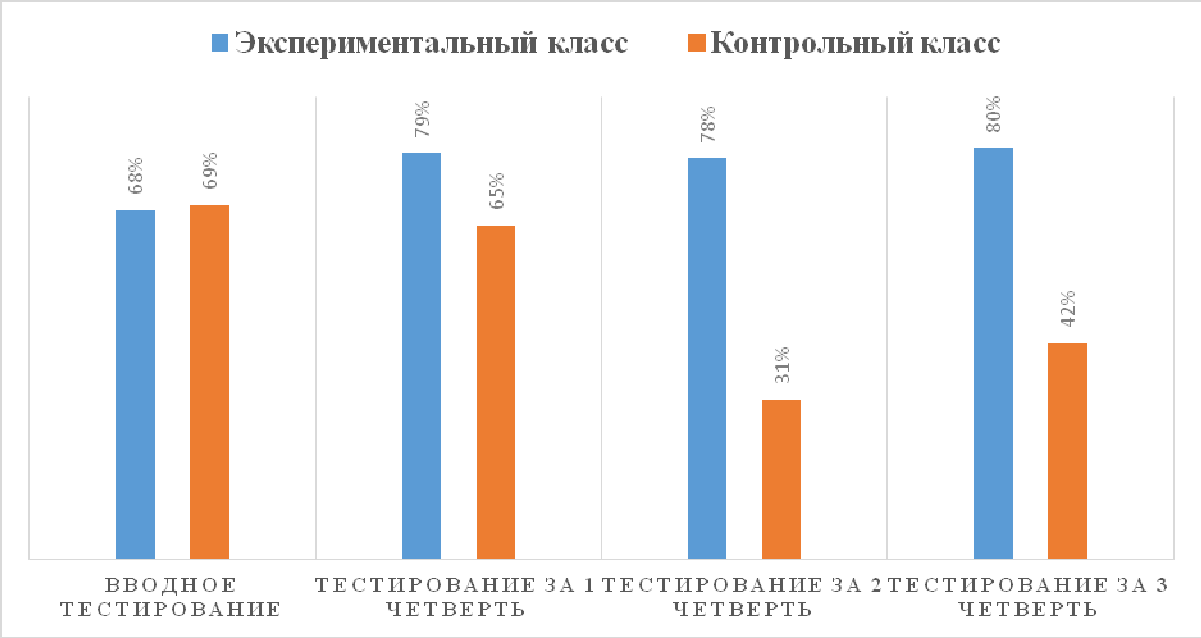

Рис. 6 Статистические данные исследования

В качестве данных взяты результаты вводного и двух промежуточных тестирований, направленных на выявления уровня знаний учащихся о биологическом разнообразии Павлодарской области. В экспериментальном классе качество знаний после внедрения спецкурса «Биоразнообразие Павлодарской области» выросло в 1,2 раз по сравнению с вводным тестированием. В сравнении с контрольным классом качество знаний в экспериментальном классе стало выше в 1,7 раза, при условии, что по результатам вводного тестирования качество знаний в экспериментальном классе было ниже в 0,9 раза. Исходя из полученных данных можно сделать вывод, что применения образовательного ресурса на платформе YouTube в рамках изучения спецкурса «Биоразнообразие Павлодарской области» весьма эффективно и способствует повышению качества знаний у учащихся.

Заключение:

1. Согласно полученным статистическим данным, использование платформы YouTube в качестве образовательного ресурса при преподавании спецкурса «Биоразнообразие Павлодарской области» является важным шагом для улучшения качества образования и повышения эффективности учебного процесса.

2. Результаты анкетирования учителей биологии и учащихся 9-11 классов показали, что использование YouTube как образовательного ресурса весьма эффективно: 64,7% опрошенных учащихся используют платформу для поиска информации, и 100% учителей порекомендовали бы её для применения в учебном процессе.

3. Внедрение разработанного образовательного ресурса в занятия по изучению биоразнообразия Павлодарской области способствует улучшению качества знаний учащихся, что подтверждается ростом уровня знаний в экспериментальном классе в 1,7 раза.

Литература

1. U.S. Department of Education. «The Impact of Online Learning on Student Achievement.», 2013

2. Hall, E. S., & Smith, J. «The Role of YouTube in Teaching and Learning: An Analysis of Students' Educational Use of YouTube.» British Journal of Educational Technology, 2016

3. Daniel Pattier – Teachers and Youtube: The use of video as an educational resource. Ricerche di Pedagogia e Didattica – Journal of Theories and Research in Education 16, 1 (2021). ISSN 1970-2221.

4. https://www.bilim.expert/post/бесплатные-онлайн-уроки-для-подготовки-к-ент-запускают-в-национальном-центре-тестирования

5. https://www.youtube.com/@biopav14

ПАВЛОДАР САЯБАҚТАРЫНДАҒЫ ЖАБЫҚ ТҰҚЫМДЫ ЖӘНЕ АШЫҚ ТҰҚЫМДЫ ӨСІМДІКТЕР

Ж. Хабдырақпан, Д. Мухамедиярова
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет студенттері, Павлодар қ.
ғылыми жетекші: Н.П. Корогод
cand.Sc.,associate professor, Павлодар қ.

Түйіндеме. Бұл зерттеу Павлодар қаласындағы ашық және жабық тұқымды өсімдіктердің түрлік әртүрлілігі мен таралуын зерттейді. Павлодар экожүйесіндегі өсімдіктердің биоәртүрлілігіне және олардың экологиялық рөліне талдау жасалды. Ашық тұқымдылар (қарағай, шырша, арша) орманды және көгалдандыру аймақтарында таралған болса, жабық тұқымды өсімдіктер (раушангүлділер, қарағаш тәрізділер) урбанизацияланған аймақтарда өседі. Бұл өсімдіктердің әртүрлілігі қаланың экологиялық тепе-теңдігін сақтауға және табиғи ресурстардың теңгерімді пайдаланылуына ықпал етеді.

Кілт сөздер: өсімдіктердің түрлік әртүрлілігі, экожүйе, биоәртүрлілік, көгалдандыру, урбанизация, табиғи ресурстар.

Аннотация. Данное исследование посвящено изучению видового разнообразия и распространения открытых и закрытых семенных растений в экосистеме города Павлодара. В ходе работы проведен анализ биоразнообразия растений и их экологической роли. Открытые семенные растения (сосна, ель, можжевельник) распространены в лесных и озелененных территориях, в то время как закрытые семенные растения (роза, вяз, клен) встречаются в урбанизированных районах. Разнообразие этих растений способствует поддержанию экологического баланса города и рациональному использованию природных ресурсов.

Ключевые слова: видовое разнообразие, экосистема, биоразнообразие, озеленение, урбанизация, природные ресурсы.

Abstract. This study focuses on the species diversity and distribution of open and closed seed plants in the ecosystem of Pavlodar city. An analysis of plant biodiversity and their ecological roles was conducted. Open-seed plants (pine, spruce, juniper) are found in forested and greenbelt areas, while closed-seed plants (rosaceae, elm) are more common in urbanized zones. The diversity of these plants contributes to maintaining the ecological balance of the city and ensures the sustainable use of natural resources.

Key words: species diversity, ecosystem, biodiversity, landscaping, urbanization, natural resources.

Бұл мақалада Павлодар қаласындағы саябақтарда өсетін жабық тұқымды өсімдіктер (ангоспермдер) мен ашық тұқымды өсімдіктер (гимноспермдер) экологиялық маңызы мен олардың қала экожүйесіне әсері қарастырылады. Бұл өсімдіктер әлемі табиғаттың маңызды бөлігі болып табылады және экологиялық тепе- теңдікті сақтауда ерекше рөл атқарады. Сонымен қатар, олар ауаны тазартып, қаланың экологиялық жағдайын жақсартуға үлес қосады. Павлодар аймағындағы осы өсімдіктер түрлерінің әртүрлілігін зерттеу қала экологиясына қатысты шешімдер ұсынуға мүмкіндік береді, сондай-ақ қоршаған ортаға әсер ететін негізгі факторларды анықтауға көмектеседі.

Өсімдіктердің биоалуантүрлілігін сақтау және табиғи ландшафттарды қалпына келтіру қазіргі экологиялық мәселелердің бірі болып табылады. Қала экологиясын зерттеу, оның ішінде саябақтардағы өсімдіктердің экологиялық маңызын анықтау, қоршаған ортаға әсерін бағалау өзекті мәселе болып отыр. Осы зерттеу жұмысы:

1. Өсімдіктердің биоалуантүрлілігін сақтау мәселесінің маңыздылығын ашып көрсетеді;
2. Павлодар қаласындағы өсімдіктердің түрлік құрамын зерттеп, жаңа деректер ұсынады;
3. Табиғи ландшафттарды қалпына келтіру қажеттілігін және экологиялық тепе-теңдікті сақтаудың маңызды аспектілерін анықтайды;
4. Жабық және ашық тұқымды өсімдіктердің қоршаған ортаға әсерін бағалайды.

Зерттеу жұмысының нысаны

Павлодар қаласындағы саябақтарда өсетін жабық тұқымды (ангоспермдер) және ашық тұқымды (гимноспермдер) өсімдіктер.

Зерттеу Жұмысының Мақсаты

Павлодар қаласындағы саябақтардағы жабық және ашық тұқымды өсімдіктердің түрлерін анықтап, олардың экологиялық ерекшеліктерін жүйелеу.

Зерттеу жұмысының міндеттері

1. Павлодар қаласындағы саябақтарда өсетін жабық (ангоспермдер) және ашық (гимноспермдер) тұқымды өсімдіктердің түрлік құрамын анықтау.

2. Өсімдіктердің таралу ерекшеліктері мен экологиялық жағдайларға бейімделу деңгейін зерттеу.

3. Жабық және ашық тұқымды өсімдіктердің қала экожүйесіне, ауаны тазартуға және экологиялық тепе-теңдікті сақтаудағы рөлін бағалау.

Бұл зерттеу жұмысы экологиялық әдістерді, оның ішінде өсімдіктерді сипаттау, олардың экологиялық жағдайға бейімделуін бақылау және таралу ерекшеліктерін зерттеу әдістерін қолдануды қамтиды. Зерттеу барысында бақылаулар, табиғи жағдайларды талдау, сондай-ақ саябақтардың өсімдіктер әлемін құжаттау арқылы деректер жинақталды.

Гимноспермдер – ең көне тұқымды өсімдіктердің бірі болып табылады. Олардың пайда болуы шамамен 300 миллион жыл бұрын, палеозой дәуірінде басталған. Бұл өсімдіктердің негізгі ерекшелігі – олардың тұқымдарының дамуы, яғни олар тұқымдары мен тозаңдану арқылы көбеюге қабілетті. Гимноспермдерге мәңгі жасыл ағаштар мен бұталар жатады, олардың ішінде қарағайлар, шыршалар, балқарағайлар және т.б. бар [1].

Гимноспермдер, әсіресе қарағайлар мен шыршалар, суық және құрғақ аймақтарда жақсы өседі. Павлодар өңірінде олар орманды аймақтарда, әсіресе дала мен орманның шекарасында жиі кездеседі. Бұл өсімдіктер ауа райының қатал жағдайларына төзімді болып келеді және ұзақ жылдар бойы өсіп-өнеді. Қарқынды климаттық өзгерістерге де бейімделген, бұл олардың әртүрлі экологиялық жағдайларға жылдам үйренуіне мүмкіндік береді [1].

Ангоспермдер немесе жабық тұқымды өсімдіктер – тұқымдардың ең кең таралған және әртүрлі тобы болып табылады. Бұл топ шамамен 140 миллион жыл бұрын мезозой дәуірінде пайда болды. Ангоспермдер гүлдеп, тұқым бере отырып көбейеді. Бұл өсімдіктер әлемінде гүлді өсімдіктердің барлық түрлері мен олармен байланысты басқа да өсімдік түрлері бар. Ангоспермдердің экологиялық айырмашылығы оларды әртүрлі ортада өмір сүруге бейімдейді.

Жабық тұқымды өсімдіктер әртүрлі экологиялық жағдайларға

бейімделген. Олар ашық жерлерде, орман ішінде, су жағаларында және басқа да табиғи ландшафттарда өседі. Павлодардағы саябақтарда, ашық алаңдарда, көшелерде, бақтарда кеңінен таралған. Бұл өсімдіктер көпжылдық немесе біржылдық болуы мүмкін, және әртүрлі климаттық жағдайларға бейімделген, сондықтан олар қала экожүйесінде маңызды рөл атқарады.

Өсімдіктердің көпшілігі тұқым арқылы көбейеді, және олардың дамуы мен таралуына байланысты олар екі негізгі топқа бөлінеді: жабық тұқымды және ашық тұқымды өсімдіктер. Бұл екі топтың арасында құрылымдық және экологиялық ерекшеліктер бар, олардың әрқайсысы табиғатта ерекше рөл атқарады. Осы мақалада ашық және жабық тұқымды өсімдіктердің жіктелуі мен кең таралған түрлеріне сипаттама беріледі, сондай-ақ олардың тіршілік ету ортасын зерттеу арқылы олардың экологиялық маңыздылығына назар аударылады [1].

Ашық тұқымды өсімдіктер – тұқымдары гүлдердің ішінде емес, сыртта дамитын өсімдіктер. Олар көбінесе қылқан жапырақты ағаштар мен бұталардан тұрады. Ашық тұқымды өсімдіктердің гүлдерінде аналық және аталық жыныс мүшелері болмайды, тек тозаңдану кезінде жел немесе су арқылы тозаңдар таралады. Ашық тұқымды өсімдіктер қоршаған ортаға жақсы бейімделген және ұзақ уақыт бойы өмір сүре алады. Олар көбінесе суық және құрғақ аймақтарда өсуге бейім, бұл олардың қоршаған ортадағы жағдайларға төзімділігін көрсетеді [1].

Ашық тұқымды өсімдіктердің негізгі үш түрі бар:

1. Гинкгоптер (Ginkgophyta): Бұл топтың өкілдері ежелгі заманнан сақталған өсімдіктер болып табылады. Қазіргі кезде тек бір ғана түрі – гинкго билоба сақталған. Гинкго ағаштары ерекше жапырақтары арқылы танымал, олар күзде алтын түске боялады. Гинкго билоба әсіресе қалаларда декоративті өсімдік ретінде өсіріледі [1].

2. Қылқанжапырақтылар (Coniferophyta): Бұл топқа шырша, қарағай, балқарағай, арша және басқа да қылқан жапырақты ағаштар жатады. Қылқан жапырақтылар экологиялық тұрғыдан маңызды, себебі олар табиғи ормандарда кең таралған және көптеген жануарлар мен жәндіктер үшін тіршілік ету ортасы болып табылады. Сонымен қатар, олардың ағашы құрылыс және өнеркәсіп салаларында кеңінен қолданылады [2].

3. Қауашақтылар (Cycadophyta): Бұл өсімдіктердің тұқымдары дән тәрізді және көбінесе экзотикалық аймақтарда кездеседі. Олар жапырақтары мен тұқымдарының құрылымы жағынан пальма ағаштарына ұқсайды, сондықтан олар көбінесе тропикалық және субтропикалық аймақтарда өседі [1].

Жабық тұқымды өсімдіктер – бұл тұқымдары гүлде дамып, жемістің ішінде қоршалған өсімдіктер. Олардың гүлдері мен жемістері дамудың жоғары деңгейін көрсетеді және тозаңдануы көбінесе жәндіктер, жел немесе су арқылы жүзеге асады. Жабық тұқымды

өсімдіктер әртүрлі экологиялық жағдайларға бейімделген және табиғаттың көптеген аймақтарында кеңінен таралған. Олар адамның өміріне аса маңызды, себебі олар тек экологиялық тұрғыда ғана емес, экономикалық жағынан да үлкен мәнге ие.

Жабық тұқымды өсімдіктер екі негізгі топқа бөлінеді:

1. Даражарнақтылар (Monocotyledonae): Бұл өсімдіктердің тұқымында бір ғана жарнақ (жапырақша) болады. Оларға көбінесе пальмалар, күріш, бидай, жүгері, лалагүлдер және басқа да көпжылдық өсімдіктер жатады. Даражарнақтылар өсімдіктерінің арасында ауыл шаруашылығында кеңінен қолданылатын түрлер бар [2].

2. Қосжарнақтылар (Dicotyledonae): Бұл өсімдіктердің тұқымында екі жарнақ болады. Олар ағаштар, бұталар, шөптесін өсімдіктер және көптеген гүлді өсімдіктерді құрайды. Қосжарнақтылар – гүлдер мен жемістердің түрлерінің ең көп тараған тобы болып табылады [2].

1.2 Юрий Гагарин атындағы саябақтағы ашық және жабық тұқымды өсімдіктердің түрлік құрылымы

Зерттеу барысында Юрий Гагарин атындағы саябақ аумағындағы жабық және ашық тұқымды өсімдіктердің түрлік құрылымы анықталды. Саябақтың флорасында әртүрлі климаттық және экологиялық жағдайларға бейімделген өсімдіктер түрлері бар. Ашық және жабық тұқымды өсімдіктердің түрлік құрамында келесідей өсімдіктер кездеседі:

Ашық тұқымды өсімдіктер:

- Шырша – Бұл қылқан жапырақты ағаш, табиғатта кең таралған және салқын климаттық аймақтарда жақсы өседі. Саябақта шырша ағаштары әртүрлі биіктіктерде өсіп, қоршаған ортаны көлеңкелеп, ауа сапасын жақсартуға ықпал етеді.

- Қарағай – Қарағай да ашық тұқымды өсімдіктердің қатарында кездесетін қылқан жапырақты ағаш. Бұл өсімдік табиғатта кең таралған және оның ағашы мен шайыры өндірісте қолданылады [1].

- Арша – Арша бұтасы саябақтың аумағында да кездеседі. Бұл өсімдік әсіресе құрғақ аймақтарда жақсы өседі және топырақтың құнарлығын жақсартады.

- Балқарағай – Суық климатқа бейімделген, инелерін қыста түсіретін бірден-бір қылқан жапырақты өсімдік. Балқарағай ағашы құрылыс материалдары мен жиһаз жасау үшін пайдаланылады [2].

Жабық тұқымды өсімдіктер:

- Қайың – Орманды аймақтарда кең таралған ағаш, оның ағашы мен қабығы өнеркәсіпте кеңінен қолданылады. Қайың ағашы эстетикалық тұрғыдан да жоғары бағаланады, өйткені оның ақшыл қабығы сәндік мақсатта өсіріледі [1].

- Емен – Жабық тұқымды өсімдіктердің ішінде емен ағашы ерекше орын алады. Оның биік және ұзақ өмір сүретін түрлері саябақтарда көрік береді.

- Қарақат – Қарақат бұтасы да осы саябақта кездесетін жабық тұқымды өсімдіктердің бірі. Оның жидектері дәрілік қасиетке ие және адам ағзасына пайдалы [2].

Юрий Гагарин атындағы саябақта кездесетін ашық және жабық тұқымды өсімдіктердің түрлік құрылымы әртүрлі экологиялық жағдайларға бейімделген. Бұл өсімдіктердің әрқайсысы өз алдына ерекше маңызға ие, себебі олар тек экосистеманы реттеп қана қоймай, қала экологиясына да оң әсер етеді.

2. Зерттеу объектілері мен әдістері

Зерттеу объектілері: Павлодар қаласындағы шағын саябақтар мен аула учаскелері.

Зерттеу пәні: Павлодар қаласының саябақтарындағы жабық тұқымды және ашық тұқымды өсімдіктер. Зерттелген объектілер, яғни нысандар:

- Юрий Гагарин атындағы саябақ, (Ворушина көшесі 4/5)
- Парк Афганцев, (Лермонтова көшесі 118)
- Площадь Победы, (Академик Бектурова 91)
- Қалалық саябақ, (Астана көшесі 61)

Бұл зерттеулер қала аумағындағы әртүрлі саябақтар мен қоғамдық орындардың флорасын зерттеу мақсатында жүргізілді. Саябақтардың әрқайсысында ашық және жабық тұқымды өсімдіктердің түрлі түрлері өседі, және олардың түрлік құрылымы мен экологиялық маңыздылығы ерекше назарға алынған. Зерттеу нәтижелері қала экологиясын жақсартуға бағытталған ұсыныстар жасау үшін пайдалы болады.

Материал жинаған күн: 2024 жылдың қыркүйек-қазан айлары. Жабық және ашық тұқымды өсімдік түрлерінің әртүрлілігін зерттеу әдістемесі кешенді болып табылады. Зерттеу барысында материалдардың фотосуреттері, әдебиеттер мен ғылыми басылымдар қолданылды; ашық және жабық тұқымдыларды салыстыру, сипаттау және жүйелі талдау жүргізілді. Материалдарды есептеу және өңдеу Microsoft Word, Google Планета Земля, Microsoft Excel, Microsoft PowerPoint сияқты бағдарламалар арқылы жүзеге асырылды.

3. Павлодар экожүйесіндегі ашық және жабық тұқымды өсімдіктердің түрлері

Павлодар қаласындағы саябақтар мен шағын аула учаскелеріндегі өсімдіктердің гүлденуі жыл мезгілдеріне байланысты әртүрлі болады. Бұл өсімдіктерді зерттеу барысында әр кезеңде олардың түрлік құрамының өзгеруі байқалады. Оларды келесі кезеңдерге бөлуге болады:

Жабық тұқымды өсімдіктерден раушангүлділер (Rosa), күнбағыстар (Helianthus), жоңышқа (Medicago) гүлдейді. Бұл өсімдіктер жаздың аптап ыстығында экожүйеге өмір сыйлап, түрлі түсті гүлдермен табиғатты безендіреді. Ал ашық тұқымды өсімдіктерден шыршалар (Picea) мен балқарағайлар (Larix) жаз бойы жасыл күйінде қалып, табиғаттың тыныс алуына жағдай жасайды [2].

Күзде жабық тұқымды өсімдіктерден теректер (Populus), қайыңдар (Betula), емендер (Quercus) көп кездеседі. Бұл өсімдіктер күздің соңында жапырақтарын түсіріп, табиғатты әртүрлі түстермен бояп, күздің келуімен бірге табиғаттың қайтадан тыныштыққа көшкенін білдіреді. Ашық тұқымды өсімдіктерден қарағайлар (Pinus) мен шыршалар (Picea) күзде де жасыл күйде сақталып, табиғаттың тазалығын қамтамасыз етеді [1].

Қысы қатты төзімді шөптесін өсімдіктер, мысалы, құрайлар, қыста өмір сүруге бейімделген өсімдіктердің қатарына жатады. Ашық тұқымды өсімдіктерден қылқан жапырақты ағаштар, әсіресе қарағай, шырша, арша қыста да жасыл күйде қалатын өсімдіктер болып табылады [1].

Көктемде жабық тұқымды өсімдіктердің арасында жабайы қызғалдақтар (Tulipa) мен бәйшешектер (Galanthus) гүлдейді. Ашық тұқымды өсімдіктердің ішінде қарағайлар (Pinus) мен аршалар (Juniperus) көктемнің келуімен жасарып, табиғатты жаңартады. [8-388 бет]

Саябақ аумағындағы жабық тұқымды және ашық тұқымды өсімдіктердің түрлік құрылымы:

1. Ашық тұқымды өсімдіктер:
-Шырша;
- Қарағай;
- Арша;
- Балқарағай.
2. Жабық тұқымды өсімдіктер:
- Қайың;
-Емен;
-Қарақат;
- Алма;
- Петуния;
- Итмұрын.

Бұл өсімдіктердің әрқайсысы экожүйенің өзіндік ерекшеліктерін көрсетіп, қала табиғатының алуан түрлілігін қолдайды. Жабық тұқымды өсімдіктер көктем мен жазда белсенді гүлдеп, табиғатты гүлдендіреді, ал ашық тұқымды өсімдіктер жылдың барлық мезгілінде жасыл күйде сақталады. Павлодар экожүйесі осы өсімдіктердің үйлесімділігі арқасында биологиялық тепе-теңдікті сақтап, табиғаттың әртүрлілігін байытады [1].

Павлодар қаласындағы қалалық саябақтар аумағында, сондай-ақ шағын учаскелерде табылған ашық тұқымды және жабық тұқымды өсімдіктердің отрядын таралу көрсеткіштеріне қарай бөлуге болады.

Павлодар қаласындағы ашық тұқымды өсімдіктердің ішінде қарағай, шырша және арша ерекше орын алады.

- Қарағай Пиницеялар отрядына жатады және Павлодар

қаласындағы орталық саябақтарда, көшелер бойында және орманды учаскелерде кең таралған.

- Шырша да Пиницеялар отрядына жатады, қаланың жасыл белдеулерінде және саябақтарда жиі кездеседі.

- Арша Аршалар отрядына жатады және қаланың құрғақ аудандарында, сәндік элемент ретінде көшелер мен саябақтарда отырғызылған.

Жабық тұқымды өсімдіктер қала экожүйесінде кең таралған және олардың кейбір түрлері қаланың тұрғын үйлерінің маңында, саябақтарда, көшелерде өсіп жатыр.

- Раушангүлділер (Rosaceae) көбінесе қаланың кейбір тұрғын үйлерінің маңындағы учаскелерде және қаланың шетінде таралған.

- Қарағаш тәрізділер (Ulmaceae) көбінесе саябақтарда және тұрғын үй аумақтарындағы аллеяларда отырғызылған.

- Лалагүлділер (Liliales) қаланың орталық көшелері мен саябақтарындағы гүлзарларда сәндік өсімдік ретінде кездеседі.

Павлодар қаласындағы жабық және ашық тұқымды өсімдіктердің таралуы зерттеліп, ашық тұқымды өсімдіктер табиғи және көгалдандырылған аумақтарда, орманды аймақтарда жиі кездесетіндігі анықталды. Жабық тұқымды өсімдіктер қала саябақтары мен көшелерде басым болып, олар қала экожүйесінің бір бөлігіне айналған. Әрбір өсімдік түрінің таралу аймақтары Павлодар экожүйесінің әртүрлілігін қамтамасыз етіп, экологиялық тепе-теңдікті сақтауда маңызды рөл атқарады.

Әдебиеттер

1. Әметов Ә.Ә. Ботаника. Оқулық. – Алматы: 2005. – 416 бет.

2. Шумакова Е.В. Ш96 Ботаника және өсімдіктер физиологиясы : Орта кәсіптік білім мекемелерінің студенттеі үшін оқулық / Е.В. Шумакова. – 2 басыл., стер. – М. : «Академия» баспаорталығы, 2015. – 208 б.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРЕПОДАВАНИЮ МАТЕМАТИКИ И ИФНОРМАТИКИ

Т.А. Амантаева
студентка 3 курса ОП «Информатика-Математика» Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлана, г. Павлодар,
научный руководитель: Р.А. Ельтинова
руководитель ОП «Информатика», преподаватель-эксперт, магистр естественных наук по специальности Информатика

Аннотация: Бұл мақала математика мен информатиканы оқытудың инновациялық тәсілдерін, соның ішінде Python, ChatGPT, толықтырылған шындықты және 3D модельдеуді қолдануды зерттейді. Оқушылардың қызығушылығын арттыру және цифрлық қоғамда табысты кәсіби қызметке қажетті цифрлық құзыреттерді дамыту үшін осы технологияларды оқу үдерісіне енгізу әдістері ұсынылған.

Түйін сөздер: оқыту, математика, информатика, Python, жасанды интеллект, толықтырылған шындық, инновациялық тәсілдер.

Аннотация: В статье рассматриваются инновационные подходы к преподаванию математики и информатики, включая использование Python, ChatGPT, дополненной реальности и 3D-моделирования. Представлены методы интеграции этих технологий в учебный процесс для повышения интереса учащихся и формирования цифровых компетенций, необходимых для успешной профессиональной деятельности в цифровом обществе.

Ключевые слова: преподавание, математика, информатика, Python, искусственный интеллект, дополненная реальность, инновационные подходы.

Abstract: The article discusses innovative approaches to teaching mathematics and computer science, including the use of Python, ChatGPT, augmented reality, and 3D modeling. Methods for integrating these technologies into the educational process are presented to increase student interest and develop digital competencies necessary for successful professional activity in a digital society.

Keywords: teaching, mathematics, computer science, Python, artificial intelligence, augmented reality, innovative approaches.

В традиционном представлении преподавание математики и информатики воспринимается неоднозначно. С одной стороны, математика ассоциируется с классическими строгими методами, основанными на логике, доказательствах и четко структурированной подаче материала. С другой стороны, информатика, несмотря на свою цифровую природу, остается для многих учащихся недостаточно понятной и привлекающей, особенно в рамках школьной программы. Это во многом обусловлено тем, что образовательные подходы к этим дисциплинам формировались в разные эпохи и продолжают адаптироваться к новым реалиям с разной

скоростью. Сложившиеся стереотипы о математике как сухой и сложной науке, требующей исключительно абстрактного мышления, а также об информатике как технической дисциплине, сводящейся к программированию, требуют пересмотра.

В странах СНГ, где традиционно сильны стандарты преподавания точных наук, наблюдается следующая закономерность: математика не всегда вызывает у школьников высокий интерес, так как процесс ее изучения зачастую представлен в виде строгих формул и алгоритмов, не имеющих, на первый взгляд, очевидной связи с реальной жизнью. Информатика, напротив, привлекает больше внимания, но преимущественно за пределами школьной программы, поскольку современные технологии, интернет и программирование представляют собой естественную часть повседневной жизни учащихся. Традиционные методы преподавания, безусловно, сыграли ключевую роль в формировании системы образования и обеспечили высокий уровень подготовки многих поколений учащихся. Однако динамично развивающийся мир требует новых образовательных подходов, способных учитывать современные вызовы и потребности школьников. Сегодняшние ученики растут в условиях цифровой трансформации, когда информация доступна мгновенно, а технологии позволяют визуализировать и моделировать сложные математические процессы, что кардинально меняет восприятие учебного материала. Они ожидают от образования интерактивности, практической направленности и актуальности изучаемых дисциплин.

В ответ на эти изменения в Казахстане с 2016 года введено обновленное содержание образования, ориентированное на современные образовательные стандарты. Это позволило не только усовершенствовать методики преподавания, но и дало учителям возможность использовать цифровые технологии в образовательном процессе. Следовательно, цифровизация образования открывает перед учителями и учащимися новые возможности: она способствует повышению интереса к изучению математики и информатики, делает процесс обучения более наглядным и эффективным. Однако важность инновационных подходов заключается не только в использовании технологий. Они включают в себя пересмотр самого процесса обучения, акцент на развитие логического и алгоритмического мышления, внедрение исследовательских методов и проектного обучения. Особенно важно учитывать, что успешность нововведений зависит от подготовки самих педагогов. Именно учителя формируют образовательную среду, и их профессиональный рост, повышение квалификации, а также готовность к адаптации под новые требования времени являются ключевыми факторами успеха.

Важно отметить, что внедрение инноваций в образовательный процесс – это не просто следование модным трендам, а необходимость, продиктованная реальными изменениями в мире. Если раньше знания, полученные в школе, оставались актуальными на протяжении десятилетий,

то сегодня технологии и научные открытия развиваются с такой скоростью, что образовательные программы должны постоянно обновляться. Это требует от учителей не только гибкости и готовности к переменам, но и способности анализировать современные тенденции, адаптировать их к реальным условиям учебного процесса и находить эффективные способы их внедрения. Кроме того, важно понимать, что роль учителя меняется: он уже не является единственным источником информации для учеников, а становится наставником, который направляет их в поиске знаний, учит критическому мышлению и анализу информации. Это особенно важно в условиях доступности огромного количества данных, когда необходимо уметь отличать надежные источники от недостоверных.

Безусловно, это новый вызов для педагогов, требующий не только самообразования, но и умения применять полученные знания на практике, работая с современными инструментами и цифровыми платформами. Также важно учитывать, что инновационные подходы в преподавании не должны заменять базовые фундаментальные знания, а наоборот, гармонично их дополнять. Глубокое понимание основ математики и информатики по-прежнему остается ключевым фактором успешного обучения, но современные методики позволяют сделать этот процесс более живым, увлекательным и связанным с реальными жизненными задачами. Интеграция интерактивных платформ, геймификации, виртуальной и дополненной реальности, а также индивидуализированных образовательных траекторий может значительно повысить вовлеченность учащихся и их мотивацию к изучению предметов.

В данной статье рассматриваются современные инновационные подходы к преподаванию математики и информатики, анализируются возможности эффективной организации образовательного процесса и предлагаются решения, направленные на его совершенствование. Особое внимание уделяется авторским разработкам в данной области, таким как учебное пособие, курс по искусственному интеллекту и образовательные платформы, способные гармонично интегрироваться в процесс обучения. Также исследуется влияние инновационных методик на качество образования, мотивацию учащихся и перспективы дальнейшего развития образовательной сферы.

Основной акцент делается на необходимость комплексного подхода, включающего развитие педагогических компетенций, использование современных технологий и учет психологических особенностей восприятия информации учащимися. Только такой подход позволит сформировать качественную и эффективную систему преподавания, соответствующую вызовам времени и потребностям общества.

Проблема визуализации математических объектов, таких как графики кривых второго порядка, является одной из ключевых в школьном образовании. Пространственное мышление играет важную роль в понима-

нии математических структур, однако традиционные методы преподавания зачастую не позволяют школьникам в полной мере освоить этот аспект. Визуализация графиков в учебном процессе традиционно осуществляется с помощью рисунков в тетрадях и на доске, что ограничивает возможности восприятия [1]. В условиях цифровизации образования возникает необходимость в применении современных инструментов, которые могут значительно облегчить понимание сложных математических концепций. Одним из перспективных направлений является использование искусственного интеллекта, в частности, ChatGPT, для объяснения и построения графиков.

В последнее время все большую популярность приобретает использование ChatGPT в сфере образования. Эти нейросети, основанные на глубоком обучении, способны сотворить настоящую революцию в понимании материала, самообразовании и поддержке студентов [2]. Применение этой технологии в образовательном процессе позволяет ученикам получать дополнительные разъяснения, уточнять возникающие вопросы и даже автоматически генерировать примеры решений задач. Современные школьники активно обращаются к нейросетям за объяснениями, и игнорировать этот фактор в процессе преподавания математики и информатики нецелесообразно. Однако педагогическое сообщество неоднозначно воспринимает подобные инструменты. Существует мнение, что нейросети могут подменить процесс самостоятельного анализа и критического мышления. Тем не менее, развитие технологий требует от образовательной системы не запрета подобных инструментов, а их разумной интеграции в процесс обучения. ChatGPT сам по себе не заменяет умение размышлять, но может служить полезным дополнением к образовательному процессу, помогая школьникам лучше осваивать материал и визуализировать математические объекты.

Об учебном пособии «PYTHON ДЛЯ МАТЕМАТИКИ: НОВЫЕ ГОРИЗОНТЫ», разработанном в рамках дисциплины «STEM-технологии» в Павлодарском педагогическом университете имени Әлкей Марғұлана (рис. 1).

Автор пособия отмечает: «Мое пособие было разработано с целью помочь учащимся старших классов лучше понять визуализацию графиков как в теории, так и на практике во время учебного процесса. Я, будучи бывшей ученицей, могу сказать, что визуализация графиков всегда была сложной частью уроков математики. Это требовало не только понимания уравнений, неравенств или функций, но и способности правильно представить их на графиках, что, в свою очередь, подразумевало ориентацию в двумерном пространстве осей. Во время практики в школе, проводя уроки в 9-х классах по темам главы «Уравнения, неравенства с двумя переменными и их системы», я увидела, что эта проблема остается актуальной. Несмотря на многократные объяснения учителя, они, конечно, дают результат, но не всегда и не для всех. К счастью, в Казах-

стане с 2014 года активно развиваются STEAM-технологии, и сегодня у нас, как у будущих педагогов, есть возможность использовать их в образовательном процессе. В отличие от теории и практики, представленных в интернете и учебниках, проблема визуализации графиков второго порядка до сих пор не была подробно рассмотрена. Моим пособием, которое включает внеклассные мероприятия по математике и информатике (программированию), я предлагаю новый подход. Это поможет не только разобраться в графиках, но и даст возможность ученикам создать прочную основу знаний через написание кода. Таким образом, я надеюсь сделать шаг вперед в развитии идей межпредметных связей в рамках STEAM-образования Казахстана, что, в свою очередь, поможет ученикам не только в математике, но и заинтересует их в информатике (программировании), повышая уверенность в своих силах» [3, с.1].

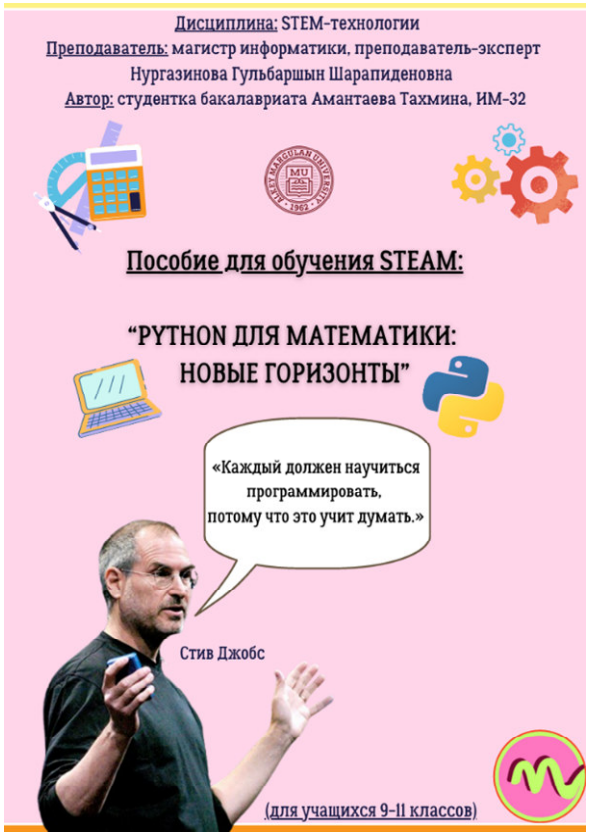

Рис. 1 Титульная страница учебного пособия
«PYTHON ДЛЯ МАТЕМАТИКИ: НОВЫЕ ГОРИЗОНТЫ»

Анализируя страницу основных положений пособия, можно отметить следующее. Инновационные образовательные подходы на основе цифровых технологий. Современное преподавание математики и информатики требует не только передачи знаний, но и формирования у обучающихся ключевых компетенций XXI века, среди которых критическое и аналитическое мышление, цифровая грамотность и навыки работы с большими данными. В этой связи особое значение приобретает интегра-

ция цифровых инструментов в образовательный процесс, что позволяет сделать обучение более наглядным, прикладным и ориентированным на реальные задачи. Одним из примеров такой интеграции является разработанный мной образовательный проект, ориентированный на учащихся старших классов.

Этот проект представляет собой серию внеурочных мероприятий, в рамках которых школьники осваивают основы программирования на Python, изучают работу с библиотеками NumPy, Matplotlib и SymPy, а также учатся применять математические знания для решения практических задач. Развитие цифровых и математических компетенций. Программа проекта нацелена на развитие сразу нескольких ключевых направлений. Во-первых, это формирование цифровых навыков. Современные технологии обработки данных открывают новые возможности для изучения математики, позволяя визуализировать сложные математические зависимости, анализировать массивы данных и моделировать процессы. Использование библиотек NumPy и Matplotlib делает обучение более интерактивным: вместо абстрактных формул ученики видят реальные графики, строят математические модели и работают с реальными данными. Во-вторых, особое внимание уделяется развитию математического мышления. Например, учащиеся изучают методы построения графиков кривых второго порядка (парабол, гипербол, эллипсов), что помогает не только лучше понять свойства этих функций, но и увидеть их практическое применение в инженерных и научных задачах.

Такой подход делает изучение математики более осмысленным и мотивирующим, так как позволяет ученикам выйти за рамки традиционного школьного курса и увидеть связь между теорией и реальными процессами. Формирование критического мышления и навыков решения задач. Еще одной важной составляющей проекта является развитие критического мышления и навыков решения проблем. Занятия строятся на основе практических задач, требующих анализа, логики и поиска нестандартных решений. Работа с математическими моделями требует от учащихся не просто механического воспроизведения формул, а глубокого понимания сути процессов. Это соответствует современным требованиям образования, где важно не просто усвоить материал, а научиться применять знания в новых, нестандартных ситуациях.

Кроме того, в рамках проекта рассматриваются вопросы безопасности в цифровой среде. Школьники изучают основы защиты данных, учатся правильно работать с информацией, анализировать возможные угрозы при использовании компьютерных технологий. Это особенно важно в условиях стремительного развития цифрового общества, где навык безопасного взаимодействия с цифровыми системами становится неотъемлемой частью компетентности каждого специалиста. Связь с современными образовательными тенденциями. Данный проект отражает ключевые мировые тенденции в образовании, в частности, STEM-

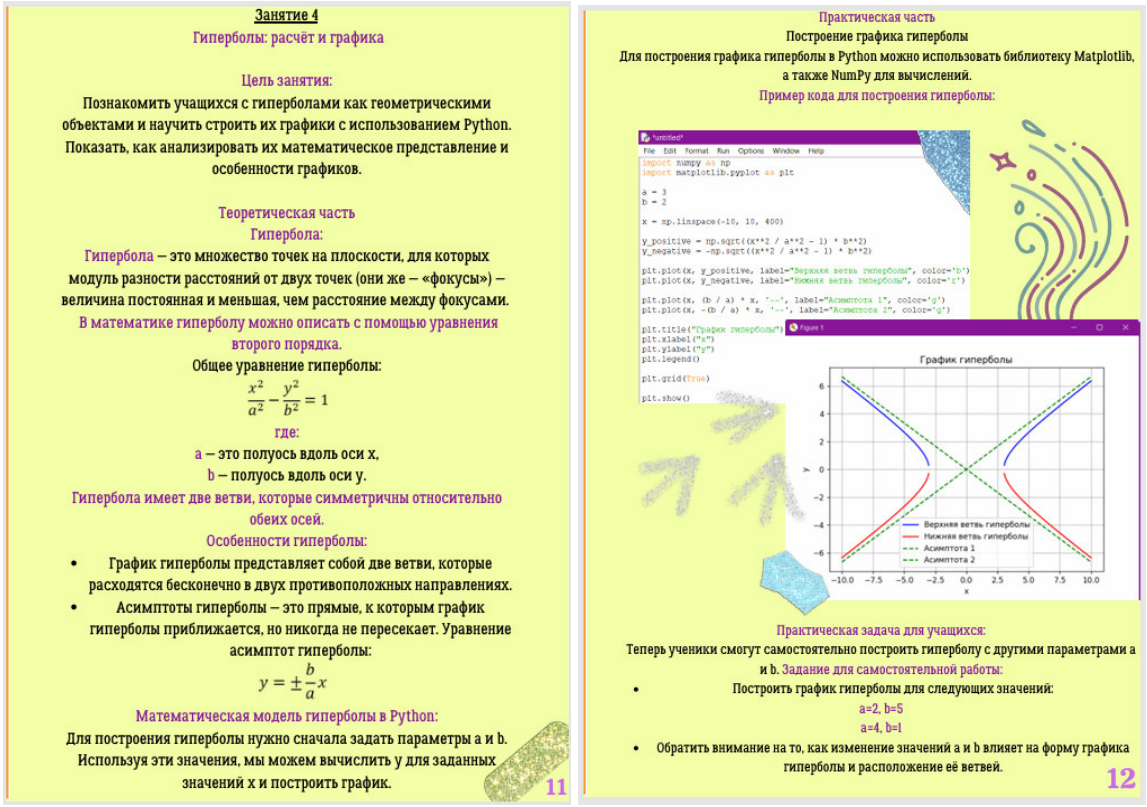
обучение (Science, Technology, Engineering, Mathematics) и практико-ориентированный подход. Интеграция программирования в курс математики позволяет не только сделать обучение более прикладным, но и подготовить учеников к будущему обучению в университетах, где знания цифровых инструментов становятся обязательным требованием.

Поэтому, предложенный образовательный подход позволяет не только эффективно изучать математику и информатику, но и формировать у учащихся универсальные компетенции, необходимые для успешной карьеры в цифровом мире. Он ориентирован на развитие логического и критического мышления, повышение интереса к точным наукам и применение инновационных методик обучения, что делает его ценным инструментом в образовательном процессе [3, с.3].

Исходя из этого, учебное пособие «PYTHON ДЛЯ МАТЕМАТИКИ: НОВЫЕ ГОРИЗОНТЫ» предназначено для помощи старшеклассникам через серию внеклассных мероприятий, в рамках которых они изучат основы программирования на Python для построения графиков кривых второго порядка (параболы, гиперболы, эллипсы). В процессе работы над пособием было учтено обращение учеников к ChatGPT, что позволило интегрировать этот инструмент в образовательный процесс. Такой подход не только развивает навыки работы с нейросетями у преподавателей, но и помогает ученикам научиться использовать современные технологии, которые, безусловно, делают их более уверенными в своем профессиональном будущем и позволяют по-новому взглянуть на мир и на себя [1, с.15].

Таким образом, уроки, предложенные в пособии, не только являются иллюстрацией интеграции информатики и математики, но и предлагают универсальный подход, который учитывает, как индивидуальные особенности восприятия учащихся, так и современные требования образовательного процесса. Этот подход проявляется как в дополнениях и уточнениях, предлагаемых педагогом в ходе урока, так и в продолжительной актуальности материалов, что подчеркивает необходимость реализации данного подхода в практическом обучении. Важно отметить, что уроки имеют четкую структуру, включающую как теоретические, так и практические компоненты, что позволяет учащимся не только усваивать теоретические знания, но и применить их на практике. Графическое сопровождение уроков, а также фотографии выходных данных, основанных на реальных примерах и проверенных автором, служат наглядным инструментом, который способствует более глубокому пониманию и осмыслению материала.

Этот интегрированный подход позволяет более эффективно воспринимать как математические, так и информатические концепции, делая обучение более многогранным и динамичным (рис. 2).

Занятие 4

Гиперболы: расчёт и графика

Цель занятия:

Познакомить учащихся с гиперболами как геометрическими объектами и научить строить их графики с использованием Python. Показать, как анализировать их математическое представление и особенности графиков.

Теоретическая часть

Гипербола:

Гипербола – это множество точек на плоскости, для которых модуль разности расстояний от двух точек (они же – «фокусы») – величина постоянная и меньшая, чем расстояние между фокусами.

В математике гиперболу можно описать с помощью уравнения второго порядка.

Общее уравнение гиперболы:

$$\frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2} = 1$$

где:

a – это полуось вдоль оси x,

b – полуось вдоль оси y.

Гипербола имеет две ветви, которые симметричны относительно обеих осей.

Особенности гиперболы:

- График гиперболы представляет собой две ветви, которые расходятся бесконечно в двух противоположных направлениях.
- Асимптоты гиперболы – это прямые, к которым график гиперболы приближается, но никогда не пересекает. Уравнение асимптот гиперболы:

$$y = \pm \frac{b}{a} x$$

Математическая модель гиперболы в Python:

Для построения гиперболы нужно сначала задать параметры a и b. Используя эти значения, мы можем вычислить y для заданных значений x и построить график.

11

Практическая часть

Построение графика гиперболы

Для построения графика гиперболы в Python можно использовать библиотеку Matplotlib, а также NumPy для вычислений.

Пример кода для построения гиперболы:

```
import numpy as np
import matplotlib.pyplot as plt

a = 3
b = 2

x = np.linspace(-10, 10, 400)

y_positive = np.sqrt((x**2 / a**2 - 1) * b**2)
y_negative = -np.sqrt((x**2 / a**2 - 1) * b**2)

plt.plot(x, y_positive, label="Верхняя ветвь гиперболы", color='b')
plt.plot(x, y_negative, label="Нижняя ветвь гиперболы", color='r')

plt.plot(x, (b / a) * x, '--', label="Асимптота 1", color='g')
plt.plot(x, -(b / a) * x, '--', label="Асимптота 2", color='g')

plt.title("График гиперболы")
plt.xlabel("x")
plt.ylabel("y")
plt.legend()

plt.grid(True)

plt.show()
```


Практическая задача для учащихся:

Теперь ученики смогут самостоятельно построить гиперболу с другими параметрами a и b. Задание для самостоятельной работы:

- Построить график гиперболы для следующих значений:

a=2, b=5

a=4, b=1

- Обратить внимание на то, как изменение значений a и b влияет на форму графика гиперболы и расположение её ветвей.

12

Рис. 2 Занятие №4 из учебного пособия
«PYTHON ДЛЯ МАТЕМАТИКИ: НОВЫЕ ГОРИЗОНТЫ»

Использование языка программирования Python с его специализированными библиотеками предоставляет учащимся новые возможности для работы с графиками, помогая не только лучше понимать их, но и формировать алгоритмическое мышление. Необходимость обучения преподавателей новым цифровым инструментам также становится очевидной. Многие педагоги обладают значительным опытом работы в традиционном формате, однако современные образовательные технологии требуют освоения новых методов преподавания. В этом контексте одним из возможных решений является прохождение курсов повышения квалификации, связанных с искусственным интеллектом. Примером может служить бесплатный курс «Основы Искусственного Интеллекта: ChatGPT», размещённый на платформе Skillbox. О курсе «Основы Искусственного Интеллекта: ChatGPT». Этот курс был разработан Astana Hub совместно с образовательной компанией Lerna и размещён на платформе Skillbox (рис. 3).

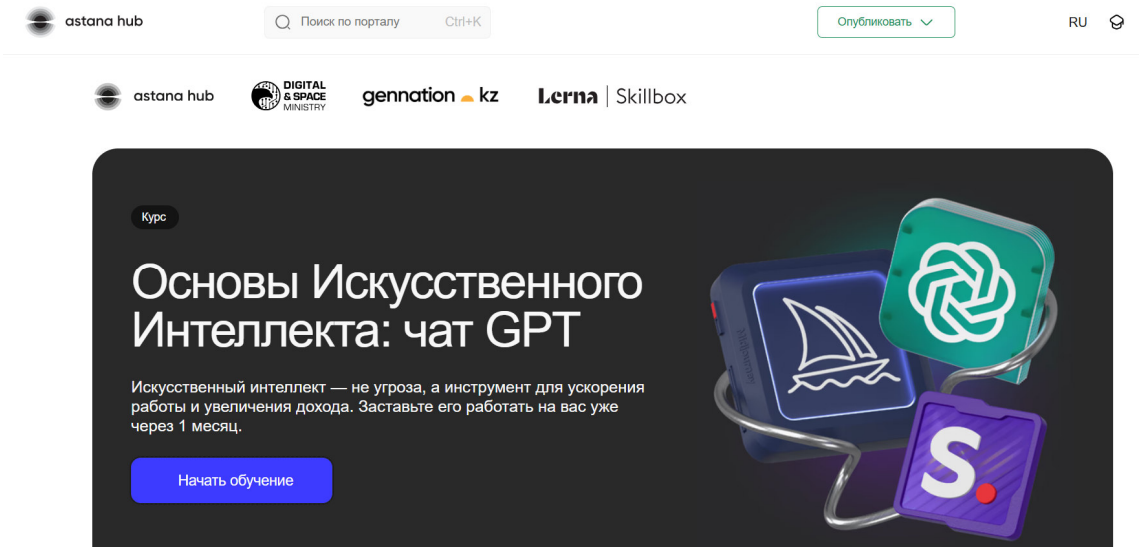

Рис. 3 Курс «Основы Искусственного Интеллекта: ChatGPT»

Он направлен на обучение основам работы с ChatGPT, включая создание эффективных запросов и использование технологии в различных сферах, в том числе в образовании. В рамках курса рассматриваются практические примеры применения ChatGPT для автоматизации задач, повышения продуктивности и работы с текстовой информацией. Курс включает 45 видеоуроков, разбитых на два блока: базовый и продвинутый (рис. 4). Он доступен как на русском, так и на казахском языках. По завершении курса участники получают сертификат, подтверждающий освоенные навыки (рис. 5). Доступность курса делает его полезным инструментом для преподавателей, которые хотят интегрировать современные технологии в образовательный процесс [4, 5].

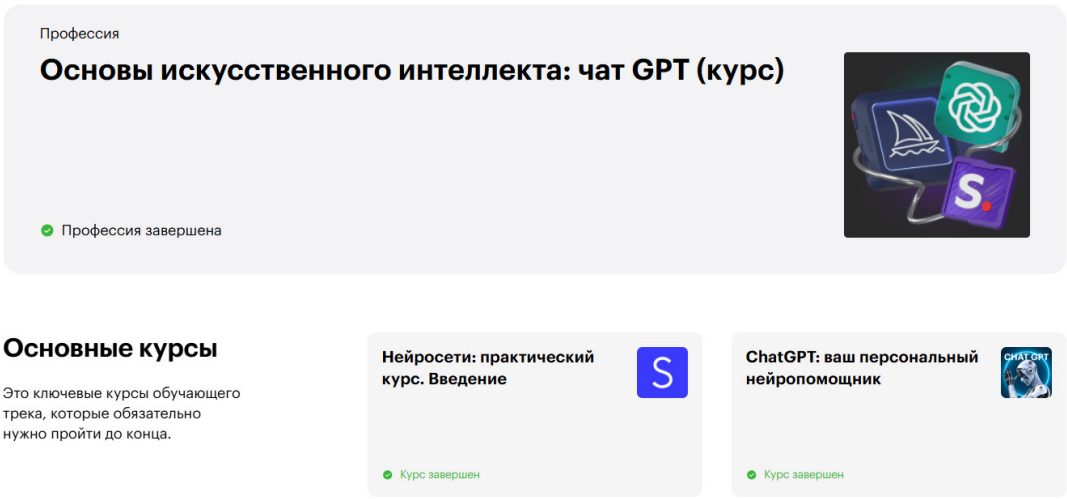

Рис. 4 Два блока курса «Основы Искусственного Интеллекта: ChatGPT»: базовый и продвинутый

Рис. 5 Сертификат по завершении курса
«Основы Искусственного Интеллекта: ChatGPT»

Интеграция подобных образовательных инициатив в школьную программу позволит не только повысить уровень подготовки учащихся, но и поможет учителям адаптироваться к новым реалиям. Значит, использование современных технологий, таких как Python и ChatGPT, становится необходимым элементом образовательного процесса, способствуя развитию цифровых компетенций у школьников и преподавателей. Использование ChatGPT и программирования в решении проблемы визуализации графиков в математике представляет собой инновационный подход в рамках STEAM-образования.

Этот подход успешно сочетает традиционные методы преподавания с современными цифровыми инструментами, такими как искусственный интеллект и программирование. В отличие от стандартных методов, где графики часто изображаются только на доске или в тетрадях, использование ChatGPT и Python позволяет школьникам не только увидеть визуализацию, но и научиться создавать её самостоятельно, что значительно расширяет их возможности и развивает критическое мышление.

Один из основных аспектов работы с графиками – это пространственное восприятие математических объектов. Программирование на языке Python, предложенное в рамках разработанного пособия, даёт ученикам уникальную возможность не просто видеть графики, но и понимать, как они строятся, какие зависимости за ними стоят. Важно, что код,

который учащиеся будут вводить вручную, служит не только инструментом для построения графиков, но и объясняет структуру этих графиков. Это становится важным шагом в развитии алгоритмического мышления и понимания закономерностей, лежащих в основе математических моделей.

Однако, с введением новых технологий возникает вопрос: как эффективно интегрировать их в учебный процесс, не заменяя, а дополняя традиционные подходы. Здесь ключевым моментом является не ограничение доступа учащихся к новым технологиям, а, наоборот, формирование у них культуры осознанного и грамотного использования этих инструментов. Это позволяет школьникам не только повышать свою мотивацию и интерес к предмету, но и осваивать навыки, которые будут востребованы в будущем, делая обучение более наглядным, интерактивным и, главное, практико-ориентированным. Для школьников, осваивающих такие темы, как визуализация графиков второго порядка, знание программирования является ценным инструментом, который открывает перед ними новые горизонты. Программирование, использующее библиотеки Python для создания и анализа графиков, помогает не только формализовать и уточнить математическое содержание, но и сделать процесс обучения более доступным и понятным. Это особенно важно в условиях, когда ученики сталкиваются с необходимостью обрабатывать и интерпретировать большое количество данных и графических объектов.

Таким образом, интеграция искусственного интеллекта и программирования в образовательный процесс способствует не только улучшению качества обучения, но и развивает у школьников навыки, необходимые для успешной профессиональной деятельности в будущем. Важно, чтобы такие технологии не заменяли традиционные методы, а служили дополнением, обогащая учебный процесс и предоставляя новые возможности для углублённого понимания сложных математических тем.

Этот инновационный подход также гармонично способствует укреплению межпредметных связей в рамках STEAM-образования, объединяя математику, информатику, технологии и искусственный интеллект. Такой подход позволяет более глубоко и всесторонне воспринимать учебный материал, делает обучение более гибким, адаптированным к индивидуальным потребностям учащихся и актуальным для современных образовательных стандартов.

Несмотря на неразрывную связь информатики с цифровыми технологиями, данная дисциплина сталкивается с серьезными вызовами в контексте повышения заинтересованности учащихся и адаптации к стремительно меняющимся требованиям современного общества. Информатика играет ключевую роль в формировании цифровой грамотности школьников, обеспечивая их базовыми навыками работы с информационными системами, алгоритмами и программированием. Однако не все учащиеся планируют углубленно изучать данную область, что перед-

ко приводит к недостаточной мотивации при освоении дисциплины. В условиях цифровой трансформации общества традиционные методики преподавания информатики нуждаются в пересмотре и модернизации. Учебные программы, разработанные десятилетия назад, не всегда соответствуют современным реалиям, что затрудняет процесс адаптации школьников к актуальным вызовам технологической эры.

Одним из эффективных путей решения данной проблемы является внедрение в образовательный процесс инновационных технологий, позволяющих сделать обучение более наглядным, практико-ориентированным и мотивирующим. Одной из таких технологий является дополненная реальность (AR), использование которой в образовательном процессе открывает широкие возможности для повышения вовлеченности школьников. AR-инструменты позволяют визуализировать сложные концепции, превращая изучение информатики в интерактивный и увлекательный процесс. Например, современные платформы Web-AR.Studio и Talkingco.de предоставляют ученикам возможность познакомиться с основами дополненной реальности даже без глубоких знаний в программировании. Такие инструменты интуитивно понятны, доступны и позволяют быстро освоить принципы работы с AR, что формирует у школьников уверенность в собственных цифровых навыках и снижает барьер в изучении новых технологий.

Интеграция подобных решений в школьное образование не только делает изучение информатики более привлекательным, но и способствует формированию у учащихся ключевых компетенций, востребованных в цифровой экономике. В условиях стремительного технологического прогресса важно не просто передавать базовые знания, а развивать у школьников гибкие навыки, позволяющие им эффективно адаптироваться к будущим изменениям в технологической сфере.

Web-AR.Studio – онлайн-конструктор дополненной реальности, позволяющий создавать WebAR проекты, которые работают без необходимости скачивания мобильных приложений. При этом конструктор не требует навыков программирования или работы с 3D-объектами [6].

Использование подобных технологий в образовательном процессе не только повышает уровень вовлеченности учащихся, но и позволяет им осознать, что они могут выступать не просто пассивными потребителями цифрового контента, а его активными создателями.

Такой подход стимулирует развитие креативного мышления, технологической инициативности и самостоятельной проектной деятельности, что особенно актуально в современном цифровом мире. Включение инструментов дополненной реальности в учебный процесс открывает перед школьниками новые перспективы для будущей профессиональной деятельности. AR-технологии уже активно применяются в самых разных сферах – от медицины и архитектуры до маркетинга и игровой индустрии. Знакомство с этими технологиями на школьном этапе позволяет

учащимся заранее сформировать востребованные навыки, которые в дальнейшем могут стать ключевыми для выбора профессии.

Например, старшеклассники могут самостоятельно разрабатывать интерактивные проекты с элементами дополненной реальности, такие как цифровые школьные фотоальбомы, образовательные презентации и виртуальные экскурсии. Используя интуитивно понятные платформы, такие как Web-AR.Studio, они могут интегрировать AR-объекты в привычные цифровые материалы, делая их более динамичными и увлекательными. Такой формат работы не только углубляет понимание современных технологий, но и способствует развитию междисциплинарных компетенций, объединяя знания из информатики, дизайна и даже гуманитарных дисциплин.

Оживляйте фото, выпускные альбомы и многое другое совершенно бесплатно с помощью конструктора фото с дополненной реальностью! Не требует кода и навыков 3D (рис. 6).

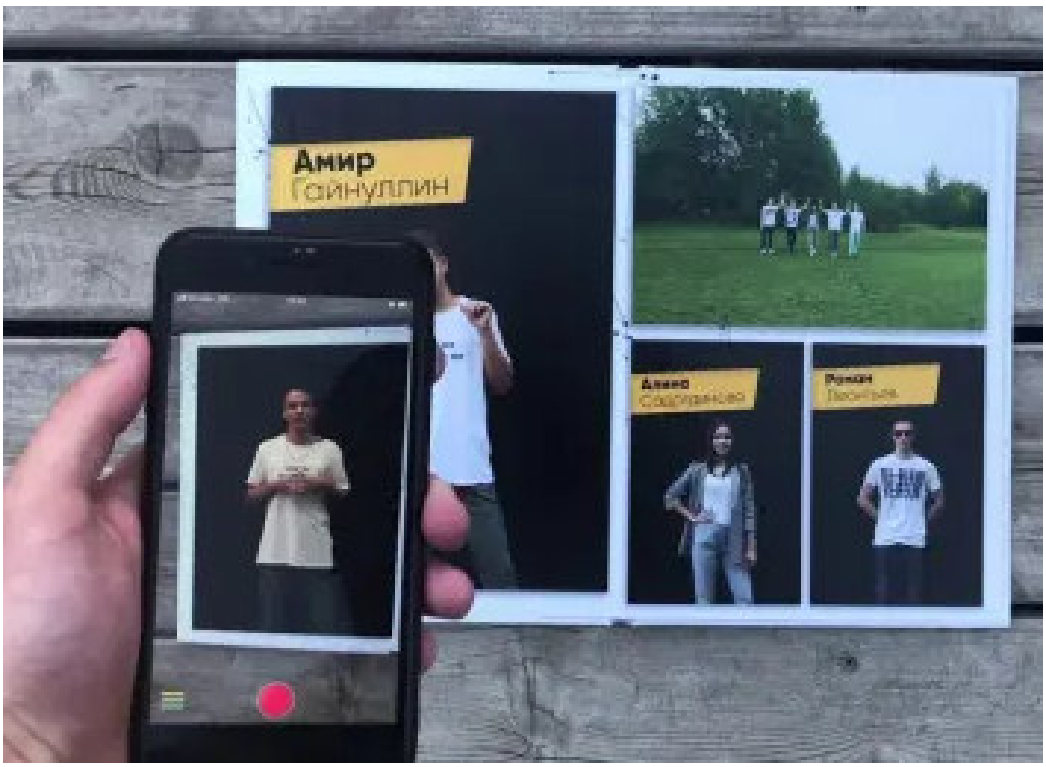

Рис. 6 Оживающий фотоальбом на Web-AR.Studio

Также полезное направление на Web-AR.Studio – это распознавание поверхности (Наложение виртуальных сцен на поверхности реального мира), а в частности 3D конфигуратор (Создание 3D конфигуратора или визуализация определённой 3D модели) [7].

Интеграция программ для создания 3D-моделей, таких как SketchUp и Blender, в школьный курс информатики открывает новые горизонты для обучения. Освоение основ трехмерного моделирования позволяет учащимся не только развивать пространственное мышление и навы-

ки проектирования, но и находить практическое применение своим знаниям.

Одним из перспективных направлений является интеграция 3D-моделей в среду дополненной реальности, что делает изучение технологий более наглядным и увлекательным. Благодаря возможности экспорта готовых 3D-объектов в Web-AR.Studio учащиеся могут не только визуализировать свои проекты, но и создавать интерактивные цифровые объекты, с которыми можно взаимодействовать в режиме реального времени. Интуитивно понятный интерфейс платформы делает этот процесс доступным даже для начинающих пользователей, а автоматическая генерация QR-кодов значительно упрощает демонстрацию разработанных моделей. Такой QR-код можно отсканировать с помощью стандартной камеры смартфона или специального приложения Web-AR.Studio AR Viewer, доступного бесплатно (рис. 7).

Данный подход к обучению не только упрощает усвоение материала, но и значительно повышает уровень вовлеченности школьников. Возможность самостоятельно разрабатывать цифровые объекты, интегрировать их в дополненную реальность и делиться результатами своей работы с одноклассниками делает учебный процесс более динамичным и ориентированным на практическое применение знаний. Кроме того, использование Web-AR.Studio предоставляет школьникам доступ к достаточно широкому бесплатному функционалу, что особенно важно в образовательных целях. Применение подобных инструментов позволяет не только повысить интерес к изучению информатики, но и сформировать у учащихся фундаментальные навыки, востребованные в сфере цифровых технологий. Из этого следует, что, инновационный подход к преподаванию не только делает уроки более интерактивными, но и может стать отправной точкой для будущей профессиональной деятельности школьников в области 3D-моделирования, дизайна, программирования и виртуальной реальности.

Talkingco.de – это расширенный QR-код для дополненной реальности. Код можно считать любым QR-сканером. Затем на код в веб-браузере пользователя проецируется видеосообщение (AR-голограмма) [8] (рис. 8).

По состоянию на март 2025 года платформа Talkingco.de доступна только на английском языке, однако встроенные переводчики современных браузеров позволяют адаптировать интерфейс, делая его удобным для русскоязычных пользователей. Бесплатный функционал включает возможность создания одного QR-кода с голографическим видео продолжительностью до 30 секунд, что может показаться ограничением, однако даже этот инструмент открывает широкие перспективы для образовательного процесса.

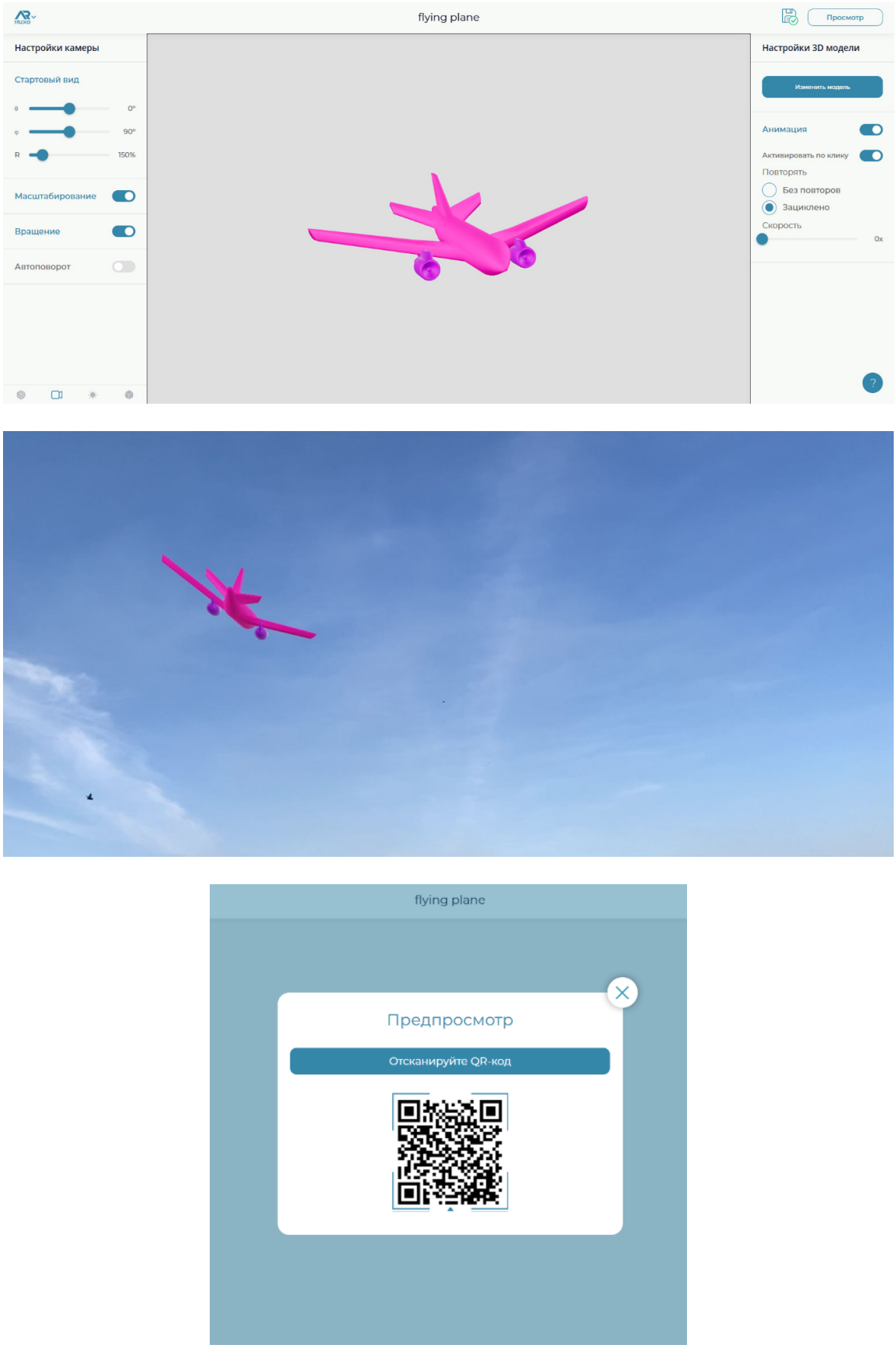

Рис. 7 Пример визуализации анимированной 3D-модели (Flying Plane) из Blender в направлении «Распознавание поверхности» на Web-AR Studio

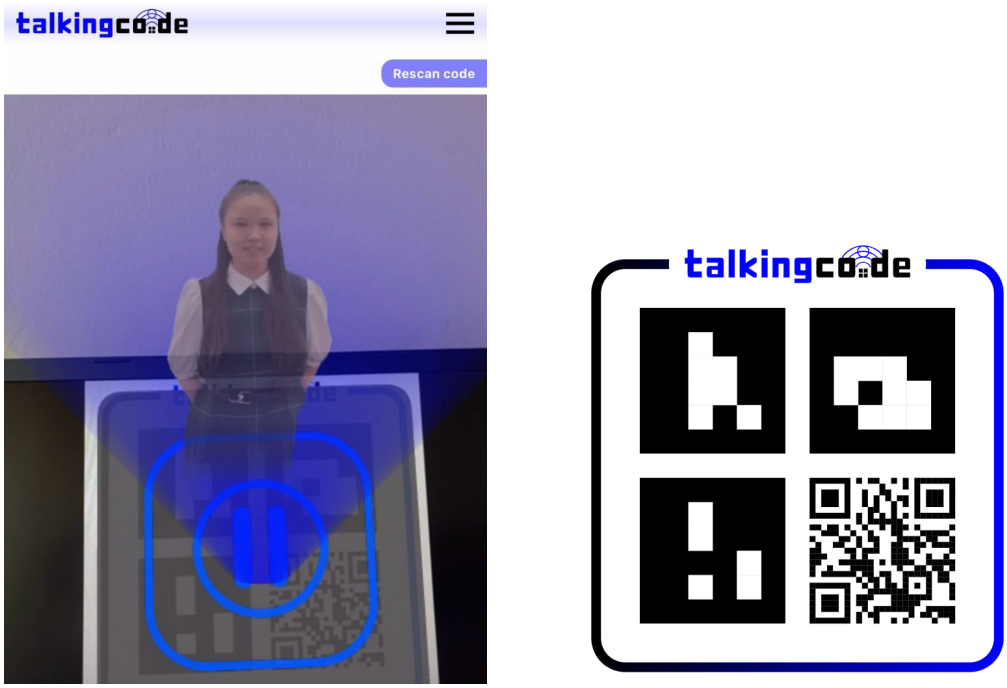

Рис. 8 Пример видеосообщения (AR-голограммы) на Talkingco.de

Голографические технологии воспринимаются учащимися как инновационные и футуристические, что значительно повышает их интерес к учебному процессу. Более того, создание голограмм на платформе Talkingco.de занимает минимальное время, а это значит, что ученики могут быстро освоить данный инструмент и применять его для различных учебных и творческих проектов. Интеграция голографических технологий в образовательный процесс способствует не только повышению мотивации школьников, но и развитию их цифровых навыков, творческого и технического мышления. Например, ученики могут создавать голографические видеопослания, которые затем используются в рамках школьных мероприятий или для поздравлений родителей с праздниками.

Такой подход делает образовательный процесс не только актуальным и технологичным, но и личностно значимым, что особенно важно для формирования у школьников положительного отношения к учебе. Кроме того, использование подобных технологий в школьной программе демонстрирует родителям современные методики преподавания, подчеркивая, что школа не только передает знания, но и формирует у детей навыки, востребованные в цифровом обществе.

Таким образом, Talkingco.de и аналогичные платформы могут стать важным инструментом для внедрения дополненной реальности в школьное образование, способствуя его модернизации и адаптации к вызовам цифровой эпохи. Процесс внедрения инновационных методов в преподавание математики и информатики является важной составляющей современного образовательного процесса. В условиях быстрого развития технологий, таких как искусственный интеллект, программирование, до-

полненная реальность и 3D-моделирование, актуальность таких подходов возрастает многократно.

Предложенные в статье подходы и методики интеграции Python, ChatGPT и дополненной реальности в школьное обучение не только создают новые горизонты для восприятия и освоения математических и информатических понятий, но и направлены на подготовку учащихся к будущей профессиональной деятельности в цифровом обществе. Проект «PYTHON ДЛЯ МАТЕМАТИКИ: НОВЫЕ ГОРИЗОНТЫ», о котором подробно идет речь, демонстрирует, как правильно организованный учебный процесс, основанный на использовании современных технологий, способствует развитию у школьников не только математических навыков, но и критического мышления, алгоритмического подхода и уверенности в своих силах при решении нестандартных задач. Программирование и работа с графиками второго порядка с помощью Python позволяют учащимся не просто «видеть» математические модели, но и «понимать» их, что становится важным шагом в освоении более сложных концепций.

Важно, что данный подход делает образовательный процесс более практико-ориентированным и увлекательным, что является в совокупности основной мотивацией для старшеклассников, не всегда заинтересованных в изучении традиционных методов. Интеграция ChatGPT в учебный процесс также открывает новые возможности для повышения вовлеченности учеников. Возможность использования чат-ботов и других инструментов искусственного интеллекта не только развивает у школьников навыки взаимодействия с новыми технологиями, но и способствует улучшению их цифровой грамотности. Применение таких инструментов в преподавании может существенно улучшить процесс усвоения материала, снизив уровень стресса и повысив уровень самоорганизации учащихся. Это дает им возможность более активно участвовать в образовательном процессе, получая ответы на вопросы в реальном времени, а также тестируя различные гипотезы и подходы к решению задач.

Перспективность использования дополненной реальности в обучении, описанная в статье, подчеркивает необходимость пересмотра традиционных методов преподавания. AR-технологии, такие как Web-AR.Studio и Talkingco.de, открывают новые возможности для создания интерактивных учебных материалов, которые делают изучение сложных тем не только более наглядным, но и увлекательным. Ученики могут не только потреблять образовательный контент, но и становиться его активными создателями, что формирует у них навыки, востребованные на рынке труда. Это особенно важно в условиях, когда традиционные дисциплины требуют адаптации к быстроменяющемуся технологическому ландшафту. Значительное внимание в статье уделено также 3D-моделированию и его интеграции в школьное образование. Совмещение 3D-конструкторов с AR-технологиями позволяет школьникам не только

развивать пространственное мышление, но и делать первые шаги в области создания реальных цифровых объектов. Этот подход не только улучшает понимание теоретических концепций, но и готовит учеников к работе с современными инструментами, востребованными в таких областях, как дизайн, архитектура, инженерия и даже медицина.

Таким образом можно сделать вывод, что предлагаемые в статье инновационные подходы к преподаванию математики и информатики отвечают на вызовы времени и подготавливают школьников к вызовам цифровой эпохи. Совмещение классических методов с новыми технологиями открывает новые горизонты для образования, повышая качество знаний, развивая практические навыки и формируя у учащихся уверенность в собственных силах. Внедрение таких инструментов в образовательный процесс способно значительно повысить уровень цифровой грамотности среди школьников, что является важным фактором для их успешной адаптации в цифровом обществе.

В заключение, предложенные в статье методы интеграции технологий в школьное обучение могут стать основой для создания новых образовательных стандартов, которые будут отвечать требованиям не только сегодняшнего дня, но и готовить учащихся к еще более высоким вызовам, с которыми они столкнутся в будущем.

Литература

1. Амантаева Т.А. Python для математики: новые горизонты: пособие по дисциплине «STEAM-технологии» / Амантаева Т.А. – Павлодар: ППУ имени Әлкей Марғұлан, ОП «Информатика-Математика», 2024. – 22 с. (Неопубликованный документ).

2. Chat GPT в образовании – настоящий ПРОРЫВ в учебном процессе [Электронный ресурс] // GoGPT.ru. – 2023. – URL: https://gogpt.ru/blog/chat-gpt-v-obrazovanii-nastoyashchij-proryv-v-uchebnom-processe/.

3. Амантаева Т.А. Проблемы и перспективы внедрения STEAM-образования в уроки информатики. – Павлодар: ППУ имени Әлкей Марғұлан, ОП «Информатика-Математика», 2024. – 26 с. (Неопубликованный документ).

4. Astana Hub, Lerna. Основы искусственного интеллекта: ChatGPT [Электронный ресурс]. – URL: https://astanahub.com/ru/l/aicoursechatGPT

5. Skillbox. Основы искусственного интеллекта: ChatGPT [Электронный ресурс]. – URL: https://go.skillbox.ru/profession/artificial-intelligence-basics-gpt-chat-kurs

6. Web-AR.Studio. Онлайн-конструктор дополненной реальности Web AR & AR [Электронный ресурс]. – 09.01.2023. – URL: http://didaktor.ru/onlajn-konstruktor-dopolnennoj-realnosti-web-ar-ar/

7. Web-AR Studio [Электронный ресурс] // Web-AR Studio. – URL: https://platform.web-ar.studio/my_projects

8. Talkingco.de [Электронный ресурс] // Talkingco.de. – URL: https://talkingco.de/inspos/postcard/

ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ STEM-ОБРАЗОВАНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ

М.К. Амиров
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар
К.М. Мухамедиева
научный руководитель: PhD, ассоц. профессор ВШЕ, г. Павлодар
Г.Ш. Нургазинова
магистр информатики, преподаватель-эксперт, г. Павлодар
М.Р. Женис
магистр, учитель информатики СОШ №5, г. Павлодар

Аннотация. STEM-білім беруде IT-педагогтарды даярлау мазмұнын дамыту табиғи, технологиялық, инженерлік және математикалық пәндерді (STEM) жоғары сапалы оқытуды қамтамасыз ету үшін шешуші рөл атқарады. Атап айтқанда, болашақ IT-педагогтарды даярлау мазмұны бойынша білім инженерлік білім берудегі зерттеулердің ең маңызды бағыттарының бірі ретінде анықталды. Бұл жұмыста болашақ STEM-педагогтарды даярлаудың әдістемелік негіздері жобалар мен мәселелерді зерттеу әдісі арқылы қарастырылды. Игерілген дағдылар деңгейін анықтау үшін инженерлік ойлау дағдыларын өзін-өзі бағалау жүйесі әзірленді. Нәтижелер экспериментке қатысқан студенттердің STEM саласындағы дағдыларын айтарлықтай жетілдіргенін және ғылыми, техникалық және инженерлік салаларда сәтті мансап құру үшін қажетті білім мен дағдыларға ие болғанын көрсетті.
Түйін сөздер: STEM-білім беру, STEM-жоба, STEM-педагог даярлау.

Аннотация. Развитие содержания подготовки IT педагога для STEM-образования имеет решающее значение для обеспечения высококачественного преподавания по естественным, технологическим, инженерным и математическим дисциплинам (STEM). В частности, знания содержания подготовки будущих IT педагогов были определены как одна из наиболее критически необходимых областей исследования в рамках инженерного образования. В работе были рассмотрены методические основы подготовки будущих педагогов STEM-образования путем использования проектного и проблемно-исследовательского метода. Для определения уровня приобретенных навыков разработана система самооценивания навыков инженерного мышления. Результаты показали, что участвовавшие в эксперименте студенты значительно повысили уровень навыков в области STEM и обеспечили себя знаниями и навыками, необходимыми для успешной карьеры в научных, технических и инженерных областях.
Ключевые слова: STEM-образование, STEM-проект, подготовка STEM-педагога.

Developing the content of training IT teachers for STEM education is crucial for ensuring high-quality teaching in natural, technological, engineering and mathematical disciplines (STEM). In particular, knowledge of the content of training future IT teachers was identified as one of the most critically needed areas of research within engineering education. The paper examined the methodological foundations of training future teachers of STEM education using the project and problem-based research method. To determine the level of acquired skills, a self-assessment system of engineering thinking skills was

developed. The results showed that the students who participated in the experiment significantly increased their level of skills in the STEM field and provided themselves with the knowledge and skills necessary for a successful career in scientific, technical and engineering fields.
Keywords: STEM education, STEM project, STEM teacher training.

1. Введение

Во всем мире приоритетом системы образования является подготовка молодежи к работе в условиях динамичной, яркой и сложной среды, характеризующейся сложными технологиями, глобализированной и конкурентоспособной экономикой и социальным разнообразием. STEM-образование необходимо для подготовки выпускников к рынку труда.

STEM – аббревиатура от «Наука, технология, инженерия и математика», изучается либо как отдельная дисциплина, либо как комплексный подход, подчеркивающий связи между знаниями и навыками нескольких дисциплин (Johnson, 2013; Li, Y., Wang, K., Xiao, Y., & Froyd, 2020). В последние годы STEM-образование, особенно интегрированное STEM, привлекает все большее внимание во всем мире. Образование STEM рассматривается как источник инноваций и технологического прогресса, путь для развития компетентной рабочей силы, обладающий навыками XXI века, а также средство содействия региональному экономическому росту и глобальной конкурентоспособности. Современное образование STEM отличается от традиционного обучения, основанного на знаниях, в нем больше внимания уделяется подлинному опыту, связанному с проблемами реальной жизни.

Интеграцию STEM часто определяют как попытку помочь студентам установить связи между двумя или более дисциплинами STEM (Kelley & Knowles, 2016 ; Moore et al., 2014). Это моделирует реальный опыт, когда знания из разных дисциплин применяют для решения реальных задач. Междисциплинарная интеграция предполагает объединение тесно связанных концепций и навыков из двух или более дисциплин с целью углубления знаний и навыков (Vasquez, 2013).

Однако, несмотря на то, что в течение последних 20 лет основное внимание уделялось привлечению интереса студентов к областям STEM посредством предоставления студентам возможностей использовать навыки и знания из различных областей STEM для решения проблем, мало что известно о типах проектов, которые характеризуются как интегрированные проекты STEM.

Bybee (2013) подчеркнул, что интегративное STEM-образование должно уделять внимание глобально важным проблемам (например, изменению климата, источникам энергии) и развивать возможности проектирования посредством практических технологий и инженерной деятельности, уделяя особое внимание теоретическому проектированию.

На основании подробного анализа, опубликованной литературы по интегрированному STEM, (Gillian H. Roehrig et al., 2021) разработали

комплексную основу для концептуализации передовой практики при разработке интегрированных проектов STEM. Они определили семь характеристик эффективных проектов STEM:

– сделать процесс инженерного проектирования центральным элементом проекта, в ходе которого учащиеся участвуют как минимум в одном цикле проектирования, оценки и повторного проектирования;

– выбор аутентичных проблем, соответствующих контексту учащихся, учитывающих разнообразие учащихся и затрагивающих социальные, политические или этические аспекты проблемы или социально-научные проблемы;

– контекст проблемы должен обеспечивать явную связь с содержанием предмета, соответствующим уровню развития, навыками и целями обучения;

– установление явных связей между содержанием целевых дисциплин, которые могут включать мультидисциплинарные, междисциплинарные или трансдисциплинарные подходы;

– развитие практик STEM для выработки решений, таких как активное социальное построение понимания, сбор, анализ, манипулирование и визуализация данных, аргументация, подкрепленная обоснованными рассуждениями, и рассмотрение множества аспектов проблемы (например, социальных выгод или затраты);

– использование навыков двадцать первого века, таких как творчество и сотрудничество;

– связь с возможной будущей карьерой в области STEM.

В данном исследовании мы рассматриваем обучение студентов педагогических специальностей на основе интегрированных проектов STEM. Через реализацию STEM-проектов появляется возможность реализовать одновременно преподавание теоретических знаний и предоставление возможностей практического обучения в реальных условиях. Разработка эффективных интегрированных STEM-проектов поможет обучающимся развить навыки STEM-обучения. Решение комплексных задач, представленных в рамках STEM-проектов, требует от обучающихся анализа, критического мышления и поиска творческих решений. Также STEM-проекты включают в себя реальные проблемы и задачи, с которыми сталкиваются инженеры в своей работе. Решение этих задач позволяет обучающимся применять свои знания на практике и видеть, как их учебные достижения могут быть использованы в реальном мире.

Проблемам преподавания STEM в образовании посвящены многие исследования (Herro, Quigley & Cian, 2019; Aregamalage Sujeewa Vijayanthi Polgampala, Hong Shen, Fang Huang, 2017).

Например, обзор часто используемых стратегий преподавания в интегрированном STEM-образовании (Mustafa и др., 2016) показал, что

наиболее распространенными являются подходы к обучению на основе проектов. Аналогично, систематический обзор литературы, проведенный Tibaut et al. (2018), исследуя методы обучения, используемые при реализации интегрированных проектов STEM, обнаружили, что наиболее распространенными используемыми структурами были интеграция контента STEM, проблемно-ориентированное или проблемное обучение, обучение на основе запросов, обучение на основе дизайна и обучение в сотрудничестве. Однако ни в одном из этих обзоров не анализировались способы, которыми области STEM были явно или неявно интегрированы в каждый из этих учебных подходов.

Из проделанного обзора и анализа литературы следует взять за основу исследования STEM, ориентированные на проекты прикладного характера. Практико-ориентированные STEM проекты хорошо мотивируют учащихся к исследовательской деятельности и в дальнейшем выбора профессии инженерного направления.

Предложена методика подготовки IT педагога для STEM-образования. Одним из решений развития STEM-образования является реализация интегрированного STEM-обучения. Предложенная методика реализуется на примере курса STEM-технологии, который входит в структуру подготовки универсального педагога STEM-образования.

Структура интегрированного STEM-обучения предоставляет важные детали для последовательной реализации предложенной методики. В нашей работе мы согласны с характеристиками эффективных интегрированных проектов STEM, предложенных Gillian H. Roehrig et al. (2021). Согласно нашей методике мы выделили следующие принципы в реализации интегрированного STEM обучения:

– использование междисциплинарного подхода, подход к исследованиям, который объединяет различные дисциплины или области знания для решения конкретных задач или проблем;

– при обучении рассматриваются реальные задачи, связанные с жизнью и миром студента, контекст, который интересен, важен и актуален сегодня;

– совместная научно-исследовательская деятельность студента с преподавателем;

– процесс инженерного проектирования является центральным, нам важен продукт, полученный в процессе деятельности (прототип, модель);

– совместная деятельность студента с преподавателем и другими участниками проектной группы, в которой осуществляют совместную учебную деятельность студенты и преподаватели, командная работа над одним проектом;

– использование цифровых инструментов.

Таблица 1. Принципы в реализации интегрированного STEM

Принципы в реализации интегрированного STEM	Краткое описание принципа	Примеры реализации в CTEM проекта
Междисциплинарный подход	Междисциплинарный подход объединяет знания, методы и инструменты из различных дисциплин для решения сложных проблем или исследования сложных явлений.	Проект «Мышечный насос жизни». Интеграция предметных областей биологии, математики, химии, информатики. Проект «Играем. Развиваемся. Растем». Интеграция предметных областей математики, информатики, физиологии, естествознании, психологии. Проект «Smart Бесік». Интеграция предметных областей казахской литературы, истории, физики, художественного труда, информатики, робототехники, культурологии, философии.
Реальные задачи связанные с жизнью	Поставленные задачи несут в себе прикладной характер и способствуют решению актуальных проблем региона, страны или мира.	Проект «Умная теплица» позволяет выращивать в домашних условиях эко продукты полезные для здоровья. Проект «Играем. Развиваемся. Растем» разработан обучающий раздаточный материал для специализированного центра по развитию моторики рук у детей с ментальными нарушениями. Проект «Smart Бесік», оснащённый современными умными технологиями по уходу и контролю малыша.
Научно-исследовательская деятельность	Использование научно-исследовательского подхода в реализации STEM проекта характеризуется рациональным и систематическим подходом к сбору, анализу и интерпретации данных с целью выявления закономерностей или решения определенных проблем.	В проектах рассматривается систематичность в решение проблем. Эмпирическое основание на сборе и анализе фактических данных и наблюдений, что делает его основой научного подхода. Результаты научных STEM проектов обоснованы с использованием логики, объективности и проверяемости. Генерация новых знаний и технологий способствуют развитию и получению итогового продукта, например, как умная колыбель и теплица, 3D модель сердца, создание базы знаний с последующей обработкой в чат ботах. Итоговые продукты организуются в виде защиты проектов, где студенты могут получить обратную связь и провести при необходимости корреляцию в своем исследовании.
Инженерное проектирование	Процесс создания и разработки новых продуктов, систем, устройств или процессов с использованием инженерного мышления, методов и инструментов.	Развитие инженерного проектирования у студентов развивается в ходе реализации STEM проектов начиная с определения актуальных проблем, сбор информации, генерация идей, моделирование с помощью биоцифровых технологий, технико-экономическое обоснование, оценка и самооценка, решение поставленных проблем, коммуникация среди студентов и преподавателей предметников, реализация и корреляция проекта.
Коллаборация	Сотрудничество, совместная работа между студентами, преподавателями или группами.	Совместные работы среди студентов и научного руководителя, проведение консультаций преподавателей разных предметных областей в зависимости от использованных интеграций в STEM проекте.
Цифровые инструменты	Использование цифровых инструментов	Компьютеры нового поколения, 3D принтеры (Flying Bear Ghost 5, Anycubic); робототехнические платформы (Arduino Nano, Uno, Lego Mindstorms, Fischer technik, Робо трек); система виртуальной реальности HTC VIVE (шлем, контроллеры, трекеры движения), планшеты Galaxy Tab с использованием пера S Pen, Устройство с ЧПУ для вырезания и обработки материалов, комплекс для паяния микросхем, цифровой осциллограф.

В Таблице 1 представлено краткое описание принципов реализации интегрированного STEM обучения и примеры использования в конкретных STEM-проектах.

Перечисленные выше принципы соответствуют трем основным этапам реализации интегрированного STEM проекта, через которые реализуется каждый STEM-проект: (a) мотивационный блок, (b) блок инженерно-исследовательского проектирования и (c) результативный блок. На этапе мотивационного блока определяются цели проекта, а также выбор темы проекта, которая будет интегрировать научные, технические, инженерные и математические аспекты. Также на первом этапе формируется команда участников и назначаются роли. На втором этапе в блоке научно-исследовательского проектирования реализуется проведение исследований по выбранной теме, разрабатывается концепция проекта. Планируются ресурсы, необходимых для реализации проекта. На третьем этапе в результативном блоке создаются прототипы или модели проекта, разработка программного обеспечения или аппаратных средств. Проводится тестирование и доработка прототипов. По окончанию результативного блока проводится система самооценивания навыков инженерного мышления студентов.

После завершения проекта студентами оформляются разработанные авторские проекты, методическое обеспечение для учителей и школьников. Разработка методического обеспечения также является важной составляющей при завершении проекта.

Курс «STEM-технологии» направлен на изучение науки, техники, инженерии и математики. Этот курс изучает интеграцию широкого спектра дисциплин, таких как программирование, робототехника, биология, физика, химия и многое другое. Он помогает студентам учитывать навыки анализа, критического мышления, решения проблем и работы в команде, что важно для работы в области технологий, инноваций и научных исследований. Пререквизитами курса являются информационные технологии, образовательная робототехника, программирование, 3Д-моделирование.

В рамках курса STEM-технологии разработана теоретическая основа для обучения на основе проектов STEM в сочетании с процессом инженерного проектирования. В обзоре литературы мы фокусируемся на анализе соответствующих исследований и предложении ключевых элементов в процессе инженерного проектирования в STEM проектах. Atman et al. (2007) предложили, чтобы процесс инженерного проектирования проходил следующим образом: (1) определение проблемы, (2) сбор информации, (3) генерация идей, (4) моделирование, (5) технико-экономическое обоснование, (6) оценка, (7) решение, (8) коммуникация, (9) реализация и (10) пересмотр проекта. Аналогичным образом Hynes (2012) предложил несколько иной процесс инженерного проектирования: (1) выявить потребность или проблему, (2) исследовать потребность или

проблему, (3) разработать возможные решения, (4) выбрать наилучшее возможное решение, (5) построить прототип, (6) протестировать и оценить решение, (7) сообщить о решении и (8) перепроектировать.

В рамках курса до начала обучения преподаватели составляют список возможных тем STEM-проектов (таблица 2). Из разнообразного спектра задач студенты могут выбрать проект, отвечающий их интеллектуальным и техническим интересам. Исходя из предпочтений учащихся, преподаватели сформируют команды из двух-четырех человек. Затем студенческие команды в течение всего семестра работают вместе над порученным им STEM-проектом. Студенты в команде исследуют проблему, проводят мозговой штурм, находят и предлагают всевозможные решения. После того как предложены решения и выбрано наилучшее из них, приступают к построению прототипа.

Таблица 2. Примеры STEM-проектов

Название проекта	Цель проекта	Интеграция наук
Мышечный насос жизни	Разработать прототип человеческого сердца	Биология, математика, химия, информатика
Играем. Развиваемся. Растем	Разработать обучающий раздаточный материал для центра по работе с детьми с ментальными нарушениями	Математика, информатика, физиология, естествознание, психология
Smart Бесік	Разработать прототип бесік (древняя национальная колыбель), оснащённый современными умными технологиями	казахский язык, история, физика, художественный труд, информатика, робототехника, культурология, философия
Биоразнообразие Казахстана	Разработать мобильное приложение для учета биоразнообразия (развить навыки управления большим объемом информации)	Биология, география, информатика, математика, экология
Автоматизированные системы уличного освещения	Разработать прототип автоматической системы управления уличным освещением	Физика, моделирование, информатика, робототехника
Обучение по созданию AR-объектов	Разработать цифровой образовательный ресурс по обучения созданию AR-объектов	Информатика, педагогика, методика преподавания курса, программирование
Умная теплица	Разработать прототип теплицы по выращиванию клубники, с системой автоматического полива и освещения	Биология, математика, информатика, химия

Обучение в целом и вся учебная деятельность на курсе построено и основано на интегрированных проектах, и связано с процессом инженерного проектирования. Для создания коллаборативной среды используем такие виды форм как мини-лекция, беседа, обратная связь,

мозговой штурм. Студенты в процессе изучения курса, используя свои знания в области инженерного проектирования, решают задачи из реального мира.

Студенты педагогических специальностей – будущие педагоги, которые смогут в школе работать в области робототехники, конструирования, моделирования, 3Д проектирования и виртуальной реальности. Необходимо не только научить студентов новым технологиям, но и применению STEM-подхода в дальнейшей его профессиональной деятельности. Поэтому в рамках данной проектной работы предлагается использовать полученные знания в подготовке авторского проекта для дальнейшей профессиональной деятельности.

Студенты делятся на группы. После обсуждения группа делится на мини команды и разрабатывает модель реализации авторского проекта (онлайн сервис Mind Map, Canva, Draw.io).

На занятии используется междисциплинарный подход, в котором осуществляется совместная учебная деятельность студентов и преподавателей. В процессе этой деятельности и те, и другие овладевают проектным мышлением. В связи с этим при исследовании темы студенты окунутся в различные области, к примеру информатика, педагогика, психология, методика обучения, использование технологий проектирования, конструирования, 3Д принтинг, математические расчеты и др.

В результате изучения курса студентами разрабатывается авторский продукт в направлении STEM и методическое руководство к данному проекту. В реализации проекта к авторскому продукту предъявляются основные требования:

- интеграция не менее трех предметных областей;
- социальная значимость и прикладной характер;
- решение проблем и задач отечественного региона;
- национальный приоритет Казахстана;
- инженерное проектирование в реализации STEM продукта;
- итоговый продукт должен быть в виде прототипа, модели, программного обеспечения;
- разработка методического обеспечения к авторскому проекту, который реализуется по определенному ранее разработанному шаблону.

Для достижения цели обучения используются активные методы обучения (метод проектов, коллаборация, групповая работа, конструкционизм, проблемно-исследовательский метод, взаимное обучение.

Для подтверждения эффективности реализации методических основ подготовки будущих IT педагогов к формированию навыков инженерного мышления путем использования проектного и проблемно-исследовательского методов в начале эксперимента осуществлялся срез существующего состояния сформированности исследуемого навыка у

будущих педагогов STEM-образования в виде анкетирования (констатирующий этап эксперимента). Для осуществления статистических расчетов в анкетировании использовались оценочная шкала от 1 до 5 баллов, далее на всех этапах опытно-экспериментальной работы использовалась пятибалльная шкала. При диагностике уровня сформированности готовности будущих педагогов STEM-образования к формированию навыков инженерного мышления установлен разный уровень развития показателей обозначенного навыка. Также вычислялся средний показатель для его применения в дальнейших статистических расчетах.

При диагностике уровня сформированности инженерного мышления были включены следующие критерии инженерного проектирования, которые начинались с глагола «Я хорош в творческом решении задач/проблем, в совершенствовании, в определении проблемы, в адаптации, в визуализации, в системном мышлении». Каждый критерий состоял из перечня соответствующих подкритериев, которые давали возможность студентам определить свой уровень более детализировано.

Рисунок 1 – Шкала самооценки

Произведен анализ результатов самооценки студентами на диагностическом этапе. Это позволило установить состояние сформированности готовности будущих педагогов STEM-образования к развитию навыков инженерного мышления. Было установлено, что студенты обнаружили разные уровни (высокий – средний – низкий).

В результате статистического расчета общее состояние сформированности готовности будущих педагогов STEM-образования к развитию навыков инженерного мышления в среднем значении следующее: по по-

казателям высокого уровня 7,25%; по показателям среднего уровня: 39,2%; по показателям низкого уровня: 53,2%.

Для организации исследования среди студентов, получающих образование по образовательной программе 6В01530 – Информатика, выделены экспериментальная группа (далее ЭГ) и контрольная группа (КГ). В эксперименте результаты экспериментальной группы будут анализироваться в целях проверки эффективности методики, путем сравнения полученных показателей на констатирующем и формовочном этапах эксперимента.

В экспериментальной группе была реализована методика подготовки будущих педагогов STEM-образования к развитию навыков инженерного мышления на основе разработки интегрированных STEM-проектов, в контрольной группе обучение было организованно в традиционной форме. В процессе экспериментальной подготовки студенты осваивали курс STEM-технологии, согласно которому для развития инженерного мышления необходимо чтобы студенты в реализации STEM-проекта окунулись в процесс инженерного проектирования.

В рамках курса студенты выполняли проектные работы и погружались в процесс инженерного проектирования. На первом этапе после получения темы проекта студенты выявляли проблему. Далее им необходимо исследовать проблему и разработать всевозможные решения, выбрав наилучший. Далее приступали к самому сложному этапу построению прототипа. На всех этапах для поддержки обучающихся используются цифровые ресурсы (презентация, онлайн-сервисы, программное обеспечение и др.), материально-техническая база (ноутбуки, планшеты, различные робототехнические платформы, 3Д принтер, 3Д сканер и др.), консультация руководителя и преподавателей предметников. По окончанию процесса инженерного проектирования студенты тестируют и оценивают решение, презентуют авторский проект.

В результате проделанной проблемно-исследовательской работы у студентов развивается инженерное проектирование в процессе реализации STEM проектов с приобретением навыков использования системного мышления, применения математических и научных знаний для решения проблем, умения с упорством эффективно работать в команде и учиться на своих неудачах.

В целом результаты данного исследования указывают на то, что методика подготовки будущих педагогов STEM-образования, основанная на обучении через STEM-проекты с углублением в инженерное проектирование, проводимая в педагогическом университете, благоприятно влияет на развитие навыков инженерного мышления и развитие профессиональных навыков во время обучения. Мы считаем, что включение процесса инженерного проектирования в подготовку будущих педагогов STEM полезно для совершенствования их когнитивной структуры в инженерном мышлении.

Обучение на основе проектов, в рамках экспериментального обучения, позволил обучающимся проектировать и разрабатывать проект для решения реальных задач, а преподавательский состав выполнял консультативную роль. В виде примера приведены три интегрированных STEM-проекта, работая над которыми обучающиеся разработали авторский продукт в направлении STEM и методическое руководство к данному проекту. Разрабатывая авторский продукт, студенты с одной стороны углубляются подробней в этапы инженерного проектирования, развивая навыки инженерного мышления, с другой стороны разрабатывают методическое руководство к проекту, развивая профессиональные навыки в обучении.

Литература

1. Johnson, L., Adams Becker, S., Cummins, M., Estrada, V., Freeman, A., & Ludgate, H. (2013). NMC Horizon Report: Edición sobre Educación Superior 2013. Austin, Texas: The New Media Consortium;

2. Li, Y., Wang, K., Xiao, Y., & Froyd, J. E. (2020). Research and trends in STEM education: A systematic review of journal publications. International Journal of STEM Education, 7, 11. https://doi.org/10.1186/s40594-020-00207-6

3. Kelley, T. R., & Knowles, J. G. (2016). A conceptual framework for integrated STEM education. International Journal of STEM Education, 3(1), 1–11. https://doi.org/10.1186/s40594-016-0046-z.

4. Moore, T. J., Stohlmann, M. S., Wang, H.-H., Tank, K. M., Glancy, A., & Roehrig, G. H. (2014). Implementation and integration of engineering in K-12 STEM education. In J. Strobel, S. Purzer, & M. Cardella (Eds.), Engineering in precollege settings: Research into practice. Rotterdam: Sense Publishers.

5. Vasquez, J., Sneider, C., & Comer, M. (2013). STEM lesson essentials, grades 3–8, integrating science, technology, engineering, and mathematics. Portsmouth: Heinemann.

6. Bybee, R. W. (2013). The case for STEM education: challenges and opportunities. National Science Teachers Association.

7. Roehrig, G. H., Dare, E. A., Ring-Whalen, E. A., & Wieselmann, J. R. (2021). Understanding coherence and integration in integrated STEM curriculum. International Journal of STEM Education, 8(2)

8. Herro, D., Quigley, C. and Cian, H. (2019), “The challenges of STEAM instruction: lessons from the field”, Action in Teacher Education, Vol. 41 No. 2, pp. 172-190, https://doi/full/10.1080/01626620.2018.1551159.

9. Aregamalage Sujeewa Vijayanthi Polgampala, Hong Shen, Fang Huang. (2017 Bem Machado). STEM Teacher Education and Professional Development and Training: Challenges and Trends. American Journal of Applied Psychology, 6(5), 93-97. https://doi.org/10.11648/j.ajap.20170605.12

10. Mustafa, N., Ismail, Z., Tasir, Z., Said, M., & Haruzuan, M. N. (2016). A meta-analysis on effective strategies for integrated STEM education. Advanced Science Letters, 22(12), 4225–4228. https://doi.org/10.1166/asl.2016.8111

11. Thibaut, L., Ceuppens, S., De Loof, H., De Meester, J., Goovaerts, L., Struyf, A., ... De Cock, M. (2018). Integrated STEM education: a systematic review of instructional practices in secondary education. European Journal of STEM Education, 3(1), 2. https://doi.org/10.20897/ejsteme/85525

1-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ STEM БАҒЫТЫНДАҒЫ ЖОБАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІ БОЙЫНША ЭКСПЕРИМЕНТТІҢ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

А.Ж. Бектасова
бастауыш сынып мұғалімі, Павлодар қ. №25 ЖОББМ

Аннотация. Бұл мақала STEM бағыты бойынша 1-сынып оқушыларының эксперименттік жобалық іс-әрекетінің технологиясын қарастырады. Эксперимент барысында оқушылар экологиялық білім беру және табиғат ресурстарын ұқыпты пайдалану жағдайында өзекті тақырып болып табылатын құлаған жапырақтарды қағазға қайта өңдеу мүмкіндіктерін зерттеді. Жасалған жобаның практикалық маңызы бар, өйткені оны бастауыш сынып оқушылары арасында экологиялық қалдықтарды кәдеге жарату идеяларын насихаттауға болады.
Түйінді сөздер: STEM білім беру, жоба қызметі, бастауыш мектеп, экология.

Аннотация. В данной статье рассмотрена технология эксперимента проектной деятельности учащихся 1 класса в STEM направлении. В ходе эксперимента ученики исследовали возможность переработки опавших листьев в бумагу, что является актуальной темой в контексте экологического образования и бережного отношения к природным ресурсам. Разработанный проект имеет практическую значимость, так как может быть использован для популяризации идей экологической переработки отходов среди школьников младших классов.
Түйінді сөздер: STEM образование, проектная деятельность, начальная школа, экология.

Аннотация. This article examines the technology of the experiment of project activities of first-grade students in the STEM direction. During the experiment, students explored the possibility of recycling fallen leaves into paper, which is a relevant topic in the context of environmental education and careful treatment of natural resources. The developed project has practical significance, as it can be used to popularize the ideas of ecological waste recycling among primary school students.
Түйінді сөздер: STEM education, project activities, primary school, ecology.

STEM-білім беру (Ғылым, Технология, Инженерия, Математика) бастауыш сынып оқушыларының инженерлік ойлау қабілетін, зерттеу дағдыларын және білімді тәжірибеде қолдану іскерлігін дамытуға бағытталған. Бірінші сынып оқушыларының STEM-жобалармен айналысуын ұйымдастыру кезінде арнайы тәсілдер қажет: ғылымилық пен ойынды үйлестіру, жастық ерекшеліктерін есепке алу және эксперименттер арқылы өздігінен жаңалықтар ашуға мүмкіндік жасау маңызды.

Бірінші сынып оқушыларымен жұмыс істеудің ерекшелігі – жұмыс ойын арқылы және процестерді бейнелеу арқылы құрылады. Эксперименттің нұсқаулары мен қадамдары мүмкіндігінше анық және қысқа болуы керек. Эксперимент жүргізу кезінде қауіпсіздікке ерекше назар аудару қажет. Ата-аналар жобаларға қатысуға шақырылады.

Бұл жұмыста біз Павлодар қаласындағы No25 мектептің бірінші

сынып оқушыларының жобалық іс-әрекетінде эксперименттік технологияны ұйымдастырудың мысалын қарастырамыз.

Оқушылар өз жұмыстарында экологиялық білім беру және табиғат ресурстарын ұқыпты пайдалану аясында өзекті тақырып болып табылатын құлаған жапырақтарды қағазға қайта өңдеу мүмкіндіктерін зерттеді. Жобаның практикалық маңызы бар, өйткені оны бастауыш сынып оқушылары арасында экологиялық қалдықтарды қайта өңдеу идеясын насихаттау үшін пайдалануға болады.

Жұмысқа қажетті құрал жабдықтар: түскен жапырақтар, макулатура, су, блендер, шұңғыл ыдыс, дәке немесе тор, жақтау (мысалы, картон немесе ағаштан), валик немесе жұмсақ ысқыш, ПВА желімі, сутегі асқын тотығы (H_2O_2), крахмал, ауыр зат (басу үшін).

Эксперимент технологиясы (Қағаз жасау үдерісінің қадамдық сипаттамасы):

1) *Жұмыс орнын дайындау.*

Бізге қажет заттар: жапырақтар, ұн, су, шұңғыл ыдыс, крахмал, ПВА желімі, блендер, мата бөліктері.

2) *Торы бар жақтау жасау.*

Қағаз жасау үшін бізге торы бар жақтау керек. Оны жасау үшін А4 парағына арналған жақтаудың шынысын алып тастау керек. Содан кейін құрылыс степлерін пайдаланып, торды жақтауға бекітеміз.

3) *Жапырақ пен макулатура қоспасын жасау.*

Макулатурада (ескі қағазда) қағазды күштірек және икемді ететін қайта өңделген ағаш талшықтары бар. Біз макулатураны жұмсарту үшін бірнеше сағат суға салып қоямыз. Блендермен ұнтақтатамыз. Блендерге түскен жапырақтар мен біраз су қосамыз. Ұнтақтаймыз. Макулатура қоспасы мен жапырақ қоспасын біріктіреміз. Содан кейін осы қоспаға 1 ас қасық крахмал, сутегі асқын тотығы және аздап ПВА желімін қосамыз. Блендердің көмегімен қоспаны біркелкі консистенцияға жеткіземіз.

4) *Парақтарды құю.*

Шұңғыл ыдысқа жылы су құямыз. Оған жапырақтар мен ұн қоспасын құямыз. Талшықтар контейнерге біркелкі тарағанша араластырамыз. Содан кейін торы бар жақтауды суға түсіреміз, жапырақ бөлшектері түбіне батып кетпеуі үшін жақтауды шайқаймыз. Содан кейін жақтауды көтеріп, торда жапырақ талшықтары қалғанын көреміз.

5) Тордан дымқыл парақты алу.

Ылғалды құю мұқият өңдеуді қажет етеді. Матаны дымқыл парақпен жақтауға қойып, оны қатты және тегіс бетке аударамыз. Әрі қарай парақтан артық ылғалды кетіру керек. Суды кетіру үшін жұмсақ ысқыш немесе шүберек өте қолайлы. Жапыраққа зақым келтірмеу үшін торды мұқият басамыз. Торы бар жақтауды алып тастап, матаның бір бөлігіндегі парақты аламыз.

6) *Кептіру.*

Жапырақты толығымен құрғағанша (шамамен бір күн) матада қалдырамыз. Содан кейін парақты зақымдап алмай, матадан бөліп алуға тырысамыз. Сөйтіп түскен жапырақтардан жасалған крафт-қағазын аламыз.

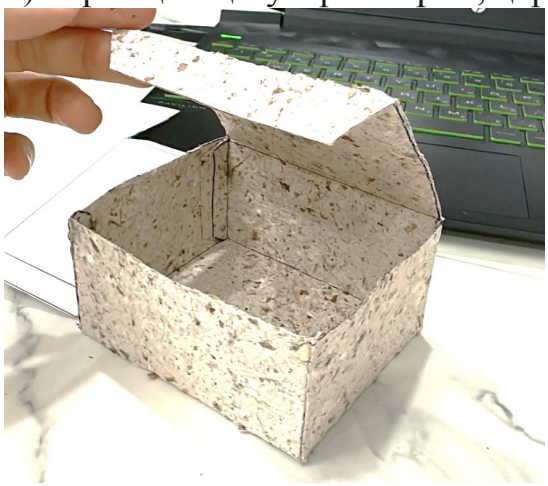

Крафт-қағаздан қорапша жасау

1) Қорапша жасау үшін бізге қайшы және кеңсе пышағы, желім немесе степлер қажет.

2) Содан кейін схема бойынша қорапшаның шаблонын қиып аламыз:

3) Барлық жақтауларын бүгіп, қорапты жабыстырамыз:

Шақыру ашықхатын жасау

1) Ашық хатты жасау үшін келесі материалдар қажет болды:
Жапырақтан жасалған қағаз, қайшы, жапсырмалар, ыстық желім, жіп, ПВА желімі.

2) Алдымен кескішті пайдаланып, крафт-қағазын қажетті бөліктерге кестік.

3) Әрі қарай қатты болу үшін 2 парақты бір-біріне жабыстырдық. Ашықхаттың бір жағында арнайы қайшымен жарты шеңбер қиып алдық. Сыртқы және ішкі жағына жапсырмаларды бекіттік. Ашықхат жабылуы үшін жіп бөліктерін жапсырдық.

4) Ашық хаттың ішіне ақ парақ қойып, бұрыштарына өрнектер салдық.

Крафт-блокнот жасау

1) Блокнот жасау үшін бірнеше бірдей парақ жасадық.

2) Содан кейін мұқаба тауып алып, мұқаба мен барлық беттерді шетінен тіктік.

Крафт-қағаздан сыйлық қаптамасын жасау

1) Интернетте сыйлық қаптамасын жасау техникасын үйреніп, әдемі қаптама жасадық.
2) Сыйлық ретінде сабын алдық.
3) Сыйлықты қаптамамен орап, жіппен байладық. Ол өте әдемі шықты.
4) Енді қаптаманы безендіруге болады.

Конверт жасау және безендіру

1) Интернетте конверт жасау техникасын үйреніп, әдемі конверт жасадық.
2) Конвертті әдемі скотч және әшекейлермен безендірдік.

Эксперимент нәтижесі:

– Түскен жапырақтардан қолдануға жарамды қағаз парақтарын алуға болады.

– Қағаз қалың, құрылымы қызықты және табиғи қосындылары бар болып шықты.

– Макулатураны қосу қағаздың беріктігін және біркелкілігін жақсартты.

– Қағаз пішінін жақсы ұстайды, майыстырғанда жыртылмайды, шағын сыйлықтардың қаптамасы үшін жарамды.

– Мұндай қағазға қарындашпен немесе фломастермен жазғанда нәтиже қанағаттанарлық болды, бірақ сия аздап бұлыңғыр болуы мүмкін.

– Сыйлық қаптамасы сәндік элементтермен (ленталар, жапсырмалар, жазулар) ерекше және тартымды көрінеді.

Қорытынды

Жоба барысында макулатура қосу арқылы түскен жапырақтардан қағаз өндіру мүмкіндігі расталды. Эксперимент алынған қағаздың барынша берік және эстетикалық көрінісі бар екенін көрсетті, бұл оны сыйлық қаптамасы үшін жарамды етеді.

Бізге түскен жапырақтардан қағаз жасау үдерісі өте ұнады. Бұл

ересектерге ғана емес, балаларға да ұнайтын өте қызықты іс-әрекет. Қағазды осылай жасау біздің планетамызға да көмектеседі. Сондықтан бұл көңілді іс-әрекет қана емес, сонымен бірге қоршаған ортаға өте пайдалы. Болашақта осы іс-әрекетті жалғастырып, осылай жасалған қағазды күнделікті өмірде пайдалансақ дейміз.

Әдебиеттер

1. Центр устойчивого развития Казахстана. «Опыт переработки органических отходов в Республике Казахстан с помощью вермикультуры». csd-center.kz

2. Дьяков В.А., Кочурова Л.А. Юный эколог: Экспериментируем с природными материалами. – М.: Детская литература, 2020.

3. Макарова Н.Н. Вторая жизнь вещей: мастерим, играем, учим. – СПб: Питер, 2019.

4. Статья: «Как сделать бумагу своими руками» – deti-online.com

5. Статья: «Экологичная упаковка своими руками» – ecoidea.by

6. Образовательный портал «Начальная школа» – материалы о проектной деятельности для младших классов.

ГЕНЕРАТИВНЫЙ ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ: ПОДХОДЫ К СОЗДАНИЮ КОНТЕНТА ПО КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ

Ж. Дайыр
студент Павлодарского педагогического университета им. Ә. Марғұлан, г. Павлодар,
Н.Н. Меркулов
студент Павлодарского педагогического университета им. Ә. Марғұлан, г. Павлодар
Д.Б. Абыкенова
Phd, ассоциированный профессор Павлодарского педагогического университета им. Ә. Марғұлан, г. Павлодар

Аңдатпа: Мақалада генеративті жасанды интеллектті пайдалану арқылы киберқауіпсіздік бойынша білім беру контентін жасау мәселелері қарастырылады. «Киберакадемия» жобасы мысалында GenAI құралдарының мәтін, визуал және бейнероликтер генерациясында қолданылуы, TikTok пен Instagram платформалары арқылы балалар, ата-аналар мен мұғалімдердің цифрлық сауаттылығын арттыруы көрсетілген.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект, генеративті жасанды интеллект, білім беру контенті, киберқауіпсіздік.

Аннотация: Статья посвящена созданию образовательного контента по кибербезопасности с использованием генеративного искусственного интеллекта. На примере проекта «Киберакадемия» рассмотрено применение инструментов GenAI для генерации текстов, визуалов и видео, направленных на развитие цифровой грамотности у детей, родителей и педагогов через платформы TikTok и Instagram.

Ключевые слова: искусственный интеллект, генеративный искусственный интеллект, образовательный контент, кибербезопасность

Abstract: The article explores the use of generative artificial intelligence in creating educational content on cybersecurity. Using the example of the «Cyberacademy» project, it highlights how GenAI tools are applied to generate texts, visuals, and videos aimed at improving digital literacy among children, parents, and educators through TikTok and Instagram.

Keywords: artificial intelligence, generative artificial intelligence, educational content, cybersecurity.

Цифровая грамотность и кибербезопасность становятся критически важными навыками XXI века, определяющими не только уровень информационной культуры, но и степень защищённости личности в условиях быстро меняющейся цифровой среды. Виртуальное пространство всё глубже проникает в повседневную жизнь, охватывая образование, работу, общение и досуг. Вместе с этим возрастает и число угроз: фишинг, кража данных, кибербуллинг, вредоносные программы и манипуляции в социальных сетях. Умение распознавать эти угрозы и правильно реагировать на них становится таким же важным, как знание языков или базовая компьютерная грамотность. Поэтому обучение основам кибербезопасности должно начинаться как можно раньше – в школе, колледже, вузе – и продолжаться в течение всей жизни.

На этом фоне генеративный искусственный интеллект (GenAI) открывает новые горизонты в образовательной практике, позволяя создавать адаптивные и персонализированные материалы по кибербезопасности для разных целевых аудиторий. Такие технологии, как ChatGPT, Gemini, Copilot и аналогичные, могут генерировать сценарии уроков, тестовые задания, визуальные инструкции, обучающие видео и даже имитировать киберугрозы в интерактивной форме. Это делает обучение не только более увлекательным, но и приближённым к реальным ситуациям.

Многие ученые уже сейчас исследуют влияние GenAI на создание образовательного контента. GenAI в образовании способствует созданию индивидуального образовательного контента, улучшает качество обучения и методы оценки, тем самым значительно повышая эффективность преподавания и успеваемость учащихся, одновременно решая такие проблемы, как академическая честность и конфиденциальность данных [1].

Генеративный искусственный интеллект улучшает создание образовательного контента, позволяя преподавателям разрабатывать индивидуальные цифровые материалы и подсказки для больших языковых моделей, создавая интерактивную среду обучения и продвигая автономные, адаптируемые образовательные системы, уделяя при этом внимание прагматическим и этическим аспектам внедрения [2].

Генеративный ИИ в образовании предполагает создание контента посредством сбора данных, выбора модели, обучения и внедрения. Он улучшает индивидуальное обучение, автоматизирует административные задачи и способствует созданию интерактивной среды, что в конечном итоге направлено на улучшение образовательных возможностей при одновременном решении вопросов этики и конфиденциальности [3].

Генеративный ИИ может помочь в создании образовательного контента, проводя мозговой штурм, составляя схемы и следуя определенным рекомендациям по написанию. Однако созданный контент требует корректировки и проверки специалистами для обеспечения качества и актуальности в образовательных учреждениях [4].

Исследование подчеркивает потенциал генеративного ИИ в создании образовательного контента, особенно в разработке учебных программ, где предпочтение отдается программам, созданным с помощью ИИ, из-за их объективности. Однако прозрачность авторства ИИ негативно влияет на качество обучения, особенно в нетрадиционных курсах [5].

Генеративный искусственный интеллект (General Artificial Intelligence) может создавать оригинальный образовательный контент, такой как пользовательские тесты и подсказки к эссе, улучшая традиционные методы обучения. Он предлагает персонализированный опыт обучения, а также служит инструментом оценки, обеспечивая быструю обратную связь с учащимися [6].

В статье рассматриваются подходы к созданию образовательного контента по кибербезопасности с использованием GenAI, а также поднимаются вопросы качества, этики и безопасности в процессе его разработки и внедрения в образовательную среду.

Применение генеративного ИИ в проекте «Киберакадемия»: практика создания контента по кибербезопасности

В рамках магистерского исследования группа магистрантов Павлодарского педагогического университета им. Ә. Марғұлана в 2024 году инициировала проект «Киберакадемия», направленный на создание и распространение образовательного контента по вопросам кибербезопасности с использованием GenAI. Одним из ключевых направлений проекта стало развитие образовательного канала @Cyberacademykz в социальных сетях TikTok и Instagram (см. рисунки 1 и 2).

Цель проекта – формирование у детей, подростков, родителей и педагогов ключевых навыков цифровой безопасности, развитие критического мышления и популяризация культуры ответственного поведения в интернете. Контент ориентирован на широкий круг пользователей и адаптирован под восприятие молодой аудитории благодаря использованию коротких видеороликов, инфографики и презентаций.

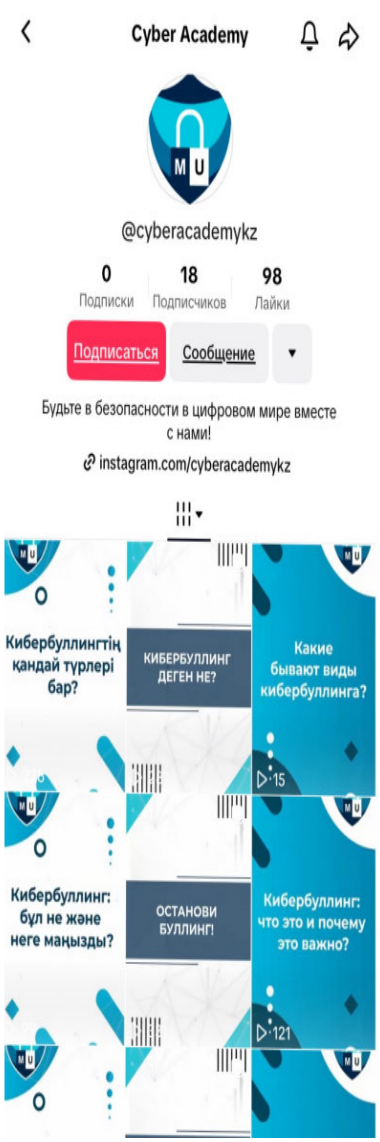

Рисунок 1 – Канал в Tiktok

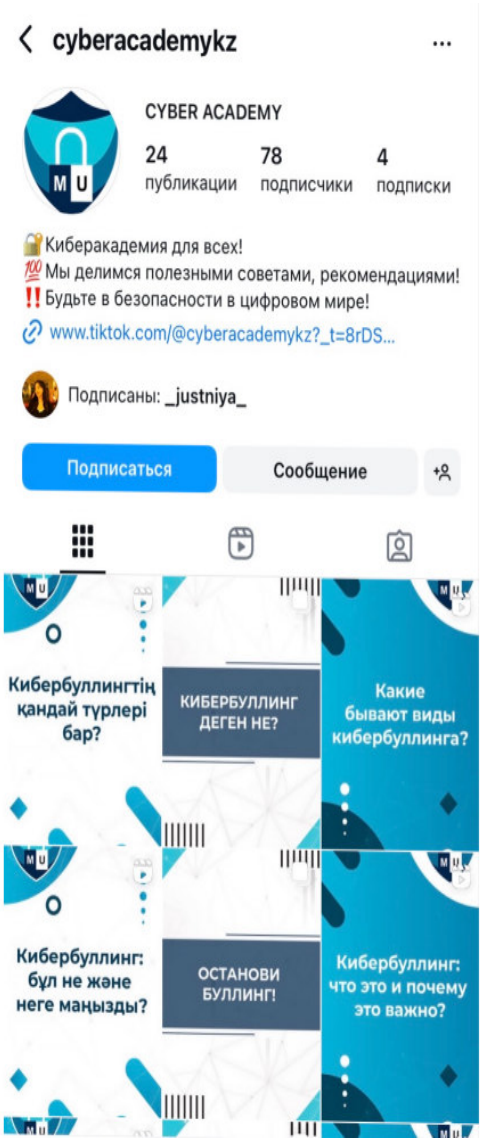

Рисунок 2 – Канал в Instagram

Особенностью проекта является систематическое применение генеративных ИИ-инструментов на всех этапах создания цифрового образовательного продукта. Так, ChatGPT используется для генерации текстов, сценариев и объяснительных материалов; Ideogram – для создания визуального сопровождения; Gamma – для презентационных форматов; Vyond – для анимации и автоматизированного монтажа видеоконтента. Такой подход обеспечивает оперативность, креативность и соответствие современным цифровым трендам.

На сегодняшний день канал @Cyberacademykz активно развивается, а его материалы распространяются через школьные сообщества и учителей информатики Павлодарской области.

Проект «Киберакадемия» демонстрирует, как GenAI может быть эффективно интегрирован в образовательную среду, способствуя созданию практикоориентированного контента, повышающего цифровую грамотность и осознанность пользователей.

Инструмент	Цель использования	Результат
ChatGPT (OpenAI)	Генерация текстов, сценариев, пояснений, тестов и чек-листов по кибербезопасности	Готовые тексты и сценарии для видеороликов, обучающие материалы, адаптированные под детей, родителей и учителей
Ideogram	Создание иллюстраций, инфографики и визуальных образов для видео и публикаций	Яркие и наглядные изображения, сопровождающие контент, повышающие визуальную привлекательность и восприятие информации
Gamma	Разработка интерактивных презентаций по темам цифровой безопасности	Презентации для уроков, родительских собраний и выступлений, объединяющие текст, и ссылки на видео
Vyond	Создание анимационных видеороликов на основе сценариев, написанных с помощью ChatGPT	Готовые видеоролики по кибербезопасности с персонажами, озвучкой и анимацией, адаптированные для разных возрастных групп

Остановимся более подробно на инструменте GenAI Vyond. Vyond – это облачная платформа для создания анимированных видео. Она располагает большим функционалом для разработки образовательных видеоматериалов. К примеру,

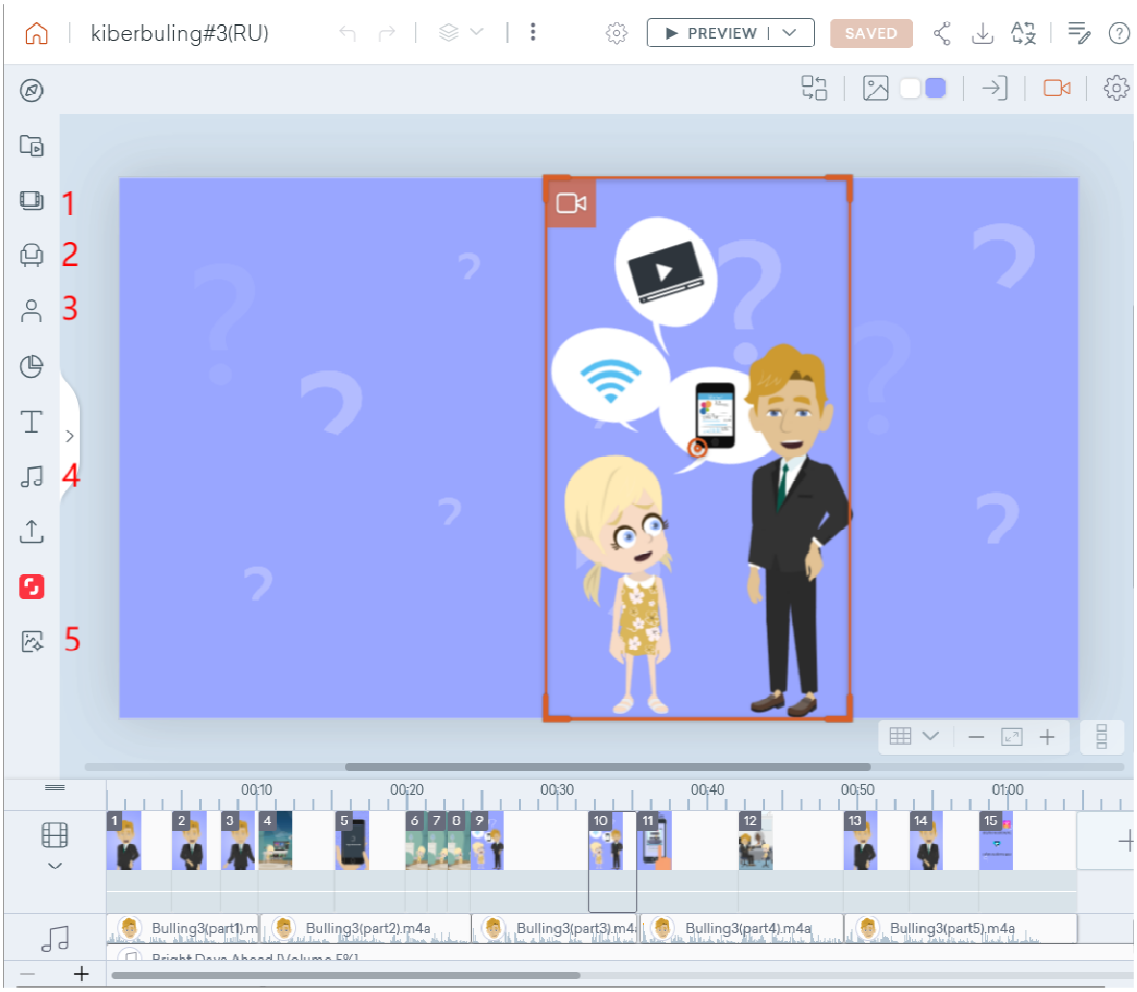
1.Scenes – вкладка с заготовленными сценами. В ней находятся более 2000 сцен, разделенных на 3 стиля графики и группы по темам. Это позволяет выбрать полностью настраиваемый кадр с фоном, персонажами и объектами.

2.Props – вкладка с объектами и значками. В ней расположены более 10000 разнообразных форм, фигур, предметов, сгруппированных по темам.

3.Characters – вкладка с персонажами.В ней находятся больше 2000 персонажей, которые также разделены на 3 стиля графики. Каждого персонажа можно настроить, поменять одежду, изменить внешние признаки, поменять выражение лица.

4.Audio – вкладка с аудио файлами, озвучивание текста с помощью GenAI. Здесь лежат папки с фоновой музыкой, звуковыми эффектами и записанным голосом. Позволяет записать свою озвучку или используя text to speech озвучить текст используя ИИ.

5.Image generation – вкладка с генерацией изображений по заданному тексту. Предоставляет возможность генерировать картинки, не переходя на сторонние ресурсы.

В совокупности данный ресурс позволяет создавать качественные мультипликациионные видеокадры. Применение генеративных ИИ-инструментов в проекте «Киберакадемия» демонстрирует высокую эффективность интеграции современных цифровых технологий в образовательную практику. Каждый из используемых сервисов выполняет свою функцию в цепочке создания контента, позволяя быстро и качественно разрабатывать обучающие материалы, соответствующие возрастным и профессиональным особенностям целевых групп. Такой подход обеспечивает не только разнообразие форматов подачи информации, но и повышает вовлечённость аудитории, делая обучение по вопросам кибербезопасности более доступным, наглядным и интересным.

Литература

1. Liu, D. (2024). The Impact and Prospects of AI-Generated Content in Educational Environments. Transactions on Computer Science and Intelligent Systems Research, 6, 64–71. https://doi.org/10.62051/7mewnb62.

2. Morales, M., Amado-Salvatierra, H. R., & Hernández-Rizzardini, R. (2024). AI-Driven Content Creation: Revolutionizing Educational Materials. https://doi.org/10.1145/3657604.3664640.

3. Yadav, A. B. (2024). The Development of AI with Generative Capabilities and Its Effect on Education. International Journal of Science and Research. https://doi.org/10.21275/sr24509232318.

4. Ullmann, T., Bektik, D., Edwards, C., Herodotou, C., & Whitelock, D. (2024). Teaching with Generative AI: moving forward with content creation. Ubiquity Proceedings, 35. https://doi.org/10.5334/uproc.157.

5. Kim, H., & Koo, T. K. (2024). The Impact of Generative AI on Syllabus Design and Learning. Journal of Marketing Education. https://doi.org/10.1177/02734753241299024.

6. Forment, M., García-Peñalvo, F. J., & Camba, J. D. (n.d.). Generative Artificial Intelligence in Education: From Deceptive to Disruptive. 8, 5. https://doi.org/10.9781/ijimai.2024.02.011.

ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРДЫ ДАМЫТУДА STEM БІЛІМ БЕРУДІҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Н.Б. Кафизов
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
ғылыми жетекшісі: К.М. Мухамедиева
PhD, қауымдастырылған профессор

Аннотация. Бұл мақалада дарынды балаларды дамытуда STEM білім берудің маңызы қарастырылады. STEM тәсілінің ерекшеліктері, қажетті құрал-жабдықтар және мектептегі қолдану жолдары сипатталған. Сондай-ақ, компьютерлік модельдеу мысалында STEM әдісінің тәжірибелік қолданысы көрсетіледі.

Түйінді сөздер: STEM, дарынды балалар, зерттеу дағдылары, компьютерлік модельдеу, робототехника, инженерлік ойлау, инновация.

Аннотация. В статье рассматривается значение STEM-образования в развитии одарённых детей. Описаны особенности подхода, необходимые инструменты и пути применения в школе. Также приведён пример практического применения STEM через компьютерное моделирование.

Түйінді сөздер: STEM, одарённые дети, исследовательские навыки, компьютерное моделирование, робототехника, инженерное мышление, инновации.

Аннотация. The article explores the importance of STEM education in developing gifted children. It describes the features of the approach, necessary tools, and ways of implementation in schools. A practical example of STEM application through computer modeling is also provided.

Түйінді сөздер: STEM, gifted children, research skills, computer modeling, robotics, engineering thinking, innovation.

Бүгінде STEM-білім беру әлемнің кез келген мемлекетінде өте өзекті, маңызды мәселе. Өйткені өзгермелі әлем адамзат алдында жаңа міндет қояды. Өзгермелі әлемге ілесу үшін өмірдің барлық салаларын цифрландыру, ғылыми-техникалық прогресс керек.

Екі мыңыншы жылдың басында АҚШ-тың ең ірі компаниялары мектеп пен университеттегі білім қарқынды дамып келе жатқан жоғары технологиялық салалардың талаптарына сәйкес келмейтінін мәлімдеді. Жағдайды талдай келе, АҚШ Ұлттық ғылым қоры 2001 жылы

американдық білім беру жүйесін жаңғырту үшін STEM тәсілін енгізуді ұсынды.

STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) білім беру тұжырымдамасы – нақты өмірден алынған нақты мәселелерді шешу үшін жаратылыстану ғылымдарын, информатиканы, технологияны және техниканы біртұтас оқыту жүйесіне біріктіруге негізделген оқытудың жаңа тәсілі. [1].

2001 жылы іске қосылған STEM тәсіліне негізделген білім беру жүйесін трансформациялау бойынша АҚШ тәжірибесін зерделей келе, экономикасы дамыған кейбір елдер өз біліміне бұл үрдісті енгізе бастады. Қазіргі уақытта АҚШ, Англия, Германия, Қытай, Оңтүстік. Корея, Сингапур, Түркия және басқа да дамыған елдер қабылданған мемлекеттік бағдарламалар негізінде STEM білім беруді жүйелі түрде енгізуде. [2]

ТМД елдерінде STEM білім беру тұжырымдамасын білім беру стандарттарына енгізудің жүйелі тәсілі әлі де жоқ. Ресейде бұл тенденцияны федералдық мемлекеттік білім беру стандарттарына енгізу ерекше түрде жүзеге асырылуда. 2014 жылдан бастап Ресей Федерациясында инженерлік білімге басымдық берілген. [3]

Қазақстанда STEM білім беру идеяларын жүзеге асырудың бірыңғай тәсілі жоқ. Өзім жұмыс істейтін «Зерде» мамандындырылған мектеп-лицейінде STEM тәсілінің элементтері еңгізілуде.

STEM білім берудің негізгі компоненттерін енгізу дарынды балалардың зерттеу дағдыларын дамыту үшін өзекті және өте маңызды. Атап айтқанда:

1. Сыни тұрғыдан ойлау және мәселені талдау дағдыларын дамыту.
2. Мәселелерді шешу және құбылыстарды зерттеу үшін ғылыми әдістерді қолдану.
3. Зерттеу жүргізуге қажетті заманауи технологиялармен және құралдармен жұмыс.
4. Жаңа шешімдер мен инновацияларды жасауға көмектесетін жобалау және инженерлік ойлау дағдыларын дамыту.
5. Қарым-қатынас дағдыларын жетілдіру, өйткені зерттеу әрекеттері көбінесе топтық жұмыс пен презентацияны қажет етеді.

STEAM – бұл XXI ғасырдың инновациялық технологияларына негізделген жаңа оқыту жүйесі, оның басты мақсаты – балалардың жаңа ойлау түрін дамыту. Бұл дәстүрлі мектептік оқыту моделінен айтарлықтай ерекшеленетін түбегейлі жаңа тәсіл, ол шығармашылық және аналитикалық дағдыларды дамытуға негізделген.

Бұл оқу процесін дәстүрлі оқыту түрінен ерекшелендіретін және балалардың ойлауын дамытуға көмектесетін факторларды қарастырайық.

Алдымен STEM технологияларды енгізуге қажетті құралдарға тоқталайық:

1) Компьютерлер мен компьютерлік программалар.
2) Робототехника жиынтықтары (LEGO Education, Arduino, Raspberry Pi)
3) Электронды зертханалық құралдар (датчиктер, микроконтроллерлер, өлшеу құралдары)
4) Виртуалды және толықтырылған шындық құрылғылары (VR/AR көзілдіріктері)
5) STEM пәндеріне арналған оқу құралдары мен әдістемелік нұсқаулар
6) Дрондар мен автоматтандырылған жүйелер
7) 3D принтерлер мен сканерлер
8) STEAM жобаларына арналған материалдар (бояулар, қағаз, конструкторлар, т.б.)
9) Интерактивті панельдер мен смарт-сынып құрылғылары

Кез келген мектепте компьютерлік сыныптар және информатика сабағын оқытуға қажетті программалық қамсыздандыру бар. Оны STEM білім беруде қалай қолдануға болады?

Информатика сабағында, қосымша факультатив сабақтарда қолдануға болады. Біздің мектеп дарынды балалар мектебі болғандықтан оқу жоспарында информатика сабағын оқытуға аптасына 2 сағат бөлінген. Бұл өз кезегінде информатика пәнін тереңдетіп оқытуға мүмкіндік береді. Түстен кейін робототехника, программалау, 3D модельдеу, инженерлік графика курстары енгізілген.

Информатика сабағында компьютерлік модельдеу бойынша тапсырмаларды беру STEM білім беруге жатады. Себебі STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) тәсілі ғылыми және инженерлік ойлауды, технологияларды қолдануды, математикалық есептеулерді біріктіреді. Компьютерлік модельдер:

• ғылыми процестерді зерттеуге;
• инженерлік жобаларды дамытуға;
• техникалық мәселелерді шешуге;
• алгоритмдер мен бағдарламалауды үйренуге көмектеседі.

Компьютерлік модельдеу – нақты процестер мен құбылыстарды математикалық модельдер арқылы зерттеу әдісі. Бұл әдіс ғылыми зерттеулерде, инженерияда, экономикада, медицинада және білім беруде кеңінен қолданылады. [4]

Компьютерлік модельдеудің негізгі кезеңдері:

• Мәселені анықтау – зерттелетін объектіні немесе процесті таңдау.
• Математикалық модель құру – зерттелетін құбылысты сипаттайтын формулалар мен теңдеулерді анықтау.
• Модельді компьютерде жүзеге асыру.
• Эксперимент жүргізу – модельдің көмегімен әртүрлі сценарийлерді сынау.

• Нәтижелерді талдау – алынған деректерді түсіндіру және шешім қабылдау.

Енді нақты мысалды қарастырайық.

Оқушыларға сабақта жыртқыш пен оның құрбанының популяциясы туралы биологиялық моделін құруға тапсырма беріледі.

1. Мәселені анықтау. Тапсырма мазмұны.

Сайғақ(лат. Saiga tatarica; еркегі – сайғақ, ұрғашысы – сайға)-бөкен туыстығынан шыққан қостұяқты сүтқоректі. Бастапқыда сайғақтар үлкен территорияны алып, мекендеген. Олар Еуразия далаларында, Кавказ аймақтарында өмір сүрген, ал қазір Қазақстан, Өзбекстан, Батыс Монғолия және Россия жерлерінде күн көреді. 1930-1940 жылдары сайғақтардың саны 2-3 миллионға дейін жеткен еді, ал қазір олардың саны 20-25 мың.

Қасқыр – түз тағысы. Қасқыр – табиғаттың тепе-теңдігін сақтауда маңызды рөл атқаратын жыртқыш аң. Ол әлсіз және ауру жануарларды аулап, жануарлар әлемінің табиғи сұрыпталуын қамтамасыз етеді. Бұл процесс жануарлардың денсаулығы мен тіршілік қабілетін арттырады. Мысалы, егер табиғатта қасқыр болмаса, әлсіз және ауру жануарлар көбейіп, ақыр соңында бүкіл популяцияның әлсіреуіне әкелуі мүмкін. Осылайша, аурулар тез таралып, жануарлардың жаппай қырылуына себеп болады.

Қасқыр мен сайғақтың қарым-қатынасының моделін құру керек. Қасқырлар сайғақтармен қоректенеді. Басында сайғақтардың саны 1000, қасқырлар саны 15. Бір қасқыр жылына 30 сайғақпен қорекенеді. Қасқыр жегеннен қалған сайғақ жылына 30 пайызға өседі. Қасқыр жылына 10 пайызға өседі.

Тапсырма 1. Егер қасқыр болмаса сайғақтар жуықтағы 10 жылда қалай өседі?

Тапсырма 2. Егер қасқыр саны 15, сайғақ саны 1000 болса жуықтағы 10 жылда қасқыр мен сайғақтың популяциясы қалай өзгереді?

Тапсырма 3. Егер қасқыр саны X болып ол жылына M пайызға өссе, орта есепппен әр қасқыр жылына K сайғақпен қоректенсе жуықтағы 10 жылда қасқыр мен сайғақтың популяциясы қалай өзгереді?

2. Математикалық моделін құру. Оқушылар пропорция арқылы өсу пайызын анықтайды. Әр жыл сайын өсу пайызы сайғақ пен қасқыр санына қосылып отыратынын анықтап, алғашқы жылда қалай өзгеретінін қолмен есептеп шығарады. 10 жыл бойынша анықтау көп уақыт алатынын байқайды.

15 қасқыр – 100 %	(1000 – X*30) сайғақ – 100%
X – 10%	Y – 30%
X = 15*10 / 100	Y = (1000 – X*30) * 300 / 100

3. Модельді компьютерде жүзеге асыруға тапсырма беріледі. MS Excel электронды кестесінде жүзеге асыру түрі келтірілген. Оқушылар MS Excel электронды кестесінде модельдеуді үйренеді. Салыстымалы және абсолютті адрестерді қолданады. Сурет 1.

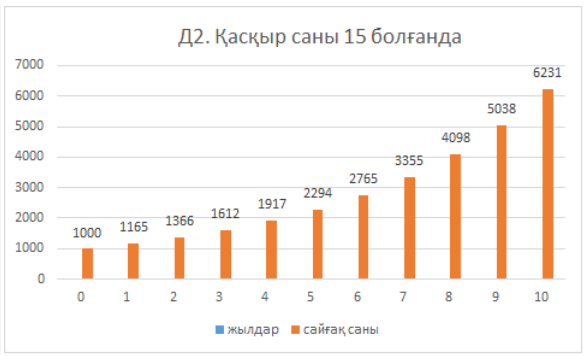
A	B	C	D	E	F
жылдар	сайғақ саны	қасқыр саны		сайғақтың өсу пайызы	30%
0	1000	15		қасқырдың өсу пайызы	10%
1	=(B2-C2*F3)*F1+B2			бір қасқыр жейтін сайғақ саны	30
2	1366	18			
3	1612	20			
4	1917	22			
5	2294	24			
6	2765	27			
7	3355	29			
8	4098	32			
9	5038	35			
10	6231	39			

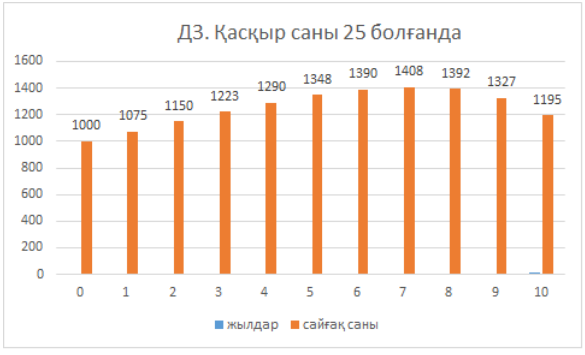
4. Эксперимент жүргізуге тапсырма беріледі. Қасқыр саны басында нешеу болғанда сайғақ санының популяциясы азаяды? Оқушылар кірістік деректерді өзгертіп көру арқылы (эксперимент жасау арқылы) қасқыр саны басында 25 болса 7 жылдан бастап сайғақ саны азая бастайтындығын анықтайды. Сурет 2.

	A	B	C	D	E	F
1	жылдар	сайғақ саны	қасқыр саны		сайғақтың өсу пайызы	30%
2	0	1000	25		қасқырдың өсу пайызы	10%
3	1	1075	28		бір қасқыр жейтін сайғақ саны	30
4	2	1150	30			
5	3	1223	33			
6	4	1290	37			
7	5	1348	40			
8	6	1390	44			
9	7	1408	49			
10	8	1392	54			
11	9	1327	59			
12	10	1195	65			
13						

5. Нәтижелерді талдау. Оқушыларға диаграммалар тұрғызуға тапсырма беріледі.

3 диаграмма графигін салыстыру барысында қасқыр санының сайғақтардың популяциясына қатты әсер ететінін көреді. Оқушылар төмедегідей қорытындылар жасайды:

Қасқыр болмаса сайғақтар саны күрт өсіп кетеді. (Д1) Өйткені сайғақтардың өсуіне еш кедері болмайды. 10 жылда 13 есе өседі.

Қасқыр саны басында 15 болғанда да сайғақтардың өсуіне қатты кедергі болмайды. 10 жылда 6 есеге жуық өседі. (Д2)

Қасқыр саны басында 25 болғанда алғашқы 7 жылда сайғақ саны өседі де, кейіннен азая бастайды. (Д3)

Дарынды балалардың зерттеушілік дағдыларын дамыту үшін жоғарыда көрсетілген мысалға ұқсас көптеген тапсырмалар беруге болады. [4],[5].

Оқушыларға теориялық білім беру қазіргі таңда жеткіліксіз. Робототехника, программалау, жобалау, 3D-модельдеу – бұның бәрі енді дүниежүзінің қазіргі оқушыларын қызықтырады. Біздің міндетіміз оқушылардың осы қызығушылығын пайдаланып, оларға күрделі дағдылар мен құзыреттерді үйрету. Білу мен істеу ғана емес, сонымен қатар зерттеу және ойлап шығару маңызды. Сондықтан сабақта және сабақтан тыс факультативтерде осындай дағдылар мен құзыреттіліктерді қалыптастыратын тапсырмаларды көбірек беруіміз керек.

Әдебиеттер

1. Концепция STEM-образования. – Астана: НАО имени Ы. Алтынсарина, 2023. – 16 с.

2. STEM-технология негізінде орта білім беру мазмұнын қайта құрылымдау Нұр-сұлтан: Ы.Алтынсарин атындағы ұлттық білім академиясы. Алтынсарин, 2022. – 120 б.

3. Modern technological education. Collection of articles and reports of the XXVI International Scientific and Practical conference, Moscow, 2020. 290 p.

4. Егоров В.В, Криворучко В.В, Шпигарь Н.Н, Заречная О.П. Компьютерное моделирование и вычислительный эксперимент. – Новосибирск: ОАО «Новосибирское книжное издательство», 2009. -173 с.

5. Сулейманов Р.Р. Методика решения учебных задач средствами программирования: методическое пособие. – Кокшетау: Келешек-2030, 2012. -188 с.

ПЕРСОНАЛИЗИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ ИНФОРМАТИКЕ ДЕТЕЙ С ЛЕГКОЙ УМСТВЕННОЙ ОТСТАЛОСТЬЮ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕХНОЛОГИЙ ИИ: ОБЗОР СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПРАКТИК

А.Ж. Муканова
магистрант Павлодарского педагогического университета,
учитель математики, информатики
СОШ имени Махмета Кайырбаева г. Павлодар,
А.Ж. Асаинова
научный руководитель: ассоциированный профессор, г. Павлодар

Аннотация. В работе представлены результаты обзора современных иследований и практик использования технологий искусственного интеллекта при организации персонализированного обучения информатике детей с особыми образовательными потребностями, а именно, детей с легкой умственной отсталостью.

Ключевые слова: персонализированное обучение, инклюзивное образование, дети с особыми образовательными потребностями, информатика, искусственный интеллект.

Аннотация. Мақалада жеке оқытуды қажет ететін балаларға, олардың ішінде жеңіл ақыл-ой кемістігі бар балаларға информатиканы оқытудағы заманауи зерттеулер мен жасанды интеллект технологияларын қолдану тәжірибелерді шолу нәтижелері көрсетілген.

Кілтті сөздер: жекелендірілген оқыту, инклюзивті білім беру, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар, информатика, жасанды интеллект.

Аннотация. The paper presents the results of a review of modern research and practices of using artificial intelligence technologies in the organization of personalized computer science education for children with special educational needs, namely, children with mild mental retardation.

Keywords: Personalized learning, Inclusive education, Children with special educational needs, Computer science, Artificial intelligence.

Современное образование всё активнее ориентируется на индивидуализацию учебного процесса, стремясь учитывать не только уровень знаний, но и познавательные интересы, темп освоения материала, эмоциональные и психологические особенности учащихся. Особенно остро данная потребность проявляется в обучении детей с особыми образовательными потребностями, в частности, с легкой умственной отсталостью. В этой категории обучающихся наблюдаются устойчивые трудности в абстрактном мышлении, концентрации внимания, запоминании и перенесении знаний в новую ситуацию. При этом они обладают потенциалом к обучению, при условии правильно организованного педагогического сопровождения. Следовательно, возникает потребность в гибких, адаптивных подходах, которые бы учитывали их индивидуальный образовательный маршрут.

Информатика как учебный предмет в условиях цифровизации общества приобретает статус не только академической дисциплины, но и жизненно важной компетенции. Владение базовыми ИКТ-навыками обеспечивает возможности коммуникации, ориентации в цифровой среде, выполнения повседневных задач и, в перспективе, трудоустройства. Особенно важно, чтобы дети с ЛУО также имели доступ к этим знаниям, адаптированным под их когнитивные особенности. Традиционные формы преподавания зачастую не соответствуют их возможностям восприятия и усвоения информации. В этом контексте применение технологий искусственного интеллекта становится значимым инструментом расширения возможностей обучения и устранения барьеров.

Технологии ИИ играют решающую роль в создании персонализированного образовательного опыта, адаптируя учебный контент под индивидуальные потребности учащихся. Они способствуют повышению доступности и вовлечённости, предоставляя аналитические данные, которые помогают улучшать результаты обучения [1] (Yılmaz, 2024; Mahalakshmi & K, 2025)

Использование ИИ позволяет перейти от единой модели преподавания к построению персонализированных траекторий обучения, где каждый ученик продвигается в собственном темпе, получает именно те задания, которые соответствуют его текущему уровню подготовки, и может взаимодействовать с контентом в привычной и комфортной форме. Такие технологии способны анализировать данные об успехах и ошибках учащегося, предсказывать возможные трудности и заранее адаптировать материал, помогая формировать чувство успеха и преодолевать фрустрацию. При этом технологии ИИ могут быть встроены как в индивидуальные приложения, так и в школьные системы электронного обучения, обеспечивая непрерывное сопровождение образовательного процесса.

Одним из перспективных направлений становится использование ИИ для поддержки поведенческих и мотивационных аспектов обучения. Дети с легкой умственной отсталостью часто сталкиваются с проблемами саморегуляции, быстро устают, нуждаются в частом подкреплении и одобрении. Интеллектуальные системы способны учитывать эмоциональное состояние обучающегося, предлагать игровые элементы, визуальные награды, менять темп и уровень сложности заданий в зависимости от активности ребёнка. Таким образом, создаются условия не только для освоения знаний, но и для поддержания мотивации, формирования устойчивого интереса и положительного отношения к учебному процессу.

Однако эффективность внедрения ИИ в обучение во многом зависит от условий реализации на уровне образовательной организации. Необходима подготовка педагогов, способных работать с цифровыми инструментами и адаптировать их под индивидуальные потребности уча-

щихся. Учителю важно не только владеть технологиями, но и понимать особенности восприятия информации детьми с ЛУО, уметь сочетать машинную поддержку с гуманным сопровождением, построенным на доверии, эмоциональном контакте и поощрении. Поэтому успешное применение ИИ возможно только при наличии комплексного подхода, включающего методическую подготовку, поддержку со стороны администрации, наличие цифровой инфраструктуры и педагогическое проектирование образовательного контента.

Стоит отметить, что формирование цифровой грамотности у детей с легкой умтсвенной отсталостью имеет ещё одно важное измерение – развитие самостоятельности. При должной поддержке учащиеся могут научиться выполнять простые операции на компьютере, искать информацию, пользоваться базовыми программами и приложениями. Это не только повышает их самооценку, но и даёт реальные шансы на более успешную интеграцию в социум после окончания школы. Обучение информатике в этом случае становится инструментом расширения жизненных перспектив и формирования уверенности в собственных силах.

Анализ современных исследований показывает, что применение ИИ в образовательной практике для детей с легкой умственной отсталостью на сегодняшний день является слабоизученным, несмотря на растущий интерес к тематике инклюзивного образования и персонализации обучения. Согласно статистическим данным Министерства просвещения Республики Казахстан, число детей с нарушениями интеллекта ежегодно увеличивается, например, за 2023 год количество детей с особыми образовательными потребностями возросло на 8,3% [2], что подтверждает актуальность темы и необходимость внедрения новых подходов. Тем не менее, наблюдается явный дефицит методических разработок, практических рекомендаций и научных публикаций, посвященных использованию ИИ в преподавании информатики именно этой категории обучающихся. Это открывает широкие перспективы для дальнейших научных изысканий и экспериментальной педагогической деятельности. Уже имеющиеся примеры, представленные в международных публикациях, демонстрируют положительное влияние интеллектуальных технологий на развитие академических и социальных навыков, адаптацию учебного материала и повышение интереса к обучению.

Среди существующих работ можно выделить исследование В.С. Магомадова «Искусственный интеллект и персонализированное обучение», в котором автор подчеркивает, что «возможности ИИ трансформируют персонализированное обучение, поскольку именно оно обеспечит эффективность учебной деятельности...». Технологии ИИ позволяют формировать эффективные условия для персонализированного обучения за счет автоматизации подбора учебного контента, генерации рекомендаций, составления тестов и образовательных маршрутов, соответствующих индивидуальным возможностям ученика [3].

В числе преимуществ персонализированного обучения для детей с умственными нарушениями называют повышенную вовлечённость и мотивацию: персонализированные образовательные среды повышают мотивацию учащихся, адаптируя учебный контент под их интересы и способности. Такой подход создаёт более увлекательную и поддерживающую атмосферу обучения (Kirinić и др., 2010; Buzzi и др., 2019); улучшение учебных результатов: благодаря предоставлению индивидуально подобранных материалов и поддержки, персонализированное обучение помогает детям с умственными нарушениями добиваться лучших академических результатов и когнитивного развития (Ray & Zaveri, 2024; Banik и др., 2015); развитие коммуникативных навыков: технологии способствуют развитию навыков общения, которые особенно важны для детей с умственными нарушениями. Это достигается с помощью интерактивных приложений и средств поддержки коммуникации (Kirinić и др., 2010; Almufareh и др., б.г.).

Кроме этого, в персонализированном обучении информатике отмечаются способность ИИ создавать интеллектуальные системы обучения, которые адаптируют содержание и методы преподавания в зависимости от индивидуальных особенностей учащихся, предоставляя персонализированные рекомендации и обратную связь в реальном времени [4][5][6]. Вспомогательные средства с поддержкой ИИ, такие как субтитры в реальном времени и перевод на жестовый язык, способствуют коммуникации и обучению детей с умственными нарушениями, способствуя инклюзивности и самостоятельности (Almufareh и др., б.г.; Barua и др., 2022). ИИ использует анализ больших данных для выявления учебных паттернов и предпочтений учащихся, что позволяет предсказывать их прогресс и корректировать образовательные траектории [7]. Генеративные ИИ технологии создают разнообразные учебные материалы и тесты, которые повышают вовлеченность и мотивацию учащихся, предлагая им возможность изучать материал в различных форматах [8][9]. ИИ способствует более равномерному доступу к качественному образованию, устраняя пробелы в учебных возможностях и учитывая разнообразные потребности учащихся [5][10]. В ряде исследований, таких как работа “Artificial Intelligence in Special Education: Current Applications and Future Directions” (Papanastasiou, 2020), говорится, что ИИ способен адаптировать учебные материалы к особенностям восприятия учеников, улучшать процесс обучения через индивидуальные рекомендации и предсказания, основываясь на анализе поведения студентов.

Абдулазиз Алсолями в своей работе «Эффективность использования искусственного интеллекта в повышении академических навыков учащихся школьного возраста с легкой степенью умственной отсталости в Саудовской Аравии» писал, что «учащиеся с ОВЗ сталкиваются со значительными трудностями в развитии математических навыков и понимания прочитанного. В обучении детей с легкой умственной отстало-

стью информатике акцент делается на упрощение материала, использование визуальных и интерактивных методов, которые помогают учащимся лучше воспринимать абстрактные концепции [11]. В статье “The Role of Visual Learning Tools in Education of Students with Special Needs” (Kaufman, 2018) подчеркивается, что использование графических интерфейсов, анимаций и видеоматериалов в обучении информатике способствует более глубокому восприятию материала. Это особенно важно для детей с легкой умтсвенной отсталостью, которые часто сталкиваются с трудностями в понимании сложных логических и абстрактных понятий. Несколько исследований подтверждают эффективность персонализированного подхода для детей с особыми образовательными потребностями. В исследовании “Personalized Learning for Children with Special Educational Needs: Theoretical and Practical Perspectives” (Smith et al., 2020) утверждается, что персонализированное обучение значительно улучшает академические результаты детей с ЛУО. Исследования показывают, что индивидуальный подход позволяет улучшить не только познавательные, но и социальные навыки учеников, повышая их уверенность в себе и желание учиться.

Немаловажно отметить и этическую сторону использования искусственного интеллекта в обучении школьников. Прежде всего, это вопрос конфиденциальности личных данных, необходимо обеспечить защиту персональных данных, избегать алгоритмической предвзятости, учитывать культурный и социальный контекст обучающихся. [12]. В погоне за новой технологией очень важно соблюсти определенный баланс, рациональное соотношение между искусственным интеллектом и живым словом учителя. Ведь как бы интересен и занимателен ни был контент, предложенный ИИ, роль педагога останется важной, определяющей, ключевой во взаимодействии с обучающимся.

Вместе с тем, существуют определенные проблемы и важные аспекты:

Инфраструктура и подготовка кадров: для внедрения технологий персонализированного обучения необходима соответствующая инфраструктура и обучение учителей. Это серьёзные препятствия, которые нужно преодолеть для полного раскрытия потенциала технологий в образовании (Yılmaz, 2024; Santos и др., 2024).

Конфиденциальность и безопасность данных: Использование ИИ и машинного обучения в образовательной среде вызывает опасения по поводу конфиденциальности и безопасности данных, что требует надёжных мер по защите информации учащихся (Yılmaz, 2024).

Стоимость и доступность: Высокая стоимость внедрения передовых технологий может быть непреодолимым барьером, ограничивая их доступность для некоторых образовательных учреждений (Yılmaz, 2024; Mahalakshmi & K, 2025).

Таким образом, персонализированное обучение информатике детей с легкой умственной отсталостью при помощи технологий ИИ представляет собой перспективное и социально значимое направление в образовании. Оно способствует адаптации учебного процесса под индивидуальные особенности учеников, формированию доступной и эффективной образовательной среды и открывает новые горизонты для развития инклюзивного подхода. Несмотря на существующие вызовы, проблемы, включая технические, методические и этические, дальнейшее развитие этой области обещает значительный вклад в создание гуманной и технологически развитой образовательной системы, ориентированной на равенство, доступность и качество.

Литература

1. Özkan Yılmaz. Personalised learning and artificial intelligence in science education: current state and future perspectives // Educational Technology Quarterly – 2024(3), pp. 255–274.
2. Ежегодный отчет по реализации национального проекта «Качественное образование «Образованная нация» по итогам 2023 года.
3. Магомадов В.С. Искусственный интеллект и персонализированное обучение стр.118
4. S. Maghsudi, Andrew S. Lan, Jie Xu. Personalized Education in the Artificial Intelligence Era: What to Expect Next//IEEE Signal Processing Magazine – 2021 – 38(3):37-50
5. Meltem Taşkın. Artificial Intelligence in Personalized Education: Enhancing Learning Outcomes Through Adaptive Technologies and Data-Driven Insights// Human Computer Interaction-2025- c.173-176
6. Tapalova O., Zhiyenbayeva N., Dmitry Gura. Artificial Intelligence in Education: AIEd for Personalised Learning Pathways//The Electronic Journal of e-Learning- 2022-20(5): c.639-653
7. Tarsisius Susilo.The Role of Artificial Intelligence in Personalizing Learning for Each Student//Journal International of Lingua and Technology-2024- 3(2): c.229-242
8. Ivica Pesovski, Ricardo Santos, Roberto Henriques. Generative AI for Customizable Learning Experiences // Sustainability – 2024 – 16(7):3034
9. Rita Hasibuan, Andina Azizah Analyzing the Potential of Artificial Intelligence (AI) in Personalizing Learning to Foster Creativity in Students//Enigma in Education-2023. – c. 6-10.
10. Cong Zhao Application and Prospect of Artificial Intelligence in Personalized Learning// Journal of Innovation and Development-2024-8(3):c.24-27
11. Abdulaziz S. Alsolami, The effectiveness of using artificial intelligence in improving academic skills of school-aged students with mild intellectual disabilities in Saudi Arabia// Research in Developmental Disabilities- -2025-Volume 156: 104884
12. Турмуратова Д.А.; Турсынгалиева Г.Н.; Копбалина С.С.; Казимова Д.А.; Спирина Е.А К вопросу об интеграции искусственного интеллекта в систему высшего образования: мнение преподавателей//Bulletin of the Karaganda- 2024-c.136-140
13. Hrytsenko V., Anna Tkachenko, Oksana PodolyanThe role of artificial intelligence in personalisation of the learning process//Revista EDaPECI, 2024.
14. Artificial Intelligence in Special Education: Current Applications and Future Directions // Papanastasiou – 2020.

15. Santos, S. M. A. V., Rodrigues, B. dos S., Graciotto, C. D. M., de Almeida, C. S., Soeiro, J. T. P., Amorim, L. A. S., dos Santos, M. P., & Meroto, M. B. das N Personalizing education: the role of adaptive technologies in individualized education // CONTRIBUCIONES A LAS CIENCIAS SOCIALES-2024-17(2)

ТЕСТИРОВАНИЕ И ОЦЕНКА ЗНАНИЙ ШКОЛЬНИКОВ В КУРСЕ ИНФОРМАТИКИ: СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ

А.А. Панасенко
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Ә.Марғұлан, г. Павлодар,
научный руководитель: Р.А. Ельтинова
магистр естественных наук по информатике, г. Павлодар

В работе исследуется использование цифровых платформ с элементами геймификации для тестирования знаний школьников. Рассматриваются психолого-педагогические аспекты тестирования, анализируются платформы Kahoot!, Quizizz, Blooket и Gimkit. Отмечены их преимущества и ограничения, а также необходимость дальнейшего изучения влияния геймификации на образовательный процесс.
Ключевые слова: тестирование, геймификация, цифровые платформы, оценивание знаний, информатика.

Жұмыста мектеп оқушыларының білімін тексеру үшін геймификация элементтері бар цифрлық платформаларды пайдалану қарастырылған. Тестілеудің психологиялық-педагогикалық аспектілері қарастырылып, Kahoot!, Quizizz, Blooket және Gimkit платформалары талданады. Олардың артықшылықтары мен шектеулері, сонымен қатар геймификацияның оқу процесіне әсерін одан әрі зерттеу қажеттілігі атап өтілді.
Түйін сөздер: тестілеу, геймификация, цифрлық платформалар, білімді бағалау, информатика.

The paper examines the use of digital platforms with gamification elements for testing schoolchildren's knowledge. The psychological and pedagogical aspects of testing are considered, the Kahoot!, Quizizz, Blooket and Gimkit platforms are analyzed. Their advantages and limitations are noted, as well as the need for further study of the impact of gamification on the educational process.
Keywords: testing, gamification, digital platforms, knowledge assessment, computer science.

1. Психолого-педагогические особенности тестирования.

Метод тестирования сопровождается рядом психолого-педагогических особенностей, некоторые из которых оказывают сугубо негативное влияние на тестируемых. Тесты могут стать источником тревожности, стресса и неуверенности, и вдобавок низкой мотивации школьников. Далее будут рассмотрены основные негативные аспекты тестирования, выделенные в ходе анализа двух источников: «Психолого-педагогические аспекты тестирования», написанного Л.В. Егоровой [9], а также ра-

боты с идентичным названием, но от О.Л. Коноваленко и В.А. Векслера [10].

К числу негативных последствий можно отнести:

1. Повышенный уровень стресса и тревожности;

2. Отсутствие мотивации;

3. Недостаток обратной связи;

4. Влияние социально-психологической атмосферы.

Следует провести более глубокий анализ каждого из указанных аспектов, чтобы выявить их причины и оценить влияние на образовательный процесс.

Первым и ключевым отрицательным эффектом тестирования является повышенная стресс. Понятие «стресс» обозначает состояние нервной системы в те периоды времени, когда с человеком происходит что-то необычное. Он бывает положительным и тогда зовётся эустрессом или отрицательным – дистрессом [11]. В контексте тестирования речь идёт именно о втором виде стресса, вызванном негативными эмоциями и оказывающим вредное влияние на организм.

Переживания учащихся зачастую вызваны такими чертами тестирования, как ограниченность времени на выполнение заданий; ожиданий, связанных с получением положительного результата и восприятие тестирования как инструмента, который может существенно повлиять на среднюю текущую оценку или репутацию. Нередко это сопровождается страхом неудачи, который усиливается у тех, кто не уверен в своих знаниях: они чувствуют давление из-за необходимости быстро и правильно выполнять задания. В таких ситуациях повышенная тревожность и стресс могут помешать сосредоточиться и привести к тому, что обучающиеся получат оценки, не соответствующие их реальным знаниям.

Ещё одной проблемой использования тестирования является отсутствие у школьников мотивации к выполнению заданий.

Под мотивацией в педагогике понимают единую систему целей, потребностей мотивов (динамический процесс управления поведением человека), побуждающих индивида сознательно относится к обучению, контролю и быть активным в учебно-познавательной деятельности [10]. Мотивация в образовании исполняет целый ряд функций: побуждающую, направляющую, организующую и смысловую. Как отмечают О. Л. Коноваленко и В. А. Векслер в своей работе, при проведении тестирования мотивация служит одним из ключевых психологических факторов успешности контроля [10].

Связано это с недостатком прямой связи между тестами и личными интересами тестируемых. Когда задания не вызывают у школьников интереса или не имеют для них практического применения, они воспринимаются скорее, как обязанность, чем как важная часть учебного процесса. Это снижает вовлечённость детей и усиливает

ощущение, что тесты – это то, что навязано извне.

Конструктивная обратная связь – один из важнейших элементов образовательного процесса. С ней связано следующее негативное последствие, основанное на традиционном тестировании. Если оно проводится массово, чаще всего обучающиеся не получают достаточно развёрнутую оценку своей работы. Без комментариев, детям сложно понять, где именно они допустили ошибки и как их справить. Подобное приводит к понижению самооценки, повышению неуверенности и возникновению пробелов в знаниях.

Следующим важным фактором, оказывающим влияние на детей в процессе уже упомянутого метода оценивания, является социально-психологическая атмосфера. Даже при условии наличия качественно составленного теста и добросовестной подготовки, обстановка в классе может существенно сказаться на уровне выполнения заданий учениками. Волнение и тревожность одних учащихся могут передаваться другим, создавая атмосферу стресса. Это особенно актуально, если тестирование проводится в условиях строгого контроля. Поэтому и желательно отдавать большее предпочтение позитивной атмосфере на уроках, но возможность её организации во время тестов несколько зависит от специфики их организации.

Поэтому, несмотря на объективность и точность тестирования, часто мешают ученикам раскрыть свой потенциал его психолого-педагогические аспекты. Повышенный уровень тревожности и стресса, недостаток мотивации, отсутствие конструктивной обратной связи и неблагоприятная социально-психологическая атмосфера – все эти особенности снижают качество выполнения заданий и объективность итоговой оценки учащихся.

Для преодоления этих проблем важно искать инновационные подходы, готовые продемонстрировать свою эффективность. Одним из таких решений является геймификация, которая активно применяется в современном образовательном процессе.

2. Геймификация.

Игры с древних времён используются для обучения. Это связано с тем, что игра является одним из основных видов деятельности человека, потребность в которой столь же значима, сколь в труде и учении.

В современном мире образования игры приобрели несколько видоизменённый облик. Так появилось одно из наиболее актуальных направлений в области образовательных технологий, которое получило название «геймификация».

Для начала стоит обратиться к определению данного термина. Геймификация означает подход, при котором игровые элементы и механизмы реализуют в неигровых сферах, в том числе в образовании. Видеоигры стали основным источником развлечений для современного поколения, и именно поэтому они становятся мощным инструментом

для мотивации учеников. Так за счёт игры можно сделать скучные для учеников задания более интересными.

Одним из основных отличий геймификации является иное отношение к допущению ошибок. В обычной школьной практике применяют, как правильно, наказание, что стимулирует развитие страха перед неудачами у обучающегося. Подобное приводит к тому, что ученика начинают волновать только получаемые оценки, а не знания. Для детей становится важным допускать как можно меньше ошибок.

Все мы знаем выражение: «учиться на своих ошибках». В компьютерных играх это является основным принципом для игрока, чтобы достигнуть успеха. Возьмем, к примеру, игру *Angry Birds*, в которую играют не только дети. Она является ярким показателем того, как с каждой неудачей игрок пробует все новые варианты успешного достижения цели – убить свиней. Играя, мы знаем, что нет ничего страшного в неудаче: чем быстрее мы сделаем что-то не так, тем быстрее мы сможем найти верное решение. Поэтому становится понятно, почему ученики тратят свое свободное время на различные игры вместо того, чтобы сделать домашнее задание для школы. Даже если в школе ученик сделал все правильно и получил хорошую оценку за контрольную работу, он не будет испытывать такое же воодушевление и эмоциональный подъем, как пройдя босса в своей любимой игре [13, с. 141].

Ещё одним примером может послужить игра *The Sims*. В этой игре игроки создают и управляют виртуальными персонажами, принимая решения, которые могут привести их к разным результатам. Например, если персонажи оказались в финансовых трудностях из-за неверных решений игрока это не приводит к финальному поражению. Вместо этого, игрок учится на своих ошибках и в дальнейшем подобного не допускает.

И примеров подобных случаев в других играх невероятное множество: *Shelter 2*, *Minecraft*, *Stardew Valley* и другие. Потому что они построены на том, чтобы пользователь учился. Вот почему так важно организовать учебный процесс таким образом, чтобы ученики могли извлекать уроки из своих ошибок.

Так геймификация создает среду, в которой учащиеся не боятся ошибок, а наоборот, учатся на них и не боятся познавать новое. Такая система обучения способствует снижению стресса и повышению уверенности в своих силах, создавая более комфортную атмосферу для учебы и проведения тестирования.

Обратим внимание на выделяющие принципы геймификации:

- *динамика* – использование сценариев, требующих внимания пользователя и реакции в реальном времени;

- *механика* – использование сценарных элементов, характерных для игрового процесса, таких, как виртуальные награды, статусы, очки, виртуальные товары;
- *эстетика* – создание общего игрового впечатления, способствующего эмоциональной вовлечённости;
- *социальное взаимодействие* – широкий спектр техник, обеспечивающих межпользовательское взаимодействие, характерное для игр [14].

Отсюда к числу основных игровых компонентов, используемых в процессе геймификации, можно отнести: подсчет очков, уровни сложности и мастерства, достижения, рейтинговые таблицы, индикаторы выполнения заданий, виртуальные валюты, соревновательные элементы между участниками, а также различные виды наград. Данная особенность игр оказывает значительное влияние и на мотивацию школьников, являющуюся важнейшим фактором в обучении, о чём говорилось ранее.

Чем больше ребёнок учится (играет), тем лучше он становится, и тем больше получает наград. То, что изначально может быть внешней мотивацией (стремление к получению наград и поощрений), постепенно превращается во внутреннюю мотивацию (желание получать новые знания). Этот высокий уровень вовлеченности – то, к чему стремится каждый учитель.

Ещё одно важное преимущество геймификации – механизм обратной связи. Игры предоставляют мгновенную обратную связь, которая позволяет учащимся сразу понимать, в чем их сильные стороны и где есть пробелы.

Геймификация также позволяет организовать положительную социально-психологическую атмосферу. Это возможно за счет характерной черты игр, а именно силы «потока» – психологического состояния, в котором человек полностью погружен и увлечен текущей активностью, достигая оптимальной производительности [15]. Состояние потока также способствует улучшению концентрации, внимания и запоминания, что играет важную роль в организации успешного педагогического процесса.

В условиях традиционного обучения и тестирования учащиеся могут испытывать давление со стороны учителя или одноклассников, опасаться критики или сравнения с другими. Игровой подход позволяет создать среду, где участники сосредотачиваются на игре, отвлекаясь от внешних факторов. Благодаря этому геймификация формирует положительную социально-психологическую атмосферу, где каждый может комфортно осваивать новое без какого-либо страха.

Таким образом, геймификация представляет собой мощный инструмент, способный изменить подход к обучению, сделать его более

увлекательным и результативным. В основе этого подхода лежит идея, что обучение, как и игра, может быть захватывающим и интересным. Игровые элементы помогают снять стресс, повысить мотивацию, обеспечить мгновенную обратную связь и создать комфортную атмосферу для усвоения знаний.

Особенно эффективно эти принципы реализуются на цифровых платформах для тестирования, где игровые механики находят своё естественное применение.

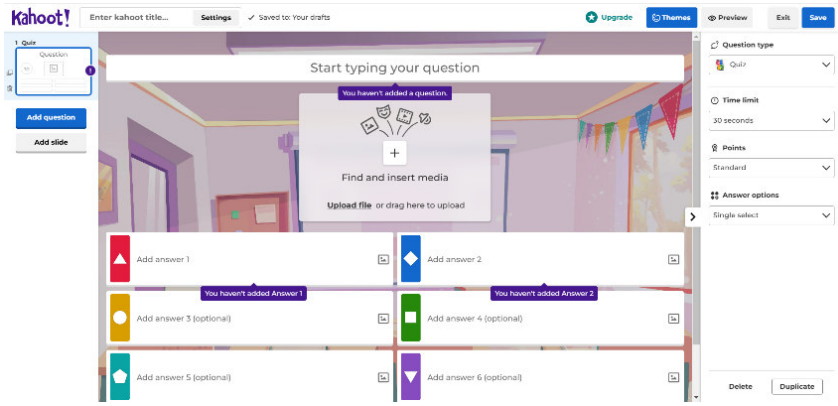
3. Использование цифровых платформ для тестирования.

В этом подразделе основное внимание будет сосредоточено на анализе четырёх платформ для геймифицированного тестирования: Kahoot!, Quizizz, Gimkit и Blooket. Некоторые из них наиболее популярны, когда как другие малоизвестны.

3.1. Kahoot![16].

Это одна из самых популярных бесплатных платформ для проведения интерактивных викторин и формирования тестов. Здесь учителя могут легко создавать базы с вопросами, каждый из которых имеет несколько вариантов ответов. Интерактивный инструмент для создания вопросов в Kahoot! продемонстрирован на *изображении 1*.

Изображение 1 – Меню создания вопросов для викторины в Kahoot!

Стоит отметить, что именно для организации тестирования обучающихся на данной платформе существует только один режим – *Викторина(quiz)*. В этом режиме все участники одновременно, в режиме реального времени, отвечают на вопросы через свои устройства, выбирая фигуру, которой присвоен свой ответ. Вопросы вместе с вариантами ответов отображаются на экране один за другим, и каждый правильный ответ приносит участникам баллы. По окончании викторины отображается общий результат в виде рейтинга участников и их заработанных баллов.

Далее стоит рассмотреть *таблицу 1*, чтобы определить положительные и отрицательные стороны использования интерактивного инструмента Kahoot!.

Таблица 1 – преимущества и недостатки платформы Kahoot!.

Преимущества	Недостатки
Простота использования: удобный интерфейс для создания тестов и управления ими.	Нереализованность русской или казахской локализации интерфейса данной платформы. Он выполнен на английском языке.
Мгновенная обратная связь и отображение результатов.	Для использования в классе необходим проектор, интерактивная доска или иной общий экран. Так как обучающиеся не видят вопрос на телефонах, он отображается только на экране преподавателя.
Наличие рейтингов, баллов и возможность получить звание победителя мотивируют участников.	Ограничение максимально допустимого количества вариантов ответов, которое составляет 6 вариантов на каждый вопрос.
Подходит для любого возраста и учебной дисциплины.	Есть ограничения по максимальному количеству участников (в бесплатной версии это количество составляет 50).
Позволяет создавать игровые тестирования с большим количеством вопросов (максимально – 100 вопросов).	Есть риск не угадать с необходимым количеством времени для каждого вопроса, из-за чего ученики могут не успеть ответить на них.
Возможность сохранения и просмотра статистики всех учащихся по каждой проведённой тестовой игре для дальнейшего анализа, а также осуществления обратной связи (для этого существует вкладка «Reports»).	Важно наличие стабильного подключения к Интернету. Иначе ученики несправедливо могут быть выкинуты из игры.
Интеграция гугл-таблиц в вопросы (для этого необходимо нажать на «Import Spreadsheet»).	
Наличие фоновой музыки и звуковых эффектов, задающих атмосферу.	
Функция прохождения опроса асинхронно. (для этого после создания игры нужно нажать на «Play» – «Assign»).	
К каждому вопросу можно добавить картинку или ссылку на видео с YouTube.	
Возможность регулирования времени, отведённого на каждый вопрос.	

3.2. Quizizz [17].

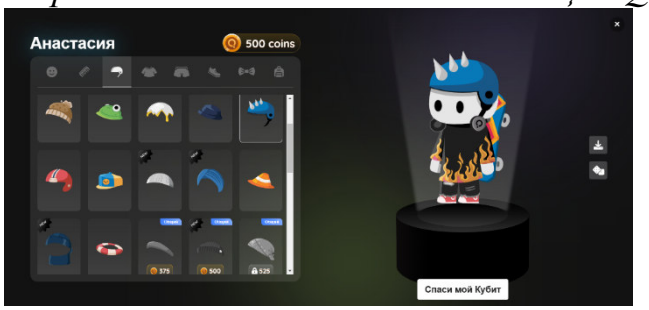
Данная платформа для тестирования с элементами игры столь же известна и распространена, а также в каком-то роде аналогична Kahoot!. Оба сервиса предлагают синхронное и асинхронное тестирование, возможность добавления мультимедийного контента. Однако есть несколько важных отличий, которые могут сделать данную платформу наиболее подходящей.

Несмотря на большее разнообразие режимов в Quizizz, для проведения тестирования можно выделить только два режима: *«Проход»* и *«Большой выбор»*. Первый заключается в оценке понимания

учениками предоставляемого им текста или видео, по которому учащиеся и тестируются. Второй тип наиболее популярен, где задачей учеников является выбор одного или нескольких правильных ответов на вопрос из предложенных. Отличием от Kahoot! является то, что на устройствах ученикам демонстрируются, как ответы, так и сам вопрос.

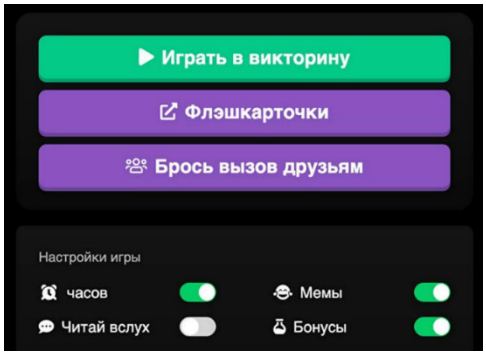
Ещё одной важность особенностью Quizizz является возможность накопления монет за прохождение тестирования на данной платформе, за которые можно кастомизировать своего собственного аватара, покупая ему элементы одежды (*изображение 2*). Аватар называется Qbit.

Изображение 2 – Панель кастомизации Qbit.

По умолчанию в игре также предусмотрены мемы и бонусы. Это означает, что после каждого правильного ответа ученик будет видеть мем, а при достижении определённых успехов (например, при правильных ответах подряд) ему будут начисляться бонусы, такие как бонус «Иммунитета». Эти функции можно отключить в настройках игры по желанию (*изображение 3*).

Изображение 3 – Возможность выбора мемов и бонусов.

Далее стоит рассмотреть *таблицу 2*, чтобы определить положительные и отрицательные стороны использования интерактивного инструмента Quizizz.

Таблица 2 – преимущества и недостатки платформы Quizizz.

Преимущества	Недостатки
Удобный интерфейс. Простота создания тестов и работы с платформой.	Важно наличие стабильного подключения к Интернету.
Каждый ученик может проходить тест в своем собственном темпе. Все получают одинаковые вопросы, но их порядок меняется случайным образом, что также помогает избежать списывания.	Игру нельзя проводить в одном темпе и с одинаковой последовательностью вопросов для всех учеников.
Платформу можно использовать и на	Перевод на русский язык оставляет желать

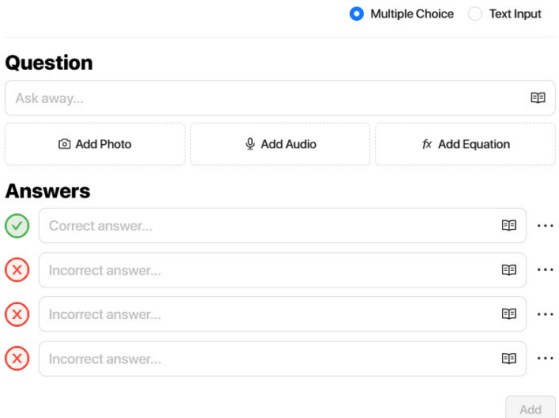
русском языке.	лучшего, многие фразы переведены дословно (например, «идти!» вместо «go!» для начала игры).
К системе рейтингов, начисления баллов и шансу стать победителем добавляется стимул в виде монет, которые можно тратить на своего аватара(Qbit).	Для использования в классе желателен проектор, интерактивная доска или иной общий экран.
Будет интересной любому возрасту.	
Можно получить подробный отчет по успеваемости каждого обучающегося.	
Предусмотрена интеграция с Google Таблицами и Google Classroom.	
Большее количество вопросов разного типа.	
«Изюминки» в виде мемов, бонусов и музыки (можно загружать собственные мемы).	
Учащиеся могут видеть вопросы и ответы теста непосредственно на своих телефонах.	
Мгновенная обратная связь и отображение результатов. Итоги тестирования можно не только просмотреть сразу после его завершения, но и скачать в формате таблицы Excel.	

3.3. Gimkit [18].

Данная платформа представляет собой достаточно новый инструмент формирующего оценивания, основанный на игре, где ученики пользуются несколькими стратегиями, чтобы «заработать» как можно больше денег, отвечая на вопросы викторины [19].

При составлении викторины для каждого вопроса необходимо подобрать один правильный ответ и три неправильных (*изображение 4*). По желанию, можно составить вопросы с множественным выбором, где возможно указать два верных ответа, нажав на крестик около ответа. Тогда обучающимся нужно будет выбрать хотя бы один из верных ответов, чтобы получить баллы. Не обязательно выбирать оба. Но имейте в виду, что невозможно увеличить количество вариантов.

Изображение 4 – Меню создания вопроса в Gimkit.

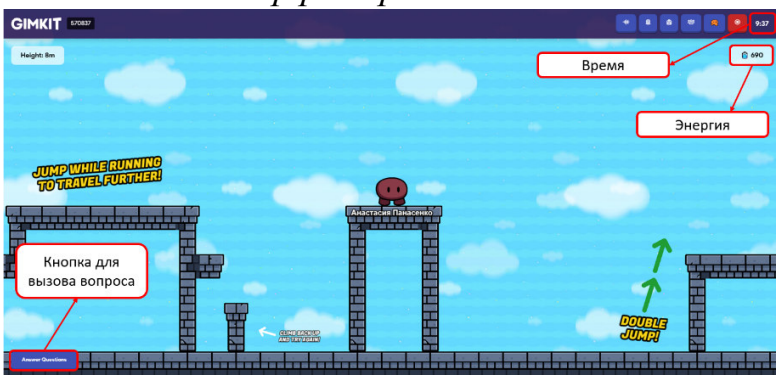

Также главной особенностью инструмента является то, что тут существует огромное множество режимов игры, все из которых основаны на тестировании. Всего их 27, но в каждом ответы на вопросы позволяют получать энергию для того, чтобы продолжать играть. При создании тест-игры возможно увидеть разделение на 5 категорий: Welcome To Gimkit!, Featured, 2D Modes, Fun Picks и Tycoon Twists.

В категорию «Welcome To Gimkit!» попали 3 игры с наиболее простыми или понятными правилами: Don’t look down; Fishtopia; Trust no one.

На примере Don’t look down продемонстрируем основные элементы интерфейса: время, энергия и кнопка для вызова вопроса (*изображение 5*). На данном изображении наглядно видно, что ученику доступен выбор, когда именно отвечать на вопросы. Стимулом к ответу является таблица лидеров, выведенная на общий экран.

Изображение 5 – Интерфейс режима «Don’t look down».

К категории «Featured» относят самые популярные режимы. Они могут меняться.

Третий класс игр – «2D Modes», самый обширный. Включает 12 режимов: Capture the flag (нужно захватить чужой флаг, защитив свой. Защищать можно, покупая за энергию улучшения для защиты флага. Стоит напомнить, что энергия появляется от верных ответов на вопросы); Knokback; One Way Out; Dig It Up и другие.

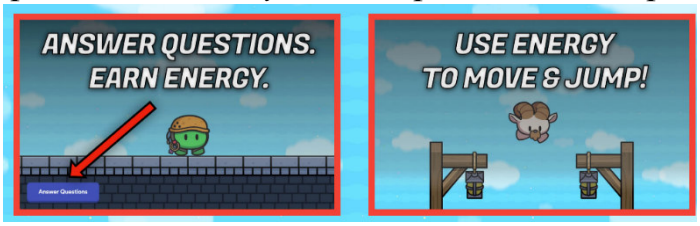
«Fun Picks» – этот тип значит «интересные выборы», куда попали 6 мини-игр для тестирования, выделяющихся схожестью с бестселлерами мира компьютерных игр. Например, уже озвученная мини-игра Trust no one, схожая по своей сути с Among Us; Humans vs Zombies.

Последняя категория «Tycoon Twists» охватывает 5 игр, каждая из которых по-своему затрагивает тематику пассивного заработка, который нужно наладить. К примеру, Hidden Mode, где необходимо отвечать на вопросы, зарабатывать деньги и использовать их для покупки улучшений. В магазине можно приобрести бонусы, которые помогут в игре или позволят саботировать соперников. При этом, имена игроков и суммы их денег скрыты.

Перед началом каждой игры идёт краткое объяснение основных

правил, но на английском языке (*изображение 6*).

Изображение 6 – Обучение перед каждой игрой.

Существует 4 варианта проведения игры, предоставляемых режимом на выбор:

1. *Время* – каждый игрок стремится набрать максимальную сумму денег за установленное учителем время;
2. *Цель* – каждый ученик стремятся набрать указанную учителем сумму игровой валюты;
3. *Гонка* – соревнование, где для победы нужно первым достичь указанной суммы игровой валюты;
4. *Командная игра*, где все игроки стараются заработать как можно больше денег, но игра заканчивается, когда все игроки вместе наберут общую сумму, указанную учителем.

Очередной особенностью становится возможность самостоятельного создания игрового режима в Gimkit (*изображение 7*).

Изображение 7 – Творческий режим.

Проанализировав представленные выше факты и иные особенности представляемого инструмента, возникает возможность создания таблицы (*таблица 3*).

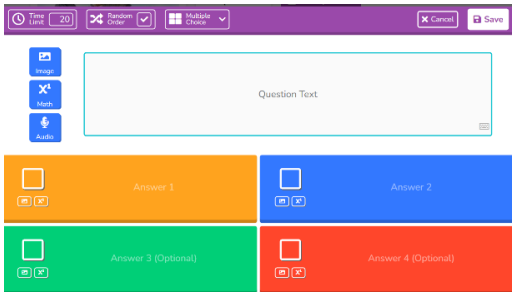
Таблица 3 – преимущества и недостатки платформы Gimkit.

Преимущества	**Недостатки**
Понятный и простой интерфейс, легко работать с инструментом.	Отсутствие русской или казахской локализации, только на английском языке.
Добавление изображений как к заданиям, так и к вариантам ответов позволяет сделать викторину более увлекательной и разнообразной.	В бесплатной версии невозможно загрузить изображение со своего компьютера, а только из Интернета по ссылке или системой внутреннего поиска, который поддерживает только английский текст.
Огромное разнообразие игровых режимов для проведения тестирования, среди которых каждый ученик найдёт для себя наиболее интересный.	Есть бесплатная пробная версия Gimkit Pro, которая длится 1 месяц. Без неё почти все игровые режимы не смогут работать.
Поддерживается импорт тестов из Quizlet.	Важен стабильный Интернет, без которого возможен вылет.

Отсутствует строгий контроль со стороны учителя: ученики работают в своём темпе, самостоятельно решая, когда переходить к следующему вопросу.	Нельзя добавлять количество вариантов ответов. Максимальное их количество – 4.
Возможность самостоятельного создания игровых режимов.	Возможно отметить 2 варианта ответов правильными, но при этом ученик должен выбрать только один из этих двух вариантов, чтобы ответ засчитался правильным.
Пока подключившиеся ученики ждут начала игры, они могут развлечься рисованием на появившемся на их экране пространстве.	Для использования в классе желателен проектор, интерактивная доска или иной общий экран.
Можно назначать домашние задания, указав дату выполнения и предоставив ученикам ссылку на игру. Значит есть как синхронное исполнение, так и асинхронное.	Требует большего времени. Ученики отвечают на меньшее количество вопросов, так как около половины времени они будут играть, а не отвечать на вопросы.
Возможность создания классов позволяет отправлять ссылки, при переходе по которым ученикам не нужно вводить код и фамилию.	
Наличие фоновой музыки и звуковых эффектов, задающих атмосферу.	
Наглядное обучение, которое понятно и без перевода с английского языка.	
Главный стимул – это энергия, получаемая от правильных ответов на тестовые задания и без которой невозможно развиваться ни в одной из предложенных игр.	

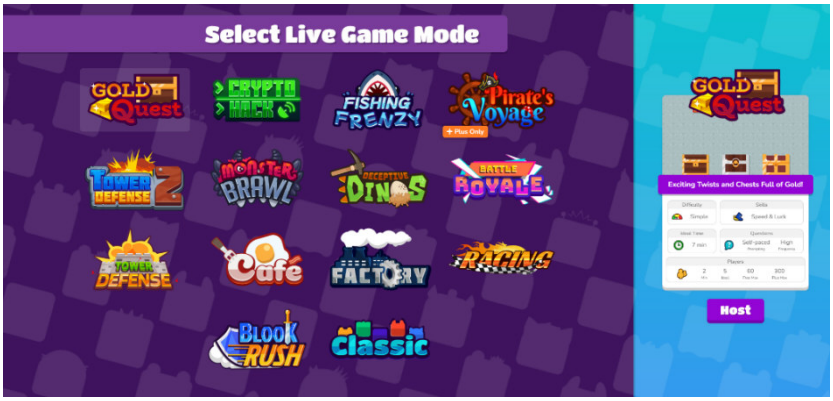
3.4. Blooket [20].

Это платформа, позволяющая создавать дидактические игры для того, чтобы помочь ученикам максимально эффективно использовать своё обучение в весёлой и увлекательной форме [21]. По своему принципу она напоминает Gimkit, так как Blooket также предлагает несколько прототипов игры на основе составленной базы вопросов. Схожесть также прослеживается в невозможности добавить более четырёх ответов (изображение 8).

Изображение 8 – Редактор создания вопросов в Blooket.

Данный инструмент уже располагает 14-тью режимами (*изображение 9*, из которых платным является только 1.

Изображение 9 – Режимы платформы Blooket.

Перечень нескольких режимов Blooket и их суть:

Gold Quest. Необходимо отвечать на вопросы. После каждого правильного ответа игроку предоставляется возможность открыть сундук, где может быть нечто полезное или нет. Задача – собрать как можно больше золота.

CRYPTO HACK. Игроки сперва выбирают себе пароль из представленных и отвечают на вопросы. За каждый верный ответ игра предлагает 3 ящика с бонусами, негативными эффектами или возможностью «взлома» одноклассника, когда предлагается угадать пароль, который был им выбран. Взломанный пароль позволяет забрать криптовалюту другого игрока. Цель – заработать максимум криптовалюты.

FISHING FRENZY. Рыбалка. Игрок закидывает удочку и ловит рыбу, отвечая на вопрос. Правильный ответ приносит улов, который превращается в золото. Цель – накопить как можно больше золота.

Cafe. Ученики отвечают на вопросы, получая блюда для продажи. Монеты от продаж позволяют покупать новые тарелочки, увеличивая количество блюд за ответ. Необходимо накопить как можно больше игровой валюты.

Deceptive Dinos. В этом режиме игроки копят ископаемые, отвечая на вопросы. За правильный ответ можно расколоть один из трёх камней или попытаться украсть окаменелости у соперника. В камнях могут быть ископаемые, бонусы или пустота. Побеждает тот, кто накопит больше всего окаменелости.

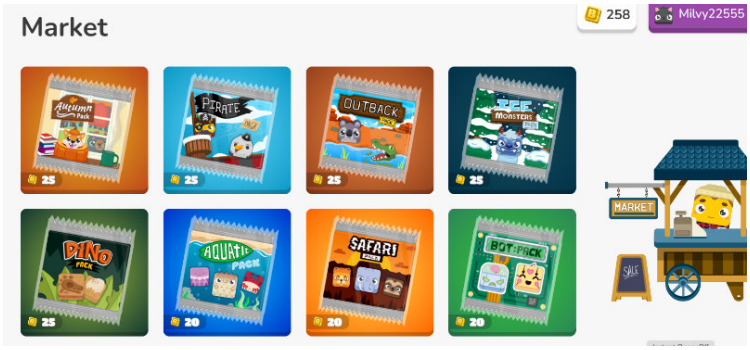
Racing. Цель режима – первым пересечь финиш. Правильный ответ продвигает персонажа вперёд, неправильный – отбрасывает назад.

Battle Royale. В этом режиме ученики делятся на 2 команды. Игроки по очереди соревнуются в ответах на вопросы: кто первым ошибается – выбывает. Последний оставшийся участник приносит победу своей команде.

Каждая мини-игра в начале имеет обучение, но без очевидных изображений и на английском языке, из-за чего требуется дополнительное объяснение от учителя.

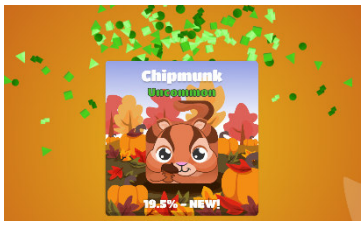
Упоминания стоит возможность персонализации своих персонажей, которые называются Blooks (Блуки). До начала игры каждый участник может выбрать себе Блука. Также участие в режимах Blooket приносят монетки, за которые в магазине можно купить паки, где попадаются Блуки разной редкости (*изображение 15*).

Изображение 10 – Магазин пакетов.

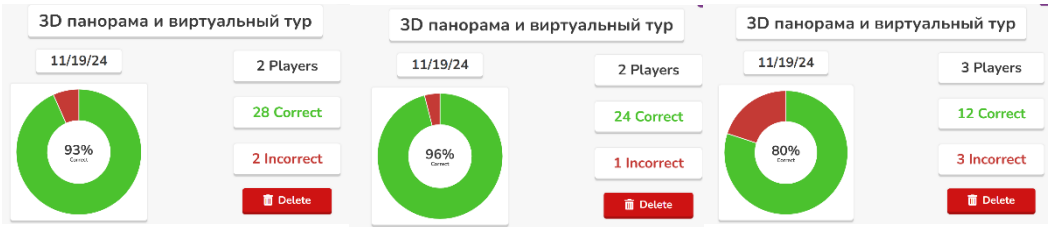
На *изображении 11* можно рассмотреть попавшегося Блука.

Изображение 11 – Попавшийся Блук после открытия пакета.

Наличие крайне удобной системы отслеживания результатов также является важным преимуществом Blooket (*изображение 12*).

Изображение 12 – Примеры демонстрации результатов тести-

рования.

Таблица 4 – преимущества и недостатки платформы Blooket.

Преимущества	Недостатки
Интерфейс самой платформы интуитивно понятен, пользоваться инструментом легко и удобно.	Отсутствие русской или казахской локализации, полностью на английском языке.
Осуществимо добавление изображений, аудио и видеоконтента для повышения качества тестов.	Обучение полностью на английском языке, без наглядных картинок, из-за чего не всем ученикам может быть сразу понятно, как играть.
Есть режимы двух типов: те, что предоставляют ученику возможность самостоятельно выбирать, когда отвечать на вопросы и те, в которых игра сама открывает вопросы для ученика.	Занимает больше времени, поскольку ученики отвечают на меньшее количество вопросов – примерно половину времени они тратят на игру, а не на выполнение заданий.
Множество разных игровых режимов для тестирования – каждый сможет найти тот, который ему по душе.	Нельзя добавлять количество вариантов ответов. Максимальное их количество – 4.
Нет пробной версии, бесплатна большая часть функций и почти все режимы.	Важен стабильный Интернет, без которого возможен вылет, а прогресс при перезаходе не сохраняется.
Поддерживается импорт тестов из Quizlet и таблиц, например, Exel.	Для использования в классе обязателен проектор, интерактивная доска или иной общий экран.
Отсутствует строгий контроль со стороны учителя: ученики работают в своём темпе, самостоятельно решая, когда переходить к следующему вопросу.	
Можно воспользоваться библиотекой Blooklet Discover, чтобы получить доступ к готовым наборам вопросов, созданным другими пользователями.	
Пока подключившиеся ученики ждут начала игры, они могут развлечься, играя в мини-игру, подобие Flappy bird.	
Возможность организации, как синхронного, так и асинхронного тестирования. Например, можно задать тестирование в качестве домашнего задания, указав срок выполнения и поделившись ссылкой.	
Позволяет учителям получать индивидуальную статистику в процентном соотношении, чтобы следить за успехами учеников и выявлять проблемы. Данная аналитика позволяет проводить оценку знаний.	
Наличие фоновой музыки и звуковых эффектов, задающих атмосферу.	
Присоединится можно не только по	

ссылке, но и по QR-коду, что сокращает время подключения.	
Добавлена персонализация своего персонажа, Блука (Blook).	
Достаточно подробное описание каждого режима во время выбора игры.	

Можно отметить, что платформы для геймифицированного тестирования, такие как Kahoot!, Quizizz, Gimkit и Blooket, предлагают разнообразные инструменты и механики, которые способствуют активному вовлечению учащихся в образовательный процесс. Каждая из этих платформ имеет свои особенности, и выбор подходящей зависит от целей и задач преподавателя. Например, инструмент Kahoot! идеально подходит для быстрого создания викторин и проведения соревнований, стимулируя учащихся к активному участию здесь и сейчас. Quizizz выделяется гибкостью в редакторе тестов и анализе результатов, а также чаще используется для асинхронного тестирования. Gimkit и Blooket ориентированы на более глубокое вовлечение учеников, предлагая разнообразные игровые режимы, особенные игровые механики и систему монет для мотивации.

Так анализ этих платформ показал, что каждая из них предоставляет уникальные возможности для организации геймифицированного тестирования.

4. Пример успешного применения цифровых платформ.

Стоит перейти к решению следующей задачи, поставленной перед данной работой, суть которой заключается в анализе использования цифровых платформ для тестирования в образовательной среде.

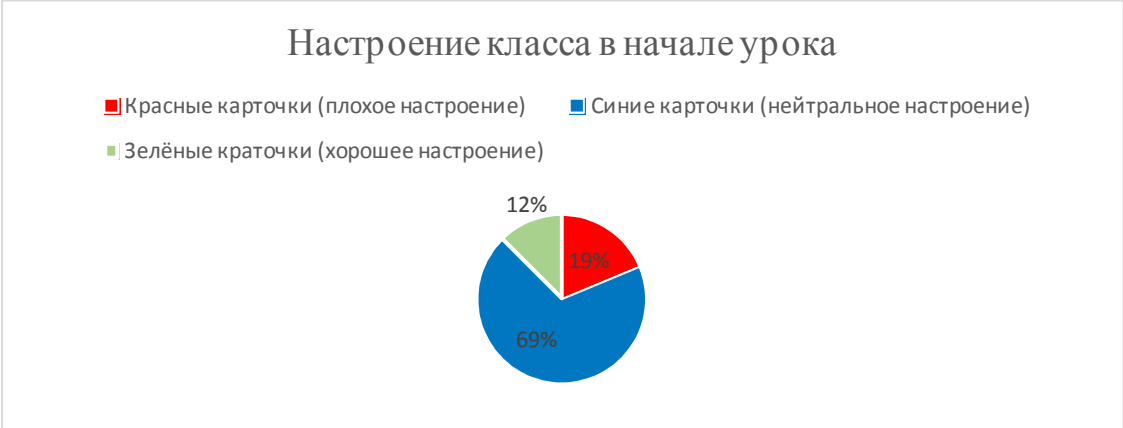
Для этого обратимся к практическому опыту, полученному во время практики в школе. Мой личный опыт основан на использовании цифровой платформы Blooket. Данный инструмент был выбран по причине своей относительной непопулярности в нашей стране и необычной концепции.

Урок начался с использования метода «Цветные карточки», который позволил получить первоначальную картину о преобладающем настроении учащихся. На *изображении 13* можно пронаблюдать количество продемонстрированных карточек каждого цвета: 3 красные, 11 синих и 2 зелёные карточки. Всего присутствовало 16 учащихся. Исходя из общего количества присутствующих учеников представим диаграмму (*диаграмма 1*).

Изображение 13 – Первый этап приёма «Цветные карточки»

Диаграмма 1

В графическом представлении заметно, что в начале урока преобладали синие карточки. Это свидетельствует о некоторых эмоциональных барьерах для учащихся, об их недостаточной мотивации. Однако это состояние можно считать временным: оно объясняется тем, что это начало урока и обучающимся необходимо войти в учебный процесс.

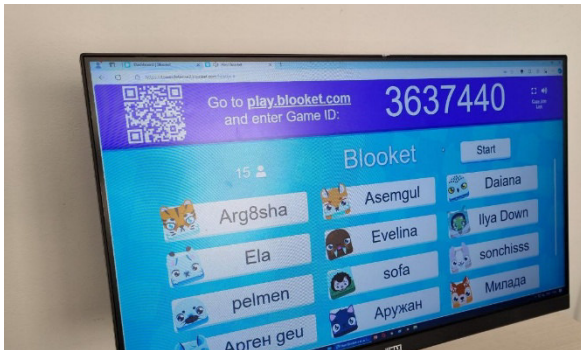
Следующим этапом урока было закрепление изученного материала и активизации внимания, для чего ученикам было предложено пройти небольшую квест-комнату в *Joyteka*.

Этот элемент урока не предусматривал выставления оценок за прохождение, это позволило ученикам сосредоточиться на выполнении заданий в неформальной и менее напряженной обстановке. Данный формат создал у учеников ощущение игры, что повысило их интерес к последующим этапам занятия.

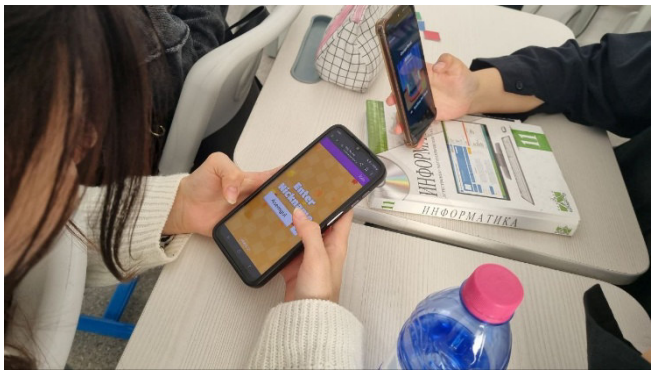
После завершения последовало объяснение основной темы урока. Это позволило сформировать необходимую базу знаний для следующего этапа занятия – игрового тестирования на платформе *Blooket*.

Учащиеся получили возможность выбора игрового режима. После обсуждения предпочтение было отдано режиму *Tower Defence*, который привлёк их знакомым названием. Подключение к платформе прошло

без технических затруднений, что свидетельствует об удобстве интерфейса для пользователей (*изображения 14,15*).

Изображение 14 – Подключение к игре на Blooket

Изображение 15 – Выбор персонажа и игрового ника

Во время игры в классе царила оживленная атмосфера. Ученики активно обсуждали стратегии, делились своими впечатлениями и шутили, что способствовало созданию позитивной и непринужденной обстановки. Игровые механики поддерживали интерес, а соревновательный элемент подталкивал учеников к лучшему выполнению заданий (*изображение 16*).

Изображение 16 – Оживлённая атмосфера во время игры

По окончании игры были подведены итоги, обсудили ошибки и выставили оценки за работу. Присуждены дополнительные баллы за наивысшие места.

Завершающим элементом урока стал второй этап метода «Цветные карточки», где учащиеся вновь продемонстрировали своё эмоциональное состояние. Итоги анализа показали значительное улучшение настроения (*изображение 17*). Зелёные карточки в количестве 9 штук стали преобладать. Доля синих карточек, составляющих соответственно 6 единиц, значительно снизилась. Красную карточку показал только один ученик. Эти данные, представленные в *диаграмме 2*, свидетельствуют об эффективности проведённого урока, как с точки зрения образовательных результатов, так и положительного эмоционального состояния учащихся.

Изображение 17 – Второй этап приёма «Цветные карточки»

Диаграмма 2

Следовательно, интеграция цифровой платформы в учебный процесс показала себя как эффективное средство для повышения качества образования. Это доказало влияние вышеупомянутых

инструментов на повышение интереса к изучаемому материалу, улучшение эмоционального климата в классе и способность более гибко адаптироваться к индивидуальным потребностям учащихся учителя. Успех проведённого урока свидетельствует о перспективе дальнейшего использования подобных технологий в образовательной практике.

Однако поскольку был проведён лишь один урок, делать выводы о долгосрочной эффективности пока преждевременно. Одного урока недостаточно, чтобы оценить устойчивость положительного эффекта, его влияние на успеваемость учеников и возможность адаптации к разным темам и возрастным группам. Для более проработанных выводов требуется проведение большего количества уроков, включающих различные цифровые платформы и с последующим анализом данных по влиянию на учащихся.

5. Основные проблемы и рекомендации по их разрешению.

Здесь будут рассмотрены основные трудности, с которыми могут столкнуться педагоги, а также предложены возможные пути их решения (*таблица 5*).

Таблица 5 – Основные проблемы и пути их решения.

Проблема	**Описание**	**Рекомендации**
Технические сложности	Зависимость от стабильного подключения к интернету и доступного технического оборудования.	• Заблаговременно проверять наличие и готовность оборудование немного заранее; • Подход BYOD (Bring Your Own Device), который предполагает использование устройств детьми [22]; • Подготовить дополнительные задания на случай, если внезапно пропадёт Интернет или перестанет работать оборудование.
Недостаток опыта в использовании платформ	Трудности в освоении новых платформ из-за отсутствия навыков работы с ними. Относится как к учителям, так и к ученикам.	• Учителям необходимо потратить время на освоение платформ и научиться эффективно их использовать; • Разработать подробные инструкции на русском языке по использованию платформ.
Языковой барьер	Отсутствие перевод на русский и казахский языки интерфейса у большинства платформ. Из-за этого ученики могут не понять суть игр или некоторых их особенности.	• Замещение на аналоги с наличием русского языка (например, Wordwall); • Применять Google Translate для перевода некоторых страниц; • Есть возможность для учителя заранее переводить ключевые моменты с помощью онлайн-переводчиков, чтобы объяснить ученикам.

Потеря внимания учащихся	Игровые элементы могут отвлекать от учебной цели.	• Формулировать чёткие цели перед началом использования платформ; • Провести рефлексию после игры, акцентируя внимание учащихся на образовательной составляющей игры.

6. Заключение.

В данной работе рассматривалась проблема использования цифровых платформ с элементами геймификации в тестировании. Были изучены теоретические основы оценивания, выявлены психологические аспекты тестирования (стресс, снижение мотивации, нехватка обратной связи) и проанализированы возможности платформ Kahoot!, Quizizz, Blooket и Gimkit.

Практический опыт показал, что геймификация может повысить вовлеченность и улучшить атмосферу на уроках, однако для объективной оценки эффективности таких инструментов требуется более масштабное исследование. В дальнейшем планируется проведение практических экспериментов для глубокого анализа влияния цифровых платформ на образовательный процесс.

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ ЭЛЕКТИВНОГО КУРСА «НЕЙРОМАСТЕР»

И.А. Пирожникова
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Ә.Марғұлан, г. Павлодар,
К.М. Мухамедиева
научный руководитель: PhD, ассоц. профессор ВШЕ, г. Павлодар
Г.Ш. Нургазинова
магистр информатики, преподаватель-эксперт, г. Павлодар

Анотация. Мақала студенттердің цифрлық сауаттылығын дамыту мақсатында оқу үдерісіне «НейроМастер» элективті курсын енгізуге арналған. Жұмыста нейрондық желілермен жұмыс істеу дағдыларын дамытуға бағытталған оқытудың мақсаттары, әдістері мен перспективалары қарастырылады. Инклюзивті білім беру ортасын құруға ерекше көңіл бөлінеді. Ұсынылған зерттеулер технологиялық прогресс жағдайында мектеп оқушыларын өмірге дайындаудағы курстың маңыздылығын көрсетеді.

Түйін сөздер: Цифрлық сауаттылық, жасанды интеллект, нейрондық желілер, элективті курс, инклюзивті білім беру, сыни тұрғыдан ойлау.

Анотация. Статья посвящена внедрению элективного курса «НейроМастер» в образовательный процесс с целью формирования цифровой грамотности учащихся. В работе рассматриваются цели, методы и перспективы обучения, направленные на

развитие навыков работы с нейронными сетями. Особое внимание уделяется созданию инклюзивной образовательной среды. Представленные исследования демонстрируют значимость курса в подготовке школьников к жизни в условиях технологического прогресса.
Ключевые слова: Цифровая грамотность, искусственный интеллект, нейронные сети, элективный курс, инклюзивное образование, критическое мышление.

Анотация. The article is devoted to the introduction of the elective course «NeuroMaster» into the educational process in order to develop students' digital literacy. The paper examines the goals, methods and prospects of training aimed at developing skills in working with neural networks. Particular attention is paid to creating an inclusive educational environment. The presented studies demonstrate the importance of the course in preparing schoolchildren for life in the context of technological progress.
Key words: Digital literacy, artificial intelligence, neural networks, elective course, inclusive education, critical thinking.

Современные технологии стремительно трансформируют образовательное пространство, делая цифровую грамотность неотъемлемой составляющей подготовки учащихся к жизни в высокотехнологичном обществе [1]. В условиях глобальной цифровизации возникает необходимость внедрения образовательных инициатив, способствующих формированию компетенций, позволяющих осознанно работать с цифровыми данными, анализировать алгоритмы и взаимодействовать с искусственным интеллектом.

Цифровая грамотность охватывает широкий спектр навыков, включающих обработку и интерпретацию информации, освоение технологий искусственного интеллекта и их практическое применение. В современных образовательных моделях особое внимание уделяется не только передаче знаний, но и формированию у учащихся способности к критическому анализу данных, креативному решению задач и самостоятельному освоению новых инструментов.

Развитие этих навыков возможно через интеграцию специализированных образовательных программ, ориентированных на изучение современных цифровых технологий. Элективные курсы предназначены для того, чтобы удовлетворить индивидуальные потребности учащихся, беря во внимание интересы каждого школьника [2]. Они помогают компенсировать возможности базовых курсов, которые по существу своему довольно ограничены.

Элективный курс «НейроМастер» является актуальным и своевременным ответом на вызовы современного образовательного процесса. Курс предоставляет учащимся уникальную возможность познакомиться с основами нейронных сетей и дизайна, освоить современные технологии и инструменты, которые будут востребованы в их будущем. Способствует развитию критического и креативного мышления, что особенно важно в условиях перехода к цифровой экономике и общества знаний. Однако, важным аспектом является ее

инклюзивность – создание условий для вовлечения всех учащихся, независимо от их физических, когнитивных или эмоциональных особенностей.

Целью проведённого исследования стала разработка и реализация элективного курса «Нейромастер», направленного на формирование и развитие цифровой грамотности учащихся. В ходе работы была проанализирована теоретическая база, отражающая актуальные подходы к развитию цифровой (медиаграмотности) в условиях инклюзивного образования, что позволило выстроить методическую основу курса с учётом специфики инклюзивной среды. На основе полученных данных был разработан курс «Нейромастер» и внедрён в образовательный процесс.

Для достижения поставленной цели и решения исследовательских задач использовались теоретические и эмпирические методы, а также методы обработки полученных результатов. Научная новизна исследования заключается в создании методической системы элективного курса: были определены его цель и задачи, отобрано содержание, разработано методическое пособие, которое интегрируется в учебную деятельность.

Практическая значимость работы определяется тем, что результаты могут быть использованы на информатике, элективных курсах, в повседневной жизни, а также для широкого круга пользователей, заинтересованных данными направлениями. Данная работа имеет выраженную практическую направленность, так как внедрение курса в учебный процесс повышает эффективность обучения, обогащает детей знаниями в области технических дисциплин, развивая в то же время коммуникативные и ИИ- компетенции.

Особенность: отличается прикладной направленностью, практическим и творческим подходом к решению основных задач по формированию цифровой грамотности в ИИ. Содержит блок практических работ, предназначенных для закрепления и отработки приемов материала. Содержание способствует интеллектуальному, творческому, эмоциональному развитию учащихся, предполагает широкое использование методов активного обучения. Задания с одной стороны призваны развить умения использовать знания в процессе обучения в школе, а с другой – предназначены для прикладного использования обучающимися в их дальнейшей практической деятельности. Что позволяет учащимся не только усваивать ключевые концепции, но и применять их в процессе разработки собственных цифровых проектов.

Программа состоит из девяти разделов, каждый из которых направлен на развитие определенных навыков у учащихся.

Теоретическая и практическая части курса изучаются параллельно, чтобы закреплять теоретические вопросы на практике; работа над твор-

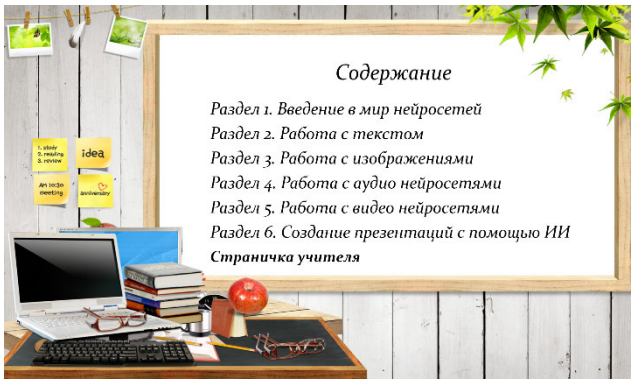
ческим проектом. Основная форма работы с детьми – индивидуальная и групповая. На занятиях применяется беседа, обсуждение, фрагменты видео.

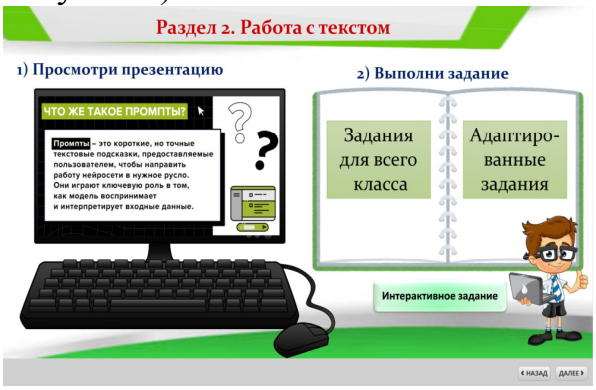
Методы обучения курса основаны на активном вовлечении учащихся в учебный процесс путем предоставления свободы творческого мышления. Курс рассчитан на изучение учащимися материала под контролем учителя с обязательной отработкой основных навыков и приемов при выполнении практических заданий. Основные методы, используемые на занятиях: наглядные (в т.ч. видеоматериал, раздаточный материал), словесные, практические, индивидуальная работа.

По завершении курса учащиеся освоят принципы работы нейросетей и их применение в IT и дизайне. Смогут создавать оригинальные проекты с использованием искусственного интеллекта, эффективно взаимодействовать в команде, включая одноклассников с особыми образовательными потребностями, а также разовьют критическое и креативное мышление, необходимое для успешной адаптации к цифровой реальности.

Успешная реализация курса «НейроМастер» в инклюзивном образовании требует комплексного подхода. Важную роль играет подготовка педагогов, которые должны владеть инклюзивными методиками и современными IT-инструментами. Техническое оснащение также имеет значительное значение, поскольку доступ к современным устройствам и интернет-ресурсам позволяет учащимся эффективно осваивать цифровые технологии. Немаловажным фактором становится создание мотивирующей образовательной среды, где используются игровые методы, поддерживается самостоятельная работа и формируется комфортная атмосфера для обучения.

К теоретической части курса создается электронное учебное пособие для учащихся и педагогов, включающее поурочные планы, презентации, практические упражнения для всего класса и обучающихся с ООП, а также интерактивные задания (Рисунок 1)

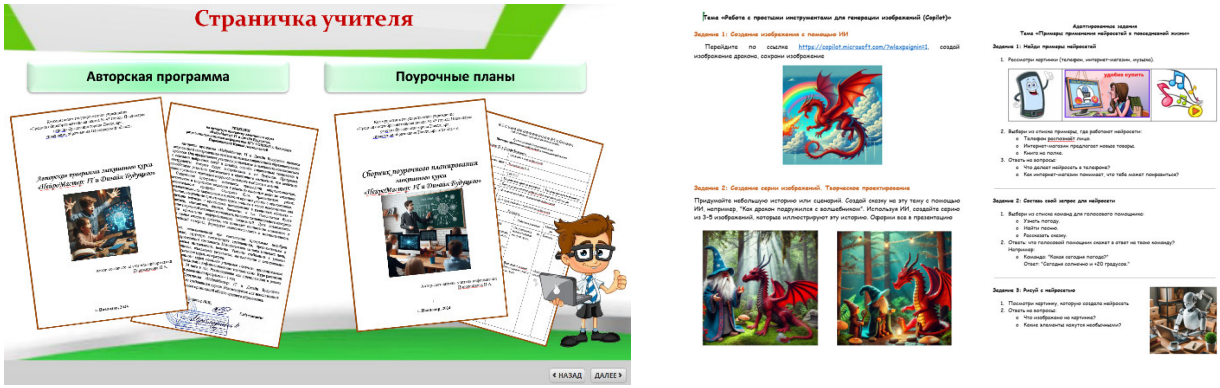

Рисунок 1 – Обзор курса «Нейромастер»

В КГУ «Средняя общеобразовательная школа №43» в настоящее время внедряется элективный курс «Нейромастер» в 5 классе.

Обучение строится на системности, обеспечивая регулярность занятий, наглядности, позволяющей использовать цифровые и инновационные средства, а также на гуманизации воспитательного процесса, учитывающей возрастные особенности, уровень знаний и психологическое восприятие материала школьниками[4].

Для анализа эффективности внедрения элективного курса «НейроМастер» использовались несколько методов исследования. Анкетирование учащихся позволило выявить уровень их осведомленности о нейросетевых технологиях, а также определить уровень мотивации к изучению данного направления (рисунок 2)

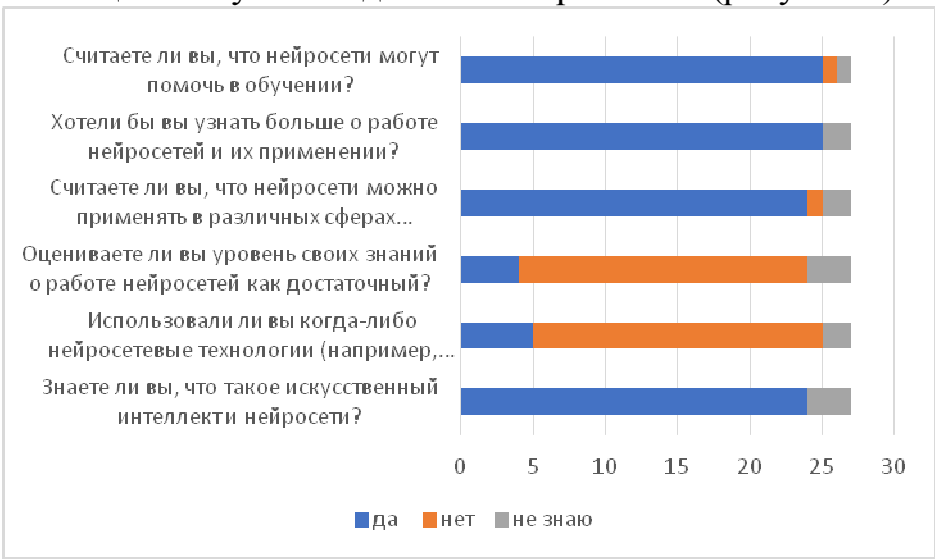

Рисунок 2 – Анкетирование учащихся до изучения курса

Анализ учебных результатов до и после прохождения курса дал возможность оценить влияние программы на развитие цифровых навыков (рисунок 3)

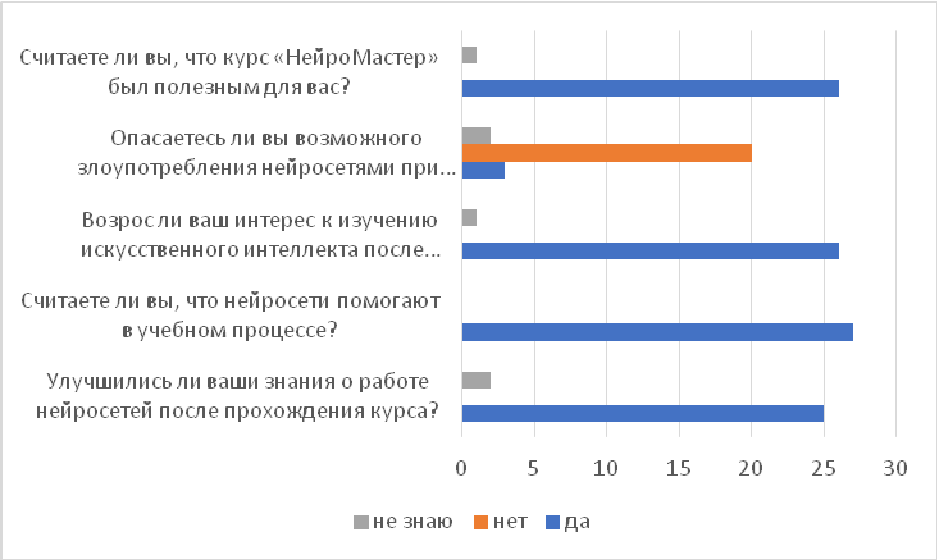

Рисунок 3 – Анкетирование учащихся после изучения курса

Результаты анкетирования показали, что значительная часть учащихся проявляет интерес к использованию нейросетей в образовательном процессе. Большинство учащихся отметили, что уже сталкивались с нейросетевыми технологиями, но не всегда осознавали их применение в повседневной жизни. На вопросы о практическом использовании искусственного интеллекта в обучении положительно ответили более половины опрошенных, что свидетельствует о готовности школьников к интеграции новых инструментов в образовательный процесс. Однако после прохождения курса уровень осведомленности заметно повысился, а интерес к теме нейросетей стал более выраженным.

Некоторые учащиеся выразили опасения по поводу точности работы нейросетей и возможного злоупотребления ими при выполнении домашних заданий. Эти результаты подчеркивают необходимость разработки методик, которые помогут учащимся использовать нейросетевые технологии в образовательных целях осознанно и ответственно.

Анализ результатов апробации курса продемонстрировал его высокую эффективность. Учащиеся демонстрируют уверенное владение инструментами искусственного интеллекта, успешно создают цифровые изображения, тексты и презентации с помощью нейросетевых технологий. Повышенный уровень вовлеченности и активного участия свидетельствует о востребованности подобных курсов среди школьников.

Таким образом, внедрение данного курса в образовательный процесс вносит значительный вклад в развитие цифровой грамотности учащихся, расширяет их представления о возможностях искусственного интеллекта и формирует у них готовность к использованию цифровых технологий в учебной и повседневной жизни.

Литература

1. Послание первого Президента РК народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050» новый политический курс состоявшегося государства».

2. Методические рекомендации по организации профильного обучения в общеобразовательных школах. – Астана: НАО имени Ы. Алтынсарина, 2024. – 160 с.

3. Петров П.П. Использование цифровых технологий в инклюзивном обучении // Образовательные технологии и общество. – 2022. – № 3. – С. 42-45.

4. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 7 декабря 2010 года №1118, [ЭР]. Режим доступа: http:// adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001118.

5. Сидоров С.С. Нейросетевые технологии в образовании: пособие для учителей. – СПб.: Лань, 2020.

6. Журбенко М.С., Козлова О.Н. Основы программирования и нейронных сетей для школьников.

ОНЛАЙН ТЕХНОЛОГИИ В ОЦЕНИВАНИИ ТАЛАНТЛИВЫХ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ПО ИНФОРМАТИКЕ

Ә.Р. Сағынтай

Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің магистранты

ғылыми жетекші: А.Ж. Асаинова

Педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор

Павлодар қаласы, Margulan University

Аннотация: В данной работе рассматриваются ключевые критерии и методы выявления одаренных и талантливых детей в области информатики. Основное внимание уделяется когнитивным способностям, креативности и интересу к технологиям. Используются как количественные, так и качественные методы оценки, включая тестирование, проектные работы и наблюдения. Исследование направлено на создание эффективных подходов для поддержки развития таких детей, что является важным шагом к их успешной социализации и профессиональной реализации. Одаренные и талантливые ученики – это два типа учащихся, которые проявляют выдающиеся способности, но различаются по своим характеристикам и особенностям.

Ключевые слова: одаренные дети, талантливые дети, информатика, критерии, методы, диагностика, креативность, развитие.

Аннотация: Бұл жұмыста информатика саласындағы дарынды және дарынды балаларды анықтаудың негізгі критерийлері мен әдістері қарастырылады. Когнитивті қабілеттерге, шығармашылыққа және технологияға деген қызығушылыққа баса назар аударылады. Бағалаудың сандық және сапалық әдістері, соның ішінде тестілеу, жобалау жұмыстары және бақылаулар қолданылады. Зерттеу осындай балалардың дамуын қолдаудың тиімді тәсілдерін құруға бағытталған, бұл олардың сәтті әлеуметтенуі мен кәсіби іске асырылуының маңызды қадамы. Дарынды және талантты оқушылар-бұл керемет қабілеттерін көрсететін, бірақ олардың сипаттамалары мен ерекшеліктерімен ерекшеленетін оқушылардың екі түрі.

Abstract: This paper examines the key criteria and methods for identifying gifted and talented children in the field of computer science. The focus is on cognitive abilities, creativity, and an interest in technology. Both quantitative and qualitative assessment methods are used, including testing, design work, and observations. The research aims to create effective approaches to support the development of such children, which is an important step towards their successful socialization and professional realization. Gifted and talented students are two types of students who show outstanding abilities but differ in their characteristics and idiosyncrasies.

Выявление талантливых детей в информатике – выявления разные методы,такие как:

1. Участие в учебном процессе: Обратите внимание на активность ученика на уроках информатики. Как он решает задачи, участвует в обсуждениях и проявляет ли инициативу. Оцените, как ученик выполняет практические задания и проекты. Умение применять знания на практике может быть показателем таланта.Проведение стандартизированных тестов, ориентированных на логику и аналитические способности, а также специализированные тесты по информатике. Используйте тесты для оценки уровня интеллекта и творческих способностей, специально разработанные для информатики. Олимпиады и конкурсы разные участие в математических и информатических олимпиадах может выявить способности ученика.
2. Наблюдение учителя могут наблюдать за интересом и активностью ученика на уроках, его способностью решать задачи и работать над проектами.
3. Анализ учебных результатов оценка результатов на олимпиадах, конкурсах и других мероприятиях по информатике.
4. попросите ученика собрать портфолио, свои проекты и другие работы, которые он создал. Это поможет оценить уровень его навыков и интересов.
5. Проекты и исследования как оценка индивидуальных или групповых проектов, в которых ученик проявил инициативу и креативность.
6. Беседы и интервью общение с учениками и их родителями для понимания интересов и увлечений ребенка.

Комбинируя эти методы, можно получить более полное представление о способностях ученика. Важно учитывать, что одаренность и талант могут проявляться по-разному, поэтому подход должен быть гибким и индивидуализированным. Эти методы помогают создать полное представление о потенциале ученика в информатике и выработать подходы к его развитию.

Оба типа учеников важны для образовательного процесса и требуют индивидуального подхода. Поддержка их интересов и развитие их способностей помогают им достигать больших высот в учебе и жизни.

Использование Wordwall.net на уроках информатики может значительно обогатить учебный процесс и сделать его более интерактивным. Учителя могут разрабатывать викторины по основам информатики, программированию, алгоритмам и другим теоретическим аспектам. Это поможет ученикам лучше усвоить материал и подготовиться к контрольным работам. Ученики могут использовать Wordwall для создания интерактивных презентаций своих проектов. Это может быть полезно при разработке приложений, веб-сайтов и других IT-решений.

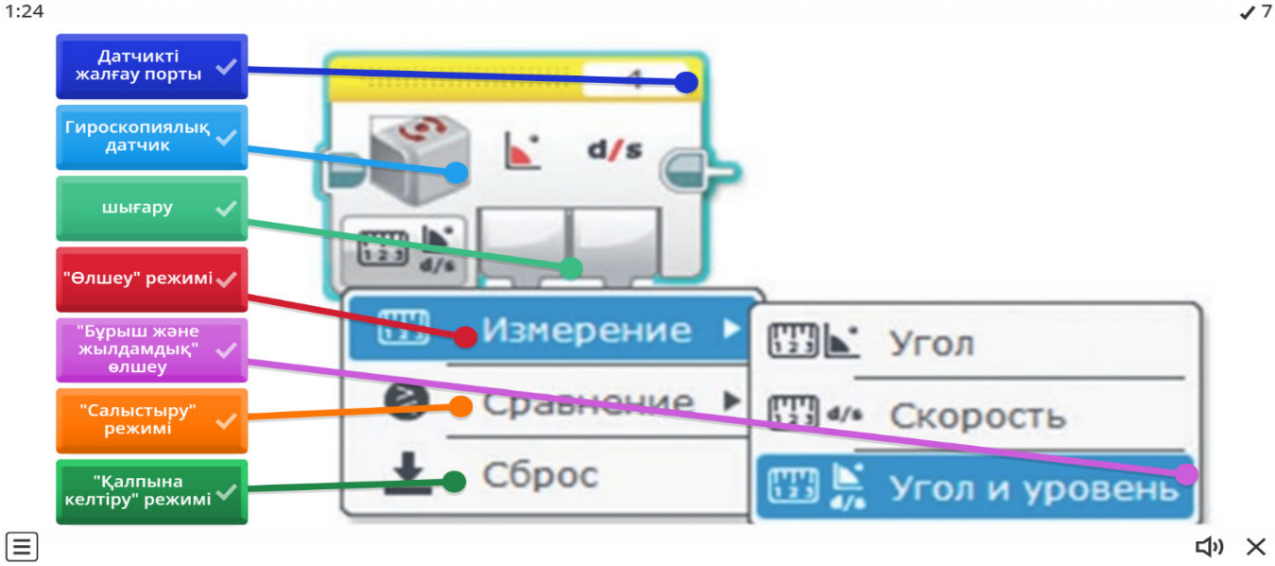

Рис.1 диаграмм с метками в Wordwall.net

Wordwall позволяет получать мгновенную обратную связь о результатах учеников, что помогает учителям корректировать учебный процесс и фокусироваться на сложных темах.

Использование диаграмм с метками в информатике на Wordwall.net

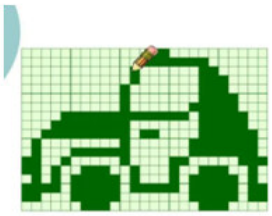
Эти инструменты могут быть особенно полезны на уроках информатики, помогая ученикам визуализировать сложные концепции и термины.

Использование диаграмм с метками в Wordwall.net на уроках информатики может значительно улучшить понимание сложных тем и повысить уровень вовлеченности учеников. Этот интерактивный подход помогает не только визуализировать информацию, но и делает обучение более увлекательным.

2-тапсырма. Сәйкестікті орнатыңыз.

Бағдарламалық қамсыздандыру атауы	Сипаттамасы
Paint	Браузер
MS Word	Мәтіндік редактор
Mozilla Firefox	Графикалық редактор

3-тапсырма.Суреттерді қарастырыңыз. Графиканың түрін анықтаңыз

1-сурет

2-сурет

Активац
Чтобы акт

Рис.2 карточными задания для 5 класса

Проверить знания по информатике за 5 класс можно только с помощью задания на идентификацию, вспомнив тему из прошлого.Например: глядя на эту задачу, мы можем проверить, как программное обеспечение знает имя и описание к нему одним или двумя словами.А в задании 3 учащиеся определяют тип графики, просто глядя на картинку.Хотя на первый взгляд это выглядело как очень легкие задания, были ученики, которые допустили ошибку.Он показывает, сколько учеников 5-го класса не полностью знакомы с темой.

Для 10 класса задание на рисунке показана физическая топология локальной сети (LAN). LAN разделен на сегменты.

Для следующих устройств вы можете узнать, как учащиеся знакомы с темой, просто зная, какую работу выполняет маршрутизатор, без путаницы, предоставив соответствующий IP-адрес. Смотрит на 1 картинку и отвечает на 3 вопроса. И на каждый вопрос свои определенные баллы.

Максимальное количество баллов: 12

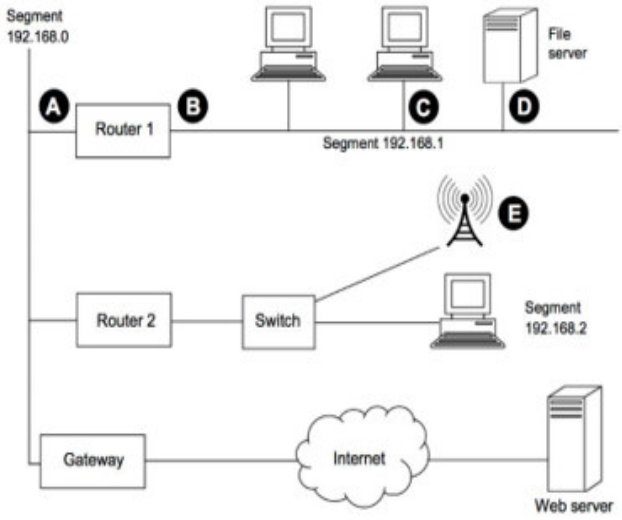
Статистика после выполнен 21 учащихся, получивших 10-12 баллов: 8

Количество учащихся, получивших 7-9 баллов: 9

Количество учащихся, получивших 4-6 баллов: 4

Количество учащихся, получивших 0-3 балла: 0

1. Суретте жергілікті желінің (LAN) физикалық топологиясы көрсетілген. LAN сегменттерге бөлінген.

Келесі құрылғылар үшін сәйкес келетін IP-адрес ұсыныңыз:
a) A арқылы белгіленген Router1 үшін

b) B арқылы белгіленген Router1 үшін

c) C арқылы белгіленген компьютердің желілік картасы үшін

Рис.3 карточными задания для 10 класса

Сравнение обычного урока и урока с Wordwall и карточными заданиями обычный урок

Результаты использования онлайн технологий в оценивании результатов учеников по информатика показал, что 60% учеников активно участвуют. Средний балл составил 70 баллов из 100.

Учителя объясняет новую тему и задает вопросы по материалу. В конце урока контрольная работа, средний балл состовляет 15 из 20.

Большинство учеников внимательно слушают, но активные дискуссии редки. Учебный процесс больше ориентирован на запоминание информации.

На уроке активно используются задания в Wordwall и карточные упражнения. В процессе 90% учеников принимают активное участие, а средний балл по тестированию составляет 85 из 100. Например, викторины на платформе Wordwall показывают хорошие результаты: 75% учеников набрали более 80%. Также 80% учеников успешно выполнили карточные задания с первой попытки.

Уроки с использованием Wordwall и разные карточки показывают значительно лучшее вовлечение учеников и высокие результаты в тестах по сравнению с обычными уроками. Это подтверждается как статистикой, так и качеством усвоения материала.

Талантливые ученики, как правило, демонстрируют высокую

успеваемость благодаря своим исключительным способностям и творческому мышлению. Одаренность подразумевает наличие высокого интеллектуального потенциала, тогда как талант может проявляться в конкретных областях, таких как искусство, спорт или наука. Когда такие ученики получают адекватную поддержку и стимулирующую образовательную среду, они способны достигать выдающихся результатов. Однако, без надлежащей мотивации и интересных заданий, их успеваемость может снизиться, что подчеркивает важность индивидуального подхода в обучении.

Литература

1. Фор М.В. Динамика интеллекта и креативности в период взрослости // Научно-практическая конференция «Ананьевские чтения». – СПб., 2007. – С. 252-253.

2. Еремин А.Л. Информационная гигиена: современные подходы к гигиенической оценке контента и физических сигналов носителей информации // Гигиена и санитария №4 т.99. 2020 г

3. Паспорт национальной программы «Цифровая экономика РФ» (утв. 24.12.2018). URL: http://government.ru/rugovclassifier/614/events

4. Yang C.C. Visualization of large category map for Internet browsing. Decision Support Systems. 2003; 35 (1): 89–102.

5. Druzhilov S.A. Modern information environment and human ecology: psychological aspects. Gigiena i sanitariya [Hygiene and Sanitation, Russian journal]. 2018; 7: 593-603. (in Russian)

ВАЖНОСТЬ ВЫЯВЛЕНИЯ ТАЛАНТЛИВЫХ УЧЕНИКОВ ДЛЯ ПОДГОТОВКИ К WORLDSKILLS В КОМПЕТЕНЦИИ «КОМПЬЮТЕРНАЯ ГРАФИКА» В РАМКАХ РАННЕЙ ПРОФОРИЕНТАЦИИ ПО ИНФОРМАТИКЕ

Е.И. Репина
магистрант Павлодарского педагогического университета
научный руководитель: А.Ж. Асаинова
профессор, г. Павлодар

Аннотация: Мақала «Компьютерлік графика» құзіреттілігі бойынша WorldSkills халықаралық байқауларына қатысуға дайындық үшін дарынды оқушыларды анықтаудың маңыздылығына арналған. Технологиялардың қарқынды дамуы және еңбек нарығында бәсекелестіктің артуы жағдайында ерте кәсіптік бағдар беру мен оқушыларды дайындау осы салада табысты мансапты қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Мақалада дарынды оқушыларды анықтау әдістері, мамандандырылған білім беру бағдарламалары мен курстарын құру, сондай-ақ шеберлік сыныптары мен байқауларды ұйымдастыруға назар аударылады. Компьютерлік графика саласында жұмыс істеу үшін қажетті техникалық және шығармашылық дағдыларды үйретудің маңызы, сондай-ақ жастардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін халықаралық байқауларға қатысудың рөлі қарастырылады. Мақала оқушыларға психологиялық қолдау көрсету сияқты қолдаушы білім беру ортасын құру қажеттілігін атап өтіп, қосымша оқу үшін онлайн

ресурстары мен платформаларды пайдалануға ерекше назар аударады. Нәтижесінде, WorldSkills-ке дайындық тек білім сапасын арттырып қана қоймай, жастардың халықаралық еңбек нарығында сұранысқа ие кәсіби дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Аннотация: Статья посвящена важности выявления талантливых учеников для подготовки к участию в международных конкурсах WorldSkills в компетенции «Компьютерная графика». В условиях динамичного развития технологий и растущей конкуренции на рынке труда ранняя профориентация и подготовка учащихся играют ключевую роль в обеспечении успешной карьеры в данной области. Основное внимание уделено методам выявления талантов, созданию специализированных образовательных программ и курсов, а также организации мастер-классов и конкурсов. Рассматривается значимость обучения как техническим, так и креативным навыкам, необходимым для работы в области компьютерной графики, а также роль участия в международных соревнованиях для повышения конкурентоспособности молодых специалистов. Статья подчеркивает необходимость создания поддерживающей образовательной среды, включая психологическую помощь учащимся, и акцентирует внимание на использовании онлайн-ресурсов и платформ для дополнительного обучения.

Abstract: The article is dedicated to the importance of identifying talented students for preparing them to participate in international WorldSkills competitions in the «Computer Graphics» competency. In the context of rapid technological development and growing competition in the labor market, early career guidance and training play a key role in ensuring a successful career in this field. The focus is on methods of talent identification, the creation of specialized educational programs and courses, as well as the organization of workshops and competitions. The article highlights the significance of training both technical and creative skills required in the field of computer graphics, as well as the role of participating in international competitions to enhance the competitiveness of young professionals. It emphasizes the need to create a supportive educational environment, including psychological support for students, and draws attention to the use of online resources and platforms for additional learning. As a result, preparation for WorldSkills not only improves the quality of education but also contributes to the development of professional skills in youth.

Ключевые слова на трех языках: профориентация, конкурентоспособность, WorldSkills, Krita, Blender компетенция «Компьютерная графика».

Движение WorldSkills, зародившееся в 1950-х годах, стремительно развивается и в Казахстане. Оно направлено на повышение стандартов профессионального образования и развитие навыков молодежи в различных областях. Участие в WorldSkills предоставляет молодым специалистам уникальную возможность продемонстрировать свои таланты на международной арене и способствует улучшению качества подготовки в профессиональных учебных заведениях. Казахстан присоединился к движению WorldSkills в 2014 году, активно начиная участие в национальных и международных конкурсах. С момента своего вступления страна стремится продвигать идеалы WorldSkills, внедряя передовые образовательные практики и создавая платформу для обмена опытом.

В условиях стремительного развития технологий и растущей конкуренции на рынке труда особое внимание уделяется подготовке квалифицированных специалистов. Одним из ключевых направлений в этом процессе является выявление талантливых учеников школ, что особенно актуально в контексте подготовки к соревнованиям WorldSkills в компетенции «Компьютерная графика».

Раннее выявление талантливых учеников позволяет создать индивидуализированный подход к их обучению. Эти учащиеся имеют уникальные способности и интересы, которые можно развивать с помощью специализированных программ и курсов. Чем раньше будет начата подготовка, тем больше шансов на успешное участие в международных конкурсах.

Учитывая углубленную направленность на изучение программирования и робототехники в школе и критически малое колличество часов в учебной программе, выделяемое на изучение основ компьютерной графики (два урока в третьем классе и восемь уроков в пятом классе) ребенок не может быть самостоятельно успешно подготовлен к этой компетенции даже для выступления на региональном уровне.

Компетенция «Компьютерная графика» требует не только технических знаний, но и креативного мышления, способности к решению нестандартных задач. Учащиеся, которые начинают заниматься этой областью с раннего возраста, имеют возможность развивать такие навыки, как:

- Креативность: Умение генерировать оригинальные идеи и подходы к созданию визуального контента.

- Технические навыки: Владение современными инструментами и программами для работы с графикой.

- Командная работа: Участие в проектах и конкурсах способствует развитию навыков взаимодействия в команде.

WorldSkills – это не только соревнования, но и платформа для обмена опытом и знаниями. Учащиеся, готовящиеся к этим мероприятиям, имеют доступ к современным методам и подходам в обучении. Это способствует формированию у них представления о международных стандартах качества и современных трендах в области компьютерной графики.

Важно, чтобы школы и колледжи активно поддерживали талантливых учеников. Это может быть реализовано через:

- Создание специализированных курсов и кружков: Школы могут предлагать занятия по компьютерной графике, где учащиеся смогут изучать различные техники и подходы. Такие курсы помогут им освоить необходимые инструменты, такие как Krita, Adobe Photoshop, Illustrator, Blender и другие программы.

- Организацию мастер-классов с привлечением профессионалов отрасли: Взаимодействие с опытными специалистами позволит

ученикам получить практические навыки и советы из первых уст. Мастер-классы могут быть организованы как в рамках учебного процесса, так и вне его.

- Участие в региональных и национальных конкурсах для подготовки к WorldSkills: Конкурсы, подобные Олимпиаде по профессиональным навыкам, предоставляют возможность ученикам продемонстрировать свои знания и навыки, а также получить ценную обратную связь от экспертов.

Подготовка к WorldSkills открывает перед учениками множество возможностей. Участие в международных соревнованиях не только повышает их уровень профессиональной подготовки, но и предоставляет уникальный опыт, который может стать основой для дальнейшей карьеры в области компьютерной графики. Талантливые молодые специалисты могут рассчитывать на:

- Востребованность на рынке труда: Участие в международных конкурсах и получение высоких оценок может существенно повысить шансы на трудоустройство после завершения обучения.

- Возможности для учебы за границей: Многие зарубежные университеты и колледжи предлагают программы для студентов, участвующих в международных конкурсах, что открывает двери к обучению в ведущих образовательных учреждениях.

- Создание собственных проектов и стартапов: Знания и навыки, полученные в процессе подготовки к конкурсам, могут стать основой для запуска собственных проектов и бизнеса.

С развитием технологий, образовательные учреждения могут использовать различные онлайн-ресурсы и платформы для подготовки учащихся. Это может включать:

- Онлайн-курсы и вебинары: Учащиеся могут получить доступ к обучающим материалам и лекциям от профессионалов со всего мира.

- Интерактивные платформы для обучения: существуют платформы, которые предлагают практические задания и проекты, позволяя учащимся применять полученные знания на практике.

- Виртуальные сообщества: Участие в онлайн-сообществах, где можно делиться своими работами и получать критику от других, может быть очень полезным для развития навыков.

Не следует забывать о психологических аспектах, связанных с участием в конкурсах. Подготовка к соревнованиям может быть источником стресса, и важно уделять внимание ментальному здоровью учеников. Поэтому очень важна психологическая поддержка учащихся. Она может включать в себя консультации с психологами или учениками, имеющими опыт участия, могут помочь ученикам справиться с волнением и стрессом перед конкурсами. Обучение навыкам управления временем. Помощь в организации учебного процесса и планировании времени может снизить уровень стресса и повысить продуктивность.

Участие в WorldSkills и других конкурсах может привести к успешной карьере в области компьютерной графики. Примеры успешных специалистов, которые начали свой путь с участия в подобных мероприятиях, вдохновляют новых учеников. Молодые дизайнеры и иллюстраторы: многие из них стали известными благодаря своим работам, которые были представлены на конкурсах. Специалисты в области анимации и видеопродакшена: участие в конкурсах помогло им развить свои навыки и получить приглашения на работу в крупные студии. Предприниматели: Некоторые молодые специалисты начали свои стартапы в области дизайна и графики, получив необходимые знания и уверенность в своих силах благодаря конкурсам.

Движение WorldSkills в Казахстане представляет собой важный шаг к повышению качества профессионального образования и подготовке молодежи к требованиям современного рынка труда. Поддержка со стороны государства, активное участие в национальных и международных конкурсах, а также стремление к постоянному развитию способствуют тому, что Казахстан уверенно движется к новым высотам в сфере профессиональных навыков.

Выявление талантливых учеников и ранняя подготовка их к участию в WorldSkills в компетенции «Компьютерная графика» – это важный шаг к формированию квалифицированных специалистов, способных справляться с вызовами современного мира. Инвестируя в развитие юных талантов, мы создаем основу для будущих успехов в отрасли и обеспечиваем себе конкурентоспособность на международной арене.

Поддержка талантливых учеников – это не только задача образовательных учреждений, но и всего общества. Мы должны работать вместе, чтобы обеспечить будущим поколениям возможность реализовать свой потенциал и внести свой вклад в развитие экономики и культуры.

Литература

1. WorldSkills International URL: www.worldskills.org

2. Гаджиева Д.К. Выявление и развитие талантов в школьном образовании. – Москва: Издательство «Просвещение», 2019. – 256 с.

3. Петров А.С. Тренды в компьютерной графике: от идеи до реализации. – Санкт-Петербург: Издательство «БХВ-Петербург», 2021. – 192 с.

4. Смирнов В.И. Компьютерная графика: основы и практика. – Екатеринбург: Издательство УралГАХУ, 2020. – 300 с.

5. Де Боно, Э. Мышление без границ. – Москва: АСТ, 2018. – 288 с.

6. Никифорова Т.А. Психология успеха: как подготовить детей к конкурсам и соревнованиям. – Москва: Издательство «КноРус», 2020. – 150 с.

7. Онлайн-курсы и вебинары URL: www.coursera.org

ОЛИМПИАДА ПО ПРОГРАММИРОВАНИЮ: АКТУАЛЬНОСТЬ, ПЕРСПЕКТИВЫ И ВЛИЯНИЕ

В.А. Рябицкий
студент Павлодарского педагогического университета
научный руководитель: С.К. Асылбекова
старший преподаватель, г. Павлодар

Аннотация. Статья рассматривает актуальность олимпиад по программированию, история и современное состояние олимпиад, их влияние на развитие учащихся и перспективы в образовательной системе. Анализируются результаты опроса участников олимпиад.
Ключевые слова: олимпиада, программирование, алгоритмическое мышление, навыки, развитие.

Аңдатпа. Мақалада бағдарламалау олимпиадаларының өзектілігі, олимпиадалардың тарихы мен қазіргі жағдайы, олардың оқушылардың дамуына және білім беру жүйесіндегі перспективаларға әсері қарастырылады. Олимпиадаларға қатысушылардың сауалнамасының нәтижелері талданады.
Түйінді сөздер: олимпиада, бағдарламалау, алгоритмдік ойлау, дағдылар, даму.

Annotation. The article examines the relevance of programming Olympiads, the history and current state of Olympiads, their impact on student development and prospects in the educational system. The results of the survey of Olympiad participants are analyzed.
Keywords: Olympiad, programming, algorithmic thinking, skills, development.

Введение

В условиях стремительного развития информационных технологий, а также возрастающей роли программирования в современном мире, олимпиады по программированию среди школьников обретают особую актуальность. Подобные мероприятия способствуют не только выявлению юных талантов, но и стимулируют развитие особого алгоритмического мышления, логики, а также креативности, что способствует образованию IT культуры и является фундаментом для формирования будущих IT-специалистов.

Олимпиады представляют собой площадки, где участники выполняют практические задачи, оцениваемы по объективным критериям, Подобный формат позволяет выявить как глубокие знания, так и способность применять их в нестандартных ситуациях. Помимо этого, участие в олимпиадах оказывает положительное влияние на мотивацию учащихся, их уверенность в собственных силах и умение работать в стрессовых условиях.

Данная статья посвящена анализу актуальности олимпиад по программированию, перспектив их развития и влияния на образовательный процесс. В рамках исследования проведен опрос среди участников олим-

пиады (школьники 9-11 классов, студенты), что позволило собрать данные для анализа. Результаты опроса будут сопоставлены с теоретическими подходами и практическим опытом проведения подобных мероприятий.

История и современное состояние олимпиад по программированию

1970 – Начало. Первая студенческая олимпиада по программированию была организована в 1970 году в Техасском университете (Texas A&M) членами Alpha Chapter общества Upsilon Pi Epsilon Computer Science Honor Society. В то время участники решали задачи, используя язык Fortran, что стало отправной точкой для формирования традиции проведения подобных соревнований [1].

1977 – Формирование современной структуры. В 1977 году конкурс эволюционировал до многослойного соревнования – первые финальные этапы были проведены в рамках ежегодной конференции ACM по информатике. Именно в этот год олимпиада получила основу своей нынешней формы, что позволило создать систему региональных отборов и финального тура [2].

Советский период. В Советском Союзе активно развивалась система олимпиад по информатике: с 1985 года информатика была введена в школьное расписание, а с 1988 года проводились всесоюзные олимпиады по информатике. Эти мероприятия заложили прочную базу для выявления талантливых школьников и формирования алгоритмического мышления, что в дальнейшем нашло отражение в олимпиадах по программированию в странах бывшего СССР, включая Казахстан [3].

1989 – Международное расширение. С 1989 года организацией финальных этапов занялся Бэйлорский университет (Baylor University, штат Техас). Благодаря этому шагу олимпиада вышла за рамки Северной Америки, привлекая университеты со всего мира и способствуя становлению глобального формата соревнований.

1997 – Эра спонсорства IBM. В 1997 году чемпионат начал проводиться под эгидой IBM, что стало ключевым этапом в развитии олимпиады. С началом спонсорской поддержки количество участников и команд значительно выросло, что превратило олимпиаду в крупнейшее студенческое соревнование по программированию [4].

Современный этап. Сегодня олимпиада объединяет тысячи команд из сотен университетов, участвующих в региональных отборочных турах по всему миру. Многочисленные инновации – автоматизированная проверка решений, расширение числа задач и новые форматы – позволяют не только выявлять талантливых программистов, но и способствуют развитию логического и алгоритмического мышления у участников.

Сравнительный анализ отечественных и зарубежных практик

Несмотря на общую цель – выявление талантливых участников и развитие алгоритмического мышления – подходы к организации олим-

пиад по программированию в отечественной и зарубежной системах отличаются следующими ключевыми моментами:

1. Система оценивания

• *Отечественная практика*: Оценивание базируется на фиксированных критериях: за решение задачи начисляются заранее определённые баллы. Такой метод обеспечивает стабильность и предсказуемость результатов, но редко учитывает частичные решения.

• *Зарубежная практика (например, ACM/ICPC):* Здесь применяется динамическая система с начислением штрафного времени за неверные попытки. Итоговый результат зависит от количества решённых задач и времени, затраченного на их решение. Это стимулирует участников не только решать задачи, но и оптимизировать скорость работы.

2. Подготовка участников

• *Отечественная практика*: Подготовка проводится в рамках школьных кружков и специализированных курсов, где методическая база сформирована на основе многолетнего опыта проведения олимпиад. Основное внимание уделяется теоретическим знаниям и последовательному освоению алгоритмов.

• *Международный формат:* Участники готовятся через интенсивные тренировки, сборы и онлайн-платформы. Здесь акцент делается на командной работе, быстрой адаптации и умении работать в условиях жёсткого временного давления. Тренировки часто моделируют реальные условия соревнования с автоматизированной проверкой решений.

3. Технологическая инфраструктура

• *Отечественная практика*: Используют локальные программные решения, часто встроенные в традиционную образовательную систему. Автоматизация проверки решений применяется, но масштаб и гибкость системы ограничены существующей инфраструктурой.

• *Международный формат:* Организация опирается на современные онлайн-системы, позволяющие проводить соревнования с участием тысяч команд по всему миру. Автоматизированное тестирование, аналитика в реальном времени и интеграция с глобальными платформами делают процесс более динамичным и масштабируемым [1, 5].

Существенной разницы в базовых целях нет – обе системы направлены на выявление талантов и развитие навыков программирования. Однако подходы различаются: отечественная система более ориентирована на методическую подготовку и фиксированное оценивание, тогда как международные соревнования акцентируют внимание на динамике, командной работе и использовании передовых технологий.

В настоящее время наблюдается тенденция к слиянию традиционных отечественных методов и динамичных зарубежных подходов. Современные олимпиады по программированию объединяют строгую методическую базу, характерную для отечественной системы, с гибкостью, автоматизацией и оперативностью, присущими международным сорев-

нованиям. Этот интегрированный подход позволяет использовать лучшие элементы обеих систем, способствуя созданию единой, современной модели подготовки будущих IT-специалистов.

Роль олимпиад в развитии логического и алгоритмического мышления.

Участие в олимпиадах по программированию играет ключевую роль в формировании и развитии логического и алгоритмического мышления. Многие исследования показывают, что подобная деятельность оказывает положительное влияние на развитие интеллектуальных способностей, поскольку решение нестандартных задач требует глубокого анализа проблемы, систематизации информации и поиска оптимальных алгоритмических решений [6, 7]. Такой процесс способствует развитию как критического, так и творческого мышления, а также умению структурировать данные и адаптироваться к новым условиям.

Выполнение олимпиадных заданий позволяет не только закреплять теоретические знания, но и развивать способность быстро принимать решения в условиях ограниченного времени. Тестирование, основанное на диагностике интеллектуальных способностей, демонстрирует, что успех напрямую зависит от умения логически мыслить, сравнивать информацию и применять аналитический подход.

Таким образом, интеграция теоретической подготовки с практическим применением знаний в олимпиадной деятельности делает её важным элементом образовательного процесса, способствующим формированию специалистов, способных решать сложные задачи в современном мире информационных технологий.

Методология исследования

В рамках исследования был проведён опрос с использованием Google Формы, в котором приняли участие респонденты, имеющие опыт участия в олимпиадах по программированию. К анкетированию были приглашены учащиеся 9-11-х классов и студенты Павлодарского педагогического университета имени Ә.Марғұлан, участвовавшие в подобных соревнованиях. Такая широкая выборка позволила получить более разносторонние данные об опыте участия в олимпиадах, мотивации, методах подготовки и восприятии сложности заданий.

Опрос включал 12 основных вопросов, охватывающих следующие аспекты:

• Статус и опыт участия (школьник, студент, участие и в школе, и в вузе и т.д.);

• Частота участия и формат (индивидуальный или командный);

• Оценка сложности заданий;

• Навыки, развиваемые благодаря олимпиадам;

• Методы подготовки (самостоятельное изучение, кружки, онлайн-платформы и пр.);

• Цели участия и влияние на карьерную ориентацию;

• Предложения по улучшению организации олимпиад.

При этом часть вопросов была закрытой (с выбором одного или нескольких вариантов ответа), а часть – полузакрытой, где респонденты могли дополнить своё мнение в поле «Другое» или дать развернутый комментарий.

Результаты опроса и их анализ

Статус и опыт участия

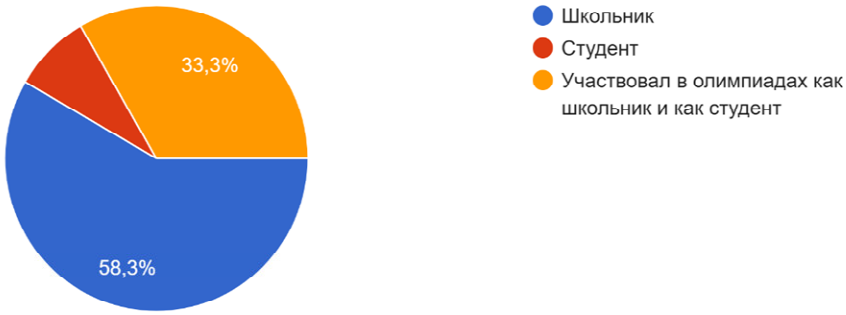

Рисунок 1 – Статус участника в олимпиадах

По итогам опроса респонденты распределились по нескольким категориям: часть участвовала в олимпиадах в школьные годы, часть – будучи студентами, а некоторые отметили участие и в школьных, и в студенческих соревнованиях.

• Это говорит о том, что интерес к олимпиадам сохраняется не только в старших классах, но и на этапе вузовского обучения.

• Разнообразие статусов респондентов позволяет судить о непрерывном интересе к соревнованиям и о том, что олимпиады оказывают влияние на разные возрастные группы.

Частота участия и формат

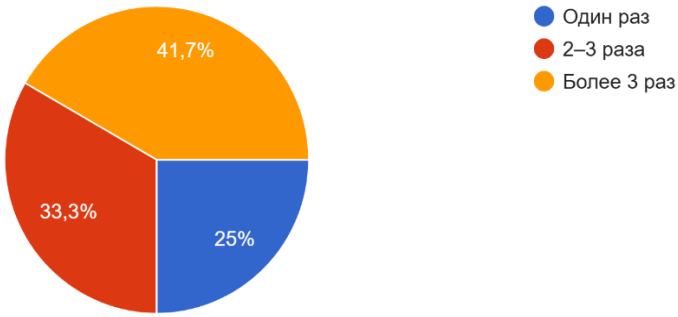

Рисунок 2 – Частота участия в олимпиаде

Судя по результатам, значительная доля респондентов участвовала в олимпиадах более одного раза, а формат может быть как индивидуальным, так и командным.

• Многократное участие говорит о высокой мотивации или заинтересованности, а также о пользе, которую участники видят в подобных мероприятиях.

• Командный формат чаще ассоциируется с развитием навыков командной работы и коммуникации, в то время как индивидуальный больше способствует углублению личных компетенций в программировании.

Сложность заданий

Рисунок 3 – Уровень сложности заданий

Большинство респондентов оценило уровень сложности заданий в диапазоне от среднего до высокого, что указывает на то, что олимпиады предлагают достаточно серьёзные вызовы.

• Подобная оценка подтверждает, что соревнования стимулируют развитие логического и алгоритмического мышления, а также требуют определённого уровня подготовки.

Развитые навыки

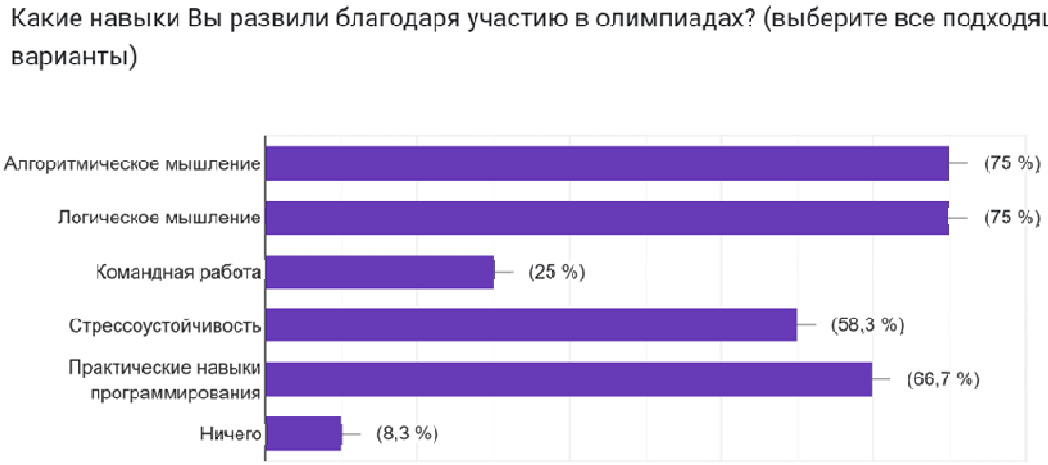

Рисунок 4 – Развитые навыки

Вопрос о том, какие навыки участники считают развитыми благодаря олимпиадам, продемонстрировал, что большинство выделяют:

• алгоритмическое и логическое мышление,

• практические навыки программирования,

• стрессоустойчивость и умение работать в команде.

Это согласуется с ранее упомянутыми в литературе данными о том, что олимпиадная деятельность даёт комплексное развитие ключевых компетенций, важных для IT-сферы и не только.

Методы подготовки

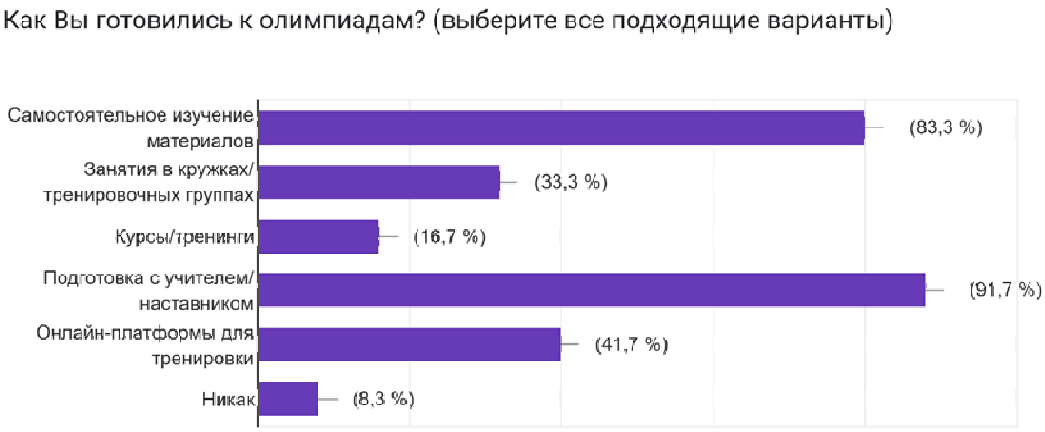

Рисунок 5 – Методы подготовки к олимпиадам

Респонденты отметили разные формы подготовки: от самостоятельного изучения до занятий в кружках и онлайн-платформах.

• Разнообразие форм подготовки говорит о том, что универсального подхода не существует; выбор стратегии обучения зависит от личных предпочтений, возможностей и образовательной среды.

Цели участия

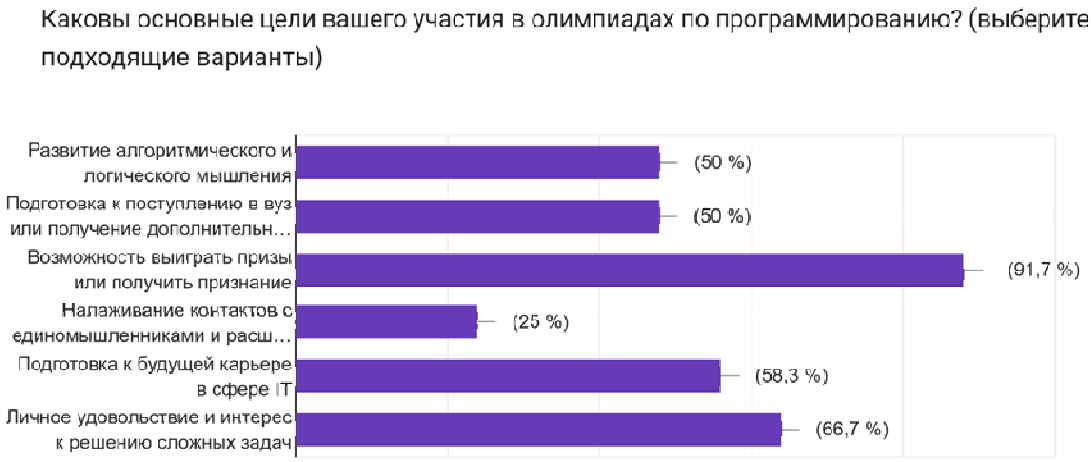

Рисунок 6 – Цели участия в олимпиадах

Среди целей, которые преследуют участники, наиболее популярными оказались:

• Повышение знаний и навыков,

• Подготовка к поступлению в вуз или будущей карьере,

• Получение опыта и проверка своих сил в конкурсной среде. Это показывает, что для многих олимпиада – это не только «игра» и проверка знаний, но и часть профессионального самоопределения.

Влияние на карьеру

Рисунок 7 – Влияние на выбор карьеры

Большинство респондентов считает, что олимпиады повлияли или могут повлиять на их будущую карьеру, укрепив интерес к IT-сфере или смежным областям.

• Это ещё раз подтверждает, что участие в соревнованиях стимулирует развитие не только технических навыков, но и осознанный выбор профессионального пути.

Предложения по улучшению

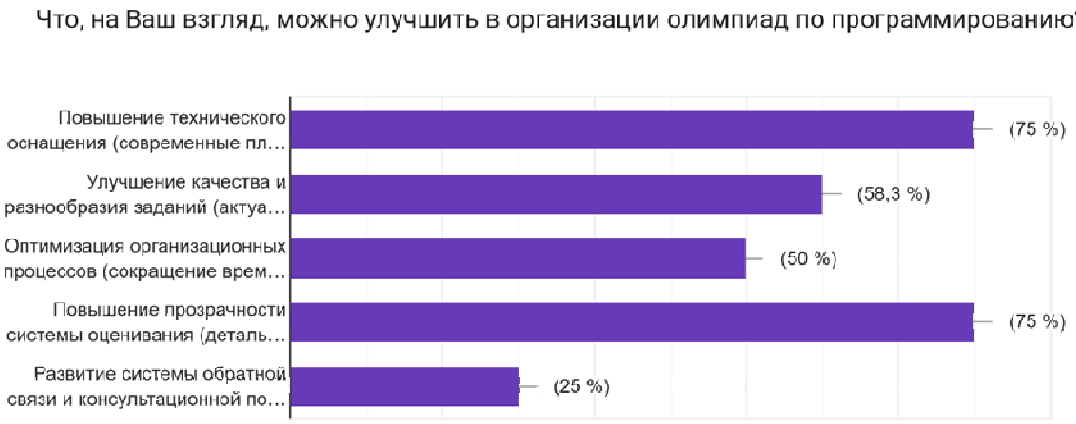

Рисунок 8 – Предложения по улучшению

Респонденты высказались за:

• Повышение технического оснащения и автоматизации,

• Разнообразие форматов заданий,

• Увеличение прозрачности системы оценивания,

• Развитие системы обратной связи для участников.

Это говорит о том, что, несмотря на положительную оценку, существует потенциал для дальнейшего совершенствования олимпиад.

Выводы по результатам опроса

• Высокий интерес и повторное участие подтверждают ценность олимпиад для развития навыков программирования, логического мышления и профессиональной ориентации.

• Разнообразие возрастов (школьники, студенты) и форматов подготовки указывает на гибкость и универсальность олимпиадного движения.

• Основные направления совершенствования включают улучшение организационной части, повышение прозрачности оценивания и расширение спектра практических заданий.

Таким образом, результаты опроса подтверждают значимость олимпиад по программированию в образовательном процессе и указывают на пути дальнейшего развития и совершенствования форматов проведения.

Литература

1. Hidar Nasor A Journey Through Time: The History of the International Collegiate Programming Contest (ICPC) [В Интернете] // Codeforces. – 25 Октябрь 2023 г.. – 27 Март 2025 г.. – https://codeforces.com/blog/entry/121642.

2. ACM History [В Интернете] // Association for Computing Machinery (ACM). – 17 Декабрь 2022 г.. – 26 Март 2025 г.. – https://www.acm.org/about-acm/acm-history.

3. Университет ИТМО Информационная система ИФМО: Школьные олимпиады по программированию [В Интернете]. – 2023 г.. – 25 Март 2025 г.. – https://is.ifmo.ru/programming_competitions/school_olymp/?print=yes

4. The ACM international collegiate programming [В Интернете]. – 11 Февраль 2002 г. – Март 26 2025 г.. – https://icpc.global/community/history/factsheet/world-finals-2002-factsheet.pdf.

5. Олимпиады по программированию [В Интернете] // Wikipedia. – 23 Май 2021 г.. – 26 Март 2025 г.. – https://en.wikipedia.org/wiki/Competitive_programming

6. Ажгалиева А. С. Развитие интеллектуальных способностей учащихся через выполнение олимпиадных заданий по информатике [Дневник] // Исследования молодых ученых / ред. Ахметов И. Г.. – Россия, Казань : Издательство «Молодой ученый», 16 Декабрь 2024 г.. – стр. 72-76.

7. Гордеева Е.В., Усова Н.А. Олимпиады для школьников по информатике: история и перспективы развития [Раздел книги] // Вестник Московского городского педагогического университета. Серия: Информатика и информатизация образования. – Россия, Москва : ГОУ ВПО МГПУ, 2016.

8. Международная студенческая олимпиада по программированию [В Интернете] // Wikipedia. – 28 Декабрь 2024 г.. – 27 Март 2025 г.. – https://en.wikipedia.org/wiki/International_Collegiate_Programming_Contest

МӘСЕЛЕ – МҮМКІНДІК: ОҚУШЫНЫҢ ОЙЛАУ ӘЛЕУЕТІН АШУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖОЛДАРЫ

Адилхан Назерке
Ә.Марғұлан атындағы Павлодар Педагогикалық университетінің Жаратылыстану жоғары мектебінің Химия және Биология білім беру бағдарламасының студенті
ғылыми жетекшісі: Р.Ж. Муканова
химия ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

Аңдатпа: Бұл мақалада білім берудегі мәселелік оқыту әдісінің оқушының сыни және шығармашылық ойлау қабілеттерін дамытудағы маңызы қарастырылады.. Химия сабағы мысалында мәселелік оқыту әдісінің тиімділігі көрсетіліп, практикалық және зерттеушілік дағдыларды дамыту жолдары талданады. Сонымен қатар, жасанды интеллектті көмекші құрал ретінде дұрыс пайдаланудың маңыздылығы айтылады.

Түйінді сөздер: мәселелік оқыту, сыни ойлау, жасанды интеллект, оқыту әдістері, инновациялық білім, шығармашылық ойлау, проблемаларды шешу.

Аннотация: В статье рассматривается значимость проблемного обучения как метода развития критического и креативного мышления учащихся. На примере уроков химии показана эффективность применения проблемного подхода в обучении, проанализированы пути развития исследовательских и практических умений. Также подчёркнута важность рационального использования ИИ как вспомогательного ресурса в образовательном процессе.

Ключевые слова: проблемное обучение, критическое мышление, искусственный интеллект, методы обучения, инновационное образование, творческое мышление, решение проблем.

Abstract: This article explores the significance of problem-based learning (PBL) in fostering students' critical and creative thinking skills. Using chemistry lessons as an example, the effectiveness of PBL is examined, along with strategies to enhance students' research and practical skills. The article also highlights the importance of responsibly integrating AI as a supportive tool in the educational process.

Keywords: problem-based learning, critical thinking, artificial intelligence, teaching methods, innovative education, creative thinking, problem-solving.

Қазіргі уақытта жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары қарқынды дамып, адам өмірінің барлық саласына ықпал етуде. Білім беру жүйесі де бұл өзгерістерден тыс қалмады. Менің ойымша, ақпаратты жаттап, оны қайталаудан гөрі, шынайы өмірдегі мәселелерді шешуге қабілетті, сыни ойлай алатын оқушыларды тәрбиелеу – бүгінгі күннің

маңызды мәселелерінің бірі. Осы тұрғыда мәселелік оқыту әдісі жаңа заман оқушысының ойлау қабілетін дамытуға ерекше ықпал етеді. Американдық педагог Говард Барроуз (Howard Barrows) мәселелік оқытуды «кәсіби тәжірибеге жақындатылған оқыту формасы» деп атап, бұл әдістің студенттерді дербес ойлауға, шешім қабылдауға және өмірлік жағдаяттарды модельдеуге итермелейтінін айтқан. Оның айтуынша, мұндай тәсіл студентті тек білім алушы ретінде емес, нақты жағдайларда әрекет ететін маман ретінде даярлауға бағытталған. Яғни, оқушы тек ақпаратты меңгеріп қоймай, оны нақты мәселеге бейімдеп қолдануға үйренеді. Мұнда білім теория түрінде емес, тәжірибе арқылы меңгеріледі, бұл – оқыту сапасын едәуір арттыратын фактор. Барроуздың ойынша, мәселе – жай кедергі емес, үйренуге, ізденуге итермелейтін катализатор. Химия пәнінде мәселелік оқыту әдісін қолдану – өте өзекті. Себебі химия – тек формулалар мен реакцияларды жаттау емес, қоршаған ортаны тану, ғылыми ойлау мен экологиялық жауапкершілік дағдыларын қалыптастыру құралы. Оқушылар химиялық құбылыстар мен заттардың шынайы өмірдегі әсерін тереңірек түсіну үшін зерттеп, талдайды, сұрақ қояды және шешім ұсынады. Мәселен, судың ластануы, тұрмыстық химия заттарының қауіпсіздігі, қайта өңдеу мәселелері – барлығы нақты өмірлік проблемалар, әрі оларды шешуде химия мен мәселе негізіндегі оқыту өзара үйлесім табады.

XXI ғасыр оқушысына тән басты ерекшелік – ақпаратты жай меңгеру емес, оны өңдеу, қайта құру және өз бетінше пайдалану қабілеті. Мәселелік оқыту осы талаптарға толықтай жауап береді. Бұл әдіс оқушылардың аналитикалық және синтездік қабілеттерін дамытып, олардың ойлау процестерін белсендіреді. Әсіресе, жасанды интеллекттің өркендеуімен қатар, білім беру процесі адамның логикалық, шығармашылық, эмпатиялық қабілеттерін дамытуды мақсат тұтуы тиіс. Себебі автоматтандырылған жүйелер тек белгілі алгоритмдермен жұмыс істейді, ал адам шығармашылықпен ерекшеленеді. Дәстүрлі оқыту әдістерімен салыстырғанда, бұл тәсіл төмендегі артықшылықтарымен ерекшеленеді:

• Оқушының белсенді ойлау қабілетін дамытады;

• Шынайы өмірде кездесетін мәселелерді шешу дағдыларын қалыптастырады;

• Креативтілік пен логикалық ойлауды дамытады;

• Өзіндік шешім қабылдауға және жауапкершілік алуға үйретеді.

Бұл әдіс арқылы білім пассив түрде берілмейді, керісінше, оқушының іс-әрекеті арқылы ашылады. Мысалы, оқушыға дайын формула емес, нақты өмірлік жағдай ұсынылады да, сол арқылы ол білімге қол жеткізеді. Мұндай тәсілде логикалық байланыстар құру, себеп-салдарлық қатынастарды анықтау маңызды орын алады.

Салыстыру көрсеткіші	Дәстүрлі оқыту	Мәселелік оқыту
Білімді меңгеру тәсілі	Мұғалімнің түсіндіруі	Оқушының зерттеуі арқылы
Негізгі рөл	Мұғалім	Оқушы
Оқушының белсенділігі	Төмен	Жоғары
Ойлау деңгейі	Репродуктивті	Сыни және шығармашылық
Проблеманы шешу	Сирек қолданылады	Орталық элемент ретінде

Білім берудегі инновациялық тәсілдер қазіргі оқушының ішкі әлеуетін ашуға бағытталуы тиіс. Жасанды интеллект жүйелері қаншалық дамығанымен, олар адам секілді өз бетімен шешім қабылдап, эмоциялық-философиялық ой жүгірте алмайды. Сондықтан мәселені шешу барысында жеке көзқарас, логикалық пайымдау және балама шешімдер ұсыну сияқты адамға тән дағдыларды дамыту қажет. Мәселелік оқыту оқу мазмұнын тек теориялық түсіндіруден емес, нақты жағдаяттарға негізделген тапсырмалар арқылы игеруді көздейді. Мұнда оқушының бұрынғы білімі мен жаңа жағдай арасында байланыс орнату қабілеті қалыптасады. Бұл – таным процесінің тереңдей түсуіне жол ашады. Сонымен қатар, мұндай әдіс оқушылардың зерттеу жүргізу, ақпаратты сұрыптау, талдау және синтездеу дағдыларын дамытады. Оқушы мәселені шешу барысында түрлі нұсқаларды қарастырып, өз таңдауын негіздеуге үйренеді. Бұл өз кезегінде жауапкершілік пен еркіндікті ұштастырады. Мұғалімнің рөлі де өзгереді: ол енді ақпарат көзі емес, бағыттаушы тұлғаға айналады. Бұл оқушының өз бетінше жұмыс жасауын және командада әрекет етуін қалыптастырады. Жасанды интеллект заманында маңызды саналатын дағдылар төмендегі диаграммада көрсетілген:

Осы диаграмма негізінде байқайтынымыз, сыни ойлау мен шығармашылық – болашақтағы табыстың басты кепілі. Бұл дағдыларды қалыптастыруда мәселелік оқытудың орны ерекше. Тек ақпаратты жаттауға негізделген оқыту мұндай нәтижеге жеткізбейді.

Химия – табиғаттағы заттардың құрылымы, қасиеттері және өзгеру заңдылықтарын зерттейтін ғылым. Ол тек теориялық білімді ғана емес,

логикалық ойлау, зерттеу, эксперимент жасау сияқты дағдыларды талап етеді. Сондықтан **мәселелік оқыту әдісі химия сабағында ерекше маңызға ие.** Бұл әдіс оқушыларды пассивті тыңдаушы емес, белсенді зерттеуші ретінде қалыптастырып, ғылыми ізденіске ынталандырады.

Мәселелік оқыту химияда мына дағдыларды дамытады:

• Оқушылардың аналитикалық ойлау қабілетін жетілдіреді.

• Теория мен тәжірибе арасындағы байланысты күшейтеді.

• Эксперимент жасау, қорытынды шығару дағдыларын қалыптастырады.

• Ғылыми зерттеуге қызығушылықты арттырады.

• Экологиялық, тұрмыстық және өндірістік мәселелерді шешуге көмектеседі.

Химия сабағында мәселелік оқытуды жүзеге асыру үшін реалды өмірден алынған мәселелер, зерттеу жобалары, тәжірибелік есептер және проблемалық жағдаяттар ұсынылуы керек. Мәселелік оқытудың химиядағы негізгі тәсілдері:

• **Зерттеу әдісі:** Оқушы белгілі бір химиялық процесті зерттеу арқылы жаңа білім алады.

• **Тәжірибелік әдіс:** Химиялық эксперименттер жүргізу арқылы мәселенің шешімін табу.

• **Жобалық әдіс:** Оқушыларға нақты мәселені шешуге арналған жоба дайындау тапсырмасы беріледі.

• **Дебат және пікірталас:** Химияның қоғамға әсерін талқылау арқылы оқушылардың сыни ойлауын дамыту.

Мысал 1: «Судың ластануы және оны тазарту жолдары» (экологиялық химия)

Мәселе: Қазіргі таңда көптеген су көздері ауыр металдармен, тұрмыстық қалдықтармен және химиялық қоспалармен ластануда. Оқушыларға «Ауыз судың сапасын қалай жақсартуға болады?» деген мәселе қойылады.

Тапсырма:

• Әртүрлі су көздерінен алынған үлгілердің құрамын зерттеу.

• Ластанған суды тазарту әдістерін (фильтрация, химиялық коагуляция, адсорбция) зерттеу.

• Судың тазалығын жақсарту үшін өз ұсыныстарын әзірлеу.

Нәтиже: Оқушылар экология мен химия арасындағы байланысты түсінеді, ғылыми зерттеу дағдыларын дамытады.

Мысал 2: «Тұрмыстық химияның адам денсаулығына әсері»

Мәселе: Күнделікті тұрмыста қолданылатын сабын, жуғыш заттар мен косметикалық өнімдер құрамында химиялық қоспалар бар. Олар қаншалықты қауіпсіз?

Тапсырма:

• Түрлі тұрмыстық химия құралдарының құрамын зерттеу.

• Органикалық және бейорганикалық заттардың адам денсаулығына әсерін талдау.

• Экологиялық таза өнімдерді жасауға ұсыныс әзірлеу.

Нәтиже: Оқушылар химияның адам өміріне әсерін түсініп, тұтынушылық мәдениетін қалыптастырады.

Қазіргі білім беру үдерісі түбегейлі өзгерістер үстінде. Жасанды интеллекттің, цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы оқушылардан тек білім емес, терең ойлау қабілеті, шешім қабылдау білігі, жауапкершілік пен бейімделгіштік талап етеді. Бұл жағдайда білім беру жүйесі оқушыны дайын ақпаратты меңгеретін пассивті субъект ретінде емес, мәселені өз бетінше шеше алатын белсенді тұлға ретінде дамытуы тиіс. Осы тұрғыда мәселелік оқыту – жаңа ғасыр оқушысының ойлау әлеуетін ашатын қуатты құрал. Бұл әдіс оқушыны өмірмен байланысты мәселелердің ортасына қойып, шынайы жағдаяттарды сараптап, шешім қабылдауға итермелейді. Оқушы өздігінен білім іздеп, қорытынды жасап, ғылыми көзқарасын қалыптастырады. Бұл үдеріс тек академиялық біліммен шектелмей, тұлғалық дамуға да ықпал етеді. Әсіресе, химия сабағында мәселелік оқыту тәсілін қолдану – оқушылардың ғылыми-зерттеушілік дағдыларын дамытуда таптырмас мүмкіндік. Химия – тұрмыста, өндірісте, медицинада, экологияда кеңінен қолданылатын ғылым. Оқушылар химиялық құбылыстарды шынайы мәселелермен байланыстыра отырып, зерттеу жасайды, тәжірибе өткізеді, саналы тұжырымдар мен баламалы шешімдер ұсынады. Бұл тәсіл олардың пәнге деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, өз білімін нақты өмірмен ұштастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жасанды интеллекттің мүмкіндіктерін де дұрыс бағытта пайдалану маңызды. ЖИ – дайын жауап беретін құрал емес, ізденіс пен талдауға негіз болатын технологиялық көмекші. Оқушы оны ақпаратты өңдеу, визуализация жасау немесе тәжірибе модельдеу үшін қолдануы мүмкін. Бірақ ой қорыту, шешім қабылдау және жауапкершілік – адамның құзырында қалуы тиіс. Оқушы белгілі бір әлеуметтік мәселені зерттеп, ЖИ көмегімен деректер жинауы мүмкін. Бірақ сол деректерді қалай интерпретациялайтыны, қандай шешім ұсынатыны – мәселені талдай білуіне, яғни өзінің дербес ойлауына байланысты. Бұл – мәселелік оқытудың өзегі. Сондықтан жасанды интеллектті мәселелік оқытумен ұштастыра отырып, біз оқушыны болашақ өмірге жан-жақты даярлаймыз: ол әрі технологияны меңгерген, әрі адами қасиеттері мен ойлау қабілеті терең тұлға бола алады.

Қорытындылай келе, **«Мәселе – мүмкіндік»** қағидасы қазіргі білім беру жүйесінің басты қағидатына айналуы керек. Оқушыларды нағыз білім иесіне, жаңалық ашуға ұмтылатын тұлғаға айналдыру үшін мәселелік оқытуды барлық пәндерге, әсіресе химия сияқты экспериментке негізделген ғылымдарға кеңінен енгізу қажет. Сонда ғана біз өз ойы

қалыптасқан, технологиямен тең дәрежеде жұмыс істей алатын, өмірлік жағдаяттарды шешуге қабілетті заманауи тұлға қалыптастырамыз.

Әдебиеттер

1. Барроуз Г. (Barrows, H. S.). Problem-Based Learning in Medicine and Beyond: A Brief Overview. New Directions for Teaching and Learning, 1996.

2. Сатбаев Қ.И., Садықов А.К. Химияны оқыту әдістемесі. – Алматы: Мектеп, 2015.

3. Савинков А.И. Проблемное обучение в современной школе. – Москва: Академкнига, 2013.

4. Сардарбекова Г.К. Проблемалық оқыту технологиясы – оқушыны зерттеуші ретінде қалыптастыру құралы // Педагогика және психология, 2020, №2(43).

5. Сейілова А.К. Химия сабақтарында оқушылардың зерттеушілік қабілеттерін дамыту жолдары // Хабаршы – ПМПУ, 2022.

6. Boud, D., & Feletti, G. The Challenge of Problem-Based Learning. – London: Kogan Page, 1997.

7. Тәжібаева С.А. Мәселелік оқытудың теориялық негіздері мен практикасы. – Алматы: Рауан, 2021.

9-СЫНЫПТАҒЫ «ЭЛЕМЕНТТЕР ХИМИЯСЫ» ТАРАУЫН ОҚЫТУДА КӨРНЕКІ ҚҰРАЛДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Б.З. Жамалханова
Химия білім беру бағытының 4-курс студенті
Баймурат Майра
Жаратылыстану жоғары мектебінің
Химия ББ химия магистрі, оқытушы сарапшысы

Аңдатпа. Бұл жұмыстың таңдалған тақырыбы қазіргі кезде ең өзекті болып табылады, өйткені оқушылардың әр түрлі практикалық іс-шараларға белсенді тартуға ықпал етеді және олардың шығармашылық және жеке қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Теориялық материалдың көп мөлшерін тиімді игеру үшін, оқушылардың өзіндік жұмысы арттыру қажет, өйткені олардың өздігінен алған білімдері әлдеқайда жоғары. Педагогикалық технологияларды оқушылардың зерттеу іс-әрекетінің элементтерін енгізу оқушының білім алуына, оның танымдық іс-әрекетіне көмектеседі. Көрнекі құралдары оқушыларға бейнелі түсінік беру үшін ғана емес, оқушылардың ұғымын қалыптастырумен бірге, абстрактілі байланыстар мен тәуелділікті түсіндіру үшін қолданылады.

Білімді меңгере отырып, оқушы сын көзбен қарауға, өз ойын еркін айтуға, өз құқықтарын қорғай білуге, білімін толықтыруға жәрдемдеседі.

Түйін сөздер: дидактикалық және көрнекілік құралдар, элементтер химиясы, білім беру процесі, ойындар, визуализация.

Annotation. The chosen topic of this work is the most relevant today, as it contributes to the active involvement of students in various practical activities and allows them to develop their creative and personal abilities. For effective assimilation of a large

amount of theoretical material, it is necessary that the independent work of students increases, since their self-acquired knowledge is much higher. The introduction of pedagogical technologies in the elements of the research activity of students helps the student to acquire knowledge, his cognitive activity. Visual aids are used not only to give students a figurative understanding,but also to explain abstract connections and dependencies, along with the formation of students ' concepts. Mastering knowledge, the student contributes to a critical attitude, the ability to speak freely, defend their rights, and supplement their knowledge.

Keywords: didactic and visibility tool, educational process, games, visualization, chemistry of elements.

Аннотация. Выбранная тема данной работы является наиболее актуальной на сегодняшний день, так как способствует активному вовлечению студентов в различные практические занятия и позволяет им развивать свои творческие и личностные способности. Для эффективного усвоения большого объема теоретического материала необходимо, чтобы самостоятельная работа студентов увеличивалась, так как их самостоятельно приобретенные знания значительно выше. Внедрение педагогических технологий в элементы исследовательской деятельности студентов помогает студенту приобретать знания, его познавательной активности. Наглядные пособия используются не только для того, чтобы дать учащимся образное представление, но и для объяснения абстрактных связей и зависимостей, а также для формирования у учащихся представлений. Осваивая знания, учащийся развивает критическое отношение, умение свободно высказываться, отстаивать свои права и дополнять свои знания.

Ключевые слова: дидактическое и наглядные инструменты, образовательный процесс, игры, визуализация, химия элементов.

Кіріспе. Қазіргі уақытта оқытудың әртүрлі кезеңдерінде көрнекі құралдарды қолдануға көбірек көңіл бөлінуде. Бұл олардың құбылыстардың дамуын, динамикасын көрсетуге, оқу ақпаратын белгілі бір мөлшерде жеткізуге және білімді меңгерудің жеке үдерісін басқаруға мүмкіндік алуына байланысты. Олар оқушылардың танымдық қызығушылықтарын оятады, белгілі бір жағдайларда оқушылардың оқу-тәрбие жұмысына деген эмоционалды қарым-қатынасын арттырады, танымдық процестің жан-жақты қалыптасуын қамтамасыз етеді, білімді берік меңгеруге, ғылыми білімнің өмірмен байланысын түсінуге ықпал етеді.[1, 8 б.].

Оқытуда көрнекілікті қолдану аясын әлі ешкім нақты анықтаған жоқ. Тәжірибе көрсеткендей, көрнекілік жан-жақты оқытуда да, жан-жақты оқытуда да үнемі кеңейіп, тереңдеп отырады.

Ю.К. Бабанский, В.В. Давыдов, Я.А. Коменский, А.Н. Леонтьева, К.Д. Ушинский және т.б. оқытудағы көрнекілік мәселесі мен көрнекілік принципіне көп көңіл бөлді. Олар көрнекіліктің білім берудегі рөлі мен маңызын, оқушылардың түсініктерін қалыптастыруы мен нәтижелі іс-әрекетін қарастырды.

Көрнекілік – педагогикадағы дидактикалық тәсіл. Ол ақпараттың, дәрістің, үгіт – насихаттың, жарнаманың танымдылығы мен пәрменділігін арттыру жолы, оқытуда заттар мен құбылыстардың әрқайсысының

өзіне тән жаратылыс бітімін, әр қилы сыр-сипаттарын сезім мүшелері арқылы байқау, қабылдауға үйретеді. Адам қоршаған ортаны, дүниені, құбылыстарды бес сезім мүшесі арқылы түйсінеді. Оның ішінде ақпаратты ең көп қабылдайтын сезім мүшесі – көру түйсігі.

Адам жадына терең таңбаланатыны да осы көру түйсігі арқылы қабылдаған ақпараттар. Бірақ, түйсік өздігінен құбылыстардың ішкі байланысын, олардың заңдылығын бейнелей алмайды. Құбылыстардың мәнін адам санасында ойлау, пайымдау қабілеті ғана бейнелейді. Көрнекі құралдарды пайдалану нәтижесінде қоршаған өмір құбылысын және заттарды салыстыра ойлап, пайымға салып қабылдау арқылы оқушылардың мәселені түйсіну дәрежесі артады, сана-сезімі қалыптасады [2, 28 б.].

Негізгі бөлім. «Элементтер химиясы» тарауы оқу бағдарламасында маңызды орын алады. Бұл тарауды оқытуда көрнекі құралдарды тиімді пайдалану оқу материалын игеруді жеңілдетеді және оқушылардың қызығушылығын арттырады.

Ғылыми-әдістемелік негіздері:

1. Көрнекі құралдардың маңыздылығы:

• Көрнекі құралдар оқушылардың қабылдау деңгейіне оң әсер етеді, себебі визуализация күрделі химиялық процестерді түсінуді жеңілдетеді.

• Қарапайым түсіндірмелер мен көрнекі құралдарды біріктіріп пайдалану оқушылардың зейінін шоғырландырып, олардың есте сақтау қабілетін арттырады.

2. Химиялық модельдер мен диаграммалар:

• Атомдар мен молекулалардың құрылымын түсіндіру үшін 3D модельдер, молекулалық құрылымдардың макеттері немесе интерактивті бағдарламалар пайдаланылады.

• Периодтық кестені цифрлық түрде көрсету элементтердің қасиеттерін жүйелі түрде талдауға көмектеседі.

3. Элементтердің қасиеттерін салыстыру:

• Кестелер, диаграммалар және графиктер көмегімен элементтердің физикалық және химиялық қасиеттерін салыстыруға мүмкіндік беру оқушылардың аналитикалық ойлау қабілетін дамытады.

4. Тәжірибелік жұмыс арқылы оқыту:

• «Элементтер химиясы» тарауында зертханалық жұмыстар мен практикалық тапсырмаларды пайдалану теориялық білімді бекітуге көмектеседі. Көрнекі құрал ретінде арнайы реактивтер, индикаторлар және тәжірибелік құралдар қолданылуы тиіс.

Оқу тиімділігін арттыру жолдары:

• Сабақ жоспарын жасауда көрнекі құралдарды қолдануды алдын-ала жоспарлау.

• Күрделі тақырыптарды қарапайым және түсінікті етіп жеткізу үшін визуализация құралдарын дұрыс таңдау [3, 17б.].

Тәжірибелік бөлім. Осы орайда, «Элементтер химиясы» тарауын қолдана отырып, «Дарынды балаларға арналған лицей-интернатында», 9 «А» сыныбында «Элементтер химиясы» тарауында, 16 (VI), 15 (VI), 14 (IV) – топ элементтері және олардың қосылыстары бөлімі «Фосфор және оның қосылыстары» тақырыбына тәжірибелік сабақ өткізілді.

Сабақ барысында көрнекі құралдарды қолданып, сабақ қызықты, әрі түсінікті өткізілді.

«Фосфор және оның қосылыстары» тақырыбын өткізу кезінде бірінші ұйымдастыру кезеңі өтті. Содан соң оқушылардан үй тапсырмасын сұрау мақсатында өткен тақырыптардан бірнеше сұрақтар қойылады. Қызығушылықты ояту мақсатында қима мәліметтер сурет – 1 беріледі. Сол арқылы оқушылар жаңа тақырыпқа шығады.

Сурет 1 – 9 «А» сыныбында қызығушылықты ояту нәтижесі

Жаңа тақырыпты түсіндіру үшін қысқаша ақпарат берілді. Кластер бойынша, топтық жұмыс ұйымдастырылды. Оқушылар сабақты толық көріп болған соң, мен үшін түсініксіз болған сұрақтарын мұғалімге қойып, мұғалім қайта түсіндірді. Осылайша кері байланыс орнатылып, өз білімдерін толықтырды. Жаңа тақырыпты қаншалықты меңгергенін білу үшін бірінші сәйкестендіру, «мемо» ойыны сурет – 2 де қолданылды. Яғни, оқушылар сәйкестендірді.

Сурет 2 – Көрнекі құралдардарды пайдалану

Екінші тапсырмада жеке жұмыс келесі айналымды жүзеге асырып реакция теңдеулерін жазады. Кейін сабақ соңында оқушылар кері байланыс жасайды. Арнайы көрнекі құралдар қолданып соның ішінде смайлктер сурет – 3 те қолданады.

Сурет 3 – 9 «А» сыныбының рефлексия нәтижесі

Соның нәтижесінде үшінші тоқсан аяғында оқушылардың білім сапасының артқандығы байқалды. Білім сапасының нәтижесі төменгі 1 диаграммада көрсетілген.

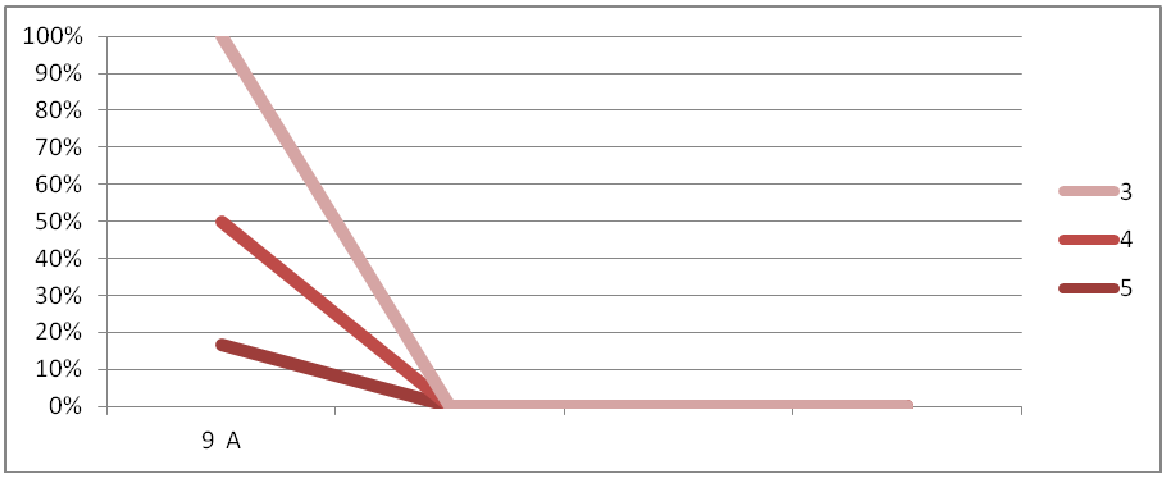

Диаграмма 1 – 9 «А» сынып оқушыларының бастапқы
білім сапасы диаграммада көрсетілген

1 – диаграммада көрсетілген мәліметтер II тоқсанның қорытындысы бойынша алынған. Суретте көрініп тұрғандай «5» деген бағаны – 5 оқушы, «4» деген бағаны – 4 оқушы, «3» деген бағаны – 3 оқушы алған. Сыныптың сапа көрсеткіші 75 %- ды құрайды.

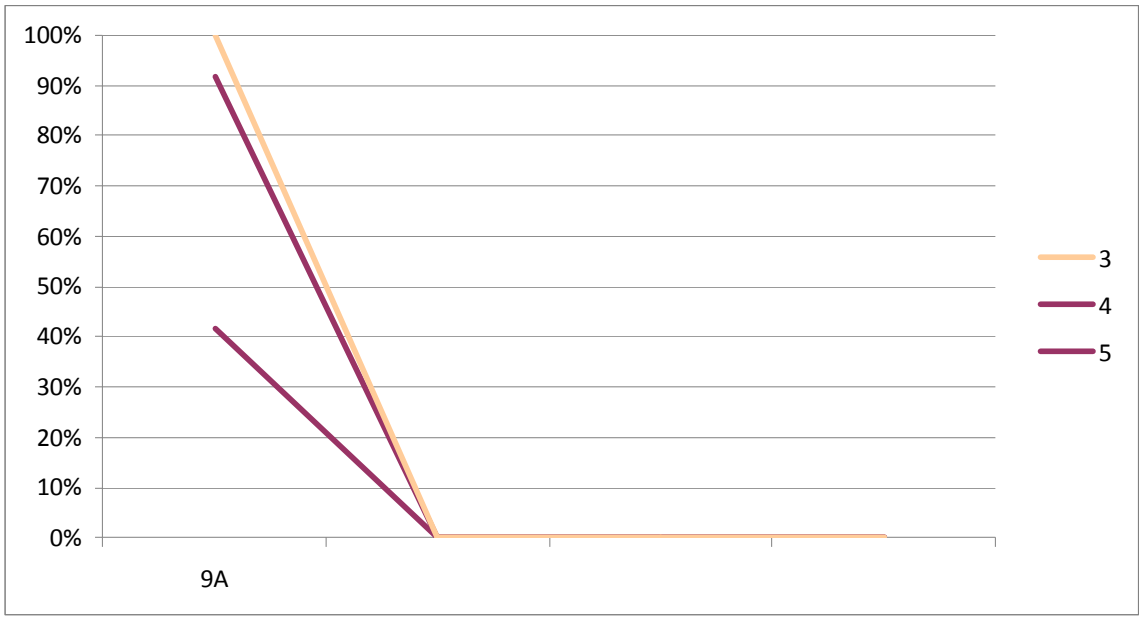

Диаграмма 2 – Көрнекі құралдарды үздіксіз қолданғаннан кейінгі
9 «А» сынып оқушыларының білім сапасы

2-диаграммада көрсетілген мәліметтер III тоқсан қорытындысының нәтижесі бойынша алынған. 2 диаграммада көрініп тұрғандай «5» деген бағаны – 8 оқушы, «4» деген бағаны – 6 оқушы, «3» деген бағаны – 1 оқушы алған. Сыныптың 91% -ды құрайды.

Жаңа әдіс-тәсілдерді сабақтарда біріктіре отырып, үздіксіз қолдану нәтижесінде, сабақ беру әдісінің жаңарғаны, оқушылардың білім алу сапасы жақсарғаны байқалды.

Қорытынды. Оқушылардың өзіндік іс-әрекетін ұйымдастырудың осы түрін пайдалана отырып, мен мынадай қорытындыға келдім.

– Бақылау жұмыстарының нәтижелері 9 «А» – сынып оқушыларының үлгерімі мен білім сапасының жоғарырақ деңгейін көрсетеді;

– Бақылау нәтижелері бойынша оқушылардың сабақтағы белсен-ділігі артып, өз көзқарасын білдіру, мақсат қоя білу және оның жетістіктерін талдау қабілеттері дамиды.

Осылайша, оқушылардың өз іс-әрекетін ұйымдастыру арқылы ұсынылатын ұйымдастыру сапалы оқу үлгерімінің артуына, білімнің сапасының жоғарылауына және жалпы сабақтың өткізілу тиімділігінің артуына кепілдік береді деп айтуға болады. Бұл форма тұлғалық-бағдарлы, оқушылардың қабілеттерін, қажеттіліктерін, ерекшеліктерін ескереді, дамытады [4,6б.]. Оқушы тапсырмаларды өз бетінше немесе ішінара өз бетінше орындаған кезде, оның білімінің беріктігі мен тереңдігі әлдеқайда жоғары болады, ол химия пәнін оқуға қызығушылық танытады, оқу танымның тағы бір мотиві – өз еңбегін өзін-өзі бағалай алады.

Әдебиеттер

1. Габриелян О.С., Остроумов И.Г. Химияны 9-сыныпта оқимыз.: Дидактикалық материалдар. – М. : Блик плюс, 2021 (8 б).

2. Габриелян О.С., Воскобойникова Н.П. Тесттердегі, есептердегі, жаттығулардағы химия. 8– 9 кл. – М.: Дуадақ, 2019 (28 б).

3. Габриелян О.С. Химия. 9–сынып: оқу орындарына арналған оқулық. – М.: Дуадақ, 2018 (17 б).

4. Томина Е.В. Қазіргі білім беру үдерісінде химияны оқытудың модульдік технологиясы: Оқу-әдістемелік құрал. – Воронеж мемлекеттік университеті, 2022. (6 б).

ХИМИЯ САБАҚТАРЫНДА ЦИФРЛЫҚ ЗЕРТХАНАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУ

С.К. Иманкулова

студент: «Әлкей Марғұлан» атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қаласы

Р.Ж. Муканова

ғылыми жетекші: Жаратылыстану жоғары мектебінің доценті, Павлодар қаласы

Аннотация: Ақпарат дәуірінде оқушылар зерттейтін деректер саны химия пәнінен ұлғайып бара жатқан кезде шешу жолы технология болып табылады. Мен зерттейтін әдістеменің негізгі міндеттерінің бірі-химияны оңтайландыру. Ол сонымен қатар мектеп оқушыларын ғана емес, оқытушылар мен бакалавр түлектерін де қажетті біліммен қамтамасыз етеді, өйткені бұл күнделікті өмірдегі құбылыстар мен процестерді түсіндіре отырып, химия бойынша теориялар мен креативті-дамытушы зерттеу жиынтығы. Қазіргі тенденциялардың барлық критерийлері бойынша сәйкестік алатын методика.

Түйінді сөздер: ассоциация, креативті ойлау, ақпарат дәуірі, цифрлық лаборатория, сыни ойлау.

Аннотация: В эпоху информации, когда количество данных, изучаемых учащимися, становится все больше и больше по химии, путь решения является данной технологией. Одна из основных задач методологии, которую я изучаю, – это оптимизация химии. Он также предоставляет необходимые знания не только школьникам, но и преподавателям и выпускникам бакалавриата, поскольку представляет собой набор теорий и креативно-развивающих исследований по химии с объяснением явлений и процессов в повседневной жизни. Методология, которая получает соответствие всем критериям современных тенденций.

Ключевые слова: ассоциация, креативное мышление, эпоха информации, цифровая лаборатория, критическое мышление.

Annotation: In the information age, where the amount of data that chemistry students have to process is increasing, this technology is the solution. One of the main tasks of the methodology I am studying is psychological unloading. It will also provide the necessary knowledge not only to school students, but also to teachers and bachelor graduates, as

it is a collection of theories and creative and inventive tasks in chemistry with explanations using phenomena and processes from everyday life.
Keywords: association, creative thinking, the era of information, digital laboratory, critical thinking.

Қазіргі таңда кез келген дамушы және дамыған елдердің негізгі күші – ол білікті де білімді, кәсіпқой маман. Ал сондай мамандарды дайындау ұстаздардың басты міндеті. 21 ғасырдың жанашыл мұғалімдері жан-жақты, ізденімпаз, шығармашыл болу керек. Себебі оқушылардың оқуға деген ынтасын арттыру үшін, бір сарынды оқыту жеткіліксіз. Соның ішінде оқушылардың көпшілігі қиын деп санайтын химия пәні де бар. Химия – қызыққа толы, теориясы мен тәжірибесін қатар алып жүретін күрделі сабақ. Қамырдың ашуы, от жану, біздің тыныс алуымыз сияқты қарапайым заттардың барлығы дерлік химия. Бұл пән әлемді ғылыми тұрғыдан тануға, білім көкжиегін кеңейтуге көмектеседі. Ал есеп шығарып, реакцияларды жаттаумен шектелу қызығушылықты тудыра алмайды. Тәжірбиелерді өз көзімен көріп, қолмен жасап және қоршаған ортамен байланыстыру арқылы оқушылардың танымын, сыни тұрғыдан ойлауын арттырамыз. «Педагогикалық технология – оқытудың арнайы формаларын, әдістері мен тәсілдерін айқындайтын педагогика-психологиялық нұсқаулардың жиынтығы, педагогикалық процесті ұйымдастырудың әдістемелік аспабы (Б.Т.Лихачев)». Осы анықтамаға сүйенсек, жаңа технология дегеніміз педагогикалық шеберлікті жетілдірудің таптырмас жүйесі. Білім сапасын арттыруда цифрлық зертханалардың маңыздылығы жоғары. Бұндай зертханалар оқушылардың жаңа ақпараттық технологияларды қолдану арқылы химия пәнін қауіпсіз игеруге мүмкіндік береді. Цифрлық зертханалар заманауи заттар мен құралдарды игеруге, түрлі бағдарламалармен жұмыс жасауға, ақпараттарды өңдеп, эксперименттің жұмыс барысын зерттеуге, сонымен қатар нәтижелерді график немесе кесте түрінде беруін қамтамасыз етеді. Артықшылықтарына химиялық процесстердің әртүрлі күйлерінің көрсеткіштері мен өлшемдерін бақылай алуы, автоматтандыру және талдау жасауға өте ыңғайлы әрі тиімді болуы жатады.

Цифрлық зертхана – химия ғылымдарын зерттеудегі жаңа деңгей. Бұл оқу жабдықтары жиынтығының құрамында өлшеу блоктары, компьютермен жалғанған интерфейсі және көптеген физикалық шамаларды өлшейтін датчиктермен қамтамасыз етілген. Оқыту барысында жаңа құралдарды қолдануда қиындықтар болуы мүмкін. Көбінесе дидактикасын, пайдалану әдістемесін білмегендіктен туындайды. Мектепте химия бойынша сандық зертханалық жұмыстарды жасауға баса көңіл бөлмейді. Тек сабақтан тыс уақытта, жобалық жұмыстарда, үйірмелерде арнайы меңгерген мұғалімдермен игеріледі. Алайда, барлық сабаққа, тақырыпқа сәйкестендіріліп ұйымдастырылса

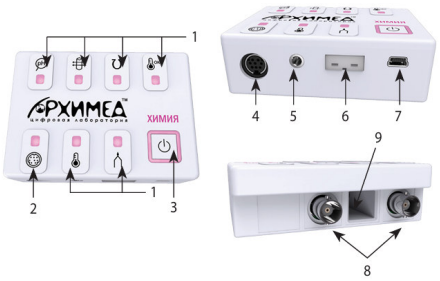
оқушылардың білім сапасын, химия пәнін тереңірек түсінуін дамытатын еді. Бақылаған құбылыстарды тек сапалық бағалап қана қоймай, сандық талдаулар жүргізіп, зерттеудің жаңаша тәсілін меңгеруге мүмкіндік береді. Сандық эксперименттер нәтижелерін анықтау оқушыларға ақпаратты сын тұрғысынан талдауды, салыстыруды, жалпылауды, негізгі мәселені айқындауды және заңдылықтарды орнатуды, қорытынды жасау дағдыларын үйретеді. Мұндай тәсіл жаңа буынның қазіргі білім беру стандартының мақсатты талаптарына сәйкес келеді.
Цифрлық зертхананың мақсаттары:
Оқытуда жаңа тәсілдерді жүзеге асыру. Оқушылардың өз бетінше іздеу дағыларын дамытуға үлес қосу. Сонымен қатар шығармашылық, ізденушілік, сыни тұрғыда ойлау, анализ жасау қабілеттерін дамыту. Электрондық ресурстарды қолдануды үйренуін жақсартады.
Цифрлық зертхана құралдары:

1. Датчиктер – бұл физикалық шамаларды (температура, pH, электр өткізгіштік, оптикалық тығыздық) өлшейтін құралдар. Әр датчик әртүрлі параметрлерді тіркейді:

Температура датчигі – заттың температурасын өлшейді.
pH датчигі – ерітіндінің қышқылдығын немесе сілтілігін өлшейді.
Электр өткізгіштігі датчигі – ерітінділердің электр өткізгіштігін тіркейді.
Оптикалық тығыздық датчигі – сұйықтықтың немесе газдың оптикалық қасиеттерін (жарық сіңіру немесе өткізгіштік) өлшейді.

2. Аналогтық-цифрлық түрлендіргіш – бұл құрылғы, ол датчиктен келіп түскен аналогтық сигналды (яғни, үздіксіз өзгеретін) цифрлық сигналға (сандық мәндер) түрлендіреді. Бұл процесс маңызды, себебі тек цифрлық сигналды компьютер өңдей алады.
3. Арнайы компьютер – онда алынған деректер сақталып, өңделеді. Компьютер цифрлық сигналдарды талдап, нәтижелерді графиктер, диаграммалар немесе басқа да түрлерде көрсетеді, осылайша зерттеу нәтижелері мен эксперименттерді визуализациялау мүмкіндігі пайда болады.

Цифрлық зертхана түрлері: WORLDDIDACT, EDULAB-21, MultiLogPRO, EcoLogXL, ExperiNet, TriLink, Nova, AFS, L-микро, HP, Естествоиспытатель, ЛабДиск ГЛОМИР, «Архимед». «Архимед» цифрлық лабораториясында 6 қондырғы бар: қоршаған орта температурасы, зерттелетін зат температурасы, термопара, электрөткізгіштік, pH орта және сыртқы қондырғыны қосуға арналған порт. Бұл жиынтық мектеп бағдарламасындағы зертханалық жұмыстарды жүргізімен қатар жоба, зерттеу жұмыстарына қолдануға болады. Сонымен қатар жұмыс жасау үшін InTlab программасын компьютерге орнату керек. Зерттеу нәтижелері нақты әрі дәл көрсетіледі. [1]

Сурет 1. «Архимед» цифрлық зертханасының қондырғысы

WORLDDIDACT – бұл онлайн зертхана, түрлі физика, химия, биология және басқа пәндер бойынша эксперименттер жүргізуге мүмкіндік береді. Әдетте, бұл зертхана түрлі халықаралық стандарттарға сәйкес келеді. MultiLogPRO – негізінен өлшеулер мен мониторинг жүргізуге арналған құралдар жиынтығы. Бұл зертхана ғылыми зерттеулер мен инженерлік тәжірибелер үшін қолайлы. EcoLogXL – экологиялық зерттеулер үшін қолданылатын сандық құрал, табиғат және қоршаған ортаға қатысты зерттеулерді жүргізуге мүмкіндік береді. TriLink – химия мен физика саласындағы зерттеулер мен тәжірибелер үшін қолданылады. Бұл зертхана түрлі эксперименттерді виртуалды түрде орындауға мүмкіндік береді. HP – жоғары технологиялық зерттеулер мен ғылымдағы түрлі құралдар жиынтығын ұсынады. Естествоиспытатель – табиғаттану пәндерін зерттеу үшін қолданылатын сандық зертхана, студенттерге табиғат құбылыстарын зерттеуге көмектеседі. Әрқайсысы өз саласында ғылыми жұмыс үшін үлкен көмек көрсетеді және оқушылар мен студенттер үшін маңызды білім беру ресурсы болып табылады.

Химиялық білім беруде цифрлық зертхананың шетелдік ғалымдардың тәжірибесі зерттелді (Х. Атар, Р.Торнтон, Д. Соколофф, М. Найкли және Дж. Крайк, Дж. Ситлаг). Олардың жұмыстарында цифрлық зертхана дұрыс емес әдістемемен қолданылған жағдайда білім алушылардың дамуына кері әсерін тигізеді делінген. Солай оқушылардың қызығушылығын жоғалтып алу қауіпі бар. П.И. Беспалов цифрлық зертханаларды танымдық тапсырмаларды шешу мен органикалық химия мәселелерін зерттеуде қолданудың маңыздылығына ерекше назар аударады. Ол заттардың қасиеттеріндегі өзгерістер мен химиялық реакциялардың өту заңдылықтарын анықтау үшін сандық эксперименттердің қажет екенін айтады. Мұндай эксперименттер химиялық процестердің тиімділігін түсінуге және ғылыми заңдылықтарды ашуға көмектеседі. Цифрлық зертханалар оқушылар мен студенттерге химиялық реакцияларды және заттардың қасиеттерін нақты уақытта бақылауға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде теория мен практиканы біріктіруге ықпал етеді. Мысалы, сандық эксперименттер арқылы химиялық реакцияның жылдамдығы, температураның әсері, немесе әртүрлі химиялық қосылыстардың бір-бірімен әрекеттесу заңдылықтары зерттелуі мүмкін. Осылайша, цифрлық зертханалар

органикалық химияның күрделі мәселелерін зерттеуде, сондай-ақ студенттерге ғылыми тұрғыда терең білім алу үшін үлкен көмек көрсетеді. Е.В. Батаева 11-сыныптарға арналған химиялық элементтер бойынша практикум әзірледі. Онда тек сапалық тәжірибелер ғана емес сандық тәжірибелерді де қамтиды. Батаеваның айтуы бойынша 8-9 сыныптарға сандық тәжірибелерді көптеп қосу аса маңызды болып табылады. Осылайша цифрлық зертхана оқушыларды жаңа құрылғылармен жұмыс істеу арқылы жоғары дәлдікке қол жеткізеді. Сандық құралдар арқылы тәжірибе нәтижелерін жылдам әрі қауіпсіз алуға, оқушылардың тәжірибені өздігінен істеуге ынталандырып, зерттеушілік дағдыларын дамытуға итермелейді. Оқушылардың білімін тереңдету және зерттеу дағдыларын дамыту аса маңызды.

Көрнекілік және визуализация: эксперимент нәтижелерін графиктер, диаграммалар және кестелер түрінде көрсету арқылы ақпаратты жеңіл қабылдайтын формаға айналдыру. Бұл оқушыларға ғылыми деректермен жұмыс істеуге және оларды түсінуге көмектеседі.

Ақпаратты өңдеу және сақтау: эксперимент нәтижелерін компьютерде сақтау және өңдеу, өлшеу деректерін жинау, оларды жүйелеу. Бұл деректердің дәлдігін арттырып, тиімді жұмыс жасауға мүмкіндік береді.

Деректерді салыстыру: әр түрлі эксперименттерден алынған деректерді салыстырып, олардың арасындағы байланыстарды анықтау. Бұл ғылыми әдістер мен теорияларды қалыптастыруға көмектеседі.

Көп мәрте эксперимент жасау: эксперименттерді бірнеше рет қайталау арқылы олардың нәтижелерінің дұрыстығын тексеру. Бұл әдіс оқушыларға зерттеу жұмысын терең әрі саналы түрде жүргізуге мүмкіндік береді.

Динамиканы бақылау: зерттеліп жатқан құбылыстың уақыт бойынша өзгерісін бақылау, оны нақты уақытта көру мүмкіндігі. Бұл жылдам өтетін процестерді зерттеуге, мысалы, химиялық реакциялар немесе физикалық процестер туралы түсінік алуға мүмкіндік береді.

Уақытты үнемдеу: эксперименттің уақытын қысқарту және нәтижелерді тез алу. Цифрлық зертханалар эксперименттерді жылдам жүргізуге, нәтижелерді бірден көруге мүмкіндік береді.

Жеке тұлғаға бағытталған оқу: әрбір оқушының психолого-педагогикалық ерекшеліктерін ескере отырып, жеке оқыту процесін ұйымдастыру, бұл өз кезегінде оқушылардың қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Сондай-ақ, оқушылардың бірлескен жұмысын ұйымдастыру және конструктивизм идеяларын жүзеге асыру. Қызығушылықты арттыру: цифрлық зертханалар оқушылардың ғылыми зерттеулерге деген қызығушылығын арттырады, оларды зерттеушілік жұмысқа тартуға көмектеседі.

Сонымен, цифрлық зертханалардың оқытудағы маңызы өте зор. Олар оқушыларға ғылыми әдістерді игеруге, зерттеу дағдыларын қалыптастыруға және эксперимент нәтижелерін терең түсінуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Зимина А.И. Применение цифровых лабораторий при проведении ученического эксперимента И Химия в школе. – 2012. – № 3. – С. 56 – 62,

2. Зимина А.И., Беспалов П.И., Дорофеев М.В. Применение цифровых лабораторий при проведении демонстрационного эксперимента по химии // Химия в школе. – 2010. – № 10. – С. 59-66.

3. Дорофеев М.В., Зимина А.И., Стунеева Ю.Б. Принципы эффективного применения цифровых лабораторий // Химия в школе. – 2010. – №2. – С. 55 -63.

РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА К ХИМИИ ЧЕРЕЗ АНКЕТИРОВАНИЕ И ЗАДАНИЯ

Г.И. Кадиева

студент Павлодарского Педагогического университета, г. Павлодар

М.Т. Хасенова

старший преподаватель доктор PHD, г. Павлодар

Аннотация. В статье рассматривается развитие познавательного интереса школьников к химии с помощью анкетирования и практических заданий. Сначала проводится анкетирование для определения уровня интереса, затем предлагаются задания, стимулирующие мотивацию. Итоговое анкетирование подтверждает рост интереса к предмету.

Ключевые слова: химия, интерес, анкетирование, мотивация, школьники, задания.

Abstract. The article discusses the development of students' cognitive interest in chemistry through surveys and practical tasks. First, a survey is conducted to determine the level of interest, followed by tasks aimed at stimulating motivation. The final survey confirms the growth of interest in the subject.

Keyword: chemistry, interest, survey, motivation, students, tasks.

Аннотация. Мақалада оқушылардың химияға деген познавательдық қызығушылығын анкеталау және практикалық тапсырмалар арқылы дамыту қарастырылады. Алдымен қызығушылық деңгейін анықтау үшін анкеталау жүргізіледі, содан кейін мотивацияны арттыруға бағытталған тапсырмалар ұсынылады. Қорытынды анкеталау пәнге деген қызығушылықтың артқанын көрсетеді.

Кілтті сөздер: химия, қызығушылық, анкеталау, мотивация, оқушылар, тапсырмалар.

Введение. Целью данного исследования является выявление влияния анкетирования и практических заданий на развитие познавательного интереса школьников к химии. Объектом исследования являются учащиеся 7-го класса, с которыми проводится работа по повышению их мотивации и интереса к данному предмету.

Проблема, которая рассматривается в исследовании, заключается в средней мотивации к изучению химии, что затрудняет усвоение

материала и снижает активность учащихся на уроках. Актуальность исследования определяется необходимостью поиска эффективных методов для повышения интереса школьников к химии, что в свою очередь способствует более глубокому усвоению знаний и улучшению учебной деятельности.

Для диагностики уровня интереса к химии на начальном этапе эксперимента было проведено анкетирование, которое позволило определить исходный уровень мотивации учащихся и выявить ключевые факторы, влияющие на их отношение к предмету.

В ходе исследования я использовала данную анкету для диагностики мотивации учащихся:

Таблица 1. Анкета

№	Высказывание	Оценка высказывания		
		Согласен полностью	Согласен частично	Полностью не согласен
1.	Я иду на урок по данному предмету с радостью.			
2.	Я выполняю домашние задания по предмету.			
3.	Предмет учит меня думать.			
4.	Я получаю удовольствие при изучении предмета.			
5.	Предмет способствует познанию окружающего мира.			
6.	Знания по предмету помогают ориентироваться в повседневной жизни.			
7.	Предмет учит творческому отношению к учёбе.			
8.	Знания по предмету пригодятся мне в будущей профессии.			

Анализ данных, полученных в результате анкетирования учащихся, показал, что их мотивация к изучению химии находится на среднем уровне. Большинство учеников выразили частичное или полное согласие с утверждениями, отражающими интерес к предмету и его значимость в повседневной жизни.

Для наглядного представления результатов я построила диаграмму, демонстрирующую распределение ответов по уровням мотивации. Она подтверждает, что у большинства школьников интерес к химии находится на среднем уровне.

Но как сделать урок более интересным, чтобы повысить познавательный интерес химии у школьников?

Я использовала разные варианты на уроках химии, чтобы повысить познавательный интерес химии у школьников. Давайте их рассмотрим:

1. Вопросы закрепления. В конце урока всегда задавать вопросы, чтобы понять на сколько ученик усвоил тему. Один из вариантов разложить на столе листы с вопросами, далее ученик подходит и выбирает читает в слух и отвечает на вопрос. Если затрудняется ответить, одноклассники помогают. Вопросы могут самыми разными сложными и простыми.

Примеры вопросов:

1.Какие газы входят в состав воздуха?

2.Какую роль играет кислород в процессе горения?

3.Что произойдет с огнём, если прекратить подачу кислорода?

4. Сколько кислорода содержится в воздухе?

5. Какие основные свойства воздуха?

2.**Метод основан на изучение темы по карточке,** (табл.2 атомы) то есть каждому ученику выдается карточка с заданиями. Такой метод, построенный на том, чтобы увеличить мотивацию у учеников. При выполнении каждого задания, ученики записывают свое имя на доску тем самым повышая мотивацию в первую очередь для себя и для остальных. В конце можно сделать анализ, кто как справился с зданиями.

1) Задание. Обязательно устный ответ какое-либо определение, когда ученик запомнил определение в течение 7 минут, то он рассказывает учителю. Далее записывает своё имя на доску. Остальные ученики уже будут рассказывать определению друг другу.

2) Задание. Ученики отвечают на вопросы на карточке, далее друг друга проверяют, и записывают свои имена на доску кто выполнил.

3) Задание. Ученики заполняют таблицу и также друг друга проверяют.

4) Задание. Ученики находят количество нейтронов.

5) Задание. Дается какой-либо вопрос более сложный, ученик должен ответить.

Табл.2 Атомы

1)Задание: запомните определение.
Атом – это наименьшая, химически неделимая часть химического элемента, являющаяся носителем его свойств.

2)Задание: ответьте на вопросы.
1. Положительная частица, входящая в состав атомного ядра, – _____.
2.Отрицательная частица, входящая в состав атомного ядра– _____.
3. Элементы, имеющие одинаковое зарядовое число и разные массовые числа –_____.

3)Задание: заполните таблицу.

Химический элемент	Атомная масса	Порядковый номер	Кол-во протонов	Кол-во электронов
Медь	64	29	29	29
Мышьяк				
Кислород				
Уран				

4)Задание: найдите количество нейтронов:
Пример: N(Mg) = 24 – 12 = 12
Na _____.
K _____.
Ca_____.

5) Ответьте на вопрос.
Чем отличается протоны от нейтронов?
_____

3.Использование культурных образов для формирования познавательного интереса у детей в изучении химии.

Современные школьники живут в мире, насыщенном визуальными и смысловыми образами из фильмов, книг, компьютерных игр. Эти элементы поп-культуры формируют их представления о мире, становятся частью их повседневности. В образовательной практике это можно использовать для формирования познавательного интереса – знакомые и любимые персонажи становятся своеобразным мостиком, помогающим связать сложные научные темы с близкими детям сюжетами.

Один из ярких примеров – использование образов из вселенной Гарри Поттера для изучения химии. Этот литературный и кинематографический феномен завоевал популярность среди школьников разных возрастов. Например, демонстрация горения металлов и неметаллов может сопровождаться изображением Гарри Поттера с волшебной палочкой, испускающей «огненное заклинание». Такая ассоциация не только делает материал более увлекательным, но и помогает детям легче запомнить явление, вызывая эмоциональный отклик.

4.Использование интернет-ресурсов для повышения мотивации учащихся в изучении химии.

Современные цифровые инструменты позволяют разнообразить учебный процесс, сделать его более интерактивным и увлекательным. Ниже представлены несколько онлайн-платформ, которые можно использовать для создания образовательных заданий по химии.

1. LearningApps (https://learningapps.org)

Этот сервис позволяет создавать интерактивные упражнения в разных форматах: кроссворды, сортировки, игры на соответствие, викторины и многое другое.

Пример использования в химии: можно создать задание «Соедини формулу с названием вещества», где учащиеся будут сопоставлять химические формулы (H_2SO_4, NaCl) с их названиями (серная кислота, поваренная соль).

2. Wordwall (https://wordwall.net/ru)

Позволяет создавать игровые задания: тесты, анаграммы, колесо фортуны, гонки, лабиринты. Работает как онлайн, так и в распечатанном виде.

Пример использования в химии: в формате «Колесо фортуны» можно создать задание «Угадай химический элемент». Ученики вращают колесо и получают вопрос: «Этот газ поддерживает горение, но сам не горит» (ответ: кислород).

3. Quillionz (https://www.quillionz.com)

Искусственный интеллект помогает генерировать вопросы на основе введённого текста. Это полезно для создания тестов и проверочных заданий.

Пример использования в химии: взять текст для 7 класса по теме «Физические и химические явления» и автоматически создать к нему вопросы. Например, если введён текст «При горении бумаги образуются новые вещества: углекислый газ и зола. Это химическое явление», программа может сгенерировать вопрос: «Какой тип явлений происходит при горении бумаги?» (ответ: химическое явление).

4. Kahoot! (https://kahoot.com)

Позволяет создавать интерактивные викторины и соревнования в реальном времени, что делает обучение игровым и динамичным.

Пример использования в химии: организовать командную викторину по теме «Периодическая система», где учащиеся должны быстро отвечать на вопросы, например: «Какой элемент обозначается символом Fe?» (ответ: железо).

5. Связь химии с реальной жизнью.

Для повышения мотивации важно объяснить учащимся, что химия играет ключевую роль не только в школьных задачах, но и в их повседневной жизни. Именно химия помогает понять, почему мыло смывает грязь, как работает пищевая сода при выпечке, почему металл ржавеет и как работают лекарства.Кроме того, химия востребована в науке, медицине, экологии, строительстве, кулинарии и даже в индустрии красоты. Например, косметика, моющие средства, лекарства и даже одежда – всё это результат химических процессов.

Использование интерактивных заданий и цифровых платформ помогает не только изучить химию, но и увидеть её практическое применение, что делает процесс обучения более интересным и полезным.

Заключение. После применения различных методов обучения и проведения суммативного оценивания по разделу 7.2 «Воздух. Реакция горения» для учащихся 7 класса, а также проведения анкетирования, были получены положительные результаты, свидетельствующие о высоком уровне познавательного интереса учеников. Анкетирование показало, что большинство учащихся проявляют активное желание изучать тему, задают дополнительные вопросы и заинтересованы в более глубоком освоении материала.

Для наглядности и лучшего анализа результатов, я представила диаграмму, которая иллюстрирует степень вовлеченности учеников, их уровень усвоения материала и общий интерес к теме. Диаграмма также отражает, насколько эффективно примененные методы способствовали улучшению понимания темы и способствовали активному участию каждого ученика в процессе обучения.

Таким образом, результаты анкетирования и оценивания демонстрируют положительную динамику в уровне познавательной

активности учащихся, что подтверждает успешность выбранных методов преподавания.

Литература

1. Андреева С.Ю. Дидактические условия и технология активизации познавательной творческой деятельности учащихся: на примере курса химии: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / С.Ю. Андреева. – Томск, 2003. – 204 с.
2. Кузнецова Л.М. Методика формирования основных понятий химии в начальном курсе на основе модельных представлений о строении вещества: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Кузнецова Лилия Михайловна. – М., 1984. – 205 с.
3. Кузнецова Л.М. Новая технология обучения химии: методическое пособие для учителя / Л.М. Кузнецова. – М.: Мнемозина, 2006. – 270 с.
4. Кузнецова Н.Е., Гаркунов В.П. и др. Методика преподавания химии. – М.: Просвещение, 1984. – 416 с.
5. Молодой учитель. – № 22 (102). – 2015. – 802 с. – 787 с.
6. Мотивация учения. – Википедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Мотивация_учения
7. Поощрение учащихся на уроках. – Научно-методический портал для учителей. https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/raznoe/2014/11/05/pooshchrenie-uchashchikhsya-na-urokakh
8. Kahoot – игровой ресурс. URL: https://www.kahoot.com/wp-login.php
9. Quizlet – игровой ресурс. URL: https://quizlet.com/ru

ХИМИЯ ПӘНІ БОЙЫНША «SOFT SKILLS» ЖҰМСАҚ ДАҒДЫЛАРДЫ ДАМЫТУДЫ ЗЕРТТЕУ

Р.Т. Калиева
Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Р.Ж. Муканова
химия ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Павлодар қаласы

Аңдатпа: Мақалада «soft skills» түсініктері талданады, бұл терминнің жалпыланған анықтамасы әмбебап дағдылар және жеке тұлғаның дамуына бағытталған негізгі құзыреттер ретінде тұжырымдалады. Зерттеудің практикалық маңыздылығы мынада: нәтижелерді Химия сабақтарында Soft skills дамытудың әдістемесінде қолдануға болады.

Түйінді сөздер: ойлау, жұмсақ дағдылар, икемді дағдылар, «soft skills», қалыптастыру, химия, талдау.

Аннотация: В статье анализируются понимания soft skills, формулируется обобщенное определение данного термина как универсальных навыков и ключевых компетенции, направленные на развитие в личностном развитии. Практическая значимость исследования заключается в том, что результаты могут быть использованы в методике развития Soft skills на уроках химии.

Ключевые слова: мышление, мягкие навыки, гибкие навыки, «soft skills», формирования химия, анализ.

Abstract: The article deals with the study of the problem of the formation of soft skills in future specialists in the subject of «Chemistry». It is important to form and develop «soft skills» of university teaching staff as a condition for the successful formation of soft skills of students. The term “soft skills” is one of the tracks of the dynamically changing world. A properly designed educational environment contributes to achieving the goals set for mastering the subject in the discipline «Chemistry».
Keywords: thinking, flexible skills, «soft skills”, formation, chemistry, analysis.

Қазіргі білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінің парадигмасы – өздігінен білім алуға, жеке дамуын жоспарлауға және шығармашылық тұрғыда өзін-өзі жүзеге асыруға қабілетті түлектерді дайындауға бағытталған.

Сонымен қатар, әлеуметтік мобильділік және когнитивті қабілеттер түлектерге болашақта табысты болуға мүмкіндік береді. Білім беру ұйымында өткізілген уақыт ішінде оқушылар үшін тұрақты өзгеретін өмірлік жағдайларда оқиғалар арқылы өзін-өзі тануды үйрену маңызды.

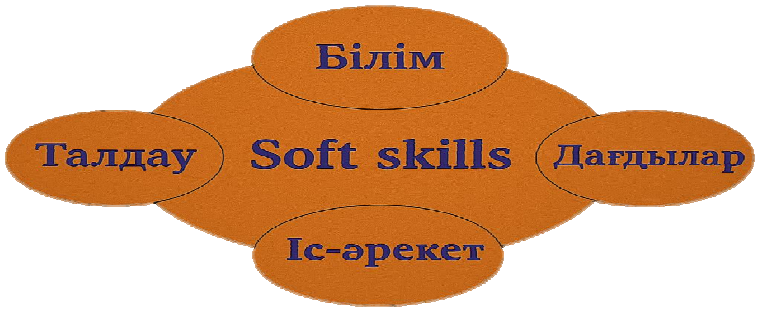
Soft skills қалыптастыру мәселелерін зерттеу ресейлік авторлардың еңбектерінде ұсынылған. Кейбір зерттеушілер «Soft skills» жеке тұлғаның қасиеттерінің дамуы тұрғысынан анықтайды (Н.И. Ивонина, О.Л. Чуланова, В. Давыдова, О. Абашкина), ал басқалары – эмоционалдық интеллект тұжырымдамасы тұрғысынан қарастырады (И. Милевски, Е. Гайдученко, А. Марушев). Айта кету керек, кейбір зерттеушілер «soft skills» ұғымын анықтағанда, олардың әлеуметтік мінез-құлық дағдыларына жататынына баса назар аударады: тұлғааралық кәсіби дағдылар (М.А. Чуркина, Н.В. Жадько) және әлеуметтік өзара әрекеттесу дағдылары (Ю. Портланд, О. Сосницкая).

«Soft skills» ұғымының әртүрлі түсіндірілуіне қарамастан, барлық авторлар бұл ұғымды коммуникативтік және басқарушылық қабілеттерді дамытуға бағытталған әмбебап дағдылар немесе негізгі құзыреттер ретінде қарастырады [1; 2; 3; 4].

«Soft» сөзі ағылшын тілінен аударғанда «жұмсақ» дегенді білдіреді. Бұл жағдайда soft skills, hard skills-қа қарсы ретінде пайда болған деп есептеледі. Егер «hard» сөзі «бір нәрсені орындау немесе онымен күресу қиын» деген мағынада қолданылса, онда «soft» сөзі «күш жұмсауды қажет етпейтін» дегенді білдіреді, осылайша осы дағдылардың маңыздылығы терістеледі [6].

Педагогтың тұлғалық ресурсы – балалардың дамуына әсер ететін негізгі факторлардың бірі. Балалар неғұрлым жас болса, педагогтың тұлғалық әсері соғұрлым жоғары болады. **Тиімді ойлау дағдылары,** яғни интеллектуалдық ойлау (жүйелі, креативті, құрылымдық, логикалық, жобалық, тактикалық және стратегиялық ойлау, ақпаратты іздеу мен талдау, шешім қабылдау мен оны жүзеге асыру) – бұл сананы басқаруға жауапты қабілеттер. Олар жеке өмір мен кәсіби қызметті жүйелі

ұйымдастыруға көмектеседі, әсіресе химия пәні мұғалімдері үшін маңызды. Сондай-ақ, **креативті ойлау мен икемді дағдылар «Soft skills»** адамның өзін, оның мінез-құлқын және іс-әрекетін тәрбиелеуге көмектеседі деп айтуға болады, 1 – сурет.

Сурет 1. Креативті ойлау мен икемді дағдылар «Soft skills».

«Soft skills» дамуының мотивациялық компонентінің болуының маңызды рөлін атап өткен жөн, оның негізі «білім алушының педагогикалық ұмтылысы» болып табылады [5].

Soft skills классификациясын зерттеу үшін шетелдік және ресейлік зерттеушілердің ең пайдалы басылымдары іріктеріліп, дипломдық жобаның әдеби шолу бөлімінде көрсетілді.

Әдеби шолу талдауы көрсеткендей, «soft skills» икемді дағдыларын жіктеу теориясының қарқынды дамуы білім беру жүйесін ауқымды реформалаудың жағдайында ерекше маңызды болатынын көрсетті, сондықтан да дағдыларды жүйелеудің алғашқы әрекеттері «Химия» пәні саласында жүргізілген.

Осыған байланысты «жұмсақ», әлеуметтік-педагогикалық дағдылардың жоғары деңгейі педагог-химиктің кәсіби қасиеттерінің негізі болып табылады.

«Химия» пәнін оқытуда оқушылардың білімді игеруін интеллектуализациялау үдерісінің алғашқы кезеңі үшін оларға бірнеше апта бойы химия сабақтарында бірнеше тақырыптар бойынша сынақ жүктемелері жүргізілді.

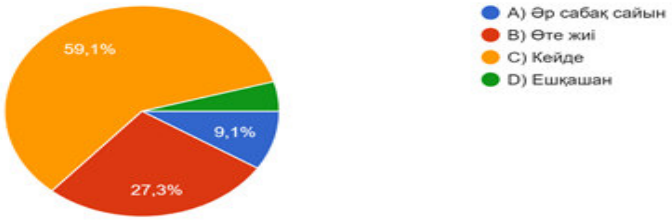
Зерттеу барысында оқушылардан әрбір таңдалған (қалауынша) дайындық бағыты бойынша soft skills дағдыларының маңыздылығына қарай рейтинг құру сұралды, ең маңызды дағдылардан бастап, ең маңызсызға дейін құру талап етілді.

«Химия» пәні бойынша барлық дайындық бағыттары үшін сұрақтар құрастыруға арналған дағдылардың маңыздылығының тізімі бірдей ұсынылды.

Сауалнама нәтижелері математикалық өңдеуден өткізіліп, химия пәні бойынша soft skills дағдыларының маңыздылығына қарай схемалар мен суреттер құрастырылды. Олар бір-бірінен айтарлықтай

ерекшеленеді.

«Химия» пәні бойынша бағыт ретінде жауаптардың статистикасы диаграммалар түрінде алынған.

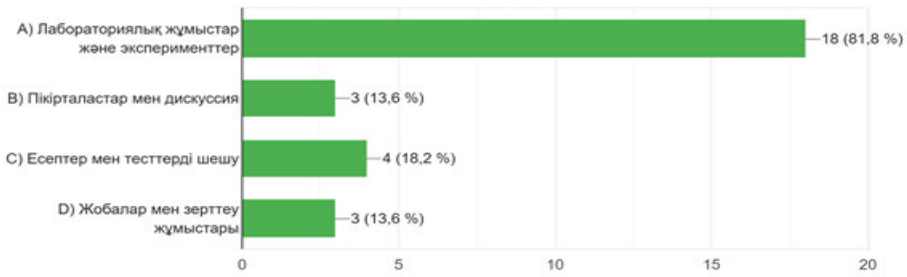
Сурет 2. «Химия» сабақтарында топта немесе жұппен жұмыс.

Зерттеу көрсеткендей, өз құрдастарымен тығыз достық қатынастар орнатқан оқушылар эмпатия мен көшбасшылық дағдыларының жоғары деңгейін көрсетеді. Әлеуметтік ортаны қолдау оқушылардың «soft skills» дағдыларын қалыптастыруға айтарлықтай әсер етеді.

Сурет 3. «Химия» сабақтарында командада жұмыс істеу.

Зерттеу көрсеткендей, өзін-өзі бағалауы жоғары оқушыларда қарым-қатынас, уақытты басқару және командалық жұмыс дағдылары дамыған. Бұл өзіне деген оң көзқарасты ынталандыру және қолдау қажеттілігін растайды. Өзін-өзі бағалау жұмсақ дағдыларды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Сурет 4. Материалды жақсы түсінуге ықпал ететін химия сабақтарындағы тапсырмалар форматтары.

Талдау көрсеткендей, көптеген оқушыларға «Химия» сабақтарында материалды түсінудің форматы ұнайды, негізінен: Лабораториялық жұмыстар – 81,8%, есептерді шешу – 18,2%, ал бірдей пайыздық арақатынасқа ие: пікірталастар мен дискуссия және жобалар мен зерттеу жұмыстары – әрқайсысы 13,6%.

«Химия» сабағында оқушылар үшін өзін-өзі бағалауды қолдау және тұлғааралық қатынастарды дамыту сипатталады, бұл қосымша белсенділік пен мамандандырылған бағдарламаларды қалыптастыруға және оқу процесіне пайдалы болуы мүмкін. Алдағы зерттеулер оқушыларда soft skills дағдыларын дамыту үшін оңтайлы стратегияларды анықтауға және осындай әдістердің тиімділігін нақты жағдайларда бағалауға бағытталған. Бұл тиімді оқытуды қалыптастыруға және оқушыларды кәсіби мансапқа дайындауға көмектеседі, мұнда soft skills дағдылары маңызды рөл атқарады.

Әдебиеттер

1. Бацунов С.Н., Дереча И.И., Кунгурова И.М., Слизкова Е.В. Современные детерминанты развития soft skills // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2018. – №4 (апрель). – С.12-21. – URL: http://e- koncept.ru/2018/ 181018.htm.

2. Гайдученко Е., Марушев А. Эмоциональный интеллект. [Электронный ресурс]. URL: https://l-a-b- a.com/lecture/show/125 (дата обращения: 13.10.2019).

3. Давидова В. Слушать, говорить и договариваться: что такое soft skills и как их развивать. – Интернет-ресурс. Режим доступа: http://theoryandpractice.ru/posts/ 11719-soft-skills.

4. Милевски И. Личностное развитие успешного человека. Принципы soft skills – гибких навыков человека. https://ecouniver.com/economik-rasdel/men/6641-lichnostnoe-razvitie-uspeshnogo-cheloveka.html.

5. Портрет педагога. Основа моделирования образовательных программ: монография / под ред. А.А. Федорова, Г.А. Папутковой. – Н. Новгород: Мининский университет, 2017. – 202 с.

6. Claxton G., Costa A.L., Kallick B. Hard thinking about soft skills. Educational leadership: journal of the Department of Supervision and Curriculum Development. N.E.A. 2016. Vol. 73. P. 60–64.

ГЕОГРАФИЯ САБАҒЫНДА АУЫЛ ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ

А.Қ. Құрман
магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
Ш.Г. Каирова
қауымдастырылған профессор, PhD, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Аннотация. Бұл мақала Ақсу ауданының ауылдық мектептерінде география сабақтарында оқушылардың зерттеу қызметін дамыту және енгізу мәселелерін зерттеуге арналған. Қазіргі білім беру жүйесінің даму жағдайында оқушылардың өз бетінше ойлау, сыни талдау және зерттеу дағдыларын қалыптастыру ерекше маңызға ие. Зерттеу қызметі осы мақсаттарға жетудің тиімді құралы ретінде қарастырылады, ол пәнге деген қызығушылықты арттырып, оқушыларды болашақта ғылыми жұмысқа дайындауға ықпал етеді. Үш ауылдық орта мектепте – Айнакөл орта мектебі, М. Қабылбеков атындағы орта мектеп және К. Қамзин атындағы орта мектепте жүргізілген зерттеу негізінде пәнге қызығушылықты арттыруға бағытталған инновациялық элементтері бар география сабақтарын ұйымдастырудың әдістері қарастырылады.

Түйінді сөздер: зерттеу қызметі, география сабақтары, ауыл мектебі, сыныптан тыс жұмыс, жобалық қызмет, деректерді талдау, ғылыми ойлау.

Аннотация. Статья посвящена исследованию развития и внедрения исследовательской деятельности школьников на уроках географии в сельских школах Аксуского района. В условиях современного развития системы образования особое значение приобретает формирование у учащихся навыков самостоятельного мышления, критического анализа и исследовательской деятельности. Исследовательская деятельность рассматривается как эффективный инструмент для достижения этих целей, способствующий повышению интереса к предмету и подготовке учащихся к будущей научной работе. На основе проведенного исследования в трех сельских средних школах – Айнакольской средней школе, школе имени М. Кабылбекова и школе имени К. Камзина – в статье анализируются подходы к организации уроков географии с элементами инновации, направленными на поддержание интереса к предмету.

Ключевые слова: исследовательская деятельность, уроки географии, сельская школа, внеурочная деятельность, проектная деятельность, анализ данных, научное мышление.

Annotation. This article is devoted to the study of the development and implementation of research activities among students in geography lessons in rural schools of the Aksu district. In the context of the modern education system, the formation of students' skills in independent thinking, critical analysis, and research activities becomes particularly important. Research activities are considered an effective tool for achieving these goals, contributing to increased interest in the subject and preparing students for future scientific work. Based on research conducted in three rural secondary schools – Aynakol Secondary School, M. Kabyllbekov Secondary School, and K. Kamzin Secondary School – the article analyzes approaches to organizing geography lessons with elements of innovation aimed at maintaining students' interest in the subject.

Keywords: research activity, geography lessons, rural school, extracurricular activities, project-based learning, data analysis, scientific thinking.

Қазіргі білім беру жүйесінде оқушылардың зерттеу дағдыларын дамыту басты басымдықтардың бірі болып табылады. Әсіресе, ауылдық мектептерде география пәні бойынша зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға, олардың ғылыми көзқарасын қалыптастыруға және қоршаған ортаны түсінуге ықпал етеді. Ауылдық жерлердегі табиғи, әлеуметтік және экономикалық ерекшеліктер оқушыларға теориялық білімді тәжірибемен ұштастыра отырып, ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуге ерекше мүмкіндік береді [1, 19 б.].

С.Т. Шацкийдің пікірінше, бала белгілі бір әлеуметтік ортада дамиды және сол ортаның әсерімен қалыптасады, сондықтан оның қоршаған ортаны тануы мен зерттеуге деген қызығушылығы табиғи процесс болып табылады [2, 5 б.]. Ауыл мектептері оқушы саны, техникалық жабдықталу деңгейі, орталықтан қашықтық және әлеуметтік орта жағынан әртүрлі болады. Мұнда баланың қалыптасуына әсер ететін негізгі факторлар: әлеуметтік-экономикалық және мәдени-тұрмыстық жағдайлардың ерекшелігі. Бұл өз кезегінде отбасы мен қоғамдағы қарым-қатынас жүйесінің қалыптасуына тікелей әсер етеді, сондай-ақ табиғи объектілерге жақын орналасуы да бар [2, 20-23 б.].

Зерттеу қызметіне олимпиадалар, ғылыми-зерттеу жобалары, конференциялар, викториналар және ізденушілік қабілетті дамытатын өзге де танымдық іс-шаралар жатады. Бұл жұмыстар оқушылардың белсенділігін арттырып, ғылыми ойлау дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді. Оқушыларды күрделі мәселелерді шешуде инновациялық тәсілдер қолдануға ынталандырады. Практикалық тәжірибе мен теориялық білімдерінің үйлесімі балалардың кәсіби бағдарын анықтауға және болашақ мамандықтарын саналы түрде таңдауға ықпал етеді [3].

2024 жылғы деректер бойынша Қазақстанда шамамен 8000 мектеп бар, олардың айтарлықтай бөлігі ауылдық жерлерде орналасқан. Бұл жалпы мектеп оқушыларының санының шамамен 40%-ын құрайды. Ал 2025 жылға Павлодар облысында жалпы білім беретін мемлекеттік мектептер саны 354, оның 269-ы ауылдық. Ауылдық мектептерде 33 810 бала білім алады [5]. Павлодар Білім басқармасының айтуы бойынша, ауылдық және қалалық мектептер арасындағы алшақтықты балалардың олимпиададағы, байқаулардағы, зерттеулердегі көрсеткіштері мен оқу жылындағы үлгерімі бойынша бағалайды. Соңғы төрт жылда ауыл оқушыларының пәндік олимпиадаларға, жарыстарға, ғылыми жобаларға қатысу нәтижелілігі 12%-дан 27%-ға дейін артты [3].

Ауыл мен қала мектептері арасындағы білім сапасындағы алшақтықтың азаюы республикалық деңгейде өткізілетін жалпы білім беру пәндері бойынша олимпиадалардың нәтижелері арқылы айқындалуда. Ауыл мектептерінің оқушыларына арналған олимпиада алғаш рет 2023 жылдың қараша айында Қазақстан Республикасының Оқу-ағарту

министрі Ғани Бейсембаевтың тікелей тапсырмасы негізінде жүзеге асырылды. Бұл олимпиаданың негізгі мақсаты – ауылдық мектептердегі дарынды және қабілетті оқушыларды анықтау, олардың зияткерлік әлеуетін дамытуға және қолдауға оңтайлы жағдай жасау болып табылады [4, 17 б.].

2024 жылы облыстық кезеңге аудандық және қалалық деңгейлерден оза шауып шыққан 9–11 сыныптың 781 ауыл оқушысы қатысты. Павлодар облысының ауыл мектептерінен қатысқан 10 оқушы республикалық кезеңде жоғары нәтижелер көрсетіп, 4 медаль иеленді. Оның ішінде география пәнінен қатысқан оқушы жүлделі III орынға ие болды [3]. Бұл жетістіктер ауыл мектептеріндегі оқушылардың ғылыми ізденістер мен пәндік олимпиадаларға қатысуға деген қызығушылығының тұрақты екенін және олардың білімдерін республикалық деңгейде сәтті көрсету мүмкіндіктері бар екенін айқындайды.

2025 жылдың 14 қарашасында жалпы білім беретін ұйымдардың 7-8 сынып оқушылары арасында география пәні бойынша XIV облыстық жасөспірімдер олимпиадасы өтті. Бұл олимпиаданың мақсаты – жоғары деңгейдегі олимпиадаларға қатысу үшін оқушыларды рейтингтік іріктеу және жаратылыстану-математика бағыты мен бағдарламалау бойынша олимпиадалық резерв қалыптастыру болды. Іс-шараға барлығы 44 оқушы қатысты, олардың 13-і ауылдық мектептерден келген оқушылар еді. Қатысушылардың ішінде 7-сыныптан – 7 оқушы, 8-сыныптан – 5 оқушы қатысты. Нәтижесінде, ауыл мектебінің бір оқушысы жоғары нәтижелер көрсетіп, құрмет грамотасымен марапатталды [3].

Олимпиадалар мен ғылыми жобалар ауыл оқушыларының танымдық белсенділігін арттырып, зерттеу қызметіне деген қызығушылықтарын оята отырып, олардың болашақта кәсіби деңгейде бәсекеге қабілетті тұлға болып қалыптасуына ықпал етеді. Әрі мұндай іс-шаралар ауыл мектептері мен қалалық мектептер арасындағы білім беру сапасындағы айырмашылықты азайтуда маңызды рөл атқарады.

Кесте 1 – Ауыл оқушыларының облыстық олимпиадаларға қатысуы

№	Атауы	Жыл	Барлық қатысқан оқушылар саны	Қатысқан ауыл оқушылары саны
1	7-8 сынып оқушыларына арналған облыстық юниорлар олимпиадасы	2020 жыл	42	1
		2021 жыл	45	4
		2022 жыл	46	7
		2023 жыл	40	5
		2024 жыл	45	8
		2025 жыл	44	13
2	8-10 сынып аралығында экологиялық «Жас экорепортер» конкурсы	2020 жыл	60	19
		2021 жыл	50	11
		2022 жыл	69	7
		2023 жыл	75	13
		2024 жыл	75	16

		2025 жыл	70	20
3	География пәнінен республикалық олимпиада (облыстық кезең)	2020 жыл	100	5
		2021 жыл	92	3
		2022 жыл	106	4
		2023 жыл	93	2
		2024 жыл	92	2
		2025 жыл	100	3

Зерттеу әдістерін меңгеру (гипотеза құру, эксперимент жүргізу, деректерді талдау) оқушылардың шығармашылық әлеуетін арттырып, күрделі мәселелерді ғылыми тұрғыда шешуге дағдыландырады. Пікірталас алаңдары мен конференциялар ғылыми ойды негіздеу, дәлелді жауаптар ұсыну, жаңа білімді зерттеу және өзіндік көзқарасты қалыптастыру қабілетін жетілдіруге мүмкіндік береді. Осындай шараларға белсенді қатысқан оқушылар теориялық білімді тәжірибемен ұштастыра отырып, өз бетінше жаңа білім алуға және оны практикалық тұрғыда тиімді пайдалануға дағдыланады [4, 19 б.].

Сурет 1 – Облыстық ғылыми-жобалар конкурсына
қатысқан ауыл оқушыларының саны

«Ертіс дарыны» өңірлік қосымша білім беру оқу-әдістемелік орталығының деректеріне сүйенсек, ауылдық мектеп оқушыларының нәтижелері назар аударуға тұрарлық. Егер 2022 жылы жүлделі орын алған ауыл оқушыларының саны 15 болса, 2023 жылы бұл көрсеткіш 13-ке төмендеген. 2024 жылы 20-ға дейін өсіп, 2025 жылы қайтадан 17-ге азайған [3]. Бұл өзгерістер ғылыми зерттеу жұмыстарымен айналысатын ауыл оқушыларына қолжетімді мүмкіндіктердің тұрақты еместігін және белгілі бір шектеулердің бар екенін көрсетеді (сурет 1).

Ауылдық мектеп оқушыларының ғылыми-зерттеу конкурстарына қатысу деңгейі тұрақсыз болғанымен, жекелеген жетістіктер ерекше назар аудартады. Айнакөл орта мектебінің оқушысы 2023 жылы облыс-

тық ғылыми жобалар байқауында жүлделі орынға ие болды [3]. Зерттеу далалық жұмыстарды қолданудың тиімділігін көрсетіп, оқушының ғылыми талдау, экологиялық мәселелерді жүйелі зерттеу дағдыларын дамытуына ықпал етті. Мұндай жобалар оқушылардың зерттеушілік мәдениетін қалыптастырып, экология және география салаларында бәсекеге қабілетті маман болуына негіз қалайды.

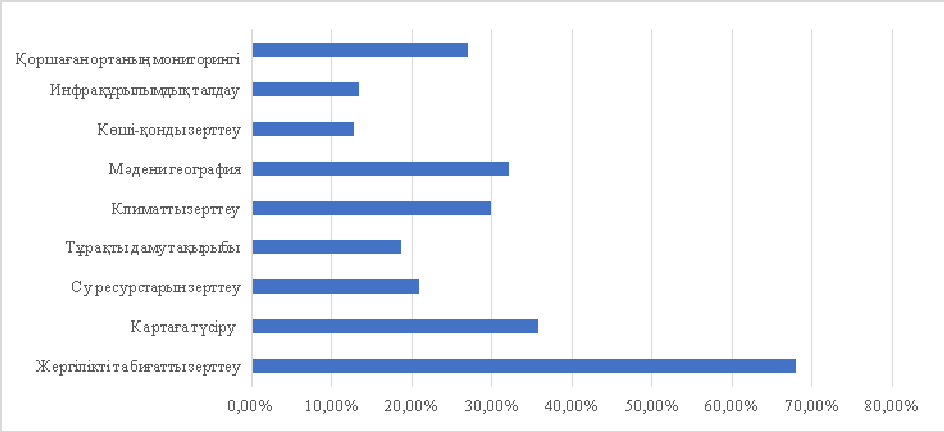
Осы орайда айта кету керек, 2017 жылы «Жандану» ұлттық қоры экологиялық жобаларды қолдау мақсатында алғаш рет жоғары оқу орындарының студенттерімен ғана шектелмей, Павлодар облысы М. Қабылбеков атындағы орта мектебінің оқушыларына да ғылыми жобаларын таныстыру мүмкіндігін ұсынды. Ұйымдастырушылар оқушылардың зерттеу жұмыстарын тыңдап, қойылымдарын тамашалап, нәтижесінде Алматы қаласында өткен республикалық форумға 5 оқушыға жолдама берілді.

Форумға қатысқан оқушылар ерекше әсер алып, экологиялық мәселелерді тек ғылыми зерттеу арқылы ғана емес, ойын түрінде көрсетудің тиімді әдіс екенін түсінді. Бұл тәжірибе олардың зерттеуге деген қызығушылығын арттырып, болашақ мамандық таңдауларына ықпал етті. Форум қатысушыларының екеуі жаратылыстану ғылымдары бағытында білім алып, бүгінде өз саласы бойынша жұмыс істеуде. Бұл оқушыларды мектеп кезінен бастап ғылымға баулудың маңыздылығын және қызықты әрі интерактивті тәсілдерді қолданудың олардың кәсіби дамуына оң әсер ететінін дәлелдейді.

Аталған мектепте ұйымдастырылатын «Бір әлем – алты ғылым» жаратылыстану-математика пәндер апталығы – оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, теориялық білімді тәжірибе жүзінде қолдануға бағытталған маңызды шаралардың бірі. Бұл апталық барысында әр пән бойынша қызықты жобалар, зертханалық жұмыстар мен зияткерлік ойындар өткізіледі. Ал «Өмірдегі құбылыстар» іс-шарасы арқылы оқушылар күнделікті өмірдегі табиғи және ғылыми құбылыстарды зерттеп, оларды ғылыми тұрғыдан түсінуге мүмкіндік алады [6].

Ауыл мектептері жиі әртүрлі білім беру ресурстарына, оның ішінде қазіргі заманғы технологияларға қол жеткізудің шектеулігімен бетпе-бет келеді. Алайда ғылыми-зерттеу жұмысы күрделі техникалық жабдықтауды талап етпейді, бұл оны барлық жағдайларда оқушылар үшін қол жетімді етеді [8, 523 б.]. Ауылдық мектеп оқушылары өз өңірінің табиғи және мәдени ерекшеліктерін тек теориялық көздерден емес, тікелей зерттеу арқылы ерекше мүмкіндіктерге ие екенін ұмытпаған жөн. Бұл біздің жүргізілген сауалнамамызда расталды, яғни оқушылар зерттеу тақырыбы ретінде жергілікті табиғатты және картографиялауды таңдады. Зерттеу үш білім беру мекемесінде: Ақсу қаласының Алғабас ауылдық округіндегі М. Қабылбеков атындағы орта мектеп, К. Камзин атындағы орта мектеп және Айнакөл ауылының орта мектебінде өтті. Сауалнамамен 6–9 сынып оқушыларының 100-ден астамы қамтылды.

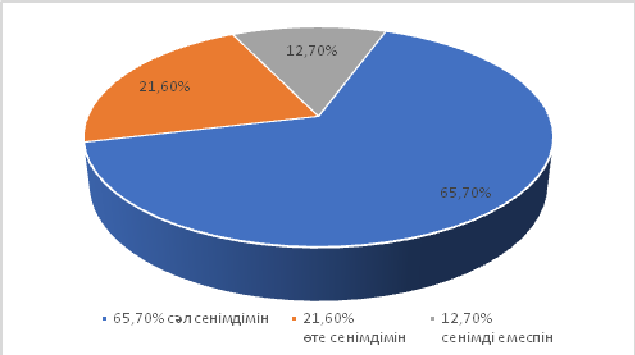
Бұл деректер ауыл мектептерінің оқушылары ғылыми-зерттеу қызметін қоршаған әлеммен өзара әрекеттесу тәсілі ретінде қабылдайтынын көрсетеді. Олар үшін жергілікті жерде жұмыс істеу мүмкіндігі тек оқу міндеті ғана емес, өз өлкесін тереңірек білу, табиғатпен байланыс сезімін қалыптастыру үшін ерекше мүмкіндік болып табылады (сурет 2).

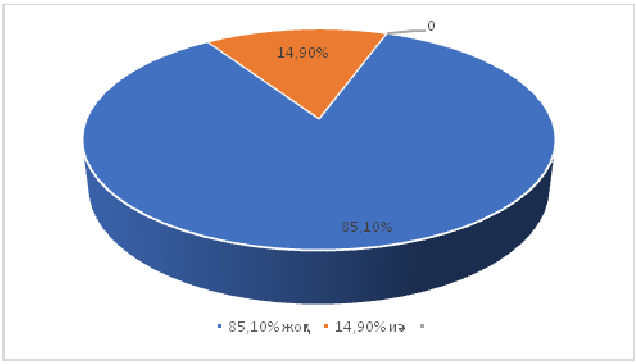
Сурет 2 – «Қандай зерттеу жұмысының түрі сізді қызықтырады?»

Қазіргі білім беру жүйесінде сабақтан тыс іс-шараларға ерекше мән беріледі, өйткені олар стандартты оқу бағдарламасынан тыс білімді тереңдетуге, соның ішінде география сияқты пәндерді кеңейтілген түрде зерттеуге мүмкіндік береді. Мұндай зерттеулердің маңызы тек жаңа білімді игерумен шектелмей, сонымен қатар сыни ойлау мен дербестікті қалыптастыруға, әртүрлі дереккөздерден ақпаратты іздеу, талдау және өңдеу дағдыларын дамытуға ықпал етеді [9, 40 б.].

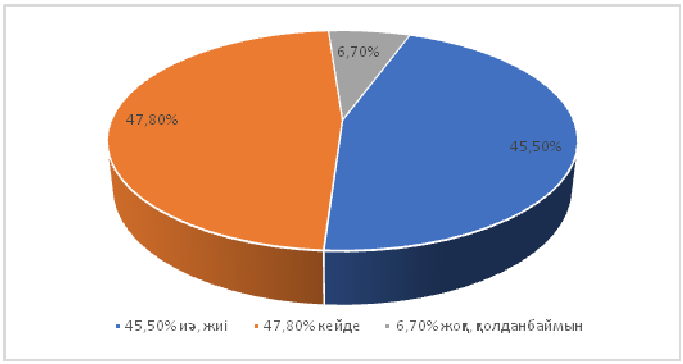
Оқушылар арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері олардың зерттеу дағдыларына деген сенімділігінің төмен деңгейде екенін көрсетеді. Сонымен қатар, зерттеу қызметіне қатысу белсенділігінің жеткіліксіздігі және география пәнін меңгеру барысында қосымша ақпарат көздерін шектеулі деңгейде пайдалану тенденциясы анықталды (сурет 3, 4, 5).

Сурет 3 – «Сіз өзіңіздің зерттеу дағдыларыңызға қаншалықты сенімдісіз?»

Сурет 4 – «Сіз география бойынша ғылыми жобаларға қатыстыңыз ба?»

Сурет 5 – «Сіз географияны оқу үшін қосымша ақпарат көздерін (кітаптар, интернет) пайдаланасыз ба?

Аталған деректер мұғалімдердің осы мәселеге ерекше назар аударуын талап етеді және география сабағында сыныптан тыс ғылыми-зерттеу жұмыстарын жетілдіру мақсатында мектептегі әдістемелік жұмысты күшейту қажеттігін көрсетеді. Мектептердегі кең таралған проблемалардың бірі – ғылыми-зерттеу жұмыстарына бөлінетін оқу сағаттарының жеткіліксіздігі. Оқу бағдарламасы, негізінен, пән бойынша қажетті тақырыптарды қамтуға бағытталғандықтан, зерттеу дағдыларын дамытуға арналған сыныптан тыс жұмыстарға шектеулі уақыт бөлінеді.

Ландшафттың алуан түрлілігін, су көздерінің жақын орналасуын және ауылшаруашылық алқаптарының ерекшеліктерін оқу процесінде маңызды эмпирикалық материал ретінде қолдануға болады [10, 5-6 б.].

Ауылдық мектептердің әлеуметтік ортасы қалалық мектептерден айтарлықтай ерекшеленеді. Ауылдық ортада оқушылар үлкендерге құрметпен қарап, қоғамдық іс-шараларға белсенді қатыса отырып, ұжымдық жауапкершілікті сезінеді. Олар табиғи құбылыстарды, ауыл шаруашылығындағы өзгерістерді және көші-қон үдерістерін тікелей бақылау арқылы географиялық ұғымдарды тереңірек түсінеді. Ауылдық жерлерде табиғи ортаға жақын болу оқушыларға экожүйенің қызметі, агрономия негіздері және тұрақты даму қағидаттарын терең түсінуге мүмкіндік береді [4, 21 б.]. Мысалы, көктемгі егіс және күзгі орақ

жұмыстарының маңыздылығын оқушылар өз көздерімен көріп, климаттың ауыл шаруашылығына әсерін бағалай алады.

Географияны оқыту барысында ауылдық оқушыларға су ресурстарын қорғау, топырақтың эрозиясын болдырмау және табиғи ландшафттарды сақтау тақырыптары бойынша тәжірибелік жұмыстар жүргізу маңызды. Өзендер мен бұлақтарда судың ластану деңгейін анықтау, оның физикалық-химиялық құрамын талдау оқушыларға қоршаған ортаның экологиялық жағдайын бағалауға мүмкіндік береді. Алқаптарында жүргізілетін тәжірибелер арқылы топырақтың құнарлылығын сақтау әдістерімен таныса алады. Топырақтың эрозияға ұшырау себептерін зерттеу және оның құнарлылығын сақтау әдістерін анықтау да ауылдық оқушылар үшін маңызды тәжірибе болып табылады [4, 23 б.].

Ауылдық мектептердегі мұғалімдермен бірлескен жұмыстың алғашқы қадамы болып, бірлесе әзірленген 17 сағаттық факультативтік курс 7–8 сынып ауыл оқушыларының зерттеу дағдыларын қалыптастырумен қатар, оларды ғылыми жобалар мен пәндік олимпиадаларға дайындауға мүмкіндік береді. Курс кезең-кезеңімен әзірленіп, негізгі зерттеу ұғымдарынан неғұрлым күрделі әдістемелерге біртіндеп бағытталды.

Факультативтік курстың зерттеу бағыттары ауылдық жерлердің табиғи және әлеуметтік ерекшеліктерін қамтыды. Оқушылар су ресурстарының ластану деңгейін анықтап, өсімдіктер мен жануарлар әлемін, топырақтың құнарлылығын бағалап, эрозия себептері, жергілікті аймақтың демографиялық өзгерістерін зерттеу арқылы қоғамдағы әлеуметтік үрдістерді түсінеді. Ауыл шаруашылығының табиғатқа әсерін, экологиялық тепе-теңдікті сақтаудың жолдарын қарастырады. Оқушылар тек тапсырмаларды орындап қана қоймай, өз аймағының нақты мәселелерін зерттеу арқылы табиғат пен қоғамда болып жатқан процестерді түсініп, өз шешімдерін ұсынуға үйренеді. Факультативтің бағдарламасы теориялық білімді тәжірибемен ұштастырып, ауылдық жерлердегі оқушылар үшін қолайлы практикалық тапсырмалармен толықтырылды.

Алдағы оқу жылында М. Қабылбеков атындағы орта мектептің жас педагогы бұл факультативті өз тәжірибелерінде қолданып, оны оқушылардың зерттеу дағдыларын дамытудың тиімді құралы ретінде пайдалануды жоспарлап отыр.

География пәні бойынша зерттеу қызметін ұйымдастыру – оқушылардың ғылыми ойлауын қалыптастырып, олардың зерттеушілік қабілеттерін дамытудағы маңызды құралдардың бірі. Оқушылар далалық зерттеу әдістерін пайдаланып, экологиялық жағдайды бағалау, табиғи ресурстарды тиімді пайдалану жолдарын анықтау, картографиялық және географиялық ақпараттық жүйелермен (ГАЖ) жұмыс істеу сияқты дағдыларды меңгереді. Оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып, олардың қоршаған ортаға деген жауапкершілігін

нығайтады. Бұл бағытты дамыту үшін мектептерде зерттеу жұмыстарына арналған ресурстық базаны жетілдіру, ғылыми жетекшілікті күшейту және оқушыларды экологиялық жобаларға тарту сияқты шаралар кешенді түрде жүзеге асырылуы тиіс [10, 5 б.]. Сонда ғана оқушылардың ғылыми-зерттеу дағдыларын дамыту жүйелі түрде іске асып, олардың бәсекеге қабілетті, ғылыми негізде ойлайтын тұлға ретінде қалыптасуына негіз болады.

Әдебиеттер

1. Білім туралы. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі №319 Заңы.

2. Дарынды балалардың психологиялық ерекшеліктері // «Жаңа формациядағы педагогтарды даярлау мақсатында инновациялық технологияларды оқу-тәрбие үрдісіне енгізу мәселелері» атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік интернет-конференцияның материалдары. I том. 80-83 б. Шымкент-Мәскеу, 2016.//

3. https://ertisdaryn.kz/ – Ертіс дарыны өңірлік қосымша білім беру оқу-әдістемелік орталығының сайты

4. Жаңартылған білім беру мазмұнында экономикалық географияны оқытудың ерекшеліктері. Н.Е. Усенов, PhD докторант, Б.Ш. Абдиманапов, г.н.д., профессор, email: nurik_88_kaznpu@mail.ru, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан

5. Бюро национальной статистики

6. https://pavlodarnews.kz – Павлодар облысының ресми ақпараттық агенттігінің сайты.

7. Методические рекомендации по моделированию развития малокомплектной образовательной организации : методические рекомендации / И.И. Тараданова, Л.В. Байбородова, З.Б. Ефлова [и др.]; под общей редакцией И.И. Тарадановой. – Москва: Государственный университет просвещения, 2024. – 74 с.

8. Шобонов Н.А. Общественное участие в управлении сельской школой как условие создания психологически комфортной образовательной среды / Н.А. Шобонов // Формирование психологически комфортной и безопасной образовательной среды в сельской школе: материалы всероссийской научнопрактической конференции с международным участием, Ярославль, 25–26 марта 2021 года. – Ярославль, – 2021. – С. 523–530.

9. Концептуальные подходы по сокращению разрыва между городскими и сельскими школами. – Нур-Султан: НАО имени И. Алтынсарина, 2021. – 960 с.

10. «Білім және әдістемелік» оқу-әдістемелік орталығы pdf журнал. Куәлік №KZ37VPY00015077, № С00072 23.01.2023 ж. Хажат Лиза «География пәнін оқытудың маңыздылығы».

СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕДЫ И ИНТЕРАКТИВНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ В ХИМИИ: КАК СОХРАНИТЬ ИНТЕРЕС УЧЕНИКОВ

Д.К. Мергалиева
студент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар,
научный руководитель: М.Т. Хасенова
старший преподаватель доктор PHD, г. Павлодар

Аннотация. В статье рассматриваются методы сохранения интереса учеников к химии через использование интерактивных инструментов и тредов. На примере практики в Назарбаевской интеллектуальной школе анализируется эффективность цифровых технологий, геймификации и проектной деятельности в обучении, развивающих познавательный интерес и исследовательские навыки школьников.
Ключевые слова: интерактивные инструменты, треды, цифровые технологии, геймификация, Назарбаевская интеллектуальная школа.

Аннотация. Мақалада химия пәніне оқушылардың қызығушылығын сақтау үшін интерактивті құралдар мен тредтерді қолдану тәсілдері қарастырылады. Назарбаев зияткерлік мектебіндегі практика мысалында сандық технологиялар, геймификация және жобалық жұмыс арқылы оқушылардың қызығушылығы мен зерттеу дағдыларын дамыту тиімділігі талданады.

Annotation. This article discusses methods to maintain students' interest in chemistry through the use of interactive tools and threads. Based on the practice at Nazarbayev Intellectual School, the effectiveness of digital technologies, gamification, and project-based learning in enhancing students' curiosity and research skills is analyzed.

Введение

Химия – одна из тех наук, которые вызывают у школьников интерес, но порой воспринимаются как сложные и абстрактные. Чтобы ученики не теряли мотивацию к изучению химии, необходимо использовать новые методы и технологии, которые делают учебный процесс более динамичным, увлекательным и интерактивным. В ходе своей практики в Назарбаевской интеллектуальной школе я исследовала способы применения современных образовательных инструментов, таких как Kahoot, Quizizz, Quizlet, мемы и культурные тренды, для повышения вовлеченности учеников и улучшения усвоения материала.

В этом докладе я поделюсь своим опытом использования этих инструментов в преподавании химии, а также расскажу, как использование культурных трендов, таких как корейская музыкальная группа, помогло сделать изучение атомов и молекул более понятным и интересным для учеников.

Роль интерактивных инструментов в обучении химии

Интерактивные инструменты, такие как Kahoot и Quizizz, играют важную роль в удержании интереса учеников, создавая игровой и сорев-

новательный контекст для проверки знаний. На платформе Kahoot я создаю викторины с вопросами, которые позволяют быстро проверять усвоение материала. Эти инструменты не только помогают учащимся закрепить теоретические знания, но и вовлекают их в активную деятельность. Кроме того, использование Quizizz позволяет ученикам проходить тесты в своем темпе, что особенно полезно для повторения материала вне уроков. Важно, что эти платформы предоставляют мгновенную обратную связь, позволяя ученикам сразу видеть свои ошибки и исправлять их, а мне как учителю – отслеживать успехи каждого ученика в реальном времени.

Использование мемов для вовлечения учащихся

Мемы стали неотъемлемой частью современной молодежной культуры и успешно могут использоваться в образовательных целях. Они позволяют преподнести сложный учебный материал в легкой и доступной форме. В своих уроках химии я использовала мемы для объяснения таких понятий, как химические реакции, атомы и молекулы.

Для каждого урока я создавала мемы с изображениями популярных персонажей, которые изображали химические процессы или метафорически поясняли химические элементы. Эти мемы стали не только инструментом для облегчения восприятия учебного материала, но и способом вовлечь учеников в процесс обучения, заставив их воспринимать химию как часть своей повседневной жизни.

Применение культурных трендов в обучении химии

Одним из наиболее оригинальных подходов, которые я использовала, было привлечение культурных трендов для объяснения сложных химических понятий. Например, чтобы объяснить структуру молекул и атомов, я предложила ученикам использовать метафору корейской музыкальной группы. Музыкальная группа состоит из айдолов (участников), каждый из которых может быть ассоциирован с атомом, а сама группа – это молекула. Каждый участник (атом) выполняет свою роль, но только вместе они создают гармоничное и целое.

Для примера я использовала молекулу воды (H_2O), где два атома водорода (H) были представлены как два участника группы, а один атом кислорода (O) – как лидер группы. Это помогло ученикам наглядно представить структуру молекул и понять, как взаимодействуют атомы.

Такой подход не только стимулировал интерес, но и улучшил понимание химических формул, связывая их с тем, что ученики уже знают и чему интересуются.

Использование Quizlet для изучения элементов Периодической таблицы

Одним из самых полезных инструментов для изучения химических элементов и их свойств стал Quizlet. С помощью этой платформы я создала карточки для каждого химического элемента из Периодической таблицы Менделеева. На карточках указывались не только название элемента, но и его символ, атомный номер, основные физические и химические свойства.

Quizlet позволяет ученикам повторять и закреплять знания, используя различные режимы обучения, такие как тесты, игры и карточки для запоминания. Я разделила карточки на группы по различным характеристикам элементов (металлы, неметаллы, благородные газы и т. д.), что позволило ученикам легче систематизировать информацию.

Этот инструмент был особенно полезен для того, чтобы ученики могли самостоятельно работать с материалом, повторяя и закрепляя знания в удобной для них форме. Визуальная составляющая карточек и возможность их использования в любом месте и в любое время сделали процесс обучения более гибким и доступным.

Преимущества и результаты использования инновационных методов в обучении

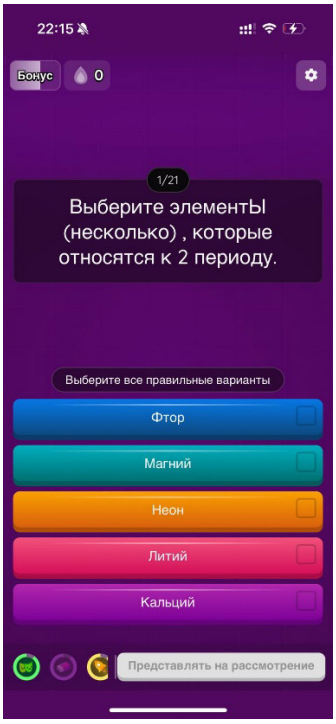
Использование современных образовательных технологий, таких как Kahoot, Quizizz, Quizlet, мемы и культурные тренды, показало высокую эффективность в обучении химии. Главные преимущества включают:

1. Повышение вовлеченности. Интерактивные викторины, мемы и культурные ассоциации делают уроки химии более увлекательными и позволяют ученикам активно участвовать в процессе.

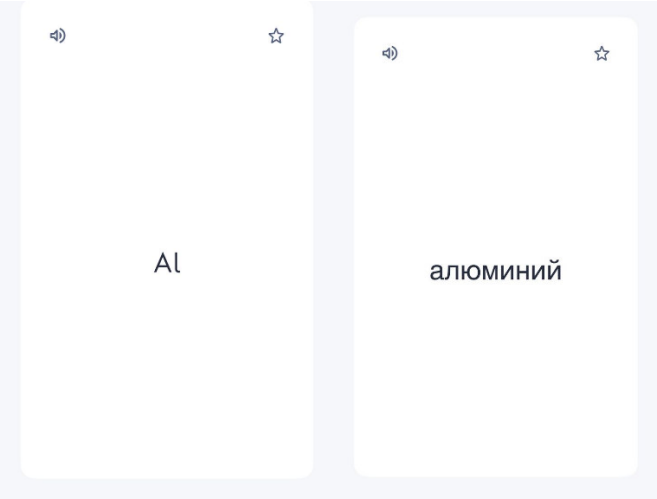
2. Увеличение мотивации. Использование таких платформ, как Kahoot и Quizizz, а также связь учебного материала с популярными трендами, такими как корейская музыкальная культура, помогает ученикам находить личную связь с материалом.

3. Упрощение усвоения материала. Карточки на Quizlet делают процесс запоминания химических элементов и их свойств доступным и понятным, что позволяет ученикам легче усваивать трудные для восприятия темы.

4. Интерактивность и гибкость. Использование цифровых платформ позволяет учащимся работать в своем темпе, а учителю – индивидуально подходить к каждому ученику и своевременно корректировать процесс обучения.

Использование Quizizz

Использование флешкарточек в Quizlet

Заключение

Современные технологии и методики, такие как использование интерактивных платформ (Kahoot, Quizizz, Quizlet), мемов и культурных трендов, значительно повышают интерес и мотивацию учеников к изучению химии. Эти методы делают учебный процесс более интерактивным, доступным и увлекательным. На примере своей практики в Назарбаевской интеллектуальной школе я убедилась в эффективности этих подходов, которые помогают учащимся не только лучше усваивать теоретический материал, но и развивать критическое мышление, творческие способности и исследовательские навыки.

Литература

1. Мучкаева Д.Е., Евчук М.В., Ленкова Т.В цифровые технологии в современном образовании / «Открытия, прорывы и перспективы в науке», 9 октября, 2024. – Москва: Издательство НИЦ «Издание», 2024. – 192 с. (32-34)

2. Попова Е.Е. К вопросу о повышении эффективности обучения химии / Актуальные проблемы науки и образования. – 2017. – 211 с. (83-87)

Гуманитарлық ғылымдарды оқытудың өзекті мәселелері

Актуальные проблемы преподавания гуманитарных наук

М. ӘУЕЗОВТІҢ «ҚИЛЫ ЗАМАН» ПОВЕСІНДЕГІ ТАРИХИ ШЫНДЫҚ КӨРІНІСІ

М. Ерназар
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Б.Ш. Құралқанова
филология ғылымдарының кандидаты, Павлодар қ.

Аңдатпа. Қазақ әдебиеті қазақ халқының мәдениетінің ғана емес, тарихының да көрінісі. Халқымыздың қиын-қыстау кезеңнен өткені, арпалысы, күресі түгел дерлік қамтылатын шығармалар да көп. Сонау бұлыңғыр кезеңнің көрінісін айқын сипаттаған жазушылар өз өнерімен оқырманды баурап алу үшін бір уақыт пен кеңістік аясында шебер баяндайды. Тарихи шындыққа негізделген шығармалардың маңызы олардың бойындағы тарихи өмір шындығы мен көркемдік шешімнің сабақтастығы.

Кілт сөздер: Тарихи шындық, көркемдік шешім, өмір шындығы.

Аннотация: Казахская литература является не только отражением культуры казахского народа, но и его истории. Многие произведения охватывают трудные и испытательные времена, борьбу и сражения нашего народа. Писатели, которые ярко изображают картину тех далеких и смутных времен, мастерски повествуют в рамках определённого времени и пространства, чтобы захватить читателя своим искусством. Значение произведений, основанных на исторической правде, заключается в связи исторической реальности жизни и художественного решения.

Ключевые слова: Историческая правда, художественное решение, реальность жизни.

Abstrakt: Kazakh literature is not only a reflection of the culture of the Kazakh people but also of their history. Many works cover the hardships, struggles, and battles that our people have gone through. Writers who have vividly depicted the realities of those distant, uncertain times skillfully narrate within a specific time and space to captivate the reader with their art. The importance of works based on historical truths lies in the continuity between the historical reality of life and artistic solutions.

Keywords: Historical truth, artistic solution, reality of life.

1928 жылдың ақпанында Мұхтар Әуезовтің қазақ тарихындағы алмағайып кезеңді суреттейтін, қазақ әдебиеті мен тарихында елеулі орын алатын «Қилы заман» повесі жарық көрді. Шығарманың басты

тақырыбы Ресей патшалығының қатал саясатын, халыққа жасалған озбырлықты әшкерелеу болды. Нақтырақ айтқанда, 1916 жылғы Жетісу жеріндегі Албандардың патша жарлығына қарсы көтерлісін баяндайды. Аталған оқиғаға байланысты шығарма жазуға белін буған жазушы 1927 жылдың желтоқсан айы мен 1928 жылдың ақпан айының арасында тарихи туындысы «Қилы заман» повесін жазып аяқтайды.

«Қилы заман» повесінің тарихи негізі қазақ жеріндегі 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілістің себебі мен салдарын ашуымен байланысты. Көтеріліске түрткі болған оқиға келесі қарқында дамығанына көз жеткізуге болады. Ресей шаруаларын жаппай қоныс аударту қазақ шаруашылығының өрбуіне тосқауыл болды. Қазақ халқының қолдануына жарамсыз жерлер қалып, көшіп келген шаруалардың игеруіне құнарлы жерлер өтті. 1916 жылы 25 маусымда II Николайдың «Реквизициялау» туралы жарлығы, атап айтқанда: 19-43 жас шамасындағы ер-азаматтарды әскер үшін қорған құрылысын салуға және тыл жұмыстарына шақырып, жарлық шығарды. «Қилы заман» повесі де осы мәселеден басталады. «Жарлықта 19 бен 32-нің арасындағы азаматты қазақ елі әскер керегі үшін, тезінен жинап үкімет қолына тапсыруға керек екен. Бұл жігіттер соғысқа қару ұстап кіретін әскер емес. Соғыс көмегімен күш қосатын бір жылдық есебінде майданның желкесіндегі қара қызметті атқарады. Жарлықтың бұл жерінде «тыл» деп жазылған сөз бар екен» [1, 108]. Есеп нұсқауымен жалпы 390-400 мың адам әскерге алынуы керек болды. Алғашқы кезеңде 19-32 жас, келесі кезеңде 32-43 жас аралығындағы ер адамдарды шақыртты.

Аталмыш жарлықты қарапайым халыққа болыстар жеткізеді, бұл тұста халық наразылық білдіре бастайды.

« – Болыстың бәрі шырық бұза бермес. Бірақ бәрі бірдей елдік ойлайды, ұлыққа сатпайды деп те айтуға болмайды. Ертең мен бір боз қасқа айтып сойып, бір қауым елді жиғалы отырмын. Албан болыстарының бәрі де сонда келер. «Бұдан былай тантымай, аяқты анық бас» деген сөзді қауым алдында айтармыз да, біржолата шегелерміз. Содан әрі ауа жайылған болса, ондай мұттайымның малы мен басын елдің қолы білсін. Албанның орыспен қатар, мың да бір жауы сол дерміз, – деді» [1, 120]. Албан халқының ортақ жиналысында осындай шешім қабылданған болатын. Келесі күні болған жиналысқа халықтан бөлек болыстардың өздері келді. Албан жұртының наразыланып жиналған отырысындағы сөзге болыстар ештеңе жарытып қоса алмады. Рақымбайдың орыс соңынан ерген көңілі ғана ашыла сөйлемесе де, қарсылық білдіргендей болды. Бұл оқиға бізге сонау патшалық үкіметтегі көп болыстың бір бейнесін көрсеткендей болды. «Содан кейін ел бермеске, көнбеске ең соңғы нық байлауын жасады. Азаматты бермеу жолында ауа көшуге, мал дүниеден, ата қоныстан безуге де шыдамақ болды» [1, 126]. Көтерілістің бір іргетасы осылай қаланған болатын.

Ұлыққа кесілген шешімді айтуға көп қол болып барды. Осы кездің өзінде патшалық тұрғысынан қазақ еліне жасалған саяси қысымның, психологиялық езгінің бір шеті анық көрінеді. Халықтың рухынан сескеніп қалғанымен, әрі қарай өздерінің құйтырқы істерін жалғастыра берді. Бұл тек бір кезеңде көрінген езгі емес, ол – Ресей патшалығының қол астында болған уақытты түгел қамтыған езгі. Ұлыққа көптің шешімін жеткізген Тұрлықожа:

« – «Хан әділінен тайса, қарашысы бұзылады» деген. Бұл күнге дейін бізді билеп келген патса мына жарлықты шығарамын деп елге екі сөз айтты. Әділінен тайды. Біз орысқа қарағалы елу жыл толған жоқ. Елу жылға шейін солдат алмақшы емес еді. Одан танды, бұл – бір, – деп оң қолымен сол қолының бармағын басты. – Бір сом жиырма тиыннан артық түтіннен рамат алмақшы еді, биылғы жыл 21 мен 45-тің арасына келгеннен алым алды, артық алды. Бұл – екі. Қонысты алды. Ел күн көріп отырған суды алды. Аш орысты алып келді. Бұл – үш. Өз жерімізді өзімізге сатты. Біз өгей бала болдық... Елдің шыдамын тауысты. Бұдан арғыға шыдай алмаймыз. Бала бере алмаймын, рас па халық?» – деп сөз сөйледі. Бұл сөзде қозғалыстың басты себептері аталып өтті. Халық төзімінің таусылып, шарасыздақ шаршағанын анық көре алдық. Бұл жарлық сол аталған езгіге төзіп келе жатқан халықты бір сілкіп алды, әрекет жасау керегін түсіндірді, құр-қол отырғанның пайдасы болмайтынын дәлелдеді. «Қозғалыс стихиялы түрде басталып, 1916 жылғы шілденің аяғы мен тамыздың басында барлық Қазақстанды қамтыған көтеріліске ұласты» [2, 438].

Патша үкіметінің жасаған зорлығына төзіп келген қарапайым халықтың шыдамы таусылып, әрекет жасауға бекінді. Айта кететін жағдай, 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс тек сол жылы шыққан жарлықтың негізінде басталмады, ол тек түрткі болды. Халықтың көтерілуіне бірнеше саяси фактор әсер етті: Ресей патшалығы тарапынан езгінің көбеюі, халықтың құнарлы жерінің өздеріне тиесілі болмауы, салықтар мөлшерінің еселенуі, орыстану саясаты, ел жағдайының нашар болуы. Наразылық Жетісу өңірінде ең ауқымды түрде болып, қарулы көтеріліс басталған еді. Тарихи деректер бойынша Жетісудағы көтерілістің бастаушылары Бекболат Әшекейұлы, Ұзақ Саурықов, Жәмеңке Мәметұлы, Серікбай Қанаев, Тоқаш Бокин және т.б. Жәмеңке Мәмбетұлы (1838-1916) – 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс батыры, Жетісудағы Қарқара көтерілісінің басшысы, Албан тайпасының батыры. «Патша үкіметінің 1916 жылғы 25 маусымындағы жарлығына орай туындаған жағдайға байланысты Нарынқол-Шарын өңіріндегі Албан тайпасының 16 болысының өкілдері Қарқара жәрмеңкесінінің шығыс жағындағы төбенің үстіне жиналып мәжіліс өткізеді. Мәжілісті Жәмеңке бастап ашып, ол патшаның жарлығына қарсы шығып: «... бізден бала сұрайды. Қара жұмыс істетеміз деп жақақтады. Бала өлгенше, шал өлсін, патшаның жарлығын орындамаймыз», – деп сөз сөйлейді [3, 159].

Қарқара жәрмеңкесіндегі елдің алдында Жәмеңке батыр Нарынқол-Шарын бөлімшесінің бастығы Подворковке патша жарлығына қарсы екенін, оны халықтың орындамайтынын мәлімдейді. Осы тұста Жәмеңке батырды басқа қазақ батырлары қолдап шығады. 11 шілдеде Жәмеңке Мәмбетұлын қолдаған батырдың бірі – Ұзақ Саурықұлы (1855-1916). Ұзақ батыр – Қарқара-Албан ұлт-азаттық көтерілісі башсыларының бірі, Албан руының батыры. Бұл батырлардың патша жарлығына қарсы іс-әрекетінен сескенген патша үкіметінің жергілікті органдары Ұзақ батыр мен оның бірнеше жолдасын 20 шілде күні абақтыға қамайды. Серікбай Қанайұлы (1870-1916) – Албан тайпасының батыры, 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісінің ұйымдастырушысы. Қарқара жәрмеңкесіндегі жиналыста Серікбай батыр да патша жарлығына наразылығын білдіреді әрі күрес бастайды.

«28 шілдеде Қарқараға келген жазалаушы отряд ереуілшілерден 3 қазақ, 9 ұйғырды тұтқындайды. Солардың бірі – Серікбай батыр. Жазалаушылар бұларды Жаркент түрмесіне айдап бара жатқанда, жолшыбай атып өлтіреді» [3, 284]. «Қилы заман» повесінің басты кейіпкерлері де, ұлт-азаттық көтеріліс те тарихта болғандықтан, шығарманың «Тарихи повесть» деп аталуының жөні бар. Шығармада патша жарлығына қарсы күрестің екі кезеңі де баяндалады. Албандықтардың жасаған дүрбелеңіне Ресей патшалығы әрекетсіз қарап отырмады. Тамыздың 20-сы күні Жетісу облысының губернаторы Фольбаум дала сотын құруға тапсырма береді. «Жетісу облысының губернаторы Фольбаум ол «әскери серуеннің» қызметін нақтылап: «бүлікшілікті жылдам басып, тәубесіне келтіру тек бір ғана жолмен іске асады. Ол үшін тәжірибе ретінде ең бүлікшіл болыстың тас-талқанын шығарып, бірнеше жүз адамын қырып салу арқылы өзгелерге үлгі сабақ беру керек», – деді» [4]. «Жазалаушы» сары әскердің жасақталуы олардың қаруланумен басталған еді. Тәжірибесіз көтерілісшілер үшін жазалаушы отрядтың дайындағаны ауыр соққы болды. Сан жағынан да, қару жарақ жағынан да жазалаушылардың үстемдігі жоғары болды. Тарихи деректерге сүйенетін болсақ: «1916 жылы қазанда Жетісудағы көтеріліс қатаң басылып тасталды. 347 адам өлім жазасына кесілді, 129 адам абақтыға қамауға алынды. Орыс шаруаларының отрядтары мен жазалаушы әскер қолынан қаза тапқандар есепке алынбады. Патшаның жазалаушы әскерлері тек қана көтерілісшілерді емес, сонымен қатар бейбіт халықты да айуандықпен жазалап отырды. 300 мыңға жуық қазақ-қырғыздар туған жерлерін тастап Қытайға ауып кетті» [2.440]. Отряд қазақ ауылдарын өртеді, жазықсыз елді қырды, бұның барлығы патшалықтың саясаты.

Жазалаушылардың бұл аз болғандай көтеріліс басшылары Жәмеңке, Ұзақ, Серікбай, Әубәкір батырларды түрмеге қамап азаптауы қазақ халқына көрсетілген озбырлықтың бір көрінісі болды. Ақыр соңында Жәмеңке батырдың тамағына қасақана у салып өлтіріп, денесін

тума-туыстарына қайтармайды. Жазалаушы отрядпен қоса генерал Ерофеевтің патшаға жолығып, Түркістан өлкесін әскери жағдайға көшіру туралы жарлыққа қол қойдыруы, яғни сотқа жауапқа тартылғандардың барлығы берілсін деп жарлық шығарады. Аталмыш жарлықтың кесірінен Жетісу жерінен 138 адам, Пішпек жерінен 510 адам сотсыз өлім жазасына кесілген еді. Патшалық саясаттың осы шындығы Мұхтар Әуезовтің «Қилы заман» тарихи повесінде анық бейнеленген. Бұған дәлел ретінде Тұрсын Жұртбайдың мына сөзін келтіруге болады: «Әрине, тарихтан көркем шығарманың міндеті сәл басқарақ. Алайда архивтегі деректерді повестің әр сөйлеміндегі бейнеленген жаймен салыстырғанда ешқандай алшақтық таппадық» [5,58]. Шығарманың соңында «Сонымен өмір бойы дұшпан ниетімен келген ескі жәрмеңке үлкен өрттің құшағына кіріп, қара түтіннің астында тұншығып, бықсып,жоғалып бара жатқан шақта қалың албанның елі де Қытайға қарай бет түзеді» [1, 270].

Шығарманы толығымен тарихқа, шын оқиғаға негіздеп жазу үшін жазушы көп тер төкті десек те болады. Оқиғаға шындап кіру үшін Жетісу жеріне сапарға шығуға бел байлайды, Албан көтерілісі жайлы білетіндердің барлығы сол өңірде және жәрмеңке басында болады. Әлкей Марғұлан естеліктерінде қаламгердің 1927 жылы осы шешімге келуі, «не істеймін» деген сұраққа жауап іздеуі баяндалады.

« – Мен Алтай экспедициясына бармауға бел байладым. Бұл елге, Шыңғыстауға бармау деген сөз. Оның орнына Жетісуға барып, 1916 жылғы көтерілісті зерттеймін, жолшыбай Қызылордаға соғып, оның театрымен танысамын, жаңа өсіп келе жатқан жастар өмірімен танысамын – деді» [5, 18]. Смағұл Садуақасов пен Мұхтар Әуезовтің кездесуі осы романның жазылуына үлкен ықпалын тигізген еді. Жазушы 1926 жылы жаз айларында елге оралған кезінде Қызылорда қаласында Халық ағарту комиссары (министр дәрежесінде) Смағұл Садуақасұлымен кездеседі. Осы жерде Смағұл Садуақасұлы өзі білетін мәліметтерімен бөліседі. Жетісуға келгенше Алматы, Фрунзе қалаларында болып көтеріліс жайлы білетін бірнеше адамдармен сөйлескен де болатын. Жетісудағы зерттеуін Жәмеңке ауылынан бастаған еді. Ары қарай Ұзақ батырдың ауылына, Шырғанақ, Мыңжылқы жайлауларына, шілденің аяғында Серікбай ауылына барған болатын. Аталған сапарында 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліске қатысқан және оқиға жайлы білетін тұрғындармен сұхбаттасты. Куәгерлермен қосылып тарихи оқиғалардың көрініс алған алаңын көріп, оқиғаны тыңдап қайтты. Қаламгер жәрмеңкеге 1927 жылы келгенде бұл жәрмеңкенің соңғы ашылуы еді. Осы жерде жазушы Ілияс Жансүгіровпен кездесіп, бірге Мыңжылқы, Шырғанақ, Асы, Саты, Қараш-Қараш жайлауына жолдары түседі. Халықтан керекті әңгімені тыңдап, материал жинап Алматы қаласына кетеді.

«Қилы заман» повесін жазуда Мұхтар Әуезовтің бар жанын

салғанын, ащы шындық елге жетсін деген ниетті әрекет еткенін жалғанға шығара алмаймыз. Шығарманың тарихи негізіне келсек, повесті тек тарихқа байлап жазу мүмкін емес болар еді. Себебі құр құжат жазылатын болса, оны оқырманға қызық қылып, не айқын қылып жеткізу қиын болады. «Қилы заман» повесінің тарихи негізі осында жатыр, шығарма түгел тарихи оқиға мен тұлғалар жайлы болса да, көркемдіксіз жазылмаған. Мұхтар Әуезов «Қилы заман» повесін жазу барысында тарих шындығын толық сақтай алды. Жазушы өмір шындығы мен өнер шындығын тоғыстыра алды.

Ұлт-азаттық көтерілістің себептерінен бұрын шығарма басында тағы бір тарихи оқиға өріс алып жатады, ол – Қарқара жәрмеңкесі. Роман басында жәрмеңке «Шалқыған көрнекті мол дүниенің тірі пішінді белгісі сияқтанып, Қарқара жәрмеңкесі қайнап жатқан. Жәрмеңке ашылғалы айдан артық болса да, қызуы мен желігі әлі басылып болған жоқ. Қайта, күннен күнге етек алып, өршіп, дәуірлеп келе жатқан. Жәрмеңке тоғыз жолдың түйіскен жері. Бір шеті – үлгілі орыс қалалары болса, екінші жағы – Құлжа, Қашқар, Хиба, Бұқар, Самарқан, Ташкен.» [1, 94]. Жәрмеңкелер қазақ жеріндегі сауда айналымының негізгі көзі еді. Қарқара жәрмеңкесі ресми ашылғанға дейін ол жерде жергілікті халық базар ұйымдастырған. «Жәрмеңке ресми түрде 1893 жылы 29 науырызда ашылып, жұмыс жасау мезгілі 15 мамыр мен 15 маусым аралығы болды» [6]. 1916 жылғы Албан руының бастаған көтерілісінің негізгі куәсі осы Қарқара жәрмеңкесі болатын. Көтерілісшілердің көбі Қытай асып кеткендіктен, ұзақ уақыт бойы жәрмеңке бой көтере алмады. Қарқара жәрмеңкесін қайта көтеру мәселесі 1923 жылы қарастырылып, 1927-28 жылдарға сәйкес келеді. Повесте көтеріліспен қоса жәрмеңкедегі қызу өмір, ол жерде болған әділетсіздік, патшалық үкіметтің озбырлығы суреттелген.

Қорыта келгенде, «Қилы заман» повесі тарихи шындыққа негізделген, бірақ көркемдігі мен идеясын жоғалтпаған шығарма. Мұхтар Әуезов бұл еңбегін өзінің атына « ұлтшыл, байшыл» деген жала жабылып жатқан кезең болғанына қарамастан жазды. Дәл осы шындықтың оқырманға жеткенін қалап, ақпарат іздеуді көтеріліс куәгерлерінен бастады. Шығармада Ресей патшалығының озбыр саясаты, жауыз әрекеттері баяндалып, повесті деректі тарихи шығарма деген ой қалыптастырады. Повестегі Албан көтерілісі тарихи шындыққа негізделіп жазылды, көптеген тарихи еңбектердің өзінде 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісті баяндау кезінде «Қилы заман» повесінен мысал да келтіреді. Еңбекте Мұхтар Әуезовтің позициясы анық көрсетіледі. Аталған еңбегі мен көзқарастарынан кейін отаршылдыққа қарсы деп құғынға ұшырады. Көп жазушының жүрегі жетпеген тақырыпты көтеріп, зерттеп, шығарма жазу тура Мұхтар Әуезовтың қолынан келді.

Әдебиеттер

1. Әуезов М.О. Таңдамалы шығармалары. Бес томдық. Т.4. Әңгіме, повесть, роман / Құрастырушы: Ахетов М.Қ. – Алматы: Brand book, 2022. – 616 б.

2. Артықбаев Ж.О., Пірманов Ә.Б. Қазақстан тарихы (энциклопедиялық басылым). – Алматы: Атамұра, 2008. – 544 бет, суретті, карталы.

3. Қазақ батырлары. Ақ білектің күшімен, ақ найзаның ұшымен. Құрастырған К. Табылдиев. – Астана: Фолиант, 2008. – 360 бет.

4. Жексембай Т. 1916 жылғы Қарқара көтерілісі және «Қилы заман» повесі / Қазақ әдебиеті газеті. – 12 шілде.

5. Жұртбаев Т. Бейуақ. – Алматы: Қазақстан, 1990. – 304 бет.

6. Оразов Р.Е. (2013). Қарқара жәрмеңкесі, Түркістан газеті. 12 қыркүйек. №36, 9 б. [Электронды ресурс]. URL: (https://iie.kz/?p=2536)

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА АССОЦИАЦИЯ ӘДІСІН ОҢТАЙЛЫ ҚОЛДАНУ ЖОЛДАРЫ

Б.С. Карашашева

Әлкей Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің студенті

ғылыми жетекшісі: Ж.К. Сағынтаева

қауымдастырылған профессор, PhD доктор, Павлодар қ.

Аңдатпа. Мақалада ассоциация әдісінің ерекшеліктері, оны қазақ тілі сабағында қолданудың тиімділігі қарастырылады. Қарапайым ойлау түрінен ассоциативтік ойлаудың өзіндік ерекшелігі айтылады. Осыған қатысты түрлі ойын, жаттығу, тапсырмалар ұсынылды. Ассоциация әдісі арқылы берілген ақпарат оқушылардың жадында тез сақталады, білімді саналы меңгеруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мұғалімдер үшін аталған әдісті пайдалану пәнді оқытуды жеңілдетеді.

Түйінді сөздер: ассоциация, қазақ тілін оқыту, шығармашылық ойлау, логикалық байланыс, жаңа сабақ, ассоциация түрлері, қиялды дамыту.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности метода ассоциаций и его эффективность на уроках казахского языка. Отмечена отличительная черта ассоциативного мышления от простого мышления. Были предложены различные игры, упражнения и задания. Информация с помощью ассоциативного метода, быстро сохраняется в памяти учащихся, что позволяет им осознанно приобретать знания. Данный метод облегчает педагогам преподавание предмета.

Ключевые слова: ассоциация, обучение казахскому языку, творческое мышление, логическая связь, новый урок, виды ассоциаций, развитие воображения.

Annotation. The article discusses the features of the association method and its effectiveness in teaching the Kazakh language. It highlights the distinctiveness of associative thinking compared to simple thinking. Various games, exercises, and tasks are suggested. The use of the association method helps students retain information quickly and master knowledge consciously. It also facilitates teaching for educators.

Keywords: association, teaching the Kazakh language, creative thinking, logical connection, new lesson, types of association, development of imagination.

Қазіргі таңда оқыту мәселесі жетекші орындарды алады. Осы орайда оқытуда инновациялық технологияларды пайдалану талаптары маңызды рөл атқарады. Оқытуға жаңа технологияларды енгізу күнделікті сабақты заманауи тұрғыда жетілдіруге мүмкіндік береді. Осыған қатысты түрлі әдіс-тәсілдер қатары күннен күнге артып келеді. Соның бірі – ассоциация әдісі. Ассоциация (латын тілінен аударғанда – «байланыс») – бұл жеке анықтамалар, фактілер, заттар, құбылыстар арасындағы қатынас. Оның нәтижесінде бір ұғымды еске түсіру екінші ұғымды еске түсіру арқылы жүзеге асады, онымен біріктіріледі. Мысалы, «Наурыз» сөзін естігенде көз алдымызға кең жайлау, киіз үй, ұлттық киім киген ұл-қыздар, наурыз көже сияқты бейне елестей кетеді. Дәл осылай бұл әдіс адамның қиялы арқылы іске асады. Ненізінен «Ассоциация» ұғымын Платон пен Аристотель өз заманында сипаттаған, бірақ кейін 1698 жылы Джон Локкпен термин ретінде ұсынылған [1, 85-86 б.]. Бұл ұғым педагогикаға қарағанда, психология саласында кеңінен пайдаланылады. Психология тарихында ассоциацияны жалпы категориялық ұғым деңгейінде тұңғыш рет көтеріп дәріптеген ағылшын дәрігері Гартли (1705-1757) болды. Ол психикалық үрдістердің бәрі ассоциацияға сүйенеді деп түсіндірді. XVII-XIX ғасырлар аралығында рефлекторлық теорияға негізделген ассоциациялық бұрынғы тұжырым материалистік тұрғыдан нығая түсті, оның субстраты мен ішкі бейнесінің санаға айналуын Т.Браун (1778-1820), Джемс Милль (1778-1830), Дж.Ст.Милль (1806-1873) сияқты зерттеушілер қолдады. Олардың көзқарастары бойынша, біріншіден, психика түйсік пен қарапайым сезім түрлерінен тұрады; екіншіден, ассоциация бойынша – бөлшектер алғашқы да, ал күрделі психикалық құрылымдар – елес, ой, сезім екінші деп саналады; үшіншіден, ассоциациялар осы екі топтағы психикалық үрдістер арқылы құрылады; төртіншіден, ассоциациялар күнделікті тәжірибе арқылы санада жиі қайталанып отыру нәтижесінде бекіді. Орыс физиологі И.М.Сеченов (1829- 1905) ассоциацияның физиологиялық негізін бас миы рефлексінің қызметімен ғылыми тұрғыдан дәлелдеген. Ассоциациялар әртүрлі белгілерге байланысты пайда болуы мүмкін: түсі, дәмі, пішіні, дыбысы, әрекеті, мақсаты, саны. Осыған орай, ассоциация мына түрлерге жіктеледі: уақыт немесе кеңістіктегі сабақтастық (үстел мен орындық, қыс пен қар), ұқсастық (жер мен шар, шам мен алмұрт), қарама-қарсылық (жақсылық пен жамандық, ақ пен қара), себеп-салдар байланысы (күн күркіреуі мен найзағай, шам мен жарық), жалпылау (қызанақ пен көкөніс, ит пен жануар). Пән мұғалімдері бүгінгі таңда өз әдістемелерінде ассоциативтік әдісті белгілі бір пәнді оқуға деген мотивацияны арттыру үшін және күрделі материалды тиімді есте сақтату үшін кеңінен пайдаланады.

Ассоциативтік ойлау – екі немесе одан да көп психикалық формациялар (сезім, қозғалыс әрекеттер, қабылдау, идеялар) арасында

белгілі бір жағдайларда пайда болатын байланыс. Ассоциативтік ойлаудың ерекшелігі – оның дайын сурет немесе сөзге негізделмейтіні. Яғни, оның жүзеге асырылуы ойлап отырған адамның шығармашылық икемділігіне, дүниетанымына тікелей байланысты. Айналада барлық адамдарда дерлік осындай қабілет бар. Мысалы, қарапайым «мектеп» сөзі адамдардың ой-санасында тақта, оқушы, дәптер, парта, сабақ секілді сөздермен елестетіледі. Алайда, әдеттегідей үйреніскен сөздерге әр адамның жеке ассоциативтік байланысы қалыптасуы да мүмкін. Сондықтан ойлаудың бұл түрін жалпыға ортақ деп санауға болмайды. Сондай-ақ белгілі бір ұғымға ассоциация жасау мүмкіндігі арта береді. Бір ұғымға бес ассоциация жасасақ, кейін бес ұғымның әрқайсысына бірнеше ассоциация жасай береміз. Осыдан әдістің артықшылығын байқай аламыз. Ассоциация әдісінің тағы бір өзгешелігі – оны сабақтың бастапқы кезеңінде білім алушыларға жаңа тақырыпты түсіндіру барысында, сондай-ақ, сабақтың соңында рефлексия түрінде қолдана беруге болатыны. Аталған инновациялық әдістің артықшылықтары:

– шығармашылық білсенділікті арттырады;
– логикалық ойлауды дамытады;
– есте сақтау механизмдерін жетілдіреді;
– сөздік қорды байытады.

Ассоциативтік әдісті түрлі ойындар, жаттығу жұмыстары арқылы іске асыруға болады. Осы тұрғыда пән мұғалімі айтпақ ойын жай сөзбен ғана емес, ым-ишарамен де көрсетіп, оқушылардың көз алдында белгілі бір ассоциативтік байланыс қалыптастыра алуы тиіс. Айта кететін тағы бір жайт – ассоциативті ойлаудың даму деңгейі әр оқушыда әртүрлі болуы. Ассоциативті ойлауды қалыптастырудың төрт критерийі анықталды: білім алушының субъективті позициясы, ұсынылған жағдайға немесе тақырыпқа өз көзқарасын жүзеге асыруға ұмтылуы, көркемдік-эстетикалық ерекшелігі мен жаңалығы, нәтижесінде алынған бейнені өз бетінше түсіндіре білуі.
[2, 6 б.]. Сәйкесінше, ассоциативті ойлауды дамытудың үш түрлі деңгейі бар.
Жоғары деңгей:
- ассоциативті ойлауының жоғары деңгейінің арқасында оқушы көркем бейнені оңай жасайды;
- қоршаған дүниенің бейнелерін бақылау, эмоционалды түрде қабылдау және көркем образ жасауда пайдалану қабілеті жақсы дамыған.
- ассоциативті тізбектер мен символизация техникасында көркемдік құралдарды дұрыс таңдайды.
Орташа деңгей:
- оқушы өз қиялында туындаған бейнені елестете алмайды;
- оның бақылау қабілеті нашар дамыған, соның салдарынан бейнені байланыстыру және символдау қиынға соғады.
Төмен деңгей:

- оқушы стандартты түрде ойлайды, байланыстыру қабілеті дамымайды;
- бақылау төмен деңгейде, оқушы көрінетін объектілерге ассоциация жасай алмайды.

Ассоциативтік әдісті қазақ сыныптарында, сол сияқты орыс сыныптарында қазақ тілін оқытуда пайдалануға болады. Бастауыш сынып кезеңінде және орта буын сыныптарында қолданған өте тиімді. Себебі жасы кіші балалар көптеген жаңа сөздерді қиял, елестету қабілеттері арқылы есте сақтауға бейім. Бұл әдісті іске асыру үшін алдымен оқушы да, мұғалім де миды ассоциативтік ойлауға бағыттауы қажет:

– есте сақтауды қажет ететін сөзді таңдау;
– оның ішкі мағынасына назар аудару;
– сөзді бірнеше бөлікке бөліп, әр бөлігін басқа бір сөзбен байланыстыру;
– таңдалған сөзді еске түсіру үшін байланыстырған сурет не сөзбен көз алдына елестету.

Оқушылардың басым көпшілігі қазақ тілі сабағында қолданылатын терминдерді оның лексикалық бірліктерімен байланыстыра есте сақтайды:

Кесте 1

Фонетика	Лексика	Сөз құрамы
Дыбыс	Сөз	Түбір
Дауысты дыбыс	Ұғым	Қосымша
Дауыссыз дыбыс	Мағына	Жұрнақ
Буын	Сөздік қор	Жалғау
Екпін	Сөздік құрам	

1-кестеде көрсетілгендей, көптеген терминдер өзінің тілдік бірліктерімен тікелей байланыста болып, білім алушының жадында сақталады. Ассоциативтік ойлау әдісі осыған ұқсас болғанымен, ол көбіне шығармашылыққа негізделеді. Жан-жақты түсіну үшін қазақ тілі бойынша бірнеше мысалға ассоциация жасап көрейік:

– Тіл білімі – ағаштың діңі, ал оның салалары – ағаштың бұтақтары, әр саланың зерттеп, қарастыратын ұғымдары – ағаштың жапырақтары;
– Эвфемизм – жақсы, әдепті, тәртіпті бала, дисфемизм – бұзық, тәртіпсіз, әдепсіз бала;
– Сөздің түбірі – пойыздың алдыңғы бөлігі, сөз қосымшалары – оның вагондары;
– Буын үндестігіне бағынбайтын қосымшалар – бұзық, заңға бағынбайтын адамдар. Көрсетілген мысалдар ұсыныс ретінде берілген. Оларды басқаша түрге өзгертуге де болады. Мұның бәрі мұғалімнің, оқушының ой-қиялының ауқымдылығына, педагогтің

кәсіби шеберлігіне қатысты. Ең бастысы келтірілген ассоциация логикаға негізделген, мазмұндық жағынан орынды болуы керек. Сондай-ақ, мысалдар күнделікті өмірде айналада кездесетін заттарға байланысты таңдалса, артық етпейді.

Ассоциативтік әдісті сабақта қолдану жолдары:

- *Суретпен байланыстыру:* көрнекіліктердің немесе мультимедиалық презентацияның көмегімен балаларға сурет көрсетіледі. Мысалы, «алма» деген сөзге қып-қызыл алманың бейнесі сәйкес келеді. Суретпен байланыстыру тәсілі бастауыш сынып оқушыларына қазақ тілін оқытуда өте тиімді.
- *Оқиғамен байланыстыру:* пән мұғалімі әңгіме құрудың арқасында қандай да бір сөзді балаларға жаттата алады. Біраз уақыттан кейін бала сол оқиғаны қайта еске түсіріп, байланысқан сөзді де еске алады.
- *Ұқсас сөздермен ассоциация:* жаңа сөзді бұрыннан білетін сөзбен ұқсастыра байланыстыруға болады. Мысалы, қазақ тіліндегі ашық дауыстылар дөңгелек пішінге, ал қысаң дауыстылар таяқшаларға ұқсас болып келеді.
- *Нағыз тәжірибемен ассоциация:* бір сөзді өмірде болған оқиғамен байланыстыра балалармен әңгіме жүргізуге болады.

Бұдан бөлек, ассоциация әдісінің тағы бір тәсілі ретінде кілт сөздердің маңызын айта кеткен жөн. Мәселен, қазақ тілі оқулығында мәтін берілсе, оқылым тапсырмасы түрінде мәтіннің мазмұнын ашатын кілт сөзді анықтау бола алады. Бұл тәсіл білім алушыға кілт сөздер арқылы мәтін мазмұнын тез әрі оңай есіне сақтауына мүмкіндік береді [3, 4 б.].

Ассоциативтік әдісті іске асыру тәсілі сабақтың тақырыбынан, мақсат-міндеттерінен туындайды. Яғни, пән мұғалімі өзіне «Бүгінгі сабақта қандай нәтижеге жетуім керек?» немесе «Бүгінгі сабақта оқушыларға жаңа сабақты қалайша есте қаларлықтай өткізсем болады?» деген сияқты сұрақтарды қойып, өзінің мақсатын айқындап алғаны дұрыс. Айта кеткеніміздей, бұл әдісті ойын немесе жаттығулар арқылы жүргізуге болады. Ендеше, қазақ тілі сабағында қолдануға болатын ассоциативтік ойындарға назар аударайық:

1. *«Друдл» ойыны.* Ойынның атауы «түсініксіз бейне», «сызу», «құпия» сөздерінің мазмұнынан пайда болған. Ойынның шарты бойынша мұғалім оқушыларға белгілі бір бояудан ғана тұратын түсініксіз суретті ұсынады. Оқушылар ол суреттің неге ұқсайтынын анықтап, өз нұсқаларын ортаға салады. Мұғалім ол суретті ұсынар алдында оны сабақтың тақырыбымен байланыстыра алуы қажет. Мысалы, А.Сент-Экзюпери «Кішкентай ханзада»: «Мен Джунглидің шытырман өмірі туралы көп ойладым, сонымен қатар түсті қарындашпен алғашқы суретімді салдым. Бұл менің №1 суретім болды. Мен мынаны салдым:

Жасампаздығымды үлкендерге көрсетіп,

қорқасыздар ма деп сұрадым. – Қалпақ қорқынышты ма? – олар маған қарсылық білдірді. Және бұл мүлде қалпақ емес еді. Бұл пілді жұтып қойған жылан болды. Сосын үлкендер анық түсінсін деп іштен жылан тартқышын салдым. Міне менің

№2 суретім: «.

2. *«Жеке ассоциациялар» ойыны.* Қазақ тілі сабағы бойынша оқулықта мәтін берілсе, оқушылар дәл сол мәтіннің мазмұнын ашатындай иллюстрациялар салуы немесе кластер түрінде мәтіннен алған әсерін ассоциациялар арқылы сөзбен жазуы керек.
3. *«Ассоциациялар марафоны» ойыны.* Бұл ойынды топтық, жұптық жұмыс түрінде өткізуге болады. Ойынның шарты бойынша мұғалім тақтаға тақырыпқа қатысты екі сөзді жазады. Оқушылар екі сөздің не себепті байланысқанын анықтауы тиіс.
4. *«Интеллект-карта» ойыны.* Ойынның талабы бойынша карталар түрлі-түсті ғана болуы қажет. Әр картада басты ұғым сөз немесе сурет ретінде көрсетіледі. Оның төңірегінде ирек сызықтармен байланысқан бос ұяшықтар орналасады. Оқушылар ұяшықтың ішіне басты сурет не сөзбен байланысатын кілт сөздерді жазуы керек. Бұл ойын өзінің жүйелігімен, көрнекілігімен ерекшеленеді.
5. *«Түстер және эмоция» ойыны.* Бұл ойын сабақ соңында өткізілетін рефлексияға ұқсас. Оқушы сабақтан алған әсерін экранда көрсетілген түстер үйлесімділігімен сәйкестендіреді. Яғни, өзінің көңіл-күйіне ассоциация болатындай түстерді таңдайды.
6. *«Ассоциациялық тізбекті құрау» ойыны.* Оқушыларға екі сөз беріледі. Олар екі сөз бір-бірімен байланысуы үшін олардың арасына қосымша сөздерді қосады [4].

Жаттығу жұмыстарының грамматикалық оқытуда маңызы өте зор. Оқушылардың теориялық білімі тәжірибелік жаттығулармен бірге жүргізілмесе, тақырыпты бекіту, нәтижеге жету мүмкін емес. Біріншіден, оқушы өз білімін тәжірибеде қолданады. Екіншіден, оқушы өз білімін тексереді, тақырыпты түсінгенін немесе түсінбегенін анықтайды. Үшіншіден, мұғалім жаттығу жұмысын тексеру арқылы білім алушыны бағалайды. Жаттығу арқылы балалардың білімі нақтыланады, олар өз беттерімен жұмыс жасауға, ойлау қызметіне дағдыланады. Өйткені оқушылар жаттығу процесінде үздіксіз анализ-синтез жасайды, бір тұлғаны екіншісімен салыстырады, жалпылайды, сөйтіп білімі жүйеленеді [5, 153-154 б.].

«Лексика. Сөз және оның мағынасы» тақырыбына қатысты ұсынылатын жаттығу түрлері:

1) Топтық жұмыс арқылы еркін ассоциативті эксперимент жүргізу. Яғни, берілген ұғымға ассоциация бола алатын сөздер тізімін құрастыру;

3) Анықталған сөздерді өз ішінде сипаттамаларына, ерекшеліктеріне

қарай бірнеше топтарға жіктеу;
3) Әр топқа аталған сөздердің мағынасын ашу тапсырмасын орындату;
4) Жаттығуды жүргізуші адам топтағы әрбір қатысушымен диалог жүргізеді. Сөздерді неліктен байланыстырғаны туралы сауалдар қояды. Бұл стратегия қатысушылардың ойлау, сөйлеу белсенділіктерін дамытады.
5) Топтар арасында еркін ассоциативтік эксперимент нәтижесінде қандай да бір тұжырым жасау, жаттығуды қорытындылау.

Қорытындылай келе, ассоциация әдісін қазақ тілі сабағында қолдану айтарлықтай жақсы жетістіктерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Оқушылар күрделі терминдерді тез әрі оңай есте сақтап, тақырыпты меңгере алады. Өзінің алған білімін ассоциациялар арқылы бекітеді. Осылайша өзінің шығармашылық дағдысын жетілдіреді. Сонымен қатар ассоциация әдісі оқушы мен мұғалімге ойын жіктеуге ғана емес, өздерінің субъектті тәжірибелерін ескере отырып, жаңа тақырыпты жоспарлауға мүмкіндік береді. Бұл әдісті пән мұғалімі ерекше білімді қажет ететін оқушымен немесе оқушымен жеке жұмыс жүргізгенде пайдаланса, оң нәтижені қалыптастыра алады. Ассоциативтік әдіс қарапайым оқу іс-әрекетін одан әрі қызықты етеді. Оқушылар мұғалімді зейін қойып, ерекше таңданыспен тыңдап отырады. Сондай-ақ, ассоциация тек жеке болғандықтан, балалар қателесуден қорықпайды. Тақырыпты бекіту тапсырмаларын орындау кезінде қандай да бір ереже мұғалімнің айтқан ассоциациясымен бірге еске түсіп, тапсырманы дұрыс орындау оңайға түседі. Бұл әдісті қолдана бастағаннан кейін білім алушылардың қазақ тілін меңгеруге деген ынтасы жоғарылайтыны анық.

Әдебиеттер

1. Голубков С.А. Возможности ассоциативного метода изучения текста при проведении вузовских занятий по литературоведческим дисциплинам // Вестник Самарского университета. История, педагогика, филология. – 2020. – № 2. 85-86 Б.

2. Волосатова И.Ю. Формирование художественно-творческих способностей младших школьников в процессе обучения в общеобразовательной школе. Автореферат. – Самара, 2008.

3. Сахратова Н.Ф. 9 приемов метода ассоциации на уроках русского языка и литературы. Дереккөзге сілтеме: https://bilimportal.kz/assets/uploads/f41cd2a829695ac11911d2f56a7ad7a2/1679232372_1.docx

4. Тұрдалиева Г.Ж. Бастауыш сыныптарда қазақ тілін қыту әдістемесі: оқу-әдістемелік құрал. – Астана: Фолиант, 2007.

5. Храмова О.В. Методы и приёмы работы с ключевыми словами текста на уроках русского языка и литературы: сборник методических рекомендаций. – Биробиджан : ОГАОУ ДПО «ИПКПР», 2017.

А. БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ СӨЗТҰЛҒА БІРЛІГІНЕ ҚАТЫСТЫ ТҰЖЫРЫМЫН ДАМЫТУШЫЛАР

К.М. Кайдарова
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Сағындықұлы Бекен
филология ғылымдарының докторы, профессор, Павлолдар қ.

Аңдатпа. Мақала Ахмет Байтұрсынұлының сөзтұлғаға қатысты тұжырымдарын морфосинтаксистік тұрғыдан зерделеуге арналды. Әсіресе ғалымның «Тіл – құрал» еңбегіндегі морфологиялық түсіндірмелерін қазіргі синтаксистік бағыттағы көріністерін сипаттайды. Ғалымның жеке пәнсөз иесі екені және соған қатысты тұжырымдар қазіргі уақыттағы зерттеулерде қажетіне қарай қолданылып та жүр. Ондай тұжырымдарды салыстыра отырып, теориялық қағидат жинақтауға болады. Осы тұрғыдан келгенде А.Байтұрсынұлының тіл ғылымына қосқан үлесін тереңірек түсіну, оның сөзтұлға теориясына қатысты көзқарастары мен бүгінгі қазақ тіл біліміндегі рөлін айқындаудың сипаты ашылады.

Кілт сөздер: синтаксис, сөзтұлға, синтаксистік бірлік, грамматикалық тұлға, пәнсөз.

Аннотация. Статья была посвящена морфосинтаксистическому изучению выводов Ахмета Байтурсынова, касающихся словоформе. В частности, морфологические трактовки ученого в труде «Тіл – құрал» характеризуют проявления современной синтаксической направленности. В настоящее время ученые являются частными субъектами, и соответствующие выводы используются в современных исследованиях по мере необходимости. Сравнивая такие выводы, можно обобщить теоретический принцип. С этой точки зрения раскрывается более глубокое понимание вклада А. Байтурсынова в языкознание, его взгляды на теорию слова и роль в современном казахском языкознании.

Ключевые слова: синтаксис, словоформа, синтаксическая единица, грамматическая форма, термин.

Annotation. The article was devoted to the morphosyntactic study of Akhmet Baitursynov's conclusions concerning the phrase. In particular, the morphological interpretations of the scientist in the work «Тіл – құрал» characterize the manifestations of modern syntactic orientation. Currently, scientists are private entities, and the relevant findings are used in modern research as needed. Comparing such conclusions, it is possible to generalize the theoretical principle. From this point of view, a deeper understanding of A. Baitursynov contribution to linguistics, his views on the theory of words and his role in modern Kazakh linguistics are revealed.

Keywords: syntax, word form, syntactic unit, grammatical form, term.

Кіріспе

Қазақ тіл білімінің негізін салушы, ағартушы-педагог, қазақтың ғылыми пәнсөздерін қалыптастырушысы – А.Байтұрсынұлы. Қазақ тіл білімі ғылымы осы ғалымның оқулығынан бастау алады. 1920 жылдары «Тіл – құрал» (үш кітап) білім беру орындарында оқулық ретінде жұмсалған үлкен еңбек болды. Демек, қазақ тіл білімінің тарихында ұлт

ұстазының орны ерекше. Оның қазақ тілінің құрылымын зерттеудегі ғылыми еңбектері бүгінгі күнге дейін өз мәнін жоғалтпаған. Осы ретте, алғашқы тілтанушының тіл ғылымына енгізген негізгі терминдері мен тұжырымдары – қазақ тілінің құрылымын толық түсіну үшін өте маңызды.

«Тіл –құрал» бұрын қазақ мәдениетінде болмаған ерекше дүние. Бұл туралы автордың өзі кітап басында: «Тіл-құрал» деген аты қандай жат көрінсе ішкі мазмұны да әуелгі кезде сондай жат көрінер, үйткені қазақта бұрын болмаған жаңа зат. Халықта бұрын болмаған нәрсе жат көрініп, бірте-бірте бойы үйренген соң қалатын» – дейді [1, 20 б.]. Аталған оқу құралының басты концепциясы сол, теориялық негізін көшірме пікірмен емес, өзі зерттеулік тұжырыммен көрсетілген. Тілді де, әдебиетті де ешқандай шетелдік зерттеулермен салыстырмай, тұжырымды өзі шығаруымен ерекшеленді. Фонетика, морфология, синтаксис, емле, сөзжасам, пәнсөздердің барлығы ғалымның тіл тағылымдық еңбегінен алғашқы негіздемені алады. Синтаксиске қатысты алғашқы ақпарат «Тіл құралдың» үшінші оқулығында сөз етіледі.

Кезінде әділетсіздіктің құрбаны болғанына қарамастан, оның ізін қуған зерттеушілердің дені оқулық, мақала жазу барысында А.Байтұрсынұлының жалпы тіл білімдік, оның ішінде грамматикалық (фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік), тарауларда кездесетін атауларын, яки пәнсөздерін пайдаланған. Кейінгі тіл танушылар өз еңбектеріне ұлт ұстазының тұжырымдарынан алып, оны ары қарай жалғастырған, мейлінше дамытқан. Солардың ішінде бүгінгі мақала барысында морфо-синтаксистік тұжырым айтқан Н. Оралбай, Т. Сайрамбаев сынды тұлғалар есімі тарқатылатын болады.

Негізгі бөлім

Жалпы, сөз тұлға дегеніміз – сөздің сыртқы көрінісі. Сөзтұлға синтаксисі қазақ тіл білімінде 1996 жылы ғалым Бердібай Шалабаев ұсынуындағы «Сөз және оның формалары синтаксисі» аталымымен танылды. Кейіннен терминнің қысқа әрі нұсқа болуын ескере отырып, «Сөзтұлға» деп өзгертілуге көшті. Синтаксис алдыңғы тіл білімінің бірліктерін материал етеді. Сөз бізге түбір, түрленген, туынды күйінде жетіп отырады. Сол сияқты күрделі сөз морфологияда, сөзжасамда әбден жетілген. Осының ішінде біріккен, кіріккен, қысқарған, қос сөздер, тіркесті сөздер осы бірліктер синтаксистің жеке бірлігі ретінде қолданылады.

А.Байтұрсынұлының сөзтұлға бірлігін «Тіл – құрал» оқу құралында 1) Түбір сөз; 2) Туынды сөз; 3) Қос сөз; 4) Қосалқы сөз; 5) Қосымшалар» – деп жинақтайды [2, 24 б.]. Бұл мәселе Қ. Жұбанов еңбегінде алтыға жетіп, «қиюлы сөз» түрімен толытырылған. Ғалым Н.Оралбай алғашқы тіл танушының сөзтұлғаға қатысты терминдері мен

тұжырымдарына қазіргі қазақ тіл білімінде тереңірек үңіліп, оның теориялық және практикалық қолданылу жолдарын «Қазіргі қазақ тілінің морфологиясы» еңбегінде көрсетеді.

Н.Оралбай синтаксис саласына арнайы еңбек жазбаған. Бірақ өз тұжырым-талдауларында жетік қолданғанын көреміз. Бұл жайт ғалымның морфологиялық еңбектерін бастаудағы тұжырымдарынан байқалады: «Грамматиканың заңдылықтары сөйлемде көрінеді, сөйлем мәтінде іске асады. Ал мәтін сөйлемдер мен сөз тіркестерінен құралады» [3, 4 б.]. Мәселен, Б.Сағындықұлының пікірінше, «Н.Оралбайқызы еңбектерінің дені – қазақ тілінің грамматикасы. Сөзжасам, морфология мен синтаксис грамматика салалары екені, олардағы тығыз байланыстылық аз еңбектерде айтылған жоқ. Ол және ғылыми танымда орнықты» [4, 181 б.]. Осыдан ғалымның еңбектеріндегі ғылыми тұжырымдар грамматикалық құрылымдағы қажетті де нақты құбылысқа ауысып отыр. Мәселен, түбір мен тіркесті түбір сынды жоғарыда көрсетілген бірліктер сөйлемдегі бірліктерді анықтауда көптеп кездеседі. Яғни, сөзжасамдық және морфологиялық нысанға негізделген бірліктер синтаксистік бірліктер болып қабылдана алады.

Ғалым Т.Сайрамбаев «Қазақ тіл білімінің мәселелері» деген еңбегінде сөз тіркесі синтаксисі, соның ішінде сөз күрделілігіндегі мәселені ерекше талдаған. Мысалға А.Байтұрсынұлының сөз тұлғалары ішінде қарастырған қос сөзді тарталық. «Тіл – құрал» оқу құралында қос сөздер – қосарынан айтылатын бір өңкей есімді сөздер. Қос сөздер екі түрлі болады, біреуі нәрсенің көбін қамти атайды. Екіншілері нәрселерді айыра атайды. Алдыңғысы – жалпылағыш қос сөз, соңғысы жалқылағыш қос сөз» – деп көрсетеді [2, 25 б.]. Қос сөздер қазақ тілінде екі сөздің қосарлануы арқылы жасалып, бір күрделі лексикалық мағына тудырады. Мағыналық жағынан әр түрлі болып келуі, оның кейде бір сыңары толық мағыналы болса, екінші сыңары мағынасыз (бала-шаға) немесе екі сыңары да толық мағыналы (ата-ана) болып келуін білеміз. Бірақ бұл қос сөздер сөз тіркесін құрай алмайды, себебі ол үшін әрбір жағы толық мағыналы сөз және бағына байланысуы керек» [5, 21 б.]. Мұндай жағдай қос сөздік бірліктің сөзтұлға синтаксисі аясында қызмет атқаратынына алып келетінін көреміз.

Қазақ тілінде сөз тіркесін синтаксистің жеке саласы ретінде көрсеткен, сөз тіркестерінің жалпы теориялық мәселелерін негіздеген ғалым М. Балақаев болды. Ғалым сөз тіркесінің түрлеріне, құрылымдық ерекшеліктеріне тоқтала отырып, сөз тіркестерінен өзге де тіркестерді атап көрсетеді. Ондай тілдік құбылыстарды түйдекті тіркестер деп атайды. Түйдекті тіркес М.Балақаевтың алғашқы синтаксистік талдауларында-ақ көрініс тапты. Түйдекті тіркес жалпы тіл білімінде сөз тіркесі теориясымен, күрделі сөз тіркесі сипатымен, олардың даму тарихымен бірлікте қарастырылады. Түйдекті тіркесті сөз етпес бұрын оның бұған дейінгі, яғни А.Байтұрсынұлының оқу құралында қандай

атаумен қолданғанын айтып өтейік.

Сөз тұлға бөлімінде қазіргі түйдекті тіркес «қосарлы» деп аталады. Бұған ғалымның берген мысалы да сәйкес келеді. «Өз алдына мағанасы кем, басқа сөздің маңайында тұрғанда ғана мағана шығатын сөз. Және осындай мысалдар келтіреді: *мал да, жан да, солай ғой, осы ғана* т.б» [2, 25 б.]. Қазіргі кезде бұл тіркестің даму және жасалу жолдарын тиянақтаған М.Балақаев «Основные типы словосочетаний в казахском языке» атты еңбегінің «Глагольные словосочтание со служебными словами» деген тарауда түйдекті тіркестердің септеулік шылаулар, көмекші есімдер арқылы жасалатынын айқындаған. Бұл еңбек кейіннен қазақ тілінде жарияланым көрді [6, 91-113 б.].

Жалпы, түйдекті тіркестер лексика-граммтикалық сипатқа ие. Құрамындағы негізгі сөздің мағынасы лексикалық болса, екінші көмекші сөздің грамматикалық мағынасы болады. Сол үшін де оны синтаксис, морфология, лексикаға да тиісті екені анықталады. Бірақ бұл құрылым тек қана синтаксисте айқын көрінеді. Мысалы, Жәнібек әжесі екеуі *шайдан кейін* Базар қарттың үйін қарай бет алды («Қазақ әдебиеті» газеті). Қазақ тіл білімінде түйдекті тіркестің құрылымы кең сипатталады. Мәселен, Қ. Жұбанов *қосалқылы сөз* десе, Н. Оралбай *көмекшілі сөз* атты терминдерін ұсынған. Бірақ шындап келе, ең негізгі тұжырымды А.Байтұрсынұлының термині мен түсіндірмесіне сәйкес келетінін танудық.

Сөз тұлғаның бесінші түрі бойынша А.Байтұрсынұлы қосымшаға былай анықтама береді: «Қосымшалар дегеніміз сөз емес, сөзге жалғанатын буындар. Бұларда өз алдына мағына жоқ, басқа сөз жалғанбай бөлек айтылмайды да, сондықтан бұлар қосымшалар деп аталады» [2, 25 б.]. Шынымен де, қосымшалар дербес тұрып ешбір мағына білдірмейді. Қосымшаның түрін екі түрге бөліп қарастырған: 1) Сөздің тұлғасын ғана өзгертіп, мағынасын өзгертпеуі; 2) Сөз тұлғасын да, мағынасының өзгертуі. Бұлайша тиянақтаудың өзі ғалымның сөздің морфологиялық құрылымының грамматикалық табиғатына сол кездің өзінде-ақ соншалықты тереңдеп барғанын көрсетеді. Қосымшалардың түрлері ғалымның грамматикасынан кейін шыққан еңбектерде кездесіп отырады. Бірақ пәнсөзінде өзгешіліктер кездеседі. Атап өтетін болсақ, Қ. Жұбанов қосымша үшін «жалғау» және «үстеу» терминін қолданады. Ал Ы. Маманов қосымшаларды жіктегенде, жалғанған сөздің лексикалық мағынасын өзгерте отырып, жаңадан лексикалық мағына тудыруы, содан тілдің сөздік құрамын байытуы, немесе түбір сөздің лексикалық мағынасына ешбір өзгеріс енгізбей, қосымша граммтикалық мағына үстеуіне қарап қосымшаларды сөз тудырушы және форма тудырушы деп екі топқа бөліп қарастырады. С. Исаев еңбектерінде де қосымшаларды солай бөледі, бірақ сөз тудырушы дегенді сөзжасам қосымшалары деп атайды. Осыдан байқайтынымыз: алғашқы тіл танушының қосымшалар жайлы пікірі мен идеясын кейін Ы. Маманов

пен С. Исаев әрі сабақтап, жалғастырған.

Қорыта келгенде, синтаксистік бірліктердің негізі сөзжасам мен морфологияда екенін даусыз. Қазіргі кезде синтаксис саласында талданып, оқытылып жүрген сөзтұлға синтаксисі А.Байтұрсынұлының әу баста көрсетіп кеткен классификациямен сәйкес келеді. Және оның ары қарай заманға сай түрлі ой мен тұжырым, терминдердің пайда болуына әкелді. Ғалымдар өз еңбектерінде бұл бірліктердің қолданылуы әр сала бойынша, яғни сөзжасам, морфология, синтаксис салаларында пайдалы және нақты қолданып, жемісті еңбектері арқылы ұлт ұстазының тұжырымын одан әрі дамытты деген жөн.

Әдебиеттер

1. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы / бас ред. Арын Е.М., құраст., жауапты ред. Құдабаев А.Ж. – Павлодар: С. Торайғыров ат. ПМУ, 2008. – 172 б.

2. Байтұрсынұлы А. Қазақ тіл білімінің мәселелері / Құраст.. Ғ. Әнес. – Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2013. – 640 бет.

3. Оралбай Н. Қазіргі қазақ тілінің морфологиясы. – Алматы: «Інжу-Маржан полиграфия фирмасы», 2007. – 390 б.

4. Сағындықұлы Б. Қазіргі қазақ тілі: контактология, конфликтология. – Алматы: «Қазақ тілі», 2015. – 320 б.

5. Сайрамбаев Т. Қазақ тіл білімінің мәселелері. Сөз тіркесі. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2010 – 640 бет.

6. Балақаев М. Қазіргі қазақ тілі: сөз тіркесі мен жай сөйлем синтаксисі. – Алматы: «Ана тілі», 1992. – 248 б.

ӘЛКЕЙ МАРҒҰЛАН АУДАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚ АСПЕКТІСІ

Д.А. Құнашева
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: А.К. Сулейменова
PhD, оқытушы-зерттеуші, Павлодар қ.

Аңдатпа. Мақалада академик Әлкей Марғұланның 1930-1940 жылдардағы көркем прозалық аудармаларының, атап айтқанда, «Торғай түні», «Асыранды құс», «Шахтада», «Еміл аңшы» әңгімелерінің қазақ халқының көркемдік-эстетикалық көзқарастарына, дүниетанымына, ұлттық құндылықтарға негізделу ерекшеліктері қарастырылады. Зерттеу материалы ретінде Ә. Марғұланның орыс жазушылары Д. Мамин-Сибиряк, А. Куприн, А. Серафимовичтен аударған балаларға арналған шығармалары алынып, осы шығармалардың тәрбиелік мәні талданды.

Түйінді сөздер: аударма, балалар әңгімелері, қазақ халқы, құндылықтар, этноним.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности художественно-прозаических переводов академика Алкея Маргулана 1930-х и 1940-х годов, в частности, рассказов «Торғай түні» – «Воробьиная ночь», «Асыранды құс» – «Приемыш», «Шахта-

да» – «В недрах земли», «Еміл аңшы» – «Емеля охотник», основанные на художественно-эстетических взглядах казахского народа, мировоззрении, национальных ценностях. В качестве исследовательского материала были взяты произведения А. Маргулана для детей, переведенные русскими писателями Д. Маминым-Сибиряком, А. Куприным, А. Серафимовичем, проанализировано воспитательное значение этих произведений.

Ключевые слова: перевод, детские рассказы, казахский народ, ценности, этноним.

Annotation. The article examines the features of the artistic and prose translations of academician Alkey Margulan of the 1930s and 1940s, in particular, the stories “Sparrow Night”, ««Foster Child», «In the bowels of the earth», «Emelya hunter», based on the artistic and aesthetic views of the Kazakh people, worldview, national values. The works of A. Margulan for children, translated by Russian writers D. Mamin-Sibiryak, A. Kuprin, and A. Serafimovich analyzed the educational significance of these works.

Keywords: translation, children's stories, Kazakh people, values, ethnonym.

Кіріспе

ХХ ғасырда ұлттық мәдениетке елеулі еңбек сіңірген, тарих пен археология, әдебиеттану мен фольклористика, этнография салаларында табысты еңбек етіп, бар саналы ғұмырын ғылымға арнаған академик, профессор Әлкей Марғұланның шығармашылық әлемі мейлінше бай. Оның көп қырлы мұрасының құндылығы М.Хамитова зерттеулерінің өзегіне айналған, қазіргі күні ерекше артып келеді [1, 457-458 б.].

Бүгінде қазақтың тұңғыш төл археологі, білгір тарихшысы, әйгілі фольклорист-этнографы [2, 3 б.] Әлкей Марғұланның тарихта алар орны, қазақ археологиясын қалыптастырып, дамуына қосқан үлесі жайлы жиі айтылғанымен, оның назардан тыс қалған зерттеулері мен шығармалары бар екені анықталды. Атап айтқанда, оның аударма саласына қатысты жұмыстары жайлы бейхабар жұртшылық бар екен.

Нақтырақ айтқанда, Әлкей Марғұлан Санкт-Петербургте (Ленинград) оқып жүрген жылдары «Еңбекші қазақ» газетіне мақала жазып, өзі оқыған авторлар шығармаларын аудару ісімен айнала бастаған. Осы бастама әрі қарай жалғасып, орыс халқының таңдаулы әдеби шығармаларымен қазақ балалары (жастары) сусындауы үшін Әлкей Марғұланның орыс прозалық әдебиетінен, оның ішінде әңгіме жанрынан жасаған аудармалары 1931-1936 жылдар аралығында «Қазақстан» баспасында латын жазуымен жарық көріп отырған. Бұл – Әлкей Марғұланның Ленинград қаласындағы Мемлекеттік материалдық мәдениет тарихы академиясының аспирантурасында оқыған уақытымен орайласатын жылдар [3, 140 б.]. Сол кездегі Әлкейдің аударғандары – кеңестік кезеңдегі орыс жазушылары Александр Серафимовичтің, Дмитрий Мамин-Сибиряктің, Александр Куприннің балаларға арналған әңгімелері.

Негізгі бөлім

Ә. Марғұлан орыс әдебиетінен балаларға арналған А.

Серафимовичтің «Воробьиная ночь»; Д. Н. Мамин-Сибиряктің «Приёмыш» пен «Емеля охотник»; А. Куприннің «В недрах земли» әңгімелерін [4, 485 б.] қазақшаға аударып, атауларын «Торғай түні», «Асыранды құс», «Еміл аңшы» және «Шахтада» деп көрсеткен. Айта кететін мәселе, аудармалар латын қарпімен басылған және олардың сканерленген нұсқасы Ұлттық электрондық мемлекеттік кітапхана қорының каталогінде ғана бар.

Аталған шығармаларды аудару барысында Әлкей екі түрлі мақсат көздесе керек. Оның біріншісі – қазақ қаламгерінің өзінің рухани болмысы, дүниетанымы, көзқарасы, шығармашылық мұратымен үндесетін және тәрбиелік мәні зор шығармаларды аудару, екіншісі – сол арқылы оқырманға қазақ прозасын ілгерілетуге септігі тиетін шығармаларды ұсынуға талап қылуы [1, 458 б.].

Бұл шығармалар, негізінен, орыс балалар әдебиетінен ойып тұрып орын алатын туындылар. Олар өмір шындығын жас оқырман түсіне алатындай жеткізуімен ерекше. Ал өмір шындығы көркем әдебиеттің негізгі зерттеу объектісі екені анық. Бұл жоғарыда аталған балалар әдебиетіне де қатысты. Себебі балалар әдебиеті – сөз өнерінің өзекті саласы. Сол себепті, балаларға арналған шығармалардың жасөспірімдердің ой-өрісін, сана-сезімін дамыта отырып, тәлім-тәрбие беруге бағытталуы маңызды. Әлкейдің аударғандары да – дәл осы мақсатты көздейтін балаларға арналған әңгімелер.

Саналы ғұмырын туған ұлтына қызмет етуге арнаған Әлкей Хақанұлы аудармалары түпнұсқа мәтіндерімен мазмұн жағынан үндес, яғни, негізгі ой сақталған, ал тілдік ерекшелігі жағынан біршама өзгешеленеді. Әлкей аудармашы ретінде күрделіні қарапайым тілмен жеткізуге тырысқан: шығармалар балаларға арналғандықтан, жас оқырмандар түсінетін сөздер, тіркестер мен сөз оралымдарын қолданған. Жоғарыда аталған әңгімелер жалпыадамзаттық асқақ мұраттарды ұлықтауымен, кейіпкерлерінің оқиға желісін қызықтыратын іс-әрекет жасауға қабілетті жаратылысымен, оқырманға берер тәрбиелік мәнімен ерекше. Мысалы, адам мен табиғат, адам мен жан-жануарлар арасындағы қарым-қатынасты баяндайтын «Асыранды құс», «Еміл аңшы» әңгімелерінің, жасөспірім балалардың қиындықтарға тап болуы және оған қарсы тұра білуін насихаттайтын «Торғай түні», «Шахтада» әңгімелерінің жастарға берер тәрбиелік маңызы зор.

1932 жылы аударылған «Асыранды құс» әңгімесінде Айна көл жанында 40 жылдан бері оңаша үй құрып, аңшы итімен бірге тұратын тоқсанға таяған Талас шалдың өмірі жайлы айтылады. Ол қаланың тіршілігінен қашып, табиғат аясына келіп тыныштық тапқан. Иті екеуі бұрындары аңға шығатын, қазір қарттың оған әлі жоқ, тек қана балық аулап, құс асырап күн көреді. Асырайтын құсының бірі – әнеугүні аңшылардан арашалап алған кішкентай ғана аққу. Әңгіменің арқауына айналған құс өзінің ерекше тазалығымен, сұлулығымен,

ақылдылығымен оқырманды баурап алады.

«Еміл аңшы» әңгімесінде аңшы Еміл шал мен маралдың оқиғасы бейнеленеді. Ауырып қалған немересі Гришутқа марал етінен сорпа қайнату керегін білген ата қалың орманға марал аулауға кетеді. Алайда, атып алуға мүмкіндік болған кезінде шал марал мен қодығының қарым-қатынасына куә болып, екеуін аяп, үйіне олжасыз қайтады. Кішкентай немересіне бұл жануардың қасиеті мен жолда көрген қызықтары жайлы айтып береді.

Осы шығармалардың қазақша нұсқасына зер салып, ұлтымызға тән ерекшеліктерді қарастырсақ, Әлкей Марғұлан кейіпкерлер есімдерін – антропонимдерді, өзен-көл атауларын – гидронимдерді қазақ түсінігіне негіздеп, түпнұсқадан өзгерткен. Мысалы, Д. Мамин-Сибиряктің «Асыранды құс» әңгімесіндегі Соболько деген аңшы иттің атын қазақшалап, Ала мойнақ деп атаған. Ал осы әңгіменің басты кейіпкері Тарас шалды – Талас деп, А. Серафимовичтің «Торғай түніндегі» Васьканы – Бәсім, Кириллді – Қыдыр деп, есімдерін қазақ өміріне бейімдеп аударған. Түпнұсқадағы «Светлое озеро» – Айна көл болып шыққан.

Аудармашы кейіпкерлер есімдерін қазақшалаудан бөлек оларға қазақи мінез бітірген. Мысалы, «...Еще ранней весной привела Васю мать из дальней деревни к Кириллу и сказала: Кирилл Иванович, вы уж не обидьте моего сына» – дегенді қазақша: «Қыдыр, шырағым, бас көз бола көр, баламды өгейсіте көрме, – деп тапсырып кеткен» [5] деп ұсынған. Мұндағы «шырағым» деминутивін қазақ халқына тән сүйіспеншілікпен қолдану арқылы ұлтымыздың өзге адамдарға жылулықпен, сыйластықпен қарайтынын білдіретіндей көрінеді.

Сондай-ақ, Әлкей қазақ ұлтына ғана тән сөз оралымдарын қолданып, этнонимдерге көп мән бөлген. Мысалы, Александр Серафимовичтің «Воробьиная ночь» әңгімесінің орысша түпнұсқасында мешіт жайлы айтылмаған, ал Ә. Марғұланның «Торғай түні» болып аударылған нұсқасында қоршаған ортаның пейзажын беруде «мешіттің күмбезі» деген ұлттық колоритті танытатын эксплицитті тіркес қолданылған. Аталған тіркес дәл осы сөз қолданыста діни тұрғыдан рөл атқармайды, тек қана қазақ халқына жақын болмысты танытады.

Одан бөлек, «Асыранды құс» әңгімесіндегі жолаушы жігіт Д. Мамин-Сибиряк түпнұсқасында пальто киген болса, Ә. Марғұлан өз нұсқасына этноним қосып, жолаушы жігітке пальто орнына шапан кигізген. Шапан – қазақ халқының ұлттық киіміндегі маңызды элемент және ол ұлттық дәстүр мен мәдениеттің сақталуына, әлеуметтік мәртебе мен эстетикалық құндылықтардың берілуіне үлкен үлес қосады. Оған қоса, шапан сыртқы ортадан қорғаушы, жылу мен жайлылық сыйлайтын киім түрі ретінде қызмет етеді. Бұл да – шығарма бойына ұлттық мінез танытатын элементтерді қосу.

Осы әңгімеде аққу құсының киелілігі ерекше насихатталады.

Автор түпнұсқасында құсты аулау және ату, етін пайдаға жарату жайлы дерек келтірмеген, ал Әлкей Марғұлан өз аудармасына халқымызға тән аққу құсы туралы түсінікті, яғни, тазалық пен сұлулықтың символына айналған құстың қазақ халқы үшін тек жай құс емес, сонымен қатар рухани құндылықтың бейнесі болып саналатыны жайлы ойды енгізіп, оны атуға болмайтынын, киесі тиетінін және бұл құсты ерекше қастерлеу керектігін алға тартады.

Жоғарыда келтірілген ұғымдар Әлкей Хақанұлы Марғұланның өз аудармаларында тек орысшаны қазақшалауды ғана мақсат тұтпағанын, аударма жасауға тәрбиелік мәні зор шығармаларды таңдап алып, оларды қазақ мәдениетіне бейімдеуге тырысқанын аңғартады. Сол себепті, шығармаларды қазақ болмысына сай еткен. Кейіпкерлердің есімдеріне, жер-су атауларына, күнделікті тұрмыста қолданылатын заттарға, детальдарға қазақи колорит беріп, ұлттық ерекшеліктерді көрсетуі соның дәлелі іспетті.

Жалпы алғанда, көркем аударма ісінде түпнұсқа мәтіннің мазмұны пен пішінін дәлме-дәл жеткізу немесе біршама дәл жеткізу – ең қиын, күрделі әрі аудармашы шығармашылығының мағынасы мен мәнін анықтайтын айрықша маңызды көрсеткіш [1, 457 б.]. Бұның себебі, бір ұлттық тілде жазылған көркем шығарманы екінші бір ұлттық тілдің көркемдік бейнелеу құралдары арқылы қайта жасау оңай емес. Ал Әлкей Хақанұлы Марғұлан табысты аударма жасай алды.

Қорытынды

Әлкей Марғұлан – қазақ мәдениеті мен ғылымына зор үлес қосқан ғалым, археолог, тарихшы, этнограф, фольклорист. Оның шығармашылық мұрасы бай әрі ғылымның жан-жақты салаларын қамтиды. Ғалымның аударма саласындағы еңбектері көпшілікке аса танымал болмағанымен, зерттеу барысында оның қазақ балалары үшін орыс әдебиетінің таңдаулы әңгімелерін аударғаны анықталды.

Ғалымның *шырағым, мешіттің күмбезі, шапан, аққу құсының киесі* сияқты ұғымдарды ұлттық аспектіде қолдануы – ұлттық құндылықтарды дәріптеуі. Нәтижесінде, балаларға арналған «Торғай түні», «Асыранды құс», «Шахтада», «Еміл аңшы» аудармалары тек көркем әдебиеттің үлгісі ғана емес, сонымен қатар тәрбиелік мәні зор, ұлттық дүниетанымды насихаттайтын құнды мұра болып шықты. Осылайша, қазіргі күні Әлкей Марғұланның аудармашы ретіндегі еңбектері оның қазақтың ұлттық әдебиеттанымына қосқан маңызды үлесінің бір бөлігі ретінде қарастырылады. «Торғай түніндегі» Мықтыбай; «Асыранды құстағы» киелі аққу, Ала Мойнақ ит; «Шахтадағы» Бәсім, Қыдыр сияқты қазақтың төл есімдерін қолдануы, ұлттық болмысымыздың құндылығын көрсеткені.

Ұрпағымызды білімді, білікті, мәдениетті әрі парасатты етіп тәрбиелеу үшін және олардың рухани дүниетанымын адамзаттық

деңгейде дамытуды мақсат етсек, әуелі, ұлттық және азаматтық құндылықтарды бойына сіңірген ұрпақ өсіруге басымдық беруіміз керек. Яғни, қоғамдық өміріміздің өзегін келешек ұрпақ тәрбиесіне, әсіресе ұлттық құндылықтар негізінде тәрбиелеуге бағыттауымыз қажет. Осы жолда Әлкей Марғұлан аудармалары – ұлтымыздың даралығын танытатын туындылар жәрдем етеді.

Әдебиеттер

1. Хамитова М. Әлкей Марғұлан және мәдени мұра. – Алматы: Орхон, 2019. – 488 б.

2. Ә. Марғұлан – Павлодар: ЭКО, 2003. – 233 б.

3. Ә.Х. Марғұлан Қазақстан ғалымдарының биобиблиографиясына мәліметтер. – Павлодар: ЭКО, 2004. – 148 б.

4. Марғұлан Ә.Х. Шығармалары. Т.XIV – Алматы: Алатау, 2012. – 512 б.

5. https://kazneb.kz/kk/bookView/view?brId=1528629

АБАЙ ҚҰНАНБАЙЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ МАҢЫЗЫ ЖӘНЕ ОНЫ ТИІМДІ ОҚЫТУ ЖОЛДАРЫ

Д.А. Кабиденова

Әлкей Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің студенті

ғылыми жетекшісі: А.Д. Амренов

филология ғылымдарының докторы, профессор

Аңдатпа. Мақалада Абай. Құнанбаев туындыларының шығу тарихы, мазмұны талданып, ақын шығармаларының маңызы айқындалады және ол ғылыми деректермен дәйектеле ұсынылады. Сондай-ақ ақынның айтайын деген негізгі ой-түйінін жеткізудегі сөз қолданысы, ақындық шеберлігі ашылып, сараланады. Абайдың өзіндік ерекшелігі танылады. Сонымен қатар Абай шығармаларының маңызын ашып, тәрбиелік құндылығын бала бойына сіңіруде қолданылатын оқытудың тиімді жолдары қарастырылып, ұсынылады.

Кілт сөздер: өлең, адамгершілік, сабақ, жасанды интелект, аударма.

Аннотация. В статье анализируется история происхождения, содержание произведений Абая Кунанбаева, определяется значение произведений поэта и представляется в обосновании научными данными. Также раскрывается и дифференцируется использование слова, поэтическое мастерство в изложении основных замыслов поэта. Кроме того, будут рассмотрены и предложены эффективные способы обучения, используемые в воспитательной ценности детей, раскрывающие значение произведений Абая.

Ключевые слова: стихи, нравственность, уроки, искусственный интеллект, перевод.

Annotation. The article analyzes the history of the origin, the content of the works of Abai Kunanbayev, determines the significance of the poet's works and is presented in the substantiation of scientific data. It also reveals and differentiates the use of the word,

the poetic skill in presenting the basic ideas of the poet. In addition, effective teaching methods used in the educational value of children, revealing the significance of Abai's works, will be considered and proposed.
Keywords: poetry, morality, lessons, artificial intelligence, translation.

Қазақ әдебиеті тарихында Абай Құнанбаевтың орны ерекше. Абайтанушы, ғалым Қ.Жұмалиев өз зерттеулерінде: «Абай өзінің ұлы еңбектерінде өз кезеңіндегі әлеумет өміріндегі теңсіздікті, бай-феодалдардың еңбекші кедейлерді езіп, қанап отырғандығын, әлеумет өміріндегі алауыздық, кертартпалық, мәдениетсіздік, еңбек сүймейтін жалқауларды көре білді. Сөйтіп, қазақтың ұлы ақыны әлеумет өміріндегі өте маңызды, үлкен мәселелерді шығармаларының тақырыбы етіп алды да, оларды терең түсініп сол кездегі өмір шындығына дәл етіп көрсете білді» деп баға береді [1,32]. Иә, Абай Құнанбаев шығармаларында адамзаттың жалпыға ортақ адамгершілік принциптерін насихаттайды. Әлеуметтік теңсіздікті айыптай отырып, ол барлық адамдардың тең болуын қалайды. Ол «Сүйіспеншілік», «Қанағат», «Төзім», «Ақыл» сияқты адамның ең жоғары қасиеттерін дәріптейді. Абайдың өлеңдері тек қана қазақ қоғамына емес, барлық адамзатқа ортақ құндылықтарға бағытталған. Ол тек байлар мен кедейлер арасындағы айырмашылықтарды ғана емес, адамның өзін-өзі тәрбиелеуін, моральдық деңгейін де өте жоғары қойған. Ендеше, Абай Құнанбаев шығармалары қай кезде де маңызын жоймайтын, адамның өсіп дамуында қажетті еңбектер деп тануымыз керек.

Абайдың қалам тартқан тақырыбы саналуан және терең мәнді. З. Ахметов Абай туралы зерттеулерінде, оның ішінде «Абайдың ақындық әлемі» атты еңбегінде «Абай поэзиясы өз заманындағы қоғамдық өмірдің ең көкейкесті, ең күрделі және маңызды мәселелерін қозғаған, толғаған поэзия. Оның өлеңдерінде, қара сөздерінде қазақ өмірінің көркемдеп бейнеленген телегей теңіз шындығы бар...» деп бағалайды [2,26]. Сондай-ақ оны ұлттық ойлау өзгешелігімен байланыстыра бейнелеуін Абайдың ғана ақындық биіктігі деп таниды. Шынымен де, Абай аударма шығармаларының өзінде мәтіннің тура аудармасын емес, оны өзінше, өз түрленуімен жырлайды. Ол жайында З.Қабдолов «Ол А.С. Пушкиннің «Евгений Онегин» романын аударғанда дәлшілдік әдетті мұнда қолданбайды. Өзінше жырлап, Пушкин арнасынан шығып кетіп отырады. Тақырыпты Пушкинмен қатарласа, жарыса толғайды. Мен болсам бұл тақырыпты былайша жырлаушы едім деп орыс ақынымен өнер жарыстырғандай еді» [3,53] дейді өзгеден өзгеше ерек ақындық шеберлігіне тамсанған ғалым. Абай қай тақырыпты болса да қазақ халқының табиғатына, болмысына, оның ата салт-дүстүріне бейім жырға қосады. Соны сақтауға, құрметтеп, дамытуға шақырады. Мәселен «Евгений Онегин» аудармасында:

Жас жүрек жайып саусағын,

Талпынған шығар айға алыс – деп ерекше нәзік сезім, тылсым күш, таза ғашықтық бейнені он саусағын жайып тілеген бейнені көз алдымызға елестетіп, соған қолы жетсе екен деп жанымыз езілсе, «талпынған шығар айға алыс» деп орындалмас арман екенін жеткізіп, көңілімізді су сепкендей басады. Осылайша ақынмен бірге өлең мазмұнына еніп, шаттанса шаттанып, үміт етсе тілеуін тілеп, қайғырса мұңға батып шығарманың ішінде уақиғасына араласып отырасың. Ол Абайдың ақындық шеберлігі. Тағы да:

«Құдай-ау, қайда сол жылдар,

Махаббат, қызық мол жылдар?!

Ақырын-ақырын шегініп,

Алыстап кетті-ау құрғырлар»- деген жолдардан жас кездегі уайым-қайғысыз жайбарақат күндер, жайдарлы жайнаған жаз кездегі уақыт, жау жоқ, досың көп, жауыңның өзі досың болған, күллі әлем саған мейіріммен қараған. Өзің де шуақты күнге шомған, тәтті махаббат құшағында, келеңсіз ойлар мазаламаған, айнала мәз-мейрам, шаттана ойнаған жастар, сыңғырлай күлген қыздар, қандай керемет кез еді! Алғашқы екі жолынан осындай тамаша суретті елестетсең, соңғы жолдардан сол жылдардың қайда алыстап кетекенін өкінішпен еске алып отырғандайсың, жаның тәтті сезімге бөленген, еркін, жазира далада самал желмен ен далаға еркелеген қиындықсыз, риясыз жастық уақытқа енесің, бұл да ақынның сөз саптауының ерекшелігі. Әрі өлеңнен түйетініміз әр уақытты бағалай білуіміз керек, өмірде қуану бар, сүю, жақсы көру, дос бола білу бар, оны түсініп бойымызға сіңіруіміз керек. Және әр нәрсеге жақсылықпен, махаббатпен қарай алуымыз қажет. Адамның бойында махаббат бар да жайлы, жайдарлы өмір сүреді. Өзінің қара сөзінде айтқандай, адамшылдықтың алды – махаббат (45-қара сөзі). Ол өзінің терең ой, сөз қолданыс шеберлігі арқылы оқырманына осындай ой қалдырады. Ақын табиғат тақырыбына жазған өлеңдерінде де шетсіз, шексіз жатқан ен дала суретін бермейді, әр жыл мезгілін сол кезеңдегі ел басындағы тарих, аласапыран, қым-қиғаш уақиғасымен байланыста сурет салғандай. Қысты тапжылмай тұрған, мамық ақ қарға шомылған сурет түрінде емес, басқан жері сықырлап келіп қалған түсі суық деп даладағы ауыр, ызғарлы тарихпен үйлестірсе, «Күз» өлеңінде «Сұр бұлт түсі суық, қаптайды аспан...» деп көшпелі елдің тіршілік әрекетін суреттеп жеткізеді. «Жаз», «Жазғытұры» өлеңдерінде де ауыл көрінісі, ондағы әртүрлі топтардың арасындағы тартысты, әділетсіздікті көрсетеді [4,]. Бірақ Абай өлеңдерінен сабақ ететініміз еліміздің қандай қиын қыстауды басынан кешірсе де батырлық, даналық, даралығымыздың арқасында осындай гүлденген мемлекетке

айналуымыз. Ол әр шығармасында өзі өмір сүрген уақыттың тарихын шынайы суреттеп береді. Жазуынан танитынымыз даналық, еліне деген сүйіспеншілік. Оқу, білім, өнерге шақыру, сөйтіп еліне қызмет қылу, адам болып өмір сүру. Міне ол қазіргі уақытта да өз маңызын жоймақ емес. 1986 жылы жазылған «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым» өлеңінен өзінің халқына деген сүйіспеншілікті көру қиынға соқпайды. Ол халқының өз елі, өз жерінде отырса да «өзінікін өзімдікі» дей алмай ресей империясына еріксіз отарына айналып бағынып отырған халіне ызаға булығып ашуланса да, қалың қазағым, жұртым деп емірене жырына қосады, әлі де болса олардың көзін ашуға, өнер-білімге шақыруға тырысады:

...Ұстарасыз аузыңа түсті мұртың.
Жақсы менен жаманды айырмадың,
Бірі қан, бірі май боп енді екі ұртың.
Бет бергенде шырайың сондай жақсы,
Қайдан ғана бұзылды сартша сыртың?
Ұқпайсың өз сөзіңнен басқа сөзді,
Аузымен орақ орған өңкей қыртың.
Өзімдікі дей алмай өз малыңды,
Күндіз күлкің бұзылды, түнде – ұйқың.
Көрсеқызар келеді байлауы жоқ,
Бір күн тыртың етеді, бір күн – бұртың.
Бас-басына би болған өңкей қиқым,
Мінеки бұзған жоқ па елдің сиқын? – ақын мұртының ұстарасыз аузына түсуі, ұртының бірі қан, бірі май болуы, күндіз күлкісі, түнде ұйқысы бұзылуы арқылы халқының басынан тыныштықтың кеткен мүшкіл халін жанға сездіре бейнелейді. Сонымен қатар бұл жағдайға қандай қылықтарымен жеткендігін де өте бейнелі, санаға жетімді сөз қолдана қиыстырады. Өзі жырлағандай, «Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы, қиыннан қиыстырар сөз сарасы»демекші, өз ойын көркем тілмен өре білген ойлы да, сөзге шешен ақын.

Абай шығармаларының мәні мен маңызын өскелең ұрпаққа таныту қандай қажетті болса, оны оқытудың тиімді жолдарын қарастыру одан кем деңгейдегі мәселе емес. Себебі шығарманы оқып ештеңе тоқымай кету де ғажап емес. Оның үстіне қазір заман басқа, оның адамы да өте күрделі. Қазір кітап оқымайтын, техникаға бағынған кезеңде балаларды мәтін мазмұны мен беретін тәрбиесіне үңілту оқытудағы жанды ауыртатын, көп ізденісті қажет ететін жағдай деуге болады. Әдіс көп, бірақ оны бала ерекшелігіне, психологиясына, шығарма өзектілігіне қарай қолдану мұғалім шеберлігін қажет етеді. Осы тұрғыда оқыту жүйесінде басты проблемаға ұласып жатқан «Жасанды интеллект»

жолдарын пайдалану сұранысқағы оқыту жолдары болып табылады. «Заманына қарай бөркіңді түзе» демекші, қазір техниканың қаулап дамыған заманы, баланың көңілі телефонда, компьютер, планшетте, бір сөзбен айтқанда, техникалық құралда. Ендеше соған сәйкес сабақта да оқытудың ақпарттық технологиясын жандандыруды, сандық цифрлану сауаттылығын көтеруді белсендіру керекпіз.

Абай шығармаларын оқытуда wordwall бағдарламасын қолдану өте тиімді. Онымен әртүрлі жаттығулар түрін орындауға болады. Мәселен «ретке келтіру» әдісі арқылы сөздерді орнына дұрыс орналастыру, сөйлемдердің стилін жөндеу, толықтыру тапсырмасын орындау оқушылардың шығарма мазмұнын дұрыс түсінгенін және сөйлемді құрай алу мүмкіндік деңгейін байқатады, сонымен қатар сөйлем құрай алу қабілеттерін дамытады. «қажетті сөздерді табу» тапсырмасын орындауда ақынның ол сөзді қолданудағы мақсаты, оның шығарма идеясын ашудағы рөлі деген сияқты ойларын жүзеге асырады. Анаграммаларды шешуде ақынның өлеңінің бір шумағын құрастырып шығартуға болады. «сәйкес сөздер», «бос орынды толтыр» әдістері де баланың шығармашылық қабілетін дамытуға көмектеседі. «шындық не жалған», «ойын викторинасы», «сәйкес келетін карталар» шығарманың негізгі мәнін анықтауда үлкен рөл атқарады.

«Kahoot, ChatGPT, gemini ai, freepik.com, slidesgo.com» бағдарламалары да сабақты қызықты, әрі шығарма мазмұнын, ондағы негізгі ойды ашуға және оқушының өздігімен жұмыс жасап, өзіндік ойын қалыптастыру, өзіндік пайым білдіру, сыни көзбен қарау қабілеттерін ашып, дамытуға тиімді мүмкіндік. Балалардың қоршаған орта, қоғаммен байланысуына, білімді саналы қабылдап, тәжірибеде, өмірінің қажеттегін шешуде қолдануға үйретіп бейімдеуде тамаша құрал. Жалпы алғанда, Абай шығармаларын мектепте оқытуда жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын қолдану оқушылардың білімін тереңдетуге, шығармашылық қабілеттерін дамытуға және сабақтың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Мақаламыздың негізгі өзегі Абай шығармаларының маңызын ашуда көп көмегі бар дей аламыз.

Әдебиеттер

1. Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері және Абай поэзиясының тілі [Текст]. Т.2 / Қ. Жұмалиев. – Орал : [б. и.], 2010. – 392 б.

2. Ахметов З. Абайдың ақындық әлемі. – Алматы: Ана тілі. 1995. – 272 б.

3. Қабдолов З. Шығармалары. Ғылыми зерттеулер. Талдаулар мен толғаулар. Т.5. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2013. – 328 б.

4. Ысқақұлы Д. Әдебиет айдынында. –Алматы: «Арыс» баспасы, 2009. – 320 б.

5. https://wordwall.net/ru

ӘЛКЕЙ МАРҒҰЛАН «ҚОРҚЫТ АТА» ТУРАСЫНДА

Муликкызы Айгерим
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: С.Н. Сүтжанов
филология ғылымдарының докторы, профессор, Павлодар қ.

Аннотация. Бұл мақалада Әлкей Марғұланның «Қорқыт ата» мұрасына қатысты зерттеулері қарастырылады. Ғалымның еңбектері арқылы Қорқыттың тарихи тұлғасы, оның мифологиялық және фольклорлық бейнесі жан-жақты талданады. Сонымен қатар, зерттеуде Қорқыт туралы аңыздардың философиялық мәні мен олардың қазақ дүниетанымындағы рөлі талданады. Қорқыттың түркі халықтарының мәдениетіндегі орны мен маңыздылығы сарапталады.

Кілт сөздер: Фольклор, этнография, Қорқыт ата, қобыз культі, аңыз бен әпсана, тарихи тұлға, күйшілік өнер.

Аннотация. В данной статье рассматриваются исследования Алкея Маргулана, посвященные наследию Коркыта Ата. На основе трудов ученого всесторонне анализируются историческая личность Коркыта, а также его мифологический и фольклорный образ. Кроме того, в исследовании изучается философский смысл легенд о Коркыте и их роль в казахском мировоззрении. Также рассматриваются место и значение Коркыта в культуре тюркских народов.

Ключевые слова: Фольклор, этнография, Коркыт Ата, Культ кобыза, Легенда и миф, Историческая личность, Кюйшее искусство.

Annotation. This article examines Alkei Margulan's research on the heritage of Korkyt Ata. Through the scholar’s works, Korkyt’s historical figure, as well as his mythological and folklore image, are thoroughly analyzed. Additionally, the study explores the philosophical meaning of the legends about Korkyt and their role in the Kazakh worldview. The significance and place of Korkyt in the culture of Turkic peoples are also examined.

Keywords: folklore, ethnography, Korkyt Ata, Kobyz cult, Legend and myth, Historical figure, Kyui art.

Кіріспе

Түбі бір түркі жұртының басын қосқан ортақ түркология ғылымы бүгінде түркі халықтарының тілін ғана емес, тарихын, әдебиетін,мәдениетін, фольклорын, этнографиясын тегіс зерттейтін бір бүтін ғылымға айналды. Кеңес дәуірінде ұлттық сананы жойып, қол астындағы мемлекеттерден қуыршақ саналы тобыр жасағысы келген билік өкілдерінің қысымынан түркология ғылымы өзге ғылымдарға қарағанда біршама кенжелеп дамығаны рас. Бірақ соған қарамастан түркі жұртының өткені мен бүгінін үндестіріп, болашағына жол салған ғалымдар жетерлік. Сондай біртуар зерттеушілер қазақ ғалымдарының да ішінен шыққан. Солардың ішіндегі бірегейі – Әлкей Марғұлан. Әлкей Марғұлан – кемеңгер ғалым, фольклорист, этнограф, археолог, тарихшы,

филолог, шығыстанушы, Қорқыттанушы, қазақ халқына еңбегі сіңген қоғам және ғылым қайраткері, бір сөзбен айтқанда ғұлама ғалым. Әлкей Марғұлан халық ауыз әдебиетіне ден қойып зерттеу барысында ондағы тарихи жыр-аңыздарға сүйене отырып, ұлт тарихын этнографиямен терең сабақтастырған. Ол XX ғасырдың алғашқы жартысында ауыз әдебиеті үлгілері мен фольклорды ден қоя зерттеді. Ауыз әдебиетінде айтылатын эпос жырларды, соның ішінде "Ер Көкше", "Шора", "Қобыланды" жырларын, "Ер Төстік", "Арғы Мерген", "Қара Мерген", "Ақ Көбек" секілді эпикалық әңгімелер жайлы терең зерттеу жүргізген.Осындай тақырыптар аясында сол жылдардың өзінде-ақ көптеген мақаласы мен еңбектері жарық көрді. Жазылған құнды еңбектердің ішінде ең бір айтулысы – "Ежелгі жыр-аңыздар" еңбегі. Бұл еңбегінде Әлкей Хақанұлы эпос тудырған ортаның мәдениетке қосқан үлесін тарихи тұрғыдан зерттей отырып, қазақтардың ежелгі ғұн, сақ, қаңлы тайпаларымен генетикалық жақындығын айта келе олардың ескі жыр-аңыздарын жинақтап, пәлсапасын ортаға салады. Онда тек көне тайпалар заманынан сақталған әдеби мұралар ғана емес, барша түркі халықтарының фольклорына ортақ "Қорқыт ата" жайында да мәнді зерттеулер бар. Қорқыттанушы ғалымдардың ішіндегі бірегей сом тұлға Әлкей Марғұлан десек артық айтқанымыз емес. Әлкей Хақанұлының Қорқытты зерттеуіне түрткі болған оқиға жайында тарихшы ғалым Самат Өтениязұлы өзінің "Арманда өткен Әлкей ата" атты мақаласында былай дейді: «...Сондай-ақ Әлекеңе оқу министрі және бір үлкен тапсырма берген. Ол 1920-21 жылдары Ә.Диваевтың экспедициясы жинап әкелген қазақ фольклорын тәртіпке түсіріп, жүйелеу болатын.

Қазақ фольклорын жинаушы Ә.Диваевтың дәптерлері Ташкенттен жақын арада келіп түскен екен, оған ие болатын түсінігі бар ғалым керек болады. Сондықтан осынау игілікті істі Әлекеңе сеніп тапсырған болатын.» [1, 11 б.] Яғни, Қорқытты зерттеу мәселесін әуелгіде Әбубәкір Диваев қолға алып, мол мәліметтер жинаған. Ал оны әрі қарай жүйелеп, бір ізге салған Әлкей Хақанұлы бір естелігінде(Самат Өтениязұлының мақаласы бойынша):»...Бұл топталған көп дәптерлерді Ә.Диваев 1920-21 жылдары Жетісу мен Сырдария өлкесін зерттегенде жазып алған, кейбірін қолжазба түрінде тапқан. Оның барлық жазып алғаны – екі жүз қырық дәптер, болмаса сегіз мың беттік фольклор қазынасы. Олардың көбі тарихи хикаялар, шежірелер, аңыздар, ертегілер,көптеген эпос жыры... Бір Қорқыт хикаясының өзі сегіз дәптерге жазылған, олардың ішінде "Қорқыттың дүниенің төрт бұрышын кезуі", "Өлімге қарсы тұруы", "Әзірейілге қарсы болуы", "Қорқыттың музыкалық сарындары",("Қорқыт сыры"), "Қорқыт және қырық қыз", қария сөздері, мақал-мәтелдер, Асан қайғы, Бұхар жырау, Абылай, Әбілқайыр туралы аңыздар...»[1, 11 б.] Осы бір оқиғадан соң Әлкей Марғұланның қазақ ғылымындағы фольклорды зерттеу жолы басталған болатын.

Негізгі бөлім

Біршама жылдар бойы Қорқыт феномені тереңінен зерттеліп келеді. – Ол фольклордағы қайталанбас бүтін бір образ. Ал фольклор өз кезегінде – синкретті өнер. «Әдебиет тек сөз өнеріне жатса, фольклорда бірнеше өнер бас қосады:сөз өнері, сахна өнері, музыка өнері» [2, 177 б.] – дейді Б.Абылқасымов. Фольклордың синкретті өнер екенін мойындағанмен, оны әдебиеттен бөлек қарай алмаймыз. Себебі әдебиеттің өзі бір шеті тарихпен, бір шеті өнермен ұштасып жатыр. Оған тек сөз өнері ретінде үстіртін қарау жаңсақ пікір болар еді. Осы әдебиеттің бір тармағы боп саналатын фольклорды түбегейлі зерттеу барысында көп еңбекті қажет еткен ауқымды тақырып та – Қорқыт ата тақырыбы.

Қорқыт – ұлы ойшыл, жырау, қобызшы, өз заманының данагөйі, атақты күйші. Түркі жұртына таныс кейіпкер болғандықтан, Қорқыт қазақ халқына да таңсық емес. Біздің халықтың танымында ол “қобызшы Қорқыт” “аңыз Қорқыт”, “өлімнен қашқан Қорқыт” сынды түсініктерге ие. Ал бүгінгі оқырманның таным-түсінігіндегі Қорқыт кім? Бұл жайында белгілі Қорқыттанушы Сейсен Мұқтарұлы былай дейді: «...Бүгінгі оқырманның таным-түсінігінде үш бірдей Қорқыттың бейнесі, іс-қарекеті, бітім-болмысы жарыса ғұмыр кешіп жүр.

Сол үш Қорқыттың бірінші Қорқыты – ескі бет аңыз кейіпкері, ежелгі қобыздық күйлер мен ескілікті сарындардың атасы, ажалмен алысып, өлімге дауа іздеген кемеңгер данышпан, бақсы-балгерлер атаулының киелі, кеуделі пірі, Сыр өңірінде өмір сүрген әруақты, рухты Қорқыт, яки Қазақы Қорқыт.

Екінші Қорқыт –Қазақы Қорқыттан өмірге кешеуілдеу келген кенжекеш, кенжелігіне қарамай барынша көреген көсем, батагөй қария – “Китаб-и Дәдә Қоркүд” атты оғыз-қыпшақ әдеби мұрасының басты қаһарманы, әрі оны жырлаушы жыршы, нақты туындыдағы нақты кейіпкер, яки кітаптағы Қорқыт – Кітаби Қорқыт.

Ал соңғы, Үшінші Қорқыт – Қазақы Қорқыт пен Кітаби Қорқыттың болмысынан жинақталып бертінде сомдалған тарихи тұлға, яки Тарихи Қорқыт [3, 8 б.]. Қазіргі оқырманның санасында қалыптасқан Қорқыттың осы үш бейнесі жайлы егжей-тегжейлі мағлұмат Әлкей Марғұланның “Ежелгі жыр-аңыздар” атты еңбегінде берілген. Ол Қорқыт тақырыбы аясында жеті тараудан тұратын зерттеу жүргізеді:

1. Қорқыт туралы қазақтың қария сөздері
2. Қазақтағы Қорқыт аңызын ләстүр етіп сақтаушылар
3. Қорқыт бұрынғы ғалымдар мен ақындардың есінде
4. «Қорқыт кітабының» қазақ аңыздарындағы елесі
5. Қазақ аңыздарындағы Қорқыттың болмысы және оның жүрген жерлері
6. Қорқыттың өліммен күресі
7. Қазақтың халық музыкасындағы Қорқыт дәстүрі

Қорқыт атаның өмір сүрген уақыт аралығы ғалымдардың арасында біршама даулы мәселе туғызған. Сейсен Мұқтарұлы Әлкей Хақанұлының айтуынша Қорқыт VIII ғасырда, ал кей деректерінде VII-VIII ғасырларда ғұмыр кешкен дейді, Қазақ энциклопедиясында VIII ғасырда туған делінсе, ал Әуелбек Қоңыратбаевша IX-X ғасырларда өмір сүрген деген сынды бір-біріне сәйкесе бермейтін мәліметтер шоғыры ұзыннан-ұзақ екенін айтады. Бірнеше ғалымның пікірін тізе келе, ғалым Әлкей Марғұланның тұжырымдамасына тоқтайды. Ескі ғалымдардың дерекнамаларында Қорқыт 95 жыл жасаған абыз-қария делінгендіктен, әрі оның "қобыз культін" дүниеге әкеліп, бақсылардың пірі атануына сәйкес Әлкей Хақанұлының пікірі шындыққа сай келетіні шүбәсіз. Сонымен қатар ғалым Қорқытқа Сырдария өлкесін мекендеген оғыз-қыпшақ тайпаларының ортасынан шыққан абыз ақсақал, сәуегей қарт, ақылшы батагөй және асқан ақын деген сипаттама береді де, оның туған мекенін Сыр бойындағы Жаңакент қаласы деп көрсетеді. Ғалым өзіне дейін өткен Ш.Уәлиханов, В.В.Вельяминов–Зернов, П.И.Лерх, Л.Грен, Л.Мейер, Г.Н.Потанин, В.В.Радлов, В.В.Бартольд, Ә.Диваев, И.В.Аничков, И.Жетпісбаев, В.А.Каллаур, И.Кастанье, П.И.Спиридонов сынды ғалымдардың Қорқыт ата жайлы зерттеуге қосқан үлестерін атап өтіп, солардың келісті ой-пікірлеріне де сүйенген. Қазақ, башқұрт, түрікмен халықтарында Қорқыт ата жайлы ортақ аңыздар көп және ол аңыздар Қорқыттың туып өскен жері де, жерленген жері де Сыр бойы екеніне бағыттаса, Олеарий Қорқыттың моласы Дербентте (Дағыстан) жатыр деген тұжырым қылады. Мұны Әлкей Хақанұлы толығымен жоққа шығарған, себебі ондай Қорқыт аттастар бертін келе де көп болғанын қадап айтады.

Ғалымдар арасында әлі күнге дейін Қорқытқа байланысты қызу пікірталас жүруде. Соның бірі – Қорқыттың қай тайпадан шыққандығы жөнінде. Көптің көкейінде Қорқыт оғыз ба, қыпшақ па деген сұрақ бар. Өйткені қазіргі түркологтардың пайымдауынша түркі жұрты тілдік ерекшеліктеріне қарай оғыз және қыпшақ тілді деп екі жікке бөлінеді. Ал академик Әлкей Хақанұлы оны оғыз бен қыпшаққа ортақ тарихи тұлға ретінде қарастырған. Оған себеп – жазба материалдағы екі ұлысқа да тән дәйектер. Мәселен, ғалым ел аузындағы, әсіресе қазаққа танымал "Қорқыт сарыны" жайлы аңыздан Қорқыттың анасы қыпшақ тайпасынан шыққандығы туралы дерек келтіреді. Тағы бір сүйенеріміз – Қорқыттың аңыз бейнесінен сәл кенжелеп зерттелген "Қорқыт ата кітабы", яғни "Китаби Деде Коркут". Бұл жайлы ғалым:»Қорқыт әфсанасының ең таңқаларлық ғажайып нұсқасы XIV ғасырда ақ қойынлы оғыздары жырлаған, қағазға түсірілген, жазба түрі. Ол қазір Европаның екі үлкен кітапханасында сақталып келеді. Бір варианты Германияда Дрезден кітапханасында (№86) сақтаулы тұр. Оның аты "Кітаби даде Коркуд ғали лисан таифа огузиан", немесе "Қорқыт кітабы". Мұны орыс тіліне әдемілеп аударған асқан ғалым В.В.Бартольд.

Екінші варианты “Хикаят Огуз наме Казанбек уа ғайри” – Италияда Ватиканда Аростолика кітапханасында сақталып келеді. Оның арабша жазылған текстін ұзақ түсініктемемен бастырып шығарушы Италия тюркологі Этторе Росси. Екі вариантты біріктіріп шығарған түрік ғалымы Мухаррам Ергін» [4, 171 б.]–дей келе, бұл екі нұсқаның екеуінде де қыпшақ тілінің ықпалы сақталғанын айтады. Ескі Қорқыт аңызында сақталған топонимикалық есімдер де берілген екі нұсқада да кездеседі. Мәселен, жер-су аттары: Арқу – Арқа, Ала-таг, Алты-ағаш, Қазылық тауы. Соңғы тауды Италия ғалымы Э.Росси қазақ жеріндегі бір таудың атына балаған екен. Әлкей Марғұлан Э.Россидің сөзін Күдері қожаның мына бір жыр жолдарымен растаған:

Қарқаралы, Қазылық,

Жататұғын жазылып.

Сонымен қатар, кітапта тұрмысқа байланысты жиі айтылған қыпшақ тілді сөздер бар. Мәселен, яйлақ(жайлақ), қышлақ(қыстақ), тұрақ, орда, юрт(жұрт), орын, үлес, ев(үй), т.б. бірсыпыра сөздер кездеседі. Ғалымның Қорқыттың арғы тегін оғызға да, қыпшаққа да тең жатқызуы осыдан да болуы мүмкін деген болжам(гипотеза) бар. Не болмаса «Қорқыт VII-X ғасырларда Сыр бойын мекендейтін Қаңлы ұлысының бір табы – Оғыз руы Қияттардан шыққан. Ол кезде бұрынғы Қаңлылар енді “Қаңлы-қыпшақ”, не “Оғыз-қыпшақ” аталып, олардың астанасы Сыр-Дарияның жағасындағы “Жанкент”(толығы Жаңакент) болған» [5, 39-40 б.] дейтін мәліметіне сүйенсек аталған екі ұлыс бір тайпа құрамынан болып, кейін екіге ажырауы да ғажап емес.

Жоғарыда айтып кеткен “Қорқыт ата кітабы” 12 жырдан тұратыны баршамызға мағлұм. Қорқыт мұрасын зерттеген көрнекті ғалым Ә.Қоңыратбаев «Қорқыт Ата кітабына» жинақталған жырларды үш кезеңге бөледі:

1. Оғыз-қыпшақ ұлысының ұйымдасу кезеңін суреттейтін жырлар. Оған «Бамсы Байрақ», «Дерсе хан баласы Бұқаш батыр», «Қан Төрәлі», «Домрул», ішінара «Бисат» жырлары жатады.

2. Түркімендер мен печенег тайпалары арасындағы 34 жылға созылған алауыздықты суреттейтін жырлар. Оған Қазан, оның баласы Ораз жайындағы үш жыр, Екрек, Секрек, Имран жырлары жатады.

3. Оғыз-қыпшақ ұлысының ыдырауын білдіретін жырлар. Оған ішкі оғыздарға қарсы бас көтерген Аруз жыры, сонымен қатар, Бисат, Домрул, Имран, Бұқаш жырлары да жатады.Бұл жырлардың бастапқы сюжеттері көп заман көшпелі болып, шаманизмге табынған, қобыз культіне сиынған оғыз-қыпшақ ұлысы заманында туған, сондықтан ол жырлар сол ұлыстың құралу, ыдырау тарихын баяндайды. Бұл жырда оғыз тайпасының батырлары сырттан төнген жаумен асқан ерлікпен күрескендігі туралы айтылады. Мұндағы көптеген кейіпкерлер қазақ халқының санасында жылдар бойы сақталған. Бұл турасында академик-ғалым бірнеше кейіпкерді мысалға келтіреді.Айталық, Қазан Салордың

Ақ Көбек ертегісінде Ақ Көбектің жақын досы ретінде сипатталатыны, Ал “Алпамыс” жыры ең көне жырлардың бірі болғандықтан өзінің мотивын “Бай бөрі баласы Бамсы Байрақ” жырынан алатындығы, қазақ аңызындағы данагөй кейіпкер Жиреншенің оғыз шежіресінде Игренше аталуы жайында біраз сөз қозғайды. «Қорқыт ата» жырының соңында Қорқыт оғыз жұртына асқан даналығымен ақыл айтып, ізгілікке үндейді. Оның бүгінге жеткен асыл мирасы да сол – “Қорқыт айтты” деген нақыл сөздер. Зер салып қарасақ бұл сөздер қазақ мақал-мәтелдерінде де көптеп кездеседі:»Қадір Тәңірі бермесе, ер байымас»,»Қыз анадан көрмейінше үлгі алмас, ұл атадан көрмейінше үгіт алмас»,»Ұлың – екі көзіңнің бірі», «Құлан құдыққа түссе, құрбақа құлағында ойнайды», «Жас өседі, жарлы байиды», «Жер қадірін ел білер, ер қадірін ел білер» және т.б. Осы айтылған деректерге қарап-ақ Қорқыттың елде беделді де, белді шешен, білгір абыз болғанын көруге болады.

Қазақ сахарасында ежелгі заманның асқан данасы Қорқыттың толғау айту дәстүрін, оның эпикалық жырын, күйін, сарынын, нақыл – сөздерін мұра етіп, оны біздің заманымызға жеткізген жыраулар, ойшыл адамдар аз болмаған.

Қорқыттың мұрасына ие болған саңлақ кісілерді Ә.Х.Марғұлан былайша бөліп көрсетеді:

1) ежелгі бақсы – жыраулар (Қойлыбай, Балақай, Қарамырза, Нысан абыз);

2) қобызбен күй шерткен атақты күйшілер (әл – Фараби, Кетбұқа, Досжан, Өтеболат, Қанқожа Уәлиханов, Құрманғазы, Ықылас т.б.);

3) болжал айтумен халықты ойға түсірген жыраулар, шешендер (Сыпыра жырау, Асан ата, Қазтуған, Шалкиіз, Әнет баба, Бұқар жырау, Тәтіқара, Майлықожа);

4) Қорқыт дәстүрі бойынша қобызбен жыр тасқынын ағылтқан құйылма ақындар (Жанақ, Сабырбай, Найман бала, Жұмағұл, Базар жырау, Ерімбет жырау, Абыл жырау т.б.).

Ә.Х. Марғұлан Қорқыт Ата тұлғасы мен мұрасын зерттеуде халық аузында сақталған аңыздарды жырға қосып, ұрпақтан ұрпаққа жеткізуде жыраулардың атқарған рөлін жоғары бағалай келіп, Сыр бойының сүлейлері атанған Базар жырау, Қарасақал Ерімбет, Тұрымбет Салқынбайұлы сынды шайырларды және Сарыбай Құлназар, Ахмет Назарұлы, Әлқуат Қайнарбайұлы сияқты көнекөз қарияларды атап көрсетеді. Базар жырау өз толғауларында Қорқытты жырлағанда:

Жалғаншы, бір қорқытып, бір толқыттың,
Әмменің аждаһадай бәрін жұттың.
Әуелде құшақтасып дос болып ек,
Достықты бұл кездері неге ұмыттың?
Болсын деп аз күн әуре алдарқатып,
Жастықта жамылшылап бетке тұттың.
Қарыштап қусам-дағы, дүние, сені,

Керімі келген шығар ер Қорқыттың [6], – дейді.

Ал жырау Сарыбай Құлназар Қорқыттың өлімнен қашқанын суреттей келіп, былайша толғаған екен:

Өлімнен қырық жыл бұрын Қорқыт қашқан,
Қазылған көрді көріп қатты сасқан.
Тағдырдың тақымына тәнті болмай,
Ажалмен арпалысып жанталасқан.
Өлімнен Қорқыт қашқан қырық жыл бұрын,
Арбасқан бейопаның болжап сырын.
Ажалға амал тауып құтылсам деп,
Тағдырға тәнті болмай келген қырын [6].

Қорқыт сарынын шалқыта тартатын атақты күйшілер қатарында Сыр бойында өмір сүрген Соқыр абыз деген кісі болған. «Ол әрбір базар күні қалаға келіп, өзінің ескі қобызымен «Қорқыттың сарынын» тартып отыратын еді. Ол бақсының тартқан «Қорқыт күйін» бүгінде ешбір күйші тарта білмейді» дейді Ә.Х. Марғұлан. Бүгінде Қорқыттың бізге мұра боп жеткен күйлері мынау: «Қорқыт», «Башпай», «Аққу», «Тәңір күйі», «Желмая», «Елім-ай», «Әуппай», «Ұшардың ұлуы», «Қорқыт сарыны-1», «Қорқыт сарыны-2» т.б. Тап осы мағлұматтарға сүйенетін болсақ қобыз культі бұл – тек жырауларға ғана емес, бақсыларға да тән дүние. Қорқыттың тарихи тұрғыдан бақсы болып, болмағанын анықтау қиынға соғады. Алайда бір нәрсе анық – ол оның ең алғаш қобыз аспабын ойлап табуы. Демек, Қорқыт – өнертапқыш, сөзсіз шебер музыкант, күйші және қобызшы. Жыраулық өнерді де қазақ сахарасына әкелген Қорқыт болған. Оған дәлел жоғарыда аталған біртуар сүлей жыраулардың өлең сөздері.

Қорқытта бақсылық сарын бар ма, жоқ па, ол жағы түбегейлі зерттеуді қажет ететінін айта өттік. Алайда оның бостан-бос “абыз” атанбағаны белгілі. Осы турасында академик-ғалым «Қазақтың халық музыкасындағы Қорқыт дәстүрі» атты тарауда мынандай анықтама береді:»Ежелгі бақсы-жыраулардың бір тобы “абыз” деп аталған.Бұлардың ерекшелігі ескі заманның хаттарын, жазылған сөздерін тани білген, ерте заманның тасқа, ағашқа, теріге түсірген жазуларын оқи білген.Далада тасқа түсірген жазулар кездессе, ол жердің қазақтары оны пәлен абызға көрсет деп отыратын болған. Қазақта “кигіз кітап” дейтін ұғым бар, бұл ұғым толығымен абыз аттарымен байланысты жүреді. Халық аңызы бойынша тас, ағаш, сүйек, теріден басқа бұрынғы заманда жазуды жұқа киіздерге жазып отырған» [4, 214 б.]. Әдетте мұндай киізге жазылған хаттар хан ордасына жіберілетін хаттар және бұны білгір уәзірлер ғана оқи алған. Ғалым мұндай дәстүрдің Алтын Орда дәуірінен бері сақталып келе жатқанын айтады. Тағы бір ескеретін жайт, көне көз ғалымдардан жеткен деректерде Қорқыт хан уәзірі болған. Сайып келгенде оған абыз атағы бекерден бекер берілмесе керек.

Көрнекті ғалым Әлкей Марғұланның жазбалары бойынша Қорқытқа берілген біршама сипаттарды талдадық. Бұдан бөлек, ортаға салынатын тағы бір даулы мәселе бар. Ол – Қорқыттың қай дінді ұстанғандығы жөнінде. Әдебиетші ғалым Әуелбек Қоңыратбаев Қорқытты IX-XI ғасырлар аралығында өмір сүрген деп пайымдағанын жоғарыда айтып өткен болатынбыз. Егер бұл пікір шындыққа жанасатын болса Қорқыт ислам дінінің өкілі, яғни мұсылман болып шығар еді. Ислам діні X-XI ғасыр аралығында Қазақстан жеріне Қараханидтер әулетінің ықпалымен орнаған болатын. Ал, Қоңыратбаевша бұл шындық дейтұғын болсақ Қорқыт дүниеге әкелген "Қобыз культіне", бергі бақсылардың Қорқытты пір тұтуына және олардың қолданған музыкалық аспаптарының өзі қобыз екеніне нендей уәж айтамыз?

Ерте кезеңдердегі Абылғазы сынды кейбір ғалымдар да ата тегіне қарап Қорқыттың мұсылман екендігін алға тартады. Бірақ өмір сүрген жылдарын VII-VIII ғасырға әкеп тірейді. Ал бұл ғасырларда қазақ жерінде ислам діні үстемдік еткеніне қандай дәлел бар? Егер, Қорқытты мұсылман десек, ел арасында ертеден тараған «Қорқыттың өлімнен қашуы», «Қорқыт және қырық қыз», т.б. аңыздарды қалай пайымдаймыз? Қорқыттың мұсылмандығы рас болса, өлімнен қашпасы анық. Себебі ислами түсініктерге сүйенсек, өлім – хақ, адам баласының мәңгілік өмірі тек арғы дүниеде, ақыретте басталады. Осыған байланысты көрнекті ғалым Ш.Ыбыраевтың мынадай пікірі бар: «Жалпы фольклорлық дәстүрде бергі заманда өмір сүрген, болмаса ойдан шығарылған кейіпкерлерді мифтік түсініктермен араластырып, іс-әрекетін заманы жағынан көнертіп көрсететін құбылыстар жиі кездеседі. Бірақ бұл идеологиялық тұлғаларға жүрмейтін заңдылық. Ислам дініне берілген адамды қобыз тарттырып, ажалға қарсы тұрғызу мүмкін емес. Оған не Қорқыттың өзін, не болмаса ол жайында әңгіме шығарған халық исламды бергі заманда да қабыл алмағандықтан деуден басқа лаж жоқ. Бұл қисынсыз. Сондықтан да Қорқыт ислам дініне кіргенге дейін өмір сүрген адам деп айту дұрыс. Ал бұл IX ғасырдан бері болуы мүмкін емес» [5, 582 б.].

Қанша ғалым болса – сонша түрлі пікір. Бұл даулы мәселенің ұшпағы бір-біріне қарама-қайшы пікірлердің әсерінен туындаса, кей тұста зерттеуші ғалымдар өз ойына өзі қарсы шығып та жатады. Осы турасында Әлкей Хақанұлы Қорқыт туралы аңыздардың кейбір нұсқалары мұсылман пайымымен жеткендігін негізге ала отырып: «...Кейінірек шыққан қазақ аңыздарында ислам әсері көбейе бастайды. Сол әсер бойынша "Өлімге дауа жоқ", "Өлмейтін нәрсе жоқ", "Дүниенің түбі өлім" деп Қорқыт туралы айтылатын аңыздарға жаңаша сарын қосылады»–дейді. Бүгінде мәтелге айналып кеткен "Қайда барсаң – Қорқыттың көрі" дейтұғын сөз де осы ислами әсердің көрінісі болса керек. Демек, Марғұланның бұл пікірін қоштай отырып, Қорқытты ислам дінін қабылдағанға дейінгі оғыздар заманында ғұмыр кешкен деп

есептейміз. Ондай болса, Қорқыттың өзі шаманизм дінінің өкілі болуы әбден ықтимал.

Осы ақпараттардың бәрін зерделей келе тоқтайтын соңғы нүктеміз – сөз басында айтып кеткен «Тарихи тұлға Қорқыт». Саралаған мағлұматтардың бәрі Қазақы Қорқыт пен Кітаби Қорқыт жайлы болғандығы рас. Сан ғасырлар бойы ұрпақ санасынан өшпей жеткен осы аңыздарға, Еуропа елдерінің кітапханаларында сақтаулы тұрған "Қорқыт ата кітабы" атты мәдени мұраға және Сыр бойында орын тепкен Қорқыт ата күмбезіне қарап, Қорқыттың тарихи тұлға болғанын немен растаймыз? Алыстан орағытпай-ақ, бір жолға Әлкей Хақанұлының сөздеріне сүйенелік. Ғалым А.Самойловичтің қолжазбасы бойынша Қорқыттың араб жұртының Аббас халифасы заманында ғұмыр кешіп аббасидтермен тұстас болғаны, оның әкесі Қарақожа Әнкеш ханның биі болғаны, ал Қорқыттың өзі 95 жыл ғұмыр жасап, үш бірдей ханның уәзірі қызметін атқарғаны жайлы дерек келтіреді. Ғалым тап осыған ұқсас дерек XVI ғасырда жазылған «Салур баба Құл-Али оғлы» шығармасында жазылғаны жайлы ақпар берген. Онда Қорқыт VII ғасырда жасаған Инал Сырмау ханның құрдасы екендігі, 95 жыл өмір сүргендігі айтылады. Қорқыттың қобызшы, жыршы, музыкант, философ екендігі тек араб жазушыларына белгілі болып қана қоймай, грек жазушыларына да мәлім болса керек. Академиктің сөзінше X ғасырда Византияда билік еткен патша, әрі жазушы "Константин-қырмызы" өзінің «Мемлекет басқару» атты кітабында Қорқытты пешене қыпшақтарының ел ағасы деп атап көрсеткен екен. Сонымен қатар, Қорқыт есімі академик В.В.Бартольдтің жазбаларында кездесетінін айта отырып, оның расымен де VII-VIII ғасыр ішінде жасап, X-XI ғасырларда жыр болып ел аузында таралғанын айтады.

Қорқыттың тарихи адам болғанының үлкен бір дәлелі – Орал тауын қоныстанған башқұрттардың «ескі-қырғыз» аталатын ауылы өздерін Қорқыт атаның ұрпағы санауы. Өздерінің "шежіре-кітаптары" бойынша, Қорқыт өмір сүрген заманнан XVIII ғасырға дейін олардан 18 ата ұрпақ тараған. 1913 жылы "Шора" журналында жарияланған "Ескі шежіре" дейтін мақаланы негізге ала отырып, ғалым ондағы деректі былайша талдайды: «Бұл мақаланың айтуынша Оралдағы Қорқыттың ұрпақтары тегісімен ата қуалаған би болып, өздерін қазақ ортасынан шыққан "шала қазақ", "шала башқұрт" деп санап бұрынғы аталарының қонысын "Бұхара жолындағы Арал теңізінің бойы, Сырдарияның жағасы" деп түсінген. Бұл мағлұматқа қарағанда, Сырдарияның жағасында осы күнге дейін тұрған "Қорқыт моласы" қандай анық тарихи іс болса, Қорқыттың да бір кезде тарихи адам болып, оның Сырдария, Арал теңізі бойында, Жанкент қаласында жасағанын көрсетеді» [5, 41 б].

Қорқыттың тарихи тұлға екендігін Әлкей Марғұланның осы сөздерінің өзі дәлелдеп тұр. Бір ғана Ә.Марғұланның еңбегінен байқағанымыздай Қорқыт есімінің жер жүзіне таралып, тарихи

еңбектерде аталуы, аты аңызға айналуы – оның бүкіл түркі халқы үшін маңызы бар тұлға екенін аңғартады.

Қорытынды

Түркі жұртының төл перзенті Қорқыттың қай ғасырда өмір сүргендігін,қай ортадан шыққандығын, ол жайлы ел аузындағы аңыздарды, Қорқыттан басталған жыраулық дәстүрді, Қорқыт атаны бақсылардың пір тұтуын, оғыз батырларының ерлігі жазылған "Китаби деде Коркут" жайлы, тіпті Қорқыттың шығу тегін атақты ғалым, этнограф Әлкей Марғұланның еңбектеріне сүйене отырып сөз еттік.Сөз соңында айтылған Әлкей Марғұланның Қорқыт жайлы деректері оның тарихта болған тұлға екендігін айғақтап тұрғаны даусыз. Ал оқырман санасында жүрген «Қазақы Қорқыт» пен «Кітаби Қорқыт» – Қорқыт атаның идеологиялық сом тұлғасының өшпес өміршең бейнесі.

Ғылыми майданда Қорқыт тақырыбы аясында дауласып жүрген ғалымдар жетерлік. Мұндай ұсақ даулардың нүктесін әлдеқашан өз еңбектерінде академик Марғұлан қойып кеткеніне көз жеткізуге болады. Әрине, ғалымның Қорқыт жайлы жазған еңбектерінде бірізділікке салынуы тиіс тұстары бар. Дей тұрғанмен, Марғұлан мұрасын жақсылап ой сүзгісінен өткізіп, бүгінгі ғылымға жүйелі түрде интерпретация жасасақ ұрпақ танымына Қорқыт ұлағаты қалтқысыз орнайтыны сөзсіз.

Әдебиеттер

1. Өтениязұлы С. Арманда өткен Әлкей ата / Қазақ тарихы. – 1994.– №2.– 11 б.
2. Фольклор шындығы / жауапты редакторы Р. Бердібаев; Қазақ ССР Ғылым академиясы, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты. – Алматы: Ғылым, 1990 ж. – 261 б.
3. Мұқтарұлы С. Қорқыт Ата (Қорқыттануға баспалдақ). –Түркістан: Мұра, 1997. – 68 б.
4. Марғұлан Ә. Ежелгі жыр аңыздар: ғылыми-зерттеу мақалалар / Ә. Марғұлан. – Алматы : Жазушы, 1985 ж. – 368 б.
5. «Қорқыт Ата» энциклопедиялық жинақ: / Бас редактор О. Нысанбаев. – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы – 1999 ж. 888 б.
6. https://syrboyi.kz/tanim/oryt-ata-ayz-ben-aiat-28597/

Z ҰРПАҚТЫ АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫ АРҚЫЛЫ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУ

А.Е. Абильдинова

Әлкей Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің магистранты

ғылыми жетекші: Б.Ж. Сарыбаева

филология ғылымдарының кандидаты, Павлодар қ.

Аңдатпа. Аталған мақалада Z ұрпағының ерекшеліктері, олардың адамгершілік, рухани байлық және имандылыққа тәрбиелеу жолдары қарастырылған. Қазіргі

заманғы балалардың виртуалды әлемге тәуелділігі мен олардың тұлға ретінде қалыптасуында әдебиеттің рөлі айқын көрсетілген. Мақалада Абай Құнанбайұлының шығармалары арқылы жастарды дұрыс тәрбиелеудің әдіс-тәсілдері ұсынылады.
Түйінді сөздер: адамгершілік, рухани байлық, Z ұрпақ, әдебиет пен тәрбие, Абай Құнанбайұлы, гаджеттер мен виртуалды әлем, Қазақ танымы мен мәдениеті.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности поколения Z, а также пути воспитания моральных ценностей, духовного богатства и благочестия. Акцент сделан на зависимости современных детей от виртуального мира и роли литературы в их личностном развитии. Предложены методы воспитания молодежи через произведения Абая Кунанбаева.
Ключевые слова: человечность, духовное богатство, поколение Z, литература и воспитание, Абай Кунанбаев, гаджеты и виртуальный мир, казахское мировоззрение и культура.

Annotation. This article explores the characteristics of Generation Z and methods of instilling moral values, spiritual wealth, and piety. It highlights the dependency of modern children on the virtual world and the role of literature in shaping their personalities. The article suggests methods of youth education through the works of Abai Kunanbaev.
Keywords: humanity, spiritual wealth, generation Z, literature and education, Abai Kunanbayev, gadgets and virtual world, kazakh worldview and culture.

Адамгершілік, рухани байлық және имандылық – адам баласының өмірдегі негізгі ұстанымдары мен бағыттарын айқындайтын құндылықтар. Бұл ұстанымдар адамды тек өз іс-әрекеттерінде ғана емес, жалпы қоғамда да дұрыс жолмен жүруге бағыттайды. Қазіргі кезде елімізді, сонымен қатар, бүкіл әлемді толғандыратын мәселелердің бірі – жастарды, өскелең ұрпақты адамгершілікке, әдептілікке, адалдыққа, имандылыққа баулу.

Бүгінде ғалымдар 2000 жылдан кейін туған балаларды шартты түрте Z (зет) ұрпақ деп атайды [1]. Олар – технологияның тілін меңгерген, түрлі гаджеттердің тілін бірден тауып алатын балалар. Z ұрпақтың болашақта қандай тұлға болып қалыптасатыны ғалымдар үшін де, жалпы қоғам үшін де әлі беймәлім. Себебі бұл жаңа қалыптасып келе жатқан ұрпақ. Ғалымдар тек болжам жасап қана отыр. Қоғамда Z ұрпақты ерекше балалар деп санау ұғымы да бар. Оларды индиго балалар деп те атайды. Индиго балалар – ерекше дарынды, ерекше философия мен дүниетанымға ие, өзіндік көзқарастары бар, кез келген мәселе бойынша өзгеше байлам жасауға бейім, қолында гаджеттермен туған балалар [2]. Қоғамда технологияны жақсы меңгерген бұндай Z ұрпақ өкілдерін «цифрлы балалар» деп те атайды.

Психологтардың айтуы бойынша, Z ұрпақ алдыңғы буын құрдастарынан ерекшеленеді. Ерекшелік белгілерінің екі үлкен тобы бар. Біріншісі, олар өте ақылды, кез келген дүниені тез түсінеді, тіпті, жас ерекшелігіне сай келмейтін дүниелер туралы түсінігі қалыптасқан, қандай да бір оқиғаны, әрекетті, ситуацияны түсінікпен қабылдайтын балалар. Екіншіден, олар өте сезімтал әрі осал [3, 116].

Е.В.Шлегель «Поколение Z: типические черты и ценностные ориентации» мақаласында Z ұрпақ өкілдері виртуалды өмірде өздерін еркін, қауіпсіз әрі қажетті сезінгенімен, шынайы өмірдегі жалғыздық сезімінен айырылмақ емес деп түйіндейді [4,126]. Ал жалғыздық адам баласын ішкі депрессияға, ішкі құлдырауға әкеліп соғатыны бар. Сондықтан ғылым мен техниканың қарыштап дамып отырған заманында жас ұрпақты адамгершілік пен рухани құндылықтарға тәрбиелеу – өте өзекті мәселенің бірі. Себебі, жас өркендер өмірге деген көзқарас пен өзіне үлгі тұтар адамды айналасынан емес, қолында ұстап жүрген гаджеттердегі алуан түрлі дүниелер мен жасанды блогер, кейде санаға қонбайтын жалған ақпарат негізінде өзіне жасап алған идеалдан іздейді. Осы тұста адамгершілік, рухани байлық және имандылыққа баулуда жауапкершілік отбасы мен мектепке жүктелетіні сөзсіз. Мектеп қабырғасында бұл бағытта қазақ әдебиеті сабақтарының рөлі орасан зор. Қазақстанның еңбек сіңірген мұғалімі, жаңашыл ұстаз Қанипа Бітібаева айтқандай, мектепте әдебиетті оқытудың басты мақсаттарының бірі өз пікірі мен эстетикалық талғамы бар сауатты оқырманды дайындау болса, тәрбиелік тұрғыдан адамгершілікке, имандылыққа, ізгілікке – адамдық барлық жақсы қасиеттерге баулу[5, 7].

Әдістемеші ұстаздың «Әдебиетті оқыту әдістемесі» кітабында әдебиет – бұл сөз өнері, яғни өнердің бір саласы делінген. Қазақ әдебиеті пәні де «өнер пәні» саналады дегенге келтіріп, ұлағатты адамдардың бұл пәнді «адамтану құралы» деп атайтынын алға тартып, әдебиет пәнін «адам тәрбиелеу құралы» дейді. Оның балаларды, өскелең ұрпақты тәрбиелеудегі әдебиеттің айырықша рөлін атай отыра, «адам тәрбиелеу құралы» деп атауы тегін емес. Әдеби шығармаларды оқи отырып, жасөспірімдер мен мектеп оқушылары әдебиеттанудың, сөз маржандарының қыр-сырын игеріп қана қоймайды, бастысы, өмірдің ең қымбаттысы, ең асылы – жан дүниелеріне жақсылық пен ізгіліктің ұрығын себеді, отын жандырады дейді. Осылайша, әдебиет пәнінің жас ұрпақты тәрбиелеудегі мәнін атап өтеді. «Әдебиет пәнінің әр сабағын адам бойындағы асқар арман, әдемі сенім, әсемдік пен сұлулыққа құштарлық тәрізді ең мөлдір сезімдер мен кісілік қасиеттер туралы сырласу сабағы десек де болады. Әдебиет арқылы оқушылардың рухани дүниесі байиды, туған тілін сүюден елін, адамзатты құрметтеуге дейінгі сезімдері тәрбиеленеді» [5, 9].

Бүгінгі күні оқушылардың бойында рухани дүниесін байытуда, адамгершілік, асыл мінезге тәрбиелеуде неге баса назар аудару керек деген сауалға да тоқталған абзал. Z ұрпақ бойында айналадағы ортаны бар қалпымен қабылдау, жанындағы өзіндей оқушылар мен жолдастарына құрметпен қарау, оларға қажет жағдайда көмек көрсету, бірге әрекеттесу, өзінің отбасы, мектеп, қоршаған ортасы мен қоғам үшін маңызды екенін түсіндіру, білім мен тәрбие, мәдениеттіліктің, жанжақтылықтың және міндетті түрде толеранттылықтың, ортасындағы

адамдармен қарым-қатынас жасаудың адам өміріндегі маңызын түсіндіру.

Қазақ тілі мен әдебиеті сабағында осы бағытта, ең алдымен, оқушы бойында қазақ танымын, тарихын, салт-дәстүрлері, әдет-ғұрпы кеңінен көрініс тапқан шығармаларды, оқушы бойында қалыптастыратын адамдық қасиеттерді оқыту маңызды. Бұл тұста Абай шығармаларын оқытып үйретудің маңызы жоғары. Z ұрпақ өкілдері көлемді шығарманы оқуға ейім болмағанымен, Абай Құнанбайұлының жалпы әлемдік деңгейде танылған қазақ жазушысы екенін біледі. Оның шығармалары қазақ әдебиетінің алтын қорына жататын құнды мұра болып табылады. Өскелең ұрпақ қашанда бой түзеп, үлгі тұтатын адамға қарай көселуге дайын тұрады. Осы тұста Абай Құнанбайұлы ел жұрттың болашағын ойлаған, халықты ауыр тұрмыстан, азаптан құтылудың жолын меңзеген, оқу-білімге шақырған тұлға ретінде жас ұрпаққа үлгі. Абай атамыз адамның бойындағы жаман қасиеттерінің бәрін санап, атап көрсетіп, содан арылуға, жақсылықты өң бойына жинауға, яғни тәрбиеге көп көңіл бөлген. Өсек, өтірік, мақтаншақ, еріншек, бекер мал шашу сияқты, елдің сиқын бұзатын әрекеттен аулақ ұстануды насихаттаған.

Абай шығармаларын оқытуда Z ұрпақтың қызығушылығына сай келетін әдіс-тәсілдерді немесе жалпы форматтан өзгеше, ерекше креативті қажет ететін тапсырмалар желісін ойлап табу маңызды. Мысалы, Абай Құнанбайұлының «Жазғытұры» өлеңін оқытуда алдымен жазғытұры, қыстың сызы, жердің жүзі, ата-анадай елжіреу, жыл құсы, құрбы, көрден жаңа тұрғандай, қырдағы ел мен ойдағы ел, мойыны босау, көл жағалау, жұмыртқа іздеу, жер жырту, егін егу, түйе боздау, қой қоздау, аққу мен қаз, гүл мен ағаш, гүл-бәйшешек, қыз-келіншек, сайдағы бұлбұл, қырдағы торғай, байғыз, көкөк, қанжығаға байланған құс, жаңа пұл, жер жырту, жаңа төл, дәулет өнер, сыбдыр қағу, аққан су сияқты сөз оралымдарына тоқталу керек. Таңдау бойынша сөз оралымдарының суретін жасанды интелект арқылы салдырып, осы сөздердің өлең жолында алынуының басты себебі неде, қазақ танымындағы осы сөз оралымдарының мәні қандай екенін анықтауға тапсырма беру оқушылардың сын тұрғысынан ойлау, анализ жасау, салғастыру, салыстыру қабілетін дамытуға әсер етеді.

Өлеңді тек оқып қана қоймай, талдай оқу оқушының қазақ халқының көктем туралы түсінігі мен танымын кеңейте түседі.

Жазғытұры қалмайды қыстың сызы,
Масатыдай құлпырар жердің жүзі.
Жан-жануар, адамзат анталаса,
Ата-анадай елжірер күннің көзі [6,100] – деген шумақты оқып қана қоймай, оқушыларға көктемнің «жазғытұры» деп аталуының мәнін анықтауға бағытталған сауал білім алушыны ізденушілікке бағыттайды. Сонымен қатар, өзге мата емес, масаты матасының өлең жолында алыну себебі, ол қандай мата, қазақ танымында қандай ұғымды

білдіреді, жерді не себепті «масатыдай құлтырар» деп ақын беріп отыр деген сауалдар, «ата-анадай елжіреу» деген не, күнді сипаттауда не себепті дәл осы сөз оралымын алған, мәні қандай деген сұрақтардың жауабын іздеу оқушының ойлау қабілеті мен қазақ танымына тереңінен бойлауға баулиды. Бұл өз кезегінде оқушы бойында халқымыздың сөз өнерін құрметтеуге, әр сөздің астарында жатқан мол халық танымы мен бай өмірлік тәжірибенің жатқанын түсінуге, сөз қадірін білуге үйретеді.
Әдебиет сабағының ажырамас бөлігі – поэзияны оқыту. Z ұрпақтың ерекшелігіне сай құр жалаң өленді оқыту – зая кеткен уақыт пен сабақтың дағдарысқа ұшырауы. Себебі, Z ұрпақты жалаң өленмен поэзияны сүйіп оқуға үйрету қиынға түседі. Сондықтан оқушының қызығушылығын арттыру үшін жаңа қырынан оқытқан абзал.

Жасанды интелект негізінде ақын өленінің сарынына сай музыкалық сүйемелдеумен жазылған аудиоматериал, оқушының өленді интонациялық тұрғыдан көркем, әуезді оқуына бағыттайды. Z ұрпақ өкілдері – өздігінен жұмыс жасағанды жақсы көретін ұрпақ. Олар би, домбыра, сурет салу үйірмесі болсын, барып, қатарластармен араласып, бірге үйренгеннен, алдымен YouTube арқылы бейнематериал негізінде өздігінен үйренгенді, белгілі бір деңгейді меңгеруді оң көреді, соған қарай әрекет етеді. Алайда, қоғам немесе орта алдында қажеттіліктен шығып, сөз сөйлеу немесе өнер көрсетуде бірден қандай да бір деңгейді көрсетуге ынталанады, аяқасты әрекетті психологиялық тұрғыда қабылдамайды. Бұл оларға қиын түседі. Сондықтан өленді сынып алдында бірден оқығаннан, жеке дара дайындалып, белгілі бір жетістік деңгейінде өз мүмкіндігін көрсетуді ыңғайлы санайды. Осы тұста Z ұрпақ өкілдері өз ісіне сыртқы бағаны, тыңдаушының қолдауын күтеді. Пән мұғалімінің, топтың, сыныптың қолдауы оқушының пәнге, танымға, ұмтылысқа, ынта мен қызығушылыққа жігерін, қажеттілігін арттырады. Осылайша өлең оқуға үйрету, баулу оқушы бойында әсемдікті, ақынның жан дүниесі арқылы қоршаған ортадағы сұлулықты тануға, көркемсөз оқуға, поэзияны сүюге бағыттайды.

Z ұрпақ өкілдерінің барлық бос уақыттарында ғаламтор беттерінде отыруын негізге алып, сыныптағы өленді көркем оқуға бейім, топтағы сыныптастырынан бір қадам алдағы оқушылардың өленді оқуын жазбаға түсіру, оқушылармен бірге монтаждау, өңдеу, өзгерту, әрлендіру жұмысы оқушылардың қызығушылығын арттыруға, өзара әрекеттестікті жетілдіруге ықпал жасайды.

Сәтті шыққан бейнероликтерді ғаламтордағы әлеуметтік желілерге, мысал ретінде Instagram беттерінде жариялап, оқушылар арасында қолдау бойынша кері байланыс жасау, пікір білдіру, лүпіл жинау тапсырмасын үй тапсырмасы ретінде беруге болады. Бұл жұмыс оқушылардың камера алдында өзін еркін сезінуге, сөйлеу мәнерін жақсартуға, жалпы сөз сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға оң әсерін тигізеді. Сонымен қатар, икемі бар оқушылардың журналистика

бағытындағы алғашқы қадамдарын жасауға, ұшталған сайын деңгейін арттыруға, бәсекелестік орта қалыптасқан жағдайда өзін-өзі жетілдіруге ұмтылысын тудырады. Ең бастысы, Z ұрпақ өкілдерінің әр әрекетінің нәтижесі туралы нақты ақпараты, еңбегінің қорытынды көрінісі болуы керек. Себебі бұл ұрпақ өкілдері теориялан гөрі тәжірибеге баса назар аударады. Оқытушының неліктен нақты білім беріп жатқаны, оның өмірде қандай пайдасы бар, оны қалай қолдануға болатынын білу Z ұрпақ үшін өте маңызды. Сондықтан, әр әрекет сайын оның нені беретіні, Абай Құнанбайұлының шығармаларындағы басты ой қандай, негізгі түйін не деген сұрақтарды алға тартып отыру керек.

Абай Құнанбайұлының әрбір өлеңдерінде терең философиялық ойлар мен адамгершілікке бағытталған рухани-имандылық идеялар айқын көрінеді. Абай шығармаларын мектепте оқыту арқылы оқушылардың адамгершілік сезімдерін дамытуға болады.

Абайдың шығармаларында адамгершіліктің негізгі қағидалары – әділдік, шыншылдық, мейірімділік пен сабырлық басты орын алса, Z ұрпақ өкілдерінің ұстанатын әділдік қағидасына сай келеді. Психолог мамандар ерекше атап өткендей, Z ұрпақ өкілдері сезімтал, осал келеді, яғни Абай Құнанбайұлының шығармаларындағы мейірімділік, шыншылдық, сабырлық сияқты қасиеттердің ұштасуы байқалады.

Z ұрпақ өкілдері өздерін ғаламтор әлемінде қауіпсіз сезінгенімен, шынайы өмірде қорғаншақтанып жүретіні бар. Осы сыныптағы оқушылардың үнсіз отыруға бейім болу, бос уақытта телефонға үнілу, айналасындағы оқушылармен, сыныптастармен, құрдастармен қарым-қатынасқа түспеуінен байқауға болады. Қоғамда бұл ұрпақты «Үнсіз ұрпақ» деп шартты түрде атаудың шығуы себебі де сол. Дегенмен, Z ұрпақ өкілдері жеке дара тапсырмаларды орындағанды жақсы көретінін ескеріп, ойлау, өзін тану, өзін тәрбиелеу бағытында Абай Құнанбайұлының қара сөздерін беруге болады. Мысалы, он тоғызыншы қара сөзінде Абай атамыз «...әрбір естілік жеке өзі іске жарамайды. Сол естілерден естіп білген жақсы нәрселерін ескерсе, жаман дегеннен сақтанса, сонда іске жарайды, соны адам десе болады» – деген түйін бойынша бейнематериал тапсырмасын орындау жұмысы оқушыларды жасанды интелектің мүмкіндігін тиімді пайдалануға бағыттаса, бір жағынан бейнеролик мазмұнын ашу жолында дүниеде жаманнан алшақ болуға, жақсыға жақын жүруге үйретеді[7,48].

«Орынды іске жүріп ой таппаған, не болмаса жұмыс қып, мал бақпаған, Қасиетті болмайды ондай жігіт, әншейін құр бекерге бұлғақтаған» [8,84] – деген Абай атамыздың өлең жолдарына бейнеролик жасау білім алушыларға еңбек пен адал кәсіптің маңыздылығы туралы ақпарат беріп, «орынды іске жүріп ой таппаған» және «жұмыс қып, мал бақпаған» адамды қасиетсіз екені туралы түсінік қалыптастырады. Бұл өлең жолдары арқылы Абай Құнанбайұлының адамның өмірінің мәні мен мақсаттығын еңбек пен іс-әрекетте, нақты

жұмыс істеуде көретінін, адам өмірі еңбекпен іспен, әрекетпен көркем болмақ екенін жеткізіледі. Адам текке бос уақытын өткізбей, істің соңына жетіп, өзіне және қоғамға пайдасын тигізіп, адал еңбек етуі қажет деген ой түйінге жетелейді. Z ұрпақ өкілдері сөздің байыбына жету мақсатында бейнематериал жасауда осы өлең жолдары арқылы Абай Құнанбайұлының әрекетсіздік пен жалқаулықтың зиянды екені, тек қана еңбек ету арқылы адам өзінің ар-намысын сақтап, қоғамда құрметке ие болатыны туралы жеткізгісі келген ойын түсінеді. Сонымен қатар, «Тамағы тоқтық, жұмысы жоқтық аздырар адам баласын» – деген өлең жолдарының мәніне де тоқталу көтерілген мәселені ашық тарқатуға ықпал етіп, еш уайымның болмауы мен еңбексіздік адамды ішкі, моральдық, рухани тұрғыдан құлдырауға әкелетіні, ал бұл өз кезегінде адамның мәдениеті мен танымына кері әсер ететіні туралы ой қалыптастырады. Осылайша, Абай шығармалары мектепте оқушылардың адамгершілік сезімдерін тәрбиелеуге, рухани құндылықты қалыптастыруда маңызды құрал болып табылады. «...түптеп келгенде, Абай шығармалары заман өзгерістерінің қай кезеңдерінде болмасын өзінің құндылығын, тәрбиелік мәнін жойған емес, жоймайды да» [9,75].

Қорыта айтқанда Z ұрпақ өкілдеріне арналған жоғарыда атап өткен тапсырмалар арқылы білім алушыларды ізгілікке, моральдық құндылықтарға баулу мүмкіндігі туады. Жалпы мектеп оқушыларын Абай Құнанбайұлының туындылары арқылы өзін-өзі тануға, қоғамға деген дұрыс көзқарасты қалыптастыруға мүмкіндік беріледі, адамгершілік қасиеттерін нығайтуға ықпал етеді.

Әдебиеттер

1. Вилков А.А. Особенности восприятия поколением Z эволюции молодежной политики в современной России // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Социология. Политология. 2024. Т. 24, вып. 3. С. 322-330; Howe N., Srauss W. The history of American future 1584 to 2069. – Harper Perrenial, 1997; Howe N. The winter o f history: An Interview with Neil Howe on «The fourth turning». – Lifecourse Associates, 2009; Шамис Е., Никонов Е. Теория поколений: Необыкновенный Икс – М.: Синергия, 2016.; Mark McCrindle. The ABC of XYZ: understanding the global generations – Sydney: UNSW Press, 2009. – 237 c.

2. Бесчасная А.А. Дети-индиго – пришельцы из космоса? // Человек. – 2008. – №3. – С. 178-181

3. Радионцева Е.С. Поколение Z: эмоциональное вовлечение в процесс обучения. Наука о человеке: гуманитарные исследования. Т.17 №3, 2023.

4. Шлегель Е.В. Поколение Z: типические черты и ценностные ориентации. Вестник Гуманитарного университета. 2022. №2 (37). С.122–130.

5. Бітібаева Қ. Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы: «Рауан», 1997. – 288 бет.

6. Абай. Қалың елім қазағым... Өлеңдер. – Алматы:Атамұра, 2002. – 224 бет.

7. Абай. Қара сөз / Құнанбаев Абай – Алматы: «Көшпенділер» баспасы, 2011. – 184 бет.

8. Ақылдың көзі. Құрастырған Қ. Жарықбаев. – Алматы: Жалын, 1980. – 160 б.

9. Ұзақбаева С. Тамыры терең тәрбие. Жоғары оқу орындары студенттеріне арналған оқу құралы – Алматы: «Білім», 1995. 232-бет.

МҰБӘРАК ЖАМАНБАЛИНОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ЖАНРЛЫҚ, СТИЛЬДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

А.Р. Аренова
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: С.Н. Сүтжанов
филология ғылымдарының докторы, профессор, Павлодар қ.

Аңдатпа. Мақалада көрнекті балалар ақыны Мұбәрак Жаманбалиновтың шығармашылығының жанрлық, стильдік ерекшеліктері жан-жақты талданады. Ақынның өлеңдері мен поэмаларындағы танымдық, тәрбиелік, отансүйгіштік идеялар терең мазмұнмен беріліп, көркемдік тұрғыдан шебер өріледі. Зерттеу барысында ақынның шығармашылық әлемі кеңінен қарастырылып, оның әдебиеттегі орны мен қазақ әдебиетіндегі ерекше стилі анықталады.

Кілт сөздер: балалар ақыны, танымдық өлеңдер, поэма, өлең, тәрбиелік мазмұн, жанр, стиль.

Аннотация. В статье всесторонне проанализированы жанровые, стилевые особенности творчества выдающегося детского поэта Мубарака Жаманбалинова. Познавательные, воспитательные, патриотические идеи в стихах и поэмах поэта передаются с глубоким содержанием и искусно переплетаются с художественной точки зрения. В ходе исследования широко рассматривается творческий мир поэта, определяется его место в литературе и особый стиль в казахской литературе.

Ключевые слова: детский поэт, познавательные стихи, поэма, стихотворение, воспитательное содержание, жанр, стиль.

Annotation. The article comprehensively analyzes the genre and stylistic features of the work of the outstanding children's poet Mubarak Zhamanbalinov. Cognitive, educational, and patriotic ideas in the poet's poems and poems are conveyed with deep content and artfully intertwined from an artistic point of view. In the course of the research, the poet's creative world is widely considered, his place in literature and a special style in Kazakh literature are determined.

Keywords: children's poet, cognitive poems, poem, poem, educational content, genre, style.

Кіріспе

Мұбәрак Жаманбалинов – балалар әдебиетінің көрнекті өкілі, ақын және жазушы, оның шығармашылығы қазақ балалар әдебиетінің дамуына маңызды үлес қосты. Балалар поэзиясына тән ерекшеліктерді терең түсініп, ақын балалардың ішкі дүниесіне, қиялына, арманына үңіле отырып, олардың дүниетанымын кеңейтетін шығармалар жазды. Мұбәрак Жаманбалиновтың өлеңдерінде табиғат, қоғам, адам мен бала арасындағы байланыс тереңнен көрініс табады. Ақынның

шығармашылығында тек қана көңіл көтеретін, ойға қалдыратын шығармалар емес, сонымен қатар балаларды ойландыратын терең философиялық тұжырымдар да бар.

Мүбәрак Жаманбалиновөз өлеңдерінде әр түрлі тақырыптарды қамтып, балалардың іс-әрекет, ой-қиялы ішкі сезімін де әсерлі жеткізіп, шебер бейнелей алды. Сөйтіп балалар әдебиетінің жанрлық әрі стильдік тұрғыда өркендеуіне елеулі үлес қосты. Осы тарапта сыншы-ғалым Құлбек Ергөбеков ақын шығармашылығының өзіндік ерекшеліктерін атай келіп,“Балалар ақынында танымдық сипаты мол болуы керек. Мүбәрак Жаманбалинов табиғат құбылыстарын жырлағанда суреттей отырып суыртпақтап айтады. Ол аң, құс, жан-жануарлар жайында өлең жазғанда, танымдық сипатты тәрбиелік оймен бір қосып жымдастырып жібереді”[1, 3 б.], – деген пікір білдіреді.

Негізгі бөлім

Мүбәрак Жаманбалинов поэзиясының басты бағдарының бір желісі – азаматтық әуен, отан сүйгіштік сарын. «Тартар» өлеңінде елімізге Африкадан жаяу келетін құс туралы жырланады. Ақын бұл құстың өзіне тән белгісін, сипатын, ерекшелігін бейнелейді. Туған жерін сағынған құс шаршағанына қарамастан жаяу жүріп, арманына жетеді. Талай жерді шарлап, түрлі қиындықтан өтіп, туған өлкеге жеткен «Тартар» құс әрекетін ақын балаларға үлгі-өнеге етіп көрсетеді.

Ормандарда қар жатып,
Су ақса да сайда әлі,
Бар құмарын тарқатып,
Тартар келе сайрады,[2, 88 б.].

- деп бейнелейдіақын тартар құсқуанышын. Осы және тағы басқа өлеңдері арқылы Мүбәрак Жаманбалинов балаларға туған жердің қадірін біліп, сүюге, құрмет тұтуға үндейді. Ал «Бал ара» өлеңінде еліміздің шексіз байлығын, жомарттылығын жырға қосады.

Мүбәрак өлеңдері белгілі бір оқиғаға құрғанда, тіпті әрлене, нәрлене түседі. Әлбетте, сәбилер күлгенді жақсы көреді. Күлкілі оқиғаларды іздейді. Әзіл-әжуа өлеңдерді тез қабылдайды. Мүбәрактың бұл саладағы өлеңдері ойнақы, сүйкімді көрінеді. «Балақан мен долана», «Екі сараң», «Сабақ алдында», «Айна мен теке», тағы басқа жырлары көңіл сергітіп, көкірек көзін ашады.

Ақын творчествосында – ертегінің алар орны айрықша. Ол балаларға көптеген қызықтыертегі жазып қуантқан суреткер. Балалар әдебиетіне фольклордан келген ертегі қызықты жанрүлгісі.

М. Жаманбалинов балаларға арнап ертегілері жөнінде «Ой толғам» кітабында Аманжол Шамкенов мынандай ой айтады: «Балалардың қиялын шарықтататын шығарманың бір түрі – ертегілер. Ақынның бұл саладағы еңбегін елемей өтпеуге болмайды. «Есер ханның өмірі мен өлімі» деп аталатын ертегіден баланың көңілі бей-жай қалмасы белгілі. Өзгеге зұлымдық, жамандық ойлайтын адамның өзі де

жамандыққа ұшырайтыны ақиқат. Осындай шындықты баланың миына сіңіре беретін көркем шығарма өз міндетін атқаруға тиіс деп ойлаймыз». [3, 72 б.]

М. Жаманбалиновтың ертегілер жазудағы еңбегін Құлбек Ергөбеков былайша бағалайды: «Ақын творчествосында ертегінің алар орны айрықша. Ол балаларға көптеген қызықты ертегі жазып қуантқан суреткер. Балалар әдебиетіне фольклордан келген ертегі қызықты жанр үлгісі. Асыл нұсқа деп біз Мүбәрак ақынның «Күж жалмауыз бен Білек батыр» ертегісін айта аламыз. Оқиға күрделілігі, образ сомдалуы қос өрім сюжет, қилы-қилы тартысты «Күш жалмауыз бен Білек батыр» қазақ балалар әдебиетіндегі сирек құбылысқа бағаларлық жаyhар туынды» [3, 77 б.].

Балалар өлеңінің танымдық сипаты мол болуға керек. Айту оңай болғанымен, орындалуы қиын талап. Сәл ірі айтсаң, өлеңді есейтіп жібереді, сәл сыбырлап айтсаң, балағажетпей қалады. Мүбәрак ақын қиын мәселенің күрмеуін өзінше шешіпті. Ол табиғаткұбылыстарын жырлағанда суреттей отырып суыртпақтап ой айтады. Ол аң, құс, жан-жануарлар жайында өлең жазғанда, танымдық сипатты тәрбиелік оймен бір қосыпұжымдастырып жібереді. Және бір табысы – бірін – бірі байытар, бірін – бірі тән ретінде аша түсер екі құбылысты өзара шеңдестіріп, салыстырып бейнелейді.

Жаманбалинов творчествосында оның жемісін көркейтіп, көшсекеңінен танытқан бір сала – сатира. Ақын творчествосында оның екі түрі берік орныққан: бірі – юморлық, сатиралық өлеңдерде, екіншісі мысал өлеңдер, Мүбәрак ақынның сатиралық өлеңдері қысқа да нұсқа, ойлы да орамды, бала кейіпкер мінезіне, іс-әрекетінеқұрылатындықтан күлкілі, тәрбиелік ойымен күрделі, өлеңді ойнақыландырып жеткізерақындық тәсіл әрі тың, әрі қарапайым. Ақын ол өлеңдерінде:

«Тіл алғыш бол!», – деп інісін,
Жүреді Сойтал үйретіп.
Інісі жүр оны күн ұзын,
Қол шанамен сүйретіп, («Үйретті») [4, 166 б.]

– дегендей қарапайым бала мінезіне, іс-әрекетіне құрудан сатираның күрделі формасына дейін сатылай өскен. Жоғарыда келтірілген өлең бір қақпай дерлік қарапайым ғана. Ал, «Марат пен сауысқан» өлеңі одан гөрі күрделірек. Өзге ақындар бір көріністі суреттеп алареді де, бала кейіпкерді соған тели салатын. Ол да бір форма, бір тәсіл. Ал, Мүкең ше? Олкерісінше, алдымен Марат жайында айтып алады:

- Балалар,
Сауысқанды қараңдар,
Марат диктант жазғанда,
Дәл осылай алаңдар![4, 114 б.]

-деп баяндайды. Бір қарағанда, өлең осы шумақпен де аяқталып

тұр. Бірақ, оны місе тұтар ақын көрінбейді.

Сүйектен сөз өткендей
Қызарақтап тұр Марат.
Сауысқан мазақ еткендей,
Бір шоқиды, бір қарап[4, 114 б.].

Марат пен сауысқан іс-әрекетін өлеңнің басында емес, соңындашендестіру өлеңді өткірлей түскен. Әсерлілеу әр берген, драматизмді асқындырьш, күлкініәшкерелеуге ұластырып әкеткен. Соңғы «бір қарап» өлеңнің композициялық шешіміне деайналған. Ақында «Тапқыш», «Мықты» т.б. көптеген шуақты күлкі мен суарылған сәтті сатиралық өлендер бар. Ол өлеңдерде де ақынның ұстаздық тәжірибесі көмекке келіп жатады.

М. Жаманбалиновтың «Мақтаншақ», «Өзі кінәлі», «Қартөбеде», «Есербек», «Қоңырау кетті үзіп», «Екі сумка» өлеңдерін сатиралық балладаға жатқызуға болады. Бұл өлеңдер балалар әдебиетінің шынайы табысына айналған шығармалар деп санар едік. М. Жаманбалинов балалар сатирасында жолы болған талант.

Ақын творчествосында – ертегінің алар орны айрықша. Ол балаларға көптеген қызықтыертегі жазып қуантқан суреткер. Балалар әдебиетіне фольклордан келген ертегі қызықты жанрүлгісі.

Қарап отырсақ, М. Жаманбалинов балалар әдебиетінің шағын жанрынан поэма секілдіүлкен жанрына дейін өсе қалыптасады. Оның поэмалары терең мағыналы.М.Жаманбалиновтың «Батыр ұстаз» поэмасында Кеңес Одағының батыры Серікбай Мүткеновтің ерлігі жырланады. Поэма 1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысының шындығын ашып көрсетеді. Көлемді шығарманың оқиғасы қызғылықты, мазмұны әсерлі, бала ұғымына лайықтап жазылған шығарма. Поэма қарапайым, жеңіл тілмен жазылған десек те, ақын көркемдік құралдарды өз орнында пайдалана білген. «Батыр ұстаз» поэмасы балаларды Отанды сүюге, оны жанқиярлықпен қорғауға, бейбіт өмірді де сақтауға баулитын туынды.

М.Жаманбалиновтың «Батыр ұстаз» поэмасында Кеңес Одағының батыры Серікбай Мүткеновтің ерлігі жырланады. Поэмада Екінші дүниежүзілік соғыстағы Отан үшін күрес шындығы ашып көрсетіледі. Ақын ең әуелі Серікбай Мүткеновтің бала кезін сипаттайды. Себебі, кез келген адам, ол инженер, мұғалім, дәрігер, тіпті даңқты батыр болса да, бала шақтан болашаққа бастау алатыны белгілі. Әрі балаларды даңқты батырдың балалық шағын қалай өткізгені де қызықтыратыны сөзсіз. Сондықтан да ақын Серікбайдың бала кезін былайша жырлайды:

Өскен екен Серікбай,
Көк шыбықты ат қылып,
Шаңгы тепті жалықпай.
Қырларында жаттығып.
Ұнататын ағаң-ды,

Өр Ертісте жүзуді...
... Толқынмен бірге толқуды,
Кемелермен жарысты[5, 26 б.].

Бұл көріністің өзіндік ерекшелігі де бар іспетті. Ақын бас кейіпкердіңЖастай Ертіс өзенінің толқынымен толысып, кемелермен жарысып өскендігін сөзге тиек етеді. Сөйтіп жас оқырманға батыр ұстазды жай үлгі етіп қана қоймай, іс-әрекет үстінде көрсетеді.

Ал поэманың бұдан кейінгі кейінгі бөлімінде автор оқушы қауымды ұстаз Серікбаймен таныстырады. Жүрегінде қимастық сезімі мен жауға деген кек қатар арпалысқан Серікбай ұстаз шәкірттерімен қоштасып майданға аттанады. Ал майдандаға Серікбай ақын былайша бейнелейді:

Жер ананы мың-мың оқ,
Жаралайды күндіз-түн.
Қорғаушының бірі боп,
Мұғалім де жүр біздің.
Оқ пен оты майданның
Шым болат қып шыңдапты
Бойы сәл-сәл аласа,
Тап-талдырмаш – алыстан.
Ал жақын кеп қарасаң,
Құдды жас бір арыстан[5, 27 б.].

Бұл жолдардан майданда шыңдалған, күш-қуаты мол, қайратты мұғалім бейнесі танылады. Ақын жауынгерді енді бірде майданның қақ ортасында жаумен арпалысып жатқан кезінде бейнелейді. Жаумен бетпе-бет қалып, тайсалмай айқасқа түскен жауынгердің көзсіз батырлығына, ерен ерлігіне қайран қаласыз. Топтасқан жаудың о қалса да, мойымай арпалысып, қайсарлық танытып жүрген Серікбайдың қимылына сүйсініп, тамсанған ақын ендігі кезекте жауынгердің арпалысын, жауменшайқасын нақты көрсетуге тырысқан.

М.Жаманбалиновтың бір ерекшелігі, жаудың күшін солғындатпай, керісінше, басым етіп бейнелейді. Әрі сол күші басым, қару-жарағы мықты, айлакер жаумен ұстаз-жауынгерді жалғыз айқастыру арқылы Серікбайдың батылдығын, қайратын, күш-қуаты молдығын одан сайын дәлелдей түседі. Егер сол кездегі кез-келген кеңестік шығармада неміс жауынгерлерін ақылсыз, қауқары жоқ, ақымақтар ретінде сипаттау белең алса, М.Жаманбалинов бүкіл Кеңес Одағы қарсы тұрып күрескен жаудың осал еместігін, күш-қуатын ашық көрсете алған. Осыған орай Кеңес Одағы халқының бірлігін, қайратын, өжеттілігін, асқан ерлігін таныта біледі.

Ақын қазақ жауынгерінің фашист солдатымен шайқасын осылай бейнелеу арқылы оқушы қауымды одан әрі ширықтыра түседі. Поэма кейіпкерінің іс-әрекетін бірте- бірте өрбітіп, шайқасты қиындатып, оқиғаны әрі қарай дамыта түседі. Ақын шайқас көрінісін үнемі өсу, өрбу

үстінде көрсетеді:

Қазақ қандай, біл сырын,
Қазақпенен шайқаспа!
Қайырыла мойыны,
Жендет түсті шаншылып.
Тыпырлайды сонда да.
Бара жатыр жан шығып.
Ақыры, әне, сылқ етті,
Топырақты қапты да,
Біздің батыр бір тепті.
-Енді тыныш жаттың ба?[5, 27 б.]

Бұл жолдар ұлттық бояуға толы. Ақын өзін күрестің жанкүйеріндей сезінеді. “Қазақ қандай біл сырын, қазақпенен шайқаспа” деуі арқылы ұлттық рухты көтере түседі. Жаумен жекпе-жек шығып, айқасқан қазақ жауынегері келесі бөлімде мергендігімен де танылады.

Енді снаряд жаяуға
Әлек сала бастады.
Әне, тағы жау жақтан,
Қалың топты жайлады.
-Құралайды көзге атқан,
Деген осы-ау, ой пәлі![5, 28 б.]

Қайсар, өжет, мерген қазақ жауынгері Серікбай Мүткенов осындай бір шайқаста қаза табады. Халық қашанда батырларын ардақтап, жырға қосып, олардың ерлігін ұрпақтан ұрпаққа аңыз етіп таратады. Сондықтан да ақын Серікбай Мүткеновтің өзі өлгенімен де, ерлігі өлмейді, оның есімі халық жүрегінен өшпейді деген ой айтады.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, Мүбәрак Жаманбалинов – өз кезегінде балалар поэзиясының жан-жақты көркеюіне ерекше үлес қосқан көрнекті қаламгер. Ол өмір көрінісін көркем өрнектеумен бірге, оны бала психологиясына бейімдеу, бала қабылдауына лайықтауды,образды оқушыға арналған тәлімдік оймен әсемдеуді ұмытпай, үнемі қатар алып, бірге орындап отырады. Ол жанрда болсын қалам тартса да, елеусіз көріністен елеулі ой туғызатын, қарапайым іс-әрекеттен философиялық ой сабақтайтын, оның өзін балғын бөбекке қарапайым айта білетін дарын иесі.

Әдебиеттер

1. Мұхамеджанова А. Қазақ балалар әдебиеті сынының кейбір мәселелері / Еуразиялық халықаралық зерттеу журналы. – 2016. – Т.4. –№9. – 9 бет.

2. Жаманбалинов М.К. Ашық күн: Өлеңдер, ертегілер, жұмбақтар. – Алматы: Жалын, 1984. – 228 бет.

3. Шамкенов А. Ой-толғам. Мақалалар. – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2001. – 176 б.

4. Жаманбалинов М.К. Алма ағашы Өлеңдер, ертегілер, жұмбақтар, жаңылтпаштар / Құраст. Б. Қошым-Ноғай. – Алматы: Раритет, 2011. – 288 бет. – «Алтын қор» сериясы.

5. Балалар әдебиетінің бір бәйтерегі / С. Сейфуллин атындағы Орталық қалалық кітапханасы. Кітапханаларды дамыту және әдістемелік жұмыс секторы; құраст. Ж.Қ. Сопина. – Балқаш, – 2019. – 52 б.

ЕРТЕГІ ДИСКУРСЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ МӘДЕНИ САНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Г.Б. Алина
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
ғылыми жетекшісі: Қ.С. Ерғалиев
филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Павлодар қ.

Аңдатпа: Мақалада ертегі дискурсының оқушылардың мәдени санасын қалыптастырудағы рөлі қарастырылады. Автор халық ертегілерінің тәрбиелік мәнін, моральдық-этикалық құндылықтарды жеткізудегі және ұлттық мәдени кодты сақтаудағы маңыздылығын атап өтеді. Ертегілердің құрылымы мен функциялары талданып, олардың жас ұрпақтың рухани дамуына ықпалы қарастырылады. Зерттеу фольклортану мен педагогика салаларындағы еңбектерге негізделген, сондай-ақ білім беру үдерісінде ертегілерді қолданудың практикалық аспектілеріне назар аударылған.

Түйінді сөздер: Ертегі дискурсы, мәдени сана, халық ертегілері, тәрбие, моральдық құндылықтар, ұлттық код, рухани даму.

Аннотация: В статье рассматривается роль сказочного дискурса в формировании культурного сознания учащихся. Автор подчеркивает значимость народных сказок как инструмента воспитания, передачи морально-этических ценностей и сохранения национального культурного кода. Анализируются структура и функции сказок, а также их влияние на духовное развитие молодого поколения. Работа основана на исследованиях в области фольклористики и педагогики, делая акцент на практическом применении сказок в образовательном процессе.

Ключевые слова: Сказочный дискурс, культурное сознание, народные сказки, воспитание, моральные ценности, национальный код, духовное развитие.

Annotation: The article explores the role of fairy tale discourse in shaping students' cultural consciousness. The author highlights the importance of folk tales as a tool for education, moral-ethical value transmission, and the preservation of national cultural identity. The article analyzes the structure and functions of fairy tales and their impact on the spiritual development of younger generations. The research is based on studies in folklore and pedagogy, emphasizing the practical application of fairy tales in the educational process.

Keywords: Fairy tale discourse, cultural consciousness, folk tales, education, moral values, national identity, spiritual development.

Қазіргі таңда оқушылардың мәдени санасын қалыптастыру – білім

беру жүйесінің өзекті мәселелерінің бірі. Ұлттық құндылықтарды дәріптеу, мәдени мұраны сақтау мен ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуде халық ауыз әдебиеті, соның ішінде ертегілер маңызды рөл атқарады. Ғалымдар халық шығармашылығының ұлттық болмыс пен мәдениетті қалыптастырудағы орны ерекше екенін атап көрсетеді [1, 56-б.]. Бұл ретте ертегілер тәрбие мен тәлімнің бастауы ретінде бала тәрбиесінде таптырмас құрал болып табылады.

Ертегі – халық ауыз әдебиетінің көне жанры, ол арқылы халықтың дүниетанымы, салт-дәстүрі, моральдық-этикалық ұстанымдары ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырады. Ертегілерде ұлттық мәдени код шоғырланған, олар жас буынның рухани дамуына ықпал етеді. В.Я. Пропп өзінің «Ертегі морфологиясы» еңбегінде ертегінің құрылымдық элементтерін талдап, оның танымдық және тәрбиелік мәнін ашып көрсеткен [2]. Ертегі – ұлттың ерекшелігін айқындайтын құндылық.

Ертегілер арқылы оқушылар ұлттық болмысты таниды, тарихи құндылықтарды меңгереді. Мәдени сана жеке тұлғаның ұлттық құндылықтарды тануы, оларды бойына сіңіруі және рухани-мәдени сәйкестік ретінде қалыптасуы деп түсіндіріледі [4, 122-б.]. Қазақ ертегілеріндегі кейіпкерлер мен оқиғалар оқушылардың патриоттық сезімін нығайтып, мәдениетке деген қызығушылығын арттырады.

Осы ретте қарастырылуы тиіс нысан – ертегі дискурсы. Дискурс – әлеуметтік лингвистика, прагмалингвистика, когнитивтік лингвистикамен қатар қарастырылатын тіл біліміндегі өзекті тақырып. Осыған байланысты оның көптеген анықтамалары бар. Дискурстың нақты анықтамасы болмауының себебі ретінде оның ауқымының кеңдігі айтылады. Кейбір зерттеулерде дискурс сөйлеушінің дүниетанымы, білімі, ұстанымдары, жеке тәжірибесі және когнитивтік-коммуникативтік үдерісіне толыққанды енуімен жүзеге асатын әрекет ретінде қарастырылады.

Дискурс салаларының ішінде ең аз зерттелгені – ертегі дискурсы, дегенмен оны зерттеу тек лингвистика үшін ғана емес, мәдениет, этнология және педагогика салалары үшін де маңызды. Ертегі дискурсы – қиял-ғажайып оқиғаларды баяндайтын халық ертегілерінің жинаушысы мен тыңдаушысы немесе оқырманы арасындағы белгілі бір коммуникациялық әрекет. Ертегі дисурсы кеңістік пен уақыт тұрғысынан бірнеше жылдар, ғасырлар бұрын болған оқиғаларды сипаттайды, ерекше композициялық-стилистикалық құрылымы бар және ауызша немесе жазбаша түрде эстетикалық қажеттіліктерді қанағаттандыруға қызмет етеді.

Ертегі дискурсына кіретін шығармалар «ертегілік категорияға» біріктірілген, оның негізгі элементі – ғажайып оқиғалар. Бұл туындыларда маңызды әлеуметтік-мәдени мифологиялық ұғымдар көрініс табады [3, 11-б.]. Ал олар оқушылар бойында ұлт мәдениеті, танымы туралы түсінік қалыптастырады. Ертегі дискурсы ертеректе

орын алған оқиға, құбылыс негізінде жас оқырманның ұлттық жадын оятады, ұлттық кодты жүйелейді, жетілдіреді.

Ертегі дискурсы – көркем әдебиеттегі коммуникацияның ең көне түрлерінің бірі. Бұл – халықтың «ежелгі» дүниетанымының көрінісі. Осы себепті ертегі мен мифтің арасындағы байланыс айқын көрінеді, бұл ертегінің мифологиялық мәдениеттен шыққандығын айғақтайды. Кейбір тіл зерттеушілері мифологияны халықтың ең алғашқы ұжымдық санасының формасы, оның діни, практикалық, ғылыми және көркемдік танымының бөлінбеген жүйесі ретінде сипаттайды. Ал фольклор халықтың алғаш көркем шығармашылығы ретінде қарастырылады.

Ертегі – қиял мен шынайы өмір элементтерін біріктіретін ерекше жанр. Қиял-ғажайып оқиғалар көбінесе шынайы өмірден алынған тәжірибеге негізделеді. Бірақ ертегі тек шындықты бейнелеп қана қоймай, болашақты болжауға да мүмкіндік береді.

Ертегілерде адамдар әлі ойлап таппаған техникалар туралы қиялдаған: кілем-ұшақпен әуе арқылы сапар шегу алғашқы ұшу құралдары жасалмай тұрып айтылған, ал ғажайып заттардың көмегімен жауларды жеңу қуатты қарулар ойлап табылмастан бұрын ойластырылған.

Ертегі дискурсы көркем шығармада орын алатын осы сынды ғажайып құбылыстар мен оқырман-тыңдаушы арасындағы байланыстың негізінде көрінеді. Дискурс – өзекті айтылым формасы ретінде қарастырылса, ертегі дискурсы – көркем шығарма мен оқырман арасындағы өзекті диалог. Ертегі дискурсының мақсаты – баланы ертегі сюжетімен, кейіпкерлерімен таныстыру ғана емес, ертегі бойындағы ұлттық, мәдени мұраны жеткізу. Ертегі бала тәрбиесіндегі маңызды құрал болса, дискурс негізінде оқушы ертегінің өзімен айтушы негізінде тікелей диалогке түседі. Көрсетілген жағдайда ертегінің басқа коммуникация түрлерінен ерекшелігі мен айқын басымдықтары маңызды қызмет атқарады.

Ұлттық халық ертегісінің ерекшелігі белгілі бір этномәдени ортада қалыптасуына байланысты. Халық ертегілері мазмұны мен формасы жағынан әртүрлі болады. Оларға аңыздар, қиял-ғажайып оқиғалар, иттердің, елестердің, алыптардың, жын-шайтандардың, рухтардың тарихы, ерлі-зайыптылар туралы әңгімелер, қожайындар мен қызметшілер туралы хикаялар, сондай-ақ жергілікті батырлар туралы әзіл-оспақ ертегілері жатады [5, 514-б.]. Мысалы, ирланд халық ертегілерін жинақтаған зерттеушілер оларды бірнеше топқа бөледі: балалар ертегілері, алыптар мен елестер туралы әңгімелер, жергілікті аңыздар, сиқыр туралы ертегілер, қорқынышты әңгімелер. Басқа жинақтарда ақымақтар туралы ертегілер, айдаһарлар мен мыстандар жайлы оқиғалар, ғажайып оқиғалар мен ерлі-зайыптылар туралы әңгімелер кездеседі. Осыған байланысты «халық ертегісі» ұғымы әртүрлі жанрлық халық шығармаларын қамтиды. Демек, ертегі дискурсы

– көпқырлы, көпсалалы, зерттеуді қажет ететін жаңа сала. Ертегі дискурсын жүйелі зерттеу тек тіл білімі мен әдебиеттану, фольклористика салаларына ғана емес, педагогика, психология, этнология салаларына да көп үлес қосады. Бұлай деуіміздің себебі – ертегілер халықтың рухани-мәдени құндылықтарының айнасы, оның дүниетанымы мен өмір сүру салтын бейнелейтін маңызды дискурстық кеңістік. Оқушылардың мәдени санасын қалыптастыруда ертегі дискурсының орны ерекше. Ертегі тек эстетикалық ләззат беріп қана қоймай, ұлттық құндылықтарды сіңірудің тиімді құралы. Алайда қазіргі заманғы білім беру жүйесінде ертегілердің мәдени-танымдық рөлі толық көлемде зерттеліп, пайдаланылып отырған жоқ.

Ертегі – баланың дүниетанымын кеңейтіп, моральдық-этикалық нормаларды бойына сіңіретін негізгі құралдардың бірі. В. Вундттың айтуынша, мифтер мен ертегілер халықтық психологияның негізін құрайды [2, 93-б.]. Олар арқылы ұрпақтан-ұрпаққа мәдени код беріледі. Қазақ ертегілерінде әділдік, қайырымдылық, батылдық сияқты ұғымдар көрініс табады. Оқушы ертегіні тыңдай отырып, дискурстық кеңістікке енеді. Бұл кеңістікте ертегінің бойына жиналған мәдени, тарихи, ұлттық құндылықтар оның дүниетанымын кеңейтіп, тұлға ретінде қалыптасуына мол септігін тигізеді.

Мәдениет – ұлтты ұлт ретінде ерекшелендіретін, әрбір ұлтқа тиесілі құндылық. Қазіргі таңда білім беру саласындағы маңызды міндеттердің бірі – мәдени мұрамен білім алушыны таныстыру, бойына сіңіру. Бұл – ұлттық ойындар, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, өнер, халық әдебиеті, ұлттық сана туралы келешек ұрпаққа білім беру. Оқушы тек білім алып қана қоймай, оны өз өмірінде қолдануы, пайдаға асыра білуі қажет. Бұл ретте ертегілік дискурстың маңызы ерекше. Халық ертегілерінде халықтың өмірі баянадалады. Халықтың өмірінде мәдениет пен мәдени таным толыққанды көрініс табады. Кез келген қазақ ертегісін алып қарасаңыз, кем дегенде бір мәдени мұраны көзіміз шалады. Ертегілік дискурста оқушы осы мәдени мұрамен бетпе-бет кездеседі. Мәдени мұраның халық өміріндегі орнын өзі байқайды. Мәдени мұраның ерекшелігін өзі айқындайды. Себебі ертегілік дискурста ертегі мен оқырман я тыңдаушы тікелей диалогке түседі. Бұл байланыс оқушының бойында мәдени танымның қалыптасуына үлкен ықпал етеді.

Ертегі дискурсы негізінде оқушы ертегі бойындағы мәдени ұғыммен танысып, оның халық өміріндегі маңызын ұғынады. Бұл алған білімді болашақта пайдалану ретін де үйретеді. Мәдени сана – кез келген ұлттың діңгегі. Ұлт ұлт болып өмір сүру өз ерекшелігін ұрпақ жадында сақтауға міндетті. Ертегілік дискурс осы міндетті атқаруда маңызды орынға ие.

Ертегілер оқушыларға мәдени мұраны таныстырып қана қоймай, олардың ұлттық бірегейлігін қалыптастыруға ықпал етеді. Л. Выготский

оқушылардың танымдық дамуы үшін ертегілердің маңыздылығын атап өткен. Оның пікірінше, ертегілер – когнитивтік және эмоционалдық интеллектіні дамытудың маңызды құралы [3, 56-б.]. Өкінішке орай, қазіргі уақытта білім беру бағдарламаларында ертегілер көбіне әдеби туынды ретінде қарастырылады да, олардың мәдени-танымдық маңызы ескерілмейді. Оқушылар ертегілерді тек мәтін ретінде қабылдап, оның астарындағы терең мағынаны түсінбейді. Бұл ертегілік дискурстың маңызын жойып, қызметін жоққа шығарады. Ертегілердің бойында жасырын-айқын орналасқан ұлттық құндылық элементтері оқушылардың мәдени-этникалық санасын қалыптасыруда жүйелі қолданысқа ие болу қажет. Бұл ретте білім беруші ұстаздар да, білім алушылар да біршама мәселелерге тап болуда. Солардың бірі – заманауи технологиялардың әсерінен балалар ертегі оқуға қызығушылық танытпауы. Бұл мәселені шешу үшін төмендегідей ұсыныстар жасауға болады:

1. Интерактивті әдістерді қолдану – ертегілерді сахналау, рөлдік ойындар арқылы оқушылардың қызығушылығын арттыру. Осы арқылы оқушылар өздері ертегі кейіпкерлерінің рөліне еніп, өз бойларынан өткізеді. Бұл ретте оқушылар кейіпкерлердің іс-әрекеті, таңдауы негізінде ұлт бойындағы ерекшеліктермен танысады.

2. Ертегілерді мультимедиялық форматта ұсыну – анимация, подкаст, аудиокітаптар арқылы балаларға қолжетімді ету. Осы негізде оқушылар ертегімен танысады. Бұдан кейінгі маңызды рөл ұстаз бен ертегі дискурсының ұтымды бірлестігінде болады.

3. Кросс-мәдени зерттеулер жүргізу – оқушыларға әртүрлі халықтардың ертегілерін салыстыра отырып, мәдениетаралық түсіністік қалыптастыру. Әр ұлттың өзіндік ерекшелігін аңғара отырып, өз ұлтының айқын айырмашылығымен танысады. Бұл оқушының бойында ертегілік дискурстың негізінде таным-тәрбие беруде аса маңызды.

4. Құндылықтық талдау әдістерін енгізу – ертегі мазмұнындағы моральдық-этикалық мәселелерді талқылау арқылы оқушылардың сыни ойлау қабілетін дамыту. Ертегілердегі кейіпкерлерді, олардың іс-әрекетін, мінез-құлқын анықтау, саралау оқушыларға ұлттың ерекшеліктерін анықтауға көмектеседі. Бұл ертегілік дискурстың тәрбие ұғымындағы маңызын асырады.

Көрсетілген ұсыныстар бұған дейін де, бұдан кейін де білім саласында қолданысқа ие бола бермек. Ертегілік дискурс – халық туындысы мен оқырман арасындағы байланыс екендегінін ескере болсақ, ұлттық сананың қалыптасуында ертегінің орны бөлек. Ертегілік дискурста оқырман я тыңдаушы мен ертегі әлемі өзара диалогке түседі. Бұл диалог – ертегілік дискурстың негізі, түп тамыры. Осы диалог негізінде оқушы ұлттың мәдени ерекшеліктерін танып, бойына сіңіре алады.

Ертегінің білім мен тәрбие саласындағы маңызы көптеген отандық

және шетелдік ғалымдардың қызығушылығын тудырған. Ертегілер жалпы білім беретін және арнайы білімдерді қамтитын маңызды дереккөз екендігі де көрсетілген [6, 34-б.]. Ертегілерді білім беру барысына енгізу өте тиімді, өйткені олар оқу жасындағы балалардың жас ерекшелігіне сәйкес келіп, қоғамдық-әлеуметтік шындықты барынша толық бейнелейді және сонымен қатар тіл мен мәдениеттің бірлігін қамтамасыз етеді.

Заманауи білім беру жүйесі мәдени мұраны тек оқулықтар мен ғылыми зерттеулер арқылы ғана емес, интерактивті әдістер мен технологияларды қолдана отырып үйретуге бағытталуы тиіс. Цифрлық форматтағы оқыту әдістері, мультимедиялық материалдар мен көрнекі құралдар оқушылардың ұлттық мәдениетке деген қызығушылығын арттыруға септігін тигізеді.

Сонымен қатар, мәдениетті сақтау және оны келешек ұрпаққа жеткізу қоғамның ортақ міндеті болып табылады. Бұл үдерісте тек білім беру мекемелері ғана емес, отбасы, өнер қайраткерлері, жазушылар мен ғалымдар да белсенді атсалысуы қажет. Халық шығармашылығын заманауи форматта жаңғырту, оны жастарға бейімдеу мәдениеттің өміршеңдігін қамтамасыз етеді.

Мәдени мұраны зерттеу, сақтау және дәріптеу – ұлттық сананы нығайтудың басты тетігі. Болашақ ұрпақтың рухани дамуы мен мәдени бірегейлігін қамтамасыз ету үшін халықтық шығармашылықтың маңызын түсіну және оны күнделікті өмірде қолдану қажет. Осылайша, ұлттық мәдениетіміздің байлығы келешекке берік негіз қалайды.

Ертегі жанрының маңызды ерекшеліктерінің бірі – оның әмбебаптығы мен бейімделгіштігі. Ертегілер түрлі қоғамда және мәдениетте өзара ұқсас сюжеттерді сақтай отырып, белгілі бір халықтың ерекшелігін бейнелей алады. Бұл олардың тәрбиелік мәнінің жоғары екенін көрсетеді. Сонымен қатар ертегілерде ұрпақ тәрбиесінде маңызды орын алатын өнегелік нормалар, әділдік, адалдық, мейірімділік және ерлік секілді құндылықтар айқын көрініс табады.

Жастардың рухани және мәдени дамуы олардың тарихи тамырларымен байланысты болуы қажет. Халық шығармашылығы, оның ішінде фольклор, жастарға ұлттық құндылықтарды түсінуге және оларды өз өмірінде қолдануға мүмкіндік береді. Тарихи деректер мен әдеби мұралар қоғамның мәдени тұтастығын қамтамасыз ететін құралдардың бірі ретінде ерекше рөл атқарады.

Ертегі дискурсы – ұлттық мәдениеттің маңызды құралы. Ол оқушылардың мәдени санасын қалыптастырып, олардың тұлғалық дамуына оң ықпал етеді. Қазіргі білім беру жүйесінде ертегілерді оқыту әдістемесін жетілдіру арқылы ғана оның мәдени-танымдық рөлін толықтай жүзеге асыруға болады. Осы бағыттағы ғылыми зерттеулер мен педагогикалық тәжірибелерді кеңейту қажет.

Әдебиеттер

1. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы: жоғары оқу орындары филология факультеттерінің студенттеріне арналған оқу құралы. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 286 б.

2. Пропп В.Я. Морфология сказки. 2-е изд. – Москва: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1969. – 166 с.

3. Плахова О.А. Лингвосемиотика английской сказки: жанровое пространство, знаковая репрезентация, дискурсивная актуализация: автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Волгоград, 2013. – 49 с.

4. Миркович И.Л. Характеристика англоязычной сказки как интегрированного предмета обучения // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. – 2015. – №1. – С. 33–37.

5. Вундт В. Проблемы психологии народов. – Санкт-Петербург: Питер, 2001. – 159 с.

6. Плахова О.А. Отражение естественной среды обитания человека в сказочной картине мира // Известия Тульского гос. ун-та. Гуманитарные науки. – 2011. – №2. – С. 507–516.

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АБАЙДЫҢ «ТОЛЫҚ АДАМ» ІЛІМІ НЕГІЗІНДЕ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Б.Р. Есен

Ә.Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің магистранты

ғылыми жетекшісі: Б.М. Жапарова

қауымдастырылған профессоры, п.ғ.к., Павлодар қ.

Аңдатпа. Бұл зерттеу бастауыш мектеп оқушыларының рухани-адамгершілік құндылықтарын Абай Құнанбайұлының «Толық адам» ілімі негізінде қалыптастыру мәселесіне арналған. Абай ілімі – адамның жан-жақты дамуы мен кемелденуін мақсат ететін терең философиялық тұжырымдама. Зерттеуде бастауыш сынып оқушыларының дүниетанымын кеңейту, олардың рухани және адамгершілік қасиеттерін дамытуда Абайдың еңбектерін қолданудың маңыздылығы қарастырылады.

Зерттеу барысында оқушылардың ақыл, жүрек және қайрат үйлесімділігін қалыптастыруға бағытталған әдістер ұсынылып, оларды оқу-тәрбие үдерісіне енгізу жолдары талданады. Сонымен қатар, «Толық адам» тұжырымдамасының қазіргі білім беру жүйесіндегі рөлі сипатталып, бастауыш сынып оқушыларының бойында ізгілік, әділдік, мейірімділік және жауапкершілік секілді құндылықтарды дамытуға ерекше көңіл бөлінеді.

Зерттеу нәтижелері оқушылардың рухани жетілуіне ықпал етіп, олардың тұлғалық қалыптасуына оң әсерін тигізуге бағытталған.

Тірек сөздер: Абай Құнанбайұлы, толық адам, рухани-адамгершілік, құндылықтар, бастауыш мектеп, білім, тәрбие.

Аннотация. Данное исследование посвящено формированию духовно-нравственных ценностей учащихся начальной школы на основе учения Абая Кунанбайулы о «Совершенном человеке». Учение Абая представляет собой глубокую философ-

скую концепцию, направленную на всестороннее развитие и совершенствование личности. В исследовании рассматривается значимость трудов Абая для расширения кругозора младших школьников, а также для развития их духовных и нравственных качеств.

В ходе исследования предлагаются методы формирования гармонии разума, сердца и воли у учащихся, а также анализируются пути их внедрения в учебно-воспитательный процесс. Кроме того, описывается роль концепции «Совершенного человека» в современной системе образования, особое внимание уделяется развитию у младших школьников таких ценностей, как гуманность, справедливость, доброта и ответственность.

Результаты исследования направлены на содействие духовному развитию учащихся и оказание положительного влияния на их личностное становление.

Ключевые слова. Абай Кунанбайулы, совершенный человек, духовно-нравственность, ценности, начальная школа, образование, воспитание.

Annotation. This study is dedicated to the formation of spiritual and moral values in primary school students based on Abai Kunanbayuly's teaching of the «Perfect Human.» Abai's teaching represents a profound philosophical concept aimed at the comprehensive development and perfection of an individual. The study examines the significance of Abai's works in expanding the worldview of young students and fostering their spiritual and moral qualities.

The research proposes methods for developing the harmony of mind, heart, and will in students, as well as analyzing ways to integrate them into the educational process. Additionally, the role of the «Perfect Human» concept in the modern education system is described, with special attention given to nurturing values such as humanity, justice, kindness, and responsibility in young students.

The study's findings aim to promote students' spiritual development and positively influence their personal growth.

Key words. Abai Kunanbayuly, perfect human doctrine, spiritual and moral, values, primary school, education, upbringing.

Қазіргі кезде білім беру саласы тек білім берумен ғана шектеліп қоймай, тәрбие мәселесін де алға қояры анық. Оқу-тәрбие үдерісі еліміздің түрлі деңгейдегі бағдарламалар мен жолдаулар негізінде құрылмақ. Президентіміздің Жолдауы мен бағдарламаларының іске асырылуы болашақ ұрпақтың жеке тұлға болып дамуы мен рухани-адамгершілік құндылықтарының қалыптастыруына бағытталған. Сол бағдарламаларының бірі – «Рухани жаңғыру» бағдарламасы.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасы үш бағыт бойынша жүзеге асырылады: жеке тұлғаны дамыту; ұлтты дамыту, халықаралық позициялау; мемлекетті, азаматтық қоғамды, жергілікті қоғамдастықты дамыту. «Рухани жаңғыру» бағдарламасының үш бағытының әрқайсысы «Рухани жаңғыру» бағдарламасының қандай да бір қағидаттарын дамытуды қамтиды. [1,18бет].

Міне, осы бағытта құрылған білім саласындағы бағдарламалар Абайдың «Толық адам» ілімі негізінде бастауыш мектеп оқушыларының рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптасуына тікелей байланысты. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық құрылтайдың

«Әділетті Қазақстан – Адал азамат» атты екінші отырысында сөйлеген сөзінде (17 маусым 2023 жыл) құндылықтардың әрқайсысына баса назар аударткан болатын. Тәрбие парадигмасын жағартудың өз көзқарасын білдірді. Бұл бағдарламада мектеп жасындағы білім алушылардың тәрбие мәселесі ерекше сөз етілді.

Бүгінгі таңда жас буынның тұлғалық, рухани-адамгершілік құндылықтары мен мінез-құлықтық қасиеттерін дамытудағы орны ерекше. Осы тұрғыда хәкім Абай Құнанбайұлының «Толық адам» іліміне баса назар аударсақ. Абай Құнанбайұлының шығармасындағы философиялық ойы мен рухани құндылығының маңыздылығы ерекше орын алады. Бастауыш сынып білім алушыларының рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруда Абай ілімін пайдалану өте өзекті. Бүгінгі күнгі «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы осының дәлелі болса керек. Тәрбиесіз алған білімнің адамзат баласы үшін қас жау болары анық. Сондықтан теориялық-практикалық білімнен бұрын тәрбие мәселесін бірінші орынға қою маңызды. [2,23 бет].

А.Құнанбайұлының «Толық адам» ілімі жеке тұлғаның интеллектісінің, креативті ойы мен моральдік тұрғыда жетілуінің философиялық тұжырымдамасы іспеттес. Ол адамның мінез-құлқын, бойындағы жеке қасиеттері мен рухани құндылықтарын сипаттайтын ілім. Абай атап өткен ақыл мен қайраттың қатар дамуы толық адам болуына негізделген.

Адам баласы тұлға болып тумайды, қалыптасады. Оның қалыптасуы түрлі кезеңдерден өтіп, қоғамына өз әсерін тигізеді. Тұлғалық қалыптасу білім саласында тек білім берумен шектелмейді, оны жан-жақты ғылым салаларымен байланыстыра отырып, жетілдіреді. Қазіргі білім берудің контекстіндегі Абайдың «Толық адам» ілімі негізінде бастауыш мектеп оқушыларының рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптасқан бала өз ортасына тигізер әзері мол. Қоршаған ортадағы мәдениет пен өнер саласынан өз орнын табары сөзсіз.

Бастауыш мектеп оқушылары мектеп табалдырығын аттағаннан бастап педагог оның болашақта алатын орнын мақсат етеді. «Өмір» деген атаудан хабары жоқ балғын сол өмірде кірпіш болып қалануына дайындалады. Олардың моральдық құндылықтары осы кезеңде анық байқалады. Абай туындылары арқылы ненің жақсы, ненің жаман ненің ажыратуға үйренеді. Әділдік пен мейірімділікті, адалдықты, бір сөзбен айтқанда, адамгершілік құндылықтарын түсінуге тырысады. Баланың осы кезеңінде педагогикалық тәрбиелік мәні бар тәсілдерді қолдана отырып, жеке тұлғаның тікелей дамуына әсерін тигізеді. Сондықтан да Абай ілімін тәрбиенің қай жағынан алып талдасақ та, педагог үшін бағыт-бағдар беруші көмекші құрал іспеттес. Бастауыш сынып оқушыларын Абайдың тұжырымдамасымен тәрбиелеуде адам болудың қағидаларымен жетілдіріп, өз ортасына, қоғамына тигізер пайдасының нәтижесін берері сөзсіз. Қоғамы үшін үйлесімді тұлға етіп

қалыптастырудың тиімді жолы осы Абай тұжырымдамасынан бастау алмақ.

Зерттеу мақсаты: білім алушылардың рухани-адамгершілік дамуын қамтамасыз ете отырып, өзін-өзі қабілеттерін арттыру, рухани тұрғыда бай әрі моральдық жағынан жетілген тұлға етіп қалыптастыру

Зерттеу нысаны: жалпы білім беретін мектептің бастауыш білім беру үдерісі

Зерттеу пәні: Абайдың «Толық адам» ілімі негізінде бастауыш мектеп оқушыларының рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру жұмыстары.

Зерттеу болжамы: егер қазіргі білім беру ортасы контекстінде Абайдың «Толық адам» ілімі негізінде бастауыш мектеп оқушыларының рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруда оқу мен оқыту үрдісінде жүйелі түрде үйретсек, **онда** оқушылардың адамгершілік дамуының тұлғалық қалыптасуына әсер етеді, **сондықтан** «Толық адам» ілімі тәрбие мен білім негізін қалаушы көмекші құрал.

Зерттеу міндеттері:

1. Бастауыш мектеп оқушыларының Абайдың «Толық адам» ілімі негізінде рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру мазмұнын дайындаудың ғылыми-теориялық негіздерін айқындау;
2. Бастауыш сынып оқушыларының зерттеу дағдыларын қалыптастырудың теориялық моделін жасау;
3. Абайдың «Толық адам» ілімі негізінде бастауыш мектеп оқушыларының рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру жұмыстарының әдістемесін дайындау;
4. Бастауыш мектепке арналған Абайдың «Толық адам» ілімі негізінде рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру жұмыстарының әдістемесінің тиімділігін тәжірибелік-эксперимент жүзінде тексеру.

Зерттеудің жетекші идеясы: Абайдың «Толық адам» ілімі бастауыш мектеп оқушыларының рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруда шәкірттердің адами мінез-құлық қасиеттерін дамытуға ықпал ете отырып, олардың жан-жақты, жауапкершілігі жоғары тұлға болып қалыптасуына мүмкіндік тудыру.

Зерттеу көздері: Қазақстан Республикасы Президентінің халыққа жолдаған бағдарламалары, Білім және ғылым министрлігінің бастауыш білім беруге байланысты нормативтік құжаттары, стандарт, оқу бағдарламалары, Абай Құнанбай жайлы зерттеген ғалым-жазушылардың еңбектері, ғылыми мақалалары, бастауыш мектеп педагогикасы, бастауыш мектеп бойынша зерттеген отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері мен зерттеулері, бастуыш мектеп педагогтарының озық еңбектері алынған.

Зерттеу әдістері:

- зерттеу жұмысында теориялық ақпараттар қолданылған;

- оқушылардың рухани-адамгершілік мінез-құлқын қалыптастыруда сабақ барысында қоладынылған әдіс-тәсілдер алынған.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы және теориялық мәнділігі

- Қазіргі білім беру жүйесінде Абайдың «Толық адам» ілімін негізге ала отырып, бастауыш мектеп оқушыларының рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастырудың әр оқушы бойындағы жеке-дара мінез-құлқының дамуына негізделеді. Абайдың «Толық адам» ілімі арқылы оқушының толыққанды тұлға болып қалыптасады.

- Абайдың ілімі негізінде қалыптасқан рухани-адамгершілік құндылықтар білім алушының тұлғалық жетілуіне ықпал ете отырып, оқушылардың өздігінен ішкі әлемін тануына жол ашады.

- Абай Құнанбайұлының адамды «Толық адам» болып қалыптасуындағы пікірі қазіргі білім беру контекстінде оқушыларға ізгілік, адалдық, әділдік, бірін-бірі құрметтеу сияқты рухани құндылықтарды бойына дарытуға мүмкіндік береді. Абайдың «Толық адам» ілімі оқушылардың адамгершілік және рухани құндылықтарды бойына сіңіруге ықпал етеді.

- Оқушы өзінің ішкі жан дүниесін танып білуіне, бағалай алуына жағдай жасайды. Абайдың «Толық адам» ілімі оқушының өзін-өзі тануына мүмкіндік тудырады.

- Абайдың «Толық адам» болу іліміне сүйене отырып, оқушыларды патриоттылыққа тәрбиелейді, ұлттық рухты нығайтады.Шәкірттерге елдік борыштарын сездіре отырып, ұлттық құндылықтарды насихаттайды.

Зерттеудің базасы: «Павлодар қаласынның №25 жалпы орта білім беру мектебі» КММ, 2-сыныптар.

Бүгінгі күнгі өзекті мәлелелердің бірі – тұлғаны рухани тұрғыда тәрбелеу мен білім беру. Оқу үдерісі сол бағытта негізделген. Оқу мен оқытудағы педагогикалық тәсілдер бастауыш мектеп жасындағы оқушылардың рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруына негізделген оқу-тәрбие үдерісімен қамту маңызды.

Рухани-адамгершілік құндылықтар – адам бойындағы ішкі рухани жетістіктер. Мемлекетіміз көпұлтты мемлекет болғандықтан, білім алушылар қатарында өзге ұлт өкілдерінің де балалары кездесетіні анық. Жақсы мен жаманды айыра білетін қасиет дарыған тұлға бойындағы рухани құндылық мәдениет пен өнерден, салт-дәстүрден, әдебиеттен де сусындауы қажет. Қазақ халқының мәдениеті мен өнерінен, әдебиетінен оқушы өзіне қажетін алады.

Ұлттық құндылық – әр ұлтқа тән тіл мен діл, салт-дәстүр мен әдебиет, мәдениет пен өнер. «Әркімді заман сүйремек, Заманды қай жан билемек? Заманға жаман күйлемек, Замана оны илемек» деп Абай Құнанбайұлы жырлағандай заман мәселесі жаһанданған әлемде өзекті тақырыптарының бірі болып қала бермек. Абай туындыларынан осы

мәселердің ішінен заманды жасайтын адамның бойындағы қасиеттерге тоқталғым келеді. Бұл қасиеттерді Абайдың қарасөзінен, «Әуелде бір суық мұз ақыл зерек», «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым», «Ғылым таппай мақтанба» өлеңдерінен үзінді келтіре отырып, талдамақпын.

«Қайрат пен ақылды, жүректі бірдей ұстайтын», «толыққанды адамның моделін бейнелеп берген ақын қоғамға да, өзіне де еш уақытта зиянын тигізбейтін, теріс пиғылды ойы жоқ адам шығатынын айтқан:

Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,
Сонда толық боласың елден бөлек.
Жеке-жеке біреуі жарытпайды,
Жол да жоқ жарыместі жақсы демек.

Бұл өлең жолдары он жетінші қарасөзіне түсінік бергендей: «Орынды іске күшіңді аятпайды. Орынсыз жерге қолыңды босатпайды. Осы үшеуің басыңды қос, бәрін де жүрекке билет» дейді. Жүрек – саралаушы, сарапшы, түзу жолды бағыттаушы, ақыл-сананың билеушісі. Адамның ішкі жан дүниесі мен рухани байлығы жүрек арқылы таралып, бойына сіңеді. Сөйтіп, «жүректен шыққан сөз – жүрекке жетері» анық. Жүрек толғанысы – іс бастаушысы, ақылмен шешуші. Рухани, ұлттық құндылығымыз осы жүрек түбінде жатады.

Ақынның «Жақсы менен жаманды айырмадың, Бірі қан, бірі май боп енді екі ұртың» деп адамның бойындағы мансапқорлық, тәкаппарлық пен меңмендік мінез-құлықтарын санамалап, саралай түскен.

«Ұқпайсыз өз сөзіңнен басқа сөзді,
Аузыменен орақ орған өңкей қыртың.
Өзімдікі дей алмай өз малыңды,
Күндіз күлкің бұзылды, түнде – ұйқың.
Көрсеқызар келеді байлауы жоқ,

Бір күн тыртың етеді, бір күн – бұртың...» деген өлең жолдарынан күлкіге, сатираға айналдыра отырып, ащы шындықтың бетін ашады. «Қыртың», «тыртың», «бұртың» сөздері арқылы жұрттың теріс қылықтарын «улы сия мен ащы тілмен» жеткізген.

Дана Абай «ащы тілмен» айтпақ ойын туындылар арқылы санамызға жеткізбекші болды. Ұлы философ Абай «Бас-басына би болған өңкей қиқым» деген жолдардан басшылардың ел мүддесінен гөрі өз мүддесін жоғарырақ қойып, жақсырақ қамданған «қиқымдарды» суреттеген. «Мінеки бұзған жоқ па елдің сиқын? Өздеріңді түзелер дей алмаймын. Өз қолыңнан кеткен соң енді өз ырқың» деген жолдардағы «қиқым», «сиқын», «ырқың» сияқты астарлы сөздермен адам мінезін ашудағы сөз қолданыстары орынды қолданылған.

Жоғарыда тоқталып өткен «қыртың», «тыртың», «сиқың»,

«бұртың» сияқты астарлы сөздерді қолданғандағы мақсаты – қазақ халқын кеміту емес, керісінше, өзге ұлттар мен ұлыстардан өзгеше екендігін танытқысы келді. Өзге ұлт өкілдерінен ерекшеленетін қазақ халқының санасының түзу болуына бағыт-бағдар көрсетеді, жол сілтейді.

Ұлттық сананың қалыптасуына еңбексүйгіштіктің, ізденімпаздықтың қажет екендігін тілге тиек етеді. Сол замандағы қоғам мәселесінің өзектілігінің өміршеңдігін Абай Құнанбайұлының туындыларынан байқауға болады. Абайдың философиялық-ағартушылық көзқарасы арқылы тұтастай халықтың тағдырына, мұң-мұқтажына, ұлттық мінезіне көз жеткіземіз. Данышпан Абай болашақ ұрпағына «жұмбақ» болып («Мен бір жұмбақ адаммын, оны да ойла»), «толық» адам бейнесін үлгі етіп, өсиет қалдырған.[3.45 бет]

Біздің ұлттық құндылығымыз бен салиқалы ойымыз – бойымызға біткен мінезден, санамыздан, жүрек тазалығынан деп ойлаймын. Санамыз «бөтен ойдан» арылса, мінезіміз түзеліп, жүрегіміз тазаланады. Жүрек тазалығы – ақыл мен ғылымның бастуы. Бастамасы жақсы болған қасиет қанға біткен мінезден қалыптасады.

Хакім Абай өз халқына көкірегін оятатын, санасын ашатын, салиқалы сөз сөйлейтін, терең ойлайтын және «бөтен ойлардан» аулақ болатын жыр шумақтарын тудырып, ұрпаққа мұра еткен. Абай мұрасы – еліміздің түтіні түзу шығатын саналы жастардың тәрбие мектебі. [4.12 бет].

Игі қасиеттерге жол сілтейтін тағы бір туындысы – «Ғылым таппай мақтанба» өлеңі. Бес нәрсеге асық болып, бес нәрседен қашық болуға шақыратын өзгеше шығармаларының бірі. Жақсы қасиеттер мен жаман әдеттерді санамалай отырып, әрқайсысына жеке тоқталады. «Адам болудың» жолын асыл қасиеттермен дәлел келтіре отырып, көрсетеді.

«Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рақым, ойлап қой –
Бес асыл іс, көнсеңіз», – деген жыр жолдарындағы «қанағат», «рақым» сөздеріне тоқталғым келеді. Жер бетінде рақымшылық жасайтын бірден-бір халық – қазақ халқы деп ойлаймын. Қазақ халқының бойына біткен мейірімділігі елді татулық пен ынтымақтастыққа бастайды. Ал қанағатшыл адам өзін-өзі тежеп, жаман әдеттерден бойын аулақ ұстайды. Осы қасиеттер – ұлттық болмысқа біткен асыл қасиеттер деп білемін.

«Терең ой» – бес асыл істің бірі. Терең толғаныс жасап, салмақты ой салып, ұшқыр сөз бен терең ой, жан-жақты саралау, ақылға жүгіну – ақылды адамның ісі. Ендеше, Абай терең ойға қаншама ұғымды

сыйдыра білді?! Абай нұсқаған жолдан тайынбай жүрсең, ешқашан адаспайсың. Себебі, игі істерге ұмтылудағы бағыт – ортақ құбылыс. [5.28 бет].

Сондай-ақ Абай қазақ халқының қанына біткен ысырапшылдықтан аулақ болуға шақырады. «Ғылым таппай мақтанба» өлеңіндегі «Еріншек, бекер, мал шашпақ» тармағынан бекерден-бекер, бостан-босқа мал шашудан аулақ болуды ұсынады. Жалқаулық пен еріншектік – кедейлікке бастайтын жол. Бұл кедейлік адамның қадір-қасиетінен айырады. Мұндағы кедейлік – материалдық құндылық емес – рухани кедейлік. Рухани бай тұлғаның бойында адами қасиеттер жетерлік. Рухы биік әрі таза азамат өз елінің салт-санасын, ұлттық құндылығын жоғары қояры анық. Өтірік, өсек айтпай, одан аулақ болатын адам ғана көзге тік қарай алатын, таза, адал жүректі жан. Осылайша, қашық болуға тиісті ұғымдарға түсінік бере отырып, көкірек көзін ашады. Сөйтіп, адамзат баласы өзін-өзі тәрбиелейді. Өзін-өзі тәрбиелеу – ұлттық санамыздың тәрбие діңгегі деп түсінемін.

Заман әлеуеті бір орында тұрғанмен, заманауи өзгешеліктерді тудыратын, жаңаша көзқарас қалыптастыратын адамзат баласы екенін білеміз. Адамзат баласының ұлттық құндылықтармен толықсуына сыртқы фактордың әсері де мол. Адам айналасындағы қоғам өзгешеліктеріне жіті мән бере отырып, өзіндік әрекет етеді, үлесін қосады. Бұл жаһанданған қоғамға тікелей ғылым-білімнің, тәрбиенің әсері тиері анық. «Тәрбиесіз алған білім – адамның қас жауы» демекші, білімді жастар бойында білім-ғылымнан бұрын тәрбие нәрінен сусындауы керек. Тал шыбық жетілген уақытта айналасына тиер пайдасы болса, еліміздің тұтқасы сенімді қолда екенін біліп, нық қадамдар жасауға болады. [6.34 бет].

Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы ұлттық құндылықты кез келген туындысынан бөліп алып, қарастыруға болады. Жаһанданған мемлекетіміз қандай деңгейде болса да, ұлттық санамыздан, ұлттық құндылықтарымыздан ажырамауымызға шақырамын. Әлемді бағындырған заманауи технологияның дамуы ұлттық болмыс-бітімімізге кері әсерін тигізбеуі шарт. Жүз жылдық, мың жылдық, ғасырлық уақыт өтсе де, қазақ ұлты қазақы иісі аңқыған, ұлттық құндылығы жойылмаған, ұрпақтан-ұрпаққа берері мол мұраны санамызға сіңіріп, жадымызда сақтап, ұмытпауымыз керек. Абайдың жоғарыда талданып өткен жыр жолдары ұлттық құндылықтың ұрпақтар сабақтастығының дәлелі болып қала бермек. Қанымызға біткен ұлттық құндылықты сақтаймыз десек, Абайды оқып, жетілу артықшылық етпейді.

Әдебиеттер

1. «Рухани жаңғыру» бағдарламасының негізгі алты бағыты бойынша технологиялық пакеттер. – Нұр-Сұлтан: «Рухани жаңғыру» қазақстандық қоғамдық даму институты» КеАҚ, 2020 ж. 18 бет.

2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 27.07.2007ж., №319-III ҚРЗ. – Астана. Ақорда.23 бет.

3. Абай Қ. (1995). Абай шығармалары. – Алматы: Жазушы. – 45 бет.

4. Сүйіншалиев Ғ. (2000). Абай шығармаларының философиялық негіздері. Алматы: Қазақ университеті.12 бет.

5. Кәкішева С. (2017). Абайдың ғылыми мұрасы және оның ұрпақ тәрбиесіне ықпалы. – 28 бет.

6. Байтұрсынов А. (2018). Абайдың ақындық мектебі. – Алматы: Елтаным. – 34 б.

МҰЗАФАР ӘЛІМБАЕВТЫҢ «ҮЛКЕНДЕРДЕН ҮЙРЕНІП» ЖИНАҒЫНДАҒЫ ОНОМАСТИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМНЫҢ МАҢЫЗЫ

Д.Қ. Қамза

Әлкей Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің студенті

ғылыми жетекшісі: Ә.К. Сүлейменова

PhD докторы, Павлодар қ.

Аңдатпа. Мұзафар Әлімбаев – балалар әдебиетіне елеулі үлес қосқан, өскелең ұрпақтың тәрбиесіне өз ізін қалдырған қаламгер. Ақын ономастикалық бірліктерді қолдана отырып, балалардың табиғатқа, тарихқа, мәдениетке деген қызығушылықтарын арттырады. Бұл мақалада ақынның шығармаларындағы ономастикалық кеңістік зерттеліп, бұл саланың әдебиеттану саласындағы маңызы қарастырылады. Жұмыстың мақсаты: ақынның «Үлкендерден үйреніп» жинағындағы аталымдар жүйесін талдап, оның поэзиядағы көркемдік мәнін, тілдік ерекшеліктерін анықтау болып табылады.

Тірек сөздер: ономастика, антропоним, топоним, өлең, этноним, фитоним, зооним.

Аннотация. Музафар Алимбаев-писатель, внесший значительный вклад в детскую литературу, оставивший свой след в воспитании подрастающего поколения. Поэт, используя ономастические единицы, усиливает интерес детей к природе, истории, культуре. В этой статье исследуется ономастическое пространство в произведениях поэта и рассматривается значение этой области в области литературоведения. Цель работы: проанализировать систему номинаций поэта в сборнике «учимся у взрослых», выявить его художественную сущность в поэзии, языковые особенности.

Ключевые слова: ономастика, антропоним, топоним, стих, этноним, фитоним, зооним.

Annotation. Muzafar Alimbayev is a writer who made a significant contribution to children's literature and left his mark on the upbringing of the younger generation. Using onomastic units, the poet enhances children's interest in nature, history, culture. This article

examines the onomastic space in the works of the poet and considers the importance of this area in the field of literary criticism. The purpose of the work: to analyze the system of titles of the poet in the collection «Learn from adults», to identify its artistic meaning in poetry, linguistic features.

Key words: onomastics, anthroponym, toponym, poem, ethnonym, phytonym, zoonym.

Ономастика – жер-су атаулары, адам есімдері, этнонимдер, лақап аттар сияқты атаулардың пайда болуы, мағынасы мен құрылымын зерттейтін ғылым. Бұл сала әлі толық зерттелмеген, себебі жаңа атаулардың пайда болуы, көне атаулардың мағынасы мен шығу тегін анықтау жұмыстары бүгінгі күнге дейін үздіксіз жалғасуда. Мақаланың мақсаты – жалқы есім ерекшеліктеріне ықпал етуші өзіндік ономастикалық белгілерін анықтау, онимдердің әртүрлі топтарын зерттеу, ономастикалық атаулар мен жалқы есім қызмет ерекшеліктерін талдау.

Ономастика саласы тек атауларды зерттейтін ғылым емес, ол халық мәдениетінің, тілінің айнасы болып табылады. Біріншіден, ономастика – халықтың өткенін зерттеуге мүмкіндік беретін тарихи мәліметтер жиынтығы. Топонимдер, этнонимдер мен антропонимдер арқылы белгілі бір халықтың ежелгі қоныстары мен бағыттарын айқындауға көмектеседі. Көне атаулар арқылы сол кезеңдегі әлеуметтің және саяси жағдайды анықтауға болады. Екіншіден, ономастика мәдени мұраны сақтауға үлес қосады. Атаулар халықтың дүниетанымы, салт-дәстүрі мен ұлттық ерекшеліктерін көрсетеді. Бұл ғылым арқылы ұлттық құндылықтарды зерттеп, болашақ ұрпаққа жеткізуге болады. Үшіншіден, ономастика аймақтық ерекшеліктерді сақтауға ықпал етеді. Жергілікті атаулар сол өңірдің табиғаты, географиясы және этникалық құрамы туралы құнды мәліметтер береді.

Ономастика ғылымы тіл білімі мен тарих ғылымдарында ғана емес, сондай-ақ әдебиеттану саласында маңызды орын алады. Көркем шығармаларда қолданылатын есімдер, жер-су аттары, тарихи атаулар және т.б. ономастикалық бірліктер жай ғана кейіпкерлер мен оқиғалардың атауы емес, сонымен қатар шығарманың көркемдік мәнін арттыратын маңызды құралдардың бірі. Ономастикалық бірліктердің кең шеңберін Мұзафар Әлімбаевтің еңбектерінде байқай аламыз. Ақынның шығармаларында әртүрлі антропонимдер (адам есімдері), топонимдер (жер-су атаулары), этнонимдер (халықтар атаулары) және т.б. атаулар жиі кездеседі.

Ақын «Үлкендерден үйреніп» топтамасын кішкентай оқырмандардың танымын, ой-өрісін, білімін кеңейтуге арнап шығарған. Жазушы осы шығарма арқылы бүлдіршіндерге тәлім-тәрбие беріп, қазақ халқының мәдениетіне, тарихына, салт-дәстүріне деген қызығушылықтарын оятып, нағыз отансүйгіш патриоттарды тәрбиелейді. Өлеңдерінде қарапайым тілмен терең білім беріліп, бала

санасына оңай жететін ұлағатты сөздер берілген. Сонымен қатар, бұл жинақтағы өлеңдер өзінің ономастикалық құрылыммен ерекшеленеді.

Еңбектің «Аруақты ата-бабалар» бөлімі бабаларымыздың рухына тағзым етіп, олардың ерлігі мен еңбектерін насихаттауға арналған. Бұл бөлімде өткен ғасырлардағы қазақ халқының мақтанышы болған, еліміздің тарихына, мәдениті үлес қосқан ұлы тұлғалары, елін жаудан қорғаған батырлары мен елге сыйлы болған билері мен хандары жайлы баяндалады. Кісі атына байланысты болғандықтан, бөлім толықтай **антропонимдерден** (кісі аты, әке аты, тегі) құрылған. Мысалы:

Зерек ойлы, алғыр ақыл жас ұлан
Ғылым іздеп, кітап жазып жасынан
Шетелдердің сайрап тоғыз тілінде,
Өз жұртына білім дәнін тасыған.
Туған елге тілеп бағыт, бостандық,
Ет жүрегі сыздап, жаны ашыған...
Ақ патшаның зорлығына басынған
Қаны қайнап, арыстандай ашыған.
Ұлт көсемі, ұлы бабаң Әлихан
Бар әлемге қазақ даңқын асырған..
Пір тұтатын бүкіл Алаш баласы
Көз жазбасын алдындағы асылдан! [1, 11б.]

Берілген өлең жолында антропоним ретінде **Әлихан** есімі қолданылған. Бұл есім қазақ еліне аты әйгілі, қазақ тарихында аса маңызды тұлға – Әлихан Бөкейхановтың есімін меңзейді. Өлеңде Ә.Бөкейхановтың даналығы, көп тілді меңгерген зеректігі, халқына білім таратқан ғалымдығы айқын көрсетілген. «Пір тұтатын бүкіл Алаш баласы» деген тармақта Әлиханның Алаш қозғалысы үшін маңызды тұлға екендігі ерекше атап өтіледі. Әлихан – екі компоненттен тұратын адам есімі. «*Әли*, ар.ғали – биік, аса, зор, заңғар. Мұхамбеттен кейінгі төртінші халифтың аты.»[2, 42б.]. *Хан* сөзі қазақ тілінен аударғанда патша бас билеуші дегенді білдіреді. [3, 40б.]

Толқындырып, мың түрлентіп сәнімен,
Шырқағанда әуелетіп Әміре,
Бүкіл Париж тіке тұрып, қол соққан,
Қайран қалып біздің қазақ әніне!
Төрткүл дүние жарысында топ жарған,
Озып шығып өнерпаздың бәрінен. [1, 13б.]

Бұл өлең жолдарында қазақ елің әлемге дүниежүзілік аренада танытқан әйгілі әнші Әміре Қашаубаев жайында. «*Әмір*, ар. – 1) бастық, әкім, билеуші; 2) нұсқау, жарлық, бұйрық.» [2, 43б.] Шумақ тек антропониммен шектелмей, сондай-ақ *Париж* **астионимі** (қала атауы) қолданылған. Антропоним мен астионим бірге қолданылып, өлеңнің эмоциялық әсерін күшейтіп, оқырманға нақты тарихи оқиғаны бейнелі түрде жеткізеді.

Антропонимдерді «Атыңның затын анықта» бөлімінде кездестіре аламыз. Аталмыш бөлім оқушыларды әртүрлі есімдердің мағынасымен таныстырып, олардың шығу тегін мен қай тілден енгенін сипаттайды. Мысалы:

Мінезі аса сабырлы,
Сыйлайды Бану бәріңді...
Бану – ханым деген сөз,
Парсыша есім қадірлі. [1, 32б.]

Өлеңде **Бану** антропонимі парсы тілінен енген және «ханым» деген мағына білдіреді. «*Бану*, ар.эбнатун – көпше түрі – банату – қыз, бойжеткен, ир.бану – әмірші, әкім әйел, ханым.» [1, 172б.] Автор Бану есімін иеленген адам сабырлы, сыйластықты білетін жан ретінде сипаттайды. Осындай өлеңдер арқылы ақын балаларға есімдердің астарында бір мағына жататынын, әрбір ат жақсы қасиеттерді бейнелейтінін түсіндіреді.

Жинақтың «Атамекен аяулы» бөлімі еліміздің түкпір-түкпіріндегі әсем жерлерге арнап шығарылған. Бұл бөлімнің мақсаты балаларға туған жердің қадір-қасиетін ұғындыру, оның табиғаты мен сұлулығын жырлау арқылы патриоттық сезімді ояту болып табылады. Ақын бөлімде атамекенді тек географиялық кеңістік ретінде емес, рухани байлық, ата-бабадан қалған мәдени мұра ретінде бейнелеген. Өлеңдердегі ономастикалық бірліктер тек атау ретінде емес, сонымен қатар ұлттық болмыс пен тарихтың бір бөлігі ретінде көрініс тапқан. Мысалы:

Аңырақай – үлкен аңғар, кең шатқал,
Сонда талай сойқан болған жау шапқан.
Сонда жеңіп батырлары қазақтың
Жоңғарларды тұралата қаусатқан. [1, 21б.]

Өлең тармақтарында *Аңырақай* **оронимін** (жер бедері нысандары) қолдана отырып, автор қазақ тарихында болған ірі шайқасты нақтылап, оқырмандарды өткен дәуірге жетелейді. Қазақ батырларының жауға қарсы күресін дәріптеу арқылы, өлең оқырманда ұлттық рух пен мақтаныш сезімін оятады. Одан бөлек шумақты біз *жоңғарларды* деген **этнонимді** (тайпа, ел атауы) көре аламыз. Этнонимді қолдана отырып, ақын тарихи шындықты айқындап, өлең мазмұнын тереңірек түсінуге көмектеседі.

Бөлімде **гидронимдерді** (су нысандары) де кездестіруге болады. Олар: «Ертіс өзені», «Алакөл», «Жалаулы көлі», «Таңсық өзені», «Маралды көлі», «Есіл өзені», «Сырдария», «Аққөл», «Арыстан өзені», «Балқаш көлі», «Жем өзені», «Іле өзені», «Аршалы өзені», «Толқын көл», «Алтынкөл» т.б. Осындай өзен-көлдер атаулары арқылы еліміздің байлығын, табиғатының алуан түрлілігін және географиялық ерекшеліктерін суреттейді. Оған қоса «Қаратау», «Алатау», «Айыртау», «Тарбағатай тауы», «Дегерес тауы», «Алтай тауы», «Хантәңірі», «Шыңғыстауы», «Жоңғар қақпасы» **оронимдері** мен «Абыралы

ауданы», «Ойыл ауданы», «Абай жайлауы» **ойконимдері** (елді мекендер атауы) берілген.

Айтқыш біздің Берік:
– Көрдім, – дейді, – Керік.
Ортада өзен, су бар,
Арғы жақта ну бар.
Балаусаның көгін
Мойнын созып жеді.
Аш қалмайды Керік, –
Дейді біздің Берік. [1, 72-73б.]

М.Әлімбаев антропоним мен **зоонимді** (жануар атауы) бір-бірімен шебер ұйқастыра отырып, шығарманың әуезділігін арттырып, балалардың дүниетанымын кеңейтетін өлең жолдарын кестеледі. Бұл өлең баланың бақылаушылық қабілетін, қоршаған ортаға деген қызығушылығын дамытуға ықпал етеді**.** Өлең шумақтарындаға *Берік* антропонимі – «мықты, бекем, беркін, табанды, тұрақты» деген мағына берсе [2, 62б.], «Керік» зоонимі – мойыны ұзын, сары-қоңыр дақтары бар, Африка елдерінде мекендейтін жануардың атауын білдіреді. Тармақтарда антропоним мен зоонимді үйлесімді қолдана отырып, автор өлеңнің көркемділігін күшейтеді.

«Өсімдік атаулары» өлеңінде:
Шатастырып жатады,
Көрмегендер білмей ме?
Өсімдіктер атау –
Кілең сурет, кіл бейне!
Арғы аталар бәрін де
Аңғарымпаз, байқауық
Түрін, түсін, әрін де
Біліп айтқан дәл тауып!
Жадыңа тұт жақсылап:
«Ботатабан», «Ақбілек»,
«Аққылтан» мен «Ақшуақ»,
«Күншаш», «Итшу», «Ақжүрек»,
«Биеемшек» пен «Балакөз»,
«Қозықұлақ», «Тарғақбас»,
«Тарлантұяқ», «Танакөз». ..
Жұртты қалай таңдантпас?! [1.103]

Өлеңде **фитоним** (өсімдіктердің атаулары) ерекше көрініс тапқан. Өсімдіктердің атауы олардың сыртқы белгілері, түсі, пішіні, қасиеттеріне байланысты аталған. Келтірілген өсімдік атаулары оқушыларға тек атау ретінде емес, сондай-ақ олардың бейнесін көз алдына елестетуге мүмкіндік береді**.** Фитонимдер екі компоненттен құрылған. Мысалға *Ботатабан* өсімдігін алайық. Бота – түйенің төлі, халқымыздың танымында сүйкімділік пен мейірімділіктің символы

болса, табан – аяқтың төменгі бөлігі, ізі. Осы екі сөз бірігіп, «ботаның табанына ұқсайтын өсімдік» деген бейнелі мағына береді. Бұл – қазақ халқының табиғатқа ерекше назар салып, өсімдіктердің пішінін жануарлар әлемімен байланыстыра бейнелеуінің нақты көрінісі.

Ономастикалық бірліктерді қаламгердің өленderінде ғана емес, сондай-ақ ертегілерінде, мысалдарында, жаңылтпаштарында кездестіре аламыз. Мысалы:

Таңқыбай
Таңқурай екті,
Таңқурайды
Таңқыбай екті. [1.286]

Ақын *Таңқыбай* антропоним мен *таңқурай* фитонимді бір-бірімен үйлестіріп, белгілі бір образ жасап, жаңылтпаштың құрылымына ықпал етіп, ерекше поэтикалық ырғақ пен ойнақылық берді. Бұл жаңылтпаштардың мақсаты бірнеше рет қайталанатын есімд мен сөз арқылы балалардың тілін жаттықтырып, дұрыс сөйлеуге үйрету.

Мұзафар Әлімбаевтың «Үлкендерден үйреніп» шығармасындағы ономастикалық кеңістік

№	Онимдер	Саны
1	Антропоним	311
2	Ороним	17
3	Ойконим	3
4	Этноним	8
5	Хороним	-
6	Потамоним	9
7	Лимноним	10
8	Океаноним	-
9	Иегоним	-
10	Пелагоним	-
11	Астионим қала	5
12	Зооним	7
13	Фитоним	13
14	Космоним	-
15	Библионим	3

Қорыта айтқанда, Мұзафар Әлімбаевтың «Үлкендерден үйрен» шығармасындағы ономастикалық бірліктерді талдау арқылы жалқы есімдердің көркемдік, тәрбиелік және танымдық қызметін тереңірек түсінуге болады.

Шығармада қолданылған онимдер тек атап қана қоймай, ұлттық мәдениетті, әлеуметтік қарым-қатынасты және балаларға бағытталған тәрбиелік мәнді де бейнелейді. Автор өз шығармаларында атауларды пайдалана отырып, аңыз-әңгімелерді, тарихи оқиғаларды, халықтың

дәстүрлерін, қоршаған ортаның ерекшеліктерін бала санасына ұғынықты, қабылдауға ыңғайлы етіп қолданады. Мұзафар Әлімбаевтың шығармаларындағы ономастика ұрпақ тәрбиесімен тығыз байланысып, баланың жан-жақты дамуына, ұлттық сананың нығаюына ықпал етеді. Ономастика ғылымы арқылы балалар белгілі бір атаудың шығу тегін, олардың мағынасын, тарихи маңызын түсініп, туған жерге деген сүйіспеншілікті сезіне бастайды. Сонымен қатар, балалар жаңа сөздерге үйреніп, танымын мен сөздік қорын кеңейтіп, тілдік түсінікті арттырады.

Осылайша, Мұзафар Әлімбаев ономастикалық кеңістікті тілдік қана емес, мәдени әрі педагогикалық кеңістікке айналдырып отыр.

Әдебиеттер

1. Әлімбаев М. Үлкендерден үйреніп. Тақпақтар мен танымдық өлеңдер, ертегілер, жұмбақтар, жаңылтпаштар. – Алматы: Атамұра, 2006. – 304 б.

2. Жанұзақов Т. Есімдер сыры. – Алматы: Парасат, 2004. – 208 б.

3. Жусупова Б.Ж. Казахские имена. – Алматы: Кочевники, 2005. – 568 с.

4. Мәдиева Г., Иманбердиева С. Ономастика: теориясы мен тәжірибесі. – Алматы: Қазақ университеті, 2023. – 253 б.

5. Жанұзақов Т., Рысберген Қ. Қазақ ономастикасы: жетістіктері мен болашағы. – Алматы: Азия, 2004. – 128 б.

ОРТА МЕКТЕПТЕГІ «ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ» АРҚЫЛЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕНІ ТАНЫТУ ӘДІСТЕРІ

А.Б. Усенбекова
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Н.Б. Агалиева
ф.ғ.к., оқытушы-зерттеуші, Павлодар қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада орта мектептегі «Қазақ әдебиеті» пәні арқылы экологиялық сананы қалыптастыру жолдары қарастырылды. Қазақ жазушылары мен ақындарының шығармаларындағы табиғат бейнесі мен экологиялық идеялар мысал ретінде алынып, оқушы бойында табиғатқа деген сүйіспеншілік пен жауапкершілік сезімін тәрбиелеудің тиімді әдістері ұсынылды. Сондай-ақ сабақ барысында қолдануға болатын әдеби-экологиялық талдау тәсілдері мен әдістемелік нұсқаулар қамтылған. Мақалада Роза Мұқановаңың «Мәңгілік бала бейне» шығармасы мысалға алынып, экологиялық апаттың адамзатқа әсері көркемдік тұрғыдан талданды.

Кілт сөздер: экология, қазақ әдебиеті, экологиялық тәрбие, табиғат, мектеп, әдістеме.

Аннотация. В данной статье рассмотрены методы формирования экологического сознания через предмет «Казахская литература» в средней школе. Были приведены примеры из произведений казахских писателей и поэтов, в которых природа представлена как живой организм, а также предложены эффективные способы вос-

питания у учащихся любви и ответственности за окружающую среду. На уроке описаны методические приемы литературно-экологического анализа. Особое внимание было уделено анализу произведения розы Мукановой «вечный образ ребенка» как художественного выражения экологической катастрофы.

Ключевые слова: экология, казахская литература, экологическое воспитание, природа, школа, методика.

Annotation. This article explores methods of developing ecological awareness through the subject “Kazakh Literature” in secondary schools. It presents examples from the works of Kazakh writers and poets where nature is portrayed as a living entity and suggests effective approaches to fostering students’ love and responsibility for the environment. The article also outlines methodological strategies for conducting literary-ecological analysis during lessons. Special focus is given to Roza Mukhanova’s “The Eternal Child Image” as a literary reflection of environmental disaster and its impact on humanity.

Keywords: ecology, Kazakh literature, ecological education, nature, school, methodology.

XXI ғасырда экологиялық дағдарыс бүкіл адамзатқа ортақ күрделі мәселеге айналды. Бұл мәселе тек ғылым мен технология салаларында ғана емес, білім беру мен тәрбие жүйесінде де басты назарда болуы қажет. Экологиялық сананы қалыптастыру мен табиғатты аялауға тәрбиелеудің тиімді жолдарының бірі – көркем әдебиетті пайдалану. Әсіресе, қазақ әдебиетінің табиғатты суреттеудегі шеберлігі мен философиялық тереңдігі мектеп оқушыларының экологиялық ойлауын қалыптастыруда ерекше орын алады. Қазақ әдебиеті пәні арқылы экологиялық білім мен тәрбие беру – білім беру үрдісінің маңызды міндеттерінің бірі.

Қазақ әдебиетіндегі табиғат бейнесі – экологиялық танымның көркемдік негізі.

Қазақ халқының ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетінде табиғат – тіршілік бастауы, қасиетті ұғым ретінде көрінеді. Бұл түсінік арқылы қазақ оқушысы табиғатты тек қоршаған орта ретінде емес, тірі жүйе, жанды әлем ретінде таниды.

Мысалдар:

М.Әуезовтің «Абай жолы» романында табиғат көріністері кейіпкердің ішкі күйімен тығыз байланыста беріледі. Мысалы, Абайдың жалғыздықта ой кешетін сәтінде:

«Аспан ашық, бірақ самал соғып тұр. Жер беті сәл дымқыл тартып, көк шалғын иісі ауаға сіңіп тұр...»[1,67 б.] Бұл – табиғат суреті оқушының дүниетанымын кеңейтеді және табиғаттың жанды жүйе екенін ұғынуға итермелейді.

І.Жансүгіровтің «Жетісу суреттері», «Күй», «Күйші» шығармаларында табиғат адам өмірінің ажырамас бөлігі ретінде

бейнеленеді. Ол табиғатты жырлай отырып, оны қорғау идеясын жанама түрде жеткізеді [2,23 б.].

С. Сейфуллиннің «Көкшетау» поэмасында:

«Көкшетау – сұлу жердің төресі еді...» – деген сипаттамалар арқылы оқушыға туған жер табиғатына деген мақтаныш сезімі дарытылады.

Ы.Алтынсариннің «Таза бұлақ» әңгімесінде бұлақтың айналасын таза ұстау идеясы моральдық-экологиялық тәрбие береді [3,198 б.].

Әдебиет сабағында экологиялық сананы қалыптастыру әдістері:

а) Көркем мәтінді экологиялық тұрғыдан талдау.

Әдеби шығармалардағы табиғат сипаттарын нақты экологиялық мазмұнда ашу. Мысалы:

М.Мақатаевтың «Саржайлау» өлеңін оқи отырып, жайлау экожүйесінің нәзіктігі мен оны сақтау қажеттігі туралы пікір алмасу.

Ф.Оңғарсынованың «Табиғат – ана» өлеңі арқылы экологиялық этика мен аналық қамқорлық ұғымын ұштастыру.

ә) Жоба мен презентация әдісі.

Оқушылар экологиялық тақырыптағы шығармаларды оқып, олардан түйген ойларын шығармашылық жобалар немесе презентация арқылы ұсынады. Мысалы, Ш.Құдайбердиевтің табиғатты сипаттаған өлеңдерінен үзінділер жинап, оларды қазіргі экологиялық жағдаймен салыстыру арқылы «Әдебиеттегі табиғат және қазіргі экология» атты слайд әзірлеу.

б) Интеграция әдісі.

Әдебиетті биология, география пәндерімен ұштастыра отырып, экожүйе, климат, биоалуандылық туралы әдеби сипаттарды ғылыми ұғымдармен байланыстыру. Мысалы, Қ.Жұмаділовтің «Тағдыр» романындағы Алтай табиғатын оқып, ол аймақтың нақты географиялық ерекшеліктерін сипаттау.

в) Пікірталас пен эссе жазу

«Ақындар табиғатты неге жырлайды?» немесе «Қазіргі экологиялық мәселелер әдебиетте қалай көрініс табуы тиіс?» тақырыптарына эссе жаздыру. Оралхан Бөкейдің «Қайдасың, қасқа құлыным?» повесінде экологиялық астар бар. Адамның табиғаттан алыстауы трагедияға әкелетіні көркем тілмен бейнеленген.

Қазіргі әдебиеттегі экологиялық сарындар:

Заманауи ақын-жазушылар да экологиялық тақырыптарды көтеруде.

А.Қарасартовтың табиғатты қорғау тақырыбындағы өлеңдері мектеп бағдарламасына қосымша ретінде қолдануға болады. С.Тұрғынбековтің «Жер-Ана» поэмасы адам мен табиғат арасындағы қатынасты терең философиялық деңгейде ашады.

Балалар жазушысы С.Бегалиннің табиғатты аялауға үндейтін әңгімелері (мысалы, «Сырлы бұлақ») бастауыш пен орта буында қолдануға қолайлы [4].

Қазақ әдебиетінде экологиялық апаттың салдары мен оның адам тағдырына әсерін көркемдік тұрғыдан терең зерттеген шығармалардың бірі – Роза Мұқановаңың «Мәңгілік бала бейне» драмасы. Бұл туынды Семей ядролық полигонындағы жарылыстардың құрбаны болған бейкүнә адамдардың тағдырын сипаттайды. Шығарма арқылы автор экологиялық апаттың тек табиғатқа ғана емес, адам тағдырына да тікелей ықпал ететінін көрсетеді.

1. Шығарманың мазмұны мен негізгі идеясы.

Роза Мұқанова бұл драмасында Семей полигоны зардаптарын өз көзімен көрген жандардың бірі ретінде оқырманға терең әсер ететін трагедиялық оқиғаны баяндайды. Шығарманың басты кейіпкері – Айша. Ол -өмірге мүгедек болып келген, жарылыстардың зардабын шеккен бейкүнә жан. Полигон аймағындағы радиация салдарынан Айша жасөспірім күйінде қалып, ешқашан ересек өмір сүре алмайтын мәңгілік бала бейнесіне айналады.Автор бұл кейіпкер арқылы экологиялық апаттың ең ауыр салдарының бірі -ұрпақтың зардап шегуі мәселесін көтереді. Ядролық сынақтардың кесірінен мыңдаған адам денсаулық проблемаларына, мүгедектікке, ерте өлімге ұшырады. Айша – сол қайғының символы, ол тек жеке тұлға ғана емес, тұтас халықтың трагедиясын бейнелейтін кейіпкер. *«Мен өлмеймін... Мен ешқашан өлмеймін. Мен адамдардың есінде мәңгі қаламын...»* Айшаның бұл сөздері Семей полигонының құрбандарының ұмытылмайтын ауыр тағдырын көрсетеді.

2. Шығарманың экологиялық астары.

а) Радиацияның табиғатқа әсері

Шығармада Семей өңірінің табиғаты өзгеріп, жер тозғаны, су уланғаны, өсімдіктер мен жануарлардың жойылып кеткені жан-жақты сипатталады. Автор ядролық сынақтардың табиғатқа тигізген залалын драмалық көріністер арқылы бейнелейді.

ә) Радиацияның адам өміріне тигізген қайғысы

Айша – туған жерінің құрбаны, оның жанайқайы арқылы автор атом сынақтарының адам ағзасына, өміріне тигізген зиянын көрсетеді. Радиация салдарынан туа біткен аурулар, бедеулік, ерте қартаю, жүйке аурулары белең алғаны драманың басты ойына айналады. *«Мен ана бола*

алмаймын...» – деп Айша болашақсыз қалғанын айтып, адамзатқа үндеу тастайды [5,88 б.].

3. Сабақта қолдану әдістері

«Мәңгілік бала бейне» драмасын экологиялық білім беру мақсатында әдебиет сабағында мынадай әдістер арқылы терең талдауға болады:

- Шығарманы рөлдік оқыту: Оқушылар Айшаның, басқа кейіпкерлердің диалогтарын оқып, олардың сезімін түсінуге тырысады.
- Пікірталас ұйымдастыру: «Адамзат ядролық қаруды қолданбау үшін қандай әрекет етуі керек?» деген тақырыпта пікірталас өткізу.
- Эссе жазу: «Экологиялық апат және адам тағдыры» тақырыбында шығармашылық эссе жазу.
- Ғылыми жоба: «Семей полигоны және оның бүгінгі экологиялық салдары» тақырыбында зерттеу жүргізу.

Роза Мұқанованың «Мәңгілік бала бейне» шығармасы – экологиялық апаттың адам тағдырына әсерін көрсететін терең мағыналы туынды. Бұл драманы мектеп бағдарламасында оқыту – оқушыларға тек әдеби талдау жасау ғана емес, олардың экологиялық санасын оятуға, туған жерге жауапкершілікпен қарауға тәрбиелеудің маңызды құралы. Айшаның бейнесі ядролық сынақтардың құрбанына айналған мыңдаған бейкүнә жандардың символы ретінде мәңгі есте қалады.

Қорыта келе, қазақ әдебиетіндегі табиғат суреттері мен көркем бейнелер оқушылардың экологиялық санасын оятуда таптырмас құрал. Әдеби мәтінді экологиялық аспектіде оқыту – оқушы бойына табиғатқа деген сүйіспеншілік, жанашырлық сезімін қалыптастырады. Мұғалім әдебиетті тек эстетикалық құрал ретінде емес, тәрбиелік, экологиялық сана қалыптастырушы құрал ретінде қолдануы тиіс. Бұл бағыттағы әдістемелік ізденістер мен шығармашылық жұмыстар оқушының табиғатқа деген көзқарасын, жауапкершілігін арттырып, саналы экологиялық тұлға тәрбиелеуге ықпал етеді.

Әдебиеттер

1. Әуезов М. Абай жолы. – Алматы: Жазушы, 2002. – 67 б.
2. Жансүгіров І. Шығармалар жинағы. – Алматы: Ғылым, 1985. – 23 б.
3. Сейфуллин С. Көкшетау. – Алматы: Қазмембас, 1960. – 198 б.
4. ҚР Білім және ғылым министрлігі. Жалпы орта білім беру деңгейінің “ Қазақ әдебиеті” пәні бойынша оқу бағдарламасы. (2002 ж.).
5. Мұқанова Р. Мәңгілік бала. – Алматы: Жазушы, 1999. – 88 б.

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІ ЛЕКСИКАСЫНЫҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ-ТАҚЫРЫПТЫҚ ЖІКТЕЛІМІ

Д.Н. Нұрбек
Семей қаласының
Шәкәрім атындағы университетінің магистранты
ғылыми жетекшісі: Г.А. Тусупбекова
филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Павлодар қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада әлеуметтік желілерде жиі қолданылатын жаңа лексикалық бірліктердің семантикалық және тақырыптық жіктелуі қарастырылады. Әлеуметтік медиа тілі қазіргі қазақ тілінің дамуына әсер етіп, жаңа сөздердің пайда болуына ықпал етеді. Зерттеу барысында осы лексиканың негізгі топтары анықталып, олардың тілдік ерекшеліктері талданады.

Кілт сөздер: әлеуметтік желі, лексика, жаңа сөздер, семантика, тақырыптық топ, қазақ тілі, интернет.

Аннотация. В данной статье рассматривается семантическая и тематическая классификация новых лексических единиц, часто используемых в социальных сетях. Язык социальных медиа влияет на развитие современного казахского языка, способствуя появлению новых слов. В ходе исследования определены основные группы данной лексики и проанализированы их языковые особенности.

Ключевые слова: социальная сеть, лексика, неологизмы, семантика, тематическая группа, казахский язык, интернет.

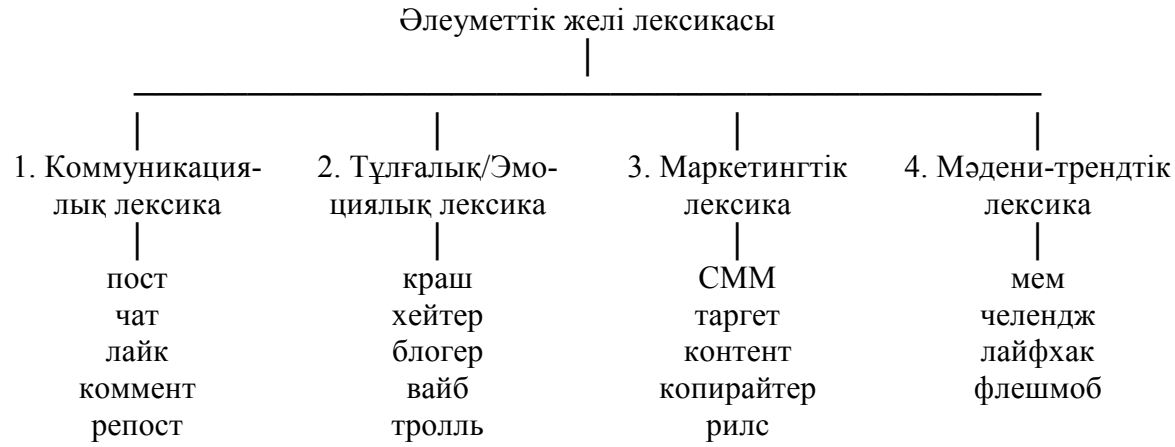
Abstract. This article examines the semantic and thematic classification of new lexical units frequently used in social networks. The language of social media influences the development of modern Kazakh, contributing to the emergence of new words. The study identifies the main groups of this lexicon and analyzes their linguistic features.

Keywords: social network, lexicon, neologisms, semantics, thematic group, Kazakh language, internet.

Кіріспе. XXI ғасырдағы ақпараттық қоғамның дамуы әлеуметтік желілердің тілдік ортаға әсерін айқындап отыр. Адамдар арасындағы байланыс пен ой бөлісудің жаңа формалары пайда болып, оларды жүзеге асыруда бұрын-соңды кездеспеген сөздер, тіркестер белсенді түрде қолданысқа енуде. Facebook, Instagram, TikTok, Telegram секілді платформаларда қолданылатын лексикалық бірліктер қазақ тілінің дәстүрлі құрылымына жаңаша серпін беріп отыр. Бұл құбылыс әсіресе жастар тілінде кең көрініс табады. Жаңа сөздер – кейде шет тілінен тікелей қабылданған, кейде бейімделген немесе жаңа формада туған туынды сөздер ретінде дамиды. Мысалы, «посттау», «стористеу», «лайк басу» сияқты тіркестер тек техникалық әрекетті ғана білдіріп қоймай, сөйлеу тілінде жиі қолданылатын ұғымдарға айналды. Мұндай сөздердің көптеп қолданылуы тіліміздің даму бағытындағы табиғи заңдылықтармен байланысты. Алайда бұл лексика жүйесіз емес, белгілі бір мағыналық өрістер мен тақырыптық бағыттарға бөлінеді. Осы

мақаланың мақсаты – әлеуметтік желі тіліне тән лексикалық бірліктердің семантикалық-тақырыптық жіктелімін көрсету және олардың тілдегі орны мен рөлін талдау [1, 45 б.].

Негізгі бөлім. Әлеуметтік желі лексикасы – жаңа заманның тілі деп санаймын. Ол – жастар ортасынан бастау алып, бұқаралық қолданысқа өтіп жатқан тірі тіл ғасыры. Бұл лексикалық бірліктердің пайда болу көзі көбіне ағылшын тілі болса да, олардың қазақ тіліндегі қолданысы күн санап кеңейіп келеді. Мысал ретінде, «контент», «таргеттеу», «копирайтер», «флешмоб», «челендж» сияқты сөздерді келтіруге болады. Олар ресми емес сипатта қолданылады, бірақ тұрақты сипатқа ие. Бұдан бөлек, «краш», «хейтер», «вайб» сияқты эмоционалды бояуы бар сөздер – тұлғаның ішкі күйін бейнелеуде таптырмас құрал. Бұл сөздер қолданыста тек шектеулі ортада емес, қазіргі уақытта әдеби емес стильдерде де көрініс таба бастады [2, 34 б.].

Әлеуметтік желіде қолданылатын лексика – бұл күнделікті тілдік қарым-қатынаста жиі кездесетін, жаңадан пайда болған немесе бұрыннан бар сөздердің жаңа мағынада қолданылуы. Бұл лексиканы мағынасына қарай төрт негізгі топқа бөлуге болады. Әр топтың өзіне тән ерекшелігі мен қолдану аясы бар.

Бірінші топ – Коммуникациялық лексика.

Бұл топқа адамдардың бір-бірімен сөйлесіп, ақпарат алмасуына байланысты сөздер жатады. Мысалы, «пост» – желіде жарияланатын жазба, «чат» – жазбаша әңгімелесу, «лайк» – ұнағанды білдіретін белгі, «коммент» – пікір жазу, «репост» – біреудің жазбасын өз парақшаңа көшіру. Бұл сөздер әлеуметтік желінің негізі болып табылады.

Екінші топ – Тұлғалық және эмоциялық лексика.

Бұл топтағы сөздер адамның мінез-құлқы, сезімі немесе желідегі образы туралы айтады. Мысалы, «краш» – ұнайтын адам, «хейтер» – теріс пікір жазатын адам, «блогер» – әлеуметтік желіде контент жасайтын адам, «вайб» – көңіл-күй немесе атмосфера, «тролль» – әдейі ашуландыратын пікір қалдыратын қолданушы. Мұндай сөздер адамның ішкі дүниесін, көзқарасын жеткізуге көмектеседі.

Үшінші топ – Маркетинг пен жарнамаға байланысты лексика.

Бизнес пен жарнамамен айналысатын адамдар осы сөздерді жиі қолданады. «СММ» – әлеуметтік желіні басқару, «таргет» – жарнаманы белгілі бір топқа бағыттау, «контент» – жарияланатын ақпарат, «копирайтер» – жарнамалық мәтін жазушы, «рилс» – қысқа видео форматындағы жазба. Бұл сөздер кәсіпкерлік пен жарнама саласында маңызды рөл атқарады.

Төртінші топ – Мәдени және трендтік лексика.

Бұл топқа қазіргі уақытта танымал болып жүрген сөздер кіреді. Мысалы, «мем» – күлкілі сурет немесе жазба, «челендж» – бір нәрсе істеуге шақыру, «лайфхак» – өмірді жеңілдететін кеңес, «флешмоб» – көп адамның бір уақытта ортақ іс-әрекет жасауы. Бұл сөздер жастар арасында кең таралған.

Жалпы айтқанда, әлеуметтік желі лексикасы – тілімізге жаңаша серпін беріп отырған жанданған тілдік кезең. Оларды жүйелеп, мағынасына қарай топтастыру – тілді түсінуге және оны тиімді пайдалануға үлкен мүмкіндік береді [3, 89 б.].

Зерттеу барысында әлеуметтік желі лексикасын төрт негізгі топқа бөлуге болады: (1) коммуникациялық әрекетті білдіретін сөздер (чат, пост, лайк), (2) тұлғалық және эмоциялық лексика (блогер, хейтер, краш), (3) маркетинг және жарнама тілі (СММ, таргет, контент), (4) мәдени және трендтік сөздер (мем, челендж, лайфхак). Бұл топтастыру семантикалық жіктеудің негізіне сүйене отырып жасалды және әрбір топ өзіндік қызмет пен функцияны атқарады. Мәселен, «пост» сөзі – ақпарат таратудың негізгі құралы, ал «челендж» сөзі – ортақ әрекетке шақыру, қатысу идеясын білдіреді. Қазақ тіліне бейімделу үдерісі барысында бұл сөздер морфологиялық өзгеріске түсіп, жаңа сөзжасам тетіктері арқылы дамиды. Мысалы, «пост» сөзінен «посттау» етістігі, «сторис» сөзінен «стористеу» деген форма жасалады.

Бұл мысалдар гипотезаны дәлелдей түседі. Әлеуметтік желі лексикасы кездейсоқ немесе уақытша құбылыс емес. Ол – прагматикалық жағынан тиімді, ақпаратты қысқа әрі нақты жеткізетін тілдік құрал. Бұған қоса, олардың эмоциялық реңкі де жоғары: «крашым сторис салды», «лайк басып қойды» деген тіркестер тек ақпарат беріп қана қоймай, адамның ішкі эмоциясын да білдіреді. Демек, бұл лексика – тілдің функционалды-қатысымдық қызметін кеңейтетін жаңа дәуір. Зерттеу сұрағына жауап ретінде айтуға болады: әлеуметтік желі лексикасының семантикалық-тақырыптық жіктелімі олардың қызметтік сипатына негізделеді. Яғни, сөздің қандай ортада, қандай мағынада және қандай интонациямен қолданылатыны – оның нақты топқа жатуын анықтайды. Бұл – тіл жүйесіне сырттан келген бірліктердің ішкі заңдылыққа сай бейімделуінің көрінісі [4, 126 б.].

Тақырыптық топ	Мысал сөздер	Қолдану мақсаты

Коммуникациялық лексика	пост, чат, лайк, коммент, репост	Ақпарат алмасу, пікір білдіру, өзара байланыс орнату
Тұлғалық және эмоциялық лексика	краш, хейтер, блогер, вайб, тролль	Тұлғаның бейнесін, эмоциясын жеткізу
Маркетинг және жарнама лексикасы	СММ, таргет, контент, копирайтер, рилс	Кәсіп, жарнама, ілгерілету мақсатында қолдану
Мәдени және трендтік лексика	мем, челендж, лайфхак, флешмоб	Мәдени трендтерді сипаттау, қатысуды білдіру

Әлеуметтік желі лексикасы – тілдің уақыт талабына икемделуінің дәлелі. Бұл сөздер нақты мағынамен шектелмей, коммуникация, эмоция, жарнама және мәдени трендтерді де қамтиды. Жіктелуі олардың жүйелі түрде дамып жатқанын көрсетеді. Демек, бұл лексика – тіліміздің жаңа әрі қажетті бір баспалдағы. Әлеуметтік желілерде пайда болған жаңа лексика – заманауи адамның өмір салты мен ойлау жүйесіне сай қалыптасқан тілдік көрініс. Мұндай сөздер қоғамдағы жылдам өзгерістерге жауап беріп, жаңа ұғымдарды дәл әрі ықшам түрде жеткізудің құралына айналды. Олар тек техникалық атаулар ғана емес, сонымен қатар эмоция, стиль және мәдени трендтің белгісі. Тілдің бұл бағыты – қоғам мен уақыт үндестігінің нәтижесі. Бұл туралы зерттеуші А. Асылбек: «Тілдегі жаңалық – қоғамдағы қажеттіліктің айнасы, ал жаңа сөз – сол қажеттілікке жауап» – деп атап көрсетеді [1, 84 б.] Сондықтан да әлеуметтік желі лексикасын жай ғана қызығушылық ретінде емес, тілдің табиғи эволюциясы ретінде қабылдауымыз қажет. Ол – бүгінгі күннің тілі, ал бүгінді түсінбей, ертеңді болжау қиын. Жаңа сөздер – тілдің тынысы, ал жаңашылдық – қоғамның таңдауы ғана емес, оның уақытына сай қажеттілігі. Уақыт талабы мен қоғам үніне бейімделген тіл – әрқашан тірі, әрқашан өзекті [5, 61 б.].

Қорытынды. Әлеуметтік желілерде қалыптасқан лексика – қазақ тілінің жаңа дәуірдегі дамуын көрсететін ерекше кезең. Бұл лексика – жай ғана сән немесе жастардың бейресми тілі емес, ол – бүгінгі қазақ тілінің өміршеңдігін, бейімделу мүмкіндігін дәлелдейтін маңызды көрсеткіш болып табылады. Оның семантикалық-тақырыптық құрылымы жүйелі түрде дамып, күнделікті қолданысқа дендеп еніп келеді. Жаңа сөздердің тіліміздің заңдылықтарына бейімделуі, мағына мен қызмет жағынан тұрақталуы – олардың тілдік жүйенің бір бөлігіне айналғанын көрсетеді.Тіл – қоғаммен қатар дамитын тірі құбылыс. Әлеуметтік желідегі лексика – осы дамудың көрінісі. Сондықтан оны қабылдау, зерттеу, жүйелеу – лингвистика ғылымының ғана емес, ұлттық сананың да міндеті. Бұл жаңа лексика арқылы біз тек жаңа ұғымдарды игеріп қана қоймаймыз, сонымен қатар тілдің болашағына бағыт береміз. Демек, әлеуметтік желі тілі – уақыттың тілі. Ал оны түсіну – ертеңгі тілдік мәдениетті қалыптастырудың алғашқы қадамы.

Әдебиеттер

1. Ахметова А.Б., & Жолдасбекова Ж.С. (2021). Әлеуметтік желілердегі жаңа лексиканың қалыптасуы мен дамуы. Қазақ тілі мен әдебиеті 83(2), 45–52. https://qazaqadebieti.kz/28827/

2. Сейітова Г.А. (2020). Интернет коммуникациядағы неологизмдердің семантикалық ерекшеліктері. *Тіл және қоғам*, 12(3), 33–40. https://cyberleninka.ru/article/n/internet-kommunikatsiyadagy-neologizmdik-sipattar

3. Омарова Л.К. (2019). Жаңа медиа және қазақ тілі: Лексикалық өзгерістер. Қазіргі гуманитарлық зерттеулер журналы, 7(1), 88–95. https://cyberleninka.ru/article/n/zhanamedia-zhane-kazak-tili-leksikalyk-ozgerister

4. Нұрғалиева Д.М. (2022). Әлеуметтік желілердегі қазақ тілінің трансформациясы. Қазақ тілі зерттеулері, 14(4), 120–128. https://kazneb.kz/ru/catalogue/details/1142591

5. Қасымова Р.Т. (2023). Цифрлық дәуірдегі қазақ тілінің лексикалық инновациялары. Қазақ филологиясы журналы, 19(2), 55–63. https://kazneb.kz/ru/catalogue/details/1256837

АСҚАР АЛТАЙДЫҢ «ПРОПИСКА» ӘҢГІМЕСІНІҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ

Г.Б. Кемелбек
Ә.Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
ғылыми жетекшісі: Б.Ж. Сарыбаева
филология ғылымдарының кандидаты, Павлодар қ.

Аңдатпа: Асқар Алтайдың «Прописка» әңгімесі – тарихи кезеңнің рухани қасіретін, адамның қоғаммен күресін терең жеткізген туынды. Осы әңгіменің осы мақалада көркемдік ерекшелігі талданды. Бұл мақала тақырыбының өзектілігі – шығармадағы көркемдік ерекшеліктің талдануы. Әңгімедегі көркемдік ерекшеліктер анықталуы үшін Асқар Алтайдың «Прописка» шығармасын жан-жақты талдап, оның ерекшелігі айқындала түседі. Осы шығармадағы көркемдік ерекшелік қалай көрінді, жазушы қай қырымен ерекшеленді, қардың қандай атаулары бар, әңгімеде психологизм қалай көрінді сауалдарға жауап беру үшін талдау жасалды.

Түйінді сөздер: психологизм, тақырыпат, қаламгер тілі, драмалық құрылым, деталь.

Аннотация: Рассказ Аскара Алтая «Прописка» – произведение, глубоко передающее духовные страдания исторического периода и борьбу человека с обществом. В данной статье анализируются художественные особенности этого рассказа. Актуальность темы статьи заключается в анализе художественных особенностей произведения. Для выявления этих особенностей, произведение Аскара Алтая «Прописка» было рассмотрено всесторонне, что позволило подчеркнуть его уникальность. В статье даны ответы на вопросы, как художественные особенности проявляются в произведении, чем выделяется автор, какие существуют особенности языка, и как проявляется психологизм в рассказе.

Ключевые слова: психологизм, тематика, язык писателя, драматическая структура, детали.

Annotation: Askar Altai's short story «Propiska» is a work that deeply conveys the spiritual suffering of a historical period and the individual's struggle with society. This article analyzes the artistic features of the story. The relevance of the topic lies in the analysis of the artistic peculiarities of the work. To identify these features, Askar Altai's «Propiska» was examined comprehensively, which allowed highlighting its uniqueness. The article provides answers to questions such as how the artistic features manifest in the work, what distinguishes the author, what language features are present, and how psychological elements are portrayed in the story.

Keywords: psychology, subject matter, writer's language, dramatic structure, details.

Асқар Алтай қазақ әдебиетіне тың серпіліс алып келген жазушы. Бұл туралы Д.Исабеков өз сөзінде: «Әдебиетімізге өз үнімен, өз тілімен, өз шындығымен екпінді, қарқынды қаламгер келді. Асқардың тілі бай, Алтай топырағындай құнарлы, шөбіндей шүйгін...», – дейді [1]. Асқар Алтай проза жанрының біразына қалам тербеген қайраткер. Дегенмен Асқар Алтайдың «Қыр мен қала хикаялары» атты повестер мен әңгімелер жинағы, «Алтай балладасы» атты романы, «Алтай новелласы» атты прозалық жинағы және «Нарық нақыштары», «Қызыл бөлтірік» атты ұжымдық жинақтарда прозалық шығармалары мен «Казино» атты әңгімелер жинағы жарық көрген [2]. Асқар Алтайдың прозасы болсын, әңгімесі болсын ұлттық болмыс, ұлттық салт-дәстүр, ұлттық тәрбие мәселесі жиі көтерледі. Жазушының шығармашылығында қазақ халқының ұлттық ерекшеліктері, салт-дәстүрлері мен қоғамдағы айқын өзгерістердің әсері айқын көрініс тапқан. Оның шығармашылығының ерекшелігі ең алдымен, қазақ қоғамының әлеуметтік-рухани мәселелерін терең әрі шынайы сипаттайтындығында. Жазушының шығармалары – қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымын, адам мен қоғам арасындағы қайшылықтарды терең талдаған.

Асқар Алтайдың жазушылық шеберлігі, суреткерлік болмысы, өзіндік ерекше стилінде өзіндік ерекшелік бар. Оның прозалық туындылары қазақ әдебиетіндегі жаңа бағыт, өзгеше стиль қалыптастыратын туындылар. Мұны шығармаларынан-ақ сезуге болады. Жазушы көбіне қазақ елінің өткенін безбендеп, елдігін танытатындай тақырыпта жазады. Оның әңгімелерінен тақырыпаттарын ерекше қоятынын көруге болады. Қаламгердің «Шаһид», «Стақан», «Кентавр», «Шың», «Қоңыр қозы», «Мәйіт», «Прописка» шығармалары әңгіменің не жайында және тақырып не туралы екендігінен оқырманға ақпарат береді. Ал «Лайбаран», «Көзжендет», «Балақ бау», «Кер азу», «Оба жылғы сауық», «Салқын ұрған жапырақтар», «Соқыр тұман», «Тасбақаның тақыры», «Мар», «Қызбейіт», «Мең-зең» әңгімелерінің тақырыптары өзгеше, әрі қызық [3,13-б].

Сондай әңгімесінің бірі – «Прописка» әңгімесі. «Прописка» әңгімесі – әлеуметтік әділетсіздік пен адам тағдырының қиындығын ашып көрсететін психологиялық туынды. Бұл әңгіме арқылы жазушы

адамның қоғамдағы орны, тіршілік үшін күресі, әлеуметтік теңсіздігі сияқты мәселелерді терең қозғайды. Шығарма оқырманды қоғамдағы әділетсіздіктер мен рухани күйзелістер жайлы ойлануға жетелейді. Әңгіме атауының өзі – символикалық мәнге ие. «Прописка» сөзі адамның қоғамдағы ресми орны мен тіршіліктегі орнының белгісі ретінде алынған. Бұл шығарма 6-сыныптың «Қазақ әдебиетінде» мектепте оқытылатын автордың жалғыз туындысы. Әңгіменің негізгі идеясы – «Желтоқсан оқиғасы» үшін қудаланған қазақ жастарының тағдыры. Жазушының қай шығармасын алып қарасақта, ұлттық бояуға қанық, көркемдік ерекшелікке өте бай. Қаламгердің тілі бейнелі әрі терең мағыналы. Жазушы қарапайым сөздер арқылы терең философиялық ойларды жеткізе біледі. Асқар Алтай бұл әңгімесінде де көркем құралдарды шебер пайдаланып, кейіпкерлер бейнесін, сюжеттік құрылымды, диалогтар мен пейжаз суреттерін дәл әрі әсерлі жеткізеді. Мысалы, «...Ақтұмсық Алтайдың танауына әлі сірге жүгірмепті. Маңай мұрты бұзылмаған сере-сере қар. Алты ай қыс ағыл-тегіл аспаннан саулаған ақ тасқын қымтаған қалпы. Өлі дүниедей. Бойында бірақ белгісіз бір сес бар... Өзі кеше ғана аттанған Алматыны еске алды. Көкек астанада күшіне еніп, қызуы қоламтадай жүз шарпығалы Алатаудың да биік бауырындағы қалың қар лас лайсаңмен апыл-құпыл аттанып кеткен еді ғой. Биыл биік Алтайдың басындағы ұшпа бөркі тұрмақ, етегіндегі жел қағып, қар тоқтамайтын тастақ қыраттары да наурыздың ақша қарын жамылып, самарқау жатыр. Сырбаз Алтай тәрізі көктемге жонын бергісі жоқ...» осы үзіндінің өзінен қаншама көркемдік ерекшеліктерді көруге болады [4, 338-б.]. **Танау** – метафора, **өлі дүниедей, қоламтадай** – теңеу, **сырбаз, кербез** – эпитет болса, **апыл-ұпыл аттанып кеткен** – кейіптеу болып тұр.

Асқар Алтайдың шығармалары тек қана бай көркемдік ерекшелікпен шектеліп қана қоймайды сонымен қатар, аз қолданыстағы сөздерді де жазушы өз шығармаларында жиі қолданады. Атап өтсек, **«сірге» –** енесін еміп қоймау үшін тайыншаға, бұзауға тағылатын тұмылдырық, **«қоламта»** оттың шоғы, суымаған күл [5]. Осы сынды ұмыт болып, қолданыстан шығуға шақ қалған көнерген сөздерді қолдану арқылы автор өз шығармаларының көркемдік ерекшелігін одан әрі дамыта түседі. Сондай-ақ жиі қолданыстағы қарапайым сөздердің де тамаша синонимдерін жазушы әңгімеде жиі қолданады. **«Самарқау жатыр»** бұл сөз жайбырақат, жай баяу сөзінің синонимі. Сонымен бірге мағыналас сөздер де кездеседі. Мысалы, **«көкек»** сәуірдің мағыналас сөзі. Бұл да автор тілінің бай екендігінің тағы бір айғағы. Қазақ тілінде бір заттың не дүниенің түрлі атаулары бар. Мәселен, «қар» атаулары. Автор осы атауларды да өз әңгімесінде қолданған. Қардың үш түрлі атауы кездеседі. Бірі – «күпсек» (қалың жауған ұлпа қар) болса, екіншісі – «жылбысқа» (ери жауған қар**),** үшіншісі **–** «омбы қар» [5]. Бұндай түрлі атауларды да келтіру әңгіменің тағы бір көркемдік ерекшелігі.

Осы түрлі қар атауларын тек қана Асқар Алтайдың әңгімесінен ғана емес сонымен қатар, Қ.П.Жүсіптің де мақаласынан көруге болады. Ол өз мақаласында қар атауларын талдап көрсетеді. Бұл дегеніміз – Асқар Алтай мен Қуандық Пазылұлының тілінің көркемдік ұқсастықтары. Қ.П. Жүсіп өз мақаласында қар атауларының атауын ғана емес сонымен қатар, талдап, түсініктеме беріп өтеді. Атап айтсақ: «сонар қар», «көбік қар», «ұлпа қар», «ақша қар», «күртік қар», «сіреу қар», «қасат қар», «жіпсік қар», «көкмұздақ қар», «көксоқта қар», «ала қанат қар», «қырбық қар», «кірбік қар», «омбы қар», «оппа қар». Асқар Алтай өз шығармасында тек бірең-сараң қар атауларын ғана атап айтса, Қ.П.Жүсіп өз мақаласында кеңірек атаулар ұғымын көрсетіп, талдап өтеді. Автор өз мақаласында әр қардың түсініктемесін беріп өтеді:

-жаңа жауған қар : «сонар қар», «көбік қар», «ұлпа қар», «ақша қар»

-орман арасында жаңа жауған, қалың түскен, жел, аязға ұрынбаған қарда тек шаңғымен жүруге болатын қар : «күпсек қар»

-біраз күн аяздан кейін өзгерген қар : «күртік қар»

- мол әрі шегенделген қар : «сіреу қар»

-тапталған, кіріккен «сіреу қар»: «қасат қар»

-күн жылынғандағы қар: «жіпсік қар»

- жылып,қайта қатқан қар: «көкмұздақ қар», «шыны қар»

- көктем жақындап, жібіп, кірлеу әсерінен көкшілденген қар: «көксоқат қар»

Автор айтуы бойынша бұл тек қар тығыздығына, реңіне байланысты қолданылатын сөздер. Мақалада сонымен бірге, қар көлеміне байланысты сөздердің де ұғымын беріп өтеді:

- Қар тек бір жерге түсіп, екінші жер ашық жатқан қар: «ала қанат қар»
- Пышақ қанатындай жұқа қар: «қырбық қар», «кірбік қар»
- Қалың түскен қар: «омбы қар», «оппа қар» [6, 197-199 б.]. Міне, осылайша қар атауларының түсініктемесі келтіріледі.

Автор шығармасында Қ.Пазылұлы көрсеткен қар атауларының ішінен екі түрін ғана атап өткен сондай-ақ, Асқар Алтай өз шығармасында «жылбысқа қар» ұғымын атап көрсетеді. Бұл жерден біз автордың тек қана тіл байлығын ғана көріп қоймай, жан-жақтылығын, ізденімпаздығын аңғаруға болады. А.Алтайдың осы әңгімесін оқыған адам қар атауларына қызығушылық танытып, оқырманды ізденімпаздыққа жетелейді. Бұл автордың көркем ойлауға қосқан үлесі.

Әңгімеде сонымен бірге тұрақты тіркестерде кездеседі. «Сиыр жалағандай», «тепсе темір үзетін», «жанына бату», «беттен алып, төске шабу» және т.б. [4, 337-345 б.].

Әңгімедегі оқиға атап өткендей «Желтоқсан оқиғасымен» тікелей байланысты. Сол замандағы сөздер де әңгімеге өзгеше әр беріп тұр. «Ауылсовет, колхоз-совхоз, декабристер, устав, сом, совет, РОВД,

Ленинград, радиостанция және т.б.» Шығарманы адамдар жеңіл қабылдауы үшін XX ғғ. кезінде қолданылған кейбір сөздерді сол күйінде қазақ тіліне аудармай қалдыруы. Бұл болып жатқан оқиғаға тереңірек енуге өз ықпалын тигезеді. Мәселен, «шофер, машина, армия, штраф, прописка, паспорт, инструкция, т.б.» Белгілі бір салаға қатысты сөздерде шығармадан орын алған. Олар: «рапорт, командир, подполковник, устав, солдат, офицер, милиция» және т.с.с. [4, 337-345 б.].

Шығармадағы тағы бір айта кететін ерекшелік топонимдер мен гидронимдердің қолданысы. Мәселен: Өскемен, Ұлан, Самар, Ертіс, Күршім, Шірікаяқ, Алтай. Бұл атаулар сол бір Алтайдың тамаша елді мекенінің атаулары және Шығыс пен Қытайды жалғап жатқан Ертіс өзені. Осы әсем жерлердің табиғатын, ауа-райын Асқар Алтай тек фон ретінде емес, кейіпкердің ішкі күйзелісін ашатын негізгі көркемдік деталь ретінде пайдаланады [4, 337-345 б.].

Автордың стильдік ерекшеліктері де өзгеше. Оны біз қысқа үзінді сөйлемдерден, диалогтардың аздығынан көре аламыз. Сонымен қоса автордың драматургиялық құрылымды жеткізуімен де ерекшеленеді. Ол адам–мемлекет, адам–табиғат, адам–өзі арқылы шығарманың құрылымын келтірген. Адам мен мемлекет прописка мәселесін, адам мен табиғат ауа-райының мәселесін, адам мен өзі ішкі рухани қайшылықтар мәселесіне тоқталады, сипаттайды.

Шығармада детальдар айрықша келтірілген. Әрбір деталь (мысалы, прописқа қағазы, қар, боран, автобустың сынық моторы, қала көріністері т.б.) сюжетті ғана емес, кейіпкердің рухани күйін де білдіреді. Мәселен, прописканың жоқтығы – азаматтық құқықтардан айырылудың бейнесі болса, қала көріністері – жансыз қатал қоғамның метафорасы.

Әңгімеде психологияның керемет көріністерін «...Сол бір Желтоқсанның бұрқағы болмағанда, құда да тыныш, құдағи да тыныш, Алматыға іргелес ауылына паспортқа отыра қояр еді. Сол бір сұмдық көтеріліске тайқы маңдайы тап келіп, қызуқандылықпен килікпегенде қалың тұманда адасып қалған адамдай сандалмас па еді... Желтоқсанның ызғары армиядан «запастағы офицер» болып оралған мұны да қарыды ғой....» мына жолдардан көруге болады [4, 339 б.]. Сол бір сары автобустағы болып жатқан оқиғадағы барлық адамдардың психологиясы да әңгімеде айрықша келтірілген.

Шығарма толықтай эпитеттерге, метафораларға, кейіптеулерге, тұрақты тіркестерге толы. Әңгімеде кейіпкердің ішкі монологы да керемет суреттеледі. Еске түсіріп отырған оқиғаларынан, диалогтарынан кейіпкер мінезі толықтай ашылған. Бас кейіпкер Архаттың әңгіме барысында ұлтшыл, патриот, өжет, қайтпас мінезді екені анық көрінді. Мұны біз :

« – Жолдас подполковник, мен сізге бұзық емеспін! Арғысы – әскерден төрт ай бұрын келген солдатпын, бергісі – запастағы

офицермін өзіңіздей.

– Енді неғыл дейсің, фамилияң бөлек... Марш!

– Сонда қайда бармақпын? Конце до концов – шет елден қашып келгем жоқ қой...

– Қайда барсаң – онда бар. Мен сені шақырғам жоқ. Давай, марш отсюда! – деп зілденді.

– Сіздің олай деуге хақыңыз жоқ. Мен – Совет азаматымын.» деген үзіндіден көрсек болады.

Өзінің ісіне түк те өкінбейтін, ешкімнен қорықпайтындығын: « – Сен мені үйретейін дедің бе? Өзің кешегі декабрьге қатысқан қу шығарсың... – Подполковник сынай қарап, кекете жөткірінді.

– Қатыссам – қатыстым... Оған бірақ дәлеліңіз жоқ сіздің! – Архат та шарт кетті. – Декабрист деп дүре соқсаңыз да...

– Хватит! Товарищ гражданин, сейчас-же идите, иначе я буду вас посадить!

– Не имеете право!

– Ох, как имею!.. Арестую вас, как неповиновение закону.

– Пусть так, товарищ полковник! Лучше в камере сидеть, чем без надежды бродить... Мне уже некуда? Что хотите, то и делайте. Я буду рад!» мына диалогтан аңғаруға болады [4,343 б.]. Аз ғана диалогтің ішіне мұнша мінезді сыйдырып, кейіпкерді толықтай ашып беру Асқар Алтайдың тағы да бір сөзсіз қаламгерлігінде.

Шығарманың тағы бір көркемдік ерекшелігі оның финалдық ашықтығы. Әңгіменің қорытындысы нақты шешімсіз аяқталып, оқырманға ой-толғаныс қалдырады. Бұл қазіргі заманғы прозаға тән әдіс. Автор аяқтамай ой салады, ал қоғам оны өзі шешетін мәселе ретінде қалдырады. «Архат Күршімге күнбе-күн жете алмады. Ал бұрқақта бұлаңытып кеткен бұландай жігіттер сол бойы оралмады...» Мұндағы теңеу («бұландай жігіттер») – құрбандардың (кейіпкерлердің) анонимдігін көрсетеді [4, 345 б.].

Қорыта айтқанда, Асқар Алтайдың «Прописка» әңгімесі – Желтоқсан оқиғасынан кейінгі қоғамның әлеуметтік шындығын терең бейнелеген шығарма. Онда әділетсіздік, ұлттық сана, адамның ішкі күйзелісі мен күресі көркемдік тұрғыда шебер суреттеледі.

Әңгімеде табиғат көріністері оқиғаның атмосферасын қоюландыра түседі. Ызғары кете қоймаған қыс мезгілінің суық, қатыгез сипаты кейіпкерлердің тағдырымен астасып, олардың ішкі жан әлемін ашады. Жазушы қар атауларын («омбы қар», «жылбысқы қар», «күпсек қар») қолдану арқылы табиғаттың қаталдығын, кейіпкердің күйзелісін айқындай түседі. «Прописка» символдық мәнге ие – ол тек құжаттық шектеу ғана емес, адамның тағдырына әсер ететін әлеуметтік тосқауыл ретінде суреттеледі. Автордың шығарма жазу барысындағы барлық көркемдік ерекшелігі көрінеді.

Шығарма Желтоқсан оқиғасынан кейінгі кеңестік құдалаудың

жастардың болашағына әсерін көрсетеді. Архаттың өз жерінде еркін жүріп-тұруына «прописка» кедергі келтіруі – сол кезеңдегі жүйенің әділетсіздігін айғақтайды. Жазушы қоғамның суық, қатыгез кейпін кейіпкердің жеке трагедиясы арқылы шебер бейнелеген.

Жалпы, «Прописка» – тарихи кезеңнің рухани қасіретін, адамның қоғаммен күресін терең жеткізген туынды. Автордың табиғатты кейіпкердің көңіл-күйімен ұштастыруы, бай тілдік бояуы, кейіпкер психологиясын шынайы суреттеуі, финалдың ашықтығы – оның жазушылық шеберлігін айқындайды. Осылайша «Прописка» әңгімесі тек көркем шығарма ғана емес, адамның ішкі әлемін тануға бағытталған терең философиялық туынды ретінде бағаланады.

Әдебиеттер

1. Исабеков Д. Асқар Алтай шебер жазушы // «Қазақ әдебиеті» газеті, 2008, 2 қыркүйек

2. Қазақстан жазушылары: Анықтамалық / Құрастырушы: Қамшыгер Саят, Жұмашева Қайырниса – Алматы: «Аң арыс» баспасы, 2009.

3. Берикбол Т. Асқар Алтай әңгімелерінің нормативтік қолданысы / Ш. Уәлиханов атындағы КУ хабаршысы, 2003, № 4, Б.12-20

4. Алтай А. Киллер сауысқан. Повестер мен әңгімелер. – Алматы: «Арда+7», 2013. – 400 б.

5. Бопайұлы Б. Қар жайлы не білесіз? 101 түрлі қар атын атап бере аласыз ба? [Электронды ресурс]. URL: https://kaz.tengrinews.kz/article/kar-jaylyi-ne-blesz-101-turl-kar-atyin-atap-berealasyiz-ba-1119/

6. Мәшһүр-Жүсіп Қ.П. Көркем сөздің құдіреті. – «ЭКО» ҒӨФ, Павлодар, 2000. – 288 б.

АБАЙДЫҢ АҚЫНДЫҚ ДӘСТҮРІН ІЛГЕРІ ДАМЫТҚАН ТҮРКІ АҚЫНДАРЫ

А.А. Сағидолла
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: С.Н. Сүтжанов
филология ғылымдарының докторы профессор, Павлодар қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада ұлы ақын Абай Құнанбайұлының поэтикалық дәстүрі мен оның түркі халықтарының әдебиетіне тигізген ықпалы қарастырылады. Абайдың рухани-эстетикалық мұрасының идеялық, көркемдік, мазмұндық ерекшеліктері мен жаңашылдық сипаттары талданып, оны жалғастырып, ілгері дамытқан түркі ақындарының шығармашылығы зерделенеді. Түркі поэзиясында Абай дәстүрін жалғастырушы көрнекті қаламгерлердің мысалында ортақ рухани құндылықтар мен әдеби байланыстың сабақтастығы көрсетіледі.

Түйін сөздер: Абай дәстүрі, түркі әдебиеті, ақындық мектеп, рухани сабақтастық, көркемдік жалғастық, поэзия, әдеби ықпал.

Аннотация. В данной статье рассматривается поэтическая традиция великого поэта Абая Кунанбаева и её влияние на литературу тюркских народов. Анализируются идейные, художественные и содержательные особенности духовно-эстетического наследия Абая, а также новаторские черты его творчества. Исследуется творчество тюркских поэтов, продолживших и развивших традиции Абая. На примерах выдающихся представителей тюркской поэзии показана преемственность литературных связей и общие духовные ценности.
Ключевые слова: традиция Абая, тюркская литература, поэтическая школа, духовная преемственность, художественная преемственность, поэзия, литературное влияние.

Annotation. This article examines the poetic tradition of the great poet Abai Kunanbaiuly and its influence on the literature of Turkic peoples. It analyzes the ideological, artistic, and thematic features of Abai's spiritual and aesthetic legacy, as well as the innovative aspects of his work. The study explores the creativity of Turkic poets who continued and further developed Abai's traditions. Through the example of prominent figures in Turkic poetry, the article highlights the continuity of literary connections and shared spiritual values.
Keywords: Abai's tradition, Turkic literature, poetic school, spiritual continuity, artistic continuity, poetry, literary influence.

Кіріспе

Абай Құнанбайұлы – қазақ әдебиетінің тарихындағы ең жарқын тұлғалардың бірі, оның ақындық мұрасы тек қазақ халқының ғана емес, бүкіл түркі әлемінің рухани қазынасына айналған. Абайдың шығармашылығы, оның терең ойлары мен көркем сөзі, шығыс поэзиясынан бастап, батыс философиясына дейінгі ауқымды әдеби байланыстарды қамтиды. Ол өз дәуірінің ең ірі ойшылдары мен ақындары қатарында болды, және оның әдеби дәстүрі тек қазақ әдебиетінде ғана емес, түркі халықтарының поэзиясында да терең із қалдырды. Абайдың ақындық мектебі, оның жаңашылдығы мен терең философиялық ойлары осы күнге дейін түркі ақындары үшін баға жетпес бағдаршам болуда.

Негізгі бөлім

Әр халықтың әдебиеті мен мәдениеті дамуына айрықша ықпал еткен тұлғалар болады және сол халықтың ақыл-ой биігі, әдебиеті сондай талантты жандардың есімімен байланысты болатыны бар. Мысалы, қазақ әдебиетіндегі Абайдың, орыс әдебиетіндегі Пушкиннің, венгер әдебиетінде Петефидің орны қандай болса, татар әдебиетіндегі Ғабдолла Тоқайдың орны да дәл сондай. Осы ойды қатысты академик Рақманқұл Бердібайдың мынадай пікірімен дәйектеп өту ләзім: «Әрбір халықтың көркемдік даналығын, рухын неғұрлым толық таныта алатын ақындар болады. Мәселен, өзбектер Науаи, түрікмендер Мақтымқұлы,

қазақтар Абай, қарақалпақтар Бердақ, қырғыздар Тоқтағұл есімі мен еңбегін ерекше қастерлеп, ардақ тұтатыны белгілі. Ал туысқан татар халқы өзінің сан ғасырлық әдебиет тарихындағы әйгілі ақын-жазушыларының ішінен біріншілік тәжін Ғабдолла Тоқайға береді. Өмірден қиыншылық қыспағын көріп, небәрі жиырма жеті-ақ жыл жасаған ақынның мұншама биік мәртебеге ие болуы – сирек құбылыс.»

Абайдың өз айналасында үнемі бірге болып, ұлы ақынның анық жақын шәкірті болған ақынның шығармаларын зерттеу мәселесіне көңіл аударды. М. Әуезов Абайдың шәкірттері туралы атты мақаласында: «Абайдың өзі тірісінде, оның айналасына жинаған талапкер, өнерлі жастардың саны көп болған. Бұлардың ішінде әншілер, композиторлар, халық фольклорын жырлаушылар, әнші ақынның, орыс мәдениетін білуге талпынған жай көзі ашық жастар аз емес еді. Бұлар әр буынынан шыққан болатын. Іштерінде жас жағынан Абайға тетелес: Көкбай, Мұқа, Бейсембай ақын сияқтыларынан бастап, Абайдың бағалары: Мағауия, Ақылбай және інісі- Кәкітай сияқты көп адамдар болады...»- дейді. [1.1]

Абайдан үлгі көріп, тағлым алған ақындар жайында сөз бола қалса, көбінесе оның балалары мен туыстарының және басқа да бірен-саран адамдардың аттары аталады. А. Нұрқатовтың ойынша, «Абай төңірегінде болған ақындар өнер иелері туралы мәселе қозғағанда екі түрлі жәйітті естен шығармау шарт: 1. Адам төңірегінде болған жіне оның игі ықпалын көрген ақындар тобы, өнер иелерінің шоғыры қалың, қомақты. Өйткені, өнер атаулыға дәмелілердің Абайдай үлкен тұлғаға қарай талпынбауы мүмкін емес еді. Оның үстінен Абай шын шабыт иелерінің ешқайсысының да бетінен қағып, тауанын қайтармаған. 2. Сол Абай төңірегінде болғандардың бәрі оның шәкірті санала бермек емес. Қайсы біреулер Абай творчествосының идеялық-әлеуметтік бағытын нысана сатирамен әйгілеп, әшкерелеп жырлаған. [2.113-116]

Қашанда орысқа, одан батысқа қарап бой түзеп үйренген, қалыптасып қалған евроцентристік көзқарастар бізді ең әуелі «Абайдың ақындық мектебі» деген концепцияны қабылдауға жүрексіндіргені жасырын емес. Өйткені, әлем әдебиетінде шәкірт тәрбиелегендер некен-саяқ кездескенмен, дәл Абай сияқты бірнеше ақынның басын құрап, тақырып беріп, өлең жазғызып, жазғанын ортаға салып талдап, түзеп дегендей шын мәнінде осындай әдеби іс жосығын (процедураларды) жүзеге асырғандары кемде-кем. Ақындық мектеп, ақын шәкірттер қазақ әдебиетіне, оның ішінде Абайға тиесілі болуы кеңестік танымның қалыбына сыйа бермеді. Осы арада ғалым Т.Кәкішевтің төмендегі ойы өте орынды айтылған: «Еуропа мен орыс әдебиеттеріндегі құбылыстардың бәрін қазақ әдебиеті қайталауы, солардың ізімен жүруі шарт емес, тіпті қажет те емес. Бірақ көркемдіктің жалпыға ортақ заңдылықтарын игеріп, шын кәсіби жолға түсуге міндетті. Өрелі

әдебиеттерден бой тасаламай, пайдалысынан үйрену барысында еш уақытта өз ерекшелігімізден көз жазбауымыз керек» [3. 55].

Бүгінгі таңда Абайдың әдеби ортасы тақырыбын сөз еткенде біз төмендегідей түйінді мәселелерге баса назар аударуымыз керек. Өткен ғасырдың 40-50 жылдары Абай мектебі деген ұғым әдебиетке келгенде оны кең мағынада, әдеби дәстүр аясында қабылдау және тар мағынасында ақынның айналасындағы күнделікті тәрбиесін көрген шәкірттеріне қатысты зерттеу ғылыми ортаны екіге жарды. Екі түрлі айтылған пікірлерді сол кездегі кеңестік идеология сәтті пайдаланып, өршітіп, үлкен дауға айалдырды. Методологиялық жағынан дұрыс бекімеген ақындық мектеп концепциясының төңірегіндегі дау-дамай Абай айналасындағы шәкірттердің өз дәрежесінде зерттелуіне үлкен кедергі болды.

Жалпы қазақ әдебиетіндегі Абай дәстүрін жалғастырушылар мен Абайдың маңайындағы шәкірттерін нақты бөліп көрсетпеген соң, мектеп өкілдерінің саны әр зерттеушінің өз пайымы бойынша белгіленіп, бірде артып, бірде кеміп отырды. Абай мектебін сынға алушы С.Мұқановтың: «Сонымен, 1934 жылы Әуезовтің мақаласында төрт адамнан ғана құралатын «Абай шәкірттерінің» тізіміндегі адам саны 1951 жылы жиырма бес-отызға жетеді» [4. 9],- деген пікірімен келіспеу қиын. Олай дейтініміз, Абай мектебі мәселесін маңайындағы шәкірттерімен байланыста қарайтын зерттеушілер пікірінің өзі бір тоқтамға келе алмады. М.Әуезов Абайдың ақын шәкірттері ретінде Ақылбай, Мағауия, Көкбай, Шәкәрім, Әріп, Әсеттерді атайды. Абай шәкірттерінің негізгі зерттеушісі Қ.Мұхамедханұлы 1951, 1959 жылдары қорғаған диссертацияларында Ақылбай, Мағауия, Көкбай, Шәкәрім, Әріп, Әсет, соларға қосымша Халиолла, Кәкітай, Мұхамеджан, Бейсембай, Баймағамбет, Мұқа, Әлмағамбет, Әубәкір сияқты өнерпаздар бар барлығы он үш адамды жатқызады. Шәкәрім мен Турағұлдың ол кезде «халық жауы» боп үлгерген кезі, ал Көкбайды шәкірттер қатарына қосқаны, ең үлкен «саяси қателік» болып, соңы үлкен дауға айналғаны белгілі. Қ.Мұхамедханұлы кейінгі «Абайдың ақын шәкірттері» кітабына Ақылбай, Мағауия, Турағұл, Кәкітай, Көкбай, Уәйіс, Әсет, Әріп, Мұқа, Әубәкір, Тайыр Жомартбаев, Баймағамбет, Иманбазар, Әрхам сынды ақындарды кіргізеді. Бұл кітабына Шәкәрім енбегенмен, «Абай мұрагерлері» еңбегінде Абай шәкірттері ретінде зерттелген. Сонда, ұзын-саны – он бес шәкірт. Абай шәкірттеріне Е.Ысмайлов Ақылбай, Мағауия, Кәкітай, Әубәкір, Нарманбет, Әбсалық, Көкбай, Әріптерді Абайдың тура шәкірттері деп, ал Абайдан үйренген деп Сұлтанмахмұт, М.Ж.Көпеев, С.Дөнентаев бастатқан он бір ақынды атайды [5, 8-б.]. Абай мұрасын зерттеуші ғалым Ә.Жиреншиннің өзі Абай шәкірттерін көрсетуде бір тоқтамға келе алмайды. Зерттеуші «Абай и его русские друзья» [6. 100-123] деген орыс тіліндегі еңбегінде он сегіз өнерпазды атап, соның алтауына тоқталса, бір жылдан кейін жарық көрген «Абай

Құнанбаев» деген монографиясында Абай шәкірттерінің саны 21-ге жетіп, оның жетеуін кеңірек сөз қылған. 1951 жылғы Абай шәкірттеріне жасалған соққыдан кейін Ә.Жиреншин Абай шәкірттерінің санын күрт азайтып, «Абай және орыстың революционер-демократтары» кітабында: «Абай тұсында ақыл-ойы, көркемдігі Абайдан аспағанмен де соның ұлы дариясынан нәр алған өз балалары – Мағауия, Ақылбай, Әубәкір, замандастары – Көкбай, Баймағамбет, Әріп тағы сол сияқты бір Абай елінің өзінде ғана он-он бес ақын болған» [6. 240], – деген пікірінде жалпылық басым.

Абай мектебі поэзиясындағы нәзира дәстүрін зерделеу тұрғысында мынадай тұжырымдар жасауға болады: 1. Шығыстың есімдері әлемге мәшһүр ұлы шайырлары жырлаған аса маңызды гуманистік идеяларға Абай мектебінің шәкірттері де өзіндік үлес қосқанын көпшілік оқырман қауымға танытуға болатынын айқын. 2. Нәзира дәстүрін зерттеу арқылы жоғарыда аталған Абай шәкіртерінің жырлары мен Шығыстың классикалық поэзия арасындағы сан ғасырлық байланыстың табиғатын ғылыми негізде түсіндіруге мүмкіндік туатынына белгілі болды. 3.Нәзира дәстүріндегі Абай шәкірттерінің көркем сөз өнеріне қосқан өзіндік үлесін нақты түрде дәлелдеуге жол ашылады. [7]

Сонымен, нәзира дәстүрін терең меңгерген Абай мектебінің ақын шәкірттері Шығыс шайырлары дастандарының сюжетін негізге ала отырып, халқымыздың наным – сеніміне, әдет – ғұрпына, дүние танымына мейлінше жақын, тың, қолтума шығармалар жазғанын нақты деректер арқылы талдап көрсеттік. Абай шәкірттерінің нәзира дәстүрінің ішкі заңдылықтарына сәйкес жазылған дастандары еліктеу де емес, аударма да емес, қазақ әдебиетінің өзіндік төл туындысы деген тұжырым жасадық. Нәзира дәстүрінің әсерімен жазылған шығармалардың мазмұны мен формасына, стиль мен тіліне қатысты өзіндік ерекшеліктерін айқындай түстік.

Абайдың «Шәкіртсіз ғалым – тұл» деген афоризмі шығармашылыққа оның өзінің ақындық өнеріне, ақындық тағылым жайындағы ойларына әсіресе жанасымды. Абайдай ұлы ақынның, жаңа әдебиеттің ірге тасын қалап, туған халқының көркемдік дамуына жаңа дәуір ашқан ақынның тұл ақын болып қалуы мүмкін емес еді. Оның жаңашылдығы сияқты, дана ұстаздығы да заман талабынан, тарихи дамудың қажеттігінен туған болады.

Сонымен қатар, тек қазақ әдебиеті ғана емес, тіліміз туысқан елдер әдебиетіне де белгілі дәрежеде Абайдың әсері болды. Бұған кейбіреулердің күдіктене қарауы да мүмкін. Ең алдымен, Абайды оқыған туысқан елдер ақындарының кейбірі оның талантына тәнті болып, өздерінің онан ғажайып әсерлер алғандығын мойындаса, кейбірі

Абай үлгісімен өлеңдер шығарып, өз әдебиетін жаңа түрмен байыта түсті.

Башқұрт халқының талантты ақыны Шәйхзада Бабичтің таңдамалы шығармаларына жазған алғысөзінде филология ғылымдарының кандидаты, доцент, белгілі ғалым Ә.Харисов Шәйхзада Бабичтің Абай туралы айтқандарынан өте құнды фактілер келтіреді.

1913 жылы «Ғалияда» оқып жүрген кезінде, ол жазғы төрт ай демалысын тағы да Қазақстанда өткізді (Бабич 1910 жылдан 1911 жылға дейін қазақ ауылында бала оқытқан). «Арқа қазақтарында өткізген күндерім» деген күнделік дәптеріне және ақынның өзі туралы шығармаларына қарағанда, – деп жазады Ә.Харисов жолдас, – Қазақстанға бұл баруында қазақ ауыз әдебиеті және жазба әдебиетімен Бабичтің айрықшы шұғылданғаны көрінеді. Ол қазақ халқының ұлы ақыны Абай (Ибраһим) Құнанбаевтың шығармаларын беріле оқиды.

Өзінің күнделігінде «Құнанбаев өлеңдерінде, – деп жазады Бабич, – көңіл толқытарлық артықша күш бар, онан ерекше ләззат аласың, оны татардың Тоқайы, арабтың Имерлкәйсе дәрежесіндегі ақын деп білемін», – деген жазу бар.

Ол жылдар 18 жасар, басқа елдер әдебиетімен әлі таныстығы жоқ жас ақын Шәйхзаданың бұл – өзінше Абайға берген үлкен бағасы. Егер сол кезде Пушкин, Лермонтов, Байрондардың шығармаларымен таныс болса, мүмкін ол жоғарғы екі ақыннан басқа да Абайдың сыңарларын атаған болар еді. «Абай аудармасы арқылы Бабич алғаш рет Лермонтов поэзиясымен танысады, оның кейбір өлеңдерін жаттап та алады. Мысалы, ол Лермонтовтың «Выхожу один я на дорогу» деп басталатын өлеңін орысша да, Абай аудармасы арқылы қазақша да жатқа білген және олар оның жатқа айтатын ең сүйікті өлеңдері болған» – деп жазған Ә.Харисов. [4-5, 8]

Ерте дәуірден етене, жақын әрі туыстық байланысын үзбей жалғап келе жатқан жақын қазақ пен қырғыз халқының өзара мәдени, рухани байланысы күшті болды. Осы Абай дәуірінде де екі елдің әдеби-мәдени ықпалы суыған жоқ.

Қырғыз халқының арасынан талантымен көзге түсіп, озық шыққан Тоғолоқ Молдо Абай заманында жасап, туған халқының жаңашыл ақыны, мысал жанрының негізін салушы тұлға болып қалыптасты. Ол қазақ ақын-жазушы, жыршыларын жақсы білгені сияқты Абай шығармашылығымен де таныс болды. Орталық Азия елдеріне тарайтын «Дала уәлаяты» газетінде, ұлттық «Айқап» журналында жарияланған Абай өлеңдерін оқыған Тоғолоқтың ақындық жолының қалыптасуын Абайдан іздейді. Абай өлеңдерін оқып қоймай, кейбірін жатқа айтатын ол Абайды жоғары бағалады. Өмір мен адамгершілік, оқу-білім, мінез-

құлық, тәрбие жайында Абай тәрізді Тоғолоқ Молдо да көп жырлады. Тоғолоқтың орыс әдебиетімен танысуы да Абай арқылы жүзеге асты. Орыс әдебиетінің көрнекті өкілдері Пушкин, А. Крылов шығармашылығын оқып, сол күйінде алып тәржіме етуді емес, қырғыз ұлтының мүддесімен арман-мұратына лайықтап аударуды мақсат етіп, шығармашылығын дамытты. Әділетсіздікті сынайтын, қоғамның прогрессивті мүмкіндігін бағалайтын жырларды мысал жанрының үлгісінде дамытып, көркемдік шешімдер жасады. Бір сөзбен айтқанда, Тоғолоқ Молдоның шығармашылық мұрасында Абайдың рухы, Абайдың дәстүрі сайрап жатыр.

Тарихи байланысы терең, әдеби-мәдени әсері өте жақын туысқан татар халқы Абайды өз ұлы Ғабдулла Тоқайдай көріп құрметтейді. Қазақ халқы үшін Абай қандай қадірлі болса, татар елі үшін Тоқай сондай тұлға. Екі елдің алыптары бірін-бірі көріп, танып, тікелей шығармашылық байланыста болғаны жайлы нақты дерек жоқ, әйтсе де екі ойшылдың үндестігі, пікір үілесімі шығармашылықтарында байқалып тұрады. Әсіресе туындыларындағы халықтық сипат, гуманистік ойлары, замандастарын оқу-білімге шақыру идеясы айқын көрінеді.

«Жазғаным көпшілікке ұнар ма екен?

Ұнаса, ұғынатын болар ма екен?» деп келетін Тоқайдың өлең жолы Абайдың жастарға жазған өлеңімен астасып жатыр:

«Мұны жаздым ойланып,

Ойда бардан толғанып.

Кірсе ішіңе оқи бер,

Бозбалалар, қолға алып...»

Автор шығармаларындағы екі ақынның ой орамдары, сөз кестесі мен парасат пайымын таныта отырып, екі туысқан елдің бауырмалдастығын, тамырластығын дәлелдеуге тырысқан. Ол: «Абай мен Тоқайдың табиғат құбылыстары, өмір мен өлім жайындағы тебіреністерінде біріне-бірі жуықтайтын, үндесетін кестелі тармақтар аз емес», – дей келе, Абайдың татар жұртшылығы алдындағы биік беделін танытатын Тоқай ізбасарларының айтқан пікірлеріне, баспасөз беттерінде жарияланған мақалаларына тоқталып, ондағы қазақ әдебиеті үшін мақтан тұтарлық, құнды лебіздерге шолу жасайды. Онда Ғалымжан Ибрагимовтың, Шайхзада Бабичтің, Ғұмар Башировтың, Мұхамед Ғайнулиннің, Сибғат Хакимнің, Хатим Усмановтың және басқа да татар ақын-жазушылары мен ғалымдарының бағалы пікірлері бар. Абай

өлеңдерінің татар тіліне аударылуына М.Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясының тікелей әсері болғандығын ескерсек, бірталай мәселені түсінуге жол ашылады. Автор Абай туындыларының татаршалануы туралы мәліметтерді нақты деректермен келтіріп көрсетеді: «Абай өлеңдерінің татар тіліне тәржімәланып, жеке кітапша болып басылуы қырқыншы жылдардың екінші жартысына тұспа-тұс келеді. Мысалы, «Абай өлеңдері мен поэмалары» деген жинақ 1946 жылы 75 бет көлемінде Қазанда жарық көрген. Содан соң, 1947 жылы «Өлеңдері мен поэмалары» деген атпен Қазанда басылған. Аударған – ақын Махмұт Мақсұт. Зерттеуші алпысыншы жылдарда татар әдебиетінің классигі Хасан Туфан өзінің Абай шығармаларынан жасаған аудармасын «Социалистік Татарстан» газетінің 1962 жылғы 20-желтоқсанындағы санына жариялағанын «Совет әдебиеті» журналы өзінің 1963 жылғы бірінші санында Абайдың екі өлеңін Зәки Нұри тәржімасы арқылы таныстырғанын» айтып өткен. Осыдан-ақ, ғалымның ыждахаттылығын, қызыл сөзге емес, ғылыми нақты дерекке сүйенуді қажет ететін байыпты зерттеу иесі екендігін көреміз. 1981 жылы Татарстанда Абай өлеңдерінің бір томдығы жарық көрді. /»Өлеңдер мен поэмалар. Хикметті сөз. (Қазан. Татарстан кітап баспасы, 1981ж./ Зерттеуші мұны да назардан тыс қалдырмайды: «Бұл – қазақтың кемеңгер ақынының татар тілінде бұрын-соңды жарық көрген жинақтарының ішіндегі ең толығы. Көлемі 10 баспа табақтан асады. Татар тіліне Н. Арслан, Ә.Исхақ, М.Мақсұт, М. Хұсайн, М. Шабаев сияқты танымал ақындар аударған», – дей келе, ғалым осы аудармалардың сапасына тоқталады. «Абай татарша қалай сөйледі?» деген сауалға жауап береді. Бір ғана мысал:

«Мин язмаймын жырларымны ирмәк өчен,

Юк-бар әкият-фәлен сөлеп бирмәк өчен, Язам күңеле уяу, сизгер, теле йөгерек

Чичән яшләргә фекать бер үрнәк өчен.

(Н. Арслан аудармасы)

Мұнда ол әр ақынның аудармасын келтіре отыра, салыстыра зерттейді. Бұл кітап татар оқырмандарының ой көкжиегін кеңейтіп, түсінігін тереңдете түскендігін көрсетіп береді. Татар әдебиетінің көрнекті өкілі Сибғат Хакимнің: «Абай өлеңдерінің қазақшадан татаршаға тәржімәлерін оқып шыққан соң, өзінен-өзі «Бұл әдебиеттің негізі нендей және сол әдебиеттің негізін салушылар кімдер?» – деген сауал туды. Бір кезде осындай ой Тоқайды оқыған соң да басыма келген. Пушкин, Шевченко, Абай, Тоқайлар осылай ойландырады. Олар үшін

айырым тақырып, айырым проблема, тұрмыстың нендей бір жағы жоқ, ұлы бір жамиғат бар, ел бар, халық бар. Көңілде – халық, оның тарихы, тағдыры», – деген пікірі арқылы Абайды татар елінің биік дәрежеде қабылдағанын танытады.

Ғ. Тоқай ізбасарларының, татар әдебиетінің көрнекті тұлғалары Ғалымжан Ибрагимовтың, Шейхзада Бабичтің, Ғұмар Башировтың, Мұхамед Ғайнуллиннің, Сибғат Хакимнің, Хатип Усмановтың, т,б, Абай жөніндегі пікір-лебіздері өте жақсы. Ал Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» романының татар тіліне аударылуы ұлы ақынның тұлғасын татар халқына танытып, жақындатқаны сөзсіз.

Абай өлеңдерінің татар тіліне тәржімеленіп, «Абай өлеңдері мен поэмалары» деген атпен XX ғасырдың 40-ншы жылдарынан аса халықтың қолына тиді. Ал ұлы ақынның шығармалар жинағының бір томы «Хикмәтлә суз» деген атаумен 1960-ншы жылдардан кейін жарық көрді. Кітаптың алғы сөзін жазған ақын Сибғат Хаким: «Абай өлеңдерінің қазақшадан татаршаға тәржімелерін оқып шыққан соң, өзінен-өзі: «Бұл әдебиеттің негізі нендей және сол әдебиеттің негізін салушы кімдер?» деген сауал туды. Бір кезде осындай ой Тоқайдан кейін де менің басыма келген еді. Пушкиндер, Шевченко, Абай, Тоқайлар осылай ойландырады. Олар үшін айырым тақырып, айырым мәселе, тұрмыстың нендей бір олағы жоқ, ұлт бір жәмиғат бар, ел бар, халық бар. Көңілде – халық, оның тарихы, тағдыры» деп ұлы ақынның туындыларының қадір-қасиеті, ұлттық сипаты, мазмұнының байлығы мен тереңдігі, өрнектерінің бейнелілігі жайында орнықты ойлар айтады.

Түрікмен әдебиетінің Абаймен таныстығы 50-нші жылдарға тұспа-тұс келді. Ұлы ақын шығармалары түрікмен тіліне оның қайтыс болуына 50 жыл толғанда аударыла бастады, ал түрікмен әдебиетшілері мен ғалымдары Абайдың шығармашылық жолы мен поэзиясының ерекшеліктері жайлы ғылыми мақалалар жазды.

Түрікмен әдебиетінде Абай дәстүрін жалғастырған шахирлар қатарында Кер-Молла, Байрам-шахир, Молла-мұрт, Дурды-Клыч, Ата Салих жайында түрікмен әдебиетшісі А. Баймурадов «Поэзиямыздағы Абай дәстүрінің жалғасуы» атты көлемді мақала жазды. Мұнда Абайға тән суырыпсалмалық қасиет түркімен әдебиетіндегі импровизаторлық өнермен ұқсастығы, өзгешелігі қамтылып, кеңінен талданды.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, Абай – жалғыз қазақ әдебиетінің шеңберіндегі ғана ақын емес, XIX ғасырдың екінші жарымындағы бүкіл шығыс әдебиетіндегі ірі тұлғалардың бірі. Сол дәуірде Европа, орыс

халықтарының ірі ойшылдары көтерген прогрессивтік, жалпы адам баласылық үлкен мәселелерге шығыс әлемінен үн қосып, шылбыр берген санамалылардың да Абай алдыңғы сапында болды. Ойы терең, түрі көркем, өзінше айтсақ, «Іші алтын, сырты күміс» сөз жақсысын жаза білген Абай – қазақ қана емес, туысқан елдердің де алдыңғы қатардағы көптеген талантты ақындарына ұстаз. Демек, біз Абайдың әдеби мектебін зерттеуді тереңдете түсуге міндеттіміз.

Әдебиеттер

1. Әуезов М. Абайтану әдістерінің дерек көздері. – Алматы: Санат, 1997. – 448 б.

2. Нұрқатов А. Абайдың ақындық дәстүрі. – А., Жазушы, 1966. – 348 б.

3. Кәкішев Т. Санадағы жаралар. – Алматы: 1995. – 256 б.

4. Мұқанов С. Абайдың шәкірттері туралы // Әдебиет және искусство. – 1951. – №7. – 8 б.

5. Мұхаметханов Қ. Абай ақын шәкірттері. –Алматы, 1993.

6. Жиреншин.Ә. Қазақ кітаптарының тарихы. –Алматы, 1971. –180 б.

7. Тәңірбергенұлы Ә. Шығармалары. Құрастырып, алғы сөзі мен түсініктерін жазған Б.Ердембеков. – Алматы: Информ-Арна, 2006. –520 б.

8. Шәйхзада Бабич. Һарланма әсәрләр. – Өфө, 1958, 4-5 б.

ТЕРМИНДЕРДІҢ ТІЛДЕГІ ТАҒЫЛЫМЫ (А. БАЙТҰРСЫНОВ ТҰЖЫРЫМЫ НЕГІЗІНДЕ)

А.Е. Кендиров
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
ғылыми жетекшісі: Х.Н. Ахтаева
ГҒЖМ доценті, Павлодар қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада А. Байтұрсынұлының қазақ терминологиясын қалыптастырудағы рөлі қарастырылады. Ғалымның «пән сөз» ұғымын енгізуі, қазақ тілінің бай қорын пайдалана отырып, ғылыми атаулар жасауы талданады. Сонымен қатар, ХХ ғасырдың басындағы қазақ терминологиясының қазіргі қолданысқа ықпалы көрсетіледі.

Түйінді сөздер: А. Байтұрсынұлы, пән сөз, терминология, қазақ тілі, ғылыми атаулар, лексика, тіл білімі.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль А. Байтурсынова в формировании казахской терминологии. Анализируется введение ученым понятия «предметное слово», создание научных названий с использованием богатого фонда казахского языка. Также показано влияние казахской терминологии начала XX века на современное использование.

Ключевые слова: А. Байтурсынулы, терминология, казахский язык, научные термины, лексика, языкознание, «пән сөз».

Annotation. This article examines A. Baitursynuly's role in the development of Kazakh terminology. It analyzes his introduction of the concept of «pän söz,» his methods of creating scientific terms using the Kazakh language, and the impact of early 20th-century Kazakh terminology on modern usage.

Keywords: A. Baitursynuly, terminology, Kazakh language, scientific terms, lexicon, linguistics, «pän söz».

Кіріспе.

А. Байтұрсынұлы өз өмірін қазақ халқының сауаттылығы мен білі алуына арнаған қазақтың ғалымы. Тіл білімі және әдебиеттану ғылымы десе есімізге А. Байтұрсынұлын алатынымыз анық. Мақалада термин атауының жазылуы, зерттелуі сөз етіледі.А. Байтұрсынұлынан бөлек басқа да ғалымдардың еңбектері қарастырылып, терминнің тілдегі бейнесі көрсетіледі.

Негізгі бөлім.

Термин танымы қай кезде болсын өзекті. Біздің зерттеу бағытымыз сөзтану іліміне байланысты болғандықтан, тілдік және әдеби терминдер танымын қамтуды жөн көрдік. Бүгінгі ғылымда термин сөзінің қазақи баламасының бірнеше нұсқасы кездесді: «Терімсөз» (А.Салқынбай) [1, 142], «Атау» (Е. Омаруұлы)[2,176],»Термин», «Термін» (Қ.Шерубайұлы) [3, 17], «Пәнсөз» (А.Байтұрсынұлы) [4,14]. Бұл туралы Ш. Құрманбайұлы өз еңбегінде де айтады. Отызыншы жылдары «Пән сөз» терминінің «Пән атаулары» деген нұсқасын да пайдаланған зиялылар да болды. Мысалы, Ә. Марғұлан 1930 жылғы «Еңбекші қазақ» газетінің наурыз, сәуір айларында жарық көрген бірнеше санында (№60, 64, 72, 73, 75, 82, 87) «Осы пән атаулары дұрыс па?» деген атпен жұртшылық талқысына көптеген терминдер ұсынды[3,13]. Бұдан байқайтынымыз отызыншы жылдардан бері нақты бір атауға келіп тоқтау болмады. Алайда көбіне кездестіретіндеріміз – «пән сөз», «термин» атаулары. Ш. Құрманбайұлы өз еңбегінде «Термин» немесе «Термін» атауын қалдыруды жөн деп санайды және соған мынадай негіздер мен себептер келтіреді: 20-30 жылдары басылған кейбір еңбектерде «Термін» түрінде қолданылған болатын. Сонымен қатар, «Термен» деген де нұсқа қолданылған болатын. Соңғы кезде реліс, тәбіл, режім, кәбіл сияқты терминдерді ресми бекіте бастағанымыз белгілі. Қорыта айтқанда «Термин» немесе «Термін» деп қалдырудың мынадай себептері бар: Біріншіден, «термин» тіліміздe сексен жылдай уақыт қолданылып, миллиондардың санасына сіңіп, көзі үйреніп, құлағы тосырқамайтын жағдайға жеткен сөз. Екіншіден, бұл «термин» атауын халық жаппай қолданып келеді. Білім беру жүйесі, БАҚ құралдары арқылы осы сөзді тілдік норма ретінде қабылдады. Үшіншіден, бұл атау терминтану саласының тірек термині болып табылды. Терминологияны зерттейтін ғылымның атынан бастап, ондаған, жүздеген терминдер осы атаудан туындаған немесе онымен тіркесу арқылы жасалған. Төртіншіден, жоғарыда ұсынылған баламалардың барлығы дерлік

қойылатын талаптарға сай жасалып, ұғым мазмұнын дәл қамтып тұрған сәтті атаулар деп айта аламыз [3,17-18]. Басқа нұсқалар авторлық ұсыныс ретінде немесе тек қағаз беттерінде ғана қалды. Біздің ұсынып отырған атауымыз бұл «пән сөз».

Қазақ терминінің тілдік тағылымын қарастыруда біз А.Байтұрсынұлының зерттеулеріне жүгінеріміз хақ. Ғалымның қазақ тіл біліміне салып кеткен еңбек жолы біз қарастырлғалы отырған тақырыпты толық қамтиды. Қазақ тіл білімінің атасы ғана емес, сонымен қатар қазақ термиінінің атасы, негізін салушы. Бұған дәлел Түрікшелердің бірінші құрылтайында жасаған баяндамасы. Баяндамасында А. Байтұрсынұлы терминдерді «пән сөз» деп атап өткен. А. Байтұрсынұлы қазақ графикасымен, фонетикалық жүйесін зерттеу жұмыстарын жүргізуде «Айқап» журналында мақалалар жариялаған. «1912 жылғы Айқаптың 9-10-нөмірлерінде «Шаһзаман мырзаға» атты үлкен мақала жазып, онда қазақ дыбыстарын білдірмейтін кейбір араб таңбаларын қазақ алфавитіне енгізбеу керектігін, сөздің тұтас жіңішкелігін білдіру үшін оның алдына дәйекші дейтін таңба қою қажеттігін дәлелдейді. Осы мақалада «дыбыс, әріп, дәйекші, жуан дыбыс, жінішке дыбыс, қағида» деген қазақша лингвистикалық терминдерді тұңғыш рет кездестіреміз [5,97]. «Пән сөздер жағынан басынан-ақ қазақ басқалардан бөлек жол тұтынды, басқа түріктер әдебиет тілі араб, парсы сөздерімен шұбарланса көркем болады дегендіктен, екінші, өз тілдерінен пән сөзіне лайық сөздер іздеуге ерініп, дайын пән сөздерді ала бергендіктен, түпкі ана тілі мен әдебиет тілі бөлектеніп, өз сөздерін жат сөздер жұтып, жойып жіберу даражаға жеткен. Қазақ жат сөзге әуестенбей, пән сөздерін өз тілінен жасауға тырысты. Ауылдағы қат(хат) білетін, білмейтін – қайсына да болса түсінікті болуын көздеді»,-деп өз баяндамасында термин жасауға деген өз ұстанымын ұсынды [6,413]. Бұл туралы 1993 жылы жарық көрген еңбекте «А. Байтұрсынұлы терминология мәселесіне қатты назар аударған. Ол тек қазақ тілі саласында ғана емес, әдебиеттану саласында да көптеген терминдерін жасағаны мәлім. Бұлар да сәтті шыққан қонымды атаулар болды. Сондықтан олар да күні бүгінге дейін қолданыс тауып келеді. Тіпті ұмыт болған кейбіреулері қайтадан өмірге келтіріліп отыр. Ғылымның тек осы екі саласы емес, жалпы мәдениетке, тарихқа қатысты әлеуметтік терминдердің де көбі А. Байтұрсынұлының қаламынан шығып, қазір авторы ұмытылып, жалпы халықтық кәдімгі сөздер болып кеткенін атап өткен жөн» деп берілген [6, 21]. Аталмыш еңбекте А. Байтұрсынұлын қазақ тілінің өз мүмкіншіліктерін негізгі ұстаным ретінде пайдаланғандығы көрсетіледі. Кезінде А. Байтұрсыновты жау етіп таңытуға күш салғандардың оған тағатын айыптарының бірі –»А. Байтұрсынов термин жасауда пуристік бағыт ұстады, яғни қазақ тіліне орыс сөздері мен интернационалдық терминдерді жолатпауға тырысты» деген пікір болатын. Бұл әрбір іс-

әрекетітің байыбына бармай, себебін іздемей берілген солақай баға [6, 22]. А. Байтұрсынұлы қазақ тілінің мол қорын пайдалана отырып, қазақ тілінің сөйленісіне оңтайлы етіп термин қазақ терминдерін жасады.А. Байтұрсынұлы ұстанымы жас ғылым салаларында да термин жасауда қазақ тілінің өз мүмкіншілігіне иек артуға негізделеді.(А. Байтұрсынұлының термин жасаудағы басты принципі қос сөздер, сөз тіркестері арқылы жасалған, Мысалы бастауыш- бас мүше, баяндауыш-баяншы мүше, омонимдер- аттас сөздер т.с.с.Тіпті термин сөзінің өзін пән сөз деп жасаған.А. Байтұрсынұлы 1926 жылы Бакуде өткен бүкілодақтық конференцияда жасаған баяндамасында «пән сөз» деп қолданған. Білім ордасы бекіткен терминдер сөздігі 1927 жылы Н. Қаратышқанұлының құрастыруымен «пән сөз» деген атпен жарық көрді.А. Байтұрсынұлы әдебиет ғылымында да терминдер жасап енгізген ғалым ретінде танимыз. Ұлттың ұлы ұстазы деген еңбекте айтылғандай А. Байтұрсынұлы қазақ поэзия тіліниңбейнелігін, сөз қолдану тәсілдерін мұқият зерттеп теңеу, ауыстыру (метафора), алмастыру (метонимия), шендестіру, арнау, қайталақтау, дамыту, бүкпелеу секілді ұғымдар әдеби термин ретінде қолданады. А. Байтұрсынов қолданған әдеби терминдердің көпшілігі әдебиеттану ғылымында әбден тұрақтап, бүгінге дейін пайдаға асып келеді [5,122].

А. Байтұрсынұлының термин жасау ісін зерттеп, ізін жалғап келе жатқан қазіргі қазақ тілінің терминтану ғылымының негізін қалаушылардың бірі Ш. Құрманбайұлы.Ш. Құрманбайұлы терминтануды үшке жіктейді: 1.Лексикологияның бір тармағы; 2. Дербес лингвистикалық пән; 3. Өзіндік зерттеу пәні, әдістері қалыптасқан жеке ғылым саласы. Бізде соңғы кезеңге дейін «терминтану» лексикологияның бір тармағы деген пікір ғана болды. Терминология мәселелері жан-жақты зерттелген елдерде терминтану – жеке ғылыми пән деген пікір кеңірек қолдауға ие болып отыр [3,8].

А. Байтұрсынұлының термин жасаудағы басты мақсаттарының бірі қазақ балаларының өз ана тілінде білім алып, ғылыми тілді өз тілдерінде ұғынуы болды. А. Өмірзақұлының «Қазақ тіл білімінің терминология мәселелері» атты еңбегінде А. Байтұрсынұлының 1925 жылға дейін 7 рет басылып шыққан «Оқу құралы» қазақ халқының тұңғыш әліппесі болып табылатыны көрсеткен. Сонымен қатар, қазақ тілін мектептерде пән ретінде оқытуды жоспарлап, оқулық жазуға кіріскен ғалым «Тіл құрал» деп аталатын оқулықтың фонетикаға (дыбыс жүйесі) арналған 1-бөлімін 1915 жылы, «Тіл құралдың» морфологияға (сөз жүйесі) арналған 2-бөлімі 1914 жылы, синтаксиске (сөйлем жүйесі) арналған 3-бөлімін жарыққа шығарғанын айтады.Ғалым А. Өмірзақұлы «Оның бірінші мақсаты қазақ балаларын сауатын ашу болса, содан кейін қазақ тілінің грамматикалық құрамын ана тілінде талдап беруді мақсат етеді» деп тұжырымдайды [7,31].

А. Байтұрсынұлының Қазақ терминдерін қалыптастыруға тағы бір

себебі осы еңбекте былай беріледі: «Сол кезде пайдаланып жүрген араб жазуының көптеген дыбыстық жүйесіне қазақ жазуы сәйкестендірілмеген болатын. Соның салдарынан арабша хат танығандар көбі сауаты шамалы болатын.Сондықтан А. Байтұрсынұлы «Айқап» журналы мен «Қазақ» газеттерінде араб жазуының қазақ тіліне лайықтап икемделген жаңа нұсқасы туралы жұртшылыққа түсіндірмелі мақалалар жазан болатын. Міне, осы кезде ғалым әрбір пәннің, әрбір ғылым саласының өз жүйесі, өз жүйесіне лайықты ұғым, түсініктері болуы тиіс екеніне көзі жетеді де, қазақ тілінің терминдік атауларын тыңнан жасауға кіріседі. Жоғарыда айтылған «Айқап, «Қазақ» журналдарында қазақ жазуы жайлы мақалаларында А. Байтұрсынұлы қазақ ұғымына әлі жат, бірақ тіліміздің ішкі жүйесін түсіндіруге қажет кейбір сөздерді жаңаша қолдана бастайды. Олар – дыбыс, әріп, емле, ноқат (нүкте), үтір, буын, әліппе, сөз аяғы, белгі, сөз басы, дауысты дыбыс, сүйеніш, дәйекші деген т.б. сөздер. Бұлар қазақ тілінде бұрыннан бар болғанымен, белгілі бір ғылыми ұғым есебінде нақты атауға иелік жасап отыруы тұңғыш рет. Қазақ тілі терминдерін жасауды осындай алғашқы мақала пікірлерінде бастаған» [7,32].

Қорытынды.

А. Байтұрсынұлы жасаған терминдер жүйесі, ұстанымы бір көзге оңай көрінгенімен, ғалымның педагогикалық, ағартушылық, ұйымдастырушылық және ғылыми ізденіштік қызметтерінде өте күрделі, терең ізденістерінің нәтижесінде пайда болды. А. Байтұрсынұлы үшін ең маныздысы қарапайым қазақ тілінің лексикасына жақын болуы.

Әдебиеттер

1. Салқынбай А. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы: Қазақ университеті, 2008. – 340 б.

2. Ахметжанова З. Елдес Омарұлы шығармалары. 1-том. – Алматы: Лұғат қоғамдық қоры, 2018. – 300 б.

3. Құрманбайұлы Ш. Терминтанушы құрал (сөздік оқулық). – Алматы: Ер-Дәулет, 2007. – 211 б.

4. Ісмақова А.С. Байтұрсынұлы Ахмет Алты томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Ел-шежіре, 2013. – 384 б.

5. Күзембаева В. Ұлттың ұлы ұстазы (Халқымыздың көрнекті қоғам қайраткері, ғалым, ағартушы А. Байтұрсыновқа арналады). – Алматы: Орталық ғылыми кітапхана, 2001. – 267 б.

6. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы (қазақ тілі мен оқу-ағартуға қатысты еңбектері). – Алматы: Ана тілі, 1992. – 448 б.

7. Айтбайұлы Ө. Қазақ тіл білімінің терминология мәселеі. – Алматы: Абзал-Ай, 2013. – 400 б.

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРДЫ ОҚЫТУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Досжанқызы Жанерке
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Ы.Б. Шақаман
филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Павлодар қ.

Аңдатпа. Мақалада мектепте қазақ тілінің грамматикалық құрылымын оқыту әдістері қарастырылады. Оқушылардың грамматикалық ережелер мен тілдің құрылымдық ерекшеліктерін дұрыс меңгеруі үшін тиімді әдістер мен құралдар ұсынылады. Сонымен қатар қазақ тілінің грамматикалық құрылымын оқыту әдістерінің тиімділік қыры мен ерекшеліктері баяндалады, оқушыларға қазақ тілінің танымдық мәнін жеткізу мәселесі көтеріледі.
Түйін сөздер: әдіс, грамматика, тіл, сауаттылық, білім беру, мектеп.

Анотация. Статье рассматриваются методы преподавания грамматической структуры казахского языка в школе. Предлагаются эффективные методы и инструменты для правильного усвоения учащимися грамматических правил и структурных особенностей языка. Кроме того, освещаются эффективность и особенности методов преподавания грамматической структуры казахского языка, затрагивается вопрос передачи познавательной ценности казахского языка учащимся.
Ключевые слова: метод, грамматика, язык, грамотность, образование, школа.

Annotation. The article discusses methods of teaching the grammatical structure of the Kazakh language in schools. Effective methods and tools are proposed to help students properly master grammatical rules and structural features of the language. Additionally, the effectiveness and unique aspects of teaching methods for Kazakh grammar are highlighted, and the issue of conveying the cognitive value of the Kazakh language to students is addressed.
Keywords: method, grammar, language, literacy, education, school.

Қазақ тілі ғалымдарының ортақ тұжырымдарының негізінде қазақ тілі теориясы бір арнаға түскені белгілі. Тіл теориясымен қатар тіл оқыту әдіс теориясы да бірге жүретіндіктен, қазақ тіл білімі ғалымдары тіл оқыту әдісін де қарастырып негіздеді. Нақты тіл оқыту теориясы бойынша әдістемелік еңбек жазған ғалымдар – Т. Шонанов, Ш. Сарыбаев, С. Жиенбаев, Н. Оралбай, Ф. Оразбаева, К.Жақсылықова, С.Рахметова, т.б.

Тілдің грамматикалық құрылымын меңгерту – оқушының тілдік дағдысын тереңдетудің бір ғана көрсеткіші.

Грамматикалық құрылым негізін құрайтын грамматикалық категория бірліктерін таныту, қызметі мен мәнін тек оқытып қоймай танымдық жақтан жеткізу олардың тілдік салғастыру, салыстыру жүргізуіне негіз болады. Грамматикалық құрылымды меңгеру жай ғана ереже емес, тілдің түпкі құрылымдық негізін түсіну дегенді білдіреді,

оқушы ауызша-жазбаша сөйлеуде сауаттылықты меңгереді.

Грамматиканы оқыту кезінде сөз таптарын бірден сөз табы ретінде оқыту жаттандылыққа әкеледі. Оларды сөз табы категориясы ретінде оқыту екінші сатыда болуы тиіс. Алдымен оқушыларға қосымша түрлерін, оның ішінде байланыстырушы жалғаулар мәні түсіндірілуі оқушылардың әр бірліктің мәнін түсінуге жеңілдік тигізеді. Сонымен бірге сөйлем құрылымын, оның негізгі бөліктерін, сөйлем мүшесі болып тұрған сөздерді лексикалық мағынасын, грамматикалық мағынасын түсіндіре отырып меңгерту маңызды. Бұл олардың сөйлем құрау дағдыларын дамытуға көмектеседі. Содан кейін ғана сөз таптарын оқыту арқылы олардың тілдік бірліктерді дұрыс тануы мен қолдануы қалыптасады. Егер сөз таптары бірден оқытылса, оқушылар оларды жаттанды, лекскалық бірлік ретінде ғана қолданады, ал сөз байланыстырудағы олардың орнын, мәніне бірден көңіл бөлмейді.

Нақталай келгенде тілдік білім беруде грамматикалық ұғым түрлеріне назар аударған жөн. Қосымшалар категориясы, оның ішінде жалғау мен түрлендіруші жұрнақтар мәселесі баса назарға алынып, оқытылуы тиіс. Мәселен, жалғауларды оқытуда олардың неге төрт түрлі болатыны, әрқайсысының қандай мәні барын анықтауды пікірталас әдісімен жүргізу оқушылардың өз бетінше тез қабылдап түсінуіне мүмкіндік береді. Пікірталас арқылы оқушылар «Қосымшалар категориясы» арқылы мынадай тұжырымға (нәтижеге) келуі тиіс:

1. Оқушылар жалғаулардың көптік, тәуелдік, септік және жіктік түрлерін бөліп, олардың әрқайсысының қандай мағынаны білдіретінін және сөйлемдегі қызметін түсінеді.

2. Қосымшалар сөздердің грамматикалық құрылымын өзгерту арқылы тілде байланыс жасауға, мағынаны нақтылауға және сөйлемдердің құрылымын анықтауға көмектесетінін түсінеді.

Пікірталас әдісі оқушылардың өз ойын айтып, тіл білімдік теорияны қалай меңгергенін көрсетеді. Бұл әдіс тілдік білімнің талқыланып, оқушылар тілімен түсінуіе, түсіндірілуіне сеп болады. Пікір айтушылар да, тыңдаушылар да тақырыптық ақпаратты есте сақтайды, оқушылар өз ойын жүйелі әрі дұрыс жеткізу керектігіне де машықтанады. Осы әдісті қолдану арқылы да оқушылар өздері грамматикалық құрылым бойынша қате, дұрыс сөйлеп тұрғандарына көз жеткізеді. Сөйтіп қосымшаны талқылау арқылы біртіндеп өздерінің сөйлеудегі стильдік қолданыстарын аңғара бастайды.

Келесі бір әдіс – дидактикалық ойын әдісі – тілдік құрылымды жаттанды ережемен емес, логикалық ойын арқылы түсіндіруде тиімді. Оған септік жалғаулар мен жіктік жалғау түрлеріне қатысты тақырыпты алған дұрыс. Бұл орайда тек морфологиялық тақырып емес, синтаксистік тақырыптар да қамтылады. Жалпы бұл әдісті қайталау немесе қорытынды сабақта қолданған дұрыс. Бұл орта және жоғары буын оқушалары үшін де пайдалы. Оқушылар осы әдіспен

грамматикалық қате табу, сөйлем құрылысын реттеу, жалғаулардың стильдік қолданысы дегенді тез меңгеріп кетеді.

Зат есімге жалғанатын жалғаулар (көптік, септік, тәуелдік) әдеби тілдің кестесін құрап, стильдік мақсатта да қолданылады. Кейбір саналмайтын сөздерге көптік жалғауы жалғану арқылы ерекше стильдік мәнге ие болады: «талай шаштар ағарды» – мұндағы «шаштар» сөйлемде уақыттың өтуін астарлы мәнде беріп тұр. Осылайша көптік жалғауы эмоционалдық, бейнелілік, астарлы мағына тудыруға қызмет етеді.

Сондай-ақ, көптік жалғаулар сын есімдерге жалғанып, оны заттандырып тұрады: Өңкей *жақсылар* жиналды. *Қызылдар* басып кірді т.б.

Септік жалғаулары грамматикалық қызметінен бөлек, көркемдік қызмет те атқарады: Ту құйрығы бір тұтам, Тұлпар(ды) міндім өкінбен! (Доспанбет жырау), Тебінгі(ні) теріс тағынбай, Темір қазық(ты) жастанбай (М.Өтемісұлы). Мұндағы жалғаулардың түсірілуі әдебиетте – поэтикалық ықшамдау тәсілі, тіл білімінде – синтаксистік ықшамдау болып саналады.

Септік жалғаулары басқа сөз таптарына жалғанып, сол сөзге заттық мағына үстейді: Жақсымен жолдас болсаң, жетерсің мұратқа, жаманмен жолдас болсаң, қаларсың ұятқа. Мұндағы көмектес септігінің жалғауы арқылы сын есім заттанып, жаңа стильдік мән беріп тұр: жақсы адам, жаман адам.

Тәуелдік жалғауы әдетте заттың біреуге не бір нәрсеге тиесілі екенін білдіреді. Сондай-ақ көркем тілде бұл жалғау тұлғалық жақындық, автор эмоциясын беруде қолданылады: Менің елім, менің жерім... (Әнұран) – мұнда тәуелдік жалғауы құрылымда иелік мән ғана емес, мақтаныш, сүйіспеншілік сезімдерін қатар береді.

Жалғаулардың стильдік қолданысын меңгертуде дидактикалық ойындар ерекше рөл атқарады. «Қай стильге сай?», «Жалғауды тап – стильді тап!», «Сөздер сөйлейді» сияқты ойындар оқушылардың грамматикалық білімін тереңдетіп, көркем тілмен жұмыс істеу дағдысын қалыптастырады. Рөлдік сахналық ойындар мен сәйкестендіру кестелері арқылы оқушылар жалғаудың эмоциялық, астарлы, бейнелі мағынасын түсінеді. Мұндай ойын түрлері оқытуды қызықты етіп қана қоймай, оқушының тілдік талғамын дамытады. Сонымен қатар, тілдің көркемдік қырын танып, стильдік айырмашылықты сезіне бастайды.

Оқушылар көптік, тәуелдік және септік жалғауларының қызметін, грамматикалық ерекшеліктерін, олардың мағыналық айырмашылықтарын және сөздің сөйлемдегі орнын дұрыс ажырата білулері керек.

Қазақ тіл білімінде көптік ұғым көптік категориясындағы граммаьтикалық көрсеткіштер (формалар) арқылы беріледі. Көп жағдайда бұл категория тек көптік жалғау арқылы ғана жүзеге асады деп қателесу бар. негізінде көптік жалғау – көптік категориясының бір ғана

грамматикалық көрсеткіші, одан бөлек көптік категориясының басқа да грамматикалық бірліктері бар. Ал Көптік жалғау сол категорияда қолданылатын форманың бірі ғана екенін оқушылар білу керек.

Көптік категориясын түсіндірудің сөйлем құрылымын, сөз тіркесін беруде үлкен мәні бар; мұнда тек жалғаудың өзін емес, көптік мағынаны білдіретін өзге де тілдік бірліктер мен формалар бары айтылады.

Көптік мағынаны білдіретін басқа грамматикалық көрсеткішке жалпы ұғымдық зат есім (адамзат, халық, жұртшылық), дәнді дақыл атаулары (бидай, арпа), ұнтақ заттар (ұн, құм), сұйық зат атауы(су, май), табиғи құбылыстық нысан атауы (көл, өзен, орман, ағаш т.б.), табиғат құбылыс атауы (қар, жаңбары, жел, аяз, т.б.) жатады. Бұл сөздер сыртқы формасы жағынан жекеше тұлғада тұрса да, олардың мағынасы көптікті білдіреді. Бұл – тілдің семантикалық (мағыналық) құбылысы. Грамматикалық құрылымды жүзеге асыратын және ойдың дәл беріліуіне ықпал ететін осындай тілдік бірліктер қызметін нақты түсінбегендіктен, білім алушылар күнделікті өмірде сөздердің, оларға жалғанатын қосымшаның қолданысын дұрыс пайдаланбайды.*Мысалы: Көздерім ауырып жатыр. Республикалық байқауға жиырма шақты оқушылар қатысып жатыр, бірнеше жылдардан соң, көп ата-ана т.б.* Осындағы сөйлемдердегі сөздерде көптік жалғауы орынсыз, қате қолданылған.

Тәуелдік жалғау – тек заттық мағынасы бар сөздерге ғана жалғанатын морфологиялық көрсеткіш. Ол зат есімдерге, заттанған басқа сөз табына жалғана алатынын оқушылар білуі тиіс. Сонымен бірге тәуелдік категориясының бірінші грамматикалық көрсеткіші – тәуелдік жалғауы, екінші көрсеткіші – меншіктілікті, иелік қатынасты білдіретін **-нікі / -дікі / -тікі** жұрнағыарқылы да жасалатынын білген абзал. «Менің кітабым» деудің орнына, «кітап менікі» деп айтқаннан сөздің мағынасы өзгермейді, дегенмен сөйлемдегі қызметі өзгеретінін білген жөн. Бұл жұрнақ сөзге жалғанған уақытта баяндауыш қызметін атқарады. Мысалы: (Кітап) менікі, (доп) сенікі. «Менің кітабым» деген тіркесте «менің» – **анықтауыш** қызметін атқарса, «кітап менікі» деген тіркесте «менікі» – баяндауыштың қызметін атқарады.

Септік жалғаулары зат есімнің парадигмалық түрлену жүйесінің сөйлем ішіндегі сөздердің түрлі синтаксистік қатынасын білдіруге қызмет етеді. Олар сөзге жалғана отырып, оған кеңістіктік, уақыттық, бағыттық, меншіктік және өзге де грамматикалық мағынар үстейді, сөйлемдегі сөздер арасын байланыстыруда ерекше қызмет атқарады.Қазақ тілінде септік жалғаулы сөздердің орнын білгізу білім алушылардың логикалық ойын жетілдіреді.

Грамматикалық ережелер мен құрылымдар күрделі болғандықтан, оларды толықтай бірден оқыту қиын. Грамматикалық құрылым құрайтын грамматикалық форманың бірі – жіктік жалғау. Оның сөз тұлғасына байланысты жалғануын ажыратып түсіндіру талдау арқылы жүреді. Бұны оқытуда есте сақтау әдісін (мнемоникалық) қолдануға

болады. Мысалы: Жіктік жалғауының өзіне тән ерекшелігі туралы қысқаша ереже құру арқылы осы жалғау қолданысын, қай сөзге жалғануын есте сақтату жұмысын жүргізу тиімділік әкеледі.

Осы арқылы мынадай нәтижеге қол жеткіземіз:

Жіктік жалғаудың мәнін түсіну: Оқушылар жіктік жалғауының сөйлемдегі қызметін, оның қай сөзге қосылу ерекшелігін, түрлерін толық түсінеді. Жіктік жалғауының мәнін түсіну оқушыларға жақ категориясын меңгеруге, сөйлемде сөйлеуші мен іс-әрекет иесін дұрыс анықтауға мүмкіндік береді және синтаксистік құрылымдарды сауатты құра білу дағдысын қалыптастырады.

Жіктік жалғауды ажырату: Оқушылар әрбір жіктік жалғаудың қай тұлғаға (бірінші, екінші, үшінші жақ) және қандай сөзге (зат есім, сын есім, сан есім) жалғанатынын ажырата біледі. Бұл жалпы жалғау түрлерін нақты және дұрыс ажыратып, өзара салыстырып, сөйлеуде қолдануына мүмкіндік береді.

Қазақ тілінің грамматикалық құрылымын оқыту – оқушылардың тілдік дағдыларын дамытудың негізгі шарты. Мәселен, жіктік жалғауды түсіндіру барысында тек теориямен шектелмей, ойын элементтерін енгізу арқылы оқушыны белсенді етуге болады. «Мен кіммін? Сен не істейсің?» секілді сұрақтар арқылы оқушы өз атынан сөйлем құрап, тұлғалық түрлерді дұрыс қолдануға машықтанады. Диалогтік тапсырмалар, рөлдік ойындар, мысалы, «Дәрігер мен науқас», «Мұғалім мен оқушы» сияқты жағдаяттар арқылы етістік формаларын жіктік жалғауда дұрыс қолдануға үйретуге болады. Сонымен қатар, кесте толтыру, сөйлемді аяқтау, тұлғаларды салыстыру секілді аналитикалық әдістер оқушының логикасын дамытып, грамматикалық құрылымға саналы түрде қарауға үйретеді.

Көптік, тәуелдік, жіктік және септік жалғауларын оқытуда түсіндіру, ойын, салыстыру, контекст арқылы меңгерту сияқты әдіс-тәсілдер тиімді болып табылады. Мысалы, оқушыларға «Он оқушы келді» және «Он оқушылар келді» сөйлемдерін салыстыра отырып, сан есіммен келген зат есімге көптік жалғау жалғанбайтынын индуктивті тәсілмен түсіндіруге болады. Тәуелдік жалғауды меңгертуде «менің қаламым – қалам менікі» тәрізді құрылымдарды талдап, сөздердің сөйлемдегі қызметін ажыратуға үйрету қажет.

Грамматикалық құрылымды оқытуда маңызды әдіс – тілдік талдау әдісі. Талдау арқылы оқушылар теориялық білімдерін нақты таныта да, өздері де көре алады. Өйткені талдау жұмысы тілдік ереженің қалай шыққанын түсінуге көмектеседі, сөйтіп өздері ереже шығаруға дағдыланады. Сөйлемді, ондағы әр сөзді талдау кезінде әр сөз табының қызметі мен мағынасы анықталып, оқушы осы арада сөз табы қызметін тани бастайды; сөздің грамматикалық сипатын, заңдылығын түсініп, ерекшеліктерін ажырата бастайды.

Сонымен жалғау түрін оқытуда сөйлемдегі сөздер арасындағы

байланысқа назар аудартып, әр септік жалғауының грамматикалық қызметін көрсету арқылы оқушылардың сөз қолданысы сауаттылығын дамытуға болады. Тек содан кейін олар грамматикалық құрылымның тек формадан тұрмайтынын түсінетін болады.

Әдебиеттер

1. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 448 б.
2. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1966. –362 б.
3. Әлімов А. Интербелсенді әдістемені жоғарғы оқу орындарында қолдану мәселелері. – Алматы, 2013. – 279 б.
4. Оразбаева Ф. Тілдік қатынас: оқулық. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2005. – 270 б.
5. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. – Алматы, 1991.– 382 б.
6. Шақаман Ы.Б. Қазақ тілі морфологиясы:Оқулық. – Алматы: Альманах, 2023. – 177 б.
7. Исаев С. Қазақ тіліндегі сөздерінің грамматикалық сипаты. – Алматы: Рауан, 1998. – 340 б.
8. Маманов Ы. Қазақ тіліндегі көптік форма // Қазақ тілі мен әдебиеті. – №2. – Алматы, 1973. – 31-36-б.
9. Қалыбаева А., Оралбай Н.Қазіргі қазақ тілінің морфемалар жүйесі. – Алматы: Ғылым, 1986. – 191 б.
10. Мұсабекова Ф. Қазақ тіліндегі зат есім стилистикасы. – Алматы, 1967.

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУДЫҢ ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕРІ: ТИІМДІ ТӘСІЛДЕР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚТАР

А.А. Абусейтова
Ә. Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекші: Г.А. Сагнаева
ғылым магистрі, Павлодар қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ әдебиетін оқытудың заманауи әдістері қарастырылады. Интерактивті оқыту, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану, жобалық және зерттеу әдістері сияқты тәсілдердің білім беру сапасына әсері талданады. Сондай-ақ, әдебиетті оқытуда жаңашыл әдістерді қолданудың тиімділігі мен оқушылардың қызығушылығын арттырудағы рөлі көрсетіледі.

Түйін сөздер: заманауи технологиялар, интерактивті оқыту, жобалық, зерттеу әдісі, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.

Аннотация. В данной статье рассматриваются современные методы преподавания казахской литературы. Анализируется влияние таких методов, как интерактивное обучение, использование информационно-коммуникационных технологий, проектные и исследовательские подходы, на качество образования. Также подчеркивается эффективность внедрения инновационных методик в преподавание литературы и их роль в повышении интереса учащихся.

Ключевые слова: современные технологии, интерактивное обучение, проектный метод, исследовательский метод, информационно-коммуникационные технологии.

Annotation. This article explores modern methods of teaching Kazakh literature. It analyzes the impact of interactive learning, the use of information and communication technologies, project-based and research approaches on education quality. The effectiveness of innovative methods in literature teaching and their role in increasing student engagement are also highlighted.

Keywords: modern technologies, interactive learning, project-based method, research method, information and communication technologies.

Қазақ әдебиеті – ұлттың рухани қазынасы, тарихи сананың қалыптасуына ықпал ететін маңызды пән. Әдебиетті оқыту тек шығармаларды оқып, талдаумен шектелмейді, сонымен қатар оқушылардың сыни ойлауын, шығармашылық қабілетін дамытуға, ұлттық құндылықтарды бойларына сіңіруге бағытталады. Бүгінде білім беру жүйесінде дәстүрлі оқыту әдістерімен қатар, жаңа технологиялар мен оқыту тәсілдерін қолдану қажеттілігі артып келеді. Осы мақалада қазақ әдебиетін оқытудың заманауи әдістері, олардың тиімділігі мен жаңашылдықтары қарастырылады.

Қазақ әдебиеті пәні оқушыларға ұлттық мәдениет пен дәстүрді таныстырып қана қоймай, олардың тіл байлығын дамытады, эстетикалық талғамын қалыптастырады. Әдеби шығармалар арқылы оқушылар адамгершілік, әділдік, патриотизм секілді құндылықтарды бойына сіңіреді. Дегенмен, қазіргі буынның оқу дағдылары өзгергендіктен, әдеби шығармаларды түсінікті әрі қызықты түрде оқыту қажеттілігі туындайды. Бүгінгі оқушылар ақпаратты жылдам қабылдайды, сондықтан дәстүрлі оқыту әдістерін интерактивті және технологиялық тәсілдермен толықтыру маңызды. Бұл оқушылардың әдебиетке деген қызығушылығын арттырып, пәнді жақсы меңгеруіне ықпал етеді.

Қазақ әдебиетін оқытудың заманауи әдістері. Қазіргі таңда қазақ әдебиетін оқытуда бірнеше тиімді және жаңашыл әдістер қолданылады. Олардың ішінде интерактивті әдістер, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ), жобалық оқыту, зерттеу әдісі және креативті жазу тәсілдері кең таралған.

1. Интерактивті оқыту әдістері

Интерактивті оқыту – оқушылардың белсенді қатысуына негізделген әдіс. Бұл тәсілде оқушылар тек мұғалімнің түсіндіруін тыңдаушы ғана емес, керісінше, сабаққа белсене араласушы рөлін атқарады.

Диалогтық оқыту: Мұғалім мен оқушылар арасында еркін пікір алмасу ұйымдастырылады. Мысалы, «Абай жолы» романын талқылау кезінде оқушылар өз ойларын ортаға салып, түрлі көзқарастарды

талдайды.

“Сократтық сұхбат” әдісі – мұғалім оқушыларға жетекші сұрақтар қоя отырып, олардың белгілі бір тақырыпты өз бетімен ашуына көмектеседі.

“Әдеби сұхбат” әдісі – оқушылар белгілі бір шығарма бойынша кейіпкердің орнына еніп, өз ойын дәлелдейді. Мысалы: Мұхтар Әуезовтің “Көксерек” повесі

Оқушы (Құрмаш рөлінде): “Мен Көксеректі кішкентай күшігінен асырап алдым. Оны адамға үйретуге тырыстым, бірақ ол табиғатынан түз тағысы болып қалды.”

Оқушы (Ауыл тұрғыны рөлінде): “Құрмаш, сенің қасқырың бізге қауіп төндіруде. Ол малымызды қырып, ауылға шабуылдай бастады!”

“Жұптық әңгіме” әдісі – оқушылар белгілі бір мәселе бойынша жұптасып, өз ойларын ортаға салады. Бұл әдістер оқушылардың ойлау, талдау және пікір алмасу дағдыларын дамытуға көмектеседі.

• “*Сократтық сұхбат”* әдісі оқушыларды өз бетінше ойлануға, сұрақтарға жауап іздеуге және логикалық пайымдауларын дамытуға бағыттайды.

• *“Әдеби сұхбат”* әдісі шығарманы терең түсінуге, кейіпкерлердің мінез-құлқын талдауға және өз ойын дәлелдеуге мүмкіндік береді.

• *“Жұптық әңгіме”* әдісі оқушылардың коммуникативті дағдыларын жетілдіріп, өз көзқарасын қорғауға және қарсы пікірлерді талдауға үйретеді.

Бұл әдістерді сабақ барысында тиімді қолдану оқушылардың белсенділігін арттырып, білімді игеру процесін қызықты әрі нәтижелі етеді.

• Дебат және пікірталас: Әдеби шығармалардағы кейіпкерлер әрекеттерін талдап, оқушылар өз көзқарастарын дәлелдеуге үйренеді. [1-43б.]

“Екі жақты аргумент” әдісі – оқушылар шығарманың екі түрлі интерпретациясын қарастырады.

Мысалы: Бейімбет Майлиннің “Шұғаның белгісі” повесі

Тақырып: Шұға мен Әбдірахманның махаббаты қайғылы аяқталуы керек пе еді? 1-көзқарас: Бұл трагедия әділетсіздік пен ескі әдет-ғұрыптың салдары.

• Шұғаның ата-анасы Әбдірахманды менсінбеді.

• Қызды сүймейтін адамға қоспақ болды.

2-көзқарас: Бұл тағдырдың жазғаны, ал басқаша аяқталуы мүмкін емес еді.

• Әбдірахманның ауыр сырқаты олардың қосылуына мүмкіндік бермеді.

• Қоғамда қыз бен жігіттің бас бостандығы шектелген кезең еді.

“Дәлелде және жоққа шығар” – бір топ кейіпкердің іс-әрекетін қолдайды, екіншісі қарсы шығады. Мысалы, Мұхтар Әуезовтің “Қараш-

қараш оқиғасы”
Тақырып: Бақтығұлдың Тектіғұлды өлтіруі дұрыс па?
Қолдаушы топ: • Бақтығұл әділетсіздікке төзе алмады.
• Ол байлардың қанауына қарсы шықты.
• Бұл – қорлықтан құтылудың жалғыз жолы болды.
Қарсы топ: • Кісі өлтіру – қылмыс, басқа жол іздеу керек еді.
• Бұл оның өмірін одан әрі қиындатты.
• Ол заңды жолмен әділдікке жүгінуге тырысуы керек еді.

“Сұрақ-жауап дебаты” – оқушылар бір-біріне сұрақтар қойып, жауап беру арқылы талқылайды..

• *“Екі жақты аргумент”* әдісі шығарманы терең талдауға, оқиғаларды әртүрлі қырынан қарастыруға мүмкіндік береді.

• *“Дәлелде және жоққа шығар”* әдісі арқылы оқушылар кейіпкерлердің іс-әрекетін объективті түрде бағалап, әділеттілікті түсінуге үйренеді.

• *“Сұрақ-жауап дебаты”* әдісі пікірталас мәдениетін қалыптастырып, логикалық ойлау мен сенімді сөйлеу дағдыларын дамытады.

Осы әдістерді сабақта тиімді қолдану оқушылардың белсенділігін арттырып, оларды еркін ойлауға және дәлелді пікір айтуға дағдыландырады.

• *Рөлдік ойындар:* Әдеби кейіпкерлердің рөлін сомдау арқылы оқушылар шығармаға деген қызығушылығын арттырады.

“Кейіпкермен сұхбат” – бір оқушы кейіпкердің рөлін ойнайды, ал қалғандары оған сұрақтар қояды.

“Сахналық көрініс” – шығарманың белгілі бір бөлімін сахналап көрсету.

“Кейіпкер соты” – оқушылар кейіпкерді жақтайтын және айыптайтын тараптарға бөлініп, сот үкімін шығарады.

“Ой қозғау” (Миға шабуыл) әдісі – Белгілі бір тақырыпқа қатысты оқушылардың бар білімін жинақтау мақсатында қолданылады.

• “Ассоциациялар картасы” – тақырыпқа қатысты сөздерді жазып, олардың арасындағы байланысты анықтау.

• “5 минуттық эссе” – оқушылар тақырып бойынша тез арада қысқаша ой жазады.

• “Шығармашылық идеялар генерациясы” – оқушылар шығарманың мүмкін болатын балама аяқталуын ұсынады.

“Қарама-қарсы пікір” әдісі – Оқушылар екіге бөлініп, бір бөлігі шығарманың идеясын қолдайды, екіншісі қарсы шығып, өз пікірлерін дәлелдейді.

“Иә – Жоқ” ойыны – оқушылар сұрақтарға келісіп немесе келіспей жауап береді.

“Көзқарасты қорға” – берілген пікірді қолдайтын дәлелдер келтіру.

“Айтыс” – екі жақ шығарманы түрлі көзқараста талдайды.

“Бес жолды өлең” әдісі – Оқушыларға шығарманың мазмұнын қысқаша сипаттап, тақырып бойынша бес жолды өлең құрастыру тапсырылады.

1. Бірінші жол – тақырып атауы (бір сөз).
2. Екінші жол – тақырыпты сипаттайтын екі сын есім.
3. Үшінші жол – тақырыпқа байланысты үш етістік.
4. Төртінші жол – тақырыптың негізгі мәнін ашатын сөйлем.
5. Бесінші жол – тақырыпқа қайта оралатын бір сөз.

“ЖИГСО” әдісі (Ұжымдық оқыту) – Оқушылар белгілі бір тақырыпты шағын топтарға бөлініп зерттейді, кейін әр топ өз білгенін басқа топтарға түсіндіреді.

• *Кейс-стади (жағдаяттық талдау)* – Шығармадағы оқиғалармен ұқсас қазіргі заманғы жағдайларды салыстырып, шешу жолдарын қарастырады.

• “Нақты жағдайды талдау” – белгілі бір оқиғаға қатысты шешім қабылдау.

• “Шығармадағы мәселені шешу” – кейіпкерлердің орнында болса, қандай әрекет жасар еді?

• “Болашаққа болжау” – шығарманың жалғасын ойлап табу

.Бұл әдістер оқушылардың сыни ойлау қабілетін дамытып, өз пікірін дәлелдеуге және қарсы көзқарастарды талдауға үйретеді [1-58б.]

2. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану

Заманауи білім беру жүйесінде АКТ-ның орны ерекше. Оқу процесінде цифрлық технологияларды қолдану әдебиетті оқытуды жеңілдетіп, оны қызықты әрі көрнекі етеді.

• *Электронды оқулықтар мен онлайн-платформалар:* Оқушылар BilimLand, Kundelik секілді платформаларды қолданып, қосымша материалдарға қол жеткізе алады.

• *Визуалды және аудиоматериалдар:* Сабақ барысында видеосабақтар, аудиокітаптар қолдану оқушылардың мәтінді қабылдауын жеңілдетеді.

• *Әлеуметтік желілерді пайдалану:* Instagram, TikTok, Telegram арқылы әдеби шығармаларға талдау жасау, қысқа видеосабақтар жариялау оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады.

3. Жобалық және зерттеу әдістері

Оқушыларға шығармашылық және зерттеушілік тапсырмалар беру олардың аналитикалық ойлау дағдыларын дамытады.

• *Жобалық жұмыс:* Мысалы, «Абайдың қара сөздері бүгінгі қоғамда» тақырыбы бойынша оқушылар шғын зерттеу жүргізіп, презентация жасайды.

• *Кейс-стади (жағдаяттық талдау):* Әдеби кейіпкерлердің әрекеттерін қазіргі заман тұрғысынан талдау. Мысалы, «Қамар сұлу» шығармасындағы әйел теңдігі мәселесін бүгінгі қоғаммен салыстыру.[3-13б.]

4. Креативті жазу және шығармашылық тапсырмалар

Әдебиет сабағында оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту маңызды. • *Әдеби кейіпкерлерге хат жазу:* Оқушылар белгілі бір кейіпкерге хат жазу арқылы оның ішкі жан дүниесін тереңірек түсінеді.

• *Альтернативті финал құрастыру:* Шығарманың балама аяқталуын жазу оқушылардың қиялын дамытуға көмектеседі.

• *Драмалық қойылымдар:* Шығарманың белгілі бір бөлімін сахналау оқушыларға мәтінді тереңірек ұғынуға мүмкіндік береді.

Қазақ әдебиетін оқытудың заманауи әдістерінің тиімділігі [4-43б.]

Заманауи әдістерді қолдану оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттырып, олардың белсенділігін күшейтеді. Интерактивті және шығармашылық тәсілдер білімді жаттанды түрде емес, терең меңгеруге көмектеседі. Сонымен қатар, АКТ құралдарын пайдалану оқушылардың ақпаратты қабылдау жылдамдығын арттырады, оларды өздігінен ізденуге ынталандырады. Жаңашыл оқыту әдістері оқушылардың сын тұрғысынан ойлауын дамытып, сөйлеу мәдениетін жетілдіріп, шығармашылық қабілетін арттырады және әдебиетке деген қызығушылығын күшейтеді.

Қазақ әдебиетін оқытуда заманауи әдістерді қолдану оқушылардың шығармашылық ойлауын дамытып қана қоймай, олардың коммуникативтік дағдыларын жетілдіруге де ықпал етеді. Интерактивті тәсілдер мен ақпараттық технологиялар оқушыларды пассивті тыңдаушыдан белсенді қатысушыға айналдырады, бұл өз кезегінде олардың сыни ойлау қабілетін күшейтеді. Сонымен қатар, зерттеу және жобалық әдістер оқушылардың өз бетінше жұмыс істеуіне, деректерді талдауына және әдеби шығармаларды тереңірек түсінуіне мүмкіндік береді. Топтық жұмыстар мен пікірталастар арқылы олар өз ойын еркін жеткізіп, талқылауға үйренеді.

Осы әдістерді жүйелі қолдану нәтижесінде қазақ әдебиеті сабағы тек білім беретін пән ғана емес, тұлғаның жан-жақты дамуына ықпал ететін маңызды құралға айналады. Мұғалімдердің шығармашылық ізденісі мен жаңашыл тәсілдері оқушылардың әдебиетке деген қызығушылығын арттырып, олардың ой-өрісін кеңейтуге септігін тигізеді.

Әдебиеттер

1. Бітібаева Қ.О. Әдебиетті оқытудың инновациялық әдістемесі мен технологиясы. – Өскемен, 2022. – 333 б.

2. ҚР Білім және ғылым министрлігі. «Орта білім беру мазмұнын жаңарту бағдарламасы». – Астана, 2023. – 126 б.

3. Бітібаева Қ.О. Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы, 1997. – 285 б.

4. Қабдолов З. Әдебиет теориясының негіздері. – Алматы, 1970. – 374 б.

МӘДЕНИ-СЕМАНТИКАЛЫҚ МАҒЫНА ПАРАДИГМАСЫ

М.Б. Жунусова
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Н.Х. Ахтаева
философия докторы PhD, Павлодар қ.

Аңдатпа. Мақалада сөз мағыналарының топтастырылу деңгейіне қатысты ғалымдардың ғылыми-танымдық пікірлері сараланып, сөздің мағыналық ерекшеліктері талданады. Ұлттық дүниетанымды танытатын мәдени-семантикалық лексиканың табиғаты анықталып, сөздік қордағы танымдық деңгейі сараланды. Сонымен қатар, «Қазақ әдеби тілі сөздігінің» II томындағы мәдени-семантикалық мазмұнға ие сөздер іріктеліп, олардың мағыналық ерекшеліктері тарқатылды.
Тірек сөздер: тіл білімі, лексика, сөз мағынасы, мәдени-семантикалық мағына.

Аннотация. В статье рассматриваются научно-познавательные мнения ученых относительно классификации значений слов, анализируются смысловые особенности слов. Определяется природа культурно-семантической лексики, отражающая национальное мировоззрение, и проводится анализ познавательного уровня словарного запаса. Также из II тома «Словаря казахского литературного языка» отобраны слова с культурно-семантическим содержанием, и раскрыты их смысловые особенности.
Ключевые слова: языкознание, лексика, значение слов, культурно-семантическое значение.

Annotation. The article examines the scientific and cognitive opinions of scholars regarding the classification of word meanings, analyzing the semantic features of words. It defines the nature of cultural-semantic lexicon, which reflects national worldview, and assesses the cognitive level of the vocabulary. Additionally, words with cultural-semantic content are selected from the second volume of the “Kazakh Literary Language Dictionary,” and their semantic features are elaborated.
Keywords: linguistics, lexicon, word meaning, cultural-semantic meaning.

Сөз мағыналарының классификациясына қатысты пікірлер бірізділігімен ерекшеленбейді. Оларды қазақ ғылымында бірнеше түрге бөлу орын алған. Дей тұрғанмен, лексикалық және грамматикалық мағына табиғаты біршама зерттеліп, тұрақталғаны белгілі. Зерттеушілердің аталмыш мағына түрлеріне қатысты пікірлері де бір арнаға тоғысады. Мәселен, «Сөздердің ара заттар мен құбылыстарды білдіретін мазмұны лексикалық мағына деп аталады да, грамматикалық пішінінің мазмұны грамматикалық мағына деп танылады» [1, 8-б.].

Ғ. Қалиев пен Ә. Болғанбаевтың оқулығында академик В.В. Виноградовтың классификациясын қолдай отырып, қазақ тіліндегі сөздердің лексикалық мағынасының типтік топтарын негізгі төрт белгіге байланысты анықтайды [2, 85-б.].

Тура осындай саралау К.Ахановта да бар: тарихи тұрғыдан алып қарағанда − негізгі мағына, туынды мағына; тілдің қазіргі қалып

тұрғысынан алып қарағанда − тура мағына, келтірінді мағына; стилистикалық тұрғысынан алып қарағанда − бейтарап мағына, стилистикалық бояма мағына, (терминологиялық мағына, поэтикалық мағына) болып бөлінетінін айтады [3, 98-99-б.].

Ғалым А. Салқынбай сөз мағыналарының жалпы жасалу және даму табиғатының әмбебаптығын ескере отырып, сөздің лексикалық мағыналарының типін былайша саралаған: 1) сөздің атауыштық мағынасы (тура және ауыспалы мағыналар); 2) уәжді мағына типі (уәжді және уәжсіз); 3) синтагматикалық мағына типі (еркін және байлаулы мағына) [4, 76-б.].

Отандық лингвистикада лингвомәдениеттану ғылымын өз парадигмасында зерттеген ғалымдардың бірі − профессор Ж.Манкеева. Заттық мәдени атаудың мәдени-семантикалық мағынасын зерттеген ғалым Ж.Манкеева: «Мәдениетті тілден бөліп қарауға болмайды. Себебі мәдениеттің көрінісі − тіл. Барлық мәдениет түрлері тіл арқылы кумулятивтік қызметтің негізінде ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіледі», − деп көрсетеді [5, 28-б.].

Н.Уәлидің аталмыш еңбегінде қазіргі тіліміздегі әуелгі мағынасы күңгірттенген немесе мүлде ұмытылған сөздердің бастапқы мәні анықталып, олардың түпкі төркінін айқындаудың жолдары баяндалады. Сондай тұрақты тіркестің бірі *ашсам-алақанымда, жұмсам-жұмырығымда*. Ғалым тұжырымы мынадай: «Соңғы кездерде ашсам-алақанымда, жұмсам-жұмырығымда деген тұрақты тіркесті ашсам-алақанымда, жұмсам-жұдырығымда деп қолдану жиі ұшырайтын болып барады. «Бұрын ешкім көзге ілмейтін, тері-терсек жинап күнелтетін Дүйсен еді. Енді бір тайпа елдің бастығы. Ашса-алақанында, жұмса-жұдырығында» (Ж. Кәрменов. «Соғыс жылғы талдар»). Жеке алғанда «жұдырық», «жұмырық» өзара ұқсас сөздер екені белгілі. Бірақ бұл жерде жұмырық «уыс» сөзімен мағыналас. Жұмған нәрсе жұдырықта емес, жұмырықта, басқашалау айтқанда, «уыста» болмай ма? Кейбір тұрақты тіркестердің эвфониямен, дыбыс үйлесімімен айтылатындығын да ескеру қажет. Осы тізбектің жұмсам-жұмырығымда... деп айтылуына дыбыс үйлесімі бар» [6, 133-б.].

Тақырыпты ашу барысында дереккөз ретінде 15 томдық Қазақ әдеби тілінің сөздігінің II томындағы реестр сөздер тізбектелді [7]. Біздің талдауымызда мәдени-семантикалық мағынаға ие сөздер мен сөз тіркестері төмендегідей:

Сөз тіркестері	***Сөздер***
Аткөпір қылды. а) Көп мол бллды. ә) Астан – кестен болды. [103] **Ат сауырын берді** [74]. Қиын кезде, жаугершілік заманда қол ұшын берді, көмектесті**.**	**Асанқайғы** зат. Мұңға батушылық, *сарыуайымға салынушылық* [7]. **Атбайлар**[2] зат.жерг.этн. Құда түсіп келгенде, құданың атын байлағаны үшін берілетін кәде [101]. **Атбайлар**[3] зат.көмекші,жәрдемші,

Артық-ауыз бала. жерг. Қолды – аяқты, епті, жұмсауға ыңғайлы бала [185]. **Астына көпшік қойды** [45]. Орынсыз мадақтап біреуді есіртті, мақтады, қолпаштады. **Ат қара тіл болғанда** [72]. Ерте көктемде шыққан отқа жылқы аузы іліккен шақ деген мағынада. **Ат маңдайы аумады** [73]. Қателеспеді, адаспады, тура келді **Ат шалдырды** [75].Мінген атын жол үстінде аздап оттатып әлдендіріп алды; тынықтырды, аялдады. **Аударыспақ заман.** Аласапыран кезең [153]. **Аттам жер.** Шамамен 1 м-ге тең қашықтық өлшемі [123]. **Бір [екі, қос, бес] аттам**. Өте таяу жер. **Аударыспақ заман.** Аласапыран кезең [153]. **Лай судан балық аулады**. Өнбейтін нәрсеге әуре болды[162].	қамқоршы [101]. **Әйкел.** зат.жерг. Ішіне оны-мұны салатын дорба [398]. **Әйкелтаяқ** зат.этн. Балалар ойнайтын “әйкел” ойынына арналған таяқ [398]. **Әйкел³** зат.көне,зерг. Қыздар мойнына тағатын алтын не күміс әшекейлі алқа [398]. **Аушадияр** зат.көне.фольк. Ұзатылғалы отырған қызға үгіт, насихат түрінде айтылатын тұрмыс-салт жыры [183]. **Ашпасәліп** зат.этн. *Құмалақ басының әр мүшесіне үш – үштен тоғыз құмалақтың бөлінуі* [265]. **Аяқтабақ** зат. этн. Үлкен жиын – тойдың дастарқанына тартылатын сыйлы табақтардың соңғысы [326]. **Ашабақан.** Зат.этн. Жоғары жағы бірнеше тармақты аша болып келген киіз үйдің түндігін ашып-жабатын ұзын сырық [326]. **Бағанөрнек** зат.этн. Қазақ ою – өрнектерінің өте жиі қолданылатын түрлерінің бірі [538].

Босаға аттау. Лексикалық мағынасы – үй босағасын аттау, үйге кіру, ішке ену. Мәдени-семантикалық мағынасы а) Әйелдікке алды; ә) Жаңа кезеңге өткізу. Мысалы, *Біз екеуміз болмасақ, өзгесі бұл үйдің төрі түгіл босағасын аттамайтын келіңдерің Ұлпан (Ғ.Мүсірепов).* Аталмыш сөйлемге мән берсек «*босаға аттамайтын*» тіркесі мәдени-семантикалық мағына тұрғысынан қолданыс тауып отыр. Қазақ халқында босаға аттаған қыз сол үйдің түтінін түтетіп, бақытты қылуы қажет деген сынды сөздер баршамызға таныс. Тіпті бұрындары алып қашу дәстүрі белең алған замандарда қыздың ата-анасы «босаға аттадың ба, қалуың қажет» деген сынды ұрыс айтушы еді. Демек, «босаға аттау», «босаға аттатпау», «босаға аттамау» т.б. осы сынды сөз тіркестері қыз баланың жаңа өмірге аяқ басып, келін атануын білдіретін мәдени-семантикалық мәнге ие.

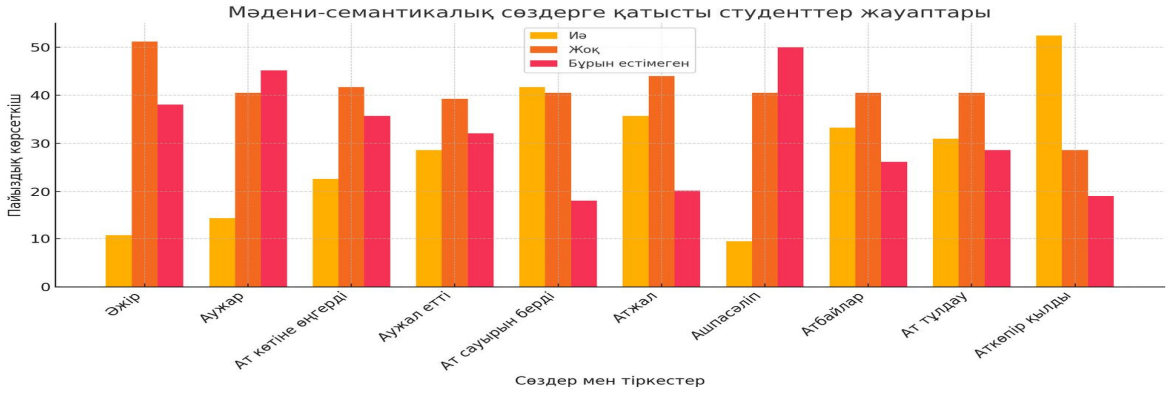
Ат тұлдау. Мәдени-семантикалық мағынасы – қайтыс болған адамның жылында, асында сою үшін мініп жүрген атының жал-құйрығын күзеп, бос қоя беруі. Қазақ халқының бұл дәстүрлі аза тұту рәсімін өткен ғасырда кеңес, орыс этнографы Б.А.Каллоевтің,

В.В.Радловтың еңбектерінде тереңірек зерттелген. Әсіресе ұлы суреткер жазушы М.Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясында кеңінен баяндалғаны белгілі. Соған қарап бұл дәстүрің қатардағы кішігірім салттың бірі емес екенін аңғарамыз. Мысалы, *Қара көк атқа да соны істеп, тұлдаған екі атты барлық осы өңірдің өзге жылқысынан бөлек түске кіргізіп қоя берді. Қара тіккен жерде ас берудің серті айтылды. Мынау тұлданған екі ат келесі жылға шейін мінілмейді. Қол тимей семіріп барып, жыл асқан соң иесінің асына сойылады (М.Әуезов).* Романнан алынған үзіндіден бұл дәстүрдің қалайша жүзеге асырылатын аңғарамыз. Тұлдайтын жылқыға келетін болсақ, бұрындары ат мінбейтін, аты жоқ қазақ болмаған. Ат тұлдау қайтыс болған адамның атын семірту мақсатында жал-құйрығын күзеп, босатып жібереді. Оған ұрылар да тиіспейді. Себебі сыртқы белгілері арқылы қайтыс болған жанның жылқысы екенін біледі. Кейін ас берер уақытта аттың ер-тоқымын ерттейді. Ерттелген жылқының үстіне ат иесінің шапанын жауып, бас жағына бас киімін теріс айналдарып, қояды. Бұлай жасауының себебі, өзі кетті, енді артынан жылқысы да кетіп бара жатыр, барлығы теріс айналды деген мағынаны үстейді. Сөз болып отырған жылқыны халық «тұлданған ат», «тұл ат», «қаралы ат» деп атайды екен. Осы тұста шығатын қорытынды, «ат тұлдау» тіркесі мәдени-семантикалық мағына тұрғысынан зор мәнге ие.

Атбайлар. Лексикалық мағынасы – ат байлайтын ағаш, мама ағаш. Мәдени-семантикалық мағынасы – атбайлар зат жерг.этн. Құда түсіп келгенде, құданың атын байлағаны үшін берілетін кәде. Аталмыш сөз қазақ танымына ғана тән. Жаңадан шаңырақ көтерген отбасыға арнайы келіп сыйлық берудің өзі бұрыннан қалыптасқан дәстүр. Ол »өңір салу» деп аталады. Кей жерлерде »үй көрсету» немесе »есік ашар» дейді. Бір қызығы қонақтап ылғи бәйбішелер келетін болған. Сондағы ниеттері келінге шашу шашып, құтты болсын айту. Шашудан бөлек жас отбасыға арнап «өңір» әкеледі. Өңір дегеніміз – отау үйге қажетті, өңін ашатын дүниелер. Қазіргі таңда бұл салт өзгеріске ұшыраған. Бүгінде «есік көрсету» дәстүрі деп, керісінше екі жасты ағайын-туыстың шаңырағында қонақ қылады. Алайда бұл «өңір берудің» жаңаланған түрі деуге келмес. Себебі, бұрындары ұқсас бөлек салт болған, тек оның атауы басқаша еді. Жастар шаңырақ көтерген соң ағайын-туыстары арнайы шашу шашып барған. Араларындағы ең жақыны босағаға жылқы байлайды. Бұл атбайлар деп аталған. Кейбір деректерде бұл салт-дәстүр басқаша сипатталған. Күйеу жігіт қалыңдығын алып кетуге келгенде жеңгелері алдынан шығып аттан түсіріп алады. Күйеу баланың атын байлап, арнайы кәде сұрайды. Қазіргі таңда жеңгелері »атбайлардың» орнына күйеу жігіттің қалтасын ақтарады. Басты мұрат өз кәдесін алу. Тіпті келе жатқан құдалардың жолын байлап, арқан тартатындар да бар. Бұның барлығы «қыз бергеннің назы бар» дегенге саяды. Көркем шығармаларда аталмыш

дәстүрдің көрініс алғанын байқаймыз, Ұзатылған қыз сенің болашақ атбайларың, өрісің, сондықтан қыз бала ұл баладан кем тұрмауға тиіс (С.Сейфуллин); Құда кәдесін сенен бе!.. Дәнекер Дәрмен, сенен сылқитып тұрып алармын!(М.Әуезов).

Қорытындылай келе, сөздің мәдени-семантикалық мағынасын зерттеу бүгінгі күні өзекті тақырыптардың бірі. Жұмыс барысында «Қазақ әдеби тілі сөздігінің» II томынан мәдени-семантикалық мәнге ие сөздер мен сөз тіркестері қарастырылып, мәдени-семантикалық мәнге ие барлығы 150 сөз тіркесі мен 50 сөз іріктелді. Студенттердің мәдени-лексикалық қабаты мен фразеологиялық тіркестерге қатысты танымдық деңгейін анықтау мақсатында Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетіндегі Қазақ тілі мен әдебиеті білім беру бағдарламасының 1, 2, 3 және 4-курс студенттері арасында сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға қатысқан 84 студенттің пікірі мәдени-семантикалық мағынаның сөздік қордағы танымының әлсіздігін аңғартты.

Сауалнама нәтижелері қазіргі қазақ тілі мен әдебиеті мамандығында оқитын студенттердің көпшілігі мәдени-ұлттық лексикаға қатысты білімдерінің біршама шектеулі екенін көрсетті. Көптеген сөздер мен тіркестер студенттер үшін мүлде таныс емес болып шықты. Бұл дерек жастар арасында тілдің терең қабатын − оның мәдени-семантикалық астарын жүйелі түрде меңгерту қажеттігін алға тартады.

Сондықтан оқу үдерісіне тек әдеби тіл нормаларын ғана емес, сонымен бірге фольклорлық, этнолингвистикалық, тарихи-мәдени мағыналарға бай сөзқорды қамтитын материалдарды кеңінен енгізу – тілдік сана мен ұлттық болмысты сақтаудың маңызды қадамы болмақ.

Әдебиеттер

1. Айғабылов А. Қазақ тілінің лексикологиясы. − Алматы: Дәуір-Кітап, 2013. −104 б.

2. Қалиев Ғ., Болғанбаев Ә. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. −Алматы: Сөздік-словарь, 2006. − 257 б.

3. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. − Алматы: Санат, 2003. − 496 б.

4. Салқынбай А. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы: Қазақ университеті, 2008. – 337 б.

5. Манкеева Ж. Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың танымдық негіздері. – Алматы: Жібек жолы, 2008. −356 б.

6. Уәли Н. Қазақтың дәстүрлі сөзсаптамы: тілтанымдық үзіктер. – Алматы: Қазақ тілі, 2020. – 208 б.

7. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. 2-том / Құраст.: Ғ. Қалиев, С. Бизақов, О. Нақысбеков және т.б. – Алматы: Тіл білімі институты, 2011. – 744 б.

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ ЖӘНЕ КЕЙБІР ЖОЛДАРЫ

Жанасыл Күмисгул Дания, А.М. Найманова
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенттері
ғылыми жетекшісі: Ж.К. Сағынтаева
қауымдастырылған профессор, PhD докторы

Аңдатпа. Мақалада қазақ тілін оқытуда пайдалануға мүмкін жасанды интеллектінінің (ЖИ) әртүрлі платформалары жинақталып ұсынылады және оларды тиімді қолданудың жолдары ашылып беріледі. ЖИ-дің жеке оқытуға, автоматтандыруға және интерактивті оқу материалдарын жасауға мүмкіндік беретін артықшылықтары нақтыланып анқыталады. ЖИ арқылы сөздік қорды кеңейту, сөйлеу тілін дамыту және грамматикалық жаттығуларды автоматтандырылған түрде орындау мүмкін жағдайлары ұсынылады.

Кілт сөздер: жасанды интеллект, білім беру, қазақ тілі, 6-сынып, жеке оқыту, интерактивті сабақтар, автоматтандыру, технология, сөздік қор, геймификация, грамматика, сөйлеу дағдылары, сұрақтар, технология, оқу сапасы, білім стратегиясы.

Аннотация. В статье представлены различные платформы искусственного интеллекта (ИИ), которые можно использовать в преподавании казахского языка, и раскрываются эффективные пути их применения. Определены конкретные преимущества ИИ в индивидуальном обучении, автоматизации и создании интерактивных учебных материалов. Предлагаются условия, при которых ИИ может быть использован для расширения словарного запаса, развития устной речи и выполнения грамматических упражнений в автоматизированной форме.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образование, казахский язык, 6 класс, индивидуальное обучение, интерактивные уроки, автоматизация, технология, словарный запас, геймификация, грамматика, речевые навыки, вопросы, технология, качество обучения, образовательная стратегия.

Abstract. The article presents various artificial intelligence (AI) platforms that can be used in teaching the Kazakh language and explores effective ways of utilizing them. The advantages of AI in personalized learning, automation, and the creation of interactive learning materials are identified. The article proposes conditions under which AI can be used to expand vocabulary, develop speaking skills, and perform grammar exercises in an automated format.

Keywords: artificial intelligence, education, Kazakh language, 6th grade, personalized learning, interactive lessons, automation, technology, vocabulary, gamification, grammar, speaking skills, questions, technology, learning quality, education strategy.

Қазіргі әлем технологиялық прогрестің әсерінен тез өзгеруде, білім саласы да одан шетте қалып жатқан жоқ. Әрине, білім жүйесі заман талабына сай өзгеруі, дамуы міндетті деп білеміз. Соған орай қазіргі кезде жасанды интеллект (ЖИ) білім беру саласындағы негізгі ойыншыға айналды десек болады. Жасанды интеллектінің ұтымды жағы да, қауіпті, пайдасыз жағы да бар. Білім беруде жасанды интеллектіні қолданудағы перспективаларына келетін болсақ:

- ✓ Жеке оқыту жағынан жасанды интеллект оқу материалдары мен әдістерін әр оқушының жеке қажеттіліктеріне бейімдеуге мүмкіндік береді. Бұл материалды тиімдірек игеруге ықпал етеді және оқуға деген ынтаны арттырады.
- ✓ Автоматтандыру және оңтайландыру бойынша ол тестерді тексеру және кесте құру сияқты күнделікті тапсырмаларды орындау арқылы мұғалімдердің уақытын үнемдей алады. Бұл мұғалімдерге білім сапасы мен оқушылармен қарым-қатынас жасау үшін көбірек уақыт береді.
- ✓ Интерактивті оқу материалдығы тұрғысынан алғанда жасанды интеллект технологиясының арқасында интерактивті сабақтар, тренажерлар және виртуалды шеберханалар жасай аламыз, бұл оқуды қызықты әрі түсінікті етеді.

Жасанды интеллектіні қолдануда кездесетін проблемаларды ескерсек:

- ✓ Этикалық сұрақтар жағынан бағалау және іріктеу жүйелерінде әділдік пен объективтілікті қалай қамтамасыз ету туралы сұрақтар туындайды. Ол оқушылардың тапсырмаларды ЖИ көмегіне жүгініп, ешқандай ойлаусыз орындауға мүмкіндік алады.
- ✓ Технологияға тәуелділік мәселесі, яғни жасанды интеллектінің әсерінен білім беру процесінде адам факторын жоғалту қаупі болуы мүмкін. Технология мен тұлғааралық қарым-қатынас арасындағы тепе-теңдікті табу маңызды.

Мұғалімдер өз жұмысында жасанды интеллектіні тиімді пайдалану үшін жаңа дағдыларды игеруі керек. Мұғалімдердің даярлау курсынан өтуін қамтамасыз ету маңызды міндетке айналуы тиіс.

Жасанды интеллект – тек құрал ғана емес, бұл білім берудің жаңа өлшемі. Бұдан жақсы мүмкіндіктерді табуымыз да бар, бірақ сонымен бірге күрделі қиындықтарға тап болуымыз да ғажап емес. Ескеретініміз, оқытудың құндылықтары мен мақсаттарын сақтай отырып, білім беруде жасанды интеллектіні енгізудің тиімді стратегияларын әзірлеу маңызды, сондай-ақ оның жолдарын білу, оны сабақта тиімді пайдалану мұғалім шеберлігі мен терең білімінде, жауапкершілігінде екенін жақсы түсінуіміз керек.

Оқушыларының жас ерекшеліктері мен қазақ тілі пәнінің ерекшеліктерін ескере отырып, жасанды интеллектіні (ЖИ) сабақта

тиімді қолданудың бірнеше жолдарын ұсынуға болады. Бұл әдістер оқушылардың тілдік дағдыларын дамытуға, грамматикалық білімдерін нығайтуға және шығармашылық қабілеттерін арттыруға бағытталады.

Біріншіден, қазақ тілі сабағын оқыту кезінде сөздік қорды кеңейтуге арналған ЖИ құралдарын қолдануға болады. Мысалы, ЖИ негізіндегі білім беру жүйелері (мысалы, IXL, Khan Academy – сөйлеуге дағдыландыру) әр оқушының танымдық деңгейіне сай материалдар ұсынады [1]. Мысалы: Squirrel AI жүйесі қазақ тілінің грамматикасын үйрету үшін оқушының қателерін талдап, оған арнайы жаттығулар ұсынады. Ал Quizlet қосымшасы арқылы сөздік қорды интерактивті карточкалар түрінде жаттауға болады. Бұл ЖИ құралдары оқушылардың сөздік қорын кеңейтуге бағытталады.

Екіншіден, ойын технологиясы арқылы оқушылардың танымы кеңейтіледі. Мұнда түрлі бағдарламалар арқылы жұмыстар жасалады. Мысалы, Kahoot!, Wordwall платформалары арқылы қазақ тілінің салалары бойынша білімдерін тест жұмысымен бекіту, пысықтау, білімді нақтылау мүмкіндіктерін жүзеге асыруға болады және викториналық ойындар арқылы білімдерін тереңдете түсуге болады. Бұл оқушылардың сабақ процесіне деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, сонымен қатар қазақ тілінің салалары туралы білімдерін де кеңейтеді.

Үшіншіден, аудио және сөйлеу дағдыларын дамытуға бағытталған құралдар. ЖИ негізіндегі дауыс тану технологиялары оқушылардың қазақ тіліндегі сөйлеу дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді [2]. Мысалы, Tilqural.kz веб-бағдарламасы арқылы аудио және сөйлеу дағдыларын дамытуға бағытталады. Оқушы мәтінді дауыстап оқығанда ЖИ оның айтылымын бағалап, қате кеткен дыбыстарды немесе екпінді түзетуге кеңес береді. Бұл әсіресе ауылдық жерлердегі оқушылар үшін тілдің таза айтылымын үйренуде тиімді құрал бола алады.

Төртіншіден, грамматиканы меңгеруге арналған автоматтандырылған жаттығулар. Қазақ тілінің грамматикасы, әсіресе сөз жасау тәсілдері, септік жалғауларының жалғанған сөзіне мағына үстеу қызметі мен синтаксис тақырыбы, онвң қызметі оқушылар үшін күрделі болуы мүмкін [3]. ЖИ платформалары грамматикалық тапсырмаларды автоматты түрде құрастырып, оқушылардың қателерін талдап, дұрыс жауаптарды түсіндіре алады. Мысалы, Bilimland – қазақ тілін оқытуға арналған онлайн платформа. Олар грамматикалық тапсырмаларды автоматты түрде орындауға мүмкіндік береді. Сөйлем құрастыру, жалғауларды дұрыс қолдану және грамматикалық қателерді түзету бойынша жаттығуларды орындауға болады.

Қорытындылай келе, қазақ тілін жасанды интеллект арқылы оқыту білім берудің сапасын арттыруға және оқушылардың қызығушылығын оятуға мүмкіндік береді. Дегенмен, бұл процесте мұғалімнің рөлі әлі де орталық болып қала береді. ЖИ тек көмекші құрал ретінде қызмет етіп,

мұғалім мен оқушы арасындағы шынайы қарым-қатынасты алмастырмауы тиіс. Осы технологияны дұрыс қолдану арқылы қазақ тілінің оқытылуы заманауи, тиімді әрі қызықты бола алады.

Әдебиеттер

1. Досжанов Б.А., Альменаева Р.У., Жарменова Б.К. Білім беруде мобильді оқыту технологиясының тенденциясы мен болашағы // ҚР ҰҒА Абай ат. ҚазҰПУ Хабаршысы. Педагогика ғылымдары сериясы. 2021. – №4 (72). – Б. 25-32.

2. Азимова Г., Сатбекова А. Қазақ тілін оқыту әдістемесі саласында заманауи мобильді қосымшаларды қолданудың тиімді жолдары // ҚР ҰҒА Абай ат. ҚазҰПУ Хабаршысы. Педагогика сериясы. 2022.3 (397). – Б. 5-20.

3. Қасымова А. Қазақ тілінің оқыту әдістемесі. – Алматы: Рауан баспасы. 2020. – Б. 34.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІНДЕГІ КОНВЕРСИЯНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ

А.Қ. Жақсылық
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Ы.Б. Шақаман
филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Павлодар қ.

Аңдатпа. Мақалада сөзжасамның конверсиялық тәсілінің қазіргі қазақ тіл біліміндегі зерттелу жайы қарастырылады. Қазақ тіл білімінде конверсия амалы арқылы жасалған сөз көп. Қазақ тілі сөзжасамында ол лексика-семантикалық тәсіл деп аталады. Кейбір ғалымдар прономинализация, транспозиция, т.б. атауларымен қолданады.

Кілт сөздер: конверсия, семантикалық тәсіл, сөзжасам, транспозиция, прономинализация.

Аннотация. В статье рассматривается современное состояние изучения метода конверсии в словообразовании в казахской языкознании. В казахской языкознании большое количество слов образовано посредством конверсии. В казахском словообразовании этот процесс называется лексико-семантическим методом. Некоторые ученые применяют такие термины, как прономинализация, транспозиция и т.д.

Ключевые слова: конверсия, семантический метод, словообразование, транспозиция, прономинализация.

Annotation. The article examines the current state of research on the conversion method in word formation within Kazakh linguistics. In Kazakh linguistics, a large number of words are formed through conversion. In Kazakh word formation, this process is referred to as the lexico-semantic method. Some scholars use terms such as pronominalization, transposition, etc.

Keywords: conversion, semantic method, word formation, transposition, pronominalization.

Қазіргі қазақ тіл білімінде сөзжасам мәселесі – тілдің ішкі даму заңдылықтарын, сөз мағынасының қалыптасуы мен кеңею үдерістерін зерттейтін маңызды салалардың бірі. Сөзжасам – тілдің лексикалық құрамын байытатын негізгі тетік ретінде танылып, оның құрылымдық-морфологиялық, синтаксистік және семантикалық тәсілдері жан-жақты қарастырылады. Соның ішінде семантикалық, яғни конверсиялық тәсіл – сөздің сыртқы тұлғасына өзгеріс енгізбей, мағыналық дамуы арқылы жаңа ұғымды білдіру жолы ретінде ерекшеленеді.

Конверсия тәсілі арқылы сөз ешбір қосымшасыз, бастапқы құрылымын сақтаған күйінде басқа сөз табының қызметін атқара алады. Аталған тәсіл қазақ тілінде лексика-семантикалық, лексика-грамматикалық немесе транспозициялық сөзжасам ретінде әр түрлі аталып, түрлі ғылыми еңбектерде әр қырынан сипатталады.

Мақалада қазақ тіліндегі конверсиялық тәсілдің теориялық негіздері мен зерттелу жайы талданып, оны сипаттайтын ғалымдардың көзқарастары қарастырылады.

А. Байтұрсынұлы сөздердің қолдану аясында мағына ауысуына ерекше назар аударған. Ғалым «Зат пен сын орнына бірдей жүретін сөздерді зат-сын дейміз» дей отырып, бір сөздің сөйлем ішінде өзге сөз табының қызметін атқара алатынын нақты мысалмен көрсетеді: «Арзан еттің сорпасы татымас» орнына «арзанның сорпасы татымас» деп айту арқылы, сын есім (арзан) зат есімнің орнына жұмсалып тұрғанын дәлелдейді. Бұл – сөздің сыртқы тұлғасы өзгермей, қызметі мен мағынасы өзгеруінің айқын мысалы [1, 63-б.]

Қазақ тілінде зат есімнен сын есім туындаған кезде, әдетте, белгілі бір аффикстар (жұрнақтар) арқылы жасалады. Алайда қазақ тілінде кейбір зат есім сын есімге айналуда аффикссіз-ақ өзгеріске ұшырай алады. Бұның себебі – құрамында жасырын сындық мағыналардың болуы. Қазақ тілінің көрнекті ғалымы профессор Қ. Жұбанов бұл мәселеге ерекше назар аударып, кейбір зат есімдерде жасырын жатқан сындық мағыналар бар екенін атап өткен[2, 20-б.].

С. Аманжоловтың «Қазақ әдеби тілі синтаксисінің қысқаша курсы» еңбегінде «сөйлем мүшесі боларда сөз таптары әуелгі қалпын сақтай алмай, тікелей ауысып отыратынын да білеміз. Зат есім бірде зат, бірде сын есім болатыны анық қой. Мысалы: «Темір» – зат, «темір күрек» дегенде, темір сын есім орнында», − деген пікірімен [3, 52-б.] сөздің, еш қосымшасыз күйде тұрса да, басқа сөз табына ауысуын сөйлем ішіндегі қолданысына байланысты екенін түсіндіреді. Ғалымның мысалында «конверсия» сөзі қолданылмаса да, оған қатысты мысал келтіріп отырғанын көреміз.

Ал А. Ысқақовтың еңбегінде сөзжасам тәсілдері морфологиялық және синтаксистік болып екіге бөлінетіні айтылып, «осы екі тәсілдің бір-бірімен селбесіп тоқайласуы (комбинациялануы) арқылы да сөз жасау тәсілі» бар екендігі көрсетіледі. Мұндай жағдайда ол морфологиялық-

синтаксистік тәсіл ретінде танылады. Ғалым тілдегі сөз таптарының бірінен екіншісіне ауысуы көбінесе лексика-семантикалық жолмен, яғни мағына өзгерісі арқылы жүзеге асады деп көрсетеді [4,17-б.]. Зерттеушілердің конверсияға байланысты пікірлеріне сүйене отырып, біз морфологиялық және синтаксистік тәсілдермен қатар лексика-семантикалық тәсілдің де маңызын айтқымыз келеді. Өйткені бір сөз табынан екіншісіне ауысқан сөздің мағынасы өзгермесе, ол жаңа лексема болып саналмайды.

Н. Сауранбаев сөз мағынасын, оның өзгеру заңын семантика деп атап, оған *қарама-қарсылық заңы, ат ауысу заңы, ұқсату заңы, бөлшектің тұтастану заңы, қызмет заңы* дегенді жатқызады. Ғалым қазіргі қазақ тіліндегі байырғы сөздер мағына жағынан осы семантика заңдары бойынша пайда болған деп тұжырымдайды [5, 50-52-б.].

С.Исаев «Қазіргі қазақ тіліндегі сөздердің грамматикалық сипаты» еңбегінде лексика-семантикалық тәсілді бір ғана қырынан қарастыруға болмайтындығын айтады. Тілдің ішкі даму заңдылықтарына сәйкес, жаңа ұғымдарды білдіру қажеттілігі семантикалық өзгерістер мен мағыналық дамудың түрлі үдерісін тудырады. Нәтижесінде тілдің лексикалық қоры толығып, сөздік құрам кеңейе түседі, семантикалық үдерісте сөзжасамның басқа тәсілі қатыспай, жаңа мағыналылық тек қосымшасыз өзгеріс арқылы жүзеге асады. Мұндай өзгерісті сөзжасамның конверсия тәсілі деп көрсетеді.

Ғалым конверсиялық сөзжасамға:

- «Есім-етістік түркі синкретизмінен туындағын тілдік құбылыс көрсеткіші; мысалы: *тат(зат есім) – тат(у) (етістік*); *егеу (етістік) – егеу (зат есім)*
- Сөздердің *заттану, сындану, үстеуге айналу, есімдікке айналу, етістікке айналу* құбылысын атайды [6, 280-б.].

Зерттеуші Ж.Сарбалаев конверсия тәсілін құрылымдық тұрғыдан зерттеп, морфологиялық конверсия және синтаксистік конверсия деп екіге бөліп қараған. Ол семантикалық тәсілді «лексика-грамматикалық» немесе «конверсиялық тәсіл» деп атауды ұсынады [7, 3-б.]. Конверсиялық тәсіл мағынамен тығыз байланыста болатындығы қорытындыланады.

Ғалым Н. Оралбай лексика-семантикалық тәсілімен сөз мағынасының өзгеруі арқылы жаңа лексикалық бірлік қалыптасатынын талдап түсіндіреді. Лексика-семантикалық тәсіл жайында: «Мұндай жол белгілі бір сөздердің жаңа мағынаға ие болуы, көп мәнді, ең бастысы омонимдік қатарда келуі арқылы жасалады.Тіл білімінде мұндай құбылысты прономинализация (сөздердің бір сөз табынан екіншісіне айналуы) деп аталып жүр. Мәселен, «біреу ән шырқап отыр» дегенде, біреу сөзінің алғашқы мағынасы негізгі сандық мағынасынан енді әлдекім белгісіз біреу деген адам мәніндегі есімдік сөз табын

түсінетін боламыз», – деп мысал келтіреді. [8, 99-б.].

А. Салқынбай қазақ тілінде тарихи тұрғыдан қалыптасқан сөзжасамдық тәсілге фонетикалық-семантикалық тәсіл; семантикалық; синтетикалық-семантикалық тәсіл; аналитика-семантикалық тәсіл түрлерін атайды. Сөзжасамдық конверсия ұғымына: «Тіл білімінде сөздің ешқандай тұлғалық өзгеріске түспей-ақ, мағыналық даму нәтижесінде екіншілік мағына берудің тәсілін сөзжасамдық конверсия деп атайды» – деген анықтама беріп, бұл құбылысты «транспозиция» дейді [9.]. Транспозицияның жаңа атау жасай бермейтіндігі, осымен жасалған туынды сөз мағынасы сөйлем ішінде анықталатынын айтады.

Қазақ тіліндегі лексика-семантикалық тәсілмен (конверсиямен) жаңа сөздер мен ұғымдар пайда болып, тілдің лексикалық қоры кеңейеді. Осы тұрғыда сөзжасамның конверсиялық тәсілі сөз мағынасын кеңейту арқылы жаңа сөз жасап, тіл қорын молайтады.

Сонымен сөздермағыналық өзгеріске түскенде, бастапқы дыбыстық құрамын өзгертпестен, ешқандай жұрнақсыз жаңа мағынаға ие болады. Нәтижесінде сөзжасамдық негізде түбір тұлғалы *жаңа ұғымдық сөздер пайда болады.*

Ғалымдардың пікірін қорытындылай келе, лексика-семантикалық тәсілдік конверсия сөзді тұлғалық өзгеріске емес, мағыналық өзгеріске түсіреді. Дегенмен тіл зерттеушілері конверсияның сөзжасамдық қызметі туралы әлі де түрлі тұжырым береді.

Әдебиеттер

1. Байтұрсынұлы А. Тіл – құрал. – Алматы, 1993.

2. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1999. – 138 б.

3. Аманжолов С. Қазақ әдеби тілі синтаксисінің қысқаша курсы. – Алматы: Санат, 1994. – 320 б.

4. Қазақ тілінің грамматикасы. I том. – Алматы, 1967.

5. Сауранбаев Н. Қазақ тіл білімінің проблемалары. – Алматы: Ғылым, 1982. – 352 б.

6. Исаев С. Қазіргі қазақ тіліндегі сөздердің грамматикалық сипаты. – Алматы: Рауан, 1998. – 303 б.

7. Сарбалаев Ж. Сөзжасам мәселелері. – Алматы, 2003. – 46 б.

8. Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі. – Алматы: Ғылым, 1989. – 367 б.

9. Салқынбай А. Қазақ тілі сөзжасамы: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2021. – 317 б.

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ: ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕР МЕН МӘСЕЛЕЛЕР

Нұрланұлы Ержан
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Г.А. Сагнаева
ғылым магистрі, Павлодар қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі заманғы әдебиетті оқытудың әдістемелік негіздері қарастырылады. Жаңа технологиялар мен оқыту тәсілдерінің әдеби білім берудегі рөлі талданады. Сонымен қатар, заманауи әдістердің тиімділігі мен оларды қолдану барысында кездесетін негізгі мәселелер қарастырылады. Қазіргі заманғы әдебиетке оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін интерактивті оқыту құралдарын пайдалану маңыздылығы атап өтіледі.

Түйін сөздер: әдебиет, оқыту әдістемесі, инновациялық технологиялар, заманауи білім беру, оқушылардың қызығушылығы.

Аннотация. В данной статье рассматриваются методологические основы преподавания современной литературы. Анализируется роль новых технологий и методов обучения в литературном образовании. Также обсуждается эффективность современных подходов и основные проблемы, возникающие при их применении. Отмечается важность использования интерактивных учебных инструментов для повышения интереса учащихся к современной литературе.

Ключевые слова: литература, методика обучения, инновационные технологии, современное образование, интересы учащихся.

Annotation. This article examines the methodological foundations of teaching contemporary literature. The role of new technologies and teaching methods in literary education is analyzed. The effectiveness of modern approaches and the main challenges encountered in their application are also discussed. The importance of using interactive teaching tools to enhance students' interest in contemporary literature is emphasized.

Keywords: literature, teaching methods, innovative technologies, modern education, students' interests.

Қазақ әдебиеті – ұлттық руханиятымыздың, тарихымыздың және мәдениетіміздің айнасы. Мектептерде әдебиетті оқыту тек көркем шығармаларды талқылау ғана емес, оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастыруға, ұлттық құндылықтарды бойларына сіңіруге бағытталған. Алайда, бүгінгі білім беру жүйесінде әдебиетті оқыту әдістемесінде түрлі өзгерістер мен жаңашылдықтар орын алып жатқанына қарамастан, бірқатар мәселелер де кездеседі. Осы мақалада қазіргі әдебиетті оқыту жүйесінің жағдайы, оның артықшылықтары мен кемшіліктері, сондай-ақ, оны тиімді ұйымдастырудың заманауи әдістері туралы сөз қозғаймыз.

Қазіргі кездегі әдебиетті оқыту жүйесі және оның ерекшеліктері. Бүгінде мектептерде әдебиетті оқыту жаңартылған білім беру

бағдарламасына сәйкес жүргізіледі. Бұл жүйе оқушының ойлау дағдыларын, шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған. Дегенмен, бірқатар проблемалық тұстар да жоқ емес:

Классикалық және заманауи әдебиеттің арақатынасы. Қазіргі мектеп бағдарламасында негізінен қазақтың классикалық шығармалары басымдыққа ие. Әлбетте, Абай, М.Әуезов, С.Сейфуллин, Ш.Құдайбердіұлы сияқты ұлы тұлғалардың еңбектері – ұлттық руханиятымыздың мәйегі. Дегенмен, XXI ғасырдағы қазақ әдебиетінің даму үрдісін де ескеріп, қазіргі заман ақын-жазушыларының шығармаларын оқытуға көбірек көңіл бөлген жөн. Жаңа заман оқушылары үшін М.Мақатаевтың, Ш.Мұртазаның, Қ.Жұмаділовтің, Т.Әбдіктің шығармалары жақын болғанымен, одан кейінгі әдебиет өкілдері – Д.Амантай, Қ.Әбілқайыр, А.Табаракқызы секілді қаламгерлердің туындылары көп жағдайда назардан тыс қалып жатады.

Оқушылардың қызығушылығының төмендеуі. Көптеген оқушылар әдеби шығармаларды оқуға аса қызықпайды. Бұл бір жағынан цифрландыру дәуірінде балалардың гаджеттерге тәуелділігінен туындаса, екінші жағынан, дәстүрлі оқыту әдістерінің кейбірінің ескіргендігімен байланысты. Егер мұғалімдер әдебиет сабағында тек дәстүрлі әдістерге сүйеніп, көркем шығармаларды талдауды тек теориялық тұрғыдан ғана жүргізсе, оқушы әдебиетке деген қызығушылығын жоғалтады.

Оқулықтардың мазмұны және тапсырмалар жүйесі. Қазіргі оқулықтарда әдеби шығармалар көбінесе үзінді түрінде беріледі. Бұл оқушылардың мәтіннің толық мазмұнын түсінуіне кедергі келтіреді. Сонымен қатар, кейбір тапсырмалар жаттанды түрде беріледі. Оның орнына оқушыларға шығарманы тұтас оқып, оны талдау үшін ашық сұрақтар қою, өзіндік ой қорытындысын жасауға мүмкіндік беретін тапсырмалар беру әлдеқайда тиімді.

Әдебиетті оқытудың жаңа әдістері. Білім беру жүйесіндегі жаңашылдықтарға сай, әдебиетті оқыту әдістемесіне түрлі заманауи технологиялар мен әдістер енгізіліп жатыр. Олар оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға, әдебиетке деген сүйіспеншілігін арттыруға бағытталған.

1. Интерактивті оқыту әдістері.Заманауи білім беру оқушыларды тек тыңдаушы емес, белсенді қатысушы ретінде қарастыруы керек. Осы мақсатта әдебиет сабағында мынадай әдістерді қолдануға болады:

• *Дебат және пікірталас* – шығарманың негізгі идеясы, кейіпкерлердің іс-әрекеті, автордың көзқарасы талқыланып, оқушылар ойларын еркін жеткізеді.

• *Рөлдік ойындар* – белгілі бір көріністі сахналау, кейіпкерлер рөлін сомдау арқылы шығарманы терең түсінуге мүмкіндік береді.

• *Әдеби подкасттар және бейнесабақтар* – оқушылар өз ойларын жазып, талқылау арқылы шығарманы түсіну деңгейін арттырады.

• *Кейіпкерге хат жазу* – оқушы өзі оқыған шығарма кейіпкеріне хат жазу арқылы оның ішкі жан дүниесіне үңіледі, өзіндік көзқарасын қалыптастырады.

2. Цифрлық технологияларды пайдалану. Қазіргі оқушылар ақпаратты көбінесе интернет арқылы қабылдайды. Сондықтан әдебиетті оқытуда цифрлық ресурстарды кеңінен қолдану маңызды. Мысалы:

• *Аудиокітаптар* – оқуға уақыт тапшы оқушылар үшін шығарманы тыңдау тиімді тәсіл.

• *Электронды оқулықтар* – шығармаларды интерактивті форматта оқу мүмкіндігін береді.

• *Kahoot, Quizizz сияқты платформалар* – әдебиет бойынша тесттер, викториналар ұйымдастырып, оқушылардың білімін қызықты форматта тексеруге болады.

3. Көркем шығарманы өмірмен байланыстыру. Әдебиет – тек өткенді баяндап қана қоймай, өмірмен тығыз байланыста болатын ғылым. Оқушыларға шығармаларды қазіргі заманмен байланыстыра отырып оқыту тиімдірек. Мысалы, Әуезовтің «Абай жолындағы» көтерілген мәселелерді бүгінгі қоғамдағы жағдайлармен салыстыруға болады. Осылайша, әдебиет оқушыларға тек ақпарат беріп қана қоймай, олардың өмірлік көзқарастарын қалыптастырады.

4.Әдебиет сабағында жасанды интеллекті пайдалану. Қазіргі заманғы әдебиетті оқыту әдістемесі жыл санап дамып, жаңа технологиялармен толығып келеді. Соңғы жылдары жасанды интеллект (ЖИ) білім беру саласында кеңінен қолданылып, оқу процесін жетілдірудің тиімді құралдарының бірі ретінде қарастырылуда. Әдебиетті оқытуда ЖИ-дың рөлі ерекше, себебі ол оқушыларға шығармаларды терең талдауға, мәтіндерді интерпретациялауға, шығармашылық қабілеттерін дамытуға және оқыту әдістерін икемді етуге мүмкіндік береді. Бұл мақалада ЖИ-ды қазіргі заманғы әдебиетті оқытуда қолданудың жаңа мүмкіндіктері мен туындайтын мәселелер қарастырылады.

Жаңа мүмкіндіктер: 1. Жекелендірілген оқыту. Жасанды интеллект әр оқушының білім деңгейін, оқу қарқынын және қызығушылығын ескере отырып, жекелендірілген оқу бағдарламасын ұсына алады. Мысалы, интеллектуалды оқыту платформалары (Coursera, Edmodo, Google Classroom) оқушының жетістіктерін талдап, оған қажетті әдеби материалдарды ұсынып, оқыту әдістерін бейімдейді.

Сонымен қатар, жасанды интеллект оқушылардың оқу үлгерімін үздіксіз бақылап, әлсіз тұстарын анықтай алады. Бұл мұғалімдерге белгілі бір оқушының қай тақырыпты немесе әдеби шығарманы қиын қабылдайтынын көрсетіп, қажетті қосымша ресурстар ұсынуға мүмкіндік береді.

Жекелендірілген оқыту жүйелері арқылы оқушылар өздеріне ыңғайлы жылдамдықта білім ала алады. Жасанды интеллект олардың

оқу стиліне қарай тапсырмаларды бейімдеп, кейбір оқушыларға қосымша түсіндірмелер берсе, басқаларына күрделі аналитикалық сұрақтар ұсына алады. Мысалы, бір оқушыға әдеби шығарманың сюжеттік құрылымын түсінуге арналған визуалды құралдар қажет болуы мүмкін, ал басқа оқушы метафора мен символиканы талдауға арналған интерактивті тапсырмаларды тиімдірек игереді.

Бұдан бөлек, жасанды интеллект оқу мотивациясын арттыруға көмектеседі. Геймификация элементтері (марапаттау жүйелері, интерактивті викториналар, қызықты тесттер) арқылы оқушылар әдеби шығармаларды зерттеуді қызықты әрі тартымды процесс ретінде қабылдайды. Мұндай әдістер әсіресе, классикалық шығармаларға деген қызығушылықты арттыруда маңызды рөл атқарады.

Дегенмен, жекелендірілген оқытуда мұғалімнің рөлі маңызды болып қала береді. ЖИ қаншалықты дамығанымен, шығармашылық тұрғыдан ойлау мен эмоционалды түсінікті толық алмастыра алмайды. Сондықтан тиімді жекелендірілген оқыту – жасанды интеллект пен мұғалімнің үйлесімді әрекеттесуі арқылы жүзеге асырылатын процесс.

2. Шығармаларды терең талдау. ЖИ негізіндегі мәтіндік талдау құралдары (Natural Language Processing алгоритмдері) әдеби шығармалардың стилистикасын, құрылымын және мағынасын тереңірек зерттеуге көмектеседі. Бұл оқушыларға белгілі бір шығармадағы әдеби әдістер мен көркемдік тәсілдерді түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жасанды интеллект шығарманың тақырыбы мен идеяларын салыстырмалы түрде талдап, оларды басқа әдеби шығармалармен байланыстыруға көмектеседі. Мысалы, ЖИ белгілі бір мәтіндегі метафораларды, символдарды, аллитерацияны немесе басқа да көркемдік құралдарды автоматты түрде анықтап, олардың әдеби шығармадағы рөлін түсіндіре алады. Бұл оқушыларға тек мәтінді оқып қана қоймай, оны ғылыми тұрғыдан зерттеуге мүмкіндік береді.

Жасанды интеллект негізіндегі құралдар әдеби шығармаларды әртүрлі тәсілдермен талдауға мүмкіндік береді. Мысалы, семантикалық талдау алгоритмдері шығарманың мағынасы мен оның астарлы идеяларын анықтай алады. Сонымен қатар, стильдік талдау арқылы белгілі бір жазушының авторлық қолтаңбасын зерттеуге болады. Мұндай технологиялар арқылы оқушылар жазушының тілдік ерекшеліктерін, оның қолданған сөздік қорын, сөйлем құрылымын және авторлық стильдің эволюциясын түсіне алады.

3. Интерактивті оқу процесі. ЖИ көмегімен жасалған чат-боттар мен виртуалды көмекшілер (ChatGPT, ScribeSense) оқушылардың сұрақтарына жауап беріп, әдеби шығармаларды талдауда көмек көрсете алады. Сонымен қатар, мультимедиялық технологиялар арқылы оқушылар интерактивті тапсырмалар орындап, шығармаларды жаңа форматта зерттей алады.

Интерактивті оқу процесі білім алушылардың шығармашылық

және аналитикалық қабілеттерін арттыруға ерекше ықпал етеді. ЖИ негізіндегі чат-боттар мен виртуалды көмекшілер оқушылардың сұрақтарына нақты әрі уақытылы жауап беріп, әдеби шығармаларға қатысты қиын тұстарын түсінуге жәрдемдеседі. Бұл оқыту әдісі тек пассивті оқу процесінен белсенді талдауға көшуге мүмкіндік береді, себебі оқушылар өз бетімен интерактивті тапсырмалар орындап, материалды тереңірек меңгереді.

Сонымен қатар, мультимедиялық технологиялар мен виртуалды шындық (VR) құралдары оқушыларға шығармаларды жаңа форматта зерттеуге мүмкіндік береді. Мысалы, белгілі бір шығарманың негізгі сахналарын виртуалды ортада қайта жасап, сол арқылы оқушылардың шығарманы түсіну деңгейі арта түседі. Бұл әдіс әсіресе, күрделі тақырыптарды визуалды түрде меңгеруге және шығарманың тарихымен, авторлық көзқарасымен тығыз танысуға септігін тигізеді.

Интерактивті платформа арқылы ұйымдастырылған топтық талқылаулар мен пікір алмасулар оқушылардың сыни ойлау қабілетін дамытады. Мұндай жағдайларда ЖИ оқушылардың қатысу деңгейін бақылап, талқылау барысында маңызды идеяларды автоматты түрде бөліп көрсетуі мүмкін. Нәтижесінде, мұғалімдер әрбір топ мүшесінің үлесін нақты бағалап, қосымша қолдау көрсетуге мүмкіндік алады. Интерактивті тапсырмалар мен викториналар арқылы оқушылар өз білімдерін үнемі тексеріп, өздерінің күшті және әлсіз тұстарын анықтай алады. Мұндай кері байланыс білім беру процесін үнемі жетілдіріп отыруға ықпал етіп, оқушылардың мотивациясын арттырады.

Интерактивті оқу процесі дәстүрлі әдебиет сабағынан өзгеше, оқушылардың оқу үлгерімін жеке тұлға ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Жасанды интеллект пен заманауи мультимедиялық құралдардың үйлесімі арқылы білім беру жүйесі жаңа, тиімді және қызықты әдістерді қолдана отырып, оқушылардың шығармашылық әлеуетін толық аша алады.

4. Автоматтандырылған бағалау жүйелері. Қазіргі уақытта эссе мен әдеби талдауларды бағалау көп уақытты қажет етеді. ЖИ негізіндегі бағалау жүйелері оқушылардың жазба жұмыстарын грамматикалық, стилистикалық және мазмұндық тұрғыдан тексеріп, мұғалімдерге жүктемені азайтуға мүмкіндік береді.

ЖИ-ның көмегімен құрылған бағалау жүйелері оқу процесін барынша объективті және жүйелі етуді қамтамасыз етеді. Олар эссе мен әдеби талдауларды бағалау кезінде мәтіннің құрылымын, логикалық байланыстарын, тілдік дұрыстығын және кейде шығармашылық ерекшеліктерін де талдайды. Мұндай жүйелер алдын ала белгіленген алгоритмдер мен үлгілер негізінде жұмыс істей отырып, әрбір жұмысты дербес бағалайды. Бұл мұғалімдерге бағалау үдерісіндегі субъективтілікті азайтуға және оқушылардың жетістіктерін объективті түрде көрсетуге мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда әдебиетті оқыту әдістемесі түбегейлі өзгерістерді талап етеді. Дәстүрлі оқыту мен заманауи технологияларды ұштастыра отырып, оқушылардың әдебиетке деген қызығушылығын арттыруға болады. Бұл үшін мұғалімдерге интерактивті әдістерді қолдану, жаңа технологияларды тиімді пайдалану, оқушыларды шығармашылыққа баулу маңызды. Қазақ әдебиетін оқыту тек білім беру процесінің бір бөлігі ғана емес, жас ұрпақтың рухани-мәдени дамуына ықпал ететін негізгі құралдардың бірі болып қала бермек.

Әдебиеттер

1. Жұмабаева, Ә.Қ. (2021). Қазіргі заманғы әдебиетті оқытудағы жаңа әдістер. Білім және ғылым журналы, 5(14), 45-52. https://edu-science.kz/

2. Құдайбергенова С.Ж. (2020). Әдеби білім берудегі инновациялық технологиялар. Қазақ әдебиеті және мәдениеті, 3(8), 112-118.

3. Васильев И.П. (2019). Методика преподавания современной литературы: вызовы и перспективы. Филологический вестник, 7(21), 88-97.

4. Brown J. (2022). Teaching Modern Literature in the Digital Age. Cambridge University Press.

5. Smith L. (2021). Innovative Approaches to Literary Education. Journal of Modern Literature Teaching, 12(4), 75-89.

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Қайса Жібек
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: А.С. Чужаева
педагогика ғылымдарының магистрі, Павлодар қ.

Аңдатпа. Мақалада қазақ әдебиетін оқытуда қолданылатын инновациялық технологиялар кеңінен талданады. Білім беру үдерісіне заманауи әдістер мен цифрлық ресурстарды енгізудің тиімділігі қарастырылып, оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыру жолдары ұсынылады. Оқыту барысында интерактивті платформаларды, сандық кітапханаларды, білім беру ойындарын пайдалану нәтижесінде оқушылардың шығармашылық қабілеттері дамып, оқу процесіне белсенді қатысуы қамтамасыз етіледі. Сондай-ақ, оқытудың дербестендірілген бағыты мен қашықтан білім беру форматтарының ерекшеліктері сараланады.

Түйінді сөздер: қазақ әдебиеті, инновациялық технологиялар, қашықтан оқыту, цифрлық ресурстар, интерактивті оқыту, білім беру, оқушылардың қызығушылығы, педагогикалық инновация, цифрлық трансформация.

Аннотация. В статье всесторонне анализируются инновационные технологии, применяемые при обучении казахской литературе. Рассматривается эффективность внедрения современных методов и цифровых ресурсов в образовательный процесс, предлагаются пути повышения познавательного интереса учащихся. Использование интерактивных платформ, цифровых библиотек, образовательных игр способствует

развитию творческих способностей учеников и их активному участию в учебном процессе. Также рассматриваются особенности персонализированного подхода к обучению и дистанционного формата образования.
Ключевые слова: казахская литература, инновационные технологии, дистанционное обучение, цифровые ресурсы, интерактивное обучение, образование, интерес учащихся, педагогические инновации, цифровая трансформация**.**

Annotation. The article provides a comprehensive analysis of innovative technologies used in teaching Kazakh literature. It examines the effectiveness of integrating modern methods and digital resources into the educational process and suggests ways to enhance students' cognitive interest. The use of interactive platforms, digital libraries, and educational games fosters the development of students' creative abilities and ensures their active participation in learning. The features of personalized learning approaches and distance education formats are also explored.
Keywords: kazakh literature, innovative technologies, distance learning, digital resources, interactive learning, education, student interest, pedagogical innovations, digital transformation.

Кіріспе

Қазіргі заманғы білім беру жүйесінде педагогикалық тәжірибе мен ғылыми-техникалық прогрестің тоғысында жаңа әдістер мен технологиялар кеңінен қолданыс табуда. Бұл үрдіс әсіресе гуманитарлық ғылымдарды, оның ішінде қазақ әдебиетін оқытуда ерекше маңызға ие. Әдебиетті оқытуда инновациялық технологияларды қолдану – білім алушылардың шығармашылық қабілеттерін, сыни ойлауын дамытып, оқу үдерісін қызықты әрі тиімді етеді. Бұл мақалада қазақ әдебиетін оқытудағы инновациялық технологиялардың тиімділігі, түрлері және оларды қолдану жолдары жан-жақты қарастырылады.

Инновациялық технологиялардың теориялық негіздері

Инновациялық технологиялар – білім беру жүйесін жаңғырту мен жетілдірудің негізгі құралы[1,10б]. Қазіргі уақытта әлемдік білім беру кеңістігінде болып жатқан жаһандық өзгерістер мұғалімдерден оқытудың жаңа әдістерін меңгеруді талап етеді. Инновация ұғымы латынның «innovatio» сөзінен шыққан, яғни «жаңару», «жаңалық енгізу» деген мағынаны білдіреді. Бұл термин ғылым мен техниканың барлық саласына қатысты қолданылса, білім беру саласында оның мазмұны оқыту процесін жетілдірумен тығыз байланысты. Инновациялық технологиялардың негізгі мақсаты – білім алушының тұлғалық және кәсіби дамуына ықпал ету. Ол үшін оқытушы білім алушыларды тек білім көзі ретінде қабылдамай, белсенді серіктес ретінде қарастыруы тиіс. Оқыту үдерісінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану білім сапасын жақсарту үшін маңызды құрал болып саналады. Әсіресе, қазақ әдебиеті секілді гуманитарлық пәндерді оқытуда бұл технологиялар оқушылардың әдеби шығармаларға деген қызығушылығын арттыруға көмектеседі.

Инновациялық технологиялар: теориялық негіздері және

шетелдік тәжірибе

Инновациялық технология ұғымы білім беру саласында XXI ғасырдың басынан бері кең қолданысқа енді. UNESCO (2021) деректеріне сүйенсек, білім беруде технологиялық интеграция оқу сапасын 35%-ға дейін арттыра алатыны дәлелденген. Сонымен бірге, OECD-тің "The Future of Education and Skills 2030" баяндамасында оқу процесінің цифрлық трансформациясы білім алушылардың шығармашылық және сыни ойлау қабілеттерін дамытуға шешуші ықпал ететіні көрсетілген.[5,11б]

Американдық педагогика зерттеушісі Майкл Фуллан (Fullan, 2013) инновациялық білім беру моделінде "жүйелік өзгеріс" ұғымына басымдық береді [5,18б]. Оның пікірінше, цифрлық құралдар мен әдістерді интеграциялау оқушының белсенді қатысуын қамтамасыз етіп қана қоймай, білім беруді жеке тұлғаға бағытталған деңгейге көтереді.

Қазақ әдебиетін оқытудағы инновациялық әдістер

Қазақ әдебиетін оқытуда қолданылатын инновациялық әдістерге мыналарды жатқызуға болады: жобалық оқыту, критериалды бағалау, веб-квест технологиясы, сандық білім беру ресурстары, қашықтан оқыту платформалары (Google Classroom, Moodle және т.б.), білім беру ойындары және мобильді қосымшалар. Мысалы, веб-квест әдісі арқылы оқушылар қазақ әдебиетіндегі кейіпкерлердің өмір жолын зерттеп, шығармашылық тапсырмалар орындай алады. Бұл әдіс оқушылардың зерттеушілік дағдыларын дамытады және әдебиет сабағын жандандырады. Бұдан бөлек, эссе жазу, пікірталас сабақтары, рөлдік ойындар сияқты әдістер оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау қабілетін дамытады. Электронды тесттер мен интерактивті жаттығулар арқылы оқу материалы жақсы меңгеріледі. Қазақ әдебиетін оқыту барысында инновациялық әдістерді қолдану оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытып, олардың әдебиетке деген қызығушылығын арттыруға мүмкіндік береді. Бұл әдістер оқушылардың өзіндік ойлау және талдау дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді. Мұнда бірнеше инновациялық әдістер мен олардың мысалдарын қарастырамыз:

1. **Жобалық әдіс**
   Жобалық әдіс – оқушылардың шығармашылық пен зерттеу дағдыларын дамытуға арналған тиімді әдіс. Оқушылар әдеби шығармалар мен авторлардың өмірі мен шығармашылығын зерттеп, өздерінің жобаларын ұсына алады. Мысалы, белгілі бір ақын немесе жазушы туралы зерттеу жүргізіп, оның шығармаларының тақырыптары мен идеяларын ашатын постер немесе презентация жасау. Осы арқылы оқушылар жеке зерттеуші ретінде өз білімдерін тереңдете алады.
2. **Дебаттар мен пікірталастар**
   Әдеби шығармаларды талқылау барысында дебаттар мен

пікірталастар өткізу оқушылардың сыни ойлау қабілеттерін дамытады. Мысалы, «Абайдың қара сөздері» тақырыбында пікірталас ұйымдастырып, оқушыларды Абайдың философиялық көзқарастарын талқылауға тарту. Бұл әдіс әр оқушының өз пікірін білдіріп, оны дәлелдеуін қамтамасыз етеді.

3. **Интерактивті оқыту әдістері**
   Интерактивті әдістер оқушыларды сабаққа белсене қатыстыруға мүмкіндік береді. Мысалы, оқушыларға әдеби шығармаларды рөлдік ойындар арқылы талқылау тапсырмасын беру. Бұл әдіс оқушылардың шығармашылық қабілетін шыңдап, оларды оқу процесіне белсене тартуға мүмкіндік береді. Мысалы, «Қыз Жібек» пьесасын оқып, әрбір оқушыға кейіпкердің рөлін беру арқылы сахналық қойылым ұйымдастыру.[1,17б].

4. **Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану**
   Қазақ әдебиетін оқытуда мультимедиялық құралдарды пайдалану оқушылардың қызығушылығын арттырады.[4,21б] Әдеби шығармалар туралы видеолар, интерактивті тесттер, онлайн платформалар мен ресурстар арқылы оқушыларға тақырыпты таныстыру. Мысалы, Абай Құнанбайұлының өлеңдерін оқып, сол өлеңдерге арнап бейнемазмұнды немесе анимацияларды көрсету арқылы оқушылардың назарын сабаққа аудару.

5. **Мұражай мен әдебиет зертханаларын ұйымдастыру**
   Әдебиет мұражайларын, авторлардың шығармашылық кабинеттерін немесе әдебиет зертханаларын ұйымдастыру оқушыларға қазақ әдебиетінің тарихи контекстін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Мысалы, Қазақ әдебиетінің тарихы бойынша виртуалды мұражай экскурсиясын ұйымдастырып, оқушыларға жазушылардың өмірі мен шығармашылығына қатысты деректерді зерттеуге мүмкіндік беру.

6. **Топтық жұмыс және шығармашылық тапсырмалар**
   Әдеби шығармаларды топпен талқылап, әр топқа шығарманың белгілі бір бөлігіне анализ жасап, оны басқа топтарға түсіндіруге тапсырма беру. Бұл әдіс оқушылар арасында ынтымақтастықты арттырып, әр оқушының пікірін тыңдауға мүмкіндік береді. Мысалы, «Шәкәрім Құдайбердіұлының философиясы» тақырыбында топтық жұмыс ұйымдастыру.

Инновациялық әдістер қазақ әдебиетін оқытуда оқушыларды белсенді етіп, олардың шығармашылық және сын тұрғысынан ойлау қабілеттерін дамытуға зор ықпал етеді. Оқушыларға әдебиетті түсіну мен бағалаудың жаңа тәсілдерін ұсыну, олардың шығармашылық потенциалын ашуға көмектеседі.

Цифрлық білім беру ресурстарының мүмкіндіктері

Цифрлық білім беру ресурстары – қазіргі заманғы білім беру кеңістігінің маңызды құрамдас бөлігі. Оқушылар сандық кітапханалар мен дерекқорлар арқылы әдеби шығармаларға оңай қол жеткізіп, қажетті ақпаратты жылдам таба алады. Сонымен қатар, әдеби бейнероликтер, аудиокітаптар, подкасттар сияқты мультимедиялық ресурстар оқушылардың оқу процесіне деген қызығушылығын арттырады.[2,28б]. Мысалы, белгілі бір туындыны талдау барысында оқушылар видеофрагменттерді қарап, өз ой-пікірлерін ортаға сала алады. Сандық ресурстар оқушылардың өзіндік жұмыс жасау қабілетін арттырып қана қоймай, оқытушыларға да оқу үдерісін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Инновациялық технологиялардың білім алушылардың құзыреттіліктерін дамытуға әсері

Инновациялық технологиялар білім алушылардың бірнеше маңызды құзыреттерін дамытуға ықпал етеді:

1. Цифрлық сауаттылық: Сандық ресурстарды тиімді пайдалану дағдысы.
2. Мәдени-әлеуметтік құзыреттілік: Қазақ әдебиеті арқылы ұлттық мәдениет пен дүниетанымды терең түсіну.
3. Шығармашылық және сыни ойлау: Әдеби шығармаларды талдау барысында өз пікірін дәлелдей алу қабілеті.

Шетелдік зерттеуші Henry Jenkins “Participatory culture” тұжырымдамасында (Jenkins, 2009) оқушылардың сандық мәдениетке белсенді қатысуы олардың шығармашылық әлеуетін кеңейтетінін атап өтеді.[6,41-42б]. Бұл тұжырым қазақ әдебиетін оқытуда да тиімді қолданыс табады, әсіресе әдеби кейіпкерлер бейнесін цифрлық түрде жасау немесе әдеби шығармаларды онлайн сахналау барысында.

Цифрлық білім беру экожүйесі және қазақ әдебиеті

Цифрлық экожүйе – бұл оқыту процесін толыққанды қамтитын виртуалды орта. Цифрлық кітапханалар, онлайн-платформалар, подкасттар мен аудиокітаптар қазақ әдебиетін оқытуда маңызды құрал ретінде қолданылады.

Мысалы, “Қазақстан ұлттық электронды кітапханасы” (KazNEB) арқылы оқушылар мен мұғалімдер қазақ әдебиетінің бай мұрасын сандық форматта зерттей алады.

Шетелдік тәжірибеде әдеби білім беру үшін қолданылатын Coursera және EdX сияқты платформалар оқу материалдарының қолжетімділігін кеңейтеді. Big Data технологияларын қолдану арқылы оқушының оқу траекториясы мен үлгерімі сарапталып, жекелендірілген ұсыныстар беріледі.

Осыған орай, Artificial Intelligence (AI) технологиялары арқылы оқушылардың оқу стилін анықтап, бейімделген контент ұсыну алдағы

уақытта қазақ әдебиеті пәнін оқытуда да қолданылуы мүмкін.

Қашықтан оқыту мүмкіндіктері

Қашықтан оқыту – білім беру жүйесіндегі заманауи трендтердің бірі. COVID-19 пандемиясы бұл үдерісті жылдамдатты. Қазақ әдебиетін қашықтан оқыту кезінде ZOOM, Google Meet сияқты платформаларды қолдану арқылы мұғалімдер мен оқушылар интерактивті байланыс орната алады. Онлайн форумдар мен чаттарда әдеби шығармаларды талқылау оқушылардың аналитикалық ойлауын дамытады. Сондай-ақ, дербестендірілген оқу траекторияларын құру мүмкіндігі әр оқушының оқу қарқыны мен қызығушылығына сай білім алуға мүмкіндік береді. Оқушыларға тапсырмалар беру барысында әртүрлі онлайн платформаларды қолдануға болады. Google Classroom сияқты құралдар арқылы оқытушылар оқушыларға тапсырмалар жүктеп, олардың орындалуын бақылап, кері байланыс беру мүмкіндігіне ие болады. Бұл әдіс оқушыларды белсенді түрде білім алуға, өздерінің оқу процесіне жауапкершілікпен қарауға ынталандырады.

Сондай-ақ, қашықтықтан оқыту барысында студенттер арасында өзара пікір алмасу мен талқылауларды ұйымдастыру маңызды. [3,28б] Zoom немесе Microsoft Teams сияқты платформалар арқылы тікелей байланыс орнату, әдеби шығармалар бойынша онлайн дебаттар өткізу оқушылардың ойлау дағдыларын дамытады. Мысалы, қазақ әдебиеті бойынша Абай Құнанбайұлының шығармашылығын талқылау кезінде әр оқушы өз пікірін білдіріп, пікірталасқа қатыса алады. Сонымен қатар, қашықтықтан оқытуда оқушылардың мотивациясын сақтау үшін ойын элементтерін қосу тиімді. Мысалы, Kahoot немесе Quizizz сияқты онлайн тестілеу платформаларында әдебиет пәні бойынша интерактивті сұрақ-жауап сессияларын ұйымдастыру арқылы оқу процесін қызықты әрі тартымды етуге болады.

Оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыру жолдары

Оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыру – оқытудың негізгі міндеттерінің бірі. Ол үшін мұғалімдер сабақ барысында түрлі ынталандыру әдістерін қолдануы керек. Мысалы, викториналар, шығармашылық байқаулар, эссе жазу жарыстары, виртуалды экскурсиялар сияқты іс-шаралар оқушылардың әдебиетке қызығушылығын оятады. Сонымен қатар, мұғалім мен оқушы арасындағы серіктестік қарым-қатынас, еркін пікір алмасу, ашық сұхбат құру арқылы оқушы белсенділігін арттыруға болады. Әдеби кейіпкерлердің бейнесін сахналау немесе рөлдік ойындар өткізу де оқушыларды сабаққа тарта түседі. Оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыру үшін ең алдымен олардың белсенділігі мен ынтасын дамыту маңызды. Бұл мақсатқа жету үшін әртүрлі әдіс-тәсілдер мен технологиялар қолданылуы керек.

Біріншіден, оқыту процесінде қызықты әрі әртүрлі әдістерді пайдалану маңызды. Оқушылардың қатысуын белсенді ету үшін топтық жұмыстар, пікірталастар, рөлдік ойындар мен жобалық тапсырмалар қолдану өте тиімді. Мұндай әдістер оқушыларды жеке пікір білдіруге, ой қозғауға және өздеріне қажетті білімді іздеуге ынталандырады.
Екіншіден, білімнің өмірмен байланысын көрсету қажет. Оқушылар тек теориялық біліммен шектелмей, оны күнделікті өмірде қалай қолдануға болатындығын түсінуі тиіс. Бұл қызығушылықтарын арттырып, алған білімдерін тереңірек ұғынуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, оқытушының жаңа ақпаратты қызықты, әсерлі түрде жеткізуі маңызды. Әр сабақта оқушыларды жаңа мәліметтермен таң қалдырып, олардың білімге деген қызығушылығын сақтап қалуға болады.
Үшіншіден, технологиялардың мүмкіндіктерін пайдалану да маңызды рөл атқарады. Заманауи ақпараттық технологиялар мен мультимедиялық құралдар арқылы білім беру процесі әлдеқайда тиімді әрі қызықты болуы мүмкін. Видеоматериалдар, интерактивті тапсырмалар, виртуалды зертханалар мен симуляторлар оқушылардың назарын аударады, олардың білімге деген ынтасын арттырады.
Төртіншіден, оқушылардың жеке қызығушылықтарын ескере отырып, оларды білім алуға ынталандыратын тапсырмалар мен жобалар беру керек. Оқушылардың өз еріктерімен ізденуге, зерттеуге және жаңа мәліметтерді өз бетінше табуға ынтасы артады. Бұл тәсіл олардың білім алу процесінде белсенді болуын және оның нәтижелерін тереңірек түсінуін қамтамасыз етеді. [1,32-33б].

Қорытынды

Қорыта айтқанда, қазақ әдебиетін оқытуда инновациялық технологияларды қолдану оқу процесін тиімді және қызықты ете түседі. Интерактивті платформалар мен сандық ресурстар оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытып, оқуға деген қызығушылықтарын арттырады. Қашықтан оқыту мүмкіндіктері білім беру кеңістігін кеңейтсе, дербестендірілген тәсіл әр оқушының ерекшелігін ескеруге жол ашады. Болашақта қазақ әдебиетін оқыту әдістемесін жетілдіру бағытында жаңа зерттеулер жүргізу, цифрлық білім беру контентін дамыту өзекті болып қала береді. Қазіргі заманғы оқыту әдістері оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, оларды терең әрі сындарлы ойлауға ынталандырады. Жобалық әдіс, дебаттар мен пікірталастар, интерактивті оқыту, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану сияқты әдістер арқылы қазақ әдебиетін оқыту процесін белсенді және қызықты етуге болады.

Бұл әдістер оқушыларды тек біліммен қамтамасыз етіп қана қоймай, олардың жеке тұлғасын қалыптастыруға, өзіндік пікір айтуға және шығармашылық дағдыларын дамытуға көмектеседі. Сонымен қатар, жаңа технологияларды қолдану оқу процесін ыңғайлы әрі тиімді етеді, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, олардың

сабаққа белсене қатысуын қамтамасыз етеді. Қазақ әдебиетін оқытудағы инновациялық әдістерді қолдану – білім беру жүйесін жаңарту жолында маңызды қадам болып табылады. Мұндай тәсілдер оқушыларды рухани жағынан байытады, оларды қазақ әдебиетінің көрнекті тұлғаларының шығармашылығымен тереңірек таныстырып, шығармашылық әлеуетін ашады.

Әдебиеттер

1. Қайырбекова Р. Инновациялық технологиялар және білім беру. – Алматы: Білім, 2019.
2. Ибраева Л. Цифрлық білім беру ресурстары: қолдану тәжірибесі. – Алматы: Қазақ университеті, 2020.
3. Мұқамбетова Ш. Қашықтан оқытудың тиімді жолдары. – Астана: Ғылым, 2020.
4. Жұмабаева М. Білім берудегі цифрландыру үрдісі. – Алматы: Арман-ПВ, 2022.
5. UNESCO. ICT in Education: A Critical Review. – Paris, 2022. Журнал.
6. OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030.

METHODS AND TECHNIQUES FOR CREATING A SITUATION OF SUCCESS IN ENGLISH LESSONS FOR SECONDARY SCHOOL STUDENTS

А.А. Абдимуталов
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Ж.З. Оспанова
филология магистрі, Павлодар қ.

Annotation. This article explores methods for creating a situation of success in English classes. Techniques such as encouragement, praise, games, singing, visual aids, and Bloom’s taxonomy help foster, a positive classroom environment. These approaches enhance motivation, support critical thinking, reduce anxiety, and promote active learning and communication among secondary school students.

Keywords: success situation, motivation, Bloom’s taxonomy, game-based learning, critical thinking, positive environment, cognitive activity.

Аннотация. В статье рассматриваются методы создания ситуации успеха на уроках английского языка. Используется поощрение, похвала, игры, песни, визуальные материалы и таксономия Блума (Bloom). Эти подходы формируют позитивную атмосферу, повышают мотивацию, развивают критическое мышление, снижают тревожность и способствуют активному обучению и коммуникативной активности школьников.

Ключевые слова: ситуация успеха, мотивация, таксаномия Блума, игровые методы, критическое мышление, позитивная среда, когнитивная активность.

Аңдатпа. Мақалада ағылшын тілі сабақтарында оқушылардың табысқа жетуіне жағдай жасау жолдары сонымен қатар ағылшын тілін жетілдірудің тиімді жолдары қарастырылады. Мұғалімнің қолдау көрсетуі, мадақтау, ойын элементтері, ән айту, визуалды құралдар және Блум (Bloom) таңсономиясы оқушы мотивациясын арттырып, жағымды оқу ортасын құруға, сцн тұрғысынан ойлау дағдларын дамытуға көмектеседі.

Түйінді сөздер: табыс жағдайы, мотивация, Блум таксономиясы, ойын әдістері, сын тұрғысынан ойлау, жағымды орта, когнитивтік белсенділік.

Success of the teacher's work, as demonstrated by the students' regular attendance, great academic achievement, and passion in the subject, is one of the most crucial factors in contemporary pedagogy. The ability of the teacher to foster an atmosphere of kindness in the classroom, reinforce interest in the subject, support any positive actions of the students, and patiently wait for the results of the activity is the most important indicator of the success of the teacher and the success of the chosen teaching methods.

The usage of a very diverse range of different technological methods and techniques is required to create a successful learning environment. Each one must be considered.

One of the most widely used methods for producing a successful learning environment is praising students for successfully completed tasks.

It is based on creating an emotional connection with students by using words of encouragement ("Well done!" and "Clever student!"), positive evaluation ("Amazing!" and "Great!"), compliments ("You are wonderful today, and you worked very well together", and "How nice it is to deal with such a creative person!"), expressions of kindness ("I am sure that you will succeed!" and "I wish you will accomplish this difficult task easily!"), and admiration ("Guys, I am proud of you!", "I admire your achievements").

The "Unexpected Joy" strategy involves the student feeling happiness that their performance has surpassed his expectations, essentially talking about situations where the teacher guides the student gradually upward, accompanying him up the knowledge steps and inspiring his cognitive activity. To do this, the teacher must create settings that relieve psychological stress and build bonds of trust with the students.

Students enjoy studying while they are in their comfort zone, but if there is no progress they become bored. On the other hand, the teacher's challenging homework is troubling. It can be done by providing assistance, often known as scaffolding in English teaching methodology.

Its purpose is to help students master skills and abilities. The method is

based on Vygotsky's teaching about the zone of proximal development. Thus, it must be mentioned a few examples of scaffolding.

Using examples, gestures, and real-life scenarios to explain new grammar and vocabulary. If a word is not abstract, it is much simpler to explain what it means using examples from life or images. The material will be clearer with illustrations, so teachers can use visual aids in challenging tasks.

Letting the pupils fix their own pronunciation or the way they talk ends. Because if a teacher goes into a dialogue with a student, the student can become unconfident, and a language barrier might form.

A song in the classroom is an excellent method of relaxation since it gives pupils a chance to relax while still developing their phonetic, lexical, and grammatical skills. Additionally, singing improves concentration, sharpens musical memory and hearing, and reduces emotional fatigue. Singing in English lessons enables teachers to engage every student in cognitive activity and establishes the conditions for friendly teamwork in the context of positive emotions. The teacher can conduct a survey to find out which music the students would like to listen in order to improve this approach. Therefore, the students believe that their opinion has been considered in the course of study.

As for English lessons, it should be noted that the basis for a teacher is to create a situation of success in the communicative activities of students. Experiencing a sense of success in communicative activity in foreign language lessons, the student experiences joy, emotional uplift. The experience of success in educational communication inspires them with self-confidence; self-esteem increases, there is a desire to achieve good results again in order to once again experience the joy of success.

Thus, the situation of success in foreign language lessons performs the function of a communicative and developing sphere and helps students to effectively carry out foreign language communication and interaction with each other and with the teacher.

Undoubtedly, games have an important function in the process of learning English because they are considered the most successful methods to increase listening skills, speech perception, attention, and memory. Additionally, they boost students' self-esteem, educational drive, and relaxation, all of which are crucial for establishing a successful environment.

Reception of "General joy". The students' objective is to elicit for themselves the essential response from the team. It may be planned by the

teacher or spontaneous, apparent or hidden. Common joy is only thought of as team responses that make the child feel fulfilled and motivate his efforts [3, p. 260 – 268]. It can become a crucial method while working with teenagers because one of the motivating factors is a sense of self-importance.

According to Bardin (2006), "The approval of others is important for schoolchildren who have low academic success, as it makes it possible for low-achieving students to feel confident, stimulates their cognitive activity, and shows the growth of the child and his impulse for the better" [6, 45-50]. Shared joy is the mental response of others to the success of their team members.

The "Follow us" technique. The essence of this technique is to give the student the opportunity to express his own thoughts, to show that he can contribute to achieving a common goal. The reaction of others will be for him at the same time a wake-up call, a stimulus for cognition, and the result of efforts. It is necessary to record the result and evaluate it. It is necessary that the good deed does not remain out of sight of the children's collective, would receive its support and desire to repeat.

It is also important to mention **Bloom's taxonomy system**, which can and should be used in English lessons to achieve success. A clear structure to encourage the development of critical thinking was introduced in 1956 by American psychologist and educator Benjamin Bloom and his colleagues. With this system, one is able to monitor the learning activities of the student, predict what is expected, and create an established strategy for the development of cognitive activity. This classification scheme was later given the name Bloom's taxonomy. [9, p. 10 – 15]

Cognitive (mental skills), **affective** (the realm of feelings and emotions), and **psychomotor** (physical skills and abilities) are the three components that B. Bloom defined as being part of educational activity. B. Bloom devised his own classification of cognitive activity levels from the easiest (degree of knowledge) to the most difficult (level of assessment), focusing on the cognitive area of educational activity. The levels he suggested were evaluation, analysis, synthesis, application, knowledge, and comprehension.

Research Findings: There is ample evidence that children can understand quantitatively more language than they can produce. The same is true for adults, in both foreign and native languages. We can perceive words, phrases, grammar, styles, and discourse that we never produce [3, p. 46].

The first level of knowledge (memorization) is the basis of mental

activity. Involves memorizing and reproducing basic information. It is the initial stage in any kind of speech activity. Represents, as a rule, a question-and-answer form of work. It is characterized by the following tasks: define, describe, name, reproduce, put in the correct order, etc. Simple questions are posed, focused on the knowledge of factual material and the work of memory.

The second level of understanding requires students to consciously perceive the educational material, the ability to explain it, paraphrase, discuss, interpret, give examples, etc. This level assumes a statement in the form of a text consisting of 5-10 sentences. It is used in any kind of speech activity. At this stage, clarifying questions are used.

The third level is application. At this level of critical thinking development, students should be able to apply their knowledge in new situations, which are determined by the following tasks: simulate, solve a problem situation, recreate, construct, assume, etc. In order to teach the skills of awareness of causes, actions or opinions, interpretive questions are asked.

The fourth level is analysis (the modified taxonomy also includes elements of synthesis in the fourth level). This level of thinking involves the ability to break information into parts, compare, highlight, differentiate, select, etc. The level of synthesis, on the contrary, is aimed at developing the skills of generalization, grouping, reconstruction to create something new. The fourth level is represented by analytical questions.

The fifth level of assessment forms thinking skills with which the student will be able to evaluate the information received by performing tasks such as evaluate, justify, confirm, express your opinion, express yourself critically, etc. Evaluation questions are used.

The sixth level of creativity is the highest level of speech–thinking activity, which involves the creation of new ideas. Tasks and questions are creative in nature: create, invent, make a plan, design, compose.

You can see which of the six learning styles is best for you by looking at the high-resolution section. Question 1 examined. The goals of language teaching in general that interest you; question 2 – your favorite language teaching method; question 3 – what is used in the language study; Question 4 – ideas about learning the language that you accept. Average people find a way to lie in the same way. The last line tells you the name your favorite subject, which will be expanded upon in the following sections [1, p. 261].

The fundamental levels of mental activity are those of comprehension and knowledge, which are amply reflected in the conventional lesson.

All levels of thought can be regarded as required for critical thinking, even though it may ultimately be connected to higher level thought processes, according to Bloom's Taxonomy. Knowledge must first be gathered and understood before it can be critically applied, analyzed, synthesized, or evaluated.

Levels of invention (or creativity), which were outlined in L. Anderson and D. Krasvol's revised taxonomy in 2001 [5, p. 198].

Thus, Bloom's taxonomy allows students to build speech-thinking tasks in a logical sequence of levels from simple to complex, stimulate motivation, involve students in communication, and develop critical thinking skills.

Having studied this sub-topic, it can be concluded that the above methods and techniques, depending on the age and level of proficiency of students in English, can be combined and adapted in the classroom. All the above helps the teacher to activate the inner forces of the child, giving source of energy to overcome difficulties, the desire to learn, helps to create conditions in which the child feels self-confidence and inner satisfaction from his successes, that is, helps to create a situation of success.

The teacher should aim for positivity when evaluating the progress and results of students' activities and planning students self-assess which first and foremost implies a profound understanding of the purpose of evaluation activity as a purposeful activity to identify and verbalize the accomplishments, successes, and presentation of positive aspects of students in the performance and outcomes of activities.

We recommend the following activities and exercises in the classroom to teach the above concepts. These games are designed to create a positive learning environment and to increase student motivation and communication skills.

1. "Find Someone..." Bingo Game

Purpose: This builds speaking power and encourages students to speak English more confidently.

How it works: Each student receives a bingo card with instructions such as "Find someone who likes pizza," "Find someone with a cat," etc.

Motivational value: Encourages interaction, laughter, and low-level conversational behavior – students feel good about completing the task.

2. "Praise Wall"

Purpose: To teach students to support each other and recognize their achievements.

Exercise: At the end of the lesson, each student writes a compliment to a classmate for today's achievement ("You spoke fluently today!" or "I liked your answer about the environment"). The teacher posts them on the wall.

3. "Bloom's Ladder"

Objective: To develop critical thinking skills.

Exercise:

One question for each level on the given text:

Knowledge: What is the text about?

Comprehension: Can you explain the main idea?

Application: How can you use this information in real life?

Analysis: Why did the author write this?

Evaluation: Do you agree with the author? Why?

Creation: Write a new ending to the story.

One unique form of child practice was recorded by Ruth Weir (1962). She found that her children would produce rather long monologues in bed before going to sleep. Here is one example: «What color is... What color is the blanket... What color is the mop... What color is the glass... Mommy is home sick... Mommy is home sick... Where is Mommy home sick... Where is Mikey sick... Mikey is sick.» Such monologues are not uncommon among children, who tend to «play» with language as they do with all the objects and events around them. Weir's data reveal many more structural patterns than are typically found in other data. Nevertheless, children's practice appears to be the key to language acquisition [3, p. 50]. So, this also help children to learn language more fun and faster.

Creating an enjoyable emotional atmosphere for the educational process, which supports the development of many forms of motivations, is the goal of the motivational assignment.

Each level of education's content is a system of knowledge that serves as a foundation for the development of competence and comprehensive human growth. The general educational curriculum and educational programs, which are created in accordance with national and state compulsory education requirements, control the subject matter of education.

In Kazakhstani textbooks, the majority of the variables influencing positive motivation are either not addressed at all or covered just in part. If it is about domestic teaching materials in general, teachers in Kazakhstan typically use teaching kits from domestic publishers, which necessitates some

teacher restructuring and improvement.

Thus, the issue of using new, innovative methods and instruments to teach foreign languages in schools has come up more frequently in recent years. These include new technical tools as well as innovative teaching techniques and a fresh perspective on the educational process. Different teaching tools are being used in contemporary pedagogy, which helps students' interest in the subject, academic performance, and level of intellectual culture rise. In modern methodology, the development of a consistent, positive interest to learn a foreign language receives a lot of attention.

Taking into account the peculiarities of each class, it will be easy for the teacher to determine the preferences of students and choose the right approach.

References

1. "Second Language Learning and Language Teaching" by Vivian Cook 5th edition) 2021. – 504 c.

2. Petrovskij A.V. Psihologiya : uchebnik dlya studentov vysshih uchebnyh zave-denij, obuchayushchihsya po pedagogicheskim special'nostyam / A.V. Petrovskij, M.G. YAroshevskij. – Moskva : Akademiya, 1998. – 399 c.

3. "Principles of Language Learning and Teaching" by H. Douglas Brown 2019 (6th edition). – 347 c.

4. Ushinskij K.D. Izbrannye pedagogicheskie sochineniya (komplekt iz 2 knig) / K.D. Ushinskij. – M.: Pedagogika, 2012. – 946 c.

5. Scaffolding children's learning: Vygotsky and early childhood education. Washington, DC: National Association for the Education of Young Children.

6. Slastenin V.A. Pedagogika: uchebnik / V.A. Slastenin. – M.: Academia, 2019. – 400 c. Berk, L.E., & Winsler, A. (1995).

7. Bardin K., Kak nauchit' detey uchit'sya. Narodnaya asveta, 2006. (45-50)

8. Shapovalenko I.V. Psihologiya razvitiya i vozrastnaya psihologiya: Uchebnik dlya bakalavrov / I.V. SHapovalenko. – M.: YUrajt, 2017. – 567 c.

9. Ushinskij K.D. Izbrannye pedagogicheskie sochineniya (komplekt iz 2 knig) / K.D. Ushinskij. – M.: Pedagogika, 2012. – 207 c.

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТЫҢДАЛЫМ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ

Д.А. Абдурауфова
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
Ғылыми жетекші: Б.Д. Нығметова
Филология ғ. к., қауымдастырылған профессор
Г.Б. Марденова
Оқытушы-сарапшы

Түйіндеме. Мақала жоғары сынып оқушыларының ағылшын тілінде тыңдалым дағдыларын қалыптастыруға арналған әдіс-тәсілдер мен практикалық тапсырмаларды қарастырылған. Тыңдалым дағдылары оқушылардың тілдік қабілеттерін дамыту үшін маңызды рөл атқарады, себебі бұл дағды оқушылардың сөйлеу, жазу және оқу дағдыларымен тығыз байланысты. Мақалада тыңдалым дағдыларын дамытуға арналған әртүрлі тапсырмалар мен жаттығулар ұсынылған. Олар оқушылардың белсенді қатысуын арттыруға, тыңдалған материалды түсінуге және оның негізінде қажетті ақпаратты іріктеуге бағытталған. Әртүрлі деңгейдегі тыңдалым материалдарын қолдану, рөлдік ойындар, сурет салу сияқты әдістер оқушылардың тыңдалымға деген қызығушылығын арттырып, дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: тыңдалым дағдылары, ағылшын тілі, жоғары сынып оқушылары, әдістер, тапсырмалар.

Аннотация. Навыки аудирования играют важную роль в развитии языковых способностей учащихся, так как они тесно связаны с навыками говорения, письма и чтения. В статье представлены различные задания и упражнения, направленные на развитие навыков аудирования, а также описаны способы активного вовлечения учащихся в процесс восприятия аудиоматериала. Рассматриваются методы, такие как ролевые игры, задание на краткое изложение, использование аудио- и видеоматериалов, а также задания для визуализации услышанного. Эти методы помогают не только улучшить восприятие на слух, но и способствуют развитию критического мышления и творческих способностей учащихся.

Ключевые слова: навыки аудирования, видеоматериалы, критическое мышление, методы,ролевые игры.

Abstract. This article discusses methods and practical tasks for developing listening skills in high school students learning English. Listening skills are crucial in developing students' language abilities as they are closely tied to speaking, writing, and reading skills. The article introduces various tasks and exercises aimed at enhancing listening abilities, focusing on increasing student engagement, comprehension, and the ability to extract key information from the material. Using listening materials at different levels, role-playing activities, and drawing exercises helps increase students' interest in listening and improves their skills.

Keywords: methods, skills, materials, key information, drawing exercises, recommendations.

Кіріспе. Тыңдалым дағдысы – тіл үйренушінің тілдік ақпаратты дұрыс қабылдай алу, оны түсіну және қажетті мәліметтерді шығарып алу қабілеті. Жоғары сынып оқушыларының тыңдалым дағдыларын қалыптастыру – ағылшын тілі пәні мұғалімдері үшін маңызды міндеттердің бірі. Бұл дағды тыңдалған материалды терең түсінуге, сөйлеу және жазу дағдыларын дамытуға, сондай-ақ тілдік ортада дұрыс қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді.

Тыңдалым дағдысының маңызы. Тыңдалым – тілдік коммуникацияның негізгі бөлігі. Тыңдалым дағдылары жақсы дамыған оқушы ағылшын тілін тек пассивті емес, белсенді түрде қолдана алады. Мұның өзі олардың сөздік қорын кеңейтуге, грамматикалық құрылымдарды түсінуге, тілдік интонация мен ритмді қабылдауға көмектеседі.

Жоғары сынып оқушылары үшін тыңдалым дағдыларын дамыту тек ағылшын тіліне деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, жалпы оқу процесінде де маңызды рөл атқарады. Бұл дағды көбінесе басқа тілдік дағдылармен (сөйлеу, жазу, оқу) тығыз байланысты болып келеді, сондықтан тыңдалымға көп көңіл бөлу қажет.

Тыңдалым дағдысын қалыптастыру тәсілдері

1. Тыңдалған материалдардың әртүрлілігі

Тыңдалым дағдысын қалыптастыру үшін оқушылар әртүрлі тақырыптағы және деңгейдегі материалдарды тыңдауы қажет. Мұғалімдер тек сабақтағы тыңдалым жаттығуларымен шектелмей, оқушыларға анимациялық фильмдер, әндер, подкасттар, жаңалықтар, түрлі радиобағдарламаларды ұсынуы керек.

2. Тыңдау барысында түсінгенін тексеру

Оқушылардың тыңдалым түсінігін тексерудің бірнеше әдісі бар. Мұғалімдер тыңдалған мәтіннен сұрақтар қойып, оқушылардың мазмұнды қаншалықты түсінгенін анықтай алады. Бұдан бөлек, тыңдалым материалынан маңызды ақпаратты іріктеп шығару дағдысы да дамиды.

3. Интерактивті тыңдалым әдістері

Тыңдалымның тиімділігі оқушының оның барысында белсенді қатысуына байланысты. Оқушыларды тыңдалған материалға қатысты пікір айтуға, оны талқылауға, сұрақтар қоюға және жауап беруге ынталандыру қажет.

4. Тыңдалымның әр түрлі деңгейлерін қолдану

Оқушыларды түрлі қиындықтағы материалдармен таныстыру олардың тыңдалым дағдысын дамытуға үлкен көмек береді. Мұғалімдер бастапқы деңгейден бастап, біртіндеп күрделірек мәтіндерге көшіп отыруы тиіс.

5. Тыңдалым тапсырмаларының әртүрлілігі

Тыңдалым тапсырмаларын әртүрлі етіп құрастыру маңызды. Оқушыларға мәтінді толық түсіну үшін түрлі тапсырмалар берілуі

қажет: нақты мәліметтерді табу, автордың көзқарасын түсіну, мәтіннің құрылымын талдау, сөздік қорды пайдалану сияқты тапсырмалар.

Оқушылардың тыңдалым дағдыларын қалыптастыруға арналған практикалық бөлім

1. Тыңдалым тапсырмалары

Мақсаты: Оқушылардың тыңдалым дағдыларын дамыту, тыңдалған материалды түсіну және маңызды ақпаратты іріктеу қабілеттерін арттыру.

Тапсырма 1: Қысқаша мазмұндау

Қадамдар:

- Мұғалім оқушыларға тыңдау үшін қысқаша аудио немесе бейнемазмұн ұсынады (мысалы, ағылшын тілінде жаңалықтар, сұхбат, фильмнің үзіндісі).

- Оқушылар мәтінді тыңдағаннан кейін оның негізгі мазмұнын 3-4 сөйлеммен айтып беруі керек.

- Әр оқушы тыңдалымнан алынған негізгі мәліметтерді топта талқылайды.

Мысал:

Тыңдалым тапсырмасы: A short news report about a recent event (Жақында болған оқиға туралы қысқаша жаңалықтар).

- Оқушылар 1-2 минуттық жаңалықты тыңдайды.

- Содан кейін олар жаңалықты қысқаша айтып береді.

Тапсырма 2: Сұрақтар қою

Қадамдар:

- Мұғалім оқушыларға тыңдалым тапсырмасын ұсынғаннан кейін, тыңдалған мәтіннен нақты сұрақтар қойып, жауап алуды сұрайды.

- Сұрақтар әр түрлі деңгейде болуы мүмкін:

– Қарапайым: «Қай қалада оқиға болды?»

– Орташа деңгей: «Неліктен осы оқиға маңызды?»

– Қиын: «Оқиға барысында қандай әлеуметтік мәселелер талқыланды?»

Мысал:

Тыңдалым тапсырмасы: A podcast on environmental issues (Қоршаған орта мәселелері туралы подкаст).

– Оқушылар тыңдалым бойынша сұрақтарға жауап береді:

– What is the main topic of the podcast? (Подкасттың негізгі тақырыбы қандай?)

– What solutions to environmental problems were mentioned? (Қоршаған орта мәселелерін шешудің қандай жолдары айтылды?)

Тапсырма 3: «Толықтыру» әдісі

Қадамдар:

- Мұғалім оқушыларға тыңдалым барысында белгілі бір сөздер мен ақпаратты толықтыруды сұрайды. Мысалы, мұғалім белгілі бір сөйлемді немесе сөздерді бастап, оқушылар оларды тыңдаған материал

бойынша толықтыруы керек.

Мысал:

Тыңдалым тапсырмасы: A travel podcast about New York City (Нью-Йорк қаласы туралы саяхат подкасты).

- «New York is known for its _.»

– «The best time to visit New York is _.»

Тапсырма 4: Рөлдік ойын

Қадамдар:

- Оқушылар тыңдалымнан кейін өзара рөлдерді бөлісіп, тыңдалған материал бойынша диалогтар немесе пікірталастар ұйымдастырады.

- Мысалы, тыңдалған мәтін бойынша сұхбат жүргізу, мәселені талқылау немесе әңгімелесу.

Мысал:

Тыңдалым тапсырмасы: An interview with a famous person (Атақты адаммен сұхбат).

- Оқушылар сұхбаттан алған ақпараттарын пайдаланып, рөлдерге бөлінеді:

– Бір оқушы атақты адам рөлін атқарады.

– Басқа оқушылар сұрақтар қойып, жауаптар алады.

Тапсырма 5: Тыңдалымға арналған сурет салу

Қадамдар:

- Мұғалім оқушыларға белгілі бір тақырыпта тыңдалым материалын тыңдатқаннан кейін, олар сурет салуға немесе диаграмма жасауға шақырады. Бұл тапсырма материалды визуализациялауға көмектеседі.

Мысал:

Тыңдалым тапсырмасы: A story about a journey (Саяхат туралы әңгіме).

- Оқушылар тыңдалым материалын тыңдап, сол бойынша өздерінің көргені мен түсінгені туралы сурет салады.

1. Әртүрлі тыңдалым деңгейлерін қолдану

Мақсаты: Тыңдалым дағдыларын дамыту үшін әртүрлі деңгейд...

2. Жоғары деңгей: «What are the social and environmental consequences of global warming?» – «Global warming leads to rising sea levels and extreme weather patterns, affecting agriculture and biodiversity.»

3. Оқушыларды белсенді қатысуға ынталандыру

Мақсаты: Оқушылардың тыңдалым жаттығуларын қызықпен орындауын қамтамасыз ету.

Тапсырма 6: Аудио-бейнемазмұнды қолдану

Қадамдар:

- Оқушыларға қызықты және мотивациялық материалдар ұсыну. Мұғалімдер оқушыларға белгілі бір тақырыпқа байланысты бейнемазмұн, фильм үзінділері немесе подкасттар ұсынады.

Мысал:

Тыңдалым тапсырмасы: A famous speech by Martin Luther King Jr.

- Оқушылар ағылшын тілінде атақты адамнан сөйлеу тыңдап, оның мазмұнын түсініп, сұрақтарға жауап береді.

Қорытынды. Тыңдау коммуникативтік құзіреттіліктің құрамдас бөлігі ретінде, әсіресе білім берудің жоғары сатысында шет тілін оқыту үдерісіндегі ең маңызды компонент болып табылады. Дәл орта мектепте оқушылар сөйлеуді есту арқылы ғана қабылдап қана қоймай, оны тереңірек түсінуге – интонациялық, синтаксистік және контекстік ерекшеліктерді қабылдауға, сондай-ақ есту арқылы қабылдау арқылы алынған ақпаратты кейін сөйлеуде пайдалану үшін өңдеуге қабілетті болуы керек.

Жоғары сынып оқушыларының тыңдалым дағдыларын дамыту үшін әртүрлі тапсырмаларды қолдану маңызды. Әртүрлі әдістер мен тапсырмаларды интеграциялау оқушылардың қызығушылығын арттырып, дағдыларын әртүрлі деңгейде дамытуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Камилова Г.К. (2013). «Тыңдалым дағдыларын қалыптастырудың теориясы мен практикасы». Ағылшын тілі әдістемесі: оқу құралдары мен зерттеулер. Алматы: Қазақ университеті.
2. Жақыпова З.Ә. (2017). «Ағылшын тілінде тыңдалым дағдыларын дамыту жолдары». Жоғары білімді дамыту мәселелері. Қазақстан: Ғылым.
3. Krasny E.M. (2015). Teaching Listening and Speaking: A Handbook for English Language Teachers. Cambridge University Press.
4. Richards J.C. (2013). The Context of Language Teaching. Cambridge University Press.
5. Ur P. (2012). A Course in Language Teaching: Practice and Theory. Cambridge University Press.

BAYANAUYL TRAILS: A VIRTUAL JOURNEY THROUGH A PROTECTED LAND

А.А. Аипова

ученица 10-класса НИШ ХБН, г. Павлодар

научный руководитель: Д.С. Искакова

магистр педагогических наук, г. Павлодар

Abstract. This article explores virtual tours of Kazakhstan's Bayanauyl National Park, leveraging VR and 360-degree video. It highlights educational and ecological benefits, enhancing accessibility while minimizing environmental impact. Future integration of AR and sensor technologies is also discussed in this article.

Keywords: virtual reality (VR), environmental awareness, augmented reality (AR), eco-tourism, Bayanauyl National Park, sustainable tourism, virtual tours.

Аннотация. В этой статье рассматриваются виртуальные туры по национальному парку Баянаул в Казахстане с использованием виртуальной реальности и 360-

градусного видео. В ней освещаются образовательные и экологические преимущества, повышающие доступность и минимизирующие воздействие на окружающую среду. Обсуждается будущая интеграция дополненной реальности и сенсорных технологий.

Ключевые слова: виртуальная реальность (VR), экологическое просвещение, дополненная реальность (AR), экотуризм, Баянаульский национальный парк, устойчивый туризм, виртуальные туры.

Аннотация. Бұл мақалада виртуалды шындықты және 360 градустық бейнені пайдалана отырып, Қазақстандағы Баянауыл ұлттық табиғи паркі бойынша виртуалды турлар қарастырылады. Ол қол жетімділікті арттыратын және қоршаған ортаға әсерді азайтатын білім беру және экологиялық артықшылықтарды көрсетеді. Сонымен қоса, толықтырылған шындық пен сенсорлық технологияның болашақ интеграциясы талқыланады.

Түйінді сөздер: виртуалды шындық (VR), экологиялық білім, толықтырылған шындық (AR), экотуризм, Баянауыл ұлттық паркі, тұрақты туризм, виртуалды турлар.

Virtual journeys help people familiarize themselves with nature, explore future hiking routes, and get inspired to visit this remarkable protected area in real life. Bayanaul awaits its explorers–both in reality and in the digital world!

Bayanaul National Park is one of the most significant nature reserves in Kazakhstan, located in the Pavlodar region. Its unique combination of mountains, forests, lakes, and rare biodiversity attracts not only tourists but also researchers from around the world. However, due to its remote location and environmental protection measures, not everyone has the opportunity to visit this unique place.

Virtual travel serves as an excellent alternative, allowing anyone to explore Bayanaul without leaving home. With the development of virtual and augmented reality technologies, it is now possible to not only see this breathtaking region but also experience its natural beauty while learning about its flora, fauna, and eco-tourism routes. [4, p.13].

Research Objective:

The objective of this study is to analyze the impact of virtual travel, based on virtual and augmented reality technologies, on eco-tourism in Bayanauyl National Park. The primary goal is to explore the potential applications of virtual tours in improving access to natural attractions, creating educational platforms, promoting sustainable tourism development, and reducing the environmental burden on the park's natural resources.

Hypothesis:

It is hypothesized that the use of virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies to create virtual tours of Bayanauyl National Park can significantly increase interest in eco-tourism, improve accessibility to natural landmarks for a wider audience, and contribute to the preservation of the park's ecosystem. We assume that such technologies not only enhance the

educational process but also play a crucial role in sustainable tourism development by reducing the ecological footprint on natural resources.

Scientific Framework:

1. Theoretical Foundation of the Study:

- Eco-tourism: The concept of eco-tourism as a form of tourism aimed at environmental conservation and sustainable development has been discussed by various authors (Solovyov, 2021; Rogova, 2020). Eco-tourism seeks to minimize the negative impact on natural ecosystems while promoting responsible travel.
- Virtual and Augmented Reality: These technologies are widely used to create accessible and immersive tourist, educational, and environmental experiences (Kuznetsov, 2019; Petrov, 2020). Research indicates that VR and AR enhance user engagement and awareness, providing a more realistic experience and stimulating interest in eco-tourism. [1, p.13].

2. Research Methods:

- Data Analysis: The study will employ content analysis of existing virtual tours of natural reserves, as well as statistical analysis of visitor engagement with virtual tourism platforms, including applications such as Gate.
- Surveys & Interviews: Questionnaires and interviews with users of Bayanauyl National Park's virtual tours will be conducted to assess interest levels, engagement, and perceptions regarding the influence of virtual tourism on real-world behavior (e.g., willingness to visit the park in person).
- Ecological Impact Analysis: The study will examine how virtual tours affect the reduction of tourist flow to real-world nature zones. This will include a comparative analysis of visitor numbers before and after the launch of virtual tours and their impact on the park's ecosystem.

3. Hypothetical Model:

Based on the theoretical framework and research methods, a model will be developed suggesting that virtual tours reduce the negative effects of mass tourism on the environment, support the development of sustainable tourism, and increase public awareness of nature conservation.

4. Research Variables:

- Main Variable: The impact of virtual tours on tourist activity and attitudes toward eco-tourism.
- Independent Variable: The application of VR and AR technologies in the creation of virtual tours.
- Dependent Variable: The increase in environmental awareness, changes in the number of visitors to natural areas, and the reduction of environmental pressure on ecosystems.

5. Expected Results:

It is anticipated that virtual travel experiences in Bayanauyl National Park will have a positive impact on:

- Raising interest in eco-tourism,

- Improving environmental awareness among users,
- Reducing the physical burden on the park's natural resources.

Bayanaul is one of the most picturesque regions of Kazakhstan, a true paradise for nature lovers and outdoor enthusiasts. This national park, located in the Pavlodar region, attracts travelers with its unique landscapes, crystal-clear lakes, and majestic rock formations shaped by nature. However, even if visiting this place in person is not possible, modern technologies allow for an exciting virtual journey through this protected area.

Bayanaul National Park was established in 1985 and became one of the first nature reserves in Kazakhstan. Covering approximately 68,000 hectares, it includes diverse ecosystems ranging from steppes to coniferous forests and mountain ranges. This region is renowned for its rare flora and fauna, including plants listed in the Red Book and animals such as argali, foxes, hares, roe deer, and various species of birds of prey.

The Bayanaul Mountains are among the oldest in Kazakhstan, dating back over 500 million years. Over centuries, wind and water have sculpted stunning rock formations, which locals have given names such as "Kempirtas" (Old Woman Rock), "Nayzatas" (Spear Rock), "Zhapтas" (Fractured Rock), and many others.

Lakes – The Gems of Bayanaul

One of the main natural attractions of the region is its pristine and scenic lakes:

- Zhasybai – the most famous lake, named after the warrior Zhasybai. Surrounded by majestic cliffs, it is known for its crystal-clear water and is home to many tourist bases and recreational areas.
- Toraigyr – a cozy lake surrounded by picturesque hills. It was named after the poet Toraigyrov, who once lived in this area.
- Sabyndykol – translated as "soapy lake," due to the water's unique properties that leave a soft feeling on the skin. [3, p.47].

Historical and Cultural Heritage

Additionally, the surroundings of Bayanaul contain ancient petroglyphs–rock carvings left by ancient tribes that lived here thousands of years ago.

A Virtual Journey Through Bayanaul

Thanks to modern technology, exploring this incredible region is now possible without leaving home. Virtual tours, 3D panoramas, and video excursions allow viewers to experience Bayanaul's main attractions in high quality, learn interesting facts about its flora and fauna, and immerse themselves in its unique atmosphere.

If traveling in person is not an option, modern technology offers a chance to take a virtual tour of Bayanaul. 3D panoramas, online maps, and video excursions provide an opportunity to see famous natural landmarks such as Zhasybai, Toraigyr, and Sabyndykol lakes, the whimsical rock formations that resemble fantastic creatures, and ancient petroglyphs left by

ancestors. [6, p.20].

Practical Part: Uploading Videos via the Gate App

This practical guide explains the process of uploading a video for a virtual journey through Bayanaul National Park using the Gate application. This app enables easy integration of video content into virtual tours for educational and ecological purposes.

Step 1: Installing and Registering in the Gate App [7].

1. Open the App Store (iOS) or Google Play (Android).
2. Search for the Gate app and download it.
3. Once installed, open the app and register by creating an account with your email and password.

Step 2: Preparing the Video for Upload

1. To create a virtual tour of Bayanaul National Park, prepare high-quality video footage. This can be a 360-degree video or a standard HD video showcasing the park's beauty.
2. Ensure that the video file meets the app's technical requirements (such as file size and format).

Step 3: Uploading the Video to Gate

1. Open the Gate app and log in.
2. On the home screen, select the "Upload Video" option.
3. Click "Choose File", locate your video, and select it.
4. Confirm the upload by clicking "Upload" and wait for the process to complete. The upload time depends on file size and internet speed.

Step 4: Setting Up the Virtual Tour

1. After uploading, the settings page for the virtual tour will open. Here, you can add a description, mark key points on the route, and attach additional elements such as text descriptions or images.
2. Ensure that the description and tags accurately represent the Bayanaul experience.
3. Select appropriate categories and attributes such as "Nature," "Eco-Tourism," and "Kazakhstan."

Step 5: Publishing and Sharing the Video

1. Once configured, click "Publish" to make the video accessible to a wider audience.
2. You will receive a link to your virtual tour, which can be shared via social media, websites, or educational platforms.

Step 6: Monitoring Activity

1. The Gate app allows you to track video views and comments to measure audience engagement.
2. If needed, update the virtual tour by adding new elements or information.

Conclusion

Uploading videos through the Gate app makes it easy to create and share virtual tours with a broad audience. This is particularly useful for

educational and environmental projects, such as a virtual journey through Bayanaul National Park, which is accessible to anyone interested in ecotourism and Kazakhstan's natural heritage.

References

1. Arkhipova L.V. (2020). Virtual Travel: Technologies and Prospects. Moscow: Nauka Publishing.

2. Baranov S.A. (2019). Tourism in the Digital Age: New Horizons. St. Petersburg: Piter Publishing.

3. Vlasova M.P. (2018). Ecotourism in Kazakhstan: Issues and Solutions. Almaty: Zhibek Zholy.

4. Ivanov V.A. (2021). Virtual Reality in Ecotourism. Tourism Bulletin, 12(3), 45-56.

5. Nazarova A.S. (2019). Tourism and Technology: A Look into the Future. Almaty: Science & Technology.

6. Smirnova Y.V. (2021). Development of Virtual Tours in Ecotourism. Economy & Ecology, 3(4), 56-62.

7. https://apps.apple.com/eg/app/kaviar-gate-ar-portal-360/id1502873747

EXPLORING THE EXPRESSION OF MODALITY IN ENGLISH AND KAZAKH: A COMPARATIVE PERSPECTIVE IN THE CONTEXT OF SCHOOL EDUCATION

T.A. Alpamys
student, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar
A.B. Raisova
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Pavlodar Pedagogical Universitynamed after Alkey Margulan, Pavlodar

The article presents a comparative analysis of expressing modality in English and Kazakh, focusing on school education. It examines grammatical and lexical means of conveying modal meanings, highlighting similarities and differences. Methodological recommendations are provided for effective modality teaching in the context of bilingual education.

Keywords: modality, English language, Kazakh language, school education, bilingual education.

Мақалада мектептегі білім беру аясында ағылшын және қазақ тілдерінде модальділікті білдіру құралдарының салыстырмалы талдауы ұсынылады. Модальді мағыналарды білдірудің грамматикалық және лексикалық тәсілдері қарастырылып, ұқсастықтары мен айырмашылықтары айқындалады. Екітілді білім беру жағдайында модальділікті тиімді оқыту бойынша әдістемелік ұсыныстар беріледі.

В статье представлено сравнительное исследование способов выражения модальности в английском и казахском языках в контексте школьного образования. Рассматриваются грамматические и лексические средства передачи модальных зна-

чений, выявляются сходства и различия. Даны методические рекомендации по эффективному обучению модальности в условиях билингвального образования.

The relevance of this topic is due to the increasing role of the English language in Kazakhstan's modern education system, where it has become an integral part of the learning process. It is important not only to study English but also to understand its structural features in comparison with Kazakh, particularly in the area of modality expression. The novelty of this study lies in identifying the specifics of conveying modal meanings in both languages and developing methodological recommendations for more effective teaching of modality to school students.

Modality is one of the key characteristics of language, expressing the speaker's attitude toward the conveyed message. This category is present in all languages; however, the ways it is expressed can vary significantly. In the context of globalization and the widespread use of English as an international language, it is crucial to understand the differences between English and Kazakh means of expressing modality, especially in school education.

According to Bally (1955), modality refers to the way a speaker expresses their personal attitude toward a statement, such as certainty, doubt, necessity, or possibility. This makes modality an essential aspect of communication, as it helps convey the speaker’s perspective and intentions.

Palmer (2001) highlights a key structural difference in how modality is expressed in English and Kazakh:

In English, modality is primarily expressed through modal verbs such as *can, must, may, might*, which indicate permission, obligation, or probability. For example, *She must go* expresses a strong necessity, while *She might go* suggests uncertainty.

In Kazakh, instead of standalone modal verbs, modality is conveyed through affixes, modal words, and particles. For example, obligation is expressed using words like *міс* (*Баруы міс* – «He must go»), while possibility is often marked by modal words like *мүмкін* (*Ол келуі мүмкін* – «He might come»).

The purpose of this article is to conduct a comparative analysis of modality expression in English and Kazakh and to develop recommendations for teaching this category in Kazakhstani schools.

In linguistics, modality refers to the way a speaker expresses their attitude toward the content of a statement. This can include expressing necessity, obligation, possibility, or probability. According to Sternin (2002), modality is categorized into two main types:

Modality in language refers to how speakers express different attitudes toward an action or event. It can be divided into deontic modality and epistemic modality, which serve distinct functions in communication.

Deontic modality is used to express rules, obligations, permissions, or necessities. It indicates what someone must, should, or is allowed to do.

In English, this is primarily expressed through modal verbs such as *must, should, and can*: *You must finish your homework* – This sentence expresses strong necessity or obligation.

In Kazakh, deontic modality is conveyed using modal words like *тиіс* and *керек*, which serve the same purpose: *Сен үй тапсырмасын орындауға тиіссің* – This translates to «You must do your homework,» indicating a requirement.

Epistemic modality is used to express degrees of certainty, probability, or possibility. It helps speakers indicate whether something is likely, uncertain, or speculative.

In English, modal verbs such as *might, could, and must* are commonly used: *She might come later* – The word *might* suggests uncertainty, meaning there is a possibility but no guarantee.

In Kazakh, epistemic modality is often conveyed using modal words such as *мүмкін* and *шығар*, which serve a similar function: *Ол кейінірек келуі мүмкін* – This translates to «She might come later,» also indicating uncertainty.

Table 1 demonstrates that while both English and Kazakh share the same fundamental modal meanings, their grammatical and lexical structures differ. English primarily relies on modal verbs, while Kazakh uses modal words, affixes, and particles.

Type of Modality	Definition	Examples in English	Examples in Kazakh
Deontic Modality	Expresses necessity, obligation, prohibition, or permission	*Must, Should, Can, May*	*Тиіс* (must), *Керек* (need to), *Болмайды* (not allowed)
Epistemic Modality	Expresses the speaker's degree of certainty, possibility, or probability	*Might*, *Could*, *Must*	*Мүмкін* (possibly), *Шығар* (probably), *Керек* (must be)

Table 1 – Comparative analysis of deontic and epistemic modality in English and Kazakh

These structural differences are crucial for language learners, particularly in bilingual education settings, where students must switch between languages with different modality systems. Therefore, when teaching modality in Kazakhstani schools, educators should emphasize comparative analysis and provide clear examples to help students grasp how modality functions in both languages.

In English, this distinction is evident in the choice of modal verbs (e.g., *must* for necessity, *might* for possibility). In Kazakh, the difference is expressed through affixes and modal words such as *мүмкін* (possible) and *тиіс* (must) [3, p. 98].

English has a variety of means to express modality, with modal verbs playing a leading role. These verbs convey shades of necessity, possibility,

permission, or probability and are an essential part of English grammar.

- *Can/Could* – expresses physical or mental ability, possibility in the present, future, or past: *She can swim very fast* (Ол өте жылдам жүзе алады) [2, p. 112].
- *Must* – used to express strong necessity, obligation, or strong assumption: *You must wear a seatbelt* (Сен қауіпсіздік белдігін тағуға міндеттісің) [6, p. 59].
- *May/Might* – denotes probability, possibility, or permission: *It may rain tomorrow* (Ертең жаңбыр жаууы мүмкін) [8, p. 84].

Besides modal verbs, modality can be expressed through adverbs (*probably, certainly, definitely*), which add degrees of certainty to a statement, as well as through paraphrased constructions such as *be able to* (ability) and *have to* (forced necessity) [9, p. 684].

Another important aspect of modality expression is the use of intonation, which can either soften or reinforce the meaning of an utterance. For example, in English, interrogative intonation can turn an imperative sentence into a more polite request (*Could you help me?* – Сіз маған көмектесе аласыз ба?).

Kazakh expresses modality through both morphological (word structure-based) and lexical (vocabulary-based) means, which makes it distinct from English, where modal verbs function as independent words. In Kazakh, modality is primarily conveyed using three key elements: mood affixes, modal words, and particles.

Mood affixes (-уы/үуі, -мақ/-мек): These are suffixes attached to verbs to indicate necessity, obligation, or intention. For example, Баруы тиіс (He must go) uses the affix -уы combined with тиіс to express obligation. Unlike English, which uses standalone modal verbs such as must, Kazakh integrates modality directly into the verb structure.

Modal words (мүмкін, керек, тиіс): These words function similarly to modal verbs in English by expressing different degrees of probability, necessity, or obligation. For instance, Ол келуі мүмкін (He might come) demonstrates uncertainty using мүмкін (possibly).

Particles (ғой, екен, шығар): These are small words added to sentences to indicate certainty, assumption, or doubt. For example, Бұл дұрыс шығар (This is probably correct) uses шығар to suggest probability. Unlike English, where probability is often conveyed through adverbs (probably, perhaps) or modal verbs (might, may), Kazakh frequently uses particles for the same purpose.

These linguistic differences highlight the structural contrast between English and Kazakh in expressing modality, making it important for learners to understand both systems when transitioning between the two languages.

To assess the practical implementation of modality teaching in Kazakhstani schools, an analysis of English language textbooks used in the school curriculum was conducted. The study showed that most textbooks present modality through modal verbs without comparison to Kazakh equivalents, which may hinder students' understanding of this category.

Some textbooks offer translation exercises for modal constructions; however, the lack of systematic explanation of differences between English and Kazakh often leads to misinterpretations. Additionally, instances of incorrect selection of Kazakh equivalents for English modal expressions were identified [10, p. 95].

Thus, it is important to include comparative analysis exercises in teaching materials and provide students with examples of modality usage in the context of the Kazakh language.

Based on the analysis, the following recommendations can be highlighted:

- Comparative analysis of constructions – helps students understand linguistic differences [7, p. 375].
- Use of authentic texts – enhances comprehension [6, p. 59].
- Translation practice – aids in recognizing modality in context [5, p. 130].
- Modification of teaching materials – including explanations of modality specifics in Kazakh and comparing them to English constructions.

The way modality is expressed in English and Kazakh is fundamentally different, which makes it essential to address these differences when teaching students. Since English relies heavily on modal verbs (such as *must, can, may*), while Kazakh primarily uses affixes, modal words, and particles, students may struggle to grasp how modality functions in both languages.

To enhance the effectiveness of teaching modality in Kazakhstani secondary schools, educators are encouraged to implement a multifaceted methodological approach, combining comparative analysis, translation exercises, and contextual learning.

Comparative analysis allows learners to systematically explore the similarities and differences in expressing modality between English and Kazakh. For example, students can examine how English modal verbs like *must, can, should,* and *may* correspond to various modal particles, auxiliary verbs, or syntactic constructions in Kazakh. This side-by-side comparison deepens learners' understanding of grammatical categories and helps to build metalinguistic awareness, which is especially important in bilingual contexts. Teachers can guide students to notice, for instance, how the obligation expressed by *must* in English may be conveyed using constructions like *керек*, *міс*, or *мәжбүр* in Kazakh, depending on the nuance.

Translation exercises serve as an effective tool for reinforcing these insights. By translating sentences that include modal meanings from English into Kazakh and vice versa, students develop a more flexible understanding of how modality operates across languages. Such exercises help students recognize not only the direct lexical equivalents but also the functional and pragmatic aspects of modality–how tone, intent, and context affect the choice of modal expressions. These tasks can also reveal false friends or mismatches, where a literal translation fails to convey the intended meaning, thus encouraging critical thinking.

Contextual learning ensures that students engage with modality in natural, meaningful settings rather than isolated drills. By integrating authentic texts–such as dialogues, news articles, or literary excerpts–from both English and Kazakh sources, students encounter modality as it is actually used in communication. Teachers can design tasks where students analyze the speaker's intent, degree of certainty, or politeness strategies conveyed through modal expressions. This approach not only enhances linguistic competence but also promotes cultural awareness and communicative sensitivity.

Integrating these methods into school textbooks, lesson plans, and classroom activities will help address the specific challenges that students face when learning modality in two typologically different languages. Moreover, it contributes to the development of students' bilingual communicative competence, fostering their ability to navigate between English and Kazakh effectively and appropriately in both academic and real-world contexts.

Ultimately, understanding and effectively teaching modality in a bilingual context such as Kazakhstan is not only a matter of linguistic accuracy but also of fostering deeper cross-cultural communication skills. When students grasp how different languages encode possibility, necessity, obligation, and permission, they become more adept at interpreting meaning and intention in varied contexts. This competence is essential in an increasingly globalized world, where multilingual individuals are expected to move fluidly between languages and cultures. Therefore, a deliberate focus on modality within the curriculum not only strengthens students' grammatical knowledge, but also enhances their critical thinking, intercultural awareness, and communicative confidence–skills that are vital for academic success and lifelong learning.

References

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955. – 416 с.

2. Palmer F.R. Mood and Modality. – Cambridge University Press, 2001. – 256 p.

3. Қазақ грамматикасы. – Астана: Астана полиграфия, 2002. – 784 б.

4. Стернин И.А. Сопоставительный анализ языков. – Воронеж: ВГУ, 2002. – 200 с.

5. Мулдагалиева А.А., Окушева Г.Т. Об особенностях перевода английских модальных глаголов can, could на казахский и русский языки // Вестник КазНУ. Серия филологическая. – 2016. – №3 (155). – С. 125–130.

6. Шевченко О.Г. Интерпретация английской модальности в русских переводах // Грамота. – 2014. – №12 (34). – С. 59–62.

7. Курманова М.Е., Дальбергенова Л.Е. Особенности выражения модальности в немецком и казахском языках // Вестник КазНПУ. – 2015. – №1 (45). – С. 369–375.

8. Козлова М.В. Сравнительная типология английского и русского языков. – Барнаул: Изд-во АлтГПУ, 2010. – 220 с.

9. Емельянова С.А. Мультимедиапрограммы в обучении лексике английского языка на начальном этапе // Молодой ученый. – 2013. – №5 (52). – С. 684–686.

10. Калижанова А.Н., Ибраева Б.М., Ишмуратова М.Ю., Бобеш Р.С. Проблемы преподавания английского языка в школах Казахстана // Вестник КазНУ. Серия педагогическая. – 2017. – №2 (50). – С. 95–100.

TEACHING WITH "THE BRAIN IN MIND".

K.V. Alpatova
Student of Pavlodar State Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar
A.M. Daurbekov
science coordinator: MA, Professor-expert, Pavlodar State Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar

Annotation: this article explores the intersection of neuroplasticity and language learning, examining how language acquisition impacts the brain from both the perspective of a teacher and a learner. It delves into the neural processes that occur during language learning, emphasizing the role of neuroplasticity and discussing various teaching strategies connected with it.

Key words: neuroplasticity, cognitive load theory, long-term memory, neuroscience, teaching strategies, scaffolding.

Аннотация: мақалада нейропластика мен тіл үйренудің қиылысын зерттейді, тілді меңгерудің мұғалім мен оқушы тұрғысынан миға қалай әсер ететінін зерттейді. Ол нейропластиканың рөліне баса назар аудара отырып және онымен байланысты әртүрлі оқыту стратегияларын талқылай отырып, тілді үйрену кезінде пайда болатын жүйке процестерін зерттейді.

Кілт сөздер: нейропластика, когнитивті жүктеме теориясы, ұзақ мерзімді жады, неврология, оқыту стратегиялары, скаффолдинг.

Аннотация: в статье рассматривается пересечение нейропластичности и изучения языка, как усвоение языка влияет на мозг с точки зрения как учителя, так и ученика. В ней рассматриваются нейронные процессы, происходящие во время изучения языка, подчеркивается роль нейропластичности и обсуждаются различные стратегии обучения, связанные с ней.

Ключевые слова: нейропластичность, теория когнитивной нагрузки, долговременная память, нейронаука, стратегии обучения, скаффолдинг.

As both an English teacher and a student learning two foreign languages, I frequently reflect on how language acquisition impacts the brain, considering both my perspectives as an educator and a learner. This article explores this topic from these interconnected yet distinct viewpoints. From the teacher's perspective, I aim to examine the neurolinguistic aspects of language learning and explore how these insights can inform effective teaching strategies. A deeper understanding of brain structure can enable the individualization of the language learning process, tailoring methods to the unique needs of each student. From the learner's perspective, I am interested in investigating how learning a new language specifically affects the brain.

It is well established that the brain consists of neurons, which include a cell body and dendrites–the connections that facilitate communication between neurons. These networks of neurons and dendrites form the "grey matter," a crucial component of the nervous system that is involved in functions such as memory, emotions, and movement. Grey matter is also positively correlated with cognitive abilities such as intelligence [1, p.2163 – 2171]. Research by Cambridge University [2] has shown that individuals proficient in multiple languages tend to have greater grey matter density, as they possess more neurons and dendritic connections. In simpler terms, people who learn a foreign language form new neuronal connections, leading us to the first key concept in this article–neuroplasticity. Neuroplasticity, also known as neural or brain plasticity, refers to the brain's ability to adapt through structural and functional changes [3]. It allows the nervous system to modify its activity in response to internal or external stimuli, reorganizing its structure, functions, or connections–especially after events such as strokes or traumatic brain injuries (TBI). In medical contexts, neuroplasticity is used as a rehabilitation tool for brain injuries and neurodegenerative diseases. It plays a significant role in preventing Alzheimer's disease and managing cognitive decline by engaging the brain [4, p.473 – 479]. Learning a new language is one of the most effective ways to develop neuroplasticity, helping delay dementia or other forms of cognitive decline.

From an educational standpoint, neuroplasticity is fundamental in understanding how language learning impacts the brain. It refers to the brain's ability to reorganize itself by forming new neural connections in response to learning and experience. When learning a new language, the brain undergoes structural changes, particularly in areas related to language processing, such as Broca's area and Wernicke's area in the left hemisphere. How can we apply the concept of neuroplasticity to language teaching? Let's begin with the cognitive load theory, which is closely associated with neuroplasticity. Cognitive load theory is crucial for language educators as it helps us understand the brain's capacity to process information [5]. According to this theory, learning is most effective when cognitive load–comprising intrinsic, extraneous, and germane load–is managed efficiently.

There are three types of cognitive loads (image 1):

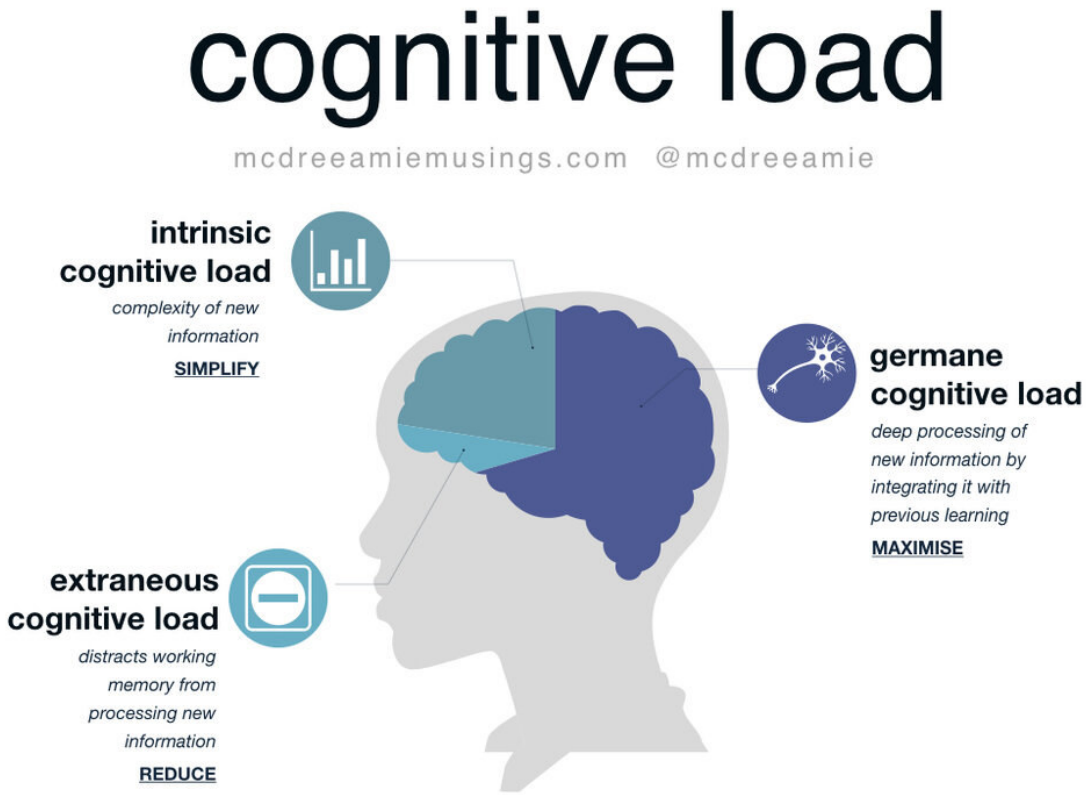

Image 1 “Cognitive load theory”

1. Intrinsic Cognitive Load: This type arises from the inherent difficulty of the learning task. In language learning, it includes mastering grammar rules, vocabulary, and syntactical structures. To reduce intrinsic load, educators can break down complex language tasks into smaller, manageable components. Presenting linguistic material step-by-step and scaffolding more advanced concepts ensures the brain can process and solidify each concept, forming lasting neural connections. Additionally, scaffolding–temporary support that helps learners progress beyond their current abilities–helps form new neural pathways in a manageable way. This aligns with Vygotsky’s Zone of Proximal Development (ZPD) [6], which emphasizes targeted support just beyond the learner’s current capabilities.

2.Extraneous Cognitive Load: This load stems from irrelevant stimuli or unnecessary complexity in the learning process. Extraneous load can hinder the brain’s ability to focus on key language elements, impairing language acquisition. To combat this, educators should streamline lessons, eliminating distractions and simplifying instructions. For example, providing clear explanations and minimizing ambiguity ensures learners’ cognitive resources are directed toward processing language material. Task clarity and visual aids can further reduce extraneous load by making linguistic concepts more accessible.

3. Germane Cognitive Load: This refers to the cognitive effort required to understand and internalize new information. Germane load is essential for neuroplasticity, as it directly contributes to the formation of new neural connections. To enhance germane cognitive load, educators should design tasks that require active engagement and problem-solving. Activities like retrieval practice, where learners actively recall and apply language knowledge, reinforce neural circuits associated with long-term memory. Furthermore, tasks that involve language production, such as role-playing or debates, engage multiple brain regions, stimulating synaptic plasticity necessary for language consolidation.

To promote neuroplasticity, it is essential to move beyond passive methods like rote memorization and encourage active engagement. Active learning strategies are highly effective in fostering neuroplastic changes. In active learning, language tasks require learners to produce language rather than just consume it. Task-based learning, which uses real-world tasks to guide language acquisition, activates cognitive processes such as critical thinking and problem-solving. These tasks require students to synthesize and apply language in meaningful contexts, reinforcing the neural networks involved in language processing.

In addition, multimodal learning, spaced repetition, and emotional engagement are also effective strategies. The brain processes information through various sensory channels (e.g., visual, auditory, and kinesthetic). Multimodal learning takes advantage of this by engaging multiple cognitive systems to reinforce learning. Pairing spoken language with visual aids or using kinesthetic activities like gestures or physical movement enhances language associations and engages different brain areas. These strategies prevent cognitive overload by distributing learning across multiple pathways, improving memory retention. Spaced repetition involves revisiting material at increasing intervals. This technique leverages the brain's ability to consolidate memories over time and strengthen neural pathways. By spacing out reviews of previously learned language elements, teachers can ensure that students continue to activate and reinforce the neural circuits associated with that knowledge, ultimately leading to better retention and fluency. Emotional engagement further improves retention by connecting language learning to meaningful, emotionally rich experiences. For instance, using real-world contexts such as conversations with native speakers or interactions with cultural materials activates the brain's emotional and cognitive circuits.

Memory is crucial in language learning, particularly when memorizing new words and structures. Atkinson and Shiffrin's memory model (1968) divides memory into three systems: sensory memory, short-term memory, and long-term memory [8, p.117]. Connecting these stages of memory with neuroplastic processes can help educators design more effective teaching methods for language learners (image 2).

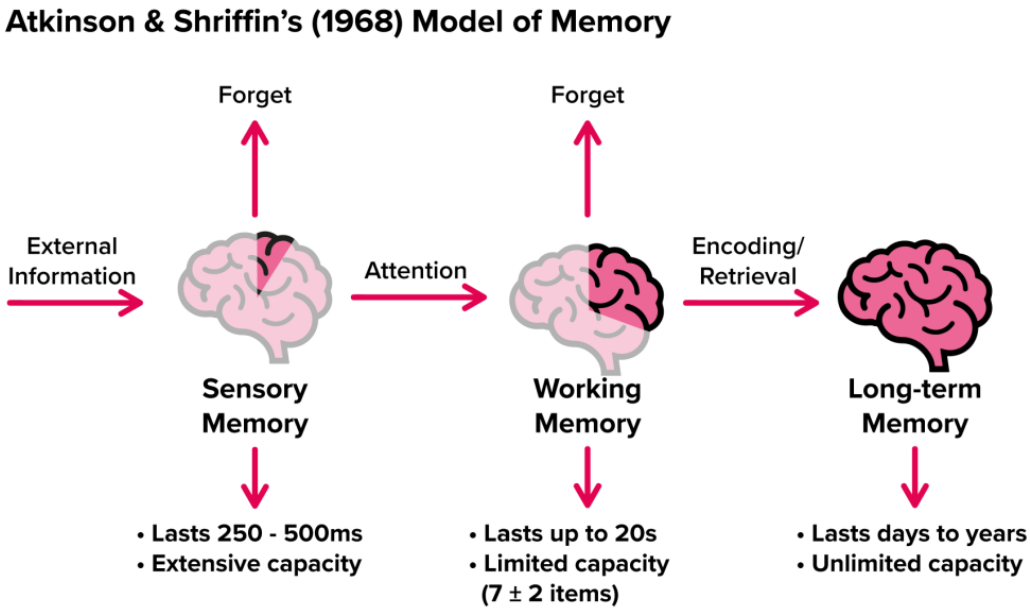

Image 2 "Atkinson and Shiffrin's memory model (1968)"

Last, but not least, I would like to talk about one more feature important for neuroplasticity, brain function and language acquisition – memory.
Sensory memory is the initial stage, where information enters from the environment (e.g., sounds or images). Sensory input is briefly held in sensory memory before being discarded or passed to short-term memory for further processing.
In language learning, teachers can engage sensory memory by incorporating multimodal learning strategies, such as visual aids, audio recordings, and interactive exercises, to make language input more relevant and memorable. Once information moves into short-term memory, it can be processed temporarily. Short-term memory has a limited capacity, retaining information for about 20 seconds unless actively rehearsed. In language learning, this is where new words, grammar, or phrases are processed. Neuroplasticity plays a key role here, especially in working memory, which enables learners to manipulate and engage with language actively. Effective teaching methods can optimize short-term memory by minimizing cognitive overload and encouraging the rehearsal of new concepts.

Long-term memory (LTM) is where information is stored for extended periods. Neuroplasticity plays a critical role in the consolidation of language knowledge into LTM. The hippocampus, involved in memory consolidation, strengthens synaptic connections through long-term potentiation (LTP), ensuring that language knowledge becomes more deeply embedded in neural networks.

In language teaching, methods that promote spaced repetition and active recall are particularly effective for transferring information to long-

term memory. By reviewing language concepts at increasing intervals and encouraging learners to retrieve information without external cues, educators stimulate the hippocampus, reinforcing neural pathways and enhancing long-term retention. In addition to declarative memory (facts and information), language acquisition also involves the development of procedural memory, which governs the automatic use of language skills, such as pronunciation, fluency, and sentence formation. Procedural memory is critical for fluency, allowing learners to produce language automatically. The basal ganglia play a key role in procedural memory, enabling habit formation and motor skills. Repetitive practice is essential for strengthening the neural circuits associated with procedural memory. Techniques such as drills, oral practice, and spontaneous speaking exercises encourage learners to activate the neural pathways involved in speech production, helping them shift from effortful to automatic language use.

As we have seen throughout this article, learning a new language not only enhances cognitive abilities but also actively contributes to the restructuring of neural networks. By engaging in language learning, learners stimulate areas of the brain responsible for language processing, memory, and cognitive flexibility, leading to long-lasting changes in brain structure. This makes the study of neuroplasticity essential for both educators and learners seeking to optimize their language learning experience. For language teachers, the understanding of neuroplasticity is particularly valuable as it provides a scientific foundation for employing effective teaching strategies that enhance language acquisition. By integrating cognitive load theory and applying practical methods such as scaffolding, spaced repetition, active recall, and multimodal learning, educators can design lessons that reduce cognitive overload while maximizing engagement and retention. These strategies not only help students process language more efficiently but also facilitate the creation of new neural pathways that support long-term retention and fluency. The role of emotional engagement, task-based learning, and real-world interactions in language acquisition further highlights the importance of making the learning process meaningful and connected to real-life experiences. As research in this field continues to advance, it is likely that more targeted and evidence-based methods will emerge, further enhancing our ability to teach and learn languages in ways that maximize brain health and cognitive development. Through the integration of neuroplasticity principles into educational practices, we can not only improve language acquisition but also contribute to the long-term well-being of individuals and societies.

To conclude, it is highly important for educators to have knowledge of brain structures and concepts connected with them since they are frequently used in psychology, pedagogy and other sciences. People study their whole life, so from the student's point of view this material is always applied, sometimes subconsciously, without knowing the definitions and details.

However, it is essential to know exactly why some things work certain way and each answer will lead to the most strongest computer in the world – our brain. Thus, it is better to study and teach with «The Brain in Mind».

References

1. by Katherine L. Narr, Roger P. Woods, Paul M. Thompson, Philip Szeszko, Delbert Robinson, Teodora Dimtcheva, Mala Gurbani, Arthur W. Toga, Robert M.B, "Relationships between IQ and Regional Cortical Gray Matter Thickness in Healthy Adults", 2007, p.2163-2171 https://academic.oup.com/cercor/article-abstract/17/9/2163/272753?redirectedFrom=fulltext
2. Carley Spence, "A neurological perspective on language learning", 2022 [Open Internet Source] https://www.cambridge.org/elt/blog/2022/04/29/learning-language-changes-your-brain/
3. Matt Puderbaugh; Prabhu D. Emmady, "Neuroplasticity", National Library of Medicine, 2023 [Open Internet Source] https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK557811/
4. Danny Spampinato, Giacomo Koch, Handbook of Clinical Neurology, Volume 184,"Alzheimer disease and neuroplasticity", 2002, p.473-479
5. Paul Main, "Cognitive load theory: Teacher's guide", 2022. https://www.structural-learning.com/post/cognitive-load-theory-a-teachers-guide
6. Saul McLeod Phd, "Vygotsky's Zone of Proximal Development", 2025 [Open Internet Source] https://www.simplypsychology.org/zone-of-proximal-development.html
7. Deslauriers, L., McCarty, L. S., Miller, K., Callaghan, K., & Kestin, G, Measuring actual learning versus feeling of learning in response to being actively engaged in the classroom, Proceedings of the National Academy of Sciences, 2019, 116(39), 19251–19257. https://www.pnas.org/doi/full/10.1073/pnas.1821936116
8. Atkison, Shiffrin, "Human Memory: A proposed system and its control processes", 1968, p.117 https://app.nova.edu/toolbox/instructionalproducts/edd8124/articles/1968-Atkinson_and_Shiffrin.pdf
9. Susan W.Lee, DO, "Atkinson-Shiffrin Memory Model », PsychCentral, 2024 [Open Internet Source] https://psychcentral.com/health/atkinson-and-shiffrin-model
10. Purves D, Augustine GJ, Fitzpatrick D, et al., editors.Sunderland (MA), "Neuroscience. 2nd edition", abstract "Long-Term Synaptic Potentiation", National Library of Science website, 2001 https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK10878/

ОРТА МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АҒЫЛШЫН САБАҒЫНДАҒЫ ТЫҢДАЛЫМ ДАҒДЫЛАРЫН МЕТАТАНЫМДЫҚ КӨЗҚАРАС АРҚЫЛЫ ЖЕТІЛДІРУ

А.М. Ахметова

Әлкей Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің студенті

ғылыми жетекшісі: А.Б. Раисова

Педагогика ғылымдарының кандидаты, оқытушы-эксперт

Аңдатпа. Бұл мақалада жоғары сынып оқушыларының ағылшын тілі сабақтарында тыңдау дағдыларын жетілдіру үшін метатануды қолданудың тиімділігі қарастырылады. Метатану студенттерге тыңдау процесін саналы түрде басқаруға, ақпаратты өңдеу дағдыларын дамытуға және өзін-өзі бақылау дағдыларын

жетілдіруге көмектеседі. Зерттеу көрсеткендей, метатану стратегияларын енгізу тыңдауды түсінуді жақсартады, оқушылардың сенімділігін арттырады және ақпаратты талдау қабілетін нәтижелі түрде жақсартады.
Түйін сөздер: метатану, тыңдалым дағдылары, ағылшын тілі, орта мектеп, оқыту әдістемесі, метатанымдық стратегиялар.

Аннотация. В данной статье рассматривается эффективность использования метапознания для совершенствования навыков аудирования на уроках английского языка старшеклассниками. Метапознание помогает студентам сознательно управлять процессом слушания, развивать навыки обработки информации и совершенствовать навыки самоконтроля. Исследование показало, что внедрение стратегий метапознания улучшает понимание прочитанного, повышает уверенность учащихся и улучшает их способность анализировать данную информацию.
Ключевые слова: метапознание, навыки аудирования, английский язык, средняя школа, методика преподавания, стратегии метапознания

Annotation. This article examines the effectiveness of using metacognition to improve listening skills in English lessons for high school students. Metacognition helps students to consciously manage the listening process, develop information processing skills and improve self-control skills. The study showed that the implementation of metacognition strategies improves reading comprehension, increases students' confidence, and improves their ability to analyze information.
Keywords: meta-knowledge, listening skills, English, secondary school, teaching methods, meta-knowledge strategies

Қазіргі уақытта шет тілдерін үйренудің маңыздылығы артып келеді, студенттердің тыңдау дағдыларын дамытуға ерекше көңіл бөлінуде. Тыңдау – шет тілін үйренудің маңызды аспектілерінің бірі, өйткені ол тілдік қарым-қатынастың негізгі тірегі болып табылады. Оқушылардың тыңдау дағдыларын жетілдіру үшін метатанымдық тәсілді енгізуді қоса алғанда, тиімді әдістемелік тәсілдерді қолдану қажет.

Метатану – адамның өзінің ойлау және оқу процестерін саналы түрде түсінуі және басқаруы. Тыңдау дағдыларын жетілдірудің метатанымдық тәсілі студенттерге өз стратегияларын саналы түрде таңдауға, тыңдау кезінде ақпаратты өңдеу әдістерін меңгеруге және алған білімдерін тиімді пайдалануға көмектеседі. Бұл мақалада метакогнитивті тәсілді қолдана отырып, жоғары сынып оқушыларының ағылшын тілі сабақтарында тыңдау дағдыларын жетілдіру жолдары қарастырылады.

Бұл зерттеудің негізгі мақсаты – орта мектеп оқушыларының ағылшын тілі сабақтарында тыңдау дағдыларын жетілдірудегі метатанудың рөлін анықтау. Метатану оқушылардың өзіндік ойлау қабілетін басқаруды, түсіну стратегияларын қолдануды және тыңдау процесінде ақпаратты өңдеуді дамытуды қамтиды. Осыған байланысты зерттеу шет тілінде тиімді тыңдаудың әдіснамалық негіздерін зерттейді және студенттердің тыңдау кезінде қолданатын танымдық және

метатанымдық стратегияларын жасау жолдарын зерттейді.

Қазіргі білім беру жүйесінде тыңдау дағдыларының маңызы зор, өйткені олар оқушылардың коммуникативті дағдыларын ғана емес, сонымен бірге олардың жалпы танымдық дамуын да анықтайды. Алайда, көптеген студенттер тыңдау кезінде кездесетін қиындықтарды жеңу үшін қажетті стратегияларды қолдана алмайды. Бұл мәселені шешу үшін метатану тәсілін енгізу маңызды, өйткені ол оқушыларға тыңдау процесін саналы түрде басқаруға және басқаруға мүмкіндік береді. Осы зерттеу аясында метатану тәсілінің тыңдау дағдыларына әсері жан-жақты қарастырылады.

Ағылшын тілі сабағында тыңдау дағдыларын дамыту мәселесі көптеген зерттеушілерді қызықтырады. Тыңдау шет тілін үйренудің маңызды компоненттерінің бірі болып табылады және оның тиімді дамуы оқушылардың жалпы коммуникативті қабілеттеріне тікелей әсер етеді. Зерттеулер көрсеткендей, тыңдау кезінде оқушылардың ақпаратты қабылдау деңгейі, оны талдау және түсіну қабілетін әртүрлі стратегиялар арқылы жақсартуға болады [1]. Осыған байланысты метатану тәсілінің маңыздылығы ерекше мәнге ие.

Метатану және оның оқу процесіндегі рөлі туралы алғашқы теориялық ұғымдар Флавеллдің (1979) еңбектерінде қарастырылды. Ол метатануды адамның өзінің ойлау процестерін реттеу қабілеті ретінде сипаттайды. Оның зерттеулеріне сүйене отырып, көптеген ғалымдар метатану стратегияларын оқу процесінде қолданудың маңыздылығын анықтап, оларды тыңдауға бейімдеу жолдарын ұсынды. Андерсон (2002) тіл үйренудегі метатану дағдыларының тиімділігін зерттей отырып, оқушылардың тыңдау кезінде өзін-өзі бақылауы және стратегияларды саналы түрде қолдануы табыстың негізгі факторларының бірі екенін атап өтті.

Шетелтану метатану негізінде тыңдау дағдыларын дамыту әдістеріне ерекше назар аударады. Вандергрифт (2004) метатанымдық стратегиялардың тыңдау процесінде маңыздылығын атап өтті және олардың оқушылардың түсінігін жақсартуға ықпал ететіндігін алға тартты. Ол тыңдау кезінде жоспарлау, бақылау және рефлексия кезеңдерін енгізу арқылы оқушылардың үлгерімін жақсартуға болатындығын көрсетті.

Қазақстандық және ресейлік зерттеушілер тыңдау дағдылары мен метатанымдық стратегиялардың өзара байланысына да ерекше назар аударады. Олардың еңбектерінде шет тілін меңгерудегі танымдық процестер және оқушылардың өзіндік оқу іс-әрекетін басқару қабілеті қарастырылады. Қазіргі зерттеулер көрсеткендей, метакогнитивті тәсілді қолдана отырып, студенттер тыңдау кезінде ақпаратты тереңірек қабылдауға, талдауға және оны тиімді пайдалануға үйренеді [2].

Жалпы, әдебиеттерді шолу нәтижелері тыңдау дағдыларын жетілдірудегі метатанымдық тәсілдің маңыздылығын растайды. Осыған

байланысты орта мектеп оқушыларының ағылшын тілі сабақтарында тыңдау дағдыларын жетілдірудің метатанымдық стратегияларын енгізу қажеттілігі артып келеді.

Жоғары сынып оқушылары үшін ағылшын тілі сабақтарында тыңдау дағдыларын жетілдірудің тиімді әдістерінің бірі метатануды қолдану болып табылады. Бұл тәсіл студенттердің өзіндік тыңдау процесін саналы түрде басқаруына, стратегияларды дұрыс қолдана білуіне және түсініктерін реттей білуіне негізделген.

Метатану тәсілі үш негізгі компоненттен тұрады: жоспарлау, бақылау және рефлексия [3].

- Жоспарлау кезеңінде оқушылар тыңдаудың мақсатын анықтайды,

қандай стратегияларды қолданатынын анықтайды және материалға алдын-ала дайындалады. Бұл кезеңде болжау, кілт сөздерді анықтау және мәтін мазмұнын болжау сияқты әдістер қолданылады.

- Мониторинг кезеңінде оқушылар тыңдау кезінде олардың түсіну

деңгейін бақылайды, қажет болған жағдайда стратегияларын өзгертеді және маңызды ақпаратқа назар аударады. Бұл жағдайда негізгі идеяны шығару, контекстті түсіну, ақпаратты топтау әдістері қолданылады.

- Рефлексия кезеңінде оқушылар тыңдағаннан кейін олардың

жетістіктерін талдайды, қандай стратегиялардың тиімді болғанын бағалайды және болашақта оларды қалай жақсартуға болатындығын анықтайды. Осы кезеңде талқылау, қайталау және өзін-өзі талдау ұсынылады [4].

Метатану тәсілін жүзеге асыру үшін келесі әдістемелік құралдар ұсынылады:

1. Танымдық карталар мен диаграммалар – тыңдалатын материалды

құрылымдауға және негізгі ақпаратты визуалды талдауға көмектеседі.

2. Миға шабуыл және болжау әдістері-тақырыпты болжауға және

тыңдау алдында негізгі ұғымдарды алдын ала анықтауға мүмкіндік береді.

3. Өзін – өзі бағалау және рефлексия күнделігі-студенттердің тыңдау

стратегияларын саналы түрде қолдануын бақылау құралы.

4. Жұптық және топтық жұмыс-тыңдаудан кейінгі пікір алмасу

арқылы ақпаратты тереңірек түсінуге ықпал етеді.

Осы әдістемені қолдана отырып, оқушылар тыңдауға деген сенімділікті арттырады және өз дағдыларын тиімді реттеуді үйренеді. Нәтижесінде олар ағылшын тілін тыңдауды жетілдіріп қана қоймай, жалпы оқу процесінде метатану дағдыларын дамытады.

Метатанудың тыңдау дағдыларын дамытудағы рөлі ерекше.

Метатану-бұл оқушылардың ойлау процестерін саналы түрде басқару, түсіну стратегияларын қолдану, олардың оқу іс-әрекетін реттеу. Тыңдау барысында студенттер ақпарат алып қана қоймай, негізгі ойды талдау, салыстыру, шығару қабілеттерін жетілдіреді.

Метатану стратегиялары тыңдаудың әр кезеңінде қолданылады. Тыңдаудан бұрын студенттер өздерінің мақсаттарын анықтау, болжам жасау және қажетті сөздік қорын еске түсіру сияқты дайындық жұмыстарын жүргізеді. Тыңдау кезінде олар өздерінің түсіну деңгейлерін бақылайды және ақпаратты қайта тыңдау немесе қажет болған жағдайда негізгі идеяны анықтау әдістерін қолданады. Тыңдағаннан кейін студенттер өз нәтижелерін талдайды, қандай стратегиялардың тиімді болғанын бағалайды және болашақта қолдану үшін қорытынды жасайды.

Зерттеулер көрсеткендей, метатану стратегиясын қолданатын студенттер тыңдау дағдыларын едәуір жақсартады. Олар ақпаратты саналы түрде қабылдай алады және ойлау процестерін реттей алады, күрделі мәтіндерді тезірек түсінеді. Сонымен қатар, бұл тәсіл студенттерге оқу мен тыңдаудың өзіндік стратегияларын қалыптастыруға көмектеседі.

Кесте 1 – метатану тәсілін қолдану арқылы тыңдалым дағдыларын дамыту стратегиялары [5]

Метатану кезеңдері	Тыңдалым стратегиялары	Қолдану әдістері
Жоспарлау (тыңдалымға дейін)	- Тыңдалым мақсатын анықтау - Алдын ала болжам жасау - Маңызды сөздерді анықтау	- Когнитивтік карталар - Белсенді тыңдау әдісі - Негізгі және қосымша ақпаратты ажырату
Бақылау (тыңдалым кезінде)	- Негізгі ойды анықтау - Контексті түсіну - Қажетті ақпаратты бөліп алу	- Жұптық/топтық талқылау - Өзін-өзі бағалау және кері байланыс - Рефлексия күнделігін жүргізу
Рефлексия (тыңдалымнан кейін)	- Тыңдалым нәтижесін талдау - Қиындықтарды анықтау - Стратегияларды бағалау	- Тақырып бойынша миға шабуыл - Болжам жасау және негізгі ойды болжау - Сөздікпен жұмыс (кілтті сөздер)

Ағылшын тілі сабақтарында тыңдау дағдыларын дамыту үшін метатану тәсілін қолдану студенттерге ақпаратты тиімдірек қабылдауға, оны өңдеу және талдау қабілетін жақсартуға көмектеседі. Метатану

стратегиялары арқылы олар тыңдау әрекеттерін саналы түрде реттеуді және қиындықтарды жеңуді үйренеді. Бұл тәсіл оларға ағылшын тілін ғана емес, жалпы оқу дағдыларын да жетілдіруге мүмкіндік береді.

Метатану негізінде тыңдау дағдыларын дамытудың маңыздылығы оқушылардың оқу іс-әрекеті үшін жауапкершілігін арттырумен және өз бетінше оқу дағдыларын қалыптастырумен тікелей байланысты. Болашақта осы тәсілдерді оқу жоспарына кеңінен енгізу, мұғалімдердің кәсіби дайындығын жетілдіру, тыңдау процесін одан әрі оңтайландыру мәселелерін зерделеу қажет.

References

1. Әбдіғалиева Б.Қ. Оқушылардың шетел тілін меңгерудегі метатанымдық дағдылары: теория және тәжірибе / Б.Қ. Әбдіғалиева, С.М. Жұмағұлова. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 215 б.

2. Құнанбаева С.С. Шетел тілін оқыту әдістемесі және когнитивтік лингвистика / С.С. Құнанбаева. – Алматы: ҚазҰУ баспасы, 2019. – 280 б.

3. Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі / Ф.Ш. Оразбаева. – Алматы: Санат, 2005. – 326 б.

4. Anderson N.J. The Role of Metacognition in Second Language Teaching and Learning / N.J. Anderson // ERIC Digest. – 2002.

5. Flavell J.H. Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive-Developmental Inquiry / J.H. Flavell // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34, No. 10. – P. 906–911.

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ЗАМАНАУИ BYOD ТЕХНОЛОГИЯ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аружан Бауыржанқызы

Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің 4 курс студенті бакалвариат дәрежесі, Павлодар қаласы

А.Б. Мекежанова

Философия ғылымдарының докторы (PhD), Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры

Аңдатпа: Бұл зерттеу ағылшын тілі сабақтарында BYOD (Bring Your Own Device) технологиясын енгізудің тиімділігін қарастырады. Оқу процесінде оқушылардың жеке құрылғыларын қолдану интерактивті әдістерді жетілдіруге, білім сапасын арттыруға және олардың шығармашылық, сыни ойлау дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Зерттеу барысында 5-сынып оқушыларымен эксперимент жүргізіліп, BYOD технологиясын қолданудың оқыту нәтижелері бағаланды. Алынған зерттеу қорытындысы бойынша BYOD технологиясы оқушылардың оқу мотивациясын жоғарылатып, оқу материалдарын меңгеру тиімділігін арттыратынын көрсетті.

Кілт сөздер: BYOD технологиясы, цифрлық құралдар, интерактивті оқыту, ағылшын тілі, оқыту әдістері, платформалар, АКТ (ақпараттық коммуникациялық технологиялар).

Қазіргі білім беру жүйесі ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуына байланысты айтарлықтай өзгерістерге ұшырауда. Жаһандық білім беру ландшафтында цифрлық трансформацияның кең таралуы оқытудың инновациялық әдістемелерін енгізуді талап етеді. Сонымен қатар, BYOD (Өз құрылғыңызды әкеліңіз) технологиясын білім беру процесіне біріктіру қазіргі заманғы мектептерде оқушылардың жеке құрылғыларын тиімді пайдалануға, оқыту үдерісін заманауи стандарттарға бейімдеуге және оқу бағдарламаларының динамикалық дамуына септігін тигізеді. Ақпараттық технологиялардың ықпалы оқу процесіне жаңа цифрлық құралдар мен платформалардың енгізілуін, сондай-ақ оқушылардың шығармашылық және сыни ойлау қабілеттерін дамыту арқылы білім беру сапасын арттыруды қамтамасыз етеді[1].

Білім беру процесіне цифрлық технологияларды енгізу және жеке құрылғыларды (BYOD) пайдалану Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі бекіткен бірқатар нормативтік құжаттармен реттеледі. Бұл құжаттар білім беруді цифрландырудың стратегиялық бағыттарын анықтап, оқу үдерісінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдануға қойылатын талаптарды белгілейді.

2023–2029 жылдарға арналған білім беруді дамыту тұжырымдамасы

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 қаулысымен «Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы» бекітілді [11]. Бұл құжат білім беру жүйесін жаңғыртудың негізгі бағыттарын айқындап, оқу үдерісін цифрландыруды, инновациялық технологияларды енгізуді және цифрлық білім беру платформаларын дамытуды қарастырады.

Тұжырымдама цифрлық білім беру ортасын қалыптастыруға басымдық береді. Ол оқу ресурстарының қолжетімділігін қамтамасыз етіп, оқыту процесін жекешелендіруге және білім алушылар мен педагогтардың цифрлық дағдыларын дамытуға бағытталған. Атап айтқанда, құжат жеке құрылғыларды оқыту мақсатында пайдалануға мүмкіндік беретін BYOD (Bring Your Own Device) қағидатын енгізуді қолдайды. Бұл оқушылардың оқу процесіне қызығушылығын арттырып, оқу материалын меңгеру тиімділігін жақсартады.

Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары және цифрлық технологиялар

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығымен *Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың,*

бастауыш, негізгі орта және жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттары бекітілді [12]. Бұл стандарттар оқу процесінде цифрлық білім беру ресурстарын, электронды оқулықтарды, қашықтықтан оқыту технологияларын және басқа да цифрлық құралдарды қолдану талаптарын қамтиды.

Стандартта білім беруге IT-технологияларды енгізудің әдіснамалық негіздерін қамтамасыз етуге ерекше көңіл бөлінеді. Оның ішінде ұлттық цифрлық білім беру платформасын құру, интерактивті оқу материалдарын енгізу және білім беру деректерін мониторингтеудің бірыңғай жүйесін әзірлеу мәселелері қарастырылған. Сонымен қатар, стандарттар педагогтар мен білім алушылардың цифрлық сауаттылығына қойылатын талаптарды белгілейді, осылайша білім беру қызметінде IT-құралдарды тиімді пайдалануға бірыңғай тәсілдерді қалыптастырады.

Қазақстанда білім беруді цифрландыру заманауи білім беру ортасын қалыптастыруға бағытталған нақты нормативтік негізге сүйенеді. Бұл құжаттар оқу процесінде цифрлық технологияларды енгізу мен жеке құрылғыларды пайдаланудың стратегиялық маңыздылығын растайды. Олар білім сапасын арттыруға, оның қолжетімділігі мен халықаралық стандарттарға сәйкестігін қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Осы тұрғыда BYOD студенттерге смартфондар, планшеттер және ноутбуктер сияқты жеке құрылғыларын оқу ортасында жүйелі түрде пайдалануға мүмкіндік беретін негізгі тәсіл ретінде ерекшеленеді.

Философиялық тұрғыдан BYOD технологиясының анықтамасы

BYOD жүйесі оқушылардың білім алуға деген көзқарасын өзгертіп, цифрлық демократия мен инклюзивтілікті насихаттайды. Selwyn (2019) зерттеуінде BYOD-ты оқушыға бағытталған, орталықтандырылмаған және технологияға негізделген парадигма ретінде қарастырып, оның үлкен автономия мен сыни цифрлық азаматтықты қалыптастырудағы рөлін атап көрсетеді [11].

Психологиялық тұрғыдан BYOD технологиясының анықтамасы

BYOD технологиясын қолдану студенттердің мотивациясын арттырып, таныс құрылғыларды пайдалану арқылы когнитивті жүктемені азайтуға ықпал етеді. Smith пен Brown (2021) жүргізген заманауи зерттеулер бойынша, жеке құрылғылардың оқу үдерісіне интеграциясы студенттердің белсенділігін және өзін-өзі реттеу қабілетін жоғарылатады, бұл Выготскийдің әлеуметтік-мәдени теориясының

жаңартылған интерпретациясына сәйкес келеді [12].

Педагогикалық тұрғыдан BYOD технологиясының анықтамасы

BYOD жекелендірілген және бірлескен оқытудың катализаторы ретінде қызмет етеді. Jones пен Taylor (2020) зерттеуі бойынша, BYOD технологиясын қолдану интерактивті оқыту стратегияларын (аударылған сынып, аралас оқыту, проблемалық оқыту) нығайтып, студенттердің сыни ойлау мен цифрлық сауаттылығын қалыптастыруға жағдай жасайды [13]. Сонымен қатар, бұл тәсіл сабақтардың динамикасын арттырып, оқушылардың өз бетімен білім алуына серпін береді.

Әдістемелік тұрғыдан BYOD технологиясының анықтамасы

BYOD оқу дизайны мен бағалау әдістерін қайта қарауға, сондай-ақ интерактивті онлайн платформаларды (мысалы, Google Classroom, Kahoot, Lumio) қолдануға мүмкіндік береді. Kirkwood пен Price (2022) зерттеуі бойынша, технологияны тиімді енгізу мұғалімдердің сабақ жоспарларын жаңғыртуына және оқыту үдерісін динамикалық әрі адаптивті етуге жағдай туғызады [14]. Сонымен қатар, бұл әдістемелік өзгерістер оқу процесінде жаңа технологияларды тиімді интеграциялауға ықпал етеді.

Орта мектеп оқушылары үшін ағылшын тілі сабақтарында Bring Your Own Device (BYOD) технологиясын біріктіру оқу процесін жақсарту және оқушылардың өзін-өзі басқаратын оқуын қолдау үшін маңызды әлеуетті ұсынады [2].

BYOD (Өз құрылғыңызды әкеліңіз) технологиясын тиімді енгізу бірнеше негізгі принциптерді сақтауға негізделген.

Біріншіден, жекелендірілген оқыту әрбір студентке жеке қажеттіліктеріне бейімделген бірегей білім беру жолын жасау үшін өз құрылғысын пайдалануға мүмкіндік беретін негізгі аспект болып табылады [5]. Бұл тәсіл неғұрлым тартымды және өзекті оқу тәжірибесін дамытады, өйткені студенттер өздерінің жеке қызығушылықтары мен оқу стильдерімен резонанс тудыратын ресурстарға қол жеткізе алады.

Екіншіден, икемділік пен қолжетімділік BYOD технологиясының маңызды құрамдас бөліктері болып табылады. Студенттерге кез келген уақытта және кез келген жерде оқу материалдарына қол жеткізу мүмкіндігі беріледі, бұл олардың өз қарқынымен және ыңғайлылығымен оқу қабілетін арттырады. Қолжетімділіктің бұл деңгейі әртүрлі оқу орталарын қолдап қана қоймайды, сонымен қатар студенттерді білім беру сапарларына көбірек иелік етуге шақырады.

Соңында, BYOD шеңберінде ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету маңызды. Жеке деректерді қорғау және интернетті қауіпсіз пайдалануды насихаттау студенттердің сенімін сақтау және

құпиялылығын сақтау үшін өте маңызды. Сонымен қатар, мультимедиялық ресурстар мен онлайн платформаларды пайдалануды қамтитын мобильді құрылғылар арқылы интерактивті оқытуды біріктіру оқыту мен оқудың тиімділігін айтарлықтай арттырады[6]. Тағы да, топтық жұмыс пен бірлескен жобаларды көбейтуге мүмкіндік беретін, осылайша білім беру тәжірибесін байыта отырып, ынтымақтастық мүмкіндігі кеңейеді.

Бұл зерттеу ағылшын тілі сабақтарында BYOD технологиясының тиімділігін зерттеуге, оның оқу процесіне әсерін бағалауға және оқытудың инновациялық әдістерін енгізу арқылы білім сапасын жақсартуға бағытталған. Зерттеу мақсаттарына BYOD технологиясының студенттердің оқу процесіне әсерін зерттеу, ағылшын тілі сабақтарында BYOD технологиясын енгізу бойынша үлгі сабақ жоспарларын дайындау, студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін тапсырмалар мен жобаларды жасау, сауалнама арқылы BYOD технологиясына қатысты студенттер мен мұғалімдердің пікірлерін жинау кіреді, және BYOD технологиясын енгізу нәтижелерін талдау және салыстыру [3]. Бұл зерттеуде қолданылатын зерттеу әдістері әдебиеттерді талдау, сауалнамалар, эксперименттік әдістер, сарапшылық бағалау, жағдайлық зерттеулер және практикалық сабақтар болып табылады.

Дипломдық жұмыстың тәжірибелік бөлімінде ағылшын тілі сабақтарына BYOD технологиясын енгізудің тиімділігі зерттелді. Мектепте іс-тәжірибе өту барысында 5 сынып оқушыларымен тәжірибелік зерттеу жұмысы келесі кезеңдерден өтті.

Зерттеу барысы

1. Алдын ала тестілеу (1-кезең):
Эксперимент басталар алдында оқушылардан «Reading for Pleasure» атты алтыншы тарау бойынша алдын ала тест алынды. Бұл тест оқушылардың ағылшын тіліндегі оқу дағдылары мен мәтінді түсіну деңгейін анықтауға бағытталды. Тест нәтижелері эксперимент алдындағы бастапқы көрсеткіштер ретінде тіркелді.

2. BYOD технологиясын енгізу және сабақ жоспарларын құрастыру (2-кезең):
«Animals» атты жетінші тарау бойынша ағылшын тілі сабақтары барысында BYOD технологиясын қолдану арқылы сабақ жоспарлары әзірленді. Бұл кезеңде:

-Оқушылар өз құрылғылары арқылы интерактивті тапсырмалар мен онлайн ресурстарды пайдаланды;

-Мұғалімдер цифрлық платформаларды (мысалы, Google Classroom, Kahoot, Padlet) енгізіп, сабақтарды динамикалық түрде ұйымдастырды;

-Топтық жұмыстар, брейншторминг, талдау және презентация әдістері қолданылды.

Осы әдіс оқушылардың белсенділігін арттырып, оқытудың заманауи әдістерін меңгеруге ықпал етті.

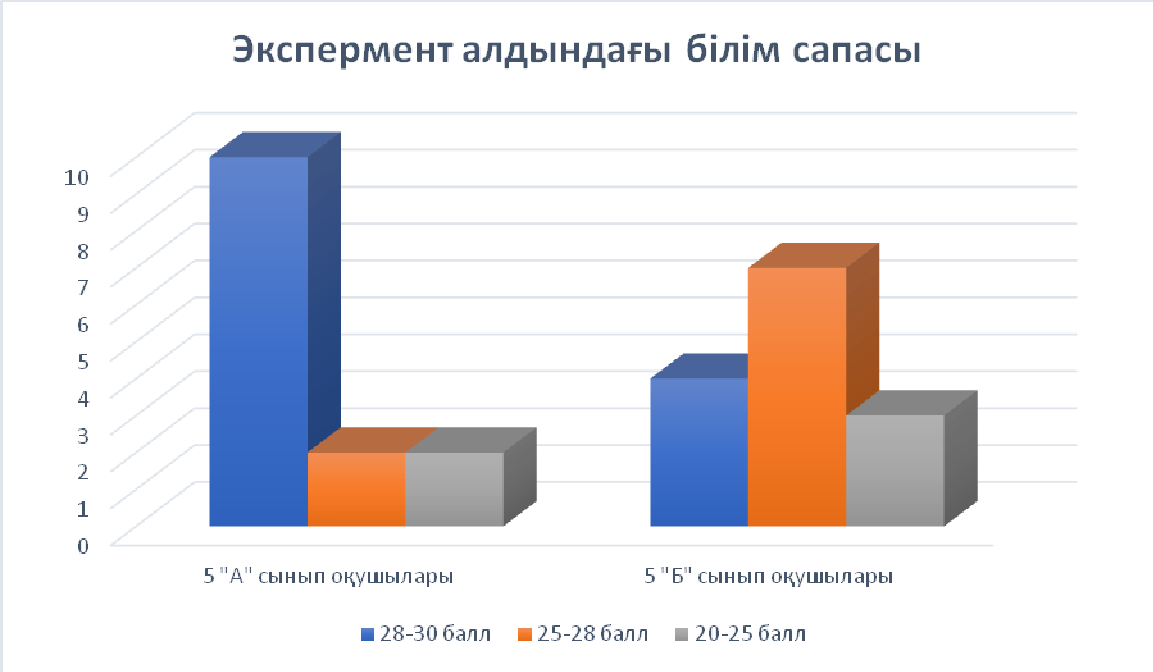
1. **Қорытынды тестілеу (3-кезең):** «Animals» атты жетінші тарау бойынша тест өткізіліп, эксперименттік кезеңнің нәтижелері бағаланды. Алдын ала тест нәтижелерімен салыстырғанда, оқушылардың оқу көрсеткіштері, сөздік қорлары және мәтінді түсіну қабілеттері жақсарғаны байқалды.

Зерттеу барысын кесте түрінде ұсынамын.

1- кесте: Эксперимент кезеңдері мен негізгі сипаттамалары

Кезең-дер	Әрекет түрі	Негізгі мақсат	Қолданылған әдіс – тәсілдер	Күтілетін нәтиже
1 – кезең	Алдын ала тестілеу	Оқушылардың ағылшын тіліндегі оқу дағдылары мен түсіну деңгейін анықтау	Диагностикалық тест, сауалнама, жеке жұмыс	Оқушылардың бастапқы деңгейін анықтау, олардағы оқу дағдыларының әлсіз және күшті жақтарын айқындау
2 – кезең	BYOD технологиясын енгізу, сабақ жоспарларын құрастыру	Интерактивті оқыту әдістерін қолдана отырып, сабақ ұйымдастыру және оқушылардың белсенділігін арттыру	Google Classroom, Padlet, Lumio, Gynzy, Kahoot платформаларын пайдалану, топтық жұмыс, миға шабуыл, жобалық оқыту, ойын арқылы оқыту	Оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы артып, интерактивті әдістер арқылы белсенділігі мен оқу дағдылары жақсарады
3 – кезең	Қорытынды тестілеу	Эксперимент нәтижелерін бағалап, оқушылардың оқу көрсеткіштерін салыстыру	Қорытынды тест (Google Forms, Quizizz), бақылау жұмысы, пікірталас, рефлексия әдістері	Алдын ала тестпен салыстырғанда оқу деңгейінің жақсаруы, сөздік қордың кеңеюі және мәтінді түсіну қабілетінің артуы

1 – сурет. Оқушылардың эксперимент алдындағы білім сапасының көрсеткіштері.

2 – сурет. Оқушылардың эксперимент соңындағы білім сапасының көрсеткіштері

Бұл зерттеу барысында алынған нәтижелер BYOD технологиясын енгізудің ағылшын тілі сабақтарына оң әсерін дәлелдеп, оқушылардың оқу мотивациясы мен белсенділігін арттыруға ықпал ететінін көрсетті. Алдын ала және қорытынды тестілеу нәтижелері оқушылардың оқу

нәтижелерін жақсартудың нақты дәлелі болып табылады.

Бұл дипломдық жұмыстың практикалық бөлімінде әдебиеттерді талдау, сауалнамалар, эксперименттік әдістер, сарапшылық бағалау, жағдайлық зерттеулер және практикалық сабақтар қолданылады. Жаңа қысқа мерзімді жоспар арқылы BYOD технологиясын интеграциялау оқушылардың оқу үдерісін жаңғыртуға және оқыту әдістерін жетілдіруге бағытталған. Алдын ала және қорытынды тестілеу нәтижелері көрсеткендей, технологияны енгізу студенттердің шығармашылық және сыни ойлау қабілеттерін арттырып, оқу нәтижелерін жақсартуға септігін тигізді.

BYOD технологиясының теориялық негіздері мен практикалық қолдану әдістері, сондай-ақ оның оқушылардың оқу мотивациясы мен нәтижелеріне әсері талданады [4]. Бұл жұмыстың нәтижелері педагогикалық тәжірибеде BYOD технологиясын қолданудың тиімді жолдарын көрсете алады, осылайша орта мектеп оқушыларының ағылшын тілін меңгеруіне елеулі үлес қосады.

BYOD енгізу студенттердің қатысуын арттырып қана қоймайды, сонымен қатар жекелендірілген оқу тәжірибесін дамытады[7]. Студенттерге өз құрылғыларын пайдалануға мүмкіндік беру арқылы мұғалімдер интерактивті және бірлескен сынып ортасын дамыту үшін таныс технологияны пайдалана алады. Технологиямен біріктірілген тәсілге бұл ауысу студенттерді оқуға иелік етуге ынталандырады, осылайша олардың мотивациясы мен қатысуын арттырады.

Сонымен қатар, BYOD қабылдау білім беру ресурстары мен материалдарына қолжетімділікті жақсартуға әкелуі мүмкін, өйткені студенттер интернетке оңай қосылып, әртүрлі қолданбалар мен платформаларды пайдалана алады. Дегенмен, бұл ауысу технологияға әділ қол жеткізуді қамтамасыз ету және ықтимал алаңдаушылықтарды жою сияқты қиындықтарды да тудырады[8]. Сондықтан білім беру мекемелері үшін BYOD-ті тиімді жүзеге асыруды қолдайтын, оның студенттер мен оқытушылар үшін пайдасын барынша арттыратын кешенді саясаттар мен стратегияларды әзірлеу өте маңызды.

BYOD технологиясының мүмкіндіктері өте көп, әсіресе білім берудегі цифрландыру саясатын қолдау арқылы. Оқу платформалары мен қолданбаларының қарқынды дамуы білім беру тәжірибесін арттырудың жаңа жолдарын ұсынады. Сонымен қатар, интерактивті және онлайн оқыту құралдарының болуы оқу ортасын айтарлықтай байыта алады. Дегенмен, ақпараттық қауіпсіздік мәселелері, студенттер арасында құрылғыларға тәуелділіктің артуы және мұғалімдердің жаңа технологияларды қабылдауға дайындығының әртүрлі деңгейлері сияқты қауіптер сәтті жүзеге асырылуын қамтамасыз ету үшін мұқият қарастырылуы керек.

BYOD технологиясын сәтті қолдану үшін мұғалімдер үшін де, студенттер үшін де нақты дағдыларды меңгеру өте маңызды[9]. Мұғалімдер цифрлық ресурстарды тиімді пайдалануы, онлайн платформалар арқылы студенттердің білімін бағалауы, ақпараттық қауіпсіздік пен кибер этиканы сақтауы және интерактивті сабақтарды жоспарлауы, сондай-ақ жүргізуі керек. Екінші жағынан, студенттер оқу процестерін өзін-өзі реттеуді және басқаруды дамытып, цифрлық сауаттылық пен АКТ құзыреттерін арттыруы, онлайн ақпаратты тиісті түрде пайдалануы және талдауы және қарым-қатынас дағдыларын бірлескен жұмысқа бейімдеуі керек.

BYOD-ты енгізу студенттердің белсенділігін арттырумен қатар, жеке оқу тәжірибелерін дамытуға ықпал етеді. Студенттерге өз құрылғыларын пайдалануға мүмкіндік беру арқылы, педагогтар таныс технологияларды қолдана отырып, интерактивті және ынтымақтастыққа негізделген сынып атмосферасын қалыптастыруға мүмкіндік алады. Технологиямен интеграцияланған бұл өзгеріс студенттердің оқу процесіне жауапкершілікпен қарауына ықпал етіп, олардың мотивациясы мен қатысуын арттырады.

Қорытындылай келе, зерттеу нәтижелері BYOD технологиясының ағылшын тілі сабақтарына интеграциялануы студенттердің оқу мотивациясын айтарлықтай арттырып, білім беру нәтижелерін жақсартатынын көрсетеді[10]. Бұл тәсіл тек қызықты оқу ортасын қалыптастырып қана қоймай, студенттерді болашақ академиялық және кәсіби міндеттеріне қажетті маңызды дағдылармен қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер

1. UNESCO. (2013). Policy Guidelines for Mobile Learning. Paris: UNESCO.

2. Song, Y. (2014). Bring Your Own Device (BYOD) for seamless science inquiry in a primary school. Computers & Education, 74, 50–60. https://doi.org/10.1007/s10956-017-9715-z

3. Alberta Education. (2012). Bring Your Own Device: A Guide for Schools. Edmonton, AB: Alberta Education.

4. Cochran, H. K. (2016). Teaching with BYOD. The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas, 89(4–5), 109–113.

5. Lau, W. W. F., & Yuen, A. H. K. (2013). Teachers' readiness to bring their own device (BYOD) to school for teaching and learning. Procedia – Social and Behavioral Sciences, 103, 685–692.

6. O'Bannon, B. W., & Thomas, K. M. (2014). Teacher perceptions of using mobile phones in the classroom: Age matters. Computers & Education, 74, 15–25.

7. Pachler, N., Bachmair, B., & Cook, J. (2010). Mobile Learning: Structures, Agency, Practices. Springer.

8. Sweeney, P. (2012). BYOD in Education: A Qualitative Study. International Journal of Information and Education Technology, 2(4), 301–304.

9. Нұржанова, К.К. (2022). BYOD технологиясын қолдану арқылы оқушының сыни ойлау дағдыларын дамыту. Қазақстан мектебі, №3, 45-51.

10. Тәжібаева, С.Б. (2019). Заманауи мектепте мобильді оқыту технологияларын енгізу жолдары. Қазақ мектебі, №2, 28-34.

11. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы №249 қаулысы «Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы». Қолжетімді сілтеме: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249

12. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығы «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы». Қолжетімді сілтеме: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ И ЗАПОМИНАНИЯ АНГЛИЙСКОЙ ЛЕКСИКИ

Д.А. Волосейко
студент, Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлан, г.Павлодар
научный руководитель: А.Б. Раисова
к.п.н РФ, Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлан, г.Павлодар

Аннотация: в статье рассматриваются методические подходы к изучению английской лексики, включая классификацию словарного запаса, ассоциативное и контекстное запоминание, интервальное повторение и оценку владения лексикой. Подчеркивается важность системного подхода для эффективного усвоения новых слов.

Ключевые слова: лексика, запоминание, интервальное повторение, ассоциации, тестирование, обучение, методика.

Аннотация: мақалада ағылшын лексикасын оқытудың әдістемелік тәсілдері қарастырылады. Лексикалық қорды жіктеу, ассоциативті және контекстік есте сақтау, интервальді қайталау және сөздік қорды бағалау әдістері талданады. Жаңа сөздерді тиімді меңгеру үшін жүйелі тәсілдің маңыздылығы атап өтіледі.

Кілт сөздер: лексика, есте сақтау, интервальді қайталау, ассоциациялар, тестілеу, оқыту, әдістеме.

Abstract: the article explores methodological approaches to learning English vocabulary, including vocabulary classification, associative and contextual memorization, spaced repetition, and vocabulary assessment. The importance of a systematic approach for effective word acquisition is emphasized.

Keywords: vocabulary, memorization, spaced repetition, associations, testing, learning, methodology.

С самой древности люди нуждались в общении, что привело к возникновению языка как основного средства передачи информации и выражения мыслей. Язык представляет собой сложную систему, включающую различные уровни: фонетический, грамматический и лексический [1]. В толковом словаре советского лингвиста Сергея Ивановича Ожегова, слово «язык» описывается как «единица речи» и

«способность говорить» [2].

В свою очередь лексика, или словарный состав языка, является динамичной и открытой частью, постоянно изменяющейся и обогащающейся новыми словами и выражениями. Лексика играет ключевую роль в языковом развитии и является основным компонентом коммуникативной компетенции. Недостаточный словарный запас может привести к трудностям в понимании речи, затруднениям в общении и снижению мотивации к изучению английского языка. Для эффективного развития четырех основных коммуникативных навыков учащиеся должны обладать достаточным лексическим запасом. Одной из причин замедленного развития коммуникативной компетенции является недостаточное внимание к систематическому обучению лексике [3, с. 474].

Лексика – это совокупность слов и устойчивых выражений, составляющих словарный состав языка и может быть классифицирована по различным признакам:

1) Активный и пассивный словарный запас:

Если рассматривать словарный запас со стороны частоты употребления слов в своей ежедневной речи, то он подразделяется на активный и пассивный:

Активный словарный запас включает слова, которые человек регулярно использует в устной речи. Эти слова являются частью повседневного общения. Примером могут служить такие слова как: *«hello», «good buy», «eat», «home».*

Пассивный словарный запас состоит из слов, которые человек понимает при чтении или на слух, но не использует самостоятельно в речи. К этой категории относятся устаревшие слова, неологизмы, термины и другие лексические единицы, известные носителю языка, но редко им употребляемые. Примеры таких слов: *«to jangle»* – сплетничать, неторопливо разговаривать, *«to scurryfunge»* – быстро убраться в квартире перед приходом гостей, *«to grubble»* – искать что-то в кармане или в письменном столе. [4, с. 255].

2) Общая и специализированная лексика:

Если рассматривать словарный запас со стороны среды употребления слов, то он подразделяется на общий и специализированный:

Общая лексика включает слова, используемые в повседневной жизни всеми носителями языка, независимо от их профессиональной или социальной принадлежности, например, *«book» «water» «happy»*.

Специализированная лексика состоит из слов и выражений, характерных для определённых сфер деятельности или областей знаний. Она подразделяется на:

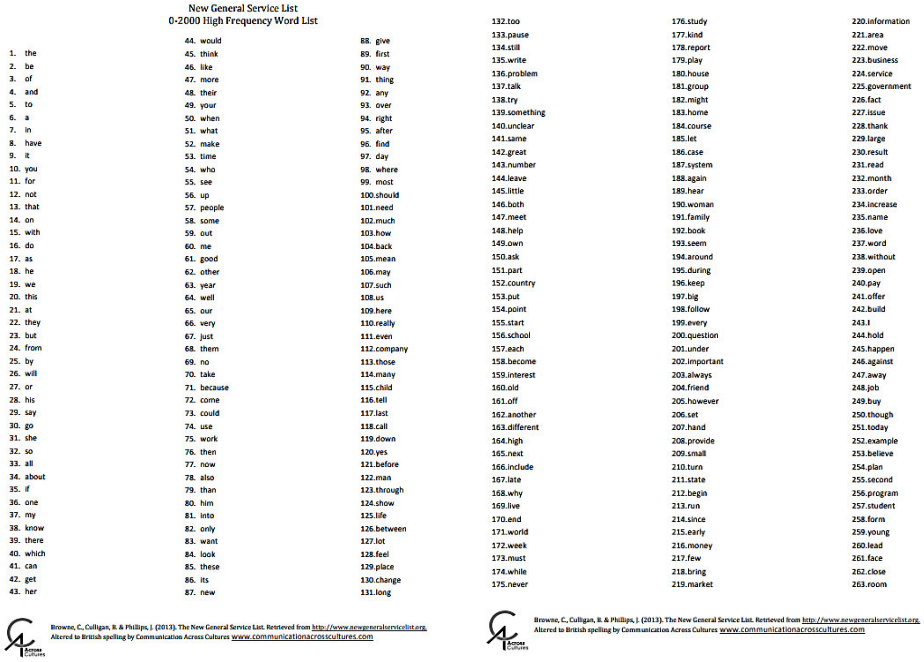
• Академическую лексику**,** используемую в научных и образовательных контекстах. *«approach», «argument»*

• Профессиональную лексику, характерную для конкретных профессий или отраслей. *«myocardial infarction», «hypertension»*

• Разговорную лексику, применяемую в неформальном общении и включающую сленг, жаргонизмы и идиоматические выражения. *«Chill-lax!»* – расслабься, *«Hey*!» – привет!

3) Высокочастотная лексика:

Высокочастотная лексика включает слова, которые наиболее часто встречаются в языке и составляют основу повседневного общения. Например, в английском языке существует список General Service List (GSL) [5, 6] (рис.1), содержащий около 2000 наиболее употребительных слов, знание которых обеспечивает понимание значительной части текстов на английском языке. Например, *«the», «be», «and»* и далее по возрастающей сложности слова. Понимание этих классификаций лексики важно для эффективного изучения английского языка.

New General Service List
0-2000 High Frequency Word List

1. the
2. be
3. of
4. and
5. to
6. a
7. in
8. have
9. it
10. you
11. for
12. not
13. that
14. on
15. with
16. do
17. as
18. he
19. we
20. this
21. at
22. they
23. but
24. from
25. by
26. will
27. or
28. his
29. say
30. go
31. she
32. so
33. all
34. about
35. if
36. one
37. my
38. know
39. there
40. which
41. can
42. get
43. her
44. would
45. think
46. like
47. more
48. their
49. your
50. when
51. what
52. make
53. time
54. who
55. see
56. up
57. people
58. some
59. out
60. me
61. good
62. other
63. year
64. well
65. our
66. very
67. just
68. them
69. no
70. take
71. because
72. come
73. could
74. use
75. work
76. then
77. now
78. also
79. than
80. him
81. into
82. only
83. want
84. look
85. these
86. its
87. new
88. give
89. first
90. way
91. thing
92. any
93. over
94. right
95. after
96. find
97. day
98. where
99. most
100.should
101.need
102.much
103.how
104.back
105.mean
106.may
107.such
108.us
109.here
110.really
111.even
112.company
113.those
114.many
115.child
116.tell
117.last
118.call
119.down
120.yes
121.before
122.man
123.through
124.show
125.life
126.between
127.lot
128.feel
129.place
130.change
131.long
132.too
133.pause
134.still
135.write
136.problem
137.talk
138.try
139.something
140.unclear
141.same
142.great
143.number
144.leave
145.little
146.both
147.meet
148.help
149.own
150.ask
151.part
152.country
153.put
154.point
155.start
156.school
157.each
158.become
159.interest
160.old
161.off
162.another
163.different
164.high
165.next
166.include
167.late
168.why
169.live
170.end
171.world
172.week
173.must
174.while
175.never
176.study
177.kind
178.report
179.play
180.house
181.group
182.might
183.home
184.course
185.let
186.case
187.system
188.again
189.hear
190.woman
191.family
192.book
193.seem
194.around
195.during
196.keep
197.big
198.follow
199.every
200.question
201.under
202.important
203.always
204.friend
205.however
206.set
207.hand
208.provide
209.small
210.turn
211.state
212.begin
213.run
214.since
215.early
216.money
217.few
218.bring
219.market
220.information
221.area
222.move
223.business
224.service
225.government
226.fact
227.issue
228.thank
229.large
230.result
231.read
232.month
233.order
234.increase
235.name
236.love
237.word
238.without
239.open
240.pay
241.offer
242.build
243.I
244.hold
245.happen
246.against
247.away
248.job
249.buy
250.though
251.today
252.example
253.believe
254.plan
255.second
256.program
257.student
258.form
259.young
260.lead
261.face
262.close
263.room

Browne, C., Culligan, B. & Phillips, J. (2013). The New General Service List. Retrieved from http://www.newgeneralservicelist.org.
Altered to British spelling by Communication Across Cultures www.communicationacrosscultures.com

Browne, C., Culligan, B. & Phillips, J. (2013). The New General Service List. Retrieved from http://www.newgeneralservicelist.org.
Altered to British spelling by Communication Across Cultures www.communicationacrosscultures.com

Рис.1 General Service List (GSL), 1-2 страницы

Одним из основных элементов запоминания является *кратковременная память*, которая удерживает новую лексику совсем ненадолго. Однако, чтобы слово перешло в *долговременную память,* его необходимо повторять и связывать с уже известными понятиями. Данные виды памяти тесно связаны между собой, так как, сначала слово попадает в кратковременную память, а далее постепенно переходит в долговременную. [9, с. 56]. *Рабочая память* также играет важную роль, помогая обрабатывать и систематизировать новую лексику. Она

отвечает за временное хранение информации, доступной для обработки [10].

Регулярная практика, включение новых слов в контекст, работа с идиомами и многозначными словами, а также переход от пассивного знания к активному употреблению – ключевой аспект успешного овладения лексикой иностранного языка.

Изучение лексики иностранного языка – одна из самых сложных задач для школьников. В процессе овладения английским языком возникает ряд проблем, препятствующих эффективному запоминанию и использованию слов в речи.

Во-первых, это запоминание большого количества новых слов и их последующее использование в речи. Просто заучивание незнакомых слов без какого-либо закрепления в речи часто приводит к быстрому забыванию только что выученных слов. Для эффективного усвоения лексики необходимо не только простое заучивание, но и уметь правильно использовать слово в различном контексте.

Во-вторых, в лексике существует *полисемия* [7], то есть многозначность слов и большое количество идиомов. К примеру слово *«bank»* может означать как *«банк»*, так и *«берег реки»*.

В-третьих, английский язык богат идиоматическими выражениями [8, с. 10], которые часто не переводятся дословно. Идиомы – неотъемлемая часть культуры и языка, они обогащают речь, выводят ее на новый уровень. Список преимуществ использования идиом в речи можно еще долго дополнять. Стоит только начать погружаться в мир идиом и фразеологизмов, как он начнет вас затягивать. Например, фраза *To let one's hair down* не имеет ничего общего с *«распустить волосы»* и означает *«вести себя непринужденно, расслабиться»*. Учащиеся часто сталкиваются с трудностями в понимании таких выражений, так как их значение нельзя перевести прямым переводом. Ее нужно знать целиком.

Итак, исходя из всех вышеперечисленных сложностей, можно сделать вывод о том, что проблемы изучения лексики требуют системного подхода и использования эффективных методов обучения.

Существует огромное количество традиционных техник запоминания лексики. Они помогают не только усваивать лексику, но и переносить её в активный словарный запас. Одна из таких техник – *ассоциативное запоминание*, которое помогает связать слова уже с известными [11, с. 60].

- *Визуальные ассоциации* – это метод запоминания слов на основе конкретных образов. Например, слово *«to bring»* может ассоциироваться с данной картинкой (рис.2)

Рис.2 Визуальная ассоциация к слову «to bring»

- *Звуковые ассоциации* – это метод запоминания слов на основе их схожего звучания с родного языка. Например, английское слово *«cat»* схоже по звучанию с русский словом *«кот».*
- *Эмоциональные ассоциации* – метод который основывается на сильных чуствах, эмоциям и воспоминаниях. Например**,** *«grateful»* означающее «*тепло»*, вспомните, когда вам кто-то помог, и вы искренне сказали *Thank you!*

Контекстуальное обучение также помогает улучшить запоминание. Изучая слова в предложениях или реальных ситуациях, учащиеся быстрее понимают их смысл и запоминают их надолго. Также важно использовать интервальное повторение, которое позволяет вспоминать информацию через определённые промежутки времени, укрепляя её в памяти.

Повторение также играет одну из ключевых ролей. Эффективный метод – *интервальное повторение,* когда новая лексика пересматривается через определенные промежутки времени. Сейчас существует конкретная схема интервального повторения

1. через 20-30 минут после первого изучения;

2. спустя 8 часов;

3. через 1 день;

4. через 3 дня;

5. через 10 дней;

6. через 1 месяц;

7. через 3 месяца.

С помощью данной схемы возможно перенести слово из кратковременной памяти в долговременную [12].

Эмоции и мотивация играют важную роль, так как они развивают воображение у школьников, помогая быстрее запомнить новую лексику,

потому что, слова, связанные с яркими эмоциями, выдуманными сценариями, запоминаются легче. Например, ассоциации, визуализация и использование игровых элементов (квестов, карточек, викторин) помогают улучшить процесс запоминания. [13, с. 183].

Практическое применение когнитивных механизмов запоминания в обучении иностранному языку позволяет сделать процесс более эффективным. Использование ассоциаций, активного повторения и работы с контекстом помогает учащимся быстрее осваивать новую лексику и уверенно использовать её в речи.

Оценка владения лексикой играет ключевую роль в обучении английскому языку, поскольку словарный запас напрямую влияет на способность к пониманию и использованию языка. Существует несколько подходов к измерению уровня владения лексикой, включая тестирование словарного запаса, анализ использования слов в контексте, а также применение языковых корпусов и статистических методов.

Тестирование – наиболее распространенный способ оценки лексических знаний является. Тесты позволяют определить, какие слова, учащиеся знают и могут использовать, а также выявить пробелы в их словарном запасе. Одним из самых известных инструментов является *Vocabulary Levels Test (VLT*) (Рис.3), разработанный Полом Нейшеном. Этот тест предназначен для измерения знания словарного запаса на разных уровнях частотности. Он делит лексику на группы в зависимости от частоты употребления слов в английском языке (например, 1000 наиболее употребительных слов, 2000, 3000 и так далее). Учащимся предлагается выбрать правильные значения слов или использовать их в предложениях, что позволяет объективно оценить их уровень владения лексикой. [14, с. 1-2]

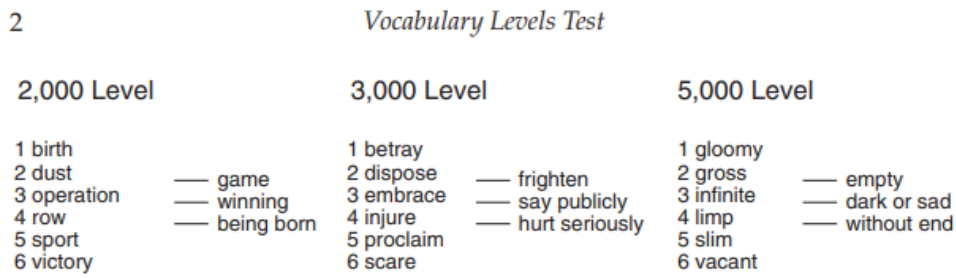

Рис.3 Пример Vocabulary Levels Test (VLT) (Schmitt et al., 2001).

Другие тесты, такие как *Vocabulary Size Test* и *Productive Vocabulary Levels Test*, помогают определить, как пассивный, так и активный словарный запас учащихся. В международных экзаменах по английскому языку, таких как *TOEFL* и *IELTS*, также есть задания, оценивающие знание лексики. Например, в разделе *Reading* проверяется

понимание слов в контексте, а в разделе *Writing* оценивается способность использовать богатый словарный запас для выражения мыслей.

Оценка владения лексикой является важным аспектом обучения английскому языку. Современные технологии, включая искусственный интеллект и анализ больших данных, открывают новые возможности для более точной оценки и персонализированного подхода к обучению лексике.

На основании выше рассмотренного материала можно сделать следующие выводы что, лексика играет ключевую роль в освоении английского языка, и ее изучение требует от школьников системного подхода. Существуют много различных классификаций лексики, включая активный и пассивный словарный запас, общую и специализированную лексику, а также высокочастотные слова, знание которых необходимо для успешной коммуникации.

Эффективное изучение лексики требует применения различных методик. Выше были перечислены такие методы, как ассоциативное запоминание, контекстное обучение, работа с идиомами и многозначными словами. Интервальное повторение доказало свою эффективность в переносе информации из кратковременной памяти в долговременную, что в свою очередь способствует прочному усвоению новой лексики.

Кроме того, оценка уровня словарного запаса немало важна в процессе обучения. Использование тестов, таких как Vocabulary Levels Test и Vocabulary Size Test, помогает объективно измерить словарный запас учащихся и выявить правильный подход для дальнейшего усовершенствования.

Литература

1. Язык [Электронный ресурс] Википедия. Свободная энциклопедия. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D0%B7%D1%8B%D0%BA#%D0%9F%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D1%8F%D0%B7%D1%8B%D0%BA%D0%B0

2. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – 4-е изд., доп. – Москва: Азбуковник, 2000. – 940 с.

3. Сотволдиев К.Х. Лексика, лексическая компетентность и лексические знания: обзор / К.Х. Сотволдиев. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2021. – № 49 (391). – С. 474-475. – URL: https://moluch.ru/archive/391/86357 / (дата обращения:04.03.2025).

4. Laufer, Batia. «The Development of Passive and Active Vocabulary in a Second Language: Same or Different?» Applied Linguistics, vol. 19, no. 2, 1998, pp. 255-271. Oxford University Press.

5. General Service List [Электронный ресурс] // Wikipedia. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/General_Service_List

6. High-Frequency Words List [Электронный ресурс]. – URL: https://cdn.learningvillage.net/sites/default/files/highfrequencywords_2000_1.pdf

7. Базылканова А.С. Полисемия в современном английском языке / А.С. Базылканова // Polysemy in Modern English. – Усть-Каменогорск: Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова.

8. Фразеология английского языка / пер. А.С. Игнатьева. – М.: Гос. учеб.-пед. изд-во Мин-ва просвещения РСФСР, 1959. – [207 с].

9. Нурова М.А., Мамедова Л.В. Классификация видов памяти, их характеристика // Педагогические науки. – Нерюнгри: Северо-Восточный федеральный университет им. М.К. Аммосова.

10. Рабочая память [Электронный ресурс] // Википедия – Свободная энциклопедия. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Рабочая_память

11. Сарыбекова Э.А., Аветян Ш.А. Ассоциативный метод запоминания английских слов // Вестник науки. – 2018. – №8 (8). – Т.1. – Ставрополь: Ставропольский государственный педагогический институт, 2018.

12. TEFL-TESOL Certificate. Интервальное повторение английских слов [Электронный ресурс] // TEFL-TESOL Certificate Blog. – URL: https://tefl-tesol-certificate.com/blog/intervalnoe-povtorenie-anglijskikh-slov

13. Соловцова Э.И. Эмоциональная память и ее роль в обучении младших школьников иностранному языку как средству общения на базе чтения учебных текстов / Э.И. Соловцова // Проблемы современного образования. – 2017.– №6.– С. 181.

14. Schmitt, N., Schmitt, D., & Clapham, C. (2001). Developing and exploring the behaviour of two new versions of the Vocabulary Levels Test. Language Testing, 18(1), 55–88.

ВЕБ 2.0 ТЕХНОЛОГИЯСЫ БЛОГТАР МЕН ПОДКАСТАР МЫСАЛЫНДА ШЕТ ТІЛІНДЕГІ КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

А.Н. Әбдіразақ

Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
ШТА-43 тобы

ғылыми жетекші: Ғ.Е.Имамбаева, филология ғ.д.

Аннотация. Бұл мақалада Web 2.0 технологияларының шет тілін оқытудағы маңызы мен тиімділігі қарастырылады. Автор блог пен подкаст сияқты құралдардың коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыруға әсерін теориялық және практикалық тұрғыда талдайды. Сонымен қатар Padlet, Quizlet, Google Sites платформаларына қысқаша шолу жасалып, олардың оқушылардың тілдік белсенділігі мен ынтасын арттырудағы рөлі сипатталады. Зерттеу барысында 10-сынып оқушыларына тәжірибелік сабақтар жүргізіліп, Web 2.0 құралдарын қолданудың нәтижесінде тілдік дағдылардың (оқылым, жазылым, тыңдалым, айтылым) айтарлықтай жақсарғаны анықталды. Мақала соңында автор Web 2.0 технологияларын шет тілі сабақтарына кеңінен енгізу бойынша ұсыныстар береді және болашақ зерттеу бағыттарын айқындайды.

Кілт сөздер: Web 2.0, шет тілін оқыту, блог, подкаст, цифрлық құралдар, коммуникативтік құзыреттілік, Padlet, Quizlet, Google Sites, инновациялық технологиялар, интерактивті әдістер.

Кіріспе. Қазіргі заман білім беру жүйесінде цифрлық технологиялар мен интернет құралдарының орны ерекше. Әсіресе, шет тілін оқытуда Web 2.0 технологияларын тиімді пайдалану оқытудың сапасын арттырып, білім алушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Бұл технологиялар арқылы білім алушы тек тыңдаушы емес, сонымен қатар белсенді қолданушы, автор, қатысушы ретінде әрекет етеді.

Ғылым мен технологияның қарқынды дамуы нәтижесінде білім берудің жаңа парадигмалары пайда болуда. Солардың бірі – шет тілін меңгертуде блогтар мен подкасттарды қолдану. Бұл құралдар оқушылардың сөйлеу, тыңдау, жазу және оқу дағдыларын жетілдірумен қатар, олардың танымдық белсенділігін, шығармашылық қабілеттерін және сыни ойлауын дамытады.

Осы мақалада Web 2.0 технологияларының – нақтырақ айтқанда блогтар мен подкасттардың – шет тілі коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудағы рөлі қарастырылады. Зерттеу барысында автор дипломдық жұмыстың теориялық және практикалық тұжырымдарын негізге ала отырып, бұл құралдардың шынайы білім беру процесінде қалай қолданылатынын және оның нәтижелілігін көрсетеді.

Web 2.0 технологияларының білім берудегі рөлі. Web 2.0 ұғымы алғаш рет 2004 жылы пайда болды және ол интернет кеңістігінің интерактивті, пайдаланушыға бағытталған жаңа кезеңін сипаттайды. Бұл кезеңде қолданушылар тек ақпарат тұтынушысы емес, сонымен қатар ақпарат жасаушы, өңдеуші және таратушы ретінде белсенді рөл атқарады. Web 2.0 құралдарына блогтар, подкасттар, вики-беттер, әлеуметтік желілер, онлайн-форумдар және мультимедиялық платформалар жатады.

Білім беру саласында бұл технологиялар оқытудың жаңа мүмкіндіктерін ашты. Ең басты ерекшелігі – оқушы мен мұғалім арасындағы интерактивті байланысты арттырып, білім алушының белсенділігін оятуы. Сонымен қатар, Web 2.0 құралдарына негізделген оқыту білім алушылардың рефлексия жасау, өз ойларын еркін жеткізу, басқа қатысушылармен пікір алмасу сияқты маңызды дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Шет тілін үйретуде бұл технологиялардың артықшылықтары айқын көрінеді. Олар тілдік ортаға жақын жағдай туғызып, нақты коммуникативтік жағдаяттарды моделдеуге мүмкіндік береді. Мұндай әдіс-тәсілдер білім алушыны пассив тыңдаушыдан белсенді қатысушыға айналдырады, яғни тілді тәжірибеде қолдануға итермелейді.

Мұғалімдер үшін де бұл платформалар сабақ жоспарын әртараптандырып, оқушылардың қажеттілігіне сай бейімдеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, Web 2.0 құралдарына негізделген контенттер жиі мультимедиялық сипатта болады, бұл оқушылардың қызығушылығын арттырып, материалды жақсы меңгеруіне жол ашады.

Блогтар мен подкасттардың коммуникативтік құзыреттілікке әсері

Блогтар мен подкасттар – Web 2.0 технологияларының ең танымал әрі тиімді құралдарының бірі. Олар білім алушыға тілдік дағдыларды дамытуға мүмкіндік беріп қана қоймай, шынайы тілдік жағдаяттармен жұмыс істеуге, пікір алмасуға, өз ойын еркін жеткізуге көмектеседі.

Блогтар – бұл желіде жүргізілетін жеке немесе топтық күнделік іспеттес платформа, онда пайдаланушылар мәтіндік, суреттік немесе бейнематериалдар жариялай алады. Блог жүргізу арқылы білім алушы жазбаша сөйлеу дағдыларын дамытады, құрылымдалған мәтін құруды, грамматикалық нормаларды сақтауды және стильдік ерекшеліктерді меңгереді. Сонымен қатар, басқа пайдаланушылардың пікірлерімен алмасу, жауап жазу да жазбаша коммуникативтік құзыреттілікті арттырады.

Подкасттар – аудиоформаттағы мазмұн түрі, оны тыңдау арқылы тыңдаушының қабылдау, түсіну және тыңдап отырған ақпаратқа жауап беру дағдылары дамиды. Шет тілін үйренуде подкасттардың басты артықшылығы – табиғи сөйлеу тілімен жұмыс істеу мүмкіндігі. Бұл білім алушылардың тыңдалым дағдысын жетілдірумен қатар, фонетикалық қабылдауды жақсартады және сөздік қорын байытады.

Мұндай құралдарды сабақ барысында немесе өзіндік жұмыста қолдану білім алушыны тілдік ортаға жақындатады. Мысалы, блог тақырыбы ретінде «Менің сүйікті фильмі», «Армандаған мамандығым» немесе «Шетелге сапарым» сияқты тақырыптарды беру, ал подкаст тыңдату кезінде сұрақ-жауап, пікір айту немесе өз подкастын жазу сияқты тапсырмалар орындау арқылы білім алушы тілді шынайы қатысым құралы ретінде қабылдайды.

Осылайша, блогтар мен подкасттар шет тілі коммуникативтік құзыреттілігін – яғни сөйлеу, тыңдау, жазу және оқу дағдыларын кешенді түрде дамытуға зор үлес қосады. Олар білім алушылардың тілдік кедергілерден өтуіне, өз ойларын еркін білдіруіне және шынайы коммуникативтік жағдайларда тілдік қабілетін қолдана білуіне ықпал етеді.

Практикалық жұмыс нәтижелері:

Зерттеу жұмысының тәжірибелік бөлігінде жалпы білім беретін мектептің 9-сынып оқушыларымен тәжірибелік сабақтар сериясы өткізілді. Сабақтар барысында Web 2.0 технологияларына негізделген тапсырмалар қолданылып, олардың білім алушылардың коммуникативтік құзыреттіліктеріне әсері сарапталды.

Тәжірибе екі топ арасында жүргізілді: бақылау тобы дәстүрлі әдістермен оқытылды, ал эксперимент тобына блогтар мен подкасттар секілді Web 2.0 құралдары енгізілді. Эксперимент кезеңінде оқушылар блог жүргізіп, түрлі тақырыпта жазбалар жариялап отырды, сондай-ақ апта сайын шет тілінде подкаст тыңдап, оған қатысты тапсырмалар орындады. Олардың ішінде өз подкастын жазып, сыныптастарымен

бөлісу де болды.

Сабақтарда келесі әдістер қолданылды:

• Блог жазу тапсырмалары: оқушылар өздерінің күнделікті тәжірибелері, пікірлері немесе белгілі бір тақырыпқа көзқарастары туралы жазды. Бұл олардың жазбаша сөйлеу дағдысын едәуір дамытты.

• Подкаст тыңдау: оқушылар аутентті аудиоматериалдар тыңдап, негізгі ойды түсіну, сұрақтарға жауап беру, жаңа сөздерді меңгеру және өз ойын айту сияқты тапсырмалар орындады.

• Подкаст жасау: оқушылар қысқа әңгіме немесе сұхбат форматында өз подкасттарын жазып, оны сыныптастарымен бөлісті. Бұл олардың ауызекі сөйлеу және шығармашылық қабілеттерін дамытуға сеп болды.

Сабақ соңында диагностикалық бақылау жұмыстары жүргізілді. Нәтижесінде эксперимент тобының оқушыларының сөйлеу белсенділігі, сөздік қоры, тыңдау және жазу қабілеттері айтарлықтай артқаны байқалды. Бақылау тобына қарағанда, бұл топтың білім алушылары тілдік тапсырмаларды орындауға сенімді әрі белсенді кірісіп, еркін сөйлеуге бейім болды.

Оқушылардың кері байланыс парақтарынан алынған мәліметтерге сүйенсек, олардың басым бөлігі подкаст пен блогпен жұмыс істеуді қызықты әрі пайдалы деп бағалаған. Бұл әдістер оқыту процесін дәстүрлі форматтан шығарып, заманауи, шығармашылық және интерактивті бағытқа бұрғанын атап өткен.

Қорытынды. Қазіргі заман білім беру процесі дәстүрлі әдістермен шектелмей, заманауи технологиялармен тығыз байланыста дамуы тиіс. Бұл мақалада қарастырылған Web 2.0 технологиялары, соның ішінде блогтар мен подкасттар, шет тілі коммуникативтік құзыреттілігін дамытуда жоғары тиімділікке ие құралдар ретінде көрінді.

Жүргізілген тәжірибелік жұмыс нәтижелері бұл технологиялардың оқушылардың тілдік дағдыларын – сөйлеу, тыңдау, жазу, оқу – жан-жақты дамытатынын көрсетті. Сонымен қатар, олар оқыту процесіне қызығушылық тудырып, білім алушылардың белсенділігін арттырды.

Блог жүргізу арқылы оқушылар өз ойын жазбаша жеткізуге дағдыланса, подкаст тыңдау мен жасау арқылы тыңдалым мен ауызекі сөйлеу дағдылары дамыды. Бұл – шынайы тілдік ортаға еліктейтін тиімді әдіс. Осылайша, Web 2.0 технологияларын шет тілін оқытуда мақсатты және жүйелі түрде қолдану білім алушылардың коммуникативтік құзыреттілігін арттыруға ықпал етеді деп сеніммен айтуға болады.

Әдебиеттер

1. Левинсон П. Новые новые медиа. – М.: Альпина нон-фикшн, 2019.

2. Godwin-Jones R. Emerging Technologies: Language Learning & Technology // Language Learning & Technology, Vol. 14, No. 2, 2020.

3. Warschauer M., Kern R. Network-Based Language Teaching: Concepts and Practice. – Cambridge University Press, 2000.

4. Kessler G. Technology and the future of language teaching. // Foreign Language Annals, 2018.
5. Жапбарова А.Қ. Шет тілін оқытудағы жаңа әдістер. – Алматы: Қазақ университеті, 2021.
6. Нұрсейтова С. Web 2.0 құралдарының білім беру үрдісіндегі орны // Білім берудегі жаңа технологиялар журналы, №3, 2022.

OVERCOMING COMMUNICATION BARRIERS IN TEACHING ENGLISH

Л.Е. Жаменке
магистрант, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
научный руководитель: М.С. Кулахметова
кандидат филологических наук, профессор г.Павлодар

Annotation. One of the global problems in learning a foreign language at school is the problem of overcoming the communicative barrier. We analyzed the main components of communicative barriers, revealed and justified the necessity of creating certain pedagogical conditions to overcome them.
Keywords: communicative barrier, communicative competence, psychological barrier, language barrier, interactive teaching method, personality-oriented approach, motivation.

Аннотация. Шетел тілін үйренудегі ғаламдық мәселелердің бірі – коммуникациялық кедергіні шешу мәселесі. Бұл мақалада біз «коммуникативтік кедергі» түсінігін және оның пайда болу себептерін қарастырдық. Біз қарым-қатынас кедергілерінің негізгі құрамдас бөліктерін талдадық, оларды жеңу үшін белгілі бір педагогикалық жағдайларды жасау қажеттілігін анықтадық және негіздедік.
Түйінді сөздер: коммуникативтік кедергі, коммуникативтік құзыреттілік,, психологиялық кедергі, тілдік кедергі, интерактивті оқыту әдісі, тұлғаға бағытталған көзқарас, мотивация.

Аннотация. Одной из глобальных проблем при изучении иностранного языка в школе является проблема преодоления коммуникативного барьера. В данной статье мы рассмотрели понятие «коммуникативный барьер» и причины его возникновения. Проанализировали основные компоненты коммуникативных барьеров, выявили и обосновали необходимость создания определенных педагогических условий для их преодоления.
Ключевые слова: коммуникативный барьер, коммуникативная компетенция, психологический барьер, языковой барьер, интерактивный метод обучения, личностно-ориентированный подход, мотивация.

Learning foreign languages plays one of the principal roles in our society. It is a helpful skill and a vital necessity that allows us to penetrate deeper into world events and contribute to memory development. However, people face many difficulties and barriers to learning and mastering a foreign

language. Therefore, the main goal of learning a foreign language is communicative competence, the ability and readiness to carry out foreign language interpersonal communication.

The term “communicative competence” was introduced by the American anthropolinguist D. Heimes. He believed that it is not enough for a foreign language learner to master only linguistic competence; it is also necessary to learn how to use the language being studied in modern society adequately. The notion of “communicative competence” was embedded because a statement has its own rules. The grammar rules ensure the ability to use the language in the communication process. As in any communication, there may be difficulties or communicative barriers during transmission that prevent the establishment of a comprehensive contact [1]. These barriers will be discussed in this article.

Analyzing the concept of “communicative barrier”cannot be limited to any scientific approach, as various aspects of communication are studied in multiple branches of science: psychology, psycholinguistics, sociology, cultural studies. Under the “communicative barrier”, we understand any interference, difficulties, or obstacles of various kinds of interference in the communication process at any stage of transmission of information that distorts the meaning of the message, the reasons for which are motivational, individual psychological, social, and psychological characteristics of communicators [2]. In the presence of a barrier, information is distorted or loses its original meaning and, in some cases, does not reach the addressee. Communication barriers increase the psychological distance between partners, reduce mutual understanding, mutual trust, and, ultimately, the effectiveness of the communication process.

In addition, it harms the educational process, preventing the normal development of students at different stages of learning a foreign language. The student should be simultaneously and equally proficient in all sections: vocabulary and grammar of the language. Since this is not always possible in practice, this situation can lead to increased frustration of learners due to the emergence of psychological barriers. The emergence of psychological barriers depends on the personal characteristics of the learner. At the same time, the learner may not be aware of the problem. Reduced self-esteem, nervous tension, and increased anxiety are the main factors that provoke the appearance of psychological barriers. This condition occurs when the student focuses on the possible failures in learning a foreign language. Sometimes this can be a consequence of such an individual feature, such as personal anxiety, and in other cases, there is situational anxiety explicitly associated with the subject. Then problems arise when communicating in a foreign language and the native language. Even in the absence of intercultural differences, learners cannot fully express theirthoughts [3].

One of the most common fears is the fear of making a mistake. As a rule, its formation occurs at the beginning of learning a foreign language. At

school, the number of errors affects assessment, and it makes discomfort before and during the speaking at the lesson, leading to a fear of a foreign language. Another fear contributing to the barrier is the fear of being primitive in formulating one's thoughts. When composing a phrase, learners usually try to think in Russian in complex constructions and then translate their thoughts into a foreign language. In doing so, they lack vocabulary and grammar, which affects confident speaking. The only thing that can be done is to speak in a foreign language, using simpler constructions and syntactically uncomplicated phrases. The next equally common is the fear of speaking out in the presence of people who speak better. As a rule, learners lose confidence in their abilities in such a situation and prefer to remain silent. To overcome this fear, learners should not compare themselves to other people. In foreign language classes, for such a student is essential the teacher's support. At the first manifestation of such fear, it is important to let the whole group of learners understand that the student misspelling is not a reason to publicly show their superiority over him and self-assertion at his expense.

Speaking about psychological barriers, we should mention a set of rules necessary to eliminate them at the psychological level, highlighted by the famous Russian methodologist E. I. Passov. The methodologist has identified the following limitations, which a foreign language teacher should follow to achieve successful foreign language communication with students:

1. Speak naturally, not mechanically, paying attention to students' reactions.An atmosphere conducive to communication is possible only when the teacher freely uses all the necessary phrases and voluntarily enters into a discussion with the students, asking them questions and organizing a collective conversation.

2. Do not read your lines from a worksheet or the lesson plan.Communicating in a foreign language does not involve using hand-held means with the text. Therefore, for the teacher to control the situation, it is only necessary to peek from time to time at the reference cards but not to read them.

3. Take into account the interests of all students.To organize an exciting conversation in the lesson, the teacher should consider each student's personal experience, age, gender and allow each student to express their opinion on the situation.

4. Be friendly and watch for expressive intonation, gestures, and facial expressions. Showing friendliness will allow the teacher and students to be speech partners regardless of status and social role, which will establish a favorable microclimate for communication[4].

In addition, the psychological characteristics of the students can also be a personal barrier to learning a foreign language, such as temperament, attention span, and memory. So, anxiety is more typical for melancholic learners. They get tired quickly, do not tolerate prolonged stress, overload, are afraid of exams and public speaking. Cholerics, who are impatient, poorly

shift their attention and quickly become frustrated if they can not get the desired result quickly. Phlegmatic learners hardly abandon the habits and stereotypes, hardly accept the new. Sanguine learners quickly concentrate, easily switch but they get tired of the monotonous work. All these mental features the teacher should consider when preparing for the lesson. The program on overcoming psychological barriers with concrete psychological techniques and exercises depends on the presence of these or those barriers among participants, the unique features of communication subjects.

Besides the psychological barriers that prevent the mastery of a foreign language, there are also language barriers. Psychologists divide the language barrier into four types of problems:

1. The first problem is the difficulty of understanding speech in a foreign language. This problem is related to understanding the meaning of words, phrases, connotations, and hints in a foreign language. The reason for misunderstanding lies in the low level of development of listening skills, in understanding the meanings of only individual words and phrases in speech.

2. The second problem is related to a person's ability to speak a foreign language. Here, it is crucial to know the foreign language and be able to formulate and express one's thoughts clearly and understandably.

3. The third problem has to do with the difference between the native culture and the country's traditions whose language is being studied. What is unacceptable in our traditions and culture may be perfectly normal in another country. The difference in traditions can cause resentment.

4. The fourth problem is that when it is necessary to pronounce phrases in a foreign language, there is a fear of making a mistake and losing the respect of the other learners.

Thus, a language barrier is the inability of a person who has no command of specific lexical and grammatical material to perceive and produce spontaneous speech in any foreign language environment due to a lack of confidence in their knowledge. More often than not, learners lack oral language skills even in their native language. Often learners do not know what to say, not just how to express it in a foreign language. The language barrier also includes features of the grammatical structure of a foreign language, which may differ significantly from the native language, complex grammatical phenomena, a variety of vocabulary [5]. The absence of speech practice causes the occurrence of a language barrier. For a person to be able to apply all that is studied in foreign language lessons, it is necessary to automate both language skills and speech skills; therefore, it is essential to create situations as close to reality as possible.

Another barrier in learning a foreign language can be a linguistic barrier. The causes of linguistic barriers are different, but the most common ones are linguistic barriers, the root cause of which is trivial ignorance of words. A person's active vocabulary is dynamic. It changes throughout their life depending on the environment in which they live, what they do, where

they work, etc. Therefore, it is essential for foreign language learners to enrich their vocabulary and, above all, its active component [6]. To carry out effective foreign language communication, overcoming all kinds of barriers is necessary. Overcoming the communicative barrier is possible only under certain pedagogical conditions. We mean the educational environment by pedagogical needs. It should provide the opportunity to implement spontaneous speech in artificially created communicative situations [7]. Some of the pedagogical conditions include the creation of problematic speech situations related to professional tasks, solved based on the use of active teaching methods; use of computer and Internet information network; ensuring an adequate psychological atmosphere, etc.To overcome communication barriers in learning a foreign language effectively, the students should follow these steps:

1. Direct communication with native speakers.It contributes to the mastery of the "live" language, strengthens their faith in themselves, increases communicative motivation, and, ultimately, overcomes the barriers to learning a foreign language.

2. Training in the format of the communicative method, the main principle of which is to communicate in the classroom only in the target language from the first lesson. The communicative approach integrated with some traditional teaching elements is one of the most effective ways of overcoming the communicative barrier. It implies maximum immersion of students in the communicative process, which is achieved with minimal reference to the native language.

3. Interactive teaching methods. The main goal of interactive teaching in the classroom is to create conditions for active collaborative learning activities in various learning situations. It is possible to distinguish the following teaching methods that meet the goals and objectives of interactive learning: discussion, debate, project method, business, and role-playing games, "brainstorming," presentations, performances, and others. Interactive interaction excludes the predominance of one participant in the educational process over others, one point of view over another. Students learn to be democratic, communicate with others, think critically, and make decisions during such learning [8].

4. Personality-oriented approach. The learning process should take into account the personal characteristics of students. Language learning should be carried out in a psychologically favorable environment that allows you to influence the emotional world of students, to cause and encourage students to communicate freely. The source of most of the problems that manifest themselves as a communicative barrier is psychological barriers associated with own various fears, to overcome which is perfectly realistic even without the help of psychologists, only in the presence of self-confidence. In foreign language classes, solving this problem helps communication situations. However, they should be engaging, practical, and modeled so that learners

want to express an opinion, agree or disagree, argue, joke. It is the emotional component of the situation that contributes to spontaneous speech. Learning to communicate in a foreign language is effective when working in groups because it is possible to get used to the nuances of different learner's pronunciation, listen to diverse thoughts and opinions and react to them adequately. A practical addition to classes will be watching TV in a foreign language or communicating in foreign language chats, which gives an excellent opportunity to apply the knowledge gained and prevent the emergence of communication barriers [9].

5. Active use of the socio-cultural aspect of teaching a foreign language. To actively use a language as a means of communication, you need to know its sociocultural aspects, and to do this, you need to overcome the cultural barrier. Language loses its life when teachers and students aim to master only lexical and grammatical forms because language, like personality, is a component of culture. Ignorance of norms and traditions of communication of carriers of other cultures entails "a condition arising from the non-convergence of cultures, called cultural shock".

6. Using the method of error autocorrection. Another question to which there is no unequivocal answer is whether it is necessary to correct the learner when they speak a foreign language. Correcting or not correcting errors should be done depending on the situation. The teacher should not correct all of the learner's errors except those that significantly interfere with or completely block the meaning of the communicative message. In learning a foreign language, the presence of errors in the learner's speech is a normal phenomenon. Many teachers get worried when students make mistakes and correct them immediately. At this moment, students get a fear making a mistake, which contributes to a communicative barrier.

Certain pedagogical conditions are necessary to overcome the psychological barrier in learning a foreign language:

1. Creating a climate of mutual trust, psychological atmosphere of acceptance, emotional warmth, safety, in which learning takes place, creating an atmosphere of cooperation;

2. Formation of positive emotions in the learning process; situations of success;

3. Formation of conditions in which the learner cannot help being active;

4. Emphasis on what learners do well, rather than on their mistakes and blunders;

5. Creating favorable conditions for actualization of mechanisms of speech activity and control of the process of overcoming the communicative barrier [10].

The psychological and pedagogical preparedness of the teacher, whose task is to create such a climate at the lesson, is of great importance. It is also important to choose precisely the tools that will help train a particular learner.

A tense atmosphere during a classroom session, an elevated tone, or, on the contrary, the monotony of the teacher's speech can lead to difficulties in perceiving and understanding the message for some trainees. Thus, the fact is evident that the communicative barrier appears where there are unjustified methodological techniques of teaching foreign language speech and error correction. Creating certain pedagogical conditions will help overcome the communicative barrier and increase motivation for foreign language learning.

In conclusion, the reasons for the inability to speak a foreign language at the lesson are psychological, linguistic components of the communicative barrier. The concept of a "communicative barrier" implies the presence of any difficulties that prevent communication. Thus, to eliminate the communicative barrier, the teacher needs to take measures to eliminate all types of problems. Consequently, the ways to overcome the language barrier are: the establishment of a friendly atmosphere and contact between the teacher and students, taking into account students' interests, the presence of factors that facilitate the perception of foreign language speech, students' use of speech formulas and increasing the language competence of students.

References

1. Hymes, D. On Communicative Competence. In J.B.Pride and J.Holmes (eds.), Sociolinguistics.Harmondsworth: Penguin, 1972 – 186 p.

2. Akhmetova A.Z., Gamper J., Dalbergenova L.E. The problem of overcoming the language barrier when learninga foreign language in higher education institutions// Bulletin of Karaganda University, Pedagogy series. – 2020. – № 4(100). – p. 200.

3. Aplashova A.Zh., Topanova G.T., & Aiapbergenova G.S. (2017). Metodicheskie aspekty psikhodiahnosticheskoho issledovaniia yazykovoho barera v usloviiakh poliiazychnoho obrazovaniia [Methodological aspects of the psychodiagnostic study of the language barrier in a multilingual education]. //Zhurnal nauchnykh statei «Zdorovei obrazovanie v XXI veke» – Journal of scientific articles. Health and education in the 21st century. – 2017. – №4. – pp. 91–94.

4. Passov E.I. Foreign language lesson in secondary school // E.I. Passov. – M.: "Moscow", 1988– p. 117.

5. Beisenbaeva B.A. On the use of a learner-centered approach in foreign language // Bulletin of the Karaganda University. Pedagogy series. – 2020. – №1(97), pp.85–93.

6. Sekebaeva Zh. Yazykovoi barer iputiehopreodoleniia [The language barrier and ways to overcome it] // IzvestiianatsionalnoiakademiiKyrhyzskoiRespubliki – News of the National Academy of the Kyrgyz Republic. – 2014. – №3. – pp.86–88.

7. Zhetpisbaeva B.A. Uchebnaia avtonomiia v kontekste kompetentnostnoho pod-khoda v obuchenii inostrannym yazykam [Educational autonomy in the context of a reli-able approach to teaching foreign languages] // Vestnik Karahandinskoho universiteta. Seriia Pedahohika – Bulletin of the Karaganda University, Pedagogy Series. – 2019. – №4 (96), pp. 8–16.

8. Dmitrienko N.A., & Ershova S.I. Eliminating Linguistic Barriers as a Factor of Improving Language Education Quality. [In Growth Poles of the Global Economy: Emer-gence, Changes and Future Perspectives] // Springer, Cham. – 2020. – №3. – pp. 357–370.

9. Musaeva N. Priroda yazykovoho bariera v obrazovatelnoi dejatelnosti [The nature of the language barrier in educational activity] // Alatoo Academic Studies. – 2017. – №1. –pp. 226–229.

10. Korolenko I.A., & Loksha O.M. Rechevye formuly kak sredstvo preodoleniia yazykovoho barera pri izuchenii inostrannoho yazyka [Speech formulas as a means of overcoming the language barrier when learning a foreign language]. // Sovremennye issledovaniia sotsialnykh problem (elektronnyi nauchnyi zhurnal). – 2020. – №6. – pp. 92–101.

Литература

1. Хаймс Д. О коммуникативной компетенции. Социолингвистика // Хармондсворт: Пингвин, 1972 – С. 186.

2. Ахметова А.З., Гампер Ю., Дальбергенова Л.Е. Проблема преодоления языкового барьера при обучении иностранному языку в высших учебных заведениях // Вестник Карагандинского университета, серия «Педагогика». – 2020. – №4(100). – С. 103.

3. Аплашова А.Ж. Методические аспекты психодиагностического исследования языкового барьера в условиях поли-язычного // Журн. науч. ст. «Здоровье и образование в XXI веке». – 2017. – № 4. – С. 91–94.

4. Пассов Е.И. Урок иностранного языка в общеобразовательной школе / Е.И. Пассов. – М.: Москва, 1988 – С. 117.

5. Бейсенбаева Б.А. Об использовании личностно-ориентированного подхода в иностранном языке // Вестник Карагандинского университета. Педагогический серия. – 2020. – № 1(97). – С. 85–93.

6. Секебаева Ж. Языковой барьер и пути его преодоления // Изв. нац. акад. Кыргызской Республики. –2014. – № 3, 4. – С. 86–88.

7. Жетписбаева Б.А. Учебная автономия в контексте компетентностного подхода в обучении иностранным языкам // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Педагогика. – 2019. – №4 (96). – С. 8–16.

8. Dmitrienko N.A., & Ershova S.I. Eliminating Linguistic Barriers as a Factor of Improving Language Education Quality. [In Growth Poles of the Global Economy: Emergence, Changes and Future Perspectives] // Springer, Cham.– 2020. – №3. – pp. 357–370.

9. Мусаева Н. Природа языкового барьера в образовательной деятельности // AlatooAcademic Studies. –2017. – № 1. – С. 226–229.

10. Короленко И.А. Речевые формулы как средство преодоления языкового барьера при изучении иностранного языка// Современные исследования социальных проблем (электрон. науч. журн.). – 2017. – № 6.– С. 92–101.

FROM BOOKS TO VR: THE NEW ERA OF LEARNING

М.М. Жанаталап, Н.М. Дуйсенбай

ученицы Областной казахской гимназия-интернат для одаренных детей имени И. Алтынсарина, г. Павлодар

научный руководитель: Д.С. Искакова

учитель английского языка, магистр педагогических наук, г. Павлодар

Annotation. This article is going to focus on how children can improve their English skills by making the learning process more interesting, exciting and easy. The study will compare traditional learning methods with VR-based learning to determine how virtual reality will strengthen students' motivation and academic performance.

Keywords: VR/Virtual Reality, teaching, language, digital technologies, improvement, education, learning, digital environment.

Аннотация. В этой статье речь пойдет о том, как дети могут улучшить свои знания английского языка, сделав процесс обучения более интересным, увлекательным и легким. В исследовании будет проведено сравнение традиционных методов обучения с обучением на основе виртуальной реальности, чтобы определить, как виртуальная реальность повысит мотивацию учащихся и их успеваемость.
Ключевые слова: VR/виртуальная реальность, преподавание, цифровые технологии, совершенствование, образование, обучение, цифровая среда.

Аннотация. Бұл мақалада балалардың ағылшын тілін білуін қалай жақсартуға болатындығы туралы айтылады, бұл оқу процесін қызықты, қызықты және жеңілдетеді. Зерттеу виртуалды шындық оқушылардың мотивациясы мен оқу үлгерімін қалай арттыратынын анықтау үшін дәстүрлі оқыту әдістерін виртуалды шындыққа негізделген оқытумен салыстырады.
Түйін сөздер: VR / виртуалды шындық, оқыту, сандық, жетілдіру, білім беру, оқыту, сандық орта.

In the digital age, it is known that VR has gained an enormous popularity and curiosity among not only children, but also adults. And it is understandable, as by interacting with foreigners online and wide digital world with lots of possibilities, plenty of teenagers already learnt many fascinating facts and news about English, which developed their language skills. [7, p.25].

VR technologies based on imitation real life situations in moment. That is to say, VR makes digital and modeled environment, where person can dive in by using specialized devices, such as VR-headset. In that environment user can interact with objects and elements as if they are in real life. [4, p.13].

Research aim: This study aims to assess the effectiveness of VR technologies in learning languages among children by comparing VR learning with traditional methods.

1. To analyze existing studies of VR in language learning.
2. To conduct an experiment with teenagers to compare effectiveness of traditional approach and VR-based methods.
3. To determine the effect of VR on students' motivation, learning outcomes and engagement.

Research Objectives:

1. To analyze existing studies on the role of VR in language learning.
2. To conduct an experiment with teenagers to compare the effectiveness of traditional and VR-based learning methods.
3. To determine the impact of VR on students' motivation, engagement, and academic performance in English learning.

Research Hypothesis: The use of Virtual Reality (VR) in language learning will enhance students' motivation, engagement, and overall academic performance compared to traditional learning methods. VR-based learning will create an immersive environment that reduces speaking anxiety, increases exposure to real-life language scenarios, and improves retention of language skills.

Research Methods:

1. Literature Review: Analysis of existing studies on VR in language learning.

2. Experimental Research: Conducting a study with a control group (traditional learning) and an experimental group (VR-based learning).

3. Surveys & Interviews: Gathering student feedback on motivation, engagement, and confidence in speaking English.

4. Performance Assessment: Comparing language proficiency improvements between the two groups through tests and practical speaking evaluations.

Significance of the Study: This study will provide valuable insights into the effectiveness of VR in language education and its potential to revolutionize traditional teaching methods. It will help educators and policymakers determine the feasibility of implementing VR technology in school curricula.

Teenagers, as digital natives, are more receptive to technology learning ways.

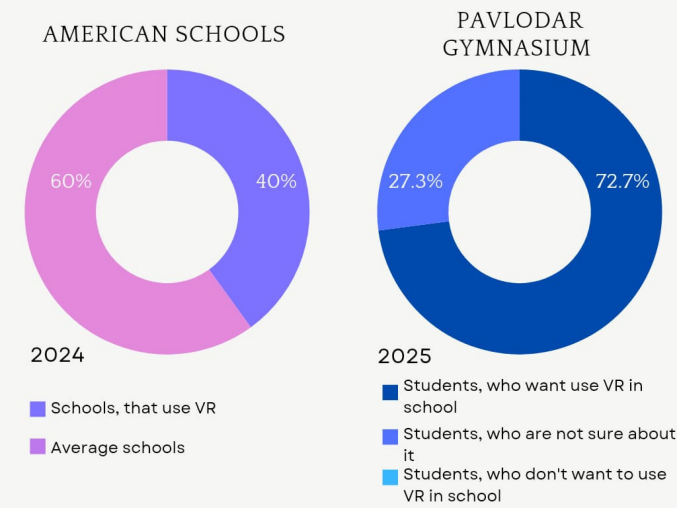
The integration of VR in language education that matches with their interests and learning preferences will make English lessons more engaged and effective. Furthermore, new learning methods are needed to improve professional linguists in the global market. Another positive aspect is a ability to practice speaking with no fear. Scientists have proven that the majority of the population is less afraid to talk with strangers on the internet, itcaused by no need to each other face to face. People tend to feel considerable confidence in their talking, even if they are not used to speak another language. Nowadays, students are still embarrassed express themselves in English, even in front of their teachers and sometimes lessons, which tend to be once or twice in the week, may not be enough. However thank VR, learning can be done anytime and anywhere without depending on class schedules or instructors. Moreover, there are free and affordable applications, making this method accessible to a wide range of learners. [2, p.35].

For instance, programs as Virtual Speech, Engage VR are world widely used applications, with starting from 10,000 to 550,000 users join these games and improve their English proficiency. By realistic scenarios, which these platforms offer, such as ordering food, public presentations, interviews and so on, students may communicate with other users or game characters so as to practice pronunciation and grammatical structures that are often used. There is significance not only to listen to tracks with exercises, but hearing native speakers' real voices, studying their accents and habits. [6, p.49].

Fortunately, America already has implemented studying with VR in their educational program. Almost half of American schools have provided modern technologies and VR headset is one of them. O Studies in America also show that people remember up to 90% of information, when interacting

with it, instead of simply reading. VR creatives immersive experience by its realistic display and sounds, making learning more effective. Taking Calawba Valley Community College in North Carolina as an example, that college offers students, who study English as a second language, they are able to utilize VR headsets, by practicing language skills in contextually rich settings, including both comprehension and practical usage. [9, p.65].

In case to achieve the highest level of educational improvement among students, governments must first consider students' opinion. That is why it is vital to ask them directly, although our study was limited to our school – gymnasium named after Y. Altynsarin for gifted kids. A study was conducted that approximately three-quarters of asked students, said that VR would enhance academic standards of the school, while others were concerned about the gymnasium's budget, which may not afford such high-price equipment.

(Picture 1)

Given diagrams (Picture 1) illustrates index of VR technology usage in American schools in 2024 and students wishing to use VR in gymnasium named after Y. Altynsarin in 2025. Looking from an overall perspective, none of the gymnasium's students refuses to utilize VR. It can be seen that American schools have already started using the newest technologies in the education, due to their well known and high level standards. According to given forecasts, which created by AI, usage of VR in America is expected to increase further in the future, reaching approximately 60-65%. That can be noticed that the majority of students in the gymnasium have voted of adding a modern and unique way to learn. However 27.3% of teenagers had concerns about it, which caused by the school's funds and chance of teachers' misunderstanding about VR gadgets.

The results from research and the student survey show us that VR can significantly improve language learning. One of the biggest advantages of VR is that it creates an immersive environment where students can practice their skills in realistic situations. Also studies from American schools show us how VR helps students remember words better, stay motivated and feel less anxious while learning something new. Despite these advantages, using VR in

schools can be expensive and many of teachers do not know how to use them. It means that Schools and governments need to work to provide equal opportunities for all students.

In conclusion, relying on some experiments, using VR in language learning can increase student's motivation, confidence and make learning more enjoyable. Also, VR allows for personalized learning experiences, where students can progress at their own pace and focus on their specific weaknesses. This type of methodic help students to feel more comfortable and less pressured compared to traditional methodic. Moreover, VR provides an opportunity to practice real life communication skills with virtual characters, enhancing both listening and speaking abilities. As technology continuous to develop, VR will become more accessible and affordable, by making it possible for schools to adopt his innovation. Therefore, investing in VR today means preparing students for a future where digital skills will essential for success.

References

1. Johnson A., Levine A., Smith R., Stone S. «The 2010 Horizon Report.» – Austin, Texas: The New Media Consortium, 2010.

2. Merchant Z., Goetz E.T., Cifuentes L., Keeney-Kennicutt W., Davis T.J. «Effectiveness of virtual reality-based instruction on students' learning outcomes in K-12 and higher education: A meta-analysis.» – Computers & Education, 2014, Vol. 70, pp. 29–40.

3. Radianti J., Majchrzak T. A., Fromm J., Wohlgenannt I. «A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education: Design elements, lessons learned, and research agenda.» – Computers & Education, 2020, Vol. 147, 103778.

4. Whyte J., Nikolić D. «Virtual Reality and the Built Environment.» – 2-е издание, Routledge, 2018.

5. Lessiter J., Freeman J., Keogh E., Davidoff J. «A cross-media presence questionnaire: The ITC-Sense of Presence Inventory.» – Presence: Teleoperators and Virtual Environments, 2001, Vol. 10, pp. 282–297.

6. Witmer B., Singer M. «Measuring presence in virtual environments: A presence questionnaire.» – Presence, 1998, Vol. 7, pp. 225–240.

7. Whyte, J., &Nikolić, D. (2018). Virtual Reality and the Built Environment (2nd ed.). Routledge.

8. Radianti, J., Majchrzak, T. A., Fromm, J., &Wohlgenannt, I. (2020). A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education: Design elements, lessons learned, and research agenda. Computers&Education, 147, 103778.

9. Kavanagh, S., Luxton-Reilly, A., Wuensche, B., & Plimmer, B. (2017). A systematic review of virtual reality in education. Themes in Science and Technology Education, 10(2), 85–119.

10. Slater, M., & Sanchez-Vives, M. V. (2016). Enhancing our lives with immersive virtual reality. Frontiers in Robotics and AI, 3, 74.

11. Lan, Y.J. (2020). Immersion, interaction, and experience-oriented learning: Bringing virtual reality into EFL instruction. Language Learning & Technology, 24(1), 1–15.

12. https://spectrumlocalnews.com/nc/charlotte/news/2022/02/02/catawba-valley-community-college-uses-vr-technology-to-teach-esl-program-?utm_source=chatgpt.com

13. https://virtualspeech.com

14. https://soeonline.american.edu

15. https://Wikipedia.com

ПРОБЛЕМЫ И ТРУДНОСТИ ВОСПРИЯТИЯ ИДИОМ У ШКОЛЬНИКОВ

Е.С. Женисбек
студент Павлодарского педагогического университета им. Ә. Марғұлан, г. Павлодар

Аннотация. В статье рассматривается важность изучения идиом в процессе освоения английского языка школьниками. Описаны основные трудности восприятия идиом, такие как непрозрачность значений и контекстуальная зависимость. Предложены методы преодоления этих трудностей, включая контекстуальные упражнения и игровые подходы.
Ключевые слова: идиомы, трудности восприятия, контекст, ассоциации, игры, обучение, английский язык.

Abstract. This article explores the importance of idiom learning for schoolchildren mastering English. It addresses main difficulties such as the opacity of meanings and contextual dependence. Methods for overcoming these challenges, including contextual exercises and game-based approaches, are proposed.
Keywords: idioms, comprehension difficulties, context, associations, games, learning, English language.

Аннотация. Мақалада оқушылардың ағылшын тілін меңгерудегі идиомаларды үйренудің маңызы қарастырылады. Идиомаларды қабылдаудағы негізгі қиындықтар, мысалы, мағынаның түсініксіздігі және контекстуалдық тәуелділік, талданады. Бұл қиындықтарды жеңудің әдістері, соның ішінде контекстік жаттығулар мен ойын әдістері ұсынылған.
Кілт сөздер: идиомалар, қабылдау қиындықтары, контекст, ассоциациялар, ойындар, оқыту, ағылшын тілі.

Изучение иностранного языка предполагает не только освоение грамматических правил и лексики, но и понимание специфических элементов, таких как идиомы. Эти устойчивые выражения представляют собой неотъемлемую часть языка, передавая культурные и исторические смыслы, которые не всегда очевидны для изучающих. Владение идиомами способствует более естественному и точному выражению мыслей, а также повышает уровень межкультурной осведомленности.

Однако понимание и использование идиоматических выражений представляет собой значительную трудность, особенно для школьников. Их непрозрачность, отсутствие прямых эквивалентов в родном языке и зависимость от контекста усложняют процесс изучения. Основное внимание уделяется проблемам, с которыми сталкиваются учащиеся при освоении идиом, а также эффективным методам их изучения. Среди них – контекстуальные упражнения, ассоциативные техники и игровые подходы, которые помогают сделать процесс усвоения выражений более

понятным и естественным.

1. Значение и важность изучения идиом

Изучение иностранного языка всегда сопряжено с различными трудностями, одной из которых является восприятие и понимание идиоматических выражений. Идиомы – это устойчивые выражения, смысл которых зачастую невозможно определить, исходя из значений отдельных слов. Для школьников изучение идиом становится сложным из-за их непрозрачности, культурной обусловленности и необходимости контекстуального понимания.

Идиомы являются неотъемлемой частью любого языка, и английский в этом отношении не исключение. Согласно исследованиям 2014 года, в английском языке насчитывается не менее 25 000 устойчивых выражений [1]. Носители языка используют их спонтанно и регулярно, как в формальной, так и в повседневной речи. Идиомы не только украшают язык, но и несут в себе важные социальные и культурные смыслы, которые невозможно полностью понять только через обыденное общение. В связи с этим их изучение должно занимать значительное место в школьной программе по английскому языку. Если не уделять внимания идиомам в процессе обучения, то учащиеся могут столкнуться с серьезными трудностями при взаимодействии с носителями языка или при чтении аутентичных текстов.

Исследователи утверждают, что способность правильно и уместно использовать идиомы свидетельствует о высоком уровне владения языком, близком к носителю. Кроме того, некоторые ученые рассматривают идиомы как показатель межкультурной осведомленности («intercultural consciousness»).

Отсутствие знаний об идиомах может негативно сказаться на языковом развитии учащегося. Поскольку они являются важной частью как академической, так и неформальной коммуникации, их игнорирование может привести к проблемам в понимании текстов, усложнить освоение новой лексики и затруднить выполнение письменных работ. В результате это может повлиять на общую успеваемость обучающихся. По мере усложнения учебной программы количество идиом в тексте увеличивается, что делает их освоение необходимым [2].

Еще одним аргументом в пользу изучения идиом является их связь с культурой и историей англоязычных стран. Эти выражения помогают глубже понять мировоззрение и образ мыслей носителей языка. Высокий уровень владения английским невозможно достигнуть без осознания культурных и исторических аспектов, в которых формировался язык. Соответственно, знание идиом и их использование в речи не только делает высказывания более естественными, но и способствует лучшему пониманию менталитета англоговорящих народов.

2. Основные трудности восприятия идиом

- Непрозрачность значения

Одной из главных сложностей является то, что смысл идиомы нельзя вывести из значений ее компонентов. Например, выражение «to kick the bucket» буквально переводится как «пнуть ведро», но на самом деле означает «умереть». Такая несоответствующая логика затрудняет запоминание и понимание выражений.

Ученые подчеркивают, что сложность понимания идиом связана не только с их метафорической природой, но и с вариативностью употребления. Некоторые идиомы могут изменять свою форму в зависимости от контекста, что затрудняет их распознавание. Например, выражение «spill the beans» («выдать секрет») в разговорной речи может встречаться в различных формах, таких как «he spilled all the beans» или «don’t spill the beans!», что может запутать учащихся.

Кроме того, определенные идиомы могут изменяться со временем, приобретая новые значения или теряя свою актуальность. Это делает изучение идиоматических выражений динамичным процессом, требующим постоянного обновления знаний. Например, идиома «bite the bullet» (проявить мужество в трудной ситуации) имеет историческое происхождение, связанное с военной медициной, но сегодня используется в более широком смысле. Учащимся бывает сложно понять такие выражения без дополнительного объяснения их происхождения и употребления в современном языке.

- Отсутствие эквивалентов в родном языке

Некоторые идиомы не имеют точного аналога в родном языке учащихся. Например, английская фраза «let the cat out of the bag» («раскрыть секрет») не имеет буквального эквивалента в русском языке. Это создает дополнительные трудности при изучении и использовании подобных выражений.

По мнению С. Г. Тер-Минасовой [3], отсутствие эквивалентов связано с различиями в образе мышления и культурных кодах разных народов. Английские идиомы нередко отражают реалии и традиции, чуждые для русскоязычных учащихся. Например, выражение «to have a frog in one’s throat» (буквально: «иметь лягушку в горле») используется в значении «осипнуть», но для русскоязычных учеников оно может показаться нелогичным. Это связано с различиями в метафорическом восприятии.

Одним из способов преодоления данной трудности является сравнение с аналогичными выражениями в родном языке. Хотя точных эквивалентов может не быть, часто можно найти близкие по смыслу выражения. Например, русская фраза «кровь с молоком» может быть отдаленным аналогом английского «as fit as a fiddle» («в прекрасной форме»). Таким образом, анализ сходств и различий между языками помогает учащимся лучше усваивать идиомы.

- Контекстуальная зависимость

Значение идиомы часто зависит от контекста. Например, выражение «jump on the bandwagon» может означать как «разрядить обстановку», так и «начать общение», в зависимости от ситуации. Это требует от учащихся не только знания самой фразы, но и способности анализировать контекст.

Кроме того, некоторые идиомы могут изменять свое значение в зависимости от интонации и окружающего текста. Например, идиома «hit the nail on the head» (попасть в точку) может означать как точное описание ситуации, так и иронию, если сказана с саркастическим оттенком. Учащиеся, не владеющие исключениями языка, могут неверно интерпретировать смысл.

Одним из способов преодоления этой трудности является изучение идиом в различных контекстах и ситуациях, а также активное использование их в речи. Прослушивание носителей языка, работа с аутентичными текстами и анализ диалогов помогают учащимся лучше понимать контекстуальные особенности идиоматических выражений.

3. Способы преодоления трудностей

- Использование контекстуальных упражнений

Один из эффективных способов преодоления трудностей восприятия идиом – использование контекстуальных упражнений. Этот подход позволяет учащимся не только знакомиться с идиомами, но и учиться применять их в реальных ситуациях. Упражнения включают задания, где учащиеся должны догадаться о значении идиомы, исходя из контекста, или правильно использовать идиому в предложении. Например, можно использовать тексты с пропусками, где студентам нужно вставить подходящую идиому. Также полезным инструментом является практика с диалогами, в которых учащиеся должны выбрать правильную идиому в зависимости от ситуации.

Исследователи утверждают [5], что контекстуальные упражнения способствуют не только лучшему усвоению значения идиом, но и развивают у учащихся способность распознавать идиомы в различных контекстах, что критично для правильного использования. Контекст помогает обучающимся не только понять значение идиомы, но и почувствовать, когда и как ее можно применить, что важно для более естественного общения на иностранном языке.

- Ассоциативный метод

Еще один действенный способ облегчения изучения идиом – это использование ассоциаций и визуализации. Как отмечает Д. Уитти [4], ассоциативный метод позволяет связывать новые выражения с уже известными образами, что значительно ускоряет запоминание. Например, для запоминания идиомы «to let the cat out of the bag» («раскрыть секрет») можно представить ситуацию, когда человек случайно выпустил кошку из мешка, символизируя разоблачение тайны.

Этот метод особенно эффективен для младших школьников, так как использование картинок, историй и даже небольших сценок помогает сделать процесс обучения более увлекательным и понятным. Визуальные карточки с иллюстрациями идиом и их значений также способствуют лучшему запоминанию.

- Игровые методы и практика

Практическое применение идиом в игровой форме также является одним из ключевых способов их усвоения. Игры и интерактивные задания делают процесс изучения языка более интересным и способствуют лучшему запоминанию устойчивых выражений. Например, можно проводить такие активности, как:

- «Угадай идиому» – ученики получают описание ситуации, в которой употребляется идиома, и должны догадаться, какое выражение подойдет.
- «Составь диалог» – учащиеся создают диалоги, включающие заданные идиомы.
- «Квизы и кроссворды» – интерактивные викторины на знание значений и употребления идиоматических выражений.

Практическое использование идиом в разговорной речи также играет важную роль. Чем чаще учащиеся сталкиваются с этими выражениями в реальных ситуациях, тем легче им становится понимать и применять их. Создание ролевых игр и инсценировок на основе диалогов с идиомами способствует развитию уверенности в их использовании и приближает речь учащихся к естественному общению с носителями языка.

На основе вышеизложенного, можно сделать вывод о том, что, изучение идиом – важная составляющая процесса освоения иностранного языка, особенно для школьников, которым важно не только овладеть грамматическими структурами, но и понимать метафорические выражения, характерные для живого общения носителей языка. Однако восприятие и понимание идиом представляют собой значительные трудности для учащихся, что связано с их непрозрачностью, отсутствием точных эквивалентов в родном языке, а также контекстуальной зависимостью.

Во-первых, сложности возникают из-за того, что значения идиом нельзя вывести из значений отдельных слов. Это требует от учащихся не только знаний о самих выражениях, но и способности интерпретировать их в контексте. Кроме того, отсутствие прямых аналогов в родном языке также усложняет восприятие, поскольку метафорические образы и культурные коды, заложенные в этих выражениях, могут отличаться от тех, с которыми знакомы учащиеся. Важным аспектом является и контекстуальная зависимость идиом, когда их значение меняется в зависимости от ситуации

Для преодоления этих трудностей важными методами являются контекстуальные упражнения, ассоциативные методы и игровые подходы. Контекстуальные упражнения помогают учащимся научиться распознавать идиомы в реальных ситуациях и правильно их использовать. Ассоциативные методы, в свою очередь, способствуют лучшему запоминанию и пониманию идиом через визуализацию и создание образных ассоциаций. Игровые методы, включая викторины, ролевые игры и диалоги, создают динамичную и интерактивную атмосферу, которая способствует более глубокому усвоению материала.

Таким образом, изучение идиом не только помогает учащимся развить языковые навыки, но и способствует расширению их межкультурной осведомленности, что особенно важно в глобализированном мире. Важно учитывать, что успешное освоение идиом требует систематического подхода, интеграции различных методов обучения и активного вовлечения учащихся в процесс практического использования языка.

Литература

1. Thyab R.A. The necessity of idiomatic expressions to English language learners // International Journal of English and Literature. – 2016. – №7(7). – P. 106-111.

2. Lundblom E.E., Woods J.J. Working in the classroom: Improving idiom comprehension through classwide peer tutoring // Communication Disorders Quarterly. – 2012. – № 33 (4). – P. 202-219.

3. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – Слово, 2016. – 352 с.

4. Whitty, J. (2012). The Use of Visual Aids and Associative Learning Techniques in Language Acquisition. Cambridge University Press, 2012. 214 p.

5. https://moluch.ru/young/archive/76/4066/

EXPERIENCE OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS IN INTEGRATED FOREIGN LANGUAGE TEACHING

T.V. Zhmailo

master's student at Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar,

scientific supervisor: Sh.Zh. Alimova

PhD, associate professor, Pavlodar

Abstract: In this article, we reveal benefits of integrated English language learning, present an example of an English lesson using artificial intelligence tools, analyze the experiment, and describe the results of integrating modern innovations and learning tasks that prepare language students for academic and professional success.

Keywords: integrated learning, foreign language, artificial intelligence, teaching methods.

Аннотация: бұл мақалада біз ағылшын тілін интеграцияланған оқытудың артықшылықтарын қарастырамыз, жасанды интеллект құралдарын қолдана отырып, ағылшын тілі сабағының мысалын ұсынамыз, экспериментке талдау жасаймыз, тіл мамандықтарының студенттерін академиялық және кәсіби жетістікке дайындайтын заманауи инновациялар мен оқу міндеттерін біріктіру нәтижелерін сипаттаймыз.
Түйінді сөздер: интеграцияланған оқыту, шет тілі, жасанды интеллект, оқыту әдістемесі.

Аннотация: в этой статье мы рассмотрим преимущества интегрированного изучения английского языка, представим пример урока английского языка с применением инструментов искусственного интеллекта, проведем анализ проведенного эксперимента, опишем результаты интеграции современных инноваций и учебных задач, которые готовят студентов языковых специальностей к академическому и профессиональному успеху.
Ключевые слова: интегрированное обучение, иностранный язык, искусственный интеллект, методика преподавания.

The methodology of teaching a foreign language and the content of the discipline have undergone significant changes in the 21st century due to the development of new technologies. In the first half of the last century, the traditional grammar-translation method of teaching dominated, the purpose of which was to accumulate knowledge about the world, culture, art, man in the studied language. Consequently, mechanical memorization of educational material was performed, the work was mainly reduced to repeated performance of individual controlled exercises on the studied topic, the stages of mastering language skills were often divided: grammatical structures were studied separately from the holistic written speech, the setting of correct pronunciation was not associated with the replenishment of the student's vocabulary. In the second half of the 20th century, there was a transition to the communicative method of teaching a foreign language (CLT). This became a turning point in pedagogy, since the focus of training shifted from mastering theoretical knowledge to the practical use of language in the social and everyday sphere of communication.

This stage of development of foreign language teaching methods contributed to the integration of the educational process and the real life of students. There was a transition to the development of teaching strategies based on real tasks, cases and contexts that combine the acquisition of various language skills [1, 1-47]. Thus, education has moved to the integrated learning of the 21st century, which provides graduates with the necessary life skills for the successful implementation of their capabilities in both professional and social life. An integrated teaching approach improves modern education, creates favorable conditions in the classroom for faster and more meaningful learning of a foreign language, combining language skills with practical application, increases the motivation of students, develops social intelligence, critical thinking, removes the barrier of communication in real life, which is confirmed by modern researchers such as N. Schmitt, K.

Scardina, J. Johnson [2], [3].

Nowadays, students actively use artificial intelligence in their daily lives, and education cannot be an exception. We agree with the opinion of M. Utegenova et al: "Integration exists when students can connect what they study in one area with related content in another. When students can combine knowledge from different subjects rather than learn in isolation, the quality of their learning outcomes improves" [4, 549]. People cannot reject the achievements in the field of information technology and digital tools. Whether this is a challenge of the 21st century or a tool for expanding the ways of realizing opportunities in foreign language education depends on our attitude, depth of study and experiments.

Modern achievements in science and technology make it possible to provide students with more diverse and interactive content that engages students in meaningful use of language [5, 1-17]. Domestic education does not stand still, university professors are actively working to study and implement AI in education, since "education is being transformed using AI," as noted by the Vice Minister of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan Dinara Scheglova at the Google AI Academy Istanbul: Bold and Responsible summit [6].

In the course of the work carried out, an analysis of domestic and foreign literature, observation of students' work, study of the products of students' activities, a survey of students, and a binary analysis of the experimental results were carried out.

In accordance with the Interuniversity Standard for the Application of AI in Education and the Concept of Development of Artificial Intelligence of the Republic of Kazakhstan [7], work is underway to apply AI tools in English lessons.

Students of the educational program "Foreign Language: Two Foreign Languages" took part in this experiment. The series of lessons was aimed at developing language skills in four types of speech activity, expanding vocabulary on the topic "Human Body", improving grammar skills in using tenses (Revision of English Tenses). The following tasks were solved in the lesson:

1. Analyze research articles on human evolution over the past century.
2. Use various English tenses accurately when discussing changes and predictions.
3. Creatively visualize and describe the future evolution of the human body
4. Deliver an oral presentation outlining their vision of the "Man of the 22nd Century."

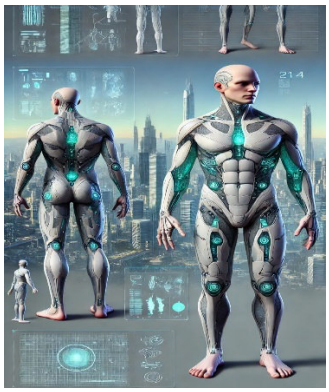
During the lesson, students were able to predict and describe existing and possible future changes in the human body based on the analysis of scientific articles and their own experience under the influence of technological progress, the environment, the development of medicine, the

beauty industry, etc. The work was carried out in small groups, where everyone had the opportunity to express their opinion, bring their arguments. The drawings of different groups of students differed significantly from each other, depending on the chosen priority sources of influence, whether the group focused on positive or negative factors of influence.

At the next stage of the work, the students were asked to complete an individual project to create an image of a person of the future. The students were introduced to some AI-based tools for creating pictures based on text descriptions. It should be noted that this was the first experience of these students in using the proposed applications for educational purposes. The students received instructions on creating prompts for artificial intelligence, gave their own examples, and were given the task of carefully describing a person. They were also allowed to change and rewrite the prompts until the portrait met their expectations. This exercise allowed not only to experiment with AI, but also to keep the students' attention on developing writing skills. Here are some examples:

1)

2)

3)

4)

1) The image depicts a futuristic human whose physical features have adapted negatively due to prolonged exposure to modern habits:

1. "Posture and Spine: Hunched Back and Arched Neck: The individual exhibits a pronounced forward-leaning posture due to excessive use of gadgets, particularly from looking down at phones and other devices for long periods. This posture leads to musculoskeletal strain.

2. Hands: Text Claw: Her hands are deformed into a claw-like shape due to

repetitive use of smartphones and other devices, leading to stiffness in the fingers and overuse injuries like “text claw.”
3. Eyes: Second Eyelid: A subtle evolutionary adaptation, possibly to protect her eyes from prolonged exposure to screens' blue light, which has harmful effects on the retina.
4. Head and Brain: Thicker Skull: Her skull has adapted to withstand the constant use of headphones or extern.” (www.bing.com)

2) Prompt for Stable Diffusion/MidJourney: “A futuristic human from 2124, combining biological and mechanical features. Wearing clothes that glow and adapt, with glowing eyes showing their connection to AI. They look flawless and ageless, standing in a high-tech city with flying cars and holograms. Inspired by a bright, futuristic cyberpunk style.”

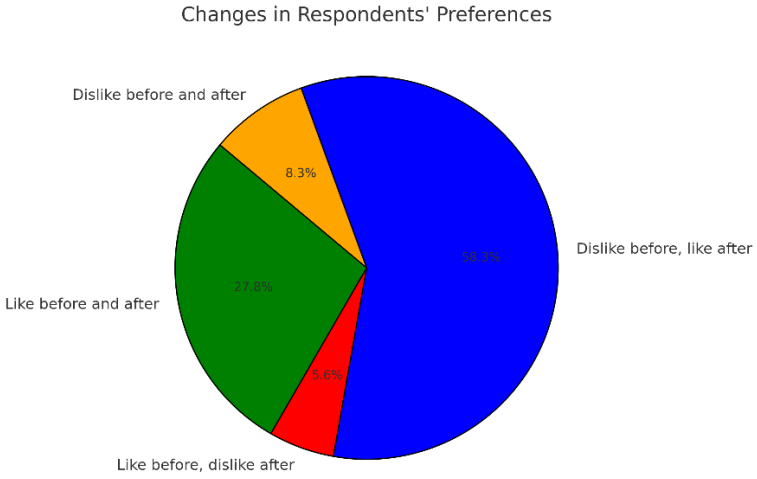
3) Prompt for Ideogram: In 100 years, the human appearance might look like this:
- Arms: Longer and slimmer for better interaction with technology.
- Fingers: More delicate, possibly with flexible sensory pads for device control.
- Legs: Lean with enhanced foot cushioning for prolonged walking or movement.
- Skin: Smooth, resistant to damage and sunlight.
- Hair: Sparse or absent on the body; head hair thick and easily customizable in color.
- Eyes: Large and bright, adapted for low light conditions.
- Facial features: Symmetrical and minimalist.”

4) For Canva: “Draw a person from the year 2124. A person in 2124, in my vision, will look like this:
Face: Smooth and beautiful skin, possibly a little tanned. Because cosmetic products are developing and doing their job very well. Tanned because, due to global warming, people's skin will adapt to the heat.
There will also be large nostrils to make breathing easier, and most likely, everyone will wear something like a nose filter. This will happen because of air pollution.
New technologies will affect not only the nose but also the eyes. A person's eyes will change color like a chameleon because people will wear a lens-assistant. People will be able to take photos with their eyes or scan necessary information and objects. The eye color will change depending on the environment the person is in. In the sun, it will be black, in the dark, it will be bright, and so on.
People will look younger than they do now, and their hair's thickness and growth will improve.
Body: People will mostly have a hunched back due to working in offices. A lack of movement will also affect a person's physique. People won’t be slim; most will have extra weight and a mobile chair to move from one place to another. As a result, their legs won’t be as active.

This is how I imagine a person from the future, but I still believe that people will be more civilized, will try to look better, be healthier, and become the best version of themselves."

The students then gave oral presentations, where they presented the results of the work done, as well as a comparative analysis of AI tools, their capabilities and limitations. The students were able to conduct peer assessment and evaluate the contribution of AI to the achievement of academic results.

As a result of the work done, a survey of students was conducted using the Mentimeter tool, in order to identify the students' attitude to artificial intelligence in education before and after its use. Thirty-six second-year students of the educational program "Foreign Language: Two Foreign Languages" were involved in this survey, who had not previously used the tools in question for educational purposes. The results of the answers are presented in two dimensions in the following categories: "like" (speed, accessibility, help), "dislike" (stupidity, dependence, reliability). Based on the binary test for proportions for dependent samples, the following results were obtained: 63.9% of respondents changed their minds after the experiment, 36.1% – no (pic.1).

(Pie chart is created with the help of chatgpt.)

This test was conducted to identify the attitude of students to the use of AI tools to create images, portraits in English lessons, visual demonstration of their own progress, i.e. whether a student would be able to get the desired result by providing a text description. In addition, to identify the feasibility of using such AI tools in the educational process. When surveying students before the experiment, 12 people answered "like" and 24 people answered "dislike". After the series of lessons, the following results were obtained during the repeated survey: "like" – 31, "dislike" – 5. The data obtained indicate that 13 people did not change their opinion, but confirmed it, while 23 people changed their choice, where 2 people changed their opinion to negative, and 21 – to positive, respectively. The proportion of those who did not change their opinion was 0.361, and those who changed their opinion was

0.638, with a standard error of 0.08. To check the statistical significance of the changes, the Z-statistics was calculated.

Thus, the Z-statistics was 3.45, and the critical value of Z was 1.96, i.e. the final change in respondents' opinions was statistically significant. Consequently, the work performed on the application of artificial intelligence tools in foreign language lessons had a significant impact on changing the opinions of students, contributed to a more conscious use of artificial intelligence in teaching, individualization of teaching, development of critical thinking, and also increased the level of motivation and involvement of students.

References

1. Canale, M., & Swain, M. // Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. Applied Linguistics. – 1980. 1(1), 1-47.
2. Schmitt, N. Researching Vocabulary: A Vocabulary Research Manual. Palgrave Macmillan. 2010.
3. Scardina, K. & Johnson, J. // Integrated English Language Development. – 2024 https://educationnorthwest.org/resources/integrated-english-language-development (accessed 31.03.2025)
4. Utegenova, M., Sholpankulova, G., Shavaliyeva, Z., Zhmailo, T., & Yerepbayev, N. // Formation of professional competence for future social educators based on an integrated approach. Journal of Education and E-Learning Research. – 2023. 10(3), 548–556. 10.20448/jeelr.v10i3.4971
5. Godwin-Jones, R. // Emerging Technologies for Language Learning. Language Learning & Technology. – 2018. 22(1), 1-17.
6. El.kz // How AI to be used in Kazakhstani universities. – 2024 https://el.kz/en/how-ai-to-be-used-in-kazakhstani-universities_105169/ (accessed 02.04.2025)
7. Concept of Artificial Intelligence Development for 2024 – 2029 https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592 (accessed 20.03.2025)

БОЛАШАҚ АҒЫЛШЫН ТІЛІ МҰҒАЛІМДЕРІН ДАЯРЛАУДА ЛИНГВАМӘДЕНИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМЫТУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Д.Ы. Идрисова

Ә. Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің магистранты

ғылыми жетекші: Б.Д. Ныгметова

Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің ф.ғ.к., қауымдастырылған профессоры

Түйіндеме. Мақала болашақ шетел тілі мұғалімдерінің лингвомәдени құзыреттілігін қалыптастыру мәселесіне бағытталынды. Мақалада болашақ шетел тілі мұғалімдеріне қойылатын талаптарға талдау жасалынып, лингвомәдени құзыреттілікке сипаттама берілді. Болашақ ағылшын тілі мұғалімінің лингвомәдени құзіреттілігін қалыптастыру жолдары көрсетіліп, болашақ ағылшын тілі мұғалімінің лингвомәдени құзыреттілігі деңгейі анықталынған болатын. олардың лингвомәдени

құзыреттілігін қалыптастыру әдіс-тәсілдері таңдалынып, тәжірибе жүзінде тиімділігі дәлелденген болатын.

Кілт сөздер: шетел тілі, коммуникация, лингвомәдени құзыреттілік, мақалмәтел.

Аннотация. Статья была посвящена проблеме формирования лингвокультурной компетенции будущих учителей иностранного языка. В статье проведен анализ требований к будущим учителям иностранного языка и дана характеристика лингвокультурной компетенции. Были показаны пути формирования лингвокультурной компетенции будущего учителя английского языка, определен уровень лингвокультурной компетенции будущего учителя английского языка. в качестве пути формирования их лингвокультурной компетентности были выбраны пословицы, которые доказали свою эффективность на практике.

Ключевые слова: иностранный язык, коммуникация, лингвокультурная компетентность, пословица и поговорка.

Annotation. The article is aimed at the formation of linguocultural competence of future Foreign Language teachers. The article analyzes the requirements for future Foreign Language teachers and gives a description of linguocultural competence. The ways of forming the linguocultural competence of the future English teacher were shown, and the level of linguocultural competence of the future English teacher was determined. proverbs and sayings were chosen as a way to form their linguocultural competence, and their effectiveness was proven in practice.

Keywords: foreign language, communication, linguocultural competence, proverbs and sayings.

Қазақстанның көпұлтты және көптілді құрылымы, сондай-ақ жаһандану дәуірінде білім беру жүйесінде мәдениетаралық қарым-қатынас пен лингвомәдени құзіреттіліктің маңызы артып келеді. Лингвомәдени құзіреттілік – тіл мен мәдениеттің өзара байланысын түсіну және мәдениетаралық қарым-қатынаста тиімді әрекет ету қабілеті. Бұл құзіреттілік Қазақстанның білім беру жүйесінде ерекше мәнге ие, себебі ол жастардың халықаралық деңгейде қарым-қатынас жасау дағдыларын қалыптастырып, Қазақстанның жаһандық білім беру кеңістігіне кірігуіне ықпал етеді.

Қазақстанның геосаяси жағдайы, мәдени алуандығы және әлеуметтік құрылымы әлемдік қоғамдастыққа интеграциялану бағытында белгілі бір міндеттерді жүктейді. Қазақстанның білім беру жүйесінде шет тілдерін оқыту барысында лингвомәдени құзіреттілікті дамыту арқылы жастарды түрлі мәдениеттермен таныстыру және олардың мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру маңызды болып табылады.

Болашақ ағылшын тілі мұғалімінің лингвомәдени құзіреттілігі – оның кәсіби қызметінде маңызды компоненттердің бірі болып табылады . Бұл мақалада болашақ ағылшын тілі мұғалімінің лингвомәдени құзіреттілігін қалыптастырудың маңызы мен әдістемелік аспектілері қарастырылады.

Лингвомәдени құзіреттілік – бұл тіл арқылы мәдениеттің ерекшеліктерін түсіну және сол мәдениеттің өкілдерімен тиімді қарым-қатынас жасау қабілеті. Бұл құзіреттілік тіл үйренушінің тек тілдік дағдыларын ғана емес, сонымен қатар мәдениетті тану, тілдік және мәдени сәйкессіздіктерді ескере отырып, дұрыс қарым-қатынас орнату мүмкіндігін де қамтиды. Лингвомәдени құзіреттілікті қалыптастыру ағылшын тілін оқытудың мақсаты мен міндеттері тұрғысынан да маңызды [1, 17 б.].

Шет тілдерін үйренудің өзектілігіне байланысты қазіргі білім беру жүйесінде жаңа бағыттар, әдіс-тәсілдер енгізілуде. Лингвистикалық зерттеулерде белең алған лингвомәдени бағыт білім беру жүйесіне де еніп, білім алушылардың шетел тілдерін меңгеруіне жаңа әдіснама болды. Шетел тілдерін оқытудағы лингвомәдени аспектіні ескеру қажеттігі көптеген шетелдік, отандық ғалымның еңбектеріне зерттеу объектісі болып, әртүрлі қырынан қарастырылып келеді. Атап айтқанда, И.И. Халеева, В.П. Фурманова, Н.И. Гез, С.Г. Тер-Минасова, В.В. Сафонова, Е.И. Пассова, Н.Д. Гальковской, О.А. Корнилева, С.С. Кунанбаева, А.Т. Чаклива және т.б. зерттеушілер еңбектерінде айтылып келеді. Бұл бағыттағы аталған ғалымдар шетел тілін үйрену барысында сол тілде сөйлейтін халықтың мәдениетін де зерттеп, жаңа білім қалыптастыру керек деген пікірде.

Қазақстандық білім беру жүйесінде осы тақырыпқа арналып жазылған ең алғашқы еңбек – 2011 жылы жарық көрген С.С. Құнанбаеваның «Қазіргі шеттілдік білім берудің теориясы мен практикасы» оқулығы. Бұл оқулық шетел тілін оқыту мен меңгертудің лингвомәдени негіздерін сипаттайды, мәдениетаралық қатысым теориясының ерекшеліктерін айқындайды, сонымен қатар оқулықта практикалық тапсырмаларды да қамтиды. Профессор С.С. Құнанбаева шет тілдік білім берудегі лингвомәдени аспектіде мәдениетаралық қатысымның рөлін айқындап, болашақ шетел тілі мұғалімненің лингвомәдени құзыреттілігін дамыту өзектілігіне тереңірек тоқталған болатын [2, 59 б.].

Сонымен ғылыми-педагогикалық әдебиеттерге талдау жасаған болашақ шетел тілі мұғалімдерінің лингвомәдени құзыреттілігін қалыптастыру проблемасының әлі де болса, жеткілікті зерттелмей отырғанын дәлелдейді.

Болашақ ағылшын тілі мұғалімінің лингвомәдени құзіреттілігін қалыптастыру үшін әртүрлі әдістемелік әдіс-тәсілдер қолданылады. Бұл тәсілдер оқытушының мәдениетаралық коммуникация дағдыларын дамытуға, білім алушыларға тіл мен мәдениеттің байланысын түсіндіруге бағытталған. Әдіс-тәсілдер:

1. Мәдениетаралық қарым-қатынас әдіснамасы. Бұл әдіс тіл мен мәдениет арасындағы тығыз байланысты түсінуге көмектеседі. Мұғалімдер әр түрлі елдердің мәдениеті мен дәстүрлерін үйрету арқылы

студенттердің мәдениетаралық білімін кеңейтеді. Әрбір ағылшын тілін үйренуші ағылшын тілі мен мәдениетінің негізгі аспектілерін түсінуі керек. Осы мақсатта ағылшын әдебиетін, тарихи контексттерді, мәдени ерекшеліктерді зерттеу маңызды;

2. Жобалау әдісі. Болашақ мұғалімдерге мәдениетаралық зерттеулерді жүргізу және оны студенттерге тиімді түрде жеткізу үшін жобалау әдісін пайдалану тиімді. Бұл әдіс студенттерді тек тіл үйрену ғана емес, сонымен қатар мәдени аспектілермен таныстыруды көздейді. Мұғалімдер жобалар арқылы студенттердің танымдық қызығушылықтарын арттырып, олардың мәдениетаралық білімін кеңейте алады.

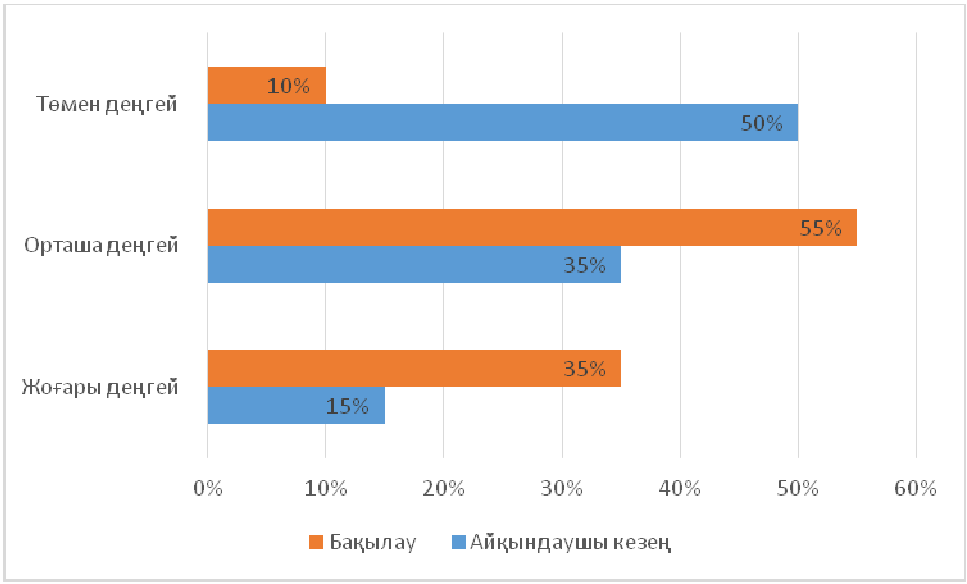
Жоба әдісі болашақ ағылшын тілі мұғалімінің лингвомәдени құзіреттілігін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Бұл әдіс оқушыларды белсенді оқытуға, мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларын дамытуға, сондай-ақ тілдік дағдыларды жетілдіруге көмектеседі. Жоба әдісі арқылы болашақ мұғалімдер өздерінің білімдерін практикада қолдануға үйреніп, мәдениеттер арасындағы өзара байланыстарды терең түсінеді. Осылайша, болашақ ағылшын тілі мұғалімдерінің кәсіби және мәдени құзіреттілігін арттыруға бағытталған тиімді әдіс болып табылады [3, 109 б.];

3. Кейс-стади әдісі. Бұл әдіс нақты өмірлік жағдайларды талдау арқылы мәдениетаралық мәселелерді шешуге бағытталған. Мұғалімдер студенттерге ағылшын тілінің мәдениетінде кездесетін түрлі қиындықтар мен сұрақтарды ұсына отырып, оларды талқылап, дұрыс шешім қабылдауға үйретеді;

4. Тілдік және мәдени сараптамалар. Мұғалімдер әртүрлі тілдік және мәдени контексттерде білім беру арқылы студенттерге тіл мен мәдениеттің бірлігін көрсетуі керек. Осы арқылы студенттер әр түрлі жағдайларда дұрыс қарым-қатынас жасауға дағдыланады;

5. Лингвомәдени құзіреттілікті қалыптастыруда жоба әдісі (project-based learning) маңызды рөл атқарады. Жоба әдісі студенттерге нақты тақырыпта зерттеу жұмыстарын жүргізу, ақпарат жинау, талдау жасап, практикалық дағдыларды қалыптастыруға мүмкіндік береді [4, 99 б.].

Тәжірибеден өту кезімізде болашақ ағылшын тілі мұғалімінің лингвомәдени құзыреттілігі деңгейін анықтап, олардың лингвомәдени құзыреттілігін қалыптастыру жолы ретінде жоғарыда көрсетілген әдіс-тәсілдерді қолданған болатынбыз. Ол үшін болашақ шетел тілі мұғалімдерінің лингвомәдени құзыреттілігін қалыптастыру әдіс-тәсілдерін тиімді қолдану моделі құрастырылып, тәжірибе жүзінде пайдаланып, болашақ ағылшын тілі мұғалімінің лингвомәдени құзыреттілігіне әсері анықталынған болатын. Болашақ ағылшын тілі мұғалімінің лингвомәдени құзыреттілігінің өсу қарқыны 1-суретте ұсынылды.

Сурет 1 – Болашақ ағылшын тілі мұғалімінің лингвомәдени құзыреттілігінің өсу қарқыны

Болашақ ағылшын тілі мұғалімінің лингвомәдени құзыреттілігін қалыптастыру – қазіргі білім беру жүйесінде маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Тіл үйретудің тиімділігі тек тілдік дағдыларды меңгерумен шектелмей, сонымен қатар мәдениетаралық құзыреттілікті дамыту арқылы да бағаланады. Осы орайда, болашақ ағылшын тілі мұғалімінің лингвомәдени құзыреттілігінің өсу қарқынын бағалау маңызды, себебі бұл оның кәсіби қызметінде жоғары деңгейге жетуіне мүмкіндік береді.

Айқындаушы және бақылау кезеңдерін салыстыру нәтижелері лингвомәдени құзыреттіліктің өсуін айқындайды. Айқындаушы кезеңде, яғни бастау кезеңінде, болашақ мұғалімдердің лингвомәдени құзыреттілігі деңгейі келесі түрде бөлінген:

Жоғары деңгей – 15%

Орташа деңгей – 35%

Төмен деңгей – 50%

Ал бақылау кезеңінде нәтижелер төмендегідей өзгерді:

Жоғары деңгей – 35%

Орташа деңгей – 55%

Төмен деңгей – 10%

Бұл көрсеткіштер болашақ мұғалімдердің лингвомәдени құзыреттілігінің айтарлықтай артқанын және әдіс-тәсілдердің тиімділігін дәлелдейді.

Айқындаушы кезең мен бақылау кезеңінің нәтижелерін салыстырғанда жоғары деңгейге көтерілген болашақ мұғалімдердің санының 20%-ға артуы осы үрдістің тиімділігін көрсетеді. Бұған бірнеше себептер әсер етті. Біріншіден, болашақ мұғалімдерге мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруға

бағытталған әдіс-тәсілдер қолданылды. Бұл әдістер оқушыларды ағылшын тілінің мәдениетін ғана емес, жалпы мәдениетаралық қатынас ерекшеліктерін түсінуге үйретті.

Мұғалімдер мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруға арналған тренингтер мен сабақтар өткізді. Бұл әдіс болашақ мұғалімдердің мәдениетаралық сезімталдығын арттырып, әртүрлі мәдениеттерді қабылдауға және дұрыс бағалауға көмектесті. Әдіс арқылы болашақ ағылшын тілі мұғалімдері мәдениетаралық жағдайларда қарым-қатынас жасай білу қабілетін арттырды.

Жобалау әдісі мәдениетаралық зерттеулер жүргізу мен презентациялар дайындауға бағытталды. Оқушылар әртүрлі мәдениеттердің ерекшеліктерін зерттеп, өздерінің жобаларын қорғады. Бұл әдіс тек тілдік дағдыларды ғана емес, мәдениетаралық білімді де арттыруға көмектесті. Жобалау әдісі арқылы болашақ мұғалімдер өз ойларын дәл әрі түсінікті жеткізу дағдыларын дамытты.

Кейс-стади әдісі арқылы оқушылар ағылшын тіліндегі мәдениетаралық мәселелерді шешуге дағдыланды. Мұғалімдер оқушыларға нақты өмірлік жағдайларды талқылап, түрлі мәдениетаралық мәселелерді шешуді үйретті. Бұл әдіс болашақ мұғалімдердің практикалық дағдыларын жетілдіріп, олардың мәдениетаралық қабілеттерін қалыптастыруға ықпал етті.

Мұғалімдер тіл мен мәдениеттің өзара байланысын тереңірек түсіндіру үшін әртүрлі мәдени контексттерді талдады. Бұл болашақ мұғалімдерге мәдени құндылықтарды түсінуге және оларды оқушыларға дұрыс жеткізуге мүмкіндік берді. Оқушыларға мәдени контексттерді ескере отырып, дұрыс шешімдер қабылдау қабілеті дами түсті.

Айқындаушы және бақылау кезеңдері арасындағы айырмашылықтар болашақ ағылшын тілі мұғалімдерінің лингвомәдени құзыреттілігінің елеулі түрде артқанын көрсетеді. Осы кезеңдердегі әдіс-тәсілдердің тиімділігі болашақ мұғалімдердің тек тіл үйрену ғана емес, сонымен қатар мәдениетаралық білім мен дағдыларын да дамытуға мүмкіндік бергенін дәлелдейді. Нәтижелер болашақ мұғалімдерге мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларын үйрету қажеттілігін және осы бағыттағы әдіс-тәсілдердің кәсіби дамуға ықпалы зор екенін көрсетеді.

Болашақ ағылшын тілі мұғалімінің лингвомәдени құзіреттілігін қалыптастыру – тіл мен мәдениеттің өзара байланысын толық түсінуге негізделген маңызды процесс. Бұл құзіреттілік болашақ мұғалімнің кәсіби дамуына ғана емес, сондай-ақ, оқушылардың шет тілін үйрену барысында мәдениетаралық қарым-қатынас жасау қабілетін жетілдіруге мүмкіндік береді. Осы арқылы біз заман талабына сай білім беру жүйесін дамытуға ықпал ете аламыз.

Қорыта айтқанда, болашақ ағылшын тілі мұғалімінің лингвомәдени құзіреттілігін қалыптастыру – бұл тек тіл үйрету емес,

мәдениеттер арасындағы көпірді құру. Жоба әдісі осы үдерісті тиімді жүзеге асыру үшін аса маңызды құрал болып табылады. Ол студенттердің теориялық білімін практикада қолдануға, өзіндік ойлау мен зерттеу дағдыларын дамытуға, мәдениетаралық түсінік пен толеранттылықты арттыруға көмектеседі. Осылайша, болашақ ағылшын тілі мұғалімдері тек тіл біліміне ғана емес, мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларын да жетік меңгеріп, өз оқушыларына сапалы білім мен тәрбие бере алады.

Әдебиеттер

1. Сафонова В.В. Культуроведение в системе современного языкового образования // Иностранные языки в школе. 2021. № 3. С. 17–24.

2. Кунабаева С.С. Современная теория и практика иноязычного образования (на казахском языке). – Алматы: ҚазХҚ және ӘТу Абылай хан атындағы, 2011. – 324 б.

3. Халеева И.И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи (подготовка переводчиков): монография. М.: Высшая школа, 2019. 238 с.

4. Дигина О.Л. Влияние лингвокультурологического подхода на формирование межкультурной коммуникации в обучении иностранному языку // Lingua mobilis. №4(18). 2019. С. 99–105.

ИНСТРУМЕНТЫ И ПОДХОДЫ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ГОВОРЕНИЯ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ У УЧАЩИХСЯ

А.М. Кабаева
студент, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлана
А.К. Акылбекова
магистр филологии, старший преподаватель, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлана

Аннотация. В статье рассмотрены основные инструменты (учебные пособия и учебники, ИКТ, аудио- и видеоматериалы, карточки) и подходы (коммуникативный, CLIL, TPR, метод задач), применяемые для развития навыков говорения на иностранном языке у учащихся. Выявлена сильная корреляционная связь между коммуникативным подходом и учебниками; видео материалами и методом задач, ИКТ, что указывает на высокую эффективность и возможность их совместного применения на практике.

Ключевые слова: говорение, иностранный язык, инструменты развития навыков говорения, подходы для развития навыков говорения, коммуникативный подход.

Abstract. The article examines the main tools (textbooks and study guides, ICT, audio and video materials, flashcards) and approaches (communicative, CLIL, TPR, task-based method) used to develop foreign language learners` speaking skills. A strong correlation was found between the communicative approach and textbooks; video materials and task-based method, ICT, which indicates their high effectiveness and the possibility of their joint application in practice.

Key words: speaking, foreign language, tools for developing speaking skills, approaches for developing speaking skills, communicative approach.

В процессе обучения одним из важнейших аспектов является речевое взаимодействие, которое считаясь первостепенным условием эффективной работы в ходе учебного процесса и выступает в качестве инструмента для усвоения иностранного языка.

Базовым аспектом в основе речевого взаимодействия выступает коммуникативный аспект, который играет первоочередную роль в процессе изучения иностранного языка. Таким образом, в основе развития речи в первую очередь лежит коммуникативный подход.

Сущность и роль концепции коммуникативного метода обучения неоднократно рассматривалась в работах таких исследователей как: Вилкинс Д.А., Гез Н.И., Капитонов Ю.В., Пассов Е.И. и Фролова Г.М. Коммуникативный метод обучения базируется на коммуникативном подходе, возникшем более полувека назад. Самостоятельное обособление данного метода обосновано тем, что во второй половине прошлого века была выделена приоритетная цель овладения иностранным языком, которая заключалась в использовании языка в качестве средства общения [1, с. 121-126]. В отношении исследования данных вопросов проведен ряд исследований. Зимняя И.А. проводила изучение коммуникативного подхода с точки зрения лингводидактики, в соответствии с которой она выдвинула позицию о том, что в коммуникации особое положение занимает психологическая составляющая. Достаточно часто формирование коммуникативных компетенций рассматривается в качестве инструмента, направленного на формирование умений, способствующих развитию не только навыков говорения на иностранном языке, но также и выражению коммуникативных интенций посредством использования специальных языковых средств [2, с. 640].

Развитие навыков говорения исследовалось также многочисленными учеными (Ситосанова О., Морар Л., Боштина-Брату С., Негоеску А.Г., Авсек С., Ягелло-Ковальчик М., Жабицка А., Шейлз Дж., Литтлвуд В., Морроу К.) [3, с. 367-368; 4, с. 163-167; 5]. В соответствии с определением в словаре методических терминов и понятий Э.Г. Азимова и А.Н. Щукина, коммуникативный подход является многогранным понятием и включает в себя: подбор материала согласно интенциям учащихся, использование ситуативных материалов и индивидуального подхода к каждому ученику в соответствии с его психологическими особенностями, применение разнообразных ситуативных заданий, определяющих условия речевого взаимодействие учащихся, а также развитие соответствующих навыков, обучение общению в условиях различных видов речевого взаимодействия [6, с. 14].

Речевое взаимодействие школьников представляет собой формат особой координации и дополнения общения с целью достижения единой

коммуникативной цели и получения результата посредством использования специализированных речевых средств. Такой формат взаимодействия на уроках позволяет эффективно организовывать учебную работу, а также в дополнении к этому, рационально использовать специально отведенное для занятий время. Помимо всего этого, данный подход направлен на повышение эффекта, получаемого от обучения посредством активизации речемыслительной деятельности. По мнению Г. И. Арефьевой, взаимодействие учащихся зачастую основывается на организации самого процесса обучения, а также обучении детей правильной формулировке своих высказывания и принятию участия в диалоге [7, с. 23-24].

При формировании плана речевого развития зачастую отсутствует реальное видение практической ситуации. Это связано с тем, что на практике наиболее важным аспектом является распределение между участниками диалога ролей взаимодействия. При развитии навыков говорения первоначально учащихся обучают подготовке своей речи заблаговременно, что необходимо для того, чтобы можно было учесть все наиболее важные этапы речевого процесса. Однако, процесс говорения может быть также импровизированным. Качество подобного формата речи зачастую зависит от степени проработки речевого взаимодействия раннее, а также обращения к определенным подсказкам или опорным словам. Таким образом, репродуктивная учебная работа в дальнейшем может приводить к возникновению проблем с речью, причиной чему являются раннее заученные последовательности слов [7, с. 23-24].

В связи с этим, особую актуальность приобретает изучение конкретных инструментов и подходов, используемых для развития навыков говорения на иностранном языке. В таблице ниже представлена систематизация инструментов и подходов, влияющих на развитие коммуникативных навыков с акцентом на принцип действия, целевой ориентир и применяемые методы [8, с. 141-144].

Таблица 1. Инструменты и подходы, влияющие на развитие коммуникативных навыков

Инструмент/подход	Принцип	Целевой ориентир	Методы
Инструменты			
Учебные пособия и учебники	Работа по разделам, посвященным развитию разговорной речи	Развитие речи	Отработка произношения, лексики и грамматики
ИКТ	Работа с мультимедийными материалами	Создание привлекательных и динамичных уроков	Использование программ для записи видео и голоса

Аудио- и видеоматериалы	Просмотр видеозаписей и прослушивание аудио, подкастов	Тренировка восприятия на слух, произношения и понимания	Мультимедийные ресурсы
Онлайн-платформы и приложения, карточки, игры	Персонализированное обучение и практика говорения	Отработка произношения, запоминание лексических и грамматических конструкций	Интерактивные упражнения для развития языковых навыков
Подходы			
Коммуника-тивный	Обучение посредством общения	Развитие понимания и применения языка на практике	Групповая работа, дебаты, ролевые игры
CLIL	Изучения предмета через иностранный язык	Одновременное развитие предметных и языковых знаний	Изучение науки, искусства и др. предметов н иностранном языке
TPR – полное физическое реагирование	Изучение языка через физическое движение и команды	Установление связей между движениями и языком	Работа с учителем (педагог озвучивает команды на ин.яз., которые учащимся необходимо выполнить)
Метод задач	Изучения языка через выполнение конкретных задач	Применение языковых навыков для достижения определенных целей	Решение проблемных задач, подготовка презентаций, разработка проектов

В соответствии с выделенными инструментами и подходами, на этапе реализации педагогического эксперимента в 11 классе КГУ «Средняя общеобразовательная школа-гимназия имени Шапық Шөкин города Павлодара» № 9 в количестве 15 человек, было проведен эксперимент на выявление востребованного и эффективного инструмента и подхода обучения, через установление корреляционной связи между ними, в соответствии с рисунком ниже.

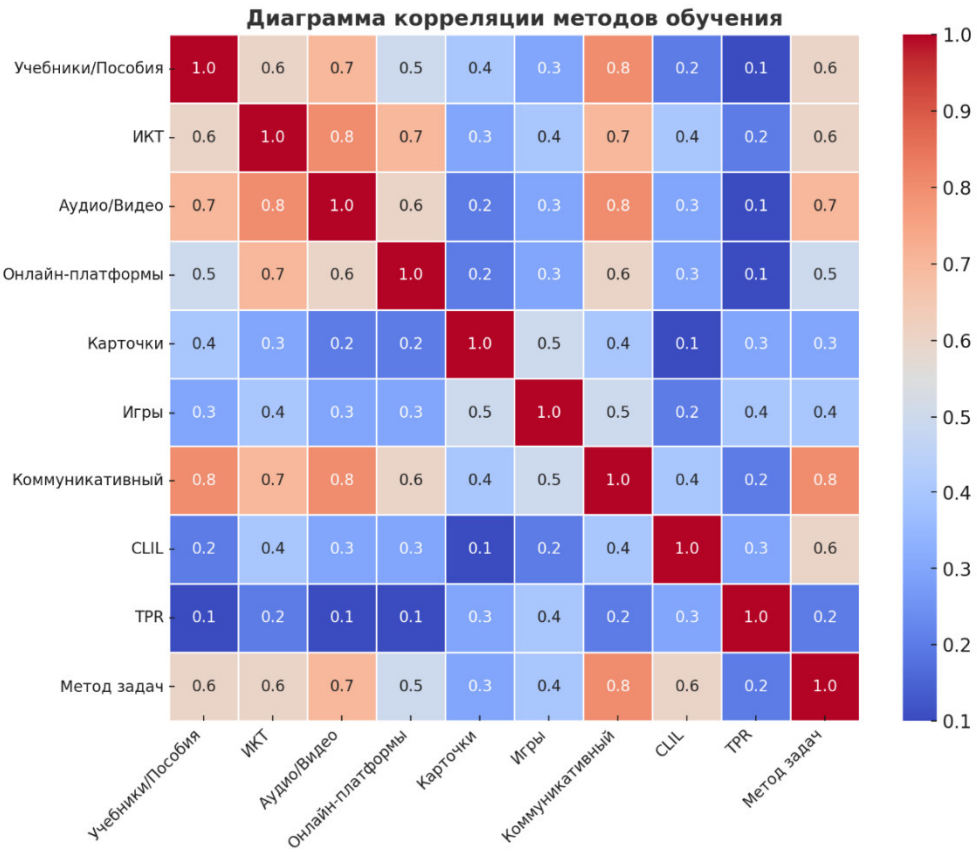

Рис. Корреляционная связь между инструментами и подходами, направленными на развитие навыков говорения на иностранном языке

Диаграмма корреляции демонстрирует взаимосвязь между методами обучения и позволяет выявить какие из методов чаще всего используются, оказывают взаимное влияние друг на друга и в какой степени. В соответствии с полученными результатами, было установлено, что высокие показатели корреляционной связи (0,8) характерны для интеграции коммуникативного подхода с учебными пособиями и учебниками (разработаны для развития разговорной практики), ИКТ с аудио и видео материалами (представление интерактивных упражнений), коммуникативного похода с методом задач и аудио (представление аутентичной речи), видео материалами. Взаимосвязь коммуникативного метода с учебниками и пособиями объясняется тем, что традиционные учебные материалы активно используются совместно с коммуникативным подходом путем реализации работы по активизации разговорной речи. Применение аудио и видео материалов в рамках коммуникативного метода позволяет погружаться в естественную среду языка, что более эффективно развивает разговорные навыки. ИКТ в данном случае также через активную работу с мультимедийными материалами дает возможность воссоздать естественную языковую среду для развития навыков говорения.

Корреляция в пределах от 0,5 до 0,7, соответствующая среднему уровню, была характерна для интеграции ИКТ с онлайн платформами (интерактивные уроки), аудио, видео материалами и методом задач (дополнение инструментов друг другом), а также метода задач с учебниками и пособиями (адаптация упражнений из учебников под метод задач). Эффективность применения онлайн-платформ в процессе преподавания объясняется тем, что они зачастую содержат аудиовизуальные материалы, которые необходимы для более лучшего восприятия языка. Посредством применения ИКТ могут реализовываться различного рода проектные задания, что коррелирует с предназначением метода задач. Также данный инструмент позволяет создавать более интерактивные уроки для упрощенного запоминания грамматики и лексики.

Слабая корреляционная связь была выявлена для совмещения игр с карточками, коммуникативным подходом, TPR; CLIL с ИКТ и методом задач. Наименьшая эффективность была установлена по отношению к TPR (используется отдельно от других подходов и применяется преимущественно на ранних стадиях языкового обучения, в то время как для более продвинутого уровня характерно использование других методов) и карточкам (не всегда доступны к интеграции в сочетании с другими подходами). Также низкий уровень корреляции характерен для совмещения технологии CLIL с онлайн-платформами, поскольку интеграция двух данных методов не всегда показывает необходимость отдельного выделения применения специализированных платформ.

Таким образом, в соответствии с проведенным экспериментом, выявлено, что процесс развития навыков говорения представляет собой комплексную модель, ориентированную на организацию разностороннего подхода к интеграции специализированных инструментов и подходов. Установлена сильная положительная корреляция между некоторыми инструментами, что указывает на возможность их совместного применения на практике (например, коммуникативного подхода с учебными пособиями и учебниками, методом задач и аудио, видео материалами; ИКТ с аудио и видео материалами). Наибольший уровень связи с коммуникативным методом характерен другим подходам, например: аудио, видео материалам и учебникам, благодаря их универсальности. При этом аудио и видео средства наряду с ИКТ технологиями считаются основными элементами современного обучения, в связи с их актуальностью и демонстрацией высокой корреляционной связи. Отмечено, что наиболее часто вместе используются коммуникативный метод наряду с методом задач, что отражает значимую роль проектного метода обучения. Также установлена слабая корреляция между TPR и другими методами из-за его специфического применения.

Для создания эффективных разнообразных уроков преподавателям необходимо стремиться к интеграции разнообразных подходов и инструментов, а также поиску путей их совместной адаптации. К примеру:

сочетание современных методов с традиционными, позволяет повысить эффективность обучения), поддержка применения в образовательном процессе мультимедийных средств способствует активному переходу к цифровизации. Также допускается применение гибридного подхода, проявляющегося в комбинировании метода задач, CLIL и коммуникативного метода. Для получения объективных результатов необходимо систематическое проведение детального анализа и определения степени эффективности совместно применяемых инструментов с возможностью последующей корректировки, что будет положительно влиять на развития коммуникативных навыков говорения на иностранном языке.

Литература

1. Маукебаева М. А. Коммуникативный подход в обучении иностранному языку // Фундаментальные и прикладные исследования: проблемы и результаты. 2015. №17. С. 121-126.

2. Пассов Е. И., Кузовлева Н. Е. Урок иностранного языка. 3-е изд. М.: Феникс, Глосса-Пресс, 2010. – с. 640.

3. Sitosanova O. Communicative Approach In Foreign Language Teaching // Modern Technologies and Scientific and Technological Progress. 2021. Vol. 1, № 1. P. 367–368. https://doi.org/10.36629/2686-9896-2021-1-1-367-368

4. Morar L.-L., Boştină-Bratu S., Negoescu A.G. Communicative Teaching – An Efficient Approach to Foreign Language Teaching // Scientific Bulletin. 2021. Vol. 26, №2. P. 163–167. https://doi.org/10.2478/bsaft-2021-0019

5. Avsec S., Jagiełło-Kowalczyk M., Żabicka A. Enhancing Transformative Learning and Innovation Skills Using Remote Learning for Sustainable Architecture Design // Sustainability (Switzerland). 2022. Vol. 14, № 7. https://doi.org/10.3390/su14073928

6. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Издательство ИКАР, 2009. 448 с.

7. Арефьева Г.И. Групповая форма работы на уроках английского языка // Иностранный язык в школе. 2008. № 3. – С. 23-24.

8. Павлова М.А., Сахарова Е.Е. Принципы коммуникативного подхода в обучении иностранным языкам // Молодой исследователь Дона, 2019. №5(20). С. 141-144.

MODERN RP: EVOLUTION AND ITS ROLE IN TEACHING ENGLISH PRONUNCIATION

A.B. Kabylkenova
student of Pavlodar Pedagogical University
named after Alkey Margulan, Pavlodar
academic supervisor: Yu.O. Kamesheva
Master of Pedagogical Sciences, Pavlodar Pedagogical University
named after Alkey Margulan, Pavlodar

This article examines how contemporary Standard Southern British pronunciation differs from the traditional RP accent of the last century, highlighting the importance of understanding these changes for relevant and effective language teaching. The transition

from RP to Modern RP is analyzed, and strategies for effectively teaching the current pronunciation standard are suggested.
Keywords: Modern RP, Standard Southern British, accent evolution, pronunciation, phonetics, teaching pronunciation.

Бұл мақалада қазіргі стандартты оңтүстік британдық айтылу (Modern RP) мен өткен ғасырдағы бұрынғы RP акцентінің айырмашылықтары қарастырылып, осы өзгерістерді түсінудің тіл үйретудегі өзектілігі мен тиімділігі атап өтіледі. RP-ден Modern RP-ге ауысу үдерісі талданып, қазіргі айтылу стандартын тиімді оқыту стратегиялары ұсынылады.
Тірек сөздер: Modern RP, стандартты оңтүстік британдық айтылу, акцент эволюциясы, айтылу, фонетика, айтылуды оқыту.

В данной статье рассматриваются различия между современным стандартным южно-британским произношением (Modern RP) и традиционным акцентом RP прошлого века, подчёркивая важность понимания этих изменений для актуального и эффективного преподавания языка. Анализируется процесс перехода от RP к Modern RP, а также предлагаются стратегии для успешного обучения современному стандарту произношения.
Ключевые слова: Modern RP, стандартное южно-британское произношение, эволюция акцента, произношение, фонетика, обучение произношению.

Received Pronunciation, commonly abbreviated as RP, long considered the standard of English pronunciation, served as a benchmark for teaching the language and was regarded as the “normative” pronunciation in the United Kingdom. RP was traditionally associated with educated speakers in southern England or often referred to as “the Queen's English” or “BBC English” due to its historical use in the British broadcasting media and the Royal Family.

The existence of RP symbolized high cultural and social prestige. Peter Roach, a British phonetician, wrote that the great majority of native speakers of this accent were of middle-class or upper-class origin, educated at private schools and university [1, p. 239]. However, over time, RP has undergone significant changes, leading to the emergence of what is now called *Modern RP*.

Around the beginning of the nineteenth century, a remarkable linguistic shift took place in Great Britain. Across the country, members of the upper classes began to change their speech, adopting the pronunciation patterns of London’s aristocracy. Before this, there had been greater diversity in speech among Britain’s social elite. However, the London-area model gradually became established as uniquely respectable – or “received” [2, p. 1].

In the twentieth century, with the rise of mass communication and culture, RP played a key role in promoting standardized pronunciation and dominated BBC radio, the general population was exposed to RP regularly and free. Many people changed their speech in its direction. [2, p. 3].

RP was widely recognized as the “standard” or “proper” pronunciation of English and was often seen as a symbol of education, authority, and social status.

Social changes in the twentieth century, particularly following the two World Wars, led to a shift in societal values and the gradual erosion of the rigid social hierarchy that had once reinforced RP. The rise of democratic movements, women's suffrage, and demands for economic equality contributed to a decline in RP's status as a symbol of superiority.

In the 1960s, pop culture brought new attention to figures from the working class, such as The Beatles, challenging the idea that only the upper classes spoke "properly". The success of this musical group contributed to the normalization of accents and pronunciations different from RP. This led to the decline of RP as the only symbol of "culture" and "status".

Political scandals, greater media freedom, and satire further undermined the social privilege once associated with RP. As RP began to lose its dominance, it increasingly became a target for parody and mockery, symbolizing an outdated and elitist way of speaking.

In contemporary Britain, the traditional form of RP remains a subject of satire, often associated with an aristocratic stereotype that feels detached from modern society. Once a marker of prestige and authority, the most traditional RP accent is now frequently perceived as overly posh, theatrical, or even artificial. In media and popular culture, exaggerated RP is often used to depict upper-class characters in a humorous or old-fashioned manner.

Modern RP, also known as *Standard Southern British (SSB)*, has become the contemporary standard for both everyday communication and English language teaching worldwide. An outstanding phonetician and linguist Geoff Lindsey in his book "English After RP. Standard British Pronunciation Today" writes: "Southern speech of this type is a natural teaching standard for "British English" today" [2, p. 4]. Unlike traditional RP, which carried strong associations with upper class and elitism, Modern RP is a more neutral and widely accepted accent that reflects the natural evolution of British English.

Despite the shift from traditional RP to a modern variant, many still mistakenly regard RP as the standard in English language learning and teaching, unaware of the more current Modern RP (SSB) pronunciation. In reality, traditional RP is no longer relevant or effective in language instruction. This outdated perception creates challenges for non-native speakers, who not only struggle with understanding RP but also with adapting to the diverse pronunciation patterns commonly encountered in everyday speech. It also affects teaching practices, as educators relying on RP may inadvertently provide learners with an outdated model that does not reflect contemporary spoken English.

Understanding the shift from traditional RP to Modern RP (SSB) is essential for English learners who want to develop clear and up-to-date pronunciation. As English pronunciation evolves, knowing the key differences between these accents helps learners sound natural and avoid speech that feels outdated. It also helps them navigate which elements of traditional RP can still be used today without sounding exaggerated or overly posh. On top of that, being

familiar with these changes improves listening skills, making it easier to understand native speakers. Therefore, we have chosen to explore the evolution of the British accent to present an up-to-date picture of the current standard of British pronunciation.

Over recent decades, one of the key phonetic changes in Modern RP has been the evolution in vowel pronunciation. G. Lindsey writes that "today's SSB, heard in television news and from many actors and politicians, is a more middle-class accent, and its vowels are substantially different" [2, p. 17]. He describes a significant change in SSB accent known as *the anticlockwise vowel shift* [2, p. 18] (see Figure 1).

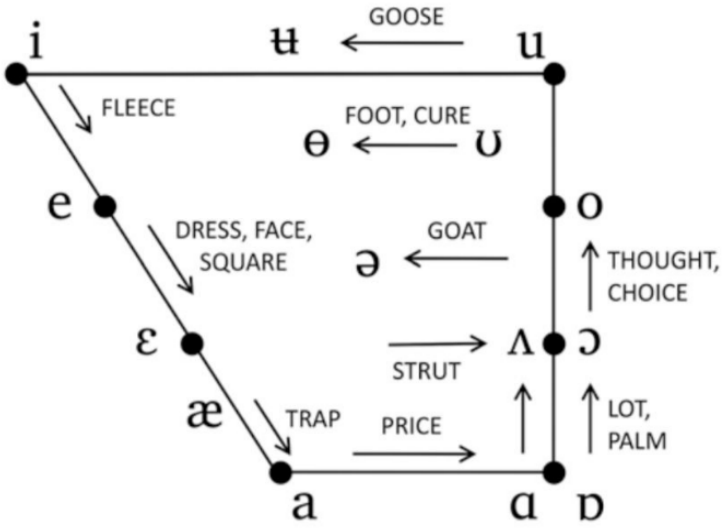

Figure 1 – The anticlockwise shift in the vowel system in Modern RP (SSB) by Geoff Lindsey.

This shift follows a counterclockwise direction, where some vowels have become lower in pronunciation, some have moved further back in the mouth or have been raised. Others have shifted forward (centralization), and some diphthongs turn into single vowels (monophthongization) or become less distinct.

As shown in the diagram, the FLEECE vowel /iː/ shifts downward towards a more open realization, affecting the DRESS and TRAP vowels, which are also lower. So, we can say that the front vowels are lower today in Modern SSB accent than in RP.

As for the process of *centralization*, for instance, the GOOSE vowel, traditionally [uː], moves forward towards [ʉː], the GOAT vowel centralizes from [oʊ] to [əʊ], and the FOOT vowel centralizes from [ʊ] to [ɵ].

Some vowels are higher in the vowel space than they were in RP. The back vowels like THOUGHT, CHOICE, and LOT shift upwards, reducing their distinction from each other.

In Modern RP, the PRICE vowel now starts *further back* than it did in traditional RP, giving it a slightly retracted quality. Interestingly, the MOUTH vowel is the one vowel that hasn't followed the general anticlockwise shift. In older RP, it already had a fairly back starting position, but in Modern RP, it's *moved forward* instead.

Another noticeable change in Modern RP pronunciation is the gradual shift from diphthongs to long, steady vowels – a process known as *monophthongization*. This is particularly noticeable in the case of the diphthongs /eə/, /ʊə/, and /ɪə/, which have shifted towards long monophthongs. Some clear examples of this process:

- The word *various*, traditionally pronounced as /ˈveəriəs/, is now more commonly realized as /ˈvɛːriəs/, where the diphthong /eə/ has merged into a long monophthong /ɛː/.

- In *tour*, the diphthong /ʊə/ has been replaced by a long /ɔː/, resulting in /tɔː/.

- Similarly, in *appearance*, the diphthong /ɪə/ has become the long monophthong /ɪː/, leading to the pronunciation /əˈpɪːrəns/.

Another significant change in Modern RP is *the shift from the traditional /ɪ/ sound to /i/* in many words where the older pronunciation is now considered outdated. In traditional RP, words like *city*, *coffee*, *happy*, *money*, *movie*, *only*, *recipe*, *taxi*, and *very* were pronounced with a final /ɪ/. However, in Modern RP, this vowel has become more tense and closer to /i/, aligning with a broader trend towards a smoother, more fronted pronunciation. This shift, sometimes called the *happy-tensing*, reflects the natural evolution of English pronunciation and is now a defining feature of contemporary Standard Southern British speech.

These movements illustrate a broader trend in contemporary English pronunciation, where vowel shifting and monophthongization play key roles.

Understanding these changes is crucial for learners aiming for a modern and natural-sounding accent. However, some students underestimate the importance of working on their pronunciation, assuming that as long as they are understood, enhancing their accent is unnecessary. In reality, mastering pronunciation not only improves clarity and listening skills but also boosts confidence and helps learners sound more fluent and natural in different social and professional contexts.

With this in mind, in this article, we would like to share some *practical tips for practicing pronunciation* to develop Modern RP accent:

1. Listening to Modern RP (SSB) speakers. For modern life, people should try to find authentic models. Regular listening to recordings of native Modern RP speakers will familiarize people with the sound and rhythm of the accent. In addition, also need to pay attention to news broadcasts, BBC programs, podcasts, or interviews with individuals known for using Modern RP. Noticing how the stress and intonation patterns rise and fall in sentences, and how individual words are emphasized.

2. Imitate and repeat. This will help internalize the sounds and patterns of the accent. Students do not need to be afraid to exaggerate the sounds or feel a bit silly at first – this is completely normal when practicing pronunciation, intonation, and the overall rhythm of speech. Over time, pronunciation will become more natural and effortless.

3. International Phonetic Alphabet (IPA). The IPA provides a visual representation of sounds, helping learners understand how each sound is produced. Modern RP has some unique vowel and consonant sounds that can be mastered by understanding the corresponding IPA symbols.

4. Practicing phonetic transcription. Learners should start transcribing words into IPA using Modern RP pronunciation. Many online resources and dictionaries show IPA transcriptions for words in this accent.

5. Focus on trouble sounds. Some sounds in Modern RP can be challenging for learners, such as the vowels as /æ/, /ɑː/, /ʊ/, /ə/, etc., or the consonant sounds like /r/, /θ/, and /ð/, because Kazakh- and Russian-speaking students do not have these sounds in their native languages. That's why it is important to be aware of these differences and understand the articulation of such sounds to produce them accurately and naturally in speech.

6. Daily practice. It is essential to practice regularly, set aside time each day to work on specific sounds, phrases, or listening exercises. Consistency will lead to gradual improvement. Recording yourself is also an amazing way to practice. Learners can use a recorder or a smartphone to capture their speech and then listen back to assess pronunciation, paying particular attention to the sounds they are working on, comparing with native Modern RP speakers to identify areas for improvement.

7. *Watch by mouth. Focus on mouth movements.* Modern RP pronunciation requires specific tongue, lip, and jaw positions. For example, when pronouncing the /r/ sound, Modern RP speakers do not roll or pronounce the /r/ at the end of words, like "car" whereas other accents may do so. For vowels, it is crucial to ensure that tongue placement is correct. For instance, for the long /iː/ sound in *"see"* the tongue should be high and close to the roof of mouth, while for the /æ/ in *"bath"* the tongue should be lower.

8. Mirror work. Practicing in front of a mirror can help monitor facial movements. Seeing how mouth and lips move will allow to adjust to the correct positioning needed for Modern RP sounds.

9. Watch YouTube channels. There are many channels dedicated to teaching Modern RP (SSB) pronunciation ("English with Lucy", "Pronunciation with Emma", etc.) Many linguists and language teachers provide free lessons and exercises.

10. Language apps. Some language-learning apps (ELSA Speak, Speechling, Youglish, etc.) offer exercises specifically focused on English pronunciation, including Modern RP. These apps can be a fun way to reinforce practicing pronunciation.

Modern Received Pronunciation (RP) or Standard Southern British

(SSB) represents a dynamic evolution of traditional RP, reflecting significant changes in both social attitudes and phonetic shifts over the years. Once seen as the hallmark of elite, educated speech in the UK, Modern RP has evolved to become more inclusive and reflective of the changing linguistic landscape. With its ongoing shift towards a more neutral and less rigidly formal pronunciation, Modern RP continues to hold significance in educational, professional, and media contexts, even as regional accents and dialects gain visibility and acceptance.

The role of Modern RP in English language teaching remains relevant, especially for learners aiming to understand a standard form of pronunciation used internationally in academic and business settings. However, it is important to acknowledge that the English language is rich in diversity, and Modern RP is just one of many accents that contribute to the vibrant tapestry of spoken English.

Understanding and mastering Modern RP can significantly enhance learners' communication skills and confidence, while also providing insight into the cultural and historical context of British English.

References

1. Roach P. British English: Received Pronunciation // Journal of the International Phonetic Association. – 2004. – Vol. 34. – №2. – p. 239–245. JSTOR, www.jstor.org/ stable/44526355 Accessed: 31.03.2025.

2. Lindsey G. English After RP. Standard British Pronunciation Today. – Palgrave Macmillan Cham. – 2019. – 153 p.

3. Carley P., Inger M. Mees. English Phonetics and Pronunciation Practice. Second Edition. – Routledge. – 2024. – 176 p.

4. Carley P., Inger M. Mees, Collins B.. Practical Phonetics and Phonology: A Resource Book for Students (4th Edition). – Routledge. – 2019. – 344 p.

5. Roach P. English Phonetics and Phonology: A Practical Course (4th Edition). – Cambridge University Press. – 2009. – 256 p.

6. Algeo J. British or American English? : A Handbook of Word and Grammar Patterns. – Cambridge University Press. – 2006. –

7. Barton L. Received Pronunciation May Be Dying out – but Its Passing Is Long Overdue. – The Guardian, Guardian News and Media. URL: https://www.theguardian.com/science/shortcuts/2018/may/22/received-pronunciation-may-be-dying-out-but-its-passing-is-long-overdue Accessed: 31.03.2025.

8. Fisher J.H. The Emergence of Standard English, 1st ed. – University Press of Kentucky, Lexington, Kentucky. – 1996. – p.145–156. JSTOR, www.jstor.org/ stable/j.ctt130jmk2.12 Accessed 31.03.2025.

9. YouTube channel "Learn English with Benjamin". The RP English Accent – What is it, how does it sound, and who uses it? URL: https://www.youtube.com/watch?v=PcIX-U5w5Ws Accessed 31.03.2025.

ОРТА МЕКТЕПТЕ АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЭВФИМИЗМДЕРДІҢ ТІЛДІК ЖӘНЕ МӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ

А.Б. Раисова
РФ п.ғ.к., оқытушы-эксперт, Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар Педагогикалық университеті, Павлодар қ.
Қайсақызы Ақерке
студент, Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар Педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада ағылшын тіліндегі эвфемизмдерді жалпы білім беретін мектептерде оқытудың теориялық және әдістемелік негіздері қарастырылады. Эвфемизмдер – мәдени, әлеуметтік және психологиялық аспектілерді қамтитын тілдік бірліктер. Мақалада эвфемизм ұғымының шығу тегі, түрлері, қолданылу салалары және оқушылардың мәдениетаралық құзыреттілігін қалыптастырудағы рөлі сипатталады. Сондай-ақ, эвфемизмдерді оқытудағы тиімді әдістер мен тәсілдер ұсынылады. Бұл зерттеу жалпы білім беретін мектептердегі ағылшын тілі пәні мұғалімдеріне әдістемелік көмек ретінде бағытталған.

Түйінді сөздер: Түйінді сөздер: эвфемизм, мәдениетаралық коммуникация, этика, ағылшын тілі, оқыту әдістемесі, стилистика.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и методические основы преподавания английских эвфемизмов в общеобразовательных школах. Эвфемизмы – это лексические единицы, отражающие культурные, социальные и психологические аспекты языка. Описываются происхождение, классификация и сферы употребления эвфемизмов, а также их роль в формировании межкультурной компетенции учащихся. Также предлагаются эффективные методы и приёмы преподавания эвфемизмов. Работа предназначена для учителей английского языка как методическое пособие.

Ключевые слова: эвфемизм, межкультурная коммуникация, этикет, английский язык, методика преподавания, стилистика.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations of teaching English euphemisms in general education schools. Euphemisms are linguistic units that reflect cultural, social, and psychological aspects of language. The study explores the origin, classification, and usage of euphemisms, as well as their role in developing students' intercultural competence. The article offers effective strategies and techniques for teaching euphemisms and is intended as a methodological resource for English language teachers.

Keywords: euphemism, intercultural communication, politeness, English language, teaching methods, stylistics.

Қазіргі таңда шетел тілін оқыту тек грамматика мен сөздік қорды меңгерумен шектелмейді. Тілді меңгеру – сол тілде сөйлейтін халықтың мәдениеті мен дүниетанымын түсіну деген сөз. Осы тұрғыда эвфемизмдер – мәдениетті, этиканы, әдептілікті білдіретін ерекше тілдік құрал болып саналады.

Ағылшын тіліндегі эвфемизмдерді оқыту оқушылардың тілдік және мәдени сауаттылығын дамытуда маңызды рөл атқарады. Эвфемизмдер арқылы оқушыларды өз ойын сыпайы, әлеуметтік және мәдени тұрғыда орынды жеткізуге үйретуге болады.

Тіл – халықтың рухани болмысы мен мәдениетінің айнасы. Әр ұлттың өзіне тән тілдік ерекшеліктері мен көркемдік тәсілдері бар. Солардың бірі – эвфемизмдер. Эвфемизмдер – қоғамда қабылдануы жағымсыз немесе дөрекі саналатын сөздерді неғұрлым жұмсақ, жағымды баламалармен ауыстыру арқылы айтылатын тілдік құралдар. Оларды қолдану адамдар арасындағы қарым-қатынасты сыпайы, этикалық нормаларға сай жүргізуге мүмкіндік береді.

Ағылшын тілі – халықаралық қатынас құралы ретінде өзінде сан ғасырлық мәдени, әлеуметтік, саяси ерекшеліктерді қамтиды. Сондықтан оны үйрену барысында эвфемизмдер сияқты стилистикалық құралдарды меңгеру өте маңызды. Бұл мақалада эвфемизм ұғымына жалпы шолу жасап, оларды жалпы білім беретін мектептерде оқыту жолдарын қарастырамыз.[1]

“Эвфемизм” термині грек тілінен шыққан, “жақсы, жағымды сөйлеу” деген мағына береді. Эвфемизмдер – тілдік мәдениеттің, этикеттің, тіпті идеологияның көрінісі.

1.Этикалық эвфемизмдер

Бұл эвфемизмдер адамның жеке өміріне, дене мүшелеріне, табиғи қажеттіліктеріне қатысты сөздерді жұмсартып жеткізуге арналған. Мысалы:

- bathroom немесе restroom – toilet орнына
- passed away – died орнына
- expecting – pregnant орнына

2. Политкоррект эвфемизмдер

Бұл – саяси және әлеуметтік тұрғыда сыпайы сөйлеуді мақсат ететін сөздер. Олар әсіресе қазіргі қоғамда жиі қолданылады, себебі адамның жынысы, нәсілі, мүмкіндігі, әлеуметтік жағдайы туралы сөз қозғағанда сезімталдық талап етіледі. Мысалы:

- differently-abled – disabled орнына
- African-American – black орнына
- low-income – poor орнына

3. Қоғамдық және психологиялық эвфемизмдер

Бұл эвфемизмдер адамның психологиялық жағдайын ескере отырып, жағымсыз эмоциялардан қорғау үшін қолданылады. Мысалы:

- laid off – fired орнына
- senior citizen – old person орнына
- correctional facility – prison орнына

4. Әлеуметтік және кәсіби эвфемизмдер

Кейбір мамандықтар немесе әлеуметтік мәртебеге қатысты тікелей айтудан гөрі сыпайы нұсқалар қолдану қалыптасқан. Мысалы:

- sanitation worker – garbage man орнына
- domestic engineer – housewife орнына
- custodian – janitor орнына

Эвфемизмдердің бұл түрлері оқушыларға тек лексиканы емес, тілдің әлеуметтік қызметін де үйретуге көмектеседі.[2]

Эвфемизмдерді ағылшын тілі сабақтарында оқытудың бірнеше тиімді әдістері бар:

a) Контекстік талдау әдісі

Оқушыларға мәтін беріліп, эвфемизмдерді табу, олардың мағынасын түсіндіру және қандай жағдайда қолданылып тұрғанын анықтау ұсынылады. Бұл тәсіл оқушылардың сын тұрғысынан ойлау қабілетін дамытады.

b) Салыстырмалы әдіс

Ағылшын, қазақ және орыс тілдеріндегі эвфемизмдерді салыстыру. Мысалы:

Мағына	Қазақша	Ағылшынша	Орысша
Өлу	О дүниеге аттану	Passed away	Ушел из жизни
Жұмыссыз	Жұмыс іздеуде	Between jobs	Временно безработный

c) Рөлдік ойындар және диалогтар құрастыру

Оқушылар белгілі бір жағдаяттарда эвфемизмдерді қолданып, рөлдік ойындар ойнайды. Мысалы, сұхбат, жаңалық жүргізу, теледидар бағдарламалары.

d) Эвфемизмдер сөздігін құрастыру

Сынып ішінде шағын топтар эвфемизмдер жинағын құрастырып, оларды мағынасы мен қолдану жағдайларына байланысты жіктейді.

e) Мәдениетаралық жобалар жасау

Мысалы, “Ағылшын және қазақ тілдеріндегі өлімге қатысты эвфемизмдер” тақырыбында шағын жоба қорғау.[3]

Эвфемизмдер – тек тілдік емес, сонымен қатар мәдениетаралық коммуникацияның маңызды элементі. Әрбір ұлт пен мәдениет белгілі бір тақырыптарға қатысты өз әдеп нормаларын қалыптастырған. Кейбір қоғамдарда өлім, кедейлік, ауру немесе жыныстық тақырыптар ашық айтылса, басқаларында бұл тақырыптар эвфемистік түрде, яғни

жұмсартып жеткізіледі. Бұл жағдай оқушылардың мәдениетаралық сауаттылығын арттырып, басқа халықтың дәстүрі мен тілдік нормаларын түсінуге көмектеседі.[4]

Мысалы, ағылшын мәдениетінде өлімге қатысты тікелей айтудан гөрі “passed away”, “no longer with us”, “departed” сияқты эвфемизмдерді қолдану – әдептілік белгісі. Алайда кейбір шығыс мәдениеттерінде, мысалы, жапон немесе қазақ мәдениетінде өлім мен дертке қатысты сөздерді айтпау мүлде қалыптасқан әдет болуы мүмкін.

Сонымен қатар, эвфемизмдер – саяси және әлеуметтік сезімталдықтың индикаторы. Кейбір сөздер немесе тіркестер (мысалы, “handicapped”, “crazy”) бұрын қалыпты қолданылса, қазіргі таңда оларды қолдану этикалық тұрғыдан қолайсыз деп саналады. Оның орнына “differently-abled”, “mentally challenged” сияқты неғұрлым сыпайы нұсқалар қолданылады.

Осы себепті эвфемизмдерді оқыту – тек тіл үйрету емес, сонымен қатар басқа мәдениетке деген құрметті, түсіністікті тәрбиелеу болып табылады. Оқушылар өз мәдениеті мен шетел мәдениетін салыстырып, сөйлеуде дұрыс стиль мен форма таңдауды үйренеді. Бұл дағды халықаралық қатынас пен шетелде оқу немесе жұмыс істеу барысында өте қажет болады.[5]

Эвфемизмдерді ағылшын тілін оқыту үдерісіне енгізу – оқушылардың тілдік құзыреттілігін ғана емес, мәдениетаралық құзыреттілігін де дамытуға бағытталған маңызды қадам. Тіл – қоғамның айнасы, ал эвфемизмдер – сол қоғамдағы моральдық, этикалық нормалардың көрінісі. Эвфемизмдер арқылы оқушылар сөйлеу мәдениетін меңгеріп, кез келген тақырыпты сыпайы әрі орынды жеткізе білуге дағдыланады.

Мектепте эвфемизмдерді оқыту арқылы оқушылар мынадай дағдыларды дамытады:

- этикалық тұрғыдан ойлау;
- түрлі әлеуметтік тақырыптарда сыпайы сөйлеу;
- мәдени ерекшеліктерді ескере отырып, тілдік таңдау жасау;
- прагматикалық және стилистикалық сезімталдықты қалыптастыру.

Болашақта эвфемизмдерді оқыту әдістемесі одан әрі жетілдіруді қажет етеді. Бұл бағытта авторлық тапсырмалар, интерактивті әдістер, цифрлық ресурстарды тиімді пайдалану – заманауи педагогикалық тәжірибенің маңызды бөлігіне айналуы тиіс. Сонымен қатар, әртүрлі мәдениеттегі эвфемизмдердің корпусын құрастыру және мектеп бағдарламасына енгізу мәселесі де өзекті.

Сонымен қатар, эвфемизмдерді оқыту мұғалімдер үшін де әдістемелік ізденіс пен шығармашылықты талап етеді. Әртүрлі контекстілер мен жаттығулар арқылы оқушылар эвфемизмдердің

мағынасын ғана емес, оның қолданыс аясын, әсерін де терең түсінеді.

Қорыта айтқанда, эвфемизмдерді оқыту – тіл мен мәдениетті сабақтастыратын, заманауи білім берудің өзекті бағыты. Бұл бағыт оқушылардың жан-жақты дамуына, әлемдік мәдени кеңістікке бейімделуіне септігін тигізеді. Болашақ ұрпақтың тілдік, этикалық, мәдени сауатты болуына жол ашады.

Әдебиеттер

1. Абдуллаева А. (2020). Эвфемизмдердің тілдік табиғаты және оларды оқытудың жолдары. Филология ғылымдарының журналдары, №4, 56–61 б.
2. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.
3. Allan, K., & Burridge, K. (2006). Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language. Cambridge University Press.
4. Fromkin, V., Rodman, R., & Hyams, N. (2017). An Introduction to Language (11th ed.). Cengage Learning.
5. Жүнісбек, Ә. (2011). Қазақ тіл біліміндегі эвфемизмдер. Қазақ тілі мен әдебиеті, №3, 21–25 б.
6. Lakoff, R. (1975). Language and Woman's Place. Harper & Row.
7. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
8. Trudgill, P. (2000). Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society. Penguin Books.
9. Уәли, Н. (2010). Қазіргі қазақ тіліндегі эвфемизмдердің прагматикалық аспектілері. Тілтаным, №2, 34–39 б.
10. Wardhaugh, R. (2010). An Introduction to Sociolinguistics (6th ed.). Wiley-Blackwell.

LESSON STUDY AS A TOOL OF INCREASING STUDENTS' MOTIVATION IN ENGLISH LESSON

G.B. Karpayeva
Master's student,
Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan
B.D. Nygmetova
PhD in Philology, Associate Professor,
Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan
G.B. Mardenova
Expert-teacher,
Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan

Abstract. This article examines the use of the Lesson Study approach in teaching English to fifth-grade students in a mainstream Kazakhstani school. The focus of the study is to explore how Lesson Study influences learners' motivation and academic performance in English, as well as to understand its role in improving teacher practices through collaboration and reflection.

Keywords: Lesson Study, foreign language vocabulary, teachers' professional competencies, learning outcomes, student motivation.

Аннотация. В данной статье рассматривается использование подхода Lesson Study в обучении английскому языку учащихся пятого класса в общеобразовательной школе Казахстана. Цель исследования – изучить, как Lesson Study влияет на мотивацию учащихся и их академическую успеваемость по английскому языку, а также понять роль этого подхода в совершенствовании педагогической практики через сотрудничество и рефлексию.
Ключевые слова: Lesson Study, иноязычная лексика, профессиональные компетенции учителей, образовательные результаты, мотивация учащихся.

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстанның жалпы білім беретін мектебінде бесінші сынып оқушыларына ағылшын тілін үйретуде Lesson Study әдісін қолдану қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – Lesson Study әдісінің оқушылардың ағылшын тілі бойынша оқуға деген қызығушылығына және академиялық жетістіктеріне қалай әсер ететінін зерттеу, сондай-ақ мұғалімдердің әдістемелік тәжірибесін ынтымақтастық пен рефлексия арқылы жетілдірудегі рөлін анықтау.
Түйінді сөздер: Lesson Study, шет тілі лексикасы, мұғалімдердің кәсіби құзыреттіліктері, білім беру нәтижелері, оқушылардың мотивациясы.

Lesson Study is a collaborative teaching and learning approach that has gained international recognition for its structured method of professional development [1, p. 5]. At the heart of Lesson Study is the idea that teachers work together to plan, observe, and analyze real classroom lessons with the goal of improving student learning outcomes [2]. Unlike traditional teacher evaluations, Lesson Study focuses not on individual teacher performance but on how students respond to instructional strategies and how those strategies can be refined to support learning more effectively [3].

The research was carried out with a class of 25 students aged 10–11, who were grouped according to their academic level: high (Group A), average (Group B), and low-performing (Group C). This grouping enabled the teaching team to apply a differentiated approach in lesson design, addressing the specific needs of each group to support motivation and learning. The study utilized the *English Plus for Kazakhstan. Grade 5* textbook by Oxford University Press, with lessons drawn from modules such as “Fantasy World,” “Shopping,” and “My Country: My World” [4]. These topics were chosen for their emphasis on vocabulary building, listening, and speaking activities.

The Lesson Study cycle followed in this research included four key stages: diagnosing learner needs, collaboratively planning the lessons, conducting classroom observations, and engaging in post-lesson reflection and revision [5]. In each cycle, one teacher conducted the lesson while colleagues observed selected students from each group. The observers documented student engagement, motivation, task performance, and overall interaction with the material and peers.

A significant part of the research focused on motivational shifts observed during and after the lessons.

Level A – Student D. demonstrated a high level of academic

achievement but struggled with perfectionism and difficulty improvising during speaking tasks, which hindered her ability to complete assignments efficiently. Observers suggested several solutions: time-limited activities, role plays, an emphasis on learning through mistakes, as well as competitive elements and regular reflection. These strategies aimed to improve her time management, boost confidence, and maintain her strong academic performance.

Following the programme adjustments, Student D. showed significant progress: she improved her time management skills, completed tasks more efficiently and accurately, gained confidence in speaking, and began to accept mistakes as part of the learning process. The inclusion of competitive elements increased her motivation, contributing to greater knowledge acquisition, engagement, and active participation in lessons.

Level B – Student D. actively listens, responds to questions, and engages in discussions, demonstrating confidence and collaboration with classmates. During group work, he tends to choose tasks of medium difficulty, considering them suitable for his level and a reliable way to maintain consistent grades. However, his participation decreases when facing more challenging tasks, due to a lack of confidence and fear of making mistakes– explaining his cautious approach.

Working with peers who took on the role of "teachers" proved to be a valuable experience for Student D. He noted that this format helped him better understand the material. A follow-up test showed that he successfully handled tasks that were previously difficult for him, confirming the effectiveness of group work supported by stronger classmates.

Level C – Student Zh. experiences difficulties in learning English. While she successfully completes scaffolded, reproductive tasks, she struggles with productive activities such as forming statements or engaging in dialogues. She tends to rely on her classmates' answers. However, her strengths in science and mathematics, as well as her interest in sports, have fostered perseverance and teamwork skills.

In group work, Student Zh. prefers supportive roles like researching and formatting information, avoiding leadership and public speaking, which aligns with her tendency to remain in the background. Nevertheless, when placed in mixed-ability groups with stronger peers, she feels more supported and gradually becomes more involved. For instance, explanations provided by a Level A student helped her better understand grammar, demonstrating the effectiveness of peer support.

To meet her needs, tailored individual tasks were developed. Step-by-step, algorithmic exercises reduced anxiety and created opportunities for success. Tasks related to sports topics increased her motivation, boosted her confidence, and enhanced her participation in group projects, contributing to her successful integration into the learning process.

The analysis of both quantitative and qualitative data collected during

the research revealed significant improvements in students' academic performance and motivation following the implementation of the Lesson Study approach. At the beginning of the study, students were divided into three groups according to their proficiency levels: Group A included 10 high-achieving students, Group B consisted of 8 students with average performance, and Group C comprised 7 students with low proficiency who required additional support. The assessment focused on students' ability to complete three levels of differentiated tasks: low, medium, and high difficulty.

The findings of the study are visualised in Figures 1–2.

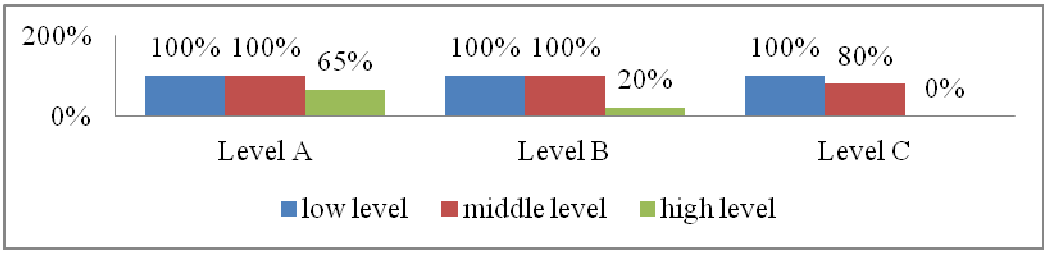

Figure 1 – Performance Level on Differentiated Tasks Before the Implementation of the Lesson Study Approach

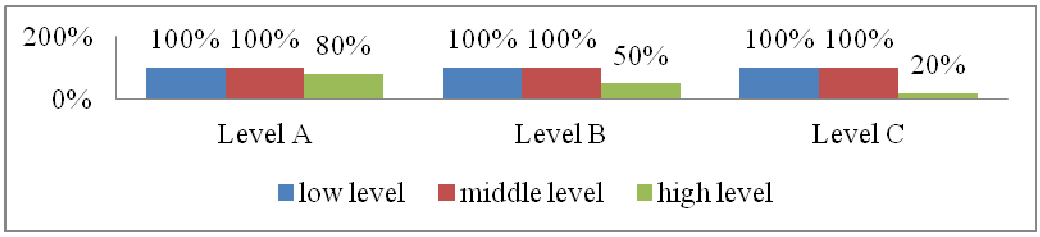

Figure 2 – Performance Level on Differentiated Tasks After the Implementation of the Lesson Study Approach

At the diagnostic stage, Group A students demonstrated strong performance on low- and medium-level tasks, with 100% of them completing the former and 90% succeeding with the latter. However, only 50% of the students were able to complete high-difficulty tasks independently. It was observed that several students hesitated to participate in speaking tasks due to a strong fear of making mistakes, which indicated the need for confidence-building interventions.

Group B showed moderate results. All students successfully completed low-level tasks, while only 62.5% (5 out of 8) managed to complete medium-level tasks, and none were able to cope with high-level assignments. The majority of these students avoided extended speaking activities and preferred structured tasks with clear models. Their motivation was unstable and largely dependent on peer encouragement.

Group C students faced considerable difficulties. Only 43% (3 out of 7) were able to complete low-level tasks, and none demonstrated success at the medium or high levels. These students displayed low confidence, were

hesitant to speak in front of peers, and frequently relied on teacher assistance or copying from stronger classmates. Their lack of participation and visible anxiety indicated a need for stronger scaffolding and emotional support.

After several cycles of Lesson Study implementation, which included co-planning, classroom observation, post-lesson reflection, and lesson revision, measurable progress was observed in all three groups. Group A students improved their high-level task completion rate from 50% to 80%, and all students successfully completed medium-level tasks. Importantly, 8 out of 10 students demonstrated increased fluency in spontaneous speaking tasks, a significant shift compared to the initial 2 students who were willing to speak without preparation. The reduction of fear of mistakes and inclusion of engaging speaking activities contributed to this development.

Group B students showed the most noticeable progress. Their success rate in completing medium-level tasks increased from 62.5% to 87.5%, and 62.5% of the group (5 out of 8 students) were now able to complete high-level tasks, a clear improvement from the 0% baseline. Seven students demonstrated greater willingness to participate in oral communication, and classroom observations confirmed that these students were more confident and independent. Interviews conducted with them indicated that working in mixed-ability groups and receiving structured peer support helped reduce anxiety and build trust in their own abilities.

Group C also made progress. While high-level tasks remained difficult, 85% (6 out of 7) of the students could now complete low-level tasks independently, and 43% (3 out of 7) succeeded with medium-level tasks, compared to none at the start. In class, three students began to initiate simple conversations during pair work, and two students who had previously remained silent participated in guided group activities for the first time. The use of clear templates, visual support, and task personalization contributed to the increased motivation and participation among these learners.

Overall, the implementation of Lesson Study led to a 30% increase in high-level task completion in Group B, a 30% rise in spontaneous speaking among Group A students, and a 42% improvement in low-level task completion in Group C. These results provide strong evidence that differentiated instruction, supported by continuous observation and reflection within the Lesson Study framework, can significantly improve both learner motivation and academic outcomes. Moreover, the collaborative nature of the approach allowed teachers to refine instructional strategies, adapt materials to student needs, and create an emotionally supportive learning environment that encouraged risk-taking and active participation across all levels of ability.

From the teachers' perspective, the Lesson Study process encouraged a shift toward more learner-centred practices. By focusing on students' reactions and progress, teachers were able to modify their strategies, develop more effective scaffolding techniques, and create engaging, supportive environments. Moreover, the collaborative nature of the process–co-planning,

joint reflection, and the sharing of insights–contributed to teachers' professional motivation and growth.

Nevertheless, the implementation was not without challenges. Teachers reported that Lesson Study demanded considerable time for planning, coordination, and post-lesson discussions. Integrating these tasks into a regular school schedule required administrative support and flexibility. Additionally, some educators initially expressed hesitation about being observed or changing their established teaching routines. These challenges were addressed through pre-implementation training, the use of digital collaboration tools such as Google Docs and Padlet, and the creation of a psychologically safe environment for peer interaction.

In conclusion, the Lesson Study approach proved to be a powerful tool for enhancing both learner motivation and academic performance in English. It enabled teachers to better understand student needs, design more effective instruction, and build a collaborative professional community focused on continuous improvement. With appropriate structural and institutional support, Lesson Study can serve as a sustainable model for innovation in English language teaching.

References

1. Lesson Study as a Way to Improve Teaching Practice: methodological guide. – Astana: I. Altynsarin National Academy of Education, 2014. – 48 p. (In Russ.)

2. Zhaulebaeva G. E. Improving Teaching Practice Through the Lesson Study Approach // Pedagogical Science and Practice. – 2019. – No. 2 (24). – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sovershenstvovanie-praktiki-prepodavaniya-s-pomoschyu-podhoda-lesson-study (accessed: 10.11.2024). (In Russ.)

3. Aroyan A.A., Sayapina S.V. Experience of Implementing Lesson Study Pedagogical Approach in Secondary School // Pedagogical Science and Practice. – 2021. – No. 1 (31). – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/experience-of-implementing-lesson-study-pedagogical-approach-in-secondary-school (accessed: 13.11.2024). (In Russ.)

4. Wetz B., Pye D. English Plus for Kazakhstan. Grade 5: Student's Book. – Oxford: Oxford University Press, 2017. – 112 c. – ISBN 978-0-19-420153-7.

5. Klimkina L.N. Lesson Study as an Effective Tool for Improving Student Achievement // Personality. Society. Education. The Professional Growth Trajectory of a Teacher in the Context of Innovative Transformation of the Educational Environment: proceedings of the 24th Int. Sci.-Pract. Conf., Saint Petersburg, November 25–26, 2021. – Saint Petersburg: GAOO DPO LOIRO, 2021. – P. 237–241. (In Russ.)

АҒЫЛШЫН ӘЗІЛДЕРІН ТІЛ ҮЙРЕТУ ПРОЦЕСІНДЕ ҚОЛДАНУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

А.Р. Құлбаева
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
ғылыми жетекшісі: М.С. Кулахметова
филология ғылымдарының кандидаты, профессор

Түйіндеме: Бұл мақалада шет тілін, әсіресе ағылшын тілін оқытуда әзіл элементтерін қолданудың әдістемелік және практикалық ерекшеліктері талданады. Әзілдер арқылы оқыту оқушылардың тілге деген қызығушылығын арттырып, олардың танымдық белсенділігін және коммуникативтік дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Зерттеу барысында ағылшын әзілдерінің лингвистикалық және мәдени ерекшеліктері анықталып, оларды тіл үйретуде тиімді қолданудың әдіснамасы ұсынылады. Эксперименттік жұмыстардың нәтижелері оқушылардың тілдік құзыреттілігінің артқанын және сабақтарға ынталылығының өскенін көрсетеді. Мақала шет тілін оқыту саласындағы педагогтарға әдістемелік нұсқаулар беруге бағытталған.

Кілт сөздер: Әзіл, шет тілін оқыту, ағылшын тілі, әдістемелік тәсілдер, мотивация, мәдениет, эксперименттік зерттеу.

Аннотация: В статье рассматриваются методические и практические особенности использования элементов юмора в процессе преподавания иностранных языков, особенно английского. Применение юмора в обучении способствует повышению интереса учащихся к изучению языка, развитию их познавательной активности и коммуникативных навыков. В ходе исследования выявлены лингвистические и культурные особенности английских шуток и предложена методология их эффективного использования в образовательном процессе. Результаты эксперимента показали рост языковой компетенции учащихся и увеличение их вовлеченности в занятия. Статья направлена на предоставление методических рекомендаций педагогам, работающим в сфере преподавания иностранных языков.

Ключевые слова: Юмор, обучение иностранным языкам, английский язык, методические подходы, мотивация, культура, экспериментальное исследование.

Abstract: This article explores the methodological and practical features of using humor elements in teaching foreign languages, particularly English. Incorporating humor in lessons enhances students' interest in learning the language, fosters cognitive activity, and develops communication skills. The study identifies the linguistic and cultural characteristics of English jokes and proposes methodologies for their effective application in language education. Experimental results demonstrate an increase in students' language proficiency and engagement in lessons. The article provides methodological recommendations for educators in the field of foreign language teaching.

Keywords: Humor, foreign language teaching, English language, methodological approaches, motivation, culture, experimental study.

Әзіл – адамдар арасындағы қарым-қатынас мәдениетінің ажырамас бөлігі. Оның арқасында күрделі идеяларды жеңіл түрде

жеткізуге және эмоционалдық атмосфераны жақсартуға болады. Бүгінгі таңда шет тілдерін оқытуда дәстүрлі әдістермен қатар, заманауи тәсілдер де қолданылуда. Солардың бірі – әзіл элементтерін сабақтарда пайдалану. Әзіл оқушылардың оқу процесіне деген қызығушылығын арттырып, материалды жеңіл меңгеруге көмектеседі. Бұл мақалада ағылшын әзілдерін тіл үйретуде қолданудың теориялық негіздері мен практикалық тәсілдері қарастырылады. Сонымен қатар, сауалнама нәтижелері арқылы әзілдерді қолданудың тиімділігі көрсетіледі.

Әзілдің табиғаты мен оның оқыту процесіндегі рөлін түсіну үшін психология, лингвистика және педагогика салаларындағы зерттеулерге назар аудару қажет. Гуманитарлық ғылымдарда әзіл адам санасын сергітетін, мотивацияны арттыратын және коммуникацияны жеңілдететін құрал ретінде қарастырылады. Г. Рэдфорд (2014) әзілдің оқытуда когнитивті белсенділікті арттыратынын анықтады. Әзіл қолданылған сабақтарда оқушылар ақпаратты жеңіл қабылдап, оны ұзақ уақыт бойы есінде сақтайды. Ағылшын әзілдерінің ерекшеліктері көбінесе мәдениет пен лексиканың өзара байланысына негізделген. Әзілдердің көптеген түрлері бар, оның ішінде сөз ойындары, сарказм, метафоралар мен идиомалар оқыту процесінде жиі қолданылады. Мысалы, “pun” сияқты сөз ойындары тілдің мағыналық көпқырлылығын көрсетеді. Мұндай әзілдерді түсіну үшін оқушылар лексикалық және грамматикалық білімін тереңдетіп, ағылшын мәдениетінің ерекшеліктерін меңгереді. [1, 98 б.]

Ағылшын әзілдерінің мәдени ерекшеліктері тіл үйрету процесінде ерекше маңызға ие. Бұл әзілдер ұлттық мәдениетке, тарихи контекстке және күнделікті өмірге негізделген. Мысалы, ағылшын тіліндегі “dry humor” немесе “British humor” ерекше бір сарқылмайтын сабырлылықты білдіреді, оны түсіну үшін мәдени контекстке назар аудару қажет. Оқушыларға мәдени ерекшеліктерді түсіндіру арқылы олардың тілдік құзыретін ғана емес, сонымен бірге мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларын дамытуға болады. [2, 234 б.]

Тіл үйрету процесінде әзілді тиімді пайдалану үшін оқытушы әдістемелік тәсілдерді дұрыс таңдап, оқушылардың жас және тілдік ерекшеліктерін ескеруі қажет. Әзілдерді қолдану оқытушыдан креативтілік пен икемділікті талап етеді. Сабақ барысында оқушылардың қызығушылығын ояту үшін келесі әдістер қолданылуы мүмкін:

- Әзілдік диалогтарды қолдану арқылы оқушыларды рөлдік ойындарға тарту.
- Әзіл-мәтіндерді оқу және түсіндіру арқылы оқушылардың аударма дағдыларын дамыту.
- Сөздік қорды байыту үшін лексикалық ойындар өткізу.
- Әзілге негізделген бейнематериалдарды қолдану арқылы тыңдау дағдыларын жетілдіру.

Мысалы, ағылшын тіліндегі “knock-knock jokes” сияқты қарапайым әзілдерді қолдану бастауыш деңгейдегі оқушылар үшін қызықты әрі пайдалы болуы мүмкін. [3, 134 б.]

Бұл зерттеу шеңберінде 50 адамға сауалнама жүргізілді, оның мақсаты – ағылшын тіліндегі әзілдерді сабақта қолданудың тиімділігін бағалау болды. Сауалнаманың құрылымы қатысушылардың ағылшын әзілдерін қабылдау деңгейін, олардың сабақ процесіндегі рөлін және оқушылардың тіл үйренуге деген ынтасына қалай әсер ететінін анықтауға бағытталды.

Жүргізілген сауалнаманың нәтижелері көрсеткендей, әзілдер сабақтың эмоционалдық атмосферасын жақсартып, оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттыруда маңызды рөл атқарады. Әзілдер оқушыларды материалды жеңіл қабылдауға ынталандырып, олардың сабаққа белсенді қатысуына ықпал етеді. Қатысушылардың 80%-ы ағылшын әзілдерінің олардың сабаққа деген қызығушылығын арттырғанын атап өтті, ал 65%-ы өздерін әзілдерді түсінуде “жақсы” немесе “өте жақсы” қабілетті деп бағалады. Бұл нәтижелер әзілдердің оқыту процесіндегі мотивациялық аспектісін дәлелдейді. Сауалнама сұрақтарының ішінде ең маңыздысы – “Әзілдер сабақ атмосферасына қалай әсер етеді?” деген сұрақ болды. Қатысушылардың басым бөлігі, яғни 72%-ы, әзілдер сабақ атмосферасын жақсартады деп жауап берді. Олар сабақ кезінде әзіл қолданылғанда, өздерін еркін сезінетінін және мұғаліммен қарым-қатынас жасау оңай болатынын айтты. (1-диаграмма)

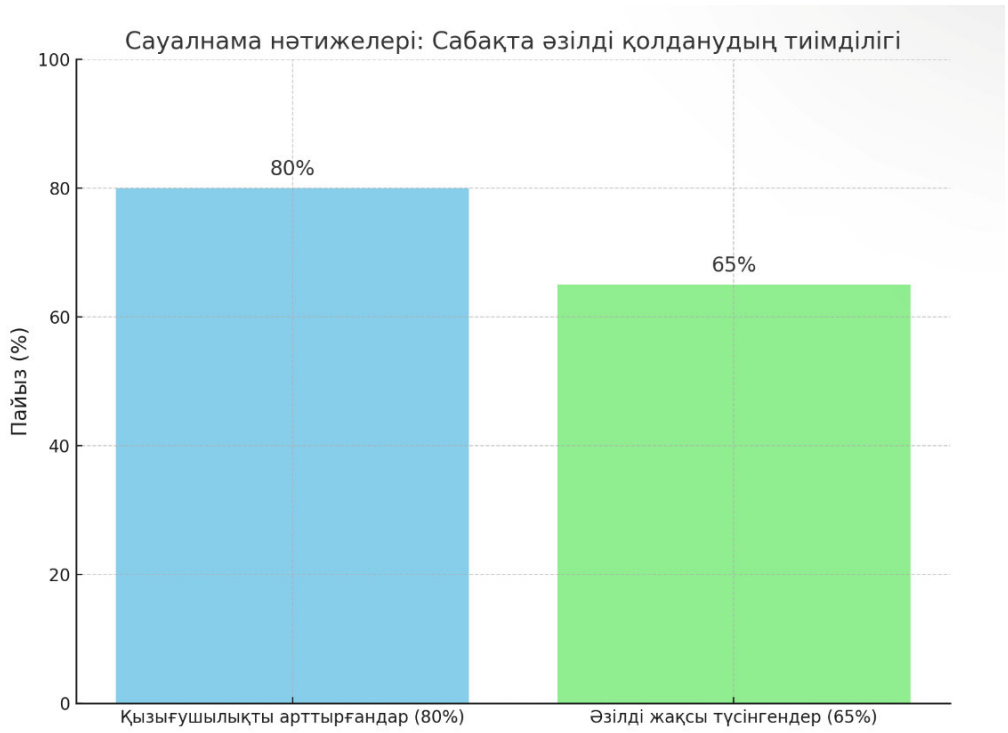

Диаграмма-1: Сауалнама нәтижелері

Бұл нәтижелер зерттеулерде жиі айтылатын әзілдің сабақтағы стрессті төмендететін қасиеттерімен сәйкес келеді. Сондай-ақ,

сауалнамада мұғалімдердің әзіл қолдануындағы рөлін бағалауға ерекше назар аударылды. Қатысушылардың көпшілігі мұғалімнің әзіл қолдануын оң қабылдайтынын және оның оқытушы мен оқушы арасындағы қарым-қатынасты нығайтуға көмектесетінін айтты. Бұл мұғалімнің әзіл қолдануы арқылы оқушылардың сабаққа деген ынтасын арттырудың маңызды құралы екенін көрсетеді. Зерттеу барысында алынған нәтижелер тек сандық мәліметтермен шектелмей, сапалы ақпараттарды да қамтыды. Қатысушылардың пікірлері көрсеткендей, ағылшын әзілдерін түсіну үшін мәдени контексттің маңызды екенін атап өткен. Кейбір қатысушылар, әсіресе төмен деңгейдегі оқушылар, әзілдерді түсінуге қиындық тудырғанын мойындады. Бұл әзілдерді тиімді қолдану үшін оқушылардың тілдік деңгейін және мәдени білімін ескеру қажеттігін растайды. Сауалнама нәтижелерін талдағанда, мұғалімдерге арнайы ұсыныстар жасауға мүмкіндік туды. Біріншіден, әзілдерді сабақта қолдану үшін оларды сабақтың тақырыбына және оқушылардың деңгейіне сәйкестендіру қажет. Екіншіден, әзілдерді енгізу кезінде оқушыларға олардың мағынасын түсіндіру және мәдени контекстін талқылау маңызды. Үшіншіден, әзілдер оқу материалын бекіту және оқушылардың тілдік дағдыларын жетілдіру үшін қосымша мотивациялық құрал ретінде қарастырылуы тиіс. [4, 75 б.]

Жалпы, сауалнама нәтижелері ағылшын әзілдерін сабақта қолдану арқылы оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға және сабақтың тиімділігін жақсартуға болатынын дәлелдеді. Бұл тәсіл оқыту процесіне жаңа серпін беріп, оны мазмұнды әрі қызықты ете түседі. Мұғалімдер әзілдерді тек көңіл көтеру үшін ғана емес, оқыту құралы ретінде қарастырса, оқушылардың тіл үйренуге деген ынтасын одан әрі арттыра алады.

Сабақтарда әзілдерді қолдану арқылы оқушылардың тілдік дағдыларын жақсарту мақсатында арнайы эксперименттік топ құрылды. Бұл эксперимент ағылшын тілін оқыту әдістерін жетілдіруге бағытталды және оқушылардың сөздік қоры, сөйлеу дағдылары мен тыңдау қабілеттерін дамытудағы әзілдердің ықпалын бағалауға мүмкіндік берді. Әзілдердің оқытудағы рөлін түсіну үшін сабақ барысында әзілге негізделген материалдар мен әдістемелік тәсілдер енгізілді. Нәтижелер бұл әдістің тиімділігін көрсетті. Эксперимент барысында оқушылардың сөздік қорын байыту ерекше назарда болды. Әзілдер арқылы жаңа сөздер мен фразаларды үйрену оқушылардың қызығушылығын арттырды, себебі олар сөздердің бірнеше мағынасын және қолдану ерекшеліктерін әзіл арқылы жақсырақ түсінді. Мысалы, ағылшын тіліндегі “pun” немесе сөз ойындары оқушылардың сөздік қорын кеңейту үшін қолданылды. Мұндай әзілдер сөздердің көпмағыналылығын және контекске байланысты қолданылуын түсінуге көмектесті. Бұл оқушылардың логикалық және когнитивтік дағдыларын жетілдіруде маңызды рөл атқарды. Сөйлеу дағдыларын дамыту үшін

әзілдерді қолдану тиімді әдіс ретінде танылды. Әзілдік диалогтар мен рөлдік ойындар оқушыларды коммуникативтік жағдайларда өз ойын еркін жеткізуге үйретті. [5, 78 б.]Сабақ барысында оқушылар әзілдерді талқылап, бір-бірімен пікір алмастырып, белсенді қарым-қатынас жасады. Бұл әдіс олардың сөйлеу барысында сенімді болуына және тілдік қателерден қорықпауына мүмкіндік берді. Мысалы, сабақ барысында қолданылған диалогтарда оқушылар әзілдер арқылы ағылшын тілінің сөйлеу мәнерін меңгеріп, өз ойларын дұрыс жеткізуді үйренді. Тыңдау қабілетін дамыту үшін ағылшын тіліндегі әзілдік бейнематериалдар мен аудио жазбалар қолданылды. Мұндай материалдар оқушылардың ағылшын тілінің дыбыстық ерекшеліктерін, екпінін және интонациясын түсінуге мүмкіндік берді. Әзілдік аудио материалдар оқушылардың тыңдау қабілетін арттырып, мәтіндерді түсінуде олардың назарын шоғырландырды. Бұл тәсіл, әсіресе, оқушылардың тілді табиғи қарым-қатынас жағдайында меңгеруіне ықпал етті. Оқушылар бейнематериалдарды талдау барысында ағылшын тіліндегі идиомалар мен метафораларды жақсырақ түсініп, олардың қолданылу аясын меңгерді. Эксперимент барысында әзілдердің сабаққа белсенді қатысуға ынталандырғанын байқауға болады. Сабақ кезінде әзілдер оқушылар арасында еркін атмосфера қалыптастырып, олардың өзара қарым-қатынас жасау қабілетін жақсартты. Мұғалім әзілдер арқылы оқушылардың көңіл-күйін жақсартып, материалды жеңіл әрі қызықты түрде түсіндірді. Бұл тәсіл сабаққа деген мотивацияны арттырып, оқушылардың белсенділік деңгейін жоғарылатты. Әзілдерді қолданған сабақтарда оқушылар өздерін сенімді сезініп, қателіктерге назар аудармай, өз ойларын еркін жеткізе алды. Эксперименттік топ пен бақылау тобының нәтижелерін салыстыру әзілдерді қолдану әдісінің тиімділігін анық көрсетті. Бақылау тобында дәстүрлі әдістер қолданылды, ал эксперименттік топ әзілдер негізінде оқытылды. Эксперимент соңында эксперименттік топ оқушыларының жетістіктері бақылау тобынан едәуір жоғары болды. Бұл әзілдердің оқыту процесіндегі мотивациялық және когнитивтік аспектілерге оң әсерін дәлелдеді. Әзілдер сабақта тек көңіл көтеру үшін ғана емес, сонымен қатар оқушылардың танымдық және шығармашылық дағдыларын дамыту үшін де пайдалы екенін көрсетті. Әзілдердің оқу процесіне тигізетін оң әсері тек тілдік дағдыларды дамытуда ғана емес, сонымен қатар оқушылардың эмоционалдық дамуына да байланысты. Сабақта қолданылған әзілдер оқушылардың көңіл-күйін жақсартып, олардың сабаққа деген ынтасын арттырды. Әзілдік тапсырмалар арқылы оқушылар өздерін еркін сезініп, сабақта белсенді болды. Сонымен қатар, әзілдер оқушылардың шығармашылық ойлау қабілеттерін дамытты. Идиомаларды немесе метафораларды түсіндіру барысында оқушылар тілдің құрылымдық ерекшеліктерін ғана емес, сонымен бірге мәдени аспектілерін де зерттеді. Әзілдердің тағы бір маңызды аспектісі –

олардың мәдени танымды кеңейту қабілеті. Ағылшын тіліндегі әзілдер көбінесе ұлттық мәдениет пен тарихи контекстке негізделген. Сондықтан оқушылар әзілдерді түсіну үшін ағылшын тілді халықтың мәдениеті мен құндылықтарын зерттеуге ынталанды. Бұл олардың тек тілдік құзыретін ғана емес, сонымен бірге мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларын дамытуға ықпал етті. [6, 98 б.]

Қорыта айтқанда, ағылшын әзілдерін тіл үйретуде қолдану оқыту процесін қызықты әрі тиімді ететін әдіс болып табылады. Бұл тәсіл оқушылардың сабаққа деген ынтасын арттырып, олардың тілдік және мәдени құзыреттерін дамытуға мүмкіндік береді. Сауалнама және эксперимент нәтижелері әзілдердің сабақтағы мотивациялық және білім беру рөлін растайды. Болашақта мұндай тәсілдерді жүйелі түрде қолдану ағылшын тілін оқыту сапасын жақсартуға септігін тигізеді. Бұл зерттеу әзілдердің оқытудағы орнын анықтап, оларды тиімді пайдалану бойынша әдістемелік ұсыныстар жасауға негіз болды. Осылайша, ағылшын әзілдері оқушылардың тіл үйренуге деген қызығушылығын арттырып, олардың оқу нәтижелерін жақсартуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Байзақова, Қ. Н. Шетел тілін оқыту әдістемесі: инновациялық тәсілдер мен тәжірибе / Қ.Н. Байзақова. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 250 б.

2. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language / D. Crystal. – 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – 506 p.

3. Attardo, S. The Linguistics of Humor: An Introduction / S. Attardo. – Oxford: Oxford University Press, 2017. – 320 p.

4. Eastman, M. Humor in the Classroom: Enhancing Learning Through Laughter / M. Eastman. – London: Routledge, 2015. – 198 p.

5. Рэдфорд, Г. Юмор как педагогический инструмент в обучении языкам / Г. Рэдфорд. – СПб.: Издательство СПбГУ, 2018. – 154 с.

6. Raskin, V., Attardo, S. Humor in Interaction: Language, Culture, and Cognition / V. Raskin, S. Attardo. – New York: Springer, 2020. – 410 p.

ОРТА МЕКТЕПТЕРДЕ АҒЫЛШЫН ГРАММАТИКАСЫН ОҚЫТУДА КОММУНИКАТИВТІ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ

Г. Қыдырбай
студент, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
А.Б. Раисова
РФ п.ғ.к., оқытушы-сарапшы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті

Аннотация. Бұл мақалада орта мектептерде ағылшын тілін оқыту барысында грамматиканы меңгертуде коммуникативтік әдістерді тиімді қолданудың жолдары қарастырылады. Авторлар шет тілін оқытуда басты мақсат – оқушылардың

коммуникативтік құзыреттілігін дамыту екенін айта отырып, грамматикалық білімді шынайы қарым-қатынасқа негіздеу қажеттігін алға тартады. Мақалада Д. Хаймс, Канал және Суэйн сынды ғалымдардың коммуникативтік құзыреттілік теориялары талданады және оларды мектеп тәжірибесіне енгізудің жолдары ұсынылады. Сонымен қатар, зерттеуде Oxford University Press және Macmillan Education баспаларының оқулықтарындағы грамматикалық материалдардың берілу ерекшеліктері мен олардың оқушының сөйлеу дағдыларын дамытуға ықпалы талданады. Сабақ барысындағы бақылаулар, мұғалімдер мен оқушылардан алынған сауалнамалар арқылы тәжірибелік деректер жиналды. Олардың негізінде грамматиканы оқытуда рөлдік ойындар, диалог құру, контекстегі жаттығулар, жұптық және топтық жұмыс сияқты коммуникативтік тәсілдердің нәтижелі екені дәлелденді. Мақалада ұсынылған әдістер тілдік орта қалыптастыруға, оқушылардың белсенділігін арттыруға, және ағылшын тілін еркін меңгеруіне септігін тигізеді. Зерттеу нәтижелері ағылшын грамматикасын оқытудың заманауи әрі тиімді жолдарын ұсынуға бағытталған.

Кілт сөздер: коммуникативтік әдіс, ағылшын тілі грамматикасы, шет тілін оқыту, орта мектеп, Oxford оқулығы, Macmillan баспасы, сөйлеу дағдысы, рөлдік ойын, тілдік құзыреттілік, білім беру әдістемесі.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности применения коммуникативных методов при обучении английской грамматике в условиях средней школы. Современные образовательные стандарты требуют не только знания грамматических правил, но и умения применять их в реальных коммуникативных ситуациях. Научно-теоретической основой исследования стали труды Д. Хаймса, М. Кэнейла и М. Суэйна, чьи модели коммуникативной компетенции легли в основу разработки методических подходов. Авторы анализируют содержание и структуру учебных пособий Oxford University Press и Macmillan, широко применяемых в Казахстане. Основное внимание уделяется практическим методам интеграции грамматического материала в речевую деятельность учащихся: ролевые игры, моделирование диалогов, контекстуализированные упражнения. В статье представлены результаты наблюдений за уроками и анкетирования учителей, выявляющих эффективность коммуникативных подходов. Также приводятся конкретные примеры заданий, направленных на развитие грамматических навыков через общение. Работа предназначена для учителей английского языка, методистов и исследователей, интересующихся инновационными подходами к преподаванию грамматики в школе. Статья способствует улучшению качества преподавания английского языка и формированию языковой компетенции у учащихся.

Ключевые слова: коммуникативный метод, грамматика английского языка, обучение иностранным языкам, средняя школа, учебники Oxford, издательство Macmillan, речевые навыки, ролевые игры, языковая компетенция, методика обучения.

Abstract. This article explores the application of communicative methods in teaching English grammar in secondary schools. Contemporary educational standards emphasize not only the knowledge of grammatical rules but also the ability to use them effectively in real-life communication. The theoretical foundation of the study is based on the works of Dell Hymes, Michael Canale, and Merrill Swain, whose models of communicative competence provide a basis for modern teaching strategies. The article analyzes the structure and content of English language textbooks published by Oxford University Press and Macmillan, widely used in Kazakhstan. Special attention is given to practical ways of integrating grammar into communicative activities such as role-playing, dialogue modeling, and context-based tasks. The research includes classroom observations and teacher

surveys that demonstrate the effectiveness of communicative approaches in grammar instruction. The authors also present sample exercises designed to foster grammatical skills through interactive communication. This work is intended for English language teachers, methodologists, and researchers interested in innovative teaching approaches. The findings contribute to enhancing the quality of English instruction and developing students' overall communicative competence.

Keywords: communicative method, English grammar, foreign language teaching, secondary school, Oxford textbooks, Macmillan, speaking skills, role play, communicative competence, language teaching methodology.

Кіріспе

Қазіргі таңда білім беру жүйесінде басты назар оқушылардың пәндік білімін игерумен қатар, олардың коммуникативтік, әлеуметтік және сыни ойлау қабілеттерін дамытуға бағытталған. Бұл үрдіс шет тілдерін, соның ішінде ағылшын тілін оқытуда ерекше маңызға ие. Ағылшын тілі – жаһандық тіл, ғылым, бизнес, технология, мәдениет салаларында кеңінен қолданылатын әмбебап құралға айналған. Осыған орай, оны оқытудың әдістемелік негіздері де заман талабына сай өзгерістерді қажет етеді.

Дәстүрлі грамматикалық оқыту әдістері, көбінесе, тіл құрылымдарын жаттап алу және ережелерді механикалық қайталау арқылы жүзеге асырылады. Мұндай тәсілдер оқушылардың тілдік белсенділігін шектеп, тілді практикалық тұрғыда қолдануға кедергі келтіруі мүмкін. Ал қазіргі шетел тілін оқытудың негізгі бағыты – коммуникативтік құзыреттілікті дамыту, яғни оқушылардың тілдік білімін шынайы жағдаяттарда еркін қолдана білуін қамтамасыз ету.

Осы тұрғыда коммуникативті әдістерді грамматиканы оқытуда тиімді қолдану мәселесі өзекті болып отыр. Коммуникативтік тәсіл грамматиканы оқшау емес, тілді қолдану процесінде меңгертуді көздейді. Бұл әдіс оқушының тек білімін арттырып қана қоймай, тілдік тұлға ретінде дамуына септігін тигізеді. Бүгінгі зерттеу осы бағыттағы тиімді әдістемелерді анықтап, тәжірибелік негізде олардың нәтижелілігін дәлелдеуді мақсат етеді.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеуде шетел тілін оқытудағы коммуникативті әдістердің тиімділігін анықтау үшін сапалы және сандық зерттеу әдістері қолданылды. Негізгі материалдар ретінде Қазақстан мектептерінде кеңінен қолданылатын Oxford University Press және Macmillan баспаларының оқулықтары алынды. Атап айтқанда, English Plus (Oxford) және Gateway (Macmillan) оқу кешендеріндегі грамматикалық тапсырмалар мен оларды қолдану контексті зерттелді.

Эмпирикалық бөлімде Павлодар қаласындағы жалпы орта мектептерде

ағылшын тілі мұғалімдерінің қатысуымен сауалнама жүргізілді (n=20). Сонымен қатар, 6-сыныптарда өткізілген сабақтарға бақылау жүргізіліп, грамматиканы коммуникативті тәсіл арқылы оқытудың ерекшеліктері мен оқушылардың белсенділігіне әсері бағаланды.

Жиналған деректер мазмұндық талдау (content analysis) және салыстырмалы әдіс арқылы өңделді. Бұл әдістер коммуникативті тапсырмалардың тиімділігін сипаттауға және дәстүрлі әдістермен салыстыруға мүмкіндік берді.

Негізгі бөлім

Коммуникативтік әдістің теориялық негіздері

Коммуникативтік оқыту әдіснамасы XX ғасырдың екінші жартысында пайда болып, дәстүрлі грамматикалық-аудармалық және структуралистік әдістерге балама ретінде дамыды. Оның басты мақсаты – тіл үйренушілердің сөйлеу қабілетін дамыту. Д. Хаймстың (Hymes, 1972) айтуынша, шынайы тілдік қатынаста тек тілдік ережелерді білу жеткіліксіз, сонымен қатар оларды қандай жағдаятта, қалай қолдану керектігін де білу қажет.

Кейіннен бұл көзқарасты Канал мен Суэйн (Canale & Swain, 1980) төрт құрамдас бөліктен тұратын коммуникативтік құзыреттілік тұжырымдамасы арқылы толықтырды. Бұл компоненттер қазіргі заманғы шет тілі оқыту бағдарламаларының, оның ішінде Еуропалық тілді меңгеру жүйесінің (CEFR) негізін құрайды.

CEFR стандартына сай оқушы тілдік деңгейге (A1–C2) сай, грамматиканы тек жаттаумен емес, оны шынайы коммуникацияда қолдану арқылы меңгеруі керек. Бұл тәсіл – оқушыға бағытталған оқытудың (learner-centered approach) көрінісі болып табылады.

Оқулықтарға талдау және тәжірибелік мысалдар

Oxford University Press пен Macmillan Education сияқты халықаралық баспалардың оқулықтары қазіргі коммуникативтік әдіс негізінде жасалған. Олар грамматикалық тақырыптарды оқушыларға күнделікті өмірге жақын контексте ұсынуды көздейді.

Мысалы, English Plus оқулығы (Oxford) грамматикалық ережелерді нақты жағдаяттарда қолдануға бағытталған. Бір тарауда Present Continuous шағы үйретілсе, ол «What are you doing now?» атты коммуникативтік жаттығулармен бекітіледі. Оқушылар өз күн тәртібін сипаттап, бір-біріне сұрақ қойып, жауап беру арқылы грамматикалық құрылымды нақты қарым-қатынаста қолданады.

Ал Gateway оқулығында (Macmillan) «Grammar in context» бөлімдері әр

сабақта бар. Бұл бөлімдерде грамматикалық құрылым мәтін, диалог немесе суреттер арқылы беріледі. Мысалы, Past Simple шағын үйрену барысында оқушыларға «A trip to London» тақырыбында әңгіме тыңдатып, одан кейін өздерінің демалысы туралы жазып, айтып беруді сұрайды.

Сонымен қатар, оқулықтарда келесі әдістер қолданылады:

Information gap тапсырмалары – оқушылардың бір-біріне сұрақ қою арқылы қажетті ақпаратты табуына негізделген;

Role-play – нақты әлеуметтік жағдаяттарды (дүкен, әуежай, мектеп, дәрігер қабылдауы) бейнелейтін рөлдік ойындар;

Project-based tasks – оқушыларды шағын жоба жасау арқылы грамматиканы қолдануға бағыттайды (мысалы, «Make a poster about healthy lifestyle using should/shouldn’t»).

Коммуникативті әдістердің артықшылықтары
Оқушылардың тіл үйренудегі белсенділігі мен қызығушылығы көбінесе оқыту әдісіне байланысты. Коммуникативтік әдістердің артықшылықтары:

- Қатысымдық белсенділік артады – оқушылар жұппен, топпен жұмыс істейді, өз ойын еркін білдіруге тырысады;

- Сөйлеу дағдылары дамиды – грамматикалық құрылымдар тек жаз-баша емес, ауызша қолданылады;

- Мотивация күшейеді – оқушылар тілдік білімді өмірлік жағдаяттармен байланыстырады;

- Қате жасауға қорықпайды – коммуникативтік ортада қате сөйлеу үйрену процесінің бір бөлігі ретінде қабылданады;

- Сыни және шығармашылық ойлау дамиды – оқушылар диалог құрау, пікір айту, мәселе шешу барысында ойларын саралайды.

Нәтижелер мен талқылаулар
Зерттеу нәтижелері коммуникативті әдістерді қолдану оқушылардың ағылшын грамматикасын меңгеруіне оң әсер ететінін көрсетті. Сауалнамаға қатысқан мұғалімдердің 85%-ы грамматиканы оқытуда диалог, рөлдік ойын, жұптық және топтық жұмыс сияқты коммуникативті тәсілдер оқушылардың қызығушылығын арттыратынын

атап өтті. Сонымен қатар, 6-сыныптарда өткізілген сабақтарға бақылау жүргізу барысында оқушылардың грамматикалық құрылымдарды сөйлеуде еркін қолдана бастағаны байқалды.

Оқушылар грамматиканы оқшау күйінде емес, нақты коммуникативтік жағдайларда қолдану арқылы тезірек меңгеріп, грамматикалық қателердің саны азайғаны байқалды. Бұл – грамматиканы тек ережелер арқылы емес, сөйлеу әрекетімен байланыстыра оқыту тиімді екенін дәлелдейді.

Сондай-ақ, Oxford және Macmillan материалдарындағы контекстік тапсырмалар оқушылардың тілдік белсенділігін арттыруда маңызды рөл атқарды. Дәстүрлі әдістермен салыстырғанда, коммуникативті тапсырмалар оқушыларды белсенді қатысуға, шығармашылық ойлауға ынталандырды. Бұл нәтижелер коммуникативті тәсілдің теориялық негіздемелерімен (Hymes, Canale & Swain) сәйкес келеді.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері орта мектептерде ағылшын грамматикасын оқытуда коммуникативті әдістердің тиімділігін дәлелдеді. Грамматиканы оқшау түрде емес, нақты коммуникативтік жағдаяттарда қолдану оқушылардың қызығушылығын арттырып, тілдік құзыреттіліктерін дамытуға оң әсер ететіні анықталды.

Oxford және Macmillan баспаларының оқулықтарындағы коммуникативтік тапсырмалар арқылы оқушылар грамматиканы сөйлеу әрекетімен байланыстыра отырып меңгерді. Диалог, рөлдік ойын, жұптық жұмыс сияқты әдістер оқушылардың белсенділігі мен ынтасын арттырды.

Бұл зерттеу нәтижелері ағылшын тілі мұғалімдеріне грамматиканы оқытудың дәстүрлі тәсілдерінен гөрі оқушыны орталыққа қоятын, қатысымдық әдістерді көбірек қолдануға кеңес береді. Алдағы уақытта бұл бағыттағы зерттеулерді кеңейтіп, әртүрлі жастағы топтарда апробация жасау ұсынылады.

Әдебиеттер

1. Хаймс, Д. (1972). Коммуникативтік қабілет туралы. Ж.Б. Прайд және Дж. Холмс (ред.) Әлеуметтік лингвистика (б. 269-293). Пингвин.

2. Савиньон, С. Дж. (2002). Коммуникативтік тіл оқытуын түсіну: Мұғалімдер білімін дамытудағы контексттер мен мәселелер. Йель университеті баспасы.

3. Каналь, К., және Суэйн, М. (1980). Екінші тіл үйрену және тестілеу үшін коммуникативтік әдістердің теориялық негіздері. Қолданбалы лингвистика, 1(1), 1–47.

4. Литтлвуд, У. (1981). Коммуникативтік тіл оқыту: Кіріспе. Кэмбридж университеті баспасы.

5. Ричардс, Дж. С., және Роджерс, Т. С. (2001). Тіл оқыту әдістері мен тәсілдері. Кэмбридж университеті баспасы.

6. Хармер, Дж. (2007). Ағылшын тілін оқытудың тәжірибесі (4-шы басылым). Пирсон Білім.

7. Кук, В. (2008). Екінші тіл үйрену және тіл оқыту (4-ші басылым). Роутледж.

8. Ларсен-Фриман, Д. (2000). Тіл оқытудағы тәсілдер мен принциптер. Оксфорд университеті баспасы.

9. Торнбери, С. (2006). ELT A-Z: Ағылшын тілін оқытудағы терминдер мен ұғымдардың сөздігі. Макмиллан білім.

10. Нунан, Д. (1991). Тіл оқыту әдістемесі: Мұғалімдерге арналған оқулық. Прентис Холл.

11. Райт, А., Беттеридж, Д., және Бакби, М. (2006). Тіл үйрену үшін ойындар (3-ші басылым). Кэмбридж университеті баспасы.

12. Мақсұтов, Р. (2010). Ағылшын тілін оқытуда коммуникативтік әдістерді қолдану. Алматы: Қазақ университеті.

13. Сағындықова, Г.Ә. (2014). Қазақ тілін оқытуда коммуникативтік әдістерді қолдану. Астана: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ С УЧЁТОМ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ И ХОББИ ШКОЛЬНИКОВ

Я.О. Матвеева

студент Павлодарского государственного педагогического университета имени Әлкей Марғұлана, г. Павлодар

научный руководитель: Н.В. Поцелуева

магистр педагогических наук, г. Павлодар

Аннотация: Статья посвящена проектированию персонализированной образовательной среды, учитывающей увлечения и хобби школьников.

Ключевые слова: персонализация обучения, образовательная среда, интересы учащихся, цифровые технологии, индивидуализация, хобби-ориентированное обучение.

Abstract: This article explores how to design a personalized learning environment based on students' interests and hobbies.

Keywords: personalized learning, learning environment, student interests, digital technology, individualization, hobby-based learning.

Аңдатпа: Мақала жеке білім беру ортасын жобалауға арналған, мектеп оқушыларының мүдделерін мен хоббиін ескере отырып.

Тірек сөздер: оқутыды дербестендіру, білім беру ортасы, оқушылардың мүдделері, цифрлық технологиялар, даралау, хоббиге бағытталған оқытуды жекелендіру.

Современное образование переживает переход от унифицированного подхода к персонализированному, где учитываются уникальные

потребности и интересы учеников. В условиях цифровизации и доступности информации особую значимость приобретает создание среды, которая интегрирует увлечения и хобби учащихся как источник мотивации и познавательной активности. Они напрямую связаны с эмоционально-ценностной сферой личности, что делает их важным инструментом в формировании индивидуализированной образовательной среды. Сегодня перед педагогами стоит задача не просто передавать знания, но и создавать условия для самореализации каждого ученика. Это требует пересмотра традиционных методов преподавания и внедрения гибких стратегий, позволяющих адаптировать обучение под индивидуальные запросы.

Индивидуализация обучения играет ключевую роль в повышении мотивации и успеваемости, а также способствует гармоничному развитию личности школьника. Вопросы формирования образовательной среды рассматривались многими исследователями. Среди них Л. С. Выготский и В. А. Ясвин рассматривают образовательную среду как совокупность возможностей для развития личности, возникающих при взаимодействии учащегося с социальным и пространственно-предметным окружением. Они подчеркивают, что такая среда должна быть гибкой и адаптивной, учитывая разнообразие интересов и способностей учащихся. Российский учёный М. В. Жукова связывает эти идеи с теорией зоны ближайшего развития, согласно которой ученик раскрывает свой потенциал в процессе взаимодействия с более опытным наставником [1, 2]. В отличие от классического подхода, индивидуализированное обучение изменяет роль учителя: он становится не только организатором учебного процесса, но и наставником, поддерживающим личностное развитие каждого ученика. Для учеников такая среда предоставляет возможность создания собственного учебного маршрута с учетом личных потребностей и интересов.

Однако на практике реализация индивидуализированного подхода сталкивается с рядом трудностей. Жёсткие учебные программы и ограниченное время педагогов создают препятствия для адаптации материалов под индивидуальные особенности учащихся. В традиционной системе преподавания учитель ориентируется на «среднего» ученика, что может вызывать трудности у тех, кто отстаёт, и недостаточную мотивацию у более сильных учеников. Кроме того, отсутствие готовых методических разработок для персонализации обучения заставляет педагогов самостоятельно адаптировать материалы, что увеличивает их нагрузку. Это особенно актуально в условиях, когда административные задачи отнимают значительную часть рабочего времени. Преодоление этих барьеров требует системного подхода, включающего четкие этапы проектирования образовательной среды.

Подходя к вопросу о создании образовательной среды, учитывающей индивидуальные интересы и увлечения учащихся, М. В.

Жукова и А. Б. Калинина выделяют следующие этапы подготовки создание среды обучения:

1. Подготовительный этап: Диагностика реальности.

Первоначально проводится диагностика, предполагающая исследование индивидуальных особенностей, интересов и потребностей каждого ученика. Это позволяет сформировать ценности, смыслы и цели проектирования образовательной среды, обеспечивая ее соответствие интересам учащихся. На основе полученных данных создается образ ожидаемого результата и составляется программа совместных действий, включающая разработку индивидуальных образовательных планов. Эти планы учитывают способности и предпочтения учеников, способствуя их мотивации и вовлеченности в учебный процесс.

2. Этап реализации.

Реализация обучающей среды на основе индивидуализации предусматривает использование адаптивных методов. К примеру, такие подходы как проектные работы, самостоятельные работы, консультации с педагогом, выработка индивидуального подхода к процессу обучения ученика, адаптация материала на разных этапах ознакомления и работы с информацией и др. Важно, чтобы учитель мог оперативно корректировать задания в процессе их выполнения, учитывая обратную связь от учащихся.

3. Завершающий этап: Рефлексия.

Последним этапом является рефлексия результатов, позволяющие оценить эффективность созданной среды и ее влияние на развитие личности учащихся. Анализ и контроль выполненной работы может быть реализован в виде повторного анкетирования, контрольных тестов учащихся, самоанализа деятельности педагога и т.д. [2, 3]. Рефлексия должна быть двусторонней: не только учитель оценивает прогресс учеников, но и учащиеся учатся анализировать свои достижения и трудности.

Переход от теории к практике требует не только изменения содержания обучения, но и внедрения инструментов, которые делают персонализацию достижимой. Для успешного внедрения индивидуализированного подхода необходим пересмотр образовательных материалов и активное применение современных технологий. Согласно исследованиям И. Ф. Мусаелян, Л. П. Акопян и Н. Ю. Туласыновой, персонализированное обучение можно реализовать через

следующие аспекты:

1. Адаптация обучающего материала под интересы учащихся.

Индивидуализация обучения материала предполагает переформатирование учебного контента в соответствии с интересами и увлечениями учащихся. По мнению исследователей, это повышает мотивацию и вовлеченность в учебный процесс, а также способствует

более эффективному усвоению знаний. Авторы выделяет следующие виды обучающего материала:

1) Вместо стандартных учебных текстов используются аутентичные материалы, такие как статьи из блогов, интервью с известными личностями или отрывки из книг, связанных с хобби учащихся. Например, ученики, увлекающиеся спортом, могут работать с текстами о спортивных достижениях или интервью с известными спортсменами. Необходимо подбирать тексты с учетом этих целей, например, с определенной лексикой или грамматикой.

2) Аудио, предложенные в школьной программе, могут быть заменены, начиная с прослушиваний диалогов из любимых фильмов и сериалов учеников и заканчивая выбором песен в интересующих их жанрах, такие как рок и поп-музыка. [4]

3) В качестве видеоматериала на уроках английского языка могут использоваться видеоподкасты на платформе YouTube, отрывки из кинопроизведений, короткие видео из социальной сети TikTok на английском с любимыми актерами и блогерами учащихся и т.д. [5]

4) Упражнения и задания адаптируются под уровень подготовки и интересы учащихся. Н. Ю. Туласынова подчеркивает, что дифференциация заданий позволяет каждому ученику работать в комфортном для него темпе и формате. Например, упражнения для слабых учеников предлагаются задания на заполнение таблиц с базовой лексикой, тогда как для продвинутых – анализ диалектов или создание собственных видеороликов. Это могут быть упражнения на сопоставление британского и американского сленга. [5]

В качестве домашней работы, ученик, увлекающийся фотографией, может создать фотоальбом с описанием на английском языке, что развивает творчество и самостоятельность. Или, к примеру, учащийся может самостоятельно выбрать любимую песню на английском в рамках темы или подходящее для выполнения задания. Это также применимо к текстам: ученик может выбрать отрывок из любимой книги, фанфика (от англ. fanfiction – произведения, создание фанатами по мотивам существующих литературных работ) или журнала. Однако, в этом случае обучающемуся необходимо предварительно согласовать текстовый фрагмент с педагогом для того, чтобы он соответствовал поставленной цели обучения.

2. Использование технологий

Цифровые инструменты играют ключевую роль в индивидуализации обучения. И. Ф. Мусаелян отмечает, что использование технологий позволяет адаптировать процесс обучения под индивидуальные запросы учащихся. Например:

1) Немаловажную роль в образовании на сегодняшний день стал играть искусственный интеллект (ИИ). С его помощью можно составить уникальные тексты для всех обучающихся в классе на разные темы, при

этом использовать необходимую лексику и грамматику урока для того, чтобы усвоенные знания не отличались от ученика к ученику. К примеру, учитель может задать параметры: «Создать текст о космосе для уровня B1 с упором на Present Perfect», – и ИИ сформирует контент, соответствующий запросу.

2) Использование таких адаптивных LMS (Learning Management Systems) как Khan Academy и Quizlet позволяют автоматизировать подбор материалов на основе анализа прогресса ученика и работать в собственном темпе. Исследование профессора М. И. Петровой демонстрирует, что использование адаптивных LMS повышает вовлеченность учеников в учебный процесс благодаря удобству пользования. [10]

3) По словам финских ученых A. Christopoulos и S. Mystakidis, геймификация, или игровой метод, является методом обучения, при котором процесс обучения строится в преобразовании заданий на игровой лад [7]. Сервисы вроде Duolingo, Kahoot или LearningApps трансформируют обучение в игровой процесс, учитывая интересы пользователей. Важно отметить, что учителю необходимо преподнести задание в игровой форме, включающей достижения, рейтинги, сюжетные и соревновательные элементы, что особенно эффективно и привлекательно для подростков.

3. Проектная деятельность и индивидуальные проекты

Проектная деятельность становится важным элементом индивидуализированного обучения. Л. П. Акопян подчеркивает, что проекты, связанные с хобби учащихся, способствуют развитию самостоятельности и творчества. Например:

1) Индивидуальные проекты, при помощи которых ученики могут поднимать темы, связанные с их увлечениями. Например, учащийся, интересующийся программированием, может разработать интерактивную презентацию на английском языке, что развивает как языковые, так и технические навыки.

2) В коллективных проектах учащиеся работают в группах, объединяющих их интересы. Например, группа учеников, увлекающихся музыкой, может создать совместный проект о влиянии музыки на культуру. При данной деятельности учитель должен учитывать навыки каждого и его персональные интересы [6]. К примеру, если от групповой работы требуется создание плаката и последующая презентация, то в одну группу необходимо посадить учеников, которые увлекаются рисование, созданием коллажей, сценическим искусством и т.д.

4. Работа в коллективе и групповые задания

Н. Ю. Туласынова отмечает, что такие задания способствуют развитию коммуникативных навыков и умения работать в команде. Например: групповые дискуссии или ролевые игры. Ученики могут разыгрывать сценки и диалоги, связанные с их увлечениями. Это могут

быть сцены любимого кинофильма, мультсериала и т.д.

5. Процесс оценивания

Индивидуализированная образовательная среда вносит новые аспекты в процесс оценивания работы учеников. В такой системе вместо стандартных тестов и методов оценивания используются портфолио. Например, ученик может включить в портфолио аудиозаписи своего чтения или выступлений, что позволит отследить динамику улучшения произношения благодаря работе с аудиоматериалами [5]. Такой подход способствует развитию самооценки и самостоятельности учащихся, а также позволяет учителю более объективно оценивать их прогресс.

Несмотря на очевидные преимущества интеграции интересов учащихся в образовательный процесс, в практике наблюдаются определённые трудности. К примеру, такие российские исследователи как Г. А. Никулова и Л. Н. Боброва в своей статье анализируются барьеры использования цифровых технологий в обучении, включая организационные сложности и перегруженность педагогов, а также трудности, связанные с доступностью технологий для учителей и учеников, особенно в регионах с низким уровнем финансирования. Авторы подчеркивают, что интеграция требует дополнительного времени на подготовку материалов и диагностику интересов учащихся, что затруднено в условиях стандартной учебной нагрузки [8]. Другим автором, Ю. М. Амелиной, отмечаются следующие трудности создание индивидуализированной образовательной среды с учетом интересов учащихся:

1) Недостаток времени у учителей, вызванный административной нагрузкой и подготовкой к урокам, что ограничивает возможности индивидуальной работы с учениками.

2) Ввиду определенной ограниченности, государственные образовательные стандарты и фиксированные учебные планы могут затруднять внедрение персонализированных элементов.

3) Различия в обеспеченности школ технологиями и интернетом мешают использованию цифровых инструментов, что создает неравномерный цифровой доступ для учителей и учеников.

4) Недостаток методической подготовки отражается на том, что многие учителя не обладают достаточным опытом и инструментами для интеграции интересов учеников в обучение. [8, 9]

Для преодоления этих препятствий предлагаются следующие решения:

1) Разработка курсов и материалов для повышения квалификации в области индивидуализированного обучения.

2) Использование CLIL и STEM для интеграции межпредметных связей и гибких подходов к обучению, как отмечает В. А. Щербина, вносят значительную вариативность в образовательных процесс. [11]

3) Такие гибкие формы оценивания, как портфолио и цифровые

платформы (Kahoot, Quizlet, Triventy и т.д) являются отличным помощником для учителя в вопросе оценивания прогресса ученика и выявления его увлечений и способностей.

4) Поддержка учительских сообществ при помощи создание платформ для обмена опытом, методическими материалами и консультациями. [8, 9]

Таким образом, проектирование образовательной среды, учитывающей интересы учащихся, становится не трендом, а необходимостью в эпоху разнообразия информационных потоков и индивидуальных траекторий развития. Как показывает практика, синтез теоретических моделей Выготского, технологических инноваций и гибкой педагогики способен трансформировать школу в пространство, где каждый ученик находит возможности для самореализации. Внедрение таких подходов в образовательную практику позволяет не только улучшить результаты обучения, но и подготовить школьников к успешной социализации и профессиональной деятельности. Однако успешность этой трансформации зависит от системной поддержки педагогов, ресурсной базы и пересмотра критериев оценки образовательных результатов.

Литература

1. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – М.: Смысл, 2001. – 365 с.

2. Жукова М.В. Индивидуализация образовательного процесса: теоретические основы и практические рекомендации [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://na-journal.ru/7-2023-pedagogika/6114-individualizaciya-obrazovatelnogo-processa-teoreticheskie-osnovy-i-prakticheskie-rekomendacii. – 2023

3. Калинина А.Б. Проектирование индивидуальной образовательной среды в школе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://infolesson.kz/proektirovanie-individualnoj-obrazovatelnoj-sredy-v-shkole-5129819.html – 2021.

4. Акопян Л.П. Современные методы обучения английскому языку школьников: подходы, перспективы [Электронный ресурс] // Педагогика и образование. – 2017.

5. Туласынова Н.Ю. Использование аутентичных видеоматериалов в процессе обучения английскому языку // Международный научно-исследовательский журнал. – 2024. – № 1 (139)

6. Мусаелян И.Ф. Использование видеоматериалов в процессе обучения иностранному языку студентов неязыковых специальностей // МНКО. 2023. №2 (99).

7. Christopoulos, Athanasios & Mystakidis, Stylianos. (2023). Gamification in Education. Encyclopedia. 3. 1223-1243.

8. Никулова Г.А., Боброва Л.Н. Интеграция интернет-ресурсов в учебный процесс: отношение и интересы трех поколений его участников // ОТО. 2018. №4.

9. Амелина Ю.М. Оптимизация образовательного процесса: интеграция цифровых образовательных технологий с применением научно обоснованных методов преподавания // Цифровая гуманитаристика и технологии в образовании (DHTE 2023): сб. статей IV Международной научно-практической конференции. 16–17 ноября 2023 г. | Digital Humanities and Technology in Education (DHTE 2023): Collection of Articles of the IV International Scientific and Practical Conference. November 16–17, 2023. / Под ред. В.В. Рубцова, М.Г. Сороковой, Н.П. Радчиковой. – Москва : ФГБОУ ВО МГППУ, 2023. С. 616–632.

10. Петрова Г.П., Соковикова А.В. Современные цифровые технологии в формировании и поддержке образовательной экосистемы университета // МНКО. 2024. №4 (107).
11. Щербина В.А. Интеграция в учебном процессе как средство развития функциональной грамотности и креативности учащихся // Учительская плюс. – 2020. – №31-32 (427-428).

МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ПОДХОД В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ ОБУЧАЮЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ

Д.В. Матюшонок
студент, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлана
А.К. Акылбекова
магистр филологии, старший преподаватель, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлана

Аннотация. В данной статье рассматриваются первичные результаты (результаты констатирующего и формирующего эксперимента) применения межкультурного подхода с использованием различных инструментов (интервью, наблюдение, письменные работы, метод кейсов, проектная работа, игры по ролям) в процессе обучения иностранному языку в ходе преподавания в старших классах. Выявлена статистическая значимость результатов эксперимента, что подтверждает эффективность применения межкультурного подхода на практике.
Ключевые слова: иностранный язык, межкультурный подход, методика обучения, образовательные инструменты.

Abstract. This article discusses the preliminary results (results of the ascertaining and formative experiments) of applying the intercultural approach using various tools (interviews, observation, written assignments, case study method, project work, role-playing games) in the process of teaching foreign languages in senior school grades. The statistical significance of the experiment results is identified, confirming the effectiveness of the intercultural approach in practice.
Key words: foreign language, intercultural approach, teaching methodology, educational tools.

На современном этапе развития общества одну из лидирующих позиций занимают коммуникативные навыки, что в первую очередь определяет основные условия готовности людей к новым вызовам глобализации. Разнообразные контакты между народами и национальностями способствуют тому, что различные культурные ценности проникают в этнические культуры, сказывающееся на

формировании общественного сознания. Это создает условия того, что основным актуальным направлением сегодня является формирование межкультурной компетентности и соответствующих коммуникаций, позволяющих развивать культурную сензитивность. В соответствии с этим, в свете многочисленных коммуникационных культур сегодня на первое место выходят межкультурные контакты, позволяющие формировать навыки именно межкультурной коммуникации.

В условиях такой коммуникации для поддержания соответствующих форм общения и контактов между людьми необходимо не только знание иностранного языка, но дополнительно также ещё и особенностей культуры, обычаев, традиций другого народа. Многие практики (Wang H. C., Miauw C. W., Guo Y.-H.) в области преподавания иностранного языка подчеркивают, что «только владения иностранным языком зачастую бывает недостаточно. Обычно для полноценного межкультурного взаимопонимания необходимы знания в области особенностей поведения другой культуры, её традиций и обычаев» [1, с. 1032-1048; 2, с. 227-249].

Культурные связи являются постоянным компонентом в условиях межкультурной коммуникации, в рамках которой ключевую роль играет межкультурная компетентность, формирующая соответствующий уровень навыков и обученности, ориентированной на взаимодействие с окружающими. Данная способность в сочетании с определенным опытом в этой сфере, необходимы людям для поддержания соответствующего уровня взаимодействия с другими членами общества [3, с. 67–73].

Обучение иностранному языку зачастую призвано не просто обучать языковым навыкам, но также и приобщать учащихся к культуре определенного этноса. Это дает возможность как изучать язык, так и «впитывать» культурные особенности, что является одним из условий

формирования навыков адекватного общения с носителями языка.

Гальскова Н. Д. и Гез Н. И. подчеркивают, что межкультурная коммуникация выполняется роль своего рода аспекта лингвокультурной подготовки, которая проявляется в возможности осуществления реального межкультурного взаимодействия [4]. Язык наравне с коммуникацией рассматривается как важный элемент содержания обучения. По Азимову и Щукину, «межкультурный подход – это метод, ориентированный на формирование иноязычной коммуникативной компетенции, которая зачастую считается одним из сложных составных компонентов в системе педагогического процесса» [5].

Некоторыми казахстанскими исследователями (М. К. Ахметова, С. С. Кунанбаева, А. К. Артыкбаева, Д. Н. Кулибаева) теория межкультурного подхода исследуется как позиция обучения и комплексная модель иноязычного образования. Эффективность межкультурного подхода имеет место быть в тех случаях, когда учащиеся сами проявляют искреннее желание и осознанность в процессе изучения иностранного языка [6].

Использование межкультурного подхода обучает учащихся детальному представлению культурных особенностей и учит важным навыкам, которые считаются особенно востребованными в условиях современного поликультурного общества. Наиболее предпочтительным применение данного подхода является для учащихся старших классов, поскольку в данном возрасте у них уже сформирован необходимый уровень образного, критического, аналитического мышления, навыков рассуждения, а также они уже четко осознают отличия и значимость конкретного этноса.

В связи с этим, целью данного исследования являлось изучение межкультурного подхода в процессе обучения иностранному языку с точки зрения использования различных инструментов. За основу взяты

первичные результаты исследования, то есть данные, полученные в ходе констатирующего и формирующего эксперимента.

За основу приняты инструменты, представленные в таблице 1.

Таблица 1

Инструменты применения межкультурного подхода (МП), используемые для оценки развития навыков владения иностранным языком

Инструмент	Цель	Применение
Интервью	Сбор глубокой информации о применении МП	Проведение интервью с преподавателями и учащимися для выявления роли межкультурного компонента
Наблюдение	Изучение взаимодействия учащихся на занятиях	Оценка вовлеченности учащихся и активности
Анализ письменных работ	Изучение использования навыков в письменной речи	Оценка интеграции культурных аспектов в языковом контексте
Метод кейсов	Оценка применения знаний на практике	Проверка способностей применения языка
Проектная работа	Развитие навыков межкультурного общения	Оценка использования языковых и культурных знаний
Игры по ролям	Развитие практических навыков общения	Использование языка в реальных практических ситуациях

Первичные результаты использования инструментов из таблицы 1 на практике (в ходе констатирующего и формирующего экспериментов) представлены в таблице 2 и на рисунке (оценка результатов производилась по десятибалльной шкале). Объектом исследования являлись учащиеся 11 класса КГУ «Средняя общеобразовательная школа-гимназия имени Шапық Шөкин города Павлодара» № 9 в количестве 12 человек. Для оценки значимости результатов использован метод t-теста, который позволил сравнить результаты оценки до и после применения межкультурного подхода, а также выявить насколько определенные изменения значимы со статистической точки зрения.

Таблица 2

Первичные результаты применения инструментов межкультурного подхода на этапах констатирующего и формирующего эксперимента

Инструмент	Констатирующий этап	Формирующий этап	t-тест
Интервью	3	5	α=0,05 df=5 $t_{крит}$= 2,57 $t_{эксп}$= 13,21
Наблюдение	4	6	
Письменные работы	5	7	
Метод кейсов	4	6	
Проектная работа	4	7	
Игры по ролям	3	5	

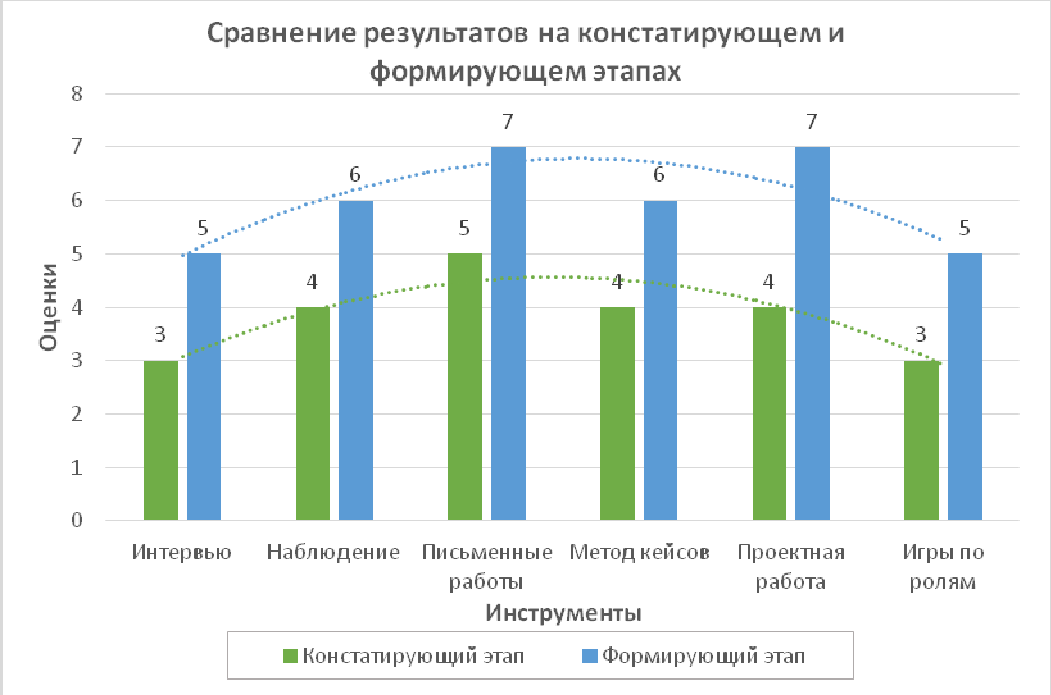

Рис. Первичные результаты эксперимента

Результаты эксперимента позволили установить рост показателей по всем инструментам. Показатели по применению интервью на этапе формирующего эксперимента повысились с 3 до 5 баллов на констатирующем этапе эксперимента, что связано с эффективностью применения данного инструмента, который позволяет глубже понять уровень знаний учащихся, а также дает возможность осуществлять контроль на промежуточном этапе эксперимента. При этом, особое внимание уделяется обратной связи, позволяющей на формирующем этапе выявить основные ошибки, корректирование которых положительно влияет на рост понимания учеников и их знаний. Также интервью положительно влияет на развитие когнитивной активизации, способствуя лучшему усвоению материала через обсуждение.

Идентичный рост показателей (в два балла) был выявлен для таких инструментов как наблюдение, письменные работы, кейсы и игры по ролям. Каждый из данных инструментов в свою очередь также продемонстрировал значимую эффективность. Данные инструмента наблюдения связаны с тем, что он помогает выявить улучшения в

усвоении материала визуально путем фиксирования определенных качественных или количественных показателей, однако для подтверждения данных результатов необходимо проведение t-теста. Также влияние наблюдения может быть вызвано тем, что ученики в данном случае будут ощущать объем возлагаемой на них ответственности, что будет играть роль мотивационного средства. Эффективность применения письменных работ обуславливается обучением проведению анализа материала, а также выстраиванию аргументов на основании этого. Письменные работы способствуют активизации системного подхода к решению задач и улучшению навыков письма. Метод кейсов является одним из самых эффективных, поскольку при реализации межкультурного подхода ориентирован на разбор реальных ситуаций и активизацию коллективной работы в ходе которых осуществляется обмен идеями для лучшего понимания материала, что может быть использовано для поддержания дискуссии. Также повышению качеств знаний способствует внедрение такого инструмента, как игры по ролям, которые отличаясь своей интерактивностью и возможностью развития коммуникативных навыков, позволяют в упрощенном игровом формате усваивать языковые знания.

Максимальный прирост в 3 балла на этапе формирующего эксперимента выявлен для проектной работы. Установлено, что именно данный инструмент был эффективным, в первую очередь это связано с высоким уровнем практической работы, развитием исследовательских и творческих навыков, а также возможностью более тщательного усвоения культурных особенностей изучаемого языка благодаря глубокой проработке и анализу при подготовке проектов.

Таким образом, проектная работа на фоне остальных инструментов продемонстрировала свою эффективность с точки зрения

предоставления возможности применения получаемых знаний на практике с дальнейшей их апробацией.

В процессе оценки значимости, выявлено, что при α=0,05 и df=5 критическое значение t-теста с учетом пяти степеней свободы составило 2,57. При этом результат $t_{эксп}$ равен 13,21. В связи с тем, что $t_{крит} > t_{эксп}$, мы можем отвергнуть H_0, то есть нулевую гипотезу, что указывает на присутствие очевидных изменений между двумя этапами эксперимента. Следовательно, полученные первичные данные имеют статистически значимые результаты, что указывает на то, что применение межкультурного подхода на практике имеет положительный эффект. Также установлено, что разница между этапами эксперимента является статистически значимой, а это в свою очередь указывает на то, что внедрение межкультурного подхода демонстрирует свою эффективность при любом практическом применении изучаемых методов.

Таким образом, полученные первичные результаты исследования и анализа указывают на то, что практическое применение межкультурного подхода при внедрении шести изученных инструментов (интервью, наблюдение, письменные работы, метод кейсов, проектная работа, игры по ролям) на практике оказывает положительное влияние на восприятие культурных аспектов и, как следствие, повышение уровня обучаемости. Такой подход в свою очередь может способствовать развитию глубокого понимания языка, а также его успешной интеграции с культурой в процессе языкового обучения.

Литература

1. Wang H.C. Facilitating English L2 learners' intercultural competence and learning of English in a Taiwanese university // Language Teaching Research. 2023. Vol. 27, № 4. P. 1032–1048. https://doi.org/10.1177/1362168820969359

2. Miauw C.W., Guo Y.-H. Taiwanese EFL learners' English proficiency, intercultural competence, and willingness to communicate // Journal on English as a Foreign Language. 2021. Vol. 11, № 2. P. 227–249. https://doi.org/10.23971/jefl.v11i2.3126

3. Munandar I.M., Ulwiyah I. Intercultural Approaches to the Cultural Content of Indonesia's High School ELT Textbooks // Cross-Cultural Communication, 2012. Vol. 8, №5. P. 67–73.

4. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика учеб. пособие для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков высших педагогических учебных заведений / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. 3-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. 336 с.

5. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Издательство ИКАР, 2009. – 448 с.

6. Кунанбаева С.С. Современное иноязычное образование: методология и теории / С.С. Кунанбаева. – Алматы, 2005. – 264 с.

THE ROLE OF AI AND DIGITAL TOOLS IN ENGLISH LEARNING

A.A. Mereke
student of Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar
Yu.O. Kamesheva
academic supervisor: Master of Pedagogical Sciences, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar.

Digital tools have transformed English learning, making it more interactive and accessible. This article explores their benefits, challenges, and impact on language acquisition. The use of mobile apps, online platforms, and AI-powered resources enhances engagement and personalization. However, digital learning also presents challenges, such as reduced real-life communication and reliance on technology.

Keywords: digital learning, English acquisition, online platforms, mobile apps, AI in education.

Цифрлық құралдар ағылшын тілін үйрену үдерісін өзгертті, оны интерактивті әрі қолжетімді етті. Бұл мақалада цифрлық технологиялардың тіл үйренуге әсері, оның артықшылықтары мен қиындықтары қарастырылады. Мобильді қосымшалар, онлайн платформалар мен жасанды интеллектті пайдалану оқушылардың қызығушылығын арттырып, оқыту әдісін дараландырады. Алайда, цифрлық оқыту нақты қарым-қатынастың азаюы және технологияға тәуелділік сияқты қиындықтарды да тудырады.

Кілт сөздер: цифрлық оқыту, ағылшын тілін меңгеру, онлайн платформалар, мобильді қосымшалар, білім беру саласындағы жасанды интеллект.

Цифровые инструменты изменили процесс изучения английского языка, сделав его более интерактивным и доступным. В данной статье рассматриваются преимущества, вызовы и влияние цифровых технологий на изучение языка. Использование мобильных приложений, онлайн-платформ и искусственного интеллекта повышает мотивацию и персонализирует обучение. Однако цифровое обучение также сопровождается проблемами, такими как снижение реального общения и зависимость от технологий.

Ключевые слова: цифровое обучение, освоение английского языка, онлайн-платформы, мобильные приложения, искусственный интеллект в образовании

In the modern world, digital tools play a crucial role in education. English learning, in particular, has greatly benefited from technological advancements. Kazakhstani researchers K.A. Assan and S.S. Kunanbayeva, in their study "The Development of Communicative Competence in a Foreign Language in Kazakhstan through Interactive Technologies: A Path to Global Integration" write that "...interactive technologies have a substantial potential to improve foreign language communicative skills among English language learners in Kazakhstan" [1, p.64].

With the rise of online platforms, mobile applications, and artificial intelligence, students can now access language resources anytime and anywhere. This article examines the effectiveness of digital tools in English learning, their advantages, and potential challenges.

When it comes to **the advantages of using digital tools in English learning**, there are quite a few. Modern technologies make the process more accessible, engaging, and personalized. The following points highlight some of the most significant benefits:

- *Accessibility and convenience.* One of the biggest advantages of digital tools is their accessibility. Online platforms like *Duolingo*, *Memrise*, and *BBC Learning English* allow learners to practice English from any location. Mobile applications make language learning flexible and adaptable to individual schedules.

- *Interactive and engaging methods.* Traditional learning methods often involve passive learning, while digital tools promote interaction. Gamification, quizzes, and real-time feedback help learners stay motivated. Platforms like *Kahoot!* and *Quizlet* make vocabulary building fun and efficient.

- *Personalization and AI assistance.* AI-driven platforms, such as *Grammarly* and *ELSA Speak*, provide personalized learning experiences. They analyze a learner's progress and offer tailored recommendations for improvement. AI chatbots also simulate real conversations, helping students practice speaking skills. Kazakhstani scientist Z.N. Zhumatayeva writes "AI systems serve as virtual teachers, providing students with personalized feedback and instruction on a wide range of topics" [2, p.124].

- *Vocabulary and grammar improvement.* Applications like Anki and WordUp help students memorize new words effectively. AI-based grammar checkers provide instant corrections, improving writing skills.

- *Listening and pronunciation enhancement.* Podcasts, YouTube lessons, and language learning apps with speech recognition help learners develop better pronunciation and listening skills. Platforms like BBC Sounds and TED Talks offer authentic listening materials.

- *Writing and speaking practice.* Digital platforms such as iTalki and

HelloTalk enable learners to communicate with native speakers. AI tools like ChatGPT assist in generating ideas and structuring essays, improving writing proficiency.

While digital tools offer significant advantages in English language learning, their implementation also presents **several challenges of digital English learning**:

- *Lack of real-life communication.* Despite the benefits of online learning, face-to-face interaction remains essential. Overreliance on digital tools may limit students' ability to develop spontaneous speaking skills.

- *Dependence on technology.* Some learners become too dependent on digital tools, reducing their ability to learn without technological assistance. Additionally, technical issues such as poor internet connectivity can disrupt the learning process.

- *Quality and reliability of online resources.*

Not all digital resources are reliable. Some platforms contain incorrect or outdated information. Learners must be critical and choose reputable sources for their studies.

- *Ethical issues* also arise regarding the use of AI in academic settings, as students may increasingly depend on automated systems to perform tasks, raising questions about fairness, academic integrity, and the authenticity of learning outcomes.

Based on the information outlined above regarding the advantages and disadvantages of using AI in English language learning, we **conducted a survey** [3] as part of our research. The survey involved students from the IA-12 group at Margulan University. The goal was to understand how the classmates perceive digital tools in English learning and assess their opinions on the effectiveness, benefits, and challenges of digital learning.

The results of this study provide a deeper understanding of how AI impacts students' learning outcomes, including both its potential to enhance learning and the challenges it may present:

Participants rated their level of agreement with different statements on a scale from 1 to 5, where:

1 – Strongly Disagree
2 – Disagree
3 – Neutral
4 – Agree
5 – Strongly Agree

The results (see Chart 1, 2, 3) showed that:

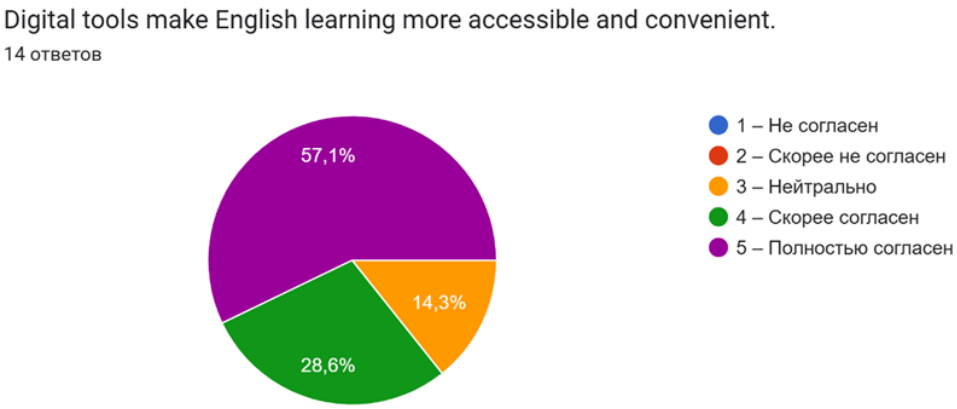
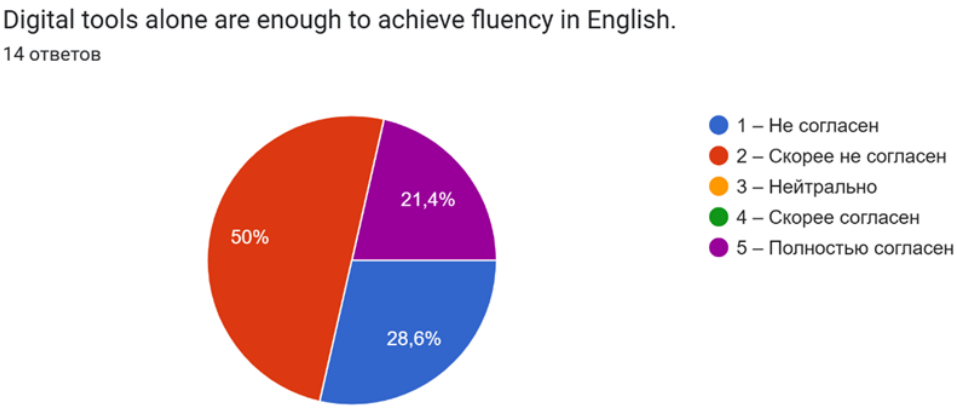

Chart 1 – Survey results of the IA-12 group

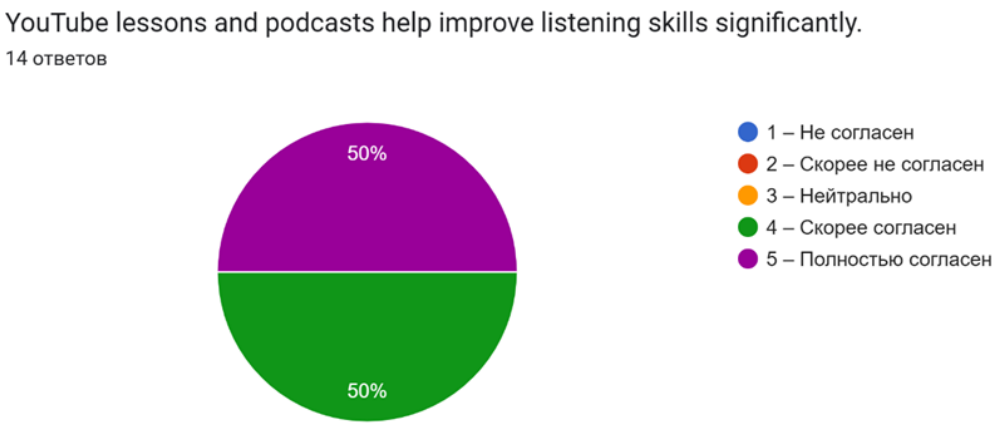
Most students agree that digital tools make learning English more accessible and convenient. This proves that modern technology truly helps students in their studies, making the learning process easier and more

effective.

Chart 2 – Survey results of the IA-12 group

Most students disagreed with the statement that digital tools alone are enough to achieve fluency in English. This indicates that while technology is seen as a helpful aid in learning, students believe that additional methods,

such as traditional learning approaches or real-life practice, are necessary for true fluency.

Chart 3 – Survey results of the IA-12 group

Some students agree that YouTube lessons and podcasts help by offering diverse content and flexible practice. Others disagree, feeling that without structure or teacher guidance, the improvement might be limited. This shows that while useful, these resources might not be equally effective for everyone.

The research shows that while digital tools like YouTube lessons and podcasts are seen as helpful for learning English, most students believe they are not enough to achieve fluency on their own. Many agree that a combination of traditional methods and real-life practice is necessary. While digital resources make learning more accessible and convenient, their effectiveness may vary depending on individual needs, highlighting the importance of a balanced approach to language learning.

Based on the findings of our research and the analysis of the advantages and challenges of digital tools in language learning, we would like to offer **several practical recommendations**. To maximize the benefits of digital tools in English learning, students and educators should consider the following:

- *Balanced learning approach*. Combine digital tools with traditional methods, such as speaking with native speakers and writing by hand.

- *Critical selection of resources.* Use only reliable and high-quality platforms for learning.

- *Time management.* Set specific learning goals and avoid distractions from entertainment content.

- *Active participation.* Engage in speaking clubs, language exchange programs, and interactive courses to practice real communication.

The advancement of virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies promises a more immersive learning experience. Future AI-driven tools will likely offer deeper insights into individual learning styles, making education even more efficient.

Askhat Aimagambetov, a Kazakhstani statesman who served as the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan from 2019 to 2022, noted that the digitalization of education is not just a trend but a necessity for training modern specialists. In Kazakhstan, online resources and platforms are being actively implemented, making English language learning more accessible and effective [4].

Digital tools have revolutionized English learning by making it more accessible, interactive, and personalized. However, they should complement, not replace, traditional learning methods. A balanced approach, combining technology with real-life communication, ensures the most effective language acquisition. As technology advances, digital learning tools will continue to

evolve, offering even more opportunities for English learners in Kazakhstan and worldwide.

References

1. Assan K.A., Kunanbayeva S.S. Development of Foreign Language Communicative Competence in Kazakhstan through Interactive Technologies: A Pathway to Global Integration // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series: “Pedagogical Sciences”. – 2023. – Vol. 69, – №.2. – p. 64. DOI: https://doi.org/10.48371/PEDS.2023.69.2 Accessed: 04.04.2025.

2. Zhumatayeva Z.N. The role of artificial intelligence in the formation of communicative competence in foreign language lessons // Bulletin of National Academy of Sciences of The Republic of Kazakhstan. – 2024. – Vol. 6, – №.412. –p. 124. DOI: https://doi.org/10.32014/2024.2518-1467.858 Accessed: 04.04.2025.

3. Survey results of the IA-12 group at Margulan University https://docs.google.com/forms/d/1lewypmOiZ8mpiP053srVmeeMkjr79b5Rw1Fy7L64W20/edit#settings Accessed: 04.04.2025.

4. “Национальный цифровой словарь госязыка создадут в Казахстане: Мажилис принял законопроект” URL: https://www.inform.kz/ru/natsionalniy-tsifrovoy-slovar-gosyazika-sozdadut-v-kazahstane-mazhilis-prinyal-zakonoproekt-7e7752 Accessed: 04.04.2025.

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚОСЫМШАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ ОРТА СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ГРАММАТИКАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Г.Н. Мұратбекова
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті, ШТА-43 тобы
ғылыми жетекші: М.А.Рамазанова, магистр

Аңдатпа. Мақалада қазіргі заманда ағылшын тілін оқытудағы жаңа технологиялар мен мобильді қосымшалардың рөлі қарастырылады. Орта сынып оқушыларының грамматикалық құзыреттілігін дамытуда заманауи құралдардың қолданылуы оқыту үдерісін тиімдірек етеді. Мобильді қосымшалар мен интерактивті платформалар оқушылардың грамматикалық дағдыларын меңгеруіне және қолдануына көмектеседі. Бұл қосымшалар оқушыларды ойын әдістері, тапсырмалар мен жаттығулар арқылы қызықтырып, оларды белсенді оқытуға мүмкіндік береді.

Оқушылардың грамматикалық құзыреттілігін қалыптастыруда түрлі әдістемелер мен педагогикалық тәсілдер маңызды рөл атқарады. Технологиялар мен дәстүрлі оқыту әдістерінің үйлесімді қолданылуы арқылы оқушыларға грамматикалық ережелерді тиімді үйретуге болады. Мақалада осы бағытта қолданысқа енгізілген инновациялық тәсілдер мен оқу бағдарламалары талданып, олардың ағылшын тілін үйренудегі тиімділігі мен нәтижелілігі көрсетіледі.

Кілт сөздер: ағылшын тілі, грамматикалық құзыреттілік, мобильді қосымшалар, интерактивті платформалар, оқыту әдістемесі, технологиялар, орта сынып оқушылары.

Кіріспе

Ағылшын тілі әлемдегі ең кең таралған тілдердің бірі болып, көптеген елдерде екінші тіл ретінде оқытылып келеді. Осыған байланысты, шет тілін меңгеру Қазақстанның білім беру жүйесінде маңызды басымдықтардың бірі болып табылады. Сонымен қатар, заманауи технологиялардың қарқынды дамуы білім беру процесіне айтарлықтай ықпал етуде.

Орта сынып оқушыларына ағылшын тілін оқытуда грамматика ерекше орын алады, өйткені бұл кезеңде оқушылар тілдің құрылымдық негіздерін меңгеріп, оны практикалық тұрғыдан қолдануға үйренеді. Бірақ дәстүрлі әдістер кейде оқушылардың қызығушылығын тудырмай, олардың тіл үйренуге деген ынтасын төмендетуі мүмкін. Осы мәселені шешу үшін заманауи оқыту қосымшаларын пайдалану қажеттілігі туындайды. Қазіргі таңда Duolingo, Grammarly, Quizlet, Kahoot және басқа да қосымшалар ағылшын тілін оқытуда белсенді қолданылып жүр. Бұл қосымшалар интерактивті және дербес оқуға арналған құралдар ұсына отырып, оқушылардың грамматикалық құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал етеді. Алайда, бұл құралдарды қолданудың ғылыми-әдістемелік негіздері жеткілікті деңгейде зерттелмеген.

Әдеби шолу

Қазіргі уақытта ағылшын тілін оқытуда жаңа технологиялар мен мобильді қосымшалардың пайдаланылуы оқушылардың тілдік дағдыларын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Орта сынып оқушыларының грамматикалық құзыреттілігін қалыптастыруда заманауи қосымшалар мен электронды ресурстардың тиімділігі артып келеді. Бұл бөлімде ағылшын тілін оқытуда қолданылатын қазіргі заманғы қосымшалардың әсері мен грамматикалық құзыреттілікті қалыптастырудағы маңызы талданады.

Г. Б. Ахметова грамматикалық құзыреттілік туралы теориясы осы тақырыпқа негіз болатын маңызды пікірлердің бірі болып табылады. Хомскийдің айтуынша, грамматикалық құзыреттілік адамның тілдік құрылымдарды интуитивті түрде түсініп, оларды сөйлеу мен жазу барысында тиімді қолдана алу қабілетіне негізделеді. Оның пікірінше, бұл құзыреттілік тілдік шығармашылықтың негізі болып табылады, себебі грамматикалық құрылымдарды түсіну оқушыға жаңа контексттерде дұрыс қолдануға мүмкіндік береді. Бұл теория қазіргі замандағы оқыту әдістерін, оның ішінде мобильді қосымшаларды қолдануда маңызды рөл атқарады, себебі жаңа технологиялар оқушыларға грамматикалық құрылымдарды тиімді түрде үйренуге мүмкіндік береді [1].

H. D. Brown грамматикалық құзыреттілікті коммуникативтік құзыреттіліктің құрамдас бөлігі ретінде қарастырады. Ғалымдар грамматикалық құзыреттілікті лексикалық, морфологиялық және синтаксистік дағдылардың үйлесімділігі ретінде анықтайды. Қазіргі

заманғы мобильді қосымшалар, мысалы, Duolingo, Quizlet және Grammarly, оқушыларға осы дағдыларды меңгеруге арналған тапсырмалар мен жаттығулар ұсынады, бұл оларды грамматикалық құзыреттілікті дамытуға ынталандырады [2].

Сонымен қатар, С. Қ. Жұмабекова грамматикалық құзыреттіліктің дамуына қатысты маңызды тұжырымдарды ұсынады. Блум грамматикалық құзыреттілікті білімді есте сақтау, түсіну және қолдану деңгейлері арқылы дамыту қажет деп санайды [3].

Қазіргі замандағы зерттеушілердің бірі Е. С. Полат грамматикалық құзыреттілікті шет тілін оқытуда заманауи технологиялар арқылы дамыту қажеттілігін атап өтеді. Ол интерактивті оқыту әдістері мен электронды ресурстарды қолдану арқылы оқушылардың оқу мотивациясын арттырып, олардың грамматикалық дағдыларын жетілдірудің тиімді жолдарын көрсетеді [4]. Полаттың зерттеулері көрсеткендей, қазіргі заманғы қосымшалар тек грамматикалық білімді меңгеру ғана емес, сонымен қатар оқушылардың тілдік қабілеттерін шығармашылық тұрғыдан қолдануына ықпал етеді.

Зерттеу әдістері

Зерттеу барысында қолданылған әдістердің бірі – А.В. Карповтың рефлексивтілік сауалнамасы. Бұл сауалнама оқушылардың оқу мотивациясын, өз білімдерін бағалау деңгейін және ағылшын тіліндегі грамматикалық дағдыларды меңгеру қабілетін анықтауға бағытталған. Сауалнама арқылы оқушылардың оқу үдерісіне деген көзқарастарын, тіл үйренудегі қызығушылықтарын және өздігінен даму қабілеттерін бағалау жүзеге асырылды. Бұл әдіс зерттеу барысында оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, олардың оқу мотивациясын арттыру мен тиімді әдістерді таңдау үшін маңызды ақпарат берді.

Екінші әдіс ретінде Е.П. Ильин мен Н.А. Курдюкова әзірлеген «Білім алуға бағытталу» диагностикасы қолданылды. Бұл диагностика оқушылардың оқу үдерісіне бағытталған ниеттерін, олардың білім алуға деген қызығушылығы мен талпыныстарын анықтауға мүмкіндік береді. Диагностика нәтижелері арқылы оқушылардың тіл үйрену кезінде қандай әдістерді қолдануға бейімділіктері мен олардың оқу мотивациясын арттыру үшін қажет болатын педагогикалық тәсілдер анықталды.

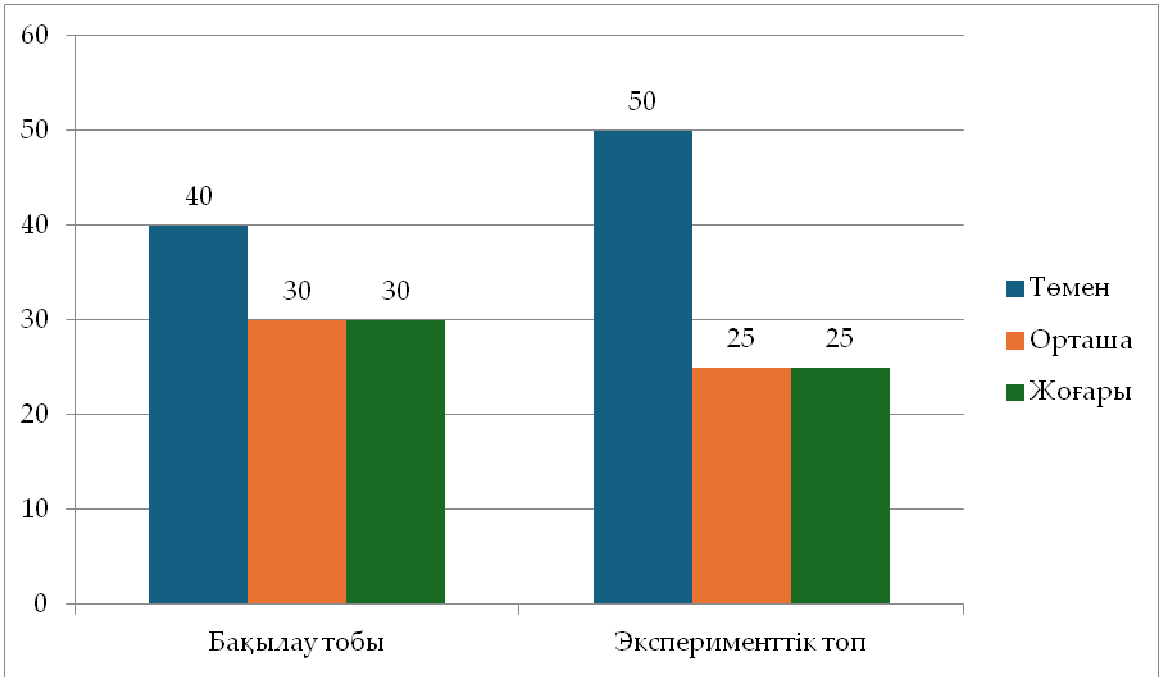
Зерттеу нәтижелері

Зерттеу жұмысын мен Павлодар қаласындағы №2 орта мектепте жүргіздім. Экспериментке 7-сыныптың екі параллель сыныбы қатысты: 7 «А» – бақылау тобы, 7 «Б» – эксперименттік топ. Әр сыныптан 10 оқушыдан таңдалып, барлығы 20 оқушы зерттеуге қатыстырылды.

Зерттеудің мақсаты – орта сынып оқушыларының ағылшын тіліндегі грамматикалық құзыреттілігін дамытуда заманауи оқыту қосымшаларын қолданудың тиімді әдістерін анықтау және ғылыми-әдістемелік негіздеу.

Гипотеза бойынша, егер ағылшын тілі сабақтарында заманауи оқыту қосымшалары жүйелі түрде қолданылса, онда бұл оқушылардың грамматикалық құзыреттілігін тиімді қалыптастырады. Қосымшалар оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып, грамматикалық материалды түсіну мен қолдануды жеңілдетеді.

Зерттеу үш кезеңде өтті: анықтау, қалыптастырушы және бақылау кезеңдері.

Сурет 1 – Грамматикалық құзыреттілікті бағалау нәтижелері

Қалыптастырушы кезеңде эксперименттік топта заманауи оқыту қосымшалары қолданылды. Оқушылар Duolingo арқылы грамматикалық құрылымдарды меңгеріп, Quizlet көмегімен жаңа сөздер мен грамматикалық ережелерді есте сақтау бойынша жаттығулар орындады. Kahoot платформасында ойын түріндегі тест тапсырмалары арқылы грамматикалық білімдерін бекітті, ал BBC Learning English және Grammarly қосымшалары жазбаша және ауызша сөйлеуді жетілдіруге бағытталды.

Сабақ басталмас бұрын қысқаша түсіндірме (tip) беріледі, ал сабақ барысында оқушылар көк шам (light bulb) белгісін басу арқылы теориялық материалға қайта орала алады. Бұл әдіс оқытудың интерактивтілігін арттырып, оқушылардың білімін бекітуге көмектеседі.

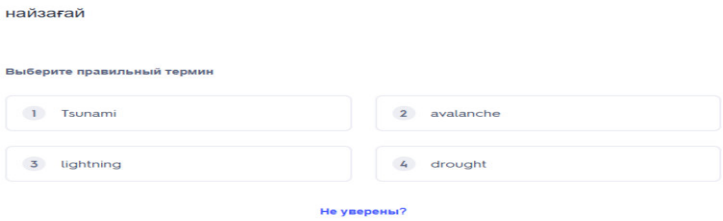
Quizlet – оқушыларға жаңа сөздер мен грамматикалық ережелерді есте сақтауға көмектесетін тиімді құрал.

Көп таңдаулы сұрақтар (Multiple Choice Questions)

Тест: Табиғи апаттар

Дауыл, ураган

a) hurricane
b) avalanche
c) lightning
d) Tsunami

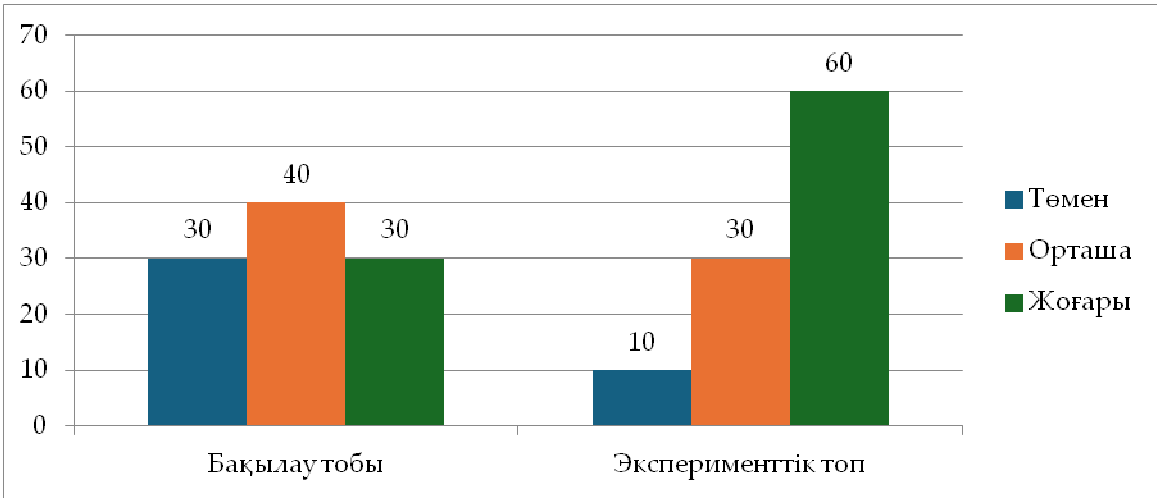

Сурет 2 – Quizlet

Терминдер мен анықтамаларды сәйкестендіру (Flashcards Exercise)
Тапсырма: Терминдерді олардың анықтамаларымен сәйкестендіріңіз.

Термин	Анықтама
Noun	A person, place, or thing (зат есім)
Verb	An action word (етістік)
Adjective	A word that describes a noun (сын есім)
Adverb	A word that describes a verb (үстеу)

Нұсқаулық: Сәйкес келетін термин мен анықтаманы табыңыз.

Сурет 3 – Грамматикалық құзыреттілікті бағалау нәтижелері (Бақылау кезеңі)

Бұл өзгерістердің нәтижесі ретінде эксперимент тобының оқушыларының шетел тілін үйрену кезінде заманауи қосымшаларды қолданудың тиімділігін, сондай-ақ олардың оқу мотивациясының және грамматикалық құзыреттіліктерінің дамуын байқауға болады. Заманауи қосымшалар оқу процесін қызықты және тартымды етіп қана қоймай,

оқушылардың өз білімдерін тереңірек меңгеруіне көмектеседі.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, ағылшын тілін оқытуда заманауи технологиялар мен мобильді қосымшаларды қолдану оқушылардың грамматикалық құзыреттілігін дамытуда маңызды рөл атқарады. Бұл құралдар оқушылардың тілдік дағдыларын қалыптастыруға ықпал етіп, оқу процесін интерактивті әрі қызықты етеді. Атап айтқанда, Duolingo, Grammarly және Quizlet сияқты қосымшалар грамматикалық ережелерді меңгеру мен оларды нақты жағдайда қолдану дағдыларын дамытуда тиімді болып шықты.

Сонымен қатар, зерттеу барысында қолданылған диагностикалық әдістер оқушылардың оқу мотивациясын, грамматикалық құзыреттілік деңгейін және білім алуға бағытталуын нақты түрде бағалауға мүмкіндік берді. А.В. Карповтың рефлексивтілік сауалнамасы мен Е.П. Ильин мен Н.А. Курдюкова әзірлеген диагностика арқылы алынған деректер оқушылардың өздігінен білім алу қабілетін арттыру үшін тиімді әдістер мен құралдарды қолданудың қажеттілігін дәлелдеді. Бұл зерттеу ағылшын тілін оқытуда заманауи әдістер мен қосымшаларды қолданудың маңызды артықшылықтарын көрсетті.

Әдебиеттер

1. Ахметова Г.Б. Ағылшын тілін оқытуда жаңа технологияларды қолдану ерекшеліктері // Білім беру инновациялары журналы, 2022. – №3. – 45-50 б.

2. Brown H.D. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. – 4th ed. – Pearson Education, 2020.

3. Жұмабекова С.Қ. Ағылшын тілін оқытуда мобильді қосымшалардың тиімділігі. // Білім беру технологиялары, 2022. – №4. – 72-78 б.

4. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – Москва: Академия, 2012. – 222 с.

УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

С.Т. Мұқыш

магистрант, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

научный руководитель: Б.Д. Ныгметова

кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, г. Павлодар

Аннотация. В статье рассматривается процесс формирования межкультурной компетентности у студентов педагогических вузов на основе внедрения учебного пособия «We Are All Human». Выявляются значимые методологические подходы, такие как проблемное и проектное обучение, использование подкастов, видеоматериалов и социолингвистического анализа. Определяются особенности структуры и

содержания пособия, направленные на развитие как рецептивных, так и продуктивных навыков. Представлены способы дальнейшего применения пособия в системе высшего образования и повышения квалификации.
Ключевые слова: межкультурная компетентность, межкультурная коммуникация, инновационный подход, лингводидактика, социолингвистика.

Abstract. The article examines the process of formation of intercultural competence among students of pedagogical universities based on the introduction of the textbook «We Are All Human». Significant methodological approaches are identified, such as problem-based and project-based learning, the use of podcasts, video materials, and sociolinguistic analysis. The features of the structure and content of the manual aimed at developing both receptive and productive skills are determined. The ways of further application of the manual in the system of higher education and professional development are presented.

Аңдатпа. Мақалада «we Are all Human» оқу құралын енгізу негізінде педагогикалық жоғары оқу орындары студенттерінің мәдениетаралық құзыреттілігін қалыптастыру процесі қарастырылады. Проблемалық және жобалық оқыту, подкасттарды, бейнематериалдарды пайдалану және әлеуметтік лингвистикалық талдау сияқты маңызды әдістемелік тәсілдер анықталады. Рецептивті және өнімді дағдыларды дамытуға бағытталған құралдың құрылымы мен мазмұнының ерекшеліктері анықталады. Жоғары білім беру және біліктілікті арттыру жүйесінде жәрдемақыны одан әрі қолдану тәсілдері ұсынылған.

Введение

Разработка учебного пособия для студентов второго курса образовательной программы «Иностранный язык: два иностранных языка», которые в перспективе станут педагогами и специалистами языкового образования Казахстана, обусловлена высокой актуальностью задачи подготовки будущих учителей в условиях современного многоязычного и поликультурного общества. В контексте глобализации и активного международного сотрудничества педагогическая деятельность требует не только уверенного владения языками, но и развитой межкультурной компетентности, обеспечивающей успешную коммуникацию и профессиональную мобильность. Анализ казахстанского опыта преподавания иностранных языков показывает, что на сегодняшний день ощущается явный недостаток целенаправленных и комплексных методических пособий, отражающих национальную специфику и отвечающих международным образовательным стандартам. В связи с этим разработка такого учебного пособия приобретает особое значение и является важной составляющей повышения качества подготовки будущих педагогических кадров, способных эффективно взаимодействовать и преподавать в условиях культурного многообразия.

Обзор литературы

Понятие межкультурной компетентности активно исследуется в педагогике, лингвистике и культурологии. Согласно Майклу Байрэму [3, с. 45], межкультурная компетентность включает в себя пять

компонентов: знания о других культурах, интерпретационные навыки, способности к релятивизации культурных ценностей, навыки взаимодействия и критическую культурную осведомленность. Байрэм подчеркивает, что изучение иностранного языка без учета культурных различий невозможно.

С.А. Баймуханова [1, с. 56] подчеркивает важность включения аутентичных материалов в образовательный процесс, что позволяет студентам погружаться в реальную языковую и культурную среду.

Между тем, К.Т. Бекенова [2, с. 112] в своих исследованиях акцентирует внимание на роли информационно-коммуникационных технологий, которые становятся инструментом для формирования межкультурной компетенции, поскольку они дают возможность студентам вступать в живой диалог с носителями языка, обмениваться культурным опытом и активно участвовать в совместных проектах. Это, в свою очередь, развивает коммуникативные навыки и улучшает культурную осведомленность студентов.

С точки зрения Г.Ж. Ермековой (2018), межкультурная компетентность в условиях поликультурного образования требует от студентов не только знаний о других культурах, но и способности к эффективному и толерантному взаимодействию. Ермекова указывает на необходимость методической подготовки преподавателей, которые должны уметь создавать условия для конструктивного диалога и обеспечивать эмоциональный комфорт студентов в процессе межкультурного взаимодействия.

Г.М. Касымова (2015) отмечает, что особое внимание следует уделять формированию коммуникативной компетентности студентов, которая включает в себя не только языковую составляющую, но и культурные аспекты коммуникации. Умение правильно интерпретировать невербальные сигналы, учитывать особенности поведения и стиль общения представителей других культур – важнейший элемент межкультурной компетентности.

В конце концов, хотелось бы подчеркнуть работу Смаковой К.М. «Intercultural communicative competence in English language teaching in Kazakhstan», где она видит необходимость в более масштабном исследовании педагогических и конструктивных путей, которые могут побудить всех учителей в казахстанском контексте создать соответствующую среду, способствующую развитию интеркультурной коммуникации учащихся, а также сократить разрыв между теорией и ее реализацией на уроках английского языка.

Вышеупомянутые авторы доказывают то, что в нашей стране существует нехватка учебных пособий по эффективному развитию межкультурной компетентности среди студентов специальности «Иностранный язык: два иностранных языка», которые могли бы включить в себя не только теорию, но еще и интерактивные

аутентичные задания, для развития «мягких навыков» – soft skills. Данный навык нужен для развития не только межкультурной компетенции, но и компетентности.

Методология исследования и апробации

Учебное пособие было апробировано в рамках экспериментального курса со студентами второго курса образовательной программы «Иностранный язык: два иностранных языка» Высшей школы гуманитарных наук Павлодарского педагогического университета имени Ә.Марғұлан. Основными задачами являлись выявление эффективности применения авторских заданий и определение динамики развития межкультурной компетентности обучающихся. Педагогический эксперимент включал в себя:

- предварительное анкетирование знаний и установок студентов;
- выполнение заданий на развитие межкультурной компетентности, адаптированных под силлабус дисциплины «Средо-ориентированная и деловая коммуникация»;
- наблюдение за степенью вовлеченности в речевые ситуации;
- проведение анкетирования, самооценки и итогового контроля.
- разработка учебного пособия «We Are All Human»

Каждое занятие сопровождалось scaffold-поддержкой: пояснением терминов, грамматическими моделями, языковыми клише. В начале модулей акцент поставлен на рецептивные навыки (аудирование, чтение), далее – на продуктивные (говорение, письмо). Принцип «от простого к сложному» позволил студентам плавно перейти от анализа отдельных культурных феноменов к созданию собственных текстов – диалогов, эссе, подкастов и презентаций.

Содержание и структура пособия

Учебное пособие «We Are All Human» состоит из шести модулей (рис.1):

1. Введение в межкультурную коммуникацию
2. Модели коммуникации и коммуникативные барьеры
3. Модели Максима Грайса и стратегии вежливости
4. Измерения культуры по Г. Хофстеде
5. Стратегии переключения кодов, хеджирования и модальность
6. Финальный проект: практика межкультурного общения

Каждый модуль включает лексику, грамматический блок, тексты, аудиоматериалы, видеоанализ и продуктивные задания. Используются подкасты, TED-Talks, в конце каждого занятие идет закрепление данными методами: ролевая игра, проектно-ориентированная деятельность, проблемные задания, кейс-стади, социолингвистический анализ, и.т.д. Упор сделан на формирование soft skills (рис.2): рефлексия, умения вести диалог, слушать, адаптироваться, проявлять эмпатию. Пособие содержит ключи к заданиям, что делает его подходящим для самостоятельного обучения.

A table of contents

Unit	A Vocabulary	B Grammar	C Reading and listening	D Speaking and writing
1 Fundamentals of IC	p.6 What is IC? • Definition and key principles of intercultural communication. • Significance of cultural awareness in global interactions. • Key intercultural terms (e.g., cultural norms, stereotypes, assimilation, ethnocentrism) • **Case study**	p.7 Modality • Modal verbs to express cultural norms and opinions. • Speaking and writing skills in the context of intercultural communication • **A quiz**	p.8 Understanding the concept of culture • An excerpt from Patrick Moran's work on cultural dimensions. • **A podcast** about "What is Culture?" • Discussions on cultural perspectives	p.9 Cultural shock • Cultural shock and personal experiences • Writing a short reflection on a cultural encounter
2 Communication Models	p.10 Terms in communication models • New vocabulary: message, encoding, decoding, ... • Deeper understanding of communication models by analysing communication strategies, barriers, and effectiveness in the conversation. • **A role-play**	p.11 Passive voice in communication models • Passive voice structures to describe how messages are transmitted and received • Transforming active sentences into passive voice • **TED-talk**	p.12 The Shannon-Weaver model • Shannon-Weaver Communication Model and its key components. • Noise and miscommunication occur in intercultural contexts • **Discussing and analysing videos** that illustrate communication challenges	p.13 Analysing real-life miscommunication • Real-life miscommunication events using the Shannon-Weaver Communication Model. • Terminology (sender, receiver, encoding, decoding, noise, feedback) to real-world situations. • **A role-play** and writing reflections
3 Communication barriers & Grice's maxims	p.14 Identifying communication barriers • Key vocabulary (confusing message, unsuitable words / gestures...) • Real-life miscommunication issues in dialogues. • Grice's Conversational Maxims (Quantity, Quality, Relevance, and Manner) • **A case-study**	p.15 Indirect speech in cross-cultural communication • How indirect speech is used in different cultures. • Transforming direct speech into indirect speech. • **A quiz** «Around the world»	p.16 Grice's maxims • The four maxims (Quantity, Quality, Relevance, and Manner) through reading. • Violations of Grice's Maxims in videos. • **Sociolinguistic analysis to problem-solving** communication breakdowns	p.17 Fixing miscommunication across cultures • Real-world miscommunication issues in intercultural settings. • Problem-solving skills through **role-play** and writing • A final **project** presentation demonstrating an understanding of communication breakdowns and solutions
	p. 18 Review. Units 1-3 • **Self-assessment**			

Рисунок 1. Фрагмент содержания учебного пособия

Рисунок 2. Рабочий лист с пояснениями

Результаты и обсуждение

Результаты анкетирования студентов 2 курса образовательной программы «Иностранный язык: два иностранных языка» до и после

прохождения курса показали выраженную положительную динамику в самооценке знаний и навыков межкультурной коммуникации. Если до начала курса доля студентов, оценивающих свой уровень как «высокий», составляла всего 15,1%, то после завершения занятий этот показатель увеличился до 33,5%. Также существенно снизилось количество студентов с «низким» и «ниже среднего» уровнем – с 37% до 28,1%. Показатели в категориях «выше среднего» и «средний» также демонстрируют рост уверенности и осведомлённости студентов. Это подтверждает эффективность использования кейсов, видеоанализа, TED-Talks и проблемно-ориентированных заданий в формировании межкультурной компетенции. Подобный подход не только способствует осмыслению культурных различий, но и развивает критическое мышление, гибкость в общении и адаптацию речевого поведения в различных социокультурных контекстах.

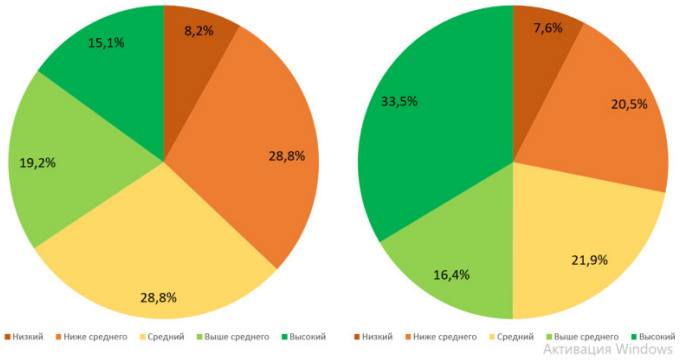

Диаграмма 1. Динамика повышения текущих знаний и навыков межкультурной коммуникации обучающихся

Заключение и выводы

Учебное пособие «We Are All Human» является эффективным инструментом формирования межкультурной компетентности. Источники только доказывают, что основанное на современной методологии, данное пособие улучшит обучение английскому языку через культурные реалии. Разработка данного учебного пособия актуальна в целях улучшения межкультурной компетентности будущих педагогов английского языка.

Литература

1. Баймуханова С.А. Использование аутентичных материалов в обучении иностранному языку для формирования межкультурной компетенции / С.А. Баймуханова // Вестник Карагандинского университета. Серия педагогика. – 2016. – № 2(82). – С. 56–61.

2. Бекенова К.Т. Роль информационно-коммуникационных технологий в формировании межкультурной компетенции студентов / К.Т. Бекенова // Образование и наука в Казахстане. – 2017. – № 4(65). – С. 112–118.

3. Ермекова Г.Ж. Формирование межкультурной компетенции студентов в условиях поликультурного образования / Г.Ж. Ермекова // Вестник Евразийского нацио-

нального университета им. Л.Н. Гумилева. Серия педагогическая. – 2018. – №1(122). – С. 89–95.

4. Касымова, Г. М. Формирование коммуникативной компетентности будущих переводчиков / Г. М. Касымова // Вестник КазНПУ им. Абая. Серия филологическая. – 2015. – № 1(47). – С. 128–133. KazNPU

5. Smakova K. Paulstrud B. Intercultural communicative competence in English language teaching in Kazakhstan. // Issues in Educational Research – 2020. 30(2), 691-708. – URL: https://www.iier.org.au/iier30/smakova.pdf (дата обращения: 04.04.2024)

6. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. [Text] // Multilingual Matters, 1997. – С. 45–68.

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ РОЛЬ ПРОДУКТИВНЫХ И НЕПРОДУКТИВНЫХ ПРЕФИКСОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ В ПРОЦЕССЕ УСВОЕНИЯ ЛЕКСИКИ УЧАЩИМИСЯ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ

Н.Н. Нұрманова
студент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар
научный руководитель: А.Б. Раисова
кандидат педагогических наук РФ, г. Павлодар

Аннотация: В статье анализируется роль продуктивных и непродуктивных префиксов английского языка в усвоении лексики учащимися средней школы. Установлено, что продуктивные префиксы способствуют развитию морфемного анализа и расширению словарного запаса благодаря своей предсказуемости. Непродуктивные префиксы требуют индивидуального подхода, вызывают трудности при обучении. Предлагаются методические рекомендации по эффективному использованию префиксов в школьной практике.

Ключевые слова: префикс, продуктивность, словообразование, лексика, морфемный анализ, учащиеся.

Аңдатпа: Мақалада ағылшын тіліндегі өнімді және өнімсіз префикстердің орта мектеп оқушыларының лексиканы меңгеруіндегі рөлі талданады. Өнімді префикстердің мағыналық айқындығы мен болжауға қолайлылығы олардың морфемалық талдауды дамытуға және сөздік қорды кеңейтуге ықпал ететіні анықталды. Ал өнімсіз префикстер болса, меңгеру барысында қиындықтар туғызады. Мақалада префикстерді мектеп тәжірибесіне тиімді енгізу бойынша әдістемелік ұсыныстар беріледі.

Кілт сөздер: префикс, өнімділік, сөзжасам, лексика, морфемалық талдау, оқушылар.

Abstract: The article analyzes the role of productive and unproductive prefixes in the acquisition of English vocabulary by middle school students. It is established that productive prefixes enhance morphological awareness and vocabulary expansion due to their predictability and semantic transparency. Unproductive prefixes, require an individual approach and pose learning difficulties.

Keywords: prefix, productivity, word formation, vocabulary, morphological analysis, students.

Освоение иностранного языка невозможно без активного накопления и осмысления лексического запаса. В школьной практике одним из эффективных инструментов в обучении лексике выступает морфемный анализ, в частности, знание и понимание значения префиксов – аффиксов, присоединяющихся к началу слова и модифицирующих его значение. Однако далеко не все префиксы обладают одинаковым обучающим потенциалом. В данной работе рассматриваются продуктивные и непродуктивные префиксы английского языка, а также их функциональная роль в процессе усвоения лексики учащимися средней школы.

Префиксация является одним из важнейших и наиболее активных способов деривации в английском языке. Она предполагает присоединение морфемы к началу основы слова с целью модификации его значения. Префиксы играют значимую роль в расширении лексической системы языка, а также в формировании логико-семантических связей между словами, что особенно актуально в процессе обучения иностранному языку. Критерием продуктивности префикса считается его способность участвовать в регулярных словообразовательных моделях, а также активное употребление в живой речи, в том числе при создании неологизмов. Продуктивные префиксы обладают чёткой семантической функцией и высокой степенью узнаваемости. Они широко представлены в учебной и разговорной лексике, поэтому легко усваиваются учащимися. К числу наиболее продуктивных английских префиксов относятся:

- un- (отрицание, противоположность): unhappy, unfair, unknown;
- re- (повтор действия): rewrite, redo, rebuild;
- dis- (отрицание, противоположное значение): disagree, disconnect, disapprove;
- pre- (предшествование): preheat, preview, prepay;
- mis- (ошибка, неправильность): misunderstand, misplace, mislead.

Эти префиксы обладают высокой учебной ценностью, поскольку способствуют формированию у школьников стратегии контекстной догадки, осознанному анализу слов и активному расширению лексического запаса. Они формируют предсказуемые морфемные модели, что упрощает процесс усвоения новых слов и способствует развитию языковой интуиции [1, с.10].

В противоположность этому, непродуктивные префиксы характеризуются ограниченной сферой употребления, отсутствием продуктивных моделей образования новых слов и, как правило, не распознаются учащимися как отдельные морфемы. Такие префиксы часто встречаются в лексемах, которые воспринимаются как неделимые единицы. Примеры:

- be- (в основном исторический префикс): beware, become, belong;

- for- (с элементом значения «отрицания» или «утраты»): forgive, forsake, forbid;

- a- (староанглийского происхождения, указывает на состояние): asleep, awake, alive;

- en- (частично продуктивный, но с узкой сферой употребления): enable, encircle, enlarge [2, с.45].

Такие префиксы вызывают трудности при морфемном анализе, поскольку их семантическая нагрузка не всегда очевидна. Более того, учащиеся часто не воспринимают их как отдельные словообразовательные единицы, что затрудняет понимание и запоминание слов. В результате снижается эффективность обучения, особенно при отсутствии контекстуальной поддержки.

С методической точки зрения, префиксы являются эффективным инструментом для организации разноуровневых заданий: от базового распознавания значений до самостоятельного создания новых слов и их использования в контексте. Это позволяет интегрировать работу с префиксами на всех этапах обучения: от начального уровня до продвинутого. В то же время непродуктивные префиксы представляют собой методологическую трудность. Их значение часто исторически обусловлено и не соответствует современным моделям словообразования. Такие префиксы, как be- (beware, become) или for- (forgive, forsake), не имеют чёткой семантической опоры для учащегося, особенно если он ориентируется на принципы аналогии и логики [3, с.417]. В отличие от продуктивных, непродуктивные префиксы:

- не формируют устойчивых моделей образования новых слов;

- не дают учащемуся возможности применить морфемный анализ;

- требуют механического заучивания и частой работы с контекстом.

Психолингвистические исследования подтверждают, что учащиеся, обладающие навыками морфемного анализа, значительно успешнее справляются с интерпретацией новых слов. Они активнее применяют стратегии контекстной догадки, быстрее осваивают абстрактные и производные лексемы, что особенно важно при переходе от разговорной к академической лексике [4, с.189].

Для выявления влияния продуктивных и непродуктивных префиксов на усвоение лексики школьниками было проведено целенаправленное экспериментальное исследование в двух параллельных классах (7 и 8 классы) одной из средних школ. В эксперименте приняли участие 42 учащихся с примерно одинаковым уровнем владения английским языком (A2–B1). Методика исследования включала два этапа. На первом этапе учащимся были предложены два списка слов, отобранных с учётом префиксальной принадлежности. Один список содержал слова с продуктивными префиксами (unhappy, rewrite, disagree, preview, misunderstand), другой – с непродуктивными

(beware, become, forgive, asleep, enable). Задание заключалось в следующем:

1) определить общее значение слова,

2) выделить префикс,

3) объяснить, как он влияет на смысл слова.

Результаты первого этапа показали значительную разницу в уровне усвоения лексики:

- 86% учащихся успешно определили значения слов с продуктивными префиксами и смогли объяснить их влияние на значение корня;

- только 38% справились с аналогичным заданием по словам с непродуктивными префиксами.

Остальные участники либо неправильно определили значение слова, либо вовсе не выделили префикс как самостоятельную морфему.

Второй этап эксперимента предполагал краткий обучающий модуль (15 минут), включающий объяснение функций префиксов, демонстрацию морфемного анализа на примерах и коллективное выполнение тренировочного упражнения. После этого учащимся вновь было предложено задание аналогичного типа, но с новыми словами.

Результаты второго этапа продемонстрировали:

- увеличение количества верных ответов по словам с продуктивными префиксами на 11%, что свидетельствует об эффективности даже краткосрочного морфемного тренинга;

- небольшой прирост по непродуктивным префиксам – всего на 4%, что указывает на сложность их интерпретации и слабую подверженность аналитической обработке.

Дополнительно были зафиксированы типичные ошибки учащихся, указывающие на поверхностное или ошибочное понимание структуры слова. Так, слово beware интерпретировалось как «быть в курсе», по аналогии со знакомым be, что является ложным морфемным членением. Аналогично, слово asleep учащиеся нередко воспринимали как прилагательное sleep, ошибочно считая, что a- – это артикль или предлог, а не префикс, обозначающий состояние.

Результаты проведённого анализа, а также данные практического исследования свидетельствуют о значимой функциональной роли продуктивных префиксов в процессе формирования лексической компетенции учащихся средней школы. Эти морфемы не только способствуют активному расширению словарного запаса, но и формируют у школьников устойчивые когнитивные стратегии при работе с незнакомыми словами, включая умение догадываться о значении лексем, осознанно анализировать их структуру и создавать новые слова по аналогии.

Продуктивные префиксы, благодаря своей регулярности, семантической прозрачности и высокой частотности, становятся

мощным инструментом формирования языковой интуиции. Они облегчают восприятие сложных текстов, делают процесс запоминания слов более логичным и снижают зависимость учащихся от механического заучивания. В то же время непродуктивные префиксы, несмотря на их лексическую значимость, вызывают трудности в интерпретации и запоминании. Отсутствие ясной связи между префиксом и смыслом слова, ограниченная продуктивность и редкое употребление в повседневной речи делают их менее доступными для учащихся [5, с.304].

С учётом вышеизложенного, рекомендуется следующее:

1. Интегрировать продуктивные префиксы в базовую программу изучения лексики уже на ранних этапах обучения.

2. Систематически применять морфемный анализ как метод обучения, включая упражнения на распознавание, моделирование и объяснение значений слов.

3. Использовать разнообразные визуальные и игровые методики, такие как таблицы с префиксами и их значениями, морфемные кроссворды, карточки, морфологическое «домино» и интерактивные задания, – всё это делает обучение более доступным и увлекательным.

4. При работе с непродуктивными префиксами акцентировать внимание на контекст, использовать аутентичные примеры из текстов, создавать ассоциативные связи и применять мнемонические приёмы для закрепления словарных единиц.

5. Разделять работу с префиксами по степени продуктивности, адаптируя сложность материала под уровень учащихся и обеспечивая постепенное введение более трудных лексических единиц.

Таким образом, эффективное обучение лексике должно базироваться на дифференцированном подходе к префиксальному словообразованию, учитывающем как лингвистические особенности морфем, так и когнитивные возможности учащихся. Рациональное распределение внимания между продуктивными и непродуктивными префиксами позволяет оптимизировать учебный процесс и добиться устойчивых лексических результатов.

В заключение отметим, что формирование полноценной лексической компетенции невозможно без осознания структуры слова и механизмов словообразования. Продуктивные префиксы, благодаря своей прозрачности и регулярности, представляют собой мощный инструмент расширения словарного запаса учащихся средней школы. Непродуктивные же требуют индивидуального подхода и усиленной контекстуализации. Методическое внимание к различию между продуктивными и непродуктивными префиксами может значительно повысить эффективность преподавания английского языка на школьном этапе.

Литература

1. Филатов Д.В. Основные способы словообразования в английском языке // EScio. 2020. № 4 (43). – с. 1–10.

2. Plag, I. Word-Formation in English. – Cambridge University Press, 2003. – p. 45–78.

3. Nation, I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 417 p.

4. Carlisle, J. F. Morphological Awareness and Early Reading Achievement. In L. B. Feldman (Ed.), Morphological Aspects of Language Processing. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1995. – pp. 189–209.

5. Nagy, W. E., Anderson, R. C. Reading Research Quarterly, Vol. 19, No. 3, 1984. – pp. 304–330.

ЖОҒАРЫ СЫНЫПТАРДА АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ПОДКАСТТАР АРҚЫЛЫ ГРАММАТИКАЛЫҚ ДАҒДЫЛАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

О.Б. Октяброва

Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Шетел тілі: екі шетел тілі білім беру бағдарламасының ШТА-43 тобы студенті

ғылыми жетекшісі: М.А. Рамазанова, социология магистрі

Аңдатпа. Бұл мақалада жоғары сынып оқушыларының ағылшын тілі сабағында подкасттар арқылы грамматикалық дағдыларын қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Қазіргі таңда цифрлық білім беру ресурстарының кеңінен қолданылуы – шет тілін үйренуде жаңа әдістерді қажет етеді. Солардың бірі – аудиоматериалдарды, атап айтқанда, подкасттарды оқу процесіне енгізу. Мақалада подкасттардың тіл үйренушілердің грамматикалық құрылымдарды түсінуі мен есте сақтауына ықпалы зерттеліп, олардың мотивациясы мен тыңдалым қабілетін арттырудағы рөлі талданады. Автор подкасттарды жүйелі және мақсатты түрде пайдалану арқылы грамматикалық дағдыларды тиімді қалыптастыруға болатынын дәлелдейді. Зерттеу нәтижелері бұл тәсілдің оқушылардың сөйлеу мәдениеті мен тілді меңгеру деңгейіне оң әсер ететінін көрсетеді. Мақала ағылшын тілі мұғалімдеріне практикалық әдістемелік ұсыныстар беру мақсатында жазылған.

Түйін сөздер: Подкаст, грамматикалық дағды, ағылшын тілі, жоғары сынып, тыңдалым, цифрлық білім.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема формирования у старшеклассников грамматических навыков через подкасты на уроках английского языка. В настоящее время широкое использование цифровых образовательных ресурсов требует новых методов изучения иностранного языка. Одним из них является внедрение аудиоматериалов, в частности подкастов, в учебный процесс. В статье исследуется влияние подкастов на понимание и запоминание грамматических структур изучающими язык, а также анализируется их роль в повышении мотивации и способности слушать. Автор доказывает, что, используя подкасты систематически и целенаправленно, можно эффективно развивать грамматические навыки. Результаты исследования показывают, что такой подход положительно влияет на культуру речи

и уровень владения языком учащихся. Статья написана с целью предоставления практических методических рекомендаций учителям английского языка.
Ключевые слова: Подкаст, грамматические навыки, английский язык, высший класс, аудирование, цифровые знания.

Annotation. This article discusses the problem of building grammar skills in high school students through podcasts in English lessons. Today, the widespread use of digital educational resources requires new methods of learning a foreign language. One of them is the introduction of audio materials, in particular, podcasts, into the educational process. The article examines the influence of podcasts on language learners ' understanding and memorization of grammatical structures and analyzes their role in increasing motivation and listening ability. The author proves that it is possible to effectively build grammar skills through the systematic and targeted use of podcasts. The results of the study show that this approach has a positive effect on the level of speech culture and language proficiency of students. The article was written in order to provide practical methodological recommendations to English teachers.
Keywords: podcast, grammar skills, English, High School, audition, digital education.

Кіріспе. Бүгінгі таңда шет тілін меңгертуде дәстүрлі әдістермен қатар, инновациялық технологияларды, оның ішінде аудиовизуалды материалдарды қолдану өзекті мәселелердің біріне айналды. Жоғары сынып оқушыларына ағылшын тілін үйрету барысында, грамматикалық дағдыларды меңгерту – тілді терең түсініп, оны дұрыс қолданудың негізі болып табылады. Осы орайда ағылшын тіліндегі подкасттар – оқушылардың тыңдалым, сөйлеу, грамматикалық құрылымдарды қабылдау қабілеттерін жетілдіретін тиімді құрал ретінде қарастырылады.

Подкасттарды қолдану тек тыңдау дағдыларын дамытуға ғана емес, сондай-ақ тілдің грамматикалық құрылымдарын контекстте түсінуге және оларды сөйлеу немесе жазу барысында дұрыс қолдануға мүмкіндік береді. Подкасттардың мазмұны мен форматы шынайы өмірдегі жағдайларға жақын болғандықтан, оқушылар үшін қызықты әрі мотивациялық құрал болып табылады [1, 93 б.].

Зерттеу материалдары мен әдістері. Ағылшын тілін үйренуде грамматиканы оқытудың әртүрлі әдістері мен тәсілдері қолданылуда, олардың әрқайсысы оқушылардың тілдік дағдыларын дамытуға бағытталған. Әдістердің тиімділігі оқыту процесінде мұғалімнің әдіс-тәсілдеріне, оқушылардың жеке ерекшеліктеріне және оқыту ортасына байланысты болады. 3-кестеде ағылшын тіліндегі грамматикалық дағдыларды қалыптастыруға арналған заманауи әдістер мен тәсілдер сипатталған.

Қазіргі заманғы әдістерде грамматикалық дағдыларды дамыту көбінесе коммуникативті бағытталған жаттығулар арқылы жүзеге асырылады. Мұндай жаттығулар сөйлеуге деген ынтаны арттырып, оқушыларға тілдік материалды шынайы қарым-қатынас жағдайында

қолдануға мүмкіндік береді. Коммуникативті жаттығуларды орындау барысында оқушылар өз ойларын грамматикалық құрылымдар шегінде білдіруге, сөз тіркестерін дұрыс таңдап, нақты өмірлік жағдайларды құру арқылы қарым-қатынас жасауға үйренеді [2, 47 б.].

Кесте 1 – Ағылшын тілінде грамматикалық дағдыларды қалыптастырудың заманауи тәсілдері

Әдіс	Сипаттама	Артықшылықтары	Кемшіліктері
Коммуникативті әдіс	Грамматикалық құрылымдарды нақты өмірлік жағдайларда қолдану арқылы оқыту (сұхбат, рөлдік ойындар).	Тілдік дағдыларды нақты контексте қолдануға мүмкіндік береді; оқушылардың сөйлеуге деген ынтасын арттырады.	Әдіс тілдік материалды терең түсінуге мүмкіндік бермейді, тек қолдану дағдыларын дамытады.
Ойын әдісі	Ойын элементтерін енгізу арқылы оқыту (викториналар, рөлдік ойындар).	Оқушылардың қызығушылығын арттырады; мотивацияны күшейтеді; шығармашылықты дамытады.	Ойын барысында оқушылар материалды толық меңгермеуі мүмкін, оқу процесін жеңілдету қиын болуы мүмкін.
Мультимедиялық құралдар	Цифрлық технологиялар мен мультимедиа құралдарын пайдалану (видеолар, подкасттар, интерактивті жаттығулар).	Визуалды және аудиалды ақпаратты пайдалану арқылы оқушылардың назарын аудару; оқу процесін жандандырады.	Мұғалімдер мен оқушылардың ақпаратты дұрыс пайдалану дағдыларының болмауы; әлеуметтік өзара әрекеттесуінің төмендеуі.
Индуктивті әдіс	Оқушылар грамматикалық ережелерді мысалдар арқылы өздігінен анықтайды.	Оқушылардың сыни ойлау қабілетін дамытады; білімді терең меңгеруге мүмкіндік береді.	Оқушыларға түсіндірмесіз, тек мысалдармен жұмыс істеу қиын болуы мүмкін.
Дедуктивті әдіс	Грамматикалық ережелер мұғалімнің түсіндірмесі арқылы оқытылады.	Грамматикалық ережелерді түсіндіруде тиімді; жүйелі түрде оқытуға мүмкіндік береді.	Теориялық тұрғыдан берілуі мүмкін, нақты қолдану дағдыларын дамыту үшін қосымша жаттығулар қажет.
Интерактивті әдіс	Оқушылардың бірбірімен қарым-қатынас жасауы, топтық жұмысты қолдану.	Оқушылардың әлеуметтік дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді; тілдік тәжірибе алмасуға жағдай жасайды.	Әдіс әрдайым барлық оқушыларға тең мүмкіндік бере алмайды.

Подкасттың тақырыбы мен мазмұны оқушының тілдік деңгейіне сәйкес болуы тиіс. Грамматикалық дағдыларды тиімді дамыту үшін, подкасттағы тілдік құрылымдар оқушының білім деңгейіне сай болуы маңызды. Мысалы, бастапқы деңгейдегі оқушылар үшін қарапайым Present Simple немесе Past Simple сияқты құрылымдар қолданылса, жоғары деңгейдегі оқушыларға күрделі грамматикалық құрылымдар, мысалы, Present Perfect немесе Conditional Sentences сияқты құрылымдар ұсынылуы тиіс. Подкасттың тілдік деңгейі оқушының түсіну қабілетіне сай болу керек.

Подкастта қолданылатын грамматикалық құрылымдар нақты және дұрыс қолданылуы керек. Әрбір грамматикалық ереже тек теориялық тұрғыда емес, нақты өмірлік жағдайларда қалай қолданылатынын көрсету маңызды. Бұл оқушыларға грамматикалық ережелердің күнделікті сөйлеу тілінде қалай көрініс табатынын түсінуге көмектеседі. Сонымен қатар, нақты қолданылымдар оқушылардың осы құрылымдарды есте сақтап, оларды өз сөйлеуінде дұрыс қолдануына ықпал етеді [3, 15 б.].

Грамматикалық дағдыларды дамытуға арналған подкасттарды таңдағанда, тыңдалымның сапасы мен түсінікті болуы өте маңызды. Подкасттағы сөздер анық және айқын айтылуы керек, сонымен қатар сөйлеу жылдамдығы оқушының деңгейіне сай болуы тиіс. Егер подкаст тым жылдам немесе түсініксіз болса, оқушылар грамматикалық құрылымдарды дұрыс қабылдауы және оларды қолдануы қиындық туғызуы мүмкін. Подкасттың дыбыс сапасы мен дыбысталу ерекшеліктері де ескерілуі керек.

Зерттеу әдістемесі. Ағылшын тілін меңгеруде тыңдалым материалдарын, соның ішінде подкасттарды тиімді пайдалану – грамматикалық дағдыларды жетілдірудің заманауи әрі нәтижелі тәсілдерінің бірі [4, 112 б.].

Осыған байланысты зерттеу жұмысы 10-сынып оқушылары арасында үш кезеңнен тұратын тәжірибелік-эксперименттік жұмыс түрінде жүргізілді. Эксперименттің мақсаты – ағылшын тіліндегі подкасттар арқылы оқушылардың грамматикалық дағдыларын дамыту мүмкіндігін анықтау. Үш кезеңнен тұрды: анықтау, қалыптастырушы, бақылау.

Бірінші кезең – анықтаушы (диагностикалық). Бұл кезеңде 10-сыныптың екі тобынан (әрқайсысында 15 оқушы) тұратын қатысушылардың бастапқы грамматикалық білім деңгейі анықталды. Бір топ – бақылау тобы, екіншісі – эксперимент тобы ретінде белгіленді. Арнайы диагностикалық тесттер арқылы оқушылардың грамматикалық құрылымдарды тануы, сөйлем құрауы, ережелерді қолдануы сияқты дағдылары тексерілді. Алынған нәтижелер бастапқы деңгейдің ұқсастығын көрсетті, бұл екі топты салыстыруға негіз бола алады.

Анықтау кезеңінің негізгі мақсаты – 10-сынып оқушыларының

ағылшын тілі бойынша грамматикалық дағдыларының бастапқы деңгейін анықтау. Бұл кезеңде екі топ (бақылау және эксперимент) қатысып, олардың грамматикалық білімін, сөйлем құрау және грамматикалық ережелерді қолдану қабілеттерін тексеруге бағытталған бірқатар диагностикалық тапсырмалар ұсынылды.

Аталған кезеңде келесі әдістемелер мен тапсырма түрлері қолданылды:

1. Диагностикалық грамматикалық тест. Мақсаты: Оқушылардың грамматикалық құрылымдарды теориялық және практикалық тұрғыда қаншалықты меңгергенін анықтау.

Тапсырмалар:

Multiple choice (көп таңдаулы):

She ___ to school every day.

A) go

B) goes

C) going

D) gone

(Дұрыс жауап: B)

Gap filling (бос орынды толтыру):

If I ___ (be) you, I would study harder.

(Дұрыс жауап: were)

Error correction (қате табу):

He don't like playing football.

→ He doesn't like playing football.

Sentence transformation (сөйлемді өзгерту): *I have never eaten sushi before.* → Make it Passive Voice. *(Sushi has never been eaten by me before.*

Қамтылған тақырыптар:

– Present, Past, Future Simple/Continuous/Perfect
– Modal verbs (can, must, should, might т.б.)
– Passive Voice
– Conditionals
– Articles және Prepositions
– Reported Speech

2. Жазбаша тапсырма (Guided Writing). Мақсаты: Оқушылардың грамматикалық білімін жазба тілде қолдану дағдыларын бағалау.

Тапсырма: «My Life in 10 Years» немесе «My Dream Holiday» тақырыбында шағын эссе (80-100 сөз).

Бағалау критерийлері:

– Грамматикалық дұрыс сөйлемдер құру
– Тиісті шақтарды қолдану
– Сөйлемдердің логикалық байланысы
– Қатесіз жазу және орфографиялық сауаттылық

3. Ауызша сөйлеу тапсырмасы (Oral Grammar Use)

Мақсаты: Оқушылардың грамматикалық құрылымдарды ауызекі тілде қаншалықты еркін қолдана алатынын бақылау.

Тапсырмалар:

– Мұғалім қояды: *What would you do if you found a million dollars?→ I would give it to charity / I would buy a house...*

Диалог құрастыру:

– *Student A: Ask about your friend's weekend using Past Simple*

– *Student B: Answer using irregular verbs*

– Сурет бойынша сөйлеу: *Describe the picture using Present Continuous*

(The girl is reading a book. The boy is playing football...)

4. Грамматикалық диктант. Мақсаты: Тыңдалым арқылы грамматикалық сауаттылықты тексеру.

Мәтін: *Martha usually wakes up at 7 a.m. She takes a shower and eats her breakfast. Yesterday, she woke up late and missed the bus.*

Оқушылар диктантты жазып, кейін сөйлем құрылымдарын және шақ формаларын талдайды. Қатені өздері немесе мұғаліммен бірге табады.

Кесте 2 – Грамматикалық дағдыларды бағалау критерийлері

Критерий	Жоғары деңгей	Орташа деңгей	Төмен деңгей
1. Тест тапсырмалары (грамматика)	85–100% дұрыс жауап (тестте ≥17/20)	60–84% дұрыс жауап (тестте 12–16/20)	59% және төмен (тестте ≤11/20)
2. Жазбаша тапсырма (эссе, хат)	Шақтар мен ережелерді дұрыс қолданады, 1-2 қате ғана	Негізгі құрылымдар дұрыс, бірақ бірнеше қате бар (3–5)	Көптеген грамматикалық қателер (5-тен көп), сөйлемдер жиі бұзылады
3. Ауызша сөйлеу дағдысы	Сөйлеуде грамматикалық құрылымдарды еркін, дұрыс қолданады	Кейбір қателер кездеседі, бірақ сөйлеу түсінікті	Сөйлеу қиын, қателер өте көп, ойды білдіруде қиындық бар
4. Грамматикалық диктант	1-2 грамматикалық қате, шақтар мен құрылымдар нақты	3-5 грамматикалық қате, кейбір шақтарда шатасу бар	6 және одан көп қате, сөйлемдердің құрылымы бұзылған
5. Жалпы деңгей	Грамматикалық құрылымдарды түсінуі және қолдануы жоғары, өзін-өзі еркін білдіреді	Негізгі ережелерді түсінеді, бірақ қолдануда тұрақсыздық бар	Грамматикалық білімдері әлсіз, сөйлеу мен жазуда қателері жиі кездеседі

Эксперименттік топтағы оқушылармен арнайы ұйымдастырылған жұмыс барысында ағылшын тіліндегі подкасттар белсенді түрде қолданылды. Сабақ барысында оқушылар апта сайын түрлі тақырыптағы подкасттарды тыңдап, олардың негізінде грамматикалық тапсырмалар орындады. Тыңдалым, сөйлеу, жазу сияқты түрлі тілдік дағдылар интеграцияланған бұл әдіс оқушылардың қызығушылығын арттырып, грамматикалық білімді нақты жағдаятта қолдануға дағдыландырды.

Қорытынды кезеңде алынған нәтижелер көрсеткендей, бұл әдіс нақты әрі оң өзгеріс әкелген. Атап айтқанда:

Жоғары деңгейдегі оқушылар саны 3 оқушыдан 8 оқушыға дейін өсті, яғни 20%-дан 53%-ға дейін артып, 33% өсім көрсетті. Бұл – подкасттарды қолдану тек жоғары үлгерімді оқушылармен шектелмей, орта деңгейдегі оқушылардың да нәтижесін жақсартуға ықпал еткенін көрсетеді.

Орташа деңгейдегі оқушылар саны 3-тен 4-ке (27%) дейін өсіп, тұрақты деңгейді сақтады. Бұл олардың да өз білімін жетілдіріп, төмен деңгейден орташаға көтерілу мүмкіндігі болғанын білдіреді.

Төмен деңгейдегі оқушылар саны айтарлықтай қысқарды – 9 оқушыдан 2 оқушыға дейін төмендеді. Бұл өзгеріс – минус 47%, яғни бұрын грамматикалық дағдысы әлсіз болған оқушылардың көпшілігі айтарлықтай прогресс жасаған. Бұл көрсеткіш зерттеу мақсатының нақты орындалғанын білдіреді.

Мұндай нәтижелер подкасттардың оқушының тек грамматикалық білімін арттырып қана қоймай, сонымен бірге тыңдау, сөйлеу және ойды жүйелі жеткізу дағдыларын жетілдіретінін дәлелдеді. Ең бастысы – оқушылар грамматиканы оқулықтан тыс, нақты коммуникативтік контексте қолдануды үйренді.

Әдебиеттер

1. Мерзляков С.В. Сущность иноязычной грамматической компетенции // Пермский педагогический журнал / С.В. Мерзляков. – 2019. – № 5.

2. Пореченкова Е.А. Формирование грамматических навыков речи на основе коммуникативной методики обучения иностранному языку в неязыковом вузе // Вестник московского университета. серия 19: лингвистика и межкультурная коммуникация / Е.А. Пореченкова. – 2020. – № 1.

3. Аникина Ж.С. Использование подкастов при обучении иностранному языку в вузе как средства повышения качества образования // Сборники конференций ниц социосфера / Ж.С. Аникина. – 2019. – № – 9.

4. Хатамова С.М. Особенности методики работы над грамматическим материалом на среднем этапе обучения немецкому языку // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук / С.М. Хатамова.– 2019. – № 2-4.

DEVELOPING SITUATIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN SECONDARY STUDENTS VIA INTERACTIVE TECHNOLOGIES

A. Olzhabayeva
4th-year student, Bachelor's degree, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan
A.B. Mekezhanova
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor at the Higher School of Humanities, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan

Аңдатпа: Виртуалды симуляциялар, бейнебайланыс пен геймификация сияқты интерактивті технологиялар оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін арттырып, шынайы жағдаяттарда бейімделуін жақсартады. Выготскийдің теориясына негізделген бұл әдістер тілдік қарым-қатынасты өзара әрекет арқылы тиімді дамытуға мүмкіндік береді.

Аннотация: Интерактивные технологии, такие как виртуальные симуляции, видеосвязь и геймификация, способствуют развитию коммуникативной компетенции учащихся, повышая мотивацию и адаптивность в реальных ситуациях. Основанные на теории Выготского, эти подходы создают эффективную языковую среду для обучения через взаимодействие.

Abstract: Interactive technologies like virtual simulations, video conferencing, and gamification enhance students' communicative competence by promoting engagement and real-world adaptability. Grounded in Vygotsky's ZPD theory, these tools support language development through social interaction, creating effective, immersive learning environments that prepare learners for communication in diverse cultural and professional contexts.

Key words: situational communicative competence, interactive technologies, language education, digital tools, problem-based learning, collaborative learning.

In the modern educational landscape, the ability to communicate effectively in various situations is a crucial skill for students. Situational communicative competence refers to the ability to use language appropriately in different social contexts. This competence is crucial in real-life communication, enabling students to navigate various conversational settings with confidence and accuracy. It includes linguistic, sociolinguistic, and pragmatic skills that allow students to confidently navigate real-life interactions [1]. Traditional learning methods are often insufficient to provide the dynamic environment necessary for the development of these skills. Therefore, the use of interactive technologies offers a promising solution to bridge this gap.

The importance of developing situational communicative competence at the secondary school level cannot be overstated. During this critical developmental period, students form foundational communication skills that influence their academic performance, social interactions, and future career prospects. Globalization and digitalization demand that students be able to

communicate effectively across cultural and linguistic boundaries. Developing these skills at an early stage enhances their adaptability, cognitive flexibility, and readiness for the modern workforce.

The growing importance of communicative competence is associated with an increase in the requirements of global communication. In a rapidly changing world, students must adapt to different cultural and social norms. This requires not only knowledge of grammar and vocabulary, but also the interpretation of non-verbal signs, an understanding of contextual meanings and an appropriate response. Consequently, education systems around the world are turning to communicative language learning, with an emphasis on real-life communication rather than memorization.

Kazakhstan actively supports the integration of information technology (IT) into education, as reflected in national policy documents. The «State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan» emphasizes the role of digital tools in fostering student engagement and communication skills [2]. Additionally, the «Concept of Digital Education in Kazakhstan» highlights the necessity of integrating interactive technologies into the educational process to enhance learning outcomes. These documents align with international trends in digital education and underline the government's commitment to equipping students with essential 21st-century skills.

Interactive technologies such as virtual modeling, augmented reality (AR) and educational games have changed the way students learn languages. These tools provide an immersive experience that resembles real-world scenarios, allowing students to learn the language in a safe and controlled environment. Unlike traditional classroom activities, interactive technologies engage multiple senses while improving memory and understanding. They also allow students to study at their own pace, meeting their individual learning styles and needs.

One of the most important advantages of interactive technologies is their ability to create realistic communicative contexts. Virtual classrooms and video conferencing platforms allow students to interact with peers in different cultural environments, fostering cross-cultural relationships. Language learning apps use gamification to motivate students, making the learning process more fun and interactive. In addition, AR and VR offer a contextual learning experience where students can navigate virtual environments and use language in a variety of social situations.

The integration of interactive technologies in education is consistent with constructivist learning theory, which emphasizes active learning through experience and interaction. According to Vygotsky's social constructivism, learning takes place through social interaction and cooperation. Interactive tools make this easier by encouraging group discussions, role-playing games, and peer feedback. This collaborative experience increases students' sociolinguistic competence and helps them understand linguistic variations in

different social contexts.

Despite the many advantages, the introduction of interactive technologies in Language Teaching presents difficulties. Digital inequality, limited access to advanced technology, and insufficient teacher training are significant obstacles. Moreover, the effectiveness of these technologies depends on their pedagogical integration [3]. Simply implementing digital tools without a well-thought-out strategy may not give the desired result. Therefore, teachers should design interactive activities that meet the goals of language learning, which will ensure the development of all components of communicative competence by students.

Situational communicative competence involves understanding language nuances, cultural contexts, and social norms. It is based on three main components [4]:

- Language competence-mastering vocabulary, grammar and pronunciation.
- Sociolinguistic competence – the ability to use language appropriately depending on the social context.
- Pragmatic competence is the skill of interpreting meaning beyond words, taking into account context and intent.

The development of situational communicative competence is rooted in communicative language teaching, which emphasizes the functional use of language. The CLT (Communicative Language Teaching) encourages students to engage in realistic communication with a focus on meaning rather than form. It combines linguistic, sociolinguistic and pragmatic elements, allowing students to use language effectively in different situations. This approach contradicts traditional grammar-translation methods, which prioritize memorization over the use of experiential language [5].

According to Canale and Swain (1980), communicative competence includes grammatical, sociolinguistic, discursive, and strategic competencies. Grammatical competence includes knowledge of vocabulary, morphology, syntax, and Phonology. Sociolinguistic competence is concerned with understanding social norms, cultural references, and the use of language according to context. Discursive competence focuses on the coherence and coherence of oral and written texts. Strategic competence involves the use of verbal and non-verbal strategies to overcome communication disorders [6].

Multimedia elements such as videos, animations, and audio recordings affect students in a variety of accents, speech patterns, and cultural contexts. This exposure enhances their listening and interpreting skills, which are very important for pragmatic competence. In addition, interactive tasks such as joint projects, online discussions and feedback with colleagues develop communicative strategies and discourse competence.

The use of interactive technologies is consistent with constructivist learning theory, which emphasizes active learning through social interaction and experience. The Vygotsky immediate development zone (ZPD) shows

that students can achieve higher cognitive levels through social collaboration. Interactive tools promote language acquisition through social interaction, enabling group discussion, peer feedback, and collaborative problem solving [7].

In addition, interactive technologies support differentiated learning, taking into account individual learning styles. Visual students benefit from videos and animations, while auditory students engage in audio recordings and voice chats. Kinesthetic learners are actively involved through simulations and interactive games. This adaptation will increase the student's motivation and lead to better learning outcomes.

The table (See Table 1 – Components of Situational Communicative Competence and Relevant Interactive Technologies) [8] shows how different components of situational communicative competence can be developed using various interactive technologies. For example, linguistic competence can be increased through language learning apps that provide grammar exercises and vocabulary quizzes. Sociolinguistic competence is best practiced through virtual simulations and role-playing activities in which students interact in culturally diverse scenarios. Pragmatic competence benefits from an immersive experience through the use of AR and VR, where students participate in context-relevant conversations [9].

Component	Description	Relevant Interactive Technologies
Linguistic Competence	Mastery of vocabulary, grammar, pronunciation	Language learning apps (e.g., Duolingo), interactive quizzes
Sociolinguistic Competence	Appropriate language use in social contexts	Virtual simulations, role-playing games
Pragmatic Competence	Interpreting meaning based on context and intent	Augmented Reality (AR), Virtual Reality (VR) environments
Discourse Competence	Coherence and cohesion in spoken and written texts	Collaborative writing platforms, discussion forums
Strategic Competence	Using strategies to overcome communication breakdowns	Video conferencing tools (e.g., Zoom), social media integration

Interactive technologies develop not only language proficiency, but also metacognitive skills. By receiving instant feedback and reflecting on the results of their work, students develop self-awareness and self-regulation in communication. This reflective experience increases their strategic competence and allows them to adapt their communication strategies in

different contexts.

For the effective development of situational communicative competence of students of general education schools, teachers should strategically include interactive technologies in the curriculum. This includes choosing suitable tools, designing appropriate tasks, and creating realistic communicative contexts that contribute to the active use of language. The following are detailed practical ways to implement [10]:

1. Role-playing games and simulations

Role-playing games and simulations create realistic scenarios in which students practice language in context-related situations. For example, virtual simulations can mimic real environments such as airports, restaurants, or job interviews. Students take on different roles through dialogues and interactions according to each scenario. This method increases sociolinguistic and pragmatic competencies as students learn to regulate their language based on social roles, cultural norms, and conversational contexts.

2. Discussion forums and social media integration

Digital discussion forums (such as Google Classroom, Edmodo) and social media platforms provide asynchronous communication opportunities, where students participate in discussions, express opinions, and participate in discussions. These platforms encourage thoughtful interaction, improving written discourse competence and pragmatic awareness.

3. Joint projects and partnership feedback

Joint projects encourage students to work in groups, facilitate communicative interaction that develops discourse and strategic competencies. Using cloud-based platforms such as Google Docs or Microsoft Teams, students can jointly write essays, create presentations, or develop multimedia projects. This process involves negotiating ideas, making decisions and resolving conflicts, thus enhancing their strategic communication skills.

4. Augmented reality (AR) and virtual reality (VR) experiences

AR and VR technologies provide an immersive experience that simulates real-life situations, allowing students to learn a language in a contextual environment. VR apps like Engage and AltspaceVR, for example, provide virtual spaces for meetings, presentations, and social interaction. Students can navigate these virtual worlds, interact with virtual characters, and participate in role-playing scenarios, enhancing pragmatic and sociolinguistic competencies.

5. Educational games and gamification

Gamification adds game elements such as scores, badges, and leaderboards to language learning activities, motivates students, and increases engagement. Kahoot! Educational games such as Quizlet Live and Classcraft include competitive and collaborative elements that encourage students to practice vocabulary, grammar, and conversational skills.

6. Replaced Class model

The swapped classroom model involves delivering online learning content

outside of class, while lesson time is designed for interactive activities and practical use. This approach allows students to study at their own pace, viewing digital resources such as home video lectures, podcasts, or interactive modules.

7. Problem-based learning (PBL) and project-based learning (PjBL)

PBL and PjBL encourage students to solve real-world problems or complete meaningful projects, promoting situational communicative competence through inquiry-based learning. Students work in groups, conduct research, discuss ideas, and present their findings. This process increases the competence of discourse, as they learn to argue, explain and convince in realistic contexts.

In conclusion, the formation of situational communicative competence in English lessons requires a balanced integration of theoretical principles with practical teaching approaches. This competence enables students to effectively use language in diverse contexts, adapt to communication changes, and interact successfully in a globalized world. Methods such as role-playing games, simulations, discussion forums, and social media integration provide realistic language practice, improving sociolinguistic and pragmatic competencies. Joint projects and partnership feedback foster discourse and strategic communication skills, while AR and VR technologies offer immersive experiences that simulate real-life interactions. Gamification enhances motivation and engagement through interactive learning, and the flipped classroom model allows students to study theoretical content independently while focusing on practical application during lessons. Additionally, problem-based and project-based learning promote critical thinking, collaboration, and real-world problem-solving. Creating real-life communication scenarios in the classroom helps students gain both theoretical knowledge and practical skills, preparing them for real-world interactions. Therefore, teachers must possess strong professional training and the ability to adapt teaching methods to students' needs, ensuring meaningful and effective language learning. By choosing suitable tools and compiling realistic communicative tasks, teachers can create a dynamic learning environment that increases situational communicative competence. These approaches not only improve language skills, but also promote collaboration, critical thinking, and cultural understanding, preparing students for effective communication in real-life situations.

References

1. Kunanbayeva S.S. (2016). «Competence-Based Approach to Foreign Language Education.» Almaty: Kazakh University Press.

2. State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (2020-2025).

3. Zhussupova R.A. & Kazbekova M.B. (2018). «Interactive Methods in Language Teaching: A Kazakhstani Perspective.» Journal of Language Education, 45(2), 112-125.

4. Mishra P., Koehler M. J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge. / P. Mishra, M. J. Koehler // Teachers College Record. – № 108. – 2007. С. 1017–1054.

5. Littlewood W. Communicative Language Teaching: An Introduction. / W. Littlewood// Cambridge University Press. – 2019. С. 15–29.

6. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. Applied Linguistics, 1, 1-47.

7. Vygotsky L.S. (1978) Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes

8. Dudeney G., Hockly N. How to Teach English with Technology / G. Dudeney, N. Hockly // Pearson Education. – 2008. С. 67–85.

9. Selvi A. F., Yazan B. Conceptualizing Language Teacher Education: Theoretical and Practical Perspectives. / A. F. Selvi, B. Yazan // Springer. – 2021. С. 189–204.

10. Zaragoza A.M., Heffernan N. The Role of Interactive Technology in the Development of Communicative Competence / A.M. Zaragoza, N. Heffernan // Journal of Educational Technology. – № 45. – 2017. С. 221–230.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ДИСКУССИИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

А.Ю. Пчельникова
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
научный руководитель: Н.В. Поцелуева
магистр педагогических наук, г. Павлодар

Аннотация: в статье рассматривается метод дискуссии как одна из результативных форм активного обучения. Анализируются его преимущества и особенности, описываются основные форматы, применяемые в педагогической практике. Особое внимание уделяется психологическим аспектам дискуссии и ключевым принципам её успешной организации.

Ключевые слова: психолого-педагогические аспекты, дискуссия, обучение иностранному языку, критическое мышление, коммуникативная компетенция, мотивация к обучению.

Abstract: the article examines the discussion method as one of the effective forms of active learning. Its advantages and features are analyzed, the main formats used in pedagogical practice are described. Particular attention is paid to the psychological aspects of the discussion and the key principles of its successful organization.

Key words: psychological and pedagogical aspects, discussion, teaching a foreign language, critical thinking, communicative competence, motivation for learning.

Аннотация: мақала белсенді оқытудың тиімді түрлерінің бірі ретінде талқылау әдісін қарастырады. Оның артықшылықтары мен ерекшеліктері талданып, оқыту тәжірибесінде қолданылатын негізгі форматтар сипатталады. Талқылаудың психологиялық аспектілеріне және оны табысты ұйымдастырудың негізгі принциптеріне ерекше назар аударылады.

Негізгі сөздер: психологиялық-педагогикалық аспектілер, пікірталас, шет тілін оқыту, сыни тұрғыдан ойлау, коммуникативтік құзыреттілік, оқу мотивациясы.

В современных условиях глобализации и межкультурного взаимодействия владение иностранными языками становится не только востребованным навыком, но и необходимостью для успешной коммуникации в профессиональной и повседневной сфере. Однако традиционные методы обучения не всегда позволяют эффективно формировать и развивать коммуникативную компетенцию учащихся. В связи с этим, особое значение приобретает использование активных методов обучения, одним из которых является дискуссия.

Метод дискуссии позволяет создать естественную языковую среду, стимулирует речевую активность студентов и способствует развитию критического мышления. Кроме того, данный метод оказывает положительное влияние на эмоциональное состояние учащихся, их мотивацию и уверенность в использовании иностранного языка. С психолого-педагогической точки зрения дискуссия позволяет учитывать когнитивные особенности обучающихся, их уровень владения языком и индивидуальные стили обучения, что делает процесс овладения языковыми навыками более эффективным.

Дискуссия (от лат. *discussio* – рассмотрение, исследование) является одной из наиболее результативных форм активного обучения. В педагогике этот метод рассматривается как способ организации совместной деятельности учащихся, направленный на осмысленное восприятие учебного материала, повышение познавательной активности и развитие навыков коллективного принятия решений [1].

Благодаря своей универсальности и многофункциональности метод дискуссии широко применяется в образовательной практике. Он эффективен на разных этапах учебного процесса: при освоении нового материала, его закреплении, а также в ходе оценки знаний учащихся. В процессе дискуссии обучающиеся не только усваивают новую информацию, но и развивают критическое мышление, учатся анализировать различные точки зрения, аргументированно выражать свою позицию, внимательно слушать оппонентов и гибко реагировать на изменения в коммуникативной среде.

В современной педагогической практике широко применяются различные формы дискуссий, способствующие развитию критического мышления и коммуникативных навыков обучающихся. К основным форматам относятся [2]:

- Круглый стол– формат обсуждения, в котором небольшая группа участников (обычно около пяти человек) равноправно обменивается мнениями как между собой, так и с аудиторией.

- Заседание экспертной группы (панельная дискуссия) – участники (4–6 человек) во главе с модератором рассматривают конкретную

проблему, после чего представляют свои выводы аудитории.

- Форум– дискуссия, напоминающая панельное заседание, но с более активным вовлечением аудитории в процесс обмена мнениями.

- Симпозиум – официальное обсуждение, в ходе которого участники выступают с докладами, представляющими их точки зрения, и затем отвечают на вопросы аудитории.

- Дебаты – регламентированная дискуссия между двумя противоборствующими командами, в которой участники представляют аргументы и опровергают доводы оппонентов. Одним из вариантов являются парламентские дебаты, популярные в Великобритании.

- Судебное заседание – имитация судебного процесса, в ходе которого обсуждение строится по принципу рассмотрения дела в суде.

- Техника «Аквариум» – метод организации обсуждения, при котором после группового обмена мнениями представители команд участвуют в публичной дискуссии, получая поддержку своих коллег в виде записок или в рамках тайм-аута.

- Мозговой штурм – метод генерации идей, в котором участники высказывают максимальное количество возможных решений, включая самые необычные, после чего выбираются наиболее перспективные для дальнейшей проработки.

Каждому из указанных методов присущи свои особенности и правила проведения. В зависимости от организационных характеристик исследуемого метода выделяются спонтанная (стихийная), свободная и спланированная (организованная) дискуссии, которые различаются уровнем подготовки участников и степенью структурированности процесса.

По мнению Хачатуровой Н.В., независимо от типа дискуссии, для обеспечения её максимальной эффективности в качестве метода обучения необходимо соблюдать несколько ключевых принципов, которые способствуют не только успешному усвоению материала, но и развитию важных навыков у участников. Важно, чтобы каждый этап дискуссии был организован с учетом ряда простых, но действенных правил.

Прежде всего, необходимо четко обозначить тему обсуждения, чтобы все участники понимали, о чем идет речь, и могли сосредоточиться на ключевых аспектах вопроса. Это позволяет избежать путаницы и помогает удерживать внимание на важных вопросах, стимулируя активное вовлечение в процесс.

Также важно соблюдать этически ориентированные нормы поведения. Участники должны уважать мнения друг друга, избегать оскорблений и агрессии. Такие нормы создают атмосферу доверия и взаимного уважения, что особенно важно в образовательной среде, где важно, чтобы каждый участник чувствовал себя комфортно и мог свободно выражать свои мысли.

Стимулирование инициативы участников – еще один важный элемент успешной дискуссии. Нужно поощрять активное участие, задавать вопросы, провоцирующие размышления, и поддерживать идеи, даже если они противоречат основному мнению. В то же время, важно избегать подавления инициативы, например, чрезмерным контролем со стороны преподавателя или другими участниками. Каждый участник должен чувствовать, что его мнение важно и может быть услышано.

Не менее важным аспектом является направление дискуссии в нужное русло. Это достигается с помощью наводящих вопросов и аргументов, которые помогают удерживать внимание на теме, предотвращают отклонение от основных вопросов и способствуют более глубокой проработке обсуждаемой темы. Важно, чтобы преподаватель или ведущий дискуссии выступал не только как наблюдатель, но и как активный участник, направляющий ход обсуждения.

На заключительном этапе дискуссии необходимо подвести итоги, обобщив основные идеи и выводы, чтобы все участники могли понять, какие ключевые моменты были обсуждены и усвоены. Важно сделать выводы, которые могут быть полезны как для понимания материала, так и для развития личных качеств участников, таких как критическое мышление, умение вести аргументированный разговор и уважение к чужому мнению [3].

Соблюдение этих принципов позволяет не только достигать высоких образовательных результатов, но и способствует развитию важных личностных качеств студентов, таких как способность работать в команде, слушать и воспринимать другие мнения, а также аргументировать и защищать свою точку зрения. Это делает дискуссию не просто эффективным инструментом обучения, но и важной частью формирования социальных и коммуникативных навыков, которые необходимы в современной жизни.

Психологи, такие как Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев и Л.И. Божович, подчеркивали значимость возрастных изменений в развитии личности. В средних классах ведущей деятельностью становится познание и активное социальное взаимодействие, что делает дискуссию особенно эффективным методом обучения. Подростки стремятся к осмыслению окружающего мира, интересуются мнениями сверстников и эмоционально воспринимают информацию. Это создает благоприятные условия для использования дискуссий как способа обучения иностранному языку, так как он отвечает их познавательным и социальным потребностям [4].

С точки зрения психологии обучения, дискуссия способствует:

- Развитию критического мышления – учащиеся учатся анализировать информацию, делать логически обоснованные выводы и формировать собственную позицию.

- Формированию уверенности в себе – обсуждение тем на

иностранном языке помогает преодолевать страх публичных выступлений и развивать ораторские способности.

- Развитию эмпатии и навыков активного слушания – учащиеся учатся уважительно относиться к различным точкам зрения, понимать собеседника и учитывать культурные особенности общения.

- Повышению когнитивной активности – участие в дискуссии требует от учащихся вовлеченности, самостоятельного поиска информации, ее осмысления и интерпретации [5].

В подростковом возрасте ведущей деятельностью становится познавательная активность и расширение социального взаимодействия, о чем говорили А.Н. Леонтьев и другие исследователи. Ключевые психологические функции в этот период связаны с осмыслением окружающей действительности, поиском смысла происходящего и формированием собственного мировоззрения, что подчеркивал Л.С. Выготский. Подростки начинают глубже анализировать информацию, стремятся к независимому мышлению, проявляют повышенный интерес к точке зрения сверстников и активно обсуждают волнующие их темы.

Такое развитие познавательной и социальной активности делает дискуссию важным инструментом в обучении иностранному языку. Она не только способствует совершенствованию языковых навыков, расширению словарного запаса и развитию коммуникативной компетенции, но и формирует критическое мышление, способность аргументированно выражать свое мнение, учитывать разные точки зрения и эффективно взаимодействовать в коллективе. Кроме того, дискуссия помогает подросткам осознавать свою позицию по значимым вопросам, развивать эмоциональный интеллект и уверенность в себе, что в целом способствует их личностному росту и социализации [6].

Подводя итоги, можно сказать, что дискуссия не только способствует усвоению нового материала, но и формирует у обучающихся такие важные навыки, как аргументация своей позиции, восприятие и анализ различных точек зрения, коллективное принятие решений. Разнообразие форм дискуссий (круглый стол, дебаты, симпозиум и др.) позволяет адаптировать данный метод под различные образовательные задачи и учитывать индивидуальные особенности учащихся.

Кроме того, дискуссия положительно влияет на эмоциональное состояние студентов, снижает уровень тревожности при использовании иностранного языка и повышает мотивацию к обучению. Исследования в области психологии (работы Л.С. Выготского, А.Н. Леонтьева и др.) подтверждают, что ведущей деятельностью подросткового возраста является познание и активное социальное взаимодействие, что делает дискуссию особенно эффективным инструментом в образовательном процессе.

Таким образом, можно сделать вывод, что метод дискуссии является мощным инструментом развития языковых и коммуникативных навыков. Для его успешного применения важно соблюдать ключевые принципы организации: четкую постановку темы, соблюдение этических норм, стимулирование инициативы участников, направление дискуссии в нужное русло и подведение итогов. Соблюдение этих условий позволяет не только повысить эффективность обучения иностранному языку, но и развить у обучающихся важные личностные качества, необходимые для их дальнейшей социальной и профессиональной реализации.

Литература

1. Елухина Н.В. Роль дискурса в межкультурной коммуникации и методика.

2. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии. Анализ зарубежного опыта. – М.: Эксперимент, 1995.

3. Хачатурова Т.В. Дискуссия и правила ее проведения // Вестник Майкопского государственного технологического университета. – 2009. – № 3. – С. 124–126.

4. Выготский Л.С. Психология. – М.: ЭКСМО, 2000.

5. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999.

6. Немов Р.С. Психология [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotekBuks/Psihol/nemov2/08.php. Русский язык и культура речи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bibliotekar.ru/russkiy-yazyk/48.htm.

МЕТОД КУЛЬТУРНОЙ КАПСУЛЫ В ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

А.В. Рондо

студентка Павлодарского педаагогического университет имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

научный руководитель: Н.В. Поцелуева

магистр педагогических наук, г. Павлодар

Аннотация: в статье рассматривается метод культурной капсулы как эффективный инструмент развития лингвокультурной коммуникативной компетенции у изучающих английский язык. Анализируются принципы построения культурных капсул, их роль в преподавании, а также предлагаются примеры и методические рекомендации по их использованию на занятиях.

Ключевые слова: культурная капсула, английский язык, межкультурная коммуникация, аутентичные материалы, методика преподавания.

Андатпа: мақалада ағылшын тілін үйренушілердің лингвомәдени коммуникациялық құзыреттілігін дамытудағы мәдени капсула әдісі тиімді құрал ретінде қарастырылады. Мәдени капсулаларды құру қағидаттары, олардың оқытудағы рөлі талданып, сабақтарда пайдалану бойынша мысалдар мен әдістемелік ұсынымдар ұсынылады.

Кілт сөздер: мәдени капсула, ағылшын тілі, мәдениетаралық коммуникация, түпнұсқалық материалдар, оқыту әдістемесі.

Abstract: the article considers the cultural capsule method as an effective tool for the development of linguistic and cultural communicative competence among English language learners. The principles of building cultural capsules, their role in teaching are analyzed, as well as examples and methodological recommendations for their use in the classroom are offered.

Keywords: cultural capsule, English, intercultural communication, authentic materials, teaching methods.

Изучение английского языка через знакомство с культурой другой страны сегодня считается одним из основных принципов преподавания. Погружение в культуру другого народа не только делает процесс обучения иностранному языку более интересным для учеников, но и содействует полноценной коммуникации.

Анализ научной литературы о статусе языка как сложного феномена показывает, что язык не может рассматриваться только как набор правил и символов. Он включает в себя множество компонентов, таких как лингвистика, культурология и компетенция.

Лингвистический аспект относится к структуре языка, к его правилам, грамматике и синтаксису. Однако, чтобы полноценно освоить язык, необходимо также учитывать культурный контекст, в котором он используется. Лингвокультурология как наука позволяет понять, как язык отражает культурные, исторические и социальные особенности общества. Таким образом, знание языка включает не только грамматические навыки, но и понимание культурной значимости тех или иных выражений и фраз.

Лингвокультурологическая компетенция, с точки зрения языкового взаимодействия, охватывает способности людей использовать язык в различных культурных контекстах, включая как формальные, так и неформальные ситуации. Это подразумевает умение интерпретировать и адекватно реагировать на сообщения, учитывая культурные различия и особенности, что является важным для эффективного общения.

Лингвокультурологическая компетенция формируется в рамках понятия «мультикультурность». Мультикультурность сегодня считается одним из надпрофессиональных навыков будущего, то есть именно в мультикультурной парадигме должно осуществлять воспитание обучающихся. Мультикультурность – то недавно сложившееся обозначение феномена, имеющее древнее происхождение. Известными специалистами по проблемам мультикультурализма являются П. Бегер, М. Контос, Ч. Тейлор, С. Хантингтон, С.Г. Терминасова, В. Малахов и мн.др. Сегодня понятие «мультикультурализм», «мультикультурное общество» часто встречаются в мировой научной и общественно-политической литературе. Однако, в отличие от термина «полиэтничность», термин «мультикультурализм» олицетворяет не только этническое, но и культурное многообразие, а также вбирает в

себя такое понятие как либерализм [1, с.306].

Мультикультурное воспитание фокусируется на нескольких педагогических принципах:

- воспитание человеческого достоинства и высоких нравственных качеств;

- воспитание для сосуществования социальных групп различных рас, религий, этносов и пр.;

- воспитание толерантности, готовности ко взаимному сотрудничеству. Функции мультикультурного воспитания:

- формирование представлений о многообразии культур и их взаимосвязи; у осознание важности культурного многообразия для самореализации личности;

- воспитание позитивного отношения к культурным различиям;

- развитие умений и навыков взаимодействия носителей разных культур на основе толерантности и взаимопонимания [2, с. 72].

А. Н. Джуринский отмечает, что «мультикультурное воспитание преследует три группы целей, которые можно обозначить понятиями плюрализм, равенство и объединение. В первом случае речь идёт об уважении и сохранении культурного многообразия учащихся. Во втором – о поддержке равных прав на образование и воспитание. В третьем – о формировании в духе общенациональных политических, экономических, духовных ценностей. Ключевые же цели многоступенчаты. Так, при воспитании уважения к иным культурам толерантность – это лишь начало приобщения к ним. За этим должны следовать понимание, уважение и, наконец, активная солидарность. Далее получают признание основанные на понимании особенностей различных культур такие понятия, как взаимодействие, взаимозависимость, взаимообмен» [3, с. 30].

Сам процесс мультикультурного воспитания представляет собой одновременно приобретение знаний и соответствующее воспитание, а также часть педагогических усилий, обеспечивающих культурно-социальную идентификацию личности, открытую иным культурам, национальностям, расам, верованиям.

Еще одним важным моментом является языковая картина мира, в которой язык формирует определенное восприятие реальности. Языковые знаки и выражения не существуют в вакууме; они требуют от говорящего знания о культурных и социальных контекстах. Понимание этих контекстов позволяет более глубоко интерпретировать значения и намерения, стоящие за языковыми конструкциями (включая метафоры, идиомы, акценты и пр.).

Таким образом, подходы к изучению языка, учитывающие его сложность и многогранность, подчеркивают, что полноценное владение языком требует интеграции лингвистических знаний, культурной осведомленности и коммуникативной компетенции. Это открывает

новые горизонты для исследований в области межкультурного общения и языкового образования, способствуя более глубокому пониманию взаимодействия между языком и культурой.

В этой связи возрастает значение лингвокультурной коммуникативной компетенции как неотъемлемой части языкового образования. Одним из современных методов, способствующих формированию данной компетенции, является метод культурной капсулы (англ. culture capsule), разработанный для введения учащихся в реалии и особенности культуры изучаемого языка.

Культурная капсула (англ. culture capsule, термин Д. Тейлора и Дж. Соренсона (Darrel Taylor& John Sorenson. 1961) – это метод в преподавании иностранного языка, представляющий собой краткое, структурированное описание одного конкретного элемента культуры страны изучаемого языка (например, традиции, социальной нормы, повседневного поведения), сопровождаемое заданием на сравнение с родной культурой учащегося [4, с. 215]. Основная цель – развитие лингвокультурной коммуникативной компетенции, развитие у учащихся навыков осознания и понимания другой культуры, формирование терпимого отношения к иным культурным нормам и моделям поведения. Среди задач метода можно выделить:

- повышение интереса к изучению языка через культурный контекст;
- развитие навыков аудирования и говорения;
- расширение словарного запаса;
- формирование критического мышления при сравнении культур.

Культурная капсула, как правило, включает:

- вводную информацию о культурном аспекте (чаепитие, правила поведения, школьная система и т.д.);
- аутентичный материал (видео, фото, аудио, текст);
- обсуждение в классе;
- задание на сравнение с родной культурой.

Основной целью метода культурной капсулы является развитие у учащихся навыков осознания и понимания другой культуры, формирование терпимого отношения к иным культурным нормам и моделям поведения. Среди задач метода можно выделить:

- повышение интереса к изучению языка через культурный контекст;
- развитие навыков аудирования и говорения;
- расширение словарного запаса;
- формирование критического мышления при сравнении культур.

Как правило, капсула включает следующие элементы:

1. Введение в культурный элемент (например, «Чаепитие в Англии» или «Американские школы»);
2. Аутентичный материал (видеофрагмент, аудиозапись, текст);

3. Обсуждение и анализ – ученики отвечают на вопросы, выражают мнение;

4. Сравнение с родной культурой – выявление сходств и различий;

5. Дополнительное задание – проект, эссе, ролевая игра и др.

Метод культурной капсулы успешно используется как в школьном образовании. Примером может служить урок на тему «Празднование Рождества в Великобритании», где учащиеся смотрят видеоролик, обсуждают подарочные традиции, особенности рождественского ужина, а затем сравнивают эти элементы с новогодними традициями своей страны.

Урок на тему “British Tea Time” (по теме: традиции питания в Великобритании) может включать следующие задания:

1. Прочитайте текст или посмотрите короткое видео о традиционном британском чаепитии.
2. Обсудите в парах:

- Во сколько обычно проходит чай?
- Какие блюда подаются?
- Чем отличается “afternoon tea” от “high tea”?

3. Сравните: есть ли подобная традиция в вашей культуре?

Домашнее задание: напишите краткий рассказ о любимом семейном приеме пищи у вас дома.

Метод культурной капсулы можно применить при изучении темы “School Life in the USA”.

На основе данного метода можно применить следующие задания:

1. Прочитайте интервью с американским школьником.
2. Ответьте на вопросы по тексту.
3. Обсудите:

- Во сколько начинается и заканчивается учебный день?
- Какие предметы обязательны?
- Какие школьные мероприятия вам кажутся интересными?
- Сравните систему образования США с системой образования в Казахстане.

Преимущества метода:

- формирует положительное отношение к другим культурам;
- стимулирует мотивацию к изучению языка;
- делает уроки более живыми и интересными;
- помогает формировать навыки анализа и сопоставления;
- способствует естественному усвоению лексики и грамматики.

Метод культурной капсулы применим при изучении темы “Public Transport in London”. Здесь можно предложить следующие задания:

- посмотрите видео о Лондонском метро (на youtube-канале).
- выполните задание на аудирование: заполните пропуски.
- обсудите в парах:

1. Что вас удивило?

2. Что удобно/неудобно в британском транспорте?

3. Нарисуйте схему маршрута от дома до работы/учебы, используя английские фразы.

Метод культурной капсулы представляет собой эффективное средство интеграции культурного компонента в обучение английскому языку. Он позволяет учащимся не только лучше понять носителей языка, но и осознать особенности собственной культуры, что делает обучение более глубоким и осмысленным. В перспективе данный метод может быть дополнен цифровыми технологиями и применен в онлайн-обучении, что расширяет его педагогические возможности.

Литература

1. Ситова М.С. Мультикультурное общество. Его характеристики и способы достижения // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. – 2009. – N 4. – с. 306-309

2. Комарова И.В. Технология проектно-исследовательской деятельности школьников в условиях ФГОС. – СПб.: КАРО, 2015. – 128 с.

3. Джуринский А.Н. Концепции и реалии мультикультурного воспитания: сравнительное исследование. – М.: Academia, 2008. – 304 с.

4. Жукова И.Н., Лебедько М.Г., Прошина З.Г., Юзефович С.Г. Словарь терминов межкультурной коммуникации. – М.: Флинта: Наука, 2013. – 632 с.

ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДА ФУНКЦИОНАЛДЫ ОҚУ ДАҒДЫЛАРДЫ ДАМЫТУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Б.Е. Сабигатова

Әлкей Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің магистранты

ғылыми жетекші: Б.Д. Нығметова, ф.ғ.к., профессор

Аңдатпа. Бұл жұмыс шет тілін оқытуда функционалды оқу дағдыларын дамытудың маңыздылығы мен тиімді әдістерін қарастырады. Функционалдық сауаттылық тілді жай ғана білу емес, оны күнделікті өмірде тиімді қолдана білуді білдіреді. Жұмыста коммуникативтік әдістер (рөлдік ойындар, жобалық жұмыстар), түсіну және жазу дағдыларын дамыту тәсілдері, технологияны (онлайн платформалар, әлеуметтік желілер) тиімді пайдалану жолдары және нақты мақсаттар қоюдың маңыздылығы талқыланады.

Түйінді сөздер: шет тілі, функционалды оқу, коммуникативтік құзыреттілік, тілдік дағдылар, оқыту әдістері.

В данной работе рассматривается важность и эффективные методы развития функциональных навыков чтения при обучении иностранному языку. Функциональная грамотность означает не просто знание языка, а умение эффективно использовать его в повседневной жизни. В работе обсуждаются коммуникативные методы (ролевые игры, проектная работа), способы развития навыков понимания и письма, способы эффективного использования технологий (онлайн-платформы, социальные сети) и важность постановки конкретных целей.

Ключевые слова: иностранный язык, функциональное чтение, коммуникативная компетентность, языковые навыки, методы обучения.

This work considers the importance and effective methods of developing functional reading skills in teaching a foreign language. Functional literacy means not just knowledge of a language, but the ability to use it effectively in everyday life. The paper discusses communication methods (role-playing games, project work), approaches to the development of understanding and writing skills, ways to effectively use technology (online platforms, social networks) and the importance of setting specific goals.

Keywords: foreign language, functional reading, communicative competence, language skills, teaching methods.

Қазіргі әлемде шет тілдерін білу жеке және кәсіби өсу үшін маңызды құрал болып табылады. Ағылшын тілі, әсіресе, халықаралық қатынастар, ғылым, технологиялар және бизнес салаларында кеңінен қолданылады. Ағылшын тілін меңгерудің негізгі аспектілерінің бірі – оқу дағдыларын дамыту. Бірақ, оқу дегеніміз жай ғана сөздерді оқу емес, мәтінді түсіну және оны нақты мақсаттарға жету үшін пайдалана білу. Функционалды оқу дағдылары студенттерге академиялық және кәсіби ортада табысқа жетуге көмектеседі [1].

Функционалдық сауаттылығы дегеніміз – адамдардың әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық қызметтерге белсене араласуы, яғни бүгінгі жаһандану дәуіріндегі заман ағымына, жасына қарамай ілесіп отыруы, адамның мамандығына, жасына қарамай үнемі білімін жетілдіріп отыруы. Ондағы басты мақсат жалпы білім беретін мекемелерде Қазақстан Республикасының зияткерлік, дене және рухани тұрғысынан дамыған азаматын қалыптастыру, оның әлемде әлеуметтік бейімделуі болып табылады.

Мұндағы басшылыққа алынатын сапалар:

- белсенділік
- шығармашылық тұрғыда ойлау
- шешім қабылдай алу
- өз кәсібін дұрыс таңдай алу
- өмір бойы білім алуға дайын тұруы болып табылады.

Функционалдық сауаттылықты дамытудың жалпы бағдары Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында анық көрсетілген. Сондықтан, студенттердің функционалдық оқу дағдыларын арттыруға мүмкіндік тудыратын кәсіби шет тілін оқыту жүйелі түрде қарастырылуы керек және сол тұрғыда нақты іс-шаралар жүзеге асырылуы тиіс.

Ағылшын тілінің оқыту сапасын көтерудің басты шарты ретінде студенттердің функционалдық оқу дағдыларын қалыптастыру алынған жағдайда олардың әрекеттік бағыт ұстанымына, білім алушылардың коммуникативтік құзіреттерінің қалыптасуы ұстанымына, интерактивтік

оқыту ұстанымына негізделуі қажет. Сонда ғана функционалдық оқу дағдылары білім алушылардың ағылшын тілін әлеуметтік сұранымға сай қолдану мүмкіндіктерін арттырады. Ағылшын тілі сабағында білім алушылардың функционалдық оқу дағдыларын арттыруда мұғалім оқушының назарын аудару үшін сабақ кезінде әртүрлі тақырыптық, пәнаралық, сыныпаралық байланыс орнатып, қызықты әңгімелерді сахналық көрініс ретінде өтуді ұйымдастыра білуі қажет [2].

Сонымен қатар, түрлі көрнекілік құралдарын қолдану, сұрақ-жауап, талдау, жинақтау, ажырату, тақтаға жазу, айтқан ойды мысалдармен дәлелдеу, сөздікпен жұмыс, проблемалық мәселелерге жауап беру, нақтылы және жалпылама тапсырмалар беріп, шағын шығармашылық жұмыстарды орындату, білім алушылардың бірін-бірі сынауы, өзіндік пікір білдіруі, баяндама жасауы, ғылыми зерттеу жазып қорғауы т.б. алуан түрлі әдіс-тәсілдерді қолдануы керек. Осындай әдіс-тәсілдерді түрлендіріп, жүйелі түрде пайдалана білген мұғалімнің шәкірттері өз бетімен жұмыс істеуге тез үйренеді.

Ағылшын тілін оқыту барысындағы функционалдық оқу дағдыларын дамытудағы негізі мазмұны: білім алушылардың сауатты, әрі мәнерлі, ауызша және жазбаша еркін сөйлеуге меңгерту, күнделікті өмірде диалог жүргізе алу қабілеттерін қалыптастыру болып табылады. Ағылшын тілін оқыту процесінде функционалдық оқу дағдыларын қалыптастыруға әртүрлі жолдармен қол жеткізуге болады [3].

Ағылшын тілі сабақтарын ұйымдастыруда түрлі әдіс-тәсілдерді пайдалану, білім алушылардың қызығушылығын арттырудың барлық амалдарың жасай отырып, түрлі ойындар ұйымдастыру қажет.

Студенттерді оқытуда терең теориялық дайындықпен оқыту, түрлі мәселелерді сәтті шешу үшін қажет танымдық процестер туралы білім мен қолжетімділікті қамтамасыз етеді.

Функционалды оқу дағдыларын дамытудың тиімді жолдары:

Алдын ала дайындық: Мәтінді оқуды бастамас бұрын, студенттерге тақырып туралы білімдерін жаңартуға және сөздік қорын дамытуға көмектесу керек. Мұғалім тақырыпқа қатысты сұрақтар қойып, студенттердің пікірін білуі мүмкін.

Оқу стратегияларын үйрету: Студенттерге әр түрлі оқу стратегияларын үйрету керек, мысалы, сканирлеу, скимминг, мұқият оқу.

Интерактивті әдістерді қолдану: Сабақта интерактивті әдістерді қолдану студенттердің оқу процесіне белсенді түрде қатысуына ықпал етеді. Мысалы, студенттер жұптарда немесе топтарда мәтінді талдап, сұрақтарға жауап бере алады.

Нақты мысалдарды пайдалану: Студенттерге функционалды оқу дағдыларын көрсететін нақты мысалдарды ұсыну керек. Мысалы, студенттерге жарнамалық мәтінді талдап, оның мақсатын және аудиториясын анықтауды тапсыруға болады.

Сыни ойлауды дамыту: Студенттерді мәтінді сыни тұрғыдан бағалауға үйрету керек. Олар мәтіннің авторлық позициясын, дәлелдерін және көзқарастарын талдауы керек.

Аутентификалық материалдарды қолдану: Сабақта газеттер, журналдар, интернет сайттар сияқты аутентификалық материалдарды қолдану студенттерді нақты өмірдегі ағылшын тілімен таныстырады.

Кері байланыс беру: Студенттерге олардың оқу дағдыларын жақсартуға көмектесетін кері байланыс беру керек. Мұғалім студенттердің жұмыстарын талдап, олардың күшті және әлсіз жақтарын көрсетуі мүмкін [4].

Шет тілін оқытуда функционалды оқу дағдыларды дамытуда қолданылатын әдістер мен стратегиялар:

KWL кестесі (What I Know, What I Want to Know, What I Learned) – студенттердің тақырып туралы білімдерін анықтауға және оқу мақсаттарын белгілеуге көмектеседі;

SQ3R әдісі (Survey, Question, Read, Recite, Review) – мәтінді тиімді оқуға және есте сақтауға көмектеседі;

Mind Mapping – мәтіндегі негізгі идеяларды және байланыстарды визуализациялауға көмектеседі;

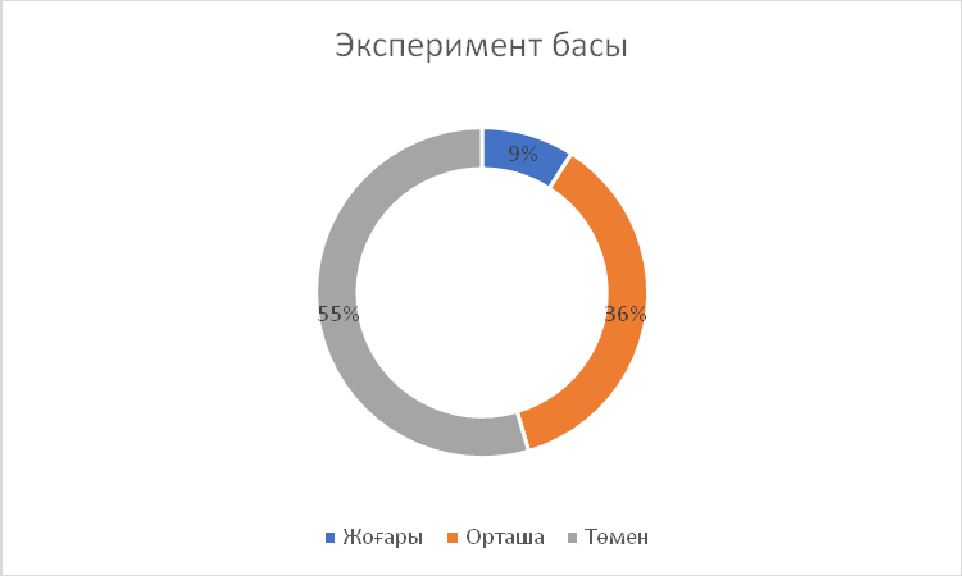
Think-Pair-Share – студенттердің мәтінді талдау және пікір алмасу дағдыларын дамытуға көмектеседі;

Jigsaw – студенттердің бірлескен оқу дағдыларын дамытуға көмектеседі;

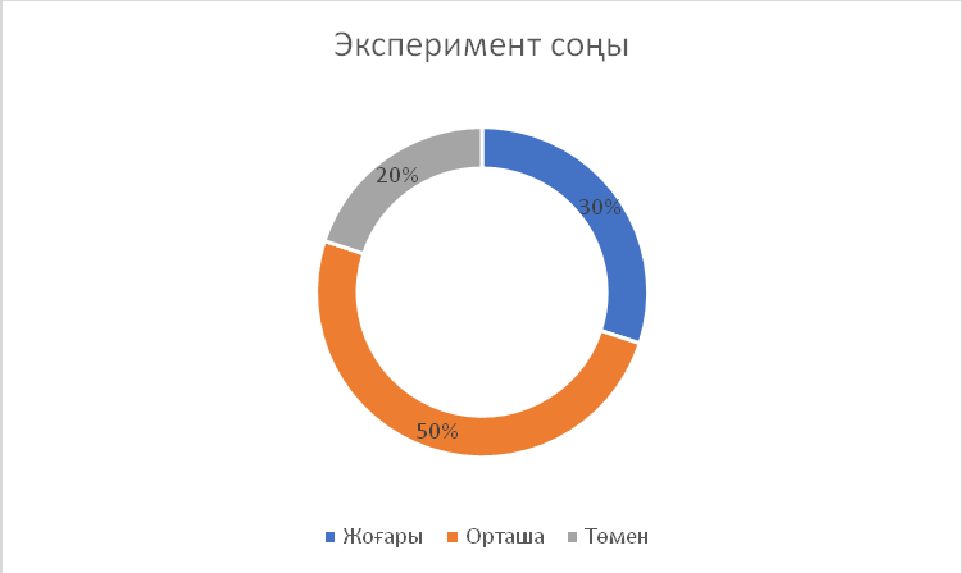
Debate – студенттердің сыни ойлау және өз көзқарасын дәлелдеу дағдыларын дамытуға көмектеседі;

Role-play – студенттердің мәтінді түсіну және қолдану дағдыларын дамытуға көмектеседі [5].

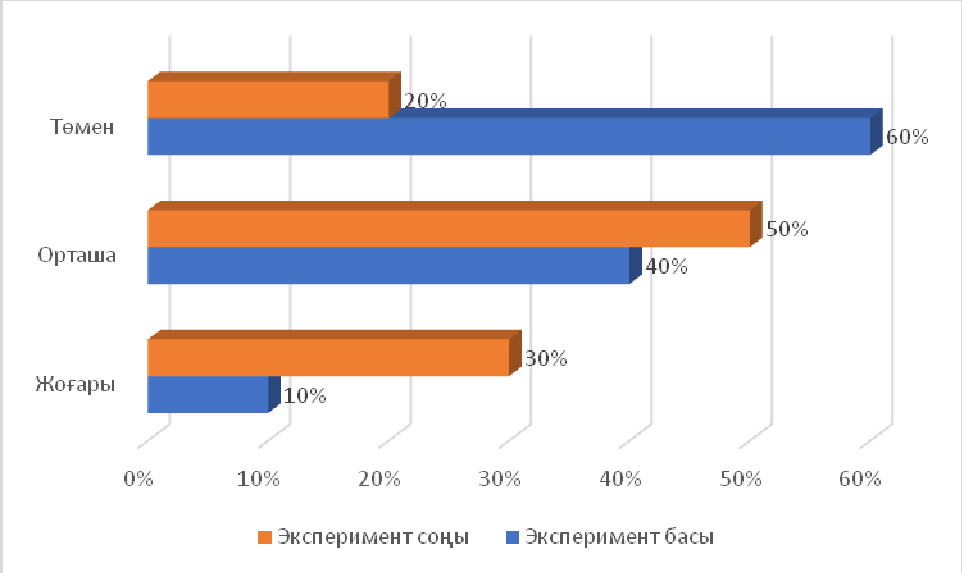
Осы функционалды оқу дағдыларын дамытудың жолдарының тиімділігін экспреименттік жұмыс арқылы зерттеген болатынбыз. Экспериментке 1-курс студенттері қатысқан болатын. Эксперимент нәтижелері төмендегі суреттерде ұсынылды.

Сурет 1 – Эксперимент басындағы шетел тілін оқытуда студенттердің функционалдық оқу дағдыларының деңгейі

Сурет 2 – Эксперимент соңындағы шетел тілін оқытуда студенттердің функционалдық оқу дағдыларының деңгейі

Сурет 3 – Студенттердің функционалдық оқу дағдыларының дамуының салыстырмалық деңгейі

3 – суреттен студенттердің функционалдық оқу дағдыларының қаншалықты өзгергенің көруге болады. Мұнда:

- жоғарғы деңгей эксперимент басында 10 пайыз болса, эксперимент соңында 30 пайызға дейін өскен;
- орташа деңгейдің 40 пайыздан 50 пайызға дейін өскен;
- төмен деңгей 60 пайыздан 20 пайызға дейін азайған.

Бұл дегеніміз шетел тілін оқытуда студенттердің функционалдық оқу дағдыларын қалыптастыруда қолданылған әдіс-тәсілдердің тиімділігін дәлелдейді.

Сонымен функционалды оқу дағдылары шет тілін меңгерудің маңызды аспектісі болып табылады. Жоғарыда ұсынылған әдістер мен стратегиялар студенттерге мәтінді түсінуге, ақпаратты талдауға және оны нақты мақсаттарға жету үшін пайдалануға көмектеседі.

Шет тілін оқытуда функционалдық оқу дағдыларын дамыту білім алушыларға тілді нақты өмірде тиімді қолдануға мүмкіндік береді. Оқытушылар жоғарыда ұсынылған әдістерді қолдана отырып, оқушылардың тілдік қабілеттерін дамытуға және олардың шет тілін меңгеруге деген қызығушылығын арттыруға тиіс.

Қортындылай келе, функционалдық сауаттылығын қалыптастыруға ағылшын тілі сабақтарының ықпалы өте зор. Студенттерге мазмұнды бағытталған білім беру арқылы білімдері мен біліктерін өмірде қолдануды үйрете аламыз. Сонымен қатар, студенттердің өзінің ойын негіздей білуді; іскерлігі мен дағдыларын адами іс-әрекеттердің әртүрлі салаларында, сондай-ақ тұлғааралық қарым-қатынас пен әлеуметтік қатынастарда өмірлік міндеттерді шешу үшін пайдалануды қамтамасыз ететіндігін айтқым келеді.

Әдебиеттер

1. Виноградова Н.Ф., Колесникова И.А., Кузнецова М.И. және басқалар. Студенттердің функционалдық сауаттылығы: мұғалімге арналған кітап, ред. Н.Ф. Виноградова. – М.: Орыс оқулығы: Вентана-Граф, 2018. 288 б., б. 16-17

2. Педагогикалық идеялар фестивалі http://festival.lseptember. kk/

3. Асимов Е.Г., Щукин А.Н. Әдістемелік терминдер мен ұғымдардың жаңа сөздігі (тілдерді оқытудың теориясы мен практикасы): Икар, 2019. – 448 б., Б. 226-227, 342.

4. Оразахынова Н., Кенжебаева Г.М. «Студенттердің функциональдық сауаттылығын қалыптастыру жолдары» ғылыми мақаласы, 2022. – Б. 42-47.

5. Қожагелдиева С., Нұртазаева Н. Сын тұрғысынан ойлау арқылы оқытудың тиімділігі. Бастауыш мектеп, 2019. №4.

ЖОҒАРҒЫ СЫНЫПТАРДА АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ ЖАЗУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ ҮШІН ИНТЕРНЕТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ

Н.Б. Садуакасова
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
ғылыми жетекші: М.С. Кулахметова
ф.ғ.д., профессор, Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті

Аңдатпа. Бұл мақала жоғары сынып оқушыларының ағылшын тілінде жазу дағдыларын дамыту мақсатында интернет технологияларын пайдалану мүмкіндіктерін қарастырады. Ағылшын тілі жазу дағдылары оқушылардың коммуникативтік қабілеттерін жетілдіріп, олардың халықаралық деңгейде өз ойын еркін білдіруіне мүмкіндік береді. Жұмыста интернет платформаларын (онлайн тренажерлер, блогтар , әлеуметтік желілер, форумдар) және электрондық ресурстарды қолданудың тиімді әдістері зерттеледі.

Кілт сөздер: жазу дағдысы, интернет технологиялар, коммуникативті қабілет, онлайн тренажерлер, блогтар, әлеуметтік желілер, форумдар

Аннотация. В данной статье рассматриваются возможности использования интернет-технологий в целях развития навыков письма старшеклассников на английском языке. Навыки письма по английскому языку улучшают коммуникативные способности учащихся и позволяют им свободно выражать себя на международном уровне. В работе изучаются эффективные методы использования интернет-платформ (онлайн-симуляторы, блоги, социальные сети, форумы) и электронных ресурсов.

Ключевые слова: навыки письма, интернет технологии, коммуникативные способности, онлайн тренажеры, блоги, социальные сети, форумы

Annotation. This article will consider the possibilities of using internet technologies in order to develop writing skills in English by high school students. English writing skills improve students ' communication skills and allow them to freely express themselves at the international level. The work examines the most effective methods of using internet platforms (online simulators, blogs, social networks, forums) and electronic resources.

Keywords: writing skills, internet technologies, communication skills, online simulators, blogs, social networks, forums

Қазіргі жаһандану заманында ағылшын тілінде жазу дағдылары жоғары сынып оқушылары үшін аса маңызды [1]. Ол академиялық жетістікке жетуге, мансаптық мүмкіндіктерді кеңейтуге және мәдениетаралық қарым-қатынасты жақсартуға ықпал етеді. Интернет технологияларының кеңінен таралуы жазу дағдыларын дамыту үшін бұрын-соңды болмаған мүмкіндіктерді ұсынады.

Интернет технологиялардың жазу дағдыларын дамытудағы артықшылықтары [2, 46 б.]:

- Интернет ағылшын тіліндегі аутентикалық материалдардың бай қорын ұсынады, оның ішінде жаңалықтар мақалалары, блогтар, академиялық

эсселер, әдеби шығармалар және әлеуметтік желілердегі жазбалар бар. Оқушылар бұл материалдарды оқу арқылы жазудың әртүрлі стильдерімен және жанрларымен таныса алады, сондай-ақ тілдік құрылымдар мен лексиканы үйренеді.

- Интернетте ағылшын тілін үйренуге арналған көптеген интерактивті платформалар мен қосымшалар бар. Бұл платформалар жазуға бағытталған жаттығулар, кері байланыс құралдары және жекелендірілген оқыту бағдарламаларын ұсынады. Оқушылар өз деңгейіне және қажеттіліктеріне сәйкес келетін ресурстарды таңдай алады және өз қарқынымен жұмыс жасай алады.
- Интернет оқушыларға жазған жұмыстарына кері байланыс алудың әртүрлі жолдарын ұсынады. Олар мұғалімдерден, құрдастарынан немесе онлайн-қауымдастықтардан пікір ала алады. Кері байланыс оқушыларға қателерін анықтауға, жазу стилін жақсартуға және сенімділігін арттыруға көмектеседі.
- Интернет оқушыларға жазу үшін мотивацияны арттырудың әртүрлі жолдарын ұсынады. Олар өз блогтарын жүргізе алады, онлайн-жарыстарға қатыса алады немесе шығармаларын онлайн-платформаларда жариялай алады. Жазған жұмыстарының көпшілікке қолжетімді болуы оқушыларды жауапкершілікке шақырады және олардың жазу дағдыларын жақсартуға ынталандырады.
- Интернет оқушыларға шығармашылық және ынтымақтастық жазу жобаларына қатысуға мүмкіндік береді. Олар онлайн-қауымдастықтарда әңгімелер, өлеңдер немесе пьесалар жаза алады. Ынтымақтастық оқушыларға идеяларды бөлісуге, бір-бірінен үйренуге және жазу дағдыларын бірлесіп дамытуға мүмкіндік береді [3, 78 б.].

Қазіргі заманғы интернет технологияны қолдану арқылы оқу-тәрбие үрдісінің барлық деңгейінде пәнаралық байланыстарды тереңдетуге мүмкіндік туады. Бұл оқушының ақпаратты, қоғам жағдайында ойлау қабілетін арттыра түседі.

Қазақстанда шет тілін оқыту деңгейі мен әр түрлі мәселелерін зерттеу жөнінде: Ш.Байнеш, Ә.Пәзіл, А.Сыздықова, Д.Ғайыпов, Құрманалиева, Төлеубековалардың диссертациялық жұмыстарында жекелеп тоқталған. Бұл еңбектерде негізінен ағылшын тілінің оқытылу деңгейі, сипаты теориялық және практикалық әдіснамалық сипат алған. Тек, Д.Ғайыпов диссертациясында ағылшын тілінде оқушылардың жазу дағдыларын дамыту үлгісін ұсынған. Аталған еңбектерде шет тілін әртүрлі тиімді оқытудың, интернет технологияны қолдана оқытудың әдіс-тәсілдері көрсетілген. Бірақта жоғары сыныптарда ағылшын тілінде жазу дағдыларын дамыту үшін интернет технологияларды пайдалану бойынша еңбектер жоқ.

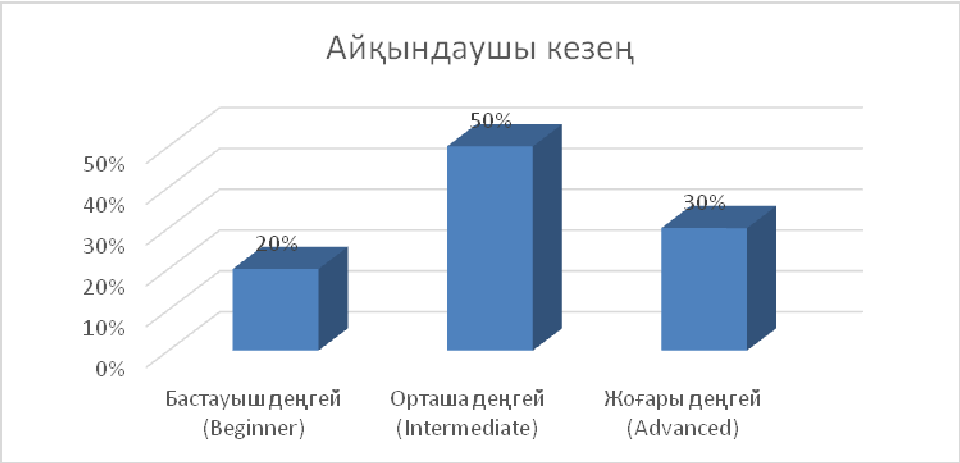
Интернет технологияларды тиімді пайдалану жолдарының біріншісі – блогтарды пайдалану. Блогтарды жазу стилін дамытуға, аудиторияға бейімделуге және пікірлерге жауап беруге үйрету үшін пайдалануға

болады. Екіншісі – онлайн-форумдарға қатысу. Форумдарды грамматиканы, лексиканы және аргументтеу дағдыларын жетілдіру үшін пайдалануға болады. үшіншісі – әлеуметтік желілерді қолдану, төртіншісі – онлайн-жазу құралдарын пайдалану, бесіншісі – онлайн-жарыстарға қатысу. Жарыстар оқушыларды жазуға деген мотивациясын арттырады және олардың жазу дағдыларын жақсартуға ынталандырады.
Интернет технологиялары жоғары сынып оқушыларының ағылшын тілінде жазу дағдыларын дамыту үшін мол мүмкіндіктер ұсынады. Аутентикалық материалдарға қол жетімділік, интерактивті оқыту платформалары, кері байланыс алу мүмкіндігі, жазу үшін мотивацияны арттыру, шығармашылық және ынтымақтастық – бұл интернет технологиялардың артықшылықтарының бірнешеуі ғана. Оқушыларды интернет технологияларды тиімді пайдалануға үйрету арқылы мұғалімдер олардың жазу дағдыларын жақсарта алады және оларды академиялық және кәсіби жетістікке жетуге дайындай алады [4, 60 б.].
Жоғары сыныптарда ағылшын тілінде жазу дағдыларының деңгейін анықтау көп қырлы процесс болып табылады. Ол бағалау критерийлерін, жазу тапсырмаларын, тестілеуді, портфолионы және мұғалімнің бақылауын қамтиды. Бұл әдістерді қолдану арқылы мұғалімдер әр оқушының күшті және әлсіз жақтарын анықтай алады, оқыту процесін тиімді ұйымдастырады және оқушылардың жазу дағдыларын дамытуға көмектеседі.
Біз тәжірибеден өту кезімізде жоғары сыныптарда ағылшын тілінде жазу дағдыларын дамыту үшін интернет технологияларды пайдалану тиімділігін зерттеу үшін эксперименттік жұмыс ұйымдастырған болатынбыз. Экспериментке 10 «А» – сыныбынан 26 оқушы қатысқан болатын. Эксперименттің айқындаушы кезеңінде жоғары сынып оқушыларының ағылшын тілінде жазу дағдыларының деңгейін «My journey» тақырыбына эссе жазу және стандартталған IELTS тестілері диагностикалық әдістер бойынша анықталған болатын. Қалыптастырушы кезеңде осы көрсеткіштерді жоғарлату мақсатында белсенді түрде интернет технологиялар пайдаланылған болатын. Қалыптастырушы кезеңде қолданылған интернет технологиялар:
1. Grammarly – 10-сынып оқушыларының ағылшын тілінде жазу дағдыларын дамытуға арналған таптырмас құрал. Ол қателерді тексеріп, түзетеді және жазу стилін жақсартуға көмектеседі [5];
2. Quizlet (сөздік қорды жаттау және қайталау) – ағылшын тілінде сөздік қорды жаттау және қайталау үшін өте пайдалы онлайн платформа [6];
3. Khan Academy – ағылшын тіліндегі грамматикалық ережелерді қайталауға және жазу дағдыларын жетілдіруге арналған керемет тегін онлайн ресурс [7];
4. Google Docs – бірлесіп жұмыс істеуге арналған керемет құрал [8];
5. Hemingway Editor – мәтінді қарапайым, түсінікті және күшті етуге көмектесетін тиімді онлайн құрал [9];

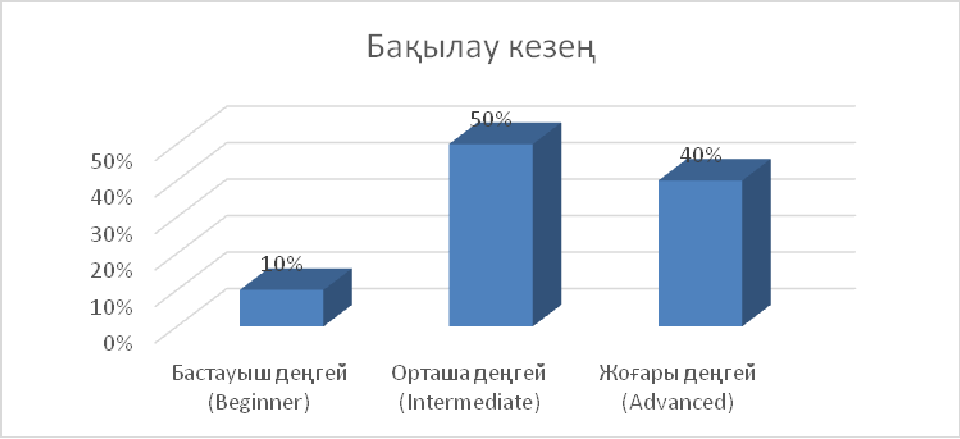
6. Онлайн brainstorming құралдары (идеяларды жинау және ұйымдастыру) оқушыларға идеяларды тез жинауға, оларды жүйелеуге және эссе жазуға дайындық кезеңінде тиімді жұмыс істеуге көмектеседі [10];
7. Debate Websites (Дәлелдеу техникаларын үйрену) сайттары оқушыларға сыни ойлау, дәлелдеу, қарсы дәлелдерді талдау және өз ойларын нақты жеткізу дағдыларын дамытуға көмектеседі [11];
8. Online Research Tools құралдары оқушыларға сенімді ақпаратты жылдам табуға, оны талдауға және жазу жұмыстарында тиімді пайдалануға көмектеседі [12];
9. Argument Mapping Software бағдарламалары оқушыларға өз ойларын жүйелі түрде ұйымдастыруға, дәлелдерді визуализациялауға және күшті жазу үшін қажетті логикалық байланыстарды анықтауға көмектеседі [13];
10. Online Creative Writing Prompts – бұл тапсырмаларға деген қызығушылықты оятып, қиялын дамытып, жаңа стильдер мен жанрларды зерттеуге мүмкіндік беретін керемет тәсіл [14];
11. Blog platforms (WordPress, Blogger) платформалары оқушыларға өз ойларын бөлісуге, аудиториямен байланыс орнатуға және жазу стилін жетілдіруге мүмкіндік береді [15];
12. Online storytelling tools құралдары оқушыларға өз оқырмандарымен белсенді түрде араласатын және оқиғаның бағытына әсер ететін әңгімелер жасауға мүмкіндік береді [16].
13. IELTS/TOEFL practice websites сайттарын пайдалану (тест тапсырмаларын орындау) оқушылардың халықаралық деңгейдегі стандартталған емтихандарға дайындығын арттырудың және олардың жазу дағдыларын жетілдірудің тиімді жолы [17];
14. Online feedback platforms платформаларын (мұғалімнен кері байланыс алу) пайдалану – оқушылардың жазу сапасын жақсартудың тиімді әдісі [18];
15. Sample essays and model answers (үлгі эсселерді талдау) платформасы оқушыларға жақсы жазылған эссенің негізгі элементтерін түсінуге, жазу құрылымын меңгеруге, лексикалық қорды байытуға және грамматикалық құрылымдарды дұрыс қолдануға көмектеседі [19].
Осы интернет технологияларды пайдалану арқылы жоғары сынып оқушыларының ағылшын тілінде жазу дағдыларын жақсартуға және оларды болашаққа дайындауға тырыстық. Ол үшін бақылау кезенде қайта диагностика ұйымдастырылып, жоғары сынып оқушыларының ағылшын тілінде жазу дағдыларын дамытуда қолданылған интернет технологиялардың тиімділігі анықталынған болатын.
1 – кесте мен 1 – суретте жоғарғы сынып оқушыларының ағылшын тілінде жазу дағдыларының өзгеру динамикасы көрсетілінген болатын.

Кесте 1 – Жоғарғы сынып оқушыларының ағылшын тілінде жазу дағдыларының жалпы даму деңгейі

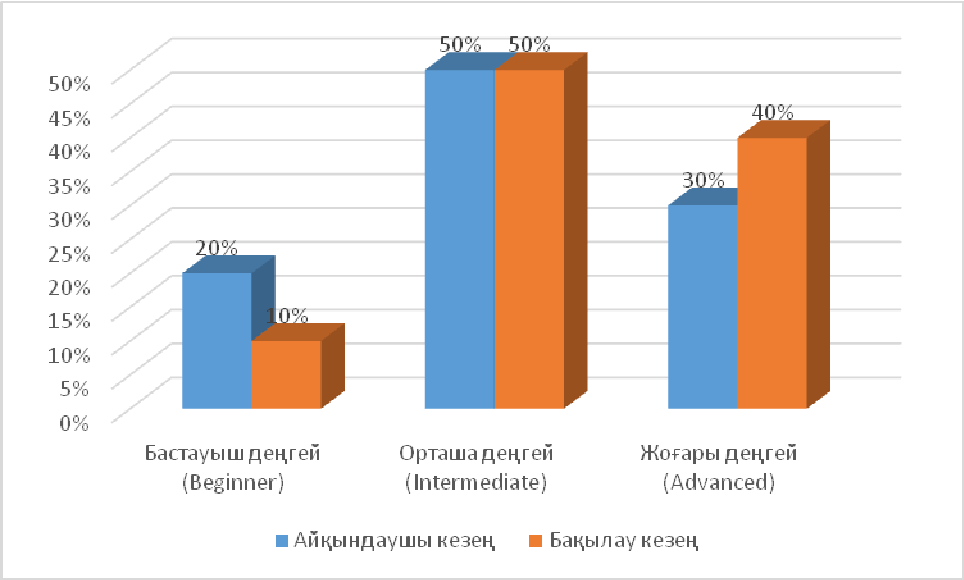
Жазу дағдыларының деңгейі	**Оқушылар (%)**	
	Айқындаушы кезең	**Бақылау кезең**
Бастауыш деңгей (Beginner)	20%	10%
Орташа деңгей (Intermediate)	50%	50%
Жоғары деңгей (Advanced)	30%	40%

Сурет 1 – Айқындаушы кезеңдегі жоғарғы сынып оқушыларының ағылшын тілінде жазу дағдыларының жалпы даму деңгейі

Сурет 1 – Бақылау кезеңдегі жоғарғы сынып оқушыларының ағылшын тілінде жазу дағдыларының жалпы даму деңгейі

Сурет 3 – Жоғарғы сынып оқушыларының ағылшын тілінде жазу дағдыларының салыстырмасы

Сурет 3-ге сәйкес, айқындаушы кезеңде жоғарғы сынып оқушыларының ағылшын тілінде жазу дағдыларының дамуының орташа (Intermediate) деңгейін оқушылардың 30% көрсетсе, бақылау кезеңде 40 % көрсеткен. Айқындаушы кезеңде орташа деңгей (Intermediate) көрсеткен оқушылар саны 50 % құрасы, бақылау кезеңде бұл көрсеткіш өзгермеген. Ал бастауыш (Beginner) деңгейді айқындаушы кезеңде оқушылардың 20% көрсетсе, бақылау кезеңде 10 % көрсеткен. Бұл мәліметтер жоғарғы сынып оқушыларының жазу дағдыларының даму динамикасын көрсетеді, яғни оқушылардың жазу дағдылары айқындаушы кезеңмен салыстырғанда бақылау кезеңінде жақсарғанын аңғаруға болады. Осы нәтижелер жоғарғы сынып оқушыларының ағылшын тілінде жазу дағдыларын дамытуда қолданылған интернет технологиялардың тиімділігін дәлелдейді.

Жоғары сыныптарда ағылшын тілінде жазу дағдыларын дамыту үшін интернет технологияларды тиімді пайдалану жолдарын ескеру өте маңызды. Сол себепті біз интернет технологияларды тиімді пайдалану жолдары бойынша ұсыныс жасаған болатынбыз:

- Интернет технологияларды сабақ жоспарларына дұрыс интеграциялау маңызды. Олар оқыту мақсаттарына сәйкес келуі және оқушылардың белсенділігін арттыруы керек;
- Интернетте жазу дағдыларын дамытуға арналған көптеген құралдар бар (онлайн платформалар, грамматикалық тексеру құралдары, сөздіктер , блог платформалары, әлеуметтік желілер). Оқушылардың қажеттіліктеріне сәйкес келетін құралдарды таңдау керек;
- Мұғалімнің рөлі оқушыларға дұрыс бағыт беру және қолдау көрсету. Оқушыларға онлайн ресурстарды қалай пайдалануды, ақпаратты қалай іздеуді және бағалауды үйрету керек;

- Оқушылардың жұмыстарына тұрақты кері байланыс беру маңызды. Кері байланыс нақты, конструктивті және оқушылардың дамуына бағытталған болуы керек;
- Оқушыларға шығармашылықпен айналысуға және өз ойларын еркін білдіруге мүмкіндік беру керек. Оларды блог жүргізуге, онлайн әңгімелер жазуға және мультимедиалық жобалар жасауға шақыру керек;
- Оқушылардың және мұғалімдердің технологиялық сауаттылығын арттыру қажет. Олар онлайн құралдарды және платформаларды тиімді пайдалануды үйренуі керек.

Қорытындылай келе, жоғары сыныптарда ағылшын тілінде жазу дағдыларын дамыту үшін интернет технологияларды пайдалану – тиімді, қызықты және заманауи тәсіл. Дұрыс жоспарлау, тиімді құралдарды таңдау және оқушыларға қолдау көрсету арқылы жазу дағдыларын айтарлықтай жақсартуға және оқушыларды XXI ғасырдың талаптарына дайындауға болады.

Әдебиеттер

1. Конышева А.В. Ағылшын тілін оқытудың заманауи әдістері. – Минск, 2005. – 359 б.
2. Кузьмина Л.Г. Жазудағы жаңа міндеттер: Жазу мәдениетін дамытуға арналған нұсқаулық. – М. «Евромектеп», 1998 -С.46-48
3. Алексеева Л.Н. Инновациялық технологиялар эксперимент ресурсы ретінде / Л.Н . Алексеева // Мұғалім. – 2004. – № 3. – б. 78
4. Исаев Г. Шет тілі сабағында инновациялық технологияларды қолданудың кейбір ерекшеліктері // Жаңа тұрпатты мұғалім дайындаудың өзекті мәселелері. Мектептегі шет тілі. – 2011. – 3(4). – Б. 60 – 65.
6. https://quizlet.com/ru
7. https://www.khanacademy.org/
8. https://workspace.google.com/products/docs/
9. https://rsload.net/soft/editor/38666-hemingway-editor.html
10. https://ahaslides.com/kk/blog/virtual-brainstorming/
11. https://www.altmetric.com/
12. https://accounts.google.com/
13. https://eskritor.com/ai-story-generator/
14. https://www.wpbeginner.com/
15. https://elearningindustry.com/
16. https://www.surveymonkey.com/
17. https://www.ieltsbuddy.com/ielts-sample-essays.html

ДЕБАТЫ КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

А.Б. Раисова
Ресей Федерациясының педагогика ғылымдарының кандидаты,
Павлодар қаласындағы Марғұлан атындағы педагогикалық университет
А. Смагулова, С. Серикова
студенттер, Павлодар қаласындағы
Марғұлан атындағы педагогикалық университет

Аннотация. Встатье анализируется влияние дебатов на развитие аналитического мышления и аргументации. Рассматриваются их роль в образовательной среде, примеры использования и методы внедрения в учебный процесс. Дебаты помогают учащимся формировать критическое мышление, аргументировать свою позицию и рассматривать различные точки зрения.

Annotation. The article examines the impact of debates on the development of analytical thinking and argumentation. It discusses their role in education, examples of implementation, and methods of integration into the learning process. Debates help students develop critical thinking, structure their arguments, and consider different perspectives.

Аннотация. Мақалада пікірсайыстардың аналитикалық ойлау мен аргументация дағдыларын дамытуға әсері қарастырылады. Олардың білім беру саласындағы рөлі, қолдану мысалдары және оқу процесіне енгізу әдістері талданады. Пікірсайыстар студенттерге сыни ойлауды қалыптастыруға, өз ұстанымын дәлелдеуге және әртүрлі көзқарастарды қарастыруға көмектеседі.

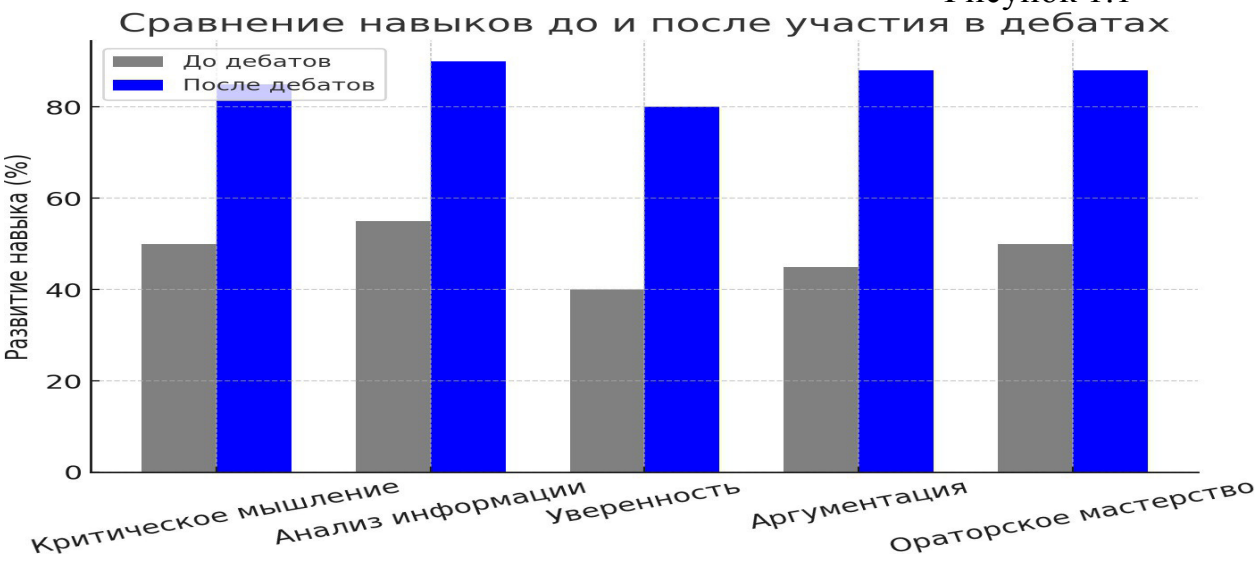
Критическое мышление – это способность человека анализировать информацию, выявлять логические ошибки, формировать аргументированные выводы и объективно оценивать ситуацию. В современном мире, где огромный поток информации требует осознанного восприятия, критическое мышление становится одной из важнейших компетенций.Как подчеркивает Д. Халперн в книге *«Развитие критического мышления»*: «Люди, обладающие критическим мышлением, не просто принимают информацию на веру, а подвергают ее тщательному анализу, ищут альтернативные объяснения и взвешивают доказательства» Одним из инструментов развития критического мышления являются дебаты – форма интеллектуального спора, в которой участники должны аргументированно отстаивать свою точку зрения. В процессе дебатов студенты и школьники учатся анализировать доводы, находить слабые места в аргументации оппонента, а также формулировать свои мысли четко и убедительно.Как отмечает М. Липман в книге *«Критическое мышление и образование»*:»Дебаты не только способствуют развитию логического мышления, но и учат

уважать альтернативные точки зрения, что крайне важно в современном обществе».Критическое мышление является важной составляющей интеллектуального развития личности. Оно позволяет анализировать информацию, выявлять логические связи, оценивать доводы и аргументы, принимать взвешенные решения. В современном обществе, где потоки информации огромны и разнородны, способность критически мыслить становится необходимостью. Одним из наиболее эффективных способов развития критического мышления являются дебаты – организованные обсуждения, которые требуют от участников аргументированной защиты своих позиций и оценки чужих точек зрения.Дебаты как метод обучения используются с древних времен. В античной Греции искусство ведения дебатов было неотъемлемой частью риторического образования. Великие мыслители, такие как Сократ, Платон и Аристотель, подчеркивали важность диалога и аргументированного спора для поиска истины. В средневековой Европе дебаты были ключевым элементом в университетском обучении, где студенты должны были защищать свои взгляды перед учителями и однокурсниками.Современные дебаты представляют собой организованные дискуссии, в которых участники представляют аргументы за и против определенной темы. Они могут проводиться в различных форматах: парламентские дебаты, Линкольн-Дуглас дебаты (по принципу «за» и «против»), парламентские дебаты, публичные дебаты и другие формы. Независимо от формата, в центре дебатов всегда находится логика, анализ и способность обосновать свои суждения.Одним из главных преимуществ дебатов является их способность развивать критическое мышление. Этот процесс включает несколько ключевых навыков:

1. **Аналитическое мышление**. Для успешного участия в дебатах необходимо тщательно анализировать информацию, понимать ее суть, выявлять логические несоответствия и структурировать аргументы.
2. **Аргументация**. Участники учатся четко формулировать свои мысли, приводить логические доказательства и подкреплять свою позицию фактами, что является основой критического мышления.
3. **Способность рассматривать альтернативные точки зрения**. Важно не только уметь аргументировать свою позицию, но и понимать точку зрения оппонента, находить ее сильные и слабые стороны.
4. **Принятие решений на основе анализа информа-**

ции. Дебаты требуют быстрого осмысления представленных фактов, что способствует выработке умений принимать взвешенные и аргументированные решения.

Рисунок 1.1

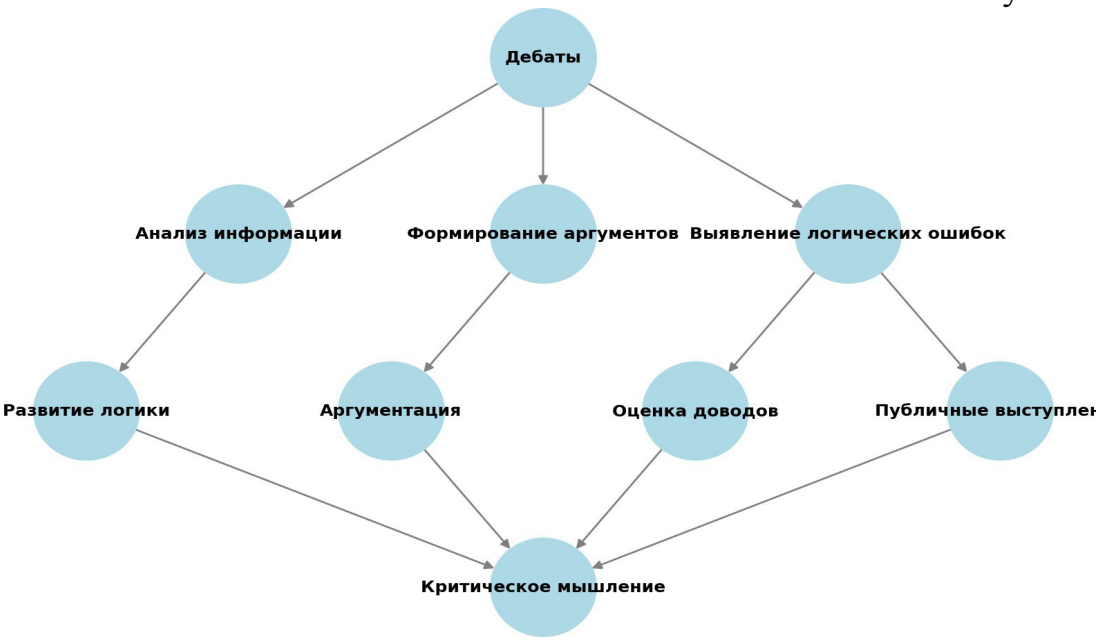
Эта диаграмма сравнивает уровень развития навыков до и после регулярного участия в дебатах. Видно, что критическое мышление, уверенность в себе и аргументация значительно улучшаются.Существуют различные форматы дебатов, каждый из которых способствует развитию критического мышления:

1. **Парламентские дебаты** – командный формат обсуждения актуальных вопросов с четкими временными ограничениями и строгой структурой.
2. **Линкольн-Дуглас дебаты** – индивидуальные дебаты, ориентированные на философские и ценностные вопросы.
3. **Парламентские дебаты** – имитируют законодательные дискуссии, где участники играют роль правительства и оппозиции.
4. **Карловские дебаты** – командный формат, включающий в себя импровизационные элементы и требующий быстрого мышления.

Включение дебатов в образовательный процесс способствует формированию самостоятельного мышления, способности к анализу и критике информации. Более того, эти навыки оказываются полезными и в профессиональной жизни. Юристы, политики, журналисты и руководители – все они нуждаются в умении чётко формулировать свои мысли, аргументировать точку зрения и находить слабые места в доводах

оппонентов.Также важно отметить, что участие в дебатах развивает уверенность в себе, поскольку требует умения выступать перед публикой, отстаивать свою позицию и быстро реагировать на контраргументы. Навыки публичных выступлений и дебатов могут быть полезны как в профессиональной, так и в повседневной жизни, помогая эффективно взаимодействовать с окружающими.

Рисунок 1.2

Мы создали схему, показывающую, как дебаты способствуют развитию критического мышления.Критическое мышление – это особый вид интеллектуальной деятельности, характеризующийся способностью воспринимать, анализировать и объективно оценивать информацию.

Несмотря на множество определений этого понятия, их объединяет общий смысл: критическое мышление связано с рефлексией, оценкой информации и её сопоставлением с личным опытом. Это процесс, который не принимает догм и развивается посредством постоянного обогащения знаниями.По мнению профессора Д. Клустера, критическое мышление обладает пятью ключевыми характеристиками:

1. **Самостоятельность**. Никто не может критически мыслить за другого человека – этот процесс носит исключительно индивидуальный характер.
2. **Информация как отправная точка**. Критическое мышление начинается с осмысления и перераб-ки большого объема данных,фактов, теорий и идей.
3. **Постановка вопросов**. Человеческая любозн

4. **Аргументация**. Человек, обладающий критическим
5. **Социальный аспект**. Мы

Таким образом, критическое мышление – это не просто навык, а целостный интеллектуальный процесс, включающий анализ, интерпретацию, аргументацию и взаимодействие.Благодаря способности анализировать и фильтровать информацию человек может принимать взвешенные решения, что способствует интеллектуальному развитию и накоплению знаний. Истинная ценность знаний проявляется только тогда, когда они получены путём осмысленного изучения, а не механического запоминания.Способность подвергать сомнению полученные сведения, в том числе собственные убеждения, и использовать их для принятия решений – ключ к успешной адаптации в быстро меняющемся мире.Дебаты являются мощным инструментом развития критического мышления. Они учат анализировать информацию, аргументировать свою позицию и уверенно выступать перед аудиторией.

Литература

1. Фишер А. Критическое мышление: Учебное пособие. – М.: Альпина Паблишер, 2017.
2. Тулмин С. Использование аргументов. – М.: Логос, 2019.
3. Ван Дейк Т. Когнитивные науки и анализ дискурса. – М.: Логос, 2018.
4. Политика и дебаты: теоретические и практические аспекты. – М.: Высшая школа, 2020.
5. Носов А. Критическое мышление и аргументация. – СПб.: Питер, 2016.

ВЛИЯНИЕ ТЕХНИКИ SHADOWING НА НАВЫКИ АУДИРОВАНИЯ

М.В. Смирнова
студент Павлодарского государственного педагогического университета имени Әлкей Марғұлана, г. Павлодар,
научный руководитель: Н.В. Поцелуева
магистр педагогических наук, г. Павлодар

Аннотация: Бұл мақалада shadowing (көшіріп қайталау) әдісі шет тілін үйрену кезінде тыңдау дағдыларын дамытуға арналған тиімді тәсіл ретінде қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – әдістің теориялық негіздерін және тіл меңгерудің әртүрлі деңгейлеріндегі практикалық маңыздылығын талдау.

Негізгі сөздер: shadowing, көшіріп қайталау, тыңдау дағдылары, фонемалық қабылдау.

Аннотация: В данной статье рассматривается техника shadowing (теневое повторения) как эффективный способ развития навыков аудирования при изучении

иностранного языка. Целью работы является анализ теоретических основ метода и его практической ценности на разных уровнях владения языком.
Ключевые слова: shadowing, теневое повторение, навыки аудирования, фонематическое восприятие.

Abstract: This article examines the shadowing technique as an effective method for developing listening skills in foreign language learning. The purpose of the study is to analyze the theoretical foundations of the method and its practical value at different levels of language proficiency.
Keywords: shadowing, echo repetition, listening skills, phonemic perception.

В современном мире, где английский язык играет важную роль в международном общении, особенно важно развивать навык аудирования, поскольку именно он служит основой для формирования других языковых умений – говорения, чтения и письма [1]. В связи с этим всё большее значение приобретает поиск эффективных методов обучения восприятию речи на слух. Одним из таких методов является техника shadowing, которая в последние годы активно изучается и рассматривается как эффективный способ улучшения навыков аудирования [2].

Техника shadowing представляет собой уникальный метод изучения иностранного языка, при котором учащийся почти одновременно с диктором воспроизводит услышанный текст, стараясь максимально точно повторить его произношение, интонацию и ритм. Основная цель данного подхода – развитие беглости устной речи и фонетических навыков путём имитации носителей языка, что позволяет буквально «следовать за ними, как тень» [3].

Изначально метод использовался в профессиональной подготовке синхронных переводчиков, однако со временем его потенциал был адаптирован и для целей массового изучения иностранных языков. Shadowing нашёл широкое применение в образовательной практике [3].

По мнению Ингрид Курц, исследователя и переводчика из Венского университета, shadowing – это полезный приём, который помогает учащимся лучше понимать и использовать настоящий живой язык. Слушая речь носителей и стараясь повторять её, учащиеся учатся правильно произносить слова. В результате у них улучшается фонематический слух и становится проще вести разговор на иностранном языке [4]. Японский лингвист и профессор Сюхэи Кадота дополняет, что в процессе shadowing отсутствуют паузы между речью диктора и обучающегося – ученик повторяет высказывание почти одновременно с носителем. Это способствует тому, что внимание учащегося переключается преимущественно на звуковую сторону языка и восприятие речи на слух. Постепенно они начинают фокусироваться не только на значении слов, но и на их звучании. Кроме того, по мнению С. Кадоты, у студентов возрастает уверенность в себе и

удовлетворённость, так как они начинают ощущать, что говорят правильно и понятно [5].

Таким образом, shadowing помогает становится надёжной основой для дальнейшего освоения других языковых навыков. Это особенно важно, учитывая, что изучающие английский язык, как правило, стремятся овладеть четырьмя основными видами речевой деятельности – говорением, чтением, письмом и аудированием. При этом, по мнению исследователей, именно аудирование играет ключевую роль на начальных этапах обучения, поскольку предшествует формированию всех остальных навыков. Оно становится своеобразным «мостом» к дальнейшему развитию речи, чтения и письма [1].

Тем не менее, несмотря на важность восприятия на слух, развитие этого навыка часто представляет собой серьёзную трудность как для учащихся, так и для преподавателей. В последние годы метод shadowing стал рассматриваться как один из способов повышения уровня понимания устной речи. Еще один японский исследователь М. Танака подчеркивает, метод shadowinga также способствует развитию у обучающихся так называемого «языкового слуха» – способности точно воспринимать акцентные особенности, интонационные структуры и общую звуковую организацию речи. Это позволяет не только улучшить восприятие звучащей речи, но и формирует важные компоненты фонетической компетенции, необходимые для успешной коммуникации [6].

Сумиёси утверждает, что метод shadowing можно эффективно применять на различных уровнях владения языком, адаптируя его в зависимости от поставленных целей и конкретных умений, которые необходимо развить. С одной стороны, он особенно полезен для начинающих учащихся, поскольку помогает активизировать навыки восприятия и воспроизведения незнакомых звуков речи, что в дальнейшем способствует усвоению и переработке простых языковых единиц. С другой стороны, для продвинутых студентов, уже обладающих достаточным словарным запасом, shadowing становится способом совершенствования интонации и выразительности речи [7].

В контексте изучения второго иностранного языка, когда возможности для прямого общения с носителями могут быть ограничены, метод шэдоудинга становится доступным и действенным инструментом, позволяющим преодолеть разрыв между учебной аудиторией и реальным использованием языка. Данная практика побуждает обучающихся активно совершенствовать устную речь, что в итоге способствует формированию полноценной языковой компетенции [8].

Объясняя специфику восприятия речи на родном и иностранном языках, Йо Хамада, японский лингвист и доцент Университета Акита, проводит интересную аналогию: аудирование на родном языке он

сравнивает с ходьбой, а на иностранном – с бегом на короткую дистанцию. Чтобы свободно воспринимать речь на родном языке, человеку требуется несколько лет, после чего этот процесс становится автоматическим. Восприятие иноязычной речи требует гораздо больше усилий и подготовки. В этом контексте метод shadowing играет роль своеобразной «тренировки» – он помогает развивать «мышцы восприятия» и активизировать восходящие механизмы обработки, которые у изучающих английский как иностранный обычно не формируются естественным образом [9].

Современные исследования подчёркивают, что в процессе восприятия устной речи задействуются два основных механизма: восходящая (bottom-up) и нисходящая (top-down) обработка информации [10]. Восходящая обработка начинается с декодирования фонетических сигналов, переходя к распознаванию морфем, слов и фраз. Она требует точного слухового восприятия и позволяет слушателю «собирать» смысл из отдельных языковых элементов. В то же время нисходящая обработка основывается на уже имеющемся знании языка, тематики, прагматики высказывания и позволяет предугадывать содержание, компенсируя недостающие фрагменты информации [11].

Как отмечает Майкл Рост, исследователь в области преподавания английского языка, процесс восприятия речи проходит три последовательных стадии:

1. Сенсорное восприятие – фокус на распознавании фонем, слов и фраз.

2. Лингвистическая обработка – выявление синтаксических и семантических связей между услышанными элементами, определение значений слов и фраз

3. Когнитивная интерпретация – осмысленное восприятие услышанного с учётом контекста и фона знаний [12].

В реальности у изучающих иностранный язык нередко наблюдается дисбаланс: при недостаточном развитии фонематического слуха и точного восприятия речевого потока учащиеся опираются преимущественно на нисходящую обработку – угадывание смысла через контекст. Однако чрезмерная зависимость от нисходящей стратегий тормозит развитие восходящей обработки, оставляя её на низком уровне [12].

По данным исследований Йо Хамады, shadowing активизирует восходящую обработку, поскольку требует от учащегося моментального повторения услышанного текста. В условиях ограниченного времени внимание концентрируется на точности восприятия фонем, ритма, интонации и грамматических структур, что, в свою очередь, развивает навык фонематического различения и автоматизации языковых конструкций. Таким образом, тренируется не только слух, но и механизм распознавания слов, освобождая когнитивные ресурсы, ранее

задействованные для понимания на низком уровне, и позволяя направить их на анализ и интерпретацию более сложной информации [9].

Эффективность метода shadowing особенно проявляется в пошаговом подходе к обучению. Согласно С. Хаякава, процедура урока с использованием техники shadowing включает следующие этапы:

1. Первичное аудирование. Учащиеся прослушивают аудиозапись, стараясь понять общий смысл услышанного без обращения к печатному тексту. Это развивает навык глобального восприятия речи на слух.

2. Анализ через «slash-listening». Во время повторного прослушивания учащиеся обращаются к тексту и выделяют ударные и безударные слова, паузы и другие элементы произношения, используя условные обозначения, такие как косые черты.

3. Произнесение вполголоса (mumbling). Далее текст повторяется учащимися вслух, но тихо, почти шепотом, чтобы их голос не мешал восприятию оригинального звучания. Это помогает выработать координацию между слухом и речью.

4. Параллельное чтение и прослушивание. Учащиеся читают текст, одновременно прослушивая запись, затем повторно обращаются к непонятым моментам и уточняют их.

5. Понимание содержания. На данном этапе внимание сосредоточено на значении отдельных слов, идиом или грамматических конструкций. При возникновении вопросов учащимся предоставляются разъяснения.

6. Интонационная отработка. Практикуется повторное воспроизведение текста с целью точного воспроизведения ритма и интонации. При этом текст не используется, а акцент на собственном акценте исключается.

7. Свободный shadowing. Целью является максимально естественное и беглое воспроизведение текста, с акцентом на полное понимание содержания.

8. Аудиозапись результата. Учащиеся записывают своё воспроизведение текста для последующего анализа произношения, интонации и ритма речи.

9. Анализ и сравнение. Сравнивается собственная запись с оригиналом. При обнаружении ошибок или недочётов ученики получают рекомендации по их устранению.

10. Рефлексия и обсуждение. Урок завершается устным обсуждением проделанной работы, в ходе которого подводятся итоги и оцениваются достигнутые результаты [13].

Хамада также представляет свою восьмиэтапную систему, которая во многом похожа на подход С. Хаякава:

1. Первичное прослушивание и понимание – на этом этапе учащиеся прослушивают аудиоматериал без повторения, чтобы

ознакомиться с его общей структурой и содержанием. Затем преподаватель предлагает вопросы на понимание, что позволяет оценить уровень восприятия материала перед началом тренировки.

2. Произнесение вполголоса (mumbling) – учащиеся повторяют услышанные слова или фразы негромко, не концентрируясь на четком произношении. Это помогает привыкнуть к ритму, интонации и звучанию английской речи.

3. Чтение параллельно с прослушиванием – аудирование сопровождается визуальным восприятием текста, что способствует лучшему соотнесению письменных и устных языковых единиц.

4. Проверка понимания – учащиеся выполняют задания на проверку восприятия материала, такие как заполнение пропусков в тексте или выбор правильных ответов. Это помогает выявить проблемные зоны и скорректировать дальнейшую работу.

5. Повторение Shadowing трижды – учащиеся трижды повторяют за диктором услышанный материал, что способствует лучшему запоминанию и автоматизации языковых конструкций.

6. Анализ и исправление ошибок – учащиеся самостоятельно анализируют свои ошибки в произношении, ритме и интонации, сравнивая свою речь с оригиналом.

7. Смысловой Shadowing – учащиеся не только повторяют звуки, но и концентрируются на смысле услышанного, что развивает способность к анализу и интерпретации информации.

8. Итоговое прослушивание и оценка прогресса – учащиеся повторно слушают аудиоматериал и оценивают свой уровень понимания по сравнению с первым этапом, что позволяет наглядно увидеть динамику прогресса [2].

Также метод допускает гибкую адаптацию в зависимости от уровня подготовки учащихся и целей обучения. На начальном этапе рекомендуется использовать монологические тексты, позволяющие сконцентрироваться на артикуляционных особенностях одного диктора. По мере продвижения к более высокому уровню возможно включение диалогов, требующих распознавания нескольких голосов, различения акцентов и более быстрой смены речевых ролей [14]. Это способствует развитию дискурсивной компетенции и приближению к условиям реального общения.

Чтобы сделать процесс shadowing более увлекательным, можно использовать дополнительные приёмы, которые разнообразят занятия. Например, для более точной оценки прогресса рекомендуется записывать свою речь с помощью диктофона или приложения для голосовых заметок на смартфоне [15]. Это позволяет учащимся самостоятельно прослушивать свои попытки и отслеживать, какие слова им удалось точно воспроизвести.

Кроме того, для повышения мотивации важно подбирать

материалы, которые действительно интересны самому обучающемуся – это могут быть фрагменты из сериалов, фильмов или других аутентичных источников. Как подчёркивает Хамада, подойдёт любой видеоконтент, если студент заинтересован в том, чтобы говорить так же, как герои этих шоу [16].

Метод shadowing – это простой и эффективный способ улучшить восприятие английской речи на слух. Он помогает развивать произношение, интонацию и навык быстро понимать услышанное. Повторяя за диктором, учащиеся учатся не только слушать, но и говорить более естественно.

Этот метод легко использовать как на уроках, так и дома. Он особенно полезен тем, кто только начинает учить язык, но и для продвинутых учеников он остаётся хорошим способом совершенствовать устную речь. Благодаря доступности и гибкости shadowing помогает учащимся чувствовать себя увереннее и лучше понимать английскую речь в реальной жизни.

Кроме того, для повышения мотивации важно подбирать материалы, которые действительно интересны самому обучающемуся – это могут быть фрагменты из сериалов, фильмов или других аутентичных источников. Как подчёркивает Хамада, подойдёт любой видеоконтент, если студент заинтересован в том, чтобы говорить так же, как герои этих шоу [16].

Метод shadowing – это простой и эффективный способ улучшить восприятие английской речи на слух. Он помогает развивать произношение, интонацию и навык быстро понимать услышанное. Повторяя за диктором, учащиеся учатся не только слушать, но и говорить более естественно.

Этот метод легко использовать как на уроках, так и дома. Он особенно полезен тем, кто только начинает учить язык, но и для продвинутых учеников он остаётся хорошим способом совершенствовать устную речь. Благодаря доступности и гибкости shadowing помогает учащимся чувствовать себя увереннее и лучше понимать английскую речь в реальной жизни.

Литература

1. Zuhriyah M. Improving students' listening skill through shadowing //Register Journal. – 2016. – Т. 9. – №. 2. – С. 124-136.

2. Hamada Y. An effective way to improve listening skills through shadowing // The Language Teacher 36.1. – 2012. – Т. 36. – С. 3.

3. Lambert S. Shadowing //Meta. – 1992. – Т. 37. – №. 2. – С. 263-273.

4. Kurz I. 'Shadowing' exercises in interpreter training //Teaching translation and interpreting. – John Benjamins, 1992. – С. 245.

5. Kadota S. Shadowing to ondoku no kagaku [Science of shadowing and oral reading] //Tokyo: Cosmopier. – 2007.

6. Tanaka M. Modern interpreting: Where English education and interpreter training intersect //Tsuyaku-Honyaku Journal. – 2002. – Т. 1.

7. Sumiyoshi H. The effect of shadowing: Exploring the speed variety of model audio and sound recognition ability in the Japanese as a foreign language context // Electronic Journal of Foreign Language Teaching. – 2019. – Т. 16. – №. 1. – С. 5-21.

8. Shavtikova A. et al. Using the Shadowing Technique in Teaching Russian as a Foreign Language. – 2023.

9. Hamada Y. Teaching EFL Learners Shadowing for Listening: Developing learners' bottom-up skills. – Routledge, 2016.

10. Goh C. C. M., Vandergrift L. Teaching and learning second language listening: Metacognition in action. – Routledge, 2021.

11. Padilla, P., Bajo, M. T. (2015). "Comprehension". In Encyclopedia of Interpreting Studies, edited by Pöchhacker, F., Grbic, N., Mead, P., and Setton, R., 70-73. New York: Routledge.

12. Rost, M. (2011). Teaching and Researching Listening. Pearson.

13. Hayakawa S. Charge inversion mass spectrometry: dissociation of resonantly neutralized molecules //Journal of mass spectrometry. – 2004. – Т. 39. – №2. – С.111-135.

14. Голенко М.Д. Технология «эхо-повтор» как способ совершенствования лингвистической компетенции студентов языкового вуза // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Гуманитарные науки. Учредители: ООО Научные технологии. – № 2. – С. 40–44.

15. Hamada Y. Monitoring strategy in shadowing: Self-monitoring and pair-monitoring // The Asian EFL Journal, Professional Teaching Articles. – 2015. – Т. 81. – С. 4-25.

16. Hamada Y. Shadowing for language teaching // Contact Magazine, TESL. – 2018. – Т. 44. – №. 2. – С. 19-24.

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TEACHING ENGLISH GRAMMAR

A.E. Soltanbekova
Student, Pavlodar Pedagogical University
named after Alkey Margulan, Pavlodar
Scientific advisor: A.B. Raissova
Candidate of Pedagogical Science of RF, expert teacher

Аңдатпа: Білім берудегі әртүрлі технологиялардың дамуынан кейінгі жылдары жасанды интеллект шет тілдерін оқытудың заманауи әдістерінде маңызды рөл атқарды. Бұл мақалада АИ әлеуеті ағылшын тілін тереңдетуге ғана емес, сонымен қатар студенттердің цифрлық дағдыларын дамытуға, сондай-ақ студенттер арасында оқыту сапасын арттырудың және мұғалімнің жұмысын жеңілдетудің тиімді құралы ретінде мектеп біліміне АИ енгізудің маңыздылығына ықпал ететін құрал ретінде қарастырылады.

Кілтті сөздер: Жасанды интеллект, білім беру технологиялары, ағылшын тілінің грамматикасын оқыту, электрондық білім беру ресурстары, цифрлық сауаттылық, жеке оқыту, интерактивті тапсырмалар.

Аннотация: В годы, последовавшие за развитием различных видов технологий в образовании, искусственный интеллект сыграл важную роль в современных методах преподавания иностранных языков. В данной статье рассматривается потенциал

ИИ в качестве инструмента, который способствует не только углублению знаний английского языка, но и развитие у студентов цифровых навыков, а также важность внедрения ИИ в школьное образование как эффективное средство повышения качества обучения среди студентов и облегчения труда учителя.
Ключевые слова: Искусственный интеллект, образовательные технологии, преподавание грамматики английского языка, электронные образовательные ресурсы, цифровая грамотность, персонализированное обучение, интерактивные задания.

Annotation: In the years following the development of various types of technologies in education, artificial intelligence has played an important role in modern methods of teaching foreign languages. This article examines the potential of AI as a tool that contributes not only to the deepening of English language knowledge but also to the development of students' digital skills, as well as the importance of introducing AI into school education as an effective means to improve the quality of learning among students and facilitate the work of teachers.
Keywords: Artificial intelligence, educational technologies, teaching English grammar, electronic educational resources, digital literacy, personalized learning, interactive tasks.

In recent years, considerable attention has been paid to the use of artificial intelligence in education, which is revolutionizing various aspects of teaching and learning. The article examines the role of AI in teaching English grammar in secondary schools and its potential to increase efficiency and involvement in the grammar learning process. By integrating artificial intelligence tools and applications into the learning process, teachers can offer personalized learning experiences and create adaptive learning methods tailored to students' individual needs.

The ability of intelligent systems to carry out creative tasks that are typically thought to be the domain of humans is known as artificial intelligence (AI). building intelligent devices, particularly intelligent computer programs, using science and technology. Studying human brain capacities and applying the findings to computer activities is how artificial intelligence research is carried out. As a result, information from many different fields and sources is fed into artificial intelligence. These include biology, psychology, linguistics, mathematics, computer science, and mechanical engineering. Computers are attempting to use machine learning technologies to mimic human intellect based on a variety of inputs.

Over the past few decades, various new educational technologies have emerged, among which artificial intelligence (AI) is the most recent [1]. Baker and Smith [2] clarified that AI is not a separate technology, but rather «computers that perform cognitive tasks commonly associated with the human mind, in particular learning and problem solving» [3].

It is extremely important for education to adapt to and implement technological innovations in our ever-changing society. Artificial intelligence (AI) has become a powerful technology with huge potential to change teaching and learning methods. AI can transform education by creating new opportunities and improving the

educational experience of students.

Artificial intelligence also saves time and simplifies administrative tasks, allowing teachers to focus more on teaching and supporting students. The automated grading system, data analysis, and administrative processes help facilitate paperwork, freeing up valuable time for teachers so they can fully interact with their students.

However, despite the many advantages of artificial intelligence, it is important to maintain a balance. The human factor is still important in education. Teachers provide significant support in developing social skills, emotional intelligence, and critical thinking. Instead of replacing human connections, artificial intelligence should be used as an additional tool to improve the relationship between students and teachers and the learning process.

Using artificial intelligence technology, we can adapt learning to meet the needs of each student, creating a more productive and interesting learning environment. Students can receive personalized education and support based on their strengths and areas for development using adaptive learning systems based on artificial intelligence. This individual approach allows students to progress at their own pace, not allowing them to fall behind or be constrained by a rigid curriculum. In addition, artificial intelligence systems can analyze huge amounts of data and provide useful information about students' interests and learning styles. Using this data, teachers can develop specialized training programs that match the interests and skills of each student. Individualized learning also helps students develop a sense of belonging and motivation. They feel appreciated and empowered when they realize that their education is specifically tailored to their needs and interests. This increases their level of engagement and dedication to the learning process. However, the human approach and AI-driven personalization must coexist harmoniously. While AI can offer useful support and insights, it should never replace dedicated teachers. Educators play a crucial role in building relationships, determining the direction and supporting the overall growth of students. When used as an effective tool, artificial intelligence can help teachers meet the unique requirements of each student, expanding their knowledge and experience.

Chatbots, intelligent learning, and automated assessment systems are just some of the ways artificial intelligence can be used in education. All participants in the educational process can benefit significantly from AI-based solutions. Previous research has shown that artificial intelligence can increase student engagement, offer personalized learning experiences, help with lesson planning, provide adaptive feedback, and reduce the burden on teachers in the process of sharing knowledge. In addition, AI can assess the likelihood of students enrolling or dropping out, create student profiles, track academic performance, and conduct final tests such as automatic essay assessments.

Notwithstanding these benefits, the adoption of AI in education has lagged behind its application in other sectors (such as healthcare and finance). The active involvement of many stakeholders, especially educators, in the conception, development, and integration of AI is necessary for its successful application in the

classroom.

Recently, many educational professionals have begun to recognize the importance of integrating artificial intelligence in classrooms to improve student learning. When learning English, one of the problems that students still face is learning basic grammatical concepts and using them effectively in communication. This is due to the complexity of grammar rules and lack of practice.

One component of the English language is grammar. Accurate sentence construction is made possible by knowledge of grammatical rules. Therefore, from the very beginning of studying English, it is crucial to give grammar extra attention. The structure and diversity of words, phrase kinds, and sentence types are all studied in English grammar. The key to successful language acquisition at the first stages of learning is paying attention to the word order in sentences, using articles, prepositions, and conjunctions correctly, and using the appropriate tense forms of verbs [4].

Learning grammar and the correct formalization of an utterance, as well as recognizing grammatical forms in speech and writing, occurs through the formation of grammatical skills. Mastering grammar causes many difficulties, which are compounded by grammatical terms and rules and an infinite number of exceptions. The results of our analysis revealed the need for educational exercises aimed at communication. Grammar teaching in schools is often limited to dry tables, memorization of constructions, and exercises of the same type, using which the student is not entirely convinced of the practical benefits of what he is doing. The large number of terms makes learning difficult. The forms of work do not always alternate, which causes students to work passively in the classroom. Meanwhile, studying this aspect should be no less interesting and informative than, for example, learning vocabulary.

In many schools, grammar instruction is usually boring, consisting of monotonous tables listing verb tenses, memorizing sentence structures, and repetitive exercises that leave students unsure of their practical value, consisting of monotonous tables listing verb tenses, memorizing sentence structures and repetitive exercises. Learning a foreign language should be exciting, but teachers rarely change their teaching methods, which leads to passive student participation in the classroom.

The use of artificial intelligence has revolutionized the field of education. According to a report by the Congressional Research Service, AI can generally be viewed as computerized systems that work and react in ways that are commonly thought to require intelligence, such as the ability to learn, solve problems, and achieve goals in uncertain and volatile environments. Recently, many educational professionals have begun to recognize the importance of integrating artificial intelligence in classrooms to improve student learning. When learning English, one of the problems that students still face is learning basic grammatical concepts and using them effectively in communication. This is due to the complexity of grammar rules and lack of practice. But now, with the help of artificial intelligence, the teacher can have as many assistants as possible in various forms of

applications and software. However, choosing the right tool for students is a difficult task. For example, despite the fact that gamification is an effective tool in learning grammar, it is not suitable for every situation and not for all students. Gamification is not required for advanced students. This creates the need for further comparative research in the field of learning grammar using artificial intelligence, since applications have so far been studied in isolation.

Thanks to artificial intelligence, teachers now have access to numerous assistants in the form of applications and software designed to aid in teaching grammar topics. AI-based systems offer several advantages to educators, supporting them throughout the entire learning process: planning, implementation, and evaluation. During the planning phase, AI provides insights into students' backgrounds, which helps tailor the learning content and activities to their needs. In the implementation phase, AI enables real-time monitoring, reduces teachers' workload, offers immediate feedback, and allows for timely interventions, thereby enhancing the effectiveness and efficiency of the learning process. Lastly, during assessment, AI helps automate evaluations, predict outcomes, and offer feedback on the success of teaching methods. This all-encompassing support significantly eases the teachers' workload, allowing them to concentrate on crucial tasks such as timely interventions and assessments [5].

1. The Gamma AI platform is an artificial intelligence tool that helps develop grammatical skills. It features multimedia capabilities and is an innovative platform powered by AI, enabling users to quickly create visually appealing presentations, documents, and web pages without requiring design expertise. Gamma is versatile and can be used in various fields, making content creation easier for professionals, marketers, educators, entrepreneurs, students, and agencies. Features of this platform:

- Creates presentations with just one query
- Offers a variety of attractive color themes
- A web-based platform accessible from different devices
- Includes a free plan

Table 1 – Didactic capabilities of the platform

For Educators	For Learners
Creation of interactive educational materials	Ensuring the assimilation of theoretical material through diagrams and visual examples
Interactive learning	Interactive elements help to keep students' attention and make lessons more dynamic.

2. To reinforce new knowledge and help students engage in a variety of enjoyable tasks, the Magic School AI platform is an excellent resource. Magic School AI is a website and Chrome extension offering teachers a range of AI-powered tools and resources. Its primary aim is to assist teachers in saving time and enhancing classroom outcomes by streamlining and simplifying the creation of educational content.

Magic School's artificial intelligence is designed to ease the burden on teachers by creating resources that support student learning. The target audience of Artificial Intelligence Magic School is teachers. Features of this platform:

• Creates standards-compliant lesson plans, academic content, grades, and individual IEPS

• Provides personal student support, tutoring, feedback, chatbots, and image creation

• Offers 40+ different tools for a quality lesson.

Table 2 – Didactic capabilities of the platform

For Educators	For Learners
Automating lesson planning and creating assessment materials	Performing various tasks to consolidate grammatical topics
Development of Individual Educational Programs (IEP)	Developing critical thinking skills
Save time and increase efficiency	Provides students with high-quality educational materials

3. To reinforce a new topic or assess students' knowledge, the ProWritingAid platform can be utilized. This AI-driven writing assistant helps both students and teachers produce better articles more efficiently. ProWritingAid offers more than just basic grammar and spelling checks, providing thorough text analysis, boosting self-confidence, and teaching users how to become improved writers. Specifically, this platform helps students identify and correct errors in their sentences, showing them where they went wrong, which aids in better understanding and retention of their mistakes.Features of this platform:

• Corrects grammatical and punctuation errors, stylistic errors, typos

• Corrects the tenses of verbs, the coordination between the members of sentences

• Provides stylistic recommendations on the use of passive verbs, adverbs, and other words and phrases that may adversely affect the quality and readability of sentences.

Table 3 – Didactic capabilities of the platform

For Educators	For Learners
Analysis and feedback on students' written papers	Self-review and improvement of written papers
Enriching teaching skills	Teaching grammar and writing style

In conclusion, incorporating artificial intelligence into the teaching of English grammar offers new opportunities for both teachers and students. AI provides distinct advantages such as personalized learning, immediate feedback, and effective support for students at all levels. The AI platforms discussed in the article showcase various methods and tools to enhance the grammar teaching process, boosting student motivation and making language learning more engaging and accessible. The integration of such technologies in secondary schools will not only

improve students' grammatical and lexical skills but also enhance their digital literacy, while giving teachers valuable new tools for their work. Overall, AI serves as a crucial support in education, enabling a high-quality, adaptable approach to teaching English.

References

1. Bonk C.J., Wiley D.A. (2020) Preface: Reflections on the waves of emerging learning technologies. Educational Technology Research and Development, No68 (4). P.1595-1612 [In English]

2. Baker T., Smith L. (2019) Educ-AI-tion rebooted? Exploring the future of artificial intelligence in schools and colleges. Retrieved from Nesta Foundation website. P. 115-125 [In English]

3. Alenezi H.S., Faisal M.H. (2020) Utilizing crowdsourcing and machine learning in education: A literature review. Education and Information Technologies. P. 1-16 [In English]

4. Chomsky N. Syntactic structures Mouton. Second edition with an introduction by Lightfoot.–136 p.

5. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning. 2019. Boston. MA: Center for Curriculum Redesign. 242 p.

РОЛЬ КАЛАМБУРОВ В РАЗВИТИИ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ И КОНТЕКСТУАЛЬНОГО ПОНИМАНИЯ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

К.М. Стройкина

студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

научный руководитель: Н.В. Поцелуева

магистр педагогических наук, г. Павлодар

Аннотация: В статье рассматривается влияние каламбуров на развитие когнитивных навыков, таких как креативное мышление и контекстуальное понимание, в процессе обучения английскому языку. Автор предоставляет определение термина «каламбур», и его основные типы. Представлены примеры упражнений, направленных на внедрение каламбуров в учебный процесс.

Ключевые слова: каламбуры, креативное мышление, контекстуальное понимание, когнитивные навыки, обучение английскому языку, педагогические методы.

Abstract: The article discusses the influence of puns on the development of cognitive skills, such as creative thinking and contextual understanding, in teaching English. The author provides a definition of the term “pun”, and their types. Examples of exercises aimed at introducing puns into the learning process are presented.

Key words: puns, creative thinking, contextual understanding, cognitive skills, English language learning, pedagogical methods.

Аннотация: Бұл мақалада каламбурдың ағылшын тілін үйрету процесінде шығармашылық ойлау және мән-жайды түсіну сияқты танымдық дағдыларды дамытуға әсері қарастырылады. Автор «каламбур» терминінің анықтамасын және оның негізгі. Оқу процесіне каламбурларды енгізуге бағытталған жаттығулар үлгілері берілген.

Түйін сөздер: каламбур, шығармашылық ойлау, мән-жайды түсіну, танымдық дағдылар, ағылшын тілін үйрену, педагогикалық әдістер.

Каламбуры занимают важное место в английском языке, являясь ярким примером лексической игры и стилевого разнообразия. Они широко используются в различных контекстах, от повседневной речи до литературы и медиа, и составляют значительную часть языковой практики. Современные лингвисты рассматривают каламбуры как инструмент, который не только способствует развитию юмора и игривости в языке, но и помогает учащимся более эффективно усваивать материал.

Чтобы понять природу каламбура, полезно взглянуть на его различные определения. Каламбур – это игра слов, когда одно выражение (словосочетание или фраза) может иметь два или больше значений. Это осуществляется благодаря многозначности, омонимии или фонематическому сходству с другим выражением, создавая комический или риторический эффект [1] [2]. Согласно словарю современного английского языка Лонгмана, каламбур определяется как: “забавное использование слова или фразы, которые имеют два или более разных значения, что называется многозначностью, или слов с одинаковым звучанием и написанием, но разными значениями, что называется омонимией” [2].

Согласно определению, приведенному С. И. Влаховым и С. П. Флориным (2012), каламбур представляет собой «игру на несоответствии между привычным звучанием и непривычным значением» [4].

Данные определения каламбура имеют несколько общих характеристик. В первую очередь, каламбур представляет собой игру слов, то есть использование слов, которые звучат одинаково или крайне похоже, либо использование слов с несколькими значениями. Во-вторых, каламбур является риторическим приемом, который создает специфические языковые эффекты, в частности, юмористические. Из приведенных выше определений можно заметить, что каламбур определяется как “забавное использование фразы”, “использование слова с целью создания юмористического эффекта».

Из всего вышеперечисленного можно сделать вывод, что каламбуры ломают привычную систему нашего понимания, заставляют глубже взглянуть на язык и по-разному его интерпретировать. В английском языке каламбуры являются распространённым приемом, который используется в разных сферах жизни, делая язык лаконичным,

оригинальным и создавая юмористический эффект производят глубокое впечатление на человека.

О.Ю. Коновалова определяет «каламбур» как многогранное явление, включающее омофоны и омографы, известные в английском языке как гомофонические и гомографические каламбуры. Это также называется полиптотоном [5].

Наиболее приемлемая классификация каламбуров представлена Дирком Делабаститом (1996), который выделяет четыре основных типа игры слов: [6]

1. Омонимия;
2. Омофония;
3. Омография;
4. Паронимия;

Данные типы каламбуров так или иначе связаны с лексико-семантическим контекстом, т. е. содержат в себе лексическую и семантическую неоднозначность.

Лексическая неоднозначность проявляется, когда у слова или фразы есть два или более значений. Семантическая неоднозначность связана с лексической, возникая при наличии многозначного слова или неоднозначного словосочетания среди членов предложения [7].

К первому типу относятся омонимы – это слова или фразы, которые пишутся и произносятся одинаково, но имеют разные значения. Например, слово bat [bæt] – может переводиться как летучая мышь и как бита. Омонимия ярко прослеживается в следующей английской шутке: «I can't trust these stairs because they're always up to something!» – здесь слово up используется с двумя значениями, что приводит к комическому эффекту. В данном контексте up может означать как «вверх» (физическое направление), так и быть частью фразы up to something (заниматься чем-то скрытым или подозрительным), создавая двусмысленность, характерную для омонимов. Второй тип основывается на омофонах, словах что звучат одинаково, но имеют разные значения. Например, в словах knight [naɪt] – рыцарь и night [naɪt] – ночь – два разных слова, никак не связанные между собой, но при произношении они звучат совершенно одинаково. Аналогично, в шутке «My friend and I are going to drive across the southern states of America, just to see how long it Texas» обыгрывается сходство звучания названия одного из американских штатов Texas и оборота «it takes us». Несмотря на то, что слова имеют разные значения, они произносятся одинаково, что создает комический эффект. Омографы представляют собой третий тип и включают слова или выражения, которые имеют идентичное написание, но различаются по значению, например в словах tear [tɪr] – слеза и tear [tɛr] –разрывать, рвать. Рассмотрим комическое предложение с омографом: «To the person who stole my glasses. I can still drink from the bottle. Здесь слово «glasses» может переводиться как очки (в смысле

предмета, который носит человек) и
как стеклянные сосуды (в смысле бокала, стакана). Как мы видим слова идентичны с точки зрения орфографии и имеют одинаковое произношение, что также может быть присуще омографам, однако они имеют разные значения в зависимости от контекста использования. Последний тип каламбуров основан на парономастических играх слов, которые имеют схожее звучание, но различаются по значению и написанию. К примеру, в словах faith [feɪθ] – вера и face [feɪs] – лицо, различие заключается исключительно в последней фонеме. Подобное явление часто используется в каламбурах, где игра на звуковом сходстве создаёт двусмысленность и юмор. Ярким примером такого подхода является детская шутка: «What do you call a blind reindeer? No eye deer.» В данном случае «No eye deer» играет на сходстве звучания с фразой «No idea» («Без понятия»), что создает комический эффект. Здесь мы видим, как схожесть звучания слов «eye» и «idea» порождает каламбур, основанный на паронимии, где различие в значении слов – это ключевая составляющая шутки.

В целом, каламбуры являются неотъемлемой частью языка и выполняют несколько важных функций. Лингвист Питер Р. Р. Уайт в своем исследовании игры слов в английском языке акцентирует внимание на их роли в формировании культурной идентичности [8]. Он выделяет, как различные типы игры слов могут отражать особенности и ценности конкретных культурных сообществ. Также он подчеркивает, как игра слов способствует улучшению коммуникации и созданию связей между людьми, владеющими языком. Он подчеркивает важность каламбуров как в лингвистическом, так и в культурологическом контексте.

Одной из ключевых причин, по которой каламбуры так эффективны, является их способность активировать когнитивные процессы. В частности, они тесно связаны с креативным мышлением и контекстуальным пониманием. Креативное мышление – это тип мышления, который требует одновременного решения нескольких задач и способствует пониманию уникальных характеристик предметов и событий, отличается от стереотипного и монотонного мышления [9].

Каламбур можно считать проявлением лингвистической креативности [10]. Исследование Шеренс, посвященное использованию устных шуток на занятиях по иностранному языку, показывает, что креативность, включая юмор и игру слов, может решать старые проблемы инновационными способами, делая уроки интеллектуально сложными и приятными [11]. Словесная игра создает все условия для развития творческой среды, так как стимулирует нестандартное мышление. Творческое мышление основывается на способности устанавливать ассоциативные связи между, казалось бы, не связанными между собой концепциями и объектами. Как отмечает Спирмен,

человеческий разум может создавать новые смыслы путем переноса отношений и формирования новых связей [12]. Данный принцип действует и в юморе: шутки часто строятся на объединении несвязанных мыслей, создавая неожиданный эффект; лингвистические игры, такие как каламбуры и обыгрывание слов, стимулируют креативность и помогают выходить за рамки стереотипов.

Семиотическая структура каламбура включает в себя: ядро (взаимосвязанные знаки, создающие двусмысленность), среду каламбура (минимальную языковую единицу, позволяющую осознать игру слов) и контекст (текстовое окружение, в котором каламбур приобретает смысл) [13]. То есть несвязанные языковые элементы объединяются творчески и вписываются в определенный контекст, создавая новый смысл. Следовательно, способность соединять несвязанные языковые знаки важна для развития творческого мышления. В свою очередь, эта способность значительно влияет на контекстуальное понимание, поскольку каламбуры требуют от слушателя или читателя внимательного анализа контекста и распознавания скрытых значений. Контекстуальное понимание включает в себя способность распознавать значения и намерения говорящего, опираясь на фоновые знания. Интерпретация высказывания, особенно в случае с двусмысленностями, требует активного взаимодействия с контекстом, который помогает различить возможные значения [14].

Сами по себе каламбуры создают юмористический подтекст будучи частью определенного текста, чаще всего – в анекдотах. Анекдоты, основанные на совпадении внешне идентичных, но семантически не связанных слов, способствуют умению воспринимать слова в зависимости от контекста [15]. Это помогает определить ситуацию, в которой употребляется слово.

Применение каламбуров способствует повышению металингвистической компетенции (способности осознавать и анализировать язык как систему), что выражается в усилении осознанности учащихся в процессе овладения языком. В результате навыки металингвистики способствуют развитию критического мышления, совершенствованию навыков чтения и интерпретации информации [16]. Для примера разберем предложение ‘Every kid should have an apple after school, которое демонстрирует игру слов, основанную на многозначности лексической единицы «apple», которое может обозначать как фрукт, так и продукцию компании Apple, что создает предпосылки для каламбура. Отсутствие явных несоответствий на уровне лексики и грамматики затрудняет немедленное распознавание языковой игры, что подчеркивает необходимость анализа контекста. Решение данной проблемы связано с идентификацией физического контекста, в котором представлено данное высказывание. Например, если эта фраза встречается в рекламном тексте компании Apple, то слово

«apple» интерпретируется не как фрукт, а как бренд компьютерной техники. Таким образом, понимание каламбура напрямую зависит от контекста и когнитивных ожиданий реципиента, поскольку именно окружающая информация позволяет выявить двусмысленность и правильно соотнести значение ключевого слова.

Поэтому при разработке упражнений в рамках изучения английского языка, необходимо учитывать включение упражнений на развитие лингвистической креативности и контекстуального понимания, которые в свою очередь научат видеть связи между несвязными знаками. А как мы доказали ранее каламбуры могут являться эффективным инструментов для продуктивного развития данных аспектов.

Приведенные ниже упражнения могут быть интегрированы в повседневные уроки английского языка на разных этапах и выполнять вышеупомянутые цели.

Упражнение 1. Play with words – create headlines!

Данное упражнение направлено на развитие креативного мышления и умение использовать каламбуры для создания заголовков с юмористическим эффектом. Задание – использовать омонимы, омофоны, омографы или паронимы, чтобы сделать заголовок более креативным и забавным. Ученики записывают свои варианты каламбуров во второй колонке (предполагаемые ответы уже указаны в таблице)

Обычный заголовок	Заголовок с каламбуром
«Ресторан открывает новое вегетарианское меню»	*«Lettuce Celebrate! Новый вегетарианский хит»* (Lettuce = Let us, салат)
«Новый фильм о кошках выходит в прокат»	*«Pawsome News! Кошачий фильм уже в кино»* (Pawsome = Paws (лапки) + Awesome (круто))
«Пекарня представила необычный шоколадный торт»	*«Choco-Lot of Fun! Новый торт покоряет сердца сладкоежек»* (Choco-Lot = Chocolate (шоколад) + A lot (много))
«В зоопарке родился слонёнок»	*«Zoo's New Arrival is a Big One!»* *(*Big = большой / важный, значительный*)*
«Футбольная команда одержала важную победу»	*«School Team Kicks Off a New Era!»* (Kick off = начинать / удар в спорте)

Упражнение 2. Pun & Fun: Игра слов в контексте!

Это упражнение помогает учащимся осознать, как контекст влияет на значение слов, и учит их распознавать каламбуры, основанные на

омонимии и многозначности. Каждое предложение содержит пропуск и два варианта слов, одно из которых создаёт игру слов (pun). Учащиеся должны выбрать наиболее подходящее слово, учитывая его двойное значение в данной ситуации.

Choose the best pun to complete each sentence based on its context. Think about double meanings and wordplay.

1. The baseball team didn't win because they had too many _____ (misses/mistakes).
2. The optometrist loves his job because he has a good _____ for business (vision/view).
3. The electric car company is doing well – they are really _____ (charging/driving) forward.
4. The bakery ran out of bread because business was _____ (booming/toasting).
5. The comedian got into trouble because his jokes were too _____ (sharp/punny).

Упражнение 3. Thinking and creating!

Следующие упражнение направленно одновременно и на творческую работу, и на понимание контекста с использованием каламбуров. Упражнение «Создай свой контекст для каламбура» направлено на развитие креативного мышления и способности понимать контекст. В рамках задания учащимся предлагается выбрать один из предложенных каламбуров и создать для него подходящий контекст. Задача – написать короткий абзац или диалог, в котором выбранный каламбур используется естественно и логично. Важно, чтобы каламбур был правильно интегрирован в текст и звучал забавно.

Choose one of the puns below and write a short paragraph or dialogue where it fits naturally.

1. Bat (летучая мышь / бита)
2. Ring (кольцо / звонок)
3. Match (спичка / матч)
4. Bark (кора / лай)
5. Light (свет / легкий)

Таким образом, каламбуры играют важную роль в обучении иностранным языкам, особенно в развитии когнитивных навыков, таких как креативное и ассоциативное мышление, а также контекстуальное понимание.

Использование каламбуров способствует активизации различных когнитивных процессов, улучшая способность учащихся анализировать и интерпретировать многозначность слов, а также развивать их языковое чувство. Кроме того, применение каламбуров в обучении помогает повысить мотивацию студентов, делая процесс изучения языка более увлекательным и динамичным. Включение упражнений на основе каламбуров в образовательный процесс позволяет не только развивать

языковые навыки, но и формировать критическое мышление, что является необходимым аспектом в современных образовательных методиках.

Литература

1. Debra Aarons. 2017. Puns and tacit linguistic knowl edge. In Salvatore Attardo, editor, The Routledge Handbook of Language and Humor, Routledge, New York, NY, Routledge Handbooks in Linguistics, pages 80–94.
2. Christian F. Hempelmann and Tristan Miller. 2017. Puns: Taxonomy and phonology. In Salvatore Attardo, editor, The Routledge Handbook of Language and Humor, Routledge, New York, NY, Routledge Handbooks in Linguistics, pages 95–108.
3. LDCE2 Longman Dictionary of Contemporary English, New Edition. Harlow: Longman, 1987
4. Влахов С.И., Флорин С.П. Непереводимое в переводе. – М.: Р. Валент, 2012. Стр 288.
5. Коновалова О.Ю. Омонимия и квазиомонимия в разных функциональных стилях речи: Дис... канд. филол. наук. – М., 2001. 240 с.
6. Delabastita D. Wordplay and Translation // The Translator. – 1996. – Vol. 2, № 2. – pp. 167–172.
7. Giorgadze M. Linguistic features of pun, its typology and classification // European Sci entific Journal. 2014. №11. С.271-275.
8. White, P. R. R. (2006). The Language of Attitude, Arguability, and Interpersonal Positioning.
10. Савельева М.Г. Педагогические кейсы: конструирование и использование в процессе обучения и оценки компетенций студентов / Учеб.-мет. пособие. Ижевск: ФГБОУВПО “Удмуртский университет”, 2013. С. 9.
9. The European Journal of Humour Research 10 (1) Open-access journal | www.europeanjournalofhumour.org
10. Bazilevich, V.B. (2015). ‘Yazykovaya igra kak forma proyavleniya lingvisticheskoy kreativnosti’ [Language game as form of linguistic creativity manifestation]. Filologicheskiye nauki. Voprosy teorii i praktiki 8 (50):3, pp. С. 20-22.
11. Szerencsi, K. (2010). ‘The need for linguistic creativity in foreign language classroom discourse’. Acta Universitatis Sapientiae, Philologica 2 (2), pp. 286-298.
12. Spearman, C. (1930). Creative Mind. London: Cambridge University Press.
13. Aleksandrova E.M. (2018a). Yazykovaya igra po pravilam i bez (na materiale russkogo, anglijskogo i francuzskogo yazykov) [Play on words by the rules and with no rules (on the material of Russian, English and French languages]: monografiya. M.: KDU, Universitetskaya kniga, pp 14-15.
14. Searle, J. R. (1969). Speech acts: An essay in the philosophy of language. Cambridge University Press.
15. Клюева М.И. Коммуникативно-познавательные кейсы в обучении иноязычному профессиональному общению студентов неязыкового вуза // Профессиональная подготовка учителя иностранных языков в новых образовательных условиях: сборник научных трудов. Н.Новгород: НГЛУ им. Н.А. Добролюбова, 2015. С. 71-77.
16. Огнева Н.Е., Пронина Н.С. Формирование УУД на уроках английского языка в среднем звене общеобразовательной школы // Научная дискуссия: вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков: сборник статей по материалам Между народной научно-практической конференции (4-5 апреля 2019 г.). Вып.3. Н.Новгород: Мининский университет, 2019. С. 237-240.

ОРТА МЕКТЕПТЕ БЕЙНЕ ТІЗБЕКТЕР НЕГІЗІНДЕ ТЫҢДАЛЫМДЫ ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

А.Б. Раисова
РФ п.ғ.к., оқытушы-эксперт, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар Педагогикалық университеті, Павлодар қ.
А.А. Талипова
студент, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада орта мектептерде ағылшын тілін оқытуда бейне тізбегін қолданудың әдістемелік ерекшеліктері қарастырылған. Тыңдау дағдыларын дамытуда аудиовизуалды материалдарды қолдану оқушылардың шет тілін қабылдауын жақсартады және олардың коммуникативті құзыреттілігін арттырады. Зерттеу бейне тізбегін пайдаланудың негізгі кезеңдерін сипаттайды және олардың тиімділігін арттыру әдістерін ұсынады. Сонымен қатар, бейнематериалдарды жүйелі қолданудың оқушылардың сөздік қорын кеңейтуге, тыңдау жылдамдығына бейімделуге, сөйлеу мәнерін меңгеруге әсері талданады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, бейне тізбегін пайдалану ағылшын тілінде тыңдау дағдыларын дамытудың тиімді әдісі болып табылады.

Түйінді сөздер: тыңдау дағдылары, бейне реттілігі, аудиовизуалды материалдар, ағылшын тілі, орта мектеп, әдістеме.

Аннотация. В данной статье рассмотрены методические особенности использования видеоряда при обучении английскому языку в средних школах. Использование аудиовизуальных материалов в развитии навыков аудирования улучшает восприятие учащимися иностранного языка и повышает их коммуникативную компетентность. В исследовании описаны основные этапы использования видеопоследовательности и предложены методы повышения их эффективности. Кроме того, анализируется влияние систематического использования видеоматериалов на расширение словарного запаса учащихся, адаптацию к скорости слушания, овладение манерой речи. Результаты исследования показали, что использование видеоряда является эффективным способом развития навыков аудирования на английском языке.

Ключевые слова: навыки аудирования, последовательность видео, аудиовизуальные материалы, английский язык, средняя школа, методология.

Abstract. This article discusses the methodological features of using video sequences in teaching English in secondary schools. The use of audiovisual materials in the development of listening skills improves students' perception of a foreign language and increases their communicative competence. The study describes the main stages of using video sequences and suggests methods to increase their effectiveness. In addition, the influence of the systematic use of video materials on the expansion of students' vocabulary, adaptation to the speed of listening, and mastery of the manner of speech is analyzed. The results of the study showed that using a video sequence is an effective way to develop listening skills in English.

Keywords: listening skills, video sequence, audiovisual materials, English, secondary school, methodology.

Қазіргі уақытта шет тілдерін оқытуда инновациялық әдістерді қолдану өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Атап айтқанда, тыңдау дағдыларын дамыту арқылы ағылшын тілін меңгеру оқушылардың тілдік коммуникативтік құзыреттілігін арттыруға мүмкіндік береді. Бұл тұрғыда бейне тізбегін қолдану оқушылардың тыңдау дағдыларын жетілдірудің тиімді әдістерінің бірі болып саналады.

Бейне тізбегі арқылы оқыту тыңдау процесін табиғи жағдайларға жақындатады, өйткені олар аудио ақпаратты көрнекі контекстпен байланыстыруға көмектеседі. Бұл әдіс оқушылардың қызығушылығын арттырып қана қоймайды, сонымен қатар ақпаратты тез қабылдауға, стресс пен интонацияны дұрыс түсінуге көмектеседі. Сонымен қатар, бейнематериалдар оқушылардың сөздік қорын кеңейтіп, мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Бұл зерттеу орта мектеп оқушыларына тыңдау арқылы ағылшын тілін оқытуда бейне тізбегін қолданудың әдістемелік ерекшеліктерін зерттейді. Мақалада бейнематериалдарды таңдау критерийлері, оларды сабақта тиімді пайдалану тәсілдері, оқушылардың тыңдау дағдыларына әсері талданады.

Бұл зерттеудің негізгі мақсаты-орта мектептерде ағылшын тілін оқытуда бейнеклиптерді қолданудың әдіснамалық ерекшеліктерін анықтау және олардың тыңдау дағдыларын дамытудағы тиімділігін талдау. Бейне материалдар тыңдау процесін жеңілдетіп қана қоймайды, сонымен қатар оқушылардың аудио ақпаратты түсіну, дыбыс ерекшеліктерін ажырату және сөйлеу тілін меңгеру қабілетін арттыруға ықпал етеді.

Зерттеу барысында бейнеклиптерді таңдаудың негізгі критерийлері, оларды сыныпта қолдану әдістері, сонымен қатар оқушылардың тыңдау дағдыларын жетілдірудің тиімді стратегиялары ұсынылған. Сонымен қатар, бейне материалдарды пайдаланудың артықшылықтары мен мүмкін болатын қиындықтары қарастырылады.

Ағылшын тілін оқытуда тыңдалым дағдыларын дамыту мәселесі көптеген зерттеушілердің назарында болып келеді. Оқыту әдістемесінде бейне тізбектерді пайдалану туралы еңбектерді бірнеше бағытқа бөліп қарастыруға болады.

Тыңдалым – шет тілін меңгерудің негізгі аспектілерінің бірі. Brown & Yule және Rost еңбектерінде тыңдалымның тілді үйренудегі рөлі мен оның когнитивтік ерекшеліктері қарастырылған. Ғалымдар тыңдалымның сөйлеумен, жазумен және оқумен тығыз байланыста екенін атап өтеді.

Mayer мультимедиалық оқытудың когнитивтік теориясын ұсынып, визуалды және аудиоақпаратты біріктірілуі арқылы білімді тиімді меңгеруге болатынын дәлелдеді [1]. Paivio екіжақты кодтау теориясында бейне мен дыбыстық ақпараттың қатар берілуі ақпаратты жақсы қабылдауға ықпал ететінін көрсетеді.

Sherman және Vandergrift еңбектерінде бейне тізбектердің шынайы тілдік ортаға жақын екенін және олардың көмегімен оқушылардың акцент, интонация, вербалды емес коммуникация элементтерін жақсы меңгеретінін дәлелдеген. Harmer бейне тізбектерді сабақта қолданудың бірнеше тәсілін ұсынып, оларды деңгейге қарай іріктеу қажеттігін айтады.

Заманауи зерттеулерде бейне материалдарды сабақта қолдану әдістеріне ерекше мән беріледі. Khalid & Quick зерттеулері бойынша, бейне контентті қолдану оқушылардың тілдік құзыреттілігін арттырып, олардың тыңдалым қабілетін жақсартады. Canning-Wilson оқушылардың бейнелік қолдауы бар аудиомәтіндерді дәстүрлі аудиожазбаларға қарағанда тезірек қабылдайтынын анықтаған [2].

Жалпы, зерттелген әдебиеттер бейне тізбектердің оқытудағы тиімділігін дәлелдейді, алайда оларды дұрыс іріктеу мен әдістемелік жағынан тиімді пайдалану маңызды факторлардың бірі болып қала береді.

Орта мектепте ағылшын тілін оқытуда бейнеклиптерді тиімді пайдалану үшін арнайы әдістемелік тәсілдер қажет. Бұл тәсілдер оқушылардың тыңдау дағдыларын дамытуға, олардың қызығушылығын арттыруға және ақпаратты тез қабылдауға ықпал етуге бағытталған.

Бейне материалдарды пайдалану бірнеше кезеңнен тұрады: алдын-ала дайындық, тыңдау сессиясындағы тапсырмалар және тыңдаудан кейінгі талдау. Әр кезең оқушылардың түсіну деңгейін арттыруға және алған білімдерін бекітуге бағытталған [3].

1. Алдын ала дайындық кезеңі

Бұл кезеңде оқушылардың тақырыпқа деген қызығушылығын ояту және бейнематериалдың мазмұнын алдын-ала болжауға мүмкіндік беру маңызды. Оқушыларға келесі тапсырмалар ұсынылады:

- Бейнеклипке қатысты негізгі сөздер мен сөз тіркестерін талқылау.
- Болжау үшін сұрақтар қою.
- Тақырыпқа қатысты қысқа мәтінді немесе суреттерді көрсету.

2. Тыңдау сессиясы кезіндегі тапсырмалар

Бейнеклипті қарау кезінде оқушылардың назарын негізгі ақпаратқа аудару қажет. Бұл кезеңде келесі әдістер қолданылады:

- Жалпы түсіну міндеттері: негізгі идеяны анықтау, негізгі оқиғаны сипаттау
- Түсінудің егжей-тегжейлі міндеттері: нақты ақпаратты табу, сөйлеушінің

интонациясы мен эмоциясын талдау

- Бірнеше тыңдау әдісі: бейнеклиптерді бірнеше рет көрсету арқылы тілдік

ерекшеліктерді меңгеру

3. Тыңдаудан кейінгі талдау кезеңі

Бұл кезеңде оқушылар алған ақпаратты өңдейді және талдайды. Оларды белсендіру үшін келесі әдістер ұсынылады:

- Талқылау және пікір алмасу: олар көрген бейне тізбегі туралы пікір білдіру
- Шығармашылық тапсырмалар: диалог құру, оқиғаның жалғасын болжау
- Рефлексия: оқушылар тыңдау дағдыларын қалай дамытқаны туралы өз

ойларымен бөліседі [4].

Бұл әдістеме оқушылардың тыңдау дағдыларын жан-жақты дамытады, өйткені бейне тізбегі нақты тілдік ортаға жақын орта жасайды. Сонымен қатар, бұл оқушылардың есте сақтау қабілетін жақсартады және олардың аудиовизуалды ақпаратты қабылдауын жеңілдетеді. Қолданылатын әдістер тілдік материалды тез меңгеруге және сабаққа деген қызығушылықты арттыруға мүмкіндік береді.

Бейнеклиптерді қолдану арқылы тыңдау дағдыларын дамыту бойынша зерттеулер мен практикалық жұмыстар оқушылардың тыңдау дағдыларының едәуір жақсарғанын көрсетті. Осы әдістемені қолдану нәтижесінде оқушылардың аудио мәтіндерді түсіну деңгейі жоғарылайды, олардың сөйлеу және мәдениетаралық қарым-қатынасқа бейімделу қабілеті жақсарады.

Нәтижелердің сипаттамасы:

- Тыңдауды түсінуді жетілдіру: бейнеклиптерді жүйелі қолдану оқушылардың

шет тілінде сөйлеуді жақсы қабылдауына ықпал етеді. Оқушылар тек мәтіндік ақпаратты ғана емес, сөйлеушінің интонациясын, эмоциясын, g-ишарасын да дұрыс түсіне бастайды.

- Сөздік қорын кеңейту: бейнематериалдарды қарау кезінде оқушылар контексте

жаңа лексиканы меңгереді, бұл олардың есте сақтау қабілетін жақсартады және сөйлеу тәжірибесінде жаңа сөздерді қолдану жиілігін арттырады.

- Мотивацияның жоғарылауы: бейнеклиптерді қолдану оқушылардың шет тілін

үйренуге деген қызығушылығын арттырады. Олар сабақты дәстүрлі тыңдау жаттығуларынан гөрі бейне материалдармен көбірек ұнататынын атап өтеді.

- Тыңдау жылдамдығына бейімделу: оқушылар табиғи жылдамдықпен

айтылатын аудиожазбаларды түсіну қабілетін дамытады. Егер бастапқы кезеңде баяу материалдар қолданылса, онда сөйлеудің табиғи жылдамдығына біртіндеп көзқарас байқалды.

- Қарым-қатынас дағдыларын дамыту: бейнематериалдардағы диалогтарды

тыңдау арқылы оқушылар ауызша сөйлеу мәнерін меңгеріп, интонациялық ерекшеліктерді қабылдау қабілеттерін жетілдірді.

Бұл нәтижелер бейне тізбегі оқушыларға қосымша қолдау көрсету құралын қамтамасыз ететінін көрсетеді. Көрнекі және дыбыстық ақпараттың үйлесуі тыңдау процесін жеңілдетеді және оқушыларға сөйлеу құрылымын жақсы түсінуге көмектеседі. Сонымен қатар, бейнематериалдар табиғи тілдік ортаға жақын орта құратындықтан, оқушылар бейімделу процесін тезірек өтеді.

Эмпирикалық зерттеулер бейне тізбектерінің тиімділігін дәлелдегенімен, оларды жүйелі түрде және сабақ барысында әдістемелік талаптарға сәйкес қолдану маңызды. Оқу материалы оқушылардың деңгейіне қарай таңдалуы керек, ал тапсырмалар оларды белсенді тыңдауға және алынған ақпаратты өңдеуге бағытталуы керек [5].

Тұтастай алғанда, бейне тізбегін пайдалану орта мектептерде ағылшын тілін тыңдау дағдыларын дамытудың тиімді әдістерінің бірі болып табылады және болашақта одан әрі жетілдіру үшін үлкен әлеуетке ие.

Орта мектептерде ағылшын тілін оқытуда бейнеклиптерді қолдану тыңдау дағдыларын дамытудың тиімді әдістерінің бірі екендігі дәлелденді. Бұл әдіс оқушылардың шет тілінде сөйлеуді түсіну қабілетін арттырып қана қоймайды, сонымен қатар олардың сөздік қорын кеңейтуге, интонация ерекшеліктерін меңгеруге, қарым-қатынас дағдыларын жетілдіруге көмектеседі.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, бейнематериалдарды жүйелі қолдану оқушылардың тыңдауға деген қызығушылығын арттырады және оларды нақты тілдік ортаға бейімдейді. Тыңдау процесін көрнекі қолдаумен толықтыру ақпаратты қабылдау мен есте сақтаудың тиімділігін арттырады. Сонымен қатар, сабақтың әр кезеңінде бейнеклиптерді дұрыс қолдану оқушылардың белсенділігін арттырады және оларды нақты коммуникативті жағдайларда тілді қолдануға шақырады.

Болашақта бейнеклиптерді қолдану әдістерін одан әрі жетілдіру, оларды оқушылар деңгейіне бейімдеу, цифрлық технологияларды тиімді енгізу қажет. Осылайша, бейнематериалдар арқылы тыңдауды оқыту әдістемесі ағылшын тілі сабақтарының сапасын жақсартады және оқушылардың тілдік құзыреттілігін дамытудың маңызды құралына айналады.

Әдебиеттер

1. Brown G., Yule G. Teaching the Spoken Language: An Approach Based on the Analysis of Conversational English. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 176 p.

2. Mayer R. E. Multimedia Learning. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 320 p.
3. Vandergrift L., Goh C. C. M. Teaching and Learning Second Language Listening: Metacognition in Action. – New York: Routledge, 2012. – 275 p.
4. Canning-Wilson C. Practical Aspects of Using Video in the Foreign Language Classroom // The Internet TESL Journal. – 2000. – Vol. 6, No. 11. – URL: http://iteslj.org/Articles/Canning-Video.html (дата обращения: 27.03.2025).
5. Paivio A. Mental Representations: A Dual Coding Approach. – Oxford: Oxford University Press, 1986. – 256 p.

THE INTEGRATION OF ONLINE SPEAKING PLATFORMS IN IELTS SPEAKING PREPARATION FOR HIGH SCHOOL STUDENTS

А.Т. Токтарова
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғулан
научный руководитель: А.С. Жолдабаева
руководитель ОП, магистр гуманитарных наук в области прикладной лингвистики, Великобритания (MA AL, United Kingdom), г. Павлодар

Аннотация: Статья посвящена интеграции онлайн-платформ в процесс подготовки школьников к устной части экзамена IELTS. Рассматриваются теоретические подходы, сравниваются существующие платформы и предлагается стратегия, направленная на повышение эффективности обучения устной речи в школьной практике.
Ключевые слова: IELTS, устная речь, школьники, обучение, онлайн-платформы, экзамен, методика.

Abstract: The article is devoted to the integration of online platforms into the process of preparing schoolchildren for the oral part of the IELTS exam. Theoretical approaches are considered, existing platforms are compared and a strategy aimed at improving the effectiveness of oral training in school practice is proposed.
Key words: IELTS, speaking, schoolchildren, training, online platforms, exam, methodology.

Аннотация: Мақалада мектеп оқушыларын IELTS емтиханының ауызша бөліміне онлайн платформалар арқылы дайындау мәселесі қарастырылады. Теориялық негіздер сипатталып, платформалар салыстырылып, тиімді әдістеме ұсынылады.
Түйін сөздер: IELTS, сөйлеу, оқушылар, білім, онлайн платформалар, емтихан, әдістем.

In recent decades, the proliferation of online learning technologies has fundamentally transformed the ways in which languages are taught and learned. Among the four essential language skills–reading, writing, listening, and speaking–the development of speaking abilities remains one of the most complex challenges for both educators and learners. In many educational

contexts, especially in non-native environments, students often lack sufficient opportunities for authentic oral interaction. Traditional classrooms typically provide limited time for each student to practice speaking, and factors such as performance anxiety, limited exposure to native pronunciation, and large class sizes exacerbate the difficulty of mastering spoken language. However, the growing availability and diversity of online platforms tailored to language learning have introduced new pedagogical possibilities, allowing speaking skills to be practiced, assessed, and developed in ways that were not previously feasible.

Speaking is widely recognized as a crucial component of communicative competence. It requires the integration of various sub-skills including vocabulary control, syntactic accuracy, appropriate pronunciation, fluency, and pragmatic awareness [1]. Unlike receptive skills, speaking demands real-time cognitive processing and immediate output, which presents challenges for learners who are still internalizing grammar rules and lexical patterns. Furthermore, learners often experience anxiety when required to speak in front of others, especially in a second or foreign language context. This so-called language anxiety has been shown to significantly hinder oral performance [2]. Thus, creating environments where students feel safe to experiment and make mistakes is crucial for speaking development, and online platforms offer one such alternative.

Online speaking platforms can be divided into several categories based on their features and instructional purposes. One of the most common types are AI-powered applications such as ELSA Speak, Duolingo, and Cake, which provide pronunciation analysis and fluency practice using speech recognition technology. These platforms offer feedback based on articulation, intonation, and timing, often using visual cues and performance scores to help users monitor progress [3]. Another widely used type includes video conferencing tools like Zoom, Google Meet, or Skype, which have been adapted for synchronous speaking lessons. These tools allow for pair and group work in real-time and are commonly used for conducting speaking classes, presentations, or debates, thus simulating authentic communicative situations [4]. Additionally, language exchange platforms such as Tandem and HelloTalk connect learners from different parts of the world to practice their target language with native or fluent speakers. This promotes not only linguistic skills but also intercultural communication and global awareness [5]. Some platforms, including FluentU and Mondly, employ gamification and multimedia integration to make learning more engaging, particularly for younger learners or digital natives [6].

The integration of online platforms in teaching speaking brings a multitude of pedagogical benefits. One significant advantage is the increased accessibility and flexibility these platforms provide. Learners are no longer restricted to classroom hours or physical locations to practice speaking; instead, they can access lessons, tasks, and conversation partners at any time. This flexibility supports self-paced learning and accommodates individual preferences and

schedules, making language practice more inclusive and personalized [7]. Importantly, learners can repeat tasks and activities multiple times, which allows for mastery learning and builds confidence through repetition without the fear of public embarrassment.

Another major advantage lies in the immediate and individualized feedback offered by many online tools. In traditional classrooms, it is often challenging for teachers to give detailed, personalized feedback on every student's speaking performance, especially in large groups. However, AI-based platforms have overcome this constraint by providing instant corrections and suggestions. For instance, ELSA Speak identifies pronunciation errors at the phoneme level and gives learners a visual representation of their progress over time [8]. This type of feedback is not only timely but also specific and actionable, leading to better awareness of one's speaking challenges and strengths.

Online platforms also promote learner autonomy, which is increasingly recognized as a key skill in modern education. Autonomous learners take responsibility for their progress, set goals, and seek out resources independently. Online speaking tools empower this behavior by allowing users to select themes, levels, and activities that align with their interests and needs [9]. Moreover, some platforms offer diagnostic tools and progress trackers, encouraging learners to monitor their development and adjust their learning strategies accordingly. In the context of standardized test preparation, such as the IELTS speaking section, this autonomy can lead to more focused and effective practice.

In addition, gamified learning elements embedded in many platforms can significantly increase student motivation and engagement. Gamification refers to the use of game design elements–such as point systems, levels, challenges, and badges–in non-game contexts to stimulate interest and persistence [10]. Research has shown that gamified speaking exercises not only boost motivation but also lead to greater time-on-task and deeper involvement in learning activities. These elements are particularly appealing to younger generations who are accustomed to interactive digital environments and may find traditional speaking drills monotonous or intimidating.

Another noteworthy pedagogical possibility is the opportunity for real-world communication and cultural exchange. Language exchange platforms and international video calls enable students to engage in authentic dialogues with speakers from various linguistic and cultural backgrounds. This kind of interaction fosters pragmatic competence–knowing how to use language appropriately in different social contexts–which is often neglected in textbooks and classroom drills [11]. Authentic communication also enhances fluency, spontaneity, and intercultural understanding, aligning language instruction with 21st-century skills.

Empirical evidence supports the efficacy of these platforms. A study conducted by Lee and Kim [12] in 2022 demonstrated that Korean high school students who used the "Cake" application for four weeks significantly improved their speaking fluency and pronunciation compared to a control group who

received traditional instruction only. Similarly, Alqahtani [13] found that Saudi EFL learners using ELSA Speak for IELTS preparation outperformed their peers in oral performance, particularly in terms of pronunciation accuracy and coherence. Another study by Nguyen [14] showed that Zoom-based online debates among Vietnamese teenagers led to notable improvements in students' turn-taking, argumentation, and confidence in speaking.

Despite the promising potential of these platforms, certain challenges must be acknowledged. Technological issues such as poor internet connectivity, lack of appropriate devices, or insufficient digital literacy can limit students' ability to participate effectively [15]. In some regions, access to high-speed internet and modern hardware remains uneven, reinforcing existing educational inequalities. Additionally, while AI-based tools offer valuable feedback, they cannot fully replace the nuanced evaluation and encouragement that human teachers provide. Over-reliance on automated assessments may lead to superficial engagement if not complemented by pedagogical guidance [16].

Sustaining learner motivation over the long term is another concern. While gamified elements can spark initial interest, maintaining consistent engagement requires continual updates, diverse content, and responsive design. Moreover, some students may struggle with self-regulation in the absence of external supervision. Therefore, teachers play a critical role in guiding students, setting clear goals, and creating meaningful learning pathways that integrate digital tools into broader language curricula.

To optimize the use of online speaking platforms, several pedagogical strategies are recommended. Blended learning models, which combine online tools with face-to-face instruction, offer the best of both worlds by leveraging the flexibility of digital tools and the interpersonal dynamics of classroom interaction. Teachers should align speaking activities on platforms with specific learning outcomes, such as fluency, lexical range, or grammatical accuracy, to ensure relevance and progression. It is also essential to help learners develop metacognitive skills through reflection and self-assessment. Speaking journals, performance rubrics, or peer feedback can complement platform-based tasks and deepen learners' understanding of their progress.

In conclusion, the integration of online platforms into speaking instruction opens up a range of pedagogical possibilities that address the limitations of traditional classrooms and respond to the evolving needs of language learners. These platforms enhance accessibility, provide individualized feedback, foster autonomy, and support authentic communication. While challenges related to access, motivation, and teacher involvement persist, thoughtful and strategic use of these technologies can greatly enrich speaking instruction. As digital tools continue to evolve, they are likely to play an increasingly central role in language education, particularly in preparing learners for real-world communication and high-stakes assessments like the IELTS.

References

1. Brown, H.D. (2007). Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. Pearson Education.
2. Horwitz, E.K. (2001). Language anxiety and achievement. Annual Review of Applied Linguistics, 21, 112–126.
3. Wang, Y., & Derakhshan, A. (2021). The impact of AI-based apps on language learning: A review. Language Learning & Technology, 25(2), 102–115.
4. Li, L. (2020). Using Zoom for synchronous online teaching in ESL contexts. TESL-EJ, 24(2), 1–8.
5. Godwin-Jones, R. (2019). Telecollaboration and language learning. Language Learning & Technology, 23(3), 1–14.
6. Reinders, H. (2018). Digital games and language learning. Language Learning & Technology, 22(2), 1–5.
7. Stockwell, G. (2013). Technology and motivation in English language teaching. Cambridge University Press.
8. Ngo, H. (2022). Pronunciation feedback in mobile apps: Learners' perceptions and outcomes. Computer Assisted Language Learning, 35(6), 780–799.
9. Benson, P. (2011). Teaching and Researching Autonomy. Routledge.
10. Munday, P. (2016). The case for gamification in second language acquisition. Language Learning & Technology, 20(3), 1–17.
11. Kramsch, C. (2009). The Multilingual Subject. Oxford University Press.
12. Lee, J., & Kim, S. (2022). Enhancing speaking fluency with mobile applications: A Korean EFL case study. Asian EFL Journal, 24(1), 45–65.
13. Alqahtani, A. (2021). Effectiveness of mobile apps in improving pronunciation: An empirical study. International Journal of Instruction, 14(2), 301–316.
14. Nguyen, H.T. (2021). Online debates via Zoom: A new mode of speaking instruction. TESOL Journal, 12(4), e562.
15. Warschauer, M. (2011). Digital divide and language learning. Language Teaching, 44(1), 1–15.
16. Godwin-Jones, R. (2018). Second language pronunciation and technology. Language Learning & Technology, 22(2), 1–17.

ӘЛЕМ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН МЕКТЕПТЕРІНДЕГІ ӨЗІН-ӨЗІ РЕТТЕУ ТЕОРИЯСЫ

М. Тумэдхан

Павлодар педагогикалық университетінің магистранты

ғылыми жетекшісі: А.Б. Ахметова

Гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебінің PhD докторы, қауымдастырылған профессор

Аннотация. Бұл мақалада өзін-өзі реттеу (ӨӨР) теориясының негіздері, оның білім беру жүйесіндегі рөлі және әлемнің түрлі елдеріндегі қолданылуы қарастырылады. Қазақстандағы білім беру жүйесіндегі өзін-өзі реттеу дағдыларын дамытуға бағытталған әдістер мен тәсілдер талданып, оқушылардың дербестігін және академиялық жетістіктерін арттыруға ықпал ететіні көрсетілген.

Түйінді сөздер: оқу үдерісі, мақсат қою, оқу мотивациясы, метакогнитивті дағдылар, академиялық жетістіктер, педагогикалық әдістер, оқу процесін бақылау.

Аннотация. В этой статье рассматриваются основы теории саморегуляции (ССР), ее роль в системе образования и применение в различных странах мира. Анализируются методы и подходы, направленные на развитие навыков саморегуляции в системе образования Казахстана, а также показано, как это способствует развитию самостоятельности учеников и улучшению их академических достижений.
Ключевые слова: учебный процесс, постановка целей, учебная мотивация, метакогнитивные навыки, академические достижения, педагогические методы, контроль за учебным процессом.

Absract. This article discusses the fundamentals of self-regulation theory (SRT), its role in the education system, and its application in various countries around the world. It analyzes methods and approaches aimed at developing self-regulation skills in the education system of Kazakhstan and demonstrates how this contributes to the development of students' independence and improvement of their academic achievements.
Keywords: learning process, goal setting, academic motivation, metacognitive skills, academic achievements, pedagogical methods, monitoring the learning process.

Өзін-өзі реттеу (ӨӨР) – бұл адамның өз іс-әрекеттерін жоспарлап, бақылап, бағалап және түзету қабілеті. Бұл қабілет оқу үдерісінде маңызды рөл атқарады, өйткені ол оқушыларға өз білімін басқаруға мүмкіндік береді, өз мақсаттарын қоюға, оқу нәтижелерін бағалауға және қиындықтармен бетпе-бет келгенде дұрыс шешімдер қабылдауға септігін тигізеді. Әлемдегі және Қазақстандағы білім беру жүйелерінде өзін-өзі реттеу теориясының дамуымен бірге оның практикада қолданылуы да кеңейіп келеді. Оқушылардың жеке оқу іс-әрекеттерін тиімді басқару үшін өзін-өзі реттеу дағдыларының дамуы үлкен маңызға ие.

Өзін-өзі реттеу теориясының негіздері.

Өзін-өзі реттеу концепциясы психология мен білім беру ғылымында кеңінен зерттелген тақырыптардың бірі болып табылады. Өзін-өзі реттеу процесі бірнеше кезеңдерден тұрады:

1. Мақсат қою – оқушы өз білімін арттыруға немесе тапсырмаларды орындауға бағытталған нақты мақсаттар қойып, оларды орындау үшін стратегиялар таңдайды.
2. Жоспарлау және стратегиялар қолдану – оқушы өз мақсаттарына жету үшін қажетті қадамдарды жоспарлайды және тиімді әдістер мен стратегияларды қолданады.
3. Оқу үдерісін бақылау – оқушы оқу барысында өзінің іс-әрекеттерін бақылап, қажет болған жағдайда түзету енгізеді. Бұл кезеңде оқушы өз нәтижелерін талдап, мақсаттарына жақындағанын немесе кері кеткенін бағалайды.
4. Бағалау және кері байланыс – оқушы өз оқу нәтижелерін бағалап, қорытынды шығарады. Өзін-өзі бағалау және сыртқы бағалау арқылы оқу процесін жетілдіру жолдарын іздейді.

Жоғарыда келтірілген теориялардың негізін қалаған ғалымдар

қатарына «Пинтриш» (Pintrich), «Зиммерман» (Zimmerman), «Бойс» (Boekaerts) сияқты тұлғалар бар. Олардың зерттеулеріне сәйкес, өзін-өзі реттеу тек танымдық емес, эмоциялық және әлеуметтік аспектілерді де қамтиды. Оқушылардың өзін-өзі реттеу қабілеттері олардың оқу мотивациясына, уақытымен жұмыс істеу қабілетіне және мектептегі жалпы жетістіктеріне ықпал етеді [2].

Әлем мектептеріндегі өзін-өзі реттеу теориясы

Әлемнің түрлі елдерінде өзін-өзі реттеу теориясы білім беру үдерісіне интеграциялануда. Бұл ұғым әсіресе еуропалық және американдық мектептерде танымал болып, әртүрлі оқу стратегиялары мен әдістерді енгізу арқылы қолдау тапты. Сол сияқты бірқатар елдердің өзін-өзі реттеу теорияларына тоқталатын боламыз.

Америка Құрама Штаттарындағы өзін-өзі реттеу.

Американдағы білім беру жүйесінде өзін-өзі реттеу стратегиялары белсенді қолданылуда. Zimmerman (2000) мен Schunk (2005) сияқты зерттеушілердің еңбектеріне сүйене отырып, АҚШ мектептерінде оқу мотивациясын арттыру және студенттердің өз бетінше оқуын қолдау үшін түрлі әдістер қолданылуда. Олардың пікірінше, өзін-өзі реттеу қабілеттерін дамыту оқушылардың жетістіктерін арттыруға, олардың оқу процесінде белсенді қатысуына ықпал етеді [1,2].

Американдағы мектептерде өзін-өзі реттеуді дамыту үшін қолданылатын әдістерге мыналар жатады:

- «Смарт-мақсаттар қою» (SMART goals) – оқушылар нақты, өлшенетін, қол жетімді, маңызды және уақытқа сай мақсаттар қояды.
- «Метакогнитивті стратегиялар» – оқушылар оқу барысындағы қателіктерін анықтап, оларды түзету үшін стратегиялық жоспарлар құрады.
- «Жеке оқу жоспары» – оқушылар өздерінің оқу процесін жоспарлап, оны өз бетімен жүзеге асырады. Бұл әдістер оқушылардың дербестігін арттыруға, сондай-ақ олардың академиялық жетістіктерін жақсартуға септігін тигізеді **[3].**

Еуропа елдеріндегі өзін-өзі реттеу.

Еуропа елдерінде де өзін-өзі реттеу дағдыларының дамуына көп көңіл бөлінуде. Әсіресе Германия, Ұлыбритания, Франция сияқты елдерде бұл теория кеңінен зерттеліп, практикада қолданылуда. Еуропалық білім беру жүйесінде өзін-өзі реттеу, оқушылардың жауапкершілігін арттыру мен олардың дербестігін дамыту мақсатында жобалық жұмыстар мен тәуелсіз оқу әдістері енгізілуде.

Германиядағы мектептерде өзін-өзі реттеуді дамыту үшін оқушыларға оқу мақсаттарын қою, оқу нәтижелерін бағалау және жекелей кері байланыс беру арқылы оқу үдерісі ұйымдастырылады. Бұл тәсілдер оқушылардың өзін-өзі бақылау дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Қазақстан мектептеріндегі өзін-өзі реттеу теориясы.

Қазақстанның білім беру жүйесінде соңғы жылдары өзін-өзі реттеу дағдыларын дамыту мәселесі өзекті болып отыр. 2016 жылы енгізілген жаңа білім беру стандарттары мен бағдарламалары бойынша өзін-өзі реттеу дағдыларын дамыту білім беру мақсаттарының бірі болып табылады. Бұл бағытта білім беру ұйымдары оқушылардың тұлғалық және когнитивтік дамуына үлкен көңіл бөледі [5].

Қазақстанда білім беру жүйесі соңғы жылдары жаңартып, оқушылардың жеке оқу үдерісін басқаруына басымдық бере бастады. Оқушыларға өздерінің оқу нәтижелерін бақылап, бағалау және қажет болған жағдайда түзету енгізу мүмкіндігі беріледі [6].

Қазақстандағы мектептерде осы мақсатта мынадай әдістер мен тәсілдер қолданылуда:

- «Проблемалық оқыту» – оқушылар өз бетімен проблемаларды шешу арқылы өз оқу үдерісін реттейді. Бұл әдіс оқушылардың сыни ойлау қабілеттерін дамытуға және дербес шешімдер қабылдау дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді.

- «Топтық жұмыс және жобалық әдіс» – оқушылар топта жұмыс істеп, ортақ мақсаттарға жету үшін өзара әрекеттеседі. Бұл жағдайда әрбір оқушының жеке үлесі маңызды, және бұл өзін-өзі реттеуді дамытуға әсер етеді.

- «Өзін-өзі бағалау және рефлексия» – оқушылар өздерінің білім деңгейін анықтап, оқу үдерісіндегі жетістіктері мен кемшіліктерін бағалайды. Бұл әдіс оқушылардың өз бетімен дамуын қолдайды.

Қазақстандағы білім беру жүйесінің өзін-өзі реттеу аспектілері.

Қазақстанда соңғы жылдары енгізілген «Жаңартылған білім беру мазмұны» бойынша мұғалімдер оқушыларды өздеріне мақсат қоюға, жоспар құруға және оқу үдерісін бақылауға үйрету үшін арнайы әдістемелер мен тәсілдерді қолданады [7]. Бұл, әсіресе, жоғарғы сынып оқушылары үшін маңызды, өйткені оларға өз білімдерін дербес реттеу қабілеттері қажет.

Еліміздің мектептерінде оқушылардың өзін-өзі реттеу арқылы білім алуында жиі қолданылатын әдістері төмендегідей:

- «Кейс-метод»;
- «Сұрақ-жауап»;
- «Кері байланыс».

Бүгінгі күні жоғары сынып оқушылары үшін осы жиі қолданылатын әдістердің маңызы зор. Себебі, оқушылардың жоғары оқу орнына дайындық әдісі деп айтсақ қателеспейміз. Осылайша, келтірілген әдістерді қолдану арқылы оқушылардың өзін-өзі реттеу қабілеттері дамиды. Бұл әдістер оқушылардың өзін-өзі бақылау және бағалау дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе айтарымыз, әлем және Қазақстан мектептерінде өзін-өзі реттеу теориясы білім беру үдерісінде маңызды орын алады. Өзін-өзі реттеу дағдыларын дамыту оқушылардың оқу

процесіне белсенді қатысуына, дербестігін арттыруға және жалпы академиялық жетістіктерін жақсартуға ықпал етеді. Әлемнің жетекші елдерінде, әсіресе АҚШ, Германия, Ұлыбританияда және Қазақстанда өзін-өзі реттеуге бағытталған әдістер мен стратегиялар кеңінен қолданылып келеді. Оқу процесінде оқушылардың өзін-өзі реттеу қабілеттерін дамыту – бұл болашақ білім беру жүйесінің маңызды бағыты болып табылады.

Әдебиеттер

1. Zimmerman, B. J. (2000). *Self-regulated learning and academic achievement: An overview*. Educational Psychologist, 25(1), 3-17.
2. Boekaerts, M. (1999). *Self-regulated learning: Perspectives and progress*. Learning and Instruction, 9(3), 229-248.
3. Pintrich, P. R. (2000). *The role of goal orientation in self-regulated learning*. Handbook of self-regulation, 451-502.
4. Schunk, D. H., & Ertmer, P. A. (2000). *Self-regulation and academic learning: A public health perspective*. Educational psychologist, 35(4), 161-168.
5. Беляев, И. И. (2016). *Развитие самостоятельности и саморегуляции учащих-ся на уроках*. Вестник образования и науки, 18(6), 48-53.
6. ҚР Білім және ғылым министрлігі. (2016). *Жаңартылған білім беру мазмұны: бастауыш білім беру бағдарламасы*. Алматы: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы.
7. Кембридж бағдарламасы: *Білім беру жүйесінде өзін-өзі реттеу және метакогнитивті дағдыларды дамыту*. (2018). Алматы: Жаңа қадам баспасы.

REVIEW OF METHODS AND APPROACHES FOR WORKING WITH NON-CONTINUOUS TEXTS IN ENGLISH LANGUAGE LESSONS IN UNGRADED SCHOOLS

B.E. Ukuzhanova
Master's student, A. Margulan PPU, Pavlodar, Kazhakstan
B.D. Nygmetova
Associate Professor, Candidate of Philological Sciences
A.Margulan PPU, Pavlodar,Kazhakstan

Түйіндеме. Мақалада шағын жинақты мектеп жағдайында ағылшын тілі сабағында үзік мәтіндермен жұмыс істеу әдістерін қолдану мәселесі қарастырылады. Кестелер, графиктер, диаграммалар мен карталар сияқты үзік мәтіндер, әсіресе шағын жинақты мектептерде, оқушылардың тілдік дағдыларын дамыту үшін тиімді құрал болып табылады, себебі бұл жерде оқу үдерісін шағын топтардың ерекшеліктеріне бейімдеу қажет. Жұмыста осы тәсілдің негізгі артықшылықтары сипатталып, практикалық қолдануға арналған әдістерге шолу ұсынылған. Ерекше назар осы әдістерді шағын жинақты мектептерде қолданудың артықшылықтарын талдауға бөлінген.

Түйін сөздер: үзік мәтіндер, шағын жинақты мектеп, ағылшын тілі, оқыту әдістері, интерактивті материалдар, тілдік дағдыларды дамыту.

Аннотация. В статье рассматривается использование методов работы с несплошными текстами на уроках английского языка в условиях малокомплектной школы. Несплошные тексты, такие как таблицы, графики, диаграммы и карты, представляют собой эффективный инструмент для развития языковых навыков учащихся, особенно в малокомплектных школах, где требуется адаптация учебного процесса к особенностям небольших групп. В работе описаны основные преимущества данного подхода, предложен обзор методик для практического применения. Особое внимание уделено анализу преимуществ использования данных методов в малокомплектных школах.
Ключевые слова: несплошные тексты, малокомплектная школа, английский язык, методы обучения, интерактивные материалы, развитие языковых навыков.

Abstract. The article examines the use of methods for working with non-continuous texts in English language lessons in the context of small rural schools. Non-continuous texts, such as tables, graphs, diagrams, and maps, serve as effective tools for developing students' language skills, particularly in small schools where the educational process must be adapted to the specific needs of small groups. The study outlines the key advantages of this approach and provides an overview of methodologies for practical application. Special attention is given to analyzing the benefits of using these methods in small rural schools.
Keywords: non-continuous texts, small rural school, English language, teaching methods, interactive materials, language skills development.

Teaching English in small-scale schools plays a key role in ensuring equal access to quality education for all students, regardless of their place of residence. In the context of globalization, proficiency in English has become an essential skill, opening new opportunities for professional, academic, and personal development. However, small-scale schools face numerous challenges, such as limited resources, a shortage of teachers, and the need to adapt the educational process to accommodate small, mixed-level groups of students. This necessitates the implementation of innovative teaching approaches that consider the unique characteristics of these schools while ensuring the effective development of language skills.

One such approach is the use of non-continuous texts, including graphs, tables, diagrams, maps, and other visual elements. These texts present information in a simplified and structured format, which fosters the development of analytical thinking, information processing skills, and communication abilities. Working with non-continuous texts encourages students to actively engage with the material, facilitates the understanding of complex topics, and makes the learning process more visual and engaging.

The goal of this study is to explore methods for working with non-continuous texts in English language lessons in small-scale schools. The research aims to examine the advantages of this approach, propose specific techniques and materials, and analyze their impact on students' language proficiency.

Written texts can be presented not only in the form of linguistic symbols but also in various visual formats, such as posters, graphic illustrations, maps, schemes, tables, diagrams, and others. Consequently, achieving professional

success in the modern world necessitates the ability to work with different types of texts.

Continuous text is a traditional form of information representation that consists of uninterrupted sequences of sentences and paragraphs. These texts contain full-length paragraphs united by a common theme and logical structure. Continuous texts are often found in literary works, articles, essays, and educational materials. They require readers to engage in sequential reading and linear comprehension of the information [1].

On the other hand, non-continuous text represents information through tables, schemes, graphs, diagrams, and other visual structures. These texts do not require sequential reading, allowing the reader to select and interpret information based on the context. Non-continuous texts are commonly used for presenting statistical data, instructions, diagrams, and other types of information that demand quick and precise understanding [2].

Thus, the primary difference between continuous and non-continuous texts lies in the form of information presentation and the ways it is perceived. Continuous texts require linear reading, whereas non-continuous texts allow for a more flexible selection and interpretation of information.

Given that information is updated daily, professionals must be able to quickly and accurately find useful data, interpret it, and apply it in practice. In modern society, non-continuous texts, such as infographics and diagrams, are becoming increasingly popular. However, in school textbooks for foreign languages, these texts remain less represented compared to the predominant continuous texts.

Let us consider the key features of non-continuous texts:

— Visual Elements. Non-continuous texts often include various graphic elements such as tables, schemes, diagrams, and images, which significantly facilitate the perception and understanding of information. Visual components enable readers to quickly navigate the text, identify key data, and understand the relationships between different components. Notably, visual elements help readers organize and structure the received data, contributing to more effective retrieval and retention of information. Kazakhstani researchers have also paid considerable attention to studying the visual aspects of non-continuous texts [3].

— Structured Format. A key characteristic of non-continuous texts is their clear and logical structure, which allows readers to quickly locate and interpret the required information. This format helps to avoid excessive cognitive load, making the reading process more manageable [4].

— Reduced Cognitive Load. Working with non-continuous texts can significantly reduce cognitive load, as information is presented in a more concise and simplified form. Unlike continuous texts that require sequential and linear reading, non-continuous texts allow readers to select and interpret information in a way that suits them best [5].

Small-scale schools, particularly in rural and remote areas, face unique challenges such as limited resources, multi-level classrooms, and low student motivation. In such conditions, the use of non-continuous texts, such as graphs, tables, and infographics, can be especially beneficial. Let us explore the key advantages of these methods for small-scale schools.

One of the primary aspects that make non-continuous texts appealing for small-scale schools is their cost-effectiveness. Graphs, tables, and infographics can be created once and reused multiple times, significantly reducing expenses on printed materials and educational resources. Teachers can design and update visual materials using free or low-cost online tools such as Canva or Piktochart, allowing them to tailor content to specific topics and the needs of their students [6].

Non-continuous texts are easily adaptable to the individual needs and proficiency levels of each student. In small-scale schools, it is common for children of different ages and knowledge levels to study in the same classroom. The use of graphs and tables allows teachers to present complex information in a simple and accessible way, making it comprehensible for students with varying levels of preparation. For example, tables can be used to present vocabulary at different levels of complexity, while graphs can illustrate grammatical rules through visual examples [7].

Visual elements such as infographics and diagrams can significantly enhance students' interest and motivation in learning English. Research shows that the use of visual materials makes the learning process more engaging and interactive, which is especially important in small-scale schools where students may lack motivation due to limited interaction with peers and teachers. Visual materials help make learning more dynamic and enjoyable, fostering a deeper understanding and retention of the material [8].

Thus, the use of non-continuous texts in small-scale schools offers several significant advantages. Cost-effectiveness, the ability to personalize learning, and increased student motivation make these methods highly effective tools in the educational process. In the context of limited resources and multi-level classrooms, visual materials play a key role in ensuring quality education and maintaining students' interest in learning.

Based on the reviewed material, we have compiled a table summarizing the main methods of working with non-continuous texts (Table 1):

Таблица 1 – Методы работы с несплошными текстами

Method Name	**Brief Description**	**Advantages for Small-Scale Schools**	**Disadvantages for Small-Scale Schools**	**Examples of Successful Implementation**
Integration of Non-Continuous	Incorporating non-continuous	Resource efficiency and reusability of	Requires time to prepare materials.	Analyzing English texts and creating word frequency

Texts	texts into lessons through the analysis and creation of graphs, tables, and charts.	materials.		graphs; using tables to classify words by parts of speech.
Use of Infographics	Creating and analyzing infographics to structure and visualize information.	Increases student motivation and interest in the learning process.	Requires technical tools for infographic creation.	Developing infographics on topics related to the culture and history of English-speaking countries; analyzing grammar-related infographics.
Working with Tables and Graphs	Interpreting and comparing data presented in tables and graphs.	Develops analytical skills and understanding of data dynamics.	May require additional explanations for proper data interpretation.	Interpreting data from English texts, such as statistics on the usage of various grammar constructions; creating tables with examples of tense usage.
Using Maps and Schemes	Analyzing maps and creating schemes to visualize spatial information and processes.	Enhances spatial thinking and contextual understanding.	Requires a certain level of preparation to analyze maps and schemes.	Analyzing maps of English-speaking countries; creating schemes to describe routes and directions; studying geographic features of target language countries.

Methods for working with non-continuous texts offer significant advantages in teaching English, especially in the context of small-scale schools. Visual support, the development of analytical skills, and increased motivation make these methods effective tools in the educational process. However, their successful implementation requires time and resources for material preparation, as well as additional skills for teachers.

Below is an overview of various techniques for working with non-continuous texts in English lessons in small-scale schools (Table 2):

Table 2 – Techniques for Working with Non-Continuous Texts in English Lessons in Small-Scale Schools

Technique	**Description**	**Main Steps**	**Lesson Stage**	**Advantages**	**Disadvantages**
Key Words	Extracting key words from a table to reconstruct a text.	1. Students study the table. 2. Extract key words. 3. Reconstruct the text.	Text analysis, material reinforcement	Focuses on essential information, develops analytical skills.	Extracting key words from a table to reconstruct a text.
Chain question	Answering questions during the reading of a non-continuous text followed by discussion.	1. Students read the text. 2. Write questions. 3. Collect questions. 4. Answer them.	Reading and discussing the text.	Active engagement, development of critical thinking.	Challenges in formulating meaningful questions.
Cluster	Graphically arranging material from a main concept to specific details.	1. Identify the main concept. 2. Graphically place the concept in the center. 3. Add branches.	Explanation of new material, reinforcement.	Visualization and structuring of information..	Complexity in structuring information.
Gap Text	Filling in missing words in a text using information from a graph.	1. Students receive a text with gaps. 2. Analyze the graph or table. 3. Fill in the gaps.	Material reinforcement, knowledge assessment	Develops analysis and data interpretation skills.	Challenges in interpreting data.
Round-Table Discussion	Reading a diagram and answering pre-prepared questions.	1. Students read the diagram. 2. Teacher asks questions. 3. Students answer in turn.	Material discussion, reinforcement	Develops speaking skills, encourages active participation.	Difficulty engaging less active students.
Task Ticket	Completing tasks based on non-	1. Teacher prepares tickets.	Material reinforcement,	Promotes independent work,	Challenges for less-prepared

	continuous texts using prepared tickets.	2. Students select tickets. 3. Complete the tasks.	knowledge control	active application of knowledge.	students in completing tasks.

The reviewed methods for working with non-continuous texts demonstrate a variety of approaches that can be effectively applied at different stages of English lessons in small-scale schools. The «Key Words» method is effective for reinforcing material and developing analytical skills; however, it requires training students to identify key words. The «Chain Question» method promotes active student engagement and critical thinking but may require support in formulating meaningful questions. The «Cluster» method is particularly useful for visualizing and structuring information, especially during the explanation of new material, though it might pose challenges for some students in terms of data organization. The «Gap Text» method helps reinforce material and develop analytical skills by enhancing understanding of the connection between textual and graphical information; however, it may require additional explanations to ensure proper data interpretation. The «Round-Table Discussion» method encourages active participation and develops speaking skills, though it may be challenging for less active students. Finally, the «Task Ticket» method fosters independent work and active knowledge application but might necessitate additional support for less-prepared students.

Overall, each method has its strengths and weaknesses, and their effective application depends on the specific learning context and the students' proficiency levels. It is crucial for teachers to adapt these methods to the needs of the class, providing support where necessary to maximize the educational potential of each approach.

Thus, integrating non-continuous texts into the English language learning process in small-scale schools is a well-grounded and promising approach. It has the potential to significantly improve educational outcomes and foster the development of comprehensive skills among students.

References

1. van Dijk, T. A., Kintsch, W. Strategies of Discourse Comprehension / T. A. van Dijk, W. Kintsch. – New York: Academic Press, 1983. – 352 p.

2. Lorch, R. F., & Lorch, E. P. Effects of organizational signals on text-processing strategies / R. F. Lorch, E. P. Lorch. – Journal of Educational Psychology, 111(4), 539-552. – 2019.

3. Калдыкозова С.Е., Темирбекова Г.А., Баймурзаева К.Б., Таутаева Г., Имамсидикова Х. Формирование читательской грамотности при работе с несплошными текстами / С.Е. Калдыкозова, Г.А. Темирбекова, К.Б. Баймурзаева, Г. Таутаева, Х. Имамсидикова. – Астана: Научное издательство, 2018. – 156 с.

4. Дуйсебаева Л.Т. Исследование урока в рамках исследования в действии (action research) «как анализ несплошных и сплошных текстов способствует форми-

рованию навыка написания рассказа у учащихся 5 класса по английскому языку» / Л.Т. Дуйсебаева. – Алматы: Казахстанский университет, 2020. – 198 с.

5. Goldman, S. R., & Rakestraw, J. A. Structural aspects of constructing meaning from text / S. R. Goldman, J. A. Rakestraw. – Reading Research Quarterly, 55(3), 345-370. – 2020.

6. Енгай Н.В., Лих И.В. Как развивать навыки анализа несплошного текста у учащихся, которые изучают неродной язык? / Н.В. Енгай, И.В. Лих. – Вестник науки и образования. – 2019. – №21. – С. 45-60.

7. Meyer, B. J. F. Text structure and readability / B. J. F. Meyer. – Educational Psychology Review, 32(1), 123-140. – 2018.

8. Панфилова Е.И. К вопросу о формировании функциональной грамотности учащихся на уроках английского языка [Электронный ресурс] // Концепт: Современные научные исследования: актуальные теории и концепции. Выпуск 3. – 2015. – ART 65081. – URL: http://ekoncept.ru/teleconf/65081.html-ISSN 2304-12O

ENGAGING ENGLISH LEARNERS: A MULTIMODAL APPROACH TO DEVELOPING READING

Y.I. Khagay
Student, Margulan University, Pavlodar
A.B. Mekezhanova
Associate Professor, (PhD), Higher School of Humanities, Margulan University, Pavlodar.

Аннотация: Бұл мақала мультимодальды мәтіндер оқу дағдыларын, студенттердің белсенділігін және сыни ойлауын қалай жақсартуға болатынына шолу жасайды. Мақсаты – мультимодальды мәтіндер дәстүрлі мәтіндермен салыстырғанда ағылшын тілін үйренушілердің оқуды түсінуін жақсарта ма, жоқ па, соны анықтау. Нәтижелер мультимодальды мәтіндерді оқуды түсінуді және сыни ойлауды жақсарту үшін пайдалануды қолдайды.

Түйінді сөздер: мультимодальды мәтіндер, оқу дағдылары, студенттердің белсенділігі, оқуды түсіну.

Аннотация: Данная статья представляет собой обзор возможностей использования мультимодальных текстов для повышения эффективности обучения чтению, вовлеченности и развития критического мышления у студентов. Целью работы является установление влияния мультимодальных текстов на понимание прочитанного изучающими английский язык в сравнении с традиционными текстовыми материалами. Результаты исследования подтверждают целесообразность применения мультимодальных текстов для улучшения понимания прочитанного и развития критического мышления.

Ключевые слова: мультимодальные тексты, навыки чтения, вовлеченность студентов, понимание прочитанного.

Abstract: This article provides an overview of how multimodal texts can improve reading skills, engagement, and critical thinking amongst students. Aiming to determine if multimodal texts improve reading comprehension in English learners compared to tradi-

tional texts. The findings support the use of multimodal texts to enhance reading comprehension and critical thinking.
Keywords: multimodal texts, reading skills, student engagement, reading comprehension.

Introduction:

In the rapidly evolving landscape of education, multimodal texts are bridging the gap between traditional reading practices and modern digital literacy. By integrating visuals, audio, and interactive elements in English lessons, it will significantly enhance students' reading skills and engagement compared to traditional print-only methods. One such example is the flipped classrooms where teachers provide their students with video-recorded outlines or lectures. During lessons in the physical classroom, time and effort can then be devoted to discussions, experiments or other types of activities. The access to digital resources affects the ways in which both teachers and students use their time, individually or in groups. However, regardless of the use of paper-based or digital media, students might need guidance in how to approach the texts [1, p.22].

What is a multimodal text?

Multimodal texts are divided into two types: paper-based which include pictures, graphic novels, and comics, and digital multimodal texts, such as videos, vlogs, and websites [2].

One key development is the increasing reliance on visual elements to communicate ideas previously expressed solely through language, a phenomenon describes as a "tendency toward visual representation." This is evident in our everyday use of the internet and digital technologies, which are moving away from language-centric texts and embracing multimodal formats. Furthermore, linguistic studies have been reshaped by the "multimodal turn," as advancements in technology allow for easier combinations of visual, auditory, textual, and animated elements in communication [3, p.137-143]. Additionally, there are two essential reading proficiency skills (see Scheme 1).

In other words, because multimodal texts present information through both visual and auditory channels, students can learn a larger quantity of material, making the learning process more effective [4].

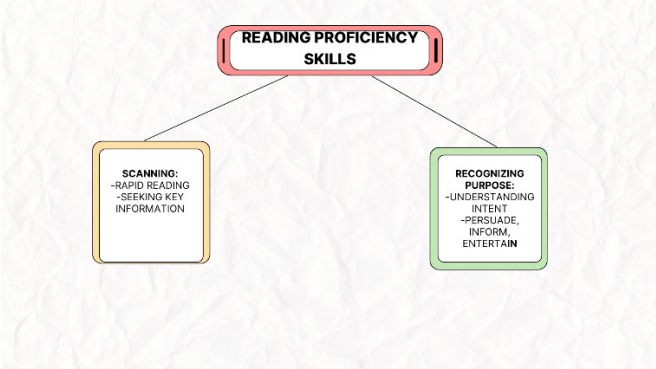
However, there could be some problems, for instance not all students will have an opportunity to use technology, or not all of them know how to work with it. It could be a risk of destruction, as this may have a lot of useless advertisements during the video, and because of that students can lose their attention from the text.

Given the persistent challenges faced by students in developing strong reading skills, this study is relevant because it investigates a promising alternative

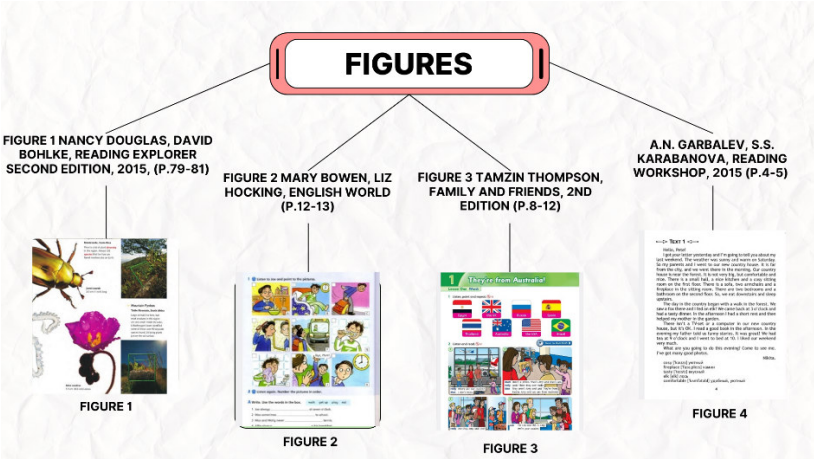
approach – the integration of multimodal texts into English lessons – and aims to provide teachers with practical, evidence-based strategies to enhance students' comprehension and engagement. For example: Multimodal approaches in education can boost students' interest and performance, especially for observers with diverse learning styles and make the educational process more enjoyable and exciting [5, p.2].

As Kristina Danielsson and Staffan Selander mentioned, Educational Techniques should be improved to avoid a lot of difficulties which we can have during the lesson with texts. There is no exact moment when we can say that a certain student "has learned to read" in an absolute sense, something which makes partly new demands of teachers in all disciplines [1, p.22].

Scheme 1- Reading proficiency skills

Multimodal texts

According to Dave Cornell, the meaning is created through different multimodal elements in each of the sources. A textbook chapter emphasizes key information through bold text and italics, while photos of important people add a personal connection, graphs and charts show factual data, and the page layout itself helps get the message across. Photos create meaning through their use of lighting and shadow, color saturation, shot angle, focus, and the images presented in the picture [8].

As we can observe, figure 1,2, and 3 there are a lot of detailed pictures which will help students understand and receive more information. In comparison, if we look at figure 4, there aren't any pictures or links, there are only texts,

without any multimodality.

METHODOLOGY/METHODS

To confirm the theoretical assumptions, put forward, an experiment was conducted at the Leisure Educational Center Lider Plus to study the process of reading development amongst English learners specifically through using Multimodal texts to improve student's engagement and reading comprehension.

To improve English reading skills, 5th-grade students, aged between 10 and 11, were recruited for this experiment. Convenience sampling was used to select participants from two existing groups: Experimental group and Control group.

Key differences between Experimental group and Control group

Table 3

Characteristic	**Experimental group**	**Control group**
Type of learning	Multimodal texts + Critical thinking	Traditional reading instruction
Goal	Estimate the effectivness of new method	Comparison point for evaluating a new method

This experimental approach is particularly well-suited because it aligns with students' current habits; given their extensive engagement with digital devices, moreover taking an online survey will be a straightforward and quick task, since this method offers flexibility, allowing children to participate at any time, without adhering to a fixed schedule.

1. Participants:

Characteristic	**Experimental group (n=120)**	**Control group(n=120)**	**Total (n=240)**
Age	10,5	10,6	10,55
Native language	Russian	kazakh	Russian/Kazakh
Level of English	A1	A1	A1
Experience of using multimodal texts.	20,83%	26,67%	23,75%

MATERIALS AND TOOLS

The research data was collected through a combination of test questions and survey questionnaires developed within the Google Forms platform. This platform was chosen as the primary testing methodology because of its significant advantages, including its widespread accessibility, ease of use for both the researchers and the participants, and efficient data collection and analysis tools.

Participants in the experimental group engaged in reading multimodal texts twice a week for ten weeks. Simultaneously, participants in the control group engaged in reading traditional printed texts. All sessions were conducted in a classroom under the supervision of the researcher.

The experimental group utilized multimodal texts, incorporating a combination of text, images, audio, and video (Figure 1).

The multimodal texts were presented to the experimental group, consisting of images, audio clips and interactive elements, such as animated diagrams or virtual tours (Figure 2) and students could interact with that, as a way to improve reading comprehension.

The control group used traditional printed texts.

Traditional texts consisted of short stories, articles, and excerpts from textbooks, appropriate for the age and English language proficiency level of the students. The texts were printed on paper and did not include images, audio, or video. These materials were taken from Textbook, tasks accompanying the traditional texts included answering content questions, identifying the main idea, finding synonyms/antonyms, and fill-in-the-blank exercises (see figure 4)

Results table:

Characteristic	Group	N	Percentage (%)
Prior Experience	High	50	20.83
	Medium	64	26.67
	Low	57	23.75
Reading Comprehension (Post-Test)	Experimental	20	78.5 (8.2)
	Control	20	69.2 (7.5)
Vocabulary (Post-Test)	Experimental	20	82.1 (9.1)
	Control	20	73.4 (8.6)

Conclusion:

The aim of this study was to determine if using multimodal texts improves reading comprehension scores among students compared to using traditional text-based materials. The findings of this investigation substantiate the efficacy of multimodal texts as a pedagogical tool for enhancing reading comprehension and fostering critical thinking abilities in learners. It is particularly recommended to actively integrate video resources, web-based

platforms, interactive assignments, and other multimedia components into the teaching of reading, while simultaneously prioritizing the cultivation of critical thinking skills when working with multimodal textual forms. Further research could be directed towards examining the impact of various modalities on differing aspects of language competence and developing assessment criteria to evaluate the effectiveness of multimedia utilization in the educational process.

References

1. Kristina Danielsson, Multimodal Texts in Disciplinary Education. A Comprehensive Framework/Staffan Selander: 2021. -22p.-ISBN 978-3-030-63960-0.
2. Oxford University Press, (November 23, 2023), Four Ways To Teach Multimodal Literacy In The Language Classroom.
3. Sibgatullina, Using Multimodal Texts When Training Foreign Language Teachers. -2022. Volume 7. Issue 1. P. 137-143.
4. Khachatrian G.S. Multimodal Text: Didactic Potential in the Business English Course. Prepodavatel XXI vek. Russian Journal of Education, 2021, No. 3, part 1, pp. 113–121. DOI: 10.31862/2073-9613-2021-3-113-121
5. Inkarbekova Zh.S., Zhussupova R.F., Beisembayeva Zh.A., Majewicz D.S. Methods of teaching language and literature. – 2022. – 2p. DOI: https://doi org/10.32523/2616-678X-2022-141-4-119-128
6. Kristina Danielsson, Multimodal Texts in Disciplinary Education. A Comprehensive Framework/Staffan Selander: 2021. -22p.-ISBN 978-3-030-63960-0.
7. Chris Drew (PhD) (September 21, 2023) 50 Essential Comprehension Skills. HelpfulProfessor.com
8. Dave Cornell (PhD), (May 29, 2024). 10 Multimodality Examples, HelpfulProfessor.com.
9. Nancy Douglas, Reading explorer Second Edition/ David Bohlke, 2015.-79-81p.-ISBN 13: 978-1-285-84685-9.
10. Tamzin Thompson, Family and friends 2nd edition/ Naomi Simmons, 2014. -8-12p. -ISBN 978-0-19-480977-1.
11. Garbalev A.N. Reading workshop / S.S. Karabanova: 2015. – 4-5P. -ISBN 978-985-574-301-0.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОЙЫН АРҚЫЛЫ ҮЙРЕТУ: ВЕБ – ҚОСЫМШАЛАРДЫҢ РӨЛІ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ

Ж.Шатаева
студент НАО ППУ им. Ә. Марғұлан
А.Б. Раисова
кандидат педагогических наук РФ, преподаватель-эксперт

Қазіргі уақытта ақпараттық технологиялар білім беру саласына тез еніп, оқыту әдістерін жаңартуға мүмкіндік береді. Әсіресе бастауыш сынып оқушылары үшін ағылшын тілін үйрену процесінде ойын элементтерін

қолданудың маңызы ерекше. Балалар табиғи түрде ойындарды жақсы көретіндіктен, білім берудің бұл әдісі олардың тіл үйренуге деген қызығушылығын арттырады және оқу процесін жеңілдетеді және қызықты етеді. Осыған байланысты ағылшын тілін оқытуға арналған веб-қосымшалар студенттер үшін ыңғайлы және тиімді құрал болып табылады.

Веб-қосымшалар арқылы тілді үйренудің бірнеше артықшылығы бар. Біріншіден, олар интерактивті оқыту әдістерін қолдана отырып, оқушылардың назарын ұзақ уақыт сақтауға көмектеседі [1]. Әр түрлі анимациялар, аудио және видео материалдар, викториналар мен ойындар балалардың оқу процесіне белсенді қатысуына ықпал етеді. Екіншіден, мұндай қосымшалар оқытудың жеке әдісін ұсынады. Яғни, әр бала тапсырмаларды өз деңгейінде орындай алады және қиындықтарға тап болған жағдайда қосымша көмек ала алады. Сонымен қатар, оқушылардың жетістіктерін бақылауға мүмкіндік беретін жүйелердің болуы ата-аналар мен мұғалімдерге де ыңғайлы.

Ойынға негізделген оқыту әдісі балалардың есте сақтау қабілетін жақсартады және жаңа сөздерді тезірек үйренуге көмектеседі. Қайталау және күшейту механизмдерінің болуы балаларға алдыңғы тақырыптарды үнемі есте сақтауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, ойын барысында қате жауап берген оқушы бірден дұрыс нұсқаны көріп, қатесін түзету арқылы білімін жетілдіре алады [2]. Бұл әдіс дәстүрлі оқыту әдістеріне қарағанда тиімдірек, өйткені ол баланы мәжбүрлемей, оны қызықтыру арқылы білім береді.

Қазіргі уақытта ағылшын тілін үйренуге көмектесетін көптеген веб-қосымшалар бар. Олардың ішіндегі ең танымалдары-Duolingo, Lingokids, ABCmouse және Starfall. Duolingo-ойындар арқылы тілдерді үйренуге арналған ең танымал қолданбалардың бірі. Онда студенттер әр деңгейдегі тапсырмаларды орындайды, ұпай жинайды және сыйақы алады. Lingokids бастауыш сынып оқушылары үшін арнайы бейімделген әртүрлі интерактивті ойындар мен қызықты сабақтардан тұрады. ABCmouse және Starfall қосымшалары балаларға анимациялық бейнелер мен ойын элементтері арқылы ағылшын тілін үйренуге көмектеседі.

Ағылшын тілін оқытуға арналған веб-қосымшаларды пайдалану оқу процесін жеңілдетудің тиімді әдісі болып табылады. Олар балаларға тілді тез үйренуге көмектесіп қана қоймайды, сонымен қатар олардың оқуға деген қызығушылығын арттырады. Ойын арқылы оқыту дәстүрлі әдістерге қарағанда тиімдірек, өйткені балалар жаңа білімді өз еркімен және қызығушылықпен меңгереді [3]. Сондықтан мұғалімдер мен ата-аналар осындай заманауи оқу құралдарын кеңінен қолдануы керек.

Жалпы, бастауыш сынып оқушыларына ағылшын тілін үйретуге арналған веб-қосымшалар оқу процесін тиімді, қызықты және нәтижелі ететін маңызды құрал болып табылады. Бұл әдіс балалардың сөздік қорын байытуға, сөйлеу дағдыларын дамытуға және тілді меңгеруді

жеңілдетуге көмектеседі. Сондықтан мұндай қосымшаларды қолдану білім беру жүйесіне кеңінен енгізілуі керек.

Қазіргі уақытта ақпараттық технологиялар білім беру саласына тез еніп, оқыту әдістерін жаңартуға мүмкіндік береді. Әсіресе бастауыш сынып оқушылары үшін ағылшын тілін үйрену процесінде ойын элементтерін қолданудың маңызы ерекше. Балалар табиғи түрде ойындарды жақсы көретіндіктен, білім берудің бұл әдісі олардың тіл үйренуге деген қызығушылығын арттырады және оқу процесін жеңілдетеді және қызықты етеді. Осыған байланысты ағылшын тілін оқытуға арналған веб-қосымшалар студенттер үшін ыңғайлы және тиімді құрал болып табылады [4].

Бүгінгі таңда ағылшын тілін оқытуға арналған әртүрлі веб-қосымшалар бар. Олардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар. Төменде ең танымал қосымшалардың сипаттамасы берілген.

Кесте 1 – танымал веб-қосымшаларға шолу.

Қосымша атауы	Ерекшеліктері	Жасы
Duolingo	Ойын түрінде жаттығулар, марапаттар жүйесі	6+
Lingokids	Балаларға арналған арнайы интерактивті сабақтар	4-10 жас
ABCmouse	Ағылшын тілімен қатар математика, ғылым пәндерін үйретеді	3-8 жас
Starfall	Оқу, жазу және грамматика бойынша жаттығулар	5-10 жас
Kahoot!	Қызықты викториналар мен тесттер арқылы үйрету	6+

Ойындар арқылы оқытудың тиімділігі көптеген ғылыми зерттеулерде дәлелденген. Психологтардың айтуынша, балалар ойын арқылы ақпаратты жақсы сіңіреді. Өйткені ойын барысында олар өз еркімен, ешқандай мәжбүрлеусіз үйренеді. 2021 жылы жүргізілген зерттеулерге сәйкес, ойын әдістерін қолданатын оқушылардың 85% – ы дәстүрлі әдістермен оқитын балаларға қарағанда материалды тезірек меңгерген.

Сонымен қатар, веб-қосымшалар арқылы оқытудың келесі маңызды артықшылықтары бар [5]:

- Балалардың өз бетінше оқу дағдыларын дамыту – оқушылар өз бетінше білім алады және тапсырмаларды орындау арқылы жауапкершілікке ие болады.
- Мұғалімдер мен ата – аналарға ыңғайлылық-қосымшалар арқылы оқушылардың үлгерімін бақылау мүмкіндігі.
- Қызықты мотивациялық жүйе-медальдар, ұпайлар мен жетістіктер жүйесі арқылы балалардың мотивациясын арттыру.

Ағылшын тілін оқытуға арналған веб-қосымшалар балаларға тіл үйрену процесін жеңілдетеді, оны қызықты әрі тиімді етеді. Ойынға

негізделген оқыту әдісі оқушылардың тіл үйренуге деген ынтасын арттырады, сөздік қорын байытуға және сөйлеу дағдыларын жетілдіруге көмектеседі. Сондықтан мұндай веб-қосымшаларды білім беру жүйесінде кеңінен қолдану қазіргі заманғы талаптарға сәйкес маңызды қадам болып табылады.

Бастауыш сынып оқушыларына ағылшын тілін үйрету үшін мұғалімдер мен ата-аналар заманауи технологияларды тиімді пайдаланып, балалардың қызығушылығын тудыратын жаңа әдістерді енгізуі керек. Осылайша, ойындар арқылы оқыту тілді меңгеруді жеңілдетіп қана қоймайды, сонымен қатар балалардың оқу процесінде белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Ағылшын тілін оқытуда веб-қосымшалардың тиімділігін арттыру үшін оларды дұрыс қолдану маңызды. Тек қосымшаны жүктеп алып, баланың өз бетімен үйренуін күту жеткіліксіз. Оқу процесі тиімді болуы үшін мұғалімдер мен ата-аналар белгілі бір стратегияларды қолдануы керек.

1. Қосымшаларды сабақ құрылымына біріктіру

Мұғалімдер веб-қосымшаларды оқу бағдарламасына енгізу арқылы сабақтарды қызықты әрі интерактивті ете алады. Мысалға: Kahoot көмегімен сабақтың басында қарастырылған тақырып бойынша қысқаша викторина ұйымдастыру немесе викторина. Жаңа сөздерді үйрену үшін Дуолинго немесе Лингокидтерді қолдану.

Грамматиканы бекіту үшін ABCmouse платформасындағы жаттығуларды қолданыңыз.

2. Ойын мен оқуды біріктіріңіз

Балалар тек веб-қосымшалармен шектеліп қалмай, тілдік дағдыларын өмірде де қолдануы керек. Сондықтан: Баламен бірге үйренген сөздерді күнделікті өмірде қолдану.

Ойын барысында ағылшын тілінде сұрақтар қойып, қарапайым диалогтар жүргізу. Балаға ағылшын тілінде өз бетінше әңгімелер құрастыруды ұсыну [6].

Бастауыш сынып оқушылары үшін ағылшын тілін үйрену олардың болашақ оқу жетістіктері мен халықаралық коммуникативтік дағдыларының негізін қалайтын маңызды процесс болып табылады. Бүгінгі таңда цифрлық технологиялардың дамуы бұл процесті айтарлықтай жеңілдетіп, оны қызықты әрі тиімді етті. Веб-қосымшалар мен интерактивті платформалар студенттерге жаңа тілді меңгеруге көмектесетін ойындар арқылы оқытудың инновациялық әдістерін ұсынады.

Технологияның қарқынды дамуы білім беруде көптеген өзгерістер әкелді. Егер бұрын ағылшын тілін үйрену тек оқулықтар мен мұғалімдердің түсіндірмелеріне негізделген болса, бүгінде балаларға тілді меңгерудің әртүрлі цифрлық әдістері ұсынылады. Қазіргі уақытта

білім беру жүйесіне мобильді қосымшалар, интерактивті тақталар, онлайн-мұғалімдер және жасанды интеллектке негізделген ойын алаңдары белсенді түрде енгізілуде.

Оқытудың интерактивті әдістері баланың психологиясына сәйкес жасалған, сондықтан олар дәстүрлі оқытуға қарағанда тиімдірек болуы мүмкін. Ойындар арқылы білім беру баланың белсенді қатысуын қамтамасыз етеді, бұл оған ақпаратты тез сіңіруге және оны ұзақ уақыт есте сақтауға көмектеседі. Сонымен қатар, ойындар оқушының қызығушылығын арттырады және оның нақты оқу ортасына енуіне көмектеседі.

Мысалы, Duolingo қосымшасының көмегімен бала әр сабақта жаңа сөздер мен сөз тіркестерін меңгере отырып, әртүрлі тапсырмалар арқылы алған білімдерін бекітеді. Әрбір дұрыс жауап үшін олар ұпай немесе сыйақы алады, ал қызығушылық ойын элементтері арқылы сақталады. Ал lingokids қолданбасы мультфильмдер, әндер және викториналар арқылы тіл үйренуді жеңілдетеді [7].

Гамификация (ойын элементтерін қолдану) – білім берудегі ең тиімді әдістердің бірі. Балалар ойын ойнағанды ұнататындықтан, бұл әдіс олардың оқу процесіне деген ынтасын арттырады. Gamification келесі артықшылықтарды ұсынады:

✓ Оқу процесін қызықты етеді-Оқушылар ойын ойнау арқылы жаңа ақпаратты сіңіреді, бұл олардың сабаққа деген ынтасын арттырады.

✓ Мотивацияны арттырады-ойындар арқылы жетістікке жету балаларға қосымша мотивация береді.

✓ Өзін-өзі бақылауды үйретеді – ойындар арқылы оқушылар олардың үлгерімін бақылайды және қай бағытта даму керектігін түсінеді.

✓ Топтық жұмыс пен бәсекелестікті дамытады-Кейбір платформалар студенттерге бір-бірімен бәсекелесуге және білімдерін тексеруге мүмкіндік береді.

Болашақта ағылшын тілін оқытуға арналған веб-қосымшалар жасанды интеллект (AI) технологияларымен жетілдірілетін болады. Бұл технология әр оқушының жеке деңгейіне бейімделіп, олардың қажеттіліктеріне сәйкес тапсырмалар ұсынады. Мысалы, жасанды интеллект баланың әлсіз жақтарын анықтап, оған осы аспектілерді жақсартуға көмектесетін арнайы жаттығуларды ұсынады.

Болашақта виртуалды шындық (VR) және толықтырылған шындық (AR) технологиялары ағылшын тілін үйренуде де кеңінен қолданылуы мүмкін. Студенттер тілді тек кітаптар немесе қосымшалар арқылы ғана емес, сонымен қатар нақты өмірлік жағдайларға ұқсас ортадағы тәжірибе арқылы да меңгере алады [8]. Мысалы, VR

технологиясы арқылы бала ағылшын тілінде сөйлейтін виртуалды әлемге енеді, бұл оның тілдік дағдыларын тез дамытуға мүмкіндік береді.

Заманауи технологиялар білім беруді жаңа деңгейге көтеруде. Егер дұрыс қолданылса, ағылшын тілін үйрену оңай әрі қызықты болады. Сондықтан ата-аналар мен мұғалімдер балаларға жаңа технологиялар арқылы сапалы білім алуға көмектесуі керек. Болашақта жасанды интеллект пен виртуалды шындыққа негізделген платформалар арқылы ағылшын тілін үйрену бұрынғыдан да оңай әрі қолжетімді болатыны сөзсіз.

Әдебиеттер

1. Назарбаева, С. Цифрлық технологиялар және білім беру: заманауи әдістер. – Алматы: Білім баспасы, 2020. – 240 б.

2. Ахметова, Г. Ойын технологиялары арқылы шет тілін оқыту әдістері. – Астана: Ұлттық академиялық кітапхана, 2019. – 198 б.

3. Brown, H. D. Principles of Language Learning and Teaching. – 6th ed. – Pearson Education, 2014. – 432 p.

4. Gee, J. P. What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy. – New York: Palgrave Macmillan, 2007. – 256 p.

5. Crystal, D. English as a Global Language. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 212 p.

6. Prensky, M. Digital Game-Based Learning. – New York: McGraw-Hill, 2001. – 345 p.

7. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 159 p.

8. Колесникова, И. Шет тілін оқытудағы мультимедиялық технологиялар. – Мәскеу: Просвещение, 2018. – 220 б.

THE USE OF THE DIGITAL EDUCATIONAL RESOURCES IN THE CONTEXT OF THE LINGUOCULTURAL APPROACH IN TEACHING ENGLISH TO STUDENTS

B.D. Nygmetova
scientific adviser: ph.d., assoc.professor, Pavlodar
S.Zh. Kairken
student of Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar
T.V. Ernst
student of Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar

Аннотация: Бұл зерттеуде ағылшын тілін оқытудағы лингвомәдени тәсіл шеңберінде цифрлық білім беру ресурстарын (ЦБР) пайдаланудың маңыздылығы қарастырылады. Идиомаларды песенді контент арқылы меңгеру және оларды интерактивті платформаларда бекіту мәдениетаралық коммуникация мен құзыреттілікті дамытуға ықпал етеді. Эмпирикалық деректер ЦБР-дің шетел тілін меңгерудегі маңыздылығын растайды.

Тірек сөздер: Цифрлық білім беру ресурстары, идиомалар, песенді контент, интерактивті платформалар, мәдениетаралық коммуникация, құзыреттілік.

Аннотация: В исследовании рассматривается значимость применения цифровых образовательных ресурсов (ЦОР) в контексте лингвокультурного подхода к преподаванию английского языка. Освоение идиом через песенный контент и их закрепление на интерактивных платформах способствует развитию межкультурной коммуникации и компетенции. Эмпирические данные подтверждают значимость ЦОР в процессе изучения иностранного языка.

Ключевые слова: Цифровые образовательные ресурсы, идиомы, песенный контент, интерактивные платформы, межкультурная коммуникация, компетенция.

Annotation: This study examines the significance of utilizing Digital Educational Resources (DER) within the framework of a linguacultural approach to teaching English. The acquisition of idioms through song content and their reinforcement via interactive platforms contribute to the development of intercultural communication and competence. Empirical data confirms the relevance of DER in the process of foreign language acquisition.

Keywords: Digital Educational Resources, idioms, song content, interactive platforms, intercultural communication, competence.

The development of digital technologies has become a turning point in approaches to learning foreign languages, significantly expanding the possibilities of the educational process. One of the most significant achievements has been the integration of digital learning resources (DER), which open unique perspectives for learning a language through the cultural context of the target country. In particular, the use of DER facilitates the effective acquisition of idioms as linguacultural units, forming a comprehensive understanding of linguistic and cultural aspects among students.

Following E.V. Orlova, we assert that the foundation of linguaculturology lies in “the representation of language as a cultural phenomenon that embodies the national worldview. The linguacultural approach contributes to the formation of intercultural competence by encompassing the study of phraseological units, proverbs, and sayings. This approach is implemented through cognitive-linguacultural complexes that integrate language and culture at all levels of learning” [1]. The primary goal is to develop linguacultural competence through the study of cultural concepts such as “worldview” and “linguacultureme”. The principles of contrast and authenticity create conditions for a deeper understanding of the mentality of native speakers, facilitating the study of idiomatic expressions and indirect communication means [2].

According to T. F. Efremova, an idiom is “a stable phrase inherent only in a given language and not translatable into other languages, whose meaning does not derive from the sum of its individual elements” [3]. Idioms reflect cultural categories such as moral and ethical norms, values, and symbols. They preserve and transmit cultural meanings to future generations, serving as a mirror of the moral and aesthetic worldview of an ethnic group. Idioms enrich language, making it more expressive and emotional [4]. They allow for

the concise and effective communication of complex ideas and emotions. For example, the English idiom “birds of a feather” is used in the songs of the well-known American singer Billie Eilish to describe people with similar interests, views, or characters [5].

Modern English-language songs serve as an effective tool for learning idioms due to their frequent use in lyrics. Idioms in songs are presented in a natural speech context, which facilitates their understanding and memorization. Songs help learners grasp the cultural nuances of idiom usage [6].

As stated by A. A. Sysoeva, Digital Educational Resources (DER) are electronic materials created to fulfill educational objectives. They encompass a wide range of tools, including textbooks, interactive exercises, video lessons, specialized applications, and platforms that facilitate learning, accessibility, visualization, and engagement. The term «DER» became widely used in the late 1990s amid the rapid digitalization of education. The concept of digital technologies in educational practices emerged with the development of computing technology and the Internet. By the early 2000s, the first educational platforms, such as Moodle, were introduced for distance learning. Over time, digital educational resources have continued to evolve, integrating innovative technologies such as virtual and augmented reality, as well as artificial intelligence elements [7].

Research by B.A. Torekeyev and Z. Shadkam suggests that the use of DER stimulates students' cognitive activity, makes the learning process more engaging, and increases their motivation to learn foreign languages. Their findings indicate that, although a significant number of teachers rarely incorporate DER into their practice, integrating them into the educational process significantly improves both the quality of teaching and students' perception of the material. Notably, digital resources allow for the adaptation of learning to the individual characteristics of each student, making the educational process more personalized and effective [8].

As part of a pedagogical experiment within the educational program “Foreign Language: Two Foreign Languages” at Alkey Margulan Pedagogical University, a series of sequential lessons were conducted to integrate DER and the linguacultural approach. Upon completion of the study, we analyzed lesson plans where foreign songs were actively used to study idioms and DER were employed to reinforce them. Songs, as a means of foreign language learning, help students perceive expressions in a natural context, improve their listening skills, and aid memorization. DER, in turn, provide an interactive way to check and consolidate knowledge, enhancing students’ motivation. Let us examine how these methods are applied in university-level English language instruction.

For example, when studying the topic of “Leadership,” students learned the following idioms: to call the shots, to be ahead of the curve, to go the extra mile, to raise the bar. The selection of songs focused on modern and

widely recognized compositions to make the learning process more engaging and motivating for students. Songs by artists such as Nicki Minaj, Taylor Swift, Daft Punk and Britney Spears were chosen for this purpose, as these performers are among the most popular among young audiences. This approach makes learning enjoyable and promotes a deeper understanding of idioms, as songs create a natural context for their use, helping students grasp their meaning within real speech rather than in isolation. The following exercises were designed for listening to songs and analyzing idiomatic expressions:

1. Students fill in the missing words in the song lyrics, then check their answers while listening and discuss the meanings of the expressions.
2. Students write down the idioms they hear in the song and attempt to determine their meanings independently before the teacher explains them.

The following DER were used to reinforce idioms:

1. Nearpod – an interactive platform for quizzes and real-time polls. This platform allows tracking students' progress, identifying gaps, and adjusting the presentation of material accordingly.
2. Blooket – a gaming platform with quizzes and competitions that helps practice idioms in an interactive format. The competitive element enhances engagement and aids memorization.
3. Heads Up – a mobile application where one student holds a card with an idiom while others explain its meaning. This platform develops explanation skills and oral communication.
4. Padlet – a digital board for collaborative work where students write sentences using idioms, fostering meaningful memorization and idea exchange.

Interactive platforms turn learning into a game, where students can compete or work in teams, reducing the stress associated with learning new vocabulary. This approach improves material retention and boosts academic motivation. Pair and group work promotes a deeper understanding of expressions. The contextual use of idioms through songs, discussions, and interactive exercises helps students see how expressions are used in real communication.

As part of the study, an internal university survey was conducted among students studying English, covering a wide range of questions related to the integrated approach of using DER in learning English idioms.

Out of 60 surveyed students, 51.7% responded that they often use phrases from popular English-language songs in their speech. 36.7% stated that they sometimes use them, while 8.3% reported that they rarely do. Only two respondents (3.3%) answered that they do not use phrases from popular English-language songs in their speech.

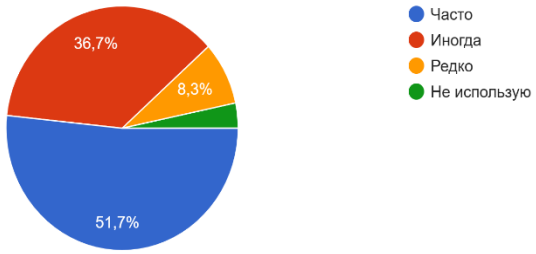

Figure 1 – The frequency of using idiomatic phrases from English-language songs

When asked, “How effective is the use of songs in learning English?”, 56.7% of respondents rated it as highly effective, 38.3% stated that its effectiveness is the same as other methods, and only three respondents (5%) considered its effectiveness low.

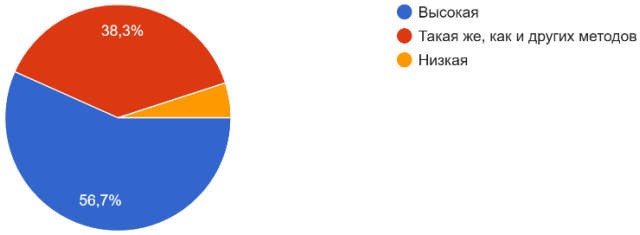

Figure 2 – The effectiveness of using English-language songs in learning English

Additionally, 56.7% of respondents said that using English-language songs in learning English helped them fully understand their content. 40% responded that the content was partially understood, while only two respondents (3.3%) stated that the content was not understood.

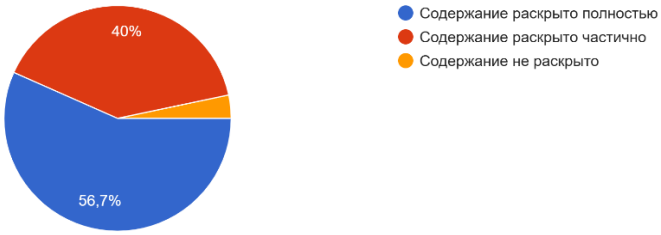

Figure 3 – Understanding the content of English-language songs

The conducted research underscores the critical role of DER in contemporary foreign language education. The integration of DER within the learning framework significantly enhances students' linguistic proficiency, fosters intrinsic motivation, and facilitates the acquisition of idiomatic expressions through culturally immersive experiences. The synergy between digital tools and the linguocultural approach provides a robust mechanism for

reinforcing practical language skills in an engaging and interactive manner.

Impirical data illustrate that DER contribute substantially to the development of core language competencies. Specifically, 60% of participants demonstrated enhanced listening skills, leading to improved comprehension of spoken English. Additionally, 45% of respondents reported advancements in reading, which facilitated vocabulary expansion and improved text interpretation. Furthermore, 35% of students exhibited notable progress in speaking, particularly in pronunciation and conversational fluency, while 30% of respondents indicated that DER significantly refined their writing skills, especially in grammar and structured composition.

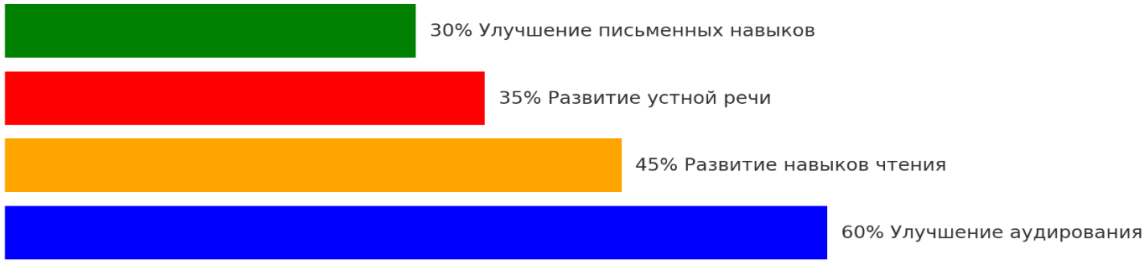

Figure 4 – The impact of DER on language skill development

Analysis of the collected data demonstrates that the highest educational effect is achieved through the use of interactive exercises (52.3%), online tests (25%), and video lessons or TV shows (15.9%).

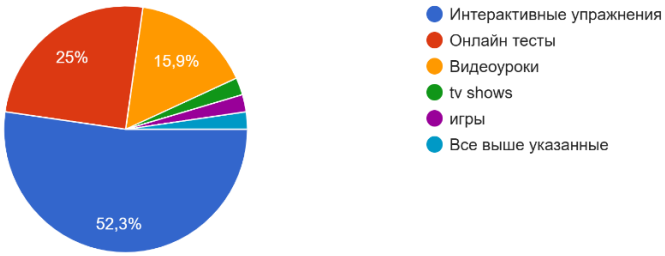

Figure 5 – Effectiveness of different types of DER.

A salient finding of the study is that the majority of students actively apply the knowledge acquired through DER in real-world scenarios. Specifically, 62% of respondents engaged in direct communication with native speakers, thereby strengthening their conversational proficiency. Additionally, 57% reported that DER facilitated improved comprehension of spoken English through exposure to multimedia content such as films and online videos. Furthermore, 49% of respondents successfully integrated newly acquired phrases and lexical structures into academic discourse, everyday conversations, and written compositions. These findings underscore the efficacy of DER in bridging the gap between theoretical instruction and

practical application, ultimately fostering linguistic confidence and communicative competence.

Figure 6 – Application of knowledge gained through DER

In conclusion, this research substantiates the efficacy of Digital Educational Resources (DER) in foreign language acquisition, emphasizing their instrumental role in cultivating intercultural competence, enhancing motivation, and reinforcing long-term language retention. By harnessing the potential of digital technologies in conjunction with the linguacultural approach, educators can construct a more immersive and efficacious learning paradigm, ultimately equipping students with the requisite skills for proficient real-world communication in a foreign language.

References

1. Orlova E.V. Lingvokul'turologicheskij podhod k izucheniyu anglijskogo yazyka [Electronic resourse]. – URL: https://infolesson.kz/statya-lingvokulturologicheskij-podhod-k-izucheniyu-anglijskogo-yazyka-5448776.html [accessed: 5th February 2025].

2. Shchegorcova E.A., Omarova A.I. Lingvokul'turologicheskij podhod na urokah anglijskogo yazyka [Electronic resourse] // Issledovaniya molodyh uchyonyh. – 2019. – №4(12). – URL: https://mgpu-media.ru/issues/issue-12/philological-science/linguistic-cultural-approach.html [accessed: 6th February 2025].

3. Efremova T.F. Novyj slovar' russkogo yazyka. Tolkovoslovoobrazovatel'nyj. – M.: Russkij yazyk, 2000. – 1210 s.

4. Kairova R.B. Otrazhenie kategorij kul'tury v semantike idiom: na materiale russkogo i anglijskogo yazykov: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.19 / Kairova Ravida Borisovna. – Nal'chik, 2009. – 25 s.

5. Billie Eilish Birds of a feather Lyrics: Genius [Electronic resource]. – URL: https://genius.com/Billie-eilish-birds-of-a-feather-lyrics [accessed: 17th February 2025].

6. Dubrovskaya E.V., Kovalevskaya V. Rol' angloyazychnyh pesen v izuchenii idiom anglijskogo yazyka. Lingvistika, lingvodidaktika, lingvokul'turologiya: aktual'nye voprosy i perspektivy razvitiya: materialy VI Mezhdunar. nauch.-prakt. konf., Minsk, 17–18 marta 2022 g. / Belorus. gos. un-t; redkol.: N.A. Kurkovich (gl. red.) [i dr.]. Minsk: BGU, 2022. S.199-203.

7. Sysoeva A.A. Istoriya razvitiya cifrovyh obrazovatel'nyh resursov v sisteme obrazovaniya. Realizaciya upravlencheskih funkcij pedagoga v usloviyah intensifikacii obrazovatel'nogo processa: Sbornik nauchnyh trudov. – Komsomol'sk-na-Amure: Amurskij gumanitarno-pedagogicheskij gosudarstvennyj universitet, 2023. – S. 50–54.

8. Torekeyev B.A. The use OD digital educational resources (DER) as a means of increasing motivation to learn a foreign language. Journal of Educational Sciences. – 2019. – Vol. 61. – № 4. – P. 113-125.

THE USE OF ANIMATED PRESENTATIONS TO DEVELOP LISTENING SKILLS

A.A. Akhmetova
student, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar
A.B. Raissova
Scientific advisor: candidate of Pedagogical Science of RF, teacher-expert, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar

Аңдатпа. Білім берудегі түрлі технологиялардың қарқынды дамуы аясында анимациялық презентациялар шет тілдерін оқытудың заманауи әдістерінде маңызды рөл атқарады. Бұл мақала тыңдау дағдыларын дамытуда анимациялық презентацияларды пайдаланудың заманауи және тиімді пайдалану жолдары талқыланады.
Түйінді сөздер: Білім беру технологиясы, мультимедиялық оқыту, анимациялық презентация, тыңдалым дағдылары, визуалды белгілер.

Аннотация. В условиях стремительного развития различных технологий в образовании анимационные презентации играют важную роль в современных методах преподавания иностранных языков. В данной статье рассматриваются современные и эффективные способы использования анимационных презентаций для развития аудирования.
Ключевые слова: Образовательные технологии, мультимедийное обучение, анимационная презентация, навыки аудирования, визуальные подсказки.

Abstract. With rapid development of various types of technologies in Education, animated-presentations play an essential role in modern methods of teaching foreign languages. This article explores the use of animated presentations in teaching listening skills as a modern and effective approach to developing student's listening comprehension.
Keywords: Educational technology, multimedia learning, animated presentation, listening skills, visual cues.

In recent years, the development of educational technologies and multimedia tools has significantly changed the approach to teaching foreign languages. Teaching listening is considered one of the challenging aspects of foreign language instruction; hence, the main objective is to train learners to understand what they hear. The understanding of the material can be assessed through interactive tasks, as well as written responses.

Unlike traditional static slides, animated presentations use motion, sound effects and transitions, making lessons more engaging. Animated presentations incorporate motion graphics, animated characters, moving elements, and

dynamic visual elements. The inclusion of animation in the learning process helps not only to keep students' attention, but also contributes to a better perception of information. For example, visual cues (subtitles, pictures, graphs) help students better understand the content of audio files, and interactive elements increase motivation.

Research highlights the significance of incorporating multisensory learning in educational practices to enhance retention and comprehension. As shown in Table 1, multisensory learning can be categorized into three main types: visual learning, auditory learning, and kinaesthetic learning, all of which play a vital role in improving listening skills [2].

Table 1. Types of multisensory learning

1. Visual learning	Students learn through observation (visual aids diagrams,charts and pictures)
2. Auditory learning	Students learn through listening sounds (podcasts lectures and audios)
3. Kinaesthetic learning	Students learn through physical activity (hands-on activities)

The integration of animated presentations in language classrooms has proven to be an effective tool for enhancing listening skills. Research indicates that the effectiveness of mastering audio material depends on both the method of information delivery and the level of student engagement. Technology-equipped classrooms (laptops, smart boards, internet access) provide an interactive environment for enhancing listening skills. Creative ways of teaching complex topics can engage learners to listen to spectacular storytelling accompanied by visual effects and sounds. As a result, the use of animated presentations, podcasts and engaging platforms on the lessons has become very common and proven effective. Moreover, listening to audio material is closely connected with memory activity. Visual memory plays a vital role for improving listening skills by enabling students to create mental images that aid in comprehending spoken material. For example, associating sounds with visual cues, such as images or animated scenes, allows students to better retain and understand what they hear.

Incorporating animated presentations in listening activities can transform passive listening into a more interactive and engaging process. Rost (1993) suggested that listening in TEFL (Teaching English as a foreign language) should not be seen as a passive skill. He argued that language learners should not just absorb spoken language passively but should engage in listening as an active and interactive process, similar to real-life communication. He also emphasized that successful participation in this process depends on a learner's level of listening competence in a foreign language [9].

Sensory channels – visual, auditory, and cognitive – are essential in language learning. According to cognitive psychology, learners acquire information through their five senses. V. L. Trylong reported that experimental studies demonstrate the effectiveness of sensory input in learning, with 83% of information obtained visually and 11% auditorily. The remaining information is received through smell (3.5%), touch (1.5%), and taste (1%). Multimedia in language classrooms provides multiple channels by integrating visual and auditory elements [6]. Animated presentations, in particular, engage learners by combining dynamic visuals with spoken input, enhancing comprehension, reinforcing key concepts, and supporting long-term retention.

Research supports the effectiveness of animated presentations in language learning. Linebarger and Walker (2005) suggested that certain animated programs, such as Dora the Explorer, incorporate interactive elements where characters engage viewers by labeling objects, prompting responses, and encouraging participation [10].

Similarly, Aldera and Mohsen (2013) investigated the effectiveness of animation in improving vocabulary and listening comprehension. Their findings indicated that animations with captions or notes helped students remember words better, while pure animation (without notes) was more effective for developing listening skills [10].

Meirbekov and et al. (2021) noted that the effective use of visual aids sparks learners' interest on the subject and helps achieve didactic goals through cognitive exploration of the surrounding world [3].

According to Mayer's cognitive theory of Multimedia learning (CTML), combining visual and auditory input improves comprehension, making animated presentations an effective tool for listening instruction. His research shows us the reason for that is a verbal explanation of how the given information does not guarantee that students will comprehend the explanation [8, pp. 117-138]. In accordance with this theory, multimedia learning is a learning where students receive information which are presented in pictures, moving videos or audios. This theory in turn supports the effectiveness of animated presentations in teaching listening.

These findings highlight how animated presentations can enhance listening skills in multiple ways. The advantages of using animated presentations in teaching listening skills include the following:

1. Enhancing engagement and attention: Animations capture and hold the learner's attention more than static text or audio alone. Animated visuals, audio elements and changing sound-effects can easily engage learners to be involved in lessons. This approach keeps content engaging, sustaining student interest throughout the presentation. By using animation movement and visual changes, we can keep the audience interested and reduce the risk of monotony. This makes listening tasks more dynamic and immersive.

2. Improving information retention: While listening tasks are supported by sound effects and animated sequences, students are better able to memorize

complex information which is simplified through animations. For instance, watching an animated dialogue with synchronized speech and character actions helps students associate words with their meanings.

3. Reducing cognitive load: Listening to foreign speech can be challenging when dealing with fast speech, new vocabulary or complex sentence structures. However, the use of animations that are considered to be well-structured can reduce cognitive load by breaking down into smaller, manageable several parts allowing students to process spoken language effectively.

4. Rapid feedback and interactivity: Multimedia systems are interactive, allowing students to engage directly with content through quizzes, speaking activities or visually accompanied listening tasks. This allows students to actively engage with listening tasks, receive instant feedback and improve their listening comprehension skills through practice [4].

Another advantage of animated presentations is that it develops learners' thinking abilities. For instance, Abuova and Usipbek (2021) noted that using multimedia elements allow students to immerse themselves in the imaginative world while listening to audio accompanied by animation, sound effects and videos [1]. They can visually remember the actions of the characters which in turn help learners to better understand the setting of the story. Several cloud-based platforms, such as Vyond, Animaker, Prezi, Genially and Powtoon, offer tools for creating animated presentations that enhance listening comprehension through visual storytelling and interactive elements.

Criteria for selecting animated presentations designed for listening comprehension. These given criteria focus on helping learners understand the content of the audio they have heard:

1. Identifying sounds: Learners have to listen to the audio and identify words with specific sounds in the target language, ensuring they are pronouncing them according to phonetic norms.

2. Sentence structure recognition: Learners are asked to select sentences that share the same components and read them while maintaining the spacing between words.

3. Processing complex sentences: learners have to select complex sentences from the animated presentation, learners read them while paying attention to the structural differentiation.

4. Vocabulary acquisition: learners can listen to animated presentations and note unfamiliar words. Following this, they can work with a dictionary, enhancing their vocabulary and understanding of context.

5. Discussion and connection: learners after listening to animated presentations engage in discussions to understand the idea of the material and exchange thoughts with other learners, which promotes critical thinking and comprehension skills [6].

While the benefits of animated presentations in teaching listening are clear, their effectiveness depends on how teachers can use them in the

classroom. Here some practical ways teachers can integrate animated presentations to teach listening skills:

1) Pre- listening tasks with animated visuals:

- Teachers show animated clips related to the listening topic;
- Introduce key vocabulary using animation;
- Ask students to predict the content demonstrating animated scenes with sound effects.

2) Using animations with visual cues:

- Background elements: Use a picture of the shopping centre if the conversation is set in the shopping centre.

3) Facial expressions of the speaker:

- It can help students to understand if the speaker is mad, angry or happy according to their expressions and movements.
- Appearance: Create a character who has typical elements of their nations. For example, a Kazakh woman is talking to a British woman.
- Speech style: Use different accents. For example, a French man who has a French accent.

4) Animated storytellings for listening comprehension:

- Animated real-life conversations between people;
- Storytelling where characters can show facial expressions, move around, and show different kinds of emotions.

5) Interactive listening quizzes:

- Listen to the animated presentation and then pause it. Ask students what happens next or answer comprehension questions. For example, animated stories where they listen to the story and then solve the mystery by answering the questions.

6) Virtual travel experience:

- Use virtual tours with animated guides with voicecovers. For example, an animated British woman introducing England’s sightseeings;
- Real-life scenarios in different counties.

7) Gamefield listening activities:

- Interactive quizzes with multiple-choice questions;
- Listening quests: Learners complete missions by listening to instructions from animated characters;

8) Character role-playing:

- Animated character speaks to students, and learners must respond correctly.
- Listening to “Bingo” : Students listen to animated characters and mark them on a bingo card.

9) Shadowing with animated characters:

- Students listen to a dialogue and repeat phrases, imitating the intonation and pronunciation of animated characters;
- Teachers can slow down speech or speed up to match students' proficiency levels.

10) Animated interviews and news reports:

- Teachers show animated news, helping students practice listening to formal speech;
- Create animated interviews with famous historical or fictional characters to engage students in listening practice.

11) Animated «Listen and act» game:
- Show an animated character giving instructions (e.g., «Jump four times», «Touch your nose»)
- Students listen and act out the instructions.

12) «Listen and draw» activity:
- Show an animated scene without certain visual details (e.g., no colours or missing objects);
- Students have to listen to a description and draw or colour based on what they hear.

13) «Lost traveler”:
- The animated character is lost and describes their surroundings;
- For example, the speaker: « I see a tall red tower and a river next to it. There are boats sailing nearby”. Students draw what they hear to figure out where they are.

Integrating animated presentations into English language curricula can become a transformative tool that enhances students’ overall development. Using animated presentations accompanied by listening materia, teachers can create engaging, stimulating, and captivating experiences for students. Through story-tellings, music, and animated real-life conversations, students embark on journeys of exploration and discovery, broadening their horizons and developing a deep appreciation for the richness of human experience [7].

In summary, incorporating animated presentations into listening lessons offers a highly effective strategy for enhancing comprehension and deepening students' understanding of listening material. By integrating both visual and auditory elements, teachers can create engaging, immersive learning experiences that promote active participation, improve retention, and support language development. Ultimately, animated presentations not only increase student engagement but also strengthens listening skills and helps students better grasp complex content.

References

1. Абуова А.Т., Үсіпбек Ж.І. Мультимедиялық технологиялар шығармашылық қабілеттерін дамыту құралы ретінде // Шетел тілін оқыту әдістемесі. – Алматы, 2021. №4 (102) Б. 3–6. [на каз. яз.]

2. Кулдибаева А.Ш. Шетел тілін мультимедиялық құралдарды қолдана отырып оқыту // Шетел тілін оқыту әдістемесі. – Алматы, 2018. № 2 (82). Б. 3–11. [на каз. яз.]

3. Мейрбеков А.К., Керимбай Ж.М., Абрамова Г.И. Современные проблемы науки и образования. 2021. № 5 [Электронный ресурс] URL: https://science-education.ru/ru/article/view?id=31091 (дата обращения: 12.03.2025). DOI: https://doi.org/10.17513/spno.31091 [на рус. яз.]

4. Еременко М.В, Пашукевич Ю.С. Использование мультимедийных технологий в преподавании иностранного языка // Теория и практика сервиса: экономика,

социальная сфера, технологии. 2010. №2 (4). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-multimediynyh-tehnologiy-v-prepodavanii-inostrannogo-yazyka (дата обращения: 20.03.2025). [на рус. яз.]

5. Таликина Е.Д. К вопросу об истории методов преподавания аудирования / Е.Д. Таликина // Мир науки. Педагогика и психология. – 2023. – Т 11. – №2. – URL: https://mir-nauki.com/PDF/09PDMN223.pdf. – DOI: 10.15862/09PDMN223. (дата обращения: 20.03.2025). [на рус. яз.]

6. Evans V., Dooley J., Obee. B. Excel for Kazakhstan: Express Publishing. – 2018. – p 146.

7. Howard D.V. Cognitive psychology. New York: Macmillan Publishing Co. Inc, 1983.

8. Mayer R. E. Multimedia Learning. – 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 450 p.

9. Rost M. 1993. Listening in Language Learning. New York : Longman, 1993. p. 278. ISBN 05-8201-650-9.

10. StudyMoose. (2021). The Use of English Animations for Teaching Listening Skillto Iranian Children. [Online]. Available at: https://studymoose.com/the-use-of-english-animations-for-teaching-listening-skillto-iranian-children-essay [Accessed: 2 Apr. 2025]

БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІНДЕ ТІЛ МЕН STEM ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫНЫҢ ИНТЕГРАЦИЯЛАНУЫ

Ш.М. Билялова
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
ғылыми жетекші: М.С. Кулахметова, ф.ғ.к., профессор

Аннотация. Бұл мақалада білім беру процесінде ағылшын тілі мен STEM технологияларын интеграциялаудың маңыздылығы қарастырылады. Эксперименттік зерттеу нәтижелері көрсетіліп, оның студенттердің ағылшын тіліне деген қызығушылығына және білім деңгейіне оң әсері дәлелденеді. Интеграциялау әдістері, оқу құралының құрылымы және ұсыныстар ұсынылған.

Аннотация. В данной статье рассматривается важность интеграции английского языка и STEM-технологий в образовательный процесс. Представлены результаты экспериментального исследования, которые доказывают положительное влияние на интерес студентов к английскому языку и их уровень знаний. Описаны методы интеграции, структура учебного пособия и предложены рекомендации.

Abstract. This article examines the importance of integrating the English language and STEM technologies into the educational process. The results of an experimental study are presented, proving the positive impact on students' interest in English and their level of knowledge. Integration methods, the structure of the educational guide, and recommendations are described.

Үш тілдегі түйінді сөздер:
Интеграция – Интеграция-Integration
STEM-технологии – STEM-технологиялар- STEM technologies
Образование – Білім беру-Education
Эксперимент – Эксперимент-Experiment

Конкурентоспособность – Бәсекеге қабілеттілік- Competitiveness
Методика – Әдістеме- Methodology
Профессиональное развитие – Кәсіби даму – Professional development

Біздің өмірімізге тән қасиет – өзгеру қарқынының артуы. Біз мектепте және университетте оқыған әлемге мүлдем ұқсамайтын әлемде өмір сүріп жатырмыз. Әлемнің өзгеру қарқыны артып келеді. Бүгінгі оқушыларға алда: әлі жоқ мамандықтар бойынша жұмыс істеу, әлі жасалмаған технологияларды пайдалану, біз болжай алатын мәселелерді шешу. Біздің балаларымыз ертең табысты болуы үшін мектептегі білім озық даму мақсаттарына сәйкес келуі тиіс. Индустрия 4.0 сұранысына сүйене отырып, қазіргі уақытта халықаралық сарапшылар экономика салалары бойынша неғұрлым сұранысқа ие мамандықтарды анықтады. «Жаңа кәсіптер атласы» құрылды, онда цифрландырудың, ғылыми-техникалық процестің, креативті технологияның қарқынды дамуына байланысты жаңа кәсіптердің пайда болуы және кейбір қазіргі кәсіптердің жоғалуы негізделген [1].

Ағылшын тілі – халықаралық қатынас тілі, ғылым, технология, бизнес және мәдениет салаларында кеңінен қолданылады. STEM технологиялары ғылым, технология, инженерия және математика салаларын біріктіріп, білім алушылардың проблемаларды шешу, сыни ойлау, шығармашылық қабілеттерін және практикалық дағдыларын дамытуға бағытталған. Сондықтан, ағылшын тілі мен STEM пәндерін интеграциялау білім алушылардың заманауи білім алуына және бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді [2].

Ағылшын тілі мен STEM интеграциясының артықшылықтары:

- STEM жобаларында білім алушылар ғылыми зерттеулер жүргізеді, эксперименттер жасайды және нәтижелерін ағылшын тілінде жариялайды. Бұл олардың тілдік дағдыларын, әсіресе, ғылыми-техникалық терминологияны меңгеруін жеңілдетеді;

- Ағылшын тілі STEM пәндері бойынша көбірек ақпарат көздеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді. Білім алушылар ағылшын тіліндегі ғылыми мақалалар, есептер, бейнематериалдар және онлайн-курстар арқылы білімдерін толықтыра алады;

-Ағылшын тілі халықаралық ғылыми конференцияларға, жобаларға және алмасу бағдарламаларына қатысуға мүмкіндік береді. Білім алушылар шетелдік әріптестерімен ағылшын тілінде тілдесіп, тәжірибе алмасып, ғылыми ынтымақтастықты дамыта алады;

- Қазіргі кезде көптеген компаниялар ағылшын тілін еркін меңгерген және STEM дағдылары бар мамандарды қажет етеді. Ағылшын тілі мен STEM дағдыларының үйлесімі білім алушылардың жұмысқа орналасу мүмкіндігін айтарлықтай арттырады;

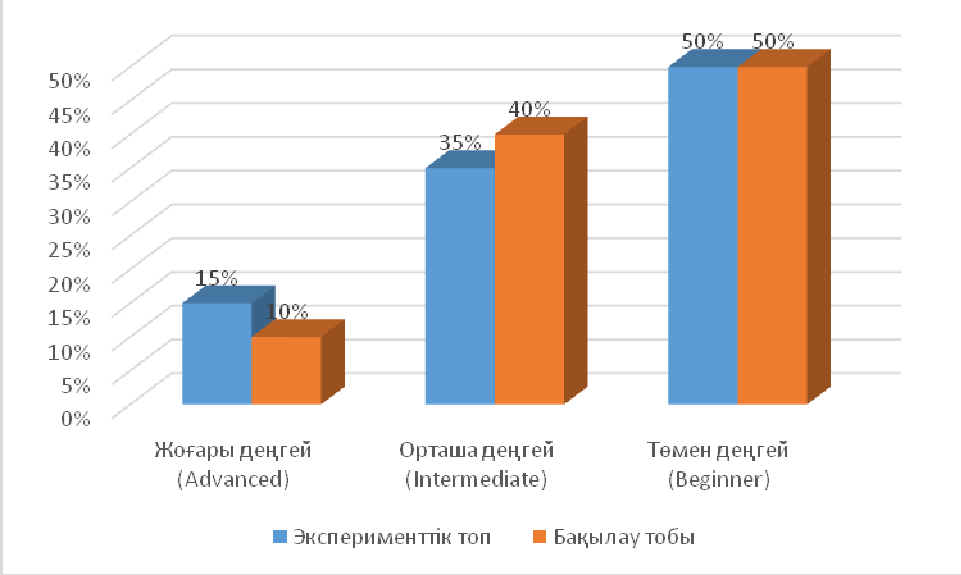
- STEM жобалары ағылшын тілін қызықты және маңызды етеді. Білім алушылар ағылшын тілінің ғылыми зерттеулер жүргізу, технологиялық жаңалықтармен танысу және әлемдік деңгейдегі ғалымдармен байланыс жасау үшін қажет екенін түсінеді [3].

Интеграциялау мысалдары: STEM жобаларын ағылшын тілінде жасау, ғылыми терминдерді ағылшын тілінде үйрену, ағылшын тіліндегі ғылыми мақалаларды талдау, халықаралық STEM конкурстарына қатысу [4].

Мен Павлодар қаласының Ә. Маргұлан атындағы университетте тәжірибеден өту кезімізде білім беру процесінде тіл мен STEM технологияларының интеграциялануының ерекшеліктерін зерттеу мақсатында эксперименттік жұмыс ұйымдастырған болатынмын. Эксперименттік жұмысқа Павлодар қаласының Ә. Маргұлан атындағы университетінің 1-курс студенттері қатысқан болатын. Қатысушылар саны 46 студент. Қатысышыларды 2 топқа бөлген болатынбыз (эксперименттік топ және бақылау топ).

Айқындаушы кезеңнің мақсаты – жоғарғы оқу орын студенттерінің ағылшын тіліне деген қызығушылық деңгейін анықтау.

Жоғарғы оқу орын студенттерінің ағылшын тіліне деген қызығушылық деңгейін анықтау үшін сауалнамаға жауап беру, «Менің ағылшын тіліне деген сүйіспеншілігім» тақырыбында эссе жазу және TOEFL тест тапсырмалары берілген болатын. Осы тапсырмаларды орындау бойынша баға беріліп, баға нәтижелері бойынша жоғарғы оқу орын студенттерінің ағылшын тіліне деген қызығушылық деңгейі анықталынып, 1 – суретте ұсынылды.

Сурет 3 – Салыстырмалы диаграмма

Бұл суреттер жоғарғы оқу орын студенттерінің ағылшын тіліне деген қызығушылық деңгейін эксперименттік және бақылау топтарында салыстырмалы түрде көрсетеді. Жалпы шолу:

- Екі топта да студенттердің көпшілігі (50%) төмен деңгейде (Beginner) орналасқан.

- Орташа деңгейде (Intermediate) бақылау тобының студенттері эксперименттік топқа қарағанда көбірек (40% vs 35%).

- Жоғары деңгейде (Advanced) эксперименттік топта студенттердің пайызы бақылау тобына қарағанда жоғары (15% vs 10%).

Төмен деңгей (Beginner): Екі топта да қатысушылардың тең бөлігі (50%) төмен деңгейде болғандықтан, бұл көрсеткіш екі топта да ағылшын тілін бастапқы деңгейде меңгерген студенттердің көп екенін көрсетеді. Бұл жағдай оқыту бағдарламасын әзірлеу кезінде ескерілуі тиіс, яғни бастапқы деңгейдегі білімді жақсартуға көбірек көңіл бөлу қажет.

Орташа деңгей (Intermediate): Бақылау тобында орташа деңгейдегі студенттердің пайызы эксперименттік топқа қарағанда жоғары. Бұл екі жағдайды да көрсете алады:

- Бақылау тобындағы студенттердің ағылшын тілін орташа деңгейде меңгеруі.

- Эксперименттік топтағы кейбір студенттердің қызығушылығы артып, жоғары деңгейге көтерілуі.

Жоғары деңгей (Advanced): Эксперименттік топта жоғары деңгейдегі студенттердің пайызы бақылау тобына қарағанда жоғары.

Қалыптастырушы кезеңнің мақсаты – ағылшын тілі мен STEM технологияларының интеграциялау бойынша оқу құралын құру және қолдану.

Осы мақсатқа жету үшін жоғарғы оқу орындарында ағылшын тілі мен STEM технологияларының интеграциялау бойынша оқу құралын құрып, эксперименттік топта қолданған болатын едік. Оқу құралы модульдік негізде құрылып, әр модуль нақты STEM тақырыбына және ағылшын тіліндегі дағдыларды дамытуға бағытталынды. Бұл оқу құралы студенттердің ағылшын тілі мен STEM саласындағы білімдерін дамытуға және олардың болашақ кәсіби қызметіне табысқа жетуіне үлес қосқан болатын.

Оқу құралы негізгі 3 бөлімнен тұрды:

1. Introduction to STEM and Academic English (STEM және Академиялық Ағылшын тіліне кіріспе)

2. Reading Comprehension and Vocabulary (Оқуды түсіну және Лексика)

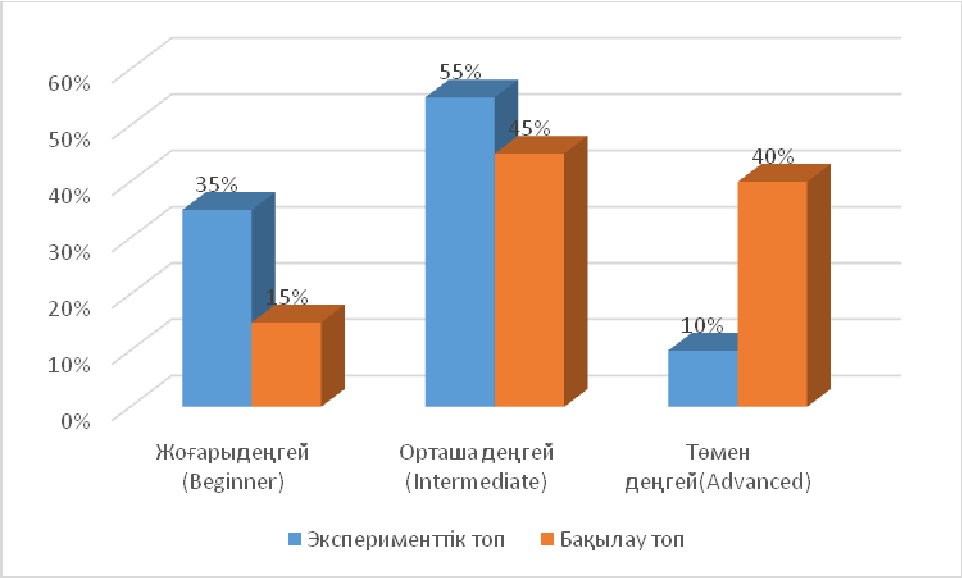
3. Writing Skills for STEM (STEM үшін Жазу Дағдылары)

4. Listening and Speaking for STEM (STEM үшін Тыңдау және Сөйлеу Дағдылары)

5. STEM-related Projects and Presentations (STEM-ге қатысты Жобалар мен Презентациялар) [5].

Бақылау кезеңнің мақсаты – ағылшын тілі мен STEM технологияларының интеграциялануының тиімділігін дәлелдеу.

Ол үшін айқындаушы кезеңдегі диагностикалық әдістерді қайта пайдаланып, екі топ студенттерінің ағылшын тіліне деген қызығушылық деңгейі қайтадан анықталынып төмендегі суреттерте ұсынылды.

Сурет 2 – Бақылау кезеңдегі эксперименттік топ студенттерінің ағылшын тіліне деген қызығушылық деңгейінің салыстырмасы

Келтірілген мәліметтер бақылау кезеңіндегі эксперименттік және бақылау топтарындағы студенттердің ағылшын тіліне деген қызығушылық деңгейлерін салыстырады.

Жоғары деңгей (Advanced):

Эксперименттік топта: 35%

Бақылау тобында: 15%

Эксперименттік топта жоғары деңгейдегі студенттер саны бақылау тобына қарағанда екі еседен көп. Бұл эксперименттік топта қолданылған әдістердің (жаңа оқыту тәсілдері, материалдар, т.б.) нәтижесінде студенттердің тілдік дағдыларының айтарлықтай жақсарғанын көрсетеді.

Орташа деңгей (Intermediate):

Эксперименттік топта: 55%

Бақылау тобында: 45%

Эксперименттік топта орташа деңгейдегі студенттер саны бақылау тобына қарағанда 10%-ға артық. Бұл эксперименттік топта орташа деңгейдегі студенттердің ағылшын тілін меңгеруі жақсарғанын көрсетеді.

Төмен деңгей (Beginner):

Эксперименттік топта: 10%

Бақылау тобында: 40%

Эксперименттік топта төмен деңгейдегі студенттер саны бақылау тобына қарағанда төрт есеге аз. Бұл эксперименттік топтағы студенттердің көпшілігінің ағылшын тілін меңгеру деңгейі

жоғарылағанын көрсетеді.

Эксперименттік топтың нәтижелері бақылау тобына қарағанда айтарлықтай жақсы.

Эксперименттік топта жоғары деңгейдегі студенттер санының көп болуы, орташа деңгейдегі студенттердің үлесінің жоғары болуы және төмен деңгейдегі студенттердің аз болуы қолданылған әдістердің тиімділігін көрсетеді.

Ұсыныстар:

Эксперименттік топта қолданылған әдістерді бақылау тобына да енгізу мүмкіндігін қарастыру.

Эксперименттік топтағы оқыту тәжірибесін жалғастыру және студенттердің қызығушылығын арттыру үшін жаңа тәсілдерді іздеу.

Төмен деңгейдегі студенттерге (екі топта да) жеке көмек көрсету және олардың білімдерін нығайтуға көмектесу.

Студенттердің барлық деңгейіндегі білімін жақсартуға бағытталған қосымша шаралар қабылдау.

Ағылшын тілін үйренуге деген қызығушылықты арттыру үшін сыныптан тыс іс-шаралар ұйымдастыру.

Студенттердің жетістіктерін бағалап, марапаттау және ынталандыру.

Бұл салыстырмалы талдау эксперименттік оқыту әдістерінің бақылау тобына қарағанда тиімдірек екенін көрсетеді. Оқыту процесін жақсарту және студенттердің ағылшын тіліне деген қызығушылығын арттыру үшін эксперименттік топта қолданылған ағылшын тілі мен STEM технологияларының интеграциялау бойынша оқу құралын қолдану ұсынылады.

Білім беру процесінде ағылшын тілі мен STEM технологияларын интеграциялау білім алушылардың ағылшын тілін меңгеруін, STEM дағдыларын дамытуын, халықаралық ынтымақтастыққа қатысуын және жұмысқа орналасу мүмкіндігін арттырудың тиімді құралы болып табылады. Қазіргі заманғы білім беру жүйесі ағылшын тілі мен STEM дағдыларын біріктіріп, оқушылардың әлемдік деңгейдегі бәсекеге қабілетті мамандар болып қалыптасуына ықпал етуі керек [6].

Ұсыныстар:

- Мектептер мен университеттер оқу бағдарламаларына ағылшын тілі мен STEM технологияларын интеграциялау бойынша арнайы курстар мен жобаларды енгізуі қажет.

- Мұғалімдер мен оқытушылар ағылшын тілі мен STEM интеграциясын қолдайтын әдістемелік құралдар мен оқулықтарды пайдалануы қажет.

- Білім алушылардың ағылшын тілі мен STEM дағдыларын дамытуға бағытталған пәнаралық жобалар мен зерттеулерге қолдау көрсету керек.

- Білім алушылардың ағылшын тіліндегі STEM білімдерін арттыру үшін онлайн-ресурстар мен платформаларды пайдалану ұсынылады.

Ағылшын тілі мен STEM технологияларының интеграциясы – XXI ғасырдың білім беруіндегі маңызды қадам. Бұл тәсіл білім алушылардың ғылыми және тілдік білімдерін біріктіріп, олардың болашақта табысты болуына жол ашады.

Әдебиеттер

1. Мейрамов Н.М. Ағылшын тілі сабағында ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану. – Алматы, 2015. – 26 б.

2. Исаев Г. Шет тілі сабағында инновациялық технологияларды қолданудың кейбір ерекшеліктері // Жаңа тұрпатты мұғалім дайындаудың өзекті мәселелері. Мектептегі шет тілі. – 2011. – 3(4). – Б. 60 – 65.

3. Досжанов Б.А. Мультимедиялық технологияларды пайдалану арқылы оқыту процесін жетілдірудің дидактикалық негіздері. – Қызылорда, 2007. – 81 б.

4. https://единыйурок.рф/ Дозморова О.Б «STEAM-образование на уроке иностранного языка»

5. Блог Елены Годуновой на портале «Образовательная галактика Intel», а также на сайте https://novator.team/

6. Алексеева Л.Н. Инновациялық технологиялар эксперимент ресурсы ретінде / Л.Н. Алексеева // Мұғалім. – 2004. – № 3. – б. 78.

ОРТА МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АҒЫЛШЫН КОЛЛОКАЦИЯСЫН ИГЕРУ ҚИЫНДЫҚТАРЫН ЖЕҢУ

Е.С. Керім

студент, Әлкей Марғұлан атындағы

Павлодар Педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Кіріспе. Бұл зерттеудің негізгі мақсаты – орта мектеп оқушыларының ағылшын тіліндегі коллокацияларды игеру кезіндегі кездесетін қиындықтарын анықтап, оларды жеңудің тиімді әдістерін ұсыну. Зерттеу барысында коллокациялардың ағылшын тілін оқытудағы рөлі, олардың игерудегі қиындықтары және осы қиындықтарды жеңу үшін қолданылатын әдістер мен тәсілдер қарастырылады. Оқушыларға коллокацияларды дұрыс қолдануды үйрету арқылы, олардың ағылшын тіліндегі сөйлеу және жазу дағдыларын жетілдіру мақсатында әдістемелік ұсыныстар әзірлеу жоспарлануда [1].

Зерттеудің міндеттері:

Ағылшын коллокацияларының теориялық негіздерін зерттеу – коллокация ұғымы мен оның түрлерін, ағылшын тіліндегі маңызы мен қолданылуын анықтау.

Орта мектеп оқушыларының коллокацияны игерудегі қиындықтарын зерттеу – коллокацияларды үйренудегі ең жиі кездесетін қиындықтарды анықтау.

Коллокацияларды игерудің тиімді әдістерін әзірлеу –

оқушыларға коллокацияларды жеңіл әрі тиімді үйретудің әдіс-тәсілдерін ұсыну.

Тәжірибелік эксперименттер жүргізу – коллокацияларды үйрету барысында қолданылатын әдістердің тиімділігін тәжірибе жүзінде тексеру.

Өзектілігі

Ағылшын тілі – халықаралық қарым-қатынас пен білімнің басты құралы болып табылады. Ағылшын тілін үйренуде маңызды аспектілердің бірі – дұрыс сөйлеу және жазу дағдыларын қалыптастыру. Осы тұрғыда коллокация (яғни, белгілі бір сөздердің жиі бірігуі немесе бір сөз тіркесінің тұрақты түрде қолданылуы) тіл үйренушілер үшін өте маңызды, себебі олар тілді табиғи түрде қолдануды үйретеді. Оқушыларға коллокацияларды дұрыс игерту, сөйлеу мен жазудағы қатені азайтуға және тілдік дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді.

Алайда, көптеген оқушылар коллокацияларды игеруде қиындықтарға тап болады. Олар сөздерді немесе сөз тіркестерін дұрыс үйлестірмей, сөйлеу немесе жазу кезінде табиғи емес сөйлемдер құрады. Коллокацияларды меңгеру үшін оқушыларға арнайы әдістемелік құралдар мен тиімді оқу тәсілдері қажет. Сол себепті бұл тақырыптың өзектілігі айқын, өйткені коллокацияларды игеру тілдік дағдыларды дамыту үшін маңызды.

Бұл зерттеудің ғылыми аппараты келесідей ұғымдар мен категорияларды қамтиды:

Коллокация – белгілі бір тілде жиі кездесетін сөздер мен сөз тіркестерінің өзара үйлесімділігі. Коллокациялар тілдің табиғи құрылымын көрсетеді және тіл үйренушілерге дұрыс сөйлеу мен жазуды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Тілдік интерференция – тіл үйренушінің ана тілінің әсерінен туындайтын грамматикалық немесе лексикалық қателіктер. Коллокацияларды дұрыс қолдана алмау көбінесе тілдік интерференцияның нәтижесі болып табылады.[2]

Тіл үйрену қиындықтары – оқушылардың белгілі бір тілдік аспектілерді меңгеруде кездесетін қиындықтар. Бұл жағдайда, ағылшын тіліндегі коллокацияларды үйрену кезінде туындайтын қиындықтар қарастырылады.

Методология – тіл үйретудегі әдіс-тәсілдер мен стратегиялар. Бұл зерттеуде коллокацияларды үйретудің тиімді әдістері мен тәсілдері қарастырылады.

Тәжірибелік зерттеу – оқушылардың коллокацияларды игеру үдерісін бақылап, олардың тілдік дағдыларын бағалауға арналған әдіс.[2]

Теориялық бөлім

Соңғы отыз жыл ішінде коллокациялар тілдің негізгі элементі

ретінде үлкен назарға ие болды. Корпус талдауы саласындағы маңызды жетістіктер лексиканы зерттеуге арналған көптеген жаңа зерттеулердің пайда болуына алып келді (Szudarski, 2018; Granger, 2021; Durrant et al., 2022; Szudarski & Barclay, 2022).

Корпустардың пайда болуының арқасында тілдің жоғары деңгейде заңдылықтарға негізделгені және көбінесе тұрақты лексикалық және фразеологиялық бірліктерден тұратыны анықталды. Оларға тек коллокациялар ғана емес, сонымен қатар идиомалар («red herring»), биномдар («ladies and gentlemen»), сондай-ақ сөйлеу мен жазуда жиі қайталанатын лексикалық тіркестер («it is important that») және басқа да сөз тіркестері жатады (осындай көпсөзді бірліктерді зерттеу туралы пайдалы талқылау үшін Siyanova-Chanturia & Omidian, 2020 еңбегін қараңыз).[7]

1. Ағылшын тіліндегі коллокация ұғымы

Коллокация – бұл белгілі бір тілде сөздердің бір-бірімен жиі және табиғи түрде бірігуін білдіретін лексикалық феномен. Бұл ұғым ағылшын тілінде сөздердің жиі бірлесіп қолданылуын, яғни белгілі бір сөз тіркестерінің тұрақтылығын сипаттайды. Коллокациялар тілдің табиғи құрылымын көрсетеді және тіл үйренуші үшін маңызды, себебі олар сөздердің дұрыс үйлесімін қалыптастырады. Коллокациялар сөйлеу мен жазу дағдыларын жетілдіруге ықпал етеді, өйткені олар тілді табиғи және дұрыс қолдануды үйретеді.

Ағылшын тіліндегі коллокацияларды екі негізгі түрге бөлуге болады:

Лексикалық коллокациялар – белгілі бір сөздер жиі бірге қолданылатын тіркестер. Мысалы, «make a decision», «take a break», «do homework». Бұл тіркестер нақты бір әрекетті немесе іс-әрекетті сипаттайды және оларды тек басқа сөздермен алмастыру мүмкін емес.[3]

Грамматикалық коллокациялар – сөздер мен грамматикалық құрылымдардың үйлесімі. Мысалы, «interested in», «afraid of», «fond of». Мұндай тіркестерде сөздер белгілі бір грамматикалық құрылымдармен бірігіп, сөйлеудің немесе жазудың дұрыс болуы үшін маңызды рөл атқарады.

Коллокациялар тілді жақсы меңгерген және табиғи сөйлейтін адамдардың күнделікті қарым-қатынасында жиі кездеседі. Олардың дұрыс қолданылуы сөйлеу мен жазудың сапасын арттырып, тіл үйренушілердің табиғи тілдік дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі.[3]

2. Коллокациялардың ағылшын тілін үйренудегі маңызы

Ағылшын тілін үйренуде коллокацияларды дұрыс қолдану өте маңызды, өйткені олар келесі себептер бойынша тіл үйренушілердің сөйлеу дағдыларын дамытуға ықпал етеді:

Тілдің табиғи қолданылуын қамтамасыз ету: Ағылшын тілінде

белгілі бір сөздер мен сөз тіркестерінің бір-бірімен жиі қолданылуы олардың табиғи және дұрыс үйлесімділігіне кепілдік береді. Оқушы осы коллокацияларды дұрыс қолдану арқылы тілде еркін сөйлей алады және сөздік қорын байытады.

Грамматикалық дұрыс сөйлеуді қамтамасыз ету: Коллокацияларды меңгеру грамматикалық құрылымдарды дұрыс қолдануға мүмкіндік береді. Мысалы, ағылшын тіліндегі «take a decision» тіркесі «make a decision» немесе «do a decision» деп айтыла алмайды, себебі белгілі бір сөздер тек белгілі бір тіркестерде ғана қолданылады.

Тіл үйренушінің сенімділігін арттыру: Коллокацияларды меңгерген оқушылар ағылшын тілінде сенімді түрде сөйлей алады. Олар сөздерді бір-бірімен табиғи түрде байланыстырып, сөйлемдер құрады. Бұл өз кезегінде олардың ағылшын тілін қолдану деңгейін арттырады.[4]

Сөздік қорды дамыту: Коллокациялар арқылы оқушылар жаңа сөздер мен сөз тіркестерін үйренеді. Оқушылар коллокацияларды қолдана отырып, сөздердің контекстен қалай өзгеретінін және өзара байланысқанын байқайды.

3. Орта мектеп оқушыларының ағылшын коллокациясын игеру қиындықтары

Коллокацияларды үйрену кезінде көптеген оқушылар белгілі бір қиындықтарға тап болады. Бұл қиындықтар негізінен тілдік интерференция, тілдік сәйкессіздіктер және сөз тіркестерін дұрыс қолданбаумен байланысты. Орта мектеп оқушылары үшін негізгі қиындықтар мыналар болуы мүмкін:

Тілдік интерференция – оқушылардың ана тіліндегі құрылымдардың ағылшын тілінде қолданылуына ықпал етуі. Бұл жағдайда оқушылар ағылшын тіліндегі коллокацияларды өз тілдерінің құрылымдарына сәйкес қолдануға тырысады, нәтижесінде табиғи емес сөйлемдер пайда болады.

Мысалы, қазақ тіліндегі «көмек көрсету» тіркесі ағылшын тіліне «give help» немесе «make help» деп аударылуы мүмкін, бірақ дұрыс тіркес – «offer help».

Коллокациялардың мағынасын түсінбеу – көптеген ағылшын тіліндегі коллокациялар дұрыс мағына мен контекстте ғана қолданылуы тиіс. Оқушылар коллокациялардың мағынасын білмегендіктен, оларды дұрыс қолдана алмайды.

Мысалы, «make progress» тіркесі «do progress» немесе «take progress» деп айтыла алмайды. Оқушылар бұл тіркестердің дұрыс қолданылатынын түсінуі қажет.

Коллокациялардың ерекшеліктері – әртүрлі тілдерде бірдей мағынаны білдіретін сөздер әртүрлі коллокациялармен қолданылады. Осыған байланысты, оқушылар ағылшын тіліндегі коллокацияларды

ана тіліндегі сөздермен салыстыра отырып, қателесуі мүмкін.[4]

Мысалы, қазақ тілінде «қатты ұйықтау» деген тіркес ағылшын тілінде «sleep heavily» деп аударылады, бірақ қазақ тіліндегі «күшті ойлау» ағылшын тілінде «think strong» емес, «think deeply» деп айтылады.

Коллокациялардың кең таралуы – ағылшын тілінде коллокациялар өте көп, сондықтан оларды игеру оқушылар үшін қиын болуы мүмкін. Оқушылар барлық коллокацияларды есте сақтап, оларды дұрыс қолдануға үйренуі қажет.

4. Ағылшын коллокацияларын үйретудің әдіс-тәсілдері

Коллокацияларды оқытуда тиімді әдістер мен тәсілдерді қолдану оқушыларға оларды дұрыс меңгеруге және өз тілдік дағдыларын дамытуға көмектеседі. Коллокацияларды үйрету үшін келесі әдіс-тәсілдер ұсынылады:

Контексті бойынша үйрету: Коллокациялар оқушыларға нақты контексте үйретілуі керек. Әр коллокация өзінің контекстінде ғана дұрыс қолданылады. Мысалы, «take a break», «make a decision», «do homework» тіркестері әртүрлі контексттерде қолданылады.

Рөлдік ойындар мен диалогтар: Оқушыларға ағылшын тілінде коллокацияларды қолданатын рөлдік ойындар мен диалогтар ұсыну. Бұл әдіс оқушыларға коллокацияларды табиғи сөйлеу жағдайында қолдануға көмектеседі.

Жаттығулар мен тапсырмалар: Оқушыларға коллокацияларды жаттығулар арқылы меңгерту. Мұнда әртүрлі сөздер мен сөз тіркестерін сәйкестендіру, дұрыс коллокацияларды таңдауды талап ететін тапсырмалар беріледі.

Тыңдау және оқылым жаттығулары: Оқушылар тыңдаған немесе оқыған материалдардан коллокацияларды табуды талап ету. Бұл әдіс оқушылардың тілдік сезімін дамытуға және коллокацияларды дұрыс қолдануға үйретеді.

Сөздік жұмыс: Оқушыларға жаңа коллокацияларды үйреткен кезде, оларды сөздік дәптерлеріне жазып, күнделікті қолдануға ұсыну.[5]

Практикалық бөлім

Бұл бөлімде орта мектеп оқушыларының ағылшын тіліндегі коллокацияларды игеру кезінде кездесетін қиындықтарды жеңу үшін қолданылатын әдіс-тәсілдер мен практикада қолданылатын нақты мысалдар ұсынылады. Әдістемелік тәжірибелер арқылы оқушылардың коллокацияларды дұрыс меңгеруін қамтамасыз ету мақсатында түрлі әдіс-тәсілдер мен жаттығуларды қолдану қарастырылады.

1. Коллокацияларды үйретудің әдіс-тәсілдері

1.1. Контекст арқылы үйрету

Коллокацияларды тиімді үйрету үшін контекст өте маңызды. Оқушыларға нақты сөйлеу немесе жазу контекстінде коллокацияларды қолдануға мүмкіндік беру қажет. Бұл әдіс оқушыларға коллокацияның мағынасын нақты контексте түсінуге және оларды дұрыс қолдануға көмектеседі.

Мысал:

Ағылшын тіліндегі «make a decision» және «take a decision» тіркестерінің мағынасы бірдей, бірақ «make a decision» тіркесі ағылшын тілінде жиі қолданылады. Оқушыларға келесі мәтіндерді оқып, коллокацияларды дұрыс қолдану тапсырмасы беріледі.

Мәтін:

«She had to make a decision about her future.»

«After much thought, John decided to make a decision on where to go for vacation.»

Оқушылар бұл контексте «make a decision» тіркесін қолдану керектігін түсінеді. Бұл тәсілдің тиімділігі оқушыларды сөздердің нақты контексте қалай қолданылатынына үйретеді.

1.2. Рөлдік ойындар мен диалогтар

Рөлдік ойындар мен диалогтар арқылы коллокацияларды үйрету оқушылардың сөйлеу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Оқушыларға ағылшын тіліндегі жиі қолданылатын коллокацияларды рөлдік ойындарда қолдануға тапсырмалар беріледі.

Мысал:

Оқушыларға келесі рөлдік ойын тапсырмасы беріледі:

Тақырып: «Vacation planning»

Тапсырма: Оқушылар достардың рөлін ойнап, әртүрлі коллокациялармен сөйлемдер құрастыруы қажет.

Диалог:

Student 1: «I think we should make a plan for our vacation.»

Student 2: «Yes, we need to book a hotel before the trip.»

Student 1: «I also need to check the weather for the next week.»

Student 2: «Great! Let's take a look at some flights online.»

Бұл жаттығу оқушыларға коллокацияларды нақты жағдайлар мен контексте қолдануға мүмкіндік береді.

1.3. Жаттығулар мен тапсырмалар

Жаттығулар мен тапсырмалар оқушыларға коллокацияларды дұрыс қолдануды үйретудің тиімді әдісі болып табылады. Әрбір тапсырма коллокацияларды есте сақтауға және оларды дұрыс контексте қолдануға бағытталған.[6]

Мысал:

Оқушыларға төмендегі коллокациялармен сөйлемдер құрастыру тапсырмасы беріледі:

make + a decision

do + homework

take + a break

give + a presentation

Жаттығу:

We need to _____ a decision about the meeting time.

Don't forget to _____ your homework before the weekend.

I am tired. Let's _____ a break.

She had to _____ a presentation in front of the class.

Бұл жаттығуда оқушылар коллокацияларды дұрыс қолдануды үйренеді.

1.4. Тыңдау және оқылым жаттығулары

Тыңдау және оқылым жаттығуларын орындау оқушыларға ағылшын тіліндегі коллокацияларды дұрыс қолдануға көмектеседі. Бұл әдіс коллокациялардың сөйлеу тіліндегі дұрыс қолданылуын көрсетеді.

Мысал:

Оқушыларға ағылшын тілінде сөйлейтін адамның аудио немесе бейнемазмұнын тыңдау ұсынылады. Мазмұнда жиі қолданылатын коллокациялар көрсетіледі. Оқушылар аудионы тыңдап, онда кездесетін коллокацияларды жазып алады. Кейін олар бұл коллокацияларды дұрыс сөйлемдерде қолдануды үйренеді.

Тапсырма:

Оқушылар ағылшын тіліндегі «make a plan», «take a risk», «do a favor» сияқты коллокацияларды тыңдап, олардың нақты мағыналарын түсінуі керек. Сонан соң олардан осы коллокацияларды күнделікті өмірде қолданатын сөйлемдерде пайдалану сұралады.

1.5. Сөздік жұмыс

Оқушыларға жаңа коллокацияларды сөздік дәптерлеріне жазу және оларды сөйлемдерде қолдану тапсырылады. Оқушылар жаңа коллокациялармен танысып, оларды өздері қолданатын сөйлемдерде пайдалануға үйренеді.

Мысал:

Оқушыларға күн сайын 5 жаңа коллокация жазу және оларды әртүрлі сөйлемдерде қолдану тапсырмасы беріледі. Мысалы:

make progress – «She has made a lot of progress in her English studies.»

take action – «The government should take action to solve this problem.»

do a favor – «Can you do me a favor and help me with this project?»

Оқушылар бұл коллокацияларды сөйлемдерде қолдану арқылы олардың мағынасын тереңірек түсінеді.

2. Қиындықтарды жеңу әдістері

2.1. Тілдік интерференцияны жеңу

Тілдік интерференция – оқушылардың ана тілінің әсерінен

ағылшын тіліндегі сөздер мен сөз тіркестерін дұрыс қолданбауы. Бұл қиындықты жеңу үшін оқушыларға ана тіліндегі ұқсас құрылымдар мен ағылшын тіліндегі коллокацияларды салыстыру арқылы түсіндіру қажет.[7]

Мысал:

Қазақ тіліндегі «көмек көрсету» тіркесін ағылшын тіліне аударғанда «give help» деп айту қате болады. Дұрыс аударма – «offer help». Оқушыларға ағылшын тіліндегі нақты коллокациялармен жұмыс жасауды үйрету қажет.

2.2. Коллокациялардың мағынасын дұрыс түсіну

Коллокациялардың мағынасын дұрыс түсінбеген жағдайда оқушылар оларды дұрыс қолдана алмайды. Сондықтан әр коллокацияны нақты контексте үйрету және түсіндіру маңызды.

Мысал:

do a favor – «Can you do me a favor?» (Мұнда «favor» сөзінің мағынасы «жақсылық жасау» ретінде қолданылып тұр).

take a look – «Take a look at this book!» (Мұнда «look» сөзінің мағынасы «қарау» ретінде қолданылады).

Оқушыларға коллокациялардың мағыналарын нақты түсіндіріп, олардың сөйлеу мен жазуда қолдануын түсіндіру маңызды.[8]

Қорытынды

Зерттеу жұмысы барысында орта мектеп оқушыларының ағылшын тіліндегі коллокацияларды игеру мәселесі жан-жақты қарастырылды. Коллокацияларды меңгеру – тіл үйренушінің тілдік дағдыларын жақсартуға, сөйлеу мен жазу қабілеттерін дамытуға бағытталған маңызды аспект болып табылады. Оқушылар үшін ағылшын тіліндегі коллокацияларды дұрыс қолдану күрделі тапсырма болуы мүмкін, бірақ осы мәселелерді жеңу үшін тиімді әдістер мен тәсілдерді қолдану арқылы бұл қиындықтарды жеңуге болады.

Зерттеудің теориялық бөлімінде коллокацияның маңызы, оның ағылшын тілін үйренудегі рөлі, сондай-ақ коллокациялардың түрлері мен ерекшеліктері талданды. Коллокацияларды игерудегі ең жиі кездесетін қиындықтар, соның ішінде тілдік интерференция, мағыналық сәйкессіздіктер және коллокациялардың дұрыс контексте қолданылмауы сияқты мәселелер анықталды.[9]

Практикалық бөлімде оқушыларға коллокацияларды үйрету үшін қолданылатын әртүрлі әдіс-тәсілдер қарастырылды. Контекст арқылы үйрету, рөлдік ойындар, диалогтар, тыңдау жаттығулары және сөздік жұмыс сияқты әдістер оқушылардың коллокацияларды дұрыс меңгеруіне ықпал етеді. Әсіресе, ағылшын тіліндегі коллокацияларды нақты сөйлеу немесе жазу контекстінде қолдану, сондай-ақ жаттығулар мен тапсырмалар арқылы қолданысқа енгізу

оқушылардың тілдік дағдыларын тиімді түрде дамытуға көмектеседі.

Коллокацияларды үйрету барысында кездесетін қиындықтарды жеңу үшін ана тілінің әсерінен туындайтын тілдік интерференцияны ескеріп, ағылшын тіліндегі тұрақты тіркестерді нақты контексте түсіндіру маңызды. Бұл тәсілдер оқушылардың ағылшын тілін табиғи әрі дұрыс қолдануға үйренуіне көмектеседі.

Әдебиеттер

1. Аязбекова Г.Т. (2013). Ағылшын тілін оқытудағы әдіс-тәсілдер. Алматы: Қазақ университеті.
2. Гребенникова О.В. (2011). Коллокацияны ағылшын тілін оқытуда қолдану. Мәскеу: Высшая школа.
3. Котляр В.Л. (2009). Ағылшын тілін оқытудағы методика. Алматы: Атамұра.
4. Махмудова Р.Қ. (2014). Ағылшын тіліндегі коллокацияларды оқытудың тиімді әдістері. Педагогика және психология журналы, 12(2), 115-120.
5. Наурузбаева Ж. (2016). Ағылшын тілін оқытудағы интерференцияның әсері. Алматы: Қазақстан университеті.
6. Нұржанова С.Ә. (2015). Ағылшын тіліндегі сөйлеу және жазу дағдыларын дамыту. Қызылорда: Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті.
7. Pyles, T., & Algeo, J. (2014). The Origins and Development of the English Language. 6th Edition. Boston: Cengage Learning.
8. Swan M. (2005). Practical English Usage. 3rd Edition. Oxford: Oxford University Press.
9. McCarthy, M., & O'Dell, F. (2005). English Collocations in Use. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Carter, R., & McCarthy, M. (2006). Cambridge Grammar of English. Cambridge: Cambridge University Press.

EVOLUTION OF INTERNET SLANG AND ITS IMPACT ON ENGLISH LANGUAGE COMMUNICATION

A.A. Takish, A.N. Mustakhim
students, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar
A.B. Raissova
C.P.S. of Russian Federation, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar

Аңдатпа. Бұл мақалада ғаламтор слэнгінің эволюциясын және оның ағылшын тіліндегі коммуникацияға әсерін талдайды. Әлеуметтік желілер, онлайн платформалар және мессенджерлердің кең таралуы ғаламтор слэнгінің пайда болуына және таралуына ықпал етуін баяндайды. Бұл слэнгтер сөздік қорды байытып қана қоймай, ағылшын тіліндегі күнделікті қарым-қатынасқа да әсер етуде. Зерттеу барысында әртүрлі жас топтарының ғаламтор слэнгін қолдану ерекшеліктерін анықтау мақсатында сауалнама жүргізілді. Нәтижелер көрсеткендей, әсіресе жас ұрпақ арасында қысқа әрі эмоциялық мәнге ие сөздер мен аббревиатуралар кеңінен қолданылуда.

Кілт сөздер: ғаламтор сленгі, коммуникация, әлеуметтік желілер, цифрлық технологиялар, тіл эволюциясы,заманауи қарым-қатынас.

Аннотация. В этой статье анализируется эволюция интернет-слэнга и его влияние на общение на английском языке. Широкое распространение социальных сетей, онлайн-платформ и мессенджеров способствует появлению и распространению интернет-слэнга. Эти слэнги не только обогащают словарный запас, но и влияют на повседневное общение в английском языке. В ходе исследования был проведен опрос с целью выявления особенностей использования интернет-слэнга различных возрастных групп. Результаты показывают, что слова и аббревиатуры, которые имеют короткое и эмоциональное значение, широко используются, особенно среди молодого поколения.

Ключевые слова: интернет-сленг, коммуникация, социальные сети, цифровые технологии, эволюция языка,современное общение.

Abstract. This article analyzes the evolution of Internet slang and its impact on communication in English. The widespread use of social networks, online platforms and messengers contributes to the emergence and spread of Internet slang. These slangs not only enrich the vocabulary but also influence everyday communication in English. In this study, a survey was conducted to find out the peculiarities of internet slang usage of different age groups. The results show that words and abbreviations that have short and emotional meaning are widely used, especially among the younger generation.

Keywords: internet slang, communication, social media, digital technology, language evolution, modern communication.

Social media is becoming a significant factor in the development of linguistic and communication trends. These platforms have radically changed how we interact both online and off, from acronyms and emojis to memes and hashtags. For linguists, educators, policymakers, and society at large as a whole, it is imperative to comprehend how social media affects language. In the digital world of today, social media has certainly transformed the way we communicate with one another. It now plays a crucial role in every aspect of our lives, affecting not only how we interact but also how we view and uphold interpersonal connections. The way we connect, share our views and experiences, and negotiate the complexity of the contemporary social landscape are all impacted by this change in interpersonal communication, which has both positive and negative effects. The power of social media to connect people beyond geographical borders is one of the most dramatic effects on interpersonal communication. Through websites like Facebook, Twitter, and Instagram, people may connect with friends, family, and acquaintances wherever they may be. Consequently, the world is now more connected on a global scale.

Abbreviations and acronyms like “LOL” (laugh out loud) and “BRB” (be right back) have become commonplace on social networking sites. These language gimmicks have proliferated in internet communication and are now permeating offine discourse. Emojis and emoticons are becoming an essential part of digital communication since they allow users to quickly and

effectively express nuances and emotions[1]. This section examines the evolution of language and how emojis affect the emotional tone of texts.On social media sites like Twitter and Instagram, hashtag usage not only aided in content discovery but also helped to establish language trends. This section explores how hashtags have shaped language, from the invention of new words to the promotion of social and cultural movements. Character constraints on social networking networks frequently force users to write in brevity and unique ways. This section looks into how users adjust to these limitations and how that has affected language shortness, language compression, and acronyms. Memes, which frequently include text and photos or videos, have become popular on social media. This section investigates the infuence of memes on linguistic development and how cross-platform language trends become popular. As individuals from different countries and linguistic backgrounds connect on social media, linguistic diversity has grown. On the other hand, as universal standards for communication develop, it has also encouraged language convergence. Changes in grammar and syntax have occurred in social media communication as a result of character limits and the need for brevity. In favor of informal and conversational writing styles, conventional punctuation and sentence structure standards are frequently ignored[2].

With the rise of memes and visuals, social media's visual aspect has spawned a new method of communication. The use of memes in particular has grown in popularity as a means of expressing humor, sarcasm, and cultural allusions. Memes are examples of how social media has produced new linguistic expressions since they frequently rely on intertextuality and shared cultural knowledge. Beyond the written word alone, this transition has changed the entire foundation of communication, with video content, live streaming, and short-form videos gaining popularity. This extensive study dives deeply into the myriad ways that social media has infuenced language evolution, from the language compression inherent in character-limited tweets to the memes' universally understood visual language. It investigates how social media has affected slang, acronyms, and the rise of digital subcultures, offering insight into how these platforms have infuenced our communication trends[3, p.42].

The study adopts the questionnaire survey method and selects 10 students at the Faculty of Humanities at Pavlodar Pedagogical University named after A.Margulan in Pavlodar as the object of this study. The purpose of this survey was to figure out if slangs affect the language learning and to study the reason of acquiring slangs better in English speech. The questionnaire that was conducted via Google Forms consisted of 5 main questions.

Participants conducted the survey and we found that 60% of them use slangs constantly in their daily routine while 30% use slangs rarely and 10% responses showed sometimes(figure 1).

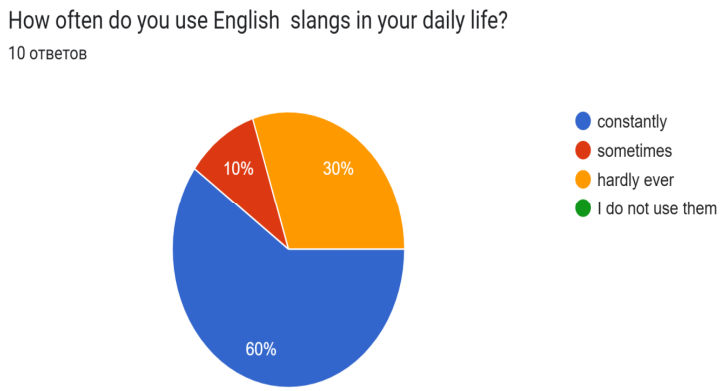

Figure 1- How often do you use English slangs in your daily life?

60% of participants stated that they actively try to abbreviate words and seek out the meanings of various slang terms in their communication. In contrast, the remaining 40% indicated that they do not engage in these practices and prefer to use full words without looking up or utilizing slang expressions(figure 2).

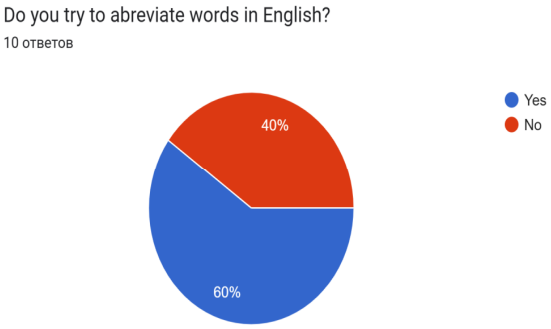

Figure 2- Do you try to abreviate words in English?

Regarding the influence of memes on language, 70% of participants responded positively, stating that they have incorporated words and phrases from memes into their everyday speech. Meanwhile, 30% mentioned that their use of meme-related language depends on the context and situation. Interestingly, not a single participant claimed to completely avoid using memes or actively resist this form of communication, highlighting the widespread impact of internet culture on modern language trends(figure 3).

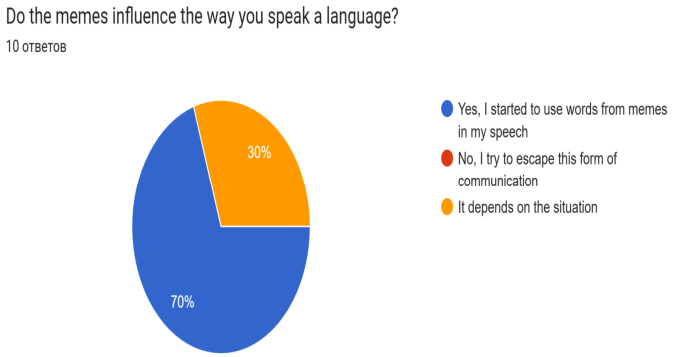

Figure 3- Do the memes influence the way you speak a language?

When it comes to translation, 60% of participants stated that they do not translate Russian slang into English, while 40% admitted that they occasionally do. However, there were no participants who responded fully positively, indicating that no one consistently translates Russian slang into English as a regular practice(figure 4).

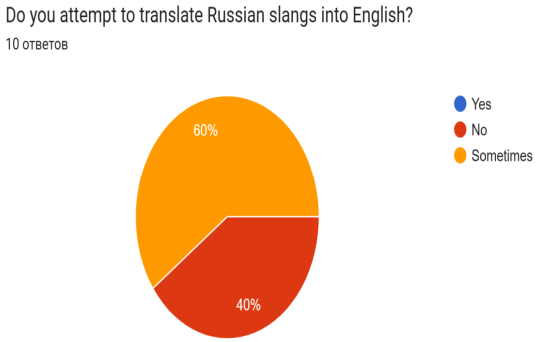

Figure 4- Do you attempt to translate Russian slangs into English?

There are also several opinions about memorizing slang better than simple words in English. One participant stated, *«It's because they're shortened and it's easier for us to learn them. We often hear them in social media where we casually hang out, thus we memorize them better.»* Another shared, *«Because it is short and it doesn't take much effort to learn them. Also, my friends are frequently using these words.»* A different perspective highlighted the social aspect, with one respondent saying, *«Because they are related to the age group of the people who use them, thus magnifying the relevance of its usage between peers.»* Another participant pointed out the role of association in memory, explaining, *«Cause we have association, so the brain can easily save some information for us.»*

These responses suggest that the ease of learning slang is influenced by its brevity, frequent use in social settings, and strong associations with peer

groups and digital culture.

As demonstrated in this study, social media platforms have played a crucial role in introducing and popularizing new linguistic trends, from abbreviations and acronyms to memes and hashtags. These trends have not only altered digital communication but have also permeated everyday spoken language, highlighting the deep connection between social media culture and linguistic evolution.

The findings of the survey conducted among students at Pavlodar Pedagogical University emphasize the growing reliance on internet slang in daily communication. A majority of participants admitted to using slang regularly, with many citing social media as a primary factor in its adoption. The study also revealed that abbreviations and slang terms are often easier to remember due to their brevity and frequent exposure in digital spaces. This suggests that modern communication habits are being shaped by efficiency and convenience, driven by the limitations and fast-paced nature of online interactions.

Furthermore, the survey results indicate that memes have a particularly strong influence on language use, with 70% of participants incorporating meme-based phrases into their speech. This demonstrates how internet culture fosters the spread of new linguistic expressions, creating shared references that transcend geographical and linguistic boundaries. Similarly, while some participants occasionally translate Russian slang into English, there was no overwhelming trend of doing so, reinforcing the idea that certain slang terms remain rooted in their original linguistic context.

Overall, the study underscores the dynamic nature of language and how digital interactions accelerate linguistic adaptation. As slang continues to evolve, it reflects broader cultural shifts and the growing impact of social media on communication. These findings highlight the need for continued research into how internet language affects both formal and informal discourse, as well as its implications for language learning and global communication practices.

References

1. Baron, Naomi S. Always On: Language in an Online and Mobile World. Oxford University Press, 2008, 304 pages.

2. Crystal, David. Internet Linguistics: A Student Guide. Routledge, 2011, 192 pages.

3. Dr. C. Alice Evangaline Jebaselvi. The Impact of Social Media on the Evolution of Language and Communication Trends, 2023, 44 pages.

USING THE ‘LEARNING BY TEACHING’ METHOD IN MODERN EDUCATION

Е.Е. Уразбаева
студент Павлодарского педагогического университета им. А. Маргулана, г. Павлодар,
научный руководитель: А.М. Даурбеков
магистр гуманитарных наук, преподаватель-эксперт, г. Павлодар

Abstract: In the context of 21st-century education, the Learning by Teaching (LbT) method offers an innovative, student-centered approach that enhances learner engagement, understanding, and autonomy. This article explores the theoretical foundations and historical development of LbT, highlighting its roots in constructivist pedagogy. Through a practical case study conducted at Secondary School №39, the implementation of peer-teaching sessions in English lessons is examined. The study demonstrates how LbT promotes deeper knowledge retention, boosts communication skills, and transforms classroom dynamics. The findings suggest that LbT is a powerful tool in modern education, particularly effective in language learning environments where interaction, vocabulary development, and confidence are crucial.

Keywords: Learning by Teaching, peer instruction, constructivism, student motivation, educational methods, cognitive development, teaching practicum.

Аннотация: XXI ғасырдағы білім беру контексінде “Оқыту арқылы оқу” (LbT) әдісі оқушылардың қызығушылығын, түсінігін және автономиясын арттыратын инновациялық, оқушыға бағытталған тәсілді ұсынады. Бұл мақала LbT-нің теориялық негіздерін және тарихи дамуын зерттейді, оның конструктивистік педагогиканың тамырларын атап көрсетеді. №39 орта мектепте жүргізілген практикалық жағдайды зерттеу арқылы ағылшын тілі сабақтарында сыныптастарды оқыту сессияларының енгізілуі қарастырылады. Зерттеу LbT-нің білімді тереңірек сақтауға ықпал ететінін, қарым-қатынас дағдыларын жақсартатынын және сынып динамикасын өзгертетінін көрсетеді. Нәтижелер LbT-нің заманауи білім берудегі қуатты құрал екенін көрсетеді, әсіресе тіл үйрену орталарында өзара әрекеттесу, сөздік қорды дамыту және сенімділік маңызды болған жағдайда тиімді.

Кілтті сөздер: Оқыту арқылы оқу, құрдастарды оқыту, конструктивизм, оқушы мотивациясы, білім беру әдістері, танымдық даму, педагогикалық практика.

Аннотация: В контексте образования XXI века метод “Обучение через преподавание” (LbT) предлагает инновационный, ориентированный на учащихся подход, который повышает вовлеченность, понимание и автономию учащихся. Данная статья исследует теоретические основы и историческое развитие LbT, подчеркивая его корни в конструктивистской педагогике. На примере практического исследования, проведенного в средней школе №39, рассматривается внедрение сессий обучения сверстниками на уроках английского языка. Исследование демонстрирует, что LbT способствует более глубокому закреплению знаний, улучшает коммуникативные навыки и трансформирует динамику класса. Результаты свидетельствуют о том, что LbT является мощным инструментом в современном образовании, особенно эффективным в языковых учебных средах, где важны взаимодействие, развитие словарного запаса и уверенность.

Ключевые слова: Обучение через преподавание, обучение сверстниками, конструктивизм, мотивация учащихся, образовательные методы, когнитивное развитие, педагогическая практика.

In the 21st century, education systems are shifting from traditional teacher-centered models to student-centered approaches that prioritize active learning. One such approach is the Learning by Teaching (LbT) method, where students teach their peers as part of the learning process. This strategy not only reinforces students' understanding of the material but also cultivates communication skills, autonomy, and responsibility.

The concept of learning through teaching has existed since ancient times. Socrates encouraged dialogue and self-expression [5], while Quintilian stressed the importance of articulation for learning [4]. In the 18th–19th centuries, the monitorial system by Bell [1] and Lancaster [2] institutionalized peer teaching.

"Learning by Teaching" originated from the idea that teaching a concept requires a deeper level of understanding than simply studying it. This approach is grounded in constructivist theories of learning, particularly those of Jean Piaget [3] and Lev Vygotsky [6], who emphasized the active role of the learner and the importance of social interaction in the learning process [7]. Additionally, modern pedagogical frameworks, such as those proposed by Kunanbaeva Salima Sagiyevna, align with LbT by emphasizing the development of meta-communicative competence and intercultural communication skills through active student participation [11]. Her work highlights the need for innovative teaching methodologies that prepare students for professional and intercultural contexts, reinforcing the relevance of LbT in language education.

LbT encourages students to process, structure, and present information effectively, reinforcing their knowledge through the act of explaining. Teachers in this model shift from being knowledge transmitters to facilitators who guide learners in preparing and delivering content. The LbT method allows learners to internalize knowledge through preparation, teaching, and feedback [8]. Kunanbaeva's research on competency-based modeling in foreign language education further supports this shift, advocating for a learner-centered approach where students develop practical skills through active engagement, such as peer teaching [12].

Numerous benefits have been associated with the implementation of LbT in educational settings:

- Deeper Understanding: Preparing to teach a topic requires students to comprehend it thoroughly, reinforcing long-term retention [7].
- Skill Development: Students enhance their presentation, organization, and interpersonal skills. Students practice public speaking, planning, teamwork, and critical thinking [10].

- Motivation and Engagement: Learners often feel more responsible and enthusiastic when they are given ownership of the learning process [9].
- Collaborative learning environment: The classroom becomes a space for mutual support and shared knowledge-building [6].

Kunanbaeva's contributions also underscore the importance of integrating cultural and communicative competencies into language learning, which complements the LbT method's focus on interactive and collaborative environments [13]. Her methodologies provide a framework for structuring peer-teaching sessions to enhance linguistic and cultural proficiency, making LbT particularly effective in multilingual classrooms.

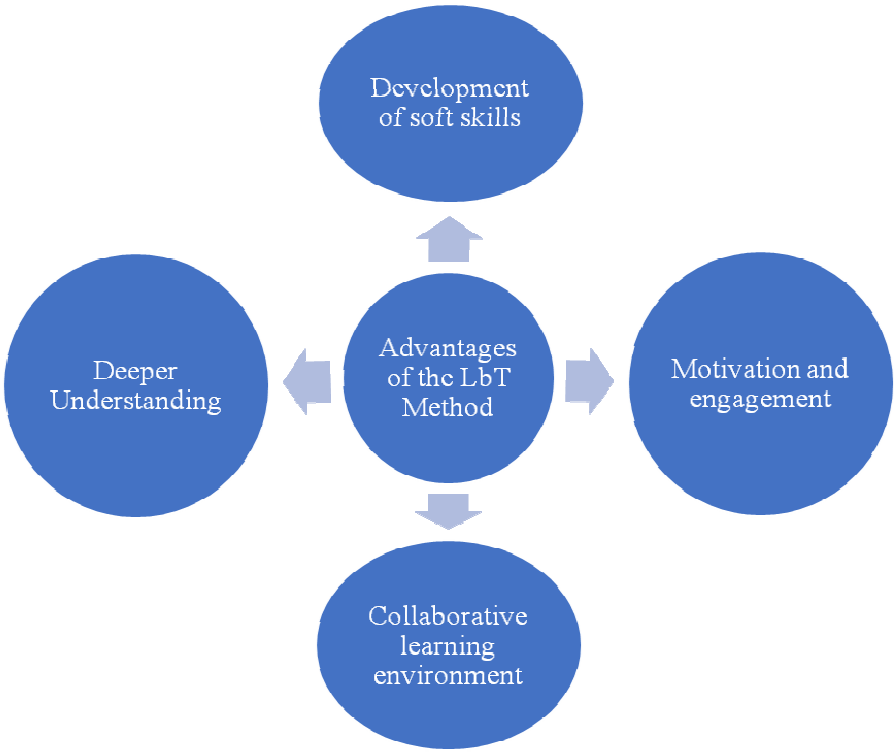

Image – 1

During a teaching practicum at Secondary School №39, the LbT method was integrated into English lessons for students of the secondary school students. The aim was to examine how this method would affect student learning, classroom dynamics, and engagement.

To begin with, students were introduced to the concept of teaching their peers. They were organized into small groups and assigned specific lesson topics aligned with the curriculum.

Each group was tasked with preparing a short lesson that included explanations of new vocabulary, simple grammar structures, and interactive activities. They used visual aids, created handouts, designed games, and in some cases, incorporated digital tools like presentations or online quizzes. Students were given several lessons to prepare, with the teacher guiding the process, providing resources, and supporting their planning.

The peer-teaching sessions revealed several key outcomes. First, students demonstrated heightened enthusiasm and engagement, especially when they had the opportunity to lead their peers. Even those who were typically reserved in class participated more actively. The responsibility of teaching created a sense of purpose and encouraged learners to master the content more deeply [8].

In one instance, a group of 5th-grade students created a weather forecast role-play, allowing their classmates to guess the weather based on cues. In another example, an 11th-grade group led a class debate on fast food versus healthy eating, incorporating vocabulary and encouraging classmates to express opinions. These activities not only reinforced language use but also developed creativity, teamwork, and leadership [10].

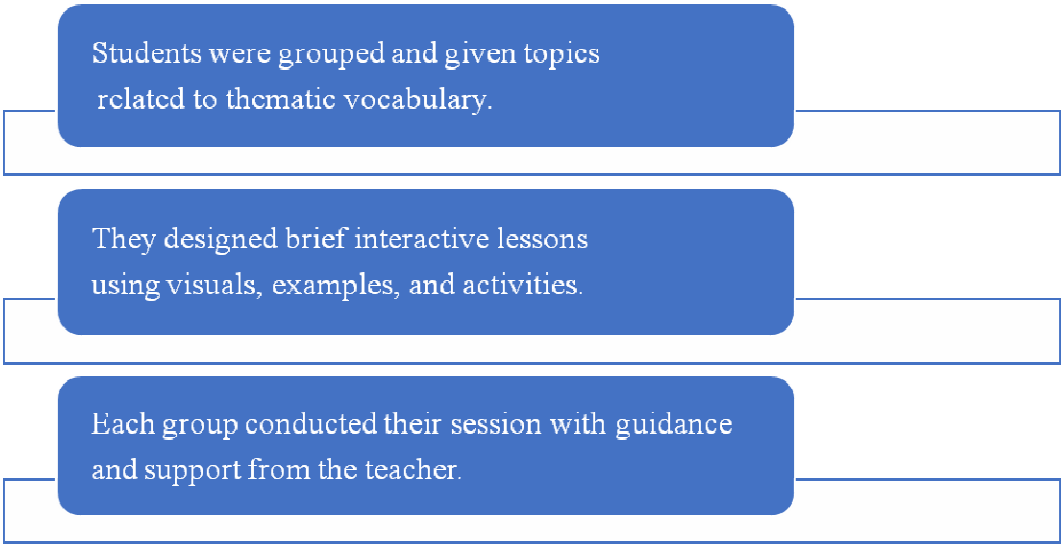

Image – 2
Implementation Steps

The teacher played a facilitating role–observing, offering feedback, and correcting misunderstandings when necessary. After each session, the class engaged in reflective discussions where students shared what they learned, what they found challenging, and what strategies were effective.

Assessments showed that students who taught a lesson retained vocabulary better and were more confident in using it in context [7]. Furthermore, many students expressed that they had gained a new appreciation for the teacher's role, noting how difficult it could be to explain concepts clearly and manage a group.

To evaluate the impact of the Learning by Teaching method, a comparison was made between student performance before and after the implementation. Based on vocabulary tests, participation levels, and teacher observations, the following improvements were recorded:

Category	Before LbT	After LbT	Improvement
Vocabulary retention	62%	84%	+22%

Grammar usage accuracy	58%	78%	+20%
Willingness to speak in English	47%	73%	+26%
Participation in classroom activities	69%	91%	+22%
Ability to explain concepts to others	40%	75%	+35%

Application -3

These figures reflect both direct testing and qualitative observation during the practicum. The most significant improvement was seen in students' ability to explain concepts, which directly correlates with the essence of the Learning by Teaching method. Also one of the most valuable results of the project was the shift in classroom dynamics: students started to see themselves not only as learners, but as active participants in the teaching process. This change helped strengthen mutual respect, as well as a deeper appreciation for what it means to guide and support others [6].

This experience confirmed that LbT is particularly effective for vocabulary development, oral communication, and confidence-building [9]. Kunanbaeva's work on modernizing foreign language education through a linguocultural-communicative approach provides additional insight, suggesting that LbT can be enhanced by incorporating intercultural tasks that align with students' future professional needs [14].

While the LbT method offers clear advantages, it also presents certain challenges. It requires adequate preparation time and support, especially for younger students who may need guidance in organizing their material. Teachers must be attentive to group dynamics, ensuring equal participation and managing classroom time effectively. Moreover, it is essential to provide feedback that helps students grow from the experience [10]. Kunanbaeva's emphasis on teacher facilitation and structured support in competency-based education offers practical strategies to address these challenges, ensuring that LbT is implemented effectively [12].

To sum up, the Learning by Teaching method represents a transformative shift in modern educational practice. It empowers students to take ownership of their learning while developing essential skills such as communication, collaboration, and critical thinking. The practical implementation of LbT in Secondary School №39 confirmed its effectiveness in improving vocabulary acquisition, student motivation, and classroom participation. By involving learners in the teaching process, educators not only foster deeper understanding but also promote empathy, responsibility, and mutual respect. Kunanbaeva's research further enriches this approach by linking it to broader educational reforms in Kazakhstan, advocating for innovative, student-driven methodologies that prepare learners for globalized contexts [13]. Although the method requires careful planning and facilitation,

its benefits clearly outweigh the challenges. As education continues to evolve, LbT stands out as a promising strategy for creating dynamic, learner-driven classrooms.

References

1. Bell, A. (1797). An Experiment in Education, Made at the Male Asylum of Madras. London: Cadell and Davies, pp. 1–45.
2. Lancaster, J. (1803). Improvements in Education as It Respects the Industrious Classes of the Community. London: Darton and Harvey, pp. 23–67.
3. Piaget, J. (1970). The Science of Education and the Psychology of the Child. New York: Orion Press, pp. 35–92.
4. Quintilian. (1920). Institutio Oratoria (H. E. Butler, Trans.). Cambridge, MA: Harvard University Press, pp. 101–145.
5. Socrates (via Plato). (2002). Meno (G. M. A. Grube, Trans.). In: Plato: Five Dialogues (2nd ed.). Indianapolis: Hackett Publishing, pp. 58–92.
6. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, pp. 79–112.
7. Bargh, J. A., & Schul, Y. (1980). "On the Cognitive Benefits of Teaching." Journal of Educational Psychology, 72(5), pp. 593–604.
8. Duran, D. (2017). "Learning-by-Teaching: Evidence and Implications for Peer Learning." European Journal of Psychology of Education, 32(2), pp. 245–262.
9. Hattie, J. (2009). Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London: Routledge, pp. 189–215.
10. Topping, K. J. (2005). "Trends in Peer Learning." Educational Psychology, 25(6), pp. 631–645.
11. Kunanbayeva, S. S. (2016). The Modernization of Foreign Language Education: The Linguocultural-Communicative Approach. Almaty: Kazakh University of International Relations and World Languages.
12. Kunanbayeva, S. S. (2017). Competence-Based Modelling of Professional Foreign Language Education. Hertfordshire: Hertfordshire Press.
13. Kunanbayeva, S. S. (2022). "Innovative Approaches to Foreign Language Pedagogy in Multicultural Contexts." Journal of Language and Education, 8(3), pp. 45–60.
14. Kunanbayeva, S. S. (2018). "Meta-Communicative Competence in Language Learning: A Competency-Based Framework." International Journal of Educational Research, 89, pp. 112–125.

ФЕНОМЕН ВОЕННОГО ИСКУССТВА КОЧЕВНИКОВ КАЗАХСТАНА В СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

А.Д. Абдыханов

студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

научный руководитель: Н.Е. Кузембаев

к.и.н., ассоц. профессор Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

Аннотация: Работа посвящена изучению военного дела кочевых народов, проживавших на территории современного Казахстана в период средневековья. Вы-

явление факторов, воздействовавших на формирование военной культуры и традиции кочевников, поможет будущему поколению лучше узнать об истории нашего народа, о повадках и мышлению в военном деле наших предков, которые на протяжении тысяч лет имели славу лучших воинов у всех народов мира.
Ключевые слова: военное искуство, культура, традиции, кочевники, тюрки, фольклор.

Аңдатпа: Бұл мақала орта ғасырлардағы қазіргі Қазақстан аумағында өмір сүрген көшпелі халықтардың әскери істерін зерттеуге арналған. Көшпелілердің әскери мәдениеті мен дәстүрінің қалыптасуына әсер еткен факторларды анықтау болашақ ұрпаққа халқымыздың тарихын, мыңдаған жылдар бойы бүкіл әлем халықтары арасында ең үздік жауынгер деген атаққа ие болған ата-бабаларымыздың әдет-ғұрыптары мен әскери ой-өрісін тереңірек түсінуге көмектеседі.
Түйінді сөздер: әскери өнер, мәдениет, салт-дәстүр, көшпенділер, түркілер, фольклор.

Annotaion: The work is devoted to the study of military affairs of nomadic peoples who lived on the territory of modern Kazakhstan during the Middle Ages. Identification of factors that influenced the formation of military culture and traditions of nomads will help future generations to learn more about the history of our people, about the habits and thinking in military affairs of our ancestors, who for thousands of years had the glory of the best warriors among all the peoples of the world.
Keywords: military art, culture, traditions, nomads, Turks, folklore.

Кочевники Великой степи – явление уникальное. Многочисленные племена, объединённые в группы народов, благодаря благоприятным климатическим условиям степи и использованию лошади для верховой езды, стали грозной силой в регионе и за его пределами. Регулярные кочёвки на огромные расстояния, а также постоянная боевая готовность, сформировала среди коневодов Центральной Азии специфическую стратегию ведения войны, не имеющую аналогов в мировой военной истории. Освоив верховую езду и плавку железа, степные скотоводы за достаточно короткий промежуток времени освоили огромные пространства. В этой работе я постараюсь осветить причины феномена военного искусства кочевников в эпоху средневековья. Показать факторы, повлиявшие на основные принципы военного дела народов Казахстана.

Война и военное искусство имели огромное значение в истории средневековых кочевников Центральной Азии. Поэтому развитие военного дела и военизация кочевого образа нашла отражение в материальной и духовной культуре тюрков средневековья. Металлургия была ремеслом, с которым древние тюрки вышли на арену всеобщей истории. Добыча железа была характерной чертой хозяйства алтайских тюрок на заре их истории в V-VI вв. [1, с.515].

Из высококачественного железа алтайские кузнецы изготовляли однолезвийные ножи, тесла-топоры, стремена, удила, мечи, сабли с малым изгибом и массивным клинком, наконечники копий и стрел, а

также железные котлы двух типов: круглые – подвесные и стоячие – на конической ножке [2, с.66].

Железо и раньше было известно кочевникам, но только древние тюрки ввели его в массовое употребление. Земарх, увидев тюрков, предлагающих ему купить железо, был чрезвычайно удивлен и заподозрил, что это делалось специально, чтобы дезориентировать его, «ибо обыкновенно говорят, что у них трудно достать железо» [3, с.376].

Развитие металлургии позволило тюркютским ханам перевооружить свою армию и создать отборные, ударные части из латной кавалерии – «фули» в китайских источниках (т.е. «волки» – бури – названные так «в память» своего мифического происхождения от волчицы). На их вооружении были роговые луки, панцири, копья, сабли и палаши.

В Эрмитаже хранятся, глиняные статуэтки, изображающие тюркютских гвардейцев. Несмотря на то, что эти статуэтки датируются несколько более поздним временем (конец VII или начало VIII в.), можно думать, что изображенные на них предметы вооружения не претерпели существенного изменения с конца VI в., так как за это время не произошло смены культурной традиции. Статуэтки сохранились в погребении китайского вельможи вблизи Турфана (Туюк Мазар, склеп в ущелье Туюк). Аналогичные находки сделаны А. Стейном в деревне Астана, также возле Турфана. Пехотинцы и всадники одеты одинаково – в платье, приспособленное для верховой езды. Это указывает на то, что у тюркютов пехоты как особого рода войск не существовало. Боевая одежда состояла из головного убора и панциря, причем первый напоминает современный казахский малахай, покрытый металлическими пластинами и снабженный коричнево-красной, по-видимому, меховой, оторочкой. Воины одеты в халаты с высокими, доходящими до подбородка воротниками. Халат доходит до половины голени и застегивается на правую сторону, так что левая пола оказывается сверху. Поверх халата падет панцирь из металлических пластин, отороченный коричнево-красной каймой. Панцирь доходит до колен, подпоясан узким поя сом, рукава короткие, выше локтей. Его надевали, очевидно, через голову. Этот панцирь сходен с сарматским катафрактом и характерен для тяжелой конницы.

Лошади у тюркютов, судя по изображениям, высокие, с широким крупом, тонконогие, с короткой шеей и тяжелой головой. Грива, расчесанная и подстриженная, подчеркивает тщательный уход. Эти лошади не имеют ничего общего с монгольскими, но весьма похожи на изображения коней Саманидской эпохи и в особенности на статуэтку из Хэнани.

Итак, тюркютская гвардия была регулярной тяжелой конницей, приспособленной к действиям не только в степи, как все ее предшественники, но и в горах. Несомненно, что с ними не могли

равняться степняки уйгуры, о которых китайцы довольно презрительно отзывались: «В сражениях не строятся в ряды, отделившейся головой (головным отрядом) производят натиск. Вдруг наступают, вдруг отступают, постоянно сражаться не могут». Тюркютские латники оказались достойным противником и для китайских пеших копейщиков, и для иранских конных стрелков [2, с.67-69].

Таким образом, археологические материалы пополнили пробел письменных источников. Наличие у тюрков панцирной конницы объясняет их быстрые успехи. В дотюркский период бои решали конные стрелки из лука; появление панциря свело их значение на нет. В рукапашной схватке с легковооруженным противником тюркская тяжелая конница имела все преимущества, тем более что тюрки имели конный строй. Однако прекрасная в полевой войне тюркская армия совершенно не годилась для осад, так как спешенный латник мало боеспособен. Городские стены положили предел распространению тюркской державы и спасли независимость Китая и Ирана, но в степи тюркская конница долгое время не имела себе равных.

Облавная охота как основа становления военного искусства кочевников.

Практика коллективной облавной охоты стала основой для познания феномена традиционной военно-организационной структуры кочевых народов. В сезонное время, у кочевников начиналась охота на диких животных, так называемые «разведчики» при их обнаружении передавали особый позывной, который служил призывом к сбору отрядов воин из кочевой общины. Из каждого родоплеменного объединения формировалась группа охотников.

Обычно облавная охота начиналась с раннего рассвета и заканчивалась только к закату. У разных родов существовал своеобразный специальный сигнал, исходящий от главного на охоте руководителя, который, опираясь на свой многолетний опыт, строго следил и контролировал действия каждого охотника. На начальном этапе группа охотников делилась на два так называемых крыла – правое и левое. Они медленно начинали растягиваться в противоположные стороны, тем самым постепенно образовывая своеобразный разреженный круг, иногда – полукруг. Во многих случаях они даже образовывали своеобразную цепь, тем самым охватывая огромное пространство, и загоняя диких животных в образуемый круг. Затем, заняв подобным образом «боевые» исходные позиции, начинали медленно суживать круг, приближаясь друг другу. Таким образом в определенный момент возникал кульминационный момент облавной охоты, от результата которого зависел весь успех охоты.

Руководители правого и левого крыла обязаны были действовать синхронно, при этом соблюдая одинаковую скорость и придерживаясь определенного темпа движения. В каждом крыле соблюдалась строгая

дисциплина, нарушения которой строго наказывалось руководством. В случае нарушения общих распоряжений внутри крыла нарушителей жестко наказывали вплоть до изгнания из числа охотничьей группы. На руководителей крыльев возлагалась огромная ответственность и именно от них зависело своеобразная координация и общая слаженность действий отдельных членов охотничьего сообщества. Приказы и распоряжения руководителей охоты должны были быть исполнены беспрекословно. На последней стадии охоты круг плотно постепенно сужался и члены облавы могли уже визуально видеть, как друг друга, так и нервно мечущихся в центре круга диких животных, которых охотники массово начинали истреблять.

Из вышеизложенного следует сделать следующие выводы: во-первых, взаимосвязь занятия с облавной охотой и основными принципами военного дела у кочевников; во-вторых, известно, что структура военного войска кочевников состояла из 3 основных блоков: левое крыло, центр. Правое крыло. На первой линии в самом центре располагался своего рода совет, где располагался и отдавал приказы главный стратег охоты. Точно также в центре военного управления располагался штаб. Где хан и его военачальники наблюдали и отдавали приказы военным подразделениям. [4, с.75-78].

Наиболее хитроумным и чаще применяемым приемом у многих кочевых народов являлось так называемое «ложное бегство». В первоисточниках периода раннего средневековья мы находим: «При превосходных силах неприятеля они притворяются побежденными и, отступая, заманивают преследующее их войско неприятеля под удар заранее приготовленной засады, которая неожиданно атаковала его с двух сторон, так что противник оказывался под двойным или тройным ударом» [5, с.141-143].

Засады-ловушки устраивались после предварительного ознакомления с местностью будущего сражения и с учетом всех особенностей ландшафта.

Путешественник Плано Карпини, посетивший Монгольскую империю в середине XIII в., писал о том, что ни в коем случае нельзя преследовать монголов, когда те отступают. «Они делают это намеренно и ждут, пока противник нарушит строй» [6, с.41].

Можно говорить о том, что основу военной тактики кочевников составляли методы облавной охоты. Из всего вышеизложенного следует, что облавные охоты стали своего рода основой формирования боевого искусства степных номадов. Именно во время облавы кочевниками были выработаны важнейшие тактические действия и маневры боевого ополчения кочевников: удары по фланговым соединениям, нападения на боевые соединения. Находящиеся в тылу, различные обходные маневры, ложные действия, удары, наносимые для прорыва вражеского строя, нанесение стремительных ударов как во время боя, отдыха. Облава

формировала боевые навыки и умения: меткая стрельба с лука и искусное владение различных видов боевого оружия, тренировке лошадей бегу в строю и выучке искусной езды на лошадях.

Культура и традиции воспитания воинов кочевников.

Однако никакая тактика, стратегия и хорошее вооружение с доспехами не помогли бы, если у кочевников Великой степи не было бы воинов с детства впитавшие воинские традиции и культуру своих предков воинов. Чтобы дети были взращены в таком ключе пропитанный воинским духом, у народов Казахстана с древности существовали игры кочевников, на которых юные отроки тренировали дух и тело. Для примера приведу несколько наиболее популярные виды национальных игр у казахов:

Аудыраспак. Известный вид казахской народной борьбы – один из видов борьбы всадников на лошадях (жекпе – жек ойыны). По правилам этой разновидности конной борьбы разрешается «увлекать» за собой соперника только вперед и к себе, а также выезжать вперёд соперника, тем самым мешая ему продвигаться вперед. Кроме того, запрещается применять друг против друга нагайку – непременный атрибут любого всадника. Большое значение в аударыспак имеет подбор лошади.

Кокпар. В казахской национальной игре кокпар принимали участие джигиты аулов, соседствующих по пастбищу. Данное состязание было проверкой на силу, ловкость, меткость, умение держаться в седле. В день соревнований все участники и зрители собирались на поле. На расстоянии 10-20 метров соревнующихся бросалась туша барана. Так и начиналась борьба за кокпар, которая могла длиться до самого вечера.

Посетивший казахские степи в середине 19в. Гейнц А.К. описал эту игру так: «молодого козленка или барана схватывает и мчит какой-либо всадник, а многочисленная толпа его преследует с целью вырвать козленка, и увертываясь с своей стороны от преследователей, примчаться и бросить жертву пред почтенными гостями» [7, с.106-107].

Казакша курес (каз. қазақша – «по-казахски», күрес – «борьба») – казахская национальная борьба. Казакша курес является одним из древних видов спорта у казахов. В современном Казахстане данное искусство пользуется большой популярностью, а соревнования по казакша курес проводятся на праздниках и торжествах. С 1938 года входит в программу республиканских соревнований.

Сравнение с культурой соседей.

Если сравнить культурные особенности игр кочевников Казахстана с нашими соседями по великой степи как современная Монголия, которые также в мире признаны как народы со степной кочевой культурой, то мы заметим разницу. Например, таких игр как вышеперечисленные Аудыраспак (конная борьба), Кокпар (козлодрание) у них вовсе нету. Нет также и других национальных игр, которые есть в

Казахстане, такие как Кыз куу (догонялки парня и девушки на конях), Туйме алу (поднятие предмета с земли на скаку). Более того даже правила национальной борьбы степной кочевой Монголии отличаются от национальной казахской борьбы курес. Главным отличием на мой взгляд является запрет хвата руками ниже пояса противника у казахов.

Бухэ барилдаан и Бөх/бөхийн барилдаан – традиционная борьба у бурят и национальная борьба монгольского народа халха, составляющие 90% населения современной Монголии. Хват ниже пояса за ноги разрешен.

Национальная борьба южных монгол (чахар) в Китае, отличается от других монгольских народов запретом на хват руками ниже пояса, что делает ее схожей с правилами борьбы кочевников Казахстана. При этом схожесть не заканчивается, экипировка очень похожа на казахскую, штаны (шалбуур) вместо трусов, однако зоодог (рубашка) выдает влияние халха монгол.

Если же обратимся к истории, то заметим, что средневековые татаро-монголы Чингизхана так же имели правила схожие с казахскими, где запрещено хватать руками за ноги, в отличае от современных монгол:

Каан сказал: «Ты приведи своих борцов, пусть они с ними поборются. Если они одолеют, я дам пятьсот балышей, а если их одолеют – ты дай пятьсот лошадей». На этом и порешили. Ночью каан призвал Филэ, поднес ему чару и ободрил. Тот поклонился ему земно и сказал: «Надежда на счастье государя мира такова, что судьба в этом деле будет благоприятствовать». Илджидай привел из своего тумана одного человека, которого звали Угана-Боке. Рано поутру предстали на месте. Илджидай сказал: «Условие таково: не хватать друг друга за ноги» [8, с.60].

Таким образом, кочевники Казахстана, при тренировке воинов уделяли большое внимание к борьбе именно воина кавалериста, нежели пешего воина. Поэтому даже борьба на земле была заточена на хват выше пояса, ибо всаднику нет смысла хватать противника за ноги, которые плотно прижаты к лошади. Поэтому от Китая до Европы кочевые народы степи в своих национальных играх по борьбе запрещали хват за ноги, что мы видим даже в эпоху Чингизхана. Причины разрешенности такого приема у современных монгол (халха) и бурят на мой взгляд связан с их прошлым, когда они считались лесным народом, то есть преимущественно пешими воинами.

Это также подтверждается и фольклором. Например, в кыргызском Эпосе Манас есть момент, когда вражеский батыр Джолой вызывает любого желающего на богатырскую борьбу, даже сам храбрец Манас в замешательстве говорит:

«Когда я на коне,
Я – пуля, несущая смерть,

Но когда пеший, всегда я слаб» [9, с.55].

Все особенности этапов формирования воинского искусства кочевых народов Казахстана в тот или иной промежуток времени сыграли важную и решающую роль как положительно, так и отрицательно для народа. Например, можно увидеть параллели в важности контроля железными рудниками для отливки оружия и доспехов, которое в свою очередь усилило только зарождающее в раннем средневековье Тюркское государство и дало им преимущество по отношению с легко вооруженными другими кочевниками как кочевые уйгуры. В каком-то смысле ситуация повторилась уже в позднем средневековье, когда тяжеловооруженная ойрат-калмакская конница не имела достойного сопротивления от легкой конницы казахов, ногаев и крымких татар. Большую важность имела облавная охота кочевников для их воинского дела, а также большое внимание уделялось подрастающему поколению, придумывая им конные игры, воспитывающие воинский дух и тело. Все эти факторы сделали кочевников Казахстана феноменальными кавалеристами своей эпохи.

Литература

1. Киселев С.В. Древняя история Южной Сибири. – М.: Изд-во Академии Наук СССР, 1951. – 635 с.

2. Гумилёв Л.Н. Древние тюрки. – М.: Наука, 1967. – 504 с.

3. Византийские историки. Пер. С. Дестуниса. – СПб.: [б. и.], 1858-1863, 1860 (обл. 1861). – 496 с.

4. Мамырхан Айбота, Егинбай Акнур. Особенности военного дела номадов // НИР/S&R. – 2023. – Т.15. – №3 – с. 75-80

5. Сочин Сергей Анатольевич. «Боевые традиций казахского народа как средство военно-патриотического воспитания молодежи // Евразийский Союз Ученых. – 2015. – Т.13. – №4-6 – С. 141-143

6. Карпини И.П., Рубрук В. История Монголов / Путешествие в восточные страны. – СПб.: Тип. А.С. Суворина, 1911. – 232 с.

7. Гейнс, Александр Константинович. Собрание литературных трудов: С портретом и планом. – М.М. Стасюлевич, 1897. – 589 с.

8. Рашид ад-Дин. Сборник летописей. Том 2. – М.-Л.: Изд-во Академии Наук СССР, 1960. – 252 с.

9. Бакиров А.А. Типологические черты эпической поэзии в кыргызском героическом эпосе «Манас» // Вестник КРСУ. – 2018. – Т.18. – №5 – с. 52-56.

ҰЛЫЛАР ӨЛКЕСІНІҢ ҚАЙРАТКЕРІ – ҚОЗЫБАҒАРОВ АХМЕТЖАН

М.С. Айтказинов
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
Г.К. Ракишева
Оқытушы, гуманитарлық ғылымдар магистірі,

Аңдатпа: Ахметжан Қозыбағаров – Семей өңірінің белгілі қайраткері, Алаш қозғалысының белсенді мүшесі. Ол жастар ұйымдарын ұйымдастырып, ұлттық автономия құру ісіне атсалысты. 1917-1919 жылдары Семей уездік Земство басқармасында қызмет етті. Кеңес өкіметі орнаған соң қуғынға ұшырап, 1937 жылы «халық жауы» ретінде атылды.
Кілтті сөздер: Алаш, Семей, земство, қайраткер,Ахметжан Қозыбағаров.

Аннотация: Ахметжан Козыбагаров-известный деятель Семипалатинского региона, активный член движения Алаш. Он принимал участие в организации молодежных организаций и создании национальной автономии. В 1917-1919 годах работал в Семипалатинском уездном земском управлении. После установления советской власти был изгнан и расстрелян в 1937 году как «враг народа».
Ключевые слова: Алаш, Семипалатинск, земство, фигура Ахметжан Козыбагаров.

Annotation: Akhmetzhan Kozybagarov is a well-known figure of the Semipalatinsk region, an active member of the Alash movement. He participated in the organization of youth organizations and the creation of national autonomy. In 1917-1919 he worked in the Semipalatinsk district Zemstvo administration. After the establishment of Soviet power, he was expelled and shot in 1937 as an «enemy of the people.»
Keywords: Alash, Semipalatinsk, zemstvo, Kairat, figure, Akhmetzhan Kozybagarov.

Менің есіме өз қаламның көрнекті тұлғасы, Семей өңірінің танымал қайраткеры Қозыбағаров Ахметжан түседі. Қозыбағаров Ахметжан (1.5.1879, қ. 1879 жылы бұрынғы Семей облысының Шыңғыстау ауданына қарасты Әтей ауылында ауқатты шаруаның отбасында дүниеге келген.) Семейдегі а. ш. мектеп-интернатын бітіргеннен кейін 1901 – 06 жж. Омбыдағы фельдшерлік мектепте оқыған. 1906 18 жж. Семейдегі губ. ауруханада фельдшер. қызметін атқарды. Семейдің Затон жақ бөлігіндегі госпитальда фельдшер болып жұмыс істеді.

Мәмбет Қойгелдиев өзінің «Алаш қозғалысы» атты зерттеу еңбегінде Ахметжан Қозыбағаровтың Алашорда үкіметінің басшылары Халел Ғаббасов, Жақып Ақбаевтармен тығыз байланыста болғанын айтады. Ол Семейде жастар үйірмесін құрған, бұл, шамасы,

«Жанар» ұйымы болса керек.

Бұл ұйымның жұмысына сол кездегі жас семинаристер Жүсіпбек Аймауытов пен Мұхтар Әуезов те белсене қатысқан. Жалпы, «Жанар» (Семейде), «Талап» (Қызылжарда),

«Бірлік» (Омбыда) сияқты ұйымдар «Алаш» партиясының ықпалында болып, оның саяси бағытын қолдады.

Ахметжан Қозыбағаров Омбыда оқыған кезінде «Бірлік» ұйымына қатысып, Әбілқайыр Досов, Жанайдар Сәдуақасов, Хамза Жүсіпбеков сияқты саяси қайраткерлермен жақын танысқан. Ол студенттік жылдарында қалыптасқан алаштық саяси ұстанымын кейінгі төңкерістер кезеңінде де өзгертпей, ұлт мүддесіне адал қызмет еткен нағыз алаш қайраткері болды. [1, 463-464 б.]

Сонымен қатар, оның жары Тұрар Қозыбағарова да Семей жұртшылығына жақсы танымал болған.

1914 жылдың күзінде Абайдың қайтыс болғанына 10 жыл толуына орай Семейде өткен әдеби кешті ұйымдастырып, өткізген белгілі педагог-ағартушы Нәзипа Құлжанова болды. Ол бұл шараны тек ұйымдастырушы ғана емес, кеште қойылған «Біржан-Сара» спектаклінде Сараның рөлін сомдаған өнерпаз ретінде де белсене атқарды.

Нәзипа Құлжанова мен Тұрар Қозыбағарова жақын дос әрі сырлас құрбы болған. Олардың жұбайлары – Нұрғали Құлжанов пен Ахметжан Қозыбағаров та өзара сыйлас, пікірлес жандар еді. Бұл екі зиялы отбасының арасындағы тығыз байланыс туралы жазушы Сапарғали Бегалин «Замана белестері» кітабында кеңестік заман талабына сай тұспалдап жеткізген.

Әлихан Бөкейхановтың басшылығымен Семейде «Алаш» партиясының облыстық комитеті құрылған кезде, Ахметжан Қозыбағаров оның басшылық құрамына кіріп, саяси жұмыстарға белсене араласты. Ол облыста қазақ съездерін ұйымдастырып, облыстық қазақ комитетінің мүшесі болып сайланды. [2 73-74б.]

Алаштанушылардың пікірінше, сол кезеңдегі қазақ комитеттері ұлттық мемлекеттің негізі саналған. Шындығында, ұлттық автономия құру туралы мәселе алғаш рет Семейдегі қазақ съезінде көтерілді. Бұл жөнінде академик Кеңес Нұрпейісов «Алаш һәм Алашорда» еңбегінде:

«Семей съезінің басты ерекшелігі – онда мемлекеттік басқару мен қазақ автономиясы туралы маңызды шешімдердің қабылдануы» деп жазады.

Осы маңызды саяси-әлеуметтік мәселелерді – ұлттық автономия, мемлекеттік билік формасы, халық милициясы, жер, земство, білім, сот және дін салаларын талқылау үшін 1917 жылдың 21-26 шілдесінде Орынборда өткен жалпықазақ съезіне Семей облысынан Әлихан Бөкейханов, Григорий Потанин, Әлімхан Ермеков, Халел Ғаббасов, Мұхаметжан Бөштаев, Жақып Ақбаев, Бақтыгерей Сәрсеновтермен бірге Ахметжан Қозыбағаров та қатысты.

1918 жылғы 5-13 мамыр аралығында Омбы қаласында I Жалпы қазақ жастары съезі өтті. Съезге қазақ жастарының әр ұйымынан бір өкіл шақырылып, барлығы 15 ұйым қатысты. Съезде қаралған негізгі мәселелер: елдегі саяси жағдай және қазақ жастарының саяси бірлігі, пайдалы ұйымдар құру және ұйымдарға арнайы курстар ашу, қазақ жастарының Кіндік кеңесін құру, ел ішінде жастар ұйымдарын дамыту, Кіндік кеңестің арнайы мекемесін ашу, жастарға арналған жәрдем үйін ұйымдастыру, театр, музыка, сурет өнері, өлең-ән, қазақ музейін ашу, егіншілік пен мал шаруашылығын дамыту, адам және мал дәрігерлігі, жұқпалы аурулардың таралуына қарсы шаралар, мектептер ашу және мұғалімдерге арналған курстар ұйымдастыру, әйелдердің қоғамдағы орны мен құқықтары, жұмысшылардың әлеуметтік жағдайы мен құқықтары. Бұл съезді ұйымдастыруға және өткізуге Ахметжан Қозыбағаров белсенді қатысты. Ол мүшесі болған «Бірлік» жастар ұйымы Алаш идеяларын қолдап, қазақ қоғамындағы өзекті мәселелерді көтерді. Ахметжан Қозыбағаров студенттік шағынан бастап Алаш қозғалысы ықпалында болып, өзінің саяси көзқарасын кейінгі төңкерістер кезеңінде де өзгерткен жоқ.

1917 жылдың күз және қыс айларында Уақытша Үкіметтің қаулысына сәйкес Семей облысында земстволық депутаттарды сайлау өтті. Нәтижесінде Семей, Өскемен, Павлодар, Зайсан уездік Земство басқармалары, кейіннен Семей облыстық Земство басқармасы құрылып, жұмыс істей бастады. Ресми құжаттар бойынша, 1917 жылдың 18 желтоқсанында Семей уездік басқармасы ресми түрде құрылған. [3, 106 б.]

Земство басқармалары халыққа білім беру, медициналық қызмет көрсету, сауда мен өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, әлеуметтік сақтандыру, салық жинау, жол жөндеу, пошта қызметін дамыту сияқты мәселелермен айналысты. Семей уездік Земство басқармасында экономикалық, әлеуметтік сақтандыру, білім беру, дәрігерлік-санитарлық, малдәрігерлік, жол жөндеу және егін шаруашылығы бөлімдері жұмыс істеді. Жалпы, земство басқармалары облыстағы әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге белсенді атсалысты. Сол уақыттың өзінде-ақ «Қазақ» газетінде «Ахметжан Қозыбағаров – фельдшер. Пікірлі, ұлтшыл жастарымыздың бірі» деп атап Земстволық депутаттығына сайланған еді

Семей Земстволары туралы айтқанда, сол күрделі кезеңде облыстық және уездік Земство басқармаларында белгілі Алаш қайраткерлері Райымжан Мәрсеков пен Ахметжан Қозыбағаровтың қызмет еткенін атап өту маңызды. Олар бұған дейін де Алаш мүддесін қорғап, Семей облыстық қазақ комитетін, «Алаш» партиясының облыстық бөлімін құруға, облыстық съездерді ұйымдастыруға белсене атсалысқан.

Алашорда үкіметі кезінде жергілікті басқару органдары ұлттық мектептер ашу, педагог кадрлар даярлау, ауыл шаруашылығы серіктестіктерін құру, Алаш соты мен милициясын ұйымдастыру сияқты маңызды істерді жүзеге асырды. Сонымен қатар, Семей облысының аумақтық тұтастығын сақтау бағытында да ауқымды жұмыстар атқарылды.

Міне, осы аталған қыруар істердің бастауында, мысалы, Р.Мәрсековтың басшылығымен облыстық Земство басқармасының мүшелері Х.Ғаббасов, Ә.Сәтбаев, К.Ляшкевич және басқа да тұлғалар тұрса, ал А.Қозыбағаровтың басшылығымен Семей уездік Земство басқармасында Б.Сәрсенов, Ә.Молдабаев, Т.Абайұлы, М.Проськов, И.Әлімбеков сынды қайраткерлер еңбек етті. Семей уездік Земствосына жеті сайлауокругі бойынша 40 депутат және бұған қоса 42 кандидат сайланады. Бір атап айтарлығы, осы депутаттың 37-сі қазақ, ал 3-уі орыс ұлтынан болды. Ал Ә.Бөкейханов, Ж.Ақбаев, С.Сабатаев т.б. Қарқаралы сайлау округі бойынша жергілікті уездік Семейдегі земстволық басқару органдары Алашорда үкіметінің және қара халықтың сенім артқан

мықты тірегі болды. Алаш қаласында мұғалімдер дайындайтын арнайы қысқа мерзімді 40 курстар мен ұлттық мектептер ашылып, оларды оқу құрал-жабдықтарымен қамтамасыз ету, дәрігерлік көмек көрсету, банк, қаржы-несие және шаруашылық мекемелерінің жұмысын жандандыру сияқты көптеген маңызды әрі шұғыл мәселелерге назар аударылды. Осындай дүрбелең кезеңдегі өзекті мәселелердің шешіміне қатысты ресми деректерді қазіргі Семей қаласының заманауи тарих құжаттамасы орталығынан (бұрынғы облыстық архив мекемесі) табуға болады. Бұл құжаттар Семей уездік Земствосы (37 қор), Бүкілресейлік Уақытша Үкіметтің Семей уездік басқарушысы (48 қор), Семей губерниялық соты (266 қор), Алаш жұмысшы, шаруа және қырғыз (қазақ) депутаттары кеңесі (134 қор), Алаш қалалық қоғамдық басқармасы (133 қор) және басқа да іс қағаздарында сақталған. Осындай іс қағаздардың бірінде Семей уездік Земство басқармасының төрағасы Ахметжан Қозыбағаровтың Омбыдағы Әлихан Бөкейхановқа уездік қазақ соты құрамын сайлауға байланысты жіберген жеделхатының көшірмесі сақталған. Онда: «Так, для достижения перехода казахи Бельагачской волости добивались ее изъятия из Змеиногорского уезда Алтайской губернии и причисления к Семипалатинскому уезду одноименной губернии, что и было удовлетворено Сибревкомом в апреле 1921 году» – деген деректер беріледі. 1920 жылы Қазақ АССР-ы құрылғанына қарамастан, Сібір ревкомы солтүстіктегі бес облысты әкімшілік тұрғыдан өз қарауында ұстап қалуға тырысты. Мәскеулік тарихшы Дина Аманжолова бұл мәселенің 1923 жылға дейін шешілмегенін атап көрсетеді. Сол кезеңде Алаш қаласында екі қазақ, бір мұсылман (қазақ және татар балалары оқитын) және арнаулы білім беретін қыздар мектептері ашылып, жұмыс істеді. Бастауыш оқу орындарында мұғалімдер үнемі жетіспеді, сондай-ақ оқу құралдарының тапшылығы да қатты сезілді. Бұл өзекті мәселе жөнінде Ахметжан Қозыбағаров 1918 жылдың 16 қыркүйегінде «Қазақ» газетінің №265 санында жарық көрген «Оқу құралдары» атты мақаласында атап өткен.

Шығыстағы қазақ жерін сақтап қалуда Әлихан Бөкейханов, Ә. Ермеков, Х. Ғаббасов, М. Әуезов, Ж. Аймауытов, Ы. Мұстамбаетов, А. Қозыбағаров сынды ұлт зиялыларының еңбегі толық зерттелмеген. Семей земстволық басқармасы Алашорда үкіметімен тығыз байланыста

жұмыс істеді. 1918 жылы облыстық Земство жиынында Алашорда соты ретінде Шәкерім Құдайбердіұлы сайланғаны белгілі. [4. 292-295 б.]

Семей Земстволары мен Сібір ревкомы арасындағы жер дауы ұзаққа созылды. Алтай губерниясына қарасты Белағаш және Қайыңды ауылдары Семейге қосылуға өтініш жасағанымен, Советтік Сібір қарсылық танытты. Бұл текетірес ұзаққа созылып, тек 1921 жылы шешімін тапты.

Алаш Қозыбағаровтың қоғамдық қызметінің маңызды бағыты – ұлттық педагог кадрлар даярлау мен қазақ мектептерін ашу мәселесі болды.

Өкінішке орай, осындай қиын кезеңде Семей губерниясына қарасты Бұқтырма және Павлодар уездеріндегі бірқатар жерлерді сақтап қалғанымызбен, Қосағаш ауылы мен

Ертіс ауданы сияқты бірқатар елді мекендерден айырылып қалдық. Дегенмен, Сібір ревкомының басшылары И. Смирнов, М. Фрумкин, В. Косарев, В. Соколовтың қарсылық танытып, Мәскеудегі жақтастарының қолдауына қарамастан, ұзаққа созылған айтыс- тартыстарда Алаш қайраткерлері Ә. Ермеков, Х. Ғаббасов, А. Қозыбағаров және басқалар шығыстағы қазақ жерлерін қорғап қала алды.

1919 жылдың желтоқсанында Семейде большевиктер билікке келген соң, облыстық және уездік Земстволардың жұмысы тоқтатылды. Семей уездік Земство басқармасы жұмысшы, шаруа және қазақ депутаттары кеңесінің қаулысымен Семей уездік кеңесіне айналды. Кеңес өкіметі Алаш қайраткерлеріне ресми түрде кешірім жасағанымен, олар милиция мен сот органдары тарапынан үздіксіз қудалауға ұшырады.

Алғашында Алашорда қайраткерлеріне кешірім жасалғанымен, ГПУ органдары оларға қысым жасауды тоқтатпады. 1920 жылдың 21 шілдесінде Семей губерниялық төтенше комиссиясының ресми құжатында «А» тізімі бойынша 1483, ал «Б» тізімі бойынша 462 адам, жалпы 1945 адамды тұтқындауға шұғыл шешім қабылданған. Бірінші тізімде Әлімхан Ермеков, Ике Әділов, Турағұл Ибрагимов, Ахметжан Қозыбағаров, Мәннан Тұрғанбаев, Қаражан Үкібаев, Мұхамеджан Тынышбаев және басқа да тұлғалардың есімдері аталды.

1922 жылдың 23 қыркүйегінде ГПУ қызметкерлері Алаш қайраткерлеріне қатысты жоғары партиялық басқару органына құпия ақпарат жіберді:

«С момента очищения всей Киргизии от белогвардейских банд Букейханов был вызван в г. Оренбург новым Ревкомом для использования техническим работником и, пробыв здесь сравнительно немного, уехал обратно в г. Семипалатинск, где и сейчас находится. Амнистия, распространенная на всех туземцев, действующих против советской власти, на Букейханова никакого впечатления не произвела, между тем, как значительно большая часть алашордынцев, не исключая и Байтурсунова, вступив в РКП, работают на советских постах. Поездка Букейханова в Семипалатинскую губ. и пребывание его там, в условиях развития событий в начале Монголии /и затем/ на Дальнем Востоке, позднее в связи с развитием бандитизма и вторжения банд Бакича на нашу территорию, и, наконец, опубликованное сообщение о связи Букейханова с Унгерном. Все это характеризует Букейханова как работника, неутомимо хлопочущего о свержении советской власти» деп айта келіп, Р.Мәрсеков, Х.Ғаббасов, М.Дулатов, Ж.Ақпаев, А.Қозыбағаровтарға қатысты да «саяси мінездемелер» береді [5]

А. Қозыбағаров 1929 және 1932 жылдары екі рет тұтқындалып, кінәсі дәлелденбегендіктен қамаудан босатылды. Кеңес өкіметі орнағаннан кейін де ол Семейде жергілікті әкімшілік орындарында басшылық қызмет атқарды. Ахметжан Қозыбағаров болса 1929-1932 жылдары Алматыдағы №2 кірпіш зауытында зертхана меңгерушісі қызметінде жүрген кезінде екі рет түрмеге қамалып, босап шығады.

А.Қозыбағаров туралы «Козбагаров Ахметжан Козбагарович. Киргиз Бугулинской вол. №3 аула Семипалатинского у. и губ. Окончил центральную фельдшерскую школу, был председателем Семипалатинской уездной земской управы, человек знающий и голковый, сын бедного киргиза, но занимал ответственный пост во время Колчака. В настоящее время имеет зажиточное состояние 38 лет). В настоящее время служит фельдшером на пункте пикета Аркат Семипалатинского у.» деп айтылған. 1920 жылдары басталған Алаш қайраткерлерін қудалау тоқтаусыз жалғасып, ақыры 1937-1938 жылдардағы жаппай ату жазасы мен түрмеге қамау арқылы шарықтау шегіне жетті.

1937 жылдың 26 тамызында Ахметжан Қозыбағаров қайта тұтқындалып, оған РСФСР Қылмыстық Кодексінің 58-бабының 4 және 11-тармақтары бойынша «халық жауы» деген айып тағылды. Тергеу құжаттарында оның 1921 жылдан бастап Алматы қаласында тұрып, №3 кірпіш зауытында амбулатория меңгерушісі болып қызмет атқарғаны, сондай-ақ отбасы мүшелері туралы мәліметтер көрсетілген. Сол құжаттарда А. Қозыбағаровтың жасы 58-де, әйелі Тұрар – 43-те, үлкен ұлы Алаш – 19 жаста екені жазылған. Тұңғышына Алаш деп ат қоюы оның ұлттық мұраттарға деген адалдығының көрінісі болса керек.

Ұзаққа созылған азапты тергеу нәтижесінде 1937 жылдың 9 қыркүйегінде Шығыс Қазақстан облыстық НКВД басқармасы жанындағы үштік Ахметжан Қозыбағаровты кеңес өкіметіне қарсы астыртын контрреволюциялық ұйымның басшысы деп айыптады. Онымен бірге Жағыпар Қуанов, Баймұхамбет Бигелдин, Жағыпар Хакимов, Мұқатай Иманбаев, Зұлпарыстан Әзімбаев, Қайырлыхан Еркебаев, Мәжит Диханбаевтар да ату жазасына кесілді. Ақыры, 1937 жылдың 11 қазанында олар «антисоветтік топ» мүшесі ретінде атылып кетті. [6]

Алайда, арада он жыл өткен соң, 1947 жылдың 28 қарашасында Түркістан Әскери округінің Әскери трибуналы Ахметжан Қозыбағаровтың ісінде ешқандай қылмыстық әрекет жоқ екенін анықтап, оны толық ақтады.

Бар саналы ғұмырын халқына, оның ішінде денсаулық сақтау саласын дамытуға арнаған Ахметжан Қозыбағаров сияқты ұлт жанашырларын есімін жаңғырту,жария ету біздің басты міндеттеріміздің бірі.Семей өңірі осындай тарихи тұлғалардың қаймағы тұнған өлке.

Әдебиеттер

1. Жақып Б.Ө. Шығыс Қазақстан облысы: энциклопедия. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2014. – 848 б.

2. Кенемолдин М. Алаштың ардагер азаматы // «Абай» журналы, 2011. Б. 73-75 №1.

3. Әнес Ғ., Смағұлова С. Алаш. Алашорда: энциклопедия – Алматы: Арыс, 2009. – Б. 544.

4. Сыдықов С.Е. Алаш қаласының тарихы – Семей, 2010. – Сыдықов, Е.- Б 366.

5. https://semeylib.kz/?page_id=2884 HYPERLINK «https://semeylib.kz/?page_id=2884&lang=ru» & HYPERLINK «https://semeylib.kz/?page_id=2884&lang=ru»lang=ru (өмірбаян)

6. Заңғар Кәрімхан. «Ардагер азамат – Ахметжан» – 2019 – https://e-history.kz/kz/news/show/924

ТАРИХТЫ ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМАЛАР МЕН СЕРВИСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКІТРІ

С.А. Ахметбекова
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: А.М. Садыкова
PhD докторы, қауымдастырылған профессор

Аңдатпа. Заманауи сандық технологиялар, онлайн платформалар мен сервистер тарих пәнін оқыту үдерісінде маңызды рөл атқарады. Олар тарихи материалдарды меңгеруді жеңілдетіп қана қоймай, оқушылардың зерттеу, ақпаратты іздеу, талдау, визуализациялау және бағалау дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар, бұл құралдар білім алушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, оқу үдерісін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: онлайн платформалар, сандық технологиялар, тарих, білім беру, сервис, интерактивті құралдар.

Annotation. Modern digital technologies, online platforms, and service play a crucial role in teaching history. They simplify the process of understanding historical content, support the development of analytical, research, and information visualization skills. Moreover, these tools foster student engagement, promote independent learning, and contribute to creating a more dynamic, interactive, and effective educational environment.

Keywords: online platforms, digital technologies, history, education, service, interactive tools.

Аннотация. Современные цифровые технологии, онлайн-платформы и сервисы играют важную роль в обучении истории. Они упрощают усвоение исторического материала, способствуют развитию навыков анализа, поиска и визуализации информации. Кроме того, данные инструменты повышают интерес учащихся к предмету и делают образовательный процесс более эффективным.

Ключевые слова: онлайн-платформы, цифровые технологии, история, образование, сервис, интерактивные инструменты.

Қазіргі таңда білім беру жүйесінде сандық технологиялар мен онлайн платформаларды қолдану кеңінен таралуда. Әсіресе, тарих пәнін оқытуда жаңа әдістер мен заманауи технологияларды пайдалану оқушылардың қызығушылығын арттырып, білім сапасын жақсартуға мүмкіндік береді. Бүгінде ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы оқыту әдістерін жетілдіруді және білім беру процесіне жасанды интеллект элементтерін енгізуді талап етеді. Сандық білім беру ортасының қалыптасуы оқушылардың жеке қабілеттерін ескеруге, олардың өздігінен білім алу дағдыларын жетілдіруге және шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Зерттеу барысында білім беру саласындағы инновациялық әдістер, сандық технологиялар, педагогика негізге алынды. Сонымен қатар, шетелдік және отандық ғалымдардың ғылыми еңбектері, тәжірибелік

зерттеулер, білім берудегі сандық трансформация туралы ғылыми мақалалар пайдаланылды.

Осы орайда, зерттеуде қолданылатын онлайн-платформаның түсінігі заңнамалық тұрғыдан қарастырылады. Аталған ұғым «Онлайн-платформалар және онлайн-жарнама туралы» Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 10 шілдедегі № 18-VIII ҚРЗ Заңының 1-бабында айқындалған. Онлайн-платформа – интернет-ресурс және бағдарламалық қамтамасыз ету, интернет желісінде жұмыс істейтін, сондай-ақ ақпарат алмасу қызметі болып табылатын жүйе, ол контентті алу, өндіру, орналастыру, тарату және сақтау мақсатында онлайн-платформаның пайдаланушысы тарапынан оның жасаған аккаунты, қоғамдық қауымдастығы арқылы қолданылады. Бұл интернет-ресурс және бағдарламалық қамтамасыз ету, сондай-ақ ақпарат алмасу қызметі, қаржылық қызметтер мен электронды коммерция ұсынуға арналған интернет-ресурс [1].

Онлайн-платформалар мен сервистер саласындағы зерттеулерде ғалымдардың елеулі үлестері бар. Бұл бағыттағы алғашқы зерттеулерді шетелде Clark Kerr [2], David Wiley [3], Martin Weller [4] жүргізген. Clark Kerr ашық және қашықтан оқытудың негіздерін қалаған және онлайн білім берудің тиімділігін зерттеген. David Wiley ашық білім беру ресурстарының концепциясын әзірлеген және ол онлайн платформалардың білім беру саласындағы маңыздылығын дәлелдеген. Alan Tate сандық оқытудың педагогикалық аспектілерін зерттеп, онлайн платформаларды оқу үдерісіне енгізудің тиімділігін көрсеткен. Martin Weller өз еңбектерінде онлайн оқытудың болашағы туралы, оның ішінде сандық платформалардың оқытудағы рөлі мен мүмкіндіктерін талқылаған.

Қазақстанда да онлайн платформалар мен сервистердің зерттелуі қарқынды түрде дамып келеді. Нұржанова М.Н. және Бекенова Д.М. Қазақстанның білім беру жүйесінде қолданылатын цифрлық құралдар мен платформаларды, цифрландырудың білім беру процесіндегі маңыздылығын және жаңа технологиялардың оқу процесіне енгізілуі арқылы білім сапасын арттыру мүмкіндіктерін талдайды. Қазіргі заманғы цифрлық технологияларды қолдану педагогикалық әдістерді жаңартуға және білім беру қызметтерін қолжетімді етуге ықпал етеді [5]. Иманғалиева Ж. және Бекмағамбетов А.Т. сандық білім беру әдістерін, онлайн платформалар мен интерактивті сервистерді қолданудың тиімділігін зерттеді [6]. Олардың еңбектері отандық білім беру саласына маңызды үлес қосып, онлайн платформалардың практикалық қолданылуын дамытуда елеулі рөл атқарды.

Бұл тақырып Ресейде де белсенді зерттелуде. Мысалы, Вайндорф-Сысоева М.Е. мен Субочева М.Л. өз еңбегінде цифрлы білім берудің теориялық негіздері мен оны жүзеге асыруда қолданылатын әдіснамалық тәсілдерді ұсынған. Авторлар білім беру саласында

цифрлық технологияларды тиімді қолданудың маңыздылығын және оның білім беру сапасына әсерін зерттеген [7].

Уваров А.Ю. мақалада цифрлық мектеп моделін құру және білім беру жүйесінің цифрлық трансформациясы арасындағы байланысты терең талдайды. Автор цифрлық технологияларды білім беру процесіне енгізу барысында туындайтын жаңа мүмкіндіктер мен қиындықтарды зерттейді. Сонымен қатар, ол цифрлық мектептің құрылымын, оның басты компоненттерін анықтап, оқыту мен басқаруды жеңілдететін цифрлық құралдардың рөліне назар аударады [8].

Сандық оқыту келесі артықшылықтарды қамтамасыз етеді: оқыту тиімділігін арттыру, қашықтан оқыту мүмкіндіктерін кеңейту, білім алуда тең мүмкіндіктер ұсыну, ақпаратқа жылдам қол жеткізу, оқу үдерісінің дербестендірілуі, оқыту әдістерінің жаңашылдануы, білімді бағалау жүйесін жетілдіру, коммуникация мен ынтымақтастықты дамыту, мұғалімдердің жұмысын оңтайландыру, білім беру сапасын бақылау, кәсіби дағдыларды дамыту, мотивацияны арттыру, қоршаған ортаға оң әсер ету, т.б.

Әрбір сандық платформа өз мүмкіндіктері мен артықшылықтарын ескере отырып, тарих сабағында білім беру үдерісін неғұрлым тиімді және интерактивті ету үшін пайдаланылуы мүмкін. Заманауи онлайн білім беру платформаларының ішінен төмендегілерді атап өтуге болады [9]:

Сабақты визуалды түсіндіру платформалары тарих пәнін оқытуда ақпаратты түсінікті әрі көрнекі түрде ұсыну маңызды рөл атқарады. Осы мақсатта қолданылатын платформалар оқушыларға тарихи оқиғаларды визуалды түрде елестетіп, кеңістіктік және уақыттық контекстті жақсырақ түсінуге көмектеседі. Олардың ішінде: Google Earth, Google Arts & Culture, World History Atlas, Historypin, Edmodo, Socrative, Flipgrid, History Timeline және т.б.

Мысалы, Google Earth – тарихи орындарды, соғыстар өткен жерлерді көрсетуге мүмкіндік береді. Бұл платформа оқушыларға тарихи орындарды, соғыс жүргізілген жерлерді көрсету үшін тиімді құрал. Мысалы, Ұлы Отан соғысының картасында өткен соғыстардың орналасқан жерлерін көріп, оқушылар олардың өзара байланысын және географиялық ерекшеліктерін жақсырақ түсінеді. Бұл оқушыларға нақты жерлердің тарихтағы маңыздылығын көрсетеді.

World History Atlas – тарихи карталар арқылы оқиғалардың кеңістіктік таралуын түсіндіреді. Оқушылар World History Atlas платформасында Екінші дүниежүзілік соғыс кезеңінде негізгі шайқастардың орындарын зерттеп, келесі сұраққа жауап іздей алады: «Екінші дүниежүзілік соғыстағы Сталинград шайқасының маңыздылығы қандай болды және оның географиялық орналасуы қалай әсер етті?» Осы сұрақты талқылау арқылы оқушылар шайқастың өткен жерін картада көре отырып, оның стратегиялық маңыздылығын түсініп,

әлемдік тарихтағы орны туралы толық ақпарат алады.

Google Arts & Culture – тарихи жәдігерлер мен өнер туындыларын зерттеуге арналған. Мысалы, Египет пирамидалары мен Рим империясының ескерткіштерін көріп, оқушылар олардың тарихы мен мәнін тереңірек зерттей алады. Платформа әртүрлі музейлер мен көрмелердің виртуалды турларын ұсынады, бұл оқушыларға тарихи жәдігерлермен танысуға мүмкіндік береді.

Historypin платформасында тақырыпты түсіндіру үшін мұғалім оқушыларды визуалды түрде тарта алады.

Білімді тексеру және емтихандарға дайындық платформалары тарих пәнін оқытуда оқушылардың білімін бағалау мен бекіту маңызды рөл атқарады. Білімді тексеру үшін арнайы онлайн платформалар қолданылады. Бұл құралдар оқушылардың өткен материалды меңгеру деңгейін анықтауға, білімдерін құрылымдап, жүйелеуге мүмкіндік беретін платформалардан Edpuzzle, Quizlet, Kahoot бар.

Edpuzzle – бейнемазмұнды интерактивті оқытуға арналған. Мысалы, мұғалім «Екінші дүниежүзілік соғыс» туралы бейнемазмұнды Edpuzzle арқылы жіберіп, оқушылар оны көру барысында сұрақтарға жауап береді.

Quizlet платформасы оқушылардың білімін қайталауға және топтық жұмысты ұйымдастыруға өте қолайлы. Бұл құралды қолдана отырып, тарих сабағында материалды тиімді меңгертуге болады. Мысалы:

- Қайталау: оқушылардың білімін тереңдетуге мүмкіндік береді. Мысалы, мұғалім «Француз революциясы» туралы негізгі ұғымдар мен даталарды қамтитын карталар жасайды. Оқушылар осы карталар арқылы ұғымдар мен фактілерді қайталап, есте сақтау қабілеттерін жақсартады.

- Топтық жұмыс: оқушылар бір-бірімен пікір алмасып, материалды тереңірек зерттейді. Quizlet-ті топтық тапсырмаларда қолдануға болады. Мұғалім бірнеше тақырып бойынша карталар жасайды, әр топқа бір тақырып береді. Топтар сол тақырыпты зерттеп, бір-біріне сұрақтар қойып, өзара талқылайды.

Edmodo, Socrative және Flipgrid сияқты платформалар оқушылардың белсенділігін арттырып, интерактивті орта құруға көмектеседі. Мысалы, мұғалім Edmodo арқылы «Қазақстан Республикасының құрылуы» тақырыбына арналған тапсырмаларды жіберіп, оқушылардан кері байланыс ала алады. Socrative платформасында «XV-XVII ғасырлардағы Қазақ хандығы» бойынша жедел тесттер ұйымдастырылып, нәтижелер бірден шығарылады.

Презентация және бейнемазмұнмен жұмыс құралдары тарихи оқиғаларды елестету мен логикалық байланыстарды түсінуді жеңілдететін көрнекі материалдар. Бұл құралдар оқушылардың есте сақтауын жақсартып, сабақ мазмұнын қызықты әрі қолжетімді етуге көмектеседі.

Мысалы, Canva арқылы оқушылар тарихи деректерді инфографика түрінде көрсетіп, оларды оқуға жеңіл әрі қызықты етеді. Олар тарихи кезеңдердің хронологиясын және маңызды оқиғалар тізбегін визуализациялайды.

Хронологиялық жүйелеу платформалары тарих ғылымында оқиғалардың тәртібін жүйелі түрде меңгеру маңызды рөл атқарады. Оқиғалардың себеп-салдарлық байланыстарын анықтап, уақыт аясындағы орнын түсінуге мүмкіндік береді.

History Timeline – уақыт шкаласын құру арқылы тарихи процестерді жүйелеу. Оқушы «Қазақстанның тәуелсіздік алу процесі» туралы толық ақпарат алу үшін, платформаның негізгі бетінде «Create a Timeline» батырмасын басып, оқиға атауларын мен даталарын қосу керек. Осылайша, әр түрлі кезеңдердің арасындағы байланысты оңай көруге болады.

Қазіргі білім беру жүйесі заман талабына сай жаңашыл әдістерді енгізуді қажет етеді. Тарих сабағында онлайн платформаларды пайдалану – білім берудің тиімділігін арттырудың маңызды құралы. Бұл ресурстар оқушыларға тарихи деректерді терең талдауға, визуалды материалдар арқылы ақпаратты жақсы меңгеруге және сыни ойлау дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.Сандық технологиялардың білім беру процесіне енуі оқыту әдістерін жетілдіріп, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады. Онлайн платформалар сабақ барысында материалды құрылымдауға, интерактивті құралдарды қолдануға және әр оқушының жеке ерекшеліктерін ескеруге көмектеседі.

Әдебиеттер

1. «Онлайн-платформалар және онлайн-жарнама туралы» Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 10 шілдедегі № 18-VIII ҚРЗ Заңының 1-бабы [Электрондық ресурс] // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000018 (жүгіну уақыты: 04.04.2025).

2 Kerr C. The Uses of the University. – Cambridge: Harvard University Press, 1963. – 368 p.

3. Wiley D. The Access Principle: The Case for Open Access to Research and Scholarship. – Cambridge: MIT Press, 2010. – 256 p.

4. Weller M. 25 Years of EdTech. – London: Ubiquity Press, 2020. – 160 p.

5. Нуржанова М.Н., Бекенова Д.М. Цифровые инструменты обучения в казахстанской системе образования // Вопросы педагогики. – 2021. – № 3-1. – С. 194-198.

6. Иманғалиева Ж.Қ., Бекмағамбетов А.Т. Сандық білім беру әдістері мен интерактивті сервистердің тиімділігі. – Алматы: ҚазҰПУ баспасы, 2019. – 210 б.

7. Вайндорф-Сысоева М.Е., Субочева М.Л. Цифровое образование» как системообразующая категория: подходы к определению // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Педагогика. –2018. – № 3. – С. 25–36.

8. Уваров А.Ю. Модель цифровой школы и цифровая трансформация образования [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.elibrary.ru/ item.asp?id= 38556087 (дата обращения: 25.03.2025).

9. Haleem A., Javaid M., Qadri M., Suman R. Understanding the role of digital technologies in education: A review // Sustainable Operations and Computers. – 2022. – Vol. 3. – P. 275–285.

ҚАЗАҚ-ЖОҢҒАР СОҒЫСТАРЫ КЕЗІНДЕГІ ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ БАТЫРЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ РӨЛІ

Б.А. Бажикова
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
ғылыми жетекшісі: Н.Е. Кузембаев
тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессоры

Аңдатпа: Батырлардың орны дәстүрлі қазақ қоғамында ерекше. Олар тек әскери жетекшілер ғана емес, сонымен қатар ұлттық бірегейліктің қорғаушылары болды. «Батыр» термині шайқастарда ерлігімен, жауынгерлік шеберлігімен көзге түскен жауынгерлерге қолданылды. Бұл тұлғалар батылдықтың, әділдіктің және адалдықтың символына айналды. Ұлттық рухтың нығаюына және қазақ тайпаларының бірігуіне ықпал етуде батырлардың рөлі орасан зор болды.

Түйінді сөздер: батыр, қазақ қоғамы, қазақ әскері, бедел, Абылай хан, Қабанбай батыр.

Аннотация: Батыры занимали особое место в казахском обществе. Они были не только военоначальниками, но и защитниками национальной идентичности. Термин «батыр» использовался для обозначения воинов, отличившихся храбростью и боевым мастерством в сражениях. Эти личности стали символами мужества, справедливости и верности. Роль батыров в укреплении национального духа и объединении казахских племён была огромной.

Ключевые слова: батыр, казахское общество, казахская армия, авторитет, Аблай хан, Кабанбай батыр.

Annotation: This study explores the role of batyrs in Kazakh society. They were not just military leaders but also defenders of national identity. The term “batyr” referred to warriors known for bravery and skill. Their influence was key in strengthening national spirit and uniting Kazakh tribes.

Keywords: batyr, kazahk society, Kazakh army, authority, Abulai khan, Kabanbay batyr.

Жоңғар шапқыншылығы қаупі төнген кезде батырлар қарулы жасақтарды басқарды. Олар әскери стратегияларды әзірлеп, әскери бөлімдерді басқарып, қорғаныс шараларын ұйымдастырды. Көптеген батырлар тек жаужүрек сарбаздар ғана емес, сонымен қатар дарынды тактиктер болды.

Халық жасақтарын ұйымдастыру қазақ жерін қорғаудың маңызды аспектісіне айналды. Көрші мемлекеттердің орталықтандырылған армияларынан айырмашылығы, қазақ әскери құрылымы хан билігі мен батырлардың шақыруымен жиналған ерікті жасақтарға негізделді.

Батырлар әскер дайындауды, ресурстарды бөлуді және әскери жорықтардың жоспарларын әзірлеуді үйлестірді.

Осы кезеңдегі көрнекті батырлар қатарына Қабанбай батыр, Бөгенбай батыр, Наурызбай батыр кірді. Олар Аңырақай шайқасы сияқты шешуші ұрыстарға қатысты. Бұл қаһармандар әскери операцияларды басқарумен қатар, хан сарайымен тығыз қарым-қатынаста болып, жоңғар әскерімен күрес тактикасын жетілдіруге ықпал етті. Мұндай ынтымақтастық қазақ жерін қорғау стратегиясын тиімдірек етуге мүмкіндік берді.

Белгілі қытайтанушы ғалым, тарихшы К. Ш. Хафизова «Қабанбай батыр» мақаласында былай деп жазады: «Абылай ханның жоңғар және қытай әскерлерімен шайқасқан батырлары Қабанбай, Бөгенбай, Баян, Жәнібек және басқалар болды. Олардың ерліктері қазақ эпостарында мәңгілікке жазылған. Қабанбай тек шайқастардағы ерлігімен шектелмеді. Ол сондай-ақ руаралық қатынастар мәселелерін шешті. Батырдың еңбегі бүкілқазақтық мемлекеттік мүдделерді қорғауға және Қазақ хандығының сыртқы қатынастарына қосқан зор үлесімен ерекшеленді» [1, 3 б.].

1724 жылы Қазақ хандығының астанасы болған Түркістан қаласының түбінде жоңғарлармен шайқас өтті. Жоңғарлар Түркістанға шабуыл жасағанда, Қабанбай батыр Елшібек батырмен бірге қаланы қорғауға тікелей қатысты. Ерлік пен батырлықты Сайрам қаласының тұрғындары да көрсетті [2, 130-131 б.].

Түркістанды қорғауда басты рөлді Қабанбай батыр атқарды. І.Есенберлиннің «Көшпенділер» романында қазақ батырларының ерлігі, олардың отанын жаудан қорғауға деген ұмтылысы былайша сипатталады: «О, халқым! Мен – қаракерей Қабанбай батырмын! Бізге бұрын-соңды болмаған зор қауіп төніп тұр. Соғыс желі шығыстан есті. Бірлігіміз бен төзімділігіміз – біздің күшіміз. Уа, жерлестер! Бізге қарсы келе жатқан жау мықты. Елімізді, жерімізді сақтап қалу үшін бізге тек бірлік керек. Егер Түркістанды жауға берсек, қазақ халқының күмбезі құлайды. Ол текті атаның ұрпағы болмағанымен, жасы кіші болғанымен, Елшібек батырдың соңынан еріңдер. Нағыз жауынгердің тектілігі шайқаста сыналады, ал жастық – табыстың кепілі» [3, 22 б.].

1726 жылы Қабанбай батыр Оңтүстік Қазақстандағы Бадам өзені жағасында өткен бүкілхалықтық құрылтайға қатысып, жоңғарларға қарсы жорық жоспарын талқылауға атсалысты. Бұл құрылтайда Жоңғар хандығына қарсы күрес мәселесі қаралып, оған Әбілқайыр хан, Әбілмәмбет хан, Сәмеке хан, Жолбарыс хан, Төле би, Әйтеке би, Қазыбек би бастаған әртүрлі рулардың басшылары, сонымен қатар, қолбасшылар мен батырлар қатысты. Сондай-ақ, құрылтайда қазақ әскерінің бас қолбасшысын сайлау мәселесі көтерілді. Ордабасыда өткен жалпы кеңесте Әбілқайыр хан бас қолбасшы болып сайланды. Жиынға қатысушылар бір-біріне ант беріп, күш біріктіріп, елді азат ету үшін

ортақ іс-қимыл жоспарын әзірледі. 1727 жылы қазақ халқы алғаш рет Бұланты-Білеуті өзендерінің арасындағы «Қалмақ қырылған» деген жерде жоңғарларға қарсы ірі жеңіске жетті [4, 174 б.].

Қазақ халқының жоңғар басқыншыларына қарсы 1729–1730 жылдардағы Отан соғысының жеңіспен аяқталуында Аңырақай шайқасы шешуші рөл атқарды. Бұл ұрыс қазақтың дәстүрлі ауыз әдебиетінде көрініс тапқан. Сонымен қатар, бұл туралы М. Тынышпаевтың еңбегі мен басқа да тарихи деректерде айтылады. Дереккөздерге сәйкес, Аңырақай шайқасы Балқаш көлінің оңтүстік-шығысынан 120 шақырым жерде орналасқан аңғарында өткен.

Бұл шайқаста қазақтың біріккен әскерін Әбілқайыр хан басқарды. Шайқастың сәтті басталуы қазақ жауынгерлерін жеңіске жігерлендіргені сөзсіз. Жоғары рух көрсеткен қазақ сарбаздары өздерінің ержүректілігін, бірлігін және әскери шеберлігін дәлелдеді. Осы ұрыста Әбілқайыр хан мен оның серіктерінің ең үздік қасиеттері айқын көрінді.

Аңырақай шайқасына көптеген батырлар, билер, сұлтандар, рулардың басшылары және үш жүздің өкілдері қатысып, жеке ерлік көрсетіп, ұйымдастырушылық қабілеттерін танытты. Осылайша, қазақ әскерінің әскери жасақтарының тізімі қалыптасты.

Батыр бейнесі – батылдықтың, адалдықтың және халқына деген сүйіспеншіліктің көрінісі. Бұл қасиеттер шайқаста сарбаздарды жігерлендіру және оларды алға бастау үшін қажет болды. Батырлар тек жеке ерліктерімен шектелмей, жас буынға үлгі болып, болашақ қорғаушыларды тәрбиеледі.

Абылай хан – мұндай көшбасшылардың жарқын мысалы. Ол тек шайқастарға қатысып қана қоймай, саяси тұлға ретінде де танылды. Ол әртүрлі қазақ тайпаларын біріктіріп, хандармен келісе отырып, дипломатиялық шеберлігін көрсетті. Оның стратегиялық ойлауы мен көшбасшылық қабілеті қазақ тарихында маңызды рөл атқарды.

XVIII ғасырда Қазақ хандығы феодалдық бытыраңқылық пен жоңғарлардың үздіксіз шабуылдары салдарынан әлсіреді. 1729–1730 жылдардағы Аңырақай шайқасынан кейін Абылай қазақ жасақтарын біріктіріп, хан билігін нығайтты.

Тарихшы М. Тынышпаев «Қазақ халқының тарихы» (1925) атты еңбегінде Абылайдың бастапқыда әскери жасақтарды басқарғанын, кейін хан болғаннан кейін үш жүздің күшін біріктіріп, сыртқы қауіптерге қарсы тұру жүйесін қалыптастырғанын айтады [5, 19 б.].

Абылай хан соғыс жүргізу тактикасы және әскери жетістіктерімен ерекше көзге түскен хандардың бірі болған. Абылай хан жоңғарларға қарсы бірнеше әскери әдісті қолданды:

- *Партизандық соғыс* – жоңғар керуендері мен жасақтарына күтпеген шабуылдар жасау арқылы жаудың күшін әлсірету.
- *Жылдам маневр жасау* – әскерді тез жылжыту арқылы тосын шабуылдар ұйымдастыру.

- *Шапшаң қарсы шабуылдар* – қазақ жасақтары тек қорғаныспен шектелмей, жау жеріне басып кіріп, үлкен жорықтар жасады.

В.Я. Басин «XVIII ғасырдағы Қазақ хандығы» еңбегінде бұл әдістердің қазақ әскеріне сандық басымдыққа ие жоңғарларды әлсіретуге мүмкіндік бергенін атап өтеді [6, 47 б.].

Соғыс жорықтарын ұйымдастыру, одақтар құру және көршілес халықтармен келіссөздер жүргізу кезінде батырлар белсенді рөл атқарды. Олардың ықпалы әскери салада ғана емес, дипломатиялық қарым-қатынастарда да көрінді. Мысалы, жоңғарларға қарсы күресте қазақ батырлары қырғыздар және ұйғырлармен бірігіп, жерлерін қорғау үшін күш біріктірді.

Жоңғар шапқыншылығы кезінде батырлар тек әскери жетекшілер ғана емес, сонымен қатар қоғамдық тәртіпті сақтаушылар ретінде де әрекет етті. Олар ауылдарды қорғап, моральдық нормалардың сақталуын қадағалап, әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етті. Олардың беделі қоғамдағы дауларды шешуге, ішкі қақтығыстардың алдын алуға және халық бірлігін нығайтуға көмектесті.

Батырлардың ерлігі қазақ эпостарында көрініс тапты. «Қобыланды батыр» сияқты халық жырлары мен поэмалары олардың тарихын ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отырды. Бұл шығармалар тек өнер туындылары ғана емес, сонымен қатар жастарға тарихқа деген құрметті және ұлттық қаһармандарға деген сүйіспеншілікті қалыптастыратын тәрбие құралы болды.

Эпостар ұлттық бірегейлікті нығайтуда маңызды рөл атқарды, қазақ халқына қиын кезеңдерде мәдениетін және дәстүрлерін сақтауға көмектесті. Олар өз халқы үшін жанын беруге дайын көшбасшы-жауынгердің идеалды бейнесін сомдады.

Батырлар әртүрлі қазақ тайпаларын біріктіріп, жоңғар қауіп-қатеріне қарсы бірыңғай майдан құрды. Олардың әскери қызметі саяси бірлікті нығайтып, болашақта орталықтандырылған қазақ мемлекеттілігін қалыптастырудың негізін қалады.

Батырлар мен хандардың бірлескен күш-жігерінің арқасында қазақ халқы өз тәуелсіздігін және бірегейлігін сақтап қалды. Бұл қазақ ұлттық бірегейлігін қалыптастырудағы маңызды қадам болды.

Қорыта айтқанда, батырлар қазақ-жоңғар соғыстары кезінде қазақ жерін және халқын қорғауда ерекше рөл атқарды. Олар тек әскери жасақтарды басқарумен шектелмей, хандықтардың саяси өміріне де белсенді араласты. Сондай-ақ, олар қазақ тайпаларының бірігуіне және ұлттық бірегейліктің нығаюына ықпал етті. Батырлардың ерлігі, намысы және стратегиялық ойлауы қазақ халқына жеңіске жетуге көмектесті және соғыс кезінде ішкі тұрақтылықты сақтауға ықпал етті.

Батырлардың мұрасы қазіргі қазақ тарихын қабылдауға әлі күнге дейін әсер етуде. Олардың ерліктері эпостар мен халық жырларында

мәңгілікке қалды, болашақ ұрпаққа патриоттық тәрбие беруге ықпал етуде. Бүгінгі таңда батыр бейнесі – қазақ халқының бірлігі, тәуелсіздігі және ұлттық мақтанышының символы болып табылады.

Әдебиеттер

1. Хафизова К.Ш. Кабанбай батыр // Известия НАН РК. – 2007. – №3.– 7 б.
2. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 3-том. – А.: Атамұра, 2010. – 300б.
3. Есенберлин І. Көшпенділер. Тарихи трилогия. Екінші кітап. – А.: Жазушы, 1976. – 250б.
4. Ордабасы жиыны // Қазақстан. Ұлттық энциклопедия / Бас ред. Б. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 2005. – 500б.
5. Тынышпаев М. Материалы к истории киргиз-казакского народа – Ташкент : Восточное отделение Киргизского государственного издательства, 1925. – 75, [1] с.
6. Басин В.Я. Россия и казахские ханства в XVI–XVIII вв. (Казахстан в системе внешней политики Российской империи) издательство «Наука», – А.: 1971. – 128-б.

ҚАЗАҚ ЭТНОГРАФИЯСЫНДАҒЫ ӘЛКЕЙ МАРҒҰЛАН ЕҢБЕКТЕРІНІҢ РӨЛІ

Р.Қ. Болатов
Әлкей Марғұлан
атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Н.Е. Кузембаев
тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

Аннотация: бұл мақалада қазақ халқының этнографиялық болмысын зерттеуде академик Әлкей Хақанұлы Марғұланның еңбектерінің маңыздылығы сарапталады. Ғалымның археология, фольклор, сәулет өнері және ауыз әдебиетімен сабақтастыра жүргізген этнографиялық ізденістері халқымыздың рухани-материалдық мәдениетін тереңнен тануға жол ашқан. Сонымен қатар, мақалада киіз үй мен тұрмыс салты, қолөнер, ежелгі мазарлар мен батырлық эпос, Қорқыт феномені мен «Манас» жырына байланысты зерттеулері талданады. Әлкей Марғұланның мұрасы – қазақ этнографиясының дамуына негіз қалаған, ұлттық болмысты ғылыми тұрғыда дәлелдеген баға жетпес мұра ретінде қарастырылады.

Кілт сөздер: этнография, Әлкей Марғұлан, киіз үй, қолөнер, археология, фольклор, Қорқыт, эпос, мәдени мұра, көшпелі өмір салты.

Аннотация: В статье рассматривается вклад академика Алькея Хакановича Маргулана в развитие казахской этнографии. Особое внимание уделяется его научным исследованиям, проведённым на стыке археологии, фольклора, архитектуры и устного народного творчества. Исследования учёного открыли новые горизонты в понимании духовной и материальной культуры казахского народа. В работе рассматриваются такие темы, как традиционное жилище (кииз үй), ремесло, древние мавзолеи, героический эпос, фигура Коркыта и эпос «Манас». Наследие Маргулана рассматривается как важная основа казахской этнографической науки.

Ключевые слова: этнография, Алькей Маргулан, юрта, ремесло, археология, фольклор, Коркыт, эпос, культурное наследие, кочевой образ жизни.

Annotation: This article explores the significant contribution of academician Alkey Khakanovich Margulan to the development of Kazakh ethnography. The research emphasizes his interdisciplinary approach combining archaeology, folklore, architecture, and oral traditions. His works opened new perspectives for understanding the spiritual and material culture of the Kazakh people. The article covers topics such as the yurt, traditional craftsmanship, ancient mausoleums, heroic epics, the symbolic figure of Korkyt, and the study of the "Manas" epic. Margulan's legacy is presented as a foundational pillar of modern Kazakh ethnographic studies.

Keywords: ethnography, Alkey Margulan, yurt, craftsmanship, archaeology, folklore, Korkyt, epic, cultural heritage, nomadic lifestyle.

Әлкей Хақанұлы Марғұлан – қазақ этнографиясының негізін қалаған бірегей ғалымдардың бірі. Ол өткен ғасырда халқымыздың рухани және материалдық мәдениетін зерттеу жолында орасан зор еңбек етіп, этнографиялық ғылымның жаңа тынысын ашты. Марғұлан этнографияны жеке сала ретінде қарастырмай, оны тарих, археология, фольклормен тығыз байланыстыра отырып зерделеді. Оның бұл көзқарасы ғылыми ортада этнографияға деген көзқарастың түбегейлі өзгеруіне алып келді.Ғалым өз еңбектерінде қазақ халқының дәстүрлі тұрмысын, салт-санасын, наным-сенімдерін тарихи тұрғыдан қарап, этномәдени жүйе ретінде қарастыруға ұмтылды. Әсіресе, киіз үй, ұлттық киім, шаруашылық жүйе, діни нанымдар секілді тақырыптарды терең зерттей отырып, бұл құндылықтардың әрқайсысының тарихи негізін ашып көрсетті. Марғұлан үшін этнография – тек халықтың күнделікті өмірінің суреті емес, сонымен қатар оның дүниетанымын, рухани кеңістігін танытатын басты арна болды.

Ол қазақ қоғамындағы дәстүрлі құрылымдар мен нанымдарды зерттей отырып, мифтер мен ертегілерді тек ауыз әдебиетінің нұсқасы ретінде емес, көне заманғы этнографиялық білімнің бір бөлігі ретінде қарастырды.Марғұлан бұл мұралардың әрқайсысын халық жадындағы тірі тарих ретінде бағалап, олардың терең мағыналық сипатын, тәрбиелік және танымдық әлеуетін ашуға тырысты. Ол аңыз, әпсана, ертегі секілді фольклорлық үлгілердің астарында ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық дүниетаным, әлеуметтік құрылым, тіпті құқықтық ұстанымдар жатқанын нақты дәлелдермен көрсеткен.Ғалым бұл жанрлардың ішкі мағынасын ашу арқылы қазақ этносының рухани кеңістігін, дүниеге көзқарасын, адам мен табиғат арасындағы қатынасын түсіндіріп берді. Бұл тәсіл сол уақыттағы этнографиялық ғылымда сирек қолданылатын, жаңашыл бағыт болатын.Зерттеуші әрбір фольклорлық мәтінді белгілі бір дәуірдің рухани паспорты ретінде қарап, оның халық жадында қалай сақталғанын, уақыт ағымында қалай өзгергенін де назардан тыс қалдырмаған. Осы бағыттағы ізденістер Марғұлан еңбектерінің ерекшелігін айқындап, оның ғалымдық қолтаңбасын даралай түсті. [1,67б.].

Бұл орайда ғалым халық жадында сақталған таным түрлерін тарихи дерекпен байланыстыра қарастырып, олардың әлеуметтік мәнін ашуға талпынды. Әрбір аңыздың астарынан сол кезеңдегі халықтың дүниетанымы мен өмір сүру дағдысының ізі байқалатынын ұтымды дәлелдеді.

Әсіресе XV–XVII ғасырлар аралығының этномәдени даму кезеңіне жіті назар аударып, бұл дәуірдің қазақ этносының қалыптасуындағы маңызын баса көрсетті. Халықтың көшпелі тұрмысы, рухани мәдениетінің көріністері, көрші елдермен мәдени байланысы туралы ойларын археологиялық және фольклорлық деректермен үйлестіре дәлелдеді [2, 180–181б.].

Осы кезеңде қалыптасқан мәдени үлгілер мен тіршілік дағдысы қазақ халқының этникалық даралығын айқындай түскен. Ғалым бұл өзгерістердің ішкі және сыртқы факторлармен өзара ықпалдаса отырып дамығанын тереңнен тарқатып жазған.Кең байтақ даламызда мекендеген түрлі этностар мен тайпалардың ізін топонимдер мен археологиялық деректер арқылы тануға болады. Ру таңбалары, ескі зираттардағы жазулар, ескі қалалардың қалдықтары осының айқын дәлелі. Сығанақ, Сауран, Түркістан секілді шаһарлар – тек саяси-діни орталық қана емес, сонымен қатар мәдени-экономикалық өркендеудің ірі ошақтары ретінде қарастырылған. [2, 180–182б.].

Осы қалалардың әрқайсысы тек сауда мен қолөнердің ғана емес, сонымен қатар рухани идеялардың да таралу орталығы болған. Археологиялық қабаттардан табылған бұйымдар мен сәулеттік іздер арқылы сол кезеңдегі қоғамдық өмір мен наным-сенімдердің дамуын анық байқауға болады.Киіз үй мен дәстүрлі баспаналар жайлы Марғұланның зерттеулері этнографиялық тұрғыдан ерекше құнды. Ол киіз үйдің тек құрылымын емес, оның халық тұрмысындағы рөлін, жыл маусымына байланысты түрленуін де сипаттап өткен. Қысқы баспаналар – шым үй, жер үй, қара там сияқты атаулармен ерекшеленсе, олардың салыну әдістері де халық шеберлігінің куәсі болды [3, 88–91б.].

Ғалым бұл баспаналардың құрылымдық және функционалдық ерекшеліктерін сипаттай отырып, олардың көшпелі өмір салтымен тікелей байланысты екенін көрсетті. Әр тұрғын үй түрінің атауының өзінде ежелгі наным-сенім мен тұрмыстық философияның белгісі бар екені айтылған.Қолөнер саласы – көшпелі қазақ өмірінің басты ерекшелігінің бірі. Тұрмыстағы бұйымдардан бастап, қару-жарақ, әшекейлер, үй мүліктері түгелдей халық шеберлерінің қолынан шыққан. Ерлер мен әйелдердің қолөнерге араласу ерекшеліктерін де ғалым нақты көрсетіп берген [3, 74–75б.].

Бұл қолөнер дәстүрі – қазақ халқының тіршілік ету тәсілінің шеберлікпен ұштасқан көрінісі. Әйелдер тоқымашылықпен, кесте тігу мен киіз басумен айналысса, ер адамдар ағаш, тері, металл сияқты материалдармен жұмыс істеген. Марғұланның пайымынша, бұл

еңбектер – тек күнкөріс құралы ғана емес, сонымен қатар халықтың көркемдік дүниетанымының айғағы болып табылады.И.Ф. Русановтың зерттеулерінде қазақ шеберлерінің кәсіби шеберханаларсыз-ақ, тұрмысқа қажетті бұйымдарды өздері дайындап, өзін-өзі қамтамасыз еткендігі туралы айтылған.

Әлкей Марғұланның археологиялық зерттеулері, әсіресе Орталық Қазақстан өңірінде жүргізген қазбалары – этнографияның кеңеюіне үлкен жол ашты. Ғалым тек қазба жұмыстарымен шектелмей, сол арқылы этностың дүниетанымдық және мәдени жүйесін түсіндіруге ұмтылған. Кенгір бойындағы Домбауыл мазары, Алаша хан кесенесі, Беғазы-Дәндібай мәдени кешендері арқылы ол көне дәуірдегі халықтың өмір сүру дағдысы, діни сенімдері мен әлеуметтік құрылымдары туралы нақты ғылыми тұжырымдар жасаған. Бұл ескерткіштерді зерттеу арқылы ол көшпелілердің сәулет мәдениетінің өзіндік ерекшеліктерін, уақытпен үндесетін көркемдік деңгейін таныта білді [4, 62–63б.].

Бұл жерлерден табылған құрылыстар, мазарлар, қыш ыдыстар мен әшекейлер – сол дәуірдегі материалдық мәдениеттің көрінісі ғана емес, сондай-ақ сол заманғы наным-сенім мен қоғам құрылымын да білдіреді.Әрбір затта – сол дәуірдің тынысы, халықтың ішкі жан-дүниесі, дүниеге көзқарасы жатыр. Марғұлан бұл жәдігерлерді тек археологиялық олжа деп емес, рухани кодты бейнелейтін мәдени дерек ретінде қарастырды [5, 299–315б.].

Әлкей Марғұлан – эпостық жырлар мен мифтерді этнографиялық дерек ретінде зерттеген алғашқы ғалымдардың бірі. Ол халық ауыз әдебиетінің терең қатпарларына үңіле отырып, олардың ішіндегі тарихи мазмұн мен этнографиялық деректерді ажырата білді. «Қобыланды», «Алпамыс», «Ер Тарғын» сияқты батырлық жырлар арқылы ол халықтың жаугершілік замандардағы рухани болмысын сипаттайды. Бұл туындылардағы ел қорғау, жер үшін күрес, ерлік пен намыс сынды ұғымдар – халық санасындағы мәңгілік идеялардың көрінісі. Әсіресе, жоңғар шапқыншылығы кезеңінің эпостардағы көрінісі мен тарихи шындық арасындағы байланысқа ерекше мән берген. Марғұлан бұл жырларды тек көркем шығарма емес, сонымен қатар ұлттың тарихи зердесінің куәсі деп білді [6, 76–77б.].

Қорқыт бейнесі – оның зерттеулерінде ерекше орын алады. Қобыз бен күй өнерінің киесі ретінде қарастырылған Қорқыт – қазақ халқының философиялық дүниетанымының символы. Оның «Қорқыттың сарыны», «Тәңір күй» секілді туындылары халқымыздың рухани тереңдігін білдіреді. Марғұлан Қорқытты тек күйші ретінде емес, өмір мен өлімнің мәнін күй тілімен өрнектеген кемеңгер ойшыл ретінде бағалаған. Ол Қорқыт арқылы қазақ халқының ғасырлар бойы жинақталған моральдық-этикалық құндылықтарын, тіршілікке деген көзқарасын, тағдырмен күресу идеясын ашып көрсетті [7, 212–219б.].

Марғұланның зерттеу аясынан қырғыз халқының «Манас» эпосы

да тыс қалмаған. Ол бұл жырды түркі халықтарына ортақ мұра ретінде қарастырып, Шоқан Уәлиханов бастаған зерттеу дәстүрін жалғастырды. «Манас» арқылы түркі халықтарының ортақ танымы мен мәдени коды туралы ойларын жеткізді. Марғұлан «Манасты» тек қырғыз халқының ғана емес, барша түркі дүниесінің ұлт ретінде өзін тануына ықпал еткен эпикалық мұра деп бағалады. Эпостың құрылымы, кейіпкерлер жүйесі, уақиғалар желісі арқылы ол көшпелілер өркениетінің терең қабаттарын саралап берді. Сонымен қатар, эпос арқылы тарихи кезеңдер, этникалық процестер, көшпелі халықтардың тағдыры кең ауқымда талданды [8, 112–126б.].

Қорыта айтқанда, Әлкей Хақанұлы Марғұлан – қазақ этнографиясын жаңа ғылыми деңгейге көтерген ірі ғалым. Оның мұрасы – халқымыздың терең тарихи жады мен мәдени руханиятын танудың алтын қазығы. Ол өз еңбектерінде тек деректерді жинақтап қоймай, оларды халықтың мәдени жүйесімен байланыстыра отырып, этнографияның мазмұндық аясын кеңейтті. Марғұлан еңбектері – қазақ этностарының қалыптасу жолын, дүниетанымын және өмір салтын кешенді түрде қарастыруға мүмкіндік беретін баға жетпес қазына.

Әдебиеттер

1. Марғұлан Ә.Х. 1986. Шығармалар жинағы. Т.1. Алматы: Ғылым. – 67 б.
2. Маргулан А.Х. Культура казахского народа в XV-XVII веках // История Казахской ССР. Алма-Ата: Издательство АН КазССР, 1957. С. 180-218.
3. Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. Том 1. Алма-Ата: Өнер, 1986. 251 с.
4. Маргулан А.Х. Архитектурные памятники в долине р. Кенгир. // Вестник АН КазССР. 1947. № 11. С. 62-71.
5. Маргулан А.Х. Бегазы-дандыбаевская культура Центрального Казахстана. Алма-Ата: Наука, 1979. 360 с.
6. Маргулан А.Х. О характере и исторической обусловленности казахского эпоса // Известия Каз ФАН СССР, сер. историческая. 1946. №2 (27). С. 75-81.
7. Марғұлан Ә.Х. Ежелгі жыр аңыздар. Алма-Ата: Жазушы, 1985. 368 б.
8. Марғұлан Ә.Х. Шоқан және Манас. – Алматы: Ғылым, 1971. – 136 бет.

РОЛЬ ОНЛАЙН-АТЛАСА В РАЗВИТИИ ПРОСТРАНСТВЕННОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ИСТОРИИ НА ПРИМЕРЕ ОНЛАЙН-АТЛАСА GEACRON

Д.А. Букин
студент, Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
Г.М. Тохметова
преподаватель-эксперт, научный руководитель, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

Аннотация. В исследовании рассматривается роль онлайн-атласа GeaCron в развитии пространственного мышления учащихся на уроках истории. Проанализированы его функциональные возможности, предложены методические подходы и сценарии применения. Подчёркивается значимость GeaCron для визуализации исторических процессов и динамического анализа изменений геополитической карты мира.

Ключевые слова: пространственное мышление, онлайн-атлас, GeaCron, история, ИКТ, визуализация, образование.

Аңдатпа. Бұл зерттеуде тарих сабақтарында оқушылардың кеңістіктік ойлауын дамытуда GeaCron онлайн-атласының рөлі қарастырылады. Оның функционалдық мүмкіндіктері талданып, әдістемелік тәсілдер мен қолдану сценарийлері ұсынылды. GeaCron тарихи процестерді визуализациялау мен әлемнің геосаяси картасындағы өзгерістерді динамикалық талдауда маңыздылығы атап өтілді.

Түйінді сөздер: кеңістіктік ойлау, онлайн атлас, GeaCron, тарих, АКТ, визуализация, білім.

Annotation: The study explores the role of the GeaCron online atlas in developing students' spatial thinking in history lessons. Its functional capabilities are analyzed, and methodological approaches and application scenarios are proposed. The significance of GeaCron for visualizing historical processes and dynamically analyzing changes in the world's geopolitical map is highlighted.

Keywords: spatial thinking, online atlas, GeaCron, history, ICT, visualization, education.

Целью данной работы является исследование роли онлайн-атласа GeaCron в развитии пространственного мышления учащихся на уроках истории.

В ходе работы мы поставили себе несколько задач: Первая задача – это теоретические основы пространственного мышления и его значение для преподавания истории. Впоследствии мы рассмотрим такие задачи как анализ функциональных возможностей онлайн-атласа GeaCron, его практическое применение и гипотетический результат.

В условиях цифровой трансформации образования информационно-коммуникативные технологии становятся неотъемлемой частью учебного процесса. Особенно актуально это для преподавания истории, где

важно развивать пространственное и временное мышление учащихся. Онлайн-атласы, такие как GeaCron, предоставляют уникальные возможности для визуализации исторических процессов, позволяя учащимся анализировать изменения границ государств, геополитические события и исторические тенденции в динамике. Однако недостаточная методическая проработка внедрения подобных инструментов в образовательный процесс ограничивает их эффективность, что подчеркивает актуальность данного исследования.

Работа систематизирует возможности онлайн-атласа GeaCron для развития пространственного мышления учащихся. Предложены конкретные методические подходы и сценарии использования GeaCron в рамках уроков истории, включая интеграцию интерактивных карт с традиционными формами обучения.

Использование онлайн-атласа GeaCron на уроках истории способствует более эффективному развитию пространственного мышления учащихся, чем традиционныефизические атласы и карты, за счёт его интерактивности, визуализации исторических процессов и возможности динамического анализа изменений геополитической карты мира.

Работа представляет интерес для педагогов, методистов и исследователей, занимающихся внедрением ИКТ в образовательный процесс.

Пространственное мышление является важным элементом интеллектуальной деятельности, который помогает анализировать и интерпретировать информацию, связанную с географическим пространством. В контексте преподавания истории оно особенно важно, поскольку позволяет учащимся осмысливать взаимосвязь между историческими событиями и их территориальным расположением [1, с. 4-5].

Ключевые характеристики пространственного мышления включают восприятие размеров территорий, формы границ, взаимосвязей между регионами и их расположения на плоскости относительно заданной точки отсчёта. Эти характеристики позволяют выделять, анализировать и преобразовывать пространственные свойства исторических объектов, делая их объектом мышления и анализа.

На уроках истории пространственное мышление играет решающую роль в понимании таких процессов, как изменение границ государств, территориальные конфликты, миграции и взаимодействие культур. Учащиеся способны реконструировать динамику исторических событий, анализировать их причины и последствия.

Само по себе пространственное мышление основано на создании и преобразовании образов, отражающих пространственные характеристики объектов. Эти образы являются как исходным материалом, так и результатом мыслительной деятельности. В процессе обучения школьники учатся воспринимать пространственные связи, реконструировать исторические события в географическом контексте и формировать целостное представление об исторических процессах.

Современные технологии и цифровые ресурсы предоставляют уникальные возможности для визуализации исторических процессов и развития пространственного мышления. Они позволяют учащимся наблюдать за изменениями территорий, анализировать пространственные закономерности и интегрировать полученные знания в историко-географическую картину мира. Такое обучение делает процесс изучения истории более наглядным и способствует развитию навыков пространственного анализа.

Таким образом, развитие пространственного мышления учащихся на уроках истории является важным этапом формирования их исторического сознания и понимания взаимосвязей между географией и историческими процессами.

Работа с картами, моделирование исторических ситуаций и использование цифровых инструментов являются важными методами развития пространственного мышления на уроках истории. Анализ карт позволяет учащимся изучать изменения территорий, взаимодействие регионов и влияние географических факторов на исторические события.

Моделирование исторических процессов, таких как миграции, территориальные конфликты или расширение государств, помогает установить осмысленные связи между географией и историей.

Современные цифровые инструменты, такие как интерактивные географические информационные системы (ГИС), онлайн-атласы и приложения для создания карт позволяют учащимся наблюдать за изменениями на картах в режиме реального времени, а также анализировать геополитические и культурные изменения в контексте времени. Эти технологии делают процесс обучения более наглядным, предоставляя возможность взаимодействовать с данными и визуализировать исторические события на географической плоскости.

Географическое пространство и его динамика – ключевые элементы в преподавании истории. Такие характеристики, как объем территорий, форма границ, взаимоотношение регионов и их расположение на карте относительно других объектов, являются основными операционными единицами пространственного мышления в преподавании истории, так что этом контексте онлайн-атлас GeaCron выступает инновационным инструментом для визуализации геополитических изменений. Приложение позволяет отображать динамику территориальных изменений с 3000 года до н. э. до наших дней. Интерактивные карты GeaCron дают возможность изучать, как расширялись империи, как менялось территориальное устройство мира и как эти изменения влияли на исторический процесс. Благодаря структурированной базе данных и гибким настройкам GeaCron предлагает уникальный подход к преподаванию истории. Инструмент обеспечивает не только визуализацию географических изменений, но и их интеграцию во временной контекст. Такая подача материала стимулирует пространственное мышление учащихся, помогает

формировать историко-географические связи и анализировать сложные процессы в географической плоскости.

В современных условиях, когда Интернет предоставляет огромный объём документальной информации, подобные приложения становятся необходимыми для углублённого изучения истории, делая процесс обучения более интерактивным и осмысленным [2].

Задача состоит в глубоком изучении функциональных возможностей онлайн-атласа GeaCron и его применении в преподавании истории. Этот инструмент использует гео-временные карты для отображения изменения границ государств и территориальных изменений с 3000 года до н. э. до наших дней. Особое внимание следует уделить функциональности, которая позволяет динамически отображать карту, изменяя ее в зависимости от заданного исторического периода. Что и позволит учащимся наглядно увидеть, как развивались исторические процессы на глобальном уровне и какие изменения происходили на разных континентах и в разных регионах мира в зависимости от временных интервалов.

Важным аспектом является анализ того, как с помощью GeaCron можно отображать изменения в геополитических структурах, такие как расширение империй, образование новых государств или исчезновение цивилизаций. Например, этот инструмент позволяет отслеживать, как определённые империи (Римская, Османская, Монгольская империи) расширялись и сокращались в разные исторические эпохи. Это особенно полезно для преподавания истории, поскольку учащиеся могут не просто читать о событиях, а реально наблюдать динамику их изменения на карте, что способствует лучшему пониманию масштабов исторических процессов.

Стоит отметить возможность настройки временных и пространственных границ в GeaCron. Учащиеся могут изменять временные интервалы и изучать, как конкретные события влияли на географию мира. Интерактивность инструмента позволяет учащимся исследовать карту с разных точек, что также является важным элементом для развития аналитического и пространственного мышления [3].

Интерактивные карты и временные шкалы GeaCron позволяют учащимся интегрировать знания о географических особенностях с историческими событиями, формируя полное представление о взаимосвязи этих двух областей. Например, учащиеся смогут увидеть, как географическая среда влияла на развитие государства, выбор торговых путей или военных походов.

Кроме того, использование гибких настроек в GeaCron, таких как возможность выбора различных временных периодов помогает развить навыки критического мышления и самостоятельного анализа. Например, учащиеся могут быть мотивированы исследовать, как определённые исторические события (например, великие переселения народов) повлияли

на изменение геополитической ситуации в разных частях мира, изучая это на карте с помощью динамических инструментов GeaCron.

Таким образом, использование GeaCron способствует формированию у учащихся историко-географических связей, помогает понять не только события, но и их пространственно-временные закономерности. Это важный шаг в развитии пространственного мышления и аналитических навыков у учеников, поскольку благодаря визуализации и динамическому изучению территориальных изменений учащиеся получают уникальную возможность глубже понять исторические процессы и их влияние на формирование современного мира.

Кроме того, функциональные возможности GeaCron делают его универсальным инструментом для преподавания всемирной истории благодаря широкому спектру представленных данных и гибким настройкам отображения карт. Помимо границ государств, сервис предоставляет названия исторических областей и территорий проживания племён, что значительно расширяет возможности анализа исторических процессов. Например, указание таких племён, как сарматы и скифы, в 220 году до н. э. позволяет учащимся изучать историю сообществ, точные территориальные границы которых не поддаются определению, но которые оказали значительное влияние на развитие соседних цивилизаций.

Полезным для изучения истории войн является отображение оккупированных или союзных территорий в периоды военных конфликтов. Например, на картах GeaCron, посвящённых Столетней войне, бургундские земли обозначены красной полосой на бирюзовом фоне, что наглядно показывает союзы и территориальное влияние Англии и Франции. Такой способ представления информации помогает учащимся лучше понять динамику войны, географию военных действий и их последствия для вовлечённых территорий.

Важной функцией GeaCron является возможность получения дополнительных исторических сведений благодаря интеграции с базой данных Википедии. При нажатии на название государства, племени или города пользователи автоматически переносятся на соответствующую статью, что значительно упрощает процесс подготовки уроков и обеспечивает доступ к проверенной информации для углубленного изучения.

GeaCron также предлагает гибкие настройки слоев карты, что делает его универсальным инструментом для изучения исторической географии. Пользователи могут выбрать Белую карту, на которой изображены только реки и границы, что идеально подходит для изучения геополитических изменений; Карту с рельефом, которая помогает понять, как природные особенности местности влияли на развитие цивилизаций а также Google-карту, отображающую современные улицы и инфраструктуру, что можно использовать для сравнения границ с объектами

из реального времени, например нахождение государства Караханидов относительно современных городов республики.

Эти функциональные возможности не только делают карты более наглядными, но и дают учащимся инструменты для анализа влияния рельефа и географического положения на исторические события. Кроме того, возможность переключаться между слоями позволяет глубже изучить связь между природными факторами и историческими процессами, такими как миграция, территориальная экспансия или выбор маршрутов для торговли и войн.

Таким образом, GeaCron предоставляет уникальные возможности для преподавания истории. Эти функции делают его мощным инструментом, стимулирующим пространственное мышление учащихся и помогающим учителям создавать более увлекательные и информативные уроки.

Следующая задача состоит в использование онлайн-атласа GeaCron может способствовать формированию у учащихся устойчивых историко том, чтоб исследовать, как географических связей и развитию их пространственного мышления.

Формирование у учащихся картографических знаний и умений начинается с простейших действий, со знакомства с отдельными странами, затем изучается история единого мира в тот или иной период. Поэтому умение пользоваться исторической картой является не самоцелью, а средством для более осознанного восприятия событий и явлений истории.

Важнейшим умением, помимо ориентирования, является чтение исторической информации в самой карте, ибо она является важным и особым источником знаний о прошлом. На основе извлекаемой из карты информации учитель учит учащихся анализировать, сравнивать карты и выполнять преобразующие задания [4].

Этому способствует постоянное наличие исторических карт в кабинете истории. Эту ситуацию заметно упрощает наличие у учителя онлайн сервиса GeaCron, который доступен в любой момент при наличии интерактивной доски. Обращение к картам во внеурочное время помогает ученикам усвоить их обозначения.

В итоге мы можем точно сказать, что GeaCron является эффективным инструментом для развития пространственного мышления учащихся. Благодаря интерактивным картам и динамическому отображению исторических процессов, сервис позволяет наглядно изучать изменения границ государств, геополитические конфликты и миграционные процессы, что способствует более глубокому пониманию взаимосвязи между историческими событиями и их географическим контекстом.

Онлайн-атлас GeaCron обладает широкими возможностями для интеграции в учебный процесс. Его можно использовать на разных этапах урока – при объяснении нового материала, в ходе самостоятельной ра-

боты учащихся или в качестве инструмента для анализа и обсуждения исторических процессов. Интерактивный формат помогает вовлечь учеников в изучение истории, делая уроки более наглядными и интересными.

Однако стоит отметить, что для более эффективного и массового использования онлайн атласа необходимо составить методические рекомендации к применению.

Литература

1. Илькив Я.В. Формирование пространственного мышления обучающихся с использованием возможностей электронно-образовательной среды. Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 2020. – 36 с.

2. World History Maps and Timelines. Comparative History, Political, Military, Art, Science, Literature, Religion, Philosophy. Maps based on vector database. https://geacron.com/the-geacron-project/ (Дата обращения 28.12.2024)

3. David Pérez García LA EVOLUCIÓN DEL MUNDO DESDE EL 3.000 A.DC. Un madrileño se toma diez años para programar el Google Maps de la Historia. https://www.elconfidencial.com/tecnologia/2013-12-10/un-madrileno-se-toma-diez-anos-para-programar-el-google-maps-de-la-historia_64197/ (Дата обращения 28.12.2024)

4. Атласова Саргылана Серафимовна, Кельцинова Туяра Ивановна Развитие картографических знаний на уроках истории // Евразийский Союз Ученых. 2014. №8-3. https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-kartograficheskih-znaniy-na-urokah-istorii (дата обращения: 05.02.2025).

МУЗЕЙ ҚОРЫН ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАРИХИ ТАНЫМЫН ДАМЫТУ (ЖИДЕБАЙДАҒЫ АБАЙ МҰРАЖАЙ-ҮЙІ ҚОРЫ НЕГІЗІНДЕ)

Л.Х. Дурэмхан
студент, Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.
З.А. Сабданбекова
т.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Аңдатпа. Мақалада тарих сабақтарында оқушылардың танымдық-зерттеу белсенділігін арттырудағы мұражай қорының рөлі қарастырылады. Тарихи ойлауды қалыптастыру, зерттеу дағдыларын дамыту және Қазақстанның мәдени мұрасын терең түсіну үшін Жидебайдағы Абай мұражай-үйінің экспонаттарын пайдалану мүмкіндіктеріне ерекше назар аударылады. Мұражай артефактілерінің, соның ішінде жеке заттарының, қолжазбалары мен Абай кітапханасының білім беру үдерісіндегі маңызы талданады. Бастапқы көздермен жұмыс істеуді, жобалық қызметті және цифрлық технологияларды пайдалануды қамтитын белсенді оқыту әдістері қарастырылады.

Кілт сөздер: музей қоры, танымдық-зерттеу қызметі, тарихы, білімі, музей педагогикасы, Абай Құнанбаев, Абай үй-мұражайы, деректану талдауы, Мәдени мұра, цифрлық технологиялар.

Аннотация. В статье рассматривается роль музейного фонда в повышении познавательной и исследовательской активности учащихся на уроках истории. Особое внимание уделяется возможностям использования экспонатов Дома-музея Абая в Жидебае для формирования исторического мышления, развития исследовательских навыков и глубокого понимания культурного наследия Казахстана. Проанализирована важность музейных экспонатов, в том числе личных вещей, рукописей и библиотеки Абая, в образовательном процессе. Рассмотрены активные методы обучения, которые включают в себя работу с первоисточниками, проектную деятельность и использование цифровых технологий.
Ключевые слова: музейный фонд, познавательная и исследовательская деятельность, история, образование, музейная педагогика, Абай Кунанбаев, Дом-музей Абая, источниковедческий анализ, культурное наследие, цифровые технологии.

Annotation. The article discusses the role of the museum fund in increasing the cognitive and research activity of students in history lessons. Special attention is paid to the possibilities of using the exhibits of the Abay House-Museum in Zhidebai for the formation of historical thinking, the development of research skills and a deep understanding of the cultural heritage of Kazakhstan. The importance of museum artifacts, including personal belongings, manuscripts and the Abai library in the educational process is analyzed. Active training methods are considered, which include working with primary sources, project activities and the use of digital technologies.
Keywords: Museum fund, cognitive and research activities, history, education, Museum pedagogy, Abay Kunanbayev, Abay House-Museum, source Studies analysis, Cultural Heritage, digital technologies.

Университет ішілік “Абай мұрасы негізінде оқу-тәрбие моделін жасау” тақырыбындағы ғылыми жоба аясындағы дипломдық жұмыс тақырыбын таңдадым. Осы тақырыпты таңдаған себебім, Абай Құнанбайұлының мұрасы қазақ халқының рухани дүниесінің негізін қалаушы болып табылатындығында. Оның шығармалары мен ойтолғамдары ұлттық білім мен тәрбиенің алтын қазынасы ретінде маңызды. Абайдың философиялық пайымдаулары, адамгершілік және моральдық қағидаттары бүгінгі таңда да өзектілігін жоймайды. Осы тұрғыдан алғанда, Абайдың шығармаларының негізінде заманауи оқу-тәрбие моделін жасау – бұл тек өткеннің құндылықтарын жаңғырту емес, сонымен қатар қазіргі қоғамға қажетті тәрбиелік мәні бар әдістемелік жаңалықтарды енгізу болып табылады. Менің таңдауымның себебі, Абайдың адам болмысын, адамгершілік идеалдарын түсіндірген шығармаларының оқушылар мен студенттер үшін рухани тәрбие көзі болуы мүмкіндігі.

Қазіргі білім беру студенттерге білім көлемін жеткізіп қана қоймай, сонымен қатар олардың ақпаратты өз бетінше іздеу, талдау және түсіну дағдыларын қалыптастыру міндетін қояды. Бұл тұрғыда оқушылардың танымдық-зерттеу белсенділігі сыни ойлауды, шығармашылық қабілеттерді және оқу процесіне тұрақты қызығушылықты дамытудың маңызды шарты болып табылады. Бұл

әсіресе тарихты зерттеуде өте маңызды, мұнда күндер мен оқиғаларды есте сақтау ғана емес, сонымен бірге олардың себеп-салдарлық байланыстарын білу, тарихи дереккөздерді талдау және тәуелсіз қорытынды жасау қажет. Оқушылардың танымдық белсенділігін арттырудың тиімді құралдарының бірі-мұражай қорын пайдалану. Экспонаттар, мұрағаттық құжаттар, фотосуреттер, артефактілер және басқа да мұражай материалдары тарихи өткенді көрнекі және қол жетімді етеді, бұл студенттерге зерттелетін кезеңге тереңірек енуге көмектеседі.

Мұражай қорлары-бұл әр түрлі дәуірлерге жататын заттардың жиынтығы ғана емес, сонымен бірге жас ұрпақтың тарихи санасын қалыптастырудағы маңызды құрал. Мұражай материалдарын білім беру процесіне қосу оқушылардың тарихты халықтардың, мемлекеттердің және жеке тұлғалардың тағдырлары бір-бірімен тығыз байланысты тірі, динамикалық процесс ретінде қабылдау қабілетін дамытуға ықпал етеді. Бұл тәсіл тарихи фактілерді ресми түрде есте сақтауды жоюға ықпал етеді және зерттеу қызметін ынталандырады. Мұражай экспонаттарын білім беру процесінде пайдалану экскурсиялар аясында да, Тарих сабақтарында да виртуалды экскурсиялар, презентациялар форматында, сондай-ақ мұражайлардың сандық мұрағаттарымен жұмыс жасай алады [1, 272 б.]. Бұл оқушылардың тарихи дереккөздерді талдау және оларды түсіндіру дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Мұражай қорлары оқушылардың байқағыштығын, егжей-тегжейге назар аударуын, фактілерді салыстыру және талдау қабілетін дамытуға ықпал етеді. Мысалы, әртүрлі тарихи дәуірлердегі шынайы құжаттарды, әскери жәдігерлерді немесе тұрмыстық заттарды зерттеу өткен оқиғалар туралы білуге ғана емес, сонымен бірге тарихтың материалдық дәлелдерімен байланыста болу арқылы олардың маңыздылығын сезінуге мүмкіндік береді. Бұл тәсіл әсіресе көрнекіліктер үшін тиімді, өйткені ол материалды көрнекі түрде ұсыну арқылы ақпаратты жақсы игеруге ықпал етеді. Сонымен қатар, мұражай қорларымен жұмыс мектеп оқушыларының сыни ойлауын дамытады, өйткені олар сұрақтар қоюды, әртүрлі көзқарастарды салыстыруды және дәлелді жауаптар іздеуді үйренеді.

Мұражай педагогикасы аясындағы зерттеу қызметі экспонаттарды зерттеуді ғана емес, сонымен қатар оқушылардың белсенді оқытудың тиімді әдістерінің бірі болып табылатын Жобалық іс-шараларға қатысуын қамтиды. Мысалы, оқушылар жеке заттардың тарихын зерттей алады, олар туралы әртүрлі ақпарат көздерінен ақпарат жинай алады, мұражай қызметкерлерімен немесе өлкетанушылармен сұхбат жүргізе алады, содан кейін өз жұмыстарын баяндамалар, презентациялар немесе шағын фильмдер түрінде ұсына алады. Бұл жұмыс форматы оқушыларға шынайы зерттеушілер сияқты сезінуге мүмкіндік береді, бұл олардың тарихты зерттеуге деген ынтасын арттырады.

Білім беру процесінде мұражай қорларын пайдаланудың тағы бір маңызды аспектісі-олардың патриоттық тәрбиедегі рөлі. Мемлекет тарихы, оның мәдени мұрасы, жеңістері мен сынақтары оқушылар өткеннің нақты дәлелдерін көргенде тереңірек қабылданады. Бұл соғыс қаруы, майдангерлердің хаттары, көне кітаптар, халық костюмдерінің элементтері және өз дәуірінің рухын көтеретін басқа заттар болуы мүмкін. Тарихи мұраның маңыздылығын түсіну жастардың өткенді құрметтеуін, өз елінің тарихына қатысу сезімін, сондай-ақ мәдени құндылықтарды сақтаудың маңыздылығын түсінуді қалыптастырады.

Мұражай материалдарын білім беру процесіне енгізу әртүрлі тәсілдермен жүзеге асырылуы мүмкін, соның ішінде көшпелі экскурсиялар, мұражайларға виртуалды турлар, цифрлық мұрағаттармен жұмыс істеу, мектептерде мұражай бұрыштарын құру, мұражай қорлары негізінде авторлық білім беру бағдарламаларын әзірлеу. Заманауи технологиялар оқушылардың мұражай материалдарына қол жетімділігін едәуір кеңейтуге мүмкіндік береді, бұл оларды пайдалануды қызықты ғана емес, сонымен қатар ыңғайлы етеді. Виртуалды экскурсиялар, экспонаттарды 3D сканерлеу, мұражай коллекцияларына негізделген интерактивті квесттер-бұл оқушылардың ғылыми-зерттеу жұмыстарына белсенді қатысуына ықпал ететін заманауи құралдар.

Тарих сабақтарында мұражай қорын пайдалану оқушылардың танымдық-зерттеу белсенділігін қалыптастырудағы маңызды фактор болып табылады. Бұл тарихи процестерді терең түсінуге ғана емес, сонымен қатар оқушылардың сыни ойлау, талдау және ақпаратты өз бетінше іздеу дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Мұражай материалдарын білім беру процесіне біріктіру сабақтарды қызықты, көрнекі және есте қаларлық етеді, оқушылардың тарихты зерттеуге деген қызығушылығын және тарихи мұраны өз бетінше зерттеуге деген ұмтылысын қалыптастырады.

Тарихи білім халықтың мәдени және қоғамдық санасын қалыптастыруда шешуші рөл атқарған көрнекті тұлғалардың мұрасын терең зерттемей мүмкін емес. Қазақстан тарихындағы осындай қайраткерлердің бірі – философ, ақын, ағартушы Абай Құнанбаев, оның шығармашылығы қазақ әдебиетінің, ұлттық бірегейлігі мен құндылықтар жүйесінің дамуына зор әсер етті. Оның мұрасын толыққанды түсіну үшін Абай шығармаларын зерделеп қана қоймай, оның дәуірінің тарихи-мәдени контекстіне ену қажет, бұл Жидебайдағы Абай үйінің мұражай қорын пайдалануды өте өзекті етеді.

Интерактивтілік-бұл қазіргі заманғы мұражай жұмысындағы негізгі әдіснамалық әдіс, ол тек қойма болуды тоқтатып, таным процесінде тірі организмге айналады. Бұл білім берудің алдына жаңа міндеттер қояды: мұражай педагогикасымен таныстыру арқылы білім беру саласын кеңейту, шығармашылық тұлғаның дамуын үйлестіру, ұлттық идеологияны қалыптастыру, дәстүрлерді сақтау,алғашқы рухани

құндылықтарға оралу; өз Отанының азаматтарын патриоттық тәрбиелеу; жаңа мұражай аудиториясын құру және мұражайдың ықпал ету кеңістігін кеңейту [2, 197-198 бб.]. Мысалы, Жидебайдағы Абай үйі-мұражай мекемесі ғана емес, сонымен қатар Абай өмірі мен шығармашылығын тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін бірегей артефактілер жиналған маңызды мәдени орталық. Мұражай материалдарын білім беру процесіне қосу оқушылардың танымдық және зерттеу іс-әрекетінің мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді, тарих пен әдебиетті зерттеуді білімді түсінудің, талдаудың және өз бетінше іздеудің белсенді процесіне айналдырады. Мұражай экспонаттары Абайдың әдеби мұрасын ғана емес, XIX ғасырдың екінші жартысындағы әлеуметтік-экономикалық жағдайды, дәстүрлі қазақ қоғамының жүйесін, сондай-ақ орыс және ислам өркениеттерінің қазақ зиялыларының дүниетанымына әсерін зерттеуге мүмкіндік береді.

Абайдың «Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық мұражай-қорығы-мәдениет мекемесі, Семей қаласының мәдени ошақтарының бірі болып табылады. Мұражай тарихи және мәдени артефактілерді зерттеумен, сақтаумен, Абайдың өмірі мен шығармашылығын, оның дәуірін, поэтикалық ортасы мен поэтикалық мұрасын насихаттаумен айналысады. 1940 жылы 16 қазанда Семей қаласында Абайдың 95 жылдығына орай ашылды. Бастапқыда ол Абай көшесі, 83-үй мекен-жайы бойынша ұйымдастырылды. 1944-67 жылдары қазіргі комиссар көшесі 132-үйде орналасқан, ал 1967 жылы мұражай экспонаттары қорының ұлғаюына байланысты мемлекеттік сәулет ескерткіші болып табылатын Ленин көшесіндегі 12-үйге көшірілді [3].

Негізгі мұражай кешені 1995 жылы салынған күмбезді ғимараттан, көпес Роман Ершовтың үйінен, 1993 жылы кешен аумағына көшірілген Ахмет Риза мешітінің медресесінен және мұражайдың әкімшілік ғимаратынан тұрады.

Мұражай-Абайдың өмірі мен шығармашылығын, оның поэтикалық және көркемдік ортасын, сол кездегі тарихи-мәдени құбылыстарды, материалдық және деректі жәдігерлерді сақтайтын, насихаттайтын және қорғайтын үй.

Мұражай қазақтың ұлы жазушысы, академик Мұхтар Әуезовтің ұсынысы бойынша Абайдың 95 жылдық мерейтойы қарсаңында, 1940 жылы Қазақ КСР Халық Комиссарлары Кеңесінің 1 сәуірдегі қаулысы негізінде құрылды, ал сол жылдың 16 қазанында мерекеде Бекбай Байысовтың үйінде ашылды. Ол Қазақстан тарихындағы алғашқы әдеби мұражай. 1944-1967 жылдары жерлесі және шәкірті Абай Ильяр Молдабаевтың үйіне көшіп келген. 1967 жылы Абайдың 125 жылдығы қарсаңында мұражай көпес Роман Ершовтың үйіне көшірілді. 1990 жылы Абайдың 150 жылдығына орай Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің қаулысы бойынша ақынның әдеби-мемориалдық мұражайы Абайдың

«Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық қорық-музейі болып қайта құрылды [4].

Бүгін бас музейдің қонақтары «Абай» музейінің экспозициясымен танысудан басталатын күмбезді ғимаратқа экскурсия жасайды. Абай Құнанбайұлының жыл мезгілдеріне арналған өлеңдері негізінде құрылған» жыл мезгілдері». Шаңырақ бейнесінде ұсынылған экспозицияда 1883 жылы ақынның орыс досы Н.Долгополов ашқан Семей өлкетану мұражайының Қазақ бөлімшесі берген этнографиялық заттар, оның ішінде: пиалға арналған киіз қап, домбыра, секира, ағаш құмыра, былғары қапшығы бар белбеу, кебеже (ағаш сандық)сияқты экспонаттар қойылған, ет табақшасы, Абай ер-тоқымы, флейта, асатаяқ, бурдюк.

Бұдан әрі «Дала әуені» залында домбыра, шаңқобыз, қылқобыз, сыбызғы сияқты қазақ музыкалық аспаптарын көруге және естуге болады.

«Ақынның балалық шағы» залының экспозициясы Ш.Құдайбердиұлының «түркі, қырғыз, қазақ хандарының шежіресі»тарихи еңбегіне негізделген ақын шежіресімен байланысты. Даирқожадан басталып, Абай ұрпақтарымен аяқталады. Сондай – ақ, Абай-Құнанбайдың әкесі портретін, суретші Евгений Сидоркиннің гравюраларындағы Зере әжесі мен Ұлжан анасының суреттерін көруге болады. Ал қылқалам шебері А.Волощуктың «Абай ақын Байкокшені тыңдайды» картинасы.

Келесі зал «ақынның қалыптасуына»арналған. Бұл залда мұражай қонақтары Абай Құнанбай Өскенбайұлының әкесі, ақын оқыған медресесі, Ахмет Риза медресесі, Семей қаласына жер аударылған саяси жер аударылғандар Е. Михайлис, Н.Долгополов, с.Гросс, П. Лобановский, Н. Коншин туралы біледі. Абай бірнеше рет барған еркін Молдабаев үйінің интерьерімен танысуға болады.

Ал «Абай шығармашылығы» залында Абайдың өмірі мен шығармашылығы туралы баяндайтын карта, ақын шығармалары бар елді мекендер туралы мәліметтер, 1909 жылы жарық көрген ақын шығармаларының жинағы, оның шығу тарихы, аудармалары ұсынылған.

Мұғалім-ақын тікелей тәрбиелеп, Абай дәстүрін жалғастырған ақын-оқушылардың өмір жолдары мен әдеби мұрасымен «Абай поэзия мектебі»залында ұсынылған экспозиция арқылы танысуға болады.

«Абай отбасы» залында Абайдың 1896 жылғы фотосуретінің инсталляциясы және Жидебайда отбасымен Мұхтар Әуезов мұражайға сыйға тартқан киіз үйде түсірілген 1903 жылғы ақынның екінші тарихи фотосуреті орналастырылған.

Келесі зал Абай Құнанбайұлының «қара сөздер»сөздеріне арналған. Бұл залда көрермендер ақынның прозасымен танысады және бізге өсиет еткен сөздерімен батасын алады.

«Абай мұрасы» залындағы Экспозиция ақын шығармашылығын

дәріптеу кезеңдерін көрсетеді.

Заманауи талаптарға сай жабдықталған «мультимедиялық зал» Абай мұрасының келесі ірі бағыты – музыкалық шығармашылыққа арналған. Мұражай қонақтары ақынның «мамыр түні», «Торжорга», «Зелдирме» әуендерін және Қазақстанның танымал әншілерінің орындауындағы музыкалық композицияларды тыңдай алады. Сондай-ақ, ақын туралы репортаждармен, деректі және көркем фильмдермен, «Абай» операсынан және «Абай»спектаклінен сахналармен танысуға болады.

Ал ғылыми-танымдық орталықта мұражай аумағында орналасқан көпестер үйінің ғимаратында «Абайтану», «Тәуелсіздік және абайтану», «Галерея» залдары орналасқан. Абай бейнелеу өнерінде», «көрме залы», ал медреседе көрермендердің назарына» тарих медресесі»,» Абай және Восток»,»балалар шығармашылығы» залдары ұсынылған [5].

Абай мұражай-үйінің мұражай қорын зерттеудің негізгі аспектілерінің бірі-ақынның жеке заттарымен, тұрмыстық заттарымен, қолжазбаларымен және жеке кітапханасындағы кітаптармен жұмыс жасау. Бұл артефактілер тарихи дәуірді елестетіп қана қоймай, сонымен қатар деректанулық талдауға байланысты зерттеу жұмыстарын жүргізуге мүмкіндік береді. Мысалы, Абай кітапханасындағы кітаптарды зерделеу оның зияткерлік қызығушылықтары, философиялық көзқарастарына әсер еткен идеялар шеңбері туралы түсінік береді. Абай иеленген кітаптардың ішінен Шығыс ойшылдарының – Фирдоуси, Низами, Саади, Науаи еңбектерін, сондай – ақ орыс классиктерінің-Пушкин, Лермонтов, Крыловтың шығармаларын табуға болады. Осы дереккөздерді талдау оқушыларға гуманизм, ағартушылық және әлеуметтік шындыққа сыни көзқарас идеяларының Абай шығармашылығында қалай көрініс тапқанын байқауға мүмкіндік береді.

Мұражай қорының тағы бір маңызды элементі-Абайдың қолжазбалары, ол оның әдеби және философиялық жұмысының барысын қадағалауға бірегей мүмкіндік береді. Бұл материалдарды оқу процесіне қосу студенттерге бастапқы дереккөздермен жұмыс істеуге, ақынның қолжазбасын зерттеуге, оның шығармаларының әртүрлі нұсқаларын салыстыруға мүмкіндік береді. Мысалы, Абайдың кейбір өлеңдерінің нұсқаларын талдау оның ойының қалай өзгергенін, өз идеясын дәл білдіру үшін қандай сөздерді таңдағанын көрсетеді, бұл оның шығармаларының мағынасын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Қолжазбалармен жұмыс оқушылардың дереккөздерді ғылыми талдау дағдысын қалыптастырады, егжей-тегжейге назар аударуды, тарихи және әдеби мәтіндерді түсіндіру қабілетін дамытады.

Музей қорын білім беру процесінде пайдаланудың негізгі аспектілерінің бірі-Абайдың тұрмыстық және мәдени ортасын қайта құру. Мұражай үйінің экспозициясында Қазақтың дәстүрлі тұрмыстық

заттары, киіз үй, Ұлттық киім, Абай мен оның отбасы пайдаланған музыкалық аспаптар қойылған. Бұл экспонаттар XIX ғасырдағы қазақ қоғамының әлеуметтік-экономикалық және мәдени өмірін зерттеуге мүмкіндік береді. Мысалы, Абайдың музыкалық мұрасын оның өмірбаяны тұрғысынан зерттеу оқушыларға оның өлең жазып қана қоймай, халықтық дәстүрлерден шабыт алған әуендер шығарғанын түсінуге мүмкіндік береді. Абайдың музыкалық шығармаларын талдай отырып, Дәстүрлі қазақ музыкасы мен Еуропалық ықпалдың жаңа формаларын синтездеу мәселелерін зерделеуге болады, бұл оның шығармашылығын қазақ мәдениеті тарихындағы бірегей құбылысқа айналдырады.

Мұражай экспозициясында Абайдың – оның отбасы, достары, шәкірттерінің айналасына қатысты материалдар да бар. Мұнда сіз оның ізбасарларының өмірі мен қызметіне қатысты хаттарды, замандастарының естеліктерін, құжаттарды таба аласыз. Осы материалдармен жұмыс жасау оқушыларға «Абай мектебі» феноменін – оның ағартушылық ісін жалғастырған оқушылар мен жанкүйерлер тобын зерттеуге мүмкіндік береді. Бұл материалдарды зерделеу Абайдың білім, адамгершілік, еңбек және прогресс туралы идеялары Қазақстанның қоғамдық өмірінде XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында қалай дамығанын түсінуге көмектеседі.

Абай мұражай-үйінің мұражай қорына негізделген белсенді оқыту әдістері жобалық қызметті, тарихи-әдеби зерттеулерді, шығармашылық жұмыстарды дайындауды, мұражай конференциялары мен конкурстарына қатысуды қамтуы мүмкін. Мысалы, оқушылар мұражай экспонаттары негізінде өз зерттеулерін жүргізе алады, Абай шығармашылығының қазіргі мәдениетке әсері туралы эссе жаза алады, мұражай және оның экспозициясы туралы мультимедиялық презентациялар жасай алады. Мұндай іс-әрекет оқушылардың білімін тереңдетіп қана қоймай, олардың өзіндік зерттеу, сыни талдау және тарихи мұраны шығармашылық тұрғыдан түсіну дағдыларын қалыптастыратыны маңызды.

Заманауи технологиялар мұражай қорымен жұмыс істеу мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді. Абай үй-мұражайы бойынша виртуалды экскурсиялар, сандық мұрағаттар, музей мамандарының онлайн-дәрістері тарихи-мәдени мұраны кең аудиторияға қолжетімді етуге мүмкіндік береді. Бұл әсіресе студенттер мұражайға әрдайым жеке бара алмайтын шалғай аймақтарда орналасқан білім беру мекемелері үшін өте маңызды. Білім беру процесінде цифрлық технологияларды қолдану мұражай материалдарын тарих, әдебиет, мәдениеттану сабақтарына қосуға мүмкіндік береді, осылайша өткенді зерттеуді көрнекі және қызықты етеді [6].

Жидебайдағы Абай мұражай-үйінің мұражай қоры оқушылардың танымдық-зерттеу белсенділігін қалыптастырудың қуатты құралы болып

табылады. Мұражай экспонаттарымен жұмыс жасау Абайдың өмірі мен шығармашылығын зерттеп қана қоймай, оның заманының мәдени-тарихи контекстіне енуге мүмкіндік береді. Оқу процесінде мұражай материалдарын пайдалану оқушылардың талдау, өзін-өзі зерттеу, сыни тұрғыдан ойлау және тарихты зерттеуге шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Сандық технологияларды, жобалық қызметті, бастапқы көздермен жұмысты қоса алғанда, мұражай педагогикасының заманауи әдістерін енгізу білім беру процесін неғұрлым бай, қызықты және тиімді етеді. Мектеп пен мұражайдың өзара әрекеттесуі жүйелі болып, тарихи және мәдени мұраны зерттеу дәстүрлі оқу процесінің шеңберінен шығып, оқушылардың күнделікті білім беру тәжірибесінің бір бөлігіне айналуы маңызды.

Әдебиеттер

1. Музееведение. Музеи исторического профиля: учеб. пособие для вузов по спец. «История» [Текст] / под ред. К.Г. Левыкина, В. Хербста. – М., 1988. – 272 с.

2. Некрасова-Каратеева О.Л. Детское творчество в музее [Текст] / О.Л. Некрасова-Каратеева. – М.: Высш.шк., 2005. – С.197-198.

3. Абая литературно-мемориальный музей // Казахстан. Национальная энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2004. – ISBN 9965-9389-9-7.

4. Елекенова Р. Абайдың әдеби-мемориалдық мұражайы қалай құрылды? [Электронный ресурс] / Раушан Елекенова // Abai.kz. – Режим доступа: https://abai.kz/post/39796

5. Шаңбай Т.Қ. Абай музейі: Даналық пен жаңалықтың үндестігі [Электронный ресурс] / Шаңбай Тұрдықұл Қасенұлы // Әдебиет порталы. – Режим доступа: https://adebiportal.kz/kz/amp/news/view/23295

6. Шмуратко Д.В. Исследовательская работа как основной «фактор успеха» школьных музеев // Вестник МАЭ. 2016. №6. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/issledovatelskaya-rabota-kak-osnovnoy-faktor-uspeha-shkolnyh-muzeev

СЕМЕЙДЕГІ АБАЙ МҰРАЖАЙЫНЫҢ ОҚУШЫЛАРДЫ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ РӨЛІ

А.Д. Дүйсенбай

Әлкей Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ.

ғылыми жетекші: З.А. Сабданбекова

т.ғ.қ, қауымдастырылған профессор, Әлкей Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Аңдатпа: Бұл мақалада Семейдегі Абай мұражайының оқушыларды патриоттық тәрбиелеудегі рөлі қарастырылады. Мұражай қазақтың ұлы ақыны Абай Құнанбайұлының өмірі мен шығармашылығын насихаттай отырып, жас ұрпақтың ұлттық санасын қалыптастыруға, туған жерге деген сүйіспеншілігін арттыруға ықпал етеді. Экспозициялар мен мәдени іс-шаралар арқылы оқушыларға рухани-адам-

гершілік тәрбие беру, тарихи жадыны сақтау және отансүйгіштік қасиеттерін дамыту жолдары талданады.
Кілт сөздер: Абай мұражайы, патриоттық тәрбие, ұлттық сана, рухани мұра, мәдени мұра, тарихи жады, отан сүйгіштік.

Аннотация: В статье рассматривается роль Абая музея в Семее в патриотическом воспитании учащихся. Музей, пропагандируя жизнь и творчество великого казахского поэта Абая Кунанбаева, способствует формированию национального сознания, воспитанию любви к родине у молодежи. Анализируются способы духовно-нравственного воспитания учащихся, сохранение исторической памяти и развитие патриотизма через экспозиции и культурные мероприятия.
Ключевые слова: музей Абая, патриотическое воспитание, национальное сознание, духовное наследие, культурное наследие, историческая память, патриотизм.

Abstract: This article discusses the role of the Абай Museum in Semey in the patriotic education of students. The museum, by promoting the life and works of the great Kazakh poet Abai Kunanbayev, contributes to the formation of national consciousness, fostering love for the homeland among the younger generation. The ways of providing spiritual and moral education to students, preserving historical memory, and developing patriotism through exhibitions and cultural events are analyzed.
Keywords: Abai Museum, patriotic education, national consciousness, spiritual heritage, cultural heritage, historical memory, patriotism.

Қазіргі заманда мұражай-тек көне заттар қойылған көрме залы емес, тұтас бір мәдениет пен білім ордасы. Бұл тарихпен бетпе-бет келіп, өткеннің ізімен жүріп, болашаққа бағдар жасауға мүмкіндік беретін ерекше орын. Көпшілігіміз мұражайға баруды мектеп кезіндегі экскурсиялармен ғана байланыстыруымыз мүмкін. Бірақ шыны керек, әр мұражай- жаңа бір әлем. Ол тарихты тірілтіп, өткен мен бүгінді жалғайды.

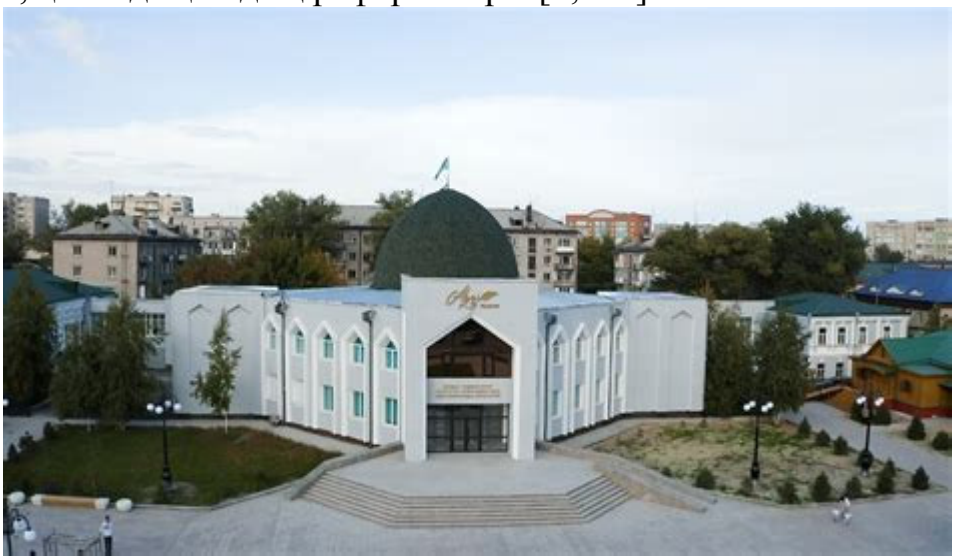
«Семейдегі Абай мұражайының оқушыларды патриоттық тәрбиелеудегі рөлі» деген тақырыпты таңдауым, университет ішілік “ Абай мұрасы негізінде оқу-тәрбие моделін жасау” тақырыбындағы ғылыми жоба аясындағы дипломдық жұмыс жазу үстіндемін. Бұл тақырып таңдау өте орындыдеп ойлаймын, себебі ол бірнеше маңызды мәселелерді қамтиды. Мұндай тақырыпты таңдау арқылы біз бір жағынан ұлы Абайдың мұрасына қатысты зерттеулер жүргізе аламыз, екінші жағынан қазіргі Қазақстанның білім беру жүйесіне және патриоттық тәрбие мәселесіне назар аударамыз. Мұражайдың оқушыларға әсері, олардың патриоттық сезімдерін қалыптастырудағы рөлі маңызды болып табылады. Мұндай зерттеу жұмысы Қазақстанның мәдени мұрасына, тарихына, сондай-ақ жастарды тәрбиелеуге қатысты терең түсінік беріп, оларды ұлттық құндылықтар мен мәдениетке баулуға көмектеседі.

Жас ұрпақтың рухани дамуы мен патриоттық сезімін қалыптастыруда мұражайлардың атқарар міндеті ерекше. Балаға тарихты тек сөзбен жеткізу жеткіліксіз. Ол оны сезінуі керек. Абылай

ханның қылышын немесе Бекзат Саттархановтың бокс қолғабын өз көзімен көрген бала олардың тек атау екенін емес, ұлт мақтанышына айналған тұлғалар екенін жан-тәнімен ұғынады. Бұл арқылы жасөспірімдер бойында отансүйгіштік, жауапкершілік және ұлттық мақтаныш сезімі қалыптасады. Қазақта «Тарихын ұмытқан елдің-тамыры жоқ» деген сөз бар. Бұл әсіресе жаһандану заманында аса маңызды. Бүгінде батыстық мәдениеттің ықпалы күшейіп, қазақы дәстүрлер біртіндеп көмескіленіп барады. Мұражай-осы ұлттық кодымызды сақтайтын бірден-бір орын. Ол тек өткенді ғана емес, қазіргі мәдениетімізді де болашақ ұрпаққа жеткізуші құрал [1; 78].

Осы орайда оқушылардың бойында патриоттық сезімді қалыптастырып, ұлттық тарихымызға сусындатуда Семей қаласындағы Абай мұражайының орны ерекше. Семейдегі Абай Құнанбайұлының мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық мұражайы- қазақ халқының рухани тірегі, мәдениет пен білімнің қара шаңырағы.

Бұл мұражай Абай әлеміне бастар есік, оның өмірі мен шығармашылығынан сыр шертіп, ұлттық рухтың биіктігін көрсететін құнды орталық. Абайдың есімі берілген бұл мұражай қазақ халқының ұлы ойшылының еңбегін, оның ағартушылық жолын, ұлт үшін атқарған қызметін халыққа кеңінен таныстыру мақсатында ашылған. Қазақ халқы үшін Абай- тек ақын ғана емес, рухани жетекші, мәдениет пен білімнің жаршысы, қоғамдық ойдың реформаторы [2; 56].

Сурет-1. Семей қаласындағы Абай мұражайы.
Абай мұражайының ресми Instagram парақшасынан алынды. https://www.instagram.com/abaymuseum/?hl=ar&locale=ne_NP&utm_source=chatgpt.com

Оның шығармалары ұлттың болмысын қалыптастыруға, ұлттық сананы жаңғыртуға үлкен ықпал етті. Сондықтан оның мұрасы қазақ халқының ең қастерлі құндылықтарының бірі болып саналады. Семей

қаласындағы Абай мұражайының ашылуы да осы ұлы тұлғаның мұрасын сақтау мен дәріптеу жолындағы маңызды қадам болды.

Абай мұражайының тарихы тереңде жатыр. Бұл мәдени ошақ 1940 жылы, Абайдың 95 жылдық мерейтойы қарсаңында Қазақстан үкіметінің шешімімен құрылды. Мұражайдың ашылуына көрнекті қоғам қайраткерлері, ғалымдар, жазушылар зор үлес қосты. Абай мұрасын сақтау және насихаттау мақсатында алғашқылардың бірі болып Қаныш Сәтбаев, Мұхтар Әуезов, Сәбит Мұқанов сынды тұлғалар белсенді еңбек етті. Мұражайға арнайы ғимарат таңдалып алынды. Бұл XIX ғасырда салынған, кезінде Абайдың өзі барып тұрған тарихи орындардың бірі еді. Кеңес дәуірінің алғашқы жылдарында көптеген тарихи-мәдени нысандар бұзылып, жойылғанымен, Абай мұражайы ерекше қорғауға алынып, қазақ халқының рухани қазынасының бір бөлшегі ретінде сақталды. Абай мұражайы алғаш ашылған кезде оның қорында небәрі 200-ге жуық экспонат болса, бүгінде бұл сан он мыңнан асып отыр. Мұражайда ақынның өзі пайдаланған заттары, сирек кездесетін қолжазбалар, фотосуреттер, хаттар мен кітаптар жинақталған. Сондай-ақ Абай өмір сүрген дәуірдің тыныс-тіршілігін айқындайтын көптеген тарихи жәдігерлер бар [3;87].

Абай мұражайы тек бір ақынның өмір жолын ғана көрсететін орын емес, бұл бүкіл қазақ даласының мәдениеті мен тарихынан сыр шертетін ғылыми орталық. Мұражай экспозициялары бірнеше тақырыптық бағытта бөлінген. Мұнда ақынның отбасы тарихы, оның шығармашылық мұрасы, қоғамдық қызметі және рухани ізденістері жан-жақты қамтылған. Абайдың жеке заттары мен қолжазбалары ерекше құндылыққа ие. Оның домбырасы, күміс сағаты, жазу құралдары мен кітаптары сол дәуірдің рухын жеткізіп, ақынның өміріне жақын болуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, Абайдың орыс зиялыларымен хат алмасулары, аудармалары, философиялық ойлары арнайы экспозицияда көрініс тапқан. Бұған қоса, мұражайда Абай дәуірінің тұрмыстық заттары, киім-кешектері, зергерлік бұйымдары, тіпті, сол кезеңдегі қазақ даласында қолданылған музыкалық аспаптар да қойылған. Бұл мұражай тек Абайдың өмірі мен шығармашылығын насихаттап қана қоймай, ұрпақ тәрбиелеуде, олардың бойына ұлттық сана мен патриоттық сезімді қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Әсіресе, мектеп оқушылары үшін бұл мекеме тек экспозицияларды тамашалайтын орын ғана емес, өткенді танып, болашаққа бағдар алатын ерекше орталық [4;187].

Оқушыларға патриоттық тәрбие беру елдің болашағын қалыптастырудың басты бағыттарының бірі. Патриоттық сезім-туған жерге, тарихқа, мәдени мұраға деген сүйіспеншілік пен жауапкершілікті білдіреді. Бұл қасиеттерді жас ұрпақтың бойына сіңіруде Абай мұражайі баға жетпес қызмет атқарады. Себебі, Абай мұрасы- ұлттық руханиятымыздың темірқазығы, ал мұражай сол мұраны көзбен көріп, жүрекпен сезінуге мүмкіндік беретін ерекше орын.

Мұражайдағы әрбір жәдігер, әрбір экспозиция оқушыларды қазақ халқының өткен өмірімен, дәстүрімен, тарихи тұлғаларымен таныстырады. Абайдың өзі қазақ жастарына үлгі боларлық бірегей тұлға. Ол білім мен ғылымды алдыңғы қатарға қойып, халқын оқуға, ізденуге шақырды. Оның еңбектері ұлттық сана-сезімді оятып, жастардың рухани жетілуіне ықпал етті. Осы тұрғыдан алғанда, мұражай тек Абайды таныстыратын емес, оның идеяларын жастардың бойына дарытатын, оларды елжандылыққа, жауапкершілікке, адамгершілікке баулитын орталық [5; 211].

Абай мұражайында оқушыларды патриоттыққа тәрбиелеуге жан-жақты қарастырылған шаралар жүргізіледі. Мысалы, оқушыларға арналған түрлі экскурсиялар, кездесулер, лекциялар, көрмелер мен танымдық шаралар жиі өткізіліп тұрады. Осындай шаралар арқылы балалар тек Абайдың шығармашылығымен ғана емес, оның өмір сүрген ортасымен, сол дәуірдегі тарихи оқиғалармен танысады. Экскурсия барысында оқушылар Абайдың туған жерін, оның өмір сүрген кезеңін, шығармашылықпен айналысқан уақытын көз алдына елестете алады. Мұражайдегі жәдігерлер Абайдың қолданған заттары, кітаптары, жазбалары оқушыларға өткеннің куәгері ретінде әсер етеді. Мұндай көрнекі құралдар балалардың тарихқа деген қызығушылығын арттырып, ұлттық мақтаныш сезімін оятады. Бұған қоса, мұражай қабырғасында патриоттық бағыттағы түрлі іс-шаралар өткізіледі. Оқушылар арасында «Абай оқулары», ақынның шығармаларына арналған пікірталастар, эссе жазу байқаулары ұйымдастырылады. Мұндай шаралар жас буынның әдебиетке, тарихқа деген сүйіспеншілігін оятып, олардың ой-өрісін кеңейтеді [6; 28].

Абай мұражайіндегі экспозициялар бірнеше тақырыптық бағытқа бөлінген. Олар ақынның өмірі мен шығармашылығы, оның отбасы, оның заманы, ағартушылық және аудармашылық қызметі секілді түрлі тақырыптарды қамтиды. Абайдың жеке заттары мен қолжазбалары ерекше құнды жәдігерлер болып саналады. Балалар ақынның өз қолымен жазған өлеңдерін көріп, оның кітаптарын парақтап, сол дәуірдің рухын сезіне алады. Бұл патриоттық сезімді оятудың ең тиімді жолдарының бірі. Себебі, өткен тарихты тек кітаптан оқу бір бөлек, ал оны көзбен көріп, қолмен ұстау мүлде басқа әсер сыйлайды. Сонымен қатар, мұражайде Абайдың дәстүрлі қазақ қоғамындағы рөлі ерекше көрсетілген. Оқушылар ұлы ойшылдың әділеттілік, білім, ұлттық руханият туралы ойларымен танысады. Бұл олардың санасына «Мен қазақпын» деген мақтаныш сезімін ұялататын маңызды фактор [7; 96].

Абайдың шығармалары қазақ халқының рухани құндылығы. Ол жастарды білімге, адалдыққа, әділдікке, еңбекқорлыққа шақырды. Оның «Ғылым таппай мақтанба», «Интернатта оқып жүр», «Әсемпаз болма әрнеге» сынды өлеңдері мен қара сөздері бүгінгі ұрпақ үшін де өзектілігін жойған жоқ. Мұражайде өткізілетін әдеби кештер мен

интерактивті сабақтар Абайдың шығармашылығын түсінікті әрі қызықты етіп жеткізудің тамаша әдісі болып табылады. Балалар оның өлеңдерін жаттап, қара сөздерінен үзінділер оқып, олардың мағынасын талдайды. Бұл арқылы оқушылар ұлы ақынның идеяларын өмірде қолдануға үйренеді.

Қазіргі таңда Абай мұражайы тек дәстүрлі экскурсиялармен шектеліп қалмай, заманауи технологияларды да белсенді түрде пайдалануда. Виртуалды турлар, мультимедиялық көрмелер, аудиогид қызметтері арқылы оқушыларға ақпаратты түсінікті әрі тартымды түрде жеткізу мүмкіндігі бар. Сонымен қатар, мұражай әлеуметтік желілерде белсенді жұмыс істеп, жастарға Абай мұрасын жаңаша форматта насихаттауда. Онлайн лекциялар, деректі фильмдер, интерактивті тесттер мен викториналар мұның бәрі қазіргі заман оқушыларының қызығушылығына сай келетін әдістер. Бұл тәсілдер мұражайдің тек тарихи нысан ғана емес, заманға сай дамып отырған мәдени-ағарту орталығы екенін көрсетеді. Абайдың мұрасын бүгінгі жастарға жеткізу үшін осындай жаңа әдістердің қолданылуы аса маңызды. Бұл мұражай жас ұрпақтың бойында ұлттық сана-сезімді қалыптастырып, олардың тарихи жадысын нығайтуда, білімге деген құштарлығын арттыруда және азаматтық жауапкершілікті сезіндіруде ерекше рөл атқарады.

Мұражайға келген оқушы ең алдымен, мұражай оқушылардың **ұлттық санасын қалыптастыруда** маңызды орын алады. Мұнда келушілер Абай Құнанбайұлының өмірі мен еңбектерімен тереңірек танысып, қазақ халқының мәдениеті мен тарихын сезінеді. Экспозициялар, жәдігерлер мен деректер арқылы оқушылар халқымыздың өткен жолын түсініп, ұлттық рухты бойына сіңіреді [8; 12].

Абай мұрасын зерттеу арқылы оқушылардың **қазақ тіліне деген құрметі** артады. Ақынның шығармалары- қазақ тілінің байлығы мен тереңдігін көрсететін асыл қазына. Мұражайдағы Абайдың қолжазбалары мен шығармашылық еңбектерін оқу арқылы жастар ана тіліне деген сүйіспеншілікті арттырып, оны сақтау мен дамытуға деген жауапкершілікті сезінеді.

Сонымен қатар, мұражай оқушылардың **тарихи жадысын нығайтуға** ықпал етеді. Мұнда ұсынылған жәдігерлер мен экспозициялар Абай дәуірінің шынайы көрінісін беріп, сол заманның рухын сезінуге мүмкіндік жасайды. Бұл жас ұрпақтың тарихи санасын қалыптастырып, олардың ата-бабаларының мұрасын құрметтеуіне әсер етеді.

Абайдың «Ғылым таппай мақтанба» идеясын негізге ала отырып, мұражай оқушылардың **білімге деген ұмтылысын** арттырады. Мұндағы әрбір жәдігер ақынның ағартушылық қызметін, ғылым мен білімнің маңыздылығын айшықтап көрсетеді. Абайдың ғылым мен білімді

насихаттауы жастардың бойында ізденімпаздық пен еңбекқорлықты дамытады [9; 365].

Сондай-ақ, мұражайдың келушілерге **азаматтық жауапкершілік** жүктеуде маңызы зор. Ақынның қара сөздерінде әділдік, адалдық, еңбекқорлық, адамгершілік сынды құндылықтар кеңінен қозғалады. Оқушылар мұражайда Абайдың осы идеяларымен танысып, оларды өз өмірінде қолдануға талпынады.

Мұражайдың тағы бір маңызды рөлі- **ұлттық рухты нығайту**. Абайдың ағартушылық және реформаторлық идеялары жас ұрпақты елін, жерін, тілін құрметтеуге тәрбиелейді. Оның еңбектерінен қазақ халқының мәдениеті мен дәстүрінің маңыздылығын түсінген жастардың бойында ұлттық мақтаныш сезімі қалыптасады.

Сонымен қатар, мұражайдың ұйымдастыратын әдеби және мәдени іс-шаралары оқушыларды **рухани құндылықтарға баулиды.** Поэзия кештері, тақырыптық экскурсиялар мен интерактивті сабақтар балалардың бойына ізгілік, адамгершілік және мейірімділік секілді қасиеттерді дарытады.

Қорыта айтқанда, Семейдегі Абай мұражайі қазақ халқының рухани дүниетанымының, мәдени мұрасының қайнар көзі. Музей қабырғасында өтетін әдеби кештер, тарихи-танымдық дәрістер, интерактивті сабақтар мен экскурсиялар барлығы оқушылардың бойында ұлттық мақтаныш сезімін қалыптастырып, олардың туған елге деген сүйіспеншілігін арттырады. Бұл жерде өткен мен бүгіннің сабақтастығы сезіліп, жас буын Абайдың аманатына адал болуға ұмтылады.

Абай музейі- тек экспозициялар жиынтығы емес, ол – ұлт руханиятының алтын өзегі. Ұлы ойшылдың мұрасын терең түсіну арқылы оқушылар ел мен жердің қадірін бағалауды, ұлттық болмысты сақтауды, тарихи сабақтардан тағылым алуды үйренеді. Сондықтан бұл қасиетті орын болашақ ұрпақтың жүрегіне отансүйгіштік ұрығын себетін, олардың патриоттық рухын оятатын киелі шаңырақ болып қала бермек. Ол оқушыларды ұлттық тарих пен мәдениетке жақындатып, олардың бойында патриоттық сезімді қалыптастыруда ерекше рөл атқарады [10; 45].

Абай ұлттың ұлы ұстазы, ал оның мұрасын сақтау және насихаттау әрбір қазақстандықтың парызы. Оқушылардың мұражайға барып, Абай шығармашылығымен терең танысуы олардың ұлттық санасының қалыптасуына, тарих пен мәдениетке деген құрметін арттыруға септігін тигізеді. Болашақ ұрпақтың елжанды, білімді, ұлттық құндылықтарды қадірлейтін азамат болып өсуі үшін Абай мұражайы сияқты мәдени орталықтардың рөлі орасан. Себебі, өткенді білмей болашақты болжау мүмкін емес. Ал Абай мұрасы біздің болашағымызға бағдар беретін шамшырақ.

Әдебиеттер

1. Абай Құнанбайұлы. Шығармалар жинағы. – Алматы: Жазушы, 2005. – 352 б.
2. Мұхтар Әуезов. Абай жолы (4 томдық). – Алматы: Атамұра, 2017. – 1680 б.
3. Бейсенбай Кенжебаев. Қазақ әдебиетінің тарихы. – Алматы: Санат, 1997. – 432 б.
4. Зәки Ахметов. Абайдың ақындық әлемі. – Алматы: Ғылым, 1995. – 320 б.
5. Қайым Мұхамедханов. Абайтану дәрістері. – Алматы: Абай қоры, 2001. – 280 б.
6. Абайдың мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық қорық-музейі. Мұражай тарихы мен қызметі. – Семей, 2019. – 150 б.
7. Әбіш Кекілбаев. Тіл ұстартып, ой түзейік. – Алматы: Өнер, 2002. – 256 б.
8. Шаяхметов Н. Абайтану және ұрпақ тәрбиесі // Қазақстан мектебі, 2018, №3, 45–50 б.
9. Тұрсын Жұртбай. Кемел Абай. – Алматы: Ел-шежіре, 2006. – 512 б.
10. ҚР Білім және ғылым министрлігі. Мектептегі патриоттық тәрбие тұжырымдамасы. – Астана, 2021. – 64 б.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ У КАЗАХОВ В ПЕРИОД СУЩЕСТВОВАНИЯ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА

Б.А. Енсебаева
магистрант Павлодарского педагогического университета
научный руководитель: Б.Н. Абдрахманов
кандидат исторических наук,
ассоциированный профессор, г. Павлодар.

Аннотация: Данная работа исследует демографические особенности кочевых народов Казахского ханства (XV–XVIII века), включая миграции, влияние внешних факторов (войны, эпидемии) и кочевое хозяйство. Рассматривается влияние этих процессов на численность населения и социальную структуру в условиях кочевого образа жизни.

Ключевые слова: демография, кочевые народы, Казахстан, численность населения, миграции, оседлость, этногенез.

Аңдатпа: Бұл жұмыс Қазақ хандығының көшпелі халықтарының (XV–XVIII ғасырлар) демографиялық ерекшеліктерін, оның ішінде көші-қонды, сыртқы факторлардың (соғыс, емиует) және көшпелі шаруашылықтың әсерін зерттейді. Бұл процестердің көшпелі өмір салты жағдайындағы халық пен әлеуметтік құрылымға әсері қарастырылады.

Кілтті сөздер: демография, көшпелі халықтар, Қазақстан, халық саны, көші-қон, отырықшы, этногенез.

Annotation: This work examines the demographic features of the nomadic peoples of the Kazakh Khanate (XV–XVIII centuries), including migration, the influence of external factors (wars, epidemics) and nomadic farming. The influence of these processes on the population and social structure in a nomadic lifestyle is considered.

Keywords: demography, nomadic peoples, Kazakhstan, population, migration, settlement, ethnogenesis.

Демографические процессы являются важнейшим аспектом исторического и социального развития любого народа, и Казахстан не является исключением. Особенно интересно рассматривать демографические изменения среди кочевых народов, таких как казахи, которые в силу своей специфической социальной и хозяйственной организации столкнулись с уникальными вызовами, связанными с миграциями, изменениями численности и структуры населения. В контексте исторической ретроспективы важно анализировать, как эти процессы изменялись под воздействием политических, социальных и экологических факторов, а также как кочевое население Казахстана адаптировалось к этим изменениям в течение веков. Демографические процессы кочевых народов в период существования Казахского ханства (XV–XVIII века) составляют важную часть исторического наследия Казахстана. Кочевое население этого периода обладало уникальной социальной, экономической и культурной структурой, которая существенно отличалась от оседлых обществ. В условиях кочевого образа жизни, ограниченных ресурсов и постоянных миграций, демографические особенности населения Казахского ханства были тесно связаны с природными условиями, внешними воздействиями и социально-политическими процессами. Демографическая ситуация в ханстве также сильно зависела от войны, эпидемий, климатических изменений и миграций.

Казахское ханство, основанное в XV веке, объединило три крупных жузов (Старший, Средний и Младший), состоящих из множества кочевых племен, большинство из которых были этнически тюркскими и монгольскими. Образование единого ханства способствовало консолидации различных племен и народов, что повлияло на демографическую ситуацию, формируя новые этнические и культурные связи. Тем не менее, кочевой образ жизни сохранялся, а миграции и перемещения оставались неотъемлемой частью жизнедеятельности казахов [1, с. 58].

Формирование казахской этнической идентичности происходило постепенно, в результате объединения разных тюркских и монгольских племен. Это отражалось на демографической структуре, где взаимодействие разных этнических и культурных групп влечет за собой определенные изменения в численности населения.

Каждый жуз состоял из отдельных племен, что в свою очередь влияло на социальную организацию, мобильность и демографическую структуру. Внутри каждого жузов существовала своя система управления, что могло повлиять на численность населения, поддержание родовых связей и мобильность [2, с. 112].

Кочевой образ жизни, характерный для казахских народов, предопределял особенности демографических процессов. Кочевники

перемещались в зависимости от сезона и доступности пастбищ, что делало их численность мобильной и нестабильной. Однако даже в этих условиях существовали определенные закономерности, влияющие на развитие населения [3, с. 255].

Казахские племена вели сезонные миграции, перемещаясь с юга на север и обратно. Эти миграции, проводимые в поисках пастбищ для скота, означали, что плотность населения была неравномерной, с концентрацией на летних и зимних пастбищах. Мобильность также означала, что определенные районы были более населены в определенное время года.

Главным источником существования казахов было скотоводство. Численность населения зависела от состояния пастбищ и здоровья скота. Скотоводческие хозяйства поддерживали высокую рождаемость и относительно стабильную численность населения, но из-за нестабильности кормовой базы и болезней среди животных могли возникать демографические спады.

Семья играла важную роль в кочевом обществе, обеспечивая трудовую и хозяйственную деятельность. Демографическая структура населения во многом зависела от социальной организации и семейных отношений, что также влияло на рождаемость и продолжительность жизни.

Семья в традиционном казахском обществе была многопоколенной. Большие семьи обеспечивали устойчивость кочевого хозяйства, поскольку несколько поколений занимались уходом за скотом, строительством юрт, а также взаимодействовали с другими родами для защиты общих интересов.

Казахское общество делилось на несколько социальных слоев, включая аристократию (ханов, биев), богатых скотоводов, и бедных кочевников, которые служили частью низших слоев общества. Это разделение не всегда было четким, так как кочевники часто могли перейти из одного слоя в другой в зависимости от материального положения. Разнообразие социального состава также сказывалось на уровне рождаемости, здоровьесбережения и доступа к ресурсам [4, с. 143].

Миграции населения – ключевая особенность кочевого образа жизни, и эти процессы напрямую влияли на демографию Казахского ханства. Миграции были вызваны не только природными условиями, но и войнами, нашествиями, а также экономическими и политическими факторами.

Миграции в пределах Казахского ханства часто происходили из-за смены пастбищ, внешних угроз или в поисках более благоприятных условий для ведения хозяйства. Это создавалось необходимостью переселения отдельных племен или родов.

Войны с соседними государствами, в том числе с Узбекским

ханством, Ойратами и другими народами, а также монгольские вторжения, создавали нестабильность в ханстве, провоцируя миграции и депопуляцию в пострадавших районах. Войны и набеги вели к массовому уничтожению или переселению населения в более безопасные районы.

Кочевники в условиях ограниченного медицинского обеспечения и трудных санитарных условий были подвержены различным заболеваниям. Эпидемии, а также болезни скота (например, чума и бруцеллез) часто становились причиной значительных демографических потерь [5, с. 35].

Ограниченные ресурсы и трудные условия кочевого образа жизни приводили к высокой смертности среди младенцев и стариков. Также отмечалась высокая смертность в условиях эпидемий, которые сопровождали массовые миграции.

Сильные эпидемии и голод, а также поражения, принесенные войнами, приводили к снижению численности населения. Эти потери также способствовали изменениям в структуре населения – например, в разоренных регионах после войн возникала нехватка рабочих рук.

С начала XVIII века Казахстан оказался под давлением соседних государств, в первую очередь Российской империи, что привело к существенным изменениям в демографической ситуации. В это время происходил процесс оседлости населения, что вело к изменению традиционного кочевого образа жизни. Присоединение казахских земель к России привело к увеличению миграции, связанной с переселением русских и других народов на территорию Казахстана. Эти переселения изменили демографическую картину, с одной стороны, способствуя урбанизации, а с другой – приведя к снижению кочевого населения [6, с. 67].

В условиях, когда власть Российской империи усиливалась, а кочевое хозяйство теряло свою прежнюю эффективность, казахи начали переходить к оседлому образу жизни, что также отразилось на демографических процессах.

Демографические особенности кочевых народов Казахского ханства формировались в уникальных условиях, где сочетались кочевой образ жизни, военные угрозы, миграции и взаимодействие с соседними народами. В результате постоянной мобильности численность населения была нестабильной, а его структура зависела от множества факторов. В условиях кочевничества происходили значительные миграционные процессы, которые, в свою очередь, влияли на рождаемость, смертность и социальную структуру казахского общества. Внешние и внутренние изменения, такие как войны, эпидемии и усиление российской власти, способствовали демографическим трансформациям и переходу от кочевого образа жизни к оседлости, что неизбежно отразилось на социальной и культурной жизни казахов.

Демографическая структура кочевого общества также характеризовалась высокой репродуктивностью, что было необходимо для поддержания численности на фоне угроз от внешних вторжений и внутренних конфликтов. Семья в кочевом обществе играла центральную роль, а многодетность являлась экономически оправданной и социально значимой.

Население в XIX веке: В начале XIX века, по данным различных исследователей, численность казахов достигала 3–4 миллионов человек. Это также может быть оценкой с учетом роста населения в более оседлой части общества, взаимодействия с другими народами, а также изменений в миграционных потоках [7, с. 102].

Таблица 1. Оценка численности казахов в различные исторические периоды

Период	Оценка численности казахов
XVII-XVIII век	1–1,5 млн человек
XIX век (начало)	3–4 млн человек
XIX век (середина)	4–5 млн человек
XX век (начало)	6 млн человек

Население городов Центральной Азии в XVI-XVIII веках: Примерная численность крупных городов, таких как Ташкент, Самарканд и Бухара в XVI–XVIII веках, могла составлять 50–100 тысяч человек. Это было значительным увеличением по сравнению с кочевыми поселениями, в которых численность могла колебаться от нескольких сотен до нескольких тысяч человек.

Сельское население: В XIX веке, когда начинается переход к более оседлой жизни в Казахстане, сельские районы могли насчитывать десятки тысяч человек, но концентрация населения все больше становилась урбанизированной [8, с. 150].

Таблица 2. Численность городов Центральной Азии

Город	Оценочная численность (XVI-XVIII века)
Ташкент	50–100 тыс. человек
Самарканд	50–100 тыс. человек
Бухара	50–100 тыс. человек

Особенно важным является его взгляд на роль «степной стихии», которая влияла на численность и распространение кочевых народов. Этногенез кочевых народов казахов происходил в условиях

демографического давления, что означало необходимость поддержания высокой численности для борьбы с внешними врагами и ресурсного обеспечения своего существования.

Таблица 3. Демографические изменения в Казахстане в XIX веке

Период	Оценка численности населения Казахстана
1800-е годы	3–4 млн человек
1850-е годы	4–5 млн человек
1890-е годы	4,5–6 млн человек

Точные цифры демографических изменений кочевых обществ часто являются оценочными и зависят от различных источников и методов исследования. Но можно выделить следующие ориентировочные данные:

- XVIII век: численность казахов – около 1–1,5 миллиона человек.
- XIX век: численность казахов – около 3–4 миллионов человек.
- XX век (начало): численность казахов – около 6 миллионов человек (на момент 1920-х годов) [9, с. 123].

Демографические процессы у кочевых народов, как казахи, были тесно связаны с особенностями их жизни и хозяйства. Мобильность, высокая рождаемость и поддержание численности через миграции были важными элементами их демографической стратегии. С переходом к оседлости и развитию городов происходят изменения в структуре населения, что, в свою очередь, влияет на социальные и экономические отношения.

Таким образом, демографические процессы у кочевых народов Казахстана были многогранными и зависели от комплекса факторов, таких как природа, социальные структуры, внешние угрозы и переходные процессы. Эти изменения оказали значительное влияние на развитие казахской цивилизации и их адаптацию к условиям внутреннего и внешнего мира.

Литература

1. Асылбеков М.Х. История казахов: Демографические процессы и этногенез. – Алматы, 2005. – С. 58–79.

2. Козина В.В. Социально-экономическое развитие Казахстана в XVI–XVII веках. – Москва, 1997. – С. 112–136.

3. Татимов М.Б. Развитие народонаселения и демографическая политика. – Алма-Ата : Наука, 1978. – 111 с. -

4. Алексеенко Н.В. Социально-экономические условия и демография Казахстана в XVII–XVIII веках. – Алматы, 1993. – С. 143–167.

5. Кенжебаев Н.А. Казахи в эпоху раннего ханства: социальные и демографические процессы. – Алматы, 2000. – С. 34–55.

6. Козыбаев М.К. История Казахстана: древность и средневековье. – Алматы, 2010. – С. 67–89.
7. Сидоров А.М. Казахское ханство: история и культура – Москва, 1999. – С. 300–320.
8. Зарифуллин Ф.Х. Кочевники и оседлость: проблемы демографии и социальной организации. – Москва, 2003. – С. 150–172.
9. Мейрамбекова Ж.С. Кочевое общество Казахстана: социальная структура и демография. – Алматы, 2007. – С. 123–145.

ТАРИХ САБАҚТАРЫНДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ СЕРВИСТЕРІН ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ

Қ.Д. Есенғали
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: А.М. Садыкова
PhD докторы, қауымдастырылған профессор

Аңдатпа. Мақалада жасанды интеллект (ЖИ) тарих пәнін оқытуда тиімді пайдаланудың жолдары мен артықшылықтары қарастырылады. Тарих сабақтарында қолдануға болатын ЖИ сервис түрлері, мүмкіндіктері және тиімділігі талданып, ЖИ технологияларын пайдаланудың оқушылардың зерттеу дағдыларын дамытуға, тарихты оқып-білуге деген қызығушылықтарын арттыруға және білім беру үдерісін тиімді әрі қолжетімді етуге ықпал ететіні көрсетіледі.
Түйінді сөздер: Жасанды интеллект, сандық технологиялар, тарихты оқыту әдістемесі, заманауи оқыту технологиялары, интерактивті оқыту.

Annotation. The article discusses the ways and advantages of effective use of artificial intelligence (AI) in teaching history. Various AI services, their capabilities and effectiveness of their use in teaching are analyzed. It is shown that the use of AI technologies contributes to the development of students' research skills, increases interest in the study of history and improves the efficiency and accessibility of the educational process.
Keywords: Artificial intelligence, digital technologies, history teaching methodology, modern teaching technologies, interactive learning.

Аннотация. В статье рассматриваются способы и преимущества эффективного использования искусственного интеллекта (ИИ) в преподавании истории. Проанализированы различные ИИ-сервисы, их возможности и эффективность использования в преподавании. Показано, что использование ИИ-технологий способствует развитию исследовательских навыков учащихся, повышению интереса к изучению истории и повышает эффективность и доступность образовательного процесса.
Ключевые слова: Искусственный интеллект, цифровые технологии, методика преподавания истории, современные технологии обучения, интерактивное обучение.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында цифрландыру саясаты белсенді түрде жүзеге асырылып, жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын дамытуға ерекше көңіл бөлінуде.

«Жасанды интеллектті дамытудың 2024-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы» (ары қарай – тұжырымдама) [1] шеңберінде білім беру жүйесін жаңғырту және оқыту үдерісін жетілдіру басым бағыттардың бірі болып отыр. Тарих сабақтарында ЖИ сервистерін тиімді пайдалану оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, білім алудың жаңа мүмкіндіктерін ашады. Тұжырымдама бойынша, Қазақстанда ЖИ дамытудың негізгі мақсаттары – сандық технологияларды кеңінен енгізу, білім сапасын арттыру және ЖИ қолдану арқылы инновациялық шешімдерді қолдау. Осыған байланысты білім беру саласына ЖИ құралдарын енгізу, сандық ресурстарды пайдалану арқылы білім беру мазмұнын жаңарту, мұғалімдер мен оқушылардың ЖИ-ды қолдану дағдыларын дамыту, тарих пәнін оқытуда ЖИ құралдарын енгізу маңызды болып табылады.

ЖИ-дің қоғамға әсері ешқашан дәл қазіргі бесжылдықтағыдай айқын көрініс тауып, дамыған емес. Әлемде ЖИ технологиялары бойынша көшбасшы елдер болып АҚШ және Қытай саналады. Казақстан да аталған саланы дамытуға көңіл бөлуде. Мемлекет басшысы Қ.-Ж. Тоқаев Астана қаласында өткен «Digital Bridge 2023» халықаралық технологиялық форумында сөйлеген сөзінде ЖИ-дың ел экономикасының өсуі үшін маңыздылығын атап өтті. Oxford Insights жүргізген 2023 жылғы үкіметтің жасанды интеллектке дайындық индексіне сәйкес еліміз 193 елдің ішінен 72-орынға ие.

ЖИ-ді дамытуға арналған стратегиялық көзқарас жаһандық экономикалық үрдістерді, тұрақты дмуды қамтамасыз ету қажеттілігін және цифрлық экономикаға көшуді ескере отырып қалыптасуда. Мұнда негізгі рөлді ЖИ технологияларын дамыту мен енгізу атқарады. ЖИ тек еңбек өнімділігі мен қабылданатын шешімдердің сапасын арттырып қана қоймай, сонымен қатар түрлі салаларда тиімділік пен өнімділікті жоғарылатуға мүмкіндік береді. Бұл технологиялар білім беру, медицина, құқық қорғау және басқару жүйелерінде үлкен өзгерістер әкеліп, адам өмірінің барлық аспектілерін жақсартуға ықпал етеді. Сонымен қатар, ЖИ қоғамдағы сыбайлас жемқорлықты азайтуға, заң үстемдігін қамтамасыз етуге және бизнес үрдістерін оңтайландыруға мүмкіндік береді [1].

ЖИ тақырыбын зерттеуге көптеген ғалымдар өз үлестерін қосты. Бұл бағытта алғашқы зерттеулер жүргізген John McCarthy [2], Marvin Minsky [3], Stuart Russell және Peter Norvig [4] болды. John McCarthy 1955 жылы «жасанды интеллект» терминін енгізіп, ЖИ-дің математикалық негіздерін қалады. Marvin Minsky адамның ойлау процесі мен ЖИ арасындағы байланысты зерттеді. Stuart Russell және Peter Norvig «Artificial Intelligence: A Modern Approach» кітабы бүгінгі таңда ЖИ бойынша негізгі оқулықардың бірі болып табылады. Daccord Tom [5], Мишенина М.В. [6], Белохвостова М.М. [7] ЖИ-ді тарих сабағында қолданудың перспективалары мен әлеуеті туралы жазған.

Отандық ғалымдар да ЖИ мәселелеріне назар аударуда. Баймұхамедов Б. пен Асамбаев А.Ж. ЖИ тарихын, білім беру үлгілерін, сараптамалық жүйелер мен нейрондық желілерді зерттеген [8; 9]. Олардың еңбектері ЖИ-дің практикалық қолданылуын дамытуда маңызды рөл атқарады. Аманбекұлы А. қазіргі білім берудегі ЖИ-дің рөлін талдаған[10]. Кульбаев Т. Және Байбинова М. тарих сабағында ЖИ көмегімен оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жолдарын қарастырған [11; 12].

Жасанды интеллект (ЖИ) – бұл адам интеллектісінің кейбір аспектілерін модельдеу үшін компьютерлік жүйелерді қолданатын технологиялық бағыт. Ол қоршаған ортаны талдау, шешім қабылдау, білім алу және мәселелерді шешу қабілеттеріне ие бағдарламалық жасақтамалар мен аппараттық құралдарды қамтиды. ЖИ негізгі салаларына машиналық оқыту, нейрондық желілер, табиғи тілді өңдеу, компьютерлік көру және робототехника жатады. Бұл технологиялар адамның когнитивтік функцияларын имитациялау арқылы әртүрлі міндеттерді тиімді шешуге мүмкіндік береді [10].

Қазіргі таңда ЖИ білім беру жүйесінің ажырамас бөлігіне айналып, оқыту үдерісін жетілдіру мен білім алушылардың мүмкіндіктерін кеңейтуге ықпал етуде. Оның қолдану аясы күн санап артып, білім берудің дәстүрлі тәсілдерін жаңғыртуда. Ең алдымен, ЖИ білім алушыларға жеке траектория бойынша білім алуға мүмкіндік береді. Оқу жетістіктерін талдай отырып, ЖИ оқушының қабілеттері мен қажеттіліктеріне бейімделген материалдарды ұсына алады. Бұл оқушылардың оқу қарқынын ескеріп, білімді терең әрі саналы меңгеруіне жағдай жасайды. Сонымен қатар, ЖИ негізіндегі интеллектуалды репетиторлар мен онлайн-платформалар, сервистер оқыту үдерісін үздіксіз қолдауға мүмкіндік беріп, оқушылардың білім алуына қолайлы жағдай туғызады. Соңғы жылдары ЖИ сервистері тарих сабақтарында кеңінен қолданыла бастады. Олар мұғалімдер мен оқушыларға ақпаратты өңдеуде, материалдарды визуализациялауда және зерттеу жұмыстарын жүргізуде үлкен мүмкіндіктер береді. Бұрын тарихи оқиғаларды тек оқулықтар мен мұғалімнің түсіндіруі арқылы меңгеру қажет болса, бүгінгі таңда ЖИ-дің көмегімен тарихи деректерді интерактивті, көрнекі әрі жан-жақты зерттеуге болады.

Білім беру саласында ЖИ-дің маңызды бағыттарының бірі – бағалау және кері байланыс жүйесін автоматтандыру. ЖИ-дің көмегімен «ақылды» сыныптар мен сандық оқыту ортасы дамуда. Интерактивті технологиялар, білім беру чат-боттары және бейімделген оқу бағдарламалары оқыту үдерісін тиімді ұйымдастыруға жәрдемдеседі [8].

ЖИ құралдары тарихи фактілерді визуализациялап, оқушылардың оқуға деген ынтасын арттырып, оқу материалдарын жекелендіріп, мұғалімдердің жүктемесін жеңілдетуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл технологиялар тарихи дереккөздерді талдау, ақпаратты

құрылымдау және оқушылардың сыни ойлау қабілетін дамыту сияқты маңызды міндеттерді шешуге көмектеседі [6].

ЖИ-дің тарих сабақтарында қолданылу бағыттары мен пайдалануға болатын сервистер:

1. **Ақпаратты іздеу, өңдеу, жинақтау – ЖИ тарихқа қатысты ақпаратты тез әрі дәл тауып, қажетті материалдарды жинақтауға көмектеседі. Бұл әсіресе мұғалімдер мен оқушыларға зерттеу жұмыстарын жүргізу кезінде тиімді.** Жалпы ақпаратты табу, кез келген тарихи сұрақтарға жауап бере алатын және тарихи дереккөздерді аударуға, мәтіндерді, эссе, конспектілер мен рефераттар жазуға көмектесетін, ғылыми мақалаларды тауып, интернеттен ақпарат жинақтайтын және құжаттарды талдайтын сервистер: ChatGPT, Perplexity AI, YouChat, Jenni.AI, Historian's Friend чат-боттар.

Perplexity AI арқылы оқушылар мен мұғалімдер түрлі тарихи тақырыптарға қатысты ғылыми мақалалар мен дереккөздерді жылдам таба алады. Мысалы, «Қазақ хандығының құрылу тарихы» туралы ғылыми мақалалар немесе деректерді іздеу кезінде осы сервис тиімді.

Оқушылар тақырып бойынша эссе жазар алдында YouChat арқылы зерттеу жүргізіп, өз идеяларын қалыптастыруға болады. Мысалы, «Қазақстанның тәуелсіздік жолы» тақырыбына эссе жазарда YouChat – тан маңызды тарихи оқиғалар мен деректер сұрауға болады.

Тарихи сұрақтарға жауап беру: оқушылар тарих пәнінен нақты сұрақтарды ChatGPT арқылы қойып, қысқа уақытта жан-жақты, дәл жауаптар ала алады. Мысалы, «Ұлы Отан соғысының басталу себептері қандай?» деген сұраққа ChatGPT жауап бере алады, бұл оқушылардың сабақтағы негізгі түсініктерді терең меңгеруіне көмектеседі.

2. Презентациялар жасау – *ЖИ мұғалімдер мен оқушыларға тарихи материалдарды сапалы, көрнекі және интерактивті түрде ұсынуға көмектеседі. Презентация құруға арналған ЖИ құралдары уақытты үнемдеп, ақпаратты түсінікті әрі әсерлі етуге мүмкіндік беретін* сервистер: Gamma AI, Presentation.ai, Slidebean, Curipod, Canva.

«Қазақстанның тәуелсіздікке жету жолы» тақырыбында Gamma AI көмегімен презентация жасап, әрбір кезеңді көрсете алады. «Ежелгі Грецияның саяси жүйесі» туралы презентацияда әр түрлі саяси жүйелер мен олардың уақыт бойынша өзгеруін графиктер мен диаграммалар түрінде ұсынп, деректерді визуализациялау тиімді. Оқушылар әр түрлі кезеңдерге қатысты сұрақтарды қойып, жауаптарын көре алады. Бұл олардың тақырыпты тез меңгеруге және нақты мәліметті есте сақтауға көмектеседі [13].

3. Фото және видео генерациялау – ЖИ сурет және видео жасауға мүмкіндік беретін түрлі құралдарды ұсынады. Бұл сервистер тарих сабағында тарихи кейіпкерлердің бейнелерін қалпына келтіру, инфографика жасау, оқиғаларды визуализациялау және анимациялық

оқыту материалдарын дайындау үшін қолданылады: *Midjourney, VisualMind AI, leonardo.ai* тарихи иллюстрацияларды қоса алғанда, мәтіндік сипаттама бойынша егжей-тегжейлі суреттер жасайды. Бейне генерациясын жасайтын сервистер: *Pika Labs,* ***Runway ML*** тарихи оқиғаларды бейнеформатта көрсету үшін мәтін негізінде анимациялық бейнелер жасайды.

Оқушылар немесе мұғалімдер белгілі-бір тарихи тұлғаның бейнесін жасай алады. Midjourney немесе VisualMind AI арқылы Абылай ханның немесе Абай Құнанбайұлының бейнесін жасап шығару мүмкін. Runway ML қызықты анимациялар, айталық, тарихи тұлғалардың сөйлеген сөздерін, оқиғалардың мерзімдік шегі не кезеңдердің барысын көрсете алады [6]. Ол үшін «Қазақстан тарихындағы негізгі тарихи тұлғалардың сөйлеген сөздері мен олардың еңбектерін анимация түрінде көрсету үшін бейнемазмұн жасаңыз» деп сұраныс енгізуге болады.

4. Тарихи хронологиялық кесте (уақыт сызығы) – ЖИ көмегімен тарихи уақыт сызығын (хронология) құру оқиғаларды рет-ретімен ұйымдастыруға және визуалды түрде көрсетуге мүмкіндік береді. Төмендегі сервистер хронологическилық кестелер жасау үшін ыңғайлы*: History timelines,* ***Preceden*** тарихи уақыт белдеулерін жасауға, зерттеуге және бөлісуге мүмкіндік беретін интерактивті сервис.

Олардың көмегімен мұғалімдер оқушыларға тас дәуірінің (палеолит, мезолит, неолит) кезеңдерінің маңызды оқиғаларын түсіндіре алады. Оқушылар уақыт сызығы бойынша әр түрлі оқиғаларды зерттеп, оқиғалардың арасындағы байланыстарды көреді. Әсіресе, ұзақ уақыт аралығында болған оқиғаларды жақсы түсінуге жәрдемдеседі.

5. Виртуалды саяхаттар – тарихи оқиғаларды визуализациялау, тарихи карталар жасау және көрсету, көрнекі түрде түсіндіру оқушылардың материалды жақсы қабылдауына көмектеседі. ЖИ көмегімен тарихи оқиғаларды бейнелеу үшін карталар, инфографика, жасауға болады. *ЖИ тарихи орындар бойынша интерактивті экскурсияларды жүзеге асыра алады.*

VR (виртуалды шындық), AR (толықтырылған шындық) және ЖИ карталармен интеграциясы тарих сабақтарында оқыту тәсілдерін ерекше және интерактивті етеді. Бұл технологиялар арқылы оқушылар тарихи карталармен жұмыс істей отырып, өткен оқиғаларды нақты уақытта және кеңістікте зерттей алады. Мұндай интеграция тарихты терең түсінуге, уақыт пен кеңістік арасындағы байланысты көріп, сезінуге мүмкіндік береді.

Жасанды интеллект білім беру сапасын жақсартуға, оқушылардың білім алу мүмкіндіктерін кеңейтуге және мұғалімдердің жұмысын жеңілдетуге үлкен үлес қосуда. Дегенмен, оны тиімді пайдалану үшін технология мен педагогиканың үйлесімділігін сақтап, мұғалімнің жетекшілік рөлін нығайту қажет. ЖИ – көмекші құрал болғанымен,

білім берудегі басты рөл әлі де ұстаздың қолында екені сөзсіз.

Әдебиеттер

1. Концепция развития искусственного интеллекта на 2024 – 2029 годы [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592 (дата обращения: 20.02.2025).

2. Dartmouth workshop [Electronic resource]. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Dartmouth_workshop (access date: 03.04.2025).

3. Minsky M. The Society of Mind. – New York: Simon & Schuster. – 1986. – 352 p.

4. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach // Pearson Series. – 2020. – 4th ed. – 1136 p.

5. Daccord T. AI Tools for Teachers. [Electronic resource]. URL: https://www.tomdaccord.com/aitoolsforhistoryteachers#:~:text=History%20Timelines%20is%20an%20AI,illustrate%20how%20these%20events%20transpired (access date: 31.03.2025).

6. Мишенина М.В. Использование нейросетей для повышения мотивации на уроках истории и обществознания [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-neyrosetey-dlya-povysheniya-motivatsii-na-urokah-istorii-i-obschestvoznaniya/viewer (дата обращения: 02.04.2025).

7. Белохвостова М.М. Перспективы и возможности применения искусственного интеллекта на уроках истории и обществоведения // Вестник ВОИРО. – Спецвыпукс 2024. – С. 83-88.

8. Баймұхамедов М.Ф., Баймұхамедова А.М., Боранбаев С.Н. Жасанды интеллект: қазіргі заманғы теория және тәжірибе: оқу құралы. 1 бөлім. – Алматы: «Бастау», – 2020. – 248 б.

9. Асамбаев А.Ж. Жасанды интеллект негіздері: Оқулық. – Алматы. – 2004. – 136 б.

10. Амалбекұлы А.. Қазіргі білім берудегі жасанды интеллекттің рөлі [Электрондық ресурс] // https://cyberleninka.ru/article/n/azirgi-bilim-berudegi-zhasandy-intellektti-r-li/viewer (жүгіну уақты: 02.04.2025).

11. Kulbayeva T. Artificial Intelligence in History Lessons: Pedagogical Opportunities and Advantages // Eurasian Science Review An International Peer-Reviewed Multidisciplinary Journal. – 2025. – №2 (Special Issue). – P. 2391–2402. DOI: https://doi.org/10.63034/esr-302.

12. Baybinova M.B. The ways of developing students' functional literacy in history lessons with the help of artificial intelligence are explored // Eurasian Science Review An International Peer-Reviewed Multidisciplinary Journal. – 2025. – № 2 (Special Issue). – P. 2343–2354. DOI: https://doi.org/10.63034/esr-304.

13. 6 бесплатных нейросетей для создания презентаций [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://skillbox.ru/media/design/6-ai-presents/ (дата обращения: 31.03.2

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРНЕТ-КУЛЬТУРЫ КАК НАГЛЯДНОГО СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ВСЕМИРНОЙ ИСТОРИИ

А.Т. Еслямова
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
А.К. Тисбаева
научный руководитель: магистр, преподаватель-модератор Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

Аннотация: Статья анализирует использование интернет-культуры (мемов, гифок, видео) в преподавании истории. Подчеркивается её эффективность в повышении интереса школьников, развитии критического мышления и усвоении материала. Приводятся успешные примеры педагогов и блогеров, интегрирующих цифровые форматы в образовательный процесс.
Ключевые слова: интернет-культура, мемы, визуальные средства обучения, цифровизация, критическое мышление, визуализация истории, цифровое поколение.

Аңдатпа: Мақалада интернет-мәдениет элементтері (мемдер, гифтер, қысқа видеолар) тарихты оқытуда тиімді құрал ретінде қарастырылады. Бұл тәсіл оқушылардың қызығушылығын арттырып, сыни ойлауын дамытады. Мұғалімдер мен блогерлердің табысты тәжірибелері мысал ретінде келтіріледі.
Түйінді сөздер: интернет-мәдениет, мемдер, оқытудың көрнекі құралдары, цифрландыру, сыни ойлау, тарихи визуализация, цифрлық ұрпақ.

Abstract: The article explores the use of internet culture elements (memes, GIFs, short videos) as effective visual tools in history education. These methods boost student engagement and foster critical thinking. Examples of successful practices by teachers and bloggers who modernize historical content are highlighted.
Keywords: internet culture, memes, visual learning tools, digitalization, critical thinking, historical visualization, digital generation.

В последние десятилетия подходы к преподаванию Всемирной истории в школах стремительно меняются под влиянием цифровизации, появления новых образовательных технологий и трансформации самого восприятия информации у современного ученика. В условиях переизбытка данных и формирования клипового мышления возрастает значимость визуальных форм подачи материала, способных не только удерживать внимание, но и делать сложные исторические процессы более понятными и близкими для школьников.

Одним из наиболее динамично развивающихся и востребованных инструментов визуализации учебного материала становится интернет-культура – совокупность цифровых медиаформатов, характерных для онлайн-пространства. К ней относятся мемы, гиф-анимации, короткие видеоролики, инфографика, визуальные шаблоны и элементы онлайн-юмора. Эти формы подачи информации особенно близки подростковой

аудитории, поскольку органично вплетены в их повседневную цифровую коммуникацию. Современные школьники – представители поколения, для которого интернет и визуальные медиа являются естественной средой обитания. В этих условиях традиционные учебники и лекции всё чаще уступают место более ярким, динамичным и вовлекающим форматам.

В современном контексте термин «мем» был впервые введён британским эволюционным биологом Ричардом Докинзом в книге «Эгоистичный ген» (1976). Докинз определил мем как единицу культурной информации, которая передаётся от одного человека к другому, подобно тому, как гены передаются в биологии. Мемы могут принимать форму идей, фраз, образов, поведения – всего того, что может воспроизводиться и распространяться в обществе. В условиях цифровой эпохи мемы стали важным элементом интернет-культуры и средством мгновенной передачи смыслов [1, с. 318].

Мем – это не просто «глупая картинка из интернета», как может показаться на первый взгляд. В современном мире мемы становятся мощным средством визуальной коммуникации, способным передавать сложные идеи и культурные коды в простой, узнаваемой форме. Более того, многие современные искусствоведы рассматривают мемы как часть современного искусства, подчеркивая их важность как уникальной формы культурного самовыражения. Одним из ярких представителей этой точки зрения является блогер, историк и искусствовед Артур Чех, который посвятил этой теме целую лекцию под названием «Мемы как главное искусство XXI века». С этой лекцией он объездил множество городов Европы, включая Вильнюс, Ригу, Варшаву, Минск, а также побывал в Казахстане, где провел лекции в Астане и Алматы. В интервью для PR Drive Артур Чех отметил: «Мемы – это замечательный инструментарий, чтобы получать образование», подчеркивая их педагогический потенциал[2].

Грамотное использование интернет-культуры на уроках истории может стать эффективным помощником педагога. Такие визуальные средства позволяют активизировать внимание, формировать ассоциативные связи и пробуждать интерес к учебному материалу. Кроме того, они способствуют развитию аналитического и критического мышления у учащихся, так как требуют интерпретации, знания контекста и способности отличать факт от художественного приёма или иронии. Так, мем, изображающий Наполеона в стиле героя современной поп-культуры, может не только вызвать улыбку, но и спровоцировать дискуссию о его исторической роли и неоднозначной репутации. А короткое видео в формате «если бы соцсети существовали в Средневековье» превращает учебный процесс в увлекательную игру, где школьники активно включаются в реконструкцию культурного и политического контекста эпохи. Видео-мемы в подобном формате очень

хорошо делает тик-ток блоггер Волик Анастасия[3].

На практике такие подходы уже применяются прогрессивными педагогами, стремящимися сделать уроки более живыми, интерактивными и актуальными для цифрового поколения. Несмотря на активно развивающиеся подходы к использованию интернет-культуры в образовательном процессе, на уроках истории в школах мало кто применяет эти методы как наглядные средства обучения. Традиционные формы подачи материала, такие как лекции, учебники и классические презентации, по-прежнему остаются в центре образовательного процесса. Однако в интернете наблюдается явный тренд на использование мемов, видеороликов и других элементов интернет-культуры для популяризации и увлекательного представления исторического контента.

Учителя, активно внедряющие интернет-культуру в своё преподавание, ведут блоги и каналы на таких платформах, как YouTube, TikTok, Instagram и Telegram. В этих пространствах они создают образовательные материалы, которые представляют историю в яркой и динамичной форме. К примеру, через мемы с историческим подтекстом, мини-лекции в формате коротких видео или обсуждения исторических событий в контексте современных трендов. Такой контент привлекает внимание широкой аудитории, особенно подростков, и способствует не только обучению, но и развитию критического мышления.

Одним из ярких примеров учителей, активно внедряющих интернет-культуру в преподавание истории, является преподаватель школы «ЕГЭFlex» Александр Гефест. Он ведет свою страницу в TikTok, где в формате коротких и ярких видео представляет исторические события, а также использует мемы и другие элементы интернет-культуры для более динамичного и вовлекающего преподавания[4]. Такой подход позволяет не только представить историю в доступной и развлекательной форме, но и сделать сложные темы более понятными для современных школьников. В комментариях под его видеороликами можно часто встретить такие отклики, как: «Вот такую историю я бы учила», «Если история, то только такая», «Не, ну это гениальный формат», «Ну вот, теперь всё понятно стало». Эти комментарии подчеркивают, насколько успешным может быть использование интернет-культуры в обучении, и как он помогает создать связь между учащимися и учебным материалом, при этом поддерживая интерес к дисциплине.

Александр Гефест, используя TikTok как платформу для обучения, продемонстрировал, как можно эффективно и с удовольствием обучать подростков, делая уроки истории увлекательными и связанными с их реальной жизнью. Это не только помогает углубить понимание исторических процессов, но и способствует развитию критического и творческого мышления, что особенно важно в современном

образовательном процессе. Что примечательно, в комментариях под видео и постами часто можно встретить такие отклики, как: «Такую историю я бы учила»[5]. Другие примеры включают серию видео-мемов «Смута в мемах», в которой сложные события начала XVII века подаются с юмором и в доступной визуальной форме. Под этими роликами пользователи оставляют комментарии вроде: «Пожалуйста, продолжайте, только так я выучу историю» и «Самое понятное объяснение истории». Примечательно, что подобные мнения поддерживаются тысячами других пользователей, что говорит о высокой популярности такого формата [6]. Подобные комментарии подтверждают, что интернет-культура и её элементы действительно способны создавать более интерактивную и вовлекающую атмосферу, чем традиционные методы преподавания. Это демонстрирует, что у студентов есть спрос на нестандартные формы обучения и что использование таких ресурсов в школьном процессе могло бы повысить мотивацию и эффективность усвоения материала.

Перспективы использования подобного контента как наглядного средства обучения очевидны. В будущем, интеграция интернет-культуры в образовательный процесс может значительно изменить подход к преподаванию истории, делая его более адаптированным к интересам и восприятию современного поколения. Система образования, которая использует мемы, видео и другие визуальные формы подачи материала, имеет шанс не только повысить вовлеченность учеников, но и сформировать более глубокое понимание исторических процессов, связав их с контекстом современной жизни.

Однако, несмотря на растущий интерес, остаются вопросы, связанные с методикой интеграции интернет-контента, выбором релевантного и корректного материала, а также балансом между развлечением и образовательной целью. Поэтому важной задачей становится не только анализ накопленного опыта, но и выстраивание перспектив дальнейшего использования интернет-культуры как осознанного, педагогически обоснованного инструмента обучения истории в школе.

Интеграция интернет-культуры в учебный процесс может начинаться с использования мемов или коротких видео на вводном этапе урока, чтобы привлечь внимание учащихся к теме. Далее, можно организовать обсуждение и деконструкцию мемов, разбирая вместе с учениками исторический смысл изображения, проверяя факты и оценивая его уместность и глубину. Творческие задания также могут стать важным элементом, например, попросить учащихся создать мем, гифку или короткое видео по изученной теме, что развивает не только знание истории, но и креативность, навыки визуализации и самостоятельного поиска информации. Домашние задания могут включать поиск мема, его анализ с точки зрения исторического

контекста и представление результатов перед классом. Мемы и гифки также можно интегрировать в презентации, тесты и квесты, добавляя их в дидактические материалы или используя в онлайн-квизах, таких как Kahoot или Quizizz. Важно также применять их на этапе повторения и закрепления материала, так как они помогают «освежить» изученную информацию перед контрольной работой, делая процесс более наглядным и доступным.

Использование интернет-культуры в преподавании истории имеет ряд очевидных преимуществ: оно способствует повышению мотивации учащихся, делает сложные темы более доступными, развивает критическое мышление и помогает связать исторические события с современной действительностью через визуальные и интерактивные формы. Однако у этого подхода есть и недостатки – существует риск поверхностного восприятия материала из-за юмористического формата, трудности в подборе достоверного и уместного контента, возможный смещённый акцент на развлечении в ущерб образовательной цели, а также необходимость технической оснащённости и цифровой грамотности со стороны педагога.

Интеграция элементов интернет-культуры в преподавание истории имеет большой потенциал для повышения вовлеченности учащихся и улучшения усвоения материала. Использование мемов, гифок, коротких видео и других визуальных форм подачи материала делает процесс обучения более доступным, увлекательным и актуальным для подростков, что способствует развитию критического мышления и связке исторических событий с современной действительностью. Тем не менее, данный подход требует осторожности и продуманного использования, чтобы избежать поверхностного восприятия информации, сохранить образовательную цель и обеспечить корректность контента. Важно также учитывать технические возможности школ и уровень цифровой грамотности педагогов. Таким образом, интернет-культура имеет потенциал стать мощным инструментом в обучении, однако для её эффективного применения необходимо тщательно выстроить методику и подход к интеграции этих форматов в образовательный процесс.

Литература

1. Докинз Ричард. Эгоистичный ген. – М.: Мир, 1993. – С. 318
2. https://prdrive.kz/page38245314.html?ysclid=m92tn67m5323756494 Интервью Артура Чеха для PR Drive.
3. https://www.tiktok.com/@volik_anastasia?_t=ZM-8vFqEsW2CoA&_r=1
4. https://www.tiktok.com/@flexhistory?_t=ZM-8vFqVreiYIJ&_r=1
5. https://vm.tiktok.com/ZMB9Lm5w7/
6. https://vm.tiktok.com/ZMB9L2AcE/

XIX ҒАСЫР СОҢЫ МЕН XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ОҚУЛЫҚТАРЫНЫҢ ГЕНЕЗИСІ МЕН ДАМУ ТЕНДЕЦИЯЛАРЫ

А.Б. Әлиақбар
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
ғылыми жетекшісі: А.Е. Каримова
тарих ғылымдарының кандидаты, профессор

Аңдатпа: Қазақ даласында алғашқы оқулықтардың жарыққа шығуы мен дамуының маңызы. Алғашқы оқулықтардың ағартушылық саладағы қосқан үлесі мен қазақ халқының сауаттылық деңгейінің даму үдерісі қамтылды. XIX ғасыр аяғы мен XX ғасыр басындағы қоғам өміріндегі өзгерістер мен білім саласының қарқын алуына ықпалы, миссионерлік білім мен жәдидтік білімнің бастауының бұқараға саяси һәм ағартушылық жаңалығы қарастырылды.

Түйінді сөздер: Алғашқы оқулық, миссионер, жәдид, орыстандыру, интелегенция, алаш.

Аннотация: значение издания и развития первых учебников в казахской степи. Освещены вклад первых учебников в просветительскую сферу и процесс развития уровня грамотности казахского народа. Были рассмотрены изменения в жизни общества конца XIX-начала XX века и влияние сферы образования на бум, политическая и просветительская новизна начала миссионерского образования и джадидского образования.

Ключевые слова: первый учебник, миссионер, Джадид, русификация, интелегенция, алаш.

Annotation: the importance of the publication and development of the first textbooks in the Kazakh steppe. The contribution of the first textbooks in the field of education and the process of developing the level of literacy of the Kazakh people were covered. Changes in the life of society at the end of the XIX-beginning of the XX centuries and the influence of education on the pace of development, political and educational novelty of the beginning of missionary education and Jadid education to the masses were considered.

Keywords: first textbook, missionary, Jadid, Russification, intelligentsia, Alash.

XIX ғасыр соңы мен XX ғасыр басындағы қазақ оқулықтарының генезисі мен даму тенденциялары туралы айтпас бұрын халықтың әлеуметтік және экономикалық жағдай туралы тоқталсақ. XIX ғасыр соңы қазақ халқының дамуы, әлеуметтік және экономикалық жағдайы тікелей XVIII ғасырдың алғашқы жартысында Ресейге қосылуы мен одан кейінгі жағдайларымен тығыз байланысты. Орталық хандық биліктің үш хандыққа бөлініп, жау жағадан алғанда бірлікте бас қоса алмауы, отаршылдық саясатына көндігуге себеп болды. Тек отаршылдыққа ғана емес, сұрқия саясаттарына да амалсыз көнуіне мәжбүр етті. Оқиғалардың кезеңдеріне тоқталар болсақ, алдымен отарланған елдің географиялық, этнографиялық және әлеуметтік

жағдайын әр тұстан зерттеуге ғалымдар келіп, халықтың мәдениетін, тұрмыс-тіршілігін, табиғи жер үсті жер үсті байлығын барлады. Бұл зерттеу нәтижесі халықты тек танып біліп ғана қоймай, әлемгеде танытып жатты. Сонымен бірге, келесі кезекте халықты жан-жақты басқаруға арналған саяси реформалардың жарыққа шығу межесі болды. Алғаш 1734 жылы Әбілқайырдың Петербургке елші етіп жіберген баласы Ералы ханның өтінішімен Ор өзені бойынан Ор атты қамал салуға обер-сенатор И.К.Кириллов бастаған экспедиция жіберілді. Бұл экспедиция құрамында тау-кен, геодезистер, ботаник және славян-грек-латын студенттері болды. Тарихшы Левшиннің айтуы бойынша Кирилловқа берілген тапсыма он бес пунктен тұрды. Олар : Ор өзенінің жағасынан қамал салу; қаласа Әбілқайыр мен басқа хандарға өз дәуірлеріне сай үй тұрғызып, мешіт пен медреселер ашу; дау-жанжалды шешу үшін орыс ченовниктері мен беделді қырғыздардан (хан, сұлтан, ел билеушілерінен) сот құру; Бұқараға сауда керуенін жіберу; Арал теңізіне кемелерді жүргізіп, оларды қару жарақпен, зеңбірекпен қамтамасыз ету; түрлі минериалдарды қазып алу, оны сату, алтын-күміс кендерін іздеу және тағы басқалар болды [1, 16 б.].

Бұл экспедиция 1737 жылы В.Н.Татищевке ауысты. Бұл экспедициялар қазақ жерінде Орынбор, Орск, Орал, Гурьев, Троицк, Омбы, Семей, Петропавл, Верный, Павлодар, Ақмола, Өскемен, Ешім, Қапал сынды алғашқы бекіністер одан әрі ірі қалалардың пайда болуына алып келді. Қазақ халқының әлеуметтік жағдайы түрлі өзгерістермен даму жолынан өтті десек артық айтқанымыз емес. Себебі, көшпелі салт-дәстүрді ұстанған халық ендігіде өмір салтының келесі бір кезеңі отырықшылыққа ауыспаса, дамымауын сезді һәм қоғамдық құрылым осы шешімге алып келді. Аталған экспедиция әр түрлі бағытта жүзеге асуы жалғасты. Нәтижелері А.Левшиннің «Описание киргиз-кайсакских или киргиз-казачьих орд и степей», Г.Н.Потаниннің « Казак-киргизские и алтайские предания, легенды и сказки», « В юрте последнего киргизского царевича», П.П. Семенов-Тяньшанскийдің « Путешествие на Тянь-Шань в 1856-1857 гг.» атты көптеген ғалымдардың қазақ жерінің ауыз әдебиеті, этнографиясы, батырлық жырлары турасында еңбектерінң жарыққа шығуына себеп болды. Одан әрі тек халықты жалпы зерттеп қана қоймай белгілі тұлғаларымен пікірлес болып, белгілі тұлғалар жайлы кітаптар жазды. Бұл кітаптардың барлығы орыс қарпінде жазылды. Алғаш қазақ жеріндегі оқу-ағатудың жаршылары Абай Құнанбайұлы, Шоқан Уәлихан, Ыбырай Алтынсарин туралы да кітаптар жарық көрді. Бұл кезеңдерде қазақ жерінде оқу мен жазудың тек шағатай тілі ғана болды. Белгілі алғаш хат таныған тұлғаларымыз Омбы жерінде орыс-қазақ мектептерінде білім алып сауат ашты. XIX ғасырдағы оқу ісінің бастапқы алғышарттары орыс халқының өзіне бағынған халық ішінде хат танитын, орысша оқып, жаза білетін ченовниктер қажет еді. Бұл мақсатқа жету үшін ең алдымен халық

түсінетін тілде кітаптардың болуы сөзсіз еді, және бұл сұранысты үкімет тарапынан баспаханалар құру ісін бастап кетті. Кітаптардың алғашқыда діни мазмұнда болуы үкімет тарапынан болған бұйрық еді. Осы талаптарға сәйкес баспаханалар Қазан, Астрахан. Ташкент, Орынбор, Қырымда ұйымдастырылды.

Қазанда Чиркова баспаханасында дайындалған «Шараяты ал иман» елу мың, университет баспахансында басылған «Қырық хадыс кітабы» он мың дана болып көпшілік қолына тиді [1, 32 б.]. Бұл баспадан діни және ағартушылық мазмұнда 1896 жылға дейін 176 кітап жарық көрген кітап көпшілікке ұсынылған. Бұл діни кітаптардың шығарылуы тікелей саяси басқару жүйесімен байланысты болды. Бұратана халықты діни сенім арқылы бағындыру саясаты жүргізілді. Осы мақсатта жазылған діни кітаптар жайында Ш.Уәлихан «Собрание сочинений в пяти томах» еңбегінде 1797 жылғы жарлық бойынша қазына есебінен қазақтар арасына дінді тарату үшін «Құранды» басып шығару керектігі жоспарланады. 1797 жылы Петерборда 3600 дана «Құран» басылып шықты. Одан кейін Петербордағы осы баспахана Қазан қаласына көшіріліп, онда алғашқы үш жыл бойы, діни мазмұндағы 14300 дана кітап басылып шығарылды. 1858-1859 жылдары Қазан баспасы 32600 кітап басып шығарылды: оның ішінде – 82300 дана «Құран», 165900 дана «Хафтиан» (Құраннан алынған қағидалар» және 77500 дана «Шариат-әл-иман» кітаптарының статистикалық дерек береді [2, 108 б.]. Діни кітаптарды насихаттау мен уағыздау ісіне татар молдалары қатысты. Молдалардың атқарған қызметіне қаржылай көмек көрсетіліп отырды.

Ресейдің қазақ жерін отарлау саясатының әр түрлі сатысы болды. Жоғарыдағы діни кітаптар шығару және уағыздаудан кейін, қазақ жерінде білім беру жайы қаралды. Оған Ресей империясының ағарту министірлігінен көптеген қаржы бөлінді. «Орыстандыру бағдарламасының жүзеге асуын Халық ағарту министрлігі қатаң түрде қадағалады. Ильминский жүйесі бойынша бұратана ел балаларына оқу қиынға соқпауы тиіс. «Оқу ісін қазақ балаларына білім жеңіл сіңетіндей етіп ұйымдастыруға керек. Сонда олар алған білім сауатсыз бұқараға оңай көшеді, – деп жазды Н.И.Ильминский. Бұл мақсатқа жеткізетін ең қолайлы құрал – бұратана халықтарға оқу-білімді ана тілінде тағылымды түрде жеткізетін кітап. Мұндай кітап жергілікті халықтың қарапайым ауызекі тілінде жазылғаны жөн. Ел санасына қонымды болуы үшін жабайы халық ұғымына мейлінше жақын, ет бауыр сөздерді тіркестерді ғана емес, ой жүйесінің өз соқырға таяқ ұстатқандай түсінікті жүйемен түзілуі тиіс» [3, 113-114 б]. Аталған мақстаға сәйкес миссионерлік кезеңде жарық көрген кітаптар: «Материалы к изучению киргизского речия», «Самоучитель русской грамоты для киргизов», «Хрестоматия для киргизских учеников», «К мудрости ступенька», «Букварь для киргизов», «Ізгілікке үйрететін книга», «Қырғыз ауыл школдарына

әліппе» сынды кітаптар 1860-1910 жылға дейінгі аралықта қайта басылып, шығарылып отырды. Бұл кітаптар жоғарыда айтылғандай ауызекі тілде жазылған және орыс іріптері мен қазақ, орыс тілінде жазылған кітаптар болды.

Қазақ тілді мерзімді баспасөздің қалыптасуы ағарту саласының түп тамыры болды. Ең алғаш «Түркістан уалаятының газеті» ең алғаш «Туркестанские ведомости» газетіне қосымша ретінде 1870 жылдан бастап Ташкентте жалпы Орта Азия халықтарының тұңғыш газеті болды. Бұл газетте қазақ тұрмысы, тарихы туралы мағлұматтар көптеп берілген болатын. Қазақ оқырмандарын сол кезеңдегі ғылым жаңалықтарымен, орыс халқының бай әдебиетімен, өнер ізденістерімен таныстырған басылым. Қазақ халқының тұңғыш ғалымы Ш.Ш.Уәлихан туралы ана тіліміздегі мақалада осы басылымда 1870-72 жылдары жарық көрді. Қазақ хандығы кезеңіндегі тарихи мақалалар мен деректердіде шығарып отырды. Өз тарихы туралы ана тілінде оқу халықтың оқу мен білімге деген құштарлығын ашты. 1888 жылдан 1902 жылға дейін «Акмолинские областные ведомости» газетіне қосымша «Дала уалаятының газеті» халқымыздың әдебиеті мен мәдениетін, тұрмыс-тіршілігін қалың жұртқа танытудағы бірден-бір басылым болды. А.С.Пушкин, Л.Н.Толстой, М.Ю.Лермонтов, Д.Н. Мамин-Сибиряк, Г.И. Успенский шығармаларының, И.Л. Крыловтың мысалдары қазақ тілінде алғашқы аудармалар басылып тұрды [4, 10 б.].

Тың өзгерістерге себеп болған тағы бір саяси-тарихи оқиға 1905-1907 жылдары болған орыс революциясы еді. Революция әсерінен қазақ халқының санасына сәуле түргендей қараңғылықты жоюға талпынды. Нәтижесі қазақ тілінде шығарылатын газет пен журнал санын еселеді. Сол дәуірде топтасқан Әлихан Бөкейтан, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, Жақып Ақбай Қарқаралыда Қоянды жәрмеңкесінде 1905 жылы 25 маусымда Қарқаралы құзырхатыныңда арыз-тілектерін жазды. Қарқаралы құзырхатын 12 767 адам қол қойып Петербургке жолдады. Ресей үкіметіне жазылған құзырхатта: ар бостандығын беру, казактарды қоныстандыру саясатынан бас тарту, «Далалық ережені» және өлкені әкімшілік басқару жүйесін қайта қарау, азаматтық және сот ісінде қазақ тілінде жүргізуді заңды бекіту, жоғарғы органдарының отарланушы өлке депутаттары үшін үлес беру талаптарын қойды [5, 43 б.]. Бұл оқиғадан соң халықтың өз құқықтарын қорғау мен ағарту саласына оң ықпалы болды. 1905 жылы қазан айының соңында Ә.Бөкейхановтың бастамасы бойынша Омбыда 17 қазан Манифесі қазақ тіліне аударылды және вице-губернатордың рұқсатымен облыстық баспаханада басылып, 10 мың данасы қазақ ауылдарына таратылды. Ә.Бөкейханов былай деп жазды: «қазақтардың жүріп-тұруының арқасында манифест қысқа уақытта бүкіл даланың қолына тиді. Жер-жерде қазақтар үлкенді-кішілі съездерге жиналды. Манифесті оқыды, оны түсіндірді, болашақтағы мемлекеттік Дума сайлауы туралы

мәселелерді талқылады» [5, 44 б.]. Қазақстанның барлық қалаларында 17 қазандағы Манифеске арналған саяси шерулер, митингілер мен жиналыстар толқыны жайылды. Перовскідегі, Оралдағы, Қарқаралыдағы, Павлодардағы т.б. манифестациялар неғұрлым ірі болды. Оларды орыстар арасынан да, қазақтардан да шыққан жергілікті зиялылар ұйымдастырды. Саяси оқиғалардың болуы, арыз-тілек жазылған Қарқаралы құзырхатының талабына сәйкес жасалған кезекті іс болды. Революциядан кейін қазақ тілінде мерзімді баспасөз дамыды қарқынды дамып және жарық көрген 1907 жылы «Серке», «Қазақ», 1911-1913 жылдары «Қазақстан», 1911-1915 жылдар аралығында Троицктер шығып отырған «Айқап», ол-өз заманының қажеттілігі мен мұқтаждығын қамтыған, оқу мен тәрбие жұмыстарын белсене насихаттаған баспасөз органдары. 1913-1918 жылдары «Қазақ» газетінің қайта оралуы халық санасының оянуымен бірдей болды себебі тиражы 8000 мыңға жеткендігі қазақ жерінің әр жерінде оқыған қазақтың барын білдіртті. Революциядан соң тек баспасөз ғана емес оқулықтарда жарыққа шыға бастады.

ХХ ғасыр басындағы қазақ халқының отырықшылық пен қоса ағарту саласына көптеп ұйысуы мәдениет пен оқу-ағартудың жаршылары болған Ш.Уалихан, А.Құнанбайұлы, Ы.Алтынсариннің озық пікірлі идеялары орыс халқының ұлы ойшылдары – В.Г.Белгинский, А.И.Герцен, Н.Г.Ченышевский, Н.А.Добролюбовтардың демакратиялық бағыттағы ағартушылық идеяларымен терең үндесіп жатты [6, 3 б.]. Бұл жағдай қазақ жерінде олардың қолдаушылар көбейтті. Интеллигенция өкілдері оқу-ағарту саласындағы баяғыдан келе жатқан шала моладардың сауат танып жүргеніне тікелей наразылық білдіре бастады. Наразылықтар нәтижесінде халықтың сана-сезімі оянып, ғылым мен білімге деген көзқарасы нығая түсті.

XIX ғасыр соңында жарық көрген миссионерлік бағыттағы кітаптар қазақ баспасөзінің қоғамдық-саяси, мәдени-рухани әсері алғашқы оқу-құралдардың шығуына алғышарт болды. Қазақтан шыққан алғаш оқығандар Қазан, Уфа, Мәскеу, Троицк, Санкт-Петербор жеріне барып білім алды. Соның ішінде «Ғалия» медіресінде білім алған қазақ азаматтарының ХХ ғасыр басында қазақ мектепте мұғалім қызметін атқаруы қоғамның дамуына үлес қосты. Оқулық шығару ісінеде белсенді ат салысты. Ы.Алтынсары жазған «Мактубат» оқулығы, орыс әрпімен терілген «Қазақ христаматиясы» кітаптары да жарық көрді. Бұл кітаптар тізімінде қазақ ауыз әдебиеті туралы жазған ақын, жазушылардың еңбектеріде болды. Қазан қаласындағы баспаханасының қазақ кітаптарын шығаруда басымдығы зор болды. Кітап басу ісі қазақ жерінде де Семей, Омбы, Верный, Астрахань қалаларында жалғасын тапты. Көбіне Қазан университетінің баспаханасында, Кәримовтар, Хусаиновтар баспаларынан басылып шықты [5, 34 б.]. Кітаптар

мазмұны: әліппелер, хрестоматиялар, оқулыққа қосымша әдебиеттер, ғылыми әдістемелік, діни оқулықтар болды. Негізінен бұл кітаптардың көп бөлігі әліппе және сауаттану бағыты болды. Кітаптардың шығу мен бөлудің маңызы сатылы оқуда болды десекте болды. XX ғасыр басы Ресей империясының саясатына бағынған халықтардың діни және әріп үйрену мен ежелеп оқу сатысында қалуы барлық мұсылман халықтарының ортақ мәселесі еді. Қырым татар халқының ағартушы-педагогы И.Гаспринскийдің батыс халықтарының ағарту саласын зерттеуі, мұсылман халықтары ішінде жәдидшілдік бағытты алып келуіне себеп болды. Бұл бағыт мұсылман халықтары үшін жаңа бағыт болды. Себебі, тек діни емес дүние ғылымдарын үйрету бағыты болды. Жәдидшілдік оқу бағытымен қатар, «пантюркизм» термині келді. Яғни, түрік және мұсылман халықтарының бірігу процессі. XX ғасырдың басында қазақ жерінде Алаш қозғалысына себепші болған «жәдидшілдік» яғни «жаңа әдіс» қозғалысының негізін салушыда И.Гаспринский болды. Татар оқымыстысы Исмаил Гаспинский барша түркі халықтарының ояну дәуірінің себепкері деп санаймыз. Қоғамның даму сатысына өзгерістер алып келді. Алаш қайраткерлеріде бұл жаңаша даму жүйесін қазақ халқын дамыту жолында ұстанды. Алаш оқымыстылары оқып-жазуды үйрететұғын оқулықтар жазумен айналысты. Соның нәтижесінде, ғылымның алгебра, физика, химия, астрономия, жаратылыстану, психология, педагогика, әдебиеттану, лингвистика сынды әр түрлі салаларында оқулықтар жазылды. Атап айтсақ, А. Байтұрсынұлы «Оқу құралы» (1912, 1914, 1915), «Тіл құралы» (1914), «Әліпби» (1914) оқулықтары, А.Байтұрсынұлы мен Т.Шонанұлы «Оқу құралы» (1927); М. Дулатұлы «Қирағат кітабы» (1916); Ж.Аймауытұлы «Психология» (1926); М. Жұмабаев «Педагогика» (1927) сын ды оқылуықтары жазылып-құрастырылды. XIX ғасыр аяғы мен XX ғасыр басындағы оқулықтардың пайда болу мен тенденцияларының барысы әр қилы саяси кезеңдермен біте қайнасып дамыды. Қалыптасқан оқулықтар бүгінгі күнгі біздің ағарту саласының түп негізі деп айта аламыз. Ғасыр өтседе алғашқы төл оқулықтарымыздың іске асарлық артықшылығын алуға және ұлықтауға тырысамыз. Өз дәуірінде қаншама білімді ғалым мен ойшыл білім алған кітап негізі өз құндылығын жоғалтпайды.

Әдебиеттер

1. Жиреншин Ә. Қазақ кітаптарының тарихынан. Қазақстан, – Алматы, 1971. – 178 б.

2. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах. – Алма-ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедий: Т 5. 1985. – 525 с.

3. Алтынсарин Ы. Таңд.шығ / Құрастырған Б.С. Сүлейменов. – Алматы, 1955. – 465 б.

4. Субханбердина Ү, Дәулетов С. Айқап. «Қазақ энциклопедиясы» бас редакциясы. – Алматы, 1995. – 370 б.

5. Бөкейхан Ә. Выборы в Степном крае, 44 б.
6. Смағұлова Г. Алғашқы оқулықтар. – Алматы: Мектеп, 1976. – 60 б.

ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫН МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУДАҒЫ ТАРИХИ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ РӨЛІ

Э.Ж. Жақсылық
Ә. Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Болат Құдайбергенұлы
оқытушы-сарапшы

Аңдатпа: Бұл мақалада Қазақстан тарихын мектепте оқыту барысында тарихи тұлғалардың алатын орны қарастырылады. Тарихи тұлғалардың оқушылардың тарихи санасын қалыптастырудағы маңызы, олардың ұлттық бірлікті нығайтудағы рөлі талданады. Сондай-ақ, мектеп бағдарламасында тарихи тұлғаларды оқыту әдістері мен тәсілдері қарастырылады. Мақалада тарихи-генетикалық, жүйелілік, салыстырмалы, педагогикалық бақылау әдістері қолданылды.
Түйін сөздер: Қазақстан тарихы, тарихи тұлғалар, мектептік білім, оқыту әдістемесі, патриоттық тәрбие.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль исторических личностей в процессе преподавания истории Казахстана в школах. Анализируется значение исторических деятелей в формировании исторического сознания учащихся и укреплении национального единства. Также рассматриваются методы и подходы к преподаванию исторических личностей в школьной программе. В работе использованы историко-генетический, системный, сравнительный и педагогический методы наблюдения.
Ключевые слова: история Казахстана, исторические личности, школьное образование, методика преподавания, патриотическое воспитание.

Abstract: This article examines the role of historical figures in teaching Kazakh history in schools. The importance of historical figures in shaping students' historical consciousness and strengthening national unity is analyzed. The methods and approaches for teaching historical figures in the school curriculum are considered. The study employs historical-genetic, systematic, comparative, and pedagogical observation methods.
Keywords: Kazakh history, historical figures, school education, teaching methodology, patriotic education.

Қазақстан тарихын оқыту тек оқиғалар мен даталарды жаттау ғана емес, тарихи үдерістерді түсінуге бағытталған. Ұлы тұлғалардың өмір жолын зерттеу арқылы оқушылар тарихи оқиғаларға тереңірек үңіліп, сол дәуірдің ерекшеліктерін түсінеді.

Тарихи тұлғалар – белгілі бір дәуірдегі маңызды оқиғаларға ықпал еткен қайраткерлер. Олардың өмірі мен қызметін зерттеу оқушыларға тарихи құбылыстарды түсінуге көмектеседі. Бұл тәсіл оқушылардың тарихи оқиғаларға деген қызығушылығын арттырып, тарихи сананың қалыптасуына ықпал етеді.

Көрнекті тарихи тұлғалар туралы білімді тереңдету оқушылардың Қазақстан тарихындағы маңызды оқиғаларға әсерін зерттеу арқылы жүзеге асады. Мұндай зерттеулер тарихи процестерге деген терең қызығушылықты оятады. Оқушылар өз елінің мұрасын және патриоттық сезімін ұғына отырып, өткен дәуірдің батырларынан үлгі алып,оларға зор құрмет көрсетеді.

Тарих сабақтарында тарихи дереккөздерді зерттеу (зертханалық жұмыстар, практикумдар және т.б.), тарихи жағдайларды талдау, оқиғалардың түрлі нұсқаларын салыстыру және бағалау сияқты сабақ түрлері қолданылады. Белсенді оқыту әдісі дәстүрлі аралас сабақтың «сауалнама – мұғалім жаңа білімді түсіндіреді – оқушылар оны меңгереді» үлгісімен шектелмей, оқушылардың өзіндік жұмыс түрлерінің әртүрлілігін қамтиды.

Тарихи материалды, дәуірлерді, процестер мен ауқымды оқиғаларды кезең-кезеңімен қарастыру барысында бүкіл сыныптың бірлескен жұмысы тиімді болып табылады. Ұжымдық талқылау арқылы түрлі көзқарастарды, бағалау өлшемдері мен кезеңдер бойынша салыстыруларды жан-жақты қарастыруға мүмкіндік туады.

Сонымен қатар, дереккөздердің жекелеген үзінділерін, тарихшылардың еңбектерін талдау секілді тапсырмалар әр оқушының жеке білім алу жолын дамытып, өзіндік зерттеу жұмысына бағыттайды.

Тарих пәнінде шығармашылық маңызды рөл атқарады, ол тарихи бейнені оқушылардың қиялында қалыптастыруға негізделеді. Бұл тарихи дереккөздерді зерттеу, сондай-ақ деректі, көркем және көрнекі оқу материалдарын қолдану арқылы жүзеге асады. Мұғалімнің негізгі міндеті – көрнекті тұлғаның өз заманы мен мәдениетімен байланысын көрсету және оның дамуына айқындаушы әсер еткен тарихи факторлар, көзқарастары мен мінез-құлқының ерекшеліктерін анықтау.

Қазақстан тарихында маңызды рөл атқарған тұлғаларды мектеп бағдарламасына енгізу – өте маңызды. Олардың қатарында Әбу Насыр әл-Фараби, Төле би, Абылай хан, Кенесары Қасымұлы, Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы сынды тарихи қайраткерлер бар. Олардың өмір жолын оқыту арқылы оқушылар өз тарихын тереңірек түсінеді.

Қазақстан тарихын мектепте оқыту барысында тарихи тұлғалардың рөлін ерекше атап көрсету маңызды. Себебі, тарихи тұлғалар өткен дәуірдің бет-бейнесін айқындап, ел дамуына зор ықпал еткен. Оқушыларға тек тарихи оқиғаларды емес, сол оқиғалардың басты кейіпкерлерін де таныстыру олардың тарихи санасын қалыптастыруға септігін тигізеді.

Бүгінде мектептегі оқу құралдарында тақырып барысында тарихи тұлғаға көп көңіл бөлінбейтіні байқалды.Бұл дегеніміз оқушы берілген тарихи оқиғаның басты кейіпкері қандай тұлға және тарих бетіне шығатындай қандай ерліктерді жасады деген сұраққа толық жауап ала

алмайтынын көрсетеді.Бұл өз кезегінде тақырыптың толыққанды зерттелмеуіне немесе берілген тақырыпты оқушының қызыға оқып өзіне ғибрат ала алмауына алып келеді.Ал кітапты оқушыға ұсынудағы басты мақсат-пайдалы дүние беруінде екеніне күман жоқ.

Қазақстан тарихы оқулықтарына тарихи тұлғалар жөніндегі ақпаратты енгізу – ұлттық сананы қалыптастырудың басты тетіктерінің бірі. Оның бірнеше маңызы бар:

1. «Тарихи мұраны сақтау»

Елдің танымал тұлғалары – оның өткені мен болашағының көрінісі. Олардың өмір жолы мен еңбегі арқылы оқушылар әр дәуірдің саяси, әлеуметтік және экономикалық ахуалын терең түсіне алады.

2. «Рухани тәрбие және ұлттық сананы нығайту»

Белгілі қайраткерлердің ерлігі, еңбегі мен идеялары өскелең ұрпақты отансүйгіштікке баулиды. Мысалы, Абылай хан, Әлихан Бөкейхан, Бауыржан Момышұлы сынды тұлғалар жастарға өнеге бола алады.

3. «Тарихи оқиғаларды шынайы жеткізу»

Тұлғалар жайлы мәліметтер оқулықтағы деректерді жан-жақты сипаттап, оқушылардың тарихи оқиғаларға деген қызығушылығын оятады.

4. «Сын тұрғысынан ойлау және талдау қабілетін жетілдіру»

Әртүрлі тарихи қайраткерлердің рөлін және олардың көзқарастарын салыстыру арқылы оқушылар тарихи үдерістердің себеп-салдарын түсінуге машықтанады.

5. «Тұлға – тарихты қалыптастырушы күш»

Жеке тұлғалардың үлесін көрсету оқушыларға тарихи оқиғалардың күрделілігін, олардың даму заңдылықтарын және жеке адамның тарихтағы орнын түсінуге мүмкіндік береді.

Осы себепті Қазақстан тарихы оқулықтарына тұлғалар жайлы мәліметтерді енгізу – тарихи сананы қалыптастырудың, жас ұрпақты тәрбиелеудің және білім деңгейін көтерудің маңызды жолы.

Қазіргі таңда тарихты оқытуда әртүрлі әдістер кеңінен қолданылып келеді. Оларға тест түрінде білімін бағалау, баяндау, сұрақ-жауап әдістері жатады. Әсіресе елімізде бірыңғай ұлттық тестілеу енгізілгеннен бері білім алушылар мен оқытушылар тест жаттауға көбірек көңіл бөліп кетті. Бұл өз кезегінде оқушылардың еркін ойлауына, ойын толық әрі нақты жеткізу қабілетіне кері әсер ететінін ескеруіміз қажет. Сондықтан оқушылардың тарихи оқиғаларды оңай есте сақтауы және сабақтан жалықпауы үшін оқытуда әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолдану маңызды.

Білім қалыптасуының бастапқы кезеңінде ақпаратты меңгеру үшін түсіндіру-көрнекілік әдісі тиімді болып табылады. Бұл әдісте оқытушы карталар, бейнематериалдар, суреттер сияқты көрнекі құралдарды пайдаланады.Youtube,Bilim land секілді онлайн платформалардан

тақырыпқа байланысты қызықты әрі қысқа бейнематериалдарды көрсетіп,тақырыпқа деген қызығушылықты арттыру әдісі өте маңызды болып табылады.

Тарихи тұлғаларға назар аударудың бір тәсілі – көрнекі материалдарды пайдалану. Мысалы, портрет тұлғаның сыртқы келбетін көрсетуге мүмкіндік береді, ал сюжеттік иллюстрация оның өмірінің маңызды сәттерін көрнекі түрде жеткізе алады. Замандастарының пікірлері мен естеліктері тұлғаның өз кезеңінде қалай қабылданғаны туралы түсінік береді. Тарихи тұлғаның жеке естеліктері оның жеке қасиеттерін, алғашқы білімін, мансаптағы алғашқы қадамдарын және басқа да маңызды аспектілерді анықтауға көмектеседі. Бұл материалдар тарихи тұлғаны зерттеуде құнды дереккөз бола алады.

Осы тұста мұғалім жұмысының негізгі бағыттары да маңызды, өйткені оқушылардың іс-әрекеттері осы бағыттар бойынша құрылуы керек. Оларға мыналар кіреді:

-тарихи дереккөздермен жұмыс, ғылыми және көркем әдебиетпен танысу;

-сыни тұрғыдан ойлау мен талдау дағдыларын дамыту, әртүрлі көзқарастарды бағалау;

-шығармашылық ойлауды дамыту;

-тарихи процесті түсініп, себеп-салдар байланыстарын анықтай білу.

Қазақстан тарихын оқытудағы заманауи әдістері оқушылардың сабаққа деген қызығушылықтарын арттырып қана қоймай,шынайы өмірде тұлғаның жақсы қасиеттерін бойларына сіңіруге деген құлшыныстарын оятады. Қазіргі таңда Қазақстан тарихын оқытуда дәстүрлі әдістермен қатар инновациялық тәсілдер де қолданылады. Интерактивті оқыту, жобалық әдіс, рөлдік ойындар, тарихи реконструкциялар – осының барлығы оқушылардың қызығушылығын арттырып, тарихи материалды терең түсінуге көмектеседі.

Тарихи тұлғалар туралы деректерді пайдаланудың маңызы өте зор. Оқушыларға тарихи тұлғалар туралы ақпарат беру үшін тарихи құжаттар, хаттар, мемуарлар, зерттеу еңбектері, бейне және аудиоматериалдар қолданылуы қажет. Бұл әдіс тарихи оқиғаларға деген көзқарасты қалыптастырып, оқушылардың танымдық қабілеттерін дамытады.

Тарих сабақтарында мұғалім материалды дайын әрі түсінікті түрде ұсынбауы тиіс. Жаңа білім алу қажеттілігі туындайтын жағдай жасау қажет. Мұғалім оқушыға тарихи өткенді және қазіргі уақытты бағамдай білу дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі. Бұл, өз кезегінде, оқушының ойлау қабілетін дамытады. Проблемалық жағдайлар дұрыс ретпен құрылуы керек. Олар ақпараттық тізбектің бөлігі секілді үйлесімді болуы тиіс. Бұл тәсіл оқушының жоғары деңгейде танымдық белсенділік көрсетуіне ықпал етеді.

Оқушыларға ғылыми жұмыстарды (зерттеулер, рефераттар, есептер) жазу ережелерін үйрету және жобалау әдісін қолдану ақпаратты алу қабілетін қалыптастыру үшін маңызды кезең болып табылады.

Жобалар мен ғылыми-зерттеу жұмыстары оқушыларға материалмен өз бетінше жұмыс істеуге мүмкіндік беріп, ақпаратты іздеу және игеру дағдыларын дамытады. Шығармашылық ізденіс нәтижесінде студенттердің өзіндік жұмыс дағдылары мен ойлау қабілеттері жетіледі. Ең бастысы, мұндай сабақтарда проблемалық жағдай жасау оқушылардың мәселені шешуге ұмтылысын арттырады. Мысалы, нақты оқиғаға негізделген тақырыпты зерттеу барысында сабақтың басында қарама-қайшы фактілерді келтіруге болады, осылайша оқушылар дереккөздің екі фрагментін оқып немесе археологиялық қазба деректерін талқылау арқылы мәселеге терең үңіледі.

Оқушылар проблемалық жағдайды өздері құруы тиіс, себебі ол пікірталасқа негіз болады. Пікірталас барысында студенттер тек талдау мен салыстыру жасап қана қоймай, басқа қатысушылардың пікірін де құрметтеуді үйренеді. Оқушылардың жеке қабілеттерін дамыту үшін қарым-қатынастың диалогтық формаларын қолдану өте тиімді. Диалог – бұл мәселені бірге талқылап, шешуге бағытталған әдіс. Тарих сабағында оқушының белсенділігін арттыру үшін бұл әдіс өте пайдалы. Оқушы дұрыс емес шешім шығарған жағдайда оған теріс баға беруден қорқудың қажеті жоқ. Мұғалім оқушыға өз пікірін білдіріп, қорғауға, ұстанымын дәлелдеуге және оқу мәселесін шешуге мүмкіндік туғызуы керек.

Тарих сабақтары тұлғаға бағытталған тәсілді іске асырудың ең тиімді тәсілдерінің бірі болып табылады. Олар оқушының жеке тұлғасын қалыптастырып, оны өзгеріп жатқан қоғамда өмір сүруге дайындайды, заманауи қарым-қатынас дағдыларын үйретеді, ақпаратты қабылдау және дұрыс шешімдер қабылдау қабілеттерін дамытады. Тарихи тұлғалардың образын қалыптастыру үшін әдеби шығармалар, фильмдер, мультимедиялық ресурстар кеңінен қолданылады. Оқушыларға тарихи тұлғалардың өмірін бейнелейтін көркем шығармаларды оқу арқылы олардың ұлт тарихына қосқан үлесін түсіндіруге болады.

Қорытындылай келе, Қазақстан тарихын оқытуда тарихи тұлғалардың рөлі ерекше. Олар тек тарихтың бір бөлігі ғана емес, оқушылардың тұлға болып қалыптасуында маңызды рөл атқарады. Сондықтан мектеп бағдарламасында тарихи тұлғаларға қатысты материалдарды кеңінен пайдалану қажет. Бұл оқушылардың тарихи санасын қалыптастырып, оларға патриоттық тәрбие берудің тиімді жолдарының бірі болып табылады.

Әдебиеттер

1. Қозыбаев М.Қ. Қазақ тарихының өзекті мәселелері. – Алматы: Ғылым, 1991.

2. Алтаев Ж., Кәрібаев Б. Қазақстан тарихы: Жалпы білім беретін мектепке арналған оқулық. – Алматы: Мектеп, 2021.

3. Әбдіжәдін Қ.Қ. Қазақстан тарихын оқыту әдістемесі. – Алматы: Арман-ПВ, 2019.
4. Әбусейітова М.Х. Қазақ мемлекеттілігінің қалыптасуы және тарихи тұлғалар. – Алматы: Ғылым, 2017.
5. Құдайбергенова К.С. Орта мектепте тарихты оқытудың инновациялық технологиялары. – Алматы: Рауан, 2018.
6. Жансұлтанова Г. Орта білім беруде тарихи тұлғалар бейнесін оқыту әдістері. – Алматы: Қазақ университеті, 2020.
7. Нұртазина Р. Қазақстан тарихын оқытуда тарихи тұлғаларға басымдық беру қажеттілігі // ҚР ҰҒА Хабаршысы, 2019, №4.
8. Ұлттық Ғылым Академиясының ғылыми мақалалар базасы: www.nauka.kz

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОЗДАНИЯ ШКОЛЬНЫХ МУЗЕЕВ В КАЗАХСТАНЕ

А.Д. Жунусова
магистрант Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: Г.Е. Отепова
доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. Әлкей Марғұлан

Аңдатпа. Мақалада Қазақстанда мектеп мұражайларын құрудың өзекті мәселелері мен перспективалары қарастырылады. Павлодар ауданының №2 Черноречк орта мектебі мұражайының жұмыс тәжірибесінің мысалында мұражай педагогикасының тиімді нысандары, мұражай кеңістігін ұйымдастырудың заманауи тәсілдері және мұражай қызметін білім беру процесіне интеграциялау нәтижелері талданады.
Кілтті сөздер: мектеп мұражайы, Мұражай педагогикасы, патриоттық тәрбие, өлкетану, мұражайды цифрландыру.

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные проблемы и перспективы создания школьных музеев в Казахстане. На примере опыта работы музея Чернорецкой средней школы №2 Павлодарского района анализируются эффективные формы музейной педагогики, современные подходы к организации музейного пространства и результаты интеграции музейной деятельности в образовательный процесс.
Ключевые слова: школьный музей, музейная педагогика, патриотическое воспитание, краеведение, цифровизация музея.

Abstract. The article discusses the current problems and prospects of creating school museums in Kazakhstan. Based on the experience of the museum of Chernoretskaya secondary school no.The article analyzes effective forms of museum pedagogy, modern approaches to the organization of museum space and the results of the integration of museum activities into the educational process.
Keywords: school museum, museum pedagogy, patriotic education, local history, museum digitalization.

В современных условиях развития образовательной системы Республики Казахстан особую актуальность приобретает вопрос создания и развития школьных музеев как важнейших центров культурно-исторического и патриотического воспитания подрастающего поколения. Школьные музеи представляют собой уникальный феномен, объединяющий в себе образовательную, воспитательную и культурно-просветительскую функции, что делает их незаменимым инструментом в формировании национального самосознания и сохранении исторической памяти народа. В условиях глобализации и цифровизации общества именно школьные музеи способны обеспечить живую связь между поколениями, сохранить материальные свидетельства истории и культуры родного края.

Однако современное состояние школьных музеев в Казахстане характеризуется рядом существенных проблем, требующих системного решения. К ключевым проблемам относятся недостаточное материально-техническое оснащение, отсутствие квалифицированных специалистов в области музейной педагогики, слабая интеграция музейной деятельности в образовательный процесс, а также ограниченные возможности для цифровизации музейных фондов и создания виртуальных экспозиций. Особую озабоченность вызывает недостаточная методическая база для организации школьных музеев и отсутствие единых стандартов их деятельности.

Значительные перспективы для развития школьных музеев открывает Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы, утвержденная постановлением Правительства РК. В рамках данной программы предусматривается комплекс мер по модернизации образовательной инфраструктуры, включая развитие материально-технической базы организаций образования. Программа ставит целью создание единого образовательного пространства, где школьные музеи должны стать важными центрами формирования культурной идентичности и гражданского самосознания учащихся. Предусмотренные программой меры по цифровизации образования открывают новые возможности для создания современных интерактивных музейных экспозиций и внедрения инновационных форм музейной педагогики [1].

Создание и развитие школьных музеев в Казахстане представляет собой актуальную задачу, решение которой требует комплексного подхода, включающего совершенствование нормативно-правовой базы, укрепление материально-технической основы, подготовку квалифицированных кадров и внедрение современных технологий музейной деятельности. Успешная реализация этих задач позволит превратить школьные музеи в эффективные центры культурно-образовательной деятельности, способствующие формированию всесторонне развитой личности и сохранению культурного наследия страны.

Развитие школьных музеев в Казахстане является важным направлением образовательной политики, требующим системного подхода и учета современных тенденций в музейной педагогике. Анализ существующей практики показывает, что школьные музеи могут эффективно выполнять различные функции: образовательную, воспитательную, просветительскую и научно-исследовательскую. При этом ключевым фактором успешного функционирования школьного музея является его интеграция в образовательный процесс и активное участие учащихся в музейной деятельности.

Современный школьный музей должен отвечать ряду важных требований, среди которых можно выделить наличие соответствующего помещения, профессионально оформленной экспозиции, необходимого оборудования для хранения и демонстрации экспонатов, а также квалифицированного персонала. Особое значение приобретает использование современных технологий, позволяющих создавать интерактивные экспозиции и виртуальные туры, что существенно расширяет возможности музейной педагогики [2].

Рисунок 1 – Структурная модель организации школьного музея

Важным аспектом развития школьных музеев является их тематическая направленность. В зависимости от специфики региона и исторического контекста, школьные музеи могут быть историческими, краеведческими, этнографическими, литературными или комплексными. При этом необходимо учитывать, что музейная экспозиция должна отражать не только общенациональную историю и культуру, но и местные особенности, традиции и достижения [3].

Особое внимание следует уделить подготовке педагогических кадров для работы в школьных музеях. Современный руководитель школьного музея должен обладать компетенциями в области музееведения,

педагогики, информационных технологий и организационной работы. Необходимо организовать систему повышения квалификации для музейных педагогов, включающую обучение современным методам музейной педагогики и использованию цифровых технологий [4].

Значительным потенциалом обладает развитие сетевого взаимодействия между школьными музеями, а также их сотрудничество с государственными музеями и культурными учреждениями. Такое взаимодействие позволяет обмениваться опытом, проводить совместные мероприятия, организовывать передвижные выставки и реализовывать образовательные проекты. Важно также развивать международное сотрудничество в области музейной педагогики, что позволит перенимать лучшие практики и внедрять инновационные подходы [5].

Цифровизация школьных музеев представляет собой отдельное направление развития, требующее особого внимания. Создание электронных каталогов музейных фондов, разработка виртуальных экскурсий, использование мультимедийных технологий в экспозиционной работе – все это позволяет существенно расширить аудиторию музея и повысить эффективность его образовательной деятельности. При этом важно сохранить баланс между традиционными формами музейной работы и современными технологическими решениями [6].

Практический опыт организации и функционирования школьного музея Чернорецкой средней школы №2 Павлодарского района представляет собой яркий пример успешной реализации музейной педагогики в образовательном процессе. Школьный музей, основанный в 2008 году, за годы своего существования стал настоящим культурно-образовательным центром не только для учащихся школы, но и для всего села Набережное.

Музейный фонд школы насчитывает более 500 экспонатов, собранных благодаря активной поисково-исследовательской работе учащихся, педагогов и местных жителей. Особую ценность представляет экспозиция, посвященная истории села Набережное и развитию сельского хозяйства в регионе. В музее хранятся уникальные документы, фотографии, предметы быта и труда, отражающие различные периоды истории села с момента его основания.

Важным направлением работы музея является военно-патриотическая экспозиция, где собраны материалы о участниках Великой Отечественной войны – жителях села. Учащиеся школы под руководством педагогов провели масштабную работу по сбору информации о ветеранах, их боевом пути, наградах. Особое место в экспозиции занимают личные вещи, письма, документы и фотографии военных лет, переданные в дар музею семьями ветеранов.

Этнографический раздел музея представлен богатой коллекцией предметов казахской национальной культуры, а также экспонатами, отражающими быт и традиции других народов, проживающих в селе.

Здесь можно увидеть традиционные костюмы, предметы домашнего обихода, изделия народных промыслов. Данная экспозиция активно используется в проведении уроков истории, краеведения и при организации внеклассных мероприятий.

В музее регулярно проводятся тематические экскурсии, уроки мужества, встречи с интересными людьми, презентации исследовательских проектов учащихся. Особое внимание уделяется работе с младшими школьниками – для них организуются специальные познавательные программы, игровые занятия, творческие мастерские. Старшеклассники активно участвуют в работе музея в качестве экскурсоводов, что способствует развитию их коммуникативных навыков и углублению знаний по истории родного края.

В последние годы в работе музея активно используются современные технологии. Создана электронная база данных музейных экспонатов, разработаны виртуальные экскурсии, действует школьный сайт с разделом, посвященным музею. Учащиеся под руководством педагогов создают видеоролики об истории села и его жителях, которые демонстрируются на школьных мероприятиях и размещаются в социальных сетях.

Важным достижением в работе музея стало создание поискового отряда «Память», участники которого занимаются изучением истории села, записывают воспоминания старожилов, собирают и систематизируют документальные материалы. Результаты этой работы регулярно представляются на районных и областных конференциях, публикуются в местной прессе.

Таблица 1 – Основные показатели деятельности школьного музея Чернорецкой средней школы №2 за 2022-2025 годы

Показатели деятельности	2022-2023	2023-2025
Количество экспонатов основного фонда	543	578
Количество проведенных экскурсий	78	85
Число посетителей музея	1380	1520
Тематические выставки	12	14
Исследовательские проекты учащихся	15	18
Мероприятия патриотической направленности	22	25
Встречи с интересными людьми	10	12
Публикации в СМИ о музее	7	9
Виртуальные экскурсии	6	8
Количество активистов музея	24	28

Примечание: составлено автором на основе данных школьного музея, отчетной документации и журнала посещений

Школьный музей активно сотрудничает с Павлодарским областным историко-краеведческим музеем, участвует в совместных проектах и мероприятиях. Налажены связи с музеями других школ района, что позволяет обмениваться опытом и проводить совместные мероприятия. Ежегодно на базе музея проводятся районные семинары для руководителей школьных музеев, где представляется опыт работы и обсуждаются актуальные вопросы музейной педагогики.

Особое внимание уделяется работе с родительской общественностью и местными жителями. Музей регулярно организует выставки семейных реликвий, проводит встречи с тружениками села, ветеранами труда. Многие жители активно участвуют в пополнении музейных фондов, делятся воспоминаниями, документами и фотографиями из семейных архивов.

Опыт работы школьного музея Чернорецкой средней школы №2 показывает, что при правильной организации и активном участии всех заинтересованных сторон школьный музей может стать эффективным инструментом патриотического воспитания, сохранения исторической памяти и формирования у учащихся чувства сопричастности к истории своей малой родины. Достигнутые результаты свидетельствуют о необходимости дальнейшего развития и совершенствования форм и методов музейной работы, расширения использования современных технологий и укрепления связей с местным сообществом.

Таким образом, анализ деятельности школьного музея Чернорецкой средней школы №2 Павлодарского района демонстрирует положительную динамику развития по всем ключевым показателям за период 2022-2024 годов. Опыт работы музея подтверждает эффективность интеграции музейной педагогики в образовательный процесс и её значимую роль в патриотическом воспитании подрастающего поколения. Внедрение современных технологий, включая виртуальные экскурсии и цифровые каталоги, существенно расширило возможности музея и привлекло новую аудиторию. Активное участие школьников в исследовательской и экскурсионной деятельности способствует формированию у них глубокого интереса к истории родного края и развитию важных компетенций. Тесное взаимодействие с местным сообществом и профессиональными музеями создает прочную основу для дальнейшего развития школьного музея как культурно-образовательного центра села. Положительный опыт организации музейной работы в Чернорецкой средней школе №2 может быть рекомендован для изучения и внедрения в других образовательных учреждениях Казахстана.

Литература

1. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы : утв. Постановлением Правительства Республики Казах-

стан от 27 декабря 2019 года № 988 // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988 (дата обращения: 15.03.2025).

2. Нурманбетова Д.Н. Музейная педагогика в системе образования Казахстана: теория и практика : монография / Д.Н. Нурманбетова, Г. К. Байдельдинова. – Алматы: Қазақ университеті, 2023. – 286 с. – ISBN 978-601-247-786-4.

3. Омарова Г.А. Школьный музей как центр патриотического воспитания / Г.А. Омарова // Педагогика и психология. – 2024. – № 1 (46). – С. 112-119.

4. Сейдахметова Л.Т. Современные технологии в организации школьного музея / Л.Т. Сейдахметова // Вестник Павлодарского педагогического университета. – 2023. – № 3. – С. 175-183.

5. Тусупбекова М.Ж. Организация поисково-исследовательской деятельности в школьном музее : учебно-методическое пособие / М.Ж. Тусупбекова. – Нур-Султан: НАО им. И. Алтынсарина, 2022. – 156 с.

6. Хасанова Р.К. Школьные музеи Казахстана: история становления и перспективы развития / Р.К. Хасанова // История Казахстана: преподавание в школе. – 2024. – № 2. – С. 45-52.

ВОССТАНИЕ ХАНА КЕНЕСАРЫ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ – ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР

Д.К. Жунусова
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: Г.Е. Отепова
доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

Аңдатпа: Мақалада хан Кенесары Қасымов көтерілісінің XIX ғасырдағы Қазақстан тарихындағы басты оқиға ретіндегі тарихнамалық шолуы ұсынылған. Зерттеудің мақсаты отандық және шетелдік ғылымдағы көтерілістің тарихи түсіндірмелерінің эволюциясын және олардың қазақ ұлттық бірегейлігінің қалыптасуына әсерін анықтау болып табылады. Автор Кенесары көтерілісінің түсіндірмесінің өзгеруі Қазақстандағы тарихи жады мен ұлттық сананы трансформациялаудың кең үдерісін көрсетеді деген қорытындыға келеді.

Түйінді сөздер: Кенесары Қасымұлы, ұлттық бірегейлік, отаршылдыққа қарсы күрес.

Аннотация: В статье представлен историографический обзор восстания хана Кенесары Касымова как ключевого события в истории Казахстана XIX века. Целью исследования является выявление эволюции исторических интерпретаций восстания в отечественной и зарубежной науке и их влияния на формирование казахской национальной идентичности. Автор приходит к выводу, что изменение трактовки восстания Кенесары отражает широкий процесс трансформации исторической памяти и национального самосознания в Казахстане.

Ключевые слова: Кенесары Касымов, национальная идентичность, антиколониальное сопротивление.

Annotation: The article presents a historiographical overview of the uprising of Khan Kenesary Kasimov as a key event in the history of Kazakhstan in the 19th century. The purpose of the study is to identify the evolution of historical interpretations of the uprising in domestic and foreign science and their impact on the formation of the Kazakh national identity. The author concludes that the change in the interpretation of the Kenesary uprising reflects the broad process of transformation of historical memory and national identity in Kazakhstan.щ

Keywords: Kenesary Kasymov, national identity, anti-colonial resistance.

Восстание под предводительством хана Кенесары Касымова (1837–1847 гг.) является одним из ключевых событий в истории Казахстана XIX века, оказавшим значительное влияние на формирование национального самосознания казахского народа. Эта борьба против экспансии Российской империи сочетала в себе элементы традиционного кочевого сопротивления и попытку институционального построения казахской государственности. В современном контексте, когда вопросы исторической памяти, национальной идентичности и постколониального дискурса приобретают особую значимость, изучение историографического наследия восстания Кенесары представляет собой не только научный, но и общественно-политический интерес.

Актуальность темы обусловлена необходимостью переосмысления исторического прошлого через призму современной науки и национального нарратива. Смена политических эпох (от дореволюционной Российской империи до Советского Союза и независимого Казахстана) повлияла на трактовку личности Кенесары и событий, связанных с его восстанием.

Цель исследования – провести историографический анализ освещения восстания хана Кенесары в научной литературе различных исторических периодов, проследить как изменялись интерпретации этого события и каким образом они повлияли на формирование казахской национальной идентичности. Для реализации поставленной цели были изучены дореволюционные, советские, современные и зарубежные подходы к освещению восстания хана Кенесары. Это позволило проследить трансформацию его исторической интерпретации и её влияния на процессы формирования казахстанской национальной идентичности.

Методологическая основа исследования базируется на принципах историографического анализа, сравнительного подхода и критической интерпретации источников. В работе используются методы контент-анализа, ретроспективного сопоставления и периодизации, а также элементы постколониальной теории.

Восстание хана Кенесары Касымова (1837–1847 гг.) привлекло внимание многих дореволюционных исследователей Российской империи. В дореволюционный период историческое осмысление

восстания хана Кенесары формировалось в рамках имперского взгляда на «окраины» Российской империи. Историки и военные, изучавшие Казахскую степь, зачастую подчиняли свои исследования задаче оправдания колониальной политики, но при этом оставили ценные свидетельства и факты, важные для современного анализа.

Одним из первых, кто подробно исследовал восстание, был Н. А. Середа. В своей статье «Бунт киргизского султана Кенесары Касимова» (1870) автор опирался на документы и донесения военных чиновников, отмечая «организаторские способности» Кенесары и его «стремление к централизации власти» [1, с. 655-690; 2, с. 60-86; 3, с. 542-573]. Несмотря на негативную окраску, работа Н. Середы содержит объективные факты о масштабности и структурированности восстания.

Особый интерес представляет работа офицера Генерального штаба Л. Мейера «Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба» [4], в которых офицеры Л. Мейер, М. Красовский приводят широкие статистические данные о населениях и территориях Младшего и Среднего жузов, предоставляют сведения о политической истории данных этнополитических образований. Авторы критически оценивали выступление султана, которое, по их мнению, не принесло положительных результатов казахам. Также авторами была кратко описана деятельность Кенесары Касымова.

Важным источником является «Военное обозрение Оренбургского края» конца XIX века, в котором на основе архивных документов освещалась стратегия Кенесары и его попытки дипломатии с сопредельными государствами – Хивой и Кокандом [5]. Эти материалы часто упоминаются в современных историографических работах и на них делается ссылка многими историками.

Большинство трудов дореволюционного периода отражали официальную точку зрения Российской империи и оценивали восстание как мятеж, в них содержатся ценные факты, документальные свидетельства и оценки, позволяющие реконструировать ход событий и мотивы участников. Несмотря на общий имперский характер трактовок, некоторые авторы допускали, что восстание Кенесары было закономерным ответом на нарушение традиционного уклада жизни кочевого общества и рост давления со стороны колониальной администрации.

Советский период историографии восстания ознаменовался радикальным пересмотром национальной истории в соответствии с идеологическими установками марксизма-ленинизма. С конца 1920-х годов в научной и образовательной литературе Кенесары Касымов закрепился как «феодальный мятежник», выступивший против прогрессивной миссии Российской империи и социалистических преобразований.

В ранний советский период (1920–1930-е годы), в казахстанской

историографии существовало определённое разнообразие подходов. Некоторые исследователи (например, М. Тынышпаев [6], Х. Досмухамедов [7,8]) пытались трактовать восстание как национально-освободительное движение. Однако с усилением политических репрессий и централизованного контроля над наукой такие интерпретации были в корне подавлены.

Особое место в советской историографии занимает труд Ермухана Бекмаханова – «Казахстан в 20–40-е годы XIX века» (1947) [9]. Это была первая попытка дать научную, сбалансированную оценку восстанию Кенесары как формы национального сопротивления колониализму. Бекманов, опираясь на широкий документальный материал, в том числе архивные данные и материалы русских чиновников, представил Кенесары как политического лидера, осознанно противостоявшего имперскому давлению. Однако публикация этого труда вызвала жесткую критику со стороны идеологических цензоров. В 1952 году Бекманов был обвинён в буржуазном национализме, уволен с работы и репрессирован. Его книга была запрещена, а научный подход к истории Кенесары – фактически вытеснен был из научного оборота вплоть до конца 1980-х годов.

В период 1960–1980-х годов восстание Кенесары по-прежнему подавалось как феодально-реакционное движение. Примером этому может служить работа С. Е. Толыбекова «Кочевое общество казахов в XIX веке» (1971) [10], где акцент делается на классовых интересах аристократии, а Кенесары рассматривается как противник прогресса и союзник колониальных феодальных режимов Средней Азии.

Подавляющее большинство публикаций тех лет не выходили за рамки марксистской парадигмы. Однако в отдельных статьях уже можно заметить более сдержанные формулировки и осторожные попытки переосмысления данного движения. Постепенно накапливался архивный материал, издавались сборники документов, что позднее послужило основой для научного подхода к изучению данного вопроса в постсоветский период.

В свете целей и задач настоящего исследования важно подчеркнуть, что советский этап, несмотря на свою односторонность, стал важной вехой: он заложил интеллектуальный фундамент для последующего пересмотра образа Кенесары в постсоветской историографии и стал частью коллективной памяти, с которой современные исследователи соотносятся как в подтверждении, так и в опровержении.

После обретения Казахстаном независимости в 1991 году в отечественной историографии произошёл коренной пересмотр подходов к изучению национального прошлого казахского народа. Одним из главных символов этого пересмотра стала фигура хана Кенесары, которая из образа феодального реакционера в советской науке

трансформировалась в образ национального героя и борца за свободу.

К началу 1990-х годов начался процесс официальной реабилитации Кенесары. Его имя стало символом сопротивления колониализму, его личности была включена в школьные учебники, научные программы и памятные мероприятия. Важную роль в этом сыграли работы Е. Б. Бекмаханова, возвращённые в научный оборот после 1989 года, а также переиздание его книги «Казахстан в 20–40-е годы XIX века» [11]. Появились новые научные труды, в которых восстание трактуется как антиколониальное национально-освободительное движение. Например, в исследовании Ж. Б. Кундакбаевой «Национально-освободительное движение казахов в XIX веке» (2019) Кенесары представлен как политический лидер, обладавший чёткой программой сопротивления, стремившийся к единству казахских жузов и сохранению традиционной системы управления [12].

В постсоветский период наблюдается рост интереса к междисциплинарным исследованиям, в которых восстание рассматривается в широком контексте: правовом, политическом и культурном. И. В. Ерофеева в работе «Хан Кенесары: последний властитель степной империи» (2011) анализирует его как прагматичного реформатора, пытавшегося адаптировать кочевое общество к реалиям внешнего давления [13, с. 26–27]. Автор подчёркивает такие элементы, как восстановление курултая, создание правового кодекса и дипломатические усилия хана, что выводит анализ за пределы сугубо военной интерпретации.

Однако постсоветская интерпретация не является однозначной. Некоторые исследователи отмечают, что официальный нарратив оборачивается избирательным использованием образа Кенесары. Например, Л. М. Мухтарова в статье «Правовые реформы Кенесары-хана» (2020) [14, с.53-55] указывает на тенденцию «политической инструментализации» его фигуры, когда подчеркиваются лишь антиколониальные аспекты, но опускаются внутренние конфликты, тактика принуждения и недостатки в его правлении.

Профессор Аяган Б.Г. в работе «Кенесары-хан: исторический портрет» (2015), напротив, акцентирует внимание на конструктивной роли хана в формировании основ казахской государственности, несмотря на поражение восстания. Автор рассматривает его как исторического деятеля, стоящего у истоков идеологии единого Казахстана [15, 275].

Постсоветская историография восстания Кенесары открыла новую эпоху в его осмыслении, выведя фигуру хана из тени идеологизированного прошлого. Современные исследования демонстрируют стремление не только к восстановлению справедливости по отношению к национальному герою, но и к объективному научному

анализу, опирающемуся на архивные источники, интердисциплинарные подходы и сравнительные исследования.

Интерес к восстанию хана Кенесары в зарубежной науке проявился сравнительно поздно – преимущественно во второй половине XX и начале XXI века – на фоне развития постколониальных исследований и усиления внимания к региональным формам сопротивления имперской экспансии.

Одним из первых англоязычных исследователей, включивших Кенесары в сравнительный нарратив, стал историк А. Моррисон. В своей книге «Russian Conquest: Central Asia and the Making of Empire» (2021) он анализирует восстание в контексте расширения Российской империи, сравнивая его с другими антимперскими движениями – восстанием имама Шамиля на Кавказе или Сипайским мятежом в Индии 1857 года [16, с. 490-510]. Автор подчёркивает кочевую специфику сопротивления Кенесары, его нестабильную союзническую сеть и усилия по институционализации власти через правовые и дипломатические инструменты.

Подобный подход развивает и историк С. Сабол. В своей монографии The Touch of Civilization: Comparing American and Russian Empires (2017), он сравнивает колониальные практики США и России, при этом упоминая восстание Кенесары как пример сопротивления, основанного на культурной идентичности и традиционной системе управления [17, с. 114-198]. Он подчеркивает, что Кенесары действовал не только как военный лидер, но и как политик, осознанно выстраивавший альтернативную форму легитимной власти.

Интерес представляют и работы Н. Пианчолы, который в книге «Society and States across the Qazaq Steppe (18th – Early 20th Centuries)» (2009) [18, с. 102-105] рассматривает экологические и экономические факторы, приведшие к восстанию. Он показывает, как экспансия земледелия, налогообложение и вмешательство в пастбищную систему подорвали устойчивость кочевых структур и способствовали эскалации конфликта.

Также важно упомянуть концептуальные работы М. Ходорковского, в том числе «Степные рубежи Российской империи» (2018), где Кенесары рассматривается как лидер приграничной зоны, находящийся между двумя системами – традиционной и имперской. Автор выделяет двойственную стратегию Кенесары: с одной стороны – борьба с российским влиянием, с другой – попытки заимствования административных практик империи [19].

Несмотря на всё возрастающий интерес, зарубежная историография до сих пор не обладает достаточной глубиной анализа восстания Кенесары по сравнению с отечественными трудами. Многие работы опираются на вторичные источники, а не на прямые архивные документы. Однако методологическое разнообразие, обилие

сравнительных рамок и внимание к социальной структуре делают эти исследования важным вкладом в осмысление исторического опыта Казахстана.

Историографическое осмысление восстания хана Кенесары Касымова прошло длительный и противоречивый путь – от маргинализации и идеологизированной критики до национального признания и академического интереса. Анализ дореволюционных, советских, постсоветских и зарубежных исследований позволяет проследить, как изменялись подходы к оценке этого события в зависимости от политического контекста, научной парадигмы и общественного запроса.

В дореволюционной историографии восстание рассматривалось преимущественно как мятеж, мешающий «цивилизационной миссии» Российской империи. Советский период ознаменовался идеологической переоценкой восстания как феодально-реакционного движения, однако даже в это время проявлялись попытки научного переосмысления.

С обретением независимости в Казахстане начался процесс восстановления исторической справедливости, и фигура Кенесары заняла центральное место в национальном нарративе. Постсоветская историография стремится к комплексной, сбалансированной оценке восстания, акцентируя внимание не только на его антиколониальном характере, но и на правовых, политических и дипломатических аспектах. Зарубежные исследователи тем временем включают казахское сопротивление в глобальные модели борьбы с имперским давлением, предлагая новые методологические подходы и межцивилизационные параллели.

Таким образом, историографический анализ восстания Кенесары показывает, что историческая интерпретация не является статичной: она развивается, отражая политические изменения и общественные приоритеты.

Литература

1. Середа Н.А. Бунт киргизского султана Кенесары Касимова (1838–1847 гг.) // Вестник Европы (Журнал истории, политики, литературы). – 1870.– Изд. 4. – СПб. – (Журнал истории, политики, литературы). – Режим доступа: https://drive.google.com/file/d/1fSM8xAIYJdfVV61RxakA8miChaUCKu0c/view, [доступно на 28.03.2025].

2. Середа Н.А. Бунт киргизского султана Кенесары Касимова (1838–1847 гг.) // Вестник Европы (Журнал истории, политики, литературы). – 1870.– Изд. 5. – СПб. – Режим доступа: https://drive.google.com/file/d/1X6Ivm4s1kMzDwanLEUvwUObX-7Drwrjf/view, [доступно на 28.03.2025].

3. Середа Н.А. Бунт киргизского султана Кенесары Касимова (1838–1847 гг.) // Вестник Европы (Журнал истории, политики, литературы).– 1871.– Август. – Изд. 8.– СПб. – Режим доступа: https://drive.google.com/file/d/1v5BBxHdini3lyVf0KJjmcmURG5Mk3BX_/view, [доступно на 28.03.2025].

4. Мейер Л. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Киргизская степь Оренбургского ведомства. – СПб.: Тип. Э. Веймара и Ф. Персона, 1865. – 414 с. – Режим доступа: https://runivers.ru/bookreader/book16852/#page/1/mode/1up, [доступно на 28.03.2025].

5. Бларамберг И.В. Военно-статистическое обозрение земель киргиз-кайсаков Внутренней (Букеевской) и Зауральской (Малой) орды Оренбургского ведомства, по рекогносцировкам и материалам, собранным на месте / сост. обер-квартирмейстером Оренбургского корпуса Генерального штаба полковником Бларамбергом. – СПб., 1848. – Режим доступа: https://drive.google.com/file/d/1XZsEuMpUTAXpF8yHbDLqotmCKAJeS6YV/view, [доступно на 28.03.2025].

6. Тынышпаев М. Материалы к истории киргиз-казакского народа [Текст]: (читаны в Туркестанском отделе Русского географического общества в 1924 и 1925 гг.). Ч. 1: Генеалогия киргиз-казакских родов. Ч. 2: Происхождение киргиз-казаков и история образования Казакского ханства. Ч. 3: Родословные таблицы киргизских родов. Ч. 4: Общая численность киргиз-казакского народа (в 1917 г.) / М. Тынышпаев. – Ташкент: Восточное отделение Киргизского государственного издательства, 1925. – 62 с. – Режим доступа: https://kazneb.kz/ru/bookView/view?brId=1105902&simple=true, [доступно на 28.03.2025].

7. Досмұхамедов Х. Кенесарының соңғы күндері [Последние дни Кенесары] // Жалын. – 1994. – № 9–10. – С. 290–294.

8. Досмұхамедов Х. Кенесары – Наурызбай // Аламан. – Алматы. – 1991. – С. 100.

9. Бекмаханов Е.Б. Казахстан в 20-40 годы XIX в. Казахское объединенное государственное издательство. Алма-Ата, 1947.

10. Толыбеков С.Е. Кочевое общество казахов в XVII – начале XX века: политико-экономический анализ. – Алма-Ата: Наука, 1971. – 636 с.

11. Абылхожин Ж.Б., Козыбаев М.К., Татимов М.Б. Казахстанская трагедия // Вопросы истории. – 1989. – № 7. – С. 53-71.

12. Кундакбаева Ж.Б. Национально-освободительное движение казахов в XIX веке. – Алматы: Ғылым, 2019. – 342 с.

13. Ерофеева И.В. Хан Кенесары: последний властитель степной империи // Вестник Евразии. – 2011. – № 2. – С. 28-47.

14. Мухтарова Л.М. Правовые реформы Кенесары-хана // Отан тарихы. – 2020. – № 3. – С. 45-59.

15. Аяган Б.Г. Кенесары-хан: исторический портрет. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 328 с.

16. Моррисон А. The Russian Conquest of Central Asia: A Study in Imperial Expansion, 1814–1914. [Завоевание Россией Центральной Азии: исследование имперского экспансионизма, 1814-1914] – Cambridge: Cambridge University Press, 2021. – 641 p. – Режим доступа: https://psv4.userapi.com/s/v1/d/U2RR0k9-N8VF6bpjCHtzAMHgxVaiSu_FhCMQQhqKJTHs_vOa6igDuE_iAgNV2Hp-A_gm9h4yM17nc5BBam_x6Uzk5hngGyDuUXfoTOQ-SFt3lTd6y_svgg/The_Russian_Conquest_Of_Central_Asia_A_Study_In_Imperial_Expansion_1814_1914_Alexander_Morrison.pdf, [доступно на 28.03.2025].

17. Сабол С. The Touch of Civilization: Comparing American and Russian Internal Colonization [Прикосновение цивилизации: сравнительный анализ американской и российской внутренней колонизации]. – Boulder: University Press of Colorado, 2017. – 296 p. Режим доступа: https://www.jstor.org/stable/j.ctt1mtz7g6, [доступно на 28.03.2025].

18. Пьянчола Н. Islam, Society and States across the Qazaq Steppe (18th – Early 20th Centuries) [Ислам, общество и государственность в Казахской степи (XVIII – на-

чало XX века)]. – Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2013. – 352 p. – Режим доступа: https://www.academia.edu/17234146/Islam_ Society_and_States_across_the_Qazaq_Steppe_18th_Early_20th_Centuries_Vienna_Verlag_der_%C3%96sterreichischen_Akademie_der_Wissenschaften_2013_352_p, [доступно на 28.03.2025].

19. Ходорковский М. Степные рубежи Российской империи. – М.: Новое издательство, 2018. – 456 с.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН В ШКОЛЕ

Д.К. Жунусова
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: А.С. Ахметов
доктор PhD, профессор Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

Аннотация. Данная статья посвящена изучению актуальных вопросов преподавания истории и права в общеобразовательных организациях. В статье раскрывается понятия и сущность современных образовательных технологий на основе мнений и подходов различных исследователей. В заключение приводятся критерии выбора наиболее эффективной технологии обучения и представлен ряд требований к успешному преподаванию историко-правового материала.

Ключевые слова: образование, ученик, история, право, школа, методы преподавания.

Аңдатпа. Бұл мақала оқу орындарында тарих пен құқықты оқытудың өзекті мәселелерін зерттеуге арналған. Мақалада әртүрлі зерттеушілердің пікірлері мен көзқарастары негізінде заманауи білім беру технологияларының ұғымдары мен мәні ашылады. Қорытындылай келе, оқытудың тиімді технологиясын таңдау критерийлері келтіріліп, тарихи-құқықтық материалды табысты оқытудың бірқатар талаптары келтірілген.

Түйін сөздер: білім беру, оқушы, тарих, құқық, мектеп, оқыту әдістемесі.

Abstract. This article is devoted to the study of current issues in teaching history and law in educational institutions. The article reveals the concepts and essence of modern educational technologies based on the opinions and approaches of various researchers. In conclusion, criteria for choosing the most effective teaching technology are given and a number of requirements for the successful teaching of historical and legal material are presented.

Keywords: education, student, history, law, school, teaching methods.

В любом государстве одним из важных направлений развития правового государства является формирование гражданского общества, призванного обеспечивать правопорядок и правовую защиту всех граждан. Поэтому вопрос правового воспитания, т.е. обучения

фундаментальным знаниям в области правовой модели поведения, повышения уровня правовой культуры, искоренение правового нигилизма и коррупционного сознания является очень актуальным. Эффективность работы в этом направлении зависит от начального этапа работы с населением. Это и выпадает на школьное образование, а затем уже в процессе получения высшего профессионального образования. Именно в период формирования мировоззрений индивида может закладываться та необходимая нетерпимость по отношению к антиправовым или антисоциальным проявлениям.

В современной педагогической науке имеется большое количество методов обучения. В этой связи многие исследователи и специалисты полагают, что необходимо классифицировать данные методы, тем самым помогая определить их общие черты и особенности, что будет способствовать более качественному использованию данных методов в учебном процессе. Однако, до сих пор нет единой универсальной классификации методов обучения. Этому способствует тот факт, что разные исследователи при своей классификации методов обучения опираются на выявленные различные признаки и элементы учебного процесса, которые имеют отличные формы выражения и характеристики.

Стоит сказать, что на данный момент в большинстве школ стали применять современные методы обучения для достижения поставленных целей, т.к. разработаны общие стандарты обучения, происходит интеграция зарубежного положительного опыта, проводится большая работа по обучению педагогов передовым инновационным технологиям обучения. Во многих общеобразовательных организациях применяются современные методы обучения, к которым можно отнести: 1) технология тренингов; 2) метод «мозговой штурм»; 3) технология игрового обучения; 4) технология «перевернутый класс».

1) Технология тренингов. В данном случае процесс обучения предполагает освоение материала и компетенций через коллективную работу в группах. Теоретическая часть занимает всего 15-20% обучения. Остальное время выделяется групповой работе посредством сотрудничества в группах. Главным приоритетом данной технологии обучения является предоставление возможности ученикам производить анализ поставленной проблемы, формирования благоприятной психологической среды и формирования коллективных навыков работы.

2) Технология «мозговой штурм». Данный метод обучения включает в себя активное обсуждение поставленной проблемы, т.е. все участники могут в свободной форме высказать свои идеи и поделиться личным мнением. Содержание этого метода включает в себя обязательное предварительное условие постановки учителем определенной проблемы, которая требует дальнейшего решения посредством обсуждения и мнений учеников. Все ученикам дается

время на обсуждение (около 10-15 минут) для выработки путей решения поставленных задач. Все идеи и мнения можно отражать на доске или в цифровом варианте. Основным преимуществом данного метода является формирование условий для развития критического мышления, логических связей, выработке навыков коллективной работы и фокусировке целей и поставленных задач.

3) Технология игрового обучения (ролевые игры). Данная технология подразумевает моделирование ситуаций, в которых все ученики играют свои роли. После этого учитель контролирует порядок хода игры и следит за тем, чтобы каждый участник смог отразить свое видение решения проблемы через поставленную роль. Этот метод помогает вырабатывать разные сценарии поведения учеников, обеспечивает взаимодействие участников игры друг с другом и формирует необходимые компетенции.

4) Технология «перевернутый класс». Данный метод обучения содержит в себе условие знакомства с изучаемым материалом самостоятельно через различные источники (видео, книги), после этого уже дается возможность ученикам выполнять практические задания уже в своем классе. Стоит отметить, что данная технология обучения отличается от традиционной системы, когда учебный материал на начальном этапе изучается в классе, а потом уже дается домашнее задание. Главной особенностью данной технологии является больший акцент на практическую часть, т.е. ученики посредством коллективного обсуждения могут задавать дополнительные вопросы учителю, обсуждать пути решения и генерировать новые идеи для решения поставленных задач [1, с.3].

Можно сделать вывод, что любой метод обучения имеет предназначение для реализации поставленных образовательных целей и задач. Каждый педагог должен понимать и знать какой метод обучения будет наиболее оптимальным по конкретной теме. Большую роль тут играют и психолого-возрастные особенности учеников, их готовность и мотивация к изучению учебного материала влияет на выбор метода обучения.

Технология рефлексивного мышления подразумевает способность производить анализ уже выполненных действий, анализировать положительные и отрицательные стороны проведенной работы, обобщать опыт и делать прогноз на будущие исследования. Чтобы более в понятной форме моделировать свою форму понимания процесса обучения, ученик может использовать творческое и критическое мышление на основе имеющихся данных и личных расчетов по решению поставленной задачи. Это будет только позитивно влиять на весь ход обучения и даст возможность ученику проявить весь свой потенциал и накопленный опыт [2, с.78].

Современная система образования опирается не только на

инновационные методы обучения, но и на нормативно-правовую базу (государственный общеобязательный стандарт образования), которая устанавливает порядок обучения, обеспечивает реализацию подготовки к профессиональной деятельности. Большую роль здесь играет интеграция практико-ориентированного образования, которое строится на принципах и элементах социального, экономического и правового направлений. Это необходимо для обучающихся, чтобы быть конкурентоспособным и обладать всеми необходимыми навыками и компетенциями в будущей профессиональной сфере [3, с.12].

Чтобы определиться с выбором из большого количества педагогических технологий, необходимо понимать сущность и содержание понятия «образовательная технология». Данный термин можно отразить как совокупность последовательно реализуемых действий учителя и ученика, направленных на достижение конечного образовательного результата, т.е. этот процесс носит сугубо учебно-воспитательный характер и отражает желание и способности участников активно проявлять свои возможности и потенциал.

По мнению Еладшевой Г.В., единой универсальной классификации образовательных технологий просто не существует. Разные исследователи по-своему трактуют данный термин, но общим критерием такой классификации выступает акцент на особенности ребенка, его личные качества и возможности. Поэтому можно выделить несколько образовательных технологий, которые следуют этим принципам: 1) традиционные технологии; 2) ролевые технологии (игровая форма); 3) модульные технологии; 4) интегральные технологии; 5) ситуативные технологии [4, с.54].

На сегодняшний день многие педагоги применяют различные актуальные методы обучения, используют современные средства преподавания для более успешного и качественного образовательного процесса. Однако, необходимо сказать, что большинство методов реализуются в условиях соблюдения конкретным требованиям к обучению (например, строгое соответствие дидактическим основам построения учебных заданий или упражнений). В данном случае обычно формируются задания, направленные на запоминание материала и только потом уже демонстрируется порядок применения этих знаний в практической плоскости. На заключительном этапе такого порядка обучения является обсуждение и решение нестандартных заданий посредством творческого подхода и навыков проблемно-поисковой деятельности. Данная система обучения по сути отвечает современных требованиям основ образовательного процесса, но необходимо понимать, что некоторые ученики не могут запоминать учебный материал, при этом обладают навыками критического мышления и генерации нестандартных способов решения ситуаций. Поэтому в учебном процессе можно применять такие методы как: метод

имитационно-игрового моделирования и игровые методики, что позволит более в полной степени раскрыть потенциал учеников и обеспечить усвоение учебного материала. Рассмотрим более подробно данные методики обучения.

При использовании метода имитационно-игрового моделирования возникает возможность создать в образовательном процессе ситуации, которые в максимальной форме будут приближены к реальности, что поставит перед учениками задачу поиска конкретного решения в более короткие сроки. Данный метод подразумевает применение деловых или ролевых игр, ситуативных задач, в которых моделируется определенное социальное явление, правовая ситуация, что гарантирует наличие эмоционально-волевого аспекта при ее решении, т.к. в обычной жизни с такой ситуацией столкнуться вполне реально.

Современная действительность заставляет искать новые подходы преодоления фрагментарного типа мировоззрения школьников. Эта проблемы обусловлена тем, что у школьников в результате большого количества предметов происходит запутывание и неопределенность конечных результатов обучения. Для решения этого вопроса, можно реализовывать интегративные процессы обучения, которые обеспечивают формирование межпредметных связей и создают условия для более полного понимания изучаемого учебного материала [5, с.63].

Таким образом, развитие системы школьного образования должно обеспечиваться реализацией инновационных подходов и решений. Возникает вопрос о сущности инновационной деятельности, под которой можно понимать совокупность действия по созданию, поиску, анализу и использованию новых методов и идей для более эффективной работы.

Литература

1. Исмаилова У.Т. Методы обучения и их классификация. // Endless light in science, 2024. – №1 – С. 3-9.

2. Стуколова Е.А., Костина Н.Г. Стратегии обучения в зарубежных странах: инновационность и эффективность // Вестник Челябинского государственного педагогического университета, 2017. – № 10. – С. 78-84.

3. Белов А.Е., Лебедева Е.А. Некоторые вопросы подготовки к практико-ориентированному обучению обучающихся, реализующих программу среднего общего образования с углубленным изучением экономики и права. // Вестник ММА, 2023. – №2 – С. 12-15.

4. Елдашева Г.В. Современные педагогические технологии в общеобразовательной школе // Вестник науки и образования, 2019. – № 11 (65). – С. 54-56.

5. Курмашева А.Р. Методика преподавания вопросов права в школьном курсе обществознания // Калининградский вестник образования, 2024. – №4. – С. 63-70.

ИСТОРИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ОБРАЗ ЭМИРА ТИМУРА ПО МАТЕРИАЛАМ НАРРАТИВНЫХ ИСТОЧНИКОВ

А.С. Зайкун
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: Н.Е. Кузембаев
кандидат исторических наук, ассоциированный профессор Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

Аннотация: В данной статье будет проанализирована личность одного из выдающихся деятелей истории – Эмира Тимура, с акцентом на его биографию и внутреннее стремление к завоевательным действиям. Особое внимание будет уделено мотивам его действий, а также тому, насколько сам Тимур, следуя своим нравам и принципам, обладал самообладанием мудрого полководца.
Ключевые слова: Эмир Тимур, полководец, характер, качества, источники, история, политика.

Аннотация: Бұл мақалада тарихтың көрнекті қайраткерлерінің бірі – Әмір Тимурдың жеке басы талданады, оның өмірбаянына және жаулап алу әрекеттеріне деген ішкі ұмтылысына баса назар аударылады. Оның іс-әрекетінің мотивтеріне, сондай-ақ Тимурдың өзі өзінің әдет-ғұрыптары мен қағидаларына сүйене отырып, дана қолбасшының ұстамдылығына ерекше назар аударылады.
Түйінді сөздер: Әмір Тимур, қолбасшы, мінез, қасиеттер, дереккөздер, тарих, саясат.

Abstract: This article will analyze the personality of one of the outstanding figures of history, Emir Timur, with an emphasis on his biography and inner desire for aggressive actions. Special attention will be paid to the motives of his actions, as well as to how Timur himself, following his morals and principles, possessed the self-control of a wise commander.
Keywords: Emir Timur, commander, character, qualities, sources, history, politics.

Эмир Тимур (1336 – 1405 гг.) был человеком сложной, многосторонней индивидуальности. Он сам создал свою судьбу и стал видной исторической фигурой, его считают одним из величайших политических и военных гениев, которых когда-либо видела история. Тимур происходил из отюреченного монгольского племени барлас, часть которого, как полагают некоторые ученые, переселилась из Семиречья в Мавераннахр еще во второй половине XIII века вместе с ханом Мубарекшахом, Чагатаидом, и избрала местом своих кочевий долину Кашкадарьи с главным городом Шахрисябзом (Кеш). О дате рождения Тимура в источниках существуют противоречивые сведения. Одни мусульманские авторы относят его рождение к 728 году хиджры /1327-1328, другие – к 736/1335-1336. Только в окончательной редакции официальной истории Тимура – «Зафар-наме» Иезди – сообщается точная дата рождения: вторник 25 шабана 736 года хиджры/ 9 апреля

1336 год – год Мыши. По словам Шарафа ад-Дина Иезди, имя его отца – нойон Тарагай и матери – Текина-хатун, но он умалчивает о событиях жизни Тимура до 1360 года[1, с.33].

Согласно легенде знамения при его рождении были зловещими. Арабшах пишет: «Говорят, когда он появился из утробы матери, его ладони были полны крови. Это означало, что он прольет много крови своей рукой»[2, с.14]. Ибн Арабшах называет местом рождения Тимура селение Ходжа-Ильгар. Это селение на юго-западе от Шахрисябза существует и поныне. Его жители хранят предание о рождении здесь Тимура[1, с.33].

Время, в которое Тимуру выпало родиться и жить, – это время войн. Войны являлись суровой практикой будней, всякий конфликт с внешним миром устранялся не переговорами, а на поле брани. В этой связи достаточно процитировать сентенцию автора рубежа XIV-XV веков Гийас ад-Дина Али, которая довольно ярко представляет суть той эпохи: «У кого меч в ножнах – у того нет порядка в делах. У кого нет пьющего кровь кинжала – тот не может долго удерживать высокое положение»[1, с.33]. Эмир Тимур обладал теми качествами характера, благодаря, которым он смог проявить себя в тех делах, которыми, он умел пользоваться и всегда внутренним чутьем направлял в пользу своей стороны.

Источники сообщают, что Тимур с малых лет самозабвенно любил лошадей, был хорошим наездником, вдохновенно и помногу занимался военными тренировками, облавной охотой, прекрасно стрелял из лука и как никто другой из своих сверстников владел саблей. Он быстро полюбил метание стрел и конные состязания, был весьма склонен к военным играм[1, с.35].

Йазди Шараф ад-Дин Али, так, высказывает свое мнение про его характер: «Его августейшая особа была под попечительством Всевышнего, милосердие и добродетель были свойственны его душе. И если порою он выражал суровый гнев и кого-либо наказывал при этом, то эти гнев и строгость были необходимы ради дел царства и правления страной[3, с.14].

По словам Ибн Арабшаха, Тимур рос отроком настойчивым, отчаянным, решительным и хитрым, водил дружбу с детьми везирей и проводил время с сыновьями эмиров. Среди сверстников он всегда пользовался авторитетом и даже любовью.

А по словам Клавихо: «Сначала у него было не более четырех-пяти нукеров – вооруженных конных дружинников, говорят, что с помощью этих четырех или пяти человек он начал забирать силой у своих соплеменников в один день барана, в другой день – корову и, когда это удавалось, пировал со своими сообщниками[1, с.35]. С помощью, данных качеств своего характера, Тимур вскоре стал скоро пользоваться авторитетом в долине Кашкадарьи среди барласов, а также,

среди других родов и племен чагатаев.

После долгих сумбурных отношений в борьбе за власть с Эмиром Хусейном на протяжении 1365-1370 годов, которые, закончились предательством своего соратника, Эмир Тимур, объявляет, что является потомком Чингисхана и намерен возродить Монгольскую империю. Сложно сказать насчет «возродить», но создать свою собственную империю Тамерлану удалось вне всяких сомнений. Огромную и могущественную, простершуюся в итоге от Арала до Персидского залива и от Индии до Армении. 10 апреля 1370 года Тимур принимает присягу от всех военачальников Мавераннахра[4, с.9]. Однако он не получил ханского титула, так как, не принадлежал в корнях к ветвам Чингисхана, а закон в то время, установленный Чингисханом, гласил: править может только чингизид.

Тимур же не был прямым потомком великого завоевателя, поэтому вынужден был довольствоваться званием Великого эмира, правя от имени потомков Чингисхана, опираясь на войско, кочевую знать и мусульманское духовенство. На тот момент ему исполнилось 34 года. В том же году был созван курултай, на котором богатые и знатные монгольские властители избрали ханом прямого потомка Чингисхана – Кобула Шах Аглана, которого Тимур, однако, вскоре убрал со своего пути. В итоге ханами при нем считались (пусть даже чисто номинально) еще один потомок Чингисхана – Суюргатмыш (1370-1388) и его сын Махмуд (1388-1402)[4, с.9].

Эмир Тимур беспрекословно следовал законам, оставшимся после Чингисхана, в частности, запрещал тюркам жить в городах. Как пишет, Юнус Огуз: « В городах дух тюрок слабел, настоящий тюрок должен жить на равнине, вдыхая запах полыни, должен работать с мечом, Тимур же относился к горожанам с недоверием, так как, жил он большую часть своей жизни в шатрах, в бескрайних степях и в горах, и скача на лошадях, он в этом духе вел и войны, не знавшие поражений»[5, с.13].

Говоря, о вере эмира Тимура, то, он принимал во внимание не только суффитское течение, а также, ему нравилось предсказывание и те вещи, которые, показались бы магическим творением для того времени. Но Тимур, не отказывался от этого, а наоборот поощрял, что можно было сказать о его проявлении загадочных и таинственных черт характера.

Учение Ибн Хальдуна о ходе истории и его обоснованности охватывает не только социологическую и религиозную сферу, но и космологическую. Он признается в сообщении о беседе с Тимуром, как сильно его будоражат намеки сведущих в астрономии суфиев и как он сам трудится над дальнейшим разъяснением этой тайны. То, что он превозносил Тимура как того самого предсказанного, могло быть вынужденной лестью – но, напротив, нелицемерным является убеждение, что за всеми земными событиями, беспорядочность которых

можно уже немного разгладить учением о влиянии чувства солидарности, царит космический порядок; он, правда, не каждому непосредственно виден, суть его, однако, может быть считана людьми, сведущими в разнообразных знаках[6, с.358.].

Тимур любил обожествлять себя с Богом, что подтверждало то, насколько он был верен религиозным учениям, в основном Корану.

Насир-ад-дин Умар так высказывался о Эмире Тимуре: «Этот Тимур, господин счастливых обстоятельств», «наделен подобно Александру властью»; объясняясь, при этом, он ссылался на суру Корана 18, 84 54. Он второй Александр этой эпохи. Таков его джихад, которым он хвастается перед Баязидом. Он осуществляет непосредственное веление Бога, звезды – счастливые обстоятельства, раскрыли это в гороскопе, но если они отказываются от битвы в гороскопе, в время, которое, он считает благоприятным, то Тимур с этим не считается: само божье слово, привлеченное как предназменование, нужно изложить так, чтобы оно подтвердило решение завоевателя мира[6, с.408].

Тимур хотел распоряжаться земной жизнью. Это предполагает, определенную разумом связь со способом власти и с людьми, и все меры, которые принимаются, вытекают только, от решения «господина счастливых обстоятельств», которому помогает сам Бог. Тимур отдает распоряжения на главных местах военных действий и на второстепенных, он дает указания посланникам, решает судьбы стран света; и победа, и поражение зависят только от его приказов [6, с.410].

При руководствовании своим государством, эмир Тимур определил для себя 12 принципов, неукоснительное соблюдение которых, как он считал, помогло ему взойти на трон и способствовало правлению в дальнейшем: «1. Каждый повелитель должен править исключительно от собственного лица. 2. Нукоснительно соблюдать принцип справедливости; избирать неподкупного и добродетельного первого министра (визиря). 3. Во избежание искажения собственных приказов отдавать их лично и с должной твердостью. 4. Повелитель должен быть непоколебим в своих решениях. 5. Любые приказания монарха должны выполняться немедленно и безоговорочно. 6. Никакой правитель не должен полагаться ни на кого другого в решении государственно важных вопросов или вверять бразды правления в чужие руки. 7. Монарх не должен пренебрегать ничьими советами, а должен пользоваться ими в случае надобности. 8. В делах правления государь не должен руководствоваться словами или поведением кого бы то ни было. 9. Повелитель должен позаботиться о том, чтобы уважение к его власти исключало даже мысли об ослушании или бунте. 10. Все, что делает повелитель, должен делать он сам и не менять отданных однажды приказов. 11. Повелитель должен править единолично и опасаться признать или принять кого-то в соправители. 12. Монарх должен знать

тех, с кем имеет дело, и постоянно быть настороже в отношении их» [4, с.13-14].

Если, говорить, о внешней политике столь дальновидного правителя, то, несомненно, она складывалась под воздействием определенных обстоятельств, которые, диктовали борозду его правления в то время. Войны Тимура были в основном завоевательными и грабительскими. Верховный эмир Мавераннахра совершил великое множество походов, источники сохранили их названия: «Поход Тимура на Хорезм в третий раз» (1376), «Четвертый поход Тимура против Джете» (1376), а в названиях походов в страны Ближнего и Среднего Востока содержатся сведения об их длительности: «трехлетний» – йуриш-и сесала (1386 – 1388); «пятилетний» – йуриш-и панджсала (1392 – 1396); «семилетний» – йуриш-и хафтсала (1399 – 1404) был самым продолжительным походом Тимура, увенчавшимся победой над египетским султаном и османским султаном Баязидом[1, с.97].

Как и Чингиз-хан, Тимур мечтал завоевать мир, и многое сумел сделать. Его огромное войско, сметая все на своем пути, доходило на северо-востоке до Иртыша, на юго-востоке – до Дели, на северо-западе – до Елыда на Рязанской земле, на западе – до границ Египта. Но присоединены к Мавераннахру были только Прикаспийские области, Персия, Афганистан и Месопотамия. Другие же регионы – страна Джете, Дешт-и Кипчак, Сирия, Индия и прочие – узнали на себе весь ужас опустошительных набегов Тимура[1, с.97].

В. В. Бартольд объяснял завоевательные устремления Тимура двумя причинами: 1) чрезвычайно высокой оценкой своей роли как правителя. Шараф ад-Дин Али Иезди приписывает Тимуру очень распространенное в истории изречение, что «все пространство населенной части мира не стоит того, чтобы иметь двух царей»; 2) экономическими интересами. Они добывались им в завоевательных походах[1, с.97].

Тимур, наряду с поэзией, уклонялся и от других видов развлечения и пустого времяпровождения, за одним исключением: он был на редкость восторженным шахматистом и привлек в свое окружение целый ряд мастеров этого искусства, среди них и некоего Ала ‑ ад ‑ дин ат ‑ Табризи [6, с.410].

Эмир Тимур жутко же не любил когда порочат его высокое положение в обществе, тем самым, он жестоко пресекал попытки самозванцев, защитить себя и свою честь. В Персии многие города и княжества добровольно склонялись перед завоевателем. Эмир воспринимал это как счастливый знак [7, с.79].

Вызывают сомнения некие суждения о характере Эмира Тимура. Так, Ибн-Арабшах называет его: «безжалостным убийцей, коварным хитрецом и сущим исчадием зла». А в то же время, Шарафуддин Али Йезди пишет: «Смелость вознесла его к трону Повелителя Татарии и

покорила ему всю Азию от Греции до Китая ... он сам правил этим государством, не прибегая к помощи министров; преуспевал во всех начинаниях. С каждым был великодушен, учтив, за исключением тех, кто не повиновался ему этих он карал с крайней суровостью. Любил справедливость, и никто, ставший в его владениях тираном, не оставался безнаказанным; ценил ученость и ученых людей» [8, с.320].

Конец Эмира Тимура всё же, был близок, несмотря на то, сколько времени, он провел в завоевательных походах и в известии своего имени на обширные пространства всего мира, рано или поздно, судьбе суждено было положить всему этому свой окончательный конец. Своим правлением, властитель мира, увековечил на долгие века своё имя, приводя своих врагов в необъяснимый перед ним страх.

Неподвижность претила Тимуру, покой был не для него. В свои 68 лет он задумал поход на Китай и, выступив из Самарканда 27 ноября 1404 года, прибыл в присырдарьинский город-крепость Отрар, где заболел и умер в феврале 1405 года. Тимур до последней минуты своей жизни сохранял ясность ума. Хафиз-и Абру, который, по его собственным словам, в последние годы жизни эмира «сопровождал Высочайшую орду и сам был свидетелем всех тех событий, о которых докладывает», приводит в своем сочинении следующий рассказ о смерти Тимура. Болезнь Тимура изо дня в день прогрессировала, несмотря на усилия лекарей. Когда к нему собрались эмиры, Тимур поднял сначала один палец, потом два, сделал глазами знак окружающим и спросил их: «Что я хочу этим сказать?» Некоторые из эмиров решились ответить: «Государь этим выражает, что осталось еще одно или два средства для выздоровления». Тимур без всяких признаков досады, с полной покорностью воле Божьей пояснил, что смысл его движения был иной: «Не пройдет больше одного или двух дней, и меня среди вас уже не будет». Врачи, призванные к одру больного и получившие приказ не скрывать правду, объявили, что правила врачебной науки подтверждают сказанное государем [1, с.117]. Этот рассказ, говорит, о том, каким ясновидящим даром обладал эмир Тимур.

Лежа на смертном одре, Тимур сказал: «Не нарушайте покой моей могилы, ибо того, кто меня побеспокоит, ожидает судьба страшнее, чем я» [4, с.36].

Эти, слова, на самом деле, оказались поистину пророческими.

Советскими археологами 21 июня 1941 года было вскрыто захоронение самого Великого эмира Тимура. Разумеется, никакие предупреждения на саркофаге не остановили работы ученых. Радости археологов не было конца. А утром по радио объявили, что началась Великая Отечественная война... Как бы там ни было, останки Тамерлана и его потомков – Шахруха, Улугбека, Мухаммед султана, Мираншаха, а также духовного наставника Тимура, мусульманского шейха из Медины Мир Сейид Береке, в ногах которого Тимур, по преданию, желал быть

похороненным, и некоего Шах-Ходжи – все же были возвращены в свои гробницы 19-20 декабря 1942 года. Стоит отметить, что в эти же дни произошел грандиозный перелом в Сталинградской битве; советские войска освободили Сталинград, взяв в окружение целую армию противника. Эти дни не без оснований считаются переломным моментом в ходе всей Великой Отечественной войны. Даже теперь, по прошествии десятков лет, никто не осмеливается прикоснуться к могиле легендарного полководца, боясь тем самым осквернить прах великого воина и обречь себя и мир на то, что было пережито нашей страной в те страшные годы [4, с.38-40].

Как это ни парадоксально, в разных источниках приводятся разные даты смерти Тимура. У Хафиз-и Абру говорится только, что смерть Тимура произошла в половине месяца шабана, то есть в середине февраля 1405 года. Согласно Иезди и Ибн Арабшаху, смерть Тимура наступила 17 шабана 809 года хиджры (18 февраля 1405 года), а на нефритовом надгробии Тимура в мавзолее Гур-и Эмир написано, что он умер ночью 14 шабана (15 февраля); это же число как день смерти Тимура называет и Муин ад-Дин Натанзи. В научной литературе принята дата смерти Тимура, приводимая Иезди и Ибн Арабшахом, – 18 февраля 1405 года [1, с.117].

При известии о смерти эмира Тимура, и после некоторых переговоров, его жены были впущены в город и в ханаку Мухаммад-Султана, где был погребен Тимур. Царевны и некоторые другие знатные женщины в знак смерти, совершили некоторые обряды: обнажили головы и расцарапали и почернили лица; рвали на себе волосы, бросались на землю и посыпали головы прахом, накрывали шею войлоком [1, с.120].

В отличие от неожиданной смерти Александра Великого, которая, произошла при весьма подозрительных обстоятельствах, нет оснований предполагать, что смерть Тамерлана наступила не от так называемых «естественных» причин. Тяжелая болезнь и преклонный возраст сделали свое дело. Перед смертью Тимур разделил свои территории между двумя оставшимися в живых сыновьями и внуками. Однако после смерти грозного завоевателя вспыхнула война, длившаяся много лет, по причине несогласия с оставленным Тимуром завещанием. В конце концов в 1420 году потомки Тамерлана были объединены единственным оставшимся в живых прямым наследником доблестного полководца Шахрухом, который получил власть над владениями отца и престол в Самарканде [4, с.37].

Сэр Перси Сайке пишет о Тимуре: «Никто из азиатских завоевателей в исторические времена не совершал таких ратных подвигов и потому не снискал славы Тамерлана. Его победы кажутся почти на грани сверхчеловеческого» [8, с.290].

Таким образом, историко-психологический образ эмира Тимура

сложен и противоречив, отражающий как его выдающиеся способности лидера, так и темные стороны его характера. Благодаря материалам нарративных источников, мы можем, рассуждать о его талантах полководца и правителя, которые неразрывно были связаны с проявлениями его личности.

Литература

1. Султанов Т.И. Тимур и его империя. – А.: Мектеп, 2004, 146 с.
2. Мароцци Д. Тамерлан. Завоеватель мира. – М.: АСТ “Астрель”, 2011, 448 с.
3. Йазди Шараф ад-Дин Али. Зафар-Наме. – Т.: издательство журнала «SAN’AT», 2008, 486 с.
4. Корниенко А.В. Тамерлан. – Х.: “Фолио”, 2011, 119 с.
5. Юнус Огуз. Тамерлан. Путь к вершине. Книга первая. – М.: Издатель Воробьев А.В., 2012, 260 с.
6. Тильман Нагель. Тимур-завоеватель и исламский мир позднего средневековья. Серия «След в истории». – Р.: «Феникс», 1997, 640 с.
7. Эмир Тимур. История, личность, время. Серия «Знаменитые люди Востока». – А.: «Аруна», 2007, 96 с.
8. Гарольд Лэмб. Тамерлан. Потрясатель вселенной. – М.: “Вече”, 2008, 336 с.

ӘЛІМХАН ЕРМЕКОВТЫҢ ҚОҒАМДЫҚ САЯСИ ҚЫЗМЕТІ

А.А. Зияда
Павлодар педагогикалық университетінің 1-курс студенті
ғылыми жетекшісі: А.Т. Макишева

Аңдатпа: Бұл мақала XX ғасырдағы қазақ зиялы қауымының көрнекті өкілі, алғашқы қазақ математиктерінің бірі, қоғам қайраткері және Алаш қозғалысының белсенді мүшесі Әлімхан Ермековтың өмірі мен қызметіне арналған. Оның Қазақстанның шекарасын анықтау жолындағы еңбегі, ғылыми жетістіктері, саяси күресі мен Қарқаралы сапары қарастырылады. Әсіресе, оның орыс этнографы Георгий Потанинмен байланысы мен олардың қазақ халқының мәдениеті мен тарихын зерттеудегі рөліне ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: Әлімхан Ермеков, Алаш, Потанин, Қарқаралы, математика, шекара, ”халық жауы”.

Аннотация: Эта статья посвящена жизни и деятельности Алимхана Ермекова, видного представителя казахской интеллигенции XX века, одного из первых казахских математиков, общественного деятеля и активного члена движения Алаш. Здесь будут рассмотрены его заслуги в определении границ Казахстана, научные достижения, политическая борьба и визит в Каркаралинск. Особое внимание уделяется его связи с русским этнографом Георгием Потаниным и их роли в изучении культуры и истории казахского народа.

Алимхан Ермеков, Алаш, Потанин, Каркаралинск, математика, граница, ”враг народа”.

Annotation: This article is devoted to the life and work of Alimkhan Yermekov, a prominent representative of the Kazakh intelligentsia of the twentieth century, one of the

first Kazakh mathematicians, a public figure and an active member of the Alash movement. His work on defining the borders of Kazakhstan, scientific achievements, political struggle and his visit to Karkaraly will be considered. Particular attention is paid to his connection with the Russian ethnographer Georgy Potanin and their role in the study of the culture and history of the Kazakh people.

Alimkhan Yermekov, Alash, Potanin, Karkaraly, mathematics, border, ”enemy of the people”.

Қазақ тарихындағы маңызды оқиғалардың бірі – XX ғасырдың басында қазақ жерінің шекарасын анықтау мәселесі болды. Бұл процесс Алаш зиялыларының белсенді қатысуымен жүзеге асты. Әсіресе, Әлімхан Ермековтың рөлі ерекше болды. Ол – қазақтан шыққан алғашқы математиктердің бірі ғана емес, қазақ жерін ғылыми және тарихи тұрғыдан қорғап, оны заңды түрде бекітуде үлкен еңбек сіңірген қайраткер. Оның еңбектерін зерттеу арқылы қазақ халқының сол кездегі күресін, ұлттық мемлекеттілікті сақтау жолындағы әрекеттерін, сондай-ақ ғылым мен саяси қызметтің ұштасуын көруге болады.

Бұл мақалада Әлімхан Ермековтың өмір жолы, оның Қарқаралы сапары және Потанинмен байланысы кеңінен қарастырылады.

Әлімхан Әбеуұлы Ермеков – 1891 жылы Семей облысы, Қарқаралы уезінде (қазіргі Қарағанды облысы, Ақтоғай ауданы) дүниеге келген. Оның әкесі Әбеу– көзі ашық, көкірегі ояу, елдің мұң-мұқтажын түсінетін, дәулетті әрі қайырымды адам болған. Ермековтың балалық шағы Қарқаралының кең даласында өтті. Сол кезеңдегі қазақ қоғамының негізгі мәселелерінің бірі – білім алу мүмкіндігінің шектеулілігі болатын. Дегенмен, Әлімханның отбасы оны заманауи біліммен сусындауға мүмкіндік жасады.1899 жылы Әлімхан Қарқаралыдағы орыс-қазақ училищесіне түседі. Бұл кезең оның интеллектуалдық дамуына үлкен әсер етті. Қарқаралы – сол кездегі қазақ зиялыларының шоғырланған орталығы болды. Осында жас Әлімхан қазақ халқының саяси, экономикалық және мәдени өмірі туралы алғашқы түсініктерін қалыптастыра бастады.

1905 жылы ол Семейдегі ерлер гимназиясына қабылданады. Бұл оқу орны – сол кездегі ең алдыңғы қатарлы білім беру мекемелерінің бірі болаты. Мұнда оқыған жылдары ол орыс әдебиетімен, философиясымен, математика және жаратылыстану ғылымдарымен жақын танысты. Осы оқу орнын 1912 жылы алтын медальмен бітіріп,Томск технологиялық институтына оқуға түседі. Бұл институт Ресей империясындағы ең беделді техникалық жоғары оқу орындарының бірі болды. Институтта оқи жүріп, ол математикалық талдаулар, инженерлік есептеулер, геометрия, механика сияқты ғылым салаларында терең білім алады.[1,33-35 бет.]

1917 жылы Ақпан революциясы Ресей империясын шайқалтып, оның құрамындағы халықтарға саяси және ұлттық бостандыққа ұмтылуға мүмкіндік берді. Сол жылдың өзінде қазақ зиялылары Алаш

партиясын құрып, қазақ халқының ұлттық мемлекеттілігін қалпына келтіру жолында күрес бастаған болатын. Ал Әлімхан Ермеков осы қозғалыстың белсенді мүшесіне айналды. Ол 1917 жылғы Екінші жалпы қазақ съезіне қатысып, онда Қазақ автономиясының құрылуы мен оның шекараларын анықтау мәселелерін талқылады. Осы съезде ол Алаш Орда үкіметінің құрамына сайланады.

Әлімхан Ермековтың өмірінде ерекше орын алатын оқиғалардың бірі – оның Қарқаралыға жасаған сапары. Бұл сапардың барысында ол қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі, тарихи мұрасы және мәдени құндылықтары туралы терең зерттеулер жүргізді. Қарқаралы – қазақтың рухани және мәдени орталықтарының бірі. Мұнда Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы сияқты қазақ зиялыларының ізі қалған. Қарқаралы өлкесі тек саяси орталық қана емес, қазақ халқының мәдени мұрасын зерттеушілер үшін де маңызды аймақ болды.

Студент кездерінде Әлімхан Ермеков Томскіде оқып жүріп, орыс зиялыларының өкілдерімен таныса бастайды. Сол кезеңде ол Шоқан Уәлихановтың досы, белгілі саяхатшы Григорий Николаевич Потанинмен, жазушы В.Я. Шишковпен, В.М. Бахметьевпен, марксист-философ Дволейский және революционер әйел Бауэрмен танысады. Ермеков олармен жиі араласып, түрлі үйірмелеріне қатысқан. Бірде ол Потанинді туған ауылына қонаққа алып келеді. Қасында Потаниннің қарындасы – биолог ғалым Екатерина мен суретші Клара Уткина да бірге болады. Ауылға келе салысымен Потанин Аяпберген деген ертегіші, әңгімені майын тамызып айтатын қартпен танысып, екеуі жақсы араласып кетеді. Сол қарттың қасынан күндіз-түні шықпай, оның әңгімелерін қызыға тыңдаған екен.

Ал біз білеміз Георгий Потанин – орыс этнографы, географ және зерттеуші. Ол XIX ғасырдың соңында және XX ғасырдың басында қазақ даласына бірнеше экспедиция жасап, оның мәдениеті мен тарихына ерекше қызығушылық танытқан. Потанин қазақ халқын «еркін дала халқы» деп атап, олардың көшпелі өмір салтын жоғары бағалаған. Ол өз зерттеулерінде қазақтардың тарихына, олардың тұрмыс-салтына, дәстүрлеріне ерекше мән берген. Қазақтардың жылқы шаруашылығымен айналысуы, мал бағу дәстүрлері, қолөнері мен халық ауыз әдебиеті Потаниннің еңбектерінде жан-жақты сипатталған.

Қанат Өскенбаевтың зерттеулерінде Әлімхан Ермеков пен Георгий Потаниннің кездесуі туралы құнды деректер келтіріледі. Айтып өткендей кездесу бізде, 1912 жылы Ермековтың студент шағында болған еді. Сол жылдары Потанин Томскта тұрып, еңбек еткен болатын. «Сибирская жизнь» басылымының беттерінде оның еңбектері жиі жарияланатын. Потанин өзінің саяхаттары барысында қазақ халқының мәдениетін зерттеп, олардың тұрмыс-тіршілігі мен дәстүрлеріне ерекше назар аударған. Оның зерттеулері Әлімхан Ермеков үшін де өте маңызды болды, себебі қазақ жерінің тарихын, оның этнографиялық

ерекшеліктерін білу – қазақ автономиясының заңды шекараларын анықтауда үлкен рөл атқарды.[2,38-43 бет]

Әлімхан Ермековтың ең үлкен еңбектерінің бірі – қазақ жерінің тұтастығын сақтап, оны заңды түрде бекіту жолында күрес жүргізуі. 1920 жылы ол Кеңес үкіметінің жоғары басшылығының алдына қазақ жерінің шекарасын анықтау туралы ғылыми әрі саяси негізделген баяндама жасады. Әлімхан Ермеков Алаш қозғалысының ең жас, белсенді және жігерлі өкілдерінің бірі болды. Оған қозғалыстың басты ойшылдары А. Бөкейханов пен А. Байтұрсынов мемлекеттік мүдделерді қорғаудың жоғары миссиясын сеніп тапсырды. 1918 жылдың 19-21 наурызында А. Бөкейхановтың тапсырмасы бойынша, Мәскеудегі Ленин және Сталинмен тікелей телеграф арқылы сөйлескен А. Ермеков пен Х. Ғаббасов большевиктердің алдына «Қазақстан аумағының тұтастығын тану және автономия құру туралы» басты мәселені айтты. Ал 1920 жылдың көктем-жазында Әлімхан Ермеков Қырғыз ОСК (Орталық Атқару Комитеті) мүшесі бола отырып, Мәскеуге жіберілді.Мәскеуде ол В.И. Лениннің алдында «О положении Казахского края в целом и по вопросу о границах в частности» баяндамасын таныстырып, Лениннің қолдауына ие болады. Оның ұстанған негізгі аргументтері:бұл қазақ халқы тарихи тұрғыдан бір территорияда қалыптасқанын және қазақ жерлері экономикалық жағынан өзара байланысты екенін мәлімдеген. Дәл сол кезде, төрт айлық ауыр еңбекпен Әлімхан Ермеков Қазақстанға өте маңызды аумақтарды қайтаруға қол үшін берді. Осы аумақтардың ішінде Каспий теңізінің бір бөлігі, Ақмола және Семей облыстары екенін ерекше атап кеткен жөн.[3]

Әлімхан Ермеков – Қазақстандағы алғашқы жоғары білімді математиктердің бірі екенін білеміз. Гимназияда оқып жүрген кезінде, Әлімхан Ермеков математика ғылымын меңгеруге ерекше көңіл бөлген. Оның математика ғылымына деген ерекше көзқарасы, ынтасы текке өткен жоқ. Өйткені, кейін Әлімхан Ермеков математик, ұстаз, ғалым болған болатын. Осындай жетістіктің негізі болған, гимназияда оқып жүрген кезіндегі оқытушысы Фаддей Ромуальдович Дульский. Ал Томск технологиялық институтына түскен кезде, математика саласын терең білім ала бастады. Оның еңбектері Қазақстанда жоғары техникалық білім беруді дамытуға бағытталды және ол қазақ жастарына математиканы оқытудың жаңа әдістерін енгізген болатын. Ермеков 1920-30 жылдары Қазақ педагогикалық институтында (қазіргі Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті) жұмыс істеп, математика пәнінен дәріс оқитын еді.

1928 бен 1937 жылдар аралығында Қазақстанда ұжымдастыру мен сарбаздардың көтерілістері сияқты елеулі саяси және әлеуметтік өзгерістер орын алды. Кеңес үкіметі қарсылықты ұйымдастыруы мүмкін деген тұлғаларды алдын ала тұтқындай бастады, бұл Алаш-Орда мүшелеріне жарияланған амнистияға қарамастан жүзеге асты. 1928

жылдың соңында Алаш қозғалысының жетекшілері Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов, Мағжан Жұмабаев, Міржақып Дулатов және Жүсіпбек Аймауытов бастаған 44 адам тұтқындалды. 1930 жылдың күзінде Сәкен Сейфуллин, Мұхамеджан Тынышпаев, Халел Досмұхамедов, Әлімхан Ермеков және Жақып Ақбаев сынды тағы 40 адам қамауға алынды. Олардың кейбіреулері тергеу барысында жұмысын жалғастырды, ал басқалары Ресейге жер аударылды.

Әлімхан Ермеков 1932 жылы қайта тұтқындалып, үш жылға шартты түрде концлагерьге сотталады. Ол осы кезеңді еске ала отырып, өзін жай купелі вагонда тасымалдағанын, ал көрші купеде студенттер отырғанын айтқан болатын. Конвоирлардың қырағылығы әлсіреген сәтті пайдаланып, ол студенттердің біріне өзінің үй мекенжайы мен тұтқындалғаны туралы хабар жазылған қағазды беріп жібергенін есіне түсіреді. Ал 1932-1937 жылдары ол қазақ тілінде математикалық терминологияны әзірлеумен айналысып, 1936 жылы «Қазақ тілінің математика терминдері. Түсіндірме сөздігі» атты сөздігін шығарған еді. 1935 жылы Қызылорда да 10 мың данамен «Ұлы математика курсы» атты жоғары оқу орындарына арналған оқулығы жарық көреді. Бұл еңбектер кейінірек тәркіленіп, тек тәуелсіздік жылдарында қайта табылады. 1937 жылы ол «Детерминант теориясының негіздері» оқулығын баспаға тапсырды, бірақ ол жарық көрмеді. 1995 жылы оның жоғары математика оқулығы қайта басылып шығарылады.[4;5]

1935 жылы КСРО Жоғары аттестациялық комиссиясы Ермековке математика және теориялық механика профессоры атағын береді. 1937 жылдың күзінде ол Мәскеуге барып, қазақ зиялыларына тағылған айыптардың негізсіздігін дәлелдеуге тырысты. Оны Куйбышев жоспарлау институтының математика кафедрасының меңгерушісі қызметіне тағайындады. Алайда, 1938 жылдың ақпанында ол қайта тұтқындалып, Жапонияның пайдасына тыңшылық жасады және ғылыми терминологияны құрастыруда зиянкестік жасады деген айыптар тағылды. Тергеу барысында оған қатты қысым көрсетіліп, нәтижесінде ол айыптауларды мойындауға мәжбүр болды. Ол 10 жылға сотталып, кейінірек жазасы 6 жылға дейін қысқартылды. Жазасын Енисейлагта өтеп, соғыс және соғыстан кейінгі кезеңдегі қиындықтарға байланысты лагерьде 9 жыл отырды. Оның жұбайы Рақия 8 жылға сотталып, жазасын ағаш кесу жұмыстарында өтеді.

Ермеков 1947 жылы босатылып, бірақ 1948 жылдың 4 желтоқсанында қайта тұтқындалып, 10 жылға еңбекпен түзеу лагеріне жіберілді. Жазасын Воркута мен Тайшетте өтеді. Лагерьде ол тұтқындарға өтініштерін рәсімдеуге көмектесіп, лагерь басшылығына бейімделген мектеп бағдарламасын оқытты.

1955 жылы Ермеков босатылып, толық ақталды. Алайда, «халық жауы» деген таңба 1990-жылдарға дейін сақталды. Бостандыққа шыққаннан кейін ол Қарағанды тау-кен институтында жұмыс істеп,

әртүрлі курстардың студенттері оның дәрістеріне қатысатын. Ол Дінмұхамед Қонаевпен кездесіп, алашордашыларды ақтау мәселесін көтерді. Қонаев бір кездесуде Ермековтың тұтқындалған кезде пойызда студентке жазып берген жазбасын оның жұбайына жеткізгенін еске алды.

Әлімхан Ермеков 1970 жылы қайтыс болды. Жерлеу рәсімі политехникалық институтта өтті, кейінірек ректорға «бұрынғы халық жауына осындай салтанатты жерлеу рәсімін ұйымдастырғаны» үшін ескерту жасалған болатын.[5]

Қазіргі таңда Әлімхан Ермековтың еңбектері қайта зерттеліп жатыр. Оның Қазақстанның жерін қорғаудағы рөлі, математикалық ғылымға қосқан үлесі жаңа көзқарастармен бағалануда.Қазіргі зерттеушілер оның еңбектерін былай сипаттайды: Тарихшы Қанат Өскенбаев: «Ермековтың Қарқаралы сапары қазақ ғылымының дамуына үлкен әсер етті». Ғалым Әділ Ахметов: «Ол – Қазақстанның нақты шекарасын белгілеуге ғылыми негіз жасаған тұңғыш қазақ». Саясаттанушы Дос Көшім: «Егер Әлімхан Ермеков болмағанда, Қазақстанның қазіргі картасы мүлде басқаша болуы мүмкін еді». Осылайша, оның еңбектері бүгінгі Қазақстан үшін өте маңызды.

Қорытындылай келе, Әлімхан Ермеков – XX ғасырдағы қазақ халқының көрнекті қайраткерлерінің бірі екенін анық көреміз. Ол: Қазақ жерінің шекарасын анықтауға үлкен үлес қосты, Математика ғылымын дамытуға атсалысты, Алаш қозғалысының белсенді мүшесі болды, Кеңес билігі тарапынан қуғынға ұшыраса да, өз ұстанымынан таймады. Бүгінде оның есімі қазақ тарихында алтын әріппен жазылған. Қазақстанның тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңінде оның еңбектері қайта бағаланып, көптеген ғылыми еңбектер жазылуда. Әлімхан Ермековтың өмірі – тек бір адамның емес, тұтас қазақ халқының азаттығы жолындағы күресінің көрінісі екенін біле жүрейік.

Әдебиеттер

1. Жұмағұл Д.Б, Каскабасова Д.Б, Молдакимова А.С. Қазақтың дара тұлғасы – Әлімхан // Өлкетану, 2014. -№ 3-4. 33-38 б.

2. Өскенбаев Қ. Әлімхан Ермеков және Григорий Потанин // Абай журналы, 2014. – №2. 36-44 б.

3. Как Алимхан Ермеков отстоял государственную границу Казахстана. exclusive.kz // 2020 ж.

4. Үдербаев А. Әлімхан Ермеков. «Ұлы математика курсы», 2011.

5. Кыдыралина Ж. Алимхан Ермеков // e-history.kz – 4 ноября 2016 г. Архивировано 5 ноября 2016 г.

ЕРТЕ ОРТА ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ТҮРКІЛЕР МЕН КОРЕЙЛЕРДІҢ ҚАТЫНАСТАРЫ ТАРИХЫНАН

А. Ибраев
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: А.М. Садыкова
PhD докторы, қауымдастырылған профессор

Аңдатпа. Бұл мақалада Ұлы дала мен Корей түбегі тұрғындарының тарихи-мәден өзара байланыстары мен саяси қатынастары қарастырылады. Зерттеу нәтижелері орта ғасырларда түркілер мен корейлер тарихының тоғысуы мен тарихи оқиғалардың осы процестердегі рөлін көрсетеді.
Түйінді сөздер: Түрік қағанаты, Когуре, Ұлы дала, Корей түбегі, тарих, саясат, мәдениет.

Annotation. This article examines the cultural, historical, and political relations between the inhabitants of the Great Steppe and the Korean Peninsula. The results of the study show the deep cultural interaction of the turkic and korean peoples and the role of historical events in these processes.
Keywords: Turkic Khaganate, Goguryeo, Great Steppe, Korean Peninsula, history, politics, culture.

Аннотация. В данной статье рассматриваются культурно-исторические, политические взаимоотношения жителей Великой степи и Корейского полуострова. Результаты исследования показывают глубокое культурное взаимодействие тюркского и корейского государств и роль исторических событий в этих процессах.
Ключевые слова: Тюркский каганат, Когуре, Великая степь, Корейский полуостров, история, политика, культура.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін, 1992 жылғы 28 қаңтардан бастап Корей мемлекетімен дипломатиялық қатынастарды орнатып, саяси, сауда-экономикалық, мәдени-гуманитарлық ынтымақтастықты іске асыруда. Мысалы, 2022 жылдың елдер арасындағы мәдени алмасу жылы болып бекітілгені, 2006 жылы Йонъин қаласының Каннам университетінде Қазақстантану бөлімінің жұмыс істей бастауы, 2021 жылы Сеул қаласында Абай Құнанбайұлы мүсінінің ашылуы, т.б. ынтымақтастықтың бір көрінісі болып табылады [1]. Дегенмен, екі ел арасындағы қатыныстардың тарихы тереңде жатыр. Ұлы дала және Корей түбегі халықтары арасындағы өзара байланыстардың ертеде басталғанын тарихи деректер растайды.

Тарихнамаға үңілсек, аталған тақырып бойынша ортағасырлық тарихи деректер, шетелдік және отандық зерттеушілердің бірқатар еңбектері белгілі.

Қызығушылық тудыратын еңбектердің бірі – «Самгук Саги» – корей тарихшысы және қоғамдық қайраткері Ким Бусик (1-сурет) жазған үш патшалық кезеңінің хроникасы. Еңбек XII ғасырдың басында

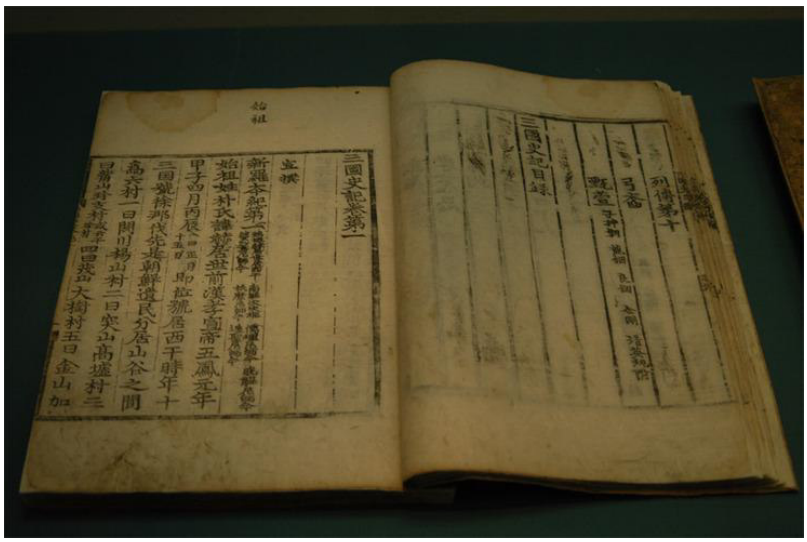
жазылғанмен, оған Корей түбегінде құрылған алғашқы мемлекет кезеңінен бастап тарихи оқиғалар туралы мәліметтер енгізілген. Оның ішінде б.з.д. I ғасырдан бастап б.з. IX ғасырына дейінгі Корей түбегі және оның маңындағы оқиғалар сипатталады. Еңбек көне корей мемлекеттерінің тарихы туралы бүгінге дейін жеткен ең ежелгі тарихи дерек болып саналады [2; 3; 4].

«Самгук Саги» туралы еңбек жазған А.Ф. Троцевич өзінің «Некоторые особенности структуры «Исторических записей о трех государствах» («Самгук Саги») как литературного памятника» мақаласында Ким Бусик өмір сүрген заманға дейін Кореяда тарихнамалық дәстүрдің қалыптасқанын және Ким Бусиктің бұрынғы корей және қытай тарихи жазбаларын кеңінен қолданғанын, материалды сұрыптап, оны тарих пен қоғамға және ондағы тұлғаның рөлі мен орнына деген конфуцийлік көзқарастарға сәйкес құрастырғанын атап өтеді [5, 79-81].

1-сурет. Ким Бусик портреті.

«Самгук Саги» немесе «Үш мемлекет тарихы» кітабының (2-сурет) [6] біз үшін құндылығы – онда ерте ортағасыр кезеңіндегі Түркі қағанаты мен Когуре патшалығының өзара байланыстарына қатысты деректер сақталған. Екі ел арасындағы байланыстардың 551 жылы басталғаны жазылған: *«Тоғызыншы айда Түрік қағанаты (突闕) Шинсонқа басып кіріп, оны қоршап алды. Жеңілістен кейін олар Пэкамнсонгқа қарай жылжып, оларға шабуыл жасады. Монарх өз генералы Кохыльді Түркі қағанатының әскеріне қарсы тап беру үшін он мыңдаған әскермен жіберді. Өлгендер мен тұтқындалғандардың саны 1000 адамнан асты»* [7, 363-367].

2-сурет. «Самгук саги» кітабынан үзінді.

Кеңестік кезеңде Корея тарихындағы мәселелерге қызығушылық байқалды. «Самгук саги» орыс тілінде жарияланды. Бұдан бөлек, Корея тарихына қатысты бірнеше зерттеулер жарық көрді [8].

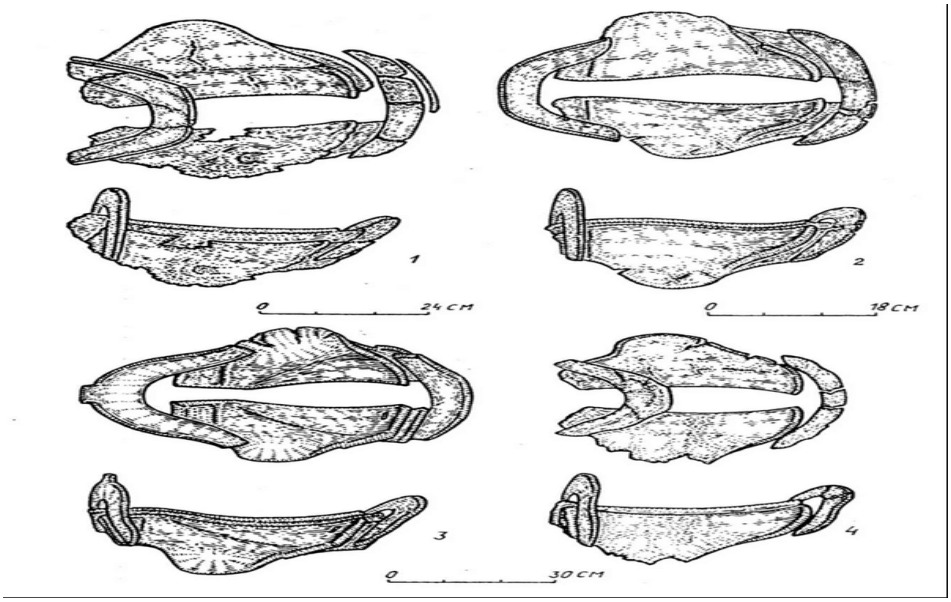
1953 жылы Ю. В. Ионова «Корейская деревня в конце XIX – начале XX в. (историко-этнографический очерк)» тақырыбында кандидаттық диссертация қорғады [9]. 1974 жылы Ресей Ғылым Академиясының Шығыстану институты дайындаған «Корея тарихы (Ежелгі заманнан бүгінгі күнге дейін)» атты екі томдық ұжымдық еңбек жарық көрді. Корей халқының этногенезі мен этникалық тарихын қарастыратын Р.Ш. Жарылғасинованың «Древние когуресцы» еңбегі шықты [10]. Сонымен бірге, Кореяның ежелгі тарихын қарастырғандардың қатарында Ю.М. Бутин [11; 12], М. В. Воробьёв [13], Е И. Деревянко [14] бар. Кеңес және ресейлік түркітанушы Л.Н. Гумилевтың «Көне түріктер» еңбегі де құнды мәліметтер береді [15].

Шетелдік зерттеушілерден корей ғалымдары Лю Ёник [16], Син Хёнсик [17], Ли Гибэк [18], Мионг Сун Ок [19], У. Чвэ Хан [20], Но Тэ-дон [21] Корей тарихын, корей халқының шығу тегі мен көшпелі мәдениетін, Орталық Алтай мен Когуре мемлекеті мен Түрік қағанаты арасындағы қатынастар тарихын қарастырып, талдаған.

Отандық тарихшылардың ішінде ерекше атап өтетініміз Н. М. Оспановтың зерттеулері. Автор мақалалары Түркі қағанатының ерте ортағасырлық корей мемлекеттерімен тарихи байланыстары мен мәселенің тарихнамасына арналған [7; 22]. Қазақстандық ғалым Т. Пак корей және қазақ халықтарының салт-дәстүрлерін салыстыра зерттеген [23].

Л. Гумилев пен А.П. Деревянко Ұлы дала мен ортағасырлық корей тайпалары арасында тарихи байланыстардың орын алғанын алға тартады. Мысалы, А.П. Деревянко тұңғыс-манчжур тайпаларының этногенезінде маңызды рөл атқарған мохе тайпаларының көрші түркі, корей және қытайлармен байланысы туралы жазады [14, 187]. Ал, Р.Ш.

Джарылгасинова Дала аумағын мекен еткен көшпелі тайпалардың Корей түбегінің солтүстігіндегі Тэдон мен Чхончхон өзендері бойына қоныс аударып, сол жердегі жергілікті тайпалардың ер-тоқым және ат әбзелдерін жасау ісін дамытуға үлес қосқанын хабарлайды [10]. Дамыған ат әбзелдерін 3-суреттен көруге болады [24].

3-сурет. Дамыған ер-тоқым және ат әбзелдері.

Корейлік ғалым Чхвэ Хан У пікірі бойынша, корей халқының ата-бабалары алтайлық болып табылады. Яғни, біздің заманымызға дейін Сібір аумағын мекендеген ежелгі тайпалар кейін Корей түбегіне ауған. Моңғолияның солтүстігі мен Алтай маңындағы тайпа топтары Корей түбегіне, Манчжурияға ауысып, сол жердегі тайпаларымен араласып, кейін корей халқы болып қалыптасқан [20]. Мионг Сун Ок те корейлердің протоалтайлық шығу тегі туралы пікірді қолдайды.

Жоғарыда аталған деректерден басқа Ұлы дала аумағы мен Корей түбегі тайпаларының байланысын корей тайпаларының түркілерден жебенің ұштары мен жерлеу элементтерін жасау техникасын қабылдауы фактісі де дәлелдей түседі [19].

Деректердің бірінде Түрік қағанатының тарихи сахнаға шығуы ортағасырлық Когуре мемлекеті үшін қауіп төндіргені айтылса [25, 113-б], енді бірінде 607 ж. Когуре елінің өз жауларына қарсы сяяси одақтастық жасасу мақсатында Шығыс Түрік қағанатына елшілік жібергендігі хабарланады [14, 69].

Н. М. Оспанов өз мақаласында Но Тэ Донның еңбегі мен жазғанына сүйеніп, Күлтегін мен Білге қаған жазбаларында кездесетін Бокли мемлекетін атап өтіп: «<...> *Бокли есімі халықаралық академиялық топтардың назарын Түркіттер мен Когуре*

арасындағы байланысты көрсететін таспен жазылған маңызды жазба ретінде аударды», – деп келтіріп, ары қарай: *«<...> Когуре Түрік қағанатында «Мэк» деген атпен танымал болған деп санайды. Тиісінше, «Бокли» елі, «Мэк ел» немесе «Бок елі» деп аударылды*», – деп түйеді [7, 363-364].

Ли Ги Бэк өз кітабында YI ғасырдың соңына қарай когурелықтардың түркілермен одақтасып, Суй әулетіне қарсы тұруға ұмтылғандығы айтылады [18, 75].

Саяси тарихтан бөлек, екі ел тарихын байланыстырған бағыттардың бірі – мәдени өзара ықпалдасуы. Елімізде табылған алтын жәдігерлердің кескіндері Силла мемлекеті кезеңінде қолданылған әшекейлермен ұқсас. Сонымен бірге корей тарихи деректерінде Кочосон халқының ғұндармен бауырлас екені жазылған [26].

Екі халықтың тілдік жағынан ұқсастықтары да бар. Зерттеушілердің айтуына сүйенсек, екі елдің сөздік қорында 300-дей сөздер ұқсас келеді. Мысалы, «катал-қатал (требовательный)», «чагын-шағын (маленький)». Қазақтың «тәңір» деген сөзі құдай дегенді білдіресе, корей тілінде «таңғұн» деген сөз «ру басы» деген мағына береді. Және корей патшалығы Кочосонның бірінші асатанасы «Асадал» аталған, ол еліміздің ордасы «Астана» атауымен ұқсас [26]. «Боран-нун бора», «шәй-ча» болады.

Екі тілде де «Сәлеметсіз бе?» деген сәлемдесу сөзі сөзбе-сөз «Сіз амансыз ба?» немесе «Сіздер жақсысыздар ма?» деген сұрақты білдіреді.

안녕하세요? (аннён хасэё) – Сәлеметсіз бе?

Дәл сол сияқты, қоштасу сөзі «Қош болыңыз!» сөзбе-сөз «Сау болыңыз!» немесе «Денсаулығыңыз жақсы болсын!» деп аударылады.

안녕히 계세요 (аннёни кесэё) – Сау болыңыз!

Сөйлем құрылымы да ұқсас. Мысалы, «Мен кітап оқимын-Чонын чегыль ильгоё», яғни бастауыш-объект-етістік тәртібіне негізделген.

Түрік қағанаты мен корейлік ортағасырлық мемлекеттер арасындағы екіжақты қатынастардың орын алғанына қатысты тағы бір дәлел – 1965 жылы Өзбекстанның Самарқанд қаласы маңында табылған Афрасиаб патшалық сарайының қабырға суреттері (4-сурет) [27].

4-сурет. Афрасиаб патшалық сарайының қабырға суреттері.

Конгук университетінің профессоры Го Ги Сок 2001 жылғы қазба жұмыстарының нәтижесінде корей және қазақ халқының антропологиялық тұрғыдан ұқсастығын дәлелдеген [26].

Салт-дәстүрлерінде де ұқсастық кездеседі. Қазақ халқында тұсаукесер болса, корейлерде ұқсас дәстүр бар. Корей халқында ол Толь немесе Тольджанчхи (1 жасқа толуы) тойы. Бала туған күннен бастап оның болашағы анықталады деген сеніммен бйаланысты. Таңертең баланы жарқын ұлттық киім ханбокқа киіндіреді де, оны әжесі немесе атасымен бірге дастарханға отырғызады. Дастарханға күріш, күріш нан – тток, қызыл бұршақ, қайшы, жіп пен ине салынған катушка, қалам, кітап және ақша қойылады. Қазақ халқындағыдай, әрбір заттың өз мағынасы бар. Күріш пен нан үйдегі берекені, қызыл бұршақ – денсаулықты, қайшы мен жіп пен инені қолданбалы өнерге деген қабілетті, кітап пен қалам – білімді, ақша – байлықты білдіреді. Ертеден бері ата-бабаларымыз неғұрлым көп тамақ таратылып, қонақтар неғұрлым көп жесе, соғұрлым той иелері үшін жақсы болады деп есептеген. Сыйлық ретінде келген қонақтар ақша әкеледі, ал баланың жақын туыстары оған алтын әшекейлер сыйлайды, бұл баланың болашағына деген өз үлестерін қосу болып саналады [23].

Сонымен, жоғарыда келтірілген деректерден көретініміз, екі халық арасындағы байланыс тарихы ертеден басталған. Екеуі де көшпеді өркениет өкілдері және Алтай өңірімен балданысты. Корей және қазақ тілдерінің тамыры бір алтайлық тілдік топтан деп жорамалданады. Сонымен бірге, антропологиялық ұқсастық тағы бар. Осы орайда отандық зерттеулер қорының толығуы тақырыптың терең әрі жан-жақты зерттелуіне септігін тигетіні анық.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы мен Корея Республикасы арасындағы қатынастар [Электрондық ресурс] // https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/453?lang=kk (жүгіну уақыты: 2.04.2025).

2. Kim Pusik. The Koguryo Annals of the Samguk Sagi/ translated by Edward J. Shultz and Hugh H.W. Kang. – Seongnam: The Academy of Korean Studies Press. – 301 p.

3. Ким Бусик. Самгук саги [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://library-koresaram.com/shop/product/kim-busik-samguk-sagi (дата обращения 18.02.2025).

4. Место «биографий» (Ёльчон) в «исторических записях трех государств» Ким Бусика [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Korea/Kim_Busik/Tom_III/framevved.htm (дата обращения 20.02.2025).

5. Троцевич А.Ф. Некоторые особенности структуры «Исторических записей о трех государствах» («Самгук Саги») как литературного памятника // Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока. Тезисы докладов III годичной научной сессии ЛО ИНА. – Ленинград, 1967.

6. Самгук саги (фото) [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=12600532 (дата обращения 1.04.2025).

7. Оспанов Н.М. Ұлы Дала көшпенділері мен көне ортағасырлық корей меклекеттері байланыстарының тарихнамасы // Edu.e-history.kz. – 2020. – 4(24). – Б. 358-367.

8. Самгук саги. Т.2. Летописи Когурё. Летописи Пэкче [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://flibusta.site/b/729312 (дата обращения 15.03.2025).

9. Ионова Юндвига Васильевна, 03 декабря 1924 – 2009 [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://collection.kunstkamera.ru/entity/PERSON/164 (дата обращения 30.03.2025).

10. Джарылгасинова Р.Ш. Древние когурёсцы: к этнической истории корейцев. – М.: ГРВЛ, 1972. – 202 с.

11. Бутин Ю.М. Корея: От Чосона к трем государствам (II в. до н. э. – IV в.). Новосибирск: Наука СО, 1984. 256 с.

12. Бутин Ю.М. Древний Чосон: Историко-археологический очерк Новосибирск: Наука СО, 1982. 329 с.

13. Воробьёв М.В. Древняя Корея: Историко-археологический очерк. – М.: Наука, 1961. – 147 с.

14. Деревянко Е.И. Мохэские памятники среднего Амура. – Новосибирск, 1975. – 250 с.

15. Гумилев Л.Н. Көне түріктер. Көне түріктер = Древние тюрки: оқу құралы көпшілік оқырман қауымға арналған. – Алматы: Білім, 1994. – 478 б.: кесте.

16. Лю Еник. Краткая история Кореи. – Сеул: Корейский ин-т развития образования, 1999. – 428 с.

17. Син Хёнсик. История Кореи (Краткий популярный очерк). – М., 2001.

18. Ли Ги Бэк. История Кореи: новая трактовка – М.: ООО «Русское слово – РС», 2000. – 464 с.

19. Мионг Сун Ок. Генезис древней корейской народности и ее кочевая культура [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://articlekz.com/article/8334 (дата обращения: 28.02.2025).

20. Чвэ Хан У. Центральный Алтай. – Пхьонэги, 1993.

21. Noh Tae-Don. Contacts between Koguryŏ and Turkic Khaganate // Seoul Journal of Korean Studies. – 2016. – № 2. – P. 361-369.

22. Оспанов Н.М. Исторические контакты Тюркского каганата со средневековыми корейскими государствами // The Journal of direction and development of Korean studies in Russia. – 2022. – №3. – С. 93-98.

23. Пак Т. Традиции, которые нас сближают [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://koreilbo.com/news/traditsii-kotorye-nas-sblizhayut/?utm_source=chatgpt.com (дата обращения: 01.04.2025).

24. Жесткие седла и стремена [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://museum.satbayev.university/ru/muzey-razvitiya-tekhnologiy/tyurkskaya-epokha/zhestkie-sedla-i-stremena (дата обращения: 19.03.2025).

25. Тихонов В.М. История Кореи с древнейших времен до 1904 г. – Москва, 2011. – 533 с.

26. Сон Чхи Кын. Корея мен Қазақстанның жақындығы және екі жақты қарымқатынасты дамытудың келешегі [Электрондық ресурс] // https://aqiqat.kazgazeta.kz/news/3509 (жүгіну уақыты: 2.04.2025).

27. Ви Так Ван, А. Ли Сын. Восстановленная фреска свидетельствует о 1300 годах взаимоотношений между Когурё и Самаркандом [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://russian.korea.net/NewsFocus/Culture/view?articleId=124178 (дата обращения: 27.03.2025).

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН

В.А. Иванов
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: А.С. Ахметов
доктор PhD, профессор Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

Аннотация: В данной статье рассматриваются актуальные проблемы преподавания гуманитарных дисциплин в современных образовательных учреждениях – как в школах, так и в высших учебных заведениях. Гуманитарное образование играет важную роль в формировании личности, развитии критического мышления, культурного кругозора и коммуникативных навыков обучающихся. Однако в последние годы оно сталкивается с рядом сложностей, связанных с изменением образовательных стандартов, цифровизацией, снижением мотивации студентов и учащихся, а также нехваткой квалифицированных педагогических кадров.

Ключевые слова: образование, ученик, модернизация, квалификация, информационная перегрузка, методы преподавания.

Annotation: This article examines the current problems of teaching humanities in modern educational institutions, both in schools and in higher education institutions. Humanitarian education plays an important role in the formation of personality, the development of critical thinking, cultural outlook and communication skills of students. However, in recent years, it has faced a number of difficulties related to changes in educational standards, digitalization, reduced motivation of students and students, as well as a shortage of qualified teaching staff.

Keywords: education, student, modernization, qualification, information overload, teaching methods.

Аңдатпа: Бұл мақалада қазіргі білім беру мекемелерінде – мектептерде де, жоғары оқу орындарында да гуманитарлық пәндерді оқытудың өзекті мәселелері қарастырылады. Гуманитарлық білім жеке тұлғаны қалыптастыруда, сыни ойлауды, мәдени ой-өрісті және оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамытуда маңызды рөл атқарады. Алайда, соңғы жылдары ол білім беру стандарттарының өзгеруіне, цифрландыруға, студенттер мен оқушылардың мотивациясының төмендеуіне, сондай-ақ білікті педагогикалық кадрлардың жетіспеушілігіне байланысты бірқатар қиындықтарға тап болды.

Түйінді сөздер: Білім, оқушы, жаңғырту, біліктілік, ақпараттың шамадан тыс жүктелуі, оқыту әдістері.

Гуманитарное образование играет ключевую роль в формировании мировоззрения и нравственных ценностей. История, литература, философия – это не просто набор фактов, а инструменты, которые помогают человеку осознать свою культурную идентичность,

разобраться в традициях и моральных принципах общества, а главное – найти свои собственные ориентиры. В мире, где границы между культурами становятся всё более размытыми, такие знания особенно важны: они учат понимать других, уважать разные точки зрения и находить общий язык с людьми, чьи взгляды могут отличаться от наших. [1,с.78]

Не менее ценная задача гуманитарных дисциплин – развитие критического мышления. Сегодня, когда информация окружает нас повсюду, важно не просто запоминать факты, а уметь их анализировать, видеть взаимосвязи, задавать вопросы и делать самостоятельные выводы. Это особенно актуально в цифровую эпоху, где сложно отличить достоверные данные от манипуляций. Гуманитарные науки дают тот самый навык осмысленного восприятия мира, который помогает не быть жертвой фейков и пропаганды. [2,с.32]

Еще один важный аспект – междисциплинарность и практическая применимость гуманитарных знаний. Они востребованы в самых разных сферах: в психологии, маркетинге, управлении, медиа. Умение работать с текстами, анализировать информацию, аргументировать свою точку зрения и взаимодействовать с людьми – всё это ключевые компетенции не только для науки, но и для жизни в целом.

Однако, несмотря на всю значимость гуманитарного образования, оно часто оказывается в тени, сталкиваясь с нехваткой ресурсов и постоянными изменениями образовательных стандартов. Эта проблема касается всех уровней – от школ до университетов. Поэтому важно говорить о ней в более широком контексте, рассматривая не только программы и методики, но и систему образования в целом. Современная школа сталкивается с множеством вызовов, особенно когда речь заходит о преподавании гуманитарных предметов. Одна из главных проблем – устаревшие учебные программы. Мир меняется стремительно: цифровые технологии, новые форматы общения, глобализация. Но школьные стандарты часто не успевают за этими изменениями. Учебники устаревают: много лишнего, но почти нет медиаграмотности и критического мышления. В итоге ученики заучивают огромные объемы фактов, которые не всегда помогают понимать окружающий мир.

Еще одна сложность – консервативные методы преподавания. Казалось бы, технологии давно позволяют сделать обучение интересным и интерактивным: видео, подкасты, игровые методики, симуляции. Но во многих школах гуманитарные предметы по-прежнему сводятся к пересказу учебника и сухих фактов. Ученики часто не понимают, зачем им зубрить даты и события. Ведь в реальной жизни никто не спрашивает: “В каком году была битва при Гастингсе?” Намного важнее уметь анализировать причины и последствия событий. К тому же как ребенок школьного возраста может полюбить литературу или историю, если они подаются как набор дат и определений? [3, с.45]

Есть и проблема мотивации. Современные подростки привыкли к быстрому и наглядному формату информации – соцсети, YouTube, мемы. В таком мире классические учебные занятия могут показаться скучными. Многие школьники не видят, как гуманитарные дисциплины помогут им в жизни: зачем учить какой-либо предмет, если можно просто загуглить ответ? Сегодня школьники могут за секунду найти ответ на любой вопрос. Но попробуйте спросить их, почему это важно – и в ответ услышите неловкую тишину. Но дело не в самих предметах или школьниках, а в том, как преподносят учебный материал.

Но не только школы сталкиваются с этими проблемами. В вузах ситуация не менее сложная. Несмотря на то, что высшее образование традиционно воспринимается как пространство свободы мысли и научного поиска, в последние годы преподаватели гуманитарных дисциплин всё чаще сталкиваются с ощущением сужающихся границ. Образование становится всё более формальным – лекции, отчёты, шаблонные задания. Где уже не остается места для креативности.

Вместо того чтобы гибко выстраивать курс в зависимости от интересов студентов, текущей повестки или собственных педагогических находок, преподаватели вынуждены подстраиваться под унифицированные требования. Государственные образовательные стандарты, аккредитационные процедуры, регулярные отчётности, унифицированные контрольно-оценочные средства – всё это создаёт атмосферу «работы по шаблону». К примеру, возможность заменить письменную лекцию на семинар с элементами дебатов или анализа фильмов нередко наталкивается на требования строгого следования рабочей программе, утверждённой годами ранее.

Это приводит к парадоксальной ситуации: гуманитарные науки, призванные развивать креативность и критическое мышление, сами преподаются в рамках излишне регламентированной системы. Как результат – снижение интереса со стороны студентов, которые не чувствуют личной вовлечённости в процесс. Они всё чаще воспринимают обучение как формальную необходимость: прослушать, сдать, забыть. Не менее острой проблемой является потеря мотивации у самих преподавателей. Когда творческий подход и инициативность подменяются выполнением «нормативов», это неизбежно сказывается на качестве преподавания. Гибкость в выборе формата занятий, возможность экспериментировать с подачей материала, интегрировать современные кейсы – всё это становится исключением, а не нормой. [4, с.54].

Появление такого феномена как цифровизация заметно изменила современное образование – и гуманитарные дисциплины здесь не стали исключением. Если раньше в основе преподавания были печатные тексты, лекции и очные обсуждения, то сегодня всё чаще учёба перемещается в онлайн. Это даёт много возможностей, но вместе с тем

появляются и серьёзные проблемы.

Одна из главных проблем – это поверхностное восприятие знаний в условиях постоянного информационного шума. Студенты буквально тонут в потоке контента, причём не всегда структурированного или качественного. В гуманитарных науках, где важны глубина мышления, умение анализировать и интерпретировать, такая ситуация может привести к потере связности и снижению способности к осмыслению. Всё чаще встречается подход «найти нужное и побыстрее», вместо того чтобы по-настоящему вникнуть в суть вопроса. Есть и другая проблема – качество источников. В интернете не всегда легко отличить надёжную информацию от сомнительной. Для гуманитарных дисциплин, где важны аргументация, работа с первоисточниками и соблюдение научных стандартов, это особенно чувствительно. Когда студенты опираются на случайные блоги или непроверенные сайты, это подрывает академическую культуру и снижает уровень образования в целом.

Отдельно стоит сказать о феномене «цифровой усталости». Гуманитарное образование традиционно строится на живом общении, вдумчивом чтении и личном взаимодействии. Постоянное обучение через экран может снижать вовлечённость, расфокусировать внимание и превращать учебный процесс в формальность. Сейчас преподавание гуманитарных предметов сталкивается с множеством вызовов, и чтобы с ними справиться, нужен не просто один способ, а целая система решений. Чтобы гуманитарное образование действительно стало качественным, стоит пересмотреть, как именно мы учим, как взаимодействуют между собой разные дисциплины, обновить программы и учитывать особенности цифровой эпохи. Ещё один важный момент – это развитие самих преподавателей. Сейчас уже недостаточно просто знать предмет – важно уметь использовать интерактивные технологии, цифровые инструменты и современные методы обучения чтобы идти в ногу со временем.

Таким образом, гуманитарное образование – это не просто набор предметов, а реальный инструмент, который помогает разбираться в окружающем мире. Оно учит нас не просто запоминать факты, а думать, анализировать, сравнивать и задавать вопросы. Без этого сложно ориентироваться в современном потоке информации, где каждый день появляется куча новых данных, новостей и мнений. Но, к сожалению, сегодня гуманитарные дисциплины часто преподаются слишком скучно и формально. Учебные программы не успевают за изменениями в мире, а старые методы преподавания уже не работают так эффективно, как раньше. В итоге студенты теряют интерес, а преподаватели – мотивацию. Чтобы изменить ситуацию, нужно обновлять подходы к обучению, делать курсы более актуальными и практичными, использовать интерактивные технологии и давать студентам больше свободы для обсуждений, исследований и творческого поиска. Ведь гуманитарные науки – это не про за-

учивание дат и терминов, а про осознанность, понимание себя и других, умение мыслить широко и видеть мир во всей его сложности. А в XXI веке без этих навыков просто никуда! [5 с.20]

Литература

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1996. с.75-78.
2. Гаджиев К.С. Философия истории. – М.: Академический проект, 2010. с. 30-32.
3. Зиновьева Е.А. Критическое мышление в цифровую эпоху. – СПб.: Питер, 2021. с.40-45
4. Постман Н. Исчезновение детства. – М.: Эксмо, 2014. с.46-54
5. Розенцвайг В. Гуманитарное знание в XXI веке. – М.: Наука, 2019. с.15-20.

ХРЕСТОМАТИЯ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ А.Х. МАРГУЛАНА: ОТ ЗАМЫСЛА К РЕАЛИЗАЦИИ НАУЧНОГО ПРОЕКТА

Ж.К. Ильяс, А.С. Султанов
студенты Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
научный руководитель: Н.Е. Кузембаев
ассоциированный профессор Павлодарского
педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

Аннотация: Статья посвящена анализу процесса создания хрестоматии, посвящённой научному наследию Алькея Хакановича Маргулана. Рассматриваются методологические подходы и принципы отбора материалов. Обозначена роль хрестоматии в популяризации научных трудов, её значимость для сохранения культурного и исторического наследия Казахстана. Подчёркивается ценность хрестоматии, а также её влияние на развитие современной историографии и гуманитарных наук.

Ключевые слова: хрестоматия, А.Х. Маргулан, методология, подход, принцип, наследие, труды.

Аннотация: Мақала Әлкей Хақанұлы Марғұланның ғылыми мұрасына арналған оқулық құру процесін талдауға арналған. Материалдарды іріктеудің әдіснамалық тәсілдері мен принциптері қарастырылады. Ғылыми еңбектерді дәріптеудегі хрестоматияның рөлі, оның Қазақстанның мәдени және тарихи мұрасын сақтау үшін маңызы көрсетілген. Оқулықтың құндылығы, сондай-ақ оның қазіргі тарихнама мен гуманитарлық ғылымдардың дамуына әсері атап өтіледі.

Түйінді сөздер: хрестоматия, Ә.Х. Марғұлан, әдістеме, тәсіл, қағида, мұра, еңбектер.

Annotation: The article is devoted to the analysis of the process of creating a textbook dedicated to the scientific legacy of Alkey Khakanovich Margulan. Methodological approaches and principles of material selection are considered. The role of the textbook in the popularization of scientific works, its importance for the preservation of cultural and historical heritage of Kazakhstan is outlined. The value of the textbook is

emphasized, as well as its influence on the development of modern historiography and the humanities.

Keywords: textbook, A.Kh. Margulan, methodology, approach, principle, heritage, works.

Научное наследие Алькея Хакановича Маргулана – выдающегося казахстанского археолога, этнографа и историка, представляет уникальный источник знаний о историко-культурном наследии Казахстана. Научное наследие академика охватывает широкий спектр гуманитарных дисциплин, включая исследования древних цивилизаций, изучение казахской материальной и духовной культуры, истории и фольклористики. Работы А.Х. Маргулана не только сформировали основу для развития отечественной исторической науки, но и стали важной частью мирового научного наследия. Создание хрестоматии, обобщающей труды выдающегося учёного, является важным шагом для систематизации и популяризации его научных достижений. Она выполняет сразу несколько функций: служит учебным пособием для студентов, источником ценной информации для молодых исследователей и пособием для любителей истории и культуры Казахстана. Кроме того, хрестоматия отражает необходимость сохранения научного наследия в условиях современных вызовов, таких как цифровизация и глобализация, которые требуют новых подходов к презентации и распространению научных знаний. Здесь рассматриваются основные этапы разработки хрестоматии, применяемые методические подходы и принципы отбора материалов, что позволяет оценить её значимость как уникального проекта в области гуманитарных наук.

В ходе реализации научного проекта «История и культура Сарыарки в научном наследии академика А.Х. Маргулана» одной из целей было создание хрестоматии по дисциплине «Маргулантану».

Первым этапом, для реализации этой цели, стала разработка чернового плана хрестоматии, состоящего из нескольких глав.

План состоял из следующих глав:

1. Вводная статья: Научно-педагогическое наследие академика А.Х. Маргулана.
2. Тема: Биография А.Х. Маргулана.
3. Тема: Фольклористика в работах выдающегося казахского ученого.
4. Тема: Академик А.Х. Маргулан – основатель археологической науки Казахстана.
5. Тема: А.Х. Маргулан и древняя культура Центрального Казахстана.
6. Тема: Казахская этнография в наследии ученого.
7. Тема: Историческая персоналистика в трудах академика.
8. Тема: Академик А.Х. Маргулан и Ч.Ч. Валиханов.

9. Тема: Академик А.Х. Маргулан в казахстанской историографии.

10. Заключение.

11. Хронология жизни академика А.Х. Маргулана.

12. Список используемой литературы.

Данный план стал основой для работы исследовательской группы, начиная с момента создания чернового варианта хрестоматии, вплоть до ее окончательного оформления. Основной акцент был сделан на систематизации трудов А.Х. Маргулана, отражающих основные направления его научной деятельности.

Следующим важным этапом работы стал сбор материалов, который оказался решающим для дальнейшего глубокого анализа научно-педагогического наследия академика А.Х. Маргулана. На этом этапе была проведена тщательная работа по выявлению и систематизации всех доступных источников, включая публикации, рукописи и архивные документы ученого. Это включало как его печатные работы, так и неопубликованные материалы, хранящиеся в научных архивах.

Сбор публикаций охватывал широкий спектр трудов ученого – от статей и монографий до научных отчетов и рецензий, что позволило получить полное представление о широте его научных интересов и методологических подходов. Важнейшую роль сыграли его работы по археологии, этнографии, фольклористике, а также исследования исторических личностей и культурных памятников Казахстана.

После сбора материалов началось структурирование содержания. Материалы, собранные в ходе работы, были тщательно распределены по тематическим разделам, что позволило создать логичную и удобную для использования структуру хрестоматии. Разделы были выбраны с учетом основных научных интересов академика и, соответственно, плана хрестоматии, что обеспечивало максимальную полноту и систематичность представленных материалов. Основные разделы включали археологию, этнографию, историю, персоналистику и фольклористику, что отражало многогранность научной деятельности ученого.

Вся работа с материалами проекта основывалась на нескольких принципах.

Первый принцип – *научная значимость*. При отборе материалов учитывался их весомый вклад в развитие науки и культуры Казахстана. Включались работы, которые оказали существенное влияние на формирование и развитие различных научных областей, таких как археология, этнография, фольклористика, история и персоналистика. Эти труды не только обогатили национальную научную традицию, но и оказали влияние на развитие научных направлений в международном контексте, способствуя укреплению научного имиджа Казахстана.

Следующий принцип – *аутентичность*. В хрестоматии

использовались только подлинные труды академика, а именно те статьи и монографии, которые были опубликованы или написаны самим ученым. Это гарантирует высокую степень достоверности материалов и обеспечивает точность передачи научных идей и концепций, представленных в его работах.

Еще один принцип – это *репрезентативность*. Материалы были отобраны таким образом, чтобы они полноценно отражали основные направления научной деятельности Алькея Хакановича. Репрезентативность означала, что включены работы, охватывающие важнейшие научные области его исследований, такие как археология, этнография, фольклористика и история. Этот подход обеспечил всестороннее представление о научном наследии А.Х. Маргулана и позволил более полно продемонстрировать его многогранную деятельность.

Упор в хрестоматии был также сделан на новизну и актуальность. Особое внимание уделялось включению редких или ранее не публиковавшихся документов, которые могут быть интересны для дальнейшего анализа и исследования. Это включало как документы, оставшиеся в архивных материалах, так и те исследования, которые по разным причинам не были широко известны в научном сообществе. Включение таких материалов позволило не только обогатить хрестоматию новыми данными, но и обеспечить актуальность ее содержания, что важно для более глубокого понимания и изучения научного наследия академика.

По итогу, при создании хрестоматии было задействовано более 40 источников, которые включали в себя как труды самого ученого, так и воспоминания современников об А.Х. Маргулане. Кроме того, были включены архивные документы академика, которые ранее нигде не были опубликованы.

В ходе создания хрестоматии были использованы различные методические подходы, что позволило глубже осветить научно-педагогическое наследие академика А.Х. Маргулана и обеспечить многогранность анализа его деятельности. Каждый из выбранных подходов позволял раскрыть различные аспекты его работы и предоставить более комплексное понимание его вклада в различные научные дисциплины. Одним из основных таких подходов был историко-хронологический подход, который основан на последовательном рассмотрении научных трудов академика в хронологическом порядке. Данный подход позволил наглядно проследить развитие научных идей А.Х. Маргулана на протяжении его жизни, выявить этапы формирования его научной карьеры и изменения в его подходах и взглядах. Тем самым демонстрируя эволюцию его исследований, включая как изменения в методах работы, так и в научных интересах. Так в хрестоматию были включены отчеты А.Х.

Маргулана, где указываются все основные итоги, события за определенный год [1, с. 1-6]. Так и тематические, как отчеты о работе Центрально-Казахстанской археологической экспедиции, где прописано все, начиная с целей, заканчивая научными результатами [2, с. 3-36].

Другим подходом стал тематический, то есть материалы были сгруппированы по ключевым научным направлениям и темам, таким как **археология**, **этнография**, **история**, фольклористика, персоналистика и прочие**.** Такой подход позволил облегчить восприятие и систематизацию знаний, поскольку каждое направление представлено отдельно, что дает возможность изучать работы ученого по каждому из этих направлений в контексте его профессиональных интересов. Этот подход дал возможность проследить, как научные исследования ученого в разных областях пересекаются, создавая целостную картину его научного наследия. Систематизация по темам сделало хрестоматию удобной для использования в образовательных целях и научных исследованиях. Так, например, была отведена отдельная глава для изучения вклада А.Х. Маргулана в исследование личности Ч.Ч. Валиханова, куда была включена работа «Валиханов как художник», где Чокан Валиханов предстает нам как многогранная личность, увлекавшаяся искусством, которое связывалось с практическим интересами востоковеда в археологии и этнографии [3, с. 86-87].

При создании хрестоматии одним из основных подходов стал – междисциплинарный, который заключался в включении работ академика А.Х. Маргулана, охватывающих различные научные области, что позволило отразить широту его научных интересов и разносторонность его деятельности. А.Х. Маргулан был ученым, который работал в различных гуманитарных дисциплинах. Использование междисциплинарного подхода позволяло показать, как его исследования выходили за рамки одной области знаний и переплетались с другими научными направлениями.

Включение работ, представляющих разные научные области, дало возможность более полно представить его вклад в развитие казахстанской науки. Например, его археологические исследования тесно переплетались с этнографическими, так как изучение материальной культуры и археологических памятников неразрывно связано с пониманием традиций и обычаев народов, населявших эти территории. Так в его труде «Каменные изваяния Улытау.» представляются не только археологические данные, но и материальная и духовная культура [4, с. 14]. «Раскопки погребения воина XIV века в долине реки Нуры» – труд, который также включает в себя междисциплинарность, где археология переплетается с этнографией [5, с. 248-251]. В свою очередь, его этнографические исследования тесно взаимодействовали с литературой и фольклором, поскольку знание культурных традиций и обычаев народа невозможно без глубокого

анализа его художественного наследия. В качестве примера можно привести фундаментальный труд А.Х. Маргулана «Казахское народное прикладное искусство», где этнография имеет глубокие связи с археологией и историей [6, с 75-77].

Создание хрестоматии, посвященной научно-педагогическому наследию академика А.Х. Маргулана, является важным шагом в сохранении и распространении знаний о его вкладе в развитие науки и культуры Казахстана. В ходе работы использовались различные методологические и методические подходы, такие как историко-хронологический, тематический, компаративный, культурно-исторический и междисциплинарный подходы, что позволило глубоко и всесторонне проанализировать его научную деятельность.

Принципы отбора материалов, такие как научная значимость, аутентичность, репрезентативность, новизна и актуальность, обеспечили высокое качество материалов хрестоматии. Включение трудов, оказавших существенное влияние на развитие казахстанской науки и культуры, а также малоизученных и ранее не публиковавшихся документов, позволило создать полноценное представление о научном наследии ученого.

Собранные и систематизированные материалы обеспечивают не только научное обоснование для дальнейших исследований, но и служат важным образовательным ресурсом для студентов и исследователей, интересующихся историей, культурой и наукой Казахстана. Хрестоматия о деятельности А.Х. Маргулана станет значимым вкладом в развитие отечественной науки и культуры, открывая новые перспективы для изучения и популяризации его научного наследия.

Литература

1. Маргулан А.Х. Отчет (О моей научной и организационной деятельности за 1969 год.), 1969 г. // Центральный государственный архив Республики Казахстан. Фонд 2415. Опись №1. Дело №481. С. 3-8.

2. Отчёт о работах Центрально-Казахстанской археологической экспедиции 1947 года. // Известия АН КазССР. Сер. арх. – 1949. – вып. 2. – С. 3-36.

3. Маргулан А.Х. Валиханов как художник // Вестник АН КазССР. – 1950. – №8. – С. 86-94.

4. Маргулан А.Х. Каменные изваяния Улытау. Сочинения. Т. 4. – Алматы, 2003., с. 36-46

5. Маргулан А.Х. Раскопки погребения воина XIV века в долине реки Нуры // Труды Института истории, археологии и этнографии АН КазССР. 1959. т. 7. – С. 248-261.

6. Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. Том 1. А.-А.: Өнер, 1986. – 251 с.

ТАРИХ ПӘНІН ОҚЫТУДАҒЫ ЗАМАНАУИ ЦИФРЛЫҚ ҚҰРАЛДАР

Н.К. Кабилдинов
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
ғылыми жетекшісі: З.Ш. Айткенов
тарих ғылымдарының кандидаты, доцент

Аңдатпа: Мақалада білім берудегі, тарих сабағындағы қолданылатын заманауи цифрлық құралдар қарастырылады. Google Arts & Culture, виртуалды шындық (VR) технологиялары, интерактивті карта қызметтері (TimeMaps) және Minecraft: Education Edition сияқты платформалар туралы мақалада жазылды. Олардың әдістемелік әлеуетіне талдау жасалды, сонымен қатар мектеп тәжірибесінде қолданудың нақты мысалдары қарастырылды. Білім берудің мотивациясы мен сапасын арттыру факторы ретінде тарихты оқытуда цифрлық технологияларды интеграциялаудың маңыздылығы туралы қорытынды жасалды.

Кілт сөздер: Білім беруді цифрландыру және цифрлық технологиялар, геймификация, виртуалды шындық,

Аннотация: В статье рассматриваются современные цифровые инструменты, используемые в образовании, на уроках истории. О таких платформах, как Google Arts & Culture, технологии виртуальной реальности (VR), интерактивные картографические сервисы (TimeMaps) и Minecraft: Education Edition, написано в статье. Проведен анализ их методического потенциала, а также рассмотрены конкретные примеры применения в школьной практике. Сделан вывод о важности интеграции цифровых технологий в преподавании истории как фактора повышения мотивации и качества образования.

Annotation: The article discusses modern digital tools used in education, history lessons. The article was written about platforms such as Google Arts & Culture, virtual reality (VR) technologies, interactive map services (TimeMaps) and Minecraft: Education Edition. The analysis of their methodological potential was carried out, as well as specific examples of application in school practice were considered. The conclusion was made about the importance of integrating digital technologies in teaching history as a factor in increasing the motivation and quality of Education.

Minecraft: Education Edition, интерактивті карталар, Google Arts & Culture, TimeMaps.

Жаһандық цифрландыру білім беру үдерісі білім беру кеңістігін кеңейтуге және білім алушылардың өткенге деген тұтас көзқарасын қалыптастыруға ықпал ететін онлайн-ресурстарды пайдаланудың ерекше маңыздылығына ие болады. Тарихты оқытуда цифрлық технологияларды интеграциялаудың перспективалы нысандарының бірі – онлайн мұражайларды пайдалану болып табылады. Бұл тарихи материалды визуализациялау және студенттердің мәдени мұраны өз бетінше зерттеуге тарту құралдары болып келеді. Бұл тұрғыда **Google Arts & Culture** платформасы көрнекі және мәтіндік дереккөздердің кең

ауқымына қол жеткізуді қамтамасыз ететін онлайн мұражайдың бір түрі. Бұл білім беру тәжірибесінде тарих туралы ойлауды қалыптастыру және жобалық іс-әрекетті жүзеге асыру үшін қосымша мүмкіндіктерді ашады.

Google Arts & Culture (алғашқы атауы: Google Art Project) – өнер туындыларының жоғары сападағы көне мұражайларға, ғимараттарға, сәулет өнерлеріне виртуалды саяхаттауды қамтамасыз ететін интернет-платформа.

Жоба Google 2011 жылдың 1 ақпанында 17 мұражаймен бірлескен тарапта іске қосылды. Бүгінгі күні оған әлемнің 80 еліндегі 2000-нан астам мәдени мекемелер қатысады.

Қазіргі уақытта платформа командасы әлемнің кемінде 80 елінде 2000нан астам мәдени мекемелермен серіктестікте. Платформада өнер туындыларының 200 000-нан астам жоғары сапалы көрсетілімдегі цифрлық көшірмелері, 7 миллионнан астам мұражай артефактілері, жетекші мұражайлардың залдарына 1800-ге жуық панорамалық экскурсиялар, сондайақ тарих және өнер мамандары жетекшілік ететін 3000-нан астам онлайн көрмелер бар.

Білім беру тәжірибесінде *Google Arts & Culture*-ды көрнекі талдау құралы, деректану жұмысында, сондай–ақ жобалық іс-әрекеттің негізі ретінде пайдалануға болады – мысалы, тақырыптық виртуалды көрмелерді құру немесе тарихи зерттеулерді модельдеу кезінде. Платформа әсіресе XX ғасырдағы мәдени және саяси процестерді – дүниежүзілік соғыстар мен идеологиялық режимдерден бастап еуропалық қоғамдағы әлеуметтік өзгерістерге дейінгі зерттеулерде тиімді.

Сонымен, «АҚШ-тағы Ұлы депрессия» тақырыбын оқу барысында оқушылар *Google Arts & Culture* платформасында ұсынылған қазіргі заманғы өнер мұражайының цифрлық коллекциясына (MoMA) жүгіне алады. Онда 1930 жылдардағы суретшілер мен фотографтардың, соның ішінде Дороти Ланге мен Уокер Эванстың жұмыстары жинақталған. Кедейліктің, жұмыссыздықтың және экономикалық дағдарыстың әлеуметтік салдарын талдау студенттерге тарихи оқиғалардың гуманитарлық өлшемдерін тереңірек түсінуге және өнердің, дәуірдің әлеуметтік шындығын қалай бейнелейтінін көруге мүмкіндік береді [1].

Осылайша, кеңістік-уақыттағы мәдени контексті бейнелейтін тарихи мұраны оқытуда цифрлық платформаларды пайдалану оқу үдерісінің когнитивтік және эмоционалдық аспектілерін арттыруға мүмкіндік береді. Алайда, қазіргі білім тек визуалды мазмұнды пассивті қабылдау құралдарымен шектелмейді. Гуманитарлық пәндерді, атап айтқанда тарихты цифрлық трансформациялаудың жетекші бағыты білім алушылардың қатысуы мен зерттелетін материалға қосылуының әсерін қамтамасыз ететін технологияларды енгізу. Осы контекстегі ең перспективалы технологиялардың бірі – тарихи ақпаратпен өзара әрекеттесудің түбегейлі жаңа тәсілдерін ашатын және оқу

мотивациясының жоғары деңгейін ынталандыратын виртуалды шындық (VR) технологиясы.

Виртуалды шындық (ВР, ағылш. virtual reality, VR, жасанды шындық) – техникалық құралдар арқылы жасалған және адамның сезім мүшелері: көру, есту, сезіну және басқалары арқылы қабылданатын әлем [2, 45-46 б.].

Бүгінде VR білім беру саласында, соның ішінде тарих пәнін оқытуда кеңінен қолданыс табуда, себебі ол модельдеу және реконструкциялау бойынша бірегей мүмкіндіктерге ие. Жоғары иммерсивтілік деңгейінің арқасында виртуалды шындық дәстүрлі медиа көздеріне қарағанда оқушылардың оқыту процесіне тереңірек енуін қамтамасыз етеді. Білім беруде иммерсивті технологияларды зерттеу XX ғасырдың соңында басталды. Мысалы, VR технологиясын білім беру жүйесіне енгізудің кейбір аспектілеріне қатысты М. Бринкеннің еңбегі ерекше қызығушылық тудырды [3, 11-12 б.]. Кейінгі зерттеулер виртуалды шындық технологиясын практикада қолданудың жоғары тиімділігін көрсетті [4, 6 б.].

VR-технологиялар оқушыны белгілі бір тарихи контекстке терең бойлату арқылы психофизиологиялық әсер етеді. Ақпараттық технологиялар, археология, модельдеу және басқа да ғылыми салалармен біріктіре отырып, VR-технологиялар өткенді қайта жаңғыртуға мүмкіндік береді.

VR-технологиялар түрлі тарихи дәуірлер мен оқиғаларды модельдеуге мүмкіндік береді, бұл оқушыларды тарихи таным үдерісіне белсенді түрде тартуға жағдай жасайды. Мысалы, «Ежелгі Египет тарихы» тақырыбын оқыту барысында VR көмегімен Хеопс пирамидасы немесе Карнак ғибадатханасы бойынша иммерсивті экскурсия ұйымдастыруға болады, бұл олардың мәдени және діни маңызын түсінуге көмектеседі.

Орта ғасырлар тарихын зерттеу кезінде VR технологиялары еуропалық қаланың күнделікті өмірін қайта құруға мүмкіндік береді, бұл сол дәуірдің әлеуметтік құрылымы мен қалалық мәдениетін тереңірек түсінуге ықпал етеді. Осылайша, оқушы қайта жаңғыртылған тарихи кеңістікке енгізіліп, тарихи танымның мәнін қайта ой елегінен өткізуге мүмкіндік алады. Бұл оқу процесіне деген ынтаның артуына және оқушылардың белсенділігінің жоғарылауына әсер етеді.

VR-технологиялардың білім беру жүйесіндегі орнына тоқталатын болсақ, оның материалдық жабдықталу ерекшеліктерін және әдістемелік дайындық деңгейін атап өткен жөн. Виртуалды шындықты қолдану үшін арнайы жабдықтар мен VR-зоналар немесе мультимедиялық сыныптар қажет. Осыған байланысты бұл технологияны пайдалану жиілігі белгілі бір дәрежеде шектеулі болуы мүмкін. Сонымен қатар, ұсынылатын қолдану уақыты шамамен 30 минутты құрайды. Сондай-ақ, мұғалімнің ақпараттықтехнологиялық құзыреттілігі де маңызды фактор болып

табылады.

Виртуалды шындық оқушылардың оқу мотивациясын арттырумен қатар, мұғалімнің әдістемелік құралдарын кеңейтіп, білім беру бағдарламаларын әзірлеуде жаңа тәсілдерді ұсынады [5, 145-146 б.].

Егер виртуалды шындық технологиялары оқушыларды қайта жасалған тарихи ортаға терең бойлатуға мүмкіндік берсе, басқа цифрлық құралдар тарихи процестерді кеңістіктік-уақыттық логикада көрсетуге бағытталған. Осындай құралдардың бірі – интерактивті карталар мен хронологиялық платформаларды қолдану. Олар география, хронология және визуализация элементтерін біріктіре отырып, тарихты оқытудың мүмкіндіктерін кеңейтеді және оқу процесінің аналитикалық компонентін күшейтеді.

Тарихи білім беруді цифрландырудың өзекті бағыттарының бірі – интерактивті картографиялық және хронологиялық платформаларды пайдалану. Мұндай құралдар тарихи оқиғаларды кеңістіктік және уақыттық деректермен біріктіріп, оқушыларға тарихи процестерді тереңірек түсінуге көмектесетін тұтас білім беру кеңістігін қалыптастырады. TimeMaps, Chronas және басқа да ресурстар карталар, уақыт шкалалары мен анықтамалық материалдарды біріктіріп, оқушыларға шекаралардың өзгеру динамикасын, мемлекеттіліктің қалыптасуын және өркениеттердің дамуын кеңістіктікуақыттық талдау аясында бақылауға мүмкіндік береді.

TimeMaps – географиялық картаны және уақыт шкаласын біріктіретін цифрлық тарихи атлас. Бұл сервис ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейінгі мемлекеттердің, өркениеттер мен империялардың эволюциясын қадағалауға мүмкіндік береді. Карталар қысқаша тарихи анықтамалармен және хронологиялық деректермен толықтырылған, бұл платформаны сабақ барысында фронтальды жұмыс үшін де, оқушылардың өз бетінше зерттеу жүргізуі үшін де ыңғайлы етеді. Негізінде, бұл – әлем тарихын динамикада көрсететін визуалды құрал, онда әрбір оқиға немесе дәуір кеңістіктікуақыттық талдау контексінде ұсынылады [6].

Осындай платформаларды оқу процесінде пайдалану әрекеттік және визуалды тәсілдерді жүзеге асыруда ерекше тиімді. Мысалы, «Ортағасырлық Еуропа» тақырыбын зерттеу кезінде мұғалім оқушыларға TimeMaps ресурсындағы 800, 1000 және 1200 жылдардағы Еуропаның саяси карталарын салыстыруды ұсына алады. Мұндай жұмыс түрі оқушыларға тарихи өзгерістердің біртіндеп жүретінін түсінуге көмектесіп, феодалдық бытыраңқылықтың дамуы, корольдік биліктің күшеюі және жаңа мемлекеттердің пайда болуы сияқты үдерістерді ой елегінен өткізуге мүмкіндік береді. Мемлекеттер шекараларының өзгеруін визуалды түрде бақылау оқушылардың тарихи

оқиғалардың себеп-салдарын жақсы түсінуіне ықпал етіп, оларды жоғары деңгейде қорыту дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі.

Емтиханға дайындық барысында бұл платформа тарихи үдерістің хронологиялық шеңберлері мен негізгі кезеңдерін визуализациялау үшін қолданыла алады. Мысалы, Жаңа заман кезеңін зерттеу кезінде оқушыларға әр түрлі уақыт аралығында Британ империясының құрамына кірген аумақтарды анықтау тапсырмасы берілуі мүмкін.

Бұл тәсіл тарихи география элементтерін оқу процесіне енгізуге, карталармен, сызбалармен және цифрлық ақпарат көздерімен жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі. Сонымен қатар, оқушылардың тарихи оқиғаларды кеңістіктік-уақыттық байланыста түсінуіне мүмкіндік береді [7, 185-187 б.].

Сонымен қатар, TimeMaps платформасын пайдалану пәнаралық интеграция мүмкіндіктерін ашады. Тарих, география, қоғамтану және тіпті ақпараттық технологиялардың негіздері жобалық жұмыс аясында біріктіріле алады.Мысалы, оқушылар «Крест жорықтары дәуіріндегі әлем» тақырыбында цифрлық баяндама дайындап, оған TimeMaps картасын енгізе алады. Бұл карта Еуропа мен Таяу Шығыстағы діни және саяси жағдайды сипаттаумен, сондайақ крест жорықтарының әртүрлі аймақтарға тигізген салдарын талдаумен толықтырылады.Осындай кешенді көзқарас оқушыларға тарихи оқиғалардың өзара байланысын тереңірек түсінуге көмектесіп, олардың зерттеушілік дағдыларын және цифрлық сауаттылығын дамытуға ықпал етеді [8, 9 б.].

Интерактивті цифрлық платформаларды тарихты оқыту процесіне енгізу оқушылардың мотивациясын арттырып, метапәндік дағдылардың қалыптасуына, сындарлы және жүйелі ойлау қабілетінің дамуына ықпал етеді. TimeMaps және оған ұқсас ресурстар қазіргі заманғы мұғалімнің құралдар арсеналындағы маңызды құралға айналып, тарихты оқытуды визуалды, түсінікті әрі оқушылардың белсенді қатысуына бағытталған етеді. Бұл оқушылардың тарихи білімді құру процесіне қатысуын қамтамасыз етіп, олардың тарихи оқиғаларды тереңірек түсінуіне мүмкіндік береді.

Цифрлық құралдарды тарихты оқытуда қолданудың инновациялық және кеңінен қолданылатын мысалдарының бірі – геймификацияның негізіндегі

Minecraft: Education Edition платформасы.

Minecraft: Education Edition – танымал Minecraft ойынына негізделген білім беру платформасы, ол цифрлық модельдеу, рөлдік ойын және топтық жұмыстың элементтерін біріктіреді. Бұл платформа оқушыларға тарихи зерттеу процесіне тереңірек енуге мүмкіндік береді, нақты дәуірлер мен оқиғаларға сәйкес виртуалды орталарды құру және талдауға мүмкіндік береді. Практикада бұл, мысалы, шайқастардың контурлық карталарын модельдеу немесе тарихи қалалардың 3D-

реконструкцияларын жасау түрінде көрініс табады. Мұндай тәсілдер оқушыларда сындарлы ойлау, кеңістіктік қиял, тарихи деректерді талдау дағдыларын қалыптастыруға және өткен объектілерді цифрлық түрде қайта жаңғыртуға көмектеседі [9].

Minecraft: Education Edition тарих сабақтарында қолдану әдістемесі мақсаттарға байланысты әртүрлі болуы мүмкін: оқушылар ландшафттың тарихи оқиғаларға әсерін талдау үшін топографиялық модельдер жасай алады немесе тарихи тұлғалардың рөлін қабылдап, қоғамның әлеуметтік және экономикалық құрылымын қайта құруға қатыса алады. Мұндай жұмыс түрлері академиялық дағдыларды қалыптастырумен қатар, ынтымақтастық, жоспарлау және нәтижелерді ұсыну қабілеттерін дамытуға көмектеседі.

Мысалы, ортағасырлық Бағдад немесе Ежелгі Рим қалаларын қайта жаңғырту тек жобалық тапсырма болып қана қоймай, сол дәуірдің мәдениетін, экономикасын және күнделікті өмірін қамтитын толыққанды білім беру процесіне айналады.

Сондай-ақ, Minecraft: Education Edition платформасы АҚШ, Финляндия, Швеция және басқа елдерде педагогтар тарапынан кеңінен қолданылады. Платформаның маңызды артықшылығы – оның инклюзивтілігі, яғни әртүрлі оқушылар топтарының қажеттіліктеріне сәйкес ойын кеңістігін бейімдеу мүмкіндігі, соның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларға.

Оқушылар цифрлық ортада жұмыс істей отырып, заманауи технологияларды меңгеріп, цифрлық сауаттылығын арттырады және интерактивті түрде командалық жұмыс тәжірибесін алады. Мұғалімдер де дайын тапсырмалар мен сценарийлердің кең спектріне, сондай-ақ прогресті бақылау және кері байланыс құралдарына қол жеткізеді. Геймификацияланған оқу құрылымы оқушылардың мотивациясын арттырып, материалды меңгеру процесін эмоционалды түрде байытады және қолжетімді етеді [10, 44-45 б.].

Осылайша, **Minecraft: Education Edition** тек цифрлық ойын ғана емес, технологиялық инновацияларды терең әдістемелік жұмыстармен біріктіретін икемді білім беру құралы болып табылады. Бұл оны қазіргі заманғы тарихи білім берудің цифрландыру жағдайында ерекше құнды етеді. Платформа оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыта отырып, оларға тарихи білімді интерактивті және тиімді түрде меңгеруге мүмкіндік береді, әрі мұғалімдерге инновациялық әдістерді қолдануға жол ашады [11].

Қазіргі заманғы цифрлық технологиялар тарих пәнінің мұғалімдеріне оқушыларды белсенді әрі тиімді түрде тартуға арналған кең мүмкіндіктер спектрін ұсынады. Онлайн-музейлер, виртуалды шындық платформалары, интерактивті картографиялық сервистер және геймификацияланған білім беру орталар тек дәстүрлі оқу құралдарын кеңейтіп қана қоймай, сондай-ақ тарихи ойлауды қалыптастыруды

белсенді әрі мәнді тәсілмен жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Әрбір қарастырылған құрал – Google Arts & Culture, VRтехнологиялары, TimeMaps немесе Minecraft: Education Edition – қазіргі мектептің талаптарына сәйкес келетін бірегей әдістемелік шешімдерді ұсынады. Бірге олар әртүрлі педагогикалық міндеттер мен білім беру контекстілеріне бейімделе алатын икемді, көпқабатты цифрлық экожүйені құрайды.

Осылайша, тарихты оқытудың цифрландыруы тек модернизация құралы болып қана қоймай, оқу процесін сапалы қайта ойластырудың негізі болып табылады, оның ортасында – белсенді, сыни тұрғыдан ойлайтын және технологиялық сауатты оқушы.

Әдебиеттер

1. Google Arts & Culture. [Электронды ресурс].
URL: https://artsandculture.google.com/?sjid=11733496435755396667-EU (өтініш берген күні : 02.04.2024)
2. Волынов М., Китов А.А., Горячкин Б. Виртуалды шындық: түрлері, құрылымы, ерекшеліктері, даму перспективалары // Философскокультурологические исследования.–2018ж. 1-18 Б.
3. Borst C.W., Lipari, N.G., Woodworth, J.W. «Мұғалім басшылығымен жүргізілетін білім беру VR: виртуалды экскурсияларды тікелей және алдын ала жазылған мұғалімдердің жүргізуін бағалау». – «IEEE виртуалды шындық және 3D пайдалануышы интерфейстері жөніндегі конференция» (VR), 2018.
4. Корнилов Ю.В., Попов А.А. VR-білім берудегі технологиялар: тәжірибе, құралдарға шолу және қолдану перспективалары // Инновациялар туралы бөлуде. – 2018. – № 8.
5. Михайлов В.Б. VR-дарынды балаларға тарихты оқытудағы технологиялар. – 178 б.
6. TimeMaps – Әлемнің интерактивті тарихи картасы.[Электрондық ресурс]. URL: https://www.timemaps.com (өтініш берген күні: 02.04.2025).
7. Gregory I.N., P.Ell, «Тарихи ГАЖ: технологиялар, әдістемелер және ғылыми зерттеулер». – Кембридж: Cambridge University Press, 2008. – 232 бет.
8. Knowles A.K., Hillier A., (ред.) «Тарихты орналастыру: карталар, кеңістіктік деректер және ГАЖ тарихи зерттеулерді қалай өзгертіп жатыр?». – Редлендс, Калифорния: ESRI Press, 2008. – 320 бет.
9. Minecraft Education. [Электрондық ресурс]. – URL: https://education.minecraft.net/ (өтініш берген күні: 03.04.2025)
10. Абдыкеримова Э.А., Қалиева Г. Білім беру жүйесінде гемификация құралдарын қолданудың мүмкіндіктерін талдау // Esenov Science Journal. – 2024. Б. 329
11. Minecraft Education. [Электрондық ресурс]. – URL: https://education.minecraft.net/ (өтініш берген күні: 03.04.2025)

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОТКРЫТИЯ А.Х. МАРГУЛАНА: ВЛИЯНИЕ НА ИЗУЧЕНИЕ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА

А.К. Кайдаров
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: Н.Е. Кузембаев
кандидат исторических наук, ассоциированный профессор Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

Аннотация: В данной статье рассматривается, каким образом археологические открытия Алькея Маргулана способствовали формированию национальной исторической памяти, какие ключевые открытия были сделаны и как они продолжают оказывать влияние на современную науку и образование. Анализируется значение его исследований в изучении культурных связей, градостроительства, религиозных изменений и роли Казахстана в историческом контексте.
Ключевые слова: археология, А.Х. Маргулан, Средневековье, Сарайчик, Баскамыр, кочевники, исламизация.

Аңдатпа: Бұл мақалада Әлкей Марғұланның археологиялық жаңалықтары ұлттық тарихи жадының қалыптасуына қалай ықпал еткені, қандай негізгі жаңалықтар ашылғаны және олардың қазіргі ғылым мен білімге әсері қалай жалғасып жатқаны қарастырылады. Оның мәдени байланыстарды, қала құрылысын, діни өзгерістерді зерттеудегі және Қазақстанның тарихи контекстегі рөлін анықтаудағы еңбектерінің маңызы талданады.

Annotation: This article examines how the archaeological discoveries of Alkey Margulan contributed to the formation of national historical memory, which key discoveries were made, and how they continue to influence modern science and education. The significance of his research is analyzed in the study of cultural connections, urban planning, religious transformations, and Kazakhstan's role in the historical context.

Алькей Хаканович Маргулан (1904-1985 гг.) – выдающийся учёный, археолог, этнограф, историк, филолог и востоковед, внёсший колоссальный вклад в развитие казахской науки. Он считается основателем казахской археологии, автором фундаментальных исследований в области истории, культуры, архитектуры и этнографии Казахстана. Его труды сыграли ключевую роль в реконструкции исторического прошлого казахского народа, в частности средневекового периода.

А.Х. Маргулан первым систематизировал археологические, письменные и фольклорные источники, доказав существование на территории Казахстана развитых городских центров, торговых путей и уникальной культурной традиции, которая сочетала оседлые и кочевые формы хозяйства.

Алькей Маргулан родился 11 мая 1904 года в Баянаульском

районе (ныне Павлодарская область). Его детство прошло в условиях традиционной казахской культуры, богатой устной историей и фольклорными традициями, что пробудило у него интерес к исследованию прошлого.

После окончания Семипалатинского педагогического техникума он продолжил обучение в Ленинградском институте истории, философии и лингвистики, где изучал археологию, этнографию, тюркологию и востоковедение. В этот период он активно работал с архивными источниками, изучая труды русских востоковедов и исследователей Центральной Азии, в частности труды Чокана Валиханова. В дальнейшем Алькей Маргулан посвятил Чокану Валиханову монографию Чокан и «Манас», в которой, опираясь на сравнительный анализ различных версий эпоса Манас, представил блестящий научный разбор этого произведения и подчеркнул значительный вклад Чокана Валиханова в его изучение [1].

Алькей Маргулан начал заниматься археологией после завершения образования, посвятив свою научную деятельность изучению древней и средневековой истории Казахстана. Его раскопки доказали, что на территории страны существовали развитые городские центры.

Внес значительный вклад в изучение древней истории Казахстана, открыв Бегазы-Дандыбаевскую культуру, которая показала, что ещё в бронзовом веке на этих землях существовали организованные общества с монументальной архитектурой и сложными обрядами. Он также изучал рунические письмена тюрков, наскальные рисунки и культовые сооружения.

Археологические исследования средневековых городищ Казахстана играют важную роль в восстановлении исторического прошлого региона и понимании его роли в экономических, политических и культурных процессах Средневековья. Одними из наиболее значимых открытий стали исследования городища Сарайчик в Западном Казахстане и Баскамыра в Центральном Казахстане, проведённые под руководством академика А.Х. Маргулана.

Городище Сарайчик – средневековый город, располагавшийся на берегу реки Урал в 50 км от современного Атырау, играл ключевую роль в политической и экономической жизни Золотой Орды. Хотя его историческое значение было известно давно, систематические археологические исследования начались лишь в середине XX века, и именно Маргулан впервые представил научно обоснованные данные о его развитой городской культуре.

Раскопки, проведённые в 1950 году, позволили выявить структуру городища, которое имело вытянутую прямоугольную форму протяжённостью около 1,5 км. Остатки крепостных стен сохранились в виде вала, а в центральной части города обнаружены мощные культурные слои, содержащие строительный мусор, керамику и

артефакты, свидетельствующие о высоком уровне ремесленного производства. Используемые материалы, включая кирпич-сырец, жженый кирпич, камень и алебастр, подтверждают развитые строительные технологии. Кроме того, обнаруженные фрагменты глазурованной облицовки и изразцовых плит указывают на декоративное оформление зданий.

Сарайчик, основанный в XIII веке, был не только важным пунктом на Великом Шёлковом пути, но и крупным торговым и дипломатическим центром, соединявшим Русь со Средней Азией. В своих трудах А.Х. Маргулан отмечал: «Это был крупный торговый и политический центр кипчаков XIV – XV вв. Он лежал на большом караванном пути, соединявшем Русь со среднеазиатскими владениями. Через него проходили многочисленные караваны, нагруженные товарами, из разных городов, купцы, путешественники и дипломатические агенты феодальной Западной Европы, которые могли оставить те или иные сведения об этом городе.» [2 с. 86]. В ходе исследований также были найдены монеты, остатки стеклянных и фаянсовых изделий, керамика, что свидетельствует о процветавшей здесь торговле и культурном обмене.

Уникальность Сарайчика заключается в его стратегическом расположении и значительной роли в международных процессах Средневековья. В отличие от большинства городов того времени, он сочетал в себе функции торгового центра, политического узла и культурного моста между Востоком и Западом. Благодаря археологическим исследованиям А.Х. Маргулана стало очевидно, что Сарайчик представлял собой один из наиболее развитых городов Золотой Орды, с чётко организованной городской инфраструктурой, разнообразной экономикой и устойчивыми международными связями.

Археологическая экспедиция под руководством академика А.Х. Маргулана была сосредоточена на изучении древних поселений Центрального Казахстана. Такой интерес к этому региону объясняет А.С. Шакиева «Объектом его исследований в области археологии становились богатые древними памятниками культуры степные пространства Центрального Казахстана, которые долгое время оставались «белыми пятнами» в истории Казахстана. Известно, что по истории раннего средневековья сохранилось мало источников, содержащих ценную информацию» [3 с. 178]. Несмотря на его стратегическое значение в древности, систематические археологические исследования начались лишь в XX веке, и именно работы А.Х. Маргулана помогли раскрыть его историческое прошлое.

Одним из наиболее значимых открытий стало городище Баскамыр, расположенное в Улытауской области, в 83 км от Жезказгана. Оно представляло собой остатки укреплённого средневекового замка, окружённого тремя массивными стенами с центральной цитаделью и

башнями, которые находились по всему периметру.

Вот как описывает его А.Х. Маргулан: «Внешние стены сложены из крупного сырцового кирпича, кладка выполнена на известковом растворе. Длина вала 108-110, ширина 14 м. Остатки оборонительных башен в виде мощных холмов местами высотой до 5 м. Башни внешних стен диаметром около 12 м возвышаются на четырех углах и по одной на середине стен. Остатки ворот сохранились по середине юго-восточной стены. На центральной площадке крепостной стены сооружена цитадель размером 38Х38 м, высотой вала около 4 м из крупного сырцового кирпича. По углам цитадели имеются высокие холмы – остатки мощных башен прямоугольной формы. В лучшем состоянии башня у южного угла, по ней можно восстановить архитектурный профиль и других башен. На юго-востоке от городища проходил караванный путь из низовьев Сарысу и района Сырдарьи на Улутау. Об этом говорит сигнальный маяк – пирамида, сложенная из сланцевых плит. Она расположена на горе в 2 км к востоку от городища. Маяк служил также дозорной башней, с которой предупреждали о приближении врага.» [4, с. 32].

Городище Баскамыр является ярким примером средневековой феодальной крепости, обладающей хорошо спланированной системой обороны. Наличие мощных стен, башен и цитадели говорит о том, что поселение выполняло не только военные, но и административные функции, обеспечивая безопасность региона. Это не просто укреплённый лагерь, а полноценный центр обороны, в котором могли находиться военачальники или представители местной знати, контролирующие торговые и политические процессы.

Расположение городища вдоль караванных маршрутов подчёркивает его экономическое значение. Оно служило узлом торговли и транзитным пунктом для обмена товарами, что делало Баскамыр важной частью средневековой экономической системы региона. Это подтверждает, что Центральный Казахстан не был изолированным районом, а активно участвовал в торговых и военных процессах, связывая различные части Евразии.

Изучая археологические открытия, невозможно обойти стороной курганы, которые представляют собой одни из самых значимых памятников средневековой истории Казахстана. Именно они дают представление о социальной и военной структуре кочевых народов, их религиозных взглядах и экономических связях. В этом контексте раскопки, проведённые академиком А.Х. Маргуланом, сыграли ключевую роль в формировании современных представлений о прошлом региона.

Центрально-Казахстанская экспедиция в 1949 г. приступила к исследованию группы курганов, расположенных к западу от гор Караганды, недалеко от устья реки Сокур, которая впадает в реку Нура.

Курганы были частью нуринской группы археологических памятников, относящихся к эпохе Золотой Орды. Одним из таких значимых открытий стало исследование погребения воина XIV века в долине реки Нуры. Эта находка позволила пролить свет на систему захоронений кочевников Золотой Орды, их военную культуру и роль исламского влияния в традиционных погребальных обрядах.

А.Х. Маргулан отмечал в своих исследованиях: «Кроме скелета, в кургане ничего не обнаружено. Судя по ритуалу погребения, можно предполагать, что исследуемый памятник относится ко времени XIV–XV вв., так как в его ритуале можно усмотреть воздействие ислама, получившего широкое распространение в Казахстане в период XIII-XV вв. Как известно, ислам запрещал положение вместе с покойником его одежды, личных предметов и вооружения» [5, с. 250]. Этот фрагмент из исследований А.Х. Маргулана свидетельствует о постепенных изменениях в погребальных традициях кочевников Центральной Азии под влиянием ислама. Если в более ранние периоды в курганах традиционно находили оружие, предметы быта и пищу для загробной жизни, то в XIV–XV веках в некоторых захоронениях уже не встречается сопроводительный инвентарь, что соответствует исламским канонам.

Эти данные не только расширяют знания о религиозных изменениях в казахских степях, но и подчёркивают сложность процесса исламизации.

Таким образом, археологические исследования А.Х. Маргулана позволили глубже понять социальную, экономическую и военную организацию кочевников Средневековья, а также их связи с оседлыми цивилизациями. Его открытия доказали, что Казахстан в этот период был не только ареной военных конфликтов, но и пространством сложных культурных, экономических и религиозных процессов, формировавших историческую картину региона.

Актуальность этих научных открытий в XXI веке остаётся высокой. Сегодня работы А.Х. Маргулана используются не только в академической среде, но и в образовательных программах. Его труды легли в основу музейных экспозиций, исторических реконструкций и культурных проектов, направленных на популяризацию казахской истории. В условиях глобализации такие исследования помогают сохранить национальную идентичность, формируя уважение к историческому прошлому Казахстана среди молодёжи.

Литература

1. Маргулан А.Х Чокан и «Манас»: исследование о Чоканском варианте эпоса «Манас». Под ред. М. Магауина. А.-А.: «Жазушы», 1971. – 164 с.

2. Маргулан А.Х. Из истории городов и строительного искусства древнего Казахстана. – А.-А.: Изд-во «Академия наук КазССР», 1950. – 86 с.

3. Шакиева А.С. Вклад казахского ученого Алькея Маргулана в историческую науку Казахстана. – Нур-Султан: Изд-во «Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева», 2022. – 178 с.

4. Маргулан А.Х. Археологические памятники Казахстана. – А.-А.: Изд-во «Наука» КазССР, 1978. – 32 с.

5. Маргулан А.Х. Раскопки погребения воина XIV века в долине реки Нуры // Труды Института истории, археологии и этнографии АН КазССР. 1959. т. 7. – С. 248-261.

КӨКТАС 10 ҚОРЫМЫНЫҢ КЕРАМИКА ТИПОЛОГИЯСЫНЫҢ АЛДЫН АЛА ТӘЖІРИБЕСІ

А.М. Каламова, Ы.Қ. Төкен
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенттері
ғылыми жетекші: Т.Қ. Айлыбаев
«Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті»
КеАҚ «Археологиялық зерттеулер институты» ғылыми қызметкері

Аңдатпа: Мақалада 2023 жылы Көктас 10 қорымында жүргізілген қазба-зерттеу жұмыстарында анықталған қыш ыдыс материалдарына жүргізілген талдау нәтижелері қысқаша баяндалады. Зерттеу жұмысына арқау болған қыш ыдыстар түрлеріне сипаттама беріліп, олардың жалпы баламалары сараланады. Керамикалық ыдыстарды типологиялық белгілеріне қарай 8 топқа бөліп қарастырдық.

Түйін сөздер: Қыш ыдыс, ою-өрнек, Май ауданы, кейінгі қола дәуірі, ерте темір дәуірі, бөлшек, пішін.

Аннотация: В статье кратко излагаются результаты анализа керамических материалов, выявленных в ходе раскопок, проведенных в 2023 году в некрополе Коктас 10. Были произведена первичная характеристика керамических сосудов и подобраны основные аналогии. Мы классифицировали керамическую посуду на 8 групп по типологическим и орнаментальным признакам.

Ключевые слова: Керамика, орнамент, Майский район, поздний бронзовый век, ранний железный век, фрагмент, форма.

Abstract: The article summarizes the results of the analysis of ceramic materials identified during excavations conducted in 2023 at the Koktas 10 necropolis. The primary characteristics of ceramic vessels were performed and the main analogies were selected. We have classified ceramic tableware into 8 groups based on typological and ornamental features.

Keywords: Ceramics, ornament, May district, late Bronze Age, Early Iron Age, fragment, form.

Керамика материалдары – әр кезеңнің әлеуметтік-экономикалық тарихын, материалдық дәрежесін және идеологиясын, тұрмыс-тіршілік деңгейінің ерекшеліктерін, сауда-экономикалық байланыстарын және халықтың әдет-ғұрпы мен сенімін айғақтайтын құнды тарихи деректер

болып табылады. Қазіргі таңда керамикалық бұйымдарды зерттеудің маңыздылығы жоғары. Себебі, барлық белгілі жазба деректерде көбінде саяси тарих жазылады, ал халықтардың материалдық мәдениеті жөнінде деректер жоқтың қасы.

2023 жылы Павлодар облысы, Май ауданы, Ақшиман ауылынан 27 шақырым жердегі Көктас қонысына «Ә. Марғұлан атындағы Павлодар Педагогикалық Университеті» және «Ә. Марғұлан атындағы археологиялық зерттеулер институты» бірігіп, қазба-зерттеу жұмыстарын жүргізген болатын [8, 5 б]. Зерттеу жұмыстары төмендегі нысандарға жүргізілді:

- Ерте темір дәуіріне жататын нысандар – 4,5,8,11,13,15,16,17;
- Өтпелі кезең – 10,12 нысандар.

Мақала аталмыш жерлеу ғұрыптары мен қоныстарының ішіндегі №10 нысаннан табылған қыш ыдыстар мен бөлшектеріне жүргізілген типологиялық талдауына бағытталған.

№ 10 нысан бір-біріне іргелес жатқан тас қоршау кешенін құрайтын, кемінде 7 құрылыстан тұрады. Нысан аймағында 14 жерлеу орны анықталғанымен, қазіргі таңда оның 7-еуіне ғана зерттеу жұмыстары жүргізілді. Алдын ала кезеңделуі: кейінгі қола дәуірінен ерте темір дәуіріне өтпелі кезеңі.

Камералық зерттеулер нәтижесінде 18 дана ішінара жинақталған қыш ыдыстар және 3 дана ыдыс бөлшектері қалпына келтірілген.

Керамика фрагменттерін толығырақ жіктеу үшін біз мынандай типологиялық тәсілдерді қолдандық: Морфологиялық әдіс ыдыстың ернеуі, бүйірі, түбі, мойын бөліктерінің ерекшеліктері мен өлшемдерін алу үшін қолданылды. Сонымен қатар өрнектерін сипаттауда М.Елеуовтің әдістемелік кітабы бойынша ою-өрнек және оның жасалу техникасы сипатталып, ойық, меандрлық, шымшу, каннелюр және геометриялық өрнектердің кездесетінін анықтадық [3, 28 б].

Зерттеу барысында қыш ыдыстардың пішініне қарай 2 тип: банка тәріздес және құмыралы форма анықталды. Қыш ыдыстардың бөліктері бойынша ыдыстардың ернеулері – сәл қайырылған, тік және сақырауқұлақ тәріздес болып келсе, бүйірлері – дөңес, сәл дөңес және доғалданған, ыдыс түбінің ерекшеліктеріне тегіс, ойыс, жайпақ болып келетін формалар бар екені есепке алынды.

Банка тәріздес және тостаған тәрізді қыш ыдыстардың безендірілуі бойынша меандр, каннелюрлер, інжу-маржан, геометриялық ою-өрнек түрлері типологиялық жағынан анықталды. Ыдыс бетіне өрнектер салуда ертедегі шеберлер шымшу, тырнақпен басу әдісі, таяқшамен шаңшу, тарақты қалып, маржанды декор (іштен сығылған және жабыстырылған) техникалық әдістерді кеңінен қолданған.

Қыш ыдыстың жалпы типологиялық белгілеріне қарай :

1. Геометриялық өрнек.
2. Құмыра пішінді.

3. Тостаған пішінді.
4. Тырнақпен басу техникасы.
5. Інжу-маржан техникасы.
6. Шаңшу техникасы.
7. Көлденең терең сызықты өрнек.
8. Өрнегі жоқ қыш ыдыстардың кеңінен тұрмыста қолданылғанын байқауға болады. Зерттеу нәтижесі бойынша жерлеу ғұрпына арналған ыдыстардың бетіндегі өрнектердің шебер қолымен жасау барысында өзінің ой-өрісі мен көңіл-күйінің ізін байқауға болады.

*Қоршау №1 (*1 Е, 1 Д), *Қоршау № 3* жерлеу орындарынан алынған қыш ыдыстарды **бірінші топқа** жатқызамыз. Қыш ыдыстардың пішіні банка тәрізді, ернеулері сәл қайырылған және түптері тегіс, бірақ *Қоршау №3*-тен табылған ыдыстың ернеуі тік және түбі ішіне қарай ойыс келген. Ал 1Д жерлеу орынынан шыққан ыдыстың бүйірі түп жағына қарай кішірейіп барып, түбіне жалғасатындығымен ерекшеленеді.

1Е жерлеу орынынан табылған қыш ыдыстың ернеуінен мойынға жалғасатын аймағындағы өрнек екі көлденең нүктелі сызықтардан тұратын белбеу, олардың арасында нүктелі көлбеу сызықтар орналастырылған. Аталмыш өрнек бүйір бөлігінде қайталанады. Бұл белбеу бүйірінің жоғарғы және төменгі бөлігіндегі меандр мен көлбеу салынған үшбұрыш өрнектерін бөліп тұр. Үстіндегі меандрлық, сонымен қатар төменгі бөлігіндегі үшбұрышты геометриялық ою-өрнек нүктелі техниканы қайталайды. Қыш ыдыстағы ою-өрнек үш тісті қалыппен (штамп) салынған. Технологиялық жағынан алып қарастыратын болсақ ыдыс беті мен құрамында мыс түйіршіктері қосылғанын байқауға болады. Ыдыс бетінің 80%-ы безендірілген, түбіне өрнек салмаған, бірақ тегістелгенін көруге болады. Өлшемдері: ернеу диаметрі – 15 см, ернеу қалыңдығы – 0,8 см, бүйір диаметрі – 15,1 см, түп диаметрі – 7 см, түп қалыңдығы – 1 см, қыш ыдыс биіктігі – 11 см. Меандр өрнекті ыдыстар Орталық Қазақстан аймағындағы Балақұлболды 3 обасынан табылған [5, 50 сур.].

1Д жерлеу орынынан шыққан ыдыстың ернеу және бүйір бөлігінде 2 көлденең сызықтан тұратын нүктелі белбеулер өрнегі бар. Ол сызықтардың арасындағы кеңістікті тісті тарақ қалыппен жасалған көлденең сызықтармен толтырылған, олардың арақашықтығы 0,4 см болып келеді. Осындай өрнек бүйірінде қайталанады. Бүйірінің жоғарғы жағында ұзындығы 5 см болатын нүктелі жұптық көлбеу сызықтар болып келетін өрнек орналасқан. Жұптық өрнектердің арасы 0,5-0,8 см, барлық сызықтар бір жағына қарай қисайтылып салынған. Бүйірінен төмен орналасқан қиғашталған үшбұрышты нүктелі сызығы бар өрнектен көркемдеген, өрнектің бұрышы төмен қараған, арақашықтығы 0,5-0,7 см құрайды. Ернеу диаметрі – 14,8 см, ернеу қалыңдығы – 0,8

см, бүйір диаметрі – 15 см, түп диаметрі- 6,8 см, түп қалыңдығы – 1,8 см, биіктігі – 10,6 см. Осындай типтегі қыш ыдыс өрнекті салу техникасы Бозшакөл қонысында кездеседі [2, 163 б.].

Ал *№3 қоршаудан* табылған қыш ыдыстың мойын бөлігінде екі қатар болып, шеңберленіп салынған нүктелі өрнек кездеседі. Оның арасында қиғашталып, толтырылған нүктелі сызықтар бар. Екі көлденең сызықтан тұратын белбеу, оның ортасы қиғаш сызықтармен толтырылған, бұл сызықтар астыңғы шебер сызығынан асып, бей-берекетсіз орналасқан сызықтар қатарын құрайды. Өзара қашықтығы 0,5 – 0,7 см аралығы болып келеді. Ыдыс бүйірінің шығыңқы бөлігінде екі қатар тырнақты өрнек салынған. Осындай өрнектер кейінгі қола дәуірінде кездеседі. Сол себепті қазіргі таңда ыдыс кейінгі қола дәуірінің элементі болуы мүмкін деген болжам жасап отырмыз. Қыш ыдыстың 40 % өрнектелген. Өлшемдері: ернеу диаметрі – 18,9 см, ернеу қалыңдығы – 0,7 см, бүйір диаметрі – 19,1 см, түп диаметрі – 13 см, түп қалыңдығы – 1 см, биіктігі – 14,6 см.

Екінші және үшінші типтерге жататын құмыра (1Г), тостаған (1Б) тәрізді ыдыстар тек 1 данадан табылған. Құмыра типтес ыдыстың ернеуі сақталмаған, бүйір бөлігі – доғалданып келген, мойыны – цилиндр тәрізді, түбі тегіс шығыңқы, ал астыңғы бөлігі бөлек жасалынып, құмыраға жабыстырылған. Қыш ыдыстың мойын бөлігіндегі өрнек бастырыла салынса, мойыны мен бүйірінің қосылған жерінен бастап каннелюр өрнегі қатты бастырылмай салынғанын байқауға болады. Өрнектерін салып болғаннан соң, ыдысты толығымен тас құралмен тегістеген. Құмыраның ернеу диаметрі – 7,1 см, ернеу қалыңдығы – 0,4 см, бүйір диаметрі – 17,1 см, түп диаметрі – 8,5 см, түп қалыңдығы – 1,2 см, биіктігі – 18,6 см.

Үшінші типтегі тостағаншаның пішіні – банкалы, ернеуі сыртқа қарай аздап қайырылған, бүйірі – дөңес, түбі – тегіс болып келеді. Темірдің қоспасы бар саздан жасалған ыдыстың түсі қызғылт, себебі күйдіру кезінде отта аз уақыт қана ұстаған. Ернеудің ішкі бөлігінде өңдеу іздері байқалады. Өлшемдері: Ернеу диаметрі -15,3 см, ернеу қалыңдығы – 0,6 см, бүйір диаметрі – 14,7 см, түп диаметрі – 10,3 см, түп қалыңдығы – 1,8 см, биіктігі – 7,1 см.

Тырнақпен басу техникасымен жасалған қыш ыдыстарды **төртінші топқа** жинақтадық. Бұл топқа №1 қоршауға жататын 1Б, 1Г жерлеу орындардың әрқайсысынан 2 және 3 данадан табылған қыш ыдыстар жатады *(1 сур.)*. Пішіні банка тәріздес, ернеуі сыртқа қарай қайырылған, бүйірі сәл дөңес, түптері тегіс, біреуінің түбі сақталмаған. Бүйірінде көлденең 6 қатардан тұратын тырнақпен басу техникасымен салынған өрнек бар. Ыдысты кейінгі қола дәуіріне жатқызып отырмыз, себебі осындай өрнек салу техникасы сол кезеңдерде кездеседі. Өлшемдері: Ернеу диаметрі – 13 см, ернеу қалыңдығы – 1,3 см, бүйір диаметрі – 15,6 см, түп диаметрі – 9,5 см, түп қалыңдығы – 0,8 см,

биіктігі – 13,1 см.

Келесі ыдыстың бүйірінде көлденең 5 қатардан тұратын тырнақпен басу әдісімен жасалған өрнек бар. Бұл өрнектің өзі және өрнектеу техникасы болып табылады. Ыдыстың төменгі бөлігінде қиғашталып салынған терең емес тырнақ іздері бір жақ аймағынан ғана байқалады. Мотив пен техникасына қарап, кейінгі қола дәуіріне жатқызылды. Өлшемдері: Ернеу диаметрі – 13 см, ернеу қалыңдығы – 1,1 см, бүйір диаметрі – 13,5 см, түп диаметрі – 7,7 см, түп қалыңдығы – 0,5 см, биіктігі – 11,6 см.

Үшінші қыш ыдыстың бүйір бөлігінде көлденең 6 қатардан тұратын тырнақпен шымшу әдісімен жасалған орнаменттері бар, өрнек ыдыстың толық кеппеген уақытында салынып, беті тегістелгені байқалады. Ернеу диаметрі – 12,3 см, ернеу қалыңдығы – 0,7 см, бүйір диаметрі – 14 см, ыдыс түбінің диаметрі – 7,5 см, түп қалыңдығы – 0,8 см, биіктігі – 10,4 см. Ыдыс құрамын зерттеу барысында Ә.Х. Марғұлан атындағы Археологиялық институтының технологы Е.В. Дубягина ыдыс құрамына қосылған қоспалары жергілікті емес, сырттан келген импорт деген тұжырым жасады. Табылып отырған қыш ыдыс бедері доңғал типтес қыш ыдыстардың тобына жататыны анықталды. Осыған ұқсас қыш ыдыстар Беғазы-Дәндібай мәдениетіне жататын Саңғру 1 қонысынан табылған [5, 52 сур.].

Түбі сақталмаған ыдыстың ернеуінен бастап, бүйір бөлігіне дейін көлденең 3 қатардан тұратын тырнақпен басу әдісімен жасалған өрнек бар. Ыдыстың ішкі жағында өңдеу іздері көрінеді. Өлшемдері: Ернеу диаметрі – 15 см, ернеу қалыңдығы – 0,6 см, бүйір диаметрі – 14,8 см, түп қалыңдығы – 1,5 см, биіктігі – 20,1 см. Берілген ыдысты салыстыру барысында Бозшакөл 1 қонысында *№ 1 а* нысанынан табылған қыш ыдыстардың өрнек салу техникасы мен құрамы ұқсас екенін аңғардық [2, 75 б.].

Тырнақпен басу техникасымен жасалған қыш ыдыстардың арасында «қалып» өрнегі бар, осындай өрнек салу техникасы Одино-Крохалевский типіне жататын ыдыстарда кездеседі [6]. Оның мойын бөлігінде көлденең «қалыпты» өрнектің 4-5 қатары салынған, ал бүйір бөлігі тігінен «қалып» техникасымен салынған 2 қатар сызықтардан тұрады. Өлшемдері: Ернеу диаметрі – 20 см, ернеу қалыңдығы – 0,8 см, бүйір диаметрі – 20,1 см, түп диаметрі – 12,7 см, түп қалыңдығы – 1,7 см, биіктігі – 16,3 см. Ұқсас қыш ыдыстар Шығыс Қазақстандағы Нұрбай, Шәуке және Павлодарский тұрақтарынан табылған болатын [6, 146 б.].

Бесінші типке жинақталған қыш ыдыстар өте ерекше болып келеді. Себебі ерте темір дәуіріне тән інжу-маржанды техникамен орындалған. Археология терминологиясында «інжу-маржандар» деп аталатын бедерлі декор Доңғал керамикасының анықтаушы элементі болып табылады. Жасалу техникасына қарай 2 қыш ыдыстың декоры

сырттай жалғанған шишкалы болып келсе, ал 3-ші ыдыстың сынығында сақталған мойын бөлігінде іштен сығылған екенін байқаймыз. *(2 сур.)*. Осыған ұқсас қыш ыдыстар Бозшакөл қонысынан табылған болатын [2, 98 б, 44 сур.]. Толық жиналған ыдыстардың пішіндері банка, ернеулері сәл сыртқа қайырылған және саңырауқұлақ тәрізді, түптері тік әрі дөңгеленген болып келеді. №1 *қоршаудағы* 1 Г жерлеу орынынан табылған қыш ыдыстың декоры ассиметриялы 2 қатарлы болса, ал №5 *қоршаудан* шыққан ыдыста декор 1 қатарға тізілген. Ернеу диаметрі – 11,6 см, ернеу қалыңдығы – 0,7 см, бүйір диаметрі – 13,2 см, түп диаметрі – 7,7 см, түп қалыңдығы – 1,4 см, биіктігі – 9 см. Ал декоры екі қатарлы ыдыстың ернеу диаметрі – 10,5 см, ернеу қалыңдығы – 0,6 см, бүйір диаметрі – 12,1 см, түп диаметрі – 7,7 см, түп қалыңдығы – 1,2 см, биіктігі – 9 см. Інжу-маржандардан басқа геометриялық өрнек байқалмайды.

Тағы бір ерте темір дәуіріне тән, түбінен бөлек барлық аумағы өрнектелген жалғыз данадағы шаңшулы қыш ыдыс *№1 қоршаудағы* 1Г жерлеу орынынан табылған болатын. **Алтыншы тип** ретінде қарастырған ыдыстың формасы банкалы, ал ернеуі тіктөртбұрышты, ернегі дөңестеніп келген. Ыдыстың бүйірі дөңес, түбі тегіс. Өлшемдері: ернеу диаметрі – 10,3 см, ернеу қалыңдығы – 0,3 см, бүйір диаметрі – 12,1 см, түп диаметрі – 7,2 см, түп қалыңдығы – 1,1 см, қыш ыдыс биіктігі – 9,6 см. Безендіру техникасы – терең шаңшу, дөңгелек таяқшамен көлденең қатармен жүргізілген. Осындай орындау тәсілі – Орталық Қазақстанның Кереτас-2 қонысынан шыққан ерте сақ қыш ыдыстарына тән. [1, 206 б.].

Көктас 10 қорымынан табылған қыш ыдыстардың ішіндегі ауқымы бойынша ең үлкені *№1 қоршаудағы* 1Б жерлеу орынынан табылды. Ыдыстың пішіні банка тәріздес, ернеуі сәл қайырылған, иығы дөңестеліп келген, бүйірі түбіне қарай тарылады. Тек қана мойын аумағы таяқшамен созу арқылы көлденең сызылған 3 каннелюр өрнегімен әшекейленгендіктен, бөлек тип ретінде қарастырдық. Жұптық жерлеу орнына жататын бұл ыдыс ерте темір дәуіріне жатады. Өлшемдері: ернеу диаметрі – 18,7 см, ернеу қалыңдығы – 1 см, бүйір диаметрі – 21 см, түп диаметрі – 11,3 см, түп қалыңдығы – 0,9 см, биіктігі – 20,3 см. Классикалық ыдыстар түріне жататын аталмыш қыш ыдыс Ирмен мәдениетінде кездесетін өрнек салу техникасымен ұқсас болып келеді [7, 117 б.].

Соңғы тип топтамаға өрнексіз *№1 қоршаудағы* жататын 1Е жерлеу орынынан 3 дана және *№4 қоршаудан* табылған қыш ыдыстарды жатқыздық, сонымен қатар 1 қыш ыдыстың бөлшектері топтастырылды. Ыдыстардың пішіндері банкалы, ернеулері сәл қайырылған, түптері ойыс және тегіс болып келеді. Топтамада ерекшеленетін *№4 қоршаудан* табылған қыш ыдыстың ернеуі тік, доғалданып келетін ернегі дөңес. Сонымен қатар оның бір бөлігінде құюға арналған шүмек тәрізді

бөлшегі бар. Ыдыс қолмен жапсыру әдісімен жасалғандықтан сақталуы нашар. Қыш ыдыс беті дөрекі орындалған.

Осыларға ұқсас орнаментсіз, қарапайым қыш ыдыстар Орталық Қазақстан, Ақсай алқабындағы Айдарлы кешенінен табылған. Кейінгі қола дәуіріне жатады [4, 188 б. Табл XIX: Сур. 1,4,5].

Қарастырылып отырған қорым материалдары кейінгі қола кезеңінен ерте темір дәуіріне өту уақытында өмір сүрген ежелгі тұрғындардың жерлеу орны. Қорымның оңтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан Көктас 1 және Көктас 2 қоныстарынан табылған археологиялық материалдарын типологиялық және технологиялық жағынан салыстырған кезде ұқсастықтардың көп екені айқын болды. Қоныста қазба жұмыстарының толыққанды бітпеуіне байланысты жерленген адамдардың жанынан табылған ыдыстардың қай уақытта жасалғандығын айта алмай отырмыз. Қорымнан табылған қыш ыдыстардың құрамын Ә.Х. Марғұлан атындағы Археологиялық институтының технологы Е.В. Дубягина зерттеу барысында ыдыс құрамына қосылған қоспалардың жергілікті екенін айта келіп, сыртындағы өрнектерінің өтпелі кезең материалдарына жататынын айтты, дегенмен кейбір ыдыстардың сырттан келген импорт екеніне құрамы мен өрнек салу техникасының ерекшеліктері арқылы айқындадық. Қазіргі жан жақты зерттеулер қорытындыларының негізінде қорымда Көктас қонысының тұрғындары жерленген болуы мүмкін деген болжам жасалып отыр. Қоныстың кен өндіру мен металл балқытуымен айналысқанын ескерсек, сонымен қатар қорым ыдыстарының құрамында металл қалдықтарының кездесуі қоныспен байланысын анғартады. Толыққанды қорытындыны биылғы жылғы қазба негізі бойынша жасаймыз деп ойлаймыз.

1-Сур: Тырнақпен басу техникасымен орындалған қыш ыдыстар.

2-Сур: Інжу-маржанды техникасымен орындалған қыш ыдыстар.

Әдебиеттер

1. Бейсенов А.З., Ломан В.Г. Древние поселения Центрального Казахстана. Алматы: Інжу-Маржан, 2009. 264 с.

2. Воякин Д.А., Усманова Э.Р.: Горно-металлургический комплекс Бозшаколь 1. Алматы: МИЦАИ, 2023. 282 с.

3. Елеуов М. Археологиялық зерттеулердің әдістері: Оқу құралы. – Түркістан: Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақтүрік университетінің Тұран баспасы, 2006. – 151 б.

4. Маргулан А.Х, Акишев К.А., Кадырбаев М.К., Оразбаев А.М.: Древняя культура Центрального Казахстана. Алма-Ата: Издательство «Наука» Казахской ССР, 1966. 183-188 с.

5. Маргулан А.Х. Сочинения. / Ред. Д.А. Маргулан. – Алматы: Издательство «Алатау», 2008 – VI т. – 496 с.

6. Мерц И.В. Одино-Крохалевский тип керамики Восточного Казахстана (к постановке проблемы) // Самарский научный вестник. 2021. URL: https://archeo-lib.kz/assets/Мерц%20И_ОДИНО-КРОХАЛЕВСКИЙ%20ТИП%20КЕРАМИКИ%20ВОСТОЧНОГО%20КАЗАХСТАНА.pdf Дата публикации: 26.11.2021. Дата обращения: 10.04.2024.

7. Молодин В.И. Бараба в эпоху бронзы. – Новосибирск: Наука, 1985. Глава V, 117-142 с.

8. Тушева Е.К. Научный отчет по итогам охранных археологических исследований на месторождении Коктас в Павлодарской области. – Павлодар, 2024.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ СТАТУСА ЖЕНЩИНЫ ЭПОХИ КОЧЕВНИКОВ

Ж.А. Калиева
студент, Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
научный руководитель: Н.Е. Кузембаев
к.и.н., ассоц. профессор Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

Аннотация: В кочевых культурах женщины играли значимую роль не только в хозяйственной и семейной сферах, но и в социальной, политической и военной жизни. Они управляли хозяйством, передавали культурные традиции, участвовали в дипломатии и даже в военных конфликтах. Исследования подтверждают их влияние на стабильность и развитие общества.
Ключевые слова: кочевая культура, женщины, традиции, социальная роль, политика, военное дело.

Аннотация: Көшпелі мәдениетте әйелдер тек шаруашылық пен отбасылық істерде ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік, саяси және әскери өмірде де маңызды рөл атқарды. Олар шаруашылық жүргізіп, мәдени дәстүрлерді сақтап, дипломатияға қатысып, тіпті әскери шайқастарға да араласқан. Зерттеулер олардың қоғам тұрақтылығына және дамуына ықпал еткенін көрсетеді.
Кілт сөздер: көшпелі мәдениет, әйелдер, дәстүрлер, әлеуметтік рөл, саясат, әскери іс.

Abstract: In nomadic cultures, women played a significant role not only in domestic and economic life but also in social, political, and military spheres. They managed households, preserved cultural traditions, engaged in diplomacy, and even participated in warfare. Research confirms their influence on societal stability and development.
Keywords: nomadic culture, women, traditions, social role, politics, warfare.

Кочевая культура Центральной Азии отличалась особым укладом жизни, в котором традиции, быт и общественные отношения формировались в условиях постоянного передвижения. Вопреки распространённому мнению о доминировании мужской фигуры в кочевом обществе, женщины играли важную роль в различных сферах жизни. Они не только вели хозяйство и обеспечивали благополучие семей, но и активно участвовали в общественной и даже политической деятельности. Исторические и культурные исследования подтверждают, что женщины могли занимать высокие социальные позиции, влиять на принятие решений, выступать посредниками в дипломатических переговорах и проявлять себя в военном деле. Их роль в экономике также была значительной: они управляли хозяйственными процессами, контролировали торговлю и ремесленные производства. Кочевая культура формировала уникальную модель гендерных отношений, где женщины, несмотря на патриархальные устои, обладали определённой

самостоятельностью и влиянием в обществе.

В кочевой культуре женщины играли важную роль, обеспечивая выживание и развитие общества. Их деятельность охватывала различные сферы жизнедеятельности, от хозяйственного труда до духовной жизни. Женщины занимались рядом задач, которые в условиях кочевого быта часто требовали не только физической выносливости, но и умения управлять ограниченными ресурсами.

Одной из основных обязанностей женщин было обеспечение семьи пищей. Они собирали дикорастущие растения, такие как ягоды, орехи, травы, а также занимались приготовлением пищи. В условиях кочевого быта это означало постоянное передвижение с одним из самых важных аспектов – поддержанием запаса пищи на пути. Женщины также занимались переработкой мяса животных, а при отсутствии возможности охоты использовали мясо, полученное от мужского населения.

Обработка шкур и других ремесленных работ. Женщины в кочевых обществах занимались ткачеством, выделкой шкур, изготовлением одежды, обуви и других предметов быта. Эти ремесленные навыки были необходимы для того, чтобы обеспечить семью одеждой и другими предметами для выживания. Обработка шкур животных требовала особого мастерства, чтобы извлечь из них наибольшую пользу – сделать теплые одежды и покрытия для палаток.

Женщины занимали важное место в социальной структуре кочевого общества. В семьях они были основными организаторами домашних дел и воспитания детей, что также влияло на будущее поколения. Помимо этого, женщины часто играли роль в межплеменных связях, например, заключая браки с представителями других племён, что служило укреплению дипломатических и культурных связей между разными народами.

Женщины играли важную роль в сохранении и передаче культурных традиций, мифов, легенд и обычаев. Они были хранителями семейных традиций, которые передавались из поколения в поколение. Их рассказы и обряды играли важную роль в духовной жизни племени. В ряде кочевых культур женщины также занимали позиции жриц или целительниц, что свидетельствует о их высоком статусе в религиозной и культурной жизни.

В условиях постоянного перемещения и нестабильности, вызванной сменой пастбищ, женщин можно было считать главными гарантами стабильности. Они обеспечивали не только физическое выживание, но и поддерживали моральный дух общества, давая силу для преодоления трудностей.

Лев Гумилёв в своей книге «Древняя Русь и кочевники» подчёркивает, что в кочевых культурах женщины были не только труженицами, но и активными участниками социального и культурного

процесса. Их роль выходила за рамки бытовых обязанностей, и они оказывали значительное влияние на устойчивость общества, его взаимодействие с окружающим миром и даже на политические процессы [1, с.112].

Женщины в кочевой культуре играли ключевую роль в сохранении и передаче традиций, что подтверждается множеством исследований. Одним из таких примеров является работа С. М. Липовца в книге «Кочевое общество и культура», где отмечается, что женская линия была основным каналом передачи знаний о природе, лечебных средствах, а также мифологии и истории народа [2, с.89].

Женщины кочевого общества часто выступали хранительницами знаний, которые передавались от матери к дочери, обеспечивая преемственность поколений. В их обязанности входило не только воспитание детей, но и обучение их важнейшим навыкам выживания в условиях кочевого образа жизни. Они обучали детей орудовать природными ресурсами, использовать растения для лечения, а также рассказывали мифы, эпосы и предания о происхождении народа, которые были важной частью коллективной памяти [2, с.89].

Мифология и рассказы о прошлом занимали центральное место в культуре кочевых народов, потому что они объясняли происхождение мира, законы природы и жизни, а также обеспечивали социальную сплоченность. Женщины, как правило, были носительницами этих мифов, так как их связь с природой и повседневной жизнью была неразрывно связана с теми символами и метафорами, которые использовались в этих рассказах [2, с.89].

Особое внимание стоит уделить также роли женщин в передаче знаний о лекарственных средствах, которые часто основывались на растениях и травах, используемых в кочевом обществе для лечения различных болезней. Эти знания, передававшиеся из поколения в поколение, были не только частью медицинской практики, но и составной частью культурного наследия.

Женщины не только выполняли хозяйственные и семейные функции, но и играли важнейшую роль в поддержании и сохранении традиций, духовных и культурных практик, которые были жизненно важны для выживания и развития кочевых обществ [2, с.89].

Томирис – одна из наиболее известных фигур в истории кочевых народов, которая олицетворяет силу и мужество женщин, достигших значительных политических и военных позиций в условиях доминирования мужской власти. Она была правительницей скифского племени массагетов и, согласно древним источникам, сыграла важную роль в защите своего народа от внешних угроз [3, с.87].

Томирис стала известной благодаря своей решимости и военному гению. В исторических текстах, таких как работы В. Н. Татищева, она изображена как женщина, которая не только возглавила войска, но и

приняла участие в решающих битвах, сражаясь за независимость своего народа. Татищев, например, упоминает её участие в знаменитой битве с персидским царём Киром Великим. Эта битва была важным событием, которое определило дальнейшую судьбу скифов и других кочевых народов. Согласно источникам, Кир был убит в этой битве, и победа досталась массагетам под предводительством Томирис [3, с.87].

Однако политическое лидерство Томирис не ограничивалось только военными подвигами. Она также обладала значительной властью в управлении своим племенем и племенными объединениями. Женщины, как правительницы и воины, в кочевых культурах, таких как у скифов, имели возможность занимать высокие должности в социальной и политической иерархии, что, возможно, объяснялось специфической ролью женщин в кочевых обществах, где они часто оказывались не только хранительницами очага, но и активными участницами общественной жизни [3, с.87].

Татищев в своей «Истории России» подчеркивает значение Томирис как политической и военной фигуры, которая, несмотря на общие патриархальные устои, смогла обеспечить своему народу мир и стабильность, а также оказала влияние на исторический процесс в Центральной Азии и на Ближнем Востоке. В образе Томирис воплощается символ мощи и лидерства женщин в древнем мире, несмотря на доминирование мужских фигур [3, с.87].

Фигура Томирис ярко иллюстрирует не только личную храбрость и политическую мудрость, но и более широкие социальные и культурные контексты, в которых женщины могли оказывать значительное влияние на судьбы народов и целых цивилизаций, несмотря на существующие ограничения в отношении их прав и свободы [3, с.87].

Зарина – важная женская фигура в истории кочевых обществ, чья роль в политических и общественных процессах становится заметной в контексте объединения племён. В традиционном кочевом обществе, где доминировали мужские фигуры, она выступала как сильный политический лидер, способная влиять на важнейшие решения. Известно, что в периоды кризисов, когда необходимо было объединить различные племена для защиты от внешних угроз или решения внутренних конфликтов, Зарина проявляла выдающиеся лидерские качества. Она олицетворяла образ женщины, которая не только влияла на общественное мнение, но и активно участвовала в политических процессах [4, с.158].

Роль таких женщин, как Зарина, раскрывается в работах историков, в частности, в труде К. И. Черникова «Женщины и политика в древних степях», где подробно рассматриваются их влияния на политику и власть. В этом исследовании Черников подчеркивает, что женщины, подобные Зарине, не были лишь пассивными фигурами в

традиционных обществах, но играли важную роль в решении политических вопросов, в том числе через дипломатические действия, участие в военных делах и принятие ключевых решений в условиях кризиса [4, с.158].

Зарина, как представительница этого типа женщин, помогала укреплять единство племён, способствовала политическому решению конфликтов и занимала высокую позицию в принятии стратегических решений. Этот образ женщины-лидера был важным элементом кочевой политической структуры, в которой зачастую женская фигура в решающие моменты становилась основой стабильности и согласия в обществе [4, с.158].

Женщины в кочевых культурах, действительно, играли важную роль в защите своих племен и родов, иногда занимая активные позиции в военных действиях. Это явление было особенно заметно в тюркских и монгольских кочевых обществах, где роль женщины была далеко не ограничена домом и семейными обязанностями. Среди таких женщин выделяется несколько известных фигур, которые приобрели славу благодаря своим военным заслугам.

Одной из таких женщин была Ханым, жена великого вождя. Во время его отсутствия на поле битвы или в случае угрозы для племени, она брала на себя роль защитника родовых земель. Это не было исключением, а скорее отражением реалий того времени, когда роль женщины в кочевых обществах была гибкой и зависела от ситуации. В случае нападений или других угроз, женщина, особенно если она была вождем или главой рода, могла возглавить оборону, организовать защитников и даже лично участвовать в боевых действиях [4, с.122].

Согласно историческим исследованиям, в том числе труду С. А. Павлова «Степные воины и их культура», такие женщины не только занимали значимые политические позиции, но и были известными воинами. В своей работе Павлов подчеркивает, что в кочевых обществах женщины нередко обучались боевым искусствам, верховой езде и использованию оружия, что позволяло им эффективно действовать в условиях войны. В случае необходимости они становились воинами, как это происходило с Ханым, которая защищала род от нападений [4, с.122].

Женщины в кочевых культурах, таких как Ханым, часто обладали лидерскими качествами и стратегическим мышлением, что делало их эффективными защитниками своих племен. Это показывает, как социальные роли могли изменяться в зависимости от ситуации, особенно в условиях, когда угроза для рода или племени была высокой [4, с.122].

Роль женщин в военных действиях и их способность защищать родовые земли заслуживают внимания, поскольку они подчеркивают уникальность кочевых культур, в которых женщины могли быть не

только матерями и хранительницами очага, но и защитниками своих народов [4, с.122].

Казахские женщины имели особое положение в обществе, которое выгодно отличало их от представительниц других восточных народов. Они пользовались уважением, имели определённые права и часто играли значительную роль в общественной жизни. Исследователи, занимающиеся сравнительным анализом культур родственных тюркских народов, отмечали, что у казахских женщин было больше свободы, они могли свободно общаться с мужчинами, активно участвовали в хозяйственной деятельности и общественной жизни.

По наблюдениям В.В. Григорьева, женщины в казахском обществе не были ограничены в передвижениях и не подвергались строгим запретам, в отличие от соседних азиатских народов. Их положение всегда отличалось большей независимостью и уважением [5, с.50-56]. Исследователи Наливкины, изучая положение женщин в дореволюционную эпоху, указывали, что хотя формально главой семьи считался муж, на практике его власть нередко ограничивалась влиянием супруги Если женщина подвергалась несправедливому обращению со стороны мужа, она могла публично выразить своё несогласие, и окружающие были обязаны вмешаться и помочь уладить конфликт. Это давало определённую защиту от семейного насилия, которое, согласно исследованиям, встречалось реже, чем в Европе и Центральной Азии [6, с.158].

В традиционной культуре казахского народа уважение к женщине проявлялось во многих аспектах жизни. Например, девочек не подвергали физическим наказаниям, а мать считалась главной фигурой в воспитании детей. Это уважение к матери нашло отражение в многочисленных пословицах и поговорках. Также женские образы играли важную роль в мифологии древних тюрков. К примеру, богиня Умай почиталась как покровительница домашнего очага, детей и искусств. Другое женское божество, Жер-Су, олицетворяло плодородие и материнство, а в её честь проводились ритуальные праздники [1, с.112-186].

Особая свобода общения между юношами и девушками находила выражение в традиционных играх, таких как «Кыз куу», где будущий жених должен был догнать невесту, чтобы подтвердить своё право на брак. В ходе празднования Наурыза проходил айтыс между девушкой и джигитом, символизирующий борьбу зимы и весны.

Несмотря на значительную свободу, у женщин существовали определённые правила поведения. Так, молодая невестка должна была соблюдать ряд этикетных норм: не смотреть прямо в глаза старшим членам семьи, не поворачиваться к ним спиной, не называть свёкра и старших братьев мужа по имени. Во время беременности женщина получала особую заботу и освобождалась от тяжёлых работ [1, с.112-186].

Женщины играли заметную роль и в политической жизни. Многие

ханым оказывали влияние на государственные процессы, вступая в династические браки и способствуя укреплению дипломатических связей. Российский историк Г.Ф. Миллер приводит случай, когда дочь казахского хана Шигая вышла замуж за представителя Сибирского ханства, но неуважительное обращение с ней привело к возобновлению конфликта между государствами [7, с.186-189].

Кочевой образ жизни накладывал свой отпечаток на брачные обычаи. Законы «Жеті Жарғы», введённые при Тауке-хане, регулировали семейные отношения, определяя минимальный брачный возраст в 13 лет и запрещая браки между родственниками до седьмого колена. Также существовала традиция левирата, согласно которой вдова должна была выйти замуж за брата умершего мужа. Это позволяло сохранить имущество и защитить детей от нищеты.

Хотя у казахов было распространено многожёнство, оно не носило принудительного характера и зависело от финансовых возможностей мужчины. Законы «Жеті Жарғы» предусматривали строгие правила касательно брака, имущественных прав супругов и разводов. Несмотря на изменения в современном обществе, некоторые традиции, такие как калым и семейные обычаи, продолжают сохраняться и сегодня.

Таким образом, женщины в кочевой культуре Центральной Азии играли ключевую роль не только в хозяйственной и семейной жизни, но и в общественно-политических процессах. Несмотря на патриархальные устои, они обладали значительной самостоятельностью, влиянием и даже могли занимать высокие социальные и военные позиции. Исторические примеры, такие как Томирис и Зарина, свидетельствуют о том, что женщины могли быть не только хранительницами очага, но и лидерами, воинами, дипломатами и носителями культурного наследия.

Исследование показывает, что женская роль в кочевых обществах была гораздо шире, чем принято считать в традиционных исторических нарративах. Они не только обеспечивали выживание семьи, но и передавали знания, формировали духовные и социальные устои народа, а в критические моменты могли возглавить племя или выступить на защиту родных земель. Особенностью казахского общества было то, что женщины пользовались сравнительно большей свободой и уважением по сравнению с другими восточными народами.

Таким образом, кочевая культура сформировала уникальную модель гендерных отношений, в которой женщины, несмотря на существующие ограничения, играли активную и значимую роль. Их вклад в развитие общества нельзя недооценивать, и дальнейшее изучение этой темы поможет глубже понять особенности кочевых цивилизаций и пересмотреть устоявшиеся представления о роли женщин в истории.

Литература

1. Гумилёв Л.Н. Древняя Русь и кочевники. – М.: Мысль, 2000. – 416 с.
2. Липовец С.М. Кочевое общество и культура. – СПб.: Наука, 1995. – 352 с.
3. Татищев В. Н. История России. – М.: Академкнига, 2005. – 720 с.
4. Черников К. И. Женщины и политика в древних степях. – Екатеринбург: Урал. ун-т, 1998. – 289 с.
5. Григорьев В.В. (1998). О скифском народе саках. – Алматы: Хант. – 453 с.
6. Наливкин В., Наливкина М. (1886). Очерк быта женщин оседлого туземного населения Ферганы. – Казань. – 202 с.
7. Миллер Г. Ф. История государств Сибири. – СПб.: Императорская Академия наук, 1787. – 412 с.

ҚАЗАҚТЫҢ РУЛЫҚ ТАҢБАЛАРЫ МЕН ОЮ-ӨРНЕКТЕРІНІҢ ҰҚСАСТЫҚТАРЫ

А. Косболова

Әлкей Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің студенті

ғылыми жетекшісі: Б. Құдайбергенұлы

Тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

Аңдатпа: Қазақ халқының ру-тайпаларының таңбалары және ою-өрнектерінің тарихи сабақтастығы тереңде, сол арқылы біз ұлтымыздың белгілік, талғамдық өзара үйлесімділігін аңғарамыз. Таңбалар ру тайпаларының белгісі болса, ою-өрнектер тұрмыстық дүниетаным мен табиғат үйлесімділігінің көрінісі.Екеуі де халқымыздың ұлттық кодын айқындаушы. Сонымен қатар ерекше мәнге ие, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, ұлттық болмысты сақтауға көмектеседі.

Кілт сөздер: рулық таңба, ұран, нақыш, тарих, код, ою-өрнек, ұлт.

Аннотация Традиция знаков казахских родов и узоров орнаментов уходит в глубину веков, отражая символическое и эстетическое единство нашего народа. Родовые тамги служили отличительными знаками племён, а орнаменты выражали мировоззрение и гармонию с природой. Оба элемента являются ключевыми составляющими национального кода. Кроме того, они имеют особое значение, передаются из поколения в поколение и помогают сохранить национальную самобытность.

Ключевые слова: родовой знак, девиз, узор, история, код, орнамент, народ.

Annotation The tradition of Kazakh tribal symbols and ornamental patterns dates back centuries, reflecting the symbolic and aesthetic unity of our people. Tribal tamgas served as distinguishing marks of clans, while ornaments expressed worldview and harmony with nature. Both elements are key components of the national identity. Moreover, they hold special significance, passed down from generation to generation, helping to preserve national heritage.

Keywords: tribal symbol, battle cry, pattern, history, code, ornament, nation.

Халқымыздың тарихына көз жүгітсек, сонау ерте және орта ғасырлардан бері келе жатқан қазақ руларының тарихы әлі де толық зерттелмеген құпияларға толы десек қателеспейміз. Қазақ тайпалары

өздерінің этностық даму жолында

нақты деректерді аз қалдырғанымен, ерекше таңбалары мен ұрандары арқылы көзге түсті. Рулық және тайпалық таңбаларды зерттемей, қазақ халқының қалыптасу жолын толық түсіну мүмкін емес. Алайда, сол дәуірлердегі саяси-әлеуметтік жағдай мен тарихи білімнің шектеулі болуы бұл мәселеде нақты қорытынды жасауға кедергі келтірді. Сондықтан рулық таңбалардың шығуы туралы әртүрлі келесідей көзқарастар қалыптасты.

1. Руларға таңбаны Оғыз ханның баласы және мұрагері Күнхан таратып берген (В. Радловтың ел аузынан жазып алғаны бойынша).

2. Қырғыздар (қазақтар) таңбалар мен белгілерді моңғолдардан қабылдап, Орта Азияға ғана емес, Үндістанға дейін таратса керек (А. Левшиннің айтуынша).

3. Таңбалар мен ұрандарды қырғыздарға (қазақтарға) Шыңғысхан таратқан (И. Казанцевтің айтуы).

4. Таңбаларда Шыңғысхан тұқымынан тараған хандар әскерлеріндегі қырғыз (қазақ) тайпаларының пайдаланған қаруларының түрлері бейнеленген (М. Иванин мен А. Харузиннің пікірлері). [1. 408-410б]

Осыншама сандаған, хронологиялық және логикалық тұрғыдан мүлде жақындамайтын пікірлер мен болжамдардың орын алуының және осы мәселеге көптеген зерттеушілердің назар аударуының өзі рулық және тайпалық таңбалардың халқымыздың қалыптасу тарихындағы маңызды орын алатынына көзімізді жеткізіп отыр. Зерттеуші Н. Аристов кейбір ғалымдардың рулық таңбаларға қатысты қате пікірлерін жоққа шығарды. Ол Күлтегін жазуында (732 жыл) түркі тайпаларының хандарының таңбалары бейнеленгенін дәлелдеді. Сонымен қатар, бұдан да ертерек кезеңге жататын Орхон жазуларында осындай таңбалардың кездесетінін айтты. Аристов Орхон-Енисей жазуындағы 38 әріптің 29-ы қазақ руларының таңбаларына ұқсас екенін атап өтті. Оның пікірінше, қазақ руларының таңбаларын ешқандай билеуші немесе жеке адам ойлап тапқан жоқ. Бұл таңбалар ертеде, мал тек белгілі бір руға тиесілі болған кезде, рулық қауымдастықтың негізінде пайда болған.Зерттеуші Аристовтың бұл пікірін әлі ешкім байсалды түрде теріске шығара алмағанын білеміз. Алайда, бұл айтылғандардың рулық тайпалық таңбалардың генезисі туралы әртүрлі көзқарастарды мүлде теріске шығарады деуден аулау боламыз.Себебі әр зерттеушінің өз кезегінде көзқарасы маңызды. [2.410б]

Тағы да осы бір И. Казанцевтің айтуынша қазақ руларының таңбалары моңғолдардан немесе тікелей Шыңғысханнан алынған деген пікір бар. Бұған негіз ретінде шағатай тіліндегі ежелгі жазбалар айтылады. Ол деректерге сәйкес, Шыңғысхан өзіне бағынышты билерге арнайы «таңбалар, ерекше құстар мен ағаштар» белгілеп берген. Осы билердің ішінде кейіннен қазақ халқының құрамына енген тайпалардың

өкілдері – Сепкіл Қоңырат би, Тама би, Керейт би секілді адамдар болған. Шыңғысханнан кейбір билердің ерекше белгілер алуы әбден мүмкін, себебі оны Ұлы хан сайлағандардың қатарында ежелгі түркі тайпалары көп болғаны тарихи деректерден белгілі. Дегенмен, осы жайтқа сүйене отырып, қазақ руларының таңбалары тікелей Шыңғысханнан бастау алады деп кесіп айтуға жеткілікті дәлел жоқ.Керісінше, бұл таңбалардың пайда болуына ерте орта ғасырлардағы түркілердің саяси және шаруашылық қажеттіліктері ықпал еткен деген ой қисынды көрінеді. Негізінде қазақ руларының таңбалары белгілі бір рудың белгісі ғана емес, олар бүкіл ру мүшелерін біріктіретін ортақ рәміз болды. [4.86-90б]

Осы тұрғыдан Қытай ғалымы Су Бихайдың пірікі бәрімізді ойландырып қойды.“Таңбалар көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан халықтардың өмірінде маңызды рөл атқарған. Көшпенді өмір салты рулардың ұйымдасу жүйесін сақтап қалуға ықпал еткен. Ал таңбалардың таралуы мен қызметін зерттеу арқылы тайпалар мен рулардың даму тарихын түсінуге болады.Қазақ халқының ата-бабалары таңбаны ерекше мәнге ие белгі ретінде қабылдаған. Таңба өте ерте замандарда пайда болды. Рулар бірігіп, одақ құрғаннан кейін, өздерінің мал-мүлкін белгілеу және қорғау үшін таңбаны қолданды”. [5.321б]

Осы пікірге сәйкес мысалы: кейбір қазақ руларының таңбаларында қосынды (+) белгісінің кездесуі ерекше назар аудартады. Бұл таңбалар тәңіршілдік дәуірімен байланысты болуы мүмкін деген болжам жасауға негіз бар. Осындай таңбалар төртқара, телеу, сіргелі, керей, адай сияқты руларда кездесетіні белгілі. [6.5-7б]

Бүгінгі таңда қолөнерге қатысты тарихи-этнографиялық, педагогикалық сөздіктерде “ою-өрнек”, “қазақ ою-өрнегі” ұғымдарына мынадай анықтамалар беріледі: «Ою-өрнек» – (латынның ornament-әсемдеу, сәндеу деген сөзінен шыққан) үйлесімділікпен бір қалыпқа түскен элементтерден тұратын нақыштар;

- үйлесімділік өнері (Филиппов А.В.);
- символдар байланысы (Иванов С.В.);
- жеке өнер туындысы бола алмайды, ол қандай бұйымға салынуына байланысты алуан түрлі материалдан әр түрлі техникалық тәсілдермен ғана іске асатын нақыш (Соколова Т.М.); [7.5б]

“Ою” және “өрнек” деген сөздің мағынасы ұқсас. “Ою” дегеніміз – бір нәрсені ойып, кесіп немесе қиюластырып жасау. Мысалы, киізден немесе ағаштан өрнек ойып түсіру. Қазақтар көбінесе дайын үлгіні немесе белгілі бір қалыпқа салып қиылған оюларды “ою” деп атайды.Ал “өрнек” – түрлі әшекейлі бейнелердің жалпы атауы. Бұл бояу жағу, бедерлеу, қалыптау сияқты әдістер арқылы жасалатын көркемдік түрлерді қамтиды. Сондықтан “ою-өрнек” деген тіркес бірге қолданылады. Ғалымдар бұл өнер туралы әртүрлі пікір айтқан. Мысалы, Т. Соколова ою-өрнек жеке өнер ретінде қарастырыла алмайды десе, И.

Ковалев оны бейнелеу өнерінің бір түрі деп санайды. Абай “Әр елдің тілін, өнерін білген кісі онымен бірдейлік пікірлесе алады, аса арсыздана жалынбайды” деп тіл мен өнерді жоғары бағалаған. “Өнер өзі де мал, өнерді үйренбек ихсан” (еңбек) екендігін, өзінің отыз үшінші қара сөзінде “Егер де мал керек болса, қолөнер үйренбек керек. Мал жұтайды, өнер жұтамайды” деп қолөнердің адам өміріндегі маңызын көрсетіп берді. [7.7б] Алтынсарин де өмір сүрген кезеңінде қоғамға пайдалы болу мақсатында, балалардың тәлім-тәрбиесіне аса назар аударып, қолөнер мектебін ашқан. Мектепте ер балалар және қыз балаларға арналған өзіндік үйренер нәрсе көп. Мысалы ер балалар былғары илеу, қыш құмыра жасау, ағаш өңдеу, ал қыз балаларға жеңілдетілген жіп шалу, шәлі тоқу, кесте тігу және қазақтарда көп болатын жүннен әртүрлі тұрмысқа ең қажетті деген бұйымдар: кілем тоқу, алаша, киіз басу, бау және басқұрлар тігуді жалпы әйелдер істейтін жұмыстарды істеп шыңдалатын болған. [8.65б]

Қазақтың ұлттық ою-өрнектерін зерттеушілер екі үлкен бөліктерге бөліп қарастырған. Мотивтеріне қарай (Ә. Марғұлан, Қ. Жұнібеков, Т. Басенов, М. Мұқанов т.б.) Атауларына байланысты: (С. Қасиманов, Ү. М. Әбдіғапбарова т.б.)

1.Ұлттық ою-өрнектер мотивтеріне қарай:

• Зооморфтық ою-өрнектер,

• Геометриялық ою-өрнектер,

• Өсімдік тектес ою-өрнектер,

• Космогониялық ою-өрнектер болып бөлінеді.

Осы топтар ішінара топшаларға бөлінеді:

Зооморфтық ою-өрнектердің негізгі түрлері:

Жабайы жануарлардың символикалық бейнесі – аңшылықты бейнелейді және ерлік, батылдық қасиеттерді білдіреді. Мысалы, «қасқыр», «бүркіт» бейнелері батылдықтың белгісі саналған.

Үй жануарларының символикасы – береке мен молшылықтың нышаны. Қой, жылқы, түйе секілді жануарлардың мүсіні көшпелі өмір салтының ажырамас бөлігі болған.

Құстар мен жәндіктердің бейнесі – еркіндіктің, биіктікке ұмтылудың және табиғаттың үйлесімділігінің белгісі. Өсімдік тектес ою-өрнектердің негізгі элементтері:

Жапырақтар – өмірдің, жаңарудың, көктемнің символы.

Гүлдер – нәзіктіктің, сұлулықтың, тазалықтың белгісі.

Космогониялық ою-өрнектердің негізгі түрлері:

Космос денелері – күн, ай, жұлдыздар бейнесі. Күн – өмір мен жылулықтың символы, ай – түнгі жарық пен үйлесімділікті білдіреді, ал жұлдыздар – тағдырдың белгісі ретінде қарастырылған.

Жер элементтері – тау, өзен, дала бейнелері. Бұл өрнектер қазақтардың табиғатпен тығыз байланыста болғанын көрсетеді.

Табиғат құбылыстары – жел, найзағай, толқын сияқты элементтер.

Мысалы, “бұршақ” оюы жауын-шашынның молшылығын білдіреді. [8.35б]

Қазақ ұлттық ою-өрнек өнерінің атқаратын қызметтерін мынадай тәртіппен бөліп қарастырамыз:

1.Тұрмыстық бұйымдарды көркемдеу:

Киіз үй жасаулары: бау, құр, киіз, текемет, түс киіз, сырмақ, дөдеге, кілем және т.б.;

Тұрмыстық заттар: сандық, жүкаяқ, ыдыс, асадал, ер-тұрман, қоржын, дастархан және т.б.;

Киім-кешектер: сәукеле, тақия, қалпақ, етік, мес, көйлек, қамзол, шапан, кимешек, шалбар және т.б.;

2.Архитектуралық нысандарды сәндеу:

Кесенелер: Арыстанбаб, Қожа Ахмет Ясауи және т.б.;

Мазарлар: Қозы Көрпеш – Баян Сұлу, Айша бибі, Қарахан, Домбауыл және т.б.;

3.Адам ойын көркем жеткізу құралы:

Ою-өрнек арқылы ұзатылған қыздың ата-анасына өз жағдайын білдіруі;

Білезік өрнегі арқылы жігіттің қыздың тұрмысқа шыққанын не шықпағанын білуі;

Құдағи жүзіктегі ою-өрнек арқылы қыз анасының ризашылығын білдіруі;

Қыз жасауының оюларында ата-анасының ізгі тілектерінің бейнеленуі.

4.Дүниетанымдық көзқарастарды бейнелеу:

Жаратылыс туралы ұғымдар: от, су, ауа, тау секілді табиғат құбылыстарының оюларда берілуі (“төрт мүйіз”, “шаршы ою” және т.б.);

Осылайша, қазақтың ұлттық ою-өрнектері тек сәндік мақсатта ғана емес, сонымен бірге халықтың мәдениеті мен дүниетанымының көрінісі ретінде үлкен маңызға ие. [7.117б]

Қазақ халқының қолөнерінде ою-өрнек ерекше орын алады. Ол кез келген бұйымды әсемдеп, оған мағына мен сән береді. Халқымыз бұл өнерді тұрмыста кеңінен қолданып, оны ұрпақтан-ұрпаққа мирас етіп қалдырған. Балаларын да осы өнерге баулып, олардың шебер болуын армандаған. Сол себепті: “Бармақтарың майысып,

Түрлі ою ойысып,

Ұста болар ма екенсің?!”

– деп, болашақ ұрпақтан үлкен үміт күткен. [9.42б]

Ұлтымыздың ою-өрнегі мен ру тайпалық таңбалары бекерден бекер ұсас емес. Олардың өзіндік ұқсастықтарын келесідей мысалы ретінде ою-өрнектер мен рулық таңбаны салыстырамыз.

Ең бірінші, атауларының ұқсастығы – екі белгі де төрт санымен байланысады. Бұл қазақта “төрт түлік”, “төрт тірек” сияқты ұғымдарды білдіреді. Екіншіден, олардың көрінісі ұқсас: Төртқара таңбасы – Кіші

жүздегі руға тән белгі, көбіне крест тәрізді символды көрсетеді. Төртқұлақ ою-өрнегі – қазақтың дәстүрлі тұрмыста жиі қолданылатын геометриялық ою-өрнек түрі. Ол төрт бұрышты құрайтын, симметриялы өрнек ретінде жасалады. Төртқара руы – Кіші жүздің Әлімұлы тайпасының үлкен руларының бірі. Бұл ру тарихта батырларымен, билерімен, ел басқарған тұлғаларымен белгілі болып, ортақ тамыр мен бірлікті көрсетеді. Сол секілді Төртқұлақ оюы көбіне беріктілік пен тұрақтылықты, үйлесімділікті бейнелейді. Және ол киіз үйлерде, көрпе-жастықтарда, сәукелелерде, кілемдерде жиі кездеседі.

Сурет№1 Төртқара Сурет№2Төртқұлақ

Кодталған ақпарат

Екі жүйеде де таңба мен өрнек арқылы ұрпаққа өткен тарихи оқиғалар, дәстүрлер мен құндылықтар шифрланған түрде беріледі. Ру таңбалары өз тобының немесе отбасылық тарихын, ал ою-өрнектер сол дәуірдің рухани-символдық жүйесін білдіреді. Қолданылатын белгілер мен мотивтер көбінесе абстрактты ұғымдарды – туысқандықты, табиғатпен байланыс, өмірдің циклін, рухани күшті – білдіреді. Бұл мәндер кодталған түрде сақталып, әрбір элемент белгілі бір мағынаға ие болады.

Мәдени контекст пен интерпретация

Екі өнер туындысында да ақпарат тікелей емес, оның шифрланған мәнін ашу үшін белгілі бір мәдени және тарихи білім қажет. Бұл жүйе өз ішінде “кодталған” болып табылады: оның сырын ашу, тарих пен дәстүрлерді терең түсінуді талап етеді. Рулық таңбалар мен ою-өрнектер көбінесе тек белгілі бір топқа немесе ұлтқа тән символдар болып табылады. Бұл ақпаратты шифрланған түрде ұсыну арқылы, сол мәдениетке тән құпиялылық пен айрықшалықты сақтайды

Көркемдік көрініс

Екі элемент те өздерінің қарапайым әрі эстетикалық геометриялық пішіндерімен ерекшеленеді. Рулық таңбалар көбіне айқын, симметриялы құрылымда болса, ою-өрнектер көбінесе күрделі, нәзік және әсем өрнектерден тұрады.

Тарихи сабақтастық

Рулық таңбалар мен ою-өрнектер ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа беріліп, халықтың мәдени мұрасы ретінде қалыптасқан. Олар ата-бабалардан келе жатқан тарих пен дәстүрді бейнелейді. Әрбір белгі мен өрнек белгілі бір ру немесе халықтың тарихы мен мәдениетін көрсетеді. Бұл ақпарат тек дәстүрлі түрде сақталып қана қоймай, сол ұлттың өзіндік сәйкестігін де нығайтады.

Геометриялық ұқсастық

Ою өрнектер мен ру таңбаларында геометриялық ұқсастықтың бірнеше маңызды ерекшеліктері байқалады: Ою өрнектер мен ру таңбаларында үлгі мен мотивтерді қайталау арқылы ритмикалық құрылым жасалады, бұл көрініс тұрақты және есте қаларлық етеді. Кейбір белгілер табиғаттағы формалардан, мысалы, өсімдіктер мен жануарлардың пішіндерінен шабыт алып, геометриялық стильде ұсынылған. [10.79б]

Ру таңбалары әдетте белгілі бір рудың, ұлыстың, немесе тіпті тұтас халықтың айырым белгілері ретінде қызмет етеді, олар адамды оның туыстық, этникалық байланыстарымен байланыстырады. Ал ою-өрнектер қазақ халқының эстетикалық талғамын, өнерге деген сүйіспеншілігін, сондай-ақ табиғатпен үндестік пен үйлесімділікке деген ұмтылысын көрсетеді. Ою-өрнектер мен ру таңбаларының арасындағы ұқсастықтар олардың символдық мәнінде жатыр. Екеуі де терең философиялық ойларды, өмірдің түрлі аспектілерін және табиғаттың заңдылықтарын бейнелейді. Мысалы, геометриялық фигуралар мен табиғаттан алынған элементтер (құстар, жануарлар, өсімдіктер) арқылы осы символдар әлемді тануға және оған дұрыс көзқарас қалыптастыруға бағытталған. қазақтың ру таңбасы мен ою-өрнектері ұлттың мәдениеті мен тарихын сақтау, ұлттық бірегейлікті нығайту жолында ерекше рөл атқарады. Олардың арасындағы ұқсастықтар қазақтың рухани байлығын, дүниетанымын және өнерін айқындап, ұрпақтан ұрпаққа мұра болып қалуда. [10.62б]

Әдебиеттер

1. Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народно стей и сведения об их численности. – СПб., 1897. – С. 408–410.

2. Автобиография Тимура. Богатырские сказания о Чин-гиз-хане и Аксак Темире / Перевод В.А. Панова. – М. Академия, 1934. – С.268-270.

3. Рашид-ад-Дин. Сборник летописей. – Т.I. Кн.1. – М.-Л., 1952. – С. 86-90.

4. Су Бихай. Қазақ мәдениетінің тарихы. – Үрімжі – С. 324.

5. Аджи М. Европа, тюрки, Великая степь. – М., 2004. – С. 321.

6. Асанова С., Птицина А. Қазақтың ұлттық ою-өрнектерінің тарихы және теориясы. Оқулық / Алматы:ЖШС “Лантар books” баспасы, 2024. – С.5-7.

7. Асанова С., Птицина А. Қазақтың ұлттық киімдері және қолөнері тарихы.Оқулық/Алматы:ЖШС “Лантар books” баспасы, 2024. – С. 65-35.

8. Мұратхан Қани Оқулық. – Алматы: Жалын, 1993. – 36-42б.

9. Өмірбекова М.Ш. Ою-өрнектің қолданылуы. – Алматы, 1995. – С. 79-62.

ПАНФИЛОВЦЫ У ДУБОСЕКОВО: БОЕВОЙ ЭПИЗОД В КОНТЕКСТЕ БИТВЫ ЗА МОСКВУ

И.Н. Куц
студент 2-го курса Павлодарского
педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: Н.Е.Кузембаев
к.и.н., ассоц. профессор Павлодарского
педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

Аннотация: В данной статье рассматривается стратегическое значение 316-ой стрелковой дивизии в контексте битвы за Москву. Исследуется историческая достоверность панфиловского сражения у села Дубосеково. Проанализированы документальные источники, сведения очевидцев и материалы военных архивов, позволяющие оценить степень мифологизации этих событий.
Ключевые слова: Панфиловцы, панфиловская дивизия, волоколамское шоссе, 316-ая стрелковая дивизия.

Аңдатпа: Бұл мақалада Мәскеу шайқасы аясында 316-шы атқыштар дивизиясының стратегиялық маңызы қарастырылады. Дубосеково ауылындағы Панфилов шайқасының тарихи дұрыстығы зерттелуде. Осы оқиғалардың мифологиялану дәрежесін бағалауға мүмкіндік беретін деректі дереккөздер, куәгерлердің мәліметтері және әскери мұрағат материалдары талданды.
Түйінді сөздер: Панфиловшылар, Панфилов дивизиясы, Волоколамск тас жолы, 316-шы атқыштар дивизиясы.

Abstract: This article examines the strategic importance of the 316th Infantry Division in the context of the Battle for Moscow. The historical authenticity of the Panfilov battle near the village of Dubosekovo is being investigated. Documentary sources, eyewitness information, and military archives have been analyzed to assess the degree of mythologization of these events.
Keywords: Panfilovites, Panfilov division, Volokolamsk highway, 316th Infantry Division.

Панфиловцы являются ключевой фигурой в оборонительных действиях при Москве против войск Германии. В современное время многие ученые и историки склоняются к версии того, что подвиг 316-ой стрелковой гвардейской дивизии не является ключевым фактором в Великой Отечественной войне, а некоторые люди склонны убеждать что действия панфиловцев являются *фальсификацией.* Ярким примером данного рассуждения является слова Сергея Мироненко (директор государственного архива РФ) о том, что имеются документы, доказывающие, что история о 28 героях-панфиловцах, участвовавших в обороне Москвы во время Второй мировой войны, является фальсификацией. Помимо российских исследователей, не которые

западные историки, изучающие битву за Москву, говорят о том, что оборона Панфиловской дивизии была важна, но эпизод с «28 героями» был слишком преувеличен и романтизирован [1].

Задачей нашей статьи является на основе сохранившейся документации и различных учебный пособий рассказать читателям о подвиге панфиловцев из 316-ой стрелковой дивизии, которые несмотря ни на что отстаивали и защищали свою родину, а также развеять различные дискуссии касаемые о достоверности некоторых эпизодов.

История Панфиловской дивизии достаточно хорошо известна. История формирования Панфиловской дивизии начинается с ее формирования в 1941 году в городе Алма-Ата, где ей дали название «316-ая стрелковая дивизия». На 40% дивизия состояла из казахов, на 30% из русских, а на оставшиеся 30% из других народов Советского Союза. Дивизию возглавил генерал-майор – Иван Васильевич Панфилов. Он пользовался огромным уважением и любовью среди солдат, которые называли его «наш аксакал», «наш отец», а себя солдаты называли «панфиловцами» [2].

Поподробней разберем образ И.В.Панфилова, как лидера панфиловской дивизии. Генерал-майор И.В.Панфилов начал боевую карьеру в Первую Мировую войну. В чине «унтер-офицера» его направили в действующую армию на Юго-Западный фронт, где он дослужился до звания фельдфебеля. После Февральской революции 1917 г. Панфилов был избран членом полкового комитета, а в октябре 1918 г. добровольно вступил в Красную Армию. Тогда он был зачислен в 1-й Саратовский пехотный полк, который вошел в состав 25-й Чапаевской стрелковой дивизии. Здесь Панфилов командовал взводом и ротой легендарной дивизии. С 1918 по 1920 гг. солдаты под его командованием сражались против соединений чехословацкого корпуса. В сентябре 1920 г. Панфилов участвовал в борьбе с бандитизмом на Украине. После окончания в 1923 г. Киевской высшей школы командиров Красной Армии Панфилов был направлен на Туркестанский фронт, где стал активным участником борьбы с басмачеством. До 1937 г. он занимал различные офицерские должности в Красной армии в Средней Азии и дослужился до командования 9-м Краснознаменным горнострелковым полком. В 1937 г. был назначен на должность начальника отдела штаба Среднеазиатского военного округа, а через год – на должность военного комиссара Киргизской ССР. В январе 1939 года И.В.Панфилов получил звание комбрига, а в 1940 года – генерал-майора. В 1941 г. при формировании 316-ой дивизии именно он был избран ее командиром [2].

В первые месяцы Великой Отечественной войны в результате «Вероломного нападения» армии Гитлеровской Германии Красная армия несла большие потери солдат. Советское руководство было вынуждено формировать новые оборонительные пункты для остановки

немецких захватчиков. В это время образовалось огромное количество стрелково-оборонительных дивизий, главной целью каждой являлось защита поставленного для каждой дивизии места, даже ценой своей жизни. Основные сражения Панфиловской дивизии развернулись в Волоколамском районе Московской области – ключевом направлении немецкого наступления. Одним из самых известных эпизодов стал бой у разъезда Дубосеково, расположенного вблизи деревень Петелино и Нелидово. Против панфиловцев были выстроены 106-ая, 35-ая пехотная, 2-ая танковая и 29-ая моторизированные дивизии враждебной стороны. 1075-й стрелковый полк, который к тому времени имел два взвода ПТР (противотанковых ружей), два 76-мм орудия из 296-го артполка ПТО, получил приказ от генерала Панфилова упорно оборонять участок: высота 251, Петелино, разъезд Дубосеково. Перед решающим наступлением обороняющей стороне были поставлены задачи: подготовить мосты к разрушению, установить заграждения, подготовить артиллерийские и пулеметные позиции для обстрела врага [3, с. 5-6].

16 ноября была совершена контратака немецкий войск в разъезде Дубосеково. Дальше информацию мы можем искать и брать в архивах и различных исторических источниках, касаемых данного события. Говоря в общем было огромное сражение, где 28 обыкновенных парней, отстаивая честь своей родины смогли уничтожить 18 из 50 танков, что является по истине «нереальным» достижением того сражения, учитывая довольно скромный запас военного оружия, было убито от 30 до 40 немецких захватчиков. Данная информация была взята со статьи «Красная звезда» от 27 ноября 1941года, позже в 1948 году военная прокуратура опровергла некоторые моменты касающиеся данного события.

Благодаря героическому подвигу 1075 полку остальной дивизии удалось приостановить наступление фашистов. Через два дня после боя у Дубосеково о героическом сражении появилась публикация в газете «Известия» – военкор писал о роте 1075 полка, которая приняла неравный бой, но не отошла со своих рубежей и полностью погибла. Еще через 10 дней после событий в газете «Красная Звезда» появилась передовая статья «Завещание 28 героев» – в ней рассказывались подробности боя у Дубосеково, о героической гибели всех 28 защитников рубежа во главе с политруком Клочковым. Статью написал литературный секретарь газеты Александр Кривицкий [4]. Данные публикации являются важными деталями, говорящими о действительности событий, которые происходили у разъезда Дубосеково.

В честь данного события на территории бывших советских республик были установлены различные обелиски славы 28 героям, павшим в том сражении. В честь данных событий в 1975 году был открыт мемориальный комплекс «Подвиг 28» в Дубосеково, что

свидетельствует о безграничной благодарности и отваге 28 героев в регионе сражения. Особенно подвиг панфиловцев ценится в России и в Казахстане, где их почитают как первостепенным фактором остановки вражеских войск гитлеровской армии и считают их «героями войны». В частности, я бы затронул именно отношения Казахстана, так как данная дивизия была создана в Алма-Ате, и большая часть дивизии состоит из жителей Казахской ССР.

Одной из ключевых фигур является Бауыржан Момышулы, который прославился своим мастерством ведения боевых действий, тактикой партизанской войны и несгибаемой волей. Во время формирования 316-ой стрелковой дивизии, Б.Момышулы, будучи в звании старшего лейтенанта возглавил 1073 Талгарский стрелковый полк. В сентябре 1941 года с дивизией был передан в 52-ую дивизию и строил оборонительный рубеж у Малой Вишеры. В связи с катастрофическим началом господства в Москве 5 октября 1941 года 316-я стрелковая дивизия была срочно переброшена на волоколамское направление, где с 10 октября в составе 16-й армии Западного фронта держала оборону, вошедшая в историю как «панфиловцы». Старший лейтенант Б.Момышулы принял участие в 27 боях. С 16 по 18 ноября 1941 года батальон Б.Момышулы героически сражался у деревни Матрёнино, задержав немцев на 3 дня. После этого он вывел батальон из окружения боеспособным. Подвиг батальона описан в книге Александра Бека *«Волоколамское шоссе».* В труде Б.Момышулы «Психология войны» он четко дает описание их плана против немца: «Замысел нашего командования- остановить, переломить живую силу и технику врага, обескровить его». Самое главное в размышлении Б.Момушулы, о подготовке бойцов это было укрепить веру в свою силу. Вследствие был составлен план разбить отряд в 100 человек на 3 групп, нападать одновременно с трех сторон по 30 человек [7, с. 81-87].

Во время своей должности он разработал собственную тактику ведения боя «мобильной защиты», заключающийся в выходе из зоны огневого излучения с преобразованием перегруппировки и контратакой (с учетом двухэшелонной конструкции защиты). «Маневр огнем», – говорил Б.Момышулы, помогает беречь силы и выигрывать время, а в бою «необходимо обеспечить инициативу, действовать смело и умело, строго последовательно». «О противнике имеются труднодостоверные данные», – говорил полководец. В бою казахский военачальник использовал перекрестный пулеметный огонь для отсекания пехоты фланговыми и тыловыми ударами. «Бой – это мозг командира», – утверждал он. Особое внимание Б.Момышулы уделял вопросам перегруппировки и разведки, так как этот сложный вид боевых действий требует точных расчетов и мастерства не только командиров, но и рядового состава. Такой метод постоянной перегруппировки нападения и защиты с использованием знаний местности принято называть

«Спираль Момушулы». Данный метод хорошо описан в произведении А.Бека «Волоколамское шоссе», при одном из сражений Момушулы говорил о тактике, заключающийся в маневренной обороне, где подразделения перехватывали путь противника, затем отходили, увлекая его за собой, чтобы измотать и дезорганизовать его силы [8, с. 231-235]. Большое значение в обороне он придаёт огневому валу: установку минометов и пулеметов в ключевых боевых точках, значительно ослабляющих воздействие. Он писал: «В условиях выполнения устава, а во всех порядках необходимо нанести ему огневое поражение, а потом выбить короткой контратакой» [5, с. 4-5].

Особо хотелось бы отметить еще одного героя из 316-ой стрелковой дивизии, которой отличился своей отвагой за Родину – Малик Габдуллин. Родился 15 ноября 1915 года в селе Пухальское Зерендинского района Акмолинской области. Являлся прямым потомком Каная Куттымбетулы – казахского бия, одного из предводителей казахов Среднего жуза, главного советника Абылай хана и общественного деятеля XVIII века. В 1941-1945 годах участвовал в Великой Отечественной войне в составе Панфиловской гвардейской дивизии. В январе-марте 1942 года под городом Холм Новгородской области М.Габдуллин с солдатами подбил 2 танка, уничтожил множество врагов и взял 12 пленных. Во время одного из сражений Малик был ранен, но все равно оставался на поле боя. За этот подвиг 30 января 1943 года ему присвоено звание Героя Советского Союза.

Изучив немецкий источник военно-исторического исследовательского института (MGFA, ныне Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr), а именно публикацию «Послевоенные солдаты» написанным Йоргом Эхтернкампом. В данной публикации идет описание пересказов немецких военных о Второй мировой войне, как на западном, так и на восточном фронте, где описываются многие события и эпизоды конкретных сражений. В общем помимо данной книги, есть исторические статьи, где указывается 316-ая стрелковая дивизия, но правда говорится о том, что есть моменты, которые не совпадают с современными источниками. К примеру, «по уничтожению танков» в действительности их было меньше, как и немецких солдат [6].

В советских послевоенных источниках наоборот же большее внимание уделялось повышению интересов к данному сражению, с целью описания мощности и отваги советской армии, что их армия готова в меньшинстве перевернуть сражение. Несмотря на то, что подвиг 28 панфиловцев был во многом мифологизирован, героическая оборона Волоколамского направления 316-й стрелковой дивизии Ивана Панфилова остается историческим фактом. Немецкие архивные документы, в которых упоминаются воспоминания немецких ветеранов Московского сражения подтверждают, что в середине ноября 1941 года

Вермахт столкнулся с ожесточенным сопротивлением советских войск в районе Дубосеково, что замедлило продвижение танков в Москву. Так, в отчетах 2-й танковой дивизии Вермахта упоминаются серьезные потери и трудности при прорыве защиты Красной армии. Кроме того, в документах 4-й танковой группы генерал-полковника Эриха Гёпнера зафиксированы данные о сильном сопротивлении в настоящее время в Волоколамске, где действовала 316-я стрелковая дивизия. Хотя упоминаний о 28 панфиловцах в немецких архивах невероятно мало, есть свидетельства о значительных потерях немецких войск в этом районе. Это подтверждается тем, что бои действительно были ожесточёнными, а стойкость советских солдат сыграла решающую роль в обороне Москвы.

Таким образом, подвиг 316-й стрелковой дивизии под командованием И. В. Панфилова стал одним из ключевых эпизодов обороны Москвы в 1941 году. Особое место в истории занял бой у разъезда Дубосеково, где бойцы, несмотря на нехватку вооружения, сумели задержать продвижение немецких танков, сорвав их стремительный прорыв. Их стойкость и самоотверженность стали символом несгибаемой воли советских солдат. Однако, согласно архивным данным, некоторые аспекты сражения были преувеличены, а в источниках имеются расхождения в цифрах погибших и техники. Тем не менее, героизм панфиловцев остается историческим фактом, оказавшим огромное влияние на память о Великой Отечественной войне.

Литература

1. Мироненко С. Разоблачение фальсификатора и изготовленной им фальшивки неизбежно (директор Государственного архива РФ Сергей Мироненко о пользе чтения исторических документов). С. Мироненко; [беседовал] В. Хамраев. – 2015 г. 20 апр. Веб-страница: https://www.kom-mersant.ru/doc/2712788 (дата обращения: 13.03.25).

2. Панфиловская дивизия: образец героизма и мужества солдат и командиров. Веб-страница: https://ivgpu.ru/pobeda/almanac/panfilovskaia- (дата обращения 13.03.25)

3. Мягков М.Ю. Подвиг панфиловцев // Военно-исторический журнал. Новые документы и факты. – 2019, с. 5-6.

4. Подвиг панфиловцев. Веб-страница: https://pobedarf.ru/2021/11/16/podvig-panfilovczev/#:~:text= (дата обращения: 14.03.25)

5. Карамандаев К. Вклад Бауыржана Момышулы в развитие военного искусства // «В честь 65-летию победы». с. 4-5.

6. Йорг Эхтернкамп (перевод с немецкого: Ноа Харли). Послевоенные солдаты. 2020г. -570 с. Веб-страница: https://www.berghahnbooks.com/title/EchternkampPostwar (дата обращения: 16.03.25)

7. Момышулы Б. Психология войны. Книга-хроника. Сост. Мырзахметов М.-А.-А.: Казахстан, 1990. – 240 с.

8. Бек А.А. Волоколамское шоссе. Роман. – М.: Воениздат, 1985. – 573 с.

ТАРИХИ ГЕОГРАФИЯДА КАРТАЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ: СТАТИКАЛЫҚ КЕСКІНДЕРДЕН МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРҒА ДЕЙІН

З.С. Маженова
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің магистранты
ғылыми жетекшісі: А.Е. Каримова
тарих ғылымдарының кандидаты, профессор

Аңдатпа: Тарихи географиядағы карталармен жұмыс өте өзекті бағыт ретінде қолға алынуда, себебі ұтымды пәнаралық байланыс арқылы тарихи көріністі толыққанды қалыптастыруға таптырмас мүмкіндік. Көптеген тарихшыларға тарихи үдерістердің динамикасын статикалық кескіндер арқылы жеткізетін карталар таныс. Алайда тарихи зерттеудің табиғатына анағұрлым сәйкес келетін инновациялық, динамикалық және мультимедиялық карталар әлдеқайда келешегі зор құрал болып табылады.

Түйінді сөздер: мультимедиялық карталар, тарихи картография, визуализация, динамика.

Аннотация: Работа с картами в исторической географии становится актуальным направлением, так как дает возможность полноценно формировать историческую картину посредством рациональных межпредметных связей. Многим историкам знакомы карты, которые передают динамику исторических процессов через статические изображения. Однако инновационные, динамические и мультимедийные карты, которые гораздо больше соответствуют природе исторического исследования, являются более перспективным инструментом.

Ключевые слова: мультимедийные карты, историческая картография, визуализация, динамика.

Annotation: Maps in historical geography are becoming increasingly important, enabling a comprehensive understanding of historical processes through interdisciplinary connections. Many historians are familiar with static maps that depict historical dynamics. However, innovative, dynamic, and multimedia maps are more aligned with the nature of historical research, offering a promising tool for exploration.

Keywords: multimedia maps, historical cartography, visualization, dynamics.

Бүгінгі таңда еліміздің отандық тарихын, сонау ежелгі дәуірден бастап, қазіргі заман тарихына дейінгі оқиғалар мен орын алған үдерістерді оқып білу – еліміздің саналы ұрпақтарының міндеті мен борышына айналды. Тарих – біздің бастан кешкен істеріміздің куәсі, қазіргіміздің үлгісі мен өнегесі, ал келер болашағымыздың асыл қазынасы демекші, бірсыпыра уақытты алатын үрдіс [1, 3 б.].

Адам баласы өткен тарихын білгенде ғана қателіктерден тағылым мен сабақ ала алады, оған қарап болашағын бағдарлайды.

Жылдар бойы тарихымыздың көлеңке болған тұстары халыққа аяң нәрсе. Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алғаннан бері тарихтың

терең тұстары толығымен зерттелуде. Осы кезде білім беру орындарының басты мақсаты, жиналған көздерді дүниежүзілік стандартқа көтеру.

Жаңа Қазақстанның білім беру жүйесінде келер ұрпақтың функционалдық тұрғысын, ақпараттық сауаттылығын, коммуникативті дағдыларын, оқу құзіреттілігін, зерттеушілігімен қатар, біліктіліктерін қалыптастыруға айрықша рөл беріледі, жас ұрпақтың дайындық деңгейі ел ішімен қоса, әлемдік қоғамдастықта бәсекеге қабілетті болуы тиіс [2, 3 б.].

Бүгінде Отандық тарихымыз жайында табылған деректер мен жазылған еңбектер тек зерттеу қорларында ғана сақталмай, жарыққа шыққаны абзал. Дәл осындай культті артефакттардың, яки құжаттардың бірі – тарихи карталар.

Күннен-күнге картамен жұмыс жасау, адамның басты мұқтаждығына айналды. Адамдар күннен-күнге туризм үшін, жол бағдарлау үшін, археологиялық зерттеулер үшін, немесе белгілі бір тарихи оқиғаның жүру барысын көру үшін карталарды пайдаланып келеді.

Карталардың ғылыми тәжірибелік маңызы, олардың ең шағын аумақтан бастап бүкіл жер шарын тұтас қамта отырып, шолу жасай алатын, сапалық және сандық қасиеттерін сақтайтын бірден-бір айрықша әмбебап құрал болып табылатындығы. Карталарды іс-жүзінде пайдаланудың басты төрт бағыты бар [3, 4 б.]. Олар:

1. Жергілікті жерге, ауданға, не болмаса өзге елге бармастан, керек аймақпен карта көмегімен танысу мүмкіндігі (Дүниежүзінің карталары);

2. Құрлық пен мұхит бетінде өткен әскери қозғалыстардың, жорықтардың және де навигациялау мақсатында бағдарлау арқылы оны жолбасшы ретінде пайдалану (Навигациялық карталар).

3. Картаны лизинг, өнеркәсәп, ауыл шаруашылық, аудандық жоспарлау, яғни экономикалық тұрғысында, сонымен қатар құрылыс үшін пайдалану (Тақырыптық карталар).

4. Картаны орта білім беру мен жоғары оқу орындарында білімнің негізгі көзі ретінде, осыған қоса, ғылыми білімді насихаттау, халықты туған жерімен, өзге мемлекеттермен таныстыра отырып, мәдениетті жоғары деңгейге көтеру құралы ретінде қолдану (Жалпы карталар).

Қазіргі басты тарихи мәселелердің бірі, жастардың тарихи, яки географиялық карталармен жұмыс жасау дағдыларының дұрыс қалыптаспағандығы. Картографиялық сауаттылық белгілі бір тарихи тақырыпты түсіну барысында соңғы рөлді сомдамайтыны анық. Саралау бойынша, тарихтағы әр тақырып, әр оқиға келесі басты ақпаратты қамтиды. Біріншіден, тарих болғасын оқиға өткен күні, жылы басты аренаға шығады. Екіншіден оқиғаның орналасқан орны, алып жатқан территориясы, белгілі бір ареалы да маңызды. Бұл өз кезегінде білім алушылардың басты назарын картаны дұрыс пайдаланып, оны талдай

білу дағдыларын қалыптастырады.

Әлемдегі картографияның дамуы мыңжылдықтарды қамтығанымен, тарих саласындағы карта пайдалану өзгермеген, яғни білім алушыларға тарихи карталардың берілу стилін дамыту керек. Бұл білім алушығы және білім берішуге айтарлықтай жеңілдік әкелетіндігі сөзсіз [4, 326 б.].

Орыс тарихнамасында тарихи үрдістерді тарихи картографиялық әдісі арқылы зерттеудің шарықтау шегі XX ғасырдың 60-70 жылдарына тиеді. Осы кезеңде тарихшылар картографиялық тарихтану мәселелерін және картаны тарихи құбылыстарды түсіну құралы ретінде дамытуға үлкен қызығушылық танытты. Дәстүрлі картографияда тарихи зерттеулерге қолданылатын жалпы картографиялық туындыларды жасау қадамдары [5]:

- жалпыдан нақтыға принципі бойынша жергілікті жердің қасиеттері мен белгілерін анықтай отырып, картада белгіленетін ауданды зерттеу;
- тарихи іздеулерді жүргізу үшін картографиялық ақпаратты пайдалану;
- тарихи зерттеудің картографиялық және дәстүрлі әдістерін біріктіру;
- жасалынған тарихи зерттеу нәтижелерін карта түрінде, ықшамдалған түрін көрсету және жинақтау;
- арнайы мақсаттағы (танымдық, ғылыми және т.б.) тарихи карталарды жасау.

Алайда кейінірек ғалымдардың тарихи зерттеулердегі картографиялық әдіске деген қызығушылығы айтарлықтай төмендеді, бұған себеп болған әзірленген әдістеменің әбден таусылуы еді, карталар негізінен белгілі бір тарихи деректерді немесе тарихи зерттеулердің жеке нәтижелерін сызу үшін пайдаланылды.

Әр тарихшы үшін жұмыстағы басты қиыншылық тудыратын мәселе тарихи процестердің динамикасын көрсетудің күрделілігі, мысалы орын алған құбылыстар мен процесстер арасындағы байланысты уақыт ішінде, сонымен қатар кеңістік ішінде талдау қажет еді. Іс барысын түбегейлі өзгертуге мүмкіндік берген тарихшылардың қызығушылығының жаңа толқыны геоақпараттық және картографиялық ақпаратты басқа нысандардағы ақпаратпен, оның ішінде бейне, дыбыс, анимация, ғаламтор ресурстарына сілтемелермен толықтырылатын компьютерлік технологиялар мен жаңа әдіс-тәсілдердің пайда болуы.

Мультимедиялық картография – бұл картографиялық жұмыстың бөлігі ретінде пайдаланушылардың жеке іздеуі мен ақпаратты таңдауына негізделген әр түрлі картографиялық әдістер мен медияның үйлесімі [6].

Мультимедиялық әдістерді картографиялық әдістермен үйлестіре пайдалану тарихи зерттеулерде төңкеріс жасады, әлі де жасалып келуде.

Тарихи карталардың қарапайым түрлерін пайдалану бір жөн, алайда егер оларға қосымша ақпаратты енгізу жағдайында, тарихи процестердің көп өлшемділігі мен бейнелілігін көруге болады. Мәтін, фотосуреттер, бейнелер, қоршаған ортаның дыбыстық эффектілері немесе сөйлеушінің сөйлеуі, анимация және т.б. тұрғысынан тарихшы зерттеген дереккөздердің ауқымын кеңейтеді, ақпарат және картографиялық кескіннің оқылу мүмкіндігі ашылады. Тарихи зерттеулердің нәтижелерін визуализациялау гиперфайлдық сілтемелерді пайдалана отырып, тарихшыға жалпыдан жекеге, икемді және тиімді іздеуге, белсендіру кезінде қажетті ақпаратты монитор экранында жылдам көрсетуге мүмкіндік беретін маңызды жүйелік принципті жүзеге асыруға, гиперфайлдық сілтемелерді пайдалана отырып, жоғары ақпараттық картографиялық жұмыстарды шығаруға көмектеседі [5].

Картаны мультимедиялық элементтермен – мәтінмен, суреттермен, бейнелермен, аудио және анимациямен біріктіретін мультимедиялық карталардың (немесе мультимедиялық карта жобаларының) бірнеше түрлері:

1. Google Earth Stories

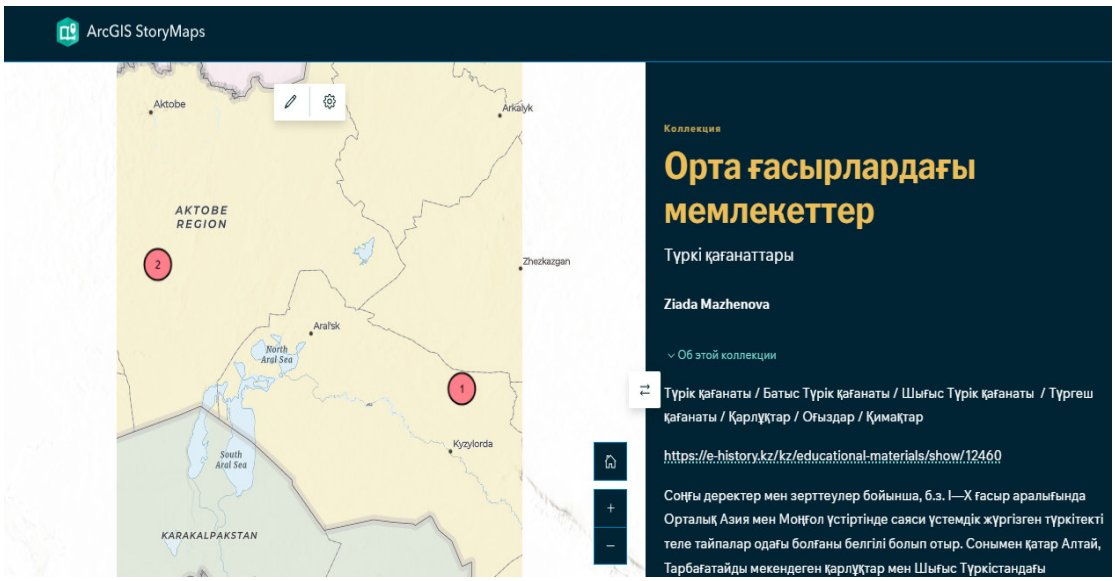
– 3D карталар, мәтін, фотосуреттерді және бейнелерді пайдалану арқылы «Тарихи із» жасауға мүмкіндік береді. Бұл пайдаланушыларға географиялық деректерді, мәтінді, фотосуреттерді, бейнелерді және басқа мультимедиялық элементтерді біріктіру арқылы визуалды әңгімелер жасауға көмектесетін құрал (Халық миграциясы) [7];

2. National Geographic Interactive Maps

– сурет, видео, және аудио жазылымдарды қамтитын интерактивті карталар. Олардың ерекшелігі – жоғары сапалы визуализация мен өзара әрекеттесу мүмкіндігі. Мұндай карталар білім беру, зерттеу және ақпараттық мақсаттар үшін өте тиімді. (Жергілікті аймақ тарихы/ жоғалып бара жатқан тілдер картасы) [8].

3. Esri StoryMaps

– егжей-тегжейлі әңгімелері бар мультимедиялық карталарды құруға арналған платформа (1 сур.) [9].

1- сурет. Орта ғасырлардағы мемлекеттер.

4. The Refugee Project

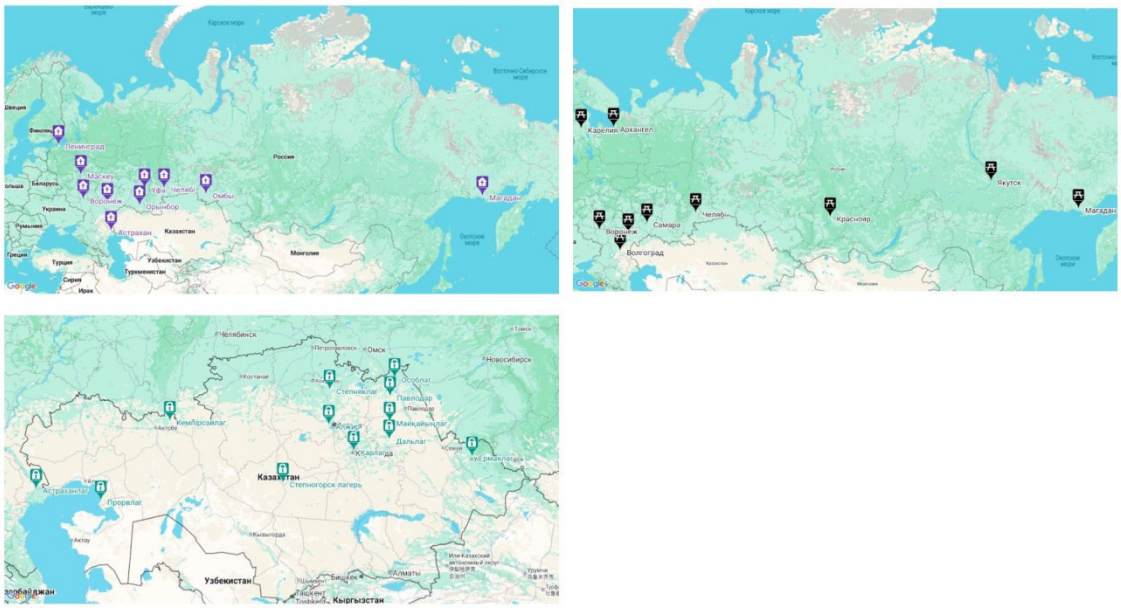
– деректері бар интерактивті босқындар көші-қоны картасы (1975-2023 жж. Қазақстандағы миграция) (2 сур.) [10].

2 – сурет. Қазақстандағы миграция.

5. Map Marker

– картадағы белгілерді (нүктелерді) сақтауға, ұйымдастыруға және басқаруға арналған. Бұл әсіресе зерттеушілерге, оқытушыларға және білім алушыларға пайдалы. Map Marker көмегімен пайдаланушы картадағы кез-келген орынды белгілей алады, оған тақырып, сипаттама, фотосуреттер және тегтер қоса алады. (Гулаг жүйесі / зираттар картасы) (3 сур.) [11].

3 – сурет. Гулаг жүйесі / зираттар.

Карталар заманға қарамай әрқашан құндылығы жоғары дерек болды, бірақ уақыт өте келе цифрлық заманауи технологиялар оларды шын мәнінде ғалымдардың қолында таптырмас нәрсеге айналдырды. Қазіргі кезде технологиялардың дамуымен білім беріп қана қоймай, іштей баурап алатын заманауи бағадарламалар арқылы өткенді жаңғыртуға мүмкіндік туды.

Осылайша, зерттеудің тарихи-картографиялық әдісінде мультимедиялық картографияны қолдану тарихи процестердің көп өлшемділігін атап өтуге мүмкіндік береді және тарихшы зерттейтін дереккөздердің ауқымын едәуір кеңейтеді, сонымен бірге қазіргі картографияның негізгі тенденциясын жеткілікті түрде жүзеге асырады.

Қорытындылай келе, тарихи карталарды пайдалану – білім алушыларға өткен оқиғаларды географиялық тұрғыдан тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін маңызды көрнекі құрал. Олар ақпаратты жеңіл қабылдап, есте сақтауына ықпал етеді. Сонымен қатар, тарихи карталар әртүрлі кезеңдердегі оқиғалар мен құбылыстардың географиялық, саяси және әлеуметтік-мәдени байланыстарын ұғынуға көмектесіп, білім алушылардың кең ауқымды ойлау дағдыларын дамытады. Бұл құралды қолдану білім алушыларды сұрақ қоюға, ақпаратты талдауға және негізделген қорытынды жасауға ынталандырады.

Әдебиеттер

1. Мейірбеков М.Б. Қазақстан тарихынан схемалық-тақырыптық карталар мен пландар жинағы: оқу-әдістемелік құрал. – Алматы: ҚАЗақпарат, 2004. – 72 б.

2. Жакибаева Г.Б., Отепова Г.Е.Использование методов критического мышления в курсе преподования новой истории Казахстана: учебно-методическое пособие. – Павлодар: ППУ, 2022. – 84 с.

3. Тоқпанов Е.А., Мазбаев О.Б. Картография және топография негіздері: Оқулық. – Алматы: Дәуір, 2012. – 464 б.
4. Маженова З.С., Каримова А.Е. Тарихи карта – инновациялық құрал / «Ғұламалар: Қаныш Сәтпаев пен Әлкей Марғұлан». – 2024. 325-328 Б.
5. Лисицкий Д.В., Колоткин М.Н., Комиссарова Е.В., Ракунов В.А., Колесников А.А., Фишер А.В. Эволюция историко-картографического метода исследования исторических процессов в связи с применением мультимедийных методов. – Новосибирск: СГГА, 2008. – 4 с.
6. Лисицкий Д.В., Комиссарова Е.В., Утробина Е.С., Колесников А.А., Сизикова Т.С. Сущность мультимедийной картографии. – Новосибирск: СГГА, 2011. – 6 с.
7. Google Earth Stories (n.d.). Available at: https://surl.li/aawulu (Accessed: 22 March 2025).
8. National Geographic Interactive Maps (n.d.). Available at: https://surli.cc/dxxkgk (Accessed: 23 March 2025).
9. Esri StoryMaps (n.d.). Available at: https://storymaps.arcgis.com/ (Accessed: 13 February 2025).
10. The Refugee Project (n.d.). Available at: https://www.therefugeeproject.org/#/2023/KAZ (Accessed: 3 April 2025).
11. Map Marker (n.d.). Available at: https://www.mapmarker.app/ (Accessed: 9 June 2024).

ТАРИХ САБАҚТАРЫНДА ТАС ДӘУІРІНДЕГІ ӨНЕР МЕН МӘДЕНИЕТТІ ТАНЫП БІЛУ ӘДІСІ РЕТІНДЕ ГЕЙМИФИКАЦИЯНЫ ҚОЛДАНУ ЖОЛДАРЫ

А.С. Махмудова
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: А.Е. Каримова
тарих ғылымдарының кандидаты, профессор

Аңдатпа: Бұл мақалада көне тарихтың терең қатпарларына үңіле отырып, тас дәуіріндегі өнер мен мәдениетті оқытуда геймификацияның мүмкіндіктері жан-жақты талданады. Бүгінгі заманауи білім беру үрдісінде ойын арқылы оқыту – оқушыны тарихпен тілдестіріп, сол дәуірдің тынысын сезіндіретін тиімді әдіс. Тарих сабағында қолдануға болатын квесттер, рөлдік ойындар, виртуалды саяхаттар мен шығармашылық тапсырмалар арқылы оқушылардың қызығушылығы оянып, тарихи танымы тереңдей түседі.
Кілт сөздер: Геймификация, ойын әлемдері, модельдеу, тарихи процесс, ойын механикасы.

Аннотация: Настоящая статья погружает читателя в атмосферу глубокой древности, раскрывая потенциал геймификации как современного инструмента в обучении искусству и культуре каменного века. В условиях новой образовательной парадигмы игровые методы становятся мостом между прошлым и настоящим, позволяя ученикам не просто изучать историю, а проживать её. Применение квестов, ролевых игр, виртуальных путешествий и творческих заданий делает процесс обучения живым и увлекательным.

Ключевые слова: Геймификация, игровые миры, моделирование, исторический процесс, игровая механика.

Annotation: This article invites the reader on a journey into the depths of ancient history, exploring the power of gamification as a modern tool for teaching the art and culture of the Stone Age. In today's evolving educational landscape, game-based learning serves as a bridge between past and present, allowing students not only to learn history but to live it. The use of quests, role-playing, virtual explorations, and creative activities transforms the classroom into an engaging space of discovery and imagination.

Key words: Gamification, game worlds, modeling,historical process, game mechanics.

Бүгінгі буын альфа деп аталады. Ой өрісі қабылдау қабілеті барлығы гаджет смартфонмен тікелей байланысты.Сондықтанда геймификация мәселесі өзекті тақырыптар қатарына жататыны сөзсіз. Мақалада білім алушылардың тартымдылығы мен үлгерімдерін арттыру үшін тарих сабақтарында геймификацияны пайдалану қарастырылады. Оқу қызықты және өнімді болуы үшін білім беру процесіне енгізілуі мүмкін ойын элементтеріне мысалдар қарастырылады. Мақала өз сабақтарын неғұрлым интерактивті және тиімді етуге ұмтылатын оқушыларға бағытталған.

Біздің жұмысымызға өзекті болған геймификация термині жаңа ғасыр термині болып табылады, сонымен қатар оны жаппай қолдану 2010 жылдардың шегінде өсіп өркендей бастады. Қазіргі таңда білім беру процесінде геймификация үрдісін нақтылауға арналған көптеген жұмыстар бар. Олар: Л.Шелдон, Ф.Файелла, А.Тлеубердиева, А.Сайлаубекова сынды ғалымдардың еңбектерінде көрсетілген [1.14]. Қазіргі заманғы білім алушылар цифрлық әлемде өсіп келеді, онда ақпараттық технологиялар мен ойын-сауық олардың өмірінің едәуір бөлігін алады. Білім беру процесін осы ұрпақтың қажеттіліктеріне бейімдеу тәсілдерінің бірі геймификация – ойын механикасын ойын емес контексте қолдану болып табылады. Білім беруде геймификация білім алушыларды ынталандыру және оларды оқу процесіне тарту үшін ойын элементтерін пайдалануды білдіреді. Тарих ғылымы сабақтарында геймификация өте өзекті, олар тек фактілерді есте сақтауды ғана емес, сонымен қатар процестерді терең ұғынуды, өзара байланыстар мен сыни ойлауды түсінуді талап етеді. Қазіргі заманғы білім алушылар арасында білім беруді дамыту жағдайындағы геймификация феномені коммуникацияның жаңа модельдерін қалыптастырудың негізгі аспектілерінің біріне айналуда. Оларды ресімдеу бірінші кезекте виртуалдандырудың жоғары дәрежесіне байланысты, білім беру процесінің белсенділігін ғана емес, ойын контентін қолдану, сондай-ақ толық масштабты түрлі жаһандық қайта процестер мен құбылыстарға сайып келеді. Бұндай мүмкіндіктер баланы толыққанды балаға айналдырады. Тарихи процесті симуляциялау тетіктерін белсенді

қолдану білім алушыларда әртүрлі оқиғаларды талдау микро және макро деңгейде қарастырылады. Геймификация – бұл әртүрлі ойын тәсілдерін қолдану және бастапқыда ойынға жатпайтын процестердегі бизнестегі, сатудағы, оқытудағы тәсілдер. Геймификацияны пайдалану команда құруға ықпал етеді. Қоғамның өзгеруімен көптеген адамдар жинақталды, олар үшін әртүрлі симуляциялық, іскерлік, рөлдік және компьютерлік ойындар үйреншікті және жағымды уақыт өткізуге айналды, ажырамас байланыс элементі болды, ақша табу тәсілімен және, ақыр соңында, өзін және әлемдегі өз орнын сезінуге алып келді. Геймификация қазіргі таңда өте өзекті, оның бар құндылықтары, ұстанымдары, адами дағдылары жаңа салаға еруде [2. 13-17]. Жаңасын табу білігі барған сайын үлкен маңызға ие болып келеді, бұл сала оқушыларды, студенттерді ынталандырудың және шабыттандырудың тиімді тәсілдері, оларды командаға біріктіру, қызметтің жалпы мән мәтінін белгілеу,корпоративтік мәдениеттің ерекше формасы.

Жалпы ойын технологияларын енгізу ең тиімді тәсіл, білім алушыларда қатыстыру процесі жүреді, адам ойналғаннан неғұрлым ұзақ ойнаса, тапсырмаларды орындауға неғұрлым көп қаржы жұмсалса, ол неғұрлым эмоциялық және зияткерлік тұрғыдан қанағаттандырылады, сонымен қатар атқарылған жұмыста көрінеді. Ойын элементтерін енгізу, инновациялық идеяларды сәтті өндіру процесін айтарлықтай ынталандырады, ойын процесі қиялды іске қосады және қолдайды, сондай-ақ қатысушылардағы дұрыс таңдалған бекіту алгоритмін босатады, сонымен қатар ұсыныстарды бағалау жарыстылық пен құмарлықты қамтиды. Білім берудегі геймификация – бұл оқу процесінде ойын элементтерін пайдалану. Оның басты мақсаты – процеске тарту, тарту, ақпаратты дұрыс беруге көмектесу, қабылдауды жеңілдету. Геймификация – мүлдем жаңа, заманауи құбылыс деп айту қателік болады. Сонымен қатар ғылыми педагогиканың негізін қалаушы К. Д. Ушинский таным үдерісін өнімді ету үшін балалардың оқу біртұтас еңбегіне ойын элементтерін енгізуді ұсынды. Ол бала үшін ойын шындықты алмастырып, оны қызықты әрі түсінікті етеді, себебі ол оны өзі жасайды деді. Ойында бала өз әлемін жасайды және онда өмір сүреді, және бұл өмірдің іздері онда тереңірек қалады, өйткені мұнда эмоциялық құраушы бар және ол өз шығармашылығын өзі басқарады. Жобаларда геймификацияны қалай жүзеге асыру керек? Біріншіден, осы тәсілді іске асыру үшін таңдаумен бетпе-бет келуге тура келеді, бұл «қабықша», «эстетика» немесе формат. «Не ойнаймыз?» сұрағына жауап беру талап етіледі. Екіншіден, ойыншыларды ынталандыру туралы мәселе туындайды, яғни жүлделерде көзілдіріктерде, балдарда, бағаларда қатысушының жетістіктері сипатталады. Үшіншіден, ойын ережелерін белгілеу өзекті міндеттің бірі болып табылады, «Қалай ойнаймыз?» өзара іс қимыл мен коммуникация тәсілдері мен формалары негізінде [3.21]. Тарих мұғалімі үшін өз сабағын «геймификациялау»

мүмкіндігі – бұл сыйлық тәрізді. Оқулықтарда және білім алушыларға арналған басқа да классикалық құралдарда берілген мағлұматты тарих мұғалімі түсіндірме берсе де, білім алушылармен өте қиын қабылданады.

Орта буындағы статистикалық негіздегі бесінші сынып оқушысы, қаншалықты тырысса да, өткеннің суреттерін қиындықсыз елестете алмайды, түрлі өркениеттерді өзара салыстырып, салыстыра алмайды. Әскерлерді алға жылжыту жолын картаға түсіру, оларды сапқа тұрғызу тәсілін, тікелей, ұрыстың өзін визуализациялау – бұл бірнеше рет түсіндіруге және көрсетуге тура келетін нәрсе және кейіннен балалар есте сақтай алмайтын нәрсе. Осы орайда геймификация көмекке келеді, өйткені ойын механиктері үй тапсырмаларын орындауға және тестілерді шешуге ынталандырып қана қоймай, егер тақырып тым күрделі болса, онда геймификациясы бар қарапайым мысалдар материалды болашаққа жақсы түсінуге және үйренуге мүмкіндік береді. Геймификация техникасы. Біріншіден қызықты. Егер білім алушыда пәнге, тіпті жекелеген тақырыптарға қызығушылық тудырса, онда ол күрделі материалды үлкен қуанышпен түсінеді. Сонымен қатар ойын механиктеріне үйренген қазіргі балаларға да осындай жолмен берілген материалды қабылдау әлдеқайда оңай. Екіншіден, оқу процесінің әртүрлілігі, бұл білім алушыларға маңызды немесе күрделі тақырыптың бір бөлігін өткізіп жіберуге мүмкіндік бермейді. Үшіншіден, бұл интерактивтілік және кері байланыс. Ойын кезінде баланың қандай тақырыптарда белсенділік танытатыны, ал қай жерде оның білімі жеткіліксіз екендігі ерекше түсінікті болады. Сондай-ақ бұл жаңа дағдыларды немесе сабақта алған білімдерін бекітудің жақсы тәсілі. Әрине, тарихпен байланысты ойындар санының көптігі педагогтың сабақ кезінде геймификация техникасын қолдануының басты себебі болып табылады. Сабақ кезінде ойын элементтерін пайдалана отырып, қазіргі таңда күрделі заманауи технологияларды (мысалы, виртуалды шынайылық технологиясын), сондай-ақ қарапайым ойын карточкаларын, квесттерді, яғни компьютерді және басқа техниканы пайдаланудың қажеті жоқ технологияларды қолдана алатынымыз белгілі бір артықшылық болып табылады. Сонымен қатар геймификацияның бірқатар кемшіліктері бар. Біріншіден, сабақ кезінде ойынды жиі пайдалану дағдылануға әкеледі, бұл баланың дәстүрлі жұмыс түрлерін нашарлатады және олар өз тиімділігін жоғалтады. Екіншіден, геймификацияның мақсаты – оқушыны көңілді ету емес, білім беру процесін әртараптандыру. Егер ойынды жиі қолдансаңыз немесе ойын эпизодтарын бірінші кезекте ойын-сауық, ал екінші кезеңде тарихи етсеңіз, бұл тарихи материалды игеруге зиян келтіруі мүмкін. Сондай-ақ, ойын кезінде әрдайым бәсекелестік пайда болады, ол агрессияға және сыныптағы жарыстарға әкеліп соғуы мүмкін, олар тарих сабағынан тыс, тіпті мектептен тыс жерлерге де шығып, шиеленіске ұшырайды. Бұл

жерде оқушы басқа оқушымен емес, өзінің өткен нәтижелерімен жарысатын рейтингтік жүйені құру маңызды. Бірақ та ең банальды, бірақ ең маңызды проблема – мұғалімнің өз сабағына ойынның элементтерін енгізгісі келуі мүмкін. Сабақ небәрі 45 минутқа созылады, сабақтың үштен бірі ұйымдастырушылық сәттерге және үй тапсырмасын тексеруге кетеді, содан кейін балаларға енгізілетін ойынның негізгі ережелерін түсіндіру қажет. Ал оқушылардың барлығы әртүрлі қарқынмен жұмыс істейді, кейбіреулер сыныптастары мен мұғалімдеріне үлгермеуі мүмкін. Жоғарыда айтылған барлық артықшылықтар мен кемшіліктерді өлшеп, сабақтарға геймификация техникасын енгізуге кірісуге болады. Мысалы, әрбір слайд немесе тақырыптық блок – білім алушылар мәреге жету үшін еңсеруі тиіс деңгей болып табылатын интерактивті презентация жасау. Егер 5-8 сыныптарда сабақта дайын тұсаукесерді қолданған дұрыс болса, жоғарғы сыныптарда оқушылардың өздері жасай алатын қорытынды жобаға дейін идеяны дамытуға болады. Сонымен қатар 3D тарихи оқиғаларды модельдеуді, компьютердің көмегімен тарихи оқиғаларды жобалауды және жаңғыртуды пайдалануға болады. Бұндай мүмкіндіктер педагогтың қиялымен ғана шектелетінін түсінуге болады. Мұғалім сабақтарда тарихты оқытуда геймификацияны тиімді пайдалану үшін оқу процесіне енгізу барысында мынадай қағидаттарды ескеруі тиіс:

- оқыту міндетті түрде оқушылардың психологиялық және ақыл-ой ерекшеліктерін ескере отырып жүзеге асырылады;
- тарих сабағының қойылған мақсаттары мен міндеттерін іске асыру үшін қолайлы геймификация элементтері пайдаланылуы тиіс;
- оқушылардың оқулықты оқудан гөрі тарихи оқиғаларға кең ауқымды қарауына мүмкіндік беретін ойын сюжетінде білім беру және эмоциялық сипатты үйлестіруге міндетті;
- оқытуда оқушылардың ұжымдық жарыстық өзара іс-қимылын іске асыру қажет. Әрбір ойында оқушылардың оқу қызметіне белсенді қатысуына бағытталған жарыс компоненті болуы тиіс. Егер бұл тәсілді іске асырмаса, онда педагогикалық мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу мүмкін болмайды. Жалпы қосымша берілген тәжірибе баллдары шартты және белгілі бір сыныптарға және тапсырмалар мен жетістіктердің түрлеріне қатысты көбірек нақтылауды талап етеді (тарих пәнінен мектеп олимпиадасына қатысу) Тарих сабақтарында мектептің білім беру процесіне деңгейлер жүйесі мен ойын тәжірибесін енгізуге бағытталған басты міндет оқушылардың пәнге қызығушылығын арттыру, жарыс компонентін енгізу, сондай-ақ оқушыларды тарихи фактілер мен оқиғаларды тереңірек зерделеуге, зерттеу, жобалау жұмыстарын жүргізуге ынталандыру болып табылады. Сыни ойлау – бұл бірінші кезекте қызмет. Оқушылардың сыни ойлауын дамытудағы геймификация әлеуеті бұған шектелмейді. Ойын практикасын енгізу өзекті болып табылады. Мысалы, классикалық бақылау жұмыстарын

«Не? Қайда? Қашан? «тақырыбында бірнеше команда өткен тақырып немесе тақырыптар блогы бойынша сұрақтарға жауап бере отырып, қайда жарысатын болады. Осылайша, біз «Кім миллионер болғысы келеді» шоуын бейімдей аламыз, онда әрбір дұрыс жауап жалпы ұтысты арттырады сондықтан бірлескен экскурсия, кітаптар және т.б. қолдануға болады. Жалпы геймификация перспективалы педагогикалық технологиялардың бірі болып табылады, оны қолдану тарих сабақтарында оқушылардың сын тұрғысынан ойлауын тиімді дамытуға мүмкіндік береді. Оның артықшылығы зерделенетін материалға қызығушылықты ояту, оқушылар арасында ойын тәжірибесін және жаңа деңгейлерді алу сияқты үйреншікті виртуалды шаблондар негізінде бәсекелестікті құру болып табылады. Сонымен қатар, біз геймификация қазіргі ұрпаққа тән және конспирологиялық ойлаудың таралуына, білімнің сенсациялық сұранысының қалыптасуына әкелетін блаздақтықты жеңудің қажетті құралдарының бірі болып табылатынына негізделеміз [4.21].

Қорытындылай келе, тарих сабағында ойын механикасын пайдалану оқушылардың пәнді оқуға ынтасын арттырудың тамаша тәсілі болып табылады. Геймификация сабақты түрлендіріп қана қоймай, баланы тарихи білім алу процесіне тартуға мүмкіндік береді. Ал заманауи технологиялар геймификация тәсілдерін пайдалана отырып, сабақты сапалы жаңа деңгейге шығаруға мүмкіндік береді. Алайда, осы техниканы қолданудың жағымсыз жақтарын ескере отырып, ойын материалдарын мұқият іріктеп, теріс салдардың жолын кесу арқылы үдерістің оң бағытта жүруін қадағалау қажет. Мұндай жағдайда білім алу және бекіту анағұрлым тиімді болады. Сабақтарды ойнату – бұл оқытудың қызықты, белсенді және өнімді етудің тиімді тәсілі. Ол оқушылардың үлгерімін жақсартып қана қоймай, сыни ойлау, командада жұмыс істей білу және күрделі міндеттерді шешу сияқты маңызды дағдыларды дамытуға көмектеседі. Тарих және қоғамтану сабақтарында ойын элементтерін енгізу мұғалімдерге әрбір оқушының өз әлеуетін аша алатын анағұрлым ынталандыратын және қызықты оқу ортасын құруға мүмкіндік береді. Геймификация – бұл жай ойын емес, бұл оқуды әрбір білім алушы үшін қызықты және пайдалы ету тәсілі.

Әдебиеттер

1. Гаврилова И.В. Геймификация как средство повышения эффективности онлайнкурсов // Образование и проблемы развития общества. 2018. № 1 (5). С. 14-23.

2. Дринова Е.М. Постинформационная эпоха: молодежные протесты в контексте глобальной цифровой культуры // Общество: политика, экономика, право. 2021. № 9(98). С. 13-17.

3. Титов С.А. «Геймификация» дистанционного обучения // Cloud of Science. 2013. №1. С. 21-23.

4. Якунина Н.А. Критическое мышление: аналитическое осмысление понятия // Психолого-педагогический журнал Гаудеамус. 2019. Т. 18, № 4(42). С. 21.

МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ НА ОСНОВЕ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ

И.Ж. Сагизбаев
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: Г.М. Тохметова
преподаватель-эксперт Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

Аннотация: Статья посвящена исследованию потенциала мультимедийных технологий, основанных на нейросетях, как инструмента повышения мотивации школьников к изучению истории. Рассматриваются педагогические преимущества визуализации и интерактивности в образовательном процессе. Предложены примеры использования ИИ в обучении для повышения вовлеченности и интереса к предмету.
Ключевые слова: история, мотивация, школа, нейросети, мультимедиа.

Андатпа: Мақалада нейрондық желілерге негізделген мультимедиялық технологиялардың оқушылардың тарих пәніне қызығушылығын арттырудағы рөлі зерттеледі. Білім беру процесіндегі визуализация мен интерактивтіліктің тиімділігі қарастырылады. Оқу барысында жасанды интеллектіні қолдану арқылы оқушылардың мотивациясын арттыру жолдары ұсынылады.
Кілтті сөздер: тарих, мотивация, мектеп, нейрожелілер, мультимедиа.

Abstract: The article explores the potential of multimedia technologies based on neural networks to enhance students' motivation in studying history. It highlights the pedagogical benefits of visualization and interactivity. Examples of AI applications in school education are presented as tools to increase engagement and interest in the subject.
Keywords: history, motivation, school, neural networks, multimedia.

Современное образование находится в состоянии непрерывной трансформации под влиянием цифровизации и стремительного развития новых технологий. Особенно остро стоит проблема мотивации обучающихся – одной из ключевых составляющих успешного образовательного процесса. В условиях, когда внимание школьников становится всё труднее удерживать традиционными методами преподавания, возрастает потребность в использовании новых подходов, способных повысить интерес к учебным дисциплинам и вовлеченность в процесс обучения. Актуальность этой проблемы подтверждается и рядом наблюдений последних двадцати лет, показывающие общее снижение учебной мотивации обучающихся [1, с, 54]. Это свидетельствует о необходимости системной работы над подходами к обучению, которые соответствуют интересам и когнитивным особенностям нового поколения учащихся. Одним из перспективных решений данной задачи является внедрение мультимедийных технологий, основанных на возможностях нейронных сетей. Такие

технологии позволяют создавать интерактивный, адаптивный и визуально насыщенный контент, что особенно актуально при изучении гуманитарных дисциплин, в частности – истории. Использование искусственного интеллекта и нейросетевых решений может не только облегчить восприятие сложной информации, но и стать мощным стимулом для развития познавательной активности и устойчивого интереса к предмету. Целью данного исследования является определение педагогического потенциала мультимедийных технологий, основанных на нейросетях, в процессе преподавания истории с акцентом на повышение мотивации обучающихся. В рамках поставленной цели решаются следующие задачи: проанализировать теоретические основы использования мультимедийных и нейросетевых технологий в образовании; выявить особенности применения визуальных и интерактивных средств обучения в рамках гуманитарных дисциплин в частности предмета историй; рассмотреть влияние мультимедийных инструментов на вовлеченность и познавательную активность школьников; определить педагогические условия, способствующие эффективному внедрению ИИ-технологий в процесс изучения истории; обосновать методические подходы, направленные на формирование устойчивой учебной мотивации посредством интеграции мультимедиа в образовательную практику.

Использование мультимедийных технологий в образовании становится значимым инструментом повышения качества обучения. Особенно эффективно их применение в гуманитарных дисциплинах, таких как история, где визуализация, звук, анимация и интерактивность способствуют лучшему усвоению материала и формированию устойчивого интереса к предмету. По определению А.А. Андреева, мультимедиа – это «современные информационные технологии, обеспечивающие взаимодействие с информацией в различных формах, включая текст, графику, звук и видео» [2, с. 42]. Такое многоформатное представление информации особенно важно при усложнении учебного материала и снижении концентрации внимания у школьников. Внедрение мультимедийных технологий требует поэтапной организации. Зуёнок А.В. и Казакова А.А. выделяют пять ключевых этапов: обучение преподавателей, установка оборудования, подготовка материалов, их использование и контроль результатов [3, с. 4]. Эта модель помогает адаптировать мультимедиа к образовательной среде, усиливая методическую направленность преподавания. На уроках истории визуальные и звуковые элементы позволяют представить сложные концепты, даты и события в более доступной форме. Минина М.Х. отмечает, что мультимедийность «облегчает процесс запоминания, позволяет сделать урок более интересным и динамичным, „погрузить“ обучающегося в обстановку какой-либо исторической эпохи, создать иллюзию присутствия» [4, с. 72]. Эмоциональное вовлечение учащихся

способствует более глубокому восприятию исторических процессов. Лю Жун подчеркивает педагогический потенциал мультимедиа в истории: аудио помогает донести оригинальные речи исторических деятелей, усиливая патриотическое воспитание; видео воссоздает атмосферу эпох; анимация поясняет абстрактные процессы; сравнительные графики развивают аналитическое мышление [5, с. 161]. Таким образом, мультимедийные технологии выступают не только как визуальное сопровождение, но и как полноценный инструмент мотивации и вовлечения. Они расширяют возможности преподавателя, индивидуализируют обучение и делают исторический материал более доступным. Важно, однако, соблюдать баланс между насыщенностью контента и его методической обоснованностью, чтобы избежать перегрузки и сохранить осмысленное восприятие материала.

В условиях повышения требований к когнитивной активности учащихся возрастает значимость инструментов, позволяющих эффективно структурировать информацию. Одним из таких инструментов выступают ментальные карты (или интеллект-карты), широко применяемые в педагогике как средство визуализации знаний и развития ассоциативного мышления. Согласно Н.В. Кузнецовой, ментальные карты – это «одна из техник визуализации мышления, позволяющая представлять информацию быстрее и нагляднее, что способствует лучшему усвоению информации» [6, с. 2]. Ключевая особенность ментальных карт – радиальная структура: в центре – основная идея, от которой расходятся ветви с темами, подтемами и фактами. Такая организация соответствует естественным процессам мышления человека, основанным на ассоциациях и образах. Как подчеркивает Тони Бьюзен, «ментальные карты моделируют естественные процессы мышления мозга» [7, с. 9]. Использование ментальных карт в обучении способствует не только запоминанию, но и формированию метапредметных компетенций. Учащиеся видят связи между понятиями, систематизируют материал, что способствует более глубокому осмыслению содержания. Н.В. Кузнецова отмечает: «включение интеллект-карт в преподавательскую деятельность позволяет повысить эффективность обучения за счёт структуризации материала и визуального кодирования информации» [8, с. 6]. В преподавании истории ментальные карты являются хорошим инструментом, где важны причинно-следственные связи, этапность событий и взаимодействие политических, экономических и культурных процессов. Карты помогают ученикам самостоятельно выстраивать логические цепочки, сопоставлять факты и формулировать выводы. Современные платформы (Miro, MindMeister, Figma) позволяют создавать интерактивные карты с возможностью добавления мультимедийного контента. Это расширяет потенциал ментальных карт в мультимедийном обучении, включая использование нейросетей для

автоматического анализа связей между понятиями. Таким образом, ментальные карты являются эффективным инструментом визуализации, способствующим развитию аналитического мышления. В условиях цифрового образования они позволяют структурировать сложный учебный материал, повысить вовлеченность учащихся и поддерживать высокий уровень когнитивной активности. Искусственные нейронные сети (ИНС) представляют собой вычислительные системы, имитирующие работу мозга, обладающие способностью к обучению, распознаванию структур и адаптации. По определению Анила К. Джейна и соавторов, «ИНС является вычислительной системой с огромным числом параллельно функционирующих простых процессоров с множеством связей, подобно биологической нейронной системе» [9, с. 15]. Истоки технологии восходят к модели У. Мак-Каллока и У. Питтса (1943), идеям Д. Хебба и термину «искусственный интеллект», введенному Дж. Маккарти в 1956 году [10, с. 66].

В образовательной сфере ИНС хорошо подходят для генерации мультимедийного контента: визуальных исторических реконструкций, озвучки персонажей, обработки источников. Это позволяет создавать иммерсивные симуляции и видеоуроки, повышающие вовлеченность и понимание. ИИ-сгенерированные изображения (созданные, например, с помощью Midjourney или DALL·E) применяются как визуальные триггеры на уроках. Такие образы помогают объяснять сложные культурные и политические контексты. Эффект присутствия усиливают ИИ-персонажи (сгенерированные видео), выступающие в роли «рассказчиков» от первого лица (сервисы Deepbrain, Invideo). Дополнительно применяются ИИ-сервисы озвучки (Lovo.ai, Murf, ElevenLabs) и чат-боты в Telegram. Последние выполняют роль цифровых координаторов: предоставляют материалы, проводят мини-викторины, собирают обратную связь, что особенно полезно в условиях современности. Таким образом, интеграция ИНС, ментальных карт и мультимедиа формирует комплексный образовательный подход, включающий: визуализацию и структурирование информации, эмоционально-наглядное вовлечение, интерактивное сопровождение, персонализацию и развитие критического мышления. Эта модель обучения делает уроки истории более гибкими, насыщенными и значимыми для учащихся, способствуя осмысленному восприятию прошлого как части современного мира. Таким образом мы выявили высокую эффективность интеграции мультимедийных технологий, основанных на нейросетях, в процесс преподавания истории в школе. Использование интерактивных презентаций, ментальных карт и ИИ-инструментов (генераторов изображений, видео и аудио) способствует созданию визуально и смыслово насыщенного образовательного пространства, которое повышает мотивацию учащихся, усиливает их вовлеченность в учебный процесс и способствует формированию

целостного понимания исторических процессов. Визуальные и аудиовизуальные образы, созданные с помощью ИИ, позволяют сделать уроки истории более наглядными, эмоционально насыщенными и адаптивными к восприятию современных школьников. Применение ментальных карт формирует логическое мышление и помогает учащимся увидеть причинно-следственные связи, а интеграция цифровых платформ (например, Telegram-бота) обеспечивает интерактивность и обратную связь на каждом этапе обучения.

Таким образом, мультимедийные технологии на базе нейросетей представляют собой не просто вспомогательные средства, а инновационное педагогическое решение, способное качественно трансформировать традиционную систему преподавания гуманитарных дисциплин. Дальнейшие перспективы данного направления связаны с расширением спектра используемых цифровых инструментов, разработкой методических рекомендаций для учителей, а также проведением эмпирических исследований, направленных на оценку влияния таких технологий на учебные результаты и образовательную мотивацию школьников.

Литература

1. Гордеева Т.О., Сычев О.А. Диагностика мотивирующего и демотивирующего стилей учителей: методика «Ситуации в школе» // Психологическая наука и образование. – 2021. – Т. 26. – № 1. – С. 51–65.

2. Андреев А.А. Введение в Интернет-образование: учеб. пособие. – М.: Логос, 2003. – 73 с.

3. Зуенок А.В., Казакова А.А. Использование мультимедийных технологий в учебном процессе // Информационные технологии в образовании, науке и производстве: материалы IV Международной научно-технической интернет-конференции, 18–19 ноября 2016 г. – Минск: БНТУ, 2016. – [Электронный ресурс].

4. Минина М.Х. Мультимедийные технологии на современном уроке истории // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. – 2012. – №28. – С. 149.

5. Лю Жун. Применение мультимедийных технологий в преподавании истории // Проблемы современного образования. – 2019. – С. 159–166.

6. Кузнецова Н.В. Использование ментальных карт в образовательной деятельности / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://journals.susu.ru/pit-edu/article/view/494/418.

7. Бьюзен Т. Интеллект-карты: полное руководство по мощному инструменту мышления. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2019. – 113 с.

8. Кузнецова Н.В. Использование ментальных карт в образовательной деятельности / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://journals.susu.ru/pit-edu/article/view/494/418.

9. Джейн А.К., Мао Ж., Моиуддин К.М. Введение в искусственные нейронные сети // Открытые системы. – 1997. – № 4. – С. 16–24.

10. Шотыло Д.М. Информационные технологии в управлении предприятием. – Воронеж: ВГТУ, 2010. – 66 с.

ПЕРВЫЙ ТЮРКСКИЙ КАГАНАТ В ИСТОРИИ ЕВРАЗИЙСКОЙ ГЕОПОЛИТИКИ

С.Е. Сагинтаева
студент 1 курса, Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: Н.Е. Кузембаев
к.и.н., ассоц. профессор Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан

Аннотация: В статье рассматривается роль Тюркского каганата в геополитике Евразии VI–VII веков. Анализируются его дипломатические связи, экономическое влияние и культурное наследие. Особое внимание уделяется взаимодействию с Китаем, Ираном и Византией.
Ключевые слова: Тюркский каганат, дипломатия, экономика, культура, Китай, Византия, Иран.

Аңдатпа: Мақалада VI–VII ғасырлардағы Түрік қағанатының Еуразия геосаясатындағы рөлі қарастырылады. Оның дипломатиялық байланыстары, экономикалық ықпалы және мәдени мұрасы талданады. Қытай, Иран және Византиямен қарым-қатынасына ерекше назар аударылады.
Кілт сөздер: Түрік қағанаты, дипломатия, экономика, мәдениет, Қытай, Византия, Иран.

Annotation: The article examines the role of the Turkic Khaganate in Eurasian geopolitics during the 6th–7th centuries. It analyzes its diplomatic relations, economic influence, and cultural legacy, with a focus on interactions with China, Iran, and Byzantium.
Keywords: Turkic Khaganate, diplomacy, economy, culture, China, Byzantium, Iran.

Тюркский каганат, основанный в 552 году, стал первым государственным образованием тюрков в Евразии. Ослабление Жужанского каганата создало благоприятные условия для восстания тюркских племён. Историк Л.Н. Гумилёв отмечает, что жужани к середине VI века утратили контроль над своими зависимыми народами, включая тюрков, что привело к подъёму их самостоятельности. Бумын-каган, лидер племени ашина, воспользовался этой ситуацией и в 552 году разгромил жужаней, провозгласив себя каганом нового государства [1, с. 54].

Тюркский каганат образовался на фоне политической раздробленности, существовавшей в Центральной Азии. Исходя из работ Гумилёва, можно отметить, что настоящим толчком для создания каганата стала необходимость объединения кочевых племён, затронутых войнами и внутренними конфликтами. Важным фактором стало развитие железо добывающей и металлургической отрасли, которая обеспечила тюрков качественным вооружением и средствами для ведения успешных войн.

(рис. 1).

Тюрки контролировали ключевые маршруты Великого шёлкового пути, связывающие Восточную Азию с Ближним Востоком и Европой. Это позволило им не только накапливать богатства, но и влиять на соседние государства через торговлю [3, с. 32]. Экономическая система Первого Тюркского каганата базировалась на кочевом скотоводстве, металлургии и международной торговле. Основу общества составляли свободные кочевники, занимавшиеся разведением скота – лошадей, овец и верблюдов. По данным В.В. Бартольда [4, с. 67], скотоводство обеспечивало не только внутренние нужды, но и служило товаром для обмена.

Металлургия играла важнейшую роль в экономике. Археологические находки в районе Алтая подтверждают наличие развитого производства железных изделий, используемых как для военных, так и для хозяйственных целей [5, с. 41]. Торговля через Великий Шёлковый путь была важным источником доходов для каганата. Согласно китайским источникам, тюрки активно торговали шёлком, лошадьми и металлическими изделиями, что укрепляло их экономическое положение.

Тюркский каганат был полиэтническим государством. Помимо доминирующих тюркских племён (ашина, теле и др.), в его состав входили согдийцы, монголоязычные и ираноязычные народы. Такое разнообразие способствовало культурному и экономическому обогащению каганата. Политическая структура государства была иерархической. Во главе стоял каган, обладавший верховной властью и сакральным статусом. Ниже него находились ябгу, тудуны и другие представители знати, отвечавшие за управление различными частями государства. Важной особенностью было сохранение родоплеменных

традиций в управлении [5, с. 41].

Согласно востоковеду В.В. Бартольду, Певрый Тюркский каганат представлял собой конфедерацию, в которой различные этнические группы смогли сохранить свою идентичность, сохраняя при этом единую политическую структуру [4, с. 89]. Это сделало каганат уникальным феноменом в эволюции степных империй, так как он смог интегрировать в свои ряды племена с различными культурными традициями и языками. К моменту своего расцвета в середине VII века Первый Тюркский каганат контролировал обширные территории от Монголии на востоке до Чёрного моря на западе.

Тюркский каганат играл важную роль в международной политике VI–VII вв. благодаря своему стратегическому расположению и военной мощи. Государство активно взаимодействовало с великими державами того времени, такими как Китай, Сасанидская и Византийская империи, а также соседними племенами и государствами.

Отношения с Китаем (династия Тан). Одним из ключевых направлений внешней политики каганата было взаимодействие с Китаем. С момента своего основания Тюркский каганат установил сложные отношения с китайскими династиями Северного Вэй, а затем Тан. Тюркские каганы часто использовали тактику дипломатического давления и военных походов для получения выгодных условий. В 581 году тюрки поддержали раскол между Северным и Южным Китаем, что позволило им укрепить свои позиции в Центральной Азии. В 630 году Танская империя одержала победу над Восточным Тюркским каганатом, временно подорвав его могущество [1, с. 112].

Связи с Ираном (Сасанидская империя). Союз между тюрками и Сасанидской империей достиг своего апогея во время войны с эфталитами в середине VI века. Однако впоследствии отношения ухудшились из-за конкуренции за контроль над торговыми путями Центральной Азии.

Взаимодействие с Византийской империей. Тюркский каганат активно развивал отношения с Византией. Византийские источники упоминают дипломатические миссии тюрок к византийскому двору в VI–VII веках [1, с. 76]. Союз с Византией был направлен против общего врага – Сасанидской империи. Одним из наиболее ярких эпизодов стало установление торгово-дипломатических связей при правлении кагана Истеми.

Наследие Первого Тюркского каганата в истории Евразии Одним из главных культурных достижений Тюркского каганата стало распространение тюркского языка и письменности. Орхоно-енисейские письмена, впервые зафиксированные на территории Центральной Азии, стали первым известным примером тюркской письменной традиции. Они не только отражали государственные документы и хроники, но и играли важную роль в укреплении культурной идентичности тюрков.

Эти письмена использовались для создания надписей, посвящённых правителям и их деяниям, что подчёркивает их сакральное и политическое значение [5, с. 63].

Первый Тюркский каганат играл важную роль в развитии торговли и транспортной инфраструктуры Евразии. Контроль над Великим шелковым путём позволял каганату не только извлекать экономическую выгоду, но и способствовать культурному обмену между Востоком и Западом. Караванные пути, проходившие через территорию каганата, связывали Китай, Среднюю Азию, Ближний Восток и Европу, обеспечивая устойчивый поток товаров и технологий. Важным вкладом каганата стало создание системы защиты караванов, что делало торговлю более безопасной и привлекательной для иностранных купцов. Археолог К.М. Байпаков отмечает, что экономическая политика каганата способствовала укреплению связей между различными регионами [3, с. 50].

Тюркский каганат заложил политические основы для создания последующих кочевых империй, таких как Уйгурский каганат, Караханидское государство и Золотая Орда. Традиция каганатов, включавшая централизацию власти, военную иерархию и дипломатическую активность, стала моделью для многих кочевых государств. Политическая структура каганата, основанная на союзе племён и строгой иерархии, служила примером для других тюркских и монгольских государств. Историк В.В. Бартольд подчёркивает, что каганат оказал значительное влияние на формирование государственности в Евразии [3, с. 89].

Тюркский каганат стал первым крупным объединением тюркских племён, сыгравшим ключевую роль в истории Евразии. Его культурное, экономическое и политическое влияние ощущалось на протяжении столетий. Каганат способствовал формированию тюркской идентичности, развитию международной торговли и укреплению связей между различными народами. Вклад Первого Тюркского каганата в евразийскую историю заключается не только в его военных и политических достижениях, но и в создании условий для культурного обмена и интеграции регионов. Это государство стало фундаментом для последующих этапов развития тюркских народов, обеспечив их долгосрочное присутствие на исторической арене.

К концу VII века Первый Тюркский каганат ослаб из-за внутренних усобиц, сепаратизма подчиненных племен и внешнего давления со стороны Китая. В 603 г. каганат распался на Восточный и Западный каганаты, что ознаменовало начало периода политической нестабильности [5, с. 245]. В 630 г. Восточно-тюркский каганат был покорен Китаем, а Западный каганат просуществовал до конца VII века, после чего также распался.

Несмотря на непродолжительное существование, Тюркский

каганат оказал значительное влияние на историю Евразии. Он способствовал распространению тюркского языка и культуры, формированию новых этнических общностей и государственных образований [4, с. 156]. На территории бывшего каганата возникли такие государства, как Хазарский каганат, Уйгурский каганат и другие, которые унаследовали многие черты тюркской государственности и культуры. Кроме того, тюркское влияние прослеживается в истории народов Восточной Европы, Средней Азии и Сибири.

Наследие Первого Тюркского каганата продолжает оказывать влияние на современные народы и государства Евразии. С его распадом начался процесс формирования новых этнических и политических образований на его территориях. Исследователь С.Г. Кляшторный подчеркивает, что многие современные тюркские народы продолжают сохранять яркую идентичность, которую они получили в результате своего исторического взаимодействия с каганатом [5, с.154].

Первый Тюркский каганат стал первой крупной кочевой империей тюркских народов, заложив основы их роли в геополитической системе Евразии. Его возникновение изменило баланс сил в регионе, разрушив господство Жужанского каганата и сформировав новое политическое пространство, в котором тюрки стали ключевыми игроками.

Контроль над Великим шёлковым путём обеспечил им не только экономическую стабильность, но и стратегическое влияние на торговые и культурные связи между Востоком и Западом. Военная мощь и мобильность позволили каганату распространить своё влияние от Монголии до Чёрного моря, создавая прецедент для будущих степных империй. Дипломатия играла ключевую роль в политике каганата – тюрки заключали союзы с Византией против Сасанидов, использовали китайские внутренние конфликты в своих интересах и боролись за контроль над Центральной Азией.

Экономически каганат стал важным узлом мировой торговли, обеспечивая безопасность караванов на Великом Шёлковом пути, развивая металлургию, оружейное производство и обмен шёлком, лошадьми и товарами между Китаем, Ираном и Византией.

Культурное влияние тюрков выразилось в распространении орхоно-енисейской письменности и тюркского языка, а также в создании модели управления, основанной на союзе племён с централизованным управлением, что позднее унаследовали Уйгурский каганат, Караханиды и Золотая Орда.

Тюркский каганат стал первой крупной кочевой империей тюркских народов, заложив основы их роли в геополитической системе Евразии. Его возникновение изменило баланс сил в регионе, разрушив господство Жужанского каганата и сформировав новое политическое пространство, в котором тюрки стали ключевыми игроками. Контроль над Великим шёлковым путём обеспечил им не только экономическую

стабильность, но и стратегическое влияние на торговые и культурные связи между Востоком и Западом.

Военная мощь и мобильность позволили каганату распространить своё влияние от Монголии до Чёрного моря, создавая прецедент для будущих степных империй. Дипломатия играла ключевую роль в политике каганата – тюрки заключали союзы с Византией против Сасанидов, использовали китайские внутренние конфликты в своих интересах и боролись за контроль над Центральной Азией. Экономически каганат стал важным узлом мировой торговли, обеспечивая безопасность караванов на Великом Шёлковом пути, развивая металлургию, оружейное производство и обмен шёлком, лошадьми и товарами между Китаем, Ираном и Византией. Культурное влияние тюрков выразилось в распространении орхоно-енисейской письменности и тюркского языка, а также в создании модели управления, основанной на союзе племён с централизованным управлением, что позднее унаследовали Уйгурский каганат, Караханиды и Золотая Орда.

Таким образом, Тюркский каганат не только вошёл в историю как военная держава, но и заложил основы тюркской государственности и цивилизации. Он продемонстрировал, что кочевники могут не только завоёвывать, но и эффективно управлять обширными территориями, налаживать дипломатические связи и интегрироваться в мировую экономическую систему. Влияние каганата ощущалось в политике, торговле и культуре Средневековой Евразии, оставив глубокий след в мировой истории.

Литература

1. Гумилёв Л.Н. Древние тюрки. – Москва: Наука, 1967. – 504 с.

2. Идиятуллин А.Л. Тюркский каганат. От Маньчжурии до Босфора // История Казахстана. Средневековье. – 6 июня 2024. URL: https://uchebnik.umschool.kz/istorija-kazahstana/srednevekove/tjurkskijkaganatot-manchzhurii-do-bosfora/ (дата обращения: 11.12.2025).

3. Байпаков К.М. Великий Шелковый Путь. – Алматы: Адамар, 2007. – 502 с.

4. Бартольд В.В. Тюрки: двенадцать лекций по истории тюркских народов Средней Азии. – Москва: Ломоносовъ, 2014. – 232 с.

5. Кляшторный С.Г., Савинов Д.Г. Степные империи древней Евразии. – Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2005. – 346 с.

АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫНА ЖӘДИДТІК ИДЕЯСЫНЫҢ ЫҚПАЛЫ МЕН ОНЫҢ ҚАЗІРГІ ҚОҒАМҒА РУХАНИ ӘСЕРІ

Д.М. Сальманов
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: А.Е. Каримова
тарих ғылымдарының кандидаты, профессор

Аннотация: Мақала Алаш қозғалысының өкілдеріне жәдидтік (жадидизм) идеясының әсерін және олардың қазіргі қазақ қоғамының рухани дамуына қосқан үлесін зерттеуге арналған. Мақалада исламның Қазақстанда таралуының тарихи аспектілері қарастырылып, оның ұлттық дәстүрлермен үйлесімді өзара іс-қимылына баса назар аударылады. Ресей империясындағы түркітілдес мұсылмандар арасында білім беруді жаңғыртуға, ғылым мен мәдениетті дамытуға ықпал еткен реформа қозғалысы ретіндегі джадидизмнің рөліне ерекше назар аударылды. Джадидизм идеялары ұлттық өзін-өзі тануды прогрессивті құндылықтармен біріктіруге ұмтылған Алаш көшбасшыларының дүниетанымына қалай әсер еткені талданады. Кеңестік кезеңдегі Алаш қозғалысына қарсы қуғын-сүргін және Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін олардың идеяларының жандануы туралы баяндайды. Медреселер мен университеттер құру сияқты заманауи бастамалар рухани мұраны сақтауға және ислам құндылықтарын білім беру жүйесіне біріктіруге бағытталған.

Түйінді сөздер: Отарлау саясат, миссионерлік, жәдидтік, құдалау, интелегенция, алаш, діни реформалар.

Аннотация: Статья посвящена исследованию влияния идеи жәдидтік (джадидизма) на представителей движения Алаш и их вклада в духовное развитие современного казахского общества. В статье рассматривается исторические аспекты распространения ислама в Казахстане, подчеркивая его гармоничное взаимодействие с национальными традициями. Особое внимание уделено роли джадидизма как реформаторского движения, которое способствовало модернизации образования, развитию науки и культуры среди тюркоязычных мусульман в Российской империи. Анализируется, как идеи джадидизма повлияли на мировоззрение лидеров Алаш, которые стремились объединить национальное самосознание с прогрессивными ценностями. Освещает репрессии против движения Алаш в советский период и возрождение их идей после обретения Казахстаном независимости. Отмечается, что современные инициативы, такие как создание медресе и университетов, направлены на сохранение духовного наследия и интеграцию исламских ценностей в образовательную систему.

Ключевые слова: колониальная политика, миссионерство, джадидизм, преследование, интеллектуализация, алаш, религиозные реформы.

Annotation: The article is devoted to the study of the influence of the idea of Jadidism on the representatives of the Alash movement and their contribution to the spiritual development of modern Kazakh society. The article examines the historical aspects of the spread of Islam in Kazakhstan, emphasizing its harmonious interaction with national traditions. Special attention is paid to the role of Jadidism as a reform movement that contributed to the modernization of education, the development of science and culture among Turkic-speaking Muslims in the Russian Empire. The article analyzes how the ideas of Jadidism influenced the worldview of the leaders of Alash, who sought to combine national identity with progressive values. He highlights the repressions against the Alash

movement during the Soviet period and the revival of their ideas after Kazakhstan gained independence. It is noted that modern initiatives, such as the creation of madrassas and universities, are aimed at preserving the spiritual heritage and integrating Islamic values into the educational system.

Key words: colonial policy, missionary work, Jadidism, persecution, intellectualization, Alash, religious reforms.

Алаш қайраткерлерінің жәдидтік көзқараспен байланысын анықтамас бұрын, олардың жалпы ислам дінімен байланысын қарастырып алу керек. Өйткені жәдідтік ілім ол ислам дінінен бөлек бір жаңа сенім емес, керісінше сол исламның негіздеріне сүйенген, сол заманға сай дінді ұстанып насихаттау жолдарының бірі. Бұл мәселеге әлі де оралармыз.

Тарихқа үңілсек біздің жерлерімізге ислам діні сонау VIII ғасырларда арабтармен келген. Бір қызығы, сол арабтар бізді мұсылман қылдырып, өздері халқымыздын арасына сіңісіп, қожаларға айналды. Бұл тарих шыңдық, бізге шынайы ислам дінінің, Құдай алдында ерсі болмаған, халықтардың ұлттық негіздері мен ғұрыптарына ешқандай қарсы емес екеніне дәлелі болса керек. Сол заманнан бері ислам діні біздің ұлттық негіздеріменен біте қайнасып, дәстүрлі дінімізге айналды. Сол себепті Алаш қайраткерлері де өздерінің ұлттық саяси ұстанымдарында діни шеңбер ұстанымдарынан шыққан емес. Бірақ сол діни шеңбер XX ғасырда патшалық ресей саясатымен бұрмаланып, тарылды. өкінішке орай, сол көзқараспен, дамып келе жатқан заманнан кеңжелеп, дін ұстанушыларды әлем көшінен артқа қалдырып, кері әсерін тигізіп жатты. Даму жолына түскендердің біреулері «дін – қараңғы ін» деп, исламға қарсы шығып, теріс жолмен кете берді.

Негізінен керісінше, басқа әлемдік діндер ғылымға қарсы «инквизиция» жариялағанда, ислам елдерінде ғылым мен білім зор қарқынмен қанатын кеңге жайып дамыды. Бұл кезең ислам ғылымы мен білімі дамуының «Алтын ғасыры» деп аталатын VII-XVII ғасырлар еді. Аталған X ғасырда ислам әлемі ғылымда мол тәжірибе жинақтап,алдына жан салдырған жоқ.Себебі, мұсылмандар елінде дін мен ғылым егіз ұғымдай бірге дамып, бірін-бірі толықтырып отырды, ғылымдінге, дін ғылымның дамуына кедергі келтірмеді, зиянын тигізбеді. Қайта ғылым мен білімде жаңалық ашып,өнер мен әдебиетте табысқа жеткендер құрметке ие болып жатты.

Сол сияқты Батыс ғалымдарының ашқан жаңалықтарыда ислам ғылымынан бастау алды, сол бастамаларды жетілдіріп, толықтырып отырды, кейде тіпті иеленіп те кетті. Енді ислам білімі мен ғылымының «Алтын ғасырында» мұсылман ғалымдары ашқан жаңалықтары өмірдің барлық саласын қамтыды.

Бұл келтірілгендер өздерінің ғылыми еңбектерімен Әлемдік ғылымның көш басында тұрып, ғылым мен білімнің әлемдік деңгейдегі дамуына оң ықпал етіп, зор үлес қосқан мұсылман ғалымдарының бір

парасы ғана.. XII-XIII ғасырлардан бастап, Ислам ғылымы мен өркениеті тоқырауға ұшырап артта қалды. Бұл қалай болды деген сұраққа нақты жауап жоқ. Дегенмен, көпшілік халифаттың геосаяси жағдайы маңызды фактор болды деп болжайды. Сонау X ғасырда Аббасидтер мемлекеті ыдырай бастады, автономиялық облыстарға бөлініп, жиі көтерілістер бола бастады. Оның үстүнен Ислам әлеміне үлкен соққы болған– моңғол шапқыншылығы мен Испанияда – реконкиста (арабтардан жерді жаулап алу) болды.

Осының бәрі Орта Азияға да теріс әсерін тигізді. Білім мен ғылым дамуы артқа қалып, ислам этно-саяси бағытқа ауысты. Осы орта ғасырларда Батыс Европа ғылым мен білім өркендеуде алға шығып Бернард Льюис айтқандай «Ислам мен христиандық орындарын ауыстырды: шәкірт болғандар қазір мұғалім болды».

Оның үстіне,XVIII ғасырдың соңғы ширегіндегі жағдайда Ресей императрицасы II Екатерина ислам дінін өзінің саясатында қолдану жолын ұстанды. Мұның мынадай себептері болды: біріншіден, патша үкіметі қазақтарды Ресейге дін арқылы бағындырмақ болды. Бұл ретте молдалар тек қана Ресей татарларынан іріктелді. Екіншіден, мұндай қадам жасау қазақтардың Орта Азиядағы мұсылман орталықтарымен байланысын шектеуге тиіс болды. Үшіншіден, Бұл шаралар көшпелі қазақтардың жауынгерлік мінез-құлқын едәуір жұмсартады деп ұйғарылды. Кезіндегі Абай болсын, Мәшһүр Жүсіп болсын, одан кейбір Алаш зиялылары негізіде жалпы дінге қарсы емес, нағыз осы «уставной» молдаларды сынаған еді. Осылайша патша отарлық саясаты қазақ қоғамында дінді өз пиғылдарына пайдаланып, мұсылмандықты ұстану тек мешіт шеңберінде, зайырлы қоғамнан бөлектетуге тырыстып, дамытпай құлдық сананы қалыптастыруға ұмтылды.

Осындай тоқырау кезеңдерде, қазақ даласында туып өскен данышпан ғалым аталарымыз баяғы өркендеу кезеңін қайтару мақсатында Алаштың атын шығарып, ұлтымыздың ұлықтығын әлемге паш етті.XVIII-XIX ғасырларда Мұхаммед Салық Бабажанов, Шоқан Уалиханов, Ыбрай Алтынсарин, Абай Құнанбаевтар ұлт ғылымының басында тұрса, XX ғасырда Ахмет Байтұрсынов, Мыржақып Дулатов, Жүсіпбек Аймауытов, Әлихан Бөкейханов, Шәкәрім Құдайбердіұлы, Халел Досмұхамедов, Санжар Асфендияров, Мұхамеджан Тынышбаев, Мұстафа Шоқай, Мұхтар Әуезов, Қаныш Сәтбаев, Әлекей Марғұлан және тағы басқа көптеген ғалымдар қазақ ұлттық өркендеудін іргетасын қалады.

Қазақ ағартушылыры мен ғалымдарының көпшілігі алғашқыда, діни білім алып, соңынан ғылыми жетістіктерге жеткен еді.Сол себепті, олар қазақ жастарын діни имандылыққа, ғылым- білім үйренуге қатар шақырады. Ұлы ағартушы, этнограф, фолоклоршы ғалымымыз Ыбырай Алтынсарин жастарды білімге шақырған үндеуін:

«Бір Аллаға сиынып, кел балалар оқылық,

Оқығанда көңілге ықыласпен тоқылық.....» немесе

«Істің болар қайыры, бастасаңыз Аллалап» -дейді.

Қазақтың бас ақыны, ұлы ақыны, философ ақыны Абай Құнанбайұлыда бір өлеңінде

«Алланыңөзі де рас, сөзі де рас,

Рас сөз еш уақыттажалғанболмас»- десе, енді бірінде:

«Махаббатпен жаратқан адамзатты,

Сен де сүй ол Алланы жаннан тәтті «- депАлланың, Пайғамбардың (с.а.у) жолында болуға үндесе, «Ғылым таппай мақтанба», «Интернатта оқып жүр...» және тағы басқа да өлеңдерінде халықты білімге, ғылымға және еңбекке үндейді. Ғылым мен діннің арақатынасын сөз еткенде Абай «Ғылымсыз ахирет те жоқ, дүние де жоқ. Ғылымсыз оқыған намаз, тұтқан ораза, қылған қаж ешбір ғибадат орнына бармайды»- деп ғылым мен діннің бір- бірінен ажырамас, айнымас егіз ұғым екенін айқындап, айғақтай түседі.

Осы руханиятпен бала кезден сусынданған, Алаш қайраткерлері діни философияны жаңартып, халқымыздын рухын оятып дамытатын, заманауи рухани жолдын бастамасын орнатуға тура келді. Бұл бастамада Исмайыл Ғаспыралының жәдидтік көзқарасы үлкен үлесін қосса да, өздерінің негізгі мақсаттары қазақ халқының дамуы еді. Бұл жәдидтік идеологиямен Алаш қайраткерлерінің Уфада «Ғалия» медресесінде оқып жүргенде танысқан еді.

Жәдитшілік (араб.:جادیدییا– «жаңа»)– XIX ғ. екінші бөлігінде пайда болған, XX ғ. басында кең тараған қоғамдық-саяси және діни қозғалыс. Мұсылман әлемінде, әсіресе Ресей түркі тілдес мұсылман зиялы қауымының озық бөлігінің өкілдері арасында кең тараған. Ресей империясының түркі халықтарының ағарту үдерісіне және жалпы халықтарының дамуына үлкен тарихи рөлін ойнаған. Жәдиттердің халықты ағарту, өзгерістер мен дамыту үшін еңбек ету, демократиялық құқықтар үшін күрес, бір жағынан исламды сақтау, екінші жағынан Еуропаның жақсы жақтарын алу – түркі тілдес мұсылман халықтарының дамытуында үлкен үлес еді.

Ысмайыл Ғаспыралының жаңа оқу тәсілінің насихаттандыру толқынында пайда болып, әр қарай дамып кеткен. Жәдиттердің негізгі ұстанымдарының бірі – мұсылман мектептерінде балаларды жаңа бағдарлама бойынша оқыту. Мысалы, араб әліпбиін үйреткенде, дыбыс тәсілімен (әр әріпті белгіленетін дыбысына сай) оқыту, бұрыңғыдай әріп құрастырушылық тәсілімен оқытпау. Жәдиттердің пікірі бойынша, жаңа тәсілін пайдаланып, әліпбиді үйрену жеңілірек, демек жұрттың көбірек адамы сауатты бола алады.

Жәдиттер ерлердің мен әйелдердің құқықтарын теңдігі үшін күрескен. Мұсылман қоғамында жеке адамның билігі емес, мәжілістің билігі жөн деп ойлаған. Осылайша, жәдиттер Ресейде парламентаризм үшін күресуге басталды, ақырында Ресей патшаның, Османлы

империясының сұлтанының, Бұқар әміршісінің езгісіне қарсы болып кетті, тіпті монархияны жойып, республиканы орнатуы жөн деп ойлаған. Осылайша, жәдиттер қозғалысы саяси қозғалысына айналып кетті.

Шынында да, олар демократтар еді, өйткені, демократия өзгерістері дамыту үрдісіне үлес қосады деп ойлаған еді. Жұрттың қамын ойлады. Шынында да, өз ұлттың сүйіп, оны көтергісі келді. Исламнан да бет бұрмаған, исламды хақ діні ретінде ұстаған. Бірақ та Еуропадағы тұрмыстың жақсы жақтарын өз елінде енгізгісі келген еді.

Жәдиттердің арқасында империяда «бұратана халықтар» есептелетін түркі тілдес халықтарының газеттері, журналдары пайда болған. Кітаптарды басып шығаруының мүмкіндігі туғызылған. Арабша оқуға үйрену жаңа тәсілінің арқасында көбірек адамдардың сауаты ашылды. Ұлттық рухы көтерілді. Кейін, жәдиттер саясатқа үлкен үлес қосуын бастады.

Жәдидшілдік қазақ қоғамына үлкен сілкініс әкелген жаңалық болды. Егер бұрын қазақ халқы бес уақыт намазды білумен ғана, діннің догматтарын сақтаумен ғана шектелсе, енді Қасиетті құранды қолына алып оқып, оның зайырлы білім мен ғылымға да жөн сілтейтінін білді. Бұл діни – ағартушылық ағым дәл осы кезде қазақ халқы үшін қажет қоғамдық сұраныс болатын. Алаш зиялыларының да көпшілігі бастапқы сауатын осы жәдидтік бағдардағы исламдық діни медреселерден ашқан еді.

Империалисттік солақай саясат бұратана халықтардын рухани серпілісі мен ұлттық дамуын қаламады. Отаршылдық саясатына кедергі келтіретінің біліп, қазақтардың тізеден тұрғандарды «халық жауы» деп құдалауға көшті. 1928 жылдың соңында «буржуазияшыл ұлтшылдар» атанған «Алашорданың» бұрынғы қайраткерлерінің бәрі тұтқындалды. «Алаш» партиясының өкілдерін құдалау мақсатында кез келген айла-шарғы пайдаланылды. Баспа сөзде олардың атын қаралайтын мақалалар жарияланып, тікелей арандату әрекеттері жасалды, олардың отбасы мүшелері, жақындары тұтқындалды.

Қазақтың қайраткер ақыны Қадыр Мырзалиев өзінің естелігінде: «Отызыншы жылдардың ойраны хақында ондаған, тіпті жүздеген материал оқыдым. Бір ғажабы – қуғын көрген, қамауға алынған бір де бір дәлдүріш, ақымақты кездестіре алмадым. Керісінше, асыл азамат, аяулы аруларды аяусыз аластау кезінде әлгіндей дәлдүріштердің бәрі Сталиннің жандайшап жендетіне айналған. Талантты тұлғаларды таптап, жаныштауды кімдерге тапсыруды Сталин жақсы білген», деп нақты тарихи шындықты келтіріпті.

Большевиктік режим осылайша қазақ ұлт-азаттық қозғалысының басында тұрған зиялылар тобын, олар қалыптастырған азаттық идеологиясын жойып тынды. Сол жылдары қуғын-сүргінге ұшыраған Алаш зиялылары мен басқа да диссиденттер сияқты жәдидтер қозғалысының өкілдері де 1980-жылдардың соңында ғана Совет

Одағының басшысы Михаил Горбачевтің қаулысымен ақталды.

Еліміз 1991 жылы тәуелсіздік алғаннан бастап қана қазақ елінің азаттығын аңсаған Алаш ардақтыларының идеясы жандана түсті. Бұны ұлттық идеяны негіздегені жөнінде тұңғыш президент Н.Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» кітабының «Алаш мұрасы және осы заман» атты тарауында: «ХХ ғасырдың басында ұлттық бірлікті нығайту идеясын алға тартқан рухани-зерделі игі жақсылар қазақтың ұлттық идеясын жасау міндетін өз мойнына алды. Олар қоғамның түрлі тарабынан шыққандар әрі ең алдымен дәстүрлі дала ақсүйектерінің өкілдері еді. ХХ ғасырдың басындағы қазақ қоғамында зиялы қауым қалыптасуының ұрпақтар эстафетасы сияқты сипаты болғанын атап айтқан абзал» дейді. Қазақтың елдігі мен тұтастығын аңсаған Алаш қайраткерлерінің идеясы бүгінде іске асты. Олардың еліміздің тәуелсіздігін ту етіп, ХХ ғасырда Қазақ елін өз алдына дербес те егемен мемлекет ретінде көргісі келген ізгі ниеттері тек ХХ ғасырдың соңында ғана жүзеге асты.

2017 жылы «Алаш» партиясының құрылғанына 100 жыл толғанда сол кездегі президент Нұрсұлтан Назарбаев «Алаш – ата-бабамыздың еркіндік пен тәуелсіз мемлекет құру жолындағы арман-тілегі. Бүгін сол арман орындалды. Олар аңсаған еркіндікке біздің ұрпақ қол жеткізді», – деді.

Қазақстан президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2021 жылы Әлихан Бөкейхановтың 155-жылдық мерейтойына орай сөйлеген сөзінде «Алаш» партиясы мемлекеттік үлгісін көрсеткенін айтқан.

Қәзіргі таңда Алаш қайраткерліміздің діни рухани жолын Қазақстан Мұсылмандары діни басқармасы жалғастырып келе жатыр деп айтуға болады. Өйткені сол кездегі ислам реформациялық идеялар осы күнде көрініс табуда. 1990 жылғы 12 қаңтарда өткен Қазақстан мұсылмандарының тұңғыш құрылтайында дербес Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы құрылды. Оған дейін еліміздің діни бағыты Ташкенттен басқарылып отырып, көрші елден қадағалынып отырды. Егемендік алған соң ғана еліміздің рухани жолын өзіміз ұлттық негізде бағыттай білдік.

2020 жылы– Қазақстан мұсылмандары діни басқармасына қарасты мешіттерде қызмет ететін имамдардың білімі мен біліктілігіне сәйкес жоғары санатқа іріктеу үшін дін қызметкеріне қойылатын талаптарды қамтитын әдістемелік құжат. «Зияткер имам» тұжырымдамасы қабылданды. Оның ішінде : «Қазіргі таңда дін қызметкерлеріне қойылатын міндеттер уақыт пен заман талабына сәйкес күшеюде. Осыған орай дін қызметкерінің кәсіби шеберлігін дамыту, біліктілігін арттыру басты мақсаттың бірі» – деп мақсаттарын бекітіп қойған. Соған байланысты болашақ рухани тұлғаларды дайындау үшін діни оқу орындарды заманауи әдісте оқыту бағыты іске алынды. Осыған орай елімізде ҚМДБ құрамындағы Арнаулы орта және кәсіптік білім беретін мекемелер санатындағы 9 медресе – колледж Нұр-Сұлтан, Павлодар,

Орал, Ақтөбе, Шымкент, Сарыағаш, Алматы, Шамалған, Тараз өңірлерінде 2007 жылдан бастап ашылған. Соңғы жылдары Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы діни білім беру саласында бірқатар бастамаларды жүзеге асырып, медреселерді заманауи колледждермен терезесін теңестіріп, орта білімді маман дайындайтын оқу орындарына айналдырып үлгерді. Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының төрағасы, Бас мүфти Наурызбай қажы Тағанұлының тапсырмасымен медреселері мемлекеттік мекемелер тарапынан қойылатын барлық талаптарды орындап, «ҚР БжҒМ Білім және Ғылым саласында» мемлекеттік мекемесі тарапынан «колледж» ретінде техникалық және кәсіптік білімнің білім беру бағдарламаларын жүргізу лицензиясына иеленді.

Оқу орны Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары негізінде «Исламтану» мамандарын дайындауды жүзеге асырады. Оқу орнындағы оқу процесі – күндізгі. Жалпы орта білім негізінде нормативтік оқу мерзімі – 2 жыл 10 ай. Астана медресе колледжінің құрылтайшысы – Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы.

Медресе – Қазақстан халқы үшін мәдени-тарихи маңызы бар оқу орны екендігі белгілі. Сондықтан, оқу орнымыз Алаш қайраткерлері медресе қабырғасында оқыған мәдени білімді және ұлттың рухани құндылықтарын жаңғыртуды көздейді.

Одан бөлек Нұр-Мүбарак ЕИМ университеті – Қазақстан мен Египет Араб респуликасы арасындағы ортақ келісіммен іргетасы 1993 жылы қаланған жоғары білім ордасы. Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті, Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев 1993 жылы Мысыр еліне сапарында Египет Араб Республикасының Президетімен кездесуінде Қазақстанда ислами жоғары оқу орнын ашуға байланысты шешім қабылдады. Нұр-Мүбарак Египет ислам мәдениеті университетінің миссиясы – жоғары білікті, бәсекеге қабілетті мамандар дайындау, гуманитарлық және педагогикалық бағытта білім беру бағдарламаларын жүзеге асыру, қоғамның ғылыми және діни-рухани әлеуетін көтеру. Осы орайда университет ұлттық және халықаралық еңбек нарықтарында бәсекеге қабілетті және сұранысқа ие дін және тіл мамандарын қалыптастыру, білім беру және ғылымды дамыту арқылы елімізде және Орта Азияда діни тұрақтылық пен діннің дұрыс бағытта дамуына үлес қосу және қоғамның дамуында сапалы жаңа нәтижеге қол жеткізу секілді ұлық мақсатты алдына қояды.

Бас Мүфтиіміздің :»Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы білім-ғылым саласын дамытуды әрдайым назардан тыс қалдырған емес. Бұл бағытта мүфтияттың Діни білім және кадр даярлау бөлімі жұмыс істеп келеді. Діни басқарма жанында болашақ имамдар мен теология мамандарын даярлап жатқан Нұр-Мүбарак университеті бар», -деп айтқан.

Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы биылғы 2024 жылды діни қызмет аясында «Ислам және дәстүр құндылығы жылы» жариялаған болатын. Осыған орай халқымыздың дүниетанымына сай дәстүрлі Исламды дәріптеу, оның ғылыми-теориялық негізін дамыту мәселесі бойынша бірқатар бастамаларды қолға алдық. Соның бірі ретінде биыл Діни басқарма жанынан ғылыми-зерттеу орталығы ашылады.

ҚМДБ халықтың ұлттық болмысы мен ғылымға деген махаббатын азаматтарымыздың рухын ислам арқылы да тәрбиелеуге болатынына сенім арытады. Сонда оның ұлттық ойлауы имани деңгейге, ал ғылымға құштарлығы екідүниелік ойлау болмысына айналады. Алайда мұның бәрі дінді дұрыс тәпсірлеуге байланысты деп ұғынады. Сол үшін жыл сайын мешіттеріміздің жұма уағыздарының ішіне бекітілген зайырлы білім мен ғылым тақырыптары бар.

Одан бөлек муфтият еліміздің саяси мен рухани тұтастығына зиян тигізетін діни экстремиз мен терроризмге қарсы мемлекетпен бірлесіп үгіт насихат жұмыстары жұма уағыздарында, конференциялар мен семинарларда жүргізілуде.

Әлі ақ талай жұмыстар атқарылу керек екені бәрімізге мәлім. Дегенмен, осының бәрі Алаш зиялыларымыздың аңсаған арманының көрінісі деп білемін.

Әдебиеттер

1. Өсеров Н., Естаев Ж.. Ислам және қазақтардың әдет-ғұрыптары. Алматы 1992. 135-б.
2. Орынбеков М.С. Қазақ сенімдерінің бастаулары. Алматы, 2002.
3. Дәулетхан Ә. Атлах-Талас шайқасы // Қазақстан тарихы. – No4. – 2007.
4. Қабылдинов З.Е., Қайыпбаева А.Т.Қазақстан тарихы (XVIII ғасыр – 1914 жыл). Жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған оқулық. / Алматы: Атамұра, 2008. – 352 бет. ISBN 9965-34-816-2
5. Ә. Нысанбаев «Қазақстан»: Ұлттық энцклопедия / Алматы «Қазақ энцикло-педиясы» Бас редакциясы, 1998 жыл
6. Тілешов Е., Қамзабекұлы Д., Нұрахмет И. «Алаш» қозғалысы. Алматы, 2008. ISBN 9965-32-715-7
7. Аяған Б.Ғ. Қазақстанның қазіргі заман тарихы: Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған окулық. 2-басылымы, өңделген. Жалпы редакциясын басқарған тарих ғылымының докторы, профессор. Алматы: Атамұра, 2009. ISBN 9965-34-933-9
8. Қарағанды. Қарағанды облысы: Энциклопедия. – Алматы: Атамұра, 2006. ISBN 9965-34-515-5
9. ҚМДБ, оқу орындары, Астана медресе-колледжі https://www.muftyat.kz/kk/kmdb/schools/6474/
10. Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы «Зияткер имам» тұжырымдамасы. Нұр-Сұлтан, 2020.
11. Батыс Қазақстан облысы. Энциклопедия. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2002.
12. Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2010
13. Наурызбай қажы ТАҒАНҰЛЫ, ҚМДБ Төрағасы, Бас мүфти, «Иман» журналы, №5, 2024.

ОСЕДЛОСТЬ И ЗЕМЛЕДЕЛИЕ В ГОСУДАРСТВЕ КОЧЕВНИКОВ КАЗАХСТАНА И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ИСТОРИКО-АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

С.В. Сафонов
студент 1 курса, Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: Н.Е. Кузембаев
к.и.н., ассоц. профессор, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан

Аннотация: в данной статье исследуется роль оседлости и земледелия в кочевых обществах Казахстана и Центральной Азии. На основе археологических находок и письменных источников доказывается, что кочевые государства, такие как Тюркский и Кимакский каганаты, Золотая Орда и Казахское ханство, не ограничивались лишь скотоводством, а активно развивались элементы оседлого образа жизни.
Ключевые слова: кочевые государства, кочевые государства, оседлость, земледелие, археология, Талдысай, Культобе.

Аңдатпа: бұл мақалада Қазақстан мен Орталық Азияның көшпелі қоғамдарындағы отырықшылық пен егіншіліктің рөлі қарастырылады. Археологиялық олжалар мен жазба деректерге сүйене отырып, Түрік және Қимақ қағанаттары, Алтын Орда және Қазақ хандығы сияқты көшпелі мемлекеттер тек мал шаруашылығымен шектеліп қалмай, отырықшы өмір салтының элементтерін белсенді түрде дамытқаны дәлелденді.
Кілт сөздер: көшпелі мемлекеттер, көшпелі мемлекеттер, отырықшы тұрмыс, егіншілік, археология, Талдысай, Күлтөбе.

Annotation: This article examines the role of sedentarism and agriculture in the nomadic societies of Kazakhstan and Central Asia. Based on archaeological finds and written sources, it is proven that nomadic states such as the Turkic and Kimak Khaganates, the Golden Horde and the Kazakh Khanate were not limited to cattle breeding, but actively developed elements of a sedentary way of life.
Keywords: nomadic states, nomadic states, sedentary life, agriculture, archeology, Taldysai, Kultobe.

История кочевых обществ Центральной Азии и Казахстана традиционно рисует картину непрерывной мобильности, где доминирующими занятиями выступали экстенсивное скотоводство и эпизодические военные кампании, направленные на расширение территорий и пополнение ресурсов. Однако пристальное изучение археологических находок и анализ сохранившихся письменных свидетельств открывают перед нами гораздо более сложную и многогранную картину. Кочевники, вопреки устоявшемуся стереотипу, не были изолированы от оседлых цивилизаций и не ограничивались исключительно кочевым образом жизни. Напротив, они активно взаимодействовали с оседлым миром, перенимали его достижения и, что

особенно важно, сами развивали элементы оседлости и земледелия в рамках своих государственных образований.

Это особенное явление интеграции оседлого и кочевого образов жизни ярко проявилось в истории таких значимых кочевых государств, как могущественный Тюркский каганат, стратегически расположенный Кимакский каганат, обширная Золотая Орда и динамично развивавшееся Казахское ханство. Настоящая статья ставит своей целью всестороннее рассмотрение археологических свидетельств, указывающих на присутствие оседлости и земледелия в этих кочевых государствах. Мы проанализируем данные археологических раскопок, обратимся к сообщениям исторических источников различного происхождения и попытаемся оценить ту значимую роль, которую оседлый образ жизни и земледелие сыграли в процессе формирования и развития государственности у кочевых народов Центральной Азии и Казахстана. Понимание этих процессов позволяет нам глубже проникнуть в социально-экономическую и политическую динамику кочевых обществ и переосмыслить их место в истории региона.

Вопреки распространенному мнению о том, что кочевники вели исключительно бродячий образ жизни, археологические исследования, проводимые на обширной территории Казахстана и Центральной Азии, предоставляют убедительные доказательства существования постоянных поселений, укрепленных городищ и освоения земледельческих территорий кочевыми обществами. Эти находки не только расширяют наше представление о хозяйственной деятельности кочевников, но и свидетельствуют о более сложном уровне их социальной организации. Среди наиболее значимых археологических свидетельств оседлости можно выделить следующие категории:

Расположенное в самом сердце Сарыарки, городище Талдысай является ярким примером оседлого поселения, связанного с кимаками и кыпчаками. Археологические раскопки на этом памятнике выявили наличие ремесленных мастерских, специализировавшихся на обработке металла и кости, что указывает на оседлый характер проживания и наличие постоянного населения, занятого не только скотоводством. Особую значимость представляют обнаруженные здесь фрагменты зернотерок и керамических сосудов, которые использовались для хранения зерна. Эти находки являются прямым свидетельством того, что среди кимаков и кыпчаков на определенном этапе их истории существовало и развивалось земледелие, дополнявшее традиционное скотоводческое хозяйство [1, с. 56]. Вероятно, оседлые поселения, подобные Талдысаю, служили важными экономическими и ремесленными центрами в кимакском и кыпчакском обществах.

Древний город Культобе, расположенный в стратегически важном регионе Южного Казахстана, представляет собой еще более масштабное свидетельство оседлой жизни и земледельческой деятельности

кочевников. Археологические исследования на городище выявили развитую ирригационную систему, включавшую в себя каналы и арыки, которые использовались для орошения близлежащих полей. Обнаруженные каменные зернохранилища внушительных размеров указывают на постоянное и систематическое земледельческое производство, способное обеспечивать нужды значительного оседлого населения [2, с.73]. Культобе, вероятно, являлся не просто поселением, а важным административным и хозяйственным центром, где оседлые земледельцы и скотоводы жили бок о бок, обеспечивая экономическую стабильность региона.

Помимо вышеупомянутых памятников, археологические исследования выявляют и другие городища, и поселения с признаками оседлости, связанные с различными кочевыми государствами. Наличие фортификационных сооружений, таких как оборонительные стены и рвы, свидетельствует о стремлении кочевников к созданию постоянных, защищенных поселений, которые могли служить центрами власти, торговли и ремесла.

Находки железных плугов, серпов и каменных зернотерок, обнаруженные в различных регионах Казахстана, являются прямым доказательством практического использования аграрных технологий кочевыми обществами [3, с.89]. Эти орудия труда свидетельствуют о том, что земледелие не было случайным или эпизодическим занятием, а представляло собой важную составляющую хозяйственной деятельности кочевников. Разнообразие найденных земледельческих орудий указывает на знакомство с различными методами обработки земли и уборки урожая, что говорит о достаточно высоком уровне развития земледелия в кочевой среде.

Обнаруженные остатки древних ирригационных систем в Семиречье и долине реки Сырдарьи являются еще одним весомым аргументом в пользу развития земледелия среди кочевников. Эти системы, включавшие в себя каналы, арыки и плотины, предназначались для искусственного орошения полей и свидетельствуют о совместной деятельности кочевников и оседлых жителей в целях повышения урожайности сельскохозяйственных культур [4, с.104]. Создание и поддержание таких сложных ирригационных сооружений требовало значительных трудовых затрат и высокого уровня организации, что указывает на серьезное отношение кочевников к земледелию как важному источнику продовольствия.

Наряду с археологическими находками, письменные источники различного происхождения также содержат ценные сведения об оседлом образе жизни и земледельческих занятиях кочевников Казахстана и Центральной Азии. Эти свидетельства, оставленные китайскими хронистами, арабскими и персидскими географами и историками, а также авторами русских летописей, дополняют и подтверждают данные

археологии, создавая более полную картину хозяйственной деятельности кочевых обществ.

Хроники времен правления Танской династии (VII-X века) содержат упоминания о земледельческих занятиях тюрков, населявших долину реки Или [5, с.215]. Эти свидетельства указывают на то, что уже в период существования Тюркского каганата часть кочевого населения переходила к оседлому образу жизни и занималась земледелием, вероятно, в наиболее благоприятных для этого регионах. Китайские источники также могут содержать информацию о торговых связях тюрков с оседлыми земледельческими районами, что косвенно подтверждает их знакомство с земледельческой культурой.

Средневековые арабские и персидские географы и историки, такие как аль-Идриси и аль-Масуди, в своих трудах описывали обширные степные территории, населенные кочевниками, включая земли современного Казахстана, как регионы, где кочевое скотоводство успешно сочеталось с оседлым земледелием [6, с.132]. Эти авторы отмечали наличие у кочевников не только пастбищ для скота, но и возделываемых полей, где выращивались различные сельскохозяйственные культуры. Сообщения арабских и персидских авторов особенно ценны тем, что они основаны на личных наблюдениях путешественников и купцов, посещавших эти регионы, что придает им высокую степень достоверности. Аль-Макдиси, например, называл Тараз «второй Мединой», что может косвенно указывать на развитость городской культуры и, вероятно, земледелия в этом регионе, связанном с тюргешами. Поиски пользователя в ноябре 2024 года о связях Тараза с другими городами средневековья, а также упоминания аль-Макдиси, подтверждают его интерес к этой теме.

Интересно отметить, что поиски пользователя касательно средневекового Тараза, его связей с другими городами, а также упоминания аль-Макдиси, могут косвенно свидетельствовать о его осведомленности о роли этого города как важного центра на Великом Шелковом пути, где контакты между кочевыми и оседлыми культурами были особенно интенсивными.

В описаниях Золотой Орды, оставленных русскими летописцами, также встречаются упоминания о существовании земледельческих районов на территории этого обширного государства. Летописи сообщают о наличии оседлых поселений и даже целых земледельческих округов, которые обеспечивали продовольствием не только местное население, но и ханские ставки [5, с.241]. Эти свидетельства важны для понимания экономической структуры Золотой Орды, которая не ограничивалась исключительно сбором дани с покоренных территорий, но и включала в себя собственное сельскохозяйственное производство.

Развитие элементов оседлости и земледелия среди кочевых обществ Центральной Азии и Казахстана оказало значительное влияние

на процесс формирования и укрепления их государственности. Появление постоянных поселений и городов, а также освоение земледелия как стабильного источника продовольствия, создавали новые экономические и социальные условия, способствовавшие централизации власти и развитию административных структур.

Такие крупные городские центры, как Сарай-Бату, столица Золотой Орды, представляли собой уникальное сочетание элементов кочевой и оседлой культуры [4, с.59]. Ханская ставка, первоначально мобильная, постепенно обросла постоянными постройками, превратившись в настоящий город с развитой инфраструктурой, ремесленными кварталами и торговыми площадями. Сарай-Бату стал не только политическим, но и экономическим центром Золотой Орды, где концентрировались ресурсы и осуществлялось управление обширной территорией.

Другие города, такие как Отрар, расположенный на пересечении торговых путей Великого Шелкового пути, также играли важную роль в экономическом и политическом развитии кочевых государств. Отрар, вероятно, контролировался кочевыми элитами и служил центром сбора налогов и торговли, обеспечивая поступление средств в государственную казну. Поиски пользователя, связанные с мавзолеями Бабаджи-Хатун и Айша-Биби, расположенными недалеко от Тараза, могут указывать на его интерес к городской культуре средневекового Казахстана.

Развитие земледелия в кочевых государствах обеспечивало стабильный источник продовольствия, что снижало зависимость от результатов кочевого скотоводства и способствовало росту населения. В Золотой Орде, например, существовала специальная система налогообложения, которая распространялась и на земледельческую продукцию [6, с.145]. Получение налогов с земледельческих районов являлось важной статьей доходов государства и позволяло поддерживать административный аппарат и военную мощь.

Переход части кочевого населения к оседлому образу жизни и занятия земледелием также способствовал развитию социальных институтов, связанных с землепользованием и распределением водных ресурсов (в случае ирригационного земледелия). Это, в свою очередь, могло приводить к формированию более сложной социальной иерархии и развитию правовых норм.

Проведенный историко-археологический анализ убедительно подтверждает, что кочевые государства Казахстана и Центральной Азии не являлись монолитными образованиями, основанными исключительно на кочевом скотоводстве. Археологические находки, такие как городища Талдысай и Культобе, обнаруженные земледельческие орудия труда и остатки ирригационных систем, наглядно свидетельствуют о развитии оседлого образа жизни и земледелия среди кочевников. Эти данные

находят свое подтверждение в письменных источниках различного происхождения, которые упоминают о земледельческих занятиях тюрков, кимаков, кыпчаков и населения Золотой Орды.

Таким образом, развитие оседлости и земледелия сыграло значительную роль в процессе формирования и развития государственности у кочевников. Появление городов, служивших административными и экономическими центрами, а также освоение земледелия как стабильного источника продовольствия, способствовали укреплению государственной власти и созданию более устойчивой социально-экономической структуры. Таким образом, кочевые государства Казахстана и Центральной Азии представляли собой сложные социально-политические образования, в которых кочевые и оседлые элементы тесно переплетались, формируя уникальный исторический феномен. Дальнейшие исследования в этой области позволят еще глубже понять многогранность истории кочевых обществ и их вклад в развитие цивилизации.

Литература

1. Хазанов А.М. Кочевники и внешний мир. 3-е изд., доп. – А.: Дайк-Пресс, 2000. – 604 с.

2. Байпаков К.М. Древние города Казахстана. – А.: Наука, 2005. – 240 с.

3. Масанов Н.Э. Кочевая цивилизация казахов (основы жизнедеятельности номадного общества). – А.: Социнвест; М.: Горизонт, 1995. – 320 с.

4. Крадин Н.Н. Империя Хунну. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Логос, 2002. – 312 с.

5. Гумилев Л.Н. Древние тюрки. – М.: АСТ, 2003. – 504 с.

6. Барфилд Т. Опасная граница. Кочевые империи и Китай (221 г. до н. э. – 1757 г. н. э.). – СПб: Факультет филологии и искусств СПбГУ, Нестор-История, 2009. – 488 с.

КӨРІСУ: ҚАЗАҚ ДӘСТҮРІНІҢ ЖАҢҒЫРУЫ ЖӘНЕ ҚОҒАМДА ИНТЕРПРЕТАЦИЯЛАНУЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Д.Б. Сейтбаттал
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: А.М. Садыкова
PhD докторы, қауымдастырылған профессор

Аңдатпа. Мақалада (қазіргі қоғамда 14 наурызда жиі өткізілетін) көрісу дәстүрінің тарихы мен маңызы қарастырылып, қоғамда дәстүрдің мән-мағынасын ұғынып-түсінудің кейбір мәселелері талданады. Зерттеу әдістері: сауалнама, салыстырмалы талдау, синтез, жүйелеу, статистикалық әдіс. Дереккөздер мен

қоғамдық пікірді талдау қоғамда көрісу дәстүрінің мәні мен мағынасына қатысты ортақ түсініктің орын алмағанын көрсетеді.
Түйінді сөздер: көрісу, Наурыз, дәстүр, мәдениет, рухани жаңғыру, тарих.

Annotation. The article examines the history and significance of the tradition of koris (which is often held on March 14 in modern society), analyzes the issues of understanding the meaning of this tradition in society. Research methods: questionnaire, comparative analysis, synthesis, systematization, statistical method. The analysis of sources and public opinion confirms the existence of a common understanding of the meaning and significance of tradition.
Keywords: korisu, Nauryz, tradition, culture, spiritual rebirth, history.

Аннотация. В статье рассматривается история и значение традиции көрісу (которое в современном обществе часто проводится 14 марта), анализируются вопросы понимания смысла данной традиции в обществе. Методы исследования: анкетирование, сравнительный анализ, синтез, систематизация, статистический метод. Анализ источников и общественного мнения подтверждает наличие единого понимания смысла и значения традиции.
Ключевые слова: көрісу, Наурыз, традиция, культура, духовное возрождение, история.

Көрісу – қазақ халқының ежелден келе жатқан ұлттық дәстүрлерінің бірі. Бұл дәстүр еліміз тәуелсіздігін алғаннан кейін жаңғыра бастады.

Алғашқы жылдары көрісу Қазақстанның батыс өңірлерінде кеңінен танымал болғанымен, елдің басқа аймақтарында көпшілікке беймәлім еді. Соңғы жылдары елдің басқа да облыстары 14 наурыз күнін ерекше күн ретінде атап өтіп, көрісу рәсімін жасайды. Бүгінде көрісу дәстүрі жанданғанымен, мән-мағынасы көпшілікке беймәлім қалып отыр. Кейбіреулер оны мүлдем білмесе, басқалары Батыс Қазақстан өңіріне ғана тән жергілікті дәстүр деп санайды.

Әр жылдары бұқаралық ақпарат құралдарында көрісуге қатысты көптеген мақалалар жарияланды.

Мысалы, 2019 жылғы 14 наурызда «Ult.kz» тәуелсіз интернет-басылымының мақаласында былай деп жазылған: «14 наурыз – Қазақстанның Батыс аймағындағы жұртшылық тойлайтын көрісу күні. Көрісу (Маңғыстау өңірінде «Амал мерекесі» деп аталады) – Қазақстанның Батыс өңірі және Ресеймен шектесетін аймақтарында сақталған көне дәстүр <...>« [1]. «Егемен Қазақстан» газетінің 2021 жылғы 14 наурыз күны шыққан нөмірінде:»Бүгін, 14 наурыз – Көрісу күні. Бұл күнді Амал мерекесі деп те атайды. Адамдар осы күні бұрынғы өкпе-ренішін кешіріп, бір-біріне амандық-саулық тілейді <...>« [2] делінсе, Қазақстан Республикасы президентінің жанындағы мемлекттік басқару академиясының сайтында «Көрісу күні – Амал мерекесі атап өтілді», – деп көрсетілген [3]. Ресми БАҚ саналатын «Eelordainfo.kz» 2025 жылғы 14 наурызда жариялаған мақалада: «Көрісу күні – бұл қазақ халқының дәстүрлі мейрамдарының бірі, әсіресе Наурыз мерекесімен

байланысты <...>« – деп айтылған [4]. Бұл аталғандарға қоса, «Sputnik Казахстан» 2025 жылғы басылымында төмендегідей ақпар береді: «<...> Маңғыстау, Атырау, Ақтөбе және Батыс-Қазаақстан облыстарында бұл мейрам «Көрісу күні» немесе «Амал мерекесі» деп аталады. Еліміздің батыс аймақтарынан басқа ежелгі дәстүр ретінде бұл мейрам Сырдария, Қостанай тұрғындарында, сонымен бірге Қарақалпақстанда, Түркіменстанда, Ресейдің Саратов, Самара, Орынбор және Астрахан облыстарынында тұратын қазақтарда сақталған <...>« (қазақшаға аударылған – Д.С.) [5].

Жоғарыда аталған дереккөздердің көпшілігінде Көрісу және Амал ұғымдары қатар қолданылады және біреуінде ол түркілік Наурызбен байланысты мереке деп қарастырылатынын көруге болады. Осы орайда қоғамдық пікірді анықтау мақсатында сауалнама өткізілді. Мақсатты аудитория – әр түрлі жастағы және жыныстағы ел тұрғындары. Құрастырылған сұрақтар негізінде респонденттердің көрісу дәстүрінен және оның маңызы туралы хабардар болуы анықталды. Алынған нәтижелер 1-суретте берілген.

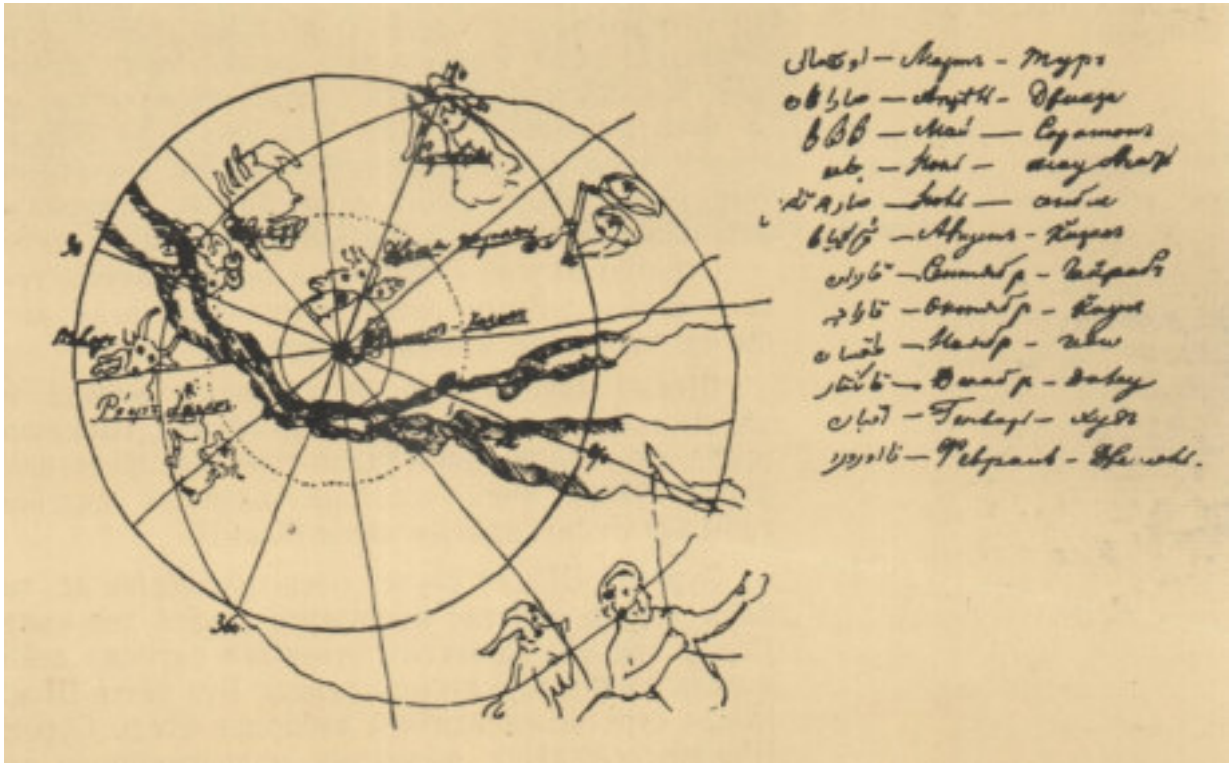
1-сурет. Сауалнама нәтижелері.

Қатысушылардың басым бөлігі Көрісу және Наурыздың байланыстылығын түсіндірудің маңыздылығын ескеріп, бірақ оның ұмытылғанын және оған қатысты ақпаратты көбірек насихаттау қажет екенін айтты.

Этнограф Серік Ерғали осыдан он жыл бұрын, яғни 2014 жылдың өзінде-ақ қазақ этнографиясында көрісу күнінің болмағаны туралы жазды. Оның тұжырымдауы бойынша, «Наурыздан бөліп алып, тағы бір мерекенің ұшын шығару ұлттық құндылықты бұрмалау» болып табылады. Зерттеуші «Көрісу» және «Амал» атауларының Наурызға тән ұғымдар екенін, Наурыздаманың «наурыздату» етістігімен бйаланысты екенін, яғни, ертеде тойлату мағынасында қолданылғанын негіздеген. Бұған қоса, былай деп қорытады: «<...> оны «амал» деп те, «көрісу» деп те атамаған, «Наурыз» деген. «Амал» деп атау 1988 жылдан мерекенің 21-22 наурызға ресмиленуінен бастап, халықтық Жыл басы күнінен ажырағысы келмеген бұқара 14 наурызды «Амал» атауға мәжбүр болды», – деп түйген [6].

Тарихи деректерде көрісу тарихына қатысты мәліметтер баршылық.

Шоқан Уәлиханов қазақтың дәстүрлі күнтізбесін (2-сурет) зерттеу барысында наурызды жылдың басталуы ретінде сипаттаған. Бұл күннің маңызы табиғаттың жаңаруы мен күннің Тоқты шоқжұлдызына бағытталуымен байланысты болды. Қазақтардың маусымдық уақыт есептеуінде қыс 13 наурызда аяқталып, 14 наурызда көктемнің алғашқы күні басталды.

2-сурет. Қазақтың дәстүрлі күнтізбесі.

Шәкәрім Құдайбердіұлының ұлы Ахат Шәкәрімұлының жазбаларында былай делінеді: «Әкей айтты: бүгін ескіше 1 март, қазақша Жаңа жыл – Ұлыстың ұлы күні. Жаңа жылдың бұрынғы аты – Наурыз, бұл парсы тілінде ‘жаңа күн’ дегенді білдіреді». Бұл сөздерден Көрісу дәстүрінің бұрыннан-ақ Наурыздың алғашқы күні ретінде қарастырылғанын және оның қазақ мәдениетіндегі маңызды орнын аңғаруға болады [7].

Кеңес дәуірінде Наурыз мейрамы 21-22 наурызға ауыстырылды. Бұл өзгеріс астрономиялық күнтізбеге сәйкес келсе де, қазақтардың дәстүрлі уақыт түсінігіне толық сәйкес болмады. Осыған қарамастан, Батыс Қазақстанда «Көрісу» дәстүрі сақталып, халық арасында жаңа жылдық қарым-қатынастарды нығайту дәстүрі жалғасты. «Көрісу» және «Амал» ұғымдары уақыт өте келе Наурыз мейрамының құрамдас бөлігі ретінде қарастырыла бастады. Егер бұрын 14 наурыз қазақтардың жаңа жылының басы болып саналса, бүгінде бұл күн негізінен адамдардың бір-бірімен қауышып, амандық сұрасатын күні ретінде қабылданады. Бұл дәстүрдің сақталуы қазақ халқының тарихи мәдениетінің беріктігін және әлеуметтік байланыстарға үлкен мән бергенін көрсетеді [8, 55].

Қазақ қоғамында қыс мезгілі ерекше маңызға ие болған. Қыстың ұзақ әрі қатал болуы халықты көптеген қиындықтарға душар етті. Ауылдар бір-бірінен алшақ орналасып, көшпенділер қысқы жайылымдарды тиімді пайдалану мақсатында бөліне қоныстанатын. Қиыншылыққа толы маусым аяқталып, көктемнің алғашқы күндері

келгенде, адамдар бір-бірімен қайта қауышып, тірі қалғанына шүкіршілік етіп, өмірден өткендерді еске алған. Осылайша, көрісу дәстүрі – қауымдық байланысты қайта нығайтуға, адамдардың арасындағы қарым-қатынасты жаңғыртуға арналған маңызды дәстүрге айналды. Бұл жоралғының әлеуметтік мәні де ерекше болды. Ол тек амандасу рәсімі ғана емес, сонымен қатар өткен реніштерді кешіріп, жаңа жылды татуластықпен бастаудың символына айналды. Көшпелі қоғамда бұл дәстүрдің функциясы жоғары болған, өйткені ұжымдық ынтымақтастық пен өзара көмек өмір сүрудің негізгі кепілі еді [9, 23].

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының Наурыз мейрамына арналған белгілі шығармаларының бірі – «Наурыз тілегі» өлеңі. Бұл өлеңде ақын көктемнің келуімен табиғаттың жаңаруы мен халықтың қуанышын бейнелейді. Өлеңнің кейбір жолдары:

«Ызғарлы, қыс-зымыстан, суық кетіп,
Аспаннан күн күлімдеп, шырай қонды енді.
Ұзамай қар да кетер, жаз да болар,
Сай-сала күрілдесіп, суға толар!»

Бұл өлеңде қыс мезгілінің аяқталып, көктемнің келуімен табиғаттың жандануы мен халықтың қуанышы сипатталады [10].

Көрісу дәстүрінің қоғамда ұмытылуы тенденциясы бірнеше негізгі факторлардың ықпалымен жүзеге асты. Кеңестік кезеңдегі мәдени өзгерістер, урбанизация үдерісі, ақпараттық насихаттың жеткіліксіздігі мен ғаламдану – осы дәстүрдің әлсіреуіне тікелей әсер еткен негізгі факторлар. Тарихи факторларды қарастыратын болсақ, кеңес үкіметі тұсында ұлттық салт-дәстүрлер екінші орынға ысырылып, олардың көпшілігі ресми деңгейде шектеуге ұшырады. Бұл үрдіс көрісу секілді халықтық дәстүрлердің ұмытылуына алып келді. Ұлттық құндылықтардың жүйелі түрде қысымға ұшырауы салдарынан бірқатар этномәдени ерекшеліктер халық жадынан шығып қалды [6]. Әлеуметтік өзгерістерге келетін болсақ, урбанизация мен қоғамның жаңа өмір салтына бейімделуі дәстүрлі құндылықтардың кейбірінің кейінге ысырылуына ықпал етті. Қалалық өмір салты адамдар арасындағы қарым-қатынастардың ресмиленуіне әкеліп, қазақ қоғамындағы бұрынғыдай жылы шырайлы қарым-қатынасты біршама өзгертті. Көрісу секілді жақындықты нығайтатын дәстүрлердің маңызы ауылдық жерлерде ғана сақталып, қалалық ортада айтарлықтай бәсеңдеді [11]. Мәдени және ақпараттық факторлар да үлкен рөл атқарады. Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, қоғамның басым бөлігі Көрісу дәстүрінің нақты мәнін білмейді немесе оны Наурыз мейрамынан бөлек қарастырады. Бұл ақпараттық саясаттың әлсіздігін және Көрісу дәстүрін насихаттаудың қажеттігін көрсетеді. Бұқаралық ақпарат құралдары бұл мерекені халыққа кеңінен таныстыруда белсенділік танытпағандықтан,

ол бірте-бірте екінші дәрежелі әдет-ғұрыпқа айналды [12].

Кеңес Одағы кезінде дәстүрлі мерекелерді тойлауға шектеу қою орын алды. 1926 жылы қабылданған декреттер мен саяси өзгерістер нәтижесінде, ұлттық дәстүрлер мен мейрамдар қайта қаралып, қоғамның социалистік идеологияға бейімделуі мақсатында Наурызды тойлауға тыйым салынды. Бұл үдеріс әсіресе 1930-шы жылдары күшейіп, ұлттық салт-дәстүрлер мен мейрамдар «буржуазиялық» деп есептелді. Кеңес өкіметі сол кездері ұлтшылдықпен күресіп, ұлттық сана мен дәстүрлерді ескеру өте сирек болды. Наурыздың тойлануына тыйым салынған кезеңде, ол көбінесе жергілікті деңгейде, жасырын түрде тойланып келді. 1988 жылы Қазақстанда Наурызды тойлауға рұқсат берілді, бірақ ол тек 1991 жылы ресми түрде мемлекеттік мейрам ретінде белгіленді. Бұл кезеңде Наурыз тек ұлттық мейрам ғана емес, халықтың мәдени-рухани жаңғыруы мен өздерінің ұлттық құндылықтарына деген құрметі ретінде де қаралды. Әсіресе жаңа жылдың басталуын, табиғаттың қайта тірілуін бейнелейтін Наурыз мейрамы тұтас халықтың бірлігін нығайтатын маңызды факторға айналды. Қазақстанның тәуелсіздігімен бірге Наурыз жаңадан өркендеп, ұлттық мәдениет пен дәстүрдің қайта жануына ықпал етті [9, 13-б].

Қазақ халқы Наурызды бірнеше күннен бастап тоғыз күнге дейін тойлаған. Қазақстан жерінің ауқымдылығы табиғат құбылыстарының әр аймақта әртүрлі уақытта байқалуына себеп болды. Бір өңірде көктем лебі сезілсе, басқа жерде қыс әлі де күшін жоймаған кездер болған. Сол себепті, 22 наурыз ресми түрде Жаңа жыл ретінде қабылданғанымен, мерекенің нақты уақыты әр аймақта әртүрлі болған. Мысалы, Жетісу өңірінде Наурыз мерекесі 15 ақпанда тойланған, ал оңтүстікте көктемнің басталуын жыл құсы – наурызторғайдың ұшып келуімен байланыстырған. Батыс Қазақстанда бұл мереке 14-15 наурыз аралығында аталып өткен. Ал Орталық Қазақстан халқы көктемді Үркер шоқжұлдызының жас аймен тоғысуына қарап қарсы алған. Көшпелі халық үшін жыл басы табиғаттың жануы мен малдың төлдеу кезеңімен байланысты болған. Бұл туралы көне жазбаларда, соның ішінде қытай елшілерінің еңбектерінде де айтылады.

Осы деректер қазақтардың табиғат заңдылықтарына бейімделген өмір салтын ұстанғанын көрсетеді. Әр аймақта мерекенің өз уақытында тойлануы – халықтың қоршаған ортамен үйлесімді тіршілік еткенінің дәлелі. Қазіргі кезде 22 наурыз ұлттық мереке ретінде тойланса да, оның түпкі мәні – табиғатпен үндестікті сақтау, жаңа өмір кезеңін қарсы алу дәстүрі әлі де маңызын жоғалтқан жоқ [8, 23-б.].

Батыстық ықпал мен ғаламдану мәселесіне келетін болсақ, соңғы жылдары жаһандық мәдени өзгерістер көптеген ұлттық дәстүрлердің маңызын әлсіретіп келеді. Көптеген мерекелер жаңа сипатқа ие болып, шетелдік элементтер сіңірілуде. Ал қазақтың төл дәстүрлері, соның ішінде Көрісу толыққанды дәрежеде танылмай отыр. Серік Ерғали атап

өткендей, қазақ халқы Наурыздың алғашқы күнінен бастап, яғни, ескіше бұл 1 нуарыз, ал қазіргде 14 жұлдызына сәйкес, Наурыз мерекесін ай бойы тойлаған. Сонымен бірге, ол М.Ж. Көпейұлының жазбаларында наурыздаманың 8 күн бойы, яки ескіше наурыздың 1-8 аралығы, қазіргі күнтізбе бойынша 14-21 наурыз аралығында өткенін жазған. Ғалымның дәлелдеуінше, 13 наурыз – бұл ескі жылмен қоштасу, ал 14 наурызда жаңа жыл кіреді, яғни мүшелдік жыл 1 қаңтарда және 22 наурызда кірмейді. 22 күнін ежелден келе жатқан Күнге табыну ғұрпынан келген төрт мерекенің бірі деп түсіндіреді [6].

Қората келсек, көрісу – бұл жеке мейрам емес, қазақ халқының көне дәстүрлерінің бірі, ол тек амандасу рәсімі емес, халықтың бірлігін, сыйластығын және жаңа жылды жақсы көңіл-күймен қарсы алу дәстүрін білдіреді. Оны көпшілікке тарихи дереккөздерде сақталған ақпарат негізінде дұрыс насихаттау аса маңызды.

Әдебиеттер

1. Көрісу күні – Амал мерекесі атап өтілді [Электрондық ресурс] // https://www.apa.kz/көрісу-күні-амал-мерекесі-атап-өтіл/ (жүгіну уақыты: 20.02.2025).
2. Бүгін 14 наурыз – Көрісу күні [Электрондық ресурс] // https://egemen.kz/article/268656-bugin-14-nauryz-%E2%80%93-korisu-kuni (жүгіну уақыты: 1.03.2025).
3. 14 наурыз – Көрісу мейрамы [Электрондық ресурс] //https://www.gov.kz/memleket/entities/zhambyl-saulet/press/news/details/520977 (жүгіну уақыты: 12.03.2025).
4. Бүгін – 14 наурыз – Көрісу күні: Амал мерекесі [Электрондық ресурс] // https://elordainfo.kz/ar-turli/k-risu-k-ni-turaly-ne-bilemiz (жүгіну уақыты: 25.03.2025).
5. С чего начинается Наурыз: что такое праздник Амал и почему его отмечают 14 марта? [Электррнный ресурс]. Режим доступа: https://ru.sputnik.kz/20250314/s-chego-nachinaetsya-nauryz-chto-takoe-prazdnik-amal-i-pochemu-ego-otmechayut-14-marta-51597267.html (режим доступа: 20.03.2025).
6. Ерғали С. «КӨРІСУ КҮНІ» дейтін қазақ этнографиясында күн жоқ! [Электрондық ресурс] // https://abai.kz/post/18864 (жүгіну уақыты: 2.04.2025).
7. Қазақстандықтар Амал мерекесін тойлап жатыр [Электронды ресурс] https://sputnik.kz/20220314/qazaqstan-korisu-kuni-23491840.html (жүгіну күні: 1.04.2025)
8. «Ұлыстың ұлы күні – Әз Наурыз» атты республикалық ғылыми конференция материалдары. – Астана, 2017. – 249 б.
9. Қазбеков М. Наурыз: Жаңғырған салт-дәстүрлер. – Алматы: Казакстан, 1991. – 256 б.
10. Наурыз тілегі – Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. [Электрондық ресурс] // https: //bilim-all.kz/olen/6655-Nauryz-tilegi?ysclid=m8ys895j1o862422766 (жүгіну күні: 1.04.2025)
11. «Көрісу күні» қазақтын жыл басы ма? [Электронды ресурс] // https://aikyn.kz/281595/korisu-kuni-k-azak-tyn--zhyl-basy-ma (жүгіну күні: 1.04.2025).
12. Көрісу немесе Көрісу айт: Ұлттық дәстүрдің жаңғыруы [Электрондық ресурс] // https://kaz.orda.kz/korisu-kyni-nemese-korisu-ajt-ulttyk-dastyrdin-zhangyruy-131306/ (жүгіну күні: 1.04.2025).

ПЕРВЫЙ ТЮРКСКИЙ КАГАНТ И РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН: ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ

К.Б. Сыздыков
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: Н.Е. Кузембаев
кандидат исторических наук, ассоц.профессор Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

Аннотация. Статья посвящена становлению одной из сильнейших держав раннего Средневековья – Тюркского каганата. Рассматриваются основные факторы консолидации тюркских племён: военная мощь, политическое искусство и идеология сакральной власти. Анализируется современная значимость истории каганата в контексте интеграционных процессов тюркского мира.
Ключевые слова: кочевники, тюрки, каганат, военное искусство, единство

Аңдатпа. Бұл мақалада Орталық Азиядағы түркі тайпаларының қуатты империяға айналу жолы зерттеледі. Көшпелі өмір салты, саяси шеберлік және әскери өнердің үйлесімі ұланғайыр территорияларды біріктірді. Тарихи сабақтардың қазіргі заманғы түркі халықтарының бірлігі идеяларына әсері мен маңыздылығы қарастырылады.
Түйіндісөздер: көшпелілер, түркі, қағанат, әскери өнер, бірлік.

Abstract. This article explores how Central Asian Turkic tribes transformed into a powerful medieval empire, the Turkic Khaganate. It highlights the role of military prowess, political strategy, and sacred authority in unifying nomadic communities. Their historical legacy remains relevant today, influencing modern concepts of Turkic unity.
Keywords: nomads, Turkic, khaganate, military art, unity.

История тюркских племён Центральной Азии – это история выживания, адаптации и гениальной организации. Из бескрайних степей, где каждое племя вело борьбу за ресурсы и выживание, возникла одна из самых могущественных империй раннего Средневековья – Тюркский каганат [1, с. 45–46]. Его становление стало возможным благодаря уникальному сочетанию военного гения, политической хитрости и способности превратить разрозненные кланы в единый организм, подчиняющийся железной дисциплине [2, с. 12–13]. Но как кочевникам, чья жизнь была пронизана духом индивидуализма и свободолюбия, удалось создать структуру, которая на века определила баланс сил в Евразии [1, с. 48–49]? И почему их опыт консолидации остаётся актуальным спустя полторы тысячи лет, находя отражение в современных идеях тюркского единства [3, с. 35–37]?

Задолго до появления единой тюркской державы в регионе Центральной Азии проживали различные кочевые племена, связанные общим происхождением и языком, но во многом различавшиеся по образу жизни и локальным традициям. Археологические и письменные

источники (от китайских летописей до персидских хроник) указывают, что ряд тюркских племён обитал в районе Алтая, верховьев Иртыша и Ордоса уже в начале нашей эры [4, с. 60–62]. Суровые природно-климатические условия требовали от кочевников гибких стратегий выживания: умения перемещаться вслед за пастбищами, обеспечивать себя продовольствием и эффективно защищать свои владения [3, с. 58–60].

Фактор внешнего влияния также стимулировал развитие тюркских племён. Торговля по Великому шёлковому пути, особенно в раннем Средневековье, активизировала контакты с соседними державами [1, с. 89–90]. В результате тюркские общности стали вовлекаться в сложный процесс культурного и экономического обмена, который вёл к перенятию некоторых институтов оседлой цивилизации [2, с. 28–30].

Переход от отдельных небольших союзов и родоплеменных группировок к более крупным объединениям обычно связан с именем династии Ашина, которая упоминается в китайских источниках как родоначальница первых тюркских каганов [5, с. 112–114]. Согласно преданиям, именно этот род сумел заручиться поддержкой нескольких могучих кочевых племён, объединив их усилия в военных походах и освоении новых пастбищ.

Ключевым стимулом к союзу всегда выступало осознание общих угроз и возможностей. В условиях давления со стороны более сильных соседей – например, жужаней (Жуань-жуанского каганата), которые контролировали значительные территории в Центральной Азии, – тюркские племена стали всё чаще искать формы коллективной обороны и совместных походов [4, с. 88–89]. Военная победа над жужанями, которую связывают с деятельностью предводителя Бумын-кагана в середине VI века, фактически ознаменовала появление нового сильного игрока на политической карте Евразии [1, с. 100–102].

Механизм объединения у тюрков шёл по модели «конфедерации племён», когда более мелкие и уязвимые группы включались в союз под эгидой более сильного и харизматичного лидера. Однако такой союз не был просто временным: благодаря умело выстроенным межродовым брачным связям, согласованным нормам «степной дипломатии» и общей идеологической программе лидеры закладывали основу для прочного объединения [3, с. 74–75]. Постепенно формировался единый этнополитический организм, позволяющий не только обороняться, но и выступать в качестве агрессора при необходимости дальнейшего расширения территорий.

Возникновение института каганства стало поворотным моментом. Каган, будучи верховным правителем, обеспечивал идеологическую и административную вертикаль власти [2, с. 55–57]. Она опиралась не только на военный авторитет, но и на сакральное (божественное) происхождение: согласно традиционным представлениям, правителю

покровительствуют духи предков и небесные силы (Тэнгри). Это придавало каганской власти особую легитимность [5, с. 120–121].

В административном отношении Тюркский каганат включал как кочевые регионы, так и оседлые территории. На завоёванных землях сохраняли местную элиту и местные порядки, лишь привнося тюркских наместников (тегинов) и систему сбора дани [1, с. 135–136]. Такая гибкая политика обеспечивала лояльность покорённых народов, способствовала экономической стабильности и укрепляла торговые связи по всей Евразии [4, с. 103–104].

Военное дело стало важнейшим фактором, определившим успех тюркских племён. Кочевая конница, обладая высокой мобильностью и искусством ведения сражений в степной местности, славилась стремительностью и дисциплиной [3, с. 91–93]. Уже на этапе ранних конфликтов с соседними кочевниками, а затем и в войнах с Китаем, тюркские племена продемонстрировали отличную организованность и способность к быстрому манёвру [5, с. 128–129].

Система военной подготовки основывалась на традициях кочевого образа жизни: практика ежедневной верховой езды, охоты, владения луком и саблей была неотъемлемой частью культуры [2, с. 68]. Тюркские воины с юного возраста привыкали действовать в режиме постоянной боеготовности и свыкались с переходами на большие расстояния. Это давало неоценимое преимущество в степных боях, позволяя обходить крупные силы противника, внезапно атаковать и столь же внезапно отступать [4, с. 112–113].

Достижение стабильности и сплочённости

Однако для сохранения столь обширных владений требовалось нечто большее, чем просто военная сила. Тюркские правители осознавали необходимость прочного внутреннего управления, умелого регулирования взаимоотношений между различными племенами, родовыми группами и покорёнными народами [1, с. 159–160]. Ключевым аспектом становилась система вассальных и союзных отношений, в рамках которых сохранялись локальные элиты. Для поддержания порядка вводились законы и обычаи, отражающие как исконные тюркские нормы (ята, тёре), так и заимствованные элементы из соседних культур [5, с. 131–132].

Идеологическая составляющая была представлена концепцией «небесного мандата» (Тэнгри). Правитель считался «избранником Неба», а значит, всякое сопротивление ему рассматривалось не только как политический акт, но и как нарушение высшего космического порядка [2, с. 75–76]. Такая идеология помогала сцементировать разрозненные общности, придавая им ощущение единого пути и общей судьбы.

Хотя классические тюркские каганаты прекратили своё существование много веков назад, идея единства тюркских народов

продолжает оставаться актуальной и в наше время [4, с. 145]. Современные тюркоязычные страны – Казахстан, Кыргызстан, Турция, Азербайджан, Узбекистан, Туркменистан и ряд других – всё чаще обращаются к общему историческому и культурному наследию, проводя совместные мероприятия, форумы и фестивали [1, с. 190–191]. Создаются международные организации, призванные укреплять экономические, политические и культурные связи. Одним из ярких примеров является Тюркский совет (с 2021 года – Организация тюркских государств), который ставит своей целью развитие сотрудничества в сферах торговли, инвестиций, туризма и коммуникаций [3, с. 140–141].

Инициативы в области совместных исследований, раскопок и реставрации археологических памятников, связанных с тюркской историей, помогают возвращать из забвения культурные и духовные ценности, когда-то объединявшие предков нынешних тюркских народов. Такое обращение к корням не только способствует национальной гордости, но и создаёт почву для формирования межгосударственных союзов, основанных на исторически закреплённом чувстве родства и общности судьбы [5, с. 140–142].

Путь тюркских племён Центральной Азии от отдельных кочевых объединений до могучей империи наглядно демонстрирует, как геополитические и культурные факторы могут способствовать созданию крепкого государственно-политического организма. Военный потенциал, умелое использование торговых путей, гибкая система управления и сакральная идеология – всё это стало основой для формирования одной из крупнейших держав Средневековья, способной не только успешно завоёвывать земли, но и обеспечивать относительную стабильность и сплочённость на обширных территориях Евразийской степи [4, с. 160–162].

Опыт тюркских народов, выработавших механизм внутреннего единства и активного взаимодействия с внешним миром, не утратил своей ценности и в наше время [2, с. 115–116]. История напоминает, что идея общности языковой, культурной и исторической принадлежности способна преодолевать границы и формировать предпосылки для более глубокого сотрудничества [3, с. 155–156]. Сегодня, когда тюркоязычные страны вновь укрепляют культурные, экономические и политические связи, обращение к опыту прошлого подтверждает, что единство, основанное на взаимном уважении и признании общих корней, способно стать мощным стимулом к развитию и процветанию целого региона [1, с. 200–202].

Изучая путь становления тюркских племен, невозможно не заметить, как их опыт продолжает оказывать влияние на современный Казахстан. Взаимосвязь между военной силой, гибкостью управления и культурным единством прослеживается и в нашем государстве. Сегодня

Казахстан, как и когда-то Тюркский каганат, стоит на перекрестке торговых путей, интегрируя восток и запад. Политика многонациональности и сохранение историко-культурного наследия помогает укреплять внутреннее единство страны, несмотря на внешние вызовы. Мы продолжаем идеи наших предков, выстраивая диалог с другими народами на основе взаимного уважения и стремления к общему процветанию.

Если сравнить период Тюркского каганата с Казахстаном 2025 года, можно увидеть параллели. Тогда тюрки создали мощную империю благодаря способности объединять разрозненные племена, формируя единое целое. Сегодня Казахстан – это пример стабильного многонационального государства, где также объединены представители разных этносов и культур.

Литература

1. Массон В.М. Центральная Азия в эпоху раннего Средневековья. – Ташкент: Фан, 1978. – 290 с.

2. Курганов Д.А. Древние тюрки: военная и политическая история. – Астана: Ел Орда, 2009. – 350 с.

3. Баскаков Н.А. Введение в изучение тюркских языков. – М.: Наука, 1969. – 428 с.

4. Сулейменов О. Язык письма: происхождение письменности кочевых народов. – Алматы: Жазушы, 1988. – 312 с.

5. Толеубаев Е.Г. Прото-государственные образования тюркских племён. – Алматы: Рауан, 1999. – 276 с.

ГОРОДА И КОЧЕВНИКИ В ЭПОХУ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

А.Р. Сыздыкова
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: Н.Е. Кузембаев
кандидат исторических наук,ассоц.профессор Павлодарского
педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

Аннотация. Статья раскрывает взаимодействие кочевников и городов в Средневековом Казахстане. Они не противостояли, а дополняли друг друга, обеспечивая экономическую и культурную интеграцию. Анализируются причины упадка городов и параллели с современностью, где традиции кочевой культуры сочетаются с урбанизацией.

Ключевые слова: кочевники, города, экономика, культура, торговля, урбанизация, Казахстан.

Аңдатпа. Мақала орта ғасырлық Қазақстандағы көшпенділер мен қалалардың өзара байланысын қарастырады. Олар бір-біріне қарсы тұрмай, экономикалық және мәдени интеграцияны қамтамасыз етті. Қалалардың құлдырау себептері мен қазіргі

заманмен ұқсастықтары талданады, онда көшпенді дәстүрлер урбанизациямен үйлеседі.
Түйінді сөздер: көшпенділер, қалалар, экономика, мәдениет, сауда, урбанизация, Қазақстан.

Abstract. The article explores the relationship between nomads and cities in medieval Kazakhstan. Rather than opposing each other, they formed a symbiotic economic and cultural system. The decline of cities is analyzed along with modern parallels, where nomadic traditions blend with urbanization.
Keywords: nomads, cities, economy, culture, trade, urbanization, Kazakhstan.

В исторической панораме Казахстана Средних веков традиционно выделяют два полюса развития: кочевнические степи и оседлые городские центры [1, с. 45–46]. На первый взгляд может показаться, что эти миры существовали обособленно и даже противостояли друг другу, однако углублённое изучение археологических источников и письменных свидетельств демонстрирует более сложную картину [2, с. 28–30]. Кочевники и горожане не просто контактировали – их жизни были тесно переплетены, формируя своеобразный симбиоз, определявший экономическое и культурное развитие региона в течение многих столетий [3, с. 35–37].

Территория современного Казахстана с древнейших времён заселялась племенами, основу хозяйства которых составляло кочевое или полукочевое скотоводство [4, с. 60–62]. Эта форма ведения хозяйства была обусловлена природно-климатическими условиями степей, где для выживания требовалось постоянное перемещение в поисках пастбищ. Постепенно у кочевников формировался специфический образ жизни, включавший мобильное жильё (юрту), развитое искусство верховой езды и высокую адаптивность к степным пространствам [2, с. 58–60]. Благодаря регулярным сезонным перекочёвкам и опоре на клановые и племенные связи, кочевые сообщества создавали крупные военно-политические объединения, способные выдерживать натиск внешних угроз и контролировать обширные территории [3, с. 48–49].

Экономические контакты с внешним миром тоже были важны. Через земли кочевников пролегали торговые пути, связывавшие Восток и Запад [1, с. 89–90]. Гибкое отношение к чужеземцам и умение вести переговоры с караванщиками способствовали тому, что степь становилась не непреодолимой преградой, а связующим коридором между разными цивилизациями [4, с. 75–76].

Параллельно с развитием кочевых хозяйственных форм, на территории Казахстана возникала и укреплялась сеть городских поселений [3, с. 100–102]. Археологические раскопки свидетельствуют о наличии целого ряда урбанистических центров, располагавшихся преимущественно в Южном регионе страны, а также вдоль торговых

путей, пролегавших через Сырдарью и прилегающие районы [2, с. 80–82]. Некоторые из них были хорошо укреплёнными городами-крепостями, служившими резиденциями местных правителей, другие же развивались как торгово-ремесленные поселения или транспортные узлы, через которые проходили караванные маршруты [1, с. 95–97].

Городская экономика основывалась на ремёслах: гончарное производство, обработка металлов, изготовление тканей и ювелирных украшений [4, с. 105–107]. Многие изделия ремесленников находили сбыт не только на местном рынке, но и далеко за его пределами. Благодаря доступности транспортных путей, товары из этих городов могли попадать в земли соседних государств и даже в отдалённые регионы, где на них был устойчивый спрос [2, с. 110–112]. При этом сами города выступали и в роли потребителей: обширное степное окружение поставляло им скот, мясо, шкуры и другие ресурсы, необходимые для повседневной жизни горожан и работы мастерских [3, с. 115–116].

Общественная структура городов была сложной и вариативной. Помимо ремесленников и купцов, здесь селились представители административно-политической элиты, религиозные деятели, воины гарнизонов, зависимое население [1, с. 120–122]. Городская культура, формировавшаяся на пересечении различных традиций, была по-своему космополитичной. Письменность, распространение религиозно-философских идей придавали городской жизни многообразие и богатство форм. При этом постоянное соседство с кочевниками, появлявшимися в окрестностях для торговли и заключения военных или политических соглашений, создавало условия для активного обмена не только товарами, но и культурными практиками [4, с. 130–132].

Сложившаяся система степных коммуникаций позволяла городам успешно существовать и развиваться на основе тесного контакта с кочевыми племенами [2, с. 135–137]. Кочевники предоставляли рынкам не только продукты животноводства, но и охрану стратегических торговых путей от разбойников [1, с. 140–142]. Их военная сила во многих случаях оказывалась решающей при защите городских укреплений от внешних врагов. Помимо того, всякий крупный кочевой союз, образовавшийся в тот или иной период, был заинтересован в поддержании экономически активных городов, так как мог извлекать выгоду в форме налогов, дани или прямой торговли [3, с. 145–147].

Они, в свою очередь, давали кочевому окружению продукцию ремесленников и доступ к зарубежным товарам, привозимым караванами. Кочевники получали необходимое для быта: металлические изделия, оружие, предметы роскоши, соль, ткани и многое другое. Таким образом, горожане и кочевники зависели друг от друга, а их совместное существование поддерживало разнообразие экономического и культурного ландшафта всего региона [2, с. 150–152]. Такая

взаимовыгодная кооперация служила одной из движущих сил, определявших стабильность и процветание и оседлых, и кочевых сообществ [1, с. 155–157].

Вместе с тем, нельзя забывать о том, что эта гармония была достаточно хрупкой и во многом зависела от политической конъюнктуры. При прочих равных условиях сам факт присутствия устойчивых торговых путей и взаимной заинтересованности в экономических отношениях создавал предпосылки для относительно спокойного существования городов. Однако колебания в расстановке сил, появление новых правителей, стремившихся к захвату и грабежу, или внутренние конфликты между разными группами кочевников могли привести к резкому обострению ситуации. Тогда города становились объектами нападений и разорений, а торговая инфраструктура – нарушалась [4, с. 160–162].

Баланс между ними начал постепенно расшатываться под влиянием нескольких факторов. Во-первых, появление сильных кочевых империй (например, караханиды, монгольская экспансия Чингисхана и его потомков) приводило к тому, что централизация власти в руках степных правителей могла менять приоритеты в хозяйственной и военной политике [1, с. 170–172].

Во-вторых, возникли периоды внутриполитической нестабильности, сопровождавшиеся междоусобицами и конфликтами. Когда степные правители не могли удержать контроль над отдельными территориями, местные войска и отряды кочевников нередко решали собственные проблемы путём грабежей и набегов на города [3, с. 175–177].

Третьим фактором стала трансформация торговых путей, произошедшая по мере развития международной торговли и появления альтернативных маршрутов. Если раньше маршруты через Центральную Азию оставались практически единственными способами перемещения товаров между Востоком и Западом, то позднее, с открытием морских путей, значительная часть караванной торговли могла миновать степь [2, с. 180–182].

Несмотря на упадок многих средневековых городов Казахстана, идея сосуществования кочевого элемента и урбанистического начала не ушла бесследно. Многие элементы кочевой культуры сохранились в народной памяти, быту и праздничных обрядах казахов. Почитание лошади, традиции гостеприимства, развитое искусство айтыса (поэтического состязания) – всё это продолжает жить и по сей день, формируя своеобразный «кочевой код» в современной культуре [4, с. 190–192].

С другой стороны, современное государство развивает свои города, стремясь превратить их в высокотехнологичные, культурные и экономические центры. Астана, Алматы, Шымкент и другие активно

растут, становясь площадками для международных выставок и форумов, центрами деловой активности и научных исследований. Этот процесс урбанизации, сопровождаемый массовым притоком населения из сельских регионов, фактически создаёт новую модель сосуществования городской и кочевой традиции. Хотя кочевой образ жизни в том виде, в котором он существовал в Средние века, почти исчез, наследие степных предков находит отражение в праздниках, национальной одежде, музыке и искусстве верховой езды, а также в специфическом мироощущении, где свобода степи сочетается с динамикой современного мегаполиса [2, с. 200–202].

Период Средневековья в истории нередко представляется временем противоречий и колебаний между кочевым и оседлым укладом жизни. Однако более пристальное рассмотрение показывает, что гораздо правильнее говорить о взаимовыгодном союзе, при котором кочевники обеспечивали безопасное пространство для торговых коммуникаций, а города предоставляли ремесленную продукцию и выступали в качестве транзитных центров [1, с. 210–212].

Сегодня, изучая этот опыт, память о степной жизни, умение приспосабливаться к переменам нашли продолжение в национальной идентичности. Такое соединение кочевого наследия и современных реалий даёт уникальный шанс для развития, позволяя сохранять самобытность народа. Это и есть современный вариант исторического баланса, в котором кочевые традиции и урбанизация выступают не соперниками, а взаимодополняющими элементами единой системы [3, с. 220–222].

Опыт Средневекового Казахстана, где кочевые общины и города сосуществовали в тесной взаимосвязи, продолжает оказывать влияние на развитие современной республики. Взаимозависимость двух укладов жизни – кочевого и оседлого – стала частью исторической памяти народа и находит отражение в сегодняшней модели развития страны.

Если раньше города выступали как центры ремесла, торговли и административного управления, а кочевники обеспечивали их защиту и снабжение, то сегодня Казахстан перенял этот принцип, трансформировав его в более сложную систему. Крупные города – Астана, Алматы, Шымкент – стали политическими, экономическими и культурными центрами, тогда как регионы сохранили свою роль в аграрном производстве и ресурсном обеспечении.

Изучение опыта Средневекового Казахстана показывает, что устойчивое развитие возможно только при сохранении баланса между урбанизацией и поддержанием сельской культуры. Для современного Казахстана важно не просто использовать экономические модели прошлого, а трансформировать их в новые стратегии, учитывая вызовы XXI века – глобализацию, цифровизацию, экологическую устойчивость. Казахстан может стать уникальным примером страны, где

современность не разрушает традиции, а наоборот – позволяет им адаптироваться и развиваться, создавая гармоничное общество, в котором городская динамика и степная стойкость работают на общую цель: сохранение культурной самобытности и движение к прогрессивному будущему.

Литература

1. Байпаков К.М. Город и степь в эпоху средневековья (по материалам Южного Казахстана и Семиречья) // Взаимодействие кочевых культур и древних цивилизаций. – Алма-Ата: Наука, 1989.
2. Савельева Т.В. Оседлая культура северных склонов Заилийского Алатау в VIII–XIII вв. – Алматы, 1994.
3. Савельева Т.В., Байпаков К.М., Чанг К. Средневековые города и поселения Северо-восточного Жетысу. – Алматы, 2005.
4. Ахинжанов С.М. Хорезм и Дешт-и Кыпчак в начале XIII в. (о месте первого сражения армии хорезмшаха с монголами) // Взаимодействие кочевых культур и древних цивилизаций. – Алма-Ата: Наука, 1989.
5. Ерзакович Л.Б. Особенности городской цивилизации в контактной зоне осёдлой и кочевой культур (по материалам Отрара) // Взаимодействие кочевых культур и древних цивилизаций. – Алма-Ата: Наука, 1989.

ТҮРІК ТҰЛҒАСЫ МҰСТАФА КЕМАЛДЫҢ ҚЫЗМЕТІН ТАРИХ САБАҒЫНДА ОҚЫТУ

О.А. Татымбек
«Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті» 6В1610 «Тарих» студенті
ғылыми жетекшісі: З.Ш. Айткенов
тарих ғылымдарының кандидаты, ГҒЖМ доценті

Аңдатпа. Бұл аталмыш мақалада Ататүріктің қызметі, әскери өмірі мен реформалары жайлы айтылады. Оның реформалары жайлы айтылады. Оның реформаларының қазіргі заманауи Түркияның қалыптасуына қалай әсер еткендігін айқындап, көрсетеді. Бұл түрік қоғамы мен түрік мемлекетінің өзгерісіне, оның ары қарай дамуын өте үлкен жол ашты.

Кілті сөздер: реформалар, зайырлылық, этатизм, Ататүріктің алты жебесі.

Аннотация. В данной статье рассказывается о деятельности Ататюрка, военной жизни и реформах. Определяет и показывает, как его реформы повлияли на формирование современной Турции. Это открыло отличный путь для изменения турецкого общества и турецкого государства и его дальнейшего развития.

Ключевые слова: реформы, секуляризм, этатизм, шесть стрел Ататюрка.

Annotation. This article discusses Ataturk's activities, military life and reforms. It identifies and shows how his reforms influenced the formation of modern Turkey. It opened a great way for the change of Turkish society and the Turkish state and its further development.

Key words: reform, secularism, statism, six arrows of Ataturk.

Мұстафа Кемал 1881 жылы 12 наурызда Осман империясының қол астына қараған Грекияның Салонигінде, қарапайым отбасыда Мұстафа атты бала дүниеге келді. Оны тек атымен атайтын болған, себебі сол уақытта түріктердің тегі болмаған. Алайда уақыт өте жас Мұстафа көптеген атақтары ие бола бастады. Жас Мұстафа Хафиз Мехмет мектебіне түсіп, сол мектепті тәмамлап шығады. Бірақ та, Мұстафа бұл мектепті тастап, «Аскери-Рюштийе» бастауыш әскери училищесіне түсті. Училищеде математикалық қабілетімен көзге түскен оған математика мұғалімі оған «Кемал» лақап атын берді [1].

1914 жылы Бірінші Дүниежүзілік соғыста басталды. Бұл соғысқа әлсіреген Осман империясы да кірді. Осман империясы Германия құрған Үштік Одақ жағында соғысты. 1918 жылы Үштік Одақ Антантадан оңбай жеңілді. Осман империясы барлық бағынышты Солтүстік Африка мен Таяу Шығыстағы аймақтарынан айырылды. Осман империясының жеріне ағылшындар, француздар мен гректер басып кіре бастады. Елдің оңтүстік-шығысында күрдтер мен армяндар бас көтерді. 1920 жылы Сивас келісімі болып, билікке Мұстафа құрған Ұлы жиналыс келді [2]. Мұстафа осы тұста Кеңес үкіметімен қарым-қатынасын жақсартып, 100 мың мылтық, 550 мың снаряд пен 3 500 пулемет берді. 1919-1921 жылдардағы соғыс нәтижесінде Мұстафа елдің тәуелсіздігін сақтап қалды [3]. Гректерге қарсы күрес жүргізіп, жатқанда күрдтер бас көтерді. Күрдтер-Батыс Азиядағы парсы тілді халқы. Күрдтер қазіргі Түркия, Сирия, Иран мен Ирак елдерінде қоныстанған. Осман империясы ыдырай бастаған кезде күрдтер өз тәуелсіздігі үшін күрес бастады. 2 жылға созылған күрд көтерілісін Ататүрік басып жаншыды [4].

Кейін Мұстафа 1920 жылы күрд сепаратисттерін басып жаншыды. 1923 жылы 29 қазанда билік басына күшейген Мұстафа келді. Соңғы сұлтан Мехмед VI елден қуылды. Билікке келген Мұстфа елде үлкен реформалар бастады. Мұстафа Кемалдың реформаларын негізінен 4 топқа бөлсе болады:

- Саяси реформалар
- Әлеуметтік реформлар
- Экономика реформалар
- Мәдени реформалар

Саяси реформалар – елдегі саяси жағдайға бағытталған реформалар. Мұстафа Кемал тұсында елдегі саяси жағдай үлкен өзгерістерге ұшырады. Ең алдымен 1922 жылдың 1 қарашасында сұлтанат жойылды. Сұлтанат дегеніміз билік басында сұлтан тұратын монархиялық мемлекеттің түрі. 1923 жылы 29 қазанда Осман империясы жойылды. Түркия Республикасы болып жарияланды. 1924 жылы 3 наурызда халифат жойылды.

Әлеуметтік реформалар-елдегі әлеуметтік жағдайды өзгертуге

бағытталған реформалар. 1925 жылдың 25 қарашасында бас киім мен киім туралы заң қабылданды. Бұл заңға сәйкес енді феска сынды бас киімдер, хиджаб пен паранджа секілді киімдерді киге тыйым салынды. Мұстафа Кемал халықты еуропалық стильде киінуге шақырды. Мұстафа Кемал әйел құқықтарына да өте үлкен көңіл бөлді. 1926-1934 жылдар аралығында әйелдерге сайлауда дауыс беру, мәжіліске сайлану, ажырасу құқығына ие болды. Айта кететін жайт Осман империясында әйелдер тек күйеуінің рұқсатымен ғана ажыраса алды. Көп әйелдікке заңмен тыйым салынды. Енді тек бір ғана әйелге үйленге рұқсат етілді. Былайша айтқанда, Мұстафа Кемал тұсында әйелдер көптеген құқықтарға ие болды. Кемалдың реформалары тіл мәселесін де айналып өтпеді. Осман империясы кезінде қолданыстағы тіл осман тілі болатын. Осман тілінде өте көптеген персизмдар мен арабизмдар бар болатын. 1928 жылы 1 қарашада араб графикасына негізделінген түрік тілінің графикасы латын графикасына ауыстырылды. Сол себептен де, қазіргі түрік тілі Орталық Азиядағы басқа түркі тілдеріне ұқсамайды. Әйелдерге оқу құқығы берілді. Енді әйелдер мектептер мену университеттерде оқи алды.

Экономика саласында да көптеген өзгерістер басталды. Ататүрік идеологиясының маңызды элементтерінің бірі этатизм болды. Этатизм дегеніміз мемлекеттің елдегі экономикалық және әлеуметтік өміріне тым қатты араласуы. Ашар салығы жойылды. Шаруаларға жеңілдіктер мен әлеуметтік көмектер жасала бастады. Мұстафа Кемал кезінде елде көптеген кәсіпорындар мен теміржолдар салынды. Мысалы айтатын болсақ, ұзындығы 1007 км болатын Анатолы теміржол желісі, ұзындығы 67 км құрайтын Мерсин-Алана секілді теміржолдар салынды. Кәсіпорындар да көптеп салынды. Бейкоз мата фабрикасы, Йылдызда фаяньс өндіретін кәсіпорындар салынды. Жаңа банктардың негізі қаланды. Олардың қатарына, Денизлидегі Экономкалық банкты, Ауыл шаруашлығы және Өндірістік секілді банктерді жатқызса болады. Пайдалы қазбаларды игеру басталды. 1933-1937 жылдары Жалпы әлемдік дағдарыстан кейін Түркияда индустрияландыру кезеңі басталды. Түркияның экономикалық дамуы басталды.

Мәдени реформалар да көптеп орын алды. 1928 жылдың 1 қарашасынан бастап, дұға тек қана түрік тілінде оқылуы керек. Білім жүйесінде де көптеген өзгерістер, елде білімсіздік және сауатсыздықпен күресу басталды. Мысалы, алатын болсақ балалардың арасындағы 1927 жылы елдегі сауаттылардың саны 10,6% болса, 1940 жылы 22,4% болды. 13 жылдың ішіндегі балалардың ішіндегі сауаттылардың саны 12 %-ға дейін өскен. Осының нәтижесінде Түркиядағы сауаттылардың саны артқан болатын. [5]

Мұстафа Кемал ішкі саясаттан бөлек сыртқы саясаттада да, өзінің мықты екенін көрсеткен тұлға болатын. Ататүрік ең алғаш қарым-қатынасын жақсартуға тырысқан мемлекет КСРО болып табылды. 1920

жылдың 26 сәуірінде Мұстафа Кемал Грекияға қарсы күресте КСРО-дан көмек сұрады. Бұл жағдай екі елдің достық қарым-қатынасын нығайтқан болатын. Мұстафа Кемал Ленинге жазған хатында былай деп жазған еді: «Түркия Кеңестік Ресеймен империалисттік елдерге қарсы күресуге дайын Ресей бізге осы жолда көмектеседі деп сенеміз!» деп жазған болатын. 1924 жылы ақпан айында екі ел арасында толыққанды достық қарым-қатынас орнаған еді. 1925 жылы 1 қарашада Ататүрік өз сөзінде былай деп айтқан еді: «Түркия мен КСРО-ның арасындағы достық расында да шынайы.» Кеңестік Ресейден бөлек кемалисттік Түркия Ұлыбританиямен қарым-қатынасын нығайтқан еді. Оның себебі 1930 жылдары КСРО мен Түркия арасы суып кеткен болатын. Оның өзіндік себептері болды:

- Біріншіден, екі елдің идеологиясы әртүрлі тіпті бір-біріне қарама-қайшы келетін жүйе десе де болады. Бірі социалисттік экономикалық жүйені жақтаса, ал екіншісі капиталисттік жүйені жақтады. Түркия зайырлы және ұлттық мемлекеттің жақтаушысы болды. Ал бұл интернационалисттік КСРО-ның идеологиясына қарсы келді.
- Екіншіден, екі ел арасында өзара территориялық даулар бар болатын.
- Үшіншіден, Грекияға қарсы соғыс кезінде Ататүрікке көмектескен КСРО енді оған қауіп ретінде көрінді.

КСРОмен қатынасы әлсіреген Ататүрік үкіметі Ұлыбританиямен қарым-қатынасын нығайтты. 1929 жылы Ататүрік Келог-Бриан пактіне қол қойды. Осы пакт бойынша Түркия соғыстарға қатысудан бас тартты. Ататүріктің өзіндік «Үйде бейбітшілік, әлемде бейбітшілік» атты принципті ұстанды. Яғни Ататүрік соғысқа қарсы болып қана қоймай, конфликттердің бейбіт жолмен шешілуін қолдады. Ататүріктің Ұлыбританиямен қарым-қатынасы жақсы болса, Франция мемлекетімен өзара күрес орын алды. 1936-39 жылдары аралығында екі ел арасында Сирия үшін күрес жүрді. Ататүрік Сирияға шабуыл жасап, оның Хатай ауданын басып алды. Франциядан айырылып қалудан және оның Түркияның қол астына өтуден қорыққан Франция Сирияның тәуелсіздігін мойындады. [6]

Ататүріктің жүргізіген реформалары «кемализм» идеологиясының пайда болуына септігін тигізді. Ататүріктің идеологиясы «Алты жебе» принципі деп аталды. Мұстафа Кемалдың саяси көзқарастары осы алты принциптерден тұрды:

- Ұлтшылдық
- Этатизм
- Халықтық
- Республиканизм
- Зайырлылық
- Революционнизм

Тарих сабағында Мұстафа Кемалдың қызметін оқыту маңызды

тақырыптардың бірі. Себебі, Ататүрік тақырыбы 9 сынып Дүние жүзі тарихы оқулығындағы Бірінші Дүниежүзілік және Түркия Республикасының құрылуы туралы тақырыптарымен тығыз байланысты. Аталмыш тақырыпты тарих сабағында оқыту барысында мен D-ID қосымшасын қолдандым. D-ID- бұл бейнені өңдейтін жасанды интеллект. Осы қосымша арқылы белгілі тарихи тұлғаларға жан бітіру арқылы тарих сабағын қызықты қылып өткізуге болады.Осындай құралдың арқасында оқушылардың тарих пәніне деген қызығушылығын арттыруға болады.

Ататүріктің Түркия мемлекеті үшін сіңірген еңбегі орасан зор. Ататүрік консервативты мемлекетті толыққанды реформациялауы замануи Түркия мемлекетінің құрылуына әкелді. Ататүрікті түрік халқы әлі күнге дейін құрмет деп, пір тұтады.

Мақаланы қорытындылайтын болсақ, Ататүрік шыныменде түрік және ілемдік тарихта өшпес із қалдырған тұлға. Ататүріктің XX ғасырдың 20-30 жылдары аралығында жасаған реформалары өз маңызын жоғалтқан емес. Бұл реформаларды қазіргі таңдағы кей мемлекеттерде қолдануға болады. Ататүрік консервативты қоғамның өзгеруіне үлкен септігін тигізіп, тәуелсіз де зайырлы, дамыған мемлекеттің құрылуына әсерін тигізді. Қазіргі таңда Түркия дамыған, қуатты мемлекет. Бұл Ататүріктің ерең еңбегі мен көреген саясатының нәтижесі. Түркия халқы әлі күнге дейін Ататүрікті қатты құрметтейді. Оның портреттері, мүсіні барлық қалаларда кең таралған.

Әдебиеттер

1. Сейдахмет Құттқадам Ұлтқа қызмет ету 19-25 бет. 2019 ж Алматы «Издательство книжный клуб»

2. Мартин Гилберг Первая мировая война 208-209 бет, 1994 год Weidenfel&Nicolcon

3. Товсултанова Р.А, Товсултанова М.Ш, Галимова Л.Н. Греко-турецая война 1919–1922 гг. становлении новой Турции и крах идеи великий Турции. 195-198 бет, 2022 г. Чеченский государственный университет имени А.А. Анадырова.

4. Манго Э. Ататюрк и курды 112-114 бет, 2000 г Институт научной информации по общественным наукам.

5. Родригес А.М. Новейшая история стран Азии и Африки XX век 1900–1945, 154-155 бет, 2001 г Гуманитарное издание центр ВЛАДОС.

6. Киреев Н.Г. История Турции XX века, 229-230 бет, 2007 г Институт востоковедения РАН.

ВИРТУАЛДЫ МҰРАЖАЙ ЖӘНЕ ОНЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Б.А. Тлеулес
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекші: Б. Құдайбергенұлы
тарих ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор, Павлодар қ.

Аңдатпа. Берілген мақалада виртуалды мұражай бағдарламасын пайдаланудың бар мүмкіндіктері, пайдасы, дамытуы зерттелген.Мұражайдан алыс тұратын мекенжай тұрғындары мен білімге құштары барлар үшін виртуалды мұражайдың өнертанымдық-педагогикалық мүмкіндіктері мен қажеттіліктері қарастырылған. Мұражайдағы экспонаттардың ерекшеліктері, оларды қалай байланыстыру,болашақ мұғалімдерге таныстырудың баяндамасы, бағдарламасы, әдістемелері берілген. ЖОО-да мұражай әдісін қолданудың теориялық-практикалық маңызы сипатталған.

Кілт сөздер: виртуалды мұражай, өнертанымдық көрсетілім, виртуалды мұражай әдісі.

Abstract. This article examines the existing possibilities, benefits, and development of using the virtual museum program.For residents of addresses living far from the museum and those who are passionate about knowledge, the art and pedagogical capabilities and needs of the virtual museum are provided.

Keywords: virtual museum, art criticism presentation, virtual museum metho.

Аннотация. В данной статье исследуются существующие возможности, преимущества, развитие использования программы виртуального музея.Для жителей местностей, проживающих далеко от музея, и тех, кто жаждет знаний, предусмотрены искусствоведческие и педагогические возможности и потребности виртуального музея. Представлены особенности экспонатов в музее, как их соотнести, доклад, программа, методики презентации произведений искусства будущим учителям.

Ключевые слова: виртуальный музей, метод виртуального музея, искусствоведческая демонстрация.

Қазіргі таңда білім беру жүйесінде виртуалды кітапхана, виртуалды колжетімді білімдер белгілі болғанымен виртуалды мұражай барлығына таным емес. Виртуалды мұражай бейнелеу өнерін оқыту жаңадан еніп жатқан ғылыми ұғым.Мұражай – тарихи және мәдени ескерткіштерді сақтайтын мекеме [1, 10-б.]. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін заманауи өнерді талдауға және жақсы жұмыстарға дайындау мәселелерін зерттеу нәтижелері визуалды мұражайдың көзқарасы визуалды мұражайдың бағыттарының бірі визуалды сапар екенін көрсетті. Виртуалды турлар арқылы біз көптеген қалалардың өнер мұражайларында технологияны пайдалана отырып, қашықтан ынтымақтастық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, өнер туындыларына онлайн турлар жасаймыз. Виртуалды тур аясында Қазақстан мұражайларынан туындыларды пайдалана отырып, белгілі тақырыптар

бойынша ресурстар дайындалып, жүйелі түрде енгізілетін болады. Ол үшін белсенді мұражай қоймалары туралы ақпарат тізімі жасалады. Мұндай жұмыстар нақты техникалық міндеттерге біріктірілген. Жұмыстарды техникалық талдаудан үзінділер дайындалады. Олар жұмысты көру принциптерін, композицияны, түс схемаларын, визуалды тәсілді, орындау техникасын жасайды. Біз көркемдік білім берудің әртүрлі пәндерінде визуалды. мұражай әдісін қолдана отырып, көркем мұрағат жұмыстарын біріктіреміз. Көрнекі мұражай «қазақ бейнелеу өнеріндегі Ұлы дала тақырыбын», «бейнелеу өнеріндегі Ұлы Отан соғысының көрмелерін», «Қазақ дәстүрлері мен ұлттық шеберлігі», «ұлттық қолөнер», «зергерлік өнер», «Отырар керамикасы», «Этнодизайнер Кендебай Қарабдалов»тақырыптарын ұсынды. және доктор Б. оқырмандардың назарына тақырыптар бойынша кезектесіп отыратын картиналар мен өнер туындыларынан тұратын ұлттық құндылықтардың көрінісін бейнелейтін көркем-көрнекі эссе ұсынылады. [1, 69-б.]. Қазіргі уақытта болашақ мұғалімдерді өнер туындыларын көркемдік талдауға дайындау технологиясының қажеттілігі бастауыш сынып сыныптарындағы бейнелеу өнері сабақтарында айқын көрінеді. Сабақты ұйымдастыру мақсатында Бастауыш мектепте бейнелеу өнері туралы әңгіме оқушыларды отандық және шетелдік бейнелеу өнерінің белгілі шеберлерінің өмірімен, олардың графика, кескіндеме, мүсін, қолданбалы өнер, сәулет туындыларымен таныстыруды көздейді [3, 132-бет]. Алайда, мұғалімнің бұл бағыттағы қызметі студенттерге өнер туындыларының иллюстрацияларын көрсетуге дейін азаяды және ұлттық құндылықтар болып табылатын өнер нысандарын көрсету үшін дәстүрлі оқыту әдістерін қолдануда үлкен жетістікке жете алмайды. Мұның себебі, ең алдымен, ғылыми айналымда Арыстан Баба Ахмет Ясауи,, Қарашаш ана,Қарабур сәулет ескерткіштерінің құрылымдық-кеңістіктік сипаттамаларын талдаудың көркем- әдістемелік мәтінінің болмауы, өнер туындылары мен көркем бұйымдарды көркем-тарихи талдау әдістерінің болмауы болып табылады. Сондай-ақ, Қазақстанның халық әртістері А. Ғалымбаева, г.Исмаилова, х. Наурызбаев, Н. Нұрмұхаммедов, классикалық суретшілері мен халық кәсіпшілігінің заманауи шеберлері Д. Шоқпарова, к. Тыныбеков, Б, к. Жақып шығармаларының көркемдік ерекшеліктерін ашу қажеттілігі және виртуалды музей технологиясын пайдалану әдіснамасының болмауы жанжал мәселесінің бағытын айқындау және шешу қажеттігін көрсетті. Бұл жағдай «қолөнер мен шығармашылық жұмыстарды талдау процесінде виртуалды мұражай әдісін қолдану арқылы» зерттеу міндетін белгілеуге негіз болды.Зерттеу әдістері: Философиялық талдау, өнертану,психология,проблемаларды зерттеу бойынша педагогикалық әдебиет; университеттің педагогикалық құжаттарын (мемлекеттік стандарттар, оқу жоспарлары, бағдарламалар, оқулықтар), университет оқытушыларының үздік тәжірибелерін сараптау; оқу бағдарламасының

орындалуын бақылау; студенттер арасында виртуалды мұражайлар туралы сауалнамалар жүргізу; мұражайлардың виртуалды функциялары туралы сұхбат; педагогикалық тесттер; әсер ету; Математикалық зерттеу ақпарат.Талдау мен нәтижелер: Өнер және педагогика туындыларын талдауға сүйене отырып, біз виртуалды мұражай әдісін – студенттерге ұлттық сәулет, авиация және пластикалық өнер құндылықтарымен танысуға мүмкіндік беретін білім беру іс-шарасын белгіледік. Іс-шара болашақ мұғалімнің білімін белгілі бір деңгейде зерделеу қажеттілігін атап өтті. Болашақ ұйымдастыру процесінде қолданылатын мұражай әдісі және этнографиялық дизайн объектілерін, яғни ұлттық құндылықтарды ұсыну мүмкіндігі, визуалды және жеке дизайндағы эксперименттік зерттеулердің нәтижелері бізге осы өнер объектілерінің кеңістіктік-формальды, жеңіл, қызықты ерекшеліктерін және олардың оңтүстіктен, солтүстіктен, батыстан немесе шығыстан жаңаруын анықтау қабілетін көрсетті. Мұражайдың ауқымы мен қызметі кең. Мұражай сонымен қатар барлығына өнер туындыларын жинайды, зерттейді, насихаттайды және көрсетеді.Сәндік кескіндеме, студенттердің көз алдында оқу процесінде виртуалды мұражай технологиясын қолдану виртуалды мұражайлардағы үш өлшемді экспонаттарды көркемдік талдау параметрлерімен анықталады: пішіні, түс схемасы, өлшемдері, Жарық шешімдері, атмосфералық пейзаж және үйлесімділікке, тарихқа, қайталанатын композицияға, ұтқырлыққа қол жеткізу үшін қолданылатын графикалық әдістер. Болашақ мұғалімдерге ұлттық құндылықтарды шынайы түрде ұсыну тақырыптары: жартастағы кескіндеме; резеңке тас; Ұлы Дала сәулет ескерткіштері, Алтын адам, пазирик кілемі, ұлттық зергерлік бұйымдар; тоқыма, керамика; зергерлік бұйымдар; заманауи ұлттық өнердің жандануы, жаңа сөздердің мағынасын түсіндіру (гобелен, темет-кескіндеме, қауырсыннан жасалған әшекей – кескіндеме, кескіндеме үстелде). Олардың арналарында екі түрлі таңба бар. Көлемді жадтың көркемдік параметрлері: пішіні, құрылымы, метеорологиясы, дизайны, конструктивті қатынастары, тұтастығы, динамикасы және т. б. Жалпы мүмкіндіктердің ауқымымен байланысты мүмкіндіктердің ішінде суретші мамандығы бойынша оқитын студенттер үшін ең маңыздысы виртуалды мұражайлар мен Виртуалды көрмелерге қол жеткізу болып табылады. Виртуалды мұражай (ame) – бұл ame технологиясын қолдана отырып, мұражайларда, сондай-ақ өнер көрмелерінде жұмыстар мен мүсіндерді көрсететін мүмкіндіктер жүйесі. Виртуалды мұражайға кіру-бұл бүкіл мұражай залын кадр түрінде көрсету мүмкіндігі. Бұл оларға ресми ішкі есептер мен өлшемдерді ұсынуды жалғастыруға мүмкіндік береді. -Пішіні, материалы, түсі, түрі, кеңістіктік өлшемдері, метеорологиясы, әрлеуі, жадының техникалық деңгейі туралы толық көрнекі ақпарат бере отырып, мұражайдың интерьері кеңістіктік-көлемдік талдау әдісімен анықталады және алыс немесе соңғы

естеліктердің бөлшектерін фрагменттерді салыстыру ретінде көрсетуге мүмкіндік береді. Атап айтқанда, виртуалды мұражай әдісінің артықшылықтары: модульдік сыйымдылық, Өлшем, материалдардың құрылымы, түс сипаттамалары, хиароскуро, объектілердің дизайны, Метеорология арқылы берілетін ақпараттың интеграциясы, ұлттық құндылықтардың бірегейлігі мен даралығын анықтау. Жаңа әдісті қолдану барысында студенттер бейнелеу өнері мұражайын көре алады. Қазіргі уақытта барлық мегаполистерде және кейбір аймақтық орталық қалаларда өнер мұражайлары бар. Виртуалды мұражай әдісі арқылы мұражайға бару қажеттілігі азаяды, оны технология арқылы талдауға болады, ал визуалды формат тану және бағалау арқылы экспозиция мүмкіндігін арттырады. Виртуалды мұражай жағдайындағы мұғалімнің іс-әрекетінің мақсаты келесі аспектілерді қамтиды: мұражайда ұлттық шығармашылық құндылықтардың тақырыбын анықтау;осы тақырыпта сценарий құру;сценарий бойынша жазу;сыныпта немесе сыныптан тыс уақытта оқушыларға бейне көрсету; мұрағаттың көркемдік нормаларын талдау.Virtual Museum Method-виртуалды машиналар арқылы мұражай экспонаттарын көрсету әрекет ету тәсілін біріктіреді. Виртуалды мұражайдың мүмкіндігі: өнер туындыларын мұражай ортасының кеңістіктік орналасуында толығымен көрсету; «өнер туындылары» түрінде қажетті ұсақ бөлшектерді қосу; үлкен қаладағы өнер мұражайына бару шығындарынан аулақ болу және шығындарды азайту; Мұрағатпен виртуалды таныстар: студенттердің таныстары және аудиторияның таныстары. Студенттерді таныстыру екі бағытты қамтиды.Мұражайлардағы үш өлшемді өнер заттарымен танысу, ұшақтарда бейнеленген жұмыстармен танысу. Мектептің виртуалды мұражайы-көркемдік білім беру үшін жеңіске жету. Қазіргі уақытта Қазақстанның кейбір мектептерінде виртуалды мұражайлар жұмыс істейді. Олардың арасында жарыстар өткізіледі. Бұл іс-шаралар мектептің виртуалды мұражайының сапасын жақсартуға және оқушылардың жаһандық және көркемдік сынын жақсартуға көмектеседі. Виртуалды мұражай әдісі- студенттерді ұлттық құндылықтармен таныстырудың үлкен мүмкіндігі. Бұл ретте өнер және сәндік-қолданбалы өнер туындылары сақталатын Алматы орталығының ерекшеліктерін бөліп көрсету ыңғайлы. Кастефф мұражайы-елдің ең үлкен өнер мұрағаты. Қазіргі уақытта мұражай қызметкерлері виртуалды турларды әлеуметтік медиа беттері мен институттың веб-сайты арқылы жүргізеді. Соңғы жылдары өнертанушылар топтары «орыс өнері»және» 1950 жылдардағы қазақ өнері»тақырыптарында виртуалды бағдарламалар дайындауда. Виртуалды презентация мұражай қорының мұрағаттық көрмесімен бір уақытта өтті. Шетелдік ғалымдардың виртуалды мұражайлардағы шығармашылық театр қызметі арқылы оқытудың ұтымдылығын зерттей және талдай отырып, біз ұлы туындылар мен қолөнерді көркем талдау үшін виртуалды

мұражай әдістерін қолдану туралы кейбір тұжырымдар жасай алдық. Виртуалды мұражайларда когнитивті әдістерді қолдану туралы мұғалімнің пікірін талдау нәтижелеріне сүйене отырып, мұғалім виртуалды мұражайлардың шығармаларын көркемдік талдауды жоспарлау, ұйымдастыру және бағалау тұрғысынан нақты әрекеттерді ұйымдастыру өмірде құнды деп санайды. Сонымен қатар, ол мұражайлардағы театрға баратын студенттердің тәжірибесі мұражайлардағы бұрынғы дәстүрлі тәжірибеге қарағанда қызықты, өмірге бағытталған және тұрақты екенін анықтады. Ол виртуалды мұражайлардың цифрлық ақпарат дәуірінде мәдени бірегейлікті қалыптастырудағы маңыздылығын атап өтті. Виртуалды турлар туристік маршруттар бойынша өтеді, ал виртуалды машиналар әртүрлі қалалардағы өнер галереяларында орналасқан өнер туындыларын көрсетуге мүмкіндік береді. Ол сонымен қатар виртуалды мұражайдың шығармашылық театр қызметіне ең үлкен үлес студенттердің сабаққа қатысуға деген ынтасын арттыру және олардың жетістіктерін арттыру екенін түсіндірді. Фокидтер мен Спаркиан (2017) өз зерттеулерінде бастауыш білім беруде виртуалды мұражайларды пайдалануды дұрыс бағалады, бұл виртуалды мұражайларда оқитын оқушылардың үлгерімі виртуалды мұражайларда оқымайтын оқушылардың үлгерімінен жоғары екенін көрсетті. Виртуалды Білім беру ортасында жүзеге асырылған виртуалды мұражай әдісі болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің танымдық қызметіне білім беру тәжірибесінің әсерін зерттеу үшін қолданылды. Төрт апталық оқудан кейін оқытушы-кандидаттар бұл белсенді оқу процесін виртуалды мұражай әдісін қолдану арқылы жасауға болады деген қорытындыға келді.Бұл өнер тарихын зерттеуге көмектеседі. Мұражайда жұмыс істейтін болашақ сынып мұғалімдері өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейінің төмен екенін анықтады және тиісті дайындықты алғаннан кейін мұражайда курстар әзірлеген кезде өзін-өзі тәрбиелеу деңгейі жақсарғанын айтты. Зерттеу сұрақтарына жауап бере отырып, ол сонымен қатар осы саладағы болашақ мұғалімдер үшін көркемдік білімнің жоқтығын, өнер тарихын талдау тәжірибесін және көркемдік білім беру бағдарламаларына виртуалды мұражай әдістерін енгізу қажеттілігін атап өтті. Тәжірибелік зерттеуге қатысқан оқытушылар виртуалды мұражайларда шығармашылық жұмыстар мен қолөнерді талдау виртуалды мұражай оқушыларының үлгерімін арттырып, ынталандыратынын көрсетті. Оқытушылар виртуалды мұражай әдісі арқылы көркем шығармашылықты талдауға оң көзқараспен қарағанымен, олардың осы салада тәжірибесінің болмауы олардың бұл әрекетке қатыспауының басты себебі екенін көрсетеді. Өзінің монографиясында исисмарусмано туралы исисфло (2017) мұражайда шығармашылық драманы қолдана отырып, оқыту тәжірибесін ұйымдастыру мәселесіне жүгінді. Зерттеу нәтижесінде ол студенттік тәжірибеге негізделген оқу стилі болып табылатын

мұражайдағы театрландырылған іс-шаралар арқылы үздіксіз білім беру ұйымымен танысуға болатынын айтты. Сонымен қатар, олар студенттердің мұражайдағы актерлік тәжірибесі мұражайдағы бұрынғы тәжірибелеріне қарағанда қызықты, өмірге бағытталған және ұзағырақ екенін анықтады. Бұл саладағы зерттеулер негізінен білім беру саласындағы мұражай әдісін қолданумен байланысты. Виртуалды мұражай әдісін қолдана отырып, мұражайлардағы шығармашылықты талдау тәжірибесі әлі де зерттеудің жаңа саласы болғанымен, виртуалды мұражайлардағы шығармашылық жұмыстар мен қолөнерді талдау тәжірибесі өте сирек жүргізілетін сала болып табылады. Сондай-ақ, оқушыларды ұлттық мәдени құндылықтармен таныстыру бойынша іс-шараларды жандандыру арқылы өнерді талдауға және оқытудың әртүрлі жаңа әдістеріне мүмкіндіктер жасауға бағытталған зерттеулер жүргізу қажет екендігі атап өтілді. Зерттеуші Кала мұражайға келушілерге шығармашылық драма сағаттарын беретін мобильді мұражай жүйесін ұсынды. Оның зерттеуі бұл әдістің қатысушыларға оң әсер ететіндігіне назар аударды. Осы саладағы зерттеулердің нәтижелері оқытушылардың бұл салада толық құзыреттілігі жоқ екенін көрсетті, бірақ олар көркемдік білім берудегі шығармашылық жұмыстар мен қолөнерді талдаудан бастап білім беру процесінде виртуалды мұражай әдісін қолдануға шын жүректен қызығушылық танытады. Зерттеу нәтижесінде болашақ мұғалімдер виртуалды мұражайда шығармашылық жұмыстар мен қолөнерге, олардың өлшемдері мен деңгейлеріне талдау жасауды үйренуі керек екендігі белгілі болды. Ол үшін мұғалімдерге сабақ барысында факультативті пәнді оқыту бағдарламасын ұйымдастыру қажет екенін атап өтуге болады. Өнер мұражайларындағы шығармашылық пен қолөнерді талдау бастауыш мектептерде кеңінен білім беру үшін болашақ мұғалімнің дайындығын қалыптастыру арқылы мүмкін болатындығы байқалды. Осы мақсатқа сәйкес виртуалды мұражайлардағы шығармашылық пен қолөнерді талдау әдісін мұғалімдерді даярлау бағдарламаларына біріктіру қажет болады. Мұражай әдісі мен қолөнер мен шығармашылық жұмыстарды техникалық талдау мәселелері бойынша мәліметтер жинау құралдары қолданылды. Деректер зерттеу мақсатына байланысты зерттеуші дайындаған сұхбаттың жартылай құрылымдалған түрі арқылы жиналды. Әдебиетте ол сұхбаттың жартылай құрылымдық моделін жасау кезінде қарастырылды.

1-кесте – Виртуалды мұражай әдісін пайдалану туралы мұғалімдердің пікірлері

Іс-әрекеттер	**Қатысушылардың пікірлері**	**F**	**%**
Жоспарлау кезеңіндегі ыңғайлылық	мұражайға дәстүрлі баруға дайындалудан қарағанда оңай.	22	88
	Виртуалды мұражай әдісін пайдалану арқылы көркемдік білім беруден кең болашағы бар іс-әрекеттерді жоспарлау жеңіл.		
	мұражай әдісін ұтымды санаймын, мұражайлық танымдық жұмыс кестесін анықтау мұражайға классикалық экскурсия ұйымдастыру практикалық маңызы бар.		
Іске асыру кезеңіндегі ыңғайлылық	бұл функционалды онлайн-оқыту үдерісінде студенттерге көптеген пәндер бойынша тұрақты оқытуды қамтамасыз ету мүмкіндігі.	17	68
	виртуалды мұражай әдісі, мұражайларға баратын дәстүрлі экскурсиядан гөрі қолданысқа оңай.		
	білімгерлердің онлайн режимінде оқу үдерісінде бейнелеу өнер мұрағаттарын пайдалануға мүмкіндік беретін үлкен де ыңғайлы әрекет.		

• Кестеде виртуалды мұражай әдісін функционалды қолдану туралы мұғалімдердің пікірлері келтірілген. Виртуалды мұражайлардың функционалдығына келетін болсақ, оқытушылардың пікірлері 2 санатқа бөлінеді: жоспарлау кезеңіндегі жайлылық, енгізу кезеңіндегі жайлылық және бағалау кезеңіндегі жайлылық. Оқытушылардың 88% – ы виртуалды мұражай әдісін қолданбалы жоспарлау кезеңінде ыңғайлы деп тапты. 68 мұғалім виртуалды мұражай әдісін енгізудің қарапайымдылығын және 44 мұғалім бағалау кезінде виртуалды мұражай әдісін енгізудің

қарапайымдылығын атап өтті. Виртуалды мұражай-бұл Интернет арқылы қашықтағы мұражайлардың көркемдік және рухани құндылықтарын бейнелейтін өнер тарихының мұрағаттарын қарау мүмкіндігі. Виртуалды мұражай әдісі ұлттық құндылықтарды ескере отырып, өскелең ұрпақтың көркемдік тәрбиесі мен патриоттық тәрбиесі үшін өте маңызды. Виртуалды мұражай әдісі-бұл қазіргі заманғы көркемдік білім берудің инновациялық аспектілерінде көрініс табатын танымдық іс-әрекетке тарту тәсілі. Виртуалды мұражай әдісінің бір бағыты-мұражайға виртуалды экскурсия әдісі.Бұл бірнеше мұражайларда визуалды жұмысты біріктіретін және ресми өлшем бірліктерінде, түстерде, жарықтандыруда, кеңістіктік ландшафтта ұсынылуы мүмкін әдістер жиынтығы. Өнер туындыларының көрмесіне жағдай жасаудың білім беру әдістері оларды көршілерге,көрермендерге жеткізеді. Бұл студенттерге ең заманауи өнімдер мен ұшақтардың нақты ашылуына, белгілі бір уақытта жұмыс кеңістігінің арнайы өлшеміне және жұмыс тарихындағы суреттерге үлес қосу мүмкіндігі.

Әдебиеттер

1. Ералин Қ.Е. Бейнелеу шығармаларын бағалау. – Алматы: Киберсмит, 2021. – 188 б.

2. Bulut P., Uzun E.B. Sanal müzeler ve yaratıcı dramalar için atölye önerisi: Müze sınıfa geliyor! // Yaratıcı Drama Dergisi. – 2021. – №16 (1). – S. 131–156.

3. Demirel I.N. Öğretmen adaylarının müzelerdeki eğitim uygulamalarına ilişkin sınıf öğretmeni adaylarının öz yeterliliği // Olmak Abant Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi İzzet Baysal. – 2020. – №20 (1). – S. 585–604.

КӨКТАС ТҰРАҒЫНЫҢ ЖЕРЛЕУ ОРЫНДАРЫ: ҚОРҒАНДАР МЕН ҚОРЫМДАР

Ы.Қ. Төкен
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекші: А.Т. Макишева
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті оқытушы-сарапшы

Аңдатпа: Мақалада 2023 ж «Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар Педагогикалық Университеті» және «Әлкей Марғұлан атындағы археологиялық зерттеулер институты» бірігіп қазба – зерттеу жұмыстарын жүргізген Көктас ескерткіштеріне жататын: қола мен ерте темір дәуірінің жерлеу орындары қарастырылады. Мақала қазақ даласының терең тарихы мен мәдени мұрасының маңызды бөлшегі болатын Көктас тұрағында мекен еткен ежелгі адамдарының дүниетанымын танытады.

Кілт сөздер: Қорған, қорым, Май ауданы, найза ұшы, қыш ыдыс, қоршау, мұртты обалар т/б.

Аннотация: В статье рассматриваются захоронения эпохи бронзы и раннего железа, относящиеся к памятникам Коктаса, где в 2023 г «Павлодарский педагогический университет имени Алькея Маргулана» и «институт археологических исследований имени Алькея Маргулана» совместно проводили раскопки. Статья отражает мировоззрение древних людей, обитавших на стоянке Коктас, которая является важной деталью глубокой истории и культурного наследия казахской степи.

Ключевые слова: Курган, некрополь, Майский район, наконечник копья, керамика, забор, усатые курганы и др.

Abstract: the article examines the graves of the Bronze Age and Early Iron Age related to the monuments of Koktas, where in 2023 the Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan and the Institute of Archaeological Research named after Alkey Margulan jointly conducted excavations. The article reflects the worldview of the ancient people who lived at the Koktas site, which is an important detail of the deep history and cultural heritage of the Kazakh steppe.

Keywords: Kurgan, necropolis, May district, spearhead, ceramics, fence, baleen mounds, etc.

Қазақстанның тарихы терең тамырлап жатқан, көптеген мәдениет пен өркениеттердің ордасы болып табылады. Ежелгі заманнан қазақ жерінде тайпалық қауымдастықтар мекен етіп қоныстанған. Оған тағы бір дәлел Павлодар облысы, Май ауданы, Ақшиман ауылынан 27 шақырым жерде табылған Көктас тұрағы мен жерлеу орындары бола алады. Бұл ескерткіштер қола мен ерте темір дәуірінде өмір сүрген ежелгі адамдардың әлеуметтік құрылымы мен мәдениеті жайлы құнды ақпараттар сақтап қалған.

Археологияда жерлеу орындарының маңызы өте зор, себебі олар ежелгі қоғамдардың әлеуметтік, мәдени, діни және тұрмыстық ерекшеліктері туралы құнды ақпарат береді. Жерлеу орындарында табылған артефактілер арқылы археологтар маңызды мәліметтер алады. Әр түрлі қабірлер мен жерлеу рәсімдері қоғамның әлеуметтік жіктелуі туралы хабар береді. Қабірлерден табылған құрал-саймандар, қару-жарақ, құрылыс материалдары арқылы ежелгі қауымның техникалық деңгейі мен өнертапқыштық қабілеттері туралы білуге болады. Жерлеу орындары өткен замандардың тірі куәгерлері секілді, сол дәуірдің тіршілігі мен мәдениетін қайта жаңғыртуға мүмкіндік жасайды.

Мақаланың негізі болып отырған Көктас тұрағының жерлеу орындары қорған мен қорымдардан және мұртты обалардан топталған. Жерлеу кешендерін 2-ге бөліп қарастыруға болады: қола дәуірі қабірлері мен ерте темір дәуір қорғандары.

Жерлеу орындары №3-ші объектіден басталады.

- Қола дәуіріне жататын нысандар: 3,4,5,10,12;
- Ерте темір дәуіріне жататын нысандар: 6,8,9,11,13,15,16,17;

№ 3, 4 және 5 нысандар қола дәуіріне жататын, тек бір ғана қорғанмен ұсынылған қабірлер болып шықты, ал тазалау барысында

тоналғандығы анықталды. Барлық қабірлердің ішінен тек 4-ші нысанда толық күйіндегі адам қаңқасы сақталып, басқа ілеспе заттар табылмаған.

№ 10 Объект бір-біріне бірнеше (кемінде үш) іргелес және бір тас қоршау кешенін (1-қорған-қоршау) құрайтын ірі құрылыстың жанында локализацияланған тас қоршаулар мен төсемдер түріндегі кемінде 7 құрылыстан тұрады. Қорым ішіндегі №2 және 3 қабірлерін зерттеу барысында материк деңгейіне жеткенде бос болып, тоналғаны белгілі болды. Ал 1А, 1В және №6 қабірлерінде толық сақталмаған адамның сүйек қалдықтары кездескен. 1В қабірінде 0,9 м тереңдікте аяқ сүйектерінің, №6 қабірде 0,7 м тереңдікте төменгі және жоғарғы аяқтардың фрагменттері, жамбас сүйегінің фрагменттері және қанағаттанарлықсыз сақталған қабырға фрагменттері анықталды. 1А қабірінде жұмыс барысында, 1,2 м тереңдіктен адамның сүйек қалдықтары шыққан: омыртқалардың, қабырғалардың, жамбас сүйектерінің фрагменттері. Осындай тоналған сипаттағы 7А мен 7Б тас қоршауларынанда да сүйек қалдықтары табылған болатын. 7А қабірінде 0,7-ден 1,0м-ге дейін кездейсоқ орналасқан қабырға және аяқ фрагменттері кейіннен 1,1м тереңдікте жамбас сүйегі бекітілді. Бұл дегеніміз қабірдің тонау барысында қаңқа қалдықтарының шашылып қалғаны немесе жерлеу орнының қайтардан белгілі бір рәсімге пайдаланылғанын көрсетеді.

Керамика қалдықтары №5 қабірден және толық сақталған қыш ыдыстар 1Д мен 1Г қабірлерінен табылды. 1Д Қабірінің солтүстік-шығыс бұрышында 1,0 м тереңдікте түскеннен кейін керамикалық ыдыс пен найзаның қола ұшы бекітілді. Жалпы Сарыарқа даласында қола найза мен жебе ұштары көп кездеседі бұл ежелгі тұрғындардың металургиямен айналысқанын көрсетеді. Осы сияхты найза ұштары Жезқазғанда Айнакөл, Соркұдық ескерткіштерде анықталған. [1, 64б.]. Сонымен қатар өзіміздің Павлодар облысы Аққулы ауданында қола найзаның ұшы табылған болатын, қазіргі таңда олар мұражай қорларында сақталған [2, 70-74б.]. Қабір тас жәшігінің дизайны тігінен және көлденеңінен орнатылған тақталардан құралған, плиталар арасындағы кеңістіктеді нығайту үшін ұсақ тастарды қолданып қалаған. Ал 1Г қабірің дизайны өзгешелеу болып келеді, дөңгелек сипатта тастарды қоршап бетіне құм төселіп жерленген. Сонымен қатар қабірдің солтүстік бөлігінде адам бас сүйегі, оның ішінде алтын сырға табылған. Осындай баламадағы сырғалар атасу кезеңіне жататын Айшырақ және Беғазы кешендерінде кездеседі [3, 366 б.].

Қорымның ішіндегі ең ерекше жерлеу камерасы тік тақталардан орнатылып салынған жұптық 1Е мен 1Б мазарлары. Қабір 1Б-ның шығыс қабырғасында 1,1 м тереңдікте толтыру кезінде керамикалық ыдыстардың құлауы, оңтүстік қабырғасында қола пышақ, қабірдің орталық бөлігінде бас сүйегінің фрагменті мен анықталмайтын сүйек қалдықтары тіркелді. Шығыс және Батыс қабырғадағы тас плиталардың

жоғарғы қатарлары көлденең тақталардан тұрады. Іргелес 1Е қабірінің оңтүстік-шығыс бұрышында 1,1 м тереңдікте үш дана керамикалық ыдыстар және жоғарғы аяқтардың нашар сақталған сүйектері табылды. Жұптық жерлеу рәсімдері Андроновтық дәстүрлерге сай, осындай жерлеу орындары Орталық Қазақстандағы Айшырақ ескерткішінің 3-ші қоршауында кездеседі. Қоладан жасалған қару жарақтардың да көп коллегциялары топталған [4, 93б.].

(8, 31сур.).

№4 Қабірдің жер бетіне жақын бөлігін тазарту кезінде оның солтүстік-батыс бөлігінде тастан жасалған құрбандық үстелі мен керамикалық ыдыстың қираған бөліктері айқындалды. Бұл қола дәуірінде құрбандық шалу ғұрпының пайда болғанын көрсетеді. Қоныстардың жанында арнайы құрбан шалатын орындарды таспен дөңгелек алаң қылып қоршап немесе топырақпен төбешіктер үйген [5, 116б.]. Дәстүр сақ заманына дейін жалғасып келген, қабірде табылған ғұрыптық құралдар көбіне қорғандарда кездеседі. Мысалы Орталық Қазақстандағы Карақұрым II, Нұрманбет, Тасмола III ескерткіштерінде осыған ұқсас заттай деректер табылған [4, 352-354б.]. 7В қабірін тазалау кезінде 0,4 м тереңдіктен бастап шұңқырдың ені күрт тарылып, 2,5 м-ден 1,7 м-ге дейін қысқарғаны байқалды. Мазарды тазалау барысында 0,2 м тереңдікте шығыңқы тастар байқалды, олар 0,5 м тереңдікке дейін созылып, қабірдің оңтүстік қабырғасында өткір бұрышпен бағытталған шұңқырларға қарай орналасты. Мүмкін, осы тастар қабірдің қабаттасуы ретінде қызмет еткен және ежелгі тонау процесінде жылжытылған. Тереңдету кезінде 1,2 м шұңқырда адамның толық емес қаңқасы табылды, бірақ бас сүйегі тіркелмеген.

Жалпы алғанда, 10-шы нысанды өтпелі кезеңге жатқызуға болады, өйткені ол қола дәуіріне тән андроновтық стилдегі жерлеу орындарынан бастап, тасмола мәдениетіне, яғни ерте темір дәуіріне тиесілі керамикалық ыдыстарды қамтиды. Екі дәуірдің ортасында Алексеев-

саргары мәдениетінің тұрғындарының ізін де көре аламыз. Себебі жерлеу орындарының арасында айрықша бірегейлік бар. Әр түрлі және бірдей тастар мен тас плиталарының қаланып жасалуы, жұптық қабір мен цисталардың орындалуы өте ұқсас. Қыш ыдыстардың орнаменттік оюлары мен жасалу техникалары да Алексеев-саргары мәдениетіне тән. Бұл мәдени бірлестіктің алғашқы зерттелген ескерткіштерінің бірі Сарыарқа даласында орналасқан Айдарлы қорымы және аймақтың түрлі бөліктерінде орналасқан бірнеше қоныстары: Атасу I, Бұғылы II, Қарқаралы I, Қарқаралы II, Ұлытау, Шортанды-Бұлақ арасында ерекше ұқсастықтар байқалады. [4, 183–186б.]. Бүгінгі таңда мәдениеттің ауқымы дала және орманды-дала Притоболь, Солтүстік пен Орталық Қазақстанды алып жатыр. Және бұл жерлеу орны уақыт өте келе басқа қауымдастықтар тарапынан да пайдаланылғанын байқауға болады.

№8-ші нысан жалғыз қорғанмен және қорған маңындағы үш тас төсемдерден құралған. Орталық қабір тоңалған болып шықты, тізеден төмен аяқ-қол сүйектері ғана табылды. Ал 1-3 қабір шұңқырлары бос болып, тек 2 ші шұңқырдан толық адам қаңқасы анықталған.

№ 11 нысан бір қорғанмен және екі төсеммен ұсынылған. Қабір шұңқырын іріктеу барысында сүйек қалдықтары, артефактілер және басқа да ілеспе құралдар табылмаған болатын.

№12 нысан жалғыз жерлеу арқылы ұсынылған. Ол төбенің бетіне 15-20 см батып кеткен үлкен ұзартылған және дөңгелектелген тастардан тұрғызылды, қабірдің тереңдігі 0,5м құрайды.

№13 нысан ол жалпақ тас үйіндісі бар бес қорған тобымен және бес құрбандық төсемен шоғырланған. Бірінші қорғаннан 48 дана паста және шыны тәрізді моншақтар және толық сақталмаған сопақша құрбандық үстелі табылды. Осыған ұқсас моншақ типтегі әшекей-бұйымдар Орталық пен Оңтүстік Қазақстанда көп кездеседі. Моншақтарға балама ретінде адронов мәдениетіне жататын Алеексевка қорымының №13 жерлеу орнында табылған моншақтарды келтіре аламыз [6, 110б, 35сур.].

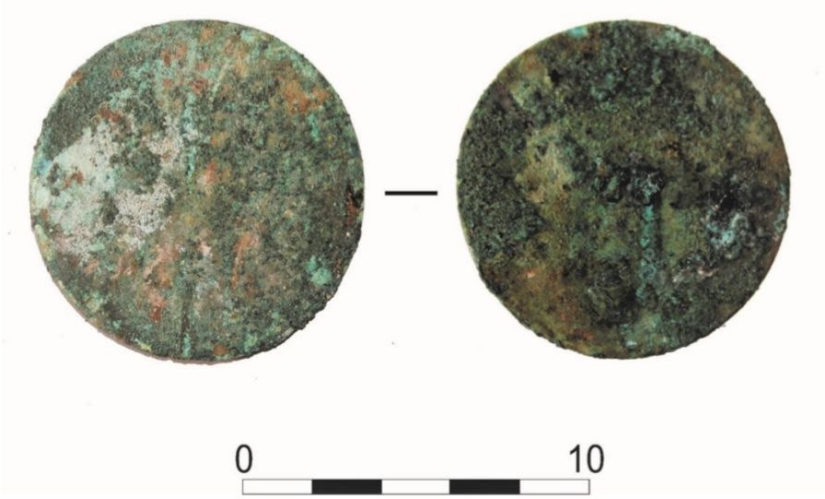

(8, 109сур.).

№ 15 нысан екі қорғанмен жобаланған. Қорғандарды тазалау барысында 1-қорғаннан ғана адам қаңқасының сынықтары табылды. Оның географиялық орталығында тас қорап бекітілген. Екінші қорғаннын тереңдігі 0,8м-ге дейін аршылған алайда ешқандай археологиялық олжалар табылмады.

№ 16 нысан жалғыз қорғанмен ұсынылған, толық тазартудан кейін қабір шұңқырында созылған адамның толық қаңқасы анықталды. Сол қол мен сол жақ жамбас сүйегінің арасынан дөңгелектелген жиектері бар тікбұрышты пішінді қайрау тасы табылды, оның астында кішкене қола пышақ болды. Ерте темір дәуіріне жататын Тасмола I ескерткішінің 19-қорғанында осындай тесігі бар ұзынша келген қайрақ тас табылған еді [4, 312б.].

№ 17 нысан жартылай шеңберлі үйіндіге ұқсайтын бір ғана қорғанмен бекітілген. Қабірді 1,55 м тереңдікте тазалау кезінде адамның нашар сақталған сүйек қалдықтары тіркелді, олар: бас сүйегінің фрагменттері, төменгі аяқ сүйектерінің фрагменттері, жоғарғы аяқ сүйектері және әр түрлі адамдарға тиесілі қабырға фрагменттері. Тазарту процесінде қабір қабырғасының жанында қола пышақ және тесігі бар қайрау тасы табылды, сонымен қатар жоғарғы аяқ-қол сүйектерінің астында жақсы сақталған қола айна анықталған. Орталық Қазақстандағы андронов мәдениетінің Нұра кезеңіне жататын Бугулы I ескерткішінде осындай баламадағы қола айна табылған еді [4, 125б.].

(8, 131сур.).

Қорыта келгенде Көктас тұрағының қорғандары мен қорымдары маңызды археологиялық ескерткіштер болып табылады. Олар қола және ерте темір дәуірлеріндегі халықтың жерлеу дәстүрлерін, өмір салтын және мәдениетін танытады. Қорғандардың орналасуы мен құрылымы, жерлеу әдістері сол кезеңнің тарихи және мәдени ерекшеліктерін зерттеуге үлкен үлес қосады. Жерлеу орындарының арқасында Павлодар өңірінде ежелгі кезендерде қандай мәдениеттің тарағанын және мекен еткен тайпалардың кімдер екенін болжамдап біле аламыз. Көктас

тұрағының жерлеу орындары қола дәуірінен яғни ежелгі андронов мәдениетінде өмір сүрген қауымнан бастау алады. Андронов тайпаларының Алакөл мен Феодоров кезеңінен кейін Павлодар мен Ертіс өңірінде, Алексеев-Сарғары мен Беғазы-Дандыбай мәдениеттері ауыстырағанын, кейіннен ерте темір дәуірінің тайпалары мекен еткендеріне Көктас ескерткіштері айқын дәлел бола алады.

Әдебиеттер

1. Маргулан А.Х. Сочинение том 2 Сарыарқа. Қола дәуіріндегі тау-кен ісі және метолургиясы. Алматы 2001: Дайк пресс, 2001. - 144 б.

2. Мерц В.К. Новые материалы по археологии приграничных районов Казахстанского Прииртышья. – Михайловский район. Очерки истории и культуры. Барнаул, 1999. – С. 70-74.

3. Маргулан А.Х. Сочинение. В 14 томах. Том 1. Бегазы-Дандыбаевская культура Центрального Казахстана / составители Д.А. Маргулан. Д. Маргулан, – Алматы: Атамұра, 1998, – 400стр.

4. Маргулан А.Х, Акишев К.А., Кадырбаев М.К., Оразбаев А.М.: Древняя культура Центрального Казахстана. Алма-Ата: Издательство «Наука» Казахской ССР, 1966. 183-188 с.

5. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 1-том. – Алматы: Атамұра, 2010. – 544 б.

6. Кривцова-Гракова О.А. Алексеевский поселение и могильник. – Издание государственного исторического музея: 1948. 172 с.

7. Тушева Е.К. Научный отчет по итогам охранных археологических исследований на месторождении Коктас в Павлодарской области (фотоприложение). Павлодар, 2024.

ВКЛАД МЫРЖАКЫПА ДУЛАТОВА В КУЛЬТУРНОЕ ВОЗРОЖДЕНИЕ КАЗАХСКОГО НАРОДА

Д.А. Шевченко
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар
научный руководитель: К.К. Канафин
к.и.н., доцент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

Аннотация: Статья посвящена исследованию вклада Мыржакыпа Дулатова в формирование культурного самосознания казахского народа в начале XX века. Статья анализирует его культурное наследие, включая стихотворения и публикации, в которых он затрагивает важнейшие вопросы казахской идентичности, образования и культурного возрождения. В статье рассматриваются его работы, которые стали важными вехами в формировании национального самосознания.

Ключевые слова: М. Дулатов, культура, самосознание, труды, народ, нация, идентичность.

Аңдатпа: Мақала Міржақып Дулатовтың XX ғасырдың басындағы қазақ халқының мәдени сана-сезімін қалыптастыруға қосқан үлесін зерттеуге арналған. Мақала оның мәдени мұрасын, оның ішінде өлеңдер мен жарияланымдарды талдайды, онда ол қазақтың бірегейлігі, білімі мен мәдени жаңғыруының маңызды мәселелерін қозғайды. Мақалада оның ұлттық сананы қалыптастырудағы маңызды кезеңге айналған еңбектері қарастырылады.

Түйінді сөздер: М. Дулатұлы, мәдениет, өзін-өзі тану, еңбектер, халық, ұлт, бірегейлік.

Annotation: The article is devoted to the study of Myrzakyp Dulatov's contribution to the formation of the cultural identity of the Kazakh people in the early 20th century. The article analyzes his cultural heritage, including poems and publications in which he touches on the most important issues of Kazakh identity, education and cultural revival. The article examines his works, which became important milestones in the formation of national identity.

Keywords: M. Dulatov, culture, self-awareness, works, people, nation, identity.

Мыржакып Дулатов – один из ярчайших представителей казахской литературы и культурного движения начала XX века, родившийся 25 ноября 1885 года в ауле № 1 Сарыкопинской волости Тургайского уезда (нынешняя Костанайская область, село Кызбел Жанкелдинского района). Его отец – Дулат, был ремесленником, знавший арабское письмо. Мать – Дамеш, больше находила себя в искусстве и исполняла казахские народные песни, однако та умерла, когда Мыржакыпу было два года. Отец же умер, тогда, когда Мыржакыпу было двенадцать. Остался лишь старший брат Аскар, который и воспитал молодого поэта. Аскар был обучен мусульманской, а затем русской грамоте, работал в юридической сфере. Их отец хотел, чтобы и Мыржакып шел по этому пути, поэтому тот был отдан на учебу аульному мулле.

Мыржакып Дулатов писал: «Я из Средней орды, род мой – Аргын. В 2 года остался без матери, а в 12 – без отца. Когда мне исполнилось 8 лет, отец отдал меня на обучение аульному мулле. Он был очень невежественным муллой. Не помню, сколько я у него обучался, но я ничему не научился, кроме заучиваний молитв на арабском языке» [1, с. 12].

В 1897 году, будущий поэт, поступил в двуклассное русско-казахское училище, а после его окончания учился на учительских курсах и получил специальность сельского учителя и начал работу в 1902 году.

Приехав в Омск в 1904 году Мыржакып Дулатов знакомится с Ахметом Байтурсыновым. И уже в 1905 они совместно занимаются общественно-политической деятельностью в Каркаралинске. [2, с. 134]

В том же году он участвует в народно-освободительном движении в таких городах, как Уральск и Санкт-Петербург, а также участвует в работе конституционно-демократической партии. В этом же году М. Дулатов становится одним из демонстрантов в городе Каркалинск, во время революционных событий. В городе Уральск же была создана

Казахская конституционно-демократическая партия на одном из областных съездов, где подняли вопросы о дальнейшем будущем нации.

Мыржакып Дулатов – казахский поэт, писатель, журналист, драматург, один из лидеров правительства «Алаш-Орды» и национально-освободительного движения Казахстана. Его творчество и общественная деятельность стали важным фактором в формировании казахского национального самосознания, а его произведения, статьи и стихи до сих пор остаются значимой частью культурного наследия Казахстана.

Одним из первых сборников стихов М. Дулатова стал «Оян, қазақ!» («Проснись, казах!»), который был издан в 1909 году в Казани. Сборник сыграл важную роль в укреплении национального самосознания казахов, призывая народ пробудиться от культурного и социального застоя, обновить свою идентичность и осознать необходимость образования, модернизации и единства. Это было обращение к народу с просьбой обратить внимание на проблемы, стоявшие перед казахским обществом, такие как российская колонизация, социальное угнетение и угроза исчезновения традиционной культуры. В своих стихах Дулатов воспевал национальное возрождение казахского народа. Дулатов утверждал, что единственным путем к прогрессу для казахского народа является образование. Он подчеркивал, что народ должен научиться развивать свои знания, чтобы не отстать от других народов и не потерять свою национальную идентичность. Поэт призывал отдавать уважение к традициям и культуре казахского народа, а также в своих стихах говорил о необходимости их сохранения и развития в условиях новых реалий. Он призывал казахский народ к осознанию своего угнетенного положения и активной борьбе за свои права, свободы и национальные интересы. Фраза «Оян, қазақ!» стала лозунгом, который вдохновил целое поколение казахских интеллигентов, политических и общественных деятелей, а также простых людей, стремящихся к переменам и национальной независимости. [3, с. 4]

В 1910 году Мыржакып Дулатов пишет новый роман, в котором затронуты важные социальные и моральные вопросы, «Бақытсыз Жамал» (Нечастная Жамал). Главной темой романа является трагическая судьба женщины по имени Жамал, которая сталкивается с жестокими реалиями патриархального общества. История рассказывает о том, как Жамал, молодая и красивая девушка, становится жертвой жестокой социальной несправедливости. Она полюбила человека, который оказался не способен защищать ее от тяжких испытаний, а судьба принуждает ее стать жертвой традиционных устоев и обычаев.

В романе Мыржакыпом Дулатовым затронуты основные социальные проблемы того времени. В нем поэт осуждает системы патриархата и социальной несправедливости, которые ограничивают

свободу женщин и приводят их к трагичным судьбам, а через образ Жамал автор поднимает проблему ограничений, с которыми сталкиваются женщины в традиционном казахском обществе, особенно в вопросах любви, брака и личной свободы. Бақытсыз Жамал» – это не просто произведение о несчастной судьбе женщины, это роман с глубоким смыслом, который затрагивает вопросы социальной справедливости, человеческой свободы и необходимости пересмотра устоявшихся норм. [4, с. 6-30]

Для продолжения воздействия, через свои произведения, на народ, М. Дулатов совместно с А. Байтурсыновым создает первое издание просветительско-демократического направления – газету «Казах» (1913-1918), через которую, в будущем, влияние на самосознание казахского народа увеличиться в разы. [5, с. 146]

Газета «Қазақ» была одним из первых крупных средств массовой информации, направленных на продвижение казахской идентичности в условиях колониального подчинения. Мыржакып Дулатов был одним из редакторов этой газеты, а также активно публиковал в ней свои статьи, эссе и стихотворения. Он использовал газету как платформу для распространения своих просветительских идей, в том числе для того, чтобы донести до народа важность образования, национального самосознания и культурного возрождения.

Газета «Қазақ» стала не только важным источником информации, но и символом сопротивления колониальной власти. Она предоставляла казахским интеллектуалам, писателям и политическим активистам возможность выразить свои взгляды и обсуждать важнейшие проблемы, которые стояли перед народом. Газета сыграла ключевую роль в распространении идей, которые лежат в основе движения Алаш, а также в укреплении национального самосознания.

Для Мыржакыпа Дулатова газета стала важной платформой, где он мог делиться своими литературными и просветительскими работами, а также обсуждать вопросы казахской культуры и нации. Он использовал газету для распространения своих взглядов на образование, культуру и необходимость национального возрождения, что стало неотъемлемой частью его наследия.

В 1915 году в Оренбурге выходит ещё один сборник М. Дулатова – «Терме». В данном сборнике Дулатов продолжает свою деятельность как просветитель, призывая казахский народ к образованию, саморазвитию и борьбе с невежством. В сборнике он обращается к молодежи, чтобы «разбудить» их, призвать к знаниям и науке, призывая её быть активной в национальном движении и в борьбе за будущее своего народа. Призвать и сам народ к спасению от невежества и сказать о том, что, чтобы решить проблему социальной несправедливости, бедности и угнетения, казахскому народу нужно бороться за свои права и свободы. В стихах звучат призывы к сохранению и развитию

казахской культуры, языка и традиций. Он подчеркивает важность уважения к своей идентичности в условиях российского колониального господства. [3, с. 5]

В 1917-1918 годах Мыржакып Дулатов снова вовлекается в движение «Алаш», в годы тягости для России он занимается вопросами, которые были связаны с автономией для казахского народа. В те же годы, драматург, участвует в работе июньских и декабрьских общеказахских съездов. А после установления Советов он некоторое время работал в издательствах Оренбурга.

Одним из важнейших вкладов Мыржакыпа Дулатова в казахскую культуру стало создание учебников, которые сыграли ключевую роль в образовательной реформе того времени. Дулатов писал учебники по литературе и арифметике, которые были адаптированы для казахских школьников. Его работы стали важным вкладом в развитие казахской педагогики и образования, так как в них были изложены основы научного подхода к обучению на казахском языке, что значительно способствовало улучшению качества образования среди казахской молодежи.

Учебники, написанные М. Дулатовым, стали одними из первых современных казахских учебных пособий, которые в своей основе имели прогрессивные идеи и подходы. Это была важная часть просветительской работы, направленной на развитие грамотности и интеллигенции среди казахского народа. Особенно значимой была работа по созданию учебников, учитывающих особенности казахской культуры и языка, что помогало сохранить национальное самосознание и идентичность в условиях царской колониальной политики.

Помимо работы над учебниками, Мыржакып Дулатов активно занимался переводами на казахский язык произведений мировых классиков. Он перевел на казахский язык произведения таких авторов, как: Фирдоуси, Крылова, Пушкина, Лермонтова и Шиллера.

Эти переводы не только помогли казахскому народу познакомиться с мировой классикой, но и способствовали расширению литературных горизонтов. Дулатов использовал переводы как способ передачи прогрессивных идей и ценностей, которые были актуальны для того времени. Это также играло важную роль в развитии казахского литературного языка, способствовало его обогащению и модернизации.

С 1922 года по 1926 г. М. Дулатов работает преподавателем в институте. Пишет пьесу в четырех актах под названием «Балқия», которая рассказывает историю молодой девушки по имени Балқия, что сталкивается с трагической судьбой в патриархальном обществе. В центре пьесы – конфликт между личными желаниями героини и ограничениями, наложенными традиционными социальными нормами. Балқия – это символ женщины, которая стремится к личному счастью и свободе, но сталкивается с жестокими традициями и общественными

устоями.

Пьеса как и роман «Бақытсыз Жамал» раскрывает тяжелую участь женщин в казахском обществе, где их судьбы часто решаются за них, а личная свобода и право на счастье оказываются под угрозой. В «Балқия» также рассматриваются темы любви, предательства, социального давления и человеческой доброты, что делает это произведение актуальным и в современном контексте. [6, с. 241]

Мыржакып Дулатов стал одним из авторов первой казахской Конституции, которая была принята в рамках движения «Алаш». Эта Конституция отразила идеи автономии и независимости казахского народа в рамках Российской империи, а также прописала основные права и свободы граждан, что стало важным шагом к национальному самосознанию.

Міржақып Дулатов был не только выдающимся казахским писателем, но и ключевой фигурой в мировом движении за национальное освобождение и пробуждение. Его произведения вдохновляли казахский народ на борьбу за свою независимость и свободу. На протяжении десятилетий его труды и идеи продолжают оказывать влияние на интеллектуальные и политические процессы.

Литература

1. Әбсеметов М. Міржақып Дулатовтың өмірі мен шығармашылығы. – Алматы, 1995. – 215 б.

2. Смағұлова С. Міржақып Дулатов отарлау саясатына қарсы күрескен қайраткер // «Елім деп соққан ұлы жүрек»: (Халқымыздың көрнекті қоғам қайраткері, ағартушы, публицист Міржақып Дулатұлына арналады) Құраст. В.Қ. Күзембаева; Орталық ғылыми кітапхана. – Алматы, 2002. – 362 б.

3. Дулатов М. Оян, қазақ! Роман, өлеңжырлар, әңгімелер. – Алматы: Атамұра, 2003. – 192 б.

4. Дулатов М. Бақытсыз Жамал. – Петропавл: 1910. – 61 б.

5. Иманбаева С. Ұлттық баспасөздің ұйтқысы // «Елім деп соққан ұлы жүрек»: (Халқымыздың көрнекті қоғам қайраткері, ағартушы, публицист Міржақып Дулатұлына арналады) Құраст. В.Қ. Күзембаева; Орталық ғылыми кітапхана. – Алматы, 2002. – 362 б. 146–154

6. Дулатұлы М. Алты томдық шығармалар жинағы. 1-том: Өлеңдер, роман, пьеса, әнгімелер / Құраст.: Г. Дулатова, С. Иманбаева. – Алматы: Мектеп, 2013. – 368 б., сур.

МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМУ СТИЛЮ В ШКОЛЕ

З.У. Азадбекова
студент Павлодарского педагогического университета
научный руководитель: М.К. Каирова
кандидат филологических наук, доцент, г. Павлодар

Аннотация: В статье рассматриваются методы и приемы обучения публицистическому стилю в школьном обучении, подчеркивается значимость применения активных методов обучения, которые становятся одним из самых актуальных и передовых направлений в современной образовательной практике.
Ключевые слова: активные методы обучения. Публицистический стиль.

Аннотация: Мақалада мектептегі публицистикалық стильді оқыту әдістері мен тәсілдері қарастырылады, белсенді оқыту әдістерін қолданудың маңыздылығы атап өтіледі, олар қазіргі білім беру практикасында ең өзекті және алдыңғы қатарлы бағыттардың бірі болып табылады.
Кілтті сөздер: Белсенді оқыту әдістері, публицистикалық стиль.

Abstract: The article discusses methods and techniques for teaching the journalistic style in school education, emphasizing the importance of applying active teaching methods, which have become one of the most relevant and advanced directions in modern educational practice.
Keywords: active teaching methods, journalistic style.

В современном мире, где информационные потоки стремительно увеличиваются, умение анализировать, интерпретировать и создавать тексты различных жанров приобретает особую значимость. Публицистический стиль занимает ключевое место в сфере массовой коммуникации, охватывая газетные и журнальные статьи, телерепортажи, блоговые публикации, социальные сети и публичные выступления. Этот стиль сочетает логичность и убедительность научного изложения с эмоциональностью и образностью художественного слова, что делает его важным инструментом формирования общественного мнения и развития критического мышления.

Обучение школьников публицистическому стилю является неотъемлемой частью процесса формирования их речевой культуры и коммуникативной компетенции. Оно позволяет не только овладеть языковыми средствами этого стиля, но и научиться аргументированно выражать свои мысли, анализировать информацию, различать факты и мнения, а также критически относиться к различным источникам. Особенно актуально это в условиях цифровой эпохи, когда доступ к информации практически неограничен, но не все тексты отличаются достоверностью и объективностью. Несмотря на значимость

публицистического стиля, его преподавание в школьной программе нередко оказывается недостаточно проработанным. Многие учащиеся испытывают трудности при создании собственных публицистических текстов, не всегда понимают особенности жанровых форм, таких как статья, репортаж, эссе, интервью. Это требует использования эффективных методик, направленных на развитие не только теоретических знаний, но и практических навыков работы с публицистическими текстами.

В условиях цифровой эпохи медийное пространство стало неотъемлемой частью жизни современного школьника, оказывая значительное влияние на его мировосприятие, формирование ценностей и коммуникативные навыки. Интернет, социальные сети, новостные порталы ежедневно формируют информационную картину мира, оказывая влияние на взгляды и поведение подрастающего поколения. В связи с этим становится особенно важным не только знакомство с публицистическим стилем, но и формирование у школьников способности к осмысленному восприятию и созданию текстов в этом стиле.

Язык является одним из самых сложных и многогранных явлений в жизни человеческого общества. Он не просто служит средством общения, но и отражает историю, культуру, менталитет народа. Различные стили речи, которыми мы ежедневно пользуемся, образуют гармоничную систему, в которой каждый стиль выполняет свою особую функцию. Нас же в этом многообразии интересует именно стилистический аспект языка – его выразительность, эмоциональная окраска и способность передавать тончайшие оттенки смысла [1].

Язык постоянно меняется. Меняются цели и задачи, стоящие перед различными функциональными стилями. В связи с этим невозможно представить стилистическое разделение речи как застывшую догму, нет общепризнанной стилистической дифференциации в теоретической стилистике. Учитывая динамику процессов, естественно происходящих в обществе, а, следовательно, и в языке, деление речи на функциональные стили представляется правомерным и необходимым. В связи с этим невозможно представить стилистическое разделение речи как застывшую догму, нет общепризнанной стилистической дифференциации в теоретической стилистике.

В последнее время язык газеты и телевидения расширил границы норм, став более «демократичным», разговорным. Появились новые характерные черты публицистического стиля. Вкрадываются элементы шока, эпатажа, вульгарная речь, смешение разных культурных традиций. Публицистический стиль начал свою историю и оформился именно в периодических печатных изданиях, прежде всего в газетах. Отсюда и вариант названия «газетный стиль». Однако со временем данный стиль стал функционировать не только в бумажных изданиях, но и в электрон-

ных СМИ. Так, его можно было вполне правомерно назвать «телевизионным» стилем [4].

Публицистический стиль – один из функциональных стилей речи. Он неоднократно привлекал внимание специалистов, как российских, так и зарубежных. Название «публицистический стиль» неразрывно связано с понятием публицистики. Она, в свою очередь, является уже не лингвистическим, а литературным, поскольку характеризует особенности содержания произведений, к ней относимых. Публицистика, как род литературный и род журналистики, рассматривает различные актуальные проблемы жизни современного общества: политические, философские, литературные, правовые, экономические и др. Её цель повлиять на общественное мнение, укрепить или же изменить их в соответствии с определенным интересом [5].

Интернет-ресурсы СМИ, телевизионные передачи, газетные и журнальные статьи сообщают обществу абсолютно разнообразную информацию: от происшествий и преступлений, до информации о парламентских дебатах или экономических программах каких-либо партий [6].

Публицистика, как правило, не только информирует, описывает факты, она также и отражает размышления, мнения, позиции авторов. Этим-то она и отличается от научного стиля. Еще одним отличием является то, что публицистика не ставит перед собой целью наиболее точно и многосторонне описать то или иное явление. Её цель – информировать о том, что интересно читателю, зрителю в частности, определенной общественной группе, при этом выделяя те конкретные стороны, важные для её целевой аудитории.

Вторая важнейшая функция публицистики – функция воздействия. Она осуществляется через информирование граждан о положении дел в значимых для общества сферах. В данном случае целью публициста будет являться убеждение адресатов в необходимости определенного поведения и отношения к излагаемым фактам.

Публицистическому стилю присущи:

- открытая тенденциозность;
- полемичность;
- эмоциональность.

Именно функция воздействия выделяет публицистический стиль среди других разновидностей литературного языка. Она является системообразующей. Эта функция характерна также и для разговорного и официально-делового стиля. Но на отбор средств языка она активно влияет именно в публицистических текстах [7].

Но все же, функция информационная является ведущей из вышеперечисленных двух функций. Очень важно, чтобы функция воздействия не вытесняла информационную функцию. Только при полной опоре на достоверное информирование допускается пропаганда полезных для общества идей. Конечно же, кроме информационной и воздействующей

функций, тексты публицистического стиля выполняют также и экспрессивную, эстетическую и коммуникативную функции.

Главная функция языка – коммуникативная. Она проявляется во всех его формах. Роль публицистический стиля в поддержке общественной коммуникации огромна, т. к. данный стиль функционирует в сфере взаимоотношений между различными общественными группами. Особенность коммуникативной функции состоит в том, что тексты публицистического стиля создаются не для одного читателя, а для максимально широкой аудитории и не для внутреннего пользования. Авторы таких текстов имеют целью приближение к читателю по времени, по тематике сообщений, и, в свою очередь, по речевым стилистическим особенностям несмотря на то, что находятся на значительной дистанции в пространстве. Коммуникативная функция предполагает и ответ адресата, или обратную связь. Наиболее явно фидбэк (обратная связь) осуществляется в ситуации публичной дискуссии, но не только здесь. С появлением новых технологий передача обратной связи в данном стиле намного упростилась и не расширена по времени [8]. Аудитория новостных СМИ осуществляет обратную связь через комментарии. Для газеты обратной связью являются письма читателей. Радио и телевидение уже давно перешли от писем к телефонным звонкам, в ходе которых слушатели могут задать вопросы, рассказать об известных им событиях, высказать свое мнение. Давно практикуется применение и привлечение зрителей к съемке телепередач в студиях, например, в формате ток-шоу. Интерактивное телевидение также использует новые формы контактной поддержки со зрителями в режиме реального времени.

Публицистический стиль является одним из ключевых функциональных стилей современного русского языка, основная задача которого – воздействие на аудиторию, привлечение внимания к общественно значимым вопросам и формирование определенного мнения. Он объединяет элементы научного, официально-делового и художественного стилей, что делает его особенно выразительным и гибким в использовании.

Основными чертами публицистического стиля являются:

- информативность – передача значимой и актуальной информации;
- эмоционально-экспрессивная окраска – использование стилистических средств для усиления воздействия на аудиторию;
- логичность и убедительность – последовательное изложение мыслей, наличие аргументации;
- адресность – ориентация на массового читателя или конкретную целевую аудиторию.

В школьном обучении публицистический стиль играет важную роль, поскольку способствует развитию критического мышления, навыков аргументации и способности к выразительному письменному и устному высказыванию. Освоение этого стиля позволяет ученикам не толь-

ко анализировать газетные и журнальные статьи, репортажи, интервью, эссе, но и создавать собственные тексты, что является важным элементом их речевого развития.

Обучение публицистическому стилю в школе представляет собой важный элемент развития речевых навыков учащихся. Публицистический стиль, как один из стилей речи, отличается особенностями, которые необходимо учитывать в процессе преподавания. В данном контексте важным моментом является не только формирование теоретических знаний о характеристиках публицистического стиля, но и активное использование разнообразных методов и приемов обучения.

Вот несколько методов и приемов, которые можно использовать при обучении публицистическому стилю:

Анализ текстов публицистического стиля. Ученикам предлагается читать и анализировать различные виды публицистических текстов (статьи, эссе, колонки в газетах и журналах, выступления политиков и общественных деятелей). Это позволяет выявить особенности структуры, лексики, грамматики и стилистических средств, характерных для публицистического стиля. После прочтения статьи учащиеся отвечают на вопросы:

- Какой жанр текста?
- Какие средства выразительности использует автор?
- Каковы цели текста: информирование, убеждение, призыв к действию?
- Как построена аргументация?

Работа с текстами с элементами критического анализа. Для формирования у учеников навыков критического восприятия публицистических материалов, мы предлагаем задания, направленные на анализ мнений, оценку аргументации и выявление возможных манипуляций. Это помогает развивать не только навыки письма, но и умение грамотно воспринимать информацию.

Затем учащиеся анализируют статью и обсуждают, какие доводы в ней приводятся, на каких фактах строится аргументация, какие эмоциональные окраски использует автор.

Практика написания собственных публицистических текстов. Одним из наиболее эффективных методов является задание, в котором предлагается ученикам написать свои собственные тексты в публицистическом стиле. Это может быть эссе, заметка для школьной газеты, обращение к читателю, статья на актуальную тему. Учащиеся могут написать статью на тему «Влияние социальных сетей на подростков» или «Почему важно заниматься спортом». В процессе написания акцентируется внимание на аргументации, четкости изложения мыслей и использовании эмоциональных средств.

Использование проектных методов. Проектная работа включает в себя более широкую работу с материалом, что помогает учащимся глубже изучить тему. В рамках проекта можно создать собственный информационный портал, блог или провести исследование на актуальную общественную тему. Групповая работа над созданием школьной газеты или новостного выпуска, где каждый ученик пишет статью в публицистическом стиле по заранее выбранной теме.

Ролевые игры и дебаты. Ролевые игры и дебаты способствуют развитию навыков аргументации и убеждения, что является важной частью публицистического стиля. Учащиеся учат составлять речевые высказывания, придерживаясь определенной позиции, и отстаивать свою точку зрения с использованием соответствующих лексических и риторических приемов. Проведение дебатов по актуальной социальной проблеме (например, «Эффективность онлайн-образования») помогает учащимся освоить методику аргументации и защиты своей позиции.

Использование мультимедийных материалов. Для более наглядного и интересного обучения можно использовать видео и аудиозаписи выступлений известных журналистов, политиков, лидеров общественного мнения. Это помогает учащимся не только ознакомиться с реальными примерами использования публицистического стиля, но и понять, как построены эффективные выступления и обращения. Просмотр видеозаписей известных телевизионных программ или публичных выступлений, а затем обсуждение использованных в них языковых средств и стилей.

Разбор и применение стилистических приемов. Важную роль в обучении публицистическому стилю играет умение применять стилистические приемы, такие как риторические вопросы, гиперболы, метафоры, параллелизмы и другие. Учебные задания, направленные на выявление и использование этих приемов, помогают учащимся более эффективно строить тексты.Учащиеся могут работать с текстами, в которых используются различные риторические средства, а затем самостоятельно включать эти приемы в собственные тексты.

Работа с контекстами и актуальными темами. Для формирования актуальности и интереса к теме важно работать с текущими событиями, обсуждаемыми в СМИ, и включать эти события в процесс обучения. Это помогает ученикам осознавать, что публицистический стиль тесно связан с жизнью общества и используется для обсуждения важных вопросов. Обсуждение новостей, значимых социальных проблем и актуальных тем, таких как защита окружающей среды, права человека или экономические реформы.

Заключение: Обучение публицистическому стилю в школе является важным этапом в формировании у школьников критического мышления и навыков эффективной коммуникации. В условиях информационной эпохи, когда медиа становятся важнейшим инструментом влияния на общественное мнение, важно не только научить учащихся создавать

тексты в этом стиле, но и развить их способность осмысленно воспринимать информацию, анализировать источники и выявлять скрытые манипуляции. Методы обучения, такие как анализ текстов, написание собственных статей, проектная деятельность, дебаты и ролевые игры, способствуют развитию как когнитивных, так и коммуникативных навыков. Эти навыки необходимы для успешного взаимодействия с обществом и эффективного участия в современных медиа-процессах. Таким образом, изучение публицистического стиля в школьном обучении является не только важным компонентом речевой культуры, но и важным инструментом для формирования активных, информированных и ответственных граждан в условиях глобализованного мира.

Литература

1. Василенко В.А. Основы публицистики: Теория и практика. – Москва. 2023 (с. 32)

2. Гальперин И.Р. Стилистика русского языка. – Москва: Изд-во «Просвещение». (с. 84)

3. Журавлев М.И. Публицистика и медиа-коммуникации. – Москва: Изд-во «Флинта». (с16)

4. Кириллова О.Н. Язык и культура: проблемы взаимодействия. – Санкт-Петербург. 2022. (с 24)

5. Бекжанова Л.М. Журналистика и публицистика в Казахстане: развитие и перспективы. – Алматы, 2024. (26).

ОСОБЕННОСТИ РЕЧИ ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ ИНСТАГРАМ РАЗНЫХ ВОЗРАСТОВ: МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ И СИНТАКСИЧЕСКИЙ КОНТЕНТ-АНАЛИЗ

Д.А. Аскарова
студент Павлодарского педагогического университета
научный руководитель: Г.К. Абишева
магистр филологии, г. Павлодар

Аннотация. В статье рассматриваются особенности речи пользователей социальной сети Инстаграм различных возрастных категорий. Цель исследования – выявить морфологические и синтаксические особенности речи в комментариях Инстаграм пользователей разных возрастов. На основе сплошной выборки комментариев к постам проведён морфологический и синтаксический анализ, включающий изучение частотности употребления частей речи, форм слов, структуры предложений, степени соблюдения норм литературного языка, а также наличия элементов разговорной и интернет-коммуникации (сленг, эмодзи, сокращения). Установлено, что молодежь чаще прибегают к экспрессивным средствам, используют короткие фразы, междометия и эмоциональные конструкции. Взрослая аудитория демонстрирует более развернутые синтаксические конструкции и устойчивое следование грамматическим нормам. Работа имеет практическую значимость для изучения цифровой коммуникации, интернет-лингвистики и возрастных особенностей речевой культуры.

Ключевые слова: речь пользователей, морфологический контент-анализ, синтаксический контент-анализ, молодежь, взрослые пользователи, пользователи инстаграм.

Аннотация. Мақалада әртүрлі жастағы Инстаграм қолданушыларының сөйлеу ерекшеліктері қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – әртүрлі жастағы Инстаграм қолданушыларының пікірлеріндегі морфологиялық және синтаксистік ерекшеліктерді анықтау. Посттарға жазылған пікірлерге толық іріктеу жүргізу негізінде морфологиялық және синтаксистік талдау жасалды. Ол сөз таптарының, сөз формаларының, сөйлем құрылымдарының қолдану жиілігін, әдеби тіл нормаларының сақталу дәрежесін, сондай-ақ сөйлеу және интернет-коммуникация элементтерінің (сленг, эмодзи, қысқартулар) болуын зерттеуді қамтыды. Жастар экспрессивті құралдарды жиі қолданатыны, қысқа сөйлемдер, одағайлар мен эмоциялық құрылымдарды пайдаланатыны анықталды. Ересек аудитория неғұрлым күрделі синтаксистік құрылымдарды қолданып, грамматикалық нормаларды тұрақты сақтайтыны байқалды. Бұл жұмыс цифрлық коммуникацияны, интернет-лингвистиканы және жас ерекшеліктеріне байланысты сөйлеу мәдениетін зерттеу үшін практикалық маңызға ие.

Негізгі сөздер: қолданушы сөзі, морфологиялық контент талдау, синтаксистік контент талдау, жастар, ересек пайдаланушылар, Instagram қолданушылары.

Abstract: The article examines the speech characteristics of Instagram users of different age groups. The aim of the study is to identify morphological and syntactic features in the comments of Instagram users of various ages. Based on a complete sampling of comments on posts, morphological and syntactic analysis was conducted, including the study of the frequency of parts of speech, word forms, sentence structures, the degree of adherence to the norms of literary language, as well as the presence of elements of colloquial and internet communication (slang, emojis, abbreviations). It was found that young people more often use expressive means, short phrases, interjections, and emotional constructions. The adult audience demonstrates more complex syntactic constructions and consistent adherence to grammatical norms. This work has practical significance for the study of digital communication, internet linguistics, and age-related features of speech culture.

Key words: user speech, morphological content analysis, syntactic content analysis, youth, adult users, Instagram users.

В условиях цифровизации и стремительного развития социальных сетей наблюдается значительное влияние интернет-коммуникации на грамматический строй языка.

Пользователи социальных сетей, стремясь к краткости, эмоциональности и скорости общения, зачастую нарушают грамматические нормы, что приводит к формированию новых языковых практик. Особенно это заметно в комментариях, которые представляют собой спонтанные, часто эмоционально окрашенные высказывания.

Несмотря на актуальность темы, грамматические особенности речи в интернет-пространстве остаются малоизученными, что обусловливает необходимость анализа и осмысления происходящих языковых процессов.

Для определения влияния цифровой среды на грамматические трансформации языка в данной статье предпринимается попытка исследования интернет-речи пользователей Инстаграм. В основе исследования лежит контент-анализ комментариев, что позволило выделить ключевые особенности морфологических и синтаксических изменений.

Цель исследования в рамках данной статьи заключается в выявлении морфологических и синтаксических особенностей речи в комментариях Инстаграм пользователей разных возрастов.

Инстаграм представляет некое пространство, в котором на сегодняшний день активно взаимодействуют 2 миллиарда пользователей по всему миру. За 15 лет существования в Инстаграм сформировалась своя языковая культура, характерная для этой платформы. Основной особенностью Instagram является акцент на визуальном контенте, что, в свою очередь, оказывает влияние на стилистические и грамматические аспекты текста. Комментарии пользователей, как спонтанные высказывания, часто не следуют строгим языковым нормам, что связано с желанием передать эмоции, сделать общение более живым и динамичным [1].

За время своего существования Instagram стал не только социальной сетью для обмена фото и видео, но и платформой для развития персональных брендов, маркетинга и коммерции, что, безусловно, повлияло на языковые практики.

Являясь одной из популярных платформ, Инстаграм не мог стать объектом изучения. Так, Перес-Сабатер рассматривал особенности языка Инстаграм, особое внимание уделялось анализу сокращений, заимствованных слов и других морфологических изменений [2].

Андруцопулос провел анализ влияния социальных сетей (включая Instagram) на язык, были рассматрены морфологические, синтаксические и семантические изменения [3].

Е.В. Холодковская в своем исследовании рассматривала проблему грамматических особенностей речи в социальных сетях, придя к выводу, что отклонение от нормы языка в интернет-пространстве служит средством выражения эмоций, так как в онлайн-общении отсутствуют интонационные и невербальные сигналы, характерные для живого общения [4].

Подобные грамматические трансформации отражают сближение устной и письменной речи, а также демонстрируют отход от традиционных языковых правил.

Т.В. Аникина выделяет графико-орфографические, лексические и синтаксические приёмы, однако грамматический аспект остаётся ею не рассмотренным [5].

Для выявления грамматических особенностей интернет-речи нами была проведена опытно-экспериментальная работа, основанная на контент-анализе 1000 русскоязычных комментариев пользователей Инстаграм. Комментарии отбирались случайным образом из открытых акка-

унтов, посвящённых лайфстайлу, моде, психологии и юмору. Важным моментом в исследовании было разделение пользователей на возрастные группы, чтобы выявить различия в грамматических особенностях между молодыми и более зрелыми пользователями.

Критерии отбора материала:

- публичность и открытость контента;
- наличие неформального общения между пользователями.

Возрастные группы:

- молодёжь (до 25 лет);
- взрослые (25-45 лет);
- старшее поколение (45 лет и старше).

Анализ проводился по двум направлениям: морфологический и синтаксический.

Целью морфологического анализа было определить особенности словообразования, словоизменения и использования частей речи в условиях интернет-общения в зависимости от возраста.

Критерии анализа:

- образование новых слов и гибридных форм;
- заимствование и адаптация слов из других языков;
- особенности использования суффиксов, приставок, окончаний;
- редукция грамматических форм.

Далее представим результаты анализа:

1) Словообразовательные неологизмы:
- молодёжь активно использует новые неологизмы с заимствованными корнями: «лайкать, репостнуть, блогерша».
- взрослые и старшее поколение реже употребляют неологизмы, предпочитая более традиционные формы (например, «поставить лайк» вместо «лайкать»).
2) Гибридные формы (русско-английские конструкции):
- молодёжь активно использует гибридные формы: «Ты real queen», «лук огонь», «beauty-советы».
- взрослые и старшее поколение склонны избегать таких конструкций, предпочитая более традиционные фразы.
3) Неформальные эмоциональные формы:
- молодёжь часто использует разговорные и экспрессивные суффиксы, такие как «крутяк», «няшка».
- взрослые и старшее поколение реже употребляют такие формы, предпочитая более строгие выражения.
4) Упрощение грамматических форм:
- молодёжь чаще всего используют сокращения, фрагментированные предложения и пропуск части грамматических форм, что делает речь динамичной и более «живой»: «Ужасно устал, но всё равно погнали!» вместо «Я ужасно устал, но всё равно давай поехали!»

– взрослые используют менее выраженное упрощение, но всё же часто сокращают формы для удобства общения: «Это правда, я не знал!» вместо «Это действительно правда, я этого не знал!»
– старшее поколение склонны использовать более традиционные формы речи, хотя и среди них встречаются элементы упрощения, особенно если они активно используют платформы для общения: «Очень красиво», вместо «Это очень красиво».

Далее рассмотрим анализ синтаксических особенностей речи в Инстаграм. Цель: выявить особенности построения предложений, порядка слов, употребления служебных частей речи и пунктуации в зависимости от возраста пользователей.

Критерии анализа:

– наличие/отсутствие подлежащего и сказуемого;
– порядок слов в предложении;
– использование союзов, частиц и предлогов;
– пунктуационные особенности и использование эмодзи как синтаксических маркеров.

Представим результаты анализа:

1) Опущение главных членов предложения:
– молодёжь часто опускает подлежащее или сказуемое в предложениях: «Просто супер!», «Не могу больше!»
– взрослые пользователи более склонны к полным предложениям: «Это просто супер!», «Я не могу больше этого терпеть!»
2) Отсутствие союзов, предлогов, частиц:
– молодёжь часто использует телеграфный стиль письма: «Хочу! Думаю зря. Надо по-другому».
– взрослые пользователи реже используют такие сокращения, предпочитая более развёрнутые высказывания.
3) Нарушение порядка слов:
– молодёжь более свободно использует порядок слов: «Хочу тоже я попробовать».
– взрослые предпочитают классический порядок слов: «Я тоже хочу попробовать».
4) Употребление разговорных частиц:
– молодёжь активно использует разговорные частицы, такие как «Ну это вообще...», «Вот и всё!», придавая речи экспрессивность.
– взрослые реже используют такие частицы, а если используют, то более сдержано.
5) Эмодзи и пунктуация как синтаксические средства:
– молодёжь часто использует эмодзи и множественные знаки препинания для выражения эмоций: «Спасибо тебе за поддержку!» + сердечко, «Ну и???».

– Взрослые также используют эмодзи, но реже прибегают к множественным знакам препинания.

Таким образом, разделение анализа на морфологический и синтаксический уровни с учётом возрастной детерминанты позволило более точно выявить, как различные возрастные группы адаптируют язык в условиях интернет-коммуникации. Грамматические отклонения от нормы, наблюдаемые среди молодёжи, могут свидетельствовать о стремлении к экономии языка, эмоциональной выразительности и стилистической идентификации, в то время как более зрелые пользователи сохраняют более традиционные языковые формы.

Морфологические инновации и синтаксическая гибкость становятся инструментами для самовыражения и быстрой передачи эмоций в интернете, что особенно характерно для младших возрастных групп.

Проведённый анализ позволяет сделать важные наблюдения о трансформации грамматического строя русского языка в условиях цифровой среды. Социальные сети, особенно Инстаграм, становятся пространством неформального, спонтанного общения, в котором традиционные грамматические нормы отступают на второй план, уступая место коммуникативной целесообразности, эмоциональной выразительности и экономии языковых средств. Это приводит к формированию особого типа речи – цифрового сленга, который находится на стыке устной и письменной формы языка.

Анализ использования речи в Инстаграм показал, что грамматические отклонения не являются проявлением языковой некомпетентности. Напротив, они выполняют определённые функции:

- усиливают экспрессивность;

- позволяют передавать интонацию, паузы, акценты в условиях письменной коммуникации;

- упрощают и ускоряют передачу мыслей в рамках ограниченного пространства (например, под постами или в сторис);

- способствуют формированию групповой идентичности через использование общих языковых кодов и стиля.

Таким образом, интернет-коммуникация запускает процессы естественной языковой адаптации, в ходе которых происходит переосмысление нормативности как таковой, что требует глубокого изучения данной проблемы.

Грамматические особенности интернет-речи следует рассматривать не как угрозу языку, а как отражение его динамики и способности к адаптации.

Литература

1. Карпоян Софья Мартиросовна. Instagram как особый жанр виртуальной коммуникации // Филологические науки. Вопросы теории и практики Тамбов: Грамота, 2015. № 12(54): в 4-х ч. Ч. III. С. 84-88. ISSN 1997-2911.

2. Перес-Сабатер, К. (2021). Моменты общения, языковой стиль и ресурсы для проявления солидарности в социальных сетях: сравнительный анализ. Журнал «Прагматика», 180, 266–282. doi:10.1016/j.pragma.2021.04.034

3. Андруцопулос Дж. (2006). Введение: социолингвистика и компьютерно-опосредованная коммуникация. Журнал социолингвистики, 10(4), 419–438. doi:10.1111/j.1467-9841.2006.00286.

4. Холодковская Е.В. Пунктуация как средство реализации просодии при общении в социальной сети Facebook (на материале англоязычной версии) // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2, Языкознание. – 2014. – №5(24). – С. 101–106. – DOI: http://dx.doi.org/10.15688/jvolsu2.2014.5.13.

5. Аникина Т.В. Специфика вербальной составляющей креолизованных интернет-мемов // Scientific Cooperation Center «Interactive plus», 12(2), 124 – 131.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ЛАНДШАФТ ГОРОДА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ШКОЛЬНИКОВ

Ж.Е. Атыгаева
докторант Павлодарского педагогического университета имени Ә. Марғұлан
научный руководитель: З.К. Темиргазина
доктор филологических наук, профессор

Аңдатпа. Мақалада Павлодар қаласының лингвистикалық ландшафты орыс тілін екінші тіл ретінде меңгеріп жүрген оқушылардың әлеуметтік-мәдени құзыреттілігін қалыптастыру құралы ретінде қарастырылады. Фотофиксация және семиотикалық талдау әдістері арқылы қалалық ортадағы көрнекі мәтіндер қарастырылды. Креолизацияланған және екітілді жарнамалар көптілділік жағдайында оқушылардың интерпретация, тілдік талдау және мәдени рефлексия дағдыларын дамытуға ықпал ететіні анықталды.

Түйінді сөздер: лингвистикалық ландшафт, әлеуметтік-мәдени құзыреттілік, екінші тіл ретінде орыс тілі, семиотикалық талдау, Павлодар

Аннотация. В статье исследуется лингвистический ландшафт города Павлодара как средство формирования социокультурной компетенции школьников, изучающих русский язык как второй. С использованием методов фотофиксации и семиотического анализа рассмотрены визуальные тексты городской среды. Установлено, что креолизованные и двуязычные вывески, способствуют развитию навыков интерпретации, языкового анализа и культурной рефлексии учащихся в условиях многоязычия.

Ключевые слова: лингвистический ландшафт, социокультурная компетенция, русский язык как второй, семиотический анализ, Павлодар

Abstract. The article explores the linguistic landscape of the city of Pavlodar as a means of developing sociocultural competence in students learning Russian as a second language. Using methods of photo documentation and semiotic analysis, the visual texts of the urban environment are examined. It has been established that creolized and bilingual

signs contribute to the development of students' interpretation skills, language analysis, and cultural reflection in a multilingual environment.

Keywords: linguistic landscape, sociocultural competence, Russian as a second language, semiotic analysis, Pavlodar

Формирование социокультурной компетенции школьников, изучающих русский язык как второй, является важным условием их успешной адаптации в поликультурной среде и активного участия в межкультурной коммуникации. В современной лингводидактике приоритетным направлением выступает интеграция языкового и культурного компонентов в образовательный процесс. В условиях билингвального обучения это требует использования аутентичных материалов, отражающих реальную языковую и культурную среду [4].

Одним из эффективных средств формирования социокультурной компетенции выступает лингвистический ландшафт – совокупность визуальных языковых объектов в общественном пространстве (вывески, объявления, граффити и др.). Эти элементы отражают языковую ситуацию, особенности социальной коммуникации, а также ценностные ориентиры социума. Их педагогическое использование развивает у школьников навыки интерпретации, критическое мышление и культурную рефлексию, способствуя осознанию языка как части социокультурной реальности [2].

Согласно определению Р. Ландри и Р. Буриса, под лингвистическим ландшафтом понимается совокупность визуально представленных языков, размещенных в общественном пространстве [5, с. 29]. Эти знаки отражают не только языковую политику и этнокультурную ситуацию, но и социосемантическое содержание городской среды [8, с. 101]. В последние годы лингвистический ландшафт активно осмысляется как образовательный ресурс, особенно в многоязычных странах. Ученые [3; 6] подчеркивают его дидактический потенциал, позволяющий вовлечь учащихся в анализ реальных языковых практик. Работа с визуальными знаками городской среды формирует языковую чувствительность и осознание культурной функции языка в обществе.

В условиях многоязычного Казахстана лингвистический ландшафт приобретает особую значимость. Визуальное языковое пространство отражает динамику языковых предпочтений и реализацию государственной языковой политики [1, с. 144]. Городская среда становится не только отражением культурного многообразия, но и важным источником речевого и социокультурного опыта школьников. Работа с такими объектами развивает языковую интуицию, расширяет кругозор учащихся и помогает осмыслить взаимосвязь языка, общества и культуры. Лингвистический ландшафт выполняет двойную функцию: фиксирует распространение глобальных языков (например, английского)

и одновременно служит маркером этнокультурной идентичности, поддерживая языковое разнообразие [9, с. 198–199].

Таким образом, лингвистический ландшафт – это интегративный инструмент, сочетающий социолингвистический, семиотический и лингводидактический подходы. Его включение в преподавание русского языка как второго расширяет учебное пространство и связывает обучение с повседневной культурной реальностью учащихся, способствуя формированию их социокультурной компетенции.

Практический анализ лингвистического ландшафта города Павлодара проводился на основе фотофиксации вывесок аптек, продовольственных и специализированных магазинов, расположенных в центральных и жилых районах города. Эти визуальные объекты представляют собой поликодовые конструкции, объединяющие текст, символику и цветовое оформление, и отражают как реалии языковой политики, так и локальные социокультурные особенности. Учитывая это, важно развивать у школьников умение интерпретировать визуальные знаки и символы, которые не только информируют, но и передают культурные смыслы [7].

Характерной чертой большинства зафиксированных вывесок является их двуязычное оформление. Казахский и русский языки используются параллельно, в идентичном графическом исполнении, с равнозначным по объему и значению текстом. Такая подача соответствует принципу языковой политики страны и обеспечивает доступность информации для разных этнических групп. В аптечных вывесках типичны пары «Дәріхана / Аптека», магазинах продовольственной направленности – «Азық-түлік / Продукты», «Дүкен / Магазин» (Рис. 1). Одновременно прослеживается устойчивое использование латинской графики («Dala», «Best Et», «Zhuldyz», «Ak bars»), отражают тенденцию к визуальной модернизации. С учетом перехода казахского алфавита на латиницу, такие графические решения отражают актуальные языковые изменения и подготавливают учащихся к восприятию новых письменных норм.

Рис. 1. Двуязычные вывески магазинов и аптек

В структуре вывесок важное место занимает визуальная символика, выполняющая коммуникативную, маркирующую и эстетическую функции. В аптечном сегменте наиболее распространены знак зеленого креста и изображение чаши со змеей, представленные на Рис. 2. Зеленый крест интерпретируется как символ безопасности, исцеления и медицинской помощи, и легко узнаваем в международной практике. Изображение змеи, обвивающей чашу, восходит к мифологическому образу Гигиеи и символизирует врачебную мудрость, дозированное лечение и доверие к фармацевтическому обслуживанию. Оба символа часто сопровождают название аптеки и усиливают ее узнаваемость.

Рис. 2. Элементы визуальной символики аптек

В оформлении продовольственных магазинов активно используется символ корзины с продуктами, изображенной в виде пиктограммы или реалистического изображения (Рис. 3). Этот знак выполняет иконическую функцию и облегчает идентификацию назначения объекта даже в отсутствие текстового компонента. Вывески кондитерских нередко оформляются с использованием стилизованных изображений тортов, пирожных и конфет. Эти декоративные элементы, представленные на Рис. 4, акцентируют внимание на профиле заведения и создают эмоционально привлекательное восприятие у прохожих.

Рис. 3. Элементы визуальной символики продуктовых магазинов

Рис. 4. Элементы визуальной символики кондитерских магазинов

В цветовом решении наблюдаются устойчивые предпочтения: для аптек характерны зеленый, белый и красный цвета. Зеленый традиционно связан с медицинской безопасностью, белый – с чистотой и доверием, красный – с вниманием и экстренностью. Магазины, включая кондитерские, оформлены ярко: преобладают желтый, красный, голубой, что стимулирует визуальное восприятие и создает ассоциации с доступностью и разнообразием ассортимента.

Кроме аптек и продовольственных магазинов, в анализ были включены зоомагазины, которые используют цветовую палитру, вызывающую ассоциации с природой и заботой о животных (зеленый, желтый, коричневый). В названиях («ZooOstrovok», «Zoomyp», «Zoolavka», «Pet Food Pvl», «Котопес») сочетаются кириллические и латинские элементы, что подчеркивает языковую гибкость и ориентацию на широкую аудиторию. Частотное использование приставки «Zoo» (от англ. zoo – «зоопарк», «животные») выполняет маркирующую функцию и обозначает тематическую направленность торговой точки. В логотипах активно применяются иконичные изображения кошек и собак, графические знаки в виде лап, косточек, а

также реалистичные фотографии животных. Такая визуализация, как показано на Рис. 5, облегчает восприятие, повышает узнаваемость и вызывает эмоциональный отклик.

Рис. 5. Визуальное оформление зоомагазинов

Помимо графических и языковых особенностей названий и логотипов, важными элементами визуального оформления являются цифровые и навигационные обозначения, отражающие режим работы объекта. Объекты, работающие в круглосуточном режиме, как правило, снабжены цифровым символом «24», оформленным визуально акцентировано (Рис. 6). Этот элемент размещается отдельно от основного текста, часто в рамке или выделенном цвете, и выполняет навигационную и информационную функцию, являясь частью визуальной нормы городской среды.

Рис. 6. Цифровой символ в городской навигации

Таким образом, анализ лингвистического ландшафта Павлодара выявил, что большинство вывесок представляют собой креолизованные тексты. Текстовые и графические компоненты в них интегрированы в единую семиотическую структуру, что способствует точной и наглядной передаче информации, формирует визуальную целостность и облегчает восприятие. Комбинация вербальных элементов с пиктограммами, символами и цветовым кодированием усиливает коммуникативную функцию вывесок, делая их понятными для представителей различных социальных и языковых групп. Креолизация усиливает семиотическую насыщенность ландшафта, превращая каждую вывеску в самостоятельную единицу локальной визуальной культуры.

Исследование лингвистического ландшафта города показало, что визуально-языковая среда может выступать действенным средством формирования социокультурной компетенции школьников, изучающих русский язык как второй. Двуязычные и креолизованные тексты, распространенные в городской коммуникации, отражают реальные культурные и языковые практики, позволяя учащимся воспринимать язык не как абстрактную систему, а как часть повседневной жизни и общественного взаимодействия. Работа с такими текстами развивает у школьников способность к интерпретации, межкультурному пониманию, формирует устойчивую мотивацию к изучению русского языка и осознание его роли в многоязычном обществе.

Литература

1. Akzhigitova A., Yelegenova M., Zhanzakova A. Multilingual signs in the linguistic landscape of Kazakhstan (the case of Astana) // Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Philology Series. – 2019. – No. 126(1). – P. 142–149. – DOI: 10.32523/2616-678X-2019-126-1-142-149.

2. Atygayeva Zh., Temirgazina Z. Methods of forming components of sociocultural competence in the study of Russian as a non-native language // Til zhane adebiet: teoriyasy men täjiribesi. – 2024. – Vol. 3, № 2. – P. 94–114. – DOI: 10.52301/2957-5567-2024-3-2-94-114.

3. Backhaus P. Linguistic Landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo / P. Backhaus. – Clevedon: Multilingual Matters, 2007. – 158 p.

4. Baker C. Foundations of Bilingual Education and Bilingualism. – Bristol: Multilingual Matters, 2011. – 498 p.

5. Landry R., Bourhis R. Y. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study // Journal of Language and Social Psychology. – 1997. – Vol. 16, № 1. – P. 23–49. – DOI: 10.1177/0261927X970161002.

6. Shohamy E., Gorter D. Linguistic Landscape: Expanding the Scenery. – London: Routledge, 2008. – 392 p.

7. Temirgazina Z., Albekova A., Kurmanova Z. One More Time about the Heart: Naive Anatomy in the Kazakh Language in Comparison with Russian and English // Przegląd Wschodnioeuropejski. – 2021. – Vol. 12, № 2. – P. 459–475. – DOI: 10.31648/pw.6892.

8. Пешкова Н.П. Лингвистический ландшафт как отражение процессов глобализации и национальной самоидентификации // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Гуманитарные науки. – 2019. – № 3 (819). – С. 90–102.

9. У Цзюань, Лю Лифэнь. О функциях языковых ландшафтов // Политическая лингвистика. – 2023. – № 3 (99). – С. 196–201.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ БЛОГОВ И ВЛОГОВ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ: ИССЛЕДОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ И ВОЗМОЖНОСТЕЙ

А.Д. Бастаубаева
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: О.К. Андрющенко
кандидат филологических наук,
ассоциированный профессор, г. Павлодар

Аннотация: В работе исследуется использование образовательных блогов в обучении русскому языку, анализируется их эффективность в организации учебного процесса. Рассматриваются различные виды блогов, их функциональные особенности и преимущества. Представлены результаты практического использования блога на платформе Padlet и опроса среди учащихся. Исследование направлено на выявление возможностей блогов для улучшения образовательного процесса и повышения активности учащихся.

Ключевые слова: блог, влог, блог-технология, цифровые технологии, эффективность, возможность, образовательные блоги, Padlet, языковые навыки, авторский блог.

Abstract: The paper examines the use of educational blogs in teaching Russian, analyzes their effectiveness in organizing the educational process. Various types of blogs, their functional features and advantages are considered. The results of practical use of the blog on the Padlet platform and a survey among students are presented. The research is aimed at identifying the possibilities of blogs to improve the educational process and increase student activity.

Keywords: blog, vlog, blog technology, digital technologies, effectiveness, opportunity, educational blogs, Padlet, language skills, author's blog.

Аннотация: Мақалада орыс тілін оқытуда білім беру блогтарының қолданылуы зерттеледі, олардың оқу процесін ұйымдастырудағы тиімділігі талданады. Блогтардың әртүрлі түрлері, олардың функционалдық ерекшеліктері мен артықшылықтары қарастырылады. Padlet платформасында блогты практикалық қолдану және студенттер арасында сауалнама нәтижелері ұсынылған. Зерттеу білім беру процесін жақсарту және оқушылардың белсенділігін арттыру үшін блог мүмкіндіктерін анықтауға бағытталған.

Түйін сөздер: блог, видеоблог, блог технологиялары, цифрлық технологиялар, тиімділік, мүмкіндік, білім беру блогтары, Падлет, тіл білу, авторлық блог.

Современное общество характеризуется интенсивным развитием цифровых технологий, которые все активнее внедряются в образовательную сферу. Среди наиболее популярных инструментов выделяются блоги и видеоблоги, представляющие собой не только платформы для обмена информацией, но и эффективные средства для обучения. Русский язык как средство межнационального общения и культурного взаимодействия требует особых подходов в преподавании, чтобы соответствовать изменяющимся условиям цифровой эпохи. В последние годы блоги и видеоблоги становятся актуальной частью образовательного процесса, привлекая внимание педагогов и исследователей благодаря их интерактивности и потенциалу для создания мотивирующей языковой среды. Такие платформы способствуют развитию лексико-грамматических навыков, улучшению аудирования, расширению словарного запаса и укреплению интереса к изучаемому языку.

В этой статье мы хотим разобраться, насколько эффективно можно использовать образовательные блоги в современном обучении, насколько они помогают упорядочить учебный процесс, действительно ли такая форма работы экономит время и учителю при подготовке материалов, и учащимся при выполнении заданий. Нам интересно изучить их возможности и понять, какие виды блогов лучше всего подходят для разных учебных задач. Главная цель – проанализировать эффективность этого инструмента: действительно ли блоги помогают сделать процесс обучения более организованным и продуктивным? Для этого нам нужно рассмотреть несколько важных аспектов: изучение достоинства и недостатки блога, создание личного интернет ресурса, содержащего необходимый материал для учащихся.

Современное общество характеризуется интенсивным развитием цифровых технологий, которые все активнее внедряются в образовательную сферу. Среди наиболее популярных инструментов выделяются блоги и видеоблоги, представляющие собой не только платформы для обмена информацией, но и эффективные средства для обучения. Русский язык как средство межнационального общения и культурного взаимодействия требует особых подходов в преподавании, чтобы соответствовать изменяющимся условиям цифровой эпохи. В

последние годы блоги и видеоблоги становятся актуальной частью образовательного процесса, привлекая внимание педагогов и исследователей благодаря их интерактивности и потенциалу для создания мотивирующей языковой среды. Такие платформы способствуют развитию лексико-грамматических навыков, улучшению аудирования, расширению словарного запаса и укреплению интереса к изучаемому языку.

Сам термин «блог» появился позже – 17 Декабря 1997 года. Тогда впервые Джорн Бэргер, создатель и редактор сетевого дневника Robot Wisdom, использовал слово weblog. Оно было образовано из фразы logging the Web, «веду дневник в Сети», а потом глагол превратился в существительное. Весной 1999 года, создатель блога Peterme Питер Мерхольц разложил термин weblog на две части -we blog («мы ведем дневник»). На основе слова blog был образован и новый глагол – to blog, означающий «вести дневник». Так появилось слово блог. Совокупность всех блогов принято называть блогосферой, а человека ведущего блога называют блогером.[1.с 6]

Как отмечает Осипова Е. С., «Блоги, изначально созданные для общения, приобрели большое значение в образовании. Современные блог-технологии включают текстовые блоги, видеоблоги, подкасты и другие форматы, что позволяет охватить широкий круг образовательных задач». [2, с. 198].

Сравнительная характеристика блогов и влогов.

Таблица демонстрирует ключевые различия между двумя популярными цифровыми форматами контента – блогами и влогами.

	Блог	Влог
Формат	Текст, изображения	Видеоматериалы
Где ведётся?	Сайты (WordPress, Blogger, Padlet), социальные сети (Telegram, ВКонтакте)	YouTube, TikTok, Rutube, Instagram Reels, Padlet.
Что важно?	Грамотность, стиль, подача	Ораторские навыки, работы с камерой, монтаж
Главное преимущество	Глубокий анализ, подробное объяснение	Живое общение, эмоции
Главный минус	Долгое написание, высокая конкуренция	Требует техники, навыков монтажа и времени
Кому подойдет?	Тем, кто любит писать, анализировать, объяснить	Тем, кто хочет делиться эмоциями, показывать процесс, взаимодействовать с аудиторией

Виды образовательных блогов и их функциональные особенности.

Таблица представляет классификацию учебных блогов на основе авторства, формата и объёма контента и по уровню доступа.

Критерий классификации	**Тип блога**	**Функциональные особенности**
По авторству	Блог учителя	Ведется педагогом, содержит учебные материалы, задания, методические рекомендации и дополнительные ресурсы.
	Студенческий блог	Индивидуальный или групповой блог учащихся, используемый для выполнения проектов, рефлексии и публикации учебных работ.
	Коллективный блог	Коллективное пространство для взаимодействия преподавателя и студентов.
По формату контента	Текстовый блог	Особое внимание уделяется на письменные работы, такие как эссе, конспекты, аналитические записки.
	Подкаст-блог	Больше всего используются аудиоматериалы: записи лекции, интервью, устные выступления, языковые упражнения.
	Фотоблог или Инфографика	Визуальный контент: схемы, графики, иллюстрации.
	Видеоблог или влог	Видеолекции, разборы

		заданий, эксперименты.
	Мультимедийный блог	Он комбинирует тексты, видео и аудио, а также интерактивные элементы.
По объёму контента	Макроблог	Развёрнутые материалы такие, как полные лекции, исследования, длинные статьи.
	Микроблог	Краткие заметки, вопросы для обсуждения, напоминание.
По уровню доступа	Открытый блог	Доступен всем пользователям, комментарии может оставить любой.
	Закрытый блог	Доступ ограничен, только для участников курса, требует пароль либо регистрация.

В современном обучении используют три основных вида блогов.

1) Преподавательский блог – это блог, который ведёт преподаватель с целью обучения, обмена профессиональным опытом, публикации методических материалов, рекомендаций и заданий для студентов.

2) Студенческий блог – это блог, который ведёт студент. В нём он может публиковать свои учебные проекты, мнения по темам курса, отчёты о практике, размышления о процессе обучения, изучаемом предмете или студенческой жизни в целом.

3) Коллективный блог – это блог, который ведётся группой авторов – преподавателями, студентами или и теми, и другими вместе. В таком блоге публикуются материалы от разных участников, что делает его более разнообразным по содержанию и точкам зрения.

Все три формата дополняют друг друга и создают полноценную цифровую среду для эффективного обучения.

Видеоматериалы и блоги активизируют познавательные процессы, такие как внимание, память и мышление. Включение их в образовательный процесс стимулирует самостоятельную работу студентов и разнообразит учебные задачи. Как отмечают Косицын Е.Ф. и Чирич И. В., «Видео особенно эффективно на этапе повторения и

обобщения изученного материала, а также при подготовке к экзаменам. Это способствует формированию когнитивных и коммуникативных компетенций». [3, с. 77]

Толстых А.А., Кузнецова Е.Д., Поддубный С.С. к основным достоинствам блогов относят:

- «возможность оперативно и легко публиковать необходимый материал, в том числе используя ссылки на другие ресурсы Интернет;
- доступ к размещенной информации в любое удобное время и в любом удобном месте (при наличии доступа в сеть Интернет);
- высокая скорость обратной связи с аудиторией, в том числе в режиме реального времени, в особенности при использовании мобильных устройств;
- снижение психологического напряжения в цепочке «учитель-ученик» и формирование условий для общения и деятельности на паритетных началах, что способствует повышению активности обучающегося;
- возможность ненавязчивого воспитательного влияния посредством коллективной практической работы;
- непосредственное документирование деятельности участников, как педагога, так и его учеников (фиксируются даты всех обращений и действий в блоге), что позволяет открытую оценку деятельности самими участниками и администрацией образовательного учреждения и другие». [4, с 26-27]

К числу недостатков образовательных блогов Толстых А.А., Кузнецова Е.Д., Поддубный С.С. относят:

1. «Ограниченный функционал (нет пересылки файлов)
2. Неудобная линейная структура записей
3. Требуется стабильный интернет
4. Плохо вписываются в традиционную систему обучения
5. Низкая мотивация учащихся
6. Сложность оценки работ
7. Большие временные затраты
8. Дополнительная нагрузка на преподавателя

Несмотря на перечисленные недостатки, образовательные блоги значительно повышают эффективность взаимодействия педагога и обучающихся, усиливают интерес к предмету за счет нестандартных средств информационно-коммуникационных технологий, развивают информационную культуру обучающихся и делают осуществление образовательного процесса более удобным». [4, с 27-28]

В процессе исследования мы разработали образовательный блог на платформе Padlet, который представляет собой удобный инструмент для организации учебного процесса. Раздел: «Молодёжная культура: интернет и социальные сети». Тема урока: «Социальные сети. Роль социальных сетей в жизни молодёжи». Использование сайта Padlet на уроке в 7Д классе, где обучается 16 учеников, был интегрирован на

всех этапах занятия по теме о социальных сетях.

Ссылка на созданный Padlet: https://padlet.com/bastaubaevaaideka/padlet-7nvwu5r8wk8bhi24 [5]

Этот ресурс был создан с учетом потребностей всех участников образовательного процесса – педагогов, учащихся и их родителей.

Основой нашего блога стал стандартный шаблон платформы, который мы адаптировали под конкретные учебные задачи. В результате получилась структурированная площадка со следующими разделами:

- цели урока
- учебные материалы и задания
- оценивания
- заключение
- домашние задания
- рефлексия
- фото на память

Для семиклассников мы подготовили специальное задание по русскому языку, посвященное теме влияния социальных сетей. Учащимся предлагается просмотреть учебный видеоролик, а затем письменно выразить свое мнение о положительных и отрицательных аспектах. Выполненные работы размещаются непосредственно в блоге для последующей проверки преподавателем.

Особое внимание мы уделили системе оценивания, создав специальный раздел, где родители могут отслеживать успеваемость ребенка. Также реализована функция обратной связи, позволяющая родителям посмотреть и взаимодействовать с педагогом.

Дополнительным мотивирующим элементом стал раздел с фотографиями, где размещаются памятные моменты учебного процесса. Это создает положительную атмосферу и укрепляет взаимодействие между участниками образовательного процесса.

Использование мультимедийных возможностей платформы позволяет разнообразить учебные задания. Например, после совместного просмотра и обсуждения тематического видео на уроке, учащимся предлагается творческая работа – написание эссе о будущем социальных сетей, где они могут применить полученные знания.

Такой подход к организации обучения через образовательный блог обладает рядом преимуществ:

- Развивает аналитические способности учащихся
- Совершенствует навыки письменной речи
- Обеспечивает прозрачность системы оценивания
- Способствует вовлечению родителей в учебный процесс
- Позволяет эффективно использовать современные цифровые технологии в образовании.

На основе проведенного опроса среди учеников были получены следующие данные о взаимодействии с социальными сетями в

образовательных целях.

Первый ключевой вопрос касался времени, проводимого в социальных сетях. Большинство опрошенных – 37.5% – проводят в социальных сетях от 1 до 3 часов в день. Еще 29.2% тратят на это от 3 до 5 часов, и столько же – более 5 часов ежедневно. Лишь 4.2% респондентов используют социальные сети менее часа в сутки. Эти цифры показывают, что социальные сети занимают значительную часть времени современных школьников.

Следующий важный аспект – использование социальных сетей непосредственно для учебы. Здесь результаты оказались особенно показательными: 64.2% учащихся признались, что часто обращаются к социальным сетям в учебных целях, 29.2% делают это иногда, и только 16.6% практически не используют социальные сети для обучения. Это свидетельствует о том, что социальные медиа стали неотъемлемой частью образовательного процесса для большинства школьников.

Что касается предпочтений в форматах образовательного контента, здесь явное лидерство у видеоматериалов. 75% опрошенных отдают предпочтение видеоурокам на YouTube, тогда как текстовые статьи с объяснениями выбирают лишь 16.7%, а интерактивные тесты – только 8.3%. При этом среди видеоформатов 45.8% учеников предпочитают длинные объясняющие ролики, а 41.7% – короткие видео в стиле TikTok.

Говоря о преимуществах обучения через социальные сети, 37.5% респондентов отметили доступность материалов, столько же – интересный формат подачи информации, и 20.8% – возможность учиться в любое время. Однако есть и существенные недостатки: 45.8% учащихся указали на большое количество отвлекающих факторов, 29.2% – на недостаточную глубину информации, а 20.8% – на ее неполноту.

Интересно, что 62.5% опрошенных не следят за блогерами, преподающими русский язык, хотя 37.5% все же находят такой контент полезным. При этом только 16.7% сами хотели бы вести образовательный блог или влог, тогда как 41.7% пока не готовы к этому, и столько же – не испытывают к этому интереса.

Эти данные позволяют сделать несколько важных выводов. Во-первых, социальные сети прочно вошли в жизнь школьников и активно используются в образовательных целях. Во-вторых, наиболее эффективным форматом подачи учебного материала являются видеоролики, особенно длинные объясняющие видео. В-третьих, несмотря на популярность социальных сетей, их образовательный потенциал ограничен такими факторами, как отвлекающий контент и поверхностность информации.

Полученные результаты могут быть полезны педагогам, разрабатывающим цифровые образовательные ресурсы, и создателям учебного контента для социальных сетей. Они показывают, что для

эффективного обучения через социальные сети необходимо создавать качественные видеоматериалы с глубокой проработкой тем, минимизируя при этом отвлекающие элементы. Также стоит обратить внимание на развитие мотивации учащихся к созданию собственного образовательного контента, так как в настоящее время такой интерес проявляет лишь небольшая часть школьников.

Наше исследование показало, что образовательные блоги действительно являются эффективным инструментом в современном обучении русскому языку. Они помогают структурировать учебный процесс, экономя время как педагогам при подготовке материалов, так и учащимся при выполнении заданий. Различные виды блогов (преподавательские, студенческие и коллективные) демонстрируют свою эффективность для разных учебных задач, предлагая гибкие решения для организации обучения. Создание персонализированного интернет-ресурса с учебными материалами подтвердило свою практическую ценность, хотя и выявило некоторые ограничения, такие как необходимость технической подготовки и риск цифровых отвлечений. В целом, при грамотном использовании блоги способны сделать образовательный процесс более организованным, интерактивным и соответствующим потребностям цифровой эпохи.

Литература

1. Шкрыль Т.Ю. Использование блога в практической деятельности учителя математики // Современные образовательные технологии. – 2018. – № 3. – С. 45-52.

2. Осипова Е.С. Образовательный блог как эффективное средство обучения письменному переводу будущих лингвистов-переводчиков // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2016. – № 9(63). – Ч. 1. – С. 198-202.

3. Косицына Е.Ф., Чирич И.В. Использование видеоматериалов в обучении русскому языку // Вестник Ассоциации вузов туризма и сервиса. Т. 11. 2017. № 3. С. 74–80.

4. Толстых А.А., Кузнецова Е.Д., Поддубный С.С. Виды и особенности использования образовательных блогов // Территория науки. – 2017. – №6. – С.23-28.

5. https://padlet.com/bastaubaevaaideka/padlet-7nvwu5r8wk8bhi24

МЕТОДИКА ПРЕПОДОВАНИЯ РУССКОЙ БАСНИ В КАЗАХСКИХ ШКОЛАХ

А.Б. Бахытулы
студент Павлодарского педагогического университета
научный руководитель: Н.Р. Омаров
к.филол.н, ассоциированный профессор, г. Павлодар

Аннотация: В работе рассматриваются методические подходы к преподаванию басен в школе. Анализируются традиционные и современные методы обучения, включая выразительное чтение, интерактивные задания и творческую деятельность.

Эксперимент подтверждает, что комплексный подход способствует развитию критического мышления, эмоционального интеллекта и понимания нравственных ценностей.
Ключевые слова: басня, методика, обучение, анализ, интерактив, творчество, мораль.

Abstract: The study explores methodological approaches to teaching fables in schools. It analyzes traditional and modern teaching methods, including expressive reading, interactive tasks, and creative activities. The experiment confirms that a comprehensive approach enhances critical thinking, emotional intelligence, and moral understanding.
Keywords: fable, methodology, teaching, analysis, interactive, creativity, morality.

Аннотация: Зерттеу мектепте мысал жанрын оқыту әдістерін қарастырады. Дәстүрлі және заманауи оқыту тәсілдері, оның ішінде мәнерлеп оқу, интерактивті тапсырмалар мен шығармашылық жұмыстар талданады. Эксперимент кешенді әдістің сыни ойлау, эмоционалды интеллект және адамгершілік құндылықтарды түсінуге ықпал ететінін дәлелдейді.
Кілт сөздер: мысал, әдістеме, оқыту, талдау, интерактив, шығармашылық, мораль.

В данной работе представлен фрагмент дипломного исследования, посвящённого изучению басни в школах с казахским языком обучения. Русские басни играют важную роль в развитии учеников, способствуя обогащению их словарного запаса, формированию аналитического мышления и воспитанию моральных ценностей. Этот жанр является одним из самых доступных и эффективных средств изучения русского языка, так как сочетает в себе богатую лексику, выразительные художественные средства и простоту изложения. Басни содержат разнообразную лексику, включая книжные, устаревшие и разговорные слова. Например, в произведениях Крылова встречаются такие понятия, как «лесть», «гордыня», «тщеславие», «добродетель», «кривда» и «кумовство». Работа с баснями помогает ученикам изучать синонимы, антонимы и фразеологизмы, которые часто встречаются в повседневной речи. [1, с. 1-5]

Например, выражение «Лебедь, Рак да Щука тянут воз» стало символом разобщённости и несогласия. Кроме того, басни знакомят учащихся с народными выражениями, делая их речь более живой и естественной. Чтение басен вслух способствует развитию орфоэпических навыков и правильного произношения.

Басни требуют эмоциональной выразительности, что учит учеников правильно интонировать текст. Кроме того, они развивают способность анализировать содержание, выделять главную мысль и формулировать мораль произведения. Тексты басен содержат различные синтаксические конструкции, позволяя изучать сложные предложения, причастные и деепричастные обороты. В них можно проследить употребление различных временных форм глаголов, что способствует более глубокому пониманию структуры языка и его грамматических

особенностей. [2, с. 83-85]

Басни – это многослойные тексты, требующие интерпретации. Они построены на аллегории: животные, предметы или люди символизируют определённые черты характера или социальные типажи. [3, 104 с.]

Например, Лиса традиционно ассоциируется с хитростью, Волк – с жестокостью, Осёл – с глупостью. В басне Крылова «Ворона и Лисица» ученики могут проанализировать влияние лести на людей и провести параллели с реальной жизнью. Также басни развивают логическое мышление: учащиеся учатся прослеживать причинно-следственные связи и анализировать последствия действий героев. В «Стрекозе и Муравье» можно обсудить, как трудолюбие приводит к успеху, а легкомыслие – к неудаче. Басни стимулируют учеников к размышлениям и дискуссиям. Они могут анализировать мораль произведения, выражать своё мнение и обсуждать, насколько справедливы выводы автора. Например, в басне «Слон и Моська» можно рассмотреть вопросы самооценки, хвастовства и реальных достижений. Таким образом, изучение басен в школах с казахским языком обучения не только способствует языковому развитию учеников, но и формирует их мировоззрение, нравственные ориентиры и критическое мышление. Этот жанр остаётся одним из наиболее эффективных инструментов обучения русскому языку и литературе. Они учат честности, добру, трудолюбию, справедливости и уважению к окружающим. В то же время басни осуждают такие пороки, как лень, жадность, лицемерие, глупость и гордыню. [4, 168 с.]

Например, в басне «Ворона и Лисица» рассматривается тема тщеславия и обмана, а в «Квартете» – некомпетентность и стремление казаться важным. Русские басни можно сравнивать с казахскими народными сказками и баснями, такими как произведения Ыбырая Алтынсарина, что помогает находить общие культурные ценности и различия, развивая межкультурное понимание и уважение к различным традициям и языкам.

Для диагностики уровня знаний, умений и отношения учащихся к жанру басни использовались комплексные методы исследования. В первую очередь, это анкетирование, направленное на выявление интереса к жанру, уровня знакомства с баснями и восприятия их морали. Вопросы анкеты касались любимых баснописцев, актуальности басен в современной жизни и трудностей, с которыми сталкиваются ученики при их анализе. Вторым методом стало тестирование, в ходе которого учащиеся отвечали на вопросы о жанровых особенностях басни, её структуре, а также о значении аллегорий. Третьим методом стал анализ письменных работ, где ученики пересказывали басни своими словами, объясняли их мораль и создавали мини-басни. Этот метод позволил не только оценить понимание текста, но и способность применять знания

на практике. Важным инструментом исследования стало наблюдение за учениками в процессе выполнения заданий, что позволило зафиксировать их вовлечённость и интерес.

Первым этапом эксперимента стало выразительное чтение басен, что является важным инструментом в понимании жанра. Мы читали басню вслух, обращая внимание на интонацию, логические паузы и эмоциональное выражение героев. Затем ученики самостоятельно читали текст, стараясь передать его эмоциональную окраску. После этого проводилась беседа по содержанию: учащиеся отвечали на вопросы о героях басни, их поступках, развитии событий. Мы помогали им выделить ключевые моменты, обращая внимание на детали, которые могут оказаться важными при дальнейшем анализе. Также ученики обсуждали, какие эмоции вызвала у них басня, и пытались объяснить, почему автор выбрал именно таких персонажей. Этот этап позволил выявить уровень первичного восприятия текста: кто-то легко понимал сюжет и эмоциональную составляющую, а кому-то было сложно уловить подтекст произведения. После первичного знакомства с басней учащиеся переходили к её детальному анализу, который включал несколько аспектов. В первую очередь, рассматривалась структура басни: учащиеся учились различать фабулу и мораль. Например, в басне «Стрекоза и Муравей» фабула повествует о беспечной Стрекозе, а мораль учит ответственности и трудолюбию. Далее обсуждались образы героев, их качества, мотивы поступков и характерные черты, скрытые за их поведением. Кроме того, анализировались художественные приёмы, использованные автором, такие как аллегория, метафоры, гиперболы и сатирические элементы. Ученики рассматривали, как эти приёмы подчеркивают характеры героев и передают моральный смысл произведения. Во время обсуждения учащиеся пытались выразить мораль басни своими словами, что позволяло выявить их понимание скрытых смыслов.

Для углубления восприятия басни использовались игровые и интерактивные методы. Ученики разыгрывали сцены, изображая персонажей и передавая их эмоции. В инсценировке басни «Ворона и Лисица» один ученик играл Лисицу, передавая её хитрость и льстивый тон, а другой – Ворону, демонстрируя её гордость и доверчивость. После исполнения сценки обсуждали, как изменилось восприятие басни после участия в ней. Также проводились дискуссии, где учащиеся рассуждали о поступках героев, обсуждали, могли ли они поступить иначе, и что нас учит басня в современных условиях. В рамках ситуационных задач ученики сопоставляли ситуации из реальной жизни с ситуациями, описанными в баснях, что помогало устанавливать связь между текстом и жизненным опытом. Далее учащиеся сравнивали басню с другими жанрами, такими как сказки и притчи, анализируя их отличия и особенности. В частности, рассматривались примеры из казахских

народных сказок, где животные также наделены человеческими чертами, и ученики исследовали сходства и различия с русскими баснями.

Также проводилось сравнение басен разных авторов, например, произведений Крылова с баснями казахских акынов, что позволило увидеть универсальность моральных уроков, встречающихся в разных культурах. [5, 25 с.]

Для проверки понимания жанра и развития творческих способностей ученикам было предложено написать собственную басню. Они выбирали персонажей, придумывали сюжет с аллегорией и формулировали мораль. Это задание оказалось сложным, поскольку требовало не только знания структуры басни, но и умения выразить мысль кратко и ярко. Также ученики рисовали иллюстрации к своим басням, что помогало визуализировать их восприятие содержания. Для повышения интереса к урокам использовались современные технологии. Например, показывались мультфильмы по басням, что помогало лучше понять сюжет. Кроме того, проводились онлайн-викторины, в которых ученики отвечали на вопросы о героях, морали и жанровых особенностях басни. После завершения всех этапов эксперимента была проведена комплексная оценка его результатов. Анализ данных позволил выявить уровень понимания басен учащимися до и после применения различных методик, а также определить наиболее эффективные подходы.

Итоги методов, использованных в ходе работы:

1.На первом этапе эксперимента, связанном с выразительным чтением, мы зафиксировали, что до начала работы только 30% учащихся осознанно использовали интонацию, паузы и эмоциональную окраску при чтении. Остальные читали монотонно или затруднялись с расставлением смысловых акцентов. Однако после нескольких занятий, на которых делался акцент на выразительное чтение и обсуждение его важности, этот показатель увеличился до 75%. Учащиеся стали лучше передавать настроение героев, выделять ключевые моменты интонационно и осмысленнее относиться к прочитанному.

Также заметный прогресс был замечен в восприятии басен: в начале эксперимента 40% учеников воспринимали басню как простой рассказ о животных, но после анализа они начали осознавать её аллегорический смысл. Особенно заметно улучшилось восприятие у учеников, принимавших участие в инсценировках, поскольку они ощутили характер героев через собственное исполнение. При разборе структуры басни в начале эксперимента большинство учеников (60%) испытывали затруднения с выделением морали. Они могли пересказать фабулу, но с трудом формулировали вывод. Однако после этапа детального анализа текста этот показатель снизился до 20%, а 80% учащихся смогли чётко определить мораль басни и объяснить её смысл своими словами. Также возросло понимание художественных приёмов.

В начале эксперимента аллегорию в баснях осознавали только 35% учеников, а к его завершению этот показатель увеличился до 70%. Особенно полезными оказались задания, в которых ученики пытались заменить персонажей басни на людей, сохраняя её основной смысл. Например, они предложили вариант басни «Ворона и Лисица», где человек поддаётся лести и теряет что-то ценное.

Результаты констатирующего эксперимента

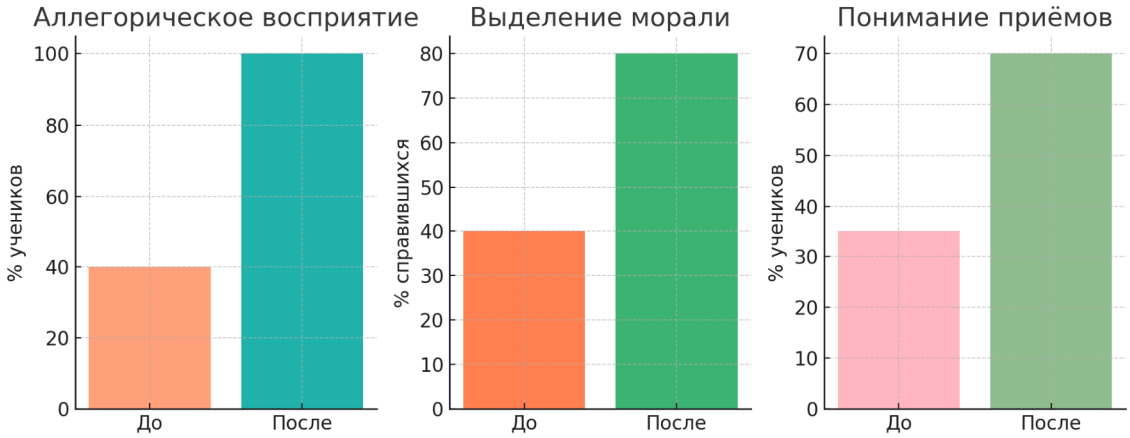

Рис. 1: Результаты первого метода

Диаграммы демонстрируют изменения в восприятии аллегорий, умении определять мораль басен и понимании художественных приёмов до и после эксперимента.

2.Методы ролевых игр и дискуссий показали высокую эффективность. Если в начале эксперимента только 25% учащихся могли аргументированно обсуждать поступки героев и делать логические выводы, то после участия в инсценировках и ситуационных задачах этот процент увеличился до 80%. Например, обсуждение басни «Стрекоза и Муравей» вызвало активную полемику: часть учеников сочувствовала Стрекозе, считая, что Муравей мог бы ей помочь, а другие настаивали на том, что она сама виновата в своей ситуации. Эти обсуждения позволили ученикам глубже осознать смысл басни и рассмотреть её с разных точек зрения. Когда учащимся предложили сравнить басни Крылова с казахскими народными сказками, в начале эксперимента 65% из них не видели существенной разницы между жанрами, воспринимая их как истории про животных. Однако после анализа текстов они заметили ключевые отличия: в баснях животные чаще используются в аллегорическом смысле, в то время как в сказках они могут быть как символами, так и волшебными персонажами. При выполнении задания на сочинение собственной басни в начале эксперимента только 15% учеников смогли создать текст, соответствующий жанровым требованиям. Большинство либо писали короткие истории, либо не включали мораль. Однако после работы с

примерами и анализа структуры жанра этот показатель вырос до 65%. Ученики начали осмысленно подбирать персонажей и продумывать аллегорию. Например, Кызырхан Ансар написал басню о Зайце, который хвастался своей скоростью, но проиграл Черепахе, что перекликалось с классическим сюжетом. Рисование иллюстраций к басням также показало свою эффективность: 70% учеников отметили, что, создавая изображения, они лучше запомнили сюжет и смысл басни. Просмотр мультфильмов по басням особенно помог учащимся, которые изначально испытывали трудности с пониманием аллегории. Если в начале эксперимента только 50% учеников могли объяснить смысл басни «Ворона и Лисица», то после просмотра анимационной версии с обсуждением этот показатель достиг 85%.

Результаты констатирующего эксперимента:

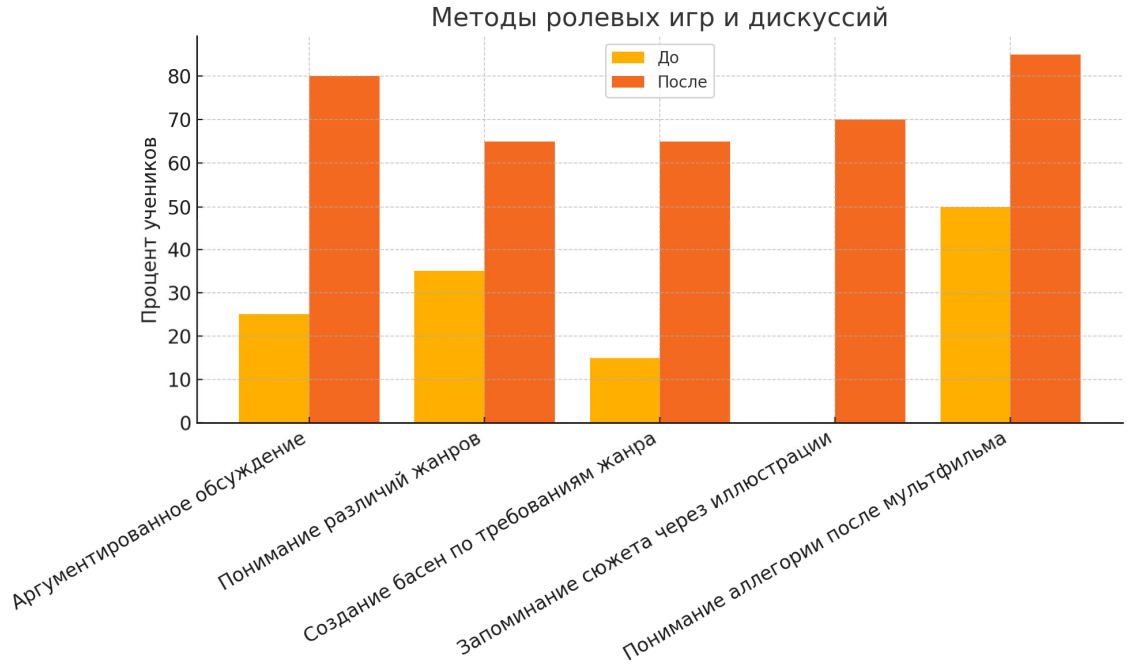

Рис. 2: Результаты второго метода

Диаграмма показывает процентное соотношения учеников до и после примененного метода.

Онлайн-викторины также повысили уровень вовлечённости: выполнение заданий в игровом формате способствовало лучшему усвоению материала. Перед изучением басни ученикам задавался проблемный вопрос, например: «Почему важно быть трудолюбивым?» В начале урока большинство учащихся (60%) отвечали односложно, не приводя аргументов. Однако после чтения басни и обсуждения примеров из жизни они стали давать более развёрнутые ответы. Особенно интересным оказался анализ басни «Лебедь, Щука и Рак» в контексте современной жизни. Учащиеся привели примеры из школьных проектов, где несогласованность в группе приводила к

плохим результатам. Это показало, что басня может быть актуальна в повседневных ситуациях. Работа в группах оказалась эффективной для развития аналитических навыков. В начале эксперимента при коллективном обсуждении басен активно участвовали только 40% учеников, но к его концу этот показатель вырос до 75%. Ученики учились слушать мнения друг друга, аргументировать свою точку зрения и совместно искать ответы на вопросы.

Индивидуальные задания, такие как написание отзывов на басни, помогли выявить глубину восприятия текста. Если в начале эксперимента многие ученики просто пересказывали сюжет, то к его завершению они стали включать личные размышления о морали. Во время обсуждений эмоционального восприятия басен в начале эксперимента только 35% учащихся могли выразить свои чувства к персонажам и их поступкам. Однако после работы с текстами и инсценировок этот показатель вырос до 70%. Ученики стали осознанно относиться к чувствам героев и глубже понимать, почему басня вызывает определённые эмоции.

Одним из этапов эксперимента стало задание по созданию пословиц и поговорок, отражающих мораль басен. В начале работы 60% учащихся испытывали затруднения и могли предложить только стандартные варианты, например, «Трудолюбие всегда вознаграждается». Однако после анализа басен и знакомства с народными пословицами ученики стали формулировать более интересные и оригинальные выводы. Например, после чтения басни «Волк и Журавль» Кабдрашитов Алихан предложил поговорку: «Кто один раз спас, тот второй раз рискует», что хорошо отражало смысл произведения. Анализ констатирующего эксперимента показал, что использование многоаспектного подхода к изучению басен значительно улучшает их понимание, делает обучение более интересным и развивает важные навыки у учеников.

Результаты констатирующего эксперимента:

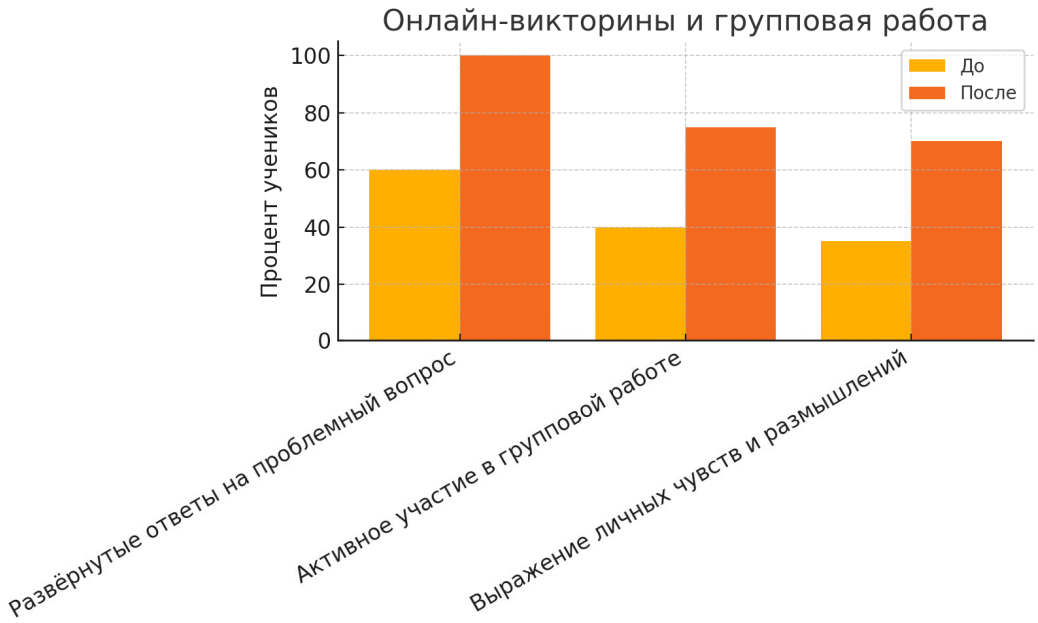

Рис. 3: Результаты третьего метода исследования

Диаграмма показывает процентное соотношения учеников до и после примененного метода.

Итоги:

Выразительное чтение способствовало лучшему восприятию текста, помогло ученикам передавать эмоциональную окраску произведения.

Анализ текста научил учеников находить мораль басен, понимать аллегорию и использовать знания о литературных приёмах.

Интерактивные методы (ролевые игры, дискуссии) повысили уровень вовлечённости и позволили ученикам глубже понять характеры героев.

Сравнение с культурой и литературными традициями помогло выявить универсальность нравственных уроков басен.

Творческие задания (написание басен, иллюстрирование, сочинение поговорок) способствовали развитию креативного мышления и литературных способностей.

Работа с иллюстрациями помогла ученикам осознать визуальное воплощение героев и связать текст с художественными образами.

Связь с современностью позволила ученикам увидеть, как басни можно применять к реальным ситуациям.

Таким образом, эксперимент подтвердил, что методика преподавания басен должна быть комплексной и включать как традиционные методы (анализ текста, выразительное чтение), так и современные технологии, игровые методы и творческую деятельность. Это позволяет не только глубже изучить жанр басни, но и развивать у учеников критическое мышление, эмоциональный интеллект и способность применять литературные знания в жизни.

Литература

1. Бакулина Г.А. Патрушенва И.В. Басня как средство формирования устной связной речи младших школьников на уроках литературного чтения. // Концепт – 2015 - Спецвыпуск 27-ART 75364. – 0,4 п.л. С. 1-5.

2. Мухина Е.А Деепричастные формы в басенном творчестве И.А. Крылова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. 2020. – Т. 1 – Выпуск 9. – С. 83-85.

3. Овчухова Ю.О. Особенности басенного жанра. // Бюллетень медицинских Интернет-конференций. – 2013. – Т. 3. – Выпуск 3. – 104 с.

4. Утегенова А.М. Зайцева А.П. Дашдамирова Г.Ф. Воспитательное значение басен И.А. Крылова. К 250-летию со дня рождения// Бюллетень медицинских Интернет-конференций. – 2019 – Т.9 – Выпуск 4. – 168 с.

5. Асавбаева Г.Б Басенные традиции в казахской литературе и переводы из И.А. Крылова. Дис. канд. кандидата филологических наук – Алматы: Институт литературы и искусства им. М.О. Ауэзова Министерства науки и высшего образования. 2000. – 25 с.

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ: ПРОБЛЕМЫ, МЕТОДЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

А.В. Васильковская

студент Павлодарского педагогического университета

научный руководитель: О.К. Андрющенко

кандидат филологических наук,

ассоциированный профессор, г. Павлодар

Аннотация: В статье рассматривается влияние цифровых технологий на процесс преподавания русского языка в средней школе. Анализируются ключевые инструменты цифровизации, такие как интерактивные платформы, мобильные приложения и онлайн-тренажёры, а также их роль в реализации современных педагогических подходов. На основе эмпирического исследования выявляются основные трудности внедрения цифровых технологий и предлагаются рекомендации по их эффективной интеграции в образовательный процесс.

Ключевые слова: цифровые технологии, интерактивные платформы, мобильные приложения, смешанное обучение, геймификация, образовательный процесс.

Аннотация: Мақалада орта мектепте орыс тілін оқыту процесіне цифрлық технологиялардың әсері қарастырылады. Интерактивті платформалар, мобильді қосымшалар және онлайн-тренажерлер сияқты цифрландырудың негізгі құралдары, сондай-ақ олардың заманауи педагогикалық тәсілдерді іске асырудағы рөлі талданады. Эмпирикалық зерттеу негізінде цифрлық технологияларды енгізудің негізгі қиындықтары анықталады және оларды білім беру процесіне тиімді интеграциялау бойынша ұсыныстар ұсынылады.

Түйінді сөздер: Сандық технологиялар, интерактивті платформалар, мобильді қосымшалар, аралас оқыту, геймификация, білім беру процесі.

Abstract: The article examines the impact of digital technologies on the process of teaching Russian in secondary schools. Key digitalization tools such as interactive platforms, mobile applications and online simulators are analyzed, as well as their role in the implementation of modern pedagogical approaches. Based on empirical research, the main difficulties of introducing digital technologies are identified and recommendations for their effective integration into the educational process are proposed.

Keywords: digital technologies, interactive platforms, mobile applications, blended learning, gamification, educational process.

В современном мире цифровые технологии активно развиваются, охватывая различные области, в том числе образование. Преподавание русского языка, как одного из ключевых предметов гуманитарного цикла, не остается в стороне от этого процесса. Интеграция цифровых инструментов в образовательную практику открывает новые возможности для повышения эффективности обучения, развития мотивации учащихся и адаптации учебного процесса к реалиям XXI века. По мнению Солововой Н.В., «цифровые технологии играют ключевую роль в развитии современной педагогики, предоставляя преподавателям инструменты для персонализации обучения» [1; с. 34]. Однако этот процесс сопровождается как значительными преимуществами, так и определенными вызовами, требующими осмысления и поиска оптимальных решений.

Цель данной статьи – проанализировать роль цифровых технологий в преподавании русского языка, рассмотреть их влияние на образовательный процесс, а также выявить перспективы и трудности, с которыми сталкиваются педагоги. Актуальность исследования обусловлена необходимостью адаптации традиционных методов обучения к цифровой среде, что особенно важно в условиях глобальной цифровизации общества.

Научная новизна статьи заключается в комплексном анализе цифровых технологий в преподавании русского языка, их влиянии на современные педагогические подходы и выявлении проблем их интеграции.

Объект исследования: Процесс преподавания русского языка в средней школе.

Предмет исследования: Использование цифровых технологий (онлайн-платформ, мобильных приложений, интерактивных заданий) в преподавании русского языка и их влияние на учебную деятельность школьников.

Цифровые технологии в образовательной сфере представляют собой комплекс программно-аппаратных ресурсов, создающих интерактивную учебную среду, которая доступна широкому кругу пользователей и может быть адаптирована в соответствии с индивидуальными потребностями обучающихся. В области преподавания русского языка это включает использование интерактивных образовательных платформ, электронных пособий,

специализированных приложений для изучения грамматики и лексики, а также инструментов, способствующих анализу текстов и совершенствованию письменных навыков.

Интерактивные цифровые средства способствуют увеличению интереса учащихся к обучению. Кроме того, они обеспечивают доступ к обширным ресурсам и позволяют индивидуализировать обучение через адаптивные платформы. Как отмечает А.А. Атабекова, «информационные технологии позволяют создать условия для реализации личностно-ориентированного подхода в обучении». [2; с. 77].

Цифровые технологии активно внедряются в школьный процесс, органично дополняя ежедневную работу учителей русского языка. Они не только облегчают представление учебного материала, но и способствуют его усвоению через использование интерактивных методик и современных подходов. Рассмотрим ключевые инструменты, которые повышают эффективность преподавания русского языка в средней школе.

- **Интерактивные платформы и инструменты в обучении русскому языку**

Современные интерактивные платформы активно используются в обучении русскому языку, позволяя учителям создавать задания различной сложности. Эти платформы обеспечивают мгновенную обратную связь: ученики сразу видят свои ошибки и могут их исправить, что ускоряет процесс обучения. Преподаватели получают доступ к данным об успеваемости, что помогает корректировать учебный план. Важное преимущество таких инструментов – поддержка групповой работы: школьники могут совместно выполнять задания, например, составлять схемы синтаксического разбора и обсуждать их онлайн.

Инструменты для интерактивных уроков

1. **AhaSlides** – удобная платформа для подготовки интерактивных презентаций, проведения викторин и опросов. Позволяет разнообразить уроки за счет тестов и обсуждений, проводимых в режиме реального времени.
2. **Canva** – универсальный инструмент для создания визуального контента, включая презентации, рабочие материалы и инфографику.
3. **LearningApps** – бесплатный онлайн-ресурс, позволяющий генерировать задания, такие как кроссворды, тесты или упражнения на соответствие.
4. **Wordwall** – сервис для разработки образовательных игр, викторин и карточек, подходящих как для индивидуального, так и для группового обучения.
5. **Kahoot!** – популярная платформа для создания игр и викторин, превращающая процесс обучения в увлекательное соревнование.

6. **Quizlet** – онлайн-приложение, которое помогает обучающимся запоминать информацию через флеш-карты и обучающие игры.

7. **Fliktop** – инструмент для создания ярких интерактивных презентаций с элементами геймификации.

8. **Padlet** – платформа для совместной работы, где учащиеся могут добавлять идеи, изображения и ссылки на виртуальные «доски».

- **Мобильные приложения**

Мобильные приложения, такие как «Русский язык» и «Грамотей», играют важную роль в современном образовательном процессе, интегрируя игровые элементы в обучение. Они предлагают учащимся 7–9 классов соревноваться в составлении слов, решении тестов на время и других интерактивных заданиях. Благодаря доступности на смартфонах, эти приложения становятся удобным инструментом для подростков, помогая учителям разнообразить домашние задания. Результаты выполнения заданий автоматически сохраняются в системе, что упрощает процесс контроля и анализа успеваемости.

Примеры мобильных приложений:

1. Duolingo – платформа, которая позволяет тренировать орфографию и грамматику через задания в игровой форме. Удобный интерфейс и элементы геймификации способствуют увлечённому изучению языка.

2. LinguaLeo – приложение, ориентированное на развитие лексики посредством упражнений и игр. Учащиеся могут изучать новые слова, погружаясь в процесс обучения через увлекательные задания.

3. Memrise – сервис, который помогает запоминать слова с использованием видеоматериалов, повторений и интерактивных упражнений, способствующих глубокому усвоению материала.

4. Russian Cases – приложение, специально созданное для тренировки русских падежей. Интерактивные задания делают процесс изучения грамматических конструкций более эффективным и увлекательным.

5. Quizizz – универсальная платформа для создания тестов и заданий, доступная как на смартфонах, так и на компьютерах. Приложение позволяет учителям разрабатывать викторины, которые вовлекают учащихся в процесс обучения.

6. ReWord – приложение для изучения русского языка, предоставляющее доступ к обширной базе слов и фраз с функцией многократного повторения для их закрепления.

Эти инструменты способствуют повышению вовлечённости учащихся, помогают разнообразить образовательный процесс и дают возможность адаптировать задания к индивидуальным потребностям. Введение таких приложений в школьную практику позволяет эффективно интегрировать цифровые технологии в обучение, делая его более доступным и интересным для подростков.

Цифровые тренажёры становятся важным компонентом современного образовательного процесса, внося значительный вклад в развитие языковых навыков учащихся. Они представляют собой специализированные платформы, предоставляющие доступ к разнообразным интерактивным заданиям, которые стимулируют освоение материала. Благодаря возможности адаптации к индивидуальным особенностям обучающихся, цифровые тренажёры играют ключевую роль в формировании коммуникативной компетенции.

В процессе преподавания русского языка цифровые тренажёры помогают учащимся отрабатывать грамматические конструкции, расширять словарный запас и развивать навыки письма. Эти ресурсы предлагают задания в увлекательной интерактивной форме, включая тесты, упражнения на соответствие, викторины и игровые элементы. Такой подход повышает вовлечённость учащихся и способствует более качественному усвоению материала.

Примеры онлайн-платформ:

1. Bilimland – казахстанская образовательная платформа, предлагающая уроки и тесты по русскому языку, а также интерактивные задания, направленные на развитие языковых навыков. Платформа отличается доступностью и разнообразием представленного контента.
2. Edu.kz – ресурс для дистанционного обучения, который включает видеоуроки, тренировочные задания и материалы для самостоятельной работы учащихся. Интеграция современных технологий способствует эффективной организации учебного процесса.
3. Яндекс.Учебник – интерактивный образовательный сервис, предоставляющий уроки по русскому языку, мониторинг успеваемости и задания для закрепления изученного материала. Платформа помогает учителям оптимизировать контроль за прогрессом учащихся.
4. SkyEng – онлайн-школа с удобным интерфейсом, где уроки русского языка можно адаптировать под потребности каждого учащегося. Включает тренажёры для изучения грамматики, словарного запаса и письменных навыков.
5. МЭШ (Московская Электронная Школа) – российская платформа с доступом к электронным учебникам, тренажёрам и интерактивным заданиям. Она позволяет организовать дистанционное обучение и предоставляет разнообразные образовательные материалы.
6. Google Forms – универсальный инструмент, который может использоваться для создания тестов и опросов, подходящих для проверки знаний учащихся по русскому языку.

Цифровые тренажёры обеспечивают гибкость в обучении, предоставляют мгновенную обратную связь и позволяют оптимизировать процесс контроля за успеваемостью. Они способствуют повышению интереса к изучению русского языка, делая его более доступным и интерактивным для учащихся. Таким образом, использование этих технологий

помогает образовательным учреждениям отвечать вызовам современного мира и совершенствовать процесс обучения.

Современные интерактивные платформы, мобильные приложения и цифровые тренажёры значительно обогащают процесс обучения русскому языку, предоставляя учителям и ученикам новые возможности для взаимодействия и освоения материала. Однако для эффективного использования этих инструментов недостаточно просто внедрить их в образовательный процесс – необходимо адаптировать методы и подходы к новым технологическим реалиям. При этом важно учитывать вопросы конфиденциальности данных учащихся и использовать только сертифицированные платформы с защищённым соединением (например, Яндекс.Учебник). Этот акцент на адаптацию подчёркивает важность пересмотра традиционных педагогических подходов с учётом возможностей цифровых платформ.

Цифровые ресурсы играют ключевую роль в поддержке современных педагогических подходов, таких как смешанное обучение, перевёрнутый класс, проектное обучение и геймификация. Их интеграция в образовательный процесс способствует повышению эффективности обучения и развитию у учащихся необходимых компетенций.

1. Смешанное обучение (Blended Learning)

Смешанное обучение (Blended Learning) представляет собой инновационный подход к организации образовательного процесса, основанный на интеграции традиционных очных занятий и современных цифровых технологий. Такой метод направлен на создание гибкой образовательной среды, которая учитывает индивидуальные особенности каждого учащегося. Комбинация различных форм обучения способствует повышению уровня автономии обучающихся, а также их мотивации и вовлеченности в образовательный процесс.

Цифровые технологии в рамках смешанного обучения обеспечивают эффективное устранение пробелов в знаниях, возникающих вследствие пропуска занятий, и способствуют развитию навыков самостоятельного изучения. Преподаватели получают возможность персонализировать учебный процесс, предоставляя учащимся доступ к разнообразным образовательным ресурсам, таким как мультимедийные материалы, интерактивные задания и инструменты для онлайн-коммуникации. Благодаря таким цифровым платформам учебный процесс становится более структурированным и интерактивным.

Кроме того, данный подход позволяет реформировать традиционную образовательную модель, в которой преподаватель выступает основным источником знаний, в более современную модель, где обучающиеся играют активную роль в процессе приобретения новых знаний и навыков. Это создает базу для внедрения других

инновационных педагогических методик, таких как перевёрнутый класс, проектное обучение и геймификация. Таким образом, смешанное обучение не только повышает качество образования, но и способствует подготовке учащихся к вызовам современного мира.

2. Перевёрнутый класс (Flipped Classroom)

Перевернутое обучение (flipped learning) – технология смешанного обучения, при которой прямая передача знаний перемещена из группового образовательного пространства в индивидуальное, а групповое пространство обучения трансформировано в динамическое, интерактивное окружение. [3; с. 113]. Ключевой особенностью этой технологии является использование цифровых образовательных ресурсов. Учащиеся заранее знакомятся с новой темой через видеолекции, интерактивные презентации, электронные учебные материалы или специализированные онлайн-платформы. Это позволяет им осваивать информацию в удобном темпе, возвращаясь к сложным моментам при необходимости.

3. Проектное обучение (Project-Based Learning, PBL)

Проектное обучение представляет собой инновационный образовательный подход, в котором учащиеся приобретают знания и навыки через разработку и реализацию практико-ориентированных проектов. В отличие от традиционных методов, данный подход делает акцент на самостоятельной исследовательской деятельности, решении актуальных задач и создании конкретных продуктов. Такой формат обучения способствует развитию критического мышления, креативности и умения работать в команде, что особенно востребовано в современных профессиональных условиях.

Цифровые образовательные ресурсы играют ключевую роль в эффективной организации проектного обучения, предоставляя широкие возможности для персонализации учебного процесса. Современные платформы и инструменты, такие как системы дистанционного обучения, виртуальные лаборатории и онлайн-сервисы для совместной работы, позволяют учащимся осваивать материал в индивидуальном темпе, получать мгновенную обратную связь и компенсировать пробелы в знаниях. Кроме того, цифровые технологии создают условия для развития важных компетенций, включая цифровую грамотность и способность к самоорганизации.

Сочетание проектной методики с цифровыми образовательными технологиями формирует принципиально новую учебную среду, которая отвечает вызовам современного образования. Такой синтез позволяет не только повысить эффективность усвоения знаний, но и подготовить учащихся к профессиональной деятельности в условиях стремительной цифровизации различных сфер жизни. Перспективы дальнейшего развития связаны с внедрением искусственного интеллекта, технологий виртуальной реальности и других инновационных решений, которые

смогут вывести проектное обучение на качественно новый уровень.

4. Геймификация (Gamification)

Современные исследования в области педагогики подтверждают эффективность геймификации как метода активизации познавательной деятельности учащихся. Механизм игрофикации основан на естественной потребности человека в конкуренции и достижении результатов, что позволяет трансформировать учебный процесс в увлекательную деятельность. Особое значение данный подход приобретает в условиях цифровой трансформации образования, где традиционные методы обучения требуют модернизации. Как отмечают

Ахмедова Л.Т., Лагай Е.А: «Игровая форма занятий создается на уроках при помощи игровых приемов и ситуаций, которые выступают как средство побуждения, стимулирования учащихся к учебной деятельности [4; с. 86].

Применение геймификационных технологий способствует не только повышению академической успеваемости, но и формированию soft skills, включая способность к саморегуляции, командному взаимодействию и креативному решению задач.

Цифровые технологии в образовании открывают новые возможности, делая процесс обучения более интерактивным, доступным и эффективным. Они способствуют повышению мотивации учащихся, поскольку использование мультимедийных ресурсов и игровых элементов делает занятия более увлекательными. Исследования подтверждают, что интерактивные платформы помогают школьникам лучше усваивать материал, а возможность работать в своём темпе способствует индивидуализации обучения. Кроме того, цифровые технологии развивают у учеников навыки самостоятельного поиска информации, критического мышления и медиаграмотности, что особенно важно в современном мире. Доступ к образовательным ресурсам значительно расширяется благодаря электронным учебникам, онлайн-курсам и видеолекциям, что делает обучение гибким и позволяет учитывать потребности разных учеников.

Однако наряду с преимуществами цифровое обучение сталкивается и с рядом вызовов. Одной из ключевых проблем является недостаточное техническое обеспечение: не у всех учащихся есть доступ к необходимым устройствам или стабильному интернету. Кроме того, некоторые школьники испытывают трудности в работе с цифровыми инструментами, что требует дополнительного времени на обучение работе с ними. Важным аспектом остаётся вопрос концентрации внимания – использование гаджетов может приводить к отвлечению от учебного процесса. Педагоги также отмечают, что несмотря на удобство цифровых платформ, они не могут полностью заменить традиционные формы обучения, такие как живое общение и письменные задания, которые остаются важными для формирования языковых компетенций.

Таким образом, эффективное использование цифровых технологий требует баланса между инновационными методами и традиционными подходами к преподаванию.

Для эффективной интеграции цифровых технологий в преподавание русского языка в средней школе необходимо соблюдать баланс между инновационными методами и традиционными подходами. Г.К. Селевко подчеркивает «компьютерные технологии развивают идеи программированного обучения, открывают совершенно новые, ещё не исследованные технологические варианты обучения, связанные с уникальными возможностями современных компьютеров и телекоммуникаций» [5; с.131]. Учителям важно разрабатывать сценарии уроков с использованием интерактивных платформ, видеоматериалов и онлайн-тестов таким образом, чтобы они дополняли основное содержание курса, а не заменяли традиционные формы обучения.

Особое внимание следует уделить индивидуализации обучения. Использование цифровых технологий позволяет учитывать разные уровни подготовки учеников, предлагая им задания различной степени сложности. Например, платформы с адаптивными упражнениями помогают каждому учащемуся работать в комфортном темпе, а виртуальные словари и грамматические тренажёры способствуют самостоятельному освоению материала. Согласно Е.С. Полат «информационные технологии предоставляют учащимся возможность учиться в удобное для них время и в удобном темпе» [6;21].

Для повышения эффективности цифрового обучения важно регулярно обучать учителей. Педагоги должны быть знакомы с возможностями различных онлайн-инструментов и уметь использовать их в соответствии с образовательными целями. Курсы повышения квалификации и обмен опытом с коллегами помогут сформировать методическую базу и избежать типичных ошибок при внедрении цифровых технологий. В учебном пособии «Цифровая педагогика: технологии и методы» указано, что «успешное применение цифровых технологий в образовательном процессе возможно только при наличии соответствующих компетенций у педагогов» [1, с. 56].

Для минимизации отвлекающих факторов необходимо разработать чёткие правила работы с цифровыми устройствами на уроках. Например, использование гаджетов должно быть регламентировано: применять их только в моменты выполнения конкретных заданий. Дисциплина на уроках с цифровыми технологиями должна обеспечиваться не запретами, а грамотной организацией учебного процесса.

Также важна техническая поддержка образовательного процесса. Школам следует обеспечивать доступ к необходимому оборудованию и стабильному интернету, а учителям – возможность консультироваться с IT-специалистами по вопросам работы с цифровыми инструментами.

Важно помнить, что успешная интеграция цифровых технологий в образовательный процесс требует системного подхода и технической инфраструктуры.

Важным аспектом является анализ эффективности цифровых технологий в обучении. Педагоги могут проводить анкетирование среди учащихся, отслеживать успеваемость и корректировать методику использования цифровых ресурсов в зависимости от результатов. Такой подход позволит адаптировать цифровые технологии к потребностям учеников и сделать процесс обучения более результативным.

Теоретическое изучение цифровых инструментов создало основу для проведения эмпирического исследования, сосредоточенного на выявлении практических трудностей, связанных с их внедрением. В результате были выявлены ключевые проблемы, возникающие при использовании данных инструментов в образовательной среде.

В рамках исследования интеграции цифровых технологий в преподавание русского языка и литературы была разработана анкета для изучения основных препятствий и проблем, связанных с цифровизацией обучения. В опросе приняли участие 50 учителей русского языка и литературы общеобразовательных школ города Павлодара. Полученные данные позволили определить основные тенденции и проблемы, связанные с интеграцией цифровых технологий в учебный процесс.

Результаты анкетирования учителей русского языка и литературы общеобразовательных школ Павлодара выявили ряд значимых факторов, влияющих на процесс интеграции цифровых технологий в образовательный процесс.

1. Основные затруднения при использовании цифровых технологий

Наиболее значимыми препятствиями являются отсутствие методических рекомендаций (30%) и нехватка времени для подготовки цифровых материалов (25%). Также 30% респондентов отметили недостаточное техническое оснащение, что указывает на необходимость обновления материально-технической базы школ. Кроме того, низкий уровень цифровой грамотности у 15% учителей свидетельствует о потребности в специализированном обучении.

2.Технические проблемы

Наибольшую сложность вызывает нестабильное интернет-соединение (45%), что существенно ограничивает возможность использования цифровых инструментов в учебном процессе. Также 35% педагогов сталкиваются с нехваткой устройств для учеников, а 10% отмечают несовместимость программного обеспечения с имеющимся оборудованием и проблемы с кибербезопасностью.

3.Удовлетворённость методической поддержкой

Лишь 15% респондентов полностью удовлетворены методической поддержкой, тогда как 40% испытывают частичное удовлетворение. При

этом 35% опрошенных не вполне довольны уровнем методической помощи, а 20% педагогов выразили полное неудовлетворение, что свидетельствует о необходимости разработки новых методических рекомендаций и образовательных программ для учителей.

4.Затруднения, связанные с цифровизацией преподавания Наиболее сложным аспектом цифровизации преподавания русского языка является разработка интерактивных учебных материалов (35%). Также значительные трудности вызывает поддержание дисциплины и внимания учащихся (30%) при использовании гаджетов. Оценка знаний с применением цифровых инструментов затрудняет работу 20% педагогов, а 15% сталкиваются с трудностями при интеграции цифровых ресурсов в традиционные методы обучения.

5.Влияние цифровых технологий на качество преподавания Несмотря на выявленные проблемы, 20% респондентов считают, что цифровые технологии значительно повышают качество преподавания, а 45% отмечают их положительное, но несущественное влияние. Однако 20% педагогов не увидели разницы в качестве обучения, а 15% полагают, что цифровизация скорее снижает его уровень, что указывает на необходимость оптимизации методов их применения.

6.Пути повышения эффективности цифрового обучения Основными мерами для успешной интеграции цифровых технологий педагоги считают проведение курсов повышения квалификации (30%), обеспечение школ современным техническим оборудованием (35%), разработку и распространение методических материалов (35%) и создание платформы для обмена опытом.

7.Уровень цифровой компетентности учителей 40% педагогов оценивают свой уровень цифровой компетентности как высокий, 45% – как средний, и 15% признают его низким. Это свидетельствует о необходимости дальнейшего обучения и методической поддержки для эффективного внедрения цифровых технологий в преподавание русского языка.

Таким образом, исследование подтверждает важность комплексного подхода к цифровизации образования, включающего техническое оснащение, методическую поддержку и повышение цифровой компетентности учителей.

Интеграция цифровых технологий в преподавание русского языка открывает новые возможности для повышения мотивации учащихся, индивидуализации обучения и развития ключевых компетенций. Интерактивные платформы, мобильные приложения и цифровые тренажёры позволяют сделать процесс изучения языка более динамичным, доступным и эффективным. Применение таких методов, как смешанное обучение, перевёрнутый класс, проектная деятельность и геймификация, способствует повышению интереса школьников и улучшению их образовательных результатов.

Однако, несмотря на очевидные преимущества, внедрение цифровых технологий сопровождается рядом трудностей. Среди них можно выделить недостаточную техническую оснащённость школ, нехватку методических рекомендаций для учителей, а также сложность адаптации традиционных методик к новым форматам обучения. Кроме того, важно учитывать дидактическую целесообразность использования цифровых инструментов, чтобы избежать формального внедрения технологий без реального педагогического эффекта.

В результате, эффективная интеграция цифровых технологий в образовательный процесс требует комплексного подхода. Педагогам необходимо не только осваивать новые цифровые инструменты, но и адаптировать методы преподавания к цифровой среде, ориентируясь на принципы интерактивности, персонализации и практической направленности обучения. Дальнейшие исследования в данной области могут быть направлены на разработку оптимальных стратегий цифрового обучения, оценку их эффективности и изучение опыта успешной цифровой трансформации в образовательных учреждениях.

Литература

1. Соловова Н.В. Цифровая педагогика: технологии и методы: учебное пособие. – Самара: Издательство Самарского университета, 2020. – 120 с.

2. Атабекова А.А. Новые компьютерные технологии в преподавании русского языка как иностранного: учебное пособие. – М.: РУДН, 2008. – 245 с.

3. Соловова Н.В. Цифровая педагогика: технологии и методы: учебное пособие. – Самара: Издательство Самарского университета, 2020. – 128 с.

4. Ахмедова Л.Т., Лагай Е.А. Современные технологии преподавания русского языка и литературы. – Ташкент: Fan va texnologiya, 2016. – 296 с.

5. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.

6. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – М.: Академия, 2009. – 268 с.

7. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании: учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 192 с

8. Пащенко О.И. Информационные технологии в образовании: учебно-методическое пособие. Издательство Нижневартовского государственного университета, 2013. – 227 с.

9. Тузиков А.В. Цифровая трансформация. Основные понятия и терминология: сборник статей. – Минск: Беларуская наука, 2020. – 267 с.

10. Матросова Н.Д., Степаненко Е.Б. Цифровые инструменты в практике педагога для организации дистанционного обучения: методическое пособие. – СПб: 2022. – 77 с.

МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ С ТЮРКИЗМАМИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЛЕКСИКИ РУССКОГО ЯЗЫКА

А.Р. Габдулла
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: З.К. Темиргазина
доктор филологических наук, профессор, г. Павлодар.

Аннотация: В статье рассматривается значимость тюркизмов в русском языке и их недостаточное освещение в школьных учебниках. Автор анализирует проблему отсутствия системного подхода к их изучению и предлагает эффективные методы и приемы интеграции тюркизмов в учебный процесс.
Ключевые слова: тюркизмы, заимствованные слова, лексика, методы обучения, педагогические приемы, упражнения.

Аннотация: Мақалада орыс тіліндегі түркі тілдерінің маңыздылығы және олардың мектеп оқулықтарында жеткіліксіз қамтылуы қарастырылады. Автор оларды зерттеуге жүйелі көзқарастың болмауы мәселесін талдайды және түркі әлемінің оқу процесіне интеграциялануының тиімді әдістері мен әдістерін ұсынады.
Түйінді сөздер: түркі тілдері, кірме сөздер, лексика, оқыту әдістері, педагогикалық әдістер, жаттығулар.

Abstract: The article examines the importance of Turkisms in the Russian language and their insufficient coverage in school textbooks. The author analyzes the problem of the lack of a systematic approach to their study and suggests effective methods and techniques for integrating Turkisms into the educational process.
Keywords: Turkisms, borrowed words, vocabulary, teaching methods, pedagogical techniques, exercises.

Т.В. Матвеева в полном словаре лингвистических терминов дает определение тюркизма как «слово или другое языковое средство, заимствованное из тюркских языков (в их число входят башкирский, казахский, киргизский, татарский, турецкий, узбекский и др.)» [1, с. 498].

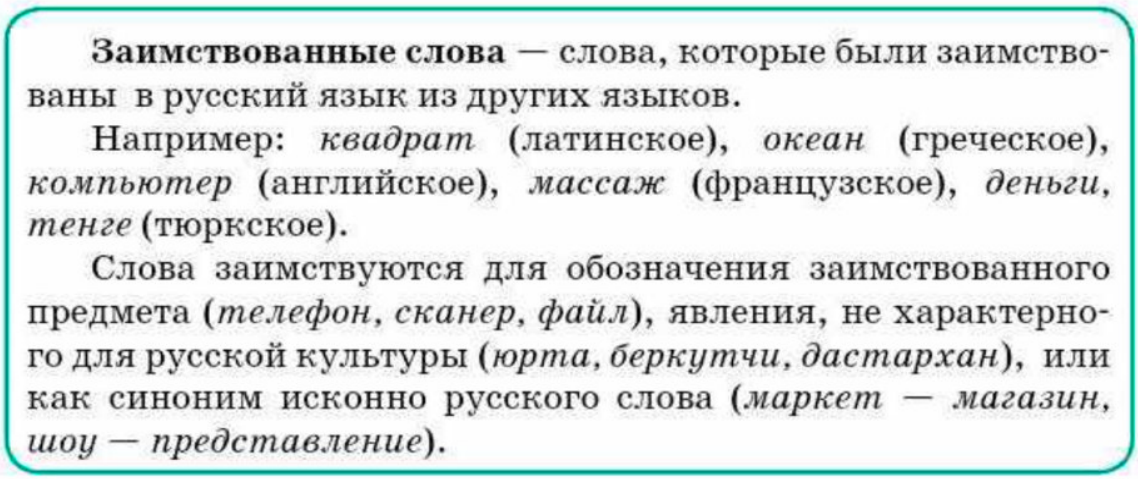
Тюркизмы – это слова или выражения, заимствованные из тюркских языков в русский язык. Заимствование – один из давних и естественных источников пополнения словарного состава языка. Заимствованные слова представляет сложный процесс, в котором тот или иной из языков выступает как сторона «дающая» в противоположность «берущей», или же в котором происходит взаимное обогащение контактирующих языков [2, с. 6].

В современной школьной программе тюркизмы практически не рассматриваются как отдельный пласт заимствованной лексики, хотя их роль в русском языке значительна. Тюркизмы обогатили русский язык, привнеся новые слова и значения, что свидетельствует о долгосрочных культурных и исторических взаимодействиях между русским и

тюркскими народами.

Большинство школьников даже не задумываются о том, что эти и многие другие привычные слова имеют тюркское происхождение. Эти слова не только обогащают словарный запас, но и отражают исторические, культурные, экономические и социальные связи русского и тюркских языков. Без понимания происхождения таких слов, учащиеся лишаются возможности осознать глубину языковых контактов и многообразие влияний на русский язык. Включение тюркизмов в школьное изучение лексики могло бы способствовать расширению кругозора и формированию более осмысленного отношения к языковому наследию.

Исследование школьных учебников по русскому языку показывает, что тюркизмы затрагиваются в учебной программе лишь в ограниченном объеме. В частности, в учебнике для 5 класса, составленном З. К. Сабитовой и К. С. Скляренко, в первой части, в четвертой главе «Мир профессий», рассматривается тема заимствованных слов. В качестве примеров в этой главе приводятся слова «деньги» и «тенге», которые обозначены как тюркизмы [3, с. 143].

Заимствованные слова — слова, которые были заимствованы в русский язык из других языков.

Например: *квадрат* (латинское), *океан* (греческое), *компьютер* (английское), *массаж* (французское), *деньги*, *тенге* (тюркское).

Слова заимствуются для обозначения заимствованного предмета (*телефон*, *сканер*, *файл*), явления, не характерного для русской культуры (*юрта*, *беркутчи*, *дастархан*), или как синоним исконно русского слова (*маркет — магазин*, *шоу — представление*).

Рисунок 1. Правило из учебника З. К. Сабитовой и К. С. Скляренко 5 класса, страница 143.

Также в этом же учебнике представлено одно упражнение по заимствованной лексике, в котором встречается тюркизм «табунщик» [3, с. 162]. Упражнение из учебника З. К. Сабитовой и К. С. Скляренко 5 класса, страница 162.

303А. Прочитай существительные. Какие из профессий, названных этими существительными, устарели, какие — новые? Назови заимствованные названия профессий.

Вертолёт...ик, извоз...ик, упаков...ик, табун...ик, дальнобой...ик, газет...ик, перевоз...ик, кранов...ик, переплёт...ик, реклам...ик, оцен...ик недвижимости.

Рисунок 2. Упражнение из учебника З. К. Сабитовой и К. С. Скляренко 5 класса, страница 162.

В целом, анализ школьных учебников по русскому языку свидетельствует о недостаточности внимания к тюркизмам в рамках учебной программы. Хотя в учебниках встречаются отдельные примеры слов тюркского происхождения, их количество ограничено, а упражнения, направленные на их изучение, практически отсутствуют. В связи с этим представляется необходимым более широкое внедрение темы тюркизмов в школьное образование. Это позволит учащимся не только расширить лексический запас, но и глубже понять историю языка, его взаимосвязи с другими культурами. Для эффективного усвоения материала важно разработать специальные упражнения, направленные на изучение тюркизмов.

Для эффективного усвоения тюркизмов в школьном курсе необходимо использовать методы и приемы обучения, которые помогают осознать их лексическое значение, происхождение и особенности функционирования в речи. Согласно Ю. К. Бабанскому, метод обучения представляет собой «способ упорядоченной взаимосвязанной деятельности преподавателя и обучаемых, направленной на решение задач образования» [4, с. 101]. В свою очередь, приём выступает как элемент метода, его составная часть, разовое действие или отдельный шаг в его реализации.

«Методисты выделяют три этапа работы с заимствованной лексикой: ознакомление, первичное закрепление, развитие умения использования навыков в различных видах речевой деятельности» [5, с. 304]. Такой подход позволит учащимся последовательно и глубже освоить материал, расширить свой словарный запас и развить осознанное отношение к языковым заимствованиям.

1. *Задания, направленные на введение и первичное знакомство учащихся с тюркизмами.*

Задания первой группы направлены на введение и первичное знакомство учащихся с тюркизмами, их значением и особенностями употребления в русском языке. Основной целью таких упражнений является пробуждение интереса к изучаемой лексике, осознание ее историко–культурной ценности и формирование базового представления

о заимствованиях.

В рамках этой группы можно использовать такие задания, как соотнесение тюркизмов с их значениями, распределение тюркизмов на тематические группы, разгадывание зашифрованных тюркизмов. Дополнительно можно предложить учащимся работать с пословицами, поговорками и фразеологизмами, содержащими тюркизмы: объяснять их смысл или найти их значение. Это не только поможет лучше усвоить новые слова, но и покажет, насколько прочно тюркизмы вошли в русскую речь, став её неотъемлемой частью.

Например:

Упражнение 1. Метод соотнесения. Прочитайте пословицы и поговорки. Соотнесите пословицы с их значением. Обратите внимание на выделенные слова, которые являются тюркизмами.

1. **Алмаз** остаётся алмазом, даже если бросить его в грязь.	A. Финансами нужно управлять разумно, чтобы избежать потерь.
2. **Деньги** счет любят.	B. Внешний вид не меняет сущность человека.
3. Наряди свинью хоть в ***серьги***, *а* она все в навоз пойдет	C. Истинная ценность человека или вещи не исчезает даже в неблагоприятных условиях.

Таблица 1. Упражнение.

Упражнение 2. Из предложенных слов составьте фразеологизмы, содержащие тюркизмы. Расположите слова в правильном порядке, запишите полученные выражения и объясните их смысл.

1. ветер, **деньги,** бросать, на.
2. по, всё, **барабану.**
3. **карандаш**, на, взять.

Упражнение 3. Вам представлен список тюркизмов. Ваша задача – самостоятельно определить тематические группы, на основе которых их можно классифицировать. Придумайте название для каждой группы и обоснуйте, по какому критерию отнесли к ней те или иные слова.

Мангал, барсук, алый, серьги, кумыс, богатырь, буран, карий, болван, манты, казан, тюбетейка, баклажан, ковш, фата, акын, бурый, колбаса, таракан.

Упражнение 4. «Эмодзи–головоломка». Разгадайте, какие тюркизмы скрыты в следующих рядах эмодзи. Запишите ваши ответы.

Рисунок 3. Упражнение.

2. *Задания, способствующие осмыслению учащимися тюркизмов и первичное закрепление.*

Задания данной группы направлены на развитие умения учащихся находить тюркизмы в тексте, определять их значение и роль в русском языке. Основной целью является формирование осознанного отношения к заимствованной лексике, понимание её роли в системе языка и первичное закрепление полученных знаний. Они способствуют осмысленному восприятию этих заимствованных лексических единиц, помогают отличать их от других слов и выявлять их функции в контексте.

Для достижения этих целей можно использовать следующие задания: поиск тюркизмов в тексте или на картинке, объяснение их значений, замена тюркизмов на русские синонимы или вставка тюркизмов в пропущенные места в тексте. Предлагаемые задания не только развивают лексические навыки учащихся, но и способствуют расширению их языкового кругозора, повышению интереса к истории языка и культурным контактам народов. Например:

Упражнение 1. Наглядный метод. Рассмотрите изображение и найдите предметы, которые являются тюркизмами.

Рисунок 4. Упражнение.

Упражнение 2. Найдите в тексте тюркизмы. Используйте этимологический словарь, чтобы определить их происхождение и значение.

В юрте старого акына было тепло и уютно. В казане кипела шурпа, на сундуке лежал курт, дымился лагман. Вдруг завыл буран, дверь распахнулась – вбежал парень, сбив тюбетейку. Отряхнув тулуп, он радостно воскликнул:

– Ура! Я нашёл коня!

Акын улыбнулся, налил кумыса и пригласил к огню. Ветер завывал, но в юрте звучала домбра, сверкали серьги хозяйки, разливавшей кумыс. Всё было, как и прежде – тепло, казан и душевные истории.

Упражнение 3. Перед вами таблица с тематическими группами тюркизмов. Заполните пустые ячейки словами тюркского происхождения, соответствующими каждой группе. Вспомните известные вам примеры и постарайтесь подобрать как можно больше вариантов.

Тематическая группа	**Примеры слов**
1. Одежда и головные уборы	
2. Праздники	
3. Сооружения и жилища	
4. Музыкальные инструменты	
6. Оружие	

Таблица 2. Упражнение.

3. *Задания, способствующие формированию и применению навыков в разных видах речевой деятельности.*

Задания третьей группы направлены на развитие и совершенствование навыков использования тюркизмов в различных видах речевой деятельности: чтении, письме и говорении. Они помогают

учащимся не только осознать значение и функционирование заимствованных слов в русском языке, но и применять их в собственной речи, что способствует расширению словарного запаса и развитию языковой интуиции.

Можно использовать упражнения на составление предложений с тюркизмами, написание небольших текстов с их включением, пересказ прочитанных фрагментов с использованием заимствованных слов, написание эссе, а также составление диалогов. Данные задания способствуют не только закреплению теоретических знаний о тюркизмах, но и их активному включению в речевую практику учащихся. Это помогает развивать гибкость мышления, коммуникативные навыки и умение работать с языковыми единицами в различных контекстах.

Например:

Упражнение 1. Составьте предложения с приведенными словами–тюркизмами, сохраняя их смысл и правильно употребля в контексте.

Буран, разгильдяй, кирпич, саранча, сарафан, кирпич.

Упражнение 2. Парная работа. Напишите диалог двух людей в магазине, использовав не менее 5 тюркизмов. Инсценируйте составленный вами диалог.

Упражнение 3. Приёмы «Ассоциации» и «Кластер». Вспомните слово «тюркизм» – какие ассоциации оно у вас вызывает? Составьте кластер, записав не менее пяти тюркизмов, которые приходят вам в голову. Затем составьте с каждым из них по одному правильному с точки зрения русского языка предложению.

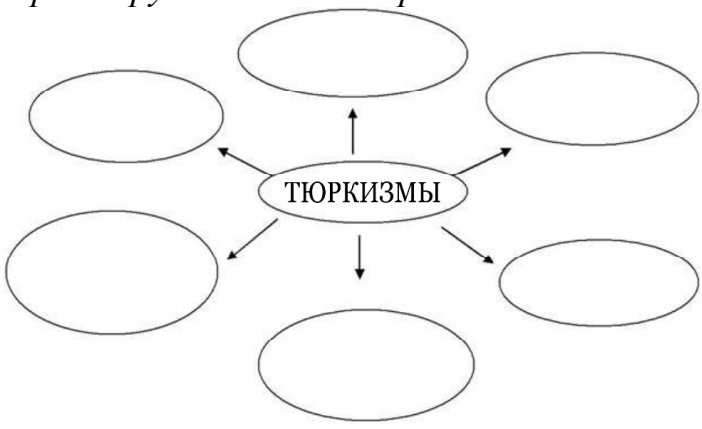

Рисунок 5. Упражнение.

Упражнение 4. Напишите мини-эссе (8–10 предложений) на тему «Как заимствованные слова обогащают русский язык», используя 7–10 тюркизмов.

Подводя итог, можно сказать, что тюркизмы являются неотъемлемой частью русского языка, отражая исторические, культурные и социальные связи русского и тюркских народов. Однако в современной школьной программе им уделяется недостаточно

внимания, что ограничивает возможности учащихся в освоении данной лексики. Анализ учебников русского языка показывает, что тюркизмы представлены лишь фрагментарно, а упражнений, направленных на их изучение, практически отсутствуют.

Включение тюркизмов в школьный курс русского языка позволит учащимся не только расширить свой словарный запас, но и глубже понять исторические процессы, влияющие на развитие языка. Для этого необходимо применять различные методы и приемы обучения, направленные на ознакомление, первичное закрепление и активное использование тюркизмов в речевой практике. Разработка специальных заданий, охватывающих все этапы работы с заимствованной лексикой, будет способствовать формированию у школьников осознанного отношения к языковым контактам и заимствованиям.

Изучение тюркизмов в рамках школьной программы не только обогатит знания учащихся о лексической системе русского языка, но и поможет им осознать многообразие языковых влияний, повысить уровень речевой культуры и интерес к истории языка.

Литература

1. Матвеева Т.В. Полный словарь лингвистических терминов.: Феникс, 2010. – 562 с.

2. Розенцвейг В. Основные вопросы теории языковых контактов // Новое в лингвистике. – М., 1972. – Вып. 6. – С. 5-22.

3. Сабитова З.К. Русский язык [Текст]: Учебник для 5 классов общеобразовательных школ. Ч.1.: 2018. – 175 с.

4. Бабанский Ю. К. Педагогика / Ю. К. Бабанский. – М.: Просвещение, 1988. – 447 с.

5. Колчина К.О., Салимова Д.А. Изучение заимствованной лексики на уроках русского языка. // Международный научный журнал «Вестник науки». – 2023. – №12 (69), Том 5. Ч. 1. – С. 301-306.

ПУСТОТА КАК ВИЗУАЛЬНЫЙ ЗНАК В КАЗАХСТАНСКИХ УЧЕБНИКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ 5–6 КЛАССОВ

Е.Н. Дерунова
докторант Павлодарского педагогического университета
научный руководитель: З.К. Темиргазина
доктор филологических наук, профессор, г. Павлодар

Аннотация. В статье рассматривается пустота как визуально-семиотический элемент в структуре учебников русского языка для 5–6 классов. Анализируется её роль в организации восприятия, визуальных переходов, навигации и учебной активности. На основе анализа четырёх казахстанских учебников предложена типология пустоты как педагогически значимого визуального знака.

Ключевые слова: учебник, визуальная семиотика, пустота, русский язык, верстка, поколение Z, педагогическое молчание.

Аңдатпа. Мақалада 5–6-сыныптарға арналған орыс тілі оқулықтарындағы бос кеңістік визуалды-семиотикалық элемент ретінде қарастырылады. Ол қабылдауды ұйымдастырудағы, көру ауысуларындағы, навигация мен оқу белсенділігіндегі рөлі тұрғысынан сипатталады. Төрт қазақстандық оқулыққа сүйене отырып, бос кеңістіктің педагогикалық мәні бар типологиясы ұсынылады.
Түйінді сөздер: оқулық, визуалды семиотика, пустота, орыс тілі, бет макеті, Z буыны, педагогикалық үнсіздік.

Abstract. The article discusses emptiness as a visual and semiotic component in the structure of Russian language textbooks for Grades 5–6. Its role in perception, navigation, visual transitions, and cognitive engagement is examined. A typology of pedagogically meaningful visual emptiness is proposed, based on the analysis of four Kazakhstani textbooks.
Keywords: textbook, visual semiotics, emptiness, Russian language, layout, Generation Z, pedagogical silence.

Введение

Современная культура всё более ориентирована на визуальное восприятие. Доминирование экранных форматов, клиповая подача информации, инфографика и мультимедийные среды формируют новую модель коммуникации, в которой зрение становится ведущим когнитивным и культурным каналом. Это визуальное смещение находит отражение и в образовательной сфере, где учебник постепенно трансформируется из преимущественно вербального источника знаний в мультимодальный объект, визуальная составляющая которого обладает столь же высокой дидактической значимостью, что и вербальная. Как подчёркивает М.М. Новикова, «учебник уже не просто текст: он визуализирован, структурирован, он “смотрится”, прежде чем читается» [13, с. 74].

В рамках этой трансформации особую актуальность приобретают исследования, посвященные физическому облику учебной книги – её верстке, шрифтам, цветовой палитре, иконографике и навигационным элементам [1, 6, 7]. Однако, несмотря на обилие работ о графическом оформлении учебника, пустота как элемент его структуры остаётся практически неизученной. Лишь в отдельных трудах (А.С. Давыдик [4], Т.Р. Копылова [11]) появляются подходы к интерпретации пустоты не как технического зазора, а как значимого визуального и педагогического ресурса.

Тем не менее, в современной дидактике всё чаще звучат идеи о «визуальном молчании», «структурной паузе», «переходной пустоте» как о средствах повышения когнитивной активности и визуальной грамотности обучающихся [10, с. 33; 12, с. 69]. Особенно важным это становится в контексте работы с детьми и подростками поколения Z, чья учебно-познавательная деятельность характеризуется фрагментарным восприятием, клиповым мышлением и высокой восприимчивостью к

визуальному контенту [10, с. 23; 18, с. 161]. Визуальные переходы и паузы в учебных материалах для современных школьников приобретают не только эстетическую, но и когнитивную значимость. С одной стороны пустое пространство на странице учебника становится средством навигации, облегчающим восприятие учебного материала [16, с. 134]; с другой – дидактическим инструментом, который используется давно (пропуски слов, букв в тексте, незаполненные графы таблиц, пустые схемы и т.п.), но требует адаптации к трендам современной визуальной педагогики.

Цель исследования, проведенного в данной статье, состоит в выявлении значений и дидактических функций пустоты как элемента визуальной семиотики школьного учебника. Объектом анализа стали четыре учебника русского языка для 5–6 классов, изданные в Республике Казахстан в 2018–2022 гг. Методологическую основу составили труды:

– в области визуальной семиотики – концепция пустоты как нулевого знака в исследовании А.С. Давыдика [4];

– в области философии и педагогики молчания – статьи Т.Р. Копыловой [11], диссертация Е.С. Зданович [10] и разработки А.Д. Короля [12], трактующие молчание как семиотически нагруженное педагогическое пространство;

– в рамках теории педагогического дизайна – труды М.М. Новиковой [14], описывающие визуальный ритм и композицию учебника, а также исследования А.К. Кусаинова по теории оценки и создания учебных материалов [14];

– в области когнитивной психологии восприятия и исследований поколения Z – публикации Ю.А. Дутко [9], Д.Н. Суховской [17], О.В. Селезнёвой и Н.С. Кузнецовой [16], рассматривающие особенности клипового мышления, визуальной многозадачности и роли визуальных переходов в обучении современных школьников.

Новизну работы составляет предпринятая впервые в отечественной науке попытка интерпретации пустоты как единицы визуального языка учебника. А разработанные автором практические рекомендации по расширению дидактического потенциала данной единицы обеспечивают исследованию практическую значимость.

Материал и методы

Эмпирической базой исследования стали четыре учебника русского языка для 5–6 классов общеобразовательных школ Республики Казахстан, изданные в 2018–2022 гг. различными издательствами («Мектеп», «Арман-ПВ», АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы»). В анализ были включены только учебники, рекомендованные Министерством просвещения РК и соответствующие обновлённому содержанию образования. Общее количество проанализированных заданий составило 1868 единиц.

В качестве основного метода исследования применялся визуально-семиотический анализ верстки учебников, направленный на интерпретацию пустого пространства как нулевого знака и дидактического ресурса. В рамках этого анализа изучались такие параметры, как структура страниц, ритм расположения элементов, интерлиньяж, поля, использование визуальных пауз между блоками текста и заданий. Особое внимание уделялось различиям в организации пустоты между учебниками разных издательств, а также её функции как средства навигации, акцента и педагогического молчания. Также использовались методы контент-анализа для исследования заданий на наличие элементов пустоты (вербальные и визуальные пропуски) и семиотической интерпретации для установления дидактического значения пустоты в структуре задания.

Результаты и обсуждение

Понимание пустоты как значимого элемента берет начало в общей семиотике, где отсутствие материальной оболочки смысла трактуется как нулевой знак [4, с. 16]. Визуальная пустота – это не просто пробел или технический отступ, а интенционально заданное пространство, способное влиять на восприятие, внимание и интерпретацию информации. Это значит, что в учебном тексте пустота способна управлять вниманием и познавательной деятельностью ученика.

В школьном учебнике пустота выполняет несколько функций. Во-первых, она обозначает границу между смысловыми блоками, позволяя читателю осознанно переключаться между режимами восприятия: от чтения к размышлению, от теории к практике [14, с. 75]. Во-вторых, она формирует визуальные акценты, позволяя выделять важные фрагменты текста, эпиграфы, определения, задания – именно за счёт «воздуха» вокруг них, а не только с помощью рамок или шрифта [6, с. 252]. В-третьих, пустота на месте пропущенных фрагментов вербального или визуального контента побуждает учащихся к познавательной и творческой активности.

Визуальная пустота, на наш взгляд, тесно связана с концепцией педагогического молчания, развиваемой в трудах Т.Р. Копыловой и Е.С. Зданович. Согласно этим исследованиям, молчание в педагогическом процессе – это не пауза в речи, а семиотически нагруженный акт, создающий пространство для осмысления и личностной интериоризации смысла [11, с. 1214] [3, с. 35]. Как справедливо отмечает А.Д. Король, «педагогическое молчание – это способ не сказать вместо ученика, а предложить ему возможность сказать самому» [12, с. 72].

На визуальном уровне такую же функцию может выполнять пустота. Она становится молчаливым элементом визуальной педагогики, обеспечивающим условия для самостоятельного осмысления, временную остановку внутри текста, знаковую паузу. Это особенно важно для поколения Z, ориентированного на быстрое восприятие,

визуальные метки и нелинейную навигацию [9, с. 24] [18, с. 162]. Как показывают исследования когнитивной визуализации, именно вставки-паузы, просветы и визуальные переходы становятся основой для организации внимания и удержания материала в краткосрочной памяти [16, с. 134].

Таким образом, пустота как компонент макета учебной книги – это нулевой знак, выражающий следующие смыслы:

- граница (между темами, заданиями, когнитивными действиями);
- пауза (для переработки прочитанного);
- акцент (выделение важного);
- приглашение к действию (начало самостоятельного ответа, проекта, обсуждения).

Пустота же как элемент заданий реализует дидактический приём «клоуз-тест»[1] разработанный В 1953 году американским психологом W.L. Taylor для определения степени понимания учащимися прослушанного или прочитанного текста. Традиционно в клоуз-тесте использовался вербальный текст, однако в условиях визуального поворота этот приём необходимо осовременить, адаптировав к работе с мультимодальными объектами, соединяющими в себе печатные, аудио- и видеотексты, изображения и интерактивные элементы.

С позиций трихотомии Ч.С. Пирса пустота как элемент визуальной семиотики казахстанских учебников может быть интерпретирована поразному в зависимости от возложенной на нее роли. Так, в макете страницы пустота выступает преимущественно как индекс, указывая на смысловые границы между разделами, заданиями и иллюстрациями и облегчая навигацию. В отдельных случаях пустота приобретает иконические свойства, визуально воспроизводя паузы, ритм восприятия и эффект «воздуха». В структуре заданий (клоуз-тестов) пустое пространство совмещает функции индекса, обозначающего отсутствие, и символа, интерпретируемого как знак действия – приглашение к заполнению. Эта знаковая двойственность позволяет рассматривать пустоту не как нейтральный пробел, а как осмысленный элемент визуального языка учебника.

Рассмотрим подробнее особенности функционирования пустоты в визуальной семиотике казахстанских учебников русского языка для 5-6 классов школ с русским языком обучения. Анализ верстки рассматриваемых изданий показывает, что пустое пространство используется прежде всего как разделитель между логическими блоками информации: задания, теоретические вставки, таблицы, тексты для чтения и анализа отделены друг от друга при помощи интервалов, увеличенных межстрочных расстояния и белых полей. Такая

[1] Клоуз-тест – это «письменный прием восстановления деформированного текста» [5, с. 19]. Используемый для реализации данного приема текст с намеренными пропусками отдельных элементов носит название клоуз-текста.

организация способствует визуальному дыханию страницы [12] [16] – материал усваивается легче, фрагменты не сливаются, а читаются как отдельные смысловые единицы. Это особенно важно для учеников поколения Z, которым свойственны фрагментарность восприятия и клиповое мышление, сформированные под влиянием цифровой среды, где информация подаётся порционно, с выраженными визуальными границами.

Также в анализируемых учебных книгах пустота выполняет функцию навигационного маркера – помогает читателю быстро сориентироваться на странице, отличить текст задания от примеров, теорию от упражнений. Во всех четырёх учебниках эта функция поддерживается за счёт контрастной типографики, отступов, а также пустого пространства между абзацами и элементами иллюстраций. Вместе с тем, имеются и различия, которые наглядно представлены в коллаже на рис. 1. К примеру, в учебнике русского языка для 5 класса от издательства «НИШ» пустые пространства на страницах организована наиболее системно, а верстка выглядит «воздушно» за счёт увеличенных полей, более чёткого ритма и симметрии (рис. 1, №1). В учебнике для 5 класса, изданном «Мектеп», структура страницы плотнее, интерлиньяж меньше, и хотя пустота как знак присутствует, её использование менее выразительно (рис. 1, №2). В учебнике для 6 класса от издательства «Мектеп» пустое пространство используется ограниченно: поля и интервалы сведены к минимуму, структура страницы плотная и монотонная. Пустота выполняет базовую разграничительную функцию, без акцента на визуальный комфорт (рис. 1, №3). В отличие от него, учебник для 6 класса, изданный «Арман-ПВ», предлагает более открытую верстку с увеличенными полями, выраженными отступами и свободными зонами вокруг ключевых элементов. Такое оформление соответствует сформировавшимся у современных школьников визуальным стратегиям восприятия, предполагающим ясную структуру и чёткое разделение смысловых блоков (рис. 1, №4). Таким образом, наблюдается переход от утилитарного к интерактивному восприятию пустого пространства как элемента дидактического дизайна, соответствующего визуальным и когнитивным запросам школьников поколения Z.

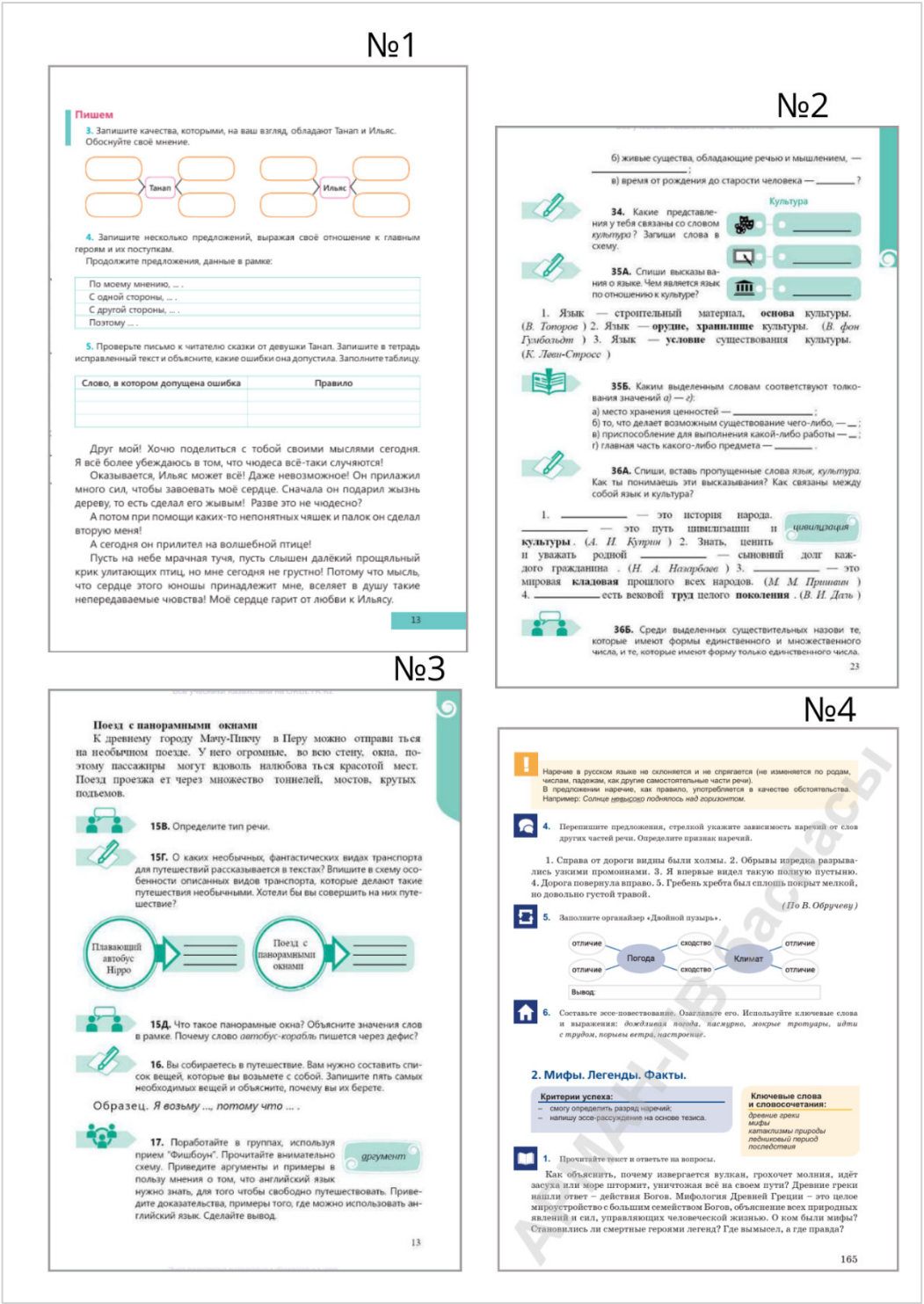

Рис. 1 – Образцы верстки страниц казахстанских учебников русского языка с примерами клоуз-тестов

Как было сказано выше, дидактический потенциал пустоты в анализируемых учебниках реализуется через задания, построенные по принципу клоуз-теста. Результаты анализа (таблица 1) показывают, что во всех представленных в статье изданиях их количество не превышает 17% от общего числа заданий. При этом в качестве материала для таких заданий используются преимущественно линейные вербальные тексты, а

использование креолизованных текстов сведено к минимуму. Дополнительного внимания требует типология схем, использующихся в учебниках. Практически все они построены по кластерному принципу, что ограничивает разнообразие когнитивных операций, доступных ученику. Для формирования более гибких и сложных навыков смысловой обработки информации целесообразно использовать альтернативные графические модели – временные линии, логические таблицы, диаграммы Венна и циклические схемы. Их интеграция в формат визуального клоуз-теста расширит не только дидактическую функцию пустоты, но и соответствие учебных заданий современным образовательным приоритетам

Таблица 1. Результаты анализа использования дидактического потенциала пустоты в казахстанских учебниках

Учебник	**Общее количе-ство заданий**	**Количество заданий на восполнение пустоты (клоуз-тестов)**				
		В вербальном тексте	**В таблице**	**В схеме**	**В рисунке**	**В коллаже**
Клокова Е. В., Белозёрова О. И., Ибраева Т. И., Сулейменова Г. Б., Муханбеткалиев А. С., Касымова А. Б., Опря О. В. Русский язык: учебник для 5 класса общеобразовательных школ. Часть 2. – Астана: АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2018. – 128 с.	350	7 (2%)	15 (4,2 %)	9 (2,5 %)	1 (0,28%)	0 (0%)
Сабитова З. К., Скляренко К. С. Русский язык: учебник для 5 класса общеобразовательных школ с русским языком обучения. В 2 ч. Часть 2. – Алматы:	496	31 (6,8%)	13 (2,6%)	8 (1,6 %)	3 (0,6%)	0 (0%)

Мектеп, 2018. – 160 с.						
Сабитова З. К., Бейсембаева А. Р. Русский язык: учебник для 6 класса общеобразовательных школ с русским языком обучения. – Алматы: Мектеп, 2018. – 160 с.	464	35 (7,5%)	18 (3,8%)	19 (4,1%)	1 (0,21%)	0 (0%)
Капенова Ж. Ж., Валова М. В., Мирошникова Н. В. Русский язык: учебник для 6 класса общеобразовательной школы. – Астана: Арман-ПВ, 2018. – 208 с.	558	16 (2,8%)	16 (2,8%)	1 (0,17%)	2 (0,35%)	1 (0,17%)

Как видно из таблицы, задания на восполнение пустоты присутствуют во всех рассматриваемых учебниках, однако их доля в общей структуре учебного материала остаётся ограниченной. Это свидетельствует о недооценке разработчиками и издателями учебников эффективности метода педагогического молчания, реализующегося в учебниках русского посредством значимого отсутствия отдельных элементов в текстах различной семиотической природы.

Диаграмма на рис. 2 иллюстрирует, что наиболее широко представлен в казахстанских учебниках русского языка традиционный клоуз-тест, направленный на восстановление пропущенных слов и фраз в вербальном тексте. Такой подход, несмотря на его методическую состоятельность, в целом не выходит за рамки текстоцентричного мышления и не опирается на потенциал мультимодальности, столь значимый для поколения Z.

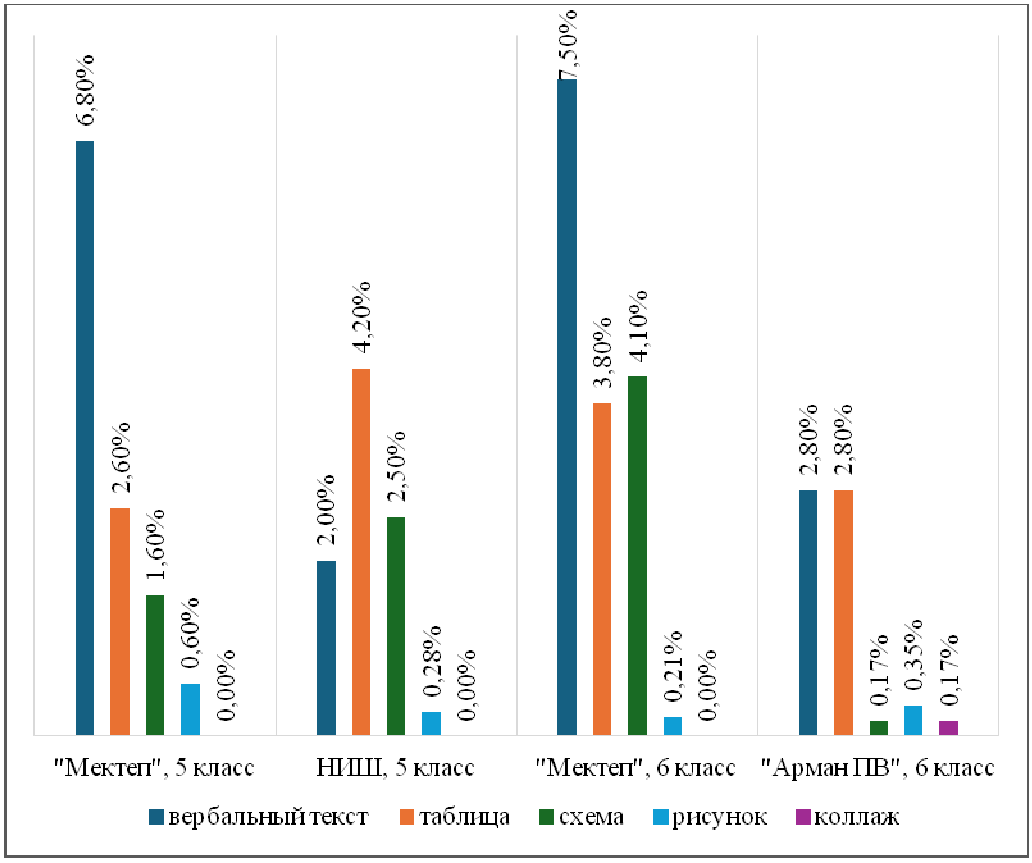

Рис. 2 – Соотношение разных типов клоуз-текстов в казахстанских учебниках русского языка

Особенно показательно, что ни в одном из рассмотренных учебников не используются в качестве основы для клоуз-заданий такие формы креолизованных текстов, как инфографика и комикс. Между тем, именно эти визуальные форматы напрямую связаны с целями обучения русскому языку, определёнными Типовой учебной программой:

- 5.3.3.1 – представлять информацию в виде рисунков,
- 6.3.3.13 – представлять информацию в виде иллюстраций, комиксов, в том числе с использованием ИКТ [15].

Отсутствие таких заданий в учебниках указывает на несоответствие между содержанием учебных пособий и заявленными результатами обучения, а также на неиспользованный потенциал визуального языка как средства смыслового выражения и учебной активности.

В связи с недостаточной реализацией дидактического потенциала пустоты в казахстанских учебниках русского языка предлагаем ввести и методически обосновать приём «визуальный клоуз-тест». Он представляет собой задание на восстановление или дополнение намеренно неполных визуальных структур: схем, диаграмм, рисунков, комиксов и инфографики. Вот два примера заданий по русскому языку для 5 класса на основе данного приема.

1. ***Визуальный клоуз-тест на основе комикса***

Инструкция: прочитайте отрывок рассказа А. Фина «Автофон» на с. 14-15 учебника и выполните задания ниже.

Задание 1. На основе прочитанного текста восстановите реплики персонажей комикса (рис. 3).

Задание 2. Придумайте новую концовку прочитанного отрывка, в которой автофону нашлось бы более полезное применение. Изобразите

свой вариант концовки в виде финального кадра комикса (рис. 3).

Рис. 3 – Пример визуального клоуз-текста на основе комикса[1]

2. *Визуальный клоуз-тест на основе инфографики*

Инструкция: отсканируй камерой своего смартфона QR-код (рис. 4), чтобы прослушать текст видеоролика «Ученые – борцы за науку». Затем выполни задания ниже.

Задание 1. На основе прослушанного текста дополни инфографику (рис. 5) именами ученых и изображениями их открытий или изобретений.

Задание 2. Кого из современных ученых-освоителей космоса вы знаете? Дополните инфографику сведениями об одном из них.

[1] Данный комикс сгенерирован искусственным интеллектом Chat GPT и отредактирован автором статьи с использованием инструментов Canva.com

Задание 3. По получившейся инфографике составьте устное выступление на тему «Они ведут нас к звёздам».

Рис. 4 – QR-код со ссылкой на видеоролик «Ученые-борцы за науку»[1]

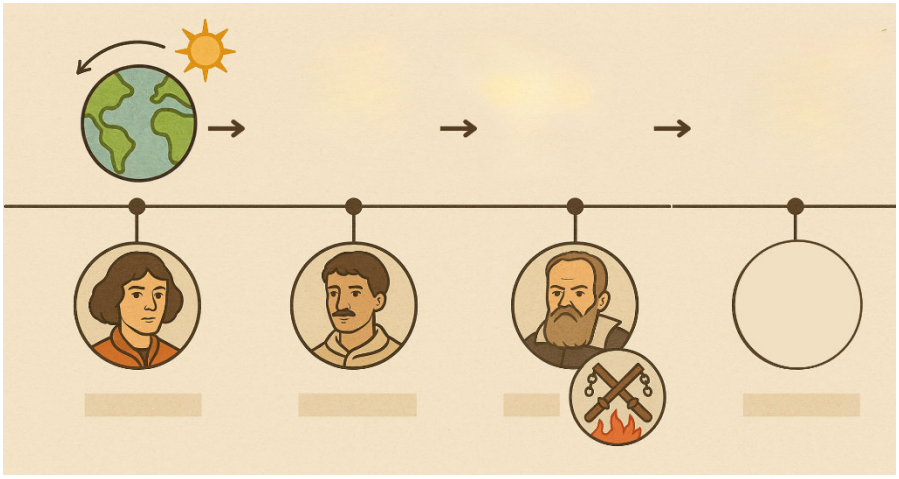

Рис. 5 – Пример визуального клоуз-текста на основе инфографики[2]

Предполагаем, что включение подобных заданий в формате визуального клоуз-теста в учебники русского языка может способствовать формированию и развитию не только лингвистических, но и визуально-аналитических и интерпретационных навыков, опираясь на когнитивные стратегии, свойственные поколению Z. Более того, данный приём ориентирован на формирование гибких навыков XXI века – критического мышления, креативности, визуальной грамотности, умения работать с информацией и визуализировать данные. Интеграция визуального клоуз-теста в учебные материалы позволит превратить пустоту в пространстве задания в ресурс учебной самостоятельности и мультимодальной грамотности учащихся.

Заключение

Проведённое исследование позволяет рассматривать пустоту не как нейтральный элемент макета, а как значимый компонент визуального языка учебника, обладающий когнитивным, навигационным и дидактическим потенциалом. Типология пустоты, предложенная в статье, подтверждает её многозначную роль в структуре учебника – от визуального

[1] Видеоролик создан автором статьи с использованием инструментов Sparkol Videoscribe.
[2] Данная инфографика сгенерирована искусственным интеллектом Chat GPT и отредактирована автором статьи с использованием инструментов Canva.com

разграничителя до средства акцентирования и приглашения к смысловой активности. Анализ казахстанских учебников русского языка для 5–6 классов выявил недостаточную представленность заданий, использующих дидактически значимую пустоту в работе с семиотически неоднородными текстами. В связи с этим предложен и методически обоснован приём визуального клоуз-теста, ориентированный на мультимодальные стратегии обучения и развитие визуальной грамотности школьников поколения Z. Включение подобных заданий в содержание учебников призвано способствовать формированию гибких навыков XXI века, усилению взаимодействия вербального и визуального компонентов учебного текста и превращению пустоты в источник учебной инициативы и самостоятельности.

Литература

1. Derunova E.N., Luczyk M., Temirgazina Z.K. The Russian Language Textbook as a Multimodal Object // Iasaui universitetinin habarshysy. – 2024. – No3 (133). – B. 279–289.
2. Gattegno C. Teaching Foreign Languages in Schools: The Silent Way. – New York: Educational Solutions, 1976. – 127 p.
3. Teaching Approaches: What is the Silent Way? // OneStopEnglish. – URL: https://www.onestopenglish.com/methodology-the-world-of-elt/teaching-approaches-what-is-the-silent-way/146498.article
4. Давыдик А.С. Нулевой и пустой знаки: семиотические элементы телевизионных программ // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2021. – Т. 19. – № 1. – С. 15–24.
5. Багичева Н.В., Дёмышева А.С. Клоуз-тест как средство формирования текстовой компетенции младших школьников // Лингвокультурология. – 2018. – № 12. – с. 17–23
6. Дерунова Е.Н., Темиргазина З.К. Использование супра- и топографемических средств в казахстанских учебниках русского языка // Вестник КГУ им. Ш. Уалиханова. Серия филологическая. – 2024. – №1. – С. 247–260.
7. Дерунова Е.Н., Темиргазина З.К. Обложка учебника русского языка как знак и визуальный образ // Язык и литература: теория и практика. – 2024.– №4.– С.85–98.
8. Дерунова Е.Н., Темиргазина З.К., Капенова Ж.Ж., Горбулёва М.С. Навигационные знаки как элемент учебника: педагогические эксперименты визуальной семиотики // ΠΡΑΞΗΜΑ. Проблемы визуальной семиотики. – 2025. – №1. – С. 9–37.
9. Дутко Ю.А. Особенности развития познавательных процессов подростков поколения Z // Евразийский Союз Ученых. – 2019. – №3(64). – С. 22–25.
10. Зданович Е.С. Метод педагогического молчания как средство развития познавательной самостоятельности иностранных студентов: дис. ... канд. пед. наук. – Минск: БГПУ им. Максима Танка, 2024. – 176 с.
11. Копылова Т.Р. Молчание: от художественного осмысления к научному // Вестник Московского университета. Серия 7: Философия. – 2023. – Т.78. – №3. – С. 1212–1217.
12. Король А.Д. Потенциал молчания в обучении: методологические и дидактические предпосылки // Вчені записки кафедри документознавства та інформаційної діяльності. – 2021. – Вип. 3. – С. 67–76.
13. Кусаинов А.К. Теория создания и оценки учебника. – Алматы: Академия Педагогических Наук, 2021. – 152 с.

14. Новикова М.М. Дизайн учебной книги: художественные, эстетические и технологические характеристики // Педагогический дизайн. – 2019. – №2.– С. 73–79.

15. Министерство просвещения Республики Казахстан. Типовая учебная программа по учебному предмету «Русский язык» для 5–9 классов уровня основного среднего образования (с русским языком обучения) / Утв. приказом Министра просвещения РК от 16.09.2022 № 399. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029767 (дата обращения: 08.04.2025).

16. Саметова Ф.Т. К вопросу о повышении качества школьного учебника // Проблемы и перспективы образования. – 2020. – №2. – С. 91–97.

17. Селезнёва О.В., Кузнецова Н.С. Когнитивная визуализация как способ активизации учебно-познавательной деятельности при работе с электронным учебником // Наука о человеке: гуманитарные исследования. – 2020. – Т. 14. – №4. – С. 128–137.

18. Суховская Д.Н. Социологическое исследование поведенческой моды поколения Z: зумеры и практики филантропии // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2022. – №66. – С. 160–178.

ИЗУЧЕНИЕ БЕЗЭКВИВАЛЕНТНОЙ ЛЕКСИКИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Э.К. Жакина
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: Г.С. Суюнова
доктор филологических наук, профессор, г. Павлодар

Аннотация: В статье проводится анализ представления безэквивалентной лексики в школьных учебниках и типовой программе русского языка для школ с казахским языком обучения. Исследование выявляет недостаточное системное изучение данной лексической категории в начальных классах, что ограничивает формирование межкультурной компетенции и требует разработки методических подходов. Результаты исследования подтверждают необходимость дальнейших исследований.

Ключевые слова: безэквивалентная лексика, культурные реалии, межкультурная компетенция, типовая учебная программа, ассоциативное мышление, аналитическое мышление, образовательный процесс.

Abstract: The article analyzes the presentation of non-equivalent vocabulary in school textbooks and the standard Russian language program for schools with Kazakh as the language of instruction. The study reveals insufficient systematic study of this lexical category in elementary grades, which limits the formation of intercultural competence and requires the development of methodological approaches. The results of the study confirm the need for further research.

Key words: non-equivalent vocabulary, cultural realities, intercultural competence, standard curriculum, associative thinking, analytical thinking, educational process.

Аңдатпа: Мақалада қазақ тілінде оқытатын мектептерге арналған орыс тілі оқулықтары мен үлгілік оқу бағдарламасындағы баламасыз лексиканың ұсынылуы талданады. Зерттеу бастауыш сыныптарда осы лексикалық санатты жүйелі түрде жеткіліксіз оқытылатынын анықтайды, бұл мәдениетаралық құзыреттіліктің

қалыптасуын шектейді және әдістемелік тәсілдерді әзірлеуді талап етеді. Зерттеу нәтижелері одан әрі зерттеулердің қажеттілігін растайды.

Түйінді сөздер: баламасы жоқ сөздер, мәдениаралық құзырет, типтік оқу бағдарламасы, ассоциативті ойлау, аналитикалық ойлау, білім беру процесі.

Понятие безэквивалентной лексики активно исследуется уже на протяжении многих десятилетий представителями различных областей языкознания, таких как лингвострановедение, теория и практика перевода, лексикография, семасиология и контрастивная лексикология. Среди известных учёных, изучавших эту тему, можно выделить Е.М. Верещагина, В.Г. Костомарова, Л.С. Бархударова, А.Д. Швейцера, С. Влахова, А.О. Иванова и других. При этом исследователи предлагают различные подходы к трактовке данного понятия.

Так, например, А.Д. Швейцер под категорией безэквивалентной лексики рассматривает «лексические единицы, служащие для обозначения культурных реалий, не имеющих точных соответствий в другой культуре» [1, с. 108].

Согласно Е. М. Верещагину и В.Г. Костомарову, безэквивалентная лексика представляет собой слова, которые невозможно семантизировать посредством перевода, так как они не имеют устойчивых или смысловых соответствий свойственных другому языку, то есть «слова, план содержания которых невозможно сопоставить с какими-либо иноязычными лексическими понятиями» [2, с. 56].

Л.С. Бархударов характеризует её как «лексические единицы (слова и устойчивые словосочетания) одного из языков, которые не имеют ни полных, ни частичных эквивалентов среди лексических единиц другого языка» [3, с. 94].

Схожую точку зрения выражают болгарские лингвисты С.Влахов и С.Флорин, определяя безэквивалентную лексику как «лексические единицы, которые не имеют переводческих эквивалентов в языке перевода» [4, с. 51].

Таким образом, обобщение научных подходов к определению безэквивалентной лексики позволяет сделать вывод о том, что данное лексическое явление занимает важное место в межкультурной коммуникации и отражает своеобразие национально-культурной картины мира. В связи с этим представляется актуальным рассмотреть, каким образом безэквивалентная лексика представлена в школьной образовательной практике, в частности – в типовых учебных программах и учебниках (5-10 классов) по русскому языку, используемых в школах с казахским языком обучения.

Исследование типовых учебных программ и школьных учебников русского языка, используемых в школах с казахских языком обучения, выявило, что темы, связанные с безэквивалентной лексикой, на начальном этапе обучения (5–8 классы) представлены слабо. В этих

материалах акцент сделан на формирование базовых грамматических навыков и словарного запаса, однако осознание и проработка слов и выражений, не имеющих аналогов в другом языке, почти не затрагиваются. Между тем именно в начальном этапе обучения формируются основы языкового сознания, развиваются навыки межкультурной интерпретации и речевой догадки, что делает целенаправленную работу с лексикой, не имеющей прямых аналогов в родном языке учащихся, особенно актуальной.

В 9–10 классах наблюдается появление заданий, способствующих межъязыковому сопоставлению и осмыслению безэквивалентных лексем. В частности, изучение слов-реалий, пословиц, афоризмов, а также анализ художественных текстов стимулируют учащихся к выявлению и интерпретации лексических единиц, не имеющих точного перевода.

Таким образом, анализ типовых учебных программ и школьных учебников по русскому языку для школ с казахским языком обучения показал, что системное и целенаправленное изучение безэквивалентной лексики в начальных и средних классах практически отсутствует, а её полноценное освоение начинается лишь в 9–10 классах. Отсутствие системной методики освоения безэквивалентной лексики ведёт к тому, что учащиеся испытывают трудности при восприятии текстов, насыщенных национально-культурными реалиями, а также не овладевают важным компонентом межкультурной компетенции – умением распознавать и интерпретировать слова, тесно связанные с менталитетом, историей и традициями носителей языка. Это, в свою очередь, требует не только научного осмысления проблемы, но и разработки и внедрения в образовательный процесс заданий, способствующих более глубокому и деятельностному освоению данной лексической категории. В связи с этим в данной статье мы представляем комплекс созданных нами заданий, которые составлялись с учетом необходимости формирования у учащихся прочных лексических навыков, развития ассоциативного и аналитического мышления, а также осознанного отношения к языку как носителю культуры. Они направлены на активное освоение безэквивалентной лексики через игровые, творческие и исследовательские формы работы, что позволяет ученикам не только запомнить значение слов, но и понять их культурную специфику, увидеть связь между языком и национальной картиной мира. Такой подход способствует более глубокому и осмысленному включению учащихся в образовательный процесс, развивает интерес к русскому языку и культуре.

1. Игра « Крокодил « с безэквивалентными словами:

Целью данного задания является закрепление знаний о безэквивалентной лексике, развитие ассоциативного мышления,

формирование устойчивого интереса к русской культуре и языку, а также совершенствование коммуникативных навыков учащихся. Задание реализуется в формате групповой игры : класс делится на 2-3 команды, и каждый ученик по очереди вытягивает карточку с безэквивалентным словом (например: *Масленица, Жар-птица; калоши, кафтан, лапти; изба, терем, гусли, балалайка; чудо-юдо, колобок, домовой, леший, русалка; щи, борщ, квас; петрушка, колядки; матрёшка, хоровод, жмурки, Иванушка-дурачок, Сделал дело – гуляй смело; Когда рак на горе свистнет; Как с гуся вода*), стараясь объяснить его значение без использования прямого наименования и дословного перевода.Допускается использование описаний, мимики, жестов, ассоциаций. Команда в течение одной минуты должна угадать слово, после чего оно проговаривается вслух и кратко объясняется с точки зрения его значения и культурный специфики, при необходимости слово сопоставляется с аналогами в родном языке.По завершении задания учитель обсуждает с классом, какие слова вызвали затруднения и по каким причинам. Подобная форма работы способствует усилению интереса к русскому языку как к носителю национальной картины мира.

Задание: «Ассоциативная цепочка»

Данное задание направлено на развитие аналитического и ассоциативного мышления, а также формирование глубинного понимания значения безэквивалентной лексики. Работа осуществляется в парах: один из учащихся называет безэквивалентное слово (например, «Масленица»), а его партнёр – первое пришедшее на ум ассоциированное с ним слово (например, «блины»). Затем учащиеся поочерёдно продолжают цепочку ассоциаций (например: «праздник», «огонь», «весна» и т. д.), формируя логическую нить смысловых связей. После составления цепочки партнёры обсуждают, почему возникли именно такие ассоциации, что позволяет каждому участнику не только осознать глубинный культурный и эмоциональный контекст изучаемого слова, но и взглянуть на него с позиции индивидуального восприятия.

Задание : «Создай словарную статью»

Данное задание направлено на развитие навыков анализа и систематизации знаний о безэквивалентной лексике. Работа выполняется в парах: учащиеся получают одно безэквивалентное слово (например, «кафтан», «изба», «хата», «терем», «гусли», «балалайка») и на его основе составляют словарную статью, включающую определение слова, примеры его употребления в речи, возможный аналог в казахском языке (если таковой имеется), а также визуальную иллюстрацию, созданную, при необходимости, с использованием искусственного интеллекта (например, ChatGPT). После подготовки статьи ученики представляют её в классе в форме краткой презентации, поясняя

лексическое значение, культурную специфику слова и его межъязыковые особенности, что способствует осмысленному восприятию безэквивалентной лексики и углублённому пониманию взаимосвязи языка и культуры.

Задание « Расшифруй эмодзи»

Это задание направлено на развитие образного и ассоциативного мышления учащихся, а также на анализ и систематизацию знаний о безэквивалентной лексике и устойчивых выражениях. Работа осуществляется в парах : учащимся предлагаются наборы эмодзи, каждый из которых символизирует одно безэквивалентное слово или устойчивое выражение. Задача – определить, какое именно слово или фразеологизм зашифрован, и объяснить логику своей расшифровки. Например, комбинация блинов, солнца и улыбки может обозначать «Масленицу», поскольку отражает её основные атрибуты – блины, веселье и весеннее солнце. Круглая лепёшка с глазками может быть символом «Колобка» – персонажа русской народной сказки.

После расшифровки каждого набора проводится мини-обсуждение: каждая группа (или отдельный ученик) объясняет, как они пришли к своему ответу, какие элементы эмодзи стали ключевыми и почему выбранное слово отражает культурную специфику.

Задание развивает умения интерпретировать культурные образы, способствует развитию языковой догадки, творческого мышления и понимания безэквивалентной лексики через визуальные образы.

Дополнительное задание (для творческих учеников):

Ученикам предлагается придумать свой набор эмодзи для слов, ещё не зашифрованных учителем. Им нужно составить собственную загадку для одноклассников и посмотреть, сумеют ли товарищи её отгадать. Таким образом, весёлое «эмодзи-расшифровывание» поможет лучше запомнить слова, у которых нет точных эквивалентов в других языках, и отработать ассоциативное мышление, культурные знания и навыки работы в команде.

Задание «Распределение безэквивалентных слов по тематическим группам»

Данное задание направлено на развитие навыков распознавания и классификации безэквивалентной лексики, а также на осмысление её принадлежности к определённым культурным сферам. Для выполнения задания используются цифровые образовательные инструменты, такие как LearningApps.org и Quizlet.com, которые позволяют в интерактивной форме закрепить изученный материал. Учащимся предлагается распределить предложенные слова по соответствующим тематическим категориям: к группе «праздники» относятся такие единицы, как Масленица, Пасха и Рождество; к группе «Герои» – Сивка-Бурка, Иванушка-дурачок, домовой; к группе «пословицы и поговорки» – выражение «Сделал дело – гуляй смело» и т.д. ; к группе «еда» – квас, борщ, щи; а к категории «игры» – горелки, жмурки и т.п. Такой формат работы способствует систематизации знаний, активизирует зрительную и смысловую память, а также углубляет понимание культурной специфики русской безэквивалентной лексики в контексте её тематического многообразия.

Задание « Ассоциативная карта»

Задание ориентировано на развитие ассоциативного и аналитического мышления учащихся. Работа выполняется в индивидуальной форме: каждому ученику предлагается выбрать одно безэквивалентное слово, например «хоровод», и на его основе создать ассоциативную карту. В центре схемы размещается выбранное слово, а вокруг него – ассоциации, которые оно вызывает, такие как «круг», «танец», «праздник», «народ», «песни». Таким образом, ученики не только активизируют лексический запас, но и осмысляют культурное наполнение изучаемого слова, устанавливают связи между языком и представлениями о национальной традиции. Данный вид задания способствует развитию образного мышления, помогает глубже понять значение безэквивалентных единиц и увидеть, как они функционируют в контексте русской культуры.

Задание: Создай комикс!

Задание направлено на закрепление значений и употребление безэквивалентных слов через визуальный и творческий формат.

Работа может выполняться индивидуально или в паре: ученикам предлагается выбрать одно из безэквивалентных слов (например, домовой, леший, жар-птица, колобок, изба, матрёшка, хоровод, частушки, кибитка, бразды, лапти и др.), придумать короткий сюжет, в котором это слово играет ключевую роль, и оформить его в виде комикса – нарисовать от руки или создать с помощью цифровых редакторов, таких как StoryboardThat, Pixton или Canva. Перед началом выполнения учитель может продемонстрировать готовый пример комикса, чтобы проиллюстрировать ожидаемый результат. Задание по созданию комикса с использованием безэквивалентной лексики повышает мотивацию к изучению русского языка, создаёт положительный эмоциональный фон и вовлекает школьников в активное использование новой лексики. Кроме того, визуализация безэквивалентных слов способствует формированию устойчивого смыслового представления о них: через наглядное и образное воплощение учащиеся глубже осознают значения таких единиц и особенности их употребления в русской языковой картине мира.

Игра «Шпион» с безэквивалентными словами

Игра «Шпион» с использованием безэквивалентной лексики представляет собой эффективную форму групповой работы, направленную на закрепление знаний учащихся в игровой, увлекательной форме. Основными целями задания являются развитие языковой догадки, умения объяснять значение слов, а также формирование коммуникативной и аналитической компетенции. В процессе игры класс делится на группы по 4-5 человек, и один из участников каждой группы получает карточку с нейтральным словом (например, «человек» или «гость»), в то время как остальные получают карточки с безэквивалентным словом (например, «домовой»). Участники по очереди отвечают на наводящие вопросы (например: «Где это можно встретить?», «С чем это ассоциируется?», «Это связано с праздником?»), стараясь не назвать слово напрямую. Задача «шпиона» – понять, о каком именно слове идёт речь, при этом не выдав себя, а задача остальных – по неуверенным или слишком общим ответам определить, кто среди них является «шпионом». После обсуждения проходит голосование, по итогам которого балл получает либо группа (если верно определили шпиона), либо сам шпион (если сумел угадать слово до своего разоблачения).

Как можно видеть, представленные задания эффективно способствуют освоению безэквивалентной лексики и развивают у учащихся широкий спектр навыков. Через игровые, творческие и

исследовательские подходы ученики не только запоминают значения слов, но и глубже понимают их культурный контекст. Задания развивают ассоциативное и аналитическое мышление, формируют навыки интерпретации и объяснения, способствуют укреплению межкультурной компетенции и повышают интерес к русскому языку. Такие методы обучения создают активную и увлекательную атмосферу, в которой учащиеся становятся более вовлечёнными в процесс и осознают важность изучаемой лексики в культурно-историческом контексте.

Литература

1. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. – М.: Воениздат, 1973.

2. Верещагин Е.М. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – Москва: Русский язык, 1983. – 269 с.

3. Бархударов Л.С. Язык и перевод / Л.С. Бархударов. – Москва: Международные отношения, 1975. – 240 с.

4. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – Москва: Международные отношения, 1980. – 343 с.

РАЗВИТИЕ ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ЧЕРЕЗ ЛИНГВИСТИЧЕСКУЮ СКАЗКУ: ЭФФЕКТИВНЫЙ ПОДХОД К ПРЕПОДАВАНИЮ РУССКОГО ЯЗЫКА

Ә.Қ. Жумагельдинова
студент Павлодарского педагогического университета имени Ә.Марғұлана
научный руководитель: Г.С. Суюнова
доктор филологических наук, профессор, г. Павлодар

Аннотация: Данная работа рассматривает лингвистическую сказку как продуктивный метод формирования языковой компетенции и креативности учащихся, что отражает актуальные проблемы преподавания русского языка. Рассматриваются основные понятия, развивающиеся речевые навыки, этапы работы с лингвистическими сказками, а также разбор урока с его использованием. Кроме того, проведён сравнительный анализ методик, подтверждающий эффективность использования сказочных форм обучения в изучении грамматики.

Ключевые слова: лингвистическая сказка, игровые технологии, языковая компетенция, креативность, речевые навыки, творчество.

Аннотация: Бұл жұмыс лингвистикалық ертегіні оқушылардың тілдік құзыреттілігі мен шығармашылығын қалыптастырудың өнімді әдісі ретінде қолдануға арналған. Негізгі ұғымдар, сөйлеу дағдылары, лингвистикалық ертегілермен жұмыс кезеңдері, сондай-ақ оны қолдана отырып сабақты талдау қарастырылған. Сонымен қатар, грамматиканы зерттеудегі ертегі оқыту формаларының тиімділігін растайтын әдістемелерге салыстырмалы талдау жүргізілді.

Түйінді сөздер: лингвистикалық ертегі, ойын технологиясы, тілдік құзырет-тілік, шығармашылық, сөйлеу дағдылары, жасампаздық.

Abstract: This work is devoted to the use of linguistic fairy tales as a productive method of forming language competence and creativity of students. The basic concepts, developing speech skills, the stages of working with linguistic fairy tales, as well as the analysis of the lesson with its use are considered. In addition, a comparative analysis of methods has been carried out, confirming the effectiveness of fairy-tale forms of teaching in the study of grammar.

Keywords: linguistic fairy tale, game technology, language competence, creativity, speech skills.

Многие ученики сегодня считают, что русский язык сложен и скучен, из-за формального подхода, который чаще всего проявляется в механическом заучивании правил. В школах с нерусским языком обучения курс изучения языка является частью интегрированного учебника по русскому языку и литературе. Можно сказать, что в этом случае правила отходят на второй план, а изучение грамматики становится более сложным. Это означает необходимость поиска и использования интересных дидактических инструментов форм, и лингвистическая сказка становится тем вариантом, который оптимален в изучении русского языка.

Рассмотрим определение лингвистической сказки. Само слово сказка олицетворяет что-то яркое и интересное. Она, как образовательный инструмент, помогает ученикам применять правила русского языка в контексте, создавая свои истории. Это способствует развитию их речи, логического мышления и способности интегрировать полученные знания.

Сегодня предметники всё активнее используют метод лингвистической сказки, чтобы оживить «сухую» и неинтересную школьную теорию, на уроках русского языка. Анненкова М.А. дала такое определение: «Лингвистическая сказка – это занимательный короткий рассказ, в котором герои олицетворяют определённые языковедческие понятия, а её сюжет объясняет суть явлений языка, его правила и законы» [1, с. 363]. То есть сказку на лингвистическую тему мы используем не только как средство, повышающее интерес к предмету, но и для лучшего усвоения нового материала. Лингвистическая сказка помогает учащемуся увидеть основное в изученном явлении, легко запомнить главное.

Однако лингвистическая сказка полезна не только в развитии языковой компетенции, она также улучшает креативность. Это то качество, которое прогрессирует во всех сферах человеческой деятельности в современном мире. Как отмечала Коджаспирова Г.М., «Креативность (от лат. creative – создание; англ. creativity – создание, творение, творчество) – это уровень творческой одаренности,

способности к творчеству, составляющий относительно устойчивую характеристику личности» [2, с. 133]. Лингвистическая сказка важна тем, что помогает этой креативности эффективно формироваться. Работая над сказкой, ученики активизируют творческие способности и языковую изобретательность. Поскольку процесс написания сказки требует от учащихся комбинирования лексических и грамматических элементов, это не только развивает языковую компетенцию, но и усиливает навыки самовыражения, фантазии и рефлексии.

Богоявленская Д.Б. отмечала, что «творчество представляет собой процесс, а креативность – внутренний потенциал личности, предполагающий способность к нестандартному мышлению» [3, с. 298]. Эти два аспекта тесно взаимосвязаны. Лингвистические сказки – это то пространство, где учащиеся одновременно реализуют свои творческие способности и совершенствуют внутренний потенциал. Работа над сказками позволяет им экспериментировать с языком, комбинировать элементы речи в новых контекстах, что формирует базу для дальнейшего развития креативного мышления.

Сопоставим три подхода к преподаванию грамматики:

Критерий	**Традиционный метод**	**Игровые технологии**	**Лингвистическая сказка**
Подход к обучению	Систематическое изложение правил, выполнение упражнений	Активизация интереса через игровые элементы	Объяснение грамматических правил через увлекательный сюжет с персонажами
Вовлечённость учащихся	Меньше вовлеченности, так как материал преподносится в сухой, структурированной форме	Высокая вовлечённость, использование игровых ситуаций	Высокая вовлечённость, благодаря сюжетным элементам и персонажам
Этапы работы с материалом	Объяснение теории, закрепление на примерах, упражнения	Практические задания через игровые ситуации, выполнение упражнений	Презентация сказки, анализ, практическая работа, создание собственных историй
Фокус на грамматике	Сосредоточение на формулировке правил и объяснении	Игровая практика, меньше внимания уделяется	Объяснение через контекст, использование правил в реальных ситуациях

		теории	
Развитие креативности	Минимальное, фокус на усвоении теории	Среднее, развитие навыков через игру и участие в процессе	Высокое, развитие воображения через создание и продолжение истории
Запоминание материала	Повторение упражнений и теории, механическое запоминание	Запоминание через игровую деятельность и практику	Запоминание через образные ассоциации и рассказывание историй
Гибкость метода	Чёткая структура, ограниченность в разнообразии форм	Очень гибкие, включают разнообразные под-ходы к обучению	Высокая гибкость, легко адаптируется под разные темы и возрастные группы
Развитие навыков взаимодействия	Меньше возможностей для работы в группах, индивидуальные задания	Высокая вовлечённость, работа в группах и парах	Работа в группах, создание собственных историй, совместная деятельность

Каждый из вышеназванных методов имеет свои преимущества и недостатки. Традиционный метод более систематичен, но может быть скучным для учащихся. Игровые технологии ориентированы на прямое вовлечение учеников в активное взаимодействие, создание ситуаций, где они сами должны применять знания. Лингвистическая сказка же фокусируется на передаче теоретических знаний через интересные образы и персонажей, обеспечивая более творческое и ассоциативное восприятие грамматики.

Тем не менее лингвистическая сказка – универсальный инструмент для развития всех видов речевой деятельности. Ее сюжетная форма делает процесс обучения интересным и увлекательным, особенно для школьников среднего звена. Она развивает такие речевые навыки, как:

1. Аудирование (слушание). Цель которого, это развитие навыков восприятия на слух, понимания ключевых слов и общего смысла текста. Методы использования: чтение или прослушивание сказки (учитель читает громко, можно использовать аудиозапись); Предсказание по заголовку (ученики предполагают, о чем будет сказка); Прослушивание с заданиями: отметить ключевые слова; Найдите соответствие между персонажами и их действиями; Ответить на вопросы по содержанию; Восстановить пропущенные фрагменты.

2. Говорение. Цель: развитие методов построения связных высказываний, пересказывать и обсуждать сказку; Методы использования: обсуждение сюжета (ответы на вопросы, размышления над поступками героев); Ролевая игра (разыгрывание сценок из сказок); Создание альтернативного финала (обсуждение возможных концовок); Пересказ сказки от лица другого персонажа; Составление диалогов между персонажами.

3. Чтение. Цель: развитие навыков беглого и осознанного чтения, понимания структуры текста. Методы использования: Чтение с выделением ключевых слов; Работа с незнакомыми словами (объяснение результатов, подбор синонимов); Разделение текста на смысловые части (анализ структуры сказки); Чтение с заданием по поиску информации (кто, где, когда, что произошло); Чтение с выражениями (интонационное чтение диалогов).

4. Письмо. Цель: формирование грамотного письма, развитие творческих способностей. Методы использования: продолжение истории (новую часть сказки, думая); Написание собственной лингвистической сказки

Рассмотрим основные этапы работы с лингвистическими сказками:

1. Подготовительный этап: выбирается подходящая для изучаемой темы лингвистическая сказка, либо можно создать ее самому. При написании следует опираться на образовательные задачи и ориентироваться на возрастные особенности учеников. Например, для объяснения правописания приставок на -З и -С можно создать историю о двух братьях, Звонком и Глухом, которые управляют приставками и помогают словам правильно звучать, но однажды ссорятся, из-за чего в языке начинается путаница.

2. Этап введения сказки: Представление лингвистической сказки должна быть для школьников яркой и запоминающийся. Можно рассказать сказку устно, использовать видео или иллюстрации. Здесь важно привлечь внимание учеников к теме. К примеру, урок может начаться с загадки, которая связана с темой и может ее раскрыть.

На этом этапе важно вызвать у учащихся интерес к теме. Например, учитель может начать урок с загадки или вопроса, который раскрывает основную проблему сказки: «Путешествие буквы Ё: почему её так часто забывают?». Это привлекает внимание учеников и мотивирует их включиться в обсуждение.

3. Работа с текстом сказки. После прочтения или прослушивания сказки ученики работают с ее содержанием. Методика включает следующие действия:

а) Анализ содержания сказки: где дается задание для обсуждения сюжета, героев и их действий. Учащиеся могут ответить на вопросы, связанные с основной идеей сказки и языковыми явлениями,

представленными в тексте. Например, «Почему слова не могут без ударения?».

b) Выделение лингвистического материала: выделение слов, грамматических конструкций или правил, которые объясняются в сказке. Учитель может предложить ученикам выписать сложные слова, примеры фразеологизмов или конструкции определенного времени.

4. Закрепление изученного материала: выполняются задания, которые связаны с содержанием сказки. Методика предполагает использование различных форм:

a) Практические задания: например, вставить пропущенные буквы в тексте сказки, исправить ошибки героев или продолжить рассказ, сохраняя стиль сказки.

b) Творческие задания: составление своих лингвистических сказок, создание иллюстраций к тексту, инсценировка сказки. Эти задания развивают не только языковую компетенцию, но и творческие способности учащихся.

5. Рефлексия: В завершение можно обсудить с учащимися то, чему они научились благодаря сказке. Можно задать вопросы: «Какие новые правила вы запомнили? Было ли вам интересно? Хотели бы вы придумать свою сказку?». Это помогает закрепить материал и оценить эффективность проведенного занятия.

Для углубления вопроса о дидактическом потенциале лингвистической сказки мы, опираясь на учебник по русскому языку и литературе за 5 класс авторов Жанпейс У.А., Озекбаевой Н.А., используем сказку Л. Кэрролла «Алиса в Стране чудес « для проведения урока по теме «Будущее время глагола» [4, с. 62].

Цель: Познакомить учеников с глаголами в будущем времени, научить различать простые и сложные формы, развивать их воображение через знакомство со сказкой.

Ход урока:

1. Введение:

Педагог задаёт вопрос: «Как вы думаете, что ждёт нас в будущем? Как мы можем говорить о том, что произойдёт?»

После ответов ученикам предлагается прочитать лингвистическую сказку «Будущее в Стране Чудес» и обратить внимание на описание будущих событий.

Алиса гуляла по Стране Чудес, когда вдруг перед ней появился Белый Кролик с часами.

– Ты опоздаешь! – воскликнул он.

– Опоздаю? Но ведь я ещё никуда не собираюсь! – удивилась Алиса.

– Если ты будешь ждать, то ничего не случится! Нужно двигаться!

Алиса задумалась. «Будешь ждать»? «Ничего не случится»? Она начала замечать, что в Стране Чудес всё связано с будущим. Чеширский Кот сказал ей:

– Если ты пойдёшь направо, то встретишь Болванщика. Если налево – попадёшь к Красной Королеве.

А Льюис Кэрролл, словно волшебник, наполнил сказку глаголами будущего времени:

– Ты увидишь необыкновенных существ.

– Ты узнаешь удивительные тайны.

– Ты отправишься в новое приключение.

Алиса поняла, что будущее может быть простым – «увидишь», «узнаешь», «пойдёшь», – а может быть сложным – «будешь искать», «будешь удивляться», «будешь встречать».

И тут перед ней возникла Мудрая Грамматика:

– Алиса, теперь ты знаешь, что будущее время бывает разное. Простое выражает одно мгновенное действие: «пойдёшь», «узнаешь». А сложное указывает на длительный процесс: «будешь искать», «будешь путешествовать».

Алиса улыбнулась и шагнула в будущее, полное загадок и открытий.

2. Закрепление материала. На этой стадии урока школьники выполняют ряд заданий:

1. Выпишите из сказки глаголы в будущем времени, разделите их на простые и сложные формы.

2. Продолжите эту сказку, представив, что Алиса встретила ещё одного необычного персонажа. Что он ей скажет о будущем? Используйте глаголы в будущем времени.

3. Составьте прогноз: что произойдёт в следующей главе «Алисы в Стране чудес»? Напишите предсказания, используя разные формы будущего времени.

4. Исправьте ошибки: в предложениях даны неверные формы будущего времени, ученики должны их исправить.

5. Составьте диалог: напишите разговор между Алисой и Кроликом, используя как можно больше глаголов в будущем времени.

Использование сказки на этом уроке помогло детям увидеть разницу между простым и сложным будущим временем. Интересные задания сделали урок по грамматической теме увлекательным, а воображение помогло школьникам лучше запомнить материал.

Подобное использование лингвистической сказки и творческих заданий на уроке русского языка и литературы представляет собой эффективный метод обучения, направленный на повышение мотивации учащихся, так как углубляет понимание грамматических явлений, развивает функциональную грамотности и креативность. Сказочный сюжет делает процесс изучения языка более увлекательным, вовлекает

школьников в активное обсуждение и формирует эмоциональную связь с материалом. Включение знакомых литературных героев и образных сравнений облегчает усвоение сложных грамматических тем, таких как глаголы будущего времени в простой и сложной форме. Ученики не просто запоминают правила, а осознают их закономерности в живом контексте.

Творческие задания, такие как продолжение сказки, составление диалогов, поиск ошибок и прогнозирование событий, способствуют развитию навыков осмысленного использования языка. Работая с текстами различных стилей и жанров, учащиеся расширяют словарный запас, учатся структурировать свою речь и анализировать языковые явления.

Использование данного метода делает процесс изучения языка не только эффективным, но и интересным. Превращает учебный материал в интерактивное исследование, стимулирует познавательный интерес и творческое мышление учащихся.

Литература

1. Анненкова М.А. Лингвистическая сказка как один из методов работы на уроках русского языка. // Молодой ученый – 2022. № 5(400). – с. 363–365.

2. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь. – М. Ростов н/Д : МарТ, 2005. – с. 133

3. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. – М.: центр «Академия», 2002. – 320 с.

4. Жанпейс У., Озекбаева Н. Русский язык и литература за 5 класс, 2 часть. – Казахстан: Атамұра, 2017. – с. 62.

МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ СОЗДАНИЯ МОТИВАЦИИ К ЧТЕНИЮ У УЧАЩИХСЯ 7-8 КЛАССОВ В ШКОЛАХ С НЕРУССКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

А.Қ. Қалдарбек
студент Павлодарского педагогического университета им. Ә.Марғұлан
научный руководитель: М.К. Каирова
кандидат филологических наук, доцент, г. Павлодар

Аннотация. В статье рассматриваются современные подходы к формированию мотивации к чтению русской литературы у учащихся казахской школы. Статья представляет результаты практического исследования, проведенного в билингвальной образовательной среде, и предлагает комплекс педагогических стратегий, направленных на активизацию читательского интереса подростков в условиях двуязычия.

Ключевые слова: читательская мотивация, билингвальное образование, интерактивные технологии, казахская школа, русская литература, подростковое чтение, кросскультурный подход.

Аңдатпа. Мақалада қазақ мектебінің оқушыларында орыс әдебиетін оқуға деген ынтаны қалыптастырудың заманауи тәсілдері қарастырылады. Мақала билингвалды білім беру ортасында жүргізілген практикалық зерттеу нәтижелерін ұсынады және қостілділік жағдайында жасөспірімдердің оқырмандық қызығушылығын арттыруға бағытталған педагогикалық стратегиялар кешенін ұсынады.

Түйінді сөздер: оқу мотивациясы, билингвалды білім беру, интерактивті технологиялар, қазақ мектебі, орыс әдебиеті, жасөспірімдер оқуы, мәдениетаралық тәсіл.

Abstract. The article examines modern approaches to developing motivation for reading Russian literature among Kazakh school students. The article presents the results of practical research conducted in a bilingual educational environment and proposes a complex of pedagogical strategies aimed at enhancing reading interest among adolescents in the context of bilingualism.

Keywords: reading motivation, bilingual education, interactive technologies, Kazakh school, Russian literature, adolescent reading, cross-cultural approach.

Развитие читательской культуры подрастающего поколения является актуальной проблемой современного образования во всем мире. В условиях глобальной цифровизации и трансформации способов получения информации интерес к чтению художественной литературы среди подростков закономерно снижается. Особенно остро эта проблема стоит в контексте изучения литературы на неродном языке, что характерно для школ Казахстана с казахским языком обучения [1, с.27].

Интерес к данной теме возник в ходе педагогической практики в Гимназии имени Абая для одаренных детей города Павлодара, где наблюдалась четкая закономерность: несмотря на высокий общий уровень интеллектуального развития учащихся, их мотивация к чтению русской литературы оставалась достаточно низкой. Проведенное диагностическое исследование показало, что только 35% учащихся 7-8 классов регулярно читают художественные произведения на русском языке вне школьной программы, при этом 65% респондентов отметили языковой барьер как основное препятствие к чтению [2, с.122].

Следует отметить, что проблема мотивации к чтению на неродном языке имеет комплексный характер и обусловлена рядом факторов: психологическими (неуверенность в своих языковых способностях, страх непонимания текста), лингвистическими (недостаточный словарный запас, трудности с грамматическими конструкциями), социокультурными (отсутствие языковой среды, ограниченное представление о русской культуре) и педагогическими (недостаточное методическое обеспечение процесса обучения чтению на русском языке в казахской школе).

Учитывая многоаспектность проблемы, методика формирования читательской мотивации должна быть не менее многогранной, затрагивая все сферы развития личности учащегося. Именно поэтому при разработке системы работы с учащимися 7-8 классов Гимназии

имени Абая мы руководствовались принципами целостности и системности воздействия на когнитивную, эмоциональную и деятельностную сферы.

Важно подчеркнуть, что в условиях полиязычного образования, реализуемого в Казахстане, чтение на русском языке является не только средством развития языковой компетенции, но и инструментом межкультурной коммуникации. В этом контексте формирование читательской мотивации становится одной из ключевых задач педагогов-словесников, работающих в казахских школах.

В ходе практики в 7-8 классах с казахским языком обучения был разработан и апробирован комплекс инновационных подходов к развитию читательской мотивации. Центральной идеей предложенной методики стала интеграция культурологического и деятельностного подходов, позволяющая преодолеть как языковой барьер, так и возрастные особенности восприятия текста современными подростками.

Работа с художественными произведениями строилась на основе диалога культур, предполагающего взаимное обогащение и проникновение элементов русской и казахской культур. Такой подход позволил создать комфортную психологическую атмосферу, в которой русская литература воспринималась не как чужеродный элемент, а как часть общего культурного наследия. В процессе работы мы опирались на исследования казахстанских и российских ученых, посвященные проблемам билингвального образования и методике преподавания русской литературы в национальной школе. Так, концепция диалога культур, предложенная М.М. Бахтиным и развитая В.С. Библером, была адаптирована к условиям казахско-русского билингвизма с учетом национально-культурной специфики региона.

Культурологический подход предполагал установление параллелей между русской и казахской культурами через литературные произведения. В рамках изучения тем, связанных с национальными праздниками, традициями и бытом, проводился сравнительный анализ элементов двух культур, отраженных в литературных произведениях. Например, при изучении произведения Н.В. Гоголя «Ночь перед Рождеством» учащимся было предложено сравнить описание рождественских обычаев с традициями празднования Наурыза в казахской литературе.

Особое внимание уделялось анализу ментальных особенностей, отраженных в литературных произведениях. Учащимся предлагалось выявить национально-специфические и универсальные ценности, представленные в русской и казахской литературе. Такой подход способствовал формированию межкультурной компетенции, предполагающей не только знание особенностей другой культуры, но и способность к эмпатии, толерантности, критическому осмыслению собственной культурной идентичности через призму другой культуры.

Результаты данного подхода были заметны уже через несколько занятий: учащиеся начали самостоятельно находить сходства и различия в культурных паттернах, отраженных в литературе, что способствовало более глубокому пониманию и запоминанию материала. Кроме того, наблюдалось снижение психологического барьера при работе с русскими текстами, поскольку учащиеся воспринимали их не как чужеродный элемент, а как часть более широкого культурного контекста, включающего и их родную культуру.

Параллельно с культурологическим использовался деятельностный подход, основанный на активном взаимодействии учащихся с литературным материалом. Согласно теории деятельности А.Н. Леонтьева, психическое развитие человека определяется характером его деятельности, а значит, формирование читательской мотивации должно происходить в контексте активной читательской деятельности. В рамках данного подхода были реализованы различные формы работы, направленные на превращение чтения из пассивного восприятия информации в активный процесс конструирования смыслов.

Метод проектов, предполагающий создание учащимися продуктов на основе прочитанных произведений, позволил связать чтение с практической деятельностью и придать ему личностную значимость. Особенно эффективным оказался проект «Литературная карта», в рамках которого ученики 8-го класса создавали карту литературных мест Павлодарской области, связанных с русскими писателями и их произведениями. Работа над проектом включала несколько этапов: сбор информации о местах, связанных с русскими писателями; чтение произведений, в которых упоминаются эти места; создание описаний и иллюстраций; оформление карты.

Отметим, что проектная деятельность реализовывалась в рамках автономной работы учащихся и не требовала постоянного подключения к интернету. Материалы для проекта собирались во время посещения библиотек, музеев и других культурных учреждений города, что позволило расширить образовательное пространство и связать литературу с реальной жизнью. Такой подход соответствует принципу аутентичности обучения, предполагающему создание ситуаций, максимально приближенных к реальной жизни.

Драматизация, включающая элементы театрализации при работе с литературными произведениями, также оказалась эффективным инструментом формирования читательской мотивации. Использование приема «Театр-экспромт» позволило учащимся эмоционально прожить ситуации, описанные в текстах, что способствовало лучшему пониманию мотивов поведения героев и идейного содержания произведений. Данный прием не требует специальной подготовки и может быть реализован в рамках одного урока или внеклассного мероприятия. Учащиеся получают карточки с описанием ролей и

ключевыми фразами, а затем импровизируют в рамках заданного сюжета. Важно, что в процессе драматизации происходит не только интеллектуальное, но и эмоциональное освоение текста, что особенно важно для формирования устойчивого интереса к чтению.

Квест-технологии, трансформирующие процесс чтения в увлекательную игру с решением задач и головоломок на основе литературного материала, также помогли повысить интерес учащихся к чтению. Например, при изучении темы «В мире чисел» был проведен квест «Математика в литературе», где учащиеся искали числа в произведениях русских авторов и выполняли задания, связанные с их символическим значением. Такая форма работы позволила интегрировать разные предметные области и показать учащимся, что литература тесно связана с другими науками.

Особую роль в формировании читательской мотивации сыграло специально выделенное в школьном расписании время для чтения (20 минут после 6 урока). Это время использовалось для организации самостоятельного чтения и различных форм работы с прочитанным. Важно отметить, что все материалы для чтения были представлены в печатном виде, что исключало необходимость использования интернета и позволяло сосредоточиться непосредственно на тексте.

Методика свободного выбора книг для чтения, примененная во время 20-минутных сеансов чтения, заслуживает особого внимания. Учащимся предлагался список произведений русской литературы различных жанров и уровней сложности, из которого они могли выбрать интересующее их произведение. Важно, что список включал не только классические произведения, но и современную подростковую литературу, что позволяло учесть разнообразие интересов учащихся.

Для формирования осознанного отношения к выбору книг мы проводили предварительную работу, включающую ознакомление с аннотациями, обсуждение ожиданий от книги, определение цели чтения. После прочтения ученики представляли книгу в любой удобной для них форме: традиционный отзыв, рисунок, коллаж, инсценировка отрывка, литературная игра. Важно, что формы представления книги постепенно усложнялись: от простого пересказа сюжета к анализу проблематики, характеристике героев, сравнению с другими произведениями. Такой подход позволял развивать не только читательскую мотивацию, но и читательские умения.

Один из действенных способов повышения мотивации к чтению – это создание особой читательской среды, в которой чтение воспринимается как ценность. В рамках нашей практики были организованы читательские марафоны, литературные вечера, конкурсы чтецов, книжные выставки. Особой популярностью пользовались «литературные гостиные», во время которых учащиеся встречались с казахстанскими писателями, переводчиками, литературоведами. Эти

мероприятия позволяли показать, что литература – это не просто учебный предмет, а часть реальной жизни, способ познания мира и самого себя.

Важным элементом системы стала также языковая поддержка, обеспечивающая доступность текстов русской литературы для учащихся с разным уровнем владения русским языком. Для этого использовались адаптированные тексты, двуязычные глоссарии, аудиозаписи чтения текстов, предтекстовая работа со сложной лексикой. При этом языковая поддержка постепенно уменьшалась по мере роста языковой компетенции учащихся, что способствовало развитию их самостоятельности как читателей.

Поскольку чтение – это не только индивидуальный, но и социальный процесс, важную роль в формировании читательской мотивации играло создание читательского сообщества. В рамках нашей практики были организованы читательские клубы, в которых учащиеся могли обсуждать прочитанные книги, делиться впечатлениями, рекомендовать книги друг другу. Такое сообщество создавало атмосферу сотрудничества и взаимной поддержки, что особенно важно для преодоления трудностей, связанных с чтением на неродном языке.

Система работы с текстами в рамках предложенной методики строилась по принципу постепенного нарастания самостоятельности учащихся и включала мотивационный этап, направленный на пробуждение интереса к произведению через связь с личным опытом учащихся или культурным контекстом; этап первичного чтения с языковой поддержкой; аналитический этап, предполагающий осмысление прочитанного через различные виды учебной деятельности; творческий этап, на котором учащиеся создавали собственный продукт на основе прочитанного произведения; рефлексивный этап, включающий оценку учащимися своего восприятия произведения и процесса работы с ним.

Независимо от конкретной формы работы, все мероприятия были объединены общими принципами: учет возрастных и индивидуальных особенностей учащихся; опора на их интересы и потребности; создание ситуации успеха; постепенное усложнение заданий; связь с реальной жизнью; диалогичность; эмоциональная вовлеченность. Эти принципы позволяли создать благоприятную психологическую атмосферу, в которой чтение на русском языке воспринималось не как трудная обязанность, а как интересное и полезное занятие.

Для оценки эффективности предложенной методики было проведено сравнительное исследование в экспериментальной (7а класс) и контрольной (7б класс) группах. В экспериментальной группе использовался комплекс описанных выше подходов, в контрольной – традиционные методы работы с текстом.

После работы результаты показали значительный рост читательской мотивации в экспериментальной группе: доля учащихся,

регулярно читающих на русском языке вне школьной программы, увеличилась с 32% до 58%, качество выполнения заданий по анализу текста повысилось на 23%, существенно улучшились навыки устной речи и расширился словарный запас учащихся. В контрольной группе данные показатели изменились незначительно (рост читательской активности составил 7%, улучшение качества анализа текста – 9%).

Анкетирование учащихся экспериментальной группы выявило, что наиболее эффективными с точки зрения повышения мотивации они считают:

квест-технологии (74% респондентов);

мультимедийные читательские дневники (67%);

проектную деятельность (65%);

методику свободного выбора книг (61%).

Интересно отметить, что 83% учащихся отметили, что 20-минутные сеансы чтения после 6 урока, ранее воспринимавшиеся как дополнительная нагрузка, стали для них интересным и полезным элементом учебного дня, которого они ждали с нетерпением.

Таким образом, проведенное исследование показало эффективность комплексного подхода к формированию читательской мотивации у учащихся казахской школы, основанного на интеграции культурологического, деятельностного и цифрового компонентов. Данный подход позволяет преодолеть как языковой барьер, так и возрастные особенности восприятия литературы современными подростками, создавая благоприятные условия для развития читательской культуры в билингвальной образовательной среде.

Важно подчеркнуть, что предложенная методика может быть адаптирована и для других языковых контекстов, в частности, для формирования мотивации к чтению на английском языке в рамках реализации программы полиязычного образования в Казахстане [3, с.54]. Кроме того, отдельные элементы методики могут быть использованы и в русскоязычных школах для повышения интереса к чтению классической литературы.

Перспективы дальнейшего исследования связаны с изучением долгосрочных эффектов применения данной методики, а также с разработкой цифровых инструментов для поддержки чтения на русском языке в казахской школе.

Литература

1. Бимагамбетова Ж.Т. Проблемы двуязычного литературного образования в школах Казахстана // Педагогика и психология. – 2022. – Т. 28. – №2. – с. 25-34.

2. Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж. Языковая ситуация и языковое планирование в Казахстане. – Алматы: Қазақ университеті, 2021. – 302 с.

3. Жумагулова Б.С. Полиязычное образование как фактор развития человеческого капитала в Республике Казахстан // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Педагогические науки». – 2023. – №1. – с. 48-57.

ИНТЕРНЕТ-ФОРУМ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ РАБОТЫ С ТЕКСТОМ НА ПРИМЕРЕ 5-Х КЛАССОВ

Я.Д. Каркавина
студент Павлодарского педагогического университета
научный руководитель: О.К. Андрющенко
кандидат филологических наук,
ассоциированный профессор, г. Павлодар

Аннотация: В данной работе рассматривается роль интернет-форумов в формировании навыков работы с текстом у школьников. В рамках исследования в 5-х классах проведён эксперимент, направленный на выявление эффективности форумов в образовательном процессе.
Ключевые слова: интернет-форум, интернет-коммуникация, текст, учебный процесс.

Abstract: This paper examines the role of Internet forums in developing students' skills in working with text. As part of the study, an experiment was conducted in 5th grade students to identify the effectiveness of forums in the educational process.
Keywords: Internet forum, Internet communication, text, educational process.

Аннотация: Бұл жұмыс мектеп оқушыларының мәтінмен жұмыс істеу дағдыларын дамытудағы интернет-форумдарының рөлін қарастырады. Зерттеу аясында 5-сыныптарда оқу үдерісіндегі форумдардың тиімділігін анықтауға бағытталған эксперимент жүргізілді.
Түйін сөздер: интернет-форум, интернет-коммуникация, мәтін, оқу процесі.

В условиях стремительного развития цифровых технологий интернет-коммуникация занимает важное место во всех сферах жизни современного общества. Цифровая среда формирует новые способы взаимодействия, изменяя характер коммуникации, а также предъявляя новые требования к языковым и когнитивным навыкам пользователей. Исследование влияния интернет-коммуникации на языковую среду нашло отражение в работах Е.Н. Галичкиной, О.В. Лутовиновой, D. Crystal, Е.К. Русанова и других ученых. В существующих научных трудах преимущественно рассматриваются вопросы лингвистической специфики интернет-дискурса, особенности виртуального общения, влияние цифровых платформ на трансформацию языка. Однако потенциал интернет-коммуникации как инструмента формирования навыков работы с текстом у школьников не изучен, что определяет необходимость дальнейших исследований в данной области.

В нашей работе мы выделяем одну из форм интернет-коммуникации – интернет-форумы. Интернет-форум – это по определению Л.С. Патрушевой «самостоятельный веб-сайт или раздел

сайта для общения в Интернете на определенную тему»[1, с.6]. В отличие от социальных сетей, отличающихся преобладанием визуального и мультимедийного контента, интернет-форумы ориентированы на письменное взаимодействие, что делает их перспективной платформой для работы с текстом в образовательной среде. Благодаря этому интернет-форумы могут быть не только средством коммуникации, но и эффективным инструментом в образовательном процессе. Их текстоцентрированная природа создает благоприятные условия для развития навыков работы с текстом, что особенно важно в контексте современных образовательных требований. В этой связи настоящее исследование соответствует ориентирам государственного образовательного стандарта Республики Казахстан, поскольку направлено на развитие ключевых компетенций учащихся и адаптацию образовательного процесса к динамичным запросам современного общества[2]. Использование интернет-форума в качестве платформы для формирования навыков работы с текстом способствует развитию критического и творческого мышления. Исследование также поддерживает принцип интеграции содержания учебных предметов, так как работа с текстами на платформе предполагает междисциплинарный подход. Кроме того, применение цифровых инструментов в обучении соответствует принципу баланса между академичностью и практической направленностью образования, позволяя учащимся осваивать текстовую деятельность в условиях, приближенных к реальной коммуникативной среде. Предложенный подход способствует обеспечению единства обучения, воспитания и развития, поскольку работа с текстами в цифровой среде не только развивает аналитические способности школьников, но и формирует осознанное отношение к информации, медиаграмотность и культуру общения в интернете[2].

Актуальность исследования определяется возрастающим влиянием интернет-коммуникации на языковую культуру школьников, а также необходимостью поиска эффективных методов формирования навыков работы с текстом в цифровой среде. В условиях активного потребления разнопланового контента учащиеся сталкиваются с многообразием текстовых форматов, однако зачастую испытывают трудности в их интерпретации, анализе и оценке достоверности представленной информации. Использование интернет-форумов в образовательном процессе может не только повысить уровень читательской грамотности, развить аналитическое и критическое мышление учащихся, но и способствовать формированию осознанного отношения к тексту посредством вовлечения их в интерактивное взаимодействие.

Материалы и методы.

В ходе исследования влияния интернет-форума на формирование

навыков работы с текстом у учащихся 5-х классов были использованы следующие методы: эксперимент, направленный на сравнение эффективности интернет-форума и традиционных методов работы с текстом; наблюдение, фиксирующее активность учащихся на платформе; анализ научной литературы, позволяющий обосновать теоретическую значимость исследования; сравнительный анализ, обеспечивающий объективную оценку результатов эксперимента. В качестве материала использовались тексты, соответствующие типовой учебной программе РК, что гарантировало их соответствие образовательным требованиям. В исследовании приняли участие два 5-х класса КГУ «Средняя общеобразовательная школа-гимназия имени Шапық Шөкина города Павлодар»: экспериментальный класс (27 человек), работавший с текстами на интернет-форуме, и контрольный класс (26 человек), использовавший традиционные методы. Продолжительность эксперимента составила один месяц (с 3.03.2025 по 1.04.2025), что позволило зафиксировать динамику изменений в уровне освоения навыков работы с текстом.

Результаты и обсуждение.

В соответствии с государственными образовательными стандартами значительное внимание в учебном процессе уделяется заданиям, направленным на работу с текстом[2]. Анализ учебных материалов свидетельствует о значительном объеме учебного времени, отведенного на формирование навыков работы с текстом. В ходе нашего исследования установлено, что в учебнике по русскому языку для 5-го класса под редакцией Сабитовой З.К. и Скляренко К.С., состоящем из двух частей, приблизительно 50% заданий направлено на развитие данной компетенции[3]. Процентное соотношение различных типов заданий, представленных в учебнике, наглядно демонстрируется на диаграмме (рис. 1).

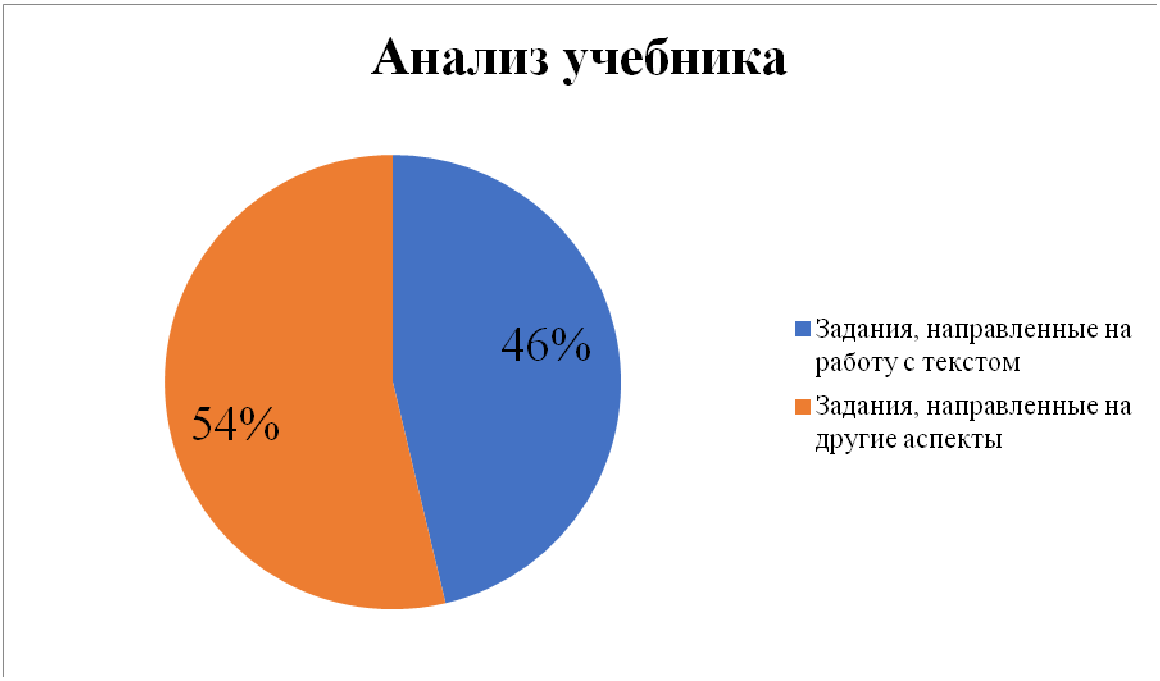

Рис.1 – Результаты анализа учебника

Следует отметить, что во второй части учебника процент заданий, связанных с работой по тексту, превышает 50 %, тогда как в первой части преобладают упражнения, направленные на другие аспекты языковой подготовки. Это свидетельствует о постепенном усложнении содержания учебного материала и повышении требований к навыкам работы с текстом по мере освоения курса.

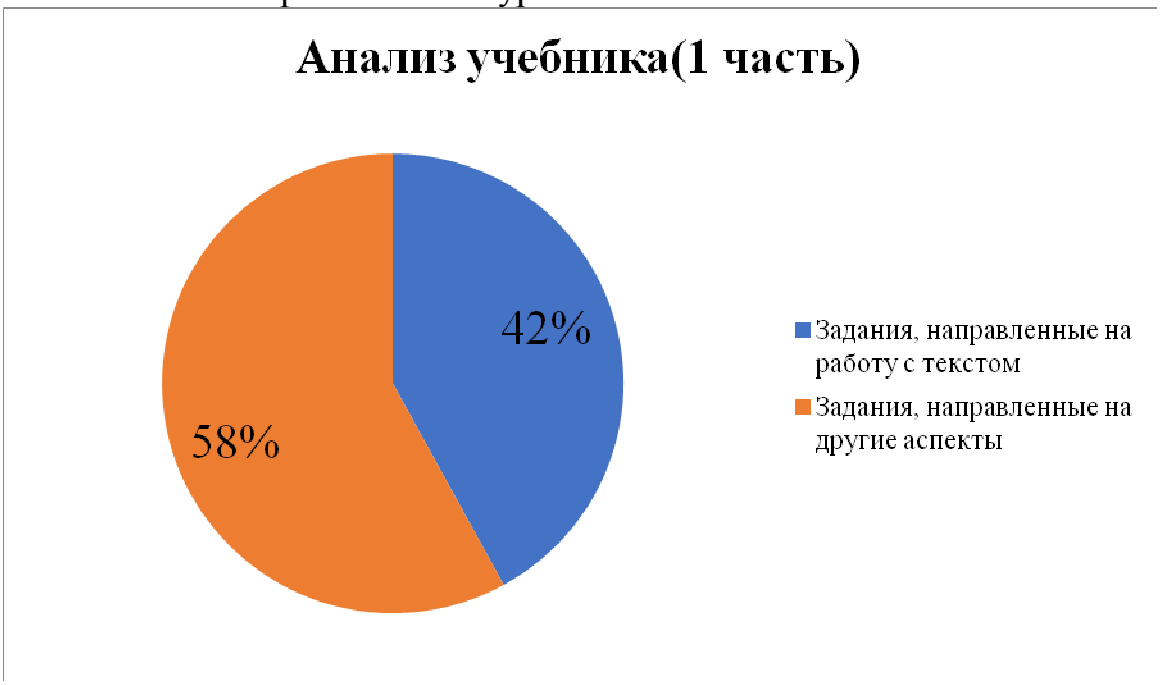

Рис.2 – Результаты анализа учебника(1часть)

Рис.3 – Результаты анализа учебника(2 часть)

Учитывая значимость данного направления, возникает необходимость поиска эффективных методик, способствующих развитию у учащихся умений критически осмысливать, анализировать и создавать тексты. Одним из перспективных инструментов, способных повысить уровень читательской грамотности и вовлеченности школьников, являются интернет-форумы.

С.А. Бородич выделяет 5 способов использования интернет-форума в образовании:

– как вариант организации виртуальных семинаров (для дистанционной формы обучения);

– как дополнительный вид домашнего задания;

– как обязательное контрольное мероприятие для отработки изученной на занятиях в аудитории или самостоятельно темы;

– для организации самостоятельной работы студентов по заданной тематике;

– для получения представления о подготовке к восприятию нового материала и готовности к проведению зачета или экзамена[4, с.81].

Для определения потенциала интернет-форума как средство для формирования у учащихся навыков работы с текстом, мы выбрали два направления, которые, на наш взгляд, наиболее эффективно способствуют развитию таких навыков: 1) использование форума как дополнительного вида домашнего задания и 2) организация самостоятельной работы учащихся по заданной тематике.

1.Форум как дополнительный вид домашнего задания. В этом случае интернет-форум предоставляет учащимся возможность расширить границы традиционных домашних заданий, предлагая

пространство для более активного взаимодействия с материалом. Учащиеся могут не только выполнить задание, но и обсудить его с одноклассниками, улучшив свои навыки анализа, аргументации и критического мышления. Такой подход стимулирует учащихся к более глубокому погружению в материал, а также учит формулировать и защищать свои мысли.

2. Форум для организации самостоятельной работы учащихся по заданной тематике. Здесь интернет-форум может стать уникальной платформой для учащихся, позволяя им самостоятельно исследовать интересующие их аспекты темы, обмениваться идеями и получать обратную связь. В процессе работы на форуме учащиеся развивают навыки поиска, анализа и синтеза информации, а также учатся учитывать различные точки зрения и аргументы. Такой подход помогает учащимся не только углубить знания по конкретной теме, но и развивать критическое мышление, способность работать в коллективе и выстраивать аргументацию.

Кроме того, специфика интернет-форума позволяет провести только два ключевых этапа работы с текстом: текстовый и послетекстовый этап.

На первом этапе исследования в обоих классах был проведён констатирующий тест для выявления уровня навыков работы с текстом. Тестовые задания составлялись с учётом школьной программы и включали вопросы, касающиеся структуры, интерпретации и лексического составляющего текста. По итогам первого этапа эксперимента, результаты анализа показали следующие данные: в экспериментальной группе 15% участников продемонстрировали высокий уровень, 56% – средний уровень и 29% – низкий уровень. В контрольной группе высокий уровень показали 12% участников, средний уровень – 65%, низкий уровень – 23%. Данные результаты представлены на диаграмме (рис. 4), где наглядно отображено количественное соотношение учащихся, продемонстрировавших различные уровни успеваемости на начальном этапе исследования.

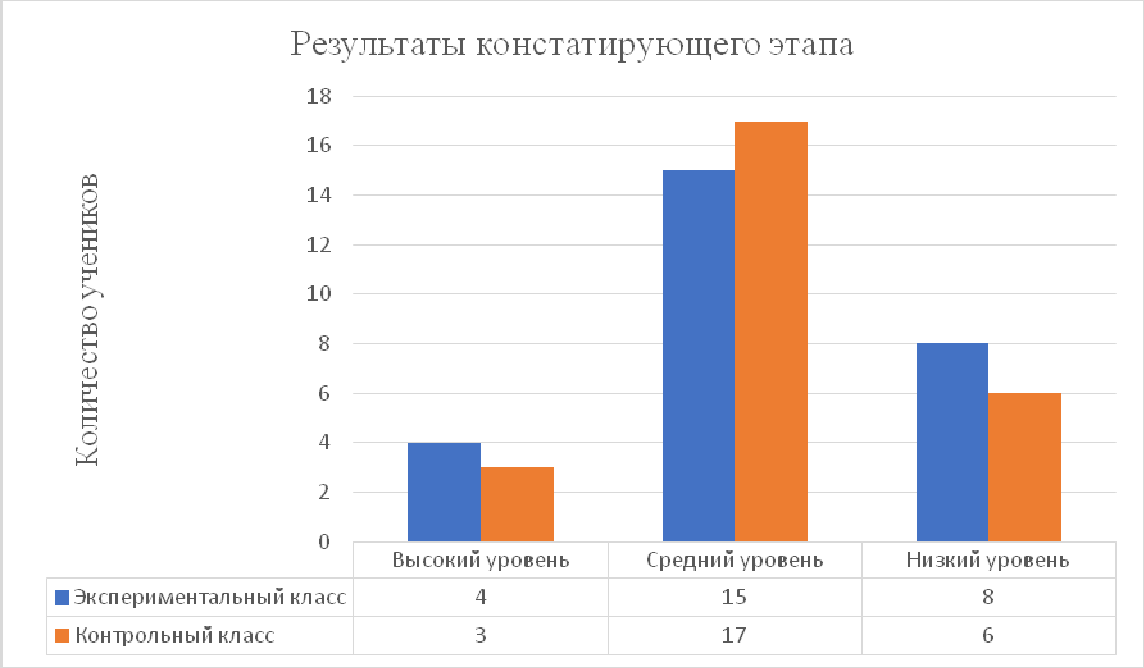

Рис.4 – Результаты констатирующего этапа.

Сравнительный анализ данных свидетельствует о том, что в обоих классах преобладают учащиеся со средним уровнем сформированности навыков работы с текстом. При этом число учащихся с низким уровнем в экспериментальном классе оказалось на 6% больше, чем в контрольном, тогда как доля учащихся с высоким уровнем остается на низком уровне в обоих классах.

В ходе основного этапа эксперимента учащиеся обеих групп продолжили обучение по школьной программе, однако в экспериментальном классе было добавлено использование интернет-форума как платформы для выполнения домашних заданий и самостоятельной работы с текстами. Тексты подбирались на основе типовой программы: учитывалась тема текста, лексическая составляющая, терминология, обучающая и воспитывающая функция.

Например, при изучении раздела «Каникулы и отдых» было дано такое задание:

Admin: Привет, друзья! Помогите мне разделить этот текст-рассуждение на смысловые части, определить тему и основную мысль, а также ответить на вопрос «Как я хочу провести каникулы с пользой?»(60 слов).

Каникулы с пользой: как провести время эффективно.

Каникулы – это долгожданное время отдыха, когда можно отвлечься от учебы и набраться сил. Однако важно не просто бездумно провести эти дни, а использовать их с максимальной пользой для себя. Как же совместить отдых и развитие? Каникулы – отличное время для чтения книг, на которые не хватает времени в учебный период. Это могут быть не только художественные произведения, но и научно-популярная

литература, развивающие статьи или материалы по интересующим темам. Рисование, музыка, фотография, кулинария – любое творческое занятие не только помогает раскрыть внутренний потенциал, но и приносит удовольствие. Можно попробовать новые хобби, например, писать рассказы, снимать видеоролики или осваивать декоративно-прикладное искусство. Здоровье – не менее важная составляющая успешной жизни. Во время каникул стоит больше времени уделять прогулкам на свежем воздухе, активным играм, спорту. Можно записаться на мастер-классы по танцам, йоге или боевым искусствам. Даже если нет возможности уехать далеко, всегда можно отправиться на экскурсию по своему городу, посетить музеи, выставки или природные достопримечательности. Это позволит не только отдохнуть, но и узнать много нового. Также это хорошее время, чтобы заняться волонтерской деятельностью. Помощь приютам для животных, участие в благотворительных акциях или просто поддержка пожилых людей в своем районе делает мир добрее, а человека – более отзывчивым. Каникулы можно провести не только весело, но и с пользой. Главное – найти баланс между отдыхом и саморазвитием, чтобы эти дни оставили приятные воспоминания и дали новые возможности для роста.

После проведения серии занятий с использованием интернет-форума в качестве платформы для формирования навыков работы с текстом в течение месяца был организован контрольный эксперимент. Его целью являлось определение динамики изменений в уровне сформированности данных навыков у учащихся 5-х классов.

В экспериментальном классе наблюдается существенное повышение уровня освоения навыков работы с текстом. В частности, доля учащихся с высоким уровнем увеличилась с 15 % на констатирующем этапе до 33 %, что свидетельствует о росте на 18 %. Средний уровень остался стабильным, составляя 56 %, что указывает на сохранение достаточного уровня подготовленности большинства учащихся. Наиболее значительные изменения произошли в категории учащихся с низким уровнем: их доля сократилась с 29 % до 11 %, что можно расценивать как положительный результат внедрения предложенной методики.

В контрольном классе также наблюдается определенная динамика, однако изменения менее выражены. Доля учащихся с высоким уровнем увеличилась с 12 % до 15 %, что демонстрирует лишь незначительный рост. Средний уровень несколько снизился: с 65 % на констатирующем этапе до 62 % на контрольном. В то же время доля учащихся с низким уровнем осталась неизменной, составляя 23 %, что свидетельствует об отсутствии значительного прогресса в освоении навыков работы с текстом при традиционном подходе к обучению. На диаграмме (рис. 5) представлены количественные результаты контрольного теста, которые

позволяют наглядно проанализировать распределение учащихся по уровням навыков работы с текстом.

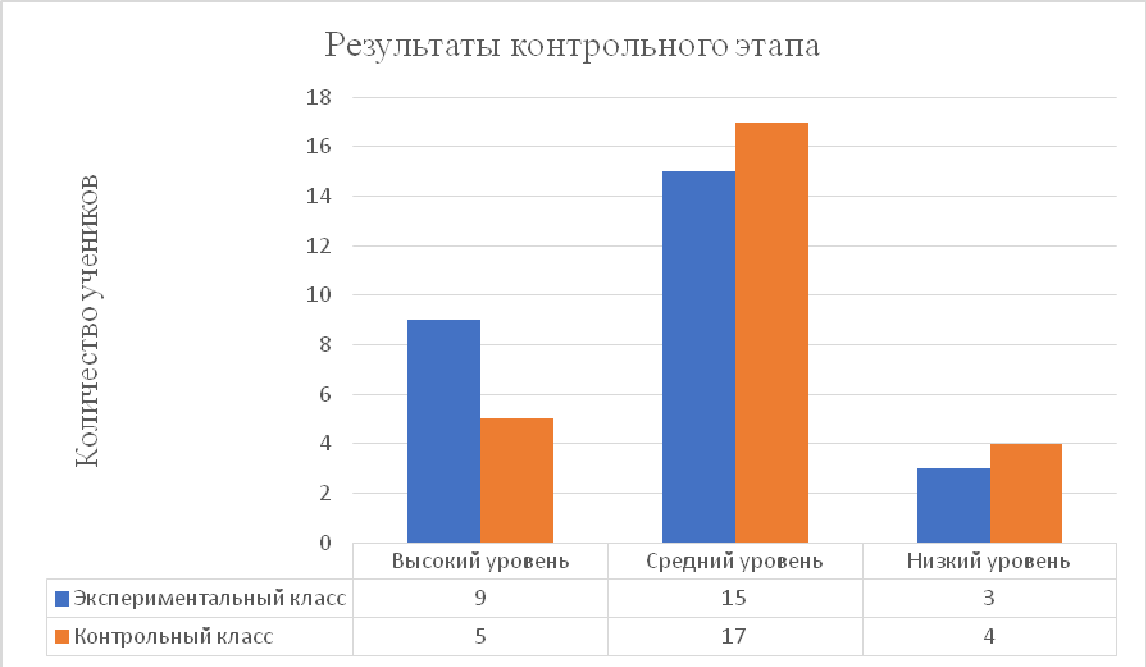

Рис.5 – Результаты контрольного этапа.

Сравнительный анализ данных экспериментального и контрольного классов подтверждает эффективность использования интернет-форума в образовательном процессе для развития навыков работы с текстом. В экспериментальном классе наблюдается заметное улучшение показателей: значительное увеличение доли учащихся с высоким уровнем подготовки и существенное сокращение числа школьников с низкими результатами. Это свидетельствует о том, что применение интернет-форума в качестве образовательной платформы способствует более осознанному и продуктивному взаимодействию учащихся с текстами.

В контрольном классе, где использовались традиционные методы обучения, положительная динамика менее выражена. Незначительное увеличение доли учащихся с высоким уровнем и стабильное количество школьников с низкими результатами указывают на ограниченную эффективность стандартного подхода к формированию навыков работы с текстом.

Вывод.

Исследование подтвердило эффективность использования интернет-форума для формирования навыков работы с текстом у учащихся 5-х классов. В экспериментальном классе наблюдается значительное улучшение показателей, в то время как в контрольном классе изменения минимальны. Это свидетельствует о том, что интернет-коммуникация оказывает огромное влияние на развитие

навыков работы с текстом, способствуя повышению читательской грамотности, критического мышления и аналитических способностей учащихся. Включение интернет-форума в образовательный процесс является перспективным направлением, требующим дальнейшего изучения и практического применения.

Литература

1. Патрушева Л.С. Форум как речевой жанр интернет-дискурса: автореф. дисс.. .. канд. филол. наук / Л.С. Патрушева. – Ижевск, 2015. – 6 с.

2. Государственный общеобязательный стандарт среднего образования (постановление Правительства Республики Казахстан от «3» августа 2022 года, № 348).

3. Сабитова З.К., Скляренко К.С. Русский язык: Учебник для 5 класса общеобразовательной школы: в 2 частях.– Алматы: «Мектеп», 2018.

4. Бородич С.А. О некоторых особенностях использования интернет-форума как инструмента образовательной деятельности / С.А. Бородич // Сборники конференций НИЦ Социосфера. – 2012. – № 17. – С 81.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЛЕКСИКОГРАФИИ: ПЕРСПЕКТИВЫ И ПРИМЕНЕНИЕ В ОБУЧЕНИИ

Д.Ә. Махмуд
студент Павлодарского педагогического университета
имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: Г.С. Суюнова
доктор филологических наук, профессор, г. Павлодар

Аннотация: Статья посвящена современным подходам к созданию лингвистических словарей в условиях цифровизации. Рассматриваются корпусная лексикография, мультимодальные словари и искусственный интеллект. Анализируется их роль в образовании, а также предлагаются задания, направленные на формирование у школьников навыков работы с современными лингвистическими словарями, что способствует развитию языковой компетенции и обогащению словарного запаса.

Ключевые слова: лексикография, лингвистические словари, цифровизация, искусственный интеллект, глобализация, образование, корпусный подход.

Аңдатпа: Мақала цифрландыру жағдайында лингвистикалық сөздіктерді жасаудың заманауи тәсілдеріне арналған. Мақалада корпустық лексикография, мультимодальды сөздіктер және жасанды интеллект қарастырылады. Олардың білім берудегі рөлі талданып, оқушылардың лингвистикалық шеберліктерін дамытуға және сөздік қорын байытуға ықпал ететін заманауи лингвистикалық сөздіктермен жұмыс істеу дағдыларын дамытуға бағытталған тапсырмалар ұсынылады.Олардың білім берудегі рөлі талданып, оқушылардың лингвистикалық шеберліктерін дамытуға және сөздік қорын байытуға ықпал ететін заманауи лингвистикалық сөздіктермен жұмыс істеу дағдыларын дамытуға бағытталған тапсырмалар ұсынылады.

Негізгі сөздер: лексикография, лингвистикалық сөздіктер, цифрландыру, жасанды интеллект, жаһандану, білім беру, корпустық көзқарас.

Abstract: The article is devoted to modern approaches to the creation of linguistic dictionaries in the context of digitalization. Corpus lexicography, multimodal dictionaries and artificial intelligence are considered. Their role in education is analyzed, and tasks aimed at developing students' skills in working with modern linguistic dictionaries are proposed, which contributes to the development of language competence and vocabulary enrichment.

Keywords: lexicography, linguistic dictionaries, digitalization, artificial intelligence, globalization, education, corpus approach.

Термин «лексикография» имеет греческое происхождение: lexikós – относящийся к слову и gráphō – пишу. В современном понимании лексикография – это раздел языкознания, занимающийся практикой и теорией составления словарей [1, с. 258].

В научных трудах ученых можно встретить различные определения понятия «лексикография». В лексикографическом словаре Р. Хартмана и Г. Джеймса лексикография определяется как «профессиональная деятельность и научная сфера, связанные со словарями и справочными изданиями. Она делится на лексикографическую практику (составление словарей) и лексикографическую теорию (исследование словарей). Первая часто связана с изданием коммерческих словарей, вторая – с научными исследованиями в области лингвистики» [2, с. 85]. В.В. Дубичинский определяет её как науку о создании, изучении и использовании словарей [3, с. 8].

Член северо-американского лексикографического общества С. Ландау однажды отметил: «Составление словарей не требует блестящего и новаторского мышления, однако эта деятельность предполагает высокий интеллект, профессиональные навыки и преданность сложному труду. Кроме того, процесс работы над словарём должен приносить удовлетворение его создателю» [4, с. 4].

Словарь – это собрание слов (обычно в алфавитном порядке), устойчивых выражений с пояснениями, толкованиями или с переводом на другой язык [5].

Однако его роль выходит далеко за рамки простого перечня лексических единиц. Как образно заметил Ж. Маторе, «словарь – не гербарий, не музей, не картинная галерея для скучающей публики. В сознании народа, как сказал Гюго, словарь разом и живой организм, и домашний божок» [6, с. 39]. Это подчёркивает его динамичность и значимость в культурной и языковой жизни общества.

Словарь играет важную роль в жизни общества, так как он не только фиксирует нормы языка, но и помогает людям правильно употреблять слова. Он служит источником знаний, расширяет представления о значениях, происхождении и употреблении лексики, а

также облегчает коммуникацию, обеспечивая точность в передаче информации. Кроме того, словарь способствует межъязыковому общению, помогая находить эквиваленты слов и выражений в разных языках. Его значение выходит за рамки сугубо практического инструмента, поскольку он также отражает культурное и историческое развитие общества, сохраняя языковое наследие и фиксируя изменения, происходящие в языке с течением времени. Для обычного носителя языка словарь выступает надёжным путеводителем в разных сферах общественных знаний.

Создание лингвистических словарей прошло долгий путь от бумажных изданий к многофункциональным цифровым платформам. Современные тенденции в этой области обусловлены развитием информационных технологий, изменением языковых потребностей общества и стремлением адаптировать словари к условиям глобализации. Эти изменения охватывают как методику составления словарей, так и их содержание, форму представления информации и функциональность.

Цифровизация лексикографической практики. Главным направлением развития лингвистических словарей является их перевод в электронный формат. Современные технологии позволяют сделать словари доступными в любое время через интернет или мобильные устройства. Это привело к созданию множества онлайн-платформ, таких как «Gramota.ru», «Multitran», «Reverso», которые предоставляют доступ к разным видам словарей: толковым, двуязычным, синонимическим, фразеологическим и другим.

Особенности цифровизации словарей:

- «Интерактивность» Пользователи могут быстро находить слова, примеры употребления, звуковое произношение и изображения.

- «Многофункциональность» Электронные словари объединяют в одной платформе несколько типов, например, переводческий и синонимический.

- «Регулярное обновление» Цифровые словари могут постоянно обновляться, добавляя новые слова и выражения в ответ на изменения в языке.

Пример: онлайн-портал «Gramota.ru», который объединяет толковые, двуязычные и специализированные словари.

Корпусная лексикография. Современные словари всё чаще создаются на основе данных из языковых корпусов. Языковой корпус представляет собой базу текстов, собранных из различных источников (литература, СМИ, интернет), которые анализируются для определения реального употребления слов и выражений

Примеры:

- «Национальный корпус русского языка (НКРЯ)» предоставляет массив текстов для анализа и создания словарей, отражающих

актуальное состояние языка.

- «Sketch Engine», инструмент для корпусной лексикографии, используется для анализа контекстов и частотности слов, что помогает в создании современных словарей.

Корпусный подход позволяет учитывать реальные языковые тенденции, такие как появление новых слов, изменение значений и использование редких форм.

Учет мультимодальности. Современные словари стремятся к мультимодальности, то есть предоставлению информации через несколько каналов восприятия. Помимо текста, они включают изображения, видео и аудио. Например, приложение «Wiki слово» содержит в себе не только текстовую информацию, но и сопровождается произношением слов и иллюстрациями.

Семантические сети и искусственный интеллект. Семантические сети и технологии искусственного интеллекта используются для создания динамических словарей. Такие словари не только предоставляют определения, но и показывают связи между словами, их синонимами, антонимами и производными формами.

Пример: «WordNet», лексическая база данных, которая организует слова в смысловые группы, соединенные семантическими отношениями.

Искусственный интеллект также применяется для автоматического перевода и анализа текста, что заметно упрощает работу с большими массивами информации.

Интеграция с обучающими платформами. Современные словари часто интегрируются с образовательными ресурсами, предоставляя учащимся доступ к лексической информации прямо во время выполнения заданий. Такие интеграции позволяют использовать словари как часть учебных программ и приложений, облегчая изучение языка.

Пример: онлайн-платформы «Quizlet» и «Duolingo» используют встроенные словари для поддержки лексического обучения.

Глобализация и многоязычные словари. Глобализация усиливает потребность в создании словарей, которые охватывают несколько языков. Современные многоязычные платформы, такие, как «Google Translate» или «DeepL», предлагают мгновенные переводы на десятки языков, часто дополняя их синонимами, примерами и пояснениями.

Эти инструменты, несмотря на критику за ошибки в точности перевода, становятся незаменимыми для межкультурной коммуникации.

Современные тенденции в лексикографии, связанные с цифровизацией и развитием новых технологий, изменяют способы использования словарей в образовательных целях. Цифровые платформы, которые обеспечивают доступ к различным типам словарей, дают возможность учащимся не только быстро находить информацию о значении слов, но и взаимодействовать с множеством дополнительных ресурсов, таких как примеры употребления, произношение и

изображения.

В связи с этим важно научить учащихся эффективно работать с современными словарями, используя их возможности для расширения лексического запаса и совершенствования языковых навыков. Ниже приведены примеры разработанных нами заданий, ориентированных на развитие таких умений в процессе школьного образования.

Наше первое задание называется «Кулинария фразеологизмов». Данное задание направлено на развитие у школьников навыков работы с современными лингвистическими словарями, а также на углубление их понимания фразеологизмов через использование «Иллюстрированного фразеологического словаря» и приложения «Вики слово». Основной целью задания является не только освоение значения фразеологизмов, но и развитие ассоциативного мышления, что может способствовать повышению качества усвоения лексического материала.

Задание начинается с того, что учащиеся выбирают четыре незнакомых им устойчивых сочетания из «Иллюстрированного фразеологического словаря». После выбора фразеологизмов, ученики рассматривают к ним прикреплённые иллюстрации и пытаются сформулировать ассоциации, которые у них возникают при взгляде на эти изображения. Этот этап помогает учащимся визуализировать значение фразеологизмов. На основе этих ассоциаций учащиеся записывают, какие образы и эмоции вызывает у них каждый фразеологизм.

Затем, используя словарь «Вики слово», ученики находят точные значения выбранных фразеологизмов. Этот этап развивает у них навыки работы с толковыми словарями, что позволяет формировать точное понимание значений фразеологизмов и их использования в языке.

На следующем этапе задания учащимся предлагается проявить креативность и придумать «рецепты» для каждого фразеологизма. Для этого необходимо представить, из каких «ингредиентов» состоит фразеологизм, что способствует развитию креативных способностей учащихся, а также углублению понимания структуры и значений фразеологизмов. Например, для фразеологизма «как сыр в масле кататься» учащиеся могут предложить следующие «ингредиенты»: удача, беззаботность, достаток и радость.

Данный этап помогает учащимся креативно подходить к анализу фразеологизмов и делает процесс изучения языка увлекательным.

Завершающим этапом задания является письменное представление работы, где учащиеся объясняют, какие ассоциации они использовали при создании «рецептов», а также аргументируют свой выбор фразеологизмов и их составляющих. Это помогает учащимся не только закрепить знания, но и развить умение грамотно и логично излагать свои мысли.

Таким образом, задание способствует не только освоению

значений фразеологизмов, но и развитию у учащихся навыков работы с современными словарями, улучшению их способности творческий мыслить.

Наше следующее задание называется «Магазин синонимов». Оно также направлено на развитие у школьников навыков работы с современными лексическими словарями, а также на углубление их понимания синонимов через использование толковых и синонимических словарей.

В начале задания учащиеся выбирают несколько категорий для своего воображаемого «Магазина синонимов». Каждая категория должна быть посвящена определённой лексической теме, например: отдел «Эмоции» для синонимов, описывающих чувства, и отдел «Внешность» для синонимов, характеризующих внешний вид.

После выбора категорий учащиеся должны обратиться к толковому словарю или словарю синонимов, чтобы найти несколько синонимов для каждой категории. Важно, чтобы эти синонимы были не случайными, а точно соответствовали выбранной категории, что требует внимательности и глубокого понимания значений слов.

На следующем этапе задания учащиеся записывают для каждого синонима его этимологическое происхождение, пояснение, чем этот синоним отличается от других в данной группе, а также пример употребления этого слова в контексте. Работа с примерами помогает школьникам не только понять значение синонимов, но и научиться применять их в различных ситуациях.

Кроме того, для каждого выбранного синонима учащиеся должны придумать несколько контекстов, в которых это слово будет уместно. Это может быть ситуация из повседневной жизни, произведения искусства или даже фантастическая ситуация. Такой творческий подход развивает воображение учащихся, а также помогает лучше понять, как различные синонимы могут быть использованы в разных контекстах.

Заключительным этапом задания является обсуждение работы с одноклассниками. В ходе обсуждения учащиеся делятся своими результатами, аргументируя выбор синонимов и объясняя, почему именно эти слова были выбраны для различных ситуаций. Это способствует обмену знаниями и развивает умение чётко и аргументировано излагать свои мысли.

Таким образом, это задание способствует развитию у учащихся навыков работы с современными лингвистическими словарями и улучшению их способности творчески подходить к выполнению заданий. Оно помогает школьникам глубже понять, как синонимы влияют на выразительность речи, а также учит точно подбирать слова в зависимости от контекста, что является важным навыком в языке.

Итак, инновационные подходы в лексикографии открывают новые горизонты для образовательного процесса. Электронные словари,

мобильные приложения и интерактивные платформы могут значительно повысить эффективность обучения.

Внедрение этих технологий в образовательную практику способствует развитию у школьников навыков работы с лингвистическими словарями, что укрепляет их языковые компетенции. Более того, разработанные задания, ориентированные на практическое освоение словарей, эффективно стимулируют творческое мышление, углубляют понимание лексических единиц и их значений.

Литература

1. Большой Энциклопедический Словарь: Языкознание, М., 1998. - 685 с.;

2. Hartmann R.R.K., James G. Dictionary of Lexicography. Routledge. – L. and N.Y., 2002. – 193 p.;

3. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка: учеб. пособие. М.: Наука: Флинта, 2008.- 432 с.;

4. Landau S.I. Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography – N.-Y., 1989. – 384 p.;

5. Википедия: свободная энциклопедия. – Wikipedia, 2013 [Электронный ресурс]. - Режим доступа:

6. https://ru.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B9_%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C (дата обращения: 29.03.2025);

7. Matoré G. Histoire des dictionnaires français – P., 1968. – 279 p.

СФЕРЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЯЗЫКОВ СТУДЕНТАМИ ОП «РУССКИЙ ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА» (НА МАТЕРИАЛЕ АНКЕТИРОВАНИЯ)

А. Мирмхан, З. Амирова

студенты Павлодарского педагогического университета имени Ә.Марғұлан

научный руководитель: Г.С. Суюнова

доктор филологических наук, профессор, г. Павлодар

Аннотация. В данной статье исследуются языковые предпочтения студентов образовательной программы «Русский язык и литература» в университетской и социальной сферах. На основе анкетирования выявлены определенные тенденции в этой области: доминирование казахского языка в повседневном общении, активное использование русского языка в образовательной деятельности, а также случаи смешанного речевого поведения. Рассматриваются сложности, с которыми студенты сталкиваются при написании научных работ на русском языке.

Ключевые слова: двуязычие, академическая среда, языковая адаптация, студенты-филологи, языковые предпочтения, русско-казахское взаимодействие, образовательный процесс.

Аңдатпа. Бұл мақалада «Орыс тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасы студенттерінің университеттік және әлеуметтік салалардағы тілдік таңдаулары

зерттеледі. Сауалнама нәтижесінде қазақ тілінің күнделікті қарым-қатынаста басымдығы, орыс тілінің білім беру үдерісінде белсенді қолданылуы және ғылыми мәтін жазудағы қиындықтар анықталды.

Түйінді сөздер: қостілділік, академиялық орта, тілдік бейімделу, филология студенттері, тілдік таңдау, қазақ-орыс тілдік өзара әрекет, білім беру үдерісі.

Annotation. This article explores the language preferences of students in the educational program “Russian Language and Literature” within university and social contexts. Based on a survey, certain trends were identified: the predominance of the Kazakh language in everyday communication, active use of the Russian language in educational activities, as well as cases of mixed language behavior. The article also examines the difficulties students face when writing academic papers in Russian.

Keywords: bilingualism, academic environment, language adaptation, philology students, language preferences, Kazakh-Russian interaction, educational process.

Языковая ситуация в Казахстане характеризуется сочетанием двуязычия и многоязычия, что характерно и для языковой жизни студентов-филологов. Языковая ситуация среди студентов образовательной программы (ОП) «Русский язык и литература» представляет собой сложный феномен, обусловленный двуязычием студентов, а также влиянием социокультурных и образовательных факторов.

В рамках исследования было проведено анкетирование, целью которого стало выявление особенностей языкового поведения студентов. Опрошены учащиеся университета имени Әлкей Марғұлан, а именно группа РЛН-22 (ОП 6В01750 – Русский язык и литература в школах с нерусским языком обучения). В данной группе обучаются 16 студентов, среди которых 13 казахов и 3 узбечки, свободно владеющие как минимум двумя языками.

Целью исследования является анализ языковых предпочтений студентов в различных сферах их жизни – учебной, бытовой и социальной. Мы проанализировали основные области использования языков студентами данной группы, влияние двуязычия на образовательный процесс и особенности языкового взаимодействия в академической среде.

Рассмотрим социально-демографические характеристики информантов:

1. Пол: мужчин – 1 (6,25%), женщин – 15 (93,75%)
2. Национальность: Казахи – 13(81,25%), узбеки – 3 (18,75%)
3. Место жительства: город – 6 (37,5%), село – 7 (43,75%), поселок – 3 (18,75%)
4. Возраст: 18 лет – 11(68,75%), 19 лет – 5(31,25%)
5. Образование: незаконченное высшее – 16 (100%)

Информантам были предложены следующие вопросы.

Вопрос 1. На каком языке вам комфортнее всего говорить?

- Комфортнее на казахском языке – 9 (56,3%): Школьное образование на казахском языке, семейная среда.
- Комфортнее на русском языке – 6 (37,5%): Социальная и медиасреда, разные языковые привычки в регионах.
- Комфортнее на узбекском языке – 1 (6,3%): Семейная среда, языковая привычка, региональный фактор.

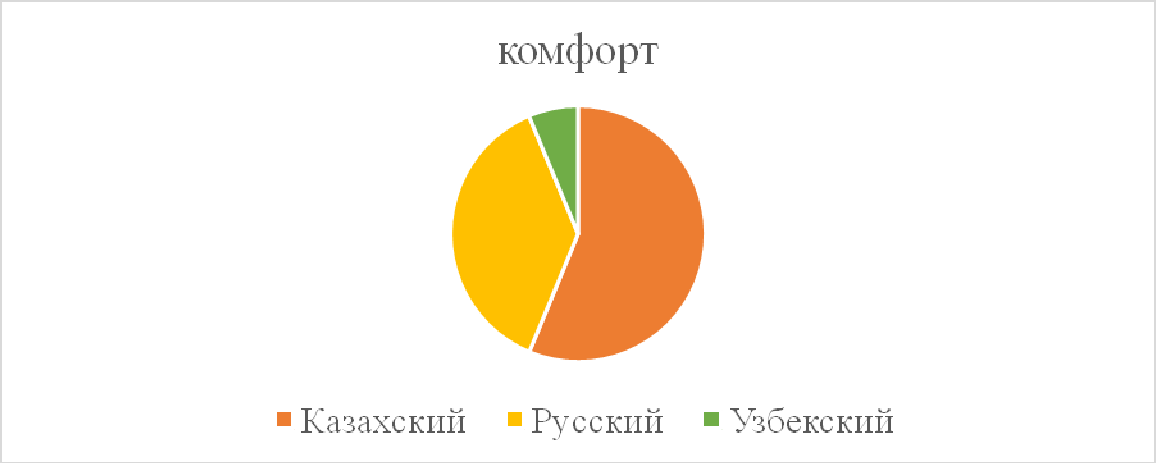

Рисунок 1. Выбор комфортного языка общения

По результатам опроса, мы видим, что большинство респондентов – 9 из 16-ти (56,3%) предпочитают говорить на казахском языке, тогда как 6 человек (37,5%) указали русский язык, а 1 (6,3%) – узбекский. Важно отметить, что все опрошенные получили школьное образование на казахском языке.

Преобладание казахского языка как основного средства общения (56,3%) мы объясняем следующим обстоятельством.

Высокий процент респондентов, выбравших казахский язык в качестве наиболее комфортного средства для общения, объясняется, прежде всего, тем, что он – их родной язык, также важно, что все обучались в школе на казахском языке. Это подтверждает тот факт, что язык обучения играет ключевую роль в формировании языковых предпочтений. Кроме того, влияние оказывает семейная среда, поскольку большинство респондентов, вероятно, используют казахский язык в повседневном общении.

Русский язык как комфортный вариант общения (37,5%)

Несмотря на то, что все участники опроса обучались в школах с казахским языком обучения, более трети (37,5%) предпочитают русский язык. Мы видим что студенты могут регулярно использовать русский язык в быту, с друзьями или в образовательных целях, например, при чтении литературы, просмотре фильмов и потреблении цифрового контента.

Выбор узбекского языка (6,3%)

Данный показатель соответствует одной респондентке из числа узбечек. Несмотря на образование в казахской школе, она продолжает использовать узбекский язык в семье и в повседневной жизни. Однако

его доля в коммуникативных практиках ограничена, что объясняет низкий процент его выбора в качестве основного языка общения.

Мы склонны объяснить такие ответы тем, что казахский язык остается основным языком общения для большинства респондентов, однако значительная часть студентов комфортно говорит на русском языке, что связано с особенностями городской среды, доступностью русскоязычного контента. В то же время использование узбекского языка носит ограниченный характер, что подчеркивает его роль как семейного, а не общественного языка.

Вопрос 2. На каком языке вы чаще всего общаетесь с одногруппниками?

- (25%) 4 – Респондента чаще всего используют казахский язык.
- (6,3%) 1 – Респондента чаще всего используют русский язык.
- (68,8%) 11 – Преобладание двуязычие в общении.

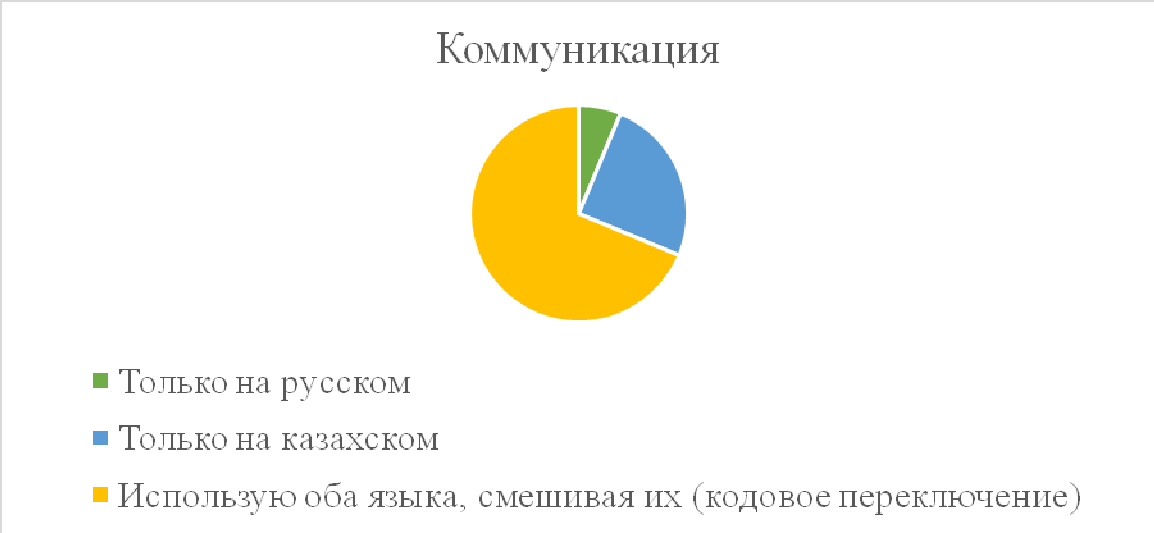

Рисунок 2. Язык общения с одногруппниками

Исходя из результатов опроса, мы видим, что большинство респондентов (11 человек из 16-ти) выбрали смешанный стиль общения, что отражает естественную языковую ситуацию в Казахстане. В университетской среде студенты легко переключаются между языками, выбирая удобный вариант в зависимости от ситуации и собеседника. В группе есть студенты из разных регионов, с разным уровнем владения языками. Переключение между языками помогает всем участникам общения чувствовать себя комфортнее и избегать недопонимания.

Следующая группа респондентов (4 человек) указала, что на казахском языке им удобнее разговаривать с одногруппниками. Это объясняется тем, что Южный Казахстан – один из самых казахскоязычных регионов страны. В быту, на улице, в магазинах и в образовании там чаще используется казахский язык, поэтому у студентов из этих регионов он остаётся основным средством общения. Также важно учитывать, что в группе три студентки узбекской национальности, которые окончили казахскую школу, однако их

языковая среда значительно отличается от остальных. В их родном селе (, находящемся на юге Казахстана, преобладает узбекский язык: на нём общаются в семье, в повседневной жизни. Казахский язык занимает второе место в языковой практике, поскольку активно используется в образовании и взаимодействии с представителями других национальностей. Русский язык в быту практически не применяется, что влияет на языковые предпочтения студенток и объясняет их выбор в пользу казахского языка в вузовской среде.

Русский язык как частый, но не основной язык общения 1 (6,3%)

Один респондент заявил, что всегда использует русский язык в общений. Несмотря на то, что все респонденты прошли обучение в казахской школе, этот студент больше привыкла к русскоязычной среде: в семье, в окружений друзей и т.п. Это связано с особенностями её личного окружения или с преобладанием русского языка в социальной жизни.

Вопрос 3. Какие сложности возникают при написании курсовых, рефератов и рубежных работ на русском языке?

- Трудности с грамматикой. 5 (31,3%)
- Нет сложностей. 6 (37,5%)
- Понимание значении некоторых слов. 5 (31,3%)

Рисунок 3. Трудности при написании научных работ на русском языке

В ходе опроса респонденты ответили на вопрос о сложностях, с которыми они сталкиваются при написании научных работ на русском языке. Результаты распределились следующим образом: 5 человек испытывают трудности с грамматикой (31,3%). 5 человек сталкиваются с проблемами в понимании значений некоторых слов (31,3%). 6 человек не испытывают никаких сложностей (37,5%).

Причины грамматических трудностей, наблюдающиеся у трети группы, прежде всего связаны с влиянием родного языка. Казахский и узбекский языки принадлежат к тюркской языковой семье, в то время как русский – к индоевропейской. Различия в грамматической системе усложняют процесс освоения норм русского языка. Грамматические

ошибки особенно заметны в письменной речи, так как научный стиль требует точности формулировок и соблюдения строгих языковых норм.

Столько же респондентов (31,3%) отметили, что сталкиваются с проблемами в понимании значений некоторых слов. Причины данной проблемы включают: использование в научных текстах специфической терминологии, отсутствующей в повседневной речи, недостаточный уровень языковой практики в академическом стиле, наличие омонимов и многозначных слов, что может вызывать затруднения в интерпретации текста.

Решением данной проблемы становится активное использование толковых и терминологических словарей, а также регулярное чтение научных и публицистических текстов на русском языке.

Отсутствие сложностей у части студентов. Интересно, что 6 человек (более трети группы) не испытывают проблем с написанием работ на русском языке. Мы склонны объясняться это с высоким уровнем владения русским языком, хорошей подготовкой в школе, привычкой к двуязычному общению и академическим текстам.

Вопрос 4. Используете ли вы казахский язык в учебном процессе?

Ответы распределились следующим образом:

- Да, для обсуждение с одногруппниками. 13 (81,3%)
- Да, когда преподаватель использует казахский язык. 3 (18,8%)
- Нет, всегда говорю только на русском 0 (0%)

Рисунок 4. Использование казахского языка в учебном процессе

Языковые предпочтения студентов в учебном процессе зависят от множества факторов: уровня владения языком, образовательной среды, языковой политики государства и привычек, сформированных ещё в школьные годы. В условиях двуязычия в Казахстане взаимодействие русского и казахского языков особенно заметно в вузовской среде. Данный вопрос направлен на анализ языкового поведения студентов в учебном процессе и выявление роли казахского языка в образовательной деятельности.

Большинство респондентов 13 (81,3%) отметили, что казахский

язык используется в учебном процессе при обсуждениях с одногруппниками. Это свидетельствует о том, что даже в русскоязычной образовательной программе казахский остаётся важным средством общения. Причины такого выбора следующие: комфорт и привычка – студенты, окончившие казахские школы, привыкли обсуждать учебные вопросы на родном языке, гибкость языкового поведения – многие студенты свободно владеют обоими языками и выбирают тот, который более удобен в конкретной ситуации.

Небольшая часть студентов 3 (18,8%) отметили, что используют казахский язык, когда преподаватель сам переходит на него. В условиях двуязычного образования преподаватели могут использовать казахский язык для разъяснения сложных тем, адаптации материала или повышения вовлечённости студентов. Многие преподаватели разрешают рассказывать темы, семинары на казахском языке.

Отсутствие студентов, говорящих исключительно на русском язык:

Ни один из опрошенных не выбрал вариант «Нет, всегда говорю только на русском» (0%). Этот факт подчёркивает, что даже в русскоязычной образовательной программе казахский язык продолжает активно использоваться. В образовательной среде Казахстана нет жёстких рамок, запрещающих использование казахского языка даже в русскоязычных программах. Преподаватели могут адаптироваться к уровню студентов, используя оба языка в зависимости от ситуации.

Вопрос 5. Случается ли так, что вам проще объяснить учебную тему на казахском, чем на русском?

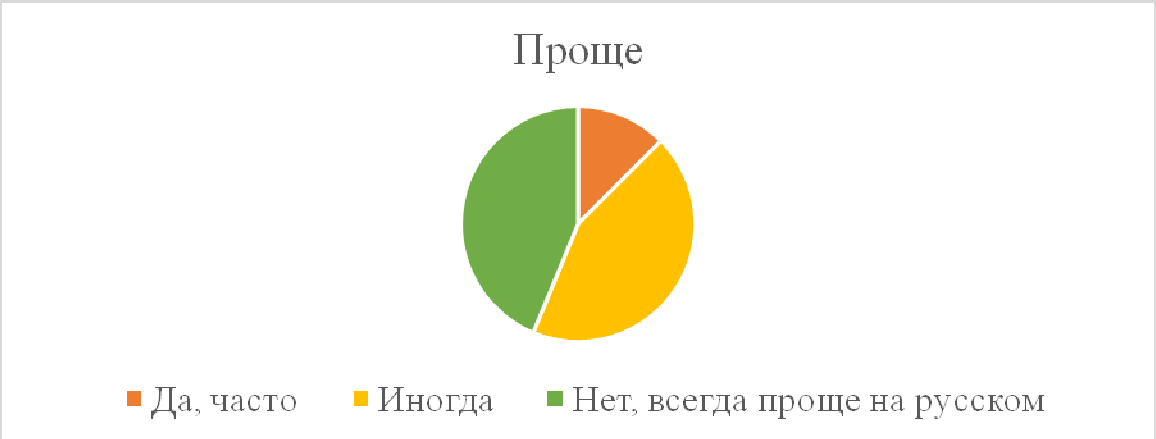

Рисунок 5. Случаи, когда проще объяснить тему на казахском

По результатам опроса, мы выделили следующие тенденции в ответах респондентов относительно того, на каком языке им проще объяснять учебные темы. 12,5% студентов указали, что им часто легче объяснить учебную тему на казахском языке. Это связано с тем, что, несмотря на то, что программа обучения в группе ведется исключительно на русском языке, большинство студентов выросли в казахо-язычной среде, где казахский язык является родным и основным

средством общения. Следуя, казахский язык является более привычным для студентов, особенно при объяснении сложных концепций или когда требуется эмоциональная окраска или выражение определенных культурных понятий, которые легче передать на родном языке.

43,8% респондентов выбрали вариант “иногда”, что говорит о том, что для этих студентов выбор языка зависит от контекста и конкретной ситуации. Когда речь идет о технических терминах или научных концепциях, легче объяснять на русском языке, поскольку это язык, на котором они привыкли получать и осваивать образовательный контент. Важно подчеркнуть, что программа обучения в этой группе ориентирована на русский язык, что создает необходимость использования русского языка в академической деятельности. Однако для некоторых студентов сохраняется склонность к использованию казахского языка, что связано с их родным языковым фоном и ежедневной практикой.

В то же время, 43,8% респондентов утверждают, что им всегда проще объяснять учебную тему на русском языке. Этот показатель мы объясняем тем, что программа обучения в группе осуществляется на русском языке, и студенты постоянно работают с материалами на этом языке. Русский язык в данном контексте является основным языком обучения, а также языком преподавания и коммуникации в университете

СПОСОБЫ ИНТЕГРАЦИИ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В УЧЕБНИКАХ 8–9 КЛАССОВ С КАЗАХСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

А.К. Муратова
студент Павлодарского педагогического университета
научный руководитель: О.К. Андрющенко
кандидат филологических наук,
ассоциированный профессор, г. Павлодар

Аннотация: В статье рассматривается проблема интеграции языка и литературы в учебниках 8-9 классов казахстанской школы с казахским языком обучения. Также анализируются различные способы интеграции, такие как использование произведений для изучения грамматики и лексики, создание творческих работ на основе литературных текстов, межпредметные связи и использование интерактивных технологий.

Ключевые слова: интеграция, функциональная грамотность, казахстанские школы, русский язык и литература.

Аңдатпа: Мақалада қазақ тілінде оқытатын Қазақстан мектептерінің 8-9 сынып оқулықтарындағы тіл мен әдебиетті интеграциялау мәселесі қарастырылады. Сондай-ақ, грамматика мен лексиканы зерттеу үшін шығармаларды пайдалану, әдеби мәтіндер негізінде шығармашылық жұмыстар жасау, пәнаралық байланыстар

және интерактивті технологияларды пайдалану сияқты интеграцияның әртүрлі тәсілдері талданады.
Түйінді сөздер: интеграция, функционалдық сауаттылық, қазақстандық мектептер, орыс тілі мен әдебиеті.

Abstract: The article examines the issue of integrating language and literature in textbooks for grades 8-9 of a Kazakh school with Kazakh as the language of instruction. Various integration methods are analyzed, such as using works to study grammar and vocabulary, creating creative works based on fiction texts, interdisciplinary connections, and using interactive technologies.
Keywords: integration, functional literacy, Kazakhstani schools, Russian language and literature.

В современных образовательных системах важное место занимает интеграция различных дисциплин, особенно языка и литературы. В контексте школьного образования в Казахстане такая интеграция позволяет не только повышать уровень владения государственным или русским языком, но и формировать у учащихся навыки анализа литературных произведений, критического мышления, эстетического восприятия и культурной компетенции. Особенно актуальным этот вопрос становится для школьников 8-9 классов, так как в этот период закладываются основы для дальнейшего углубленного изучения гуманитарных наук.

Основная цель интеграции заключается в том, чтобы показать учащимся неразрывную связь между языком и литературой, а также способствовать развитию их коммуникативных и аналитических навыков. Задачи интеграции включают:

- Формирование у учащихся понимания того, как язык используется в литературных произведениях для создания художественных образов.
- Развитие умения анализировать литературные тексты с точки зрения языковых средств.
- Обогащение словарного запаса учащихся и развитие их речи.
- Воспитание у учащихся интереса к чтению и литературе.

Типовые учебные программы конкретизируют требования ГОСО и определяют содержание образования по каждому предмету. В программах по языку и литературе для 8-9 классов с казахским языком обучения особое внимание уделяется:

- «Развитию навыков анализа художественного текста,которые включают:
  - Определение темы, идеи, проблематики произведения.
  - Анализ образов персонажей.
  - Выявление художественно-выразительных средств.
- Совершенствованию речевой компетенции, которые включают:
  - Развитие навыков устной и письменной речи.
  - Обогащение словарного запаса.
  - Формирование умения создавать тексты различных

функциональных стилей.

• Интеграции языка и литературы, а именно:

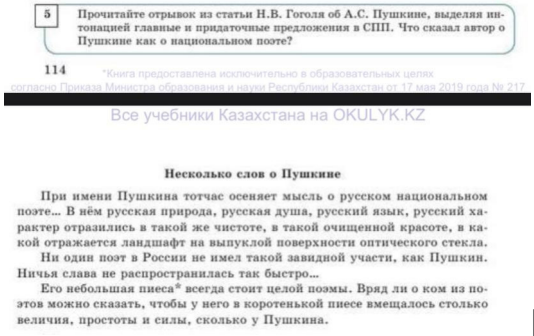
- Рассмотрение языковых средств как элементов художественного текста.

- Использование литературных произведений для изучения языковых явлений.

- Связь языка и истории народа» [1, с. 9].

Как показал анализ методической литературы и публикаций по теме, существует различные **способы интеграции языка и литературы** в учебниках 8–9 классов с казахским языком обучения. Вот некоторые из них:

• *Использование литературных текстов для изучения грамматики и лексики.* В учебниках содержатся задания, направленные на анализ лексических, синтаксических и стилистических особенностей литературных произведений. Например, учащиеся анализируют синтаксические конструкции, используемые в тексте, или выписывают новые слова и выражения:

5 Прочитайте отрывок из статьи Н.В. Гоголя об А.С. Пушкине, выделяя интонацией главные и придаточные предложения в СПП. Что сказал автор о Пушкине как о национальном поэте?

114

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217.
Все учебники Казахстана на OKULYK.KZ

Несколько слов о Пушкине

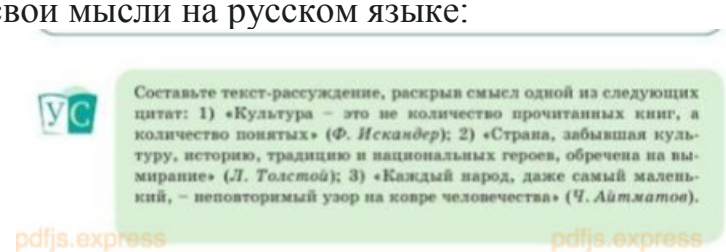
При имени Пушкина тотчас осеняет мысль о русском национальном поэте... В нём русская природа, русская душа, русский язык, русский характер отразились в такой же чистоте, в такой очищенной красоте, в какой отражается ландшафт на выпуклой поверхности оптического стекла.

Ни один поэт в России не имел такой завидной участи, как Пушкин. Ничья слава не распространилась так быстро...

Его небольшая пиеса* всегда стоит целой поэмы. Вряд ли о ком из поэтов можно сказать, чтобы у него в коротенькой пиесе вмещалось столько величия, простоты и силы, сколько у Пушкина.

[3, с.114]

• *Создание творческих работ на основе литературных текстов.* Учащиеся могут создавать собственные творческие работы (сочинения, эссе, стихотворения) на основе прочитанных литературных произведений. Это способствует развитию их творческих способностей и умения выражать свои мысли на русском языке:

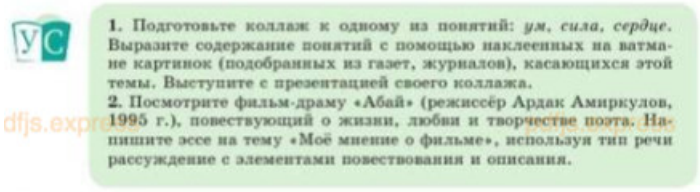

Составьте текст-рассуждение, раскрыв смысл одной из следующих цитат: 1) «Культура – это не количество прочитанных книг, а количество понятых» (*Ф. Искандер*); 2) «Страна, забывшая культуру, историю, традицию и национальных героев, обречена на вымирание» (*Л. Толстой*); 3) «Каждый народ, даже самый маленький, – неповторимый узор на ковре человечества» (*Ч. Айтматов*).

pdfjs.express pdfjs.express

[3, с.26]

• *Межпредметные связи.* Интеграция может осуществляться не только внутри предметов «язык» и «литература», но и с другими дисциплинами, такими как история, культура, искусство. Например, изучение исторических романов может сопровождаться анализом исторических событий и культурных особенностей эпохи:

1. Подготовьте коллаж к одному из понятий: *ум, сила, сердце*. Выразите содержание понятий с помощью наклеенных на ватмане картинок (подобранных из газет, журналов), касающихся этой темы. Выступите с презентацией своего коллажа.
2. Посмотрите фильм-драму «Абай» (режиссёр Ардак Амиркулов, 1995 г.), повествующий о жизни, любви и творчестве поэта. Напишите эссе на тему «Моё мнение о фильме», используя тип речи рассуждение с элементами повествования и описания.

[3, с.34]

19 Рассмотрите иллюстрацию к трагедии «Моцарт и Сальери». М.А. Врубеля. Какому эпизоду пьесы она соответствует? Дайте её словесное описание.

[4, с.120]

• *Использование интерактивных технологий.* Использование мультимедийных ресурсов, интерактивных заданий, виртуальных экскурсий и других современных технологий помогает сделать процесс обучения более интересным и эффективным.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ ЗАДАНИЯ

1. Подберите иллюстративный материал на тему «Семья и подросток» и подготовьте слайд-шоу, используя интернет-ресурсы. (www.google.kz) → картинки
2. Проиллюстрируйте основные произведения А. Кунанбаева, используя материал сайтов интернет-ресурсов. Подготовьте слайд-шоу о творчестве великого казахского поэта. (Bookcase.kz)
3. Посмотрите на youtube.com фильм «Чучело» (реж. Р. Быков). Сравните художественный фильм и книгу «Чучело». Что произвело на вас большее впечатление – фильм или повесть? (www.youtube.com)
4. Посмотрите в Интернете иллюстрации к роману «Ход белой королевы» Л. Кассиля и подготовьте фото-шоу «Картинный план к роману “Ход белой королевы”». (www.labirint.kz)
5. Подготовьте видеоряд на тему «Спорт и отдых». (www.youtube.com)
6. Подготовьте видеоряд на тему «Олимпиады современности». (www.youtube.com)
7. Подготовьте видеоряд на тему «Развитие национальных видов спорта в Казахстане». (www.sport.kz)
8. Подберите иллюстративный материал на тему «Мир труда» и подготовьте слайд-шоу, используя репродукции картин художников из Интернета. (www.google.kz) → картинки
9. Проиллюстрируйте основные произведения О. Сулейменова, используя материал сайтов интернет-ресурсов. Подготовьте слайд-шоу о творчестве казахстанского поэта. (www.livelib.ru)
10. Проиллюстрируйте основные произведения американского писателя Рэя Брэдбери, используя материал сайтов интернет-ресурсов. Подготовьте слайд-шоу о его творчестве. (ru.wikipedia.org)
11. Проиллюстрируйте основные произведения русского писателя И. Ефремова, используя материал сайтов интернет-ресурсов. Подготовьте слайд-шоу о его творчестве. (www.google.kz)
12. Посмотрите на youtube.com фильм «Звёздные войны» и напишите краткое эссе на тему «Моё мнение о фильме». (www.youtube.com)

[2, с.191]

Итак, интеграция русского языка и литературы в учебных материалах для 8-9 классов с казахским языком обучения играет важную роль в формировании коммуникативной компетенции учащихся.

Анализ эффективности:

• Приведенные примеры показывают, что интеграция русского языка и литературы в учебных материалах для 8-9 классов с казахским язы-

ком обучения позволяет сделать процесс обучения более эффективным и интересным.

- Интеграция способствует формированию коммуникативной компетенции учащихся, их умению анализировать и создавать тексты различных жанров.
- Использование литературных произведений для изучения языковых явлений делает процесс обучения более наглядным и запоминающимся.

«Интегративный подход в современной методике преподавания рассматривается как один из важных составляющих психолого-педагогических условий саморегуляции траекторий личностного развития. Важнейшим требованием современной системы образования Республики Казахстан является комплексный подход к формированию конкурентоспособной личности учащегося» [5, с.27]. В этом плане комплексность русского языка и литературы в школе направлена на органическое единство познавательной, мировоззренческой, эмоциональной, нравственной, деятельностной сфер. Комплексный подход к формированию личности учащихся на уроках русского языка и литературы предполагает использование интегрированного подхода как одного из основных способов обеспечения качества знаний, умении, навыков и коммуникативной компетенции учащихся школ с нерусским языком обучения.

Осуществление интегрированной связи между уроками русского языка и литературы – одно из важных условий обеспечения качества языковой компетенции по русскому языку учащихся школ с нерусским языком обучения. «Анализ состояния преподавания русского языка в средней школе с нерусским языком обучения Республики Казахстан показывает, что в работе по обновленной программе содержания образования учителям созданы благоприятные условия практического применения методов интегрированного обучения в формировании коммуникативной компетенции учащихся» [6, с.96]. Знакомство с практикой учителей и с педагогической публикацией показало, что выраженная необходимая связь между грамматикой и адаптированным художественным текстом нацелена на формирование знания, умения и навыков русского языка, поэтому адаптированный учебный текст используется в качестве иллюстративного материала. Считаем, что этого далеко не достаточно. Когда говорим о связи уроков русского языка с позиции грамматики с уроками литературы в школах с нерусским языком обучения, мы, прежде всего, имеем в виду необходимость шире использовать лексический материал читаемых произведений на уроках русского языка, необходимость систематической работы над правильным произношением не только отдельных языковых единиц речи, но и цельной синтаксической конструкции, что является важнейшей предпосылкой последующего теоретического усвоения этих

форм. Здесь проявляется необходимость привития навыков сознательного, выразительного, исследовательского чтения текста. Все тексты тематически связаны с изучаемыми школьными предметами и отбираются не по лингвистическим соображениям, а по критериям межпредметной связи и пользы для развития метапознания.

Обосновывая принципиальную необходимость интегрированной связи между уроками русского языка и литературы, мы исходим из следующего:

1. На уроках русского языка и литературы в школах с казахским языком обучения учитель русского языка решает целый ряд одних и тех же частных задач, а именно: установление прочной связи между зрительным образом грамматики и её практическим применением, выработка орфоэпических навыков, навыков выразительного чтения и т.п. и единая общая задача развития устной и письменной русской речи учащихся.

2. В основу изучения русского языка и литературы положены практико-ориентированный подход и формирование функциональной грамотности. Из этих позиций необходимо создать благоприятные психолого-педагогические условия для раскрытия в учащихся потенциальных возможностей к словотворчеству. Учащиеся с нерусским языком обучения приобщаются к русскому языку прежде всего путем программного материала через слово учителя, а тексты и задания предоставляют материал для речевой практики. Поэтому мы считаем, что интегрированная связь между уроками русского языка и литературы в условиях средней школы с казахским языком обучения занимает препозицию овладения учащимися русской речью, лексикой и грамматикой современного русского языка.

3. Программа обновленного содержания образования по предмету «Русский язык и литература» для основного среднего образования, утвержденная Министерством образования и науки Республики Казахстан, выдвигает на первый план задачу формирования коммуникативной компетенции учащихся [7, с.13]. «Логика преподавания русского языка в школах с нерусским языком обучения такова, что грамматика должна как бы завершать путь развития русской речи учащихся, подводя грамматический материал и задания под обобщающие законы диалектики, что должно обеспечить уровневое развитие метапознания» [8, с.541].

Опыт и наблюдение показывают, что процесс формирования функциональной грамотности и развития коммуникативной компетенции учащихся будет соответствовать программным задачам при условии успешной организации самостоятельной заинтересованной работы учащихся. «Необходимо постоянно ставить перед учащимися учебные проблемы, побуждающие к активной речемыслительной работе» [9, с.41]. Благоприятные педагогические условия,

способствующие коммуникативной активности, создаются при работе с текстами из учебника, дополненными заданиями с компонентами занимательности. Навыки самостоятельной работы с книгой при изучении теоретического материала на примере художественного текста – один из новых подходов интегрированного обучения русскому языку в школах с нерусским языком обучения.

Таким образом, интеграция языка и литературы в учебниках 8–9 классов является важным фактором для повышения качества образования в казахстанской школе. Она способствует развитию у учащихся не только языковых и литературных навыков, но и критического мышления, творческих способностей и умения анализировать информацию.

Литература

1. Типовая учебная программа по учебному предмету «Русский язык и литература» для 5-9 классов уровня основного среднего образования (с нерусским языком обучения) по обновленному содержанию. [Электронный ресурс]. URL: https://rao.kz/dokumenty/tipovye- uchebnye-plany

2. Русский язык и литература: Учебник для 8-го класса общеобразовательной школы с нерусским языком обучения. 1 ч. / У. А. Жанпейс, Н. А. Озекбаева, Р. Д. Даркембаева, Г. А. Атембаева. – Алматы: «Атамұра», 2018. – 192 с.

3. Русский язык и литература: Учебник для 9 класса общеобразовательной школы с казахским языком обучения. 1 ч. / У.А. Жанпейс, А.А. Майбалаева, Г.А. Атембаева. – Алматы: «Атамұра», 2019. – 208 с.

4. Русский язык и литература: Учебник для 8-го класса общеобразовательной школы с нерусским языком обучения. 2 ч. / У.А. Жанпейс, Н.А. Озекбаева, Р.Д. Даркембаева, Г.А. Атембаева. – Алматы: «Атамұра», 2018. – 192 с.

5. Межпредметные связи при изучении литературы в школе: Сб. статей. М., 2015. – 116 с.

6. Тажибаева А.Б. Применение интерактивной методики обучения русскому языку в казахской школе // Вестник КазНУ. Серия «Педагогические науки». №2 (39). 2013. – С. 95-100.

7. Инструктивно-методическое письмо «Об особенностях образовательного процесса в общеобразовательных школах Республики Казахстан в 2024-2025 учебном году». – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2024. – 116 с.

8. Калиева В.А., Кабатай Б.А., Арпабекова Ш.И. Развитие у учащихся навыков написания критических статей через поисковое чтение // ВЕСТНИК КазНПУ им. Абая, серия»Филология», №2(72), 2020. – С. 540-548.

9. Бил И.Л. Интеграция обучения русскому языку и литературе в контексте современных образовательных стандартов. // Русский язык в школе, 2016, №4. – С. 40-47.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КЛАСТЕРОВ И МЕНТАЛЬНЫХ КАРТ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

З.З. Мухитдинова
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлана
научный руководитель: О.К. Андрющенко
кандидат филологических наук, профессор, г. Павлодар

Аннотация: В данной работе рассматриваются возможности использования ментальных карт и кластеров на уроках русского языка для формирования и развития у школьников навыков анализа синтаксических конструкций. Особое внимание уделяется теме «Главные члены предложения». В рамках исследования был проведён педагогический эксперимент в трёх пятых классах с различным уровнем активности применения приёмов визуализации. Результаты эксперимента показали эффективность методик, основанных на визуальном моделировании учебной информации.

Ключевые слова: ментальная карта, кластер, визуализация, главные члены предложения, русский язык, учебный процесс.

Abstract: This paper explores the use of mind maps and clusters in Russian language lessons to develop students' skills in analyzing syntactic structures, with a focus on the topic "Main Members of the Sentence." As part of the study, a pedagogical experiment was conducted in three fifth-grade classes using different levels of visualization activity. The results demonstrated the effectiveness of visual-based teaching methods in improving understanding and retention.

Keywords: mind map, cluster, visualization, main members of the sentence, Russian language, educational process.

Аннотация: Бұл жұмыста орыс тілі сабақтарында синтаксистік құрылымдарды талдау дағдыларын дамыту үшін менталды карталар мен кластерлерді қолдану мүмкіндіктері қарастырылады. Негізгі назар «Басты мүшелер» тақырыбына аударылды. Зерттеу аясында үш бесінші сыныпта визуалды әдістерді әртүрлі деңгейде пайдалану арқылы педагогикалық эксперимент жүргізілді. Эксперимент нәтижелері визуализацияға негізделген әдістердің тиімділігін көрсетті.

Түйін сөздер: менталды карта, кластер, визуализация, басты мүшелер, орыс тілі, оқу процесі.

Введение

Современная система образования ориентирована не только на передачу готовых знаний, но и на формирование у учащихся ключевых компетенций, среди которых особенно важны умения критически мыслить, самостоятельно добывать и структурировать информацию, а также эффективно её анализировать и запоминать. В условиях стремительного роста информационного потока и широкого доступа к различным источникам возрастает значимость методов, способствующих систематизации учебного материала. К таким методам относятся кластеры и ментальные карты, которые получили признание в

образовательной практике как эффективные инструменты визуализации информации. [1]

В нашей работе мы рассматриваем кластеры и ментальные карты как средства повышения эффективности обучения русскому языку. Особое внимание уделяется их роли в формировании грамматических представлений учащихся, активизации мыслительной деятельности и повышении учебной мотивации. Мы изучаем, как данные методы способствуют осмысленному усвоению сложных языковых понятий, развитию лингвистической компетенции и улучшению результатов обучения. Исследование основывается не только на теоретических выводах, но и на практическом педагогическом эксперименте, проведённом в 5-х классах с различным уровнем учебной активности. В отличие от традиционного линейного конспектирования, кластеры и ментальные карты позволяют представить языковые явления и связи между ними в наглядной форме, выявить иерархию понятий, выстроить логические связи, что особенно актуально при изучении грамматических и лексических тем на уроках русского языка.(3) Такие методы позволяют ученикам рассматривать языковой материал многомерно, осмысленно, выделяя главные и второстепенные элементы и тем самым формируя целостную картину изучаемой темы.

Термин «ментальная карта» был введён британским психологом Тони Бьюзеном, который называл этот метод «швейцарским ножом мозга» за его универсальность. Изначально разработанная как техника активизации мышления, она получила широкое применение не только в образовательной, но и в деловой, научной, креативной сферах. Ментальные карты способствуют развитию ассоциативного мышления, способности к планированию, анализу и систематизации информации. Их использование в учебной деятельности обеспечивает активное вовлечение учащихся в процесс познания, стимулирует мотивацию и самостоятельность. Эффективность визуальных методов обучения подтверждается и с позиций когнитивной психологии.[1] Согласно исследованиям А. Пейва, Д. Остина и других ученых, визуальные образы играют ключевую роль в процессе усвоения и запоминания информации. Применение ментальных карт и кластеров активизирует различные каналы восприятия – зрительный, слуховой, кинестетический, что особенно важно для полноценного усвоения грамматических и лексических тем на уроках русского языка.

Метод кластеризации в педагогике рассматривается как приём графической организации информации, который позволяет визуализировать логическую структуру материала и отразить процесс мышления.[2] Этот метод получил развитие в технологии развития критического мышления, разработанной Ч. Темплом, Дж. Стил и К. Мередитом в конце XX века в США.(1) В России идеи критического мышления были адаптированы под отечественную образовательную

систему такими исследователями, как И.О. Загашеев, С.И. Заир-Бек, И.В. Муштавинская. Они обосновали дидактические, психологические и философские основы подхода, дополнили его новыми приёмами и методиками, адаптированными для работы с российскими школьниками.(2) Таким образом, применение кластеров и ментальных карт как элементов визуализации способствует не только более глубокому усвоению учебного материала, но и формированию метапредметных навыков, повышает мотивацию к обучению и соответствует современным требованиям личностно-ориентированного образования. Это делает тему нашего исследования особенно значимой в условиях перехода к новым образовательным стандартам.

Актуальность исследования заключается в том, что в условиях реализации современных образовательных стандартов перед учителем русского языка стоит задача не только передавать знания, но и формировать у учащихся умения самостоятельно анализировать, обобщать и представлять информацию в наглядной форме. Это делает необходимым применение методов, способствующих развитию учебной самостоятельности и рефлексии, в частности – визуальных способов организации материала.

Мы обратили внимание на то, что в школьной практике наблюдается снижение интереса к изучению русского языка. Зачастую ученики воспринимают предмет как набор формальных правил, не видя связи между теорией и практикой. Это приводит к формальному усвоению знаний и затруднениям при их применении. Визуальные методы, такие как кластеры и ментальные карты, позволяют активизировать познавательную деятельность и сделать учебный процесс более увлекательным и доступным. С позиции когнитивной психологии визуализация информации также имеет обоснование: известно, что человек усваивает большую часть информации именно зрительно. Использование образов и ассоциаций помогает глубже понять и лучше запомнить учебный материал. Особенно это важно в работе с подростками, у которых развивается логическое и системное мышление. Кроме того, актуальность нашего исследования определяется и методическим аспектом. Несмотря на признание эффективности визуальных технологий, в преподавании русского языка они применяются нерегулярно и не всегда осознанно. Это определяет необходимость изучения способов внедрения кластеров и ментальных карт в систему обучения.

Таким образом, цель нашего исследования – определить эффективность использования кластеров и ментальных карт в обучении русскому языку учащихся средних классов, а также выявить их влияние на развитие навыков структурирования информации, понимания учебного материала и мотивации к обучению.

Материалы и методы

В исследовании эффективности использования кластеров и ментальных карт в обучении русскому языку учащихся 5-х классов были использованы следующие методы: педагогический эксперимент, наблюдение за учебной активностью, а также сравнительный анализ результатов. В исследовании приняли участие два 5-х класса КГУ «Средняя общеобразовательная школа-гимназия имени Шапық Шөкина города Павлодар»: экспериментальный (27 человек), работавший с визуальными инструментами, и контрольный (26 человек), обучавшийся традиционно. Продолжительность эксперимента – один месяц (с 3.03.2025 по 1.04.2025). В процессе работы проводилась разработка наглядных учебных материалов с использованием кластеров и ментальных карт; оценивались знания учащихся по созданным ими схемам; применялся дифференцированный подход; поощрялась активная учебная деятельность.

Результаты и обсуждение

Эксперимент был направлен на исследование эффективности использования кластеров и ментальных карт в обучении русскому языку среди учащихся 5-х классов. В исследовании участвовали три группы: 5 «Д» (пассивная экспериментальная группа), 5 «Г» (средняя экспериментальная группа) и 5 «З» (активная экспериментальная группа). Каждый класс состоял в среднем из 23–25 учеников.

Эксперимент состоял из двух основных этапов:

На подготовительном этапе мы познакомили учащихся всех классов с понятием ментальной карты, её структурой, элементами и принципами построения. Мы объяснили, что ментальная карта – это визуальное отображение информации, в центре которой находится ключевая тема, а от неё отходят ветви с основными понятиями и идеями. Мы подробно показали, как правильно строить карту, как выбрать центральную тему, как выделить подтемы и использовать графические элементы для повышения наглядности. Для закрепления материала учащимся были продемонстрированы примеры ментальных карт на различных темах, что помогло им подготовиться к дальнейшей самостоятельной работе с этим инструментом.

На практическом этапе мы организовали работу с ментальными картами в разных группах, и результаты продемонстрировали различные уровни усвоения материала, что напрямую связано с вовлеченностью и самостоятельностью учащихся в процессе работы. Работа проводилась следующим образом:

5 «Д» (пассивная группа): Учащиеся этой группы работали с частично заполненной ментальной картой под нашим руководством. Несмотря на ограниченную самостоятельность, данный метод всё же позволил учащимся систематизировать и повторить основные понятия, что способствовало закреплению материала. Однако из-за высокой зависимости от нас как педагогов, результаты этой группы были менее

выражены как в плане креативности, так и в плане глубины анализа. В этой группе мы наблюдали меньшую активность учащихся, что также сказалось на уровне их мотивации и понимания материала. (Рис.1)

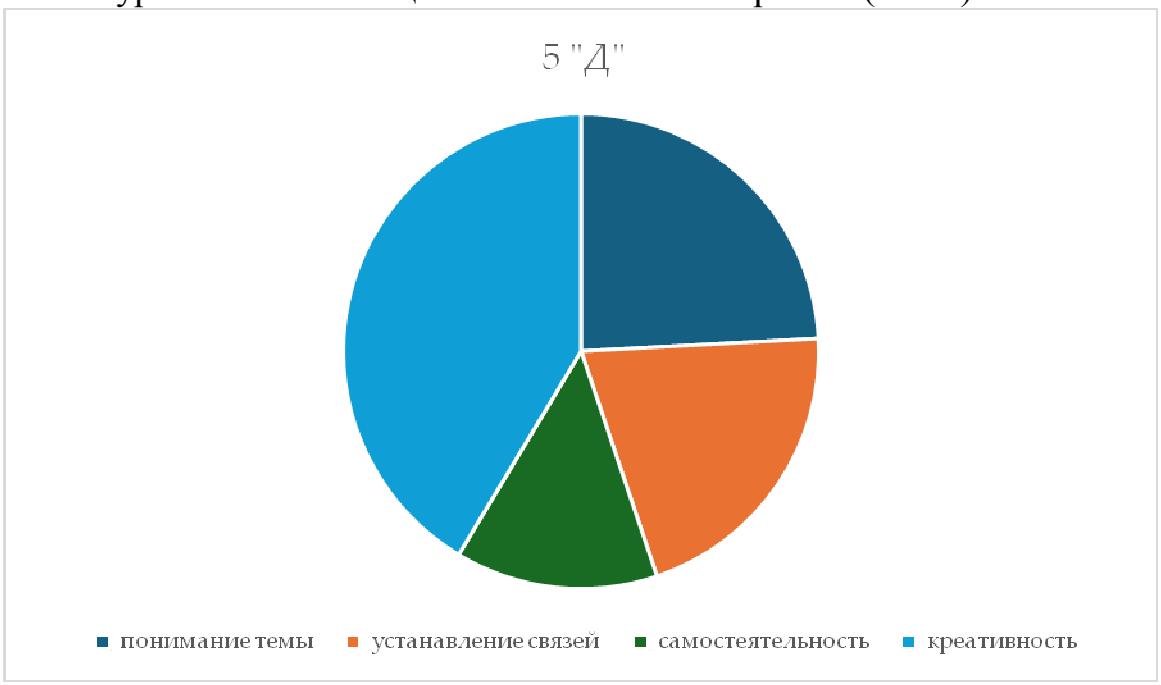

Рис.1 – Результаты анализа учащихся

5 «Г» (средняя группа): Учащиеся в этой группе работали с заготовкой карты, дополняя её с помощью опорных слов. Они демонстрировали хорошее понимание материала, поскольку им предоставлялась определённая структура, в рамках которой они могли проявить самостоятельность в выборе логики и оформления карты. Такая форма работы также позволила учащимся развивать навыки критического мышления и анализа, однако их вовлеченность была несколько ниже, чем в активной группе. Результаты этой группы также продемонстрировали улучшение в понимании и запоминании материала, благодаря применению кластеров и ментальных карт.

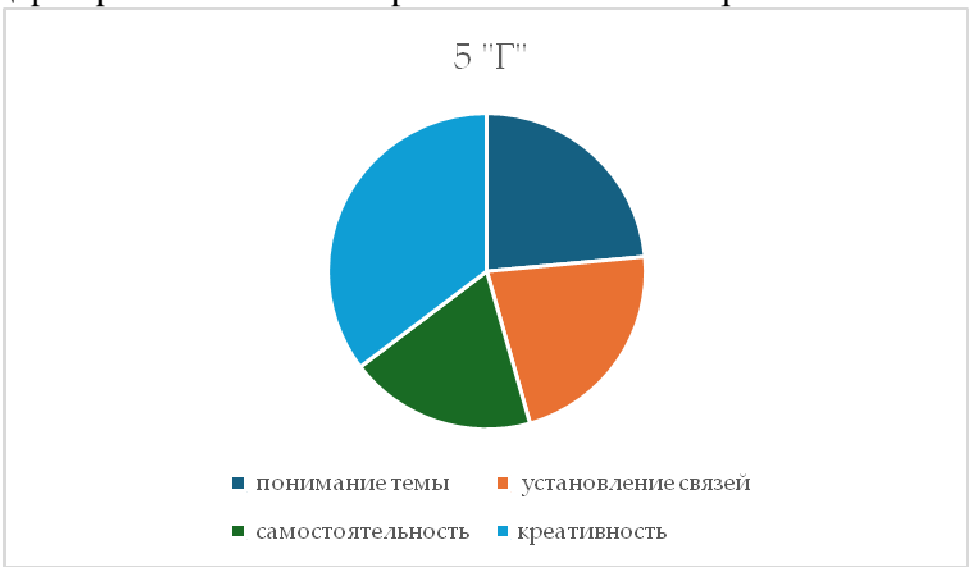

Рис.2 – Результаты анализа учащихся

5 «З» (активная группа): Учащиеся этой группы работали с частично заполненной ментальной картой под нашим руководством. Несмотря на ограниченную самостоятельность, данный метод всё же позволил учащимся систематизировать и повторить основные понятия, что способствовало закреплению материала. Однако из-за высокой зависимости от нас как педагогов, результаты этой группы были менее выражены как в плане креативности, так и в плане глубины анализа. В этой группе мы наблюдали меньшую активность учащихся, что также сказалось на уровне их мотивации и понимания материала.

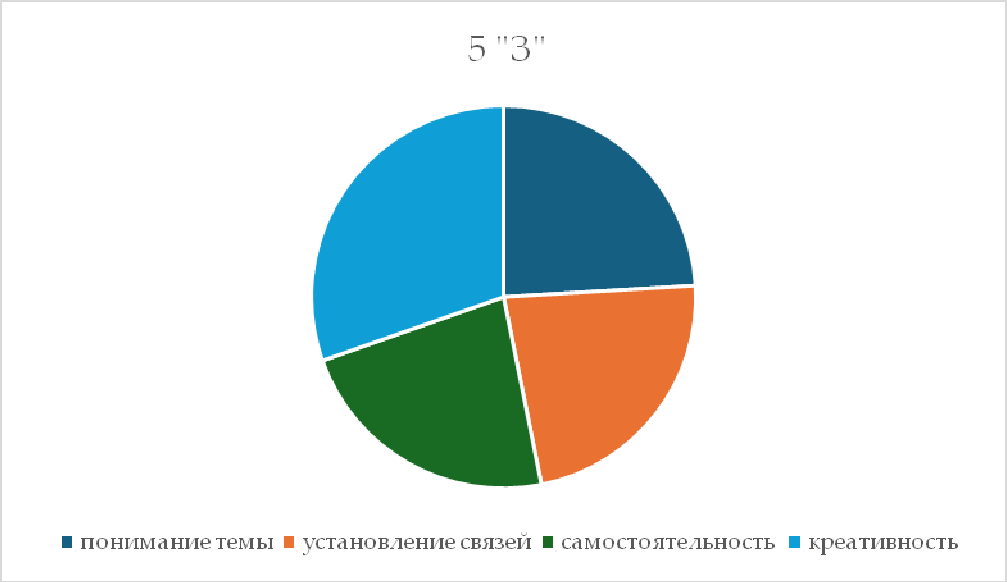

Рис.3 – Результаты анализа учащихся

В ходе эксперимента мы наблюдали, что уровень активности учащихся значительно влияет на глубину усвоения материала. Наиболее высокие результаты продемонстрировали учащиеся 5 «З» класса, которым была предоставлена возможность полностью самостоятельно строить ментальные карты. Это подтверждает гипотезу, что метод ментальных карт наиболее эффективен, когда учащиеся активно вовлечены в процесс обучения и самостоятельно выявляют смысловые связи, структурируют материал и представляют его в наглядной форме.(Рис.3)

Учащиеся 5 «Г» класса, которые работали с частичной самостоятельностью, также показали хорошие результаты. Это указывает на то, что частичная самостоятельная работа с ментальными картами способствует развитию аналитического мышления и помогает учащимся лучше усваивать материал.(Рис.2)

Однако 5 «Д» класс, где учащиеся работали в условиях высокой зависимости от учителя, показал наименее выраженные результаты. Учащиеся этой группы продемонстрировали низкую активность в процессе выполнения задания, что отразилось на их уровне понимания и креативности. В связи с этим, можно сделать вывод, что высокое

вовлечение учащихся в процесс самостоятельного создания ментальных карт положительно сказывается на их обучении.(Рис.1)

Таким образом, результаты эксперимента подтверждают, что вовлечённость учащихся в процесс построения ментальных карт и кластеров способствует развитию их аналитических и логических способностей, а также значительно повышает мотивацию к изучению русского языка. Ученики, которые активно использовали этот метод, показали лучшие результаты как в понимании материала, так и в создании оригинальных, логичных структур.

Вывод

Проведённое исследование подтвердило эффективность использования ментальных карт и кластеров в обучении русскому языку. Эти визуальные инструменты помогают учащимся систематизировать знания, устанавливать логические связи и осознанно усваивать грамматический материал. Наибольших результатов удалось достичь при активной форме работы, когда учащиеся самостоятельно создавали визуальные схемы. Это способствовало не только лучшему пониманию темы, но и развитию метапредметных умений. Таким образом, ментальные карты и кластеры следует рассматривать как перспективные средства обучения, способствующие формированию деятельностного подхода и вовлечённости школьников в образовательный процесс.

Литература

1. Абдуллаева М.С. Использование кластерного метода в обучении русскому языку // Методика преподавания русского языка. – 2015. – № 1. – С. 45–50. [ ]

2. Сорока О.Г., Васильева И.Н. Визуализация учебной информации // Пачатковае навучанне: сям'я, дзіцячы сад, школа: Университет педагогического самообразования. – 2015. – № 12. – С. 1–5. [ ]

3. https://nsportal.ru/shkola/russkiy-yazyk/library/2015/04/09/klaster-kak-priyom-organizatsii-samostoyatelnoy-raboty-s ( )

4. https://infolesson.kz/irina-valentinovna-mushtavinskaya-tehnologiya-razvitiya-kriticheskogo-myshleniya-na-uroke-i-v-sisteme-podgotovki-uchitelya-6298918.html ( )

5. https://edunews.ru/school/info/mentalnye-karty-protiv-konspektov.html ( )

АКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ НЕОЛОГИЗМОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Д.О. Назируллаева
студент Павлодарского педагогического университета им. Ә.Марғұлан
научный руководитель: М.К. Каирова
кандидат филологических наук, доцент, г. Павлодар

Аннотация: Статья посвящена проблеме изучения неологизмов в русском языке и предлагает обзор эффективных методических приемов и активных методов обучения, направленных на развитие у учащихся навыков понимания и использования новых слов. В первой части статьи рассматриваются традиционные приемы работы над значением неологизмов, такие как словообразовательный анализ, контекстуальное объяснение, использование справочных материалов, подбор синонимов и другие, с оценкой их развивающего потенциала. Особое внимание уделяется необходимости разнообразия приемов для наиболее рационального введения новых слов. Статья убедительно доказывает, что применение разнообразных методических приемов в сочетании с активными формами обучения способствует более глубокому и осознанному усвоению неологизмов, что является важным аспектом изучения современного русского языка.

Ключевые слова: неологизмы, русский язык, активные методы, методика преподавания.

Аңдатпа: Бұл мақала орыс тіліндегі неологизмдерді оқыту мәселесіне арналған және оқушылардың жаңа сөздерді түсіну және қолдану дағдыларын дамытуға бағытталған тиімді әдістемелік тәсілдер мен белсенді оқыту әдістеріне шолу жасайды. Мақаланың бірінші бөлігінде неологизмдердің мағынасымен жұмыс істеудің дәстүрлі тәсілдері қарастырылады, мысалы, сөзжасамдық талдау, контекстік түсіндіру, анықтамалық материалдарды пайдалану, синонимдерді таңдау және басқалары, олардың дамытушылық әлеуетін бағалаумен. Жаңа сөздерді ең ұтымды енгізу үшін әдістердің әртүрлілігінің қажеттілігіне ерекше назар аударылады. Мақала әртүрлі әдістемелік тәсілдерді белсенді оқыту формаларымен үйлестіре қолдану неологизмдерді тереңірек және саналы түрде меңгеруге ықпал ететінін сенімді түрде дәлелдейді, бұл қазіргі орыс тілін оқытудың маңызды аспектісі болып табылады.

Түйінді сөздер: неологизмдер, орыс тілі, белсенді әдістер, оқыту әдістемесі.

Abstract: The article is dedicated to the problem of studying neologisms in the Russian language and offers an overview of effective methodological techniques and active teaching methods aimed at developing students' skills in understanding and using new words. The first part of the article examines traditional methods of working on the meaning of neologisms, such as word-formation analysis, contextual explanation, the use of reference materials, synonym selection, and others, with an assessment of their developmental potential. Special attention is paid to the necessity of diverse techniques for the most rational introduction of new words. The article convincingly demonstrates that the application of various methodological techniques in combination with active forms of learning contributes to a deeper and more conscious assimilation of neologisms, which is an important aspect of studying the modern Russian language.

Keywords: neologisms, Russian language, active methods, teaching methodology.

Русский язык постоянно развивается, и одним из самых ярких проявлений этого развития является появление неологизмов. Неологизмы – это новые слова или выражения, которые возникают в языке для обозначения новых понятий, явлений или предметов.

В методике русского языка известно много приемов работы над значениями нового слова. Использование всех приемов обеспечивает разнообразие работы, а также «позволяет вводить неологизм наиболее рациональным именно для данного слова способов» [1]. Рассмотрим основные из них, расположив по степени их развивающего потенциала:

1. Словообразовательный анализ, на основе которого выясняется значение (или оттенок значения) неологизма. Обычно задается вопрос: «От какого слова образовано это слово?» или: «Почему так назвали?» Такой способ объяснения слов позволяет осуществлять связь словарной работы с правописанием, так как выявляет корни слов и способствует проверке безударных гласных, звонких, глухих и непроизносимых согласных. Например: от какого слова образовано слово «вице-президент»? Почему его так назвали? Потому что приставка вице обозначает заместитель и при сложении двух слов получаем «заместитель президента».

2. Объяснение значения через контекст. Прочтение отрывка «высвечивает» значение неологизмов; школьники легче понимают не только их прямое значение, но и уместность употребления, и сочетаемость, и выразительность. Например: Нам понадобится чистый лист бумаги с реквизитами учреждения, чтобы написать официальный запрос (бланк).

3. Включение неологизма в контекст, составленный самими детьми, является вариантом предыдущего задания. Это прием активизации учащихся, но в трудных случаях включение в контекст может произвести учитель.

4. Выяснение значения неологизма по справочным материалам, т.е. по словарям и сноскам в книге для чтения. В отдельных случаях можно пользоваться толковыми словарями.

5. Показ предмета, картинки, макета, чучела или действия как средство развития познавательной активности учащихся зависит от степени самостоятельности привлеченных к объяснению школьников: если картинку, объясняющую значение неологизма, дети подобрали сами либо нарисовали, то их познавательная активность достаточно высока.

6. Способ подбора синонимов является одним из самых универсальных и часто применяемых приемов. Например: управляющий – менеджер, образ – имидж, охрана – секьюрити.

7. Развернутое описание, состоящее из группы слов или из нескольких предложений, как прием разъяснения значений слов ценен

тем, что он позволяет сохранить непринужденность беседы.

8. Способ логического определения нередко помогает раскрыть значение неологизма через подведение его под ближайший род и выделение видовых признаков.

Разнообразие приемов и повышение активности учащихся в объяснении значений слов – важнейшая задача словарной работы на уроках русского языка.

Н.А. Николина считает, что подобная комплексная работа позволяет не просто познакомить учащихся с понятием неологизмов, но и рассмотреть их с точки зрения происхождения, словообразования, функционирования в речи и использования в произведении литературы в качестве художественного средства [2].

Преподавание неологизмов может быть сложной задачей, но активные методы обучения могут сделать этот процесс более интересным и эффективным.

Активные методы обучения – это методы, которые вовлекают учащихся в активный процесс обучения. Они предполагают, что учащиеся не просто пассивно слушают учителя, но и активно участвуют в обсуждении, анализе и применении новых знаний.

К активным методам можно отнести следующее:

- *Игры и викторины:* они могут сделать процесс изучения неологизмов более увлекательным. Например, можно использовать игру «Кто хочет стать миллионером», где вопросы будут связаны с неологизмами.
- *Работа в группах,* которая позволяет учащимся обсуждать и анализировать неологизмы вместе. Например, можно попросить учащихся составить словарь неологизмов на определенную тему.
- *Проекты* позволяют учащимся исследовать неологизмы в контексте. Например, можно попросить учащихся написать статью или эссе о неологизмах, которые они встречают в СМИ.
- *Использование мультимедиа, такие как видео и аудиозаписи,* могут сделать процесс изучения неологизмов более интересным и наглядным. Например, можно использовать видеоролики, в которых используются неологизмы.
- *Создание ментальных карт,* которые помогают визуализировать связи между неологизмами и их значениями. Этот метод помогает учащимся лучше запоминать новые слова [3].

Примеры активных методов преподавания неологизмов:

1. Игра «Неологизмы в контексте».

Цель: Научить учащихся правильно употреблять неологизмы в речи.

Процесс:

- ✓ Учитель подготавливает карточки с неологизмами.
- ✓ Каждый ученик получает карточку и должен придумать предложение, в котором этот неологизм будет использован в правильном контексте.

- ✓ Затем ученики зачитывают свои предложения, и класс обсуждает, насколько корректно использован неологизм.
- ✓ Можно усложнить игру, предложив ученикам не только составить предложения, но и объяснить значение неологизма.

Преимущества:

- ✓ Развивает навыки активного использования неологизмов.
- ✓ Способствует лучшему запоминанию новых слов.
- ✓ Создает интерактивную и увлекательную атмосферу.

2. Дискуссия «Влияние социальных сетей на язык»

Цель: Проанализировать влияние социальных сетей на появление новых слов и выражений.

Процесс:

- ✓ Учитель предлагает тему для дискуссии, например, «Как социальные сети изменили русский язык?».
- ✓ Ученики делятся своими наблюдениями о неологизмах, которые они встречают в социальных сетях.
- ✓ В ходе дискуссии обсуждаются причины появления этих неологизмов, их значение и влияние на язык в целом.
- ✓ Можно разделить учеников на группы, и дать каждой группе свое направление для обсуждения(например, влияние твиттера, или влияние ТикТока).

Преимущества:

- ✓ Развивает навыки критического мышления и анализа.
- ✓ Позволяет учащимся выразить свою точку зрения.
- ✓ Способствует лучшему пониманию современного языка.

3. Проект «Словарь неологизмов»

Цель: Создать словарь неологизмов, которые используются в повседневной жизни.

Процесс:

- ✓ Ученики работают в группах, каждая из которых выбирает определенную тему, например, «Интернет-сленг», «Молодежные неологизмы», «Неологизмы в профессиональной сфере».
- ✓ Группы собирают неологизмы, относящиеся к их теме, и составляют словарь, в котором указывают значение каждого слова и примеры его использования.
- ✓ Затем группы представляют свои словари классу.

Преимущества:

- ✓ Развивает навыки исследовательской работы.
- ✓ Способствует лучшему пониманию значения неологизмов.
- ✓ Создает полезный ресурс для изучения новых слов.

Дополнительные идеи:

- Создание мемов с неологизмами: Учащиеся могут создавать мемы, используя неологизмы, что поможет им лучше понять значение этих слов и их контекст.

- Ролевые игры: Учащиеся могут разыгрывать сценки, в которых они используют неологизмы в различных ситуациях.

- Анализ текстов СМИ: Учащиеся могут анализировать статьи и репортажи в СМИ, выделяя и объясняя неологизмы, которые в них используются.

Использование этих активных методов поможет сделать процесс изучения неологизмов более интересным и эффективным, а также позволит учащимся лучше понимать и использовать современный русский язык.

К преимуществам активных методов преподавания неологизмов можно отнести:

- повышение мотивации учащихся;
- развитие навыков критического мышления;
- улучшение запоминания новых слов;
- создание интерактивной образовательной среды.

Таким образом, активные методы преподавания неологизмов могут сделать процесс изучения новых слов более интересным и эффективным. Используя эти методы, учителя могут помочь учащимся лучше понимать и использовать неологизмы в своей речи.

Литература

1. Попова Т.В., Рацибурская Л.В., Гугунава Д.В. Неология и неография современного русского языка, 2015. – 168 с.

2. Николина Н.А. Тенденции современного глагольного словопроизводства. Русский язык в школе, 2021. – С. 80-85.

3. Тимашова, Е. В., Воронина Т. Н. Неологизмы XX-XXI века и их роль в современном языке // Мир науки, культуры, образования. – 2014. – Вып 3. – С.259-261.

4. Жукова Т.Ю. Неологизмы в школьных учебниках русского языка [Электронный ресурс]. – URL: https://www.webkursovik.ru/kartgotrab.asp?id=-77976

5. Тогоева С.И. Современная лексикография и новые единицы номинации: монография. – Тверь, 2000. – 115 с.

6. Белькова А.Е., Коростелева Л.В., Менщикова Н.А, Новикова О.В. Специфика информационной программы на региональном телевидении (на материале итоговой программы МБУ «Телевидение Нижневартовского района»): Колл. моногр. – Нижневартовск: Изд-во Нижневарт. гос. ун-та, 2016. – 148 с.

ТЮРКИЗМЫ В РАССКАЗЕ Р. СЕЙСЕНБАЕВА «ДЕНЬ, КОГДА РУХНУЛ МИР»: ЛЕКСИЧЕСКИЙ КОММЕНТАРИЙ НА УРОКЕ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

А.В. Овчинникова
магистрант Павлодарского педагогического университета
научный руководитель: З.К. Темиргазина
доктор филологических наук, профессор, г. Павлодар

Аннотация. В статье анализируются особенности внедрения тюркизмов как особой лексической подсистемы в рассказе «День, когда рухнул мир» Р. Сейсенбаева. Выделяется 4 группы заимствований, каждая из которых играет свою художественную функцию. Представлена система упражнений для учащихся 11 классов, предназначенная для проведения лексического комментария при изучении данного рассказа.
Ключевые слова: Р. Сейсенбаев, тюркизмы, лексический комментарий, автор-билингв.

Аннотация. Мақалада Р.Сейсенбаевтың «Дүние ыдыраған күн» әңгімесіндегі түркизмдердің арнайы лексикалық ішкі жүйе ретінде ену ерекшеліктері талданады. Қарыз алудың 4 тобы бар, олардың әрқайсысы өзінің көркемдік қызметін атқарады. Осы әңгімені оқу кезінде лексикалық түсініктеме беруге арналған 11-сынып оқушыларына арналған жаттығулар жүйесі ұсынылған.
Тірек сөздер: Р. Сейсенбаев, түркизмдер, лексикалық түсіндірме, қос тілді автор.

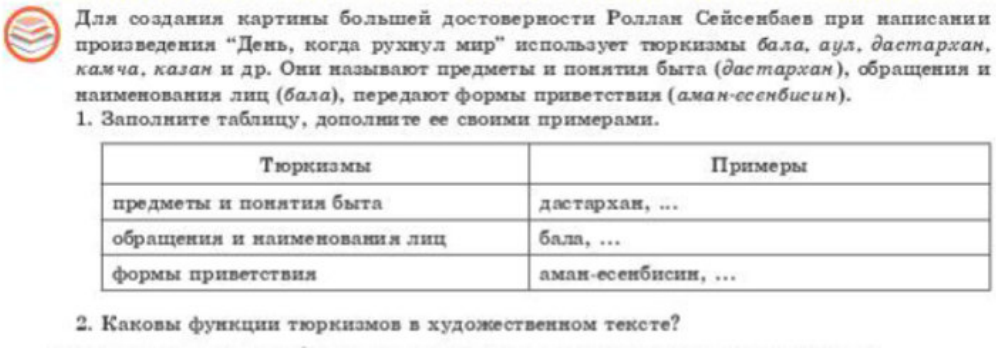
Annotation. The article analyzes the peculiarities of introduction of Turkisms as a special lexical subsystem in the story “The Day the World Collapsed” by R. Seisenbaev. Four groups of borrowings are singled out, each of which plays its own artistic function. The system of exercises for pupils of 11 classes is presented, intended for carrying out lexical commentary when studying this story.
Keywords: R. Seisenbaev, Turkisms, lexical commentary, bilingual author.

Р. Сейсенбаев владеет русским языком: пишет на русском языке и переводит на русский произведения, что позволяет отнести его к билингвам в узком смысле слова (по определению *двуязычия* Ф.П. Филина) [1, с.26]. Для автора-билингва, пишущего на русском языке о казахских реалиях, как Роллан Шакенович, включение казахских слов в текст, заимствование, становится одним из способов создания художественной реальности и оценки реальности объективной, неким аксиологическим инструментом, маркером.

Отметим, что, будучи казахом, автор пишет на русском, своем втором языке, и внедряет в текст лексику из родного, казахского, языка. Этот факт указывает на языковую чуткость, проявляющуюся в умении сохранить и передать ментальность, быт и способ мышления своего народа на неродном языке. При этом встает вопрос об особой роли

тюркизмов и казахизмов в текстах автора.

В школьном курсе предмета «Русский язык и литература» (для классов в нерусским языком обучения) в 11 классе в 1 четверти изучается рассказ «День, когда рухнул мир». Произведение автобиографично и основано на детских воспоминаниях автора о первом испытании ядерного оружия на Семипалатинском полигоне. Анализ учебника издательства «Атамура», авторства Жанпейс У.А. (2020 г.) [2], рекомендованного Министерством образования и науки РК, выявил, что при изучении данного произведения не уделяется внимание лексической подсистеме тюркизмов в рассказе, не предусмотрено ни одного задания. В проекте учебника Шашкиной Г.З. издательства «Мектеп» (2019 г.) присутствует одно задание (рис. 1), направленное на классификацию тюркизмов, выделенных из текста, и определение цели их использования [3].

Для создания картины большей достоверности Роллан Сейсенбаев при написании произведения "День, когда рухнул мир" использует тюркизмы *бала, аул, дастархан, камча, казан* и др. Они называют предметы и понятия быта (*дастархан*), обращения и наименования лиц (*бала*), передают формы приветствия (*аман-есенбисин*).

1. Заполните таблицу, дополните ее своими примерами.

Тюркизмы	Примеры
предметы и понятия быта	дастархан, ...
обращения и наименования лиц	бала, ...
формы приветствия	аман-есенбисин, ...

2. Каковы функции тюркизмов в художественном тексте?

Рис. 1. Задания из учебника на работу с тюркизмами [3, с.11].

Цель нашей работы – проанализировать особенности внедрения тюркизмов в рассказ Р. Сейсенбаева «День, когда рухнул мир» и разработать систему упражнений по данной теме для учащихся.

Казахизмы – это «лексические единицы, заимствованные русским языком из казахского или через посредство казахского языка» [4, с.47], Тюркизмами принято считать заимствования из любых языков тюркской группы. Б. Кали были выявлены 3 функции казахизмов в речи современных носителей русского языка: 1) Номинативная (для безэквивалентной казахской лексики); 2) Отражение национальной языковой картины; 3) Экспрессивно-стилистическая/художественная функция (в художественной и публицистической речи) [4, с.48-49]. В художественной речи Р. Сейсенбаева помимо представленных выше функций мы выявили и более специфические, связанные с реализацией авторского замысла. Нами были выделены четыре группы тюркизмов/казахизмов, объединенных по художественной функции в рассказе и степени освоенности русским языком.

Первой группой лексем, которые мы выделили, являются не собственно тюркизмы, а фразы из казахского языка, освоенные лишь в графическом отношении (русифицированный вариант написания

казахских слов). В этом случае специфические казахские буквы в словах заменяются русскими буквами, приближенными по звучанию обозначаемых ими звуков. При этом автор следом непосредственно в тексте дает полный перевод фразы: *«– Аман-есенбисин, балам? Здравствуй, сынок...»; «– Аман-есенбисин, карагым. Жив-здоров, сынок?»* [5, с.10, 34].

В первый раз, в самом начале рассказа, эта фраза адресована главному герою его матерью. Второй фрагмент расположен ближе к концу рассказа, дедушка главного героя обращается здесь к его отцу. Оба разговора происходят на фоне тяжелых событий в жизни героев.

Во вторую группу слов мы выделяем наименования членов семьи: «апа», «ата», «ага», «байбише». Они являются пластом частично освоенной русским языком заимствованной лексики. В тексте рассказа они функционируют лишь в разговорной речи, в диалогах героев, и употребляются наряду с русскими вариантами (дедушка, бабушка, отец). Во внутренней речи главного героя, в его снах используется русский эквивалент лексем. Одной из основных функций лексем первой и второй групп является актуализация в сознании читателя условий совершения коммуникации между героями: место – аул близ Семипалатинская в Казахстане; коммуниканты – жители аула, казахи

Третья группа казахизмов относится к лексике, освоенной русским языком, о чем свидетельствуют случаи и словообразования, и формообразования на основе этих слов, а также включенность некоторых из них в толковые словари русского языка.

Можно разделить их на несколько подгрупп по способу употребления и функции в тексте:

1) Наименования характерных элементов казахской аульной жизни: «аул» – «аульчане», «аульский», «арба» – «арбу», «арбе», «кошма», «камча», «дастархан».

Они имеют русский эквивалент, между тем использование именно этих вариантов позволяет создать образ пространства казахского быта. За своей частотностью и давностью освоения эти тюркизмы не воспринимаются как экзотизмы, однако они обладают дополнительной экспрессивно-стилистической семантикой аутентичности, «казахскости».

2) Обращение к человеку или его характеристика.

В речи героев мы можем встретить использование слов «беркут», «джигит» по отношению к главному герою. Они обладают положительной оценочной семантикой.

Беркут – символом «удачи, добытой большими усилиями, заслуженной и потому бесценной» [6, с.50-51]. Сравнение с беркутом таким образом подразумевает, что этот человек достойный, сдержанный, удачливый, благородный.

Лексема «джигит» встречается в рассказе несколько раз в

контексте, подчеркивающем положительную оценочную семантику слова. Джигит – это помощник, опора семьи: *«Ты поедешь вместе с дедушкой и бабушкой. Им ведь нужна помощь, а ты уже взрослый джигит»* [5, с.16]. Джигит – это воин, защитник родины: *«А потом – война. Скольких и она унесла, тут каждый второй джигит на чужой стороне пал»* [5, с.18]. и т.д.

К заимствованной негативно-оценочной лексике относится слово «кафыр», которое дедушка главного героя использует для обращения к испортившим его колодец солдатам: *«– У, кафыр неверный! А ну вылезай отсюда немедленно. Всю воду вы мне, нечестивцы, испоганили!»* [5, с.34].

3) Следующую подгруппа освоенных казахизмов играет функцию разделителя на «своих» и «чужих».

Например, в рассказе употребляется три варианта топонима, называющего место событий: «Чингисские горы», «Чингистау», «горы Чингистау». При этом Чингистау – это максимально приближенный из предложенных в тексте вариант фонетического освоения казахского «Шыңғыстау». Этот вариант всегда используется героями-казахами в речи между собой. Эти же герои при обращении к русскоговорящему персонажу (а также главный герой во внутренней монологической речи) используют другие – горы Чингистау, Чингисские горы.

Сюда же мы отнесли использование титула «хаджи» с именем Шакарим. При общении между собой герои-казахи используют форму «Шакарим-хаджи», показывая тем самым уважение к великому предку, почитание, несмотря на запрет советским правительством упоминать его имя. В остальных случаях, говоря о нем, герои называют лишь его имя.

В четвертую группу мы выделяем те лексемы, которые играют роль мифологем: «барс», «каракус». Барс в мифологии кочевников – один из «смерть несущих сакральных образов» [6, с.91]. Образ барса пришел в сновидении маленькому Роллану накануне первого испытания ядерной бомбы и появления первых жертв. Он оставил реальный след когтей на его руке и пророчество: *«Вам будет тяжело, малыш, но вы должны выдюжить. Помни, все помни, сынок! Запоминай, запоминая, запоминай! Ибо придет такое время, которое заставит тебя поведать миру правду...»* [5, с.25].

Каракус – орел-могильник. Это мифологическая «с медными когтями черная птица», помощник шамана [7, с.119], а также он нередко соотносится с птицей самрук в казахском фольклоре [8]. В рассказе каракус появляется так же в контексте трагических событий истории казахского народа. Дедушка главного героя вспоминает: *«– Вся степь эта несчастная была устлана трупами. Под вой шакалов, крики каракусов--стервятников бежали мы, да что там бежали – ползли в сторону города»* [5, с.28]. Оба слова – «барс» и «каракус» создают символические образы спутников смерти, испытаний, преодоления трудностей.

На основании результатов анализа лексической подсистемы тюркизмов в рассказе Р. Сейсенбаева «День, когда рухнул мир» мы составили систему упражнений для проведения лексического комментария при изучении этого произведения, который, несомненно, приведет к более глубокому пониманию и, следовательно, анализу текста. Поскольку данной работе не может уделяться большая часть урока, мы оформили задания в виде пяти рабочих карточек, с помощью которых будет удобно организовать групповую/парную работу (Рис. 3-7). Так объем исследуемого материала равномерно распределится между учащимися. Карточки могут даваться и виде индивидуального, дополнительного, домашнего задания.

Каждая карточка имеет следующую структуру:

1) «Рубашка» карты. Здесь расположена ссылка на фрагменты анализируемого текста в виде QR-кода. (Рис. 2)

2)

Рис. 2. Обложка рабочей карточки.

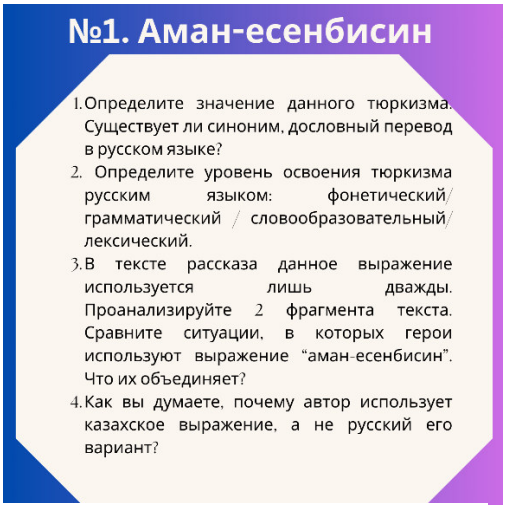

Рис. 3. Карточка 1.

3) На обороте. Номер карточки. Тюркизм или их группа, на работу с которым направленны задания.

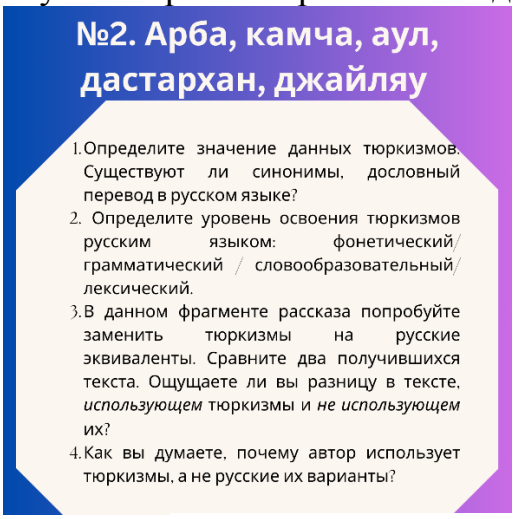

Рис. 4. Карточка 2.

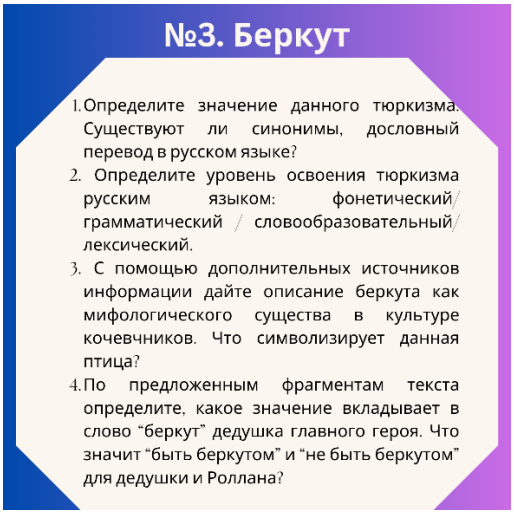

Рис. 5. Карточка 3.

4) Задание №1 направлено на определите значения данного тюркизма и выявление наличия у него синонимов, дословного перевод в русском языке.

Ученики, работающие с карточкой №2 (Рис. 4), к примеру, смогут отметить, что у слов «арба», «камча», «аул», «дастархан», «джайляу» есть перевод в русском языке: арба – телега, камча – плеть, аул – село и т.д. Однако, в толковых словарях присутствует уточнение, что эти названия распространены в основном в Средней Азии. Таким образом, использование тюркизмов вместо русских эквивалентов погружает читателя в атмосферу, среду казахского селения, с его типичными элементами быта.

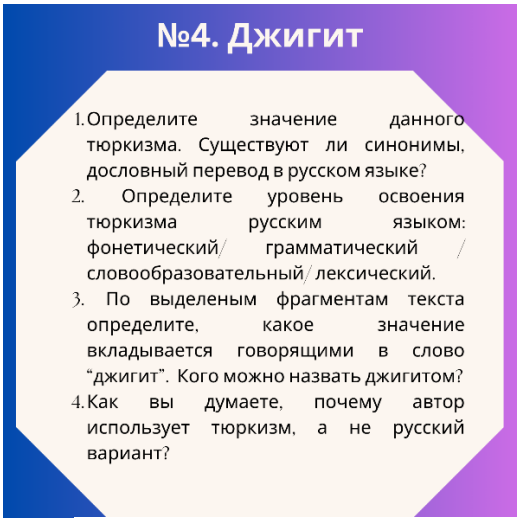

Рис. 6. Карточка.

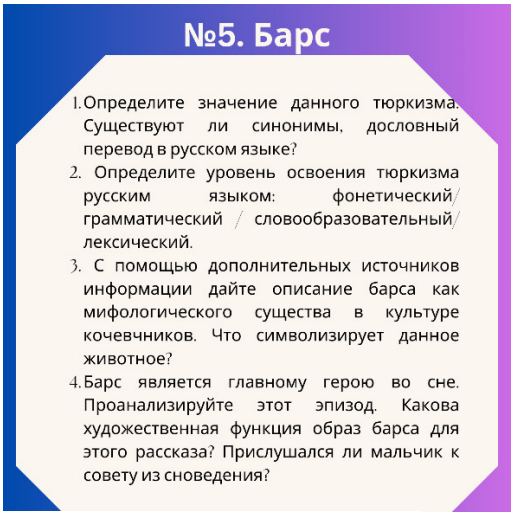

Рис. 7. Карточка 5.

4) Задание №2 направлено на работу с понятием «степень освоенности заимствования». Предлагается определить уровень вхождения данного тюркизма в составы русского языка:

- фонетический – оформление записи слова с помощью фонетических средств русского языка / графическое освоение;
- грамматический – заимствование допускает образование форм слова по принципам грамматики русского языка;
- словообразовательный – на базе освоенного тюркизма запущен деривационный процесс с использованием словообразовательных моделей русского языка;
- лексический – тюркизм вошел в лексическую систему русского языка, о чем свидетельствует внесение его в толковые словари русского языка.

Например, работая с карточкой №1 (Рис. 3), учащиеся отметят, что заимствованная из казахского языка форма приветствия «Аман-есенбисин» русским языком не освоена. Поскольку слово лишь перенесено, адаптировано автором под фонетическую и графическую систему русского языка. А многие слова из карточек №2-5 (Рис. 4-7)

настолько глубоко вошли в русский язык, что не каждый говорящий на нем осознает, что использует заимствованную лексику.

5) Задания №3 и №4 основаны на работе с текстом рассказа и направлены на определение художественной функции анализируемого тюркизма для раскрытия авторского замысла, обоснование его выбора автором.

Так после проведения анализа слова «барс», его мифологической коннотации и специфики функционирования в рассказе (Рис. 5), учащиеся по-новому смогут взглянуть на эпизод со сновидением. И задумаются о роли человека, гражданина, писателя в сохранении памяти об историческом прошлом, о судьбоносности описываемых в рассказе событий для казахского народа.

Работа с карточкам №4 и №5 (Рис. 6 и 7) позволит глубже понять мировоззренческие установки автора, его представление о том, какими качествами должен обладать настоящий казах: сила духа, ясность устремлений, патриотизм, отвага, верность традициям.

Таким образом, анализ языкового пласта художественного произведения кажется нам невероятно важной частью работы на уроках литературы, особенно для учащихся, знакомящихся с творчеством на неродном для них языке. Мы предполагаем, что разработанные нами упражнения могут повысить уровень языковой компетенции и оказать влияние на качество анализа художественного произведения, глубину осмысления темы.

Литература

1. Филин Ф.П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Историко-диалектологический очерк. – Л., 1972. – 655 с.

2. Жанпейс У.А., Озекбаева Н.А., Есетова А.Т., Атембаева Г.А. Русский язык и литература: Учебник для 11 классов общеобразовательной школы с нерусским языком обучения. Часть 1. – Алматы: «Атамура», 2020. – 208 с.

3. Шашкина Г.З., Анищенко О.А., Шмельцер В.В. Русский язык и литература: проект учебника для 11 классов общеобразовательной школы с нерусским языком обучения. Часть 1. – Алмата: «Мектеп», 2019. – 152 с.

4. Кали Б. Русско-казахский билингвизм. 2018. С. 47-50.

5. Сейсенбаев Р. День, когда рухнул мир: рассказы. МКА Народная библиотека. 2002. 88 с.

6. Сейсенбаев Р. День, когда рухнул мир: рассказы. – Жидебай: Народная библиотека (Международный клуб Абая), 2002. – 88 с.

7. Хазбулатов А.Р. Анималистическая вселенная казахской культуры в диаграмме эпох. – Астана: КазНИИК, 2017. – 560 с.

8. Дыренкова Н.П. Материалы по шаманству у телеутов, в кн.: Сборник Музея антропологии и этнографии. – Т. 10. – М.-Л., 1949. – С. 119

9. Мифы народов мира на Чёртовых Куличках. Интернет ресурс: http://myths.kulichki.net/.

ДИСКУССИЯ КАК ЭФФЕКТИВНОЕ СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ И УМЕНИЙ УСТНОЙ НЕПОДГОТОВЛЕННОЙ РЕЧИ

Ж.Д. Салимова
студент Павлодарского педагогического университета им. Ә. Маргулана
научный руководитель: Г.К. Абзулдинова
кандидат филологических наук, г. Павлодар

Аннотация. Данная статья акцентирует внимание на значении дискуссии в развитии коммуникативных навыков учащихся, их социализации и подготовке к дальнейшему саморазвитию.

Основными целями являются: развитие критического мышления, формирование аргументированной речи, умение отстаивать свою позицию.

Фактологический материал основан на:

– определении дискуссии, приведенных в трудах отечественных и зарубежных исследователей;

– выделении основных форм учебных дискуссий, среди которых: круглый стол, дебаты, симпозиум, форум, мозговой штурм, судебное заседание, перекрестная дискуссия, заседание экспертной группы и театральный вид.

Материал данной статьи позволяет рассматривать дискуссию как мощный инструмент формирования речевой активности и креативного мышления, что является важным аспектом современного образовательного процесса.

Аннотация. Бұл мақала оқушылардың коммуникативті дағдыларын дамытудағы, оларды әлеуметтендірудегі және одан әрі өзін-өзі дамытуға дайындықтағы пікірталастың маңыздылығына назар аударады.

Негізгі мақсаттар: сыни ойлауды дамыту, дәлелді сөйлеуді қалыптастыру, өз ұстанымын қорғай білу.

Фактологиялық материал:

– отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектерінде келтірілген пікірталасты анықтау;

– оқу пікірталастарының негізгі нысандарын бөліп көрсету, олардың ішінде: дөңгелек үстел, пікірталас, симпозиум, форум, миға шабуыл, сот отырысы, кросс-пікірталас, сарапшылар тобының отырысы және театр көрінісіне негізделген.

Бұл мақаланың материалы пікірталасты қазіргі білім беру процесінің маңызды аспектісі болып табылатын сөйлеу белсенділігі мен шығармашылық ойлауды қалыптастырудың қуатты құралы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Annotation. This article focuses on the importance of discussion in the development of students' communication skills, their socialization and preparation for further self-development. The main goals are: the development of critical thinking, the formation of reasoned speech, the ability to defend one's position.

The factual material is based on:

– definition of the discussion given in the works of domestic and foreign researchers;

– highlighting the main forms of educational discussions, including: round table, debate, symposium, forum, brainstorming, court session, cross-discussion, expert group meeting and theatrical appearance.

The material in this article allows us to consider discussion as a powerful tool for the formation of speech activity and creative thinking, which is an important aspect of the modern educational process.

Сфера коммуникативных умений достаточно широка и многообразна. Развивая эти умения, школьники должны научиться учитывать позицию собеседника, организовывать и осуществлять сотрудничество и кооперацию с учителем и сверстниками, адекватно передавать информацию и принимать ее.

Для того чтобы реализовать новый подход в обучении, учителю необходимо не только подобрать новые методы обучения, научиться сотрудничать, но и иметь в руках учебно-методический комплекс, помогающий достичь высоких результатов, а именно использовать дискуссию как эффективное средство развития навыков и умений устной неподготовленной речи.

Прежде чем анализировать такое понятие, как дискуссия, необходимо выяснить, его содержание. Итак, само слово «дискуссия» происходит от латинского слова «discussio», что переводится как рассмотрение, исследование.

И это вполне понятно, потому что в дискуссии участвуют как минимум два человека и каждый вопрос, выносимый на дискуссию, подвергается детальному обсуждению, анализу с разных позиций и точек зрения. Таким образом, дискуссия – процесс обсуждения какого-либо вопроса, цель которого – достижение истины и глубинное понимание той или иной ситуации, вопроса или обсуждаемой темы. Данное определение дискуссии можно считать рабочим, и в процессе анализа данной темы мы будем придерживаться именно этого определения.

Как отмечает Болгова Г.С., дискуссия дает нам возможность наиболее ясно и в полном объеме проанализировать те вопросы, которые на данный момент не имеют достоверного научного обоснования, или же те вопросы, которые такое обоснование имеют, но имеется необходимость высказаться по тому или иному вопросу, высказать собственное мнение, услышать мнение других участников спора [1, с.24].

М.Н. Пряхин определяет дискуссию как процедуру выработки общего мнения, снятия противоречий внутри коллектива [2, с. 24]. По нашему мнению, такое определение дискуссии можно подвергнуть сомнению. Возьмем первую часть определения термина «дискуссия»: «...процедура выработки общего мнения...» [3, с. 4].

С наибольшей вероятностью можно сказать, что каждый человек, вступивший в дискуссию, имеет собственное мнение, и даже двое учеников, выражающих своё мнение и видение ситуации, никогда не придут к общему знаменателю по каждому конкретному вопросу. Далее, вторая часть определения: «...снятия противоречий внутри коллектива». Утверждение представляется сомнительным, поскольку процесс дискуссии,

т.е. спора, несмотря на то, что он имеет свои принципы и правила ведения, и является полностью контролируемым процессом, не снимает никаких противоречий между людьми, непосредственно вступившими в тот или иной спор. Ведь суть дискуссии не всегда приход к единому мнению, чаще всего дискуссия представляет собой целевой, организованный обмен идеями, суждениями, мнениями в группе с целью формирования мнения каждым участником или поиска истины.

Зарубежные и отечественные авторы не могут прийти к единому мнению о чертах, свойственных дискуссии. Например, М. Кларин, С. Мельникова, Л. Яворовская относят дискуссию к форме организации обучения, делая акцент на том, что она связана с факультативными требованиями к организации урока, например, о правильности размещения школьников в классе. Польский ученый В.Оконь рассматривает дискуссию как возможность приобретения новых знаний, а также как возможность закрепить и выработать специальные умения и навыки [4, с. 45].

Известный автор А. Савченко считает, что дискуссия подразумевает под собой координирование коммуникативно-речевой деятельности, тем самым относя ее к вербальным методам обучения [5, с.123]. Б. Бадмаев рассматривает дискуссии как интерактивные методы, ставя их в один ряд с беседой, круглым столом, деловой игрой, мозговым штурмом, так как дискуссии базируются на психологии человеческих отношений в их взаимодействии [6, с. 38].

Б. Бадмаев рассматривает некоторые виды, или формы, учебных дискуссий:

1. Круглый стол
2. Дебаты
3. Симпозиум
4. Форум
5. Мозговой штурм
6. Судебное заседание
7. Перекрестная дискуссия
8. Учебный спор-диалог
9. Заседание экспертной группы
10. Театральный вид

Рассмотрим более подробно каждый из этих видов учебных дискуссий.

Круглый стол – форма учебной дискуссии, которая характеризуется легкой беседой между участниками, которые, как правило, разделены еще на подгруппы. Целью круглого стола является, обсудить все поставленные перед группой вопросы, высказать своё собственное мнение, а так же послушать мнение других.

Дебаты – форма учебной дискуссии, которая характеризуется тем, что участники дебатов уже заранее подготовили речи, которые они будут презентовать своим оппонентам, слушать вопросы, поступающие от ау-

дитории, отвечать на них, поддерживая свое мнение, позицию по тому или иному вопросу. Дебаты являются более формализованным видом дискуссии по сравнению с круглым столом. Например, в политике очень часто используются «парламентские дебаты».

Симпозиум – форма дискуссии, которая направлена на то, чтобы ученик мог наиболее обширно и подробно высказаться по той или иной теме обсуждения. На симпозиуме выступают с рефератами, сообщениями, затем слушают, и отвечают на вопросы аудитории.

Форум – форма дискуссии, в ходе которой одна группа обменивается мнениями с другой. Группами могут быть как ученики одного класса, так и нескольких классов одной школы.

Мозговой штурм – форма дискуссии, поделенная на 2 этапа. 1 этап: от 15 до 60 мин высказываются идеи на определенную тему или темы, но не обсуждаются. 2 этап: обсуждение идей, высказанных на первом этапе. Важное правило такого вида дискуссии заключается в том, что группа, которая высказала определенную идею, сама ее не обсуждает.

Судебное заседание – вид дискуссии, похожий по своей форме на судебное слушание, разбирательство.

Перекрестная дискуссия – вид дискуссии, направленный на развитие критического мышления, поскольку выбирается одна тема и участники, которые имеют противоположные точки зрения по выбранной теме. При этом каждую точку зрения необходимо подкрепить 3-5 аргументами. Таким образом, дискуссия проходит в довольно оживленном ритме: одна группа высказывает аргумент в поддержку темы, другая группа высказывает свое опровержение на этот аргумент [7, с. 25].

Учебный спор-диалог – вид дискуссии, немного похожий на перекрестный спор в плане того, что также берутся за основу прямо противоположные точки зрения. Одна группа поддерживает и аргументирует свою точку зрения, другая – свою. Затем все меняются ролями: первая группа поддерживает и аргументирует мнение второй, а вторая группа – первой.

Заседание экспертной группы – вид дискуссии, которая имеет 2 вида. Первый вид заседания представляет собой ток-шоу: группа в составе от 4 до 6 человек выбирает тему, обсуждает ее, аргументирует, и высказывает свое мнение. Остальная часть аудитории внимательно слушает, но не может вступить в дискуссию. Вторая разновидность такой дискуссии: класс разделяется на маленькие группы. Каждая группа выбирает себе эксперта, который будет высказывать точку зрения всей группы.

Театральный вид – театр одного актера. Ученик здесь высказывает свое мнение, позицию, включая различные приемы и методы актерского мастерства, примеряет на себя разные роли и маски. Здесь ученики активно учатся применять методику Станиславского. Данную методику рассмотрим подробнее ниже по тексту.

Мы привели наиболее подробный перечень различных видов обсуждения, хотя в практике они нередко обозначаются одним и тем же словом – «дискуссия.

Мы считаем, что самым подходящим для учебного процесса является «техника аквариума”. Такое название получил особый вариант организации коллективного взаимодействия, который выделяется среди форм учебной дискуссии. Эта разновидность дискуссии обычно применяется при работе с материалом, содержание которого связано с противоречивыми подходами, конфликтами, разногласиями.

«Техника аквариума» выглядит следующим образом:

1. Постановка проблемы, ее представление классу исходит от учителя.
2. Учитель делит класс на подгруппы. Обычно они располагаются по кругу.
3. Учитель либо участники каждой из групп выбирают представителя,
4. который будет представлять позицию группы всему классу.
5. Группам дается время, обычно небольшое, для обсуждения проблемы и определения общей точки зрения.
6. Учитель просит представителей групп собраться в центре класса, чтобы высказать и отстоять позицию своей группы в соответствии с полученными от нее указаниями. Кроме представителей, никто не имеет права высказаться, однако участникам групп разрешается передавать указания своим представителям записками.
7. Учитель может разрешить представителям, равно как и группам, взять тайм-аут для консультаций.
8. «Аквариумное” обсуждение проблемы между представителями групп заканчивается либо по истечении заранее установленного времени, либо после достижения решения.
9. После такого обсуждения проводится его критический разбор всем классом.

Особенности при проведении данного варианта проведения дискуссии интересен тем, что здесь делается упор на сам процесс представления точки зрения, ее аргументации. Включенность всех участников достигается участием каждого в начальном групповом обсуждении, после чего группа заинтересованно следит за работой и поддерживает связь со своими представителями. В поле внимания всего класса находятся всего пять-шесть говорящих, это сосредоточивает восприятие на основных позициях. Сам способ «аквариумной” аранжировки класса заимствован из практики проведения групповых психологических тренингов и дает возможность учащимся прочувствовать тонкости поведения центральных участников – представителей групп. Последующее обсуждение позволяет учителю выделить как содержательные, так и процедурные моменты дискуссии. «Техника

аквариума” не только усиливает включенность учащихся в групповое обсуждение проблем, развивает навыки участия в групповой работе, совместном принятии решений, но и дает возможность проанализировать ход взаимодействия участников на межличностном уровне.

Итак, анализ изученной литературы позволяет нам выделить три модели учебной дискуссии:

1.Проблемная дискуссия с выдвижением проектов – Эта модель дискуссии была развита в преподавании естественнонаучных дисциплин в духе проблемного обучения, направленного на развитие у учащихся видения проблемы, опыта поиска решений, воплощения идей в виде проектов. В данном варианте дискуссия направлена не столько на общую ориентацию в спектре возможных подходов и их аргументации, сколько на проработку самого содержания каждого из подходов, намеченных при обсуждении.

2. Дискуссия в сочетании с игровым моделированием –позволяет приблизить обсуждение к изучаемым сторонам реальных явлений.

3. Направляемая (структурированная) дискуссия как учебный спор-диалог – своеобразная модель учебного спора-диалога, созданная на предметном материале естествоведческих разделов. Сюда входит также анализ, критическая оценка и отбор информации, построение индуктивных и дедуктивных умозаключений, синтез, интеграция имеющихся сведений, выработка фактических и оценочных заключений и, наконец, выработка итоговой, общей точки зрения, вызывающей согласие всех сторон.

Отметим, что в юриспруденции есть замечательная поговорка на эту тему, которая звучит следующим образом, «два юриста – три мнения». Эта поговорка показывает человеческую суть в общем и целом. Здесь подразумевается, что у одного и того же человека может быть несколько мнений по одному вопросу, поскольку существует категория людей, которая рассматривает одну ситуацию с диаметрально разных позиций. Дискуссия, хоть и является контролируемым процессом со стороны учителя, процесс совершенно непредсказуемый, ведь все зависит от темы обсуждения. Стоит преподавателю поднять интересную тему, которая довольно стремительно найдет свой отклик в сердцах учащихся, или которая является «бичом» современного общества, и ярой дискуссии не избежать.

Проводя уроки-дискуссии, учитель вооружает учащихся необходимыми способами коммуникации, создает условия для формирования нравственной культуры личности школьника, воспитывает гуманность, сознательную дисциплину и культуру поведения. В результате участия в дискуссиях происходит социализация личности школьника, то есть его интеграция в социальную среду и приспособление к культурным, психологическим и социологическим

факторам. Что подтверждает правильность рассуждений, что сегодняшний день задача каждой общеобразовательной школы – подготовить своего ученика к дальнейшему саморазвитию и самообразованию, который будет способен креативно и инновационно мыслить, в частности уметь интегрировать свои навыки.

Осуществление такой задачи возможно при качественной подготовке учащегося к формированию навыка говорения.

Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы акцентирует внимание на формировании коммуникативных навыков у учеников [8].

Коммуникативная компетенция – способность общаться на различные темы и доносить свою мысль как до обычных людей, так и до специалистов в той или иной сфере.

Коммуникативные навыки – способность одного человека взаимодействовать с другими, при этом правильно интерпретируя получаемую информацию и передавая ее. Данное определение будем считать рабочим, поскольку оно полностью отражает свою суть.

Коммуникативная компетенция – совокупность умений человека, адекватных для определенной социальной среды и включающих в себя знание культурных норм в общении, традиций и обычаев, владение этикетом, воспитанность, грамотное использование коммуникативных средств [9].

По сути, понятия синонимичны друг другу.

Коммуникативный подход имеет своей целью сформировать у учеников навыки говорения на русском языке. Кроме того, коммуникативная компетенция помогает определить возможность учащегося правильно говорить.

Коммуникативная компетенция предполагает умение учащегося владеть базовыми навыками, такими, как аудирование, говорение, чтение и письмо.

Э.В. Бибикова определяет коммуникативную компетенцию «как системное образование в совокупности мотивационного, функционального и рефлексивного компонентов» [10]. Важно понимать, что сам процесс активизации общения прямо пропорционально связан с процессом активизации речевой деятельности на уроке. И.А. Зимняя характеризует речевую деятельность как «процесс формирования и формулирования мысли. Поэтому предмет мысли ученика (т.е. то, о чем он хочет сказать, или то, что он хочет понять) должен быть ему интересен, ясен, и доступен для понимания» [11].

Коммуникативная компетенция включает в себя несколько звеньев:

- Речевое
- Компенсаторное
- Языковое
- Социокультурное

– Учебно-познавательное.

Овладеть всеми этими звеньями крайне важно для ученика. Кроме того, для ученика важно также научиться владеть лексическими, грамматическими, фонематическими средствами, без которых грамотное общение не может быть построено.

Существует ряд упражнений, которые способствуют развитию и укреплению у ученика навыка говорения. Наибольшей популярностью среди видов дискуссии являются такие виды дискуссии, когда ученик не сидит за партой и пересказывает увиденное, или услышанное, а играет ту или иную роль в процессе коммуникации, т.е. применяет актерское мастерство в процессе обучения. Это так называемый метод Станиславского, который подразумевает выведение ученика из состояния застенчивости и языкового барьера на качественно новый уровень.

Различные формы дискуссий способствуют развитию критического мышления, коммуникативных навыков, а так же умению отстаивать свою позицию. Дискуссия направлена на обмен мнениями и поэтому очень важно объяснить ученикам, что иметь разные взгляды и подходы к чему либо – это нормально.

Таким образом, внедрение дискуссионных методик в образовательный процесс позволит повысить речевую подготовку и уровень социализации у учащихся. Кроме того, дискуссия учит аргументировать свою точку зрения и используя приём компромисса, выходить из различных ситуаций. Дискуссия, как методика точно стала бы неотъемлемым инструментом в формировании всестороннего развития личности.

Литература

1. Полуэктова Н.М. Психодиагностика и формирование коммуникативных качеств личности [Текст] / Н.М. Полуэктова, Н.В. Яковлева.Ленинград, 2015. – 97 с.

2. Болгова Т.С. Определение лингвистического содержания работы по развитию устной монологической речи школьников (на материале публицистического стиля): Автореф. дисс.. канц.пед. наук. Калуга, 2016. – 20 с.24

3. Пряхин М.Н. Практикум по курсу «Журналистское мастерство» [Текст] / М.Н. Пряхин. – Москва: УДН – 2015. – 34 с.

4. Оконь В. Концепции проблемного обучения. М.: НИИ школ. - 2018. – 79 с.

5. Савченко А. Современные концептуальные принципы коммуникативного обучения языкам [Текст] / Р.П. Мильруд // ИЯШ.- 2016. – №5 – 128 с.

6. Бадмаев Б. Психологический анализ урока русского языка // ИЯШ. – 2016. №5. – С. 38.

7. Баранов М.Т. Типы учебного материала и методы обучения русскому языку // Русский язык в школе. 2017. – № 3. – С.25-31.

8. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы // https://primeminister.kz/ru/gosprogrammy/gosudarstvennaya-programma-razvitiya-obrazovaniya-i-nauki-respubliki-kazahstan-na-2020-2025-gody-9114129

9. Баранов М.Т., Ладыженская Т.Д. и др. М Коммуникативная компетенция. М.: Просвещение, 2014. – 368 с.

10. Бибикова Э.В. Формирование основ иноязычной коммуникативной компетентности у будущих экологов: Автореф. дисс. канд. пед. наук. Майкоп – 2016. – С. 42

11. Зимняя И.А., Ильинская Е.С. Психологический анализ урока русского языка // ИЯШ. – 2016. – С. 38-40.

ПРИМЕНЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В СТАРШИХ КЛАССАХ

А.А. Сальникова
студентка Павлодарского педагогического университета имени Ә. Марғұлан
Г.С. Суюнова
научный руководитель: доктор филологических наук, профессор, г. Павлодар

Аннотация: В статье исследуется использование искусственного интеллекта (ИИ) на уроках русского языка в старших классах. Оценивается влияние ИИ на качество обучения и развитие языковых навыков учеников. Сопоставляются разъяснения учителя и ответы ИИ-платформы ChatGPT. Рассматриваются преимущества и ограничения в использовании ИИ в обучении, его роль в автоматизации проверки знаний, создании интерактивных материалов и улучшении взаимодействия учителей и учеников.

Ключевые слова: искусственный интеллект, русский язык, старшие классы, цифровизация образования, технологии в обучении.

Аннотация: Мақалада орта мектепте орыс тілі сабақтарында жасанды интеллект (AI) қолданылуы зерттеледі. АИ-нің оқу сапасына және оқушылардың тілдік дағдыларын дамытуға әсері бағаланады. Эксперимент мұғалімнің түсіндірмелері мен жауаптарын және грамматика мен тыныс белгілері контекстіндегі ChatGPT сияқты платформаларды салыстырады. Оқытудың артықшылықтары мен шектеулері, оның білімді тексеруді автоматтандырудағы, интерактивті материалдарды құрудағы және мұғалімдер мен оқушылардың өзара әрекеттесуін жақсартудағы рөлі қарастырылады.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект, орыс тілі, орта мектеп, білім беруді цифрландыру, білім берудегі технологиялар.

Abstract: The article examines the use of artificial intelligence (AI) in Russian language lessons in high school. The impact of AI on the quality of education and the development of students' language skills is assessed. The experiment compares the teacher's explanations and responses to online platforms such as ChatGPT in the context of grammar and punctuation. The advantages and limitations of teaching are also considered, as well as its role in automating knowledge testing, creating interactive materials, and improving teacher-student interaction.

Keywords: artificial intelligence, Russian language, senior classes, digitalization of education, technologies in education.

В нашем докладе мы рассматриваем возможностей и перспектив применения искусственного интеллекта в обучении русскому языку в старших классах, анализируем его влияние на качество образования и развитие учащихся.

Научная новизна работы заключается в систематическом исследовании использования технологий ИИ в преподавании русского языка в старших классах. Исследование направлено на оценку эффективности интеграции ИИ в образовательный процесс, его влияние на развитие языковых навыков учеников. *Объектом* исследования является процесс преподавания русского языка в старших классах в контексте применения искусственного интеллекта как инструмента для повышения эффективности обучения.

Предметом исследования выступает практическое использование искусственного интеллекта в обучении русскому языку в старших классах, а также анализ влияние этого явления на образовательные результаты и развитие учащихся.

Современное образование неизбежно сталкивается с вызовами, связанными с цифровизацией и внедрением новых технологий, что кардинально меняет подходы к обучению и взаимодействию учеников с учебным процессом. Президент Касым-Жомарт Токаев в своем выступлении на Республиканском съезде педагогов подчеркнул, что Казахстану необходимо ускорить процесс цифровизации образования. Цифровые технологии, по его мнению, предоставляют возможность быстро и эффективно масштабировать лучшие педагогические практики и обеспечить доступ к качественным образовательным материалам и урокам от ведущих специалистов, что значительно повышает качество образования по всей стране. Президент также отметил: «Каждый учитель должен не только хорошо знать свой предмет, но и ориентироваться в современных технологиях, которые открывают широкие горизонты возможностей». Цифровые решения, по его словам, позволяют не только эффективно распространять передовой педагогический опыт, но и значительно улучшать образовательный процесс в целом, делая его более доступным и качественным для всех учащихся» [1].

Одним из весьма перспективных направлений в этой сфере является применение искусственного интеллекта (ИИ), который открывает множество возможностей для улучшения традиционных методов обучения. Особенно это актуально для гуманитарных дисциплин, таких, как русский язык и литература, где важно не только освоение языковых и литературных знаний, но и развитие критического мышления, аналитических навыков и способности анализировать тексты с разных точек зрения. ИИ, благодаря своей способности обрабатывать большие объемы данных, адаптировать учебные материалы под нужды

учащихся и создавать персонализированный подход, становится мощным инструментом, способным значительно повысить эффективность образовательного процесса.

В то время как традиционные методы требуют значительных усилий от преподавателей для охвата каждого ученика, технологии ИИ могут обеспечить более точное и быстрое реагирование на индивидуальные запросы, улучшая восприятие материала и устраняя пробелы в знаниях. Внедрение искусственного интеллекта в преподавание русского языка открывает новые возможности для повышения интереса учащихся к предмету и значительно улучшает общее качество образования.

Итак, применение искусственного интеллекта (ИИ) в обучении русскому языку открывает новые горизонты для повышения эффективности образовательного процесса. По словам Стивена Даггэна, это дает возможность учащимся различного возраста, уровня успеваемости, социального положения и достатка ряд значительных преимуществ, каждое из которых может повысить качество обучения и улучшить результаты учебной деятельности [6, с.18]. ИИ может использоваться на разных этапах обучения – от автоматической проверки знаний до разработки индивидуализированных учебных планов, что значительно улучшает качество преподавания и способствует развитию языковых навыков у учащихся.

Охарактеризуем кратко достоинства использования ИИ:

- Автоматизация проверки знаний

ИИ позволяет автоматизировать процессы проверки грамматики, орфографии и стиля, что обеспечивает учащимся мгновенную обратную связь по выполненным заданиям. Это повышает их мотивацию и способствует более глубокому пониманию материала.

- Индивидуализированное обучение

ИИ способен адаптировать содержание уроков и задания в зависимости от уровня знаний и потребностей каждого ученика. Это дает возможность учащимся работать в своем темпе, сосредоточившись на своих слабых сторонах и совершенствуя языковые навыки.

- Интерактивные обучающие материалы

Современные образовательные платформы, использующие ИИ, могут создавать интерактивные упражнения, игры и тесты, что делает процесс обучения более увлекательным и эффективным. Эти ресурсы способствуют развитию всех языковых навыков: чтения, письма, говорения и восприятия на слух.

- Анализ и улучшение письменных работ

ИИ способен анализировать тексты учеников, выявлять ошибки и предлагать рекомендации по улучшению стиля и структуры. Это помогает учащимся развивать навыки письменной речи и повышать свою грамотность.

- Моделирование ситуаций и практика устной речи

Использование чат-ботов и виртуальных помощников с ИИ позволяет учащимся практиковать устную речь, имитируя различные ситуации общения. Это способствует улучшению произношения, расширению словарного запаса и повышению уверенности в использовании языка.

Интеграция искусственного интеллекта в обучение русскому языку открывает новые возможности для развития языковых навыков, создавая персонализированное и эффективное образовательное пространство. ИИ адаптирует учебный процесс под индивидуальные потребности учеников, помогает улучшать их орфографию, грамматику, письмо и устную речь. Внедрение интерактивных материалов и систем анализа ошибок способствует более глубокому усвоению материала и развитию критического мышления. Таким образом, ИИ не только повышает качество обучения, но и делает его более доступным, увлекательным и эффективным.

Итак, можно говорить о том, что интеграция искусственного интеллекта в обучение русскому языку не только открывает новые возможности для развития языковых навыков, но и предоставляет широкий спектр инструментов, которые способствуют улучшению образовательного процесса. Ниже в Таблице 1 показаны инструменты ИИ, которые можно использовать для усовершенствовании процесса обучения русскому языку. Также описывается, как и в чем они помогают учащимся в овладении грамматикой, орфографией, стилистикой и письменной речью.

Таблица 1 – Нейросети, которые могут помочь в образовательном процессе

Название нейросети	Описание	Применение
ChatGPT	ChatGPT – ChatGPT – это чат-бот, который отвечает на сложные вопросы в диалоговом режиме. Кроме того, OpenAI известна своей моделью глубокого обучения DALL-E, которая генерирует изображения из текстовых инструкций.	ChatGPT поможет создать рабочую тетрадь по русскому языку, предлагая: • Упражнения по грамматике, орфографии и лексике. • Структуру тетради и последовательность тем. • Объяснения правил с примерами. • Проверку текста и улучшение заданий. • Материалы для разных уровней сложности. • Творческие задания, диктанты и тесты.

Begemot.ai	Begemot.ai – это российская нейросеть, помогающая в подготовке текстов для докладов, курсовых и других учебных проектов.	ИИ «Бегемот» может помочь в создании рабочей тетради по русскому языку следующим образом: • Генерация упражнений – задания по грамматике, орфографии, пунктуации. • Редактирование – проверка текстов и улучшение заданий. • Творческие задачи – идеи для сочинений, кроссвордов, тестов. • Адаптация – материалы для разных возрастов и уровней. • Экономия времени – быстрое создание и переработка разделов.
Artguru.ai	Artguru.ai – это мощный и универсальный инструмент, который использует искусственный интеллект для создания очень реалистичных и выразительных аватаров и портретов[3]. Эта онлайн-платформа с генератором изображений на основе искусственного интеллекта, позволяет создавать уникальные произведения из текстовых описаний или загруженных фотографий.	Artguru.ai может помочь в создании рабочей тетради по русскому языку следующим образом: • Иллюстрации – создание картинок для обложек, разделителей и заданий. • Интерактивность – визуализация персонажей и графиков. • Дизайн – подбор цветовой палитры и стиль оформления. • Кроссворды – создание визуальных упражнений и схем.
retext.ai	ReText.AI – сервис перефразирования на основе нейросети с умным синонимайзером.	retext.ai может помочь в создании рабочей тетради по русскому языку следующим образом: • Проверка и исправление ошибок – выявление орфографических, грамматических и пунктуационных ошибок в тексте. • Упрощение текста – адаптация

		материалов для разных возрастных групп и уровней сложности. • Переработка текста – перефразирование предложений для улучшения их ясности и удобства восприятия. • Оптимизация материалов – улучшение текстов для лучшего понимания учащимися.
YandexGPT	YandexGPT – нейросеть семейства GPT от компании «Яндекс», которая может создавать и перерабатывать тексты, предлагать новые идеи и учитывать контекст беседы с пользователем.[4]	Данная неросеть поможет преподавателю в : • Поиск заданий – поиск сайтов с упражнениями по грамматике, орфографии и лексике. • Объяснение правил – формулировка простых и понятных объяснений языковых тем. • Адаптация контента – создание материалов для разных уровней учащихся. • Обработка текста – улучшение структуры и формулировок заданий.
ugpt.io	ruGPT – это онлайн-сервис, использующий искусственный интеллект, предназначенный для генерации текста, помощи в написании кода, решения учебных задач и поддержки образовательных процессов.[5]	rugpt.io ускоряет процесс создания качественного учебного контента и помогает подготовить тетрадь, соответствующую учебной программе следующим образом: • Генерация заданий – создание упражнений по грамматике, орфографии, лексике и синтаксису. • Объяснение правил – формулировка ясных и точных объяснений языковых тем. Проверка текста – исправление ошибок в тексте, улучшение стиля. • Адаптация контента – создание материалов для различных уровней сложности. • Разработка тестов – создание тестов для проверки знаний учеников.

Вышеуказанные и другие инструменты ИИ значительно

облегчают процесс обучения русскому языку, повышая его эффективность, доступность и интерактивность.

В рамках исследования был нами проведен эксперимент, направленный на оценку эффективности использования искусственного интеллекта (ИИ) в обучении русскому языку в старших классах. Цель эксперимента заключалась в сравнении качества разъяснений, данных учителем и ИИ.

Методика эксперимента: Эксперимент проводился с участием двух групп учеников старших классов, каждая из которых проходила обучение с различными методами получения информации.

Группа 1 (контрольная группа) получила разъяснения от учителя. Учитель отвечал на вопросы учеников по теме «Эссе-рассуждение на тему «Экономика», поясняя правила и приводя примеры.

Группа 2 использовала исключительно ИИ-помощников для получения ответов на те же вопросы. В качестве ИИ-платформ были выбраны популярные инструменты ChatGPT, Яндекс, Спеллер, которые могут анализировать текст, давать рекомендации по данной теме.

Типичные вопросы учащихся: обеим группам были заранее подготовлены типичные вопросы, охватывающие ключевые аспекты предложенной тем. Были выбраны данные вопросы:

- Какой должна быть структура эссе?
- Как я могу использовать ясный и логичный язык, чтобы мои идеи в эссе рассуждения были легко воспринимаемы и убедительны для читателя?
- Какие ключевые идеи и аргументы нужно раскрыть в эссе?
- Какую информацию о экономике нужно знать перед написанием эссе?
- Какие тезисы нужны для написания эссе на тему «Развитие экономики в Казахстане»?

Итак, учащимся обеих групп были заданы одинаковые вопросы, на которые они должны были получить ответы за ограниченное время. В группе 1 ответы предоставлялись непосредственно учителем, который пояснял каждый момент с примерами. В группе 2 ученики взаимодействовали с ИИ-платформами, вводя вопросы в систему и получая ответы в текстовой форме.

После проведения тестирования были собраны и сравнены данные о точности и полезности ответов ИИ.

Точность ответов: проверялась корректность и полнота ответов ИИ по сравнению с официальными грамматическими и стилистическими правилами русского языка.

Полезность ответов: оценивалось, насколько понятны и полезны ответы ИИ для учеников, помогли ли они разобраться в правилах и дали ли четкие рекомендации для улучшения навыков.

Ясность изложения: выяснялось, насколько понятно и доступно

изложены ответы, насколько легко ученики могут понять разъяснения.

Структура ответа: анализировалось, как структурированы ответы – есть ли логичное деление на части, примеры, шаги и пояснения.

Для оценки точности и полезности использовались критерии: полнота ответа, простота объяснений, наличие примеров, степень усвояемости материала.

После завершения эксперимента был проведен опрос среди учеников обеих групп с целью выяснить, насколько ученики удовлетворены использованными методами и какие преимущества или недостатки они видят в обучении с ИИ. Школьникам были заданы следующие вопросы:

Насколько удобно вам было использовать ИИ для поиска ответов?

Легче ли было понять правила с помощью ИИ или учителя?

Помог ли ИИ быстрее найти ответ на ваш вопрос?

Хотели бы вы использовать ИИ для дополнительных занятий по русскому языку?

Считаете ли вы, что ИИ может полностью заменить учителя для разъяснений правил?

По данным анкетирования были сделаны следующие выводы:

Таблица 2-Данные опроса

Точность ответов ИИ:	*Корректность и полнота:* Ответы, предоставленные ИИ, были в целом точными, но в некоторых случаях ИИ не учитывал все нюансы русского языка, например, специфические стилистические особенности или контекстуальные различия в вопросах. В сравнении с учительскими разъяснениями, ИИ иногда предоставлял более обобщенные ответы, что снижало полноту объяснений. *Грамматическая точность:* ИИ справился с грамматической правильностью, однако иногда могли встречаться мелкие ошибки или неоптимальные формулировки, что требовало дополнительной корректировки.
Полезность ответов ИИ:	*Понимание материала:* Ответы ИИ в целом были полезными, но в некоторых случаях они не объясняли все тонкости или не давали достаточно примеров, что могло затруднить полное понимание темы. Например, ответы ИИ на вопросы о структуре эссе и аргументации были краткими, но не всегда с достаточной детализацией. *Примеры и объяснения:* В отличие от учителя, который часто приводил наглядные примеры и активно использовал диалог с учениками, ИИ ограничивался текстовыми объяснениями. Это затрудняло понимание более сложных аспектов, таких как логика аргументации или выбор правильных тезисов для эссе.

Ясность изложения:	Ответы ИИ были достаточно ясными и понятными, однако иногда они были слишком краткими, что оставляло учащихся с недоумением по поводу некоторых аспектов темы. В то время как учитель, как правило, более тщательно объяснял каждый элемент, и в случае необходимости уточнял непонятные моменты.
Структура ответа:	Структура ответов ИИ была в большинстве случаев логичной, но не всегда была выражена в наглядной форме с четким выделением ключевых этапов решения задач. Ответы ИИ часто представлялись в виде сплошного текста, в то время как учитель чаще использовал деление на блоки и шаги, что облегчало восприятие материала.
Опрос учеников:	*Удобство использования ИИ:* Большинство учеников признали, что использование ИИ было удобным, так как ответы предоставлялись быстро, и ученики могли обратиться к ним в любое время. Однако, многие отметили, что в некоторых случаях ИИ давал ответы, которые нуждались в дополнительной корректировке. *Понимание правил:* В опросе 62% учеников отметили, что с помощью ИИ было легче найти ответы, но учитель помогал им глубже понять материал и объяснял правила более доступно. 38% отметили, что ИИ помогал быстрее усвоить основные моменты, но не всегда давал достаточно глубокое объяснение. *Желание использовать ИИ для дополнительных занятий:* 75% учеников выразили желание использовать ИИ для дополнительной работы по русскому языку, особенно для поиска ответов на конкретные вопросы, но не для замены полноценного урока с учителем. *Возможность замены учителя ИИ:* 50% учеников считают, что ИИ не может полностью заменить учителя для разъяснения правил, так как учитель предоставляет не только информацию, но и эмоциональную поддержку, а также может индивидуально адаптировать урок в зависимости от потребностей каждого ученика.

Некоторые выводы по проведенному эксперименту: в ходе исследования выяснилось, что группа, использующая ИИ, показала более быстрые и точные ответы на вопросы, однако без глубокой индивидуальной проработки материалов, которая возможна только при объяснении учителем. Как и ожидалось, ИИ предоставил ученикам помощь в решении простых и среднеуровневых задач, но для более сложных вопросов и ситуаций потребуются дополнительные пояснения. Группа с учителем, в свою очередь, смогла получить более

индивидуальные разъяснения и глубокие объяснения, что способствует лучшему пониманию материала, хоть и занимает больше времени.

По результатам эксперимента сделан вывод о том, насколько ИИ способен заменить традиционные методы обучения, а также в каких случаях он является эффективным инструментом, а в каких – вспомогательным средством для учителей. Полученные данные помогли оценить, какой вклад может внести искусственный интеллект в образовательный процесс, и как его можно использовать для повышения качества обучения и эффективности освоения школьниками материала по русскому языку.

В ходе данного эксперимента были выявлены как положительные, так и отрицательные аспекты использования ИИ в обучении, представленные в Таблице 3.

Таблица 3 – Положительные и отрицательные аспекты использования ИИ в обучении

Положительные аспекты внедрения ИИ в образование:	Отрицательные аспекты внедрения ИИ в образование:
Быстрая доступность информации: ИИ-платформы предоставляют ученикам быстрые ответы на вопросы, что позволяет экономить время и ускоряет процесс получения знаний.	Отсутствие глубокой индивидуализации: Несмотря на высокую точность ответов, ИИ не может предложить настолько глубокой индивидуальной проработки материала, как это может сделать учитель, учитывая особенности каждого ученика.
Точность и объективность: ИИ может точно анализировать грамматику и пунктуацию, обеспечивая правильные и последовательные ответы, что снижает вероятность ошибок и недоразумений.	Ограниченность в объяснениях: ИИ может предоставить ответ, но не всегда может объяснить материал с такими примерами и в такой последовательности, которая будет понятна каждому ученику, особенно в случае сложных грамматических или стилистических вопросов.
Доступность в любое время: ИИ-платформы доступны круглосуточно, что дает ученикам возможность получать ответы на вопросы в любое время, даже за пределами уроков.	Риски поверхностного понимания: Ученики, взаимодействующие исключительно с ИИ, могут ограничиться поверхностным усвоением материала, так как ИИ не способен давать эмоциональную поддержку, мотивацию и вдохновение, которое часто требуется для более глубокого понимания.

Упрощение рутинных задач: ИИ может быстро разбирать типовые ошибки и помогать в исправлении, что освобождает время учителя для более глубоких разъяснений и индивидуальной работы с учащимися.	Необходимость в дополнительном контроле: ИИ может ошибаться или предоставлять неполные ответы, особенно в более сложных ситуациях. Это требует дополнительного контроля со стороны учителя, что может свести на нет преимущества автоматизированных систем.
Интерактивность и вовлеченность: Использование ИИ делает процесс обучения более интересным, позволяя ученикам взаимодействовать с технологиями и получать динамичные ответы в удобной для них форме.	Зависимость от технологий: Постоянное использование ИИ может привести к излишней зависимости от технологий, что может негативно сказаться на способности учащихся думать и анализировать самостоятельно или быть неуверенным в своих собственных знаниях.

Таким образом, мы рассмотрели некоторые аспекты проблемы использования ИИ в обучении. На основе всего сказанного мы пришли к выводу, что использование искусственного интеллекта в образовательном процессе действительно имеет много значительных преимуществ, которые могут существенно улучшить качество и скорость обучения. ИИ способен быстро и точно предоставлять информацию, отвечая на типичные вопросы учеников, например по грамматическим или пунктуационным правилам. Это позволяет учащимся получать ответы немедленно, что способствует экономии времени и ускорению процесса обучения, особенно в случае повторяющихся задач. ИИ также выполняет рутинные задачи, такие, как проверка орфографии, пунктуации или даже грамматики, что освобождает учителей от большого объема механической работы и позволяет им сосредоточиться на более творческих аспектах преподавания.

Однако несмотря на эти положительные аспекты, ИИ не способен заменить учителя в полной мере, особенно когда речь идет о глубоком индивидуальном подходе. Учитель не только объясняет материал, но и вносит элементы мотивации, эмоциональной поддержки и вовлечения, которые крайне важны для учеников, особенно в старших классах. Он может учитывать психологические особенности и потребности каждого ученика, адаптировать подход и методы объяснения, в зависимости от индивидуальных слабых мест или проблем в обучении. ИИ, с другой стороны, основывается на алгоритмах и данных, что не позволяет ему тонко регулировать процесс обучения с учетом эмоционального

состояния или личных особенностей учащихся.

Кроме того, учитель может создать атмосферу взаимодействия, обмена мнениями, обсуждения сложных вопросов, что способствует развитию критического мышления, улучшению навыков аргументации и творческого подхода. Эти аспекты не могут быть в полной мере реализованы с помощью ИИ, так как он не имеет навыков социального взаимодействия и не может поддерживать живое общение, которое способствует развитию личных и социальных навыков учеников.

Таким образом, ИИ должен рассматриваться не как замена учителей, а как мощный вспомогательный инструмент. Он может значительно повысить эффективность и оперативность образовательного процесса, помогать в выполнении рутинных задач, расширять возможности для самообразования и предоставлять доступ к дополнительным материалам. Однако для достижения наилучших результатов необходимо сочетание традиционных методов преподавания с применением новых технологий. Только так можно обеспечить комплексный и глубокий подход к обучению, который будет учитывать, как академическую сторону, так и личностное развитие учеников.

Литература

1. Бекжанов Д. Цифровизация образования [Электронный ресурс] // digitalbusiness: [сайт]. – Режим доступа: URL: https://digitalbusiness.kz/2023-10-05/do-2027-goda-vo-vseh-shkolah-kazahstana-dolzhen-bit-skorostnoy-internet/ (дата обращения: 18.12.2024).

2. Что такое чатgpt [Электронный ресурс]. URL: https://blog.ithillel.ua/ru/articles/what-is-chatgpt-and-how-to-use-it (дата обращения: 11.12.24).

3. Artguru [Электронный ресурс]. URL: https://aplicaciones.ai/ru/%D0%B0%

4. D1%80%D1%82%D0%B3%D1%83%D1%80%D1%83/?srsltid=AfmBOorAhOHW1H4XMj4jxdUto_qxZaQ2UIoPzCIdBVeucot_MomjaesY (дата обращения: 15.12.24).

5. YandexGPT [Электронный ресурс]. URL: https://ru.ikipedia.org/wiki/YandexGPT (дата обращения: 15.12.24).

6. ТОП-5 нейросетей для написания рефератов – рейтинг 2024 года [Электронный ресурс]. URL: https://pikabu.ru/story/top5_neyrosetey_dlya_napisaniya_referatov__reyting_2024_goda_11890486 (дата обращения: 16.12.24)

7. Искусственный интеллект в образовании: Изменение темпов обучения. Аналитическая записка ИИТО ЮНЕСКО / Стивен Даггэн; ред. С.Ю. Князева; пер. с англ.: А.В. Паршакова. – Москва : Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании, 2020.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ТЕКСТОВ В ИНТЕГРИРОВАННЫХ УЧЕБНИКАХ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У УЧАЩИХСЯ 9 КЛАССОВ

В.В.Сейсекина
студент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар,
научный руководитель: Г.С. Суюнова
доктор филологических наук, профессор, г. Павлодар

Аннотация: В данной работе рассматривается лингвокультурный потенциал текстов в интегрированных учебниках по русскому языку и литературе. Особое внимание уделяется формированию лингвокультурной компетенции у школьников. Для анализа данной проблемы были использованы учебники 9 класса, а также проведен эксперимент, цель которого заключалась в выявлении у школьников уровня понимания лингвокультурных ценностей.
Ключевые слова: лингвокультурология, лингвокультурный потенциал, интеграция, интегрированные учебники, анализ текста, учебный процесс, лингвокультурный анализ.

Аннотация: Бұл жұмыс орыс тілі мен әдебиеті бойынша интеграцияланған оқулықтардағы мәтіндердің лингвомәдени әлеуетін қарастырады. Оқушылардың лингвомәдени құзыреттілігін қалыптастыруға ерекше назар аударылады, осы талдау үшін 9-сынып оқулықтары алынды. Бұл жұмыс үшін мектеп оқушыларының лингвомәдени құндылықтарын түсінуін анықтау үшін эксперимент жүргізілді.
Кілт сөздер: лингвомәдениеттану, лингвомәдениет әлеуеті, интеграция, кіріктірілген оқулықтар, мәтінді талдау, оқу-тәрбие процесі, лингвомәдениеттану.

Abstract: This paper examines the linguocultural potential of texts in integrated textbooks on the Russian language and literature. Particular attention is paid to the formation of linguocultural competence in schoolchildren, for this analysis, textbooks of the 9th grade were taken. For this work, an experiment was conducted to identify the understanding of linguistic values in schoolchildren.
Key words: linguocultural studies, linguocultural potential, integration, integrated textbooks, text analysis, educational process, linguocultural analysis.

В данном докладе мы представляем фрагмент нашего дипломного исследования, объектом которого выступает лингвокультурный потенциал текстов в казахстанских учебниках по русскому языку и литературе. Этот вопрос тесно связан с актуальной научно-методической задачей формирования у школьников лингвокультурной компетенции, что весьма актуально для поликультурного общества.

Интегрированные учебники по русскому языку и литературе выполняют важную роль в образовательном процессе, так как через сочетание языковых и культурных аспектов они способствуют формированию у учащихся глубокого понимания языка как части культурного наследия. Изучение русского языка в данном контексте

позволяет учащимся не только овладевать речевыми навыками, но и приобщаться к ценностям, традициям и культурным смыслам русскоязычного мира, что имеет большое значение для полноценного межкультурного общения и воспитания толерантности.

Актуальность нашего исследования обусловлена необходимостью обеспечения школьников такими учебными материалами, которые отражали бы богатый лингвокультурный потенциал русского языка и литературы.

Лингвокультурология, сформировавшаяся как научная дисциплина в 90-е годы XX века, считается молодой и развивающейся отраслью лингвистики. Ее исследовательская сфера охватывает полисемантическую взаимосвязь «культура – язык», реализующуюся через концептуальную и языковую картины мира, а также феномен лингвокультур. Общество органично интегрировано в культурную среду благодаря знаковым системам, а языковые материалы выступают подлинными хранителями культурного наследия. Как отмечает Е.И. Зиновьева, лингвокультурология получила особое развитие в России, вызвав значительный интерес среди учёных-лингвистов благодаря своей междисциплинарной природе и практическому применению [1, с.9]. Также она отмечает, что в работах В.Н. Телии, М.Л. Ковшовой, В.В. Воробьёва, В.А. Масловой, Н.И. Толстого, Е.А. Яковлевой и других даются различные определения лингвокультурологии, отражающие уникальные подходы этих авторов. Развитие лингвокультурологии было во многом связано с трудами фразеологической школы под руководством В.Н. Телии, а также с работами таких учёных, как Ю.С. Степанов, Н.Д. Арутюнова, В.Г. Костомаров, А.Д. Шмелёв и др. [1, с.9].

По мнению В.Н. Телии, «лингвокультурология – достояние собственно антропологической парадигмы науки о человеке, центром притяжения которой является феномен культуры» [2, с.222]. Аналогичный подход к определению этой дисциплины предлагает и В.А. Маслова: «Лингвокультурология – продукт антропоцентрической парадигмы в лингвистике» [3, с.4]. Ученый подчеркивает, что среди лингвистических направлений наибольшую связь с культурой имеют лингвоисторические дисциплины, такие, как социальная диалектология, этнолингвистика, стилистика, лексикология, фразеология, семантика, теория перевода и другие. [3, с. 222].

Для рассмотрения вопроса о представленности в интегрированных учебниках 9-го класса текстов с лингвокультурным потенциалом нами были рассмотрены две части учебников Салхановой Ж.Х., Хайрушевой Е., Пралиевой Ж. [4]. Всего в 1-й части книги мы рассмотрели 46 текстов, из них информация лингвокультурного характера представлена, по нашему мнению, в 21 тексте (45,6%), во 2-й части изучены 43 текста, в 17 из которых можно видеть лингвокультурную информацию (39,5%). Таким образом, можно говорить, что количество текстов с подобной

информацией в названном учебнике довольно значительно, в среднем составляет 42% от общего количества текстов.

Для определения уровня владения лингвокультурным компонентом нами был проведён эксперимент с применением сравнительного метода. В рамках эксперимента одному классу были предложены тексты с лингвокультурным потенциалом, другой класс работал с текстами без подобного содержания. По завершении исследования было проведено сравнение, позволяющее оценить степень влияния текстов с лингвокультурным содержанием на формирование культурной компетенции учащихся.

В данном эксперименте приняли участие два 9-х класса школы КГУ «Гимназия для одаренных детей имени Абая» г. Павлодар. Обучение в данных классах ведется по единой учебной программе с использованием одних и тех же учебников. В каждом классе по 25 учеников. Один класс был определён в качестве экспериментальной группы, а другой – контрольной. Учащиеся из экспериментальной группы изучали предмет с текстами, имеющими высокий лингвокультурный потенциал, тогда как контрольная группа работала с материалами, представленными в стандартных учебниках, с менее выраженным культурным компонентом.

На первом, констатирующем, этапе исследования в обоих классах был проведён тест для оценки уровня лингвокультурных знаний. Задания составлялись с учётом школьной программы и включали вопросы, связанные с казахской и русской культурами.

Для тестирования был взят текст «Язык и культура: связь времен», на основе которого были разработаны тестовые вопросы, направленные на оценку уровня лингвокультурных знаний учащихся. Вопросы позволили определить, насколько глубоко учащиеся понимают взаимосвязь между языком и культурой, а также их способность анализировать национальные особенности, отраженные в языке и традициях. В качестве примера приведем вопросы констатирующего теста, на который отвечали дети в обоих классах.

1. Какое значение имеет язык в формировании культурного сознания народа?

a) Язык является исключительно средством общения и не влияет на культуру.

b) Язык формирует идентичность народа, передает его традиции и ценности.

c) Язык со временем утрачивает свою культурную значимость.

d) Культура влияет на язык, но язык не оказывает обратного влияния.

2. В чем заключается взаимосвязь языка и народного фольклора?

a) Фольклор – это отдельная область, не связанная с языком.

b) Фольклор обогащает язык, передавая народную мудрость и традиции.

c) Язык и фольклор развиваются независимо друг от друга.

d) Фольклор существует только в письменной форме и не влияет на устную речь.

3. Каковы особенности восприятия гостя в казахской и русской культурах?

a) В обеих культурах гостя воспринимают как обременение для хозяина.

b) В казахской культуре гостя встречают с особым почетом, а в русской – с радушием и угощением.

c) В русской культуре гостю всегда предлагают лучшее место в доме, а в казахской – скромное угощение.

d) В обеих культурах гостя не принято угощать, но ему оказывают моральную поддержку.

4. Почему в казахской культуре гостю могут подать баранью голову?

a) Это традиционный символ уважения к гостю.

b) Это случайный выбор из всех имеющихся блюд.

c) Это знак того, что он должен оставить подарок хозяину.

d) В казахской культуре нет строгих традиций в угощении гостей.

5. Какую функцию выполняют пословицы и поговорки в языке?

a) Они украшают речь, но не несут особого смысла.

b) Они передают народную мудрость и культурные ценности.

c) Они используются только в художественной литературе.

d) Они устаревают и теряют свою актуальность в современном мире.

6. В чем заключается символическое значение хлеба и соли в русской культуре?

a) Эти продукты считались доступными и использовались по привычке.

b) Хлеб и соль символизируют дружбу, гостеприимство и уважение.

c) Эти продукты просто первыми подавались гостю.

d) Соль использовалась как дорогой товар, а хлеб – как символ власти.

7. Почему важно изучать заимствованные слова?

a) Чтобы лучше понимать влияние одной культуры на другую.

b) Чтобы избежать использования иностранных слов в речи.

c) Чтобы быстрее выучить иностранные языки.

d) Чтобы сохранить национальную идентичность, исключая заимствования.

8. Как формировался лексический обмен между русским и

казахским языками?

a) В результате торговых, культурных и исторических контактов.

b) Исключительно в результате колониального влияния.

c) Благодаря массовой миграции русских в Казахстан.

d) Через современные технологии и интернет.

9. Почему в русском и казахском языках есть заимствованные слова?

a) Из-за культурных и исторических связей между народами.

b) Потому что все языки одинаковые.

c) Это происходит случайно, без особых причин.

d) Это мешает развитию родного языка.

10. Почему в казахской культуре гостю всегда предлагали самое лучшее место в юрте?

a) Это проявление уважения и высокого статуса гостя.

b) Это было необходимо для удобства приёма пищи.

c) Это зависело от настроения хозяев.

d) Это случайный выбор без особого значения.

11. Как традиции гостеприимства объединяют народы?

a) Они способствуют дружбе и уважению.

b) Они важны только для старшего поколения.

c) Они мешают современному общению.

d) Они существуют только в сельской местности.

12. Как использование народного творчества способствует изучению языка?

a) Оно помогает понимать глубинные смыслы слов и выражений.

b) Оно замедляет процесс изучения языка.

c) Оно не играет значительной роли в обучении.

d) Оно заменяет грамматические правила.

13. В чем разница между русскими и казахскими заимствованиями?

a) Русские слова чаще заимствуются для обозначения предметов, а казахские – для названий традиционных явлений.

b) Казахские слова чаще используются в научной литературе.

c) Русские слова в казахском языке появляются реже, чем казахские в русском.

d) Казахские слова в русском языке имеют исключительно бытовой характер.

14. Почему традиции гостеприимства продолжают сохраняться в современном мире?

a) Они играют важную роль в укреплении социальных связей и культурных ценностей.

b) Они сохраняются только в отдаленных деревнях.

c) Они постепенно исчезают, так как не соответствуют ритму современной жизни.

d) Они используются исключительно в туристической индустрии.

15. Как знание культуры влияет на владение языком?

a) Оно позволяет глубже понимать значение слов и выражений.

b) Оно не имеет большого значения для изучения языка.

c) Оно замедляет процесс овладения языком.

d) Оно важно только для носителей языка.

Результаты тестирования показали, что в экспериментальной группе 27% учащихся продемонстрировали низкий уровень лингвокультурных знаний, 54% – средний, а 19% – высокий. В контрольной группе низкий уровень выявлен у 28% учеников, средний – у 56%, а высокий – у 16%.

На диаграмме (рис. 1) представлено количественное распределение учащихся согласно результатам тестирования на начальном этапе исследования. Графическое изображение позволяет наглядно продемонстрировать соотношение школьников, соответствующих каждому уровню лингвокультурных знаний.

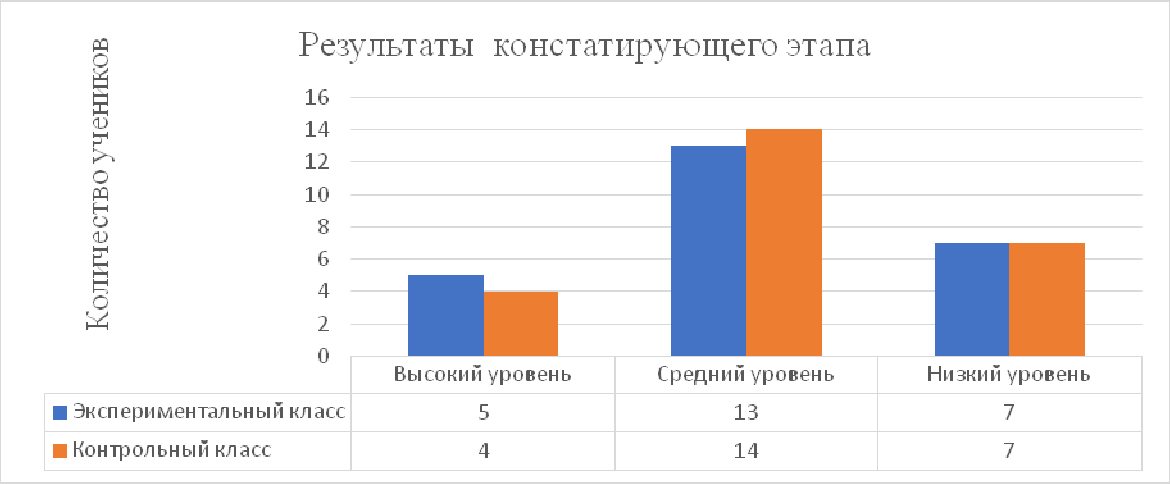

Рис.1 – Результаты констатирующего этапа

Анализ результатов констатирующего этапа показывает, что уровень лингвокультурных знаний у учащихся экспериментальной и контрольной групп существенно не различается. Эти подтверждает необходимость дальнейшего изучения влияния текстов с высоким лингвокультурным потенциалом на формирование культурной компетенции школьников.

В ходе формирующего этапа эксперимента учащиеся обеих групп продолжили обучение по школьной программе, однако в экспериментальном классе было усилено внимание к лингвокультурному компоненту. В рамках учебного процесса учащиеся изучали произведения, насыщенные культурно-историческими и этнографическими реалиями, такие, как «Гренада» М.А. Светлова, «Сказки об Италии» А.М. Горького, «Деревья растут для всех» В.П. Астафьева, а также тексты, отражающие историческое наследие

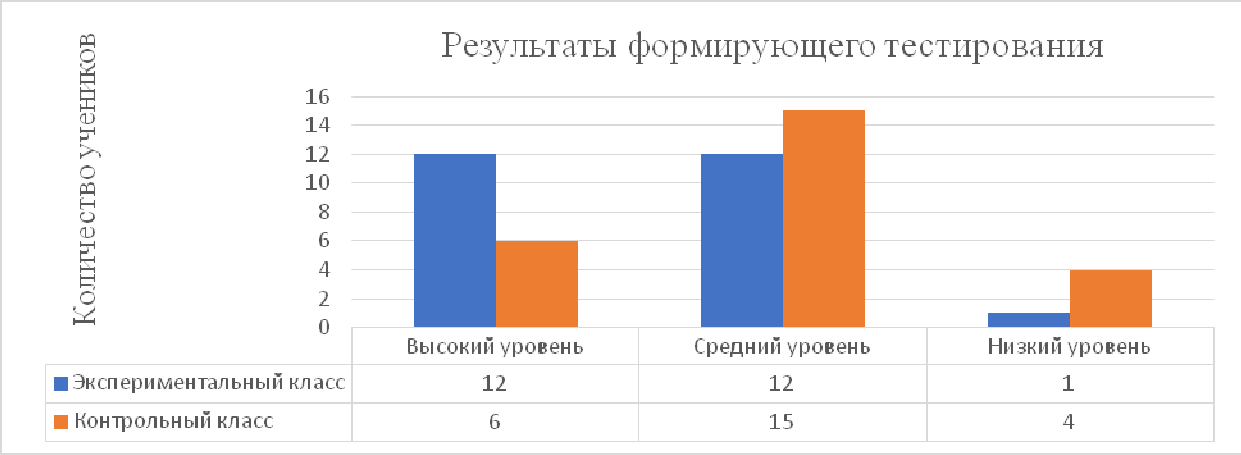
Казахстана. Для экспериментального класса мы подобрали содержащие высокий лингвокульный компонент: Антона Чехова «Ионыч», Ильяса Есенберлина «Кочевники», Абая Кунанбаева «Слова назидания», Константина Паустовского «Повесть о жизни», Юрия Домбровского «Факультет ненужных вещей». Эти произведения учащиеся читали во время 20-минутной перемены, специально выделенной для чтения книг. На уроках изучались запланированные темы, при этом мы дополняли занятия обсуждением предложенных произведений.

Данные, полученные в ходе обучения, позволили провести сравнительный анализ на следующем этапе исследования и определить, насколько изучение текстов с высоким лингвокультурным потенциалом способствует повышению уровня культурной компетенции учащихся.

Для формирующего этапа был выбран следующий текст «Роль традиций в нашей жизни», содержащий высокий лингвокультурный компонент. На основе данного текста были разработаны тестовые задания, направленные на выявление и оценку уровня лингвокультурных знаний учащихся. Тестовые вопросы позволили определить степень понимания учащимися национально-культурных особенностей, отраженных в языке, а также уровень осознания взаимосвязи языка и традиций.

Анализируя результаты на формирующем этапе, мы отмечаем положительные изменения в уровне лингвокультурных знаний учащихся. В экспериментальной группе количество учеников с низким уровнем снизилось до 3%, со средним уровнем – до 48%, а число учащихся с высоким уровнем возросло до 49%. В контрольной группе также зафиксирована положительная динамика: 19% учащихся теперь демонстрируют низкий уровень, 55% – средний, а 26% – высокий.

На диаграмме (Рис. 2) представлено количественное соотношение учащихся в каждом классе по результатам формирующего этапа, что позволяет наглядно отразить рост лингвокультурных знаний в процессе обучения на основе произведений с высоким лингвокультурным потенциалом.

	Высокий уровень	Средний уровень	Низкий уровень
Экспериментальный класс	12	12	1
Контрольный класс	6	15	4

Рис.2 – Результаты формирующего этапа

Анализ результатов формирующего эксперимента продемонстрировал заметное улучшение лингвокультурных знаний у учащихся, особенно в экспериментальной группе. Применение текстов с высоким лингвокультурным потенциалом способствовало существенному росту числа учеников с высоким уровнем культурной компетенции. В контрольной группе также наблюдается положительная динамика, однако она выражена менее значительно.

Эти изменения подтверждают дидактическую целесообразность и эффективность включения материалов с ярко выраженным лингвокультурным содержанием в образовательный процесс. Иначе говоря, это позволяет нам говорить о дидактической эффективности т.н. лингвокультурологического подхода к обучению русскому языку. Д.И. Ромеро Интриаго так определяет данный подход: «Лингвокультурологический подход – это один из наиболее эффективных подходов, нацеленных на формирование и совершенствование навыков и умений осуществления межкультурного общения путем изучения иностранного языка как феномена культуры» [6, с. 52].

Для окончательной оценки влияния лингвокультурного подхода на развитие лингвокультурной компетентности школьников было проведено заключительное контрольное тестирование по тексту «Искусство и ремесло как часть культурной идентичности». Его результаты позволют сделать более точные выводы о продуктивности данного подхода.

Анализируя результаты формирующего и контрольного этапов эксперимента, можно увидеть, как изменилась лингвокультурная компетенция учащихся. В экспериментальном классе число учеников с высоким уровнем значительно выросло – на 41,67%. В то же время количество школьников со средним уровнем уменьшилось на 33,33%, а низкий уровень полностью исчез, что говорит о положительном влиянии примененных методов обучения.

В контрольном классе изменения менее заметны. Количество учеников с высоким уровнем увеличилось всего на 16,67%, средний уровень остался без изменений, а низкий снизился на 25%. Это говорит о некотором прогрессе, но он не такой выраженный, как в экспериментальном классе. Такие результаты подтверждают, что использование современных подходов в обучении способствует более эффективному развитию лингвокультурных навыков у школьников.

Финальное тестирование выявило, что доля учащихся с высоким уровнем лингвокультурной компетенции в экспериментальном классе увеличилась на 41,67%, тогда как в контрольной группе этот показатель возрос лишь на 16,67%. Количество школьников со средним уровнем

знаний в экспериментальной группе уменьшилось на 33,33%, что свидетельствует о переходе значительной части учеников на более высокий уровень освоения материала. В контрольной группе изменений в средней категории не зафиксировано. Число учащихся с низким уровнем знаний в экспериментальном классе снизилось до нуля, в то время как в контрольной группе оно уменьшилось только на 25%.

На диаграмме (Рис.3) представлено количественное соотношение учащихся в каждого класса по результатам контрольного этапа, что позволяет наглядно увидеть результаты и эффективность нашего эксперимента.

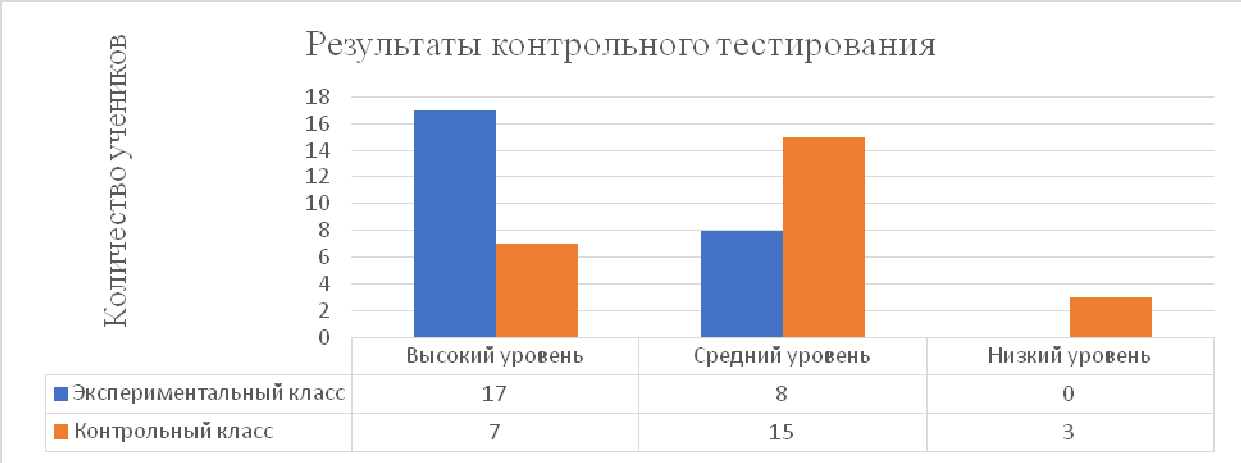

Рис.3 – Результаты контрольного тестирования

Результаты проведённого нами исследования подтвердили значительное влияние текстов с высоким лингвокультурным потенциалом на развитие культурной компетенции учащихся. Анализ динамики показателей на различных этапах эксперимента демонстрирует, что в экспериментальном классе наблюдается существенное повышение уровня лингвокультурных знаний, в то время как в контрольной группе прогресс выражен менее явно.

Таким образом, полученные данные демонстрируют явное преимущество методики, предполагающей использование текстов с насыщенным лингвокультурным содержанием. Такие материалы не только углубляют понимание языка другой культуры, но и формируют у учащихся межкультурную осведомлённость, способствуют расширению их общего кругозора. Исследование подтверждает высокую эффективность лингвокультурного подхода в образовательном процессе. Включение текстов с ярко выраженным культурным компонентом может стать важным инструментом в обучении, помогая учащимся не только совершенствовать языковые навыки, но и развивать полноценную межкультурную компетенцию.

Литература

1. Зиновьева Е. И. Лингвокультурология: от теории к практике. Учебник – СПб.. СпбГУ; Нестор-История, 2016. – 180 с.

2. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 286 с.

3. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений – М.: Академия, 2001. – 208 с.

4. Русский язык и литература. Қазақ тілінеде жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық. 1-білім / Ж.Х. Салханова, Е.Е. Хайрушева, Ж.К. Пралиева. – Алматы: Мектеп, 2019. – 168 б., сур.

5. Руский язык и литература. Қазақ тілінеде жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық. 2-білім / Ж.Х. Салханова, Е.Е. Хайрушева, Ж.К. Пралиева. – Алматы: Мектеп, 2019. – 176 с., илл.

6. Ромеро Интриаго Д.И. Лингвокультурологический аспект в преподавании русского языка как иностранного. Вестник РУДН, Серия Вопросы образования: языки и специальность, 2010, № 4 –52 с.

МОТИВАЦИОННЫЙ И СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АНТРОПОНИМОВ, ОБРАЗОВАННЫХ ОТ ЭТНОНИМОВ И НАЗВАНИЙ КАЗАХСКИХ РОДОВ, НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

А.М. Сипатилова

студент Павлодарского педагогического университета

научный руководитель: З.К. Темиргазина

доктор филологических наук, профессор г. Павлодар

Аннотация: В данной работе рассматривается необходимость изучения антропонимов в школьной программе, а также разработки методических заданий, направленных на формирование социокультурной компетенции учащихся. Представлены авторские упражнения, раскрывающие мотивационные и словообразовательные особенности фамилий, образованных от этнонимов и названий казахских родов, с учётом возрастных и образовательных особенностей учащихся 6-го класса.

Ключевые слова: антропонимы, фамилия, этнонимы, казахские роды, мотивационный анализ, словообразовательный анализ, национальная идентичность, социокультурная компетенция.

Аңдатпа: Бұл жұмыста мектеп бағдарламасында антропонимдерді зерделеу, сондай-ақ оқушылардың әлеуметтік-мәдени құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған әдістемелік тапсырмаларды әзірлеу қажеттілігі қарастырылады. 6-сынып оқушыларының жас және білім беру ерекшеліктерін ескере отырып, этнонимдер мен қазақ руларының атауларынан құрылған фамилиялардың мотивациялық және сөзжасамдық ерекшеліктерін ашатын авторлық жаттығулар ұсынылған.

Түйінді сөздер: антропонимдер, фамилия, этнонимдер, қазақ рулары, мотивациялық талдау, сөзжасамдық талдау, ұлттық бірегейлік, әлеуметтік құзіреттілік.

Abstract: This paper considers the need to study anthroponyms in the school curriculum, as well as the development of methodological tasks aimed at the formation of

socio-cultural competence of students. The author's exercises are presented, revealing the motivational and word-formation features of surnames formed from ethnonyms and generic names, taking into account the age and educational characteristics of 6th grade students.

Keywords: anthroponyms, surname, ethnonyms, Kazakh genera, motivational analysis, word formation analysis, national identity, socio-cultural competence.

Антропонимия, как раздел ономастики, представляет собой систему имен собственных, используемых для обозначения личности. Это направление науки привлекает внимание многих ученых, поскольку антропонимы играют важную роль в идентификации, а также в отражении социальных, культурных и исторических процессов народа. Данное утверждение представляет важность изучения антропонимов не только в рамках лингвистики, но и в более широком культурном контексте. Как указывает исследователь А. В. Суперанская, «антропонимия представляет собой систему имен, которая выполняет функции социальной идентификации личности и отражает этнокультурные и исторические особенности народа» [1, с. 11].

По мнению ученого В. А. Никонова, «антропонимия может служить драгоценным историческим источником, помогая выяснить былой этнический состав и миграции населения в прошлом, датировать и локализовать письменные памятники» [2, с. 47].

Значительный вклад в изучение казахской антропонимической системы внести отечественные исследователи Т. Ж. Жанузаков, С. К. Кенесбаев, Г. Б. Мадиева, У. А. Мусабекова, З. К. Темиргазина и другие. Их труды стали основой для системного анализа структуры казахской антропонимии, ее типологических особенностей, семантики, функции и роли в сохранении этнокультурного наследия. Особое внимание уделяется связи антропонимов с историческим развитием народа и его культурной спецификой. Так, исследователь З. К. Темиргазина подчеркивает, что «история происхождения казахских антропонимов непосредственно связана с кочевым укладом жизни этого народа, его мировоззрением, обычаями и духовными традициями» [3, с. 49]. Антропонимы являются важным лингвокультурным источником, раскрывающим особенности менталитета, системы ценностей и социального устройства казахского общества. Изучение антропонимической системы позволяет глубже понять исторические процессы и дает возможность осмыслить механизмы сохранения этнической памяти.

В условиях глобализации и культурного обмена сохранение и изучение антропонимической системы, в особенности фамилий, образованных от этнонимов и названий родов становится актуальным для формирования национальной идентичности и и уважения к культурному многообразию. В этом контексте учебники русского языка и литературы играют ключевую роль в обучении, так как они являются

основным источником знаний для учащихся и могут способствовать формированию социокультурной компетенции.

В связи с этим был проведен анализ учебников русского языка и литературы для 5-11 классов общеобразовательных школ с казахским языком обучения (авторы: Жанпейс У.А., Озекбаева Н., Даркембаева Р., Атембаева Г., издательство «Атамура», 2017–2021 гг.), направленный на выявление степени изучения антропонимов и способов их осмысления в рамках школьной программы.

В ходе анализа было установлено, что школьные учебники не содержат специально разработанных упражнений, направленных на изучение структуры, происхождения и функций антропонимов. Тема личных имен, фамилий и отчеств рассматривается в рамках тем, посвященных собственным именам существительным или правилам орфографии [4]. Вопросы мотивированности, словообразовательных моделей и культурно-исторической значимости антропонимов остаются за пределами учебного содержания.

Таким образом, результаты анализа подчеркивают необходимость пересмотра методических подходов к преподаванию антропонимического материала в курсе русского языка и литературы. Введение специальных упражнений, направленных на изучение антропонимов, могло бы значительно обогатить образовательный процесс. Такие упражнения могут включать анализ фамилий, их этимологиии и культурного значения, что позволит учащимся осознать, как имена и фамилии формируются и изменяются в зависимоти от исторических и социальных факторов.

Анализ учебников по русскому языку и литературе показывает, что в курсе 6 класса присутствуют некоторые упражнения, связанные со словообразованием и мотивацией имен существительных. Однако, несмотря на наличие таких заданий, они в основном сосредоточены на изучении продуктивных способов словообразования и мотивации, что ограничивает понимание учащимися более сложных аспектов, таких как фамилии, которые представляют собой особый класс собственных имен. В результате школьники не получают полноценного представления о том, какие словообразовательные модели и мотивация лежат в основе фамилий и как они могут быть связаны с этнонимами и казахскими родами.

Методика разработки заданий, направленных на ознакомление учащихся с антропонимами, их мотивацией и словообразовательными моделями, основывается на принципах активного обучения, междисциплинарного подхода и культурной рефлексии. Основная цель этих заданий – углубить понимание учащимися значимости фамилий как элемента языка и культуры, а также развить навыки анализа и критического мышления.

Первым шагом в разработке заданий являлось определение

ключевых тем и аспектов, которые должны быть включены в учебный материал. В данном случае это антропонимы, их происхождение, культурное значение и способы словообразования. Учитывая возрастные особенности учащихся 6 класса, задания должны быть разнообразными и интерактивными, чтобы поддерживать интерес и вовлеченность.

Следующий этап включает в себя создание заданий, которые способствуют активному участию учащихся. Например, в упражнении «Что скрыто в фамилии?» учащиеся анализируют фамилии и пытаются выявить мотивы их возникновения, что позволяет не только развивать аналитические навыки, но и углублять понимание этнолингвистических процессов. Также важно, чтобы задания были ориентированы на личный опыт учащихся, как в упражнении «История моей фамилии», где они могут исследовать свои корни.

Методика также включает использование различных форматов заданий, таких как практические, творческие и игровые. Например, в упражнениях «Словообразовательная мозаика», «Фамильное лото» учащиеся не только учатся образовывать фамилии, но и распределять фамилии на словообразовательные модели, что способствует развитию языкового чутья.

Изучения правил склонения фамилий представляет собой важный аспект формирования грамотной письменной и устной речи учащихся. Однако на практике данный материал часто оказывается недостаточно освещенным, что приводит к затруднениям при употреблении фамилий в различных падежных формах. Особенно трудными для усвоения оказываются фамилии тюркского, иностранного происхождения, а также несклоняемые формы. В связи с этим предлагается включение в учебный процесс упражнений, направленных на систематическое освоение данной темы, таких как «Просклоняй фамилию».

Задания, способствующие для ознакомления с антропонимами, их мотивацией и словообразовательными моделями.

Разработки представленных далее упражнений направлены на знакомство с мотивацией и словообразовательными моделями фамилий. Это, в свою очередь, способствует формированию уважительного отношения к языковому многообразию и углубляет понимание связи языка с его историей и культурными особенностями.

1. Упражнение «Что скрыто в фамилии?»

Цель: развить у учащихся умение определять мотивацию фамилий, устанавливать их связь с историей и культурой.

Прочитайте предложенный список фамилий: *Сарыбаев, Кунаев, Узбеков, Аргынбаев, Найман, Жұмабеков, Елубаев, Кипчаков, Батыров, Темиров, Сарсенбай, Алимбаев, Урусов, Монголин, Туркменов, Алшынбек, Торе, Кыргызов, Латышев, Поляков, Таджиков, Албанов,*

Жомартов, Муратов, Дулат, Керей, Алпысбаев, Саденов, Шоканов, Оспанов, Кайролла.

Определите, что могло послужить мотивом для их появления. Какие еще мотивы вам известны? Приведите собственные примеры.

2. Упражнение «История моей фамилии»

Цель: сформировать исследовательские навыки, укрепить личную идентичность учащихся.

Узнайте у родителей или старших родственников историю вашей фамилии. Запишите ее возможное значение и происхождение. Оформите работу в виде небольшого устного или письменного рассказа.

3. Упражнение «Словообразовательная мозаика»

Цель: ознакомить учащихся с основными словообразовательными моделями фамилий в русском языке.

Каждая фамилия поделена на морфемные части. Учащемся предлагаются карточки с элементами, из которых они должны составить фамилии. После составления необходимо объяснить, способ образования и какой элемент является основой.

Примеры поделенных элементов: *Кыргыз + ов, Латыш+ ев, Кожа+ бек+ ов, Толеу+ хан+ ов, Уак+ бай+ев, Монгол+ин, Урус+бек, Алим+бай, Сарсен+ бек, Дулат+ов, Торе+хан+ов, Жаксылык+ов, Найман+бай+ев, Байтемир+ ов, Жанкожа, Адай, Керей, Поляк+ов, Туркмен+ов, Башкир, Грек, Белорус, Даулет+ов, Карим+ов, Куаныш+ев.*

4. Упражнение «Просклоняй фамилию»

Цель: научить учащихся правильно склонять фамилии в зависимости от происхождения и словообразовательной модели.

Просклоняйте фамилии: *Аргынов, Алимбай, Латышев, Найман, Поляк.*

Пример: Аргынов Бекзат, Аргынова Бекзата, Аргынову Бекзату, Аргынова Бекзата, Аргыновым Бекзатом, об Аргынове Бекзате;

Алимбай Кайсар, Алимбай Кайсара, Алимбай Кайсару, Алимбай Кайсара, Алимбай Кайсаром, об Алимбай Кайсаре.

Какие фамилии не склоняются? Объясните, почему они не изменяются по падежам.

5. Упражнение «Фамильное лото»

Цель: научить учащихся различать словообразовательные модели фамилий, сформировать навык словообразовательного анализа.

Вам предложен список фамилий: *Султанбеков, Баймурат, Жансеитов, Абылайхан, Аргынов, Сарсенбаев, Кунаев, Кыпшаков, Тореев, Алимбай, Урусов, Алшынбеков, Поляков, Французов, Азербайджан, Кыргыз, Найманханов, Уакбаев, Усен, Керей, Латышев.*

Разберите фамилии по составу и распределите их по способам образования.

Задания для изучения мотивационного и словообразовательного анализа фамилий, образованных от этнонимов и названий казахских родов.

Далее предлагаются упражнения, направленные на формирование у учащихся осознанного отношения к происхождению фамилий и углубление их знаний о мотивационных и словообразовательных процессах, что имеет особое значение в контексте изучения антропонимов. Эти упражнения не только способствуют осмыслению мотивологии, но и помогают учащимся понять, какие модели образования фамилий существуют и как этнонимы и названия родов отражаются в антропонимике.

1. Упражнение «Фамильное древо»

Цель: сформировать у учащихся представление о значении фамилии как элемента родовой и культурной идентичности, развить навыки самостоятельного анализа происхождения фамилии.

Нарисуйте фамильное древо своей семьи. Определите происхождение и значение вашей фамилии (этноним, род, личное имя, социальный титул т.д.). Уточните, какие словообразовательные элементы лежат в основе фамилии (при их наличии). Какие культурные или родовые особенности может отражать ваша фамилия? При желании, оформите работу в виде презентации или мини проекта.

2. Упражнение «Мотивология фамилий»

Цель: развить навык мотивационного анализа фамилий, образованных от этнонимов и родовых наименований.

Прочитайте предложенный список фамилий: *Аргынов, Найманов, Кереев, Армянов, Башкиров, Поляков, Узбеков, Аргынбаев, Найман, Жұмабеков, Елубаев, Кипчаков, Батыров, Темиров, Сарсенбай, Алимбаев, Урусов, Монголин, Туркменов, Алшынбек, Торе, Кыргызов, Латышев, Поляков, Таджиков, Албанов, Жомартов, Муратов, Дулат, Керей.*

Выделите фамилии, которые образованы от этнонимов и названий казахских родов. Запишите, к какому этносу или роду относится каждая фамилия, и дайте краткую информацию о значении соответствующего этнонима или родового названия.

3. Упражнение «Создай фамилию»

Цель: расширить знания учащихся о словообразовательных моделях и развить навык выполнения словообразовательного анализа.

Составьте фамилии от предложенных основ. Обратите внимание,

какие изменения происходят в основе при добавлении аффиксов и в каких случаях фамилии не нуждаются в суффиксе. Сравните полученные фамилии и определите, какой тип словообразования использован. Обсудите, как соотносятся фамилии с культурными и языковыми нормами.

Торе, Жанкожа, Адай, Найман, Дулат, Кыпшак, Аргын, Алим, Керей, Алшын, Усен, Кыпшак, Кыргыз, Башкир, Украин, Грек, Армян, Таджик, Грек, Француз, Монгол, Белорус, Немец, Турк, Украин.

4. Упражнение «Фамильный ребус»

Цель: развить у учащихся творческое мышление через создание собственных фамильных ребусов и закрепить знания о структуре и мотивации фамилий. Придумайте ребус для фамилий, образованных от этнонимов и названий казахских родов. После составления ребуса обменяйтесь с одноклассниками и разгадайте фамилию. Назовите ее словообразовательную модель и определите к какому типу мотивации она относится. Объясните значение основы (этнонима или рода).

5. Упражнение «Найдите лишнее»

Цель: развить умения анализировать и классифицировать фамилии по мотивации и словообразовательной структуре.

Учащимся предлагается несколько групп фамилий, образованных от этнонимов и названий родов. В каждой группе есть одна «лишняя» фамилия, которая выбивается по мотиву или словообразовательному типу. Нужно объяснить, почему именно эта фамилия лишняя.

1. Найманов, Сейтов, Кереев, Алимбаев.
2. Кипчаков, Уакбаев, Кыргызбаев, Дулатбеков.
3. Алшынов, Жаппасов, Керейбаев, Найзабеков.
4. Адайбаев, Тореханов, Канжигалин, Темешбек.
5. Кыргызов, Узбеков, Латышев, Татарин.
6. Французов, Греков, Латешев, Поляков, Башкиров.

Одной из ключевых задач данных упражнений является ознакомление учащихся с различными способами словообразования фамилий, образованных от этнонимов и названий казахских родов. Упражнение «Создай фамилию» позволяет учащимся на практике применять изученные теоретические знания. Они учатся различать суффиксальные и бессуффиксные способы образования фамилий, а также осознают, как эти модели связаны с традицией и историей своего народа.

Кроме того, задания способствуют расширению словарного запаса учащихся. В процессе выполнения упражнений они знакомятся с новыми терминами и понятиями, связанными с антропонимией, что в свою очередь укрепляет их языковые навыки. Упражнение

«Мотивология фамилий», помогает учащимся не только узнать о значении фамилий, но и развить навыки классификации и систематизации полученной информации.

Использование интерактивных методов обучения делает процесс изучения более увлекательным и эффективным. Такие задания, как «Фамильный ребус» и «Фамильное древо», вовлекают учащихся в активное взаимодействие с материалом, что способствует лучшему усвоению теории. Интерактивные элементы помогают создать атмосферу сотрудничества и обмена знаниями, что также позитивно сказываются на мотивации учащихся.

Классификация фамилий по способу образования и мотивации помогает учащимся систематизировать полученные знания и применять их на практике. Упражнения, как «Найдите лишнее», развивают критическое мышление и способность к анализу, что является важным навыком в современном образовательном процессе.

Разработанные упражнения стимулируют интерес к истории, этнографии и межкультурным связям. Понимание антропонимов в контексте культурных и исторических факторов позволяет учащимся осознать, как язык и культура взаимосвязаны, что способствует формированию уважительного отношения к языковому многообразию и культурному наследию.

Таким образом, данные упражнения представляют собой комплексный подход к изучению антропонимов, который не только углубляет знания учащихся 6-х классов о языке, но и развивает их личностные качества, критическое мышление, аналитические способности и культурная осведомленность. Они помогают создать целостное представление о роли фамилий в языке и культуре, что является важным шагом в формировании лингвистической и культурной компетенции учащихся.

Литература

1. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 366 с.

2. Никонов В.А. Имя и общество. – М.: Наука, 1974. – 278 с.

3. Темиргазина З.К., Асельдерова Р.О. Сложные казахские антропонимы с глагольным компонентом: пропозициональная структура. Вопросы ономастики, 2022. Т. 19. № 2. С. 48–65.

4. Жанпейс У., Есетова А., Озекбаева Н., Ерболатова А. Русский язык и литература: учебник для 6 класса общеобразовательных школ с нерусским языком обучения. Часть 2 – Алматы: Атамұра, 2018. – 207 с.

О ПРОБЛЕМАХ РАЗВИТИЯ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В КАЗАХСКОЙ ШКОЛЕ

А.Р. Смагулова
студент Павлодарского педагогического университета
научный руководитель: Г.К. Абзулдинова
кандидат филологических наук ВШГН ППУ, доцент, г.Павлодар

Аннотация: В статье рассматриваются особенности формирования навыков письма у школьников казахских классов при изучении русского языка. Особое внимание уделяется трудностям, с которыми сталкиваются учащиеся, изучающие русский язык как второй, в особенности при освоении русского правописания. В работе анализируются фонетические и орфографические ошибки, возникающие на основе различий между звуковыми системами русского и казахского языков, сделан вывод о необходимости акцентирования внимания на обучении правописанию в казахских школах, учитывая специфические условия, в которых происходит обучение.
Ключевые слова: Русский язык, казахская школа, письменная речь, правописание, орфографические ошибки, фонетические ошибки, функциональная грамотность, критическое мышление, обучение письму.

Аннотация: Мақалада қазақ тілінде оқитын оқушылардың орыс тілін үйрену кезінде жазу дағдыларын қалыптастыру ерекшеліктері қарастырылады. Екінші тіл ретінде орыс тілін үйренушілердің, әсіресе орыс тілінің орфографиясын меңгеруде кездесетін қиындықтарына ерекше назар аударылған. Жұмыста орыс және қазақ тілдерінің дыбыстық жүйелеріндегі айырмашылықтардан туындайтын фонетикалық және орфографиялық қателіктер талданады. Сондай-ақ, оқушылардың функционалдық сауаттылығы, сын тұрғысынан ойлау және коммуникативтік құзыреттілігін дамытуға бағытталған жаңартылған білім мазмұнының маңыздылығы айтылады.
Кілт сөздер: Орыс тілі, қазақ мектебі, жазбаша сөйлеу, орфография, орфографиялық қателіктер, фонетикалық қателіктер, функционалдық сауаттылық, сын тұрғысынан ойлау, жазуға үйрету.

Annotation: This article discusses the peculiarities of developing writing skills in students of Kazakh-language classes when learning Russian. Special attention is paid to the difficulties faced by learners who study Russian as a second language, particularly in mastering Russian spelling. The article analyzes phonetic and orthographic errors that arise from differences between the sound systems of Russian and Kazakh languages. It also emphasizes the importance of updated educational content aimed at developing functional literacy, critical thinking, and communicative competence among students.
Keywords: Russian language, Kazakh school, written speech, spelling, orthographic errors, phonetic errors, functional literacy, critical thinking, writing instruction.

Введение. Среди множества вопросов, касающихся проблемы начального обучения русскому языку в казахских классах, чаще всего акцентируется внимание лишь на отдельных аспектах, которые, по нашему мнению, по-прежнему сохраняют свою актуальность. В современных условиях необходимо проводить исследования, которые бы освещали особенности преподавания русского языка, когда обучение в начальной школе происходит на родном, в данном случае казахском,

языке [1].

Формирование навыков письма становится особенно важным в современного образования, поскольку современные образовательные стандарты ориентированы на развитие функциональной грамотности, критического мышления и творческого самовыражения учащихся.

Причины важности формирования навыков письма

1. Функциональная грамотность

В обновленных образовательных программах особое внимание уделяется умению анализировать, обобщать и излагать информацию письменно. Это необходимо для успешной учебной деятельности и дальнейшей профессиональной жизни.

2. Развитие критического мышления

Письмо помогает структурировать мысли, формулировать аргументы и анализировать информацию, что важно в условиях информационного общества.

3. Коммуникативная компетентность

Навык письма необходим для эффективного общения в цифровой среде: составления эссе, научных работ, официальных писем, блогов и публикаций в социальных сетях.

4. Подготовка к экзаменам и профессиональной деятельности

Многие экзаменационные задания требуют написания эссе, развернутых ответов и аналитических работ, а в будущем – составления отчетов, заявлений и других официальных документов.

5. Самовыражение и креативность

Развитие письменной речи способствует самовыражению, формированию индивидуального стиля и развитию творческих способностей.

Способы развития письменных навыков в школе

- Введение проектных и исследовательских работ
- Использование практико-ориентированных заданий
- Интеграция цифровых технологий (онлайн-дневники, блоги, эссе)
- Обучение различным видам письменных текстов (эссе, рецензии, статьи)
- Развитие рефлексивного письма через дневники и размышления

Таким образом, формирование навыков письма в обновленном образовательном процессе способствует подготовке учащихся к реальной жизни, профессиональной деятельности и успешной адаптации в современном обществе.

Цель данного исследования заключается в том, чтобы определить трудности, с которыми сталкиваются школьники при изучении русского правописания. Русское письмо, подобно письму большинства народов мира, является фонетическим. Звуковая составляющая языка передается с помощью специальных символов – букв. Буквы и письмо не способны точно передать звучание речи, и в этом нет особой нужды. Связь между

письмом и произношением определяется несколькими факторами: 1) особенностями звуковой системы языка, 2) числом букв в алфавите и их фонетическими значениями, 3) орфографическими правилами данного языка. Известно, что звуковая система со временем претерпевает значительные изменения.

В отличие от русского языка, в казахском языке практически отсутствуют заметные различия между письмом и произношением. Это связано с тем, что большинство языков народов являются младописьменными. Для этих языков разработаны алфавиты и правила написания, учитывающие их звуковую и грамматическую структуру. В результате, различия между написанным и произнесённым текстом минимальны. Орфография представляет собой систему норм, определяющих, как следует записывать устную речь с использованием букв алфавита. Вместе с пунктуацией орфография образует понятие правописания. Следовательно, в орфографию не включаются, например, процессы словообразования (водный – водяной, искренно – искренне), изменения слов (томы – тома, зубы – зубья, цена винограда – купить винограду и др.), а также явления управления (согласно чему – на основании чего и др.). Эти и подобные случаи регулируются не орфографическими, а другими правилами и нормами. Звуковое письмо основывается на трех принципах: фонетическом, морфологическом и традиционном. В зависимости от типа письма один из этих принципов становится основным. Согласно подсчетам А. Н. Гвоздева, в русском языке 74 % написаний определяется произношением, 18 % – проверяемыми написаниями, а 8 % – традиционными. Более 98 % составляют морфологические написания. Исходя из этого, в казахской школе на начальном этапе следует в первую очередь изучать написания, которые определяются произношением (например, дом, парк, школа, кот, мир и т.д.). На втором этапе акцент следует делать на написания, проверяемые косвенно через другие слова (например, правила написания безударных гласных, звонких и глухих согласных и т.д.). Непроверяемых написаний немного, и для них не существуют определённых правил, поэтому их нужно просто запомнить [2,3].

В письменной речи учащихся казахской школы часто встречаются фонетические ошибки, которые возникают из-за различий между звуковыми системами русского и родного языков. Эти различия проявляются следующим образом:

1. Некоторые звуки и сочетания звуков русского языка могут отсутствовать в родном языке. Это приводит к фонетическим трудностям, и замена одной буквы на другую в письме является следствием неспособности правильно произносить и воспринимать звуки. Ребенок записывает то, что он произносит и слышит.

2. Одна и та же буква в родном и русском языках может обозначать разные звуки. Например, буква «с», как и другие шумные согласные, в

русском языке представляет четыре звука: [с] – [с'], [з] – [з']. В словах [с] тол– [с´]ила и [з] делал – сделал. В казахском [с] всегда остается твердым.

В начальной школе учащиеся изучают правописание новых слов и их грамматические формы на практике. При этом им также предоставляются основные обобщения и правила, которые можно применять в реальных ситуациях. Эти правила и обобщения формируются на основе анализа множества примеров. Как указывает автор Крючкова Л. С., перед тем, как прийти к выводам и правилам, проводятся упражнения и объяснения языковых явлений. Суть объяснения заключается в том, что учитель разбирает конкретное явление на примерах, выявляет общие закономерности, характерные для определенной группы слов или морфем, и выделяет методы, которые помогают определить правильное написание. Например, при объяснении глухих и звонких согласных в третьем классе учитель демонстрирует, что в конце слова звонкие и глухие согласные произносятся одинаково, как глухие. Чтобы проверить это, нужно поставить согласный перед гласным. Учащиеся приходят к выводу, что согласные в конце слова проверяются гласными: зуб – зубы, рог – рога и так далее. Основное внимание следует сосредоточить не на запоминании правила, а на его практическом применении и понимании языкового материала, из которого это правило вытекает. Часто бывает так, что учащиеся хорошо знают правило, но все равно совершают ошибки. В таких ситуациях нельзя утверждать, что ученик действительно понимает правило; на самом деле, он не умеет его применять [3].

Важно правильно сочетать правила правописания с практическими упражнениями, особенно в сельских школах, где дети не имеют доступа к русской языковой среде. Как показывает опыт и личные наблюдения, на изучение правил следует выделять всего 5-10% учебного времени, в то время как 90-95% времени должно быть посвящено практике и упражнениям. Однако в каждом конкретном случае возможны отклонения от этих рекомендаций [4].

Характер ошибок и их классификация в начальных казахских школах значительно отличаются от таковых в школах с русским (родным) языком обучения. Для учащихся русских школ характерны, как правило, орфографические ошибки. В то же время, ошибки, совершаемые учениками казахских школ, более разнообразны, поскольку русский язык для них является неродным. Почти все ошибки, возникающие в устной речи, находят отражение и в письменных работах, поэтому в казахских школах необходимо акцентировать внимание на обучении правописанию [5].

Заключение. Подводя итог всему вышесказанному можно сделать выводы о том что Ошибки в начальной казахской школе существенно отличаются от аналогичных ошибок в русскоязычных школах. Для

учащихся русских школ характерны, как правило, орфографические ошибки. В то же время, ошибки, совершаемые учениками казахской школы, более разнообразны, поскольку русский язык для них является неродным. Почти все ошибки, возникающие в устной речи, также проявляются в письменных работах, что подчеркивает необходимость акцента на обучении правописанию в казахской школе.

Таким образом, можно сделать вывод, что усвоение русского правописания учащимися начальных классов происходит в специфических условиях. Отсутствие у детей предварительной подготовки в русской речи, которая лишь частично компенсируется уроками грамоты, влияние родного языка и недостаточно развитое языковое чутье на русском – все эти факторы приводят к разнообразным ошибкам в процессе формирования письменной речи и определяют содержание и методы обучения.

Литература

1. Крючкова Л.С., Мощинская Н.В. Практическая методика обучения русскому языку как иностранному: учебное пособие / Л.С. Крючкова, Н.В. Мощинская. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 480 с.

2. Морозов В.Э. Культура письменной научной речи / В.Э. Морозов. – М.: Гос. ИРЯ им. А.С. Пушкина, 2007. – 268 с.

3. Пассов Е.И., Кузнецова Е.С. Обучение письму: учебное пособие / Е.И. Пассов, Е.С. Кузнецова. – Воронеж: НОУ Интерлитнгва, 2022. – 40 с.

4. Шибко Н.Л. Методика обучения русскому языку как иностранному. Учебно-методический комплекс для студентов-иностранцев нефилологических специальностей / Н.Л. Шибко – Минск: БГУ, 2011. – 89 с.

5. Отарбаева А.Б. Методы и приемы преподавания предмета «русский язык и литература» в общеобразовательной школе с казахским языком обучения // Социально-гуманитарные инновации: стратегии фундаментальных и прикладных научных исследований. – Оренбург, 20–21 мая 2021.

ФОРМИРОВАНИЕ КРАЕВЕДЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА МАТЕРИАЛЕ ЛЮБОВНОЙ ЛИРИКИ ПАВЛА ВАСИЛЬЕВА

М.Х. Тойчибаева
магистрант Павлодарского педагогического университета
научный руководитель: З.К. Темиргазина
доктор филологических наук, профессор, г. Павлодар

Аннотация. Статья представляет анализ формирования краеведческой компетенции на материале любовной лирики Павла Васильева. Павел Васильев – поэт Павлодарского Прииртышья – удивительный, самобытный, неповторимый, узнаваемый самородок земли казахстанской. Данная работа посвящена формированию краеведческой компетенции на материале любовной лирики Павла Васильева. Формирование компетентности начинается через вовлечение учащихся в удивительный мир родного края. Традиционные фольклорные образы особенно часто используют-

ся в любовной лирике поэта, которая своим строем, эмоциональной актуализацией схожа с фольклорными произведениями данного жанра.
Ключевые слов: любовная лирика, формирование, компетентность, поэт, краеведение, поэзия, литераптура.

Аннотация. Мақала Павел Васильевтің махаббат лирикасы негізінде өлкетану құзыреттілігін қалыптастыруға талдау жасайды. Павел Васильев – Павлодар Ертіс өңірінің ақыны-Қазақстан жерінің таңғажайып, ерекше, қайталанбас, танылатын түйіні. Бұл жұмыс Павел Васильевтің махаббат лирикасы негізінде өлкетану құзыреттілігін қалыптастыруға арналған. Құзыреттілікті қалыптастыру Оқушыларды туған өлкенің таңғажайып әлеміне тарту арқылы басталады. Дәстүрлі фольклорлық бейнелер әсіресе ақынның махаббат лирикасында жиі қолданылады, ол өзінің құрылымымен, эмоционалды актуализациясымен осы жанрдың фольклорлық шығармаларына ұқсас.
Түйінді сөздер: махаббат лирикасы, қалыптасуы, құзыреттілігі, ақын, өлкетану, поэзия, әдебиеттану.

Annotation. The article presents an analysis of the formation of local history competence based on the material of Pavel Vasiliev's love lyrics. Pavel Vasiliev, the poet of the Pavlodar Irtysh region, is an amazing, original, unique, recognizable nugget of the Kazakh land. This work is devoted to the formation of local history competence based on the material of Pavel Vasiliev's love lyrics. The formation of competence begins through the involvement of students in the wonderful world of their native land. Traditional folklore images are especially often used in the poet's love lyrics, which are similar in structure and emotional actualization to folklore works of this genre.
Keywords: love lyrics, formation, competence, poet, local history, poetry, literature.

Любовная поэзия является оригинальным литературоведческим феноменом, независимо от того, в какие времена к ней обращались мастера слова. Тема любви всегда интересовала людей творческих: они пытались раскрыть в своих произведениях уникальную природу феномена любви, неповторимого, таинственного и в связи с этим завораживающего.

Согласно словарю С. И. Ожегова, лирика – это род литературных произведений, преимущественно поэтических, выражающих чувства и переживания лирического героя, за образом которого зачастую представлен автор [1, с. 347].

Соответственно, любовная лирика – это лирика, основной темой которой является любовь, а, следовательно, ее содержание связано с характеристикой сопутствующих поэтическому «сюжету» переживаний лирического героя и героини.

Анализ источников показал, что любовь как психолингвистическое понятие имеет несколько определений:

1) глубокое эмоциональное влечение, сильное сердечное чувство;

2) чувство глубокого расположения, самоотверженной и искренней привязанности. Э. Фромм в научном труде «Искусство любить» говорит о том, что любить – это делиться с любимым человеком всем, что у него есть, но прежде всего не материальными, а духовными ценностями. «Это отнюдь не значит, что он обязательно должен жертвовать жизнью ради

другого, – просто он делится тем, что есть в нем живого: своей радостью, своими интересами, своими мыслями, знаниями, своим настроением, своей печалью – всеми проявлениями своей жизни» [2, с.123].

Данная работа посвящена формированию краеведческой компетенции на материале любовной лирики Павла Васильева.

Павел Васильев-поэт Павлодарского Прииртышья – удивительный, самобытный, неповторимый, узнаваемый самородок земли казахстанской. Его поэзия-явление в литературе. Тесное, многолетнее общение с коренными жителями, знание казахского языка, культуры и быта народа помогли ему создать оригинальный цикл стихов на сюжеты казахских народных песен, легенд, сказаний. Поэзия Васильева определяется его поэтическим мироощущением. Текст его стихов глубоко индивидуален. [3, с.13].

Понятие «краеведение» представляет собой тщательное, глубокое изучение какой-либо населенного пункта (поселка, деревни, города), народов, поживающих на данной территории, которая представляется им родным краем. Кроме того, краеведение, не что иное, как целостная система исследований, которые могут быть, как социальными, так и биологическими. Среди объектов изучения краеведения выделяют природу, народности, проживающие на исследуемой территории, быт и способы ведения хозяйства в данной местности, промыслы данного народа, культурную составляющую – традиции, обычаи, исторические сведения о данной местности. Под краеведческой компетенцией понимается система знаний, навыков, накопленного опыта личностью, умений, которые, в свою очередь, предопределяют успешность и эффективность познавательно-краеведческой деятельности, которая представляет собой ценностно-смысловое осознание родного края. Материал любовной лирики Павла Васильева спсособствует формированию краеведческой компетенции учащихся на уроках литературы.

В процессе краеведческого воспитания учащихся могут использоваться разные формы организации воспитания. Выбор определенной формы воспитательной работы определяется разными предпосылками: поставленными задачами воспитания, индивидуальными особенностями развития учащегося, имеющимся уровнем развития коллектива вообще, объективными обстоятельствами и конечно конкретными педагогическими ситуациями. В связи с этим выделяют такие формы работы как: урок; учебные экскурсии на природу; разнообразные игры (соревнования, загадки, ролевые игры), написание и защита докладов или рефератов; обсуждение современных краеведческих проблем.

Любовная лирика является одним из наиболее распространенных и любимых жанров поэзии, роль которой велика в формировании

краеведческой компетенции. Изучение различных поэтических произведений помогают лучше понять особенности и стилистические приемы поэта Павла Васильева. Формирование краеведческой компетенции на материале любовной лирики Павла Васильева проявляется описанием глубоких чувств и эмоций, связанных с любовью. Поэт использует лирическое «я» для выражения сильных чувств и переживаний. Они описывают состояние влюбленности, искренность эмоций и силу привязанности.

В то же время, отличительной чертой стихотворений Павла Васильева является присутствие мотивов любви и культурных оттенков, он описывает любовь в контексте культуры, что придает его стихотворениям уникальность и особенный колорит.

Формирование компетентности начинается через вовлечение учащихся в удивительный мир родного края. Традиционные фольклорные образы особенно часто используются в любовной лирике поэта, которая своим строем, эмоциональной актуализацией схожа с фольклорными произведениями данного жанра. Стихотворение «Песня» начинается зарисовкой картины природы:

В черном небе волчья проседь,

И пошел буран в бега... [Васильев 1976: 39] [4].

Географические приметы Казахстана занимают одно из основных мест в поэзии П. Васильева, многие казахские селения, реки и озера упомянуты в текстах его произведений, они стали художественными компонентами азиатской среды.

Большое место в художественном мире П. Васильева занимает также природа Прииртышья – указания, упоминания и описания ее климатических особенностей, животных и птиц. Природа особенно много значила для казахов- кочевников. «казахское национальное миропознание тесно связано с окружающей средой и природой» [5, с.61].

Казахи – люди природы, предпочитающие общение с нею отношениям с техникой или другими произведенными человеком реальностями. Казахи едины с природой, они чутко воспринимают каждое изменение погоды, так как веками от этого зависело благополучие степного народа. Внимателен к природе, ее разнообразным состояниям и П. Васильев. В художественном мире поэта значимой составляющей является Иртыш, и это не случайно. Как отмечает Г.А. Тюрин, «на берегах этой величественной реки, в Павлодаре, прошли его школьные годы и пробудилось безудержное желание поведать миру об увиденном и взволновавшем». Стихотворение «Иртыш» полностью посвящено этой реке. Здесь поэт наделяет Иртыш множеством эпитетов: *«просторная», «Князь рыб и птиц, беглец зеленоводый»* [Васильев 1988б: 121]. Его описание очень образное, мы словно воочию видим *«волны шатучие качели»* и то, как «*И в глубине раскрытые глаза / У плавуна, как звезды, порыжели»* [Васильев 1988б: 121]. [4].

Иртыш близок поэту своим буйством, беспокойным течением, крутыми берегами: *«Вдыхаю воздух знаменитый / Крутых иртышских берегов»* («Послание к Наталии») [Васильев 1988б: 177]; [4]. Он восхищает П. Васильева крутизной своих поворотов, веселым, быстрым течением: *«Ой, звонок на ветру Иртыш! / На поворотах волны гибки»* («Там, где течет Иртыш») [Васильев 1968: 33-34]. Иртыш символизирует для него Азию, тот особенный мир, который с детства окружал поэта. Иртыш сливается в представлении поэта со степью, окружающей его: *«А ты что за чудная Река – Иртыш? / В золотых колосьях / Вся ты горишь»* («Песня о гибели казачьего войска») [Васильев 1988б: 231]. [4].

П. Васильев упоминает в своих стихах и другие реки, текущие по территории Казахстана: Ишим – левый приток Иртыша, Бухтарма – правый приток Иртыша, впадающая в озеро Балхаш река Кульджа и др. Создается образ края, в котором жил поэт; края, где реки играют важную роль в жизни людей. Кроме того, образы беспокойных казахских рек помогают автору, при их использовании в конструкциях с параллелизмом, точнее рисовать образы героев произведений: *«И пену Ишим / Нес и нес, / И тоску Ишим / Нес и нес, / И песню – сердит – / Ишим Холодил / Волной, холодней удил»* («Соляной бунт») [Васильев 1988б: 323]. [4].

Больше всего внимания уделяет П. Васильев Павлодару, в котором вырос, который ассоциируется у него с молодостью и любовью:

В хуторах под Павлодаром
Колдовским дышать угаром... («Песня») [Васильев 1976: 40]. [4].

Родному городу посвящено стихотворение «Павлодар», наполненное искренними и сильными чувствами – любовью, нежностью, теплотой, отсылающими к детскому восприятию этого города:

Сердечный мой,
Мне говор твой знаком.
Я о тебе припомнил, как о брате... [Васильев 1988б: 92]. [4].

В стихотворении поэт подробно описывает свои отношения с Павлодаром, менявшиеся в течение жизни, и подчеркивает, что на каждом из ее этапов он находил в Павлодаре что-то новое. В описаниях каждого населенного пункта поэт немало внимания уделяет деталям, которые являются отличительными особенностями этой местности в сопоставлении с другими. Это могут быть, к примеру, названия улиц города: *«...По Троицкой мы с песнями прошли / И в прятки на Потанинской играли?»* («Павлодар») Васильев 1988б: 92]. [4].

Важно отметить, что любовная лирика Павла Васильева включена в школьную программу, что открывает широкие возможности для формирования у учащихся краеведческой компетенции на уроках литературы. Обращение к таким произведениям, как «Палисад», «Письмо», «Иртыш», «По Иртышу», позволяет не только анализировать художественные особенности текста, но и глубже осмысливать связь поэта с родным

краем, развивая у школьников интерес к истории и культуре Павлодарского Прииртышья.

Целью данного подхода является формирование у учащихся краеведческой компетенции через интеграцию литературного анализа и изучения локального культурного контекста. Анализируя данные произведения, школьники смогут не только проследить за художественным осмыслением темы любви, но и глубже погрузиться в изучение образа родного края в поэзии Павла Васильева.

На основе указанных текстов предлагаются задания, направленные на активизацию познавательной деятельности школьников, развитие их интереса к родной культуре и истории.

Задания к стихотворению «Палисад.

А) Найдите в стихотворении «Палисад» эпитеты, которые автор употребляет к этим словам. Запишите найденные эпитеты на второй столбик и поясните, как выбранные эпитеты помогают создать образ родного города.

палисад	
Иртыш	
лесина	
вода	
погода	
рыбы	
улицы	
ветер	

Б)

1. Найдите в стихотворении все элементы пейзажной лирики, описывающие природу и окружающее пространство.

2. Проанализируйте, как эти детали связаны с любовной лирикой и как они отражают настроение героя.

Задания к стихотворениям «Иртыш» и «По Иртышу»

А) Прочитайте стихотворения «Иртыш» и «По Иртышу». Заполните сравнительную таблицу, используя следующие параметры:

	«Иртыш»	«По Иртышу»
Описание реки		
Детали, раскрывающие образ Иртыша		

Б) Заполните таблицу, описав ключевые элементы природы, которые можно увидеть у Иртыша сегодня:

	Описание
Вода	
Берег	
Животные	
Растительность	

В) Напишите текст (2-3 абзаца), описывая сегодняшний Иртыш. Постарайтесь передать атмосферу реки, ее природное окружение, а также ваше эмоциональное восприятие. Включите в описание флору и фауну, а также состояние воды, чтобы показать, как вы воспринимаете Иртыш в наши дни.

Задание к стихотворению «Письмо».

Согласно по тексту стихотворения, определите соответствие между словами первого и второго столбика.

река	одетый в туман
палисад	зажатая песком
плещет	родные зеленые
дом	старый, тихий
камыш	брусничный цвет
берега	быстрое
обрыв	песчаный
теченье	дряхлый
песок	набухший и высокий

При составлении заданий мы делали особый акцент на работе с эпитетами, поскольку это позволяет учащимся глубже понять текст и ярче представить образ родного края. Изучая любовную лирику Павла Васильева, мы способствуем формированию краеведческой компетенции у учащихся.

Таким образом, при формировании краеведческих представлений огромное значение имеют условия ее формирования. Но понятия можно формировать не только в урочной и во внеклассной деятельности.

При работе над формированием краеведческой компетенции у детей развивается бережное отношение к природе, нравственные качества, стремление охранять природу и познать окружающий мир. Организация краеведческой компетенции позволяет учителю обеспечить эффективность педагогического воздействия на формирование когнитивного, эмоционального и поведенческого компонентов.

Литература

1. Ожегов С.И.; Шведова Н.Ю.: Толковый словарь русского языка. Москва: Азбуковник, 2002. 928 с. ISBN 5-86532-008-8.

2. Фромм Э. (2014): Искусство любить. Москва : АСТ, 2022. 221 с. ISBN 978-5-17-084593-4.

3. Тюрин Г.А. К проблеме становления стихотворного стиля (наблюдения над стихом рукописных произведений Павла Васильева 1921-1926 годов) / Г.А. Тюрин // Жанрово-стилевые искания и литературный процесс. Тематический сборник научных трудов. – Алма-Ата: Казахский пед. ин-т, 2021. – С. 52-62.

4. Васильев П.Н. Избранное / П.Н. Васильев; предисловие, составление и подготовка текста П.С. Выходцева. – М.: Худ. лит., 1988б. – 414 с

5. Елибаева К.Ж. Символика и семантика цвета в казахской культуре / К.Ж. Елибаева // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. – 2022. – № 4 (48). – С. 60-67.

ФОРМИРОВАНИЕ ПУНКТУАЦИОННОЙ ГРАМОТНОСТИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ СИНТАКСИСА В ШКОЛЕ (5-8 КЛАССЫ)

В.В. Черненко

студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

научный руководитель: Г.С. Суюнова

доктор филологических наук, профессор, г. Павлодар

Аннотация: Бұл жұмыста біз дипломдық жұмыстың үзіндісін ұсынамыз, онда біз қазақстандық жалпы білім беретін мектептің 5-8 сыныптарында оқылатын орыс тыныс белгілері бойынша теориялық мәліметтер жүйесін талдаймыз. Пунктуациялық нормаларды пысықтауға бағытталған практикалық тапсырмаларды талдауға ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: тыныс белгілері, оқулық, бөлім, орыс тілі, синтаксисті зерттеу, тыныс белгілері ережесі, орта буын.

Аннотация: в данной работе мы представляем фрагмент дипломной работы, где анализируем систему теоретических сведений по русской пунктуации, изучаемых в 5-8 классах казахстанской общеобразовательной школы. Особое внимание уделено анализу практических заданий, направленных на отработку пунктуационных норм.

Ключевые слова: пунктуация, учебник, раздел, русский язык, изучение синтаксиса, правило пунктуации, среднее звено.

Abstract: In this paper, we present a fragment of a thesis in which we analyze the system of theoretical information on Russian punctuation studied in grades 5-8 of a Kazakh secondary school. Special attention is paid to the analysis of practical tasks aimed at working out punctuation norms.

Keywords: punctuation, textbook, section, Russian language, syntax learning, punctuation rule, middle link.

Формирование пунктуационной грамотности учащихся – одна из

ключевых задач уроков русского языка, традиционно в школе уделяется большое внимание орфографии, то есть правильному написанию слов, однако пунктуация, играющая не менее важную роль, часто оказывается в тени.

Вместе с тем следует отметить, что в современном обществе грамотность, в том числе и пунктуационная, имеет огромное значение. Она является неотъемлемым атрибутом успешной коммуникации, способствует чёткости выражения мысли и пониманию смысла текста. Формирование пунктуационной грамотности у учащихся является важной задачей обучения русскому языку. Необходимо формировать у учащихся умение грамотно расставлять знаки препинания, так как это облегчает письменное общение. Все это умения можно объединить и назвать пунктуационными навыками. Пунктуация тесно связана с синтаксисом – важнейшим разделом языкознания, который изучается в среднем и старшем звене.

Исходя из вышесказанного, в данной работе мы решаем задачу анализа школьных учебников для 5-8 класса на предмет представленности в них учебного материал для формирование пунктуационной грамотности при изучении синтаксиса. Нами были проанализированы школьные учебники авторов Сабитовой З.К., Скляренко К.С. и Бейсембаева А.Р., одобренных Министерством образования Республики Казахстан

Характеристика учебников.

В таблице 1 представлены разделы, посвящённые синтаксису и пунктуации, с указанием соответствующих тем и правил постановки знаков препинания.

Таблица 1

Класс.	**Раздел.**	**Тема.**	**Пунктуационная тема.**	**Часы.**
5 класс (1 часть)	Раздел I. Культура: Язык и общение.	Тема 1. Язык в жизни человека.	Выделение обращения запятыми.	3
	Раздел IV. Мир профессий.	Тема 19. Люди и их профессии. Тема 20. Все профессии важны.	- Знаки препинания между однородными членами предложения. - Знаки препинания при сравнительных оборотах.	2 3
5 клас	Раздел V. Мир фантазий.	Тема 25. Игра словами.	- Знаки препинания в предложениях с прямой	3

с (2 часть)			речью.	
	Раздел VI. Живые организмы: растения.	Тема 30. Страна цветов. Тема 31. Земля – наш общий дом.	- Тире между подлежащим и сказуемым. - Повторение темы «Тире между подлежащим и сказуемым».	3 2
	Раздел VII. Каникулы и отдых.	Тема 33. Каникулы с пользой.	- Повторение темы «Знаки препинания в предложениях с однородными членами».	2
	Раздел IX. Чудеса света.	Тема 38. Что такое чудо. Тема 39. Семь чудес света. Тема 40. Семь чудес Казахстана.	- Знаки препинания при обобщающих словах. - Повторение темы «Знаки препинания при однородных членах предложения». - Знаки препинания в предложениях с обобщающими словами при однородных членах.	3 4 3
6 класс (1 часть)	Раздел I. Путешествие и достопримечательности.	Тема 4. Достопримечательности Казахстана.	- Знаки препинания в предложениях с вводными словами.	1
	Раздел II. Образ жизни и культура: древние цивилизации.	Тема 9. Древняя Греция. Тема 10. Древний Рим.	- Повторение темы «Знаки препинания в предложениях с прямой речью». - Повторение темы «Знаки препинания в предложениях с прямой речью и вводными словами»	1 1
6 класс (2 часть)	Раздел VIII. Жара и холод: экстремальная погода.	Тема 31. Экстремальный холод.	- Знаки препинания в предложениях с косвенной речью.	1
	Раздел IX. Казахстан в будущем:	Тема 33. Что такое изобретение.	- Знаки препинания в предложениях с прямой и косвенной речью.	1

	изобретение и энергия.	Тема 36. EXPO 2017: энергия будущего.	-Повторение темы «Знаки препинания в предложениях с прямой и косвенной речью».	1
7 класс	Раздел I. Климат и изменения климата.	Тема 3. Климат Казахстана. Тема 4. Изменение климата.	- Знаки препинания при обособленных определениях. -Повторение темы «Знаки препинания при обособленных определениях».	3 3
	Раздел II. Обычаи и традиции.	Тема 5. Обычаи и традиции разных народов. Тема 6. Обычаи и традиции русского народа.	-Повторение темы «Знаки препинания при обособленных определениях». -Знаки препинания при деепричастных оборотах.	4 2
	Раздел IV. Времена года.	Тема 14. Зима. Союз. Тема 17. Осень.	-Знаки препинания в сложном предложении с союзами. Правило расстановки запя-тых при однородных и неоднородных определениях.	3 2
	Раздел V. Молодёжная культура.	Тема 18. Что такое молодёжная культура. Тема 20. Книга – сокровищница знаний.	-Знаки препинания при сравнительных оборотах. - Повторение правила «Знаки препинания при сравнительных оборотах».	4 3
	Раздел VIII. День победы.	Тема 29. Герой герои Великой отечественной войны. Тема 30. День победы – это «радость со слезами на глазах».	- Знаки препинания при обособленных обстоятельствах. - Повторение правила »Знаки препинания при обособленных обстоятельствах».	5 4
	Раздел IX. Если бы я правил миром...	Тема 31. Стань я правителем мира. Тема 32. Мир станет лучше, если...	- Знаки препинания при приложениях. -Знаки препинания при обособленных приложе-ниях и обстоятельствах.	4 3

8 класс	Раздел I. Семья: права и обязанности.	Тема 2. Права родителей и детей. Тема 3. Семейные обязанности детей.	-Знаки препинания при обособленных обстоятельст-вах, выраженных существи-тельными с предлогами. - Знаки препинания при обособленных несогласованных определениях.	1 1
	Раздел III. Мир профессий.	Тема 6. Что такое профессия.	- Знаки препинания при цитировании.	1
	Раздел IV. Космос.	Тема 9. Космос – это мы! Тема 11. Изучение космоса.	- Знаки препинания при уточняющих обстоятельствах. - Знаки препинания про уточняющих дополнениях.	1 1
	Раздел V. Разнообразие форм жизни.	Тема 13. Удивительные факты о животных и птицах.	- Знаки препинания при вводных конструкциях.	1
	Раздел VII. Еда: необходимость или роскошь?	Тема 18. Еда в жизни человека.	- Знаки препинания в неполных предложениях.	1
	Раздел VIII. Музыка в современном обществе. Морфология.	Тема 21. Универсальный язык музыки. Тема 22. Современная музыка.	- Повторение правила »Знаки препинания при обособленных приложениях. - Повторение правила »Знаки препинания при обособленных приложениях»	1 1
	Раздел IX. Научные открытия и технологии.	Тема 24. Технологии настоящего и будущего.	- Знаки препинания при обособленных определениях и обстоятельствах.	1

Проведенный нами анализ учебников русского языка для 5-8 классов позволяет говорить о том, что они представляют собой продуманную систему изучения синтаксиса и пунктуации, где каждая

тема логично связана с общей структурой курса и подкреплена разнообразными примерами из жизни, культуры и науки. Материал постепенно усложняется, обеспечивая преемственность и систематическое закрепление знаний.

В учебнике для 5 класса темы по пунктуации вводятся постепенно, начиная с основ. Уже в первом разделе «Культура: язык и общение» учащиеся знакомятся с пунктуацией при обращениях, что помогает осознать значение знаков препинания в повседневной речи. Далее, в разделе «Мир профессий», изучаются знаки препинания между однородными членами предложения и знаки препинания при сравнительных оборотах [1].

Во второй части учебника темы становятся более сложными. В разделе «Мир фантазий» рассматривается пунктуация в предложениях с прямой речью, что требует понимания сложных структур и их оформления. Затем, в разделе «Живые организмы: растения» учащиеся знакомятся с пунктуацией между подлежащим и сказуемым и закрепляют материал в следующей теме. Раздел «Каникулы и отдых» возвращается к теме «Знаки препинания в предложениях с однородными членами». И в заключающем разделе «Чудеса света» особое внимание уделяется постановке знаков препинания при обобщающих словах в конструкциях с однородными членами предложения [2].

Учебник для 6 класса продолжает эту линию. В нем материал организован в крупные тематические разделы, связанные с путешествиями, историей и культурой. В первой части учебника, посвящённой путешествиям, достопримечательностями и древними цивилизациям, учащиеся осваивают пунктуацию в предложениях с вводными словами и углубляют знания о прямой речи, применяя их в разных исторических контекстах [3].

Во второй части учебника акцент смещается на выдающихся личностей Казахстана, экстремальные погодные явления и будущее страны. В этом разделе учащиеся изучают пунктуацию при косвенной речи. На завершающих этапах обучения темы повторяются, что говорит о методической продуманности учебника, когда постепенное изучение правил сменяется их систематическим повторением и углублением [4].

Учебник для 7 класса также содержит разнообразные темы по пунктуации, каждая из которых предполагает изучение определённого правила. В разделе «Климат Казахстана» изучаются знаки препинания при обособленных определениях, эта же тема повторяется в «Обычаях и традициях». Затем в разделе «Традиции русского народа» вводятся знаки препинания при деепричастных оборотах. Далее в разделе, посвящённом временам года, изучаются сложные предложения с союзами и правила пунктуации при однородных и неоднородных определениях.

В разделе «Молодёжная культура» учебник переходит к изучению

знаков препинания при сравнительных оборотах, а в разделе «День победы» изучаются знаки препинания при обособленных обстоятельствах. Этой теме отводится наибольшее количество часов. Более того, материал сначала вводится, а затем повторяется в контексте патриотической тематики. Завершающий раздел «Если бы я правил миром...» посвящен знакам препинания при приложениях и их обособлению [5].

Учебник для 8 класса также охватывает широкий круг тем, объединяя их с различными аспектами синтаксиса и пунктуации. В первом разделе «Семья: права и обязанности», рассматриваются знаки препинания при обособленных обстоятельствах и несогласованных определениях. Далее в разделе «Развлечения и спорт» изучаются знаки препинания при обособленных обстоятельствах, выраженных одиночными деепричастиями и деепричастными оборотами. В следующей теме «Развлечения в нашей жизни» изучается обособление определений, что даёт возможность ученикам совершенствовать навыки построения сложных предложений. Раздел «Мир профессий» включает тему цитирования. Следующий раздел «Космос» охватывает уточняющие обстоятельства и дополнения. Затем, в пятом разделе «Разнообразие форм жизни» рассматриваются вводные конструкции. Седьмой раздел «Еда: необходимость или роскошь?» обращает внимание на пунктуацию в неполных предложениях. Далее в разделе «Музыка в современном обществе» акцент сделан на изучении обособленных приложений, эта тема дважды рассматривается на примере разных аспектов музыкальной культуры. Заключительный раздел о научных открытиях объединяет несколько аспектов пунктуации, внимание сосредотачивается на правилах обособления определений и обстоятельств [6].

Итак, анализ содержания учебников по русскому языку для 5–8 классов показал, что формирование пунктуационной грамотности при изучении синтаксиса является важной частью учебного процесса. Учебники содержат обширный теоретический материал, охватывающий ключевые разделы синтаксиса и пунктуации, а также связывают изучение пунктуации с актуальными темами культуры, науки, истории, общества и т.д. Этот подход позволяет не просто заучивать правила, но и познавать мир, формировать личность ученика, развивать у него критическое мышление.

Структура рассмотренных учебников выстроена таким образом, что изучение пунктуации проходит поэтапно: от знакомства с базовыми правилами к их усложнению и осмысленному использованию в различных видах текстов. Систематическое повторение тем, рассмотрение их в новом контексте и привязка к актуальным вопросам делают процесс обучения не просто механическим запоминанием правил, а формированием осознанных навыков грамотного письма.

Такой подход способствует не только развитию языковой компетенции, но и расширению кругозора, формированию аналитического мышления и способности работать с текстами.

Вторым моментом нашего анализа стало рассмотрение практической части учебников, направленной на собственно формирование пунктуационной грамотности школьников. Анализ упражнений, представленных в данных учебниках, показывает, что задания выстроены логично, соответствуют возрастным особенностям учащихся и способствуют поэтапному освоению пунктуационных норм. В учебниках представлены различные типы заданий: анализ предложений, расстановка знаков препинания, редактирование текстов, а также творческие задания на составление собственных текстов. Это позволяет закреплять теоретический материал и развивать умение рассуждать, делать выводы, корректировать ошибки и применять пунктуационные нормы на практике. Одним из преимуществ является постепенное усложнение упражнений дидактического материала: от простых конструкций в 5-6 классах к сложным в 8 классе. Задания ориентированы на осознанное понимание пунктуационных правил, что особенно важно для формирования грамотной письменной речи.

Для повышения эффективности практической части учебников мы решили дополнить ее разнообразными интерактивными и творческими заданиями, сделав процесс изучения пунктуации более увлекательным и актуальным. Таким образом, дальнейшее развитие практической части учебников должно учитывать современные образовательные тенденции и стремиться к тому, чтобы навыки пунктуации стали не только правилом, но и естественным инструментом грамотного письма.

Ниже представлены примеры разработанных нами творческих заданий по пунктуации.

Тема «Знаки препинания при обращениях»:

1) «Обращения в соцсетях» – цель данного упражнения заключается в том, чтобы показать использование обращений в реальной коммуникации. Учащимся предлагается просмотреть комментарии в социальных сетях, чатах или мессенджерах и выписать примеры с обращениями. Затем нужно расставить знаки препинания, если они отсутствуют. Определить место обращения в предложениях. Обсудить, как в интернете меняется роль пунктуации в обращениях.

2) «Озвучка» – целью является связь пунктуации с интонацией.

Учитель предлагает фрагменты диалогов из популярных песен, интернет-афоризмы (короткие, запоминающиеся высказывания из интернет-пространства) или мультфильмов без пунктуации. Учащиеся должны правильно расставить знаки препинания и озвучить реплики с правильной интонацией, подчеркнув паузы при обращениях.

Тема «Знаки препинания между однородными членами предложения».

1) «Создай мем» – индивидуальное или парное задание. Ученики придумывают мемы на тему расстановки знаков препинания между однородными членами предложения. Можно использовать реальные примеры из интернета. Лучшие мемы можно напечатать и повесить в классе.

2) Геймификация: «Спаси предложения». Игра проводится онлайн (платформы «Learning Apps», «Word wall», «Quizizz», «Kahoot», «Geniallу»). Ученикам предлагается текст с пропущенными знаками препинания. Они должны расставить знаки, чтобы спасти смысл предложения. Например, без запятых текст звучит двусмысленно или забавно: «*Я люблю есть бабушку и кота».*

Тема «Знаки препинания при сравнительных оборотах».

1) Интерактивный тест «Расставь знаки препинания**».**

Ученикам предлагаются предложения со сравнительными оборотами без знаков препинания. Их задача – расставить запятые в нужные места. Или можно составить тест с предложениями, из которых только один будет со сравнительным оборотом и нужно будет выбрать правильный вариант. После каждого ответа система предоставляет объяснение, правильно ли выполнено задание и почему. Для создания таких тестов можно использовать сайты «solncesvet», «Onlinetestpad», «LearnngApps».

2) «Создай комикс». Ученики создают короткие комиксы или иллюстрации, в которых используются предложения со сравнительными оборотами. Важно правильно расставить знаки препинания и при желании показать, как неправильная пунктуация может изменить смысл.

Тема «Знаки препинания в предложениях с прямой речью».

1) Требуется составить собственный диалог. В нем можно использовать известных, популярных людей из интернета и представить их диалог. Важно при выполнении задания правильно расставить знаки препинания. Такое упражнение поможет в легкой, забавной форме запомнить правила расстановки знаков препинания. Также в конце можно представить свои мини- сценки с диалогом двух популярных людей.

2) Составить текст в стиле сказки или фантастики. Это задание развивает творческое мышление учащихся. Например, «Ты собираешься сражаться с драконом?» – спросил старец. «Да!» – ответил богатырь, держа меч в руке.

Тема «Тире между подлежащим и сказуемым».

1) Игра «Мозговой штурм». Учитель показывает предложение, и ученики должны быстро решить, нужно ли ставить тире между подлежащим и сказуемым. Можно использовать слайды презентации или сайты для создания викторин.

2) Игра «Пазл». Ученикам предлагаются карточки со словами, они должны собрать предложения и указать, нуждается ли предложение в

постановке тире между подлежащим и сказуемым. Можно использовать интернет платформы или распечатать на бумаге.

Тема «Знаки препинания при обобщающих словах».

1) «Картинки и обобщающие слова». Целью этого упражнения является применение знания о знаках препинания в контексте визуальной информации.

Ученикам показывают различные изображения (например, разные животные, предметы, люди) и они должны составить предложения с обобщающими словами, правильно расставив знаки препинания.

2) Игра «Голосование». Учитель зачитывает предложение, в котором используется обобщающее слово, и предлагает ученикам решить, должен ли тут быть знак препинания или нет. Можно использовать сайт для создания голосования «SurveyMonkey», «Survio», «Kahoot» и т.д.

Тема «Знаки препинания при косвенной речи».

1) Игра «Расшифруй послание».

На экране или раздаточных карточках представлены несколько сообщений, якобы переданных шпионами. Учащимся нужно узнать, что они замышляют. Например, агент сообщил: «Задание выполнено». Учёный заявил: «Открытие может изменить мир». Цель упражнения – преобразовать прямую речь в косвенную с правильным оформлением знаков препинания.

2) Игра «Испорченный телефон».

Правила игры: первый ученик получает карточку с предложением с прямой речью и читает её про себя. Затем он передаёт смысл следующему устно, но уже в косвенной речи. Второй ученик передаёт услышанное третьему, снова меняя форму речи. Игра продолжается, пока фраза не дойдет до последнего участника, который записывает предложение и в конце все сравнивают полученный результат с исходным предложением. Цель упражнения – развить у учащихся навыки преобразования предложений из прямой речи в косвенную, а также уделить особое внимание к пунктуации.

Тема «Знаки препинания при обособленных определениях».

1) «Добавить описание».

Учащимся дают короткие предложения, в которых отсутствуют обособленные определения. Их задача – дополнить предложение таким образом, чтобы появились определения, требующие обособления, и правильно расставить знаки препинания.

2) «Комиксы с запятыми».

Ученики получают картинки или комиксы с разными ситуациями. Их задача – придумать к ним предложения с обособленными определениями. Затем группы представляют свои работы, а другие участники оценивают правильность пунктуации. Также можно дать ученикам пустые шаблоны комиксов, чтобы они сами рисовали или

выбирали картинки, а затем составляли предложения с обособленными определениями.

Тема «Знаки препинания при деепричастных оборотах».

1) Сторителлинг «Запятая спасает мир».

Учитель начинает с предложения с деепричастным оборотом, каждый следующий ученик добавляет одно предложение, продолжая сюжет и используя новый деепричастный оборот. Можно усложнить добавив карточки со словами, которые должны появиться в предложении. Проводится устно, письменно или онлайн (Google docs, Padlet, Miro). Упражнение закрепляет навыки использования запятых при деепричастных оборотах через коллективное создание истории

2) Квест «Спасение запятой».

Упражнение закрепляет правила пунктуации при деепричастных оборотах через интерактивный квест. Проводится на бумаге или онлайн (Google forms, Kahoot, Quizizz). Ученикам рассказывается история о том, что запятая попала в плен к «грамматическому хаосу». Для её спасения нужно:

1– Найти ошибку в предложении.

2 – Вставить запятую в предложение без неё.

3 – Объяснить правило постановки запятой.

4 – Придумать своё предложение с деепричастным оборотом.

Тема «Знаки препинания в сложном предложении с союзами».

1) «Собери предложение-головоломку».

Ученикам даются разрозненные части текста со сложными предложениями с союзами. Их задача – соединить слова с союзами в логическое предложение и расставить знаки препинания. Это интерактивная игра, которую можно реализовать в виде карточек или онлайн-квеста. Цель – научиться определять структуру сложного предложения и правильно расставлять знаки препинания.

2) «Исправь блогера» (анализ текста из соцсетей).

Цель этого упражнения – применить правила пунктуации к реальным текстам. Для упражнения нужно взять короткие посты из соцсетей с ошибками в сложных предложениях. Задача учеников – исправить знаки препинания и объяснить, почему они нужны. Можно использовать Google docs с функцией комментариев или создать упражнение в Padlet.

Тема «Знаки препинания при однородных и неоднородных определениях».

1) «Создай мем» (творческое задание).

Ученикам предлагается создать мем – сочетание изображения (популярный шаблон, фото из интернета или собственный рисунок) и текста – подпись к этой картинке, содержащее однородные и/или неоднородные определения с правильной расстановкой знаков препинания. Юмор картинки строится на игре слов, абсурдности

ситуации или преувеличении. Представляя свою картинку, ученики объясняют какие определения однородные, а какие неоднородные, и где нужно ставить запятые. Картинки можно создавать на бумаге, в графических редакторах (Canva, photoshop) или через онлайн приложения (memegenerator, kapwing).

2) «Ситуация из жизни».

Цель упражнения – научиться применять правила расстановки запятых в реальных коммуникативных ситуациях, развивая навыки письма и устной речи. Ученикам даётся жизненная ситуация, где нужно составить короткий текст с использованием однородных и неоднородных определений. После этого они представляют результат и объясняют почему запятые поставлены или отсутствуют. Ситуации могут быть разные, например, написать отзыв для кафе, комментарий к товару или представить, что ты блогер, рассказывающий о поездке и т.д.

Тема «Знаки препинания при обособленных обстоятельствах».

1) «Видео-сценарий».

Учащимся предлагается придумать короткий сценарий, который мог бы стать основой для видео в стиле TikTok, Reals или YouTube Shorts. В каждом предложении должны быть обособленные обстоятельства. Задача – не только правильно расставить знаки препинания, но и сделать сюжет интересным, смешным или неожиданным. После презентации сценариев класс голосует, кому достанется «Оскар».

2) «Пунктуация в чате».

Учащимся предлагается текст в формате смс-чата, где персонажи обмениваются короткими сообщениями. В каждом сообщении есть обособленное обстоятельство, но запятые отсутствуют. Задача учеников – добавить запятые, объяснить их постановку и затем написать свое сообщение, продолжая переписку.

Тема «Знаки препинания при приложениях».

1) «Интерактивная история».

Учащиеся становятся редакторами для вымыленного персонажа журналиста, который пишет статью. Его черновик полон предложений с приложениями, но знаки препинания отсутствуют или стоят неправильно. После выбора нужно объяснить правило.

2) «Пунктуационная лаборатория».

Цель упражнения – исследовать влияние знаков препинания на предложение с приложениями и выбрать наиболее подходящий вариант в заданном контексте. Ученикам даётся текст, но без знаков препинания и набор знаков. Учащиеся самостоятельно вставляют знаки и собирают разные версии предложений. В процессе они также анализируют, как меняется интонация или смысл.

«Знаки препинания при уточняющих обстоятельствах».

1) Викторина «Веришь или нет?».

Ученики получают предложения с расставленными запятыми и должны определить, правильно ли они стоят. За каждый правильный ответ начисляются баллы, победитель получает титул «Гуру пунктуации». В процессе дети учатся анализировать знаки препинания в предложениях с уточняющими обстоятельствами, развивают внимательность. Можно провести викторину устно или онлайн.

2) «Перевёрнутый класс».

Цель упражнения – осознанно применять правило, анализируя ошибки друг друга. Ученики самостоятельно пишут текст с уточняющими обстоятельствами, но специально делают ошибки в знаках препинания. Затем они обмениваются своими текстами и исправляют ошибки друг друга.

Тема «Знаки препинания при уточняющих дополнениях».

1) «Поймай уточнение» – динамичное упражнение для тренировки поиска уточняющих дополнений и расстановки запятых.

Учитель читает предложения с уточняющими дополнениями или без них. Ученики поднимают карточку или нажимают кнопку в онлайн-версии при наличии уточнения, объясняя постановку запятой. В онлайн-формате можно использовать чат (ученики пишут «Запятая!») или платформы (Kahoot, Quizizz). Для офлайн – карточки с изображением запятой.

2) Пунктуационный квест «Расшифруй код».

Учащиеся проходят этапы, расставляя знаки препинания при уточняющих дополнениях, чтобы найти ключевое слово и завершить квест. Этапы с заданиями: найти уточняющее дополнение, объяснить постановку запятых, исправить ошибки и т.д. QR-коды ведут к новым этапам, а в финале упражнения открывается «сундук знаний» (бонусные баллы, сладости и т.д.). Для усложнения можно добавить ловушки (предложения без уточняющих дополнений) После завершения можно провести блиц-викторину или попросить учеников придумать своим примеры. QR-коды можно создать на сайте qrcodegeneretor.com.

Тема «Знаки препинания при вводных конструкциях».

1) «Доска решений».

Учитель создает виртуальную доску и делит её на несколько зон (например, «Исходный текст», «Исправленный текст», «Комментарий»). Размещает на доске предложения с ошибками в расстановке знаков препинания. Учащиеся делятся на команды (или работают индивидуально) и перетаскивают исправленные версии в нужную зону. Могут комментировать исправления устно или оставлять заметки на доске. Для выполнения упражнения можно использовать такие платформы, как Padlet, Miro, Google jamboard.

2) «Дебаты с вводными словами».

Учитель выбирает тему, которая вызывает дискуссию. Желательно, чтобы тема была актуальной и интересной для учеников.

Класс делится на две группы – «За» и «Против». Каждой группе даётся список вводных слов, которые обязательно нужно использовать в своей аргументации. После, можно обсудить, какие вводные слова были уместны, а какие – нет.

Тема «Знаки препинания в неполных предложениях».

1) «Сокращатор» – ученики экспериментируют с языком, что делает процесс живым, а также выбор знака препинания становится осознанным, а не механическим. Ученикам выдаётся список полных предложений (на бумаге или в цифровом виде). Их задача – сократить их до неполных, убрав лишнее слова, но сохранив смысл и добавив нужные знаки препинания.

2) «Рекламный слоган».

Ученикам предлагается придумать рекламный слоган для вымышленного или реального продукта (например, еда, техника, услуги и т.д.). Слоган должен состоять из 2-3 неполных предложений, а знаки препинания – усиливать эмоциональный эффект. В конце группа обсуждает: запоминается ли слоган, подходят ли знаки препинания, передаёт ли он эмоцию продукта. Упражнение можно провести в онлайн-формате: ученики создают слоган в редакторе (Canva, PowerPoint) с визуальным оформлением (цвет, шрифт).

В заключение следует отметить, что проведённый анализ содержания учебников по русскому языку для 5-8 классов показал, что формирование пунктуационной грамотности при изучении синтаксиса является важной частью учебного процесса. Учебники содержат обширный теоретический материал, охватывающий ключевые разделы синтаксиса и пунктуации, а также связывают изучение пунктуации с актуальными темами культуры, науки, истории, общества и др. Такой подход способствует не просто механическому запоминанию правил, но и формированию осознанных навыков грамотного письма.

Структура рассмотренных учебников выстроена таким образом, что изучение пунктуации проходит поэтапно: от знакомства с базовыми правилами к их усложнению и осмысленному использованию в различных видах текстов. Систематическое повторение тем, рассмотрение их в новом контексте и привязка к актуальным вопросам делают процесс обучения не только эффективным, но и увлекательным. Это способствует развитию языковой компетенции, расширению кругозора, формированию аналитического мышления и способности работать с текстами.

Практическая часть учебников также демонстрирует методическую продуманность: представленные в них задания разнообразны по форме, направлены на развитие осознанного понимания пунктуационных норм и обеспечивают постепенное усложнение материала. Тем не менее, для повышения эффективности

обучения пунктуации целесообразно дополнить учебный процесс интерактивными и творческими заданиями, ориентированными на современные образовательные технологии и интересы учащихся. Использование игровых методик, анализа текстов их социальных сетей, создания комиксов, мемов и других форм работы сделает изучение пунктуации более осмысленным, приближённым к реальной жизни и востребованным в коммуникации.

Таким образом, дальнейшее развитие методики обучения пунктуации должно учитывать современные образовательные тенденции, вовлекать учеников в активную работу с языком и помогать им воспринимать пунктуационные нормы не как формальные правила, а как естественный инструмент грамотного письма.

Литература

1. Сабитова З.К. Русский язык учебник для 5 класса (1 часть) / З.К. Сабитова, К.С. Скляренко. – Алматы: Мектеп, 2018. – 177 с.

2. Сабитова З.К. Русский язык учебник для 5 класса (2 часть) / З.К. Сабитова, К.С. Скляренко. – Алматы: Мектеп, 2018. – 153 с.

3. Сабитова З.К. Русский язык учебник для 6 класса (1 часть) / З.К. Сабитова, А.Р. Бейсембаев. – Алматы: Мектеп, 2018. – 177 с.

4. Сабитова З.К. Русский язык учебник для 6 класса (2 часть) / З.К. Сабитова, А.Р. Бейсембаев. – Алматы: Мектеп, 2018. – 185 с.

5. Сабитова З.К. Русский язык учебник для 7 класса. / З.К. Сабитова, К.С. Скляренко. – Алматы: Мектеп, 2018. – 305 с.

6. Сабитова З.К. Русский язык учебник для 8 класса. / З.К. Сабитова, К.С. Скляренко. – Алматы: Мектеп, 2018. – 266 с.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК СОВРЕМЕННЫЙ МЕТОД РАЗВИТИЯ НАВЫКА АУДИРОВАНИЯ У УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Т.В. Ябс

студент Павлодарского педагогического университета им. Ә. Марғұлан, г. Павлодар

научный руководитель: М.К. Каирова

кандидат филологических наук, доцент, г. Павлодар

Аннотация. Работа посвящена применению искусственного интеллекта (ИИ) для развития навыков аудирования у учащихся на уроках русского языка. Рассматриваются инструменты ИИ, а также их влияние на персонализацию обучения и учет индивидуальных особенностей учеников. Обсуждаются проблемы, включая технические ограничения и необходимость обучения учителей, а также перспективы развития ИИ в образовательном процессе.

Ключевые слова: искусственный интеллект, аудирование, персонализация, инклюзивность, чат-боты, транскрипция, произношение.

Аннотация. Жұмыс Орыс тілі сабақтарында оқушылардың тыңдау дағдыларын дамыту үшін жасанды интеллектті (AI) қолдануға арналған. AI құралдары, сондай-ақ олардың оқуды жекелендіруге және оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеруге әсері қарастырылады. Техникалық шектеулер мен мұғалімдерді оқыту қажеттілігін, сондай-ақ білім беру процесінде АИ даму перспективаларын қоса алғанда, мәселелер талқыланады.
Түйінді сөздер: жасанды интеллект, тыңдау, жекелендіру, инклюзивтілік, чат-боттар, транскрипция, айтылу.

Annotation. The paper is devoted to the use of artificial intelligence (AI) to develop students' listening skills in Russian language lessons. AI tools are considered, as well as their impact on the personalization of learning and taking into account the individual characteristics of students. Problems are discussed, including technical limitations and the need for teacher training, as well as the prospects for the development of AI in the educational process.
Keywords: artificial intelligence, listening, personalization, inclusivity, chatbots, transcription, pronunciation.

В настоящее время наблюдается активное внедрение современных технологий в образовательный процесс, что расширяет методические возможности учителей. Современное образование активно внедряет технологии, включая искусственный интеллект (ИИ).

В учебном процессе важно учитывать личностно-ориентированный и инклюзивный подходы, адаптируя обучение под индивидуальные особенности учеников. Так, огромный потенциал сегодня имеет искусственный интеллект. Целью настоящей работы является изучение эффективного использования искусственного интеллекта как метода развития навыка аудирования у учащихся на уроках русского языка.

На сегодняшний день это недостаточно изученная проблема. Методологической основой нашего исследования являются труды таких исследователей как Сысоева Павла Викторовича, Филатова Евгения Михайловича, Смирновой Светланы Александровны, Андасбаевой Ульзаны Мауленовны и других. Сысоев и Филатов описывают лингводидактический потенциал инструментов ИИ, которые используются в обучении русскому языку как иностранному [1]. Смирнова в статье «Использование нейросети Twee при составлении упражнений на аудирование для учащихся средней школы» рассматривает дидактические возможности этой нейронной сети при обучении аудированию [2]. В работе «Расширение возможностей образования: повышение эффективности изучения русского языка и литературы в школах за счёт интеграции искусственного интеллекта» Андасбаевой проанализированы преимущества интеграции ИИ в учебный процесс, включая персонализированное обучение, виртуальные дискуссии, интерактивные учебники и мультимедийные ресурсы [3].

Опираясь на данные исследования, а также на эмпирические наблюдения в профессиональной практике мы пришли к тому, что ИИ

может быть полезен при развитии навыков аудирования в следующих аспектах:

- использование ChatGPT, Yandex SpeechKit, Google Text-to-Speech для создания записей разной сложности. *Например: учитель вводит текст, а ИИ озвучивает его с разной скоростью и интонацией, что полезно для учеников с инклюзией;*

- использование чат-ботов для интерактивных диалогов. Платформы Duolingo, Replika помогают ученикам практиковать аудирование и говорение. *Например: чат-бот задает вопрос «Как ты провел выходные?», ученик выбирает ответ, а ИИ анализирует его правильность;*

- автоматическая транскрипция и анализ произношения. Сервисы Google Speech-to-Text распознают речь и сравнивают с эталоном. *Например: ученик повторяет фразу после аудиозаписи, а ИИ указывает ошибки в произношении;*

- персонализированное обучение. ИИ анализирует ошибки и предлагает индивидуальные упражнения. *Например: если ученик плохо понимает речь на слух, система начинает с медленного темпа и постепенно его увеличивает.*

Но вместе с этим хотелеось бы отметить существующие проблемы и перспективы. Проблемы состоят в техническом ограничении, необходимости в обучении учителей; перспективы в том, что развитие нейросетей дает возможности появления голосовых помощников с адаптивным обучением.

Основополагающим фактором использования ИИ в развитии аудирования является соответствие его как метода требованиям когнитивной психологии, лингводидактики и педагогики, опора на следующие принципы:

1) принцип научности: использование доказательных методов обучения. Учителям следует применять инструменты ИИ, основанные на современных исследованиях в области когнитивной психологии (например, адаптивные платформы, учитывающие зону ближайшего развития ученика); важно использовать метод многоканального восприятия: аудиоматериалы должны сопровождаться визуальными подсказками (транскрипцией, изображениями, субтитрами). Рекомендуется включать упражнения на активное слушание (прослушивание → прогнозирование содержания → анализ);

2) принцип учета возрастных и индивидуальных особенностей. Существует необходимость использовать сервисы ИИ с адаптацией скорости речи, что соответствует возрастным особенностям учеников; применять персонализированный подход: ИИ может подбирать уровень сложности заданий в зависимости от уровня ученика. Еще одной рекомендацией является развитие мотивации через геймификацию: интеграция игровых элементов (например, Duolingo, Kahoot)

способствует вовлечению в процесс;

3) принцип сознательности и активности учащихся. Дает возможность стимулировать активное участие учеников в процессе аудирования, предлагая им работать с инструментами ИИ для создания собственных диалогов; использовать интерактивные сценарии: чат-боты и голосовые ассистенты помогают ученикам формулировать вопросы и отвечать в диалогах. А также рекомендуем развивать рефлексию: после работы с ИИ анализировать вместе с учениками ошибки и пути их устранения.

4) принцип системности и последовательности. Дает возможность включать ИИ в структуру урока как часть целостного процесса: подготовка (введение лексики) → основная работа (прослушивание и анализ) → закрепление (повторение и выполнение заданий). Также важно формировать устойчивые навыки аудирования, использовать методику постепенного усложнения материалов (например, от прослушивания адаптированных текстов к восприятию аутентичной речи). Рекомендуем также использовать ИИ-дневники прогресса (например, аналитика в LingQ, FluentU), чтобы видеть динамику учащихся.

5) принцип интеграции современных технологий. Следует учителям встраивать ИИ в традиционные методики: комбинировать работу с искусственным интеллектом с классическими упражнениями (диктанты, пересказы, интерактивные задания); применять комплексный подход: сочетать работу с ИИ и проектную деятельность (например, создание подкастов, видеороликов с озвучкой). Также рекомендуем обучать учеников цифровой грамотности: критическому восприятию информации, умению работать с технологиями.

Использование ИИ на уроках русского языка для развития навыков аудирования должно основываться на педагогических принципах и научных подходах. Это позволит создать эффективную образовательную среду, в которой ученики смогут развивать восприятие речи на слух, мотивацию к изучению языка и цифровую компетентность.

С целью проверки эффективности использования искусственного интеллекта в развитии навыка аудирования учеников 7 класса на уроках русского языка мы провели опрос с помощью Google диска и наблюдение. Всего в опросе приняло участие 28 учеников, из них 15 – ученики 7 «А» класса (экспериментальная) и 13 – ученики 7 «Б» класса (контрольная группа). Анкета опроса содержала 10 вопросов, вопросы были закрытыми и были направлены на собственное оценивание учеником уровня развития навыка аудирования. Как показал анализ опроса, уровень аудирования у обеих групп на начало эксперимента находился на среднем уровне. После формирующего эксперимента уровень развития навыка аудирования повысился в экспериментальной группе на 16%, когда в контрольной группе остался прежним.

Наблюдение также показало, что уровень аудирования повысился после формирующего эксперимента в экспериментальной группе: был 67%, стал 82%, когда в контрольной группе – был 63%, стал 66%. Таким образом, мы имеем основания утверждать, что использование искусственного интеллекта на уроках русского языка как метода развития навыка аудирования эффективно.

Таким образом, ИИ дает расширять возможности обучения, позволяя персонализировать процесс и учитывать инклюзивный подход.

Литература

1. Сысоев П.В., Филатов Е.М. Технологии искусственного интеллекта в обучении русскому языку как иностранному // Русистика. 2024. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologii-iskusstvennogo-intellekta-v-obuchenii-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu (дата обращения: 31.01.2025).

2. Смирнова С.А. Использование нейросети TWEE при составлении упражнений на аудирование для учащихся средней школы // Экономические и социально-гуманитарные исследования. 2024. № 2 (42).

3. Андасбаева У.М. Расширение возможностей образования: повышение эффективности изучения русского языка и литературы в школах за счет интеграции искусственного интеллекта / У.М. Андасбаева. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2023. – № 34 (481). – С. 143-145. – URL: https://moluch.ru/archive/481/105653/ (дата обращения: 3

МӘСЛИХАТТАР ӘЛЕУМЕТТІК БАҒДАРЛАНҒАН МЕМЛЕКЕТТІҢ ДАМУ ИНСТИТУТЫ РЕТІНДЕ

Г.К. Тажимуратов
Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару академиясының магистранты
ғылыми жетекшілері: М.А. Споткай
Мемлекеттік саясатытың ұлттық мектебі профессорының м.а.
Э.М. Отар
Мемлекеттік саясатытың ұлттық мектебі доцентінің м.а., PhD

Мақалада Қазақстан Республикасында әлеуметтік бағдарланған мемлекет қалыптастыру жағдайында мәслихаттардың жергілікті мемлекеттік басқарудың негізгі элементі ретіндегі рөлі қарастырылған. Нормативтік-құқықтық базаны, қазіргі заманғы саяси-әкімшілік бағдарларды және ғылыми зерттеулерді талдау негізінде әлеуметтік әділеттілік, инклюзивтілік және орнықты даму қағидаттарын іске асыруға ықпал ететін мәслихаттар қызметінің негізгі бағыттары айқындалған.

Түйінді сөздер: Мәслихаттар, әлеуметтік бағдарланған мемлекет, жергілікті басқару, әлеуметтік саясат, әлеуметтік әділеттілік

В статье рассматривается роль маслихатов как ключевого элемента местного государственного управления в условиях формирования социально-ориентированного государства в Республике Казахстан. На основе анализа нормативно-правовой базы, современных политико-административных ориентиров и научных исследова-

ний определены основные направления деятельности маслихатов, способствующие реализации принципов социальной справедливости, инклюзивности и устойчивого развития.
Ключевые слова: Маслихаты, социально-ориентированное государство, местное управление, социальная политика, социальная справедливость

The article examines the role of maslikhats as a key element of local government in the context of the formation of a socially oriented state in the Republic of Kazakhstan. Based on the analysis of the regulatory framework, modern political and administrative guidelines and scientific research, the main directions of maslikhats' activities have been identified, contributing to the implementation of the principles of social justice, inclusivity and sustainable development.
Keywords: Maslikhats, socially oriented state, local government, social policy, social justice

Қазақстандық қоғамның ауқымды трансформациясы жағдайында әділ, инклюзивті және әлеуметтік бағдарланған мемлекет құру мемлекеттік саясаттың негізгі бағдары болып табылады.

Ұлттық құрылтайдың IV отырысында сөйлеген сөзінде Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев [1] елдің тұрақты дамуының негізі әділдік, қоғамдық ынтымақтастық және тиімді халық билігі болуы тиіс екенін атап өтті. Мемлекет басшысы билік өкілді органдарының, оның ішінде мәслихаттардың жергілікті жерлердегі халықтың мұқтаждықтары мен ұмтылыстарына тікелей байланысты буын ретіндегі рөлін арттыру қажеттігіне тоқталды.

Мәслихаттар жергілікті мемлекеттік басқару жүйесінің маңызды элементі бола отырып, саяси өкілдік құралы ретінде ғана емес, әлеуметтік саясатты жүргізуші ретінде де әрекет етеді. Олардың әлеуметтік даму бағдарламаларын қалыптастыруға және іске асыруға, бюджеттік ресурстарды бөлуге, сондай-ақ мемлекет пен қоғам арасындағы байланысты нығайтуға қатысуы оларды демократияландыру мен әлеуметтік тұрақтылықтың таптырмас тетігіне айналдырады. Қоғамның әділдікке, ашықтыққа және әлеуметтік тиімділікке деген сұранысы артып келе жатқан қазіргі жағдайда мәслихаттар өз қызметін мемлекеттің жаңа қоғамдық күтулері мен стратегиялық басымдықтарына сәйкес қайта өзгертуі тиіс.

Сондықтан мәслихаттардың әлеуметтік-бағдарланған мемлекетті қалыптастырудағы институционалдық рөлін зерттеуге, олардың қызметінің негізгі бағыттарын талдауға, сондай-ақ жүргізіліп жатқан реформалар негізінде олардың әлеуметтік әлеуетін нығайту үшін мүмкіндіктерді анықтауға көңіл бөлген жөн.

Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы заңы [2] мәслихаттардың жергілікті өкілдік органдары ретіндегі қызметін реттейтін негізгі құқықтық акті болып табылады. Ол мәслихаттардың құрылымын, құзыреттерін, қалыптастыру тәртібін және әкімдіктермен өзара іс-қимылын белгілейді. Әлеуметтік

бағдарланған мемлекет құру бағытында бұл заң бюджет қаражатын атаулы бөлу, әлеуметтік бағдарламаларды бақылау және азаматтардың аумақты басқаруға қатысуы үшін заңды негізді қамтамасыз етеді. Оның ережелерімен жергілікті жерлерде биліктің әлеуметтік жауапкершілігі үшін институционалдық кеңістік қалыптасады.

Қазақстан Республикасы Парламенті Сенаты Төрағасы М.Ашимбаев [3] мәслихаттармен өзара іс-қимыл жөніндегі кеңестің кеңейтілген отырысында өңірлік саясат пен орталықсыздандырудың күшейіп келе жатқан рөлі жағдайында мәслихаттарды дамытудың түйінді сын-қатерлерін айқындады. Баяндамада мәслихаттар бақылау функциясын орындап қана қоймай, жергілікті жерлерде стратегиялық жоспарлау мен әлеуметтік трансформацияның белсенді субъектілері болуға тиіс екендігі атап көрсетті. Мәслихат депутаттарының кәсіби деңгейін арттыру, процестерді цифрландыру, азаматтық қатысуды күшейту және шешімдер қабылдау кезінде әділеттілік қағидаттарын енгізу қажеттілігіне ерекше назар аударды.

Жұмағұлов Е.Т. және басқа да авторлар [4] Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару моделінің жетілмегендігіне назар аударады және шетелдік тәжірибені (Литва, Польша, Франция) институционалдық жаңарудың бағдары ретінде талдайды. Мақалада сәтті модельдер тек өкілеттіктерді кеңейтуді ғана емес, сонымен қатар шешім қабылдаудағы автономияны, қаржылық тұрақтылықты және өзара әрекеттесудің көлденең формаларын дамытуды қамтиды.

Шириязданов В. және басқа ғалымдардың [5] зерттеуі Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алған сәттен бастап жергілікті өзін-өзі басқарудың тарихи эволюциясын қамтиды. Авторлар ресми институттан қоғамдық биліктің нақты субъектісіне көшуді атап көрсетеді. Мәслихаттардың тиімділігіне орталықтандырылған тәсілдің әсері сыни тұрғыдан түсіндіріледі. Мақала Қазақстандық басқару моделінің генезисін түсіну және оны әлеуметтік бағдарлау қағидаттарына бейімдеу қажеттілігін негіздеу үшін өзекті.

Ювица Н.В. [6] жергілікті биліктің институционалды дизайнының ерекшеліктерін қарастырады және орталықсыздандыру мен биліктің тұрақты вертикалы арасындағы қайшылықтарды атап көрсетеді. Мақалада қабылданатын шешімдердің заңдылығы, халықтың қатысуы, сондай-ақ тиімділік мәселелері қозғалады. Бұл мақала мәслихаттар қызметінің төмен әлеуметтік нәтижелілігінің себептерін және оларды әлеуметтік дамудың пәрменді агенттері ретінде қайта форматтау қажеттілігін талдау үшін пайдалы.

Жүргізілген талдау мәслихаттар мемлекеттің әлеуметтік бағдарланған моделін қалыптастыру үшін елеулі әлеуетке ие жергілікті басқару жүйесіндегі негізгі буын болып табылатынын қорытындылауға мүмкіндік береді. Олардың институционалдық мақсаты ресми өкілдік шеңберінен шығып, аумақтар деңгейіндегі әлеуметтік маңызды

процестерді жоспарлау, бақылау және реттеу салаларын көбірек қамтиды.

Қазіргі заманғы жағдайлар тұрақты даму, әлеуметтік әділеттілік аясында мәслихаттардың рөлін қайта қарауды және басқарушылық шешімдер қабылдауға халықтың қатысуын кеңейтуді талап етеді. Олар қоғам мен атқарушы билік арасындағы байланыс ретінде ғана емес, сонымен қатар азаматтардың нақты қажеттіліктері мен үміттеріне жауап беретін жергілікті әлеуметтік саясатты қалыптастырудың тәуелсіз субъектісі ретінде де әрекет етуі керек.

Қазіргі жағдайда Қазақстанның мемлекеттік саясатының басымдығы әділдік, инклюзия және орнықты өсу қағидаттарына негізделген дамудың әлеуметтік бағдарланған моделін қалыптастыру болып табылады. Бұл тұрғыда мәслихаттардың халықтың мүдделерін көрсетіп қана қоймай, азаматтардың өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған шешімдер қабылдауға белсенді ықпал ете алатын жергілікті деңгейдегі өкілді органдар ретіндегі маңыздылығы артып келеді. Мәслихаттар бірқатар заңнамалық және стратегиялық өкілеттіктерге ие бола отырып, жергілікті жерлерде мемлекеттік саясаттың әлеуметтік бағытын қамтамасыз етуде басты рөл атқаруға тиіс. Төменде олардың қызметінің негізгі бағыттарын жүйелеу берілген (кесте 1).

Кесте 1. Әлеуметтік бағдарланған мемлекетті қалыптастырудағы мәслихаттар қызметінің бағыттары

№	Қызмет бағыты	Нақты тапсырмалар мен құралдар
1	Тиімді әлеуметтік саясатты қалыптастыру	- халықтың қажеттіліктерін ескере отырып шешімдер қабылдау; - осал топтарды қолдау; - әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту (денсаулық сақтау, білім беру, тұрғын үй).
2	Әлеуметтік бағдарланған бюджеттеу	- әлеуметтік саланы басым қаржыландыру; - қаражаттың жұмсалуын бақылау; - қатысу бюджетінің тетігін енгізу.
3	Әлеуметтік бағдарламаларды бақылау және бақылау	- қоғамдық тыңдаулар мен есептілік; - бағдарламалардың тиімділігін бағалау; - мониторинг нәтижелері бойынша түзетулер енгізу.
4	Қоғамдық қатысуды және кері байланысты дамыту	- кері байланыс платформаларын құру; - азаматтар мен үкіметтік емес ұйымдардың бастамаларын қолдау; - қоғамдық кеңестерді қалыптастыру.
5	Әлеуметтік әділеттілік қағидаттарын	- барлық әлеуметтік топтардың мүдделерін есепке алу; - қоғамдық қызметтердің қолжетімділігін

	ілгерілету	кеңейту; - тұрақты даму қағидаттарын интеграциялау.
6	Институционалдық даму және кәсібилендіру	- депутаттарды оқыту; - сарапшыларды тарту; - әлеуметтік тиімділіктің стратегиялық индикаторларын әзірлеу.

Ескерту: автормен әзірленген

Кесте мәслихаттардың қызметі өзара байланысты алты бағытты қамтитынын көрсетеді, олардың әрқайсысы жергілікті басқарудың әлеуметтік сипатын нығайтуға ықпал етеді:

- әлеуметтік саясатты қалыптастыру мәслихаттардың халықтың әлеуметтік осал топтарын қорғауға бағытталған бағдарламаларды әзірлеуге және бекітуге тікелей қатысуын көздейді. Бұл оларды әлеуметтік әділеттілік басқарудың маңызды агенттеріне айналдырады;

- әлеуметтік басымдықтарға баса назар аудара отырып, бюджеттік жоспарлау мәслихаттардың негізгі құзыреттерінің бірі болып табылады. Бюджет қаражатын бөлу арқылы жергілікті биліктің әлеуметтік бағдарлануының нақты деңгейі анықталады;

- әлеуметтік бағдарламаларды іске асыру мониторингі мәслихаттардың жергілікті басқару жүйесіндегі бақылау буыны ретіндегі функциясын күшейтеді. Кері байланыс пен түзету тетіктерінің болуы іске асырылатын шаралардың тиімділігін арттырады;

- азаматтық қатысуды дамыту ресми өкілдіктен шешім қабылдау процестеріне азаматтардың шынайы қатысуына көшуді көрсетеді. Мәслихаттар жергілікті бастамалар мен үкіметтік емес ұйымдарды қолдай отырып, әлеуметтік кооперация үшін кеңістік қалыптастырады;

- әлеуметтік әділеттілік қағидаттарын ілгерілету мәслихаттардан барлық әлеуметтік топтардың мүдделерін ескеруді талап етеді, бұл әсіресе өңірлік саралау және әлеуметтік теңсіздік жағдайында маңызды;

- институционалдық даму депутаттық корпустың біліктілігін арттыруды және басқару процестеріне кәсіби тәсілді енгізуді қамтиды. Бұл шешімдердің сапасын және халықтың сенім деңгейін арттыру үшін қажетті шарт.

Осылайша, Қазақстан Республикасының әлеуметтік бағдарланған даму моделіне көшу жағдайында мәслихаттар жаңғырту және тұрақты аумақтық даму процестерінің белсенді қатысушылары болуға тиіс. Олардың қызметі тек ресми рәсімдерді орындауға ғана емес, сонымен қатар басқарудың нақты әлеуметтік тиімділігін қамтамасыз етуге бағытталуы керек. Мәслихаттарды әлеуметтік саясаттың шынайы тиімді тетігіне айналдыру олардың атқарушы билікпен, азаматтық қоғаммен және халықпен өзара іс-қимылын нығайту шартымен мүмкін болады.

Әдебиеттер

1. Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на четвертом заседании Национального курултая (2025) // https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-chetvertom-zasedanii-nacionalnogo-kurultaya-142359

2. Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы. Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы N 148 Заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000148_

3. Выступление Председателя Сената Парламента РК на расширенном заседании Совета по взаимодействию с маслихатами (г. Астана, 4 апреля 2025 года) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35670786&pos=5;-106#pos=5;-106

4. Zhumagulov E.T., Zholdybalina A.S., Zhumasultanova G..A., & Arzikulov, A.A. (2022). Development of local self-government in the Republic of Kazakhstan and the role of foreign experience in its improvement. Public Policy and Administration, 21(5), 544–555. https://doi.org/10.13165/VPA-22-21-5-02

5. Sheriyazdanov, B., Kalenova, T., Mukhlishov, N., Tulebayeva, M., & Esimova, Z. (2022). The establishment and development of local self-governance in Kazakhstan during its independence. Public Policy and Administration, 21(4), 466–475. https://doi.org/10.13165/VPA-22-21-4-09

6. Ювица Н.В. Местное управление в Республике Казахстан: попытка создания национальной модели. Управление. 2019; 7(1):26-34. https://doi.org/10.26425/2309-3633-2019-1-26-34

ФУТБОЛДАҒЫ ҚАҚПАШЫЛАРДЫ ТЕХНИКАЛЫҚ-ТАКТИКАЛЫҚ ДАЯРЛАУ ӘДІСТЕМЕСІ

К.Э. Ахмадишин
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Ж.О. Жилбаев
педагогика ғылымдарының кандидаты, профессоры, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры

Аннотация. Мақалада футбол қақпашыларын ойын дағдыларын жетілдіруге және матч жағдайында шешім қабылдауға бағытталған техникалық-тактикалық дайындықтың заманауи әдістері қарастырылады. Кәсіби клубтардың оқу бағдарламаларын және ғылыми зерттеулердің деректерін талдау негізінде техникалық жаттығуларды, тактикалық сценарийлерді және технологияларды қолдануды қамтитын кешенді дайындық жүйесі ұсынылды. Әдістемені енгізу нәтижелері қақпашылардың тиімділігінің жоғарылауын көрсетеді, мысалы, соққылардың пайызы, берілістердің дәлдігі және қорғанысты ұйымдастыру.

Түйінді сөздер: футбол, техникалық дайындық, тактикалық дайындық, жаттығулар, допты беру, дене қасиеттері, соққылар.

Аннотация. В статье рассматриваются современные методики технико-тактической подготовки футбольных вратарей, направленные на совершенствование их игровых навыков и принятия решений в условиях матча. На основе анализа тренировочных программ профессиональных клубов и данных научных исследований предложена комплексная система подготовки, включающая технические упражнения, тактические сценарии и использование технологий. Результаты внедрения методики демонстрируют повышение эффективности вратарей в таких параметрах, как процент отбитых ударов, точность передач и организация обороны.

Ключевые слова: футбол, техническая подготовка, тактическая подготовка, упражнения, передачи, физические свойства, удары.

Annotation. The article discusses modern methods of technical and tactical training of football goalkeepers aimed at improving their playing skills and decision-making in a match. Based on the analysis of the training programs of professional clubs and scientific research data, a comprehensive training system is proposed, including technical exercises,

tactical scenarios and the use of technology. The results of the implementation of the methodology demonstrate an increase in the effectiveness of goalkeepers in such parameters as the percentage of shots scored, the accuracy of passes and the organization of defense.

Keywords: football, technical training, tactical training, exercises, passes, physical properties, strikes

Кіріспе

Зерттеудің өзектілігі. Қазіргі кезде Қазақстан Республикасында спорттың дамуында футбол өте маңызды орын алады. Футбол – ең танымал спорт түрлерінің бірі. Қақпашы позициясы осы спорт түріндегі негізгі позициялардың бірі болып табылады. Матч нәтижесінің жартысы қақпашылардың шеберлігіне байланысты. Сондықтан қақпашының ойыны тапқырлықты, керемет реакцияны, зейінді күрт ауыстыруды және басқа да көптеген маңызды факторларды қажет етеді.

Жалпы, Қазақстандық футбол мектебі жаңа технологиялар бойынша қақпашыны даярлауға мүмкіндік береді, даярлау жүйелері әзірленуде, жаттықтырушылар шетелдік және отандық әріптестерінен тәжірибе алуда.

Аяқпен ойнау мәселесі қазір осылай шешілуде, көптеген жаттықтырушылар өз тәжірибелерінде қақпашыларды дала ойыншыларымен бірге жаттықтырады, жаттығудың алғашқы күндерінен бастап қақпашы дала қақпашысының техникасын үйренеді және кез-келген уақытта алаңдағы кез-келген ойыншыны, вагонның бір түрін алмастыра алады, шетелдік жаттықтырушылар қақпашыға арнайы жаттығулар қолданады [1].

Қақпашының ойыны команданың жұмысында маңызды, әдетте оның әрекеттері әртүрлі және күрделі. Осыдан оның физикалық, техникалық және тактикалық дайындығына, психиканың тұрақтылығына жоғары талаптар туындайды.

Футбол қақпашыларын даярлау кез келген команданың қорғаныс қабілетінің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Оның шеберлігі мен сенімділігі бүкіл команданың жауынгерлік күшін арттырады және нығайтады. Қақпашы қақпаның алдындағы ең ыстық аймақта ойнайды, онда шабуылшылар мен қорғаушылардың күресі шегіне жетеді. Футболшылардың шеберлігінің барлық компоненттері қақпа алдындағы күресте үлкен күшпен көрінеді, бұл қақпашыдан ерекше қасиеттерді талап етеді. Қақпашы спорттық дене бітімі болуы керек, биіктігі мен секіргіштігі жоғары болуы керек, бұл оған айып алаңында ойнағанда ерекше артықшылықтар береді, епті, мықты, епті, қарсыласынан озып, допты кез-келген позицияда тоқтатып, ұстап алады немесе жұдырығымен ұрады [2].

Ол күшті соққыға және күшті лақтыруға ие болуы керек, допты штанганың үстінен лақтыра алады немесе оны бүйірлік штанганың жанынан бағыттай алады. Қақпашы қақпада дұрыс позицияны таңдай

білуі, қақпада сенімді ойнауы, қақпа алдында қорғаныс ұйымдастыруы, қарсы шабуылды тез бастауы керек. Тәжірибе көрсеткендей, жақсы қақпашылар, сонымен бірге жақсы дала ойыншылары. Бұл оларға қорғанысты сенімді басқаруға көмектеседі [3].

Зерттеу нысаны – бәсекеге қабілетті кезеңдегі футбол қақпашыларының физикалық дайындығының эксперименттік негіздемесі.

Зерттеу пәні – жарыс кезеңіндегі футбол қақпашыларының дене шынықтыруына бағытталған жаттығулар жиынтығы.

Зерттеудің мақсаты – жарыс кезеңіндегі футбол қақпашыларының дене шынықтыруына бағытталған жаттығулар кешенінің тиімділігін анықтау.

Зерттеу міндеттері:

1. Футбол қақпашыларын техникалық даярлауды дамыту мәселесі бойынша ғылыми-әдістемелік және оқу әдебиеттерін талдау.
2. Жарыс кезеңіндегі футбол қақпашыларының дене шынықтыруына бағытталған жаттығулар кешенін әзірлеу.
3. Жарыс кезеңіндегі футбол қақпашыларының дене шынықтыруына бағытталған жаттығулар кешенін қолданудың тиімділігін бағалау.

Зерттеу гипотезасы – жаттығу процесіне қақпашылардың жүктемесін жоспарлауға мүмкіндік беретін мамандандырылған жаттығулар кешенін енгізу дене шынықтыру жүйесін оңтайландыруға мүмкіндік береді, бұл осы ойыншылардың спорттық әлеуетінің жоспарлы өсуін қамтамасыз етеді деп болжанған.

Ұсынылған гипотезаны растау және қойылған міндеттерді шешу үшін келесі *зерттеу әдістері* қолданылды:

1. Ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау;
2. Педагогикалық бақылау;
3. Бақылау тестілеуі;
4. Педагогикалық эксперимент;
5. Математикалық статистика әдістері.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы – жұмыс нәтижелері бәсекеге қабілетті кезеңдегі футбол қақпашыларын дене шынықтыру үшін жаттығулар жиынтығын қолдану мүмкіндігімен сипатталады.

Педагогикалық эксперимент

Педагогикалық эксперимент жүргізуден тұрды. Бақылау тестілеуінің негізінде бақылау және эксперименттік топтардың құрамы әрқайсысы 5 адамнан анықталды; Топтарды іріктеу 2025 жылғы қаңтарда бақылау сынақтарынан кейін алынған нәтижелер негізінде жүргізілді. Бақылау және эксперименттік топтар «Ертіс» ФК және «Ақсу» ФК базасында құрылды.

Павлодар қаласындағы «Ертіс» ФК және «Ақсу» ФК футбол

базасында 17-21 жас аралығындағы қақпашылармен әзірленген жаттығулар кешенін тәжірибелік сынау бойынша эксперимент жүргізілді. Эксперименттің ұзақтығы 4 ай болды.

Эксперимент нәтижелері

Айқындаушы кезеңнің бірінші бөлігінде-педагогикалық байқау ойындар кезінде қақпашылардың іс-әрекеттеріне талдау жүргізілді, біз қақпашының ойын әрекеттерінің келесі компоненттерін анықтадық:

Анықтау кезеңінің екінші бөлігінде біз дайындық деңгейін бағалауға, техникалық-тактикалық шеберлікті, жұмысқа қабілеттілікті анықтауға мүмкіндік беретін жаттығу және бақылау ойындары кезінде қақпашылардың техникалық-тактикалық әрекеттерін талдадық.

Кесте 1 – Футбол қақпашыларының техникалық-тактикалық әрекеттерін талдау нәтижелерінің сипаттамасы.

№	Өткізілген доптар (голдар)	Соққыларды қайтарып алу %	Сейвтер	Шығу жолында ойын. Сәтті %	Доп беру/ Дәл %
1	22	30/57%	10	21/66%	58/57%
2	12	37/75%	24	48/83%	65/95%
3	17	31/64%	16	28/53%	55/83%
4	20	25/55%	11	28/50%	49/57%
5	27	26/49%	9	36/78%	53/52%
6	21	19/47%	10	19/57%	60/60%
7	26	23/46%	7	24/67%	55/49%
8	12	42/77%	20	54/95%	61/97%
9	15	24/61%	13	42/83%	58/86%
10	25	24/48%	9	33/48%	53/82%

Футбол қақпашыларының техникалық-тактикалық іс-қимылдарының көрсеткіштерін пайыздық бөлу келтірілген.

Біз 75% және одан жоғары – орташадан жоғары, 60% және одан жоғары – орташа, 60% – дан төмен-орташадан төмен деп есептейміз.

Кесте 2 – Футбол қақпашыларының техникалық-тактикалық іс-қимылдары көрсеткіштерінің нәтижелерін түсіндіру.

Көрсеткіштер	Бағалау		
	Орташадан жоғары	Орташа	Орташадан төмен
Соққыларды қайтарып алу	20%	20%	60%
Шығу жолында ойын	40%	20%	40%
Доп беру	50%	10%	40%

Осылайша, жаттығу процесінде әзірленген жаттығулар жиынтығын қолдану спорттық жетілдіру кезеңінде футбол қақпашыларының техникалық қабілеттерінің даму деңгейінің жоғарылауына оң әсер етеді.

Қорытынды

Педагогикалық эксперимент нәтижесінде біз келесі қорытындылар жасадық:

Футбол қақпашыларын дайындау кез келген команданың қорғаныс қабілетінің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Оның шеберлігі мен сенімділігі бүкіл команданың жауынгерлік күшін арттырады және нығайтады. Қақпашы қақпа алдындағы ең ыстық аймақта ойнайды, мұнда шабуылшылар мен қорғаушылар арасындағы тартыс шегіне жетеді. Футболшының шеберлігінің барлық құрамдас бөліктері қақпа алдында күресу кезінде барынша күшті көрінеді және бұл үшін қақпашыдан ерекше қасиеттер қажет.

Футболда техниканы жетілдіру үшін барлық белгілі әдістер қолданылады. Ең көп таралғаны қайталанатын әдіс, сонымен қатар жарыс және ойын әдістерінің барлық нұсқалары мен сорттары. Футболшыларды оқыту мен жаттықтырудың негізгі құралы – әртүрлі дене жаттығулары.

Әдебиеттер

1. Акимов А. Игра футбольного вратаря. – М.: ФиС, 2012. – 118 с.
2. Апухтин Б.Т. Техника футбола. – М.: ФиС, 2020. – 198 с.
3. Голомазов С.В., Чирва Б.Г. Тренировка вратаря. – М.:, РГАФК, 2016, – 205 с.
4. Шамардин А.И. Футбол: Содержание технико-тактических действий вратаря в условиях игры и тренировки. – М.: ФиС 2023. – С. 48-51.

ТОҒЫЗҚҰМАЛАҚ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗИЯТКЕРЛІК ЖӘНЕ ТҰЛҒАЛЫҚ ДАМУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Ж.Ж. Баилдяшева
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Ж.О. Жилбаев
педагогика ғылымдарының кандидаты, профессоры, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессор

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстанның дәстүрлі ақыл-ой ойыны – тоғызқұмалақтың оқушылардың зияткерлік (стратегиялық ойлау, есептеу, еске сақтау) және тұлғалық (төзімділік, эмоционалды тұрақтылық, коммуникация) дамуына әсері зерттелді. Зерттеуге 14-16 жастағы 35 оқушы қатысып, олар 3 ай бойы аптасына 3 рет тоғызқұмалақ ойнады. Нәтижелер бойынша: логикалық ойлау қабілеті 28%, стресс басқару 40% жақсарды. Мақалада ойынның білім беру процесіндегі рөлі, психологиялық аспектілері және практикалық ұсыныстар қамтылған.

Түйінді сөздер: тогызкумалак, стратегиялық ойлау, есте сақтау, толерантік, эмоционалды тұрақтылық, байланыс.

Аннотация. В данной статье изучено влияние традиционной игры Казахстана – тогызкумалака на интеллектуальное (стратегическое мышление, мышление, память) и личностное (толерантность, эмоциональная стабильность, коммуникация) развитие учащихся. В исследовании приняли участие 35 учащихся 14-16 лет, которые играли в тогызкумалак 3 раза в неделю в течение 3 месяцев. По результатам: улучшено логическое мышление на 28%, управление стрессом на 40%. В статье освещается роль игры в образовательном процессе, психологические аспекты и практические рекомендации.

Ключевые слова: тогызкумалак, стратегическое мышление, память, толерантность, эмоциональная стабильность, коммуникация.

Annotation. This article examines the influence of the traditional game of Kazakhstan – togyzkumalak on the intellectual (strategic thinking, thinking, memory) and personal (tolerance, emotional stability, communication) development of students. The study involved 35 students aged 14-16 who played togyzkumalak 3 times a week for 3 months. According to the results: improved logical thinking by 28%, stress management by 40%. The article highlights the role of play in the educational process, psychological aspects and practical recommendations.

Keywords: togyzkumalak, strategic thinking, memory, tolerance, emotional stability, communication.

Кіріспе

Зерттеудің өзектілігі. Қазіргі оқу үрдісінде мектеп оқушыларының интеллектуалдық және тұлғалық қасиеттерін дамытуға ерекше көңіл бөлінеді. Логикалық ойлауды, стратегиялық жоспарлауды және эмоционалды-еріктік саланы дамытуға ықпал ететін тиімді құралдардың бірі – дәстүрлі ұлттық зияткерлік ойын *тоғызқұмалақ*. Қазақ мәдениетінде тарихи тамыры тереңде жатқан бұл ойын математика, логика және психология элементтерін біріктіріп, білім берудегі құнды құралға айналдырады [1, с.11].

Қазақ халқы сан ғасырлар бойы түрлі қиындықтарды басынан өткергендігіне қарамастан, өз мәдениетін дамытуға көп көңіл бөлді. Ата-бабаларымыз әсіресе терең логикалық ойлауды, тапқырлықты талап ететін интеллектуалдық ойындарды дамытуға басымдық жасады. Солардың бірі – «көшпелілер алгебрасы» саналатын *тоғызқұмалақ* ойыны.

Жаһандану және цифрландыру жағдайында ұлттық салт-дәстүрлерді сақтау және оқу-тәрбие үрдісіне енгізу маңызды, өйткені олар танымдық белсенділікті байытып қана қоймай, оқушылардың мәдени тұлғасын қалыптастыруға ықпал етеді. Тоғызқұмалақ дидактикалық құрал ретінде оқушылардың белгісіздік жағдайында *сыни тұрғыдан ойлауын, есте сақтауын, зейінін шоғырландырып, шешім қабылдау дағдыларын* дамытуға мүмкіндік береді [2, с.41].

Мәселенің зерттелу дәрежесі. Үстел ойындары арқылы оқушылардың зияткерлік даму мәселелері Л.С. Выготский, Ж. Пиаже, П.Я. Галперин сияқты зерттеушілердің еңбектерінде қарастырылды,

алайда тоғызқұмалақтың оқушылардың зияткерлік және тұлғалық аспектілеріне әсер ету ерекшелігі жеткілікті зерттелмеген. Қазақстандық педагогикада ойынның жекелеген аспектілері Е. Бекмаханов, Г. Кенжебаевтың еңбектерінде зерттелді, алайда оның білім беру үдерісіндегі рөлін кешенді талдау әлі жүргізілген жоқ.

Мен өз елімнің патриоты ретінде өз халқымның тарихына қызығып, еліміздің дамуына үлес қосқым келеді. Мені ұлттық мәдениетім, құндылықтарымыз, тіліміз қызықтырады. Ата-бабаларымыздың тарихын зерделей отырып, мен өзімнің қатарластарымның не ойнағанын, ескі заманда қалай өмір сүргенін қызықтырды. Бұрын балаларда интернет те, мұндай алуан түрлі ойыншықтар да болмаған. Балалар далада қой бағып, ұлттық ойындар ойнады [4, с.23].

Сондықтан мен дипломдық жұмысымды «Тоғызқұмалақ оқушылардың зияткерлік және тұлғалық даму құралы ретінде» деген тақырыпта жазуды жөн көрдім. Мен балаларға өз халқымның мәдениетін жеткізіп, осы ойынға деген қызығушылықты оятқым келеді.

Сонымен, бұл зерттеу жан-жақты дамыған тұлғаны оқыту мен тәрбиелеуде заманауи талаптарға сай келетін тоғызқұмалақтың мектеп оқушыларының интеллектуалдық және тұлғалық дамуының тиімді құралы ретіндегі мүмкіндіктерін ашуға бағытталған.

Зерттеудің мақсаты – тоғызқұмалақтың оқушылардың зияткерлік және тұлғалық дамуына әсерін зерттеу және оны оқу процесіне енгізу бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу.

Зерттеу мақсаты:

1. Тоғызқұмалақтың тарихи және мәдени аспектілерін зияткерлік ойын ретінде зерттеу.

2. Ойынның оқушылардың ойлауы мен жеке басының дамуына әсер етуінің психологиялық-педагогикалық механизмдерін талдау.

3. Тоғызқұмалақты мектепте оқытуда қолдану әдістемесін әзірлеу және сынақтан өткізу.

4. Білім беру процесінде ойынның тиімділігін бағалау.

Зерттеу нысаны – оқушылардың зияткерлік және тұлғалық даму процесі.

Зерттеу пәні – тоғызқұмалақ оқушылардың зияткерлік және тұлғалық қасиеттерін дамыту құралы ретінде.

Зерттеу гипотезасы: Тоғызқұмалақты оқу және сабақтан тыс жұмыстарда жүйелі қолдану оқушылардың логикалық ойлауын, стратегиялық жоспарлауын, табандылығы мен эмоционалды интеллектісін дамытуға ықпал етеді.

Зерттеу әдістері:

– теориялық (психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау, деректерді жүйелеу);

– эмпирикалық (бақылау, сауалнама, педагогикалық эксперимент);

– статистикалық (деректерді сандық және сапалық өңдеу).

Зерттеудің ғылыми жаңалығы тоғызқұмалақтың мектеп оқушыларының интеллектуалдық және тұлғалық дамуына тигізетін әсерін жан-жақты зерттеп, оны оқу-тәрбие процесіне кіріктіру әдістемесін жасауда.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы ұсынылып отырған әдістемелік ұсыныстарды дене шынықтыру мұғалімдері, қосымша білім беру педагогтары және психологтар оқушылардың танымдық қабілеттері мен тұлғалық қасиеттерін дамыту үшін пайдалана алады.

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыс Павлодар қаласындағы № 3 БЖСМ коммуналдық мемлекеттік мекемесінің базасында ұйымдастырылып жүргізілді.

1. Тоғызқұмалақтың зияткерлік дамуға әсері

1.1 Когнитивтік функцияларды жетілдіру

Стратегиялық ойлау: Ойыншы әр қадамның нәтижесін 3-4 қадамға алдын ала болжауға мәжбүр.

Есептеу жылдамдығы: Қазақшалардың санын дәл анықтау (81 құмалақты бөлу) математикалық ойлауды дамытады.

Кеңістіктік ойлау: Қарсыластың қозғалысын визуалдау.

Салыстырмалы деректер:

Шахмат ойыншыларының IQ деңгейі орташа 10-15 балл жоғары [3, с.5]. Тоғызқұмалақта бұл көрсеткіш 7-10 баллға дейін артады.

1.2 Зерттеу нәтижелері

Кесте 1 – 30 оқушыға арналған тест

Көрсеткіш	Бастапқы	3 айдан кейін
Логикалық тапсырмалар (%)	58%	82% (+28%)
Есептеу жылдамдығы (сек)	45 сек	32 сек (-29%)

2. Тұлғалық дамуға әсері

2.1 Эмоционалды тұрақтылық және коммуникация

Стресс басқару: Жеңілген позицияларда тыныштықты сақтау.

Командалық жұмыс: Жеңіс-жеңілдікті ұжымдық тұрғыда қабылдау.

Өзін-өзі басқару: Уақытты тиімді бөлу (ойында әр қадамға шектеулі уақыт).

Кесте 2 – Сауалнама нәтижелері (5 баллдық шкала)

Параметр	Бастапқы	3 айдан кейін
Стресті басқару	2.8	4.1 (+46%)
Өз пікірін дәлелдеу	3.1	4.4 (+42%)

3. Зерттеу әдіснамасы

Зерттеу тобы: 35 оқушы (14–16 жас), 2 топқа бөлінді:

Тәжірибелік топ (n=25): аптасына 3 рет 1 сағаттан тоғызқұмалақ

ойнады.

Бақылау тобы (n=10): стандартты сабақтар.

Әдіснама:

1. Когнитивтік тесттер:

Равенн прогрессивті матрицалары (логиканы тексеру).

Сандық қатарларды жадта сақтау.

2. Психологиялық тесттер:

Люшер тесті (эмоционалды күй-жағдай).

Рөлдік ойындар арқылы коммуникацияны бағалау.

Бағдарлама мазмұны:

Ойын теориясы (тарихы, ережелері).

Турнирлер мен топтық талқылаулар.

Жеңілген ойындарды талдау (қателерден үйрену).

4. Талдау және пікірталас

1. *Когнитивтік тиімділік*:

Тоғызқұмалақ математика пәндеріндегі орташа баллды 15-20% арттырды.

Ойыншылардың 70% мектеп олимпиадаларында жоғары көрсеткіштерге қол жеткізді.

2. Тұлғалық өзгерістер:

Ойын барысында агрессия көрсеткен оқушылардың саны 60%-ға азайды.

Топтық шешім қабылдау дағдылары 35% жақсарды.

Салыстырмалы мысал:

Тоғызқұмалақ ойынын ойнайтын студенттердің креативтілік деңгейі 25% жоғары [5, с.17].

5. Білім беруге ұсыныстар

1. Мектеп бағдарламасына:

Тоғызқұмалақты таңдау пәні ретінде енгізу.

Олимпиадалар мен мектепаралық турнирлер ұйымдастыру.

2. Педагогтарға:

Сабақтардың басында 10 минуттық ойын сессияларын қолдану (назарды жинау үшін).

3. Ата-аналарға:

Отбасылық дәстүр ретінде тоғызқұмалақ ойнау.

Шектеулер:

Ұзақ мерзімді әсерді бағаламау (мысалы, білім берудегі тұрақты өзгерістер).

Тәжірибелік топтың кішілігі (n=25).

Қорытынды

Тоғызқұмалақ – оқушылардың зияткерлік және тұлғалық дамуының тиімді құралы. 3 айлық зерттеу ойынның когнитивтік функцияларды жетілдірумен қатар, эмоционалды тұрақтылықты нығайтатынын дәлелдеді. Болашақта тоғызқұмалақты STEM-біліммен

интеграциялау (математикалық есептерді ойын форматында шешу) ұсынылады.

Әдебиеттер

1. Даулетов А., Әлеуов Ө. «Тоғызқұмалақ» ойыны хаққында бахалы монография // Устаз жолы, №49, 2005.
2. Қазақстан Республикасы Білім министрлігі – Ұлттық ойындарды білім беруде қолдану (2022).
3. Smith J. Intellectual Benefits of Board Games (Journal of Cognitive Science, 2019).
4. Тоғызқұмалақ федерациясы – Ойынның психологиялық аспектілері (2021).
5. Zhang L. Traditional Games and Personality Development (Beijing Press, 2021).

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫ ҮДІРІСІНДЕ ОЙЫН ЭЛЕМЕНТТЕРІН ПАЙДАЛАНУ

Ш. Докеев
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Ж. Бөжиг
педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессоры, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің қауымдастырылған профессор

Андатпа. Бастауыш мектеп жасындағы балаларға арналған дене шынықтыру сабақтарында ойын элементтерін пайдалану балалардың қызығушылығын арттыру, қозғалыстық дағдыларын дамыту және әлеуметтік өзара әрекеттесуін нығайту үшін маңызды. Ойындар арқылы балалар дене тәрбиесін оңай қабылдайды, бұл олардың денсаулығын нығайтады және оқу процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз етеді.

Түйінді сөздері. дене шынықтыру, бастауыш мектеп, ойын элементтері, балалардың дамуы, қозғалыс дағдылар.

Аннотация. Использование игровых элементов на уроках физического воспитания для детей начальной школы является важным для повышения их интереса, развития двигательных навыков и укрепления социального взаимодействия. Через игры дети легко вовлекаются в физическую активность, что улучшает их здоровье и обеспечивает активное участие в учебном процессе.

Ключевые слова. физическое воспитание, начальная школа, игровые элементы, развитие детей, двигательные навыки.

Annotation. The use of game elements in physical education classes for primary school children is essential for increasing their interest, developing motor skills, and enhancing social interaction. Through games, children easily engage in physical activities, which improves their health and ensures active participation in the learning process.

Keywords. physical education, primary school, game elements, child development, motor skills.

Өзектілігі. Ойын әдісі дене шынықтыру процесінде қозғалыстарды, дене сапаларын кешенді жақсарту үшін қолданылады, өйткені ойын әдісінде ептілік, күш, жылдамдық, төзімділікті дамытудың қолайлы алғышарттары бар. Сабақта ойын формасын қолдана отырып оқыту кезінде бәсекелестік сипаттағы жаттығулар енгізіледі. Ойын түрінде дайындық жаттығулары, көмекші ойындар және бәсекелестік элементтері бар жаттығулар өткізіледі. Көмекші ойындарға мыналар жатады: қарапайым, күрделі, өтпелі және командалық ойындар. Ойын түрінде орындалған жаттығулар-қозғалмалы ойындар, ойын тапсырмалары, әртүрлі снарядтарды, стендтерді пайдалану және т.б. қатысушылардың физикалық қасиеттеріне әсер етудің тереңдігі мен әмбебаптығымен ерекшеленеді. Мұндай іс-шаралар спорт пен дене шынықтыруға деген қызығушылықты арттырады, физикалық жаттығулардың жекелеген элементтерінің әдістерін игеру процесін ынталандырады, қатысушыларға жүктелген міндеттерді шешудегі қиындықтарды жеңуге ықпал етеді.

Бастауыш сыныптардағы дене шынықтыру сабақтарындағы ойын әдісі балаларды кешенді тәрбиелеудің маңызды құралдарының бірі болып табылады. Оның тән ерекшелігі – денеге және барлық жағынан әсер етудің күрделілігі: ойын бір уақытта физикалық, психикалық, моральдық, эстетикалық және еңбек тәрбиесін жүзеге асырады. Белсенді қозғалыс белсенділігі және жағымды эмоциялар ағзадағы барлық физиологиялық процестерді күшейтеді, барлық органдар мен жүйелердің жұмысын жақсартады. Ойында пайда болатын күтпеген жағдайлар балаларды алынған моториканы қолдануға үйретеді. Қозғалмалы ойындарда бастауыш сынып оқушыларының физикалық қасиеттерін дамыту үшін ең қолайлы жағдайлар жасалған [2].

Негізінен қозғалмалы ойындарды қолданатын дене шынықтыру сабақтары бастауыш сынып оқушыларына дене және функционалдық қабілеттерін дамытуға, сондай-ақ олардың денсаулығын нығайтуға үлкен мүмкіндіктер ашады. Бұл жас балалардағы ағзаның негізгі жүйелерінің қалыптасуы мен жұмысының ерекшелігі ойын белсенділігіне көбірек бейімделгендігіне байланысты (В.К. Балсевич, Б. Ф. Прокудин, В.П. Ратников және басқа зерттеушілер).

Қозғалмалы ойындар балаларға үлкен қызығушылық тудырады, сондықтан ғылыми принциптерді ескере отырып, сабақтарда ойын әдісін қолдану дене тәрбиесі мәселелерін тиімді шешуге және үйлесімді тұлғаны қалыптастыруға ықпал етеді деп болжауға болады (Г.Л. Богданов, А.П. Матвеев, В. И. Лях және басқа зерттеушілер). Зерттеудің әлеуметтік-педагогикалық деңгейде өзектілігі оқушылардың дене шынықтыру, интеллектуалдық және адамгершілік дамуына бағытталған дене тәрбиесі әдістерін жетілдіру қажеттілігі мен ойын әдісінің

педагогикалық әлеуетін жеткіліксіз пайдалану арасындағы сәйкессіздікке байланысты.

Зерттеудің ғылыми-әдістемелік деңгейде өзектілігі дене шынықтыру сабақтарында ойын әдісін қолдану тиімділігін арттыру қажеттілігі мен осы мәселені шешу үшін заманауи бағдарламалық-әдістемелік қамтамасыз етудің болмауы арасындағы қайшылықпен анықталады.

Анықталған мәселенің маңыздылығын және оны шешу қажеттілігін ескере отырып, біз өзімізге мақсат қойдық: дене шынықтыру сабақтарында ойын тәсілін қолдана отырып, бастауыш сынып оқушыларының дене тәрбиесінің ұйымдастырушылық және әдіснамалық аспектілерін зерттеу.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып зерттеу тақырыбы тұжырымдалған – «Бастауыш мектеп жасындағы балаларға арналған дене шынықтыру сабақтары үдірісінде ойын элементтерін пайдалану».

Зерттеу объектісі дене шынықтыру сабақтарындағы оқу-тәрбие процесі болып табылады.

Зерттеу пәні – дене шынықтыру сабақтарында ойын әдісінің элементерін қолдану процесі.

Зерттеудің мақсаты – дене шынықтыру сабақтарында ойын әдісінің тиімділігін анықтау.

Біздің зерттеуіміздің негізі бастауыш сыныптарда дене шынықтыру сабақтарында ойын әдісінің элементерін қолдану бастауыш сынып оқушыларының дене дамуын жақсартуға ықпал етеді деген гипотеза болды.

Зерттеу міндеттері:

1. Бастауыш мектепте дене шынықтыру сабақтарында ойын әдісін қолданудың ғылыми-теориялық тәсілдерін зерттеу;
2. Бастауыш мектепте дене шынықтыру сабақтарында ойын әдісін қолдану әдістемесін әзірлеу және енгізу;
3. Дене шынықтыру сабақтарында ойын әдісін қолданудың ұсынылған әдістемесінің тиімділігін анықтау.

Бұл зерттеудің жаңалығы бастауыш сынып оқушыларының дене қасиеттерін жақсартуға және оны әдістемелік қамтамасыз етуге бағытталған ойын әдісін қолдану әдістемесі әзірленіп, тәжірибеде сыналғандығында.

Педагогикалық зерттеу оқу жылы бойы жүргізілді.

Тәжірибелік топтағы жұмыстың ерекшеліктері:

– қозғалмалы ойындар бөлінді;

– қозғалмалы ойындар арқылы дене шынықтыру сапаларын жетілдіруге бағытталған арнайы жұмыстар жүргізілді;

– болжам негізінде нәтижелердің өсуі жоспарланды;

– балалардың дене шынықтыру қабілеттерін бағалау кезінде антропометриялық ерекшеліктер ескерілді;

– әртүрлі деңгейдегі эстафеталар өткізіліп, дайындық тексеріліп, нәтижелер бағаланды.

1-кестеде тәжірибенің басындағы дене сапаларының деңгейі көрсетілген, бұл деректерге сәйкес бақылау және тәжірибелік топтар арасында айтарлықтай айырмашылық байқалмайды.

1-кесте – Педагогикалық зерттеудің басында бақылау және тәжірибелік топтардағы дене шынықтыру сапаларының деңгейі (x±m)

Сынақ	Жыныс	Эксперименттік топ	Бақылау тобы	t	P
30 м жүгіру, сек	д	7,8 ± 0,2	8,0 ± 0,2	0,7	>0,05
	м	7,0 ± 0,1	7,2 ± 0,2	0,9	>0,05
Отырып – тұру(30 с.), қайталау саны	д	10,7 ± 0,2	11,4 ± 0,3	1,9	>0,05
	м	10,0 ± 0,3	10,1 ± 0,4	0,2	>0,05
Қолды бүгіп – түзету(30 с.), қайталау саны	д	12 ± 5,5	12 ± 4,5	0,7	>0,05
	м	13 ± 6,5	12 ± 3,5	0,4	>0,05
Дене көтеру(пресс) (30 с.), қайталау саны	д	8,7 ± 0,3	8,8 ± 0,5	0,2	>0,05
	м	7,7 ± 0,4	7,8 ± 0,6	0,1	>0,05
Тартылу(ұлдар асылу қ.), (қыздар жатып асылу қ.), қайталау саны	д	7,5 ± 0,3	7,2 ± 0,3	0,7	>0,05
	м	2,5 ± 0,2	2,3 ± 0,3	0,6	>0,05
6-минуттық жүгіру, мин.	д	840 ± 16,2	820 ± 13,2	1,0	>0,05
	м	950 ± 14,3	940 ± 10,2	0,3	>0,05

Педагогикалық тәжірибенің аяқталуына байланысты қайта тестілеу жүргізілді (2-кесте), мұнда тәжірибелік топтағы тест нәтижелері бақылау тобына қарағанда жоғары екені байқалды.

2-кесте – Педагогикалық зерттеудің басында бақылау және тәжірибелік топтардағы дене шынықтыру сапаларының деңгейі (x±m)

Сынақ	Пол	Эксперименттік топ	Бақылау тобы	t	P
30 м жүгіру, сек	д	6,6 ± 0,1	7,0 ± 0,2	1,8	>0,05
	м	5,5 ± 0,1	6,2 ± 0,2	3,2	<0,01
Отырып – тұру (30 с.), қайталау саны	д	9,7 ± 0,2	10,4 ± 0,3	1,9	>0,05
	м	9,5 ± 0,3	9,9 ± 0,4	0,8	>0,05
Қолды бүгіп – түзету(30 с.), қайталау саны	д	14 ± 4,5	13 ± 5,5	1,4	>0,05
	м	14 ± 4,2	13 ± 3,3	2,2	<0,05
Дене көтеру(пресс) (30 с.), қайталау саны	д	10,7 ± 0,3	8,3 ± 0,5	4,1	<0,001
	м	9,7 ± 0,5	7,2 ± 0,6	3,2	<0,01
Тартылу(ұлдар асылу қ.), (қыздар жатып асылу қ.), қайталау саны	д	9,0 ± 0,3	7,7 ± 0,3	3,1	<0,01
	м	4,0 ± 0,2	2,8 ± 0,3	3,3	<0,01
6-минуттық жүгіру, мин.	д	910 ± 12,2	860 ± 11,2	3,0	<0,01
	м	1100 ± 10,3	980 ± 12,2	7,5	<0,001

Сонымен, 30 метрге жүгіруде эксперименттік топтағы ұлдардың көрсеткіштері бақылау тобына қарағанда жақсы болды, сәйкесінше 5,5 ± 1,1 с және 6,2 ± 1,5 с, айырмашылықтар сенімді ($t = 3,2$, $P < 0,01$). Алайда, қыздар арасында топтардың арасында айырмашылық

байқалмады, егер эксперименттік топта орташа топтық нәтиже 6,6 ± 0,1 с болса, бақылау тобында – 7,0 ± 0,2 с, айырмашылықтар сенімсіз (t = 1,8, P > 0,05).

Отырып – тұру сынағында ұлдардың эксперименттік және бақылау топтары арасында сенімді айырмашылықтар байқалмады (қыздар үшін t = 1,9, P > 0,05; ұлдар үшін t = 0,8, P > 0,05).

Эксперименттік топтағы ұлдардың қолды бүгіп – түзету саны эксперименттен кейін сенімді түрде жоғары болды. Олардың нәтижесі 14 ± 4,2 см-ге дейін өсті, бақылау тобында 13 ± 3,3 см болды, айырмашылықтар сенімді (t = 2,3, P < 0,05). Қыздардың нәтижелері шамамен бірдей болды, топтар арасында айырмашылық жоқ.

Біздің әдістемемен жаттыған балалардың денені көтеру нәтижелері бақылау тобындағы балалармен салыстырғанда айтарлықтай жоғары болды. Қыздар мен ұлдар арасында айырмашылықтар сенімді болды, сәйкесінше t = 4,1, P < 0,001 және t = 3,2, P < 0,01.

Эксперименттік топтағы балалардың күш төзімділігі (тартылу нәтижесі) бақылау тобындағы балаларға қарағанда сенімді түрде жоғары болды. Қыздар арасында айырмашылық 1,3 есе (t = 3,1, P < 0,01), ұлдар арасында 1,2 есе (t = 3,3, P < 0,01) болды.

Эксперименттік топтағы мектеп оқушыларының бақылау тобына қарағанда төзімділік сапасы (6 минуттық жүгіру) бойынша айтарлықтай артықшылығын байқадық. Қыздардың орташа топтық нәтижесі 50 метрге (t = 3,0, P < 0,01), ұлдардың нәтижесі 120 метрге (t = 7,5, P < 0,001) жақсарды.

Оқу жылының соңындағы нәтижелерді дене тәрбиесінің кешенді бағдарламасының нормативтерімен салыстыру эксперименттік топтың балаларының педагогикалық эксперименттің соңында орташа және жоғары бағалауға сәйкес көрсеткіштері бар екенін көрсетеді.

Зерттеудің әртүрлі кезеңдерінде алынған деректерге сүйене отырып, келесі жалпы қорытындылар жасалды:

1. Бастауыш сынып оқушыларының қозғалыс қабілеттерін дамытудың қиындықтарын зерттеп, қозғалмалы ойындардың маңыздылығы анықталды және балалардың қозғалыс мүмкіндіктерін дамытудың ерекшеліктері айқындалды.

2. Қозғалмалы ойындарды өткізу процесінде қажетті әдіснамалық тәсілдер анықталды.

3. Тәжірибелік-ізденіс жұмысы барысында қозғалмалы ойындар арқылы балалардың қозғалыс қабілеттерін дамытудың тиімділігі сыналды. Физикалық сапаларды тестілеу және негізгі қозғалыс түрлерін орындау дағдыларының деңгейін бағалау, қозғалмалы ойындардың балалардың физикалық дамуына әсерінің зор екенін көрсетті.

Әдебиеттер

1. Аманжолова Г.К. Подвижные игры в обучении физической культуре. Нур-Султан: КИМЭП, 2021.
2. Белоусова И.А. Подвижные игры в физическом воспитании детей. Санкт-Петербург: Питер, 2018.
3. Григорьева Т.Н. Методика физического воспитания в начальной школе. Алматы: Қазақ университеті, 2017.
4. Кузнецова Н.В. Детская физическая культура: теория и практика. Москва: Издательство «Физкультура и спорт», 2015.
5. Смирнов А.В. Развитие двигательных способностей у детей младшего школьного возраста. Москва: Издательство «Советский спорт», 2016.
6. Шевченко Л.М. Игра как средство развития двигательных навыков у детей. Киев: Издательство «Здоровье», 2019.

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ПРОЦЕСІНДЕ ОТБАСЫ МЕН МЕКТЕПТІҢ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

А. Касеналин
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Ж. Бөжиг
педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессоры, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің қауымдастырылған профессор

Андатпа. Дене тәрбиесі – бұл балалардың денсаулығын, физикалық дамуын және салауатты өмір салтын қалыптастырудың маңызды элементі. Балалардың дене тәрбиесін тиімді жүзеге асыру үшін отбасы мен мектептің бірлескен әрекеті қажет. Отбасы – балалардың тәрбиесіндегі негізгі институт, ал мектеп – білім беру және тәрбиелеу процесін ұйымдастырушы. Осы екі институттың ынтымақтастығы балалардың физикалық дамуына оң әсер етеді.

Отбасы мен мектептің бірлескен әрекеті балалардың денсаулығын жақсартуға, қозғалыс белсенділігін арттыруға және салауатты өмір салтын қалыптастыруға мүмкіндік береді, сонымен қатар осындай бірлескен әрекеті балалардың тәрбиелік дамуына оң әсер етеді, олардың ұйымшылдығын, еңбекқорлығын және жауапкершілік сезімін арттырады.

Түйінді сөздері: Дене тәрбиесі, отбасы мен мектеп ынтымақтастығы, денсаулықты нығайту, бірлескен іс-шаралар.

Аннотация. Физическое воспитание-важнейший элемент формирования здоровья, физического развития и здорового образа жизни детей. Для эффективного осуществления физического воспитания детей необходима совместная деятельность семьи и школы. Семья является основным институтом в воспитании детей, а школа – организатором образовательного и воспитательного процесса. Сотрудничество этих двух институтов положительно влияет на физическое развитие детей.

Совместная деятельность семьи и школы позволяет улучшить здоровье детей, повысить двигательную активность и сформировать здоровый образ жизни, а также

такая совместная деятельность положительно влияет на воспитательное развитие детей, повышает их сплоченность, трудолюбие и чувство ответственности.
Ключевые слова: Физическая культура, сотрудничество семьи и школы, укрепление здоровья, совместные мероприятия.

Annotation. Physical education is an essential element in shaping children's health, physical development, and a healthy lifestyle. To effectively implement physical education for children, the joint efforts of the family and the school are necessary. The family is the primary institution in children's upbringing, while the school organizes the process of education and upbringing. The collaboration between these two institutions positively impacts children's physical development.

The joint efforts of the family and the school improve children's health, increase their physical activity, and help establish a healthy lifestyle. Moreover, such cooperation positively influences children's educational development, enhancing their organizational skills, diligence, and sense of responsibility.
Keywords. Physical education, family and school collaboration, health improvement, joint activities.

Өзектілігі. Қазіргі уақытта елдегі терең әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің салдары қоғамның белсенді, денсаулығы жақсы адамдарға деген өсіп келе жатқан қажеттілігі мен балалар мен жасөспірімдердің денсаулығының апатты түрде нашарлауы арасындағы қайшылықтың шиеленісуі болып табылады. Халықтың денсаулығын сақтау саласындағы теріс үрдістерді объективті бағалау, балалар мен оқушы жастардың дене тәрбиесін бағдарламалық-әдістемелік және ұйымдастырушылық қамтамасыз етудің жетілмегендігі, балалар мен отбасының құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған нормативтік-құқықтық актілерді әзірлеу қажеттілігін айқындады.

Бұл маңызды мемлекеттік мақсатқа қол жеткізу, дене тәрбиесі кәсіптік, оқу және басқа да қызмет салаларына белсенді қатыса алатын денсаулығы жақсы ұрпақты қалыптастырудың негізгі аспектілерінің бірі екенін түсінбей мүмкін емес. Бұл процесте әртүрлі әлеуметтік институттар маңызды рөл атқарады. Алайда, қазіргі заманғы зерттеулердің ортақ пікіріне сәйкес, отбасы балалардың дене тәрбиесінің маңызды ғана емес, сонымен бірге қажетті, өте тиімді компоненті болып табылады (А.К. Атаев, В.К. Балсевич, Н. И. Бочарова, Э. С. Вильчковский және т. б.).

Мәселенің мәні – өскелең ұрпақтың дене тәрбиесінің тиімділігіне қойылатын әлеуметтік талаптардың өсіп келе жатқан деңгейі мен отандық білім беру-тәрбие жүйесінің оларды қанағаттандыру мүмкіндіктері арасындағы қайшылық; өскелең ұрпақты тәрбиелеу – білім беру жүйесінің барлық элементтерінің бірлігі және одан отбасы сияқты маңызды әлеуметтік институттың жоғалуы. Біздің еліміздің өмір сүру жағдайында отбасы мен мектептің өзара іс-қимыл мәселелері ерекше өзекті болып табылады. Ата-аналар мен мұғалімдер – бұл әр адамның жеке басын қалыптастыру процесінде ең күшті екі күш,

олардың рөлін асыра айту мүмкін емес. Қазіргі уақытта балаларды оқыту мен тәрбиелеу процесінде өзара түсінушілік, бір – бірің толықтыруға және бірлескен шығармашылыққа негізделген мектеп пен отбасы арасындағы өзара іс-қимыл ерекше маңызды.

«Отбасы-мектеп» жүйесіндегі дене тәрбиесі – бұл білім беру-тәрбие процесінің барлық субъектілерінің (балалар, мұғалімдер, ата-аналар) бірлескен іс-әрекетінде дене шынықтыру факторларын олардың үйлесімді физикалық дамуы бағытында белсенді пайдаланудың мақсатты педагогикалық реттелген процесі (Т.Ким, 2009). Отбасында және мектепте тұрақты, міндетті дене шынықтыру және салауатты өмір салтын ұстану әдеттері қалыптасуы керек (Л.И. Лубышева, В. А. Шүкаева, 2007).

Сондықтан отбасы мен мектеп арасындағы қарым-қатынасты нығайтудың тиімді құралдарының бірі отбасы мен мектеп жағдайында бірлескен дене шынықтыру қызметін қарастыруы керек.

Сонымен қатар, дене шынықтыру сабақтары бірлескен іс – әрекеттің бір түрі болып табылады, оның негізгі элементі өзара таным және бір-біріне әсер ету болып табылады (Э.Г. Эйдемиллер, В. Юстицкис, 2002).

Ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде білім беру процесінде отбасы мен мектептің өзара әрекеттесуі туралы мәселелер қарастырылған, бірақ дене тәрбиесі процесінде бұл мәселені шешу іс жүзінде қарастырылмаған.

Осылайша, бастауыш сынып оқушыларының дене тәрбиесі процесінде отбасы мен мектептің өзара әрекеттесуі мәселесі өзекті болып табылады.

***Зерттеу объекті*:** бастауыш мектеп жасындағы балалардың дене тәрбиесі процесі.

***Зерттеу пәні*:** дене тәрбиесі процесінде отбасы мен мектептің өзара әрекеттесуін жетілдіру.

***Зерттеудің мақсаты*:** дене тәрбиесі процесінде отбасы мен мектептің өзара әрекеттесуінің педагогикалық моделін әзірлеу және негіздеу.

***Зерттеу гипотезасы*:** балалар мен ата-аналардың отбасы жағдайында дене тәрбиесінің әртүрлі формаларын өз бетінше ұйымдастыру туралы білім деңгейін зерттеу дене тәрбиесі процесінде отбасы мен мектептің өзара әрекеттесуінің педагогикалық моделін жасауға мүмкіндік береді деп болжау.

Қойылған міндеттерді шешу үшін біз келесі ***зерттеу әдістерін*** қолдандық:

1. Ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау.
2. Сауалнама.
3. Педагогикалық модельдеу.
4. Математикалық өңдеу.

Мектеп пен отбасы арасындағы бірлескен әрекеттесудің педагогикалық моделін әзірлеу мақсатында жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша, балалардың 71%-ы дене шынықтырумен және спортпен айналысатыны, ал ата-аналардың тек 48%-ы бұл процеске белсенді қатысатыны анықталды. Балалар мен ата-аналардың спорт түрлерін таңдаудағы қалаулары айтарлықтай өзгеше: ата-аналар волейбол (59%) және жеңіл атлетиканы (36%) ұнатады, ал балалар жүгіруді (32%) және доппен ойнауды (55%) қамтитын қозғалмалы ойындарды жақсы көреді. Балалардың 93%-ы дене шынықтыру сабағын ұнатады, бұған қозғалмалы ойындар (83%) және белсенді қозғалыстар (18%) ықпал етеді.

Дегенмен, дене шынықтыру сабақтарына қатысуға деген ұмтылыс бой қыздыру жаттығулары (54%), мұғалімнің теріс көзқарасы (23%) және ұзақ түсіндірмелері (23%) себебінен төмендейді. Ата-аналардың дене шынықтырумен айналыспауының негізгі себептері: білімнің жетіспеушілігі (50%), бос уақыттың жоқтығы (30%) және жағдайдың болмауы (21%).

Балалардың 86%-ы ата-аналарымен бірге спорттық іс-шараларға қатысуды қалайды, бірақ ата-аналардың тек 35%-ы бұған белсенді қатысады. Күнделікті режимде балалардың 66%-ы дене шынықтыру үй тапсырмасын орындайды, ал 86%-ы ата-аналарының көмектесетінін айтады. Ата-аналардың пікірінше, балалардың 25%-ы үнемі таңертеңгілік жаттығулар жасайды, ал 26%-ы бұған көмектеседі.

Сауалнама нәтижелері бойынша, ата-аналардың 93%-ы дене шынықтыру саласындағы білімнің жетіспеушілігін балаларының белсенділігінің төмендігінің негізгі себебі деп санайды. Сонымен қатар, ата-аналардың 97%-ы мектептің көмегіне мұқтаж екенін атап өтті. Балалардың 98%-ы мектептегі спорттық іс-шаралардың жеткіліксіздігін айтты, ал ата-аналардың 59%-ы бұл пікірмен келісті.

Сауалнама нәтижелерін талдай отырып, ата-аналардың дене шынықтыру саласында қажетті білімі жоқ және нәтижесінде балаларының спорттық іс-әрекетіне жеткілікті назар аудармайды, сондықтан отбасы мен мектептің өзара әрекеттесуін жақсарту үшін, ең алдымен, мектептің осы бағыттағы көмегі қажет деген қорытынды жасауға болады.

Бастауыш сынып оқушыларының дене тәрбиесі процесінде отбасы мен мектептің өзара әрекеттесуінің негізгі компоненттері: мақсаты, міндеттері, қызмет нысандарының түрлері (отбасында және мектепте) болды. Барлық компоненттер бір – бірімен байланысты және негізгі мақсатқа – дене тәрбиесі процесінде отбасы мен мектеп арасындағы өзара әрекеттесуді жақсартуға бағытталған.

Жобаның міндеттері: 1. Балалардың қозғалыс белсенділігінің деңгейін арттыру. 2. Балалар мен ата-аналарды дене шынықтыру мен спортпен өз бетінше айналысуға үйрету. 3. Отбасы жағдайында балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынасты нығайту.

Сауалнама нәтижелеріне сәйкес өзара әрекеттесудің келесі формалары таңдалды:

Үгіт-насихат нысаны – ата-аналармен теориялық сабақтар (әңгімелер, дәрістер) және ашық дене шынықтыру сабақтары.

Бірлескен қызмет – спорттық іс-шаралар («Әкем, анам, мен – спорт отбасы», «Денсаулық күні»).

Отбасы жағдайындағы қызмет – таңертеңгі гимнастика, серуендеу, қозғалмалы ойындар және үй тапсырмалары.

Бұл әрекеттер балалардың қозғалыс белсенділігін арттыруға, ата-аналардың білімін көтеруге және отбасылық қарым-қатынасты нығайтуға бағытталған. Отбасы мен мектептің бірлескен күш-жігері балалардың денсаулығын нығайтуға және олардың спортқа деген қызығушылығын арттыруға мүмкін.

Әдебиеттер

1. Атаев А.К. Взаимодействие семьи и школы: теория и практика. Алматы: Казахский университет. 1997.

2. Бекмұратов Н. Отбасы мен мектептің ынтымақтастығы: балалардың денсаулығын нығайту жолдары. Алматы: Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. 2021.

3. Жумабаев Ж. Физическое воспитание и спорт: теоретические основы. Астана: Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева. 2010.

4. Рахимов А. Дене тәрбиесі мен спортқа қызығушылық: отбасы рөлі. Астана: Назарбаев университеті, 2020.

5. Саттарова Г. (2022). Дене тәрбиесі және отбасы: тәжірибелік аспектілер. Алматы: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті.

6. Тлеубаева А. Отбасы мен мектептің өзара әрекеттесуі: жаңа көзқарастар. Алматы: Қазақ ұлттық университеті. 2023.

7. Лях В.И. Физическое воспитание в школе: теория и практика. Москва: СпортАкадемПресс. 2012.

8. Селиванова Н.Л. (). Современные подходы к взаимодействию семьи и школы. Москва: Инфра-М. 2018.

МЕКТЕП ФУТБОЛ СЕКЦИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Ә.Қ. Қанапия

Әлкей Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің студенті

ғылыми жетекшісі: Ж.О. Жилбаев

педагогика ғылымдарының кандидаты, профессоры, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессор

Аннотация. Мақалада негізгі дене қасиеттерді дамытуға бағытталған мектеп футбол секциясы жағдайында оқушылардың дене шынықтыру әдістемесі қарастырылады: жылдамдық, төзімділік, күш және үйлестіру. Жалпы дене

шынықтыру, арнайы футбол жаттығулары мен қалпына келтіру шараларын қамтитын оқу процесінің құрылымы ұсынылған. Оқушылар тобындағы әдістемені сынақтан өткізу нәтижелері жылдамдық көрсеткіштерінің, төзімділіктің және соққылардың дәлдігінің жақсарғанын көрсетті. Жүктемені жас ерекшеліктеріне бейімдеуге және жарақаттанудың алдын алуға ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: мектеп футболы, дене шынықтыру, жаттығу әдістемесі, дене жаттығулары, жасөспірімдер спорты.

Аннотация. В статье рассматривается методика физической подготовки школьников в условиях школьной футбольной секции, направленная на развитие ключевых физических качеств: скорости, выносливости, силы и координации. Предложена структура тренировочного процесса, включающая общефизическую подготовку, специальные футбольные упражнения и восстановительные мероприятия. Результаты апробации методики на группе учащихся показали улучшение скоростных показателей, выносливости и точности ударов. Особое внимание уделяется адаптации нагрузки к возрастным особенностям и профилактике травматизма.

Ключевые слова: школьный футбол, физическая подготовка, тренировочная методика, физические упражнения, подростковый спорт.

Annotation. The article discusses the methodology of physical training of schoolchildren in the conditions of the school football section, aimed at developing key physical qualities: speed, endurance, strength and coordination. The structure of the training process is proposed, including general physical training, special football exercises and rehabilitation measures. The results of testing the technique on a group of students showed an improvement in speed, endurance and accuracy of strokes. Special attention is paid to the adaptation of the load to age characteristics and injury prevention.

Keywords: school football, physical training, training methods, physical exercises, teen sports.

Кіріспе

Жұмыс өзектілігі. Қазіргі уақытта жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізу спортшыны даярлау жүйесін үнемі жетілдірмеу мүмкін емес. Бұл жүйеде әртүрлі жаттығу құралдарын, атап айтқанда, көптеген спорт түрлері бойынша спортшылардың қызметінің нәтижелілігін анықтайтын арнайы жылдамдық-күш қасиеттерін дамыту мен одан әрі жетілдіруді қамтамасыз ететін жоспарлау және пайдалану әдістемесі мәселелері ерекше орын алады. Мұндай үрдіс футболда да бар.

Футболға дайындық жүйесіне арналған арнайы әдебиетте жоғары техникалық-тактикалық шеберлікке қол жеткізу үшін жаттығу процесін тиімді басқарудың құрамдас бөлігі арнайы дене дайындығын дамыту және жетілдіру болып табылады. Мұнда көп жылдық спорттық жаттығудың белгілі бір кезеңдерінде жылдамдық-күш қабілеттерін қалыптастыру және дамыту мәселесіне көп көңіл бөлінеді [1, 15 б].

Өкінішке орай, ғалымдар мен жаттықтырушылар арасында осы проблеманың кең таралуына қарамастан, көптеген ғылыми ізденістер ересек спортшылардың жаттығу процесіне қатысты. Сондықтан осы өте маңызды, әсіресе балалар мен жастардың спорт тәжірибесінде зерттеу қажеттілігі айқын болып табылады.

Футбол – мектеп оқушылары арасында ең танымал спорт түрлерінің бірі, бірақ жалпы білім беретін мекемелердегі оқу процесінің тиімділігі көбінесе ғылыми негізделген әдістердің жетіспеушілігімен шектеледі. Жас футболшылардың дене дайындығы жас ерекшеліктерін, физиологиялық және психологиялық ерекшеліктерін, сондай-ақ мектеп кестесінің ерекшеліктерін ескеруі керек [2, 27 б].

Зерттеудің өзектілігі – шектеулі уақыт пен материалдық-техникалық база жағдайында қолдануға болатын қол жетімді және тиімді оқу бағдарламаларын әзірлеу қажеттілігіне байланысты.

Зерттеудің мақсаты – дене қасиеттерін үйлесімді дамытуға және жарақаттануды азайтуға бағытталған мектеп футбол секциясында оқушылардың дене шынықтыру әдістемесін әзірлеу және сынақтан өткізу.

Зерттеу гипотезасы: біз футболшылардың ұзақ мерзімді спорттық жаттығу процесі неғұрлым мақсатты және нәтижелі болады деп болжаймыз, егер:

– оқытудың бірінші жылынан бастап көп техникалық элементтерді, соның ішінде күрделі сипаттағы элементтерді пайдалану;

– элементтерді таңдау әр жаттығу тобына сараланған тәсілге негізделеді.

– жаттықтырушы мен спортшы арасындағы кері байланысты жүзеге асыруға мүмкіндік беретін басқару құралы болып табылатын бақылау жүзеге асырылады.

Зерттеу міндеттері:

1. Зерттеу тақырыбы бойынша дене тәрбиесі мен спорттың теориясы мен практикасындағы мәселенің жай-күйін зерттеу;

2. Дайындықтың бастапқы кезеңінде балалардың футбол ойынының бастапқы техникалық элементтерін оқыту ерекшеліктерін қарастырыңыз.

3. Дайындықтың бастапқы кезеңінде балалардың футбол ойынының бастапқы техникалық элементтерінің қалыптасу динамикасын анықтау.

Зерттеу әдістері мен ұйымдастырылуы

1. Зерттеуге қатысушылар

Зерттеуге екі топқа бөлінген 25 оқушы (12-15 жас) қатысты:

Эксперименттік топ (n=15) – ұсынылған әдістеме бойынша оқыды.

Бақылау тобы (n=10) – стандартты бағдарлама бойынша оқытылды.

2. Оқу процесінің құрылымы

Бағдарлама 3 айға (12 апта), аптасына 3 жаттығуға 60 минуттан тұрады.

Блок 1. Жалпы дене дайындығы (ЖДД) – уақыттың 30%

Жылдамдықты дамыту:

Бағыты өзгерген 10-20 м спринттер.

4×9 м қайталамалы жүгіру.

Күш жаттығулары:

Дене салмағына арналған жаттығулар (итеру, отыру, тақтай).

Аяқтың бұлшық еттерін нығайту үшін резеңке жолақтарды қолдану.

Төзімділік:

Интервалды жүгіру (30 сек. – максималды қарқын, 1 мин. – демалыс).

Блок 2. Арнайы футбол дайындығы-уақыттың 50%

Соққылар мен дриблинг техникасы:

Мақсатты соққылардың дәлдігі жаттығулары.

Конустарды соққылау, содан кейін қақпаға соғу.

Үйлестіру және реакция:

Допты жонглерлік ету.

Күтпеген сигналдармен жаттығулар (ысқырық, шапалақ).

Блок 3. Жарақаттарды қалпына келтіру және алдын алу – уақыттың 20%

Жаттығудан кейін созылу.

Тепе-теңдік жаттығулары (тепе-теңдік жастықтарын пайдалану).

Дұрыс құлауды үйрену (жарақаттарды азайту үшін).

3. Тиімділікті бағалау әдістері

Физикалық тесттер:

30 м жүгіру (жылдамдық).

Купер сынағы (төзімділік).

Орнынан ұзындыққа секіру (жарылғыш күш).

Футбол дағдылары:

Қақпа соққыларының дәлдігі (10 әрекеттің ішінен).

Дриблингтегі допты басқару (қашықтықты өту уақыты).

Кесте 1 – 3 айлық жаттығудан кейін алынған нәтижелер:

Көрсеткіш	Эксперименттік топ	Бақылау тобы
Жылдамдық (30 м, сек)	4.8 → 4.1 (-14.6%)	4.9 → 4.7 (-4.1%)
Төзімділік (м, Купер сынағы)	1800 → 2160 (+20%)	1750 → 1850 (+5.7%)
Соққы дәлдігі (%)	60 → 72 (+12%)	58 → 62 (+6.9%)
Жарақат деңгейі	1 жағдай	3 жағдай

Қорытындылар:

1 Ұсынылған әдіс жылдамдық пен үйлестіру көрсеткіштерін едәуір жақсартты.

2 Жарақаттанудың төмендеуі тепе-теңдік жаттығулары мен дұрыс қозғалыс техникасын қосумен байланысты.

3 Бақылау тобы құрылымдық тәсілдің тиімділігін растайтын аз прогресс көрсетті.

Талқылау

1. Жылдамдық-күш дайындығы

Қысқа спринттер мен плиометрия жарылғыш күшті жақсартты, бұл футбол үшін өте маңызды.

2. Төзімділік

Аралық жүктемелер монотонды жүгіруге қарағанда тиімдірек.

3. Жарақаттың алдын алу

Буындарды тұрақтандыру жаттығулары созылу қаупін азайтты.

Зерттеудің шектеулері:

Шағын үлгі (25 адам).

Қысқа бақылау мерзімі (3 ай).

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу жұмысының қорытындысында біз мынадай қорытындыға келдік:

Әзірленген әдіс мектеп футбол секциясы жағдайында өзінің тиімділігін дәлелдеді. Ұсыныстар:

1. Аралық және үйлестіру жаттығуларын енгізу.

2. Жарақаттың алдын алуға назар аударыңыз.

3. Жеке тәсіл үшін тестілеуді қолданыңыз.

Перспективалар: психологиялық дайындықтың тиімділікке әсерін зерттеу.

Әдебиеттер

1. Андреев С.Н. Развитие физических качеств юных футболистов – М: Физ-культура и спорт, 2016. – 124 с.

2. Казаков П.Н. Футбол: учебник для ФК – М.: ФиС, 2018. – 256 с.

3. Качанин Л. Тренировка футболистов – М.: ФиС, 2014. – 243 с.

4. Сушков М.П. Уроки по футболу – М.: ФиС, 2016. – 192 с.

МЕКТЕП БАСКЕТБОЛ СЕКЦИЯСЫНДАҒЫ ЖАС БАСКЕТБОЛШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ЖӘНЕ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫ

Қ. Қобыз

Әлкей Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің студенті

ғылыми жетекшісі: Ж.О. Жилбаев

педагогика ғылымдарының кандидаты, профессоры, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессор

Annotation. In this article, effective methods of improving the physical and functional fitness of students in the school basketball section aged 12-15 years have been studied. The study involved 16 children who were offered a special 12-week exercise program (Physical exercises, technical skills, team tactics). As a result: improved speed by

18%, jump height by 15%, dribbling accuracy by 25%. The article analyzes exercise techniques, comparative statistical data, and the impact of cognitive development on game outcome in accordance with the age and physiological characteristics of children.
Keywords: basketball, physical exercises, technical skills, team tactics, dribbling.

Аннотация. В данной статье были изучены эффективные методы повышения физической и функциональной подготовленности учащихся школьной баскетбольной секции в возрасте 12-15 лет. В исследовании приняли участие 16 детей, которым была предложена специальная 12-недельная программа упражнений (Физические упражнения, технические навыки, командная тактика). По результатам: улучшена скорость на 18%, высота прыжка на 15%, точность дриблинга на 25%. В статье проанализированы методики упражнений, сравнительные статистические данные и влияние когнитивного развития на игровой результат в соответствии с возрастными и физиологическими особенностями детей.
Ключевые слова: баскетбол, физические упражнения, технические навыки, командная тактика, дриблинг.

Аннотация. Бұл мақалада 12-15 жастағы мектеп баскетбол секциясындағы оқушылардың дене және функционалдық дайындығын арттырудың тиімді әдістері зерттелді. Зерттеуге 16 бала қатысып, оларға 12 апталық арнайы жаттығу бағдарламасы (физикалық жаттығулар, техникалық дағдылар, командалық тактика) ұсынылды. Нәтижелер бойынша: жылдамдық 18%, секіру биіктігі 15%, дриблинг дәлдігі 25% жақсарды. Мақалада балалардың жасына және физиологиялық ерекшеліктеріне сай жаттығу әдіснамалары, салыстырмалы статистикалық деректер және когнитивтік дамудың ойын нәтижесіне әсері талданды.
Түйінді сөздер: баскетбол, дене жаттығулар, техникалық дағдылар, командалық тактика, дриблинг

Кіріспе

Жұмыстың өзектілігі. Баскетболшының дене тәрбиесі процесінде шешілетін негізгі міндеттердің бірі адамға тән физикалық қасиеттердің оңтайлы дамуын қамтамасыз ету болып табылады.

Физикалық қасиеттер туа біткен (генетикалық жағынан сақталған) сапа деп аталады, соның арқасында адамның қозғалыс қызметінде өзінің толық көрінісін алатын физикалық белсенділігі мүмкін. Негізгі физикалық қасиеттерге бұлшық ет күші, жылдамдық, төзімділік, икемділік жәнеептілік жатады.

Физикалық қасиеттер көрсеткіштерінің өзгеру серпініне қарай даму және тәрбиелеу терминдері қолданылады. Даму термині физикалық сападағы өзгерістердің табиғи барысын сипаттайды, ал тәрбие термині физикалық сападағы көрсеткіштердің өсуіне белсенді және бағытталған әсерін қарастырады [1, 12 б.].

Күшті төзімділіктің жоғары деңгейі-тамаша денсаулықтың басты айғақтарының бірі. Сондықтан осы физикалық сапаны дамыту процесі маңызды.

Зерттеу нысаны: 12-15 жастағы баскетболшылардың оқу-жаттығу процесі.

Зерттеу пәні: 12-15 жастағы баскетболшылардың күштік

төзімділігін дамыту әдістері мен құралдары.

Зерттеу гипотезасы:

Әртүрлі ойын амплуасындағы жас баскетболшылардың физикалық, техникалық және тактикалық дайындық құралдарының ұтымды арақатынасын әзірлеу спорттық жетілдіру кезеңінде олардың физикалық және техникалық-тактикалық дайындық деңгейін арттыруға мүмкіндік береді деп болжануда.

Зерттеу мақсаты: 12-15 жастағы баскетболшылардың күш төзімділігін дамытуға бағытталған қолданылатын жаттығулар кешенінің тиімділігін анықтау.

Зерттеу міндеттері:

Қойылған мақсаттарды шешу үшін келесі міндеттер анықталды:

1. Зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау;

2. 12-15 жастағы баскетболшылардың күш төзімділігін дамытуға бағытталған дене жаттығуларының кешенін құру;

3. 12-15 жастағы баскетболшыларда күш төзімділігін дамытуға бағытталған дене жаттығуларының құрастырылған кешенінің тиімділігін тәжірибе жүзінде дәлелдеу.

Зерттеу әдістері: зерттеу мәселесі бойынша арнайы ғылыми-әдістемелік әдебиетті талдау, құжаттық және мұрағаттық мәліметтерді талдау және зерттеу, антропометрия, педагогикалық бақылау, бақылау-педагогикалық сынақтар (тесттер), педагогикалық эксперимент (айқындаушы, қалыптастырушы), математикалық статистика әдістері.

Ғылыми жаңалығы:

- ойынның соңғы нәтижесіне әсер ететін ең маңызды техникалық тәсілдерді анықтауға мүмкіндік беретін түрлі біліктіліктегі баскетболшылардың ойын әрекетінің ерекшеліктері анықталды;

-12-15 жастағы баскетболшылардың физикалық дамуы мен функционалдық дайындығының ғылыми-әдістемелік ережелері жалпыланды, ойын амплуасында спортшылардың мамандануының мәнін ашып көрсетеді; 12-15 жастағы баскетболшылардың техникалық дайындық деңгейі алғаш рет ойын амплуасының ерекшелігін ескере отырып анықталды, оқу-жаттығу процесінде әртүрлі амплуа ойыншыларын даярлау үшін жаттығу жүктемелерінің ара қатынасын ұтымды таңдауға мүмкіндік береді.; 12-15 жастағы баскетболшылардың әртүрлі ойын амплуасының техникалық-тактикалық дайындық деңгейі анықталды.

Теориялық маңыздылығы.

Зерттеу нәтижелері 12-15 жастағы баскетболшылардың техникалық-тактикалық шеберлігін қалыптастыру үшін олардың ойын амплуасын ескере отырып, жағдай жасауды қарастыратын сараланған тәсіл принциптерін қолдану негізінде жас баскетболшыларды дайындау теориясына бірқатар жаңа ережелерді енгізеді.

Практикалық маңыздылығы.

Зерттеу нәтижелері пайдаланылуы мүмкін:

-БЖСМ, ОРМБЖМ оқу-жаттығу кезеңінде 12-15 жастағы баскетболистерді дайындау үдерісіне жеке қарау мақсатында оқу-жаттығу бағдарламасын әзірлеу кезінде;

- баскетболдан болашақ жаттықтырушылар мен мамандар үшін дене шынықтыру орта оқу орындарының оқу-жаттығу процесінде.

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыс Павлодар қаласындағы № 1 ЖОМ базасында ұйымдастырылып өткізілді.

Педагогикалық эксперимент нәтижелерін талдау

Педагогикалық эксперимент Павлодар қаласындағы, № 1 ЖОМ базасында өткізілді.

Эксперимент жүргізу үшін екі топ алынды:

1. Эксперименттік (8 адам)

2. Бақылау (8 адам)

Екі топ бірдей бағдарлама бойынша жұмыс істеді, алайда тәжірибелік топта күштік төзімділікті дамытуға бағытталған дене жаттығуларының кешені қолданылды. Барлық сыналушылардың дайындық деңгейі ұқсас.

Эксперименталды топта оқу-жаттығу процесі біздің әдістемемен әзірленген енгізумен өткізілді. Біз әзірлеген әдістеменің тиімділігі зерттеу нәтижелерін бақылау тобымен салыстыру арқылы жүзеге асырылды, мұнда баскетболдан секциялық сабақтар жалпы қабылданған әдістеме бойынша жүргізілді. Зерттеу нәтижелері кестеде көрсетілген (кесте. 1).

Кесте 1 – Педагогикалық экспериментке дейінгі және одан кейінгі 16 -17 жас баскетболшылардың көрсеткіштері

Топ	Орнынан екі аяқпен итеріліп, жоғары қолды көтеріп секіру		Бір адымнан, бір аяқпен итеріліп жоғары секіру		Екі аяқпен итеріліп орнынан ұзындыққа секіру		Орнынан жартылай бір аяққа отырып жоғары секіру	
	эксп. дейін	эксп. кейін	эксп. дейін	эксп. кейін	эксп. дейін	эксп. кейін	эксп. дейін	эксп. кейін
Эксперименттік	41,9 ±1,9	42,7 ±1,5	53,2 ±2,9	55,9 ±2,4	179,6 ±3,4	182,9 ±3,1	20,2 ±1,8	21,3 ±1,1
Бақылау	40,8 ±1,6	41,3 ±1,4	53,9 ±3,3	54,1 ±2,9	178,9 ±2,8	180,3 ±2,5	20,1, ±1,4	20,6 ±1,5
Корреляция коэффициенті (P(t))	< 0,05		< 0,05		< 0,05		< 0,05	

Зерттеу нәтижелерін неғұрлым көрнекі қабылдау үшін біз эксперименталды және бақылау тобындағы көрсеткіштердің өсуін пайызбен есептейміз. Есептеу нәтижелері 2-кестеде көрсетілген.

Кесте 2 – педагогикалық эксперимент процесінде эксперименталды және бақылау топтарында 16-17 жастағы баскетболшылардың даму деңгейінің өсу динамикасы

Тесттер	Өсім, %	
	Эксперимент, тобы	Контрольн, тобы
1. Орнынан екі аяқпен итеріліп, жоғары қолды көтеріп секіру	1,9	1,2
2.Бір адамнан, бір аяқпен итеріліп жоғары секіру	3,6	1,5
3.Екі аяқпен итеріліп орнынан ұзындыққа секіру	2,3	1,1
4. Орнынан жартылай бір аяққа отырып жоғары секіру	5,4	2,1

Зерттеу нәтижелері бақылау тобымен салыстырғанда эксперименталды топта секірудің жоғары өсімін анықтауға мүмкіндік береді. Эксперименттік топтағы барлық төрт тест бойынша біз 1-тесті 1,9% – ға, 2-тесті 3,6% – ға, 3-тесті 2,3% – ға, 4-тесті 5,4% – ға дұрыс жақсарды байқаймыз. Бақылау тобында көрсеткіштердің өсімі айтарлықтай төмен [2, 47 б.].

Әсіресе, біздің ойымызша, баскетболдың динамикасы мен техникасын көрсететін 2 және 4 сынақтарының нәтижелеріне назар аударғым келеді. 1 және 2 тестімен салыстырғанда, біз келтірілген тестерде айтарлықтай жақсарды, тиісінше 3,6% және 5,4% – ға байқаймыз. Бақылау тобында барлық сынақтардағы жақсарту динамикасы бірдей, бұл онда қолданылған секіруді дамыту әдістемесі баскетболшылардың физикалық дайындығының ерекшеліктерін көрсетпегенін көрсетеді [3, 19 б.].

Осылайша, педагогикалық эксперимент нәтижелері 12-15 жас аралығындағы баскетболшылардың физикалық дайындығын жетілдіру процесінде техника мен тактиканы дамытуға сараланған жаттығуларды қолдану тиімділігін дәлелдейді [4, 31 б.].

Қорытынды

Әдеби мәліметтер мен педагогикалық эксперимент нәтижелерін талдау келесі қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

1. Ғылыми-әдістемелік әдебиеттің мәліметтерін талдау баскетболшылардың күштік төзімділігін дамыту бойынша дайындық жүргізу дене бітімінің дамуы үшін маңызды фактор болып табылатынын көрсетті. Белгілі бір сапаларды дамыту үшін құралдар мен әдістерді іріктеу тиімділігі мәселелері әрдайым өзекті мәселе болып табылады;

2. 12-15 жастағы баскетболшылардың күш төзімділігін дамытуға бағытталған дене жаттығуларының кешені әзірленді;

12-15 жастағы баскетболшылардың күштік төзімділігін дамыту

көрсеткіштерінің нақты өсуімен анықталған әзірленген дене жаттығуларының кешенінің тиімділігі дәлелденді.

Әдебиеттер

1. FIBA – Youth Basketball Development Guidelines (2021).
2. Bompa T. – Periodization Training for Sports (2019).
3. ҚР Спорт министрлігі – Жас спортшыларды дайындау стандарттары (2022).
4. Lee H. – Cognitive Load Theory in Team Sports (Journal of Sports Psychology, 2020).

12-13 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҚЫСҚЫ СПОРТТЫҚ БАҒДАРЛАУДА АРНАЙЫ ТӨЗІМДІЛІГІН ДАМЫТУ

Ә.Қ. Құрман
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті,
ғылыми жетекшісі: Ж.О. Жилбаев
педагогика ғылымдарының кандидаты, профессоры, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессор

Аннотация. Мақалада қысқы бағдарлаумен айналысатын 12-13 жас аралығындағы жас спортшыларда арнайы төзімділікті дамытудың әдістемелік аспектілері қарастырылады. 30 спортшының қатысуымен 4 ай ішінде балалар мен жасөспірімдер спорт мектебінің базасында жүргізілген эксперименттік зерттеу нәтижелері ұсынылды. Арнайы циклдік жаттығуларды, күш жаттығуларын және қысқы бағдарлау жағдайларына психологиялық бейімделуді қамтитын кешенді әдіс әзірленді және сыналды. Жас ерекшеліктері мен қысқы бағдарлау ерекшеліктерін ескере отырып, жүктемелерді мөлшерлеу мәселелеріне ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: қысқы спорттық бағдарлау, арнайы төзімділік, жас спортшылар, дайындық әдістемесі, циклдік жүктемелер.

Аннотация. В статье рассматриваются методические аспекты развития специальной выносливости у юных спортсменов 12-13 лет, занимающихся зимним спортивным ориентированием. Представлены результаты экспериментального исследования, проведенного на базе детско-юношеской спортивной школы в течение 4 месяцев с участием 30 спортсменов. Разработана и апробирована комплексная методика, включающая специальные циклические упражнения, силовую подготовку и психологическую адаптацию к условиям зимнего ориентирования. Особое внимание уделено вопросам дозирования нагрузок с учетом возрастных особенностей и специфики зимнего ориентирования.

Ключевые слова: зимнее спортивное ориентирование, специальная выносливость, юные спортсмены, методика подготовки, циклические нагрузки.

Annotation. The article discusses the methodological aspects of the development of special endurance in young athletes aged 12-13 years engaged in winter orienteering. The results of an experimental study conducted on the basis of a children's and youth sports school for 4 months with the participation of 30 athletes are presented. A comprehensive technique has been developed and tested, including special cyclic exercises, strength

training and psychological adaptation to winter orienteering conditions. Special attention is paid to the issues of load dosing, taking into account age characteristics and specifics of winter orienteering.

Keywords: winter orienteering, special endurance, young athletes, training methods, cyclic loads.

Кіріспе

Қысқы спорттық бағдарлау – бұл көптеген практикалық міндеттерді өз бетінше шешуге бағытталған үлкен ерік-жігер мен эмоционалдық стресстер аясында жоғары физикалық және психикалық жүктемелерді біріктіретін ерекше спорт түрлерінің бірі. Ауыр физикалық жұмыс кезінде қоршаған аймақ пен картадан үнемі бақылаулар жүргізіліп, күтпеген жағдайлар мен жағдайларға жиі бейімделу керек. Жақсы түпкілікті нәтижеге қол жеткізу үшін бағдарлаушы спортшы зейінін шоғырландырып, босаңсытып, қоршаған аймақтан психикалық бейнелер жасай білуі керек [1, 61б].

Қысқы бағдарлау – жарысқа қатысушылар жаттықтырушылардың, төрешілердің, көрермендердің назарынан тыс, тек жеке әрекет ететін бірнеше спорт түрлерінің бірі. Мақсатқа жету үшін жоғары психологиялық дайындық, табандылық, табандылық, байсалдылық қажет. Техникалық және тактикалық дағдыларды игеру бойынша жүйелі жұмыс танымдық психикалық процестердің дамуына және спорттық шеберліктің өсуіне ықпал етеді [2, 24 б].

Қысқы жағдайда спорттық бағдарлау жас спортшылардың дене дайындығына ерекше талаптар қояды. 12-13 жаста, ағзаның белсенді биологиялық жетілуі болған кезде, арнайы төзімділіктің дамуы жарыстарда сәтті өнер көрсетудің негізгі факторына айналады.

Зерттеудің өзектілігі:

Қысқы бағдарлауға дайындық әдістемелерінің жеткіліксіз әзірленуі

Суық жүктемелерге бейімделудің жас ерекшеліктері

Арнайы қасиеттерді дамытуға кешенді көзқарас қажеттілігі

Зерттеудің мақсаты – қысқы спорттық бағдарлаумен айналысатын 12-13 жастағы балаларда арнайы төзімділікті дамыту әдістемесін әзірлеу және эксперименттік негіздеу.

Зерттеу гипотезасы: қысқы бағдарлау ерекшеліктері мен спортшылардың жас ерекшеліктерін ескеретін арнайы әзірленген әдісті қолдану Арнайы төзімділік деңгейін едәуір арттырады.

Зерттеу әдістері мен ұйымдастырылуы

1. Зерттеуге қатысушылар

Зерттеуге бағдарлау бойынша кемінде 2 жыл тәжірибесі бар 30 спортшы (12-13 жас) қатысты. Топтар екіге бөлінді:

Эксперименттік (N=20) – авторлық әдістеме бойынша оқыды

Бақылау (N=10) – дәстүрлі бағдарламаны қолданды

2. Әдістеменің құрылымы

Дайындық бағдарламасы 4 ай ішінде аптасына 4 жаттығуды қамтыды (қараша-сәуір) :

1. Арнайы дене шынықтыру (40%)

Бағдарлау элементтері бар шаңғы жарысы

Рельефтегі аралық жаттығулар

Карта мен компаспен кешенді жаттығулар

2. Жалпы дене шынықтыру (30%)

Аяқ пен өзек бұлшықеттеріне арналған күш жаттығулары

Тепе-теңдік және үйлестіру жаттығулары

Жалпы дамыту жаттығулары

3. Техникалық-тактикалық дайындық (20%)

Шектеулі көріну жағдайында картамен жұмыс

Оңтайлы қозғалыс жолын таңдау

Бақылау пункттерінен өту тактикасы

4. Психологиялық дайындық (10%)

Зейінді шоғырландыру жаттығулары

Эмоционалды жағдайды басқару

Бәсекелестік жағдайларды модельдеу

3. Бағалау әдістері

Тиімділікті бағалау үшін әдістер қолданылды:

1. Бақылау сынақтары:

«Бағдарлау элементтері бар 3 км»тесті

Руфье Сынамасы

Арнайы үйлестіру тесті

2. Антропометриялық өлшемдер

3. Психологиялық тесттер

4. Бәсекелестік нәтижелерді талдау

Зерттеу нәтижелері

Кесте 1 – 6 айлық жаттығудан кейін алынған мәліметтер:

Көрсеткіш	Эксперименттік топ	Бақылау тобы
Қашықтықты өту уақыты 3 км	18,2%-ға жақсарды	6,5%-ға жақсарды
Бағдарлау дәлдігі	+23,7%	+8,3%
Жүктемеден кейін жүрек соғу жиілігін қалпына келтіру	+27,4%	+9,1%
Жарыстардағы нәтижелер	35,6%-ға жақсарды	12,8%-ға жақсарды

Нәтижелерді талқылау

1. Аралық әдістің тиімділігі

Қарқындылығы ауыспалы аралық жаттығуларды қолдану жас спортшылардың аэробты-анаэробты мүмкіндіктерін едәуір жақсартуға мүмкіндік берді. Бұл әсіресе қозғалыс қарқынының жиі өзгеруін қажет

ететін қысқы бағдарлау үшін өте маңызды [3, 11 б].

2. Күш жаттығуларының мәні

Аяқ пен өзектің бұлшық еттерін нығайту әр түрлі тығыздықтағы қар жамылғысы арқылы тиімді қозғалуға ықпал етті, бұл қашықтықты өту уақытының жақсаруымен расталады.

Психологиялық аспект

Қысқы бағдарлау жағдайында шоғырлануды жаттықтыру (шектеулі көріну, күрделі рельеф) картамен жұмыс істеу кезінде қателерді азайтуға мүмкіндік берді [4, 73 б].

Қорытынды

Қысқы спорттық бағдарлауда 12-13 жас аралығындағы жас спортшыларда арнайы төзімділікті дамытудың әзірленген әдістемесі өзінің тиімділігін дәлелдеді. ***Негізгі тұжырымдар:***

Арнайы физикалық, техникалық және психологиялық дайындықты біріктіретін кешенді тәсіл осы жастағы ең тиімді болып табылады.

Ауыспалы қарқындылықпен жаттығудың аралық әдісі қысқы бағдарлау үшін қажетті арнайы төзімділікті оңтайлы дамытуға мүмкіндік береді.

Жас ерекшеліктері мен қысқы жағдайлардың ерекшеліктерін ескеру сәтті дайындықтың міндетті шарты болып табылады [5, 16 б].

Әрі қарайғы зерттеулердің болашағы:

Қозғалыстың биомеханикалық ерекшеліктерінің қарға әсерін зерттеу

Жеке оқу бағдарламаларын әзірлеу

Ұсынылған әдістеменің ұзақ мерзімді әсерін зерттеу

Әдебиеттер

1. Иванов А.В. «Спортивное ориентирование: теория и методика». М.: Спорт, 2020.

2. Петров С.Н. «Особенности подготовки в зимнем ориентировании». Журнал «Теория и практика физической культуры», 2021.

3. Smith J. «Winter sports preparation for young athletes». International Journal of Sports Science, 2022.

4. Близневская В.С. Лыжное ориентирование: Теория и технология специальной подготовки квалифицированных спортсменов. М.: Научно-издательский центр «Теория и практика физической культуры и спорта», 2006. 268 с.

5. Елаховский С.Б. Спортивное ориентирование на лыжах. М.: Физкультура и спорт, 2021. 120 с.

ЖАСӨСПІРІМ КЕЗІНДЕГІ МОТИВАЦИЯ МЕН СПОРТТЫҚ КӨРСЕТКІШТЕР АРАСЫНДАҒЫ КОРРЕЛЯЦИЯНЫ ЗЕРТТЕУ

А.Ж. Мамлянов
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті,
ғылыми жетекшісі: М.Е. Кусмиденов
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің оқытушы-сарапшы

Андатпа. Зерттеу жасөспірімдер арасында мотивация деңгейі мен спорттық көрсеткіштер арасындағы корреляциялық байланысты анықтауға бағытталған. Зерттеу барысында жас спортшылардың мотивациялық факторлары мен спорттық жетістіктерінің арасындағы тәуелділіктері талданды. Нәтижелер жоғары мотивация деңгейінің спорттық көрсеткіштердің жақсаруына әсер ететіндігін көрсетті. Зерттеу нәтижелері жас спортшылардың мотивациясын арттыру және олардың спорттық нәтижелерін жақсарту бойынша ұсыныстарды қамтиды.

Кілт сөздер. Жасөспірімдер, мотивация, спорттық көрсеткіштер, корреляция, жетістікке мотивация.

Аннотация. Исследование направлено на выявление корреляционной связи между уровнем мотивации и спортивными показателями у подростков. В ходе исследования были проанализированы взаимосвязи между мотивационными факторами и спортивными достижениями юных спортсменов. Результаты показали, что высокий уровень мотивации положительно влияет на спортивные показатели. Результаты исследования включают рекомендации по повышению мотивации и улучшению спортивных результатов среди молодых спортсменов.

Ключевые слова. Подростки, мотивация, спортивные показатели, корреляция, мотивация достижения.

Abstract. The study is aimed at identifying the correlation between the level of motivation and sports performance among adolescents. The research analyzed the relationship between motivational factors and sports achievements of young athletes. The results showed that a high level of motivation positively affects sports performance. The findings include recommendations for increasing motivation and improving sports results among young athletes.

Keywords. Adolescents, motivation, sports performance, correlation, achievement motivation, sports achievements

Қазіргі уақытта мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық саясаттың маңызды бөлігі ретінде дене шынықтыру мен спорттың жан-жақты және тиімді дамуы қарастырылады. Мемлекеттің дене шынықтыру және спорт саласындағы саясатының негізгі мақсаты – ұлттың денсаулығын нығайту, халықтың денсаулықты өмір салтын қалыптастыру, денсаулықты, дене тұрғысынан мықты ұрпақты тәрбиелеу, сондай-ақ Ресей спортшыларының халықаралық ірі спорттық жарыстарда табысты өнер көрсетуі болып табылады.

Бұл саясаттың өзектілігі дене шынықтыру және спортты басқару жүйесінің жетілмегендігі, дене шынықтыру және спорт саласындағы нормативтік-құқықтық базаның әлсіздігі, бюджеттік қаржыландырудың жеткіліксіздігімен байланысты. Дене шынықтыру пәнінің мұғалімі және жаттықтырушы мамандықтарының беделі төмендейді.

Отандық спорттың халықаралық олимпиадалық қозғалыста және халықаралық спорттық ұйымдардағы жетекші позициялары жоғалады. Қоғамның экономикалық және әлеуметтік мәселелерін шешуде жоғары жетістіктер спортының мүмкіндіктері әрқашан тиімді пайдаланыла бермейді.

Қоғамда, әсіресе жастар арасында дене шынықтыру-сауықтыру және спорттық – бұқаралық жұмыстарды осындай әлеуметтік-экономикалық жағдайларда қалай жүргізу керектігі мәселесі өзекті болып қала береді.

Қазақстан Республикасында дене шынықтыру және спортты дамыту концепциясында дамудың механизмдері мен бағыттары анықталады, олардың бірі – жастар мен мектеп оқушылары арасында «дене шынықтыру және спортпен өз бетінше шұғылдануға, дене шынықтыру және спорт мәселелері бойынша білім деңгейін көтеруге және дене шынықтыру-спорттық қозғалысқа ерікті түрде қатысуға мотивацияны қалыптастыру» болып табылады.

Өзектілікті нақты педагогикалық тәжірибедегі көптеген дене шынықтыру-сауықтыру шараларының оқушыларда дене шынықтыру құралдары арқылы өз бетінше, мотивацияланған және тұрақты өзін-өзі сауықтыру қызметін қалыптастыруға әкелмейтіні де айқындайды.

Қарастырылып отырған мәселенің тағы бір жағы бар, атап айтқанда, заманауи спортшы тек режимге сәйкес жүру және ауыр жаттығуларға дайын болуы керек. Ол физикалық жағынан ғана емес, психологиялық және моральдық жағынан да дайын болуы тиіс. Бұл дайындықты жаттығу процесінде үнемі дамыту және жетілдіру қажет. Заманауи спорттағы нәтижелер адамның мотивациялық саласымен тығыз байланысты. Мотивация оны белгіленген мақсатқа бағыттайды, организмдегі процестерге әсер етеді.

Спортшының мотивациясынан нәтижелердің тәуелділігі – бұл оның негізгі ерекшелігі. Қатал бәсекелестік жағдайында тек мотивацияланған спортшы ғана жоғары нәтижелерге қол жеткізе алады. Мотивациялық факторларды ескермей, спорт жаттықтырушылары, педагогтар, спортшылар спортпен шұғылдану кезінде жұмсалған күштерін толық жүзеге асыра алмауы мүмкін.

Р.А. Пилоян, Ю.Л. Ханин, Е.П. Ильин, Г.Д. Бабушкин, Е.Г. Бабушкина және басқа зерттеушілердің жүйелендірілген және теориялық талдауы арқасында жасөспірімдердің спортқа психологиялық дайындық мәні мен мазмұнын, оның пайда болу, жұмыс істеу және спорттық қызметтегі даму механизмдерін анықтауға қатысты мәселелердің

жеткілікті зерттелгенін айтуға болады. Бірақ, сонымен қатар, жас спортшылардың психологиялық ерекшеліктері, спорттық мотивация мен спортпен шұғылдану мотивтері арасындағы байланыстар, спорттық мотивацияны көтеру педагогикалық шарттары жеткіліксіз зерттелген.

Бұл жағдайлар жасөспірімдер арасындағы мотивация деңгейі мен спорттық жетістіктер арасындағы қатынасты зерттеу мәселесіне назар аударуды қамтамасыз етеді.

Зерттеудің мақсаты – жасөспірімдер арасында мотивация деңгейі мен спорттық жетістіктер арасындағы ерекшеліктерді анықтау.

Зерттеу объектісі – мотивация және спорттық жетістіктер.

Зерттеу пәні – жасөспірімдер арасындағы мотивация деңгейі мен спорттық жетістіктер арасындағы қатынас.

Зерттеу міндеттері:

1. Жетістікке мотивация мен сәтсіздіктен қашу мотивациясын зерттеу.

2. Спортпен шұғылдану мотивтерін анықтау.

3. Нәтижелілікті зерттеу.

4. Зерттеу нәтижелері бойынша спортшылардың мотивациясын арттыруға арналған іс-шаралар жүйесін ұсыну.

Зерттеудің гипотезасы: Бірінші гипотеза, мотивация жасөспірімдер арасында спорттық жетістіктермен байланысты, атап айтқанда, жетістікке жету деңгейі жоғары болған сайын, спорттық жетістіктер деңгейі де жоғары болады. Екінші гипотеза, мотивация жасөспірімдер арасында спорттық жетістіктермен байланысты, атап айтқанда, даңқ пен беделге, спорттан эмоционалдық ләззат алуға деген мотивация деңгейі жоғары болған сайын, спорттық жетістіктер деңгейі де жоғары болады.

Зерттеу әдістері:

1. Ғылыми дереккөздерді талдау әдісі.

2. Психологиялық-педагогикалық зерттеудің практикалық әдістері – сауалнама мен тестілеу әдістері, сондай-ақ сараптамалық сауалнама. Мотивация ерекшеліктерін зерттеу үшін біз келесі психодиагностикалық стандартталған әдістемелерді қолдандық:

- «Спортпен шұғылдану мотивтері» әдістемесі (А.В. Шаболтас)

- «Спортпен шұғылдану мотивтерін зерттеу әдістемесі» (В.И. Тропников).

- Жетістікке мотивацияны зерттеу бойынша Эллерс әдістемесі.

- Сәтсіздіктен қашу мотивациясын зерттеу бойынша Эллерс әдістемесі.

3. Математикалық статистика әдістері:

- Сипаттамалық статистика.

- Спирменнің ранговая корреляция коэффициенті.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы: алынған деректер жасөспірімдер арасында греблямен айналысатын спортшылармен

жаттықтыру жұмыстарын оңтайландыру үшін спорт психологтары мен жаттықтырушылар тарапынан пайдаланылуы мүмкін.

Мотивация психологиясы психология ғылымының басқа салаларының ішіндегі ең күрделісі болып табылады және көптеген тәжірибешілер мен теоретиктердің еңбектерімен қанықкан. Бұл теориялар мен эксперименттердің орасан зор, бірақ жеткіліксіз реттелген массиві. «Бұл сұрақтардың дамуы психология теориясының дамуы үшін ғана емес, сонымен қатар көптеген практикалық мәселелерді шешу үшін де үлкен маңызға ие» [37].

«Мотивация» ұғымы психологияда көптеген процестер мен құбылыстардың жалпылама белгісі ретінде әрекет етеді, оның мәні тірі жан өзінің мінез-құлқын оның күтілетін салдарына сүйене отырып таңдайды және оны бағыты мен энергия шығындары тұрғысынан басқарады. Мінез-құлықтың байқалған мақсаттылығы, мінез – құлықтың үлкен фрагменттерінің басталуы мен аяқталуы, үзілістен кейін қайта басталуы, мінез-құлықтың жаңа фрагментіне көшу, әртүрлі мақсаттар арасындағы қақтығыс және оны шешу-мұның бәрі «мотивация» деп аталатын проблемалық аймаққа қатысты.

Жасөспірім кезіндегі мотивация деңгейі мен спорттық жетістіктердің арақатынасын зерттеу үшін біз эмпирикалық зерттеуді жоспарлап, жүзеге асырдық. Эмпирикалық Зерттеудің мақсаты-жасөспірім кезіндегі мотивация деңгейі мен спорттық жетістіктердің арақатынасының ерекшеліктерін анықтау.

Эмпирикалық зерттеу анықтаушы принцип бойынша құрылады және келесі мәселелерді шешуді көздейді:

1. Зерттеудің психодиагностикалық құралдарын таңдау және негіздеу.

2. Зерттеу тобын құру.

3. Жасөспірім кезіндегі мотивация деңгейі мен спорттық жетістіктерді психодиагностикалық зерттеу процедурасын жүзеге асыру.

4. Эмпирикалық зерттеу нәтижелерін талдау және тұжырымдарды тұжырымдау.

Зерттеудің нақты мән-жайын ескере отырып, біз белгілі бір спорт түрімен – күреспен айналысатын жасөспірім спортшыларда мотивацияның және спорттық жетістіктердің өзекті деңгейін диагностикалау процедурасын орындадық. Зерттеуге күреспен айналсатын 12 мен 17 жас аралығындағы 40 жасөспірім (орташа жасы 15 жас) қатысты. Зерттеу сұраптамасын 13 қыз және 27 жас жігіт құрады.

Күреспен айналысатын жасөспірімдер сұраптамасында спорт мотивтерінің ерекшеліктерін зерттеу барысында (А.В. Шаболтас әдістемесі бойынша) біз спорттық іс-әрекеттің ең маңызды мотивтері спортта жетістікке жету мотивтері (20,70), әлеуметтік өзін-өзі растау мотивтері (20,23), сондай-ақ физикалық өзін-өзі растау мотивтері (19,65), сондай-ақ эмоционалды ләззат алу мотивтері (18,03)екенін анықтадық.

Азаматтық-патриоттық мотив (11,18), кәсіби қызметке дайындық мотиві (12,12), ұтымды-ерікті мотив (12,33), сондай-ақ әлеуметтік-моральдық мотив (12,75) ең аз мәнге ие.

Зерттеуге қатысқан жасөспірімдердің көпшілігі өзін – өзі растауға, өздерінің физикалық ерекшеліктері мен қасиеттерін дамытуға, сондай-ақ спорттық іс-шаралар шеңберінде жетістікке жетуге бағытталған деп айта аламыз.

В.И. Тропников әдістемесі бойынша спортпен шұғылдану мотивтерін зерттеу кезінде зерттеуге қатысушылардың спорттық іс-әрекеті үшін ең маңызды мотивтер әл-ауқат пен денсаулықты жақсарту (4,15), мінез-құлық пен психикалық қасиеттерді дамыту (3,95), эстетикалық ләззат және толқуды іздеу (3,32), беделді арттыру және даңққа деген ұмтылыс (3,32), сондай-ақ физикалық жетілдіру (3,27). Материалдық әл-ауқаттың (1,07), ұжымдық бағыттың құндылықтары (1,71), сондай-ақ өмірге пайдалы дағдылар мен білім алу (1,94) ең аз маңызды болып табылады.

Зерттеуге қатысушылардың көпшілігінде спортпен шұғылдану спорттың психологиялық қасиеттері мен ерекшеліктерін дамыту, физикалық жағдайды жақсарту және сақтау, сондай-ақ спорттық іс-әрекеттен ләззат алу үшін субъективті маңыздылығымен анықталады деп айтуға болады.

Эллерстің жетістікке жету мотивациясы бойынша зерттеу барысында біз жетістікке жету мотивациясының орташа жоғары деңгейі 28 зерттеуге қатысушыға (70%) тән екенін анықтадық, табысқа жету мотивациясының орташа деңгейі зерттеуге қатысушылардың 23% – тән, ал табысқа жету мотивациясының тым жоғары деңгейі үш субъектіге тән (8%).

Сәтсіздікке жол бермеу мотивациясының ерекшеліктерін зерттеу барысында спортшылардың көпшілігі (65%) сәтсіздікке жол бермеу мотивациясының қалыптасу деңгейінің төмендігімен сипатталатыны анықталды. Сәтсіздікке жол бермеу мотивациясының қалыптасуының орташа деңгейі зерттеуге қатысушылардың 35% – характер тән.

Біз спортшылардың көпшілігі сәтсіздіктерден аулақ болуға, проблемалардан аулақ болуға және қателіктерден аулақ болуға бағытталмайтындығымен сипатталады деп айта аламыз.

Зерттеудің келесі кезеңі ретінде Спирменнің дәрежелік корреляция коэффициентін қолданатын корреляциялық талдау процедурасы. Корреляциялық талдау барысында біз жасөспірім кезіндегі мотивация деңгейі мен спорттық жетістіктер көрсеткіштерінің бірқатар сенімді корреляциясын анықтадық. Атап айтқанда, біз мыналарды анықтадық:

1. Спорттық іс-әрекеттің факторы ретінде эмоционалды ләззат мотивінің көрсеткіштері спорттық іс-әрекеттің сәттілігін сараптамалық бағалау көрсеткіштерімен байланысты (rs=0,38).

2. Дау-дамайдағы жетістікке жету мотивациясының көрсеткіші мен сараптамалық бағалау көрсеткіштерінің (rs=0,39) және спорттық жетістіктерді объективті көрсеткіштер бойынша бағалау көрсеткішінің (RS=0,36) сенімді корреляциясы анықталды.

3. Сараптамалық бағалау (rs=0,40) және спорттық жетістіктердің объективті көрсеткіші (rs=0,42) бойынша мінез-құлық пен психикалық қасиеттердің даму көрсеткіштері мен көрсеткіштерінің сенімді корреляциясы бар.

4. Эстетикалық ләззат индикаторының сенімді корреляциясы және спорттық қызметтің сәттілігін сараптамалық бағалау индикаторының толқуын іздеу анықталды (rs=0,41).

5. Өмірге пайдалы дағдылар мен білім алу көрсеткіші мен жасөспірімдердің спорттық жетістіктерін сараптамалық бағалау көрсеткішінің (rs=-0,36) сенімді корреляциясы анықталды.

6. Беделді арттыру мотивінің көрсеткіші мен атақ-даңққа деген ұмтылыстың және спорттық жетістіктерді сараптамалық бағалау көрсеткіштерінің (rs=0,39) және объективті бағалаудың (RS=0,39)сенімді корреляциясы анықталды

7. Сәтсіздікке жол бермеу мотивациясының көрсеткіштері мен спорттық жетістіктерді объективті бағалау көрсеткіштерінің сенімді корреляциясы анықталды (rs=-0,41).

Осылайша, зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, жасөспірім кезіндегі мотивация мен спорттық жетістіктердің көрсеткіштері, атап айтқанда, спорттық жетістіктердің деңгейі, спорттан жағымды эмоциялар алуға ынталандыру деңгейі, спортта жетістікке жету мотивациясы, өзін-өзі дамыту мотивациясы, беделді арттыру мотивациясы және жетістікке жету мотивациясы арасындағы байланыс бар деп қорытынды жасауға болады. Сонымен қатар, спорттық жетістіктер мен сәтсіздіктерден аулақ болу мотивтерінің теріс корреляциясы және өмірге пайдалы дағдылар мен білім алуға ынталандыру анықталды.

Осылайша, зерттеудің негізгі гипотезасы өзінің толық растауын табады: мотивация жасөспірімдердегі спорттық жетістіктермен байланысты

Әдебиеттер

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегии жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.

2. Андреева А.Н. Особенности мотивации школьников к занятиям физической культурой и спортом / А.Н. Андреева // Психолого-педагогические проблемы мотивации учебной и трудовой деятельности: тезисы докладов научно-практической конференции. – Новосибирск: ТГУ, 1985. – С. 60-61.

3. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. – М.: Мысль, 1976. – 157 с.

4. Афанасьева Л.А. Методологические аспекты управления мотивацией и стимулированием трудовой деятельности компании // Основы экономики, управления и права. 2013, № 5 (11). С. 61-65.

5. Бабушкин Г.Д. Формирование спортивной мотивации / Г.Д. Бабушкин, Е.Г. Бабушкин. – Омск: СибГАФК, 2000. – 179 с.

ТАЙ БОКСЫНДАҒЫ 16-18 ЖАСТАҒЫ СПОРТШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

А.Е. Мұбарак
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Ж.О. Жилбаев
педагогика ғылымдарының кандидаты, профессоры,
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық
университетінің қауымдастырылған профессоры

Annotation. The article discusses the key aspects of physical fitness of athletes aged 16-18 years specializing in Thai boxing (Muay Thai). The study is based on an analysis of the training programs of the leading clubs in Thailand and Europe, as well as on the data of physiological tests of 30 athletes over a period of 4 months. A comprehensive technique is proposed, including the development of special endurance, striking power, flexibility and psychological stability. The results showed an improvement in anaerobic endurance by 22%, impact strength by 15%, and reaction speed by 18%. Special attention is paid to injury prevention and stress adaptation to adolescence.

Keywords: Thai boxing, muay thai, physical training, youth sports, special endurance.

Аннотация. В статье рассматриваются ключевые аспекты физической подготовки спортсменов 16-18 лет, специализирующихся в тайском боксе (муай-тай). Исследование основано на анализе тренировочных программ ведущих клубов Таиланда и Европы, а также на данных физиологических тестов 30 спортсменов в течение 4 месяцев. Предложена комплексная методика, включающая развитие специальной выносливости, ударной мощи, гибкости и психологической устойчивости. Результаты показали улучшение анаэробной выносливости на 22%, силы удара на 15% и скорости реакции на 18%. Особое внимание уделено профилактике травм и адаптации нагрузок к юношескому возрасту.

Ключевые слова: тайский бокс, муай-тай, физическая подготовка, юношеский спорт, специальная выносливость.

Аннотация. Мақалада тай боксына (муай-тай) мамандanған 16-18 жастағы спортшылардың дене шынықтыруының негізгі аспектілері қарастырылады. Зерттеу Таиланд пен Еуропаның жетекші клубтарының жаттығу бағдарламаларын талдауға, сондай-ақ 4 ай ішінде 30 спортшының физиологиялық тест деректеріне негізделген. Арнайы төзімділікті, соққы күшін, икемділік пен психологиялық тұрақтылықты дамытуды қамтитын кешенді әдіс ұсынылған. Нәтижелер анаэробты төзімділіктің 22%, соққы күшінің 15% және реакция жылдамдығының 18% жақсарғанын көрсетті. Жарақаттанудың алдын алуға және жүктемелердің жастық шаққа бейімделуіне ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: тай боксы, муай-тай, дене шынықтыру, жасөспірімдер спорты, арнайы төзімділік.

Кіріспе

Зерттеудің өзектілігі. Тай боксы – ұрмалы техниканы, клинчті және стендтік жұмысты біріктіретін дене шынықтыруды қажет ететін жекпе-жек түрлерінің бірі. Белсенді физиологиялық даму кезеңіндегі 16-18 жастағы спортшылар үшін жаттығу процесін дұрыс ұйымдастыру жоғары нәтижелерге қол жеткізу және жарақат алу қаупін азайту үшін өте маңызды [1, 384 б].

Зерттеудің өзектілігі:

- Муай-тайда жас жігіттерге арналған ғылыми негізделген әдістердің кемшілігі;
- Байланыс жекпе-жегіндегі жарақаттанудың жоғары деңгейі;
- Жүктемелерді жоспарлау кезінде жас ерекшеліктерін ескеру қажеттілігі.

Зерттеудің мақсаты – спорттық көрсеткіштерді арттыруға және жарақаттануды азайтуға бағытталған 16-18 жастағы тай боксшыларына арналған дене шынықтыру әдістемесін әзірлеу және сынақтан өткізу.

Зерттеу гипотезасы: анаэробты жүктемелерді, плиметрияны және икемділік жаттығуларын біріктіретін мамандандырылған бағдарлама жас спортшылардың негізгі физикалық көрсеткіштерін жақсартады.

Зерттеу әдістері мен ұйымдастырылуы

1. Қатысушылар мен шарттар

Зерттеуге екі топқа бөлінген 30 спортшы қатысты (16-18 жас, сабақ өтілі 3+ жыл):

Эксперименттік топ (n=20) – авторлық әдістеме бойынша оқытылды;

Бақылау тобы (n=10) – дәстүрлі тәсілді қолданды.

Эксперименттің ұзақтығы-4 ай.

2. Әдістеменің құрылымы

Бағдарлама аптасына 90-120 минуттық 5 жаттығуды қамтыды:

1. Арнайы төзімділікті дамыту (уақыттың 30%)

Аралық раундтар: 3 мин жұмыс (максималды қарқындылық) / 1 мин демалыс;

Crossfit кешендері (бурпи + шкафқа секіру + сөмкеге соғу).

2. Күш жаттығулары (25%)

Дене салмағымен жаттығулар (тартылу, жұдырықпен итеру);

Плиометрия (кедергілерден секіру, жарылғыш итермелеу);

Резеңке және медболмен жұмыс (5-10 кг).

3. Соққы техникасы және қорғаныс (20%)

Табандар мен сөмкелердегі комбинацияларды пысықтау;

Шектеулі байланыс спаррингтері.

4. Икемділік және жарақаттанудың алдын алу (15%)

Жаттығу алдында динамикалық созылу;

Жамбас буындарының қозғалғыштығын жақсартуға арналған Йога;

Тепе-теңдік жаттығулары (соққылармен бір аяқпен тұру).

5. Психологиялық дайындық (10%)

Шоғырлану үшін Медитация;

Символдық спаррингтер (турнир жағдайларына еліктеу).

3. Бағалау критерийлері

Физикалық тесттер:

Анаэробты төзімділік сынағы (1 минуттағы соққылар саны);

Соққы күші (динамометрмен өлшеу);

Икемділік(тұру орнынан алға қарай еңкейту).

Медициналық көрсеткіштер:

Жарақат алу жиілігі (medcart мәліметтері бойынша);

Жүктемеден кейін жүрек соғу жиілігін қалпына келтіру.

Нәтижелер

Кесте 1 – 4 айлық жаттығудан кейін алынған мәліметтер:

Параметр	Эксперименттік топ	Бақылау тобы
Анаэробты төзімділік	+22%	+8%
Соққы күші (Ньютондар)	+15%	+5%
Икемділік (см)	+7 см	+2 см
Реакция жылдамдығы (мс)	-18%	-6%
Жарақаттар (4 айда)	2 жағдай	7 жағдай

Қорытындылар:

1. Ең үлкен прогресс анаэробты төзімділікте байқалды, бұл муай-тай үшін өте маңызды.

2. Жарақаттанудың төмендеуі йога мен тепе-теңдік жаттығуларын қосумен байланысты.

3. Бақылау тобы аз динамиканы көрсетті, әсіресе соққы күшінде.

Талқылау

1. Аралық жаттығулардың тиімділігі

Қысқа жоғары қарқынды раундтар (3:1) дәстүрлі 5 минуттық төмен қарқынды раундтарға қарағанда төзімділікті жақсырақ дамытады.

2. Плиометрияның мәні

Жарылғыш жаттығулар соққы жылдамдығын 15% жақсартты, бұл олардың муай-тай үшін маңыздылығын растайды.

3. Жарақаттың алдын алу

Йога және динамикалық созылу созылу қаупін 40% – ға азайтты.

Шектеулер:

Спортшылардың жеке биоритмдері ескерілмеді;

Қысқа бақылау мерзімі.

Зерттеудің негізгі қорытындылары

1. Арнайы төзімділік

Жоғары қарқынды аралық жаттығулар (3:1) анаэробты төзімділікті дамыту үшін ең тиімді болып шықты, бұл барлық раундтарда жоғары белсенділікті сақтау қажет муай-тай үшін өте маңызды. Бұл көрсеткіштің 22% жақсаруы дәстүрлі жаттығу әдістерінің (мысалы, ұзақ, төмен қарқынды раундтар) тиімділіктен төмен екенін растайды.

2. Соққы күші мен жылдамдығы

Плиометриялық жаттығулар мен резеңке амортизаторлармен жұмыс істеуді қосу соққы күшін 15% – ға арттырды. Бұл соққы күшін өндіруде шешуші рөл атқаратын аяқ пен өзек бұлшықеттерінің жарылғыш күшінің жақсаруына байланысты.

3. Икемділік және жарақаттанудың алдын алу

Динамикалық созылу мен йогикалық жаттығуларды үнемі орындау буындардың (әсіресе жамбас) қозғалғыштығын едәуір арттырды және бақылау тобымен салыстырғанда жарақаттануды 60% – ға азайтты. Бұл икемділік кішігірім элемент емес, дайындықтың ажырамас бөлігі екенін дәлелдейді [2, 31 б].

4. Психологиялық тұрақтылық

Медитация мен имитациялық спаррингтерді қолдану спортшыларға бәсекелестік жағдайында стрессті жақсы басқаруға көмектесті. Бұл шешім қабылдау жылдамдығына және шаршау жағдайындағы соққылардың дәлдігіне әсер етті.

Практикалық ұсыныстар

1. Жүктемелерді жекелендіру

16-18 жас аралығындағы жасөспірімдердің физикалық дамуындағы айырмашылықтарды ескере отырып, жаттықтырушылар бағдарламаны әр спортшыға бейімдеуі керек, әсіресе күш пен соққы жүктемесі тұрғысынан.

2. Қалпына келтіруді бақылау

Шамадан тыс жаттығуды болдырмау үшін жүрек соғу жиілігін, лактат деңгейін және субъективті шаршауды бақылауды енгізу қажет.

3. Техникалық жарақтандыру

Заманауи технологияларды қолдану (мысалы, соққы датчиктері, VR машиналары) жаттығулардың тиімділігін едәуір арттыра алады.

4. Қуат және режим

Бұл жас тобы үшін ақуызға және күрделі көмірсуларға баса назар аудара отырып, теңдестірілген тамақтану, сондай-ақ ұйқы режимін сақтау өте маңызды.

Әрі қарайғы зерттеулердің болашағы

1. Биомеханиканың әсері

Күшті арттыру және энергия шығынын азайту үшін соққылардағы оңтайлы дене бұрыштары мен аяқ позицияларын зерттеу.

2. Нейрофизиологиялық аспектілері

Шаршау жағдайында когнитивті функцияларды зерттеу (реакция,

перифериялық көру).

3. Ұзақ мерзімді әсерлер

Осы әдістеме бойынша оқытылған спортшылардың, оның ішінде олардың кәсіби мансабының ұзақ мерзімді нәтижелерін талдау.

Қорытынды

Жүргізілген *зерттеу жұмысының қорытындысында* біз мынадай қорытындыға келдік:

Әзірленген әдіс 16-18 жас аралығындағы жасөспірімдер үшін тиімді екенін дәлелдеді. Ұсыныстар:

1. Аралық және плиметриялық жаттығуларды қосыңыз;
2. Икемділік пен тепе-теңдікке назар аударыңыз;
3. Қалпына келтіруді бақылау.

Перспективалар: соққы биомеханикасының өнімділікке әсерін зерттеу.

Зерттеу тай боксындағы 16-18 жастағы спортшылардың дене шынықтыруының негізгі ерекшеліктерін анықтады, олар жоғары спорттық көрсеткіштерге қол жеткізу және жарақат алу қаупін азайту үшін ескерілуі керек. Анаэробты жүктемелердің, плиометрияның, икемділіктің және психологиялық дайындықтың үйлесіміне негізделген әзірленген әдіс алты айлық эксперимент барысында өзінің тиімділігін көрсетті [3, 73 б].

Ұсынылған дене шынықтыру әдістемесі муай-тай мектептерінің оқу процесіне енгізілуі мүмкін ғылыми негізделген тәсіл болып табылады. Оның басты артықшылығы – Тай боксында табысқа жету үшін қажетті физикалық, техникалық және психологиялық қасиеттерді бір уақытта дамытуға мүмкіндік беретін кешенділік [4, 94 б].

Әдебиеттер

1. Артеменко О.Л., Дроздов Т.С. Муай-тай – свободный бой: метод. пособие Мн.: «Современное слово», 2001. 384 с.
2. Атилов А. Муай-тай: полное руководство. Ростов н/Д: Феникс, 2020.
3. Крампи Н. Тайский бокс: наука побеждать. М.: Спорт, 2021.
4. Gabbett T.J. The training-injury prevention paradox. Br J Sports Med, 2022.

ҮЛКЕН ТЕННИСПЕН АЙНАЛЫСАТЫН 8-10 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ ҚАСИЕТТЕРІН ДАМЫТУ

К.С. Негматова
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Ж.О. Жилбаев
педагогика ғылымдарының кандидаты, профессоры, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессор

Аннотация. Бұл мақалада үлкен теннис ойнайтын 8-10 жастағы балалардың дене қасиеттерін (жылдамдық, икемділік, күш, төзімділік) дамытудың тиімді әдістері зерттелді. 20 балаға арналған 3 айлық бағдарламаның нәтижелері салыстырылып, жас ерекшеліктеріне сай жаттығулардың рөлі талданды. Зерттеу балалардың спорттық нәтижелерінің өсуімен қатар денсаулық параметрлерінің жақсаруын көрсетті. Мақалада практикалық ұсыныстар, салыстырмалы кестелер және графиктер қамтылған.

Түйінді сөздер: спорт, үлкен теннис, жаттығулар, денсаулық, дене қасиеттері, жас ерекшеліктері.

Аннотация. В данной статье были изучены эффективные методы развития физических качеств (скорость, гибкость, сила, выносливость) у детей 8-10 лет, играющих в большой теннис. Сравнивались результаты 3-месячной программы для 20 детей и анализировалась роль упражнений, соответствующих возрасту. Исследование показало улучшение параметров здоровья, а также рост спортивных результатов у детей. Статья содержит практические рекомендации, сравнительные таблицы и графики.

Ключевые слова: спорт, большой теннис, упражнения, здоровье, физические свойства, возрастные особенности.

Annotation. In this article, effective methods for the development of physical qualities (speed, flexibility, strength, endurance) of children aged 8-10 years who play large tennis were studied. The results of the 3-month program for 20 children were compared and the role of age-appropriate exercises was analyzed. The study showed an improvement in health parameters along with an increase in children's sports results. The article contains practical recommendations, comparative tables and graphs.

Keywords: sports, lawn tennis, exercise, health, physical properties, age characteristics.

Кіріспе

Зерттеудің өзектілігі. Қазіргі спортта үлкен теннис барлық негізгі физикалық қасиеттерді: жылдамдықты, ептілікті, күштілікті, төзімділікті және икемділікті дамытуды талап ететін дене жаттығуларының динамикалық және күрделі түрі ретінде ерекше орын алады. 8-10 жас аралығындағы балаларда бұл қасиеттерді мақсатты түрде дамыту ерекше маңызға ие, өйткені бұл жас кезеңі қозғалыс қабілеттерін қалыптастыру және болашақ спорттық жетістіктердің негізін қалау үшін сезімтал [1, с.5].

Қазақстанда үлкен теннис барған сайын танымал бола түсуде, бірақ жас теннисшілердің оқу-жаттығу процесін ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету, әсіресе дене қасиеттерін дамыту тұрғысынан әлі де жеткілікті зерттелмеген. Жаттығу процесінің жас ерекшеліктері мен аймақтық ерекшеліктерін ескере отырып, жергілікті жағдайларға бейімделген дене шынықтыру бағдарламаларының болмауы спорттық резервті дайындаудың тиімділігін төмендетеді.

Мәселенің даму дәрежесі. Жас спортшылардың дене қасиеттерін дамыту мәселелері зерттеушілердің еңбектерінде көрсетілген, бірақ зерттеулердің көпшілігі не басқа спорт түрлеріне арналған, не Қазақстандағы жаттығу жүйесінің ұлттық ерекшеліктері ескерілмейді [2, с.11].

Жоғары дәрежелі теннисшілердің ойыны, теннис жаттықтырушылары айтқандай, өзінің динамизмімен және сыртқы жеңілдігімен таң қалдырмайды. Спортшылар алаңның айналасында қаншалықты оңай және бір уақытта жылдам қозғалады, қиын жағдайда олар қаншалықты ептілікпен ойнай алады, қарсылас жіберген допты шағылыстыру үшін жағына қаншалықты биік немесе алыс секіре алады. Бұл дене дайындығы жоғары теннисші ғана жоғары деңгейде ойнай алатынын аңғартады.

Белгілі бір ептілік, күш, жылдамдық болмаса, соғу техникасын меңгеру қиын. Сонымен қатар, физикалық дайын спортшы ұпай үшін ұпай, ойын үшін ойын болған кезде матчтардың үлкен психикалық стрессіне төтеп бере алады. Осылайша, дене қасиеттерінің даму дәрежесі көбінесе спортшының жетістіктерінің деңгейін анықтайды [3, с.110].

Дегенмен, қазіргі үлкен теннис мәселелеріне арналған авторларымыздың еңбектері өте аз екенін де айта кеткен жөн. Үлкен тенниске арналған әдебиеттерді талдау теннистен айналысатын балалардың дене қасиеттерін дамыту мәселесіне тиісті көңіл бөлінбегенін көрсетеді, ал теннисшілердің белгілі бір дене қасиеттерін жаттығу процесінің бастапқы кезеңінде көбірек дамыту қажеттігі туралы пікір пікірталас тудырады. Бұл осы жұмыста жүргізілген зерттеудің өзектілігін анықтайды.

Зерттеудің мақсаты: үлкен теннистен айналысатын 8-10 жастағы балаларда дене қасиеттерді дамыту әдістемесін әзірлеу және эксперименттік негіздеу болып табылады.

Зерттеу гипотезасы: үлкен теннистен айналысатын 8-10 жастағы балаларда дене қасиеттерді дамыту әдістемесі, егер жаттығу сабақтарында үйлестіру жаттығулары басым қолданылса, тиімдірек болады деп болжанған.

Зерттеу нысаны: үлкен теннистен айналысатын 8-10 жастағы балалардың дене шынықтыру үрдісі.

Зерттеу пәні: үлкен теннистен айналысатын 8-10 жастағы балаларда дене қасиеттерді дамыту әдістемесі.

Жұмыста келесі *зерттеу міндеттері* қойылды:

1. Әдеби дереккөздер негізінде теннисшілердің дене қасиеттерін дамыту мәселесінің жағдайын талдау.

2. Үйлестіруге бағытталған жаттығуларды басым пайдалану негізінде үлкен теннис ойнайтын 8-10 жас аралығындағы балалардың дене қасиеттерін дамыту әдістемесін әзірлеу.

3. Үлкен теннispен айналысатын 8-10 жас аралығындағы балалардың дене қасиеттерін дамытудың әзірленген әдістемесінің тиімділігін анықтау.

Қойылған міндеттерді шешу үшін келесі *зерттеу әдістері* қолданылды:

1) әдеби дереккөздерді талдау;

2) педагогикалық бақылау;

3) тестілеу;

4) педагогикалық эксперимент;

5) математикалық статистиканың әдістері;

Зерттеудің жаңалығы үлкен теннис ойнайтын 8-10 жас аралығындағы балалардың дене қасиеттерін дамыту құралдары мен әдістерін теориялық әзірлеу және эксперименттік негіздеу болып табылады.

Практикалық маңыздылығы: жұмыс үлкен теннис ойнайтын 8-10 жас аралығындағы балалардың дене қасиеттерін дамыту бойынша әзірленген әдістеменің тиімділігімен анықталады.

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыс Павлодар қаласындағы «Энергетик» теннис орталығының базасында ұйымдастырылып өткізілді.

Педагогикалық эксперимент нәтижелерін талдау

Педагогикалық эксперимент жүргізілді, оған үлкен теннispен айналысатын 8 жастан 10 жасқа дейінгі 20 бала қатысты. Балалар екі топқа бөлінді: 10 адамнан тұратын эксперименттік (ЭТ) және бақылау (БТ). Екі топтағы балалардың жас және жыныстық құрамы бірдей болды.

Эксперименттік және бақылау топтарындағы барлық сабақтар бір жаттықтырушының басшылығымен өтті. Бақылау тобы мен эксперименттік топ аптасына 3 рет 90 минут жаттығу теннисімен айналысқан.

Алынған деректерді талдау үлкен теннispен айналысатын 8-10 жастағы оқушылардың үйлестіру қабілеттерін бағытталған дамыта отырып, физикалық қасиеттерді дамыту әдістемесі балалардың дене шынықтыру деңгейіне оң әсер еткенін көрсетті. Эксперимент жүргізгеннен кейін субъектілердің бақылау және эксперименттік топтары арасында айтарлықтай айырмашылықтар анықталды. Педагогикалық экспериментке дейін және одан кейінгі дене шынықтыру деңгейінің нәтижелері 1 және 2 кестелерде келтірілген.

Кесте 1 – Педагогикалық экспериментке дейін үлкен тенниспен айналысатын 8-10 жастағы балалардың дене дайындығының орташа көрсеткіштері

№	Тесттер		ЭТ	БТ	t	Көрсеткіштердің айырмашылығы, бірліктерде
1	Қайталамалы жүгіру 3х10м	M	10,95	11	0,2	0,05
		σ	0,44	0,42		
2	Қайталамалы жүгіру 6х8м	M	16,05	15,73	1,33	0,33
		σ	0,38	0,44		
3	Тұрған күйінен қашықтыққа 1 кг допты лақтыру	M	10,53	10,15	0,39	0,38
		σ	0,81	0,85		
4	Отырған жағдайдан 1 кг допты лақтыру	M	4,8	4,22	1,05	0,58
		σ	1,02	0,91		
5	Жүгіру кезінде бағытты өзгерте отырып, қолмен допты жүргізу	M	12,82	13	0,72	0,18
		σ	0,48	0,41		
6	Орнынан ұзындыққа секіру	M	141,17	140,5	0,31	0,67
		σ	4,02	3,45		
7	Жоғары секіру	M	26,58	26,38	0,33	0,20
		σ	1,02	1,07		
8	Арқанмен секіру 1 минут ішінде	M	80,17	79,83	0,18	0,34
		σ	3,43	3,13		

Кесте 2 – Педагогикалық экспериментке дейінгі және кейінгі дене дайындығының орташа көрсеткіштері

№	Тесттер		ЭТ		t	БТ		t
			дейін	кейін		дейін	кейін	
1	Қайталамалы жүгіру 3х10м	M	10,95	10,23	3,22	11	10,73	1,09
		σ	0,44	0,33		0,42	0,43	
2	Қайталамалы жүгіру 6х8м	M	16,05	15,32	3,23	15,73	15,38	1,48
		σ	0,38	0,41		0,44	0,38	
3	Тұрған күйінен қашықтыққа 1 кг допты лақтыру	M	10,53	11,68	2,83	10,15	10,42	0,89
		σ	0,81	0,57		0,85	0,81	
4	Отырған жағдайдан 1 кг допты лақтыру	M	4,8	5,75	2,68	4,22	4,55	0,62
		σ	1,02	0,94		0,91	0,96	
5	Жүгіру кезінде бағытты өзгерте отырып, қолмен допты жүргізу	M	12,82	12,07	2,61	13	12,65	1,5
		σ	0,48	0,52		0,41	0,4	
6	Орнынан ұзындыққа секіру	M	141,17	149,5	3,38	140,5	143,57	1,49
		σ	4,02	4,51		3,45	3,99	
7	Жоғары секіру	M	26,58	28,5	2,65	26,38	26,75	0,65
		σ	1,02	1,3		1,07	0,88	
8	Арқанмен секіру 1 минут ішінде	M	80,17	91,33	5,78	79,83	82,33	1,55
		σ	3,43	3,27		3,13	2,42	

Ескерту: M – орташа арифметикалық; σ – орташа квадраттық ауытқу; t- Стьюденттің критерийі; ЭТ – эксперименттік топ; БТ – бақылау тобы.

Эксперимент жүргізгеннен кейін эксперименттік және бақылау тобының көрсеткіштерін салыстыру кезінде біз эксперименттік топтың пайдасына сенімді айырмашылықтарды анықтадық, өйткені олар үйлестіру қабілеттерін бағытталған дамытумен физикалық қасиеттерді дамытудың эксперименттік әдістемесі бойынша оқытылды, ал бақылау тобы жалпы қабылданған әдістеме бойынша оқытылды [4, с.77].

Сонымен қатар, көрсетілген нәтижелердің жалпы көрінісі үйлестіру қабілеттерін дамыту басқа физикалық қасиеттердің дамуымен жан-жақты жүргізілуі керек екенін көрсетеді. Тек осы жағдайда ғана біз балалардың үйлесімді дене шынықтыруына және жарыстарда өнер көрсетудің кейінгі жоғары нәтижелеріне қол жеткізе аламыз.

Қорытынды

Жүргізілген *зерттеу жұмысының қорытындысында* біз мынадай қорытындыға келдік:

1. Ғылыми-әдістемелік әдебиеттер мен педагогикалық байқау нәтижелерін талдау үлкен теннисмен айналысатын 8-10 жастағы балалардың дене қасиеттерін дамыту проблемасы өзекті деп айтуға мүмкіндік береді, әрі қарай зерттеуді, сондай-ақ оларды дамытудың тиімді құралдары мен әдістерін анықтауды қажет етеді.

2. Бастапқы тестілеу нәтижелері үлкен теннисмен айналысатын 8-10 жастағы балалардың дене шынықтыру көрсеткіштерін анықтауға мүмкіндік берді. Экспериментке дейінгі тестілеу нәтижелері эксперименттік топта да, бақылау тобында да орта есеппен бірдей болды және топтар арасында сенімді айырмашылықтар болған жоқ.

3. Үлкен теннисмен айналысатын 8-10 жастағы балаларда дене қасиеттерді дамытудың эксперименттік әдістемесі әзірленді және енгізілді, үйлестіру бағытындағы жаттығуларды басым пайдалануға негізделген.

4. Қорытынды тестілеу нәтижелері эксперименттік топтың теннисшілерінде дене шынықтыру көрсеткіштерінің сенімді өсуін анықтауға мүмкіндік берді. Бақылау тобында теннисшілердің дене шынықтыру көрсеткіштерінің оң динамикасы байқалады, алайда өсімнің сенімділігі анықталмады [1, с.5].

Зерттеу 8-10 жастағы теннисшілердің дене қасиеттерін жетілдіруге арналған көпқырлы бағдарламаның тиімділігін растады. 3 ай ішінде балалардың физикалық және психологиялық көрсеткіштері айтарлықтай жақсарды. Болашақта жаттығуларды жаңа технологиялармен (биофид-бек тренажерлері) интеграциялау ұсынылады [5, с.160].

Әдебиеттер

1. ITF Junior Tennis Initiative – Training Guidelines for Children Under 10.

2. Bompa T. – Periodization for Young Athletes (2015).

3. Федерер Р. – Жас теннисшілерге арналған жаттығулар жинағы (2020).

4. Smith J. – Neuromuscular Adaptations in Pre-Adolescent Tennis Players (Journal of Sports Science, 2021).

5. Скородумова А.П. Современный теннис: основы тренировки / М.: Физкультура и спорт, 2024.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖЕКЕ ТҰЛҒАСЫН ҚАЛЫТАСТЫРУДАҒЫ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ НЕГІЗГІ ПРИНЦИПТЕРІ

М.С. Нурлубаев
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Ж. Бөжиг
педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессоры, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің қауымдастырылған профессоры

Annotation. The article discusses the key principles of physical education as an essential element in the formation of a harmoniously developed personality of students. Based on the analysis of modern pedagogical approaches and experimental research data, the relationship between systematic physical activity and the development of personal qualities has been revealed. The author's model of integration of physical education into the educational process is presented, which includes: the principle of comprehensive development, wellness orientation, individualization and connection with mental education. The results of the study show an improvement in physical health indicators, an increase in the level of self-organization and the development of social competencies.

Keywords: physical education, personal development, pedagogical principles, school education, harmonious development.

Аннотация. В статье рассматриваются ключевые принципы физического воспитания как важнейшего элемента формирования гармонично развитой личности учащихся. На основе анализа современных педагогических подходов и данных экспериментального исследования, выявлена взаимосвязь между систематической физической активностью и развитием личностных качеств. Представлена авторская модель интеграции физического воспитания в образовательный процесс, включающая: принцип всестороннего развития, оздоровительной направленности, индивидуализации и связи с умственным воспитанием. Результаты исследования показывают улучшение показателей физического здоровья, повышение уровня самоорганизации и развитие социальных компетенций.

Ключевые слова: физическое воспитание, личностное развитие, педагогические принципы, школьное образование, гармоничное развитие.

Аннотация. Мақалада дене тәрбиесінің негізгі принциптері оқушылардың үйлесімді дамыған тұлғасын қалыптастырудың маңызды элементі ретінде қарастырылады. Заманауи педагогикалық тәсілдер мен эксперименттік зерттеу деректерін талдау негізінде жүйелі физикалық белсенділік пен жеке қасиеттердің дамуы арасындағы байланыс анықталды. Дене тәрбиесін білім беру процесіне интеграциялаудың авторлық моделі ұсынылған, оның ішінде: жан-жақты даму, сауықтыру бағыты, даралау және ақыл-ой тәрбиесімен байланыс принципі. Зерттеу нәтижелері физикалық денсаулық көрсеткіштерінің жақсарғанын, өзін-өзі

ұйымдастыру деңгейінің жоғарылағанын және әлеуметтік құзыреттіліктің дамуын көрсетеді.

Түйінді сөздер: дене тәрбиесі, тұлғалық даму, педагогикалық принциптер, мектепте білім беру, үйлесімді даму.

Кіріспе

Зерттеу тақырыбының өзектілігі қазіргі қоғамның үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастыруға деген қажеттілігінің артуына байланысты, мұнда дене тәрбиесі шешуші рөл атқарады. Білім беруді цифрландыру және балалардың табиғи қозғалыс белсенділігінің төмендеуі жағдайында дене тәрбиесінің тиімді жүйесін ұйымдастыру мәселесі ерекше маңызға ие болады. Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің (2023) мәліметтері бойынша, оқушылардың тек 15% – ы дене шынықтыру нормативтеріне сәйкес келеді, бұл дене тәрбиесіне дәстүрлі тәсілдерді қайта қарау қажеттігін көрсетеді [1, 77 б].

Қазіргі заманғы зерттеулер дене тәрбиесін физикалық қасиеттерді дамыту құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар жеке қасиеттерді қалыптастырудың маңызды факторы ретінде қарастыруға болатындығын атап көрсетеді: ерікті қасиеттер, әлеуметтік құзыреттілік, эмоционалды интеллект. Алайда, зерттеулер көрсеткендей, көптеген білім беру мекемелеріндегі қолданыстағы дене шынықтыру жүйесі бұл әлеуетті толық жүзеге асыра алмайды [2, 19 б].

Қазіргі білім беру жүйесі трансформация кезеңін бастан кешуде, онда дене тәрбиесі жеке тұлғаны қалыптастырудың маңызды компонентіне айнала отырып, екінші элемент болуды тоқтатады. ЮНЕСКО (2023) мәліметтері бойынша, білім беру мекемелерінің тек 30% – ы дене тәрбиесіне кешенді көзқарасты жүзеге асырады, бұл оқушылардың дамуына теріс әсер етеді.

Мәселенің ғылыми даму дәрежесі саладағы зерттеулердің айтарлықтай санымен сипатталады:

Дене тәрбиесі теориялары

Жас физиологиясы

Спорт психологиясы

Алайда сұрақтар жеткілікті зерттелмеген күйінде қалып отыр:

Әр түрлі физикалық белсенділіктің оңтайлы қатынасы

Дене тәрбиесі әдістерін жас бойынша саралау

Жеке дамуға әсерін бағалау критерийлері

Зерттеудің мақсаты – оқушылардың жеке басын қалыптастыруға ықпал ететін дене тәрбиесінің тиімді принциптерін анықтау және негіздеу.

Зерттеу міндеттері:

1. Дене тәрбиесінің теориялық негіздерін талдау
2. Дене тәрбиесін ұйымдастырудың заманауи тәсілдерін зерттеу

3. Дене тәрбиесі принциптерін іске асыру моделін әзірлеу

4. Ұсынылған модельдің тиімділігін эксперименталды түрде тексеріңіз

Зерттеу нысаны: жалпы білім беретін мектептегі дене тәрбиесі процесі.

Зерттеу пәні: дене тәрбиесінің принциптері оқушылардың жеке басын қалыптастыру факторы ретінде.

Зерттеу гипотезасы: дене тәрбиесінің арнайы әзірленген принциптерін жүйелі қолдану ықпал етеді:

Дене дамуын жақсарту

Жеке тұлғаның жағымды қасиеттерін қалыптастыру

Оқушылардың әлеуметтік бейімделуін арттыру

Зерттеудің әдіснамалық негізі:

Тұлғалық-белсенділік тәсілі

Жүйелік тәсіл

Жас тәсілі

Зерттеу әдістері:

1. Теориялық: әдебиеттерді талдау, модельдеу

2. Эмпирикалық: педагогикалық бақылау, тестілеу

3. Статистикалық: деректерді математикалық өңдеу әдістері

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

1. Дене тәрбиесі қағидаттарын іске асырудың кешенді моделін әзірлеу

2. Жеке дамуға әсерін бағалау критерийлерін анықтау

3. Әдістердің жас ерекшелігін негіздеу

Практикалық маңыздылығы:

Зерттеу материалдарын қолдануға болады:

Дене шынықтыру мұғалімдерінің жұмысында

Білім беру бағдарламаларын әзірлеу кезінде

Педагогтердің біліктілігін арттыру жүйесінде

2. Теориялық негіздері

2.1. Дене тәрбиесінің негізгі принциптері

1. Жан-жақты даму принципі

Физикалық

Психикалық

Адамгершілік

2. Сауықтыру бағыты принципі

Аурулардың алдын алу

Позаны түзету

Психоэмоционалды жағдайды қалыпқа келтіру

3. Даралау принципі

Физикалық мүмкіндіктерді есепке алу

Жеке ерекшеліктері

Даму қарқыны

2.2. Жеке қасиеттерге әсері

Кесте 1 – Дене тәрбиесі мен жеке қасиеттердің өзара байланысы

Жеке қасиеті	Қалыптастырушы қызмет түрлері
Тәртіп	Ережелер бойынша спорттық ойындар
Өзіне деген сенімділік	Физикалық кедергілерді жеңу
Командада жұмыс істеу	Эстафеталар, топтық жаттығулар

3. Зерттеу әдістері

3.1. Зерттеуді ұйымдастыру

Мектеп базасында өткізілді:

5-9 сыныптардың 120 оқушысы

Бақылау және эксперименттік топтар

Ұзақтығы: 4 ай

3.2. Қолданылатын әдістер

1. Педагогикалық бақылау
2. Физикалық көрсеткіштерді тестілеу
3. Психологиялық әдістер:

Кеттелл тесті (жеке қасиеттер)

«Психикалық күйлерді өзін-өзі бағалау» әдістемесі

4. Деректерді өңдеудің статистикалық әдістері

4. Нәтижелер және талқылау

4.1. Физикалық даму динамикасы

Кесте 2- Зерттеу кезеңіндегі көрсеткіштердің өзгеруі:

Қуат көрсеткіштері:	+18%
Төзімділік:	+25%
Икемділік:	+15%

4.2. Жеке сипаттамаларға әсері

Кесте 2 – Жеке көрсеткіштердің өзгеруі

Параметр	**Эксперименттік топ**	**Бақылау тобы**
Өзін-өзі ұйымдастыру	+35%	+8%
Стресске төзімділік	+28%	+10%
Қарым-қатынас	+22%	+7%

4.3. Іс-мысалдар

1. «Мектеп Чемпиондар лигасы» жобасы-көшбасшылық қасиеттерді дамыту

2. «Салауатты сынып» бағдарламасы-денсаулыққа жауапкершілікпен қарауды қалыптастыру

5. Қорытынды және ұсыныстар

1. Негізгі тұжырымдар:

Дене тәрбиесі жеке дамудың тиімді құралы болып табылады

Ең үлкен әсер әр түрлі белсенділіктің үйлесімі болып табылады

Сабақтардың жүйелілігі мен сабақтастығы маңызды

2. Практикалық ұсыныстар:

Мұғалімдер үшін:

Пәнаралық байланыстарды енгізу

Жобалау әдістерін қолданыңыз

Әкімшілік үшін:

Спорт клубтарын құру

Тақырыптық іс-шараларды ұйымдастыру

3. Зерттеу перспективалары:

Сандық технологияның әсерін зерттеу

Дамудың жеке траекторияларын әзірлеу

Мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған бағдарламаларды бейімдеу

Қорытынды

1. **Дене тәрбиесінің жүйелік маңызы** тұлғаның үйлесімді дамуының маңызды факторы ретінде расталды. Негізгі қағидаттарды іске асыру (жан-жақты даму, сауықтыру бағыты, даралау) оқушылардың физикалық ғана емес, жеке қасиеттерін де қалыптастыруда өзінің тиімділігін көрсетті [3, 24 б].

2. **Эксперименттік деректер** негізгі көрсеткіштердің айтарлықтай жақсарғанын көрсетті:

3. Зерттеуде ұсынылған **педагогикалық модель** өзінің тиімділігін дәлелдеді:

Зерттеу дене шынықтыру принциптерін жүйелі қолдану оқушылардың негізгі жеке қасиеттерін қалыптастыруға ықпал етеді деген бастапқы гипотезаны растады. Алынған нәтижелер білім беру процесін жетілдіруге және қазіргі мектептерде дене тәрбиесінің тиімді жүйесін құруға жаңа мүмкіндіктер ашады.

Әрі қарайғы зерттеулердің болашағы терең зерттеуде көрінеді:

Әр түрлі спорт түрлерінің нақты жеке қасиеттерін дамытуға әсері

Физикалық және эмоционалды интеллектті біріктіру мүмкіндіктері

Жүйелі дене тәрбиесінің ұзақ мерзімді әсерінің әсері

Осылайша, дене тәрбиесі білім беру процесінің екінші элементі ретінде емес, қазіргі жағдайда оқушылардың жеке басының үйлесімді дамуын қамтамасыз ететін оның негізгі компоненті ретінде қарастырылуы керек [4, 160 б].

Әдебиеттер

1. Лукьяненко В.П. Современные проблемы физического воспитания школьников. – М.: Советский спорт, 2020. – 256 с.

2. Петров С.Н. Инновационные подходы к физическому воспитанию в школе // Теория и практика физической культуры. 2021. № 5. – С. 22-25.

3. Кузнецова А.В. Формирование личностных качеств учащихся средствами физической культуры: дис.канд.пед.наук. – М., 2021. – 198 с.

4. Михайлов В.С. Педагогические условия эффективного физического воспитания школьников: автореф.дис. д-ра пед. наук. – СПб., 2020. – 48 с.

СПОРТТЫҚ БАҒДАРЛАУ ОҚУШЫЛАРДЫҢ САУЫҚТЫРУ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

А. Сейтов

Әлкей Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің студенті

ғылыми жетекшісі: М.Е. Кусмиденов

Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің оқытушы-сарапшы

Андатпа. Спорттық бағдарлау оқушылардың физикалық және психикалық дамуына кешенді ықпал ететін тиімді әдіс болып табылады. Бұл әдіс дене белсенділігін арттыру, қан айналымын жақсарту, когнитивті функцияларды дамыту, стресс деңгейін төмендету және әлеуметтік дағдыларды жетілдіру арқылы оқушылардың жан-жақты дамуына мүмкіндік береді. Спорттық бағдарлау оқушылардың денсаулығын нығайтумен қатар, олардың логикалық ойлау, кеңістіктік бағдарлану және командалық жұмыс қабілеттерін дамытады.

Түйінді сөздер. спорттық бағдарлау, сауықтыру, дене шынықтыру, физикалық белсенділік, психикалық даму, когнитивті функциялар, стрестен құтылу, әлеуметтік дағдылар.

Аннотация. Спортивное ориентирование является эффективным методом, оказывающим комплексное влияние на физическое и психическое развитие учащихся. Этот метод повышает физическую активность, улучшает кровообращение, развивает когнитивные функции, снижает уровень стресса и улучшает социальные навыки, способствуя всестороннему развитию учащихся. Спортивное ориентирование не только укрепляет здоровье учащихся, но и развивает их логическое мышление, пространственную ориентацию и способность к командной работе.

Ключевые слова. спортивное ориентирование, оздоровление, физическое развитие, физическая активность, психическое развитие, когнитивные функции, снятие стресса, социальные навыки.

Annotation. Sports orienteering is an effective method that has a comprehensive impact on the physical and mental development of students. This method improves physical activity, enhances blood circulation, develops cognitive functions, reduces stress levels, and improves social skills, contributing to the holistic development of students. Sports orienteering not only strengthens students' health but also develops their logical thinking, spatial orientation, and teamwork abilities.

Keywords.sports orienteering, health improvement, physical training, physical activity, mental development, cognitive functions, stress relief, social skills.

Қазіргі заманда оқушылардың физикалық белсенділігінің төмендеуі, компьютерлік технологиялардың кең таралуы және гиподинамия сияқты мәселелер оқушылардың денсаулығына теріс әсер етеді. Оқушылар көбінесе білім алу процесінде ұзақ уақыт бойы отырып, физикалық белсенділіктен алыстап қалады. Бұл олардың денсаулығына теріс әсер етіп, семіздік, жүрек-қан тамырлары аурулары және психоэмоционалдық проблемалардың пайда болуына әкеледі. Қазіргі заманда оқушылардың денсаулығы мен физикалық дамуы қоғамдық салада ерекше назар аударатын мәселелердің бірі болып табылады. Қоғамның дамуы мен болашағы тікелей жастардың денсаулығына байланысты. Оқушылардың денсаулығын сақтау және нығайту мемлекеттің басым бағыттарының бірі болып табылады.

Спорттық бағдарлау – бұл дене белсенділігі мен ақыл-ой күштенудің ерекше үйлесімі, бұл дененің және психикалық процестердің кешенді дамуына ықпал етеді.

Физикалық белсенділік және ми қан айналымды жақсарту: бағдарлау жаттығулары жүрек-қан тамырлары белсенділігін арттыратын ойлы – қырлы жер бойынша белсенді қозғалысты қажет етеді. Қан айналымын жақсарту мидың оттегімен және қоректік заттармен жақсы қамтамасыз етілуіне ықпал етеді, бұл зейін, есте сақтау және шоғырлану сияқты когнитивті функцияларға оң әсер етеді.

Навигациялық тапсырмаларды орындау кезінде қатысушылар картаны талдайды, кеңістікте бағдарланады, қашықтық пен уақытты есептейді. Бұл психикалық процестер кеңістіктік ойлауды, логикалық талдауды және өзгермелі жағдайларда жылдам шешім қабылдау қабілетін дамытуға ықпал етеді. Спорттық бағдарлау физикалық жағдайды бір уақытта бақылауды, қоршаған ортаны бақылауды және алынған ақпарат негізінде шешім қабылдауды қажет етеді. Мұндай көп тапсырма зейінді шоғырландыру, тапсырмалар арасында ауысу және ақпаратты тиімді өңдеу қабілетін жақсартады.

Физикалық белсенділік көңіл-күйді жақсартатын және стресс деңгейін төмендететін эндорфиндердің түзілуіне ықпал етеді. Мұны психикалық мәселелерді шешумен біріктіру психологиялық шиеленісті азайтуға мүмкіндік береді және жалпы психикалық әл-ауқатқа ықпал етеді.

Осылайша, бағдарлау тек физикалық сауықтыру үшін ғана емес, сонымен қатар адамның жан-жақты дамуына қолайлы жағдай жасай отырып, психикалық және психикалық процестерді дамытудың тиімді құралы болып табылады.

Осы барлығы спорттық бағдарлаудың ұлкен сауықтыру маныз-дылығын анықтайды, бірақ әдебиетте бұл мәселеге арналған зерттеулер әлі де аз.

Зерттеудің мақсаты – спорттық бағдарлаумен айналсатын оқушылардың ақыл-ой қабілеті мен психикалық функциялары деңгейін арттыру.

Зерттеудің міндеттері:

1. Спорттық бағдарлаудың оқушылардың денсаулығына және физикалық дамуына әсерін теориялық тұрғыдан талдау.

2. Спорттық бағдарлауды сауықтыру құралы ретінде қолданудың әдіснамалық негіздерін әзірлеу.

3. Бағдарлаушыларының ақыл-ой белсенділігі мен психикалық функцияларын даму деңгейін зерттеу;

4. Ақыл-ой қабілеті мен психикалық функциялардың деңгейін арттыруға ықпал ететін әдістемесін әзірлеу.

Зерттеу нысаны: Спорттық бағдарлау процесі және оның оқушылардың денсаулығы мен физикалық дамуына әсері.

Зерттеу пәні. Спорттық бағдарлау әдістемесі және олардың оқушылардың физикалық, психикалық және психикалық денсаулығына әсері, сондай-ақ осы сабақтарды ұйымдастырушылық-педагогикалық қамтамасыз ету ерекшеліктері.

Қойылған міндеттерді шешу үшін зерттеуде келесі әдістер қолданылды: ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау және зерттеу, педагогикалық бақылау, бақылау сынақтары(тестілеу), эксперимент, математикалық статистика әдістері, салыстырмалы және графикалық талдау әдістері.

Зерттеулер 4 кезеңде жүргізілді.

Бірінші кезеңде ғылыми-әдістемелік әдебиеттер зерттеліп, талданды, мақсаты, міндеттері, гипотезасы жасалды.

Екінші кезеңде зерттеу әдістері таңдалды, педагогикалық эксперимент схемасы жасалды, зерттеуге қатысу үшін топтар құрылды.

Үшінші кезеңде педагогикалық эксперимент жүргізілді, нәтижелер жүйеленді және математикалық статистика әдістермен өңделді.

Төртінші кезең мәліметтерді түсіндіруге, жұмыстың жазылуына арналды.

Зерттеу 4 кезеңде жүргізілді.

Бірінші кезеңде ғылыми-әдістемелік әдебиеттер зерттеліп, талданды, мақсаты, міндеттері, гипотезасы жасалды.

Екінші кезеңде зерттеу әдістері таңдалды, педагогикалық эксперимент сызбасы жасалды, зерттеуге қатысу үшін топтар құрылды.

Үшінші кезеңде педагогикалық эксперимент жүргізілді, нәтижелер жүйеленді және математикалық статистика әдістері өңделді.

Төртінші кезең мәліметтерді түсіндіруге, жұмыстың дизайны мен жазылуына арналды.

Зерттеудің бастапқы және соңғы кезеңдерінде бақылау және эксперименттік топтардағы назар қасиеттерінің өзгеруін қарастырылды.

Назар аудару қарқындылығын зерттеу нәтижелері 1 кестеде келтірілген.

Кесте 1 – Зерттеудің әртүрлі кезеңдеріндегі оқу процесіне дейін және одан кейін жас бағдарлаушылардағы назардың қарқындылығының көрсеткіштері

Эксперимент кезеңі		Топтар		Айырмашылық, %	Айырмашылықтардың сенімділігі	
		Бақылау	Эксперименттік		t	P
Бастапқы	Жаттығуға дейін	192,8±68,3	239,5±51,8	19,4	1,4	P>0,05
	Жаттығудан кейін	269,3±56,8	307,3±446,7	12,4	1,1	P>0,05
Соңғы	Жаттығуға дейін	283,5±74,8	301,4±46,7	4,8	0,5	P>0,05
	Жаттығудан кейін	345,8±556,8	373,9±76,8	5,9	0,6	P>0,05

Зерттеудің бастапқы кезеңінде жаттығуға дейін және жаттығудан кейін эксперименттік және бақылау топтарында сенімді айырмашылықтар байқалмады (P>0,05). Зерттеудің басында бақылау және эксперименттік топтар арасындағы назар аудару қарқындылығының өзгеруі жаттығудан бұрын 19,4% және жаттығудан кейін 12,4% құрады. Эксперимент соңында бақылау және эксперименттік топтар арасындағы айырмашылықтар шамалы (P>0,05). Осылайша, біз әзірлеген әдіс жас бағдарлаушылардағы назардың қарқындылығының өзгеруіндегі айтарлықтай айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік бермейді. Зерттеу нәтижелері 2 кестеде келтірілген.

Кесте 2 – Зерттеудің әртүрлі кезеңдерінде оқу процесіне дейін және одан кейін жас бағдарлаушыларда назарды бөлу көрсеткіштері

Эксперимент кезеңі		Топтар		Айырмашылық, %	Айырмашылықтардың сенімділігі	
		Бақылау	Эксперименттік		t	P
Бастапқы	Жаттығуға дейін	207,4±72,0	219,3±101,4	5,4	0,2	P>0,05
	Жаттығудан кейін	353,5±109,2	496,9±123,1	28,8	1,7	P>0,05
Соңғы	Жаттығуға дейін	298,4±93,5	395,0±118,6	24,4	1,4	P>0,05
	Жаттығудан кейін	365,2±78,5	551,0±79	34,2	2,3	P<0,05

Зерттеудің бастапқы кезеңінде бақылау және эксперименттік топтарда сенімді айырмашылықтар анықталған жоқ (P>0,05). Біз жасаған әдісті қолданғаннан кейін эксперименттік және бақылау топтары арасындағы айтарлықтай айырмашылықтар анықталды (P<0,05). Осылайша, бұл әдіс жас бағдаршылардың назарын бөлу деңгейін арттыруға мүмкіндік береді

Кесте 3 – Оқу процесіне дейін және одан кейін жас бағдаршылардың назарын зерттеудің әртүрлі кезеңдеріне ауыстыру көрсеткіштері

Эксперимент кезеңі		Топтар		Айырмашылық, %	Айырмашылықтардың сенімділігі	
		Бақылау	Эксперименттік		t	P
Бастапқы	Жаттығуға дейін	431,5±114,8	469,8±48,7	8,1	0,7	P>0,05
	Жаттығудан кейін	526,4±125,6	578,6±79,8	9,1	0,8	P>0,05
Соңғы	Жаттығуға дейін	453,3±96,2	563,1±75,8	19,4	2,0	P>0,05
	Жаттығудан кейін	479,9±85,2	709,4±80,1	32,4	2,9	P<0,05

Зерттеудің бастапқы кезеңінде бақылау және эксперименттік топтардағы зейінді ауыстырудағы айырмашылықтар дұрыс емес. (P>0,05). Зерттеудің соңғы кезеңінде жаттығулар жиынтығын қолданғаннан кейін эксперименттік және бақылау топтары арасындағы айырмашылықтардың пайызы артты. Біз қолданатын әдіс назарды тиімді ауыстыруға ықпал етеді. 4 кестеде зейіннің тұрақтылығын зерттеу нәтижелері келтірілген.

Кесте 4 – Зерттеудің әртүрлі кезеңдеріндегі оқу процесіне дейін және одан кейін жас бағдарлаушылардағы зейіннің тұрақтылығының көрсеткіштері

Эксперимент кезеңі		Топтар		Айырмашылық, %	Айырмашылықтардың сенімділігі	
		Бақылау	Эксперименттік		t	P
Бастапқы	Жаттығуға дейін	806,3±243,6	919,1±198,1	12,3	0,8	P>0,05
	Жаттығудан кейін	1224,1±310,5	1583,9±308,9	22,7	1,8	P>0,05
Соңғы	Жаттығуға дейін	1090,8±268,9	1270,5±227,3	14,1	1,1	P>0,05
	Жаттығудан кейін	1309,7±256,3	1990,9±215,1	33,3	2,4	P<0,05

Зерттеудің бастапқы кезеңінде бақылау және эксперименттік топтардағы зейіннің тұрақтылығындағы айырмашылықтар сенімді емес (P>0,05). Эксперимент соңында бақылау және эксперименттік топтар арасындағы айырмашылықтар айтарлықтай. Бақылау және эксперименттік топтардағы нақты айырмашылықтар жаттығу жүктемесінен кейін анықталды (P<0,05). Осылайша, біз әзірлеген техниканы қолдану жас бағдаршылар арасында тұрақтылық деңгейін арттыруға мүмкіндік береді

Нәтижелерді талдау зерттеудің басында зейіннің қасиеттеріндегі өзгерістер дұрыс емес екенін көрсетті (P>0,05). Зерттеудің соңғы кезеңінде бақылау және эксперименттік топтар арасында зейіннің қарқындылығынан басқа, зейіннің таралу, ауысу және тұрақтылық көрсеткіштеріндегі сенімді айырмашылықтар анықталды (P<0,05). Көрнекі – бейнелі жадты зерттеу нәтижелері 5 кестеде келтірілген.

Кесте 5 – Зерттеудің әртүрлі кезеңдеріндегі оқу процесіне дейін және одан кейін жас бағдарлаушылардағы көрнекі-бейнелі есте сақтау көрсеткіштері

Эксперимент кезеңі		Топтар		Айырмашылық, %	Айырмашылықтардың сенімділігі	
		Бақылау	Эксперименттік		t	P
Бастапқы	Жаттығуға дейін	7,9±2,6	7,8±3,1	1,3	0,1	P>0,05
	Жаттығудан кейін	7,9±2,1	11,6±1,3	31,8	3,7	P<0,05
Соңғы	Жаттығуға дейін	8,9±2,2	9,4±2,7	5,3	1,5	P>0,05
	Жаттығудан кейін	9,0±1,4	13,0±1,6	30,8	2.6	P<0,05

Жаттығулар кешенін қолданғаннан кейін бақылау және эксперименттік топтар арасындағы зерттеудің бастапқы және соңғы кезеңдеріндегі айырмашылықтар сенімді (P<0,05). Демек, біз жасаған әдістемесі қолдану жас бағдаршы спортшылардың визуалды-бейнелі есте сақтау деңгейін арттыруға көмектеседі.

Қорытынды.

Бағдарлау техникасының барлық элементтері бір-бірімен тығыз байланысты, сондықтан әр элементтің дұрыс орындалуы спортшының өнімділігіне тікелей әсер етеді. Жердегі бағдармен тікелей байланысты техниканың көптеген элементтері спортшының ақыл-ой қабілетінің даму деңгейіне тәуелді. Спорттық бағдарлаудағы ақыл-ой белсенділігі мидың күрделі аналитикалық-синтетикалық жұмысы арқылы сипатталады, бұл қабылдау, назар аудару, ойлау, ақпаратты алу және оны қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді жадта кодтау кезінде көрінеді.

Ақыл-ой жұмысы физикалық жұмыстан ерекшеленеді, өйткені ол аз энергия шығынын талап етеді, бірақ оны да жаттықтыруға болады және бейімделу заңдылықтарына бағынады. Шаршаудың байланысы да байқалады: жалпы физикалық көрсеткіштердің деңгейі төмен болған сайын, ақыл-ой жұмысындағы шаршау деңгейі жоғарылайды. Бұл спорт техникалық әдістерді дамытуға жоғары талаптар қоюымен байланысты, ал бұл өз кезегінде ақыл-ой қабілеттерінің даму деңгейіне тәуелді.

Нәтижелерді талдау бақылау және эксперименттік топтар арасындағы зерттеудің соңғы кезеңінде зейіннің қарқындылығынан ($P>0,05$) басқа зейіннің таралуы, ауысуы және тұрақтылығы көрсеткіштерінде ($P<0,05$) анық айырмашылықтар бар екенін көрсетті. Жаттығулар кешенін қолданғаннан кейін зерттеудің бастапқы және соңғы кезеңдерінде бақылау және эксперименттік топтар арасындағы көрнекі-бейнелі жад көрсеткіштеріндегі айырмашылықтар сенімді ($P<0,05$) болып табылады.

Осылайша, спорттық бағдарлаудағы ақыл-ой белсенділігін дамыту үшін техникалық әдістер мен жаттығулардың кешенді түрде қолданылуы маңызды, себебі бұл спортшының өнімділігін арттыруға ықпал етеді.

Біз жасаған ақыл-ой әрекетін дамытуға бағытталған және физикалық шаршау аясында жүргізілген әдісті қолдану нәтижесінде жас бағдаршылардың ақыл-ой қабілеті артты. Бұл бізге бұл әдіс тиімді деп қорытынды жасауға мүмкіндік береді, өйткені зерттеудің соңғы кезеңіндегі эксперименттік және бақылау топтары арасындағы айырмашылықтар сенімді.

Әдебиеттер

1. Акимов В.Г. Подготовка спортсмена – ориентировщика. – Мн.: Полымя, 1987. – 176 с.

2. Акимов В.Г., Кудряшов А.А. Спортивное ориентирование. – Мн.: БГУ, 1977.

3. Беляков Л.В., Ганюшкин А.Д., Моисеенков А. Л. Основы тренировки в ориентировании на местности. Смоленск, 1973.

4. Барташев А.В. Тестирование: Основной инструмент практического психолога: Учеб. пособие. – 2-е изд. – М.: Дело, 2001. – 240 с.

5. Близневская В.С. Тренировка лыжников-ориентировщиков летом. – Красноярск: ИПЦ КГТУ, 2001.

ТОҒЫЗҚҰМАЛАҚПЕН АЙНАЛЫСАТЫН БАЛАЛАРДЫҢ ЖАЛПЫ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

А.К. Серикова
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Ж.О. Жилбаев
педагогика ғылымдарының кандидаты, профессоры, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры

Аннотация. Бұл мақалада тоғызқұмалақ ойынымен айналысатын 8–9 жастағы балалардың бәсекеге қабілеттілігіне жалпы дене дайындығының әсері зерттелді. Зерттеуге 24 бала қатысып, оларға 4 айға созылған жаттығу бағдарламасы (дене жаттығулар, когнитивтік жаттығулар және ойын тактикасы) ұсынылды. Нәтижелер бойынша дене дайындығының жоғарылауы стратегиялық ойлау жылдамдығын 22%, эмоционалды тұрақтылықты 35% арттырды. Мақалада тоғызқұмалақтың теориялық және практикалық аспектілері, жас ерекшеліктері, жаттығу әдіснамалары мен салыстырмалы деректер қамтылған.

Түйінді сөздер: спорт, тогызкумалак, дене жаттығулар, денсаулық, дене дайындығы, ойын тактикасы.

Аннотация. В данной статье изучено влияние общей физической подготовки на конкурентоспособность детей 8-9 лет, занимающихся игрой тогызкумалак. В исследовании приняли участие 24 ребенка, которым была предложена программа упражнений продолжительностью 4 месяца (физические упражнения, когнитивные упражнения и игровая тактика). Согласно результатам, повышенная физическая подготовка увеличила скорость стратегического мышления на 22% и эмоциональную стабильность на 35%. Статья содержит теоретические и практические аспекты тогызкумалака, возрастные особенности, методологии упражнений и сравнительные данные.

Ключевые слова: спорт, тогызкумалак, физические упражнения, здоровье, физическая подготовка, тактика игры.

Annotation. This article examines the impact of general physical fitness on the competitiveness of 8-9-year-old children playing togyzkumalak. The study involved 24 children who were offered a 4-month exercise program (physical exercises, cognitive exercises, and play tactics). According to the results, increased physical fitness increased the speed of strategic thinking by 22% and emotional stability by 35%. The article contains theoretical and practical aspects of togyzkumalak, age characteristics, exercise methodologies and comparative data.

Keywords: sports, togyzkumalak, physical exercises, health, physical fitness, game tactics.

Кіріспе

Зерттеудің өзектілігі. Қазіргі қоғамда ақпарат ағыны үнемі көбейіп отырады, бірнеше жыл сайын ол іс жүзінде екі есе артады. Дене шынықтыру және спортпен шұғылдану адам ағзасының дамуында

маңызды рөл атқарады. Мектептегі жүктемелермен және сабақтан кейінгі шаршаумен күресу үшін кез-келген өмірлік жағдайларға дайын болу, сонымен бірге жігерлі, интеллектуалды және шығармашылық тұлға болу үшін балалар физикалық жаттығулар мен түрлі ойындарға көбірек көңіл бөлуі керек [1, с.77].

Білім берудің мемлекеттік стандарты мамандарды әр түрлі қызмет түрлерінде ересектермен және құрдастарымен ынтымақтастық негізінде баланың жеке дамуын оң әлеуметтендіруге, бастамашылық пен шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндіктер ашатын баланың дамуына жағдай жасауға бағыттайды

Тоғызқұмалақ ойыны – әлемдегі ең көне ойындардың бірі, көптеген жанкүйерлері бар. Қазіргі психологтар жүргізген зерттеулер баланың мүмкіндіктері зор екенін және арнайы ұйымдастырылған оқыту арқылы балаларда бұрын әлдеқайда үлкен жастағы балаларға ғана қол жетімді деп саналған осындай білім мен дағдыларды қалыптастыруға болатындығын көрсетеді [2, с.44].

Тоғызқұмалақта спорттық дайындық жыл бойы барлық спорт түрлеріндегідей жүзеге асырылады. Тоғызқұмалақта заманауи жаттығу процесі спорттық нәтижелер мен спорттық шеберліктің өсу деңгейіне тікелей әсер ететін шешілмеген мәселелердің жеткілікті санына ие.

Тоғызқұмалақта спорттық дайындық жыл бойы барлық спорт түрлеріндегідей жүзеге асырылады. Тоғызқұмалақта заманауи жаттығу процесі спорттық нәтижелер мен спорттық шеберліктің өсу деңгейіне тікелей әсер ететін шешілмеген мәселелердің жеткілікті санына ие. Тоғызқұмалақ – бұл қарсыластың абстрактілі-логикалық жеңісі болатын спорт түрі. Зияткерлік Спорт, дене шынықтыру, тоғызқұмалақшылардың кешенді спорттық дайындығының құрамдас бөліктерінің бірі ретінде, жоғары білікті спортшылардың ғана емес, жаңадан келгендердің де спорттық көрсеткіштерінің өсуіне айтарлықтай әсер етеді. Тоғызқұмалақ ойыны бір сағаттан алты сағатқа дейін созылуы мүмкін, бұл ойыншылардың біліктілігі мен жарыс деңгейіне байланысты. Шаршау әдетте ойын басталғаннан кейін үш сағаттан кейін пайда болады. Партияның нәтижесі қазірдің өзінде спортшының дене және психикалық жағдайларына, шуылға төзімділігіне және тоғызқұмалақшының денсаулық жағдайына байланысты [3, с.74].

Тоғызқұмалақ ойыны дененің әртүрлі бөліктерінде тоқырауға, қан айналымының бұзылуына, жалпы жағдайдың нашарлауына, шаршауға әкелетін гиподинамикалық сипатқа ие, сондықтан статикалық кернеуді жеңілдету, демалу, зейінді ауыстыру және релаксация үшін жаттығулар қажет. Осылайша, тоғызқұмалақта екі іс-әрекеттің тығыз байланысы туралы айтуға болады, ақыл-ой және физикалық.

Арнайы ұйымдастырылған дене жаттығулары мен қозғалыс ойындар жас Тоғызқұмалақ ойыншылардың дене шынықтыру деңгейін арттыруға ықпал етеді [4, с.11].

Зерттеу нысаны: балалар мен жасөспірімдер спорт мектептерінде жас тоғызқұмалақ ойыншыларды даярлаудың оқу-жаттығу процесі.

Зерттеу пәні: жас тоғызқұмалақ ойыншылардың дене шынықтыру дайындығының құралдары, әдістері және ұйымдастырушылық формалары.

Зерттеу гипотезасы: арнайы ұйымдастырылған дене шынықтыру және қозғалыс ойындар жас тоғызқұмалақ ойыншылардың дене шынықтыру деңгейін арттыруға ықпал етеді деп болжануда.

Зерттеу мақсаты: бастапқы спорттық дайындық кезеңінде жас тоғызқұмалақ ойыншылардың дене шынықтыру көрсеткіштерін арттыру.

Зерттеу міндеттері:

1. Жас тоғызқұмалақ ойыншылардың дене дайындығының даму деңгейін анықтау

2. Тоғызқұмалақ ойыны бойынша оқу-жаттығу процесінде жас спортшылардың физикалық қасиеттерін дамыту әдістемесін әзірлеу.

3. Әзірленген әдістеменің тиімділігін эксперименталды түрде тексеріңіз.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы: жас тоғызқұмалақ ойыншылардың дене дайындығын оңтайландыру әдістемесі жасалды.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы: жас тоғызқұмалақ ойыншылардың физикалық қасиеттерін дамыту әдістемесі шахматтан БЖСМ-де оқу-жаттығу процесінде қолданылуы мүмкін.

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыс Павлодар қаласындағы № 3 БЖСМ коммуналдық мемлекеттік мекемесінің базасында ұйымдастырылып жүргізілді.

Зерттеуді ұйымдастыру

Эксперимент Павлодар қаласындағы № 3 БЖСМ коммуналдық мемлекеттік мекемесінің базасында ұйымдастырылды. Тестілеу қаңтар және сәуір айларында өткізілді (4 айлық интервал). Экспериментке тоғызқұмалақпен айналысатын 24 жас ойыншы қатысты, әр топта 12 ұл бала қатысты.

Зерттеу нәтижелерін талдау

Кешенді тестілеу бағдарламасы жас тоғызқұмалақ ойыншылардың қозғалысының даму деңгейін объективті бағалауға мүмкіндік берді.

Педагогикалық эксперименттің анықтау кезеңінде өткізілген алғашқы тестілеу нәтижелері кесте түрінде берілген (1-кесте).

Анықтау экспериментінің нәтижелері БТ және ЭТ-да қозғалысының жеткіліксіз деңгейінің басым екендігін көрсетеді, бұл жас тоғызқұмалақ ойыншыларда қозғалысының даму деңгейін арттыру үшін қозғалыс ойындарды енгізу қажеттілігін тудырады.

Кесте 1 – Эксперимент басында жас тоғызқұмалақ ойыншылардың қозғалысын тексеру нәтижелері

Тестер	БТ	ЭТ	p
	X±m	X±m	
Фламинго (әрекет саны)	4,1±0,9	4,0±0,8	p>0,05
Жүгіру 30 м (с)	7,5±0,3	7,6±0,2	p>0,05
Қайталамалы жүгіру 3х10 м (с)	10,9±0,3	11±0,4	p>0,05
Орыннан ұзындыққа секіру (см)	157,4±4,0	158,4±3,4	p>0,05
30 секундта денені көтеру (саны)	12,5±1,08	12,7±1,4	p>0,05
Еденде жатқанда қолды бүгу және созу (саны)	9,3±1,6	9,8±1,8	p>0,05
Тоқтаусыз отырып тұру (саны)	8,3±0,8	8,6±1,4	p>0,05
Гимнастикалық орындықта тұрып, алға қарай еңкейу (см)	1,6±0,7	1,9±0,7	p>0,05
Есептерді шешу (шешімдердің дұрыс саны)	3±0,6	2,9±1,2	p>0,05

Жас тоғызқұмалақ ойыншылардың қозғалыс қабілеттерін дамыту деңгейін анықтау бойынша қайта тестілеу тәжірибелік – эксперименттік жұмыс барысында жүргізілді. Оның негізгі мақсаты жас тоғызқұмалақ ойыншылардың қозғалысын дамыту деңгейінің динамикасын белгілеу болды. Қайта тестілеу нәтижелері 2-кестеде келтірілген.

Кесте 2 – Эксперимент соңында жас тоғызқұмалақ ойыншылардың моторикасын сынау нәтижелері

Тестер	БТ	ЭТ	p
	X±m	X±m	
Фламинго (әрекет саны)	3,2±0,9	2,3±0,6	p<0,05
Жүгіру 30 м (с)	7,2±0,8	6,6±0,2	p<0,05
Қайталамалы жүгіру 3х10 м (с)	10,3±0,2	9,9±0,2	p<0,05
Орыннан ұзындыққа секіру (см)	162,3±4,0	165,3±1,9	p<0,05
30 секундта денені көтеру (саны)	14,8±1,0	16,3±0,6	p<0,05
Еденде жатқанда қолды бүгу және созу (саны)	12,0±1,3	13,4±1,2	p<0,05
Тоқтаусыз отырып тұру (саны)	9,5±0,9	10,6±1,3	p<0,05
Гимнастикалық орындықта тұрып, алға қарай еңкейу. (см)	2,6±0,8	3,5±1,0	p<0,05
Есептерді шешу (шешімдердің дұрыс саны)	4,4±0,5	5,1±0,5	p<0,05

Ескерту: X-орташа арифметикалық мән; m-орташа арифметикалық мәннің стандартты қателігі; p-сенімділік көрсеткіші

Қорытынды

Жас тоғызқұмалақ ойыншылардың дене шынықтыру нәтижелерінің өсуін талдай отырып, тоғызқұмалақ ойыншылардың оқу процесінде арнайы дене жаттығуларын қосу және қолдану эксперименттік топтың субъектілеріне оң әсер етті деген қорытынды жасауға болады.

Осылайша, жүргізілген эксперименттік жұмыстың нәтижесінде

арнайы ұйымдастырылған дене жаттығулары мен қозғалмалы ойындар жас тоғызқұмалақ ойыншылардың дене шынықтыру деңгейін арттыруға ықпал етеді деген гипотеза расталады [5, с.160].

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Білім министрлігі – Балалар спортының дамуы: 2020–2025 жж. стратегиясы.

2. Smith J. – Physical Fitness and Cognitive Performance in Board Games (Journal of Cognitive Science, 2020).

3. Тоғызқұмалақ федерациясы – Жасөспірімдерге арналған оқу құралы (2022).

4. Иванов А. Йога және оның когнитивтік функцияларға әсері (Москва, 2019).

5. Даулетов А., Әлеуов Ө. «Тоғыз қумалақ» ойыны хаққында бахалы монография // Устаз жолы, №49, 2005.

САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫС БЕЛСЕНДІЛІГІНІҢ МАҢЫЗЫ

А. Хизатбек

Әлкей Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің студенті

ғылыми жетекшісі: Ж. Бөжиг

педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің қауымдастырылған профессор

Annotation. The article examines the role of active motor activity in the formation of a healthy lifestyle among schoolchildren. Based on the analysis of modern research and experimental data conducted in secondary schools, the positive effect of systematic motor activity on physical development, cognitive functions and the psycho-emotional state of students has been revealed. A comprehensive model for integrating motor activity into the educational process has been developed, including: modernization of physical education lessons, organization of dynamic pauses, introduction of mobile changes and creation of school sports clubs. The results show an improvement in physical health indicators for academic performance and a reduction in school stress.

Keywords: healthy lifestyle, physical activity, schoolchildren, physical education, educational environment.

Аннотация. В статье рассматривается роль активной двигательной деятельности в формировании здорового образа жизни у школьников. На основе анализа современных исследований и данных эксперимента, проведенного в общеобразовательной школе, выявлено положительное влияние систематической двигательной активности на физическое развитие, когнитивные функции и психоэмоциональное состояние учащихся. Разработана комплексная модель интеграции двигательной активности в образовательный процесс, включающая: модернизацию уроков физкультуры, организацию динамических пауз, внедрение подвижных перемен и создание школьных спортивных клубов. Результаты показывают улучшение показателей физического здоровья на успеваемость и на снижение уровня школьного стресса.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, двигательная активность, школьники, физическое воспитание, образовательная среда.

Аннотация. Мақалада оқушылардың салауатты өмір салтын қалыптастырудағы белсенді қозғалыс белсенділігінің рөлі қарастырылады. Жалпы білім беретін мектепте жүргізілген заманауи зерттеулер мен эксперимент деректерін талдау негізінде жүйелі қозғалыс белсенділігінің оқушылардың физикалық дамуына, когнитивті функциялары мен психоэмоционалды жағдайына оң әсері анықталды. Дене шынықтыру сабақтарын жаңғырту, динамикалық үзілістерді ұйымдастыру, жылжымалы өзгерістерді енгізу және мектептегі спорт клубтарын құруды қамтитын білім беру процесіне қозғалыс белсенділігін интеграциялаудың кешенді моделі әзірленді. Нәтижелер физикалық денсаулық көрсеткіштерінің оқу үлгеріміне және мектептегі стресс деңгейінің төмендеуіне жақсарғанын көрсетеді.

Түйінді сөздер: салауатты өмір салты, дене белсенділігі, оқушылар, дене тәрбиесі, білім беру ортасы.

Кіріспе

Тақырыптың өзектілігі соңғы жылдары мектеп оқушыларының денсаулығының айтарлықтай нашарлауына байланысты. Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің мәліметінше, мектеп түлектерінің тек 10%-ы ғана дені сау деп есептелуі мүмкін. Негізгі себептер-гиподинамия, дұрыс тамақтанбау және оқу жүктемесінің жоғарылауы [1, 16 б].

Қазақстанның қазіргі білім беру жүйесі оқушылар арасында гиподинамияның өсуіне байланысты сын-қатерлерге тап болады. ҚР Денсаулық сақтау министрлігінің (2023) мәліметтері бойынша, оқушылардың 67%-ы дене белсенділігінің ұсынылған деңгейіне жете алмайды, бұл семіздік (19%), қалыптың бұзылуы (34%) және иммунитеттің төмендеуіне ықпал етеді.

Қазіргі мектеп парадоксалды жағдайға тап болады: бір жағынан оқу жүктемесі артады, екінші жағынан оқушылардың қозғалыс белсенділігі төмендейді. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (2022) мәліметтері бойынша, оқушылардың тек 20% – ы дене белсенділігінің ұсынылған минимумын орындайды (күніне 60 минут). Бұл гиподинамикалық бұзылулардың өсуіне әкеледі: соңғы онжылдықта мектеп оқушыларының дене бітімінің бұзылуы 40% – ға, ал миопия жағдайлары 35% – ға өсті [2, 40 б].

Зерттеудің өзектілігі:

«Саламатты Қазақстан»мемлекеттік бағдарламасын іске асыру қажеттілігі.

Балалар арасында созылмалы аурулардың өсуі.

Ұлттық спорттық дәстүрлерді сақтаудың маңыздылығы.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстанның мәдени және климаттық ерекшеліктеріне бейімделген қозғалыс белсенділігінің моделін әзірлеу және негіздеу.

Зерттеу міндеттері:

Салауатты өмір салтын қалыптастырудың теориялық негіздерін зерттеу

Қозғалыс белсенділігін ұйымдастырудың заманауи тәсілдерін талдау

Қозғалыс белсенділігін арттыру бағдарламасын әзірлеу және сынақтан өткізу

Ұсынылған бағдарламаның тиімділігін бағалау

Зерттеу нысаны: салауатты өмір салтын қалыптастыру процесі.

Зерттеу пәні: салауатты өмір салтын қалыптастыру құралы ретінде қозғалыс белсенділігі.

Зерттеу гипотезасы: Ұлттық спорт түрлерін қамтитын жүйелі қозғалыс белсенділігі оқушылардың денсаулығы мен үлгерімін жақсартады.

2. Зерттеу әдістемесі

2.1. Зерттеу дизайны

Бойлық зерттеу (2024-2025 жж.) Павлодар қаласының мектептерінде жүргізілді:

Қалалық мектептер.

Топтар:

Эксперименттік: авторлық бағдарламаны енгізу.

Бақылау: дәстүрлі әдістер.

2.2. Қозғалыс белсенділігі бағдарламасы

1. Ұлттық компонент:

Қазақша күрес (ұлттық күрес).

Тоғызқұмалақ (интеллектуалды-қозғалыс ойыны).

Атпен серуендеу және ойындар (аударыспақ, көкпар).

2. Дене шынықтыру сабақтарын жаңғырту:

Функционалдық тренингті енгізу.

Белсенділікті бақылау үшін мобильді қосымшаларды пайдалану.

3. Оқытудың динамикалық формалары:

Би және ойын элементтері бар «белсенді өзгерістер».

Қозғалысты жалпы білім беретін пәндерге интеграциялау (мысалы, ашық ауада математика).

2.3. Бағалау әдістері

Физикалық сынақтар: Руфье сынағы, икемділік, төзімділік.

Медициналық деректер: аурушаңдық, антропометрия.

Психологиялық сауалнамалар: мазасыздық шкаласы, СӨС мотивациясы.

3. Нәтижелер

3.1. Физикалық денсаулық

Кесте 1- Көрсеткіштер динамикасы (%)

Параметр	Эксперименттік топ	Бақылау тобы

Параметр	Эксперименттік топ	Бақылау тобы
Төзімділік	+28	+7
Икемділік	+21	+5
Сырқаттанушылықтың төмендеуі	-22	-6

3.2. Оқу үлгерімі және психологиялық жағдайы

Орташа баллды жақсарту: +15% (эксперимент) vs +4% (Бақылау).

Мазасыздықты азайту: -30% (эксперимент) vs -10% (бақылау).

3.3. Ұлттық тәжірибелердің әсері

Оқушылардың 89% – ы қазақ күресіне қызығушылық танытты.

Дәстүрлі ойындарға қатысу СӨС-ке деген ынтаны 40% – ға арттырды.

4. Талқылау

4.1. Мәдени аспект

Ұлттық спорт түрлерін интеграциялау:

Мәдени мұраны сақтайды.

Ауыл мектептерінің қатысуын арттырады.

Мысалы: Түркістан облысында оқушылардың 70% – ы тоғызқұмалақ элементтері бар сабақтарға қатысты.

4.2. Климаттық ерекшеліктері

Қысқы белсенділік: шаңғы жарысы, мұз үстіндегі эстафеталар.

Жазғы бағдарламалар: тауға шығу, жүзу.

4.3. Іске асыру мәселелері

Ауылдық мектептерде инфрақұрылымның жетіспеушілігі (45% – спорт спорт залдары жоқ).

Білікті кадрлардың жетіспеушілігі.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу Қазақстан Республикасының оқушылары арасында салауатты өмір салтын қалыптастырудағы белсенді қозғалыс қызметінің маңыздылығы туралы бірқатар маңызды тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижелері жүйелі және дұрыс ұйымдастырылған қозғалыс белсенділігі оқушылардың физикалық, психикалық және әлеуметтік денсаулығына кешенді оң әсер етеді деген бастапқы гипотезаны қолдайды.

Зерттеудің негізгі қорытындылары:

Физиологиялық аспект:

Тұрақты қозғалыс белсенділігі денсаулықтың негізгі көрсеткіштерін жақсартуға ықпал етті: төзімділік 28% – ға, икемділік 21% – ға, күш көрсеткіштері 19% – ға өсті.

Эксперименттік топтардағы сырқаттанушылық бақылау топтарымен салыстырғанда 22% – ға төмендеді.

Ұлттық спорт түрлеріне (қазақ күресі, тоғызқұмалақ) үнемі қатысатын оқушыларда ерекше жақсарулар байқалды.

Психологиялық-педагогикалық аспект:

Бағдарламаға қатысатын оқушыларда мазасыздық деңгейі 30% – ға, ал бақылау топтарында-тек 10% – ға төмендеді.

Зейін (+24%) және есте сақтау (+18%) көрсеткіштері жақсарды.

Оқуға және тұрақты спортпен шұғылдануға деген ынта артты.

Әлеуметтік аспект:

Оқушылардың сабақтан тыс спорттық іс-шараларға қатысуы 40% – ға артты.

Ұлттық спорт түрлері мәдени дәстүрлерді сақтауға ықпал ете отырып, ауылдық мектептерде ерекше тиімділік көрсетті.

Мектеп ұжымдарындағы әлеуметтік ахуал жақсарды.

Аймақтық ерекшеліктер:

Бағдарлама қалалық мектептерде тиімді екендігі дәлелденді, дегенмен оны жүзеге асырудың әртүрлі тәсілдері қажет.

Бағдарламаның маусымдық компоненттерін әзірлеу кезінде Қазақстанның климаттық жағдайлары (күрт континенттік климат) ескерілді [3, 43 б].

Қорытынды ережелер:

Қазақстан мектептерінде қозғалыс белсенділігінің кешенді бағдарламасын іске асыру салауатты өмір салтын қалыптастыру құралы ретінде өзінің тиімділігін дәлелдеді. Ұлттық спорттық дәстүрлердің интеграциясы ерекше мәнге ие, бұл физикалық дамуға ғана емес, мәдени мұраны сақтауға да ықпал етеді.

Алынған нәтижелер «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының мақсаттарына сәйкес келеді және елдегі дене тәрбиесі жүйесін жетілдіру үшін пайдаланылуы мүмкін. Бұл бағытты одан әрі дамыту Қазақстан Республикасының өңірлік және мәдени ерекшеліктерін ескеретін оқушылардың қозғалыс белсенділігін мониторингілеу мен қолдаудың Бірыңғай ұлттық жүйесін құрудан көрінеді.

Зерттеу белсенді қозғалыс қызметі сапалы білім берудің ажырамас құрамдас бөлігі және қазақстандық оқушылардың салауатты, үйлесімді дамыған ұрпағын қалыптастырудың маңызды факторы болып табылатынын растады [4, 74 б].

Әдебиеттер

1. Государственная программа «Саламатты Казахстан» (2021–2025 гг.).
2. Данные Министерства здравоохранения РК (2023).
3. Исследование ВОЗ по физической активности школьников (2022).
4. Национальный доклад «Здоровье детей Казахстана» (2022).

ВЛИЯНИЕ БИОЛОГИЧЕСКИХ РИТМОВ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ТРЕНИРОВОЧНОГО И СОРЕВНОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССОВ СПОРТСМЕНОВ ПАРНО-ГРУППОВОЙ АКРОБАТИКИ

Р.Р. Аубакиров
студент Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар,
научный руководитель: Е.В. Бронский
кандидат педагогических наук,
ассоциированный профессор, г. Павлодар

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема влияния биологических ритмов спортсменов парно-групповой акробатики на параметры тренировочной нагрузки (объем и интенсивность). В соревновательном процессе – определено влияние различных фаз биоритмов на результат соревнований. В исследовании приняли участие 4 акробата (смешанная и мужская пары), все члены национальной сборной РК со стажем занятий 7-10 лет. Среди исследуемых спортсменов звание мастер спорта международного класса РК имеют 2 человека, звание мастер спорта РК – 2 человека. В результате исследования выявлено влияния биологических ритмов спортсменов парно-групповой акробатики на совместимость партнеров по амплуа и определено, что на ряду с другими факторами они могут влиять как позитивно, так и негативно на результат соревнований.

Ключевые слова: парно-групповая акробатика, биологические ритмы, совместимость партнеров в паре, работоспособность, соревновательная стабильность.

Аннотация. Бұл мақалада жұптық-топтық акробатика спортшыларының биологиялық ритақтарының жаттығу жүктемесінің параметрлеріне (көлемі мен қарқындылығы) әсері туралы мәселе қарастырылады. Бәсекелестік процестебиоритмдердің әртүрлі фазаларының жарыс нәтижесіне әсері анықталды. Зерттеуге 4 акробат (аралас және ерлер жұптары), ҚР Ұлттық құрамасының барлық мүшелері 7-10 жыл сабақ өтілі бар. Зерттелетін спортшылар арасында ҚР халықаралық дәрежедегі спорт шебері атағына 2 адам, ҚР спорт шебері атағына 2 адам ие. Зерттеу нәтижесінде батут гимнастикасы спортшыларының биологиялық ритақтарының рөлдік серіктестердің үйлесімділігіне әсері анықталды және басқа факторлармен қатар олар жарыстың нәтижесіне оң және теріс әсер етуі мүмкін екендігі анықталды.

Түйін сөздер: жұптық-топтық акробатика, биологиялық ритақтар, жұптағы серіктестердің үйлесімділігі, өнімділік, бәсекелестік тұрақтылық.

Abstract. In the competitive process, the influence of various phases of biorhythms on the result of the competition is determined. The study involved 4 acrobats (mixed and male pairs), all members of the national team of the Republic of Kazakhstan with 7-10 years of training experience. Among the athletes studied, 2 people have the title of Master of Sports of the international class of the Republic of Kazakhstan, and 2 people have the title of Master of Sports of the Republic of Kazakhstan. As a result of the study, the influence of the biological rhythms of trampoline gymnastics athletes on the compatibility of partners in the role was revealed and it was determined that, along with other factors, they can influence both positively and negatively the outcome of competitions.

Keywords: pair-group acrobatics, biological rhythms, compatibility of partners in a pair, performance, competitive stability.

Введение. Актуальность исследования заключается в поиске и внедрении современных средств и технологий с целью повышения эффективности и оптимизации учебно-тренировочного и соревновательного процессов в парно-групповой акробатике. В своей монографии «Современные технологии подготовки спортсменов высокой квалификации» Павлов С. Е., с соавторами (2020) утверждает, «что современный спорт – это, по сути, не соревнование атлетов, а соревнование технологий их подготовки. Каждый спортсмен является «продуктом» профессиональной деятельности его тренера, знания и умения которого определяют качество данного «продукта». И именно знания, и умения тренера обуславливают возможность или невозможность реализации каждым спортсменом данных ему природой специфических спортивных способностей» [1].

Одной из таких технологий является расчет биологических ритмов спортсменов в предсоревновательном и соревновательном этапе годичного цикла подготовки. Поскольку у большинства действующих тренеров парно-групповой акробатике в РК отсутствуют знания и реальный опыт применения рассчитанных биоритмов своих воспитанников в учебно-тренировочном процессе (УТП) мы предприняли попытку разрешить противоречие между наличием теоретической аргументации эффективности применения подобной технологии и отсутствием практического опыта ее применения [2].

В настоящее время при высоком уровне мировых спортивных достижений, постоянно повышающихся требований к спортсменам, практически исчерпаны возможности дальнейшего повышения объема и интенсивности тренировочных нагрузок без риска нанести ущерб здоровью спортсмена. В связи с этим возникает необходимость поиска средств увеличения функциональных резервов за счет качественного улучшения тренировочного процесса. Одним из таких резервов является учет закономерностей взаимодействия человека с окружающей средой. С этой точки зрения весьма перспективно использование особенностей биоритмов в функциональной деятельности человека для прогнозирования его состояния при выполнении большого объема тренировочных нагрузок [3].

Биоритмология – наука о биоритмах, одна из самых молодых и быстро развивающихся наук XX столетия. Все живые существа обладают способностью ритмической организации физиологических функций. Эта способность обеспечивает высокий уровень адаптации к постоянно изменяющимся условиям спортивной деятельности и к выполнению сложно-координационных движений [4].

Одной из важнейших проблем современной биологии является изучение цикличности процессов, протекающих в живом организме. Это проблема интересует врачей и авиаторов, садоводов и орнитологов, биохимиков и генетиков, биофизиков и иммунологов, физиологов и

космонавтов, тренеров и спортсменов.

В доступной нам научно-методической литературе и интернет-источниках исследование биологических ритмов в Казахстане упоминаются всего лишь несколько раз (в контексте состояния организма человека, отдельных его органов и систем) [5, 6, 7] и (контексте спортивной тренировки и подготовки спортсменов к соревнованиям) [8, 9].

Вместе с тем, в странах зарубежья, в частности в России, данной проблеме подготовки спортсменов в тренировочном процессе, а затем и к участию в соревнованиях посвящено достаточно много публикаций [3, 10, 11, 12, 13].

Теория биологических ритмов человека насчитывает около ста лет. Ее авторами являются ученые: австрийский психолог Свобода Г. и немецкий отоларинголог Флисс В., открывшие эмоциональный и физический биоритмы. Третий биоритм – 33-дневный интеллектуальный цикл исследовал и доказал его существование в 1920 году австриец Ф. Тельчер.

Каждый биоритм состоит из 2 фаз – положительной и отрицательной:

- в положительной фазе биоритма (выше 0) наблюдается повышенная умственная и физическая работоспособность, стабильность и устойчивость выполнения физических нагрузок, повышенная выносливость, а также эмоциональная устойчивость;

- в отрицательной фазе (ниже 0), в противовес положительной, исследователями выявлен резкий спад практически всех составляющих биоритма [14; 15] (Рисунок 1).

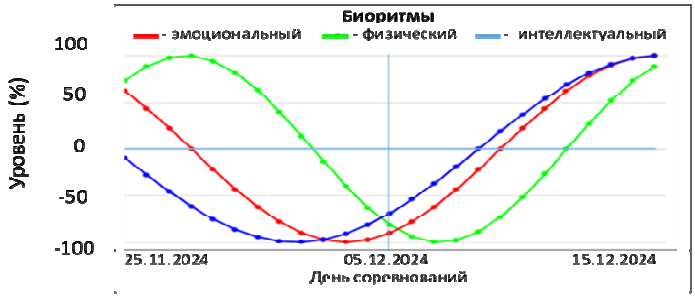

Рисунок 1 – Расчет биоритмов человека по дате рождения [16], с коррективами автора

Цель исследования – определить влияние биологических ритмов на эффективность тренировочного процесса и результаты соревнований спортсменов акробатов парно-групповых видов.

Задачи исследования:

1. Выполнить опрос ведущих тренеров СДЮШОР № 1 парно-групповой акробатики по проблеме влияния биологических ритмов на эффективность тренировочного процесса и результаты соревнований;
2. Определить целесообразность учета биологических ритмов на

совместимость при комплектовании партнеров по амплуа в парах.

Методы и организация исследования. В рамках исследования были применены методы:

– теоретический анализ доступной научно-методической литературы и интернет – ресурсов по интересующей нас проблеме;

- опрос тренеров для выяснения их точки зрения на проблему влияния биологических ритмов на УТП и результаты соревнований;

- анализ протоколов соревнований;

- расчет биологических ритмов;

Организация и проведение исследования. В опросе приняло участие 10 ведущих тренеров СДЮШОР № 1 парно-групповой акробатики, из них, Заслуженный тренер РК – 2 человека, тренеры высшей категории, высшей квалификации – 8 человек, со стажем работы от 14 до 32 лет.

В исследовании приняли участие 4 акробата (смешанная и мужская пары), все члены национальной сборной РК со стажем занятий 7-10 лет. Среди исследуемых спортсменов звание мастер спорта международного класса РК имеют 2 человека, звание мастер спорта РК – 2 человека.

Анализ влияния биологических ритмов спортсменов на выполнение тренировочной нагрузки проводился во время учебно-тренировочных сборов (УТС) по подготовке к Чемпионату РК (16.11-01.12.2024).

Анализ влияния биоритмов спортсменов на результат соревнований проводился по итогам следующих стартов: Чемпионата РК 02-05.12.2024 (г. Павлодар);

Результаты исследования и их обсуждение.

Первая задача была посвящена анкетированию тренеров. Данные опроса респондентов, представленных в таблице 1, говорят о неоднозначном отношении тренеров к проблеме влияния биологических ритмов на тренировочный и соревновательный процесс, а также на комплектование пар. Большинство ответов тренеров соответствуют позитивному отношению к указанной проблеме, вместе с тем, выявлен достаточно большой процент индифферентного отношения к данному вопросу.

Во второй задаче определяли влияние биологических ритмов на эффективность тренировочного процесса спортсменов в условиях УТС. Важно отметить, что расчеты биоритмов и результаты наблюдения носили скрытый характер и не сообщались тренерам, тем боле спортсменам. Это позволило соблюсти «чистоту» исследования.

Таблица 1 – Анализ анкетирования тренеров по проблеме влияния биологических ритмов на спортсменов (n =10)

№	Вопросы анкеты	Ответы	
		Кол-во	%
1	Известна ли Вам проблема биоритмов в спорте?	9 (Да); 1 (Нет)	90; 10
2	Ваше отношение к проблеме биоритмов? (+; -; 0)	+ 6; – 1; 0 – 3	60; 10; 30
3	Выполнялся ли Вами расчет биоритмов своих спортсменов?	1 (Да); 9 (Нет)	10; 90
4	Ваше мнение по влиянию биоритмов на выполнение тренировочной нагрузки (+; -; 0)	+ 8; – 0; 0 – 2	80; 0; 20
5	Влияют ли биоритмы на результат соревнований?	+10; – 0; 0 – 0	100; 0; 0
6	Ваше мнение по комплектации пар с учетом биоритмов	+ 8; – 0; 0 – 2	80; 0; 20
Обозначение: влияние биоритмов + положительное; – отрицательное; 0 индифферентное			

Наблюдение проводилось течение двух микроциклов, в период прохождения УТС. Всего было проведено 18 тренировок, основная направленность которых сводилась к стабилизации выполнения соревновательных комбинаций, повышение психологической устойчивости и надежности, поддержание уровня развития физических качеств.

Как правило, первые, утренние тренировки (длительностью 1,5-2,0 часа) носили вспомогательный характер на которых решались следующие основные задачи:

- отработка элементов «школы» парно-групповой акробатики в различных сочетаниях;
- совершенствование техники выполнения облегченного балансного упражнения;
- совершенствование техники выполнения облегченного вольтижного упражнения.

Вторые (основные) тренировки (длительностью 2,0-2,5 часа) были посвящены стабилизации выполнения техники всех трех упражнений

Предварительно были рассчитаны биологические ритмы всех спортсменов.

В качестве примера рассмотрим рассчитанные биоритмы смешанной пары №1– А – в Р., Б – ва Р. – мс мк РК и мужской пары № 2 – Б – о Е., Г – в Д. мс РК.

Продолжительность двух микроциклов УТС составила 14 дней, следовательно, за указанный период длительность ФБ составила больше половины полного цикла (23 дня), ЭБ – составила ровно половину полного цикла (28 дней), ИБ – составил несколько меньше половины полного цикла (33 дня).

Как видно из таблицы 2, во время прохождения УТС биоритмы наблюдаемых акробатов находились в различных фазах, зачастую, неблагоприятных для выполнения сложно-координационной нагрузки с повышенной психологической трудностью.

Таблица 2 – Состояние биологических ритмов спортсменов в период УТС

№	Акробаты	Звание	Биологические ритмы (%)		
			ФБ	ЭБ	ИБ
1	А – в Р.	Мс Мк РК	- 40 / – 40	+ 40 / 0	- 40 / + 10
2	Б – ва Р.	Мс Мк РК	- 50 / + 50	+ 50 / – 40	+ 100 / – 90
3	Б – о Е.	Мс РК	+ 100 / – 70	- 60 / + 40	- 60 / + 90
4	Г – в Д.	Мс РК	- 60 / + 100	+ 100 / – 90	+ 90 / – 50
Примечание: в числителе – данные в начале УТС; в знаменателе – данные в конце УТС					

За период сборов биоритмы спортсменов колебались в интервале от – 60 / + 100% до + 100/- 90, включая критический день нахождения одного из биоритмов в 0 фазе (таблица 2).

Вторя часть задачи была посвящена установлению влияния биологических ритмов на результаты соревнований спортсменов парно-групповой акробатики и занятые места (таблица 3).

Таблица 3 – Состояние биологических ритмов спортсменов во время соревнований (%) и показанный результат (баллы)

№	Пара	Соревнование	Биологические ритмы			Результат	Занятое место
			ФБ	ЭБ	ИБ		
1	А – в Р.	Чемпионат РК	+ 40	+ 43	- 81	46,48	I
	Б – ва Р.		- 14	0	- 54		
2	Б – о Е.	Чемпионат РК	+ 98	- 22	+ 76	45,64	II
	Г – в Д.		+ 81	+ 43	+ 28		

Сопоставление биоритмов спортсменов и результатов, показанных ими на Чемпионате РК, представленных в таблице 3 выявило, что наблюдается широкий разброс по фазам всех трех биологических ритмов. Причем, некоторые спортсмены, выступали успешно и показали высокий результат, несмотря на весьма неблагоприятное соотношение фаз биоритмов.

Например, в смешанной паре № 1, у партнерши Б – ва Р., ФБ и ИБ находились в отрицательной фазе, а ЭБ в нулевой фазе. Тогда как у ее партнера, А – в Р., два биоритма были в положительной фазе, а один в отрицательной. Подобное расхождение в показателях фаз биоритмов наблюдается и в мужской паре. Тем не менее, это обстоятельство никак не повлияло на успех в соревнованиях. Пары заняли I и II место соответственно.

Решение третьей задачи было направлено на определение целесообразности учета тренерами биологических ритмов на совместимость партнеров при комплектовании пар в групповой акробатике.

Анализ результатов, представленных в таблице 3 позволяет утверждать, что решение проблемы для тренера, в первую очередь, заключается не столько в комплектации пар с учетом биоритмов,

сколько в поиске партнера для своего воспитанника по физическим и антропометрическим данным.

Заключение**.** Подготовка спортсменов зависит от многих составляющих и соответствующим образом должна строиться с учетом достижений в различных отраслях науки, в том числе и биологии ритмов. Проведенное нами исследование позволяет сделать определенные выводы по влиянию биологических ритмов на эффективность тренировочного процесса и результаты соревнований спортсменов батутной гимнастики:

1. Опрос тренеров показал, что при осознании значимости проблемы влияния биологических ритмов на тренировочный и соревновательный процесс, а также на комплектование пар в акробатике лишь 1 человека, или 10% реализовали ее в практической деятельности. У многих из них, так и не сложилось конкретного отношения к рассматриваемой проблеме, выявлено достаточно большое количество от 10 до 30% индифферентного отношения к данному вопросу;

2. Влияние биологических ритмов акробатов на выполнение тренировочной нагрузки показало разнообразие нахождения показателей ритмов в различных фазах. Несмотря на это, явных снижений или подъемов в характере выполнения тренировочной работы по объему и интенсивности спортсменов не обнаружено. В тоже время мы считаем, что для каждого спортсмена перед предстоящими соревнованиями тренер должен рассчитывать график биоритмов, (не сообщая им об этом) и вносить соответствующие коррективы в учебно-тренировочный процесс.

3. При комплектовании парт в акробатике установлено, что тренеры в первую очередь руководствуются техническим мастерством спортсменов, росто-весовыми показателями и только потом, обращают внимание на совместимость по биологическим ритмам и психологическую совместимость.

Литература

1. Павлов С.Е. Современные технологии подготовки спортсменов высокой квалификации. – М.: Онто Принт, 2020. – 300 с.

2. Бронский Е.В., Антихович Ж.С., Пантова Н.А., Морозов А.А., Окатенко К.В. Влияние биологических ритмов на эффективность тренировочного процесса и результаты соревнований спортсменов батутной гимнастики //

3. Корягина Ю.В. Биологические ритмы в спорте: методы исследования и анализа. – Ессентуки: ФГБУ СКФНКЦ ФМБА России, 2017. – с. 32 – URL: https://svbskfmba.ru/images/nashi_p/2018/Koryagina 2018_10.pdf (дата обращения: 03.01.2025)

4. Кузнецов Ю. Ф. Биоритмы человека: физический, эмоциональный, интеллектуальный – М.: Амрита Русь, 2006. – 384 с. URL: https://vk.com/wall-63038783_34838?ysclid=m4zdgqmk7b846701761 (дата обращения: 03.01.2025).

5. Штритер Е. Битва за биоритмы: как повлияет смена часового пояса на здоровье казахстанцев. URL: https://esquire.kz/bitva-za-bioritmy-kak-povlijaet-smena-

chasovogo-pojasa-na-zdorove-kazahstancev/?ysclid m4ekmief80511376921 / (дата обращения: 03.01.2025).

6. Биологические ритмы и время: Казахстан меняет часовые пояса. URL: https://optimism.kz/2023/12/07/biologicheskie-ritmy-i-vremya-kazahstan-menyaet-chasovye-poyasa/?ysclid=m4el566qc9387880 (дата обращения: 05.01.2025).

7. Полищученко К.В., Салатова О.И. К вопросу о цикличности биологических процессов URL: https://rusnauka.com/ 18_ENXII_ 2015/Biologia/8_194441.doc.htm (дата обращения: 05.01.2025).

8. Дауленбаев М.Т., Кудашова Л.Р. Зависимость спортивных результатов от многодневных биоритмов спортсменов высокой квалификации // Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Начальная школа и физическая культура» – 2016. – №4(51). – С. 39-43. ttps://www.kaznpu.kz/docs/vestnik/nach_shkola_i_ fiz_ podgotovka /4_2016.pdf

9. Бронский Е.В., Кущ Е.А. Влияние биоритмов на физическую подготовленность акробатов // Педагогический вестник Казахстана. – 2005. – № 2. – С. 10-16.

10. Полищученко К.В., Салатова О.И. К вопросу о цикличности биологических процессов /Статья в сборнике трудов конференции, 2011 г., с. 77-78 – URL: https://rep.polessu.by/handle/123456789/3928 (дата обращения: 07.01.2025).

11. Царегородцева Ю.А. Влияние биоритмов на физические нагрузки человека // Студенческая наука и XXI век. – 2017. – № 1(14). – с. 2-5

12. Гончаров А.А. Роль биоритмов в тренировочном процессе //Молодой ученый. – 2015. – № 15 (95). – С. 635-637. – URL: https://moluch.ru/archive/95/21403/ (дата обращения: 30.12.2024).

13. Шапошникова В.И., Таймазов В.А. Хронобиология и спорт – М.: Советский спорт, 2005. – 180 с.

14. Агаджанян Н.А. О физиологических механизмах биологических ритмов // Успехи физиологических наук. – 1987. – Т. 18. – №4. – С. 80-104.

15. Кузнецов Ю.Ф. Биоритмы человека: физический, эмоциональный, интеллектуальный – М.: Амрита Русь, 2006. – 384 с. URL: https://vk.com/wall-63038783_34838?ysclid=m4zdgqmk7b846701761 (дата обращения: 10.01.2025).

16. Расчет биоритмов человека. – URL: https://geocult.ru/bioritmyi-online-raschet. (дата обращения 12.01.2025).

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПАР И ГРУПП В СПОРТИВНОЙ АКРОБАТИКЕ

А.Д. Бобошко

студентка Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

научный руководитель: Е.В. Бронский

кандидат педагогических наук, кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Высшей школы искусства и спорта Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г.Павлодар

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос формирования пар и групп в спортивной акробатике. На практике тренеры зачастую сталкиваются с проблемой правильного комплектования спортсменов по амплуа, с целью функционирования пары или группы как можно дольше во времени. На основании анализа возрастных и росто-весовых показателей медицинских карт физкультурно-спортив-

ного диспансера акробатов СДЮШОР № 1, ШВСМ г. Павлодара и данных интернет-источников получены данные, позволяющие тренерам пролонгировать успешность в учебно-тренировочном и соревновательном процессе своих воспитанников.

Ключевые слова: парно-групповая акробатика, комплектование, баланс, вольтиж, микст.

Аңдатпа. Бұл мақалада спорттық акробатикада жұптар мен топтарды қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Іс жүзінде жаттықтырушылар көбінесе ерлі-зайыптылардың немесе топтың мүмкіндігінше ұзақ уақыт жұмыс істеуі үшін спортшыларды рөлге сәйкес дұрыс жабдықтау проблемасына тап болады. Павлодар қаласының № 1 ЖСШМ, ЖСШМ акробаттарының дене шынықтыру-спорт диспансерінің медициналық карталарының жас және бой-салмақ көрсеткіштерін талдау және интернет-көздер деректері негізінде жаттықтырушыларға өз тәрбиеленушілерінің оқу-жаттығу және жарыс процесінде табыстылығын ұзартуға мүмкіндік беретін деректер алынды.

Түйінді сөздер: жұптық-топтық акробатика, жинақтау, тепе-теңдік, вольтиж, микст.

Abstract. This article discusses the issue of forming pairs and groups in sports acrobatics. In practice, coaches often face the problem of correctly recruiting athletes in order to function as a pair or group for as long as possible in time. Based on the analysis of age and height-weight indicators of the medical records of the acrobats' sports dispensary School No. 1, SHVSM of Pavlodar and data from online sources, data was obtained that allows coaches to prolong the success in the educational, training and competitive process of their students.

Keywords: pair-group acrobatics, picking, balance, voltage, mixed.

Введение

Акробатика (греч. akrobatéo – хожу на цыпочках, лезу вверх) – выполнение отельных гимнастических упражнений, а также их комплексов. В толковом словаре С. И. Ожегова слово «акробат» поясняется не только, как человек, занимающийся акробатикой, но и просто как ловкий, координированный человек [1].

Парно-групповая акробатика как вид спорта, представлена:

- парами (женская, мужская, смешанная);
- тройкой (женская группа);
- четверкой (мужская группа).

В процессе тренировки спортсмены выполняют:

1. Акробатические прыжки – перекаты, кувырки, перевороты, сальто. В различных соединениях они выполняются на акробатической дорожке, на снарядах (батут, качели, ковре) и с трамплина.

2. Балансирования. К ним относятся упражнения в равновесии: парные и групповые – стойки, седы, поддержки, пирамиды.

3. Вольтижные упражнения, связанные с подбрасыванием и ловлей партнеров.

По своей специализации (амплуа) акробаты делятся на:

- «верхних» – легкие, стройные, невысокие спортсмены, как правило, младше по возрасту своих партнеров. Небольшие габариты «верх-

них», в сравнении с их «нижними» или «полусредними» партнерами, также способствуют освоению акробатических элементов, свойственных этому амплуа спортсменов;

- «средних» – по своим характеристикам спортсмены данной специализации находятся между «верхними» и «нижними»;

- «нижних» – как правило, возрастные спортсмены, высокие, с мощной мускулатурой, отличающиеся большой мышечной силой.

Такое разделение спортсменов на специализации (амплуа) связано особенностью выполнения функций в группе или паре:

- «верхние» – находятся наверху пирамиды или колонны. Основная их обязанность – выполнять балансные элементы (стойки, фигуры и т.п.) в руках, плечах или на голове «нижних» либо «средних» партнеров. Второй вид упражнений – это выполнение вольтижных элементов (сальто, пируэты и т.п.) с рук партнеров в руки, плечи или в соскок.

- «нижние» и «средние» – находятся внизу или середине пирамиды, или колонны. Их основная обязанность заключается в том, чтобы создать прочную, уверенную основу (опору) при выполнении «верхними» балансных элементов и задать импульс силы, при выполнении «верхними» толчка на вольтижный элемент, либо ловля партнера в руки или плечи.

Правилами Международной федерации гимнастики (FIG) установлено, что спортсмены парно-групповой акробатики выполняют три соревновательных упражнения [2].

Первое упражнение (балансное) представляет собой совокупность акробатических прыжков, танцевально-хореографических движений и нескольких сило-балансовых упражнений (категория – «пирамиды, колонны, полуколонны»), выполняемых совместно двумя, тремя или четырьмя партнерами.

Основной частью второго упражнения являются парно-групповые двигательные действия динамического характера, связанные со сложнокоординационными перемещениями одного из партнеров, как правило «верхнего».

Третье упражнение называется «mix» или смешанное. Оно состоит из балансовых, вольтижных и танцевальных элементов, акробатических и хореографических прыжков.

В проблеме комплектования парно-групповых составов в спортивной акробатике немаловажное значение имеют возраст, спортивный стаж антропометрические показатели и особенности телосложения партнеров.

Особую значимость показатели физического развития, свойства личности и поведенческие особенности имеют для представителей парной акробатики, так как для данного вида спорта важны не только индивидуальные характеристики отдельного спортсмена, но и определенные их сочетания, включающие пропорции тела партнеров.

Цель исследования – совершенствование процесса формирования мужских акробатических пар и четверок путем оценки индивидуальных особенностей физического развития и физической подготовленности в процессе становления их спортивного мастерства.

Задачи исследования:

1. Определить уровень разработанности вопроса в литературных источниках и интернет-ресурсах;

2. Рассчитать средние статистические значения возрастных и ростовесовых показателей акробатов.

Исследование проводилось по данным врачебно-медицинских карт акробатов СДЮШОР № 1 ШВСМ г. Павлодара, а также данным сильнейших акробатов России.

Исследованиями В. В. Козлова и Е. Ю. Розина установлены средние статистические значения возраста и спортивного стажа ведущих акробатов парно-групповых видов (Таблица 1) [3].

Таблица 1 – Средние статистические значения возрастных показателей акробатов ($\bar{x} \pm \sigma$)

Пары	Специализация (амплуа)	Возраст, лет				Спортивный стаж, лет			
		max	min	$\bar{x}$	$\pm\sigma$	max	min	$\bar{x}$	$\pm\sigma$
Смешанные	Верхняя	26	12	16,2	3,8	20	2	6,7	4,8
	Нижний	29	15	21,2	3,8	15	5	9,5	2,7
Мужские	Верхний	23	12	15,9	2,9	14	4	6,8	2,7
	Нижний	24	15	20,5	2,4	16	5	8,8	2,9
Женские	Верхняя	17	12	14,3	1,3	10	3	6,9	1,9
	Нижняя	21	16	17,6	1,3	10	4	7,1	1,6

Из данных, приведенных в таблице 1, видно, что «верхние» спортсмены по амплуа, в среднем младше своих партнеров «нижних» от 3,3 года (женские пары) до 5 лет (смешанные и мужские пары).

В спортивном стаже занятий акробатикой, расхождения между спортсменами различных специализаций менее значительны, хотя и здесь преимущество «нижних» обнаружено по всем исследуемым парам. В среднем, стаж занятий спортом у «нижних» партнеров 8,5 лет, что больше на 1,7 года, чем у их «верхних» партнеров, 6,8 лет.

Так или иначе, по этим двум позициям, акробаты «нижние» имеют преимущество перед своими «верхними» партнерами. Как правило, «нижние» опекают своих младших партнеров и зачастую принимают решения за них [4].

Средние значения росто-весовых показателей акробатов представлены в таблицах 2 и 3.

Анализ росто-весовых показателей показатели нижних и верхних акробатов всех парных видов позволяет с уверенностью утверждать, что «нижние» выше своих партнеров в среднем на 23,8 см и по массе превосходят «верхних» в среднем, на 29,8 кг. Установленный авторами

факт, что «нижние» спортсмены по параметрам длины тела и массы тела превышают своих «верхних» партнеров, не удивляет. Тренерам полезнее знать, какова разница между этими показателями. Рассчитанные средние величины показали, что по длине тела наибольшая разница приходится на смешанные пары – до 17%, а в женских парах – 9%.

Таблица 2 – Средние статистические значения росто-весовых показателей акробатов различных специализаций ($\bar{X} \pm \sigma$)

Пары	Специализ-ация (амплуа)	Длина тела, см				Вес тела, кг			
		max	min	$\bar{X}$	$\pm\sigma$	max	min	$\bar{X}$	$\pm\sigma$
Смешанные	Верхняя	158	129,2	146,6	7,7	46,6	27	36,9	5,3
	Нижний	188,6	167	176,4	5,8	88	65	74,2	6,2
Мужские	Верхний	170,2	127,6	148,3	11,4	61,5	26	41,4	9,5
	Нижний	184,5	163	175,1	5,8	91	56	74,4	9,4
Женские	Верхняя	157	139	147,8	4,8	47	30	37,4	4,6
	Нижняя	165,5	157	162,8	2,3	61	51	56,4	2,7

Таблица 3 – Средние статистические возрастные и росто-весовые показатели нижних и верхних акробатов всех парных видов ($\bar{X}$)

Верхние				Нижние			
Возраст, лет	Стаж, лет	Рост, см	Вес, кг	Возраст, лет	Стаж, лет	Рост, см	Вес, кг
15,5	6,8	147,6	38,6	19,8	8,5	171,4	68,4

Анализ росто-весовых показателей показатели нижних и верхних акробатов всех парных видов позволяет с уверенностью утверждать, что «нижние» выше своих партнеров в среднем на 23,8 см и по массе превосходят «верхних» в среднем, на 29,8 кг. Установленный авторами факт, что «нижние» спортсмены по параметрам длины тела и массы тела превышают своих «верхних» партнеров, не удивляет. Тренерам полезнее знать, какова разница между этими показателями. Рассчитанные средние величины показали, что по длине тела наибольшая разница приходится на смешанные пары – до 17%, а в женских парах – 9%.

Такое, нежелательное соотношение росто-весовых параметров в парно-групповой акробатике значительно снижает восприятие и смотрибельность этого эстетического вида спорта и требует от тренеров, при комплектовании пар и групп подбора партнеров меньшими расхождениями в данных показателях (таблица 2). Тем более, что в последнее время, в связи с обострившейся конкуренцией на международной арене, повышением требований к эстетичности, зрелищности соревнований по спортивной акробатике росто-весовые, а особенно ростовые, показатели партнеров будут сближаться, и к такой тенденции тренерам надо быть готовыми уже сейчас [3, 4, 5].

Заключение

На основании проведенного исследования можно сделать определенные выводы:

1. Разработанность вопроса формирования пар и групп в спортивной акробатике в литературных источниках и интернет-ресурсах находится на достаточно высоком уровне;

2. Расчет средних статистических значений возрастных и ростовесовых показателей акробатов показал, что:

- верхние партнеры, как правило, моложе своих «нижних» на 3,5-5 лет;

- анализ росто-весовых показателей «верхних» и «нижних» акробатов всех парных видов позволяет с уверенностью утверждать, что «нижние» выше своих партнеров в среднем на 23,8 см и по массе превосходят «верхних» в среднем, на 29,8 кг.

Литература

1. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / Под ред. проф. Л.И. Скворцова. – 28-е изд. перераб. – М.: Мир и образование, 2014. – 1376 с.

2. Международные правила соревнований ФИЖ по прыжкам на батуте, акробатической дорожке и двойном минитрампе 2025-2028. – Лозанна. 2024. – 67 с. Официальный сайт Международной федерации гимнастики – The International Gymnastics Federation (FIG) – www.fig-gymnastics.com/

3. Козлов В.В., Розин Е.Ю. Возраст, спортивный стаж и росто-весовые показатели в парной акробатике. Гимнастика: Сб. Вып. 2-й/Сост. В.М. Смолевский. – М.: Физкультура и спорт, 1986. – 70-74.

4. Савченко М.А. Формирование акробатических пар на основе показателей физического развития и свойств личности спортсменов: Дис.. .. канд. пед. наук: 13. 00. 04: Краснодар, 2002 162 с.

5. Морозевич-Шилюк Т.А. Использование росто-весовых соотношений партнеров в системе отбора акробатов / Т.А. Морозевич-Шилюк // Экономика глазами молодых: материалы VI Международного экономического форума молодых ученых – Минск: БГАТУ, 2013. – С. 113-115.

ФИЗИЧЕСКАЯ РЕАБИЛИТАЦИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С НАРУШЕНИЯМИ ОСАНКИ

Я.Н. Галак

студентка Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

научный руководитель: В.И. Лебедева

кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Высшей школы искусства и спорта Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г.Павлодар

Аннотация. Осанка – привычное положение туловища в пространстве, поза, обусловленная конституционными, наследственными факторами, зависящая от тонуса мышц, состояния связочного аппарата, выраженности физиологических изгибов позвоночника. По данным мировой статистики 34-50% детей имеют разную степень нарушений осанки, а по данным ВОЗ – 80% детей и подростков имеют низкий

уровень физической активности. Целью данной работы было оценить влияния физической реабилитации, с игрового метода, на степень выраженности нарушений осанки у детей младшего школьного возраста.
Ключевые слова: дошкольный возраст, нарушения осанки, физическая реабилитация.

Аннотация. Поза-дененің кеңістіктегі әдеттегі жағдайы, конституциялық, тұқым қуалайтын факторларға байланысты, бұлшықет тонусына, байлам аппаратының күйіне, омыртқаның физиологиялық иілуінің ауырлығына байланысты. Әлемдік статистикаға сәйкес, балалардың 34-50% – раз қалыптың бұзылуы әртүрлі, ал ДДҰ мәліметтері бойынша балалар мен жасөспірімдердің 80% – физ физикалық белсенділік деңгейі төмен. Бұл жұмыстың мақсаты физикалық оңалтудың ойын әдісінен бастауыш мектеп жасындағы балалардағы позаның бұзылуының ауырлығына әсерін бағалау болды.
Түйінді сөздер: мектепке дейінгі жас, қалыптың бұзылуы, физикалық оңалту.

Annotation. Posture is the habitual position of the body in space, a pose determined by constitutional and hereditary factors, depending on muscle tone, the state of the ligamentous apparatus, and the severity of the physiological curves of the spine. According to world statistics, 34-50% of children have varying degrees of posture disorders, and according to WHO, 80% of children and adolescents have a low level of physical activity. The purpose of this work was to evaluate the effects of physical rehabilitation, using the game method, on the severity of postural disorders in primary school children.
Keywords: preschool age, posture disorders, physical rehabilitation.

Здоровье детей является одним из ключевых показателей благополучия общества. В последние годы наблюдается рост числа детей дошкольного возраста с различными нарушениями осанки.

Нарушения осанки у детей дошкольного возраста становятся всё более распространённой проблемой, что связано с малоподвижным образом жизни, несоблюдением правил физической активности и влиянием внешних факторов неправильным положением тела при играх и занятиях, а также влиянием цифровых технологий.

Повсеместное распространение и использование современных компьютерных технологий способствует развитию патологий в опорно-двигательном аппарате детей дошкольного возраста. Современные воспитанники детских садов – это первое поколение использующие гаджеты с рождения, поэтому они могут столкнуться с аномалиями в развитии осанки в более раннем возрасте, чем предыдущие поколения.

Нарушение осанки в раннем возрасте может привести к серьезным проблемам в будущем, включая заболевания опорно-двигательного аппарата (ОДА), снижение физической выносливости и ограничение функциональных возможностей организма [1,2].

На этом этапе развития опорно-двигательный аппарат ребёнка активно формируется, и любые отклонения могут привести к серьёзным последствиям в будущем. Физическая реабилитация играет ключевую роль в коррекции осанки и предотвращении патологических изменений.

Исследования, проводимые в детских дошкольных учреждениях показали о необходимости разработки и внедрения комплексных подходов к восстановлению и укреплению здоровья детей, что будет закладывать основу для полноценного физического и психического развития.

Физическая реабилитация играет важную роль в профилактике и коррекции нарушений осанки. Она способствует не только устранению дефектов, но и формированию у ребенка навыков правильной осанки, укреплению мышечного корсета и улучшению общего физического состояния [3]. Важно, чтобы подход к реабилитации был системным, индивидуально ориентированным и соответствовал возрастным особенностям дошкольников.

В настоящее время такие термины, как «нарушение осанки», «сколиоз», «сколиотическая болезнь», все чаще интересуют не только врачей ортопедов и специалистов в области физической реабилитации, но и вызывают серьезную озабоченность у воспитателей дошкольных учреждений, учителей школ, а также родителей детей, к которым это относится.

Правильная осанка, которая начинает формироваться в раннем возрасте, и ее главная составляющая – здоровый позвоночник – отражают степень общего развития детей и подростков, их функциональный статус и являются основой здоровья школьников.

Увеличение в последнее время числа детей и подростков, которые имеют нарушения и заболевания костно-мышечной системы и соединительной ткани, в частности нарушения осанки и сколиоз, – одна из актуальных проблем практической медицины и педагогики.

По данным разных авторов нарушения осанки встречаются в 20–30 % случаев, а по некоторым возрастным группам (12–13 лет) и до 50 %. Сколиоз встречается у 2–9 % детей и подростков в возрасте до 16 лет, при этом распространенность этого тяжелого заболевания у детей школьного возраста достигает 15–30 и более процентов. Подобный уровень распространенности нарушений осанки и сколиоза характерен не только для Казахстана, но и для соседних государств – России, Украины и Польши.

Снижение функциональных возможностей организма, повышенная утомляемость, косметические дефекты фигуры, психологические и социальные проблемы, а также потенциальный неблагоприятный эффект от углубления нарушений осанки и прогрессирования сколиоза требует необходимости постоянного контроля и коррекции деформаций до момента созревания скелета.

Коррекция осанки – не только задача физического воспитания и реабилитации детей, но и важный момент первичной и вторичной профилактики ортопедических заболеваний и заболеваний внутренних органов.

У детей с нарушениями осанки снижены физиологические резервы дыхания и кровообращения, нарушены адаптивные реакции; слабость

мышц брюшного пресса приводит к нарушению нормальной деятельности желудочно-кишечного тракта и других органов брюшной полости.

Кроме того, нарушение рессорной функции позвоночника отрицательно сказывается на высшей нервной деятельности детей и подростков, что проявляется в повышенной утомляемости, снижении работоспособности и головных болях.

Из вышесказанного ясно, насколько важна правильная и своевременная диагностика, а также квалифицированное комплексное лечение и профилактика различных видов нарушения осанки.

Нарушения осанки у детей 3-6 лет могут быть вызваны различными причинами. Существуют внутренние или эндогенные и внешние или экзогенные факторы нарушения опорно-двигательного аппарата детей [1,2].

Эндогенные причины возникновения патологий в осанке могут быть связаны с анатомо-физиологическими особенностями, наследственной предрасположенностью, неврологическими проблемами и хроническими заболеваниями.

Особенности строения и функционирования организма ребенка имеют взаимосвязь с осанкой. Слабость мышц-стабилизаторов позвоночника, таких как мышцы спины и пресса, быстрый рост в совокупности со слабостью мышечного каркаса, гипермобильность суставов могут способствовать возникновению заболеваний ОДА [3].

Помимо этого, склонность к слабости соединительной ткани, дисплазии или другим структурным аномалиям способствуют развитию нарушений осанки у детей. Имеется снижение минеральной плотности в скелете поясничного отдела позвоночника, развивается остеопороз. При таких особенностях, родители ребенка жалуются на боли в спине, наличием плоскостопия, повышенной гибкостью суставов, быстрая утомляемость, головные боли и т.д. [1,4**].**

Гипертонус и гипотонус мышц могут способствовать не правильному формированию осанки детей еще с рождения. Родители при гипертонусе отмечают излишнюю возбудимость и частый плач у ребенка еще с младенчества, наблюдается выгибание тела и запрокидывание головы, кривошея, подворачивание пальцев ног и рук в кулачок [2]. Все эти признаки относятся к неврологическим причинам возникновения нарушения осанки.

Такие болезни, как рахит, плоскостопие, частые инфекционные заболевания, снижение остроты зрения и слуха, могут способствовать развитию патологии осанки [2], заставляя ребенка принимать неправильное положение тела для компенсации, например, наклон головы вперед или в сторону.

К экзогенным и внешним причинам относятся малоподвижный образ жизни, отсутствие регулярной физической активности, в то же время превышение возрастных норм при физических нагрузках,

проведение за экранами гаджетов большого количества времени, не правильная организация учебного пространства, не правильное спальное место. Важно создавать благоприятные условия для правильного развития осанки у подрастающего поколения. Организация рабочего и спального места, регулярные занятия физической активностью согласно возрасту (например, гимнастика, плавание), контроль массы тела и распределения нагрузки (например, вес рюкзака), развитие осознанности у детей в отношении положения тела (контроль осанки при занятиях), консультация специалистов (ортопеда, невролога) при появлении отклонений способствуют предотвращению нарушений ОДА [3,4].

В детском возрасте формируются естественные физиологические изгибы позвоночника. Изгиб в шейном отделе позвоночника и в поясничном направлен вперед, в грудном и крестцовом отделах направлен назад. Естественные искривления способствуют нормальному распределению нагрузки массы тела в вертикальном положении. Толчки при передвижении (ходьбе, беге, прыжках) смягчаются благодаря правильному строению позвоночного столба [2]. При нарушениях строения позвоночного столба могут возникать физиологичные отклонения в осанке. Они классифицируются на несколько типов в зависимости от различных факторов, например, по степени деформации (легкая – физиологическая, средняя – нарушенная, сильная – деформационная), по причине их возникновения (врожденные и приобретенные), по форме (круглая, кругло вогнутая, плоская, плосковогнутая, смешанные формы спины) и по направлению искривления позвоночника.

По направлению искривления позвоночника нарушения осанки подразделяются на:

1. *Кифоз*, при котором наблюдается чрезмерное искривление позвоночника в грудном отделе назад, так называемая «круглая спина». У дошкольников есть небольшой естественный кифоз, но выраженный кифоз называется «сутулостью». Верхняя часть спины выглядит округленной, плечи подаются вперед, ребенок часто сутулится, даже когда старается держать спину прямо. Плечи могут быть заметно сдвинуты вперед, грудная клетка выглядит запавшей. Как и при других нарушениях осанки, ребенок быстрее устает из-за неправильного распределения нагрузки. При сильно выраженном кифозе могут возникать боли в спине. Слабость мышц спины является частой причиной возникновения кифоза, особенно если ребенок ведет малоподвижный образ жизни [1,3].

2. *Лордоз*, при котором имеется искривление позвоночника вперед, чаще всего в поясничном отделе. В норме у всех детей есть небольшой лордоз в пояснице, но если он становится слишком большим, это уже является проявлением патологии. Из-за увеличенного прогиба поясницы, живот и ягодицы у ребенка выглядит выступающим. Из-за неправильного распределения нагрузки на позвоночник дошкольник быстрее устает, могут возникать боли в пояснице. При сильном лордозе центр

тяжести смещается, что может сказаться на походке и равновесии. Факторами, провоцирующими лордоз, являются слабость мышц живота и спины, привычка стоять или сидеть, сильно прогибая спину, а также лишний вес может создавать дополнительную нагрузку на поясницу. В редких случаях врожденные факторы могут быть связаны с данной аномалией осанки [3].

3. *Сколиоз*, при котором преобладает боковое искривление позвоночника вправо или влево. У дошкольников проявляется в асимметрии, когда одно плечо может быть выше другого, одна лопатка может быть более выступающей, чем другая, одна сторона таза выше другой. В зависимости от количества искривлений сколиоз бывает С-образный – одно дугообразное искривление, S-образный – два дугообразных искривления, Z-образный – три дуги искривления.

Важно отметить, что небольшие изгибы позвоночника являются нормальным физиологичным проявлением строения. Однако чрезмерное их проявление, сопровождающееся снижением двигательной активностью может указывать на нарушение в осанке.

Как было сказано ранее, нарушения осанки являются одной из наиболее распространенных проблем опорно-двигательного аппарата у детей и с возрастом у детей с малоподвижным образом жизни эта проблема может ухудшаться. Нарушения осанки могут привести к функциональным изменениям позвоночника и стать причиной болевых синдромов, ухудшения общего состояния здоровья и снижения качества жизни. Поэтому, физическая реабилитация играет ключевую роль в коррекции нарушений осанки, помогая восстановить нормальные биомеханические функции организма и предотвратить развитие осложнений. Основной целью физической реабилитации является устранение причин, которые могут приводить к нарушению осанки, и восстановление естественного положения тела [4].

Физическая реабилитация, проводимая для детей дошкольного возраста должна быть направлена на укрепление мышечного корсета, восстановление правильного положения позвоночника и улучшение подвижности суставов. Она обычно включает комплекс лечебных мероприятий, таких как лечебная физкультура (ЛФК), массаж, кинезиотерапия и физиотерапевтические процедуры.

В задачи физической реабилитации детей дошкольного возраста входит:

1) Коррекция неправильного положения позвоночника;

2) Укрепление мышц спины, шеи и брюшного пресса;

3) Восстановление симметрии тела и равновесия;

4) Снижение болевых ощущений и улучшение подвижности;

5) Профилактика дальнейшего прогрессирования нарушений

Физическая реабилитация играет важную роль в профилактике нарушений осанки. Регулярные упражнения, укрепление мышц и контроль

правильной осанки в повседневной жизни помогают снизить риск возникновения патологий позвоночника.

Физическая реабилитация является неотъемлемой частью процесса коррекции нарушений осанки. Ее методы помогают укрепить мышечный корсет, восстановить биомеханические функции позвоночника и улучшить общее состояние здоровья. Комплексный подход, включающий лечебную физкультуру, массаж и физиотерапию, позволяет добиться устойчивых результатов и предотвратить прогрессирование патологий. Регулярное выполнение профилактических мер снижает риск возникновения проблем с осанкой в будущем.

В разработанной программе реабилитации и лечения патологий осанки у детей дошкольного возраста учитывались особенности основного вида деятельности. У дошкольников низкая способность концентрироваться на однообразной деятельности. Игровые формы занятий поддерживают интерес и вовлекают детей в процесс, минимизируя рутину.

Игровая деятельность – ведущий род занятий в дошкольном возрасте. Дети 4-6 лет воспринимают мир через игру, что делает её основным способом обучения и воспитания. Игровая форма позволяет интегрировать физическую активность в повседневную жизнь ребёнка, сохраняя её естественность и доступность.

Игровой подход вызывает положительные эмоции у детей, что способствует формированию устойчивой мотивации к занятиям. Например, ребёнок охотнее будет выполнять упражнения, «помогая супергерою», чем по команде воспитателя. Игровые занятия позволяют закрепить у детей привычку к движению, что станет основой для активного образа жизни в будущем. За счёт регулярной смены игровых сюжетов и задач дети легче адаптируются к систематическим занятиям.

Занятия в игровой форме способствуют укреплению мышечного корсета, улучшению осанки, работе сердечно-сосудистой системы и профилактике плоскостопия, не вызывая у детей ощущения «лечения» или «не приятной обязательной работы». Игровая деятельность позволяет снизить тревожность, повышает уровень доверия к педагогу и помогает детям расслабиться, что положительно влияет на общее психоэмоциональное состояние. Через игру ребёнок естественно принимает правила, полезные для здоровья, и переносит их в повседневную жизнь.

Игровые занятия дают возможность учитывать индивидуальные особенности ребёнка: уровень физической подготовки, скорость выполнения заданий, эмоциональное восприятие. В игре проще корректировать поведение и прививать полезные привычки (например, правильную осанку), предлагая ребёнку роли и задачи, соответствующие его интересам.

Еще одним из направлений игровой формы коррекции является развития умения работать в команде, делиться и поддерживать друг дру-

га. Укрепление социальных навыков в детском коллективе помогает преодолевать барьеры в общении. Игры с элементами соревнования, командной работы или ролевыми заданиями способствуют развитию уверенности в себе и лидерских качеств.

Формирование правильной осанки у детей дошкольного возраста – это залог их будущего здоровья.

Своевременная диагностика, систематическая физическая реабилитация и участие всех участников воспитательного процесса позволяют успешно справляться с нарушениями осанки и предотвратить развитие серьёзных заболеваний позвоночника.

Комплексный подход и индивидуальное внимание к каждому ребёнку обеспечивают эффективность коррекционных мероприятий и способствуют гармоничному физическому развитию.

Литература

1. Кротова В.Ю. Профилактика и коррекция нарушений осанки у детей 5-7 лет: сотрудничество родителей и педагогов // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. 2015. №. 3. С. 57-59.

2. Кашуба В.А., Лазарева Е.Б., Козлов Ю.В. Содержание технологии физической реабилитации детей 5-6 лет с нефиксированными нарушениями опорно-двигательного аппарата в условиях дошкольного учебного заведения // Ученые записки Белорусского государственного университета физической культуры. 2014. №17. С. 201-211.

3. Лукина Л.Ю. Анатомо-физиологические особенности и физическое развитие детей дошкольного возраста // Реализация федеральных государственных образовательных стандартов в образовательной организации: состояние, перспективы, инновации. 2019. С. 69.

4. Паршакова В.М. Роль опорно-двигательного аппарата в выполнении физических упражнений // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2019. № 9-1. С. 38-40.

АДАПТИВНАЯ ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ ЛИЦ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

Данияруұлы Шахназар
студент Павлодарского педагогического университет имени Әлкей Марғұлан
Г.З. Айгужинова
Директор филиала Республиканского общественного объединения «Федерация спорта для лиц с особенностями интеллектуального развития» по Павлодарской области

Аннотация. Адаптивная физическая культура как многосложное функциональное явление и ее влияние на различные стороны жизни всего общества и каждо-

го человека, имеющего физические, интеллектуальные, сенсорные и другие стойкие дефекты.

Ключевые слова: адаптивная физическая культура, адаптивная двигательная рекреация, физическая реабилитация.

Аннотация. Адаптивті дене шынықтыру көп буынды функционалды құбылыс ретінде және оның бүкіл қоғам өмірінің әртүрлі аспектілеріне және физикалық, интеллектуалдық, сенсорлық және басқа да тұрақты ақаулары бар әрбір адамға әсері.

Түйінді сөздер: бейімделгіш дене шынықтыру, бейімделгіш моторлы рекреация, физикалық оңалту.

Annotation. Adaptive physical culture as a multi-complex functional phenomenon and its impact on various aspects of the life of the whole society and every person with physical, intellectual, sensory and other persistent defects.

Keywords: adaptive physical culture, adaptive motor recreation, physical rehabilitation.

Актуальность.

В последнее время как следствие общемировых тенденций гуманизации общественной жизни началось активное формирование безбарьерной среды, возросло внимание к проблеме образования лиц с ограниченными возможностями здоровья. Обращение исследователей к адаптивной физической культуре как к многогранному социальному объекту, социальному феномену и фактору социализации лиц с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ) приобретает в сегодняшних условиях особую значимость.

В соответствии с определением Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) социализация и социальная интеграция лиц с инвалидностью выступают конечной целью их реабилитации.

Одной из главных целей социализации является приспособление, адаптация человека к социальной реальности. Процесс социализации – это процесс взаимодействия личности и общества. Данное взаимодействие включает в себя, с одной стороны, способ передачи индивиду социального опыта, способ включения его в систему общественных отношений, с другой стороны, процесс личностных изменений.

В современном обществе наблюдается устойчивая тенденция повышения социальной роли физической культуры и спорта, в частности и адаптивной физической культуры, для лиц с ограниченными возможностями здоровья, которая проявляется:

– в повышении роли государства в развитии физической культуры, спорта и адаптивной физической культуры для лиц с ОВЗ;

– широком использовании физической культуры и адаптивной физической культуры в профилактике заболеваний и укреплении здоровья населения;

– продлении активного творческого долголетия людей;

– организации досуговой деятельности, профилактике асоциального поведения молодежи;

– вовлечении в занятия физической культурой и спортом трудоспособного населения и адаптивной физической культурой лиц с ограниченными возможностями здоровья;

– использовании адаптивной физической культуры в социальной и физической адаптации лиц с ОВЗ;

– возрастающем объеме спортивного телерадиовещания и роли телевидения в развитии физической культуры и спорта и формировании здорового образа жизни в обществе и среди лиц с ограниченными возможностями здоровья;

– развитии физкультурно-оздоровительной и спортивной инфраструктуры с учетом интересов и потребностей населения, с учетом потребностей контингента особых категорий;

– в многообразии форм, методов и средств, предлагаемых на рынке физкультурно-оздоровительных и спортивных услуг.

Эффективность социализации посредством адаптивной физкультурно- спортивной деятельности зависит от того, насколько ценности физической культуры и спорта совпадают с ценностями общества и личности [1].

Социализирующая роль физической культуры, особенно адаптивной физической культуры, выражается в том, что этот вид социальной практики оказывает глубокое и всестороннее воздействие на сущностные качества человека, развивая его физически и духовно.

Адаптивная физическая культура как специфический вид человеческой деятельности может стать мощным фактором социализации лиц с ОВЗ. Особенно важно подчеркнуть, что в системе культурных общечеловеческих ценностей высокий уровень здоровья и физической подготовленности во многом определяет возможности освоения остальных ценностей и в этом смысле является основой, без которой процесс социализации малоэффективен. Поэтому необходим поиск наиболее верных и по возможности наиболее универсальных средств и методов адаптивной физической культуры, способствующих повышению эффективности процесса социализации лиц с ограниченными возможностями здоровья.

Адаптивная физическая культура обладает высокой социализирующей силой. Она оказывает широкое воздействие на основные сферы жизнедеятельности, влияет на межличностные отношения, этические ценности, образ жизни. Занятия физической культурой и спортом лицам с ограниченными возможностями здоровья помогают укрепить физические и личностные качества, воспитать веру в свои силы и возможности, стремление к достижению результата, успех которого зависит прежде всего от трудолюбия, силы воли,

целеустремленности, благодаря чему выстраивается система ценностей и установок, определяющая индивида как личность.

Смысл в том, что занятия адаптивной физической культурой, если они носят систематический характер, выстраивают распорядок дня и систему приоритетов. В результате АФК становится составляющей частью образа жизни лиц с ограниченными возможностями здоровья. Адаптивная физическая культура как специфический вид человеческой деятельности может стать мощным фактором социализации лиц с ОВЗ. Особенно важно подчеркнуть, что в системе культурных общечеловеческих ценностей высокий уровень здоровья и физической подготовленности во многом определяет возможности освоения остальных ценностей и в этом смысле является основой, без которой процесс социализации малоэффективен. Поэтому необходим поиск наиболее верных и по возможности наиболее универсальных средств и методов адаптивной физической культуры, способствующих повышению эффективности процесса социализации лиц с ограниченными возможностями здоровья [1].

Создание условий для реабилитации и интеграции людей с ограниченными возможностями – одна из приоритетных задач и нашего государства. Адаптивная физическая культура (АФК) способствует восстановлению утраченного контакта с окружающим миром, социальной и трудовой адаптации, а также полноценной социализации. Социальная интеграция – это двусторонний процесс: стремление человека с ОВЗ к участию в жизни общества и готовность общества предоставить такую возможность. АФК помогает формировать социальные роли, адаптироваться к нормам и активно включаться в социум, опираясь на ключевые теории социализации [2].

Основная задача адаптивного физического воспитания состоит в формировании у инвалидов осознанного отношения к своим силам, твердой уверенности в них, готовности к смелым и решительным действиям, преодолению необходимых для полноценного функционирования субъекта физических нагрузок, а также потребности в систематических; занятиях физическими упражнениями и, вообще, в осуществлении здорового образа жизни в соответствии с рекомендациями валеологии [3].

Содержание адаптивного спорта (как базового, так и высших достижении) направлено прежде всего на формирование у инвалидов (особенно талантливой молодежи) высокого спортивного мастерства и достижение ими наивысших результатов в его различных видах на состязаниях с людьми, имеющими аналогичные проблемы со здоровьем.

В процессе адаптивной физической культуры реализуются ключевые принципы воспитания личности: целевая направленность, связь с жизнью и трудом, единство требований, комплексный и дифференцированный подход, воспитание в коллективе, уважение к

личности, опора на положительное.

Для формирования нравственного сознания используются методы: личный пример, убеждение, похвала, порицание, поощрение и наказание. Занятия АФК способствуют умственному, нравственному, эстетическому, трудовому, волевому и экологическому воспитанию.

Особое значение имеет взаимодействие инструктора АФК с учителями, врачами и психологами, а также развитие у обучающихся самостоятельности и уверенности в себе [4].

Главная группа задач адаптивной физической культуры – коррекционные, компенсаторные и профилактические. Задачи коррекции основного дефекта (сенсорных систем, опорно-двигательного аппарата, речи, интеллекта, соматических функциональных систем и др.), сопутствующих заболеваний и вторичных отклонений, обусловленных основным дефектом и сопутствующими заболеваниями. Задачи компенсации функций организма в случае невозможности коррекции основного дефекта, сопутствующих заболеваний и вторичных отклонений. Задачи профилактики сопутствующих заболеваний и вторичных отклонений при наличии тех или иных дефектов.

Адаптация традиционной группы задач физической культуры – образовательных, воспитательных, оздоровительных – для инвалидов и лиц с отклонениями в состоянии здоровья различных нозологических групп. Физическое упражнение – основное средство адаптивной физической культуры. Классификация физических упражнений. Естественно-средовые и гигиенические факторы в адаптивной физической культуре. Общепедагогические и другие средства и методы в АФК (вербальные, идеомоторные и психорегулирующие, наглядные, технические и др.).

Средства коррекции двигательной сферы и основных, жизненно и профессионально важных двигательных действий: осанки, плоскостопия, телосложения; ходьбы, бега, прыжков, лазанья и перелезания, метаний и мелкой моторики; расслабления, согласованности движений, ориентировки в пространстве и во времени; дифференцировки усилий, пространства, времени; равновесия; быстроты реагирования на изменяющиеся условия, дифференцировки тактильных ощущений, устойчивости к вестибулярным раздражителям и др. [5].

Сюжетные и подвижные игры – важнейший компонент содержания адаптивной физической культуры. Классификация сюжетных и подвижных игр. Игры, интегрирующие двигательную активность и деятельность, характерную для других учебных дисциплин; с элементами математических представлений, с речевой деятельностью, с информацией об окружающем мире, с представлениями о частях тела, о направлениях движения. Телесно-

ориентированные средства сказкотерапии, игротерапии, форм коррекционной ритмопластики и др. [6].

Методы обучения двигательным действиям в адаптивной физической культуре (методы организации учебной деятельности, стимулирования, контроля и самоконтроля учебной деятельности). Методы развития физических качеств и способностей (равномерный, переменный, повторный, интервальный, игровой, соревновательный, круговой). Комплексное применение методов адаптивной физической культуры.

В связи с этим рассмотрим основные аспекты перечисленных видов адаптивной физической культуры и выделим ряд проблем, препятствующих их эффективной реализации [7].

1. Несмотря на значительные успехи в подготовке специалистов по адаптивному спорту и создания системы повышения квалификации, все еще острой проблемой является нехватка кадров. Большинство тренеров сегодня обучались для работы со здоровыми спортсменами. Для занятий с инвалидами мало общих знаний по физкультуре, необходимы специальные знания, связанные с психологией и медициной.

2. Отсутствие сертифицированных врачей, имеющих специальное образование в области диагностики спортсменов на предмет определения их к спортивному классу в определенном виде спорта. Врачи-классификаторы на сегодняшний день достаточно редкая профессия, содержание такого специалиста может себе позволит не каждый Центр спортивной подготовки, не говоря уже о школах адаптивного спорта.

3. Невозможность финансирования восстановительных мероприятий. Спортсмену-инвалиду необходима фармакологическая поддержка и медицинская реабилитация, на которую в регионах не выделяются средства.

4. На сегодняшний день в адаптивном спорте отсутствует системный подход к тренировочному процессу и отбору талантливых спортсменов с инвалидностью. В регионах сохраняются проблемы, несмотря на общее развитие направления.

Для их решения необходимо реализовать стратегию развития физической культуры и спорта до 2030 года, улучшить нормативную базу, активизировать популяризацию АФК и обеспечить эффективный контроль.

Физическая активность помогает людям с инвалидностью социализироваться, вернуть уверенность и улучшить качество жизни. Развитие адаптивного спорта способствует гуманизации общества и формированию уважительного отношения к данной категории граждан [8].

Главной задачей все же остается вовлечение в интенсивные

занятия спортом как можно большего числа инвалидов в целях использования физкультуры и спорта как одного из важнейших средств для их адаптации и интеграции в жизнь общества, поскольку эти занятия создают психические установки, крайне необходимые для успешного воссоединения инвалида с обществом и участия в полезном труде. Применение средств физической культуры и спорта является эффективным, а в ряде случаев единственным методом физической реабилитации и социальной адаптации.

Литература

1. Адаптивная физическая культура в комплексной реабилитации и социальной интеграции лиц с ограниченными возможностями здоровья [Электронный ресурс]: учебное пособие / Т.В. Андрюхина [и др.]; под общ. ред. Т.В. Андрюхиной. Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2019. 158 с. Режим доступа: http://elar.rsvpu.ru/978-5-8050-0665-5.

2. Бадалян Л.О. Детская неврология. – М., 1984. Учебное пособие. М.: Вузовский учебник. 2009. – 384 с.

3. Волков М.В., Дедова В.Д. Детская ортопедия. – М., 1980.

4. Евсеев С.П. Теория и организация адаптивной физической культуры: учебник. Т. 1. – М., 2005.

5. Евсеев С.П. Теория и организация адаптивной физической культуры: учебник. Т. 2. – М., 2007.

6. Рожков П.А., Сладкова Н.А., Поляков Б.А., Выходец И.Т. Классификационный кодекс и международные стандарты. – М., 2008.

7. Толмачев Р.А. Адаптивная физкультура и реабилитация слепых и слабовидящих. – М., 2004

8. Шапкова Л.В. Частные методики адаптивной физической культуры: Учебник. – М., 2007.

ТЕХНИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ЮНЫХ ФУТБОЛИСТОВ 7-8 ЛЕТ

А.Т. Ержан

студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

научный руководитель: Е.О. Кольев

доктор PhD, преподаватель исследователь Высшей школы искусства и спорта Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

Аннотация. Техническая подготовка юных футболистов 7–8 лет представляет собой важнейший этап в формировании базовых футбольных навыков и общего интереса к спорту. В этом возрасте у детей активно развивается координация движений, быстрота реакции и способность к обучению новым двигательным действиям, что делает данный период оптимальным для освоения основных технических элементов: ведения мяча, передачи, приема, удара и дриблинга. В аннотации рассматриваются методические подходы к обучению технике футбола с учетом возрастных и психофи-

зических особенностей детей, акцентируется внимание на игровой форме тренировок, способствующей поддержанию мотивации и формированию позитивного отношения к тренировочному процессу. Также подчеркивается роль тренера как наставника и педагога, создающего условия для гармоничного развития личности юного спортсмена через футбол.

Ключевые слова: техническая подготовка, гармоничное развитие, работоспособность, футбол, подготовка.

Аннотация. 7-8 жас аралығындағы жас футболшыларды техникалық даярлау негізгі футбол дағдыларын және спортқа жалпы қызығушылықты қалыптастырудағы маңызды кезең болып табылады. Бұл жаста балалар қимылдарды үйлестіруді, реакция жылдамдығын және жаңа моторлық әрекеттерді үйрену қабілетін белсенді түрде дамытады, бұл кезеңді негізгі техникалық элементтерді игеру үшін оңтайлы етеді: дриблинг, беру, қабылдау, соққы және дриблинг. Аннотацияда балалардың жас және психофизикалық ерекшеліктерін ескере отырып, футбол техникасын оқытудың әдістемелік тәсілдері қарастырылады, мотивацияны сақтауға және оқу процесіне оң көзқарасты қалыптастыруға ықпал ететін жаттығулардың ойын түріне назар аударылады. Сондай-ақ, жаттықтырушының футбол арқылы жас спортшының жеке басының үйлесімді дамуына жағдай жасайтын тәлімгер және педагог ретіндегі рөлі атап өтіледі.

Түйінді сөздер: техникалық дайындық, үйлесімді даму, өнімділік, футбол, дайындық.

Annotation. The technical training of young football players aged 7-8 is an important stage in the formation of basic football skills and a general interest in sports. At this age, children actively develop coordination of movements, reaction speed and the ability to learn new motor actions, which makes this period optimal for mastering the basic technical elements: ball driving, passing, receiving, hitting and dribbling. The abstract discusses methodological approaches to teaching football techniques, taking into account the age and psychophysical characteristics of children, and focuses on the playful form of training that helps maintain motivation and form a positive attitude towards the training process. The role of the coach as a mentor and teacher is also emphasized, creating conditions for the harmonious development of the personality of a young athlete through football.

Keywords: technical training, harmonious development, efficiency, football, preparation

Введение

Футбол с полным основанием можно отнести к тем видам спорта, где к игрокам предъявляются повышенные требования по координированному проявлению физических качеств и выполнением технико-тактических действий в постоянно меняющихся игровых ситуациях. И от того насколько уверенно и точно футболист выполняет технические приемы в конкретном игровом моменте зависит командный успех.

Актуальность данного вопроса, подготовка юношей к большому футболу, сегодня как никогда остра. Подготовка мальчиков и девочек, которые пришли в футбольную школу в 6–7 лет, требует от тренера больших знаний, умений и педагогического опыта. Тренер должен

выстроить целую систему тренировочного и педагогического процесса так, чтобы мальчику или девочке впервые пришедшим на стадион или в спортзал было интересно приходить ежедневно. Начальный этап подготовки юного дарования самый сложный. Мало, мальчика или девочку, научить техническому приёму, надо ещё из тех, кто приходит, отбирать более быстрых, координированных, ловких и сообразительных. Педагогический процесс подготовки игрока составляет целый комплекс знаний, который даёт возможность достижения высоких результатов посредством овладения техническим мастерством, планомерного развития физических и индивидуальных, а также морально волевых качеств. Учить, обучать, тренировать, воспитывать – это неразрывные звенья одной цепи. Итак, начальный этап подготовки требует внимательного отношения к вашему ученику, который к Вам пришёл.

При всем многообразие технико-тактических действий выполняемых в соревновательнойдеятельности основными, определяющими конечный результат – выигранный матч, являются передачи-удары по воротам. Индивидуальное мастерство игрока складывается из таких компонентов, как физическая, техническая, теоретическая и волевая подготовленность, но основой спортивного мастерства футболистов по праву является техническая подготовленность.

Футбол – командная игра, но на начальном этапе многолетней подготовки командные задачи вторичны. На первый план выходит индивидуальное обучение техническим приемам и развитие координационных способностей. В современном футболе особенно востребованы игроки, чье индивидуальное техническое мастерство позволяет им эффективно действовать на насыщенных соперником участках поля.

Футбол – это игра со своими законами и правилами. Кроме того, здесь действуют общие закономерности и принципы подготовки спортсменов, и тренировочный процесс должен строиться на их основе. Есть, например, закономерности освоения технических приемов. Одна из них заключается в том, что в основе обучения эффективной технике лежит хорошая внутримышечная и межмышечная координация. Такая координация развивается и совершенствуется при многократном повторении одного и того же приема вначале в стандартных, а затем в разнообразных игровых условиях. В дворовых условиях старого футбола этот закон действовал неотвратимо: за несколько часов игры в течение дня с разными соперниками мальчик сотни раз повторял основные технические приемы футбола: остановки и передачи мяча, обводку соперников, удары с разных дистанций по воротам. Хорошую черту дворового футбола – многократное повторение технических приемов – мы должны воспроизвести в организованных условиях.

Обучение техническим приемам в футбольной школе сродни

обучению грамоте в общеобразовательной школе. Прежде чем написать сочинение на заданную тему, нужно научиться писать буквы, затем эти буквы сложить в слова, потом из слов формировать предложения. И, наконец, так сочетать эти предложения, чтобы получились рассказ, сочинение. Так же и в футболе: прежде чем начать хорошо играть, нужно освоить технические приемы, научиться соединять разные приемы в связки и комбинации, необходимые для решения задач каждого игрового эпизода.

Тренер должен понимать, что мальчик или девочка – это не уменьшенная копия мужчины или женщины. У них есть своя специфическая психология, особый род взаимоотношений с партнерами, особенности протекания физиологических и биохимических процессов.

На начальном этапе обучения мальчики и девочки должны заниматься футболом в смешанных группах. Связано это с тем, что уровень физической подготовленности у разнополых детей одного и того же возраста практически одинаков. Хотя причины этого равенства различны. Генетически мальчики сильнее, но скорость возмужания у них медленнее, чем у девочек. Два этих фактора, накладываясь один на другой, обуславливают равенство двигательных возможностей девочек и мальчиков одного и того же возраста до начала пубертатного периода.

На протяжении многолетнего процесса занятий футболом происходит совершенствование выполнения отдельных элементов технико-тактических действий, которое строится на достаточно высоком уровне развития технической подготовки, заложенной на начальном этапе обучения. Основными задачами технической подготовки являются: прочное освоение всего многообразия рациональной техники; обеспечение разносторонним владением техникой и умением сочетать в разной последовательности технические приемы, способы, разновидности; эффективное и надежное использование технических приемов в сложных условиях соревновательнойдеятельности

Цель исследования – изучение теоретических основ технической подготовки юных футболистов и применение их на практике.

Объект исследования – учебно-тренировочный процесс юных футболистов.

Предмет исследования – методика обучения техническим действиям юных футболистов.

Задачи исследования:

1.Изучить особенности обучения двигательным действиям.

2. Дать характеристику техническим действиям футболистов.

3. Проанализировать основы методики обучения техническим действиям футболистов.

4. Разработать экспериментальную методику технической подготовки

футболистов 7-8 лет.

Организация и методы исследования.

Экспериментальное исследование проходило в детско-юношеской спортивной школе футбольного клуба (г. Павлодар). В исследовании принимали участие 15 футболистов группы начальной подготовки первого года обучения.

Для решения поставленных в работе задач были использованы следующие методы:

- анализ научно-методической литературы;
- педагогическое наблюдение;
- педагогический эксперимент;
- метод математической статистики.

Метод анализа литературных источников. В процессе написания дипломной работы изучаласьнаучно-методическая литература по проблеме исследования, касающаяся вопросов подготовки юных футболистов, специфики, средств и методов проведения учебно-тренировочных занятий футболистов на этапе начальной подготовки, изучались анатомо-физиологические особенности исследуемого возраста.

Педагогическое наблюдение использовалось для сравнения подготовленности учащихся, а также для контроля развития занимающихся.

Педагогический эксперимент. В начале и в конце экспериментального периода в несколько дней проводилось тестирование подготовленности юных футболистов, включающее следующие испытания:

– Удар по мячу ногой на точность
– Ведение мяча, обвод стоек и удар воротам, сек
– Жонглирование мяча ногой
– Короткий пас с помощью лавочки, количество раз.

Обозначается расстояние 10м, в начале и конце выставляются конуса, которые футболисты должны оббегать. Регистрируется время с момента начала бега до пересечения финишной линии. Дается только одна попытка

У испытуемой группы футболистов 7-8 лет в количестве 20 игроков в начале и после педагогического эксперимента было проведено педагогическое тестирование с целью определения физической и технической подготовленности. Футболисты были поделены на экспериментальную и контрольную группы по 10 игроков. Также в начале и конце педагогического эксперимента проводили двухсторонние игры, формат 6+1, в которых велось наблюдение по разыгранным комбинациям со стандартных положений. Результаты тестов, проводимых в начале педагогического эксперимента, представлены в таблицах ниже.

Таблица 1 – Показатели технической подготовленности футболистов в экспериментальной и контрольной группе в начале педагогического эксперимента, средние значения

Тест	Экспериментальная группа	Контрольная группа
Удар по мячу ногой на точность	7,1	7,3
Ведение мяча, обвод стоек и дар по воротам, сек	8,2	8,4
Жонглирование мяча ногой	49	45
Короткий пас с помощью лавочки, количество раз	24	29

В начале педагогического эксперимента проводились тесты по технической подготовке. Удар по мячу ногой на точность контрольная группа показала результат 7.3 из 10, а экспериментальная группа показала 7.1 из десяти на 0.2 десятых меньше контрольная группа. Тест ведение мяча, обвод стоек и удар по воротам, экспериментальная группа показала лучше результат, чем контрольная группа на 0,2 десятых секунды. Жонглирование мяча ногой превосходство показала экспериментальная группа с результатом 49 набиваний, что касается контрольной группы, она показала результат 45 набиваний. Короткий пас с помощью лавочки, экспериментальная группа показала результат 24 передачи, контрольная группа 29 передач, больше на 5 передач.

Техническая подготовка обеих групп оценивается в 3.5 баллов, группы однородные.

Результаты экспериментальной группы после педагогического эксперимента, занимающиеся по разработанной методике значительно улучшились по сравнению с контрольной группы, занимающейся по местной методике, следует отметить, что разработанный комплекс упражнений положительно влияет на развитие общей физической подготовки.

Таблица2–Показатели технической подготовка футболистов в экспериментальной и контрольной группе после педагогического эксперимента, средние значения

Тест	Экспериментальная группа	Контрольная группа
Удар по мячу ногой на точность	7.9	7.8
Ведение мяча, обвод стоек и дар по воротам, сек	82,4+0,1	8,3+0,07
Жонглирование мяча ногой	52	43
Короткий пас с помощью лавочки, количество раз	31	30

В таблице 2 представлены показатели технической подготовки футболистов после педагогического эксперимента. Удар по мячу ногой на точность, в экспериментальной группе средний результат составил 7,9 попаданий (до эксперимента 7,1 попаданий) больше на 0,8 попаданий, контрольная группа показала результат 7,8 попаданий (до эксперимента 7,3 попадания), больше на 0,5 попаданий. В тесте жонглирования мяча ногой экспериментальная группа показала результат 52 набивание (до эксперимента 49) больше на 3 набивания, контрольная группа показала результат 43 набивания (до эксперимента 45 набивания) меньше на 1,8 набивания. Короткий пас с помощью лавочки, экспериментальная группа показала результат 31,1 передачи (до эксперимента 24,3 передачи) больше на 6,7 передачи, значительно улучшила результат, контрольная группа показала результат 30 передачи (до эксперимента 28,9 передачи) больше на 0,8 передачи, незначительные улучшения.

Результаты экспериментальной группы после педагогического эксперимента, занимающиеся по разработанной методике значительно улучшились по сравнению с контрольной группы, занимающейся по местной методике, следует отметить, что разработанный комплекс упражнений положительно влияет на развитие технической подготовки футболистов.

За время эксперимента в группе значительно улучшились показатели, характеризующие уровень развития физических качеств и техники владения мячом

Заключение. Успешному решению задач обучения помогает уточнённое и осознанное понимание закономерностей выполняемых действий. Исходя из закономерностей формирования двигательного навыка, в процессе обучения отдельному двигательному действию (техническому приему или тактическому действию) выделяют три этапа: первоначальное обучение, углубленное разучивание, закрепление и совершенствование.

Проанализировав технические действия футболистов можно выделить несколько групп техники: техника передвижения без мяча; ведение мяча; удары по мячу.

К основным средствам решения задач технической подготовки относятся соревновательныеи специальные упражнения. Эффективность средств технической подготовки футболистов во многом зависит от методов обучения. Непосредственное формирование двигательных умений и навыков связано с комплексным применением средств и методов обучения технике футбола.

В результате применения экспериментальной методики технической подготовки юных футболистов удалось статистически достоверно повысить результаты тестирования по всем применяемым

контрольным упражнениям, что свидетельствует об её эффективности. На основе результатов проведенного педагогического эксперимента нами были разработаны практические рекомендации для тренеров:

1. Включать в учебно-тренировочное занятие предложенный нами комплекс упражнений с игровой направленностью (до 85% от времени всего занятия).

2. Между игровыми упражнениями давать время на отдых, но не допускать больших пауз во избежание занимающимися концентрации внимания и потери интереса к занятию.

3. Избегать и не допускать чрезмерных силовых нагрузок у футболистов начального этапа подготовки (первый год обучения).

4. Большинство упражнений должно быть с использованием футбольного мяча. В упражнении должно участвовать максимальное количество занимающихся.

5. Осуществлять индивидуальный подход и своевременно устранять технические ошибки при выполнении упражнений с игровой направленностью.

Литература

1. Сергеев Г.В. Футбол (техника, обучение, тренировка): учебник [Текст] / Г.В. Сергеев, М.М. Чубаров. – М.: МГИУ, 2007. – 116 с.

2. Голомазов С.В. Теория и методика футбола. Техника игры: учебник [Текст] /С.В. Голомазов, Б.Г. Чирва. – М.: «СпортакАдемПресс», 2002. – 472 с.

3. Голомазов С.В. Футбол: Тренировка специальной работоспособности футболистов: учебник [Текст] / С.В. Голомазов, И. Шинкаренко.

4. Апухтин Б.Т. Техника футбола: учебник [Текст] / Б.Т. Апухтин. – М.: Физкультура, 1958. – 160 с.

5. Голомазов С.В. Футбол. Теоретические основы и методика контроля технического мастерства: учебник [Текст] / С.В. Голомазов, Б.Г. Чирва. – М.: Москва, Физкультура и спорт, 2001. – 83 с.

6. Зациорский В.М. Физические качества спортсмена: учебник [Текст] / В.М. Зациорский. – М.: Москва, Физкультура и спорт, 1966. – 94 с.

7. Полишкис М.С. Технико-тактическая подготовка квалифицированных футболистов: учебник [Текст] / М.С. Полишкис, В.А. Выжгин. – М.: ГЦОЛИФК, 1989. – 223 с.

8. Андреев С.Н. Играй в футбол [Текст] / С.Н. Андреев. – М.: Помпадур, 1999. – 94 с.

9. Гриндлер К. Техническая и тактическая подготовка футболистов: учебник [Текст] / К. Гриндлер, Х. Пальке. – М.: Физкультура и спорт, 1976. – 23 с.

10. Голомазов С.В. Футбол, закономерности игры и тенденция развития техники: учебник [Текст] / С.В. Голомазов, Б.Г. Чирва. – М.: РГАФКД, 1997. – 20 с.

11. Плон Б.И. Новая школа в футбольной тренировке [Текст] / Б.И. Плон. – М.: Терра-Спорт, 2002. – 240 с.

12. Годик М.А. Физическая подготовка футболистов [Текст] / М.А. Годик. – М.: Терра-Спорт, Олимпия Пресс, 2006. – 272 с.

13. Арестов Ю.М. Подготовка футболистов высших разрядов: Учебное пособие для слушателей ВШТ [Текст] / Ю.М. Арестов, М.А. Годик. – М.: 1980. – 128 с.

14. Шустиков В.М. Футбол на всю жизнь [Текст] / В.М. Шустиков. – М.: Сов. Россия, 1974. – 143 с.
15. Айрапетьянц Л.Р. Спортивные игры: учебник [Текст] / Л.Р. Айрапетьян, М.А. Годик. – М.: Ташкент, Ибн-Сина, 1991. – 156 с.
16. Люкшинов Н. Искусство подготовки высококлассных футболистов [Текст] / Н. Люкшинов. - М.: Сов. спорт, 2006. – 92 с.
17. Лаптев А. Режим футболиста [Текст] / А. Лаптев – М.: ФиС, 1981. – 59 с.
18. Матвеев Л. Теория и методика физического воспитания [Текст] / Л. Матвеев. – М.: ФиС, 1974. – 301 с.
19. Мишин Б.И. Настольная книга учителя физической культуры [Текст] / Б.И. Мишин – М.: ФиС, 2003. – 526 с.
20. Осташев П. Прогнозирование способностей футболиста [Текст] / П. Осташев – М.: ФиС, 1982. – 285 с.
21. Озолин Н.Г. Настольная книга тренера. Наука побеждать [Текст] / Н.Г. Озолин – М.: ФиС, 2006. – 863 с.
22. Симонян Н. Футбол – только ли игра [Текст] / Н. Симонян – М.: Молодая гвардия, 1989. – 105 с.
23. Сассо Э. Футбольный тренер [Текст] / Э. Сассо. – М.: Олимпия Press, 2003. – 202 с.

РАЗВИТИЕ КООРДИНАЦИОННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ У ДЕТЕЙ С ДЕТСКИМ ЦЕРЕБРИАЛЬНЫМ ПАРАЛЛИЧОМ

Д.А. Әдепбай
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: В.И. Лебедева
кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Высшей школы искусства и спорта Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

Аннотация. В статье рассматриваются особенности развития координационных способностей у детей, страдающих детским церебральным параличом (ДЦП). Анализируются современные подходы и методики коррекционно-развивающей работы, направленной на улучшение точности, согласованности и плавности движений. Приводятся данные об эффективности применения индивидуализированных программ, а также отмечается необходимость междисциплинарного подхода в процессе работы с детьми, имеющими ДЦП.

Ключевые слова: детский церебральный паралич, координационные способности, двигательная активность.

Аңдатпа. Мақалада балалардың церебралдық сал ауруына (сал ауруына) шалдыққан балалардың үйлестіру қабілеттерін дамыту ерекшеліктері қарастырылады. Қозғалыстардың дәлдігін, келісімділігін және бірқалыптылығын жақсартуға бағытталған түзету-дамыту жұмысының қазіргі заманғы тәсілдері мен әдістемелері талданады. Дараландырылған бағдарламаларды қолдану тиімділігі туралы деректер келтіріледі, сондай-ақ сал ауруы бар балалармен жұмыс процесінде пәнаралық тәсіл қажеттігі атап өтіледі.

Түйінді сөздер: балалардың церебралдық сал ауруы, үйлестіру қабілеті, қозғалыс белсенділігі.

Summary. The article examines the features of the development of coordination abilities in children suffering from cerebral palsy (cerebral palsy). Modern approaches and methods of corrective and developmental work aimed at improving accuracy, consistency and smoothness of movements are analyzed. It provides data on the effectiveness of the use of individualized programs, and also notes the need for an interdisciplinary approach in the process of working with children with cerebral palsy.

Keywords: cerebral palsy, coordination abilities, motor activity.

Проблема детских церебральных параличей является одной из актуальных проблем детской ортопедии и невропатологии.

Социальная значимость этой проблемы настолько велика, что вполне закономерен все увеличивающийся к ней интерес. Детский церебральный паралич является сложным заболеванием центральной нервной системы, ведущим не только к двигательным нарушениям, но и вызывающим задержку или патологию умственного развития, речевую недостаточность, нарушение слуха и зрения и т.д. Тяжесть инвалидизации у 20-35% больных оказывается настолько значительной, что они не обслуживают себя, не передвигаются, оказываются не обучаемыми. Важность этой проблемы определяется увеличивающейся распространенностью и социальной значимостью заболевания, влекущего за собой тяжелую инвалидизацию.

К изучению этой патологии приковано внимание многих ученых не только у нас, но и за рубежом. Однако до настоящего времени мало изучена распространенность детского церебрального паралича. Данные литературы о распространенности заболевания не дают сведений о возрастно-половой структуре, распределении больных по формам заболевания. Отсутствие этих данных затрудняет определение нормативов потребности больных с детским церебральным параличом в сети специализированных учреждений.

По данным **комитета по статистике Министерства национальной экономики РК,** в Казахстане насчитывается **более 19 тысяч детей с диагнозом ДЦП.** На сегодняшний день отмечается рост численности детей с неврологической патологией, в частности с детскими церебральными параличами.

В настоящее время существует крайне малое количество методик для выявления проблем общения детей с ДЦП. Работы Ипполитовой М.В., Мастюковой Е.М., Шипициной Л.М. и др. посвящены изучению коммуникативных возможностей детей с данным диагнозом. По данным Мастюковой Е.М. коммуникативные расстройства наблюдаются у 70 – 80 % детей с ДЦП. Но в то же время исследуемая проблема до сих пор является достаточно тяжелым делом, так как развитие координационных способностей ребенка с ДЦП – исключительно сложный процесс,

подчиненный взаимодействию многих факторов.

Важное социальное значение приобретают проблемы нарушения общения ребенка с ДЦП со сверстниками, сложности адаптации в современном обществе. Именно общение со сверстниками играет первостепенную роль для полноценного психического развития детей с ДЦП.

Наблюдения последних лет показали, что комплексное, систематическое лечение может значительно снизить степень инвалидизации ребенка или даже вовсе устранить ее.

Основная цель развития координационных способностей у детей с ДЦП с помощью физических упражнений заключается в улучшении двигательных функций, повышении стабильности и точности движений, а также в формировании более эффективных и гармоничных двигательных паттернов. Это достигается через систематическое использование физической активности, которая способствует укреплению мышц, улучшению баланса и ловкости, коррекции нарушений постуры и двигательных навыков.

На основе теоретического метода цель заключается в изучении механизмов нарушения координации при ДЦП и разработке эффективных подходов для их коррекции через физическую активность. Для детального изучения данной патологии и методов развитии координационных способностей, с теоритической стороны была изучена необходимая литература. Выделены ключевые моменты, которые после использовались на практическом методе. Обширное изучение темы ДЦП позволило мне раскрыть формы, которые делятся от простых к сложным. К простым формами можно отнести:

1. ***Спастическая диплегия*** – наиболее часто встречающаяся легкая форма. В основном затруднены движения нижних конечностей, но дети могут ходить с помощью вспомогательных средств или без них.

2. ***Дискинетическая форма (дискинезия)*** – характеризуется нарушениями двигательных функций, такими как непроизвольные движения (тремор, гиперкинезы), но с сохранной когнитивной функцией.

3. ***Атактическая форма*** – нарушены координация и равновесие, однако у детей часто сохраняется способность к ходьбе и нормальная интеллектуальная активность.

Эти формы заболевания обычно не требуют постоянного постороннего ухода и могут незначительно ограничивать повседневную активность. С этими формами можно работать и развивать физические качества.

Но такие формы как:

1. ***Спастическая тетраплегия*** – тяжёлая форма, при которой затруднены движения всех конечностей. Могут быть нарушены функции дыхания и глотания. Дети с этим диагнозом часто не могут ходить и нуждаются в постоянной помощи.

2. ***Гемиплегия*** – поражение одной половины тела (левая или правая сторона), но с выраженными нарушениями в движении и координации. В сложных случаях могут быть проблемы с речью и когнитивной функцией.

3. ***Смешанная форма ДЦП*** – сочетание нескольких типов двигательных нарушений, например, спастичности и дискинезии. Эти дети могут иметь выраженные трудности с движением, речью и координацией, часто требующие комплексной реабилитации.

Сложные формы ДЦП обычно требуют интенсивного медицинского и социального ухода, а также специализированной реабилитации для улучшения качества жизни и социальной адаптации.

Практический метод включал применение специализированных упражнений, адаптированных для каждого ребенка с учетом его индивидуальных особенностей и степени нарушений, что позволил достичь значительного прогресса в улучшении координации и моторику.

Таким образом, основная цель заключается в комплексном подходе к восстановлению координации, улучшении физической активности и повышении качества жизни детей с ДЦП, что способствует их социальной адаптации и большей независимости.

Для развития координационных способностей у детей с ДЦП используют методы: стандартно-повторного упражнения, вариативного упражнения, игровой метод. По интенсивности были выделены умеренные упражнения, с продолжительностью в 2 минуты. Основным средством являются обще-подготовительные упражнения.

Но так же, при развитии двигательных функций важное значение имеет использование комплексных афферентных стимулов. Основные из них:

1. ***Физические упражнения*** – специально подобранные комплексы, включающие тренировки на развитие силы, гибкости и баланса, помогают улучшить контроль над движениями и повысить точность двигательных навыков.

2. ***ЛФК (лечебная физкультура)*** – комплекс упражнений, направленных на коррекцию нарушений координации, укрепление мышц и суставов, улучшение подвижности и баланса.

3. ***Массаж*** – помогает расслабить мышцы, улучшить кровообращение, снизить тонус мышц, что способствует лучшему выполнению движений.

4. ***Биообратная связь*** – использование специальных приборов для контроля за движениями и сигналами организма помогает детям осознать правильность выполнения движений и развивать координацию.

5. ***Сенсорная интеграция*** – методы, направленные на улучшение восприятия и обработки сенсорных сигналов, что способствует лучшему контролю над движениями.

6. ***Игровые и развивающие методы*** – игры с элементами физической активности, такие как спортивные игры или задачи на баланс и ловкость, помогают детям развивать координацию в увлекательной форме.

Эти методы и средства способствуют постепенному улучшению координации движений, увеличению физической активности и повышению функциональных возможностей детей с ДЦП.

Опытно-экспериментальное исследование проводилось на базе КГУ СОШ №40 г.Павлодара.

*Цель исследования***:** определить уровень развития координационных способностей у младших школьников с ДЦП.

В исследовании приняли участие дети младшего школьного возраста, в количестве 5 человек, среди которых было 3 девочек и 2 мальчика.

Все дети имели заключение психолого-медико-педагогической комиссии (ПМПК) с заключением «Синдром ДЦП, Астатическая форма ДЦП легкой тяжести».

Исследовательская работа проведена в 4 этапа:

Первый – изучение научно-методической литературы по поставленной проблеме.

Второй – подбор методов и средств, для оценки и коррекции координационных способностей школьников.

Третий – разработка комплекса упражнений на основе средств музыкально-ритмического воспитания, развивающих координационные способности у детей ДЦП.

Четвертый – оценить эффективность влияния предложенного комплекса на состояние здоровья детей с задержкой психического развития провести анализ полученных результатов. В ходе исследования физического развития и психического состояния, учащихся обеих групп применялись следующие методы: метод наблюдения, метод оценки координационных способностей (на способность к реагированию – тест «Ловля линейки», на ориентирование в пространстве – на дифференцирование мышечных усилий – «Челночный бег (3х10 м)», метод тестирования при котором был проведен анализ для обработки информации, полученный в ходе эксперимента.

Заключение

Таким образом, с помощью теоритического материала и практических методик можно подобрать необходимые средства и методы, целью которых является развитие координационных способностей у детей с ДЦП.

Литература

1. Левченко И.Ю. Технологии обучения и воспитания детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата [Текст] / И.Ю. Левченко, О.Г. Приходько. – М.: 2011. – 216 с.51.

2. Левченко И.Ю. Основные принципы и методы коррекционно-педагогической работы с детьми, страдающими детским церебральным параличом [Текст] / И.Ю. Левченко, Г.В. Кузнецова. – М.: Просвещение, 2011. – 232 с.

3. Малер А.Р. Социальное воспитание и обучение детей с отклонениями в развитии Текст]: практическое пособие / А.Р. Малер. – М.: АРКТИ, 2010. – 124 с.

4. Мальцева И.В. Штрихи и пунктиры [Текст] / И.В. Мальцева. - М.: Педагогика, 2019. – 224 с.

5. Мастюкова Е.М. Физическое воспитание детей с церебральным параличом [Текст]: практическое пособие / Е.М. Мастюкова. – М.: Просвещение, 2011. – 198 с.

РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНЫХ ФУНКЦИЙ И СОЦИАЛЬНЫХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ С МЕНТАЛЬНЫМИ НАРУШЕНИЯМИ В ПРОЦЕССЕ ЗАНЯТИЙ АДАПТИВНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ

З.З. Ибрагимова

студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

научный руководитель: М.В. Семёнова

кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Высшей школы искусства и спорта Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г.Павлодар

Аннотация. Адаптивная физическая культура (АФК) играет ключевую роль в реабилитации детей с ментальными нарушениями, способствуя улучшению их когнитивных функций и социальных навыков. Занятия АФК включают дыхательные упражнения, регуляцию мышечного тонуса, массаж, ритмичные движения и другие методики, направленные на всестороннее развитие ребенка. Эти подходы способствуют снижению тревожности, улучшению внимания и социальной адаптации детей с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: адаптивная физическая культура, дети с ментальными нарушениями, когнитивные функции, социальные навыки, реабилитация.

Аңдатпа. Адаптивті физикалық мәдениет (АФМ) ақыл-ойы бұзылған балалардың реабилитациясында маңызды рөл атқарады, олардың когнитивтік функциялары мен әлеуметтік дағдыларын жақсартады. АФМ сабақтары тыныс алу жаттығулары, бұлшықет тонусын реттеу, массаж, ырғақты қозғалыстар және баланың жан-жақты дамуына бағытталған басқа әдістерді қамтиды. Бұл тәсілдер балалардың мазасыздығын төмендетуге, назарын арттыруға және мүгедектігі бар балалардың әлеуметтік бейімделуіне ықпал етеді.

Түйінді сөздер: адаптивті физикалық мәдениет, ақыл-ойы бұзылған балалар, когнитивтік функциялар, әлеуметтік дағдылар, реабилитация.

Abstract. Adaptive physical culture (APC) plays a crucial role in the rehabilitation of children with mental impairments, enhancing their cognitive functions and social skills. APC activities include breathing exercises, muscle tone regulation, massage, rhythmic movements, and other techniques aimed at the child's comprehensive development. These approaches help reduce anxiety, improve attention, and facilitate social adaptation of children with disabilities.

Keywords: adaptive physical culture, children with mental impairments, cognitive functions, social skills, rehabilitation.

В последние годы, под влиянием общемировых тенденций, активно развивается безбарьерная среда, что усиливает внимание к вопросам образования людей с ограниченными возможностями. Согласно данным Министерства труда и социальной защиты Республики Казахстан на 2024 год, зарегистрировано 109 400 детей-инвалидов в возрасте от 0 до 18 лет. В Республике Казахстан 26 июня 2021 года подписан Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования» [1], что свидетельствует о стремлении сделать образование доступным для каждого ребенка, независимо от состояния его здоровья.

Нарушение интеллекта проявляется не только в ухудшении когнитивных функций ребенка, таких как память, мышление и речь, но также приводит к отклонениям в развитии его двигательной активности. Эти ограничения затрудняют формирование навыков, необходимых для обучения, социальной адаптации и самостоятельной жизни. Снижение когнитивных функций усложняет восприятие, запоминание и обработку информации, а нарушение развития моторики мешает овладению двигательными умениями и навыками, важными для повседневной активности. Поэтому важно использовать специальные методики, направленные на улучшение познавательных процессов, которые могут компенсировать недостаток интеллектуальных навыков.

В свете недавно принятых инициатив по инклюзивному образованию в Казахстане становится важным исследовать, как же АФК может улучшить образовательные результаты и общее благополучие детей с ментальными нарушениями. Важными задачами на сегодняшний день является изучить существующие исследования и теоретические основы, касающиеся влияния АФК на когнитивные функции и социальные навыки у детей с ментальными нарушениями.

Кроме того, важно рассмотреть и оценить эффективность текущих методик и программ АФК, направленных на улучшение когнитивных способностей и социальных умений у детей с ментальными нарушениями. Это позволит выявить наиболее действенные подходы, разработать рекомендации по их оптимизации или созданию новых, более адаптированных к потребностям данной категории детей программ.

Немаловажным является теоретическое обоснование, и экспериментальная проверка эффективности занятий АФК как средства коррекции и развития когнитивных функций и социальных навыков у детей с ментальными нарушениями.

Почему же именно очень важно развивать данное направление? Когнитивные функции и социальные навыки являются важнейшими аспектами развития ребенка, которые оказывают влияние на его способность воспринимать окружающий мир, взаимодействовать с людьми и адаптироваться к различным жизненным ситуациям. Эти два компонента развития не существуют отдельно друг от друга, а тесно связаны, оказывая взаимное влияние на формирование личности ребенка.

Когнитивные функции – это умственные процессы, с помощью которых ребенок воспринимает, обрабатывает, запоминает и использует информацию. Социальные навыки, в свою очередь, являются необходимыми для успешного взаимодействия с окружающими и адаптации в обществе. Развитие этих навыков позволяет ребенку гармонично строить отношения с другими людьми и эффективно работать в коллективе.

Какая же именно существует взаимосвязь когнитивных функций и социальных навыков? Развитие когнитивных функций напрямую влияет на формирование социальных навыков. Например, хорошая память помогает запоминать имена и правила общения, а развитое мышление – находить решения в конфликтных ситуациях. В свою очередь, социальное взаимодействие стимулирует когнитивное развитие, так как ребенок учится через подражание, диалог и совместную деятельность.

Развитие познавательных способностей у детей с интеллектуальными нарушениями является одной из основных задач специальной педагогики. У таких детей часто наблюдаются слабая развитость когнитивных функций, таких как память, внимание, мышление и речь, что затрудняет их участие в учебной деятельности и повседневной жизни. В этой связи особенно важно применять специализированные методики, направленные на улучшение познавательных процессов и компенсацию недостатков в интеллектуальных навыках [2].

Создание инклюзивного общества требует от педагогов внимательного и индивидуального подхода к детям с особыми потребностями. Дети с МН часто сталкиваются с повышенной тревожностью, трудностями с концентрацией внимания и ограниченным кругом интересов, что влияет на их повседневную жизнь. Также координация движений может быть нарушена, что ограничивает физическую активность и негативно сказывается на общем состоянии здоровья и физическом развитии.

Регулярная физическая активность оказывает положительное влияние на когнитивное и психическое развитие детей, что объясняется

с точки зрения нейропсихологии. А. Р. Лурия [3] выделил три функциональных блока мозга, каждый из которых выполняет определенные *задачи*:

Первый блок: обеспечивает общий тонус и бодрствование, влияя на эмоциональную стабильность и концентрацию внимания. Физическая активность способствует улучшению кровоснабжения мозга, что положительно сказывается на его функционировании.

Второй блок: отвечает за восприятие, обработку и хранение информации, поступающей через органы чувств. Улучшение кровоснабжения и стимуляция нейрогенеза через физические упражнения способствуют более эффективной работе этого блока.

Третий блок: связан с программированием, регуляцией и контролем сложных форм деятельности. Физическая активность помогает в развитии префронтальной коры, отвечающей за эти функции.

Исходя из вышеизложенного можно сделать вывод, что физическая активность играет ключевую роль в гармоничном развитии детей, способствуя улучшению их когнитивных функций и психического состояния.

Адаптивная физическая культура (АФК) становится важным инструментом в реабилитации детей с особыми потребностями, включая физическое развитие, социализацию и повышение самостоятельности. АФК охватывает различные аспекты жизни общества, включая спорт, отдых и творческую двигательную активность [4].

В последние годы наблюдается активное развитие реабилитационных маршрутов для детей с ментальными нарушениями. Массово открываются частные центры, реализуются социальные проекты, направленные на занятия адаптивной физической культурой (АФК) и адаптивным спортом. Однако возникает вопрос: в чем заключается польза и значимость этих направлений?

Занятия АФК помогают детям с ограниченными возможностями не только улучшать физическое развитие, но и обеспечивают социализацию, снижая уровень стресса и повышая уверенность в себе. Такие дети могут испытывать стресс, связанный с особенностями поведения и трудностями адаптации, что порой приводит к эмоциональному истощению или аутоагрессии [5].

Регулярные занятия адаптивной физической культурой (АФК) способствуют снижению стресса, улучшению эмоционального состояния и развитию двигательных навыков. Систематические упражнения способствуют укреплению мышц, развитию координации, улучшению равновесия и гибкости.

Занятия АФК могут варьироваться в зависимости от индивидуальных особенностей ребенка с МН. Поэтому необходимо разрабатывать программы физической активности с учетом его потребностей и возможностей. Специалист, проводящий занятия,

должен обладать дополнительными знаниями о специфике заболеваний, чтобы корректно подбирать упражнения и учитывать возможные ограничения.

Создание комфортной и предсказуемой среды для ребенка с ментальными нарушениями включает в себя: организацию стабильной обстановки с четким расписанием; использование визуальных подсказок для упрощения восприятия информации; предварительное объяснение целей и правил занятий; предоставление коротких и понятных инструкций, обеспечение безопасности тренировочного пространства; поддержание ясной коммуникации; наблюдение за состоянием ребенка с предоставлением необходимого отдыха и поощрение его стараний с использованием социальной поддержки и мотивации [6].

Одной из ключевых задач родителей детей с особенностями является развитие их самостоятельности в повседневной жизни, и программа АФК играет в этом важную роль [7]. Для ускорения этого процесса рекомендуется придерживаться однообразного и структурированного распорядка занятий. Постепенное повышение сложности и продолжительности выполняемых действий, что способствует развитию когнитивных и моторных навыков, повышая общую продуктивность.

Предлагаем ознакомиться с исследуемыми и доказанными примерами в практике эффективного воздействия АФК на когнитивные функции и социальные навыки у детей с МН:

1. *Групповые тренировки*: играют ключевую роль в процессе социализации, помогая детям преодолевать страхи, налаживать взаимодействие с окружающими и постепенно обрести уверенность в себе, вввлияние на психоэмоциональное развитие детей с интеллектуальными нарушениями. Они включают в себя: упражнения на расслабление (йога, дыхательные практики); подвижные игры с четкими правилами (эстафеты, командные соревнования); музыкально-двигательные упражнения (танцы, ритмическая гимнастика). В исследовании «Goodwin & Watkinson» (2000) было доказано, что у детей, участвовавших в программе АФК в течение 6 месяцев, уровень тревожности снизился на 25%, а самооценка повысилась на 30%, что доказывает эффективность данного подхода [8].

2. Игровая активность: стимулирует нейропластичность мозга, способствуя развитию когнитивных процессов. Повторяющиеся двигательные действия помогают укрепить память и координацию, а интерактивные игровые упражнения позволяют детям эффективнее обрабатывать информацию, повышая скорость реакции и уровень концентрации.

Практическая часть: игры на внимание, такие как «Красный – стой, зелёный – иди», позволяющие детям тренировать способность к сосредоточению; игры на память включали упражнения с запоминанием

и воспроизведением последовательности движений; лабиринты с движениями требовали прохождения заданного маршрута с выполнением определенных действий, что развивало пространственное мышление и когнитивную гибкость. Результаты показали исследования «Reed et al» показало, что дети, принимавшие участие в программе двигательных игр, продемонстрировали значительное улучшение когнитивных показателей. Их память улучшилась на 20% по сравнению с контрольной группой, а скорость реакции возросла на 15%. Эти данные подтверждают эффективность двигательных игр в развитии когнитивных способностей у детей с ментальными нарушениями и подчеркивают их важную роль в АФК [9].

3. Нейрогимнастика: представляет собой методику, направленную на улучшение когнитивных и моторных функций у детей с особыми потребностями, и является важной частью комплексных программ, используемых для коррекции и развития детей с ментальными нарушениями через физическую активность. Основой нейрогимнастики служит образовательная кинезиология, которая включает в себя упражнения, стимулирующие межполушарные связи и способствующие улучшению когнитивных функций. Одним из наиболее известных методов нейрогимнастики является методика Brain Gym, разработанная Полом Дэннисоном еще в 1980-х годах. Эта методика включает 26 простых упражнений, таких как кросс-марш, ленивые восьмерки и кнопки мозга, которые активируют оба полушария мозга и способствуют улучшению координации движений, памяти, внимания и пространственного восприятия. В экспериментах, проведенных в образовательных учреждениях, было зафиксировано повышение уровня внимания на 20-30% и значительное снижение тревожности среди участников.

4. *Мультисенсорный подход*: влияние различных сенсорных стимулов. У таких детей часто наблюдается сниженная чувствительность к внешним раздражителям, что затрудняет процесс обучения и адаптации, а ввключение тактильных, слуховых и зрительных стимулов может способствовать лучшему усвоению информации и повышению эффективности занятий. Различные методы мультисенсорного воздействия: яркие визуальные элементы тактильные материалы, музыкальное сопровождение, которые способствовали активному восприятию информации и улучшению взаимодействия детей с окружающей средой; игры с мягкими мячами разной текстуры, упражнения с визуальными ориентирами, такими как цветные дорожки, а также музыкально-ритмические занятия, основанные на хлопках и притопах. Результаты исследования «Gallahue и Donnelly» (2007) показали, что дети, занимавшиеся по мультисенсорной методике, продемонстрировали значительное улучшение пространственной ориентации, увеличив этот показатель на 35%, а также моторной

координации, которая улучшилась на 28% [10].

5. *Спортивные игры:* социализацияя и улучшениее коммуникативных способностей. Регулярное участие в спортивных играх помогает развивать навыки сотрудничества, эмпатии и уверенности в себе. Практическая реализация исследования включила в себя: – командные эстафеты, в которых дети участвовали в паре или группе, адаптированные версии баскетбола с упрощенными правилами; – игры с элементами ролевого взаимодействия, способствующие развитию навыков коммуникации. Эти методы позволили детям учиться взаимодействовать, договариваться и принимать коллективные решения в игровой форме. Результаты исследования «Block» (2016) показали, что дети, занимавшиеся командными видами спорта в течение восьми месяцев, стали в два раза чаще инициировать общение со сверстниками вне занятий. Это подтверждает, что адаптированные спортивные игры могут стать эффективным инструментом для развития социальных навыков и формирования чувства принадлежности к коллективу у детей с ментальными нарушениями [11].

6. Инклюзивные программы: способствуют развитию детей с ментальными нарушениями и улучшению их социальной интеграции. Дети с МН часто испытывают чувство изоляции в обычной образовательной и социальной среде. Инклюзивные программы, напротив, предоставляют им возможность взаимодействовать с нейротипичными сверстниками, что способствует их лучшей социальной адаптации. Практическое применение инклюзивного подхода включало в себя: разнообразные формы взаимодействия, такие как парные упражнения, где нейротипичный ребенок и ребенок с ограниченными возможностями здоровья занимаются вместе; командные, совместные игры с адаптированными правилами и групповые танцевальные или гимнастические занятия, направленные на развитие социальных навыков через физическую активность. Результаты исследования «Lieberman и Houston-Wilson» (2009) показали, что 85% детей, обучавшихся в инклюзивных группах, стали более уверенными в общении и значительно адаптировались к коллективу [12].

Современные исследования подтверждают, что АФК оказывает глубокое влияние на развитие детей с ментальными нарушениями, улучшая их физическое состояние, когнитивные способности и социальную адаптацию. Результаты множества научных работ показывают, что занятия физической активностью, включая комплексные упражнения, мультисенсорные методики и командные игры, способствуют улучшению памяти, внимания, моторики и коммуникации у детей с особыми потребностями.

Эффективность адаптивной физической культуры подтверждается статистическими данными. По данным ВОЗ, более 15% мирового насе-

ления имеют определенные ограничения в здоровье, и значительная часть из них принимает участие в адаптивных спортивных программах.

Несмотря на достигнутые успехи, АФК сталкивается с рядом проблем. Одной из ключевых является недостаточная осведомленность населения о возможностях АФК. Также существуют трудности с финансированием программ, нехваткой специалистов и ограниченной доступностью. Эти проблемы требуют комплексного подхода и совместных усилий со стороны государственных структур, образовательных учреждений и общественных организаций.

Рекомендуемые меры для развития АФК включают в себя следующее:

1. Улучшение инфраструктуры и обеспечение доступности занятий.

2. Подготовку и повышение квалификации специалистов в области АФК.

3. Интеграцию адаптивных программ с образовательными и социальными инициативами.

4. Финансовую поддержку для расширения программ и повышения их качества.

5. Продолжение исследований для разработки новых методик.

6. Повышение осведомленности общества о важности АФК.

Участие детей с особыми потребностями в программах упражнений и физической активности не только помогает преодолеть негативные последствия малоподвижного образа жизни, но и значительно повышает их способность к социальной адаптации. Это происходит за счет развития таких качеств, как следование правилам, приобретение уверенности в себе и принятие в круг сверстников. Кроме того, индивидуальные программы обучения, разработанные с учетом особенностей развития участников, могут способствовать укреплению их уверенности, устранению недостатков, обеспечению душевного равновесия и, самое главное, развитию способности выражать себя не только в рамках спортивных программ, но и в повседневной жизни. [13]

Литература

1. Закон Республики Казахстан от 26 июня 2021 года № 56-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования».

2. Елисеева Ю.Н. Особенности социализации детей школьного возраста с ОВЗ / Ю.Н. Елисеева // Молодой ученый. – 2016. – № 3 (107). – С. 959-964.

3. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 384 с.

4. Евсеев С.П., Щербаков В.Г., Минаев А.В., Царик А.В. Теория и организация адаптивной физической культуры Т.1 Введение в специальность. История и общая характеристика адаптивной физической культуры. -М.,2010. Том: Т.1.

5. Бегидова Т.П. Основы адаптационной физической культуры: учебное пособие / Т. П. Бегидова. Москва: Физическая культура и спорт, 2007. 192 с

6. Технологии физкультурно-спортивной деятельности в адаптивной физической культуре: учебник / // М.: Спорт. – 2016. – 384 с; 4. Колпакова А.А. /Ранний детский аутизм // Аллея науки. – 2018. – Т.2 (18).

7. Федорова Н.И., Парфенова Л.А. Компетентность родителей детей с нарушением интеллекта в сфере адаптивной физической культуры // Адаптивная физическая культура. – 2020. – № 1 (81). – С. 6-9.

8. Goodwin, D. L., & Watkinson, E. J. (2000). Inclusive Physical Education from the Perspective of Students with Physical Disabilities. Adapted Physical Activity Quarterly, 17(2), 144–160.

9. Reed, J. A., Einstein, G., Hahn, E., Hooker, S. P., Gross, V. P., & Kravitz, L. (2010). Effect of Aerobic Exercise on Cognition, Academic Achievement, and Psychosocial Function in Children: A Systematic Review of Randomized Controlled Trials. Preventing Chronic Disease, 10, E17

10. Gallahue, D. L., & Donnelly, F. C. (2007). Developmental Physical Education for All Children (4-е изд.). Champaign, IL: Human Kinetics

11. Block, M. E. (2016). «A Teacher's Guide to Adapted Physical Education: Including Students with Disabilities in Sports and Recreation.» Paul H. Brookes Publishing.

12. Lieberman, L., & Houston-Wilson, C. (2009). «Strategies for Inclusion: Physical Education for Everyone.» Human Kinetics.

13. Güvendi, B., & İlhan, E. L. (2017). «Effects of adapted physical activity applied on intellectual disability students toward level of emotional adjustment, self-managing and the socialization.» Journal of Human Sciences.

ПОДВИЖНЫЕ ИГРЫ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ СО СВЕРСТНИКАМИ В МЛАДШЕМ ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

С.А. Каржасов

студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

научный руководитель: М.В. Семёнова

кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Высшей школы искусства и спорта Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г.Павлодар

Аннотация. Статья посвящена исследованию влияния подвижных игр на развитие взаимоотношений у младших школьников. Представлен комплекс подвижных игр, включенный в уроки физической культуры,а также сравнительные результаты по группам до и после педагогического эксперимента.

Ключевые слова: младшие школьники, взаимоотношения, подвижные игры, физическая культура, взаимоотношения со сверстниками.

Аңдатпа. Мақала ашық ойындардың бастауыш сынып оқушыларының қарымқатынасын дамытуға әсерін зерттеуге арналған. Дене шынықтыру сабақтарына енгізілген ашық ойындар кешені, сондай-ақ педагогикалық экспериментке дейінгі және кейінгі топтар бойынша салыстырмалы нәтижелер ұсынылған.

Түйінді сөздер: бастауыш сынып оқушылары, қарым-қатынас, ашық ойындар, дене шынықтыру, құрдастарымен қарым-қатынас.

Annotation. The article is devoted to the study of the influence of outdoor games on the development of relationships among younger schoolchildren. A set of outdoor games included in physical education lessons is presented, as well as comparative results by groups before and after the pedagogical experiment.

Keywords: primary school students, relationships, outdoor games, physical education, relationships with peers.

Игра является основным видом деятельности ребёнка. Любая игра в младшем школьном возрасте сохраняет и развивает все детское в детях, игра является для детей своего рода школой жизни и практикой развития. В процессе игры не только развиваются или заново формируются отдельные интеллектуальные операции, но и коренным образом меняется отношение ребёнка к окружающему миру и формируется механизм возможной смены отношения и координации собственной точки зрения с другими возможными точками зрения [1, 2].

В школьной программе по физической культуре большое количество часов уделяется на овладение техникой определенных упражнений, а детям, особенно в младшем школьном возрасте, хочется больше играть. Любая игра способствует тому, что она учит детей действовать в своем коллективе, взаимодействовать друг с другом, сообща, единой командой стремиться к победе. Данная ключевая компетенция, если она достаточным образом сформирована, сопровождает человека всю его жизнь. Такому человеку достаточно легко влиться в общество, устроиться на работу, двигаться по карьерной лестнице, продуктивно сотрудничая с окружающими.

К сожалению, в наше время дети практически перестали играть, в силу их достаточно плотной занятости. Разнообразные дополнительные занятия, изучение языков, общественные поручения, к тому же они значительную часть свободного времени отводят компьютерным играм. Все вышеперечисленное сопровождается утомлением и напряжением глаз, а также утомлением всех групп мышц. На сегодняшний день необходимо научить детей больше двигаться, посредством подвижных игр, поскольку в них можно играть где угодно, они не требуют инвентаря и специально оборудованной площадки. Тем самым, удовлетворяя свою естественную потребность в движениях.

В младшем школьном возрасте все большее значение для развития ребенка приобретает его общения со сверстниками. В общении ребенка со сверстниками не только более охотно осуществляется познавательная предметная деятельность, но и формируются важнейшие навыки межличностного общения и нравственного поведения. Стремление к сверстникам, жажда общения с ним делает группу сверстников для школьника чрезвычайно ценной и привлекательной. Участием в группе они очень

дорожат (А.А. Реан). От того, как ребенок общается со сверстниками, будет зависеть направление его развития. Значит, межличностные отношения в группе являются одним из факторов развивающим личность. Поэтому проблемами межличностных отношений занимаются многие ученые и эти проблемы являются актуальными на сегодняшний день [3, 5].

Формирующий этап эксперимента проводился на базе СОШ № 13 в течении второй и третьей четвертей. Было отведено повышенное количество урочного времени на проведение подвижных игр, а также в качестве утренней зарядки проводились умеренные по эмоциональной нагрузке подвижные игры.

В качестве экспериментальной группы была выбрана группа I (4 «В» класс), поскольку данные анализа исходных данных уровня взаимоотношений в этой группе гораздо уступают данным группы II (4 «Б» класс).

Контрольная группа (группа II (4 «Б» класс)) занималась физической культурой по традиционной программе, а экспериментальная (группа I (4 «В» класс)) занималась по составленной методике с внедрением большего количества подвижных игр в урочное время.

Была составлена методика, которая в традиционные уроки физической культуры включала подвижные игры. Они включены в различные части урока: – в подготовительную часть (в качестве разминки); – либо основную часть (подвижным играм полностью отводится основная часть, либо после обучения и совершенствования того или иного умения, навыка, перед заключительной частью); – либо в заключительную часть (в этом случае подбирались игры, снижающие эмоциональное возбуждение и снижающие двигательную активность).

Такого рода уроки проводились 3 раза в неделю по 40 минут, то есть как традиционные уроки физической культуры.

Каждый урок содержал от 1 до 2-3 подвижных игр, в зависимости от того, в какую часть урока они были включены, а также от количества времени, которое занимали проведение данных игр.

В ходе таких уроков, помимо образовательных, оздоровительных и воспитательных задач, прописанных программой, решались следующие задачи для достижения основной цели данной методики – развитие взаимоотношений со сверстниками у младших школьников:

1) развитие коммуникативной компетентности;

2) формирование направленности ребенка на сверстника;

3) расширение и обогащение позитивного опыта совместной деятельности и форм общения со сверстниками;

4) развитие способности к осознанию себя и своих возможностей;

5) преодоление эмоционально личностного эгоцентризма, развитие способности к эмпатии, сопереживанию чувствам другого человека.

Содержание методики

Подвижная игра «Бездомный заяц» проводилась в подготовительной части урока после ОРУ, в качестве разминки и подготовки к основной части урока, на спортивной площадке, на которой проводится лыжная подготовка.

Подвижные игры на лыжах «Занять место» и *«Нападение акулы»* проводились в основной части урока, в качестве основного вида деятельности, для совершенствования двигательных умений и навыков, приобретенных ранее в лыжной подготовке.

Игра на внимание «Запрещенное число» проводилась в заключительной части урока с целью снижения эмоционального возбуждения и двигательной активности, которые появились в ходе урока.

Подвижная игра «Салки-обнималки» проводилась в подготовительной части урока, на спортивной площадке, на которой в последующем будет проведена основная часть урока по лыжной подготовке.

Подвижная игра на лыжах «Нападение акулы» проводилась по окончанию основной части, перед заключительной. Целью данной игры была проверка усвоения пройденного на данном уроке физической культуры по лыжной подготовке материала.

Подвижная игра «Птицы, пауки, блохи» проводилась в подготовительной части урока, на спортивной площадке, на которой в последующем будет проведена основная часть урока по лыжной подготовке.

Подвижные игры «Буксиры» и «Гусеницы» проводились в основной части урока, в качестве основного вида деятельности, для совершенствования двигательных умений и навыков, приобретенных ранее в лыжной подготовке.

Игра на внимание «Справа и слева» проводилась в заключительной части урока с целью снижения эмоционального возбуждения и двигательной активности, которые появились в ходе урока.

Подвижная игра на лыжах «Пятнашки» проводилась по окончанию основной части, перед заключительной. Целью данной игры была проверка усвоения пройденного на данном уроке физической культуры по лыжной подготовке материала.

Игра на внимание «Земля-вода-воздух» проводилась в заключительной части урока с целью снижения эмоционального возбуждения и двигательной активности, которые появились в ходе урока.

Подвижная игра «Домики» проводилась в подготовительной части урока, на спортивной площадке, на которой в последующем будет проведена основная часть урока по лыжной подготовке.

Подвижные игры на лыжах «Помоги товарищу» и «Накаты» проводились в основной части урока, в качестве основного вида деятельности, для совершенствования двигательных умений и навыков, приобретенных ранее в лыжной подготовке.

Подвижная игра на лыжах «Собери флажки» проводилась по окончанию основной части, перед заключительной. Целью данной игры

была проверка усвоения пройденного на данном уроке физической культуры по лыжной подготовке материала.

Подвижная игра «Гуси» проводилась в спортивном зале перед проведением основной части урока в качестве разминки и подготовки к основной части урока, после ОРУ.

Подвижные игры «Захват флага» и «Части тела» проводились в спортивном зале после подготовительной части урока, в основной. Этим играм была отведена полностью основная часть урока.

Игра на внимание «Тонкий слух» проводилась в заключительной части урока с целью снижения эмоционального возбуждения и двигательной активности, которые появились в ходе урока.

Подвижные игры «Рыбаки-рыбки» и «Зайцы в лесу» проводились в спортивном зале после подготовительной части урока, в основной. Этим играм была отведена полностью основная часть урока.

Подвижная игра «Вороны и воробьи» проводилась в спортивном зале перед проведением основной части урока в качестве разминки и подготовки к основной части урока, после ОРУ.

Подвижная игра «Выше ножки от земли» проводилась в спортивном зале перед проведением основной части урока в качестве разминки и подготовки к основной части урока, после ОРУ.

Подвижные игры «Захват флага» и «Много троих, хватит двоих» проводились в спортивном зале после подготовительной части урока, в основной. Этим играм была отведена полностью основная часть урока.

Подвижные игры «Салки-обнималки», «Зайцы в лесу» и «Два медведя» проводились в спортивном зале после подготовительной части урока, в основной. Этим играм была отведена полностью основная часть урока.

Игра на внимание «Овощи-фрукты» проводилась в заключительной части урока с целью снижения эмоционального возбуждения и двигательной активности, которые появились в ходе урока.

Подвижная игра «Жмурки» проводилась по окончанию основной части урока, перед заключительной, после решения образовательных и оздоровительных задач.

Подвижная игра «Поймай хвост» проводилась в спортивном зале перед проведением основной части урока в качестве разминки и подготовки к основной части урока, после ОРУ.

Игра на внимание «Справа и слева» проводилась в заключительной части урока с целью снижения эмоционального возбуждения и двигательной активности, которые появились в ходе урока.

Подвижная игра «Заколдованный замок» проводилась в спортивном зале перед проведением основной части урока в качестве разминки и подготовки к основной части урока, после ОРУ.

Подвижная игра «Удочка» проводилась по окончанию основной части урока, перед заключительной, после решения образовательных и оздоровительных задач.

Подвижная игра «Тише едешь» проводилась по окончанию основной части урока, перед заключительной, после решения образовательных и оздоровительных задач.

Подвижная игра «Капканы» проводилась в спортивном зале перед проведением основной части урока в качестве разминки и подготовки к основной части урока, после ОРУ.

Предложенные игры сразу же заинтересовали школьников. На первых занятиях деление учащихся на команды проходило по принципу «с кем я общаюсь, тот и будет в моей команде. Для того, чтобы разнообразить взаимоотношения, играющим был предложен метод жеребьевки, либо предлагалось выбирать участников с помощью какой-либо считалки. Дети встают в круг и тот, на ком заканчивается считалка, становится участником одной команды. Так происходит, пока играющие не поделятся поровну. В первое время к такому методу школьники относились с настороженностью, но в дальнейшем привыкли и на последующих занятиях уже взяли инициативу на себя и сами делились на команды.

Когда нужно было выбрать ведущего, на первых занятиях ими становились учащиеся, которые по нашим данным были наиболее общительными в классе и имели высокие статусы в группе, тогда детям был предложен опять же метод жеребьевки. Таким образом, ведущими в игре нередко становились отвергаемые и изолированные школьники. Они не сразу привыкали к непривычной для них роли лидера, но постепенно увлекались игрой и забывали о том, что они не хотели оказаться ведущими в игре. Также на нескольких занятиях детям было предложено выбрать ведущего коллективным обсуждением и объяснить, почему был выбран тот или иной ученик. Если игра предполагала деление школьников на пары, то пары формировались из детей, которые в обычной своей школьной жизни не общались, общались недостаточно либо между ними существовал конфликт.

В основном работа была направлена на то, чтобы заинтересовать, увлечь главным образом изолированных и отвергаемых школьников. Необходимо было вовлечь этих учеников в общение с остальными одноклассниками, повысить уверенность в собственных силах. В связи с тем, что в каждую игру школьники играли по нескольку раз, все они почувствовали себя победителями. На первых занятиях играющие недостаточно уверенно выполняли те или иные действия, предполагаемые игрой, но на последних занятиях они уже не оставались в стороне, когда нужно было проявить инициативу. Большинство игр предполагали активное общение между участниками, таким образом, они, так или иначе, оказывались включенными во взаимодействие с одноклассниками. Победа той или иной команды в игре оказывала влияние на развитие груп-

повой сплоченности, вызывала положительные эмоции у детей, радость от общения. Для того чтобы у проигравшей команды не формировались негативные установки в отношении победившей, все участники получали поощрительные призы (медали, открытки, сладкие призы). Если школьник начинал вести себя агрессивно по отношению к одноклассникам, он зарабатывал штрафное очко своей команде, поэтому ученики старались вести себя сдержаннее. Но, естественно не у всех это получалось, особенно на первых занятиях.

Контрольный этап эксперимента был проведен в апреле 2025 г. В исследовании использовался модифицированный вариант социометрической методики Рене Жиля. В ходе данного этапа были получены следующие результаты, представленные на рисунках 1, 2 и 3.

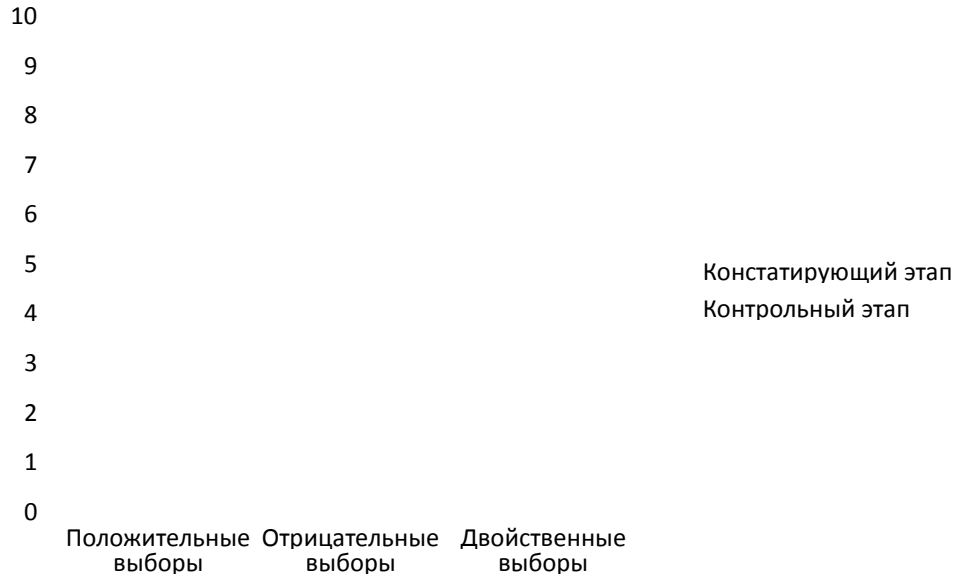

Рисунок 1 – Сравнительная характеристика результатов экспериментальной группы по показателям социовалентности на констатирующем и контрольном этапах (в количестве учащихся)

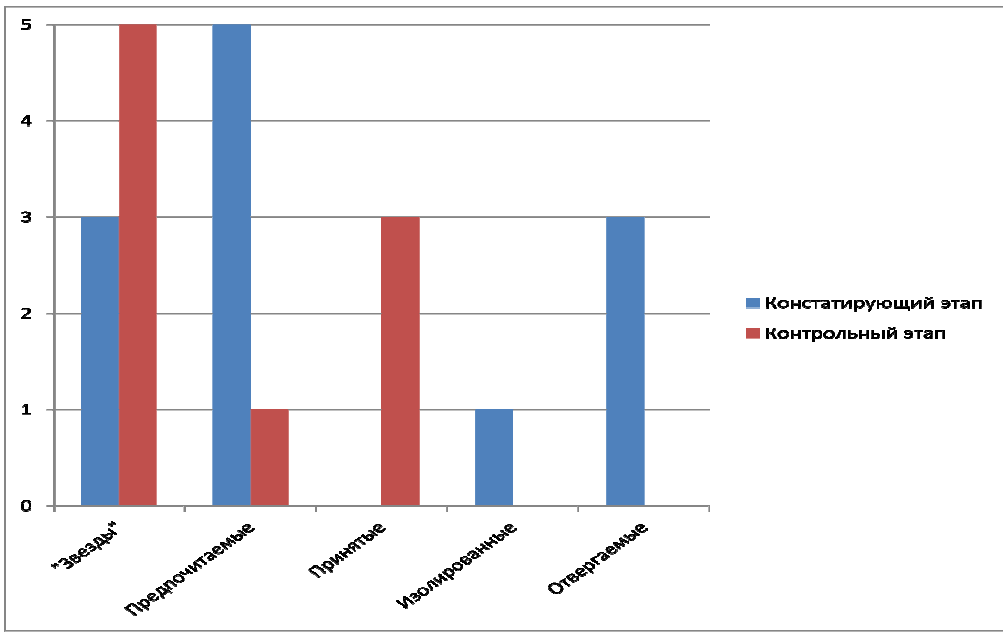

Рисунок 2 – Сравнительная характеристика данных эксперимента по статусной структуре на констатирующем и контрольном этапах (в количестве учащихся)

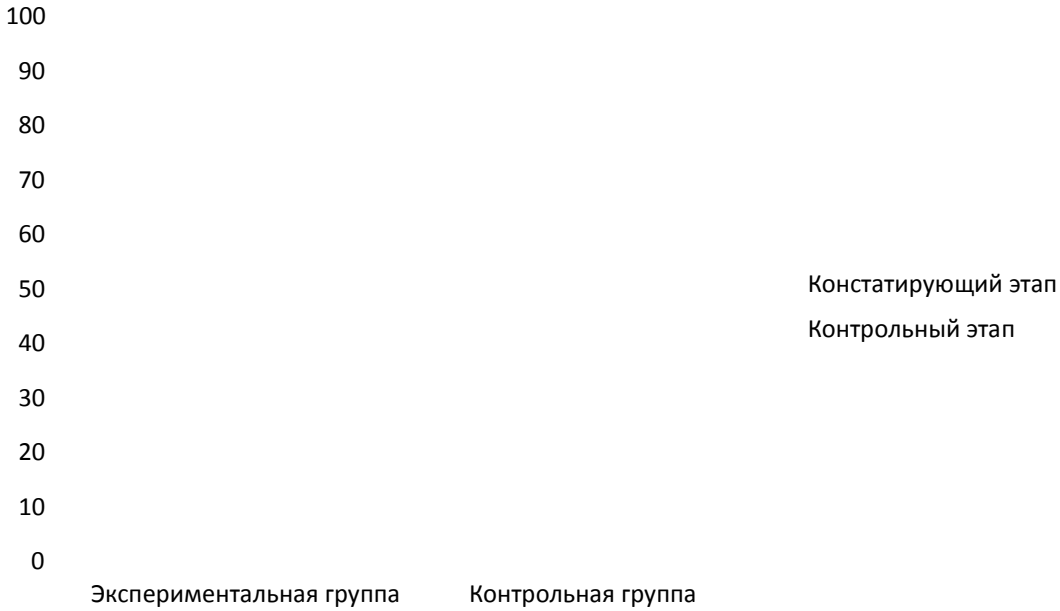

Рисунок 3 – Сравнительная характеристика уровня положительной взаимности экспериментальной и контрольной групп на констатирующем и контрольном этапах эксперимента (в %)

Из рисунка видно, что в экспериментальной группе, где была использована разработанная методика с внедрением большего количества подвижных игр, уровень положительной взаимности значительно увеличился (с 54,5% до 87,7%). В контрольной же группе, которая обучалась физической культуре по традиционной программе уровень положительной взаимности снизился (с 65% до 55,2%).

Подводя итоги, можно утверждать, что разработанная методика с внедрением большего количества подвижных игр в традиционные уроки физической культуры, которая направлена на улучшение взаимоотношений со сверстниками, дала положительные результаты. Из проанализированных данных следует, что показатели экспериментальной группы по представленным социально-психологическим характеристикам превысили показатели контрольной группы по аналогичным характеристикам.

Таким образом, теоретическое изучение и результаты эксперимента подтвердили корректность выдвинутой гипотезы и позволили сформулировать следующие выводы:

1. В целях повышения уровня развития взаимоотношений со сверстниками в младшем школьном возрасте особого внимания заслуживают уроки физической культуры с внедрением подвижных игр.

2. Предложенная методика с применением подвижных игр для учащихся начальной школы направлена на повышение уровня развития взаимоотношений со сверстниками, а именно: на изменение социовалентности детей в сторону преобладания положительных выборов над отрицательными; на изменение статусной структуры группы; увеличения уровня положительной взаимности, уменьшения уровня конфликтности (агрессивности).

3. Внедренные в традиционные уроки физической культуры подвижные игры доставляют школьникам радость, вызывают эмоциональный подъем, повышают доброжелательную атмосферу в классе и желание школьников больше общаться друг с другом.

Основными принципиальными особенностями предложенной методики являются следующие:

– сознательные и активные отношения к занятиям формировались с помощью создания во время занятий благоприятного психологического климата, основанного на доброжелательности, заинтересованном отношении к детям;

– сотрудничество учителя и классного коллектива, формирующее в детском коллективе дух товарищества и веры в свои силы;

– индивидуальный и дифференцированный подход к учащимся при проведении занятий.

4. Исследованием доказана правомерность и возможность использования подвижных игр, внедренных в традиционные уроки физической культуры.

Литература

1. Антонова Т.В. Особенности социального поведения детей в игре // Руководство играми в дошкольных учреждениях / Под ред. М.А. Васильевой. – М.: Педагогика, 2006. – 250 с.

2. Богуславская Н.Е. Веселый этикет: развитие коммуникативных способностей ребенка. – Екатеринбург: АРГО 2007. – 191 с.

3. Детские подвижные игры / Сост. В. Гришков. – Новосибирск: Кн. изд-во, 2002. – 96 с.

4. Игры – обучение, тренинг, досуг... в 4 кн. Кн. 2. Игры для активного отдыха / Под ред. В.В. Петрусинского. – М.: Нов. шк, 1994. – 368 с.

5. Шаповаленко И.В. Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология). Москва, 2005.

6. Шкуричева Н.А. Формирование позитивных межличностных отношений первоклассников. – М.: Маска, 2008. – 226 с.

РАЗВИТИЕ СИЛОВЫХ СПОСОБНОСТЕЙ У УЧАЩИХСЯ 5 КЛАССА МЕТОДОМ КРУГОВОЙ ТРЕНИРОВКИ

В.А. Конюшенко

студентка Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

научный руководитель: Е.В. Бронский

кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Высшей школы искусства и спорта Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар, Казахстан

Аннотация. Предлагаемая статья посвящена важному вопросу физического воспитания школьников – выбору эффективных средств и методов для развития скоростно-силовых качеств в соответствии с современными требованиями. Разработанные комплексы круговой тренировки для развития скоростно-силовых показателей школьников 5-х классов. Могут быть использованы учителям физической культуры в практике своей педагогической работы.

Ключевые слова: физическое воспитание, скоростно-силовые качества, комплексы упражнений.

Аннотация. Ұсынылған мақала оқушылардың дене тәрбиесінің маңызды мәселесіне – заманауи талаптарға сәйкес жылдамдық пен күш қасиеттерін дамытудың тиімді құралдары мен әдістерін таңдауға арналған. 5-сынып оқушыларының жылдамдық-күш көрсеткіштерін дамыту үшін әзірленген айналмалы жаттығу кешендері. Дене шынықтыру мұғалімдері өздерінің педагогикалық жұмыс тәжірибесінде қолдана алады.

Түйінді сөздер: дене тәрбиесі, жылдамдық-күштік қасиеттер, жаттығулар кешені.

Annotation. The proposed article is devoted to an important issue of physical education of schoolchildren – the choice of effective means and methods for the development of speed and strength qualities in accordance with modern requirements. The developed circular training complexes for the development of speed and strength indicators of 5th grade students. They can be used by physical education teachers in the practice of their pedagogical work.

Keywords: physical education, speed and strength qualities, exercise complexes.

Актуальность исследования. Задачи физического воспитания школьников очень обширны и многогранны. Достижения конечной цели

воспитания предполагает обеспечение взаимосвязи всех его сторон. Поэтому при определении задач физического воспитания учитывается не только его специфика, но и место и функции в общей системе воспитания и образования. Актуальность работы заключается в том, что знание возрастных особенностей детей является основной для развития физических качеств, в частности скоростно-силовых, и повышения уровня физической подготовленности, поэтому для подтверждения этого необходимо провести исследования среди учащихся 5-х классов общеобразовательной школы [1;2;3].

Различают собственно силовые способности и их соединение с другими физическими способностями (скоростно-силовые, силовая ловкость, силовая выносливость) [3, с. 123].

В своем исследовании мы применили метод круговой тренировки.

Метод круговой тренировки обеспечивает комплексное воздействие на различные мышечные группы. Упражнения проводятся по станциям и подбираются таким образом, чтобы каждая последующая серия включала в работу новую группу мышц. Число упражнений, воздействующих на разные группы мышц, продолжительность их выполнения на станциях зависят от задач, решаемых в тренировочном процессе, возраста, пола и подготовленности занимающихся. Комплекс упражнений с использованием непредельных отягощений повторяют 1-3 раза по кругу. Отдых между каждым повторением комплекса должен составлять не менее 2-3 мин, в это время выполняются упражнения на расслабление [5; 6; 7].

Проблемой исследования является недостаток выбора эффективных средств и методов для развития скоростно-силовых качеств в соотношении с современными требованиями.

Цель – выявить эффективность комплекса упражнений на развития силовых качеств у школьников 5-х классов применяемого на уроках физической культуры

Задачи исследования:

1. Разработать комплекс упражнений для воспитания силовых способностей школьников 5-х классов

2. Определить динамику развития силовых способностей школьников 5-х классов.

3. Выявить и сравнить динамику показателей в результатах силовых способностей школьников 5-х классов.

Методы и организация исследования.

Анализ научно-методической литературы; педагогическое тестирование; педагогический эксперимент.

Методы математической статистики включали определение средних арифметических значений изучаемых показателей ( ), среднего квадратичного отклонения (σ), уровня значимости изучаемых показателей по t-критерию Стьюдента для малых выборок [8, 9].

Организация исследования

Исследование проводилось в 4 этапа

1 этап: теоретическое обоснование исследования, изучение и анализ научно- методической литературы.

2 этап: разработка комплекса специальных упражнений на развитие скоростно-силовых способностей детей 10-12 лет.

3 этап: проведение педагогического эксперимента.

4 этап: обработка полученных результатов, определение выводов.

Методика развития силовых способностей

Занятия проводились два раза в неделю. На протяжении всего учебно-воспитательного процесса, в каждом разделе программы, были включены комплексы специальных упражнений. Продолжительность каждого комплекса упражнений составляла четыре недели, затем комплексы повторялись в очередном порядке [4; 5; 6].

Комплекс №1.

1) Ходьба широкими упругими выпадами.

2) Беговые упражнения по 40-60 м: семенящий бег, бег с высоким подниманием бедра, с акцентом на подъеме или опускании ног.

3) Раскачивание на перекладине. На каче вперед подтянуть колени к кистям рук, затем выпрямить ноги и сделать свободный кач назад.

4) Маховые движения, ногой вперед-вверх, держась рукой за стену или рейку гимнастической стенки. Опорную (толчковую) ногу не сгибать в колене. В конце махового движения подняться на носок толчковой ноги. Туловище держать прямо.

5) Прыжки на месте на одной и двух ногах в высоту с гантелями в руках.

6) И. п. – ноги врозь на ширине плеч. Мешок с песком на плечах (придерживается руками). Полуприсед и быстрое вставание, заканчивающиеся вертикальным подпрыгиванием на месте. Вес отягощения от 10 и более кг.

Комплекс №2

1) Ходьба широкими упругими выпадами.

2) Многоскоки на одной (левой и правой).

3) Многоскоки на двух ногах.

4) Прыжки с доставанием предметов ногой, рукой, головой.

5) Метание мяча в стену на дальность отскока.

6) Метание набивного мяча правой (левой) рукой.

Комплекс №3

Ходьба широкими упругими выпадами.

1) Прыжки на одной и двух ногах через препятствия.

2) В парах. Прыжки, согнув ноги через партнера, опираясь на него (партнер стоит в упоре на коленях).

3) Метание мяча на дальность.

4) Наклоны с быстрым выпрямлением туловища с гантелями в руках (амплитуда, скорость и вес увеличиваются постепенно).

5) И. п. – взяться руками за перекладину стенки на уровне груди, ноги на 100-120 см от стенки. Бег в упоре о гимнастическую стенку.

Комплекс № 4

1) И. п. – лечь на спину, руки с набивным мячом держать за головой. Медленно поднимаясь, наклониться вперед до касания мячом ног, не сгибая коленей.

2) Толкание набивного мяча двумя руками от груди.

3) Метание набивного мяча двумя руками из-за головы.

4) Встать на скамейку с гантелями в руках. Напрыгивание и спрыгивание со скамейки.

5) Прыжки на месте на одной и двух ногах со скакалкой. Выполнять прыжки как можно выше, при невысоких подскоках, которые можно без усилий повторять много раз. Хорошо подготовленные учащиеся могут прыгать с двойным вращением скакалки.

6) Бег с ходу на отрезках от 4-6 до 30-50 беговых шагов.

7) Также на уроке обязательно проводилась игра или эстафета на развитие быстроты, прыгучести, силы.

Результаты исследования и их обсуждение

В результате эксперимента нами были получены следующие результаты (Таблица 1; 2).

Таблица 1 – Динамика показателей контрольной группы в конце эксперимента

Контрольная группа	X1 ± m	X2 ± m	Разница (ед)	Разница %	P
1. Прыжок в длину с места, см	157,3±3,4	159,2±2,9	1,9	1,2	P > 0,05
2. Прыжок в длину с разбега, см	273,4±7,5	277,8±7,6	4,4	1,6	P > 0,05
3. Прыжок в высоту с разбега, см	88±4,9	92±4,3	4,0	4,5	P> 0,05
4.Метание набивного мяча, см	323,3±6,7	324,0±6,2	0,7	0,2	P > 0,05

Таблица 2 – Динамика показателей опытной группы в конце эксперимента

Контрольная группа	X1 ± m	X2 ± m	Разница (ед)	Разница %	P
1. Прыжок в длину с места, см	161,4±3,2	172,5±3,3	11,1	6,9	P < 0,05
2. Прыжок в длину с разбега, см	272,3±6,5	292,4±6,3	20,1	7,4	P < 0,05
3. Прыжок в высоту с разбега, см	86,5±4,3	98±3,2	11,5	13,3	P < 0,1
4.Метание набивного мяча, см	326,1±7,0	332,8±6,9	6,7	2,1	P > 0,05

Из представленных данных в таблицах видно, что:

1) В тесте «прыжок в длину с места» динамика изменения результатов была следующей:

в экспериментальной группе результат равен 172,5±3,3, результат улучшился на 6,9 %, статистически средняя ошибка разности в экспериментальной группе составила 2,4, где P<0,05, различия достоверны;

в контрольной группе 159,2±2,9, результат улучшился на 1,2 %, статистически средняя ошибка разности составила 0,4, где P>0,05, различия недостоверны.

2) В тесте «прыжок в длину с разбега» динамика изменения результатов была следующей:

в экспериментальной группе результат равен 292,4±6,3, результат улучшился на 7,4 %, статистически средняя ошибка разности составила 2,2, где P<0,05, различия достоверны;

в контрольной группе 277,8±7,6, результат улучшился на 1,6, статистически средняя ошибка разности составила 0,4, где P>0,05, различия недостоверны.

3) В тесте «прыжок в высоту с разбега» динамика изменения результатов была следующей:

в экспериментальной группе результат равен 98±3,2, результат улучшился на 13,3 %, статистически средняя ошибка разности составила 2,1, где P<0,1, различия достоверны;

в контрольной группе 92±4,3, результат улучшился на 4,5 %, статистически средняя ошибка разности составила 0,6, где P>0,05, различия недостоверны.

4) В тесте «метание набивного мяча» динамика изменения результатов была следующей:

в экспериментальной группе результат равен 92±4,3, результат улучшился на 2,1 %, статистически средняя ошибка разности составила 0,7, где P>0,05, различия недостоверны;

в контрольной группе 324,0±6,2, результат улучшился на 0,2 % приложение 1), статистически средняя ошибка разности составила 0,1, где P>0,05, различия недостоверны.

Заключение. В заключении можно сказать, что:

1. Результаты проведенного нами исследования показали, что целенаправленное и систематическое применение разработанных нами специальных упражнений положительно влияют на динамику роста показателей скоростно-силовых качеств.

2. Разработанная методика развития силовых способностей детей 10-12 лет в ходе экспериментальной проверки показала свою эффективность по сравнению с традиционно существующей практикой физического воспитания в школе и может быть рекомендована для широкого использования в практической работе.

3. В результате математической обработки были получены данные, которые подтверждают, что различия между результатами контрольной и экспериментальной групп считаются достоверными. Это подтверждает

выдвинутую нами гипотезу и говорит об эффективности разработанного нами специального комплекса упражнений.

Литература

1. Ашмарин Б.А. Теория и методика физического воспитания. – М.: ФиС, 2018.

2. Бронский Е.В. Теория и методика детско-юношеского спорта: Учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – Павлодар: ПГПУ, 2019. – 289 с.

3. Платонов В.М. Подготовка квалифицированных спортсменов. – М.: ФиС, 1986. – 286 с.

4. Матвеев Л.П. Основы спортивной тренировки. – М.: ФиС, 1977. – 271 с.

5. Гужаловский А.А. Этапность развития физических (двигательных) качеств и проблема оптимизации физической подготовки детей школьного возраста: автореф. ... докт. пед. наук: 13.00.04. – М.: ГЦОЛИФК, 1979. – 43 с.

6. Очерки по теории физической культуры: Труды ученых социалистических стран / Сост. и общ. ред. Матвеев Л.П. – М.: ФиС, 1984. – 248 с.

7. Озолин Н.Г. Современная система спортивной тренировки. – М.: ФиС, 1984. – 479 с.

8. Ашмарин Б.А. Теория и методика педагогических исследований в физическом воспитании (пособие для студентов, аспирантов и препод. ин-тов физ. культуры) / Б.А. Ашмарин, М. «Физкультура и спорт», 1978. – 223 с.

9. Закирьянов К.Х., Орехов Л.И. Экспериментальные методы в педагогике, психологии и физической культуре: Учебное пособие. / К.Х. Закирьянов, Л.И. Орехов. – Алматы: КазАСТ, 2012. – 112 с.

ВЛИЯНИЕ ЗАНЯТИЙ ЙОГОЙ НА КОРРЕКЦИЮ АРТЕРИАЛЬНОГО ДАВЛЕНИЯ У ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ

Б.Ж. Мырзабаева
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: М.В. Семёнова
кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Высшей школы искусства и спорта Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г.Павлодар

Аннотация. Статья посвящена исследованию влияния занятий йогой на коррекцию артериального давления у пожилых людей. Рассматриваются результаты экспериментального исследования, показавшие положительное воздействие йогатерапии на снижение артериального давления, улучшение сердечно-сосудистой функции и качества жизни пациентов с гипертонией и гипотонией.

Ключевые слова: йога, артериальное давление, гипертония, гипотония, пожилые люди, йогатерапия, реабилитация;

Аңдатпа. Мақала қарт адамдарда артериалды қысымды түзету үшін його жаттығуларының әсерін зерттеуге арналған. Эксперименттік зерттеу нәтижелері көрсеткендей, йогатерапия гипертония мен гипотониясы бар науқастарда артериалды қысымды төмендетуге, жүрек-қан тамырлары жүйесінің жұмысын жақсартуға және өмір сапасын арттыруға оң әсер етеді.

Түйінді сөздер: йога, артериалды қысым, гипертония, гипотония, қарт адамдар, йогатерапия, реабилитация.

Annotation. The article explores the impact of yoga practice on blood pressure correction in elderly individuals. It presents the results of an experimental study, demonstrating the positive effects of yoga therapy on lowering blood pressure, improving cardiovascular function, and enhancing the quality of life in patients with hypertension and hypotension.

Keywords: yoga, blood pressure, hypertension, hypotension, elderly, yoga therapy, rehabilitation

Нарушения артериального давления, включая гипертонию и гипотонию, являются одними из самых распространённых хронических заболеваний, которые становятся ведущими причинами инвалидизации и смертности во всем мире. По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), повышенное артериальное давление регистрируется у 15-30% взрослого населения [1]. С возрастом распространенность гипертонии увеличивается: после 60 лет риск развития заболевания возрастает многократно [2].

Гипертония развивается под воздействием множества факторов, среди которых можно выделить возрастные изменения, наследственную предрасположенность, хронический стресс, малоподвижный образ жизни, неправильное питание, курение и злоупотребление алкоголем [2]. По данным исследований, около 50% смертей от сердечно-сосудистых заболеваний связаны с повышенным артериальным давлением [1].

Профилактика гипертонии основана на снижении влияния этих факторов. Среди эффективных мер можно выделить отказ от вредных привычек, рациональное питание, контроль массы тела и регулярную физическую активность [4]. В последние годы особое внимание уделяется немедикаментозным методам, включая дыхательные практики и йогатерапию, которые помогают не только снижать давление, но и уменьшать уровень стресса и тревожности [5].

Лечение гипертонии традиционно включает медикаментозную терапию и коррекцию образа жизни, однако растет интерес к немедикаментозным методам профилактики и реабилитации. Среди них особое место занимает физическая активность, в частности, йогатерапия, способствующая снижению артериального давления, улучшению работы сердечно-сосудистой системы и повышению адаптационных возможностей организма [3].

Йога представляет собой древнюю систему упражнений, включающую в себя физические позы (асаны), дыхательные техники (пранаямы) и медитативные практики. В отличие от традиционных видов физической активности, йога делает акцент на концентрации, осознанности и мягких движениях, исключая резкие нагрузки на

сердечно-сосудистую систему [3].

Исследования подтверждают, что регулярные занятия йогой способствуют снижению уровня кортизола – гормона стресса, который оказывает прямое влияние на повышение артериального давления [4]. Йогатерапия помогает улучшить кровообращение, нормализовать тонус сосудов, а также повысить вариабельность сердечного ритма – важный показатель состояния сердечно-сосудистой системы [5].

Особую роль в восстановлении организма играют дыхательные практики йоги. Полное йоговское дыхание, включающее диафрагмальное, грудное и ключичное дыхание, способствует увеличению жизненной емкости легких, улучшению газообмена и стабилизации работы нервной системы [5].

Исследования показывают, что определенные дыхательные техники, такие как бхастрика (энергичное дыхание), нади-шодхана (альтернативное дыхание) и уджайи (дыхание с шумом), оказывают благотворное влияние на регуляцию артериального давления, уменьшают стресс и улучшают качество сна [2]. Кроме того, практика релаксации в йоге (шавасана, йога-нидра) способствует снижению уровня тревожности и психоэмоционального напряжения, что также важно для пациентов с гипертонией [4].

Таким образом, йогатерапия представляет собой эффективный немедикаментозный метод профилактики и реабилитации при гипертонии. Физические упражнения в сочетании с дыхательными практиками позволяют нормализовать артериальное давление, укрепить сердечно-сосудистую систему и снизить уровень стресса. Разработка и внедрение специализированных программ йогатерапии для пациентов с гипертонией является актуальной задачей современной медицины и физиотерапии [3].

Проведённый теоретический анализ показал, что йогатерапия является перспективным методом коррекции артериального давления у пожилых людей. Однако для подтверждения её эффективности необходимы практические исследования, позволяющие оценить влияние занятий на показатели артериального давления, общее самочувствие и качество жизни пациентов. В этой связи было организовано экспериментальное исследование, направленное на изучение влияния специально разработанной программы занятий йогой на коррекцию артериального давления у пожилых людей.

Исследование проводилось мной на базе медицинского центра «Профимед», в кабинете лечебной физической культуры отделения восстановительной реабилитации, где созданы необходимые условия для регулярных занятий йогой. Занятия проходили под контролем врача-реабилитолога и инструктора лечебной физической культуры. В исследовании приняли участие 25 человек в возрасте от 65 до 78 лет. Среди них – 10 мужчин и 15 женщин. Все участники имеют

подтверждённый врачами медицинского учреждения «Профимед» диагноз «артериальная гипертензия» либо «артериальная гипотензия». Перед началом эксперимента у всех участников были зафиксированы следующие показатели:

- уровень артериального давления в покое;
- частота сердечных сокращений;
- общий уровень физической активности;
- наличие сопутствующих хронических заболеваний.

Эти данные позволили определить исходное состояние здоровья участников и индивидуально адаптировать программу занятий йогой с учётом их особенностей.

Для объективной оценки влияния занятий йогой на коррекцию артериального давления участники были разделены на две группы:

- Экспериментальная группа (12 человек) занималась по специально разработанной программе йогатерапии, включающей дыхательную гимнастику и адаптированные асаны.
- Контрольная группа (13 человек) продолжала заниматься по стандартной программе физической реабилитации, применяемой в медицинском учреждении.

Такой подход позволит сравнить динамику показателей и выявить эффективность применения йогатерапии в работе с пожилыми людьми, имеющими проблемы с артериальным давлением. Важно отметить, что большинство участников исследования страдают от сопутствующих заболеваний таких как артрозы, осложнения после переломов, общая гиподинамия, что снижает уровень физической активности.

Результаты первичного обследования представлены в Таблице 1.

Таблица 1 – Результаты первичного обследования участников экспериментальной и контрольной групп

Показатель	Эксперимен-тальная группа	Контрольная группа
Средний возраст (лет)	71,2 ± 3,5	72,1 ± 3,8
Мужчины/ Женщины	5 / 7	5/8
Среднее артериальное давление (мм рт. ст.)	158/96 ± 7/4	160/98 ± 8/5
Частота сердечных сокращений (уд/ мин)	80 ± 4	82 ± 5
Индекс массы тела (кг/ м2)	27,8 ± 2,3	28,1 ± 2,5
Уровень физической активности (шагов в день)	2200 ± 500	2100 ± 600
Число участников с гипотонией	2	2
Число участников с гипертонией	10	11

После анализа исходных показателей участников исследования была разработана экспериментальная программа занятий йогой, направленная на коррекцию артериального давления у пожилых людей. Она учитывает особенности состояния здоровья респондентов и включает методы, адаптированные к их физическим возможностям.

Разработка программы занятий йогой для пожилых людей с артериальной гипертензией основывалась на изучении современных исследований и методических рекомендаций [1,2,5]. В ходе анализа литературы были выявлены эффективные практики йогатерапии, благоприятно влияющие на сердечно-сосудистую систему. В программу были включены только безопасные и адаптированные упражнения, исключающие резкие движения, статические перегрузки и глубокие наклоны, которые могут вызывать скачки артериального давления.

При разработке программы особое внимание уделялось дыхательным упражнениям, поскольку они играют ключевую роль в работе с пациентами, страдающими артериальной гипертензией. В программу были включены техники расслабления отдельных групп мышц, а также упражнения, направленные на развитие равновесия и координации движений. Все упражнения выполнялись плавно, в медленном темпе, без резких движений, чтобы избежать перепадов давления. Особое внимание уделялось созданию комфортной атмосферы во время занятий. Для поддержания психоэмоционального состояния использовалось музыкальное сопровождение, а также техники концентрации на дыхании, позволяющие участникам лучше контролировать своё состояние. Программа была адаптирована с учётом возрастных особенностей и ограничений, связанных с сопутствующими заболеваниями, такими как артрозы и последствия переломов.

Программа занятий была разработана с учётом особенностей состояния пациентов и включала три этапа реабилитации.

1. Щадящий этап (14 дней).

На этом этапе целью было адаптировать организм к физической нагрузке, улучшить дыхательную функцию и снизить уровень стресса. Ежедневно проводились дыхательные упражнения и упражнения на релаксацию в положении лёжа. Дважды в неделю включалась йогатерапия, длительность которой составляла 20–25 минут.

2. Щадяще-тренирующий этап (21 день).

На этом этапе нагрузка постепенно увеличивалась, а занятия йогатерапией проводились трижды в неделю. Упражнения выполнялись не только в положении лёжа, но и сидя и стоя. Продолжительность занятий увеличивалась до 30–35 минут. Акцент делался на мягкую мобилизацию суставов, улучшение координации и равновесия.

3. Тренирующий этап (21 день).

Этот этап был направлен на повышение выносливости и адаптацию к повседневной физической активности. Йогатерапия проводилась три раза в неделю по 40-45 минут. Упражнения выполнялись в полном объёме движений, но без резких наклонов, перевёрнутых поз и длительных статических нагрузок, чтобы избежать резких скачков давления.

Программа обеспечивала постепенное повышение уровня физической активности, способствуя улучшению состояния сердечно-сосудистой системы и повышению качества жизни пациентов.

Чтобы лучше понять структуру экспериментальной программы, была разработана схема, представленная на рисунке 1, где наглядно показаны её этапы, их продолжительность и основные принципы.

На схеме видно, как постепенно увеличивается нагрузка: сначала мягкая адаптация с упором на дыхательные упражнения и расслабление, затем – постепенное усложнение, а в конце – полноценные занятия с полной амплитудой движений. В ходе исследования программа могла корректироваться в зависимости от состояния участников и их индивидуальной реакции на занятия. Для оценки эффективности использовались различные методы, включая анкетирование и методы оценки физического состояния. Это помогало оценить не только физиологические изменения, но и психологическое влияние программы.

Методы оценки физического состояния включали:

– измерение артериального давления (АД) – мониторинг показателей до и после программы, анализ динамики изменений;

– частоту сердечных сокращений (ЧСС) – измерение пульса в покое и после физической активности;

– тест 6-минутной ходьбы – для оценки выносливости и функционального состояния сердечно-сосудистой системы;

– тест Ромберга – для анализа равновесия и координации движений;

– тест на гибкость (наклон вперед из положения сидя) – для оценки подвижности позвоночника и эластичности мышц.

Рисунок 1 – Схема программы занятий

Комплексный подход позволил не только объективно оценить эффективность программы, но и учесть индивидуальные ощущения участников, что помогло адаптировать занятия под их потребности и повысить результативность йогатерапии.

Исследование длилось 56 дней, за это время участники экспериментальной группы посещали занятия йогатерапией три раза в неделю, а дыхательные упражнения выполняли ежедневно. В контрольной группе участники занимались по стандартной программе физической реабилитации, без включения йоги и дыхательной гимнастики. Всего в обеих группах провели 24 занятия.

Как и в любом длительном исследовании, были пропуски занятий, но они носили случайный характер. В основном это было связано с самочувствием или личными обстоятельствами участников. Однако регулярность посещений в обеих группах оставалась высокой, и пропуски не оказали значимого влияния на результаты исследования.

Для оценки эффективности программы после окончания эксперименты был проведен сравнительный анализ показателей участников до и после исследования. Основное внимание уделялось изменению артериального давления, частоты сердечных сокращений, уровня физической активности и самочувствия участников. В ходе исследования были зафиксированы положительные изменения в экспериментальной группе. У большинства участников с артериальной гипертензией наблюдалось снижение систолического и диастолического

давления, уменьшение частоты сердечных сокращений и улучшение общего самочувствия. У гипотоников показатели давления стали более стабильными, исчезли жалобы на головокружения и слабость. Для наглядности в таблице 2 и на рисунках 2,3 представлены сравнительные данные до и после занятий.

Таблица 2 – Сравнительный анализ средних показателей участников экспериментальной и контрольной групп до и после эксперимента

Показатели	Экспериментальная группа		Контрольная группа	
	до	после	до	после
Артериальное давление, мм.рт.ст., средний показатель	150/94	138/86	148/92	145/90
Частота сердечных сокращений, кол-во, средний показатель	80	72	78	77

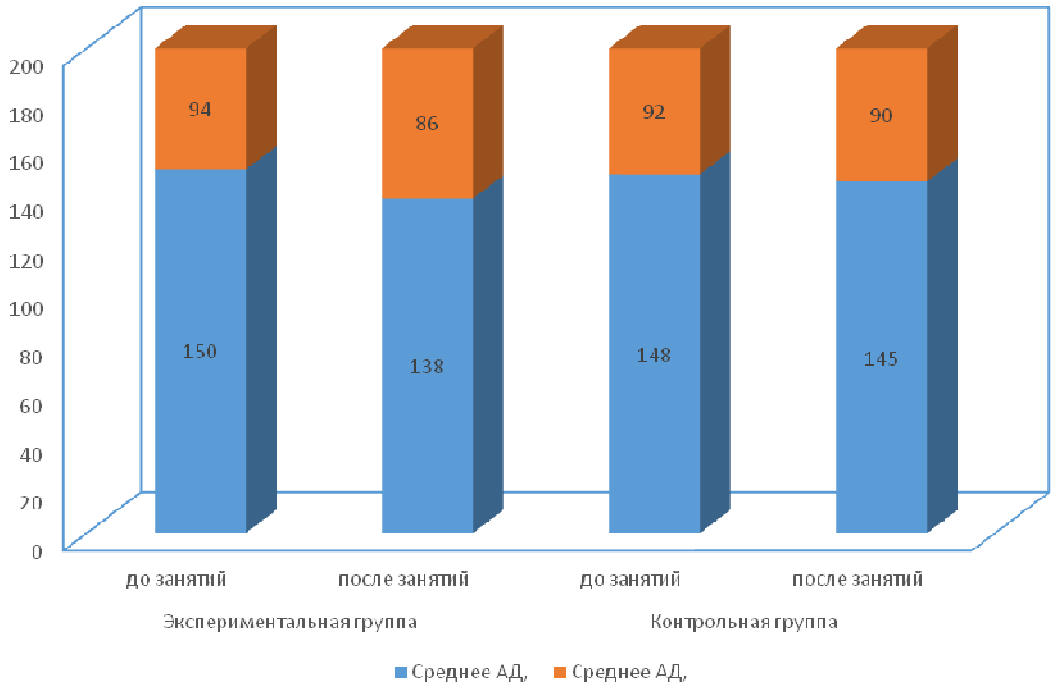

Рисунок 2 – Сравнительный анализ средних данных
по показателю «Артериальное давление» участников
экспериментальной и контрольной групп до и после эксперимента

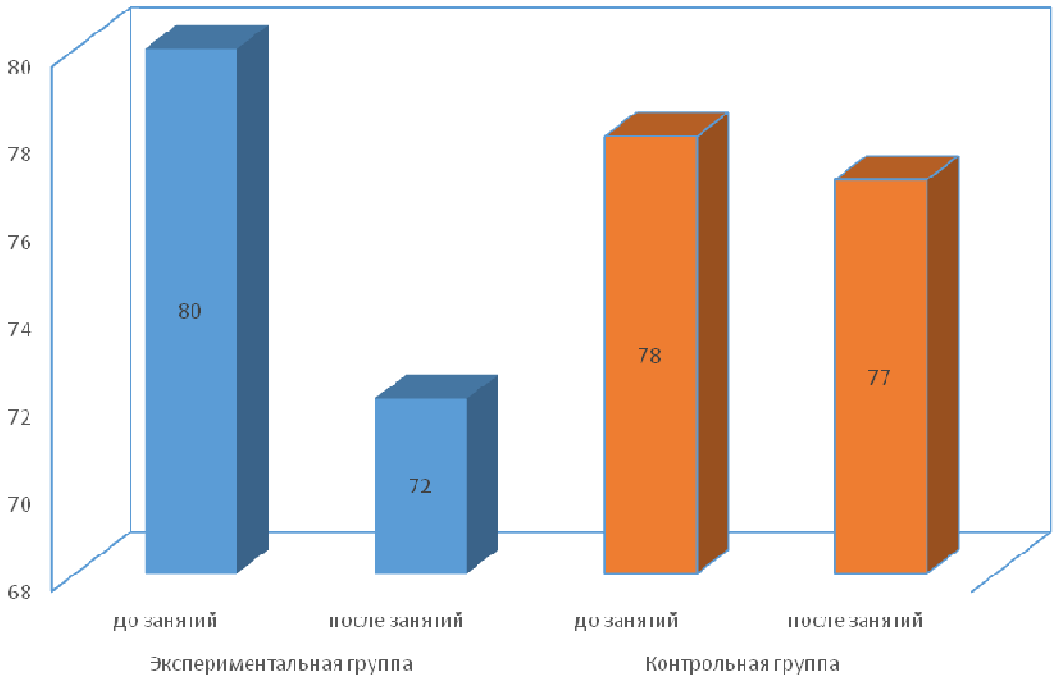

Рисунок 3 – Сравнительный анализ средних данных
по показателю «Частота сердечных сокращений» участников
экспериментальной и контрольной групп до и после эксперимента

Результаты показывают, что у участников экспериментальной группы, которые дополнительно выполняли дыхательные упражнения и йогатерапию, снижение артериального давления и ЧСС оказалось значительно более выраженным по сравнению с контрольной группой, что подтверждает эффективность предложенной программы.

В ходе исследования для оценки эффективности программы реабилитации использовался метод анкетирования. Оно позволило зафиксировать субъективное восприятие участниками своего состояния, уровня стресса, частоты гипертонических кризов, качества сна, физической выносливости и общего самочувствия.

Результаты анкетирования показали, что после прохождения программы уровень стресса снизился у 80% участников, а частота гипертонических кризов уменьшилась в среднем на 30%. Кроме того, фиксировались изменения в физической выносливости пациентов. По итогам программы 70% участников отметили, что им стало легче выполнять повседневные задачи, такие как ходьба на длительные дистанции, подъем по лестнице или умеренная физическая активность. В процессе наблюдения также фиксировались изменения в дозировке гипотензивных препаратов, назначаемых врачами. В результате к концу исследования у 40% участников экспериментальной группы врачи скорректировали дозировки в сторону уменьшения, что свидетельствует о положительном влиянии программы на стабилизацию артериального давления.

Также анкетирование выявило уровень удовлетворенности программой. По его результатам, 85% участников отметили, что занятия оказались для них полезными и комфортными, а 90% выразили желание продолжать практиковать дыхательную гимнастику и йогатерапию в дальнейшем.

Таким образом, анкетирование подтвердило эффективность программы не только по объективным физиологическим показателям, но и по субъективным ощущениям пациентов. Снижение уровня стресса, уменьшение частоты кризов, повышение физической выносливости и высокая удовлетворенность участников говорят о значительном улучшении их качества жизни, что делает данную программу перспективной для дальнейшего использования.

Результаты проведённого экспериментального исследования демонстрируют положительное влияние занятий йогой на коррекцию артериального давления у пожилых людей. Специально разработанная программа йогатерапии, включающая дыхательные упражнения и адаптированные асаны, показала значительное снижение систолического и диастолического давления, улучшение сердечно-сосудистой функции и общего самочувствия участников. У участников исследования была зафиксирована стабилизация показателей давления и исчезновение симптомов, таких как головокружение и слабость.

Использование йогатерапии в качестве немедикаментозного метода реабилитации представляется эффективным и перспективным подходом в коррекции артериального давления и повышении качества жизни пожилых людей. Программа оказала позитивное влияние не только на физиологические показатели, но и на уровень стресса, физическую выносливость и общую удовлетворенность участников. Таким образом, результаты исследования подтверждают целесообразность и эффективность применения йоги в комплексной реабилитации пожилых людей с артериальной гипертензией, что открывает возможности для её дальнейшего использования и развития в рамках медицинской практики.

Литература

1. Спирина И.К., Артамонова Т.В., Парнюгина Е.Р. Дыхательная гимнастика и йога-терапия как средства коррекции психологического и функционального состояния пожилых людей, страдающих гипертонической болезнью //Ученые записки университета им. ПФ Лесгафта. – 2022. – №. 9 (211). – С. 425-430.

2. Севостьянова Е.В. Йога как альтернативная практика реабилитации людей, страдающих гипертонической болезнью // Российский журнал спортивной науки: медицина, физиология, тренировка. 2023. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/yoga-kak-alternativnaya-praktika-reabilitatsii-lyudey-stradayuschih-gipertonicheskoy-boleznyu (дата обращения: 30.10.2024).

3. Максимова Е.Н., Алексеенков А.Е. Возможности йоги как средства оздоровления человека // Наука-2020. 2022. №5 (59). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnosti-yogi-kak-sredstva-ozdorovleniya-cheloveka (дата обращения: 30.10.2024).

4. Зудова Е.М., Мягкоступова Т.В. Йога как средство профилактики и восстановления после COVID-19 – С. 80.

5. Каменек Д.В., Каменек Е.С., Яценко М.В. Влияние занятий йогой на уровень здоровья женщин //Здоровье человека, теория и методика физической культуры и спорта. – 2020. – №. 2 (18). – С. 192-199.

РАЗВИТИЕ ВЫНОСЛИВОСТИ У ФУТБОЛИСТОВ СТАРШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В ПРОЦЕССЕ ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА

Д.Б. Нургалиев
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: Е.О. Кольев
PhD, преподаватель-исследователь Высшей школы искусства и спорта Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

Аннотация. В данной статье рассматривается методы развития выносливости у футболистов старшего школьного возраста. Дается определение понятия «выносливость», выявляются возрастные особенности развития выносливости. Представлены результаты экспериментальной работы, потверждающие эффективность тренировочной программы, направленной на повышение функциональных возможностей организма.

Ключевые слова: выносливость, футбол, старший школьный возраст, физическая подготовка, тренировочный процесс, методика развития выносливости, подростковый спорт.

Аңдатпа. Бұл мақалада 16-18 жастағы футболшылардың төзімділігін аротыру үшін бір айлық арныйы жаттығу циклі (интервалдық жүгіру, айнымалы жаттығу, кросс, тыныс алу жаттығулары) қолданды. Нәтижесінде Купер сынағының көресткіштері, 1000 м қашықтықты жүгіру жақсарып, жүктемеден кейінгі тамыр соғуының қалпына келуі жылдамдады.

Түйін сөздер: төзімділік, футбол, жасөспірімдер, интервалдық жаттығу, айналмалы жаттығу, кросс жүгіру, дене дайындығы.

Abstract. This study examined a one-month specialized training program (interval running, circuit training, cross-country runs, breathing exercises) to improve endurance in 16-18 years-old football players. Significant improvements were observed in Cooper test performance, 1000 m run time, and faster post-exercise heart rate recovery.

Keywords: endurance, football, adolescent, interval training, circuit training, cross-country running, physical fitness.

Введение. Выносливость является одним из ключевых физических качеств футболиста, определяющим эффективность игровой деятельности на протяжении всего матча. Футбол относится к видам спорта смешанного энергоснабжения, требующим развитой аэробной выносливо-

сти для преодоления большого объёма беговой работы, а также специальной скоростно-силовой выносливости для многократного выполнения интенсивных рывков, спринтов и единоборств на фоне усталости. Как показано в исследованиях, улучшение аэробной выносливости футболистов приводит к существенному росту их соревновательной работоспособности: например, прирост максимального потребления кислорода (VO_2 max) на ~10% сопровождается увеличением дистанции, покрываемой игроком за матч на 20%, а число спринтов удваивается. Более высокий уровень общей выносливости также способствует снижению количества ошибок в игре и поддержанию высокой интенсивности действий до финального свистка.

Спортивные специалисты выделяют общую и специальную выносливость. Общая выносливость характеризует способность длительно выполнять работу умеренной интенсивности и служит фундаментом для развития специальной выносливости. «Чем выше уровень общей выносливости, тем лучше можно развить выносливость специальную», отмечается в методической литературе. Специальная (игровая) выносливость подразумевает умение сопротивляться утомлению при нагрузках, специфичных для футбола (чередование быстрых рывков, смен направлений, прыжков и т.д.). Развитие специальной выносливости требует, как достаточного базового уровня аэробной способности, так и применения специальных средств и методов, имитирующих структуру соревновательной деятельности.

Теория спортивной тренировки предусматривает различные методы развития выносливости у спортсменов выносливых видов спорта. К классическим подходам относятся непрерывный метод равномерной или переменной интенсивности (например, кроссовый бег), интервальный метод, повторный метод, а также круговая тренировка. Интервальный метод зарекомендовал себя как особо эффективный для подготовленных спортсменов: чередование периодов интенсивного бега и активного отдыха позволяет выполнять больший объём работы за счёт кратковременного восстановления между отрезками. Круговая тренировка (серия упражнений на разные группы мышц, выполняемых подряд с небольшими паузами) развивает как силовую выносливость, так и общую функциональную готовность организма. Дополнительным средством повышения выносливости служат дыхательные упражнения – они улучшают функцию дыхательных мышц, способность контролировать дыхание при нагрузке и тем самым повышают экономичность работы. Ключевым принципом при развитии выносливости является достижение физиологически допустимого уровня утомления на тренировках с постепенным наращиванием нагрузок. Только систематические и прогрессивно усложняющиеся тренировки на пределе работоспособности приводят к значимому повышению выносливости.

Цель исследования: экспериментально обосновать эффективность комплекса тренировочных средств для развития выносливости у футболистов старшего школьного возраста (16–18 лет).

Задачи исследования:

1) Оценить исходный уровень общей выносливости у юных футболистов с помощью тестов (12-минутный бег, бег 1000 м, показатели восстановления пульса).

2) Реализовать тренировочную программу с использованием интервальных, круговых и кроссовых нагрузок и контроля дыхания в течение одного месяца.

3) Сравнить динамику показателей выносливости до и после эксперимента, проанализировать эффективность применённых методов и дать практические рекомендации.

Организация и проведение исследования

Место и участники исследования: Экспериментальная работа проводилась на базе КГКП «Детско-юношеская спортивная школа № 1» г. Павлодара. В исследовании участвовали 18 юных футболистов в возрасте 16–18 лет, занимающихся в учебно-тренировочной группе продвинутого этапа подготовки. Группа была однородна по половому составу (юноши) и имела сопоставимый спортивный стаж (в среднем 5–6 лет занятий футболом).

Сроки и план эксперимента: Педагогический эксперимент длился 1 месяц (с 01.03.2025 г. по 01.04.2025 г.). В течение этого периода помимо обычных тренировочных занятий по футболу в расписание еженедельно дополнительно включались специальные занятия, направленные на развитие выносливости (3 раза в неделю по 60 минут). До начала экспериментального цикла (в конце февраля 2025 г.) все испытуемые прошли контрольное тестирование базовых показателей выносливости (предтест). Затем в марте проводилась целенаправленная тренировка выносливости по разработанной программе. По завершении цикла (в начале апреля 2025 г.) было проведено повторное тестирование (посттест) по тем же нормативам.

Методы развития выносливости: В тренировочную программу были включены следующие средства:

1) Интервальные тренировки – беговые отрезки продолжительностью 2–4 минуты в быстром темпе (90–95% от максимальной интенсивности) с чередующимся активным отдыхом 2–3 мин. В одном занятии выполнялось 4–6 таких интервалов (например, бег 4×3 мин через 2 мин jogging).

2) Круговая тренировка – комплекс из 6–8 упражнений, выполняемых последовательно одно за другим (например, прыжки, ускорения, упражнения с мячом и собственным весом) с паузой 30–60 с между упражнениями. Длительность одного круга – ~5 мин; выполнялось 3–4

круга за сессию. Такой формат сочетает развитие силовой и аэробной выносливости, повышая общую работоспособность.

3) **Кросс** – равномерный непрерывный бег трусцой по пересечённой местности продолжительностью 20–30 мин (дистанция ~4–6 км) в Conversation pace (пульс ~130–150 уд/мин). Эти пробежки развивают базовую аэробную выносливость и капилляризацию мышц.

4) **Дыхательные упражнения** – включались в разминки и заминки (упражнения на глубокое диафрагмальное дыхание, чередование фаз вдоха-выдоха на счёт, тренировка задержки дыхания на короткий срок). Цель – улучшить функцию дыхательной системы и способность контролировать дыхание во время бега.

Каждое специальное занятие строилось с акцентом на один из перечисленных методов (например, понедельник – интервальный бег, среда – круговая тренировка, пятница – длительный кросс), однако элементы дыхательной гимнастики практиковались на всех тренировках. Интенсивность и объем нагрузок подбирались с учётом подготовленности юных спортсменов: объём постепенно увеличивался к концу месяца, соблюдался принцип чередования нагрузочных и восстановительных дней. Во время эксперимента велся мониторинг самочувствия спортсменов, частоты сердечных сокращений (ЧСС) в покое и после нагрузок, коррекция нагрузок при необходимости.

Показатели и методы оценки. Для количественной оценки уровня выносливости использованы следующие тесты и измерения:

• 12-минутный бег (тест Купера). Испытуемые выполняли непрерывный бег в течение 12 минут по легкоатлетическому стадиону; фиксировалась общая дистанция, преодолённая за это время (в метрах). Данный тест широко применяется для оценки общей аэробной выносливости и функционального состояния футболистов. По результатам 12-минутного бега рассчитывалось прогнозное значение VO_2 max по формуле Купера: VO_2 max (мл/кг/мин) = (дистанция, м – 504) / 45, что позволило дополнительно оценить динамику аэробной мощности.

• Бег на 1000 м. Классический тест на выносливость (скоростную выносливость) – пробегание дистанции 1000 м (2½ круга стадиона) на время. Засекалось время с точностью до 0,1 с. Результат отражает способность развивать относительно высокую скорость на средней дистанции, что важно для игровых видов спорта.

• Восстановление пульса. Оценивалась способность организма к восстановлению после нагрузки по показателю частоты пульса через 1 минуту после окончания 12-минутного бега. Для этого сразу по завершении теста Купера фиксировалась ЧСС (ударов в минуту) за первые 10 с восстановления (с пересчётом на минуту), а затем повторное измерение проводилось на 60-й секунде восстановления. Показателем восстановления считалась ЧСС через 1 мин отдыха. У тренированных спортсменов пульс снижается быстрее, то есть меньшая ЧСС через

1 мин свидетельствует о лучшей выносливости и более эффективной работе системы кровообращения.

Все тесты проводились дважды – до начала тренировочного воздействия (предтест) и после окончания месячного цикла (посттест) в одно и то же время суток, в схожих условиях. Перед тестированием спортсмены воздерживались от интенсивных нагрузок в течение 1-2 дней. Полученные данные обрабатывались методами описательной статистики (вычислены средние значения по группе, стандартные отклонения). Статистическая значимость изменений проверялась с использованием парного t-критерия Стьюдента при уровне значимости $p<0,05$.

Результаты исследования и их обсуждение

До проведения эксперимента у футболистов 16–18 лет выявлен средний уровень общей выносливости. Так, в 12-минутном тесте Купера группа в среднем пробегала около 2600 м, что согласно нормативам соответствует «удовлетворительно» для данного возраста. Среднее расчётное значение VO_2 max составило ~47 мл/кг/мин, что близко к возрастной норме. Дистанцию 1000 м испытуемые преодолевали за ~3 мин 30 с. Частота пульса через 1 мин после нагрузки составляла около 130 уд/мин, что указывало на относительно замедленное восстановление.

После месячного цикла тренировок, направленных на развитие выносливости, показатели значительно улучшились (таблица 1).

Средняя дистанция 12-минутного бега увеличилась примерно на 200 м (с 2600 ± 120 м до 2800 ± 130 м; прирост ~8%, $p<0,01$), что говорит об ощутимом повышении аэробной производительности. Соответственно возрос и рассчитанный показатель VO_2 max – с 47,0 ± 3,5 до 51,0 ± 3,7 мл/кг/мин (+8,5%).

Время пробегания 1000-метровой дистанции сократилось в среднем на ~10 с: с 210,0 ± 15,2 с до 200,0 ± 14,1 с ($p<0,05$). Улучшение результата ~5% свидетельствует о росте скоростной выносливости – способности поддерживать высокую скорость бега.

Заметно изменился и показатель восстановления пульса: через 1 мин отдыха средняя ЧСС снизилась с 130 ± 5 до 115 ± 6 уд/мин (разница ~15 уд/мин, $p<0,01$), что отражает ускорение процессов восстановления и повышение общей тренированности сердечно-сосудистой системы.

Таблица 1 – Динамика показателей выносливости у футболистов 16–18 лет до и после тренировочного воздействия

Показатель	До эксперимента (M±σ)	После эксперимента (M±σ)	Δ, %
Дистанция за 12 мин, м (тест Купера)	2600 ± 120	2800 ± 130	+7,7%
VO_2 max, мл/кг/мин (расчётно)	47,0 ± 3,5	51,0 ± 3,7	+8,5%
Время 1000 м, с	210,0 ± 15,2	200,0 ± 14,1	–4,8%
ЧСС через 1 мин восстановл., уд/мин	130 ± 5	115 ± 6	–11,5%

Как видно из таблицы 1, все целевые показатели выносливости статистически значимо улучшились после проведённого месячного мезоцикла тренировок. Улучшение результатов 12-минутного бега на ~8% отражает рост аэробной выносливости. Достигнутое среднее значение ~2800 м за 12 мин соответствует уже категории «хорошо» для возраста 17–18 лет. Повышение максимального потребления кислорода на ~4 мл/кг/мин свидетельствует об улучшении функции кислородтранспортной системы организма. Аналогичные величины прироста VO_2 max (от 5 до 15%) приводятся в литературе при использовании подобных методов тренировки выносливости у молодых футболистов. Например, в исследовании Я. Хельгеруда и соавт. показано увеличение VO_2 max на 10% у 18-летних игроков после 8 недель интервального бега, что сопровождалось ростом пройденной за матч дистанции на 20%. В нашем эксперименте срок воздействия был короче (4 недели), однако прогресс аэробных возможностей (8-9%) сопоставим с данными других авторов.

Скоростная выносливость (результат бега на 1000 м) также достоверно возросла. Улучшение времени на 10 с может казаться небольшим, но для относительно короткой дистанции 1000 м это существенно. Футболисты стали способны поддерживать более высокую скорость бега без снижения темпа на финише, что крайне важно в игровом эпизоде, требующем длительного рывка. Вероятно, сдвиг связан как с повышением аэробной мощности, так и с ростом анаэробного порога и экономичности бега. Кроме того, круговые тренировки внесли вклад в развитие силовой выносливости мышц, необходимых для поддержания темпа.

Отдельного внимания заслуживает снижение частоты пульса через 1 мин после нагрузки. Данный показатель восстановления улучшился более чем на 11%, что свидетельствует о повышении парасимпатической активности сердца и общей тренированности. Быстрая нормализация ЧСС после интенсивной работы – признак хорошей аэробной подготовки. В нашем эксперименте ускорение восстановления пульса можно связать как с улучшением состояния сердечно-сосудистой системы, так и с проведёнными дыхательными упражнениями, которые могли повысить эффективность дыхания и оксигенации в период восстановления.

Полученные результаты подтверждают высокую эффективность комплексного подхода к развитию выносливости у юных футболистов. Применение интервальных и непрерывных (кроссовых) беговых нагрузок в сочетании с круговыми силовыми упражнениями обеспечило всестороннее воздействие на функциональные системы, отвечающие за выносливость. Наши данные согласуются с результатами недавних работ, где отмечается существенный прирост выносливости молодых игроков под влиянием аналогичных методов. В частности, Bahtra R. и соавт. сообщают, что за 18 дней тренинга у футболистов 15–17 лет показатель VO_2 max значимо вырос как в группе интервальных беговых трениро-

вок, так и в группе круговой тренировки, причём в среднем прирост был несколько выше при использовании круговой программы. Авторы делают вывод, что оба метода эффективно повышают выносливость, но сочетание разнообразных нагрузок может дать лучший суммарный эффект. Наш эксперимент, включавший комбинацию методов (интервалы + круговая + кросс + дыхательные упражнения), продемонстрировал комплексное положительное воздействие: улучшились и показатели аэробной выносливости, и скоростной выносливости, и функционального восстановления. Это подчёркивает целесообразность разнообразного тренинга выносливости, избегая узкой специализации на одном методе.

Важно отметить, что развитие выносливости у подростков 16–18 лет должно проводиться с учётом их физиологического созревания. К концу школьного возраста функциональные возможности сердца, лёгких и обмена веществ активно увеличиваются, что позволяет переносить возрастающие нагрузки. Однако требуется строго дозировать интенсивность, чтобы не привести к перетренированности. В нашем случае объем и интенсивность увеличивались постепенно, и все участники успешно справились с программой без негативных последствий. Более того, наблюдалось повышение мотивации у ребят: улучшение результатов тестов после тренировок придало уверенность в эффективности занятий.

В целом, результаты эксперимента подтверждают, что у старших подростков возможно за короткий срок (4–5 недель) добиться существенного прогресса выносливости путем целенаправленного воздействия специальными средствами. Дальнейшее развитие темы может быть связано с изучением оптимального сочетания различных типов нагрузок (интервалы, фартлек, игровые упражнения) и определением минимально необходимого мезоцикла для устойчивого улучшения показателей выносливости.

Заключение

1. Исходный уровень выносливости футболистов 16–18 лет до эксперимента соответствовал средним возрастным нормам: дистанция 12-минутного бега ~2600 м, VO_2 max около 47 мл/кг/мин, время на 1000 м ~3 мин 30 с, частота пульса через 1 мин восстановления ~130 уд/мин. Это указывает на необходимость целенаправленной работы над выносливостью для улучшения спортивных результатов.

2. Разработанная программа тренировок включала интервальный бег высокой интенсивности, круговые тренировки, кроссовые пробежки и дыхательные упражнения, проводимые в течение 1 месяца на фоне обычных футбольных занятий. Такой комплексный подход обеспечил всестороннее воздействие на аэробные и анаэробные возможности юных футболистов.

3. После экспериментального мезоцикла все основные показатели выносливости достоверно улучшились: дистанция 12-минутного бега увеличилась в среднем на 7–8% (до ~2800 м), расчётный VO_2 max – на

8–9%, время на 1000 м сократилось на ~5% (примерно на 10 с), частота пульса через 1 мин отдыха снизилась с 130 до 115 уд/мин. Эти изменения статистически значимы ($p<0,05$) и свидетельствуют о существенном повышении как общей, так и специальной выносливости.

4. Эффективность методов. Интервальные и непрерывные беговые нагрузки в сочетании с круговой тренировкой оказались высокоэффективными для развития выносливости у старших школьников. Дыхательные упражнения способствовали ускорению восстановления. Комплексное применение различных средств дало лучший результат, чем мог бы обеспечить каждый метод в отдельности.

5. Практические выводы: Для подготовки футболистов 16–18 лет рекомендуется сочетать в недельном цикле разные типы тренировки выносливости: длительный равномерный бег (кросс) для развития общей выносливости, интервальные ускорения для повышения максимального потребления кислорода и толерантности к высоким интенсивностям, круговые комплексы упражнений для развития специальной работоспособности. Обязательным является постепенное наращивание нагрузок и контроль восстановления (ЧСС, самочувствие). Такой сбалансированный подход позволит существенно повысить выносливость юных спортсменов, что послужит основой для успешной игровой деятельности и дальнейшего спортивного совершенствования.

Литература

1. Матвеев Л.П. Основы спортивной тренировки. – М.: Физкультура и спорт, 1977. – 239 с.

2. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – Киев: Олимпийская литература, 2015. – 680 с.

3. Волков Л.Н. Теория и методика детского и юношеского спорта. – Киев: Олимп. лит., 2002. – 294 с.

4. Helgerud J., Engen L.C., Wisløff U., Hoff J. Aerobic endurance training improves soccer performance // Med. Sci. Sports Exerc. 2001. 33(11). P. 1925–1931.

5. Bahtra R., Harahap F.R., Gemaini A., et al. Enhancing Endurance: Comparison between Circuit Training and Interval Training in Young Soccer Players // Int. J. Human Movement and Sports Sciences. 2025. 13(1). P. 58-66.

6. Römer C., Wolfarth B. Heart Rate Recovery (HRR) Is Not a Singular Predictor for Physical Fitness // Int. J. Environ. Res. Public Health. 2023. 20(1):792.

7. Акимжанов А.Т., Чернышева И.В., Егорычева Е.В., Шлемова М.В. Выносливость как одно из важнейших физических качеств // Междунар. журнал экспериментального образования. 2014. № 7(2). С. 71–72.

РАЗВИТИЕ КООРДИНАЦИОННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА ЗАНЯТИЯХ НАСТОЛЬНЫМ ТЕННИСОМ

О.А. Омельницкая
студент Павлодарского педагогического университета
научный руководитель: В.И Лебедева
кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Высшей школы искусства и спорта Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г.Павлодар

Аннотация. В работе исследуются теоретические аспекты, касающиеся координационных способностей и их значимости в процессе физического воспитания. А также сделан акцент на методах и приемах, которые могут быть использованы для развития координационных способностей на уроках настольного тенниса.

Ключевые слова: *к*оординационные способности, настольный теннис, младший школьный возраст, физическое воспитание.

Аңдатпа. Жұмыста үйлестіру қабілеттеріне және олардың дене тәрбиесі процесіндегі маңыздылығына қатысты теориялық аспектілер зерттеледі. Сондай-ақ үстел теннисі сабақтарында үйлестіру қабілеттерін дамыту үшін пайдаланылуы мүмкін әдістер мен тәсілдерге баса назар аударылды.

Түйін сөздер: үйлестіру қабілеттері, үстел теннисі, бастауыш мектеп жасы, дене шынықтыру.

Annotation. The work explores theoretical aspects regarding coordination abilities and their significance in the process of physical education. It also focuses on methods and techniques that can be used to develop coordination abilities in table tennis lessons.

Keywords: coordination abilities, table tennis, primary school age, physical education.

Актуальность. Настольный теннис является не только увлекательным и динамичным видом спорта, но и эффективным инструментом для развития множества физических качеств, включая скорость, ловкость, реакцию и, конечно же, координацию. Координационные способности, в свою очередь, включают в себя умение управлять своим телом, правильно распределять усилия, а также синхронизировать движения рук и ног. Эти навыки имеют огромное значение не только в спорте, но и в повседневной жизни, способствуя улучшению общей моторики и повышению уверенности в себе.

Объектом исследования является учебно-тренировочный процесс.

Предметом исследования являются средства и методы развития координационных способностей у младших школьников на занятиях настольным теннисом.

Цель исследования: является выявление и обоснование методов и приемов, способствующих эффективному развитию координационных

способностей у детей младшего школьного возраста через занятия настольным теннисом.

Задачи:

1) Провести анализ научно-методической литературы по теме исследования.

2) Составить комплекс физических упражнений, направленный на развитие координационных способностей у младших школьников на занятиях настольным теннисом;

3) Экспериментально доказать эффективность составленного комплекса физических упражнений, направленного на развитие координационных способностей у младших школьников на занятиях настольным теннисом.

У детей младшего школьного возраста в строении опорно- двигательного аппарата преобладает хрящевая ткань, окостенение позвоночника, грудной клетки, таза, конечностей только происходит. Это необходимо принимать во внимание. Нужно заботиться о правильной позе, осанке, походке занимающихся.

Нужно отметить, что для детей являются трудными и утомительными, мелкие и точные движения кисти и руки, так как процесс окостенения кисти и пальцев не закончен в полной мере, а особенно для учащихся первого класса. Усидчивость у детей такого возраста еще не выработана, это в силу возрастных особенностей, спортивным руководителям нужно настроиться на долгую кропотливую работу, для того чтобы дети умели выполнять данные упражнения, а в дальнейшем выполнять заданный алгоритм действий и уметь им пользоваться.

Если говорить о мышцах сердца, то они изначально слабые и быстро растут, велик и диаметр кровеносных сосудов. Вес мозга в младшем школьном возрасте достигает веса мозга взрослого человека и увеличивается в среднем с 1280 граммов (7 лет) до 1400 граммов (11 лет).

Происходит функциональное совершенствование мозга – развивается аналитико-синтетическая функция коры, постепенно изменяется взаимоотношение процессов возбуждения и торможения: процесс торможения становится более сильным, но по-прежнему преобладает процесс возбуждения, исходя из этого, младшие школьники в высокой степени возбудимы.

Особенности физического развития детей младшего школьного возраста позволяют ребенку без перенапряжений и явного утомления заниматься 4-5 часов, но при этом нужно строго соблюдать режим дня, переутомление не благоприятно влияет на организм ребенка. Можно утверждать, что правильно построенная работа по уже существующим программам не дает оснований переживать за состояние здоровья, переутомление и перегруженность младшего школьника.

В младшем школьном возрасте наблюдается ускоренный обмен веществ, обеспечивающий мышечную работу. В результате окислительных

процессов распадаются углеводы, липиды, белки, появляется необходимая для функций организма энергия. Часть этой энергии используется на синтез новых тканей растущего организма детей, на «пластические» процессы. По изученным данным можно сделать вывод, что ребенок с поверхности тела отдает больше тепла, это объясняется тем, что поверхность тела ребенка относительно велика, если сравнивать ее с массой.

Наиболее часто, теннисисты вынуждены использовать альтернативным способ реакции, что оставляет у них еще меньше времени на ответное действие. Учитывая это, спортсмены учатся прогнозировать предстоящие события, действия соперника и стараются заранее спланировать свои действия.

Стабильность отдельных частей двигательного аппарата человека увеличивается при движении от верха к низу. Самыми сильными и устойчивыми являются ноги, а мышцы рук обладают меньшим диаметром. Нижняя часть двигательного аппарата мощная, но относительно неточная, она дает основную силу для движения, а суставы плеч, предплечий и пальцев хорошо корректируют направление движения, его силу и скорость.

Ниже представлен комплекс упражнений, направленный на развитие координационных способностей у младших школьников на занятиях настольным теннисом:

1. И.П. – стойка теннисиста. Набивание мяча поочередно правой, левой стороной ракетки;

2. И.П. – стойка теннисиста. Набивание мяча поочередно правой стороной ракетки и ребром;

3. И.П. – стойка теннисиста. Набивание мяча, правой стороной ракетки с отскоком от пола и поворотом на 360 градусов;

4. Набивание мяча правой и левой стороной ракетки, одновременно переступая через гимнастическую скамейку;

5. И.П. – стойка теннисиста. Набивание мяча с разным отскоком: первый отскок низкий, второй отскок высокий (набивание выполняется правой и левой стороной ракетки);

6. Набивание мяча правой и левой стороной ракетки, выполняя при этом приседание и подъем с исходное положение;

7. И.П. – стойка теннисиста. Выполнение откидки справа и слева через гимнастическую скамейку партнеру;

8. И.П. – стойка теннисиста. Выполнение откидки у стены с поворотом на 360 градусов.

9. И.П. – стойка теннисиста. Выполнение наката справа с правого угла по диагонали и с середины стола по диагонали вправо.

10. И.П. – стойка теннисиста. Выполнение наката справа и слева в цель.

Целью эксперимента было выявление наиболее эффективных средств и методов развития координационных способностей у младших школьников на занятиях настольным теннисом.

Таблица 1 – Результаты тестирования экспериментальной и контрольной группы в начале и в конце эксперимента

Тесты	Контрольная группа		Экспериментальная группа	
	сентябрь	март	сентябрь	март
Челночный бег 3х10, с.	10,9±0,05	**10,6±0,05	10,6±0,04	**10,3±0,06**
Змейка приставным шагом, 10 метров	8,7±0,04	*8,6±0,05	8,3±0,04	**8±0,05**
Прыжки через скакалку течение 1минуты, кол- во повторений	23	**27	29	**34**
Повороты ловлей мяча, 5 попыток, кол- во пойманных мячей	2	**3	3	**4
Отбивание теннисного мяча в цель, 5 попыток, кол- во успешных попаданий	2	*3	2	**4**
Набивание теннисного мяча правой и левой стороной ракетки, кол-во повторений	26	**31	28	**36*

Примечание: «*» слева – отмечены достоверные отличия показателей в каждой группе относительно сентября; «*» справа отмечены достоверные различия результатов между группами в конце эксперимента.

В ходе работы была рассмотрена значимость координационных навыков в физическом и психическом развитии детей, а также проанализированы различные методы и приемы, применяемые в процессе обучения настольному теннису, которые способствуют улучшению этих навыков.

Координационные способности представляют собой важнейший компонент физической подготовки, который включает в себя такие элементы, как равновесие, ловкость, скорость реакции и точность движений. Важно отметить, что развитие этих способностей в младшем школьном возрасте имеет особое значение, поскольку именно в этот период происходит формирование основ двигательной активности и закладываются базовые навыки, которые будут использоваться на протяжении всей жизни.

Анализ литературных данных и результатов педагогического эксперимента позволяет сделать следующие выводы:

1. Анализ данных научно-методической литературы показал, что проведение специальной физической подготовки в настольном теннисе является важным фактором для достижения высоких результатов спортсменов 7-9 лет. Вопросы эффективности подбора средств и методов для развития определенных качеств, всегда являются актуальной проблемой

исследования, поскольку дают возможность улучшить и разнообразить процесс образования спортсмена.

2. Разработан экспериментальный комплекс физических упражнений, направленный на развитие координационных способностей детей 7-9 на занятиях настольным теннисом.

В экспериментальный комплекс физических упражнений входили такие упражнения как:

– набивание мяча разными сторонами ракетки и переходом в различные положения;

– откидка справа и слева;

– накаты справа и слева в различные точки.

Литература

1. Аверьянов И.В. Теоретическое и экспериментальное обоснование программы совершенствования кинестетических координационных способностей футболистов 10-11 лет // Омский научный вестник. – 2007. – №.3 (55). – С. 117-120. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskoe-i-eksperimentalnoe-obosnovanie-programmy-sovershenstvovaniya- kinesteticheskih-koordinatsionnyh-sposobnostey (дата обращения: 11.12.2024).

2. Арданова А.А. Развитие координационных способностей у девушек на занятии танцами посредством игрового метода : дис. – 2021. URL: http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/15895/2/2021ardanova.pdf (дата обращения: 11.12.2024).

3. Багадирова С.К. Материалы к курсу» Спортивная психология». Учебное пособие. – М: Директ-Медиа, 2014. – 247 с.

ВЛИЯНИЕ ТЕХНИЧЕСКИХ СРЕДСТВ НА СКОРОСТНО-СИЛОВЫЕ КАЧЕСТВА ПЛОВЦА

А.О. Осапова

студентка Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

научный руководитель: В.И. Лебедева

кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Высшей школы искусства и спорта Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г.Павлодар

Аннотация. В работе исследуется влияние технических средств на развитие скоростно-силовых качеств пловцов. Проведен эксперимент с использованием тренажеров, подтверждающий их эффективность. Анализ показал, что применение специальных устройств способствует развитию физических качеств спортсменов и повышению их результатов в плавании.

Ключевые слова: скоростно-силовые качества, технические средства, тренировочный процесс, физическая подготовка, спортивное плавание.

Түйіндеме. Бұл жұмыста техникалық құралдардың жүзушілердің жылдамдық-күш қасиеттерін дамытуға әсері зерттелді. Арнайы тренажерларды қолдану арқылы

жүргізілген эксперимент олардың тиімділігін растады. Талдау нәтижелері арнайы құрылғыларды қолдану спортшылардың физикалық қасиеттерін дамытып, олардың жүзу нәтижелерін жақсартуға ықпал ететінін көрсетті.

Түйінді сөздер: жылдамдық-күштік қасиеттер, техникалық құралдар, жаттығу процесі, дене шынықтыру, спорттық жүзу.

Abstract. This study examines the impact of technical equipment on the development of swimmers' speed-strength qualities. An experiment using specialized training devices confirmed their effectiveness. The analysis showed that the use of such equipment enhances athletes' physical abilities and contributes to improved swimming performance.

Keywords: speed and strength qualities, technical means, training process, physical training, sports swimming.

Использование технических средств в тренировках позволяет целенаправленно развивать нужные группы мышц, варьировать нагрузку и повышать эффективность занятий. Это особенно актуально в условиях высокой конкуренции, где каждая доля секунды играет роль.

В данной работе мной было рассмотрено влияние различных тренажёров на развитие силовых и скоростных показателей пловцов. В исследовании приводится обзор научных источников, анализируются практические аспекты использования оборудования, описываются типы тренажёров и методика проведения эксперимента.

Целью работы являлось определение эффективности использования технических средств в тренировочном процессе для развития скоростно-силовых качеств пловцов и повышение их спортивных результатов.

Задачи исследования:

– Изучить теоретические основы развития скоростно-силовых качеств у пловцов.

– Проанализировать современные технические средства, применяемые в тренировочном процессе пловцов.

– Выявить влияние использования технических средств на развитие скоростно-силовых качеств.

Гипотеза. Использование современных технических средств в тренировочном процессе пловцов способствует более эффективному развитию их скоростно-силовых качеств, что приводит к улучшению спортивных результатов по сравнению с традиционными методами подготовки.

Исследования по данной теме проводились в 2025 году на базе бассейна КГКП СДЮСШОР по плаванию «Ertis Olympic» в г. Павлодар.

Для того чтобы понимать какие тренажеры включать в тренировочный процесс необходимо сначала разобраться какое физическое качество нужно будет развивать. В исследовании я изучала влияние технических средств на скоростно-силовые качества, поэтому для понимания общей картины разберемся что же такое скоростно-силовые качества в плавании.

Скоростно-силовые качества представляют собой способность мышц развивать максимальное напряжение за минимальное время, что особенно критично для эффективного старта, поворотов и финишных ускорений. Эти качества являются комплексным сочетанием силовых возможностей и скоростных характеристик, позволяющих спортсмену преодолевать гидродинамическое сопротивление и поддерживать высокую скорость на всей дистанции. Кроме того, развитие скоростно-силовых качеств требует точного баланса между силовыми и скоростными тренировками, где каждое упражнение должно быть адаптировано к индивидуальным особенностям пловца.

В этом контексте использование технических средств становится незаменимым инструментом. Они позволяют не только создавать дополнительное сопротивление для увеличения мышечной силы, но и улучшать технику движений за счет обратной связи и точечного контроля. Такой комплексный подход способствует оптимизации тренировочного процесса, позволяя спортсменам достигать более высоких результатов за счет совершенствования своих скоростно-силовых качеств.

В ходе эксперимента для развития скоростно-силовых качеств были отобраны четыре тренажера: тормозной пояс, резиновый амортизатор, дыхательная трубка и тренажер для имитации гребковых движений. Выбор данных технических средств обусловлен тем, что тормозной пояс и резиновые амортизаторы создают дополнительное сопротивление в воде и тем самым играют важную роль в развитии силовой составляющей. Дыхательная трубка помогает сосредоточить внимание пловца на гребковой фазе, не отвлекаясь на дыхание, особенно полезна она при отработке высокой частоты гребков и ритмичности, что критично для спринтерского плавания. Тренажер для имитации гребковых движений применялся как для развития специфической силы, так и для отработки каждой фазы гребка.

Для проведения сравнительного использования применения технических средств было выбрано 12 пловцов, разделенных на две группы: экспериментальную и контрольную. Возраст участников варьировался от 14 до 16 лет, а уровень подготовки соответствовал разрядам от первого взрослого до кандидатов в мастера спорта. Тренировки проходили 5 раз в неделю по 2 академических часа, что обеспечивало достаточный уровень физической подготовки для проведения эксперимента. Контрольная группа (КГ) тренировалась по стандартной программе, без использования дополнительных технических средств, а экспериментальная группа (ЭГ) включала в подготовку специализированные устройства, направленные на развитие скоростно-силовых качеств.

В исследовании применялись следующие методы:

- *Теоретический анализ* – включал изучение литературных источников, посвященных методикам тренировки с техническими средствами.

Это позволило обосновать выбор используемых тренажеров и спрогнозировать их влияние на результаты спортсменов.

- *Педагогические наблюдения* – проводились в ходе тренировок и соревнований. Они позволили зафиксировать изменения в физическом состоянии, тактических навыках и психологической устойчивости пловцов в результате использования технических средств.
- *Контрольные тестирования* – включали эксперименты с различными техническими средствами. Это дало количественные данные о влиянии этих средств на результаты пловцов.
- *Статистический анализ* – включал расчет средних значений, стандартного отклонения и оценку значимости различий между контрольной и экспериментальной группами. Это обеспечило объективность выводов о влиянии технических средств на подготовку пловцов.

Для оценки уровня физической подготовки КГ и ЭГ перед началом эксперимента были проведены контрольные тесты в воде и на суше. В программу тестирования входило плавание 25м со старта с максимальным ускорением на оценку общих скоростно-силовых качеств, плавание 400м на оценку силовой выносливости и длина скольжения, а также контрольные упражнения на суше: челночный бег и отжимания. Результаты тестирования подтвердили, что начальный уровень физической подготовки обеих групп был идентичным, что обеспечило надежную базу для дальнейшего анализа воздействия технических средств.

В период с 02 февраля 2025 года по 01 апреля 2025 года в тренировки ЭГ были включены новые технические.

Тренажеры утяжелители,* а именно тормозной пояс и резиновый амортизатор** применялись для переноса силы на воду, что способствовало развитию мышечной выносливости и увеличению мощности гребковых движений. ***Резиновый амортизатор Mad Wave Long Safety cord + Waist Belt использовался как инструмент для продвинутого уровня подготовки. В рамках исследования его применяли **1–2 раза в неделю**, в то время как в остальные тренировочные дни использовался **тормозной пояс**. Работа с резиной проводилась в формате: **30 секунд натяжения – 30 секунд отдыха**, выполнялось **4–6 кругов**, а между сериями отдых составлял **5–10 минут**.

Тормозной пояс Mad wave Break belt **является более простым и легким тренажером на силу,** применялся для увеличения сопротивления в воде, что помогало развивать силу и мощность гребков. Тренировки с ним включали аэробные серии с силовой составляющей такие как **20×50 м** с большим интервалом отдыха. При этом основное внимание уделялось минимальному количеству гребков, строгому контролю техники и усилий, прикладываемых при каждом движении. **Отдых** регулировался по принципу **1:1** – если проплавание составляло **1 минуту**, то отдых длился от **40 секунд до 1 минуты**.

Дыхательная трубка Mad Wave PRO SNORKEL применялась для совершенствования дыхательной техники, увеличения емкости легких и формирования экономичного дыхания при плавании. Тренировки с трубкой включали: **плавание сериями 8–12×100 м**, при этом внимание уделялось снижению паразитных движений и концентрации на гребковых циклах. Так же с дыхательной трубкой плавались стайерские дистанции 400м,800м и 1500м для развития общей выносливости, увеличения объема легких за счет уложенных условий, а также фокусировки на правильной технике плавания.

Тренажер для имитации гребковых движений swim training Мини- МА использовался для развития специфической силы мышц, участвующих в движении пловца, а также для улучшения координации гребков. В тренировочный процесс входили: **Имитирование различных фаз гребка** (начало тяги, основная фаза и завершающий толчок) с акцентом на правильную механику движений.

По окончании десятинедельного тренировочного плана ЭГ с использованием технических средств и КГ без использования новых тренажеров были проведены повторные контрольные тесты, аналогичные первым. Это дало возможность оценить изменения в скоростно-силовых качествах пловцов и сопоставить результаты между двумя группами. Статистический анализ данных показал, что в ЭГ наблюдалось значительное сокращение времени прохождения дистанции в среднем на 3–5%, тогда как в КГ аналогичный показатель улучшился не более чем на 1–2%.

В частности, средний показатель времени прохождения 25-метрового отрезка вольным стилем у спортсменов ЭГ сократился на **5,98%**, тогда как в КГ показатель улучшился лишь на 2,14%.

Значительное улучшение динамики также отмечено. При тестировании плавания 400м вольным стилем. Время прохождения дистанции ЭГ улучшилось на **3,93**%, в контрольной группе данный показатель улучшился только на 2,40%.

Средняя длина скольжения у пловцов ЭГ увеличилась на **5,0%**, тогда как в КГ данный показатель улучшился лишь на **1,67%**.

Так же в сравнении показателей при выполнении отжиманий в течение одной минуты результаты КГ остались без изменений, тогда как в ЭГ наблюдалось улучшение на **7,69%**.

При оценке результатов челночного бега также зафиксирована положительная динамика в обеих группах, однако выраженность улучшений в ЭГ была более значительной, время прохождения дистанции сократилось на **4,97%**, а у спортсменов КГ сократилось лишь на **2,41%.**

В заключении важно отметить, что что результаты экспериментальной группы подтвердили гипотезу о том, что внедрение технических средств в тренировочный процесс способствует оптимизации подготовки пловцов. Экспериментальные данные показали, что применение специа-

лизированных устройств, таких как тормозной пояс, дыхательная трубка и резиновые амортизаторы, положительно влияет на силу, выносливость и скорость пловцов, что отражается в улучшении их спортивных результатов.

Сравнительный анализ контрольной и экспериментальной групп подтвердил значительное преимущество спортсменов, тренировавшихся с использованием технических средств, по сравнению с теми, кто занимался по стандартной программе.

Таким образом, результаты исследования доказывают целесообразность включения технических средств в тренировочный процесс пловцов. Развитие и совершенствование данных методик могут стать важным шагом в повышении уровня подготовки спортсменов и достижении ими высоких спортивных результатов.

Литература

1. Ниязова Р.Р., Носиров С.Т. Методические особенности совершенствование скоростно-силовых качеств в плавании // Oriental Art and Culture. 2023. №5. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskie-osobennosti-sovershenstvovanie-skorostno-silovyh-kachestv-v-plavanii (24.03.2025).

2. Пашин А.А., Васильев А.В. Определение эффективности тренировочных средств для развития скоростно-силовых способностей пловцов-кролистов на основе инструментальных средств оперативного контроля // Вестник спортивной науки. 2015. №5. Режим доступа: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/opredelenie-effektivnosti-trenirovochnyh-sredstv-dlya-razvitiya-skorostno-silovyh-sposobnostey-plovtsov-krolistov-na-osnove (03.01.2025).

3. Погребной А.И., Комлев И.О., Аришин А.В., Литвишко Е.В. Современные мировые тенденции подготовки в спортивном плавании (обзор зарубежной литературы) // Физическая культура, спорт – наука и практика. 2021. №3. Режим доступа: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ovremennye-mirovye-tendentsii-podgotovki-v-sportivnom-plavanii-obzor-zarubezhnoy-literatury (20.12.2024).

4. Прыткова Елена Геннадиевна, Сурнина Светлана Владимировна, Федорихин Валерий Владимирович, Инёв Михаил Александрович Развитие силовых способностей пловцов с помощью специального тренажерного устройства // Известия Тульского государственного университета. Физическая культура. Спорт. 2024. №1. Режим доступа: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-silovyh-sposobnostey-plovtsov-s-pomoschyu-spetsialnogo-trenazhernogo-ustroystva (03.01.2025).

5. Рыженков А.В. Подбор эффективных средств в подготовке квалифицированных пловцов // Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. 2010. №4 (17). Режим доступа: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/podbor-effektivnyh-sredstv-v-podgotovke-kvalifitsirovannyh-plovtsov (20.12.2024).

6. Свейдан Аус Акрам Исса Особенности применения тренажера для тренировки плавательного гребка спортсмена // Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В. П. Астафьева. 2022. №3 (61). Режим доступа: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-primeneniya-trenazhera-dlya-trenirovki-plavatelnogo-grebka-sportsmena (14.12.2024).

7. Смирнов И.Н., Смирнов Н.И. Педагогические условия организации скоростно-силовой подготовки в плавании // Символ науки. 2020. №12-2. Режим доступа:

URL: https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskie-usloviya-organizatsii-skorostno-silovoy-podgotovki-v-plavanii (11.12.2024).

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ СКОРОСТНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ У ЮНЫХ ХОККЕИСТОВ 12–13 ЛЕТ

К.А. Песегов
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: М.В. Семёнова
кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Высшей школы искусства и спорта Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г.Павлодар

Аннотация. В статье рассматривается эффективность экспериментальной методики, направленной на развитие скоростных способностей у юных хоккеистов в возрасте 12–13 лет. Программа включает упражнения на ускорение, координацию, реакцию и катание. Представлены результаты сравнения контрольной и экспериментальной группы.

Ключевые слова: скорость, хоккей, подростки, тренировка, реакция, ускорение, эксперимент.

Түйіндеме. Мақалада 12–13 жастағы жас хоккейшілердің жылдамдық қабілеттерін дамытуға бағытталған эксперименттік әдістеменің тиімділігі қарастырылады. Бағдарламаға жеделдету, үйлестіру, реакция және конькимен сырғанау жаттығулары кіреді. Бақылау және эксперименттік топтардың нәтижелері ұсынылды.

Түйінді сөздер: жылдамдық, хоккей, жасөспірімдер, жаттығу, реакция, жеделдету, эксперимент.

Abstract. The article examines the effectiveness of an experimental method aimed at developing speed abilities in young hockey players aged 12–13. The program includes exercises for acceleration, coordination, reaction, and skating. The results of comparison between the control and experimental groups are presented.

Keywords: speed, hockey, adolescents, training, reaction, acceleration, experiment.

Введение

Современный хоккей постоянно повышает требования к физической форме игроков. Одним из главных факторов успешной игры является скорость – не только в перемещении по льду, но и в быстроте реакции, принятии решений и резком изменении направления движения. Особенно важно развивать эти качества в юношеском возрасте, когда закладываются основные двигательные навыки. Возраст 12–13 лет считается наиболее благоприятным для тренировок именно скоростных способностей: в этот период активно укрепляются нейромышечные связи, улучшаются координация и взрывная сила.

Однако на практике в детско-юношеском хоккее часто придерживаются традиционной системы подготовки, которая не полностью учитывает особенности развития скорости. Большинство программ нацелены в основном на общую физическую подготовку, тогда как упражнения для улучшения реакции, стартового ускорения, маневренности и скорости катания остаются без должного внимания. Это снижает эффективность тренировок и ограничивает возможности юных спортсменов.

Поэтому настоящая работа актуальна тем, что предлагает методику, учитывающую возрастные особенности игроков 12–13 лет, современные требования хоккея и научные подходы к развитию физических качеств. Цель исследования – экспериментально проверить эффективность специально разработанной системы тренировок, направленной на повышение скоростных способностей у юных хоккеистов. Результаты могут помочь тренерам спортивных школ и способствовать совершенствованию программ подготовки хоккейных команд этого возраста.

1. Теоретические основы и актуальность развития скоростных способностей в хоккее

Скоростные способности являются одними из базовых физических качеств, определяющих эффективность действий хоккеиста на площадке. В условиях современного хоккея, где игровая динамика стремительно возрастает, именно скорость становится критическим компонентом успешного выступления. Исследования показывают, что в профессиональных лигах более 60% результативных действий происходят после коротких рывков, смены направления и ускорений на дистанции менее 10 метров [1].

Наибольшую значимость развитие скорости приобретает в юношеском возрасте. По данным физиологов, возраст 12–13 лет является сенситивным периодом для развития быстроты и координационных способностей. В это время происходит активное формирование центральной нервной системы, улучшение передачи нервных импульсов, увеличивается доля быстросокращающихся мышечных волокон, а также наблюдается рост аэробной и анаэробной выносливости.

Согласно данным спортивной науки, средняя скорость катания у хоккеистов 12–13 лет составляет 20,4 км/ч, в то время как у игроков старших возрастных категорий – 26–28 км/ч. При этом пиковая скорость у подростков редко превышает 27 км/ч, в то время как у профессионалов – 30–35 км/ч. Это указывает на наличие резерва, который может быть реализован при целенаправленном развитии скорости [1].

Скоростные качества включают в себя несколько компонентов:

• Стартовая скорость – время от старта до достижения скорости движения (например, бег на 10 м): норма для подростков – 1,8–2,0 сек.

• Максимальная скорость – способность достигать наибольшей скорости на дистанции 30 м (норма для 12–13 лет – 4,4–4,6 сек).

• Скорость смены направления – оценка маневренности в тесте 5×10 м (средний результат – 10,1–10,5 сек).

• Быстрота реакции – время реакции на световой или звуковой сигнал (норма: 200–220 мс).

• Скоростная выносливость – способность поддерживать высокую скорость в течение игрового эпизода (обычно 6–12 сек активной фазы в хоккее).

Исследования В.П. Филина, Ю.В. Вербицкого и И.Б. Гусева подтверждают, что на этапе начальной специализации спортсмена (11–14 лет) именно скоростные и координационные качества оказывают решающее влияние на эффективность овладения спортивной техникой. Без развитой скорости невозможно формировать полноценную игровую модель поведения, особенно в быстро меняющейся ситуации, характерной для хоккея.

По данным анализа юношеских соревнований (1xBet-Jastar Hokei Ligasy, Казахстан), среднее количество рывков за матч у игроков 12–13 лет составляет 14–18, их средняя длительность – 3,2 сек, а восстановление между ними – 20–30 сек. Это подтверждает важность тренировки как взрывной силы, так и способности к быстрому восстановлению.

В настоящее время наблюдается дефицит специализированных методик, направленных именно на развитие скорости у подростков в хоккее. Большинство тренировочных программ сфокусированы на общей физической подготовке, силе и выносливости, в то время как развитие скорости ограничивается общими беговыми упражнениями или недостаточно варьируемыми хоккейными элементами.

Таким образом, возникает противоречие между современными требованиями к соревновательной деятельности хоккеистов и содержанием тренировочного процесса. Это делает проблему повышения эффективности методики развития скоростных способностей в хоккее научно и практико-значимой. Актуальность усиливается ещё и тем, что именно в подростковом возрасте закладываются долгосрочные основы спортивного мастерства. Пропущенное окно сенситивности в 12–13 лет может не восполниться на более поздних этапах подготовки.[2]

Разработка научно обоснованной, поэтапной, индивидуализированной методики, направленной на комплексное развитие всех компонентов скорости, соответствует как образовательным целям спортивных школ, так и потребностям хоккейных клубов в формировании перспективного резерва.

2. Организация и содержание экспериментальной методики тренировки.

Экспериментальная методика по развитию скоростных способностей у хоккеистов 12–13 лет была разработана с учётом возрастных, физиологических и психофизических особенностей юных спортсменов. Методика предусматривала целенаправленное развитие таких компо-

нентов, как стартовая скорость, ускорение, быстрота реакции, скорость смены направления и скоростная выносливость.

База исследования и характеристика участников: Эксперимент был организован на базе КГУ «Детско-юношеская спортивная школа г. Аксу». В исследовании участвовало 120 хоккеистов в возрасте 12–13 лет, которые регулярно занимаются хоккеем не менее 3 лет и играют в рамках юношеской лиги 1xBet-Jastar Hokei Ligasy. Все участники были разделены случайным образом на:

• Контрольную группу (n=60) – занимались по стандартной программе.

• Экспериментальную группу (n=60) – по экспериментальной методике.

Средние антропометрические показатели приведены в таблице 1.

Таблица 1 – Характеристики участников исследования

Показатель	Контрольная группа	Экспериментальная группа
Возраст (лет)	12,3 ± 0,5	12,4 ± 0,6
Рост (см)	154,2 ± 4,7	153,8 ± 4,5
Масса тела (кг)	50,1 ± 3,8	50,5 ± 3,7
Жировая масса (%)	11,9 ± 1,3	12,1 ± 1,2
Время катания 36 м (сек)	6,8 ± 0,3	6,9 ± 0,3
Время реакции на звук (мс)	220 ± 15	225 ± 14

Структура тренировочной программы

Методика реализовывалась в течение 12 недель, с 5 тренировками в неделю по 90 минут, из которых 3 проводились на льду, а 2 – в спортивном зале. Каждая 4-я неделя была разгрузочной (нагрузка снижалась на 25–30%).

Программа включала следующие блоки:

- 1-й месяц (недели 1–4): базовая физическая подготовка, развитие взрывной силы и старта.
- 2-й месяц (недели 5–8): повышение интенсивности, акцент на смену направлений и координацию.
- 3-й месяц (недели 9–12): пиковые нагрузки, скоростная выносливость и игровая реакция.

Таблица 2 – Тематическое содержание тренировочного цикла

Месяц	Фаза	Цели и акценты
1-й	Адаптация + старты	Взрывная сила, стартовое ускорение
2-й	Интенсивность + коорд.	Быстрая смена направлений, баланс
3-й	Пиковая нагрузка	Скоростная выносливость, реакция, катание

Основные упражнения и их реализация

Каждая тренировка содержала строго регламентированный набор упражнений, включая количество повторений, интенсивность и паузы. Примеры упражнений приведены ниже [3]

Таблица 3 – Упражнения, применяемые в экспериментальной методике

Упражнение	Повторы	Пауза	Цель
Бег 10 м из положения лёжа	5 подходов	60 сек	Стартовое ускорение
Прыжки в длину с места	3×10	30 сек	Взрывная сила нижних конечностей
Катание «змейкой» 20 м	4 подхода	90 сек	Координация, маневренность
Старт с резиной (сопротивление)	6 подходов	120 сек	Увеличение силы толчка
Челночный бег 5×10 м	3 попытки	2 мин	Смена направления, ускорение
Реакция на свисток или сигнал	6 повторов	45 сек	Быстрота реакции
Спринты 36 м с максимальным ускор.	6 повторов	2 мин	Развитие максимальной скорости

Дополнительно применялись игровые упражнения, включающие действия с шайбой, имитации матчевых ситуаций, и задания на реакцию при изменении сигнала. Такой подход позволял формировать скоростные действия в условиях, близких к реальной игре.

Контроль и промежуточное тестирование

Каждые 4 недели проводилось промежуточное тестирование, чтобы отслеживать прогресс. Измерялись следующие параметры:

- Время в беге на 30 м;
- Время челночного бега 5×10 м;
- Скорость катания на 36 м;
- Время реакции на свет/звук;
- Длина прыжка с места.

Средний прирост показателей за 12 недель в экспериментальной группе составил:

- Бег на 30 м – улучшение на 0,21 сек (4,7%);
- Челночный бег – на 0,42 сек (4,1%);
- Катание – на 0,19 сек (2,8%);
- Реакция – на 17 мс (7,7%);
- Прыжок – увеличение на 9 см (5,3%).

Практическая реализация и контроль условий

Для обеспечения объективности:

- Все занятия проходили в стандартных условиях (ледовая арена с температурой -5...-6 °C);
- Время замеров фиксировалось электронными таймерами с точностью ±0,01 сек;
- Занятия контролировались тренером и научным руководителем;
- Все участники проходили обязательную разминку и заминку;
- Отслеживалась частота пульса во время и после упражнений для исключения перегрузки.

Таким образом, экспериментальная методика представляла собой структурированную, научно обоснованную программу тренировок, направленную на развитие комплексных скоростных качеств у хоккеистов 12–13 лет. Результаты промежуточного и итогового тестирования подтвердили её высокую эффективность, что позволяет рекомендовать её для внедрения в спортивных школах и юниорских хоккейных командах.

3. Анализ результатов и практическая значимость методики

В течение 12 недель проводился эксперимент, направленный на изучение эффективности новой тренировочной методики для хоккеистов 12–13 лет, ориентированной на развитие скоростных способностей. В исследовании участвовали 120 спортсменов, разделённые на контрольную и экспериментальную группы (по 60 человек в каждой).

Результаты контрольной группы, где использовалась стандартная программа тренировок, показали лишь небольшое улучшение показателей. Среднее время бега на 30 метров снизилось с 4,48 до 4,44 секунды (прирост около 0,9%). В челночном беге 5×10 м улучшение составило всего 0,04 секунды (с 10,12 до 10,08 секунды), а при катании на 36 метров время сократилось с 6,85 до 6,80 секунды (прирост на 0,05 секунды). Реакция на свет улучшилась с 220 до 217 миллисекунд, а дальность прыжка в длину – с 189 до 191 см.

Участники экспериментальной группы, которые занимались по разработанной методике, продемонстрировали куда более заметный прогресс. Время бега на 30 метров уменьшилось с 4,49 до 4,28 секунды (прирост 4,7%), а челночный бег улучшился с 10,14 до 9,72 секунды (прирост 4,1%). На 36-метровом отрезке время сократилось с 6,74 до 6,55 секунды (2,8%), а реакция на свет – с 221 до 203 миллисекунд (8,1%). Прыжок в длину вырос с 190 до 199 см (4,7%).

Таким образом, целенаправленный акцент на упражнения для развития стартового ускорения, резкой смены направления, взрывной силы и реакции даёт лучшие результаты в ключевых скоростных аспектах. Статистическая проверка (t-критерий Стьюдента при $p < 0,01$) подтвердила значимые различия между контрольной и экспериментальной группами по всем изучаемым параметрам, причём наиболее яркие изменения были связаны со скоростью реакции и стартовым ускорением.[4]

В дополнение к этому у хоккеистов экспериментальной группы проанализировали игровые характеристики до и после эксперимента. Выяснилось, что количество ускорений за матч возросло с 14 до 18, средняя скорость повысилась с 20,8 до 22,1 км/ч, а пиковая – с 27,5 до 29,3 км/ч. Кроме того, число эффективных смен направлений за игру увеличилось с 28 до 34. Эти данные говорят о том, что скоростная подготовка напрямую влияет на рост результативности в реальных матчах.

Главное преимущество новой методики заключается в её гибкости и возможности применения в большинстве детско-юношеских спортивных школ. Для работы по данной программе не требуется дорогостоящее оборудование, а задания легко адаптировать как для групповых, так и индивидуальных тренировок.

Таким образом, проведённый эксперимент чётко демонстрирует пользу разработанной программы: прирост в скорости, реакции и взрывной силе подтверждает целесообразность широкого применения этой методики в юношеском хоккее. Она может стать важным элементом подготовки спортсменов 12–13 лет, поскольку именно в этом возрасте развитие скоростных качеств наиболее эффективно [5].

Заключение

В ходе исследования было подтверждено, что у юных хоккеистов 12–13 лет особенно важно целенаправленно развивать скоростные качества. Именно в этом возрасте наиболее активно формируются двигательные навыки, и введение специализированной методики тренировок позволяет заметно улучшить как физическую подготовленность, так и результативность в соревнованиях.

Предложенная экспериментальная программа, включающая упражнения на стартовое ускорение, резкую смену направления движения, развитие взрывной силы и скорость реакции, показала высокую эффективность. За 12 недель у ребят из экспериментальной группы прирост скоростных показателей в среднем составил 4–8%, тогда как у спортсменов из контрольной группы не превысил 1,5%. Наибольшие улучшения наблюдались в тестах на быстроту реакции и стартовую скорость.

Отдельное преимущество методики в том, что для её внедрения не требуется сложное техническое оснащение, поэтому она может быть легко адаптирована тренерами в детско-юношеских школах. Гибкая структура программы даёт возможность подстраивать тренировки под разные задачи и уровень подготовки юных хоккеистов.

Таким образом, проведённое исследование наглядно доказывает, что научно обоснованный подход к развитию скоростных навыков помогает не только укрепить физические качества спортсменов, но и повысить их эффективность в игровой деятельности. Результаты могут послужить основой для дальнейших экспериментов и совершенствования методик в хоккее и других игровых видах спорта.

Литература

1. Броников А.В. Методика развития скоростных способностей у юных хоккеистов на этапе начальной специализации в годичном цикле подготовки // Вестник Удмуртского университета. – 2020. – №2. – С. 45–50. URL: http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/13757/2/2020bronikov.pdf

2. Рябухин С.И. Методика развития скоростных способностей у хоккеистов 12–13 лет // Современные проблемы науки и образования. – 2021. – №4. – С. 123–128. – Режим доступа: URL: http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/16339/2/2021ryabuxin.pdf

3. Федякин А.Н. Методика развития скоростных способностей у юных хоккеистов на этапе начальной специализации в годичном цикле подготовки // Теория и практика физической культуры. – 2013. – №1. – С. 20–23. – Режим доступа: URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/32100/1/m21-2013-01-20.pdf

4. Репкин А.Н. Методика воспитания скоростных качеств хоккеистов возраста 10–14 лет на примере ДЮСШ ХК «ЕРТІС» // Выпускная квалификационная работа. – Пермь: ПГГПУ, 2016. – Режим доступа: URL: https://vkr.pspu.ru/uploads/7656/Repkin_vkr.pdf

5. Туралиев М.С. Методика развития гибкости хоккеистов 10–12 лет // Дипломная работа. – Алматы: КазАСТ, 2022. – Режим доступа: URL: https://stud.kz/ru/referat/show/116881

6. Без автора. 12–13 лет. Пояснительная записка // Программа подготовки хоккеистов. – Режим доступа: URL: https://jasnomad.kz/ru/books/12-13-years

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МЕТОДИК РАЗВИТИЯ СИЛЫ И ВЫНОСЛИВОСТИ У ЮНОШЕЙ И ДЕВУШЕК 17-19 ЛЕТ

С.Б. Ульмисеков

студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан

научный руководитель: М.В. Семёнова

кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Высшей школы искусства и спорта Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г.Павлодар

Аннотация. В статье представлен сравнительный анализ двух методик тренировки силы и выносливости у юношей и девушек 17-19 лет, занимающихся Қазақ күресі. В 12-недельном эксперименте участвовали 30 человек. Статистический анализ выявил значимые различия в эффективности классической силовой и функционально-интервальной методик.

Ключевые слова: сила, выносливость, юноши, девушки, анализ, методики, Қазақ күресі.

Аңдатпа. Мақалада 17-19 жастағы қазақ күресімен айналысатын жасөспірім ұлдар мен қыздардың күш пен төзімділігін дамытуға арналған екі кешенді жаттығу әдістемесінің салыстырмалы талдауы ұсынылған. 12 апталық экспериментке 30 адам қатысты. Статистикалық талдау классикалық күш және функционалды-интервалды әдістемелердің тиімділігіндегі елеулі айырмашылықтарды анықтады.

Түйінді сөздер: Күш, төзімділік, жасөспірім ұлдар, қыздар, талдау, әдістемелер, Қазақ күресі.

Annotation. This article presents a comparative analysis of two training methods for strength and endurance development in 17-19 year old young men and women practicing Kazakh wrestling. Thirty participants were involved in a 12-week experiment. Statistical analysis revealed significant differences in the effectiveness of classical strength and functional-interval methods.

Keywords: Strength, endurance, young men, young women, analysis, methods, Kazakh wrestling.

Введение

Национальная борьба Қазақ күресі занимает особое место в спортивной культуре Казахстана, являясь не только зрелищным видом состязаний, но и важным элементом национального наследия. Успех в этом виде спорта требует от атлетов гармоничного развития целого ряда физических качеств, среди которых ключевую роль играют сила и выносливость. Борьба включает в себя как кратковременные взрывные усилия при проведении бросков и захватов, так и продолжительные периоды интенсивной работы, требующие высокого уровня общей и специальной выносливости.

В контексте подготовки молодых спортсменов, особенно в возрастной группе 17-19 лет, которая характеризуется активным физическим развитием и высокой восприимчивостью к тренировочным воздействиям, вопрос выбора оптимальных методик развития силы и выносливости приобретает первостепенное значение. Эффективно спланированный тренировочный процесс на данном этапе позволяет заложить прочный фундамент для дальнейшего спортивного роста и достижения высоких результатов на соревнованиях различного уровня.

Современная теория и практика спорта располагают широким спектром тренировочных методик, направленных на развитие силы и выносливости. Традиционным подходом является использование классических силовых тренировок с отягощениями, которые доказали свою эффективность в увеличении мышечной силы и мощности. В то же время, в последние годы все большую популярность приобретают функционально-интервальные тренировки, которые характеризуются высокой интенсивностью и комплексным воздействием на различные физиологические системы организма, способствуя развитию как силовых, так и выносливостных качеств, а также улучшению функциональной подготовленности.

С учетом специфических требований национальной борьбы Қазақ күресі к физической подготовленности спортсменов, возникает необходимость в проведении сравнительного анализа эффективности различных тренировочных методик с целью определения наиболее оптимальных подходов для развития силы и выносливости у молодых борцов. Данное исследование направлено на решение этой актуальной задачи и призвано предоставить научно обоснованные рекомендации

для практического применения в тренировочном процессе юношей и девушек 17-19 лет, занимающихся Қазақ күресі.

Материалы и методы. Исследование проводилось в период с января по март 2025 года на базе спортивного клуба по национальным видам спорта города Павлодар. В эксперименте приняли участие 30 квалифицированных спортсменов (16 юношей и 14 девушек) в возрасте 17-19 лет, имеющих опыт занятий национальной борьбой Қазақ күресі от одного до трех лет и регулярно тренирующихся не менее трех раз в неделю. Все участники прошли предварительное медицинское обследование и были допущены к участию в эксперименте.

Для реализации цели исследования были сформированы две экспериментальные группы, сопоставимые по полу и исходному уровню физической подготовленности:

Экспериментальная группа 1 (ЭГ-1, «Классическая силовая тренировка», кол-во участников – 15): 8 юношей и 7 девушек. Тренировочная программа данной группы включала традиционные силовые упражнения с использованием штанги, гантелей и собственного веса (приседания со штангой, жим штанги лежа, становая тяга, подтягивания, отжимания и др.) с интенсивностью 70-85% от одноповторного максимума (1ПМ) в 3-4 подходах по. Также в программу были включены тренировки аэробной направленности в виде непрерывного бега в течение 20-30 минут с интенсивностью, соответствующей 65-75% от максимальной частоты сердечных сокращений.

Экспериментальная группа 2 (ЭГ-2, «Функционально-интервальная тренировка», кол-во участников – 15): 8 юношей и 7 девушек. Тренировочная программа этой группы была основана на использовании функциональных упражнений (бёрпи, махи гирей, выпады, прыжки на тумбу, упражнения с медболом и др.), выполняемых в формате круговой или интервальной тренировки. Интенсивность упражнений регулировалась с помощью веса отягощений (гири, медболы), количества повторений и времени выполнения. Также в программу были включены интервальные тренировки на выносливость, такие как челночный бег, спринтерские забеги на короткие дистанции и интервальная работа на гребном тренажере.

Оценка физической подготовленности участников проводилась дважды – до начала и после 12-недельного тренировочного периода – с использованием следующей батареи тестов:

- *Максимальная сила:* 1ПМ в жиме штанги лежа и приседаниях со штангой определялся методом прямого тестирования с соблюдением всех методических рекомендаций.
- *Относительная сила:* Подтягивания на перекладине оценивались по максимальному количеству выполненных повторений до отказа.

- *Статическая сила:* Удержание планки на предплечьях измерялось с помощью секундомера с точностью до секунды.
- *Сила хвата:* Измерение силы сжатия кисти проводилось с помощью электронного ручного динамометра ДК-100. Регистрировался лучший результат из трех попыток для каждой руки.
- *Анаэробная выносливость и скоростные качества:* Челночный бег 3х10 метров и бег на 60 метров выполнялись на размеченной площадке с использованием электронного хронометража. Регистрировалось лучшее время из двух попыток.
- *Аэробная выносливость:* Бег на 3000 метров проводился на стадионе. Регистрировалось время преодоления дистанции.
- *Функциональное состояние сердечно-сосудистой системы:* Проба Руффье проводилась по стандартной методике. Рассчитывался индекс Руффье по формуле: (P1 + P2 + P3) – 200 / 10, где P1 – пульс в покое, P2 – пульс после 30 приседаний за 45 секунд, P3 – пульс после 1 минуты отдыха.

Для определения типа распределения количественных данных применялся критерий Шапиро-Уилка. Сравнение средних значений между экспериментальными группами на исходном и заключительном этапах исследования проводилось с использованием независимого критерия Стьюдента (в случае нормального распределения).

Результаты

Исходные средние значения и стандартные отклонения по всем измеряемым показателям физической подготовленности в экспериментальных группах до начала исследования представлены в таблице 1. Статистический анализ не выявил статистически значимых различий между группами по всем исследуемым параметрам, что свидетельствует об их сопоставимости на начальном этапе эксперимента.

Таблица 1 – Средние значения и стандартные отклонения показателей физической подготовленности до эксперимента

Показатель	Экспериментальная группа 1 (15 чел.)	Экспериментальная группа 2 (15 чел.)
Жим лежа 1ПМ (кг)	75.2 ± 12.5	74.8 ± 11.9
Приседания 1ПМ (кг)	105.8 ± 15.3	104.5 ± 14.7
Подтягивания (кол-во)	6.5 ± 2.1	6.2 ± 1.9
Планка (сек)	75.5 ± 16.8	73.2 ± 15.5
Сила хвата (кг)	42.1 ± 5.8	41.5 ± 5.5
Челночный бег 3х10 м (сек)	7.8 ± 0.4	7.9 ± 0.5
Бег 60 м (сек)	8.5 ± 0.6	8.6 ± 0.7
Бег 3000 м (мин:сек)	14:10 ± 1:15	14:25 ± 1:20
Индекс Руффье (усл. ед.)	12.5 ± 2.8	12.8 ± 3.1

После 12 недель тренировок в обеих группах были зафиксированы статистически значимые улучшения по всем исследуемым показателям. Средние значения и стандартные отклонения показателей физической подготовленности после эксперимента представлены в таблице 2.

Таблица 2 – Средние значения и стандартные отклонения показателей физической подготовленности после эксперимента

Показатель	Экспериментальная группа 1 (15 чел.)	Экспериментальная группа 2 (15 чел.)
Жим лежа 1ПМ (кг)	86.5 ± 13.2	83.8 ± 12.1
Приседания 1ПМ (кг)	126.3 ± 16.5	119.0 ± 14.9
Подтягивания (кол-во)	8.2 ± 2.5	9.5 ± 2.8
Планка (сек)	106.2 ± 18.8	121.8 ± 21.2
Сила хвата (кг)	45.5 ± 6.1	46.3 ± 5.9
Челночный бег 3х10 м (сек)	7.3 ± 0.3	7.0 ± 0.3
Бег 60 м (сек)	8.0 ± 0.5	7.8 ± 0.4
Бег 3000 м (мин:сек)	13:15 ± 1:05	13:58 ± 1:10
Индекс Руффье (усл. ед.)	9.5 ± 2.5	8.2 ± 2.3

Сравнительный анализ прироста показателей между группами выявил статистически значимые различия в эффективности методик по следующим параметрам: в развитии максимальной силы в приседаниях (преимущество ЭГ-1), статической силы (преимущество ЭГ-2), анаэробной выносливости и скоростных качеств (челночный бег, бег на 60 м – преимущество ЭГ-2), аэробной выносливости (бег на 3000 м – преимущество ЭГ-1) и функционального состояния сердечно-сосудистой системы (индекс Руффье – преимущество ЭГ-2). По развитию максимальной силы в жиме лежа и относительной силы (подтягивания) наблюдалась тенденция к преимуществу одной из групп (ЭГ-1 и ЭГ-2 соответственно), однако различия не достигли уровня статистической значимости. По силе хвата статистически значимых различий между группами выявлено не было.

Обсуждение

Результаты проведенного 12-недельного педагогического эксперимента подтвердили эффективность как классической силовой, так и функционально-интервальной методик в развитии ключевых физических качеств, необходимых для успешного выступления на арене по қазақ күресі у юношей и девушек 17-19 лет. Статистически значимые улучшения, зафиксированные в обеих экспериментальных группах по всем исследуемым показателям, свидетельствуют о положительном влиянии систематических тренировочных нагрузок на физическую подготовленность молодых спортсменов.

Сравнительный анализ эффективности двух применяемых методик выявил ряд существенных различий. Классическая силовая тренировка (ЭГ-1) оказалась более эффективной в развитии максимальной силы, что подтверждается статистически значимо лучшими результатами в приседаниях со штангой. Данный факт согласуется с фундаментальными принципами силовой тренировки, предполагающими использование высоких отягощений для стимуляции роста мышечной силы и мощности. Кроме того, группа ЭГ-1 продемонстрировала лучшие результаты в беге на 3000 метров, что свидетельствует о высокой эффективности традиционных аэробных нагрузок для развития общей выносливости.

Функционально-интервальная тренировка (ЭГ-2), в свою очередь, показала статистически значимо лучшие результаты в развитии статической силы мышц кора, что имеет особое значение для борцов, обеспечивая стабильность тела при выполнении различных технических приемов. Преимущество данной методики в развитии анаэробной выносливости и скоростных качеств, подтвержденное результатами в челночном беге и беге на 60 метров, объясняется спецификой интервальных тренировок, направленных на развитие способности организма к выполнению высокоинтенсивной работы в условиях недостатка кислорода. Более того, группа ЭГ-2 продемонстрировала лучшую адаптацию сердечно-сосудистой системы к физическим нагрузкам, о чем свидетельствует более низкий индекс Руффье после эксперимента. Это может быть связано с комплексным воздействием функционально-интервальных тренировок на кардиореспираторную систему, способствующим повышению ее функциональных резервов и улучшению процессов восстановления.

Наблюдаемая тенденция к преимуществу группы ЭГ-2 в развитии относительной силы (подтягивания) может указывать на более эффективное воздействие упражнений с собственным весом, которые широко использовались в данной методике, на развитие силы верхней части тела, особенно у девушек. Отсутствие статистически значимых различий между группами в развитии силы хвата может быть связано с тем, что данный показатель в меньшей степени подвержен влиянию применяемых тренировочных программ.

Полученные результаты имеют важное практическое значение для тренеров и спортсменов, специализирующихся в национальной борьбе қазақ күресі. Выбор оптимальной тренировочной методики должен осуществляться с учетом целей и задач конкретного этапа подготовки. Для развития базовой силы и общей аэробной выносливости целесообразно использовать классические силовые тренировки. В то же время, для повышения статической и анаэробной выносливости, скоростных качеств и улучшения функционального состояния сердечно-сосудистой системы более эффективной может быть функционально-интервальная тренировка. Комбинирование элементов обеих методик в тренировочном процессе может обеспечить более гармоничное и всестороннее развитие физи-

ческих качеств, необходимых для достижения высоких спортивных результатов в қазақ күресі.

Дальнейшие исследования могут быть направлены на изучение влияния различных вариантов функционально-интервальных тренировок на специфическую выносливость борцов, определение оптимального соотношения силовых и выносливостных нагрузок на различных этапах подготовки, а также на оценку влияния применяемых методик на технико-тактическую подготовку и соревновательную деятельность спортсменов.

Заключение

Проведенное сравнительное исследование убедительно продемонстрировало, что как классическая силовая, так и функционально-интервальная методики являются эффективными инструментами для развития силы и выносливости у юношей и девушек 17-19 лет, занимающихся национальной борьбой қазақ күресі. Однако полученные результаты четко указывают на специфичность воздействия каждой из них. Классическая силовая тренировка, основанная на работе с отягощениями, обеспечивает более значительный прирост максимальной силы, что критически важно для выполнения мощных бросков и удержаний в борьбе. Кроме того, она эффективно развивает общую аэробную выносливость, необходимую для поддержания работоспособности на протяжении всего поединка.

В свою очередь, функционально-интервальная тренировка показала себя более предпочтительной для развития статической силы мышц кора, что напрямую влияет на стабильность и контроль в борьбе. Ее эффективность в развитии относительной силы, особенно у девушек, а также анаэробной выносливости и скоростных качеств, имеет первостепенное значение для выполнения быстрых и взрывных движений, характерных для қазақ күресі. Улучшение функционального состояния сердечно-сосудистой системы, наблюдаемое в группе функционально-интервальной тренировки, также является важным фактором, способствующим более быстрому восстановлению между интенсивными эпизодами борьбы.

Практическая значимость полученных результатов заключается в предоставлении научно обоснованных рекомендаций для тренеров и спортсменов, работающих в сфере подготовки молодых борцов қазақ күресі. При планировании тренировочного процесса необходимо учитывать цели и задачи каждого этапа подготовки. На этапе базовой подготовки, направленном на создание фундамента физической силы и общей выносливости, целесообразным может быть преобладание классических силовых тренировок. В предсоревновательном периоде, когда акцент смещается на развитие специальной выносливости и скоростно-силовых качеств, функционально-интервальные тренировки могут оказаться более эффективными. Комбинирование элементов обеих методик в рамках

годичного тренировочного цикла, с учетом индивидуальных особенностей спортсменов, их сильных и слабых сторон, а также специфики предстоящих соревнований, представляется наиболее перспективным подходом.

Важно отметить выявленные гендерные различия в реакции на тренировочные воздействия. Например, функционально-интервальная тренировка оказалась особенно эффективной для развития относительной силы у девушек, что подчеркивает необходимость разработки дифференцированных тренировочных программ, учитывающих физиологические особенности юношей и девушек.

В заключение следует подчеркнуть, что результаты данного исследования вносят вклад в научное обоснование эффективных подходов к развитию силы и выносливости у молодых спортсменов, занимающихся национальной борьбой қазақ күресі. Полученные данные могут быть использованы тренерами, спортивными педагогами и научными сотрудниками для оптимизации тренировочного процесса, повышения уровня физической подготовленности и, как следствие, достижения более высоких спортивных результатов молодыми талантами в этом значимом для Казахстана виде спорта.

Литература

1. Воронцов А.В. Физическая подготовка юношей и девушек. – М.: Издательство РГУФКСМиТ, 2019. – 160с.

2. Дударев В.Н. Спортивные тренировки: теория и практика. – М.: Спорт, 2015. – 82 с.

3. Егоров А.И. Анализ физической подготовки в спорте. – М.: Олимпийская литература, 2018. – 124 с.

4. Костенко П.Н. Тренировка выносливости у спортсменов. – М.: Физкультура и спорт, 2008. – 96 с.

5. Кузнецов Д.П. Силовая подготовка в спорте. – М.: Спорт, 2016. – 112 с.

6. Левин И.В. Основы спортивной тренировки. – М.: Физкультура и спорт, 2018. – 112 с.

7. Лисун А.С. Развитие силовых качеств у подростков. – М.: Издательство УРАО, 2019. – 103 с.

8. Михайлов С.А. Методические рекомендации по тренировке выносливости. – М.: Спорт, 2020. – 38 с.

9. Петров А.А. Силовая тренировка в условиях современных реалий. – М.: Издательство СГУ, 2018. – 82 с.

10. Платонов В.Н. Теория и методика спорта. – М.: Физкультура и спорт, 2015. – 352 с.

11. Савельев А.Г. Аэробная и анаэробная выносливость. – М.: Издательство УРАО, 2020. – 68 с.

12. Седов В.С. Тренировка выносливости у юношей и девушек. – М.: Спорт, 2018. – 118 с.

13. Соколова М.А. Современные методики физической подготовки. – М.: Академия, 2016. – 82 с.

14. Фролов И.Е. Спортивные тренировки: опыт и новации. – М.: Физкультура и спорт, 2017. – 142 с.

МЕТОДИКА ПРИМЕНЕНИЯ ИГРОВЫХ УПРАЖНЕНИЙ В ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ ЮНЫХ ВОЛЕЙБОЛИСТОВ УЧЕБНО-ТРЕНИРОВОЧНЫХ ГРУПП

Л.М. Фот
студентка Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: М.В. Семёнова
кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Высшей школы искусства и спорта Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г.Павлодар

Аннотация. Статья посвящена исследованию эффективности применения игровых упражнений в технико-тактической подготовке юных волейболистов учебно-тренировочных групп. Представлена методика применения игровых упражнений в технико-тактической подготовке в тренировчном процессе.

Ключевые слова: юные волейболисты, технико-тактическая подготовка, игровые упражнения, индивидуальные действия, групповые действия, индивидуально-групповые действия, защита, нападение.

Аңдатпа. Мақала оқу-жаттығу топтарының жас волейболшыларын техникалық-тактикалық даярлауда ойын жаттығуларын қолданудың тиімділігін зерттеуге арналған. Жаттығу процесінде техникалық-тактикалық дайындықта ойын жаттығуларын қолдану әдістемесі ұсынылған.

Түйінді сөздер: жас волейболшылар, техникалық-тактикалық дайындық, ойын жаттығулары, жеке әрекеттер, топтық әрекеттер, жеке топтық әрекеттер, қорғаныс, шабуыл.

Annotation. The article is devoted to the study of the effectiveness of the use of game exercises in the technical and tactical training of young volleyball players in training groups. The method of using game exercises in technical and tactical training in the training process is presented.

Keywords: young volleyball players, technical and tactical training, game exercises, individual actions, group actions, individual group actions, defense, attack.

Одной из перспективных тенденций развития теории и практики современного волейбола является реализация установки на моделирование в содержании и построении учебно-тренировочного процесса предстоящей соревновательной деятельности, переходом от сложных многоходовых командных тактических комбинаций к взаимодействиям двух-трех игроков, уменьшению вариантов при игре с одним атакующим, участию всех нападающих в атакующих действиях со второй (задней) линии из всех зон, организации защитных действий на сетке против четырех нападающих игроков.

Соревновательная деятельность в волейболе характеризуется определенной повторяемостью ряда игровых ситуаций с большими или меньшими изменениями. Типизация таких ситуаций на основе

некоторых сходных признаков способствует, с одной стороны, более быстрой и точной их оценке спортсменами в процессе игры, с другой – позволяет заранее осуществить моделирование будущей игры через применение упражнений, последовательно приближающихся по своему содержанию к соревновательной деятельности.

Все это требует разработки новых тренировочных упражнений, моделирующих типичные игровые ситуации, возникающие в ходе соревновательной деятельности, и создающих тем самым условия для усвоения и дальнейшего совершенствования навыков группового взаимодействия в рамках тактических комбинаций.

Экспериментальная программа включала несколько этапов:

1) Этап формирования ориентировочной основы групповых тактических действий.

2) Этап формирования базовых элементов групповых тактических действий.

3) Этап формирования умений выполнять групповые тактические действия.

4) Этап совершенствования навыков групповых тактических действий.

Ниже представлена характеристика этапов и методики апробации разработанного комплекса упражнений.

Этап формирования ориентировочной основы групповых тактических действий. В соответствии **с** психологическими представлениями о трехкомпонентной структуре двигательного действия и направляющей роли ориентировочной основы действия по отношению к его исполнительной и контрольно-корректировочной частям первоочередной задачей выступает формирование ориентировочной основы базовых игровых комбинаций нападающего плана («крест»; «обратный крест»; «крест-возврат»; «зона»), блокирования и защитных действий на задней линии в виде отражающих ее содержание знаний и представлений. Решение этой задачи составляет содержание первого этапа применения данной методики.

В роли основного средства организации учебно-познавательной деятельности спортсменов выступают теоретические задания по восприятию, осознанию, запоминанию и воспроизведению знаний и представлений о типичных игровых ситуациях и соответствующих им групповых тактических действиях.

Усвоение знаний и представлений осуществляется в процессе теоретических занятий через применение методов слова и методов обеспечения наглядности.

Наиболее рациональной формой теоретических занятий является проведение их в виде коллективного просмотра специально выделенных фрагментов видеозаписей сильнейших волейбольных команд, наглядно

представляющих типичные игровые ситуации и способы организации групповых тактических действий, применяемых этими командами в данных условиях.

Этап формирования базовых элементов групповых тактических действий. На этом этапе решаются три задачи:

1) совершенствование индивидуальных технико-тактических действий, составляющих содержание тактических игровых комбинаций нападающего плана, («крест»; «обратный крест»; «крест-возврат»; «зона»), блокирования и защитных действий на задней линии;

2) углубление знаний и представлений о роли и месте индивидуальных технико-тактических действий в структуре разыгрываемых тактических комбинаций;

3) формирование умений согласовывать свои индивидуальные технико-тактические действия с действиями других игроков, принимающих участие в осуществлении той или иной тактической комбинации.

Содержанием обучения выступают *знания* своих функций при выполнении определенных тактических комбинаций атакующего и защитного плана, *навыки* выполнения индивидуальных технико-тактических действий и *умения* согласовывать свои действия с действиями других игроков, принимающих участие в решении групповой тактической задачи.

В качестве средств решения первой задачи применяются традиционные технико-тактические упражнения, широко представленные в учебно-методической литературе.

Вторая задача решается в ходе практических занятий посредством объяснения тренером функций, возлагаемых на конкретного игрока в рамках реализации конкретной тактической комбинации.

Третья задача решается через применение разработанных нами групповых подводящих упражнений с участием 5-9 человек, моделирующих структуру взаимодействия нападающих и связующего игрока при выполнении игровых комбинаций. В ходе их выполнения игроки удерживают мяч в воздухе как можно дольше. Особое внимание уделяется не только точности, но и согласованности перемещений игроков и выполняемых ими технико-тактических приемов. Для этого упражнения выполняются в расчёте на условный сигнал связующего игрока. Упражнения могут выполняться одновременно двумя группами игроков, каждой на своей стороне волейбольной площадки. Можно ввести элемент соревнования между этими группами, например, в удержании мяча в воздухе на время.

Этап формирования умений выполнять групповые тактические действия. На данном этапе последовательно решаются две задачи:

1) формирование умений выполнять групповые тактические действия в типичной игровой ситуации при пассивных действиях со стороны соперника при условии подробного и сознательного контроля;

2) формирование умений производить выбор и практическую реализацию наиболее рациональных вариантов групповых тактических действий с учетом содержания игровой ситуации при активных действиях со стороны соперника, но в ограниченных зонах, затем – ограниченных действиях, но по всей площадке и, наконец, произвольных действиях.

Решение этих задач составляет содержание учебно-тренировочной деятельности на данном этапе.

В роли средств решения этих задач выступают *игровые* упражнения, которые выполняются с участием двух команд, со сменой связующих, выходящих из глубины площадки. По своему содержанию они представляют игру двух команд через сетку с выполнением тактических действий, объединенных в комбинациях нападающего плана. Игровые упражнения для совершенствования защитных действий на задней линии и блокирования: «защитный вариант», «переключение») и «челнок», «индивидуальное и групповое блокирование» выполняются с участием игроков нападающего плана.

При выполнении игровых упражнений внимание игроков акцентируется не на выигрыше очка при каждом розыгрыше, а на точности и согласованности перемещений игроков и качестве действий с мячом с установкой на длительное удержание мяча в воздухе. При первых попытках выполнения упражнений игроки, осуществляющие атакующие действия, выполняют несильные накатывающие нападающие удары, постепенно увеличивая их силу. В остальном, все действия игроков регламентируются правилами волейбола.

В игровых упражнениях могут принимать участие сразу две группы спортсменов, расположившись на обеих половинах волейбольной площадки.

Этап совершенствования навыков групповых тактических действий. На данном этапе решается задача повышения надежности и помехоустойчивости групповых тактических действий к сбивающим факторам через их выполнение в условиях, максимально приближенных к соревновательным.

Содержанием обучения выступают навыки выполнения групповых тактических действий в нападении и защите.

В качестве основного средства совершенствования навыков ведения игры на основе комбинаций нападающего плана используется игровое упражнение с участием двух команд (рис. 1).

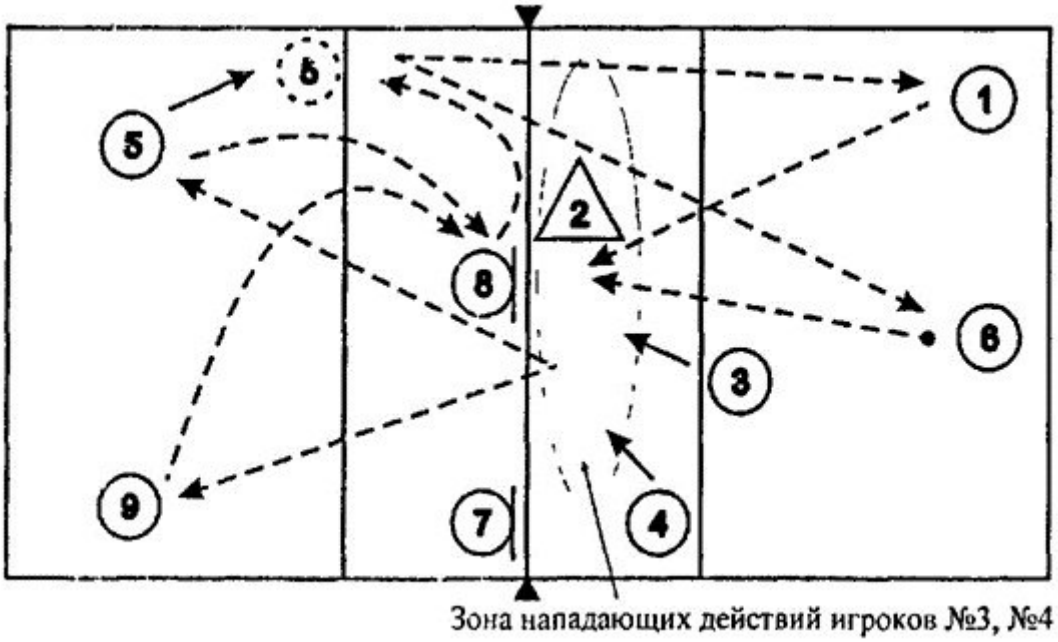

Рисунок 1 – Схема взаимодействия игроков при выполнении игрового упражнения по совершенствованию навыков ведения игры на основе комбинаций нападающего плана

При выполнении данного игрового упражнения используется весь состав волейбольной команды (девять спортсменов). Игроками передней линии команды справа являются игроки № 4, № 3, № 2, игроками задней линии – игроки № 6, № 1. С левой стороны площадки волейболисты исполняют защитные действия: блокирующие игроки № 8, № 7, игроки задней линии № 5, № 9. Передачей сверху игрок № 6 передает мяч связующему игроку № 2. Связующий игрок исполняет с нападающими игроками № 3, № 4 любую заранее указанную комбинацию (связующий игрок, как правило, жестами обозначает исполнение той или иной комбинации).

Овалом на рис. 1 показана область действий нападающих первого и второго темпа. Выполнив нападающий удар, игрок № 3 или игрок № 4 отходят на исходное положение и быстро получают от связующего игрока информацию о следующей предложенной им комбинации. Блокирующие игроки № 7, № 8 стараются разгадать комбинацию противника и заблокировать атаку, тем самым помогая игрокам задней линии № 9, № 5 принять мяч. Спортсмены левой команды доводят мяч в зону три, игрока № 8, тот выполняет верхнюю передачу на удар с задней линии игроку № 5. Нападающий удар с задней линии выполняется в зону один или шесть, соответственно в игроков № 1, № 6. В отличие от ранее рассмотренных игровых упражнений, игроки не перемещаются после розыгрыша мяча, а остаются на месте.

При первых попытках выполнения упражнения от игроков требуется как можно более длительное удержание мяча в воздухе,

согласованность перемещений, согласованность и точность выполнения технико-тактических действий с мячом нападающих первого и второго темпа и связующего игрока.

Блокирующие игроки имитируют защитные действия, реагируя на комбинацию с опозданием, т.е. создавая условия для ее успешной реализации. По мере освоения навыков взаимодействия нападающих и связующего игрока перед игроками ставится задача активного ведения защитных действий с помощью блокирования.

После освоения навыков выполнения упражнения в облегченном варианте с отсутствием активного сопротивления со стороны соперника можно переходить к их выполнению в игровых условиях, с нацеленностью на выигрыш очка при каждом розыгрыше мяча и выигрыш партии в целом.

Второе соревновательное упражнение *с комбинированием группового и индивидуального блокирования* применяется для совершенствования навыков ведения игры в защите. Оно по своему содержанию и условиям выполнения наиболее полно приближено к игре: в нем применяются все технические элементы волейбола: подача, прием, нападающие удары, блокирование, страховка и создаются условия для реализации всех тактических комбинаций, совершенствования навыков защитных действий игроком, выполняющим роль либеро. Данное упражнение позволяет одновременно отрабатывать два тактических элемента: атаку и контратаку, поскольку успешные действия блокирующих игроков создают предпосылки для выполнения контратакующих действий. Игроки при выполнении упражнения располагаются так же, как и во время соревновательных игр.

Выполнение упражнений на данном этапе осуществляется в рамках игрового и соревновательного методов.

Выделенные нами этапы совершенствования групповых тактических действий в нападении и защите связаны отношениями *включения* (переходы к последующим этапам предполагают в качестве обязательного условия прохождение предыдущих этапов) и представляют в своей совокупности необходимое и достаточное количество последовательных шагов, обеспечивающих решение задачи усвоения групповых тактических действий.

Благодаря применению разработанных нами игровых упражнений практические занятия приобретают интегральную направленность: одновременно с совершенствованием групповых тактических действий решаются задачи физической, функциональной и психологической подготовки.

В таблице 1 приводятся основные параметры применения игровых упражнений (интенсивность, продолжительность одной серии, количество серий и величина интервала отдыха), регулирование

которых позволяет направленно воздействовать на развитие и совершенствование физических качеств и функциональных возможностей организма.

Таблица 1 – Основные параметры применения игровых упражнений в тренировке волейбольных команд

Игровые упражнения	Время одной серии	Коли-во серий	Интервал отдыха
1.Подводящее групповой упражнение «крест»	5-7 мин	3-4	2-3 мин
2. Подводящее групповой упражнение «крест-возврат»	5-7 мин	3-4	2-3 мин
3. Подводящее групповой упражнение «обратный крест»	5-7 мин	3-4	2-3 мин
4. Подводящее групповой упражнение «зона»	5-7 мин	3-4	2-3 мин
5. Игровое упражнение «крест»	10-15 мин	3	3 мин
6. Игровое упражнение «обратный крест»	10-15 мин	3	3 мин
7. Игровое упражнение «зона»	10-15 мин	3	3 мин
8.Игровое упражнение с использованием всех тактических комбинаций атакующего плана	10-15 мин	3	3 мин
9. Игровое упражнение «защитный вариант»	10-15 мин	1-2	3 мин
10. Игровое упражнение на переключение действий игрока	10-15 мин	1-2	3 мин
11. Игровое упражнение «челнок»	10-15 мин	1-2	3 мин
12. Игровое упражнение по совершенствованию тактики индивидуального блокирования	10-15 мин	1-2	3 мин
13. Игровое упражнение по совершенствованию тактики группового блокирования	10-15 мин	1-2	3 мин
14. Игровое упражнение по совершенствованию согласования группового и индивидуального блокирования	10-15 мин	1-2	3 мин

Методика применения игровых упражнений имеет некоторые особенности: 1) целостной, поскольку отражает целостное содержание процесса совершенствования групповых тактических действий; 2) деятельностной, отражающей содержание соревновательной деятельности; 3) интегральной, поскольку представляет единство взаимодействующих между собой структурных и функциональных компонентов; 4) многоуровневой, включающей ряд качественно различающихся этапов применения; 5) прогностичной, позволяющей предвидеть результаты ее функционирования в решении задач спортивной тренировки юных волейболистов.

Таким образом, проведенное нами исследование позволяет сделать следующие выводы:

1) Одной из тенденций развития теории и методики спорта является реализация установки на моделирование в тренировке содержания и условий предстоящей соревновательной деятельности. Реализация этой установки обеспечивается через выполнение упражнений игрового и соревновательного характера. Представленные в научно-методической литературе по волейболу специальные игровые упражнения с мячом не в полной мере воссоздают условия соревновательной деятельности и обладают вследствие этого ограниченными возможностями в решении задачи совершенствования навыков взаимодействия волейболистов в рамках атакующих и защитных тактических комбинаций современного волейбола.

2) Применение игровых упражнений осуществляется в рамках методики, которая представляет собой функционирующую педагогическую систему и характеризуется в отношении целевой направленности, содержания структурных компонентов, механизмов функционирования, возникновения и развития. Реализация методики осуществляется через взаимодействие цели, содержания, субъектов и объектов учебно-тренировочного процесса, выступающего как диалектическое единство преподавания и учебно-тренировочной деятельности.

3) В качестве средства организации учебно-тренировочной деятельности используется система теоретических заданий и комплекс игровых упражнений. Выполнение теоретических заданий направлено на усвоение знаний и представлений: – существенных признаков, характеризующих отдельные типичные игровые ситуации; – адекватных этим ситуациям групповых тактических действий.

Выполнение игровых упражнений нацелено на практическое овладение этими действиями. Игровые упражнения подразделяются на групповые подводящие, моделирующие условия для совершенствования базовых элементов групповых тактических действий и целостные, воссоздающие реальные соревновательные условия. В методике применения игровых упражнений выделяются этапы: формирования

ориентировочной основы групповых тактических действий; формирования базовых элементов групповых тактических действий; формирования умения выполнять групповые тактические действия; совершенствования навыков групповых тактических действий. Каждый из этапов системно организован и характеризуется, как любая педагогическая система, со стороны цели, содержания, методов тренировки и видов занятий.

4) Применение в учебно-тренировочном процессе юных волейболистов учебно-тренировочных групп комплекса игровых упражнений оказывает примерно такой же тренировочный эффект в отношении скоростных, скоростно-силовых качеств и общей выносливости, что и традиционно используемые средства.

Литература

1. Матижев П.В. Групповые упражнения как средство повышения командной игры: Методическое пособие для студентов и преподавателей вузов физической культуры, тренеров ДЮСШ и СДЮШОР. – Чебоксары: ЧГУ им. И.Н. Ульянова, 2002. – 26 с.

2. Беляев А.В., Булыкина Л.В. Волейбол: теория и методика тренировки. – М.: ТВТ Дивизион, 2011. – 280 с.

3. Булыкина Л.В., Суханов А.В., Фомин Е.В. Технико-тактическая подготовка волейболистов. Вып. №13. – М.: ВФВ, 2014. – 56 с.

4. Губа В.П., Булыкина Л.В., Пустошило П.В. Волейбол: основы подготовки, тренировки, судейства. – М.: Спорт, 2019. – 192 с.

5. Железняк Ю.Д., Портнов Ю.М., Савин В.П. Спортивные игры: Совершенствование спортивного мастерства. – М.: Академия, 2004. – 400 с.

6. Железняк Ю.Д., Портнов Ю.М. Спортивные игры: техника, тактика, методика обучения. – М.: Академия, 2010. – 520 с.

7. Журин А.В. Волейбол. Техника игры. – Санкт-Петербург: Лань, 2021. – 56 с.

8. Журин А.В. Спортивные игры. Анализ технических приемов игры в волейбол. – СанктПетербург: Лань, 2021. – 60 с.

9. Конеева Е.В. Спортивные игры: правила, тактика, техника. – М.: Юрайт, 2021. – 322с.

10. Романенко В.О., Фомин Е.В. Средства и методы обучения и совершенствования техники и тактики вторых передач (подготовка связующего игрока). 2012. Вып. №9. – М: ВФВ – 29 с.

11. Фомин Е.В. Теоретико-методические аспекты спортивной подготовки волейболистов. 2020. Вып. №26. – М.: ВФВ. – 84 с.

МЕТОДИКА СПЕЦИАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ПЛОВЦОВ-БРАССИСТОВ В ВОЗРАСТЕ 12–13 ЛЕТ

Д.В. Цагова
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: М.В. Семёнова
кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Высшей школы искусства и спорта Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г.Павлодар

Аннотация. В статье представлены результаты педагогического эксперимента, направленного на совершенствование специальной подготовки пловцов-брассистов в возрасте 12–13 лет. В ходе работы была разработана авторская методика, включающая комплекс упражнений, направленных на развитие координационных способностей, техники и выносливости. Анализ данных показал достоверные улучшения в технико-результативных характеристиках у спортсменов, тренировавшихся по экспериментальной методике. Материалы статьи могут быть полезны для тренеров, преподавателей и специалистов в области спортивной подготовки юных пловцов.

Ключевые слова: плавание, брасс, специальная подготовка, координация, техника, выносливость, дети, эксперимент.

Аңдатпа. Мақалада 12–13 жастағы жасөспірім брассшылардың арнайы дайындық әдістемесін енгізудің педагогикалық экспериментінің нәтижелері келтірілген. Арнайы дайындықтың авторлық әдістемесі координациялық қабілеттерді, техника мен төзімділікті дамытуға бағытталған жаттығулар кешенін қамтиды. Зерттеу нәтижелері ұсынылған әдістеменің тиімділігін және оның жас спортшылардың жетістіктеріне оң әсерін көрсетеді.

Түйінді сөздер: жүзу, брасс, арнайы дайындық, координация, техника, балалар, төзімділік, эксперимент.

Annotation. The article presents the results of a pedagogical experiment aimed at improving the special training of 12–13-year-old breaststroke swimmers. The experimental program included exercises focused on coordination, technique, and endurance. The findings demonstrate significant improvements in performance indicators among athletes who followed the experimental training methodology. The results are of interest to coaches and specialists in youth sports development.

Keywords: swimming, breaststroke, special training, coordination, skill, stamina, children, experiment.

Актуальность темы исследования обусловлена необходимостью совершенствования системы подготовки юных спортсменов для повышения их спортивных показателей и дальнейшего роста.

Плавание является одним из самых востребованных и быстро развивающихся видов спорта, особенно популярным среди детей и подростков в системе физического воспитания [3]. Брасс – один из древнейших и наиболее технически сложных стилей плавания, требующий от спортсмена высокой координации движений, гибкости и

выносливости. Свое название он получил от французского слова «brasse», означающего «гребок». Исторически брасс был одним из первых стилей, используемых человеком для передвижения в воде [2].

Плавание, а в частности стиль брасс, предъявляет специфические требования к технике, координации движений, скоростно-силовым и выносливостным качествам, что требует целенаправленного подхода к тренировкам, особенно у детей 12–13 лет. Важно учитывать физиологические и возрастные особенности спортсменов этой группы, так как в этом возрасте происходит активное развитие скелетно-мышечной и нервной системы, что создает оптимальные условия для освоения сложных двигательных навыков и повышения физической выносливости [4].

Научные исследования в этой области показали, что базовая и специальная подготовка пловцов может значительно улучшить их результаты, если методики построены с учетом возрастных и физиологических особенностей. Так, важный вклад в понимание возрастной специфики подготовки юных пловцов внесли исследования С.Н. Кучкина и И.Н. Солопова, которые фокусируются на необходимости учитывать физиологические возможности и этапность в подготовке детей. Они также подчеркивают, что в рамках подготовки пловцов наибольшая эффективность достигается при строгом следовании принципам дифференциации упражнений в зависимости от возраста и физического состояния спортсменов.

Существует мнение, что брасс менее интенсивен по сравнению с другими стилями и, следовательно, не требует такого же уровня подготовки. Это приводит к тому, что тренеры, иногда недооценивают значимость целенаправленных тренировок и специализированной подготовки, что снижает эффективность занятий [6].

Брасс является единственным стилем плавания, где полностью допускается симметричное движение конечностей. Это обусловлено биомеханическими особенностями данного способа плавания. Исследования в области спортивной физиологии показывают, что при плавании брассом основная нагрузка приходится на квадрицепсы, приводящие мышцы бедра и икроножные мышцы, интенсивно работают мышцы плечевого пояса, спины и груди (дельтовидные, широчайшие, грудные). Брасс требует высокой аэробной выносливости. Сердечный ритм в брассе ниже, чем в кроле, но уровень потребления кислорода выше. Более медленный ритм дыхания увеличивает гипоксическую нагрузку, тренируя дыхательную систему. Высокая нагрузка на коленные и тазобедренные суставы требует особого внимания к технике, так как неправильное выполнение движений может привести к травмам [5].

Научные исследования в области биомеханики брасса продолжаются, поскольку этот стиль остается одним из самых сложных

для анализа. Специалисты изучают эффективность различных техник, динамику гребка, оптимальное соотношение частоты движений и длины гребка для увеличения скорости. Развитие подводной съемки и компьютерного моделирования позволяет тренерам и спортсменам анализировать мельчайшие аспекты техники, что способствует совершенствованию результатов [11].

Подростковый возраст (12–13 лет) является критическим этапом в развитии ребенка. В этот период происходят значительные изменения в анатомо-физиологическом, психическом и социальном аспектах жизни подростка. Данные изменения обусловлены ростом, половым созреванием и перестройкой нервной системы [7].

Физиологически данный возрастной период характеризуется интенсивным развитием костно-мышечной системы, активным ростом длинных костей, а также становлением регуляторных функций центральной нервной системы. В 12–13 лет у детей наблюдается интенсивный скачок роста, обусловленный усиленной работой эндокринной системы. Рост происходит как за счет увеличения длины туловища, так и за счет удлинения конечностей. Скелетная система ещё не завершила свое формирование, поэтому кости остаются гибкими и подверженными деформациям [1].

Важной особенностью физического развития детей в возрасте 12–13 лет, является увеличение массы мышц, оно достигается как их удлинением, так и увеличением их толщины, в основном за счет диаметра мышечных волокон. Однако сила и выносливость мышц развиваются неравномерно, гетерохронно. Прежде всего, развиваются быстрота (скорость), далее ловкость движений, потом сила и в последнюю очередь выносливость. Это связано с тем, что мышцы растут быстрее, чем нервно-мышечные связи, из-за чего подростки могут испытывать трудности в координации движений. После 12 лет отмечается преимущественное развитие силы мышц у мальчиков, особенно в период полового созревания. Так к 12–15 годам превышение силы мышц у мальчиков над соответствующими показателями у девочек становится явно выраженным (примерно, на 30%) [8].

Подростковый возраст (12–13 лет) сопровождается активной перестройкой сердечно-сосудистой системы. В этот период происходят значительные изменения в размере сердца, тонусе сосудов и регуляции кровообращения, что связано с интенсивным ростом организма и половым созреванием. В 12–13 лет сердце увеличивается в массе и объеме, но рост сердечной мышцы не всегда пропорционален увеличению сосудистого русла. Увеличение размеров сердца сопровождается утолщением стенок миокарда, что приводит к усилению сократительной способности [9].

Пубертатный период связан с изменением в организме гормонального баланса, с созреванием и перестройкой работы желез

внутренней секреции. Это связано с активной работой гипофиза, вырабатывающего гонадотропные гормоны, в крови происходит резкое увеличение количества половых гормонов [7]. Как известно половые гормоны влияют возбуждающе на нервные клетки коры головного мозга и как следствие у подростков наблюдаются изменения в характере, появляется излишняя агрессия, негативизм, капризность, обидчивость, нарушается сон и аппетит. С психологической точки зрения подростки 12–13 лет отличаются повышенной чувствительностью к оценке, формированием самооценки и стремлением к достижению успеха. Это создаёт как мотивационный ресурс, так и необходимость в деликатном педагогическом подходе: похвала, поддержка, чёткая структура занятий повышают вовлечённость и работоспособность [10].

Таким образом, разработка специализированной методики, учитывающей анатомо-физиологические и психологические особенности подростков, является актуальной задачей, позволяющей не только повысить спортивные результаты, но и поддерживать устойчивую мотивацию к занятиям спортом.

Педагогический эксперимент представляет собой исследование, направленное на оценку эффективности различных средств, методов, приемов и форм организации учебно-тренировочного процесса. В моем исследовании был проведен сравнительный эксперимент, основанный на различиях в применяемых методиках подготовки пловцов. Его цель – определить влияние экспериментальной методики на спортивные результаты пловцов-брассистов 12–13 лет.

В ходе изучения научно-методической литературы по плаванию мною были проанализированы влияние антропометрических показателей, а также показатели общей и специальной физической подготовки на результаты в плавании. Однако на практике, при построении тренировочного процесса, эти параметры редко учитываются индивидуально. Это создает необходимость разработки программы, которая будет адаптирована к индивидуальным особенностям пловцов-брассистов 12–13 лет, что и является одной из ключевых задач моего исследования.

Для проведения эксперимента были отобраны 16 спортсменов. Они были разделены на две группы по 8 человек: контрольную, тренировавшуюся по стандартной программе ДЮСШ, и экспериментальную, тренировавшуюся по предложенной методике. Тренировочный процесс проходили на базе КГУ ДЮСШ г. Аксу в плавательном бассейне, 6 раз в неделю, продолжительность каждого занятия составляла 90 минут. База ДЮСШ г. Аксу была полностью оснащена необходимым оборудованием для проведения учебно-тренировочного процесса.

В экспериментальной группе, помимо основной программы, в разминку дополнительно включались упражнения, представленные в таблице1.

Таблица 1 – Упражнения на суше

№	Название упражнения
1	*«Приседания у угла»*
2	***«Глубокий присед с разведением колен»***
3	***«Пружинистые приседания»***
4	*«Выпрыгивания брассиста»*
5	*«Барьерист»*
6	*«Приседания брассиста»*
7	*«Растяжка с опусканием на спину»*
8	*«Ласточка с имитацией гребка»*
9	*«Плавание на суше»*
10	*«Имитация толчка ногами с амортизатором»*
11	*«Имитация гребка на спине с амортизатором»*

Кроме упражнений на суше, в экспериментальной программе использовались специальные упражнения и развивающие игры в воде, направленные на улучшение физической и технической подготовки пловцов брассистов представленные в таблицах 2 и 3.

Таблица 2 – Упражнения, выполняемые в воде

№	Название упражнения
1	*«Плавание брассом на спине»*
2	*«Руки брасс – ноги кроль»*
3	*«Руки брасс – ноги баттерфляй»*
4	*«1 гребок и 3 толчка ногами»*
5	*«Японский брасс»*
6	*«Координационное упражнение»*

Таблица 3 – развивающие игры и эстафеты в воде

№	Название игры (эстафеты)
1	*«Кто сделает меньше гребков»*
2	*«Эстафета с выбросом мяча»*
3	«Марафонская волна»
4	*«Кто дольше под водой?»*
5	***«Дельфин против акулы»***
6	***«Жаба против Лягушки»***
7	***«Секретное скольжение»***
8	*«Супербрасс-эстафета»*

Рисунок 1 – Программа тренировочного процесса экспериментальной группы в недельном микроцикле

Для достижения целей исследования и проверки эффективности экспериментальной методики применялись следующие методы: **анализ научно-методической литературы; педагогическое наблюдение; контрольное тестирование;** педагогический эксперимент; математико-статистические методы.

В процессе изучения данной темы нами был накоплен значительный объем материалов, анализ и отбор которых позволили

объективно оценить эффективность экспериментальной методики в тренировках юных пловцов-брассистов 12–13 лет.

Контрольные испытания проводились на начальном и заключительном этапах исследования. Они включали ряд тестов, позволяющих объективно оценить уровень специальной физической подготовки спортсменов: Тест №1 заплыв на **50 метров брассом со старта;** Тест №2 **на определение количества гребков руками на дистанции 25 метров;** Тест №3 **на определение количества гребков ногами на дистанции 25 метров;** Тест №4 Для оценки уровня развития специальной выносливости был использован тест Купера (6-минутное плавание).

В таблице 4 представлены сравнительные данные исходных показателей контрольной и экспериментальной групп. Анализ средних значений показывает, что различия между группами на начальном этапе не являются статистически значимыми (условный уровень значимости $p > 0,05$), что свидетельствует о примерно одинаковом уровне физической и технической подготовленности участников до начала эксперимента. В обеих группах количество и продолжительность занятий по плаванию были одинаковыми, что исключает влияние внешних факторов. Тестовые испытания проводились дважды: в начале и в конце эксперимента, что позволило объективно оценить динамику изменений под воздействием предложенной методики.

Таблица 4 – Средние показатели тестирований до начала эксперимента

Тесты	Контрольная группа (X±m)	Экспериментальная группа (X±m)	t-критерий Стьюдента	P (0,05)
50м брассом на время (сек)	43,15±0,09	42,92±0,08	- 2,03	>
25м брассом руки, кол-во гребков	19,81±0,16	19,62±0,12	- 0,92	>
25м брассом ноги, кол-во гребков	18,06±0,11	17,81±0,16	- 1,26	>
6-мин плавание, м	325,62±0,94	324,38±2,32	- 0,5	>

В таблице 5 – представлены сравнительные данные показателей контрольной и экспериментальной групп по окончанию эксперимента.

Таблица 5 – результаты контрольной и экспериментальной группы по окончанию эксперимента

Тесты	Контрольная группа (X±m)	Экспериментальная группа (X±m)	t-критерий Стьюдента	P (0,05)
50м брассом на время (сек)	41,99±0,04	36,56±0,75	- 6,92	<
25м брассом руки, кол-во гребков	18,31±0,10	15,25±0,25	- 11,5	<
25м брассом ноги, кол-во гребков	17,31±0,10	14,00±0,27	- 1173	<
6-мин плавание, м	343,63±0,73	376,88±1,72	+ 19,5	<

Рассмотрев результаты итогового исследования, можно отметить, что различия в показателях между контрольной и экспериментальной группами являются достоверными по всем четырём тестам. Статистическая обработка данных показала наличие значимых различий (при уровне значимости $p < 0,05$), что свидетельствует об эффективности применяемой методики в экспериментальной группе. Полученные улучшения нельзя считать случайными – они обусловлены целенаправленным тренировочным воздействием, что подтверждает обоснованность и практическую ценность проведённого эксперимента. Результаты исследования продемонстрировали положительную динамику по всем показателям как в контрольной, так и в экспериментальной группе. Однако прирост в экспериментальной группе оказался более выраженным, что также подтвердило достоверность различий между группами на заключительном этапе эксперимента.

По результатам теста «50 м брассом на время» в контрольной группе зафиксировано умеренное улучшение показателей: среднее время снизилось с ***43,15 ± 0.23*** *сек* до ***41,99 ± 0,12*** *сек*, что соответствует **приросту скорости на** ***2,7%***. В экспериментальной группе динамика оказалась значительно выраженной: результат улучшился с ***42,91 ± 0,21*** *сек* до ***36,56 ± 2,11*** *сек*, что составляет **улучшение на** ***14,8%*** от исходного значения. Статистическая обработка данных с использованием t-критерия Стьюдента показала наличие достоверных различий между группами (**t = *-6,92***, $p<0,05$), что свидетельствует о высокой эффективности применяемой тренировочной методики в развитии скоростных качеств у пловцов экспериментальной группы.

Рисунок 1 – Сравнительные результаты теста «50м брасс на время» в контрольной и экспериментальной группах до и после педагогического эксперимента

Во втором тесте «Количество гребков руками, 25 м», оценивающем технику работы рук при плавании брассом, в контрольной группе наблюдается незначительное снижение количества гребков: с ***19,81 ± 0,16*** до ***18,31 ± 0,10***, что составляет **улучшение на 7,6%**. В экспериментальной группе сокращение количества гребков оказалось более существенным – с ***19,62 ± 0,12*** до ***15,25 ± 0,25,*** что эквивалентно **снижению на *22,3%***, указывающему на повышение эффективности техники. Полученные различия между группами являются статистически значимыми (**t = -*11,5***, $p < 0,05$), что подчёркивает значительное техническое совершенствование у пловцов, занимавшихся по экспериментальной программе.

Рисунок 2 – Сравнительные результаты теста «Количество гребков руками, 25 м» в контрольной и экспериментальной группах до и после педагогического эксперимента

Анализ результатов третьего теста **«Количество гребков ногами на 25 м»** показал, что контрольная группа улучшила показатели с ***18,06 ± 0,11*** до ***17,31 ± 0,10***, что соответствует снижению количества гребков на ***4,2%,*** что может свидетельствовать о незначительном улучшении техники. В то же время в экспериментальной группе произошло более выраженное сокращение количества гребков ногами: с ***17,81 ± 0,16*** до ***14,00 ± 0,27***, что составляет **снижение на *21,4%***. Различия между группами по окончании эксперимента оказались статистически достоверными (**t = -*11,73***, $p < 0,05$), что указывает на эффективность коррекционных упражнений и специфической нагрузки, направленной на оптимизацию двигательной техники.

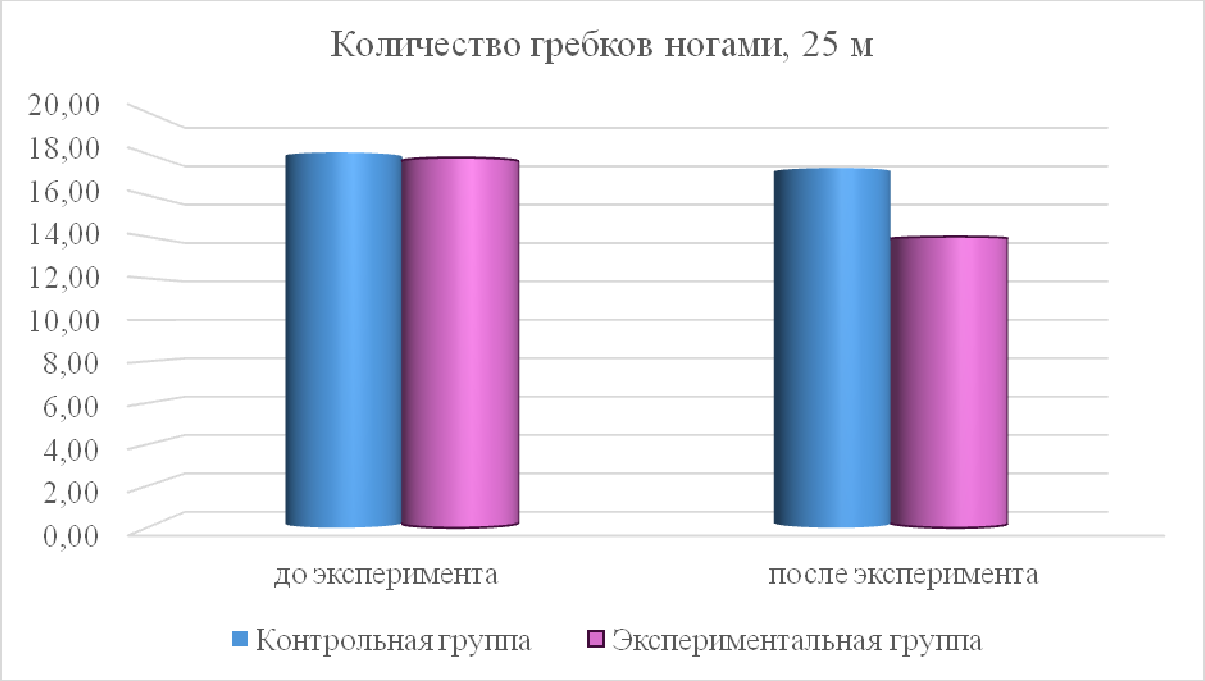

Рисунок 3 – Сравнительные результаты теста «Количество гребков ногами, 25 м» в контрольной и экспериментальной группах до и после педагогического эксперимента

В тесте на специальную выносливость пловцов **«6-минутное плавание» (тест Купера)** у контрольной группы наблюдается положительная динамика: средняя дистанция увеличилась с ***325,62 ± 0.94*** м до ***343,63 ± 0.73*** м, что соответствует **приросту на *5.5%***. В экспериментальной группе прирост оказался значительно выше: с ***324,38 ± 2.32*** м до ***376,88 ± 1,72*** м, что составляет **увеличение дистанции на *16,2%***. Достоверность различий между контрольной и экспериментальной группами подтверждена статистической значимостью полученных данных (**t = *+19,5***, $p<0,05$), что позволяет утверждать об эффективности применяемой методики в развитии общей и специальной выносливости у пловцов экспериментальной группы.

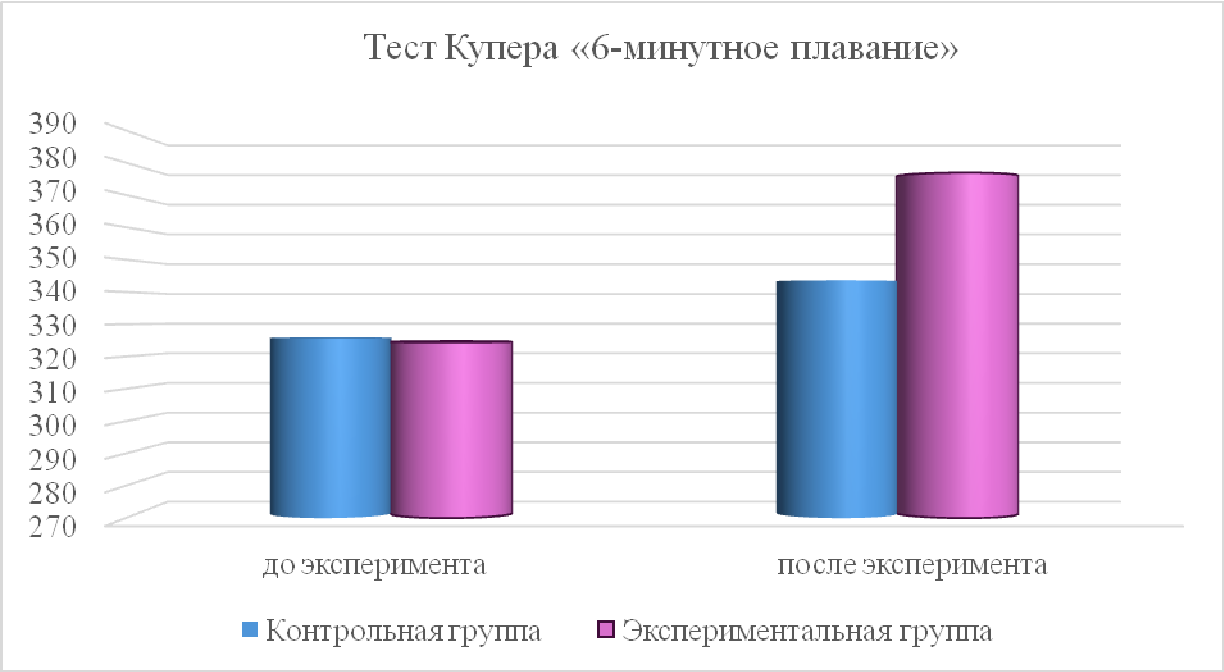

Рисунок 4 – Сравнительные результаты теста **«6-минутное плавание» (тест Купера)»** в контрольной и экспериментальной группах до и после педагогического эксперимента

В результате проведённого нами педагогического эксперимента была установлена положительная динамика развития физических и технических качеств у юных пловцов 12–13 лет, занимающихся в ДЮСШ г. Аксу. Полученные данные свидетельствуют об улучшении показателей в обеих группах, однако в экспериментальной группе эти изменения оказались более выраженными и статистически достоверными по всем четырём тестам.

Наиболее значительное улучшение было зафиксировано по показателям выносливости, а также по качеству техники выполнения гребков руками и ногами. Это позволяет сделать вывод о высокой эффективности, внедрённой нами методики, включающей в себя использование дополнительных специальных упражнений в подготовительной части занятий, а именно в разминке на суше и целенаправленное применение подвижных игр и специальных упражнений в воде с акцентом на развитие специфических двигательных навыков.

Анализ результатов педагогического эксперимента позволили сделать нам следующие *выводы*:

Изучение и анализ специализированной литературы позволил нам изучить ключевые особенности специальной подготовки пловцов-брассистов 12–13 лет, а также выявить принципы построения тренировочного процесса с учётом анатомо-физиологических особенностей юных спортсменов.

Теоретическое обоснование темы показало, что на этапе углублённой спортивной подготовки основное внимание уделяется совершенствованию техники спортивного способа плавания (брасс), развитию функциональных возможностей организма, формированию специальной выносливости, а также укреплению и развитию координационных способностей, обеспечивающих высокую эффективность движений в воде.

В ходе педагогического эксперимента нами была разработана и внедрена авторская тренировочная программа, включающая специально подобранный комплекс упражнений на суше и в воде, а также систему подвижных игр и эстафет. Целью программы было повышение эффективности занятий и улучшение физических и технических показателей у юных пловцов-брассистов.

Результаты тестирования до и после проведения эксперимента продемонстрировали положительную динамику в развитии технических и физических качеств у обучающихся обеих групп. При этом в экспериментальной группе прирост по всем показателям был более выраженным и статистически достоверным, что подтверждает эффективность внедрённой мною программы.

Включение подвижных игр и специально направленных упражнений в структуру тренировочного процесса позволило разнообразить занятия и усилить воздействие на развитие скоростно-силовых качеств, координации движений и специальной выносливости. Это обеспечило более качественное овладение техникой плавания брассом и положительно сказалось на результатах итогового тестирования.

Полученные в ходе исследования результаты подтверждают практическую значимость разработанной мною программы и позволяют рекомендовать её к использованию в практике подготовки юных пловцов-брассистов на этапе углублённой спортивной подготовки.

Литература

1. Слоним А.Д. Анатомия и физиология детей и подростков: Учебное пособие для студентов средних и высших учебных заведений. – М.: Владос, 2001. – 368 с.

2. Аксёнов А.А. Плавание: теория и методика. – М.: Спорт, 2019. –304 с.

3. Лебедев О.П. Методика обучения плаванию. – СПб.: Лань, 2019. – 272 с.

4. Попов Е.В. Плавание: методика, практика, тренировки. – М.: Спорт, 2019. – 304 с.

5. Сурков П.В. Современные методы тренировки пловцов. – М.: Спорт, 2021. – 304 с.

6. Ушаков А.В. Теория и методика подготовки пловцов. – М.: Спорт, 2021. – 304 с.

7. Фёдоров К.Г. Физиология детей и подростков. – Казань: Университетская книга, 2019. – 320 с.

8. Баранов А.А. Физиология школьника. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2013. – 320 с.

9. Башкирова Н.П. Возрастная физиология: Учебное пособие. – М.: Академия, 2015. – 272 с.
10. Кон И.С. Психология юношеского возраста. – М., 1989. – 224 с.
11. Бойченко А.Н. Современные технологии подготовки пловцов. – СПб.: Лань, 2020. – 272 с.

ВОСПИТАНИЕ ВОЛЕВЫХ КАЧЕСТВ ШКОЛЬНИКОВ СРЕДСТВАМИ ПАРНО-ГРУППОВОЙ АКРОБАТИКИ

К.А. Чубченко
студентка Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: Е.В. Бронский
кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Высшей школы искусства и спорта Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

Аннотация. В данной статье рассматривается важная проблема воспитание волевых качеств школьников средствами парно-групповой акробатики. В статье представлены результаты эмпирического исследования, в котором принимали участие школьники разных возрастных групп. Особое внимание уделяется методам и приемам, применяемым в парно-групповой акробатике, которые способствуют развитию волевых качеств у детей. Подчеркивается, что волевые качества, развиваемые через парно-групповую акробатику, имеют долгосрочное значение не только для физического развития детей, но и для их личностного роста и социальной адаптации.
Ключевые слова: парно-групповая акробатика, волевые качества, воспитание, школьники.

Аңдатпа. Бұл мақалада мектеп оқушыларының ерік-жігерлік қасиеттерін жұптық акробатика арқылы тәрбиелеудің маңызды мәселесі қарастырылған. Мақалада әртүрлі жас топтарындағы мектеп оқушылары қатысқан эмпирикалық зерттеудің нәтижелері берілген. Балалардағы еріктік қасиеттерді дамытуға ықпал ететін жұптық акробатикада қолданылатын әдістер мен тәсілдерге ерекше көңіл бөлінеді. Жұптық акробатика арқылы қалыптасатын ерікті қасиеттер балалардың физикалық дамуы үшін ғана емес, олардың тұлғалық өсуі мен әлеуметтік бейімделуі үшін де ұзақ мерзімді мәнге ие екендігі атап өтіледі.
Түйінді сөздер: жұптық акробатика, ерік-жігерлік қасиеттер, білім, мектеп оқушылары.

Abstract. This article examines the important problem of developing volitional qualities in schoolchildren by means of paired-group acrobatics. The article presents the results of an empirical study involving schoolchildren of different age groups. Particular attention is paid to the methods and techniques used in paired-group acrobatics, which contribute to the development of volitional qualities in children. It is emphasized that the volitional qualities developed through pair-group acrobatics have long-term significance not only for the physical development of children, but also for their personal growth and social adaptation.
Keywords: pair-group acrobatics, volitional qualities, education, schoolchildren.

Введение

Акробатика – отличная школа для совершенствования волевых качеств. Волевая подготовка акробата заключается в умении преодолевать физические, технические и психологические трудности.

Выполнение многих акробатических упражнений связано с известным риском. **Поэтому на занятиях акробатикой воспитываются смелость, решительность, сила воли, самообладание, умение побороть страх, которые составляют основу характера спортсмена.**

Наиболее простые упражнения не предъявляют к этим качествам высоких требований, однако по мере роста спортивного мастерства акробата волевые требования возрастают. Необходимо постепенно переходить ко всё более и более рискованным упражнениям, требующим умения подавлять в себе чувство страха. Волевые качества спортсмена воспитываются на каждом занятии параллельно с изучением спортивной техники с овладением двигательными навыками [1; 2].

Волевая подготовка акробата заключается в умении преодолевать физические, технические и психологические трудности.

В структуре волевой подготовленности выделяют такие качества как:

- целеустремлённость (ясное видение перспективной цели);
- решительность и смелость (склонность к риску в сочетании с обдуманностью решений);
- настойчивость и упорство (мобилизация энергии и активность в достижении цели, в преодолении препятствий);
- выдержка и самообладание (ясность ума, способность управлять своими мыслями и действиями в условиях эмоционального возбуждения);
- самостоятельность и инициатива (собственный почин и новаторство).

Парно-групповая акробатика – как вид спорта предъявляют специфические требования к волевым качествам и накладывают существенный отпечаток на особенности их проявления в соревновательной деятельности. Спортивный психолог А.Ц. Пуни (1984) установил, что у представителей каждого вида спорта имеются свои ведущие волевые качества, ближайшие к ним (подкрепляющие) и объединяющее всю структуру качество – целеустремлённость [3].

В числе важнейших составляющих волевых качеств нужно особо выделить способность к волевой стимуляции интенсивной мышечной деятельности, полной мобилизации функциональных ресурсов, устойчивости к утомлению. В акробатике волевые проявления носят характер как кратковременных, так и долговременных, но исключительно напряженных психических усилий.

Психограмма парно-групповой акробатики, как вида спорта предъявляет особые требования к содержанию волевой подготовленности спортсменов. Структура психологической подготовленности акробата-прыгуна отличается многообразием и сложностью, наличием психических возможностей, обусловленных особенностями акробатики как вида спорта [4; 5].

В структуре волевых качеств акробатов на первое место выходят выдержка и самообладание, подкрепляющими являются смелость и решительность. Две пары этих ведущих волевых качеств определяют основу характера спортсменов. Обладая настойчивостью и упорством в достижении поставленной цели, но, не имея должного уровня развития ведущих волевых качеств, добиться высокого спортивного результата невозможно.

Поскольку парно-групповая акробатика являются ещё и «программным» видом спорта (соревновательные комбинации заранее обусловлены правилами соревнований и требованиями классификационных программ), такие качества, как инициатива и самостоятельность, отходят на второй план (рис. 1).

Рисунок 1 – Структура волевых качеств акробата-прыгуна

В подготовке спортсмена как таковые отсутствуют специальные упражнения, направленные на воспитание волевых качеств. Процесс воспитания волевых качеств органически увязывается с совершенствованием технического мастерства, развитием физических качеств, интегральной подготовкой. Практической основой методики волевой подготовки в тренировке акробатов являются:

– регулярное приучение к обязательному выполнению тренировочных программ и соревновательных установок;

– систематическое введение в учебно-тренировочный процесс дополнительных трудностей;

– широкое использование соревновательного метода;

– создание в процессе тренировки атмосферы высокой конкурентности [6].

Приучение к обязательному выполнению тренировочных программ и соревновательных установок связано с воспитанием у акробатов привычки к систематическим усилиям, настойчивости в преодолении трудностей, умению доводить начатое дело до конца. Обязательное требование выполнения тренировочных и соревновательных нагрузок формирует характер спортсмена, стереотип поведения и отношения к своему труду. Успех в этом возможен лишь в том случае, если спортсмен чётко осознаёт поставленные перед ним задачи, твёрдо понимает, что достижение высокого результата в спорте невозможно без преодоления трудностей.

Важным разделом волевой подготовки акробатов-прыгунов является последовательное усиление требований к ежедневному достижению поставленных целей, осмысливание сути своей тренировочной и соревновательной деятельности. Сюда входят такие компоненты, как:

– беспрекословное соблюдение общего режима жизни;

– самоубеждение, самопобуждение и самопринуждение к

выполнению тренировочных программ;

– саморегуляция эмоций, психического и общего состояния посредством аутогенных и подобных им методов и приёмов;

– постоянный самоконтроль [5].

Для более эффективного воздействия на психику спортсмена тренер должен знать индивидуально-психологические особенности своих воспитанников (тип нервной системы и темперамента, направленность личности и т.п.) [4;5; 6;].

Процесс воспитания волевых качеств должен осуществляться с самого раннего детского спорта. Для этого в арсенале воздействия у тренера имеется широкий круг методов – убеждение, принуждение, метод постепенного повышения трудностей, соревновательный. Умелое использование этих методов приучает юного спортсмена к дисциплине, порядку, труду, воспитывает волевые качества и характер победителя.

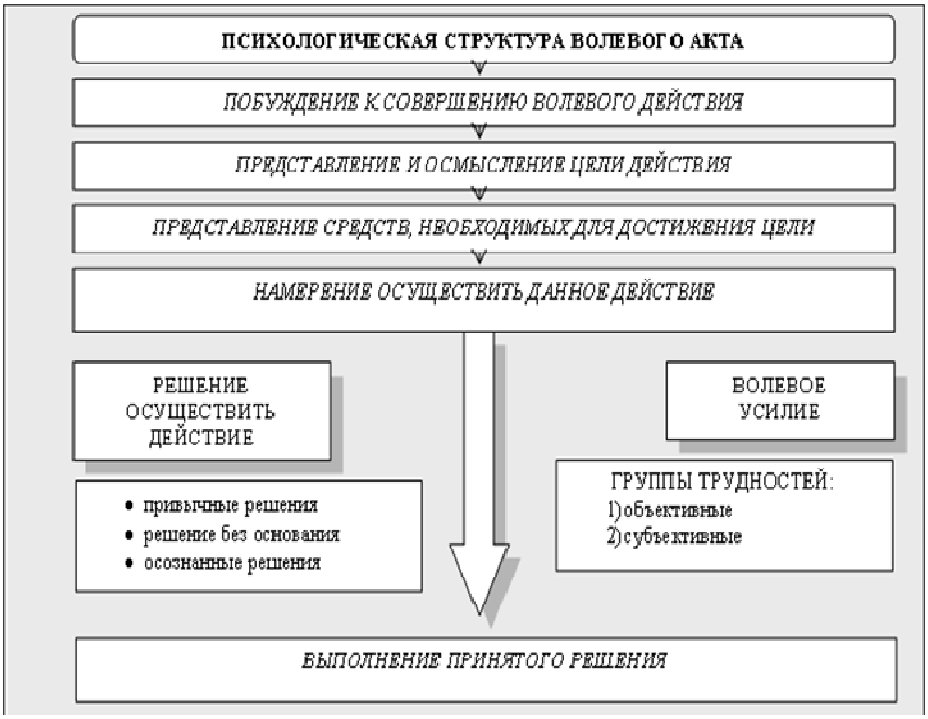

Рисунок 2 – Психологическая структура волевого качества

Цель исследования – разработать опытную методику воспитания волевых качеств у спортсменов, занимающихся акробатикой

В соответствии с целью были сформулированы следующие *задачи исследования:*

1. Исследовать особенности развития волевых качеств юных спортсменов;
2. Составить опытную методику развития волевых качеств у юных акробатов.

Методы исследования: анализ научно-методической литературы; педагогический эксперимент, методика Р.М. Геворкян: определение уровня развития волевых качеств (целеустремленность, настойчивость, выдержка, решительность самостоятельность инициативность) детей.

Организация исследования. Исследование проводилось в СДЮШОР №1 г. Павлодара с юными акробатами групп УТ-1, в количестве шести человек в 2024-2025 учебном году.

Результаты исследования и их обсуждение.

Проведя методику наблюдения Р.М. Геворкян «Особенности проявления воли» выявили (таблица 1).

Таблица 1 – Результаты определения уровня развития волевых качеств акробатов

Спортсмен	Целеустремленность	Настойчивость	Выдержка	Решительность	Самостоятельность	Инициативность
Сапылгазинова С.	6	8	7	8	7	6
Айдаргазин З.	8	7	8	8	8	8
Асенова А.	6	9	5	10	7	8
Толеген А	7	6	5	6	7	7
Габдушев Д.	11	9	7	9	10	9
Райханова А.	9	11	5	10	10	9
∑ (сумма)	47	50	37	51	49	47
∑/n (среднее)	7,8	8,3	6,2	8,5	8,2	7,8

Из данных, приведенных в таблице 1, видно, какие волевые качества суммарно у спортсменов лидируют, в данной таблице видно, что разница между волевыми качествами небольшая. Установлено, что в результате применения инновационных средств вербального воздействия и упражнений, выполняемых на удержание статической позы силового характера с большой амплитудой, у детей 7-8 лет, занимающихся спортивной акробатикой, существенно повысился уровень волевого компонента подготовленности.

Заключение

Воспитание волевых качеств у детей среднего школьного возраста в парно-групповой акробатике – это процесс, который требует времени, терпения и системного подхода. Используя акробатику как средство, можно не только развивать физические способности детей, но и формировать их личность, помогая им становиться более уверенными, настойчивыми и ответственными. Это, в свою очередь, положительно скажется на их успехах как в спорте, так и в жизни.

Литература

1. Дергач А.А., Исаев А.А. Педагогика и психология деятельности организатора детского спорта – М.: Просвещение,1985.

2. Иванников, В.В. Психологические механизмы волевой регуляции. [Текст] / В.В. Иванников – СПб.: «Питер», 2006.

3. Пуни А.Ц. Психологические основы волевой подготовки в спорте. – Л., 1977.

4. Ильин Е.П. Психология воли. [Текст] / Е.П. Ильин – СПб.: «Речь», 2002. – 390 с.

5 Ильин Е.П. Психология воли: [Учебное пособие для вузов] [Текст] / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2000. – 280 с.

6. Эффективность формирования волевого компонента подготовленности детей 6-7 лет, занимающихся спортивной акробатикой //Теория и практика физической культуры №2. – 2017. – с.7

ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ И ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ КУЛЬТА КОНЯ У НАРОДА САХА

С.В. Борисова
студент Северо-Восточного федерального университета имени М.К. Аммосова, г. Якутск
научный руководитель: С.И. Петрова
к.ист.н., доцент, г. Якутск

Аңдатпа: Мақала якут халқының дәстүрлі және қазіргі мәдениетіндегі жылқы шаруашылығының рөлін зерттеуге тарихи-этнографиялық, мәдени және өнертану тәсілдерін біріктіретін кешенді пәнаралық зерттеу болып табылады. Археологиялық деректерді, этнографиялық дереккөздерді және бейнелеу өнері туындыларын талдау негізінде авторлар ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейін жылқы бейнесінің қасиетті және экономикалық маңыздылығының эволюциясын бақылайды.

Түйінді сөздер: жылқы культі, саха халқы, дәстүрлі мәдениет, көркемдік интерпретация, қасиетті символизм.

Аннотация: Статья представляет собой комплексное междисциплинарное исследование, объединяющее историко-этнографический, культурологический и искусствоведческий подходы к изучению роли коневодства в традиционной и современной культуре якутского народа. На основе анализа археологических данных, этнографических источников и произведений изобразительного искусства авторы прослеживают эволюцию сакрального и хозяйственного значения образа коня от древности до наших дней.

Ключевые слова: культ коня, народ саха, традиционная культура, художественная интерпретация, сакральный символизм.

Abstract: The article is a complex interdisciplinary study, combining historical-ethnographic, cultural and art approaches to the study of the role of horse breeding in the traditional and modern culture of the Yakut people. Based on the analysis of archaeological data, ethnographic sources and works of fine art, the authors trace the evolution of sacral and economic significance of the horse image from antiquity to the present day.

Keywords: The cult of horse, people of sakha, traditional culture, artistic interpretation, sacral symbolism.

Коневодство составляет основу традиционного хозяйства народа саха на протяжении нескольких тысячелетий. Археологические данные свидетельствуют, что первые свидетельства одомашнивания лошади на

территории современной Якутии относятся к эпохе неолита (6,2-3,5 тыс. лет до н.э.). Об этом красноречиво свидетельствуют наскальные изображения, обнаруженные на Ленских писаницах, где представлены сцены содержания лошадей в загонах [1].

Особый интерес представляет тот факт, что в условиях экстремального климата Крайнего Севера якутская лошадь (саха ата) развила уникальные адаптационные качества:

- Способность самостоятельно добывать корм из-под снега (тебенёвка).
- Густой шерстный покров, защищающий от морозов до -60°С.
- Исключительная выносливость и неприхотливость.

В традиционной картине мира народа саха конь занимает особое, сакрально значимое положение, что подтверждается как историческими исследованиями, так и современными этнографическими наблюдениями. Как отмечал в своих работах Л.П. Потапов, именно у якутов сохранились наиболее архаичные и полноценные формы культа коня среди всех тюркоязычных народов Сибири, что делает их культуру уникальным объектом для изучения древних верований [3]. В сложной мифологической системе саха конь выполняет несколько принципиально важных функций: выступает в роли психопомпа – посредника между мирами, сопровождающего души умерших в загробное царство; является неотъемлемым атрибутом верховного божества Джёсёгей Айыы Тойона, олицетворяющего небесную сферу; а также символизирует саму идею жизненного благополучия, что нашло отражение в работах И.А. Худякова, описывающего коня как воплощение «счастья-благодати» [7]. Эти представления материализовались в сложной системе ритуальных практик, включающих сакральный обряд «кымыыһыт» с окроплением кумысом как актом жертвоприношения, церемонии принесения в жертву белого жеребца, а также использование конской шкуры в обрядах очищения и инициации. В современном изобразительном искусстве Якутии прослеживается три основных художественных подхода к осмыслению образа коня: как сакрального символа в работах Афанасия Осипова, где лошадь предстает мифологическим существом; как хозяйственной ценности в произведениях Тимофея Степанова, акцентирующих утилитарную значимость животного; и как антропоморфного образа у Семена Никифорова-Луканси, создающего сложные психологические параллели между человеком и животным. Особый интерес представляет картина Никифорова-Луканси «Алгыс», где через композиционное единство фигур человека и коня, выдержанную в охристых и коричневых тонах цветовую гамму, а также через сложную символику переходного состояния, художник воплощает идею духовной трансформации – перехода от юношеской незрелости к осознанной взрослости, сохраняя при этом глубинные связи с традиционными

мировоззренческими концептами.

В современном культурном пространстве Якутии наблюдается значительное оживление интереса к традициям коневодства, что проявляется в нескольких ключевых тенденциях. Прежде всего, это возрождение интереса к аборигенной якутской породе лошадей, что нашло отражение в реализации специального проекта «Саха ата», направленного на сохранение и популяризацию этого уникального генофонда, адаптированного к экстремальным северным условиям.

Параллельно развивается движение конных походов, наиболее ярким примером которого стала знаковая экспедиция Дугуйдана Винокурова, демонстрирующая не только выносливость якутских лошадей, но и возрождающая традиции кочевой культуры.

Особого внимания заслуживает активное использование образа коня в современном брендинге региона – от туристической символики до корпоративных айдентик, где лошадь выступает как универсальный маркер якутской идентичности, соединяющий в себе архаичные смыслы и современные коммуникационные стратегии. Эти процессы свидетельствуют о глубокой актуализации традиционного образа коня в условиях современности, когда культурное наследие становится важным ресурсом для формирования регионального самосознания и развития туристического потенциала.

Как отмечает В.В. Филиппова, «образ коня продолжает выполнять интегративную функцию, связывая традиционную культуру с современными художественными практиками» [6].

Проведенное исследование убедительно подтверждает ключевые положения, раскрывающие фундаментальную роль коневодства в культуре народа саха. Как свидетельствуют полученные данные, коневодство выступает не просто традиционным хозяйственным занятием, но важнейшим системообразующим элементом, оказывающим влияние на формирование мировоззрения, религиозных представлений и художественного творчества.

Особого внимания заслуживает тот факт, что в современных художественных интерпретациях, несмотря на эволюцию изобразительных форм и техник, сохраняется сакральный смысл образа коня, восходящий к древнейшим пластам традиционной культуры. Сохраняющаяся актуальность темы в современных условиях проявляется как в возрождении интереса к якутской породе лошадей, так и в активном использовании конской символики в актуальных культурных практиках.

Перспективы дальнейших исследований видятся в трех основных направлениях: углубленное изучение археозоологических аспектов, которое позволит точнее реконструировать историю одомашнивания лошади в регионе; сравнительный анализ культа коня у других народов Евразии, способный выявить универсальные и уникальные черты

якутской традиции; а также исследование современных художественных интерпретаций, демонстрирующих трансформацию и актуализацию древних образов в условиях глобализирующегося мира. Эти направления представляются особенно значимыми для понимания механизмов сохранения культурной идентичности в меняющемся мире.

Литература

1. Окладников А.П. История Якутии. Т. 1. – Якутск, 1949. – 439 с.
2. Петрова С.И. Художественное шитье конского убранства якутов. – Новосибирск: Наука, 2011. – 116 с.
3. Потапов Л.П. Конь в верованиях и эпосе народов Саяно-Алтая // Фольклор и этнография. – Л., 1977. – С. 51-166.
4. Сюлбэ Б. Мэҥэ ааттар. – Якутск: Якутское книжное изд-во, 1979. – 184 с.
5. Тимофеева В.В. Мир кочевников Афанасия Осипова. – Якутск, 2007. – 160 с.
6. Филиппова В.В. Образ коня в фольклоре и традиционной культуре якутов // Дискуссия. – 2012. – № 2. – С. 33-35.
7. Худяков И.А. Краткое описание Верхоянского округа. – М.: Наука, 1969. – 438 с.

ВОЙЛОКОВАЛЯНИЕ КАК СРЕДСТВО ТВОРЧЕСКОГО И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СТУДЕНТОВ В РАМКАХ СТАРТАП ПРОЕКТА

Ә.Ж. Есенгелді
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: Г.С. Алинова
магистр профессионального образования

Аңдатпа. Мақалада дәстүрлі киіз басу өнерін жаңғырту және дамытуға бағытталған университетішілік стартапты жүзеге асыру тәжірибесі қарастырылады. Жоба ұйымдастырудың кезеңдері, киіз бұйымдарын жасау әдістемесі, қолданылған технологиялар мен материалдар ұсынылады. Этнокұultural мұра мен қазіргі заманғы дизайнерлік шешімдердің үйлесіміне ерекше назар аударылады. Жұмыстың нәтижелері, сондай-ақ алынған тәжірибені білім беру және кәсіпкерлік қызметте қолдану перспективасы сипатталады.

Түйінді сөздер: киіз тоқу, стартап, сәндік-қолданбалы өнер, студенттік жобалау.

Аннотация. В статье рассматривается опыт реализации внутривузовского стартапа, направленного на возрождение и развитие традиционного искусства войлоковаляния. Представлены этапы организации проекта, методики изготовления войлочных изделий, использованные технологии и материалы. Особое внимание уделяется сочетанию этнокультурного наследия и современных дизайнерских решений. Описаны результаты работы, а также перспективы применения полученного опыта в образовательной и предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: войлоковаляние, стартап, декоративно-прикладное искусство, студенческое проектирование.

Abstract. The article discusses the experience of implementing an internal university startup aimed at the revival and development of traditional felt-making art. The stages of project organization, techniques for making felt products, the technologies and materials used are presented. Special attention is given to the combination of ethnocultural heritage and contemporary design solutions. The results of the work are described, as well as the prospects for applying the acquired experience in educational and entrepreneurial activities.

Keywords: felt-making, startup, decorative-applied arts, student design.

Современное образование всё чаще ориентируется на интеграцию практической деятельности студентов с предпринимательскими инициативами. Одной из эффективных форм такой интеграции стал внутривузовский стартап «Изготовление войлочных изделий», позволяющий объединить обучение, исследование и творчество. В рамках стартапа, реализованного на базе образовательной программы «Художественный труд, графика и проектирование», был осуществлён стартап проект по созданию войлочных изделий, сочетающих традиционные технологии и современный подход к дизайну.

Актуальность сохранения и развития традиционного казахского ремесла, включая войлоковаляние, подчеркнута в исследовательской работе А. Маргулана «Казахское народное прикладное искусство» [1], где автор рассматривает значимость ремесел как важнейшей составляющей культурного наследия народа. В рамках стартап проекта студенты получают уникальную возможность не только освоить эти техники, но и привнести современные идеи в традиционные формы, что способствует их интеграции в современное образовательное и предпринимательское пространство.

Целью стартап проекта стало освоение и практическое применение традиционных техник казахского войлоковаляния в рамках студенческого стартап проекта.

Для достижения цели были поставлены следующие задачи:

1) изучить традиции и технологии изготовления войлока у казахского народа;

2) организовать обучающие мастер-классы и практические занятия для студентов;

3) разработать авторские изделия с применением традиционных орнаментов;

4) представить готовые изделия на внутривузовских выставках и ярмарках;

5) проанализировать возможности коммерциализации изделий и масштабирования проекта.

Работа над стартапом включала несколько последовательных этапов:

1) аналитико-подготовительный этап – проведено исследование историко-культурных источников по теме войлоковаляния, изучены виды изделий, проанализированы современные тенденции в дизайне этнического текстиля, отобраны изделия для изготовления;

2) обучающий этап – руководителем стартап проекта организованы мастер-классы по валянию шерсти, где студенты освоили основные техники: плоскостное, объёмное, сухое и мокрое валяние. Студентами изучены традиционные композиции, орнаменты и цветовые сочетания в казахских войлочных изделиях.

3) проектно-практический этап – студенты разработали и изготовили авторские изделия. В процессе использовались натуральная овечья шерсть, природные красители, элементы вышивки и аппликации;

4) презентационный этап – изделия были представлены на студенческой выставке и включены в маркетинговое исследование по оценке спроса на традиционные изделия ручной работы. Кроме того, был оформлен каталог продукции и создан профиль в социальных сетях для популяризации проекта.

Участниками стартап проекта являются будущие учителя художественного труда в средних общеобразовательных школах. В базовом содержании учебного предмета «Художественный труд» 8 класса у девочек предусмотрено изучение казахского прикладного искусства, в том числе традиционного войлоковаляния. Следовательно, полученные в рамках стартап проекта знания и навыки будут иметь важное значение для будущей педагогической деятельности студентов, которые смогут передавать традиции и мастерство своим ученикам.

В рамках стартапа изделия выполнены из войлока – древнейшего материала с уникальными свойствами. Экологичный, теплый, антибактериальный, износостойкий, в настоящее время он переживает второе рождение и вновь входит в моду [2].

Головной убор *тақия* выполнен из войлока в уникальной бесшовной технологии.

Сидушки на стул из войлока, казахские войлочные ковры выполнены в технике текемет и сырмак – современные элементы декора, которые привнесут уют в любую обстановку. Традиционная технология изготовления *текемета* состоит в приготовлении полускатанных цветных полотен (талдырма), из которых вырезают узоры и вкатывают их в слой шерсти. Позднее в изготовлении текеметов стала применяться узорная аппликация. Узоры из бархата, сукна или хлопка нашивались по контуру на однотонную войлочную основу. Такие текеметы назывались «оюлы текемет», что означает «нарезной текемет». Текемет – самый распространенный тип напольного покрытия казахской юрты. Следующий тип напольных войлочных ковров казахов – *сырмақ*. В отличие от текемета

на изготовление сырмака уходит больше времени. Изнаночная сторона сырмака всегда дублируется сукном, простегивается в нескольких направлениях вдоль и поперек. Благодаря подкладке войлок меньше стирается и изнашивается. Для будущего ковра мастер-сырмақшы изготавливает два полотнища войлока контрастных тонов. Чаще всего черного и белого цвета. Затем оба полотна расстилают на пол и на них располагают образцы орнамента, вырезанные из плотной бумаги, картона или гладкой шкуры и очерчивают отточенным мелком. Затем очерченные линии орнамента вырезают специальным острым ножом насквозь. Вырезанный рисунок вынимают и вкладывают в полотнище противоположного цвета. Такой прием, где середина одной части сырмака выполнена из белого войлока с черным рисунком внутри, а другого – из черного с белым рисунком, называют мозаикой. Совмещенные орнаменты соединяются и сшиваются по линии двойным швом, сверху и снизу. После соединения всех элементов орнамента поверх шва нашивается яркая тесьма. Процесс сборки сырмака называется «жиектеу» – в переводе означает «обшивание по краю». После обшивания орнамента по контуру, к сырмаку пришивают подкладку.

Также одним из изделий стартап проекта является шопер – нужная в повседневной жизни и практичная сумка. Материалом для изготовления шоперов выбраны практичный водо-, грязеотталкивающий материал. Украшением данного изделия является войлочная аппликация с национальным оранментом.

Стартап проект позволил студентам получить практические навыки в области декоративно-прикладного искусства, развить креативное мышление, познакомиться с традициями своего народа и реализовать себя в предпринимательской деятельности. Изготовленные изделия вызвали интерес у посетителей выставки, а также получили положительные отзывы на ярмарке ремесел.

Участники стартап проекта приняли участие в различных конкурсах:

– в конкурсе казахских национальных головных уборов «Кимешегім – киелім, тақиялым – үкілім» (г. Павлодар, октябрь 2024 г.). Диплом 1 степени;

– со стартап-проектом по войлочным головным уборам в областном Start-Up конкурсе «Yoproject» (г. Павлодар, октябрь 2024 г.). Диплом 3 степени;

– с войлочной тюбетейкой «Из глубины веков» в международном творческом конкурсе «Степные просторы» (г. Тараз, ноябрь 2024 г.). Диплом 1 степени, грамота за подготовку участников.

Особенностями успешной реализации стартап проекта явились:

– использование этнокультурного контекста как источника вдохновения;

– применение экологически чистых и доступных материалов;

– командная работа студентов под руководством преподавателя-мастера;

– -интеграция ремесла в бизнес-подход через анализ целевой аудитории и визуальный брендинг изделий.

Реализация внутривузовского стартапа по изготовлению войлочных изделий показала, что сочетание традиционного ремесла и современных форм организации учебной деятельности способствует развитию профессиональных компетенций студентов, сохранению культурного наследия и формированию предпринимательских навыков. Данный опыт может быть успешно тиражирован в других образовательных учреждениях в рамках программ дополнительного и творческого образования.

Литература

1. Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. – Альбом. – Алма-Ата: Өнер. – т.2. 1987. – 288 с.

2. Казахское народное прикладное искусство. Каталог. Государственный музей искусств Республики Казахстан имени А. Кастеева. Алматы: АО «АБДИ Компани», 2010. – 436 с.

КӨРКЕМ ЕҢБЕК САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ СЕЗІМДЕРІН ТӘРБИЕЛЕУ

А.С. Әжімхан

Әлкей Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университетінің студенті

ғылыми жетекшісі: Г.С. Алинова

кәсіптік оқыту магистрі, Павлодар қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада оқушылардың эстетикалық сезімдерін тәрбиелеудің маңызы мен көркем еңбек сабақтарының осы үдерістегі рөлі қарастырылады. Мақалада эстетикалық тәрбиенің негізгі аспектілері және көркем еңбек пәнінің эстетикалық сезімдерді қалыптастырудағы мүмкіндіктері талданады.

Түйінді сөздер: эстетикалық тәрбие, эстетикалық сезімдер, көркем еңбек, тәрбие.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение воспитания эстетических чувств у учащихся и роль уроков художественного труда в этом процессе. Анализируются основные аспекты эстетического воспитания и возможности предмета «художественный труд» в формировании эстетических чувств.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, эстетические чувства, художественный труд, воспитание.

Abstract. This article examines the importance of cultivating students' aesthetic feelings and the role of art and labor lessons in this process. It analyzes the key aspects of aesthetic education and the potential of the «art and labor» subject in developing aesthetic sensitivity.

Keywords: aesthetic education, aesthetic feelings, art and labor, education.

Қазіргі уақытта Қазақстанда әділетті қоғам құру, адал азаматтарды тәрбиелеу және ұлттық бірегейлікті нығайту бағыттарында жүйелі жұмыстар жүргізілуде. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық құрылтайдың «Әділетті Қазақстан – Адал азамат» атты екінші отырысында атап өткендей, елдің болашағы өскелең ұрпақтың тәрбиесіне тікелей байланысты. Президент бұл мәселенің аса маңызды екенін атап өтіп, ұрпақ тәрбиесіне дұрыс көңіл бөлудің қажеттілігін айтты [1].

Жүсіпбек Аймауытовтың айтуы бойынша тәрбие – ауқымды ұғым, ол адамның өсіп-жетілуі мен дамуының барлық қырын қамтиды. Дене, ақыл, эстетикалық сезім және адамгершілік тәрбиесі – барлығы тәрбиенің ажырамас бөлігі болып табылады [2]. Бұл тұжырым тәрбиенің жеке тұлғаның қалыптасуындағы маңызды рөлін айқындайды.

Эстетикалық сезім – бұл адамның қоршаған ортадағы сұлулықты қабылдап, оған эмоционалды түрде әсерленуі [3].

Оқушылардың эстетикалық сезімдерін қалыптастыру – тәрбиенің маңызды бағыттарының бірі. Эстетикалық тәрбие арқылы балалар өнер мен мәдениетті, табиғат пен адам өмірінің сұлулығын түсініп, бағалауды үйренеді.

Қазіргі білім беру жүйесінде оқушылардың жан-жақты дамуына, соның ішінде эстетикалық сезімдерін дамытуға ерекше көңіл бөлінуде. Көркем еңбек сабақтары эстетикалық тәрбиенің маңызды құралы болып табылады, өйткені олар оқушылар бойында шығармашылық қабілетті дамытуға, сұлулыққа деген талғамды қалыптастыруға және еңбекке деген сүйіспеншілікті арттыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу нысаны: көркем еңбек сабақтарында оқушылардың эстетикалық сезімдерін тәрбиелеу мүмкіндіктері.

Ресейлік педагогі Б.Т. Лихачёвтың айтуы бойынша: «Эстетикалық тәрбие – адам бойында өнер мен өмірдегі сұлулықты, қайғылы, күлкілі және жағымсыз құбылыстарды түсініп, бағалай алатын, сондай-ақ өз өмірі мен шығармашылығында сұлулық қағидаларын ұстанатын шығармашыл және белсенді тұлғаны қалыптастыруға бағытталған жүйелі процесс» [4]. Эстетикалық тәрбие қоршаған ортаны бағалауға, өнер мен мәдениетті тереңірек түсінуге көмектеседі. Оның маңыздылығы бірнеше аспектілерден көрінеді.

Біріншіден, өнер мен сұлулықты түсіну арқылы оқушылардың эмоциялық байлығы артады. Өнер мен сұлулықты түсіну арқылы оқушылардың эмоциялық байлығы артады. Олар өз сезімдерін шығармашылық жұмыстар арқылы еркін білдіре алады. Бұл олардың ішкі тұрақтылығын нығайтып, өзіндік ойын жеткізу қабілетін жетілдіреді.

Екіншіден, эстетикалық тәрбие оқушылардың сұлулық туралы түсінігін қалыптастырып, оның әртүрлі қырларын түсінуге көмектеседі.

Оқушылар өнер туындыларын, музыка мен сән үлгілерін талдап, бағалауды үйренеді.

Үшіншіден, әлеуметтік қарым-қатынасты жақсарту. Эстетикалық тәрбие алған оқушылар айналасындағы адамдармен сыпайы, мәдениетті қарым-қатынас орнатуға бейім болады. Олар көркем сөйлеуді, өз ойын әдемі жеткізуді және өзгелердің пікірін құрметтеуді меңгереді [5].

Төртіншіден, ұлттық мәдениет пен дәстүрлерді сақтау. Эстетикалық тәрбие ұлттық мәдениет пен дәстүрлерді сақтауға және дамытуға көмектеседі. Өнер мен мәдениетке деген қызығушылық оқушылардың өз ұлтының мәдени мұрасын бағалауына және оны болашақ ұрпаққа жеткізуіне ықпал етеді.

Бесіншіден, эстетикалық тәрбие адамның өмір сапасын арттыруға ықпал етеді. Әдемілік пен үйлесімділікке деген сезім адамды өз қоршаған ортасын әдемі етуге, өмірін мазмұнды және қуанышты етуге итермелейді. Эстетикалық тәрбие арқылы адам өмірдің әр аспектісінде әдемілікті көреді және оны бағалайды.

Бұл процесс оқушылардың жан-жақты дамуына, олардың өмірге деген көзқарасын қалыптастыруға және өнер мен сұлулықты бағалай алатын тұлға болып жетілуіне ықпал етеді. Эстетикалық тәрбие арқылы оқушылар өз қоршаған ортаны бағалауды, өнер мен мәдениетті тереңірек түсінуді үйренеді. Осылайша, эстетикалық тәрбие оқушылардың жан-жақты дамуына үлкен үлес қосады және оларды өмірдегі әдемілік пен үйлесімділікті бағалайтын тұлғаға айналдырады. Тұлғаның үйлесімді дамуының және қоғамда өзіндік орнын табуының негізгі шарттарының бірі болып табылады.

Көркем еңбек сабақтары оқушылардың эстетикалық сезімдерін тәрбиелеуге және практикалық дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік беретін пән. Көркем еңбек сабақтары эстетикалық тәрбиенің маңызды құралы болып табылады, өйткені олар оқушылардың әдемілік пен үйлесімділікке деген сезімін дамытып, өнер мен мәдениетке деген қызығушылығын арттырады. Көркем еңбек сабақтары оқушылардың шығармашылық ойлауын дамытып, оларды өз қолымен әсем бұйымдар жасауға баулиды. Бұл үдеріс эстетикалық сезімдерді жетілдірумен қатар, еңбек дағдыларын қалыптастырады. Әрбір жасалған туынды оқушының ішкі әлемін бейнелеп, оның сұлулықты қабылдау қабілетін арттырады.

Көркем еңбек сабақтары оқушылардың қиялын, көркемдік ойлауын және эстетикалық талғамын жетілдіруге, әдемілік пен үйлесімділікке деген сезімін дамытуға мүмкіндік береді. Оқушылар өздерінің жұмыстарын жасау барысында түстердің үйлесімін, формалардың гармониясын және композицияның дұрыстығын ойластырады. Әдемілікті қабылдауға, өнер туындыларын талдауға және бағалауға үйренеді. Бұл олардың күнделікті өмірінде сұлулыққа ұмтылуына және үйлесімді орта қалыптастыруға деген құлшынысын арттырады. Көркем еңбек сабақтары оқушыларды өнер туындыларын бағалауға, көркемдік стильдер

мен бағыттарды түсінуге үйретеді. Олар түрлі материалдармен жұмыс жасап, белгілі бір техникаларды меңгеру арқылы өнер мен шығармашылықтың маңызын түсінеді. Бұл дағды күнделікті өмірде сұлулыққа ұмтылуға және үйлесімді орта қалыптастыруға деген құлшынысын арттырады. Өнермен айналысу оқушылардың эмоциялық жағдайына оң әсер етеді. Олар өз сезімдері мен ойларын шығармашылық жұмыстар арқылы білдіреді. Әрбір жасаған бұйым немесе бейнелеу өнері туындысы оқушының ішкі эмоцияларын көрсетіп, өзін-өзі тануға көмектеседі. Көркем еңбек сабақтары эстетикалық тәрбиенің негізгі элементтерінің бірі ретінде оқушылардың шығармашылық дамуына, көркемдік талғамының қалыптасуына ықпал етеді. Осылайша, бұл сабақтар тек қолөнерді үйретіп қана қоймай, тұлғаның жан-жақты дамуына негіз болады.

Қазіргі білім беру жүйесінде эстетикалық тәрбие ерекше маңызға ие. Ол оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытып, олардың қоршаған ортаға деген көзқарасын қалыптастырады. Эстетикалық сезімдер тек өнермен шектелмейді, олар баланың әлемді әсемдік тұрғысынан қабылдауына, үйлесімділік пен сұлулықты түсінуіне ықпал етеді. Оқушылардың эстетикалық сезімдерін тәрбиелеу үшін әртүрлі әдістер қолданылады:

1) шығармашылық жобалар арқылы өзін-өзі көрсету. Оқушылар сурет салып, қолөнермен айналысып, өлең жазып немесе мүсін жасап, өз ойларын көркем түрде білдіре алады. Бұл олардың шығармашылық қабілеттерін жетілдіріп қана қоймай, өздеріне деген сенімділікті арттырады. Кез келген өнер түрі баланың ішкі сезімдерін ашуға, өзіндік ерекшелігін көрсетуге мүмкіндік береді;

2) өнер туындыларын жасауға баулу. Балалар тек өнерді тамашалап қана қоймай, оны өз қолдарымен жасағанда эстетикалық талғамдары дами түседі. Сурет салу, мүсіндеу, театрландырылған көріністер қою сияқты іс-әрекеттер олардың шығармашылық әлеуетін ашуға көмектеседі. Бұл әдіс арқылы балалар өнерді өз тәжірибесінде қолданып, оның маңызын тереңірек түсінеді;

3) табиғатты бақылау. Табиғаттың сұлулығын байқау арқылы оқушылар үйлесімділік пен әсемдікті бағалауды үйренеді. Орманға, саябаққа саяхат жасау, табиғат құбылыстарын бақылау арқылы балалар қоршаған ортаның әсемдігін түсініп, оның нәзіктігін сезіне алады. Бұл әдіс табиғатқа деген сүйіспеншілікті арттырып, экологиялық сананы қалыптастыруға ықпал етеді;

4) өнер әлемімен таныстыру. Мұражайларға, театрларға, көркем-сурет көрмелеріне бару – балалардың көркемдік талғамын қалыптастырудың тиімді жолы. Олар өнер туындыларын тамашалап қана қоймай, олардың мән-мағынасын талдауды үйренеді. Бұл оқушылардың өнерге деген қызығушылығын арттырып, шығармашылық ізденісін күшейтеді;

5) зерттеу нысанын талқылау. Зерттеу нысаны белгілі бір бұйым, өнер туындысы, зат және т.б. болатын болса, оқушылар сабақ барысында бір-бірімен және мұғаліммен нысанның формасы, түсі, композициясы және басқада ерекшеліктерін талқылауға алады. Бұйымдардың эстетикалық және функционалдық мәні ашып, көркемдік ойлауын тереңдетеді.

Эстетикалық сезімдерді дамыту әдістері оқушылардың сұлулықты қабылдау қабілетін жетілдіріп, олардың шығармашылық әлеуетін арттырады. Бұл әдістер арқылы олар өз ойларын еркін жеткізуге, қоршаған ортадағы әсемдікті бағалауға және көркемдік талғамдарын дамытуға үйренеді. Эстетикалық тәрбие арқылы оқушылар үйлесімді орта құрудың маңыздылығын түсініп, шығармашылық ізденіске талпынады[6]. Осылайша, эстетикалық тәрбие олардың жан-жақты дамуына, өнерге деген қызығушылығын арттыруға және рухани құндылықтарын нығайтуға ықпал етеді.

Оқушылардың эстетикалық сезімдерін тәрбиелеу үшін, оларды қазіргі заман өнерімен таныстыру ұсынылады. Бұл процесс оқушылардың эстетикалық талғамын жетілдіру мен шығармашылық ойлауын дамытуға бағытталған. Оқушылар заманауи өнер бағыттарымен танысып, олардың мәні мен қолданылу аясын түсінеді. Бұл процестің мақсаты – оқушыларды қазіргі заманғы дизайн, мода, интерьер өнерімен таныстырып, олардың талғамын жетілдіру. Олар сән үлгілерін ойлап табу, интерьер шешімдерін құрастыру арқылы өз қиялын дамытады.

Эстетикалық сезім тәрбиесі – тұлғаның жан-жақты дамуының маңызды бөлігі. Ол өнерді тану қабілетін, шығармашылық бастаманы және сұлулықты бағалау дағдыларын қалыптастырады. Сондықтан көркем еңбек сабақтарында оқушыларды сән, сандық өнер, графикалық дизайн, интерьер өнері сияқты қазіргі заманғы шығармашылық бағыттармен таныстыру маңызды. Осы бағыттар Қазақстандағы *көркем еңбек пәнінің жаңартылған білім беру бағдарламасында* да кеңінен қамтылған. Соның ішінде *интерьер* ерекше орын алады. Интерьерге байланысты сабақтар 8 сыныптың «Үй мәдениеті» бөлімінде қарастырылады [7]. Бұл бөлімде оқушылар кеңістікті көркемдік жағынан ұйымдастыруды, интерьерлік шешімдерді жобалауды және функционалды әрі әсем безендіру тәсілдерін меңгереді, интерьерге арналған сәндік бұйым түрлерімен танысып, өздері бұйым дайындайды.

Интерьерге арналған сәндік бұйымдар *2D және 3D форматта* болады, олар кеңістікте түрлі визуалды әсер береді. Оларға қабырға панносы, шағын мүсіндер, декоративті жастықтар, кілемшелер, жарық элементтері сынды әртүрлі нысанда жасалуы мүмкін. 2D (екі өлшемді) формат – объектілер тек екі өлшемде (ені мен биіктігі) көрсетіледі. Мұнда тереңдік болмайды, яғни бейнелер жазықтықта орналасады. Ал, 3D (үш өлшемді) формат – объектілерге ені мен биіктігінен бөлек, тереңдік (қалыңдық) қосылады. Бұл объектілерді барлық жағынан

қарауға, айналдыруға және үш өлшемді кеңістікте орналасуын көруге мүмкіндік береді. Мұндай 2D/3D сәндік элементтерді әртүрлі техникамен орындауға болады: папьемаше, мүсіндеу, макет жасау, қағаз пластикасы, тоқыма, ағаш өңдеу және т.б. Алайда қазіргі таңда ерекше танымал болып келе жатқан ең жаңа, креативті техниканың бірі – бұл *кілемдік кестелеу.* Кілемдік кестелеу (ағл. punch needle) – өнері соңғы жылдары барлық әлем бойынша сұранысқа ие болып келеді. Кілем, көрпе, жастық, кілем және басқа да интерьер заттарын, панноларды жасау үшін қолданылатын кестенің ерекше түрі. Тарихшылардың айтуынша, кілемді кестелеу техникасы біздің заманымыздың 3-ші ғасырында Парсы елінде пайда болған[8]. Кілемдік кестелеу – арнайы құралдың көмегімен жіптерді матадан өткізіп, ілмектер жасайтын кесте түрі. Мұндай қолөнер түрімен әртүрлі картиналар, паннолар жасауға, сөмкелерді және басқа әшекей бұйымдарын, кейде киімдерді безендіруге болады. Дипломдық зерттеу барысында интерьерге арналған «Tengri» панносы негізінде эстетикалық тәрбиенің пәрменді құралы ретінде кілемдік кестелеу технологиясын қолданудың тиімділігі дәлелденді. Бұл технология арқылы оқушылар ұлттық мәдени мұраны терең түсініп қана қоймай, оны заманауи өнермен үйлестіріп, шығармашылық қабілеттерін дамыта алады. Панно композициясының мазмұны мен көркемдік шешімі оқушылардың танымдық қызығушылығын арттырып, туған елге деген құрметін нығайтады.

Кілемдік кестелеу тек қана интерьерге сәндік элемент жасау ретінде емес, сонымен бірге мәдени құндылықтарды насихаттау құралы ретінде қарастырылады. «Tengri» панносын жасаудағы басты мақсат – оқушыларға өз тамырын, ата-баба дәстүрін, түркі мәдениетінің негіздерін түсіндіру. Тәңіршілдік – ата-бабаларымыздың рухани мұрасы, ол біздің мәдениетіміз бен салт-дәстүрімізге терең сіңген, көптеген тарихи және мәдени құндылықтардың негізіне айналды.

«Tengri» панносы Қазақстанның туы ретінде орындалған. Паннода бейнеленген ашық көк аспан ата-бабаларымыз сенген, құрметтеген – көк Тәңір. Бұйымның дәл ортасында шуақтарын жан-жаққа шашып тұрған Күн бейнеленген, ал онын ортасында Ай, Шаңырақ және петро-глифтармен жазылған «Tengri» сөзі көрсетілген. Күн мен Ай Тәңір басқаратын ғаламдағы бірлік пен тәртіпті білдіреді. Олардың өзара әрекеттесуі әлемдегі тепе-теңдік пен үйлесімділікті білдіреді. Ал бәрімізге белгілі Шаңырақ тәңірлік дәстүрінде шаңырақ отбасының рухани күші мен ата-бабалармен байланысын сақтайтын қасиетті элемент ретінде қабылданады. Шаңырақ киіз үйдің сәулеттік элементі ғана емес, түркі халықтарының рухани және мәдени құндылықтарын көрсететін құдіретті символ. Күннің астында ұшып тұрған Сұңқар тәңіршілдікте сұңқар қасиетті құс және Тәңір құдайының хабаршысы болып саналады. Сұңқар өзінің аңшылық шеберлігі мен өткір көру қабілетінің арқасында күш-қуатты, батылдықты және жауынгерлік

ерлікті бейнелейді. Бұл әсіресе көшпелі халықтар үшін маңызды болды, олар үшін бұл қасиеттер аңшылық пен соғыста маңызды рөл атқарды. Оқушылар бұл композицияны зерттеу арқылы өз ата-бабаларының дүниетанымын тереңірек түсінеді.

«Tengri» панносының әрбір элементі – ата-бабаларымыздың дүниетанымы мен салт-дәстүрлері туралы сыр шертеді. Кілемдік кестелеу панноға ерекше текстура мен тереңдік беріп, әрбір элементтің айқын әрі әсерлі көрінуін қамтамасыз етеді. «Tengri» панносын жасау барысында қолданылған материалдар мен құралдар да оның сапасы мен эстетикалық көрінісін арттыруда маңызды орын алады. Кілемді кестелеуде ең маңызды материал бұл – мата. Мата кілемдік кестелеу орындалатын негізгі материал ретінде қызмет етеді. Ол бұйымның құрылымын құрайтын жіптерді бекітіп, ұстап тұрады. Панно жасауда көбінесе ұсынылатын мата – габардин. Себебі бұл мата жоғары беріктікке ие, ол деформациясыз бірнеше рет инемен тесуге төтеп бере алады. Жұмыс кезінде матаны керу үшін кергіш немесе ағаш жақтауды пайдаланған жөн. Жасалған ілмектердің жылжуына жол бермеуге және ілмектердің біркелкі болуын қамтамасыз етуге көмектеседі. Матаны тесу және ілмектер жасау үшін қажетті құрал – арнайы ине. Бұл құрал арнайы пішінделген және жерге төселетін кілемнің түтіктерін еске түсіретін ілмектер жасау үшін матаны тесіп, жіптерді матаның талшықтарынан өткізуге қолданылады. Панноның ілмектерін жасау үшін мақта немесе аралас жіптер қолайлы. Кестелеуді аяқтағаннан кейін өнімнің теріс жағын өңдеу үшін, желім қолдану ұсынылады. Бұл бұйымды теріс жағынан бекіту, беріктігін қамтамасыз ету және ілмектердің шешілуін болдырмау үшін маңызды. Бұдан басқа ұсақ құрал-жабдықтар қажет болады: қайшы, қарындаш, өшіргіш, жиһаз степлері, қылқалам.

Бұл техниканы сәтті меңгеру үшін дұрыс материалдар мен құралдарды таңдау жеткіліксіз, сондай-ақ оларды дұрыс пайдалану және технологиялық процесті кезең-кезеңімен орындау қажет. «Tengri» панносын жасаудың технологиялық процесі нақты құрылымға негізделген және бірнеше негізгі кезеңнен тұрады:

1) панноның болашақ дизайнын жасау үшін эскиз дайындау. Мұнда негізгі элементтер, олардың орналасуы, түстер үйлесімі және жалпы композициялық шешім ойластырылады;

2) матаны кергішке керу;

3) матаның теріс бетіне дайындалған эскизді қарындаш арқылы түсіру;

4) арнайы иненің көмегімен матаға жіптерді астыға-жоғары механикалық қозғалыс жасау арқылы еңгізу. Бұл кезеңде ілмектердің біркелкілігіне және тығыздығына назар аудару қажет. Әр түсті ауыстырған сайын, жіптің бекітілуі мен беріктігі тексеріледі;

5) барлық элементтер толық кестеленіп болған соң, панноның теріс жағына қылқаламмен желім жағу;

6) қайшы көмегімен панно бетінің тегістігі мен жиектерін реттеу.

Бұл технологияны қолдану үшін, біз сабақтың жоспары мен дидактикалық материалдарды құрастырдық. Сабақ барысында оқушылар интерьерге арналған сәндік бұйымдарды зерттейді, интерьер ұғымын түсінеді, 2D және 3D форматтарының айырмашылығын түсінеді. Бұйымдардың формасы, түсі, композициясы, олардың эстетикалық және функционалдық мәні талқыланады. Заманауи шеберлердің еңбектерін талдайды, шығармашылық талқылаулар ұйымдастырады. Практикалық кезеңде оқушылар интерьердің бос кеңістігін сәндеп, өз көзқарастарын бейнелейді. Олар әр сәндік элементтің түсін, формасын және стильге сәйкестігін ойластырады. Бұл сабақ барысында оқушылар қоршаған ортадағы үйлесімділікті сезінуге, көркемдік талғамын жетілдіруге және тұрмыстық жайлылықты саналы түрде қалыптастыруға үйренеді, оқушылардың қоршаған ортадағы үйлесімділікті саналы түрде қабылдауына, интерьер дизайнының заманауи үрдістерін түсінуіне және тұрмыстық жайлылықты эстетикалық тұрғыда қалыптастыру дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді.

Сабақты жүзеге асыр үшін, бірнеше дидактикалық материалдар қолданылды:

1) «Интерьерге арналған сәнді бұйымдар» презентациясы – сабақтың визуалды қолдауы ретінде пайдаланылады;

2) топқа бірігу карточкалары – оқушыларды интерьерлік бұйымдардың суреттеріне қарап топтарға бөлу үшін карточкалар;

3) топта жұмыс жасау ереже карточкалары – топта жұмыс жасау ережелері жазылған карточкалар;

4) рефлексиялық кубик – сабақтың нәтижелерін қорытындылауға арналған құрал, өткен материалға қатысты ой қозғау сөйлемдерімен;

5) бос бөлме бейнеленген А4 қағаздары;

6) 2D және 3D форматтағы интерьерге арналған бұйым көрнекіліктері.

Бұл материалдар сабақты құрылымдауға және оқушыларды оқу процесіне тартуға көмектеседі.

Осы сабақтың жалғасы ретінде оқушылар кілемдік кестелеу техникасын қолдана отырып, шағын интерьерлік бұйым жасайды. Сабақта оқушылар кілемдік кестелеу техникасының қарапайым элементтерін пайдалана отырып, өздерінің алғашқы шағын 2D форматтағы интерьер бұйымдарын жасайды. Бұл шағын жоба олардың қолөнерге деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, болашақта күрделірек жұмыстар жасауға деген ынталарын оятады.

Қорыта келгенде, көркем еңбек сабақтарында оқушылардың эстетикалық сезімдерін тәрбиелеу – олардың рухани-адамгершілік және шығармашылық дамуына ықпал ететін маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Эстетикалық тәрбие арқылы оқушылар сұлулықты қабылдауды, бағалауды және оны өмірде қолдануды үйренеді. Бұл

процесс олардың эмоциялық мәдениетін, көркемдік талғамын, өнер мен мәдениетке деген қызығушылығын арттырып, тұлғаның үйлесімді дамуына жағдай жасайды.

Сонымен, көркем еңбек сабақтарында эстетикалық тәрбиені мақсатты және жүйелі түрде ұйымдастыру – болашақ саналы, рухани бай, сұлулықты түсіне алатын тұлғаны қалыптастырудың негізгі тетіктерінің бірі.

Әдебиеттер

1. Президенттің «Ақорда» резиденциясы. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық құрылтайдың «Әділетті Қазақстан – Адал азамат» атты екінші отырысында сөйлеген сөзі // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. – 2023. – URL: https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-ulttyk-kuryltaydyn-adiletti-kazakstan-adal-azamat-atty-ekinshi-otyrysynda-soylegen-sozi-1752959 (қарау күні: 04.04.2025).

2. Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы / Ж. Айтауытов // Тәрбиеге жетекші. – Алматы: Ғылым, 1998 – 183 б.

3. Қоянбаев Ж.Б. Педагогика / Ж.Б. Қоянбаев, Р.М. Қоянбаев. – Астана: ЕАУ, 1998. – 161 б.

4. Лихачев Б.Т. Педагогика: курс лекций / Б.Т. Лихачев. – М.: Прометей, 1993. – 323 с.

5. Разумный В.А. Эстетическое воспитание / В.А. Разумный. – М.: Мысль, 1969. – 20-21 с.

6. Байшокина А.С. Оқушыларға эстетикалық тәрбие беру / А.С. Байшокина, И.В. Кроснова. – Алматы: Ғылым, 2005 – 43 б.

7. Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9 сыныптарына арналған «Көркем еңбек» оқу пәні бойынша үлгілік оқу бағдарламасы.// Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. Бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім деңгейлерінің жалпы білім беретін пәндері мен таңдау курстары бойынша үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы – 2022. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029767#z212 (қарау күні: 04.04.2025).

8. Морозова Е. Вышивка в ковровой технике // Статья. – 2021. – URL: https://tailor1.ru/help/article/vyshivka-v-kovrovoy-tekhnike/ (қарау күні: 04.04.2025).

КӨРКЕМ КЕСТЕЛЕУ ӨНЕРІ НЕГІЗІНДЕ 5-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ДАМЫТУ

Жандарбек Ақерке
Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университетінің студенті
ғылыми жетекшісі: Г.С. Алинова
кәсіптік оқыту магистрі, Павлодар қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада көркем кестелеу өнері негізінде оқушылардың танымдық қызығушылығын дамытудың маңызы мен көркем еңбек сабақтарының осы үдерістегі рөлі қарастырылады. Мақалада мектептегі көркем еңбек пәнінің

сабақтарында оқушылардың танымдық қызығушылығын дамытудың негізгі аспектілері және мүмкіндіктері талданады.
Түйінді сөздер: танымдық қызығушылық, көркем кесте, көркем еңбек, біз кесте.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение развития познавательного интереса учащихся на основе искусства художественной вышивки и роль уроков художественного труда в этом процессе. В статье анализируются основные аспекты и возможности развития познавательного интереса учащихся на уроках художественного труда в школе.
Ключевые слова: познавательный интерес, художественная вышивка, художественный труд, национальная вышивка *біз кесте*.

Abstract. This article examines the importance of developing students' cognitive interest based on the art of artistic embroidery and the role of art lessons in this process. The article analyzes the main aspects and possibilities of developing students' cognitive interest in art lessons at school.
Keywords: educational interest, artistic embroidery, artistic work, national embroidery *біз кесте.*

Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Сапалы білім – жетістікке жетудің жолы әрі экономиканы дамытудың басты құралы» деген пікірі еліміздің болашақ дамуының негізін қалайды. Сапалы білім беру – тек жеке тұлғаның ғана емес, тұтас қоғам мен мемлекеттің тұрақты өркендеуінің кепілі. XXI ғасырдағы жаһандану үдерістерінде бәсекеге қабілетті ел болудың басты шарты – білім деңгейі жоғары, инновациялық ойлау қабілеті дамыған азаматтарды тәрбиелеу [1].

Білім – адам, қоғам, табиғат, заттар мен құбылыстар жайлы ғылымда жинақталған білім жүйесі; адамзаттың жинақтаған мол тәжірибесі; ұғымдардың, заңдылықтардың, тұжырымдардың, қағидалардың, деректердің, пайымдардың жиынтығы т.б. Білім беру – қоғамдық, әлеуметтік, мәдени құбылыс; қоғам мен мемлекеттің өзінің азаматына қатысты қызметі; тұлғаның мәдениеті, мәдени құндылық; білім, білік, дағды-машықтардың және ойлау құралының жүйесі; ғылыми көзқарастар, шығармашылық қабілеттер мен мүмкіндіктерді дамыту үдерісі; терең сапалы білім негізінде жеке тұлғаның еркін бағдарлай білу, өзін-өзі іске асыру, өзін-өзі дамыту үдерісі; білім, білік, дағды мен іс әрекеттердің жиынтығы және оны жүзеге асырудағы адамның іс-тәжірибесі; білім берудің тұтастығы, нәтижелілігі т.б. білім берудің қоғамдық қызметтері тұрғысынан ол – әлеуметтік тәжірбиені жеткізудің құралы. [2]. Қазіргі сапалы білім берудің бір жолдары ол танымдық қызығушылық.

Адамның кез келген танымдық іс-әрекетіне (оқу, еңбек және т.б.) қызығушылықтың қалыптасу мәселесі маңызды тақырыптардың бірі болып табылады. Өйткені, адам белгілі бір қызметпен айналысқан кезде, оның бұл іске деген қызығушылығы болуы керек, ал егер қызығушылық болмаса, ол белгілі бір деңгейде дамымай қалады.

Кез келген іс-әрекет өзінің мақсатына, себептеріне және оның жүзеге асу қағидаларына ие. Бұл іс-әрекеттің мәні – белгілі бір нәтижеге қол жеткізу, ол зат, қызмет немесе білім алумен байланысты болуы мүмкін. Егер адам қызметті түсінбесе, оның мәнін ұғынбаса, онда ол мотивациясын жоғалтады және оны меңгере алмайды.

Г.Н. Щукина қызығушылықтың үш сатысын анықтаған. Бірінші саты – «қызығушылық», екіншісі – «танымдық», ал үшіншісі – «танымдық-ізденушілік

бағыттылық» [3].

Қызығушылық адамға жаңа және қызықты нәрселерді тануға көмектеседі. Бұл бастапқы кезеңде эмоциялық әсерден тұрады, яғни адам таң қалу, таңдану сезімдерін бастан кешіреді. Бірақ бұл кезеңнің әсері тұрақты болмауы мүмкін, егер жаңа білім алуға деген ішкі қажеттілік туындамаса, ол келесі сатыға өтпейді.

Танымдық қызығушылықтың дамуы келесі сатыда жүзеге асады, мұнда адам жаңа білім алуға деген саналы қажеттілікті сезінеді. Осы кезеңде эмоциялық әсерлер маңызды рөл атқарады, өйткені ақпаратты қабылдау қуаныш, қанағаттану сезімдерін тудырады.

Г.Н. Щукинаның пікірінше, танымдық қызығушылықтың дұрыс және табиғи түрде дамуы адамның ішкі процесімен тікелей байланысты, ол адамның сезімдерін, ойлауын, ерік-жігерін қамтиды. Егер оқыту барысында танымдық қызығушылық оянса, ол оқушының білімді саналы түрде меңгеруіне ықпал етеді.

Оқу барысында танымдық қызығушылық негізгі фактор болып табылады. Қызығушылық болған кезде оқыту тиімдірек өтеді, өйткені ол мотивация мен шығармашылық қабілеттерді дамытады.

Қызығушылық адамның негізгі мотивацияларының бірі болып табылады, өйткені ол адамның жаңа білім алуға, дағдыларды меңгеруге және басқа адамдармен қарым-қатынас жасауға деген ұмтылысын қалыптастырады.

Қызығушылық феноменінің мәнін ашуға қатысты зерттеулер педагогикалық үдерістегі оның орнын, даму шарттарын, сипаттамаларын талдауға арналған (Д.И. Писарев, К.Д. Ушинский, Н.Г. Чернышевский, Н.А. Добролюбов, Л.Н. Толстой және т.б.). Сонымен қатар, қызығушылық түрлері мен олардың әртүрлі жастағы балалардағы дамуы, жеке тұлға мінезімен байланысы да зерттелген (Б.Г. Ананьев, В.Н. Мясищев, С.Л. Рубинштейн және т.б.).

Кейбір зерттеулер «қажеттілік», «қызығушылық» және «мотив» ұғымдарының арақатынасын анықтауға арналған (С.Л. Рубинштейн, П.Я. Гальперин, В.С. Ротенберг, С.М. Бондаренко, Н.В. Елфимова, Ю.Г. Гуревич, С.В. Кошелева және т.б.). Басқа зерттеулер танымдық қызығушылықтың даму заңдылықтарын (Н.Г. Морозова, Н.Ф. Морозов, Г.И. Щукина, Ф.И. Фрадкина, Р.Д. Тригер) және оны эмоциялық құбылыс ретінде қарастырады (К. Изард және т.б.) [4].

Д.И. Писарев қызығушылық феноменін алғашқылардың бірі болып зерттеп, оны үш тұрғыдан талдады[5]:

1) қызығушылықтың айрықша белгілері және оның педагогикалық үдерістегі орны;

2) «қызығушылық» пен «қажеттілік» ұғымдарының арақатынасы;

3) қызығушылықтың даму шарттары.

Д.И. Писарев педагогикалық үдерістегі қызығушылықты пәнге деген эмоционалдық ұмтылыс ретінде қарастырады. Бұл феноменнің ерекшелігі – оның іс-әрекетке деген ынталандырушы күші болып табылатындығында. Кеңестік психологияда бұл ұғым «мотив» ретінде түсіндіріледі (А.Н. Леонтьев және т.б.). Танымдық қызығушылықтың негізгі сипаттарының бірі – оның эмоциямен боялғандығы. Бұл қызығушылық адамды жаңа білімді игеруге итермелейтін қуатты ішкі қозғаушы күш болып табылады. Сондықтан көркем еңбек сабақтарында оқушылардың танымдық қызығушылығын дамыту үшін оларды ұлттық қолөнер, дәстүрлі ою-өрнек, кестелеу техникасы, сондай-ақ шығармашылық жобалар жасауға баулу маңызды.

Қазіргі білім беру жүйесінің маңызды міндеттерінің бірі – оқушылардың танымдық қызығушылығын қалыптастыру және дамыту. Танымдық қызығушылық – оқу үдерісіндегі басты қозғаушы күштердің бірі. Ол оқушылардың шығармашылық ойлауын, білімге деген құлшынысын және жеке тұлғалық дамуын қамтамасыз етеді.

Оқушылардың танымдық қызығушылығы олардың психологиялық ерекшеліктеріне тікелей байланысты. Оны дамыту үшін оқыту үдерісіне тиімді әдістерді енгізу қажет. Белгілі психологтар мен педагогтар (Л.С. Выготский, Ж. Пиаже, А.В. Брушлинский, И.Л. Лернер, т.б.) танымдық қызығушылықты дамытуда оқытудың мазмұны мен формаларының маңыздылығын ерекше атап көрсеткен.

Көркем кестелеу – шығармашылық қабілетті арттырумен қатар, оқушыны ұқыптылыққа, табандылыққа, көркемдік талғамға тәрбиелейді. Жұмыс барысында оқушылар ұлттық өрнектер мен символиканы зерттейді, қазақтың салт-дәстүрімен танысады. Бұл олардың танымдық көкжиегін кеңейтеді.

Көркем еңбек сабағы – оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастырып, өнерге деген қызығушылығын оятатын маңызды пән. Әсіресе, көркем кестелеу өнері арқылы ұлттық мұраны меңгеру, шығармашылық қабілетті арттыру, еңбекке баулу секілді мақсаттар жүзеге асады.Осы бағыттар Қазақстандағы көркем еңбек пәнінің жаңартылған білім беру бағдарламасында да кеңінен қамтылған. Соның ішінде көркем кестелеу өнері ерекше орын алады. Көркем кестелеуге байланысты сабақтар 5 сыныптың «Сәндік-қолданбалы өнер» бөлімінде қарастырылады. Бұл бөлімде негізгі пішіндер мен ерекшеліктері, Қазақстан халықтарының сәндік-қолданбалы өнері, қазақтың ұлттық ою-өрнектері (түрлері, стилизация мен мотивтері), көркем кестелеу, кесте түрлері, материалдар және құрал-жабдықтармен танысу, нобай орындау, көркемдік кестемен бұйымды безендіру, өру өнері, өру түрлері, материалдар және құрал-жабдықтармен танысу, бұйым өру, жұмыстардың көрмесі қарастырылады.

Қазақстан халқының сәндік-қолданбалы өнері – халық өмірімен, тұрмысымен бірге дамып, біте қайнасқан өнер. Қазақ қолөнері ғасырлар бойы қалыптасып, ұлттық мәдениеттің ажырамас бөлігіне айналды. Шеберлер жасаған қолөнер бұйымдары халықтың өмір салтымен тығыз байланысты, оларды тұрмыстан бөліп қарау мүмкін емес. Табиғаттың әсемдігін шеберлер өз туындыларында бейнелеп, ою-өрнектер арқылы ерекше мән-мағына берген.

Қазақтың қолөнері көшпелі өмір салтына бейімделіп дамыды. Тұрмыстық бұйымдар жеңіл, тасымалдауға ыңғайлы және әдемі етіп жасалды. Олар тек мықтылық пен қолайлылықты ғана емес, сонымен қатар көркемдік үйлесімдікті де сақтады.

Ұлттық киімдер де қазақ қолөнерінің маңызды бөлігі. Қазақтар киімдерін ішкі, сыртқы, сулық, сәндік және салтанатты киімдер деп бөлген. Әйелдердің ұлттық киімдерінің бірі – «белдемше». Белдемше – белді жауып тұратын, алдыңғы жағы ашық, ұзын емес юбка. Ол қазақтарда ғана емес, қырғыздарда да кездеседі. Белдемшенің тарихы өте тереңде жатыр, оның прототиптері темір дәуіріндегі көшпелі халықтардың киімдерінде кездеседі. Белдемше ауа райының қолайсыз жағдайларына бейімделген және көшпелі өмірге ыңғайлы болған.

Қазақтың қолөнері – халықтың мәдени мұрасы, ұлттық болмыстың айнасы. Бүгінде бұл өнер жаңаша дамып, сәндік-қолданбалы шығармашылықтың маңызды саласы ретінде сақталып келеді. Белдемшені тігуде біз кесте техникасы кеңінен қолданылады, ол бұйымға ерекше сән мен ұлттық нақыш береді. Біз кесте – кергішке керілген арнайы мата бетіне түсірілген (сызылған) ою-өрнек немесе бейнені сызық бойымен қармақ бізді матадан ары өткізіп, жіпті бері іліп шалың алу арқылы қайталанатын майда тігісті қолдану әдісі. Біз кесте негізіне көркем кестелеу өнеріне жатады.

Кесте – сәндік-қолданбалы өнердің кеңінен тараған түрі. Мұнда өрнек пен суреттер қолмен немесе машина тәсілімен әртүрлі матада, былғарыда, киіз бен өзге де материалдарда зығыр, мақта-мата, жібек, жүн жіптермен, сонымен қатар бисер, меруерт, асыл тас, жылтырақтармен және т. б. салынады.

Кестелеу өнерінің көпғасырлық тарихы бар. Археологтар кестенің ертеден келе жатқанын IX–X ғасырларға тән жәдігерлер арқылы анықтаған. Бұл – алтын жіппен зерленген ою-өрнектермен безендірілген киім бөлшектері. Ерте заманда алтын жіппен тұрмыс заттарын, ақсүйек адамдардың киімдерін әшекейлеген. Кестелеу өнері әрдайым дамып отырған. XIV–XVII ғасырларда кесте костюм, тұрмыстық заттарды безендіруде кеңінен қолданылған. Қымбат жібек, барқыт матадан тігілген киімдер інжу, асыл тастармен әшекейленіп, алтын, күміс жіптермен көмкерілген. Қыздың жасауы, жұқа зығырдан тігілген сәнді жейделер, желектер түрлі жібек жіппен, алтын зермен әдіптелген. Кестелеу негізінен ауқатты әйелдердің арасында кең тараған. Кейін бірте-бірте көпшілік бұқара да қолдана бастады. XVIII ғасырдан бастап бұл өнер бойжеткендердің ісіне айналды. Тұрмыстық бұйымдар, мерекелік және күнделікті киім-кешек, баскиімдер және т. б. кестемен безендірілген. Әдетте бұйым қарапайым, арзанқол материалдан жасалғанмен, көркем айшықтарымен ерекшеленген [6]. Осыған сүйене отырып, көркем еңбек сабақтарында оқушылардың танымдық қызығушылын дамыту үшін көркем кесте түрінің, біз кесте техникасын таңдап «Қазақ даласы» белдемшесінің технологиясын құрастырдық.

Бұл кесте түрі тек қана киім элемент емес, сонымен ұлттық мәдениетті, халықтың дәстүрлі өнерін және көркем кесте бұйымдарын жаңғырту мен насихаттау құралы ретінде қарастырылады. «Қазақ даласы» белдемшесін көркемдеп кестелеп жасаудағы басты мақсатымыз – оқушыларға өзіміздің ата-бабаларымыздан келе жатқан өнерді қайта жаңғырту.

«Қазақ даласы» белдемшесінің ою-өрнектерімен безендірілген. Белдемше деген атпен белгілі ұлттық қазақ юбкасы дәстүрлі қазақ костюмінің жарқын үлгісі болып табылады. Белдемше мақта, зығыр немесе жүн сияқты табиғи маталардан жасалған, бұл жайлылық пен беріктікті қамтамасыз етеді.

«Ою» кестесі табиғатпен үйлесімділікті, өміршеңдік пен молшылықты бейнелейтін гүлдер, жапырақтар мен бұтақтар сияқты өсімдік мотивтерін қамтиды. Бұл ою-өрнектер қолмен үлкен дәлдікпен және егжей-тегжейге назар аудара отырып жасалады, бұл әрбір белдемшені ерекше және ерекше етеді. Кестенің түс схемасы көбінесе қызыл, жасыл, көк және сары сияқты ашық және қанық түстерді қамтиды, олар матаның негізгі фонына әдемі контраст жасайды.

Осылайша, «ою» өсімдік ою-өрнектері бар белдемше киімнің заты ғана емес, сонымен қатар қазақ халық қолөнершілерінің сұлулығын, дәстүрлері мен шеберлігін бейнелейтін өнер туындысы болып табылады. Белдемшенің жиегі қазақтың өсімдек тектес оюларымен өрнектелген. «Қазақ даласы» белдемшенің түстік шешіміне аса қатты мән берілді. Біздің курстық жұмыста қолданылған түстерге тоқталатын болсақ, жасыл түс кең даланы білдіреді, біз кестеде қолданылған түстер қызыл, сары, күлгін, ақ, көк, қанық түстер қолданылды. Негізінен қанық түстер қолдану себебі оюдың реңкін ашу мақсатында жасалады. Оқушылар бұл бұйымды зерттеу арқылы Қазақтың ұлттық қол өнерімен жақын танысады.

«Қазақ даласы» белдемшесін көркем кестелеу барысында қолданылған материалдар мен құралдар да оның сапасы арттыруда маңызды орын алады. Біз кесте техникасы көп уақыт пен шыдамдылықты талап етеді. Бұйымның сапалы шығуы үшін, әрбір оюға аса көңіл бөлу қажет. Біз кесте процессі аса күрделі болып табылады, ең алдымен мата бізге ыңғайлы болу қажет; көбінесе барқыт, габардин ж/е соған ұқсас маталарды қолданады. Белдемше тігуде екі материал түрі қолданды ол жібек және біз кесте жасалған мата габардин матасы. Матаны дөңгелек н/е төртбұрыш кергішке жіп арқылы тартады. Ою-өрнек мата бетіне салынады; негізіне ою жіңішке болған сайын біз кестенің өңі әдемі болады. Біз кестені жасау арнайы біз қолданамыз. Қолданылатын жіп қанық түсті жіңішке мақта, жібек, тоқыма жіңішке

жіп қолданылады. Бұрындары қазақ қолөнері мынадай кесте түрлерін жасаған: біз кесте – бізбен көмкерлеп шалу арқылы жасалады; шым кесте – ашық жерін қалдырмай н/е ашық орынды өте аз қалдырып жасайды. Біз кестеге ұқсас тағы шым кесте (инемен тамбурлап тігу) ол екеуінің айырмашылығы бар біз кесте біз құралы арқылы жасалады, ал шым кесте(инемен тамбурлап тігу) ине арқылы жасалады. Бұдан басқа ұсақ құрал-жабдықтар қажет болады: қайшы, термоқалам, оймақ.

Бұл техниканы сәтті меңгеру үшін дұрыс материалдар мен құралдарды таңдау жеткіліксіз, сондай-ақ оларды дұрыс пайдалану және технологиялық процесті кезең-кезеңімен орындау қажет. «Қазақ даласы» белдемшесін көркемдеп кестелеу барысында технологиялық процесі нақты құрылымға негізделген және бірнеше негізгі кезеңнен тұрады:

1) кестенің болашақ дизайнын жасау үшін эскиз дайындау. Мұнда негізгі элементтер, олардың орналасуы, түстер үйлесімі және жалпы композициялық шешім ойластырылады;

2) габардин матасын кергішке мықтап керіп, ине және жіппен бекіту;

3) матаның бетіне дайындалған эскизді термоқалам арқылы мата бетіне түсіру;

4) арнайы иненің көмегімен матаға жіптерді астыға-жоғары механикалық қозғалыс жасау арқылы енгізу, нәтижесінде біз кесте мата бетіне кестелену. Бұл кезеңде кестенің біркелкілігіне назар аудару қажет. Әр түсті ауыстырған сайын, жіптің бекітілуі мен беріктігі тексеріледі;

5) кестені аяқтағаннан кейін тазалау;

6) негізгі матамен кестеленген матаны бір-біріне қосып тігу.

Осы көркемдеп кестелеу арқылы, көркем еңбек сабақтарында оқушылардың танымдық қызығушылығын дамыту болады.

Бұл технологияны қолдану үшін сабақтың жоспары мен қолданылатын дидактикалық материалдары құрастырылды.

Көркем еңбек сабағында «Көркем кестелеу. Кесте түрлері» тақырыбы бойынша сабақта оқушылардың тақырыпты жақсы меңгеруі үшін әртүрлі дидактикалық материалдар құрастырылды: презентация, кесте түрлерінің суреттері, жребий қағаздары, сәйкестендіру кестесі, сұрақ-жауап карточкалары, ұпай карточкалары, сертификаттар. Атап айтқанда, көркем кестелеу және оның түрлері туралы теориялық мәліметтерді беру үшін презентацияны пайдаландық. Сонымен қатар, оқушылардың визуалды қабылдауын жақсарту мақсатында екі бейнеролик көрсетілді: бірі – кесте өнері туралы, екіншісі – нобай салу жолдарын түсіндіруге арналған. Бұл материалдар оқушылардың қызығушылығын арттырып, жаңа білімді тиімді меңгеруіне ықпал етті.

Сабақ барысында түрлі интерактивті әдістер қолданылды. Оқушылар жребий арқылы үш топқа бөлініп, «Кесте әлеміне саяхат» атты ойынға қатысты. Бұл ойында суреттерден кесте түрін тану, кесте атаулары мен сипаттамаларын сәйкестендіру, сондай-ақ сұрақ-жауап кезеңі болды. Осы арқылы оқушылар кесте түрлерін және олардың ерекшеліктерін ажырата білді.

Сабақтың практикалық бөлігінде оқушылар шығармашылық жұмыс ретінде өз таңдауларына сәйкес көркем кесте түрінен нобай салды. Олар алдымен тақырып пен суретті таңдады, кейін А4 қағазына түрлі-түсті бояулармен нобайларын орындап, қолданылатын материалдар мен құрал-жабдықтарды жазып шықты.

Сабақтың соңында оқушылар өз көңіл-күйлерін смайлик арқылы білдіріп, рефлексия жасады. Сонымен қатар, «Үй тапсырмасы ретінде аяқталмаған нобайды бітіріп келу және бұйым жасауға қажетті материалдарды алып келу жүктелді.

Бұл сабақ барысында оқушылар көркем кестелеу өнері туралы білім алып, ұлттық мәдениетке деген қызығушылығын арттырды. Сонымен қатар, материалдар мен құрал-жабдықтарды ажырата білу, шығармашылық жұмыс жасау және топта бірлесе әрекет ету дағдылары қалыптасты.

Сабақты жүзеге асыр үшін, бірнеше дидактикалық материалдар қолданылды:

1) презентация «Көркем кестелеу және кесте түрлері» – сабақта визуалды ақпарат беру құралы ретінде қолданылды. Презентация арқылы кесте өнерінің түрлері мен олардың қолдану салалары таныстырылды;

2) жребий қағаздары – оқушыларды үш топқа бөлу үшін қолданылған (айқас кесте, моншақ кесте, шым кесте);

3) кесте түрлерінің суреттері – «Суреттен таны» ойынына арналған;

4) сәйкестендіру кестесі – кесте түрлері мен сипаттамаларын салыстыру үшін қолданылған;

5) сұрақ-жауап карточкалары – оқушылардың білімін тексеру үшін;

6) ұпай карточкалары – ұпай санын санау үшін;

7) сертификаттар – бағалау мақсатында («Ең үздік кесте білігі», «Белсене қатысқаны үшін»).

Бұл материалдар сабақты құрылымдауға және оқушыларды оқу процесіне тартуға көмектеседі.

Бұл сабақтың жалғасы ретінде оқушылар көркем кестелеу өнерін тәжірибе жүзінде қолдануға мүмкіндік алады. Оқушылар олар шым кесте дәстүрлі кесте түрлерінің қарапайым элементтерін пайдаланып шағын бұйым жасайды. Бұл кезеңде оқушылар өздері алдыңғы сабақта салған нобайларды негізге ала отырып, дайын үлгі бойынша жұмыс істейді. Мұндай жұмыс олардың кестелеу техникасына деген қызығушылығын арттырып, шығармашылық ойларын жүзеге асыруға жол ашады.

Практикалық бөлімде оқушылар кестелеудің негізгі тәсілдерін меңгереді, қолмен жұмыс істеу дағдыларын дамытады, түс пен форма үйлесімін таңдауды үйренеді. Осы арқылы олар тек қана қолөнерге жақын болып қана қоймай, шығармашылық жобаларды ойластырып, жүзеге асыруға негіз қалайды. Бұндай жұмыстар оқушылардың бойында еңбексүйгіштік, ұқыптылық және төзімділік сияқты қасиеттерді қалыптастырады.

Сабақ барысында оқушылардың танымдық қызығушылығы артады. Бұл дегеніміз – олардың жаңа нәрсені үйренуге, түсінуге, ізденуге деген табиғи ұмтылысы күшейеді. Көркем еңбек пәні тек эстетикалық тәрбиемен шектелмей, оқушылардың логикалық ойлауын, салыстыра талдау қабілетін, жеке шешім қабылдау мүмкіндігін де дамытады. Танымдық қызығушылық – баланың білімге деген ішкі мотивациясы, ал оны дұрыс бағыттай білу – мұғалімнің басты міндеттерінің бірі.

Сондықтан мұндай сабақтарда тек өнім жасауды мақсат етпей, оқушының қызығушылығын оятып, шығармашылыққа жетелейтін орта қалыптастыру маңызды. Танымдық қызығушылығы жоғары оқушы кез келген пәнге белсенді қатысады, өз бетінше ізденеді, әрі терең әрі сапалы білім алады.

Осылайша, «Көркем кестелеу. Кесте түрлері.» тақырыбы бойынша әзірленген сабақ келесілерді көрсетті: көркем кестелеу өнері – оқушының шығармашылығын, эстетикалық талғамын, қол еңбегіне

деген сүйіспеншілігін арттыратын тиімді құрал. Көркем кестелеу өнері негізінде оқушылар тек қана кестелеу техникасын меңгеріп қоймай, қазақ халқының табиғатын, ұлттық дүниетанымын, ою-өрнек мәнін түсініп, мәдени мұраны бағалауға үйренеді. Мұндай сабақтар оқушылардың танымдық қызығушылығын жандандырып, өздігінен ізденуге, ойлануға, зерттеуге итермелейді.

Әдебиеттер

1. Тоқаевтың Қ. «Bilim jáne Ǵylym!» атты тамыз конференциясының пленарлық отырысында сөйлеген сөзі – URL: https://egemen.kz/article/206795-q-toqaevtynh-bilim-jáne-Ǵylym!-atty-tamyz-konferentsiyasynynh-plenarlyq-otyrys

2. Таубаева Ш.Т., Иманбаева С.Т., Берикханова А.Е. Педагогика. Таубаева Ш.Т., Иманбаева С.Т.,Берикханова А.Е. / Оқулық.– Алматы: ОНОН. 2018. – 357 б. – 32 б.

3. Щукина Г.И. Проблема познавательного интереса в педагогике / Г.И. Щукина. – М.: Педагогика, 1971. – 352 с.

4. Меньшикова Е.А. Психолого-педагогическая сущность познавательного интереса // Вестник ТГПУ. 2008. №3. - С.17.

5. Писарев Д.И. Избранные педагогические труды / Д.И. Писарев. – Москва: Педагогика, 1984. – 352 с.

6. Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9 сыныптарына арналған «Көркем еңбек» оқу пәні бойынша үлгілік оқу бағдарламасы.// Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. Бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім деңгейлерінің жалпы білім беретін пәндері мен таңдау курстары бойынша үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы – 2022. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029767#z212 (қарау күні: 05.04.2025).

ОПЫТ ПОДГОТОВКИ И ОРГАНИЗАЦИИ К ПРОВЕДЕНИЮ ОПЫТНО-ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ЭТАПА ИССЛЕДОВАНИЯ

А.К. Туртулова
студент Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
научный руководитель: М.Ш. Алинова
доктор педагогических наук, профессор, профессор Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан, г.Павлодар

Аңдатпа: Мақалада ұйымды зерттеудің эксперименттік кезеңіне дайындаудың негізгі аспектілері қарастырылады. Мақсаттарды тұжырымдау, зерттеу әдістерін таңдау, ресурстарды бағалау, жұмыс тобын құру, этикалық стандарттарды қамтамасыз ету, пилоттық бақылау және персоналды оқыту сияқты маңызды қадамдар сипатталған. Автор сенімді және сапалы эксперимент нәтижелерін алу үшін мұқият дайындықтың маңыздылығын атап көрсетеді.

Түйінді сөздер: эксперимент, зертханалық жұмыс, әдістеме, шығармашылық, дизайн, материалдар.

Аннотация: В статье рассмотрены ключевые аспекты подготовки организации к проведению опытно-экспериментального этапа исследования. Описаны важные шаги, такие как формулирование целей, выбор методов исследования, оценка ресурсов, создание рабочей группы, обеспечение этических стандартов, пилотирование и обучение персонала. Автор подчеркивает важность тщательной подготовки для получения достоверных и качественных результатов эксперимента.
Ключевые слова: эксперимент, лабораторная работа, методы, творчество, конструкция, материалы.

Abstract: The article examines key aspects of preparing an organization to conduct a pilot stage of research. Important steps are described, such as formulating goals, choosing research methods, assessing resources, creating a working group, ensuring ethical standards, piloting and training personnel. The author emphasizes the importance of careful preparation to obtain reliable and high-quality experimental results.
Key words: experiment, laboratory work, methods, creativity, design, materials.

Подготовка организации к проведению опытно-экспериментального этапа исследования – это важный процесс, который требует системного подхода и внимательной проработки каждого этапа. От качества этой подготовки зависит не только успешность самого эксперимента, но и точность и достоверность полученных результатов. В данной статье рассмотрим ключевые аспекты подготовки, включая организационные, методологические и практические этапы, которые необходимо учесть перед проведением опытно-экспериментальной работы.

Подготовка организации к проведению опытно-экспериментального этапа исследования включает в себя несколько ключевых шагов, которые обеспечивают эффективное планирование и реализацию эксперимента. Ниже приведены основные этапы подготовки:

1. Определение цели и гипотезы.

Цель: первоначальным шагом является четкое формулирование цели которую необходимо решить в ходе эксперимента. Организация должна понимать, что именно она хочет изучить, какие гипотезы необходимо проверить и какие результаты ожидаются. Это поможет не только на этапе разработки эксперимента, но и в дальнейшем при анализе результатов. Задачи эксперимента должны быть конкретными, измеримыми и достижимыми.

Гипотеза: Сформулировать предположение, которое будет проверено в ходе исследования. Гипотеза должна быть четкой и проверяемой [1][2].

Формулирование задач

- Задачи должны быть конкретными и направленными на проверку гипотезы. Обычно их несколько (2-4), и они выводятся из общей цели исследования[3][4].

Разработка плана эксперимента

- План действий: Составить подробный план, включая этапы эксперимента, такие как констатирующий, формирующий и

контрольный эксперименты [2][3].

- Методы и средства: Определить оптимальное сочетание методов и средств для достижения цели [3].

Организационный этап

- Сроки и база: Определить сроки и базу исследования, включая контрольные группы[3].

- Материально-техническое обеспечение: Обеспечить необходимое оборудование и ресурсы для эксперимента[5].

Психологическая и профессиональная подготовка участников

- Психологическая подготовка: Объяснить цель и гипотезу участникам, обеспечить их мотивацию и согласие[5].

- Профессиональная подготовка: Обучить участников методам эксперимента и обработке данных[5].

Пилотажное исследование

- Провести пробное исследование для уточнения методов и условий эксперимента[1][7].

Календарный план

- Разработать календарный план с указанием сроков, ответственных лиц и необходимых ресурсов[1].

Эти шаги обеспечивают систематическую подготовку к опытно-экспериментальной работе и помогают достичь поставленных целей. Как пример, рассмотрим опытно-экспериментального урок: Лабораторная работа по исследованию свойств материалов с элементами художественного труда.

Тема: Исследование прочности различных материалов с использованием искусства для создания конструкций

Цель урока: ознакомить учащихся с различными материалами, их свойствами, а также развить творческий подход через создание конструкции из разных материалов с целью изучения их прочности и устойчивости.

Ожидаемые результаты:

- получение знаний о физических свойствах материалов (дерево, металл, пластик, картон и т. д.);

- развитие навыков экспериментальной работы;

- развитие творческих способностей через создание модели конструкций;

- умение анализировать и интерпретировать результаты эксперимента;

Оборудование и материалы;

- различные материалы (деревянные палочки, пластиковые трубочки, картон, ткань, металлические проволоки, пластилин и другие материалы);

- лабораторные весы, линейки, штангенциркуль;

- инструменты для работы с материалами (ножницы, клей, иглы,

нитки);

- стенд для испытания конструкций (подставка с весами для испытания прочности);

- лист бумаги и карандаши для зарисовок и описания эксперимента;

Ход урока

Введение в тему (10 минут): учитель объясняет учащимся, что они будут исследовать прочность различных материалов, создавая конструкции, используя как научный, так и творческий подход. Ожидается, что они смогут изучить, как свойства разных материалов влияют на их способность выдерживать нагрузку, и в то же время научиться оформлять свои работы в виде художественного проекта.

Обсуждение теории (15 минут): учитель рассказывает о физических свойствах материалов: прочность, гибкость, упругость, устойчивость к нагрузкам. Затем учащиеся обсуждают, как эти свойства могут повлиять на выбор материалов для строительства (например, для создания моста или башни). Также будет рассмотрено, как художественные аспекты, такие как дизайн и форма конструкции, могут улучшить ее функциональные характеристики.

Экспериментальная работа (30 минут): учащимся предлагается создать небольшие конструкции из выбранных материалов. Они могут создать мост, башню или любой другой объект, используя такие материалы, как картон, деревянные палочки, металлические проволоки и пластилин. Главное условие – каждая конструкция должна быть достаточно прочной, чтобы выдержать добавление веса (например, на мост можно класть маленькие грузы). Ученики работают в группах, создавая свою конструкцию и тщательно исследуя, как различные материалы могут быть использованы для повышения прочности. Каждая группа проводит испытания: добавляют груз и проверяют, сколько веса конструкция может выдержать. Это нужно делать с осторожностью, фиксируя каждый результат и записывая его.

Художественная часть (15 минут): после завершения работы над конструкцией учащимся предлагается оформить свои проекты в художественном плане: нарисовать свои конструкции, обозначив их прочностные характеристики. Это задание развивает креативность и учит представлять научные данные в визуальной форме. Учащиеся используют цветные карандаши, маркеры или компьютерные программы для дизайна.

Обсуждение результатов (20 минут): каждая группа представляет свою конструкцию, рассказывая о материалах, которые использовала, и о том, как они подошли к дизайну. Затем обсуждаются результаты испытаний: какой материал оказался наиболее прочным, какие конструкции продержались дольше, а какие – быстрее разрушились. Особое внимание

уделяется анализу того, как внешний вид и художественное оформление конструкции влияли на ее функциональные характеристики.

Заключение (10 минут): учитель подводит итоги работы, обсуждая важность научного подхода в дизайне и строительстве, а также роль творчества в решении технических задач. Учащимся дается задание дома: подумать, как можно использовать изученные материалы для создания других конструкций, применяя новые знания о прочности.

Оценивание:

– оценка креативности и оригинальности подхода к созданию конструкций;

– оценка точности проведения экспериментов и записи результатов;

– оценка способности анализировать результаты и делать выводы на основе экспериментальных данных;

– оценка художественного оформления проекта.

Заключение

Этот опытно-экспериментальный урок сочетает в себе элементы науки и искусства, развивая не только технические навыки учащихся, но и их творческий потенциал. Эксперименты с материалами помогают учащимся лучше понять их физические свойства, а творческий подход к созданию конструкций позволяет развивать креативное мышление.

Литература

1. https://expeducation.ru/ru/article/view?id=8422
2. https://disshelp.ru/blog/10-sekretov-pravilnoj-organizatsii-opytno-eksperimentalnoj-raboty-pri-napisanii-dissertatsii/
3. https://infourok.ru/organizaciya-nauchnoissledovatelskoy-opitnoeksperimentalnoy-deyatelnosti-pedagogov-v-obrazovatelnom-uchrezhdenii-764088.html
4. https://infourok.ru/osnovy-organizacii-opytno-eksperimentalnoj-raboty-v-sfere-obrazovaniya-4255289.html
5. https://chimitaf.ucoz.ru/organizcija_issledovat.raboty.pdf
6. https://www.ds6-ukhta.ru/files/Metod-material/Doklad.pdf
7. https://de24.adygnet.ru/mod/resource/view.php?id=26701
8. https://de24.adygnet.ru/mod/resource/view.php?id=26698
9. http://www.mediagnosis.ru/Autorun/Our/Other/Kapterev/Mylabs/Lab86. pdf

СОДЕРЖАНИЕ

Мектепке дейінгі білім берудегі заманауи тәсілдер
Актуальные вопросы педагогики и психологии

Т.А. Темиртасова, Ж.М. Бердыбекова
Ақпараттық технологиялар арқылы теңдеулер мен теңсіздіктерді оқыту әдістемесі 3

М. Адамкулова, Ж.М. Бердібекова
Сөйлеу тілінің бұзылыстары бар балалардың тілін түзету әдістері 9

Қ.Ө. Алимхан, Р.Х. Кошкимбаева
Дидактикалық ойындар арқылы мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық қабілеттерін дамыту 14

К.Д. Баязитова, Р.Х. Кошкимбаева
Ойын әрекетінде мектепке дейінгі балалардың ойлау процесін дамыту 19

Ж.К. Бейсек, Ж.М. Бердыбекова
Мектеп жасына дейінгі балаларда сөйлеудің дыбыстық мәдениетін қалыптастыру 24

Ж.К. Бейсек, Р.М. Каримова
Гербарий – өсімдіктер әлемін танудың тиімді құралы 28

Ж.Т. Волкова, Ж.М. Бердібекова
Ертегілердің бала тілін дамытудағы рөлі 31

М. Ерболатқызы, Р.Х. Кошкимбаева
Қазақ отбасы тәрбиесінің ұлттық ерекшеліктері және шетелдік тәжірибе 35

А.М. Жекенова, Б.Г. Сарсенбаева
Мектепке дейінгі ұйымдарда STEAM технологиясын пайдалану ерекшеліктері 40

А.А. Илюбаева, Р.Ж. Аубакирова, Р.Х. Кошкимбаева
Мектеп жасына дейінгі балаларда қоршаған әлеммен таныстыру арқылы педагогикалық сүйемелдеу 45

Л. Манарбек, К.Р. Халыковна
Қазіргі мектепке дейінгі ұйымның отбасымен өзара байланысы 55

Н.С. Муратова, Ж.М. Бердыбекова
Мектепке дейінгі тәрбие: заманауи әдістер мен инновациялық технологиялар 60

М.Н. Герлиц, А.Ж. Бахралинова
Современные подходы в организации занятий в дошкольном образовании 63

Р.Р. Искандирова, Р.Ж. Аубакирова, Р.Х. Кошкимбаева
Оқыту мен тәрбиелеудің заманауи мәселелері 68

Д. Рахметова, Ж.М. Бердібекова
Академиялық жазылым туралы түсінік 74

Е.А. Сәрсенбай, Р.Х. Кошкимбаева
Мектепке дейінгі жастағы баланың эмоционалдық күйі 76

Л.Х. Сирлибаева, Р.Ж. Аубакирова, Р.Х. Кошкимбаева
Мектепке дейінгі ұйымдағы ересек топтағы балалардың оң әлеуметтенуінің факторы ретінде көшбасшылық қабілеттерін дамыту 81

Д.М. Мухтарханова, Р.Х. Кошкимбаева
Қазақстан мен Ұлыбритания елдеріндегі мектепке дейінгі білім беру 87

М.С. Эсанова, Б.Ғ. Сарсенбаева
Мектеп жасына дейінгі балаларды ұлттық ойындар арқылы қазақ халқының құндылықтарына тәрбиелеу 91

Т.А. Темиртасова, Р.Х. Кошкимбаева
Ақпараттық технологиялар арқылы теңдеулер мен теңсіздіктерді оқыту әдістемесі 97
У.Ж. Аменова, Р.Ж. Аубакирова, Р.Х. Кошкимбаева
The influence of play activities on the development of thinking processes in young children 103

Бастауыш мектептегі инновациялар мен заманауи әдістер
Инновации и современные методы в начальной школе

Жанат Айнаш, Т.Ж. Шакенова
Бастауыш сыныпта интеграциялық оқыту тәсілін қолдану 108
А.А. Тулеутемирова, Д.Ж. Шнайдер
Бастауыш сынып оқушыларын адамгершілікке тәрбиелеуде әдебиеттік оқу пәнінің маңызы 114
А.М. Сегизаева, Д.Ж. Шнайдер
Бастауыш сынып оқушыларының музыкалық қабілеттерін дамытудың психологиялық-педагогикалық негіздері 119
Ж.А. Абилова, Б.А. Нурмагамбетова
Применение инновационных средств формативного оценивания знаний учащихся с особыми образовательными потребностями 124
А.М. Серимова, А.А. Жакиенова
Урок «Познание мира» как основа воспитания культурных ценностей у младших школьников 129
П.В. Гришин, А.А. Жакиенова
Развитие патриотических ценностей младших школьников на уроках предмета «Познание мира» 135
Д.Р. Гулько, А.А. Жакиенова
Формирование нравстенных ценностей у младших школьников на уроках «Познание мира» 141
А.Т. Жетыбаева, М.А. Кененбаева
Бастауыш мектепте интеграцияланған сабақтарды ұйымдастыру әдістемесі 147
Д.Б. Жигерова, М.А. Кененбаева
Бастауыш сынып математикасында геометрия элементтерін оқыту әдістемесі 153
Н.Ж. Мухамедкаримова, Б.А. Нурмагамбетова
Формирование функциональной грамотности учащихся с особыми образовательными потребностями начальной школы 160
М.К. Сактаганова, Б.А. Нурмагамбетова
Инновационные средства формативного оценивания знаний учащихся начальных классов с особыми образовательными потребностями 165
У.Ж. Сулейменова, Б.А. Нурмагамбетова
Особенности организации групповой работы учащихся начальной школы 171
Д.Е. Бещембаева, А.А. Жакиенова
Роль уроков «Познание мира» в формировании семейных ценностей у младших школьников 177
А.А. Бейсембина, А.К. Валиева
Бастауыш мектепте математика сабағында оқушылардың өзін-өзі бағалау дағдыларын дамыту 183

Г.Ж. Мамаева, Б.А. Матаев
Специфика организации проектной деятельности в современной начальной школе 188
И.Б. Акрам, Н.С. Асенова
Роль инновационных технологий в обучении младших школьников 194
Л.К. Алпысбаева, Б.А. Нурмагамбетова
Эффективное взаимодействие между дошкольным образованием и начальной школой 199
Д.О. Борозенец, А.А. Жакиенова
Роль учителя начальной школы в формировании ценностей учащихся на уроках «Познания мира» 205
Д.К. Ермекова, М.А. Кененбаева
Бастауыш сынып математикасын оқыту барысында цифрлық технологияларды қолдану тиімділігі 210
А.Е. Жолдыбай, А.А. Жакиенова
О формировании ценности здоровья у младших школьников 220
К.Р. Исанова, А.А. Жакиенова
Познание мира как средство воспитания ценности труда у младших школьников . 229
С.А. Лебедь, А.А. Жакиенова
Воспитание семейных ценностей у младших школьников на уроках «Познания мира» 237
У.В. Михеева, А.А. Жакиенова
Воспитание ценности «сотрудничество» у младших школьников на уроках «Познание мира» 242
А.А. Мухамедкалиева, А.А. Жакиенова
Формирование ценностного отношения к безопасности у младших школьников .. 249
Н.В. Никитина, Н.С. Асенова
Методы формирования читательской грамотности у младших школьников через цифровые книги и мультимедийные тексты 255
А.М. Серимова, А.А. Жакиенова
Урок «Познание мира» как основа воспитания культурных ценностей у младших школьников 261
В.И. Хорошайло. А.А. Жакиенова
Потенциал учебника «Познание мира» как средства воспитания семейных ценностей у младших школьников 266

Педагогика мен психологияның өзекті мәселелері:
теориядан практикаға
Актуальные вопросы педагогики и психологии:
от теории к практике

А.Е. Жақсыбай, Ж.Т. Измайлова
Қоғамдағы модельдер, «инклюзия» және «интеграция» түсініктерін студенттер арасында қалыптастырудың өзектілігі 273
Жасқайрат Ақмарал, З.Ш. Шавалиева
Сюжеттік – рөлдік ойындар арқылы жасөспірімдік шақтағы есту қабілеті бұзылған балалардың байланыстырып сөйлеуін дамыту 276

Н.Қ. Құдайбердиев, Н.Д. Кадирбеков, А.Б. Дузелбаева
Сенсорлы алалиясы бар балалардың диагностикасы және түзету жұмыстарының бағыттары 281
И.Е. Ертіс, Т.М. Бегембет, А.Қ. Қанапья, А.Б. Дузелбаева
Бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу дамуындағы артикуляциялық жаттығулардың маңызы 286
Д.Б. Наукан, А.Т. Қинаят, С.Б. Казиева,
Ұ.К. Нагашыбай, А.Б. Дузелбаева
Баланың сөйлеуін қалыпты дамыту мен сөйлеу тілінің бұзылысын алдын алудағы ата-ананың рөлі 297
Б.К. Мамаев, Д.П. Мучкин
Психологические аспекты обучения школьников пулевой стрельбе 303
Нұрланқызы Айым, А.Б. Дузелбаева
Логикалық жұмыс дәптерлерін ауыр сөйлеу бұзылысы бар балалардың сөйлеуін жетілдіру процесінде пайдалану 308
А.О. Адилова, Д.С. Хамитова
Использование компьютерных технологий для развития речи у детей дошкольного возраста с нарушениями слуха 313
Д.Е. Дюсембекова, Д.С. Хамитова
Развитие связной речи у детей младшего школьного возраста с кохлеарным имплантом 318
А.С. Жапаргазинова, Д.С. Хамитова
Социальная адаптация детей с особыми образовательными потребностями в условиях общеобразовательных организаций 325
Д.Г. Искакова, А.Б. Дузелбаева
Есту қабілеті бұзылған балалрдың лексика-грамматикалық сөйлеу жүйесін дамыту 329
М.К. Кошербаева, А.Б. Дузелбаева
Мектеп жасындағы жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың есте сақтау және зейінін дамыту үшін мультимедиялық технологияларды пайдалану 333
А.А. Махажанова, Д.С. Хамитова
Роль групповых занятий в социализации детей с расстройством аутистического спектра дошкольного возраста 338
Л.С. Оразаева, А.Б. Дузелбаева
Кохлеарлы импланты бар оқушылардың сөздік қорын ойын тәсілдері арқылы байыту 346
А.Д. Бунина, Г.А. Жанатова
Выявление одаренности учащихся начальной школы 351
С.К. Алина, Д.С. Хамитова
Методы коррекции социального поведения у детей с РАС 357
А.С. Арынова, М.С. Темиргалиева
Использование видеоматериалов и субтитров как формы креолизованных текстов в обучении иностранному языку детей с нарушением слуха 362
Д.Н. Никитенко, Д.С. Хамитова
Игровая деятельность как средство развития познавательных процессов у детей с синдромом Дауна 368
А.С. Ревина, Д.С. Хамитова
Психолого-педагогические аспекты развития когнитивных функций детей с нарушением слуха 372

А.О. Сулейманова, Д.С. Хамитова
Развитие зрительной памяти младших школьников с нарушением слуха с помощью игровых методик 378
Л.Ф. Хуснутдинова, Д.С. Хамитова
Роль семьи в социализации детей с особыми образовательными потребностями: пути поддержки и интеграции в общество 385
Г.Б. Абдрахман, А.Т. Құрмаш, А.Т. Нығметова, А.Б. Дузелбаева
Естеу қабілеті бұзылған балаларды оқытудағы қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар 389
Алима Бегзатханқызы, З.Ш. Шавалиева
Арнайы педагогиканың өзекті мәселелесі психикалық дамуы тежелген балалардың ұсақ моторикасы 394
С.С. Дойнеко, А.К. Нургалиева
Изучение взаимоотношений в классном коллективе 399
С. Керімтаева, С.К. Калыбекова
Заманауи асситивті технологияларды пайдаланып есту қабілеті бұзылған оқушылардың сөйлеу тілін дамыту 404
А.Т. Койчубаева, Д.С. Хамитова
Влияние нарушений произносительной стороны речи на процесс овладения грамотой 409
К.А. Макишев, А.Б. Рахимжанова
Актуальные проблемы специальной и социальной педагогики 413
Д.О. Айтбаева, Р.С. Мустафина
Қолдау қызметінің құрылымындағы әлеуметтік педагогтің рөлі 419
А.Ғ. Ұсен, В.А. Ахмет, С.К. Калыбекова
Есту қабілеті бұзылған бастауыш мектеп оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту 422

Арнайы және әлеуметтік педагогиканың өзекті проблемалары
Актуальные проблемы специальной и социальной педагогики

А.А. Айтмағанбет, Н.С. Капенова, Н.К. Махметова
Колледж оқушыларында салауатты өмір салтын қалыптастыру 427
А.Д. Азимбаева, А.К. Сатынская
Отбасы мен мектеп ынтымақтастығы жағдайында балаларды тәриелеудің қағидалары 436
А.Ж. Апушева, Б.А. Матаев
Оқушының психологиялық денсаулығы және оның оқу процесіне әсері 439
К.М. Артықбай, Б.А. Матаев
Мектептегі буллингтің психологиялық аспектілері және оның алдын алу жолдары 444
Д.С. Ахметова, З.К. Кульшарипова
Research activities of students: approaches and results 449
Н.Е. Бастемиева, Б.А. Матаев
Колледж студенттерінің жаңа оқу жағыдайларына әлеументтік психологиялық бейімделуін зерттеу 454

С.В. Борисова, А.И. Николаев
Транспозиционное влияние родного языка на освоение английской фонетики у детей-билингвов 460
А.Н. Боярова, З.Ш. Шавалиева
Управление образовательной средой как фактор мотивации учащихся к обучению 463
Д.Б. Жапарова, А.Қ. Сатынская
Инклюзивті білім беру ортасында бастауыш сынып оқушыларының сыни тұрғыдан ойлауын қалыптастыру 470
А.Ж. Иманшарипова, А.Е. Малдыбаева, З.К. Кульшарипова
Гендерные особенности социально-психологических характеристик студентов колледжей 474
А.К. Искакова, Н.В. Поцелуева
Навыки межкультурной компетенции 482
Ж.Б. Исмайлова
VUCA жағдайында оқушының кәсіби қызығушылығы мен бейімділігін анықтау ..489
А. Кажыбекызы, А.Х. Кукубаева
Мотивация как фактор развития личности 494
К.С. Каймолденова, Т.Ф. Харченко, Ж.С. Дулатовна, Бақытқызы Индира, З.К. Кульшарипова
Современные методы исследования информационной безопасности детей в школе 499
А.О. Караченцев, А.Б. Рахимжанова
Болашақ мамандардың зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыру үшін оқу процесінде инновациялық технологияларды пайдалану 507
Г. Каржасова, Б.А. Матаев
Ерекше білім берудің маңыздылығы мен балалардың әлеуметтік-психологиялық бейімделуі, әдістемелік көмектің рөлі 513
Т.С. Красакова, А.Б. Рахимжанова
Жасөпірімдердің психологиялық ерекшеліктері 521
Г.Т. Малгайдарова
Толық емес отбасындағы жеткіншектердің агрессиялық мінез-құлқының психологиялық ерекшеліктері 528
А.Е. Мандаева, А.Ж. Аплашова
Формирование цифровых навыков у будущих специалистов в области образования 533
Г.К. Машрикова, А.К. Сатынская
Жоғары сынып оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтауын психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу 537
Е.Т. Мусин, Ж.Д. Әбден
Психологические особенности интернет-коммуникаций 541
А.А. Нұрмағамбет, Г.С. Аяпбергенова
Бастауыш сынып оқушыларына үйірме жұмыстарында экологиялық тәрбие берудің маңызы мен ерекшеліктері 547
Ж.Б. Ордабаева, А.Ж. Аплашова
Жасөспірімдер арасында буллингтің алдын алу үшін ата-аналарға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету 551
С.Э. Рысмухамедов, А.Б. Рахимжанова
Адамгершілік тәрбиені іске асырудағы ата-ана рөлі 559

Е.Б. Танирбергенов, А.Х. Кукубаева
Формирование патриотизма у современной молодежи 565
А.Қ. Уляева, З.Н. Мусинова
Оқу үдерісіндегі психологиялық факторлар мен педагогикалық тәсілдердің ықпалы 570
А.С. Уят, Б.А. Матаев
Орта мектеп жасындағы оқушылардың цифрлық тәуелділігі мен мазасыздық арасындағы өзара байланыс 578
С.Ж. Ченваева, О.А. Колюх
Адаптация образовательных программ и методов преподавания для детей с особыми образовательными потребностями 583
Д.К. Шабажанова, А.К. Сатынская
Методы разрешения конфликтных ситуаций в младшем школьном возрасте 588
Ж.Ш. Шахмарданова
Влияние игровых методов на когнитивные функций (внимание и памяти) в процессе обучения инклюзивном образовании 593

Математика және физика
Математика и физика

Аманжолұлы Алмат, Д.М. Нурбаева
Көрсеткіштік теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу арқылы математикалық ойлауын дамыту 599
Ерлан Күншуақ, Л.Д. Жумалиева
5-сынып математика сабағында топтық жұмыстарды ұйымдастыру әдістемесі 605
А.Е. Әділбек, М.К. Шуакаев
Жоғары сынып оқушыларының дифференциалдық теңдеулерді шешу дағдыларын дамытуда инновациялық әдістерді қолдану 612
А.О. Әмірханова, Е.А. Тұяқов
Геометриялық есептерді қосымша теоремалардың көмегімен шешуге үйрету әдістемесі 617
М.А. Барат
Негізгі мектептің алгебра курсындағы рационал теңсіздіктер мен олардың жүйесін шешу әдістері 624
Жасұланқызы Ұлпан, А.Н. Мырзашева
Алгебра курсында статистика элементтерін оқыту мәселелері 629
С.С. Қалыбай, Ж.С. Еркишева
Жоғары сынып оқушыларының математика сабақтарында сыни ойлау қабілеттерін дамыту 634
А.Н. Жұмағали
Мектеп математика курсында рационал функциялар мен олардың қасиеттерін оқыту әдістемесі 641
Б.С. Абжалиева, Е.А. Тұяқов
Негізгі мектеп оқушыларына элективті курстар арқылы геометрияны тереңдетіп оқыту мәселелері 645
Амангельд Аясауле, А.К. Киреева
Олимпиадалық математика: дайындық барысындағы негізгі қиындықтар және оларды шешудің заманауи әдістері 652

А. Бердімұратқызы, Ж.Г. Муканова
Негізгі мектеп оқушыларының математиканы деңгейлік оқытуды қолдана отырып, сан ұғымын кеңейту және оны игеру 657
Досым Аружан, Б.А. Найманов
Алгебралық теңсіздіктерді дәлелдеу әдістері 663
Г.Д. Маденият ова, А.Б. Найманова
Пәнаралық байланыстар негізінде математикалық анализ элементтерін оқыту жолдары 667
М.Б. Төлеубай, Б.Қ.Урумбаев
Мектеп оқушыларының математикалық сауаттылығын арттыруда теңдеулер жүйесін шешудің маңыздылығы 672
Хайратбек Махпал, Ж.Г. Муканова
6-7 сынып оқушыларына салу еспетрі және геометрияның негізгі ұғымдарын оқытуда олардың математикалық дағдыларын дамыту 678
Аружан Шаменова, Н.Н. Оспанова
Пространства Лоренца на уроке: возможности и границы применения 683
В.Н. Прыгунов, Т.И. Кадькалова
Подготовка учащихся школ к изучению понятий общей алгебры в вузе 692
А.Ж. Сарсенбай, Ж.Г. Муканова
Квадраттық теңсіздіктер және олардың жүйелері» тақырыбын оқытуда оқушылардың сыни тұрғыда ойлауын дамыту 697
С.А. Серік, Ж.Г. Муканова
Логарифмдік функцияларды оқытуда заманауи қосымшаларды қолдану: тиімділігі мен мүмкіндіктері 700
К.С. Айпергенова, М.С. Бокаева
Математика в экономике: где найти наибольшую прибыль? (раздел для факультативного курса) 705
С.С. Кокарев, Ж.Г. Муканова
Методика изучения площадей поверхностей объемных тел с применением ИКТ инструментов 712
Д.Е. Симонович, М.С. Бокаева
Применение информационных технологий в математике для развития мышления на плоскости и в пространстве у школьников 718
А. Хасенов, Ж.Г. Муканова
Мектеп оқушыларын теңдеулер мен теңсіздіктерді стандартты емес тәсілдермен шығаруға баулу әдістемесі 726

Биология

Г. Аманжол, Г. Арапбек, Г.Х. Ахметов, Б.Ж. Баймурзина
Виртуалды экскурсиялар мен steam әдістерінің оқыту тиімділігі 733
Н.М. Қоныс, Б.Б. Габдулхаева
Жоғары сыныптарда биология сабақтарында ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану 742
Л.Қ. Мәулен, А.К. Оспанова
Биология сабақтарында оқушылардың танымдық әрекетін ұйымдастырудың заманауи тәсілдері 747

З.М. Мырзагожина, Б.Б. Габдулхаева, Э.А. Гельдымамедова
Компьютерлік технологиялар биологияны зерттеудің жаңа құралы ретінде 753
А.Д. Оспанова, Н.П. Корогод, Г.К. Даржуман
Көп деңгейлі тапсырмаларды қолдану арқылы 8 сынып оқушыларына биология пәнін оқытуда қалыптастырушы бағалауды пайдалану: әдістемелік қамтамасыз және тиімділігі 759
Г.У. Тілесбек, Г.К. Тулиндинова
Заманауи мессенджерлер арқылы орта буын оқушыларының биология пәніне қызығушылығын арттыру 766
Д.Ж. Базарбаева, А.Ш. Губайдуллина, Г.Е. Асылбекова
Спецкурс «Зеленая мастерская» как инструмент повышения вовлеченности учащихся в биологию 773
L.D. Assylkhanova, D. K-K. Shakeneva
Improving eighth graders' knowledge of biology in english using a competency-based approach 782
А.Ш. Губайдуллина, Д.Ж. Базарбаева, Г.Е. Асылбекова
Формирование экологической грамотности учащихся через вовлечение в исследовательскую деятельность по изучению аномалий пыльцы сосны обыкновенной (Pinus Sylvestris L.) 788
И.В. Жунусов, Т.В. Гаврилова
Визуальные средства обучения в преподавании биологии 798
Е.Н. Москаленко, Н.П. Корогод
Использование видео хостинга YouTube в образовательном процессе для изучения биоразнообразия Павлодарской области 805
Ж. Хабдырақпан, Д. Мухамедиярова, Н.П. Корогод
Павлодар саябақтарындағы жабық тұқымды және ашық тұқымды өсімдіктер 813

Информатика

Т.А. Амантаева, Р.А. Ельтинова
Инновационные подходы к преподаванию математики и ифнорматики 821
М.К. Амиров, К.М. Мухамедиева, Г.Ш. Нургазинова, М.Р. Женис
Подготовка учителей STEM-образования с использованием активных методов обучения 839
А.Ж. Бектасова
1-сынып оқушыларының stem бағытындағы жобалық іс-әрекеті бойынша эксперименттің технологиясы 850
Ж. Дайыр, Н.Н. Меркулов, Д.Б. Абыкенова
Генеративный искусственный интеллект в образовательной среде: подходы к созданию контента по кибербезопасности 855
Н.Б. Кафизов, К.М. Мухамедиева
Дарынды балаларды дамытуда STEM білім берудің мүмкіндіктері 861
А.Ж. Муканова, А.Ж. Асаинова
Персонализированное обучение информатике детей с легкой умственной отсталостью с использованием технологий ии: обзор современных исследований и практик 867

А.А. Панасенко, Р.А. Ельтинова
Тестирование и оценка знаний школьников в курсе информатики: современные подходы 873
И.А. Пирожникова, К.М. Мухамедиева, Г.Ш. Нургазинова
Развитие цифровой грамотности учащихся на основе элективного курса «НейроМастер» 893
Ә.Р. Сағынтай, А.Ж. Асаинова
Онлайн технологии в оценивании талантливых младших школьников по информатике 899
Е.И. Репина, А.Ж. Асаинова
Важность выявления талантливых учеников для подготовки к WorldSkills в компетенции «Компьютерная графика» в рамках ранней профориентации по информатике 904
В.А. Рябицкий, С.К. Асылбекова
Олимпиада по программированию: актуальность, перспективы и влияние 909

География және химия
География и химия

Адилхан Назерке, Р.Ж. Муканова
Мәселе – мүмкіндік: оқушының ойлау әлеуетін ашудың инновациялық жолдары ..918
Б.З. Жамалханова, Баймурат Майра
9-сыныптағы «Элементтер химиясы» тарауын оқытуда көрнекі құралдарды пайдалану арқылы оқу тиімділігін арттырудың ғылыми-әдістемелік негіздері ..923
С.К. Иманкулова, Р.Ж. Муканова
Химия сабақтарында цифрлық зертханаларды қолдану арқылы мектеп оқушыларының білім сапасын арттыру 929
Г.И. Кадиева, М.Т. Хасенова
Развитие познавательного интереса к химии через анкетирование и задания 934
Р.Т. Калиева, Р.Ж. Муканова
Химия пәні бойынша «soft skills» жұмсақ дағдыларды дамытуды зерттеу 940
А.Қ. Құрман, Ш.Г. Каирова
География сабағында ауыл оқушыларының ғылыми-зерттеу дағдыларын дамыту 945
Д.К. Мергалиева, М.Т. Хасенова
Современные треды и интерактивные инструменты в химии: как сохранить интерес учеников 954

Гуманитарлық ғылымдарды оқытудың өзекті мәселелері
Актуальные проблемы преподавания гуманитарных наук

М. Ерназар, Б.Ш. Құралқанова
М. Әуезовтің «Қилы заман» повесіндегі тарихи шындық көрінісі 959
Б.С. Карашашева, Ж.К. Сағынтаева
Қазақ тілі сабағында ассоциация әдісін оңтайлы қолдану жолдары 965
К.М. Кайдарова, Сағындықұлы Бекен
А. Байтұрсынұлының сөзтұлға бірлігіне қатысты тұжырымын дамытушылар 972

Д.А. Құнашева, А.К. Сулейменова
Әлкей Марғұлан аудармаларындағы ұлттық құндылық аспектісі 976
Д.А. Кабиденова, А.Д. Амренов
Абай Құнанбайев шығармаларының маңызы және оны тиімді оқыту жолдары 981
Муликкызы Айгерим, С.Н. Сүтжанов
Әлкей Марғұлан «Қорқыт Ата» турасында 986
А.Е. Абильдинова, Б.Ж. Сарыбаева
Z ұрпақты Абай шығармалары арқылы рухани құндылыққа тәрбиелеу 995
А.Р. Аренова, С.Н. Сүтжанов
Мүбәрак Жаманбалинов шығармаларының жанрлық, стильдік ерекшеліктері 1002
Г.Б. Алина, Қ.С. Ерғалиев
Ертегі дискурсы арқылы оқушылардың мәдени санасын қалыптастыру 1008
Б.Р. Есен, Б.М. Жапарова
Бастауыш мектеп оқушыларының Абайдың «Толық адам» ілімі негізінде рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру 1014
Д.Қ. Қамза, Ә.К. Сүлейменова
Мұзафар Әлімбаевтың «Үлкендерден үйреніп» жинағындағы ономастикалық құрылымның маңызы 1022
А.Б. Усенбекова, Н.Б. Агалиева
Орта мектептегі «Қазақ әдебиеті» арқылы экологиялық мәселені таныту әдістері 1028
Д.Н. Нұрбек, Г.А. Тусупбекова
Әлеуметтік желі лексикасының семантикалық-тақырыптық жіктелімі 1033
Г.Б. Кемелбек, Б.Ж. Сарыбаева
Асқар Алтайдың «Прописка» әңгімесінің көркемдік ерекшелігі 1037
А.А. Сагидолла, С.Н. Сүтжанов
Абайдың ақындық дәстүрін ілгері дамытқан түркі ақындары 1043
А.Е. Кендиров, Х.Н. Ахтаева
Терминдердің тілдегі тағылымы (А. Байтұрсынов тұжырымы негізінде) 1052
Досжанқызы Жанерке, Ы.Б. Шақаман
Гуманитарлық ғылымдарды оқытудың өзекті мәселелері 1057
А.А. Абусейтова, Г.А. Сагнаева
Қазақ әдебиетін оқытудың заманауи әдістері: тиімді тәсілдер мен жаңашылдықтар 1062
М.Б. Жунусова, Н.Х. Ахтаева
Мәдени-семантикалық мағына парадигмасы 1068
Жанасыл Күмисгул Дания, А.М. Найманова, Ж.К. Сагынтаева
Қазақ тілі сабағында жасанды интеллектіні пайдаланудың тиімділігі және кейбір жолдары 1073
А.Қ. Жақсылық, Ы.Б. Шақаман
Қазіргі қазақ тіл біліміндегі конверсияның зерттелуі 1076
Нұрланұлы Ержан, Г.А. Сагнаева
Қазіргі заманғы әдебиетті оқыту әдістемесі: жаңа мүмкіндіктер мен мәселелер .. 1080
Қайса Жібек, А.С. Чужаева
Қазақ әдебиетін оқытудағы инновациялық технологиялар 1085
А.А. Абдимуталов, Ж.З. Оспанова
Methods and techniques for creating a situation of success in english lessons for secondary school students 1092

Д.А. Абдурауфова, Б.Д. Ныгметова, Г.Б. Марденова
Ағылшын тілі сабағында жоғары сынып оқушыларының тыңдалым дағдыларын дамыту жолдары 1100
А.А. Аипова, Д.С. Искакова
Bayanauyl trails: a virtual journey through a protected land 1104
T.A. Alpamys, A.B. Raisova
Exploring the expression of modality in english and kazakh: a comparative perspective in the context of school education 1109
K.V. Alpatova, A.M. Daurbekov
Teaching with "The brain in mind" 1115
А.М. Ахметова, А.Б. Раисова
Орта мектеп оқушыларының ағылшын сабағындағы тыңдалым дағдыларын метатанымдық көзқарас арқылы жетілдіру 1121
Аружан Бауыржанқызы, А.Б. Мекежанова
Ағылшын тілі сабақтарында заманауи BYOD технология әдістерін қолданудың тиімділігі 1126
Д.А. Волосейко, А.Б. Раисова
Методические подходы для изучения и запоминания английской лексики 1135
А.Н. Әбдіразақ, Ғ.Е.Имамбаева
Веб 2.0 технологиясы блогтар мен подкастар мысалында шет тіліндегі коммуникативті құзыреттілікті қалыптастыру құралы ретінде 1142
Л.Е. Жаменке, М.С. Кулахметова
Overcoming communication barriers in teaching english 1146
М.М. Жанаталап, Н.М. Дуйсенбай, Д.С. Искакова
From books to vr: the new era of learning 1153
Е.С. Женисбек
Проблемы и трудности восприятия идиом у школьников 1158
T.V. Zhmailo, Sh.Zh. Alimova
Experience of using artificial intelligence tools in integrated foreign language teaching 1163
Д.Ы. Идрисова, Б.Д. Ныгметова
Болашақ ағылшын тілі мұғалімдерін даярлауда лингвамәдени құзыреттілікті дамытудың жолдары 1169
А.М. Кабаева, А.К. Акылбекова
Инструменты и подходы, используемые для развития навыков говорения на иностранном языке у учащихся 1175
A.B. Kabylkenova, Yu.O. Kamesheva
Modern RP: evolution and its role in teaching english pronunciation 1181
А.Б. Раисова, Қайсақызы Ақерке
Орта мектепте ағылшын және қазақ тіліндегі эвфимизмдердің тілдік және мәдени ерекшеліктерін зерттеу 1188
G.B. Karpayeva, B.D. Nygmetova, G.B. Mardenova
Lesson study as a tool of increasing students' motivation in english lesson 1192
А.Р. Құлбаева, М.С. Кулахметова
Ағылшын әзілдерін тіл үйрету процесінде қолданудың әдістемелік және практикалық ерекшеліктері 1198

Г. Қыдырбай, А.Б. Раисова
Орта мектептерде ағылшын грамматикасын оқытуда коммуникативті әдістерді қолдану 1203
Я.О. Матвеева, Н.В. Поцелуева
Проектирование образовательной среды с учётом индивидуальных интересов и хобби школьников 1209
Д.В. Матюшонок, А.К. Акылбекова
Межкультурный подход в процессе обучения иностранному языку обучающихся старших классов 1216
A.A. Mereke, Yu.O. Kamesheva
The role of ai and digital tools in english learning 1224
Г.Н. Мұратбекова, М.А.Рамазанова
Ағылшын тілін оқытудың казіргі заманғы қосымшалары негізінде орта сынып окушыларының грамматикалық құзыреттілігін қалыптастыру 1229
С.Т. Мұқыш, Б.Д. Нығметова
Учебное пособие как инструмент формирования межкультурной компетентности студентов 1234
Н.Н. Нұрманова, А.Б. Раисова
Функциональная роль продуктивных и непродуктивных префиксов в английском языке в процессе усвоения лексики учащимися средней школы 1240
О.Б. Октяброва, М.А. Рамазанова
Жоғары сыныптарда ағылшын тіліндегі подкасттар арқылы грамматикалық дағдыларды қалыптастыру 1245
A. Olzhabayeva, A.B. Mekezhanova
Developing situational communicative competence in secondary students via interactive technologies 1252
А.Ю. Пчельникова, Н.В. Поцелуева
Психолого-педагогические аспекты применения дискуссии в обучении иностранному языку 1258
А.В. Рондо, Н.В. Поцелуева
Метод культурной капсулы в изучении английского языка 1263
Б.Е. Сабигатова, Б.Д. Нығметова
Шет тілін оқытуда функционалды оқу дағдыларды дамытудың тиімді жолдары . 1268
Н.Б. Садуакасова, М.С. Кулахметова
Жоғарғы сыныптарда ағылшын тілінде жазу дағдыларын дамыту үшін интернет технологияларды пайдалану 1274
А.Б. Раисова, А. Смагулова, С. Серикова
Дебаты как инструмент развития критического мышления 1281
М.В. Смирнова, Н.В. Поцелуева
Влияние техники shadowing на навыки аудирования 1285
A.E. Soltanbekova, A.B. Raissova
The use of artificial intelligence in teaching english grammar 1292
К.М. Стройкина, Н.В. Поцелуева
Роль каламбуров в развитии креативного мышления и контекстуального понимания в обучении английскому языку 1298
А.Б. Раисова, А.А. Талипова
Орта мектепте бейне тізбектер негізінде тыңдалымды оқытудың әдістемелік ерекшеліктері 1306

А.Т. Токтарова, А.С. Жолдабаева
The integration of online speaking platforms in ielts speaking preparation for high school students 1311
М. Тумэдхан, А.Б. Ахметова
Әлем және қазақстан мектептеріндегі өзін-өзі реттеу теориясы 1315
B.E. Ukuzhanova, B.D. Nygmetova
Review of methods and approaches for working with non-continuous texts in english language lessons in ungraded schools 1319
Y.I. Khagay,. A.B. Mekezhanova
Engaging english learners: a multimodal approach to developing reading 1326
Ж.Шатаева, А.Б. Раисова
Бастауыш сынып оқушыларына ағылшын тілін ойын арқылы үйрету: веб – қосымшалардың рөлі мен мүмкіндіктері 1331
B.D. Nygmetova, S.Zh. Kairken, T.V. Ernst
The use of the digital educational resources in the context of the linguocultural approach in teaching english to students 1336
A.A. Akhmetova, A.B. Raissova
The use of animated presentations to develop listening skills 1343
Ш.М. Билялова, М.С. Кулахметова
Білім беру процесінде тіл мен STEM технологияларының интеграциялануы 1349
Е.С. Керім
Орта мектеп оқушыларының ағылшын коллокациясын игеру қиындықтарын жеңу 1355
A.A. Takish, A.N. Mustakhim, A.B. Raissova
Evolution of internet slang and its impact on english language communication 1363
Е.Е. Уразбаева, А.М. Даурбеков
Using the ‘learning by teaching’ method in modern education 1369
А.Д. Абдыханов, Н.Е. Кузембаев
Феномен военного искусства кочевников Казахстана в Средневековье 1374
М.С. Айтказинов, Г.К. Ракишева
Ұлылар өлкесінің қайраткері – Қозыбағаров Ахметжан 1382
С.А. Ахметбекова, А.М. Садыкова
Тарихты оқыту барысында онлайн-платформалар мен сервистерді пайдалану мүмкіндікітрі 1390
Б.А. Бажикова, Н.Е. Кузембаев
Қазақ-жоңғар соғыстары кезіндегі дәстүрлі қазақ қоғамындағы батырлардың әлеуметтік-саяси рөлі 1395
Р.Қ. Болатов, Н.Е. Кузембаев
Қазақ этнографиясындағы Әлкей Марғұлан еңбектерінің рөлі 1399
Д.А. Букин, Г.М. Тохметова
Роль онлайн-атласа в развитии пространственного мышления учащихся на уроках истории на примере онлайн-атласа GeaCron 1404
Л.Х. Дурэмхан, З.А. Сабданбекова
Музей қорын оқу процесінде қолдану арқылы оқушылардың тарихи танымын дамыту
(Жидебайдағы Абай мұражай-үйі қоры негізінде) 1410
А.Д. Дүйсенбай, З.А. Сабданбекова
Семейдегі Абай мұражайының оқушыларды патриоттық тәрбиелеудегі рөлі 1418

Б.А. Енсебаева, Б.Н. Абдрахманов
Демографические процессы у казахов в период существования Казахского ханства 1425
Қ.Д. Есенғали, А.М. Садыкова
Тарих сабақтарында жасанды интеллект сервистерін тиімді пайдалану 1431
А.Т. Еслямова, А.К. Тисбаева
Использование интернет-культуры как наглядного средства обучения на уроках всемирной истории 1437
А.Б. Әлиақбар, А.Е. Каримова
XIX ғасыр соңы мен XX ғасыр басындағы қазақ оқулықтарының генезисі мен даму тендециялары 1442
Э.Ж. Жақсылық, Болат Құдайбергенұлы
Қазақстан тарихын мектепте оқытудағы тарихи тұлғалардың рөлі 1448
А.Д. Жунусова, Г.Е. Отепова
Проблемы и перспективы создания школьных музеев в Казахстане 1453
Д.К. Жунусова, Г.Е. Отепова
Восстание хана Кенесары и его влияние на формирование национальной идентичности – историографический обзор 1459
Д.К. Жунусова, А.С. Ахметов
Актуальные вопросы преподавания гуманитарных дисциплин в школе 1467
А.С. Зайкун, Н.Е. Кузембаев
Историко-психологический образ Эмира Тимура по материалам нарративных источников 1472
А.А. Зияда, А.Т. Макишева
Әлімхан Ермековтың қоғамдық саяси қызметі 1479
А. Ибраев, А.М. Садыкова
Ерте орта ғасырлардағы түркілер мен корейлердің қатынастары тарихынан 1485
В.А. Иванов, А.С. Ахметов
Актуальные проблемы преподавания социально-гуманитарных дисциплин 1492
Ж.К. Ильяс, А.С. Султанов, Н.Е. Кузембаев
Хрестоматия о деятельности А.Х. Маргулана: от замысла к реализации научного проекта 1496
Н.К. Кабилдинов, З.Ш. Айткенов
Тарих пәнін оқытудағы заманауи цифрлық құралдар 1502
А.К. Кайдаров, Н.Е. Кузембаев
Археологические открытия А.Х. Маргулана: влияние на изучение средневековой истории Казахстана 1509
А.М. Каламова, Ы.Қ. Төкен, Т.Қ. Айлыбаев
Көктас 10 қорымының керамика типологиясының алдын ала тәжірибесі 1514
Ж.А. Калиева, Н.Е. Кузембаев
Роль и значение статуса женщины эпохи кочевников 1522
А. Косболова, Б. Құдайбергенұлы
Қазақтың рулық таңбалары мен ою-өрнектерінің ұқсастықтары 1529
И.Н. Куц, Н.Е.Кузембаев
Панфиловцы у Дубосеково: боевой эпизод в контексте битвы за Москву 1536
З.С. Маженова, А.Е. Каримова
Тарихи географияда карталарды қолданудың инновациялық тәсілдері: статикалық кескіндерден мультимедиялық технологияларға дейін 1542

А.С. Махмудова, А.Е. Каримова
Тарих сабақтарында тас дәуіріндегі өнер мен мәдениетті танып білу әдісі ретінде геймификацияны қолдану жолдары 1548
И.Ж. Сагизбаев, Г.М. Тохметова
Мультимедийные технологии на основе нейронных сетей как средство повышения мотивации при изучении истории 1554
С.Е. Сагинтаева, Н.Е. Кузембаев
Первый Тюркский каганат в истории евразийской геополитики 1559
Д.М. Сальманов, А.Е. Каримова
Алаш зиялыларына жәдидтік идеясының ықпалы мен оның қазіргі қоғамға рухани әсері 1565
С.В. Сафонов, Н.Е. Кузембаев
Оседлость и земледелие в государстве кочевников Казахстана и Центральной Азии: историко-археологический анализ 1573
Д.Б. Сейтбаттал, А.М. Садыкова
Көрісу: қазақ дәстүрінің жаңғыруы және қоғамда интерпретациялануының кейбір мәселелері 1578
К.Б. Сыздыков, Н.Е. Кузембаев
Первый Тюркский кагант и Республика Казахстан: исторические параллели 1586
А.Р. Сыздыкова, Н.Е. Кузембаев
Города и кочевники в эпоху Средневековья 1590
О.А. Татымбек, З.Ш. Айткенов
Түрік тұлғасы Мұстафа Кемалдың қызметін тарих сабағында оқыту 1595
Б.А. Тлеулес, Б. Құдайбергенұлы
Виртуалды мұражай және оны ұйымдастыру 1600
Ы.Қ. Төкен, А.Т. Макишева
Көктас тұрағының жерлеу орындары: қорғандар мен қорымдар 1607
Д.А. Шевченко, К.К. Канафин
Вклад Мыржакыпа Дулатова в культурное возрождение казахского народа 1613
З.У. Азадбекова, М.К. Каирова
Методы и приемы обучения публицистическому стилю в школе 1619
Д.А. Аскарова, Г.К. Абишева
Особенности речи пользователей инстаграм разных возрастов: морфологический и синтаксический контент-анализ 1625
Ж.Е. Атыгаева, З.К. Темиргазина
Лингвистический ландшафт города как средство формирования социокультурной компетенции школьников 1631
А.Д. Бастаубаева, О.К. Андрющенко
Использование блогов и влогов в обучении русскому языку: исследование эффективности и возможностей 1638
А.Б. Бахытулы, Н.Р. Омаров
Методика преподования русской басни в казахских школах 1646
А.В. Васильковская, О.К. Андрющенко
Цифровые технологии в образовании: проблемы, методы и перспективы развития 1655
А.Р. Габдулла, З.К. Темиргазина
Методы и приемы работы с тюркизмами при изучении лексики русского языка ..1667

Е.Н. Дерунова, З.К. Темиргазина
Пустота как визуальный знак в казахстанских учебниках русского языка для 5–6 классов 1674
Э.К. Жакина, Г.С. Суюнова
Изучение безэквивалентной лексики на уроках русского языка 1687
Ә.Қ. Жумагельдинова, Г.С. Суюнова
Развитие языковой компетенции через лингвистическую сказку: эффективный подход к преподаванию русского языка 1694
А.Қ. Қалдарбек, М.К. Каирова
Методы и приемы создания мотивации к чтению у учащихся 7-8 классов в школах с нерусским языком обучения 1701
Я.Д. Каркавина, О.К. Андрющенко
Интернет-форум как средство формирования навыков работы с текстом на примере 5-х классов 1708
Д.Ә. Махмуд, Г.С. Суюнова
Цифровизация лексикографии: перспективы и применение в обучении 1717
А. Мирмхан, З. Амирова, Г.С. Суюнова
Сферы использования языков студентами ОП «Русский язык и литература» (на материале анкетирования) 1723
А.К. Муратова, О.К. Андрющенко
Способы интеграции языка и литературы в учебниках 8–9 классов с казахским языком обучения 1730
З.З. Мухитдинова, О.К. Андрющенко
Использование кластеров и ментальных карт в обучении русскому языку 1737
Д.О. Назируллаева, М.К. Каирова
Активные методы преподавания неологизмов в русском языке 1744
А.В. Овчинникова, З.К. Темиргазина
Тюркизмы в рассказе Р. Сейсенбаева «День, когда рухнул мир»: лексический комментарий на уроке русского языка и литературы 1749
Ж.Д. Салимова, Г.К. Абзулдинова
Дискуссия как эффективное средство развития навыков и умений устной неподготовленной речи 1756
А.А. Сальникова, Г.С. Суюнова
Применение искусственного интеллекта на уроках русского языка в старших классах 1764
В.В.Сейсекина, Г.С. Суюнова
Лингвокультурный потенциал текстов в интегрированных учебниках как средство формирования лингвокультурной компетенции у учащихся 9 классов 1776
А.М. Сипатилова, З.К. Темиргазина
Мотивационный и словообразовательный анализ антропонимов, образованных от этнонимов и названий казахских родов, на уроках русского языка и литературы 1785
А.Р. Смагулова, Г.К. Абзулдинова
О проблемах развития письменной речи на уроках русского языка в казахской школе 1793
М.Х. Тойчибаева, З.К. Темиргазина
Формирование краеведческой компетенции на материале любовной лирики Павла Васильева 1797

В.В. Черненко, Г.С. Суюнова
Формирование пунктуационной грамотности при изучении синтаксиса в школе (5-8 классы) 1804
Т.В. Ябс, М.К. Каирова
Искусственный интеллект как современный метод развития навыка аудирования у учащихся на уроках русского языка 1818
Г.К. Тажимуратов, М.А. Споткай, Э.М. Отар
Мәслихаттар әлеуметтік бағдарланған мемлекеттің даму институты ретінде 1822

Салауатты өмір салты, дене шынықтыру және спорт-қоғамның тұрақты дамуының мақсаты мен адам әл-ауқатының негізі
Здоровый образ жизни, физическая культура и спорт – цель устойчивого развития общества и основа благополучия человека

К.Э. Ахмадишин, Ж.О. Жилбаев
Футболдағы қақпашыларды техникалық-тактикалық даярлау әдістемесі 1828
Ж.Ж. Баилдяшева, Ж.О. Жилбаев
Тоғызқұмалақ оқушылардың зияткерлік және тұлғалық даму құралы ретінде 1832
Ш. Докеев, Ж. Бөжиг
Бастауыш мектеп жасындағы балаларға арналған дене шынықтыру сабақтары үдірісінде ойын элементтерін пайдалану 1837
А. Касеналин, Ж. Бөжиг
Мектеп оқушыларының дене тәрбиесі процесінде отбасы мен мектептің ынтымақтастығы 1842
Ә.Қ. Қанапия, Ж.О. Жилбаев
Мектеп футбол секциясы жағдайында оқушыларды дене шынықтыру әдістемесі 1846
Қ. Қобыз, Ж.О. Жилбаев
Мектеп баскетбол секциясындағы жас баскетболшылардың дене және функционалдық дайындығы 1850
Ә.Қ. Құрман, Ж.О. Жилбаев
12-13 жастағы балалардың қысқы спорттық бағдарлауда арнайы төзімділігін дамыту 1855
А.Ж. Мамлянов, М.Е. Кусмиденов
Жасөспірім кезіндегі мотивация мен спорттық көрсеткіштер арасындағы корреляцияны зерттеу 1859
А.Е. Мүбарак, Ж.О. Жилбаев
Тай боксындағы 16-18 жастағы спортшылардың дене дайындығының ерекшеліктері 1865
К.С. Негматова, Ж.О. Жилбаев
Үлкен тенниспен айналысатын 8-10 жастағы балалардың дене қасиеттерін дамыту 1870
М.С. Нурлубаев, Ж. Бөжиг
Оқушылардың жеке тұлғасын қалытастырудағы дене тәрбиесінің негізгі принциптері 1875
А. Сейтов, М.Е. Кусмиденов
Спорттық бағдарлау оқушылардың сауықтыру дене шынықтыру құралы ретінде 1880

А.К. Серикова, Ж.О. Жилбаев
Тоғызқұмалақпен айналысатын балалардың жалпы дене дайындығы бәсекеге қабілеттілігін арттыру факторы ретінде 1887
А. Хизатбек, Ж. Бөжиг
Салауатты өмір салтын қалыптастыруда қимыл-қозғалыс белсенділігінің маңызы 1891
Р.Р. Аубакиров, Е.В. Бронский
Влияние биологических ритмов на эффективность тренировочного и соревновательного процессов спортсменов парно-групповой акробатики 1896
А.Д. Бобошко, Е.В. Бронский
Особенности формирования пар и групп в спортивной акробатике 1903
Я.Н. Галак, В.И. Лебедева
Физическая реабилитация детей дошкольного возраста с нарушениями осанки .. 1908
Данияруұлы Шахназар, Г.З. Айгужинова
Адаптивная физическая культура как фактор социальной интеграции лиц с ограниченными возможностями здоровья 1915
А.Т. Ержан, Е.О. Кольев
Техническая подготовка юных футболистов 7-8 лет 1921
Д.А. Әдепбай, В.И. Лебедева
Развитие координационных способностей у детей с детским церебриальным парапличом 1921
З.З. Ибрагимова, М.В. Семёнова
Развитие когнитивных функций и социальных навыков у детей с ментальными нарушениями в процессе занятий адаптивной физической культурой 1934
С.А. Каржасов, М.В. Семёнова
Подвижные игры как средство развития взаимоотношений со сверстниками в младшем школьном возрасте 1942
В.А. Конюшенко, Е.В. Бронский
Развитие силовых способностей у учащихся 5 класса методом круговой тренировки 1951
Б.Ж. Мырзабаева, М.В. Семёнова
Влияние занятий йогой на коррекцию артериального давления у пожилых людей 1956
Д.Б. Нургалиев, Е.О. Кольев
Развитие выносливости у футболистов старшего школьного возраста в процессе тренировочного процесса 1966
О.А. Омельницкая, В.И Лебедева
Развитие координационных способностей у младших школьников на занятиях настольным теннисом 1974
А.О. Осапова, В.И. Лебедева
Влияние технических средств на скоростно-силовые качества пловца 1978
К.А. Песегов, М.В. Семёнова
Методика развития скоростных способностей у юных хоккеистов 12–13 лет 1984
С.Б. Ульмисеков, М.В. Семёнова
Сравнительный анализ методик развития силы и выносливости у юношей и девушек 17-19 лет 1991
Л.М. Фот, М.В. Семёнова
Методика применения игровых упражнений в технико-тактической подготовке юных волейболистов учебно-тренировочных групп 1999

Д.В. Цагова, М.В. Семёнова
Методика специальной подготовки пловцов-брассистов в возрасте 12–13 лет 2008
К.А. Чубченко, Е.В. Бронский
Воспитание волевых качеств школьников средствами парно-групповой акробатики 2021

Тұлғаның шығармашылық дамуындағы өнер мен ғылымның синергиясы
Синергия искусства и науки в творческом развитии личности

С.В. Борисова, С.И. Петрова
Исторические корни и художественная интерпретация культа коня у народа саха 2027
Ә.Ж. Есенгелді, Г.С. Алинова
Войлоковаляние как средство творческого и профессионального развития студентов в рамках стартап проекта 2030
А.С. Әжімхан, Г.С. Алинова
Көркем еңбек сабақтарында оқушылардың эстетикалық сезімдерін тәрбиелеу 2034
Жандарбек Ақерке, Г.С. Алинова
Көркем кестелеу өнері негізінде 5-сынып оқушыларының танымдық қызығушылығын дамыту 2042
А.К. Туртулова, М.Ш. Алинова
Опыт подготовки и организации к проведению опытно-экспериментального этапа исследования 2049

Жаңа қоғамдағы жастардың әлеуеті: білім және ғылым сапасы
XX халықаралық студенттік ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары

Потенциал молодежи в новом обществе: качество образования и науки
материалы XX международной студенческой научно-практической конференции

Подписано в печать 04.06.2025.
Формат 29,7 × 42½. Бумага офсетная.
Гарнитура Times New Roman.
Объем 119,15 усл. печ. л. Тираж 500 экз.
Заказ № 1544.

Редакционно-издательский отдел
Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
140002, г. Павлодар, ул. Олжабай батыр, 60